โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาต ทองอยู่

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลือง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

ฤาจะสิ้นยุคเมี่ยง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านเนื้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร. ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

ชุดที่ 2: บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร.มณีมัย ทองอยู่

ชุดที่3: บทเรียนจากภาคกลาง

ชุดที่3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตนโรจน์กุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตนโรจน์กุล

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนศวรรย์

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศวร มณีศรีขำ

จากนา...สู่สวนส้มแลรีสอร์ทริมภู

พ.อ.ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา:วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัฒน์

ดร.อภิชัย ศรีโสภิต

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไชสง

ชาตรี ทองสาริ

คนสู่ทะเล: วิถีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไชสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับฟื้นทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น:ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา

ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

ปฏิบัติการทุนนิยม: การปะทะ ประสานของสังคมเกษตรกรรม

นรินทร์ สังข์รักษา

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

ตวงรัตน์ ดีแม

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส

การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

บ้านโคกสัก:วิถีชีวิตจากชาวนาสู่สวนยาง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสัจการ

บ้านหาดไข่เต่า:วิถีชาวเลกับกระแสการเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสัจการ

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวขจี

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

คำนำ

ผลการวิจัยที่นำมาเสนอนี้เป็นความรู้ที่ได้จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาและเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในช่วงที่ชุมชนได้รับการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านจากรัฐบาล เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่มีเป้าหมายในระยะยาวที่จะให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในตการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งตนเองของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างคามรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงนับเป็นทุนอย่างหนึ่งที่ได้นำเข้าไปในชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ทุนนี้ ร่วมกับทุนทางด้านทรัพยากร สังคม ความรู้ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิม เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการสะสมทุนอย่างต่อเนื่อง และเกิดประโยชน์กับครอบครัวและชุมชน การวิจัยนี้จึงให้ความสนใจกับกระบวนการที่กองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับทุนที่ชุมชนมีอยู่แต่เดิม และผลที่ติดตามมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวว่าสามารถทำให้ชุมชนมีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมโดยเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทั้งด้านความรู้ และเทคโนโลยี รวมทั้งสามารถติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรทางสังคมภายนอกอื่น ๆ อย่างเสมอภาค ทั้งนี้ความรู้และความเข้าใจในมิติอันซับซ้อนของทุนชุมชนจะช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อน เนื่องจากแต่ละชุมชนตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความสูงต่ำของพื้นที่ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ หรือสถานที่ตั้งที่มีการคมนาคมติดต่อกับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างสะดวก เป็นต้น โดยชุมชนแต่ละแห่งได้มีกระบวนการของการนสร้างสมความรู้ที่จะทำมาหากิน สร้างที่อยู่อาศัย สร้างความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต ฯลฯ ซึ่งต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนหรือการจ้างแรงงาน การแลกเปลี่ยนความรู้ การร่วมมือกันสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายและความต้องการของคนในชุมชนมาโดยตลอด ก่อให้เกิดเป็นทุนในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ ซึ่งทุนเหล่านี้เมื่อก่อรูปขึ้น ก็จะช่วยให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก โดยกระบวนการนี้จะดำเนินต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนจากจุดยืนของชุมชนได้อย่างแท้จริง คณะผู้วิจัยคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและความรู้ เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ตั้งไว้อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบายเพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยนี้ได้เลือก ชุมชน 53 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้ากับกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานรากเน้นการสร้างความรู้จาก่จุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมิได้มุ่งตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ ทฤษฎีและความรู้ที่ได้จะมาจากประสบการณ์ การรับรู้ ความคิดของชุมชน

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 9 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนโดยใช้วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีกระบวนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนกับนักวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคอันเกิดจากการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยนักวิจัยและชุมชนจะรวมกันประสานงานกับสถาบันวิชาการ องค์กรของรัฐและเอกชน เพื่อเข้ามาร่วมกันทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้จะเลือกดำเนินการในชุมชนซึ่งมีปัยหาอุปสรรคที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยชุมชนเอง ซึ่งกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจะช่วยให้สามารถเอาชนะอุปสรรค และปัญหาได้

การวิจัยนี้ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยทุนของชุมชนมีความหมายกว้างหมายรวมถึง สิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทุนชุมชนจึงอาจหมายรวมถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแปบ่งปันผลได้จากการผลิต การดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพากันและกันระหว่างหมู่บ้านเมื่อเกิดฝนแล้ง ฯลฯ

ทุนชุมชนอาจมีการสะสมพอกพูนขึ้นหรือสูญหายไปตามช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของชุมชน การสืบค้นเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับทุนชุมชนตั้งแต่อดีต มาจนถึงปัจจุบันจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงการสะสมทุนของชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และรวมไปถึงการวางยุทธศาสตร์ที่จะทำให้ทุนที่ชุมชนที่มีอยู่เกิดการสะสมทุนของชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน โดยรวมวัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยกรณีศึกษา มีดังต่อไปนี้

(1) เพื่อศึกษาแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทรัพยากร โดยวิถีการดำรงชีวิตมีความหมายรวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ (เช่น ระบบการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่ม ระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่)

(2) เพื่อศึกษากระบวนการที่วิถีการดำรงชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชน สัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเติบโต หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาถึงระดับความพอเพียงของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละรูปแบบว่ามีความพอเพียงในลักษณะใด หรือยังคงต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชนในลักษณะใด

(3) เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจอันมีพลวัตของการปรับเปลี่ยนมาจากอดีต ทุนชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้และสามารถสะสมทุนชุมชนต่อได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนว่าเป็นอย่างไร

(4) ในส่วนของทุนทางเศรษฐกิจ จะศึกษาถึงภาวะหนี้สินของคนในชุมชน กระบวนการที่หนี้สินสะสมพอกพูนขึ้น หรือลดน้อยถอยลง รวมทั้งกระบวนการจัดการเกี่ยวกับหนี้สิน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการกับหนี้สิน

(5) เพื่อศึกษาว่ากองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร เช่น ในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการกับหนี้สิน การทำงานร่วมกันของชุมชน เป็นต้น

ผลจากการศึกษากรณีศึกษาได้แก่องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ซึ่งโครงการวิจัยนี้จะนำเสนอเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ ได้แก่

(1) ช่วงก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ (เช่น การผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนผ่านกลไกตลาด ฯลฯ)

(2) ช่วงที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน

(3) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้จะได้องค์ความรู้จากการศึกษาติดตามชุมชนในระยะเวลา 2 ปี คือเริ่มจากช่วงเวลาที่ชุมชนได้รับกองทุนหมู่บ้านและศึกษาติดตามชุมชนเหล่านี้ไปจนสิ้นปีที่ 2 และจากการศึกษาแบบย้อนประสบการณ์ ซึ่งเป็นการศึกษาชุมชนที่ได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปแล้วเมื่อเริ่มต้นโครงการวิจัย

คณะผู้วิจัยหวังว่าองค์ความรู้ที่ไดจากกรณีศึกษาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน (เช่น การปลูกข้าว การทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปสินค้า การท่องเที่ยวและบริการอื่น ๆ ฯลฯ) จะต้องมีเงื่อนไขใดบ้าง (เช่น ทางด้านภูมิศาสตร์ ระบบตลาดสาธารณูปโภค ระบบสินเชื่อ ความรู้และเทคโนโลยี องค์กรสนับสนุน ฯลฯ) ใดบ้างที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในระดับที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ และสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านความสัมพันธ์กับองค์กร/บุคลภายนอก ในด้านความรู้และเทคโนโลยี ในด้านเงินทุน และในด้านการตลาด ซึ่งในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตต้องการเครือข่ายของการติดต่อสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน นับตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ไปจนถึงระดับโลก (เช่น กรณีของการนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ไปขายในตัวจังหวัด กรณีของการส่งออกผลผลิตไปขายต่างประเทศ)

ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ จะช่วยให้ผู้วางนโยบายชุมชน นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในสภาวการณ์ต่าง ๆ กัน ต้องการความรู้จากนักวิชาการที่เหมาะสมรวมทั้งความต้องการจำเป็นในระดับการวางนโยบายและกำหนดแผนการพัฒนาที่แยกออกได้หลายระดับ ซึ่งจะมีผลทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความรู้ของนักวิชาการ และกระบวนการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานได้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนมากกว่าที่เป็นมาในอดีตผลจากการวิจัยนี้จะช่วยให้ชุมชนได้มีเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิตและกระบวนการสะสมทุน โดยบทเรียนจากชุมชนหนึ่งเป็นประโยชน์กับชุมชนอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ การนำความรู้จากชุมชนเผยแพร่ไปสู่ผู้วางนโยบาย นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถสื่อสารกับองค์กรและบุคคลต่าง ๆ ภายนอกชุมชนบนฐานของความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกัน ไม่เกิดช่องว่างทางความรู้และความคิดอย่างที่เคยเป็นมา

นภาภรณ์ หะวานนท์
เพ็ญสิริ จีระเดชากุล
สุรวุฒิ ปัดไธสง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาต ทองอยู่

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาต ทองอยู่

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

(executive summary)

รายงานโครงการวิจัยประเมินผลกองทุนหมู่บ้านส่วนวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง “เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ” ได้ดำเนินการวิจัยเป็นเวลา 12 เดือน นับจากเดือนมิถุนายน 2545 เป็นต้นมา กระบวนการในการวิจัยได้อาศัยความร่วมมือระหว่างนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย และชาวบ้าน โดยเริ่มจากการคัดเลือกพื้นที่ที่จะทำการวิจัย ซึ่งการคัดเลือกพื้นที่ไม่ได้กำหนดเกณฑ์อะไรเป็นพิเศษ เพียงแต่พยายามเน้นเลือกหมู่บ้านที่ไม่เข้มแข็งหรือค่อนข้างอ่อนแอในการดำเนินกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน โดยอาศัยคำชี้แนะจากกลุ่มคนและองค์กรที่ทำงานในพื้นที่ ซึ่งได้คัดเลือกได้ 9 หมู่บ้านดังนี้ คือ 1) จากความเห็นของราชการ 1 หมู่บ้าน คือ บ้านป่ากล้วย 2) จากความเห็นของนักวิชาการ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านขนอน และบ้านทุ่งฝากปลา 3) จากความเห็นขององค์การเอกชน 5 หมู่บ้าน คือ บ้านแดง บ้านภูเกวียน บ้านคลองเย็น บ้านเล บ้านตรอกตาชวด ซึ่งทั้ง 9 หมู่บ้านมีที่ตั้งกระจายอยู่ดังนี้ ในภาคอีสาน 6 หมู่บ้าน ภาคตะวันออก 2 หมู่บ้าน ภาคใต้ 1 หมู่บ้าน สภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละจุดตั้งหมู่บ้านมีความแตกต่างกันไป มีทั้งเขตที่ราบลุ่มเขตเชิงเขา เขตภูเขา และเขตชายฝั่งทะเล สภาพสังคมเศรษฐกิจก็มีทั้งสภาพที่ค่อนข้างเป็นชนบทกึ่งชนบท และสภาพเมือง

รายงานวิจัยชิ้นนี้มีทั้งหมด 4 บทด้วยกัน เนื้อหาของแต่ละบทมีดังนี้ บทที่ 1) เป็นเรื่องของวัตถุประสงค์ ระเบียบวิธีวิจัยฯ บทที่ 2) เป็นเรื่องการศึกษาเศรษฐกิจครัวเรือนของหมู่บ้าน บทที่ 3) เป็นเรื่องของกองทุนหมู่บ้านกับพฤติกรรมของผู้ใช้สินเชื่อและชาวบ้านทั่วไป และบทที่ 4) เป็นเรื่องการปฏิบัติการในกิจกรรมของหมู่บ้าน การศึกษาวิจัยในขั้นต้น เป็นการศึกษาเจาะลึกถึงความเคลื่อนไหวของสังคมเศรษฐกิจของชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายโดยอาศัยการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับชาวบ้านในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ ใช้การเสวนาแบบกลุ่มและกับเฉพาะตัวเป็นเครื่องมือคู่กับสังเกตความเคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันของชาวบ้านและร่วมใช้ชีวิตบางช่วงเวลาในหมู่บ้าน ผลของการศึกษาวิจัยพบว่าเส้นทางเศรษฐกิจของชาวบ้านมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง มีพัฒนาการทางประวัติร่วมกันมานาน ลักษณะของสังคมเศรษฐกิจเป็นแบบแผนของครัวเรือนในสังคมประเพณีที่ดิ้นรนอยู่รอดโดยอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก มีการกระจายแรงปรับตัวงานเพื่อสร้างกิจกรรมกับระบบธรรมชาติในพื้นที่ทำกินของตน ความเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจครัวเรือนดำรงอยู่ในโครงสร้างทางวัฒนธรรมและศักยภาพตามธรรมชาติของตัวเอง เส้นทางเศรษฐกิจเช่นนี้มีพัฒนาการควบคู่กับเศรษฐกิจในระบบตลาดมาโดยตลอด ทำให้พัฒนาการทางด้านพฤติกรรมและจิต

วิญญาณของชาวบ้านบางกลุ่มได้ผสานตัวเองเข้ากับโลกภายนอกของหมู่บ้าน สร้างการเรียนรู้และสร้างประสบการณ์จนสามารถปรับตัวสร้างกิจกรรมเศรษฐกิจในระบบตลาดขึ้น จิตวิญญาณและพฤติกรรมของชีวิตเศรษฐกิจแบบ “สังคมประเพณี” กับแบบ “ระบบตลาด” มีสภาพแตกต่างกันแต่มีพัฒนาการคู่ขนานในสังคมไทยตลอดมา ทำให้มีการเรียนรู้จากกันและกันโดยธรรมชาติ (ซึ่งไม่เพียงพอและไร้ระบบ) ในส่วนของกองทุนหมู่บ้านได้เข้าไปมีบทบาทในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมกับหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2544 โดยพื้นฐานแล้วสาระสำคัญของกิจกรรมแบบกองทุนหมู่บ้านไม่ใช่เรื่องใหม่ต่อชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านได้มีบทเรียนทางด้านสถาบันสินเชื่อร่วมกับองค์กรของรัฐและเอกชน รวมทั้งกับธนาคารฯ มาไม่น้อยกว่าสองทศวรรษ เมื่อมีการตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้นจึงเป็นการสร้างโอกาสทางด้านสินเชื่อทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในครัวเรือนของชาวบ้านในทั้ง 9 หมู่บ้าน ให้มีโอกาสฟื้นฟูขยายตัวเอง ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ที่เข้ามาใช้สินเชื่อจากเครดิตหมู่บ้านมีอยู่ 6 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มกิจกรรมปศุสัตว์ 2) กิจกรรมการเกษตรการปลูกพืชทั้งระยะสั้นและระยะยาว 3) กิจกรรมการประมง 4) กิจกรรมการค้าและบริการ 5) กิจกรรมด้านหัตถกรรม และ 6) กิจกรรมอื่น ๆ เช่น อุตสาหกรรมเหล้าพื้นบ้าน เป็นต้นฯ ซึ่งในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมและจิตสำนึกของเศรษฐกิจครัวเรือนที่มีต่อกองทุนได้พบพฤติกรรมที่สำคัญจัดได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่มีพฤติกรรมแบบผู้กระทำการ ซึ่งได้ดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองในฐานะผู้กระทำทางการเงินเมื่อนำสินเชื่อของกองทุนมาดำเนินการ เส้นทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้มีความเป็น “มืออาชีพ” (profressional) มีความรอบรู้ในกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองอย่างดี มีประสบการณ์มายาวนาน สามารถอาศัยศักยภาพของตัวเองและการเกาะเกี่ยวกันทางสังคมตามวัฒนธรรมแบบของตน สร้างกิจกรรมให้สามารถอยู่รอดได้ในระบบตลาด แต่เป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนไม่มากนัก กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่มีพฤติกรรมต่อกองทุนหมู่บ้านในเชิงสัญลักษณ์ คือเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาใช้สินเชื่อหรือกู้ยืมกองทุนภายใต้ความคิดเชิงสัญลักษณ์ในเรื่องความยุติธรรม ซึ่งคำนึงถึงมิติทางสังคมและการกระจายทรัพยากรโดยไม่ได้มีแผนการณ์หรือความรอบรู้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมาก่อน แต่หลายคนในกลุ่มนี้ก็ได้ใช้เครดิตไปทดลองสร้างบทเรียนและประสบการณ์ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตัวเองคาดหวังว่าอาจประสพความสำเร็จ กลุ่มคนที่มีพฤติกรรมกลุ่มนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับกองทุนฯ ส่วนกลุ่มที่ 3 เป็นพวกที่อยู่นอกความสัมพันธ์กับกองทุน เป็นกลุ่มที่ไม่อยากเข้ามาเกี่ยวข้องและเข้ามายุ่งกับกิจกรรมของกองทุน เนื่องจากมีสภาพหาเช้ากินค่ำและสามารถดิ้นรนเอาตัวรอดได้ตามประเพณีเศรษฐกิจที่เป็นมา กับทั้งได้ประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของตนชัดเจนว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้เครดิต ส่วนบางคนก็ต้องการ

ดำรงอยู่ตามกรอบแบบแผนเดิม ขณะที่บางส่วนก็เคยมีบทเรียนประสบการณ์เชิงลบในการเข้ามาเกี่ยวข้องกับสถาบันสินเชื่อมาก่อน และส่วนที่เหลือในกลุ่มนี้ก็เป็นพวกที่หวั่นเกรงหรือกลัวที่จะมีความสัมพันธ์มีข้อผูกพันที่เป็นแบบแผนทางกฎหมายหรืออิงกฎหมาย ทำให้ยึดมั่นอยู่กับเส้นทางการถ่ายเทแลกเปลี่ยนทรัพยากรแบบไม่เป็นทางการตามวัฒนธรรมของตัวเอง

จากผลรวมของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้านเช่นนี้ ทางผู้วิจัยได้เสนอข้อสรุป 4 ประการ เพื่อการปรับทิศทางแนวทางในการดำเนินงานของกองทุนดังนี้คือ

1) เพื่อสนับสนุนคนในกลุ่มที่อยู่ในวัฒนธรรมหาเช้ากินค่ำที่กระจายอยู่ตามหมู่บ้านทั่วไปได้มีโอกาสเข้าถึงกองทุน จำเป็นต้องปรับกฎกติกาให้สอดคล้องกับความจำเป็นพื้นฐานตามธรรมชาติของกิจกรรมเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ รวมทั้งพัฒนามาตรการ เครื่องมือ และวิธีการที่จะช่วยให้คนกลุ่มนี้ได้เรียนรู้ที่จะสร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับครัวเรือนของตนเองตามสถานภาพและศักยภาพที่เป็นไปได้ ซึ่งอาจแบ่งสินเชื่อเป็นระยะการลงทุนแบบสั้น กลาง และยาว ฯลฯ เพื่อเสริมความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในอนาคตต่อไปและเปิดโอกาสหรือสนับสนุนให้ร่วมกิจกรรมการผลิตในเครือข่ายของกลุ่มกิจกรรมใดกลุ่มหนึ่งที่เจ้าตัวต้องการและมีแรงปรารถนาที่จะเข้าร่วม

2) ในความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ใช้มิติในเรื่องของความยุติธรรมจะต้องสร้างช่องทางในมีพัฒนาการและประสบการณ์ในการเรียนรู้ทางเศรษฐกิจ เพื่อเข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบตลาดให้มีความแข็งแกร่งขึ้น และควรจัดปรับการชำระคืนให้มีเวลาราว 2 ปี (ข้อเสนอจากชาวบ้านบางกลุ่ม) เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องอาศัยกำไรจากรอบการผลิตรอบที่สองหรือสาม แต่ทางผู้วิจัยเห็นว่าควรเปิดโอกาสแบบอิสระในการจัดปรับกฎระเบียบทั้งมวลเพื่อสนองตอบต่อพื้นฐานข้อเท็จจริงของสถานการณ์พร้อมกับมุ่งเน้นมาตรการในการส่งเสริมการเรียนรู้และประสบการณ์ในการบริหารจัดการ เพื่อสร้างความมั่นใจในระยะยาวให้กับการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจของชาวบ้านและในการบริหารกองทุน

3) การบริหารกองทุนควรจัดให้มีการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาคนในกลุ่มที่มีพฤติกรรมแบบหาเช้ากินค่ำ เพื่อจะได้รู้จักตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของตัวเองที่ดำรงอยู่ในสังคมของประเทศ และลงทุนสนับสนุนให้มีการศึกษาสภาพเศรษฐกิจครัวเรือนเพื่อสร้างยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัวของคนกลุ่มนี้ให้มีการพัฒนาศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและมีสภาพเป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ รวมทั้งมีโอกาสพัฒนาประสบการณ์เส้นทางกิจกรรมของตัวเอง พร้อมทั้งเสริมสร้างความแข็งแกร่งในการเกาะเกี่ยวกันในสถาบันทางสังคมของตัวเอง

4) ควรเปิดช่องทางและโอกาสให้ทั้งชาวบ้านและการบริหารกองทุน เพื่อสามารถยกระดับขึ้นเป็นสถาบันการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบครบวงจร โดยสามารถดำเนินกิจกรรมมากกว่าแค่เรื่องสินเชื่อ แต่สามารถที่จะทำนิติกรรมสัญญาการพัฒนาความร่วมมือกับสถาบันทั้งทางเศรษฐกิจการศึกษาเพื่อพัฒนาตัวเอง รวมทั้งเป็นศูนย์กลางข้อมูลและการให้คำปรึกษาทางด้านเศรษฐกิจคู่ไปกับการพัฒนาขีดความสามารถในระดับครัวเรือนเพื่อเปลี่ยนผ่านจากความอ่อนล้าของเศรษฐกิจมาสู่การเป็นฐานรากที่เข้มแข็งมีอนาคตทำให้ชาวบ้านไม่ตกวนอยู่ในชะตากรรมแบบ “ผู้ผจญภัย” ต่อไป

ส่วนสุดท้ายเป็นเรื่องการปฏิบัติการในงานวิจัยซึ่งได้ดำเนินการใน 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ 1) การเข้าสู่พื้นฐานและการลดช่องว่าง เพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย เป็นเรื่องของการวิเคราะห์ค้นหาตัวตนทางกายภาพและจิตวิญญาณในเส้นทางเศรษฐกิจชุมชน เพื่อเข้าใจตัวเองและตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของตัวเองในโลกแวดล้อมนี้เป็นจริง 2) การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนโดยเน้นการส่งเสริมศักยภาพและเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือน กิจกรรมที่สำคัญได้แก่ การจัดการให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างหมู่บ้านในงานวิจัยกับหมู่บ้านอื่น ๆในสภาพภูมิศาสตร์แบบเดียวกันและข้ามพื้นที่ อีกส่วนหนึ่งเป็นการจัดสัมมนาดูงานแลกเปลี่ยนในกลุ่มกิจกรรมเฉพาะของแต่ละกิจกรรม ได้แก่ การเลี้ยงวัว การทอผ้า การประมง การปลูกพืชเศรษฐกิจระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งทำให้ผู้ที่อ่อนด้อยประสบการณ์ได้ปรับพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นในกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเอง และได้จัดการในการสนับสนุนกิจกรรม โดยได้สนับสนุนอุปกรณ์ (เครื่องเจาะน้ำบาดาล) ในการปรับโครงสร้างการผลิตให้กับกลุ่มที่ปรับเปลี่ยนจากการทำนาอย่างเดียวมาเป็นสวนเกษตรผสมผสานระหว่างผลไม้กับพืชผักตามฤดูกาล สนับสนุนวัสดุในการทำปุ๋ยอินทรีย์ และจัดฝึกอบรมวิธีทำปุ๋ยอินทรีย์ จนเกิดเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมอินทรีย์ในเขตหนองบัวลำภูขึ้น สนับสนุนการทำกระชังเพาะพันธุ์ปู เพื่อเสริมปริมาณสัตว์น้ำในเขตอ่าวระยองให้กับหมู่บ้านชายฝั่งทะเล รวมทั้งจัดทำโครงการพันธมิตรเศรษฐกิจ โดยให้คนที่ขาดโอกาสและขาดประสบการณ์ได้มีโอกาสพัฒนาตัวเอง โดยอาศัยเครือข่ายการเลี้ยงวัวและเครือข่ายหัตถกรรมกลุ่มแม่บ้าน เข้าเสริมช่วยในบ้านคลองเย็น บ้านแดง บ้านโคกล่าม และสุดท้ายได้จัดศึกษาแนวทางพัฒนาการบริหารให้กับกลุ่มกรรมการกองทุนให้สามารถค้นคว้าหาแนวทางการบริหารจัดการกองทุนเพื่อตอบสนองทิศทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับครัวเรือนและเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมควบคู่กันไป เพื่อเตรียมความพร้อมในกิจกรรมการบริหารที่ก้าวหน้ากว่าการจะดำเนินกิจกรรมเพียงแต่ปล่อยสินเชื่อและทวงหนี้ตามที่เป็นอยู่

สรุปแล้วข้อค้นพบที่สำคัญในกลุ่มนักวิจัยพบว่าเศรษฐกิจหมู่บ้านสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยสัญชาติญาณ และการจัดการตามแบบแผนของโครงสร้างตามประเพณีเศรษฐกิจเฉพาะตัวเอง ไม่ใช่เพราะการอัดฉีดเม็ดเงินลงไป หากแต่อยู่ได้เพราะแบบแผนการจัดการที่ทำให้เศรษฐกิจในระดับครัวเรือนที่กระจายอยู่ในชุมชนบรรลุผลในการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ (ซึ่งอาจถูกเรียกว่าทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม หรือทุนทางเศรษฐกิจ) ซึ่งแน่นอนว่าเศรษฐกิจแบบนี้ไม่ใช่เป็นเศรษฐกิจแบบเงินตราโดด ๆ แต่เป็นเศรษฐกิจที่อาศัยการจัดการเชิงสังคมและวัฒนธรรมค่อนข้างสูง การอัดฉีดเม็ดเงิน (เช่น SIF มิยาซาว่าแพลน) จึงเป็นเพียงกลไกมหภาคที่ไม่ได้มีผลอะไรมากมายต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน (อาจมีผลบ้างต่อเศรษฐกิจการเมือง หรือกลุ่มคนที่พึ่งพาภาคอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้น) แต่ที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่าถึงแม้ไม่มีเงินทุนเหล่านี้ ชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ได้ ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ได้มุ่งจะเสริมให้บรรลุเป้าหมายสำคัญในการตอบสนองให้เกิดความเข้มแข็งของเศรษฐกิจครัวเรือน โดยไม่ปล่อยให้การกู้ยืมหรือระบบสินเชื่อของกองทุนเป็นกิจกรรมที่อยู่คนละส่วนกับการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจครัวเรือน หรือเป็นเพียงเงินทุนหมุนเวียนในระบบที่ช่วยลดแรงกดดันด้านดอกเบี้ยแก่เศรษฐกิจครัวเรือนของกลุ่มที่เข้าไปกู้ยืมเงินกองทุนเท่านั้น

คำนำ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง “เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ” ในโครงการวิจัยประเมินผลกองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รศ.ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ เป็นอย่างสูงที่ได้ให้โอกาสในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยส่วนตัวแล้วได้ใช้ประสบการณ์การทำงานกับหมู่บ้านทั้งจากการทำงานพัฒนาในหมู่บ้านมาแต่อดีตและประสบการณ์จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านที่ผ่านมา เมื่อประสานเข้าด้วยกันทำให้ได้เรียนรู้อยู่ตลอดเวลาที่ทำงานวิจัยชิ้นนี้ ขณะเดียวกันต้องขอขอบคุณนักวิจัยของแต่ละหมู่บ้านที่ร่วมมือกันอย่างดีในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยเฉพาะ ดร.ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย อาจารย์พรวิชญ์ และอาจารย์เบญจลักษณ์ ธราพร คุณมนัส หามาลา คุณธวัชชัย กุลวงษ์ และผู้ประสานงานกลางที่เป็นนักวิจัยร่วมอย่างคุณลาวัลย์ ชลศึกษ์ ตลอดจนนักวิจัยและผู้ช่วยวิจัยในโครงการฯ ทุกท่าน รวมทั้งผู้ช่วยเหลือในงานธุรการคุณณัชชา โค้วนฤมิตร คุณจุฑามาส กันทอง และคุณสุจิตรา ศรีธารามฯ และที่สำคัญคือ ชาวบ้านทุกท่านในทั้ง 9 หมู่บ้านที่ได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่งต่องานวิจัยชิ้นนี้

หวังว่าผลของงานวิจัยชิ้นนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้คน สังคม และงานที่เกี่ยวข้องตามสถานภาพ และความมุ่งหวังที่พึงมี โดยเฉพาะกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านที่กำลังดำเนินการอยู่

อภิชาต ทองอยู่

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	**ก**
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (executive summary)	i
บทที่	
1) **วัตถุประสงค์ วิธีการศึกษา พื้นที่และสภาพโดยสรุปของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ**	1
1.1 บทนำและวัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	1
1.2 การคัดเลือกและวิธีการศึกษาวิจัย	2
1.3 วิธีการศึกษาวิจัย	2
1.4 ชื่อหมู่บ้านและตารางสรุปสภาพเบื้องต้นของ 9 หมู่บ้าน	4
1.5 สภาพข้อมูลพื้นฐานโดยสรุปของพื้นที่วิจัย	7
2) **หมู่บ้าน : พื้นฐานสังคมเศรษฐกิจกับการเคลื่อนไหวเพื่อเอาตัวรอด**	28
2.1 กำเนิดหมู่บ้าน : การก่อตั้งและการเลือกพื้นที่ทำกิน	28
2.2 พื้นฐานสังคม-วัฒนธรรมของหมู่บ้าน	38
2.3 เส้นทางปฏิสัมพันธ์กับสังคม-เศรษฐกิจนอกหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลง	51
2.4 เศรษฐกิจครัวเรือน : กายภาพ จิตสำนึก การเอาตัวรอด และความสัมพันธ์กับระบบตลาด	57
3) **กองทุนหมู่บ้าน : สถาบันสินเชื่อกับเศรษฐกิจครัวเรือน**	91
3.1 การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน : สถานการณ์โดยภาพรวมและการบริหารกองทุน	91
3.2 จิตสำนึกและพฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนกับกองทุนหมู่บ้าน	107
3.3 บทสรุปและข้อเสนอว่าด้วยกองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจครัวเรือน	126
4) **การปฏิบัติการร่วมกับกลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้าน**	110
4.1 การเข้าสู่พื้นฐานและการเรียนรู้ร่วมกัน	111
4.2 การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพครัวเรือน	115
4.3 การพัฒนากองทุนในวงจรเศรษฐกิจครัวเรือนของชุมชน	121
บรรณานุกรม	**125**
บรรณานุกรมสัมภาษณ์	**127**

บทที่ 1
วัตถุประสงค์ วิธีการศึกษา พื้นที่และสภาพโดยสรุปของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ

1.1 บทนำและวัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โดยมีวัตถุประสงค์กำหนดไว้ในส่วนของ action research ดังนี้ คือ

- เพื่อสร้างความรู้ที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการบริหารและการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในระดับชุมชน โดยเฉพาะปัญหาในการดำเนินการที่ความเชื่อมโยงกับการบริหารโครงการในระดับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต.) และในระดับอื่น ๆ
- เพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับการดำเนินการของกองทุนชุมชนบรรลุเป้าหมาย โดยต้องประสานงานเพื่อความร่วมมือจากนักวิชาการ และบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน
- เพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาในชุมชนที่ขาดความพร้อมในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เช่น ชุมชนที่ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการผลิต ชุมชนที่ไม่มีผู้นำที่จะช่วยผลักดันให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านบรรลุเป้าหมาย ฯลฯ

พื้นฐานกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการได้เลือกพื้นที่หรือหมู่บ้านที่วางกรอบไว้กว้าง ๆ ว่าเป็นหมู่บ้านที่ไม่เข้มแข็ง โดยมีสมมุติฐานของการวิจัยตั้งไว้ว่าจะช่วยเข้าไปสร้างเสริมกระบวนการศึกษาและปฏิบัติการให้พื้นที่ของการวิจัยนั้นสามารถพัฒนาศักยภาพให้มีขีดความสามารถในการพัฒนามากขึ้นกว่าที่ผ่านมา จากโจทย์ของการวิจัยฯ นี้ คณะผู้ทำการวิจัยกลุ่ม action research จึงมุ่งศึกษาพื้นฐานของสังคม-เศรษฐกิจของพื้นที่ที่ถูกเลือกเพื่อค้นหาตำแหน่งที่เป็นจุดตั้งพื้นฐานของเศรษฐกิจ สังคม และตัวตนที่แท้จริงของสมาชิกในหมู่บ้านภายใต้สภาพเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก เพื่อเข้าร่วมมือปฏิบัติการส่งเสริมให้กระบวนการดำเนินงานของการวิจัยที่พึงปฏิบัติดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับจิตสำนึกของคนในชุมชนและสอดรับกับพลวัตของสังคมและเศรษฐกิจที่ทำการศึกษาวิจัย ภายใต้แนวทางของการมีส่วนร่วมระหว่างคณะผู้ร่วมงานวิจัยนี้กับชาวบ้านตามข้อกำหนดด้านเวลาและทรัพยากรของงานวิจัยที่มีอยู่อย่างจำกัด รายงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้เป็นผลการดำเนินการตั้งแต่ เดือนมีนาคม พ.ศ. 2545

1.2 การคัดเลือกและวิธีการศึกษาวิจัย

การคัดเลือกพื้นที่การศึกษาวิจัย คณะผู้วิจัยได้อาศัยข้อสมมติฐานจากกลุ่มหลากหลายที่ช่วยเสนอแนะ และคัดเลือกเอาจากข้อสมมติฐานของ 3 กลุ่ม ดังนี้ คือ

1) จากราชการในเขตพื้นที่จังหวัดยโสธร

2) จากองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ จังหวัดหนองบัวลำภู ขอนแก่น สกลนคร และ ระยอง

3) จากนักวิชาการในเขตพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและร้อยเอ็ด

ซึ่งหลังจากได้รับฟังข้อเสนอแนะจากกลุ่มต่าง ๆ แล้วคณะผู้วิจัยก็ได้สำรวจพื้นที่พร้อมกับสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้องแบบ ไม่เจาะลึก โดยหวังผลว่าการสุ่มคัดเลือกดังกล่าวจากกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนจะเป็นวิธีที่รวบรัดประหยัดทรัพยากรและเวลาอันเป็นข้อจำกัดที่มีอยู่ในการวิจัยครั้งนี้ ขณะเดียวกันในทางปฏิบัติก็จะได้โจทย์ข้อปัญหาที่หลากหลายอันจะนำสู่การค้นคว้าวิจัยที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างครอบคลุมต่อไป

1.3 วิธีการศึกษาวิจัย

วิธีการในการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้โดยพื้นฐานแล้วเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งเจาะข้อมูลด้านลึกของกลุ่มคนในแต่ละพื้นที่ที่คัดเลือก วิธีการวิจัยใช้แนวทางการสัมภาษณ์ สังเกต การศึกษาจากการบอกเล่า (oral study) และเข้าร่วมกิจกรรมกับหมู่บ้านเป็นวิธีปฏิบัติหลักในการสัมภาษณ์ การเสวนาจะทำทั้งแบบกลุ่ม เช่น กับกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กรรมการกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน หรือกลุ่มชาวบ้านในระดับครัวเรือนแต่ละครัวเรือน และสัมภาษณ์เดี่ยวกับบุคคลบางคน สาระสำคัญของการสัมภาษณ์เป็นเรื่องของประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน พลวัตทางสังคม เศรษฐกิจ ประเพณี ความเชื่อ สภาพการดำรงชีพ โครงสร้างครอบครัว ค่านิยม พฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือน รายได้ รายจ่าย การจัดการในกระบวนการผลิต ความสัมพันธ์ของครัวเรือน สังคม เครือญาติ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนกับระบบตลาด ตลอดจนถึงสถาบันสินเชื่อ (เครดิต)ในรูปของกองทุนหมู่บ้านและรูปแบบอื่น ๆ รวมถึงศึกษาพลวัตของกิจกรรมด้านสินเชื่อที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านและครัวเรือน ฯลฯ การสัมภาษณ์จะดำเนินการไปกับวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และสังเกตโดยตรง (direct observation) รวมทั้งศึกษาเอกสารบางส่วนของหมู่บ้านเพื่อสำรวจข้อมูลพื้นฐานเชิงปริมาณเท่าที่จำเป็น ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดจะนำมาทำการวิเคราะห์ 3 ระดับคือ

1) วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

2) ตรวจสอบข้อมูลที่ค้นพบ

3) วิเคราะห์เปรียบเทียบภายในหมวดหมู่และทำการตีความหมายโดยอาศัยพื้นฐานแนวทางของทฤษฎีฐานรากที่เชื่อมโยงกับพลวัตทางวัฒนธรรมที่เป็นจริงของชาวบ้าน

ซึ่งกรอบการวิเคราะห์ดังกล่าวจะนำมาเป็นเกณฑ์ ในการตีความอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างฐานความเข้าใจถึงกิจกรรมที่เป็นผลผลิตของจิตสำนึก จิตวิญญาณของผู้คนในฐานะของผู้กระทำทางเศรษฐกิจในเส้นทางวัฒนธรรมของตนเองจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พลวัตดังกล่าวจะนำสู่ความเข้าใจถึงพฤติกรรมของครัวเรือนอย่างเป็นจริงในแง่การดำรงชีพ การผลิต การบริโภค ปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาด การได้มาซึ่งทรัพยากร และการรับผิดชอบต่อการจัดการทรัพยากรในรูปแบบต่าง ๆ ในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง รวมถึงศึกษาทุนในรูปของธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนเงินตรา ที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้คนในหมู่บ้าน ทั้งนี้อาศัยหลักการตีความแบบปฏิสัมพัทธ์ทวินิยม ที่เป็นการศึกษาถึงปรากฏการณ์และการทำความเข้าใจร่วมกัน ร่วมกับการใช้แนวทางวิเคราะห์แบบปฏิสัมพันธ์ที่ส่งผลสะท้อนกลับ (reflexibility) ที่นำปรากฏการณ์เชื่อมโยงเข้ากับสังคมวัฒนธรรมที่พบเห็นในแบบแผนของความคิด 2 ทาง คือ *“การรับรู้”* และ *“การมีส่วนร่วม”* เพื่อสร้างความเข้าใจที่กระจ่างชัดต่อพัฒนาการของสังคมเศรษฐกิจและพฤติกรรมของครัวเรือนในการดำรงชีวิตและปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน การวิจัยนี้จะปฏิบัติการภายใต้การเข้าร่วมกิจกรรมตามสภาพจริงของทรัพยากรและระยะเวลาที่งานวิจัยนี้เอื้ออำนวย

1.4 ชื่อหมู่บ้านและตารางสรุปสภาพเบื้องต้นของ 9 หมู่บ้าน

ในส่วนของวิจัยเชิงปฏิบัติการได้คัดเลือกหมู่บ้านในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน 9 พื้นที่ คือ

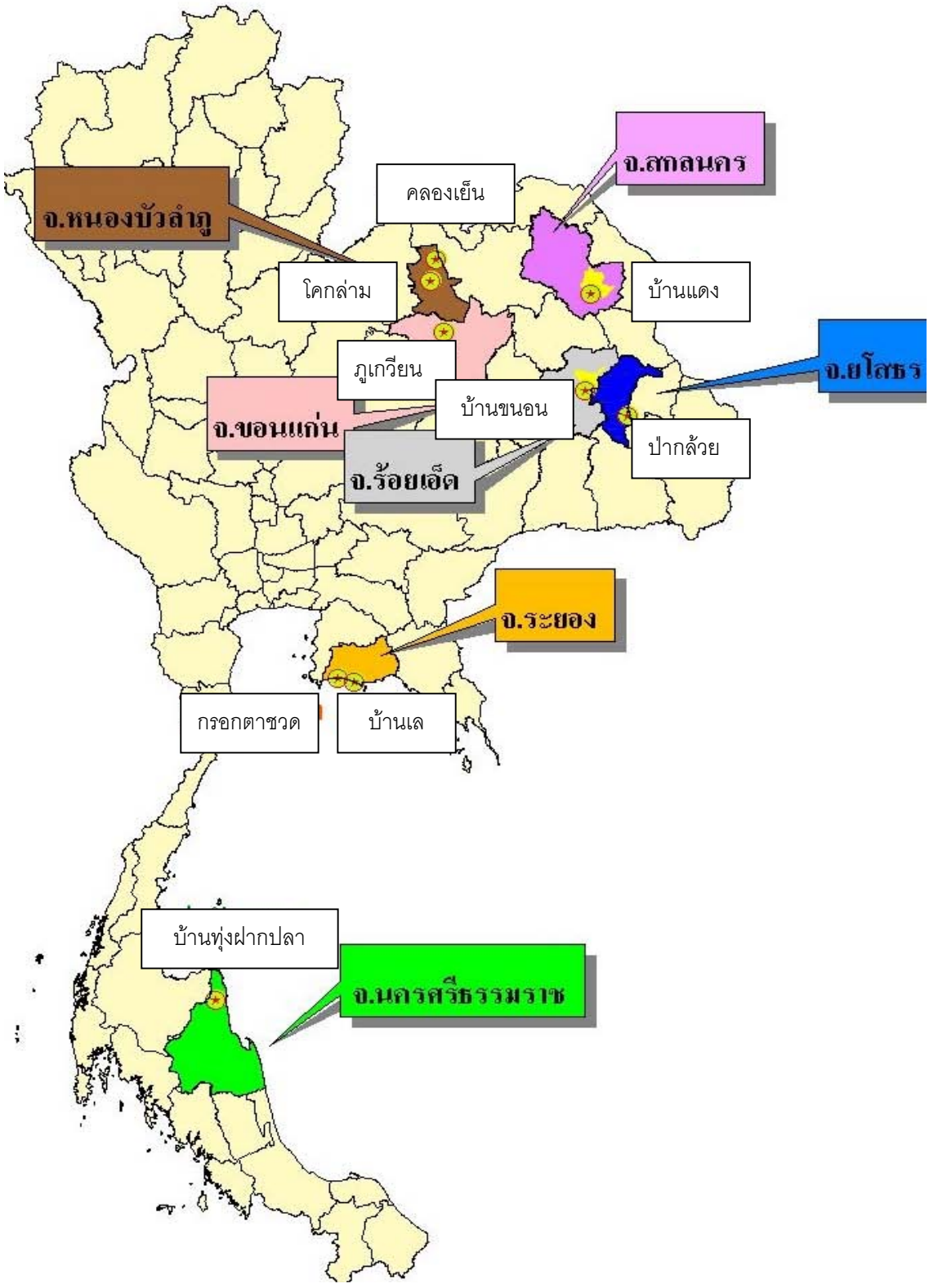
1. บ้านทุ่งฝากปลา จ.นครศรีธรรมราช
2. บ้านขนอน จ.ร้อยเอ็ด
3. บ้านแดง จ.สกลนคร
4. บ้านโคกล่าม จ.หนองบัวลำภู
5. บ้านคลองเย็น จ.หนองบัวลำภู
6. บ้านเล จ.ระยอง
7. บ้านตรอกตาชวด จ.ระยอง

8. บ้านภูเกวียน จ.ขอนแก่น
9. บ้านป่ากล้วย จ.ยโสธร

โดยมีตารางสรุปสภาพเบื้องต้นของพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการดังนี้

ตารางสรุปสภาพเบื้องต้นของ 9 หมู่บ้าน ในพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการ

ที่	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	ครัวเรือน	ประชากร	ลักษณะที่ตั้ง	ความอุดมสมบูรณ์	กิจกรรมที่สำคัญ
1	บ้านทุ่งฝากปลา	เขาน้อย	สิชล	นครศรีธรรมราช	211	622	ที่ราบสลับภูเขา	สูง	ปลูกข้าว สวนยางพารา สวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ เก็บของป่า
2	บ้านขนอน	ขนอน	เสลภูมิ	ร้อยเอ็ด	140	319	ที่ราบลุ่มแม่น้ำ	ปานกลาง	ทำนา ทอผ้า เย็บผ้า เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขายย่อย และรับจ้าง
3	บ้านแดง	ห้วยยาง	เมือง	สกลนคร	101	346	ที่ลุ่มเชิงเขา	ต่ำ	ทำนา การตัดไม้ เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ หาของป่า รับจ้าง และสานกระเป๋าจากใบเตย
4	บ้านโคกล่าม	ฝั่งแดง	นากลาง	หนองบัวลำภู	114	528	พื้นที่ราบลุ่ม	ปานกลาง	ทำนา ปลูกฝ้าย ผัก หม่อน เลี้ยงสัตว์ หาของป่า รับจ้าง และค้าขายย่อย
5	บ้านคลองเย็น	นาด่าน	สุวรรณคูหา	หนองบัวลำภู	109	601	ที่ลุ่มเชิงเขา	ปานกลาง	ทำนา ทำสวน ป่าไม้ เลี้ยงสัตว์ รับจ้าง และค้าขายย่อย
6	บ้านเล	ตะพง	เมือง	ระยอง	327	1,666	ที่ราบชายฝั่งทะเล	ปานกลาง	ทำสวน รับจ้าง ค้าขายย่อย และทำประมงเรือเล็ก
7	ชุมชนตรอกตาชวด	มาบตาพุด	เมือง	ระยอง	136	642	ที่ราบชายฝั่งทะเล	ต่ำ	ทำประมงเรือเล็ก รับจ้าง เกษตรกรรม และค้าขายย่อย
8	บ้านภูเกวียน	ภูเวียง	ภูเวียง	ขอนแก่น	93	371	ที่ลุ่มเชิงเขา	ปานกลาง	ทำนา ปลูกผัก หาของป่า รับจ้าง และค้าขายย่อย
9	บ้านป่ากล้วย	นาคำ	คำเขื่อนแก้ว	ยโสธร	71	251	ที่เนิน ที่ลุ่มน้ำท่วม	สูง	ทำนา ปลูกพืชสวนครัว ค้าโคกระบือ ประมงน้ำจืด เลี้ยงไก่เนื้อส่งโรงงาน

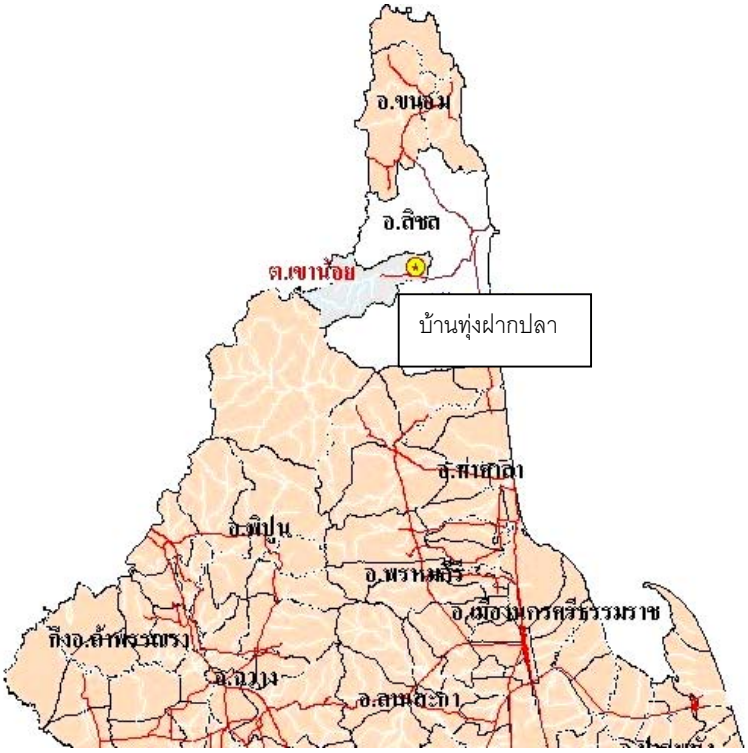

รูปที่ 1-1 *แผนที่แสดงที่ตั้ง 9 หมู่บ้านในกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน*

1.5 สภาพข้อมูลพื้นฐานโดยสรุปของพื้นที่วิจัย

1.5.1 สภาพโดยสรุปหมู่บ้านทุ่งฝากปลา

- ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต ที่ตั้งของบ้านทุ่งฝากปลา อยู่ในตำบลเขาน้อย อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช อยู่ห่างจากจังหวัดนครศรีธรรมราชไปทางทิศเหนือตามแนวของถนนหลวงแผ่นดิน หมายเลข 401 (สายนครศรีธรรมราช – สุราษฎร์ธานี) ประมาณ 70 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือ ติด เขากิ้ว เขาลานจำ เขาสูง , ทิศใต้ติดกับ คลองท่าควาย, ทิศตะวันออกติดกับ เขาสูง , ทิศตะวันตกติดกับ บ้านในยาน

รูปที่ 1-2 *แผนที่หมู่บ้านทุ่งฝากปลา ต.เขาน้อย อ.สิชล จ.*

- ***ภูมิประเทศ*** ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของบ้านทุ่งฝากปลาเป็นที่ราบสลับภูเขา มีภูเขาและป่าไม้ ลักษณะดินเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก พื้นที่ส่วนใหญ่ ใช้ปลูกยางพารา ปลูกข้าว สวนผลไม้ มะพร้าวและอื่น ๆ

- ***ภูมิอากาศ*** เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้เขตร้อนใกล้เส้นศูนย์สูตร จึงมีภูมิอากาศแบบโซนร้อน ได้รับอิทธิพลมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ฝนตกชุกในเดือนตุลาคม ถึง เดือนมกราคม มรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้ฝนตกน้อยกว่าพื้นที่อื่นเนื่องจากติดกับภูเขากั้นทิศทางลมเอาไว้ พฤษภาคม ถึง กันยายน

- **ทรัพยากรธรรมชาติ** เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของบ้านทุ่งฝากปลามีพื้นที่เป็นสภาพป่าไม้ในบริเวณเขากิ้ว เขาลานจำ เขาสูง ทำให้คนในพื้นที่สามารถไปหาของป่า เช่น น้ำผึ้ง หน่อไม้ ลูกเหรียง ลูกเนียง เป็นต้น ในส่วนแหล่งน้ำ มีคลองไหลผ่านพื้นที่ 2 สาย คือ คลองท่าควาย และคลองพอ ใช้ในการหาปลาและใช้เลี้ยงสัตว์

- **วัฒนธรรม** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านภาคใต้

- **ลักษณะประชากร** บ้านทุ่งฝากปลามีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 622 คน เป็นชาย 319 คน เป็นหญิง 303 คน จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 211 ครัวเรือน

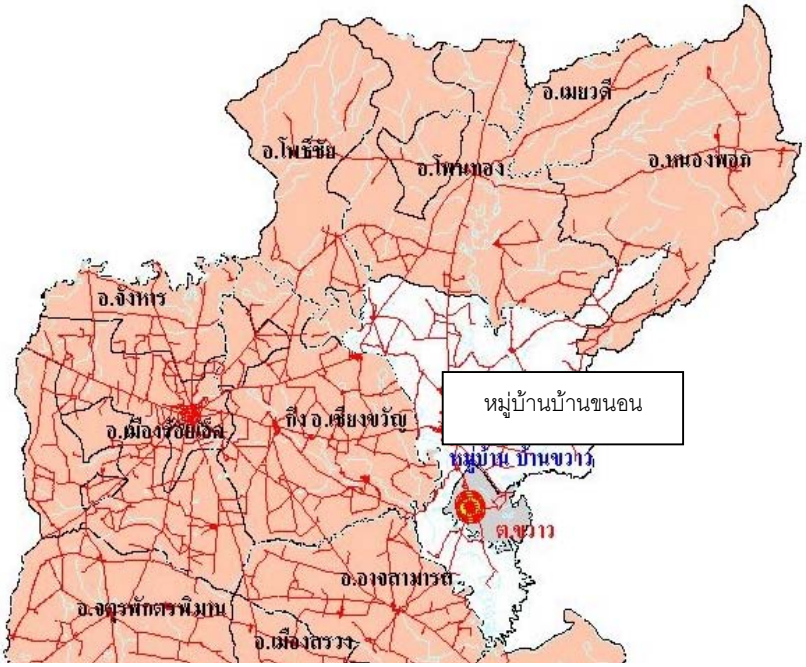
- **ด้านอาชีพ** คนในหมู่บ้านประกอบอาชีพสวนยางพารา ส่วนใหญ่มีการปลูกสวนผลไม้ มีมังคุด ทุเรียน เงาะ ลางสาด มะพร้าว สะตอ ระกำเป็นต้น นอกจากนั้นมีการใช้การประกอบกิจกรรมการทำนาเพื่อใช้กินอยู่ในครัวเรือน และสุดท้ายประกอบอาชีพค้าขายส่วนใหญ่เป็นการค้าขายสิ่งที่ตนเองผลิตได้

- **ด้านศาสนาประเพณี** ประชาชนในบ้านทุ่งฝากปลาหมู่ที่ 6 ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ งานสำคัญทางศาสนา เช่น งานสารทเดือนสิบ ประเพณีสงกรานต์และงานลากพระ ซึ่งจัดที่วัดเขาน้อย

- **ด้านการศึกษา** มีโรงเรียนบ้าน 1 โรง คือ โรงเรียนบ้านทุ่งฝากปลา ซึ่งมีการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6

1.5.2 สภาพโดยสรุปหมู่บ้านขนอน

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** หมู่บ้านขนอนหมู่ที่ 9 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลขนอน อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ห่างจากจังหวัดร้อยเอ็ดไปทางทิศตะวันออก (สายร้อยเอ็ด – อุบลราชธานี) ประมาณ 40 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือติดบ้านขนอนหมู่ที่ 15 , ทิศใต้ติดกับ หนองนางเต่า และหนองคู ทิศตะวันออกติดกับ ดอนป่าฮัง , ทิศตะวันตกติดกับ หนองโพนแท่งและสถานีตำรวจภูธรตำบลขนอน

รูปที่ 1-3 *แผนที่หมู่บ้านขนอน ต.ขนอน อ.เสลภูมิ จ.*

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มน้ำชีหลง ประกอบด้วย ดอนป่าฮัง, วัดสระโบสถ์, ศาลหลวงปู่เกาะ, ศาลเฒ่าควาญต่อฟ้า, ศาลมเหศักดิ์, หนองคู, หนองโพนแท่ง, หนองอีเตา, หนองขุมดิน, ลำชีหลง พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่นา ลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนทราย

- ***ภูมิอากาศ*** บ้านขนอน หมู่ที่ 9 มีฤดูกาล 3 ฤดูคือ *ฤดูฝน* เริ่มต้นตั้งแต่เดือนมิถุนายน – ตุลาคม , *ฤดูหนาว* เริ่มตั้งแต่ เดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์ และ *ฤดูร้อน* เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม – พฤษภาคม

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านอีสาน

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของบ้านขนอนเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำชีหลง นอกจากนั้นมีหนองคู หนองอีเตา หนองโพนแท่น ซึ่งคนในพื้นที่สามารถไปหาทรัพยากรสัตว์น้ำ นอกจากนั้นยังไปใช้ทรัพยากรจากหนองป่าฮังที่ใช้ในการเก็บเห็ด และหาฟืน เป็นต้น

- ***ลักษณะประชากร*** ตามสถิติสำรวจ จปฐ.1 บ้านขนอนหมู่ที่ 9 ตำบลขนอน อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 606 คน แยกเป็นชายจำนวนทั้งสิ้น

287 คน เป็นหญิงจำนวนทั้งสิ้น 319 คน จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 140 ครัวเรือน มีรายได้เฉลี่ย 31,183 บาท/คน/ปี

- ***ด้านอาชีพ*** ส่วนมากประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ และมีการทอผ้า เย็บผ้า เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย และรับจ้าง เป็นอาชีพเสริมหลังจากเสร็จฤดูการทำนา

- ***ด้านศาสนาประเพณี*** ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ งานสำคัญทางศาสนาเช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีสงกรานต์

- ***ด้านการศึกษา*** มีศูนย์เด็กเล็กก่อนอนุบาล 1 โรง มีสถานีอนามัย 1 หลัง

1.5.3 สภาพโดยสรุปหมู่บ้านแดง

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** บ้านแดง หมู่ที่ 9 ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร อยู่ห่างจากตัวจังหวัดสกลนคร ประมาณ 15 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงดังต่อไปนี้ ทิศเหนือติดกับ บ้านเหล่า ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร, ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านนาขาม ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร, ทิศตะวันตก ติดกับห้วยหมากพริกและทุ่งนา, ทิศใต้ติดกับ อ่างเก็บน้ำห้วยเคลิ้มและเทือกเขาภูพาน

รูปที่ 1 –4 *แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านแดง ต.ห้วยยาง อ.เมือง จ.สกลนคร*

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** สภาพพื้นที่ทั่วไปของบ้านแดงจะลาดจากทิศใต้ลงสู่ทิศเหนือเพราะทิศใต้ของหมู่บ้านติดกับเทือกเขาภูพาน มีทางออกทาง ถนนทางเดียวนอกนั้นก็ต้องเดินข้ามลูกภู มีแม่น้ำไหลผ่านหมู่บ้านอยู่ 3 สายปลายก็จะมาประจบกัน ทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ในการทำการเกษตรจะอยู่ทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกจะใช้พื้นที่ในการทำนา ส่วนทางทิศใต้ชาวบ้านจะใช้เป็นพื้นที่หาอาหาร คือ การล่าสัตว์ และเก็บของป่าเพราะเป็นเทือกเขาภูพาน

- ***ภูมิอากาศ*** บ้านแดงมีอากาศ 3 ฤดู เหมือนจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน คือ ฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูฝนโดยฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม – เมษายนของทุกปี ส่วนฤดูฝนจะเริ่มตกในช่วงปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนพฤศจิกายนส่วนฤดูหนาวจะเริ่มจากปลายเดือนพฤศจิกายนของทุกปีถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ในช่วงฤดูหนาวอากาศในหมู่บ้านจะหนาวเย็นมากเนื่องจากอยู่ติดกับเทือกเขาภูพาน

- ***สภาพดิน*** ลักษณะดินของบ้านแดงจะเป็นดินร่วนปนทรายเกือบทั้งหมู่บ้าน เมื่อขุดลึกลงไปประมาณ 1-2 เมตรจะเป็นดินทราย ถ้าขุดลงไปประมาณ 5 เมตร จะเป็นดินเหนียวปนทรายและชั้นต่อไปคือดินลูกรังเนื่องจากพื้นที่ในการทำการเกษตรของหมู่บ้านส่วนมากเป็นดินร่วนปนทรายทำให้กักเก็บน้ำไว้ไม่ค่อยได้ ดินสามารถเพาะปลูกได้แต่ให้ผลผลิตไม่ดีนัก เนื่องจากดินไม่อุ้มน้ำ

- ***ประชากร*** บ้านแดงปัจจุบันมีจำนวน 101 หลังคาเรือนมีจำนวนประชากรทั้งหมด 364 คนแยกเป็นเพศหญิง 163 คน และเพศชาย 183 คน

- ***ด้านอาชีพ*** มีการประกอบอาชีพหลายอาชีพ ได้แก่ ทำนา , หาของป่าเพื่อกินในครอบครัวและขาย , เลี้ยงวัว/ควาย , รับจ้างและ หัตถกรรมจักสาน

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมของชนกลุ่มน้อยในเขตภูเขาของอีสาน

- ***ด้านศาสนาประเพณี*** ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี คือผีดานงอย ยังมีวัฒนธรรม ความเชื่ออีกอย่างที่เรียกว่าผีหมอเป็นผีที่อยู่ประจำบ้านเรือนหรือผีบรรพบุรุษมีหน้าที่ปกปักรักษาคนในบ้านเรือนไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วยหรือรักษาให้หายป่วยโดยมีวิธีการเรียกว่าการ “เย้า” (การรักษาแบบจิตวิทยาโดยการฟ้อนรำ) และมีประเพณีสำคัญที่ชุมชนยังปฏิบัติอยู่เช่น งานบุญกองข้าว ในเดือนยี่ , พิธีเลี้ยงผีปู่ตาในเดือนสี่ , งานสงกรานต์ในเดือนห้า เป็นต้น

- ***ด้านการศึกษา*** บ้านแดงไม่มีโรงเรียนประจำหมู่บ้านจะใช้โรงเรียนร่วมกับบ้านบอน สหราษฎร์บำรุงระยะทางจากบ้านไปก็ประมาณ 1.50 กิโลเมตร ร่วมทั้งหมดมี 4 หมู่บ้านที่ใช้โรงเรียนเดียวกันกับบ้านบอน,บ้านแดง,บ้านเหล่า, บ้านห้วยยาง แต่ก่อนบ้านแดงเป็นหมู่บ้านเล็กมีเพียง 7 ครอบครัวเท่านั้น แต่ก่อนเรียนที่วัดบ้านบอนสมัยยังไม่มีโรงเรียน ระดับชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 ประถมศึกษาปีที่ 6สูงสุดก็ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มี เพียง 3 คนจากทั้งหมู่บ้าน

1.5.4 สภาพโดยสรุปบ้านโคกล่าม

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** หมู่บ้านโคกล่าม หมู่ที่ 3 อยู่ในเขตการปกครองตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู อยู่ทางทิศตะวันออก ห่างจากที่ว่าการอำเภอ 11 กิโลเมตร ทิศเหนือติดกับบ้าน นำคำไฮ ตำบลนาคำไฮ อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู , ทิศใต้ติดกับบ้านโนนสา ม.9 ตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู , ทิศตะวันออกติดกับบ้านหินลับ อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู , ทิศตะวันตกติดกับบ้านนาหนองทุ่ม ม.6 ตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู

□□ □ □**1 - 5** □□□□□ □□□ □

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีลำห้วยพะเนียงไหลผ่านทางทิศใต้ของหมู่บ้าน สภาพดินเป็นดินลูกรัง ดินเหนียว พื้นที่เป็นป่าโปร่ง มีเขตอนุรักษ์ป่าชุมชน

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** มีแหล่งน้ำสำคัญหลายแห่ง เช่น ลำพะเนียง ซึ่งเป็นแหล่งหาปลาของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน , ห้วยนา , ห้วยโจด , ห้วยไฮ และมีป่าไม้แบบป่าหัวไร่ปลายนาที่พอให้ชาวบ้านได้หาอยู่หากินหลายแห่งเช่น ป่าโคกเห็ดไค , ป่าโคกบักหนู , ป่าโคกนาปัง เป็นต้น

- ***ลักษณะประชากร*** การบริหารส่วนท้องถิ่น มีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของหมู่บ้านจำนวน 2 คน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 528 คน แยกเป็นผู้ชาย 275 คน และผู้หญิง 253 คน จำนวนครัวเรือน 114 ครัวเรือน

- ***ด้านอาชีพ*** ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร คือ ทำนาข้าว , ปลูกพืช , เลี้ยงสัตว์ และอาชีพรับจ้างทั่วไป รายได้เฉลี่ย 30,000 บาท/คน/ปี มีผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นรายได้หลักของหมู่บ้าน ประชากรอีก 10% ของหมู่บ้านเดินทางไปทำงานต่างจังหวัด , ต่างประเทศ

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านอีสาน

- ***ด้านศาสนาประเพณี*** มีวัด 1 แห่ง ประชากรนับถือศาสนาพุทธ มีการดำรงประเพณีการขัดเกลาทางสังคม เรียกว่าฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ เช่นหมู่บ้านอีสานทั่วไป ภายใต้ความเชื่อที่ผสมผสานระหว่าง พุทธ , ผี และพราหมณ์

- ***ด้านการศึกษา*** มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง มีครู 5 คน นักเรียน 112 คน

- ***ด้านการสาธารณสุข*** มีอนามัยประจำตำบลตั้งอยู่บ้านก่าน ต.ฝั่งแดง อ. นากลาง จ.หนองบัวลำภู ห่างจากบ้านโคกล่าม 7 กิโลเมตร และได้จัดตั้งอาสาสมัครเพื่อสำรวจข้อมูลความต้องการของหมู่บ้านด้านสาธารณสุข

- ***ด้านสาธารณูปโภค*** มีระบบไฟฟ้าในหมู่บ้านทุกครัวเรือน มีโทรศัพท์สาธารณะ 1 แห่ง มีระบบน้ำอุปโภค บริโภค อยู่ในระหว่างการดำเนินงานของกรมทรัพยากรธรณีวิทยา จัดระบบวางท่อประปาหมู่บ้าน

1.5.5 สภาพโดยสรุปบ้านคลองเย็น

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** หมู่บ้านคลองเย็นอยู่ห่างจากจังหวัดหนองบัวลำภู ทางด้านทิศตะวันออกเป็นระยะทาง 52 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอสุวรรณคูหาเป็นระยะทาง 14 กิโลเมตร หมู่บ้านทอดยาวไปตามถนน รพช. กุดดินจี่ – สุวรรณคูหา โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือติดกับบ้านโนนซาต ตำบลนาด่าน อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู ,ทิศใต้ติดกับบ้านหนองบัวน้อย ตำบลนาด่าน อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู , ทิศตะวันออกติดกับเทือกเขาภูผาแดง ซึ่งมีพื้นที่ 1,000 ไร่ ทิศตะวันตกติดกับลำห้วยบน

รูปที่ 1- 6 *แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่ บ้านคลองเย็น*

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** เป็นที่ราบสลับเนินเตี้ยๆ มีพื้นที่ป่าไม้ส่วนบุคคลหลายแห่ง พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการทำนา ทำไร่ และมีการทำสวน ที่ดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ไม่อุดมสมบูรณ์มากนัก ในหมู่บ้านมีพื้นที่ดินทำกินทั้งหมด 1,033 ไร่ ในหมู่บ้านมีสระน้ำสาธารณะอยู่ 1 แห่ง คือ สระคลองเย็น ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดของหมู่บ้านในปัจจุบันชาวบ้านได้เอาปลาไปเลี้ยงในกระชังเป็นการส่วนตัว

- ***ภูมิอากาศ*** หมู่บ้านคลองเย็นมีสภาพอากาศ แบ่งเป็น 3 ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่พฤศจิกายน ถึง มกราคม บางปีถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน ถึง กันยายน 2ปีที่ผ่านมาฝนตกชุกถึงเดือนตุลาคม บางแห่งมีน้ำท่วมนาต่อเนื่อง ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงพฤษภาคม

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติหลายแห่ง ในด้านแหล่งน้ำได้แก่ ลำห้วยบน , ลำห้วยส้มป่อย และ ลำห้วยน้ำคำ ในด้านป่าไม้ ได้แก่ ป่าช้า(ป่านองแซง) มีจำนวน 30 ไร่ ,ป่าดอนหอมีจำนวน 1 ไร่ และป่าหัวไร่ปลายนา มีจำนวน 500 ไร่

- ***ลักษณะประชากร***

หมู่บ้านคลองเย็นมีประชากรทั้งสิ้น 601 คน เป็นชาย 299 คน เป็นหญิง 302 คน มีจำนวน 109 หลังคาเรือน

- ***ด้านอาชีพ*** คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำสวน และค้าขายบ้าง ผู้หญิงในหมู่บ้านส่วนใหญ่ทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติเพื่อขายและใช้เองในครัวเรือน

□□□□□□□□ □□ □ □ □□□□
□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□ □ □□□
□□ □ □□□□ □ □ □□□□□□□
□□ □ □□□□ □ □□□□□□□□ □ □□
□□□□□ □ □ □□□ □ □□□ □ □□□

- ***วัฒนธรรม*** เป็นสังคมแบบเกษตรกรรมหมู่บ้านอีสาน

- ***ด้านศาสนาประเพณี*** ประชาชนในหมู่บ้านคลองเย็นนับถือศาสนาพุทธ มีงานสำคัญในหมู่บ้านที่ปฏิบัติเป็นประเพณีประจำปี ได้แก่ บุญสงกรานต์ บุญเบิกบาน บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญห่อข้าวสาด บุญออกพรรษา บุญกฐินหรือบุญดอกข้าว หรือบุญผ้าป่า

- ***ด้านการศึกษา*** หมู่บ้านคลองเย็นมีโรงเรียน 1 แห่ง ซึ่งสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีจำนวนนักเรียน 530 คน

1.5.6 สภาพโดยสรุปบ้านเล

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** บ้านเล ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 5 ของตำบลตะพง อำเภอเมือง จังหวัดระยอง อยู่ห่างจากจังหวัดระยองไปทางทิศตะวันออกตามแนวของถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 (ถนนสุขุมวิท) ประมาณ 20 กิโลเมตร ห่างจากที่ตั้งอำเภอเมือง 15 กิโลเมตร และห่างจากที่ตั้งตำบล ประมาณ 6 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 2.8 ตร.กม หรือ 1,750 ไร่ และมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือติดกับพื้นที่หมู่ 6 และเขายายดา , ทิศใต้ติดอ่าวไทย (ชายหาดแม่รำพึง) , ทิศตะวันตกติดกับพื้นที่หมู่ 10 บ้านป่าคั้น , ทิศตะวันออกติดกับพื้นที่หมู่ 1 ตำบลเพ

- ***ลักษณะภูมิประเทศ***

บ้านเล ตั้งอยู่ในเขตภูมิศาสตร์ที่เรียกว่าที่ราบชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออก ภูมิประเทศลาดเอียงจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ประกอบด้วยแนวสันทรายเก่า(old beach) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โขด” หรือ “เนิน” สลับกับภูมิประเทศที่ลุ่มน้ำขัง (back swamp) หรือที่ภาษาถิ่นเรียกกันว่า “จำรุง” หรือหนอง

พื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง หรือที่เรียกว่า “จำรุง” นับเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางนิเวศวิทยา ปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำต่างๆ

บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำ

พืชพันธุ์ดั้งเดิมที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไม้วงษ์ยางนา และพืชที่ขึ้นตามป่าชายหาด เช่น ตะขบป่า มะขามป้อม พบ ในบริเวณที่เป็นเนิน ทราย ส่วนเสม็ดขาว ลิเภา และกกจะพบในขังหรือหนอง มีลำรางหรือทางระบายน้ำธรรมชาติทอดตัวในแนวตะวันออกตะวันตกอยู่ด้านล่างของพื้นที่ใกล้ชายทะเล ด้านตะวันตกและตอนกลางของพื้นที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติไหลผ่าน 2 สาย คือ คลองสาบน้อย และคลองต้นจิก ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านห่างไปประมาณ 1 กม. มีหินธรรมชาติในทะเลเรียกว่าหินขาว เป็นจุดที่ชาวประมงในหมู่บ้านใช้ในการจอดเรือมาจนทุกวันนี้

- ***ภูมิอากาศ*** บ้านเลอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้จะพัดพาเอาความชื้นในอ่าวไทยเข้ามาพื้นที่บริเวณนี้ทำให้มีฝนตกหนักในช่วงเดือนพฤษภาคม ถึงประมาณกลางเดือนตุลาคม ปริมาณฝนตกเฉลี่ยทั้งปีอยู่ในช่วง 1,500 -1,800 ส่วนลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลมอุกาฟ้าเหลือง” จะพัดเอาความแห้งแล้งเข้ามา

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** พันธุ์พืชดั้งเดิมที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไม้วงศ์ยาง นา ลิเภา กก และพันธุ์พืชป่าชายหาด เช่น ตะขบป่า มะขามป้อม จิกทะเล เสม็ดขาว จะพบในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำขังหรือหนอง

- **ลักษณะประชากร** บ้านเลมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,666 คน หรือ 327 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรผู้ชายจำนวน 810 คน และประชากรผู้หญิงจำนวน 856 คน

- ***ด้านอาชีพ*** เนื่องด้วยหมู่บ้านเลมีสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นทะเล เป็นที่ลุ่ม ที่ราบและเขาสูง(เขายายดา) ดังนั้นความหลากหลายของ

□□□

1.5.7 สภาพโดยสรุปบ้านตรอกตาชวด

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** เดิมชุมชนตรอกตาชวด อยู่ในเขตการปกครองของ หมู่ 4 ตำบลเนินพระ อำเภอเมือง จังหวัด ระยอง เมื่อมีการแบ่งเขตการเทศบาลตำบลมาบตาพุด ในปี 2539 พื้นที่หมู่ 4 ส่วนหนึ่งจึงถูกแบ่งเขตมาอยู่ในการปกครองของเทศบาลตำบลมาบตาพุดก่อตั้งเป็นชุมชนตรอกตาชวด มีพื้นที่ 2.26 ตารางกิโลเมตร

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลลาดจากเหนือลงใต้ ภูมิประเทศประกอบด้วยพื้นที่เนินสูงเรียกว่า “มาบ” สลับกับพื้นที่หนอง ,บึงหลังชายหาดที่เรียกว่า “จำรุง” พื้นที่ด้านใต้ติดทะเล มีชายหาดยาวประมาณ 2 กม.ชื่อว่าหาดตากวนและหาดสุชาดา มีเกาะขนาดเล็กชื่อว่าเกาะสะเก็ดอยู่ห่างชายฝั่งประมาณ 3 กม. ด้านตะวันตกของชุมชนมีคลองธรรมชาติ 2 คลอง คือ คลองหนองใหญ่ กับ คลองน้ำหูและไหลมารวมกันลงสู่ทะเลบริเวณหาดตากวน

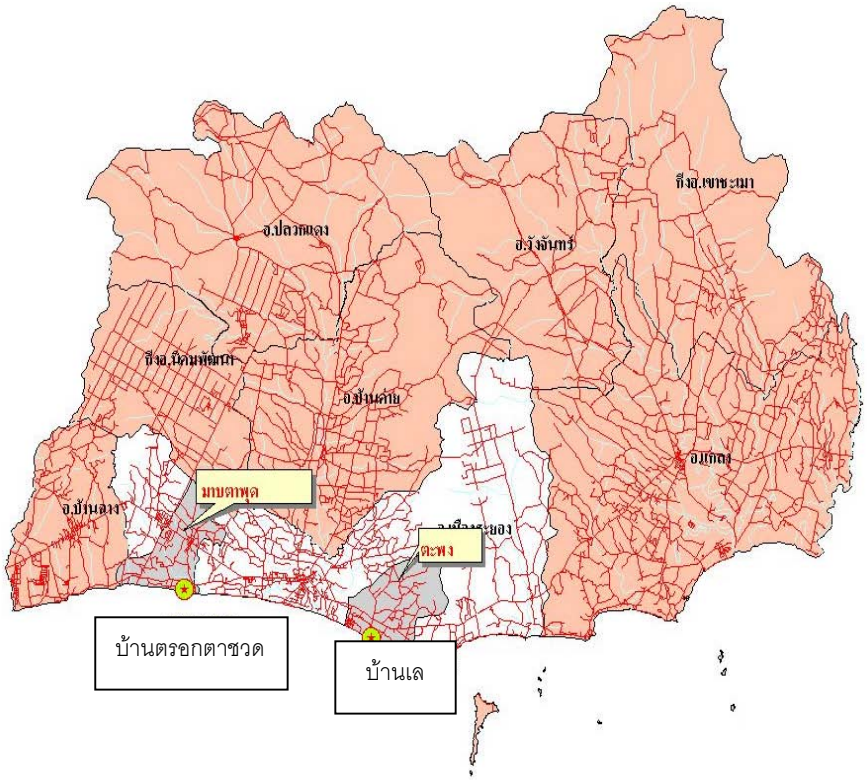
- ***ลักษณะประชากร*** ชุมชนตรอกตาชวด มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 642 คน หรือ 136 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรเพศชายจำนวน 314 คน และประชากรเพศหญิงจำนวน 328 คน

- ***ด้านอาชีพ*** ชาวบ้านตรอกตาชวดในอดีตมีการผลิตที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศและฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่ละครัวเรือนประกอบหลายอาชีพ แต่มีที่มาของรายได้หลักจากกิจกรรมสำคัญ แบ่งได้ดังนี้ อาชีพประมงเรือเล็ก 77 ลำ รับจ้าง 73 ครอบครัว เกษตรกรรม 44 ครอบครัว ค้าขาย 23 ครอบครัว ขับรถโดยสาร 5 ครอบครัว และรับราชการ 5 ครอบครัว

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบหมู่บ้านชาวประมงภาคตะวันออก

- ***ด้านศาสนาประเพณี*** ภาษาระยอง เป็นเอกลักษณ์ที่คนระยองภาคภูมิใจในสำเนียงภาษาที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่นและบ่งบอกถึงความเป็นคนพื้นเมืองระยอง ปัจจุบันคนในชุมชนไม่ว่ารุ่นดั้งเดิม หรือรุ่นใหม่ต่างพูดภาษาระยอง ประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน ได้แก่ ประเพณีทำบุญส่ง ประเพณีทำบุญข้าวหลาม ประเพณีทำบุญสารทไทย การละเล่น

□□ □ □**1 - 7** □□□□□ □ □ □□□□ □ □□

1.5.8 สภาพโดยสรุปหมู่บ้านภูเกวียน

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก 93 หลังคาเรือน ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ทางด้านทิศตะวันออกเป็นระยะทาง 4 กิโลเมตร หมู่บ้านทอดยาวกับถนนรพช. อำเภอศรีชมภู จังหวัดหนองบัวลำภู โดยมีเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือติดกับหมู่บ้านโพนเพ็น ตำบลภูเวียง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น, ทิศใต้ติดกับหมู่บ้านห้วยทราย ตำบลสงเปลือย อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น , ทิศตะวันออกติดกับหมู่บ้านหนองหญ้าปล้อง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น , ทิศตะวันตกติดกับเทือกเขาภูเวียง

- ***ลักษณะภูมิประเทศ*** เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตีนภู (เทือกเขาภูเวียง) และมีแหล่งน้ำธรรมชาติไหลผ่านตลอดปี คือลำห้วยบอง ซึ่งชาวบ้านใช้สองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ปลูกผักขายตลอดทั้งปี พื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ในการทำนาและปลูกผัก ที่ดินเป็นดินร่วนปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ดี แต่การปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย และผักที่ต้องใช้สารเคมีมากมีผลทำให้ดินเสื่อมและเกิดปัญหาโรคพืชและแมลงรบกวนจำนวนมาก เป็นปัญหาสำคัญในการทำการเกษตร

- ***ภูมิอากาศ*** มี 3 ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงมกราคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงสิงหาคม ซึ่งบางปีฝนทิ้งช่วงนานหลายเดือน หรือบางปีฝนดี เช่น 3 ปีที่ผ่านมาน้ำก็จะท่วมหมู่บ้านทุกปี และขังนานประมาณ 2 – 3 วัน ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** มีแหล่งน้ำที่สำคัญในหมู่บ้าน คือ ลำน้ำห้วยบอง ซึ่งไหลมาจากน้ำตกตาดฟ้า และ มีเทือกเขาภูเวียง ซึ่งเป็นที่อาศัยเก็บหาอาหารป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด ของป่า ออกมาเป็นอาหารในการดำรงชีวิต ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าทั่งนำมารับประทานในครอบครัว และนำไปขายแต่จะมีข้อห้ามในการเก็บหาของป่าอย่างถูกวิธี ถ้าใครทำผิดก็จะได้รับโทษทางกฎหมายจากอุทยานแห่งชาติภูเวียง

□□ □ □□□□□ □ □ □□□□□□ □ □□□□ □□□□□□□□ □ □ □□□ “□□ □□ □ ” □□ □ □□ □□□ □ □□□□□□ □□□□ □□ □ □ □ □□□□□ □ □ □□□ □□□ □ □□□□□□□□

- ***จำนวนประชากร*** มีประชากร 93 หลังคาเรือน เป็นชาย 181 คน เป็นหญิง 190 คน รวมทั้งสิ้น 371 คน

- ***การประกอบอาชีพ*** คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีที่นาจำนวนน้อย จึงประกอบอาชีพหลักคือรับจ้าง ทำนา ค้าขาย และปลูกผักขายตลอดทั้งปี ผักที่ปลูกเช่น ผักกาดขาว ต้นหอม

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านภาคอีสาน

- ***ศาสนาและประเพณี*** ประชาชนในหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธ มีงานสำคัญในหมู่บ้านที่ปฏิบัติเป็นประจำปี เช่น บุญสงกรานต์ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญออกพรรษา บุญไหว้ปู่ตาในเดือน 6 ของทุกปี และการทำบุญผีตาแฮกก่อนการลงทำนา

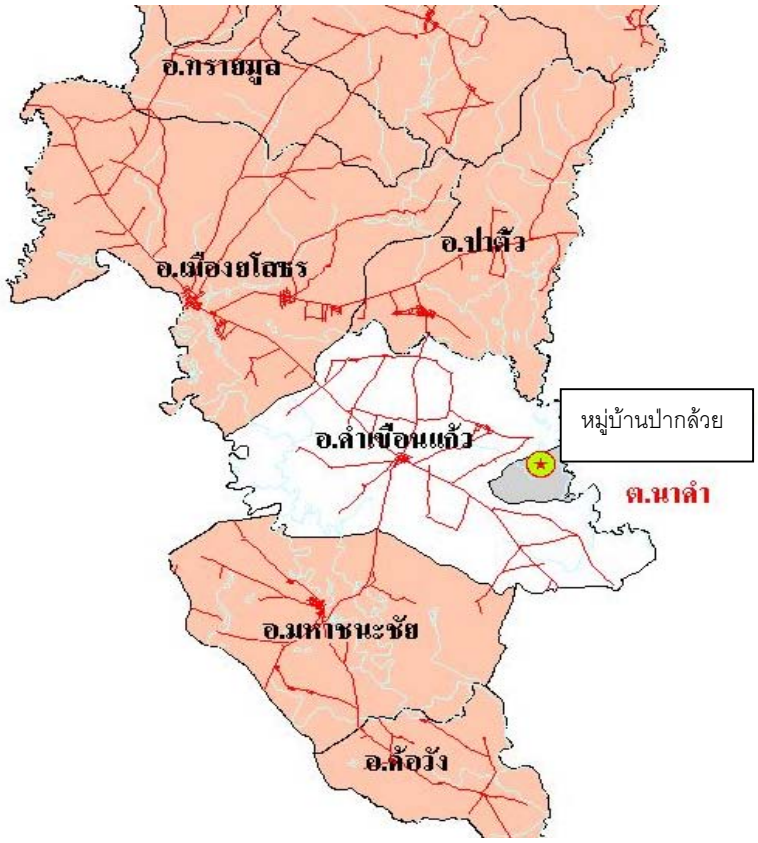
“□□□□□□□□□ □ ”
□□□□□□□□ □□
□□ □□ □ □ □□□

- ***การศึกษา*** มีโรงเรียนในหมู่บ้าน 1 แห่ง แต่ได้ปิดไปเพราะมีนักเรียนในหมู่บ้านน้อย เด็กในหมู่บ้านจึงต้องออกไปเรียนที่ โรงเรียนในอำเภอภูเวียง

1.5.9 สภาพโดยสรุปบ้านป่ากล้วย

- ***ขนาดที่ตั้งและอาณาเขต*** ที่ตั้งของบ้านป่ากล้วยอยู่ห่างจากอำเภอคำเขื่อนแก้วประมาณ 18 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือติดบ้านคำศิริ ทิศใต้ติดกับห้วยเขมร ทิศตะวันออกติดกับ ติดกับลำเซบายและบ้านดอนเสาเรือ ทิศตะวันตกติดกับห้วยเขมร

□□ □ □1 - 8 □□□□□ □ □ □□□□□

□□□□ □ □□ □ □□ □ □ □□□□□ □ □□

- ***ลักษณะภูมิประเทศ***

เป็นที่ราบสูง เป็นทุ่งนาสลับป่าโปร่ง สภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายไม่อุ้มน้ำ มีน้ำจากลำเซบายและหนองเขมรสภาพของสถานที่ตั้งบ้านเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ดังนั้นลักษณะของพื้นที่ของบ้านป่ากล้วยจึงสามารถแบ่งได้ดังนี้ พื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ห้วย หนองกุด ลำเซบายพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่ม เกือบ 50 เปอร์เซ็นต์ พื้นที่ป่าบุ่งทาม หรือที่ทำเล เป็นพื้นที่น้ำท่วมในฤดูน้ำหลากโดยน้ำจะท่วมประมาณ 1-2เดือน พื้นที่ทางตอนเหนือของหมู่บ้านจะเป็นป่าบุ่งทาบคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในการเลี้ยงสัตว์และการเก็บของป่าที่สำคัญคือเห็ดชนิดต่างๆ และหน่อไม้ไผ่ป่าซึ่งได้สร้างรายได้ส่วนหนึ่งให้กับคนในพื้นที่ ซึ่งป่าที่คนบ้านป่า

กล้วยได้เข้าไปใช้ประโยชน์มีรายละเอียดดังนี้ ป่าดอนปู่ตา มีเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ ป่าดงค้อเป็นต้น

- ***ภูมิอากาศ*** มีฤดูกาล 3 ฤดู คือ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่ มิถุนายน – ตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่พฤศจิกายน– กุมภาพันธ์,ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่มีนาคม – พฤษภาคม

- ***ทรัพยากรธรรมชาติ*** เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของบ้านป่ากล้วยเนื่องจากมีพื้นที่ติดกับลำเซบายและห้วยเขมรเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในการเอาตัวรอดของคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่

นอกจากนั้นชาวบ้านป่ากล้วยยังได้มีผืนป่าที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ได้ส่งผลให้คนในพื้นที่สามารถหาของป่าได้และมีการปลูกผักในพื้นที่ใกล้กับบริเวณป่า นอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญคือลำเซบายและห้วยเขมรที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำซึ่งเป็นตัวช่วยในการไหลลื่นของกิจกรรม ทางเศรษฐกิจของคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านป่ากล้วยโดยสามารถหาปลาได้ตลอดปี ปลาในความหมายของคนในพื้นที่ให้ความหมายของการเอาตัวรอดและเป็นทรัพยากรที่ง่ายต่อการปรับตัวในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบตลาด นอกจากนั้นยังมีกุดอีกจำนวนมากเช่น กุดเปือย กุดโค้ง กุดกลาง กุดล่ม กุดใหญ่ กุดยาง กุดเลิงเปือย และยังมีหนองน้ำที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนเอง เช่น หนองบัวน้อย หนองผือใหญ่ หนองไผ่ หนองจิ้มปู

- ***จำนวนประชากร*** บ้านป่ากล้วยมีประชากรทั้งสิ้น 56 หลังคาเรือน มีประชากรเพศชายจำนวน 184 คน เพศหญิงจำนวน 145 คน รวม 329 คน

- ***การประกอบอาชีพ*** ครัวเรือนหนึ่งมีการประกอบอาชีพมากกว่าหนึ่งอาชีพ อาชีพที่ได้รับการนิยมที่สุดคืออาชีพทำนา และค้าขาย ทำสวนผัก รับจ้างแรงงาน สำหรับการจับปลานั้นมีการจับปลาเป็นลักษณะนิสัยของคนบ้านป่ากล้วยเนื่องจากลักษณะพื้นที่

ทำมาหากินในระบบธรรมชาติของคนบ้านป่ากล้วยได้กำกับให้คนบ้านป่ากล้วยสามารถประกอบกิจกรรมในการหาทรัพยากรสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี

- ***วัฒนธรรม*** เป็นแบบสังคมเกษตรกรรมหมู่บ้านภาคอีสาน
- ***ศาสนาประเพณี*** ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ งานสำคัญทางศาสนา และขนบธรรมเนียมยังมีการปฏิบัติอยู่ในรูปแบบประเพณี
- ***การศึกษา*** บ้านป่ากล้วยเคยมีโรงเรียนตั้งอยู่ในพื้นที่แต่ปัจจุบันได้ยุบไปรวมกับโรงเรียนบ้านนาคำ สำหรับศูนย์เด็กเล็กนั้นเด็กบ้านป่ากล้วยได้ไปใช้ศูนย์เด็กเล็กที่ต้องอยู่ระหว่างบ้านดอนเสาเรือ บ้านป่ากล้วย บ้านหัวขัว

สภาพโดยสรุปของทั้ง 9 หมู่บ้านนี้เป็นการสรุปสภาพพื้นที่ที่ตั้ง ลักษณะภูมิศาสตร์ กายภาพสภาพทรัพยากรโดยรวม อันเป็นตัวบ่งชี้พื้นฐานของปัจจัยในการดำรงชีวิต สภาพของประชากร อาชีพ การศึกษา ศาสนา และประเพณีโดยสรุป เพื่อให้ได้ภาพกว้าง ๆ ของแต่ละหมู่บ้านก่อนที่จะนำสู่งานการศึกษาวิจัยด้านอื่น ๆ ต่อไป

บทที่ 4
การปฏิบัติการร่วมกับกลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้าน

ในการปฏิบัติการกับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการได้วางพื้นฐานที่จะดำเนินการสนับสนุนกิจกรรมตามสภาพที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของแต่ละหมู่บ้าน โดยยึดเอาสภาพกิจกรรมเศรษฐกิจของครอบครัวและสภาพการดำเนินงานกองุทนหมู่บ้านแต่ละแห่งในพื้นที่การวิจัยเป็นศูนย์กลาง ในฐานะที่ชาวบ้านเป็นตัวจักรสำคัญที่จะกำหนดแบบแผนเส้นทางชีวิตและกิจกรรมที่เหมาะสมแก่สภาพเศรษฐกิจของตนเอง ทั้งยังเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงในกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านและเป็นผู้รับผิดชอบเลือกเส้นทางเศรษฐกิจตามพื้นฐานของตนเอง ซึ่งการปฏิบัติการในหมู่บ้านมีจุดเน้นอยู่ที่การกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ทำงานกับชาวบ้านผู้ดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองโดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ

4.1 การเข้าสู่พื้นฐานและการลดช่องว่างเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน

4.2 การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพในเส้นทางเศรษฐกิจ

4.3 การพัฒนาทุนในวงจรเศรษฐกิจครัวเรือนของหมู่บ้าน

ทั้งสามส่วนเป็นกระบวนการทำงานในปีที่ผ่านมาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวของกิจกรรม 3 ช่วงโดยสรุปคือ ช่วงแรกใช้เวลาประมาณ 5 เดือนในการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการค้นคว้าศึกษาสถานการณ์ทั่วไปและสภาพสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านโดยเน้นการเสวนาตามธรรมชาติกับชาวบ้านเป็นรายบุคคลและกับแต่ละกลุ่ม รวมทั้งมีการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวบ้านในหมู่บ้าน ช่วงที่สองเป็นการสนับสนุนการศึกษาให้กับกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ของแต่ละหมู่บ้านในรูปของการฝึกอบรมดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนและพัฒนาความเป็นมืออาชีพชนใช้เวลาราว 4 เดือนและช่วงที่ใช้เวลา 3 เดือนสุดท้ายของโครงการเน้นงานด้านการส่งเสริมการพัฒนาทุน เพื่อสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ ซึ่งในกระบวนการปฏิบัติการทั้งหมดนี้ได้อาศัยทั้งผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์และความร่วมมือจากชาวบ้านทั้งในหมู่บ้านเองและจากภายนอกหมู่บ้าน กิจกรรมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเพื่อเสริมการศึกษาให้กับชุมชนเป็นหลักเนื่องจากช่วงเวลาในการดำเนินการงานมีไม่มากหากจะเลือกทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมทางเศรษฐกิจก็จะดำเนินการผ่านกลุ่มที่คณะทำงานมีความมั่นใจที่ได้คัดสรรแล้วเท่านั้น เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาและบุคลากรในการปฏิบัติงานของโครงการ

4.1 การเข้าสู่พื้นฐานและการเรียนรู้ร่วมกัน

การเข้าสู่พื้นฐานความเข้าใจสภาพของชาวบ้านและหมู่บ้านเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมระหว่างผู้ทำงานวิจัยกับชาวบ้านเป็นงานขั้นแรก ซึ่งเป็นขบวนการตระเตรียมกลุ่มนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยที่จะเข้าไปทำงานในหมู่บ้านให้เกิดการปรับตัวและมีพื้นฐานทั่วไปในเส้นทางการทำงาน ซึ่งสภาพที่เป็นอยู่ก่อนที่จะปฏิบัติงานนั้น คณะผู้ร่วมงานจะมีพื้นฐานความคิดและประสบการณ์ที่ต่างกัน จึงจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจร่วมเพื่อกันในระหว่างผู้ทำงานก่อนเพื่อจะได้มีแนวทางที่จะเข้าไปสู่จุดมุ่งหมายในการทำงานร่วมกัน สภาพของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานกลุ่มนี้มีคนทำงาน 4 คนที่เคยมีประสบการณ์การทำงานกับหมู่บ้านมามากกว่าสิบปี ที่เหลือมีประสบการณ์ราว 2-3 ปี และมี 2 คนที่ไม่มีประสบการณ์ในการทำงานกับหมู่บ้านมาก่อนเลย จึงต้องจัดให้มีการเตรียมการให้ผู้ทำงานทั้งหมดได้มีพื้นฐานร่วมกันก่อน การดำเนินการขั้นเตรียมการนี้ครั้งแรกใช้วิธีจัดสัมมนาแบบไม่เป็นทางการ 3 วัน เพื่อปูพื้นฐานให้ใกล้ชิดกันและสร้างความคุ้นเคยกับแบบแผนความเคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันของชาวบ้านไปด้วย สาระสำคัญของการเตรียมในวันแรกเป็นการจับกลุ่มทำการเสวนาแบบสะท้อนภาพตัวเอง (self reflection) ที่ให้แต่ละคนสะท้อนถึงเส้นทางชีวิตและการงานของตนเองโดยสรุป เพื่อให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มได้รู้จักพื้นฐานของกันและกันหมดทั้งกลุ่ม ส่วนในวันที่ 2 และ 3 จะเป็นวันที่ร่วมกันทำการวิเคราะห์สถานการณ์และสภาพของผู้ปฏิบัติงานโดยรวมเปรียบเทียบกับวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยส่วนที่เป็นเรื่องของชาวบ้านได้อาศัยผู้ที่เคยมีประสบการณ์การทำงานมานานกับหมู่บ้านช่วยสะท้อนสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมที่เป็นจริง จากนั้นก็จะเป็นการเสวนาถึงเส้นทางและกระบวนการในการปฏิบัติงาน ซึ่งผลสรุปจากการวิเคราะห์พบว่าเส้นทางประสบการณ์และวิถีชีวิตของแต่ละคนที่เข้าร่วมวิจัยมีรากฐานมาจากคนชั้นกลางและเป็นคนภายนอกหมู่บ้านซึ่งมีวิถีชีวิตและความคิดที่ต่างจากชาวบ้าน ดังนั้นการจะเข้าใจถึงฐานความคิดของชาวบ้านจากปรากฏการณ์ที่พบเห็นในหมู่บ้านจำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือทางสังคมเป็นตัวนำทาง โดยเริ่มจากการปรับพื้นฐานการสร้างความรู้จักคุ้นเคยทั้งในด้านตัวบุคคลและวัฒนธรรมกับชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายในแต่ละหมู่บ้าน โดยยึดเอาสถานการณ์ของชาวบ้านและสังคมเศรษฐกิจของชาวบ้านเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้และการศึกษาวิจัยร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติงานวิจัยกับชาวบ้าน บทบาทของคนทำงานจะเน้นเครื่องมือทางสังคมด้วยการสร้างความคุ้นเคย การพูดคุยเสวนากับชาวบ้าน การกระตุ้นให้เกิดการเสวนาในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง การฟัง การสังเกต และการวิเคราะห์ชุมชนแบบเรียนรู้ ซึ่งทิศทางตามบทบาทนี้เป็นข้อสรุปที่จะช่วยให้เข้าสู่พื้นฐานการรู้จักและการเรียนรู้วิถี

ชีวิตและสังคมหมู่บ้าน อันเป็นการลดช่องว่างและเปิดทางไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับผู้ทำงานในกระบวนการศึกษาวิจัย สาระสำคัญในการวิจัยจะเน้นประเด็นในการศึกษาใน 2 ส่วนที่สำคัญ *ส่วนแรก*คือส่วนของโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรมซึ่งจะเกิดจากการประมวลกิจกรรมทางสังคมและประเพณีในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ได้สืบทอดผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งมาจนถึงปัจจุบัน จากการได้พบเห็นกอร์ปกับอาศัยการเสวนากับกลุ่มคนสูงอายุจนถึงกลุ่มคนวัยทำงานเพื่อสอบถามสืบค้นในเรื่องดังกล่าว เสี้ยวส่วนจากคำบอกเล่าเหตุการณ์ในเงื่อนไขของช่วงเวลาต่าง ๆ จากชาวบ้านแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะเป็นเข็มทิศที่บ่งบอกถึงสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องในแต่ละช่วงตอนของสถานการณ์ *ส่วนที่สอง*จะเป็นส่วนของการศึกษาโครงสร้างของครอบครัวโดยเน้นการศึกษาสังเกตและดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเพื่อประมวลความเคลื่อนไหวในวงจรการผลิต การจัดการ และการบริโภค โดยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับพื้นที่ทำมาหากินในระบบธรรมชาติ ผลผลิต การจัดการผลผลิต และความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการทางเศรษฐกิจของครอบครัว ฯลฯ ในส่วนนี้จะอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์คู่กับการสืบค้นผ่านคำบอกเล่า และการสำรวจเชิงปริมาณควบคู่กันไป ซึ่งข้อมูลทั้งหมดจากที่กล่าวนี้จะถูกนำมาสังเคราะห์อย่างเป็นขั้นตอนในการประชุมในแต่ละเดือนของนักวิจัยเพื่อนำส่วนประกอบข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้มาเชื่อมต่อเข้าด้วยกันให้เห็นภาพรวมของโครงร่างทางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านและภาพลึกของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ในการดำเนินการในครั้งนี้จะมีนักวิจัย 2 คนที่แยกไปศึกษาเจาะลึกใน 2 หมู่บ้านด้วยตนเอง แต่จะนำข้อมูลและผลสรุปมาเสวนาร่วมกับคณะทำงานจากหมู่บ้านที่เหลือ 7 หมู่บ้าน แบบแผนทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องมือในขั้นตอนแรกในการปฏิบัติการของคณะผู้ปฏิบัติงานซึ่งมีพื้นฐานชีวิตและวิธีคิดที่แตกต่างจากชาวบ้านและเป็นคนภายนอกหมู่บ้านที่จะเข้าไปทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในหมู่บ้าน ในการปฏิบัติงานจะมีการสรุปและประมวลข้อมูลร่วมกันที่ได้จัดทำต่อเนื่องทุก ๆ เดือน โดยมีหัวหน้ากลุ่มวิจัยเดินทางเชื่อมประสานและร่วมปฏิบัติการในแต่ละพื้นที่แบบหมุนเวียนไปทุกพื้นที่ ซึ่งการศึกษาหมู่บ้านในขั้นตอนนี้ใช้เวลาราว 5 เดือน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ถึงตุลาคม 2545

ส่วนการปฏิบัติงานในแต่ละหมู่บ้านในการสร้างพื้นฐานการเรียนรู้ร่วมกันในระดับหมู่บ้านทั้ง 9 แห่งนั้นได้ใช้วิธีที่ให้ผู้ทำงานแต่ละพื้นที่ประมวลปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่พบเห็นในหมู่บ้านและข้อมูลจากการพูดคุยกับชาวบ้าน นำมาผนวกขึ้นเป็นเรื่องราวเพื่อนำกลับมาเสวนาแบบกลุ่มกับชาวบ้านซึ่งจะเชิญชวนชาวบ้านเข้าร่วมแบบไม่เป็นทางการเป็นคราว ๆ ไปตามความสะดวกและความเหมาะสมกับโอกาสที่เป็นไปได้ การเสวนาจะพุ่ง

ประเด็นไปที่เรื่องของการทำมาหากิน สภาพพื้นที่ทางกายภาพ โครงสร้างและระบบครอบครัว ความสัมพันธ์ในชุมชนและระหว่างชุมชน การช่วยเหลือกันตามแบบแผนของสถาบันทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ การจัดการทางสังคมเศรษฐกิจแบบเปิดเผย ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านและกับภายนอก วิธีการสืบทอดความรู้และประสบการณ์ในเส้นทางทำมาหากิน และสภาพรวมของกิจกรรมเศรษฐกิจของครอบครัวฯ ซึ่งการเสวนาในแต่ละหมู่บ้านจะจัดในช่วงเวลาที่ต่างกันไป การปฏิบัติการทั้งสองส่วนนี้จะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมและช่วยพัฒนาความเข้าใจตนเองของทั้งชาวบ้านและผู้ปฏิบัติงาน และช่วยความเข้าใจต่อวิถีชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านให้กระจ่างชัดขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งการนำผลการดำเนินงานเข้าสู่การประมวลข้อมูลและการประชุมร่วมในแต่ละเดือนจะเป็นเครื่องมือที่สะท้อนถึงศักยภาพของการทำงานของผู้ปฏิบัติงานแต่ละพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่ากิจกรรมในการเข้าสู่พื้นฐานการสร้างความเข้าใจนี้ก็คือ กิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกับชุมชนโดยใช้วิธีเยี่ยมเยียนพบปะพูดคุย จัดเสวนากลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ประเด็นหลักของการเสวนาจะแตกต่างกันไป เช่น การเสวนาถึงสถานการณ์และปัญหาการปลูกข้าวจะเป็นประเด็นหลักในการพูดคุยกับหกหมู่บ้านในภาคอีสาน ส่วนเรื่องสวนผลไม้และปัญหาตลาดเป็นประเด็นการเสวนาในหมู่บ้านภาคใต้และสถานการณ์ประมงเป็นเรื่องราวของการเสวนาหลักในหมู่บ้านภาคตะวันออก ในกระบวนการเสวนาศึกษาและสืบค้นเพื่อการลดช่องว่างและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันจะเป็นการจัดทำในแต่ละหมู่บ้านเป็นหลัก เนื้อหาสาระของการเสวนานอกจากจะเป็นเรื่องของกิจกรรมเศรษฐกิจแล้วยังมีเรื่องเกี่ยวกับกองทุนรวมทั้งประเด็นอื่น ๆ ที่ได้เตรียมการไว้ในตอนสัมมนาก่อนเข้าปฏิบัติงานด้วย

สิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากการปฏิบัติการช่วงนี้คือ ภาพสะท้อนที่ช่วยทำให้เห็นสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจของตัวเองในหมู่บ้านและตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านในสังคมใหญ่ ซึ่งในการเสวนาพูดคุยทั้งกับเฉพาะบุคคลกับกลุ่มและในการจัดประชุมกึ่งทางการในแต่ละหมู่บ้านนั้น บ้านที่คลี่คลายพื้นฐานและลดช่องว่างได้เร็วได้แก่บ้านโคกล่าม บ้านคลองเย็น บ้านเล และบ้านป่ากล้วย 2 หมู่บ้านแรกเป็นบ้านที่ผู้ทำงานมีประสบการณ์มายาวนานในการทำงานกับชาวบ้าน บ้านเลเป็นบ้านที่ผู้ทำงานมีประสบการณ์ปานกลางแต่ปฏิบัติงานด้วยความมุ่งมั่นและเกาะติดชุมชนตลอดเวลา ส่วนบ้านสุดท้ายเป็นหมู่บ้านที่นักวิจัยเป็นนักวิชาการที่มีประสบการณ์สูงในการทำงานวิจัยในพื้นที่อีสานมาอย่างดี การปรับตัวลดช่องว่างต่อกันและการคลี่คลายเข้าสู่สถานการณ์การเรียนรู้ร่วมกันจึงเร็วกว่าหมู่บ้านอื่น ในระหว่างการดำเนินงานช่วง 5 เดือนนี้นอกจากจะมีการจัดกิจกรรมการศึกษาเฉพาะหมู่บ้านยังมีการจัดกิจกรรมระหว่างหมู่บ้านด้วย คือ

➢ จัดสัมมนาการศึกษาเรื่องสังคมเศรษฐกิจท้องถิ่นให้กับหมู่บ้านภาคตะวันออก โดยเชิญผู้แทนจากหมู่บ้านในงานวิจัยและหมู่บ้านอื่น ๆ รวม 17 หมู่บ้านที่มีสภาพพื้นที่ทำกินและสภาพความเป็นอยู่เหมือนกันเข้าร่วมสัมมนาแบบมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความรู้ความเข้าใจต่อสังคมเศรษฐกิจของท้องถิ่นร่วมกัน 2 ครั้งที่จังหวัดระยอง

➢ จัดสัมมนาการศึกษาสังคมเศรษฐกิจให้กับหมู่บ้านภาคอีสาน โดยเชิญผู้แทนจากทั้ง 6 หมู่บ้านอีสานเข้าสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้สภาพสังคมเศรษฐกิจร่วมกัน 2 ครั้งที่จังหวัดขอนแก่น

➢ จัดสัมมนาผู้แทนหมู่บ้านเป้าหมายทั้งหมด 1 ครั้งที่จังหวัดขอนแก่นเพื่อสร้างเวทีแลกเปลี่ยนในเรื่องสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านและกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน โดยให้แต่ละหมู่บ้านได้มีโอกาสเล่าเรื่องราวของหมู่บ้านตนและและเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ของหมู่บ้านอื่น ๆ โดยนักวิจัยช่วยกระตุ้น ตั้งคำถาม และสรุปสาระของการสัมมนาให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาเข้าใจอย่างเป็นระบบ

ผลจากการปฏิบัติงานในช่วงแรกโดยสรุปได้ช่วยให้ชาวบ้านได้รู้ถึงกลไกเศรษฐกิจมหภาคที่มีกลไกความเคลื่อนไหวที่เกิดจากผลรวมของการบริโภค การลงทุน งบประมาณของรัฐ ผลต่างของการส่งออกและนำเข้าของสินค้าและบริการ ซึ่งเป็นกลไกที่ขับเคลื่อนโดยทุนเงินตราและมีเป้าหมายไปสู่การขยายทุนเป็นสำคัญ ซึ่งเส้นทางเศรษฐกิจมหภาคแตกต่างจากเศรษฐกิจของชาวบ้านเอง เพราะกิจกรรมเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาทุนธรรมชาติและทุนทางสังคมคู่ไปกับทุนเงินตรา โดยเคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ทำมาหากินของตัวเอง และอาศัยกลไกการปรับตัวเองสร้างกิจกรรมกับระบบธรรมชาติรอบตัว แบบแผนทั้งสองแตกต่างกัน ตำแหน่งของสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเศรษฐกิจแบบทางการเหมือนกับเศรษฐกิจมหภาค ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยทุนเงินตราและเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดจะต้องมีประสบการณ์พื้นฐานที่ดีจึงช่วยให้เกิดการบรรลุเป้าหมายประสพความสำเร็จได้ ดังนั้นในสภาพที่เป็นอยู่นี้ชาวบ้านจะต้องเลือกเส้นทางการพัฒนาและการใช้เครดิตที่เหมาะสมสอดคล้องกับการพัฒนาครัวเรือนของตัวเองจึงจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาในอนาคตขึ้น โดยที่การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านจะต้องหาแนวทางเพื่อส่งเสริมการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนให้มีความคล่องตัวในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยไม่ทำให้กองทุนกลายเป็นอุปสรรคหรือแรงกดดันต่อวิถีชีวิตหรือเส้นทางเศรษฐกิจของตนเองในสภาพที่เป็นจริง

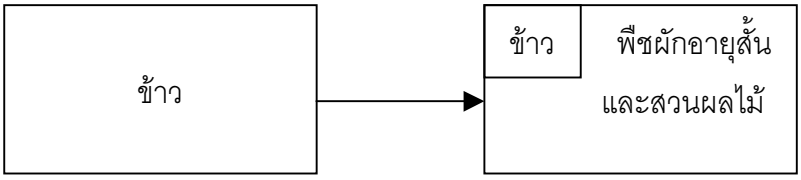
4.2 การสนับสนุนกิจกรรมชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพครัวเรือน

ในช่วงที่ 2 ของการปฏิบัติงานนี้ได้สืบต่อจากการลดช่องว่างและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันโดยค่อย ๆ ประมวลข้อมูลและเจาะลึกลงสู่กิจกรรมเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านโดยได้จัดแบ่งกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนออกเป็น 6 กลุ่มได้แก่ กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มหัตถกรรม กลุ่มเกษตรประเภทการปลูกพืช กลุ่มประมง กลุ่มการค้า-บริการ และกลุ่มอิสระอื่น ๆ ซึ่งการสนับสนุนกิจกรรมช่วงนี้ได้ปฏิบัติการแบบเจาะลึกใน 2 รูปแบบคือ รูปแบบการจัดการศึกษาฝึกอบรมกับการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์เสริมในการจัดทำกิจกรรมบางกิจกรรม ซึ่งมีความเคลื่อนไหวของกิจกรรมที่ได้ดำเนินงานโดยสรุปได้แก่

➢ กลุ่มกิจกรรมปศุสัตว์ประเภทเลี้ยงวัวควาย จากผลการศึกษาเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้พบว่ามีสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในงานวิจัยนี้ให้ความสนใจใช้เครดิตไปลงทุนในกิจกรรมนี้มากที่สุด แต่กว่าครึ่งเป็นกลุ่มสุ่มเสี่ยงที่ไม่มีประสบการณ์มาก่อนหรือเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมุ่งลงทุนเพื่อสร้างหลักทรัพย์ในระยะยาวแก่ครอบครัว โดยคิดว่าจะสามารถหาเงินจากทางอื่นมาคืนได้ โดยที่ความต้องการเลี้ยงวัวควายเกิดขึ้นเพราะตนเองสามารถใช้เครดิตจากกองทุนให้ได้เงินมาในจำนวนที่สูงพอที่จะนำไปซื้อวัวควายได้จึงตัดสินใจกู้ยืม หรือบางครัวเรือนกู้มาแล้วไม่รู้จะเอาไปทำอะไรหากเก็บไว้ก็กลัวจะให้จ่ายหมดไปในชีวิตประจำวันจึงพากันมาซื้อวัวควายเพื่อสร้างเป็นหลักทรัพย์ป้องกันความสูญเปล่าของเครดิตที่ได้มา มีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่ใช้เครดิตในกิจกรรมนี้ที่เป็นกลุ่มที่มีประสบการณ์แบบมืออาชีพ ซึ่งกลุ่มนี้โครงการได้เชิญเข้าร่วมเสวนาเพื่อเป็นตัวช่วยให้ข้อมูลแก่พวกสุ่มเสี่ยงและเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาที่พบในกิจกรรมนี้ การจัดเสวนาในกิจกรรมปศุสัตว์นี้ได้เชิญสมาชิกผู้สนใจจากทุกหมู่บ้านเข้าร่วมเสวนา 2 ครั้ง และจัดการเสวนาในแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละ 3-5 ครั้งตามการเรียกร้องของชาวบ้าน ซึ่งกิจกรรมนี้จะมีการปฏิบัติอยู่ 2 รูปแบบในหมู่บ้านสมาชิกคือ กลุ่มเลี้ยงวัวควายที่เน้นการค้าที่ดำเนินการในลักษณะซื้อมา-ขายไปตามเวลาและโอกาสที่เอื้ออำนาย กลุ่มนี้จะต้องมีประสบการณ์ความชำนาญมากในวงจรการค้าและการดูลักษณะวัว-ควาย สภาพวัว-ควาย สถานการณ์ตลาด ช่วงโอกาสและช่องทางในการค้าขายที่ราบรื่น และการมีจิตวิทยาต่อลูกค้าแต่ละราย ซึ่งจะต้องอาศัยทั้งประสบการณ์ส่วนตัวและตาข่ายความร่วมมือที่ได้พัฒนาขึ้นจากการรู้จักกันพึ่งพาอาศัยกันในเส้นทางอาชีพ เข้าช่วยแบบแผนการเกาะกลุ่มทางสังคมที่ดำเนินอยู่เป็นแบบแผนที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดทุนที่จะบรรลุผลทางเศรษฐกิจให้ง่ายขึ้นสะดวกขึ้น (transaction economy) การพึ่งพากันและกันจะมีความหมายในแบบของพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ (strategic alliances) ในกลุ่มตาข่ายการค้าร่วมที่ร่วมมือกัน กิจกรรมเลี้ยงวัวควายเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านใช้เครดิตไปลงทุนกันมากที่สุด (ของพื้นที่วิจัยฯ นี้) เนื่องจากมีความสอด

คล้องกับพื้นฐานวิถีชีวิตของตัวเองและราคาวัวควายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับกลไกของราคาตลาด ชาวบ้านสามารถเป็นผู้กำหนดราคาตกลงกันได้เองระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายตามความพึงพอใจของความต้องการและข้อตกลงของแต่ละฝ่าย ซึ่งในเส้นทางอาชีพของการค้าขายวัย-ควายนี้หากกระทำอย่างต่อเนื่องและดำเนินการเป็นอาชีพ สัญญาระหว่างคู่ค้าจะเป็นสัญญาปากเปล่าที่อาศัยความเชื่อถือต่อกันและค่อย ๆ ปรับเป็นสัญญาแบบผูกพันกัน (relational contract) ในที่สุด สำหรับอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นกลุ่มที่ซื้อวัวเล็กมาขุนขาย โดยอาศัยพื้นที่ธรรมชาติของหมู่บ้านและแรงงานในครัวเรือนเป็นทุนในการเลี้ยงการจะขายวัวควายออกไปขึ้นอยู่กับความพึงพอใจราคาและความต้องการเงินมาใช้จ่ายตามช่วงเวลาที่ต่างกันไปของแต่ละครอบครัว ซึ่งการจัดฝึกอบรม สัมมนา เสวนา และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมนี้ได้ให้ประโยชน์แก่ผู้ดำเนินกิจกรรมนี้อย่างสูง การประเมินผลหลังการจัดกิจกรรมการให้การศึกษานี้จากผู้เข้าร่วมสัมมนาอยู่ในระดับดีถึงดีมากและชาวบ้านให้ความสนใจในระดับสูงถึงสูงมาก ผู้เข้าร่วมทั้งหมดเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์และควรจัดทำขึ้นอีกอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจและความมั่นใจในกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทนี้เพื่อจะช่วยให้สมาชิกมีโอกาสก้าวสู่ความเป็นมืออาชีพต่อไป

➢ กิจกรรมการจัดการศึกษาฝึกอบรมในการปรับฐานการผลิตภาคเกษตรกรรม กิจกรรมนี้เน้นการดำเนินการในพื้นที่บ้านโคกล่าม โดยใช้สถานการณ์ของครัวเรือนบ้านโคกล่ามกลุ่มนายฉวี และนายเฉลิม เป็นฐานการสัมมนา การสัมมนาจัดขึ้นทั้งในแต่ละหมู่บ้านแบบไม่เป็นทางการและมีการเชิญชาวบ้านที่สนใจจากบ้านทั่ว ๆ ไปเข้าร่วมด้วยในการจัดอย่างเป็นทางการ 3 ครั้งที่บ้านโคกล่ามพื้นฐานความรู้สำคัญคือ การเปลี่ยนแบบแผนการผลิตจากการปลูกข้าวมาสู่การจัดการการผลิตแบบสวนผสมผสาน โดยลดพื้นที่ปลูกข้าวลงแค่สนองตอบต่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นจะเกิดจากความเชื่อมั่น ความมั่นใจในการจัดการและการที่มีโอกาสได้สัมผัสประสบการณ์

จริงที่จับต้องได้จากการบุกเบิกของกลุ่มครัวเรือนบ้านโคกล่ามโดยครัวเรือนนายฉวีและเครือญาติ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ฐานการผลิตแบบผสมผสานระหว่างพืชผักอายุสั้นกับสวนผลไม้และสามารถพัฒนาผลิตผลของตัวเองเข้าสู่ระบบตลาดได้อย่างประสพผลสำเร็จ ซึ่งกลุ่มเกษตรกรรมยั่งยืนของบ้านโคกล่ามได้พลิกผันตัวเองจากเส้นทางชาวนาที่มีรายได้เฉลี่ย 30,000-50,000 บาทต่อปีมาสู่ระบบเกษตรกรรมแบบก้าวหน้ายั่งยืนที่มีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 120,000-250,000 บาทต่อปี ความรู้ในการฝึกอบรมเป็นเรื่องของเทคนิค

การปรับโครงสร้างการผลิตและการจัดการแปลงปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นพืชผักอายุสั้นและการปลูกผลไม้ยืนต้น รวมทั้งการจัดการน้ำ การดูแลพื้นที่เกษตรกรรมครัวเรือนตามระบบทั้งหมด การจัดการด้านการตลาด การพัฒนากลุ่ม การจัดแบ่งบทบาทภารกิจตลอดจนถึงการกำหนดทิศทางการผลิตและการคาดการระบบตลาดภายใต้ศักยภาพการจัดการของครัวเรือน ซึ่งผลสรุปของการจัดการศึกษาให้กับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้ได้รับการประเมินจากผู้เข้าร่วมอยู่ในระดับดีมากในทุกด้าน ซึ่งได้สร้างการเรียนรู้การถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตการตลาดและการบริหารจัดการกลุ่มให้กับผู้เข้าร่วมทุกคนอย่างเต็มที่

➢ กลุ่มการพัฒนากิจกรรมด้านหัตถกรรม การทอผ้า การจัดการศึกษาเพื่อเพิ่มศักยภาพให้แก่กลุ่มทอผ้านี้เป็นไปตามข้อเรียกร้องของกลุ่มทอผ้าบ้านคลองเย็น ซึ่งกลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นนี้มีประสบการณ์การทอผ้าสืบทอดเป็นประเพณีมาตั้งแต่อดีต แต่ได้พยายามปรับปรุงกิจกรรมของตัวเองเพื่อเข้าสู่ระบบตลาดตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำหมู่บ้านและองค์กรเอกชนที่เข้ามาให้ทุนก่อตั้ง 8,000 บาทในปี 2541 การสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้จึงเลือกเอาบ้านคลองเย็นเป็นจุดกลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กิจกรรมด้านหัตถกรรมของสมาชิกผู้สนใจจากหมู่บ้านทั่วไปกิจกรรมที่โครงการได้สนับสนุนการปฏิบัติงานที่ได้จัดทำได้แก่

- การจัดประชุมกลุ่มเครือข่ายผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ
- การจัดศึกษาดูงานการตลาดและการแปรรูป
- การจัดศึกษาดุงานธุรกิจชุมชน
- การจัดศึกษาดูงานการบริหารกลุ่มกิจกรรม

- การฝึกอบรมความรู้เรื่องต้นไม้ให้สีและการปรับปรุงมาตรฐานผ้าทอมือในเรื่องลวดลาย โทนสี ความละเอียดประณีตในการทอ การปรับปรุงขนาดมาตรฐานและการพัฒนาระยะเวลาในการส่งมอบผลิตภัณฑ์

กิจกรรมการศึกษาดังกล่าวนี้ได้จัดขึ้นในบ้านคลองเย็นเพื่อให้สมาชิกในหมู่บ้านและกลุ่มสนใจกิจกรรมการทอผ้าด้วยมือจากบ้านใกล้เคียงและบ้านในโครงการเข้าร่วม ส่วนการจัดศึกษาดูงานได้นำไปศึกษาดูงานกลุ่มร้านสืบสานในจังหวัดขอนแก่นที่มีประสบการณ์มายาวนานกว่าสิบปีเป็นผู้ให้ความรู้ในเรื่องที่สมาชิกกลุ่มต้องการ ปัจจุบันกลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นเป็นกลุ่มกิจกรรมที่กำลังอยู่ในช่วงของการพัฒนากลุ่มเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความมั่นใจและการเรียนรู้วงจรของเส้นทางผ้าทอมือ ปัจจุบันกิจกรรมเศรษฐกิจนี้เป็นกิจกรรมที่เสริมรายได้กับครัวเรือนได้พอสมควรในแต่ละปีสมาชิกแต่ละคนจะมีรายได้จากการทอผ้าเฉลี่ยราว 20,000-30,000 บาทต่อปี ในการปฏิบัติการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจกลุ่มนี้ได้รับผลการประเมินจากผู้เข้าร่วมอยู่ในระดับดี ซึ่งชาวบ้านยังมีความต้องการที่จะได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในเรื่องการจัดองค์กรและการพัฒนาผลิตภัณฑ์และความสามารถทางการตลาดเพิ่มเติมอีกพอสมควร

➢ กลุ่มกิจกรรมประมง ทางโครงการได้เสริมสร้างความรู้ให้แก่กลุ่มชาวประมงเรือเล็กในพื้นที่บริเวณบ้านเล บ้านกอกยายซา และหมู่บ้านแถบชายฝั่งตะวันออกของ อ่าวไทยบริเวณอ่าวระยองด้วยการจัดเสวนาเชิงประชุมแก่กลุ่มผู้นำชุมชนแบบต่อเนื่องทุกเดือน โดยเน้นสาระสำคัญในเรื่องการทำมาหากินและการดูแลทรัพยากร รูปแบบการประชุมเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันโดยอาศัยการศึกษาแบบบอกเล่าในประสบการณ์การทำมาหากินของคนท้องถิ่นในกลุ่มอาชีพประมงที่ดำเนินกิจกรรมของตัวเองผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณแถบนี้มา โดยมีการศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและร่วมกันวิเคราะห์เหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก พร้อมกับค้นคิดทางเลือกที่จะเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชนบริเวณนี้ ผลจากการดำเนินงานทำให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นเพื่อจัดกฎระเบียบและสร้างกติกาในการเฝ้าระวังทรัพยากร รวมทั้งได้จัดการวิธีการทำประมงแบบทำลายล้างให้หมดไปจากบริเวณนี้ด้วย และมีการขอเสนอปิดอ่าวและขยายพื้นที่อนุรักษ์ไปยังจังหวัดและกรมประมง แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติตอบกลับมา นอกจากกิจกรรมดังกล่าวยังได้จัดสัมมนาและดูงานอย่างเป็นทางการแก่กลุ่มนี้ด้วยได้แก่

- การฝึกอบรมการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือน
- การจัดศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้สังคมเศรษฐกิจระหว่างชาวนากับชาวประมง
- การสัมมนาการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจท้องถิ่นด้วยกิจกรรมประมงและการค้า การบริการ ด้วยศักยภาพของครอบครัวประมงเรือเล็ก

ผลรวมของการดำเนินกิจกรรมในกลุ่มกิจกรรมเศรษฐกิจนี้ได้ส่งผลโดยตรงต่อครัวเรือนชาวประมงเรือเล็กและการเข้าไปมีบทบาทในการจัดระเบียบความคิดต่อกิจกรรมสาธารณะในบริเวณนี้อย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันก็ได้พัฒนาข้อเสนอและกฎระเบียบในทางสร้างสรรค์ให้กับการบริหารงานท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง กลุ่มครัวเรือนชาวประมงและคณะกรรมการได้ประเมินผลการดำเนินงานกิจกรรมเสริมด้านการศึกษาของกลุ่มงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ในระดับดีมาก

➢ กิจกรรมอื่น ๆ เป็นการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบกลุ่มย่อยและการส่งเสริมเฉพาะรายซึ่งได้ดำเนินการดังนี้คือ

- ให้ความรู้กลุ่มย่อยแก่สมาชิกกลุ่มปลูกผักในเรื่องปัญหาจากการใช้ยาฆ่าแมลง

- ประสานงานเพื่อจัดหาวัสดุและเครื่องมือประมงราคาถูกแก่สมาชิกกลุ่มประมงเรือเล็ก
- ประสานงานกับจังหวัดและสถาบันวิชาการ เช่น ภาควิชาภูมิศาสตร์ และสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล มหาวิทยาลัยบูรพา ในการช่วยดูแลเรื่องคุณภาพน้ำในบริเวณชายฝั่งทะเล

- จัดแลกเปลี่ยนบทเรียนการบริหารและพัฒนากองทุนให้กับหมู่บ้านภาคใต้ที่สนใจเรียนรู้บทเรียนจากกลุ่มสงขลาที่ประสพความสำเร็จจากการสร้างกลุ่มของตัวเอง

➢ การสนับสนุนและจัดทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มสมาชิกในหมู่บ้านต่าง ๆ ประมวลได้ดังนี้

- จัดฝึกอบรมการพัฒนาดินและการทำปุ๋ยชีวภาพให้แก่กลุ่มเกษตรกรที่ปลูกผักและทำสวน พร้อมกับจัดตั้งโรงปุ๋ยชีวภาพขึ้นในบ้านโคกล่าม ซึ่งสมาชิกกลุ่มเกษตรยั่งยืนจะช่วยเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมสนับสนุนให้แก่สมาชิกร่วมอาชีพในหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป

- จัดทำต้นแบบมีดชุดให้แก่กลุ่มตีมีดบ้านคลองเย็น เพื่อใช้ในการศึกษาและพัฒนาแบบมีดของกลุ่ม
- สนับสนุนเครื่องเจาะน้ำบาดาลแก่กลุ่มเกษตรยั่งยืน เพื่อใช้เจาะน้ำในการปรับปรุงแปลงปลูกเพื่อเปลี่ยนแบบแผนการผลิตให้กับสมาชิกใหม่ที่จะเข้ากลุ่มต่อไป
- จัดทำแผนที่พื้นที่อนุรักษ์ชายฝั่งทะเลให้กับกลุ่มประมงเรือเล็กในบ้านเลและบ้านตรอกตาชวด เพื่อศึกษาพื้นที่เดิมและแนวเขตการขยายพื้นที่อนุรักษ์

ทั้งหมดนี้คือกิจกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้แก่กิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านหลังจากผ่านการปฏิบัติงานในช่วงการสร้างพื้นฐานและการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรมทั้งหมดนี้ได้กระจายตัวอยู่ในทุกหมู่บ้านเป้าหมายในการวิจัยนี้ การดำเนินกิจกรรมทั้งหมดได้รับการประเมินผลจากผู้ร่วมกิจกรรมอยู่ในระดับดีถึงดีมาก แต่ละกิจกรรมค่อนข้างเป็นที่ต้องการของหมู่บ้าน ปัจจุบันกิจกรรมเสริมดังกล่าวยังเป็นที่ต้องการของชาวบ้านอีกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความสำคัญของการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดจะอยู่ที่การเตรียมการร่วมกับกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหา

สาระที่เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่ชาวบ้านต้องการ และวิธีการดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้งแต่ละช่วงเวลา ผลรวมที่มีคุณภาพของการปฏิบัติการจะก่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลของการปฏิบัติงานอย่างเป็นจริงและมีรูปธรรมที่ชัดเจน

4.3 การพัฒนากองทุนในวงจรเศรษฐกิจครัวเรือนของชุมชน

การอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือนได้อาศัยทุนในรูปของทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคมที่เป็นผลิตผลของวัฒนธรรมและการจัดการในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจแต่ละประเภทของชาวบ้าน การดิ้นรนอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือนมีทั้งส่วนที่มีความสัมพันธ์กับระบบตลาดและไม่ได้สัมพันธ์กับระบบตลาด โครงสร้างของเศรษฐกิจแบบนี้ได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนว่าไม่ได้เป็นเรื่องของฐานเงินตราโดด ๆ การดิ้นรนอยู่รอดนั้นได้พึ่งพิงทุนธรรมชาติ ทุนสังคม และทุนมนุษย์ ในรูปของแรงงาน ความรู้ พฤติกรรมและจิตสำนึกตามแบบแผนของตนเอง ดังนั้นการพัฒนาทุนในวงจรเศรษฐกิจของครัวเรือนจึงมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาทุนในรูปของทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายที่เน้นการพัฒนาทุนทางสังคมเป็นสำคัญ เพื่อให้ทุนทั้งสองได้ปรากฏผลลัพธ์อย่างเป็นรูปธรรมในการอยู่รอดของครัวเรือนและก่อให้เกิดการพัฒนาทุนเงินตราควบคู่กันไป กิจกรรมที่มุ่งตอบสนองการพัฒนาทุนของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการในหมู่บ้าน จึงได้ปฏิบัติการดังนี้คือ

- จัดให้การศึกษาฝึกอบรมแก่กรรมการและสมาชิกกองทุนทุกหมู่บ้านในเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติและกับเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยหมู่บ้านแถบภาคอีสานจะเน้นเรื่องทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำต่าง ๆ ภาคใต้เน้นเรื่องภูเขาแม่น้ำ ส่วนภาคตะวันออกเน้นเรื่องทรัพยากรทะเลและทรัพยากรชายฝั่ง การจัดการศึกษาฝึกอบรมครั้งนี้ เป็นการจัดในแต่ละหมู่บ้านโดยเชื้อเชิญชาวบ้านข้างเคียงที่สนใจให้เข้ามาร่วมด้วย ยกเว้นการจัดให้กับหมู่บ้านตะวันออก ได้จัดขึ้นรวมกันอย่างเป็นทางการครั้งเดียวโดยเชิญชาวบ้านผู้สนใจในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณอ่าวระยองทั้ง 17 ชุมชน เข้าร่วมการสัมมนาจัดขึ้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพลา อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง หลังจากการจัดครั้งแรกผ่านไปชาวบ้านได้ขอให้มีการจัดขึ้นอีก จึงได้จัดแบบเล็ก ๆ ในแต่ละหมู่บ้านขึ้นอีก ซึ่งผลรวมของการให้การศึกษาครั้งนี้ได้มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเข้าใจถึงสถานการณ์สำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อมที่จะมีผลกระทบโดยตรงต่อเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนอันเกิดจากสภาวะที่ผกผันระหว่างการขยายตัวของประชากรในหมู่บ้านกับการลดลงของทรัพยากรในพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้าน ภายใต้สภาวะเช่นนี้จะต้องมีการปรับปรุงพัฒนาและดูแลเอาใจใส่เพื่อมุ่งฟื้นฟูความเสื่อมโทรมของทรัพยากรให้กลับมีสภาพที่ดีขึ้น

ซึ่งการจัดการแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องเน้นการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน และร่วมมือกันสร้างกฎกติกาในการใช้ทรัพยากรและการดูแลทรัพยากร รวมถึงวางแผนในการเฝ้าระวังเพื่อช่วยให้ทรัพยากรที่อยู่ในขีดอันตรายได้ฟื้นตัวขึ้นมา ซึ่งการจัดกิจกรรมดังกล่าวได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างมากในทุกพื้นที่

➢ จัดเสวนาสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ และเสริมการพัฒนาเครือข่ายที่ได้มีการรวมตัวกันอยู่แล้วให้มีความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาเส้นทางของตนมากขึ้น ได้แก่

- สนับสนุนเครือข่ายประมงเรือเล็กจังหวัดระยอง ในการจัดกิจกรรมของเครือข่ายในรูปการประชุม เสวนา ตามที่กลุ่มต้องการ และร่วมจัดงานทำบุญวันประมงเรือเล็กโดยเน้นสาระในเรื่องการพัฒนาความสัมพันธ์ในกลุ่มให้แน่นแฟ้นขึ้นกับการค้นคว้าแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจ และการบริหารจัดการการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชายฝั่งในบริเวณอ่าวระยอง และช่วยประสานงานสร้างความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐ และองค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ

- จัดทำกิจกรรมการวางปะการังเทียมเสริมงานของกลุ่มประมงเรือเล็กเพื่อเป็นที่วางไข่และหลบภัยของสัตว์ทะเลวัยเยาว์ อันเป็นการส่งเสริมให้มีการเพิ่มทรัพยากรทางทะเลขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว กิจกรรมนี้ได้ดำเนินการร่วมกับสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเล มหาวิทยาลัยบูรพา

- จัดทำกระชังเพาะพันธุ์ปูม้าเพื่อปล่อยลูกปูม้าลงทะเล เป็นการเพิ่มปริมาณปูม้าในทะเลโดยร่วมมือกับสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จังหวัดระยอง ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะสามารถเพาะพันธุ์ปูม้าเพิ่มในทะเลได้ไม่ต่ำกว่าปีละ 10 ล้านตัว

- สนับสนุนเครือข่ายทอผ้า บ้านคลองเย็น ซึ่งได้พัฒนากลุ่มตัวเองขึ้นมาจากการสืบทอดประเพณีทอผ้าในครอบครัว มารวมกันเป็นกลุ่มผ้าทอมือโดยใช้สีธรรมชาติ ซึ่งกลุ่มนี้มีสมาชิก 10 คน ปัจจุบันจากความมุ่งมั่นเรียนรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และการหาตลาดได้กว้างขึ้นทำให้กลุ่มนี้มีสมาชิกที่เป็นเครือข่ายเพิ่มขึ้นเป็น 168 คน ใน 14 หมู่บ้าน กลุ่มผ้าทอมือบ้านคลองเย็นปัจจุบันได้กลายเป็นจุดกลางของการติดต่อและจัดหาผ้าทอมือเข้าสู่ตลาดในเขตจังหวัดหนองบัวลำภู การสนับสนุนกิจกรรมให้กับเครือข่ายกลุ่มนี้ในเรื่องของการพัฒนาระบบกลุ่ม การพัฒนาความสัมพันธ์เป็นระบบตลาดและการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ควบคู่กันไป

- สนับสนุนเครือข่ายวัวควายบ้านแดง โดยจัดให้มีเวทีสร้างความรู้จักสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มผู้เลี้ยงวัวควายบ้านแดงกับบ้านอื่น ๆ ในเขตอีสานเพื่อสร้างทุนผ่านการขยายเส้นทางทำมาหากินให้กับเครือข่ายผู้เลี้ยงวัวควายกลุ่มนี้ การดำเนินกิจกรรมนี้ยังมีผลต่อการได้ช่วยพัฒนาเครือข่ายผู้ค้าวัวควายให้กับบ้านภูเกวียน ป่ากล้วย คลองเย็น บ้านขนอนด้วย ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกันนับตั้งแต่ได้เปิดเวทีเครือข่ายดังกล่าวขึ้น

- สนับสนุนการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ใน 6 หมู่บ้านภาคอีสานขึ้น โดยส่งเสริมกล้าและพันธุ์ไม้ให้แก่สมาชิกและจัดเสวนาและเปลี่ยนสภาพปัญหาร่วมกัน เพื่อค้นหาวิธีการและแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้และลำน้ำของหมู่บ้านทั้ง 6 แห่งให้เกิดขึ้นอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพ

การหาอยู่หากินของแต่ละหมู่บ้านและมีประสิทธิผลต่อการฟื้นตัวของทรัพยากรในพื้นทำกินของแต่ละหมู่บ้าน

- สนับสนุนกองทุนหมุ่บ้านทุ่งฝากปลาให้เข้าเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ภาคใต้ เพื่อจะได้มีการสนับสนุนช่วยเหลือกันและมีทรัพยากรในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อพัฒนาและการบริหารจัดการ กลุ่มในหมู่บ้านให้เติบโตขึ้นอย่างมั่นคงและเข้มแข็งต่อไป

กิจกรรมทั้งหมดนี้เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการสร้างทุน โดยเน้นทุนที่เหมาะสมสอดคล้องกับเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวบ้านเป็นสำคัญ ปฏิสัมพันธ์แบบผกผันระหว่างการขยายตัวของประชากรกับการลดลงและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรเป็นสัญญาณอันตรายต่อความอยู่รอดของเส้นทางเศรษฐกิจในหมู่บ้าน หากไม่มีการแก้ไขจะอาจะทำให้เกิดปัญหาแบบห่วงโซ่ขึ้นต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ขณะเดียวกันหากมีปัจจัยที่ไปสร้างปัญหาสังคมทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบแผนของสังคมหมู่บ้านสะดุดล่มสลายลงก็จะก่อให้เกิดปัญหาแบบห่วงโซ่ที่ส่งผลขยายตัวสู่เศรษฐกิจ-สังคมโดยรวมอย่างแน่นอน การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจครัวเรือนในปฏิบัติการครั้งนี้จึงเน้นจุดหมายที่ตอบสนองเส้นทางการอยู่รอดของกิจกรรมเศรษฐกิจที่ชาวบ้านดำเนินการอยู่ในรูปของทุนทรัพยากรและทุนทางสังคมในรูปของกลุ่มเครือข่าย (cluster) ทั้งนี้เพื่อให้คลื่นของการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในกลุ่มที่เน้นการใช้ ”แรงงาน” “เงินตรา” และ ”ความรู้” มีความสัมพันธ์กันโดยไม่ขยายช่องให้ว่างมากขึ้นในช่วงการเปลี่ยนแปลงโดยรวมที่กำลังมีการปรับเปลี่ยนจากการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจแบบฐานทรัพยากร (result base) เข้าสู่การพัฒนาสังคมเศรษฐกิจแบบฐานความรู้ (knowledge base) ซึ่งการสร้างทุนในรูปแบบต่าง ๆ จะเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้สังคมเศรษฐกิจของชาวบ้านอยู่รอดได้ ทั้งนี้การสร้างทุนในรูปของทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้ช่วยทำให้วงจรการผลิตซ้ำของระบบธรรมชาติเป็นไปอย่างมีประสิทธิผลตามวงจรของมันเอง ขณะที่ทุนทางสังคมก็จะต้องมีการสร้างแนวทางการพัฒนาที่ไม่สร้างผลกระทบต่อจุดแข็งของความสัมพันธ์ทางสังคมให้เส้นทางชีวิตของชาวบ้านและสนับสนุนให้มีทิศทางการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับโลกแวดล้อมและสภาพสังคมที่เป็นจริงของชาวบ้าน อันเป็นทิศทางที่ช่วยให้เกิดเส้นทางเศรษฐกิจในรูปของเครือข่ายที่นำไปสู่ความสัมพันธ์กับระบบตลาดได้อย่างมีคุณภาพและมีผลรวมตอบกลับสู่เศรษฐกิจครัวเรือนในแง่ของทรัพยการรูปแบบต่าง ๆ และความก้าวหน้าของสังคมหมู่บ้านโดยรวมที่สามารถดำรงอยู่คู่กับสังคมโลกยุคศตวรรษที่ 21 ได้อย่างยั่งยืน

บทที่2
หมู่บ้าน : พื้นฐานสังคมเศรษฐกิจกับการเคลื่อนไหวเพื่อเอาตัวรอด

2.1 กำเนิดหมู่บ้าน : การก่อตั้งและการเลือกพื้นที่ทำกิน

การก่อตั้งหมู่บ้านและจุดตั้งทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะเอื้ออำนวยต่อสภาพเศรษฐกิจของผู้คนในหมู่บ้าน เนื่องจากทรัพยากรและความอุดมสมบูรณ์ของโลกแวดล้อม ถือเป็น ***ทุนธรรมชาติ*** ที่เป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่กำหนดความพอเพียง ความขาดแคลน ความล้นเหลือ หรือความมั่งคั่งของแต่ละท้องถิ่น อันมีผลต่อองค์ประกอบทางเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านควบคู่ไปกับปัจจัยด้านอื่น ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ศักยภาพของคนในท้องถิ่น ภูมิอากาศ การคมนาคม ฯลฯ สังคมฐานเกษตรกรรมมักจะมีรากฐานที่ผูกโยงอยู่กับการพึ่งพาธรรมชาติสูง ทั้งในระดับกระบวนการผลิตและลึกลงถึงระดับจิตสำนึก พลวัตของวิถีชีวิตในบริบททางสังคมที่ดำรงอยู่ได้ก่อรูปขึ้นเป็นจารีต และโครงสร้างทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติในสังคมหมู่บ้านชนบทของไทย

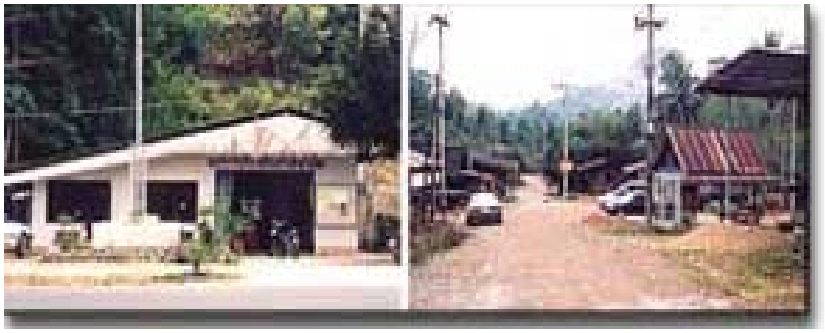
เหตุปัจจัยของการก่อตั้งหมู่บ้านของพื้นที่ที่ทำการวิจัยนี้พบว่าการการก่อตั้ง 5 หมู่บ้านเกิดจากความต้องการและความจำเป็นในการขยายตัวของการทำมาหากินจากพื้นที่เดิม ***บ้านทุ่งฝากปลา*** นครศรีธรรมราช มีการขยายตัวของโหมวบ้านหลอง[1] แยกกลุ่มมาตั้งโหมวบ้านทุ่งฝากปลาขึ้น เพื่อขยายพื้นที่ทำนา ทำสวน ***บ้านขนอน*** จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมเป็นกลุ่มคนเลี้ยงช้างที่ยโสธร แต่เมื่อเขตป่ายโสธรแน่นเต็มไปด้วยช้างและควาญช้าง เฒ่าควาญต่อฟ้าจึงพาพวกราว 20 คน อพยพกลุ่มตนเองมาตามลำน้ำชี ที่สุดก็มาตั้งเป็นบ้านขนอนขึ้นในเขตลุ่มน้ำชีหลง ส่วน***บ้านโคกล่าม*** จังหวัดหนองบัวลำภู กับ ***บ้านเล*** และ ***บ้านตรอกตาชวด*** จังหวัดระยอง ก็ขยายพื้นที่ทำกินในลักษณะเดียวกันคือขยายออกจากบ้านเดิมซึ่งไม่ไกลกับที่ตั้งบ้านในปัจจุบันนัก ด้วยเหตุผลเดียวกันคือการขยายตัวของครัวเรือนและพื้นที่ทำกิน โดยที่บ้านโคกล่ามแต่เดิมทำนาเป็นหลักควบคู่กับหาของป่า บ้านเลทำสวนคู่กับประมงในทะเล และบ้านตรอกตาชวดทำประมงเรือเล็กเป็นหลัก ส่วนกลุ่มที่ตั้งบ้านจากเหตุปัจจัยที่ต่างออกไปก็ ได้แก่ ***บ้านภูเกวียน*** ก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นจากการอพยพหนีภัยแล้งมาจากบ้านหม้อ อันเป็นหมู่บ้านเดิมที่ชาวบ้านเผชิญกับความแห้งแล้งอย่างหนักจึงอพยพมาตั้งบ้านใหม่ชื่อภูเกวียนในปัจจุบันมีที่ตั้งอยู่เขตเชิงภูในเขตอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น สำหรับอีก 3 หมู่บ้านที่เหลือ ได้แก่ ***บ้านคลองเย็น*** จังหวัดหนองบัวลำภู ***บ้านป่ากล้วย*** จังหวัดยโสธร และ ***บ้านแดง*** จังหวัดสกลนคร มีปัจจัยในการอพยพออก

---

[1] โหมว คือ กลุ่มความร่วมมือทางเศรษฐกิจแบบหนึ่งซึ่งเป็นตาข่ายความสัมพันธ์พึ่งพาทางเศรษฐกิจระหว่างกันและกันในภาคใต้

จากบ้านเดิมเหมือนกันคือ อพยพหนีโรคระบาด (อหิวาต์) มาก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่จนขยายตัวเป็นหมู่บ้านในปัจจุบัน หมู่บ้านทั้ง 9 แห่งมีอายุเฉลี่ยราว 70-120 ปีโดยประมาณ บ้านแดง จังหวัดสกลนคร จะมีลักษณะเด่นทางชาติพันธุ์ ชาวบ้านเป็นชาวบรูหรือโส่ ที่อพยพมาจากประเทศลาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2344 กลุ่มคนที่อยู่ในบ้านแดงได้แยกตัวอพยพหนีโรคระบาดออกจากบ้านเดิมที่อพยพมาจากลาว เมื่อปี พ.ศ. 2490 ที่ตั้งของบ้านแดงอยู่เขตเชิงภูพานจังหวัดสกลนคร

ปรากฏการณ์ที่เหมือนกันซึ่งพบเห็นจากการก่อตั้งหมู่บ้านของทั้ง 9 หมู่บ้าน (แม้จะอยู่ในภูมิภาคต่างกันคือ ภาคตะวันออก ภาคอีสาน และภาคใต้) คือ การเลือกพื้นที่ทำมาหากินของแต่ละ หมู่บ้านที่แสดงออกถึงการพึ่งพาธรรมชาติสูง แสดงให้เห็นว่าระบบธรรมชาติมีความสำคัญอย่างมากต่อการทำมาหากินของผู้คนในแต่ละหมู่บ้าน ปรากฏการณ์ในการเลือกพื้นที่ทำมาหากินเช่นนี้เป็นลักษณะพื้นฐานที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและจิตวิทยาในการดำรงชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านทั้ง 9 อันเกิดจากปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างจุดตั้งทางภูมิศาสตร์กับการปรับตัว การเรียนรู้ และการกำหนดเป้าหมายของการใช้ธรรมชาติร่วมกันของผู้คนในเส้นทางสังคมเศรษฐกิจที่ถือปฏิบัติมา พื้นฐานวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มครัวเรือนในแต่ละพื้นที่เป็นปัจจัยที่ขับเคลื่อนแบบแผนพฤติกรรมในการจัดการทางเศรษฐกิจ-สังคมร่วมกันในบริบทของธรรมชาติแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความเหมาะสมสอดคล้องกับศักยภาพของกลุ่มคนที่ดำรงอยู่ในฐานะของตัวตนผู้กระทำการ (subject) ทางเศรษฐกิจและรากเหง้าวัฒนธรรมของการหาอยู่หากินเป็นมูลเหตุจูงใจสำคัญในการก่อรูปการตั้งถิ่นฐาน ฐานคตินี้ปรากฏอยู่ในคำบอกเล่าของผู้คนและในความเคลื่อนไหวของวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในแต่ละวัน ซึ่งการเลือกพื้นที่ทำมาหากินบนฐานการพึ่งพิงทรัพยากรตามแบบของวัฒนธรรมแต่ละหมู่บ้านได้ปรากฏให้เห็นดังนี้

สภาพทั่วไปของบ้านทุ่งฝากปลา

บ้านทุ่งฝากปลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ขยายพื้นที่จากบ้านเดิมโดยกลุ่มโหมวที่แยกตัวออกมาโดยเลือกทำเลที่ตั้งในเขตที่ราบสลับภูเขา พื้นที่ดังกล่าวล้อมรอบด้วยเขา กิ้ว เขาลำจาน เขาสูง ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์มาก สภาพภูมิอากาศอยู่ในเขตฝนตกชุก มีคลองท่าควายและคลองพอเป็นลำน้ำสำคัญอยู่ข้างผืนนาในทุ่งฝากปลา ปัจจุบันผู้คนส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยกิจกรรมการเพาะปลูก การเก็บของป่า เลี้ยงสัตว์ มีการทำนาคู่กับทำสวน มีทั้ง สวนยางพารา สวน มังคุด ทุเรียน เงาะ ลองกอง มะพร้าวฯ พื้นที่ป่าและภูเขาใช้เป็นแหล่งในการหาของป่าได้แก่ น้ำผึ้ง ลูกเหรียง ลูกเนียง และสมุนไพรต่าง ๆ ส่วนคลองน้ำสองสายเป็นแหล่งสัตว์น้ำและปลาซึ่งเป็นทั้งทรัพยากรอาหารและแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญของชาวบ้าน ผู้คนในหมู่บ้านทุ่งฝากปลา มีพื้นฐานในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยการอาศัยการช่วยเหลือแรงงานต่อกันและกันเป็นสำคัญ

บ้านขนอน จังหวัดร้อยเอ็ดก่อตั้งโดยกลุ่มควาญช้าง ซึ่งอพยพหนีความแออัดจากป่าในเขตยโสธร ควาญต่อฟ้า ซึ่งอาศัยกลุ่มเครือญาติที่มีผี (ผีบรรพบุรุษ ผีตระกูล) เดียวกันได้อพยพจากยโสธรมาตามลำน้ำชี จนมาถึงทุ่งราบลุ่มน้ำชีหลง ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เก็บเห็ดหาปลาง่าย (ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน)จึงก่อตั้งหมู่บ้านขึ้นในบริเวณดังกล่าว มีลำชีหลง หนองโพนแท่น และฮ่องเสี่ยว เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่เลี้ยงชีวิตคนบ้านขนอน ในพื้นที่ทำมาหากิน มีดอนป่าฮั้ง ดอนปู่ตา ศาลหลวงปู่เกาะ ฯ เป็นเขตป่าที่ใช้เป็นแหล่งเก็บเห็ดหาของป่าดำรงชีวิต สภาพเศรษฐกิจของคนบ้านขนอนมีการทำนา ปลูกยาสูบ พริก ผัก เลี้ยงวัวควาย เก็บของป่า หาปลา และรับจ้างแรงงาน ที่ดินบ้านขนอนเป็นดินปนทรายตามสภาพดินส่วนใหญ่ของภาคอีสานไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์เหมือนภาคอื่น ระบบธรรมชาติในที่ตั้งของบ้านขนอนแต่ดั้งเดิมมา สามารถสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมให้แก่คนบ้านขนอนได้ตลอดปี แรงงานและความสัมพันธ์แบบเครือญาติมีอิทธิพลสูงต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนบ้านขนอน

บ้านแดง จังหวัดสกลนครเป็นกลุ่มคนที่ดำรงชีพในเส้นทางวัฒนธรรมเกษตรกรรมเขตสูงที่ตั้งอยู่เขตตีนภูพาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกว่าบรู หรือ โส่ อพยพจากลาวตั้งแต่ปี 2344 จนปี 2490 ได้อพยพหนีโรคระบาดจากบ้านฮ้างหมากพร้าว ออกมาตั้งบ้านแดง โดยกลุ่มตระกูลเทียวไทยเป็นผู้นำพาอพยพ เลือกทำเลอยู่ตีนภูพาน สกลนคร มีห้วยอีเคลิ้มเป็นแหล่งน้ำและแหล่งอาหารที่สำคัญในการดำรงชีพ นอกจากนั้นก็มี ได้แก่ ห้วยกกหมาก ห้วยหมากพริก ห้วยซ้อม เป็นห้วยที่อยู่บนภูพานเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ของชาวบ้านและ

สัตว์เลี้ยง รวมทั้งห้วยเล็ก ๆ เช่น ห้วยนัด ห้วยหอย ทรัพยากรทั้งป่าไม้ในแถบภูพาน สภาพทำเลที่ตั้งของบ้านแดงมีแหล่งน้ำเป็นระบบธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อันเป็นทุนที่สำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน แม้จะมีที่ราบน้อยสำหรับทำนาและมีสภาพดินแย่กว่าเขตอื่น ๆ ก็ตาม พื้นฐานเศรษฐกิจของชาวบ้านแดงนอกจากอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ยังได้อาศัยการปลูกข้าว ทำนา เลี้ยงวัว ควาย ควบคู่ไปกับหัตถกรรมและการหารับจ้างแรงงาน กิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านพึ่งพิงทุนธรรมชาติค่อนข้างสูงตลอดมา

พื้นที่หัวไร่ปลายนามัก เป็นแหล่งที่มีพืชจำพวกเห็ดและดอกกระเจียวขึ้นอยู่ ซึ่งอาหารชั้นเลิศของหมู่บ้าน

บ้านโคกล่าม จังหวัดหนองบัวลำภูจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของบ้านโคกล่ามเป็นที่ราบลุ่มอาศัยสภาพธรรมชาติที่สำคัญคือ ลำพะเนียง เป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดหนองบัวลำภู มีต้นน้ำอยู่ที่จังหวัดเลยไหลผ่านบ้านโคกล่าม เป็นระยะทาง 4 กม. ไปรวมกับแม่น้ำพองและมีห้วยนา ห้วยโจดเป็นแหล่งน้ำเสริมปัจจุบันห้วยทั้งสองได้ปรับสภาพเป็นท้องนาไปแล้ว ยังคงเหลือห้วยไฮ ที่ยังใช้ทำกินอยู่ ป่าไม้แหล่งอาหารสำคัญคู่กับแหล่งน้ำลำพะเนียง คือ ป่าโคกเห็ดไค ป่าโคกบักหนู ป่าโคกนาปง ป่าโคกใหญ่ ป่าชา และป่าดอนปู่ตา มีพื้นที่รวมกันไม่ถึงร้อยไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนา[2] ที่ใช้เป็นแหล่งอาหารในบางฤดูกาล เศรษฐกิจที่สำคัญของชาวบ้านโคกล่ามคือ การทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกปอ ยาสูบ ฝ้าย หม่อนไหม และคามสำหรับย้อมผ้า ปลูกผักตามฤดูกาลส่งตลาดในท้องถิ่น และรับจ้างทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งมีการทำหัตถกรรมครัวเรือน เช่น ทอผ้า จักสาน ตามความต้องการของครอบครัวควบคู่ไปกับกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ

บ้านคลองเย็น จังหวัดหนองบัวลำภูอพยพหนีโรคระบาดจากบ้านหลาว โดยเลือกตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ราบสลับเนินเตี้ย ๆ มีลำห้วยที่สำคัญ ได้แก่ ลำห้วยบน ลำห้วยส้มป่อย ลำห้วยแคน และลำห้วยน้ำคำ ลำห้วยสองสายแรกเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหารที่สำคัญของหมู่บ้าน พื้นที่ของหมู่บ้านตั้งอยู่ติดกับเทือกเขาภูผาแดง มีพื้นที่กว่า 10,000 ไร่ นอกจากเทือกเขาดังกล่าวยังมีป่าหัวไร่ปลายนาเนื้อที่ราว 500 ไร่ รวมทั้งป่าหนองแซงและป่าดอนหอ อันเป็นทุนธรรมชาติของเศรษฐกิจบ้านคลองเย็น การหาอยู่หากินจึงมีการทำ

---

[2] ป่าหัวไร่ปลายนา เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกเขตพื้นที่ที่เป็นแหล่งหาเก็บพืชพันธุ์ธัญหาร มีลักษณะคล้ายป่าโปร่ง มีไม้หลากหลายชนิดขึ้นอยู่ และเป็นที่อาศัยของสัตว์น้อยใหญ่ในท้องถิ่นตามสมควร

นา ป่าไม้ ทอผ้า หาของป่า หาปลา ค้าขาย และแรงงานรับจ้าง โดยพื้นฐานความสัมพันธ์ตามวัฒนธรรมหมู่บ้านเน้นความร่วมมือในกลุ่มเครือญาติ ตามสายตระกูลและความสัมพันธ์ทางสังคมโดยมีแรงงานเป็นทุนในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน

บ้านภูเกวียน จังหวัดข่อนแก่นอพยพหนีแล้งจากบ้านหม้อถิ่นฐานเดิมได้เลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ในเขตเชิงภูเขาของเทือกเขาภูเวียง สภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ภูเขาสลับลำห้วยมีที่ราบทำนาพอเพียงในช่วงแรกบุกเบิก (เนื่องจากคนน้อย) ขอบเขตพื้นที่ของหมู่บ้านปัจจุบันอยู่ติดอุทยานปากช่อง และน้ำตกตาดฟ้า เมื่อมีการขยายตัวของครัวเรือนในหมู่บ้านในเวลาต่อมา ที่ราบสำหรับทำนาจึงไม่เพียงพอ ปัจจุบันมีเพียง 10 ครอบครัวเท่านั้นที่มีที่นา ครัวเรือนที่เหลืออาศัยแบ่งข้าวจากเจ้าของที่นา หรือเช่าที่ทำนาจากหมู่บ้านข้างเคียง เศรษฐกิจที่สำคัญของหมู่บ้านคือ การรับจ้าง ทำนา หาของป่า ปลูกผัก และเลี้ยงสัตว์ กระบวนการในการการทำนายังอาศัยระบบเจ้าโคตร[3]ในการร่วมมือช่วยเหลือแรงงานกัน ในหมู่บ้านภูเกวียนมี 20 ครอบครัวที่ปลูกผักส่งขายตลาดท้องถิ่น และ 53 ครอบครัวรับจ้างขายแรงงานทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่

เด็ก ๆที่อยู่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเล ไม่ค่อยได้มีเวลาว่างเพราะจะต้องมาช่วยเหลือครอบครัวทำประมงในช่วงวันหยุดเรียน

บ้านเล จังหวัดระยองขยายที่ทำกินจากบ้านเดิมมาตั้งบ้านทำกินในเขตชายฝั่งทะเลอ่าวระยอง อาศัยป่าชายหาดและที่ราบชายฝั่งหาอยู่หากินคู่กับทำสวนผลไม้ มีลำลางระบายน้ำสู่ทะเล ในด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีคลองสองสาย คือ คลองสาปน้อยและคลองต้นจิก ความอุดมสมบูรณ์ของทะเล ลำคลอง และที่ราบในการทำสวนผลไม้เป็นภูมิทำเลที่สำคัญสำหรับคนในหมู่บ้านเล เนื่องจากทั้งแหล่งอาหารทะเลและผลไม้เป็น สินค้าที่มีราคาในตลาด เศรษฐกิจของคนบ้านเลจึงดำรงชีพด้วยการทำประมงเรือเล็ก (เป็นเรือเครื่องยนต์เล็กมีความยาวไม่เกิน 4 วา) ทำสวนผลไม้ เลี้ยงปลา ทำไร่มันแตงโม รับจ้าง และค้าขายจากการแปรรูปผลผลิต เช่น กะปิ น้ำปลา ซึ่งแม้เศรษฐกิจบ้านเล

[3] ระบบเจ้าโคตร คือ ระบบการลงแขกแรงงานโดยอาศัยแบบแผนการกำกับความสัมพันธ์ทางสังคม ตามระบบเครือญาติ โคตรตระกูล อันเป็นความร่วมมือในการทำกิจกรรมทางสังคม และเศรษฐกิจร่วมกันเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายร่วมกัน

จะมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดเข้มข้นกว่าหมู่บ้านในภาคอีสาน แต่จิตสำนึกของคนบ้านเลและแบบแผนของเศรษฐกิจก็เป็นเศรษฐกิจแบบสังคมประเพณีอยู่เช่นเดียวกับหมู่บ้านในภาคอีสานและภาคใต้ การขยายตัวของอุตสาหกรรมภาคตะวันออกในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ได้เบียดขับให้คนบ้านเลกลายเป็นคนชายขอบ (marginalization) ของเศรษฐกิจใหม่ที่ปรากฏตัวขึ้นในท้องถิ่น

บ้านตรอกตาชวด จังหวัดระยองเป็นหมู่บ้านชายฝั่งทะเลตะวันออกอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ขยายตัวออกมาตั้งหมู่บ้านโดยเลือกพื้นที่เนินเขาสลับหนอง บึง หรือ “มาบ” ซึ่งเป็นชื่อเรียกของภาษาถิ่น พื้นที่ของหมู่บ้านทอดยาวติดฝั่งทะเล มีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ คลองหนองใหญ่ และคลองน้ำหู ปัจจุบันบ้านตรอกตาชวดถูกนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดขยายตัวมาติดหมู่บ้าน พื้นที่ในหมู่บ้านบางหย่อมกว่า 110 ไร่ที่เคยทำสวน ทำนา ถูกปล่อยรกร้างว่างเปล่า เนื่องจากมลพิษของนิคมอุตสาหกรรม

การเข้ามาของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดได้ส่งผลกระทบในหลายด้านต่อชุมชนชายฝั่ง

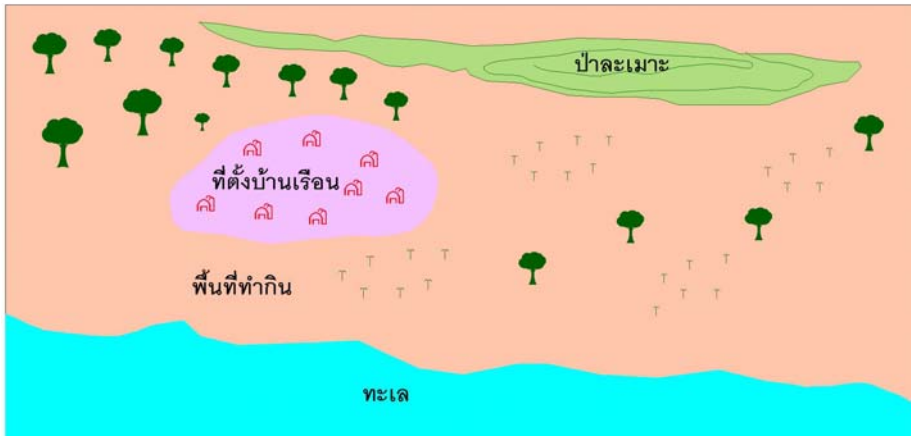

เศรษฐกิจในปัจจุบันของชาวบ้านตรอกตาชวด คือ การทำประมงเรือเล็ก (85% ของครัวเรือนบ้านตรอกตาชวดทำประมงเป็นหลัก) นอกนั้นมีอาชีพข้างเคียงอื่นๆ เช่น เลี้ยงกบ ตะพาบน้ำ ปศุสัตว์ สวนผลไม้ บางส่วนรับจ้างและค้าขายย่อย สภาพของคนบ้านตรอกตาชวดมีความคล้ายกับคนบ้านเล เป็นเพราะสภาพพื้นที่ วัฒนธรรมท้องถิ่นและอยู่ในเขตแดนของสังคมเศรษฐกิจแบบเดียวกันทั้งยังได้รับผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตชายฝั่งทะเลเหมือนกัน อย่างไรก็ตามการอาศัยแรงงานร่วมกันในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงอยู่ และเป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจในสังคมประเพณีเช่นกับหมู่บ้านอื่น ๆ ที่กล่าวมา

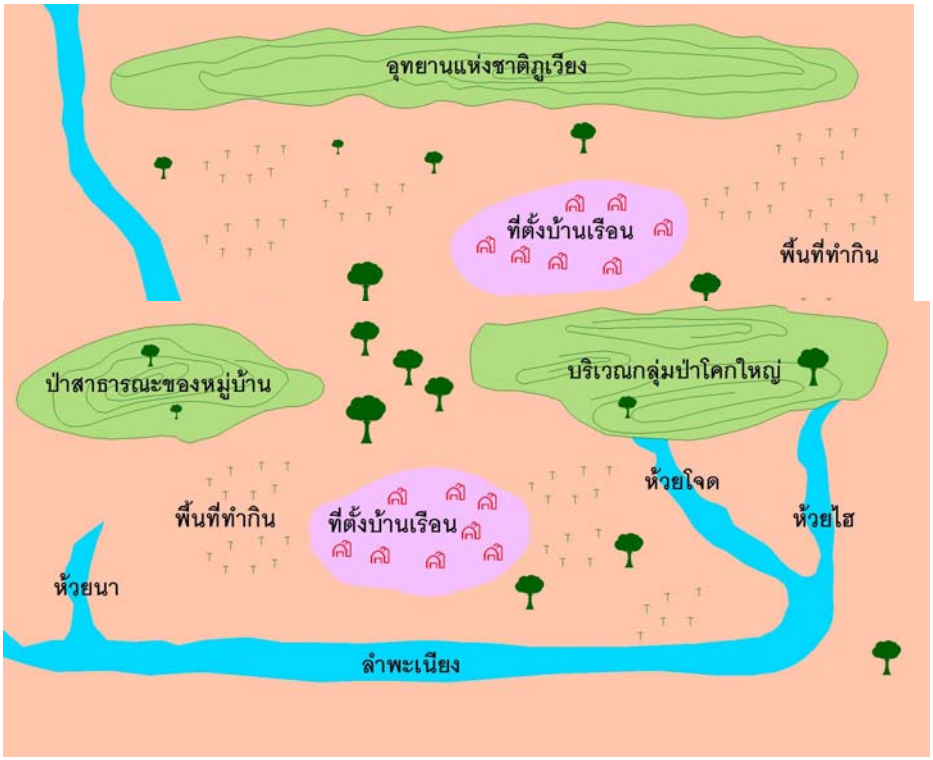
บ้านป่ากล้วย จังหวัดยโสธรมีจุดตั้งอยู่บนที่ราบสูงมีทุ่งนาสลับป่าโปร่ง มีแหล่งน้ำสำคัญคือ ลำเซบาย หนองเขมร และหนองกุด มีน้ำตลอดปี สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก มีป่าบุ่ง ป่าทาม ป่าดงก้อ และป่าดอนปู่ตา เป็นแหล่งอาหารและทรัพยากรที่สำคัญกิจกรรมเศรษฐกิจของชาวบ้านป่ากล้วยมีการทำนา ทำสวน ทำประมง หาของป่า เลี้ยงไก่เนื้อ เลี้ยงวัวควาย ค้าขายย่อย และรับจ้าง สภาพธรรมชาติของบ้านป่ากล้วยมีแหล่งน้ำ ทรัพยากร และแหล่งอาหารจากป่าบุ่ง ป่าทาม ซึ่งเป็นสภาพที่มี

ความอุดมสมบูรณ์สูงเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านภาคอีสานทั่ว ๆ ไป ระบบธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์รอบตัวตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ได้สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับคนในบ้านป่ากล้วยต่อเนื่องตลอดทั้งปีไม่แพ้คนในหมู่บ้านชายฝั่งทะเลหรือคนในบ้านทุ่งฝากปลาในภาคใต้ คนในบ้านป่ากล้วยจึงมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องและมีสัมพันธ์กับระบบตลาดตลอดเวลา

จากสภาพโดยรวมหากวิเคราะห์มูลเหตุของการก่อตั้งหมู่บ้านของ 9 หมู่บ้านจะเห็นว่าแม้แต่ละหมู่บ้านจะมีกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจในรูปแบบเฉพาะที่ต่างกันไปตามพื้นฐานวัฒนธรรมการหาอยู่หากิน แต่ลักษณะการเลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ทำมาหากินของทั้ง 9 หมู่บ้านนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันกล่าวคือ มีจุดเน้นอยู่ที่ ***ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ*** การเลือกที่ตั้งหมู่บ้านมักเลือกภูมิทำเลที่ใกล้แหล่งน้ำ และป่าไม้หรือใกล้ทะเล ตามสภาพที่ชาวบ้านมีประสบการณ์และความชำนาญในการหาอยู่หากิน หากดูตัวอย่างแผนผังพื้นที่ทำมาหากินจะเห็นแบบแผนการเลือกที่ทำกินที่ยึดการพึ่งพาธรรมชาติคล้าย ๆ กัน ดังแผนผังที่แสดงจุดตั้งของพื้นที่ทำมาหากินเป็นตัวอย่างจากบ้านโคกล่ามและบ้านภูเกวียนในภาคอีสานและบ้านเลในภาคตะวันออก

แผนผังแสดงพื้นที่ทำมาหากินบ้านเล

แผนผังแสดงพื้นที่ทำมาหากินบ้านโคกล่าม

แผนผังที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโคกล่ามกับบ้านภูเกวียนในภาคอีสาน และบ้านเลในภาคตะวันออก มีสภาพการเลือกพื้นที่ทำมาหากินคล้ายกับหมู่บ้านอีก 6 แห่งที่เหลือ ที่เน้นการเลือกพื้นที่ทำกินที่พึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ความสอดคล้องกับศักยภาพพื้นฐานของครัวเรือนในการดำรงชีพในฐานะที่เป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ ฐานคิดเช่นนี้แต่ละกลุ่มสังคมจะเลือกพื้นที่ทำกินตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ต่างกันตามความถนัดทางเศรษฐกิจของแต่ละกลุ่ม โดยมีทั้ง เขตป่าเขา ลุ่มน้ำ หรือชายฝั่งทะเล

> *"...คนเรามันพึ่งป่าพึ่งน้ำในการหาอยู่หากิน เป็นเรื่องที่สร้างทำกันมาแต่พ่อแต่แม่ ถ้าได้ที่ทำมาหากินอุดมสมบูรณ์มีข้าว น้ำ นก หนู ปู ปลา ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ชีวิตก็ไม่ลำบาก..." (ชาวบ้านภูเกวียน–อีสาน)"*

แนวทางการเลือกจุดตั้ง พื้นที่ทำกินของเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านทำให้เห็นความต่างจากการเลือกภูมิทำเลของการทำธุรกิจในระบบตลาด ซึ่งมุ่งเลือกจุดตั้งที่มีความสะดวก คล่องตัวในการคมนาคม ขนส่ง สะดวกในการติดต่อสื่อสาร หรือใกล้เคียงชุมชนขนาดใหญ่ สามารถติดต่อกับสถาบันการเงินที่สำคัญได้ง่ายฯ ในความหมายด้านลึกของการเลือกจุดตั้งของ พื้นที่ทำกินได้บ่งบอกเป้าหมายจากการเลือกโดยตัวของมันเองทั้งในแง่โลกทัศน์และเป้าหมายในรูปของผลประโยชน์ที่พึงประสงค์ ปรากฏการณ์ของ 9 หมู่บ้านนี้ชี้ให้เห็นว่าภูมิเศรษฐกิจของทั้ง 9 แห่งมีเค้าโครงเศรษฐกิจที่เป็นไปตามแบบแผนจารีตของสังคมประเพณี ซึ่งแสดงออกโดยการเลือกพื้นที่ทำกินในระบบธรรมชาติ ปรากฏการณ์นี้เป็นผลผลิตของมรดกทางความคิด ทางวัฒนธรรม ที่สืบทอดต่อกันมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของคนที่ดำรงอยู่ด้วยการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติที่ต้อง

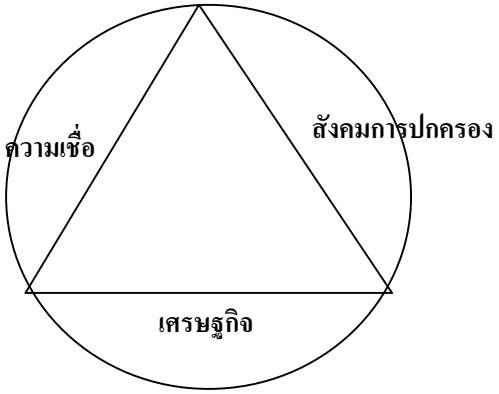
มุ่งเอาตัวรอดอยู่ตลอดเวลา พัฒนาการเช่นนี้เป็นฐานทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ซึ่งได้หล่อหลอมกล่อมเกลา (socialization) ผลิตซ้ำ (reproduction) ผ่านโลกทัศน์ จิตสำนึกและกำหนดขึ้นเป็น ปทัสฐาน (norm) ของสังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่กับผู้คนในทั้ง 9 พื้นที่มาไม่น้อยกว่าสองรุ่นคน (หากนับจากอายุการก่อตั้งหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน) การเลือกจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของแต่ละพื้นที่ทำกินนี้เป็นปรากฏการณ์ที่บ่งบอกถึงพื้นฐานที่แตกต่างระหว่างเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีกับเศรษฐกิจแบบอื่น ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นความสำคัญของ ***ทุนธรรมชาติ*** ที่มีอิทธิพลสูงต่อเส้นทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสังคมเศรษฐกิจแบบหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบอื่น ๆ ผ่านกระบวนการทางสังคม ระบบตลาด หรือบางส่วนในระบบการผลิตของตนเองมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน สาระสำคัญภายใต้การเลือกจุดตั้งของแต่ละกลุ่มสังคมก็คือ ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกันนี้ ได้ถูกโครงสร้างทางนิเวศน์กำหนดหน้าที่อันเด่นชัดให้กับถิ่นฐานทางกายภาพนั้น ๆ ไว้แล้ว ผู้คนจึงมีสภาพเสมือนชุมชนทางชีววิทยาที่สั่งสมภูมิปัญญาแบบของตัวเองมายาวนานในการดิ้นรนด้วยตัวของตัวเองจากการเรียนรู้แบบปรับตัว ซึ่งในที่สุดพฤติกรรมและเส้นทางของสังคม เศรษฐกิจก็จะพัฒนาชนิดหรือประเภทแบบที่เป็นตัวของตัวเองอันเป็นโครงสร้างและกระบวนการที่เป็นจริงตามพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากสัมพันธภาพอันลุ่มลึกระหว่างคนกับโลกแวดล้อม

2.2 พื้นฐานสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้าน

จากจุดตั้งพื้นที่ทำมาหากินของสังคมหมู่บ้าน เมื่อศึกษาโครงสร้างทางวัฒนธรรมพบว่าทั้ง 9 หมู่บ้านมีแบบแผนทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน แต่มีรายละเอียดมีความเข้มข้นทางปฏิบัติ และรูปแบบในองค์ประกอบของประเพณี หรือพิธีกรรมแตกต่างกันไป แต่หากจัดกลุ่มความเหมือนทางวัฒนธรรมในรายละเอียดเชิงเปรียบเทียบพบว่า กลุ่มหมู่บ้านภาคอีสาน 6 หมู่บ้าน มีความคล้ายคลึงกันมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ 2 หมู่บ้านภาคตะวันออก และอีก 1 หมู่บ้านในภาคใต้ซึ่งทั้ง 3 หมู่บ้านนี้ก็มีเค้าโครงทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่อย่างไรก็ดี หากมองวัฒนธรรมในระดับมหภาค(macro) จะเห็นภาพรวมของหมู่บ้านทั้งหมดแทบจะไม่มีความแตกต่างกัน เพราะต่างก็อยู่ในกรอบวัฒนธรรมของหมู่บ้านแบบสังคมเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคมที่เป็นแบบแผนเฉพาะของตัวเองในการจัดความสัมพันธ์ภายในสังคมของตัวเองและกับโลกภายนอกหมู่บ้านตลอดมา สภาพโดยรวมของวัฒนธรรมในระดับมหภาคจึงไม่แตกต่างกันแต่อย่างใด และหากวิเคราะห์องค์ประกอบที่ก่อสานขึ้นเป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมจะพบมิติขององค์ประกอบสามด้านที่มีปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยง พึ่งพาขึ้นต่อ และหนุนเนื่องกันและกันอย่างแนบนัย คือ 1) องค์

ประกอบด้านความเชื่อ 2) องค์ประกอบด้านสังคม-การเมืองการปกครองและ 3) องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ ปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 3 ด้านได้ขับเคลื่อนให้เกิดโครงสร้างทางวัฒนธรรมและเคลื่อนตัวไป ซึ่งมีการก่อรูป(formation) กำกับ (influencing) ผลิตซ้ำ (reproduction) และส่งผ่าน (transfering) อันเป็นขบวนการในปรากฏการณ์การดำรงชีวิตทางกายภาพและรูปการณ์จิตสำนึกของชาวบ้านที่เคลื่อนไหวอยู่ในแต่ละวันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดเป็นแบบแผนเค้าโครงทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นตัวของตัวเอง สืบทอดผ่านผู้คนและกาลเวลามาแต่อดีต

โครงสร้างทางวัฒนธรรม

ภาพแสดงองค์ประกอบของโครงสร้างทางวัฒนธรรมและปฏิสัมพันธ์ที่พึ่งพิงขึ้นต่อกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ในโครงสร้างทางวัฒนธรรม

"...เฮาเกิดมาเป็นกบ จะไปเป็นนกเป็นเสือได้จั๋งใด พ่อแม่บอกสอนกันมาอยู่ด้วยกันก็ดูแลกันให้มีความสุขตามแบบของเฮานี่หละดีแล้ว ประเพณีที่ทำกันมาแต่ปู่ย่าตายาย ก็สืบทอดกันต่อไปบ้านถึงสิเป็นบ้านได้ ไม่งั้นมันก็บ่เป็นบ้านหรอก..." (ชาวบ้านคลองเย็น-อีสาน)

"...ถ้าให้ย้ายไปอยู่ที่อื่นคงอยู่ลำบาก ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นแต่น้ำกับฟ้า ออกทะเลทุกวัน หนังสือก็อ่านไม่ออก ถ้าไม่ให้อยู่แบบนี้ก็ยังไม่รู้ว่าชีวิตจะอยู่ยังไง..." (ชาวบ้านเล - ตะวันออก)

ทั้งนี้หากแยกเอาความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมในกลุ่มหมู่บ้านที่ทำการศึกษานี้อาจแบ่งเป็น 2 กลุ่มอย่างง่าย ๆ คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มหมู่บ้านภาคอีสาน 6 หมู่บ้านที่มีรายละเอียดทางวัฒนธรรมเหมือน ๆ กัน ได้แก่ บ้านคลองเย็น บ้านภูเกวียน บ้านโคกล่าม บ้านขนอน บ้านป่ากล้วย บ้านแดง กับกลุ่มที่สองกลุ่มภาคตะวันออก 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเล บ้าน

ตรอกตาซวด กับบ้านทุ่งฝากปลาในภาคใต้อีกหนึ่งหมู่บ้าน ซึ่งสามารถแจกแจงให้เห็นโครงสร้างวัฒนธรรมโดยภาพรวมได้ดังนี้

พื้นฐานด้านความเชื่อ โดยรวมแล้วองค์ประกอบที่ก่อรูปเป็นสำนึกในคติความเชื่อของชาวบ้านโดยทั่วไปเกิดขึ้นจากอิทธิพลพื้นฐานสำคัญที่สั่งสมกันมาแต่อดีต 2 ประการ คือ อิทธิพลของพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้าสู่หมู่บ้านผ่านสถาบันวัดมาเป็นเวลายาวนาน กับอิทธิพลของจารีตแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษตามแบบแผนเฉพาะตัวของตัวเองที่สั่งสอนปลูกฝังให้เคารพบรรพบุรุษ และธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว แบบแผนความเชื่อนี้มีการเรียกขานตามชื่อเฉพาะของแต่ละกลุ่มแต่ละถิ่นต่างกันไป แต่ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในชื่อใดก็สามารถเรียกโดยรวมในความหมายที่เหมือนกันว่าเป็นความเชื่อต่อสถาบัน *"ผี"* ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ปลูกฝังสืบทอดกันมาอย่างเป็นตัวของตัวเอง มีพิธีกรรม กิจกรรมทางด้านสังคม ประเพณี กำหนดขึ้นเป็นรูปแบบในการปฏิบัติในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งการปฏิบัติแบบเฉพาะตัว เฉพาะบุคคล เฉพาะครอบครัว หรือถือปฏิบัติร่วมกันในสังคมทั้งหมู่บ้านในกลุ่ม 6 หมู่บ้านภาคอีสานจะมีกิจกรรมทางสังคมเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อที่เรียกว่าบุญประเพณีในเทศกาลเดือนต่าง ๆ ที่ยังถือปฏิบัติกันมาจนปัจจุบันทั้ง 6 หมู่บ้าน ดังนี้ คือ

เดือนยี่ บุญกองข้าว	เดือนสี่ พิธีเลี้ยงผีปู่ตา
เดือนห้า บุญสงกรานต์	เดือนหก บุญชำระบ้าน
เดือนแปด บุญเข้าพรรษา	เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ บุญข้าวสาก	เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง บุญกฐิน	

(ที่จริงแล้วบางหมู่บ้านมีงานบุญมากกว่านี้แต่ได้เลือกเอาเฉพาะที่ทั้ง 6 หมู่บ้านยังถือปฏิบัติเหมือนกันอยู่มาแจกแจงไว้เท่านั้น)

ความหมายรวมของกิจกรรมทางประเพณีทางด้านความเชื่อที่มีต่อปัจเจกบุคคลและสังคมหมู่บ้านทั้งด้านลึกด้านกว้างนั้นมีนัยบ่งบอกว่า แบบแผนของพิธีกรรมและกิจกรรมตามจารีตทางด้านคติความเชื่อมีจุดมุ่งไปสู่การปลูกฝังจิตวิญญาณของการแบ่งปันเกื้อกูลเพื่อให้มนุษย์ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมมีจิตสำนึกของการเป็นผู้ให้และผู้รับอย่างมีศักดิ์ศรีมีคุณค่าโดยกระทำผ่านกระบวนการการเข้าร่วมกิจกรรมตามโลกทัศน์ของสังคมนั้น ๆ ดังนั้นบุญประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคมหมู่บ้านจึงเป็นกระบวนการที่แสดงออกถึงความเคารพต่อบรรพบุรุษและเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งผู้คนได้ร่วมกับสถาบันที่เป็นตัวแทนทางความเชื่อแบบหรือกับสถาบันวัดในหมู่บ้านจัดขึ้น การปลูกฝังหล่อหลอม

กล่อมเกลาทางสังคมที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในหมู่บ้านนั้น ปรากฏขึ้นทั้งในแบบเปิดเผยและปกปิดซ่อนเร้น การมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อกิจกรรมในสังคมประเพณีตามเส้นทางชีวิตของตนส่งผลให้วิถีชีวิตประจำวันมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อทั้งในระดับกายภาพและระดับนามธรรมตามที่ได้รับการปลูกฝังมา ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

> *"...เวลาเฮาจะไปไหนก็ไหว้บอกลาบรรพบุรุษ ผีเหย้าผีเรือน เวลาอยู่บ้านทำอะไรก็บอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ก่อนลงนาก็แฮกไฮแฮกนา ครั้นงานบุญก็ช่วยกันทำที่วัด..." (ชาวบ้านแดง)*

> *"...ชีวิตทุกวันนี้มีได้ก็ เพราะมีพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สมัยยังไม่รู้ประสีประสา เพิ่นก็พาทำจนรู้ เฮาจึงพากันนับถือบุญคุณพ่อ คุณแม่ เวลาเข้าป่าลงห้วยก็ได้ผีสาง เทวดาปกปักคุ้มครอง เฮาก็ไหว้ ก็บูชาเพิ่น ทุกมื้อนี้ มีอยู่ มีกินได้ ก็มีธรรมชาติคุ้มครอง ยามเจ็บ ยามไข้ ตะกี้ก็ได้หมอยาผีฟ้ามารักษา ดูแลมีชีวิตอยู่ฮอด ทุกมือนี้หละ..." (ชาวบ้านป่ากล้วย)*

> *"...ทางวัดเฮามีมัคทายก มีพระสงฆ์เป็นผู้นำศาสนา ฝ่ายบ้านเฮาก็มีเฒ่าแก่ บางบ้านก็มีจ้ำ หรือหมอธรรมเป็นผู้นำพาบอกสอนให้ทำ เวลาใครมีปัญหาก็ไปหาเพิ่น ๆ ก็ช่วยแก้ให้ ไหว้ดอนตาปู่ อาฮักหลักบ้าน เพิ่นก็พาทำ เพิ่นเป็นผู้เรียน ผู้สืบทอดแบบอย่างมาให้เฮา..." (ชาวบ้านโคกล่าม)*

ปัจจุบันแม้กิจกรรมด้านคติความเชื่อจะยืดหยุ่นลดความเข้มข้นลงไปเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลายุคก่อนๆ แต่อิทธิพลดังกล่าวก็ยังฝังลึกอยู่ในสำนึกของชาวบ้าน อันเป็นปรากฏการณ์ที่คนภายนอกสามารถสัมผัสได้ในบางเรื่องและไม่สามารถจะเข้าถึงได้ในบางเรื่องเช่นกัน! การปรากฏให้เห็นตัวตนแห่งจิตสำนึกของคนในสังคมประเพณีจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของแต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่มสังคมว่า ได้กำลังเผชิญอยู่กับสถานการณ์ของโลกแวดล้อมเช่นใด และได้เลือกใช้วิธีใดแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ แต่แน่นอนว่าสมาชิกของสังคมหมู่บ้านทั้ง 6 หมู่บ้านได้ผ่านการหล่อหลอมกล่อมเกลา จากโครงสร้างวัฒนธรรมดังกล่าวมาอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ ส่วนกลุ่มบ้านเล บ้านตรอกตาชวด (ภาคตะวันออก) บ้านทุ่งฝากปลา (ภาคใต้) ก็มีเค้าโครงของคติความเชื่อพื้นฐานไม่ต่างกับหมู่บ้านที่กล่าวไปแล้วมากนักเพียงแต่องค์ประกอบบางประการกับรูปแบบจำเพาะของท้องถิ่นเท่านั้นที่ต่างกัน เนื่องจากฐานการหาอยู่หากินของสามหมู่บ้านนี้มีกลุ่มทำประมง และทำสวนอยู่ด้วยนอกเหนือไปจากการทำนา ลักษณะของบุญประเพณีท้องถิ่นในกลุ่มหมู่บ้านนี้ ค่อนข้างคล้าย

กับสังคมหมู่บ้านภาคกลาง โดยมีงานบุญที่ทั้งสามหมู่บ้านยังถือปฏิบัติจัดทำกันประจำมาจนถึงปัจจุบัน คือ

เดือนมกราคม บุญปีใหม่ เดือนกุมภาพันธ์ ตรุษจีน

เดือนเมษายน บุญสงกรานต์ เดือนสิงหาคม บุญเข้าพรรษา

เดือนตุลาคม บุญสารทไทยไหว้บรรพบุรุษ

เดือนพฤศจิกายน บุญออกพรรษา และประเพณีลอยกระทง

นอกจากงานบุญที่ทำร่วมกันทางสังคมแล้วก็เป็นเรื่องพิธีกรรมตามความเชื่อเฉพาะของแต่ละหมู่ที่ต่างกันไป ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการหาอยู่หากิน การดำเนินชีวิตของแต่ละคน แต่ละครอบครัว เช่น บุญยก(ขึ้น)บ้านใหม่ ตั้งศาลพระภูมิ บวชนาค ประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพฯ สำหรับความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของกลุ่มประมงเรือเล็กในบ้านเล บ้านตรอกตาชวด ก็มีพิธีการเซ่นไหว้บูชาแม่ย่านางเรือก่อนที่จะเอาเรือใหม่ลงน้ำ หรือเมื่อเอาเรือเก่าขึ้นมาซ่อมและจะปล่อยลงน้ำ และก็ยังมีงานเทศกาลไหว้เรือประจำปีด้วย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับตรุษจีน

> *"...ที่พวกเราไหว้เรือช่วงตรุษจีนก็เพราะเถ้าแก่เรือส่วนใหญ่เป็นคนจีน พิธีนี้ถือกันเคร่งครัดมาก ขนาดพอถึงวันไหว้ถ้าเรือลำไหนยังอยู่กลางทะเลไม่ได้เข้าฝั่ง เถ้าแก่ก็จะฝากของไปไหว้กันบนเรือกลางทะเลเลย นอกนั้นก็ไปไหว้ศาลตามที่ต่าง ๆ พวกปากน้ำก็ไหว้ศาลพ่อโต๊ะ พวกก้นอ่าวก็ไหว้เจ้าแม่รำพึง แต่บางครั้งถ้าใครหากินได้ไม่ดี ออกเรือไปแต่ไม่ค่อยได้ปลากลับมาก็มาเซ่นไหว้แล้วมันก็ดีขึ้น เวลาไหว้เขาก็ขอพรกันว่าให้ทำกินเกิดผล หากินคล่อง ให้ปลอดภัย ให้คุ้มครอง มันก็แก้ไขได้ ไหว้เรือเนี่ยไม่เกี่ยวกับทางพระเลย ทำตามแบบพื้นบ้าน ที่ทำกันมา..."*
>
> *(ชาวบ้านเล-ตะวันออก)*

ฐานคติความเชื่อของทั้ง 2 กลุ่มนี้แม้จะมีองค์ประกอบที่ต่างกันในเรื่องของช่วงเวลา แบบแผนพิธีกรรม และสัญลักษณ์ หรือชื่อเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์จิตวิญญาณที่ตนเคารพต่างกัน แต่ก็ไม่ได้มีนัยสำคัญที่แตกต่างกันแต่อย่างใด โดยรวมแล้วกิจกรรมทางด้านความเชื่อเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมใจกันทำเพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอุดมคติกับชีวิตจริงของผู้คนในหมู่บ้าน ลักษณะที่ปรากฏขึ้นจะปรากฏเป็นสัญลักษณ์ของอุดมคติ 2 แบบ คือ แบบที่ผูกโยงกับศาสนา กับอีกแบบหนึ่งเป็นเรื่องราวของวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการทำมาหากิน ความเชื่อต่อตัวตนทางธรรมชาติ และความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นความเชื่อแบบของชาวบ้านเอง สัญลักษณ์ของความเชื่อเช่นนี้ได้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่การเลือกพื้นที่ทำมาหากิน การตั้งถิ่นฐานทำกิน จนถึงการบอกลาจากที่ทำกินเดิม

อพยพไปสู่ที่ใหม่ ในการเลือกถิ่นฐานพื้นที่ทำกินจะมีการจัดการที่อยู่อาศัยให้กับตัวเอง และให้กับสถาบันที่เป็นความเชื่อของตัวเองด้วย ในกลุ่มหมู่บ้านอีสานจะมีการตั้งศาลปู่ตา (หรือบางที่เรียกว่าดอนปู่ตา) เพื่อเป็นที่สถิตย์ให้แก่ผีบรรพบุรุษผู้ซึ่งเคารพนับถือ เพื่อให้ความคุ้มครองดูแล ปกปักให้พ้นจากภัยอันตราย จากธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่พึงจะเกิดขึ้น มีการบรวงสรวงเซ่นไหว้ เทวดา ผีสางที่สิงสถิตย์อยู่กับป่า ดิน น้ำ ตามแบบของตัวเองในแต่ละพื้นที่ ส่วนหมู่บ้านในภาคตะวันออกและภาคใต้ก็มีการตั้งหลักบ้าน ตั้งศาลเทพาอารักษ์ ตามที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมา ซึ่งมีนัยคล้ายคลึงกัน แหละเมื่อเข้าสู่กระบวนการทำมาหากินก็จะมีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ชาวนาไหว้ศาลตาแฮกในที่ไร่ที่นาของตน กลุ่มหาของป่าก็มีการเซ่นไหว้บูชาผีป่า *"...ผีดอนงอยเฮาไหว้ตอนสิบสองค่ำเดือนหก มีจ้ำพาเฮาเฮ็ด ใช้เหล้าขวดนึง เนื้อสิบสองโล ไก่ตัว พร้อมขันธ์ห้า เฮ็ดนำกันกับบุญเดือนหก..." (ชาวบ้านแดง)*

กลุ่มทำประมงก็ไหว้แม่ย่านางเรือ กลุ่มผู้ออกไปขายแรงงานหรือเร่ร่อนค้าขายก็ไหว้บอกกล่าวผีเรือนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้มีความสะดวกในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ และให้ได้รับการคุ้มครองให้ปลอดภัยตลอดการทำงาน ซึ่งแต่ละกลุ่ม แต่ละเส้นทางของการทำกินก็มีจะรูปแบบเฉพาะตามที่ถือปฏิบัติมา แต่ก็มีเป้าหมายในการสร้างความเชื่อมั่น ความมั่นคงต่อการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ สภาวะความผูกพันเช่นนี้เป็นสำนึกที่ผสมกลมกลืนอยู่ในเส้นทางชีวิตของชาวบ้าน ที่ปรับตัวกับระบบธรรมชาติและโลกแวดล้อม พิธีกรรมด้านต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติจะมีผู้นำทางพิธีกรรมที่เรียกขานต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น เฒ่าแก่ หมอขวัญ จ้ำ หมอธรรม ครูบา ฯลฯ ส่วนด้านความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในและกับภายนอกโลกของตน ก็มีการจัดทำกิจกรรม พิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อมากมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรมที่เป็นของ ***บ้าน*** ก็ได้แก่ การทำขวัญสู่ขวัญ เรียกขวัญ หรืองานบุญที่ร่วมกันเซ่นไหว้บรรพบุรุษหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน โหมวเดียวกันหรือจุ้มเดียวกันฯ ส่วนพิธีกรรมที่ร่วมกับ ***วัด*** ก็เป็นไปตามประเพณีแบบพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น บุญสงกรานต์ บุญกฐิน บุญผ้าป่าหรือบุญในเทศกาลตรุษ สารทฯ การเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านเป็นการเข้าร่วมที่มีจุดมุ่งหมายทั้งในเชิงสังคมและส่วนตัวผสมผสานกันซึ่งเป็นความคาดหวังที่จะได้รับผลตอบกลับมาสู่ความมั่นคงแก่ครอบครัวและปัจเจก การเข้าร่วมกิจกรรมกับหมู่บ้านเป็นการสร้างหลักประกันทางสังคมของแต่ละครอบครัว หลักประกันนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการพึ่งพากันและกันของสังคมชาวบ้าน กิจกรรมที่เป็นฐานคติด้านความเชื่อจะเกี่ยวข้องกับเรื่องหลักๆในวิถีชีวิตชาวบ้านสี่เรื่องด้วยกัน คือ

หนึ่ง *เรื่องการดำเนินชีวิตประจำวัน อันหมายถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยทั่วไป*

สอง *เรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากิน*

สาม *เรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม และ*

สี่ *เรื่องการบูชาความเชื่อทางอุดมคติของตนเอง*

การร่วมกันจัดทำกิจกรรมและพิธีกรรมเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมแบบของชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างสภาวะเชื่อมโยงระหว่างมิติของ *อุดมคติ* กับ *ชีวิตจริง* สาระสำคัญของจารีตเหล่านี้มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบของมิติด้านความเชื่อในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากฐานคติที่ผสมผสานระหว่างพุทธ ผี และพราหมณ์เป็นสำคัญ

พื้นฐานด้านสังคม–การปกครอง เป็นองค์ประกอบอีกมิติหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์หนุนเนื่องกับองค์ประกอบด้านความเชื่อและด้านเศรษฐกิจในโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวบ้าน แม้การปกครองของหมู่บ้านในปัจจุบันจะเป็นการปกครองแบบเป็นทางการ (formal) ตามระเบียบวิธีบริหารราชการแผ่นดินภายใต้โครงสร้างของกระทรวงมหาดไทย แต่สภาพที่ปฏิบัติอยู่ก็เป็นเพียงการปกครองที่อาศัยกฎหมายและอำนาจจากส่วนกลางควบคุมลงไปยังหมู่บ้าน ซึ่งไม่สามารถกำกับลงไป ณ ระดับจิตสำนึกของชาวบ้านได้ เพราะแท้จริงแล้วความเคลื่อนไหวในแบบของสังคมของชาวบ้านได้มีผู้เฒ่าผู้แก่ และกลุ่มผู้รู้ของชาวบ้านสอดส่องดูแลสังคมของตัวเองอยู่ ผู้นำแต่ละประเภทแต่ละกลุ่มจะเรียกขานต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น เฒ่าแก่ เจ้าโครต จ้ำ หมอขวัญ หมอธรรม ครูบาฯ แต่ก็สามารถกล่าวโดยรวมว่าหมู่บ้านเป็นสังคมที่มีการปกครองด้วย "***ระบบอาวุโส***" ระบบนี้เป็นระบบเชิงสถาบันที่มีบทบาทจริงต่อชีวิตของคนในหมู่บ้าน แม้จะไม่ปรากฏแบบแผนให้เห็นอย่างเป็นทางการแต่ก็เป็นสภาพที่ดำรงอยู่จริงเป็นที่รับรู้กันอยู่ในหมู่บ้าน ทางสังคมวิทยาอาจเรียกกลุ่มคนเหล่านี้ว่า "***ผู้นำตามธรรมชาติ***" บทบาทของผู้นำแบบของชาวบ้านทั่วๆไป จะเป็นผู้จัดการดูแลความเรียบร้อยของผู้คนและกิจกรรมในสังคม คอยให้การสนับสนุน ช่วยเหลือจัดการความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และระหว่างครอบครัวในแต่ละหมู่บ้าน ช่วยแก้ไขความขัดแย้งแก้ปัญหาให้กับสมาชิกในหมู่บ้าน ระบบอาวุโสนี้ประกอบขึ้นด้วยผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ด้านต่าง ๆ หลายคน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยสอดส่องดูแลทุกข์สุขของผู้คนตั้งแต่การจัดการด้านพิธีกรรมไปจนถึงการรักษาโรคภัยไข้เจ็บและคุณภาพชีวิตตามแบบที่สืบทอดมา

"...ดอนปู่ตาเฮาเอามาตั้งใหม่ เลี้ยงท่านวันพุธ พูดว่าให้ปกปัก
รักษาด้วยเจ้าปู่เจ้าตาเอ๊ย ลูกหลานบ้านเรามีเท่านั้นเท่านี้คน มีเท่านั้น

เท่านี้หลังคาให้ปกปักรักษาให้ตลอดรอดฝั่ง อย่าให้เกิดภัยนะปู่ตาเรานี่ศักดิ์สิทธิ์ มีลุงจำปาเป็นเฒ่าจ้ำ ใครได้เป็นก็เป็นจนตายหนีจึงเลิกได้…" (ชาวบ้านป่ากล้วย)

"...เวลาจัดงานในหมู่บ้านก็หาหมอถวิลเป็นหมอขวัญ ยกบ้านใหม่ ตั้งศาลทำขวัญนาคจนถึงงานศพ ถ้าหมอพื้นบ้านก็หมอเข้มรักษาเด็กเก่ง เวลาไหว้ครูของหมอ ชาวบ้านก็เอาข้าวปลาไปร่วมทำบุญกัน…" (ชาวบ้านเล)

"...พ่อล้วนพ่อฮังเป็นเฒ่าจ้ำ เสียงผีหมอสิบเอ็ดค่ำเดือนสี่ทำพิธีสองวันบรวงสรวงบูชาผีประจำตัวแต่ละแม่หมอ ที่คอยปกปักรักษาคนในบ้าน…" (ชาวบ้านแดง)

ความเคารพเชื่อถือที่ชาวบ้านมีต่อสถาบันดังกล่าวยังดำรงอยู่มาจนปัจจุบัน แม้สังคมโดยรวมกำลังเคลื่อนตัวไปสู่สังคมการค้าหรือสังคมกฎหมายก็ตาม ทั้งนี้เพราะพื้นฐานดั้งเดิมของสังคมหมู่บ้านได้ก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นจากระบบเครือญาติ การอุปถัมภ์ช่วยเหลือกันในสังคมของหมู่บ้านจึงเป็นความจำเป็นต่อชีวิตและยังเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ในด้านลึกแล้วความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างมิติด้านความเชื่อ กับมิติด้านเศรษฐกิจด้วย เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านได้มีการจัดลำดับชั้นผ่านสัมพันธ์ทางสายเลือดทางเครือญาติ ซึ่งเส้นทางดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการจัดการเศรษฐกิจในครัวเรือนเกือบทุกครัวเรือน ในกลุ่มหมู่บ้านอีสานพบว่าประเพณีการตั้งครอบครัวฝ่ายชายจะต้องเป็นผู้เข้ามาอยู่บ้านฝ่ายหญิง พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะยกที่ดินให้ลูกสาวซึ่งชายมาเป็นแรงงานในครัวเรือนของฝ่ายหญิงและนับถือเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงเป็นหลักหลังการแต่งงาน ประเพณีนี้ถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ นอกจากนั้นมิติในด้านสังคมการปกครองยังได้มีบทบาทในการช่วยให้ครัวเรือนบรรลุเป้าหมายในการได้มาซึ่งทรัพยากรตามที่ต้องการด้วย โดยจะปรากฏให้เห็นในกิจกรรมด้านเศรษฐกิจซึ่งเรียกขานในแต่ละรูปแบบ แต่ละถิ่นที่ต่างกันไป เช่น การรวมกลุ่มสังคมแบบโหมว เกลอ หรือกลุ่มเพื่อนฯในหมู่บ้านภาคใต้ หรือการรวมกลุ่มสังคมแบบซุ้ม โคตร กลุ่มท่าเรือ กลุ่มญาติฯในภาคตะวันออก หรือการเกาะเกี่ยวกันแบบซุม จุ้ม เสี่ยว ผีเชื้อฯ ในหมู่บ้านภาคอีสาน เป็นต้น การเกาะกลุ่มทางสังคมดังกล่าวได้มีบทบาทในการเชื่อมโยง ลดทอนความสูญเสียความเสี่ยงหรือต้นทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งมีผล ให้การบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน แต่ละคนง่ายขึ้น ราบรื่นขึ้น

"...ออกทะเลต้องช่วยกันดูแลยกเรือลง เรือขึ้น อยู่กลางทะเลก็ช่วยดูแลฝนฟ้าอากาศ คนท่าเดียวกันไม่ค่อยผิดใจกัน จะผิดกันก็เป็น

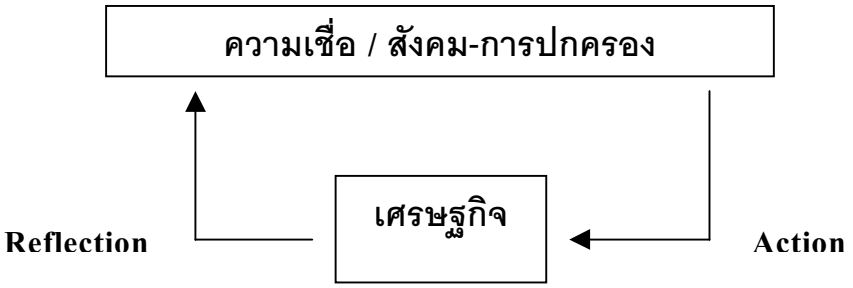
จากหมู่บ้าน ลงทะเลแล้วช่วยเหลือดูแลกันดี พอเข้าฝั่งได้แล้วถ้ายังผิดใจกัน เวลาขึ้นบกอยู่ในบ้านก็เฉยๆกันไป…" (ชาวบ้านเล)

"...เวลาไปทำนากันก็เอาแรงกัน เดี๋ยวนี้ก็มีการจ้างกันบ้าง ถ้าแล้งไม่มีทำนาก็ไปหารับจ้าง ไปตามหมู่เพื่อน หมู่ญาติ พากันไปหากันพึ่งกัน…" (ชาวบ้านคลองเย็น)

"...เวลาเอาแพรอีโป้ไปขายก็ขายไปเรื่อย เฮารู้จักคนไปทำนาหมู่บ้านที่ข่อยฮู้จัก แล้วก็ถามกันต่อไปก็ขายไปเรื่อยๆ ดีกว่านั่งอยู่บ้าน… ข่อยไปบ้านค้อ ก็หมู่ซื้องัวนำกันนี่แหล่วหลายคนสี่ห้าคนพู้นแหล่ว ไปยามกัน เดี๋ยวข่อยสิ ไปยามไปขายผ้าบ้านเจ้าสิพอได้ขายบ่ เพื่อนก็ว่าไปพอได้ขายอยู่ หมู่ซื้อหมู่ขายนำกันก็แม่นพ่อใหญ่คอน พ่อกา พ่อวัด พ่อจ้อย พ่อย่อม…" (ชาวบ้านขนอน)

ภายใต้โครงสร้างวัฒนธรรมเช่นนี้ *ทุนทางสังคม*จึงเป็นข้อพิจารณาที่ไม่จำกัดคุณค่าความหมายในทางวัฒนธรรมเท่านั้น ด้วยเหตุว่าคุณค่าของมันได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงมูลค่าในรูป ***ทุน*** หรือเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการลดต้นทุน ลดความเสี่ยงในกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือน ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ความเชื่อมโยงกันระหว่างมิติด้านความเชื่อ มิติด้านสังคม-การปกครองกับมิติด้านเศรษฐกิจได้มีอิทธิพลต่อสำนึกและเส้นทางการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ในลักษณะที่เป็นพลวัตแบบปฏิกริยาสะท้อนกลับ(action-reflection) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลิตซ้ำและขับเคลื่อนโครงสร้างวัฒนธรรมของหมู่บ้านให้มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง

มิติความเชื่อมโยงด้านความเชื่อและสังคมที่สัมพันธ์กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในโครงสร้างวัฒนธรรมหมู่บ้านในลักษณะปฏิกิริยาสะท้อนกลับแบบพลวัต

พื้นฐานด้านเศรษฐกิจ เส้นทางเศรษฐกิจสำคัญที่เป็นมาตามแบบของสังคมหมู่บ้านทั้งหมดนี้เป็นวิถีของการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติโดยอาศัยทุนในรูปของแรงงานคู่ไปกับทุนทางธรรมชาติและทุนทางสังคมโดยมีหลักประกันในการบริโภคของครัวเรือน

เป็นเป้าหมายที่สำคัญ และเพราะเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนได้เคลื่อนไหวอยู่ภายใต้โครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน จริยศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่อง *ขนาด ความพอเพียง* และ *การพึ่งพา* จึงเข้ามามีบทบาทในเส้นทางเศรษฐกิจแบบนี้ การมีสภาพเศรษฐกิจที่พอเพียงล้นเหลือ หรือขาดแคลน ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ ตั้งแต่ปัจจัยที่ควบคุมได้เช่น ศักยภาพของคนในครัวเรือน ขนาดแรงงาน ความพร้อมของปัจจัยการผลิต พัฒนาการของโครงสร้างครอบครัวฯ และปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้เช่น ความผันผวนของฤดูกาล สภาพดินฟ้าอากาศ หรือความอุดมสมบูรณ์ในรอบแต่ละปีของระบบธรรมชาติ ในจุดตั้งของพื้นที่ทำมาหากินฯลฯ เหตุปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีผลต่อดุลยภาพของแต่ละครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น

ชาวบ้านขนอน อาศัยทุ่งราบทุ่งชีหลงหนองโพนแท่นและฮ่องเสียว เป็นจุดตั้งในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และหัตถกรรมครัวเรือน คู่ไปกับการล่าและหาผลิตผลจากธรรมชาติซึ่งแต่ละครัวเรือนจะปรับตัวเคลื่อนไหวไปตามฤดูกาลอย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของอดีตทำให้ผู้คนในจุดตั้งนี้สามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือนได้ตลอดปี เช่นเดียวกับ *ชาวบ้านป่ากล้วย* ที่อาศัยลำเซบายหนองเขมร หนองกุด ป่าบุ่งและป่าทาม เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ *ชาวบ้านแดง* อาศัยความมั่งคั่งของภูพานคู่กับห้วยอีเคลิ้ม ห้วยหมากพริก ห้วยกกหมากฯ *ชาวบ้านโคกล่าม* อาศัยสำพะเนียง ห้วยนา ห้วยโจด ป่าโคกเห็ดไค ป่าโคกใหญ่ป่าโคกนาปังฯ *ชาวบ้านคลองเย็น* อาศัยลำห้วยบน ลำห้วยส้มป่อย และเทือกภูผาแดงเป็นพื้นที่หลักในการทำมาหากิน *ชาวบ้านภูเกวียน* อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของเทือกเขาภูเวียงและลำน้ำจากน้ำตกดาดฟ้าฯ ทั้งหกหมู่บ้านมีการทำนา เลี้ยงสัตว์ หัตถกรรมควบคู่ไปกับการออกหาและล่าผลิตผลจากธรรมชาติรอบตัวมาแต่อดีต ส่วน*ชาวบ้านเล*และ*ตรอกตาชวด*ในภาคตะวันออกก็อาศัยความสมบูรณ์ของทะเลอ่าวระยองเป็นแหล่งทำมาหากินควบคู่ไปกับการทำสวนผลไม้ ทำนา เลี้ยงสัตว์ เช่นเดียวกับ*ชาวบ้านทุ่งฝากปลา* ที่อาศัยคลองท่าควาย คลองพอ และพื้นที่ล้อมรอบห้วยเขากิ้ว เขาลำจาน เขาสูง รวมทั้งผืนดินที่มีความสมบูรณ์ทำสวน ทำนาและเลี้ยงสัตว์มาเช่นกัน ทั้งนี้ โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่พบใน 9 หมู่บ้านนี้ ไม่แตกต่างกันแต่อย่างใด โครงสร้างที่ปรากฏเป็นโครงสร้างของเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีที่พึ่งพาธรรมชาติและแรงงานของตนเองในแต่ละครัวเรือนเป็นสำคัญ เพียงแต่รูปแบบของกิจกรรมในแต่ละวันของแต่ละครัวเรือนอาจต่างกันไป เช่นหมู่บ้านกลุ่มอีสานเน้นการทำนา หมู่บ้านภาคตะวันออกเน้นการประมงและสวนผลไม้ หมู่บ้านทางใต้เน้นการทำสวนผลไม้กับการเลี้ยงสัตว์และทำนาบางส่วนเป็นฐานสำคัญในการยังชีพ

"...แต่ก่อนบ่ได้ออกไปไกล อยู่แคม ๆ บ้าน เลาะบ้านเฮาก็บ่อึดมีพวกหมู่ป่า ฟาน แต่กี้มันก็ขึ้นฮอดเฮือน แต่เปาะอ้อบ้านก็ได้แล้ว พวกหน่อไม้ เห็ด แมง....ขึ้นไปภูกะแถวหลุบห้วยซ้อม....หาของป่าทั้งกิน ทั้งขายบ่อึด เฮ็ดนาไปหาของป่าไปบ่อึด ผักหวาน หน่อไม้ แมงทับ แมงเขียด กะปูคาย หมากเม่า หาไปขายในเมืองผู้หาขายอีหลีมื้อละห้าร้อยบ่อึด..." (ชาวบ้านแดง)

"...อย่าให้มีหนองมีปลาทั้งเพ้นไปวิดปลาในหนองมากินได้มื้อสองมื้อ....ผักหญ้าปลูกกินเอง ผักกูด ผักแว่น ขี้พร้า น้ำเต้า ลูกเนียง ลอกอ....แต่แรกปลูกน้ำเต้า ขี้พร้าเดือนสิบสอง ฝนตกน้ำเต็มคลอง คนในทุ่งฝากปลาไปไหนไม่ได้ต้องเตรียมถ่านไม้ฟืน ข้าวสารอย่างน้อยสองถัง ต้องอยู่ติดบ้าน ถ่านสองสอบเตรียมไว้ อย่าให้ขาดน้ำมันเต็มคลองไม่มีไหร่กิน แกงขี้พร้าเปล่า ๆ ไก่เราก็รักษาไว้ ปลาแม่เฒ่าก็หาปลามั้นมีหลักฐานในคลองท่าควายเป็นที่หาปลาของชาวบ้านหามากินไม่ใช่หามาขาย..." (ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

"...หาอยู่หากินมันง่ายลำพะเนียงอุดมสมบูรณ์หลาย นำลำห้วยมีแต่ต้นไม้ใหญ่ ๆ สัตว์สาวาสิ่งนกหนูปูปีกนี่กะหลาย คนตะกี้บ่ได๋หากินยากคือซู่มื้อนี่ดอก ไปนำตีนบ้านก็ได้กินแร้ง ตื่นขึ้นมาสิกินเข่าเซ่าเอาหม้อตั้งไฟแล้วออกไปหามาแกงกะได๋โลด....แต่ก่อนเฮาเฮ็ดเวียก เฮ็กงานกะบ่เคยจ้างกันดอก หากันซือ ๆ มันก็มาเปลี่ยนตอนเฮ็ดไฮ่ เฮ็ดปอนี่แหละ ผู้ได๋ก็เฮ็ดคือกัน ก็ฝ้าวก็เลยจ้างกัน ก็เฮ็ดให้คนหย่ามกับการได้เงิน..." (ชาวบ้านโคกล่าม)

"...ออกไปหาปลาเอาแต่ปลา ออกไปหาผักเอาแต่ผัก ออกไปหาสัตว์เอาแต่สัตว์ ออกไปหาปลาเอาแต่ปลาตัวใหญ่ตัวน้อยบ่เอามันบ่อึดบ่อยาก อยากได้ปลาอีหยังก็หาเลือกเอาได้ซั่มพอกินแล้วก็มา เอามาแบ่งให้ญาติพี่น้อง มื้อใหม่อยากกินก็ไปหาเอาใหม่..." (ชาวบ้านคลองเย็น)

เส้นทางเศรษฐกิจของสังคมชาวบ้านเช่นนี้จะต่างไปจากสังคมแบบเมืองหรือชีวิตในมหานครที่ได้พัฒนาขึ้นในบริบทที่ต่างจากสังคมหมู่บ้าน ทำให้วิธีคิด ความมุ่งหวังและความเชื่อมั่นของผู้คนในสังคมประเพณีไม่เหมือนกับคนในสังคมการค้า ชีวิตเศรษฐกิจภายใต้การกำกับของธรรมชาติและฤดูกาลได้ก่อรูปและพัฒนาแบบแผนที่ต่างไปจากชีวิตเศรษฐกิจที่กำกับและจัดการด้วยเทคโนโลยีและระบบตลาดอย่างในเมือง อย่างไรก็ตามแม้

จะดำรงอยู่บนความแตกต่างทางสังคมเศรษฐกิจ แต่สภาพรวมของและพัฒนาการทางสังคมก็ได้ทำให้สังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวในแบบแผนที่แตกต่างกันมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันมาโดยตลอด แต่โดยข้อจำกัดจากปัจจัยภายในของสังคมหมู่บ้านโดยเฉพาะในเรื่องของโครงสร้างประชากร ความล้นเหลือของจำนวนประชากร การจำกัดของพื้นที่ทำกิน กับความเข้มข้นของปัจจัยจากภายนอกในกระบวนการพัฒนาสังคม เช่น การกำหนดกรรมสิทธิ์ในกระบวนการผลิต การขยายตัวของอิทธิพลของสังคมการค้าที่เน้นการเติบโตของทุนเงินตรา และผลลัพธ์จากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐในแบบสั่งการจากส่วนบน(top-down) ที่เกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้มีผลกดดันให้เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนตกอยู่ในภาวะที่ต้องดิ้นรนและได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆอย่างเข้มข้นและรุนแรงขึ้นเป็นลำดับในปัจจุบัน

2.3 เส้นทางปฏิสัมพันธ์กับสังคม - เศรษฐกิจนอกหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลง

ปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมหมู่บ้านทั้ง 9 แห่ง ได้ก่อรูปขึ้นมาจากพื้นฐานของชีวิตที่ผูกโยงอย่างแน่นแฟ้นกับระบบธรรมชาติซึ่งเคลื่อนไหวอยู่ในจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ของแต่ละหมู่บ้านผ่านกาลเวลาและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อนมาอย่างน้อยก็สองรุ่นคนขึ้นไป ชีวิตจริงของชาวบ้านไม่ได้เคลื่อนไหวโดยปราศจากค่านิยม (value free) แต่เคลื่อนไหวภายใต้จิตสำนึกและค่านิยมที่พัฒนาต่อเนื่องเป็นตัวของตัวเองมาอย่างมีนัยสำคัญในโลกที่เป็นจริง ไม่ใช่เป็นเพียงสภาวะในความคิดหรือในอุดมคติอย่างเลื่อนลอย พลวัตของหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจกับโลกแวดล้อมภายนอกมาโดยตลอด ทำให้เกิดการปรับตัวเปลี่ยนแปลงอย่างอยู่เสมอพื้นฐานโดยรวมของการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยสองส่วนคือ หนึ่งปัจจัยภายใน (internal) อันได้แก่ปัจจัยด้านประชากร (demographic factor) ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของโครงสร้างประชากรในหมู่บ้านเองและสภาพข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่ต่างกันไปของแต่ละพื้นที่ กับส่วนที่สองเป็นปัจจัยภายนอก (external) ที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาทางสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กับหมู่บ้านในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่มาจากนโยบายของรัฐ สภาพการปรับตัวทางสังคม - การเมือง การมีส่วนร่วมกับเศรษฐกิจระบบตลาด และการเปลี่ยนแปลงด้านการสื่อสารคมนาคมฯ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นล้วนได้มีส่วนสร้างผลกระทบต่อเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่อยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมของทั้ง 9 หมู่บ้านมาอย่างต่อเนื่อง

บ้านเลและบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออก มีพื้นฐานสังคม – เศรษฐกิจเป็นแบบหมู่บ้านชาวประมงพื้นบ้านผสมผสานกับการทำสวนและทำนามาแต่อดีต จุดตั้งของสองหมู่บ้านนี้อยู่บริเวณอ่าวระยอง บ้านเลตั้งอยู่หาดแม่รำพึง บ้านตรอกตาชวดอยู่แถบ

มาบตาพุด สภาพเศรษฐกิจทั้งสองหมู่บ้านคล้ายคลึงกัน ในอดีตการถือครองที่ดินใช้วิธีบุกเบิกถากถางและจับจองเอาเอง พื้นที่ที่ทั้งสองหมู่บ้านจับจองแต่เดิมเป็นพื้นที่ที่อยู่ไกลเมือง การคมนาคมลำบากไม่มีสาธารณูปโภคพื้นฐานเช่นปัจจุบัน แต่ละครัวเรือนถือครองที่ดินเฉลี่ยราว 20 - 50 ไร่ ตามสภาพแรงงานและศักยภาพของการบุกเบิกของแต่ละครัวเรือน ที่ดินที่บุกเบิกถากถางบางส่วนจะใช้ทำนาและส่วนใหญ่จะทำสวน เช่น พุทราเงาะ ทุเรียน มะม่วง มังคุด ฯลฯ เมื่อมีการขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรม รวมทั้งมีการบังคับใช้กฎหมายในเรื่องการถือครองที่ดิน ปริมาณที่ดินที่ถือครองของครัวเรือนก็ลดน้อยลงจากการขยายตัวของประชากรในหมู่บ้าน (ซึ่งเป็นไปตามข้อจำกัดที่เกิดจากปัจจัยภายในที่เกี่ยวกับเรื่องโครงสร้างของประชากร จากปี2500 ถึง ปี2545 บ้านเลมีครัวเรือนเพิ่มขึ้นราว 38% ส่วนตรอกตาชวดเพิ่มขึ้นราว 35%) อย่างไรก็ดีปัจจัยด้านประชากรของทั้งสองหมู่บ้านไม่ได้สร้างปัญหาต่อหมู่บ้านทั้งสองมากนัก เนื่องจากพื้นที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ และความกว้างขวางของอาณาเขตทะเลบริเวณอ่าวระยอง ประกอบกับสังคมของทั้ง2หมู่บ้านเป็นสังคมเปิดที่มีความสัมพันธ์กลมกลืนกับหมู่บ้านรอบข้างและสังคมเมืองมานาน จึงไม่มีความแปลกแยกจากสังคม – เศรษฐกิจของท้องถิ่นแต่อย่างใด ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนแบบเดิมค่อยๆปรับตัวผสมผสานกับความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์อย่างค่อยเป็นค่อยไป ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

> *"...เมื่อก่อนแถวนี้ก็แลกกันเอาข้าวเอาปลาเอาผลไม้แลกปลา เวลาปลูกเรือนปลูกชานก็เอาแรงกัน สร้างวัดสร้างวาก็สร้างร่วมกัน วัดยายดากับวัดปากน้ำก็เป็นเครือกัน เพราะทางบ้านยายดาเอาผลไม้มาแลกปลา ทางชายฝั่งก็เอาปลาขึ้นเกวียนไปแลกข้าว แลกผลไม้ ต่อมาพอมีเถ้าแก่มาทำเรือก็ค่อยๆค้าขายผสมแลกเปลี่ยนกันไป ต่อมาระยะหลังๆก็ค้าขายกันมากขึ้น..." (ชาวบ้านปากน้ำระยอง)*

แต่ด้วยเหตุที่พื้นที่แถบนี้อยู่ในบริเวณจุดตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ดี พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง มีความสะดวกคล่องตัวด้านคมนาคมและระยะทางอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจการเมืองของประเทศ ปัจจัยเหล่านี้ได้เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการไหลบ่าเข้ามาของนโยบายการพัฒนาด้านต่างๆของรัฐ ทำให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วแต่ไร้ระเบียบ ไร้กติกา จึงส่งผลให้เกิดปัญหาด้านโครงสร้างทางทางกายภาพและปัญหาสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านบริเวณนี้อย่างมาก กล่าวคือนับแต่กลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา พื้นที่ราว 30% ของบ้านเลและตรอกตาชวด ถูกขยายเพื่อปลูกมันสำปะหลังอันเป็นพืชเศรษฐกิจที่กระทรวงเกษตรเข้ามาส่งเสริม ทำให้ชาวบ้านหันไปบุกเบิกขยายพื้นที่เพื่อเข้าสู่วงจรการปลูกพืชระยะสั้นเชิงพาณิชย์กันมากขึ้น มีผลให้เกิดความต้องการแรงงานสูงขึ้น

สังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านทั้งสองถูกกระตุ้นให้เข้าสู่สังคมการค้าอย่างต่อเนื่อง ทำให้สถานภาพในการเป็นผู้ประกอบการบนฐานของแรงงานครัวเรือนและทรัพยากรในท้องถิ่นที่เคยเป็นมาของแต่ละครัวเรือนค่อย ๆ กลายเป็นผู้ใช้แรงงานในที่ดินของตัวเอง ตามทิศทางอำนาจของระบบตลาด ขณะที่เดียวกันพื้นที่ทำกินทางทะเลก็เกิดมีเรืออวนลากขนาดกลางและใหญ่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากนับแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา การแก่งแย่งทรัพยากรในทะเลจึงเข้มข้นขึ้นก่อให้เกิดกรณีพิพาทในเส้นทางทำกินในท้องทะเลอยู่เนืองๆ และช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อกับต้นทศวรรษ 2530 เมื่อรัฐบาลประกาศนโยบายการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (eastern sea board) ใช้พื้นที่จังหวัดระยองและชลบุรีเป็นจุดตั้งของการผลิตภาคอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงที่รวดและรุนแรงจึงปรากฏขึ้นกับหมู่บ้านทั้งสอง ที่ดินของเกษตรกรในท้องถิ่นแถบชายฝั่งทะเลบริเวณนี้เปลี่ยนมืออย่างรวดเร็ว ในช่วงปี 2528 – 2532 ที่ดินที่เป็นเขตสวนและนาราวกว่า 40% ของหมู่บ้านทั้งสองเปลี่ยนไปถือครองโดยคนภายนอก ขณะที่พื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านรอบบ้านตรอกตาชวดได้ถูกเวนคืน(เมื่อช่วงปี 2522) เพื่อนำไปสร้างนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ทำให้ครอบครัวในหมู่บ้านใกล้เคียงที่ถูกไล่ที่ที่ถูกไล่ที่ได้มาสมทบตั้งถิ่นฐานในบ้านตรอกตาชวด

> *"...บ้านเมืองเปลี่ยนเร็วจนงง น่ากลัว คนไม่ค่อยรู้ตัวกัน ที่ดินขายเปลี่ยนมือเป็นว่าเล่น กำนันผู้ใหญ่บ้านไปที่ดินทุกวัน ไม่รู้คนมันมาจากไหน ไอ้พวกขายที่ได้ไม่รู้จะทำอะไรก็ไปซื้อรถเครื่อง รถปิกอัพมาขับกัน ชนกันตายไปก็มาก ขับไม่ค่อยเป็น ไอ้พวกที่ใจแข็งมันก็เอาเงินง้างเอาจนได้ ทุกวันนี้ก็ได้รู้ได้เห็นความจริงกันแล้ว..." (ชาวบ้านเล)*

> *"...มีการเวนคืนที่เอาที่ไปสร้างอะไรใหญ่โต เราก็เหมือนกับหอยกับเบี้ย เค้าบอกว่ามันเป็นโครงการรัฐบาลต่อไปจะจ้างไปทำงาน เราตัวแค่นี้จะไปทำอะไรได้..." (ชาวบ้านตรอกตาชวด)*

ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ขณะที่การท่องเที่ยวขยายตัวมาก ผู้ประกอบการในสาขาท่องเที่ยวจากที่ต่าง ๆ ได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินแถวบริเวณชายฝั่งราคาที่ดินในช่วงปี 2535-2539 ถีบตัวขึ้นไปสูงจนไม่มีใครจะคาดถึง (บางแปลงราคาสูงขึ้นมากกว่า 300%) ที่ทำกินเดิมของบ้านเลก็ถูกขายเปลี่ยนมือไปเช่นเดียวกับที่ตรอกตาชวด (แต่ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ทำกิจการบ้านพักตากอากาศและรีสอร์ท) การเติบโตที่ไร้ระเบียบไร้มาตรฐานได้สร้างปัญหาสังคมขึ้นในท้องถิ่นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ทั้งยังได้สร้างความเสื่อมโทรมให้กับสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงทั้งในเขตพื้นที่ชายฝั่ง ทะเล ลำน้ำ และสภาพอากาศในบริเวณที่พักอาศัยที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงแหล่งอุตสาหกรรม พื้นที่บริเวณหาดตะกวนด้านชายฝั่งกว่า 10

เมตรถูกกัดเซาะหายไป (ปี พ.ศ. 2540) เนื่องจากการถมทะเลบริเวณนิคมอุตสาหกรรม ความเสียหายทางด้านภูมิศาสตร์และมลพิษที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นรุนแรงยิ่ง ปริมาณสัตว์น้ำในทะเลเขตอ่าวระยองในปี 2542 ลดลงกว่า 60 % เมื่อเทียบกับปี 2516 ขณะเดียวกันป่าชายเลนแถบชายฝั่งที่เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนก็ถูกทำลายเพื่อนำไปสร้างโรงงานอุตสาหกรรม แหล่งท่องเที่ยว และที่อยู่อาศัยตามสภาพการเติบโตของเมืองที่ไร้ระเบียบ แรงกดดันที่เกิดจากพัฒนาการทางสังคมในภาคนี้ได้สร้างผลกระทบทางกายภาพที่เด่นชัดต่อเศรษฐกิจในหมู่บ้านทั้งสองโดยเฉพาะกับความเสียหายต่อความอุดมสมบูรณ์ของชายฝั่ง แม้หลายครัวเรือนพยายามปรับตัวไปสู่อาชีพแบบใหม่โดยหันไปเลี้ยงตะพาบน้ำที่ระบาดขึ้นในแถบจังหวัดระยองช่วงปี 2537 แต่ก็ล้มเหลวซ้ำยังได้สร้างความเสียหายอย่างใหญ่หลวงต่อสภาพดินโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ พื้นที่ที่ใช้เลี้ยงตะพาบน้ำเดิมใช้การไม่ได้ปล่อยเป็นที่ดินร้างมาจนทุกวันนี้ นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินยังได้สร้างผลกระทบในด้านขนาดของที่ดินทำกิน ชาวบ้านบางส่วนจึงต้องปรับตัวเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมไป ครัวเรือนที่เคยอยู่ในสังคมในฐานะเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคร่วมกันในท้องถิ่นถูกเบียดขับไปอยู่ชายขอบของเศรษฐกิจโดยปริยาย อุตสาหกรรมกลายเป็นแกนหลักแทนแบบแผนสังคม – เศรษฐกิจที่เคยเป็นมา แต่ครั้นเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจครั้งใหญ่ของประเทศไทยในปลายปี พ.ศ.2540 หมู่บ้านกลับต้องรองรับแรงงานที่ล้มเหลวจากภาคอุตสาหกรรมที่กลับมาตั้งหลักทำกินใหม่กับหมู่บ้านดังเดิมต่อไป นี่คือสภาวะจริงที่ปรากฏขึ้นในสังคมหมู่บ้านชายฝั่งระยอง

ส่วนในกลุ่มหมู่บ้านภาคอีสานทั้งหกหมู่บ้านโดยภาพรวม แม้จะไม่ได้รับความกดดันรุนแรงจากภายนอก เมื่อเทียบกับภาคตะวันออกในกรณีศึกษานี้ แต่ก็มีปัจจัยด้านพัฒนาการทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านเช่นกัน โดยส่งผ่านอำนาจรัฐเข้าสู่หมู่บ้านในรูปแบบการพัฒนานับแต่ช่วง ปีพ.ศ.2500 เป็นต้นมา รวมทั้งความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 และการสื่อสารคมนาคมในช่วงปลายทศวรรษ 2530 การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ กับระบบตลาด ช่วงปี พ.ศ. 2510 ถึง 2535 เป็นการเคลื่อนไหวที่กระตุ้นให้เส้นทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านเข้าสู่ระบบผลิตเชิงพาณิชย์อย่างต่อเนื่องมากขึ้น ช่วงแรกเกิดขึ้นภายใต้นโยบายของกระทรวงเกษตรเช่นเดียวกับที่ได้ดำเนินการในหมู่บ้านภาคตะวันออก โดยกระตุ้นให้การผลิตของหมู่บ้านหันไปเน้นพืชระยะสั้นเชิงพาณิชย์ตามระบบตลาด และให้การสนับสนุนด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานไปด้วยกัน ***บ้านโคกล่าม*** เริ่มมีการขยายพื้นที่ปลูกมัน ปอ และพืชการค้าระยะสั้นมากขึ้น เช่นเดียวกับอีกห้าหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาก็มีพืชระยะสั้นชนิดต่าง ๆ ตามมาอีก เช่น อ้อย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ฯลฯ แต่อย่างไรก็ดีกระบวนการผลิตของหมู่บ้านแม้จะถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาดแต่สภาพที่เป็น

อยู่ก็ยังอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ พัฒนาการในเส้นทางระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนจึงเต็มไปด้วยข้อจำกัด ทั้งในด้านภูมิศาสตร์และในเชิงประเพณี เส้นทางดังกล่าวจึงเคลื่อนไหวอยู่บนความไม่แน่นอน มีสภาวะกระเพื่อมไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่นในปีพ.ศ.2521 เกิดวิกฤตน้ำท่วมขนาดใหญ่ที่ ***บ้านขนอน*** ผู้คนต้องหนีไปอยู่ตามดอนที่สูง และวัด ดิ้นรนเอาตัวรอดด้วยการทอผ้าไปแลกข้าวและหาอยู่หากินจากธรรมชาติไปตามสภาพ ส่วนที่ ***บ้านแดง*** ก็มีสภาพสลับปีกันไประหว่างความแห้งแล้งกับฟ้าฝนที่พอเพียง ส่วนใหญ่ดิ้นรนด้วยการหาของป่าไปแลกข้าว หรือเอาไปเร่ขายตามที่ต่าง ๆ ปีพ.ศ.2529 รัฐได้สร้างชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยเคลิ้มขึ้น ในปีถัดไป ไฟฟ้าก็เข้าถึงหมู่บ้าน ***บ้านโคกล่าม*** หลังจากล้มเหลวในการปลูกมันสำปะหลังได้ระยะหนึ่งก็หันมาปลูกถั่วเขียว ถั่วเหลือง ช่วงปีพ.ศ.2532 ที่รัฐมาสร้างฝายกั้นลำพะเนียงให้ ส่วนที่ดิน ***บ้านภูเกวียน*** ที่อยู่ในบริเวณเทือกภูเขียวบางส่วนถูกกันเข้าไปอยู่ในเขตสัมปทานที่รัฐบาลสมัย ปีพ.ศ.2512ได้ให้สัมปทานป่าเขตป่าสงวนแห่งชาติหนองเรือแก่ผู้รับสัมปทานพื้นที่ทำกินจึงคับแคบจำกัดลง ปัจจุบันมี 49 ครัวเรือน ใน 94 ครัวเรือน ที่ไม่มีที่ดินทำกินของตัวเอง ครัวเรือนกลุ่มนี้ยังชีพด้วยการรับจ้าง เก็บของป่า และเช่าที่ปลูกผักขาย ส่วน ***บ้านคลองเย็น*** กับ ***บ้านป่ากล้วย*** ก็มีสภาพเช่น***บ้านโคกล่าม*** แต่***บ้านป่ากล้วย*** จะมีความอุดมสมบูรณ์กว่ามาก สภาพการขยายตัวของครัวเรือนเฉลี่ยในหกหมู่บ้านจากช่วงปี 2500-2540 อยู่ในอัตราเฉลี่ยราว 30-45% ซึ่งหมายรวมทั้งอพยพเข้ามา ออกไป และการแตกตัวจากครัวเรือนเดิมมาตั้งครัวเรือนใหม่ขึ้นในหมู่บ้านด้วย บ้านภูเกวียนขยายตัวสูงที่สุดถึง 119% ในช่วงปี 2500-2545 รองลงมาเป็นบ้านคลองเย็น 76% ช่วงทศวรรษ 2530 นับเป็นช่วงการปรับตัวที่เข้มข้นของคนในสังคมหมู่บ้านแถบอีสาน ซึ่งเป็นผลจากปัจจัยภายในและพลวัตของพัฒนาการทางสังคม ซึ่งสภาพความเคลื่อนไหวและการปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ผูกติดอยู่กับสังคมประเพณีไม่ได้มีการเตรียมตัว รับรู้ หรือวางแผนที่จะสร้างพัฒนาการร่วมกับเศรษฐกิจระบบตลาดมาก่อนสภาพโดยรวมที่เกิดขึ้นจึงทำให้สถานะของเศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมหมู่บ้านตกเป็นฝ่ายรับมากกว่าฝ่ายรุก เพราะเหตุว่ามีสถานะเป็นผู้บริโภคมากกว่าผู้ผลิต การเข้าสู่ระบบตลาดเป็นการเคลื่อนไหวอย่างไม่มีอนาคตอยู่ในแค่ท้องถิ่นหรือในเขตแดนชายขอบทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ หรือหากเข้าสู่ระบบตลาดได้ก็เป็นไปได้อย่างจำกัดเฉพาะบางคนในบางครัวเรือนเพียงจำนวนน้อยนิดเท่านั้น ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ต้องดิ้นรนมากขึ้นท่ามกลางทรัพยากรที่ลดน้อยลง แต่จำนวนประชากรมากขึ้น ซึ่งคุณภาพแรงงานและศักยภาพในการผลิตก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นจากเดิม ซ้ำร้ายสภาวะการพึ่งตัวเองก็ต่ำลงโดยเปรียบเทียบกับสภาพครัวเรือนในช่วงสองสามทศวรรษก่อน ขณะเดียวกันการบริโภคก็ปรับเปลี่ยนรวดเร็วรุนแรงขึ้นในสังคมข่าวสารแบบ

บริโภคนิยม ขณะที่วิถีการผลิตก็ดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์เช่นเดิม ปฏิภาคผกผันเชิงลบเหล่านี้จึงเป็นความเป็นจริงที่กดดันโดยตรงต่อสภาวะเศรษฐกิจครัวเรือนของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านปัจจุบัน ซึ่งสภาพปัญหาจริงเช่นนี้จะต้องศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่องต่อไป เพื่อร่วมสร้างอนาคตและทางเลือกที่จะสนับสนุนให้เศรษฐกิจครัวเรือนในสังคมประเพณีที่ดำเนินอยู่ก้าวไปให้พ้นจากขีดจำกัดที่ครอบงำอยู่ เพื่อจะนำไปสู่การสามารถสร้างโอกาสและกำหนดอนาคตให้กับตัวเองได้ ภายใต้พัฒนาการทางสังคมในโลกปัจจุบันที่เป็นจริง

2.4 เศรษฐกิจครัวเรือน : กายภาพ จิตสำนึก การเอาตัวรอด และความสัมพันธ์กับระบบตลาด

สถานะทางกายภาพ จิตสำนึก การเอาตัวรอด และการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนในที่นี้จะอธิบายถึงตัวตนทางกายภาพ (organic) อินทรีย์ภาพ กระบวนระบบ และกลไกของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เคลื่อนไหวอยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจสภาพสังคม-เศรษฐกิจของผู้คนในหมู่บ้านที่อยู่ร่วมกับสังคมทั่วไปในแบบที่เป็นของตัวเอง โดยมีสาระสำคัญว่าด้วย

2.4.1โครงสร้างครอบครัวและพัฒนาการของครัวเรือนในทางเศรษฐกิจ

2.4.2กิจกรรมเศรษฐกิจและวงจรของกิจกรรมในไร่นาและพื้นที่ทำมาหากิน

2.4.3การดิ้นรน ความอยู่รอด และความสัมพันธ์กับระบบตลาด

ลักษณะพื้นฐานทางกายภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนที่ปรากฏอยู่ใน 9 หมู่บ้าน ได้ปรากฏชัดว่าเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่นี้เป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดจากการปรับตัวของ *มนุษย์* ต่อ *โลกแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่ทำกิน* เป้าหมายสำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือนไม่ได้เป็นกระบวนการ สร้างทุน สะสมทุน และขยายฐานเศรษฐกิจตามแบบวงจรทุนของภาคอุตสาหกรรมทุนนิยม แต่มีเป้าหมายของตัวเอง คือ*ความปรารถนาที่จะเข้าถึงและได้ทรัพยากรมาสร้างหลักประกันในการการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน*เป็นสำคัญ สภาวะที่เคลื่อนไหวอยู่แสดงให้เห็นว่า สังคม-เศรษฐกิจของชาวบ้านมีตรรกะและธรรมชาติที่ต่างไปจากระบบทุนนิยม ซึ่งพื้นฐานของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มีรากฐานมาจากเศรษฐกิจชาวนา ซึ่งเป็นวิถีการผลิตที่เก่าแก่ที่สุดของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ กิจกรรมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่มักเป็นเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ[4] (non-formal economy) ที่

---

[4] พรพันธุ์ เขมคุณาศัย (2545) ได้สรุปเกี่ยวกับคนในวัฒนธรรมนอกระบบตลาดไว้ในรายงานผลการศึกษาเรื่อง *"การปรับตัวในรูปแบบวัฒนธรรมของความสัมพันธ์ระบบตลาดในสังคมไทย"* ว่ามีลักษณะโดยสรุป 3 ประการ ดังนี้ 1) ตรรกะในการอยู่รอดของคน ๆ นั้นเป็นตรรกะของสังคมที่

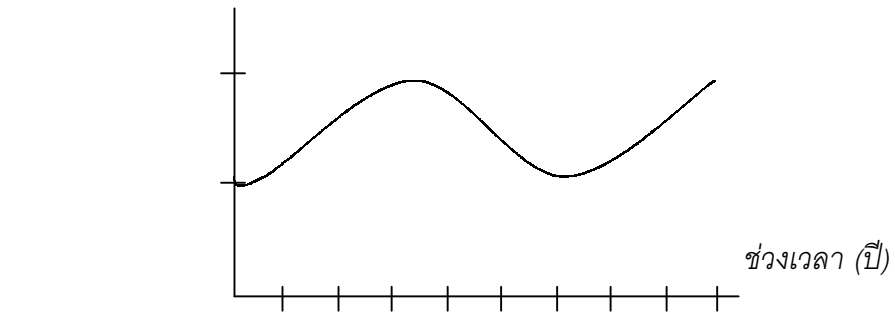
ทั้งสัมพันธ์กับระบบตลาด และไม่สัมพันธ์กับระบบตลาดซึ่ง ความมั่งคั่งของทรัพยากร ความสามารถในการปรับตัว และการจัดการพึ่งพาแรงงานร่วมกัน เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือน โดยมีแรงงานเป็นต้นทุนที่สำคัญ จุดตั้งของแต่ละพื้นที่อาจมีกิจกรรมเศรษฐกิจไม่เหมือนกันแต่ดำรงอยู่ภายใต้จิตสำนึกของสังคมประเพณีตามโครงสร้างวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาแบบเดียวกัน การดำรงชีวิตของครัวเรือนในอดีตไม่ต้องเผชิญกับขีดจำกัดด้านการขยายตัวของประชากร ทั้งยังมีความมั่งคั่งล้นเหลือจากทรัพยากรที่แวดล้อมอยู่และยังสามารถเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำกินได้อย่างอิสระ กิจกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนจึงไม่มีความซับซ้อนดังเช่นปัจจุบัน แต่ละครัวเรือนจะมีกิจกรรมเศรษฐกิจหลายอย่างผสมผสานกันโดยอาศัย **โอกาส** และ **เวลา** ที่เหมาะสมปรับตัวสร้างกิจกรรมขึ้น เพื่อให้ได้ทรัพยากรมาบริโภคใช้สอย ในการผลิตมีการใช้แรงงานร่วมกัน อาศัยระบบเครือญาติกับระบบอาวุโสในการจัดการการผลิต กระจายผลผลิตและการบริโภคในครอบครัว ผลผลิตส่วนเกินก็นำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายตามต้องการ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในครัวเรือนของทั้ง 9 หมู่บ้าน ความเป็นอยู่ของครอบครัวจะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพธรรมชาติที่เอื้ออำนวยของพื้นที่ทำมาหากิน ซึ่งแต่ละครัวเรือนมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ การปลูกข้าว ทำสวน หาของป่า เลี้ยงสัตว์ จักสาน รับจ้าง ค้าขายฯ กิจกรรมเหล่านี้จะคละเคล้าแตกต่างกันไปตามพื้นฐานการจัดการของแต่ละถิ่นแต่ละครัวเรือน

2.4.1 โครงสร้างครอบครัวและพัฒนาการของครัวเรือน

โดยพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการอุปถัมภ์กันตั้งแต่ในครอบครัวถึงในสังคมใหญ่ของหมู่บ้านเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา การจัดการแรงงานในการผลิตจะเป็นไปตามศักยภาพทางธรรมชาติและการจัดแบ่งภารกิจตามประเพณีของสังคม ลักษณะพื้นฐานของครอบครัวจะเป็นแบบครอบครัวขยาย (extened family) มีการจัดลำดับชั้นและการปกครองในความสัมพันธ์ทาง

กำหนดพื้นที่ในวัฒนธรรมของสังคมที่เกิดขึ้นและมีการพัฒนาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเส้นทางการอยู่รอดในแต่ละวันนั้น ตัวตนที่ดำรงอยู่ในฐานะผู้กระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นต้องมีความสามารถในการปรับตัวโดยอาศัยประสบการณ์และมีแบบแผนการจัดการของตนเอง 2) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ เป็นแบบที่คิดค้นขึ้นมาในแต่ละวัน เพื่อสร้างความอยู่รอดในชีวิตประจำวัน 3) รูปแบบเศรษฐกิจไม่เป็นทางการเป็นเศรษฐกิจแบบครอบครัวและมีตาข่ายระหว่างครอบครัวในการช่วยเหลือกัน ขณะเดียวกันก็ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมของระบบตลาดว่าเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของความทันสมัย (modernization theory) เป็นภาคการผลิตแบบทันสมัยเป็นทางการได้รับการยอมรับตามกฎหมายและได้รับสิทธิอย่างเต็มที่ โดยกล่าวถึงนักทฤษฎีหลายคน เช่น *ชุมปีเตอร์ (Schumpeter)* ให้ความหมายของผู้ประกอบการในระบบตลาดว่าเป็นผู้พยายามเข้าสู่ความเป็นอิสระและการจัดการในตัวของตนเอง มีความเชื่อมั่นสูง มุ่งสู่การค้นหาเส้นทางที่เป็นมาตรฐานใหม่ มีพลังแรงปรารถนาเพื่อปฏิเสธระเบียบอันเก่าแก่ ขจัดกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคมที่อ่อนล้า กำไรเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในความหมายแรก คือ เป็นเกณฑ์ในการประกันความสำเร็จ *ฮาร์ท* ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจที่เป็นทางการว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นกิจจะลักษณะประจำวันเป็นระเบียบและมีการจัดการเป็นต้น

สังคม สมาชิกในครอบครัวจะทำการผลิตร่วมกัน ใช้แรงงานร่วมกันตามศักยภาพและตามข้อกำหนดเชิงประเพณี มีการกระจายผลผลิตและบริโภคร่วมกัน การดำรงอยู่ของครอบครัวเป็นการดำรงอยู่ร่วมกันในฐานะหน่วยที่เล็กที่สุดขององค์ประกอบของสังคม มีจิตสำนึกผูกพันกับบรรพบุรุษของครอบครัวจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งครอบครัวเป็นเสมือนองค์กรการผลิตที่สมาชิกในครัวเรือนมีฐานะเป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจภายใต้การจัดการแบบกงสี องค์ประกอบของครอบครัวจะเป็นตัวกำหนดขนาดของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ วงจรของครอบครัวจะเคลื่อนไหวอยู่ใน วัฏจักรของการ***ก่อตัว เติบโต*** และ***แตกตัว*** ครอบครัวเก่าจะเติบโตขยายตัวขึ้นจนเมื่อสมาชิกในครอบครัวแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ จำนวนสมาชิกในครอบครัวเก่าก็จะลดขนาดลง ขณะเดียวกันจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านก็จะเพิ่มขึ้น การเคลื่อนไหวของวงจรครัวเรือนในหมู่บ้านมีลักษณะเป็นคลื่นที่มีการขยายตัวและหดตัวตามพัฒนาการของครอบครัว วงจรนี้จะทำให้จำนวน*ผู้ผลิต ผู้บริโภค*และ*ผู้ทำงาน*ของแต่ละครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

อายุของการตั้งครอบครัวใหม่โดยเฉลี่ยอยู่ในช่วง 23 – 27 ปี

ขนาดของครอบครัว (คน) โดยเฉลี่ยจัดกลุ่มได้ดังนี้

1 – 3	=	20.5%	4 - 6	=	35.5%
7 – 9	=	29.8%	มากกว่า 10	=	29.8%

โดยทั่วไปเมื่อสภาพของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของเวลาและโอกาส (time and space) ขนาดการถือครองที่ดินก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่น การขยายตัวของบ้านภูเกวียนในช่วงกว่า 3ทศวรรษที่ผ่านมาทำให้ 49 ครัวเรือนใน 94 ครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน ดำรงชีพด้วยการรับจ้าง

หาของป่า ทำหัตถกรรมและเช่าที่ดินปลูกผักฯ ทิศทางโดยรวมเกี่ยวกับการถือครองที่ดินของครัวเรือนในหมู่บ้านช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมามีปริมาณที่หดตัวลง อันเป็นผลจากพัฒนาการของโครงสร้างด้านประชากรซึ่งทำให้เกิดความแตกต่าง (differentiation) ของครัวเรือน ตามวงจรของการก่อตัว เติบโตและแตกตัว แต่สำหรับบ้านเลและตรอกตาชวดในภาคตะวันออกการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนนอกจากจะเกิดจากโครงสร้างด้านประชากรแล้วยังเกิดจากผลกระทบจากพัฒนาการทางสังคมช่วงกลางทศวรรษ 2530 อีกด้วย ทำให้การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติการขยายตัวของครัวเรือน แต่มีผลจากการกดดันของอุตสาหกรรมและธุรกิจการท่องเที่ยวที่มีการลงทุนเก็งกำไรจากที่ดิน และมีการกระตุ้นเศรษฐกิจจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนแรงบีบคั้นจากอิทธิพลรูปแบบต่างๆทำให้การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่สภาพดังกล่าวก็ได้หยุดชะงักลงเมื่อสถานการณ์ของประเทศได้เผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปลายปี 2540 ทำให้สภาพครอบครัวในหมู่บ้านชายฝั่งทะเลตะวันออกทั้งสองหมู่บ้านหลังการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ตกอยู่ในสภาพที่ต้องดิ้นรนเอาตัวรอดเข้มข้นขึ้น ปัจจุบัน 57% ของครัวเรือนในบ้านตรอกตาชวดต้องหันไปพึ่งการประมงเป็นกิจกรรมหลัก เนื่องจากที่สวนและที่นาได้ถูกเปลี่ยนมือไปในช่วงการขยายตัวของเศรษฐกิจในท้องถิ่น ส่วนบ้านเลมีเพียง 15 ครัวเรือนเท่านั้นที่ยังมีที่นาสำหรับปลูกข้าวซึ่งได้ทำคู่ไปกับการทำสวนผลไม้และประมงชายฝั่ง การถือครองที่ดินต่อครอบครัวโดยเฉลี่ยมีขนาดลดลงกว่า 40% เมื่อเทียบกับช่วงสามทศวรรษย้อนหลังไป พื้นฐานการดำรงชีวิตเช่นนี้โครงสร้างและพัฒนาการของครอบครัวจะมีความสำคัญในฐานที่เป็นแกนหลักต่อการจัดดุลยภาพของเศรษฐกิจครัวเรือน กลไกภายในครัวเรือนที่เป็นแรงขับเคลื่อนกิจกรรมเศรษฐกิจมีสองประการคือ ***ขนาดของครัวเรือน*** โดยสมาชิกครอบครัวที่กินอยู่ร่วมกันประจำทั้งหมดจะมีสภาวะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคในตัว ดังนั้นความขาดแคลนหรือความพอเพียง จะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่าง*ขนาดของผู้ผลิต*กับ*ผลผลิต*และ*จำนวนผู้บริโภค*ในครัวเรือน ซึ่งพัฒนาการของครัวเรือนจะทำให้ปริมาณของผู้ผลิต ผู้บริโภคและผลผลิตเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ประการที่สองคือ ***ศักยภาพของแรงงาน*** ในครัวเรือน เป็นศักยภาพในด้านประสิทธิภาพของแรงงาน และความสามารถในการยืดหยุ่นปรับตัวกับระบบธรรมชาติ ทั้งในการสร้างผลผลิตและการบริโภคครวมทั้งความสามารถในการเชื่อมโยงสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมด้วย กลไกภายในทั้งสองประการในโครงสร้างและพัฒนาของครอบครัวจะเป็นพื้นฐานสำคัญทั้งในแนวดิ่ง (vertical) และแนวราบ (horizontal) ที่ขับเคลื่อนสภาพเศรษฐกิจครัวเรือนให้เคลื่อนไหวอยู่รอดได้ในโลกที่เป็นจริง

2.3.2 *กิจกรรมเศรษฐกิจและวงจรกิจกรรมในไร่นาของครอบครัวและในพื้นที่ทำมาหากินของหมู่บ้าน*

กิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนแม้จะมีหลากหลายตามสภาพจุดตั้งของธรรมชาติ แต่ครัวเรือนในหมู่บ้านเกือบทั้งหมดยกเว้นบ้านตรอกตาชวด สภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนในกลุ่มหมู่บ้านที่เน้นการทำนาได้เลือกที่จะปลูกข้าวไว้บริโภคเป็นฐานหลักของครอบครัว เมื่อปีใดที่ธรรมชาติเอื้ออำนวยก็จะมีข้าวพอเหลือขาย แต่พื้นฐานโดยโครงสร้างของระบบการผลิตของครัวเรือนกลุ่มชาวนาไม่ได้มีการพัฒนากระบวนการผลิตซ้ำเปลี่ยนจากการขึ้นต่อกับฤดูกาลและสถานที่มาสู่การใช้เทคโนโลยีช่วยในการพัฒนาการผลิต เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะสร้างความแน่นอนท่ามกลางความผันผวนไม่แน่นอนของธรรมชาติตามเส้นทางแบบของตนเอง คือเลือกที่จะปลูกข้าวเป็นหลักเพราะข้าวเป็นหลักประกันพื้นฐานที่สอดคล้องกับประเพณีการบริโภคของครอบครัว ที่เป็นหลักประกันการบริโภคโดยตรงและสามารถนำไปแลกเปลี่ยนและขายเป็นเงินตราได้ตลอดเวลา สำหรับพื้นที่ ๆ ของหมู่บ้านที่มีสภาพแวดล้อมต่างออกไปก็จะมีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจต่างออกไปด้วย เช่น บ้านเล บ้านตรอกตาชวด (ภาคตะวันออก) และบ้านทุ่งฝากปลา (ภาคใต้) มีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจที่ผสมผสานกันระหว่างการทำสวนผลไม้กับการประมง ส่วนข้าวที่มีพื้นที่สามารถปลูกได้ในบางครัวเรือนก็ปลูกไว้เพียงเพื่อบริโภคเท่านั้น

อย่างไรก็ดีกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนโดยทั่วไปจะหลากหลาย การสำรวจแบบเจาะลึกใน 20 ครัวเรือนที่บ้านแดงได้พบความหลากหลายของกิจกรรมในเส้นทางของการหาอยู่หากินของแต่ละครัวเรือน โดยกิจกรรมส่วนใหญ่จะผูกโยงกับสภาพของธรรมชาติแวดล้อมและหมุนเวียนไปตามฤดูกาล ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบธรรมชาติมีลักษณะเป็นพลวัตและมีจุดประสงค์ในกิจกรรมเฉพาะแต่ละกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามความต้องการของครัวเรือนดังปรากฏในตาราง

ตาราง แสดงกิจกรรมทางเศรษฐกิจครัวเรือนบ้านแดงจำนวน 86 หลังคาเรือน

ครัวเรือน	ทำนา		หาของป่า			เลี้ยงสัตว์	ร้านค้าในหมู่บ้าน	รับจ้าง	จักสาน
	กิน	ขาย	กิน	ขาย	แลก				
1.นายถึง อาญาสูญ	/	/	/		/				/
2.นายอภิรมย์ แก่นท้าว	/	/	/		/	/		/	/
3.นายโหน่ง ราชัย	/		/		/	/		/	
4.นายล้วน ถาระสา	/		/		/	/			
5.นายฮัง ถึงพะวงศ์	/		/	/		/		/	
6.นายสุกัน อาญาสูญ	/		/	/		/		/	
7.นายสังวาลย์ เทียวไทย	/		/	/	/	/		/	
8.นางจูม โถคำชัย	/		/	/	/	/		/	
9.นายโพธิทอง งอยภูธร	/		/	/	/			/	/
10.นายสุรัตน์ เทียวไทย	/		/	/	/	/		/	/
11.นายขีน วงค์นาบาล	/		/		/	/			/
12.นายไสว ราชบาศรี	/		/			/		/	/
13.นายดี ถาระสา	/		/		/	/		/	/
14.นายวายุพัด ไวยะดา	/		/		/	/		/	/
15.นายสีสวัสดิ์ เทียนไพรุณ	/		/			/		/	/
16.นางอุทัย อาญาสูญ			/		/	/	/	/	/
17.นายอำนวย พานประดิษฐ์	/					/	/	/	/
18.นายเข็ม ม่อมพะเนาว์	/		/			/	/		/
19.นายหอม มาจองศรี	/		/			/		/	/
20.นายน้อม วงค์ศรีดา	/		/			/		/	/

พื้นที่ทำนาของบ้านแดงมีทั้งหมด 320 ไร่ ในปีปกติที่ไม่มีอุปสรรคในการทำนาพบว่ามี 4 ครัวเรือนที่มีข้าวเหลือกิน คือครัวเรือนของนางถิ่น เทียวไทย นางปุ่น เทียวไทย นายปิ่น ถาระสา นายเทียม ดวงปากดี สี่ครัวเรือน[5]นี้มีสมาชิกในครอบครัวน้อย (3 – 5 คน) ครัวเรือนที่ทำนามีข้าวพอกินตลอดปี 10 ครัวเรือน แต่ละครัวเรือนในกลุ่มนี้ถือครองที่ดินเฉลี่ย 2 – 5 ไร่ ครัวเรือนที่มีข้าวไม่พอกิน 67 ครัวเรือน ช่วงที่ขาดแคลนอยู่ระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึง เมษายนของแต่ละปี ส่วนครัวเรือนที่ต้องซื้อข้าวกินตลอดปีมีทั้งหมด 20 ครัวเรือน ช่วงฤดูทำนาของหมู่บ้านอยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึง ปลายพฤศจิกายน ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ราว 300 – 350 กิโลกรัม ผลผลิตข้าวต่อปีของทั้งหมู่บ้านเฉลี่ย 120,000 – 150,000 กิโลกรัม นอกเหนือจากทำนาแล้วชาวบ้านแดงส่วนใหญ่จะมีการหาของป่ากันเกือบทุกครัวเรือน เนื่องจากป่าภูพานค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ครัวเรือนที่ยังชีพด้วยการหาของป่าบางครัวเรือนมีการลักลอบทำไม้ด้วย แต่การหาของป่าส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการบริโภคและการแลกเปลี่ยน พืชผักและสัตว์จากป่าธรรมชาติในพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านแดงมีดังนี้คือ

ประเภทพืชผัก ได้แก่

หมากแงว ผักหวาน เลา มะไฟ ต้นส้มมอ ไผ่ไร่
ไผ่ลวก ไผ่เปราะ ไผ่ซางไผ ไผ่ป่า ไผ่บง ส้มสอย
ไม้ค้อ ต้นก่อขี้หมู ต้นก่อหิน ขี้กะทือ ผักขี้ขม ผักเขม็ก
ผักถั่วลาย ลำไยป่าเม่าป่า ผักหนาม พริกขี้หนู ผักขี้ส้ม เห็ดก่อ
เห็ดหูหนู เห็ดบด เห็ดขอนขาว เห็ดเผาะ เห็ดถ่าน ผักปุ้ง
เห็ดหน้างัว เห็ดปลวก เห็ดไคร เห็ดข่าหนา เห็ดข่าบาง เห็ดผึ้ง
เห็ดหน้าหมาก เห็ดขี้ควาย เห็ดละโหงก เห็ดหน้าหมอง ต้นคอนแคน
ผักกาดจอง ดอกกระเจียว ฯลฯ

ประเภทสัตว์ ได้แก่

นก แล้วแต่ชนิด กุ้ง ปลาช่อน ปลาดุกนา แมงแคง ไข่มดแดง
ไข่มดไฮ(มดดำ) เขียดโม กระจอน กระแต บ่าง เขียดน้อย หนู ฯลฯ

ตาราง แสดงผลผลิตในรอบปีจากระบบธรรมชาติในพื้นที่บ้านแดง

[5] ครอบครัวทั้ง 4 ครัวเรือนนี้ ไม่ได้แสดงไว้ในตาราง เนื่องจากมีกิจกรรมหลักในการปลูกข้าว เพื่อไว้ทั้งบริโภคในครัวเรือนและขายคู่ไปกับการเก็บหาผลิตผลจากธรรมชาติมากินในแต่ละวันเท่านั้น

เดือน ชื่อพืช	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ผักหวาน	◄	———	———	——►								
หน่อไม้					◄	———	———	——►				
เห็ด,ผักต่างๆ	◄	———	———	———	———	———	——►					
แมลงต่างๆ	◄	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	——►
กบ/เขียด	◄	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	——►
ไข่มดแดง	◄	———	———	——►								
สัตว์ป่าเช่นนก,หนู	◄	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	——►

ครัวเรือนในบ้านแดงที่ยังชีพด้วยการหาของป่าเพื่อขายเป็นหลักมี 20 ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ย 15,000 – 25,000 บาทต่อปี 20 ครัวเรือนนี้จะมีรับจ้างทั่วไปควบคู่ไปกับการหาของป่า ส่วนครัวเรือนที่มีการเลี้ยงสัตว์นอกจากเลี้ยงสัตว์เล็กในบ้านประเภท เป็ด ไก่ หมูฯ แล้วก็มีการเลี้ยงวัว ควาย จำนวนมากด้วย วัตถุประสงค์ในการเลี้ยงวัว ควาย มีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ

1) เลี้ยงไว้ขาย
2) เลี้ยงไว้เป็นหลักทรัพย์ของครอบครัว
3) เลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน

ซึ่งในกลุ่มเลี้ยงวัวควายทั้งหมดมี 25 ครัวเรือนที่เลี้ยงวัว ควาย ขายเป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ ในกลุ่มนี้แต่ละครัวเรือนจะมีวัว ควาย ไม่ต่ำกว่า 5 ตัว เส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจของกลุ่มนี้สืบทอดมานานกว่าสองรุ่นคน มีเพียง 6 ครัวเรือนเท่านั้นที่พึ่งจะเข้ามาเริ่มทำการค้าวัว ควาย หลังจากมีกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้ทั้ง 6 ครอบครัวประสบปัญหาพอสมควรทีเดียว เนื่องจากขาดประสบการณ์ในการคัดเลือกวัว ควาย และการค้าขายฯ ราคาวัวในท้องถิ่นตกประมาณตัวละ 12,000 – 18,000 บาท ส่วนควายมีราคาราว 15,000 – 20,000 บาท ในฤดูทำนาชาวบ้านจะต้อนวัว ควาย ขึ้นไปเลี้ยงบนภูพาน พอช่วงหลังฤดูทำนาระหว่างธันวาคมถึงเมษายนก็นำกลับมาเลี้ยงตามทุ่งนาและริมหนองน้ำปนบริเวณหมู่บ้าน กลุ่มใหญ่ ๆ ที่ต้อนวัวควายขึ้นไปเลี้ยงบนภูพานจะมีอยู่ 4 ทัพ (กลุ่ม) หลักได้แก่ ทัพนายไสว ลาดบาศรี มี 20 ตัว ทัพนายขีน อาญาสูญ มี 24 ตัว ทัพนายอ้วน อาญาสูญ มี 20 ตัว ทัพนายงาม เนาว์ศรีสอน มี 20 ตัว โดยปรกติแล้วแต่ละครัวเรือนก็จะมีวัว ควายอยู่แต่ไม่ได้ยึดเป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่เอาไว้ใช้งานหรือใช้เป็นหลักทรัพย์เท่านั้น สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่รับจ้างเป็นหลักก็จะตระเวนรับจ้างในหมู่

บ้านและละแวกข้างเคียงในเมือง ค่าจ้างต่อคนต่อวันจะตกประมาณ 100 – 400 บาท โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างกับผู้ถูกจ้าง ช่วงเวลาการจ้าง ปริมาณงานและคุณภาพของงานที่ต้องการ รวมถึงศักยภาพของแรงงานฯ งานที่รับจ้างก็มีตั้งแต่งานในไร่นา งานกรรมกร งานช่างฝีมือด้านต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่หลากหลายเช่นนี้ ความอยู่รอดและพอเพียงของแต่ละครัวเรือนจะขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผลผลิตหรือทรัพยากรที่ได้รับกับความเหนื่อยหน่ายของการใช้แรงงานในแต่ละช่วงเวลา ในกลุ่มครอบครัวที่ทำนาเป็นหลักโดยทั่วไปจะมีสภาวะการใช้แรงงานต่อ 1 คนเฉลี่ยต่อปีรวม 150 – 200วัน โดยเฉลี่ยวันละ 3 ชั่วโมง เนื่องจากกระบวนการกระจายแรงงานถูกกำกับโดยปัจจัยทางธรรมชาติ และชั่วโมงในการทำงานถูกกำกับโดยฤดูกาล

ส่วนบ้านภูเกวียนซึ่งเป็นกรณีพิเศษที่มีจำนวนครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกินถึง 49 ครัวเรือน ๆเหล่านี้ได้เลือกกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจดังนี้ คือ

- *11 ครัวเรือน เช่าที่ดินปลูกผักขาย*
- *29 ครัวเรือน รับจ้างทั่วไปเป็นแรงงานในหมู่บ้านและละแวกใกล้เคียง*
- *9 ครัวเรือน ไปรับจ้างต่างถิ่นและส่งเงินกลับมา*

กิจกรรมหลักนี้จะทำควบคู่ไปกับกิจกรรมอื่น ๆ ตามแบบเศรษฐกิจครัวเรือนโดยทั่วไป ซึ่งการทำกินของครัวเรือนในบ้านภูเกวียนทั้งที่มีที่ดินและไม่มีที่ดินทำกินได้เลือกที่ปลูกผักขายถึง 28 ครัวเรือนโดย 20 ครัวเรือนที่เน้นการปลูกผักขายเป็นหลัก ส่วนที่เหลือก็จะปลูกผักคู่ไปกับการปลูกข้าว รับจ้าง ปศุสัตว์ ค้าขายเร่ ฯลฯ สภาพการปลูกผักของกลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินจะใช้วิธีเช่าที่ปลูกผักเป็นรายปี ค่าเช่าที่ดินตกราวปีละ 3,000 บาท ในรอบปีสามารถปลูกผักได้ 6 ครั้ง (crop) แต่ละครั้งหรือแต่ละรอบการผลิตใช้ระยะเวลา 1 – 2 เดือน มีค่าใช้จ่ายต่อครั้งเฉลี่ยประมาณ 10,000 บาท โดยจะได้รายได้รวมประมาณ 12,000 – 20,000 บาทต่อรอบการผลิต ผักที่ปลูกในบ้านภูเกวียนจะมีหลายชนิด อาทิเช่น ผักขม ผักตำลึง ใบย่านาง หอม คะน้า กวางตุ้ง ผักชีหอม กระหล่ำปลี กระหล่ำดอก ขึ้นฉ่าย ผักบุ้งขาว ผักชีลาว ฯลฯ ส่วนกิจกรรมเศรษฐกิจที่ไม่ได้กล่าวถึงก็มีสภาพเหมือนหมู่บ้านอื่น ๆ โดยทั่วไป สำหรับสถานการณ์ของหมู่บ้านโคกล่าม บ้านป่ากล้วย หรือบ้าน

อื่นในกลุ่มอีสานจะมีสภาพเศรษฐกิจที่คล้ายกัน แต่มีการกระจายตัวในการถือครองที่ดินครอบคลุมทั่วถึงแต่ละครัวเรือนมากกว่าบ้านภูเกวียน ในที่นี้หากใช้เศรษฐกิจครัวเรือนบ้านโคกล่ามเป็นแบบจำลองของหมู่บ้านที่มีพื้นฐานการทำนาเป็นหลักเพื่อศึกษาสถานการณ์เศรษฐกิจในกลุ่มย่อย (sub group) ของเศรษฐกิจครัวเรือนกับวงจรของกิจกรรมในช่วงเวลาของแต่ละปีจะพบสถานการณ์โดยสรุปดังนี้ กิจกรรมเศรษฐกิจหลักของครัวเรือนบ้านโคกล่ามแบ่งเป็น

- 16 ครัวเรือนเน้นการรับจ้าง

- 50 ครัวเรือนทำนา หัตถกรรม รับจ้าง ปลูกพืชระยะสั้น

- 23 ครัวเรือนทำนา หัตถกรรม ปศุสัตว์

- 10 ครัวเรือน ทำนา ทำสวน ปลูกผัก

- 10 ครัวเรือนทำนา ค้าขายและรับจ้าง

- ครัวเรือนกลุ่มรับจ้าง 16 ครัวเรือน แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือพวกที่มีที่ดินทำกินคู่กับรับจ้างมี 10 ครัวเรือน อีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกไม่มีที่ดินทำกิน เวลาในรอบปีจะใช้ในการออกหารับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร มีตั้งแต่การรับจ้างตัดอ้อย ทำนา กรรมกร งานหัตถกรรม งานฝีมือ และการรับจ้างเร่ขายของทั่วไปฯ รายได้จากการรับจ้างเป็นรายได้หลักเฉลี่ยต่อปีราว 40,000 – 50,000 บาท โดยมีรายจ่ายต่อปีเฉลี่ยใกล้เคียงกับรายได้ ในกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินของตนเองถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยไม่เกิน 5 ไร่ ครัวเรือนในกลุ่มนี้มักจะเป็นครัวเรือนที่พึ่งแยกตัวจากครอบครัวเดิมมาตั้งครอบครัวใหม่มีความจำเป็นต้องใช้ทุนในการผลิตและตั้งครอบครัว การออกหารับจ้างจะกระทำช่วงหลังฤดูนาคือในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงพฤษภาคม ผลผลิตข้าวที่ได้จะเก็บไว้บริโภคในครอบครัวเป็นหลัก จะนำออกขายก็ต่อเมื่อเหลือกินหรือมีความจำเป็นต้องใช้เงิน ปริมาณเฉลี่ยที่นำออกขายสูงสุดต่อครอบครัวจะไม่เกิน 500 กิโลกรัม ชีวิตประจำวันปรกติก็มีการหาเก็บผลิตผลจากธรรมชาติควบคู่ไปด้วย

- ครัวเรือนกลุ่มที่ทำนา หัตถกรรม รับจ้างและปลูกถั่วเหลือง 50 ครอบครัว กลุ่มนี้โดยส่วนใหญ่จะมีพอกินพอใช้ ไม่ต้องดิ้นรนมาก เมื่อมีเวลาว่างก็มักหารับจ้างในหมู่บ้านเป็นหลัก ที่จริงแล้วการจ้าง

การทอผ้านับเป็นอาชีพที่สร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านโคกล่ามได้ดีไม่น้อย

งานในภาคเกษตรกรรมภายในหมู่บ้านจะมีลักษณะคล้ายเป็นการหมุนเวียนแรงงานเพื่อทดแทนกันระหว่างครัวเรือนในหมู่บ้าน ในกรณีศึกษาครัวเรือน นายพิมพา โสเกษ มีสมาชิกในครัวเรือน 6 คน มีแรงงานรับจ้างหลัก 2 คน มีที่มาของรายได้ในรูปเงินตราจากการขายข้าวราวปีละ 3,000 บาท ขายถั่วเหลืองปีละ 20,000-25,000 บาท หัตถกรรม(ทอผ้า จักสาน)ต่อปีราว 8,000 บาท รับจ้างทั่วไปเฉลี่ยต่อปี 5,000 บาท โดยมีแรงงาน 2 คนที่ออกหมุนเวียนรับจ้างในหมู่บ้าน ส่วนคนอื่นๆในครอบครัวก็จะเน้นการทำงานในครอบครัว โดยหาเก็บผลิตผลจากธรรมชาติเพื่อบริโภคในแต่ละวันด้วย รายจ่ายรวมแต่ละปีประมาณ 30,000-40,000 บาท ซึ่งเป็นรายจ่ายที่ใช้ลงทุนในการทำนาราว 50,000 บาท และปลูกถั่วเหลืองราว 6,000-6,500 บาท ต่อปี

- *ครัวเรือนกลุ่มทำนา หัตถกรรม รับจ้างและปศุสัตว์ 23 ครอบครัว* การทำนาและรับจ้างทั่วไปมีสภาพเหมือนกันแทบทุกครัวเรือน แต่กลุ่มนี้มีการปศุสัตว์ประเภทวัว ควาย ที่สร้างรายได้ให้ครอบครัว สถานการณ์จากการศึกษากรณีของนายเจริญ สีเสน มีที่นา 10 ไร่ สมาชิกในครัวเรือน 4 คน พบว่าสภาพเศรษฐกิจสามารถอยู่รอดได้ตามสภาพการดำรงชีวิตแบบหมู่บ้าน โดยมีรายได้ในรูปแบบของเงินตรามาจากการขายข้าวต่อปีราว 10,000 บาท ถั่วเหลืองราว 10,000 บาท รับจ้างเฉลี่ยต่อปี 15,000 บาท รายได้จากหัตถกรรมทำดอกไม้ประดิษฐ์รวมปีละราว 6,000 บาท และจากปศุสัตว์เฉลี่ยปีละ 18,000 บาท โดยมีรายจ่ายรวมต่อปีราว 40,000-45,000 บาท แหล่งกู้ยืมในกรณีขาดแคลน ได้แก่ ธกส. กลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน กองทุนปุ๋ย ฯลฯ

- *ครัวเรือนกลุ่มที่ทำนาคู่ไปกับทำสวนผลไม้และปลูกผัก 12 ครัวเรือน* กลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มการผลิตแบบก้าวหน้าเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ที่พยายามปลดพันธนาการจากเส้นทางเศรษฐกิจแบบเก่าด้วยการปรับโครงสร้างพื้นฐานของการผลิต หันมาพัฒนาประสิทธิภาพของการผลิตและมุ่งพัฒนาผลผลิตเข้าสู่ระบบตลาด ทำให้สถานการณ์เศรษฐกิจของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไป ทั้งในแง่รายได้ในรูปของเงินตราและความยั่งยืนในการใช้พื้นที่เกษตรกรรมของครัวเรือน ด้วยการพัฒนาปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนา มาทำสวนผลไม้แบบผสมผสานที่มีมะม่วง ลำไย พุทรา ชมพู่และฝรั่ง ฯลฯ เก็บพื้นที่เพียงบางส่วนไว้ทำนาเพื่อบริโภคในครอบครัวหรือมีเหลือขายบ้างเล็กน้อยเท่านั้น มีการสะสมทุนขยายพื้นที่เพื่อพัฒนาวงจรการผลิตของครัวเรือนและมีการปลูกพืชผักระยะสั้นต่างๆ เช่น ผักกาดขาว ต้นหอม ผักสลัด พริก ฯลฯ ตามฤดูกาลที่เอื้ออำนวย ครัวเรือนต้นแบบในการปรับฐานเกษตรกรรม

ของกลุ่มนี้ มีประสบการณ์ในการทำพืชไร่และสวนจากครอบครัวเดิมที่ปากช่องมาก่อน เมื่อมาแต่งงานกับสาวในบ้านโคกล่ามจึงได้สร้างต้นแบบปรับฐานการผลิตไปสู่การทำสวนผลไม้ กรณีศึกษาครัวเรือน นายประเสริฐ คลังทอง ปัจจุบันมีที่ดินของครัวเรือนรวม 47 ไร่ มีรายได้ในรูปเงินตราต่อปีรวมประมาณ 129,500 บาท จากการขายข้าว 20,000 บาท และขายผักกับผลไม้ในปีที่ผ่านมารวม 109,500 บาท มีรายจ่ายปีโดยรวมเฉลี่ย 54,000-60,000 บาท ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้ในการลงทุนเกษตรกรรมราว 30,000 บาทต่อปี

- *ครัวเรือนที่ทำนาคู่กับการค้าขายและรับจ้าง 10 ครัวเรือน* 8 ครัวเรือนเป็นการค้าย่อยและค้าขายเร่คู่ไปกับทำนาและหารับจ้าง โดยแม่บ้านจะเป็นคนค้าขาย มีทั้งขายอาหารสำเร็จรูป ไอศกรีม ดอกไม้ประดิษฐ์ ขนมกินเล่นและของเด็กเล่นฯ ตามแต่จะเปลี่ยนไป รายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนจะอยู่ราว 40,000-50,000 บาท (รวมรายได้จากการขายข้าว) ส่วนรายจ่ายจะอยู่ราว 25,000-30,000 บาท ต่อปี ส่วนอีก 2 ครัวเรือนในหมู่บ้านเป็นผู้ประกอบการร้านค้าของชำและร้านค้าผลิตผลการเกษตรและวัสดุการเกษตร มีที่นาให้ผู้อื่นเช่าทำและแบ่งผลผลิตกัน สองครัวเรือนนี้มีรายได้รวมเฉลี่ยต่อปี 200,000-250,000 บาท รายจ่ายรวมต่อปี 150,000-180,000 บาท

กิจกรรมเศรษฐกิจของทั้งห้ากลุ่มของบ้านโคกล่ามที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างแบบจำลองของกลุ่มเศรษฐกิจที่เน้นการทำนานี้ จะมีช่วงเวลาของกิจกรรมเศรษฐกิจในแต่ละปีกระจายกันไปในเดือนต่าง ๆ ตามที่แสดงไว้ปฏิทินกิจกรรมของบ้านโคกล่าม

ตัวอย่างปฏิทินกิจกรรมเศรษฐกิจของบ้านโคกล่าม

กิจกรรม / เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	หมายเหตุ
ทำนา					◄	─	─	►		◄	─	►	
ถั่วเหลือง	◄	─	─	─	►								
รับจ้าง	◄	─	─	─	─	─	─	─	─	─	─	►	
หัตถกรรม	◄	─	─	─	►			◄	►				
เลี้ยงวัว	◄	─	─	─	─	─	─	─	─	─	─	►	
ดอกไม้ประดิษฐ์	◄	─	─	─	─	─	─	─	─	─	─	►	
ปลูกผัก	◄	─	─	─	►			◄	─	─	─	►	
สวนผลไม้	◄	─	─	─	─	─	─	─	─	─	─	►	
ค้าขายเร่	◄	─	─	►									
เก็บ/หาจากธรรมชาติ	◄	─	─	─	─	─	─	─	─	─	─	►	

กิจกรรมในรอบปีจะกระจายตัวอยู่ในทั้งห้ากลุ่ม เป็นเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่แต่ละครัวเรือนเลือกจากพื้นฐานประสบการณ์ ความชำนาญและความพึงพอใจของครอบครัว ซึ่งสถานการณ์เศรษฐกิจแบบนี้จะเป็นลักษณะที่ปรากฏให้พบเห็นทั่วไปในกลุ่มครัวเรือนที่เน้นการทำนาที่อยู่ในหมู่บ้านภาคอีสาน

ส่วนกลุ่มหมู่บ้านที่มีอาชีพประมงเรือเล็กที่บ้านเลและบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออกจะมีกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจที่ต่างออกไป ซึ่งแม้ว่าจะเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทเดียวกันคือ*ประมง* แต่ความชำนาญในแต่ละสาขาในการประมงของแต่ละครัวเรือนก็จะแตกต่างกัน เช่น ที่บ้านตรอกตาชวดมีครัวเรือนที่มีเรือเล็กทำประมงทั้งสิ้น 77 ลำ แบ่งออกได้เป็น ทำอวนปู 32 ลำ ทำลอบหมึก 25 ลำ ทำลอบปูและหอยหวาน 21 ลำ ตกปลาและทำอวนปลา 4 ลำ ครัวเรือนทั้งหมดจะทำประมงคู่ไปกับการทำสวนผลไม้ (เงาะ มังคุด ทุเรียน พุทรา มะม่วงฯ) เป็นหลัก นอกนั้นก็มีกิจกรรมเสริมอื่นๆ เช่น ปศุสัตว์ (วัว ควาย ไก่ฯ)รับจ้าง ค้าขาย รวมทั้งประกอบอาชีพขับรถรับจ้างอิสระ และรับราชการ (5 ครอบครัว)ฯ รายได้สุทธิเฉลี่ยของชาวบ้านตรอกตา

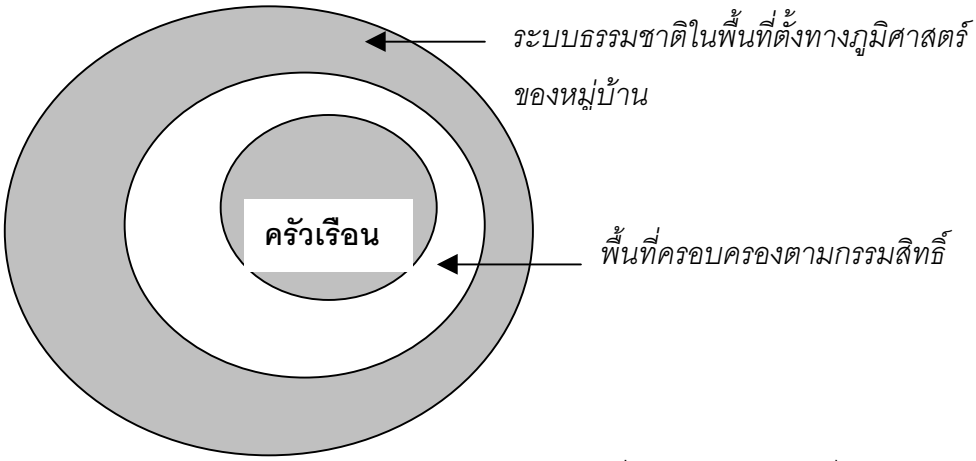
ชวดกลุ่มที่ทำประมงจะอยู่ระหว่าง 60,000 – 150,000 บาท แต่การลงทุนในการประมงมีสัดส่วนที่สูง วัสดุและเครื่องมือประมงประเภท แห อวน ลอบฯมีราคาแพงและต้องใช้จำนวนมากทั้งยังมีอายุการใช้งานสั้น การพึ่งพาเงินทุนจึงจำเป็นมากกว่ากลุ่มครัวเรือนที่ทำนา ขณะเดียวกันสภาพหนี้สินของครัวเรือนจะสูงตามรายได้ไปด้วย แต่ละครัวเรือนมีหนี้สินเฉลี่ยราว 2,600 - 3,000 บาท ขณะเดียวกันก็มีพฤติกรรมการออมสูงเช่นกันร้อยละ 72.6 มีเงินออมอยู่กับกลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้าน ส่วนประมงเรือเล็กของบ้านเลจะมีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง 150,001-250,000 บาท ต่อปี นอกจากรายได้หลักจากการประมงแล้วชาวประมงบ้านเลจะมีรายได้จากการทำกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ ควบคู่กันไปกับการประมงด้วยด้วย คือมีครัวเรือนที่ทำประมงคู่กับรับจ้างร้อยละ 61.3 ครัวเรือนประมงที่ประกอบอาชีพร่วมกับทำสวนร้อยละ 38.7 นอกนั้นก็มีการทำเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ค้าขาย ฯลฯอยู่บ้างบางส่วน ชาวประมงขนาดเล็กบริเวณอ่าวระยองมีการประกอบอาชีพเสริมค่อนข้างหลายหลาย เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันได้กดดัน ทำให้ต้องดิ้นรนหารายได้อื่นมาเสริมความอยู่รอดของครอบครัว ครัวเรือนประมงในบ้านเลแม้จะมีรายได้ค่อนข้างสูงแต่ค่าใช้จ่ายก็สูงเช่นเดียวกับบ้านตรอกตาชวด เช่นกลุ่มที่มีรายได้เฉลี่ยถึงปีละ 200,000 บาท ร้อยละ 39.6 จะมีรายจ่ายต่อปีเฉลี่ยราว130,000 บาท เป็นส่วนของรายจ่ายประจำวันเฉลี่ยปีละ 100,000 บาท ต้นทุนในการทำประมงของครัวเรือนประมงเรือเล็กในปีหนึ่งเฉลี่ยราว 143,847 บาท ร้อยละ 46.7 มีต้นทุนในการทำประมงอยู่ในช่วง 50,001 - 150,000 บาท ค่าอาหารประจำวันเฉลี่ยเท่ากับ 40,000-50,000 บาท และกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 48.9 มีรายจ่ายค่าอาหารอยู่ในช่วง 35,001 - 55,000 บาท ร้อยละ 60.8 ของครัวเรือน ประมงกลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายด้านสาธารณูปโภคเฉลี่ย 1,001 - 10,000 บาท ร้อยละ 43.4 ของกลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายด้านเครื่องอุปโภคต่อปีอยู่ในช่วง 1,251 - 3,750 บาท รายจ่ายจำนวนมากเหล่านี้เกิดขึ้นโดยชาวประมงควบคุมไม่ได้ ต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม ซึ่งมีปฏิทินกิจกรรมการประมงในรอบปีและการใช้แรงงานในกลุ่มทำสวนผลไม้โดยสรุปดังนี้

ปฏิทินกิจกรรมการประมงในรอบปีและการใช้แรงงานในกลุ่มทำสวนผลไม้

กิจกรรม เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	หมายเหตุ
ลอบหมึก	←	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	→	
อวนปู	←	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	→	
ลอบปู	←	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	→	
ชิบใส่กุ้งเคย			←	—	—	→							
เบ็ดปลาแดง	←	—	—	—	→				←	—	—	→	
เบ็ดปลาอินทรีย์	←	—	—	—	→				←	—	—	→	
เบ็ดตกหมึก	←	—	—	—	→				←	—	—	→	
มังคุด				←	—	—	—	—	→				
ทุเรียน				←	—	—	—	→					
เงาะ				←	—	—	—	→					
พุทรา						←	—	—	→				

สรุปแล้วพื้นฐานของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนทั้ง 9 หมู่บ้านจะมีสภาพคล้ายคลึงกัน แต่การสำรวจเศรษฐกิจที่ผ่านมาโดยทั่วไป มักจะมีมุมมองเศรษฐกิจเพียงยึดเอาเฉพาะกิจกรรมหลักเช่น ทำนา ทำสวน ประมง หรือเลี้ยงสัตว์ฯ ขณะที่ความเป็นจริงการอยู่รอดของแต่ละครัวเรือนมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่หลากหลายเคลื่อนไหวอยู่ในวิถีชีวิตแต่ละวันของชาวบ้านไม่ได้มีการกล่าวถึงทำให้คนภายนอกมักไม่เข้าใจ ไม่ได้พบเห็นกิจกรรมที่เป็นจริงในการยังชีพของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจับนก หนู ปู ปลา การล่าสัตว์ เก็บเห็ด เก็บผักตามไร่ นา ป่าเขาและลำน้ำ ฯลฯ ทำให้สังคมทั่วไปเกิดข้อสงสัยต่อความอยู่รอดของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนมาโดยตลอด ซึ่งกิจกรรมประจำวันที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวทรัพยากรในพื้นที่แวดล้อมรอบตัวได้มีส่วนสนับสนุนการบริโภค และเสริมสร้างความอยู่รอดให้กับครอบครัวอย่างมาก กิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทจริงต่อความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของทุกครัวเรือนคู่ไปกับกิจกรรมหลัก ซึ่งเกิดขึ้นคล้ายกันในทุกหมู่บ้าน *“เว้าพื่น คนเฮาในแต่ละหมู่บ้านก็เฮ็ดอยู่เฮ็ดกินบ่ต่างกันปานใดดอก คือกันเหมิดแต่อาจสิมี สิทุกข์ต่างกัน ตามดิน ตามแฮง ตามฟ้า ตามฝนนี่ หล่ะ” (ชาวบ้านโคกล่าม)* กิจกรรมในแต่ละวันของชีวิตในหมู่บ้านจะปรับไหวอยู่ในขอบเขตพื้นที่ทำกินของชาวบ้านทั้งในพื้นที่ตามกรรมสิทธิ์ของแต่ละครัวเรือนและในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในระบบธรรมชาติของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเขตแดนความเคลื่อนไหวที่สร้างความอยู่รอดให้กับแต่ละครัวเรือนในแต่ละท้องถิ่น

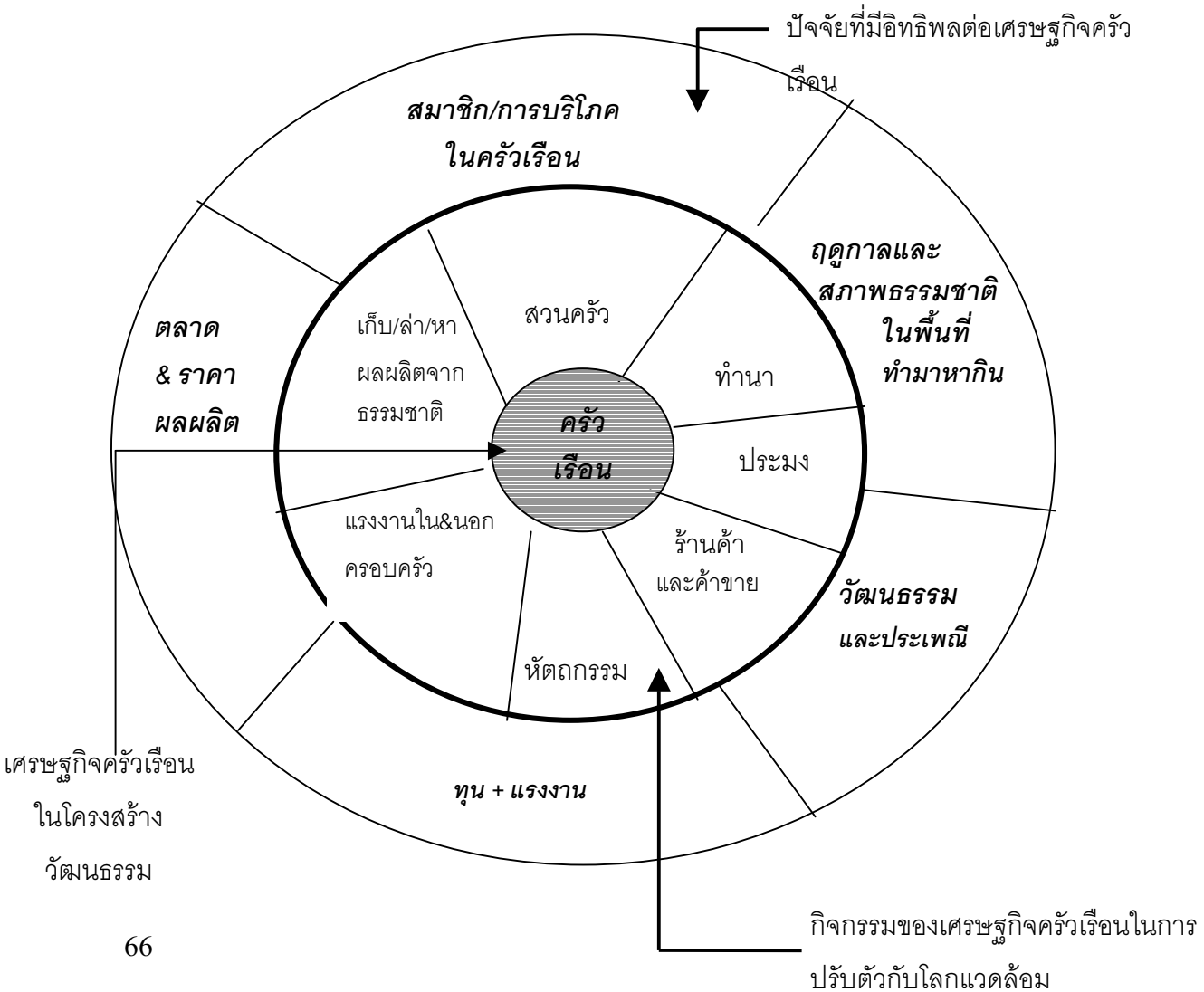
ขอบเขตพื้นที่ทำมาหากินในจุดตั้งของหมู่บ้านที่สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านแต่ละครัวเรือน

แม้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจและวงจรของกิจกรรมในรายละเอียดจะแตกต่างกันไปตามความต่างของสภาพพื้นที่ แต่ในภาพรวมแล้วสามารถแบ่งกลุ่มเศรษฐกิจหลักของครัวเรือนอย่างกว้างๆได้เป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มเศรษฐกิจครัวเรือนที่เน้นการปลูกข้าวเป็นหลัก กลุ่มนี้ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านขนอน บ้านภูเกวียน บ้านคลองเย็น บ้านโคกล่าม บ้านแดงและบ้านป่ากล้วย กับกลุ่มเศรษฐกิจครัวเรือนที่เน้นการทำสวนผลไม้ผสมกับประมงได้แก่บ้านทุ่งฝากปลา บ้านเล และบ้านตรอกตาชวด อย่างไรก็ตามแม้กิจกรรมเศรษฐกิจหลักจะแตกต่างกันแต่จิตวิญญาณ (mentality) ทางเศรษฐกิจทั้งสองกลุ่มก็ไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด เพราะต่างก็เป็นจิตวิญญาณของผู้คนในแบบแผนของเศรษฐกิจครัวเรือนที่ดิ้นรนอยู่ในกรอบพื้นฐานของจิตสำนึกแบบสังคมประเพณี มีโครงสร้างทางวัฒนธรรมเป็นแม่พิมพ์ที่กำกับพลวัตของชีวิตเศรษฐกิจซึ่งเคลื่อนตัวอยู่กับระบบธรรมชาติตามพื้นฐานตรรกะแบบของตัวเอง มีจิตวิญญาณที่ผูกพันแน่นแฟ้นกับบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัว โดยสืบทอดผ่านแต่ละรุ่นคน (generation) ต่อกันมา มีการอุปถัมภ์ช่วยเหลือดูแลใกล้ชิดกันในสังคมของตนเอง ซึ่งในวงจรชีวิตเศรษฐกิจเช่นนี้จะมีปัจจัยหลายประการที่มีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจครัวเรือน

โครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน

ในโครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือนนั้นสถานการณ์ของเศรษฐกิจสังคมโดยรวมจะเชื่อมโยงกันแบบองค์รวม (holistic) เริ่มตั้งแต่ครัวเรือนที่มีฐานะเป็นตัวตนทางกายภาพซึ่งประกอบขึ้นจากองค์ประกอบภายในของครอบครัวที่ได้เคลื่อนไหวไปตามทิศทางพัฒนาการของโครงสร้างประชากรในโครงสร้างวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้าน ครัวเรือนมีสถานะเป็นผู้กระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีการปรับตัวอย่างเป็นพลวัตกับระบบธรรมชาติในจุดตั้งทางภูมิศาสตร์โดยเผชิญอยู่กับความกดดันจากอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมในบริบทต่างๆ ได้แก่ *จำนวนหรือขนาดการบริโภคในครัวเรือน สภาพธรรมชาติตามทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ฤดูกาล ความพอเพียงของทุน ประสิทธิภาพ*และ*ความเพียงพอของแรงงาน* ตลอดจนถึง*การเข้าสู่ระบบตลาด*ที่ต้องเผชิญกับปัญหาด้าน*ความต้องการ (demand) ของตลาด* และ*สภาวะด้านราคา* หรือแม้กระทั่ง*คุณภาพผลผลิต (supply)* เอง สภาพที่เชื่อมโยงกันนี้ เป็นทิศทางการเคลื่อนไหวปรับตัวของโครงสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของเศรษฐกิจแห่งชาติ พลวัตของเศรษฐกิจครัวเรือนได้พัฒนาผ่านสถานการณ์และกาลเวลาร่วมกับองค์ประกอบอื่นในเศรษฐกิจแห่งชาติมาตลอดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งความยืดหยุ่นกับสถานการณ์ต่าง ๆ และศักยภาพ ในการปรับตัวของเศรษฐกิจครัวเรือน เป็นปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนอยู่รอด คงทน และมีเสถียรภาพตามธรรมชาติของตัวเอง แต่การขยายตัวของสังคมการค้าและการเติบโตของสังคมเมืองที่รวดเร็วและต่อเนื่องในปัจจุบัน แม้จะทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนมีเขตแดนความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่กว้างไกลขึ้นและมีการผสมผสานกับแบบแผนใหม่ ๆ มากขึ้น แต่การเคลื่อนไหวของสภาพดังกล่าวล้วนอยู่นอกเขตแดนประสิทธิภาพของตัวเองเกือบทั้งสิ้น ขณะเดียวกันวิถีเศรษฐกิจครัวเรือนยังต้องเผชิญกับความขาดแคลนทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และถูกกระตุ้นให้มีความต้องการทุนในรูปของเงินตราสูงขึ้น ตามวิถีเศรษฐกิจใหม่ที่เน้นทุน รวมทั้งการเผชิญกับสภาวะของสังคมศตวรรษที่ 21 ที่เปลี่ยนแปลงปรับตัวรวดเร็วตลอดเวลาทั้งในการผลิตและการบริโภค เงื่อนไขจากปฏิสัมพันธ์กับสังคม

กลุ่มการค้าเร่ ในกลุ่มพื้นที่วิจัยในหมู่บ้านอีสาน

โลกาภิวัฒน์นี้ทำให้สภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนตกอยู่ในสภาวะที่ต้องดิ้นรน ได้รับแรงกดดันจากพัฒนาการทางสังคมเศรษฐกิจเข้มข้นขึ้น โดยถูกเบียดขับให้ออกจากบริบทที่เป็นธรรมชาติของตัวเองทั้งทางกายภาพและจิตสำนึกเกือบทั้งสิ้น นี่คือสภาพที่เศรษฐกิจครัวเรือนได้เผชิญอยู่ในกระแสการพัฒนาปัจจุบัน

- ***การดิ้นรน ความอยู่รอดและความสัมพันธ์กับระบบตลาด***

พื้นฐานสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนดิ้นรนอยู่รอดได้ตลอดมาคือดุลยภาพระหว่าง*การผลิตและการได้มาซึ่งทรัพยากรของครัวเรือน*กับ*การบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน* เสถียรภาพของครัวเรือนนั้นด้านหนึ่งเกิดจากความล้นเหลือของทรัพยากรที่หามาได้ อีกด้านหนึ่งเกิดจากความหลากหลายในการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่ทำให้ครอบครัวอยู่รอดมาได้อย่างคงทนและมีเสถียรภาพภายใน วงจรเศรษฐกิจครัวเรือนมีจุดตั้งต้นอยู่ที่การสร้างรายได้ในรูปของเงินตราและทรัพยากร ซึ่งนำไปสู่การบริโภคและกิจกรรมในการผลิตซ้ำ เมื่อมีส่วนเหลือจากการบริโภคก็จะมีการออมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การออมเงินของครัวเรือนโดยตรงหรือเข้าร่วมกับกลุ่มกิจกรรมของหมู่บ้านเช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการผลิตต่าง ๆ หรือการออมด้วยการสะสมทรัพย์สินแบบของตัวเอง เช่น การเลี้ยงวัว ควาย หมู ไก่ฯ โดยเป็นกิจกรรมออมทรัพย์แบบหนึ่งของชาวบ้านที่สามารถแลกเปลี่ยนเมื่อต้องการ หลายครัวเรือนในหมู่บ้านนิยมใช้วิธีการออมดังกล่าวนี้ พื้นฐานการบริโภคในครัวเรือนโดยหลักแล้วจะมุ่งสนองตอบต่อปัจจัยสี่ นอกนั้นก็จะเป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษาของคนในครอบครัว ค่าใช้จ่ายทางสังคม และค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับการลงทุนในการผลิต จากการสำรวจค่าใช้จ่ายของครัวเรือนรวมในหมู่บ้านมีค่าใช้จ่ายกระจายโดยเฉลี่ยดังนี้

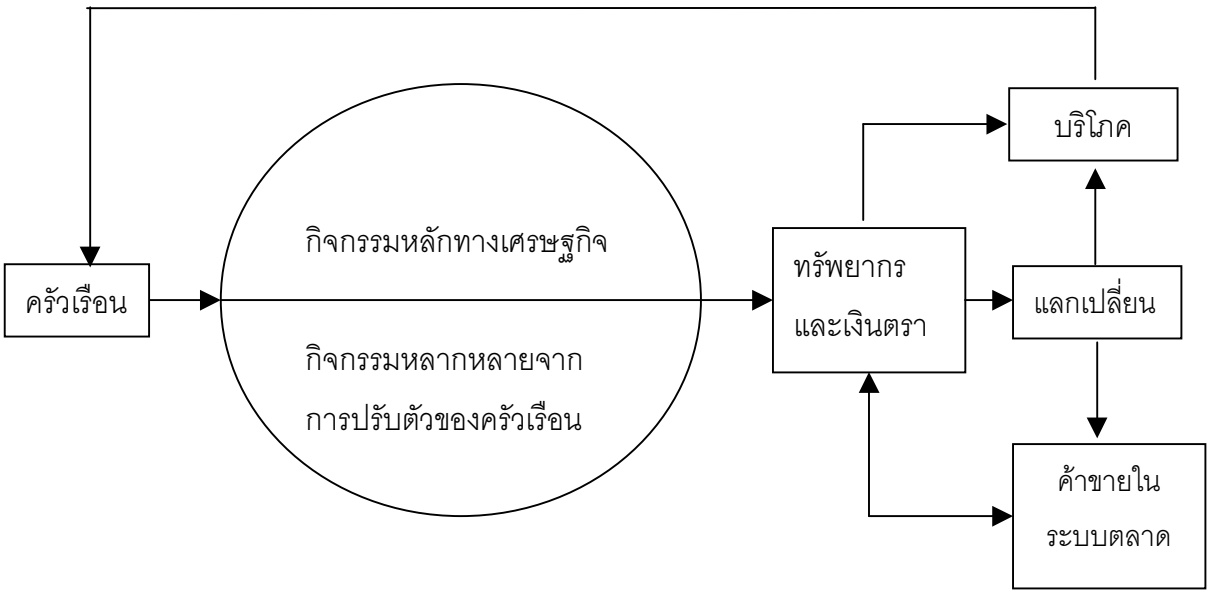
- ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหาร 30.30% *- ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ 4.37%*

- ค่าของใช้ในครัวเรือนต่างๆ 15.49% *- ค่าใช้จ่ายทางการศึกษา 10.10%*

- ค่าใช้จ่ายลงทุนการผลิต 18.29% *- ค่าใช้จ่ายทางสังคม 21.54%*

ซึ่งกระบวนการของเศรษฐกิจครัวเรือนมีวงจรความเคลื่อนไหวในการผลิตและบริโภคดังนี้

วงจรการผลิตและบริโภคของครัวเรือน

ส่วนการสัมพันธ์กับระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนหากมองผ่านสถาบันทางสังคมของเศรษฐกิจครัวเรือนในเส้นทางวัฒนธรรมแบบหมู่บ้าน จะปรากฏบทบาทของสถาบันทางสังคมหลายมิติ เช่น *สถาบันวัด* จะมีบทบาทต่อความเชื่อ หรือความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกในหมู่บ้านตลอดถึงเป็นสถาบันที่สืบทอดความรู้ และช่วยบรรเทาข้อขัดแย้งในสังคมฯ *สถาบันผู้เฒ่า ผู้อาวุโส*ของหมู่บ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านพิธีกรรม ด้านบริหาร-จัดการ กิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีหรือระงับข้อพิพาทต่าง ๆ ในหมู่บ้าน แต่สถาบันทางสังคมที่เป็นทุนทางสังคมที่ช่วยให้เศรษฐกิจครัวเรือนอยู่รอดหรือสามารถเข้าสู่ระบบตลาดได้ปรากฏอยู่หลายรูปแบบ ซึ่งเกิดจากผลรวมของการหล่อหลอมกล่อมเกลา (socialization) วิถีชีวิตตามเส้นทางของสังคมประเพณี ที่ก่อรูปการช่วยเหลือกันในมิติต่าง ๆ ในการที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มที่รวมกันนั้นบรรลุเป้าหมายได้ในการได้มาซึ่งทรัพยากรหรือมีสัมฤทธิ์ผลในระบบตลาด แม้ว่าระบบตลาดได้ก่อตัวและพัฒนาขึ้นนอกบริบทของสังคมเศรษฐกิจครัวเรือน แต่ภายใต้การเกาะกลุ่มกันของสมาชิกบางคนในบางกิจกรรมได้ช่วยให้กระบวนระบบของเศรษฐกิจครัวเรือนก็สามารถพัฒนาเข้าสู่ระบบตลาดได้ เนื่องจากผลผลิตของครัวเรือนหลายประเภทสามารถตอบสนองอุปสงค์ (demand) ของระบบตลาดได้ แม้ผลิตผลดังกล่าวจะมีข้อจำกัดด้านคุณภาพและปริมาณก็ตาม หลักพื้นฐานของการช่วยเหลือกันผ่านสถาบันทางสังคมในการเข้าสู่ระบบตลาดก็คือ การช่วยลดต้นทุนและลดความเสี่ยงให้แก่กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มให้มากที่สุด เพื่อให้ได้ทรัพยากรคืนกลับมาตามที่แต่ละครัวเรือนต้องการ การเกิดขึ้นของสถาบันทางสังคมแบบนี้มีผลมาจากรากฐานความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสำคัญ ตาข่ายความช่วยเหลือกันของสถาบันทาง

สังคมเหล่านี้ได้ก่อรูปและพัฒนาขึ้นอย่างหลากหลาย มีรูปแบบและมีวงจรในการดำรงอยู่ตามช่วงเวลาที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของแต่ละกิจกรรม ซึ่งมีทั้งโครงข่ายที่สร้างความร่วมมือตั้งแต่การผลิตจนถึงการเข้าสู่ระบบตลาดของครัวเรือนบางกลุ่ม หรือเป็นโครงข่ายจำเพาะที่ตอบสนองความจำเป็นเฉพาะสาขาการผลิต การเกาะกลุ่มกันทางสังคมเหล่านี้ได้เกิดเป็นสถาบันทางสังคมตามธรรมชาติแบบของตัวเองทำหน้าที่เป็นโครงข่ายที่สร้างหลักประกันความปลอดภัยทางเศรษฐกิจและเป็นเสมือนครื่องมือที่ช่วยลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจให้กับครัวเรือน อันเป็น **ต้นทุนทางสังคม** ที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือน

สถาบันทางสังคมหลัก ๆ ที่พบในพื้นที่ คือ สถาบันเครือญาติที่มีความร่วมมือที่ชัดเจนในกระบวนการผลิต การช่วยเหลือแรงงาน และการจัดการผลผลิตเพื่อให้เกิดการอยู่รอดร่วมกันรวมทั้งการสนับสนุนกิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนเข้าสู่ระบบตลาด ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือญาติ เป็นธรรมชาติพื้นฐานของความร่วมมือในสังคมประเพณีของกลุ่มคนที่ใกล้ชิดกันที่สุดของหมู่บ้านโดยมักเรียกชื่อแตกต่างกันไปตามพื้นถิ่นต่าง ๆ เช่น *โคตรตระกูล กลุ่มผีเดียวกัน* หรือ *เจ้าโคตรเดียวกันฯ* แต่ละหมู่บ้านก็จะมีการเกาะกลุ่มกันของเครือญาติเป็นกลุ่ม ๆ อาทิเช่น

- บ้านทุ่งฝากปลา : มีตระกูลที่สำคัญคือ *ใจห้าว ซังปาน เพชรชู* ฯ
- บ้านขนอน : มีตระกูล*ท่าบัณฑิต พฤกษชาติ โพธิจักร ทามบุญลือ* ฯ
- บ้านแดง : มีตระกูล*อาญาสูญ เที่ยวไทย การะสา* ฯ
- บ้านโคกล่าม : มีตระกูล*โสเกษ บุปผา โพธิ์งาม จ้ำมา* ฯ
- บ้านคลองเย็น : มีตระกูล*แดงนา ชุมมา ทองบัว สอนบัว* ฯ
- บ้านภูเกวียน : มีตระกูล*คำพุก คงคำ แนวหล้า ชาติวงษ์* ฯ
- บ้านป่ากล้วย : มีตระกูล*ต้นลาย แสงกล้า กองพันธ์*

ฯลฯ

สถาบันทางสังคมรูปแบบนี้มีความมั่นคงในการเกาะเกี่ยวกันสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบอื่น ๆ เพราะมีรากฐานความสัมพันธ์ที่สืบทอดโดยสายเลือด ทำให้มีความเป็นหุ้นส่วนชีวิตในมิติที่ลุ่มลึก เป็นข่ายความสัมพันธ์และความผูกพันที่นำสู่การช่วยเหลือกันอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ก็มีรูปแบบอื่นอีกหลากหลายเช่น ในบ้านเล (ภาคตะวันออก) มีการจัดกลุ่มตั้งบ้านกระจุกรวมกันเพื่อช่วยเหลือดูแลปกป้องกัน โดยแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์และความร่วมมือช่วยเหลือกันในกิจกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยมีชื่อเรียกกลุ่มบ้านของตัวเองตามพื้นที่ตั้งหรือจุดบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ กลุ่มเล-หน้าวัด, กลุ่มเนินขมิ้น, กลุ่มเนินมะยม, กลุ่มในซาก, กลุ่มซากบนฯ ในบ้านป่ากล้วย (ภาคอีสาน) มีการเกาะกลุ่มช่วยเหลือกันที่เรียกว่า ซ่ง แบ่งเป็น 3 ซ่ง ได้แก่ ซ่งตะวันตก, ซ่งตะวันออกและ ซ่งกลางฯ ในบ้านทุ่ง

ฝากปลา (ภาคใต้) มีกลุ่มช่วยเหลือกันที่เรียกว่าโหมว มี โหมวบ้านตก, โหมวบ้านออก, โหมวบ้านหัวนอนฯ เป็นต้น ลักษณะโครงข่ายความสัมพันธ์ช่วยเหลือกันที่เป็นสถาบันทางสังคมแบบนี้เกิดขึ้นจากความเป็นพวกพ้องเดียวกัน มีกิจกรรมร่วมกันตามความจำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาในประจำวันร่วมกัน เช่น การหลบภัยธรรมชาติ หรือปัญหาความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่มฯ การเกาะกลุ่มกันขึ้นเป็นตาข่ายความช่วยเหลือกันในรูปแบบนี้ นอกจากจะมีพื้นฐานจากความสัมพันธ์ทางสังคมแล้วยังมีพื้นฐานจากข้อเรียกร้องทางจิตวิทยาของคนที่อยู่ในพื้นที่ทำกินเดียวกันหรืออยู่ในวงจรของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบเดียวกันด้วย ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้พัฒนาขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติไม่ใช่เป็นการจัดตั้งแบบทางการเช่น *ตาข่ายของกลุ่มจับผึ้ง* เป็นการรวมกลุ่มคนในแต่ละครัวเรือนที่ทำอาชีพเสริมรายได้ด้วยการหาทำผึ้งในเขตป่าเขารอบหมู่บ้านของคนบ้านทุ่งฝากปลากับบ้านใกล้เคียงฯ กลุ่มสังคมแบบเกลอเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างครัวเรือนโดยผ่านมาจากพ่อแม่หรือเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องกันเองขึ้นฯ ตาข่ายความสัมพันธ์แบบ*เสี่ยว*เป็นแบบที่เกิดขึ้นตามพื้นฐานวัฒนธรรมท้องถิ่นที่พัฒนาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือครัวเรือนที่มีนิสัยใจคอหรือลักษณะบางอย่างเหมือนกัน อายุรุ่นเดียวกัน นับถือรักกันฯ ผูกสมัครยอมรับช่วยเหลือดูแลกัน การเป็นเสี่ยวกันนี้ยังสามารถยกระดับขึ้นเป็นกลุ่มความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนได้ด้วย เช่น เสี่ยวพ่อเสี่ยวแม่ เสี่ยวผัวเสี่ยวเมีย เสี่ยวลูก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มตาข่ายความร่วมมือในกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย เช่น *จุ้มค้าวัวค้าควาย*ที่บ้านคลองเย็นและบ้านโคกล่าม *ตาข่ายกลุ่มปลูกผัก*ที่บ้านภูเกวียน ตาข่ายแบบนี้ จะช่วยดูแลส่งเสริม พัฒนาความรู้ ประสบการณ์ซึ่งกันและกันในการดูแลรักษาปรับปรุงพืชพันธุ์ เลือกใช้วัตถุดิบและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ รวมทั้ง ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาร่วมกันโดยเกิดความเสี่ยงน้อยที่สุด นอกนั้นก็มี*ตาข่ายกลุ่มขายแรงงาน*ซึ่งเกิดจากการดิ้นรนเอาตัวรอดของเครือข่ายคนที่ไปขายแรงงานในพื้นที่ต่าง ๆ หลังฤดูการเก็บเกี่ยวซึ่งปรากฏในเกือบทุกพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัย สำหรับบ้านเลและบ้านตรอกตาชวดในภาคตะวันออกก็มีตาข่ายประเภทต่าง ๆ นอกเหนือจากสถาบันสังคมที่มีความผูกพันทางสังคมแบบเครือญาติอยู่แล้ว ยังมีกลุ่มการพึ่งพากันที่เกิดจากการมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทเดียวกันเช่นที่บ้านตรอกตาชวดมี*ตาข่ายกลุ่มทำอวนปู ตาข่ายกลุ่มลอบหมึก ตาข่ายกลุ่มลอบปู –หอยหวาน ตาข่ายกลุ่มตกปลา – ทำอวนปลา* สมาชิกในตาข่ายความร่วมมือกลุ่มต่าง ๆ นี้จะมีช่วงเวลา เครื่องมือ และวิธีการหากินจากทะเลต่างกัน สมาชิกแต่ละกลุ่มจะทุ่มเทช่วยเหลือกันตั้งแต่การยกเรือออกจากฝั่งจนกระทั่งเอาเรือกลับขึ้นฝั่ง มีการแก้ปัญหาร่วมกันและจัดสรรปันแบ่งผลผลิตกันเกาะเกี่ยวพึ่งพากันในมิติที่หลากหลายฯ และที่หมู่บ้านเลนอกจากมีกลุ่มตาข่ายกิจกรรมเศรษฐกิจที่คล้ายคลึง

กับบ้านตรอกตาชวดแล้ว ยังมี*ตาข่ายกลุ่มทำสวน*ที่มีความร่วมมือความสัมพันธ์ที่คล้ายกับตาข่ายกลุ่มปลูกผักของบ้านภูเกวียน นอกจากนั้นก็มีกลุ่มตาข่ายที่ได้ใช้พื้นที่จอดเรือร่วมกัน เช่น *กลุ่มท่าหัวรถบ้านเล กลุ่มท่าหินขาว กลุ่มก้นอ่าว* เป็นต้น ซึ่งสมาชิกของแต่ละกลุ่มจะช่วยเหลือดูแลเครื่องมือ ช่วยป้องกันภัยพิบัติที่อาจทำความเสียหายมาสู่เรือและเครื่องมือทำมาหากินของพวกพ้องที่จอดเก็บเรือร่วมกัน และส่งผ่านแลกเปลี่ยนข้อมูลของสภาพภูมิอากาศคลื่นลม รวมถึงแหล่งทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ในทะเล ทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลาในการทำกินทั้งยังสามารถช่วยเกื้อกูลกันให้เข้าสู่ระบบตลาดได้ง่ายขึ้น เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่เข้าสู่ระบบตลาดนอกจากจะเกิดขึ้นผ่านการช่วยเหลือร่วมมือของสถาบันทางสังคม แล้วได้ยังเกิดจากศักยภาพเฉพาะตัวอีกหลายคนได้ใช้ประสบการณ์เฉพาะตัวพัฒนาขึ้นเป็นศักยภาพจนสามารถทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจของตนบรรลุเข้าสู่ระบบตลาดได้ราบรื่น เช่น นายฮ้อยหรือพ่อค้าวัว ควาย จากหลายหมู่บ้านที่มีประสบการณ์ความชำนาญในการดูลักษณะวัว ควาย มีความสามารถในการกำหนดราคาตลอดจนเข้าใจสถานการณ์ของตลาดในแต่ละถิ่นอย่างดี ทักษะเฉพาะตัวแบบนี้แสดงถึงลักษณะของความเป็นมืออาชีพ (professional) ที่สร้างวิธีการให้กิจกรรมเศรษฐกิจของตนบรรลุผลในการเข้าสู่ระบบตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความมีประสบการณ์สูงในลักษณะมืออาชีพนี้นอกจากจะช่วยลดความเสี่ยงต่าง ๆ ของการที่จะสูญเสียทรัพยากรไปแล้วยังสามารถทำกำไรจากการค้าขายได้ดีอีกด้วย ซึ่งการทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองประสพความสำเร็จในเส้นทางของระบบตลาดของปัจเจกนี้จะกระจายอยู่ในบางครัวเรือนในทุกหมู่บ้านและในกิจกรรมเศรษฐกิจที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งในกลุ่มเกษตรกรรม เช่น ผัก ผลไม้ หรือหัตถกรรม เช่น การตีมีด การทอผ้า จักสานฯ การช่วยเหลือกันตามวัฒนธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ได้มีประวัติศาสตร์ของการปรับตัวทางจิตวิทยาสังคมของกลุ่มคนและครัวเรือนในแต่ละท้องถิ่นต่อเพื่อนบ้าน ภายใต้การกำกับโดยพลังธรรมชาติและการสร้างหลักประกันในการที่จะบรรลุประโยชน์ให้ง่ายขึ้น สภาวะเช่นนี้เป็นการผนึกพลังทั้งหมดเข้าด้วยกันเพื่อให้ตนเองอยู่รอดบนพื้นฐานของความเป็นปัจเจกและเป็นการผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบแลกเปลี่ยนและการใช้เงินตราควบคู่กันไปตามค่านิยมที่ดำรงอยู่ต่างพื้นที่ตามวัฒนธรรมของสังคมในท้องถิ่นต่าง ๆ จากการประมวลแบบแผนเศรษฐกิจครัวเรือนพื้นที่ทำมาหากินทั้ง 9 หมู่บ้าน ได้พบลักษณะร่วมที่เป็นอัตลักษณ์ (indentity) ของเศรษฐกิจครัวเรือนที่สำคัญดังนี้ คือ

- ***จุดตั้ง***ของพื้นที่ทำกิน ฐานความคิดของการเลือกพื้นที่ทำกินในการก่อตั้งบ้านของทั้ง 9 หมู่บ้าน จะมุ่งเน้นแสวงหาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เหมาะสมกับศักย

ภาพในการผลิตและวัฒนธรรมการบริโภคของตน ซึ่งเขตที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้นทุนธรรมชาติที่สำคัญ เป็นที่พึ่งพิงของครัวเรือน และเป็นฐานที่มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต

เป้าหมาย โดยสภาพพื้นฐานแล้วเศรษฐกิจครัวเรือนมีลักษณะของการดิ้นรนเพื่ออยู่รอดในระยะสั้น ๆ เป้าหมายของการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรโดยทำให้มีความเสี่ยงให้ต่ำที่สุด เพื่อสร้างหลักประกันการบริโภคแก่ครอบครัวหัวใจหลักของวิถีเศรษฐกิจครัวเรือนจึงเป็นเรื่องของการสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ (และเส้นทาง) ทำกินกับการสร้างให้เกิดหลักประกันในการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนของตน

- ***โครงสร้างการผลิต***จะเป็นการผลิตร่วมกันทั้งครอบครัวโดยสภาพครอบครัวเป็นแบบครอบครัวขยายมีการจัดการทางเศรษฐกิจแบบกงสี ครอบครัวจะดำรงอยู่เสมือนเป็นองค์กรการผลิตโดยเป็นผู้กระทำทางเศรษฐกิจที่ควบคุมการกระจายทรัพยากรเทคโนโลยีและกรรมสิทธิ์ของผลผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบแผนของสังคมเครือญาติ ในกระบวนการผลิตจะมีการใช้แรงงานร่วมกันและมีการกระจายแรงงานตามกิจกรรมการผลิตและตามตาข่ายของสถาบันทางสังคม มีการช่วยเหลือ ดูแล และบริโภคร่วมกันในครัวเรือน ขนาดของเศรษฐกิจครัวเรือนจะมีขนาดเล็กแต่มีอิสระ มีพลวัตสูงในการปรับตัวกับสถานการณ์ทางธรรมชาติและโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อการเอาตัวรอด
- ***กลไกพื้นฐาน***ที่กำกับกระบวนระบบของเศรษฐกิจครัวเรือน นอกจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในจุดตั้งภูมิศาสตร์แล้วก็เป็นเรื่องของศักยภาพหรือทุนมนุษย์ของสมาชิกในครัวเรือนที่เคลื่อนตัวอยู่ กรอบของสังคมประเพณี ซึ่งโครงสร้างทางวัฒนธรรมกับจุดตั้งของพื้นที่ทำมาหากินจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน เส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนโดยส่วนใหญ่มักเป็นเศรษฐกิจไม่เป็นทางการแต่มี ปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดได้ตามเวลาและโอกาสของการปรับตัว เช่น กลุ่มการค้าย่อย การขายแรงงาน และกลุ่มที่มุ่งสร้างผลผลิตเข้าสู่ระบบตลาดฯ
- ***วิธีการ***ในเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นลักษณะของการดิ้นรน ปรับตัว เพื่อบรรลุถึงทรัพยากรที่ต้องการ ไม่ได้เป็นการมุ่งเน้นเฉพาะเงินตราตามแบบเศรษฐกิจระบบตลาด หรือไม่ได้มีการผลิตที่อาศัยทุนเงินตราอย่างเข้มข้น *วิธีการสำคัญคือการกระจายแรงงานเพื่อสร้างกิจกรรมตามฤดูกาลและโอกาสที่เหมาะสม* มีการปรับตัว ดิ้นรนและยืดหยุ่นกับโลกแวดล้อมตลอดเวลาซึ่งความสามารถในการยืดหยุ่นปรับตัวกับสถานการณ์ที่ดีนี้ ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนมีเสถียรภาพคงทน สามารถดำรงอยู่คู่เศรษฐกิจแบบอื่น ๆ มาได้อย่างต่อเนื่อง

- ***ทุน***สำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจประจำวันคือ การใช้*ทุนมนุษย์* ได้แก่ แรงงาน และทักษะความรู้ตามประเพณีเศรษฐกิจที่สืบทอดกันมารวมทั้งศักยภาพในการปรับตัวเข้ากับระบบธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกจากนั้นก็มี*ทุนธรรมชาติ*ที่เกิดจากการเลือกจุดตั้งของพื้นที่ทำกิน *ทุนทางสังคม*ซึ่งก่อรูปขึ้นจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ *ทุนเงินตรา*เป็นผลผลิตจากพลวัตของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่มีกับโลกภายนอกและระบบตลาด ซึ่งทุนทั้งหมดนี้มีผลต่อการผลิตและการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งแม้ว่าทุนเงินตรามีสัดส่วนต่อเศรษฐกิจครัวเรือนอย่างจำกัดในปัจจุบัน แต่มีแนวโน้มที่จะขยายความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่อง

จะเห็นว่าตัวตนทางกายภาพของเศรษฐกิจครัวเรือนมีองค์ประกอบสำคัญคือที่ **คน** ในฐานะสมาชิกของแต่ละครัวเรือนซึ่งเป็นประธาน (subject) ผู้กระทำการทางเศรษฐกิจโดยการเลือกพื้นที่ทำมาหากิน และปรับตัวทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ หาของป่า หาปลา ทำสวนผัก สวนผลไม้ ไปจนถึงขายแรงงาน ค้าขาย ฯลฯ โดยอาศัย*ธรรมชาติกับโอกาส*และ*ทุนมนุษย์* สร้างกิจกรรมเศรษฐกิจให้กับครอบครัวตัวเอง ความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะขึ้นอยู่สภาพธรรมชาติที่เป็นโลกแวดล้อมรอบตัวกับศักยภาพของสมาชิกครัวเรือน พลวัตของครัวเรือนจะเคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มก่อตั้งครอบครัว ทำการผลิต และขยายตัวไปตามการเพิ่มขึ้นของประชากรในครัวเรือน ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะทำหน้าที่*ผลิต กระจาย บริโภค* และ*แลกเปลี่ยน*ทรัพยากรต่าง ๆ ที่ครอบครอง โดยจะมีโครงข่ายโยงกันเป็นสถาบันทางสังคมเพื่อพึ่งพากัน วงจรของครัวเรือนจะมีพลวัตเคลื่อนไปตามวัฏจักรทางธรรมชาติการพัฒนาของเศรษฐกิจครัวเรือน กิจกรรมทางเศรษฐกิจมักจะอยู่ในบริบทของเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ ทุนที่สำคัญของเศรษฐกิจครัวเรือนคือ *ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์* และ*ทุนเงินตรา* อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนความอยู่รอดของเศรษฐกิจครัวเรือน

บทที่ 3
กองทุนหมู่บ้าน : สถาบันสินเชื่อกับเศรษฐกิจครัวเรือน

ในบทที่ผ่านมาได้แจกแจงให้เห็นพื้นฐานโครงสร้างเศรษฐกิจเชิงพลวัตของหมู่บ้านทั้ง 9 เพื่อให้เห็นสภาพทางกายภาพ จิตสำนึก และวิถีการขับเคลื่อนของเศรษฐกิจครัวเรือนที่เป็นประธาน (subject) หรือเป็นผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ อันเป็นฐานความเข้าใจที่จะนำสู่การแสวงหาแนวทางวิธีการเพื่อช่วยส่งเสริม และพัฒนาสถานการณ์เศรษฐกิจครัวเรือนให้มีผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงในโลกแวดล้อมของตัวเอง การศึกษาในบทนี้จะเป็นเรื่องของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ และมีบทบาทต่อเศรษฐกิจครัวเรือนในทั้ง 9 หมู่บ้าน ตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน (dual track) ของรัฐฯ ในปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านมีฐานะเป็นกลไกทางสังคมระดับมหภาคที่มีวัตถุประสงค์เชิงนโยบายในการมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจรากหญ้า ซึ่งจะได้กล่าวถึงสถานการณ์ของกองทุนหมู่บ้านในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็นคือ

3.1) การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน:สถานการณ์โดยภาพรวมและการบริหารกองทุน

3.2) จิตสำนึกและพฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนกับกองทุนหมู่บ้าน

3.3) บทสรุปและข้อเสนอว่าด้วยกองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจครัวเรือน

สาระสำคัญในทั้งสามเรื่องจะมีเนื้อหาเชื่อมต่อกับบทที่ 2 ที่ว่าด้วย *หมู่บ้าน : พื้นฐานสังคมเศรษฐกิจกับการเคลื่อนไหวเพื่อเอาตัวรอด* ซึ่งเมื่อจะนำไปสู่การปฏิบัติงานในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นถึงพฤติกรรมของสมาชิกผู้เข้ามาเกี่ยวข้องกับสินเชื่อกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อจะเกิดความกระจ่างชัดต่อเส้นทางที่จะนำไปสู่วิธีปฏิบัติการเพื่อสนับสนุนกองทุนหมู่บ้านให้ดำเนินต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพโดยจะรายงานผลการดำเนินงานไว้ในบทต่อไป

3.1 การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน : สถานการณ์โดยภาพรวม และการบริหารกองทุน

3.1.1 การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน : สถานการณ์โดยภาพรวม

".....การจัดกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายของรัฐบาล ทางอำเภอมาจัดตั้งพัฒนากรอำเภอ หัวหน้าสถานีอนามัย และเจ้าหน้าที่จากอำเภอหลายคนมาประชุมกับชาวบ้านอยู่หลายครั้ง ที่หมู่บ้านก็มีพวกกำนันผู้ใหญ่บ้านและคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือร่วมกันตั้ง..... คณะกรรมการกองทุนมีระเบียบมาให้ เค้าบอกให้ทำคล้าย ๆ แบบนั้น ไม่ได้ให้ลอก ให้ทำให้มันสอดคล้องกับท้องถิ่น....." (ชาวบ้านป่ากล้วย)

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านที่ลงพื้นที่ในแต่ละหมู่บ้านเริ่มต้นในช่วงกลางปี พ.ศ. 2544 มีส่วนราชการในท้องถิ่นระดับอำเภอและตำบลเป็นตัวเชื่อมระหว่างนโยบายของรัฐโดยสำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นหน่วยงานกลางในระดับนโยบายกับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ ขั้นตอนโดยสรุปในทางปฏิบัติของกองทุนหมู่บ้านที่สำคัญมี 2 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนในช่วงของการจัดตั้งกองทุนกับ 2) ขั้นตอนในการบริหารกองทุน ซึ่งการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนอย่างเป็นทางการจะมีรายละเอียดกำหนดไว้ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 ซึ่งเงินของกองทุนฯ จะทำนิติกรรมผ่านธนาคารออมสินหรือกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ไปสู่หมู่บ้านและชุมชน ทั้งนี้แล้วแต่ความสะดวกของแต่ละหมู่บ้าน แนวทางและขั้นตอนการดำเนินงานทั้งหมดก็จะเป็นเหมือน ๆ กันในทุกหมู่บ้าน กรณีตัวอย่างจากบ้านคลองเย็นดังนี้ คือ

"ช่วงเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม พัฒนาชุมชนประจำอำเภอเข้ามาประชุมที่วัดบ้านคลองเย็น ชี้แจงวัตถุประสงค์และความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้าน มีการทำความเข้าใจเรื่องทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การเตรียมความพร้อมในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น มีรายละเอียดเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุนฯ ว่าคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะมีทั้งหมดรวม 15 คน เป็นหญิง 7 คน ชาย 8 คน ต้องเป็นคนที่มีสำเนาทะเบียนบ้าน และอาศัยอยู่ในบ้านมาอย่างน้อยสองปี เป็นคนดี มีประสบการณ์ ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย ไม่เป็นผู้ที่ไม่ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง สส. และ สว. คณะกรรมการชุดนี้เลือกตั้งโดยชาวบ้านในหมู่บ้านจะเข้ามาบริหารกองทุนมีวาระอยู่คราวละ 2 ปี คนหนึ่งอยู่ได้ 2 วาระ บทบาทหน้าที่ที่สำคัญคือ รับสมัครสมาชิก บริหาร ตรวจสอบกองทุน พิจารณาการกู้และทำสัญญา จดบันทึกการประชุม ฯลฯ การจัดประชุมชี้แจง เตรียมการ ทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยพัฒนากรจากอำเภอในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม ได้จัดขึ้นที่วัดบ้านคลองเย็นทั้งหมดรวม 4 ครั้ง

- วันที่ 18 สิงหาคม 2544 ได้จัดประชุมเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนบ้านคลองเย็นขึ้น โดยชาวบ้านเลือกกรรมการทั้งหมด 15 คน จากนั้นคณะกรรมการทั้ง 15 คนก็เลือกตั้งประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก และจัดแบ่งภารกิจกัน

- ช่วงระหว่าง 20 สิงหาคม ถึง 10 กันยายน กรรมการได้ยกร่างกฎระเบียบข้อบังคับของกองทุนขึ้นและจัดประชุมร่วมกับชาวบ้าน หามติข้อตกลงในระเบียบต่าง ๆ ที่ว่าด้วยสถานภาพการเป็นสมาชิกระเบียบการกู้ยืม การพิจารณาการกู้ การค้ำประกันการส่ง

คืน การบริหารจัดการกองทุน และการประเมินติดตามผล ฯลฯ ขณะเดียวกันก็มีการขยายสมาชิกและทำความเข้าใจร่วมกันกับชาวบ้านในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง สำหรับกฎเกณฑ์ในการสมัครสมาชิกและการกู้ยืมของบ้านคลองเย็นที่กำหนดไว้สรุปได้ดังนี้คือ สมาชิกจะต้องมีเงินฝากสัจจะอย่างน้อย 1 หุ้น ๆ ละ 10 บาท แต่ไม่เกิน 5 หุ้น เสียค่าธรรมเนียมแรกเข้า 20 บาท โดยการกู้เงินรายหนึ่งไม่เกิน 20,000 บาท ระยะเวลาส่งคืน 1 ปี ดอกเบี้ยกำหนดเป็น 2 แบบคือ แบบกู้ฉุกเฉินระยะเวลาส่งคืนภายใน 3 เดือน ดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ส่วนการกู้สามัญดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี กำหนดส่งคืนภายใน 1 ปี

- กองทุนหมู่บ้านคลองเย็นได้รับเงินมาดำเนินการเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544 ภายใต้การบริหารของคณะกรรมการกองทุนชุดแรกประกอบด้วย

นายเสวย	*ศรีโยธา*	*ประธาน*
นายประเดช	*ทายัง*	*รองประธาน*
นายวันที	*พันธศรี*	*เลขานุการ*
นายนิรัตน์	*กาล้อม*	*เหรัญญิก*
นางดวงใจ	*ดวงแก้ว*	*ประชาสัมพันธ์*

และกรรมการกองทุนคนอื่นๆอีก 10 คน

มีการปล่อยกู้ครั้งแรกให้กับสมาชิก 60 คน เป็นกลุ่มที่กู้สามัญจำนวน 970,000 บาท และกู้ฉุกเฉิน 27,000 บาท”

การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านของบ้านคลองเย็นที่ยกขึ้นเป็นตัวอย่างนี้มีสภาพเหมือนกับอีก 8 หมู่บ้านที่ไม่ได้นำรายละเอียดมากล่าว เพียงแต่อาจมีช่วงเวลาในการจัดตั้งหรือมีปัญหาปลีกย่อยเท่านั้นที่แตกต่างไป แต่ทุกหมู่บ้านก็ได้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านของตัวเองได้ในที่สุดช่วงก่อตั้งกองทุนฯ พัฒนาการอำเภอจะมีบทบาทสูงในการทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยเฉพาะการชี้แจงกระบวนการในการจัดตั้งกองทุนและการเตรียมการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนฯ ส่วนใหญ่แต่ละหมู่บ้านจะถือปฏิบัติตามระเบียบกองทุนฯ ที่กำหนดไว้เป็นหลัก สถานการณ์การเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่มีขึ้นในทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยทั่วไปชาวบ้านมักจะใช้เกณฑ์ตัดสินใจเลือกกรรมการโดยอาศัยฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือรู้จักสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน หรืออยู่ในเส้นทางอาชีพ

เดียวกัน ดังผลการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ปรากฏในบ้านโคกล่าม บ้านภูเกวียน บ้านคลองเย็น บ้านทุ่งฝากปลา บ้านเลและบ้านตรอกตาชวด ส่วนบ้านขนอนและบ้านแดงได้เลือกกลุ่มผู้นำที่ปกครองหมู่บ้านอยู่เป็นกรรมการกองทุน หมู่บ้านที่มีปัญหาหลังการเลือกกรรมการกองทุนฯ คือบ้านแดงกับบ้านภูเกวียน ผู้ใหญ่บ้านแดงซึ่งเป็นประธานกองทุนฯ ถูกเปลี่ยนออกไป เมื่อชาวบ้านได้เรียกร้องให้มีการจัดเลือกตั้งประธานขึ้นใหม่ ส่วนบ้านภูเกวียนกลุ่มผู้นำหมู่บ้านอาศัยอำนาจในการปกครองที่มีอยู่ และระบบเครือญาติที่กระจายตัวอยู่ในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการอุปถัมภ์ประโยชน์แก่หมู่พวกมายาวนาน ทำให้กลุ่มตนได้รับการเลือกเป็นกรรมการกองทุนฯ ซึ่งกลุ่มที่ไม่ได้เป็นเครือญาติ หรือไม่ได้เป็นพรรคพวกกับกลุ่มผู้นำไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการ กองทุนหมู่บ้านภูเกวียนจึงอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกลุ่มผู้นำที่ปกครองหมู่บ้านอยู่ แต่เมื่อการดำเนินงานล่วงเข้าปีที่ 2 กรรมการ 6 คนได้ลาออกและไม่มีใครสมัครเข้าไปอีก กรรมการกองทุนหมู่บ้านภูเกวียนจึงเหลือเพียง 9 คนเท่านั้น ชาวบ้านสะท้อนถึงสภาพการบริหารกองทุนบ้านภูเกวียนว่า "....*มีแต่พวกเพิ่นทั้งนั้น หมู่ญาติเพิ่นดูแลแจกจ่ายประโยชน์ในหมู่เพิ่น ร้องไปที่อำเภอหรือที่ใดก็คือเก่า บ่มีไผสนใจ...*" ส่วนการเลือกกรรมการกองทุนที่บ้านป่ากล้วยกลับมีสถานการณ์ตรงกันข้าม เพราะป่ากล้วยเป็นหมู่บ้านที่ไม่มีผู้ใดสมัครใจมาเป็นกรรมการ จึงต้องใช้วิธีให้ชาวบ้านส่งตัวแทนจากแต่ละคุ้มเข้ามาเป็นกรรมการร่วมกัน "*กรรมการที่ได้มาไม่มีใครสมัครซักคน เป็นการเสนอจากไทบ้าน เป็นตัวแทนจากคุ้ม ๆ ละสองราย รวมสิบห้าคนแล้วกรรมการไปเลือกกันเอง ใครเป็นเลขาเป็นประธาน*" โดยพื้นฐานแล้วชาวบ้านป่ากล้วยมีความสามัคคีสูงและภูมิทำเลที่ทำกินของบ้านก็มีความอุดมสมบูรณ์ ความกระตือรือร้นต่อกองทุนหมู่บ้านจึงไม่สูงเหมือนบ้านอื่น ๆ ผู้เฒ่าของ หมู่บ้านสะท้อนถึงจุดยืนที่ไม่ดิ้นรนที่จะตั้งกองทุนหมู่บ้านว่า

> "*บ้านเราให้โอกาสกัน หนี้นับเป็นโอกาสให้ชีวิตเขาดีขึ้น ต้องใช้โอกาสให้ดีที่สุด เวลาตัดสินใจเป็นหนี้ต้องมั่นใจจริง ๆ ว่าชีวิตต้องดีขึ้น ถ้าหาคืนไม่ทันก็อับอายขายหน้า พ่อคิดว่าบ้านเราไม่มีกองทุนหมู่บ้าน บ้านเราก็ไม่ได้ล้มเหลว เพราะชีวิตไม่ได้แย่ลง คนที่ยืมก็อาจไม่ได้ดีขึ้น พ่อไม่คิดว่าแบ่งเงินล้านกันผู้ละสามสี่พันจนหมดแบบบางบ้านคือความสำเร็จ เงินบ้านเราหาได้ง่าย หาปูปลาหาเห็ดไปตลาดลุมพุกอยู่ทุกวัน คนบ้านเรารู้อยู่แล้วว่าหนี้คืออะไร บ้านเราเคยมีกองทุนอื่นมาแล้ว*" *(ชาวบ้านป่ากล้วย)*

นัยจากคำพูดของผู้เฒ่าบ้านป่ากล้วยนี้สอดคล้องกับความเห็นของคนอื่น ๆ อีกมากในหมู่บ้าน อันถือเป็นทัศนะกระแสหลักที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านป่ากล้วยซึ่ง

ได้เฉยเมยต่อการกระตุ้นของเจ้าหน้าที่จากอำเภอตลอดมา อย่างไรก็ดีปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านป่ากล้วยก็ได้ตั้งขึ้นโดยมีสมาชิก 58 คนแต่มีการกู้ยืมไม่มากนัก มีนายจันทร์ศรี แสงกล้าเป็นประธาน นายบุญกอง แสงกล้าเป็นเหรัญญิกฯ มาจนถึงปัจจุบัน สำหรับสถานการณ์การเลือกกรรมการกองทุนที่ต่างไปจากหมู่บ้านอื่นอีกแห่งหนึ่งคือบ้านตรอกตาชวด หมู่บ้านนี้ใช้วิธีให้แต่ละกลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน ส่งตัวแทนเข้ามาร่วมเป็นกรรมการกองทุน ทำให้กรรมการกองทุนหมู่บ้านตรอกตาชวด มีตัวแทนมาจากทุกสาขาอาชีพของหมู่บ้าน ตั้งแต่กลุ่มทำอวนปลา ลอบหมึก อวนปู ทำสวน จนถึงกลุ่มที่ค้าขายฯ นับเป็นการจัดการก่อตั้งกองทุนอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหลังจากที่ทุกหมู่บ้านมีการทำความเข้าใจพื้นฐาน มีการเลือกคณะกรรมการ และมีการจัดทำระเบียบบริหารกองทุนหมู่บ้านแล้ว แต่ละหมู่บ้านก็เริ่มกิจกรรมตามที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งช่วงเวลาการก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านของ 9 หมู่บ้าน ได้จัดตั้งขึ้นตามความพร้อมของแต่ละหมู่บ้านดังนี้ คือ

บ้านป่ากล้วย	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	22 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านขนอน	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	24 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านเล	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	24 มิถุนายน พ.ศ. 2544
บ้านแดง	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	15 สิงหาคม พ.ศ. 2544
บ้านภูเกวียน	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	23 กรกฎาคม พ.ศ. 2545
บ้านโคกล่าม	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	23 กรกฎาคม พ.ศ. 2544
บ้านคลองเย็น	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	18 สิงหาคม พ.ศ. 2544
บ้านตรอกตาชวด	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	30 มกราคม พ.ศ. 2545
บ้านทุ่งฝากปลา	วันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	7 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

การเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนจะต้องเรียกประชุมหัวหน้าครัวเรือนให้ได้อย่างน้อย 3 ใน 4 ของจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้าน

หลังการจัดตั้งราวหนึ่งเดือนโดยเฉลี่ย แต่ละหมู่บ้านก็จะได้รับทุนดำเนินกิจกรรมบ้านละหนึ่งล้านบาทเพื่อมาบริหารตามแผนที่วางไว้ กิจกรรมหลักก็คือการกระจายเงินกอง

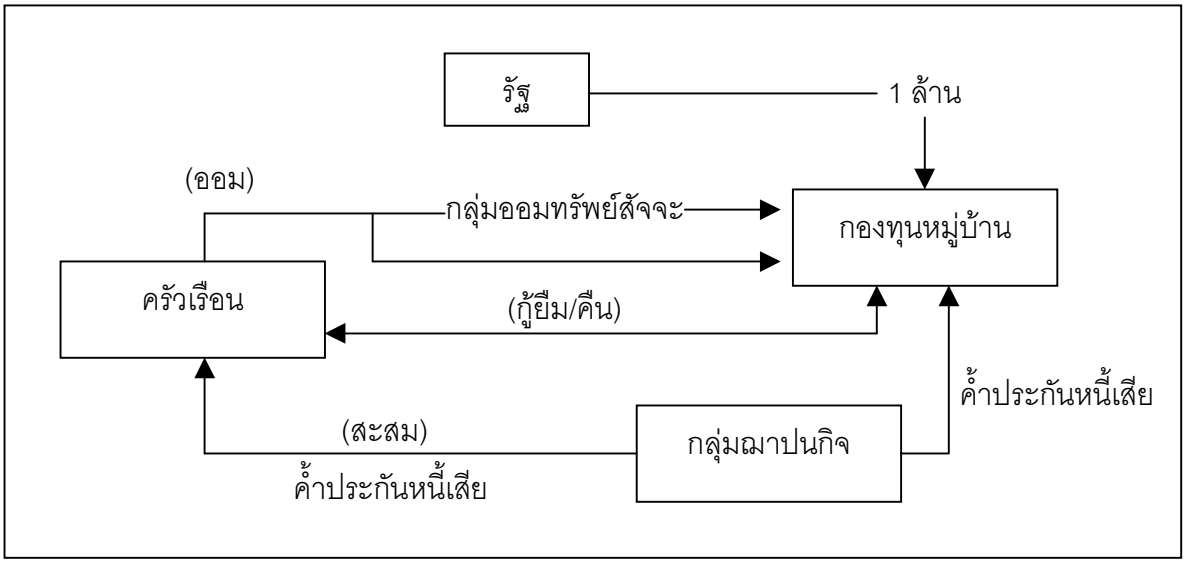
ทุนให้สมาชิกกู้ยืมตามกรอบข้อตกลงของหมู่บ้านที่กำหนดขึ้น ภายใต้ระเบียบที่กำหนดมาจากส่วนกลาง กล่าวคือในการกู้ยืมจะมีระยะเวลาการชำระเงินกู้คืนภายใน 1 ปี คิดอัตราดอกเบี้ยตามที่ระเบียบกองทุนฯ กลางกำหนดไว้คือไม่เกินร้อยละ 0.5 ต่อเดือน ในการยกร่างระเบียบของบ้านป่ากล้วยได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 1 ต่อเดือน ทำให้ขัดกับระเบียบกลางที่ตั้งไว้ จึงได้ทำการยกเลิกข้อกำหนดที่ร่างขึ้นโดยเปลี่ยนแปลงใหม่ให้เป็นไปตามข้อบังคับที่ส่วนกลางได้ตั้งไว้

3.1.2 การจัดการบริหารกองทุนหมู่บ้าน

โดยทั่วไปทั้ง 9 หมู่บ้าน มีประสบการณ์การบริหารกองทุนมาก่อนแล้ว จากบทเรียนของภาครัฐที่กรมพัฒนาชุมชนเคยจัดทำในรูปของกองทุนออมทรัพย์สัจจะ หรือการดำเนินงานของมหาดไทยในรูปกองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน(กขคจ.) หรือจากหลาย ๆ โครงการของกระทรวงเกษตรฯ หรือจากประสบการณ์ในกิจกรรมที่ทำกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และประสบการณ์ที่บางหมู่บ้านได้เคยทำงานร่วมกับองค์กรภาคเอกชน เช่น บ้านแดงได้เคยร่วมงานกับองค์กรเอกชนในรูปของการพัฒนาหมู่บ้านภายใต้การสนับสนุนของกองทุนสิ่งแวดล้อม หรือบ้านคลองเย็นที่เคยมีประสบการณ์จากกองทุนฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชนขององค์การแพลนประเทศไทย ฯลฯ นับตั้งแต่ปี 2525 ที่รัฐฯ มีนโยบายพัฒนาชนบทที่ปฏิบัติการตรงในระดับหมู่บ้านเป็นต้นมา กิจกรรมการพัฒนาหลากหลายรูปแบบที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้านได้สร้างประสบการณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นกองทุนหมู่บ้านหรือกองทุนเงินล้านจึงไม่ใช่สถาบันสินเชื่อหรือกลไกทางสังคมที่แปลกประหลาดสำหรับชาวบ้าน จากประสบการณ์ของหมู่บ้านเช่นนี้ในเบื้องต้นน่าจะอนุมานได้พื้นฐานเช่นนี้ว่าสถานการณ์ในด้านลึกแล้วการจัดการบริหารกองทุนหมู่บ้านจะถดถอยหรือก้าวหน้าจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขภายในของสังคมหมู่บ้านเป็นสำคัญ ตัวอย่างกรณีที่ผู้นำหมู่บ้านมีอิทธิพลและแข็งแกร่งกว่าลูกบ้าน เช่น บ้านภูเกวียน ทิศทางของกองทุนหมู่บ้านก็จะถูกกำหนดและครอบงำโดยกลุ่มผู้นำ ซึ่งทำให้การกระจายประโยชน์ไปตกอยู่กับสมาชิกเฉพาะกลุ่มเฉพาะตัว การบริหารจัดการกองทุนขาดความโปร่งใส ไม่สามารถนำสู่การค้ำยันหรือการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าให้เข้มแข็งตามที่กองทุนตั้งวัตถุประสงค์ไว้ หรือในกรณีหมู่บ้านป่ากล้วยที่ชาวบ้านมีความสามัคคีภายในมีความเป็นตัวของตัวเองสูง แต่การก่อตั้งกองทุนช่วงแรกเกิดความขัดแย้งทางความคิดและการปฏิบัติกับเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่ในพื้นที่ โดยเจ้าหน้าที่เข้าใจทิศทางความสำเร็จของกองทุนตามมิติความคิดแบบราชการที่เพียงให้มีการจัดตั้งกองทุนขึ้นให้ได้ในหมู่บ้านและ มีการกู้-ยืม มีการใช้เงินล้านที่ส่วนกลางส่งมาให้ ขณะที่ชาวบ้านกลับมี

ความรอบคอบระมัดระวังกว่าเพราะตัวเองจะต้องเป็นผู้รับผลกระทบโดยตรง ซึ่งกรอบความคิดและแนวทางการปฏิบัติงานดังกล่าวได้สร้างความกดดันต่อชาวบ้านในเชิงจิตวิทยาทางการเมืองและสร้างทัศนคติที่ไม่ค่อยดีในการให้ความร่วมมือกับราชการ แต่ในที่สุดกองทุนฯ ก็จัดตั้งขึ้นได้หลังจากที่ได้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้นแล้ว เมื่อศึกษาแนวทางของกองทุนหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านพบว่าการบริหารกองทุนของทั้ง 9 หมู่บ้านได้ยึดเอาระเบียบที่กองทุนหมู่บ้านส่วนกลางกำหนดไว้มาใช้เป็นแนวทางการบริหาร โดยมีโครงสร้างการจัดการที่อาจกล่าวได้ว่าเกิดจากประสบการณ์ที่เคยได้สัมพันธ์กู้ยืมเงินกับ ธกส. ซึ่งมีเค้าโครงโดยพื้นฐานที่เหมือน ๆ กันในทั้ง 9 หมู่บ้าน ดังนี้

โครงสร้างการจัดการกองทุนหมู่บ้าน (ในแง่ของการประกันความเสี่ยงของกองทุน)

ภายใต้โครงสร้างการจัดการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกแต่ละคนหรือครัวเรือนจะออมเงินผ่านกลุ่มออมทรัพย์สัจจะหรือกลุ่มกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีชื่อต่างกันไปแต่มีกิจกรรมเหมือนกันคือการออมทรัพย์ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มพัฒนาอาชีพ ฯลฯ เมื่อมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะแปรรูปกลุ่มที่มีการออมทรัพย์มาเป็นกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้รัฐสนับสนุนเงินหนึ่งล้านบาทมาให้เมื่อได้รับเงินแล้วก็จะปล่อยกู้แก่สมาชิก ขณะเดียวกันแต่ละหมู่บ้านก็จะมีกลุ่มฌาปนกิจของตัวเองที่ได้ดำเนินการต่อเนื่องมาก่อนหน้ากองทุนหมู่บ้าน การดำเนินงานของกลุ่มฌาปนกิจสมาชิกจะมีการสะสมทุนและมีการเรียกเก็บเงินตามข้อตกลงเมื่อมีสมาชิกของกองทุนฌาปนกิจเสียชีวิต ซึ่งเงินที่ได้มาก็จะนำไปให้แก่ครอบครัวสมาชิกผู้เสียชีวิตแต่หากผู้เสียชีวิตมีหนี้สินอยู่กับกองทุนฯ เงินก็จะถูกหักไปชดใช้กองทุนฯก่อนแล้วนำส่วนที่เหลือคืนให้กับครอบครัวนั้นไป กองทุนฌาปนกิจจึงมีบทบาทเสมือนกองทุนค้ำประกันหนี้ของชาวบ้านไปโดยปริยาย ซึ่งโครงสร้างการจัดการบริหารองค์กรลักษณะนี้เป็นเหมือนกันหมด แต่รายละเอียดเฉพาะต่างกันไปในแต่ละหมู่

บ้านอาทิเช่น บ้านเลได้แยกกิจกรรมกองทุนต่าง ๆ ที่มีการกู้ยืมแต่ละกองทุนออกจากกันเป็นอิสระ ปัจจุบันบ้านเลจึงมีกองทุนอยู่ 3 กองทุน ในหมู่บ้าน คือ 1) กองทุนสัจจะออมทรัพย์ 2) กองทุนหมู่บ้าน (เงินล้าน) 3) กองทุนฌาปนกิจ เป็นต้น ส่วนเรื่องระเบียบการกู้ยืมของแต่ละหมู่บ้านนอกจากจะใช้ระเบียบกองทุนจากส่วนกลางเป็นฐานแล้ว หมู่บ้านต่าง ๆ ก็จะมีข้อกำหนดปลีกย่อยต่างกันออกไปเช่น

➢ บ้านป่ากล้วย ได้กำหนดการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านเป็น 3 กลุ่มคือ 1) เงินกู้เพื่อพัฒนาอาชีพ กู้ได้ไม่เกินรายละ 50,000 บาท 2) เงินกู้เพื่อการสร้างงาน กู้ได้ไม่เกินรายละ 50,000 บาท และ 3) เงินกู้บรรเทาเหตุฉุกเฉิน กู้ได้ไม่เกินรายละ 10,000 บาท

➢ บ้านคลองเย็น บ้านโคกล่าม บ้านภูเกวียน บ้านตรอกตาชวด แบ่งเงินออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กองทุนเงินกู้สามัญหรือกู้เพิ่มพัฒนาอาชีพ รายหนึ่งกู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาท ส่งคืนพร้อมดอกเบี้ย (ร้อยละ 6 ต่อปี) ภายใน 1 ปี สูงสุดไม่เกิน 50,000 บาท 2) กองทุนเงินกู้ฉุกเฉินหรือเงินกู้สัจจะ รายหนึ่งกู้ได้ไม่เกิน 3,000 บาท และส่งคืนพร้อมดอกเบี้ย (ร้อยละ 1-3 บาทต่อเดือน) ภายใน 3 เดือน

➢ บ้านแดงมีเงินกู้สามัญเพียงประเภทเดียว ทั้งนี้การขอกู้เงินจากกองทุนมีกฎระเบียบทั่วไปที่เหมือนกันคือ 1) เป็นสมาชิกของกองทุนโดยถือหุ้นอย่างน้อย 1 หุ้น แต่ไม่เกิน 100 หุ้น และมีการฝากเงินสัจจะ 2) สมาชิกต้องเป็นคนที่มีสำเนาทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 6 เดือนก่อนการจัดตั้งกองทุนหรือไม่น้อยกว่า 2 ปี 3) มีผู้ค้ำประกันเงินกู้อย่างน้อย 1-3 คน (1 คนค้ำได้ไม่เกิน 3 คน) 4) ผู้กู้ต้องเสนอโครงการใช้เงินมายังคณะกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณา 5) ผู้กู้ต้องมีบัญชีเงินฝากในสถาบันการเงินที่กรรมการกำหนด 6) เป็นผู้มีความอดทนเสียสละและเห็นแก่ประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ

ฯ ล ฯ

การทำนิติกรรมผ่านธนาคารมีบ้านคลองเย็นหมู่บ้านเดียวที่ดำเนินการผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ส่วนอีก 8 หมู่บ้านที่เหลือใช้ธนาคารออมสิน การกู้ยืมที่สำรวจจากรอบในการกู้ยืมรอบแรกใน 7 หมู่บ้านจากสมาชิก 693 คน พบว่าเงินกู้ถูกนำไปใช้กระจายอยู่ในกิจกรรมเศรษฐกิจต่าง ๆ ดังนี้คือ

- การปศุสัตว์ ร้อยละ 49.93
- การประมง ร้อยละ 9.09
- การค้าและบริการ ร้อยละ 22.94
- หัตถกรรม ร้อยละ 2.74
- การเกษตรปลูกพืช ร้อยละ 13.72
- อื่น ๆ ร้อยละ 1.58

ในการกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มวงเงินที่มีการกู้ยืมไปทำกิจกรรมเศรษฐกิจในระยะเวลาหนึ่งปีที่ใช้กันมากที่สุด คือ กลุ่มที่ใช้วงเงินระหว่าง 15,000 – 20,000 บาท/คน/ปี ในการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจจากการกู้ยืมกองทุนหมู่บ้านพบว่าหมู่บ้านอีสาน

เป็นกลุ่มที่กู้ไปใช้ในกิจกรรมปศุสัตว์มากที่สุด รองลงไปก็เป็นการปลูกพืช ส่วนใหญ่เป็นพืชระยะสั้น เช่น ผักและพืชไร่ เช่น อ้อย ส่วนการทำสวนจะอยู่ในหมู่บ้านภาคตะวันออกกับภาคใต้ สำหรับกิจกรรมด้านการค้าและบริการจะกระจุกตัวอยู่ในหมู่บ้านภาคตะวันออกมากที่สุด เช่นเดียวกับกิจกรรมด้านการประมง ส่วนกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ ก็จะกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละกิจกรรมมีสถานการณ์โดยสรุปดังนี้

- กลุ่มกิจกรรมปศุสัตว์ โดยหลักแล้วเป็นการกู้ยืมไปซื้อวัวควายมาเลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ จะมีการเลี้ยงสัตว์อื่นบ้างแต่ไม่มากนัก ที่สำรวจพบก็มี การเลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด เลี้ยงหมู เลี้ยงปลาดุก ซึ่งกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในเกือบทุกหมู่บ้าน บ้านละไม่เกิน 5 ราย ส่วนการเลี้ยงวัวควายกระจายอยู่มากในทุกหมู่บ้านๆ ที่กู้ไปทำกิจกรรมนี้กันอย่างหนาแน่นได้แก่บ้านแดงสูงถึงร้อยละ 89 บ้านโคกล่ามร้อยละ 79 บ้านคลองเย็นร้อยละ 70 และบ้านภูเกวียนร้อยละ 47

- กลุ่มกิจกรรมการค้าและบริการ กิจกรรมกลุ่มนี้ได้แก่ ร้านขายของชำ ร้านอาหาร หรือร้านขายผลผลิตที่แปรรูปจากชุมชน เช่น กะปิ น้ำปลา ปลาแห้ง เป็นต้น แผงขายผลไม้ ร้านเสริมสวย ร้านตัดเสื้อ ค้าขายเร่แบบรถเข็นและขับรถรับจ้าง การกู้เงินไปทำกิจกรรมด้านนี้กระจุกตัวอยู่สูงใน 2 หมู่บ้านภาคตะวันออก คือ บ้านเลร้อยละ 38 และบ้านตรอกตาชวด ร้อยละ 37 ส่วนในภาคอีสานมีอยู่บ้านเดียวที่สูงที่สุดคือ บ้านป่ากล้วยมีจำนวนร้อยละ 50 ส่วนหมู่บ้านอื่น ๆ ก็มีกระจายกันไปในจำนวนที่ไม่สูงนัก

- กลุ่มกิจกรรมการเกษตรปลูกพืชนอกจากจะมีการปลูกพืชผักระยะสั้นตามฤดูกาลแล้วยังมี การทำไร่อ้อย ไร่มัน และการทำสวนผลไม้ ได้แก่ สวนมะม่วง เงาะ ลองกอง ทุเรียน มังคุด สวนยาง สะตอ และสวนผสม การกู้ยืมในกิจกรรมนี้กระจายตัวอยู่ทั่วไป แต่ที่เด่นชัดที่สุดอยู่ที่บ้านเลร้อยละ 38 ซึ่งส่วนใหญ่สมาชิกกู้ไปทำสวนผลไม้ นอกนั้นก็ปรากฏอยู่ที่บ้านภูเกวียนร้อยละ 22 สมาชิกกู้ไปปลูกผัก และทำไร่บางส่วน บ้านคลองเย็นร้อยละ 12 ในกิจกรรมเดียวกับบ้านภูเกวียน และอีกกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนมากอยู่ที่บ้านทุ่งฝากปลา (ซึ่งไม่ได้แสดงจำนวนที่ชัดเจนไว้)

- กลุ่มกิจกรรมการประมง ได้แก่กิจกรรมประเภทการจับกุ้ง หอย ปู ปลา เงินกู้ส่วนใหญ่สมาชิกจะนำไปใช้ในการซื้ออุปกรณ์และสร้างเครื่องมือประมงประเภทแห อวน ลอบ ซ่อมเรือ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในการประมง เช่น น้ำมัน ของใช้เบ็ดเตล็ดฯ การกู้ทำกิจกรรมประมงที่เด่นชัดอยู่ที่บ้านตรอกตาชวดร้อยละ 44 บ้านเลและบ้านภูเกวียนร้อยละ 8 เท่ากัน นอกนั้นก็มีจำนวนมาก กระจายอยู่ในหมู่บ้านอื่น ๆ ประปรายทั่วไป

- กลุ่มกิจกรรมหัตถกรรมประเภทของกิจกรรมนี้มี ทอผ้า จักสาน ทำดอกไม้ประดิษฐ์ และทำริบบิ้น กระจายตัวอยู่ใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านภูเกวียน ร้อยละ 9 บ้านคลองเย็นร้อยละ 8 และบ้านตรอกตาชวดร้อยละ 2 ที่บ้านคลองเย็นมีกิจกรรมการตีมีดที่ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในหมู่บ้านโดยอาศัยเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน

- กิจกรรมอื่น ๆ มีอยู่ 2 อย่างคือ การลงทุนในธุรกิจรถไถมี 1 ราย และทำเหล้าสาโท 1 ราย ทั้งสองกิจกรรมนี้ปรากฏอยู่ในบ้านป่ากล้วย ส่วนสถานการณ์ในหมู่บ้านทุ่งฝากปลากับบ้านขนอน กิจกรรมจากการกู้เงินก็จะมีการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในอัตราเฉลี่ยที่ใกล้เคียงกัน แต่บ้านทุ่งฝากปลาจะเน้นเรื่องการทำสวน ส่วนบ้านขนอนจะคล้ายกับบ้านภูเกวียน ซึ่งทั้ง 2 หมู่บ้านนี้ไม่ได้ระบุตัวเลขที่ชัดเจนในการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดจากการกู้เงินกองทุน

หากจะพิจารณาการกระจายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจเฉพาะเจาะจงในแต่ละหมู่บ้านจะเห็นภาพที่คละเคล้ากันไปโดยแต่ละหมู่บ้านจะมีกิจกรรมหลักที่สมาชิกสนใจกู้ยืมเงินไปลงทุนหรือไปเสริมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ ก็จะมีจำนวนไม่มาก ดังสถานการณ์ตัวอย่างใน 4 หมู่บ้านคือ

➢ บ้านภูเกวียน มีสมาชิกทั้งสิ้น 101 ราย มีผู้กู้เงินกองทุน 64 ราย เงินกู้ระยะเวลา 1 ปีมีการกู้เฉลี่ยรายละ 20,000 บาท สมาชิกได้นำเงินที่กู้กระจายไปทำกิจกรรมด้านปศุสัตว์ 47% เกษตรกรรมปลูกผักและพืชไร่ 22% การค้า 14% ประมง 5% หัตถกรรมทอผ้า 9% ส่วนที่เหลือนำไปใช้จ่ายในครัวเรือน ในรอบการชำระเงินคืนรอบแรกหมู่บ้านได้ประสบปัญหาน้ำท่วมรุนแรงในช่วงปีที่กู้ กิจกรรมเศรษฐกิจได้รับความเสียหาย ครัวเรือนสมาชิกที่กู้ไปส่วนมากไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนกองทุนได้ ทางคณะกรรมการกองทุนจึงมีมติให้ชำระคืนเท่าที่สามารถจะคืนได้ พร้อมดอกเบี้ยก่อนครบกำหนด และโอนเงินกู้ค้างชำระมาเป็นเงินกู้ใหม่ในรอบการกู้ต่อไป คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านคนสำคัญประกอบด้วย นายทองพจน์ ดอกคำ เป็นประธานนายก นายกุหลาบ อุทธา เป็นรองประธาน นาง

สายฝน พูลอ่อน เป็นเลขา นางศรีอุลัย จ้ำมา เป็นเหรัญญิก และกรรมการคนอื่น ๆ อีก 11 คน

➢ บ้านคลองเย็น มีสมาชิกทั้งสิ้น 102 ราย สมาชิกกู้เงินกองทุนทั้งสิ้น60 ราย โดยส่วนใหญ่ใช้เพื่อลงทุนในการทำปศุสัตว์ คือการเลี้ยงวัว เลี้ยงกระบือ คิดเป็น 70% เพื่อการเกษตร เช่น ปลูกผัก ทำไร่ 12% ทำประมง 3% เพื่อการค้าขายและบริการ 7% และอื่น ๆ เช่น ทอผ้า 8% โดยเป็นการกู้ไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนไว้ในการยื่นขอกู้ต่อกรรมการฯ เพียง 30 % หรือประมาณ 15-18 คนเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากมีผู้กู้ (9 ราย) เห็นว่าการเขียนโครงการซื้อโคหรือกระบือไม่ยุ่งยากเมื่อเทียบกับการเขียนเพื่อทำโครงการทางการเกษตรหรือทอผ้าและได้เงินมากกว่าจึงได้เขียนขอกู้เพื่อการดังกล่าวทั้งที่นำเงินมาทำการเกษตร และส่วนหนึ่งไปหมุนเวียนทอผ้า บางส่วนที่ยากจนนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน หรือสมทบทุนเป็นค่าเดินทางไปทำงานต่างประเทศ อย่างไรก็ตามทุกคนสามารถหาเงินมาคืนได้ตามกำหนด (เงินที่นำมาคืนส่วนใหญ่ได้มาจากการทอผ้าของแม่บ้าน กลุ่มทอผ้าบ้านคลองเย็นมีพัฒนาการมานานมีความเข้มแข็งและสามารถทำเงินให้กับครัวเรือนได้สูงและต่อเนื่องด้วย)

➢ บ้านเล มีสมาชิกทั้งสิ้น 136 ราย แยกเป็นสมาชิกกองทุนออมทรัพย์ 86 ราย กองทุนหมู่บ้าน 50 ราย โดยการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านสามารถปล่อยกู้หมดกองทุนภายในเดือนพฤษภาคม 2545 โดยแบ่งให้สมาชิกผู้มีความประสงค์จะกู้เงิน กู้สามัญระยะเวลา 1ปี รายละ20,000 บาทเท่ากันเป็นการกู้เพื่อการค้าขายและบริการคิดเป็น 38% กู้เพื่อการเกษตร 38% กู้เพื่อทำปศุสัตว์ (เลี้ยงโค สุกร เป็ด) 16% และกู้เพื่อทำการประมง 8% จากการติดตามดูกิจกรรมที่กู้ไปพบว่าสมาชิกผู้กู้นำไปใช้ตามโครงการที่เสนอมาเกือบ 100% มีเพียงรายเดียวเท่านั้นที่นำเงินกู้ไปใช้จ่ายในครอบครัวไม่ตรงตามวัตถุประสงค์

➢ บ้านโคกล่าม มีสมาชิกทั้งสิ้น 71 ราย มีสมาชิกขอกู้เงินกองทุนทั้งสิ้น 38 ราย โดยส่วนใหญ่ใช้เพื่อลงทุนในการทำปศุสัตว์ คือการเลี้ยงวัว เลี้ยงกระบือ คิดเป็น 79% และเพื่อการค้าขายและบริการ 11% เป็นการกู้โดยผู้กู้นำไปใช้ตามโครงการที่เสนอมาเกือบทั้งหมดมีเพียงบางรายเท่านั้นที่มีความจำเป็นในการใช้จ่ายในครัวเรือน กิจกรรมที่ทำจึงเป็นไปตามที่สมาชิกได้ระบุไว้ในการยื่นกู้กับกรรมการของกองทุนของหมู่บ้าน

สำหรับอีกกรณีหนึ่งคือสถานการณ์กองทุนของบ้านป่ากล้วยที่ทางราชการมีความกังวลเนื่องจากสมาชิกกองทุ[illegible]หมู่

นักวิจัยในส่วนของการวิจัยเชิงปฏิบัติ

แรก

การ

ตารางสรุปการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านป่ากล้วย[6]

วันที่กู้	ชื่อผู้กู้	จำนวนเงินกู้ (บาท)	กิจกรรมที่ขอกู้
14 ตุลาคม 2544	1) นายจันทร์ศรี ส. 2) นายเคน ส. 3) นายมี ส. 4) นายภานุมาศ ก.	50,000 40,000 20,000 50,000	ค้าขาย ธุรกิจขายเสื้อผ้า ค้าขาย เลี้ยงไก่เนื้อ
3 พฤศจิกายน 2544	1) นายสมดี ส. 2) นายฉันท์ ส. 3) นางปัญจพร ส.	40,000 20,000 30,000	กิจการรถไถ ขยายพันธุ์กระบือ ร้านเสริมสวย
20 มีนาคม 2545	นายแสง ข.	50,000	ซื้อ-ขายวัว
28 มีนาคม 2545	นายนิยม จ.	20,000	ซื้อ-ขายวัว
31 มีนาคม 2545	นายบุญกอง ส.	50,000	ธุรกิจสุราพื้นบ้าน
1 พฤษภาคม 2545	1) นางสวี ส. 2) นายผา จ.	30,000 10,000	ค้าขาย -
16 พฤษภาคม 2545	นายมี ส. (คืนเงินกู้เก่า 20,700 และขอกู้ใหม่)	50,000	ค้าขาย
5 มิถุนายน 2545	นายสมปอง ส.	20,000	ซื้ออสังหาริมทรัพย์
2 ตุลาคม 2545	1) นายทองใบ ต. 2) นายวิฑูรย์ ต. 3) นายไพฑูรย์ ส. 4) นางสมาน ศ.	50,000 20,000 20,000 20,000	ค้าขาย-บริการ ขยายพันธุ์กระบือ ขยายพันธุ์กระบือ ค้าขาย

วงเงินที่ปล่อยกู้ในรอบปีรวมทั้งหมด 590,000 บาท โดยมีสมาชิก 1 คน กู้รอบ 2 เนื่องจากได้นำเงินกู้รอบแรกมาส่งก่อนกำหนดพร้อมดอกเบี้ย 20,700 บาท และขอกู้ในรอบ 2 วงเงิน 50,000 บาท ประธานกองทุนหมู่บ้านป่ากล้วย (ผู้ซึ่งชาวบ้านได้ขอให้มาเป็นประธาน) ได้กล่าวถึงสถานการณ์กองทุนหมู่บ้านป่ากล้วยว่า

[6]ที่มา ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้านป่ากล้วยครั้งที่ 1/2544 ถึงครั้งที่ 6/2544 และครั้งที่ 1/2545 ถึงครั้งที่ 7/2545

"...กองทุนหมู่บ้านเรามีคนกู้น้อย จนหัวหน้าส่วนทางจังหวัดมาติดตามว่าเพราะอะไรถึงปล่อยกู้ได้น้อย ก็ปรากฏว่ากรรมการก็ไม่ได้กีดกันชาวบ้าน แล้วชาวบ้านก็เข้าใจดีแต่เขาไม่มีความจำเป็น ที่ล่าช้าครั้งแรกเพราะระเบียบข้อบังคับทำไว้ต่างจากเพื่อน ทีแรกสิเอาดอก 12 บาทต่อปี เขาให้แก้เป็น 6 บาท เราก็เอาตาม ระเบียบส่วนกลาง .....กองทุนบ้านป่ากล้วยนี้ตั้งมาครบปีทุกเดือนปล่อยกู้ทุกเดือนรับสมาชิกทุกเดือนเพราะเรามีเงินอยู่สมารถปล่อยกู้ได้ทุกเดือน ทางจังหวัดเลยเข้ามาแนะนำให้ขยายให้องค์กรอื่น ๆ ในหมู่บ้านกู้ด้วย ก็เป็นแนวทางที่ดีเราก็เลยเปิดโอกาสให้ หจก. สาโทป่ากล้วย กู้ไป.... ตามที่มีมาไม่เคยตัดยอดเงินกู้เพราะเห็นว่าตรงกับความสามารถของคนกู้อยู่ เลยให้เขากู้ ถ้ามีคนค้ำก็ให้ยืมได้ แบบใดที่เราคิดว่าเราสามารถตามหนี้ได้ง่ายเราก็เอาตามนั้น เป็นความต่างของกองทุนเรา ครั้งแรกคนกู้แค่เจ็ดราย เลยมีความคิดว่าต้องเปิดให้กู้ทุกเดือนดีกว่าให้นอนอยู่ในธนาคาร ความจำเป็นต้องกู้มันน้อย ใครที่ผิดมันก็ไม่มี เราไม่ได้ขอหนึ่งล้าน แต่รัฐบาลให้หมู่บ้านละล้าน บ้านเราเป็นผู้ดำเนินการเราเลยต้องทำให้มันรอด วิธีนี้ดีที่สุดสำหรับบ้านเรา"

ในระหว่างการดำเนินการกองทุนของหมู่บ้านป่ากล้วยทางอำเภอได้ออกมากระตุ้นการใช้เงินกู้โดยแนะนำอาชีพการเลี้ยงหมูป่าขาย แนะให้ชาวบ้านไปดูงานที่บ้านปลาอ้อซึ่งมีทั้งการเลี้ยงหมูป่า และปลูกมะม่วง แต่ไม่ประสบผลแต่อย่างใด สถานการณ์ในกรณีบ้านป่ากล้วยนี้สะท้อนให้เห็นว่าการขาดพื้นฐานความเข้าใจถึงจิตวิญาณของเศรษฐกิจครัวเรือนและการไม่ศึกษาไม่รู้จักภูมิทำเลในการทำมาหากินที่เป็นพื้นฐานของชาวบ้านป่ากล้วยหรือการใช้วิธีการแบบสั่งการหว่านล้อมไม่ได้ทำให้อะไรดีขึ้น ตรงกันข้ามกลับส่งผลให้ไม่ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควร การพยายามปรับทิศทางแนวทางของกิจกรรม เศรษฐกิจโดยการใช้มิติทางการปกครองแก้ปัญหาจึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำอย่างระมัดระวังยิ่ง และต้องมีพื้นฐานความเข้าใจสังคมเศรษฐกิจของหมู่บ้านอย่างดีเพราะผู้กระตุ้นมีสภาพเป็น "คนภายนอก" ของสังคมเศรษฐกิจแบบของชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านเป็น "คนใน" ที่เป็นผู้ปฏิบัติและต้องรับผลโดยตรงจากเส้นทางที่ตัวเองเลือก ในกรณีนี้ หากศึกษาพื้นฐานของชาวบ้านป่ากล้วยจะพบว่าภูมิทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านได้ช่วยให้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจเคลื่อนไหวอย่างเป็นธรรมชาติและมีความลงตัวตามสภาพของตัวเองอยู่แล้ว อย่างไรก็ดีกรณีของบ้านป่ากล้วยนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างราชการกับชาวบ้านที่มีต่อกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอาจมีอีกหลายหมู่บ้านที่มีสถานการณ์ที่คล้าย ๆ กัน ส่วนสภาพความ

เคลื่อนไหวทั่ว ๆ ไปของกิจกรรมกองทุนที่ดำเนินอยู่ในหมู่บ้านที่เหลือ ต่างก็มีแนวทางในการปรับตัวตามวิธีการของตัวเองเพื่อเชื่อมประสานระหว่างผลประโยชน์ของหมู่บ้านกับความต้องการของรัฐ โดยต้องอาศัยช่วงเวลาในการศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อไปอีกระยะเวลาหนึ่ง แต่โดยรวมแล้วการดำเนินกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับปัจจัยภายใน (internal factor)[7] เป็นสำคัญ องค์ประกอบของปัจจัยภายนอกจะสร้างผลกระทบได้เพียงระดับหนึ่งที่ไม่มีอิทธิพลมากไปกว่าปัจจัยภายในหมู่บ้านเอง เพราะเสถียรภาพความคงทนของครัวเรือนที่อยู่รอดมาได้ตลอดเวลาที่ผ่านมาของเศรษฐกิจครัวเรือนเกิดขึ้นจากศักยภาพ ความสามารถในการปรับตัวและการยืดหยุ่นตัวเองต่อสถานการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ได้ซึมซับอยู่ในวิถีการดำรงชีวิตและจิตวิญญาณตามโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวบ้านในหมู่บ้านมายาวนาน ทั้งหมดที่กล่าวมาคือสถานการณ์โดยรวมของการดำเนินกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านใน 9 หมู่บ้าน

3.2 จิตสำนึกและพฤติกรรมของเศรษฐกิจครัวเรือนกับกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพื้นฐานความเคลื่อนไหวของสังคมเศรษฐกิจในหมู่บ้านพบว่าเศรษฐกิจครัวเรือนมีลักษณะเฉพาะตัว มีสถานะเป็นเหมือนองค์กรการผลิตเป็นผู้ประสานจัดการผู้กระทำการทางเศรษฐกิจภายในองค์กรของตัวเอง ซึ่งหมายถึงการเป็นผู้ตัดสินใจในการกระจายทรัพยากร เทคโนโลยีและกรรมสิทธิ์ภายในองค์กรฯ ซึ่งองค์กรในรูปครัวเรือนนี้จะเคลื่อนไหวปรับตัวเพื่อการอยู่รอดตลอดเวลา แต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตในกิจกรรมหลักควบคู่ไปกับการปรับสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ในพื้นที่ทำมาหากินของตนเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรเพื่อการบริโภคของครอบครัว รวมทั้งบางครัวเรือนจะมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาดด้วย กิจกรรมทั้งหมดจะประสพผลสัมฤทธิ์ได้ก็เป็นเพราะแต่ละครัวเรือนสามารถลดความเสี่ยงของกิจกรรมต่าง ๆ ในทางปฏิบัติให้ได้มากที่สุดในช่วงเวลาที่เลือกกระทำเช่นในการค้าวัว-ควาย ก็ต้องมีประสบการณ์รู้จักเลือกวัวที่มีคุณสมบัติดีไม่ใช่ซื้อมาแบบสุ่มเสี่ยง เมื่อนำมาเลี้ยงก็ต้องรู้จักสถานที่และกระบวนการเลี้ยงจนเมื่อนำไปขายก็รู้จักตลาดและช่วงเวลาที่สามารถทำราคาได้ไม่ใช่ดำเนินกิจกรรมตามเพื่อนอาศัยการสุ่มเสี่ยงตลอดเวลาซึ่งทำให้เกิดความล้มเหลวขึ้นในที่สุด ฯลฯ ความเคลื่อนไหวของกิจกรรมเศรษฐกิจเหล่านี้ชาวบ้านได้อาศัยพื้นฐานจากศักยภาพของตนเองในรูปของการกระจายแรงงานและทุนมนุษย์ควบคู่ไปกับทุนธรรมชาติ และทุนทาง

---

[7] ปัจจัยภายใน (internal factor) ในที่นี้ประกอบด้วย สภาพทางสังคม ของหมู่บ้านความเข้าใจ ความร่วมมือกันในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์และการจัดการทางสังคม รวมทั้งมิติทางเศรษฐกิจในเรื่องของความเข้มแข็งของครัวเรือน การปรับตัวกับโลกแวดล้อม ซึ่งครอบครัวมีสภาพเป็นเสมือนองค์กรการผลิต

สังคม รวมถึงทุนเงินตราด้วย ภาพรวมของความเคลื่อนไหวที่เป็นจริงเช่นนี้การศึกษาในเรื่องจิตสำนึกและพฤติกรรมของผู้คนในเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นประเด็นสำคัญในการที่จะนำมาช่วยวินิจฉัยความเหมาะสมสอดคล้องและประสิทธิผลของการดำเนินโครงการ เพราะการกู้ยืมเงินของกองทุนหมู่บ้านเกิดมาจากความต้องการในการผลิต การบริโภค และการรับผิดชอบในตัวเองของชาวบ้านที่มีฐานะเป็นผู้ปฏิบัติการทางเศรษฐกิจการศึกษาจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านที่เคลื่อนไหวอยู่ในที่นี้พบว่า มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอาศัยทุนในรูปสินเชื่อจากกองทุนหมู่บ้านที่มีกลุ่มพฤติกรรมที่แตกต่างกันแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

3.2.1 กลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำทางการเงิน

3.2.2 กลุ่มที่มีพฤติกรรมต่อกองทุนในความหมายเชิงสัญลักษณ์

3.2.3 กลุ่มที่มีพฤติกรรมที่ปฏิเสธกองทุน หรือสถาบันสินเชื่อ

3.2.1 กลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำการทางการเงิน

หากจะสรุปในเส้นทางความเคลื่อนไหวของกิจกรรมเศรษฐกิจครัวเรือนในวิถีชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏให้เห็น จะพบทิศทางการเคลื่อนตัวดังกล่าวโดยสรุปอยู่ 3 แบบคือ ทิศทางแบบแรก *จะเป็นกลุ่มที่กำหนดเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่เน้นการพึ่งพาตัวเองอย่างเข้มข้น* ซึ่งได้ใช้วิธีกระจายแรงงานสมาชิกในครัวเรือนทำการผลิตคู่ไปกับการเก็บเกี่ยวผลิตผลจากธรรมชาติในพื้นที่ทำกินเพื่อการบริโภคของครอบครัว อาศัยการจัดปรับตัวเองตามเงื่อนไขของระบบธรรมชาติตามเส้นทางตามที่เคยกระทำมาแต่อดีต ครัวเรือนที่กำหนดเส้นทางเช่นนี้มีจำนวนลดลงตลอดเวลา แม้จะเคยชินกับสภาพแบบเดิมมานาน เพราะสังคมได้ปรับเปลี่ยนและมีพัฒนาการตลอดเวลา ส่งผลให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างของประชากรมีการขยายตัวในทิศทางแบบใหม่ การถือครองกรรมสิทธิ์ต่าง ๆ ทางกฎหมายมีผลบังคับใช้เด่นชัดขึ้น ขณะเดียวกันสังคมหมู่บ้านก็ได้มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่ต่างไปจากวัฒนธรรมของตัวเองเข้มข้นมากขึ้น สถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนไปทำให้ปริมาณของครัวเรือนในกลุ่มนี้ก็ลดลงเป็นลำดับ แม้ว่าเมื่อครอบครัวเกิดวิกฤตมีความต้องการทางวัตถุหรือเงินตรา ครัวเรือนเหล่านี้สามารถอยู่รอดมาได้โดยอาศัยการเกาะกลุ่มกันทางสังคมที่มีรากเหง้าจากโคตรตระกูลการสืบสายเลือด หรือผีเชื้อเดียวกัน หรือการพึ่งพาสถาบันทางสังคมรูปแบบ ที่มีอยู่ก็ตาม แต่ปัจจุบันการเอาตัวรอดตามแนวคิดในเส้นทางเศรษฐกิจที่มุ่งปิดล้อมตัวเองนี้กำลังจะกลายเป็นเพียงภาพในอุดมคติที่ไม่มีอยู่ในโลกของความเป็นจริงอีกต่อไป ทิศทางแบบที่สอง *เป็นกลุ่มที่มีเส้นทางความคิดเศรษฐกิจที่พยายามปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดตามสภาพของความเป็นจริงที่เผชิญอยู่ด้วย*

การผสมผสานกิจกรรมเศรษฐกิจระหว่างการเก็บเกี่ยวจากธรรมชาติ การผลิตตามประเพณีเศรษฐกิจกับการสร้างกิจกรรมที่จะพัฒนาเข้าสู่ระบบตลาดเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัวโดยอาศัยการเกาะกลุ่มทางสังคม และการสร้างประสบการณ์ให้กับตัวเองในกิจกรรมต่าง ๆ ตามช่วงเวลาและโอกาสที่เอื้ออำนวย ทิศทางแบบที่สาม เป็นกลุ่มที่พัฒนาขึ้นจากกลุ่มที่สอง ซึ่งยังมีจำนวนไม่มากนักแต่สามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและพัฒนากิจกรรมของตัวเองแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ ซึ่งความแตกต่างของคนกลุ่มนี้เกิดจากจิตวิญญาณที่หล่อหลอมในเส้นทางอาชีพที่ค่อย ๆ ประสพความสำเร็จมาเป็นลำดับเส้นทางอาชีพของคนกลุ่มนี้ไม่ได้หวังพึ่งพาธรรมชาติเหมือนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป แต่ได้อาศัยความคิดและความชำนาญการที่พัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์เฉพาะในกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวและกลไกทางสังคมมาหนุนช่วย ให้สามารถประสพผลสำเร็จในเส้นทางวัฒนธรรมการซื้อขายในระบบตลาดและสร้างหลักประกันในการเลี้ยงดูครอบครัว จิตสำนึกหรือพฤติกรรมเช่นนี้ ได้เคยผ่านประสบการณ์ในรูปของสินเชื่อและประสพความสำเร็จจากการใช้เครดิตในกิจการของตัวเองมาแล้ว จึงมีความชำนาญ และรู้วิธีการในการจัดการทางด้านการเงินอย่างดี ทำให้มีพฤติกรรมการใช้สินเชื่อในลักษณะของ *"ผู้กระทำ"* โดยเป็นกลุ่มที่มีพฤติกรรมในฐานะผู้กระทำทางการเงินเมื่อสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้สามารถนำเงินมาหมุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างไร้ความเสี่ยงและมีความสามารถสูงในการชำระคืน การศึกษาพบว่าการอยู่รอดทางเศรษฐกิจและการประสพสัมฤทธิ์ผลในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบตลาดของเศรษฐกิจครัวเรือนสามารถจะเกิดขึ้นจากเงื่อนไข 2 ประการ คือ *1) จากการช่วยเหลือผ่านความสัมพันธ์ในสถาบันทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ* และ *2) จากความเป็นมืออาชีพของตนเอง* ซึ่งคนในกลุ่มนี้นจะเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ลึกซึ้งในกิจกรรมที่ตัวเองกำลังกระทำอยู่ เช่นกรณีการกู้ยืมเงินกองทุนไปดำเนินกิจกรรมซื้อขายวัวควาย จะพบว่ามีสมาชิกที่กู้ยืมไปทำกิจกรรมนี้อยู่ 2 พวก กล่าวคือ พวกหนึ่งไม่ได้มีประสบการณ์มาก่อน แต่ได้กู้ตามเพื่อนหรืออยากทดลองลงทุนในกิจการนี้ดู ในเส้นทางนี้อีกพวกหนึ่งเป็นพวกมืออาชีพที่มีประสบการณ์มายาวนานผ่านการเรียนรู้ การปฏิบัติร่วมกับคนรุ่นก่อนของครอบครัวมานานเช่น กลุ่มนายฮ้อยในบ้านแดง กลุ่มพ่อค้าวัวบ้านคลองเย็นหรือบ้านป่ากล้วยฯ ทำให้เงินกู้ที่นำมาใช้ในกิจการวัวควายของกลุ่มหลังนี้เป็นไปโดยที่ไม่มีความเสี่ยงเลย สามารถควบคุมสถานการณ์ทั้งหมดได้จากทักษะความชำนาญการของตนเอง

> *" ...การประกันความเสี่ยง เราดูควายเราไม่ดูแต่ข้างนอกนะ เราต้องอ่านไปถึงว่าควายตัวนั้นได้เนื้อกี่กิโลนั้นนะ เขาจึงจะซื้อได้ แต่ขนาดนั้นมันก็ขาดทุนอยู่ เราก็อ่านงานมัน อ่านความสวยมัน อ่านไปไถไร่ไถภู*

แบบนั้นก็มี แต่ว่ามันแพงวัวไถไร่ไถสวนเป็นตัวหนึ่งตกตัวละ 16,000, 17,000 ตกตัวละ 20,000 กว่าก็มี ประกันเราก็มั่นใจเรานี้แหละ ตาเราดูตัวนี้ พอขายออกได้เล็มอยู่ตี๊ ตัวละ 400, 500 เหลือค่ารถเราแล้ว ก็ลงไปกรุงเทพก็ได้ค่ารถ เงินเราแกอยู่บ้านขนไปขนมาไปถึงชลมาคิดดูแล้วค่ารถตัวละ 500 พวกที่ขายไปขายให้เขาทางโน้นคนบางคนก็รู้คนบางคนก็ไม่รู้ คน บางคนต้มตุ๋นไปแล้วก็แล้ว เวลาดูก็ดูเรารู้จักอยู่นะเวลาดูได้ควายขาหัก เราอ่านขายบ่อยอยู่แล้ว (เป็นประจำ) เราเอาไปขายเนื้อ กับขายให้คนเลี้ยง ถ้าขายให้คนเลี้ยงเราก็ซื้อควายรุ่นเล็ก " (ชาวบ้านป่ากล้วย)

" ...วัวควายที่เฮาเลี้ยงนี่มีทัพ(ฝูง)ใหญ่อยู่สี่ทัพ ทัพนึงก็กว่ายี่สิบโตพู่นแหละ เฮาสิต้อนขึ้นภูไปเลี้ยงที่โน่น พอหมดนาก็เอาลงมาเลี้ยงตามทุ่ง เฮาเฮ็ดจังซี่มาแต่พ่อแต่แม่ ฮู้จักเหมิดว่า งัวตัวใดลักษณะดี ควายตัวใดมีลักษณะบ่ดี การซื้อขายก็ไปกับหมู่พวกช่วยกัน ได้ของได้เงินก็กลับมาทุกเทือเอามาเลี้ยงดูครอบครัวแล้วก็ลงทุนทำหมุนกันไปตลอด ..." (ชาวบ้านแดง)

ภายใต้ประสบการณ์ที่ต่างกันในการดำเนินกิจกรรมเดียวกันของสมาชิกที่อาศัยเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านกลุ่มที่อยู่บนเงื่อนไขของความเป็นมืออาชีพจะประสพความสำเร็จได้ไม่ยาก ขณะที่สมาชิกอีกจำนวนมากในกิจกรรมเดียวกันนี้กลับล้มเหลวกลายเป็นผู้ถูกกระทำไปแทนที่จะเป็นฝ่ายกระทำกับทุนเงินตราแม้จะได้รับโอกาสจากสินเชื่อกองทุนเหมือน ๆ กัน ความเป็นมืออาชีพที่เป็นภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจนี้ต้องเรียนรู้ผ่านกาลเวลาและประสบการณ์ทางปฏิบัติที่ยาวนาน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้แบบนี้เป็นสาระสำคัญที่มีจำเป็นอย่างมากที่ต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เพื่อจะพัฒนาตัวเอง ทั้งทางทักษะและจิตวิญญาณก่อนที่จะก้าวเดินเข้าสู่เส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยทุนในรูปสินเชื่อเช่นนี้ ซึ่งหมายรวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ด้วย

"...น้ายืมมาซื้อปั้มน้ำ ปั้มรอกเสนอโครงการปรับปรุงสวน กู้มาวงเงิน 20,000 เอามาซื้อทั้งปั้มทั้งแป๊ปซื้อ ใช้จ่ายตามวัตถุประสงค์ที่เอามาซื้อจริง ๆ มั้นซื้อเทิ่ม 20,000 หว่าแต่ว่าได้ใช้ เงินนี้ (เงินล้าน) เป็นตัวหลักถึงก็ไปหาเงินตัวอื่นมาเสริมเอาเงินในครอบครัวเราแหละ....ไอ้มีเงินคืนไม่มีเงินคืน แต่ว่าสวนเงาะมั้นจำเป็นต้องใช้น้ำ กู้เงินนี้มั้นทำให้เราสะดวกหว่าแหละดอกไหร่มั้นก็ถูก ถ้ามีเงินล้านมั้นก็ต้องหาเงินอื่นเล่า ก็ยืมเงินอื่นไปเลย อีไปยืมเงินอื่นเราก็แล่วามั้นก็ต้องแลตามความจำเป็นแหล่ ถ้าจำเป็นก็ต้องยืมเงินดอกเพราะไม่ให้ของมั้นเสีย เงินล้านเข้ามาช่วงฮั้นพอดี ช่วงนั้นเรารู้อยู่แล้วว่าปั้มมั้นใช้ได้ทุกเวลาเรารู้อยู่แล้ว ถึงหน้าไหน ๆ

ก็มั้นต้องใช้ไม่ได้ใช้อย่าอื่นใช้แต่ซื้อปั้มอย่างเดียว ซื้อปั้มมั้นสำคัญหว่าซื้ออย่างอื่นทั้งหมด เพราะว่าสวนเงาะมั้นกำหลังได้รับผลอยู่แล้ว...” (ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

“ ...ใช้เวลาอยู่นาน อาศัยว่าเป็นคนปากช่องเห็นไร่เห็นสวนมาตั้งแต่เล็ก พอแต่งงานมาอยู่ที่โคกล่ามทำกันแต่นา ที่นาของเมียผมคิดว่าจะไปไม่รอดเพราะออกจากโรงกลั่นมาก็ตามเมียมาอยู่นี่ก็เลยคิดเปลี่ยนแปลง ตอนแรกปรับพื้นที่ 3ไร่ ปลูกถั่ว ชมพู่ ฝรั่ง ลำไย ไม่มีใครเชื่อว่าจะทำได้ แต่ก็ค่อย ๆ ทำไปเอาไปขายเองที่ตลาดกกค้อและตลาดกุดดินจี่ ช่วงแรกลำบากแต่ก็สู้ ต่อมาก็เอาญาติกันมากทำแปลงปลูกผักในที่ค่อยๆขยายมีผักกระจ้อน หอมแบ่ง เห็ดฟางและถั่ว แล้วก็ทำสวนไปด้วยเอาไปขายกันเองไปถึงตลาดบ้านผือ บ้านบ่อ ใส่รถไปขายไปกัน 3 คน หอมแบ่ง 2 ตันกับเห็ดฟางได้เงิน 40,000 บาท หักทุน 16,000 กำไร 24,000 แบ่งกัน 4 คน คนละ 8,000 บาท ทำมาเรื่อย ๆ หลายปี ตอนนี้ก็ขยายที่ไปเรื่อย พี่น้องที่ทำกันมาก็ปรับที่นามาทำสวนผลไม้แซมผักตลาดก็ขยายขึ้นมีคนมารับซื้อถึงบ้าน เดี๋ยวนี้ที่สวนมีหลายอย่าง มีพุทราสามรส 110 ต้น ได้ลูกปีละ 5 ตัน ขายกิโลละ 7 บาท ฝรั่ง 107 ต้น ขายเดือนละ 1,000 กิโลๆละ 7 บาท หอมแบ่ง ขายได้ 4 ตันต่อเดือน กิโลนึงต่ำสุด 8 บาท สูงสุด 45 บาท ปลูกในร่องสวนลำไย ปีแรกได้ 400 กิโล ๆ ละ 20 บาท ชมพู่ขายไม่ดีแต่ได้ 300 กิโลๆละ 10 บาท ที่ดินที่ทำนาบางส่วนก็ปลูกผักกาดจ้อนด้วย ปีที่แล้วได้ 2 ตัน ขายกิโลละ 10 บาท ค่าดูแลรักษาปีนึงก็ประมาณ 30,000 บาท แต่ได้กำไรราว ๆ แสนกว่า ตอนนี้ก็รวมกลุ่มพี่ ๆ น้อง ๆ ทำกันสร้างเครื่องเจาะบาดาลมาแล้วขยายช่วยชาวบ้านด้วย เครื่องมีอยู่อันเดียวไม่พอ นายเหลิม นายเขียว กู้เงินกองทุนมา 20,000 บาทมาทำระบบน้ำปีเดียวก็คืนได้ ชาวบ้านก็เริ่มหันมาทำตามมากขึ้น ถ้าทำนาอย่างเดียวป่านนี้ก็ยังแย่อยู่อย่างงั้นแหละ... ” (ชาวบ้านโคกล่าม)

อีกตัวอย่างหนึ่งในกิจกรรมสวนผลไม้ของชาวบ้านทุ่งฝากปลาและชาวบ้านโคกล่ามที่สะท้อนให้เห็นถึงการประเมินทรัพยากรในฐานะของโอกาสและจังหวะที่ตนเองจำเป็นเพื่อวางยุทธศาสตร์ครอบครัวของตนในระยะยาว มีการใช้เงินเพื่อสร้างทุนพื้นฐานในกิจกรรมอาชีพที่ดำเนินอยู่ให้เกิดความคล่องตัวในการดูแลทรัพยากรและสร้างประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเอง เงินกองทุนหมู่บ้านจึงถูกใช้เพื่อเสริมพื้นฐานของการเพิ่มรายได้และทรัพยากรให้

กับครอบครัวตนเองในระยะยาว ซึ่งการได้เงินมาก็เป็นช่วงเวลาที่มีความจำเป็นพอดี ส่วนชาวบ้านที่ปรับฐานการผลิตจากการทำนาเป็นหลักมาทำสวนของคนบ้านโคกล่าม ได้ทำให้สถานการณ์ในการผลิตของตัวเองออกจากแบบแผนเดิม ๆ ที่คนส่วนใหญ่ทำกัน ไปสู่เส้นทางกิจกรรมแบบใหม่โดยการลดพื้นที่ทำนาแล้วค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสวนผลไม้แบบผสมผสานคู่ไปกับการปลูกผักและทำนา ซึ่งมีการพัฒนาช่องทางและศักยภาพของตัวเองขึ้นมาภายใต้ความร่วมมือของเครือญาติจนประสบความสำเร็จสามารถสร้างความชำนาญในเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจที่ครัวเรือนได้พัฒนาขึ้นมา การใช้สินเชื่อของกองทุนหมู่บ้านเป็นการใช้เงินเพื่อลงทุนปรับกลไกในการดูแลผลผลิตในกิจการที่ตัวเองกำลังดำเนินอยู่ อันเป็นทิศทางเดียวกับชาวสวนที่บ้านทุ่งฝากปลา ซึ่งความจัดเจนของประสบการณ์ที่มีอยู่ทำให้การดำเนินกิจกรรมของตนอยู่ในสภาพผู้กระทำทางการเงินซึ่งไม่มีปัญหาการชำระคืนกองทุนอย่างแน่นอน พฤติกรรมของชาวสวนทุ่งฝากปลากับชาวสวนบ้านโคกล่ามในที่นี้เป็นเหมือนกับอีกหลายคนที่มีจิตสำนึกและพฤติกรรมอยู่ในกลุ่มนี้ ซึ่งบางคนมีกิจกรรมเศรษฐกิจในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ปศุสัตว์ การแปรรูปสินค้า หัตถกรรมทอผ้า หรือ ในกิจกรรมการค้าและบริการฯ

> *" ...กู้มา 20,000 กรรมการตกลงให้ 50 คนเท่าๆกัน ส่วนหนึ่งเอามาซ่อมเรือ อีกส่วนหนึ่งเอาให้เมียขายของอยู่ที่ชายหาด เงินดอกเบี้ยต่ำเอามาสำรองไว้หมุนซื้อของ วันหยุดคนมาเที่ยวที่หาดเยอะ ของที่มีอยู่ไม่พอต้องไปรับมาเพิ่ม ออกเรือได้มาแต่ละวันก็ไม่พอขายเลยต้องรับปู ปลามาเพิ่มมาแน่นอนกว่า ขายอยู่ทุกวันรู้ว่าขนาดไหนถึงพอ แล้วต้องดูว่าฤดูไหนด้วย ช่วงนี้ปูไม่ดีก็เอาน้อยหน่อย เอาหมึกเอาปลามากหน่อย เพราะปูไม่ดีคนกินแล้วเขาจะว่าได้หรือไม่ก็ไม่มาอีก เงินกู้ดอกเบี้ยไม่แพงถ้าจะคืนกันจริงๆ 3 เดือนก็คืนได้ แต่ถ้าได้ปีนึงมันก็เอามาเพิ่มทุนได้มากขึ้น มีหลักประกัน มีสำรองมากก็สบายขึ้น ออกเรือก็ได้เป็นช่วงๆแต่ค้าขายนี่ได้ทุกวัน น้อยบ้างมากบ้างผสมกันแล้วก็อยู่ได้... " (ชาวบ้านเล)*

การใช้เครดิตในเส้นทางที่ตัวเองมั่นใจและมีประสบการณ์มีส่วนช่วยในการพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจให้ครอบครัวมากขึ้น การอยู่ในฐานะผู้กระทำทางเศรษฐกิจจะต้องรู้ธรรมชาติ ความคิด และรู้จักบริหารจัดการกิจกรรมในบริบทที่เคลื่อนไหวอยู่ ซึ่งความรู้และจิตสำนึกแบบนี้เกิดขึ้นจากกลไกทางสังคมที่ช่วยให้ได้เรียนรู้จากความสำเร็จที่ผ่านมา โดยกองทุนหมู่บ้านจะเป็นปัจจัยเสริมให้เกิดมั่นใจมากขึ้นที่จะบรรลุถึงเป้าหมายของตัวเอง ในทิศทางเช่นนี้กองทุนหมู่บ้านจะมีความหมายอย่างมากต่อกลุ่มที่มีกิจกรรมเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาด เพราะนอกจากจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในเรื่องทุนและการ

สร้างรายได้แล้วยังช่วยขยายความเป็นไปได้ในกิจกรรมเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นอีกด้วย อย่างไรก็ตามคนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมความสัมพันธ์แบบตลาดจะต้องมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับเรื่องวินัยทางการเงิน ความรับผิดชอบ และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการหมุนเงินด้วย รวมไปถึงการมีความสามารถที่จะจัดวางเม็ดเงินให้ถูกกับเวลาและสถานที่ในกระบวนการผลิตซ้ำของกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งจากกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นพฤติกรรมของคนในกลุ่มนี้เป็นพฤติกรรมที่ได้แสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกและการจัดการกิจกรรมเศรษฐกิจในเส้นทางที่สามารถยืนอยู่ได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง มีลักษณะที่มุ่งก้าวไปข้างหน้า มุ่งขยายรายได้และทรัพยากรให้แก่ครัวเรือน มีศักยภาพในการปรับตัวในเงื่อนไขของระบบตลาดตามโอกาสและเวลาโดยมีการกำกับการใช้เงินเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านให้สนองตอบต่อกิจกรรมของตนอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

พฤติกรรมการใช้เครดิตของกลุ่มนี้ได้สร้างประสบการณ์ที่ดีให้กับคนกลุ่มอื่นในหมู่บ้านให้ได้เรียนรู้ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดที่ค่อนข้างยืดหยุ่น สามารถปรับตัวเองเข้าสู่เศรษฐกิจในระบบตลาด ขณะเดียวกันก็เป็นกิจกรรมรูปธรรมที่ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักความคุ้มค่าที่เกิดจากแบบแผนที่ดีของการจัดการทางการเงิน ซึ่งได้มีการให้ความสำคัญในการใช้เงินตราตามค่านิยมผลประโยชน์ของครอบครัว โดยครอบครัวจะเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างพฤติกรรมทางการเงินตามแนวความคิดของตัวเอง ซึ่งพฤติกรรมการใช้เงินของครอบครัวมีส่วนสนับสนุนการจัดการดูแลการใช้เครดิตของสถาบันการเงินและช่วยเสริมความสามารถในการปรับกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเข้าสู่ระบบตลาด อันจะเป็นฐานที่ช่วยสร้างรายได้และสร้างทุนของครัวเรือนให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง อย่างไรก็ตามกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมในลักษณะที่เป็นผู้กระทำทางการเงินนี้ยังเป็นเพียงคนกลุ่มน้อยของหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังติดยึดกับรากเหง้าพื้นฐานของสังคมตนเอง การจะพัฒนาให้เกิดคนที่มีความคิดและทิศทางแบบนี้ขึ้นมายังเป็นไปอย่างค่อนข้างยาก เนื่องจากการเคลื่อนตัวของวิถีชีวิตและกิจกรรมเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านโดยส่วนใหญ่ยังผูกโยงอยู่กับจิตสำนึกค่านิยม และบรรทัดฐานของโลกทัศน์แบบสังคมประเพณี

3.2.2 กลุ่มพฤติกรรมที่ใช้เงินกู้ในความหมายเชิงสัญลักษณ์

ส่วนพฤติกรรมของกลุ่มที่สองนี้เป็นพวกที่ใช้เงินกองทุนในความหมายเชิงสัญลักษณ์ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม *กลุ่มแรก* เป็นพวกที่นำเงินกู้ไปใช้เพื่อแสวงหาเส้นทางการพัฒนากิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองในลักษณะการทดลองเรียนรู้โดยคาดหวังว่าจะเป็นการเสริมรายได้ หรืออาจยึดเป็นหลักต่อไปหากประสพความสำเร็จและสามารถเข้าสู่ระบบตลาดได้แต่ไม่ได้มีพื้นฐานประสบการณ์หรือทิศทางที่ชัดเจนมาก่อน *ส่วนอีกกลุ่ม*

หนึ่ง เป็นพวกที่เข้าถึงกองทุนภายใต้ความคิดที่ในเรื่องความยุติธรรมของการกระจายทรัพยากรผ่านกองทุนมาสู่คนในหมู่บ้าน ซึ่งไม่ได้มีแผนการทางเศรษฐกิจหรือไม่ได้มีการเตรียมการในกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองมาก่อนเช่นกัน ความคิดที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านเป็นความคิดจากมิติทางสังคมการเมืองเรื่องการกระจายทรัพยากรเป็นหลัก โดยเห็นว่าหากคนอื่นกู้ได้ตนก็ต้องกู้ได้ หรือบางคนในกลุ่มนี้อาจมีมุมมองในเรื่องหน้าตาทางสังคมว่าหากไม่มีการดำเนินการจัดตั้งกองทุนหรือไม่มีการกู้ยืมก็จะเป็นที่อับอายแก่หมู่บ้านอื่นหรือคนอื่น ๆ ขณะเดียวกับเงินที่พึงตกมาถึงหมู่บ้านก็อาจถูกจัดสรรไปให้ที่อื่น ๆ จึงได้มีการจัดตั้งและสร้างกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านขึ้นโดยไม่มีลักษณะของพฤติกรรมในแบบของผู้กระทำการเงิน

> *"...ไม่ได้คิดอะไรเป็นโครงการแต่มีแค่โครงการที่ขอไป ขอเลี้ยงงัว พอเสร็จแล้วราคางัวมั้นแพงเหมือนถึงซื้อไม่ไหว ตัวหนึ่งตกเป็นหมื่นแล้ว เอามาเลี้ยงหมูหว่า หมูมั้นไวเล่าว่าพรรณนั้นแหล่ในใจนึก ถึงได้เลี้ยงหมู เรารู้แหละว่าเค้าให้กู้ได้ไม่เกิน 20,000 เราคิดว่าถ้าเลี้ยงหมู 10 ตัวมั้นได้แหล่ แต่มันไปตกราคานั้นเสียแหล่ หมูมั้นราคาถูกเสียแหล่ แต่แรกหมูมั้นราคา 40 หว่านู้ แต่มั้นมาตกราคา 30 หว่า งัวขายได้มีราคาหว่าแหละ แต่พอเอาเงินมาถึงเอาเราไม่ทันส่ง ถ้าหมูเราทันแหล่ 4 เดือน ตางค์ขายหมู 10 ตัวได้เอามาซื้อแม่หมูแล้ว ต่อไปก็พอจวนตัวแหละหมาขาดทุนมาก แม่หมูได้มาฮั้นแหละพอขายหมูฮั้นเสร็จซื้อแม่หมูมา ขายหมูแค่มาขุนวันก่อนก็ซื้อแม่หมูเลย เราได้แม่หมูตัว ถึงหมูขี้พร้ากันเป็นสิบ ๆ ตัว กะว่าเลี้ยงให้หมดฮั้นแหละ เลี้ยงหมูขี้พร้า ทุกวันนี้เค้านิยมมากหมูขี้พร้า มั้นเลี้ยงง่ายต้นทุนน้อย กินอาหารบ้านเราให้กินพร้าว กินกล้วย กินไหร่ของที่เราทุ้ม ๆ ลอกอ ไอ่ไหร่ ไม่ต้องซื้อหัวอาหารต้นทุนมั้นน้อย แต่แรกว่ามั้นยังน้อยแต่นี้ว่าเลี้ยงหมูขี้พร้าเอาจริงแหล่..."(ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)*

> *"...การกู้เงินเพิ้นก็ว่ายืมไปเฮ็ดอันนั้นอันนี้ แม่ก็ยืมเงินล้านมาค้าขาย ขายไปอยู่แม่ก็เลยบ่ซำบายก็เลยเซา ขายลาบขายก๋วยเตี๋ยว ก็เลยพักซะก่อน บ่ซำบายเป็นเบาหวาน บาทนี้ก็ว่าสิยืมอีกปีนี้ แต่ว่าหมู่ 9 มันหลายเกินไปบ่ได้สิเป็นอีหยั่ง บ่ได้สินเป็นอันใด๋ ได้ผู้ละนิดเดียว 18,000 ปีนี้เพิ้นว่าสิตัดทอนลงอีก จังได้ผู้ละ 10,000 เพิ้นว่าจังซันและในปีนี้ (หมายถึงรองที่สอบของกองทุนหมุนเวียน) ปีนี้แม่นว่าอยากเฮ็ดนาปรัง เพิ้มสิพาเฮ็ด แต่ใจอยากเฮ็ด เขาสิให้ลง (ในโครงการใหม่) อัน*

เก่าอยู่บ่ฮู้ คันบ่ให้ลงอันเก่าก็สิว่า เอามาซื้องัว มันก็บ่พอ งัวมันก็ 10,000 กว่าบาท คันสิซื้อตัวน้อย ๆ 6-7,000 มันก็บ่เป็นแต่ซื้อ มันมีแต่ 10,000 กว่าบาท เงินงวดหลังที่ออกมาจักว่าสิเฮ็ดอันใด๋ แต่ว่าจำเป็นต้องกู้ บ่กู้บ่ได้ดอกบ่มีเงินกับบาท…"(ชาวบ้านขนอน)

"...ควายครั้งแรกที่ได้มาพ่อใหญ่มี่รถสีข้าวนวดข้าว พอดีตั้งปฏิญาณตนไว้ว่าถ้าขายรถนวดข้าวพ่อใหญ่ต้องซื้อควายเลี้ยง เพราะว่าถ้าไม่ซื้อสัตว์ตัวนี้เลี้ยงมันจะหมด หมดนะฝากธนาคารไว้ไปถอนครั้งละ 1,000 – 2,000 ก็หมดนะครับเราเป็นคนไปบางครั้งก็ไปเบิกออกมา แต่เราซื้อควายมาเลี้ยงมันเป็นกิจวัตรประจำวันของเรา หนึ่งมีความผูกพันกับมันหมดก็ไม่ได้ถอนก็ไม่ได้ ถ้ามันออกลูกเลี้ยงลูก เราเป็นเงินนะครับนี้แหละครับความมั่นใจสูงเลี้ยงควายนี้ก็ใจรักด้วย....รักควายรักวัวรักสัตว์นี้หนึ่งมีความผูกพันหลายอย่าง มันจะได้ประโยชน์หลายอย่าง หนึ่งเราจะได้ประโยชน์จากมันเราได้ปุ๋ยคอก เราไม่ต้องลงทุนปุ๋ยเคมีมากสารเคมีในนาข้าวแทนที่เราสิลงทุน 10 สอบ 20 สอบ เหลืออยู่ 3 สอบ 5 สอบ ประหยัดเข้ามามาก ถ้าสารเคมีที่ข้าเจ้าทำมันอาจจะมีสารเป็นพิษ แต่เราเอามาไม่รู้นะผมประชาชนธรรมดา ปุ๋ยเคมีมาแปลกปลอมมาเราไม่รู้นะ อย่างว่าเขาจะทำมาโดยวิธีใดไม่รู้ ไอ่นี้มันสดจากคอกนะครับ วัวควายดีเราเลี้ยงไว้ตกปีหนึ่งมันจะคลอดลูกออกมาไม่เกิน 10 เดือนเราก็ได้เงินหมื่น อย่างของพ่อออกมา 3 โต (ลูกควาย) ปีหนึ่งก็ได้แล้ว 30,000 นะครับควายนี้คือเงินฝากของเรา มันดีกว่าฝากเงินธนาคารด้วยซ้ำ…"(ชาวบ้านป่ากล้วย)

การกู้เงินไปทำกิจกรรมของคนบ้านทุ่งฝากปลา บ้านขนอน และบ้านป่ากล้วยที่ยกขึ้นมานี้ได้สะท้อนถึงความคิดและพฤติกรรมการใช้เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มพฤติกรรมที่พยายามจะสร้างกิจกรรมขึ้นมาในครอบครัวของตัวเอง แต่ไม่มีลักษณะของผู้กระทำทางการเงิน เพราะพื้นฐานความคิดในการใช้เครดิตกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มนี้เป็นนัยของความยุติธรรม การได้เครดิตมาจึงไม่มีการคิดค้นเตรียมการหรือมีแผนการที่จริงจังในเรื่องกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพียงแต่ใช้เครดิตจากกองทุนเพราะคำนึงถึงกองุทนในความหมายเชิงสัญลักษณ์ของความยุติธรรมที่พึงเกิดขึ้นในหมู่บ้านเท่านั้น เมื่อได้เงินมาแล้วก็นำมาใช้สร้างกิจกรรมไปตามสภาพที่ตัวเองคิดว่าจะทำได้เฉพาะหน้าอันเป็นพฤติกรรมที่สั่งสมจากวิถีชีวิตที่มีการดิ้นรนอยู่ตลอดเวลาตามโลกแวดล้อมที่เป็นอยู่

“ ...เงินล้านนี้มั้นระยะสั้นฮั้นแหละ ปีนี้หยับอีถึงแล้วเล่า ลุงหีดเป็นลูกค้าธกส. กู้มาทีแรกก็เอามาปรับปรุงสวนเหมือแหละ เค้าให้เทียม 10,000แหละชนเพดาน เค้าแบบสลับซื่อ ค้ำมึงค้ำกู ครั้งแรกนี้ส่งตามกำหนดรักษาประวัติไม่เคยใช้แบบพลัดบ่าที จัดการเอาเงินไปคืนหนี้ บางทีก็เล่นแชร์มั้งเล่นแชร์มือ 20,000 บางทีไปทำงานนู้นทำงานนี้ได้ หรือว่าขายงัวมาให้ได้ให้ครบบางทีก็หลายต่อหลายเรื่องบางทีเอาไม่ทันก็สละงัวมั่งแล้วแต่ได้ตางค์ส่วนไหนมา หมายความว่าพอถึงกำหนดมาก็ต้องส่งตรงเวลา ถ้าไม่ส่งตรงเวลามั้นเสียเครดิตแหละ แล้วก็เราไปกู้ที่หลังถ้าไม่ส่งไม่ตรงเวลาเราก็ไปกู้ไม่ได้เท่าฮั้นเค้าไม่เชื่อใจ เหมือนเงิน 10,000 เหลือ 8,000 5,000 หว่างนี้ถ้ากู้ธกส.ได้ 50,000 ถึง 80,000 ได้แล้วถ้าคิดอีเอาตอนนี้ค้างอยู่ 40,000 เล่นแชร์ต้องเสี่ยงแหละ เล่นแชร์ต้องแล ท้าวแชร์ว่าเราอีเชื่อใจมั้นในได้กี่เปอร์เซ็นต์ เปลี่ยนบ่อยไม่ได้แลฝีมือแหละคนไหนต้องให้ท้าวดีเที่ยงตรงเราก็เล่นได้ต่อ ...” (ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

“...เอาไปใช้ในครอบครัว มั้นใช้ปนมั่วไปในฮั้นแหละ ก็พอเงินเข้ามาแล้วเราไม่ได้ทำบัญชีใช้เท่าแต่รู้คร่าว ๆ ว่าซื้อปุ๋ยเท่าฮั้น ซื้อนี้เท่านี้ เอามาจ่ายหิด ๆ 10,000 นึ่ง ไม่ใช้จ่ายกี่วัน 2 เดือนก็ไม่พอแล้ว เท่าแต่ว่ายอดแค่เหลือไปปนกับแค่เราได้มาจากส่วนนอกเล่าแหละ ถึงกำหนดก็เท่าแต่ว่าหาพรรณพรือให้มั้นครบให้ได้ส่งอย่างเดียว...”(ชาวบ้านทุ่งฝากปลา)

การใช้กลไกทางสังคมเพื่อสร้างประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจให้กับคนกลุ่มนี้เป็นเรื่องที่คาดหวังยากพอสมควร เพราะฐานคิดที่ให้ความหมายต่อเงินของกองทุนเป็นความหมายที่เป็นแค่สัญลักษณ์ของสถาบันทางการเงินแบบหนึ่งที่เปิดโอกาสมาถึงมือตน โดยที่ตนเองก็ต้องการบ่งบอกความเป็นสังคมของตนเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเข้าไปใช้เครดิตจากกองทุนจึงเป็นการใช้เหตุผลการตัดสินใจในแง่มุมของความยุติธรรม โดยคิดว่าถ้าหมู่บ้านอื่นได้เราต้องได้ หรือถ้ามีคนที่จำเป็นที่ต้องกู้อย่างเช่นกลุ่มคนในพฤติกรรมของกลุ่มแรกที่เป็นผู้กระทำทางการเงินกลุ่มอื่นต้องได้ด้วยนัยของเงินจากสถาบันสินเชื่อที่อยู่ในจิตสำนึกของคนกลุ่มนี้จึงเป็นนัยของความเสมอภาคทางสังคมการเมืองในการเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน การกำหนดตำแหน่งความคิดในการใช้เงินเครดิตของคนกลุ่มนี้จึงเป็นเรื่องน่าห่วง เนื่องจากได้นำเครดิตมาหมุนเวียนอย่างขาดจุดหมายที่ชัดเจน เป็นเพียงพฤติกรรมของคนที่เมื่อมีเงินก็อยากทำกิจกรรมในช่วงโอกาสที่ทรัพยากรเข้าถึงอยากใช้ทรัพยากรแต่ไม่สร้างยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือน รวมทั้งไม่มี

ความชัดเจนในการสร้างกิจกรรมเศรษฐกิจ ตำแหน่งของกิจกรรมเศรษฐกิจของตัวเองในสังคมเป็นเพียง *ผู้เสี่ยง ผู้เผชิญโชค* ทำให้หลาย ๆ ครั้ง ชีวิตของคนกลุ่มนี้ต้องอยู่ภายใต้ความกดดันที่เกิดจากการกระทำของตัวเอง อย่างไรก็ตามมีบางคนในกลุ่มนี้พยายามที่จะสร้างบทเรียนและประสบการณ์ให้กับตัวเอง ตามโอกาสที่ได้รับเครดิตมาโดยยอมรับความรับผิดชอบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่ตัวเองต้องการทดลองทำซึ่งก็เป็นเส้นทางที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงสูงทีเดียว

> *" ...อาชีพหลักคืออาชีพทำนาไม่ใช้อาชีพช่างยนต์ ไม่ใช่ได้เงินมาจ้างการทำนาคือว่าทำนาเป็นอาชีพที่ว่าพ่อแม่ตระกูลรุญชาติเป็นกระดูกสันหลังของชาติ คือว่าตัวนี้พ่อแม่ทำนำแนวทางที่ว่าพ่อแม่ทำมาคือทำนา ว่าไปแล้วอาชีพทำนาก็คืออาชีพประเพณี ทำตามประเพณีที่ท่านพาทำมาคือว่าตัวนี้เราไม่ทิ้งนา คือว่าช่างนี้เป็นอาชีพเสริมคือว่ามันมาหลัง คือเรียน ป.1 ป.2 ป.3 ป.4 ต้องมาก่อน ป.2 ป.3 ป.4 ก็คือจบแต่ว่าเราจะเรียนได้หรือไม่ได้มันอยู่ที่ตัวเจ้าของเอง พ่อใหญ่จบแค่ ป.4 เด้ แต่ว่าเราจะมีความมานะอดทนหรือไม่ ป.4 นี้ เรียนช่างพ่อใหญ่ก็ต้องเรียน 4 ปี พ่อใหญ่เกิดเป็นคนยากจน จนจริง ๆ ในลักษณะจนคือคนจนว่าง่ายเลยพ่อแม่ก็ยากจน คันเปรียบเทียบในหลักการก็คือว่าคนจันทาน คนจนแต่ว่าพ่อใหญ่นี้มีความมานะสูงมีความอดทนสูงจริงๆ คือว่ามีอะไรที่เกิดขึ้น คือว่าที่ได้ค้นคว้ามาที่ได้ขนขวยมาถ้าแปลก ข้อดีอันหนึ่งคือไม่ได้ลักไม่ได้ขโมยของที่ผิดกฎหมายพ่อใหญ่จะไม่ทำ คือตอนนั้นเราต้องตั้งใจสูงคือว่าไม่ได้ปีนี้ปีหน้า ถ้าไม่ได้ปีหน้าก็อีก 2 ปี คือ 5 ปี คือล้มเลิกในการทำตรงนั้น ทุกอย่างคือต้อง 5 ปีของพ่อใหญ่ต้อง 5 ปี คือนิสัยพ่อใหญ่ต้องลอง 5 ปี คือพ่อใหญ่เลี้ยงควายนี้พ่อใหญ่ลองแล้วปีหนึ่งคือจะมีผลตอบแทน หมูที่พ่อใหญ่เลี้ยงหมูป่าต้องมีผลแต่ว่าเราเลี้ยงแบบลืมซะ บางทีเราก็คิดว่าอย่าไปคิดคำนึงถึงตรงนั้นว่ามันจะได้มามากเท่าใด ไม่ใช่ว่าเราก็จะไม่เอาใจอย่าไปเน้นหนักไปกับตัวนั้น เรามีอะไรเราก็เสริม ๆ กัน เห็นมั้ยปลวกตัวน้อย ๆ ทำงาน เราไม่ได้จ้างแม็คโคขุดนะครับ คนหัวโคกเราต้องขุดเอาเองตรงนั้นเป็นอะไรคือต้องจ้างเขาขุด เพราะว่ามันตัวเล็ก ๆ สร้างขึ้นมาพ่อใหญ่เลยคิดว่า พ่อใหญ่มีความมานะสูง ความอดทนสูง ใครจะว่าอะไรไม่ได้สนใจเราคำนึงถึงว่าความบริสุทธิ์ใจเรา ความมั่นคงของเราในครอบครัวเราเราทำ.....ความอดทนสูงเราตั้งใจสูงเราไม่ได้ 4 ปี 5 ปี ถ้าไม่ได้ความสำเร็จเราก็จอดเสียก่อนเราล้มเลิกเรามาตั้งใจอย่าง*

ใหม่ พ่อใหญ่ซื้อรถคันนี้พ่อใหญ่ไม่มีเงิน พ่อใหญ่มีเงินอยู่แต่ไม่เอาเงินเจ้าของซื้อ พ่อใหญ่ไปยืมเงินกองกลางเขา (กลุ่มออมทรัพย์) พ่อใหญ่มีเครดิตคือยืมได้พ่อใหญ่เลยไปยืม พ่อใหญ่ก็เลยว่าเอาตัวนี้ (รถยนต์) 26,000 แต่ว่าพ่อใหญ่ผ่อนไปผ่อนมาก็ตกไป 30,000 กว่าบาท คือว่าเอาเงินตัวนั้นไปหมุนเวียนในหมู่บ้านคือดอกมัน พ่อใหญ่ไม่ได้เอาเปรียบหมู่สมมุติว่าตั้งใดแบบใดก็เอาแบบนั้น พ่อใหญ่ไม่ได้เอาเงินสดส่วนตัวในตัวพ่อใหญ่ไปซื้อ ถึงเราจะมีก็ไม่ได้ไปเอาของตัวเองมาใช้ เอาของคนอื่นมาใช้ ...” (ชาวบ้านป่ากล้วย)

นอกจากนั้นในกลุ่มนี้ยังมีบางคนที่ใช้เครดิตภายใต้ฐานความคิดเชิงสัญลักษณ์ในการควบคุมกำกับทรัพยากรเพื่อให้เกิดสถาบันทางสังคมขึ้นมาโดยที่ตัวเองมีช่องทางที่สามารถระดับทรัพยากรคืนกลับได้

“ ...ก็คุยกันแล้วในกลุ่มก็กู้กันมาแบ่งกันไปคนละ 20,000 เอามาก่อน ต่างคนต่างรับผิดชอบกัน เดี๋ยวเค้าจะว่าเอาได้ว่าบ้านเรามีปัญหา ไม่มีเครดิต กองทุนมันก็จะได้เกิด การคืนไม่มีปัญหาหรอกคนบ้านนี้ แต่ละคนที่กู้ไปก็มีการทำกินกันเป็นที่เป็นทาง ไม่ต้องห่วง... ” (ชาวบ้านเล)

“ ...สำหรับพ่อใหญ่คือว่าเฮาแทบบ่จำเป็นเลยที่ต้องไปกู้ แต่ว่าเว้าง่ายๆ หลอกๆซะเฮ็ดให้พวกเขาสบายใจกับเรา หน่วยเหนือเขาว่าบ้านเราไม่มีผู้กู้เงินล้านก็เลยกู้ให้รถอีแต๋นที่เราซื้อมาก็เอาไปตีราคาเลย 50,000 เอาไปให้ลูกค้าดูกลัวมันค่ำก่อนแต่ว่าผมเป็นคนซื้อขายในสิ่งที่แปลกๆ คือว่า รถนี้เราจะเอาไปขายต่อเราซื้อมา 30,000 พ่อใหญ่จะไปขายได้อยู่ 50,000 ช่องทางจุดนี้เราได้มาจากอาชีพช่างของเราแหละครับ... ” (ชาวบ้านป่ากล้วย)

จะเห็นว่าพฤติกรรมโดยรวมของคนกลุ่มนี้ได้สัมพันธ์กับกองทุนในเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นเรื่องของความยุติธรรมหรือการกำกับทรัพยากรมากกว่าจะมีการกำหนดยุทธศาสตร์การใช้ทรัพยากรให้เหมาะกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับอาชีพเพื่อสร้างความคล่องตัวในเส้นทางเศรษฐกิจของตนจากเครดิตที่ได้มา คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้นำเงินมาสำรองใช้จ่ายในครอบครัว เมื่อเกิดการขาดแคลนทรัพยากรก็จะคิดถึงช่องทางในการสร้างเครือข่ายที่จะแสวงหาทรัพยากรให้ได้ใหม่มาอีกเป็นวงจรไปเรื่อย ๆ ไม่ได้มีการพัฒนาสภาวะผู้ประกอบการและการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องของความยุติ

ธรรมตามประเพณีที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เงินจากกองทุนในมือของคนกลุ่มนี้จะถูกใช้หมุนเวียนในชีวิตประจำวันมากกว่าจะใช้สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจครัวเรือน อย่างดีที่สุดก็เป็นเพียงการทดลองสร้างประสบการณ์ในเส้นทางใหม่ ๆ ตามหมู่พวกซึ่งเป็นสภาพที่ค่อนข้างเสี่ยงและยากที่ประสบผลสำเร็จ ยุทธศาสตร์ในภาพรวมของการเอาตัวรอดของคนกลุ่มนี้จึงไม่ได้เป็นเรื่องของการประเมินทรัพยากรที่ได้มาเพื่อมาใช้ในการลงทุน แต่เป็นยุทธศาสตร์ของการต่อรองหรือการใช้ความสามารถในการหมุนเวียนเม็ดเงินที่ได้มาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวมากที่สุดและพยายามใช้เครือข่ายกลุ่มของตนในฐานะกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่ทำให้ระบบการเงินที่ผูกโยงกับตนและครอบครัวมีสภาพเป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นการกู้ยืมในหมู่คนใกล้ชิด การเล่นแชร์ การให้ลูกหลานส่งเงินมาให้ ฯลฯ ซึ่งการเกาะกลุ่มกันทางสังคมที่มีสัมพันธ์ภายในแน่นแฟ้นเป็นตัวช่วยลดความกดดันเมื่อขาดแคลนทรัพยากร โดยมีสถาบันทางสังคมเป็นตัวช่วยสนับสนุนการอยู่รอด พฤติกรรมทางการเงินของกลุ่มนี้จึงเป็นพฤติกรรมที่ทำตามประเพณีในวิถีชีวิตที่ผสมผสานกับความเชื่อและค่านิยมเชิงจารีตซึ่งไม่ได้ช่วยปรับตนเองให้เข้าสู่ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน จิตสำนึกในเรื่องการกู้ยืมเป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ของความยุติธรรมที่มีต่อช่องทางใหม่ที่ช่วยให้เข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวทางที่เกิดขึ้นตามจิตวิญญาณโดยธรรมชาติที่สืบทอดกันมา ข้อดีจากพฤติกรรมของคนกลุ่มนี้คือเมื่อนโยบายระดับมหภาคของรัฐได้ลงไปถึงระดับหมู่บ้าน กลุ่มนี้ได้สร้างปฏิกิริยาที่ก่อให้เกิดการปรับกลไกทางสังคมเศรษฐกิจต่อสถาบันทางการเงินให้มีความลงตัวในทางปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ดีหากมีการนำวัฒนธรรมการเงินแบบนี้มาใช้จะก่อผลเสียหายขึ้นอย่างแน่นอน เพราะแนวคิดในเรื่องความยุติธรรมในเส้นทางของการปฏิบัติจะไม่สามารถนำมาใช้กับวัฒนธรรมทางการเงินและเครดิตได้ เนื่องจากจะก่อให้เกิดอุปสรรคในเรื่องการระดมทุนและความไม่เหมาะสมสอดคล้องในการขับเคลื่อนกลไกเศรษฐกิจที่จะสร้างความสัมพันธ์กับระบบตลาดซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจที่จะส่งผลตอบกลับไปสู่ปัจเจกและเศรษฐกิจโดยรวมของสังคม

3.2.3 กลุ่มที่มีพฤติกรรมปฏิเสธกองทุนหรือสถาบันสินเชื่อ

ถ้าหากย้อนกลับไปดูพื้นฐานการดำรงชีพของเศรษฐกิจครัวเรือนในหมู่บ้านจะพบว่า พัฒนาการในเส้นทางเศรษฐกิจของชาวบ้านทั่วไปนั้นเกิดขึ้นจากแรงงานในครอบครัวที่อาศัยการกระจายเวลาการทำงานของแรงงานภายในครัวเรือนให้มีความคุ้มค่ามากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งการยังชีพในพื้นที่ทำมาหากินของตนมีอาณาเขตกว้างขวางและสามารถอาศัยโครงสร้างวัฒนธรรมที่เกาะเกี่ยวผูกโยงกันเป็นตาข่ายทางสังคมแบบต่าง ๆ ขึ้น เส้น

ทางเช่นนี้ได้สร้างความมั่นใจที่ช่วยสนับสนุนการอยู่รอดของแต่ละครัวเรือนมาโดยตลอด และได้ตอกย้ำจิตวิญญาณผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่ในกรอบสังคมประเพณี ทำให้ไม่มีความจำเป็นในการขยายอาชีพผ่านเครดิตรูปแบบใด ๆ ทั้งสิ้น การดิ้นรนเอาตัวรอดของชีวิตเป็นแบบหาเช้ากินค่ำ มียุทธศาสตร์ของการเอาตัวรอดเป็นเนื้อเดียวกับความเคลื่อนไหวในชีวิต ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่มีความต้องการที่จะเกี่ยวข้องในเรื่องสินเชื่อหรือเครดิต *" ...พ่อบ่ได้ฝากธนาคารแต่พออยู่สืบมื้อไปได้ ก็บ่เดือดร้อน หาได้ท่าใดก็กินเท่านั้น เป็นหนี้แล้วหนักใจต้องหามาคืนเขา... " (ชาวบ้านแดง)* แต่ละครอบครัวต่างก็กำหนดยุทธศาสตร์ของตนเองตามพื้นฐานเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับโลกแวดล้อม หลายครัวเรือนไม่มีความจำเป็นในเรื่องเครดิตเพราะอาศัยแรงงานในการจัดการตนเองในช่องทางที่เป็นวัฒนธรรมสังคมประเพณี ทำให้ความจำเป็นที่ต้องใช้เครดิตจากกองทุนหมู่บ้านไม่เกิดขึ้น

> *" .... อยู่ในเมืองทำได้เงิน เขาหมุนง่ายกว่าบ้านเรา แม่นซื้อวัวก็เลี้ยงได้บ่เท่าใด มันเสี่ยง บ้านเรากู้เงินมาต้องใช้ให้เป็นประโยชน์ ถ้าบ่มีประโยชน์ก็บ่กู้ เวลาพร้อมคืออยากค้าอยากขายจึงจะกู้ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่อยากหาหนี้ทุกวันนี้กู้กันก็ต้องมีดอกเบี้ย เพราะเงินเป็นการลงทุนพ่อยังบ่เคยกู้กับพี่น้องมีแต่พี่น้องมากู้..." (ชาวบ้านป่ากล้วย)*

อย่างไรก็ตามการใช้แรงงานก็มีข้อจำกัดในเรื่องเชิงปริมาณกับสภาวะความจำเป็นที่ต้องใช้ทุนทั้งในกิจกรรมเศรษฐกิจของตนเองและการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอยู่พอสมควรซึ่งหลายคนในกลุ่มนี้ก็คอยโอกาสความเป็นไปได้ที่จะสร้างรายได้ให้กับตนเอง การเพิ่มรายได้ของคนกลุ่มนี้มีอยู่ 2 เส้นทาง แบบแรกอาศัยการรวมกลุ่มที่จะสนับสนุนการแปรรูปวัตถุดิบ เช่น การทำน้ำผลไม้หรือจักสานที่บ้านแดง การแปรรูปกะปิน้ำปลาที่บ้านเล หรือการทำสุราพื้นบ้านที่บ้านป่ากล้วยฯ อีกแบบหนึ่งก็คือการเข้าสู่ระบบตลาดโดยตรง เช่น การขายแรงงาน หรือการหาเก็บผลผลิตจากธรรมชาติขาย เช่น ในบ้านแดง บ้านภูเกวียน บ้านเล หรือบ้านตรอกตาชวดฯ เป็นต้น ดังนั้นโอกาสที่คนกลุ่มนี้จะใช้เครดิตจึงมีต่ำมากเพราะว่าพื้นที่ทำมาหากินเอื้ออำนวยและตนเองก็รู้สภาพธรรมชาติ และรู้จักจะใช้แรงงานสร้างกิจกรรมให้เกิดขึ้นตามความคิดความเหมาะสมที่ต้องการจะสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นมา ซึ่งนับเป็นเส้นทางการทำมาหากินที่เกิดจากความเข้าใจในธรรมชาติของอาชีพที่เหมาะสม ในพื้นที่ทำกินของตนเองกับการทุ่มเทแรงงานของตนอย่างมีเหตุผล อันเป็นศักยภาพที่สำคัญของคนกลุ่มนี้ ที่จริงแล้วคนกลุ่มนี้ไม่ได้ปฏิเสธกองทุนหมู่บ้านแต่ไม่มีอะไรที่จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากรู้จักสภาพและฐานะของตนดี รวมทั้งสามารถใช้ศักยภาพของตัวเองและสถาบันทางสังคมในการจัดการเส้นทางเศรษฐกิจของตัวเอง สามารถนำพายุทธศาสตร์ของครอบครัวที่วางบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งใจได้ และมีความพยายามที่จะยืนอยู่

ให้ได้ด้วยตนเอง แต่ขณะเดียวกันก็มีหลายคนในกลุ่มนี้ที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากมีความกลัว ความกังวล ความไม่แน่ใจต่อปัญหาในอนาคตหากเข้ามาใช้เครดิตอาจทำให้ไม่สามารถจัดการตัวเองได้

> *“ ...ผมไม่อยากเข้าไปยุ่งกลัวมีปัญหาตามมาแต่ก่อนก็เห็นเคยมีปัญหากันฟ้องร้องกันวุ่นวาย เห็นแล้วก็กลัว เงินไปเอาเขามาก็ต้องรับผิดชอบเขา ถ้าเอามาทำอะไรแล้วเกิดปัญหาขึ้นมาก็จะวุ่นวายกันไปทั้งบ้าน เมียผมเค้าก็เห็นเหมือนผมนี่แหละก็เลยไม่ไปเกี่ยวข้อง ...” (ชาวบ้านตรอกตาชวด)*

ความคิดแบบนี้เป็นความกังวลที่มีต่อข้อผูกพันในการใช้เครดิตและไม่แน่ใจต่อความสัมพันธ์ในรูปของเครดิตจึงกำหนดท่าทีของตัวเองด้วยการวางเฉยไม่ยุ่งเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยประเมินว่าบรรทัดฐานของกองทุนอยู่นอกเหนือขอบเขตของตน ขณะเดียวกันศักยภาพของตนก็ไม่สอดคล้องหรือมีความจำเป็นที่จำต้องเกี่ยวข้องกับกองทุนหรือพึงมีข้อผูกมัดในทางกฎหมายหรือกึ่งกฎหมายใด ๆ กับการใช้เครดิต เพราะคิดว่าหากเกิดปัญหาขึ้นก็จะอยู่ในสภาพที่เกินกว่าตัวเองจะเอาตัวรอดได้ โดยสรุปแล้วกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมแบบปฏิเสธกองทุนนี้จะมี 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นพวกที่มีสภาพเศรษฐกิจแบบหาเช้ากินค่ำ กลุ่มที่สองก็คือกลุ่มที่รู้จักสภาพของตัวเองและจำกัดตัวเองตามสภาพที่เป็นอยู่ กลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มที่มีความกังวล ความกลัว ซึ่งอาจจะอยู่แบบรอดูสถานการณ์สักช่วงเวลาหนึ่งก่อนแต่ในอนาคตอาจจะเข้าร่วมหากโอกาสเอื้ออำนายหรืออาจไม่เข้าร่วมกับกองทุนเลยก็ได้ ปฏิกิริยาต่อกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่อยู่นอกความสัมพันธ์ของคนกลุ่มนี้ เกิดจากการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจที่เป็นอิสระไม่ขึ้นกับสถาบันการเงินประเพณีเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้มีพื้นฐานที่เป็นตัวของตัวเองแม้จะมีความสัมพันธ์กับระบบตลาด แต่กลไกทางสังคมเศรษฐกิจของตนเองมีแบบแผนในการเคลื่อนย้ายถ่ายเททรัพยากรระหว่างกันแบบไม่เป็นทางการมากกว่าการพึ่งสถาบันการเงินในรูปขององค์กร ซึ่งสามารถสร้างความอยู่รอดให้กับครอบครัวได้ ทั้งยังสามารถกระจายทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมตามพื้นฐานศักยภาพของครอบครัวตนเอง รวมทั้งได้อาศัยการเกาะกลุ่มทางสังคมขึ้นมาเพื่อเป็นช่องทางในการส่งผ่านทรัพยากรไปสู่ครอบครัวตัวเอง

สภาพทั้งหมดที่กล่าวมาคือกลุ่มพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการนำนโยบายกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในฐานะที่เป็นกลไกทางสังคมจากระดับมหภาคสู่การปฏิบัติในระดับหมู่บ้าน กลุ่มพฤติกรรมทั้งสามกลุ่มสัมพันธ์กับกองทุนในฐานะของผู้ใช้เครดิตหรือผู้สังเกตการณ์ในเส้นทางการดำเนินงานตามกฎกติกาที่กำหนดขึ้นร่วมกันและจากส่วนกลาง ผลในทาง

ปฏิบัติจึงทำให้ได้เห็นปรากฏการณ์หลากหลายของพื้นที่ต่าง ๆ และเห็นความแตกต่างของพฤติกรรมที่มีต่อสถาบันสินเชื่อในรูปของกองทุนหมู่บ้านที่รัฐได้จัดตั้งขึ้น

3.3 บทสรุปและข้อเสนอว่าด้วยกองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจครัวเรือน

จากการพิจารณาวัตถุประสงค์ของกองทุนหมู่บ้านที่เป็นนโยบายของรัฐบาลที่ได้นำมาใช้สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจรากหญ้าของประเทศ เมื่อทำการประเมินพฤติกรรมในการใช้สถาบันเครดิตในรูปของกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านระดับครัวเรือนที่ทำการศึกษาวิจัยสามารถประมวลข้อสรุปและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

3.3.1 *จำเป็นต้องแก้ไขกฎและกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับความจำเป็นในธรรมชาติของวงรอบเครดิต* โดยเฉพาะคนที่อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมหาเช้ากินค่ำซึ่งยังไม่มีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาสถาบันเครดิตดังเหตุผลที่ได้กล่าวไว้แล้ว เว้นแต่ว่าได้เกิดความคิดหรือมีการปรับตัวในรูปแบบใหม่ ๆ เช่นการสูญเสียแรงงานภายในครอบครัวอาจมีความจำเป็นต้องการทำงานในกิจกรรมแบบการแปรรูปหรือการลงทุนร่วมกัน ทำให้จำเป็นต้องใช้เครดิต สถาบันเครดิตในหมู่บ้านอาจเป็นนโยบายระยะยาวที่ชาวบ้านบางครอบครัวในกลุ่มนี้มีความจำเป็นต้องใช้ แต่ปัจจุบันยังเป็นเรื่องไกลตัวกลุ่มนี้มาก และไม่ได้ส่งผลอย่างไรต่อความมั่นคงของฐานะความเป็นอยู่ในครอบครัว ทั้งนี้หากจะทำให้เกิดประโยชน์ครอบคลุมไปถึงคนกลุ่มนี้จำเป็นที่ต้องแก้ไขกฎและกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับความจำเป็นในธรรมชาติของวงรอบเครดิตไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการลงทุนในอนาคตเช่น อาจแบ่งสินเชื่อเพื่อสนับสนุนการลงทุนในระยะสั้น ระยะกลางและระยะยาว ซึ่งจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในการประเมินคุณค่าทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครดิต ขณะเดียวกันก็ควรวิธีการที่ช่วยให้เกิดการปรับตัวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นเพื่อช่วยให้คนที่เข้าสู่กิจกรรมเศรษฐกิจแต่ละแบบนั้นรู้ว่าจะต้องตระเตรียมตัวอย่างไรและมีกลทางสังคมในการกระจายทรัพยากรแบบไหนเพื่อการเรียนรู้และใช้เครือข่ายของตนเองให้เกิดประโยชน์ รวมทั้งจัดให้มีการเปรียบเทียบต้นทุนในการบรรลุกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะมีมาตรวัดอย่างชัดเจนในการเปรียบเทียบกับยุทธศาสตร์ ที่ตนเองใช้อยู่ประจำวัน เพราะเครื่องมือนี้จะช่วยสร้างการประกันในการทำงานไม่ให้มีความเสี่ยง หรือทำให้เกิดการสนับสนุนกลไกทางสังคมเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความคิดและจิตสำนึกของคนในพื้นที่ อย่างไรก็ตามเนื่องจากพื้นฐานของวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่หาเช้ากินค่ำที่อาศัยความสามารถของการกระจายแรงงานนั้นไม่มีปัจจัยที่เป็นแรงกระตุ้นภายในตัวหรือในครัวเรือนรวมทั้งขาดแคลนทรัพยากรและยังไม่มีการสร้างเครื่องมือใหม่ทางความคิดทำให้ความต้องการใช้สถาบันเครดิตของครัวเรือนในกลุ่มนี้ยังต่ำอยู่

3.3.2 ควรจัดให้มีการเรียนรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจในระบบตลาดกับกลุ่มคนที่หาเช้ากินค่ำ ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิดการร่วมกันศึกษาให้เห็นถึงตำแหน่งทางสังคมเศรษฐกิจของตนกับโลกแวดล้อมของสังคมโดยรวม เพื่อจะใช้เป็นฐานในการร่วมแสวงหายุทธศาสตร์ของครอบครัวว่าจะดำเนินการอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากโลกแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบทั้งทางตรงทางอ้อมไปยังสังคมเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ตลอดเวลา ซึ่งการสนับสนุนให้เกิดการศึกษายุทธศาสตร์ของครอบครัวเป็นสิ่งจำเป็นในการลงทุนที่สำคัญของรัฐฯเพื่อช่วยขจัดแรงกดดันของชีวิตและสังคมของชาวบ้านในระยะยาวให้หมดไป พร้อมกับสามารถทำให้คนกลุ่มนี้สามารถมีสัมพันธ์กับเศรษฐกิจระบบตลาดได้อย่างราบรื่นและสามารถเข้าถึงสถาบันสินเชื่อในรูปของกองทุนหมู่บ้านได้อย่างไม่ล้มเหลว การลงทุนในการพัฒนาศักยภาพหรือการสร้างการเรียนรู้มีความสำคัญกว่าการหว่านโปรยเม็ดเงินลงในหมู่บ้านดังเช่นบทเรียนที่ได้รับจากเรื่องการลงทุนทางสังคมที่ผ่านมาซึ่ง ที่ไม่ได้สร้างให้เกิดการพัฒนาสภาวะด้านการปรับตนเองของชาวบ้านทั้งในด้านพฤติกรรมและจิตวิญญาณให้ก้าวสู่การสร้างความแข็งแกร่งให้กับเศรษฐกิจครัวเรือน การพัฒนาจิตสำนึกและพื้นฐานเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาดบางครั้งอาจใช้ช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้นก็สามารถทำให้เกิดการลงทุนและพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจบางกลุ่มเข้าสู่ระบบตลาดได้ เช่น จากกลุ่มคนเลี้ยงไก่ กลุ่มคนเลี้ยงวัวควายหรือกลุ่มอาชีพช่างฯ ที่ได้ใช้สถาบันเครดิตจากกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านพัฒนากิจกรรมเหล่านี้ขึ้นมา ดังนั้น พื้นฐานการสนับสนุนสถาบันเครดิตในระดับหมู่บ้านควรที่จะต้องทำความเข้าใจประวัติการประกอบอาชีพในเส้นทางการเอาตัวรอดอย่างเพียงพอของเศรษฐกิจครัวเรือน และที่สำคัญควรจะให้ความสนใจในเรื่องการวางยุทธศาสตร์ในระดับครอบครัวด้วย เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการใช้สถาบันเครดิต หรือสามารถจัดการบริหารกิจกรรมสินเชื่อที่สอดคล้องกับกลไกพื้นฐานของเศรษฐกิจครอบครัว คณะกรรมการกองทุนในหมู่บ้านต้องเข้าใจในแผนยุทธศาสตร์ของแต่ละครอบครัวและตัวตนทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวว่ามีพื้นฐานที่แท้จริงอย่างไรและสภาพความอ่อนและความแข็งแกร่งของตัวครัวเรือนคืออะไร เกิดจากปัจจัยใดบ้าง เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ในการตัดสินใจปรับกฎและกติกาให้สอดคล้องกับความต้องการในอาชีพของแต่ละครัวเรือนในหมู่บ้าน

3.3.3 ต้องมีการพัฒนาเสริมสร้างโอกาสและเพิ่มประสบการณ์เพื่อรู้จักลดความเสี่ยงในการใช้เงินในรูปของเครดิตให้มากขึ้นในกลุ่มพฤติกรรมเศรษฐกิจแบบกลุ่มที่สองที่มีเส้นทางแบบผจญภัย สำหรับคนกลุ่มที่ต้องการใช้เครดิตจากกองทุนหมู่บ้านในปัจจุบันที่ได้ปรับตัวตามความต้องการของตนเองแต่ยังเป็นกลุ่มที่ไม่มีประสบการณ์ในกิจกรรม

เศรษฐกิจที่ตนเองได้ทำอยู่จะต่างไปจากกลุ่มที่มีประสบการณ์สูงมีความชำนาญในการทำกิจกรรมเศรษฐกิจในระบบตลาดมานาน ซึ่งการลดความเสี่ยงนั้นจะต้องสร้างโอกาสในการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มที่มีความชำนาญ มีเวทีที่จะแลกเปลี่ยนข้อมูลในการดำเนินกิจกรรมแบบเดียวกัน และควรจะมีการจัดเครดิตที่เหมาะสมกับวงจรธรรมชาติของการหมุนเวียนทางการเงินที่เกิดขึ้นมาจากการเลือกอาชีพในแต่ละสาขาเป็นสำคัญ เพราะการทำกิจกรรมกับระบบตลาดนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของการใช้แรงงานอย่างเดียวแต่เกี่ยวข้องกับเครื่องไม้เครื่องมือในการผลิตและเกี่ยวข้องกับปัญหาความต้องการ (demand side) ของตลาดด้วย เช่นกรณีของผู้เลี้ยงไก่ขายในบ้านป่ากล้วยได้แจกแจงการตลาดและการผลิตของตัวเองดังนี้

> *“ ...การตลาดของพี่เป็นการคาดการณ์ในระยะ 45 มื้อ ถ้าได้ 45 มื้อแมนราคาตกก็ต้องขาย คือทางบริษัทเขาจะเช็คคิวไว้ เราจะไปแทรกไม่ได้ สูงหรือต่ำก็ต้องขาย เขาเองก็ต้องซื้อ เราเลือกวันเลี้ยงได้แต่เลือกวันขายไม่ได้ ช่วงที่ได้กำไรสูงสุด ได้ถึงเจ็ดหมื่น ช่วงที่ขาดทุนคือได้สองหมื่นห้า.....พี่คิดว่าการค้าต้องมีได้กำไรบ้างขาดทุนบ้าง เราก็ท้อแท้เวลาเรากดดันตัวเลขดูเราก็เสียใจว่าเราทำแทบตายเป็นอะไรทำไมยังขาดทุน แต่เราก็ต้องยอมรับว่าเราจะไปกำหนดกลไกราคาของตลาดโลกไม่ได้....ช่วงหลังๆในกรณีของสหภาพยุโรปตรวจสารตกค้างในไก่ในกุ้ง เราก็ต้องให้ฟาร์มเราเข้ามาตรฐานฟาร์ม คล้าย ๆ ไอเอสโอ เข้าแล้วก็สบายใจขึ้น แต่กังวลกับตัวยา คือมันไม่ได้ใช้ยาที่เคยใช้ ทุนเราก็สูงขึ้น ความมั่นใจก็น้อยลง แต่ก่อนยาใช้ ห้าสิบสตางค์ต่อตัว แต่เดี๋ยวนี้สูงขึ้นเป็นบาท เศษการแก้ปัญหาคือต้องปรับปรุงสุขาภิบาลโรงเรือนให้สะอาดไว้เพื่อไก่จะไม่เป็นโรคแต่มันก็หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะการให้ยามันจะมีโด๊ตของมันอยู่....ในแต่ละมื้อพี่ต้องใช้เวลาอย่างเคร่งครัด ตีห้าพี่ต้องลุกต้องเข้าฟาร์ม ถึงเวลาพี่จะไปไหนไม่ได้ หน้าร้อนนี้เลี้ยงไก่มีความเสี่ยงสูงพี่ต้องเปิดพัดลมฉีดน้ำบังแดดให้ไก่ บ้านเราร้อนเพราะเป็นดินทราย ป่าก็บังลมให้ร้อนเข้าไปอีก บ้านเราถ้าเป็นพี่เป็นน้องก็ไม่มีเวลาไม่มีดอกไม่มีสัญญา เพราะคนเราต้องช่วยเหลือกันมันผูกพันกันเห็นหน้ากันอยู่ พี่คิดค่าอัตราดอกเบี้ยที่เหมาะสม ต้องไม่เกิน 6 บาท เวลาที่เหมาะสมคือ สองปี คือกำไรตอบแทนจะอยู่จุดนั้น แต่ปีเดียวบางทีเราก็ไม่ทันไปใช้อะไรปีเดียวพี่จะพลาดไม่ได้...”*

ข้อเสนอในเรื่องวงรอบสินเชื่อคือ 2 ปี มีความสอดคล้องกับหลายสาขาอาชีพ เช่น กลุ่มกิจกรรมเลี้ยงวัว – ควาย เป็นต้น ซึ่งการเอาเงินมาดำเนินธุรกิจในข้อเท็จจริงทางปฏิบัติจะต้องเกี่ยวข้องกับการมีความมั่นใจในระยะยาวของกิจกรรมและการหมุนเวียนเงินลงทุนที่จะก่อให้เกิดกำไรในรอบต่อๆไป ซึ่งบางสาขาอาชีพต้องใช้เวลาที่ต่างกันไป ปัญหาเช่นนี้จะต้องพิจารณาแก้ไขเปลี่ยนแปลงหากต้องการให้ชาวบ้านเป็นผู้กระทำทางเศรษฐกิจ (subject of economy) ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ซึ่งใช้แรงงานหรือผู้ถูกกระทำจากทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งปรากฏการณ์ของสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน เป็นสิ่งบ่งชี้ว่ากฎกติกาต่าง ๆ ควรจัดทำให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงของแต่ละแห่งแต่ละกิจกรรมไม่ใช่ใช้มาตรฐานเดียวกันเพื่อจะหนุนช่วยทำให้ชาวบ้านสามารถบรรลุถึงเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นมาตามธรรมชาติแท้ ๆ ของพวกเขา

3.3.4 ควรแปรรูปกองทุนหมู่บ้านให้มีศักยภาพสูงกว่าการปล่อยสินเชื่อโดยการพัฒนาให้เป็นสถาบันการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้าน เพื่อลดขีดจำกัดในการพัฒนาเส้นทางเศรษฐกิจครัวเรือนและสามารถริเริ่มโครงการเชิงนวัตกรรม กับทั้งส่งเสริมขบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในหมู่บ้านขึ้นเพื่อช่วยสร้างพื้นฐานการเรียนรู้และการร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าให้เกิดขึ้น การสร้างการศึกษาเพื่อการพัฒนานี้ควรดำเนินการใน 2 ระดับ คือ ทั้งระดับครัวเรือนในหมู่บ้านและระดับองค์กร ทิศทางของการศึกษาควรเป็นไปเพื่อเตรียมการในการพัฒนาสถาบันสินเชื่อในรูปกองทุนหมู่บ้านให้มีความสามารถแปรรูปเป็นสถาบันการพัฒนาเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบครบวงจร โดยมีการดำเนินในรูปของการส่งเสริมเศรษฐกิจหมู่บ้าน การร่วมลงทุนการทำนิติกรรมสัญญาการค้ากับองค์กรต่าง ๆ ทั้งสถาบันทางการศึกษาและสถาบันเศรษฐกิจฯ ทั้งปรับปรุงให้เป็นศูนย์กลางข้อมูลและให้คำปรึกษาทางเศรษฐกิจกับชาวบ้าน มีการจัดทำกิจกรรมโครงการที่จะช่วยสร้างยุทธศาสตร์เสริมความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจระดับครัวเรือนรวมและช่วยพัฒนาเสริมความสามารถในการแข่งขันขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ปล่อยให้กองทุนหมู่บ้านเป็นแค่กลุ่มกิจกรรมทางสินเชื่อที่ล้าหลัง การพัฒนารูปแบบนี้ต้องอาศัยเวลาและการทำงานอย่างหนักรวมทั้งมีกระบวนการ การเตรียมการและขั้นตอนพัฒนาอย่างเป็นธรรมชาติไม่ใช่อาศัยการจัดตั้งที่มีแต่โครงสร้างและชื่อโดยไร้ศักยภาพ แต่ต้องจัดทำขึ้นตามความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมเศรษฐกิจครัวเรือนในหมู่บ้านชนบท ทั้งนี้จะต้องมีการคัดสรรเพื่อสร้างความร่วมมือกับสถาบันทางเศรษฐกิจ และสถาบันทางการศึกษา และกลุ่มองค์กรที่มีความชำนาญในเรื่องทางสังคมเศรษฐกิจและการพัฒนาที่มีความเข้าใจถึงจิตวิญญาณความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านอย่างดี ทิศทางของกองทุนหมู่บ้านจึงจะมีคุณค่าและความหมายต่อสังคมเศรษฐกิจของชาวบ้าน และสามารถเปลี่ยนผ่าน (transformation) ไป

สู่การเป็นฐานรากที่เข้มแข็งของเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งจะก่อให้เกิดความมั่งคั่งแห่งชาติร่วมกับเศรษฐกิจสาขาอื่น ๆ สืบไป

ภาพรวมแม้กองทุนหมู่บ้านจะถูกประเมินโดยนักเศรษฐศาสตร์มหภาคว่ามีสัดส่วนใน GDP ไม่สูงนัก แต่เศรษฐกิจระดับรากหญ้าก็มีความสำคัญไม่น้อยหากย้อนดูวิกฤตเศรษฐกิจปลายปี 2540 จะเห็นว่าเศรษฐกิจรากหญ้าได้แสดงความแข็งแกร่งให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้สังคมโดยรวมของประเทศไม่ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตมากไปกว่าที่เกิดขึ้นและยังเป็นแหล่งพักพิงที่สำคัญของแรงงานและผู้ประกอบการที่ประสบวิกฤตในภาคอุตสาหกรรม ภาคการค้าและบริการ อันเป็นการแบกรับภาระทางเศรษฐกิจและสังคมไว้สูงทีเดียวในช่วงวิกฤต ซึ่งโดยโครงสร้างพื้นฐานแล้วสังคมเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวอยู่ในหมู่บ้านมีลักษณะเป็นแบบเศรษฐกิจครัวเรือนที่ดำรงอยู่ในพลวัตของสังคมประเพณีที่ไม่ได้เป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่อาศัยทุนเงินตราแบบโดด ๆ แต่เป็นเศรษฐกิจที่อาศัยทุนธรรมชาติ ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม-วัฒนธรรมค่อนข้างสูง การยืดหยุ่นปรับตัวเพื่ออยู่รอดในที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ตามเส้นทางของตัวเองจึงเป็นจุดแข็งหรือศักยภาพของเศรษฐกิจแบบนี้ ดังนั้นการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในรูปของสถาบันเครดิตที่เป็นกลไกของสังคมมหภาคที่เข้ามามีบทบาทต่อกลุ่มเศรษฐกิจรากหญ้า ซึ่งหากวิเคราะห์ในแง่ของการสงเคราะห์จะพบว่าทุนหมุนเวียนของกองทุนหมู่บ้านเป็นทุนหมุนเวียนในระบบที่ช่วยลดแรงกดดันในเรื่องของดอกเบี้ยให้กับบางครัวเรือได้ระดับหนึ่ง หรือสามารถช่วยบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าแก่บางครอบครัวที่กำลังเผชิญวิกฤตทางการเงินอยู่ ซึ่งการจะปรับเปลี่ยนเงื่อนไขของครัวเรือนที่เคยได้รับประโยชน์จากกองทุนในพื้นฐานเช่นนี้ไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของเศรษฐกิจครัวเรือนก็จะต้องดูปัจจัยประกอบหลายมิติ ที่สำคัญได้แก่ ปัจจัยภายในเรื่องการจัดการบริหารของหมู่บ้านปัจจัยภายในของครัวเรือนและเส้นทางกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือน เป็นต้น แต่หากประเมินในแง่ของการพัฒนาเศรษฐกิจในการสร้างความเข้มแข็งและศักยภาพทางเศรษฐกิจจะพบว่ากลุ่มที่มีพฤติกรรมที่ใช้เครดิตแบบที่เป็นผู้กระทำทางการเงินซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสูงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า คนกลุ่มนี้มีพื้นฐานพัฒนาการมายาวนานจากการสร้างการเรียนรู้และประสบการณ์ให้กับตัวเองและจากการเข้าใจถึงช่องทางที่จะทำให้กิจกรรมของตนบรรลุผลตามเป้าหมาย โดยอาศัยทั้งตนเองและสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งเส้นทางที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมของการผนึกผสานพลังที่มีอยู่จากศักยภาพของตนเอง จากทุนทางธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนเงินตราเข้าด้วยกันในช่วงจังหวะและโอกาสที่เหมาะสมสอดคล้องกับกิจกรรมเศรษฐกิจที่ปฏิบัติอยู่ทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนตนเองประสพความสำเร็จโดยง่าย และก้าวพ้นออกจากการมุ่งพึ่ง

พาสภาพธรรมชาติ คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้นำที่จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจรากหญ้าได้อย่างแท้จริง ส่วนคนกลุ่มใหญ่ที่มีพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ในเรื่องความยุติธรรมและการกำกับทรัพยากรกับกลุ่มที่วางเฉยจำเป็นต้องดำเนินการใน 2 ทิศทางกล่าวคือ ทิศทางในเชิงสถาบันที่กองทุนจะต้องปรับบทบาทและกฎกติกาใหม่ให้สอดคล้องกับกิจกรรมที่ครอบคลุมการศึกษาเรียนรู้และการสร้างประสบการณ์ในการปฏิบัติให้กับครัวเรือนกลุ่มนี้มากกว่าจะจำกัดเพียงการปล่อยสินเชื่อและมุ่งตั้งกติกาอย่างรัดกุมเข้มข้นเพื่อกดดันให้มีการชำระคืนตามเวลา ทั้งนี้เพราะพื้นฐานของเศรษฐกิจครัวเรือนได้พึ่งพาอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติที่อยู่นอกเหนือขอบเขตการควบคุมของครัวเรือน ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างทิศทางการพัฒนาในระดับครัวเรือนขึ้นด้วย โดยต้องส่งเสริมแบบแผนการเรียนรู้จากกลุ่มที่ประสพความสำเร็จคู่ไปกับการวางรากฐานสร้างความเข้าใจในเรื่องของเศรษฐกิจระบบตลาดและฝึกการสร้างวินัยทางการเงินให้เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ เมื่อทิศทางการพัฒนาทั้งสองทิศทางสอดคล้องกันก็จะเป็นจุดที่ช่วยประสานพลังให้กับกลุ่มที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจให้สามารถประสานสร้างกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งผ่านกิจกรรมเศรษฐกิจของครัวเรือนให้เกิดขึ้นและขยายตัวอย่างเป็นธรรมชาติและต่อเนื่อง อันจะเป็นผลสัมฤทธิ์ของการสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจรากหญ้าอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้การสนับสนุนของกองทุนหมู่บ้าน

บรรณานุกรม

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านขนอน . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านคลองเย็น . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านโคกล่าม . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแดง . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านตรอกตาชวด . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทุ่งฝากปลา . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านป่ากล้วย . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านภูเกวียน . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเล . **ระเบียบวาระการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ครั้งที่** 1/ 2544 **ถึงครั้งที่** 7/ 2545 .

ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย . (2544) . **อาชีพและเศรษฐกิจในท้องถิ่น** . (เอกสารโรเนียวประกอบการสอน) . คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม . มหาสารคาม .

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . (2541) . **ทฤษฎีและแนวคิด เศรษฐกิจชุมชนชาวนา** . บริษัทอมรพริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด . กรุงเทพฯ.

เดวิด ซี.คอร์เท็น . (2545) . **โลกยุคหลังบรรษัทชีวิตหลังทุนนิยม** . บริษัท เฟื่องฟ้าพริ้นติ้ง จำกัด . กรุงเทพฯ .

มูลนิธิสวัสดี .(2544). **รายงานประจำปี** 2544 . ปทุมธานี

มูลนิธิสวัสดี .(2545). **รายงานประจำปี** 2545 . ปทุมธานี

วัฒนา สุกัณศีล . (2544) . **วัฒนธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท** . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) . กรุงเทพฯ .

สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ . (2537) . **งานศึกษาข้อมูลและศักยภาพลุ่มน้ำชายฝั่งภาคตะวันออก** .สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ . สำนักงานนายกรัฐมนตรี . กรุงเทพฯ

อภิชาต ทองอยู่ . (2527) . **ทัศนะว่าด้วยงานพัฒนาชุมชน** . สำนักงานเลขาสภาคาทอริกแห่งประเทศไทย . กรุงเทพฯ.

อภิชาต ทองอยู่ และ ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย . (2541) . **สังเคราะห์องค์ความรู้ทฤษฎีการค้นคว้าเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทย** . กรุงเทพฯ

อภิชาต ทองอยู่ . (2544) . **ประชาสังคมกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งตะวันออก** . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย . กรุงเทพฯ .

เออร์นานโด เดอ โซโต . (2542) . **เปรูบนเส้นทางเศรษฐกิจนอกระบบ** . โครงการจัดพิมพ์คบไฟ . กรุงเทพฯ .

บรรณานุกรมสัมภาษณ์

<u>หมู่บ้านภูเกวียน</u>

เกี้ยง น. อายุ 72 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 สิงหาคม 2545

คำเปียง บ. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

คำใหม่ ช. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

ทองปาน พ. อายุ 65 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 สิงหาคม 2545

ทองพูน ค. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 สิงหาคม 2545

ทองหยุ่น จ. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 พฤศจิกายน 2545

บัวไข ส. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

บุญโฮม จ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่17 กรกฎาคม 2545

บุญภพ ช. อายุ 72 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 ธันวาคม 2545

บุษกร ภ. อายุ 32 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

ประมุข ช. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่17 กรกฎาคม 2545

ประยงค์ ค. อายุ 75 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 ธันวาคม 2545

ประยูร น. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่14 สิงหาคม 2545

เปาะ ค. อายุ 75 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 ธันวาคม 2545

พิกุล ห. อายุ 34 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

รัง ก. อายุ 68 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่17 กรกฎาคม 2545

วงเดือน พ. อายุ 41 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่17 กรกฎาคม 2545

วิลัย จ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

ศรีนวล ช. อายุ 46 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

สงกรานต์ บ. อายุ 49 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่17 กรกฎาคม 2545

สนิท ด. อายุ 46 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

สำเนียง ค. อายุ 47 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

สำเนียง น. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545

สำราญ ศ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 กันยายน 2545

สุนทร ผ. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

ไสว ส. อายุ 52 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่24 พฤศจิกายน 2545

หนู ป. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

หนูเพลิน ช. อายุ 35 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

หนูแม็ก น. อายุ 56 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

อิทธิพล ภ. อายุ 33 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 พฤศจิกายน 2545

หมู่บ้านคลองเย็น

กุหลาบ ส. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545

คูณ ก. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

คูณ บ. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545

จรวด ด. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

จันทร์ ส. อายุ 59 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545

จูน พ. อายุ 45 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

ฉวี ก. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

เฉลิม ช. อายุ 65 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

ชงทิพย์ ส. อายุ 28 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545

ดวง ค. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

ดวงใจ ด. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ถนอม ก. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545

ทองวัน น. อายุ 39ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ไทย พ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545

น้อย พ. อายุ 67 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

นารี ท. อายุ 41 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

นิรัตน์ ก. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

บังอร ว. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

บัวลัย น. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2546

บุญเทือง ท. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

บุญเหลี่ยม ส. อายุ 57 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545

บุญทัน ส. อายุ 67 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2545

ประเดช ท. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ประดิษฐ์ ค. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ประนม ว. อายุ 32 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ประสิทธิ์ บ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

พวงพยอม ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

พิสมัย ข. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

มณฑา ส. อายุ 47 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545

ม่วงทอง ก. อายุ 33 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545

มูลเตียร ด. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ละมัย ด. อายุ 56 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2545
ละออง บ. อายุ 34 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
ลับ ง. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2545
วันที พ. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
สมยศ ท. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
สมัย ส. อายุ 38 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่23 กันยายน 2545
สาคร ว. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2545
สุริยา ท. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
เสงี่ยม ด. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
เสวย ศ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
หนูจันทร์ ช. อายุ 31 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
หนูล้อม ส. อายุ 40 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
หม่วน ช. อายุ 66 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2545
หมื่น ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2545
เหวิ่น ด. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
อาด น. อายุ 39ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2545
อุไร น. อายุ 64 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546
ฮ้อย พ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545

<u>บ้านขนอน</u>

เกษร พ. อายุ 52 ปี. สัมภาษณ์วันที่.1 กันยายน 2544
วรรณพฤติ พ. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
ดี ห. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
ทองใบ พ. อายุ46 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
บัว พ. อายุ 82 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
พรมมา ง. อดีตผู้ใหญ่บ้าน. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
มะลิ ง. อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
วาด ภ. อายุ 71 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
สถาพร ร. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544
สิงห์ ส. อดีตกำนันตำบลขวาว. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544
สิงห์ทอง ส. อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 9. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

สุด พ. อายุ 81 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

ใส ง. อายุ35 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

หนู พ. อายุ 59 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544

พระหนู ว. อายุ76 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

หยาด ส. อายุ 82 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544

หยู ส. อายุ 53ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

ไหล ส. อายุ 73 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 1 กันยายน 2544

ไหล ส. อายุ73ปี. สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2544

<u>หมู่บ้านแดง</u>

เข็ม ม. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2545

ดารา ด. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545

ดารา อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545

ติ๊ก ถ. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545

นอ ป. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545

บุญจันทร์ ว. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545

บุญสว่าง ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545

บุญเหลือ อ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม, 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2545

ละครชัย อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545

วิชัย ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2545

สมัย อ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545

ไสว ล. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545

ไสว ถ. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2545

<u>หมู่บ้านป่ากล้วย</u>

เคน ส. อายุ 65 ปี. วันที่สัมภาษณ์15 ตุลาคม 2545

จันทร์ศรี ส. อายุ 68 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 9 ตุลาคม 2545

ทูน ก. อายุ65 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 ตุลาคม 2545

บุญกอง ก. อายุ 67 ปี. วันที่สัมภาษณ์11 ตุลาคม 2545

บุญตา ร. วันที่สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2545

ภานุมาศ ก. อายุ 39 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 14 ตุลาคม 2545

รังสรรค์ ข. วันที่สัมภาษณ์12 ตุลาคม 2545

สมดี ส. อายุ57 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 ตุลาคม 2545
สุนทร ว. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์15 ตุลาคม 2545
สุพรรณ จ. อายุ 57 ปี.วันที่สัมภาษณ์ 13 ตุลาคม 2545
เสมียน จ. อายุ50ปี. วันที่สัมภาษณ์12 ตุลาคม 2545
ออนสา ส. อายุ 73 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม 2545

หมู่บ้านโคกล่าม

กฤษณา ต. อายุ 23 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
เกษร ส. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ขาว พ. อายุ 35 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
เข็ม ก. อายุ 82 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
คำตัน ค. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
คำปั่น ภ. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
คำผาน ห. อายุ 45 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
คำมี ส. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
จัน อ. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
จันทร์ อ. อายุ 75 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
จำปา อ. อายุ 72 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
จุน ท. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
เจริญ ส. อายุ 65 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ฉลาว พ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ฉลาว พ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ฉวี พ. อายุ 33 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545
เฉลิม บ. อายุ 43 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 กันยายน พ.ศ. 2545
ดอกไม้ ช. อายุ 40 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ต้น น. อายุ 64 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ต้อย ศ. อายุ 28 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545
ทองพจน์ ด. อายุ 38 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2545
ทองหลาว จ. อายุ 24 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
นวล จ. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
นวล จ. อายุ 68 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
นาค อ. อายุ 37 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545

นาง ส. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
บัวสา ก. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
บุญ ท. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2545
บุญตา ห. อายุ 49 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 กันยายน พ.ศ. 2545
บุญมา ท. อายุ 57 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
บุญมี ศ. อายุ 56 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 23 กันยายน พ.ศ. 2545
บุญส่ง บ. อายุ 40 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ประดิษฐ์ ห. อายุ 59 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ประเสริฐ ค. อายุ 61 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ประเสริฐ ท. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
แปล ภ. อายุ 58 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
พยนค์ ส. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
พรพจน์ ร. อายุ 38 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
พิกุล น. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
พิมพา ส. อายุ 73 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
ไพบูลย์ พ. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
ลำปาง ส. อายุ 33 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
ลำใย น. อายุ 27 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สไกร ส. อายุ 41 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สงัด ช. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สมเกียรติ น. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545
สมยศ ป. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สว่าง ห. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
สวาท ส. อายุ 53 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สะแบง ห. อายุ 42 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
สายฝน พ. อายุ 32 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2545
สำองค์ จ. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2545
สุรินทร์ จ. อายุ 70 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
สุวิทย์ จ. อายุ 42 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2545
แสงจันทร์ ร. อายุ 46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 มกราคม พ.ศ. 2546
หนูคล้าย ม. อายุ 45 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545
หมัย น. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545

ใหม่ น. อายุ 58 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2545

ไหม น. อายุ 50 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2545

หมู่บ้านทุ่งฝากปลา

จินตนา จ. อายุ 30 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

ภายี ล. อายุ 55 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545, 3 ธันวาคม 2545

สุพร จ. อายุ 36 ปี. สัมภาษณ์วันที่ 27 กันยายน 2545

สัมศักดิ์ อ. อายุ 47 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

โสภณ ม. อายุ46 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 29 กันยายน 2545

หีด ซ. อายุ72 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 26 กันยายน 2545.

อนัตศักดิ์ ซ. อายุ 36 ปี. วันที่สัมภาษณ์ 27 กันยายน 2545

อาภรณ์ จ. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์วันที่27 กันยายน 2545

อิ้ม อ. อายุ 66 ปี. สัมภาษณ์วันที่28 กันยายน 2545

หมู่บ้านตรอกตาชวด

กลอยใจ ส. วันที่สัมภาษณ์ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ขวัญยืน ค. วันที่สัมภาษณ์ 7 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก

จำรัส พ. วันที่สัมภาษณ์ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

จำลอง ช. วันที่สัมภาษณ์ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2545. พ่อค้าคนกลางรับซื้อสัตว์น้ำ

แฉล้ม พ. วันที่สัมภาษณ์ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2545. กรรมการวัดชุมชนกรอกยายชา

แฉล้ม พ. วันที่สัมภาษณ์ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2545. เกษตรผสมผสาน

โฉบ ร. วันที่สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

แตงกวา ห. วันที่สัมภาษณ์ 13 มกราคม พ.ศ. 2546. เถ้าแก่เรือประมง

นกูล บ. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

นาลี ท. วันที่สัมภาษณ์ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

บรรเจิด พ. วันที่สัมภาษณ์ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

บุญธรรม ค. วันที่สัมภาษณ์ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

เบ็ญจวรรณ พ. วันที่สัมภาษณ์ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ประวัติ ป. วันที่สัมภาษณ์ 15 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

ประวุฒิ ห. วันที่สัมภาษณ์ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

พรชัย น. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประมงเรือเล็ก

พรชัย น. วันที่สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2545. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน

พิสิทธ์ ป. วันที่สัมภาษณ์ 12 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
โม ด. วันที่สัมภาษณ์ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2545. หมอยาพื้นบ้าน
แรม พ. วันที่สัมภาษณ์ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545. ประธานชุมชนกรอกยายชา
วัฒนา ป. วันที่สัมภาษณ์ 12 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก
สำราญ พ. วันที่สัมภาษณ์ 15 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
เหย พ. วันที่สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2545. ประธานกองทุนหมู่บ้าน
อวยพร บ. วันที่สัมภาษณ์ 13 มกราคม พ.ศ. 2546. สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน
อินทรี อ. วันที่สัมภาษณ์ 8 มกราคม พ.ศ. 2546. ประมงเรือเล็ก

<u>หมู่บ้านเล</u>

กลัด พ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2545
จะนัย ส. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2545
ฉลอง ป. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2545
ชวย ค. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
ทองสุข ก. อายุ 86 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545
ทองสุข บ. อายุ 70 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545
ธานี ห. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
บุญเลิศ บ. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6,7,8 ตุลาคม และ 6 พฤศจิกายน ,2545
ปราโมทย์ ส. อายุ 37 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
ฝั่ง ก. อายุ 96 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2545
พิน ส. อายุ 30 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
ฟู ร. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2545
รวย ช. อายุ 61 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 และ 9 ตุลาคม 2545
วิรัช ค. อายุ 48 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
วีระ ค. อายุ 45 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2545
วีระ ว. อายุ 53 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
สมร ร. อายุ 62 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2545
สมศักดิ์ ค. อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
สิน ส. อายุ 70 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2545
ไสว จ. อายุ 58 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2545
อรอนงค์ จ. อายุ 35 ปี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2545

หมายเหตุ , รายชื่อที่อ้างอิงมาทั้งหมดเป็นนามสมมุติ

รายงานสรุป
โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
กองทุนหมู่บ้านกับการสะสมทุนชุมชน

รองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ
โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ตุลาคม 2546

ความสำคัญของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล โดยมีชื่อเต็มว่า กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยรัฐบาลได้จัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง หรือเป็นแหล่งเงินทุนในการลงทุนสร้างอาชีพเสริมและสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในชุมชน และวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน ทั้งนี้โดยมีหลักการสำคัญคือเพื่อสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตนเอง ทั้งนี้กองทุนจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ และเอกชน ซึ่งถือเป็นการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน วัตถุประสงค์สำคัญของโครงการกองทุนหมู่บ้านได้แก่

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ใช้หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน โดยให้ชุมชนร่วมกันเป็นวางกติกาและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้กว้าง ๆ โดยไม่เข้าไปกำกับหรือสั่งการให้เป็นไปตามความต้องการ ซึ่งหลักการการดำเนินการเช่นนี้นับเป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงาน

ของรัฐและเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ถือได้ว่าเป็นโครงการนำร่องที่จะนำไปสู่การวางนโยบาย และการกำหนดยุทธศาสตร์ในดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน

เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่มีเป้าหมายในระยะยาว โดยเฉพาะการวาง เป้าหมายให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังลักษณะเฉพาะแตกต่างจากโครงการ อื่น ๆ ของรัฐที่เคยมีมา คือเป็นโครงการที่มีนโยบายชัดเจนว่า ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนเป็นร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน โดยนัยนี้กองทุนหมู่บ้านจึงได้รับการคาดหวังให้เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชน โดยเฉพาะการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และการสร้างความเข้มแข็งในมิติ อื่น ๆ นอกเหนือจากด้านเศรษฐกิจให้กับของชุมชน โดยมุ่งหวังว่าการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจะก่อให้เกิดผลในทางบวกต่อเศรษฐกิจในระดับมหภาคของประเทศด้วย

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่า กองทุนหมู่บ้านส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนอย่างไร โดยมีฐานคิดว่า ชุมชนหมู่บ้านของไทยมีเงื่อนไขทางด้านธรรมชาติ โครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งในโครงการวิจัยนี้เรียกว่ารวมว่าเป็น “ทุนชุมชน” ที่มีความแตกต่างกัน ดังนั้นหมู่บ้านแต่ละแห่งจึงมีความพร้อมในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านแตกต่างกันไปด้วย ดังนั้นการทำความเข้าใจกับปัญหา อุปสรรค และความสำเร็จของโครงการกองทุนหมู่บ้าน จะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน โดยรวมโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านมุ่งศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1 การสะสมทุนชุมชนก่อนหน้าการดำเนินการของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะมีผลต่อความสามารถของชุมชนในการนำกองทุนหมู่บ้านไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน

2 กระบวนการดำเนินเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งรวมถึงรูปแบบการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดของการดำเนินงาน

3 สิ่งที่ชุมชนได้รับจากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งรวมถึง การกระตุ้นเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนอันเป็นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และการสะสมทุนชุมชนในมิติอื่น ๆ

4 กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและนัยที่มีต่อเศรษฐกิจระดับ มหภาค

ทุนชุมชน: รากแก้วของความเข้มแข็งของกองทุนหมู่บ้าน

ทุนชุมชน หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนหรือคนนอกชุมชนที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชน สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตและเป็นประโยชน์ต่อปัจเจกบุคคล ครอบครัว และเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน ทุนชุมชนจะได้รับการสร้างสรรค์ สืบสาน และสะสมกันต่อ ๆ มาจนกลายเป็นสิ่งแสดงออกถึงอัตลักษณ์หรือความเป็นชุมชน การศึกษานี้ได้จำแนกทุนชุมชนที่ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของความเข้มแข็งของกองทุนหมู่บ้านเป็น 3 มิติ ได้แก่ ทุนความรู้ ทุนสังคม และทุนจิตวิญญาณ

1 ทุนความรู้ หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนหรือในเครือข่ายของชุมชน สร้างขึ้นเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่คนเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นหรือมีความสำคัญในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ความมั่นคงปลอดภัย ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ ทุนความรู้เกิดขึ้นจากการที่คนได้ใช้ปัญญาและประสบการณ์ในการจัดระบบ ถักทอ ผสมผสาน สรรพสิ่งที่มีอยู่เพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ โดยความรู้เหล่านี้มีการสืบสาน ปรับเปลี่ยน และสะสมกันมาจนกลายเป็นระบบความรู้ในเรื่องต่าง ๆ เช่น ระบบความรู้ในการทำนา การทอผ้า การสร้างที่อยู่อาศัย การ ทำเครื่องมือเครื่องใช้ในผลิต การปรุงยารักษาโรค การประกอบอาหาร ฯลฯ

โดยเหตุที่ความเป็นชุมชนก่อกำเนิดขึ้นในบริบททางธรรมชาติที่มีความหลากหลาย เช่น พื้นที่ราบลุ่มของภาคกลางซึ่งมีน้ำท่วมทุกปี ที่ราบสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชายฝั่งทะเล ภูเขาและที่สูง พื้นที่ติดแม่น้ำมีน้ำอุดมสมบูรณ์ พื้นที่แห้งแล้งมีแหล่งน้ำกินน้ำใช้ที่จำกัด นับจากเริ่มตั้งถิ่นฐานคนซึ่งอยู่ในบริบทที่แตกต่างกัน ได้หาวิธีการที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอดโดยอาศัยสภาพธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการเก็บอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ การทำนา การทำสวน การเพาะปลูกพืชอื่นๆ การเก็บถนอมอาหาร การทอผ้า การทำเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการเพาะปลูกและการจับสัตว์ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ฯลฯ ได้สร้างความรู้ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสืบสานมาอย่างต่อเนื่อง เป็นพลวัตของการสะสมความรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเป็นความรู้เพื่อการดำรงชีวิต จึงเกิดเป็นระบบความรู้ชุดต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายไปตามบริบทของชุมชน เช่น ระบบความรู้ในการทำนาจะประกอบไปด้วยความรู้ย่อยๆ มากมายที่เกี่ยวกับการทำนา ไม่ว่าจะเป็นความสูงต่ำของพื้นที่ แหล่งน้ำ คุณภาพดิน พันธุ์ข้าว การเตรียมดิน การทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา การปักดำ การหว่านข้าว การดูแลให้ข้าวเจริญเติบโต การเก็บเกี่ยว การนำ

เมล็ดข้าวออกจากรวง การเก็บรักษาข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้ว ฯลฯ ดังนั้น แม้แต่เฉพาะความรู้ในการปลูกข้าวก็มีความแตกต่างไปไปตามสภาพแวดล้อมของชุมชนแต่ละแห่ง

ความรู้ที่ชุมชนได้สร้างสรรค์และสืบสานเพื่อการดำรงชีวิตนี้ถือว่าเป็น “ทุน” ที่สำคัญยิ่งของชุมชน เป็นสิ่งซึ่งชุมชนเป็นผู้สร้างหรือผลิตขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อความอยู่รอดทั้งของตนเอง ครอบครัว และคนในชุมชน เป็นความรู้ที่เกิดจากพลังสร้างสรรค์ การสังเกต การลงมือทำแบบลองผิดลองถูก การเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น ความรู้เหล่านี้จึงเรียกได้ว่าเป็น “ภูมิปัญญา” อันเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับแผ่นดิน ธรรมชาติ และฤดูกาล (ดูตัวอย่างการจัดระบบความรู้ในการประมงซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของการจัดตารางในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการประมงและการใช้แรงงานในกลุ่มทำสวนผลไม้ในรอบปีของหมู่บ้านโนนตาล ในตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ปฏิทินกิจกรรมการประมงในรอบปีและการใช้แรงงานในหมู่บ้านโนนตาล

กิจกรรม เดือน	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ลอบหมึก	←											→
อวนปู	←											→
ลอบปู	←											→
ชิบใส่กุ้งเคย			←		→							
เบ็ดปลาแดง	←			→					←			→
เบ็ดปลาอินทรีย์	←			→					←			→
เบ็ดตกหมึก	←			→					←			→
มังคุด					←					→		
ทุเรียน					←				→			
เงาะ					←				→			
พุทรา						←				→		

ที่มา: อภิชาต ทองอยู่, 2546

การสร้างสรรค์และสะสมทุนความรู้ ของชุมชนแต่ละแห่งได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องโดยมีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นฐานรองรับ แต่เมื่อชุมชนหมู่บ้านของไทยได้รับการกระตุ้นให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ชุมชนหลายแห่งสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ หลายแห่งได้รับผลกระทบจากการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม หลายแห่งต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์อันเนื่องมาจากความ

ล้มเหลวในการผลิตและการขายผลผลิต ประกอบกับการมีความรู้ชุดใหม่ที่ชุมชนไม่ได้เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นเองหลั่งไหลเข้ามาในชุมชน ทำให้ชุมชนหมู่บ้านของไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตทางด้านทุนความรู้ดังนี้

1. ในชุมชนซึ่งระบบความรู้ที่สัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชนไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ให้ทันกับการลดน้อยถอยลงของทรัพยากรธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ การดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติจะเป็นไปอย่างมีขอบเขตจำกัด

คำบอกเล่าของชาวนาภาคอีสาน

...ปฏิทินการผลิตของชาวบ้าน เขาจะทำนาไปจนถึงบุญข้าวสาก (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) ถ้าเลยบุญข้าวสากไปแล้วปักดำก็จะไม่ได้ผลผลิต ปักดำไปข้าวก็ไม่แตกกอ เพราะมันใกล้ถึงช่วงที่ข้าวนาปีจะเริ่มออกรวงแล้ว ข้าวนาปีมันเป็นข้าวที่ออกรวงตามฤดูกาล พอถึงช่วงฤดูของมันก็ออกรวง ถ้าเราปักดำหลังบุญข้าวสากไปแล้ว มันมีเวลาสะสมอาหารน้อยเกินไป ถึงจะแตกรวงออกมาก็มีแต่ข้าวเม็ดลีบ ปลูกไปก็ไม่ได้ผล ผู้เฒ่าถึงมีข้อห้ามปักดำหลังบุญข้าวสากแล้ว...

...ข้าวใหญ่ใช้เวลาปลูกนานกว่าข้าวทั่วไปประมาณ 1 เดือน รวมแล้วเป็นเวลานาน 5 เดือน จนหมดเขตกฐินแล้วยังไม่ทันได้เกี่ยวเลย เดือนสิบสองก็ยังไม่ได้เกี่ยวไปจนถึงเดือนสาม เป็นเดือนใบไม้ป่ง (ต้นไม้ผลิใบ) ถึงได้เริ่มเกี่ยว การปลูกข้าวนั้นก็จะปลูกแบบนาใครนามัน ดูว่าข้าวพันธุ์ไหนเหมาะกับดินแบบไหนที่อยู่ในทุ่งนาของตนเอง จะสังเกตจากลักษณะพื้นที่นาของตนเองว่ามันเหมาะสมกับข้าวพันธุ์ไหน ถ้าเป็นดินทรายก็จะใช้ข้าวพันธุ์อื่น ถ้าเป็นนาตมเราก็เอาข้าวใหญ่ลงปลูก เพราะมันเป็นนาแก่นน้ำ (น้ำท่วมขังทุกปี) จะไปเอาข้าวกลางลงปลูก มันก็เกี่ยวไม่ได้ เพราะน้ำมันหลาย ความรู้เหล่านี้ได้ผ่านการทดสอบมาด้วยตนเอง มันรู้ด้วยเหตุผล พ่อแม่ก็พาบอกพาสอน เวลาปลูกก็จะปลูกข้าวทั้ง 3 รุ่น ข้าวใหญ่ ข้าวกลาง ข้าวดอ พอเริ่มทำนา เราจะดำข้าวดอก่อน ต่อจากนั้นก็ดำข้าวกลาง ถ้าบริเวณไหนเป็นนาเขิน (นาที่สูง) เราก็ดำข้าวดอ ตรงไหนน้ำมากก็ดำข้าวกลาง ส่วนที่ต่ำที่สุดก็จะดำข้าวใหญ่ เวลาเกี่ยวก็เกี่ยวไม่พร้อมกัน พอเกี่ยวข้าวดอเสร็จ เราก็มาเกี่ยวข้าวกลาง พอเกี่ยวข้าวกลางเสร็จก็มาเกี่ยวข้าวใหญ่ต่อกันไปเลย แต่ก่อนกำลังดำนาอยู่ฟากหนึ่ง แต่อีกฟากหนึ่งข้าวออกรวงแล้ว เพราะใช้ข้าวคนละพันธุ์ พวกที่ออกรวงก่อนเป็นข้าวดอ ถ้าปัจจุบันจะมัวแต่ทำนาแบบนั้นไม่ทันได้กินหรอก ต้องเกี่ยวข้าวให้เสร็จภายใน 2 วัน เพราะมันจะสุกพร้อมกันหมด เหลืองกรอบ ต้นข้าวล้ม เกี่ยวยากใครจะมีที่นามากน้อยเกินกันเป็น 10 ไร่ หรือ 20 ไร่ ก็ต้องเสร็จพร้อมกัน ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างอดีตกับปัจจุบัน คือ เรื่องแรงงานนี้แหละสมัยก่อนใช้แรงงานของตัวเองในครัวเรือนก็เพียงพอ... .

จากมณีมัย ทองอยู่, 2546

2. คนในชุมชนหลายแห่งยังมีความพยายามที่จะใช้ทุนธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตต่อไป แต่เมื่อสามารถทำได้อย่างจำกัด จึงต้องมองหายุทธศาสตร์อื่นๆเพื่อการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว
3. ชุมชนหลายแห่งยังมีข้อจำกัดในการสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป กระบวนการลองผิดลองถูกในการผลิตและขายผลผลิตทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ แต่ชุมชนหลายแห่งสามารถสร้างสรรค์ความรู้ในการออมทรัพย์ ความรู้ในการผลิต หรือความรู้ในการแลกเปลี่ยน เพื่อให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองและไม่ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบได้
4. ความรู้ที่นำเข้าไปในชุมชนจำนวนมากไม่อาจนับเป็นทุนความรู้ของชุมชน เพราะนอกจากชุมชนไม่สามารถใช้ความรู้เหล่านั้นเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ในหลายๆกรณีชุมชนยังถูกทำให้หลงผิดจากความรู้ที่หลั่งไหลเข้าไปอย่างไร้ทิศทางด้วย ชุมชนที่สามารถทำให้ความรู้ที่หลั่งไหลเข้าไปในชุมชนกลายเป็นทุนความรู้ที่ชุมชนนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ เท่านั้นที่จะอยู่ในฐานะที่ไม่ต้องพึ่งพิงความรู้ภายนอกอย่างไร้ทิศทาง
5. ในสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนยังขาดทั้งระบบความรู้และกระบวนการ/วิธีวิทยาในการสร้างสรรค์ความรู้ที่จะก่อให้เกิดคุณค่าแก่ชุมชนอย่างแท้จริง แม้ว่าจะมีชุมชนหลายแห่งที่สามารถพลิกฟื้นสถานการณ์และสามารถสร้างสรรค์วิธีวิทยาในการบูรณาการความรู้สมัยใหม่กับความรู้ที่มีมาแต่เดิมได้

การวิจัยนี้พบว่า ชุมชนมีประสบการณ์และความสามารถที่แตกต่างกันในการสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนความรู้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้ชุมชนมีทุนความรู้ที่แตกต่างกัน และถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการนำกองทุนหมู่บ้านมาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน การจัดการความรู้โดยเฉพาะความสามารถของชุมชนในการบูรณาการความรู้สมัยใหม่กับระบบความรู้เดิมที่มีในชุมชน โดยสามารถทำให้ความรู้ที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนกลายเป็นทุนความรู้สำหรับชุมชน ถือเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในการผลิต ความรู้ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต เช่น การแปรรูป การบรรจุหีบห่อ ความรู้ในการตลาด หรือความรู้ในการจัดการเงินทุนให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อปัจเจกบุคคล ครอบครัวและชุมชน

2 ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนหรือเครือข่ายชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชน ทุนทางสังคม ทุนทางสังคมถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญและมีคุณค่ายิ่งสำหรับการดำรงชีวิตของบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ ใน

ชุมชนต่าง ๆ จะมีทุนทางสังคมซึ่งมีขนาด และแบบแผนความร่วมมือที่แตกต่างกันไปได้หลายรูปแบบ แต่โดยทั่วไปแล้วก็จะเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อร่วมมือกันในด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น การช่วยเหลือแรงงานในการผลิต การสร้างที่อยู่อาศัย การจัดการผลผลิต การรักษาความมั่นคงปลอดภัยในชุมชน การช่วยเหลือกันเมื่อต้องเผชิญภาวะวิกฤต ทางธรรมชาติ การช่วยเหลือกันเมื่อเจ็บป่วย

ในหมู่บ้านต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศไทยจะมีการรวมกลุ่มโดยใช้ชื่อต่าง ๆ กัน ซึ่งกลุ่มหรือเครือข่ายที่คนสร้างขึ้นนี้อาจมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันไปตามความต้องการของแต่ละกลุ่ม เช่น ในภาคอีสานจะมีการจับกลุ่มกันในหมู่เครือญาติ โดยมีรากฐานความสัมพันธ์ทางสายเลือดกันทำให้มีความผูกพันเพื่อช่วยเหลือกันอย่างแน่นแฟ้น เช่น *โคตรตระกูล กลุ่มผีเดียวกัน* หรือ *เจ้าโคตรเดียวกันฯ* หรือบางแห่งอาจมีการเกาะกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวัน เช่น เรียกว่า ซ่ง แบ่งเป็น 3 ซ่ง ได้แก่ ซ่งตะวันตก, ซ่งตะวันออกและ ซ่งกลางฯ นอกจากนี้ยังมีการจับกลุ่มกันเป็น *เสี่ยว* ซึ่งเกิดขึ้นตามพื้นฐานวัฒนธรรมท้องถิ่นที่พัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือครัวเรือนที่มีนิสัยใจคอหรือลักษณะบางอย่างเหมือนกัน อายุรุ่นเดียวกัน นับถือรักกัน ฯ ผูกสมัครยอมรับช่วยเหลือดูแลกัน หรือในภาคใต้จะมีกลุ่ม*สังคมแบบเกลอ* ที่เกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างครัวเรือนโดยพ่อแม่เป็นผู้สั่งการหรือเกิดจาก การสร้างความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องกันเองฯ หรืออาจมีการจัดกลุ่มช่วยเหลือกัน เรียกว่าโหมว เช่น โหมวบ้านตก, โหมวบ้านออก, โหมวบ้านหัวนอนฯ เป็นต้น นอกจากการจับกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันโดยมีวัตถุประสงค์ทั่ว ๆ ไป แล้ว หมู่บ้านยังอาจมีการสร้างเครือข่ายที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะเพื่อช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น *กลุ่มจับผึ้ง กลุ่มปลูกผัก จุ้มค้าวัวค้าควาย กลุ่มทำอวนปู กลุ่มลอบหมึก ยกลุ่มลอบปู –หอยหวานกลุ่มตกปลา – ทำอวนปลากลุ่มทำสวน* สมาชิกในเครือข่ายความร่วมมือกลุ่มต่างๆนี้จะมีช่วงเวลา เครื่องมือ และวิธีการในการทำกิจกรรมต่างกัน สมาชิกแต่ละกลุ่มจะทุ่มเทช่วยเหลือกัน มีการแก้ปัญหาร่วมกันและจัดสรรปันแบ่งผลผลิตกันเกาะเกี่ยวพึ่งพากันในมิติที่หลากหลาย รวมทั้งมีการส่งผ่านแลกเปลี่ยนข้อมูลที่จำเป็นซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลา

ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมนี้จะมีลักษณะแตกต่างไปจากความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญาที่มีรูปแบบที่เป็นทางการตามที่ปรากฏในองค์กรสมัยใหม่ ทุนทางสังคมสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเพื่อประโยชน์ต่อผู้ที่เข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์มิใช่โดยข้อสัญญาที่เป็นทางการแต่ด้วยความผูกพัน จิตสำนึก และความเอื้ออาทร เพื่อให้เกิดประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างเสมอภาค ทุนทางสังคมไม่สามารถดำรงอยู่ได้ หากผู้ที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ยุติความสัมพันธ์ ทุนทางสังคมจึงต้องมีรากฐานมาจากความไว้เนื้อเชื่อใจและจิตสำนึกร่วมของผู้ที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นเมื่อชุมชนหมู่บ้านได้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศ การขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ หลั่งไหลเข้าไปในชุมชนพร้อมๆ

กับการที่ชุมชนต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลต่างถิ่น ไม่ว่าจะเป็น พ่อค้า นายทุน เจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรเอกชน มากขึ้น ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานของการมุ่งหวังกำไร ความสัมพันธ์เชิงสั่งการ หรือความสัมพันธ์แบบมุ่งประโยชน์ฝ่ายเดียว ทำให้ชุมชนต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตของการสร้างสรรค์และสะสมทุนทางสังคม ดังนี้

1. การดำรงชีวิตของคนในชุมชนต้องอาศัยความสัมพันธ์กับคนและองค์กรภายนอกชุมชนมากมากขึ้น และดำรงรักษาระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้เพียงบางส่วน ความสัมพันธ์กับคนและองค์กรภายนอกนี้ นอกจากจะมีแนวโน้มที่ไม่เป็นทุนทางสังคมสำหรับชุมชนแล้ว ในหลาย ๆ กรณี ยังมีส่วนไปทำลายหรือทำให้การสะสมทุนทางสังคมที่เคยมีมาของชุมชนด้วย
2. ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุข และเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ค่อยๆถูกแทนที่ด้วยระบบความสัมพันธ์แบบคิดคำนวณผลได้ผลเสีย (calculated relationship) และความสัมพันธ์แบบต่างคนต่างอยู่หรือตัวใครตัวมันมากขึ้น
3. เกิดการขยายตัวของระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เกื้อหนุนการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่มุ่งตักตวงผลประโยชน์และเอาเปรียบคนในชุมชน

ในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ชุมชนมีทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประวัติความเป็นมาของกระบวนการสะสมทุนทางสังคมนับแต่อดีต และขึ้นกับกระบวนการปรับตัวเข้ากับระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ที่ขยายตัวเข้าไปในชุมชน ความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการให้เกิดความเข้มแข็งกับชุมชน

3. ทุนทางจิตวิญญาณ หมายถึง อุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ ที่คนในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมา ด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งดีงาม เป็นคุณค่า ที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกัน โดยชุมชนจะมีกระบวนการธำรงรักษาและสืบทอดทุนทางจิตวิญญาณจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ทุนทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้คนมีความรัก ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเอื้ออาทร มีความสามัคคี และความผูกพันกับชุมชน เป็น “ทุน”ที่ทำให้คนเกิดขวัญ กำลังใจ ความมุ่งมั่น ความปรารถนา ที่จะทำในสิ่งที่เกิดผลดีกับผู้อื่น

ทุนทางจิตวิญญาณของชุมชนเกิดขึ้นจากฐานคิดของการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน และการดำรงชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติและดูแลรักษาธรรมชาติอย่างเกื้อกูล ไม่มุ่งทำลายหรือเอาประโยชน์จากธรรมชาติมาแสวงหากำไร และยังรวมถึงการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ เสมอภาค และ

เอื้ออาทร ชุมชนแต่ละแห่งจะมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม การละเล่น หรือ ประเพณี ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับทุนทางจิตวิญญาณ ทำให้คนมีอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกัน

เมื่อชุมชนเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย อุดมการณ์ของการผลิตเพื่อการค้า โดยมุ่งแสวงหากำไร ได้ทำให้ทุนทางจิตวิญญาณของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปดังนี้

1. อุดมการณ์ของการดำรงชีวิตแบบพอมีพอกิน และมุ่งเน้นความมั่นคงปลอดภัยในการบริโภคทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤต ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยอุดมการณ์แบบทุนนิยม ซึ่งมุ่งแสวงหากำไร วัตถุนิยม บริโภคนิยม
2. ระบบคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสันติ เสมอภาค และเอื้ออาทร ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับความสุขแบบตัวใครตัวมัน

ชุมชนแต่ละแห่งต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและมีกระบวนการปรับตัวเพื่อธำรงรักษาและสืบสานทุนทางจิตวิญญาณแตกต่างกันไป ชุมชนบางแห่งยังคงรักษาจิตสำนึกของความเป็นชุมชน และดำรงชีวิตอยู่อย่างไว้วางใจซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่บางชุมชนอาจต้องเผชิญกับภาวการณ์เสื่อมถอยของทุนจิตวิญญาณ คนไม่มีความผูกพันกับชุมชน อยู่อย่างตัวใครตัวมัน เอาเปรียบซึ่งกันและกัน เป็นต้น ความเข้มแข็งของทุนจิตวิญญาณถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

กล่าวโดยสรุปการดำรงอยู่ของชุมชนมีทุนความรู้ ทุนสังคม และทุนจิตวิญญาณ เป็นรากฐานสำคัญที่ค้ำจุนให้ชีวิตชุมชนไม่เพียงแต่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ ๆ ทำให้ชุมชนมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนตัวเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับกระบวนการพัฒนาที่หลั่งไหลเข้าไปใน ชุมชน ซึ่งรวมถึง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (เช่น เขื่อน ถนน ไฟฟ้า) การนำเข้าความรู้ของการเกษตรสมัยใหม่ การขยายตัวของสินค้าเพื่อบริโภค การขยายตัวของการ ศึกษาในระบบ การขยายตัวของระบบสินเชื่อในชุมชน กระบวนการสะสมทุนชุมชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ชุมชนสามารถปรับตัวรับกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปมากบ้างน้อยบ้าง เช่น มีชุมชนที่สามารถบูรณาการความรู้สมัยใหม่กับความรู้เดิมที่ชุมชนสร้างมาได้อย่างดี และก่อให้เกิดระบบความรู้ที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต บางชุมชนสามารถอาศัยฐานความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมที่มีมาแต่เดิมให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในสังคมสมัยใหม่ โดยสามารถปรับระบบความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกที่เข้ามาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า เจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชนนายทุน ให้เป็นความสัมพันธ์แบบเสมอภาคและสามารถพึ่งพากันได้เป็นอย่างดี บางชุมชนสามารถดำรงรักษาอุดมการณ์ คุณธรรม และจริยธรรม ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทร ความไว้เนื้อเชื่อใจกัน ให้ดำรงอยู่ในสภาพการณ์ของสังคมสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี

ความหลากหลายของสถานการณ์ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างกัน หมู่บ้านที่มีทุนชุมชนเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนทางจิตวิญญาณ มีแนวโน้มที่จะจัดการให้กองทุนหมู่บ้านเกิดประโยชน์กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ส่วนหมู่บ้านที่มีทุนชุมชนที่อ่อนแอ อาจต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน

คุณลักษณะสำคัญของกองทุนหมู่บ้านที่มีส่วนในการสร้างทุนชุมชน

แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะได้รับการมองจากสังคมโดยทั่วไปว่าเป็นทุนเงินตราที่รัฐจัดลงไปให้กับชุมชน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กองทุนหมู่บ้านมีนัยสำคัญต่อชุมชนมากกว่าการเป็นเพียง “เงิน 1 ล้าน บาท” ที่ถูกจัดสรรลงไปที่หมู่บ้านจำนวนมากกว่า 70,000 หมู่ สำหรับชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านเข้าไปพร้อมกับระเบียบ กฎเกณฑ์ และระบบจัดการที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้ และร่วมมือกันปฏิบัติหรือดำเนินการให้เป็นไปตามกรอบกติกา ทั้งในส่วนของการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การวางระเบียบในเรื่องต่าง ๆ เช่น การสมัครเป็นสมาชิก การกำหนดอัตราดอกเบี้ย การขอกู้เงิน การอนุมัติการกู้ และการติดตามเงินกู้ รวมทั้งการจัดการให้สมาชิกต้องมีเงินสัจจะออมทรัพย์เป็นต้น นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังเป็นการเปิดมิติใหม่ของการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะมีฐานะเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาและอำนวยความสะดวก อำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่อยู่ที่ชุมชน ลักษณะเช่นนี้นับเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้กองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างจากแหล่งทุนอื่น ๆ ที่รัฐได้จัดสรรลงไปให้กับชุมชนมาจากหลักการของการกระจายอำนาจที่สำคัญบางอย่างให้กับชุมชน นัยสำคัญของกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้เกิดการสะสมทุนชุมชนมีดังนี้

1. ชุมชนมีอิสระในการเลือกคณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านด้วยตนเอง ในการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีกติกากำหนดว่าสมาชิกในชุมชนต้องมาประชุมร่วมกันอย่างน้อยครึ่งหนึ่ง มีส่วนทำให้คนได้รับรู้ร่วมกันว่า เงินกองทุนหมู่บ้านเป็นของชุมชน และกรรมการที่ได้รับเลือกมาก็รู้สึกว่า ได้รับเลือกมาจากสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครึ่งหนึ่ง ทำให้คนได้เรียนรู้ประสบการณ์ของการร่วมคิดร่วมรับผิดชอบร่วมกัน ประโยชน์ในส่วนนี้มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในชุมชนที่คนยังไม่ค่อยได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมในลักษณะนี้มาก่อน การได้เริ่มทำกิจกรรมร่วมกันเช่นนี้ ทำให้คนได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานร่วมกัน ส่วนในชุมชนที่เคยมีประสบการณ์ในการตั้งกองทุนจนประสบความสำเร็จ ก็จะสามารถดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนไปได้รวดเร็ว นอกจากนี้ยังมี

ตัวอย่างของชุมชนในภาคอีสาน ที่เคยประสบความล้มเหลวในการตั้งกองทุน โดยมีผู้ชักนำให้ตั้งกองทุน และชุมชนถูกโกงเงินไป ซึ่งทำให้ชุมชนเสียกำลังใจ และไม่กล้ารวมตัวกันตั้งกองทุนขึ้นมาใหม่ แต่การมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปได้ช่วยกระตุ้นในชุมชนได้มาทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเมื่อกองทุนดำเนินไปได้ คนจึงมีกำลังใจขึ้น และได้ความมั่นใจในการทำงานเกี่ยวกับกองทุนกลับมา

2. ชุมชนสามารถกำหนดดอกเบี้ยของเงินกู้ได้เอง โดยทั่วไปกรรมการกองทุนหมู่บ้านซึ่งเลือกจากการทำประชาคมหมู่บ้าน โดยต้องมีสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครึ่งหนึ่งเข้าร่วมประชุม จะเป็นผู้กำหนดว่า จะคิดดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราเท่าไร ซึ่งอัตราดอกเบี้ยที่ชุมชนกำหนดมีแตกต่างกันไปตั้งแต่ร้อยละ 6 บาท ต่อปี ถึง ร้อยละ 15 บาทต่อปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการให้กู้ยืมเงิน และความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชน การคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำมักเป็นไปเพื่อช่วยผ่อนคลายภาระค่าใช้จ่ายในเรื่องดอกเบี้ยให้กับสมาชิกของชุมชน บางชุมชนคิดอัตราดอกเบี้ยเดียวกับเงินกู้ของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ คือประมาณร้อยละ 12 บาทต่อปี เพื่อไม่ให้เกิดความแตกต่างระหว่างแหล่งเงินกู้ที่เป็นของชุมชน ส่วนการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มักเป็นไปเพื่อจะทำให้กองทุนหมู่บ้านมีเงินเพิ่มพูนขึ้น

3. ชุมชนสามารถกำหนดวงเงินให้กู้ได้เอง การกำหนดวงเงินกู้ของแต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับว่ามีผู้ต้องการกู้เงินมากน้อยแค่ไหน ชุมชนที่มีขนาดใหญ่คือมีจำนวนครัวเรือนมาก มักประสบปัญหาของการมีผู้ต้องการกู้เงินจำนวนมาก แต่เงินที่จะให้กู้มีไม่เพียงพอ อาจมีการกำหนดวงเงินกู้ให้ต่ำเพื่อจะให้โอกาสสมาชิกในชุมชนได้ได้เงินกู้ได้มากขึ้น ส่วนชุมชนที่มีขนาดเล็ก มีจำนวนครัวเรือนไม่มากนักสมาชิกจะมีโอกาสได้รับเงินกู้มากกว่าชุมชนขนาดใหญ่ และอาจมีโอกาสได้รับวงเงินสูงตามไปด้วย นอกจากนี้วงเงินกู้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น กิจกรรมหรือโครงการที่สมาชิกเสนอมาให้กรรมการพิจารณา ความน่าเชื่อถือของผู้ขอกู้ว่าจะสามารถมีเงินมาใช้คืนได้ครบตามสัญญา นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่สมาชิกของชุมชนเห็นว่า สัมพันธภาพระหว่างกรรมการกับผู้ขอกู้ก็มีส่วนทำให้ได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ขอมาด้วย

4. ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการติดตามและตรวจสอบความสามารถในการใช้เงินคืนตามสัญญา ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกที่กู้เงินไปถูกควบคุมโดยระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน ซึ่งมีความผูกพันใกล้ชิดกัน ต่างรับรู้ข้อมูลข่าวสารของกันและกัน กระบวนการตรวจสอบหรือติดตามอยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมซึ่งยากที่คนจะฝ่าฝืน เหมือนกับการมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอกมาเป็นผู้ตรวจสอบ ดังนั้น ภายในชุมชน จะทราบว่า สมาชิกมีความพยายามที่จะนำเงินมาคืนตามสัญญามากน้อยเพียงใด คนที่ผิดสัญญาประสบปัญหาหรือมีความจำเป็นอย่างแท้จริงหรือไม่ โดยทั่วไปชุมชนมีความมั่นใจว่าจะได้เงินคืนตามสัญญาเป็นส่วนใหญ่ การไม่คืนเงิน มักเกิดขึ้นในกรณีที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ผู้กู้เสียชีวิต หรือย้ายถิ่นหายไปจากชุมชน

5. ชุมชนสามารถวางแผนการใช้ดอกเบี้ยหรือผลได้จากกองทุนเพื่อนำมาใช้ให้เกิด

ประโยชน์กับชุมชนหรือเพื่อเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกของชุมชนได้ อำนาจอิสระของชุมชนที่จะนำดอกผลของกองทุนหมู่บ้านมาใช้เพื่อชุมชน ทำให้ชุมชนหลายแห่งได้วางแผนในการจัดสรรผลได้บางส่วนมาเป็นสวัสดิการให้กับผู้ประสบความยากลำบากในชุมชน หรือเป็นกองทุนเพื่อการศึกษาของเด็กที่มาจากครอบครัวที่ยากจน หรือมาทำประโยชน์สาธารณะต่าง ๆ ตามที่ชุมชนเห็นว่าเหมาะสมกับชุมชนแต่ละแห่ง

กองทุนหมู่บ้านกับการสะสมทุนชุมชน

การให้อำนาจอิสระกับชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเอง ได้ส่งผลทางบวกในด้านการเรียนรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก แม้ว่าบางกองทุนจะมีปัญหาอยู่บ้างในการบริหารงาน แต่โดยรวมแล้ว นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อการสะสมทุนชุมชนได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ทักษะใหม่ในการบริหารจัดการ การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านกระตุ้นให้ชุมชนต้องมีการเรียนรู้ทักษะใหม่เกี่ยวกับการบริการจัดการ เช่น การทำบัญชี การจัดเก็บข้อมูล แม้ว่าการอบรมของทางราชการในเรื่องดังกล่าวยังมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่หลังจากที่อบรม กรรมการจะต้องนำความรู้ไปปฏิบัติจริง ต้องถูกตรวจสอบ และแก้ไข ทำให้กรรรมการสามารถพัฒนาความรู้และทักษะได้อย่างต่อเนื่อง มีการหาความรู้เองเพิ่มเติม เช่น จากเยาวชนที่มีความรู้ในชุมชน ครู เป็นต้น ในแง่นี้จึงเท่ากับว่ากองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนในการเสริมสร้างทุนความรู้ในการบริหารจัดการกองทุนให้กับชุมชน

2. โอกาสในการทำงานเป็นกลุ่ม ชุมชนสามารถนำบทเรียนจากความสำเร็จและความล้มเหลวในการทำงานพัฒนาในอดีตมาปรับใช้ในการบริหารกองทุนให้ดีขึ้น ชุมชนล้วนใหญ่ล้วนมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาก่อน ประสบการณ์ของความล้มเหลวอาจมีมากกว่าประสบการณ์แห่งความสำเร็จ แต่บางชุมชนก็สามารถสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ได้ ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญมาก และเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้กับชุมชน

3. การสร้างเครือข่ายทางสังคม ความจำเป็นที่ต้องบริหารกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบทำให้ชุมชนต้องพยายามดึงทรัพยากรบุคคลในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญที่หลากหลายมาร่วมงาน เป็นการขยายขอบข่ายของการเรียนรู้ เช่น ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชน เยาวชนที่ผ่านการศึกษาจากระบบโรงเรียน สตรีแม่บ้าน ครูในโรงเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้จากความแตกต่างเห็นคุณค่าของกันและกัน และตระหนักว่าทรัพยากรบุคคลที่มีค่าและมีความหลากหลาย

4. การสร้างความเสมอภาคระหว่างชายหญิง การที่กติกาของกองทุนหมู่บ้านกำหนดให้สตรีเข้ามาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านครึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการ ทำให้ชุมชนเรียนรู้ถึงศักยภาพในการทำงานบริหารของสตรี รวมทั้งตระหนักถึงความสามารถของสตรีที่สามารถช่วยงานส่วนรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในอดีตในบางชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บทบาทในด้านนี้

ของสตรีเท่าใดนัก เช่น กรรมการชายมีการยอมรับว่า ผู้หญิงมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำงานมากกว่า ซึ่งเหมาะกับการทำงานเกี่ยวกับเงิน นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการเจรจาโน้มน้าว เวลาทวงหนี้ก็ทำได้ดีกว่า มีความรับผิดชอบในการเข้าร่วมประชุมมากกว่า เป็นต้น

5. การกู้ศักดิ์ศรีของชุมชนบางแห่ง จากการที่รัฐมีนโยบายในการจัดสรรเงินกองทุนลงไปยังหมู่บ้านทุกแห่ง ทำให้ชุมชนจำนวนมากที่เคยถูกละเลยจากรัฐหรือถูกมองจากเจ้าหน้าที่ของรัฐว่าไม่มีศักยภาพ หรือเป็นชุมชนที่อ่อนแอ ไม่เคยได้รับโครงการพัฒนาหรือการสนับสนุนจากรัฐ ได้มีโอกาสพิสูจน์ความสามารถ และกู้ศักดิ์ศรีของชุมชนคืนกลับมาได้ ตัวอย่างเช่น ในพื้นที่วิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหมู่บ้าน 2 แห่งที่ตกอยู่ในสถานภาพเช่นนี้ คือ หมู่บ้านหนึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นหมู่บ้านที่เล่นการพนันและเล่นหวย ไม่มีศักยภาพในการพัฒนา ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งถูกร้องเรียนผ่าน เว็บไซต์ของกรมการปกครองเกี่ยวกับการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการในปีแรก แต่กรรมการกองทุนของทั้งสองหมู่บ้านต่างพยายามปรับปรุงในด้านการบริหารงาน เพื่อพิสูจน์ให้คนภายนอกเห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็นอย่างที่ถูกกล่าวหา และเรียกศักดิ์ศรีของชุมชนกลับคืนมา ปรากฏว่าทั้ง 2 ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนได้เป็นอย่างดี เท่ากับเป็นการสร้างทุนทางจิตวิญญาณให้กับชุมชน

6. การสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน หลายชุมชนพยายามในการคิดค้นหาทางแก้ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน บางชุมชนมีทุนสังคมอ่อนแอเป็นพื้นฐาน และประสบการณ์ในการพัฒนาส่วนใหญ่ก็เป็นความล้มเหลว ทำให้คนในหมู่บ้านหมดความศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนรวม แต่การมีกองทุนหมู่บ้านทำให้คนเริ่มหันกลับมาแก้ไขจุดอ่อนของตัวเองเพื่อให้สามารถบริหารกองทุนหมู่บ้านให้ประสบความสำเร็จ ตัวอย่างเช่น มีชุมชนหนึ่งในพื้นที่วิจัย กรรมการกองทุนได้ร่วมกันปรึกษาหารือ เพื่อหาทางสร้างจุดร่วมในชุมชนขึ้น ความคิดที่สรุปได้คือต้องสร้างโครงการเล็กๆ ที่ก่อประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ทำให้สำเร็จ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและกำลังใจในหมู่ชาวบ้าน โครงการที่คิดขึ้นคือโครงการซื้อเครื่องอัดฟาง (กองทุนหมู่บ้านทำให้มีวัวควายมากขึ้นในชุมชน จนขาดแคลนหญ้าสำหรับวัวควาย) ซึ่งถ้าทำสำเร็จ ก็จะทำให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์ของการทำงานร่วมกัน

กองทุนหมู่บ้านกับการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า

เศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นระบบที่มีความซับซ้อน และมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิต แต่ในภาพรวมพอจะเห็นได้ว่า การดำรงชีวิตของชุมชนต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมาก แม้ว่าระดับของเงินทุนที่ต้องใช้เพื่อการผลิตและการบริโภคจะมีความแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไป สมาชิกของชุมชนจะให้ความสำคัญกับเงินในฐานะที่เป็น"ทุน" ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งปัจจัยในการผลิต การบริโภค และการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวก การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาล แหล่งที่มาของ

เงินทุนสำหรับคนในหมู่บ้านมีหลายแหล่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกใน ชุมชน ชุมชนบางแห่งมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูงมาก และเป็นการลงทุนระยะยาว เช่น การทำประมงในเขตชายฝั่งทะเลของชุมชนในจังหวัดระยอง การบริการโรงแรมและบังกะโลที่พักสำหรับนักท่องเที่ยวในชุมชนของจังหวัดภูเก็ต บางชุมชน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการลงทุนปานกลาง เช่น การทอผ้าไหมในชุมชนของจังหวัดสุรินทร์ หรือการค้าขาย การเลี้ยงวัว เลี้ยงหมู ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไป

นัยสำคัญของกองทุนหมู่บ้านในการกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีความแตกต่างกันไปตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป และยังขึ้นอยู่กับระดับความต้องการเงินทุนเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งในเบื้องต้นอาจแบ่งได้ดังนี้

1. ชุมชนที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องการเงินทุนในระดับสูง สมาชิกของชุมชนซึ่งทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้ต้องใช้เงินทุนสูงมาก แหล่งเงินทุนที่สำคัญอาจออกมาในลักษณะของการลงหุ้นกันในระหว่างสมาชิกที่มารวมกลุ่มกัน หรือหากต้องการกู้เงินจากแหล่งเงิน ก็จะกู้จากแหล่งเงินที่สามารถปล่อยเงินกู้จำนวนมากได้ เช่น ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) ชุมชนที่มีสมาชิกซึ่งมีการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนขนาดใหญ่เช่นนี้จะมีความต้องการพึ่งพาเงินจากกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างน้อยทั้งนี้เนื่องจากวงเงินให้กู้ของกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างต่ำสำหรับคนกลุ่มนี้

2. ชุมชนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนในระดับที่ไม่สูงมากนัก เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความต้องการเงินมาใช้เพื่อการทำกิจกรรมการผลิต และเพื่อการบริโภคซึ่งโดยทั่วไป แม้ชุมชนจะมีแหล่งเงินสำหรับการกู้ยืมอยู่บ้างแล้ว เช่น ธกส. กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้านหรือของชุมชนหมู่บ้าน เครดิตยูเนียน โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กข.คจ) รวมทั้งกลุ่มอาชีพหรือกองทุนอื่น ๆ ที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันตั้งขึ้นมา แต่โดยทั่วไป แหล่งเงินทุนที่มีอยู่ก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน ชุมชนที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้จะให้วามสำคัญกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะเป็นแหล่งเงินทุนที่เพิ่มเข้ามา และมีส่วนช่วยบรรเทาการขาดแคลนเงินกู้หรือในหลาย ๆ กรณี ชุมชนถือว่ากองทุนหมู่บ้านได้ช่วยเพิ่มแหล่งเงินหมุนเวียนหนี้สินให้กับชุมชนด้วย การกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจมีในลักษณะต่างๆ ดังนี้

2.1 การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กำลังทำอยู่แล้ว สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นฐานเดิมอยู่แล้ว เช่น การทำนา การทำสวน การทอผ้า การปลูกผัก แต่การลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตหรือเพื่อเพิ่มผลิตยังทำได้ไม่เต็มที่ เมื่อมีเงินกองทุนให้กู้ยืม คนมีการกู้ยืมเงินไปเพื่อลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น เช่น การซื้อปุ๋ยมาทนุบำรุงสวน หรือใส่ในนาข้าว การซื้อเส้นไหมมาทอเพิ่มขึ้น การนำเงินมาลงทุนในการค้าขายโดยสามารถซื้อสินค้ามาขายเพิ่มากขึ้นกว่าเดิม หรือการนำเงินมาซื้อ

วัสดุเพื่อการทำหัตถกรรม เช่น ไม้ตาล ไม้ไผ่ เพื่อนำมาประดิษฐ์ หรือประกอบเป็นผลิตภัณฑ์ โดยสามารถเพิ่มการผลิตได้สูงกว่าเดิม ซึ่งผลที่คนได้รับในกรณีนี้มีทั้งในส่วนที่ช่วยให้ผลิตภาพในการผลิตสูงขึ้น ปริมาณการผลิตสูงขึ้น และผลผลิตมีคุณภาพดีขึ้น

2.2 การเพิ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านกำหนดหลักเกณฑ์ในการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านว่าควรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ค้าขาย ฯลฯ ไม่ใช่นำเงินไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก ทำให้สมาชิกในชุมชนพยายามมองหาลู่ทางในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาจไม่เคยทำมาก่อน แต่เห็นว่าพอจะริเริ่มทำได้หากมีเงินทุน ทำให้มีกิจกรรมบางอย่างเกิดขึ้น ในหลายพื้นที่ ไม่เคยมีการเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ปลูกผัก เลี้ยงปลา หรือค้าขาย มาก่อน ก็มีคนเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นโดยใช้เงินที่กู้มาจากกองทุนหมู่บ้าน

2.3 การเพิ่มโอกาสของการได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ในหลาย ๆ กรณี สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้ทำมาก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามา โดยที่คนเหล่านี้ไม่มีเงินทุนเพียงพอที่จะได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น อุปกรณ์การเชื่อมเหล็ก ตู้อบขนม เครื่องซักผ้าสำหรับรับจ้างซักเสื้อผ้า ฯลฯ บุคคลเหล่านี้สามารถกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปซื้ออุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือบางกรณีสามารถนำไปไถ่ถอนที่ดิน ทำให้ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ทำงานได้สะดวกขึ้น รวดเร็วขึ้น มีความมั่นคงในงานอาชีพมากขึ้น และยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในการที่ต้องไปเช่าปัจจัยการผลิตด้วย

2.4 การลดภาระค่าดอกเบี้ย ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สมาชิกในชุมชนจำนวนมากต้องใช้วิธีกู้ยืมเงิน และเสียค่าดอกเบี้ยในอัตราสูงบ้าง ต่ำบ้าง ในกรณีที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยที่คนกู้กันโดยทั่วไป คนสามารถมากู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน และนำไปใช้คืนแหล่งเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยสูงกว่า ซึ่งช่วยให้สามารถนำเงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนอื่น ๆ ได้ โดยทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยเงินทุนในระดับไม่สูงนัก การเข้าไปของกองทุนหมู่บ้าน มีแนวโน้มจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจระดับฐานรากโดยสมาชิกของชุมชนจะได้รับการกระตุ้นหรือสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ รูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน

3. ชุมชนซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นของตนเองน้อย อาจมีการทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก อยู่บ้าง แต่รายได้หลักมาจากการรับจ้าง สมาชิกในชุมชนลักษณะนี้จะให้ความสำคัญกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยต่ำ คือมีการกู้เงินไปใช้คืนแหล่งเงินที่มีการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่า ถือว่าเป็นการ "ลดค่าใช้จ่าย" สำหรับปัจเจกบุคคล ส่วนการกู้เงินไปเพื่อการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ อาจยังคงมีข้อจำกัด เพราะไม่เคยทำ

มาก่อนและไม่มีช่องทางที่จะทำให้ได้กำไร หรือไม่แน่ใจว่าจะทำได้ประสบความสำเร็จ จึงมีความวิตกว่าจะไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ ดังนั้นการกู้เงินอาจไม่สามารถเพิ่มรายได้โดยตรง แต่ถือเป็นการลดรายจ่าย ซึ่งเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดในเรื่องการเงินลง

ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

การที่รัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้เอง ก่อให้เกิดปัญหาและอุปสรรคบางประการสำหรับชุมชนซึ่งมีทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนทางจิตวิญญาณที่ไม่เข้มแข็ง ชุมชนบางแห่งเคยมีความรู้และประสบการณ์ในการจัดการกลุ่มออมทรัพย์มาบ้างแล้ว อาจประสบกับปัญหาและอุปสรรคไม่มากนัก แต่ชุมชนที่ไม่เคยมีประสบการณ์ทางด้านนี้มาก่อน อาจประสบกับความยากลำบากในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้การมีทุนทางสังคมและทุนทางจิตวิญญาณที่เข้มแข็งก็มีส่วนทำให้การบริหารจัดการกองทุนดำเนินไปด้วยดี มีความเป็นธรรมในการให้เงินกู้กับทุกฝ่าย คนในชุมชนมีความสามัคคีและร่วมมือร่วมใจกันดำเนินการเกี่ยวกับกองทุน แต่ชุมชนที่มีทุนทางสังคมและทุนทางจิตวิญญาณที่ไม่เข้มแข็ง ก็จะมีปัญหาในการบริหารจัดการกองทุนให้บรรลุควร ปัญหาและอุปสรรคที่พบในบางกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1 ชุมชนไม่มีความรู้ประสบการณ์และทักษะในการบริหารกองทุนหมุนเวียน เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านนับเป็นเงินกองทุนที่มีขนาดใหญ่สำหรับหมู่บ้านที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการบริหารกองทุนมาก่อน ทำให้กรรมการเกิดความไม่มั่นใจ กังวลใจ และเกรงว่าจะทำผิดระเบียบ ทำให้พยายามสร้างความเข้มงวดในการบริหารจัดการ ไม่มีความยืดหยุ่น ยึดถือว่าต้องทำตามระเบียบอย่างเคร่งครัดและตายตัว เมื่อประกอบกับการที่ระเบียบและแบบฟอร์มต่าง ๆ ในระยะแรกยังไม่ลงตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ยิ่งทำให้กรรมการเกิดความสับสน บางส่วนที่ไม่ได้รับข้อมูลและข่าวสารที่ชัดเจน ก็ยิ่งทำให้ไม่กล้าตัดสินใจ และดำเนินการไปในทางที่จะทำให้เงินกองทุนเกิดประโยชน์สูงสุดกับคนในชุมชน

2 การฝึกอบรมกรรมการมีน้อยและไม่มีคุณภาพ ในสภาพที่กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะ การอบรมเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการจัดศึกษาดูงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กรรมการเองส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะในด้านการบริหารกองทุน เช่น การทำบัญชี การพิจารณาโครงการ การติดตามงาน และทักษะด้านการพัฒนา แต่ปรากฏว่า การฝึกอบรมที่ทางราชการจัดให้กรรมการกลับมีน้อยมาก และไม่มีคุณภาพ ส่วนใหญ่กรรมการจะเรียนรู้ทักษะในการจัดระบบข้อมูล การทำบัญชี อย่างไม่เป็นทางการจากกรรมการบางคนที่เป็นข้าราชครูหรือข้าราชการบำนาญ

3 ชุมชนมีคนที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมจำนวนน้อย ทำให้กรรมการต้องรับตำแหน่งซ้ำซ้อน ในปัจจุบัน คนในชุมชนหมู่บ้านต้องทำงานหลาย ๆ อย่างจึงสามารถอยู่รอดได้ ทั้งการทำนา ทำไร่ รับจ้างในท้องถิ่น รับจ้างต่างถิ่น คนจำนวนมากจึงมุ่งอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง

ในหลาย ๆ ชุมชนพบว่าการที่จะหาคนที่จะเสียสละเวลามาทำงานส่วนรวมในบางชุมชนจึงเป็นเรื่องไม่ง่าย กรรมการที่ถูกเลือกเข้ามาจึงมักมีงานส่วนรวมด้านอื่นอยู่แล้ว จึงต้องรับภาระหนัก และบางครั้งไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จนเกิดความท้อ อยากจะลาออก

4 ชุมชนขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม บางชุมชนแม้จะเคยมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามา ซึ่งมักเน้นในเรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มแบบฉาบฉวย บางทีกลุ่มก็ล้ม เพราะคนมักคิดเอาประโยชน์จากกลุ่ม จากประสบการณ์เชิงลบเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ดีต่อการทำงานเป็นกลุ่มและต่อคนที่เข้ามาทำงาน ทำให้คนดีและคนที่มีความสามารถไม่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม

5 กรรมการไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งของตน กรรมการกองทุนบางแห่งไม่เข้าใจในภาระหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือบางทีเข้าใจแต่ไม่ทำงาน ทำให้งานไปตกหนักที่กรรมการเพียงบางคน

6 กรรมการไม่มีวิธีการควบคุมไม่ให้สมาชิกใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดตามงานหย่อนยาน แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะกรรมการเองก็เข้าใจว่านี่เป็นวิถีปฏิบัติที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ถือว่าเมื่อได้เงินกู้ไปแล้วก็เป็นสิทธิของผู้กู้ ขอให้หาเงินมาใช้ให้ได้ก็พอ (ในขณะที่ในบางชุมชนที่กรรมการเข้มแข็ง อาจมีการแยกแยะว่าการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ เป็นไปอย่างสมควรหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุสุดวิสัยจริงๆก็จะอนุโลม แต่ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ก็จะตัดเงินกู้ในครั้งต่อไปลง เป็นต้น)

เสียงสะท้อนจากชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านยังก่อให้เกิดข้อจำกัดบางประการ สำหรับสมาชิกของชุมชนที่ต้องการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

1. แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะยึดหลักการของการกระจายอำนาจในด้านการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านไปให้กับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การกำหนดดอกเบี้ย การติดตามการกู้เงิน และการนำผลได้จากกองทุนมาใช้ประโยชน์ แต่กองทุนหมู่บ้านก็ยังมีระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ทำบัญชี การส่งคืนเงินกู้ ระยะเวลาในการชำระเงินกู้คืนเงิน รวมทั้งยังได้ตั้งคณะอนุกรรมการระดับจังหวัด และคณะอนุกรรมการสนับสนุนระดับอำเภอ ขึ้นมาทำหน้าที่ในการดูแลการดำเนินงานของกองทุนให้เป็นไปตามระเบียบ ซึ่งก่อให้เกิดภาพของการควบคุมและติดตามการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในลักษณะของระบบราชการ ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนหลายแห่งมองว่า การทำงานเกี่ยวกับกองทุนเป็น

เรื่องละเอียดอ่อน เสี่ยงต่อการกระทำผิด และการลงโทษ จึงทำให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทำงานด้วยความระมัดระวังและเข้มงวด จนทำให้ไม่กล้าคิดทำอะไรในเชิงสร้างสรรค์ที่อาจเสี่ยงต่อการทำผิดระเบียบ

2. คณะกรรมการกองทุนซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องกองทุนหมู่บ้าน มีความรู้สึกว่า การดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านมีความยุ่งยากมาก โดยเฉพาะในเรื่องการทำบัญชีและการที่ต้องกรอกเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ทำให้ต้องใช้เวลาไปในเรื่องการบริหารจัดการค่อนข้างมาก การอบรมที่ผ่านมา วิทยากรยังขาดความชำนาญและประสบการณ์ และยังมีการเปลี่ยนแปลงแบบฟอร์มหรือวิธีการอีกด้วยทำให้การดำเนินงานยังไม่ราบรื่น

3. ระยะเวลาของการกู้เงิน ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ยังได้กำหนดระยะเวลาชำระคืนเงินกู้ ทั้งเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยให้เสร็จสิ้นภายในกำหนดระยะเวลาไม่เกิน 1 ปีนับแต่วันทำสัญญา ซึ่งการกำหนดรอบของการคืนเงินไว้อย่างเข้มงวดเช่นนี้ ทำให้เกิดข้อจำกัดของการนำเงินไปใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผลได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ๆ อาจเกินระยะเวลาที่กำหนดไว้ในสัญญาการกู้เงิน ทำให้คนที่กู้เงินไปต้องพยายามหาเงินจากแหล่งอื่นมาใช้คืน เช่น จากการทำงานรับจ้าง หรือการกู้เงินระยะสั้นซึ่งมีดอกเบี้ยสูงมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระค่าดอกเบี้ยโดยไม่จำเป็น ดังนั้นจึงควรมีความยืดหยุ่นให้ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดระยะเวลาของการใช้คืนเงินในระยะเวลาที่ยาวกว่าที่เป็นอยู่ได้ เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านสามารถสนองความต้องการของชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

4. การทำงานของคณะกรรมการกองทุนระดับหมู่บ้าน มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมของชุมชนว่า มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นอย่างไร หากภายในชุมชนมีความขัดแย้ง แยกออกเป็นกลุ่มเป็นพวก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านเพื่อประโยชน์ของพรรคพวกตนเอง ทำให้คนในชุมชนบางส่วนรู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมในการกู้เงิน หรือหากในชุมชนมีผู้นำที่มีอำนาจสูง อาจรวบอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ ไว้ที่ตนเองหรือพรรคพวกไม่กี่คน โดยที่กรรมการอื่น ๆ และคนในชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งการทำงานของคณะกรรมการนับว่ามีส่วนสำคัญต่อการที่คนในชุมชนจะได้รับผลจากการมีกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นในการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ควรมีการนำเสนอรูปแบบของคณะกรรมการกองทุนที่ได้ทำงานให้เกิดผลดีกับหมู่บ้าน และมีการวิพากษ์รูปแบบของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ก่อให้เกิดผลในทางลบ ซึ่งจะเป็นการสร้างมาตรฐานแบบไม่เป็นทางการสำหรับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และทำให้ชุมชนรับรู้ว่า ชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนและควบคุมการทำงานของคณะกรรมการได้

5. ความวิตกกังวลว่า จะเกิดหนี้สูญทำให้คณะกรรมการกองทุนมีความระมัดระวังเกี่ยวกับการใช้เงินจากกองทุนหมู่บ้านสูงมาก เพราะเกรงว่า หากเงินสูญไปจะต้องมีผู้รับผิดชอบ ดังนั้นในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน จะยึดหลักการของการที่จะไม่ให้เกิดภาวะหนี้สูญ โดยไม่ให้คนกู้เงินไปทำกิจกรรมที่เสี่ยงต่อการขาดทุน ซึ่งจะทำให้กองทุนหมู่บ้านหมดไป ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ หรือความกล้าที่จะนำเงินกองทุนมาทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคน เพราะเกรงว่าอาจเกิดปัญหา ซึ่งมีแนวโน้มทำให้มีการใช้เงินกองทุนในระดับปัจเจกบุคคล มากกว่าจะมุ่งให้คนรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูง ดังนั้นเงินจากกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะถูกนำมาใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ในวิถีการผลิตและวงจรเศรษฐกิจแบบเดิม ชุมชนยังไม่สามารถใช้เงินกองทุนเพื่อเปิดมิติของการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบรรจุหีบห่อ และการตลาด ฯลฯ ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะยังมิได้มีการพัฒนาความรู้ และการสร้างระบบที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพื่อเปิดมิติใหม่ๆในการดำรงชีวิต

6. การใช้คืนเงินกู้ แม้ว่าจะมีบางส่วนของผู้กู้เงินที่สามารถนำเงินที่กู้จากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดผลตอบแทน และสามารถนำเงินต้นและดอกเบี้ยมาใช้คืนได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด แต่ก็จะมีผู้กู้เงินบางส่วนที่ได้วางแผนการใช้เงินคืนตามยุทธศาสตร์ที่เคยทำกันมาเป็นประจำ คือหาแหล่งรายได้จากหลาย ๆ แหล่ง เช่น การทำนา การปลูกพืชไร่ การรับจ้าง หรืองานหัตถกรรม ฯลฯ เพื่อรวบรวมเงินมาใช้คืน โดยไม่มุ่งเน้นว่าจะได้มาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงทุน ทั้งนี้ชาวบ้านอาจใช้วิธีการหาเงินมาคืนให้กับกองทุนหมู่บ้าน แล้วจึงค่อยกู้ใหม่ภายหลัง ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านตกอยู่ภายในวัฏจักรของการเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้านได้ เหมือนกับแหล่งเงินกู้อื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน ตัวอย่างปัญหาในการลงทุนและการใช้คืนเงินกู้ เช่น

- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับการขาดทุน เช่น ในพื้นที่วิจัยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการลงทุนปลูกแตงกวาในปีเพาะปลูก 2545 ซึ่งแตงมีราคาตกต่ำมาก ทำให้เกษตรกรที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับภาวะขาดทุนทั้งหมด
- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนไม่สามารถถอนทุนหรือสร้างกำไรได้ภายในระยะเวลา 1 ปี เช่น การลงทุนซื้อวัวควายมาเลี้ยงเพื่อเอาลูก ซึ่งลูกวัวควายจะยังไม่โตพอที่จะขายได้ภายในเวลา 1 ปี ในเรื่องนี้ เกษตรกรจะทราบดีตั้งแต่ก่อนกู้ แต่ก็คิดว่า จะสามารถหาเงินจากการรับจ้าง หรืออื่นๆ มาใช้คืนได้ หรือบางทีก็คิดจะใช้วัวควายที่มีอยู่เดิมเป็นหลักฐานในการลงทุนแทน นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนอื่นๆอีกที่ไม่สามารถคืนทุนได้ใน 1 ปี เช่น การลงทุนปรับที่นา และการลงทุนขุดสระเพื่อทำเกษตรผสมผสาน แต่กิจกรรมทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ สามารถสร้างผลกำไรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ได้ในระยะยาว จึงนับว่าคุ้มกับการลงทุน เพียงแต่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของกองทุนเท่านั้น

- เงินที่กู้มาไม่เพียงพอกับการลงทุน เพราะคาดการณ์ผิด หรือเพราะเงินตกมาช้า เช่นในการซื้อวัว วัวมีราคาขึ้นเร็ว เงินที่กู้มาได้ ไม่พอที่จะซื้อ จึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน
- บางกรณีจงใจบอกเหตุผลในการกู้ผิดไปจากความเป็นจริง เช่น ต้องการกู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานในต่างถิ่น แต่กลัวว่าจะไม่ได้รับอนุมัติ จึงบอกว่าจะนำไปซื้อวัว
- ช่วงจังหวะเวลาที่เงินกู้ตกมาไปตรงกับรอบการผลิตอย่างอื่นที่ต้องการเงินพอดี เช่น ชาวบ้านต้องการกู้เงินซื้อวัว แต่เงินตกมาในช่วงที่เป็นฤดูปลูกแตง ชาวบ้านจึงนำเงินไปลงทุนปลูกแตงก่อน โดยวางแผนว่าเมื่อได้กำไรจากแตงแล้วจึงค่อยนำไปซื้อวัว แต่ปรากฏว่า ปีนั้นแตงราคาตก จึงไม่มีเงินไปซื้อวัว

ยุทธศาสตร์ในการหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่การลงทุนมีปัญหา

1. นำเงินจากกิจกรรมส่วนอื่นๆมาใช้คืน เช่นการไปรับจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น วิธีการนี้จะทำสำเร็จในกลุ่มที่มีการวางแผนเตรียมการเพื่อหาเงินมาใช้คืนเป็นอย่างดี บางคนสามารถหาเงินมาใช้คืนได้ครบ บางคนหามาได้เพียงบางส่วน ก็ใช้การกู้เงินเสริม
2. การกู้ยืมเงินระยะสั้น มีแหล่งกู้ยืมเงินหลายแบบ ดังนี้
   2.1 กู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น (เพราะจะได้เงินกู้จากกองทุนอีกในรอบต่อไป) ก็มักจะไม่มีการคิดดอกเบี้ย เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันในหมู่ญาติพี่น้อง
   2.2 การหมุนกู้กันภายในกลุ่ม เช่น กลุ่ม 3 คนที่รับค้ำประกันกัน จะไปกู้เงินมาเพียงคนเดียว (จากญาติ หรือนายทุนเงินกู้แล้วแต่กรณี) เมื่อได้เงินกู้รอบต่อไปจากกองทุน ก็คืนเงินไป และนำเงินกู้ของตนที่ยืมมาได้จากกองทุนหมู่บ้าน ให้อีกคนหนึ่งไปใช้หนี้กองทุน จนครบทั้งสามคน
   2.3 กรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านช่วยหาเงินกู้ที่ไม่มีดอกเบี้ยให้ เช่น นำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน มาหมุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้หนี้กองทุน โดยไม่เสียดอกเบี้ย
   2.4 กรรมการกองทุนหาแหล่งเงินกู้ระยะสั้นที่มีดอกเบี้ยให้โดยเอาสถานภาพ ของตนเป็นประกัน

กองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจระดับชาติ

เนื่องจากหลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านคือการกระจายทรัพยากร อันได้แก่เงินงบประมาณแผ่นดินลงไปให้กับหมู่บ้านทุกแห่ง โดยมิได้เลือกมุ่งให้ความสนใจเฉพาะหมู่บ้านที่มีศักยภาพในการผลิตสูง สามารถนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพิ่มผลิตภาพและประสิทธิภาพในการผลิต ดังนั้นผลที่ติดตามมาจึงมิได้มีเพียงภาพของความสำเร็จ หรือภาพของความล้มเหลว ของการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน หากแต่เป็นภาพที่มีความหลากหลายทั้งในส่วนของการดำเนินการและผลที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน การใช้ตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม เช่น Gross Domestic Product (GDP) เพื่อใช้วัดความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นการเลือกดัชนีการประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านที่ไม่สอดคล้องกับฐานคิดของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของประเทศ จะเห็นได้ว่าการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ มิได้เกิดจากการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจในระดับฐานราก หากแต่เกิดจากการดึงเอาทรัพยากรและทุนชุมชนในด้านต่างๆ มาสนับสนุนให้เศรษฐกิจระดับชาติเจริญเติบโต และผลจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศก็มิได้กระจายไปยังคนในระดับหมู่บ้าน ดังนั้น หากจะเป้าหมายของการพัฒนา ต้องการให้เศรษฐกิจฐานรากอันเป็นเศรษฐกิจระดับหมู่บ้านหรือชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยไม่มุ่งเน้นการนำทรัพยากร ผลผลิต และแรงงานจากชุมชนไปเกื้อหนุนให้เศรษฐกิจชาติเจริญเติบโต แต่ชุมชนหมู่บ้านกลับมีการดำรงชีวิตที่ยากลำบากขึ้น จะต้องเริ่มตั้งแต่การทำให้ชุมชนแต่ละแห่งสามารถใช้ทุนชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ทรัพยากร ระบบสังคม และวัฒนธรรม มาทำให้เกิดผลได้หรือมูลค่าเพิ่มให้กับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ซึ่งการที่จะสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนชุมชน เพื่อนำไปสู่การสะสมทุนชุมชนที่มากขึ้นไปเรื่อย ๆ นี้ จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์อื่น ๆ ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้กับชุมชนด้วย ซึ่งจากการศึกษาของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า แม้กองทุนหมู่บ้านจะมีส่วนช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าได้ในหลาย ๆ ส่วน แต่การเชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านหรือชุมชนกับเศรษฐกิจระดับชาติยังมีข้อจำกัด เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านมุ่งเน้นที่การนำเงินทุนไปให้กับหมู่บ้านแต่ละแห่ง ภายในวงเงิน 1 ล้านบาท ซึ่งชุมชนสามารถนำไปให้สมาชิกของชุมชนกู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาท หากจะกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องมีการทำประชาคมหมู่บ้าน และให้สมาชิกของหมู่บ้านเกินครึ่งหนึ่งเห็นชอบ สิ่งที่เกิดขึ้นคือ สมาชิกของชุมชนมีแนวโน้มจะกู้เงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยทำอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นการขยายการลงทุนให้มากขึ้น หรืออาจจะใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อช่วยให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง เพราะสามารถซื้อปัจจัยการผลิตในราคาเงินสด เป็นต้น หรือบางกรณีอาจมีการริเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ไม่เคยทำมาก่อน แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นกิจกรรมที่ไม่มีกระบวนการผลิตและการตลาดที่ซับซ้อน เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว การซื้อเส้นไหมมาทอผ้า ซึ่งโดยทั่วไป กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้จะก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มต่อสินค้าและบริการที่ชุมชนเคยทำมาในลักษณะที่ค่อนข้างต่ำ ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำกันมาแต่เดิม ซึ่งหากจะทำให้ชุมชนสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการให้สูงกว่าเดิม

จะต้องมีกระบวนการอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสามารถทำได้หลายประการดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพและรูปแบบของสินค้าและบริการ ซึ่งรวมถึงการออกแบบผลิตภัณฑ์ การแปรรูป การบรรจุหีบห่อ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้สินค้าและบริการของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการ เช่น การทอผ้า ซึ่งทุกภูมิภาคของไทย จะมีการทอผ้าซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะ และเป็นงานฝีมือที่มีคุณค่า ต้องอาศัยความรู้ที่สะสมและสืบทอดมานาน และแม้จะมีการประชาสัมพันธ์เพื่อให้คนหันมาใช้ผ้าทอมือมากขึ้น แต่หากพิจารณาถึงต้นทุนและแรงงานในการทอผ้าแล้ว จะเห็นว่า คนทอผ้าได้รับผลตอบแทนจากการทอผ้าขายในท้องตลาดต่ำมาก เกือบไม่ต่างจากค่าแรงงานขั้นต่ำ แต่เนื่องจากคนทอผ้าส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุและเป็นผู้หญิง ซึ่งใช้เวลาที่ว่างจากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น การทำนา ทำไร่ ทำสวน มาทอผ้า ซึ่งมีต้นทุนค่าเสียโอกาสต่ำ จึงยังคงมีการผลิตผ้าทอมือกันออกมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าผลตอบแทนดูจะต่ำมาก
2. การสร้างระบบตลาดที่มีความยั่งยืนให้กับผลผลิตจากชุมชน ผลผลิตจากชุมชนมีข้อจำกัดในด้านการหาตลาดเพื่อขายสินค้าค่อนข้างมาก ทั้งนี้สินค้าแต่ละชนิดมีความต้องการรูปแบบทางการตลาดที่แตกต่างกัน อาหารแปรรูปบางอย่าง เช่น ข้าวหลาม อาหารสำเร็จรูป ขนมจีน ต้องการการเชื่อมโยงกับตลาดนอกชุมชนเพื่อขายผลผลิตวันต่อวัน หรือหากเป็นผ้าทอมือ เครื่องจักรสาน งานแกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา ต้องการตลาดทั้งที่เป็นการสั่งทำครั้งละมาก ๆ และสถานที่ที่ชุมชนสามารถนำสินค้ามาวางขายได้โดยตรงโดยเสียค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก นอกจากนี้สินค้าหลายอย่างยังสามารถสร้างกลไกที่จะช่วยในการส่งออกได้ หากมีการออกแบบและควบคุมคุณภาพตามที่ตลาดต่างประเทศต้องการ การจัดหาตลาดเพื่อรองรับสินค้าจากชุมชนจะมีส่วนช่วยเชื่อมโยงเศรษฐกิจระดับฐานรากกับเศรษฐกิจระดับชาติได้ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ได้มีความพยายามในการจัดแสดงสินค้าจากชุมชนในตัวเมืองของจังหวัดต่าง ๆ และกรุงเทพ ฯ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งชุมชนที่ได้รับโอกาสให้นำสินค้ามาขายได้นำผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาดได้โดยตรง และกระตุ้นให้คนในภาคเมืองได้รู้จักผลผลิตจากชุมชนมากขึ้น แต่เนื่องจากกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ไม่สามารถทำอย่างต่อเนื่องและไม่สามารถให้โอกาสกับชุมชนทุกแห่งที่มีผลิตภัณฑ์ได้เข้าถึงตลาดในลักษณะนี้ได้ ดังนั้นจึงควรต้องสร้างระบบตลาดที่ช่วยให้สินค้าจากชุมชนเข้าถึงมือผู้มีอำนาจซื้อได้มากขึ้น ซึ่งอาจหมายรวมถึงการกระตุ้นให้คนไทยและคนต่างชาติสนใจผลผลิตจากชุมชนอย่างจริงจัง การทำให้ชุมชนสามารถสร้างอำนาจต่อรองในระบบตลาด และการทำให้ระบบตลาดสินค้าชุมชนเป็นระบบที่มีความยั่งยืนด้วย
3. การสร้างกลไกที่เอื้ออำนวยให้มีการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนให้มากขึ้น เท่าที่ผ่านมาชุมชนได้นำเงินกองทุนหมู่บ้านไปให้สมาชิกในชุมชน

ใช้ตามความต้องการเฉพาะตัว ทั้ง ๆ ที่ชุมชนอาจมีปัญหาและความต้องการร่วมกันอยู่บางประการ แต่ก็มิได้มีการนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้คลี่คลายปัญหาที่มีอยู่ เช่น ชุมชนบางแห่งมีความต้องการสถานที่เพื่อแสดงและขายปลีกผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยต้องการจัดสถานที่เพื่อดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวแวะเข้ามาชมและซื้อผลิตภัณฑ์ ที่ตัวหมู่บ้านโดยตรง แทนที่จะนำสินค้าไปส่งยังร้านค้าในราคาขายส่ง แต่การสร้างสถานที่ในลักษณะนี้ต้องการเงินทุนสูง และยังต้องมีภาระที่สมาชิกในชุมชนจะต้องรับผิดชอบด้วยกัน แต่ด้วยกติกาของกองทุนหมู่บ้านยังไม่มีความชัดเจนว่า ชาวบ้านจะสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในลักษณะได้อย่างไร และรอบของการคืนเงินซึ่งมีระยะ 1 ปีก็สั้นเกินไปสำหรับการจะนำเงินกองทุนมาใช้ในลักษณะนี้

▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 บทเรียนจากภาคเหนือ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลือง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มาก

ฤาจะสิ้นยุคเมี่ยง : สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร.เกตุมณี มากมี

บ้านเนื้อทราย : ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร.ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้าน
ในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลือง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านเนื้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร.ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

ฤาจะสิ้นยุคเมี่ยง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

บทที่ 1
บทนำ

การหันมาผลิตเพื่อขายแทนการ *"หาอยู่หากิน"* ในบริบทของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ทำให้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชนบทต้องอาศัยทุนในรูปของเงินตรามากกว่าในอดีต แม้ว่าบทบาทของทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นในแต่ละชุมชน จะผันแปรมากน้อยแตกต่างกันไปตามระดับของการเข้าไปข้องเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยมก็ตาม ท่ามกลางแรงกดดันของความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นนี้ ความพยายามที่จะปรับตัวหรือแสวงหาทางออกในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนชนบทหลายแห่ง ดังเช่นความพยายามสะสมเงินทุนหมุนเวียนร่วมกันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ ย่อมแสดงเห็นว่า ชุมชนเหล่านี้มิได้ยอมจำนนที่จะยอมรับสภาวการณ์ที่ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แน่นอนว่าในกระบวนการสะสมทุนของชุมชนร่วมกันนี้ ชุนชนบางแห่งไม่สามารถที่จะทนแรงเสียดทานที่รายล้อมอยู่โดยรอบได้ กลุ่มออมทรัพย์ในหลายชุมชนจึงล้มลุกคลุกคลาน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นอย่างหนักหน่วงของสมาชิกในกลุ่มได้ แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มออมทรัพย์ในบางชุมชน กลับเติบโตและสามารถสะสมทุนเงินตราจนอยู่ในระดับที่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตที่พึ่งพาทุนเงินตราได้อย่างแข็งแกร่ง ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทุนเงินตราที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้สร้างขึ้น ถ่ายทอดและสะสมอยู่ในชุมชน จึงน่าจะเป็นบทเรียนที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้อาจจะไม่ต้อง *"ลองผิดลองถูก"* ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทุนเงินตราที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน น่าจะเป็นฐานที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้สามารถบริหารจัดการและทำกิจกรรมเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปในทิศทางที่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน หรือสามารถวางยุทธศาสตร์เพื่อนำทุนที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างยั่งยืนนั่นเอง

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในส่วนของกรณีศึกษา (case studies) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน อันจะมี

ผลต่อระดับความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่ชุมชนได้รับจากการมีกองทุนหมู่บ้าน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราในระดับที่มีความเข้มแข็งก่อนการปรากฏตัวขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะไม่เพียงเป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปของเงินตราเท่านั้น หากแต่การวิจัยในชุมชนเช่นนี้ย่อมทำให้ทราบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนจะมีผลต่อกระบวนการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านอย่างไร รวมทั้งทุนเงินตราที่จัดสรรเงินลงไปในชุมชนภายใต้กฎระเบียบ ความช่วยเหลือและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน มีผลอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราที่ดำรงอยู่เดิมของชุมชน สามารถกระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างต่อเนื่องยั่งยืนและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองดังความปรารถนาในการผลิตนโยบายกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ และในลักษณะอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านดอนแก้ว[1] ถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนของชุมชนและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่มีระบบการจัดการทุนเงินตราของตนเอง บ้านดอนแก้วถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือและอยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ อันเป็นผลให้ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร ที่นาส่วนใหญ่ในชุมชนจึงปลูกข้าวได้เพียงหนึ่งครั้ง นอกจากนั้นบ้านดอนแก้วยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีพในฐานะของชาวไร่ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่สวนเพื่อขาย แม้ว่าในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะเริ่มทยอยปลูกลำไยในที่ที่ปลูกข้าวโพดเพื่อลดแรงกดดันของความต้องการใช้ปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่กระนั้นการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็ยังมีส่วนกำหนดวิถีชีวิตของชุนชน ดังจะเห็นได้ทั้งในมิติของการใช้เวลาในแต่ละรอบฤดูกาลผลิต การกำหนดประเภทของการให้สินเชื่อในกลุ่มออมทรัพย์ และเงินสดที่ได้จากการปลูกข้าวโพดยังคงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนอีกด้วย แน่นอนว่านอกจากระบบนิเวศน์และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแล้ว ความสามารถในการสร้างกระบวนการที่ทำให้ทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนเติบโตและมีความมั่นคงในรูปของกลุ่มออมทรัพย์เป็นเหตุผลร่วมที่

[1] ชื่อหมู่บ้าน ตำบล และชาวบ้าน เป็นชื่อสมมุติ

สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้บ้านดอนแก้วถูกเลือกเป็นกรณีศึกษา กระบวนการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมเข้าหากันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินมาเป็นเวลา 23 ปี นับตั้งแต่มีการก่อตั้งกลุ่มในปี พ.ศ. 2522 ด้วยสมาชิก 18 คน เงินสัจจะ 900 บาท จนถึงปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิกทั้งหมด 339 คน ครอบคลุมหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปงที่เป็นคนเมืองถึง 7 หมู่บ้าน และมีรายได้จากการดำเนินกิจการในปี พ.ศ. 2544 ถึง 2,579,245 บาท โดยเป็นเงินสัจจะออมทรัพย์ 1,861,691 บาท และเงินฝากออมทรัพย์พิเศษ 308,160 บาท ขณะที่กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปงที่ตั้งขึ้นมาในระยะเวลาใกล้เคียงกันกลับล้มลุกคลุกคลาน บ้านดอนแก้วจึงถูกเลือกในฐานะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง เพื่อเป็นแหล่งของการเรียนรู้ และเพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชนในมิติของการจัดการการทุนเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่

บ้านดอนแก้วอยู่ในอำเภอรอบนอกของจังหวัดลำพูน หมู่บ้านอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 17 กิโลเมตร มีถนนสายลี้-ลำปาง และสายบ้านปวง-ทุ่งหัวช้างเป็นถนนสายหลัก บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นที่ราบบนเนินเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร ทิศเหนือของหมู่บ้านติดกับพื้นที่ป่า และบ้านแม่เดง ตำบลดงช้าง ส่วนทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปง คือบ้านฆ้อง บ้านดอนฮอม และบ้านปง พื้นที่ทำกินของชาวบ้านมีแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำลี้ไหลผ่าน แม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงจึงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวบ้าน ปัจจุบันบ้านดอนแก้วมีประชากร 602 คน เป็นชาย 319 คน หญิง 283 คนจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 167 ครัวเรือน

ก่อนปี พ.ศ. 2456 บริเวณที่ตั้งบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ และเป็นปางวัวปางควายของชาวบ้านจากบ้านปง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่คับแคบ จนไม่สามารถนำวัวควายที่เลี้ยงไว้เข้าไปในหมู่บ้านได้ชาวบ้านเหล่านี้จึงสร้างกระต็อบพักแรมเพื่อเลี้ยงวัวควาย ขณะเดียวกันก็แผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ฝ้าย พริก พืชผักต่าง ๆ ด้วย ต่อมาชาวบ้านปงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบ้านดอนแก้วมากขึ้น ประชากรส่วนใหญ่ในบ้านดอนแก้วจึงมาจากบ้านปง บ้านดอนแก้วได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2456

พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน มีที่นาประมาณ 300 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มติดเชิงเขาในเขตบ้านปง โดยมีเหมืองฝายที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ขุดขึ้นเพื่อทดน้ำจากแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงเข้าสู่ที่นา ชาวบ้านจึงทำนาดำ แต่เนื่องจากในฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงลดระดับลงจนกระทั่งไม่มีน้ำเข้าสู่ระบบเหมืองฝาย ที่นาส่วนใหญ่ยกเว้นบริเวณที่อยู่ริมแม่น้ำและลำห้วย จึงไม่สามารถปลูกพืชในฤดูแล้งได้ ข้าวที่ปลูกได้ส่วนใหญ่เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไม่พอกิน มักจะปลูกข้าวในที่ไร่เสริมด้วย แต่ปัจจุบันครัวเรือนที่ปลูกข้าวไร่ลดลงเหลือเพียง 3-4 ครัวเรือนเท่านั้น พื้นที่ปลูกข้าวไร่จึงถูกแปรเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดจนเกือบจะเต็มพื้นที่แล้ว ส่วนที่สวนซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและที่สูงนั้น ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย พื้นที่ปลูกข้าวโพดในปัจจุบันมีประมาณ 1000 ไร่ เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีบางครัวเรือนได้หันมาปลูกหอมแดงด้วย ส่วนไม้ยืนต้นเช่นลำไย เริ่มมีการปลูกเมื่อประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมาในไร่ข้าวโพด ดังนั้นเมื่อต้นลำไยโตเต็มที่พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในบ้านดอนแก้วก็คงจะลดลง นอกจากข้าวโพดจะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดของชาวบ้านแล้ว นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สินค้าหัตถกรรมได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดอีกทางหนึ่งของชาวบ้าน เนื่องเพราะผู้หญิงในบ้านดอนแก้วเริ่มหันมาทอผ้าไหมยกดอกขายให้กับโรงงานผ้าไหมที่มาตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียง

ป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาด้วยการกันพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นป่าอนุรักษ์และจำแนกผืนป่าบริเวณห้วยไถออกเป็นป่าใช้สอยประมาณ 2000 ไร่ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณนี้ ในฐานะของแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน เป็นทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน

วิธีการศึกษา

เนื่องจากการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้ว มีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราในวิถีการดำรงชีพของชุมชนว่ามีลักษณะ เงื่อนไข และกระบวนการเป็นอย่างไร รวมทั้งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาว่า กองทุนหมู่บ้านมีส่วนอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่ดำรงอยู่ ทำให้ลดน้อยถอยลง หรือพอกพูนต่อเนื่องยั่งยืน การศึกษานี้จึงมุ่งที่การพยายามทำความเข้าใจกระบวนการดังกล่าวจากวิถีของชุมชน โดยข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์มาจาก 3

แหล่ง คือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก 2) ข้อมูลที่ได้จากการจัดกลุ่มสนทนา และ 3) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นกระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎี โดยใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือ ผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้กว้าง ๆ ตามกรอบในการวิจัย ทั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 5 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตผู้ใหญ่บ้านคนก่อน ๆ และผู้สูงอายุทั้งฐานะดี ปานกลางและยากจนที่ยังมีความทรงจำดีเกี่ยวกับชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเลือกชาวบ้านที่เป็นผู้นำพืชพาณิชย์ประเภทต่าง ๆ มาปลูกเป็นรายแรก ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ปลูกแตงโม หอมแดง มันอารัว ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วแระญี่ปุ่น มะเขือเทศ ลำไย ฯลฯ ชาวบ้านที่เพิ่งเลิกปลูกข้าวไร่และยังปลูกข้าวไร่อยู่ ชาวบ้านที่เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู และเลี้ยงวัวควาย ชาวบ้านที่ทำงานกับโรงงานผ้าไหม โรงงานเย็บผ้าโหล ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของร้านค้าประเภทต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งร้านขายอาหารสด อาหารแห้ง ร้านขายส่ง ร้านซ่อมรถและอุปกรณ์การเกษตร ชาวบ้านที่มีสมาชิกในครอบครัวอพยพออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน ทั้งต่างประเทศ และต่างจังหวัด ชาวบ้านที่เป็นผู้รับเหมาสร้างบ้านในชุมชน (สล่า) ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนลำไยขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดรายใหญ่ ชาวบ้านที่มีที่นาขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ฐานะปานกลาง ชาวบ้านที่ฐานะยากจน ทั้งที่มีที่นาขนาดเล็กไม่พอปลูกข้าวกินและต้องเช่านาเพิ่ม ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาและรับจ้างรายวัน ชาวบ้านที่ยังชีพอยู่ด้วยการเก็บของป่า

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี และเหมืองฝาย โดยเลือกเก๊าผีปู่ย่าตระกูลที่มีสมาชิกอยู่จำนวนมากในบ้านดอนแก้ว คนตั้งข้าวในพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน และแก่เหมืองฝายที่มีสมาชิกจำนวนมากในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่สี่เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ โดยเลือกกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่ม กรรมการที่เข้ามาร่วมกลุ่มในช่วงกลาง และในช่วงระยะหลัง กรรมการที่เป็นเหรัญญิกสำรองประจำหมู่บ้านอื่น สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนมาก สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนน้อย สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนมาก สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนน้อยมาก สมาชิกที่ฝากออมทรัพย์พิเศษจำนวนมาก สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่ห้าเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เหรัญญิก และเลขากองทุน รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่กู้ ทั้งสมาชิกที่กู้เงินจำนวนน้อยที่สุด (3,000 บาท) กู้จำนวนปานกลาง (10,000 บาท) และกู้จำนวนมาก (19,000 บาท) นอกจากนั้นยังเลือกสมาชิกกองทุนโดยคำนึงถึงความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการกู้ คือ สมาชิกที่กู้ไปปลูกข้าวโพด กู้ไปซื้อเครื่องสูบน้ำ และกู้ไปซื้อสารเร่งลำไย สมาชิกที่กู้ไปเลี้ยงไก่ สมาชิกที่กู้ไปทำร้านค้า สมาชิกที่ไม่ขอกู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ (concept) จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราวสำหรับตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลจากใครเพิ่มเติม โดยจะเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้มาจะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อ

ข้อมูลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งหมด 47 คน

ส่วนข้อมูลจากการจัดกลุ่มสนทนา เป็นการจัดกลุ่มสนทนาเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งจัดขึ้นหลังจากได้สัมภาษณ์ระดับลึกคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ผู้เข้าร่วมสนทนาประกอบด้วยคณะกรรมการที่ร่วมก่อตั้งกลุ่มและยังคงมีบทบาทจนถึงปัจจุบัน ในการจัดกลุ่มสนทนา ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเช่นเดียวกับการสัมภาษณ์ระดับลึก

สำหรับข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์นั้น แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ รายงานการประชุมสามัญประจำปี และการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนที่สองเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมการก่อตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน รายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินของสมาชิก

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการศึกษากรณีชุมชนบ้านดอนแก้ว โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราอย่างต่อเนื่องมายาวนานก่อนหน้าที่รัฐบาลจะผลิตนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นในบทนี้ยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้วเพื่อเป็นฐานสำหรับการเข้าใจชุมชน และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนชุมชนที่ก่อรูปและสะสมอยู่ในชุมชนก่อนที่หมู่บ้านจะได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งนี้เพราะทุนที่ชุมชนสะสมมาแต่เดิมย่อมมีผลต่อทั้งกระบวนการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และต่อการดำเนินงานและผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ส่วนบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และบทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามา

ของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนและต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน

บทที่ 2
ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

เนื่องจากการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชนในมิติของทุนเงินตราในชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ ยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และผลกระทบของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน รวมทั้งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอันเนื่องมาจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน แต่เนื่องจากทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในปัจจุบัน รวมถึงต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การศึกษานี้จึงจะเริ่มต้นจากการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ชาวดอนแก้วหลายคนเรียกว่า *"สมัยเงินเขียม"* โดยการวิเคราะห์จะแบ่งทุนชุมชนออกเป็น 3 มิติเพื่อช่วยให้มองเห็นถึงความซับซ้อนของทุนชุมชน คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการจัดสรรผลได้จากการผลิต ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน และทุนทางวัฒนธรรม หมายถึงอุดมการณ์ ระบบความคิดความเชื่อ และระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์และสืบสานในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ความหลากหลายของการหาอยู่หากิน : ฐานอันมั่นคงในการดำรงชีวิต

ก่อนที่ความทันสมัยจะเริ่มแทรกตัวเข้าสู่ชุมชนบ้านดอนแก้ว หรือนับย้อนหลังไปไม่นานเกิน 30 ปีนั้น บ้านดอนแก้วที่คนในชุมชนพูดถึงยังมีสภาพของความเป็น *"บ้านป่า"* อยู่ นัยของคำว่า *"บ้านป่า"* นอกจากจะหมายถึงการห่างไกลจากความเจริญ ไข้ป่า ตลอดจนชีวิตที่ยากลำบากแล้ว ยังหมายถึงชุมชนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพของธรรมชาติที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ดังจะเห็นได้จากวิถีชีวิตที่คนเฒ่าคนแก่ระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือที่คนวัยกลางคนระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า กล่าวคือ พื้นที่ป่าบริเวณที่สามารถปลูกข้าวได้เพราะอยู่ใกล้ลำห้วยหรือไม่ลาดชันจนเกินไปนักมักจะถูกแปรเป็นที่ไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าวไร่เสริมกับการทำนา

ข้าว เพื่อจะได้มีข้าวไว้เพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี โดยทั่วไปในการทำไร่ข้าว ชาวบ้านจะหยอดพันธุ์พืชหลาย ๆ ชนิดพร้อมกับพันธุ์ข้าวด้วย แตงกวา แตงโม ถั่วฝักยาว มะนอย มะเขือเทศ แตงไทย มักเป็นพืชที่ถูกเลือกปลูกในไร่ข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่เลื้อยไปตามพื้นดินหรือไม่บังต้นข้าว *"...ตอนตี้ช่วงข้าวยังมีมะเต้าก่ได้ มะแต๋งก่ได้ มันจะได้กิ๋นไปตวยกั๋นหมด มะแต๋งนี่จะไปตวยปิ้นข้าว แตงโมก่ไปปิ้นข้าว แต่ข้าวจะขึ้นสูงแล้วถ้าเฮาเกี่ยวข้าวแล้วปุ๊บ มะนอยเฮาก่จะได้เก็บกิ๋น มะถั่วก่ได้กิ๋นโตยแฮ๋ม..."*

นอกจากจะปลูกข้าว ปลูกไม้ผล และปลูกผักนานาชนิดไว้บริโภคแล้ว สภาพธรรมชาติของป่ายังมีส่วนสำคัญที่ทำให้การบริโภคของชาวบ้านยังผูกพันอยู่กับการหาของตามธรรมชาติมาบริโภคอีกด้วย ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ที่สำคัญของชาวดอนแก้ว อาหารที่หาได้จากป่ามีทั้งพืชและสัตว์นานาชนิด เช่น เห็ด หน่อไม้ หมูป่า กวาง เก้ง กระต่าย แม้อาหารบางประเภทที่ได้จากป่าอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล แต่ชาวบ้านก็สามารถหาอาหารประเภทอื่น ๆ มาบริโภคทดแทนได้ตลอดทั้งปี อย่างเช่นในช่วงเวลาที่น้ำมาก ลำห้วยในบริเวณที่นาและที่ไร่ก็จะกลายเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญของชาวบ้าน ส่วนของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น เครื่องมือจับปลา และล่าสัตว์ต่าง ๆ ก็สามารถหาจากป่าได้เช่นเดียวกับไม้ที่นำมาสร้างบ้าน *"...ก่ขุดหน่อไม้ เก็บเห็ดกา เก็บหยังมากิ๋นนี่กา ไม้ก่เอาลุกป่า มาแป๋งบ้าน..."* นอกจากนั้นป่ายังเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควายอีกด้วย โดยชาวบ้านจะปล่อยวัวควายไว้ในป่า 2-3 วัน จึงไปตามดูสักครั้งหนึ่ง วัวควายที่เลี้ยงไม่ได้มีความหมายในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการทำนาเท่านั้น หากแต่ยังช่วยให้ชาวบ้านมีเงินสดเป็นครั้งเป็นคราวสำหรับซื้อของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะเกลือและน้ำมันก๊าซ ซึ่งเป็นสิ่งของที่ไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เอง ชาวบ้านมักจะขายสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ให้กับพ่อค้าชาวลำปางที่มักจะแวะเวียนมาหาซื้ออยู่เสมอ

โดยทั่วไป เงินสดที่ชาวบ้านใช้เพื่อซื้อสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เองนั้นก็มาจากหลาย ๆ แหล่งเช่นเดียวกัน แต่ส่วนใหญ่มาจากการขายผลผลิตที่ผลิตได้โดยเฉพาะถั่วลิสง มีส่วนน้อยที่มาจากการขายข้าวที่เหลือเกินบริโภค การขายสิ่งที่เก็บหามาได้จากธรรมชาติซึ่งเหลือจากการบริโภค การขายเนื้อสัตว์ที่ล่าได้หลังแบ่งกันในหมู่คนที่ร่วมกันล่าแล้ว

ปริมาณของการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติและการซื้อหาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตคงเริ่มคึกคักมากขึ้นในช่วงประมาณ 20-30 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะมีคนเฒ่าคนแก่

ในหมู่บ้านรวมทั้งชายวัยกลางคนหลายรายที่เคยเป็นพ่อค้าตระเวนรับซื้อถั่วลิสงและผลผลิตอื่น ๆ ใส่เกวียนลากไปที่ลี้ เพื่อนำขึ้นรถโดยสารไปขายที่เชียงใหม่ ส่วนสิ่งของที่จำเป็นอื่น ๆ นั้น ชาวบ้านก็หาซื้อได้สะดวกยิ่งขึ้นจากพ่อค้าเร่ชาวลำปางที่มักจะเวียนมาตั้งร้านค้าชั่วคราวที่บ้านปง อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าปริมาณของเงินสดที่ชาวบ้านใช้ซื้อสิ่งจำเป็นจากพ่อค้าเร่และที่ได้รับจากการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่หากพิจารณาจากประเภทของสิ่งที่ซื้อซึ่งมีจำนวนไม่มากชนิดและสิ่งที่ขายซึ่งมักเป็นผลผลิตที่เหลือจากการใช้หรือบริโภค รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการขายที่ไม่ได้มุ่งกำไรแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า การซื้อขายในช่วงยุคนี้มีความหมายใกล้เคียงกับการแลกเปลี่ยนผลผลิตนั่นเอง

การเข้าถึงที่ดินทำกิน : เงื่อนไขของการสร้างฐานชีวิตให้มั่นคง

อันที่จริง ความพอเพียงในการบริโภคในชุมชนเกษตรกรรม นอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่สะสมและถ่ายทอดอยู่ในชุมชนแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินของสมาชิกในชุมชนอีกด้วย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า ย้อนหลังไปไม่เกิน 40-50 ปี หรือสมัยที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ของคนวัยกลางคนในปัจจุบันยังเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือเริ่มตั้งครอบครัวนั้น ได้มีครัวเรือนที่ไม่มีที่นาอุบัติขึ้น การไม่มีที่นาของครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการที่พ่อแม่มีที่นาน้อย จนไม่สามารถแบ่งที่นาให้ลูกทุกคนได้ ซึ่งในกรณีนี้พ่อแม่มักยกที่นาให้ลูกบางคน เช่นลูกสาวหรือลูกรายที่เลี้ยงดูพ่อแม่ มีไม่กี่ครัวเรือนที่สาเหตุของการไม่มีที่นามาจากการขายที่นามรดก อุบัติการณ์ของครัวเรือนที่ไม่มีที่นาในชุมชนย่อมแสดงให้เห็นว่า บัดนี้ไม่มีที่ดินที่ไม่มีเจ้าของซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นที่นาด้วยแรงงานของมนุษย์เหลือให้จับจองอีกต่อไปแล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การได้รับมรดกได้กลายเป็นช่องทางหลักของการได้มาซึ่งที่นา แต่ประเด็นสำคัญที่ต้องพูดถึงในที่นี้ก็คือ การไม่มีที่นาไม่ได้เป็นเงื่อนไขให้ครัวเรือนเหล่านี้มีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจหรือไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียง เนื่องจากครัวเรือนเหล่านี้ยังสามารถจับจองที่ป่าเพื่อเปลี่ยนให้เป็นที่ไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าวไว้บริโภคได้ นอกจากนั้นครัวเรือนที่มีที่นาน้อยจนข้าวที่ปลูกได้มีปริมาณไม่พอบริโภคตลอดทั้งปีก็ยังสามารถปลูกข้าวในที่ไร่เสริม ความสามารถในการเข้าถึงที่ดินจึงสร้างความมั่นคงให้กับฐานชีวิตของสมาชิกในชุมชน

ถาม : แล้วมีที่นามีไหมคะ

ตอบ : นาบ่หมีมีสวนประมาณสองไร่ป้อแม่เอาหื้อ ตังเหนือมีสองไร่ใส่ลำใยไว้หั้นลำใยก่

ปลูกได้ สองสามปี๋นี่ ก่บ่หมีเวลาตี้จะเญียะเหมือนกั๋นเนาะเมา (มัว) ฮับจ้างเนาะ บ่อเดี่ยวลูกใหญ่เฮามีสวนมีหยังเฮาไปฮับจ้างแล้วก่ไปสวนก่ได้พ่อง

ถาม : นานี่ไม่มีเลยเป็นเพราะอะไรคะพ่อแม่ถึงไม่มีให้เลย

ตอบ : บ่หมีเลย

ถาม : ถ้าพ่อแม่ไม่มีที่นาให้ เราบุกเบิกเองไม่ได้หรือคะ

ตอบ : บ่ได้เจ้นปู่ย่าตายายมานะก่า แล้วแม่เปิ้นมีหน้อยหนึ่งแล้วคนตี้เลี้ยงแม่เปิ้นก่เอาเลี้ยงแม่ต่อไปแถมอี้ก่า เฮาแยกไปมีครอบครัวก่เลี้ยงครอบครัวเฮาเหีย

ถาม : หมายถึงว่าน้องหรือคะ

ตอบ : น้อง

ถาม : ให้นาน้องไป

ตอบ : มันบ่นักมันงานสองงานมันบ่ไจ้เป็นสิบๆ ไร่เนาะ ป้อแม่มันตุ๊กป้อแม่เกิดมาบ่หมีไฮ่มีนากั๋นนักอี้ก่า ตุ๊กล้ำตี้เป็นม่ายหน้อยล้ำไป

ถาม : สวนของแม่ๆ เปิ้นจับจองไว้หรือคะ

ตอบ : แม่เปิ้นเผี้ยวไว้แต่ก่อนแต่หลังมาอี้ก่า แล้วเปิ้นมาแบ่งลูกคนไร่ๆ

ถาม : แล้วพี่ได้จากแม่มาสองไร่

ตอบ : ได้มาไร่เหมือนกั๋นแต่ขอกับน้องตั๋วหล้า

ถาม : ไปขอเปิ้นมาอีกไร่

ตอบ : อันนี้มันไร่เดียวมันก่บ่ปอเอี้ยะ

กล่าวโดยภาพรวม แม้สภาพธรรมชาติของป่า ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน และความสามารถในการเข้าถึงที่ดิน จะเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่ทำให้ในช่วงยุคนี้ไม่มีครัวเรือนใดในชุมชนมีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่กระนั้นก็มิได้หมายความว่าทุกครัวเรือนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจในระดับที่ใกล้เคียงกัน ดังจะเห็นได้จากความสามารถในการสะสมทุนของสมาชิกบางรายในชุมชน เนื่องจากมีครัวเรือนที่สามารถซื้อเกวียนที่มีราคาสูงถึงเล่มละ 600 บาทจากพ่อค้าชาวลำปางได้ การเป็นเจ้าของเกวียนนอกจากจะแสดงถึงความสามารถในการสะสมทุนของครัวเรือนแล้ว การเป็นเจ้าของเกวียนยังเป็นตัวเร่งให้ครัวเรือนนั้นสะสมทุนจนสามารถซื้อที่นาจากญาติพี่น้องได้ ดังเช่นพ่อหลวงแสง สิงห์มะโน ที่สามารถซื้อที่นาจากพี่น้องผู้ชายที่อพยพออกไปอาศัยอยู่นอกชุมชนเนื่องจากการแต่งงาน

ตอบ : ของป้อหม่อนป้อตาของเขาตะก่อนเจ้นแม่หม่อนแม่หลวงแสงหน้อยอยู่ เขาต๋ายไปแล้วก่เปิ้นปั๋นหื้อลูกหื้อหลานเปิ้น แล้วพ่องก่ไปเอาเมียก๋ำแพงเพชร พ่องก่ไปเอาเมียลำปาง

พ่องก่ไปทางทุ่งหัวช้างแล้วเปิ้นมาถามขายหื้อก่ซื้อไว้ๆ ตะก่อนมันถูก

ถาม : ซื้อจากลูกหลาน

ตอบ : ซื้อกับลูกกับหลานเตื้อก่พันสองพันสวนนี่ก่ซื้อตี้ติ๋ดล่องไปนี่

ถาม : อันนี้แม่ก็ซื้อไว้

ตอบ : ซื้อเหีย

ถาม : เวลาซื้อเราเอาเงินจากไหนมาซื้อแม่

ตอบ : ก่ขายบะถั่วดินเลี้ยงหมูๆ นี่ตั๋วสามสิบห้าหมูหน้อยนา ก่ได้มาก่อย่างแม่ว่าน่ะก่าฮอมกิ๋นเหียเต้าอั้นเก็บไว้เหียเต้าอั้น แล้วก่เปิ้นจะขายหยังก่เอาไปซื้อเหียแล้วก่เซาะเอาแถม

ถาม : แต่เวลาเขาจะขายที่เขาถามญาติก่อนเนาะแม่เนาะ ขายคนอื่นไม่ได้เลย

ตอบ : เปิ้นถามเฮาเหียก่อนเปิ้นว่าเปิ้นเสียดาย เฮาก่ถามพ่อเฮาจะเญียะจะใดเงินเฮาก่บ่หมีฮอมเก็บนั้นเก็บนี้สมัยตะก่อนมีงัวน้อ ป้อหลวงเปิ้นขับล้อฮับจ้างลากถั่วดินอะหยัง ก่เอามาเป๊าะกั๋นซื้อ

ถาม : พ่อหลวงนี่ก็ขับล้อลากถั่วดิน

ตอบ : ลากไปลี้ปู้นขายลี้ปู้นเอามาฮอมกั๋น

การพึ่งพาและแบ่งปัน : กฎของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน

อาณาบริเวณโดยรอบของบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอน สูงกว่าบริเวณหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลปง จึงเป็นส่วนที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานช้ากว่าบริเวณอื่น ๆ ที่เป็นที่ราบ หลังจากชาวบ้านปงที่มาพักแรมชั่วคราวเพื่อเลี้ยงวัวควายได้ตั้งบ้านเรือนอย่างถาวรอยู่ในบริเวณนี้แล้ว ก็เริ่มมีคนจากบ้านปงและหมู่บ้านอื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยคนที่ย้ายเข้ามาอยู่นี้จะจับจองที่ดินที่ว่างเปล่าเพื่อปลูกบ้าน ส่วนการทำนายังคงทำกินบริเวณเดิม เนื่องจากไม่มีที่ดินว่างเปล่าซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นที่นาเหลือให้จับจองได้อีกแล้ว การย้ายเข้ามาอยู่นี้มีทั้งที่ย้ายเข้ามาเป็นครอบครัวและย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มที่ละหลาย ๆ ครอบครัวซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องและเพื่อนสนิท กรณีรายที่ย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มพบว่า มักจับจองที่ดินผืนใหญ่แล้วแบ่งที่ดินดังกล่าวให้กับสมาชิกในกลุ่มโดยการแบ่งที่ดินออกเป็นแปลงเล็ก ๆ จากนั้นจึงใช้วิธีการจับฉลากเป็นวิธีในการเลือกแปลง ดังเช่นในกรณีของนายบุญเท่ง เสาร์คำ ซึ่งย้ายมาจากบ้านปงพร้อมญาติพี่น้องและเพื่อนอีก 5 ครอบครัว ลักษณะของการย้ายบ้านเป็นกลุ่มเช่นนี้ยังคงทำให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิทตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงหรือละแวกเดียวกันเช่นเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในบ้านป่า ที่เต็มไปด้วยภยันตราย ทั้งจากโจรผู้ร้าย สัตว์ป่านานาชนิด และไข้มาเลเรีย

ตอบ : บ้านดอนแก้วที่จะมาอยู่นี้ บ่ได้ซื้อ ที่บ้านมาจัดสรรเอาเอง

ถาม : มาจับเอง

ตอบ : แบ่ง แบ่งกันเป็นกองกลาง มันจะมี 6 หลัง

ถาม : จับได้ยังไงคะ

ตอบ : มากับผู้ใหญ่บ้าน

ถาม : พ่อหลวงเปิ้ลจัดสรรไว้หรือคะ

ตอบ : ผมนี่แหละมาจัดสรรครับ ตอนแรกเป็นป่าดง แล้วที่นี้มันก็เจริญขึ้นเป็นพวกไม้เนื้อแข็ง พวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะแบก นี่นะพอตัดไปก็หรือน้อย เขาเห็นว่าที่บ้านบ่กว้าง ให้มาอยู่ดอนแก้วก็เลยพากันยกมา ประมาณ 10 กว่าคนครับ

ถาม : ตอนที่พี่ยกมา มีคนอยู่ที่ดอนแก้วม๊ยคะ

ตอบ : มีครับ

ถาม : ตอนที่ยกมาก็มีคนอยู่ดอนแก้ว

ถาม : แต่บ้านผมอยู่ข้างบน

ถาม : พอยกมาพี่ก็เลยมาจัดสรรทำเป็นแปลงๆ แล้วเพื่อนที่ยกมาก็จัดกัน ว่าใครจะอยู่ตรงไหน

ตอบ : จับสลาก

วิถีของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันดำรงอยู่ในทุกมิติของการดำเนินชีวิต เพราะนอกจากการอพยพโยกย้ายบ้านร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อประกันความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตซึ่งกันและกันด้วยการตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันแล้ว การเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะการจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวและการสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปบนฐานคิดของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันทำนองเดียวกับการล่าสัตว์และการสร้างบ้าน

การที่บ้านดอนแก้วมีจุดตั้งอยู่ในหุบเขาขนาดเล็ก ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้จึงมีจำกัด กอปรกับพื้นที่ใกล้เคียงมีการตั้งถิ่นฐานถาวรเป็นชุมชนมาก่อน ทำให้ไม่มีที่ราบรอบหมู่บ้านที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาเหลือให้จับจองได้อีกแล้ว เพื่อจะได้มีบริโภคตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรในบ้านดอนแก้วจึงเริ่มจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวเสริมกับข้าวนา พื้นที่ป่าซึ่งถูกจับจองแรก ๆ มักเป็นที่ริมลำห้วย แต่เนื่องจากการปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกในระบบไร่หมุนเวียน ต้องจับจองที่ไว้หลาย ๆ แปลงเพื่อให้รอบการหมุนเวียนยาวนานเพียงพอที่จะให้ดินพักและฟื้นตัวได้ทัน พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นที่ไร่จึงมีระยะห่างไกลจากหมู่บ้านออกไปทุกที ข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ยืนยันว่า พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไร่ในช่วงยุคนี้

นั้นบางแปลงมีระยะห่างจากหมู่บ้านโดยใช้เวลาเดินเกือบหนึ่งถึงสองชั่วโมง ชาวบ้านจึงมักปลูกเพิงไว้พักแรมชั่วคราวในไร่ข้าว และปลูกพริก พืชผักสวนครัวๆไว้บริโภคในระหว่างมาถอนหญ้าซึ่งโดยทั่วไปมักกินเวลาครั้งละหลาย ๆ วัน ดังนั้น เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยซึ่งกันและกันการจับจองที่ไร่จึงมักเป็นการจับจองร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิท

การสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปภายใต้กฎของการพึ่งพาและแบ่งปันเช่นเดียวกัน เพราะการสร้างฝายกั้นลำน้ำและการขุดเหมืองเพื่อนำน้ำเข้าสู่ที่นา เป็นงานที่ยากลำบากมาก โดยทั่วไป ชาวบ้านจึงมักชักชวนเจ้าของที่ดินแปลงข้างเคียงมาช่วยกันสร้างเหมืองฝาย แรงงานที่แต่ละครอบครัวส่งมาทำงานจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ หากต้องการน้ำ 1 ต๊างจะต้องส่งสมาชิกในครอบครัวมาช่วย 1 คน แต่หากต้องการน้ำ 2 ต๊างก็จะต้องส่งสมาชิกมาในครอบครัวมาช่วย 2 คน ส่วนการปรับปรุงเหมืองหรือการขุดลอกเอาขี้เหมืองออกซึ่งจะกระทำกันทุกปีก่อนเริ่มฤดูเพาะปลูกใหม่นั้น ก็ยึดหลักเดียวกันคือจำนวนสมาชิกที่แต่ละครัวเรือนส่งมาทำงานขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ

> *ตอบ จวนกั๋นแปดคนนี่พอดีเฮาก่ไปกิ้ดวางแม่ธรณีเจ้าตี้เจ้าดิน เฮาแป๋งควก (กระทงใบตอง) เหียแป๋งควกวางแม่ธรณีเจ้าตี้เจ้าดิน แล้วก่ตี้นี้จะเอาแป๋งตี้เหมืองตี้ฝายกิ้ดไฮ่กิ้ดนาของเจ้าตี้เจ้าดินฮักษงฮักษา ลูกน้องป้องป่ายจะไปหื้อได้เจ็บไปเป๋นอะหยังซักผู้ซักคน เฮาก่แป๋งเหมืองแป๋งฝายจากหั้นก่อู้กั๋นตกลงกั๋น เฮาไปฟันไม้แม่นอนทรายฟันไม้เหียงนา ต้นเต้าอี้นี่มาอยู่สี่สิบสองต้น มีอยู่แปดศอกแล้วก่ลากกั๋นมีล้อคนกันคนกัน มอกซักสามโมงเมื่อคืนป้อหลวงก่ไปไล่ฮ้องเขาไปละอ่อนเฮาไปลากไม้นา ไปไล่บอกกั๋นมีล้อคนกันคนกันไป ลากเอามาก่องไว้ฮอดราวซักเก้าโมงก่ปากั๋นมา มาฝายก่มาบุ๋บไม้แม่นอนทราย นอนทรายแล้วจากหั้นเฮาก่เอาลงเป๋นคอก แป๋งคอกแป๋งต่ำรางตกสี่เหลี่ยมนา บกๆ แล้วก่เอาไม้หลักหลอเข้าเสียบๆ มีอยู่สี่สิบสองคอกฝายมันบ่ปอกว้างน้อ มันเป๋นห้วยกำนั้นก่อู้กั๋นตกลงกั๋นเก็บเงินกั๋นต๊างห้าร้อย*

การพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันยังพบในการล่าสัตว์อีกด้วย ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปชาวบ้านมักจะล่าสัตว์ร่วมกันทีละหลาย ๆ คนเพื่อป้องกันอันตรายและคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเนื้อสัตว์ที่ล่าได้ร่วมกันนี้จะนำมาแบ่งปันกัน

วิถีในการปลูกบ้านก็ดำเนินไปภายใต้กฎดังกล่าว เพราะเมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งในชุมชนต้องการปลูกบ้าน เขาจะเอาขันข้าวไปบอกกล่าวกับสล่า ซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความรู้ในการปลูก

บ้าน โดยทั่วไปสล่าที่ได้รับขันข้าวจะรับหน้าที่เสมือนผู้คอยควบคุมการก่อสร้าง ส่วนแรงงานในการก่อสร้างจะมาจากการเอามื้อร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน การเอามื้อจะเริ่มจากกันตัดไม้ในป่า ชักลากมาที่บ้าน และนำมาเลื่อยเพื่อแปรรูปเป็นไม้แผ่น จากนั้นจึงร่วมกันปลูกบ้าน การเอามื้อและการตอบมื้อจึงเกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมาในชุมชน

เมื่อการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันซึ่งกันและกันเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านป่าในอดีต จึงมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หน่วยการผลิตในระดับครัวเรือนไม่สามารถดำรงชีวิตโดยไม่อาศัยความช่วยเหลือจากครัวเรือนอื่น ๆ ในชุมชน การที่แต่ละครัวเรือนต้องพึ่งพาครัวเรือนอื่น ๆ นั้น เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนในช่วงยุคนี้ ซึ่งมีผลถึงการทำมาหากินของคนในชุมชน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า สภาพของหมู่บ้านในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่และคนวัยกลางคนในช่วงนี้นั้น เป็นชีวิตที่ยากลำบาก และขาดแคลนจนบางปีไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี นอกจากนั้นยังเต็มไปด้วยภยันตรายโดยเฉพาะจากสัตว์ร้ายและไข้มาเลเรีย คนที่อายุ 60 ปีขึ้นไปหลายคนมีพี่น้องเสียชีวิตในขณะที่ตนเองยังเป็นเด็ก ด้วยนัยนี้ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันจึงเป็นกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อสร้างความต่อเนื่องและดำรงอยู่ของชุมชน แต่กระนั้นก็ดี การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อาจจะไม่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบถอดต่อกันมา หากไม่มีการแบ่งปันสิ่งได้จากการลงแรงร่วมกันหรือตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรม การแบ่งปันผลได้อย่างยุติธรรมมีนัยบ่งถึงสิ่งที่แบ่งปันจะต้องมีคุณค่าเหมือนกันโดยไม่จำเป็นที่จะต้องมีมูลค่าเท่ากัน ส่วนการตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรมนั้นมิได้หมายความถึงช่วงระยะเวลาของการตอบแทนกลับคืน แต่หมายถึงความแน่นอนของการตอบแทนกลับคืน นั่นคือ เมื่อสมาชิกในครัวเรือนที่ไป *“เอามื้อ”*ต้องการแรงงานหรือความช่วยเหลือ เขาก็จะได้รับการตอบมื้อตามที่ร้องขอ

ความรู้ที่สร้างจากการทำมาหากิน: เงื่อนไขในการพึ่งตนเองของชุมชน

ความพอเพียงในการบริโภคของสมาชิกในชุมชนนอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่ชุมชนสร้างขึ้น ถ่ายทอดสะสมและดำรงอยู่ในชุมชนอีกด้วย แต่โดยที่ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสภาพธรรมชาติของป่า เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการเก็บของป่า ความรู้ในการจับปลา ความรู้ในการบุกเบิกที่นา ความรู้ในการสร้างเหมืองฝาย ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ความรู้

ในการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น เป็นความรู้ที่ก่อเกิดขึ้นในบริบทเฉพาะแบบหนึ่ง เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในบริบทที่ชาวบ้านต้องปลูกข้าวไร่เสริมเพื่อให้มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี ไร่ข้าวจึงเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ของคนรุ่นต่อมาในชุมชน เมื่อไร่ข้าวถูกเปลี่ยนเป็นไร่ข้าวโพดและลำไย ความรู้ในด้านนี้จึงไม่ได้มีการสืบทอดในยุคปัจจุบัน เช่นเดียวความรู้ในการล่าสัตว์ เมื่อสภาพธรรมชาติของป่าเปลี่ยนแปลงไป จนส่งผลให้สัตว์ป่าที่เคยมีชุกชุมลดจำนวนลง

ความเชื่อที่หลากหลาย : แหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ความเชื่ออันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในบ้านดอนแก้วเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อทางโหราศาสตร์ และการนับถือผู้อาวุโสเป็นต้น ความเชื่ออันหลากหลายเหล่านี้ เป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน เพราะพลังอำนาจที่มีอยู่ในระบบความเชื่อสามารถควบคุมไม่ให้สมาชิกของชุมชนละเมิดกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่สังคมยึดถือหรือควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี ดังเช่น การเคารพนับถือผีบรรพบุรุษมีพลังอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงในตระกูล

นอกจากพลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเหล่านี้จะจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนหมู่บ้านแล้ว พลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเรื่องผียังทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันหรือความเป็นญาติเดียวกันอีกด้วย ชาวดอนแก้วนับถือผี 4 ประเภทคือ 1) ผีบรรพบุรุษ คือผีปู่ย่า แต่ละตระกูลจะมีหัวหน้าของตระกูลผู้มีผีปู่ย่าเดียวกันหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเก๊าผี หรือมือต้น หรือครอบครัวต้น คอยดูแลให้ผีปู่ย่ามีที่พักพิงด้วยการสร้างศาลไว้ที่บ้านเก๊าผี โดยทั่วไปชาวบ้านที่นับถือผีในตระกูลเดียวกันจะมาเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านเก๊าผีทุกปี นอกจากนั้นยังเลี้ยงผีปู่ย่าเมื่อแต่งงาน ในยามเจ็บป่วย หรือเมื่ออพยพออกนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกันนี้ถือว่าเป็นญาติพี่น้องเดียวกัน *"...ตี้ญาติเดียวกั๋นเนาะ คือว่าผีอู้ตังผีเนาะ เลี้ยงผีร่วมกันถือว่าเป๋นญาติเดียวกั๋น..."* 2) ผีเสื้อบ้านหรือผีเจ้าที่หมู่บ้าน นอกจากชาวดอนแก้วแต่ละตระกูลผีปู่ย่าจะนับถือผีบรรพบุรุษของตนเองแล้ว ชาวดอนแก้วยังนับถือผีเสื้อบ้านร่วมกันด้วย โดยทุกปีชาวดอนแก้วทั้งหมดในหมู่บ้านจะร่วมกันเลี้ยงผีเสื้อบ้านร่วมกันที่ศาลผีเสื้อบ้านซึ่งตั้งอยู่ในที่สาธารณะของหมู่บ้าน 3) ผีโฮงหรือผีตำบล ชาวบ้านในตำบลปงที่เป็นคนเมืองจะนับถือเจ้าพ่อสามองค์ คือ เจ้า

พ่อปันมะหาด เจ้าปู่เหลืองและอ้ายเจ็ดเตี่ยวร่วมกัน โดยจะร่วมกันประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อทุกปีด้วยไก่ ทุก 6 ปีด้วยหมูตัวผู้ 1 ตัว และทุก 32 ปีด้วยควายตัวผู้ 1 ตัว การเลี้ยงผีร่วมกันในระหว่างชาวบ้านที่เป็นคนเมืองนี้ ช่วยผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกัน *"...บ่หมดทั้งตำบล บ้านยางนี่บ่ไป ไปเฉพาะหมู่บ้านไตบ่อดาย..."* 4) ผีในการทำมาหากิน ผีประเภทสุดท้ายที่ชาวดอนแก้วนับถือ เป็นผีที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ได้แก่ผีฝาย ผีน้ำ ผีไฮ่ ผีสวน และผีห้วย ก่อนเริ่มฤดูกาลเพาะปลูก ชาวดอนแก้วจะประกอบพิธีเลี้ยงผีเหล่านี้

นอกจากการประกอบพิธีเลี้ยงผีจะผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นญาติพี่น้องและพวกเดียวกันแล้ว การเข้าร่วมประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ในการผลิต ความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ทานข้าวใหม่ สลากภัทร ประเพณีทานข้าวสงฆ์ ประเพณีแห่ช้างเผือก เป็นต้น ยังเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกันอีกด้วย

อันที่จริง สิ่งที่ทำให้แรงเกาะเกี่ยวในชุมชนดำรงอยู่อย่างแข็งแกร่งไม่ได้เป็นเพราะความเชื่อเรื่องผี การเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่การแต่งงานในหมู่บ้านก็ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ยิ่งไปกว่านั้นการที่ชุมชนพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการการผลิต การดูแลทรัพยากรส่วนร่วม เช่น การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝายเพื่อจัดการเรื่องน้ำ การรวมกลุ่มกันในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้านในการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกระบวนการทำนา การปลูกข้าวไร่ และถั่วลิสง ก็ยิ่งเป็นการเพิ่มแรงเกาะเกี่ยวกันในชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

การพึ่งตนเองได้ของทุกครัวเรือน : การบูรณาการทุนชุมชน

แม้การดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในอดีต จะเต็มไปด้วยความยากลำบาก แต่กระนั้นก็ไม่มีใครถูกมองหรือมองตนเองว่าเป็นคนทุกข์ในหมู่บ้าน เพราะทุกครัวเรือนสามารถหาอยู่หากินจนพออยู่พอกิน แม้ว่าบางปีที่เกิดภัยพิบัติจนฝนแล้งหรือน้ำท่วมอาจทำให้บางครัวเรือนไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปี จนต้องอดข้าวก็ตาม แต่การไม่มีคนทุกข์นี้ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีความแตกต่างระหว่างครัวเรือนหรือทุกครัวเรือนจะมีฐานะเท่ากัน เพราะชาวบ้านก็ยังมองว่ามีคนจนคนรวยอยู่ในหมู่บ้านเช่นเดียวกับในยุคปัจจุบัน บางทีสิ่งที่แตกต่างอาจจะอยู่ที่ความหมายของความจนและความรวย เพราะถึงแม้ว่าในอดีตคนจนคนรวยจะ "...ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน ..."

แต่กระนั้นคนจนก็หมายถึงคนที่ *“…นาบ่หมีฟันไร่กิน…”* ส่วนคนรวยหมายถึงคนที่ *“…มีนามากก่รวยเนาะ ได้ขายข้าวขายหยังหื้อคนจนอี้ก่า…”*

การที่ชาวบ้านมองว่าคนจนคนรวยมีฐานะ “…ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน …” มีนัยที่แสดงให้เห็นว่า ทุกครัวเรือนมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจหรือพึ่งตนเองได้ เพราะเกิดการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชน

บทที่ 3
ไร่ข้าวในผืนป่ากับถนน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลำไย และผ้าไหมยกดอก
: ชุมชนในกระแสความเปลี่ยนแปลง

บ้านดอนแก้วเป็นหนึ่งในหมู่บ้านรุ่นหลัง ๆ ที่เพิ่งได้รับผลกระทบจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อทศวรรษ 2500 แม้ว่าจุดตั้งของหมู่บ้านจะอยู่ห่างจากตัวอำเภอซึ่งมีถนนซุบเปอร์ไฮเวย์สายเชียงใหม่-ลำปางผ่านเพียง 11 กิโลเมตรเท่านั้นเอง แต่ทิวเขาใหญ่น้อยที่กั้นขวางระหว่างหมู่บ้านกับตัวอำเภอ ก็ไม่เพียงทำให้การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะหากไม่เดินลัดตัดข้ามดอยซึ่งใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมงเศษ ก็ต้องเดินตามทางเกวียนไปประมาณครึ่งวันเท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างแรงเสียดทานให้กับกระแสของความเปลี่ยนแปลงอีกด้วย นัยสำคัญของถนนที่ตัดใหม่ด้วยงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรในสมัยรัฐบาลที่มีมรว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และลาดยางเสร็จในอีกสิบปีต่อมาจึงไม่ได้มีฐานะเป็นเพียงเส้นทางคมนาคมเท่านั้น เพราะถนนได้สร้างช่องทางสำหรับการเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านกับกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชน เมื่อถนนสร้างเสร็จ กระแสของการพัฒนาจึงไหลบ่าเข้ามาสู่หมู่บ้าน และมีผลทำให้การดำรงชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่กระนั้นชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ได้ประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิตหรือสมาชิกส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัวจนตกอยู่ในสภาวะแตกสลายดังวลีที่นักวิชาการบางคนมักนำมาใช้อธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทอยู่เนือง ๆ เพราะชุมชนสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และแน่นอนว่าวิถีการดำรงชีวิตที่ปรับเปลี่ยนตามบริบทและสภาวการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในชุมชน ย่อมมีผลต่อความคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

การสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ไหลบ่าเข้าสู่บ้านดอนแก้ว และผลที่มีต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ของกองทุนหมู่บ้านกับวิถีชีวิตของชุมชนที่จะกล่าวถึงในบทต่อ ๆ ไป

ถนน ชุมชน และความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในบ้านดอนแก้วเกิดขึ้นหลังจากถนนสองสายที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้านลาดยางเสร็จในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เพราะถนนสายแรกซึ่งตัดเชื่อมระหว่างลี้กับจังหวัดลำปางทำให้การเดินทางไปลี้ล่นระยะเวลาลงเหลือเพียง 20 นาที ไปเสริมงามใช้เวลา 45 นาที และไปลำปางใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษเท่านั้นเอง ส่วนถนนอีกสายซึ่งตัดเชื่อมทุ่งหัวช้างกับบ้านปงก็ทำให้การเดินทางไปตัวอำเภอสะดวกยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อถนนสร้างเสร็จแล้วได้มีรถโดยสารวิ่งระหว่างลี้-ลำปางผ่านหมู่บ้านอีกด้วย โดยวิ่งวันละ 2 เที่ยว คือเที่ยวเช้าและเที่ยวเย็น บริเวณสี่แยกที่ถนนทั้งสองสายมาบรรจบกันจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับขายเห็ด ขายหน่อ หรือผักนานาชนิดที่ชาวบ้านยังเก็บหาได้จากป่ารอบหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษา *“...เอาไปขายสี่แยก เจ้าเฮาไปขายหั้นซักเตื้อก่หมู่ลำปาง ซักเตื้อก่หมู่เดินตางไปเดินตางมาอี้ก่า...”* *“...มันมีรถประจำทางที่เขาจะซื้อนะครับ เขาจะจอดซื้อ สมมติเป็นเห็ด เราขายเห็ด เขาเข้ามาปุ๊บเขาก็จะเหมา เขาจะขอลดถุงหนึ่ง เราก็ต้องลดให้เขาไปเลย...”*

แต่ถนนไม่เพียงทำให้การเดินทางสะดวกสบายขึ้นและสร้างโอกาสให้ชาวบ้านบางส่วนเท่านั้น เพราะในทางกลับกันถนนยังทำให้ชาวบ้านอีกหลายคนที่เคยขับเกวียนตระเวณรับซื้อถั่วลิสงแล้วลากไปขึ้นรถโดยสารที่ลี้เพื่อขายที่เชียงใหม่ต้องสูญเสียอาชีพนี้ให้กับพ่อค้าที่มีรถยนต์ไปโดยปริยาย เพราะการคมนาคมที่สะดวก ทำให้มีพ่อค้าจากต่างถิ่นแวะเวียนมารับซื้อพืชผลที่ชาวบ้านปลูกได้อย่างง่ายดาย *“...มันก็ดีครับ (ถั่วเขียว) แต่ทางตลาดมันบ่มีใครมารับน่ะ คือแบบว่าหนทางมันไม่ได้เป็นอย่างวันนี้ บ่มีถนน เป็นขี้เป๊อะ ต่อมาขยายช่วงคึกฤทธิ์ก็ดีขึ้นมาหน่อย...”* การเดินทางที่สะดวกยังทำให้ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในระดับมัธยมที่ลี้ หลังจากจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนในหมู่บ้านแล้ว แม้ว่าในช่วงหลังนโยบายของการขยายโอกาสทางการศึกษาจะทำให้โรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น จำนวนชาวบ้านที่ส่งลูกไปเรียนต่อในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาที่ลำปางก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แน่นอนว่าค่าใช้จ่ายในด้านการศึกษาของลูกหลานที่ชาวบ้านต้องจ่ายในมูลค่าแบบคนเมืองได้สร้างแรงกดดันให้ชาวดอนแก้วต้องดิ้นรนเพื่อ *“หาเงิน”* สำหรับความรู้ที่เชื่อว่าจะสร้างช่องโอกาสให้ลูกหลานในอนาคต

การเข้ามาของพืชพาณิชย์

ก่อนที่ชาวดอนแก้วจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อขายกันอย่างจริงจังนั้น ชาวบ้านหลายคนได้พยายามปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงซึ่งมีราคาต่ำและไม่แน่นอน พืชที่ชาวดอนแก้วเคยปลูกมีหลายชนิด เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ยาสูบ ข้าวโพดฝักอ่อน แตงโม พริกหนุ่ม มะเขือม่วง ฟักทอง เป็นต้น แต่ก็เป็นการปลูกในช่วงระยะเวลาเพียงสั้น ๆ มีทั้งที่ปลูกเพียงปีเดียวก็เลิกปลูก เช่น มะเขือยาว เนื่องจากบริษัทที่เข้ามาส่งเสริมไม่มารับซื้อ พืชบางชนิดปลูกได้ 2-3 ปี ก็เลิกปลูก เนื่องจากเป็นโรค ผลผลิตเสียหายหมด เช่น แตงโม *"...แตงโมนี่นะถ้ามันบ่ล้ม บ่เป็นหยังนะครับ แตงโมนี่จะรวย โรคของแตงโมเข้าแล้ว ลงเป็นหมื่นนี่นะ พอโรคเข้ามาก็ตายพรึ่บละกะ แล้วทั้งหมดก็เหี่ยวล้ม ๆ ไปหมด คนก็เลยเลิก..."*

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้ามาในบ้านดอนแก้วเมื่อปี 2524 โดยชาวบ้านรายหนึ่งซึ่งเคยไปช่วยพี่เขยปลูกอยู่ที่ลี้ ได้นำเมล็ดพันธุ์มาทดลองปลูกในที่ของตนเอง ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะเมื่อหักต้นทุนการผลิตซึ่งมีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์แล้ว ผลตอบแทนจากการปลูกต่อไร่อยู่ในอัตราสูงกว่าพืชชนิดอื่น ๆ ที่เคยปลูกมาก่อน นอกจากนั้น เกษตรอำเภอยังเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกด้วย ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงเริ่มปลูกข้าวโพดบ้าง โดยจะปลูกในพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ก่อนที่รถไถขนาดใหญ่จะเข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2539 นั้น ชาวบ้านมักจะปลูกข้าวโพดในพื้นที่ขนาดไม่ใหญ่มากนัก เพราะต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลักในการดายหญ้า *"...สองคนผัวเมียนี่กะช่วยกัน ก็ยะไป ดายไป แล้วก็บุกไป ตอนนั้นไม่ใช้ปุ๋ย ไม่ฮู้ว่าจะใช้จะใด ตอนนั้นนี่ เรื่องปุ๋ยนี่บ่ฮู้ บ่ฮู้เลย ใส่ถั่วดินแฮ่มสองไร่ ใส่ข้าวไร่นี่ไร่สองไร่ ก็ยะอยู่ที่เดียวกันนะ แบ่งไปไร่ สองไร่ เป็นถั่วดินสองไร่ ข้าวไร่สองไร่ ข้าวโพด 5 ไร่..."* แต่เมื่อรถไถขนาดใหญ่เข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2538 ชาวบ้านก็สามารถปลูกข้าวโพดในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น พื้นที่ปลูกข้าวโพดก็ขยายเพิ่มมากขึ้นพร้อม ๆ กับอัตราผลตอบแทนต่อไร่ที่ได้รับซึ่งลดลงอย่างต่อเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของปัจจัยการผลิต คือ ปุ๋ย และย่าฆ่าหญ้า *"...จากที่ไถมา 38 ใช้ปุ๋ยนี่ก็ประมาณ 40 แล้วนะครับ ตอนนั้นบ่ต้องใช้ปุ๋ยมันก็งามอยู่แล้ว แต่ตอนนี้เริ่มใช้ปุ๋ยที่ว่าเกษตรตำบลจะเข้ามาผสมนะ แต่หมู่เฮาก็อู้กันว่าบ่มีเงินนะ บ่ใส่หรอก มันงามอยู่แล้ว เขาก็บอกว่าใส่มันจะได้งามขึ้นไปอีก เกษตรก็เข้ามาแต่งปุ๋ยนะกะก็เลยไปซื้อปุ๋ยนี่มาใส่กัน ก็ซื้อกัน..."*

ผลตอบแทนต่อไร่จากการปลูกข้าวโพดที่ลดลงกอปรกับรายได้จากการปลูกลำไยที่เพิ่มขึ้นเป็นปัจจัยสนับสนุนที่ทำให้พื้นที่ปลูกลำไยขยายตัวมากขึ้น แต่กระนั้นการขยายตัวก็เป็นไปอย่าง

ช้า ๆ ทั้งนี้เพราะการปลูกลำไยต้องใช้ทุนสูงและต้องมีการดูแล *"...อย่างบ้านนี้นี่ตี้บ่ไจ๊ปุ๋ยมีส่วนหน้อย ถ้าเฮาบ่ไจ๊แต้ก่ผิวมันก่บ่งาม หน่วยมันก่บ่ใหญ่ ถ้าเฮาใส่ธรรมชาติของเฮาโดยตรงนะ ถ้าเฮาทำปุ๋ยหมักอย่างตี้เป็นสอน มันก็ต้องมีปุ๋ยวิทยาศาสตร์จ้วยพ่อง มันก่ต้องพ่นยา พ่ออฮอร์โมน ถ้าบ่เญียะอั้นก่แมงขบแมงกิ๋น แต่ปุ๋ยนี่ตี้จะใส่กั๋นนัก ๆ บ่ค่อยมีเต้าใดมันต้องมีขี้งัวขี้ควายสำรองมีมูลสัตว์..."* โดยทั่วไปชาวบ้านที่มีที่ไร่หมุนเวียนหลายแปลง มักจะเลือกปลูกลำไยในแปลงที่ใกล้บ้านที่สุด เพื่อสะดวกในการถอนหญ้าและรดน้ำ เมื่อลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ จึงค่อยทยอยปลูกลำไยในที่แปลงอื่นต่อไป ส่วนชาวบ้านที่มีที่ไร่หมุนเวียนน้อย ก็มักจะปลูกลำไยลงไปในไร่ข้าวโพดเลย ในระหว่างที่ลำไยยังไม่โต ก็จะปลูกข้าวโพดต่อไป เพื่อจะได้มีเงินสดมาหมุนเวียนไว้ใช้ในระหว่างที่รอลำไยโต

การเข้ามาของโรงงานเย็บผ้าและผ้าไหมยกดอกกับการกลายการเป็นแรงงานรับจ้างในชุมชนของชาวดอนแก้ว

โรงงานเย็บผ้าในบ้านดอนแก้วตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 10 ปีเศษที่ผ่านมา โดยการลงทุนของเจ้าของร้านขายผ้ารายใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเสนอให้ช่างเย็บผ้าชาวลี้ที่อพยพมาอาศัยอยู่ในบ้านดอกแก้วกับพี่ชายที่มาทำงานที่หน่วยป้องกันและปราบปรามมาเลเรียและต่อมาแต่งงานกับคนบ้านดอนแก้ว และมักมาซื้อผ้าที่ร้านอยู่เป็นประจำให้เป็นผู้ควบคุมดูแลโรงงานเย็บผ้าเนื่องจากมีฝีมือในการตัดเย็บดี โดยจะส่งงานหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าออร์เดอร์ จักรเย็บผ้าและอุปกรณ์ในการตัดเย็บให้ หลังจากโรงงานตั้งขึ้นในบ้านดอนแก้วแล้ว ได้มีหญิงสาวหลายคนที่สนใจสมัครมาเย็บผ้า เพราะหากเย็บผ้าไม่เป็น ผู้ดูแลโรงงานก็จะสอนให้ก่อนจนชำนาญ ในการเย็บผ้ามีทั้งเย็บในโรงงานซึ่งจะต้องเข้างานเป็นกะ หรือรับงานไปเย็บที่เองบ้าน ซึ่งในกรณีหลังนี้คนเย็บจะต้องมีจักรเย็บผ้าเอง เพราะโรงงานไม่ได้ให้หรือให้ยืมจักรเย็บผ้า เนื่องจากค่าแรงมี 2 ระบบ คือ ทั้งเป็นรายวันและเป็นรายชิ้น การเย็บที่บ้านจึงเย็บได้ตลอดเวลา และสามารถทำรายได้มากกว่าการเข้ากะตามเวลาที่โรงงานกำหนด คนงานเย็บผ้ารายหลายจึงมักจะพยายามสะสมเงินเพื่อเช่าซื้อจักร โดยทั่วไปคนงานจะได้ค่าแรงเฉลี่ยวันละประมาณ 140 บาท ปัจจุบันโรงงานแห่งนี้มีคนงานเย็บผ้าอยู่ประมาณ 40-50 คน เป็นคนบ้านดอนแก้วประมาณ 10 คน ส่วนที่เหลือเป็นคนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ความสามารถในการควบคุมและรักษาคุณภาพของงานอย่างสม่ำเสมอทำให้เจ้าของโรงงานยังทยอยส่งงานมาให้โรงงานนี้อย่างต่อเนื่อง แต่เนื่องจากชาวบ้านยังทำงานในระบบที่ผู้ดูแลเรียกว่า "แบบชาวบ้าน" คือ จะหยุดไปทำนา และไปร่วมงานศพ หรืองาน

ประเพณีอื่น ๆ ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน ไม่ว่างานที่เข้ามาจะเป็นงานด่วนหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น ผู้ดูแลโรงงานจึงสร้างระบบรับช่วงงานต่อ โดยส่งงานให้ช่างเย็บผ้าที่ลี้ และทุ่งหัวช้างอีกด้วย

ส่วนการทอผ้าไหมเพื่อขายนั้น เริ่มขึ้นในชุมชนหลังจากโรงงานเย็บผ้าตั้งขึ้นแล้ว บริษัททอผ้าไหมบริษัทแรกเข้ามาตั้งสาขาในบ้านดอนฮอมเมื่อปี 2534 หลังจากนั้นบริษัทอื่น ๆ ก็ทยอยเข้ามาเปิดสาขา จนกระทั่งปัจจุบันมีบริษัทผ้าไหมที่เป็นสาขาย่อยเปิดดำเนินการในตำบลบ้านปงถึง 4 บริษัท และทำให้การทอผ้าไหมกลายเป็นแหล่งรายได้ของผู้หญิงในหมู่บ้านต่าง ๆ อีกด้วย ในการทอผ้าไหม บริษัทจะจัดหาอุปกรณ์ รวมทั้งกี่ให้ด้วย หากทอไม่เป็นก็จะอบรมให้ ค่าตอบแทนในการทอจะคิดเป็นชุด แต่ละชุดมีราคาไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความยากง่ายในการทอ ราคาจะอยู่ระหว่างชุดละ 1020 จนถึง 2300 บาท โดยทั่วไปชาวบ้านจะทอได้ประมาณ 2 ชุด / เดือน

บทที่ 4
การสะสมทุนเงินตราของชุมชน
ด้วยฐานของทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนหมู่บ้าน มักถูกมองในฐานะเป็นดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนอยู่เสมอ เพราะกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถสะสมเงินสัจจะได้จำนวนมาก จนสามารถนำไปเป็นทุนสำหรับดำเนินกิจกรรมที่มีความหลากหลายและสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ มักถูกจัดประเภทอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง และแน่นอนว่าชุมชนที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้ดำรงอยู่ ก็มักถูกนิยามว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งไปโดยปริยาย การศึกษากลุ่มออมทรัพย์ในลักษณะดังกล่าวมีนัยของมองกลุ่มออมทรัพย์โดยตัดขาดออกจากบริบทของชุมชน ทั้ง ๆ ที่เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิตย่อมมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน ดังเช่นชุมชนที่วิถีการดำรงชีวิตต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมากก็มีแนวโน้มที่จะสะสมทุนเงินตราได้มากและเร็วกว่าชุมชนที่วิถีการดำรงชีพอาศัยเงินน้อยกว่า นอกจากนั้นวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนและทุนที่ชุมชนได้สะสมมาแต่เดิมยังมีผลต่อการดำเนินกิจกรรมและต่อผลของการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์อีกด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนนั่นเอง การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจกลุ่มออมทรัพย์ในบทนี้ จึงมีจุดเน้นอยู่ที่การทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ โดยจะยึดความแตกต่างในเชิงคุณภาพของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนเป็นปัจจัยหลักในการแยกแยะกระบวนการสะสมทุนเงินตราออกเป็นช่วง ๆ ซึ่งอาจแบ่งช่วงเวลาของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นปี 2522 จนถึงปัจจุบันออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ ยุคเงินเขียม ยุคเงินคล่อง และยุคกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินเขียม

ยุคนี้เป็นยุคที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนดำเนินไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากวิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชนยังมีความต้องการและใช้ทุนเงินตราในระดับที่น้อยมาก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนยังเป็นกิจกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก ยุคนี้เริ่มตั้งแต่กลุ่ม

ออมทรัพย์ก่อตั้งขึ้นจนถึงช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2530 เมื่อชาวดอนแก้วส่วนใหญ่หันมาปลูกพืชพาณิชย์ประเภทอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงเพื่อขายกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

กลุ่มออมทรัพย์ในบ้านดอนแก้วก่อตั้งขึ้นโดยได้รับอิทธิพลและการสนับสนุนอย่างแข็งแกร่งจากโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท เช่นเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์อีกหลายแห่งในเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ทั้งนี้เพราะในช่วงต้นปี 2522 โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบได้คัดเลือกผู้นำชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลบ้านปง แม่ตะไคร้ ดงช้าง และนาห้วย หมู่บ้านละ 2 คน เพื่อให้เข้าอบรมเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการพูดถึงการรวมกลุ่ม การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาการเกษตร เป็นต้น โดยรุ่นแรกเป็นการอบรมเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อผู้นำชาวบ้านทั้ง 2 คน กลับจากการอบรม เขาได้นำความรู้เรื่องกลุ่มออมทรัพย์มาถ่ายทอดให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ทราบผ่านการเรียกประชุมชาวบ้าน แม้ว่าผู้นำทั้ง 2 คนนี้และผู้นำบางคนที่ไม่ได้ไปร่วมอบรมจะเห็นด้วยกับแนวคิดในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ แต่ดูเหมือนว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ *"...บ่หันดีโตย..."* ต้องใช้เวลาอีก 2-3 เดือน กลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นรูปเป็นร่างขึ้น โดยมีสมาชิกรุ่นบุกเบิกรวมทั้งหมด 18 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้อบรมรุ่นแรกและรุ่นถัด ๆ มา รวมทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนสนิทของคนเหล่านี้ เมื่อชาวดอนแก้วสามารถจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาได้ เจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบจึงพาชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ไปดูงานกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งโครงการฯมองว่าเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง เช่น ที่บ้านทุ่งโฮ้ง จังหวัดแพร่ บ้านหนองหล่ม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน

ความรู้จากการดูงานมีผลต่อการดำเนินกิจการของกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงระยะแรก ๆ เป็นอย่างมาก เห็นได้ชัดจากกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝากเงินสัจจะซึ่งกลุ่มเรียกว่าเงิน *"ออมทรัพย์สัจจะ"* ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงสัจจะได้เมื่อมีการประชุมใหญ่เท่านั้น หรือเปลี่ยนได้เพียงปีละ 1 ครั้ง การกำหนดเพดานเงินออมทรัพย์สัจจะในวงเงินที่สมาชิกสามารถฝากได้คือ 3 บาทหรือ 5 บาท เพื่อให้กลุ่มฯก้าวเดินไปอย่างช้า ๆ และมั่นคง การกำหนดให้กู้เงินประจำปีในช่วงต้นปีคือเดือนมกราคมหลังจากมีการประชุมใหญ่สมาชิกและปันผลแล้ว และกำหนดให้ชำระคืนเงินกู้ก่อนการประชุมใหญ่เพื่อนำดอกเบี้ยมาปันผลให้สมาชิก ซึ่งต่อมากฎระเบียบเกี่ยวกับการกำหนดสัจจะได้มีการปรับเปลี่ยนตามการร้องของสมาชิกบางรายเพื่อให้ตน

เองสามารถออมเงินได้ตามสัจจะที่กำหนดไว้ การที่สมาชิกบางรายไม่สามารถส่งเงินออมทรัพย์สัจจะได้ทุกเดือนนั้น เนื่องจากกำหนดเงินสัจจะไว้สูงเกิน 10 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่สูงมากสำหรับชุมชนที่มีรายได้จากการปลูกถั่วลิสงขาย และค่าจ้างแรงงานรายวันอยู่ในอัตราประมาณวันละ 7 บาทเท่านั้น ความ *"เขียม"* ของปริมาณเงินที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชน ทำให้สมาชิกหลายรายขอร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎในการเปลี่ยนวงเงินสัจจะจากทุก 1 ปี มาเป็นทุก 6 เดือน *"...สมัยนั้นมันเญียะถั่วดินเนาะ พอดีเยียะไปบางปี๋เฮาก็ได้นัก บางปี๋ก็ได้หน้อย ที่นี้มาปุ๊บบ้านนี้ออมสิบบาท เป้นว่าแม่จะออมบ่ลุกเนาะ แม่ขอออมห้าบาท หกเดือนลดครั้งนา หกเดือนครั้งหกเดือนนี้ลดได้เพิ่มได้..."* นอกจากกฎระเบียบดังกล่าวแล้ว กลุ่มผู้ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้ตกลงร่วมกันว่าจะปล่อยกู้เมื่อกลุ่มฯมีเงินออมทรัพย์สัจจะครบ 100,000 บาท แม้การกำหนดเงื่อนไขในการปล่อยกู้ตามจำนวนเงินสัจจะออมทรัพย์ที่กลุ่มสะสมได้ในวงเงินดังกล่าวจะหวังผลถึงการทำให้กลุ่มฯเติบโตอย่างช้า ๆ และมั่นคงก็ตาม แต่เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่กำหนดเงินสัจจะไม่เกิน 10 บาท ระยะเวลาที่กลุ่มฯสะสมเงินโดยไม่ปล่อยให้สมาชิกกู้จึงนานถึง 7 ปี แน่นอนว่าเงื่อนไขดังกล่าวย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มจำนวนสมาชิกไปโดยปริยาย เพราะแม้กรรมการจะพยายามชักชวนญาติพี่น้องและชาวบ้านคนอื่น ๆ ให้มาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่กระนั้นจำนวนสมาชิกของกลุ่มฯกลับเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ นอกจากนั้นยังมีสมาชิกที่ลาออกเพราะทนรอกู้ไม่ไหวอีกด้วย

กลุ่มออมทรัพย์บ้านดอนแก้วมีสถานการณ์ที่ดีขึ้นเมื่อเปิดให้สมาชิกกู้เงินในปีที่ 8 หลังก่อตั้งกลุ่ม เพราะอัตราดอกเบี้ยที่กลุ่มฯกำหนดร้อยละ 12 บาท / ปี เป็นแรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านที่ยังไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฯหรือลาออกก่อนที่กลุ่มฯจะเปิดให้กู้ ตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฯ เพราะในช่วงขณะนั้นอัตราดอกเบี้ยที่สมาชิกในหมู่บ้านกู้ยืมโดยไม่ผ่านสถาบันการเงินสูงถึง 3 บาท / เดือน การเปิดให้สมาชิกกู้เงิน ได้นำไปสู่การเปลี่ยนกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝากเงินออมทรัพย์สัจจะด้วย โดยกลุ่มได้ขยายเพดานวงเงินสัจจะจากเดิมที่กำหนดไว้ไม่เกิน 5 บาท 10 บาท มาเป็นออมได้ในวงเงินไม่เกิน 100 บาท เนื่องจากกลุ่ม *"...ต้องการเงินหมุน..."*

สถานการณ์ของกลุ่มฯพลิกผันในช่วงประมาณปี 2531 เมื่อชาวบ้านดอนแก้วเริ่มหันมาปลูกหอมและกระเทียม ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจะเก็บผลผลิตได้ในช่วงฤดูแล้งของปีถัดมา จึงเลยกำหนดเวลาในการชำระหนี้เงินกู้ซึ่งกำหนดไว้ก่อนการประชุมใหญ่ในช่วงต้นเดือนมกราคม ยิ่งไปกว่านั้นราคาหอมและกระเทียมก็ผันผวน เมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถชำระหนี้เงินกู้ประจำปี

ได้ทันตามเวลาที่กำหนด เงินกู้ประจำปีจึงกลายเป็น *"เงินข้ามปี"* ไปโดยปริยาย สถานการณ์ *"เงินข้ามปี"* รุนแรงถึงที่สุดในปี 2534 จนกลุ่มต้องยกเลิกการปล่อยกู้ในปีดังกล่าวเนื่องจากได้รับเงินครบในช่วงประมาณกลางปี วิกฤติของการชำระหนี้ที่กลุ่มฯเผชิญอยู่นี้นำไปสู่การแก้กฎระเบียบเกี่ยวกับการกู้เงิน คือมีการกำหนดเพดานเงินกู้ประจำปีตามวงเงินสัจจะที่สมาชิกแต่ละรายสะสมไว้ โดยใช้สมุดเงินฝากเป็นหลักฐานในการค้ำประกัน หากสมาชิกรายใดไม่สามารถชำระเงินกู้ได้ตามเวลาที่กำหนด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์จะนำเงินสัจจะที่สะสมไว้มาล้างหนี้ และยกเลิกการเป็นสมาชิก 3 ปี เช่นเดียวกับในกรณีขาดส่งเงินสัจจะ 3 เดือนติดต่อกัน ซึ่งกลุ่มฯมองว่าเป็นเพราะ *"...คร้านก่ บ่เยียะก๋านก่..."* ด้วยกฎระเบียบดังกล่าว กลุ่มออมทรัพย์จึงสามารถจัดการกับวิกฤติ *"เงินข้ามปี"* ได้ในที่สุด

ความยากลำบากในการเพิ่มจำนวนสมาชิกหรือการทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ *"...หันดีโตย..."* นั้น เป็นผลมาจากระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนในขณะนั้นที่ยังมีความต้องการทุนเงินตราอยู่ในระดับต่ำ เพราะโดยทั่วไปกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนมีเป้าหมายอยู่ที่การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง นอกจากนั้นจุดตั้งของหมู่บ้านเองก็ยังเป็นแรงเสียดทานที่ช่วยชะลอกระแสการเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปอย่างช้า ๆ ดังจะเห็นได้จากการปลูกถั่วลิสงในช่วงนี้ที่แม้จะมีเป้าหมายเพื่อขาย แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้มีแรงจูงใจในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้เงินทุนในการซื้อหาปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ *"...ไถยังบ่มีเลย ปลูกก่เอาเสียมขุดใส่ ขุดเป็นหลุมระยะห่างห้าสิบเซนต์ก่า หรือว่าแต่ละคนจะปลูกห่างปลูกถี่..."* นอกจากนั้นราคาถั่วลิสงที่ขายได้ก็ไม่สูงมากนัก ประมาณถังละ 7-10 บาท

อย่างไรก็ตาม แม้วิถีการดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในช่วงยุคนี้ จะมีความต้องการใช้เงินทุนในระดับต่ำ แต่กระนั้น กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนกลับดำเนินต่อเนื่องไปโดยมิได้สะดุดหยุดลงหรือถูกทำลายไป การที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราดำเนินไปในทางบวกคือชาวบ้านสามารถสะสมเงินทุนได้เพิ่มพูนขึ้นนั้น เป็นเพราะกระบวนการดังกล่าวดำเนินไปด้วยการเชื่อมโยงทุนที่ชุมชนสะสมมาในทุกมิติ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม กล่าวคือ นอกจากความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินและความสามารถในการหาอยู่หากินได้เองตามธรรมชาติจากป่ารอบหมู่บ้านของชาวดอนแก้ว จะเป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราแล้ว การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ซื่อสัตย์ เสียสละและมีคุณธรรมหลายคน ดังจะเห็นได้จากผู้นำที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งส่วนใหญ่เคยเป็นผู้นำองค์กร

ต่าง ๆ ในชุมชนมาก่อน ย่อมมีผลกระบวนการสะสมทุนเงินตรา ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงนี้คือ คณะกรรมการส่วนใหญ่เคยบวชเป็นพระสงฆ์และสามเณรมาก่อน

คำตอบ : ตอนแรกนี่เฮาก็ดูคนตี่ว่า เกยผ่านงานมาก่อ เกยเป็นป่อหลวง เกยเป็นคณะกรรมการมาก่อเนาะ หรือว่าเป็นกรรมการวัดมาก่ะ เป็นผู้ช่วยเหมืองฝายมาก่ะ เฮาต้องดู คนว่าทำงานเป็นก่อ มันต้องเริ่มตัวนั้นนะ อย่างลุงบุญนี่ สมัยก่อนเป็นอยู่ศรีสะเกษ แล้วเป็นมาเอาเมีย ตางเหนือเนี๊ยะ เป็นเกยเป็นจบนักธรรมโทและเป็นครูอาสาโตย คนอยู่ดีว่า เอาเป็นเลขา

คำถาม : อ้อ เป็นรู้หนังสือ

คำตอบ : งานเขียนหนังสือพ่อง งามโตย

คำถาม : แล้วคนที่เป็นเหรัญญิก รุ่นแรกนี่เลือกยังไงค่ะ

คำตอบ : เหรัญญิกรุ่นแรกนี่ก็ ลุงงวด ตี่เป็นตายไปเนาะ การขีดการเขียน แล้วตัวหนังสือเป็นก็งามโตย แล้วความฮู้เป็นก็ดีโตย เป็นก็ได้เป็น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านโตยสมัยนั้น

คำถาม : อ๋อ ค่ะ แล้วอย่างนี้คนที่เขียนหนังสือบ่งาม ความรู้บ่มีนี่ก็คงเป็นกรรมการไม่ได้ซิค่ะ

คำตอบ : เป็นได้แต่เริ่มก่อน ตัวนี้เป็นตัวนำก่อน นำไปก่อน

คำถาม : อ๋อ เป็นตัวนำก็ต้องมีความรู้ซิค่ะ แล้วอย่างพ่อพุธนี่เป็นอะไรมาก่อนค่ะ

คำตอบ : กำลังสึก เป็นน้อย

คำถาม : เป็นน้อยมาก่อนหรือค่ะ

คำตอบ1 : การฮู้การจาหน่อย

คำตอบ2 : อย่างประธาน อย่างลุงญาเนาะ

คำถาม : ค่ะ

คำตอบ1 : ลุงญาเป็นเล่นตางด้านสังคมการพื้นเมืองเนาะ เป็นการฮ้องเพลงเป็นเพลงพื้นบ้านสีซะล้อ ซอ ซึงนี่ คือเป็นอยู่ด้านนี้มาก่อน เป็นก็เกยฮู้คน ฮื่อคนนี่ฮู้มีหยั่งพ่อง เวลาเป็นมีอบรม ก็มีการเล่นโตย มีซอ ฮื่อฟัง พยายามดึงคนเข้ามา แต่เฮาจะดงคน กันได้นี่คือทุกคนต้องฮู้คนละอย่าง แล้วก็ดึงเข้ามาพร้อมกัน มาร่วมกัน แล้วก็หนึ่งมันจะเป็นแฮงขึ้นไป

คำตอบ2 : มันจะเป็นเสียสละ คนตี่เสียสละนักหน่อย มีการมีงานหยั่งไปจ่วย ไม่ว่าเมื่อวันเมื่อคืนกา หยั่งอี้

คำตอบ1 : ทุกอย่างบ่ว่าจะเป็นงานวัดงานวา งานบ้านศพ บ้านปอย จะหันหน้าหมู่นี้บ่อย

คำตอบ2 : คนก็เลยฮู้จักว่าหมอนั่นมันยะการกา เสียสละหยั่งน้อยก็เลือกขึ้นมาอี่ก่ะ

ทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ ความรู้สึกเป็นญาติพี่น้องกัน ดังจะเห็นได้จากยุทธศาสตร์ในการเพิ่มจำนวนสมาชิกของกลุ่มที่กระทำโดยอาศัยความสัมพันธ์ของญาติพี่น้องหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าไปตามสายพี่สายน้อง นอกจากนั้นทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ การเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นการสร้างช่องทางที่ทำให้ชาวบ้านได้รับประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์จากชุมชนต่าง ๆ ผ่านการดูงานและการฝึกอบรม

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินคล่อง

กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในช่วงยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งในแง่ของทุนชุมชนที่นำมาใช้ในกระบวนการสะสม และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นผลมาจากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากยุคที่ผ่านมา เพราะชาวบ้านต้องใช้ทุนเงินตราเพื่อการผลิตและบริโภคในระดับที่สูงขึ้น ทั้งเพื่อเข้าถึงปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า รถยนต์ รถจักรยานต์ ฯลฯ รวมทั้งยังเพื่อจ่ายเป็นค่าไฟฟ้า ค่าเดินทาง ค่าเล่าเรียนบุตร เป็นต้น ยุคนี้มีความเหลื่อมทับซ้อนกับช่วงยุคเงินเขียม คือเริ่มประมาณต้นทศวรรษ 2530 ถึงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์สามารถสะสมเงินทุนได้อย่างรวดเร็วหลังจากที่ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แทนพืชพาณิชย์หลากประเภทที่ต่างพาเหรดกันเข้ามาในบ้านดอนแก้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งชาวบ้านคนหนึ่งนำมาปลูกในปี 2525 หลังได้รับคำแนะนำจากพี่เขยซึ่งปลูกข้าวโพดพันธุ์นี้อยู่ที่ลี้ ได้นำความหวังมาสู่ชาวดอนแก้วอีกครั้งหนึ่ง เพราะจำนวนเงินที่ได้รับในช่วงแรก ๆ หลังจากหักต้นทุนที่มีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าจ้างเกี่ยวหญ้าและเก็บฝักมีจำนวนมากกว่ารายได้ที่ได้รับจากการขายพืชชนิดอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเคยปลูก แน่นอนว่ารายได้จากการปลูกข้าวโพดเป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเปลี่ยนไร่ข้าวเป็นไร่ข้าวโพด พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รายได้ที่เป็นกอบเป็นกำในช่วงระยะแรก ๆ จากการปลูกข้าวโพดนี้ ทำให้จำนวนเงินออมทรัพย์สัจจะเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด การเข้ามาของรถไถขนาดใหญ่ในปี 2538 ทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ขนาดใหญ่เกินกว่า 10 ไร่ได้อย่างสะดวกสบาย การเข้ามาของรถไถไม่เพียงทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้ในพื้นที่ขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังเป็นผลให้ชาวบ้านต้องการทุนเงินตราในฐานะที่เป็นทุนเพื่อนำมาเป็นค่ารถไถ ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย และค่า

เก็บฝักที่เพิ่มขึ้นอีกด้วย ในปี 2539 กลุ่มออมทรัพย์จึงเริ่มให้สมาชิกกู้เงินกู้พิเศษ 4 เดือน เพื่อให้สมาชิกมีเงินมาลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น *"เพราะก๋านเกษตรทุกอย่างมันเข้ามาน้อ มันไจ๊เครื่องทุนแรงหมดละถ้าบ่หมีหื้อเขากู้อี่ก่บ่ได้ ต้องหื้อเขากู้..."* โดยให้สมาชิกใช้หลักทรัพย์มาค้ำประกัน ซึ่งได้แก่ โฉนด น.ส.3 น.ส.3ก และใบจอง ยกเว้นทะเบียนรถทุกประเภทและสปก. เพราะกรรมการมองว่าทะเบียนรถไม่ได้แสดงว่าบุคคลที่ครอบครองรถเป็นเจ้าของรถแต่อย่างใด หากไม่ได้ซื้อรถด้วยเงินสด นอกจากนั้นรถยังมีโอกาสที่จะเสียหายได้ง่ายหากถูกชน ส่วนสปก.นั้นก็ไม่สามารถโอนสิทธิให้บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ทายาท *"ใบจองนี่สิทธิตี้ดินนี่บ้านเฮา ๆ ฮู้กั๋นก่ มันมีจริงแต้ ก่อย่างสปก. บางครั้งมันไปไหนญาก อย่างใบจองนี่เฮาไปไหนก่ได้ ไปธนาคารก่ได้..."* โดยกำหนดวงเงินกู้รายละไม่เกิน 20,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน แบ่งเข้ากลุ่มออมทรัพย์เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินการและจัดสรรให้สมาชิก 1 บาท และจัดสรรให้คณะกรรมการ 1 บาท ต่อมาในปี 2541 กลุ่มฯให้กู้กลุ่มข้าวโพด เนื่องจากสมาชิกร้องขอและกรรมการเห็นว่ากลุ่มฯเริ่มมีเงินเหลือพอที่จะปล่อยกู้ได้ เงินกู้เพื่อปลูกข้าวโพดจะให้เป็นปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ในวงเงินประมาณ 5,000 บาท และเงินสดอีก 5,000 บาทเพื่อเป็นค่าจ้างรถไถหรือค่าจ้างแรงงานในการเก็บข้าวโพด กลุ่มฯจะเปิดยื่นกู้ในช่วงต้นเดือนเมษายน และให้สมาชิกชำระคืนเงินต้นหลังขายข้าวโพดได้แล้ว โดยกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี กำหนดให้ชำระดอกเบี้ยก่อนสิ้นปี เพื่อนำดอกเบี้ยไปปันผลให้สมาชิกในการประชุมใหญ่สามัญประจำปีในช่วงต้นเดือนมกราคม การให้กู้กลุ่มข้าวโพด ทำให้สมาชิกสามารถยืดระยะเวลาในการเก็บข้าวโพดออกไปในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเป็นผลดีต่อสมาชิก ทั้งนี้เพราะจะทำให้ข้าวโพดแห้ง จนมีความชื้นต่ำ ขายได้ราคาสูง

เงินกู้สำหรับผู้ปลูกข้าวโพดต่างกับเงินกู้ประจำปีและเงินกู้พิเศษ ทั้งนี้เพราะในกรณีของเงินกู้ประจำปีนั้น กลุ่มฯมองว่าเป็นการกู้เงินตนเอง ส่วนเงินกู้พิเศษ กลุ่มฯให้ความสำคัญกับหลักทรัพย์ที่สมาชิกนำมาค้ำประกัน หรือเป็นการหาเงินให้กลุ่มฯ จึงแตกต่างจากการให้เงินกู้แก่ผู้ปลูกข้าวโพด เพราะกลุ่มฯจะให้เฉพาะสมาชิกที่ปลูกข้าวโพดเท่านั้น เนื่องจากมองว่าเงินที่ให้กู้เป็นเงินของกลุ่มฯ ในช่วงปีที่ผ่านมา กลุ่มฯเริ่มให้กู้แก่สมาชิกที่ปลูกหอมแดงด้วย โดยขณะนี้กลุ่มฯมีนโยบายที่จะขยายการให้สินเชื่อแก่สมาชิกที่ปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ ด้วย

หากสมาชิกมีปัญหาในการชำระหนี้ กรรมการจะยืดหยุ่นให้ ในกรณีเงินกู้ประจำปีกรรมการให้สมาชิกค้างดอกเบี้ยได้ แต่เงินต้นต้องส่งตามกำหนด ส่วนในกรณีเงินกู้กลุ่มข้าวโพดกำหนดให้สมาชิกชำระดอกเบี้ยคืนก่อนประชุมใหญ่สามัญประจำปี

เงินที่กลุ่มนำมาให้สมาชิกกู้ในช่วงยุคนี้นั้น ไม่ได้มีเฉพาะเงินออมทรัพย์สัจจะเท่านั้น แต่ยังมีเงินฝากพิเศษอีกด้วย เงินฝากพิเศษเป็นเงินที่กลุ่มฯเปิดให้สมาชิกและคนทั่วไปฝากและถอนได้โดยไม่จำกัดจำนวนเช่นเดียวกับธนาคาร โดยเริ่มรับฝากเงินประเภทนี้ในปี 2540 เพื่อให้กลุ่มมีเงินเพียงพอสำหรับสมาชิกที่มีความต้องการเงินกู้เพิ่มขึ้น หลังจากเปิดรับเงินฝากพิเศษได้ 2-3 ปี ปริมาณเงินฝากและจำนวนคนที่นำเงินมาฝากก็เพิ่มขึ้น ในจำนวนคนที่นำเงินมาฝากนี้ นอกจากสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีข้าราชการในท้องถิ่น และองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ ด้วย เงินฝากพิเศษนี้ กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ร้อยละ 7 บาท/ปี แต่หากถอนเงินก่อนวันปันผลจะไม่คิดดอกเบี้ยให้ โดยเงินฝากพิเศษนี้นำมาให้สมาชิก ผลการดำเนินงานในส่วนของเงินฝากพิเศษในปีแรกพบว่าเกือบขาดทุน เนื่องจากคณะกรรมการไม่ได้คิดดอกเบี้ยเป็นรายวันแต่กลับคิดดอกเบี้ยเป็นปี แม้ว่าระยะเวลาฝากจะไม่ถึง 1 ปีก็ตาม ดังนั้นในปีต่อมา จึงมีการปรับปรุงกฎระเบียบในการคิดดอกเบี้ยใหม่ เงินฝากที่จะคิดดอกเบี้ยให้เต็มร้อยละ 7 บาท จะต้องมีระยะเวลาฝากจนถึงวันปันผลไม่น้อยกว่า 6 เดือน ส่วนเงินที่ฝากไม่ครบ 6 เดือนหรือฝากตั้งแต่เดือนกรกฎาคมจนถึงวันปันผล คิดดอกเบี้ยให้ครึ่งหนึ่ง คือร้อยละ 3.5 บาท

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคกองทุนหมู่บ้าน

แม้ยุคนี้จะมีความต่อเนื่องจากยุคที่ผ่านมา ทั้งในแง่ของการที่ทุนทางเศรษฐกิจมีบทบาทหลักในกระบวนการสะสมทุนเงินตรา และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่ลักษณะที่สำคัญซึ่งทำให้ยุคนี้มีความแตกต่างในเชิงคุณภาพจากยุคที่ผ่านมาก็คือ การที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการจัดการทุนเงินตราของชุมชนผ่านทุนเงินตราที่จัดสรรให้ชุมชนหมู่บ้านและกฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อปีที่ผ่านมา กลุ่มออมทรัพย์ได้ลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ประจำปีและเงินกู้กลุ่มข้าวโพดจากเดิมที่กำหนดไว้ร้อยละ 12 ต่อปี มาเป็นร้อยละ 10 ต่อปี นอกจากนั้นกลุ่มยังขยายวงเงินกู้พิเศษให้แก่สมาชิกที่ประสงค์จะนำเงินไปใถ่ถอนเงินกู้กับธกส.อีกด้วย โดยเริ่มให้กู้ครั้งแรกในปี 2543 เนื่องจากมีสมาชิกร้องขอ ในปี 2543 กลุ่มให้สมาชิกกู้จำนวนสองราย ปีถัดมาจำนวนสมาชิกที่ขอกู้เพิ่มขึ้น และขอกู้ในวงเงินที่สูงขึ้นด้วย โดยวงเงินที่ให้กู้สูงสุดถึง 170,000 บาท/ราย ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น กลุ่มจึงวางระเบียบของการกู้เงินเพื่อล้างหนี้ธกส.อย่างเข้มงวดมากว่าก่อนที่จะปล่อยให้สมาชิกกู้ จะต้องตกลงกับธกส.ก่อนว่าหากสมาชิกไถ่ถอนเงินกู้

แล้วจะได้รับการพิจารณาให้กู้ใหม่เพื่อสมาชิกจะได้นำเงินดังกล่าวมาคืนกลุ่ม *"...ก่อนจะฮื่อ ต้องไปอู้กับหัวหน้าธกส.ก่อน ว่าเปิ้นอนุมัติก่อ ถ้าเปิ้นอนุมัติ เฮาก็ฮื่อกได้ แต่ถ้าเปิ้นบ่อนุมัติ เฮาก็ฮื่อบ่ได้ เป็นอย่างนี้ ก็ต้องแก้กัน..."* กลุ่มมองว่าการปล่อยกู้ดังกล่าวเป็นวิธีการในการหารายได้ให้กับกลุ่มเพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเนื่องจากการลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่ม

อันที่จริง สิ่งที่คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์กำลังห่วงกังวลคงไม่ได้เป็นเพียงการลดลงของรายได้อันเนื่องมาจากการปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ลงเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกลุ่มกำลังเผชิญกับสิ่งที่ดูน่าห่วงกังวลยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่เงินกู้ประจำปีของกลุ่มฯ เหลือ ขณะที่ยอดเงินที่ชาวดอนแก้วขอกู้จากกองทุนเงินล้านเกินไปประมาณเจ็ดแสนบาท แน่นอนว่าสถานการณ์เช่นนี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มต้องพยายามหารายได้เพื่อมาชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเท่านั้น หากแต่เพื่อลดต้นทุนของการดำเนินการอีกด้วย

บทที่ 5
การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่แตกต่างไปจากโครงการอื่น ๆ ที่รัฐบาลเคยนำเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นโครงการที่ยอมรับถึงความแตกต่างหลากหลายในด้านความพร้อมของหมู่บ้านในการนำเงินที่ได้รับจัดสรรไปก่อประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน การให้อำนาจหมู่บ้านดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปตามศักยภาพและความต้องการของตนเองมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านมิได้ถูกมองลงในลักษณะที่ต้องสงเคราะห์อีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมู่บ้านมิได้ตำแหน่งแห่งที่เช่นเดิมในกระบวนการพัฒนาที่รัฐเป็นผู้กำหนดอีกแล้ว เมื่อตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้านในจินตภาพของรัฐเปลี่ยนแปลงไป ประเด็นคำถามสำคัญที่น่าจะสืบค้นจึงอยู่ที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการเปลี่ยนในระดับใด มีผลในทางปฏิบัติหรือไม่ หากความเปลี่ยนแปลงนี้ปรากฏอยู่เพียงในระดับฐานคิดของโครงการเท่านั้น เพราะเหตุใดจึงไม่มีผลในทางปฏิบัติ ด้วยนัยนี้ การประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วจึงให้ความสำคัญกับการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นว่าชุมชนมีอำนาจในการกำหนดอนาคตและดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ ในลักษณะใดและด้วยอำนาจในลักษณะดังกล่าว ชุมชนได้รับผลอย่างไรจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านในบริบทของบ้านดอนแก้ว

ชาวดอนแก้วทราบข่าวเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก่อนหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมเพื่อชี้แจงนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุม จึงมีชาวบ้านสนใจมาฟังจำนวนมากพอสมควร การเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจัดขึ้นในวันที่ 7 มิถุนายน 2545 โดยผู้ใหญ่บ้านให้ชาวบ้านส่งตัวแทนมาครัวเรือนละ 1 คน มีชาวบ้านมาร่วมประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการประมาณสองในสามของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด แต่เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนที่ชาวบ้านเลือกนี้ มีผู้ชายมากกว่าผู้หญิง คือมีผู้ชายถึง 11 คน ส่วนผู้หญิงมีเพียง 4 คน ชาวบ้านจึงต้องเลือกคณะกรรมการอีกครั้งเนื่องจากสัดส่วนระหว่างเพศของคณะกรรมการไม่ได้เป็นไปตามระเบียบ แน่นอนว่าในการเลือกคณะกรรมการครั้งใหม่นี้สัดส่วนของคณะกรรมการที่ได้รับเลือกเป็นไปตามระเบียบคือ มีผู้ชาย 8 คน และมีผู้หญิง 7 คน เพราะเป็นการคัดเลือกโดย

ยึดหลัก *"สิทธิหญิงครึ่ง ชายครึ่ง"* หลังจากเลือกคณะกรรมการได้ครบ 15 คนแล้ว คณะกรรมการได้มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อเลือกประธาน รองประธาน เหรัญญิก และเลขากองทุน ที่ประชุมลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีเป็นประธานกองทุน ตำแหน่งเลขากองทุน เลือกคณะกรรมการที่จบการศึกษาระดับปวส. เพราะมองว่าเป็นผู้มีความรู้เช่นเดียวกัน *"...ต้องพิจารณาโตยว่าเปิ้นจบจั๋นหยัง บ่ไจ้ว่าดูถูกว่า ปอสี่บ่มีศักยภาพ เปิ้นก่มีเหมือนกั๋น แต่ว่าคนตี้จบมอ.สามหรือว่ามอ.หกมันน่าจะดีกว่าจบปอสี่หน้อย ก่มองความพร้อมของเปิ้นโตยว่าเปิ้นหื้อความร่วมมือกับชุมชนนักก่..."* ส่วนตำแหน่งเหรัญญิกเลือกกรรมการที่ไม่มีประวัติด่างพร้อยในเรื่องการเงิน ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับคณะกรรมการก็คือ ชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นคณะกรรมการเกือบครึ่งมีฐานะอยู่ในระดับดีกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน นอกจากนั้นหลายคนยังมีตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน เช่น เป็นอบต. ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่มีคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนใดที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกองทุน นอกจากกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนหนึ่งที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการกองทุน

สำหรับระเบียบของกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วนั้นมีทั้งหมด 10 ข้อ โดยคณะกรรมการประชุมร่วมกันแล้วนำมาแจ้งให้สมาชิกพิจารณาภายหลัง *"...คุยกั๋นเองเรียบร้อยแล้วก่บอกสมาชิกแฮ่มก่า..."* ระเบียบส่วนใหญ่สมาชิกให้ความเห็นชอบยกเว้นข้อที่เกี่ยวกับการกำหนดอัตราดอกเบี้ย เนื่องจากคณะกรรมการเสนอให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี แต่สมาชิกไม่เห็นด้วย จึงต้องลงมติด้วยการโหวต ซึ่งปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่ให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อปี ส่วนกฎระเบียบข้อที่เหลือคือ ให้สมาชิกถือหุ้น หุ้นละ 20 บาท อย่างน้อยหนึ่งหุ้นแต่ไม่เกิน 10 หุ้น และสมาชิกจะต้องเสียค่าสมัครคนละ 20 บาท ในการกู้เงินให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน ห้ามค้ำประกันซ้ำกัน ระยะเวลากู้ 1 ปี ถ้าผิดสัญญาเกิน 15 วัน ปรับร้อยละ 2 บาทต่อปี เป็นสมาชิกได้ทุกคน แต่ยืมได้ครอบครัวละ 1 คน ดอกเบี้ยจัดสรรคืนสู่สังคมให้กับผู้สูงอายุ ทุนการศึกษาเด็กยากจน ภัยธรรมชาติ กีฬา งานศพ และตอบแทนคณะกรรมการ สมาชิกจะต้องยอมรับการพิจารณาของคณะกรรมการกองทุน และกำหนดให้ตรวจสอบบัญชี 2 ครั้งต่อปี

คณะกรรมการนำเงินทั้งหมดที่ได้รับจัดสรรมาให้สมาชิกกู้ โดยไม่กันไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน เนื่องจากเห็นว่าหากคณะกรรมการไม่ซื่อสัตย์อาจจะเกิดปัญหาภายหลังได้ นอกจากนั้นคณะกรรมการยังกำหนดหลักเกณฑ์ในการให้กู้เพิ่มเติมไปจากระเบียบข้างต้นว่า ให้กู้ยืมเฉพาะไปทำ

การเกษตรเท่านั้น สมาชิกที่กู้ยืมไม่เกิน 20,000 บาท ให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน โดยให้นับรวมผู้กู้ด้วย หากกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องนำหลักทรัพย์มาค้ำประกัน เมื่อคณะกรรมการเปิดให้สมาชิกยื่นคำขอกู้ มีสมาชิกมายื่นความจำนงขอกู้ 100 ราย จากสมาชิกกองทุนทั้งหมด 135 ราย วงเงินที่ยื่นขอกู้สูงถึง 1,700,000 บาท หลังจากคณะกรรมการพิจารณาคำขอกู้แล้วมีมติยกเลิกคำขอกู้ของสมาชิก 1 ราย ที่มีทะเบียนบ้านซ้ำกัน ส่วนการปรับลดจำนวนวงเงินกู้ให้เหลือหนึ่งล้านบาทนั้น ให้พิจารณาปรับลดเฉพาะสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาทขึ้นไปนั้น (สมาชิก 57 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 20,000 บาท สมาชิก 9 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 15,000 บาท และสมาชิก 29 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาท) ส่วนสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 5000 บาท (2 ราย) และ 3000 บาท (2 ราย) มีมติอนุมัติตามวงเงินที่ขอกู้ ในการพิจารณาปรับลดจำนวนเงินที่สมาชิกยื่นกู้นั้น คณะกรรมการพิจารณาจากหนี้สินที่มีอยู่และความสามารถในการชำระหนี้ *“...สาเหตุที่เฮาจะต้องเลือกฮื้อนี่บุคคลคนนี่อย่างที่เฮาว่านี่ เป็นหนี้ ธกส.เท่าใด ปีนี้ต้องจ่ายเท่าใด ส่วนใหญ่เฮาฮื้อไปหมื่นนึงแล้วเป๋นจะมีศักยภาพในการส่งตรงนี้ก่อ เพราะถ้าบ่ส่งกรรมการ 15 คนก็ต้องวิ่งแล้ว จี้ว่าให้ส่ง มันเป็นการสร้างความลำบากใจให้กับคณะกรรมการ...”*

ในการชำระหนี้เงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระเป็นกลุ่มสามคนตามการค้ำประกัน โดยให้ไปชำระที่ธนาคารกันเอง หลังจากนั้นให้สมาชิกนำหนังสือแจ้งความประสงค์การชำระคืนเงินกู้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่ยื่นให้ธนาคารบันทึกว่าได้รับเงินแล้วมาให้คณะกรรมการเก็บไว้เป็นหลักฐาน ผลปรากฏว่าสมาชิกชำระคืนเงินกู้ 100 %

การดิ้นรนเพื่อให้กองทุนได้รับชำระคืนเงินกู้ 100 %

ความพยายามของสมาชิกทั้งหมดในการหาเงินเพื่อมาชำระคืนเงินกู้ตามกำหนดเวลาเป็นประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา เพราะนัยสำคัญของการชำระคืนเงินกู้ไม่ได้สะท้อนความรับผิดชอบส่วนตัวของสมาชิกแต่ละคนอีกต่อไป เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการชำระคืนเงินกู้ 100 % เป็นการแสดงถึงความสำเร็จของการดำเนินกองทุนหมู่บ้าน เมื่อการชำระคืนเงินกู้ได้ถูกทำให้กลายเป็นปัจจัยกำหนดอนาคตของกองทุนหมู่บ้าน การหาเงินจึงเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องทำ แม้ว่าวิธีหาเงินจะมีต้นทุนที่ตนเองต้องรับภาระสูงกว่าในสถานการณ์ปกติสักเพียงใดก็ตาม ดังเช่นวิธีหาเงินเพื่อชำระคืนเงินกู้ของชาวดอนแก้ว

กองทุนเงินล้านเข้ามาในบ้านดอนแก้วในช่วงที่ชาวบ้านกำลังทยอยปลูกลำไยแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เงินกู้จากกองทุนเงินล้านประมาณครึ่งหนึ่งจึงถูกนำไปใช้เพื่อลงทุนปลูกลำไย ทั้งซื้อกิ่งพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ เครื่องพ่นยา ส่วนชาวบ้านที่ปลูกลำไยมาได้ 4-5 ปี ก็นำไปซื้อสารเร่งลำไย เงินกู้ส่วนที่เหลือถูกนำไปใช้ซื้อปุ๋ยและยา ลงทุนเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ขายของ ซื้อจักรเย็บผ้า เมื่อชาวบ้านนำเงินกองทุนซึ่งเป็นเงินกู้ระยะสั้นไปลงทุนระยะยาว ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือว่า ชาวบ้านหาเงินมาชำระคืนด้วยวิธีอย่างไร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่ามีชาวดอนแก้วหลายรายที่ต้องตัดสินใจขายข้าวโพดเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านทราบดีอยู่แล้วว่าการขายข้าวโพดในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน จะได้ราคาต่ำ เนื่องจากข้าวโพดมีความชื้นสูง หรือที่เรียกว่าขายดิบ ซึ่งแตกต่างจากการขายในช่วงเดือนมีนา-เมษา ซึ่งเป็นการขายในช่วงที่ข้าวโพดแห้งสนิท *"...เขาก็จะเอาเงินล้าน เขาก็จะกู้เงินแล้วเนี่ย เราจะต้องขายดิบเลย ...ก็กิโล2บาท 5 สตางค์ ถ้ารอก็ได้ 3 บาท รีบขายไปเลยกลัวเขาเสียเงินล้าน ถ้าเขาไม่กลัวก็ไม่เสียอะไรสักอย่างเลย เวลาพ้นกำหนด เขาก็จะว่าให้เราอีก..."*

ส่วนชาวบ้านที่มีทางเลือกมากกว่า ก็จะไม่ยอมขายข้าวโพดในช่วงนี้อย่างแน่นอน คนกลุ่มนี้บางคนหาเงินด้วยการขอกู้เงินกู้พิเศษจากกลุ่มออมทรัพย์แลกกับการเสียดอกเบี้ยให้กลุ่มร้อยละ 2 ต่อเดือน ผู้หญิงที่ทอผ้าไหมหรือเย็บผ้า เลือกที่จะไปขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน บางคนที่ญาติพี่น้องพอมีเงินทองก็เลือกไปยืมคนเหล่านี้ ดูเหมือนจะมีเพียงชาวบ้านที่ขอกู้ไปเลี้ยงไก่เท่านั้น ที่นำเงินจากการขายไก่มาชำระคืนเงินกองทุน

ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ความกังวลว่าตนเองอาจจะไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนเงินกู้แล้วจะทำให้กลุ่มเสีย ได้กลายเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวบ้านบางรายไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน *"...คิดว่ามันระยะสั้นเนาะ ระยะมันสั้นแบบปี๋เดี๋ยวเอี๋ยะ สมมติว่าเฮากู้ของเปิ้นมาปลูกข้าวโพด พฤศจิกายนนี้เปิ้นต้องส่ง ข้าวโพดยังบ่ได้หักเตื้อ แล้วจะเอาตี่ไหน ไปส่งฮื่อเปิ้นเอี๋ยะ..."*

ความรู้สมัยใหม่ : อำนาจในการกำหนดความเป็นไปของกองทุนหมู่บ้าน

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า โครงการกองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่เปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้แสวงหาทางเลือกในการดำรงชีวิตที่พอเพียงและพึ่งตนเองได้ ผ่านการจัดการทุนเงินตราตามศักยภาพและความต้องการของตนเอง เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเพิ่งเข้ามาในบ้านดอนแก้วได้เพียง 2

ปี ด้วยนัยนี้ ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาน่าจะอยู่ที่ว่า ชาวดอนแก้วได้ดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยอาศัยความรู้ที่สร้างขึ้นจากการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่อย่างไร เราอาจพิจารณาประเด็นนี้โดยเริ่มจากคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก่อนว่า ด้วยความรู้ที่สะสมและสืบทอด พวกเขามีความมั่นใจมากน้อยเพียงใดหากจะต้องเข้ามาจัดการกองทุนหมู่บ้าน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจัดกลุ่มสนทนาพบว่า คณะกรรมการมีความมั่นใจว่าพวกเขาสามารถจัดการกองทุนได้ดังคำยืนยันที่ว่า

คำถาม : เงินมันควรมารวมกัน บริหารจัดการที่เดียวกันเลย หรือว่าแยกกันอยู่

คำตอบ : จะฮื่อมันเมาะเนี่ยะ เอามาทีเดียวกันเลย มาทีมเดียวกันเลย

คำถาม : ถ้าทีมเดียวกันเลย พ่ออยากเข้าไปดูแล หรืออยากให้เลือกตั้งกรรมการใหม่

คำตอบ : ถ้าเปิ้นเลือกเฮา เฮาก็พร้อมที่จะไปดูแล...”

ตรงข้ามกับคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ คณะกรรมการกองทุนยกเว้นผู้ใหญ่บ้านที่เป็นประธานคณะกรรมการกับมองว่า การจัดการกองทุนเป็นเรื่องยาก แม้จะไปอบรมหลายครั้งแต่ก็ยังไม่รู้เรื่อง บางคนถึงกับรู้สึกว่าตนเองไม่มีความรู้เลย

“...คือเรื่องก๋านดำเนินก๋านเนาะ อย่างคณะก๋ำมะก๋านอย่างปี๋เนียะ ความฮู้ก่บ่ได้มีนา พยายามที่จะเข้าใจ๋ พยายามตี้จะทำอย่างบัญชีกา อะหยังอี้น้อ พยายามตี้จะใจ๋ตี้เปิ้นมาอบรมหื้อมันฮู้เรื่อง มีวิธีก๋านจะใดตี้หื้อจาวบ้านเข้าใจ๋ก่นจัดก๋านหยังอี้ น่าจะมีส่วนนี้ ต่อนนั้นมีบัณฑิตอาสาตี้เปิ้นมีเนาะมาจ้วยก่องทุนเงินล้านนาละอ่อนตี้จบปริญญาตรีเนาะ เฮามาถามเปิ้นก่หื้อแค่คำปรึกาา แต่เปิ้นจะลงมาจ้วยเฮาเญียะก่านเรื่องอย่างอี้เปิ้นก่บ่ได้ คือแค่ละอ่อนเปิ้นมาแนะนำเอายังบ่เข้าใจ๋เตื้อ เพราะความรู้ความอะหยังมันบ่เต้ากั่น...”

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปก็คือว่า คณะกรรมการกองทุนได้ปรึกษาคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มากน้อยเพียงใด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มองว่าเป็นการปรึกษาเรื่องเล็ก ๆ น้อย เช่นเรื่องการกำหนดอัตราดอกเบี้ย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลือง

ศรีชัย พรประชาธรรม

คำนำ

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลือง เป็นรายงานการวิจัยที่พยายามเสนอในแนวการวิจัยเชิง คุณภาพ เผยให้เห็น ภาพชุมชนและความรู้ของยุคสมัย อันเป็นทุนชุมชนมีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและผู้คนทำมาหากินในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยคลี่ให้เห็นประวัติศาสตร์การพัฒนาแบบเส้นตรงมุ่งสู่ความทันสมัย ความรู้ดั้งเดิมได้มีการปะทะประสานกับความรู้ชุดใหม่ จนคนมีการปรับวิถีชีวิตการทำมาหากิน มีช่องทางแสวงหาทุนตราบจนกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนคงอยู่ในกระแสการพัฒนา ภาพทับซ้อนและความหลากหลายคือชุดความรู้ความจริง ที่ผู้คนให้ความหมายและยอมรับต่อไป

การวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยการให้คำปรึกษาแนะนำ จากรองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล เพื่อนคณะนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์รุ่น 13 คุณนรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ คุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยลงภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูล คุณชาตรี ทองสาริ แนะนำการเข้าท้องที่ อำเภอ ตำบล เฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลตอนน้ำท่วม คุณนงลักษณ์ จันทาภากุล ช่วยวางแผนการทำงานการเดินทางของที่ระลึกพันเอกนเรศน์ วงศ์สุวรรณ คุณสมบูรณ์ ยืนยงสุวรรณ ช่วยอภิปรายแสดงความคิดในงานวิจัยแนวยุคหลังสมัยใหม่รวมทั้งศิษย์พัฒนศึกษาศาสตร์รุ่นพี่ ๆ ให้คำแนะด้านการวิจัยการจัดการเทปข้อมูล รุ่น 14 ด้านโปรแกรมคอมพิวเตอร์ รวมทั้งชาวไทยเลืองลุ่มน้ำยม ทางโครงการปริญญาเอกสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่กรุณาสนับสนุนการวิจัย ขอขอบคุณอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

ศรีชัย พรประชาธรรม

มิถุนายน 2546

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีศึกษา	1
การเลือกชุมชนลักษณะที่สำคัญของชุมชน	2
การเข้าสู่ชุมชน	3
การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน	6
กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้	6
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	9
2 ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	14
ลงรากปักฐานของไทยเลือง	14
ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ	16
ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม	19
ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย	21
3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	24
บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความคุ้นชินความทันสมัย	24
ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง	29
ทุนทางสังคม วิถีชีวิต “ชาวสวน” อัตลักษณ์ดั้งเดิม	31
การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ	34
4 การปรับตัว	36
ความรู้สวนโบราณความเป็นอื่นของการเกษตรเพื่อการค้า	36
ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าว, ของ	40
สายน้ำกับความรู้การแปรรูปผลไม้	49
การค้าทางน้ำ ทุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน	54
กระบวนการสะสมทุนของชุมชน	56
ทุนเงินตราและแหล่งเงินกู้ของชาวสวน	57
โอกาสการสะสมทุน	58

บทที่ **หน้า**

5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 61

ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน 61

การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน 63

การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ 65

จำนวนเงินปล่อยกู้ 66

คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด 67

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย 67

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าเร่ ปรับปรุงสวน กรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ 69

การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง 70

มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน 72

กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย 72

6 สรุป 75

บรรณานุกรม 82

บทที่ 1
บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาล ได้จัดสรรเงินไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ใช้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน สำหรับการลงทุน เพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน การส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ และเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

ด้วยเหตุที่หมู่บ้านและชุมชนมีมากกระจายไปทั่วประเทศ ในปีแรกโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน จึงได้เลือกชุมชนที่มีความแตกต่างในระบบนิเวศน์และทุนชุมชน รวม 50 ชุมชน เป็นกรณีศึกษา สำหรับเผยให้เห็นกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ ด้วย อาจเรียกว่าเป็นปัจจัยภายในเป็นเงื่อนไขตั้งต้น ซึ่งคนให้ความสำคัญกับคุณค่าทางสังคมแตกต่างหลากหลายกัน บางชุมชนมีทุนชุมชนเด่นในเรื่องระบบความสัมพันธ์ มีขนบธรรมเนียมประเพณี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องเดียวกัน มีอัตลักษณ์เป็นชาวนา ชาวสวน มีระบบการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่ได้ผ่านยุคสมัยมาตั้งแต่ดั้งเดิม แม้ในหมู่บ้านคนก็มิได้มีความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด กลับมีระบบความรู้ อำนาจที่หลากหลาย และมีพลวัตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในหมู่บ้านตลอดมา ยิ่งมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีประสบการณ์และความรู้ที่เพียงพอกับวิถีชีวิตดั้งเดิม จึงต้องการความรู้ชุดใหม่ที่จะดำเนินการบริหารจัดการกองทุน สร้างงานใหม่ด้วยทุนประเดิมที่รัฐมอบให้ เราไม่สามารถมองเห็นชุมชนเป็นภาพเดียวที่มีความคล้ายคลึงกันหมด ขณะนี้เราต้องการความรู้ชุดใหม่ อันเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับพลวัตของชุมชนที่เปลี่ยนไป (นภาภรณ์ หะวานนท์. 2544 : 59) กองทุนหมู่บ้าน จึงยังต้องการชุดความรู้ การเผยให้เห็นการดำเนินการเพื่อโอกาสในการเรียนรู้ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้าน มากไปกว่าการได้ "เงินตรา" ที่อยู่ในรูปของทุนเท่านั้น และนับเป็นความกล้าของรัฐบาลที่ให้โอกาสตรงนี้กับหมู่บ้านได้ดำเนินการด้วยองค์กร และคณะบุคคลในหมู่บ้านเองที่จะบริหารจัดการกองทุน โดย

รัฐบาลมีเวลาในการควบคุม และดำเนินการในนโยบายทางเศรษฐกิจในเรื่องสำคัญ ๆ แทน และหากหมู่บ้านเข้มแข็งทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้ ประโยชน์ได้ตกแก่ประเทศนั่นเอง

การเลือกชุมชนลักษณะสำคัญของชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านภาคเหนือระบบนิเวศน์ของชุมชนไม่มีระบบชลประทาน มีวิถีการดำรงชีวิตอาชีพทำสวน ได้เลือกพื้นที่บ้านคลองกระทงหมู่ 6 ตำบลคลองกระทง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นพื้นที่ตัวแทนทำการศึกษาสำหรับชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ด้วยความโดดเด่นของชุมชนที่มีทุนทางเศรษฐกิจ และสามารถทำรายได้เพื่ออยู่กินและขายได้เป็นจำนวนมาก พื้นที่เพาะปลูกมีลักษณะเป็นสวนโบราณที่ให้ผลผลิตแล้วและเป็นสวนที่สร้างปรับปรุงใหม่บางส่วน มีคนในหมู่บ้านเป็นผู้ทำการค้าผลไม้ผลผลิตจากสวนทั้งผลสด ใบสด การแปรรูปผลไม้ การบริโภค การแลกเปลี่ยน มีทุนทางสังคม ที่คนสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นญาติหรือพวกพ้องเป็นคน "คลองกระทง" มีระบบการค้าขายของคนทั้งฝ่ายทางบกและทางน้ำมาแต่โบราณ มีทุนทางวัฒนธรรมทั้งแบบดั้งเดิมที่คนมีทัศนะพื้นฐานการมองโลกแบบเกษตรแนวพุทธจนถึงการมีวัฒนธรรมบริโภคตามระบอบทุนนิยม รวมทั้งมีการรวมตัวดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านมาตั้งแต่แรกเริ่มราวปี พ.ศ.2544 ด้วยการเริ่มต้นทำและปรับปรุงงานกองทุนของหมู่บ้านภายใต้เงินทุนประเดิมหนึ่งล้านบาทของรัฐ บทเรียนของชาวบ้านจึงเป็นบทเรียนแท้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ ปรับตัวและอยู่ร่วมกับทุนด้านต่างๆ เป็นพลวัตมาตั้งแต่ต้น ความรู้คือการสร้างความจริงชุดต่างๆ จึงเป็นแรงบันดาลใจที่จะเลือกชุมชนนี้วิจัยและสมควรที่จะได้เผยให้เห็นมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่อไป และงานวิจัยนี้ต้องการนำเสนอภาพภาคปฏิบัติการกระบวนการบริหารจัดการ กองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และผลของโครงการ ภายใต้เงื่อนไข ความรู้ อำนาจ กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนและอาชีพในหมู่บ้านคลองกระทงที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ทั้งในฐานะปัจเจกที่อยู่ในชุมชน และในฐานะที่เป็นชุมชนหมูบ้าน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า ชาวสวนและผู้มีอาชีพต่าง ๆ ในหมู่บ้านสร้างกระบวนการเรียนรู้ การปะทะกับอำนาจการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน การเผชิญกับปัญหา อุปสรรค และความรู้ในวิถีชีวิตอันมีทุนชุมชนเป็นรากฐาน สู่การดำรงอยู่ของโครงการกองทุนหมู่บ้านอย่างไร

การเข้าสู่ชุมชน

การเดินทางจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปทางภาคเหนือ ถึงจังหวัดสุโขทัย อำเภอสวรรคโลก ไปได้สะดวกทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และเครื่องบิน ทางรถยนต์ อาจใช้เวลาประมาณ 7 ชั่วโมง ผู้วิจัยมักใช้บริการเดินรถประจำทางของบริษัทรถทัวร์ เพราะจะออกจากสถานีขนส่งหมอชิต กรุงเทพฯ ช่วงหัวค่ำไปสว่างที่สุโขทัยพอดี ในการไปทำงานสนามครั้งแรกได้หาข้อมูลศึกษาข้อมูลจังหวัดสุโขทัยด้วยเอกสารมาแล้วระดับหนึ่ง แต่ด้วยความหวังที่จะให้งานวิจัยออกมาให้ดี จึงได้ประสานงานทั้งทางส่วนตัวที่มีญาติอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยช่วยแนะนำข้อมูลสนามให้ ปรึกษากันว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำยมที่มีการปลูกไม้ผลมาก อยู่ในท้องที่อำเภอที่มีแม่น้ำยมไหลผ่าน ตั้งแต่อำเภอเมืองสุโขทัย ขึ้นไปทางเหนือตามเส้นทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 101 กิ่งอำเภอศรีสำโรง พบเห็นพื้นที่เป็นนา สวนไร่ ผสมกัน เหนือจากศรีสำโรงเป็นอำเภอสวรรคโลก อำเภอนี้หนาแน่นไปด้วยสวนโบราณไม้ผลไม้ยืนต้นมีมากกว่า 20 ชนิดขึ้นไป รวมทั้งอำเภอเหนือสุดของสุโขทัย คือศรีสัชนาลัย มีนา ไร่ เป็นส่วนใหญ่ จากสวรรคโลกออกไปทางตะวันตกไปทางอุตรดิตถ์ ได้แก่ อำเภอศรีนคร มีสวนมะม่วงมาก ส่วนอำเภอทุ่งเสลี่ยม ดินแดนปลูกพืชไร่คือแตงโมทุ่งเสลียม ปัจจุบันกลายเป็นแตงโมเร่ร่อนไปแล้ว เพราะเป็นคนที่อื่นมาเช่าที่ดินทำไร่แตงโม หมดระยะปลูกก็ย้ายไปที่อื่น แต่ด้วยฐานะการเป็นนิสิต ทำให้ความเป็นญาติไม่อาจประสานกับพื้นที่ลงลึกถึงระดับหมู่บ้านได้ แต่ช่วยให้การศึกษาพื้นที่สะดวกขึ้น

จากประสบการณ์ทำวิจัยมักจะเป็นเรื่องทางลุ่มน้ำหรือทางการศึกษาการใช้ระบบราชการ หรือระบบงานทางวิทยาศาสตร์เพียงมิติเดียว ไม่อาจทำให้ผู้วิจัยมองเห็นหนทางการเข้าถึงข้อมูลได้ จึงใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาเป็นหลักทำงานโดยตัดสินใจเข้าตำบลคลองกระทง เพื่อไปสวัสดีกำนันตำบลนี้ เมื่อได้พบปะกำนันได้แจ้งวัตถุประสงค์การวิจัยให้ทราบ กำนันได้ให้ข้อมูลตำบลและหมู่บ้านคลองกระทง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองกำนันบอกว่า คนที่นี่เขาทำสวน น้ำ ใช้น้ำแม่น้ำยมมาตั้งแต่ดั้งเดิม และมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน เงินกองทุนหมู่บ้านคนกู้ มาเพื่อทำสวนเป็นส่วนมาก ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลเบื้องต้น กลับมามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปรึกษากับคณะหัวหน้าโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจึงตกลงใจใช้พื้นที่ตำบลคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นที่ศึกษา

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อเริ่มต้นการวิจัย จึงเริ่มตั้งแต่การเข้าพบปะทำความรู้จักกับผู้นำ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส และปราชญ์ชาวบ้าน และขออนุญาตให้กำนันแนะนำตัวผู้วิจัยในฐานะเป็นนิสิต ต่อชาวบ้านที่จะทำวิจัย รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องตั้งแต่ครูใหญ่ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ไปครั้งแรกใช้ที่ทำการกำนันเป็นสถานที่แนะนำตัว กำนันบอกว่าโชคดีมากที่เข้ามาศึกษาชุมชนในช่วงนี้ เพราะเป็นช่วงผลไม้หลัก ๆ จำพวกละมุด มะปราง ยังไม่ออกมา ชาวสวนยังมีเวลาให้สัมภาษณ์

ความไว้วางใจในตัวผู้วิจัยที่ชาวบ้านมีนั้น งานวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีความยากและซับซ้อน อย่างน้อย 3 ชั้น ประการแรก ผู้วิจัยเป็นคนนอกเป็นสิ่งแปลกปลอมของหมู่บ้านอยู่แล้ว และหมู่บ้านมีกลไกพร้อมจะกำจัดสิ่งแปลกปลอมทันที ประการที่สอง งานวิจัยกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่ทราบกันว่าเป็นงานของพรรครัฐบาลในระยะแรก ๆ ผู้นำจึงระมัดระวังตัวมาก เพราะคิดว่าผู้วิจัยอาจเป็นเจ้าหน้าที่ หรือคนของรัฐมาตรวจสอบการทำงานโดยตรงแบบข้าราชการ มาตรวจงานหมู่บ้านในอดีต ความยากประการที่สาม ในแนวสัมภาษณ์จะมีการถามเรื่องการบริหารจัดการกองทุน และเรื่องกู้เงินกองทุน ปกติชาวบ้านมักจะไม่กล้าพูดเรื่องราวของผู้นำในชุมชนโดยตรง เพราะอาจเคารพรักกัน หรือเกรงว่าจะมีผลต่อตัวผู้ให้ข้อมูล มักถามเสมอว่า จะมีผลอะไรต่อตัวชาวบ้าน และยิ่งเรื่องการกู้ยืมเงิน ปกติชาวบ้านจะไม่กล้าบอกข้อมูลทันที เรื่องเงินเป็นเรื่องปกปิดกันในสังคมหมู่บ้านใครเป็นหนี้ก็ไม่อยากเล่าบอกคนอื่นให้ทราบ เพราะเป็นเรื่องของศักดิ์ศรีด้วย ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีพูดความจริง และการบอกกล่าวแก่ชาวบ้าน แม้คนที่มิได้สัมภาษณ์เดินผ่านก็ทักทายแนะนำตัวเองต่อชาวบ้าน การสละเวลาคุยกับชาวบ้านบ้าง 2-3 นาที ทักทายนับว่าได้ผลในแง่การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ว่าเราเป็นผู้วิจัย เด็กนักเรียนในโรงเรียนก็สำคัญยิ่งการให้ครูใหญ่ช่วยแนะนำตัวผู้วิจัย ทำให้เด็กๆ ในหมู่บ้านรู้จักเด็กนักเรียนจำแม่นมาก เวลาไปสัมภาษณ์บิดา มารดาที่บ้าน เด็กจะจำได้ได้บอกบิดา มารดาว่า เคยเห็นผู้วิจัยเข้าไปที่โรงเรียนแล้วในวันก่อน ๆ ทำให้บิดามารดาไว้วางใจมากขึ้น

การแนะนำตัวเองอีกวิธีที่ได้พอได้แก่การไปทำการสัมภาษณ์ตามบ้านผู้นำก่อน หรือวัด หรือโรงเรียน และร้านค้าในหมู่บ้าน เพราะเป็นย่านผู้คนผ่านไปมามาก ชาวบ้านจักได้เห็นการทำงานของผู้วิจัยจะเข้าใจ แต่มีผลต่อข้อมูลเพราะสถานที่ชุมชนเหล่านี้ ผู้วิจัยมิได้อยู่ตามลำพัง ข้อมูลลึก ๆ อาจเจาะเข้าไปถึงผู้ให้สัมภาษณ์อาจไม่กล้าพูดตรงสถานที่นั้น แต่ถ้าเป็นเรื่องประวัติชุมชน ปรากฏการณ์สำคัญ ๆ ของชุมชน อาทิ การพัฒนาชุมชน การสร้างถนนประปา คนจะช่วยมาเสริมให้ข้อมูลในกรณี วัน เดือน ปี ได้อย่างดี เพราะบางคนได้เคยร่วมก่อสร้าง ร่วมก่อตั้งมาด้วย จำได้แม่นยำ

การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้แก่วันออกพรรษา ได้ช่วยให้ชาวบ้านไว้วางใจผู้วิจัยมากขึ้น การนั่งสนทนาธรรมกับเจ้าอาวาสแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นสิ่งทำได้ผลดี เมื่อมีการรวมกลุ่มเข้าสวนสอยละมุดการที่เข้าไปช่วยหยิบยกข้าวของให้ชาวบ้าน พูดคุยชาวบ้านจะชอบมาก ยอมรับ การมีมนุษย์สัมพันธ์ดี ท่าทีของผู้วิจัยต้องปฏิบัติจริงเท่านั้น จึงจะได้ผล การกระทำสำคัญมาก ครั้งหนึ่งคณะกรรมการเสนอว่าอยากได้เสื้อไว้เป็นที่ระลึกในการทำงานของกองทุนหมู่บ้าน ในเที่ยวถัดมาเมื่อทางโครงการวิจัย ได้ฝากเสื้อไปให้กรรมการจึงรู้สึกขอบคุณและให้ความร่วมมือในงานกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดี

เรื่องวัฒนธรรมการทำงาน มีความสำคัญเช่นกัน การนัดแล้วต้องติดตาม ทบทวนนัดตามความเหมาะสม เมื่อถึงเวลานัดต้องไปรอชาวบ้านมิให้ชาวบ้านรอผู้สัมภาษณ์ อุปกรณ์การทำงานทั้งเครื่องบันทึกเทป แบตเตอรี่ ม้วนเทป ต้องพร้อมก่อนการสัมภาษณ์ การพักควรอยู่ในที่เหมาะ รับประทานอาหารกลางวันอาจเป็นที่ร้านก๋วยเตี๋ยวกลางหมู่บ้านบ้าง และต้องมิให้มีเจ้าภาพมาเลี้ยง ผู้วิจัยมักเตรียมสตางค์ย่อย ๆ ไว้เสมอ แม่ค้าจักได้ไม่ต้องวิ่งไปแลกเงินทอน จ่ายเงินพอดีไม่ควรนำธนบัตรชนิด 1,000 ไปจ่าย เพราะไปแสดงฐานะการเงินเหนือชาวบ้านที่กำลังร่วมรับประทานอาหารโต๊ะข้าง ๆ

การใช้หลักความเสมอภาค ไม่มองว่าผู้วิจัยมีอำนาจหรือรู้ไปมากกว่าชาวบ้าน มองว่ามาเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้กัน การเริ่มต้นสัมภาษณ์และการจบการสัมภาษณ์ต้องทำต่อทุกคนที่มาให้สัมภาษณ์ อำนาจมีอยู่ในทุกอณูของสังคม อำนาจมาจากข้างล่าง ผู้วิจัยจึงเคารพผู้ให้ข้อมูลมาก ไม่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกตัวว่ากำลังถูกสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์จึงมักเริ่มด้วยประวัติชีวิต ชาวบ้านจะดีใจมากเมื่อได้เล่าประวัติชีวิต แม้จะเป็นชีวิตที่ยากลำบากผ่านฝน ผ่านหนาว มามาก ผู้สัมภาษณ์ถามว่า ภูมิใจไหมที่สู้ชีวิตมาได้ถึง ณ จุดนี้ ลูกเต้าได้เติบใหญ่ คนจะยิ้มออกทันที ข้อมูลต่างๆ จะหลั่งไหลออกมาเมื่อชาวบ้านยอมรับ และไว้วางใจ

ความสามัคคี การมีส่วนร่วมของผู้วิจัยและคณะผู้วิจัยมีส่วนช่วยให้การเข้าพื้นที่ราบรื่น ในการไปรวบรวมข้อมูล เมื่อไปเป็นคณะซึ่งมีนิสิตปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้แก่ คุณนรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ และคุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยสัมภาษณ์ และอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิด มีการช่วยเตรียมการเข้าสู่สนามประชุมหารือกันที่พักก่อนทุกครั้ง ประสบการณ์มุมมองของผู้วิจัยแต่ละคนช่วยเข้าถึงข้อมูลได้มาก และเมื่อกลับขึ้นมาจากสนามจะมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันว่า ใครก็ได้ข้อมูลอะไรบ้าง ควรไปเติมเต็มในเรื่องใด เรื่องใดยังขาดไม่สมบูรณ์ การใช้คณะวิจัยเข้าสนามและทำงานให้ชาวบ้านเห็น ชาวบ้านจะไว้วางใจจำต้องการข้อมูลจริงๆ และทำงานได้ตลอดวัน ส่วนสถานที่พักไม่รบกวนชาวบ้านโดยเลือกพักตามโรงแรมในตัวจังหวัดสุโขทัย หรือในโอกาสที่ต้องการศึกษา ถ่ายภาพตลาดอำเภอสวรรคโลก จะเลือกพักที่โรงแรมในอำเภอสวรรคโลก เพื่อดูตลาดเช้า ตลาดเย็น ประสบการณ์วิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้เรียนรู้ว่าการเริ่มต้น การเข้าสู่สนาม หากเป็นไปได้ด้วยความเหมาะสม จะเป็นฐานสำคัญช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้ผลสมบูรณ์อีกทางหนึ่งด้วย

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน นับเป็นความพยายามเผยให้เห็นความรู้ อำนาจที่อยู่เบื้องหลังของภาคปฏิบัติการกองทุนหมู่บ้าน ภาพที่ทับซ้อนของกองทุนหมู่บ้านได้แก่ ภาพทุนที่มาจากรัฐผ่านระบบราชการ การทำให้กลายเป็นกองทุนหมู่บ้านเป็นภาพที่สอง หากการกลายเป็นกองทุนหมู่บ้านได้จริง จะนับเป็นการสร้างเสริมอำนาจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้ทางหนึ่ง ด้วยเหตุที่รัฐไทยได้เลือกพัฒนาประเทศ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สังคมไทย ในชุมชนดั้งเดิม จึงมีปมเงื่อนเกิดขึ้นจากการทำอยู่ทำกินปกติ พึ่งธรรมชาติมากๆ มาเป็นความสะดวกสบาย ทางโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ทั้งถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา โทรทัศน์ โทรศัพท์ ช่วงนี้ชุมชนเริ่มใช้จ่ายเงิน คนไปทำงานนอกชุมชน อันหมายถึง สมองไหลออกนอกชุมชนสวนกับระบบความรู้ใหม่ที่อยู่ในรูปของเทคนิควิธีการผลิตแบบใหม่ เป็นความรู้ที่ดูบริสุทธิ์ แต่มีความจงใจจะให้เศรษฐกิจของชุมชนไทยเป็นทุนนิยมเสรี ความจงใจนั้นเกิดภายใต้อำนาจ และปัจจัยสนับสนุนทั้งในรูปของความรู้กับภาคปฏิบัติการของความรู้ งานวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้จึงใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้ข้อมูลในชุมชนมาสร้างทฤษฎีเพื่ออธิบาย เผยให้เห็นภาพชุมชนในแต่ละยุคสมัย

กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้

ในการประเมินกองทุนหมู่บ้าน คงมิใช่การไปเด็ดยอดข้อมูลตัวเลขต่างๆ ในหมู่บ้านมานำเสนอ “โชว์” ให้คนชื่นชอบแต่ต้องการ เผยให้เห็นกระบวนการที่คนในหมู่บ้านพยายามสร้างความรู้ อันหมายถึงการที่ชาวบ้านพยายามมีความคิดความเชื่อ อุดมการณ์และภาคปฏิบัติการว่าด้วยทุนที่ทำมาหากินโครงการพัฒนาของรัฐในอดีต ตั้งแต่การระยะต้น ๆ ของการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐมักมองว่าประเทศที่ยังล้าหลัง ด้อยพัฒนา สาเหตุหนึ่งเกิดจากการขาดแคลนทุน (Capital Deficiency) ที่แสดงให้เห็นได้ก็คือ อัตราส่วนของปริมาณทุนต่อประชากร 1 คนอยู่ในระดับต่ำ และนอกจากนั้นทุนที่มีอยู่น้อยนี้ก็มีอยู่เพียงไม่กี่ชนิด ทุนในที่นี้รวมถึงเครื่องจักร ความสามารถในการผลิต เชื้อเพลิงและกำลังไฟฟ้าด้วย (วิญญู วิจิตรวาทการ. 2511 : 12) การสร้างความรู้ ควรเกิดจากตัวคำถามภายในของชาวบ้านและนักวิจัย มากกว่าคำถามจากภายนอก ความรู้สร้างจากชาวบ้านที่มีข้อสังเกต มีประสบการณ์จัดการกับทุนในรูปแบบต่างๆ ปีหน้าจะปลูกอะไร แม่ลูกของเงินไปโรงเรียน 20 บาท หน้าฤดูแล้งจะชักน้ำเข้าไปสู่สวนโบราณได้อย่างไร จะใช้น้ำจากไหนหุงข้าว อาบ ดื่ม

ทันทีที่เราคิดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านจะลังเลไม่แน่ใจว่า จะใช้เงินอย่างไรดี จึงเป็นความระวังระไวที่คิดแบบไม่ไว้ใจ คือ คิดลดทอนทุนลงเป็นเทคนิคการใช้เงิน

ทุนของชาวบ้าน ในทางตรงข้ามชาวบ้านกับมีข้อเสนอเชิงวิชาการแบบของวิถีชีวิตของชาวบ้านสะท้อนกลับมาว่าอย่างไร นั่นคือฉลากที่ติดบอกว่าชุมชนไม่ไร้ความรู้แต่เป็นชุดความรู้พื้นเมือง เป็นความรู้ดั้งเดิม (ในสายตาระบบความรู้สากล) รหัสทางสังคม วัฒนธรรม เชิงนี้เองที่เราเรียกว่าเป็นทุนชุมชน คือมีทั้งทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และการใช้จ่ายทุนเงินตราเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมิอาจแยกศึกษาเพียงด้านใด ด้านหนึ่งได้ แต่ควรพิจารณาเป็นองค์รวมตั้งแต่ระบบการสร้างความรู้ ระบบวิถีชีวิตการทำมาหากินไปจนถึงกระบวนการสะสมทุนในรูปแบบเฉพาะของชุมชน Peter F.Drucker (1993 : 5-7) ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไปสู่สังคมการเรียนรู้ ควรจะต้องมีการสังเคราะห์คู่ตรงข้ามระหว่างสองวัฒนธรรมเสียใหม่ อันได้แก่ วัฒนธรรมดั้งเดิม (the literary) และวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ (scientific culture) กล่าวคือ คู่ตรงข้ามระหว่างนักวิชาการกับผู้บริหาร ควรจะไปด้วยกันและให้ความสนใจต่อโลกและความคิดของประชาชน รายงานที่ประชาชนทำอยู่อันเป็นการท้าทายระบบการศึกษาปัจจุบันอย่างยิ่ง สำหรับแนวคิดที่เรียกว่า หลังยุคสังคมนิยม (post-capitalist society)

กองทุนหมู่บ้าน ได้ให้โอกาสชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้แต่ด้วยตัว “ทุน” มีลักษณะของความเป็นเศรษฐศาสตร์อันเป็นศาสตร์ที่ทรงพลังมาก ถ้าเปรียบก็เสมือนว่าเป็นอ่างเก็บน้ำหน้าภูเขาอ่างใหญ่ ที่มีทฤษฎีเศรษฐศาสตร์รองรับมากมาย ด้วยความที่มี “ศาสตร์” รองรับเศรษฐศาสตร์จึงมุ่งสู่เพียงวิธีการวิเคราะห์ ไม่ใช่ตัวความรู้ ศาสตร์เป็นกิจกรรม เป็นกระบวนการไม่ใช่ผลหรือผลิตผล ศาสตร์แต่ละสาขาต่างมีวิธีการวิเคราะห์ที่แน่นอน จุดมุ่งหมายสุดยอดของ “ศาสตร์” คือ การบรรยาย การอธิบาย และการทำนาย ปรากฏการณ์ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. 2529 : 10) เศรษฐศาสตร์เป็นทฤษฎีที่เกิดในซีกโลกตะวันตกจึงอธิบาย ทำนายได้ในบริบทสังคมอุตสาหกรรมดังกล่าว แม้ตัวความรู้ระหว่างตะวันตกกับตะวันออก คนก็ยังรับรู้ต่างกัน ตัวทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มองคนเป็นวัตถุ เป็น “ผู้บริโภค” “ผู้ผลิต” ลดทอนคนลงมาเป็นคนในสาขาอาชีพต่าง ๆ ที่จะต้องมีการแบ่งงานกันทำมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เมื่อคนในสังคมเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง คนจึงมองหาประสิทธิภาพ และทุ่มทุน สร้างความชำนาญเฉพาะทาง นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงเกิดขึ้น พร้อมกับการปฏิเสธการหาความรู้ในสังคมกับแนวที่เรียกว่า การตีความ (interpretation) และการทำความเข้าใจ (understanding) จึงมิต้องแปลกใจเลยที่สำนักการประเมินทางเศรษฐศาสตร์บางสำนักจะมองกองทุนหมู่บ้านเป็นกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ที่มีความเจริญเติบโตต่ำ ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่ำ นี่เป็นความสุดโต่ง ที่นำข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical reference) ตามทฤษฎีตะวันตกมาอธิบายกองทุนหมู่บ้าน จริงอยู่แม้เราจะมองเห็นอ่างน้ำหน้าภูเขา แต่หลังเขายังมีปัจจัยต่าง ๆ อีกมากมายที่คนคิดไม่ได้ คิดไม่ถึง หรือไม่ให้โอกาสการจัดวางแนวคิดที่หลากหลาย เข้ากันไม่ได้ วางไว้เคียงข้างกัน ทำงานมีภาคปฏิบัติการไปด้วยกัน แม้การมองแต่เพียง

ผิวเผินในความเหมือนกัน ความคล้ายคลึง (similitude) ยังมีความเคลื่อนไหว กระจัดกระจาย ในเชิงคุณสมบัติของมัน อาทิ ดิน น้ำ ลม ไฟ สมบัติของไฟมีทั้งร้อนและแห้ง น้ำมีทั้งเย็นและชื้น อากาศคนก็รู้สึกว่าทำให้ชื้นและเย็น ส่วนพื้นดินก็เกิดความแห้งแล้งได้ นี้คือสิ่งที่ไม่ลงรอยกัน แต่อยู่ด้วยกันได้ และยิ่งกว่านั้นยังมีการผสมผสานกันได้ไปกันได้ โดยอากาศก็เข้าไปอยู่ระหว่างไฟกับน้ำ น้ำก็เข้าไปผสมอยู่ระหว่างดินกับอากาศ ทำนองเดียวกันอากาศที่ร้อนก็เนื่องจากไฟ ความแห้งก็เพราะน้ำ ความแห้งแล้งของน้ำก็เพราะลม และลมก็ทำให้ดินเย็นและแห้ง เห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวและการกระจัดกระจาย สร้าง กฎขึ้นด้วยตัวมันเอง (Foucault. 1974 : 23-25) ความรู้ในแบบของชาวบ้าน แม้จะดูว่ามีข้อต่างจากความรู้สากลแต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ในหมู่บ้าน ใช้บริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ ความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิด การสร้างภาพ การวิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเภทนิยาม คำอธิบาย ของแต่ละศาสตร์ สาขาวิชา สถาบัน โดยอาศัยหลักการของศาสตร์ที่ศาสตร์ได้สร้างขึ้นมา ความรู้ใหม่หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป เกิดขึ้นจากการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน (นภาภรณ์ หะวานนท์. 2544 : 1) ดังนั้นการประเมินจึงให้โอกาสทั้งความรู้ในแบบที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้มีโอกาสเผยตัวออก หรืออาจมีแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสรอง อื่น ๆ ในการวิจัยประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน

การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีนัยสำคัญของการวิจัยเพื่อการเรียนรู้และสร้างความรู้ โดยการประเมินเพื่อเสริมสร้างพลังของชุมชน โดยใช้วิธีการประเมินแบบกัลยาณมิตรที่มุ่งให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ความรู้ และเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ โดยศึกษาปรากฏการณ์ที่ดำเนินอยู่ในชุมชนที่ศึกษา ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อนำข้อมูลไปใช้สำหรับการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) โดยมีการตั้งคำถามที่สำคัญคือ การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จะมีผลอย่างไรกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน เช่น ก่อให้เกิดการพอกพูนทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างไร

การสร้างความรู้ ผู้วิจัย มีความคิดพื้นฐานว่าความรู้มิใช่ความรู้อันเกิดจากระบบของศาสตร์อย่างเดียวแต่เป็นความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิดการสร้างภาพ การวิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเภทนิยาม คำอธิบาย ของความรู้ทันสมัยใหม่ ความรู้ของพื้นเมืองการดูการสร้างขึ้นมา ของความรู้ใหม่ หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป ดังนั้นการก่อให้เกิดเป็นทุน (capital) ในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ จะดูการก่อรูป จากนั้นมีผลให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก และด้วยเหตุที่ความรู้ใหม่ที่แตกต่างออกไป เมื่อเกิดขึ้นจะเกิดจากการต่อสู้ระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน การช่วงชิงเมื่อกระบวนเริ่มเวลาจบสิ้นจึงมีผลให้ทุนชุมชนบางอย่างอาจเลือนหาย สิ้นยุคสมัยไปหรือค่อย ๆ ลดลง ค่อย ๆ หมดความสำคัญต่อชุมชน จักเข้าไปดูถึงระบบความสัมพันธ์ แบบแผน ต่อ

เงื่อนไขที่ทำให้ทุนของชุมชนบางอย่างพอกพูนงอกเงย บางอย่างลดน้อยถ่อยลง อาทิ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำหมดสิ้นลงเมื่อเงื่อนไขทางคมนาคมทางบก ที่สะดวก รวดเร็วกว่าเข้ายึดกุมระบบการคมนาคมยุคใหม่ การแปรเปลี่ยนไปของทุน มีกระบวนการอย่างไร ปลายทาง / การแตกสลายดับลง เกิดการก่อรูปใหม่ของทุนอะไร ทดแทนการค้าทางน้ำ จวบจนมามีกองทุนหมู่บ้าน มีผลต่อชุมชนอย่างไร

ส่วนการศึกษาแบบแผน วิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของยุคสมัย ดูในหลากหลายปัจเจกบุคคล โดยครอบครัวที่มีสภาพของทุนชุมชน ทุนชีวิตแตกต่างกัน ตั้งแต่ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้ เทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนต่อคน คนต่อชุมชน ชุมชนต่อคน และชุมชนต่อชุมชน คนต่อคนดูในด้านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และคนที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไม่รู้จัก คนต่อชุมชน ดูในฐานะปัจเจกที่มีความรับผิดชอบต่อชุมชน ต่อกลุ่มต่าง ๆ ทั้งกลุ่มทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนต่อคน ดูในแง่ของอำนาจระเบียบกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับคนในชุมชนรวมทั้งการจัดการ ความขัดแย้งด้านต่าง ๆ ชุมชนต่อชุมชน ดูในเรื่องการประสานความร่วมมือการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เพื่อให้เกิดผลในทางการผลิต หมู่บ้านกับชุมชนภายนอก

จากแนวคิดเหล่านี้ จึงพยายามเข้าถึงข้อมูลให้มาก จึงใช้การศึกษาข้อมูลเฉพาะกรณีศึกษาในพื้นที่ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) การสังเกตและจดบันทึกเพื่อให้ได้องค์ความรู้ ในช่วงต่าง ๆ กระทั่งกองทุนหมู่บ้านเริ่มเข้าสู่การดำเนินงานในช่วงปีที่สอง การสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกได้เข้าสู่ชุมชน ครั้งแรกสัมภาษณ์ผู้นำกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ให้ข้อมูล (Key informants) และด้วยการเลือกแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) เพื่อให้อำนาจคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดผู้ให้ข้อมูล และเก็บข้อมูลไปจนกระทั่งข้อมูลมีความอิ่มตัว ผู้ให้ข้อมูลเริ่มตอบซ้ำๆ กัน จะเป็นอันยุติ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant)

การเข้าชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้กระทำเป็นครั้งๆ รวม 9 ครั้ง ในวันที่ 29 มิถุนายน ถึง 3 กรกฎาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 15 กรกฎาคม 2545 วันที่ 26 ถึง 29 กรกฎาคม 2545 วันที่ 1 ถึง 4 ตุลาคม 2545 วันที่ 20 ถึง 23 ตุลาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 12 พฤศจิกายน 2545 วันที่ 1 ถึง 4 มกราคม 2546 วันที่ 30 มกราคม ถึง 3 กุมภาพันธ์ และวันที่ 3-5 มีนาคม 2546 ก่อนลงพื้นที่ได้สร้างแนวคำถามและใช้แนวคำถามโดยคณะหัวหน้าโครงการวิจัย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนไปร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลและดูงานในกองทุนหมู่บ้านในจังหวัดระยอง ชลบุรี กาญจนบุรี เชียงราย เชียงใหม่ นครปฐม และอ่างทอง จึงทำให้สามารถปรับคำถามให้เข้าถึงข้อมูลได้ลึกลงไปหลากหลายปรากฏการณ์ ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนได้กระทำกับคณะนักวิจัยและนักวิจัยผู้ช่วย นิสิตปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้ให้ข้อมูลหลักเลือกได้จากผู้เกี่ยวข้อง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังตาราง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
1. กำนันสพล เข้มแข็ง	59	ทำสวน	กำนัน, ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. พระครูสถิต คุณธรรม	39		เจ้าอาวาส
3. กำนันช่วย พรแย้ม	81	ทำสวน	อดีตกำนัน
4. นายจรัส สุขวงศ์	74	ทำสวน	ผู้ใหญ่บ้าน, อดีตรองประธานกองทุนหมู่บ้าน
5. มหาประกฤษฎิ์ ฉัตราพร	74	ทำสวน ขรก.บำนาญ	ปราชญ์ชาวบ้าน
6. นายยงยศ หวานสกุล	52	ทำสวน	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน
7. นางสาวอุสรา ผ้าทอง	43	ทำสวน	รองประธานกองทุนหมู่บ้าน
8. คุณจิราภา รุ่งเรือง	43	ทำสวน	ที่ปรึกษากองทุน เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน
9. นายบุญทอง อชิระ	53	ทำสวน	ปราชญ์ชาวบ้าน
10. นายฉันทพล คีรี	61	ทำสวน	-
11. นายจำเนียร นวลแสง	65	ทำสวน	-
12. นายอุธิศ เข้มแข็ง	52	ทำสวน	-
13. นายเย็น ปทิต	81	ทำสวน	-
14. แม่เขมจิรา เข้มแข็ง	53	ทำสวน	ประธานกลุ่มหมู่บ้านชาวสวน ประธานสหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง จำกัด
15. นางขวัญ อดทน	50	ทำสวน เร่ขายขนม	-
16. ยายใบ คีรี	81	ทำสวน	-
17. นางประสิตา ชูทรัพย์	38	ทำสวน	-
18. นางทองแก้ว ศานนท์	41	ทำสวน	-
19. นายน้อย กลมทัย	61	ทำสวน	-
20. นายมานะ วาสนา	53	ทำสวน ค้าผลไม้ ใบตอง	-
21. นายมนต์ พร้อมพงศ์	50	ข้าราชการครู	ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน
22. นางสาวสกุล กลมทัย	43	ทำสวน	กรรมการกองทุน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
23. นางปรารถ วิเศษ		ทำสวน	เหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์ เลขานุการกลุ่มแม่บ้าน
24. นายคนึง บัวแก้ว	60	ทำสวน	-
25. แม่บำรุง นวลแสง	55	ทำสวน ค้าผลไม้ใบตอง	-
26. นายไพลิน รวดเร็ว	41	ทำสวน	-
27. นางประมวล กรองทอง	72	ทำสวน	-
28. นางเจริญ สิริศรี	45	ข้าราชการ	สมาชิกใหม่กองทุน
29. นายโกมินทร์ สินธร	42	ทำสวน	สมาชิกกองทุนไม่กู้
30. แม่จำปา สกุลนาวา	67	ทำสวน ค้าทางเรือ	-
31. นายสมชาย พลังยิ่ง	41	ทำสวน ค้าผลไม้	กรรมการกองทุน
32. นายถนัด อินโสธร	53	ทำสวน เร่ขายขนม	-
33. นางละออ พานเลขา	46	ทำสวน	-
34. นางแป้ง แจ่มสกุล	61	ทำสวน รับจ้าง	-
35. นายนิยม ศรีเสี่ยร	52	ทำสวน	-
36. นางมะลิ ชูใจ	68	ทำสวน ค้าผลไม้	-
37. นายสุจินต์ อยู่สวน	34	ค้าผลไม้	-
38. นางบุญมาก ดารา	37	รับจ้าง	-
39. นางแย้ม เกิดดี	40	ทำสวน, เลี้ยงแพะ	-
40. นางอรปรียา ศกุนา	41	ข้าราชการ	ที่ปรึกษากลุ่มแม่บ้าน, สำนักงานเกษตรอำเภอสวรรคโลก
41. นายประทีป ธรรมเนียม	57	ครู	ปราชญ์ชาวบ้าน
42. แม่ประถม บุญแต่ง	70	ทำสวน, แลกข้าว	-
43. นายเสนอ น้อยชัย	78	ทำสวน, แลกข้าว	-
44. นางประไพศรี สะสม	52	ครู	-

บริบทชุมชน

ด้านภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มในลุ่มน้ำยม มีแม่น้ำยมไหลผ่าน บ้านเรือนตั้งอยู่ริมน้ำ เป็นเรือนไม้ชาวสวนมีใต้ถุนโปร่ง ดินเป็นดินร่วนปนทราย ทุกปีจะได้รับอินทรีย์วัตถุที่พัดพามากับกระแสน้ำท่วมท้นแล้วตกตะกอนกลายเป็นปุ๋ย อุณหภูมิเฉลี่ย 27.3 องศาเซลเซียส สถิติน้ำฝน อำเภอสวรรคโลก ปี 2541-2544 เฉลี่ยทั้งปีได้แก่ 42.96, 120.63, 103.17และ 117.58 มิลลิเมตร เฉพาะ เดือนตุลาคม 2545 ฝนตกหนักสุดในรอบ 5 ปี คือ 394.00 มิลลิเมตร (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย.2545) และปีนี้เกิดอุทกภัย หมู่บ้านอยู่นอกระบบชลประทาน จากฐานข้อมูล อบต. คลองกระทง พ.ศ.2544 มีประชากร 5274 คน จำนวนครัวเรือน 1336 ครัวเรือน มีอัตราความหนาแน่นเฉลี่ย 197.728 คน/ตารางกิโลเมตร ตำบลมีพื้นที่ทั้งหมด 26.673 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในงานเกษตรกรรม เป็นสวนประมาณ 7475 ไร่ นา 1005 ไร่

ด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำสวนโบราณเป็นอาชีพหลัก ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนาดเล็ก ช่างไม้ช่างเหล็ก และและรับจ้าง รายได้เฉลี่ยของประชากรในหมู่บ้านต่อครัวเรือน 15000 – 20000 บาทต่อปี (ข้อมูล กทบ.2.บ้านคลองกระทง.2544) ทั้งนี้รายได้จากพืชผลสวนโบราณจะต่อเนื่องไปตลอดปีตามชนิดผลไม้ ชาวนาทำนาสูงสุดปีละ 3 ครั้ง แต่ชาวสวนทำสวนตลอดปี วิถีการผลิตต่างกันบ้างแต่มีชะตากรรมเดียวกันในเรื่องราคาพืชผลตกต่ำ และภัยธรรมชาติ และไม่เคยสร้าง “ตลาด” ได้ด้วยตัวเอง มาตลอดประวัติศาสตร์ แนวทางหลักการตลาดอธิบายว่าราคาจะถูกกำหนดโดยดีมานด์และซัพพาย จึงเป็นอภิมหาเรื่องเล่าสำหรับชาวสวนไทยเลืองเช่นกัน

ด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นสังคมชาวไทยเลืองมีประวัติศาสตร์มาแต่สมัยกรุงสุโขทัย รับนับถือศาสนาพุทธ และอิทธิพลจาก วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตัวบทสำคัญ คือ ไตรภูมิพระร่วง รับรู้ในความงามของศิลปกรรมสุโขทัย อาทิ พระพุทธรูปที่งามเป็นเอกที่หลายคนปัจจุบันอาจนึกไม่ถึงว่าเป็นผลงานของกรุงสุโขทัย คือ พระพุทธชินราช ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดสุทัศนเทพวราราม พระศรีศาสดา และพระพุทธชินสีห์ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ คนชั้นหลังพูดถึงยอดฝีมือการสร้างเครื่องประดับเพื่อส่งออกของไทยคงจะเห็นลูกไม้ฝีมือของบรรพบุรุษความเก่งเหล่านี้ของคนไทยหายไปไหนอำนาจใดทำให้ชุดความรู้เหล่านั้นถูกกดทับ ถ้าขุดโบราณคดีเทคโนโลยีของความรู้และช่างฝีมือดั้งเดิมของเราได้ก็อาจช่วยชาติได้ในยามนี้ การที่คนคลองกระทงมีทุนทางสังคมและฝังลึกอยู่ในโครงสร้างจึงสะท้อนออกมาทางกิจกรรม การกระทำของคน ได้เรียนรู้สังคม ทำให้สังคม วัฒนธรรมในสุโขทัย มี

ความหลากหลาย มีการสร้างสรรค์ แตกแถวกอ และวาดลวดลาย อาทิ ประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ เริ่ม จัดครั้งแรกในปี 2536 ประเพณีการสลากภัตมะม่วง ข้าวหลาม เป็นต้น มีวัดคลองกระทง และโรงเรียนวัดคลองกระทงสอนระดับประถมศึกษา รวมทั้งมีกลุ่มแม่บ้านการเกษตรแปรรูปผลไม้ ชาวบ้านเห็นว่าชุมชนนี้มีความเข้มแข็ง และมีทุนชุมชนมาก

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ลงรากปักฐานของไทยเลือง

จังหวัดสุโขทัย มีอำเภอสวรรคโลกเป็นอำเภอใหญ่ เป็นเมืองเก่าแก่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เดิมชื่ออำเภอวังไม้ขอน และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองสวรรคโลก เมื่อ ปี พ.ศ.2476 มีฐานะการปกครองเป็นจังหวัดสวรรคโลก ต่อมาเมื่อ 17 เมษายน พ.ศ.2486 ได้ถูกยุบเลิกจังหวัดสวรรคโลกเป็นอำเภอ ตำบลคลองกระทงเป็นตำบลเก่าแก่ตั้งมาพร้อมกับอำเภอสวรรคโลกยังเป็นจังหวัดอยู่ บ้านคลองกระทงเชื่อกันว่าเกิดขึ้นมากกว่า 150 ปี สอดคล้องกับอายุของวัดคลองกระทง ซึ่งคาดว่าสร้างเป็นวัดมานับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2400 มีนามตามชื่อบ้าน เคยเป็นวัดที่รุ่งเรืองและทรุดโทรมมาแล้ว ประมาณ พ.ศ.2482 ได้มีการบูรณะพัฒนาก่อสร้างภายหลังให้ดีขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา นับตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2421 (กรมการศาสนา. 2531 : 500) ตัวบทเรื่องเล่าขานความเป็นมาของคำว่า “คลองกระทง” จากการบอกเล่าของมหาประกฤษฎิ์ ฉัตรพร กำนันช่วย พรแย้ม อายุ 81 ปี อดีตกำนัน คนที่ 10 ของตำบลคลองกระทง และเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง พระครูสถิต คุณธรรม ซึ่งในสมัยก่อน “คลองกระทง” นั้นเป็นชื่อของลำคลองคนขุดที่สำคัญคือตาจง ล่องเรือมาตั้งภูมิลำเนา ลงรากปักฐานอยู่ที่นี้ ด้วยอาชีพทำนา ตาจงได้ขุดคลองเพื่อชักน้ำจากแม่น้ำยมให้ไหลเข้านา และพ่อของตาจงเป็นแพทย์แบบโบราณ บำบัดรักษาคนป่วยไข้ด้วยสมุนไพร คนชอบมาขอยาต่างๆ รวมทั้งยากวาดเด็ก หรือไปปรึกษายารักษาโรคแบบโบราณ คลองตรงนี้จึงเรียกคลองตาจง หรืออาจมีสัตว์ที่เรียกว่ากระทง มากินน้ำคลองนี้ และเมื่อใช้การปกครองระบบกำนัน กำนันของตำบลนี้จึงเป็นขุนตาจง คนรุ่นต่อมาจึงเรียกบ้านคลองขุนตาจง ต่อมาเพี้ยนเป็น “บ้านคลองกระทง” มาจนถึงปัจจุบัน และมีผู้ปกครองที่มีฐานะเป็นขุน คนแรกชื่อ “ขุนกระทงวิจารณ์”

บ้านคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ที่ 2 ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2521 ได้มีนายจรัส สุขวงศ์ ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ปัจจุบันนายสพล เข้มแข็ง เป็นผู้ใหญ่บ้านคนถัดมา เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2532 และได้รับคัดเลือกให้เป็นกำนัน ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2542 การปกครองจึงเป็นปึกแผ่น ประกอบด้วยบ้านคลองกระทงมีศูนย์รวมจิตใจชาวบ้าน มีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย 3 องค์ เป็น พระพุทธรูปปรางมารวิชัย เรียก หลวงพ่อสัมฤทธิ์ หลวงพ่อเพชร หลวงพ่อผึ้ง เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองของตำบลคลองกระทงปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดคลองกระทง ชาวคลองกระทงมีวิถีการผลิตเป็นหัวใจสำคัญคือการทำสวนโบราณ อันมี

ลักษณะเป็นสวนผสมผสาน โดยเฉพาะไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักรอบบ้าน ผลไม้และของสวนหลากหลายทยอยกันออกทั้งปีมิได้ขาด วิถีชีวิตชาวสวนได้มีการสร้าง การถ่ายทอด และพอกพูนหมุนเวียนการใช้ความรู้มาอย่างยาวนาน ความรู้ ความคิด บางอย่างดำรงอยู่ บางอย่างเลือนรางลง ยุคสมัยของบ้านคลองกระทง ได้ผ่านการปะทะกับเศรษฐกิจการพัฒนาของรัฐมาตลอด ชาวบ้านมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจตลอดมา จนมาเข้าใจได้ว่าชุมชนพยายาม "มีการพัฒนาเศรษฐกิจ" ซึ่งก่อนหน้านี้ยุคสมัยของคนคลองกระทง มิอาจรับรู้การพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะการลงรากปักฐานในครั้งแรกเพื่อให้มีที่ทำอยู่ทำกินก่อน เห็นได้จากการตั้งบ้านเรือนใกล้ชิดติดกันยาวขนานไปตามลำน้ำยม เพราะน้ำถือปัจจัยยังชีพ และเส้นทางคมนาคมโบราณ รวมทั้งการค้าทางน้ำ การล่องซุงไม้ แต่ละยุคคนรับรู้แตกต่างกัน โบราณคดีของความรู้เป็นสิ่งชี้ให้เห็นความหลากหลายของความรู้แห่งยุคสมัยของบ้านคลองกระทงหลัก ๆ อย่างน้อย 3 ยุค คือ ยุคแก่ การลงรากปักฐานบ้านคลองกระทง ทำไร่ทำสวนแบบดั้งเดิม ราว พ.ศ.2400 ถึงปีที่มีความรุ่งเรืองของการค้าทางน้ำ ราว พ.ศ.2490 ยุคสอง การพัฒนาเศรษฐกิจนับที่การเกิดโรคระบาดกล้วย ตายยกสวน เพราะการเข้ามาของการสร้างผนังกั้น สร้างถนนริมแม่น้ำยม รวมทั้งสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ ประปา ไฟฟ้า เป็นยุคที่คนสะดวกสบายมากขึ้น ฐานการผลิตแบบสวนโบราณเริ่มมีการผสมผสานเทคนิควิทยาการใหม่ทางการเกษตร เข้าสู่การผลิตมากขึ้น ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เข้าสู่บ้านคลองกระทงมากขึ้น คนซึ่งทำสวนทั้งไว้กินและไว้ขาย และมีแนวโน้มการผลิตเพื่อตลาดมากขึ้น ยุคสาม เป็นยุคการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ราว พ.ศ.2544 เป็นยุคที่ลัทธิทุนนิยมบริโภคนิยม โถมเข้าสู่หมู่บ้านมาก และนำความเปลี่ยนมาสู่หมู่บ้าน

ชาวบ้านคลองกระทง ในความรับรู้ของมหาประกฤษฎ์ ฉัตรพร ที่มีต่อบรรพบุรุษ มีความรับรู้ ชาวคลองกระทงอาจมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่บ้านนี้นานมาแล้ว อาจตั้งแต่สมัยสุโขทัย เชื้อสายของคนบ้านคลองกระทง เนื่องจากเป็นตะเข็บรายล้อมด้วยคนไทยหลายกลุ่มมาแต่ดั้งเดิม ด้านเหนือเป็นไทยล้านนา แถวหาดเสี้ยวเป็นชาวไทยพวน "ย้อนไปดูในประวัติศาสตร์จริงๆ ในศิลาจารึกที่ 45 ของคนไทย ที่ชาวไทยเลือง เมืองน่านเรียกไทยกาว ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์ ปู่พระยาบาน พ่อเลอไทย เหล่านี้ผู้ดีผีชาวเลือง"

จากสิงห์บุรี อ่างทอง มีหลายครอบครัว อาทิ พวกอาเสวียน คนชัยนาท อยุธยา มีบ้างเพราะที่ทำกินหายาก คับแคบ มีมาน้อย จึงอพยพมาอยู่ "ชาวเลือง เป็นไทยกลุ่มหนึ่งที่มีความสามารถพัฒนาตนองให้ยอมรับนับถือในหมู่พวกเรา แต่เราต้องนึกว่าสุโขทัย คือ "ชาวเลือง" คนคลองกระทงจึงเป็นคนไทยแท้ ๆ ในระยะเริ่มต้น ส่วนระยะถัด ๆ มาอาจมีคนไทยจากทางใต้อพยพเข้ามาอยู่บ้านนี้อีก ซึ่งเป็นคนไทยเช่นกัน

ภาษาที่ชาวคลองกระทงใช้ จึงเป็นภาษาไทย รวมทั้งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก ที่มีภาษาพูดต่างออกไป ทั้งไทยพวน ไทยล้านนา และพ่อค้าชาวจีน ส่วนวิถีชีวิตเป็นวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ และการค้าทางน้ำ การเมือง การปกครอง บ้านคลองกระทง ได้รับผลจากการเคยเป็นศูนย์กลางการปกครอง เคยสว่างและดับลงทางอำนาจ จากประวัติศาสตร์ กรุงสุโขทัย อันรุ่งเรืองดับลงมาเป็นเมืองรอง และช่วงที่เกิดบ้านคลองกระทงแล้ว จังหวัดสวรรคโลก ได้ดับลงมาเป็นอำเภอ สวรรคโลก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองยังอยู่ในความทรงจำของชาวคลองกระทงเสมอมา บรรพบุรุษชาวคลองกระทงมีบทเรียนในเรื่องการเปลี่ยนแปลงอำนาจมาอย่างดี เวลาเลือกกำนันคนจึงเลือกจากคนที่เหมาะสม กำนันช่วย พรแย้ม เล่าถึงความขยันในช่วงคนทำอยู่ทำกินว่า

> “ลุงโปร่งนี่เขาได้แหวนขยันงานจาก จอมพล ป. มั้ง ตอนนั้น นายโปร่ง เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 4 ตำบลคลองกระทง เป็นอาเขยผมอีกที ผมอยู่ด้วยกันครับ บ้านของขุนกระทงจำเริญ ผมเป็นหลานของขุนกระทง จำเริญครับ นายโปร่งที่ได้แหวน ขยันงานเลย ขยันทุกอย่าง มีมะนาวมากที่สุดก่อนเขา มีกล้วยตานีมากที่สุด ทำนาก็ทำเอาหลายอย่างคนนี้ จึงได้แหวนขยันงาน สมัยนั้น เขามีแหวนขยันงาน ได้แหวนขยันงานเลย นายโปร่งกับนายผิวเนี่ย”

ความทรงจำที่ดีที่คนทำอยู่ ทำกินได้แหวนขยันงานจากผู้ปกครอง เป็นที่ภาคภูมิใจเลื่องลือมาถึงปัจจุบัน ลูกหลานถือเป็นทุนชุมชน คนขยันทำอยู่ทำกิน มีความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนจึงมักก้าวเข้าสู่วงจรอำนาจเป็นนักปกครองหมู่บ้าน ตำบลต่อๆ มา กำนันคลองกระทง คือ ขุนกระทง จำเริญ (นายจัน โต๊ะมาก) นายคล้อย ศรเสี่ยร นายพร้อม ศรเสี่ยร ขุนกระทงวิจารณ์ ขุนเลิศล้ำ นายประมูล อินทรา นายอาจ อยู่เปรม นายโปร่ง ขยันกิจ นายบุญพร้อม ทานใหญ่ นายช่วย พรแย้ม นายหล่อ ถนัดการค้าและคนปัจจุบัน กำนันสพล เข้มแข็ง ชื่อกำนันตำบลนี้ ชาวสวนทุกคนพูดได้เต็มที่จำเป็นคนขยัน มีความรู้ทำอยู่ทำกินเป็นแบบอย่างได้

ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ

ก่อนที่ชุมชนจะพัฒนาหรือได้รับผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทุนทางกายภาพ ที่เป็นสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ ตลอดลมฝนล้วนเป็นทุนชุมชน ที่คลองกระทง มีอยู่เดิมคู่กับหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านด้วยเงื่อนไขธรรมชาติเหล่านี้ แม่น้ำยมต้นน้ำเกิดจากดอยขุนยวม ในเขตอำเภอปง จังหวัดพะเยา ภูเขานี้อยู่ใน

ทิวเขาผีปันน้ำ ด้านทิศใต้ แม่น้ำไหลลงมาทางทิศใต้ ผ่านจังหวัดแพร่ ผ่านอำเภอวังชิ้น แล้วเข้าเขตจังหวัดสุโขทัย ผ่านอำเภอศรีสัชนาลัย ผ่านอำเภอสวรรคโลก ผ่านบ้านคลองกระทงเข้าสู่อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภอกงไกรลาศ พิจิตร นครสวรรค์ ผ่านอำเภอชุมแสง แล้วไหลลงรวมกับแม่น้ำน่านทางฝั่งขวาที่หน้าวัดพระธาตุบ้านเกยชัย อำเภอชุมแสง ความยาวร่วม 550 กิโลเมตร และเมื่อเดินทางโดยทางบกจะมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำขนานไปตลอดตั้งแต่สุโขทัยถึงแพร่ ในอดีตชาวคลองกระทงจะพึ่งพาและเรียนรู้การทำมาหากินทางน้ำเป็นหลัก เรียนรู้การถ่อแพ ใช้เรือไพม้าขนส่งสินค้าล่องไปขายทางหัวเมืองทิศใต้จรดพระนคร

ในสมัยโบราณ คนคลองกระทง จะใช้การเดินทางบก ด้วยเท้าและล้อเกวียน มีการใช้แรงงานสัตว์จำพวก ม้า วัว ควาย ในการคมนาคม แต่ด้วยความรกชัดพงป่า เช่น ทางโบราณที่จะไป สวรรคโลก ในฤดูฝน เดินลำบาก เกวียนไปยาก เวลาคนหาบสินค้าพืชผลไปขาย สวรรคโลก ต้องตื่นหาบออกไปตั้งแต่ดึกดี 2 เป็นต้นไป ถ้าฝนตกทางจะลื่น เพราะเป็นทางเดินของคนกับเกวียน มิใช่ถนนเช่นความหมายปัจจุบัน คนคลองกระทงมีทุนชุมชนที่เป็นแม่น้ำจึงช่วยให้ไม่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกในฤดูฝน ดังเช่นหมู่บ้านในแถบภูเขาภาคเหนือที่ฤดูฝน แม้แต่เกวียนก็เดินทางไม่ได้ เพราะวัวควายที่เทียมเกวียนติดหล่มลึก คนจะสงสารสัตว์ไม่ทรมานใช้งานเดินทางในช่วงดังกล่าว

เรือนชาวสวนโบราณ ตามที่สังเกตพบการตั้งเรือนขนาดยาวไปตามลำน้ำยม เรือนมีลักษณะใต้ถุนสูง เป็นเรือนที่มีเสาเป็นไม้เนื้อแข็งสำหรับบ้านคนมีฐานะ ใต้ถุนโปร่ง ไว้วางเครื่องมือการเกษตร การประมง เพราะความเป็นชาวสวนหลายบ้านไม่มีคอกวัว ควาย อยู่ใต้ถุนเรือนเหมือนทางภาคอื่น ๆ สร้างเรือนชิดตลิ่ง แม่น้ำยม หันหน้าตัวเรือนลงแม่น้ำยม ตัวสวนโบราณ จึงอยู่ด้านหลังเรือน และด้านข้างเรือนจะมีบ้านญาติ หรือชาวบ้านสร้างถัดๆ ไป สะท้อนเงื่อนไขความสัมพันธ์ของคนที่รักเป็นพวกพ้องเดียวกันใช้น้ำยมด้วยกัน และเมื่อมีการสร้างเรือนใหม่ จะแบ่งที่ดินให้มีด้านกว้างติดแม่น้ำยม จะได้ลงแม่น้ำสะดวก พอแบ่งไปมาก ๆ หน้ากว้างของที่ดินจะสั้นลงเรื่อย ๆ แต่ด้านยาวเท่าเดิม หลายบ้านจึงออกไปซื้อที่นาที่สวนทางกรงทอง หรือไปจับจองที่เพิ่มในเขตห่างไกล แม่น้ำยมออกไป

แม้ว่าจะมีน้ำอุปโภคบริโภคในแม่น้ำยม สำหรับในอดีต มิได้หมายความว่าจะมีน้ำไหลตลอดปี บางปีแล้งมากในสมัยก่อนคนจะลงไปทำ “น้ำบ่อทราย” ในบริเวณหาดทรายในแม่น้ำยม ภูมิปัญญาการสร้างน้ำซึมบ่อทรายในอดีตได้ถูกถ่ายทอด เรียนรู้ต่อ ๆ กันมา แม่แป้ง แจ่มสกุล อายุ 61 ปี ย้อนไปตอนอายุ 14 ปี อยู่ราว พ.ศ.2490 ได้ลงไปสร้างน้ำบ่อทราย

"ปู่ ย่า ตา ยาย เขาสอน. แต่ก่อนก็กินน้ำบ่อทราย ขุดบ่อน้ำก็ออกมา น้ำซึมบ่อทรายนะ แล้วก็หาบขึ้นมาไว้ในตุ่มบนบ้านไว้กิน"

วิธีทำเริ่มจากลงไปที่หาดทรายในแม่น้ำยม แล้วขุดทรายทำปี๊ปน้ำมันก๊าด เจาะก้นเก็บความคมของสังกะสีที่ขอบปี๊ป จากนั้นฝังปี๊ปลงในหลุมทราย มีกรวดหิน และถ่านวางก้นหลุมเป็นการแสวงหาทรัพยากรน้ำใต้ดินลุ่มน้ำยมขึ้นมาใช้หุงข้าว อาบชำระร่างกายในฤดูแล้ง คุณภาพน้ำบ่อทรายมีคุณภาพดีมาก สามารถกรอกใส่ขวดใสไม่มีสี ไม่มีกลิ่น เพราะใช้หินเท่าหัวแม่มือวางที่ก้นหลุมชั้นล่าง ตามด้วยถ่าน ซึ่งช่วยดูดซับกลิ่นโคลน น้ำซึมบ่อทรายคนใช้ร่วมกันได้ขอกันได้ และถ้าบ้านไหนรู้ว่ามีลูกมากใช้น้ำมาก อาจทำ 2-3 บ่อ ไม่มีการแย่งที่กันทำบ่อน้ำ เพราะหาดทรายยาวไปตลอดลำน้ำ

ภูมิปัญญาการตีอวนจับปลา คนที่เก่งมาก คือ พ่ออั๋น ยุพา คุณพ่อของแม่แป้ง จะออกตีอวนในฤดูน้ำหลากได้ปลาตะเพียน ปลาเทโพ ปลากด ปลาสวาย ปลาชะโอน และปลาแดง ตื่นแต่ดึก ตีอวนตั้งแต่ตอนกลางคืนจนรุ่งจนแจ้ง สว่าง ได้ปลาเป็นถัง ปลาในแม่น้ำยมชุมมาก ขนาดพ่ออั๋นหาปลาเป็นอาชีพ และขายให้แก่ยายไม้ มารับซื้อปลาถึงริมท่าน้ำ แล้วไปขายตลาดสวรรคโลก เมื่อขายได้เงิน จะสามารถนำไปซื้อผ้าทอบ้านไร่ ถุงละ 12 บาท ที่ร้านยาหยี ร้านยายแก่ม ให้แก่ ลูกสาว

หาดทรายในฤดูแล้งของแม่น้ำยม ได้สร้างภูมิปัญญาในการนำทรายขึ้นมาสำหรับสร้างลานตากใบตองอ่อนกล้วยตานี เพื่อนำไปขายให้พ่อค้าม้วนยาสูบ คุณโกมินทร์ สินธร อายุ 42 ปี สมัยเป็นเด็ก เล่าว่า

> "ขนทรายจากแม่น้ำยมมากองไว้ในสวน...ทำแปลงเป็นสี่เหลี่ยม ตากได้ 200 ยอด...ก็มาจาก มากวาดทรายให้เสมอ แล้วเอาใบตองมาวาง เอามาวางแล้วก็เอาทรายซัด ๆ บนใบตอง พอประมาณไม่ให้มันหนาเกิน บางเกิน ก็ตากแดด ถ้าแดดดีก็ได้ไว แดดดีก็ 2 แดด"

การตากใบตองอ่อนกล้วยตานีเช่นนี้ เป็นเทคโนโลยีการตากอบ ด้วยพลังงานแสงอาทิตย์ โดยมีเตาอบเป็นลานทรายแม่น้ำ ขายสมัยก่อนกิโลกรัมละ 3-4 บาท แม่มะเนียขายให้ตาเม้ง ใบมวนยาเต็กหลี ยาสูบของชาวสวรรคโลก สมัยคุณโกมินทร์ขายได้กิโลกรัมละ 8-9 บาท โดยสมัยคุณโกมินทร์ ขายให้บ้านพี่สมนึก อยู่ใกล้ ๆ บ้านแม่ประมวล กรงทอง

ในลุ่มน้ำยม ทุนชุมชนจึงเกิดจากตัวสิ่งแวดล้อมกายภาพ พวกธรรมชาติของชุมชน และเกิดการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ แม้การล่องแพไม้ การล่องเรือขายสินค้า ขากลับถ้าเป็นคนรับจ้างถ่อแพไม้ กลับทางรถไฟ จะนำเอาเมล็ดมะปรางหวานพันธุ์ดีจากบ้านเจ้านายมา

ปลูกที่สุโขทัย ได้แก่ สวนลุงชิต อยู่ปากแคว และอาจารย์สมควร ก็ไปขอพันธุ์มะปรางหวานมาปลูกที่บ้านคลองกระทงในสมัยหลัง ๆ อันเป็นยุคพัฒนา

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนสวนโบราณ ย้อนไป 40-50 ปี คนสัมพันธ์กันด้วยวิถีชีวิต ผ่านพื้นที่ของ “สวนโบราณ” ความเป็นตัวตน เป็นผู้กระทำ (subjectivation) ในวิถีชีวิตชาวสวน จึงเกิดแต่ธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมกายภาพ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติของลุ่มน้ำยมก่อรูปในตัวความสัมพันธ์ ผ่านพ่อ แม่ ลงสู่ลูกหลานชาวคลองกระทง การที่ชาวสวนโบราณเป็นองค์ประธานในการทำมาหากิน หมายความว่า วาทกรรมชาวสวนก่อรูปมาแต่ภายในสวนโบราณ กฎเกณฑ์จึงเป็นกฎเกณฑ์ภายในอันเป็นธรรมชาติ กายภาพของสวน น้ำ ทราย พันธุ์พืช พันธุ์ปลา จึงตีความหมายว่าเป็นความมั่งคั่งของชาวไทยเลือง

ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

ชุมชนบ้านคลองกระทง ด้านบริบททางวัฒนธรรม ถือว่าเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมาแต่ภายใน วัฒนธรรมแฝงอยู่ในธรรมชาติ เทคโนโลยีพื้นบ้าน วิถีชีวิต กระบวนการเรียนรู้ การทำสวนโบราณ เริ่มจากการทำไร่ถั่ว ประมาณ 40-50 ปีก่อน บริเวณป่าริมน้ำยมผืนใหญ่ผืนนี้ ได้ถูกจับจองและแผ้วถางจนมาเป็นไร่ เริ่มจากเครื่องมือการเกษตรแบบง่าย จอบ เสียม ขุด ถางถาก ผลักพื้นดินเป็นไร่ในราวชั่ว 1 อายุคน บริเวณป่าใกล้ๆ บ้านกำนันช่วย พรแย้ม เมื่อก่อนเป็นป่าทึบมาก กำนันสวยไปบุกเบิกจับจอง ทำไร่ในยุคนั้น บิดา มารดา ของกำนันสพล เข้มแข็ง ได้เคยทำไร่

> “ตอนเล็กยังจำความได้ หลังบ้านยังเป็นป่ามาก ๆ ทำไร่เป็นไร่ถั่วเหลือง ถั่วลิสง พออายุ 15-16 พ่อแม่ ผมก็ลงสวนครับ ตอนแรกก็เป็นสวนกล้วยน้ำว้าก่อนเลยครับ จากสวนกล้วยน้ำว้าก็ประมาณอายุ 18 ปี เริ่มลงสวนส้ม พอประมาณ 1-2 ปี ก็มาลงสวนละมุดกันเลย”

กระบวนการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ของชาวคลองกระทงอยู่ตรงพื้นที่สวน ถ้ามองในมิติการอนุรักษ์ป่าแบบสมัยใหม่จะเป็นสิ่งที่คนคิดไม่ถึง คนคลองกระทงแม้จะเปิดป่ามาเป็นไร่ แต่ก็เรียนรู้สร้างสวนโบราณขึ้นมา ระบบนิเวศน์ของลุ่มน้ำยมจึงมิได้ปราศจากป่าที่จะมีรากจากต้นไม้ชอนไชรักษาสมดุลย์ของป่ากับน้ำ ชาวบ้านคิดได้อย่างไร จากการเรียนรู้ของกำนันสพล เข้มแข็ง ชี้ให้เห็นว่า

> “พืชไร่จะสูญไป เหมือนคล้ายว่ามีส่วนหนึ่ง มาจากราคามักผล ค่าแรงก็แพงขึ้น สิ่งของทุกอย่างไม่สมดุล พืชไร่ก็หมดไปโดยปริยาย มันไม่สมดุลเหมือนคล้ายว่าคนชาวบ้านเห็นว่าลงสวนเหมือนลงทุนครั้งเดียว พอถึงปีก็ได้มักผลเพิ่มทวีขึ้น”

ชาวบ้านคลองกระทงใช้การเรียนรู้จากวิถีชีวิตรุ่นแรกๆ ทำไร่ เหนื่อยทุกปี มักผลที่ได้น้อย จึงมาลองทำสวนปลูกต้นไม้ครั้งเดียว แต่ได้ผลหลายระยะเวลา ความรู้สวนได้จากญาติพี่น้อง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน ระบบของสวนน่าจะเป็นสวนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 100 ปี ต้นไม้เก่าของสวนได้แก่ มะปราง ขนุน เมื่อคนมาทำบุญที่วัดสมัยก่อน จะไม่ค่อยพูดกันเรื่องการทำสวนเพราะวิถีชีวิตคล้าย ๆ กัน รวมทั้งได้ทำบุญ ทำกิจกรรมประเพณีด้วยกัน ทำให้เกิดความเป็นชุมชนมีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งในรอบปี มีดังนี้

เดือนสาม ทำบุญวันมาฆบูชา ตามประเพณีพุทธศาสนา ทำบุญตักบาตร ตอนเย็นเวียนเทียนที่วัดคลองกระทง

เดือนห้า ประเพณีสงกรานต์ เล่นสาดน้ำสงกรานต์ ขอพรผู้เฒ่าผู้แก่

เดือนหก เป็นหน้าของฤดูกาลผลไม้มาก ชาวบ้านได้ร่วมกับวัดจัดงานสลากภัตมะม่วง พระสงฆ์จะรับสำรับ โดยการบอกเป็นฎีกาไป แล้วญาติโยมก็ให้รับเป็นเจ้าภาพสำรับถวายพระ ถ้าปีไหนญาติโยมแจ้งมามาก คนที่ทำสำรับถวายพระก็จะไปนิมนต์พระต่างวัดมาด้วย

เดือนหกกลางเดือน วันวิสาขบูชา

เดือนแปด วันอาสาฬหบูชา และเข้าพรรษา

เดือนสิบ บุญสารทไทย เทศน์มหาชาติชาดก

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา และพิธีกรรมขวัญสวน

เดือนสิบสอง ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ

เดือนอ้าย เป็นฤดูไม้ไผ่ออกมาก มีงานบุญสลากภัตข้าวหลาม รูปแบบงาน มีการถวายสำรับ เหมือนงาน สลากภัตมะม่วง การกำหนดวันงานแน่นอน ชาวบ้านจะตกลงกับทางวัดเป็นปี ๆ ไป และช่วง 16 ปี มาแล้ว กำหนดเป็นวันที่ 26 มกราคม เพราะถือเป็นการฉลองที่ได้พระพุทธรูปที่หายไปกลับคืนมาสู่วัดคลองกระทง

สำหรับวัฒนธรรม ด้านความรู้ภูมิปัญญานั้น ได้มีภาคปฏิบัติการผ่านระบบครองครัว ซึ่งพ่อแม่จะถ่ายทอดความรู้ ทางด้านวัฒนธรรมให้แก่ลูก ๆ ในยุคนี้ คนรับความรู้จากคนรุ่น

ก่อน กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมจึงเป็นวัฒนธรรมชาวไร่ ชาวสวน ชาวแพ และเรือ ซึ่งประกอบตัว ตัวผู้รู้ที่เป็นผู้สูงอายุ ถ่ายทอดด้วยการบอก การทำให้ดู การตั้งโจทย์ให้แก้ไข ตัวสาระความรู้ ไม่มีสูตรกำกับตายตัว แต่มีระบบการคำนวณ เปรียบเทียบ ความยาว มีการวัดด้วยไม้วา ขนาดผลไม้จัดเป็น “ผล” กับ “ผลควบ” ผลได้แก่ ผลไม้ เช่น ส้มโอ มีขนาดเท่ากับ สองฝ่ามือของคนโอบได้รอบ แต่ถ้าผลเล็กสองฝ่ามือโอบไม่รอบ จะนับเป็นสองผล จึงเท่ากับ “ผล” ผลส้มโอเล็ก ๆ สองผลรวมกันเรียกว่า “ผลควบ”

ส่วนการผลิตเครื่องมือ คนได้ถ่ายทอดสอนเครื่องมือทำอยู่ทำกิน มีการสานแห กระบุง ตะกร้า เครื่องสีข้าว ไม้สอยใบตอง ไม้สอยละมุด ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ ตัวผู้รู้ต้องมีความชำนาญเฉพาะตัว พอถ่ายทอดจากปู่ทวดลงสู่ลูกหลาน ภูมิปัญญาเหล่านี้จะเป็นมรดกเป็นทุนชุมชน คนได้ทำ “เก็บไว้ใช้” โดยไปโยงกับการเอาแรง ซึ่งเมื่อถูกเรียกเอาแรง คนจะต้องมีอุปกรณ์ของตัวเองไปพร้อม มิฉะนั้นจะไปยืนดูเขาทำงาน ประเพณีแต่งงาน คนถ้าจำเป็นออกไปอยู่ต่างบ้าน ต่างอำเภอ ชาวคลองกระทงมักจะนำพันธุ์พืชสองชนิดไปปลูกไว้ที่บ้านใหม่ ได้แก่ ต้นกล้วยตานี กับต้นมะปราง และถือเป็นอัตลักษณ์ของชาวสวนคลองกระทงด้วย

ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย

ทุนทางสังคม คือระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละและมีคุณธรรม สมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความรักและผูกพันกับชุมชน มีเครือข่ายกับองค์กรทางสังคมนอกชุมชน มีกิจกรรม ช่องทางที่ทำให้คนได้รับประสบการณ์และความรู้สมัยใหม่ ชุมชนบ้านคลองกระทงในยุคแรก ๆ คล้ายชุมชนชนบทไทยทั่วไปไกลปืนเที่ยง เคยถูกรบกวนจากการถูกลักขโมย วัว ควาย กำนันช่วย พรแย้ม เล่าว่าสมัยเป็นกำนัน หลวงพ่อพระพุทธรูปในวัดเคยหายและช่วยตามเอามาได้ เพราะใช้ความรู้ระบบสังคมค่อย ๆ สืบ ใช้การ “พูด” และ “ตระกูล” ใช้ชาวบ้านทำให้ คนในตระกูลโจรอาย จนนำพระพุทธรูปมาคืนได้ ส่วนการแก่งแย่ง ช่วงชิง ตัวกำนันช่วย พรแย้ม ที่ได้จับจองที่ดินตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เล่าประสบการณ์การถูกโกงที่ดินจากเพื่อนว่า

> “เพื่อนเขาอุตส่าห์พามันมาจับ เราก็ไปเป็นทหาร ตอนสงครามเนาะ ไม่มีที่ทำกินไปตามช่วยจับ ไม่รู้ว่าตามมาช่วยโกงผม ถ้าฟันลุกล้ำเข้ามาที่ผม 105 วา เหลือ 80 วา เห็นก็เอาน้ำตามาให้เลย คนนั้นนะ”

ด้วยความสงสาร และเห็นใจจึงยกที่นั้นให้เพื่อนไปแบบไม่เต็มใจนัก แต่ผลตามมาได้แก่ความสงบสุขของสังคมในบ้านคลองกระทง และตัวกำนันช่วยได้เหลือที่ดินทำกินมาประมาณ 20 ไร่ การใช้ที่ดินในยุคนั้นมองจากสังคมชาวสวนด้วยกัน คนมองว่าชาวสวนสมัย

ก่อนนี้ปลูกไม่เป็น ปะปนกันไปหมด ไปเป็นล่ำเป็นสัน แต่ก็เรียกว่าชาวสวนมีของกินทุกชนิดแหละ เปะปะไปหมด ไม่เป็นที่เป็นทางว่าอย่างไหนควรปลูกว่าอันไหนปลูกด้านในที่ปลูกรวมกันไปหมด พอจากการมีผลผลิตจากสวนโบราณลักษณะนี้ ทำให้ชาวสวนมีการเรียนรู้ที่อยู่รอดได้ โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด เพราะสวนคือร้านค้าที่จะหาของมากินมายังชีพว่าเป็นจริง ๆ คนจะรวมกลุ่มกันออกไปหาของป่า เหตุที่รวมกลุ่มไปเพราะป่าไม้เมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ มีเสือช้าง เป็นป่าจริงๆ น่ากลัว การผลิตของชาวบ้านในยุคต้น ๆ มิได้ผลิตเพื่อขาย สังคมจึงเป็นสังคมชาวไร่ ชาวสวน ผลิตแล้วไม่ต้องขายเพราะขายไม่ได้ แต่ก่อนเขาไม่ต้องจ้างเขาช่วยกัน ถ้ามีงานก็รีบช่วยกัน อาทิ ช่วยกันเกี่ยวข้าว ตำข้าว การมีข้าวมากินเกิดจากการแลกเปลี่ยนโดยชาวบ้านคลองกระทงนำละมุดไปแลกข้าวกับหมู่บ้านที่ปลูกข้าวอันเป็นที่มาของคำว่า “ทำนาบนยอดไม้”

ในด้านความเอื้อเฟื้อ การมีจิตร่วมกันทำงาน ผูกพันกับชุมชน ได้แก่ การลงแขกทำการถางสวนรับน้ำ การช่วยกันเลื่อยไม้จากต้นขนุน ถือเป็นไม้มงคล เมื่อขนุนอายุมาก จะถูกโค่นลงมาเลื่อยเป็นแผ่นเก็บไว้ทำโต๊ะ เตียง นั่ง นอน ในบ้าน อาทิ บ้าน พ่อฉันทพล คีรี ทำให้ไม่ต้องออกไปซื้อไม้เนื้อแข็งจากโรงเลื่อย ช่วยกันผูกแพ คนที่ไปรับจ้างจะช่วยผูกมัดแพ เวลาผ่านแก่งหลวง หรือเวลาเพิ่มลดขนาดของแพไม้ซุง เวลาล่องออกไปหากมีคนมาขออาศัยจะให้ไปด้วย แต่ควรมาช่วยผูกแพ คนที่ไม่มาช่วยผูกแพ เวลาล่องจะขอโดยสารไปด้วยเขาเรียกว่า “ล้างตีนลง หลังแพ” อันหมายถึง เวลาทำงานไม่ช่วยแต่เวลาได้ผลประโยชน์จะเอาด้วย ทุนทางสังคมในยุคนี้ จึงได้แก่ คนมีความเป็นเครือญาติคนมีจิตใจรวมกลุ่มช่วยกันทำงานทำบุญกุศลร่วมกัน และความเป็นพวกเป็นชุมชนเดียวกัน “บ้านคลองกระทง” มีความหมายลึกซึ้งเสมือนแผ่นดินเกิด แผ่นดินแม่ ภาพความสามัคคีกำนันช่วย เล่าว่า

“ก็เขารู้กันแบบสามัคคี รักใคร่กันทุกตำบลเลย ไม่มีแตกแยกเป็นหมู่ กู อะไรพวกนี้ครับ สมัยก่อนผมมาอยู่ใหม่ ทางเกวียนเนี้ย ผมเกณฑ์คนมาพัฒนาทั้งนั้น เขาช่วยเหลืออย่างดี...พัฒนากันดีมาก ศาลาหลังใหญ่วัดคลองกระทงนี้ ทำ 60 วันนี่เสร็จเลย การพัฒนาดีมากครับ ช่วยกัน ทำนะ”

แม้ในยามทุกข์เจ็บป่วย คนได้มีการพึ่งพากัน มีหมอกลางบ้าน มีการไปเยี่ยมดูอาการกัน ข่าวการเจ็บป่วยมักบอกปากต่อปาก คนมีเรื่องราวเจ็บป่วยใช้การบอกกัน “การบอก” นับเป็นช่องทางสื่อสารที่มีความสำคัญมาก คนมี การบอกสอน การบอกบุญ การบอกเจ้าที่เจ้าทาง คำบอกกล่าวของคนเป็นที่เชื่อถือกัน ทำให้ความสำคัญอยู่ที่ “การบอก” มากกว่า การเรียนเขียนอักษร การเขียนตนจึงมองว่าเป็นเรื่องยังไม่สำคัญ ยายใบ คีรี อายุ 81 ปี เห็นว่า “ตา เขาก็เรียนให้เขียนได้ อ่านออกเท่านั้นเองแหละ ความรู้ก็ไม่มีอะไร ก็เขียนได้อ่านออก เท่านั้นเอง” สัจจะ คือชุดของความจริงในยุคนี้ เกิดจากภาษาที่บอกต่อๆ กัน และคนเชื่อตามนั้น การบอกระหว่างคน กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงสามารถทำได้ บอกเจ้าที่เจ้าทางพิจารณาในอีกมิติได้แก่การที่คนมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ในลักษณะเป็นมิตร มี

อะไรต้องบอกกล่าวกันก่อน การใช้พันธุ์มะปราง ละมุดต่อๆ กัน ล้วนเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนรวมกันเป็นพวกเดียวกัน ควบคู่ไปกับการทำอยู่ทำกิน ชนชั้นทางสังคมของคนในบ้านคลองกระทง ซึ่งมิได้แตกต่างกัน ไม่มีบ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีแต่บ้านชาวสวน กับบ้านผู้ปกครองระดับหมู่บ้าน ตำบล “กฎ” จึงแทบมีไว้เพื่อประกอบหรือลงโทษ คน แต่ความรู้ในตัวของวิถีชีวิตถือเป็นการเรียนรู้ ที่คนชาวสวนจะเรียนรู้และใช้ชีวิตไปตามความรู้ดั้งเดิม ความรู้จึงเป็นอำนาจให้คนชาวสวนยุคนี้ ทำอยู่ทำกินแต่พอเพียง มิได้มุ่งขายเป็นหลักใหญ่ อีกทั้งการสะสมทุน เกิดในรูปของการสะสมวัฒนธรรม และสังคมที่คนรักสามัคคีกัน ไว้วางใจกัน มีอะไรบอกกล่าวและเชื่อในความจริงชุดของยุคสมัยนี้ เป็นยุคสมัยที่ยังไม่เป็นสังคมทุนนิยม บริโภคนิยม และการพัฒนายังไม่บุกรุกเข้าสู่ชุมชนมากนัก ไฟฟ้ายังไม่ไปดูดต้นไม้ คือ ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านย่อมต้องมีการตัดต้นไม้ที่ขวางทางสายไฟฟ้าออก สภาพสังคมคนจึงยังเป็นชาวบ้านคลองกระทงแบบดั้งเดิม

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความคุ้นชินความทันสมัย

การทำมาหากินแบบยังชีพของชาวคลองกระทงที่มีมายาวนาน ได้ค่อย ๆ หันเหแบบจงใจ ภายใต้การดำเนินนโยบายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศ รัฐหวังจะทำนุบำรุงประชาราษฎรด้วยการสร้างถนน ประปา ไฟฟ้า บำรุงการเกษตร และปราบปรามโจรผู้ร้าย ปฏิบัติการด้านพัฒนาการเศรษฐกิจ ตกไปถึงบ้านคลองกระทง เพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมที่เจริญทันสมัย มีความมั่งคั่ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กลับกลายเป็นทุนนิยมพึ่งพา มีการเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าของทุนโดยดึงดูดทรัพยากรออกจากชุมชนไปได้ ย่อมต้องมีโครงสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเสียก่อน ความรู้สวนโบราณของคนคลองกระทง ที่เคยทำสวนเพื่อการบริโภค เหลือจากบริโภคเก็บไว้เป็นพันธุ์ รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยน หมู่บ้านข้างเคียง นำข้าวสารมาแลกพวกส้ม กล้วย ขนุน อัตราการแลก พอสมน้ำสมเนื้อ และทางชาวสวนให้ไปมากกว่า ฤดูกาลแลกเริ่มเมื่อชาวนาในหมู่บ้านข้างเคียงเลิกจากทำนาแล้วจะเอาข้าวมาแลกผลไม้ชาวสวนไปกิน ชาวนาจากบ้านหนองป่าตอ หนองแสน หนองซับ หนองเรียง ขนข้าว มาทางเกวียน กลุ่มนี้ถ้าแลกพวกขนุนจะแลกไปเป็นกอง ๆ หรือแลกมะพร้าวมาก ๆ การเดินทางเข้ามาบ้านคลองกระทงจึงลำบากตราบจนมีถนนราว พ.ศ.2491 ก่อนหน้าชาวคลองกระทงมักมีประสบการณ์หาบผลไม้จำพวกส้มโอ ส้มจุก ส้มเกลี้ยง ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก เพราะคนเริ่มใช้เงิน ช่วงทหารญี่ปุ่นเดินทางมาถึงพิษณุโลกผ่านสุโขทัย จะผ่านสวรรคโลก ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488) เพื่อผ่านไปจังหวัดตากอ้อมไปพม่า มาชอบรับประทานกล้วยสุกของคลองกระทงมาก ผู้ใหญ่จรัส สุขวงศ์ เล่าว่า

> “ผมเกิดปี 71 ครับ ตอนนั้นผมอายุเกือบ 20 ยังหาบไปส่งแม่ยายนะ ตอนนั้นเริ่มมีรถแล้ว…ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก ทางไปนะจากนี่ระยะทาง 10 กิโลเนี่ย…ออกจากบ้านเรา ก็ในราวตี 2 ตี 3 นั่น แหละไปถึงโน่นก็แจ้งพอดี…ญี่ปุ่นมาอยู่สวรรคโลก…ชอบกินกล้วย…ตอนนั้นขายให้ญี่ปุ่นด้วย บางคนร่ำรวยเป็นเศรษฐีไปเลย เพราะเงินญี่ปุ่นมันถูก”

การพัฒนาด้านสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพ ลงไปในสวนโบราณครั้งแรก ๆ ได้แก่การสร้างถนน อันเป็นการต่อยอดถนนโบราณเลียบน้ำยมมาเป็นถนนดำลาดยาง สาย 101 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือชุมชนคลองกระทงติดต่อโลกภายนอกได้ ทั้งทางบกและทางน้ำ การมีถนนสะดวกทำให้ระบบความรู้จากภายนอกหลั่งไหลเข้าสู่คลองกระทงมากขึ้น ๆ คนเริ่มเห็นความสำคัญของถนน แม้ภายในหมู่บ้านได้มีการปรับปรุงคันกั้นน้ำยมมาเป็นถนนในหมู่บ้าน ราว ๆ พ.ศ.2510 สมัยกำนันบุญธรรม ได้เรียกเกณฑ์แรงงานชาวสวนมาทำทำนบในหมู่บ้านระยะทาง 3-4 กิโลเมตร เพื่อไม่ให้น้ำท่วมบ้าน พอกั้นทำนบเสร็จกลับมีปัญหาเรื่องกล้วยน้ำว้า เพราะตายยกสวน เมื่อน้ำไม่ท่วมหนอนบางชนิดได้บุกเข้าแทะกัดกินต้นกล้วยจนตายพราย จากนั้นแนวทำนบได้กลายมาเป็นแนวถนนในหมู่บ้านของปัจจุบัน

สิ่งที่ชาวสวนคลองกระทงจ่ายไปในการพัฒนาทำนบกั้นน้ำ และถนนในหมู่บ้าน ได้แก่ การสูญเสียกล้วยน้ำว้า ประวัติศาสตร์การยืนต้นตายพรายของต้นกล้วยน้ำว้า อยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวสวนบ้านคลองกระทงตลอดมา ความรู้ว่าด้วยการทำสวนโบราณ จึงมีความระมัดระวังมากขึ้น โดยเฉพาะความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมการพัฒนา ความรู้สวนโบราณของไทยเลือง คือ ความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณของคนบ้านคลองกระทงช่วยชะลอความแรงของกระแสทุนนิยม เพราะสวนโบราณ มีระบบการผลิตเฉพาะตัว มีการพัฒนาความรู้มาเป็นร้อย ๆ ปี ไม่แพ้พัฒนาการทุนนิยม กระบวนการผลิตจึงยังไม่เป็น “กระบวนการผลิต” (Mass Production) แต่จะเป็นไปตามธรรมชาติ ฤดูกาล ยังไม่แข่งผลิต ยังไม่ราดสารเคมีมาก การคมนาคมทางบก ทำให้มีพันธุ์ไม้ประเภท ลองกอง กระท้อน จากปราจีนบุรีเข้ามาปลูกในหมู่บ้าน รวมทั้งมีการขายใบตองกล้วยตานี (สด) ออกไปยังตลาดต่าง ๆ นอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ไม้มีความหลากหลายมากขึ้น และการเก็บผลไม้สามารถหมุนเวียนเก็บบริโภคและขายได้ตลอดปี ดังตาราง

ฤดูกาลเก็บเกี่ยวไม้ผล ไม้ยืนต้นของสวนโบราณคลองกระทง

ไม้ผล	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ละมุด									—	—	—	—
ส้มเกลี้ยง										—	—	
ส้มเขียวหวาน	—	—										
ส้มจุก								—	—	—		
ส้มโอ								—	—			
กล้วยน้ำว้า, ตานี	—	—				—	—	—	—	—	—	—
ขนุนหนัง	—	—	—	—	—							
เงาะ					—	—	—	—	—			
น้อยหน่า						—	—	—	—			
ฝรั่ง	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
มะขาม	—	—										—
มะนาว					—	—	—	—	—			
มะปราง		—	—									
มะพร้าว		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
มะม่วง		—	—	—	—							
เพกา	—						—	—	—	—	—	—
มะกอกน้ำ							—	—	—			
มะยม									—	—	—	—
หว้า						—	—					
มะไฟ				—	—							
ลองกอง								—	—	—		
กระท้อน					—	—						

การพัฒนาทางวัตถุ ได้แก่ถนนหนทาง แม้จะสามารถนำความรู้ พันธุ์ไม้ เทคนิคการผลิต เครื่องจักรกล เข้าสู่ชุมชนได้มาก แต่ความรู้สวนโบราณกลับยืนยงไม่ล้มทันที ชาวคลองกระทงเห็นว่าเกิดจากความมั่นคงของสวนโบราณ ถนนมา ผลไม้ออกสู่ท้องตลาดจากตาราง

จะออกได้ทั้งปี ตรงนี้เองเป็นรหัสความเข้มแข็งของความรู้ชนิดที่เรียกว่าความรู้สวนโบราณ ไม่มีใครต้องการโค่นสวนโบราณทั้งหมดทันที เพราะเพียงแต่ขยันปรับปรุงสวนมักผลจะให้ “เงิน” ได้ตลอดปีเช่นกัน วิธีการปรับปรุงสวนมักเริ่มที่การปรับปรุงพันธุ์ไม้ มหาประกฤษฎิ์ ฉัตรพร ชี้ให้เห็นว่า

> “วิทยาการเกี่ยวกับเรื่องการเกษตรยังไม่เต็มที่นัก เหมือนสมัยนี้นะครับ อาจจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในกรณีที่ตอนกิ่งบางคนไม่สันทัดก็มาสอบถามกับคนนี้ ก็ไม่หวงวิชากัน หรือบางทีก็ตอนให้ดูแล้วก็มีการขยายพันธุ์ มีการแลกกันอะไรกันพวกนี้ครับ เราไม่ยุ่งกับมัน มันไม่เป็นสินค้าในตอนนั้นนะ”

ภายหลังถนนสาย 101 ปรับปรุงดีแล้ว ราว พ.ศ.2515 เป็นต้นมาได้มีรถบรรทุก เริ่มมีการค้าผลไม้เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันตามริมถนนได้มีร้านเพาะพันธุ์ต้นไม้ กิ่งพันธุ์ไม้ขายเป็นจำนวนมาก ซึ่งเส้นทางและโอกาสการค้าได้เกิดขึ้นภายหลังมีถนนเชื่อมไปสุโขทัย กำแพงเพชร นครสวรรค์ ระบบการเรียนรู้ที่จะปรับปรุงสวนโบราณของบ้านคลองกระทงเป็นระบบ “การกลายเป็นสวน” มิใช่การ “ยกสวนใหม่” คือค่อย ๆ ปรับใช้ความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้และเครื่องมือสมัยใหม่ เห็นได้ชัดในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ นับเป็นการพัฒนาระบบการใช้น้ำแบบทันสมัย สวนโบราณยุคดั้งเดิม ใช้น้ำ แม่น้ำยม คลอง บึง โดยวิธีการให้น้ำหลากเข้าสวนในฤดูน้ำหลาก สวนโบราณยุคเริ่มสู่ความทันสมัย มีการใช้ความรู้ เทคนิคของ “คลองลอย” มีเครื่องสูบน้ำ มีกติกาการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำคลองลอย โดยการออกเงินช่วยค่าสูบน้ำ และเฉลี่ยเวลาเปิดน้ำเข้าสวน อาทิ สวนของนางประสิตา ชูทรัพย์ จ่ายค่าเปิดน้ำเข้ากลุ่มคลองลอยชั่วโมงละ 50 บาท วันหนึ่งเปิดประมาณ 10 ชั่วโมง ตก 500 บาทต่อวัน ครั้งหนึ่งจะสูบ 2 วัน เป็นเงิน 1000 บาท อีก 2-3 เดือน ในฤดูแล้ง จะสูบอีกครั้ง ปีหนึ่งใช้จ่ายค่าน้ำคลองลอยประมาณ 2000 บาท

การที่รัฐพยายามขยายการบริการโครงสร้างพื้นฐาน ความมุ่งหวังเพื่อเอื้ออำนวยต่อการเกษตร ความทันสมัย บ้านคลองกระทงมีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของหมู่บ้านไปมาก เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาราว พ.ศ.2517 ชาวสวนเริ่มหาทุนมาต่อไฟฟ้าเข้าเรือน สวนที่เคยมืดสงบในยามกลางคืนเริ่มมีแสงสว่างจากบ้านส่องไปทางบริเวณรอบ ๆ บ้านและสวน ชาวสวนหลายคนขยายเวลาทำกิจกรรมจากกลางวันไปถึงช่วงกลางคืนได้ คนเริ่มซื้อเครื่องสูบน้ำไฟฟ้า ไปทำน้ำหยด น้ำเหวี่ยง เริ่มมีเรือนเพาะชำกล้าไม้ใช้แสงสว่างจากหลอดไฟฟ้าช่วย ช่วงหลังๆ มีโทรทัศน์ ตู้เย็นแทบทุกบ้าน เพราะสะดวกในการเก็บถนอมอาหาร รวมทั้งการคิดสร้างเครื่อง

ล้างละมุด โดยใช้มอเตอร์ไฟฟ้าขับคันให้กระเช้าตาข่ายทรงกลมหมุนอยู่เหนือบ่อคอนกรีตที่เปิดน้ำเข้าออก ล้างยางสีขาวของละมุดออกก่อนนำไปคัดขนาด และบ่มให้สุกเพื่อส่งขาย เมื่อมีไฟฟ้าคนสวนมักใช้ความรู้สร้างและใช้เครื่องจักรกลการเกษตรได้มากขึ้น แต่ดูจะเป็นชุดความรู้ที่มีเป้าหมายมาจากข้างนอกสวน

บริการโครงสร้างพื้นฐานถนน ไฟฟ้า พ.ศ.2515-2517 เป็นจุดเปลี่ยนของชุมชนเข้าสู่ภาวะความทันสมัยนับแต่ครั้งกระนั้นมา เป็นชุดบุกเบิกความทันสมัยเพราะเมื่อมีไฟฟ้า คนซื้อโทรทัศน์ภายในรายการจะมีข่าวสาร และโฆษณายา ปุ๋ย สารเคมีทางการเกษตร ข้อมูลราคา ข้อมูลการตลาด รถแทรคเตอร์ รถปิคอัพ เครื่องตัดหญ้า เครื่องไถพรวนดิน เครื่องพ่นยา เครื่องมือการให้น้ำ ข่าวสารการเกษตรถูกนำเข้ามาโดยสื่อ และตัวคนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐทางการเกษตรและผู้แทนขาย ดังนั้นถนนดำ ซึ่งนำคนและเครื่องมือเหล่านี้เข้ามาสาธิตและขายในสวนมากขึ้น ความรู้สมัยใหม่ด้านการดูแลรักษา นับเป็นความรู้ที่ชาวสวนโบราณต้องการมากที่สุด เพราะสวนเดิมมีอยู่แล้ว ต้องการปรับปรุง การใส่ปุ๋ย การแต่งกิ่ง การให้น้ำ การใช้ฮอร์โมน การปราบศัตรูพืช การขนถ่ายผลไม้จากในสวนไปยังที่พัก หรือสถานที่รวบรวมผลผลิตจากสวน หรือขนส่งไปยังตลาดใกล้เคียง ทำได้เพียงชั่วข้ามคืน การมีถนน ไฟฟ้า จึงกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนโดยตรง มีส่วนต่อการตัดสินใจของชาวสวนมาก เดิมทำสวนมีโลกทัศน์ที่สร้างสวนไว้ให้ลูกหลานมีผลไม้ไว้กิน ทำด้วยใจรักในอาชีพ มีแนวโน้มเป็นการทำเพื่อแสวงหาผลกำไรมากขึ้น คนชาวสวนค่อย ๆ คุ้นชินกับความทันสมัย มีการเพิ่มความสามารถในด้านความรู้ การทำสวนการค้า เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงเมืองใหญ่ กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น บ้านชาวสวนที่คุ้นชินกับความทันสมัยถนน ไฟฟ้า จึงเริ่มขยับมาสร้างบ้านใกล้ ๆ ถนนดำ ความใกล้-ไกลจากถนน เริ่มเป็นการเปรียบเทียบทำเลที่ตั้งทางการเกษตรการค้ากับการทำสวนโบราณ ช่วงหลังทางการถึงกับมีคำขวัญประจำอำเภอสวรรคโลก ว่า

"พระพุทธเรืองฤทธิ์ พิพิธภัณฑ์ล้ำค่า
สินค้าพืชไร่ดัง เครื่องสังคโลกดี
มีสวนหลวงพระร่วงเฉลิมพระเกียรติงามตา"

นับเป็นวาทกรรมทางการที่เด่นชัด ให้ความสำคัญแก่การเกษตร ทั้งการเพาะปลูกพืชไร่ นา สวน และตัวอำเภอสวรรคโลกเป็นศูนย์รับซื้อพืชสวน พืชไร่ที่ใหญ่มาก ตัวพ่อค้าในตลาดสวรรคโลกหลายคนมีมิตรภาพที่ดีกับชาวสวน เป็นเครือข่ายการค้าตั้งแต่สมัยค้าทางน้ำ มาถึงทางบก ตั้งแต่เรือ และหาบ มาถึงรถปิคอัพ รถบรรทุกขนาดใหญ่ อำเภอสวรรคโลก และบ้านคลองกระทง ยิ่งติดต่อค้าขายกันได้สะดวกขึ้น และคนคลองกระทงนิยมไปหาซื้อเครื่องยนต์

การเกษตรขนาดเล็ก ซื้อควายเหล็กสูบน้ำ ที่อำเภอสวรรคโลก แม้การติดต่อราชการนิยมเดินทางตามถนนดำไปติดต่อที่สวรรคโลกมากกว่า นี่คือการเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ ที่มีช่องทางติดต่อกันสะดวก รวดเร็ว และมีพื้นที่ตลาดเป็นที่สมาคมซื้อขายสินค้า เพราะความทันสมัยของถนนหนทาง เก็บผลไม้ได้เร็ว ขายได้เร็ว ได้เงินเร็ว ในที่สุดชาวสวนก็คุ้นชินกับความทันสมัย แม้จะอยู่ จะกินในสวน ก็จะต้องมีการแข่งขัน แข่งความเร็วทางการค้าไปด้วย

เห็นได้ว่าการเริ่มต้นมองการเปลี่ยนแปลงของชุมชน มิได้มองแบบภาพนิ่ง เช่น การมองเฉพาะด้านเศรษฐกิจ แม้ดัชนีชี้วัดความเจริญเศรษฐกิจจะมักดูตัวเลข และมายาการของตัวเลขที่ผ่านการวิเคราะห์ด้วยสมการทางคณิตศาสตร์ การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านให้โอกาสแก่ดัชนีอื่นๆ นอกเหนือจากเศรษฐกิจด้วย อาจจะเรียกกว่าดัชนีพัฒนาการทางมนุษย์ (Human Development indices) อาทิ เมืองของทุนของชุมชนบ้านคลองกระทง จึงมีทั้งทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม มรดกที่คนรุ่นก่อน มอบให้แก่คนรุ่นปัจจุบัน จึงได้แก่ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม อันเป็นการพัฒนาการทางมนุษย์ ถ้าจะมองแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การมองเฉพาะรายได้ตัวเงินสดซีกเดียว หรือนำตัวเลขรายได้ต่อทุนมาหารเฉลี่ย ทำให้เราละเลยทุนที่มีอยู่ในสังคม วัฒนธรรม อาทิ พลังที่กระจัดกระจายอยู่ในสังคม, ความไม่เท่าเทียมกับของรายได้, ประสบการณ์ชีวิตของคนการได้รับการศึกษาในแบบวิถีชีวิต และจำนวนปีของการมีวิถีชีวิตที่ได้สร้าง/เรียนรู้การทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ตลอดมา การพิจารณาทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ต้นจะเห็นพลวัตชุมชนว่า หากคนมีความเท่าเทียมกับทางด้านโอกาส หรือมีความไม่เท่าเทียมกับทางด้านโอกาส เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปสู่หมู่บ้านช่องว่างของระดับความไม่เท่าเทียมกับด้านโอกาสลดลงหรือถ่างขยายเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะโอกาสทางด้านการเรียนรู้การทำมาหากินในวิถีชีวิตของคนในชุมชน อาทิ คนที่เคย พึ่งพากันในวิถีชีวิต สามารถกระชับระดับการพึ่งพามากขึ้น ในหลายกิจกรรมขึ้น หรือว่าพอมีเทคโนโลยีการศึกษา และระบบสินเชื่อแล้วคนเกิดความรู้อย่างไร มีทิศทางลู่เข้าสู่ความรู้สมัยใหม่ได้เงินแล้วหาสารเคมี ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ หรือมีทุนแล้วเริ่มหาความรู้ผลิตปุ๋ยชีวภาพ เครื่องมือต่าง ๆ ในครอบครัว

ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมในชุมชน เป็นมรดกที่คนรุ่นก่อนมองให้แก่คนในชุมชน สิ่งที่เป็นมรดกจึงเป็นทุนได้ แต่มิใช่ทุนเงินสดเป็นทุนในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม รวมทั้งเรื่องไสย มนตร์พิธีต่าง ๆ ที่ในยุคสมัยของสังคมแบบดั้งเดิม เป็นกฎเกณฑ์ที่คนถือว่าเป็นสัจจะใช้เกาะเกี่ยวร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นปึกแผ่นได้แต่เมื่อชุมชนเข้าสู่ความทันสมัย

ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการกินเลี้ยงหรืองานเลี้ยงชนิดต่าง ๆ มากขึ้น

ส่วนความเอื้ออาทร ในสังคมทันสมัยระดับของความเอื้ออาทร ได้เปลี่ยนไป คนที่มีความเอื้ออาทรอาจจัดเป็นคนที่ไม่เหมาะสมในบางสถานการณ์ เอื้ออาทรมากเกินไป ตัวเองก็จะไม่รอด และผู้รับก็อาจช่วยตัวเองไม่ได้ ติดนิสัยรับตลอดไป ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจกัน อันถือเป็นทุนทางวัฒนธรรม ที่ช่วยให้สังคมมีสันติสุข เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับของการใช้จึงต้องอาศัยการตีความใหม่ในสังคม กระแสน้ำที่ไหลไป แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงทุกครั้งที่กลับไปดูการไหลของน้ำที่ริมแม่น้ำ เราไม่เคยเห็น "น้ำ" ในวันวาน แต่คนก็สามารถเก็บเกี่ยวเอาประโยชน์จากการไหลของน้ำมาใช้แทนแรงงานคน สัตว์ ได้ คือ ทำกังหันน้ำ การให้น้ำหลากเข้าสวน การเปลี่ยนแปลงไปของทุนทางวัฒนธรรม ทำอย่างไรเราจะเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์ได้ ตรงนี้ควรพิจารณาอย่างยิ่ง แต่เรามองทุนวัฒนธรรมว่าเป็นพลวัต เมื่อยุคสมัย (episteme) เปลี่ยนไป สัจจะชุดใหม่ก็จะยึดกุมความสำคัญแทนสัจจะชุดเดิม ผ่านความรู้ / อำนาจชุดใหม่ ที่บดบังเบียดบัง ความรู้ชุดเก่าให้หมดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ ในชุมชนมิอาจสรุป ด่วนสรุปว่าการหรี่แสงลงของวัฒนธรรมชุดเดิมคือความเสียหาย หรือการเข้ามาของวัฒนธรรมชุดใหม่ คือ ผลประโยชน์ ทั้งช่วงขาลงสู่ความสำคัญที่น้อยลง หรือขาขึ้นสู่การครองความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมใหม่ เราอาจเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ทั้งสองทิศทาง ดีกว่าการหมดหวังอาลัยในความโรเมติกของวัฒนธรรมชุดเก่า เฉกเช่น น้ำขึ้นและน้ำลง เราก็สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้จากคู่ตรงข้ามทั้งสอง มิว่าจะเป็นการครองความเป็นเจ้าหรือการต่อต้านการครองความเป็นเจ้า (hegemony and counterhegemony) เราจะต้องเข้าใจและอยู่ร่วมกับมันได้ รู้เท่าทันภาคปฏิบัติการที่ทำผ่านสถาบัน และเทคนิควิทยา การเข้าใจกระทำได้ผ่านการเรียนรู้ ไม่ว่ากระแสโลกาภิวัฒน์จะรุนแรงเพียงใด ชุมชนยังคงมีวัฒนธรรมรองหลงเหลืออยู่ แต่อาจไม่เข้มแข็งเท่าวัฒนธรรมหลัก

ทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่เดิม ได้แก่การทำมาหากิน การเอาแรง ความเอื้ออาทร จะใช้ประโยชน์ได้อย่างไร เมื่อวัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมอุตสาหกรรม (Culture industry) และวัฒนธรรมการค้า อันเป็นวัฒนธรรมน้องใหม่ หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน วิถีชีวิตในปัจจุบันจะเลือกอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับคนและชุมชน ถ้าสามารถเลือกได้ถูกทิศทาง ด้วยวิธีการปฏิบัติที่ไปกันได้ ทุนใหม่นี้ก็จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งในทัศนะปัจจุบันคนมองว่าเป็นวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมรอง แต่ถ้ารับและมีกิจกรรมแบบตามกระแสของวัฒนธรรมน้องใหม่เหล่านั้น ตามอย่างไร จะไม่เกิดความทุกข์ ลำบาก หรือเกิดความแตกร้าวของชุมชน สังคม การที่ใครจะเลือกรับวัฒนธรรมแบบใด นัยยะสำคัญกว่า คือ การที่คนเป็นทั้งผู้กระทำ และถูกกระทำ หมายความว่า

อัตลักษณ์ของคนเกิดจากการสร้างของวาทกรรม โครงสร้างเศรษฐศาสตร์ ทั้งกระแสหลักหรือกระแสรอง คนจะเลือกวางอยู่บนฐานใดก็ได้ แต่ความสุดโต่งของมัน ปลายทางของมันต่างหากที่ทำให้คนมีอัตลักษณ์เป็นเช่นนั้น การเก็บเกี่ยวประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมบนการเปลี่ยนแปลง เป็นการเก็บเกี่ยวบนพื้นฐานของความต่าง (difference) นั่นคือ ไม่ว่าจะมีอัตลักษณ์ "ชาวสวน" หรือ "พ่อค้า" ต่างก็สามารถเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ "พึ่งพา" กันได้ พ่อค้ามิได้มุ่งขูดรีดชาวสวนเสมอไป หรือชาวสวนมิได้เอาเปรียบพ่อค้าเสมอไป อีกทั้งยังมีการผสมผสานคือบางคนเป็นทั้งชาวสวนและพ่อค้าภายในตัวคนเดียวกัน

ทุนทางสังคม วิถีชีวิต "ชาวสวน" อัตลักษณ์ดั้งเดิม

หมู่บ้านคลองกระทง คนในสมัยก่อนมีการทำมาหากิน ด้านการค้าทางน้ำ ทำไร่ และทำสวน คนได้เรียนรู้และทำมาหากิน โดยการดูและทำตามบรรพบุรุษ ผู้ใหญ่ พ่อแม่ ที่ทำต่อๆ ถ่ายทอดกันมา ลักษณะเด่นของทุนทางสังคม จึงได้แก่ วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในวิถีชีวิต แบบแผนการทำสวน และอาชีพของคน ได้แก่ การทำสวนโบราณ การทำสวนโบราณผสมผสานสมัยใหม่ การเช่าที่ทำสวนสมัยใหม่ การทำสวนโบราณและการรับจ้าง การทำสวนโบราณและค้าขาย

การทำสวนโบราณ

การทำสวนเป็นอาชีพอิสระมีมาช้านาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีจารึกเกี่ยวกับการทำสวน เรียกว่า ป่า ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน (ดูศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ด้านที่ 2)

สวนโบราณของชุมชนคลองกระทง คาดว่ามีมาพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน ตั้งวัดครั้งแรกเป็นสภาพป่า คนเริ่มถางพง ทำไร่ ปลูกไม้ ผลเสริมเข้าไปกับไม้ป่าดั้งเดิมของลุ่มน้ำยม สวนโบราณมีที่มาจากที่ปู่ทวด เห็นว่าอนาคตของลูกหลานจะไม่มีหลักประกัน จึงพยายามปลูกผลไม้ไว้ให้ลูกหลานได้เก็บกิน พลังในครอบครัวที่เกาะเกี่ยวกันอยู่เช่นนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ คนรุ่นก่อนกับคนรุ่นปัจจุบัน ผูกสัมพันธ์กันมากไปกว่าลักษณะทางชีววิทยา ที่มีสายเลือดต่อกัน แต่เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่มีลักษณะไปทางสังคมค่อนข้างมาก พอบ้านหนึ่งเริ่มมีผลไม้บ้านข้าง ๆ ก็จะมาขอพันธุ์ไปปลูก ในกรณีของมะปราง และปลูกต่อ ๆ กัน ด้วยสำนึกในความมีบุญคุณต่อกัน ผู้มาขอพันธุ์มะปราง ก็จะเรียกว่ามะปราง พันธุ์ของใคร เพื่อสื่อสารและให้เกียรติกับเข้าของสวน เช่น มะปรางสวนคุณประมวล มะปรางสวนคุณบุญชอบ มะปรางสวนลุงชิต คลองกระทงจึงคุ้นเคยกับสวน และมี

การสร้างความรู้เกี่ยวกับสวนให้แก่ครอบครัว ลูกหลาน ตั้งแต่ วิธีการทำสวน วิธีการปลูก แบบพึ่งพาธรรมชาติ ปลูกมะปรางกับกกกล้วยตานี ที่ให้ร่มเงา และความชุ่มชื้นแก่ไม้แก่ คือ กล้วยตานีต้นเก่ากับไม้อ่อน คือ มะปรางต้นเล็ก ๆ โดยไม่ต้องซื้อตาข่ายพรางแสง หรือ ติด "น้ำเหวี่ยง" ทำให้ต้นทุนการทำสวนแทบไม่ต้องอาศัยตัวเงิน หากแต่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนชาวสวนด้วยกัน ทำให้คนรู้จักกัน มีความเป็นพวกพ้องเดียวกัน เพราะอยู่ในสวนโบราณลุ่มน้ำยมเดียวกัน คนรู้จักกัน ทำงานในสวนด้วยกันมีการขอแรง เอาแรงถางสวน รับน้ำ เอาแรงเก็บผลไม้ คนจึงรู้จักกัน ต่างกับวิถีชีวิตคนเมือง ที่มีตึกสูงเป็นที่ทำงาน และมักจะมีคนหน้าใหม่ๆ แปลกๆ เข้ามาทำงานในตึกเดียวกัน โดยไม่ต้องรู้จักกันวิถีชีวิตชาวสวน มักเปิดโอกาสให้คนจนคนไม่มีที่ทำกินได้รับจ้างทำสวน รับจ้างเก็บผลไม้ เก็บละมุด มะปราง มะนาว หรือผลไม้ที่หล่นอยู่ในสวนก็เก็บไปกินได้ ทำให้เป็น "โอกาส" ที่คนไม่มีที่ทำกินเอาตัวรอดได้ คนจึงมีโอกาส และมีความไว้ใจกัน ทั้งโอกาสและความไว้เนื้อเชื่อใจกัน นับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญยิ่งในยุคก่อนที่กองทุนหมู่บ้านอยู่เข้าบ้านคลองกระทงในปี พ.ศ. 2544 ตรงนี้ทำให้คนต้องการกู้เงินกองทุนสามารถหาคนค้ำประกันได้ คือให้ญาติ พวกพ้องเดียวกันเป็นผู้ค้ำประกันเงินกู้ อันจะต่างกับการกู้เงินในระบบอื่น ๆ ที่ว่าครัวเรือนที่ยากจนมากนั้น จะเป็นครัวเรือนที่ไร้หนี้สิน เพราะไร้สินเชื่อ

ชุดความรู้เกี่ยวกับทุนในการผลิต โดยเฉพาะทางการเกษตรของประเทศไทย ทิศทางการมองเอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง คือ จำแนกทันทีว่า เป็นเกษตรกรผู้มีกรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินกับเกษตรกรไม่มีที่ดินทำกิน คู่ตรงข้ามนี้ เป็นมายาการมากว่า 40 ปี อีกทั้งบางช่วงยังโยงไปถึงเรื่องการเมืองด้วย ในกำเนิดของระบบสินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย คิดว่าการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร จัดได้ว่าเป็นจุดหักวงล้อมเศรษฐกิจ (point of economic breakthough) คือ ตราบใดที่ราษฎรส่วนใหญ่ คือ เกษตรกรยังมีรายได้ต่ำอยู่ การซื้อขายทั่วประเทศก็ต้องอยู่ในวงจำกัด และการอุตสาหกรรมก็จะขยายตัวได้

ในการทำสวนโบราณ กองทุนที่มีได้แก่ระบบความสัมพันธ์ของคน ชาวสวน ที่จะพึ่งพากันได้ แม้จะมีข้อขัดแย้งแต่จะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเป็นคนบ้านเดียวกัน อำนาจที่ทำให้ชาวสวนโบราณ ทำสวนได้ต่อๆ มา จึงเป็นอำนาจทางสังคม คนชาวสวน มีความรักใคร่สามัคคีกัน ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีกำลังใจทำสวน การค้ำประกัน จึงใช้คำพูดได้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหลักประกันทางศีลธรรมของยุคสมัย (Moral Guarantee) ตอนที่ชาวสวนหยิบยืมเงินกันหรือยืมพ่อค้าจากตัวอำเภอสวรรคโลกก็ใช้คำพูดเท่านั้น มิได้มีสัญญาค้ำประกันเป็นอักษร ซึ่งในตอนสัมภาษณ์เชิงลึกอยู่นั้น รู้สึกแปลกใจอย่างยิ่งภายใต้วิถีชีวิตของสวนโบราณ จึงทำให้ชุมชนคลองกระทง คนเกิดมีความไว้วางใจกันขึ้น และตรงนี้เป็นทุนทางสังคมถ่ายทอดเป็นมรดกสำคัญให้แก่ลูกหลาน

สำหรับการคลี่คลายว่าทำไม "คำพูด" แต่เพียงอย่างเดียวคนในบ้านคลองกระทงก็เชื่อถือกันได้ ขึ้นอยู่กับว่ามีมิตรภาพที่ดีต่อกันมายาวนาน อาทิ แม่มะลิค้าขายของสวนอยู่ตาเม้ง พ่อค้าชาวจีนที่ตลาดสวรรคโลก คนในคลองกระทงที่ทำสวนรุ่นนี้รู้จักตาเม้งดี นี่จึงเป็นสัจจะของสังคม ที่วัดกันด้วย "ความมีสัจจะ" ของคนและ "ความไว้วางใจ" ของคนที่มีต่อกัน ทั้งฝ่ายให้และฝ่ายรับสัจจะต่างต้องเติมความมีสัจจะลงไปอย่างเท่าเทียมกัน เหมือนการเล่นกระดานหก เมื่อใดที่อีกฝ่ายลดความน่าเชื่อถือลง กระดานก็จะหกไปอีกทางหนึ่งทันที ทั้งสองฝ่ายจึงหมั่นรักษาดุลภาพระหว่างความเชื่อใจกันได้ไว้ตลอดเวลาที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ถ้าหากข้ามกลุ่มมาเป็นคนต่างครอบครัว ต่างถิ่น คนคลองกระทงก็เปิดโอกาสให้คนหน้าใหม่สร้าง ความน่าเชื่อถือขึ้นมาได้ ตรงนี้เป็นรหัสของการเปิดสู่วิถีชีวิตแนวอื่นที่ต่างไปจากการทำสวน อาทิ การมีการค้ากับคนนอกหมู่บ้าน ในหลายเชื้อชาติ ตาเม้งเชื้อชาติจีน หรือคนเชื้อชาติลาวพวนจากบ้านหาดเสี้ยวได้เคยมาซื้อใบตองแห้ง ไปมวนยาสูบ หรือขายให้ผู้สูบยาสูบ การค้าก็ไปได้ดีในยุคสมัย

การตั้ง ธกส. เป้าหมายที่แอบแฝงเพื่อการต่อสู้ทางอุดมการณ์ความคิดในสมัยนั้น แต่คนคลองกระทงมิได้แปลกแยกไป เพราะความเป็นชุมชนชวนสวนโบราณ อีกทั้งยังสนับสนุนกู้เงิน ธกส. มาเพื่อการทำสวนการทำอาชีพต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กำนันบอกว่าไม่เคยมีใครถูกยึดที่ดินไปเป็นของ ธกส. เลย เพราะคนที่นี่กู้แล้ว "ไว้ใจได้" ถึงกำหนดก็คืนใช้เงินกู้ไปได้ทุกคน ตัวสวนโบราณมีลักษณะเป็นทุนทางชีวะกายภาพ ที่เป็นฐานให้ทุนทางสังคม คือให้ชาวสวนมีตำแหน่งแห่งที่ในการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวน ถ่ายทอดความรู้ได้ต่อ ๆ มา ตัวสวนเป็นพื้นที่รองรับโครงสร้างทางสังคม กฎเกณฑ์ และสัจจะของชาวสวน แบบแผนความสัมพันธ์ของชาวสวน จึงช่วยสร้างอัตลักษณ์ชาวสวนคลองกระทง มีผลต่อสถาบันการปกครองท้องถิ่น ความเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกิดขึ้นเพราะทุกคนรับรู้ ยึดโยง รับรองกัน เชื่อถือกัน อดทนในความคิดที่แตกต่างอันเป็นความขัดแย้งที่มีทางออกเสมอ

ภาคปฏิบัติการของการพัฒนา และความเจริญ ที่ชุมชนนิยาม ได้แก่ การพัฒนามุ่งไปสู่ระบบการค้า การตลาด ให้มีทุนในการค้า ให้มีตลาดในการขายผลไม้ การทำสวนโบราณให้พออยู่พอกินไปเปลี่ยนแปลงไม่มากในตัววิธีคิดที่ไปทางทุนนิยม แต่ความเป็นพื้นที่สวนโบราณยังเปลี่ยนแปลงไปไม่มาก แต่ก็มีจุดอ่อนในด้านของความรู้ ที่ดูราวกับว่าความรู้แบบสากล จะมีอำนาจเหนือความรู้ในวิถีชีวิตของสวนโบราณไทยเลืองมากไปเรื่อยๆ ช่วงหลังๆ มีแม้กระทั่งการขายตรงในด้านปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และฮอร์โมน ต้นไม้ ส่วนระบบความรู้การปลูก การบงต้นมะปรางแบบดั้งเดิมกำลังลดน้อย คนค่อนข้างจะรอเวลาไม่ได้ ถ้าบงต้นมะปรางจากเมล็ดนำไปปลูกประมาณ 3-5 ปี จึงจะได้ผล แต่ถ้าใช้กิ่งพันธุ์ปลูกเพียง 1-3 ปี เริ่มให้ผลแล้ว ปฏิบัติการของความรู้สากลมาเป็นชุดๆ และกำหนดมาด้วยความเป็น

วิทยาศาสตร์ และระบบการค้า แรงเบียดขับของความรู้ทันสมัยนับวันแต่จะทวีขึ้น ทางออกหนึ่งของชาวคลองกระทงได้แก่การใช้ชุดความรู้หลายชุดต่อวิถีการผลิตรวมทั้งการใช้การรวมกลุ่มทำกิจกรรมใหม่ ๆ ในบางเรื่อง อาทิ การแปรรูปผลไม้ ที่ยอมรับระบบตลาด แต่กรรมวิธีความรู้ต่าง ๆ ขอใช้แบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ภายในการล้อเล่นต่อชุดความรู้สากลชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้านได้มีกระบวนการต่อสู้ตลอดมา ตั้งแต่กระบวนการแปรรูปผลไม้ กระบวนการตลาด การต่อสู้มิใช่มุ่งเป้าหมายชัยชนะ แต่ต้องการปรับตัวให้ชุมชนอยู่ได้ กลุ่มอยู่ได้ เพราะถึงอย่างไรได้มีผลไม้จากสวนโบราณเป็นฐานในการดำรงอยู่ อย่างน้อยในช่วง 20-30 ปีนี้ต่อไปได้ เพราะอายุของต้นไม้ผล ไม้ยืนต้นคล้ายจะเป็นตัวบอกได้ทางหนึ่งด้วย

การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ

ทิศทางมุ่งสู่ความศิวิไลซ์ ทำให้ผู้ปกครองหลายคณะพยายามปรับปรุงประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ด้านที่ได้รับการสร้างใหม่มากที่สุดทุกคนยอมรับว่าเป็นด้านเศรษฐกิจ คนในทุกชั้นชนของรัฐไทยได้รับการสวมสอดวิญญาณของลัทธิทุนนิยมเข้าไปอย่างเต็มที่ การจัดระเบียบใหม่ทางด้านเศรษฐกิจทุนนิยม ได้แก่กระทำความรุนแรงแก่ทุนท้องถิ่นและชุมชนไทยมาร่วม 40 กว่าปี ทุนที่ว่านี้มิได้หมายความเฉพาะทุนเงินตรา แต่หมายความรวมถึงทุนทางกายภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ทุกครั้งที่รัฐทำโครงการพัฒนา เหตุผล หลักจะหมายถึงการลงทุน สร้างกระแสทุนที่ทุ่มลงไปพัฒนาคนและชุมชน ผ่านตัวรายได้ด้วยการสร้างงาน ผ่านการศึกษาด้วยการขยายระบบการศึกษา ผ่านการสาธารณสุขด้วยระบบการแพทย์ทันสมัย และบริการสุขภาพถ้วนหน้า รวมทั้งบูรณะถนน ไฟฟ้า ประปา การวิเคราะห์ข้อมูล เผยว่า ระบอบพฤติกรรมของคนในชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเร็วที่สุด คนยอมรับเริ่มเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทางการผลิตการบริโภคในครัวเรือนจำพวกวิทยุ จักรยาน ทันที ถัดมาเป็นการสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนข้อปฏิบัติใหม่ภายในชุมชน อาทิ การศึกษาภาคบังคับ การอบรมการเกษตรแผนใหม่ การมีส้วมครบทุกบ้าน รวมทั้งในระดับรัฐ ได้มีการตรากฎหมายต่างๆ มากขึ้นในช่วง 40 ปี การเปลี่ยนแปลงที่ช้า ได้แก่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในชุมชน เดิมครอบครัวมีครบทุกช่วงชั้นอายุ ตั้งแต่ คนสูงอายุ ปู่ ทวด ตา ยาย ชั้นพ่อ แม่ และชั้นลูกหลาน ค่อย ๆ มีเฉพาะบ้านที่มีแต่พ่อแม่และลูก และบริบทชุมชนที่เป็นด้านวัฒนธรรมข้อมูลเผยว่ามีการเปลี่ยนแปลงช้าที่สุด คนยังเข้าวัดทำบุญ ให้ทาน ตัวพิธีกรรม ประเพณี แม้รายละเอียดเนื้อหาจะแปลงไปบ้าง แต่ยังมีการปฏิบัติเป็นประจำของเทศกาลในหมู่บ้าน

ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสร้างสังคมจึงยังเป็นฐานให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และผลิตซ้ำความเข้มแข็งอยู่ได้ ทุนทางวัฒนธรรม ทางสังคม ถือเป็นรากฐาน เป็นประวัติความเป็นมา

ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยเลือง ชุดความรู้จึงถูกผลิต ถ่ายทอด ใช้พอกพูนและหมุนเวียนอยู่ภายในหมู่บ้าน ตั้งแต่การลงรากปักฐาน การปลูกผลไม้สร้างสวนโบราณ การแลกเปลี่ยนที่มีความรู้ทางด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เหนือไปจากการใช้ของแลกของการค้าทางน้ำ การค้าทางบก รวมทั้งกิจกรรมการผลิตสาขาใหม่ๆ ค้าขายเร่ขนาดเล็กๆ การขายแรงงาน การไปทำงานในสวน ทั้งหมดเป็นชุดความรู้ดั้งเดิม การที่ชุมชนใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมอยู่ถือเป็นความเข้มแข็งของยุคสมัย

ความอ่อนแอในมุมมองของความศิวิไลซ์ หาก GDP สูงเมื่อไรจัดถือว่าสังคมเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ความเข้มแข็งเพียงด้านเดียวด้วยเงินตรา ที่จะเป็นส่วนเกินจากสินค้าและบริการ การสร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนจึงสร้างผ่านความรู้ อำนาจ ความรู้ทางสาขาวิชาการสมัยใหม่ ทุกสาขาทำให้หมู่บ้านอยู่ชายขอบทุกครั้งไป มีการช่วงชิงด้วยความรู้ อำนาจสากล และมีความเป็นศาสตร์มากกว่า มิติที่จางหายลง หมดความสำคัญลง การสลายตัวความรู้อำนาจในยุคดั้งเดิมด้านการทำมาหากินในวิถีชีวิต เป็นหนทางสู่การถูกจัดจำแนกว่าเป็นชุมชนอ่อนแอ ความอ่อนแออันเนื่องจากการถูกสลาย ความรู้ เห็นปรากฏการณ์ ได้ชัดเจนในปริมณฑล ของวาทกรรมเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความอ่อนแอจึงเสมือนหนึ่งถูกจัดที่จัดทางให้อยู่เป็นคู่ตรงข้ามกับความเข้มแข็ง ซึ่งผูกโยงกับสภาวะการมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

ในยุคมีการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ความรู้นำเข้าจากนอกบริบทชุมชนจึงมามากมาย เหมือนดาวบนท้องฟ้า และคนเชื่อในชุดความรู้เหล่านั้น เจตจำนงของความรู้ทันสมัยมีเบื้องหลังที่ตัวคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ จึงไม่แปลกเลยที่คนจะยึดคติว่าการศึกษาคือการลงทุน ลงทุนในมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นทรัพยากรเป็นองค์ประธาน ชุมชนชาวสวนผลิตผลไม้ มีชุดความรู้การผลิตผลไม้ เป็นอำนาจแข็งแกร่ง แต่เมื่อทำการขายแลกเปลี่ยนด้วยระบบเงินตรา ผลไม้ทั้งตำบลขายรวมกันเอาเงินไปซื้อรถยนต์ยุโรปราคาแพง คงได้ไม่ถึงปีละ 20 คัน โจทย์ใหญ่ทำอย่างไร จะให้ชุดความรู้ชาวสวนมีอำนาจ และเกิดการแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจที่เท่าเทียมกับชุดความรู้แนวศาสตร์ ที่สร้างอุปกรณ์ ยานยนต์ เครื่องมือทันสมัยใหม่ มีการแปรรูปผลไม้ สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างโอกาสในการผลิต เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ภายใต้การค่อย ๆ ปรับตัวในทิศทางที่เหมาะสม หรือจะสร้างความรู้พันธุ์ทางผสมผสานกับความรู้สากล มิใช่เรื่องไกลเกินฝัน และสามารถลงมือปฏิบัติได้ ปรับตัวได้

บทที่ 4
การปรับตัว

ความรู้สวนโบราณความเป็นอื่นของเกษตรเพื่อการค้า

ความรู้สวนโบราณของคนในลุ่มน้ำยม นับเป็นความรู้ที่ค่อยๆ ปรับตัวคู่มากับสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำยม เพื่อสนองตอบความต้องการและเป้าหมายชีวิตของคน เดิมคนเก็บผลไม้จากสวนโบราณเพื่อกินไปขายบ้าง แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความทันสมัยเข้าสู่บ้านคลองกระทงมากขึ้น คนเริ่มแสวงหา “เงินตรา” เพื่อแลกเปลี่ยน เพื่อบริโภค อุปกรณ์ทันสมัย ช่องทางการแสวงหา ความรู้ทันสมัยทางด้านการเกษตร ปรากฏขึ้นในความรับรู้ เส้นทางรถยนต์สาย 101 เสียงรถยนต์เริ่มดังก้องเข้าไปในสวน เป็นรถยนต์วิ่งทางไกลไปสุโขทัย หรือขึ้นเหนือไปทาง สวรรคโลก ความรู้ในการปลูกต้นผลไม้ของคนคลองกระทง เริ่มเชื่อมโยงกับเสียงรถยนต์และถนนอย่างไม่น่าเชื่อ การปลูกสมัยก่อนไม่ใช้นักวิชาการเข้าไปช่วย แต่สามารถใช้ภูมิปัญญาของคนในสมัยก่อน ปลูกต้นกล้วยไว้ก่อน กล้วยได้ทั้งใบกล้วยและเครือกล้วย และได้ประโยชน์ที่โคนกกกล้วยน้ำเยอะ มีความชุ่มน้ำแล้วนำต้นไม้เล็กๆ ไปปลูกบังแสงกลางวันให้ต้นเล็ก พอต้นเล็กโต ก็ตัดกล้วยออก กล้วยที่ติดเครือเอาผลจะตัดเฉพาะคนแบก หาบไปไหว แต่เมื่อมีถนนเข้ามา เสียงรถยนต์จากการเร่งเครื่องรถยนต์ ราวกับว่าเร่งให้ชาวสวนโบราณตัดกล้วยเยอะๆ เพราะรถยนต์บรรทุกได้มากกว่าการหาบของคน การบรรทุกได้คราวละมาก ๆ ทำให้เริ่มออกไปหาที่ทางทำสวนกล้วยในบริเวณห่างแม่น้ำยมออกไป ทำให้อาณาบริเวณสวนโบราณเดิมริมน้ำยมเริ่มมีการกลายเป็นสวนโบราณไปจริง ๆ และบริเวณห่าง ๆ ออกไปเริ่มเป็นสวนกล้วย เป็น “ดงกล้วย” ความรู้การปลูกแบบปลูกไม้ผลที่กกกล้วยเริ่มแปรรูปไปเป็นการปลูกกล้วยเป็นสวน

ชาวสวนผู้เฒ่า ในหมู่บ้านเป็นกลุ่มคนที่ได้มีการสร้างความรู้ ใช้ ถ่ายทอด ความรู้สวนโบราณมาในวิถีชีวิต ตราบจนลูกหลานได้กินอยู่เจริญวัยมาถึงปัจจุบัน ความรู้หลักของชุมชนจึงได้แก่ความรู้ในด้านสวนโบราณ การปรับตัวที่สำคัญจึงได้แก่การปรับตัวทางความรู้สวนโบราณ คนคลองกระทงมักยอมรับในความรู้และความชำนาญด้านสวนของผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย แม่ประมวล กรงทอง อายุ 72 ปี แม้ในสวนโบราณจะมีต้นมะปรางอายุกว่า 100 ปี ได้เคยหันเห มาปลูกกล้วยถึง 30 ไร่ ช่วยกันทำ 2 คน ตายาย ในครั้งแรกปลูกกล้วยน้ำว้าแต่เมื่อมีสิ่งรบกวนจำพวกหนอนแมลงเจาะต้นกล้วย ชาวบ้านในบ้านคลองกระทงได้รู้จักปลูกกล้วยตานีขึ้นมาทดแทน อันเป็นการเปลี่ยนพันธุ์พืช และใช้ความรู้ครั้งเดิมกับชุดความรู้ใหม่ กระบวนการได้มาของความรู้ดั้งเดิมได้จาก ปู่ ย่า ตา ยาย บ้านไหนมีมะปรางพันธุ์ดีจะไปขอ

กันมาปลูก การบำรุงรักษาใช้ความรู้ดั้งเดิมใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ แม้แม่ประมวลจะปรับตัวของ ความรู้การบำรุงสวนไป สังเกตธรรมชาติ

> “ดูดินมันกลายสภาพไป แต่ก่อนดินมันดีทุกอย่าง
> มันจะงามของมันเอง โดยไม่ได้ใช้อะไรเลย
> สมัยนี้จะทำอะไรต้องใส่ปุ๋ยทุกอย่างเลย”

แม่ประมวล พยายามอธิบายสาเหตุการใช้ปุ๋ยในสวนกล้วยที่มาใช้ปุ๋ยโฟม ทำให้ต้นกล้วยตานีงาม ตัดยอดได้บ่อย แต่ได้รู้จักลดต้นทุนปุ๋ยโดยเอาขี้วัวมาใส่ด้วย อันเป็นแนวทางปลูก เพื่อขายทั้งกล้วยผลสด และใบกล้วย ถ้าตั้งต้นพิจารณาความรู้ว่าด้วยระบบการผลิต ในบ้านคลองกระทงมีระบบความรู้การผลิตรวม 2 ระบบ

1. **ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณ** เป็นรูปแบบการผลิตที่เกิดในระยะแปลงไร่ถั่ว มาเป็นสวนโบราณ เมล็ดพันธุ์ได้จากทั้งธรรมชาติ อาทิ มะกรูดหวาน ส้มโอ ส้มจุก มะปราง มาเพาะปลูกด้วยการ “บง” ไว้ใกล้ๆ บ้านเรือนชาวสวน การคัดเลือกพันธุ์จะคัดเลือกด้วยการชิม การสังเกตว่าต้นเดิม รสไม่เปลี่ยนแปลงไปมากจะเก็บเมล็ดมาบงทำพันธุ์ แต่ถ้ารสเปรี้ยวไปจะไม่นำต้นนั้นมาทำพันธุ์ สวนโบราณจึงมีเวลาการเริ่มต้นปลูกไม่เท่ากัน ปีไหนได้เมล็ดพันธุ์อะไรมาก็ปลูกไปก่อน อายุต้นผลไม้จึงหลากหลาย ขนาดของสวนโบราณมักมีขนาดเล็ก ๆ ถึงปานกลาง ขนาดเล็ก ๆ 1-3 ไร่ ขนาดกลาง ๆ 4-15 ไร่ ระยะปลูกระหว่างต้นไม้ห่างกันไม่แน่นอน แม้ภายในสวนเดียวกันจะไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับต้นไม้เดิมว่า ตรงนั้นเคยปลูกอะไรรอบ ๆ ข้างปลูกอะไร มีการใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ (ก่อนปี พ.ศ.2517) น้อยมาก หรืออาจไม่มีเลย ผลผลิตที่ได้ระยะเวลาเก็บเกี่ยวเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีการเร่งออกผลนอกฤดูกาล สถานที่เพาะเมล็ดพันธุ์มักอยู่ใกล้ ๆ ครัวหลังบ้าน เพื่อให้ได้น้ำซุ่มจากน้ำทิ้งของครัว พันธุ์มะปราง มะพร้าว วางแทงหน่อออกมามากมายใกล้ๆ ครัว เช่น บ้านกำนันสพล บ้านนายอธิศ เข้มแข็ง บางบ้านโปรยกากมะพร้าวที่คั้นกะทิแล้วไปบนใบมะนาว เชื่อว่าป้องกันแมลงรบกวนต้นมะนาวได้ ในฤดูผลไม้สุกราวเดือน 11 จะมีค้างคาวเนื้อ คาดว่ามาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน บินมาจิกกินละมุดในตอนกลางคืน ชาวบ้านอาจใช้ตาข่ายดักค้างคาวมาทำผัดเผ็ด ทำอาหารได้ แต่ทำอยู่ 4-5 บ้าน ตกถึงท้ายๆ ฤดูหนาวจะไม่ดักค้างคาวเพราะที่หน้าอกจะมีลูกอ่อนดูดนมแม่อยู่ ชาวสวนสงสารลูกค้างคาว จึงปล่อยไปเป็นการรักษาสมดุลธรรมชาติ เมื่อค้างคาวมีลูกอ่อนแล้ว และละมุดหมดฤดูกาลค้างคาวเนื้อเหล่านี้จะอพยพกลับไป และปีหน้าจะมาใหม่อีกในฤดูละมุดสุก เห็นได้ว่าระบบความรู้การผลิตของสวนโบราณมิได้มุ่งผลิตโดด ๆ แต่ยังมีมิติของครัวเรือน เพื่อนบ้านที่มีพันธุ์ผลไม้ ซึ่งได้แก่ระบบ

ความสัมพันธ์ของญาติของเพื่อนบ้านและระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ อยู่ภายในชุดความรู้สวนโบราณตลอดเวลา

2. **ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณกับการเกษตรสมัยใหม่** การปลูกผลไม้ ไม้ยืนต้นเพื่อให้ผลพอแลกเปลี่ยนเป็นข้าวกินได้ตลอดปีนับเป็นความรู้สำคัญของคนคลองกระทง ถ้าเลือกปลูกพืชเพียงอย่างเดียวระหว่างปีจะไม่มีผลไม้ไปขายซื้อข้าวของอุปกรณ์เครื่องใช้ คนจึงยังติดและนิยมปลูกพืชหลายๆ อย่างไว้ในสวนโบราณ แต่เมื่อมีราคาดีสำหรับบางพืช ชาวสวนจะหาความรู้มาปลูกพืชชนิดใหม่นั้น และจะเริ่มแบ่งพื้นที่สวนโบราณบางส่วนมาปลูก เช่น ปลูกกล้วยตานี ตัดใบได้แบ่งสวนโบราณปลูก หรือแบ่งที่ดินเดิมที่ต้นไม้ต่างๆ อยู่แล้ว ปลูกกล้วย แม้จะมีการขุดหลุมปลูกแต่ระยะปลูกก็มิได้ตายตัว มักจะเห็นต้นกล้วยเป็นดงปะปนกับไม้ใหญ่ ๆ บ้างตรงนี้นับเป็นรหัสสำคัญของการเลือกพื้นที่ปลูกกล้วย เพราะการที่สวนโบราณยังอยู่เป็นจำนวนมากทำให้สามารถกำบังลม มิให้ลมจากภูเขา และทุ่งนา ตำบลข้างเคียงพัดแรง ทำให้ใบตองกล้วยแตกเสียหาย และแม้สวนกล้วยของบางคนจะอยู่ริมทุ่งโล่งใบตองกล้วยตานี จะไม่ค่อยแตก เพราะมีคุณสมบัติพิเศษ เหนียว ฉีก แตก มีน้อย คุณภาพใบตองจึงสม่ำเสมอ สู้กับพลาสติกได้ โดยเฉพาะแม้ค้าเส้นขนมจีนนิยมใช้รองเข่งขนมจีน งานศิลปะ งานห่อขนมไทย งานพิธีกรรมทั้งพุทธ พราหมณ์ ฮินดู ล้วนใช้ใบตอง เมื่อชาวสวนต้องการผลิตให้เป็นที่ต้องการของตลาด จึงใช้เกษตรกรรมสมัยใหม่ ใช้ชุดความรู้การปลูกใหม่ต้นพันธุ์ใหม่ แต่ต้นพันธุ์ที่ได้จากการทาบกิ่ง จะหาอาหารและอายุไม่ยืนยาวเท่ากับที่เพาะจากเมล็ด อีกทั้งต้องการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงทำให้การจัดการซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งที่จริงชาวสวนทั้งหมดยังไม่เห็นด้วย ความรู้การจัดการสวนสมัยใหม่ในการกำหนดระยะปลูก อาทิ กล้วยตานี ระยะระหว่างแถว 3 คูณ 3 เมตร ไร่หนึ่งปลูกจำนวน 178 ต้น เพราะง่ายต่อการดูแล ง่ายต่อการเก็บเกี่ยว อีกทั้งระยะหลัง ๆ เมื่อมีระบบการเกษตรทั้งสำนักงานเกษตร อำเภอ ตำบล และวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย ทำให้ความรู้ ในการทำสวนสมัยใหม่เข้าสู่คลองกระทงมาก แต่การปรับตัวด้านความรู้ของชาวสวน ในมุมมองของเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง ซึ่งตัวท่านเองได้สำเร็จระดับ ปวช. มาจากวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย มองว่าความรู้สวนสมัยใหม่มามีภาคปฏิบัติการอยู่ในสวนโบราณได้เพียงร้อยละ 10 เท่านั้น คนอีกร้อยละ 90 ยังใช้ความรู้สวนโบราณในการผลิตอยู่ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ใช้มากได้แก่การใช้น้ำคลองลอย การใช้เครื่องสูบน้ำ รถตัดหญ้า รถไถเครื่องพ่นยา ในขณะที่อุปกรณ์การทำสวนโบราณยังมีอยู่มาก อาทิ จอบ เสียม มีดถาง ไม้สอยละมุด ไม้สอยใบกล้วย

ความทันสมัยในความรู้การผลิตแบบใหม่ ได้เริ่มทำให้ความรู้สวนโบราณกลายเป็นอื่นทีละน้อย กระบวนการเรียนรู้สวนแบบทันสมัยเริ่มถ่ายทอดลงสู่เกษตรกรชาวสวน ตรงนี้กระทบอุดมการณ์ชาวสวนโบราณรุนแรงมาก เพราะที่ดินสวนโบราณส่วนมากจะอยู่บริเวณริม

แม่น้ำยม แต่ถ้าจะทำสวนการค้าสมัยใหม่ อาจทำได้แม้อยู่ไกลแม่น้ำ เพราะมีระบบสูบน้ำเข้าสวนช่วย แต่ต้องใช้ทุนมากขึ้น กรณีสวนของนายนิยม ศรเจียร อายุ 52 ปี การศึกษา ป.6 มีที่ดิน 9 ไร่ เดิมปลูกแบบสวนโบราณ มะนาว มะพร้าว ส้ม ขนุน มะม่วง ปรากฏว่าขายได้ราคาไม่ค่อยดี มะพร้าวได้เพียงผลละ 1-2 บาท อีกทั้งเห็นว่า “ปลูกไม่กง” ไม่เป็นแถว จึงพยายามไปหาพันธุ์มะกอกมาจากมหาประคอง บ้านอยู่หมู่ 7 มหาประคองได้พันธุ์มะกอกมาจากจังหวัดน่าน เวลานี้ขายลูกมะกอกได้กิโลกรัมละ 3 บาท และขอพันธุ์มะปรางจากอาจารย์นุโลม เมื่อ 2 ปีที่แล้ว และพันธุ์มะปรางจากสวนมะปรางอู่ช่างเกษ สวรรคโลก มาลองปลูกโดยใช้การวางแปลงปลูกเป็นแถว ในแถวปลูกสลับระหว่างมะกอกกับมะปราง คาดว่าจะให้ผลผลิตได้ดีกว่าแบบสวนโบราณ

สำหรับในสวนโบราณเองแม้จะยังไม่ตัดโค่นต้นผลไม้เก่าแต่ได้มีการใช้ปุ๋ย ใช้สารเคมีบ้างแล้ว บางบ้านทดลองทำมะม่วงนอกฤดูกาล ชัยชนะของความรู้การเกษตรสมัยใหม่เริ่มมีสถาบันเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร พยายามให้ชาวบ้านทำโครงการผลิตโดยมีทุนเงินตราให้ จะปรับปรุงสวนเพื่อใช้ซื้อยา ซื้อปุ๋ยก็ได้ ต้นทุนการผลิตโดยใช้ความรู้เกษตรสมัยใหม่ด้วย สำหรับสวนโบราณของนางประสิตา ชูทรัพย์ อายุ 38 ปี สวนโบราณขนาด 4 ไร่ มีต้นไม้ผล 100 กว่าต้น ได้แก่ มะม่วง มะปราง ละมุด กล้วย เพกา ได้ประมาณการต้นทุนการผลิต ในฤดูกาลผลิต พ.ศ.2545 ดังนี้

1. ค่าปุ๋ย หว่านหน้าฝน 2 กระสอบ ราคา 500 บาทต่อกระสอบ เป็นเงิน 1000 บาท
2. ค่าสูบน้ำคลองลอย ชั่วโมงละ 50 บาท จำนวน 2000 บาท
3. ยาบำรุงต้นไม้ให้แตกใบอ่อน จำนวน 5000 บาท
4. ค่าแรงงาน ตัดหญ้า ค่าน้ำมันเครื่องตัดหญ้า ครั้งละ 3 ลิตร จำนวนเงิน 1000 บาท
5. ค่าต้นพันธุ์มะปราง กิ่งละ 350 บาท จำนวน 10 กิ่ง เป็นเงิน 3500 บาท
6. ซื้อต้นเสริม มาเสริมกิ่งพันธุ์ให้มีจำนวนโคนรากมากกว่า 1 โคน ต้นละ 5 บาท ซื้อครั้งละ 200 ต้น 3 ครั้ง เป็นเงิน 3000 บาท

รวมต้นทุนสำหรับสวนโบราณที่ใช้เทคนิคการผลิตแบบใหม่ 4 ไร่ จำนวน 15,500 บาท ทั้งนี้ไม่รวมต้นทุนค่าแรงเจ้าของสวนเองรวมทั้งค่าทำปุ๋ยชีวภาพจากกากน้ำตาลกับวัสดุเหลือทิ้ง ความรู้สวนโบราณในบ้านคลองกระทงแต่เดิมที่ทำโดยมีต้นทุนต่ำ กลายเป็นมีต้นทุนเพราะใช้ความรู้สวนสมัยใหม่เข้ามาจัดการภายในสวนโบราณเพื่อหวังให้ผลผลิตออกมาพอกินพอขายให้ได้เงินมายังชีพในยุคทุนนิยม ที่มีสินค้าราคาแพงดึงดูดใจมากมาย เวลาผ่านไปการเบียดขับความรู้สวนโบราณยิ่งมากขึ้น เพราะเจ้าของสวนเริ่มไม่พอกิน ไม่พอใช้ ผู้คน

ชาวสวนจึงปรับตัวด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ นับวันแต่จะมากขึ้น นั่นหมายถึง ความรู้สวนโบราณกำลัง “เป็นอื่น” ในสายตาของการผลิตแบบการค้า

ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของ

ในยุคดั้งเดิมระบบการค้าได้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยรุ่งเรือง ดังในศิลาจารึกว่า “จูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า” (ดูในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1) แสดงให้เห็นอำนาจการจัดระเบียบการค้าเกิดขึ้นแล้ว มีระบบพ่อค้า ในอีกซีกหนึ่งที่อำนาจการค้าผลักไปให้อยู่ในบริเวณห่างไกลตัวเมือง ซึ่งการค้าไม่คึกคัก ผู้คนในหมู่บ้านยังใช้ระบบเศรษฐกิจที่ไม่ใช้เงินตรา มีการใช้ของแลกของและของเหล่านั้นมิอาจเรียกว่าเป็นสินค้า อำนาจการค้าขายถือว่าเป็นอำนาจหลักที่สร้างปรากฏการณ์การค้า และการแลกเปลี่ยน โดยผลักการใช้ของแลกของให้เป็นระบบนอกเศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจตามอัธยาศัย ตามวัฒนธรรมดั้งเดิม อำนาจที่ด้อยกว่าได้แก่อำนาจการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบชาวบ้าน ของแลกของได้สร้างความรู้ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง และถือว่าการแลกของเป็นวาทกรรมหลักสำหรับหมู่บ้านชนบทที่มีการแลกของซึ่งกันและกัน กลไกของอำนาจจึงได้ทำงานอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ ผลักดันให้เกิดการแลกของในบริเวณชุมชนห่างไกลการค้าจากตัวตลาด อำเภอสวรรคโลก หรือสุโขทัย สร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนให้แก่ชุมชนบ้านคลองกระทง รวมทั้งสร้างวาทกรรมของแลกของ ให้เป็นยุคสมัยหนึ่งก่อนถึงการค้าแบบเศรษฐกิจเงินตราทุนนิยม ปรากฏตัวขึ้นและทำหน้าที่อย่างเข้มข้น

1) **สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ** อำนาจการค้าได้สร้างอัตลักษณ์ของตลาดขึ้นมา ผ่านภาคปฏิบัติการ ทำให้คนที่มีสินค้า และมีเงินตราไปตลาดเพื่อซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยน ตลาดสวรรคโลก ตลาดสุโขทัยยุคดั้งเดิม มิอาจดึงดูดคนไปจับจ่ายได้ทั้งหมด ภายในหมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลืองได้ตอบโต้ตลาดการค้าบางส่วน และค่อนข้างจะเป็นส่วนสำคัญที่สุดของชาวบ้าน นั่นคือ การหาข้าวไว้บริโภคให้ได้ตลอดปีด้วย เหตุทางด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ที่บ้านนี้เป็นบ้านผลไม้ ไม่มีการทำนา ระบบความจำเป็นในการยังชีพ ที่ต้องมีข้าวบริโภค คนจึงออกไปหาแลกข้าว โดยใช้การหาบผลไม้ ผักพื้นบ้านจำพวกหัวหอม หัวกระเทียมไปแลกข้าว ปรากฏการณ์นำของไปแลกของ ผลไม้ผักแลกข้าวได้เกิดขึ้นมานาน ช่วงดำเนินการรวบรวมข้อมูลสังเกตหลายบ้านมิได้สร้างยุ้งข้าว เช่น หมู่บ้านชาวนา ในอดีตคนได้ออกแลกข้าวจนเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่น ในขณะเดียวกันช่วงเวลาในการแลกมีความสำคัญ หมู่บ้านไทยเลืองเมื่อมีผลไม้ ผัก ออกดอกผลแล้ว และหมู่บ้านชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนจึงออกแลก ทิศทาง เส้นทาง จะตรงข้ามกับทางไปตลาด มีแนวโน้มออกไป

หมู่บ้านชาวนาที่ทำนามากๆ ไม่เป็นป่าไผ่รกทึบมาก การออกแลกไม่ต้องอาศัยการตลาด การโฆษณา และมิได้หวังผลในเชิงเศรษฐกิจ หวังกำไรในรูปแบบต่างๆ

ในยุคก่อนการค้า หรือเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้มข้น ชาวบ้านคลองกระทง ซึ่งมีผลผลิตส่วนใหญ่เป็นผลไม้นานาชนิด ย้อนไปประมาณ 40 ปีขึ้นไป ผู้เฒ่าผู้แก่ได้บอกเล่าเรื่องราวความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของกับชุมชนชาวนาข้างเคียง หมู่บ้าน กว่า 9 ชุมชนขึ้นไป เป็นบรรยากาศที่มีการแลกเปลี่ยนคึกคักประจำทุกปี เพราะมีเป้าหมายในการได้ข้าวมาเป็นอาหารหลักภายในครัวเรือน หน้าที่การไปแลกเปลี่ยนข้าวของค่อนข้างจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง การไปไปคราวละ 5-6 คน แต่ละคนใช้วิธีการหาบ จะมีผู้ชายเป็นญาติหาบไปแลกข้าวของช่วงเช้าประมาณ 8 โมงเช้า กลับมาในช่วงเย็นประมาณ 4 โมงเย็น ชั่วโมงการหาบของอยู่ราว 8 ชั่วโมงต่อ 1 วัน ไม่นิยมไปค้างแรม เพราะเกรงใจ เป็นภาระแก่บ้านที่ไปแลกข้าว และภาระกลับมาเลี้ยงลูก

<u>การเตรียมของไปแลกข้าว</u> ผลไม้เป็นการเตรียมปลูกบำรุงรักษาไปตามสภาพสวน เท่าที่มีต้นผลไม้ในสวนอยู่เดิม แต่ในกรณีผักจำพวก หอม กระเทียม ต้องหาบดินร่วนลงไปในตลิ่งแม่น้ำยม ราวๆ เดือน 3 ยกร่องยาว 3 วา บ้านหนึ่งปลูกราว 10 ร่อง หัวหอม 5 ร่อง กระเทียม 5 ร่อง ลงมือปลูกในราวเดือน 11 เก็บเกี่ยวในเดือน 3 ต้นเดือน ฤดูกาลออกไปแลกข้าว ตกอยู่ในราวหลังหมู่บ้านชาวนา ทำพิธีกรรมแรกตักข้าวใหม่ ในราววันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันดี ตรงนี้ถือเป็นกติกาของคนโบราณ รู้ว่าชาวนาเจ้าของข้าว ลงแรงลงมือปักดำกว่าจะได้ข้าวมากิน ต้องรู้กาลให้ชาวนาเจ้าของข้าวได้กินข้าวใหม่ก่อน แล้วจึงจะออกไปแลกข้าวได้ คนให้แลกข้าวจะเต็มใจให้แลก ซึ่งระบบอย่างนี้ไม่มีในปัจจุบัน เพราะเมื่อรถเกี่ยวข้าวเสร็จข้าวจะถูกนำไปขายที่โรงสีหรือท่าข้าวทันที ไม่ต้องขึ้นยุ้ง ไม่ต้องรอแรกตักข้าวใหม่ ไปสีหุงกินก่อน ยกเว้นบางหมู่บ้านที่ไม่มีระบบการค้าทันสมัยเข้าไป

ผลไม้ที่จะเตรียม ใช้การทำนายใจของคนในหมู่บ้านที่จะไปว่า ระยะนี้ต้องการกินผลไม้อะไร จะพยายามหาชนิดนั้นไป รวมทั้งหาไปให้เกิดความหลากหลาย ภายในหนึ่งหาบ ที่มีกระเชอ 2 ใบ หาบไปอย่างละพอประมาณ มีหอม กระเทียม และสับปะรด 3-4 หัว สังเกตว่าจะหาบไม่หนักเกินกำลังเพราะไปทางไกล และให้เหมาะกับแรงหาบของหญิงแม่บ้าน รวมทั้งมีการเตรียมขวดน้ำปลาบรรจุน้ำปิดด้วยฝาจุกไม้โสนที่มีผ้าหุ้มใส่ในหาบประมาณ 2 ขวด ไว้ดื่มน้ำระหว่างทาง มีการเตรียมอาหาร ข้าวห่อ พริก ปลา เกลือ ไปรับประทานในตอนกลางวัน ผู้หญิงบางคนที่ไปแลกข้าวอาจเตรียมเสื้อผ้าไปด้วย เพื่อเปลี่ยนเวลาลุยโคลน ลุยน้ำ

ของที่เตรียมไปเป็นจำพวกผลไม้ ต้องคัดคุณภาพดีกินได้ไปแลกเพื่อรักษาชื่อเสียงคนไปแลก และสิ่งที่แลกได้เร็ว และของที่ต้องการมากกลับเป็นหัวหอมหัวกระเทียม แม้หอมกระเทียมใหญ่ที่เก็บกู้ในราวต้นเดือนสาม จะถูกตากไว้ก่อนไปแลกในปีรุ่งขึ้นหัวกระเทียมหอม

ที่ใช้แลกในปีปัจจุบันใช้ของปีที่แล้ว เพื่อให้น้ำหนักเบาลงสะดวกในการหาบไปแลกข้าวทางไกล การเตรียมผลไม้ หัวหอม กระเทียม คิดตามคาบเวลาเช่นนี้ จึงมีการเตรียมการล่วงหน้าเป็นปี ก่อนไปแลกข้าว ชาวสวนโบราณจึงมีความรู้ด้านเทคนิคเวลา และจัดการเวลาแม่บทของการแลกเปลี่ยน (Meta-Chronology) ได้อย่างดี

<u>การหาบผลไม้ไปแลกข้าวของ</u> อุปกรณ์การหาบได้แก่ กระเชอ ตะกร้า ไม้คาน หาบไปเบาๆ เข้าไว้ เพราะหาบไปไกล ชุดเสื้อผ้าถุงใช้ชุดทำสวนปกติหาบไป ผู้หญิงหาบผลไม้ น้ำดื่ม เสื้อผ้า อาหารกลางวัน ผู้ชายอาจพกบุหรี่ไปด้วยไว้สูบระหว่างทาง ในยุคชาวบ้านออกไปแลกข้าว เกิด**ประเพณีรับหาบแม่** คือ ลูกสาว ลูกชายที่อยู่บ้าน แม้จะอายุวัยรุ่นจะออกไปรอรับหาบแม่ที่หาบข้าวกลับมา ในระยะทางครึ่งทางโดยประมาณ ลูกบางคนสนุกสนานไปรอรับหาบแม่ที่สะพานไม้ แผ่นเดียวตรงชายหมู่บ้าน จะปีนต้นไม้มองดูแม่ ว่าจะกลับมาถึงเมื่อไร เป็นความทรงจำที่ดีมาถึงปัจจุบัน และเป็นการช่วยแม่ทำงานหาบข้าวที่แลกได้ ต่อจากแม่เข้าบ้าน ทำให้แม่ได้พักไม่รู้สึกอิดโรยเกินไป เมื่อเข้าบ้าน แต่ลูกในสมัยปัจจุบันแม่ต้องไปรับกระเป๋าจากโรงเรียนกลับบ้าน เพื่อไม่ให้ลูกอิดโรยเกินไป จะได้เรียนพิเศษได้อีกหรือทำการบ้านได้อีกในช่วงเวลาเย็น ๆ อันเป็นหนทางการแข่งขันไปสู่อาชีพที่ดี ๆ การให้หญิงหาบผลไม้ไปแลกแสดงถึงวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ จึงอาจต้องอยู่พิทักษ์ทรัพย์สินบ้านเรือน และสวน ตัวตนของหญิงในยุคสมัยนี้ ค่อนข้างถูกอำนาจกระทำแต่คนก็ยอมหาบผลไม้ไป เพราะถือเป็นการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน การออกไปต่างหมู่บ้านของหญิงไม่ง่ายนัก มีโอกาสในช่วงนี้ ซึ่งอาจได้ผูกมิตรแม่รัก แม่เกลอ เพื่อปฏิสัมพันธ์กับหมู่บ้านข้างเคียง หญิงยุคนี้หาบของไปแลกข้าวจึงเสมือนเป็นฑูตไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วย สร้างมิตรภาพระหว่างหมู่บ้าน

2) การผลักให้เกิดการแลกของในบริเวณห่างไกลการค้าจากตัวตลาด

หมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลืองได้นำผลไม้ออกไปแลกข้าวกับหมู่บ้านหนองป่าตอ บ้านไร่ บ้านหนองหอย บ้านหนองสมแสง บ้านซ่าน บ้านหนองกลับ บ้านหนองเรียง บ้านท่าวิเศษ และบ้านแม่น้ำ ชนิดของผลไม้ และผักที่ใช้แลกข้าว ส้มโอ กล้วย มะพร้าว ขนุน แลกข้าวบ้านหนองป่าตอ หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าว บ้านไร่ บ้านหนองหอย และบ้านหองสมแสง หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าวบ้านซ่าน ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้านหนองกลับ ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้าน หนองเรียง บ้านท่าเกษม สังเกตว่าระยะย้อนไปกว่า 40 ปีก่อน มิได้มีละมุดออก เพราะยังไม่ปลูกกันมาก มีเฉพาะพอกินสำหรับในหมู่บ้าน

หมู่บ้านที่นำข้าวมาแลก ในราวเดือนหกจะมีหมู่บ้านชาวนานำข้าวบรรทุกล้อมาแลกของกับหมู่บ้านคลองกระทง บ้านไร่ นำข้าวมาแลก ขนุน มะพร้าว บ้านซ่าน นำข้าวมาแลกขนุน มะพร้าว ผลไม้ บ้านหนองกลับ ขุดหอยขม มาแลกมะพร้าว ในช่วงหลังได้มีการแลกของทางน้ำด้วย อาทิ เรือมอญ นำโอ่งแดง มาแลกกับกล้วยน้ำว้า หรือแลกกล้วย เป็นต้น

<u>อัตราการแลก</u> ใช้การคะเนด้วยสายตา ว่าผลไม้เท่าไร จะแลกกับข้าวได้เท่าไร การให้ของแลกของนั้นกระทำภายใต้ หลักความเอื้ออาทร ถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน ถ้าให้น้อยอีกฝ่ายจะไม่พอเลี้ยงลูกจึงให้สมน้ำสมเนื้อ อาทิ

ถาม ส้มโอกี่ใบถึงจะได้ข้าวถังหนึ่งแม่

ตอบ ก็สุดแล้วแต่เราจะให้เขา 1 ลูก 4 ลูกอย่างนี้

ถาม แล้วขนุนแก่กี่ลูกถึงจะได้ข้าวสารถังหนึ่ง

ตอบ อย่างขนุนเราก็ให้เขา 2 ลูก 3 ลูก ได้ถังหนึ่ง

ถาม มะพร้าวนี่ กี่ลูกได้ข้าวถังหนึ่ง

ตอบ สุดแท้แต่เราจะให้เขา 2 ลูก 3 ลูก

การแลกเปลี่ยนมิได้มีอัตราแน่นอนตายตัว เป็นวิธีการแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันไปมาหาสู่กัน ไม่ใช่การระบายสินค้า ไม่หวังกำไร เป็นการหวังให้แต่ละฝ่ายมีของอยู่กิน มีปัจจัยการผลิต เอาไว้กิน และเป็นการทำกุศล วัฒนธรรมการใช้ของแลกของชาวบ้าน คลองกระทงมิได้เป็นไปตามระบบการค้าขายแบบสินค้าแลกสินค้า หากเป็นการแลกเปลี่ยน เพื่อช่วยเหลือกันทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ แรงงานในการลงแขกถางสวนรับน้ำ รวมทั้งความไม่คล่องตัวของการคมนาคม ที่หมู่บ้านนี้ต้องเอาผลไม้ตั้งแต่ตอนเย็น หาบลงเรือข้ามฟากไปไว้ฝั่งวัดคลองกระทง เช้าจึงไปรอรถยนต์ที่มีคันเดียว ถ้าเต็มก็ไม่ได้ไปขายของที่ตลาดอำเภอศรีสำโรง สำหรับสมัยหลัง ๆ มา บางครั้งรอรถเอาส้มโอไปขาย 2 วัน

“ขึ้นรถไป เอาไปขึ้นรถอยู่นี่ หลังถนนนี้นี่
และรถนี่โบกมือแล้วโบกมืออีกมันก็ไม่รับ
วันนี้ไม่ได้ไปรุ่งขึ้นเราก็รอรถไปอีก เขาไม่รับ
เขาบอกว่ามันเต็มเขาก็ไม่รับเราหรอก”

แม้ในระยะหลัง ๆ มา 20 กว่าปีแล้วที่มีถนนแล้ว ด้วยเหตุที่รถยนต์ประจำทางมีเพียงคันเดียว คนจึงยิ่งออกหาแลกของในทิศทางตรงข้ามกับการไปตลาด เพราะลำบาก การเดินทางเตรียมของแล้วอาจไม่ได้ไปขายตลาด สู้ออกไปหาแลกของกับของสะดวกกว่า และการใช้อัตราการแลกไม่แน่นอน ถ้าคนรักกันจะได้ของมากกว่า

3) **การสร้างความรู้การแลกเปลี่ยน**

ความรู้การแลกเปลี่ยนปัจจัยยังชีพของประจำครัวเรือน สืบสาวลงไปจะเห็นภาพของความรู้ที่ริบหรี่กำลังอ่อนกำลังลง กล่าวได้ว่า ความรู้ การแลกเปลี่ยนสร้างจากหญิง เป็นความรู้ของผู้หญิง ในการแบ่งงานกันทำอย่างง่าย ๆ ในครัวเรือนสมัยก่อน การครัวเป็นงานของหญิง การเตรียมข้าวปลา เกลือ มีเพียงพอ หรือหมดไปแล้วเท่าไร จะถูกเตรียมการโดยหญิงแม่บ้าน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ผู้หญิง แม่บ้าน จะคิดคำนวณการกินข้าวของคนในเรือน ถ้ามีพ่อแม่ และลูกอีก 2 คน สมัยนั้นกินข้าวเดือนละ 15 ถัง ปีหนึ่งคงต้องกินข้าวประมาณ 180 ถัง สำหรับบ้านมี 4 คน ตั้งแต่หลังขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 แม่บ้านจึงมีความรู้เรื่องการแลกตักข้าวใหม่ของชาวนาด้วยจะเริ่มออกหาแลกข้าว เที่ยวหนึ่งในการหาบข้าวกลับมาบ้านหาบได้ข้างละถัง คนแข็งแกร่งอาจได้ 3 ถังต่อหาบ และในหนึ่งวันจะหาบได้เพียง 1 หาบ เพราะหมู่บ้านในจำนวน 9 หมู่บ้าน ที่มีการแลกข้าวด้วยอยู่ห่างไกลราว ๆ 4 กิโลเมตรขึ้น และถ้าหมู่บ้านต้น ๆ ไม่แลกอาจต้องไปไกลขึ้น บุกน้ำลุยโคลนไปให้ได้ ทั้งรัศมีการไปต้องกลับบ้านทันใน 1 วัน เพื่อมาให้นมลูกอ่อน สำหรับคนมีลูกอ่อน การค้างคืนไม่ค้าง

> “ไม่มี กลับยังไงก็ต้องกลับเพราะลูกอ่อน ก็ต้องกินนม
> ถ้าเขาอยู่นี่ก็ต้องเลี้ยงนมขวดนมแป้ง”

ชุดความรู้ที่สร้างในเรื่องการแลกเปลี่ยน เมื่อคำนวณว่าจะกินข้าวเท่าไหร่แล้ว ต้องฉลาดที่จะเลือกเส้นทางไปแลกข้าว ไปบ้านที่มีญาติก่อน ถัดมาไปบ้าน “แม่รัก แม่เกลอ” ถัดมาไปบ้านคนรู้จัก และสุดท้ายไปบ้านที่ไม่มีคนรู้จัก เพราะถือว่าการไปแลกข้าว เป็นการทำหน้าที่ทูตเผยแพร่ผลไม้ และสัมพันธไมตรีของหมู่บ้าน และที่สำคัญเป็นทูตเผยแพร่หญิง ตรงนี้เป็นการถอดรหัสการแลกเปลี่ยนของแลกของหมู่บ้านไทยเลือง ที่ระบบการค้าสมัยใหม่ ควรคิดนำไปใช้ได้ นักเผยแพร่สินค้า ทูตพาณิชย์ ควรเป็นหญิงด้วย จะได้ผลในแง่ของความรู้ที่ละเอียดอ่อนกว่า และเจตจำนงขนาดหญิงแม่บ้านหาบผลไม้มาแลกถึงหมู่บ้านแสดงผลไม้ดี ลงทุนมาอยากให้หมู่บ้านเคียงสวนได้รับประทานผลไม้ด้วย คนจะเห็นดีเห็นงามรับแลกด้วยเสมอ และแม้จะเป็นบ้านไม่รู้จักกัน เมื่อเห็นหญิงมาแลกของจะไม่กังวลภัยร้าย หรือคิดว่ามาร้าย คนที่มีเพื่อน แม่รัก แม่เกลอ จะนำไปแลก

> “บางทีเขาก็นำไปเลย กินข้าวกินปลากันก่อนนะ
> ไม่ต้องทุกข์ เขาก็ว่า เราก็ใจเย็นไป เขาก็นำไป
> แลกบ้านนี้ ๆ มันก็ไว”

ความรู้ในการแลกเปลี่ยนเวลาชายไปด้วย จะบวกเพิ่มด้วยการดื่มกิน หรือสร้างเพื่อนสร้างมิตรไว้เสมอ เรียกว่า “การลงนิ้ว” ทำให้แลกข้าวได้มากกว่าคนที่ไม่รู้จักกัน

ถาม ลงนิ้วทำอย่างไร

ตอบ อันนี้สมติเหล้านะ มึงก็ลงกูก็ลง
แล้วเขาก็บอกว่าเป็นเพื่อนกันนะ รักน้ำใจกันนะ
แล้วเขาก็นับถือกันเรื่อยมา

ถาม ถือว่าเป็นน้ำสาบานไหม

ตอบ ใช่ น้ำสาบาน แต่มันเป็นเหล้า มันก็เมาเรื่อยมา แต่เขาได้ดีนะ เขาไม่อย่างนั้น เขาได้ดีกว่าเราไปอีก บางทีข้าวก็ต้องเอาทิ้งไว้ที่นั่นก่อน เอามาแค่เอามาไหว พอรุ่งก็ไปเอาอีก

ความรู้ว่าด้วยการแลกเปลี่ยน เป้าหมายแท้จริงที่อยู่หลักการช่วยให้คนมีข้าวมีผลไม้กินแล้ว ยังเป็นการช่วยให้เกิดการตั้งเป็นบ้าน เป็นเมืองก็ขึ้นมาได้ กล่าวคือเกิดการดำรงอยู่ได้ทั้งหมู่บ้าน ชาวนา และหมู่บ้านชาวสวน การแลกเปลี่ยนนำมาซึ่งความสงบสุข เป็นการแสดงความปรารถนาดีต่อกันและกัน เฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขกัน หญิงหรือคนไปแลกข้าว จึงมีความรู้ผสมผสานกันทั้งเชิงการแลกเปลี่ยน เชิงการทูต รู้หลักการผูกมิตรไมตรี รู้เส้นทาง รู้จักผู้คนต่างหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนจึงเป็นโครงสร้างของหมู่บ้านชาวสวนโบราณในยุคสมัยด้วย

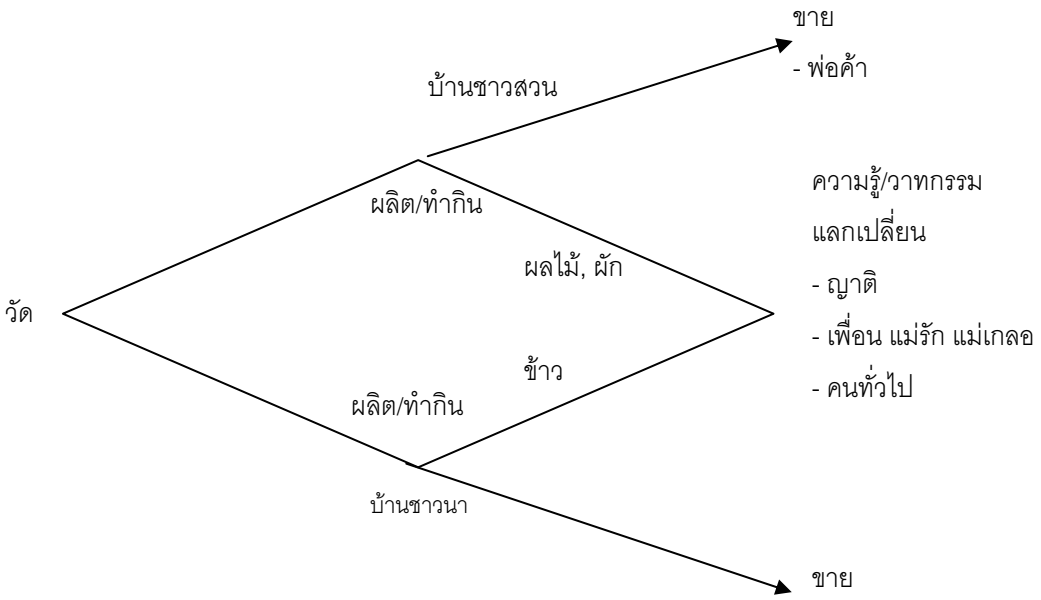
4) **วาทกรรมการแลกเปลี่ยน**

อุดมการณ์การแลกเปลี่ยน เป็นไปเพื่อมิตรภาพ การช่วยให้อีกฝ่ายมีข้าวของบริโภค หรือเป็นปัจจัยการผลิต ในยุคสมัย 40 ปีก่อน ผลไม้มีราคาถูกมาก ตู้เย็นยังไม่มีแพร่หลายเก็บไว้ได้ไม่นาน ผลไม้ยุคต้น ๆ หากให้บ้านข้างเคียงจะเป็นการให้กันเฉย ๆ มิได้ขาย ซึ่งคนที่ได้รับผลไม้เมื่อครอบครัวตนเองมีของกินอย่างอื่นจะให้ของมาตอบแทนกัน สืบสาวลงไปจะเห็นอุดมการณ์ศาสนาอยู่เบื้องหลังการแลกเปลี่ยน คือ คนเป็นเลกพระ ออกเดินเรี่ยไรชาวบ้านไปทำบุญ ต่อมา เป็นวนิพก เอาเสียงเพลงแลกทำกิน ตรงนี้คือ ขอทาน ซึ่งอาจารย์ประทีป เล่าว่า

> “วนิพก หนะ ตามประวัติจริงๆ นี้ วนิพก คือ มัคนายกวัด เขาเรียก พวกเลกพระ คือ พวกคนใช้หรือพวกลูกน้องของเจ้านาย ที่เจ้านายไปสร้างวัดไว้หลังหนึ่ง แล้วก็ไปปลูกกระท่อมให้พวกเลกวัดไปอยู่ดูแลวัดนะ อย่างถ้าวัดผุพังต้องไปซ่อมนะ เวลามีงาน

> ประจำปีวัดก็ต้องหาการละเล่น หาข้าวสุก ข้าวสาร อาหารแห้งไปเลี้ยงกันในวัดนะ...พอไปก็จะร้องบอกว่าใครมีข้าวสาร อาหารแห้งเอาไปวัดใส่โรงครัวกันเร็ว ร้องไปอย่างนี้ทุกบ้าน มันเหนื่อยก็เลยมีเพลง เพลงนี้เขาเรียกว่า เพลงวนิพก มันก็เกี่ยวกับเรื่องชาดกในวัดนั่นแหละ เป็นบทเป็นกลอนร้องกันไป ชาวบ้านก็เรียกวนิพกมาแล้วสมัยใหม่เขาเรียกขอทาน เอาเสียงเพลงแลกหากินเขาเรียกขอทานวนิพก ถ้าเดินขอทานไปเฉยๆ เขาเรียกยาจก ในเรื่องการขอการเรี่ยไรมีมานานแล้ว มันผูกพันกับวัด คนหลัง ๆ นี่ไม่ค่อยเอาเข้าวัด ก็เลยเข้าตัวเองเป็นขอทาน"

เห็นได้ว่ามีการใช้เสียงเพลงแลกของได้ หรือเดินขอเฉยๆ ซึ่งระบบนี้ไม่ตรงกับระบบการแลกสินค้ากับสินค้า (barter economy) ที่คู่แลกทั้ง 2 ข้าง จะต้องมีสินค้าแล้วนำมาแลกกันโดยตรง ปราศจากตัวกลาง ระบบเงินตรา หรือระบบภาษี แม้ชาวสวนโบราณจะมีผลไม้ไปแลกข้าวกับหมู่บ้านชาวนา มิได้เคยคิดว่าผลไม้เป็นสินค้า จึงไม่มีระบบกระตุ้นการบริโภคด้วยการทำการประชาสัมพันธ์ โฆษณา หรือกระตุ้นให้เกิดตราสินค้า แล้วบริโภคสัญญะ เช่นปัจจุบัน การสืบทอด ตอกย้ำอุดมการณ์ด้านบุญทาน เริ่มตั้งแต่การเรี่ยไรบอกบุญ การขอทานยังชีพ มาจนถึงการนำของแลกของสืบเนื่องกันมา ถ้าถือว่า การเรี่ยไรบอกบุญของพวกเลกวัดเป็นตัวบทเริ่มต้น (Original texts) การนำผลไม้ไปแลกข้าว จะเป็นตัวบทที่สอง (secondary texts) ทั้งสองตัวบทพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ไม่สัมพันธ์กันเลย แต่หากพิจารณาในแง่ของภาคปฏิบัติการวาทกรรมการแลกเปลี่ยนจะเผยด้านที่เกี่ยวข้องกันขึ้นมา ผู้สร้างหรือผู้ปฏิบัติการได้แก่ ชาวสวน ชาวนา ภายใต้ความรู้ในวิถีชีวิต ผู้คนจะสามารถปลูกผลไม้, พืชผัก ปลูกข้าวได้ เมื่อมีการผลิตได้จะแบ่งบางส่วนไปทำบุญ ให้ทานบางส่วนกินเอง ส่วนหนึ่งนำไปแลกเปลี่ยน คือ แลกของผลไม้ จากการแลกได้แก่ ข้าวของที่เก็บไว้กินยังชีพ เก็บไว้ใช้เป็นปัจจุบัน ผลิตต่อไป อาทิ พันธุ์ไม้ รวมทั้งมีจำนวนหนึ่งจะคัดเอาผลผลิตข้าวผลไม้ไปขาย ในยุคไม่ใช้เงินตราเข้มข้น การแลกเปลี่ยนจะมาก เข้มข้น ทุกบ้านชาวสวนโบราณจะออกแลกข้าว ตราบจนปัจจัยคมนาคม และความเจริญมากขึ้น ผลไม้จึงผลิตทั้งกินเองและออกขายพร้อมๆ ไปกับการแลกเปลี่ยนของแลกที่ปัจจุบันเหลืออยู่น้อยมาก เพราะใช้วิธีไปขายให้ได้เงินตรา แล้วจึงมาซื้อของกินใช้อีกทอดหนึ่ง คนจึงเชื่อว่า เงินไม่เน่าเสียทำให้การสะสมทรัพย์และความมั่นคั่งเป็นไปด้วยความง่าย

<u>ภาคปฏิบัติการวาทกรรมการแลกเปลี่ยน</u> อยู่ภาคใต้กลไกการทำงานของความรู้ด้วยเหตุที่ความรู้ในยุคสมัยเป็นความรู้ชนิดที่บุคคลสร้างขึ้น ภายในความคิด ก่อนจะมีประสบการณ์จริง พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ได้ปฏิบัติจริง เป็นประสบการณ์ชีวิต ได้ออกเดินทางไปแลกข้าว ความกระตือรือร้น ไปต่างถิ่นเป็นหนทางทำให้คนได้เปิดโลกทัศน์ แลกเปลี่ยนความรู้สร้างบรรยากาศความอบอุ่นหมู่บ้านข้างเคียงกัน สร้างความเป็นกันเอง ความเข้าใจกันและกัน การแลกเปลี่ยนเป็นประจักษ์ให้เห็นถึงแนวคิดในการยอมรับความต่างในทางวัฒนธรรม จนนำมาแลกเปลี่ยนเชิงวัฒนธรรมหมู่บ้านชาวสวนโบราณรู้จักวัฒนธรรม พิธีกรรม แลกตักข้าวใหม่ ขณะที่หมู่บ้านชาวนารู้จักวัฒนธรรมการดำรงชีพของชาวสวนว่าต้องการข้าวอยู่กิน จึงต้องมีการแลกของกับของ การกระทำการแลกของกับของระหว่างคู่แลกเปลี่ยน ก่อให้เกิดความยั่งยืนของความรู้ที่แต่ละฝ่ายสร้างขึ้น เพราะได้มีการใช้ความรู้ สร้างสรรค์ผลผลิตแลกเปลี่ยน และผสมผสานภูมิปัญญาชาวสวน เข้ากับเทคโนโลยีต่างสาขาการผลิต หรือแม้แต่ เทคโนโลยีใหม่

อัตราการแลกเปลี่ยนของแลกของ จำพวกสิ่งอุปโภคบริโภค แม้จะใช้การคาดคะเนในการคำนวณปริมาณแลกต่อกัน ว่าควรอยู่ที่อัตราเท่าไรนั้น สืบค้นเข้าไปเผยว่า มิได้คาดคะเนแต่เพียงสายตา แต่มีการใช้สติปัญญาคิดคาดคะเนว่าควรจะให้มีอัตราหรือคุณค่า การแลกเท่าใด โดยพิจารณาบริบทประกอบ ตั้งแต่ ความเป็นญาติ ความเป็นพวกเดียวกัน เพื่อนรัก เพื่อนเกลอ ความเป็นกันเอง กฎเกณฑ์ ความใกล้ชิดสัมพันธ์กัน เป็นตัวกำกับอัตราการแลกเปลี่ยน ซึ่งในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ทำเป็นกฎหมาย มีกฎหมายและพิธีการควบคุมการ

แลกเปลี่ยนเงิน สินค้า แต่ชุดความรู้ ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนที่สำคัญและใช้มาถึงปัจจุบัน คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ วัฒนธรรม ระหว่างหมู่บ้านกับคนต่างสังคม ตรงนี้กองทุนหมู่บ้านได้รับพลังวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเป็นฐานในการทำงาน เวลาคนมารวมตัวกันบริหารกองทุนหมู่บ้าน จะคิดดอกเบี้ยเท่าไร คนจะปรึกษา คิดคำนวณด้วยสติปัญญา จนสองฝ่าย คือ ฝ่ายกรรมการและฝ่ายกู้เงินพอใจ จะถือเป็นมติในการคำนวณดอกเบี้ยเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน และการสร้างกองทุนหมู่บ้านเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล อาชีพ ซึ่งกันและกัน ซึ่งปัจจุบันการแลกเปลี่ยนไปไกลมาก มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเกษตร การแลกเปลี่ยนรายการในโทรทัศน์ การที่กองทุนหมู่บ้านจะยั่งยืน นอกจากบริหารจัดการเหมาะสมแล้ว ได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลกันภายใน เช่น ความรู้ การจัดทำบัญชี การเขียนคำขอกู้เงิน เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมแบบหลากหลาย การมีส่วนร่วมระดับคณะกรรมการ การมีส่วนร่วมระดับปฏิบัติการ คือ การทำอยู่ทำกินของชาวสวนได้แลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งอาจนำไปสู่การคิดแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต อาทิ พันธุ์ไม้ พื้นที่ดินการผลิต แหล่งน้ำ ปุ๋ยอินทรีย์ เครื่องจักร อุปกรณ์การทำสวนทำนา เป็นต้น

การที่มีคู่แลกเปลี่ยนของกับของทำให้เกิดระบบตัดพ่อค้าคนกลาง ที่มีการเอารัดเอาเปรียบไปได้ระดับหนึ่ง เพราะถ้าความรู้และการแลกเปลี่ยนของแลกของลดลงไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นประวัติศาสตร์แล้ว ผลผลิตจากหมู่บ้านชาวสวน ชาวนา ย่อมนำส่วนเหลือกินเหลือใช้ไปขาย สู่ระบบตลาด ชุดวาทกรรมการแลกเปลี่ยนกำลังอ่อนพลังลงมาก และชุดวาทกรรมการค้าแบบทุนนิยมทรงพลังมาก หากมีการเชื่อมโยงปรับถ่ายความรู้การแลกเปลี่ยนมาใช้อีกครั้งหนึ่ง จะทำให้ช่วยปรับสมดุลการแพร่กระจายผลผลิตได้ โอกาสตรงนี้เป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้านที่ควรคิดทำต่อไป หรืออย่างน้อยได้สร้างชุดความรู้ในเรื่องการตลาดผลผลิตจากสวนให้ชาวสวนรู้เท่าทันเทคนิค กลไก การตลาดแบบทุนนิยม สร้างอำนาจการต่อรอง เพราะระบบการแลกเปลี่ยนแบบโบราณของแลกของยืนอยู่บนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างชาวสวนกับชาวนา เมื่อใช้ผลไม้ ผัก แลกข้าว และแอบอิงอยู่ด้วยหลักศาสนาที่แลกเปลี่ยนของกันเพื่อช่วยเหลือกัน ให้อีกหมู่บ้านหนึ่งดำรงอยู่ได้มีของอยู่ของกิน แต่ถ้าวาทกรรมการแลกเปลี่ยนของแลกของหมดความสำคัญลงในสังคม ชาวนา ชาวสวน คนจะพึ่งการขายผลผลิต การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (construction of power-relations) ชุดใหม่ ค่อนข้างปรากฏชัดว่าอยู่บนหลักความไม่เท่าเทียมกัน ส่วนเกินของชาวสวน จึงถูกดูดไปด้วยพลังอำนาจการค้า ที่ผู้ซื้อมีอำนาจเหนือกว่ากองทุนหมู่บ้านจึงควรมีรูปแบบกิจกรรมให้คนรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนกันให้มากขึ้น หรือส่งเสริมให้มีคู่แลกเปลี่ยนของกันให้มาก จะเป็นการปรับแกนอำนาจแบบแนวตั้ง จากชาวสวนถึงพ่อค้า มาสู่ระบบอำนาจหลากหลาย รัฐก็จะมีเวลาไปทำงานอื่นที่สำคัญๆ แทนที่จะมาตั้งกฎกติกา ควบคุมราคาสินค้า

จัดระเบียบการค้า หรือแม้แต่การแก้ปัญหาการประท้วงราคาพืชผลการเกษตรที่ต้องมีทุกฤดูกาลเก็บเกี่ยว

สายน้ำกับความรู้การแปรรูปผลไม้

ชาวสวนโบราณคลองกระทงต้องทนอยู่กับสภาพผลไม้หลักมีราคาถูกมานาน ละมุดราคารับซื้อที่ปากสวนเพียงกิโลกรัมละ 3.50-5 บาท ส่วนน้ำในลำน้ำยมจากอดีตที่เคยอุดมสมบูรณ์ปลาสร้อยที่เคยจับทำน้ำปลาในครัวเรือนได้ บัดนี้ได้สูญพันธุ์ไปน้ำที่เพียงท่วมหลากพาปุ๋ยมาให้สวนโบราณ ในปี พ.ศ.2538 กับ ปี พ.ศ.2545 กลับเป็นสายน้ำท่วมท้น ทำความเสียหายให้แก่ชาวสวนโบราณ คนทำกล้วยตานี และต้นเพกา สายน้ำเดิม ที่เคยเป็นที่สะสมความรู้ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำ ค่อยๆ หายไป คงเหลือเฉพาะสวนโบราณ แต่ราคาตกต่ำตลอดมา และผลไม้ในสวนมีหลากหลายชนิด แต่ได้มีปัญหาในการผลิต ถ้ามองในสายตาระบบทุนนิยมขาดความรู้เทคโนโลยีในการผลิต ขาดเงินทุน ขาดแคลนน้ำ ดินเสื่อม ค่าแรงงานไม่เหมาะ และขาดการรวมกลุ่มของเกษตรกร รวมทั้งภัยธรรมชาติ โรค แมลง ปัญหาด้านตลาดสำหรับคลองกระทง คุณภาพของผลไม้ยังตรงใจตามความต้องการของตลาด ยกเว้นละมุด มะปราง ขาดข้อมูลการตลาด ไร้การประชาสัมพันธ์ชาวสวนอยู่ในปัญหาอมตะ คือ ขาดอำนาจการต่อรอง ส่วนตลาดผลไม้ส่งออกหวังพึ่งพาได้ยาก เพราะต้องไปผ่านด่านการกีดกันทางการค้า มาตรฐานอาหาร การขนส่ง บรรจุภัณฑ์ และเครือข่ายการค้าต่างประเทศ

ในที่สุดการปรับตัวได้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านคลองกระทง มีแม่เขมจิราเข้มแข็ง อายุ 53 ปี เป็นผู้นำ คณะผู้ริเริ่มแรกๆ มี นางพอใจ ฉัตรพร รองประธาน นางปรารภ วิเศษ เลขานุการ นางสาวสกุล กลมทับ เหรัญญิก และ นางสาวอุสรา ผ้าทอง เป็นประชาสัมพันธ์ หวังจะแปรรูปผลไม้ในท้องถิ่น หารายได้ให้กับครอบครัว โดยคำนึงถึงคุณค่าทางโภชนาการและคุณค่าในทางยาสมุนไพร จึงได้ทำการแปรรูป น้ำผลไม้ น้ำเพกา น้ำกระเจี๊ยบ การทำขนมอบกรอบ และการทำไวน์ผลไม้ ไวน์ละมุด

ความรู้การทำไวน์ เริ่มจากประเพณีการดื่มกิน ในการเลี้ยงของงานบุญในหมู่บ้านชายจะดื่มเครื่องดื่มสาโท เหล้าขาว หญิงไม่มีเครื่องดื่ม จึงทดลองทำกระแช่ แต่ดื่มไม่ได้แรงแอลกอฮอล์สูงเกินไป รสขม

กระแช่ ตอนแรกเรียกว่า “กระแช่ผสมผลไม้” เมื่อ 3 ปีที่แล้วพอดีทางเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอสวรรคโลกเข้ามาในหมู่บ้าน พบว่ากระแช่ผลไม้รสชาติดี ประกอบกับที่สวนโบราณมีผลไม้มาก จึงส่งเสริมทำต่อ

เดิมการทำกระแช่ผลไม้ ทำคล้ายเหล้าขาวแต่ต้องใช้ลูกแป้งหวานผสม ทำเป็นเหล้าขาวจะใส่ลูกขม ใส่น้ำปูน หมัก 15 วัน เมื่อขาวเหนียวลอยก็เติมน้ำ ข้าวเหนียวนี้ผ่านการนึ่งสุก

แล้วใช้ข้าวเหนียวรวมไม่เจาะจงสายพันธุ์ ภาชนะหมักใช้โอ่งหมัก ซองน้ำปลาโบราณ แล้วนำไปหลบเจ้าหน้าที่ฝังดิน จมน้ำไว้ สมัยลูกแป้งลูกละ 1 บาท หาซื้อจากนอกหมู่บ้าน หลังเติมน้ำเอามาบ่มต่ออีก 5 วัน แล้วนำมาผสมผลไม้ที่ปั่นไว้แล้ว มาผสมกันแล้วกรอง แล้วเอาไปอุ่นทิ้งให้น้ำเย็นก่อนเป็นอันพร้อมดื่ม กระแช่ผลไม้มีชื่อเสียงในงานกฐิน งานผ้าป่า งานสงกรานต์ มายาวนานกว่า 20 ปี ภูมิปัญญาตรงนี้มิได้สูญหาย แพ้พ่ายทุนนิยม อย่างน้อยได้ช่วยชีวิตชายชาวบ้านคลองกระทง มิให้ดื่มเหล้าโรง ซึ่งอาจมีสารเคมีผสมดื่มแล้วบวม ชาวบ้านเข้าใจว่าเขาใส่ปุ๋ยลงไป และประหยัดเงินออกนอกบ้านเพราะผลไม้เป็นของสวน สีน้ำกระแช่ผลไม้สวยงาม ถ้าผสมละมุดออกสีเหลือง ถ้าชมพู่ ออกสีชมพู เหมาะกับงานมงคล แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ กลิ่นหอม รสชาติดี และที่สำคัญในตำบลอื่นไม่มีใครทำเพราะขาดผลไม้

จากกระแช่ผลไม้ชายขอบสู่ไวน์ผลไม้ แม่เขมจิราได้เคยเห็นวิธีทำเหล้ามาตั้งแต่งานแม่ตาย 10 กว่าปีมาแล้ว เห็นเขาต้มกัน ทางเกษตรมาแนะว่าอาจลองทำให้เปลี่ยนจากลูกแป้ง มาเป็นใช้ตัวยีสต์ ยีสต์สดซื้อจากกรุงเทพฯ ขวดละ 25 บาท มาเพาะเชื้อ แบนหนึ่งได้ 3 ถัง น้ำ 20 ลิตรต่อถังเริ่มจากละมุด ได้ไวน์แล้วใส่ขวดน้ำปลา เป็นที่เฮฮามาก แถมยังเซ็ยเพราะเป็นขวดน้ำปลา แม่เขมจิราไม่ยอมแพ้ได้พยายามนำกลุ่มแม่บ้านหาความรู้เพิ่มเติมในที่สุดได้พบกับอาจารย์จากทางเกษตร ได้ความรู้สมัยใหม่ในการทำไวน์ ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิม และลงมือผลิตไวน์ ดังนี้

1. การเตรียมผลไม้ ทางวิชาการแนะนำให้ใช้เครื่องปั่น แม่เขมจิราเล่าว่า

> “ทุกวันนี้เครื่องมือยังไม่ได้ใช้เลย ใช้ครกตำนี่ไว
> ครั้งแรกนะ อาจารย์เขาสอนก่อน ใช้เครื่องปั่นผลไม้เอานี่
> มันจะขุ่น แบบมันละเอียดเกิน มันขุ่นไม่ค่อยใส
> สู้ตำไม่ได้ อาจารย์สอนบางทีก็ต้องดัดแปลงบ้างไม่ตาม”

ผลไม้ที่ใช้ทำไวน์มาแล้วของกลุ่มแม่บ้าน ประมาณ 13 ชนิด มีการเตรียมผลไม้ดังนี้

1) ละมุด ใช้ครกตำ
2) ชมพู่ ใช้ครกตำ
3) กระเจี๊ยบ ต้มขยำน้ำ
4) มะปราง ปอกเอาเนื้อ
5) กระท้อน ใช้ครกตำ
6) มะกอกน้ำ ใช้ครกตำ

7) มะขามป้อม ใช้ครกตำ

8) กระชายดำ ใช้ครกตำ

9) ดอกอัญชัญ ต้มขยำน้ำ

10) ลูกยอ ใช้ครกตำ

11) หว้า ต้มขยำน้ำ

12) มะยม ใช้ครกตำ

13) น้ำมะพร้าวหอม ต้ม (อยู่ระหว่างทดลองทำ)

ครกที่ใช้ทำเป็นครกสะอาด คือ ครกโบราณ ตำได้รวดเร็ว ละเอียด กลุ่มแม่บ้านจึงนิยมมากในอนาคตอาจมีเครื่องบีบ เครื่องคั้นน้ำ

2. การทำความสะอาดภาชนะ ใช้การต้มน้ำร้อนลวก เผาไฟ และน้ำยาล้างทำความสะอาด ทั้ง ภาชนะหมัก ครก ท่อกาลักน้ำ ขวด

3. ยีสต์ ใช้ยีสต์สดบรรจุขวด ระยะหลังๆ ใช้ยีสต์ผง

4. การเตรียมน้ำเชื้อ หรือ สตาทเตอร์ ใช้หม้อสแตนเลสต้ม ระยะแรกไม่มีเครื่องวัด ใช้การชั่ง น้ำผลไม้และเชื้อ 4 กิโลกรัม ต่อน้ำ 20 ลิตร และน้ำตาลทรายแดง 3.5 กิโลกรัม ถ้าเป็นกระเจี๊ยบเพิ่มน้ำตาลเป็น 4 กิโลกรัม ต้มเดือดเอาลงให้พออุ่น ๆ เอามาใส่ถัง 20 ลิตร ที่ผ่านการฆ่าเชื้อด้วยการลวกน้ำร้อนแล้ว (ถังใบนี้จะใช้เพียง 3 ครั้ง) ปล่อยค้างคืนวันรุ่งขึ้นใส่ยีสต์จำนวน 1 แบน แม่เขมจิราไม่นิยมนำยีสต์หมักโดยตรงด้วยการเขี่ย เพราะจะไม่เสมอกันทางด้านรสชาติ จึงใช้การเตรียมน้ำเชื้อ ระหว่างเพาะน้ำเชื้อไว้ประมาณ 15 วัน จากนั้นชั่งน้ำเชื้อ 2 กิโลกรัม เทลงไปในน้ำผลไม้ที่เตรียมเหมือนตอนเตรียมน้ำเชื้อ ใส่ได้ 4 ถัง ขนาด 20 ลิตร หมักไว้ 15 วัน

5. การวัดความหวาน การเติมน้ำตาล เมื่อหมักได้ 15 วัน วัดความหวานด้วยรีแฟคโตมิเตอร์ มีหน่วยวัดเป็นองศาบริกส์ (°BRIX) ถ้าสมัยไม่มีเครื่องมือใช้เติมน้ำตาล 1 กิโลกรัม ต่อ 5 ลิตร ปกติกลุ่มแม่บ้านต้องให้ความหวาน บริกส์ ระหว่าง 18 บริกส์ ส่วนแรงแอลกอฮอล์ถ้าเป็น 4 ดีกรี ต้องเติมน้ำขยับให้เป็น 7 ดีกรีตรงนี้แม่เขมจิราชำนาญมากขนาดชิมได้ และตรงกับเครื่องมือวัดบ่อยๆ

6. การปรับความเป็นกรดด่าง อาจให้เปรี้ยวโดยใส่กรดมะนาวตรงนี้ใช้กระดาษลิสมัส วัดดูสี

7. การหยุดการหมัก ใส่สารตกตะกอน 1 ช้อนแกง ต่อ 20 ลิตร คือ 1 ถัง กรองด้วยผ้าดิบ แล้วต้มน้ำ 60 องศาเซลเซียส

8. การบ่ม ใช้ถังสแตนเลสขนาด 350 ลิตร ตอนนี้กลุ่มแม่บ้านมีจำนวน 11 ถัง นำไวน์ที่หยุดการหมักมาบ่มต่อในถังอีก 3-4 เดือน ถ้าบ่มได้ 1 ปี 2 ปี ยิ่งดี

9. การบรรจุขวด นำขวดล้างแล้ววางในภาชนะใส่น้ำร้อนภายนอก ใช้ผ้าขาวกรองน้ำไวน์ที่บ่มแล้วถ่ายลงในขวดขนาดเล็ก 630 ซีซี หรือขวดขนาดใหญ่ 750 ซีซี แล้วน๊อกเชื้ออีกครั้งด้วยการนำขวดลงแช่น้ำเย็น ตั้งเลียงไว้ในลังเป็นอันเสร็จกระบวนการ

แม้กลุ่มแม่บ้านจะสามารถผลิตไวน์ได้ในระยะปี 2545 ก็มิอาจนำออกจำหน่ายได้ เพราะยังรอขั้นตอนของแสตมป์สุราแช่ จากทางสรรพสามิต และต้องมีการขออนุญาตทำสุราแช่และผลิตภัณฑ์ตามประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง วิธีการบริหารงานสุรา พ.ศ.2544 (ฉบับที่ 3) คิดโครงสร้างต้นทุน กลุ่มแม่บ้านจึงต้องแปรสภาพมาเป็น สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง จำกัด จัดสร้างสถานที่ผลิต บ่อบำบัดน้ำเสีย เครื่องมือ อุปกรณ์ ให้ครบและให้ทางสรรพสามิต มาตรวจเสียก่อน รวมทั้งจะต้องนำสุราแช่ คือไวน์ผลไม้ไปตรวจคุณภาพ ไวน์ที่นำตรวจสอบคุณภาพมี 7 ชนิด ตอนแรกนำไปที่เชียงใหม่ เขาคิดค่าตรวจตัวอย่างละ 7000 บาท 7 ชนิด คูณดูแล้วเป็นเงินมากเกินไป จึงนำไปขอนแก่น ทางนี้คิดตัวอย่างละ 4000 บาท ก็ชะรอไว้ก่อน สุดท้ายนำมาตรวจที่กรมสรรพสามิต กรุงเทพ นำมาชนิดละ 4 ขวด เมื่อตรวจผ่านทางกรมสรรพสามิต มีหนังสือแจ้งมาจังหวัดสุโขทัย ทางสรรพสามิตได้ติดต่อให้ไปเบิกแสตมป์ จึงได้เบิกแสตมป์สุราแช่ ไวน์ขวดเล็ก ตกดวงละ 8 บาท เบิกมา 100 ดวง ขวดใหญ่ต้องติดแสตมป์สุราแช่ดวงละ 14 บาท เบิกมา 500 ดวง แม้สหกรณ์ฯ จะยังไม่นำไวน์ไปจำหน่ายแต่รัฐก็ได้เงินแสตมป์เข้ารัฐไปก่อนแล้ว จำนวน 7800 บาท นี่คือประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือไม่

สำหรับต้นทุนการผลิตไวน์ผลไม้ “ศรียมนา” สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทงได้ปรึกษาทางผู้อาวุโส และปราชญ์ชาวบ้านตกลงจะใช้ชื่อไวน์ว่า “ศรียมนา” คือ ใช้แม่น้ำยมตามชื่อในศิลาจารึก ในฉลาก และใช้ “นกจุก” บินอยู่เหนือแม่น้ำยม เพราะแต่เดิมสมัยก่อนในสวนโบราณจะมีนกหัวจุกมากมายเป็นสัญลักษณ์ของสวนโบราณ เหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม ที่ชุมชนให้มรดกไว้แก่ชาวคลองกระทง ส่วนทุนเงินตรา การผลิตไวน์ แรงแอลกอฮอล์ 8 ดีกรี ขนาดบรรจุภาชนะ 630 ซีซี ตก 29.3 และขนาด 750 ซีซี ตก 52 บาท โดยมีรายละเอียดดังนี้

รายการ	ราคา (ขนาด 630 ซีซี)	ราคา (ขนาด 750 ซีซี)
1. ต้นทุนวัตถุดิบ		
- ผลไม้	.75	.93
- น้ำตาล	2.6	3.25
- ยีสต์	1.75	2.13
- กรดมะนาว, เบนโทไนท์	.5	.62
- น้ำ	.25	.25
2. ค่าแรงงาน, เชื้อเพลิง	4	5
3. ค่าภาชนะบรรจุ	5	16.5
4. ค่าน้ำ, ค่าไฟ ฯลฯ	1.45	2
5. กำไร	21.3	7
6. ภาษี		
- สุราตามมูลค่า	7.34	13.02
- ภาษีท้องถิ่น	1.73	1.30
7. ราคาขาย	29.3 (ประมาณ)	52.0

ทุนเงินตราได้จากการสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ และทุนจากการระดมหุ้นของกลุ่มแม่บ้านเดิม และสมัยแรกๆ ทำมะม่วงแช่อิ่มเป็นเส้นยาว ๆ ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ เริ่มจาก 200 หุ้น ในวงเงิน 32,000 บาท เคยปันผลไปแล้ว 57,000 บาท มีสมาชิก 129 คน ขณะนี้มีเงินทุน 190,000 บาท ลงอยู่ในอุปกรณ์หลายชนิด

การรวมกลุ่มทำกิจกรรมของแม่บ้านหลายแห่งไม่ประสบผลสำเร็จเพราะขาดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่คลองกระทงมีทุนชุมชนเดิมเป็นสวน และระบบความรู้ของสวนโบราณในวิถีชีวิต เมื่อมารวมกลุ่มจึงไปได้พอสมควร เงื่อนไขการมีทุนชุมชน ทำให้การต่อยอดกิจกรรมกลุ่มแม่บ้านเป็นไปได้อย่างเข้มแข็ง เพราะระบบความรู้สวนโบราณที่ให้คนมีน้ำใจต่อกัน เอื้อเฟื้อกัน ราคาผลไม้ที่กลุ่มแม่บ้านรับซื้อมาแปรรูปจะสูงกว่าราคาตลาด 1 บาท เสมอ เพื่อเป็นการช่วยเหลือชาวสวน การรวมกลุ่มของแม่บ้านจะมีกฎเกณฑ์ร่วมกัน มีกรรมการในรูปสหกรณ์ จำนวน 7 คน วาระ 4 ปี แล้วเลือกตั้งกรรมการใหม่

การสร้างความรู้จากการมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน ได้สร้างความรู้สองชุด

ชุดแรก ความรู้ว่าด้วยการแปรรูปผลไม้ และการผลิตไวน์ผลไม้ไทยพื้นบ้าน ซึ่งเริ่มจากภูมิปัญญากระแช่ มาจนถึงไวน์

ชุดสอง ความรู้ว่าด้วยการรวมกลุ่มต่อรองกับทางรัฐ ในรูปกลุ่มแม่บ้านและสหกรณ์การเกษตรแม่บ้าน ตั้งแต่ระบบการผลิต การตลาด ซึ่งอาศัยออกงานนิทรรศการ งานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ งานของ ธกส. ตามต่างจังหวัด รู้จักติดต่อกับภาครัฐ หน่วยงานของรัฐซึ่งทำให้เป็นพื้นฐานในการทำงานกองทุนหมู่บ้านในภาคหน้าต่อไปได้

ความรู้ที่ทางกลุ่มจะสร้างต่ออีกได้แก่การร่วมกับ หมู่ 8 ทำการจักรสาน ทำที่หิ้ววางขวดไวน์ โดยใช้ปลอกกล้วยที่ได้จากการตากลำต้นกล้วยแห้งแล้วไปสานกระเช้าไวน์ ราคาทดลองขณะนี้อยู่ใบละ 50 บาท แต่การสานยากที่การขึ้นรูป จากก้นกระเช้า แต่ทาง หมู่ 8 ขึ้นรูปก้นกระเช้าไม่ได้ กำลังติดต่อหาครูมาสอน

ภายในชุมชนระบบโรงเรียน อาทิ โรงเรียนมัธยมสวรรคอนันต์ โรงเรียนมัธยมศรีสำโรง อยู่ระหว่างส่งนักเรียนมาเรียนรู้การผลิตน้ำผลไม้จากทางกลุ่มแม่บ้าน ที่เป็นการปรับตัวทางความรู้ การแปรรูปในชุมชน ทั้งชุมชนไม่ว่าจะเป็นบ้าน โรงเรียน และหน่วยราชการที่หน่วยงานเข้ามาสนับสนุนทุนเงิน และความรู้ ประกอบกันขึ้นเป็นเครือข่ายและขยายเครือข่ายการเรียนรู้ออกไป ทำให้คนมีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้กันได้ตลอดเวลา

การค้าทางน้ำ ทุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน

ชุมชนคลองกระทงดั้งเดิม คนค้าขายอยู่กับตลาดสวรรคโลกและตลาดสุโขทัย การค้าทางน้ำเกี่ยวข้องกับบริษัท สัมปทานไม้ ในเขตเมืองแพร่ ไม้ซุงจะถูกชักลากลงลำน้ำยม มัดเป็นแพไม้ซุง แล้วถ่อล่องมาตั้งแต่เมืองแพร่ ถึงแก่งหลวงจะต้องมัดแบบซุงใหม่อีกครั้งเพราะแพใหญ่ผ่านแก่งหลวงไม่ได้ เป็นที่มาของอาชีพ คนถ่อแพซุง รับจ้างกับทางผู้ทำไม้การค้าขายทางน้ำระหว่างหัวเมืองสุโขทัยกับบ้านคลองกระทง และอำเภอสวรรคโลก มีความสำคัญมากในอดีต โดยเฉพาะเส้นทางน้ำ ตามลำน้ำยมที่ล่องลงมาสุโขทัย ถึงปากน้ำโพมุ่งสู่หัวเมืองทางภาคกลาง สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยามุ่งสู่กรุงเทพฯ ในขาล่อง และเส้นทางเดิมแวะลพบุรีในขาขึ้น ในความรับรู้ของชาวเรือคลองกระทงคือเส้นทางค้ากล้วยตากคลองกระทง อันลือชื่อ โดยสมัยนั้นยังไม่มีกล้วยตากบางกะทุ่มพิษณุโลก

ชนิดเรือที่ชาวคลองกระทงใช้เป็นเรือมอญ เรือไพม้า ขนาดปากเรือปานกลาง ถึงขนาดเล็ก ถือ 3-4 วา เป็นขนาดเหมาะที่จะตั้งเสวียนบรรทุกกล้วยตากขนาดใหญ่ในท้องเรือได้ประมาณ 2 เสวียน การคลี่คลายว่าทำไมการค้าทางน้ำจึงยังอยู่ได้ช่วงที่สวรรคโลกมีเส้นทางรถไฟแล้ว ได้แก่ ตัวสินค้าที่เป็นกล้วยตาก เป็นอาหารหวานสำหรับชาวนาช่วงฤดูทำนา และ

เกี่ยวข้าวในเขตหัวเมืองภาคกลาง ล่องกล้วยตาก คลองกระทง ลงมาเท่าไร ก็จะขายได้หมดทุกครั้งไม่มีเหลือกลับไป ซึ่งความถี่ของจำนวนเรือ 10 ลำ ที่มีอยู่ทั้งหมู่บ้านโดยประมาณจะล่องเฉพาะฤดูน้ำหลาก มีข้อสังเกตว่า ฤดูน้ำหลาก ชาวสวนมิได้มีภาระทำนา เหมือนชาวนานอกจากการถางสวนรับน้ำแล้ว จะเป็นการบำรุงรักษาสวนตามปกติ คนจึงล่องเรือได้ และล่องได้เฉพาะบ้านที่มีทุนต่อ/ซื้อเรือเท่านั้น กระแสทุนนิยมที่ไหลบ่าเข้าสวรรคโลก กับทางรถไฟช่วงต้น ๆ จึงไม่ส่งผลต่อการค้ากล้วยตากคลองกระทง ฤดูกาลน้ำหลาก ได้แก่ ต้นเดือน 6 ล่องไปถึงหน้าแล้ง เดือน 1 เดือน 2 ปีละ 3-4 เที่ยวต่อลำ แม่จำปา เล่าว่า หนึ่งปีจึงมีเงินเข้าหมู่บ้านคลองกระทงจากกล้วยตากเป็นจำนวนมาก ไม่นับรวมการนำเงินขายกล้วยตาก ซื้อสินค้าขึ้นมาขายที่ได้กำไรไม่มากนัก มาปล่อยขายตามตลาดสุโขทัย ปากแถว กำไรนี้พ่อเป็นค่าจ้างเรือโยง และค่าอาหารระหว่างเดินทางกลับ จุดนี้นับเป็นกระบวนการสะสมทุนเริ่มต้น ในอดีตสำหรับกลุ่มคนค้าทางน้ำ คติการค้าทางน้ำที่ผู้วิจัยสงสัยว่าทำไมไม่เกิดความมั่งคั่ง เหมือนการค้าทางเรือของอังกฤษ หรือชาติตะวันตก เช่น บริษัท อีสเอเชีย เนื่องจากว่าตัวสินค้ามิได้มีหลากหลาย และไม่มีการรวมสินค้าเป็นโกดังใหญ่ หรือมีบริษัทใหญ่ แต่ชาวเรือคลองกระทงสมัยนั้นต่างคนต่างค้าภายในครอบครัว ที่มีเรือเพียงลำเดียว หรือสองลำอีกทั้งสินค้าก็บริโภคอยู่แต่เพียงหัวเมืองภาคกลาง มิได้เป็นสินค้าที่ตะวันตกต้องการ คือไม่เป็นสินค้าส่งออก เช่น ไม้สัก ดีบุก ตรงนี้เองคือกุญแจ ที่เป็นรหัสทางวัฒนธรรมการค้าของคลองกระทง และเป็นที่มาของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า การทำมาหากิน แต่เพียงพอ หมดกล้วยก็หยุดทำ หมดน้ำในลำน้ำยมก็หยุดล่องสินค้า

การค้าทางน้ำของชาวคลองกระทงถือว่าอยู่ในขั้นพออยู่พอกิน ประสบการณ์การค้าทางน้ำ ได้สร้างความรู้อย่างน้อยสองชุด

ประการแรกการสร้างความรู้เกี่ยวกับการล่องเรือ คนที่จะล่องได้ ต้องผ่านการเรียนรู้ การว่ายน้ำ ใช้ร่างกายสัมผัสกับกระแสน้ำ ทำให้ได้เรียนรู้ กระแสน้ำโดยตรงฝึกการถ่อแพตั้งแต่ครั้งถ่อซุง ช่วงถ่อแพ ซุง มีเรื่องสนุกเล่ากันว่า เวลาแพไม้ซุงมามาก ๆ บางครั้งคนก็อาจลงไปเก็บไม้ที่ลอยมาเกยตลิ่งมาเลื่อยใช้ได้เพราะพวกมัดแพไม้เอาไปไม่หมด โดยที่ในความรับรู้ชาวบ้านไม่ถือเป็นการลักไม้เป็นการนำไม้ไปใช้ประโยชน์ ช่วงการล่องเรือ ต้องรู้กฎธรรมชาติ คือเรื่องน้ำ กระแสน้ำ เวลามีแพไม้ซุงขนาดใหญ่ มาชาวเรือคลองกระทงที่มีเรือมอญเรือไพม้า ต้องคัดเรือให้ห่างออกไปมิฉะนั้นแบบอาจเสยให้เรือขึ้นเกยตลิ่งได้ เพราะมวลแพไม้มีมาก ซัดให้เรือเล็ก ๆ กระเด็นได้ แต่มิถือเป็นเรื่องยากที่จะเรียนรู้ ปัญหาจริง ๆ เกิดจากมนุษย์มากกว่า กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างเขื่อนชัยนาท มีประตูน้ำ ทำให้การสัญจรทางน้ำลำบาก หลายคนเริ่มเลิกกิจการเดินเรือค้าทางน้ำ ช่วงมีเขื่อนชัยนาท ประกอบกับถนนเส้นทางคมนาคมทางบก เริ่มดีขึ้น มีการสร้างเส้นทางติดต่อกับตัวจังหวัดรวดเร็วกว่าทางเรือการค้า

ทางเรือจึงเริ่มลดน้อยลง เรื่อย ๆ จนปัจจุบันไม่มีเรือมอญ เรือไพม้า นำกล้วยตาก ในลำน้ำยม สำหรับชาวคลองกระทงอีกเลย จากนั้นวิถีการดำรงชีวิตจากคนเคยค้าขายทางเรือจึงเปลี่ยนไปสู่การทำสวนและค้าขายทางบก

ประการที่สอง การสร้างความรู้การค้า จากการค้าทางเรือ ทำให้เกิดประสบการณ์การค้าขายเกิดขึ้นกับคนบ้านคลองกระทง มีผลไปถึงกระบวนการสะสมทุน ช่องทางการหาทุนทำการค้า ทำสวน และซื้อที่ดินทำสวน สินค้าที่เป็นกล้วยตากคลองกระทง เป็นสินค้าของชาวบ้านคลองกระทง ที่เจ้าของเรือรวบรวมไป พร้อม ๆ กับกล้วยของสวนตัวเอง ซึ่งราคาตอนแม่จำปา สกุลนาวา อายุไม่ถึง 20 ปี คือ ราว พ.ศ.2490 กล้วยตากรับซื้อกิโลกรัมละ 3-4 บาท ล่องไปสองเสวียน ก็ทำให้มีประสบการณ์การทำ คือ รู้หลักการรวบรวมและการใช้เงินทุนเพื่อการค้า กล้วยตากคลองกระทงที่ล่องลงไปมักจะหมดที่เมือง สิงห์บุรี อ่างทอง หรือพระนครศรีอยุธยา จากนั้นจะยอมตีเรือเปล่าลงกรุงเทพ เพื่อซื้อสินค้าขึ้นมาขาย อันได้แก่ มะพร้าวแห้ง เกลือ ปูเค็ม หอมแห้ง น้ำตาลมะพร้าว เรียกว่าได้เงินจากการขายกล้วยตากจะไม่ด่วนกลับบ้านไปกรุงเทพก่อนไปซื้อสินค้าขึ้นมาขายเอากำไรอีกทอด ในขาเรือขึ้นสุโขทัย ความรู้ในการใช้เงินเพื่อทำทุน หรือลงทุนการค้า จึงเกิดขึ้น คนคลองกระทงเรียนรู้ คุณค่าของทุน และนำกำไรไปซื้อข้าวของที่ดิน หรือพันธุ์ไม้ลงสวนที่คลองกระทง กระบวนการสะสมทุนจึงเกิดขึ้น เพราะมีกำไร พอที่จะสะสมได้ ส่งผลให้กลุ่มค้าทางเรือมีฐานะดี และกลายเป็นชาวสวนฐานะดีในเวลาต่อมา คนกลุ่มนี้จึงเข้าใจมีมุมมองต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินทุนเพื่อทำมาหากินมิได้มองเป็นเงินหาคะแนนเสียงอย่างที่คนเมืองมองว่า รัฐบาล/พรรค ได้โปรยเงินหาคะแนนเสียงแต่เพียงมิติเดียว

กระบวนการสะสมทุนของชุมชน

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคปัจจุบัน ยุคที่สังคมและวิถีชีวิตชาวไทยเลืองเริ่มกลายเป็นสังคมในแบบทุนนิยมมีการบริโภคและระบบตลาดชัดเจน ในสมการทางเศรษฐศาสตร์บ่งบอกชัดเจนว่า เงินออมเท่ากับรายได้หักลบด้วยรายจ่าย และเมื่อมีเงินออมคนจึงนำไปลงทุน การที่คนมีรายได้ เหลือจากหักรายจ่ายเท่านั้นจึงจะสะสมทุนได้ หมายความว่า ถ้าทำสวนโบราณอย่างเดียวจะต้องมีรายได้จากของในสวนหักค่าใช้จ่ายแล้วเหลือมากกว่ารายจ่าย คือทำสวนมีกำไร หรือถ้าทำงานรับจ้างค่าแรงงานใน 1 วัน หักค่าใช้จ่ายประจำวันแล้ว มีเงินเหลือจึงจะสะสมทุนได้ ตราบใดที่ค่าแรงยังน้อยกว่าค่าใช้จ่ายของตัวเองใน 1 วัน คนก็จะจนดักดานต่อไป เว้นแต่จะมีสวัสดิการหรือลดรายจ่ายลงมา หรือสร้างงานใหม่เพิ่มขึ้น คือ ถ้าทำสวนก็ต้องรับจ้างด้วย หรือรวบรวมผลไม้ไปขายตลาดต่างท้องถิ่นด้วย เพื่อให้รายได้เข้าครัวเรือนหลายทาง หรือเพิ่มผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ และราคาที่ชาวสวนขายได้ให้สูงขึ้น ซึ่งทำ

ได้ค่อนข้างลำบาก เพราะมือที่มองไม่เห็นไม่ค่อยมาช่วยเกษตรกร เว้นแต่จะรวมกลุ่มเป็นกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลไม้ หรือรวมตัวจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร เพื่อเพิ่มช่องทางหาทุนดอกเบี้ยต่ำมาใช้ผลิต

ทุนเงินตราและแหล่งเงินกู้ของชาวสวน

ในรอบปี พ.ศ.2544 เท่าที่รวบรวมข้อมูลในบ้านคลองกระทง คนจะมีทุนเงินได้จากการกู้ สองประเภท คือ **เงินกู้นอกระบบ** เป็นการพึ่งพาญาติพี่น้อง เวลาขาดเหลือ มูลค่าการพึ่งพาตั้งแต่ 100 – 100,000 บาท โดยมากถ้าขั้นหลักหมื่นและแสน คือการนำเงินพ่อแม่มาซื้อรถยนต์ หรือปลูกสร้างบ้านหรือซื้อที่ดินหรือส่งลูกเรียน ส่วนเงินจากเถ้าแก่ยังไม่ปรากฏ เพราะปัจจุบันซื้อขายกันเป็นเงินสด รถปิกอัพคันไหนจ่ายเงินเร็ว ราคาดี ชาวสวนจะขายให้คันนั้นโดยขายเป็นรายครั้ง หรือขายเหมา ตามแต่จะตกลงกัน **เงินกู้ในระบบ** เป็นการกู้จากสถาบันการเงินมากที่สุด คือ ธนาคารเพื่อการเกษตร บางคนกู้สะสมติดต่อกันมานานจนโฉนดที่ดินไว้ใน ธกส. ตลอด ใกล้จะหมดก็จะทำสัญญากู้ต่อ ๆ มา สหกรณ์การเกษตรประจำอำเภอสวรรคโลกที่มีกำนันช่วย พรแย้ม เป็นประธานชาวสวนนิยมกู้ ธนาคารพาณิชย์ มีบ้างเล็กน้อยเฉพาะชาวสวนที่ค้าขายผลไม้และไม่เปิดเผยข้อมูลการกู้เงินช่วยเหลือตามโครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังพักชำระหนี้รายละ 3,000 บาท บ้านคลองกระทงได้มาประมาณ 12 ราย ใช้เป็นทุนซื้อต้นมะกอกน้ำ 92 ต้น ต้นมะปราง 174 ต้น และซื้อปุ๋ย สูตร 15-15-15 จำนวน 750 กิโลกรัม และซื้อปุ๋ยสูตร 46-0-0 อีกเล็กน้อย รวมทั้งทุนจากกองทุนหมู่บ้าน ส่วนกองทุนของวัดคลองกระทงยังไม่มีการกู้มาทำสวนในหมู่ 6

ส่วนการเช่าที่ดินทำสวนไม่พบในหมู่บ้านคลองกระทงแถว ๆ ตำบลใกล้เคียงมีการให้เช่าสวนในอัตรา 800 – 1,000 บาทต่อไร่ ทั้งนี้เพราะในหมู่บ้านคลองกระทงชาวสวนอยู่หนาแน่น ไม่ออกอพยพไปหากินที่อื่นจนหมดบ้าน แต่อาจมีคนรุ่นหนุ่มสาวออกไปเรียนหนังสือหรือไปหางานทำในเขตเมืองใหญ่ ก็จะเป็นโอกาสในการสะสมทุนของครอบครัว พ่อค้าชาวสวนที่บ้านคลองกระทงเป็นคนไทยเลือง ไม่มีพ่อค้าชาวจีนอยู่ในหมู่บ้านเลย เพราะส่วนใหญ่จะเลยไปตั้งรกรากอยู่ที่ตลาดสวรรคโลก คลองกระทงเป็นแหล่งที่ชาวสวนพอช่วยตัวเองให้รอดไปจากค่าใช้จ่ายสูง ๆ ได้ระดับหนึ่ง เพราะมีผัก ผลไม้เยอะ ในคราวน้ำท่วมปี พ.ศ.2545 ถึงกับทำให้ผักสด ผลไม้สุโขทัยขาดแคลนเพราะของออกจากสวนไม่ได้อยู่ระยะหนึ่ง

โอกาสการสะสมทุน

ชาวสวนโบราณ

ถ้าชาวสวนโบราณทำประมาณ 4 ไร่ ภายใน 4 ไร่ ประกอบด้วยมะกอก เพกา มะม่วง ส้มโอ ละมุด อย่างละ 25 ต้น รวม 125 ต้น และปลูกกล้วยตานีตัดยอดขายอีก 1 ไร่ ประมาณ 178 ต้น ในรอบปี ชาวสวนโบราณ มีต้นทุนดูแลสวนโบราณ (สวนเก่า) ประมาณ 15,500 บาท ประกอบด้วยค่าปุ๋ย 1,000 บาท ค่าสูบน้ำคลองลอย 2,000 บาท ยาบำรุงต้นไม้ 5,000 บาท ค่าแรงงานตัดหญ้าและน้ำมันเชื้อเพลิง 1,000 บาท ค่าต้นพันธุ์ 3,500 บาท ค่าต้นเสริม 3,000 บาท และมีรายได้ในรอบปี พ.ศ.2545 ดังนี้

มะกอก	เก็บได้ 1,250 กิโลกรัม ๆ ละ 2.50 บาท	เป็นเงิน	3,125 บาท
เพกา	เก็บได้ 322.5 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท	เป็นเงิน	6,450 บาท
มะม่วง	เก็บขายเหมา	เป็นเงิน	5,000 บาท
ส้มโอ	เก็บได้ 3,000 ผล ๆ ละ 10 บาท	เป็นเงิน	2,500 บาท
ละมุด	เก็บได้ 3,000 กิโลกรัม ๆ ละ 5 บาท	เป็นเงิน	15,000 บาท
ใบตองกล้วยตานี	สอยได้ 6,120 ยอด	ขายยอดละ	1 บาท
		เป็นเงิน	6,120 บาท

รายได้ของชาวสวนโบราณจะประมาณ 38,195 บาท หักต้นทุนจำนวน 15,500 บาท จะเหลือเงิน 22,695 บาท เข้าครัวเรือน ทั้งนี้ยังไม่คำนวณต้นทุนค่าแรงงานเก็บผลไม้และชักใบตองแต่เมื่อคำนวณจาก 2 คน สามี-ภริยา ช่วยกันทำสวน จะเหลือรายได้เพียงคนละ 11,347.50 บาท เท่านั้น เมื่อรายได้ต่อปีต่อคนอยู่ในระดับนี้ และยิ่งคิดต่อไร่โดยนำ 4 เข้าไปหารเพราะทำ 4 ไร่ ก็จะยิ่งต่ำลงไปอีก โอกาสที่เงิน 11,347.50 บาท จะเหลือเป็นเงินออมจึงมีโอกาสน้อย แต่ชาวสวนโบราณก็อยู่ได้เพราะมีรายจ่ายน้อยต่อวัน และบางคนออกทำงานรับจ้างในสวนคนอื่น หรือมีลูกส่งเงินมาให้ส่วนหนึ่งหรือหารถปิคอัพไปส่งขายที่ตลาดด้วยตนเอง เงื่อนไขที่ตั้งของตลาดที่อยู่ไม่ไกลสวนมากทำให้ชาวสวนโบราณนำผลไม้ออกขายได้ตลอดฤดูกาลเก็บเกี่ยว แม้การใช้การหาบกระเชอเดินไปจะสิ้นยุคลง แต่ได้ทดแทนด้วยการบรรทุกรถประจำทางหรือรถยนต์ส่วนบุคคลไปส่งตลาด รวมทั้งมีการขยายข่ายการขายต่างจังหวัดด้วย

ชาวสวนรับจ้าง

ชาวสวนรับจ้าง คือ คนรับจ้าง เขาให้ความหมายตัวเองว่าเป็นชาวสวน แต่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของตัวเอง ในรุ่นพ่อแม่อาจมีแต่กรรมสิทธิ์นั้นหมดไปเพราะอาจออกโฉนด

ไม่ได้เพราะอยู่ติดตลิ่งแม่น้ำยม เช่น แม่ใบลา จึงต้องมีอาชีพรับจ้างทำงานสวน ตั้งแต่เก็บผลไม้ สอยใบตอง ถางสวน หรือบางคนในวัยหนุ่มสาว ออกไปทำงานในกรุงเทพ แล้วกลับมารับจ้างทำสวนอยู่ที่บ้านคลองกระทง อยู่ที่ไหน ก็สุขสบายไม่เท่าอยู่บ้านเกิดจึงกลับมาทำงานสวนในหมู่บ้านที่คลองกระทง จึงมีคนรับจ้างอยู่ไม่มาก เพราะเป็นคนในหมู่บ้านไม่นิยมจ้างคนต่างหมู่บ้าน เพราะไม่ชำนาญในการสอยละมุด ชักใบตอง ซึ่งต้องใช้ความรู้ ความชำนาญเฉพาะตัวสูง รายได้จากการสอยใบตอง วันหนึ่งสอยเต็มที่คนเดียวจะได้ประมาณ 500 ยอดก็เต็มที่แล้ว โดยออกสอยตั้งแต่เช้า แม่แป้ง เล่าว่า

> “สองโมงก็ออกได้แล้ว โมงเช้าถ้าไม่มีน้ำค้างก็ออก เช้าไหนมีน้ำค้าง
> บางครั้งก็ออกสายสองโมง”

บางครั้งมีการทำงานสอยใบตองเป็นทีม 4 คน ประกอบด้วยคนสอย คนเก็บ คนเลื่อย คนเรียง ไม่ว่าจะสอย 1 คน หรือ 4 คน จะทำงานเสร็จราวบ่ายโมง ไม่เกินบ่ายสองโมงถ้า 4 คน จะสอยได้ประมาณ 2,000 ยอด ค่าสอยพันยอดละ 200 บาท จึงแบ่งกันได้คนละ 100 บาทต่อวัน

การรับจ้างสอยละมุด คนที่สายตาดี สู้มดเก่งจะสอยได้มาก สมัยก่อนนำขี้เถ้าไปโปรยไล่มดแดง บนต้น ปัจจุบันทันสมัยใช้ยาสเปย์ฉีดไล่มด คนรับจ้างต้องหาซื้อเอง คนละ 1 กระป๋อง สอยละมุดต้องมีความรู้ในการดูผลละมุด ดังนี้

1) “ไค” ผลละมุดดูว่าจะเหลืองไหม การไคคือการใช้หัวแม่มือถูผิวสีน้ำตาลของละมุดออกดูเนื้อเยื่อชั้นใน ถ้าผลสุกจะมีสีเหลือง ถ้าดิบจะมีสีเขียว

2) สังเกตขั้วละมุด ถ้าขั้วผลละมุดเต่งโตแสดงว่าเป็นผลละมุดอ่อน ถ้าขั้วเล็ก แสดงว่าละมุดแก่จัด

3) ลูกสังเกตผล ถ้าผลละมุดอ่อน ทรงก้นผลจะป้านมน ถ้าเป็นผลละมุดสุกทรงก้นผลจะแหลมยาว มองไกล ๆ ลูกแก่ผลจะยาว ลูกอ่อนผลจะกลม

การเลือกเก็บจะเก็บผลที่ยังไม่สุก เพื่อนำมาบ่มและส่งขาย วิธีเก็บมี 2 แบบ คือ ยืนสอย ด้วยไม้สอย กับขึ้นไปปลิดบนต้น ค่าแรงสอยละมุด คนสอยได้กิโลกรัมละ 1 บาท แต่จะสอยได้มากที่สุดไม่เกิน 200 กิโลกรัมต่อวัน จะได้ค่าจ้าง วันนั้น 200 บาท งานสอยละมุดนับว่าได้เงินดีที่สุดในการรับจ้างในสวน แม้เพกาก็สอยได้เพียงกิโลกรัมละ 3 บาท แต่มีไม่มาก ในรอบปี คนรับจ้างที่คลองกระทงจึงมีรายได้ ประมาณวันละ 100 บาทขึ้น ในช่วงละมุดออก ช่วงว่างงานคือเดือนเมษายนถึงตุลาคม จำนวน 7 เดือนจะมีงานจ้าง “จ้างชั่วพัก ชั่วครู่” คือทำเพียงครึ่งวันมักจะเป็นงานสอยใบตอง และถางสวน ได้เงินครึ่งวันละ 30-50 บาท ช่วงนี้นับว่าคนรับจ้างลำบาก จึงยังชีพด้วยอาหารหลักได้แก่ ไข่และปลากระป๋อง ผักเที่ยวหาเก็บตามสวน

เมื่อเงินรายได้เพียงวันละ 100 บาท จึงทำให้ไม่เหลือสะสม บางคนต้องรอเงินลูกไปทำงานต่างจังหวัดมาเสริมอีกเดือน 1,000 บาท หรืออาจพึ่งพาพี่น้องทางด้านข้าวสาร ค่าใช้จ่ายลูกไปโรงเรียนช่วยกันยืมกันก่อน รับจ้างได้จะคืนให้ ค่าจ้างที่เหลืออยู่ชาวบ้านที่รับจ้างมิได้ เข้าใจว่าเป็นการสะสมทุนแต่ความหมายยิ่งใหญ่ไปกว่านั้น หมายถึงเงินเพื่ออนาคตลูก แม่แป้ง เห็นว่า

> “ถ้าหากได้เราก็รอมไว้...รอมไว้เลี้ยงลูก ตอนไม่มีงานรับจ้างเรา
> ก็เอาตรงนั้นออกมาซื้อกิน”

และในใจจริง คนรับจ้างล้วนต้องการมีที่ดินทำกิน มีบ้าน และมีทองคำเครื่องประดับ แต่มักจะกลัวเป็นหนี้ โดยเห็นว่าถ้าเป็นหนี้เขาก็ไม่ค่อยมีปัญญาจะหาใช้ เมื่อการสะสมค่อนข้างเกิดขึ้นยาก รวมทั้งช่องทางหาทุนมาสร้างงาน สร้างอาชีพก็ยาก คนรับจ้างจึงมีชีวิตอยู่ต่อไป ด้วยการรับจ้างตลอดชีวิตตั้งแต่วัยสาว จนแก่เฒ่าชราภาพ และแม้พยายามรอมเงินไว้ จะได้เพียง 500-600 บาท เท่านั้น สภาพการเลี้ยงลูกจึงเลี้ยงอด ๆ อยาก ๆ และเส้นทางคนรับจ้างปีที่ 61 ถ้าบางคนโชคดี ฝ่ายปกครองโดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอาจเสนอขอเงินสงเคราะห์ทางการมาให้เดือนละ 300 บาท แต่แม่เฒ่ายังคงรับจ้างต่อไป บางคนเกือบ 80 ปี ยังเก่งเข้าสวนได้ และจะเข้าสวนไปตลอดจนจะปลดเกษียณตัวเอง เพราะสวนคือวิถีชีวิต แต่สิ่งที่น่าสนใจได้แก่ความรู้ในการเก็บผลไม้ การฉีกใบตองแห้งที่ติดตัวอยู่กับคนจะหายไปด้วย การฉีกใบตองแห้งเป็นภูมิปัญญาฉีกไม่มีเสียงดังมากและได้ไว

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้าน ในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน

ชุมชนชาวสวนบ้านคลองกระทง มีทุนชุมชนหลากหลายในสมัยก่อนการพัฒนาสู่ความทันสมัยผู้คนสะสมทุนจากการค้าขายผลไม้ พืชจากสวนโบราณ พื้นที่ลุ่มน้ำยมมีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ การก่อตั้งชุมชน วัด มักก่อตั้งตามลำน้ำยม บ้านคลองกระทงก่อตั้งกระจายไปตามลำน้ำ คนทำอยู่ทำกินแบบพอเพียง ทำสวนแลกข้าว อาหาร เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนกับชาวนาในต่างหมู่บ้าน เมื่อเริ่มมีความเจริญคนต้องการข้าวของ ทำให้เร่งจับจอง และขยายพื้นที่ทำไร่ให้มากขึ้น จากป่าพงจึงเริ่มกลายเป็นไร่ ผู้ใหญ่ฤกษ์เห็นว่า ป่าคลองกระทงลดลงมากในช่วง พ.ศ.2491 เป็นต้นมา ทำให้ของป่าเดิม อาทิ เห็ดปากนกแก้ว เห็ดยาง เห็ดหอบ หายไป ยิ่งความเจริญมีมากขึ้นการใช้จ่ายของคนได้ทวีความต้องการข้าวของมากเป็นเงาตามตัว จวบจนไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านคลองกระทง พ.ศ.2517 จึงเป็นปีที่เข้าสู่ยุคความเจริญอย่างแท้จริง การใช้จ่ายเงินในช่วงแรกเป็นการซื้ออุปกรณ์ ข้าวของราคาแพง ประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้ก่อน น่าสังเกตว่า ตัวปัจจัยการผลิตประเภทปุ๋ย ยา สารเคมีวิทยาศาสตร์ เพื่อการทำสวน มาเริ่มใช้กันมากในช่วง พ.ศ.2534 ตรงนี้น่าสนใจมาก เพราะเมื่อคลี่คลายเข้าไปจะเห็นความยั่งยืนของทุนเดิมที่เป็นสวนโบราณ คนใช้วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในชีวิตอย่างต่อเนื่อง เป็นจุดแข็งที่วิถีการผลิตแบบสวนการค้ามิอาจโจมตีเข้ามาสู่บ้านคลองกระทงได้รวดเร็ว ด้วยการมีฐานเดิมด้านแหล่งอาหารมั่นคง การบริโภคจึงมีอาหารที่หาได้จากสวนโบราณ มีพืชผลถึง 3 ระดับ ระดับเรือนยอดสูงมากได้แก่ มะพร้าว หมาก ไผ่ ระดับกลางๆ ได้แก่มะปราง เพกา ละมุด ขนุน น้อยหน่า ชั้นล่างถึงพื้นดินได้แก่ กล้วย พืชผัก ขิง ข่า มะนาว พริก มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร เช่น ไก่ หมู ออกหากินตามธรรมชาติ มีการเก็บหาของป่า หน่อไม้ เห็ดต่างๆ มีการหาปลาในลำน้ำยม รวมทั้งการแปรรูปปลาสร้อยเป็นน้ำปลา

เมื่อไฟฟ้าเข้ามาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคเกิดขึ้น คนเริ่มหยุดหาของป่าเพราะป่าหมด แต่ใช้วิธีออกไปซื้ออาหารแห้ง ข้าว เกลือ น้ำตาล ปลาทู ปลากระป๋อง จากตลาดสุโขทัย หรือตลาดอำเภอสวรรคโลก ตลาดอำเภอศรีสำโรง บางบ้านเริ่มแปลงบ้านเป็นเพิงขายของหน้าบ้าน ขายจำพวกของใช้ ของกินง่าย ๆ รวมทั้งเส้นหมี่สำเร็จรูปมาม่า ไข่ไก่ ไข่เป็ด รวมทั้งปัจจุบัน มีระบบรถขายกับข้าวเร่เข้ามาขายในหมู่บ้าน ติดเครื่องขยายเสียงประกาศขายตลอดทางที่เร่ผ่านไป เท่าที่พบบริเวณซื้อขายมีบริเวณเชิงสะพานหน้าวัด มีขายของ 2-3 บ้าน นอกนั้นเป็นบ้านพักอาศัยในสวน ตลาดประจำหมู่บ้านยังไม่ดี ต้องออกไปริมถนนใหญ่ ๆ แถบกรงทอง หนองปลาหมอ การกระตุ้นการบริโภคอีกประการได้แก่การมีตลาดนัดที่ปากทางเข้าหมู่บ้านแยกตรงข้าม

กับทางเข้าสนามบินเอกชน คึกคักในช่วงบ่ายถึงเย็น เฉพาะวันอาทิตย์และวันอังคาร และหน้าวัดคลองกระทงในวันศุกร์ น่าสังเกตว่าตลาดนัดบ้านคลองกระทงมีการขายกิ่งพันธุ์ไม้ด้วย ทั้งนี้เพราะพ่อค้า แม่ค้า และคนทำกิ่งพันธุ์ขายทราบว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนสวนโบราณ

ในครัวของชาวบ้านคลองกระทง นอกจากมีข้าว มะพร้าว น้ำปลา เกลือ เป็นหลักแล้ว อย่างอื่นคนไม่ค่อยนิยมรับประทานไม่ว่าจะเป็นเนื้อหมู เนื้อไก่ ร้านค้ามีเนื้อหมู เนื้อไก่ ขาย แต่คนจะนิยมปรุงอาหารด้วยผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ อย่างหลากหลาย เพราะผักหาได้ง่ายในสวน เงื่อนไขที่ทำให้การบริโภคเปลี่ยนไป ได้แก่ ความเจริญทางด้านไฟฟ้า ถนนทำให้คนมาเร่ขายของได้ และคนไปติดต่อซื้อของที่ตลาดอำเภอได้

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาได้เห็นเค้ารางของการขยายการบริโภคและการแลกเปลี่ยนเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งจะต้องมีการปรุงระบบการผลิตขึ้นมาใหม่ ด้วยการสร้างงานใหม่ หรือเพิ่มเทคนิควิทยาการใหม่เข้าสู่การผลิต เดิมรูปแบบการพัฒนารัฐมักตั้งเป้าหมายให้ก่อนว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” คือรัฐพยายามลงทุนในตัวโครงสร้างพื้นฐานให้แก่ชุมชน เร่งสร้างถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา สร้างเขื่อน สร้างการชลประทาน โดยคิดว่า พอโครงสร้างพื้นฐานดีแล้ว ชาวบ้านจะสร้างระบบการผลิต ระบบอุตสาหกรรมชนบท ทดแทนระบบการเกษตร แต่การมีน้ำชลประทาน มีถนน มีไฟฟ้า เกษตรกร ก็ยังจนอยู่เหมือนเดิม ทำไมเป็นเช่นนี้ ซากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ โดยเฉพาะการล่มในวาระวิกฤตเศรษฐกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมาคงฉายคำตอบให้ชัดเจน ทรัพยากรไทยมีมาก แต่วัฒนธรรมความคิดสู่พื้นฐานของอุตสาหกรรมเราแทบไม่เคลื่อนไหว การปล่อยกู้ของระบบธนาคารสู่โครงการที่ไม่เหมาะสม หรือโครงการกระดาษมีมากมาย คือกู้แล้วไม่ทำอย่างเต็มที่ตามโครงการที่เสนอขอกู้เงิน ตรงนี้โครงการกองทุนหมู่บ้านจะต่างออกไป เพราะประธานกองทุนหมู่บ้านพร้อมคณะกรรมการ มาจากคนในหมู่บ้าน ทราบดีว่าใครเป็นญาติใคร ทำมาหากินอะไร ขี่รถยนต์อะไร หรือที่พูดกันเล่นๆ ว่า ตื่นเช้าใครยืนทำกิจส่วนตัวหันหน้าไปทางทิศไหนยังรู้กัน จึงสามารถตรวจสอบได้ว่า ใครจะกู้ไปทำจริง หรือไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ เวลาสัมภาษณ์ถ้าถามว่ามีการเขียนโครงการขอกู้เงินไหม ตอบที่ว่ามีก็นับเป็นหลักประกันความเสี่ยง แต่ถ้าไม่มีกรรมการยังสามารถตรวจสอบได้ เพราะรู้จักกันในหมู่บ้าน นี่คือข้อต่างของกองทุนหมู่บ้านกับระบบการกู้เงินทุนจากธนาคาร กรรมการจึงรู้เก่งทางด้านการบริหารคนในชุมชนด้วยกันเอง

ตำแหน่งแห่งที่ของเงินทุน จากกองทุนหมู่บ้าน จัดวางลงไปส่วนใดของระบบการผลิต จึงสำคัญมาก การนำทุนไปลงทุนผิดตำแหน่งในโลกสมัยใหม่ย่อมชี้เป้าไปสู่ความขาดทุน อีกทั้งมิใช่การยอมขาดทุนในวันนี้ แต่ไปมีกำไรในวันหน้า การนำทุนไปสร้างงานใหม่ หรือปรับปรุงการผลิต ชาวสวนโบราณมีปัญญาสร้างสรรค์ได้พอควร ส่วนใหญ่เป็นการไปปรับปรุงสวน ทำทุนการค้าย่อย การค้าผลไม้ใบตอง พูดให้กว้างขึ้นได้แก่ การวาง “ทุน” ลงไปในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และในวิถีชีวิต คนจะมีการสร้างความรู้ ในยุคดั้งเดิม คนสร้างความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน

ในยุคพัฒนาคนในชุมชนสร้างความรู้ในเรื่องระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งมีผลต่อท่าทีของคนต่อธรรมชาติ เพราะความเป็นมิตรของคนต่อธรรมชาติค่อยจางลง และยุคนี้คนยิ่งต้องการธรรมชาติที่บริสุทธิ์มากขึ้น ยุคกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน คนจึงต้องการสร้างความรู้ สร้างอาชีพส่วนตัว พยายามปรับปรุงความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ใหม่ไปสู่การเป็นผู้ประกอบการก่อนขนาดเล็ก (ยังไม่อาจเรียกว่าผู้ประกอบการขนาดเล็ก) ลีลา ฝีมือการค้าการสวน คนจึงอยู่ระหว่างปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า ระบบการตลาด และบรรษัท หรือหุ้นส่วน หรือกลุ่ม ไม่ว่าจะเรียกว่า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์การเกษตร การกำลังปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องระบบการตลาด การรวมกลุ่มทางธุรกิจ อันแตกต่างจากการรวมกลุ่มลงแขกถางสวนรับน้ำในอดีต การเพิ่มความรู้ด้านเทคนิคการทำการค้า การเงิน การตลาด การบริหารจัดการ ช่องทางการหาแหล่งทุน รวมทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งของสังคมหมู่บ้าน และของรัฐ หรือแม้แต่การปลดเปลื้องผ่อนคลายภาวะหนี้สิน ล้วนใช้ทุน ดังนั้นถ้าคนจะมีกำลังใจผลิตด้วยการนำเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในกระบวนการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ จึงไม่มีคนนอกให้ “ความหมาย” ได้ว่า เขาใช้เงินถูกหรือผิดวัตถุประสงค์ เว้นแต่คนในหมู่บ้านเอง วัตถุประสงค์จะต้องระบุให้ชัดว่าวัตถุประสงค์ของใคร ในเรื่องอะไร และเพื่อใครด้วย เพราะยังมิอาจแน่ใจว่าบ้านคลองกระทงทั้งสามยุคนั้นมีความเป็นทุนนิยมแค่ไหน นักเศรษฐศาสตร์ทราบดีว่าสูตรคำนวณที่ใช้นั้น ได้จากสังคมที่มีความเป็นทุนนิยมมากกว่าชนบทไทยอย่างแน่นอน นี่คือความลักลั่นของการใช้ค่านิยมบางอย่างมาประเมิน “วิถีชีวิต” ผู้คน สุดท้ายจะกลายเป็นเพียง “ความนิยม” ทุนนิยม มิใช่การเป็นทุนนิยม

การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

การประชุมร่วมประชาคม “กองทุนหมู่บ้าน” ของบ้านคลองกระทง หมู่ที่ 6 ตำบลคลองกระ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เริ่มประชุม ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2544 นับเป็นประวัติศาสตร์การทำงานโดยการมีส่วนร่วม และรวมกลุ่มทำงานในยุคสมัยใหม่ เพราะนับแต่นี้ชาวบ้านจะได้จัดการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านด้วยตัวเอง การประชุมวันนั้นมีผู้มาประชุม 82 ครอบครัว จากทั้งหมด 90 ครอบครัว ได้ทำการเลือกคณะกรรมการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้าน 10 คน โดยมีอัตราส่วน ชายต่อหญิง 5 ต่อ 5 พร้อมมีการแบ่งงานกันทำในคณะกรรมการดังนี้ ประธานกรรมการ กำนันสพล เข้มแข็ง รองประธานกรรมการ นายจรัส สุขวงศ์ เลขานุการ นายยงยศ หวานสกุล เหรัญญิก น.ส.อุสรา ผ้าทอง ผู้ตรวจสอบภายใน นายจรัส สุขวงศ์ ประชาสัมพันธ์ นายคนึง บัวแก้ว ลงนามในสัญญา น.ส.รัชนี สุขล้น และนางพอใจ ฉัตรพร เปิดบัญชีธนาคาร กำนันสพล เข้มแข็ง นายจรัส สุขวงศ์ นายสมชาย พลังยิ่ง นางสุมาลี ติแย้ม และ น.ส.สกุล กลมทัย

การทำงานค่อนข้างทำเป็นทีม และมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันภายในคณะกรรมการ เหรัญญิก มีคุณวุฒิ ปวส. สาขาการบัญชี เคยทำงานในแผนกบัญชีของโรงงานผลิตรองเท้าที่กรุงเทพฯ จึงมีประสบการณ์ทางด้านบัญชี ได้ถ่ายทอดให้คนในคณะ กรรมการตลอดเวลา บรรยากาศ การทำงาน ประธานมีความเป็นกันเองกับคณะกรรมการ มีลักษณะ “ติดดิน” คุยกันได้กับทุกคน ไม่แปลกเลยถ้าวันไหนขณะเก็บข้อมูลจะเห็นประธานเดินทำงานอยู่กับชาวบ้าน บ้านโน่นบ้านนี่ พื้นฐานเดิม ทุนชุมชนเดิมเป็นสวนทำให้คนไม่มีอาชีพต่างกันมาก ส่วนใหญ่กู้เงินกองทุนไป ทำสวน ทำไร่ ค้าขาย รับราชการ และรับจ้าง ขณะเปิดประชาคมหมู่บ้าน มีประชากรในหมู่บ้าน 407 คน โดยเป็นผู้สูงอายุเกิน 60 ปี จำนวน 65 คน เป็นกลุ่มคนที่เก็บความรู้สวนโบราณไว้ในตัวและวิถีชีวิต จำนวนครัวเรือน 90 ครัวเรือน

การบริหารใช้วิธีการแบบวิถีชีวิตชาวสวน บริหาร คือเลือกคนทำอยู่ทำกินมาเป็นกรรมการ ใช้ความจำเป็นและเป้าหมายชีวิตเป็นตัวตัดสินในการทำงาน กรณีมีข้อขัดข้อง จะมีผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา ได้แก่ อาจารย์มนต์ พร้อมพงศ์ อาจารย์นุโลม พานเลขา ปลัดวีระ ชอบสงบ และ น.ส.จิราพร รุ่งเรือง พัฒนากร รวมทั้งปรึกษากับทางผู้จัดการธนาคารออมสิน สาขา สวรรคโลก โดยคณะกรรมการกองทุนได้เขียนโครงการจดทะเบียน ณ ธนาคารออมสินเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2544 จากนั้นประธานกองทุนและกรรมการไปติดต่อพัฒนาชุมชนอำเภอเพื่อจัดทำแบบ กทบ.7 แล้วไปธนาคารออมสินนำสมุดเงินฝากพร้อมแบบกทบ.7 ขอปรับสมุดรับเงิน 1 ล้านบาท เข้าบัญชี คณะกรรมการจัดประชุมสมาชิกให้สมาชิกเสนอโครงการขอกู้เงิน พร้อมรายชื่อผู้ค้ำประกัน 3 คน แล้วกรรมการพิจารณาวงเงินกู้เป็นรายบุคคล ด้วยการดูยอดเงินไม่เกินเป้าที่กำหนด ส่วนคนเกิน เป้าหมายกรรมการได้พิจารณาตัดยอดเงินลง แล้วแจ้งยอดอนุมัติพร้อมเชิญผู้ได้อนุมัติมาทำสัญญาเงินกู้ แล้วแจ้งธนาคารออมสินไปเปิดบัญชีเงินฝากประเภทเผื่อเรียกให้แก่สมาชิกผู้ได้รับอนุมัติ ส่วนคนที่มีสมุดบัญชีเงินฝากเผื่อเรียกอยู่กับธนาคารแล้วไม่ต้องเปิดบัญชีใหม่ แล้วกรรมการกองทุนทำแบบขอเบิกเงิน พร้อมหนังสือนำส่งลงนามโดยประธานกองทุน 1 ฉบับ บัญชีรายชื่อผู้ได้รับอนุมัติ ระบุยอดเงินและเลขที่บัญชีเงินฝาก เขียนแบบใบเบิกกรรมการ 3 คน ลงนามเบิก แนบสัญญาเงินกู้คนละ 1 ฉบับ ธนาคารออมสินโอนเงินจากบัญชีกองทุนหมู่บ้านคลองกระทงหมู่ที่ 6 เข้าบัญชีสมาชิก ซึ่งในปีแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินจำนวน 51 ราย ครบปีวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2545และกู้เพิ่มเติมอีก 2 ราย ครบรอบปีวันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี

การติดตามผลและการเตือนสมาชิกเมื่อใกล้กำหนดชำระเงินคืน คณะกรรมการใช้วิธีการประชุมและบอกกล่าวเป็นรายบุคคลด้วยความเป็นชาวสวนเหมือนกันการพูดคุยบอกกล่าวจึงเป็นไปโดยง่าย การใช้เงินกู้ส่วนใหญ่ลงไปในกิจกรรมพัฒนาอาชีพด้วยการปรับปรุงสวนผลไม้และรายได้จึงมีตามระบบสวนโบราณที่สามารถเก็บสอยใบตองขายได้ตลอดปีรวมทั้งฝักเพกาที่ออก

ช่วงนี้คนจึงพอมีเงินเก็บไว้ใช้คืนกองทุน แต่ชาวสวนช่วงเดือนสิงหาคม กันยายน ยังไม่มีผลไม้หลัก ๆ สุกออก ละมุดจะออกราวปลายเดือนตุลาคมถึงธันวาคม มะปรางออกกลางเดือนมกราคมถึงกลางเดือนมีนาคม การติดตามที่ต่อเนื่องและคนพอมีเงินคนหมู่บ้านนี้จึงสามารถส่งใช้เงินกู้ได้ครบทุกคน ในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 โดยประธานกองทุนได้มีหนังสือแจ้งความประสงค์ชำระคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน ถึงธนาคารออมสิน สาขาสวรรคโลก เป็นเงินรวมทั้งสิ้น 842,700 บาท แยกเป็นเงินต้น 795,000 บาท ดอกเบี้ย 40,700 บาท

เมื่อครบรอบปีบัญชี 1 ปี ซึ่งหมู่ 6 ครบในวันที่ 31 ธันวาคม ของปี คณะกรรมการจัดทำงบดุลและแบบงบกำไรขาดทุน เพื่อนำยอดจัดสรรเงินกำไรตามระเบียบ ซึ่งปีนี้คาดว่าเป็นเงินปันผล ร้อยละ 15 จะเป็นเงิน 7,318 บาท สมาชิก 89 หุ้นจะได้ผลตอบแทนคนละ 82 บาท (มาลงหุ้น 30 บาท) ประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จะเป็นเงินของกองทุน เฉลี่ยคืนเงินกู้ ร้อยละ 5 ให้กับสมาชิก ตอบแทนคณะกรรมการ ร้อยละ 20 มีคณะกรรมการ 10 คน ได้คนละ 900 บาท ทุนการศึกษา ร้อยละ 10 เป็นเงิน 4,878 สมทบทุนจะเข้ากองทุนอีก ร้อยละ 15 เป็นเงิน 7,318 บาท สวัสดิการอีก ร้อยละ 10 สาธารณประโยชน์ ร้อยละ5 ช่วยคนน้ำท่วม และค่าอื่นๆ ตามมติที่ประชุม

การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ

ประชาคมหมู่บ้านคลองกระทงประชุมกันเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2545 ทำการจับฉลากกรรมการออก 5 คน และเลือกกรรมการใหม่เข้ามาน่าสนใจมาก ดังนี้

กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2544		กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2545	
1) กำนันสพล	ประธาน	1) กำนันสพล	ประธาน
2)นายจรัส	รองประธาน	2)น.ส.อุสรา	รองประธาน
3)นายยงยศ	เลขานุการ	3)นางสุมาลี	เลขานุการ
4)น.ส.อุสรา	เหรัญญิก	4)นายยงยศ	เหรัญญิก
5)นายสมชาย	กรรมการ	5)นางประทิน	กรรมการ
6)นายคนึง	กรรมการ	6)นายคนึง	กรรมการ
7)น.ส.รัชนี	กรรมการ	7)น.ส.รัชนี	กรรมการ
8)นางสุมาลี	กรรมการ	8)นางสุมาลี	กรรมการ
9)น.ส.สกุล	กรรมการ	9)น.ส.สกุล	กรรมการ
10)นางพอใจ	กรรมการ	10)นางพอใจ	กรรมการ

จำนวนกรรมการชุดใหม่ปี พ.ศ.2545 มีกรรมการ 10 คน เป็นหญิง 7 คน ชาย 3 คนการให้กรรมการได้มีการถ่ายโอนอำนาจจากชายเป็นรองประธานมาเป็นหญิงซึ่งสามารถเป็นประธานการประชุมแทนประธานได้หากประธานมอบหมายหรือมีราชการ ให้เลขานุการคนเดิมคือนายยงยศลงไปทำหน้าที่เหรัญญิกเพื่อเรียนรู้งานการเงิน และให้กรรมการเก่าอีกคนคือนางสุมาลีมาเป็นเลขานุการเพื่อเป็นแม่บ้านขององค์กร และมีกรรมการเลือดใหม่เข้ามาในปี พ.ศ.2545 คือ นางประทิน จากการสอบถามนายสมชายกรรมการเก่าที่ออกไปเพราะต้องการเปิดโอกาสให้คนอื่นเข้ามารับรู้งานกองทุนหมู่บ้านจะได้ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจร่วมกันให้มากขึ้น การค่อยๆ หมุนเวียนอำนาจเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมการเมืองการปกครองท้องถิ่นที่คนในชุมชนอยากให้ค่อยเป็นไปมิฉะนั้นคงได้เลือกคนใหม่เข้ามาทันที 5 คน แสดงให้เห็นโครงข่ายอำนาจที่เกรงใจกัน ให้โอกาสกันทำงานตามวาระถ้าผลงานดีจะอยู่ต่อไปได้ การดูแลให้สมาชิกได้ส่งคืนเงินกู้ได้ครบทุกคนตามระยะเวลากำหนดเป็นการสะท้อน “ความเข้มแข็งของชุมชน” และเงินกองทุนประสานเข้ากับระบบทุนของชุมชนได้

จำนวนเงินปล่อยกู้

กองทุนหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2544 ปล่อยเงินกู้ไปจำนวน 795,000 บาท ในตอนแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินงวดแรก จำนวน 51 ราย ครบรอบปี วันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 และกู้งวดสองอีก 2 ราย ครบรอบปี วันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 แยกตามจำนวนเงิน ดังนี้

ผู้กู้จำนวน	5,000 บาท	จำนวน	3 ราย
ผู้กู้จำนวน	10,000 บาท	จำนวน	19 ราย
ผู้กู้จำนวน	15,000 บาท	จำนวน	8 ราย
ผู้กู้จำนวน	20,000 บาท	จำนวน	22 ราย
ผู้กู้จำนวน	3,000 บาท	จำนวน	1 ราย

ผู้กู้ทุกคนได้คืนเงินกู้ให้แก่กองทุนผลได้ คือ เงินปันผล เฉลี่ยคืนให้แก่ผู้กู้ สมาชิกกู้ 5,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน คนละ 415 คน ผู้กู้ 10,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 30 บาท ผู้กู้ 15,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 45 บาท ผู้กู้ 20,000 บาทได้เฉลี่ยคืนคนละ 60 บาท และผู้กู้ 30,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน 90 บาท

การกู้เงินใหม่ในรอบปีที่สอง ทำเรื่องกู้ไปเมื่อ 26 กันยายน พ.ศ. 2545 จำนวน 51 ราย เป็นเงิน 925,000 บาท กรรมการได้รับสมุดจากธนาคารแล้วกำลังแจกคืนให้สมาชิก ส่วนการรับสมาชิกใหม่ ในปี 2544 มีจำนวน 89 คน ปี 2545 มีจำนวน 92 คน เพิ่มใหม่ 3 คน และได้กู้ทั้ง 3

คน ได้แก่ นางใกล้รุ่ง อาชีพค้าขาย นางภาวิณี อาชีพทำสวน และนางเจริญพร ผู้แทนขายผลิตภัณฑ์ได้กู้รายละ 20,000 บาท นอกนั้นเป็นคนเก่าได้กู้ ยอดกู้ ปี 2544 จำนวน 795,000 บาท ยอดกู้ ปี 2545 และให้กู้ ปีสอง จำนวน 925,000 บาท ขนาดเงินกู้ภาพรวมสูงขึ้น ทั้งอาจมีหลายปัจจัยรวมทั้งส่วนหนึ่งต้องนำเงินไปซ่อมแซมสวนโบราณที่ถูกน้ำท่วม เช่น กล้วยจมน้ำตาย ราคาหน่อกล้วยหน่อละ 5 บาท ต้นเพกาจมน้ำตายมาก ต้องปลูกแซมใหม่ ล้วนต้องใช้เงินมากขึ้น

คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด

ภาพการกู้โดยทั่วไปในรอบปีที่สอง มีวัตถุประสงค์ของการกู้ ได้แก่ การปรับปรุงส่วนประกอบด้วย การปรับปรุงสวนใบตอง สวนละมุด สวนส้ม สวนมะปราง และสวนผสม ได้แก่ สวนละมุด-ใบตอง สวนส้ม-ใบตอง รวม 38 คน อีก 13 คน กู้เพื่อวัตถุประสงค์ทำการค้าขาย ประกอบด้วยค้าขายใบตอง ค้าขายเพกา-ละมุด ค้าขายละมุด-ใบตอง ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนม ค้าขายขนมหวาน ค้าขายอาหารคาว

ทั้งนี้คนได้กู้ในปีที่สองทุกคนเป็นคนที่เคยในปีที่ 1 และคนเข้าใหม่ ภาพการกู้ปีที่หนึ่งกับปีที่สองแทบไม่ต่างกัน เพราะเป็นคนกลุ่มเดิมกับคนใหม่อีกเพียง 3 คน ภาพของการกู้เงินไปเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ของชาวคลองกระทง คล้ายภาพรวมประเทศที่การประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2544 ได้มีมติรับทราบตามที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองรายงานความก้าวหน้าของการดำเนินงานนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ว่า วัตถุประสงค์ของการปล่อยกู้สินเชื่อ สรุปได้ดังนี้ 1) ภาคการเกษตรร้อยละ 75.4 2) อุตสาหกรรมครัวเรือน ร้อยละ 3.7 3) ค้าขายร้อยละ 1.0 4) การบริการ (ช่างซ่อม, ช่างเสริมสวย เป็นต้น) ร้อยละ 3.7 5) บรรเทาเหตุฉุกเฉิน และจำเป็นร้อยละ 1.0 และ 6) กิจกรรมกลุ่ม ร้อยละ 1.7 (เสริมพงษ์ รัตนะ 2545 : 84) ที่ต่างกันได้แก่ ค้าขาย ซึ่งผู้กู้ มีมากกว่าร้อยละ 1 แต่มีถึง 13 คนจากผู้กู้ 51 คน ดังนั้นการดูภาพเหมารวมเป็นร้อยละ บอกอะไรได้เพียงตื้น ๆ เท่านั้น งานวิจัยนี้จึงลงไปคลี่คลายว่า ลีลาการใช้เงินกองทุนและผลของเงินกองทุนต่อคนในฐานะปัจเจก และต่อชุมชนในฐานะที่มีทุนชุมชนต่างๆ อยู่ดั้งเดิม ทุนชุมชนเป็นอย่างไร ด้วยการเลือกกรณีศึกษา 2 กรณี มีความน่าสนใจมาก กรณีแรก คุณสมชาย กู้เพื่อการค้าละมุด ใบตอง กรณีสองแม่ขวัญกู้เพื่อการค้าเร่ ปรับปรุงสวน

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย

บ้านคุณสมชายอยู่ในสวนผลไม้ ดาษดื่นไปด้วยต้นละมุด ต้นกล้วย บ้านอยู่ค่อนมาทางถนนใหญ่ ที่จะไปสวรรคโลก และอยู่ห่างจากแม่น้ำยมเข้ามาในพื้นแผ่นดิน ปีนี้อายุ 41 ปี และได้ศึกษาถึง ม.ศ.5 ทุนเดิมด้านความรู้ตั้งแต่สมัยคุณพ่อเคยค้าทางเรือ พ่อทำกล้วยตากส่งอยุธยา ต่อ

มาขายเรือมาซื้อรถยนต์เป็นรถปิกอัพ แล้วซื้อกล้วยหวีสด จากภายในวนคลองกระทงไปขายตลาดอยุธยา ชัยนาท สมัยนั้นเก็บขายที่บ้านยังไม่รวบรวมไปขายต่างจังหวัด เมื่อมีพี่เขยที่รับราชการครูอยู่โรงเรียนท่าทอง พี่เขยมาช่วยในกิจการค้า ประมาณปี พ.ศ.2535 คุณสมชายได้ทุนโดยการยืมพ่อ แม่ ซื้อรถปิกอัพ อีซูซุ คันแรก ใช้วิ่งค้าขายละมุด ใบตอง และใช้รถยนต์ในระยะเวลา 15 ปี รวม 3 คัน คันปัจจุบัน คือ คันที่ 3 แล้ว

การรวบรวมละมุด-ใบตอง ใช้วิธีไปติดต่อที่สวนใบตองจ้างคนสอย 100 ยอด ค่าจ้างสอย 20 บาท ต้นหนึ่งได้ 2 ยอด เดือนหนึ่งสอยได้ 2-3 ยอดต่อต้น คือ 15 วัน สอยได้ 2 ยอด คนรับจ้างสอยเก่งๆ วันหนึ่งสอยได้ 3000 ยอด แล้วใช้รถไถโคบุตาบุกเข้าไปขนจากสวนมารวบรวมไว้ที่บ้าน เป็นรถพ่วง 2 ตอน มีแท่นเครื่องวางข้างหน้า ข้างหลัง ทำเป็นคอกบรรทุกเตี้ยๆ แต่ละที่เรียกไม่เหมือนกัน เพชรบูรณ์เรียกรถสกายแลป หรือรถแต๊ก ไม่ค่อยติดโล่ม ข้ามคันดินสูงๆ ได้ เหมาะแก่การบุกตะลุยขนของในสวน เมื่อได้ของละมุด 40-50 เข่ง ประมาณ 2 ตัน จะบรรจุลงเข่งไม้ไผ่ ซึ่งผ่านกรรมวิธีการล้างเอายางออก การย้อมสี การบ่มแล้ว ต้นทุนอยู่ที่ประมาณ 15,000 บาท ปีนี้ละมุดชั้นดีกิโลกรัมละ 5-10 บาท ขึ้นอยู่กับขนาด การนัดหมายเจรจาการค้าละมุด-ใบตอง ใช้โทรศัพท์มือถือและโทรศัพท์บ้านนัดหมายส่งของ

ตลาดส่งละมุด-ใบตองของคุณสมชาย มีสามตลาด ทางอีสานได้แก่ตลาดขอนแก่น คล้ายตลาดไท เรียกว่าตลาดรถไฟ จากนั้นมีพ่อค้าจากจังหวัดต่างๆ ได้แก่ อุบลราชธานี อุดรธานี หนองคาย กาฬสินธุ์ และโคราช (เฉพาะช่วงของขาด) มารับอีกต่อหนึ่งไปขาย เป็นลักษณะรถปิกอัพเช่นกัน การเดินทางจากบ้านคลองกระทงถึงตลาดรถไฟขอนแก่นใช้เวลา 8-9 ชั่วโมง การขายต้องเก็บเงินสด และจ่ายค่าตลาด 40 บาท ค่าคนงานที่ขอนแก่นช่วยยกเข่งละมุด 1 คน จำนวน 200 บาท บางโอกาสอาจมีสินค้าสวนอย่างอื่นไปด้วย เช่น เดือนตุลาคม มีฝักเพกา หรือฤดูหนาวมีส้มโอ ทั้งนี้ละมุด-ใบตอง ยืนพื้นตลอดปี เวลาที่ออกเดินทางมักเป็นเวลาเย็น บ่ายสามโมง ถึงขอนแก่น 1 ทุ่ม ความถี่ช่วงของมาก ตี 3 วัน ครั้งหนึ่ง ถ้าของน้อยสัปดาห์ละเที่ยว ทางภาคเหนือได้แก่ตลาดเชียงใหม่ ใกล้ๆ เทศบาลริมปิง เชียงใหม่ส่งเฉพาะละมุดอย่างเดียว ใช้วิธีส่งเขาแผง “เจ้เกียง” ตกเที่ยวละ 50 เข่งละมุด ที่ตลาดเชียงใหม่ไม่ต้องเสียค่าตลาดเพราะเจ้เกียงเป็นเจ้าของแผงผลไม้อยู่แล้ว ออกจากคลองกระทงบ่ายสามถึงเชียงใหม่ตอนดึง ตี 1 ตี 2 ส่งของได้เงินเสร็จตีรถยนต์กลับ ค่าละมุด 50 เข่งประมาณ 15,000 บาท ได้เป็นเงินสด ทางภาคกลางส่งเฉพาะมะกอก ที่ตลาดไท นานๆ ไปครั้ง มะกอกผลตกกิโลกรัมละ 5 บาท เขาเอาไปดอง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา คุณสมชายได้กู้ 20,000 บาท มาทำทุนการค้าขายละมุด-ใบตอง เพกา ส้มโอ มะกอก สำหรับทุนซื้อของตกเที่ยวละประมาณ 15,000-30,000 บาท ขึ้นอยู่กับช่วงว่าของถูกหรือแพง วิธีคิดของคุณสมชาย และกู้เพียง 20,000 บาท เห็นว่า

"ปีละ 20,000 นี่ก็พอแล้ว ก็เห็นว่าดอกมันถูก
ดีกว่าไปกู้ชาวบ้านร้อยละ 3 ต่อเดือน ปีหนึ่งก็
30 กว่าบาท อันนี้ร้อยละ 6 บาทต่อปี"

การที่กองทุนหมู่บ้านดอกเบี้ยถูกเป็นช่องทางให้คนตัดสินใจง่ายว่าควรจะกู้หรือไม่ด้วย คนที่มีฐานเดิมทางด้านการค้าขายย่อมเห็นประโยชน์ของการได้กู้เงินมาลงทุนในอัตราดอกเบี้ยที่ถูกกว่า

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าเร่ ปรับปรุงสวนกรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ

ในการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นผลจากการมีการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านจะพบภาพการใช้จ่ายในกิจกรรม ด้านการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างและเพิ่มรายได้ และการลดรายจ่าย เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวคลองกระทง รายแม่ขวัญเป็นกรณีน่าสนใจ แม่ขวัญเป็นลูกชาวสวนคลองกระทงเกิดที่นี่ ปัจจุบันมีอายุ 50 ปี มีพี่น้อง 5 คน สมรสกับพ่อถนัด เดิมอยู่บ้านเมืองเก่าใต้ ปัจจุบัน อายุ 53 ปี ทั้งคู่พื้นความรู้ระบบโรงเรียน ป. 4 มีบุตรชาย 1 คน จบ ม.6 ไปทำงานสมุทรปราการ ทำงานเกี่ยวกับการทำรองเท้าเมื่อกลางเดือนกรกฎาคมกลับมาบวชพระ บ้านหลังเก่าทรงปั้นหยา มีที่ดิน 5 ไร่ ในอดีตตอนเป็นเด็กพ่อเคยทำนา ตอนนี้ไม่ทำแล้ว ทำสวนโบราณเคยเห็นการแลกเปลี่ยน "เปลี่ยนกันกิน" คนมีข้าวจะมาแลก ผลไม้ จำพวก กล้วย ขนุน และมะพร้าวของคลองกระทง เคยเลี้ยงไก่ ทำถั่ว

การเริ่มต้นค้าขาย ต่อมาเมื่อ 8 ปีที่แล้ว เริ่มต้นค้าขาย ละมุด ใบตอง และของในสวนเพราะมีเพื่อนบ้านชักชวนและว่างจากการทำสวน วิธีไปขายจะเก็บของในสวนรวมไว้ แล้วรวมกลุ่มกัน 7-8 คน ไปขาย เจ้าของรถบรรทุก จะหักค่ารถจากการชั่งน้ำหนักของ กิโลกรัมละ 1 บาท ไปขายที่ตลาด เชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพมหานครตลาดสี่มุมเมือง และแม่สอด เนื่องจากไม่มีรถยนต์และละมุดปีหนึ่งเก็บละมุด 5 ไร่จะไปขายได้ประมาณ 5 เที่ยว จึงหันมาขายเร่ขนมและไข่ภายในหมู่บ้าน เมื่อเกือบ 5 ที่แล้ว เริ่มแรกทำขนม บัวลอยไข่หวาน ลอดช่อง เมี่ยง ขนมเบื้อง ขนมหม้อแกงทำด้วยเตาถ่านแบบโบราณกลิ่นหอมจะไม่ใช้เตาก๊าซ เรียนรู้การทำแบบ "คิดเองทำเอง"ขาย วิธีการใช้การหาบขายในหมู่บ้าน พ่อถนัดเป็นคนเอาไปขาย ต่อมาได้ทำอาหารพวกก๋วยเตี๋ยว ทำแบบแห้งและน้ำ ราดหน้าใส่ถุง ขายถุงละ 6 บาท ฤดูฝนทำวันละ 60 ถุง ฤดูแล้งวันละ 100 ถุงซึ่งขายดีมากและราคาถูก "ขายเอาลูกค้ามากๆ" การขายขนมในราคาถุงละ 5 บาท เพราะหาซื้อมะพร้าวในสวนคลองกระทงมาทำในราคาผลละ 1-5 บาท ต่อมาพ่อถนัดได้ต่อรถเครื่องเป็นแบบสามล้อบรรทุกของออกไปขายได้มากขึ้นขายทุกวันและไปต่างหมู่บ้าน แถบหนองป่าตอ บ้านป่าถ่อน บ้านส้าน บ้านไร่ ห่างจากบ้านคลองกระทง 5-6 กิโลเมตร ต้องขายให้ทันก่อนเที่ยงและมี ลูกค้าขาประจำไปถึงบ้านหากไม่อยู่สามารถแขวนถุงขนมไว้หน้าบ้านได้ วันรุ่งขึ้นเก็บสตางค์ ถ้าลูกค้า

คนนั้นไม่อยู่ใช้วิธีฝากเงินไว้ที่คนข้างบ้านพ่อถนัดก็จะถามหาเอาเอง กำไรตกวันละ 300 บาท จึงจะอยู่ได้

การใช้จ่ายเงิน มีการกู้มา 3 ระบบ ระบบแรกกู้ ธกส. ปัจจุบันกู้มา 60000 บาท และได้พักหนี้ 3 ปี เพื่อมาปรับปรุงสวน ระบบสองกู้นอกระบบแต่เป็นเงินไม่มากประมาณ 2000-3000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาทต่อเดือน กู้แบบนี้นาน ๆ ครั้งเท่าที่จำเป็น ต่อมาพี่ชายได้นำที่ดินและบ้านหลังปัจจุบันไปขายฝากแล้วหมดสัญญา คุณแม่ของแม่ขวัญรู้ถึงกับทรุด จึงตัดสินใจกู้ระบบสามคือธนาคารออมสิน 10000 บาท มาค้าขายของเร่ เพื่อนำเงินกำไรไปส่งบ้าน และเหตุที่กู้เพราะไม่มีปัจจัยเกื้อหนุนเช่นในอดีตที่เป็นบทเรียนถ้าจะรอความช่วยเหลือจากคนอื่น “บางปีเคยคิดว่าข้าวจะได้แล้วมั้ง อ้าวไม่ได้อีกแล้วนั่งร้องไห้อีกแล้ว...ผลท้ายบอกไปขอกิ่งพันธุ์ ขอไก่มั่งยังเงี้ยนะไม่ได้ เอากี่ปีก็ไม่ได้” ครอบครัวแม่ขวัญต่อสู้ไม่นั่งรอความช่วยเหลือจากใครแถมยังแก้ปัญหาบ้านติดขายฝากให้แม่ ที่พี่ชายสร้างหนี้ไว้ เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านมาปี 2544 แม่ขวัญ จึงกู้ 10000 บาทและถือเป็นระบบที่สี่ของเงินกู้ที่ได้กู้ เงินกองทุนหมู่บ้านก้อนนี้ได้นำมาทำทุนทำขนมขาย และซ่อมรถเครื่องที่ใช้เร่ขายขนม ปีแรกแม่ขวัญส่งใช้เงินกองทุนหมู่บ้านครบจำนวนพร้อมดอกเบี้ย ในปี 2545 นับเป็นโชคร้ายของชาวบ้านคลองกระทง ที่ถูกน้ำท่วมในเดือนกันยายน ถนนเลียบแม่น้ำยมเสียหายมากเพราะตลิ่งพังยาวเป็นกิโลเมตร น้ำล้นฝั่งไหลเข้าสวนมากกว่าปกติ กล้วย และเพกาตาย ไม้ผลบางต้นล้มสวนแม่ขวัญต้องปลูกซ่อมใหม่อีกมาก ประกอบกับต้องการนำเงินมาซื้ออุปกรณ์ทำขนม ปีนี้พ่อถนัดต้องการเปลี่ยนชนิดขนมที่ทำเพื่อให้ลูกค้าไม่เบื่อหวังว่าจะทำขนมสาลี่ขนมชั้น แต่ต้องซื้อของใหม่ ครอบครัวนี้จึงตัดสินใจกู้กองทุนหมู่บ้านเป็น ปีที่สอง คือ พ.ศ.2545 จำนวน 20000 บาท เงินกองทุนหมู่บ้านจึงทั้งช่วยพัฒนาอาชีพ คือ สวนโบราณที่ปีนี้จะซื้อหน่อกล้วยมาปลูกแทนกล้วยน้ำจากน้ำท่วม และสร้างงานใหม่ คือขายขนมชนิดใหม่เพิ่มขึ้น

การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง

ชาวสวนคลองกระทงพยายามดิ้นรนหาตลาดผลไม้ด้วยตนเองมาโดยตลอด ใครถนัดทิศทางใดก็ไปตามนั้น นับแต่เส้นทางบกสะดวก จะสามารถไปค้าได้ถึง 4 ทิศทาง โดยที่อัตราการขยายพื้นที่การทำสวนโบราณ หมู่ 6 บ้านคลองกระทง แทบไม่ได้ขยายไปมาก จึงใช้วิธีการปรับปรุงสวนโบราณ กอปรกับนิสัยการกินผลไม้ของคนไทยยังน้อย คนไทยบริโภคผลไม้ จำนวน 14.5 กิโลกรัม/คน/ปี เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นบริโภคผลไม้ จำนวน 40 กิโลกรัม/คน/ปี (สำนักงานเกษตรภาคเหนือ. 2537:55) ตลาดภายในประเทศจึงยังน้อยตั้งแต่อดีต อาทิ ตลาด อตก. ตลาดจตุจักร ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดมหานาค ตลาดปากคลองตลาด และตลาดท่าเตียน ตลาดเหล่านี้ บางครั้งเจาะด้วยการถือใบตองกล้วยตานี มาให้ทดลองใช้ก่อน เมื่อคนเห็นคุณสมบัติใบตองกล้วยตานี ว่าไม่เปราะแตกง่าย แต่พับง่ายไม่แตก ทนไม่เหลืองอยู่ได้ 4-7 วัน มีสี

เขียวสด แม่ค้าจึงซื้อไปลองเข่งขนมจีนอยู่หลายวันใบตองยังเขียว ราวกับว่าขนมจีนพึ่งทำเสร็จใหม่ๆ คนซื้อชอบ รวมทั้งพวกทำบายศรีก็ชอบใช้ใบตองคลองกระทง ฤดูกาลมีความสำคัญช่วงลอยกระทง ใบตองขายดีมาก ทั้งตลาดเชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพฯ สุดยอดปรารถนาของคนคลองกระทง คือหวังจะส่งออกใบตองกล้วยตานี ความรู้ตลาดนอกประเทศยังไม่เพียงพอ จึงพยายามบุกเบิกตลาดใหม่ๆ ภายใน เกิด “การดิ้นรน” (struggle) หาตลาดผลไม้ใบตอง

โลกทุนนิยมภายใต้กลไกตลาด ได้แก่การพยายามขายผลผลิตให้ได้รายได้มา คนสวนคลองกระทงพยายามเปิดตลาดใหม่ๆ อยู่เสมอ แต่เดิมคนรุ่น ปู่ ย่า หาบส้มโอ ส้มจุก เดินเลียบทางเดินโบราณไปขายผลไม้ที่ตลาดสวรรคโลก จวบจนมีระบบคมนาคมทางบกที่ดี จึงขยายตลาดผลไม้ออกไปทั้ง 4 ทิศ ตลาดแรกๆ ที่ขยายลงไปให้แต่กรุงเทพฯ ในยุคใหม่มองไปที่ตลาดไปที่ ตลาดสี่มุมเมือง

ระยะเริ่มต้นชาวสวนค่อยๆ ติดรถเขาไปก่อน ไปกับหลายๆ เจ้าจนได้ตลาด จึงเอารถของตัวเองไป การสะสมทุนกับความมั่งคั่งคือตัวเดียวกันถ้าไม่สะสมก็ยากที่จะมั่งมี การดิ้นรนหาตลาดจึงนับเป็นความพยายามเปิดตลาดการค้า คำว่าตลาดจึงต้องมีผู้รับซื้อ แต่จะซื้อใครเป็นอำนาจของพ่อค้าคนกลาง ชาวคลองกระทงเป็นรองมาตลอด สำหรับสมัยดั้งเดิม

การมีโทรศัพท์ทำให้ชาวคลองกระทงมีความ “ทัน” เหตุการณ์มากขึ้น ช่วงใดของราคาดีขายได้มาก แม่ค้าผลไม้จะโทรบอกว่าของขึ้นราคาแล้ว พ่อค้าในชุมชน ก็จะซื้อของผลไม้ที่ราคาแพงขึ้นได้ทันที ในทางตรงกันข้าม ถ้าของขายไม่ดีราคาลง พ่อค้าในหมู่บ้านคลองกระทงก็จะหยุด/ชะลอการรับซื้อผลไม้ไว้ก่อนได้ การลดความเสี่ยงจึงมีได้เมื่อมีโทรศัพท์ พ่อค้าจึงเป็นคนในโครงสร้างสังคม คลองกระทงที่สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจได้

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาคนจึงปรับปรุงสวนผลไม้มากขึ้น แม้ในพื้นที่เท่าเดิม งานวิจัยจึงคลี่ให้เห็นแนวโน้มว่าในอีก 2-3 ปีข้างหน้า ผลไม้คลองกระทงจะออกสู่ตลาดมากขึ้นตรงนี้ยังไม่มีแผนรองรับ การเรียนรู้เรื่องตลาด จึงควรมากกว่านี้

แบบแผนการค้าผลไม้ในคลองกระทง พบว่า มีสองแบบแผน แบบแผนแรก ผู้ค้าภายในหมู่บ้านทำการซื้อเหมาสวนจากชาวสวน แล้วจ้างคนงานลงไปเก็บ แล้วขนส่งผลไม้มาจำหน่ายยังตลาดต่างจังหวัดด้วยตนเอง แบบแผนที่สองชาวสวนพ่อเป็นค้าผลไม้เองด้วย รวบรวมของคนอื่นด้วย ทำหน้าที่รวบรวมในชุมชน (คล้ายเป็นหยงคนกลางของภาคกลาง) แล้วนำผลไม้ไปขายได้เงินแล้วเอามาให้ชาวสวน เพราะไว้ใจกันรู้จักกัน การจ่ายภายใน 2-3 วันไม่ช้ากว่านี้

ด้วยความที่คลองกระทงค้าผลไม้ด้วยตลาดท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวสวนกับชาวสวนที่ไม่ค้า จึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบต้องพึ่งพาอาศัยกัน อุปถัมภ์ค้ำจุนกัน พ่อค้าชาวสวนก็ได้ประโยชน์จากกำไรผลไม้ ชาวสวนโบราณก็จะลดความเสี่ยง เพราะมีตลาดผลไม้อยู่ภายในหมู่บ้าน และยิ่งมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา การจ่ายเงินซื้อผลไม้ก็คล่องตัวขึ้น อาทิ คุณสมชาย

แม่บำรุง แม่มะเนีย เพราะเมื่อมีเงินทุนค้าก็ย่อมต้องการของมาก การตีรถปิกอัพไปค้าจึงเป็นตัวแทนให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางการค้า และเงินทุนหมู่บ้านมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ พ่อค้าชาวสวนจึงชอบและลดต้นทุนดอกเบี้ยการค้า บางรายอยากเปลี่ยนรถบรรทุกปิกอัพใหม่ คาดว่าจะซื้อในเร็วๆ นี้ หากผลไม้ออกมาก นี่คือความหวังที่เศรษฐกิจ (เงินตรา) จะเติบโตต่อไป

มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน

ผู้นำหลายคนในชุมชนมองว่ากองทุนหมู่บ้านมีจุดแข็งที่เป็นเงินที่รัฐมอบให้ชุมชนดำเนินการตัดสินใจบริหารจัดการ กันเอง อำนาจที่จะให้ใครได้กู้เท่าไร พิจารณากันที่หมู่บ้าน ด้วยระบอบเสียงส่วนใหญ่ ที่จะตกลงมีมติร่วมกัน ข้อด้อยตรงที่จำนวนเงินอาจจะน้อยไปสำหรับกิจกรรมสร้างงานสร้างอาชีพใหม่ เช่น ทำสวนมะปราง หรือการค้าส่งผลไม้ที่รถบรรทุก 4 ล้อเล็ก บรรทุกผลไม้ 1-2 ตัน ถ้ามะปรางกิโลกรัมละ 50 บาท เที่ยวหนึ่งต้องใช้เงินทุน 50000 บาท และการขายต้องมีต้นทุนค่าขนส่งและค่าจัดการค่าตลาด วงเงินจึงอาจไม่เหมาะกับกิจกรรมบางกิจกรรมที่มีต้นทุนสูง การส่งใช้เป็นก้อนครั้งเดียวอาจเป็นปัญหาสำหรับบางคนซึ่งผลผลิตเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือยังไม่ออกผล ต้องหาวิธีการอื่นให้ได้เงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้านและไม่กล้าเปิดเผย ที่ตำบลคลองกระทงมีกองทุนออมทรัพย์ของวัดซึ่งคนที่เป็นสมาชิกออมทรัพย์อยู่สามารถกู้ไปใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านได้นี่เป็นทางออกที่ผู้นำชุมชนได้วางแผนช่วยไว้ล่วงหน้า ทำให้เกิดการรวมพลังเงินทุนในแนวนอนระหว่างกองทุนต่างๆ ในชุมชน ส่วนคนจนมากจริงๆ มักไม่เข้าร่วมกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านเพราะรู้ศักยภาพการสร้างรายได้ของตัวเองที่ไม่อาจหาเงินมาใช้คืนได้หรืออาจจะหาคนค้ำประกันได้ยาก แต่สำหรับบางรายอาจอ้างเหตุผลว่าไม่ต้องการเป็นหนี้อยากค่อย ๆ ทำกินไปตามเดิม

กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย

ผลของกองทุนหมู่บ้าน อาจปรากฏผลเป็นเนื้อเดียวกันโดดๆ ของการผลิตการบริโภค หรือการสร้างจ้างแรงงาน รวมทั้งมีผลกระจายหลากหลาย (heterogeneous) ไปในด้านการผลิตการปลูกพืชในสวนโบราณในโลกแรงงานสมัยใหม่ ที่คนรับจ้างสามารถแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจกับเจ้าของสวนได้มากขึ้น ด้วยการร่วมกันกำหนดผลตอบแทน เจ้าของสวนโบราณจะได้ส่วนมาก คนรับจ้างเก็บผลไม้จะได้อีกส่วนหนึ่งตามปริมาณการเก็บผลไม้และขายได้ และคนเก็บผลไม้บนต้นสามารถเลือกเก็บหรือยุติการเก็บได้ตามความชำนาญ อาจเก็บไปส่วนหนึ่งหรือแนวหนึ่งแล้ว วันต่อ ๆ ไปจึงย้อนกลับมาเก็บผลไม้ให้อีก โดยสลับไปเก็บให้สวนอื่นที่ผลไม้ดกกว่าได้ก่อน เพราะจะได้ส่วนแบ่งมากขึ้น โดยที่ผลไม้สวนเดิมที่ตกลงไว้แล้วเบาบางลงเก็บได้ช้าได้น้อย จะย้อนกลับมาเก็บให้ในวันถัดๆ ไป

การบริโภค กองทุนหมู่บ้านได้ส่งผลแบบหลากหลาย ทั้งการบริโภคสินค้าและบริการ ได้ปรับทิศทางไปสู่การบริโภคสิ่งสำเร็จรูปและบริการด้วยจังหวะเวลาที่รวดเร็วขึ้น ในช่วงผลไม้เก็บเกี่ยวคนกู้เงินทำข้าวแกง หรือผัดกับข้าวขายจะขายได้ดีมาก เจ้าของสวนกับคนเก็บผลไม้ไม่มีเวลาเข้าครัวเตรียมอาหารเอง เพราะต้องแข่งกับเวลาเก็บผลไม้ลงมาก่อนจะสุกทิ้งค้าต้น กองทุนหมู่บ้านทำให้กิจกรรมสวนโบราณคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ผลของกองทุนหมู่บ้านต่อทุนทางกายภาพ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม จึงมีแนวโน้มจะไปด้วยกันได้ กล่าวคือ ทุนทางกายภาพจำพวกสวนโบราณ ดิน น้ำ พืชชนิดต่าง ๆ เมื่อมีทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้านคนจะพยายามใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิมและความรู้ใหม่ พยายามสร้างผลผลิตใหม่หรือถือโอกาสปรับปรุงสวนจากภาวะน้ำท่วมด้วยการลงมือปลูกพันธุ์พืชใหม่ ๆ ในการถามว่าใช้เงินไปทำอะไรบ้าง คนจะตอบว่าปรับปรุงสวนซื้อพันธุ์พืชใหม่ๆ มาปลูก ทุนทางวัฒนธรรมแม้คนจะมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ในทัศนะการมองโลก รวมทั้งคงรากเหง้าวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้ได้ การเปลี่ยนแปลงที่พบเห็น อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเทียม ลวงตา ในประเด็นวัฒนธรรมกองทุนหมู่บ้านได้ช่วยให้คนอนุรักษ์วัฒนธรรมได้ อาทิ การมีความเอื้ออาทรต่อกัน แบ่งปัน ช่วยเหลือ บางครั้งคนรุ่นพ่อ แม่ ไม่ต้องการเงินใช้ทำทุนโดยตรง แต่อาสากู้ให้แก่ลูกๆ ไปทำทุนอีกต่อหนึ่ง จะเป็นเรื่องภายในครัวเรือนที่ร่วมกันทำสวนโบราณหรือสามีภริยาช่วยกันค้าขายทำมาหากิน ทุนทางสังคมเดิมชาวสวนได้มีระบบของความสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันภายในหมู่บ้านด้วยพลังการผลิตใช้แรงคน แรงสัตว์ ความเจริญเข้ามาคนมีแนวโน้มพึ่งเทคโนโลยีมากขึ้น การมีประวัติศาสตร์ร่วมกันตั้งแต่การร่วมกันทำมาหากิน พลิกพื้นดิน สร้างสวน ร่วมกันต่อสู้ภัยธรรมชาติน้ำท่วม น้ำแล้ง จนสามารถมีโครงการ “คลองลอย” คือ สูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้าจากแหล่งน้ำในแม่น้ำยม ส่งไปตามสวนโบราณในฤดูแล้ง แล้วตั้งคณะกรรมการดำเนินการบริหารจัดการกันตั้งแต่การสำรวจ วางท่อน้ำไปตามสวน 2 เส้นทาง การเฉลี่ยเวลาเปิดปิดน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยที่คนไม่แย่งน้ำกันระหว่างสวนต่าง ๆ และดำเนินการมาได้นานแล้วนั้น แสดงให้เห็นทุนทางสังคมที่คนรู้จักสร้างความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างเหมาะสมกับการผลิตแบบแผนสวนโบราณ ซึ่งการวางท่อแก๊สการวางท่อน้ำทิ้ง ในสังคมอื่นมักจะมีการต่อสู้ตกลงกันไม่ได้ในเชิงผลกระทบสิ่งแวดล้อม กองทุนหมู่บ้านแม้ลงในสวนโบราณหรือสวนผลิตพืชอื่นๆ ด้วยสิ่งแวดล้อม (milieu) เหมือนกันก็สามารถตีความและอธิบายในทางตรงข้ามกันได้ ไม่มีความจริงที่จะต้องเสาะแสวงหาหรือเข้าไปวัดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านทำให้คนดีขึ้นอย่างไร แต่เผยให้เห็นว่า คนในหมู่บ้านอยู่ร่วม หรือเรียนรู้กับกองทุนหมู่บ้านอย่างไร มีการสร้างชุดความรู้ต่างๆ ที่จะบริหารกองทุนการใช้เงินกองทุนเป็นไปอย่างไรมากกว่า และโดยเจตจำนงของคนที่มีต่อเงินกองทุนหมู่บ้านแล้ว คนเห็นว่ามีแนวโน้มเป็นประโยชน์แต่ในระยะเวลาสั้นๆ 1-2 ปี อาจยังไม่ปรากฏผลชัดเจน เพราะเป็นปีที่ประสบอุทกภัย และสภาวะอากาศหนาวเย็น ยาวนานกว่าทุกปี ผลกระทบของอากาศทำให้มะปรางออกช่อช้ากว่าทุกปี สำหรับฤดูการเก็บเกี่ยวไม้ผลปี 2545/2546 ตัวเงิน

ทุนได้เข้าไปจุนเจือการผลิตด้านปุ๋ย ยา อุปกรณ์การผลิต สวนโบราณได้ระดับหนึ่ง อันเป็นเจตจำนงที่คนใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการเริ่มต้นการผลิตในวิถีการผลิตแบบสวนโบราณ การขยายเครือข่ายการค้าผลไม้อันเนื่องจากการมีทุนซื้อผลไม้ ใบตองไปค้าตามตลาดต่างท้องถิ่นได้มากขึ้น รวมทั้งมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพ่อค้า แม่ค้า ปุ๋ย ยา ฮอร์โมน อันเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ในปัจจัยการผลิตแบบสวนโบราณ ผลของกองทุนหมู่บ้านบนความหลากหลายของสรรพสิ่งไม่อาจวัดได้ว่าวิถีชีวิตคนจะดีหรือหลุดพ้นไปจากความยากจนได้ทันที แต่จะมีผลค่อย ๆ เป็นไปในทิศทางที่ค่อนข้างที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวสวนโบราณ

บทที่ 6
สรุป

หมู่บ้านสวนโบราณไทยเลืองในลุ่มน้ำคลองกระทง ภาพจากปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่ถูกปะทะประสานทางด้านความรู้สมัยใหม่ โดยภาคปฏิบัติการพัฒนาหมู่บ้านทั้งทางบริการโครงสร้างพื้นฐาน ถนนไฟฟ้า ประปา และสถาบันทางสังคมสมัยใหม่ เฉพาะอย่างยิ่งระบบตลาด ระบบความรู้ทางศาสตร์ด้านเกษตรกรรม ความสัมพันธ์แบบแผนใหม่ของคนในหมู่บ้านผ่านตัวกลางที่เป็น "ตลาด" และ "สถาบันทันสมัยทางสังคม" มากกว่า การเรียนรู้ของคนในยุคก่อนพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ที่คนพึ่งพาสัมพันธ์กันในแบบ "ญาติ" และ "ชุมชนสวนโบราณไทยเลือง" เพราะคนนิยามว่า "คลองกระทง" เป็นบ้าน แต่กระแสการพัฒนาได้เสริมความเจริญและลดทอนความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณลง พูดกลับกันวาทกรรมประวัติศาสตร์การพัฒนาได้ช่วยให้หมู่บ้านมีความเจริญความต่อเนื่องทางด้านความรู้สมัยใหม่เป็นเส้นพัฒนาการ พุ่งตรงไปเบื้องสูง ทางด้านความมั่งคั่งทางโภคทรัพย์ กระทั่งคนคุ้นชินกับความทันสมัยกับความรู้ และวิธีคิดที่ราวกับว่าเป็นศาสนาใหม่ของคนยุคพัฒนา คนที่วิ่งไปสู่งานและเงิน มากกว่าคนที่วิ่งไปสู่ธรรมชาติและความสุข ความพออยู่พอกิน แทบจะพูดได้ว่ามุ่งสู่ความเจริญทางวัตถุ แต่ความโชคดีของชาวไทยเลืองที่มีมรดก มีทุนชุมชนทางด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ช่วยชะลอการกัดเซาะและฤทธิ์ของความทันสมัย ให้ลดลงได้บ้าง บางสาขาวิชาการยังพอมีที่โล่งให้กับสวนโบราณและความรู้ในวิถีชีวิตที่ไร้ที่ปรึกษามืออาชีพทางความรู้เศรษฐกิจทันสมัย กระทั่งมีระบบกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนที่รัฐมองว่าเป็นมอเตอร์ตัวหนึ่งที่จะส่งพลังฉุดเศรษฐกิจรากหญ้าให้มีชีวิตชีวาโลดแล่นในระบบตลาดตำแหน่งแห่งที่การวางมอเตอร์ลงไปในสวนโบราณ การเริ่มปล่อยเงินกู้ให้คนไปทำทุน ผู้มีส่วนได้ผู้เกี่ยวข้องรับรู้ หวังพึ่งพาได้เพียงใด จึงขึ้นอยู่กับชุดการสร้างความรู้ กองทุนหมู่บ้านเป็นโอกาสแห่งการเรียนรู้และตีความใหม่ ต่อระบบการทำอยู่ทำกิน ที่คนควรจะพึ่งพาตัวเอง ควรจะพึ่งพาเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องภายในชุมชนได้ แว่นที่ชาวไทยเลืองใช้มองกองทุนหมู่บ้าน ใช้ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ และมองโลกได้แก่แว่นความรู้ชาวสวนโบราณเป็นหลัก โดยพอจะเผยภาพของกองทุนและความรู้ของยุคสมัย ดังนี้

ประการแรก ความรู้ ความจริง และความเชื่อชาวสวนโบราณไทยเลือง มีกระบวนการสร้าง การใช้ การถ่ายทอด และพอกพูน มาแต่วิถีชีวิตชาวสวน ความรู้ มีความหลากหลาย และมีเป้าหมาย เพื่อการดำรงอยู่ และเป็นมิตรกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ชุดความรู้ว่าด้วยการทำสวน การปลูกต้นไม้ใช้ไม้โตเร็วช่วยไม้โตช้า ทางด้านการให้ร่มเงา การให้ความชุ่มชื้น เรื่องเล่าของชาวสวน

สิ่งที่คนใน ยุคสมัยพูด เข้าใจ รับรู้ในความหมายร่วมกันได้สร้างชุดความจริงขึ้นมา ถ้าคนขยันทำอยู่ทำกิน ผู้ปกครองก็จะเห็นและให้รางวัลการทำงานจริงจะบันดาลความสุขให้แก่หมู่บ้าน ในด้านความเชื่อคนค่อนข้างเชื่อในอำนาจ ธรรมชาติ เชื่อ ดิน น้ำ ลม ไฟ ดินให้น้ำได้น้ำบ่อทราย ลมพอเหมาะช่วยในการปลูกใบตองกล้วยตานี ไฟจากพระอาทิตย์ช่วยอบตากใบตองอ่อนให้แห้ง ช่วยถนอมอาหารความเชื่อเกิดจากการได้สัมผัสกับอานุภาพของอำนาจ และเมื่อได้ใช้ธรรมชาติ คนจึงเห็นคุณค่า

ประการที่สอง ข้อเสนอเชิงทฤษฎี จากการศึกษา มรดกทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นทุนชุมชน และชาวสวนโบราณไทยเลืองได้มีโอกาสรับมรดกจากคนรุ่นก่อนในความรู้ด้านสวนโบราณ และทำอยู่ทำกินแบบพออยู่พอกินไม่ขูดรีดธรรมชาติ คนเป็นมิตรกับธรรมชาติ

การพัฒนาของรัฐในสมัยใหม่ คนคุ้นชินกับความเจริญ คิดหาและใช้บริการโครงสร้างพื้นฐาน ถนน ไฟฟ้า ประปา มีความโน้มเอียงที่จะยึดวัตถุ และบริโภคในแบบบริโภคนิยม เห็นความสำคัญของเงินตราในฐานะตัวกลางการแลกเปลี่ยน

สิ่งหล่อเลี้ยงทุนทางสังคม วัฒนธรรม เป็นการสร้างโอกาส คนมีจิตร่วมกันทำงาน ทางด้านสวนตลอดถึงการรวมกลุ่มแม่บ้านในยุคสมัยใหม่ เปิดพื้นที่ให้คนได้กลับมาใช้ความเอื้ออาทร ทำอยู่ทำกินด้วยพลังของความรู้หลายชุด ชุดความรู้การแปรรูปผลไม้ มีการล้อเล่นกับสาขาวิชาการแนวศาสตร์ และมีแนวโน้มจะค่อย ๆ เกิดการกลายเป็นเศรษฐศาสตร์ธิษฐิต (dominated by economic) ด้วยกลไกตลาด กฎเกณฑ์ของรัฐ และการค้าแบบทันสมัย

มโนทัศน์ทุนทำอยู่ทำกินของไทยเลืองก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การอาศัยแรงงานในการผลิต และอาศัยธรรมชาติ ต่อมาในยุคสมัยอาศัยเครื่องมือเทคโนโลยีสมัยใหม่และชุดความรู้ทางศาสตร์ในการปรับปรุงสวนโบราณ การปักชำ การตอน การเสริมราก นัยยะเพื่อเร่งเวลา และปริมาณการผลิตสนองตลาดมากขึ้น

ประการที่สาม ความสามารถที่จะรับรู้ ปรากฏการณ์กองทุนหมู่บ้าน และความสัมพันธ์ของชาวสวนกับเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน คนรับรู้ว่าเป็นเงินทุนหมุนเวียน มีเป้าหมายเพื่อการทำอยู่ทำกิน ชาวสวนที่กู้เงินใช้เงินในฐานะ "ทุน" และ "เครื่องบรรเทาความเดือดร้อน" คนที่ได้กู้มีแนวโน้มจะสร้างงานและเพิ่มมูลค่าของในสวนขึ้นมาได้ในฤดูกาลผลิตปีที่สองสำหรับพืชระยะสั้นและปีที่สามสำหรับพืชระยะยาว คนกู้ไปค้าขายย่อยหมุนเงินทุนได้หลายรอบ และหลายกิจกรรมกว่าชาวบ้านที่กู้ปรับปรุงสวน คนทำงานรับจ้างยังอยู่วงนอกเงินทุน คนไม่ได้กู้ คนไม่เป็นสมาชิก

เกินครึ่งยังมองภาพกองทุนหมู่บ้านไม่กระจ่างชัด ยังตั้งคำถามต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน ท่าทีในการจัดการนำเงินไปลงทุนในครอบครัวทำงานเป็นหมู่คณะ ความรู้ในการทำงานเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ระบบการจัดการทุนเป็นระบบทันสมัยแต่ทำด้วยแบบแผนที่ง่ายและเหมาะกับชุมชนและกองทุนหมู่บ้านค่อย ๆ กลายเป็นองค์กรในหมู่บ้าน เป็นข่าวดีด้านเสริมสร้างอำนาจแก่คนเล็กคนน้อย

ความรู้การทำสวนโบราณดั้งเดิมต้นทุนต่ำ แต่ด้วยภาวะการตลาดเปลี่ยนไป คนบริโภคตามรสชาติของสมัยนิยม ความรู้การทำสวนจึงต้องปรับปรุงการผลิตตามใจตลาด ความสัมพันธ์ของชาวสวนกับทุนจึงเริ่มเกิดขึ้น และครั้งแรกๆ ใช้ทุนชุมชน ขอพันธุ์ไม้จากบ้านจากสวนและท้องถิ่นใกล้เคียงพึ่งพากัน ต่อมาพึ่งพากันทางความรู้ คนบุกเบิกทำสวนแบบทันสมัย ฝึกทักษะตอน ทาบกิ่ง เสริมราก ต้นไม้ถ่ายทอดวิชาต่อ ๆ กัน แต่วัตถุเคมี จำพวก ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอร์โมน จากภายนอกผลิต ต้องใช้เงินทุนไปซื้อ ชาวสวนกับกองทุนหมู่บ้านจึงได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ได้ทุนมาปรับปรุงสวน เมื่อคนขอพันธุ์ไม้จะมีการสำนึกในบุญคุณต่อเจ้าของเดิมของต้นพันธุ์ เมื่อชาวสวนกู้จะตระหนักในหน้าที่จะต้องใช้คืนเงินทุน และเห็นชอบร่วมกันที่จะให้ดอกเบี้ยดอกผลกองทุนให้อยู่ระดับต่ำ ๆ เพื่อให้มีโอกาสใช้ระยะเวลาตั้งต้น ตั้งท่าการผลิตดอกเบี้ยเดินต้นไม้เจริญ ชาวสวนพอยิ้มออก ดอกเบี้ยแพงชาวสวนจะต้องแบกภาระดอกเบี้ยนั้น

การค้ำประกัน เป็นมาตรการทางสังคม ให้คนหันหน้ามาพิจารณาชุดสัจจะที่ต้องมีภาคปฏิบัติการผ่าน "ใจ" สวนดั้งเดิมถูกค้ำประกันจากตัวเอง ถ้าขยันปลูก ในระยะยาวต้องได้ผลมากน้อย ตามลีลาความชำนาญ ความรู้ แต่เมื่อกู้เงินจึงต้องอาศัยคนอื่นค้ำประกัน ศักดิ์ศรีหน้าตา ถูกนำมาใช้ประโยชน์อันเป็นการถอนทุนที่ฝากไว้ในวัฒนธรรมชุมชนออกมาใช้ การค้ำประกันให้กัน คือการพึ่งพากันให้ร่มเงาแก่กันและกัน คนนอกหมู่บ้านมาซื้อผลไม้ยังไว้ใจ คนในกันเอง หมู่บ้านเดียวกันยิ่งมี "ความไว้วางใจ" และฝึกให้ลูกหลานเห็น "ความมีสัจจะ" ของคนกู้เงินทำสวนในรุ่นพ่อแม่ ตรงนี้คือดอกผลที่คืนให้แก่วัฒนธรรม การค้ำประกัน เป็นการถักทอข่ายใยแห่งความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมที่สุด การค้ำประกันเป็นการฝึกคนออกจากการคุมขังของกฎเกณฑ์ที่คิดว่า คนเป็นองค์ประธานกระทำการ เพราะการค้ำประกันเป็นการเดินทางไปล่วงหน้าในอนาคตถึงวันที่จะต้องใช้คืนเงินกองทุนหมู่บ้าน เวลาเปลี่ยนและบริบทเปลี่ยน แต่จิตใจไปอยู่ตรงนั้นก่อนคิดว่าคน "ไม่โกงกัน" ฝึกให้คนข้ามเวลาและสถานที่ มากกว่าติดยึดอยู่ในกรอบประวัติศาสตร์แห่งประสบการณ์การพัฒนาที่ไม่เคยเชื่อว่าเงินตกถึงมือชาวบ้านชาวสวน มักไม่มีประโยชน์เท่าเงินทุนอยู่ในมือนายทุนใหญ่ ที่ผลิตสินค้าได้คราวละมาก ๆ จ้างแรงงานได้มาก และนำภาษีเข้ารัฐได้มาก

ประการที่สี่ การปรับตัว คนพยายามปรับความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณมาสู่ความรู้ในศาสตร์การผลิตพืชเพื่อการค้า ในสมัยโบราณถ้าอะไรเป็นแฝด เป็นสาม เป็นสี่ที่คล้าย ๆ กัน จะถือเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ แปลกประหลาด แต่การเสริมรากต้นไม้ ต้นมะปรางเป็นสองราก สามราก คนเริ่มยอมรับได้ว่าต้นไม้ถ้าจะให้ลูกดก ต้องหาธาตุอาหารในดินให้ได้มาก การเพิ่มศักยภาพของต้นไม้ การเร่ง การราดสารเคมี แม้คนจะยังลังเลยแต่ก็พยายามหาความรู้ ความรู้ชาวสวนไทยเลื่องมาถึงยุคทันสมัย จึงถูกปรับให้เข้ากันได้กับชุดความรู้สมัยใหม่ แต่พยายามตอบโต้ ความรู้สมัยใหม่ในบางชุดความรู้ ใช้ปุ๋ยเคมีแต่ก็ใช้มูลสัตว์ควบคู่กันไป แรงเหวี่ยงของความรู้ทันสมัยแม้จะมากแต่การต้านก็มาก ต้านโดยธรรมชาติที่ต้นไม้โตล่วงหน้าไปแล้ว ต้านโดยคนที่ตั้งคำถาม ตั้งข้อสงสัยในความรู้ใหม่ การปรับตัวทางด้านความรู้ยังไม่พ้นพรมแดนความรู้สวนโบราณ แต่วิถีการผลิตบางคนเริ่มแสวงหาแนวทางสร้างอาชีพใหม่เพิ่มเติม อันเป็นการต้องหาความรู้ใหม่ด้วย จากเคยขายของที่ปากสวนได้ราคาต่ำมาก อาจต้องหารถปิคอัพไปขายเองที่ต่างจังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร อันเป็นการขยับจากคนผลิตต้นทางการตลาด ลงไปทำการตลาดด้วย นับเป็นภาพทับซ้อนภาพใหม่

ภาพการปรับตัวของชุมชนต่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายใต้ความรู้สวนโบราณได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กับการรวมกลุ่มแปรรูปผลไม้ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อยอดมาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม อาทิ การทำขนมไทย การทำกระแช่ผสมผลไม้ ในการแปรรูปครั้งแรกในสมัยดั้งเดิมเป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว เมื่อได้ผลไม้มาก ๆ เมื่อได้ปลามาก ๆ แปรรูปแล้วเก็บไว้บริโภคของภายในครัวเรือน หรือกระแช่แปรรูปจากผลไม้ ผสมไปเพื่องานบุญ งานประเพณี ในหมู่ญาติเพื่อนบ้านในคราวมีงานบวช แต่งงาน ตาย บุญต่าง ๆ เป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว ต่อมาเมื่อผลไม้มีมากและราคาตกต่ำ ประกอบกับได้ลองทำเคยทำด้วยความรู้ชุดเก่าดั้งเดิม กลุ่มแปรรูปผลไม้ของแม่บ้านชาวสวน จึงเกิดขึ้นเพื่อหารายได้เพิ่มเติม หมายความว่าแปรรูปผลไม้เป็นขนมเป็นไวน์ผลไม้เพื่อขายทำเงินตราเข้าชุมชน ผลได้ได้แก่การที่คนมาร่วมกัน ลงหุ้นเงินและแรงสติปัญญาร่วมกัน ทำให้เสริมสร้างความเข้มแข็งขึ้นได้ บรรยากาศในการรวมกลุ่มได้สร้างบรรยากาศให้แต่ละคนได้มีโอกาสรู้และเลือกอุดมการณ์ตามถนัด และสามารถพัฒนาสมรรถนะด้านต่าง ๆ คนบางกลุ่มชอบหาผลไม้จะออกไปเก็บรวบรวมผลไม้ อาทิ มะกอก ชมพู่ มาขายให้ทางกลุ่มแม่บ้าน บางคนถนัดการตลาดจะได้ไปออกงาน ออกร้านตามต่างจังหวัดที่จัดโดยภาคราชการ หรือภาคเอกชน บางคนถนัดผลิต จะอยู่ในโรงเรือนที่ผลิตขนม ไวน์ผลไม้ เมื่อพักกลางวันได้พูดคุยปรึกษาหารือกัน เป็นภาพที่ไม่ค่อยเห็นในยุคใหม่ เพราะถือว่าถ้าเงินพูดแล้วทุกอย่างต้องสำเร็จตามตกลง ทำให้คนลำบากในการปฏิบัติตามตัวอักษร และถูกจับจ้องในผลงานให้

คุ้มค่าแรง สุดท้ายนำไปสู่การกอบโกย เพื่อกลุ่มคนเพียงเล็กน้อยของสังคม แต่กลุ่มแม่บ้านไม่เป็นเช่นนั้น อีกทั้งยังถูกทำให้เป็น สหกรณ์การเกษตร แม่บ้านคลองกระทงจำกัด แสดงให้เห็นความมีสมรรถนะที่จะรับผิดชอบชุมชนที่กลุ่มแม่บ้านอยู่ในฐานะแม่ของชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ ทางรัฐก็ได้ภาษีจากการแปรรูป ภาษีนี้คือภาษีจากแรงงานของสตรีแม่บ้าน นี่คือการปรับตัวที่เด่นชัดมาก

ประการที่ห้า ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้านที่จัดวางลงไปในความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณ ที่มีการผลิตเป็นปกติอยู่แล้ว วิถีชีวิตของสวนโบราณมิได้มีความเป็นกลาง หรือภววิสัย แต่เป็นความรู้ที่มีเจตจำนง สู่การดำรงอยู่ของชาวไทยเลือง ที่ต้องคอยตอบโต้ หาทางออกให้กับการดำรงอยู่ตลอดยุคสมัยที่อยู่ในสังคม จุดเปลี่ยนโฉมหน้าของหมู่บ้านได้แก่ การเปลี่ยนเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นทางบก การเปลี่ยนไร่มาเป็นสวน การเปลี่ยนการผลิตเพื่อกินอยู่พอเพียงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวไทยเลืองล้วนเคยผ่านจุดเปลี่ยนเหล่านี้มาแล้ว ผลที่ตามมาได้แก่ความมีอยู่มีกินในรุ่นลูกหลาน บางคนปรับตัวไม่ได้ จะตกไปอยู่ในสถานะของคนรับจ้างในรุ่นลูกหลาน

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา หากวางลงไปในสวนโบราณ คนจะนำเงินไปลงทุนผลิตอย่างเต็มที่เพราะมีฐานความรู้ดั้งเดิม แต่คนที่ไม่ได้กู้ คนกลุ่มนี้มักเป็นคนที่ถูกทำให้เป็นคนจนทางกองทุนก็มีกฎเกณฑ์ คำอธิบายชุดหนึ่งกำกับอยู่เสมอว่า เป็น"คนจน" ดังนั้นตั้งแต่ ธกส. ธนาคารรัฐ ธนาคารเอกชน ก็มักไม่ได้กู้มาทำทุน ด้วยคำอธิบายชุดเดียวกันนี้ คนจนจึงถูกมายาการความจนครอบงำ สุดท้ายไปออกที่ความต่ำต้อยน้อยใจของคนไม่ได้กู้ แม้จะไม่ถึงกับพูดว่าถูกเลือกปฏิบัติ แต่ก็มีเสียงเงียบจากท้ายสวนว่าอยากกู้ ซึ่งคณะกรรมการกองทุนได้ทำถึงที่สุดแล้ว แต่ตัววินัยของการเงินสากลบังคับอยู่ว่าคุณลักษณะเช่นนี้ไม่น่ากู้ได้ ยิ่งไม่มีคนค้ำประกันยิ่งไม่น่าให้กู้

ทางออกของคนไม่มีคนค้ำ หรือ "คนยากจน" รัฐควร "ให้กำลังใจ" แม้จะยังไม่ให้กู้เงินกองทุนในทันที เสมือนคนเริ่มหัดตั้งไข่ล้มลงแล้วคนเข้มแข็งกว่า ยิ้มให้กำลังใจ วิธีการอาจเป็นการผนวกรวมคนเหล่านี้เข้ามาร่วมในกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน หรือสหกรณ์ โดยการออกกฎหมายให้องค์การชุมชนไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์การเกษตร ธกส. ได้ให้โอกาสคนจนมาทำงานในองค์กรทันทีทุกครั้งที่มีการขอจดทะเบียนสหกรณ์อาจต้องแนบรายชื่อผู้มีรายได้ต่ำ เข้าร่วมกิจกรรมมาอย่างน้อย 3-5 ชื่อเสมอ อาจจะเป็นแนวทางของระบบเพื่อนช่วยเพื่อน คนเข้มแข็งกว่าช่วยคนอ่อนแอกว่า ในที่สุดส่วนรวมอาจดีขึ้น หรืออีกทางหนึ่งดูว่าคนเหล่านี้มีความรู้อะไรก็ให้ดำเนินการผลิตตามความรู้นั้น โดยเขียนโครงการใช้ความรู้ดั้งเดิมนั้นมาขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้โดยไม่ต้องมีคนค้ำประกัน อาจให้ทดลองกู้เป็นงวด ๆ ไปเพื่อติดตามผลงานการผลิต ในระบบทุนนิยม ผู้มีความชำนาญเฉพาะทางสูง ๆ อาทิ แพทย์ นักบิน นักวิทยาศาสตร์ มักจะมีเงินประจำตำแหน่ง อาจถึง

เวลาต้องคิดเงินประจำตำแหน่งให้กับคนที่มีภูมิปัญญาสวนโบราณ เพราะภูมิปัญญาสวนโบราณนับเป็นความรู้อย่างหนึ่ง เพียงแต่ขาดเงินทุน และบางครั้งถูกมองว่าจนทุกอย่างเลยย้ำรอยเดิมตลอดการ

ประการที่หก มุมมองของชาวสวนโบราณต่อระบบการเกษตรแบบการค้า ภายใต้ระบบการตลาดชาวสวนโบราณมองในฐานะการปะทะขัดแย้ง ช่วงชิง ประสบการณ์พ่อค้ามีความรู้เรื่องการตลาดเล่ห์เหลี่ยมการค้า การติดต่อธุรกิจซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าชาวสวน แทนที่จะตั้งโจทย์ว่าการขายผลไม้ของชาวสวนไม่เป็นไปตามระบบตลาดสมัยใหม่ ควรจะถามว่าใครสร้างระบบการตลาดมากกว่า เพราะกลุ่มนั้นจะครองอำนาจทำให้ชาวสวนขายผลไม้เป็นไปตามที่ต้องการ

การสร้างความรู้ด้านการตลาดสำหรับชาวสวนไทยเลืองเป็นหนทางไปสู่การช่วงชิงแข่งขันบนเวทีตลาดผลไม้ ขณะนี้มีการสร้างสมความรู้ แต่ขาดการจัดการความรู้การตลาด คนถูกกำหนดโดยเส้นทางคมนาคม พึ่งทิศทางภูมิศาสตร์ แต่ทิศทางการตลาดมีความซับซ้อนและเป็นตลาดเสมือนจริง ตลาดล่วงหน้ามากขึ้น โลกทัศน์ชาวสวนเดิมเคยคิดถึงทิศในทางศาสนาพุทธได้เห็นแล้วว่ามีทิศถึงหกทิศ ตีความได้ ปฏิบัติการไปตามนั้นได้ หากเชื่อว่ารัฐสร้างตลาดผลไม้ได้ “อำนาจ” ที่ช่วยเสริมสร้าง หาตลาดควรเป็นไปในแนวราบให้มากขึ้น เพื่อให้การค้าของคนขายผลไม้ชาวสวนรายเล็กมีช่องทางตอบโต้ ล้อเล่น แกล้งการตลาดได้ ชาวสวนไม่มีอำนาจขนาดสร้างนโยบาย Gunboat Policy นโยบายเรือปืนไฟแบบเดียวกับเหล่าประเทศผู้ล่าอาณานิคม การกำหนดแบบแผนการตลาด บุกเบิกตลาด จึงเป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้าน จะใช้วิธีการสร้างเครือข่ายติดต่อระหว่างกองทุนหมู่บ้าน หรือองค์กรทันสมัย อาทิ การเสนอขายผลไม้สดเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียน ในโรงอาหารโรงพยาบาลชุมชน เมื่อมีการรวมกลุ่มได้มากการต่อรองการขายผลไม้จะขยายตัวขึ้น แข่งขันคุณภาพกันมากขึ้น การช่วงชิงแนวราบคนสวนรายเล็ก ๆ จะมีโอกาสมากขึ้น เป็นไปยากที่จะเกิดประชาสังคม การตลาดมีความขัดแย้งตลอดเวลา ชาวสวนโบราณสะสมประสบการณ์ได้มากขึ้น คนได้ใช้เทคโนโลยีการมีส่วนร่วม(Technology of participation)มากขึ้น ให้เกิดการระดมความคิดและการช่วงชิงตลาดเป็นไปโดยสันติ ขยายโอกาสการขายผลไม้ตลอดบริบทสังคมและฤดูกาล รวมทั้งชาวสวนได้สร้างความหมายซับซ้อน (Multiple meaning) เท่าทันวาทกรรมบริโภคสมัยใหม่ สร้างรูปแบบ แปรรูปผลไม้ บรรจุภัณฑ์สะท้อนอัตลักษณ์สวนโบราณ การมีแผนการตลาดในยุคสังคมบริโภคนิยมค่อนข้างจะสุดโต่งดังปัจจุบัน สร้างสายป่านการค้าการตลาดชนิด Complex relationships จะเป็นทางออกหนึ่งด้านการตลาด เราคงไม่อาจใช้การตลาดแบบอ้อนวอนให้ซื้อ หรือตลาดผลไม้สงเคราะห์ได้ตลอดไป

และประเด็นนี้เป็นรหัสที่จักช่วยคุ้มครองทุนชุมชนได้ สร้างให้กองทุนหมู่บ้านยั่งยืนแบบมีชีวิตชีวาได้ต่อไป

ประการสุดท้าย ข้อเสนอเชิงนโยบายสู่การดำรงอยู่ของกองทุนหมู่บ้าน ตามที่ได้ดำเนินการมาแล้วอย่างน้อยระยะรอบปี อาจต้องมีการปรับปรุงกฎเกณฑ์หลักการที่ไม่เหมาะกับสภาพท้องถิ่น ให้ระเบียบกองทุนมีความยืดหยุ่นตัวได้พอสมควร ในกรณีคนยากจนแต่ตั้งใจอยากทำกิน ควรหาทางเปิดโอกาสให้คนเหล่านี้บ้างในกรณีชุมชนผจญกับภัยธรรมชาติน้ำท่วม แห้งแล้ง หรือแม้แต่ภัยสงครามเศรษฐกิจ

การเปิดโอกาสให้มีการบูรณาการหรือติดต่อกู้ยืมระหว่างกองทุนหมู่บ้านด้วยกันได้ หรือกรณีมีโครงการร่วมกันอาจนำเงินทุนมาปล่อยกู้ข้ามหมู่บ้านได้

ด้านความรู้ควรให้โอกาสสร้างความรู้ เขี้ยวเล็บในการทำงานระดับหมู่บ้านให้แก่เจ้าหน้าที่ของกองทุน คณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ประชุมพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ดูงานระหว่างหมู่บ้านสวนโบราณ ได้ผลิตสร้างความรู้อยู่คู่กับหมู่บ้านคลองกระทง กองทุนหมู่บ้านอาจจัดสรรเงินบำรุงสวนโบราณให้แก่เจ้าของสวนโบราณบ้าง เพราะกิจกรรมที่ไปกันได้สำหรับสวนโบราณกับกองทุนหมู่บ้านได้แก่กิจกรรมทางด้านการปรับปรุงบำรุงสวน และหาพื้นที่ให้แก่ความรู้สวนโบราณได้มีโอกาสผลิตสร้างดอกผลให้แก่สังคมต่อไป นั่นคือกองทุนหมู่บ้านกำลังส่งเสริมทุนชุมชนยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 7**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2531.

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย. **สถิติน้ำฝนอำเภอสวรรคโลก**. สุโขทัย โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย, 2545 (ถ่ายเอกสาร)

นภาภรณ์ หะวานนท์. **เอกสารคำสอนสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2544. (ถ่ายเอกสาร)

_____. "พลวัตชุมชนไทย : การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว" **พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์**. บรรณาธิการโดย อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. **ศาสตร์แห่งการวิจัย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529.

วิญญู วิจิตรวาทการ. **การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ**. พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2511.

เสริมพงษ์ รัตนะ. "รายงานผลการดำเนินงานตามนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง". **วารสารพัฒนาชุมชน**. 41 (1) : กุมภาพันธ์ 2545.

Drucker, Peter F. **Post-capitalist Society.** Oxford : Butterworth-Heinemann, 1993.

Foucault, Michel. **The Order of Thing : An Archaeology of The Human Science.** London : Tavistock Publication, 1970.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“**กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง**” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา”โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดประสานระหว่าง“**ทุนความรู้เดิม**”ที่สะสมกันมานับร้อยๆปี กับ“**ความรู้ชุดใหม่**”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้

2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ ”ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชนที่ศึกษา

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมากมาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯแต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนใน

ลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆปีมาแล้ว คือ การทอผ้า

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยองครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนไทยองโดยนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ “**สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน**” จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง “**ความรับผิดชอบ**” ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจาย

ความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้ คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะคณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีกว่าๆที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยกันเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการ

จัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยืดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อนที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ งูกินหาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ก
บทที่1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
การเตรียมตัวเข้าสู่ชุมชน	3
การวิเคราะห์ข้อมูล	6
บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	7
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	8
ทุนทางสังคม	9
ทุนภูมิปัญญา	13
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	18
ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน	18
การผสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	20
พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน	21
ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	26
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	26
การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง	30
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก	33
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	34
บทสรุป	35
หนังสืออ้างอิง	36

หนังสืออ้างอิง

แสวง มาละแซม . **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนยองย้ายแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ .2540.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม . **ล้านนาประเทศ** . กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิฆเนศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด. 2545.

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

อาณาจักรที่เก่าแก่ในล้านนาประเทศ ในอดีตเป็นแคว้นสำคัญที่ถือเป็นศูนย์กลางของความเจริญในลักษณะของสังคมที่เป็นบ้านเมือง(urban society)[1] ปัจจุบันกลับเป็นจังหวัดเล็กๆ ในภาคเหนือตอนบน ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาให้เป็นเมืองแฝดคู่กับ จังหวัดนพบุรี ที่เป็นศูนย์กลางของความทันสมัยจนถือว่าเป็นเมืองหลวงของภาคเหนือตอนบน โดยสนับสนุนให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรม จนกระทั่งสามารถจัดตั้งเป็นนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ มีการจูงใจให้มีการลงทุนในการผลิตภาคอุตสาหกรรม จนมีโรงงานมากมายในนิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้ ซึ่งทำให้สภาพความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายของชาวบ้านเปลี่ยนไป คนหนุ่มสาวนิยมที่จะทำงานในโรงงานมากกว่าทำงานเกษตรกรรมในหมู่บ้าน*...เด็กเดี๋ยวนี้พอจบม.3ก็เข้าสู่โรงงานแล้ว ไม่ค่อยอยู่ในหมู่บ้านไม่เหมือนเมื่อก่อน...* เหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ระดับการศึกษาไม่เอื้อต่อการทำงานในโรงงาน ความผูกพันของตนในชุมชนกับหมู่บ้านจึงเป็นไปในลักษณะที่อยู่อาศัย มากกว่าเป็นแหล่งทำมาหากินเช่นแต่ก่อน ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เข้ามาสู่ทุกหมู่บ้าน เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตอย่างมากมายของคนในชุมชนในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา แต่**หมู่บ้านไทยอง**ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดกลางประชากร 1,749 คน มี 493 ครอบครัว เกือบทุกครอบครัวยังสามารถรักษาอาชีพดั้งเดิมในชุมชนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ถ่ายทอดกันมานับร้อยๆปีมาแล้ว คือ “**การทอผ้า**” ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จนถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ดังคำขวัญของหมู่บ้านที่ว่า “ผ้าทอหัตถกรรม งามล้ำประเพณี ของดีกระเทียมลำไย ถิ่นใหญ่ไทยอง แผ่นดินทองของเรา”

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะคลี่ภาพของ “ทุนชุมชน”ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น “ต้นทุน”ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่

---

[1] ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน “ล้านนาประเทศ”โดย ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม

อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **“กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง”** ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา”จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดประสานระหว่าง**“ทุนความรู้เดิม”**ที่สะสมกันมานับร้อยๆปี กับ**“ความรู้ชุดใหม่”**ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology)ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้

2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ ”ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมาก

มาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯแต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนในลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆปีมาแล้ว คือ การทอผ้า *"...เกิดมาก็เห็น หูกทอผ้าแล้ว..."*

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ภายหลังจากการสำรวจและเลือกพื้นที่ที่จะศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้เตรียมแนวคำถามที่จะใช้ในการสืบค้นข้อมูลตามพื้นฐานเดิมของชุมชน(เน้นในเรื่องหัตถกรรม) อนึ่งเนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในต่างจังหวัด(ผู้วิจัยอยู่อีกจังหวัดหนึ่ง) ผู้วิจัยจึงต้องหาผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่จากการติดต่อประสานงานได้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นข้าราชการครูซึ่งมีถิ่นกำเนิดในหมู่บ้านแห่งนี้และปัจจุบันก็อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่แห่งนี้ จำนวน 2 ท่าน เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างใหญ่ ผู้วิจัย จึงต้องอาศัยนักวิจัยภาคสนามจำนวนหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รวบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูดการตะล่อมถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากย์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

การเข้าสู่ชุมชนแห่งนี้ ผู้ช่วยนักวิจัยเป็นข้าราชการครูที่มีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้แต่กำเนิด ทำให้ได้รับความสะดวกสบายในการจะได้รับความร่วมมืออย่างดี จากผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดในระยะแรกผู้ช่วยนักวิจัยได้พาคณะนักวิจัยทั้งหมดไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าอาวาส ซึ่งถือเป็นผู้นำในชุมชน จากนั้นทั้งผู้ใหญ่บ้านและเจ้าอาวาส ได้ประชาสัมพันธ์ให้บุคลากรในชุมชนทราบวัตถุประสงค์ของการมาเก็บรวบรวมข้อมูลของคณะนักวิจัย ในวันสำคัญทางศาสนาและการประกาศเสียงตามสายให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือกับคณะนักวิจัย ในช่วงแรกของการเก็บข้อมูลเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังเก็บผลผลิตลำไย ทำให้คณะนักวิจัยต้องหาเวลานัดหมายกับผู้ให้ข้อมูล บางครั้งก็เป็นช่วงเย็นที่ชาวบ้านเสร็จภารกิจแล้ว หรือการสัมภาษณ์ใน

ช่วงที่ผู้ให้ข้อมูลกำลังปฏิบัติภารกิจอื่นอยู่ เช่น ประธานกองทุนหมู่บ้านติดภารกิจในการประชุมอบรมในจังหวัดใกล้เคียง เป็นต้น

เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นได้ โดยเฉพาะในชุมชนแห่งนี้ใช้ภาษา “ยอง” ซึ่งเป็นภาษาแม่ และ “คำเมือง” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นล้านนา ทั้งนี้ได้ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกต และการร่วมกิจกรรมของชุมชน ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ว่ามีความรอบรู้ในประเด็นที่ถามมากน้อยแค่ไหน ส่วนใหญ่ประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลจะมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนต่อข้อมูลมาก เมื่อให้เล่าภูมิหลังของหมู่บ้านและความเป็นมาในอดีต ทั้งนี้ผู้วิจัยและคณะได้ใช้การบันทึกเทปการสัมภาษณ์โดยได้ขออนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลทุกครั้ง และจะยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏในลักษณะเทปบันทึก ผู้วิจัยจะใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหมู่บ้านไทยอง

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวพันกับกองทุนหมู่บ้าน
1	ข้าราชการครูบำนาญ	ชาย	69	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	อดีตประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	58	สมาชิก (กู้)
3	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
4	เจ้าอาวาสหนองเงือก	ชาย	78	ไม่เป็นสมาชิก
5	ค้าขาย	ชาย	50	ไม่เป็นสมาชิก
6	สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว	ชาย	65	สมาชิก (กู้)
7	ผู้นำกลุ่มทอผ้า	หญิง	42	สมาชิก (กู้)
8	ประธาน อ.ส.ม	ชาย	38	สมาชิก (ไม่กู้)
9	ไวยาวัจกรณ์	ชาย	56	ไม่เป็นสมาชิก
10	ค้าขาย	ชาย	32	สมาชิก (กู้)
11	ทำนา สวนลำไย	ชาย	51	สมาชิก(กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวพันกับกองทุนหมู่บ้าน
12	สมาชิกกลุ่มทอผ้า	หญิง	37	สมาชิก (กู้)
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	65	ไม่เป็นสมาชิก
14	เลขานุการชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
15	ทำนา ปลูกผัก	หญิง	46	สมาชิก (กู้)
16	อดีตประธานชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
17	ทอผ้า แม่บ้าน	หญิง	68	สมาชิก(กู้)
18	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	52	สมาชิก (ไม่กู้)
19	อาจารย์โรงเรียนประถมศึกษา	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
20	ประธานชมรมครู	ชาย	70	สมาชิก(ไม่กู้)
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
22	ทำสวน รับจ้าง	ชาย	37	สมาชิก(กู้)
23	ทำสวน ทอผ้า	หญิง	32	สมาชิก (กู้)
24	ทำนา ทอผ้า	หญิง	44	สมาชิก (ไม่กู้)
25	ทำสวนสำไย ทอผ้า	หญิง	51	สมาชิก (ไม่กู้)
26	ทำสวนลำไย	ชาย	36	สมาชิก (กู้)
27	ทำสวน แกะสลัก	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
28	แกะสลัก	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
29	ทำนา ทำสวน	ชาย	33	สมาชิก (ไม่กู้)
30	ทำสวน ทำผ้าเช็ดเท้า	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
31	ค้าขาย (ข้าวมันไก่)	หญิง	39	สมาชิก (กู้)
32	ทำสวนลำไย	หญิง	36	สมาชิก (ไม่กู้)
33	ทำสวนผักกางมุ้ง	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	ทำนา ทำสวน	ชาย	47	สมาชิก(กู้)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟแวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” รวมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

บทที่ 2
ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิถีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุกๆขั้นตอน (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆนั้น ชุมชนต้องมีระบบความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยองในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิตและบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ทั้งในด้าน การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การเลือกคู่ครอง ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านไทยอง ค่อนข้างเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ที่ผุดมาจากใต้ดินตลอดปี ที่ชาวบ้านเรียกว่า "ตาน้ำ" *"...มันจะมีน้ำที่ไหลออกมาจากตาน้ำนะครับ ที่เขาเรียกว่าหนอง..."* ในอดีตที่ป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ในฤดูฝนจะมีน้ำผุดขึ้นมาบนพื้นดินให้เห็นอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ เป็นหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอาศัยการทำนาเป็นหลักเมื่อหมดฤดูทำนา ก็ ทำสวน ปลูกหอม กระเทียม *"...สมัยก่อนไม่ต้องมีหรอกเครื่องสูบน้ำ เราใช้ "กระโจ้"นี่แหละวิดน้ำขึ้นใส่หอม..."* ผลผลิตของหมู่บ้านนี้ที่นอกจากจะใช้บริโภคแล้วยังใช้แลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นด้วย *"...ส่วนใหญ่เราปลูกเอง มีที่อื่นมาแลกอย่างหอมกระเทียม ของเราจะเป็นต้นตำรับ..."* ทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรคือที่ดิน ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่นี่มาก ในยุคที่เงินทองไม่ใช่ปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ชาวบ้านจะปลูกข้าวไว้เพื่อกินโดยเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพื่อใช้บริโภคตลอดปี การปลูกข้าวในยุคนั้นได้ผลผลิตค่อนข้างน้อยแม้จะใช้ที่ดินในการปลูกค่อนข้างมาก เพราะไม่ใช้สารเคมีแต่อาศัยกระบวนการปลูกแบบธรรมชาติ *"...สมัยก่อนปลูกนาหลายเป็นสิบกว่าไร่แต่ได้ข้าวนิดเดียว เพราะสมัยก่อนไม่รู้จักหอกปุ๋ยยูรง ยูเรีย เราใส่แต่ขี้วัวเพราะเลี้ยงวัวกันเยอะ เอาขี้วัวไปทำปุ๋ย ใส่นาไร่ละลำ 2 ลำ ข้าวจะงามดี..."* ส่วนอาหารประจำวันประเภทพืชผักสามารถปลูกรับประทานเอง หรือหาได้จากริมรั้วที่พืชผักเหล่านั้นขึ้นเองตามธรรมชาติ สำหรับอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ที่ไม่ใหญ่โตมาก เช่น สัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา สามารถหาจับได้ตามลำน้ำสาธารณะ หรือการจับกบ เขียด ตามทุ่งนา นอกจากนั้นก็เลี้ยงไว้รับประทานเช่น เลี้ยงไก่ ไว้กินไข่ และกินเนื้อ (การเลี้ยงสัตว์แบ่งเป็นสองประเภทคือเลี้ยงไว้ใช้งาน กับเลี้ยงไว้เป็นอาหาร) สำหรับสัตว์ใหญ่ประเภทเนื้อหมู เนื้อวัว นั้น ในยุคนั้นจะได้รับประทานโดยเฉลี่ยปีหนึ่งประมาณ 3ครั้ง ได้แก่ ช่วงวันสงกรานต์[2] วันเข้าพรรษา และออกพรรษา โดยแต่ละครอบครัวจะมาร่วมกันรับผิดชอบในลักษณะของการแบ่งเนื้อสัตว์เป็นหุ้นส่วนให้แต่ละครอบครัวเรียกลักษณะ

[2] ถือว่าเป็นปีใหม่ของชาวล้านนา เรียกประเพณีนี้ว่า "ปี๋ใหม่เมือง"

นี้ว่า “ ตกปุ้น”[3] ดังนั้นในแต่ละวันชาวบ้านเกือบจะไม่มีค่าใช้จ่ายอะไรเลยก็ว่าได้ อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั่นเอง

ถาม : แล้วพวก เนื้อหมู เนื้อวัว ละคะ

ตอบ :เนื้อหมูวัว เนื้อวัวไม่ค่อยมีหรอก ปีหนึ่งๆกว่าจะได้กินพวกเนื้อสัตว์ นี่ก็ต้อง เป็นช่วง ปีใหม่เมือง(วันสงกรานต์) วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ปีไหนจะได้ กินแค่ 3 ครั้ง เท่านั้นแหละ โดยทั่วๆไป

ถาม: เอาที่ไหนมากินกันคะ

ตอบ :ต้อง “ตกปุ้น” กัน ใครจะเอา 5 บาท 10 บาท แล้วก็ซื้อเป็นๆ มาฆ่าแบ่งกัน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม

ทุนสังคมของชุมชนในอดีตมีรูปแบบการยึดเหนี่ยวทางสังคมที่อาศัยการจัดระเบียบทางสังคม โดยมีบรรทัดฐาน เงื่อนไข และกระบวนการ ซึ่งมีตัวขับเคลื่อนที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocity) ค่อนข้างมาก ทุนสังคมของชุมชนไทยองที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็นการฉายภาพการสะสมทุนของชุมชนแห่งนี้ผ่านวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน นั่นคือวัฒนธรรมของชนเผ่าไทยอง และคติ ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากชนชาวล้านนา ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม”ไทยอง”กับวัฒนธรรมของ “คนเมือง”[4]

แหล่งกำเนิดของชุมชน “ไทยอง” ถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวยองในชุมชนแห่งนี้เดิมอาศัยอยู่ในเมืองยอง แคว้น สิบสองปันนา ประเทศจีนตอนเหนือ ในปีพ.ศ.2348 ยุคของพระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้รวบรวมผู้คนมาเพื่อสร้างเมืองใหม่ตามกุศโลบายที่ว่า“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”ในครั้งนั้นได้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองยองแบบเทครัว[5] โดยเจ้าบุญมาน้องของเจ้ากาวิละได้นำชาวยองส่วนหนึ่งมาไว้ที่ตำบลเวียงยอง จังหวัดลำพูน สำหรับชุมชนไทยองแห่งนี้เกิดจากกลุ่มคนยอง จำนวน 5ครอบครัว ได้อพยพมาอยู่ ณ หมู่บ้านแห่งนี้ เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีอายุกว่า 70 ปีได้เล่าว่า *“...ยุคบรรพบุรุษเรา200 -300 กว่าปีมาแล้ว มาจากเมือง*

---

[3] แบ่งเป็นกองๆละเท่าๆกัน

[4] คนเมือง หมายถึง ชาวไทยที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือตอนบนใช้ภาษาถิ่นที่เรียกว่า”คำเมือง”

[5] ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนยองย้ายแผ่นดิน” ของแสวง มาละแซม

ยอง นู้น จากประเทศจีน เจ้ากาวิละ ได้ให้น้องท่าน เจ้าบุญมา กวาดต้อนผู้คนมาสร้างบ้านแปงเมือง ก็เอาชาวยอง มาไว้ที่ หมู่บ้านเวียงยอง(ตำบลเวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน : ผู้วิจัย) *ปัจจุบันนี้ ต่อมาเราก็อพยพมาอยู่บ้านนี้ 5 ครอบครัว เป็น คนยองหมด…"* ชาวยองมีภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง มีสำเนียงแตกต่างไปจากภาษาของคนเมือง ชาวยองมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายรักสงบ

การศึกษาการสะสมทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ คงเริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกันที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น "ที่ดิน" ซึ่งทุกครอบครัวต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบกฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งที่ชุมชนมีไว้ให้กัน คือ "**ความไว้เนื้อเชื่อใจ**" (trust) ซึ่งยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันบ้างแม้อาจจะแผ่วลงไปบ้าง การบุกเบิกที่ดินเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากินนั้น การจับจองเพียงหาไม้หลักมาปักกันเป็นเขตแดน ให้รู้ว่าผืนดินแห่งนี้มีเจ้าของแล้ว บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสัจจะที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ ทุนทางสังคมอีกประการหนึ่งของชุมชนชาวไทยองคือ**การเป็นมิตรกับธรรมชาติ**ในลักษณะที่ชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติในการทำมาหากิน ป่าไม้รอบชุมชนนอกจากจะเป็น แหล่งอาหาร แล้ว ยังเป็นแหล่งที่มาของยาสมุนไพรรักษาโรค และ ที่อยู่อาศัยด้วย ในการสร้างครอบครัวใหม่ของหนุ่มสาวในยุคก่อน ชุมชนจะให้ใช้ไม้ไผ่ในการปลูกสร้างก่อน ไม่อนุญาตให้ใช้ไม้เนื้อแข็งประเภทไม้สัก จนมีสำนวนเรียกลักษณะบ้านใหม่ของครอบครัวที่แยกตัวออกไปว่า *"… "บ้านไม้บง ต๋งไม้อ้อ สูงเพียงคอไก่น้อย"… ไม้สักนี่เขาห้ามหมด เอามาทำก้านไม้บวย*(ที่จับด้ามไม้กระบวยสำหรับตักน้ำดื่ม)*ยังเอามาไม่ได้เลย คนสมัยก่อน เคารพกฎหมาย กลัวถูกจับ …"* แล้วจึงค่อยๆขยับขยายเป็นบ้านไม้ภายหลัง ลักษณะการบริโภคที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมในยุคนั้นสืบเนื่องมาจากแหล่งทรัพยากรในชุมชนยังมีลักษณะเป็นของสาธารณะที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล เพื่อให้สามารถเก็บไว้ใช้ได้นานๆสืบต่อให้คนรุ่นต่อไป กระบวนการผลิตซ้ำ(reproductive)ในลักษณะนี้ทำให้ทุนชุมชนมีการสะสมกันมาอย่างต่อเนื่องในคนแต่ละยุค ลักษณะของการปลูกบ้านของคนชาวไทยองนั้นจะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในลักษณะเอนกประสงค์ค่อนข้างมาก ดังนั้นบ้านจึงไม่เพียงแต่ใช้เป็นที่หลับนอน ยังสามารถใช้เป็นที่ประกอบการได้ด้วย บ้านชาวยองจึงนิยมปลูกให้มีใต้ถุนสูง เพื่อใช้บริเวณใต้ถุนเป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมอื่นเมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนา อาทิเช่น

ทอผ้า จักสาน แกะสลัก นอกจากนี้ยังใช้เป็นคอกสัตว์ อีกด้วยโดยมีระบบการจัดการที่ไม่ให้เกิดมลภาวะรบกวนความเป็นอยู่ของตนเอง ชาวบ้านในยุคนั้นจึงไม่จำเป็นต้องมีสิ่งก่อสร้างมากมายเช่นยุคปัจจุบัน

ตอบ:เมื่อก่อนนั้นเขาจะสร้างบ้านใต้ถุนสูงๆกันหมดเลยหมู่บ้านนี้

ถาม :น้ำท่วมหรือคะ

ตอบ:ไม่ท่วม แต่เขาใช้เป็นที่ทอผ้า แต่เดี๋ยวนี้นิยมปลูกบ้านตึก เป็นบ้านชั้นเดียวเป็นส่วนใหญ่

ถาม :แล้วไปทอผ้าที่ไหนละคะ

ตอบ:ก็ทอหน้าบ้านบ้าง หรือก็สร้างที่ทอผ้าต่างหากแบบบ้านป้านี่น่ะเพราะเราจ้างคนมาทอ หลายคน

ถาม :นอกจากทอผ้าแล้วเขาใช้ใต้ถุนบ้านทำกิจกรรมอะไรได้อีก

ตอบ:เมื่อก่อนนี้เอาไว้เลี้ยววัว ตอนเย็นเขาก็จะต้อนวัวเข้าบ้านแล้วเอาผูกไว้ใต้ถุนบ้าน

ถาม :เลี้ยงวัวไว้ใต้ถุนบ้าน ไม่เหม็นหรือคะ

ตอบ:เหม็น ถ้ามันถ่าย แต่ตอนเช้าก็โกยออกไปทิ้ง

ทุนสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ **ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา** ในชุมชนไทยองนี้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะทุกคนต่างช่วยกันคนละไม้ละมือนั้นโดยไม่ได้คิดค่าตอบแทนเป็นเงินนั้น เรียกว่า “**ซุมลุม**” การช่วยเหลือกันในชุมชนแห่งนี้มีด้วยกันหลายลักษณะ โดยแบ่งตามประเภทได้ดังนี้

การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ การช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ เป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อให้การทำมาหากินสะดวกขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่จำเป็นมากในสังคมชุมชนไทยองที่การทำนาเป็นอาชีพหลักของทุกคน การทำนาของชุมชนแห่งนี้จะอาศัยการช่วยเหลือกันของสมาชิกในชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการ เพาะกล้า เพื่อนบ้านสามารถขอยืมที่ดินในการเพาะกล้าต้นข้าวเพราะที่ดินแปลงดังกล่าวมีองค์ประกอบที่เอื้อต่อการ เพาะต้นกล้า ก่อนนำไปปลูกเพราะอยู่ติดกับแหล่งน้ำเป็นต้น การยืมที่ดินในลักษณะนี้ผู้ยืมไม่ต้องเสียค่าเช่าแต่อย่างใด เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกัน ในระหว่างการทำงานในไร่นาก็จะช่วยกันในลักษณะ “การเอามื้อเอาวัน” โดยเป็น**การแลกเปลี่ยนแรงงาน**กันโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาในสมัยนั้นใช้แรงงานมนุษย์กับ

สัตว์ยังไม่มีเครื่องจักรเข้ามา กระบวนการทำนาที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากจะอยู่ในขั้นตอนการปลูกต้นกล้า และการเก็บเกี่ยว ในขั้นตอนดังกล่าวจึงต้องมีการระดมแรงงานมาช่วยกันในแต่ละบ้าน ดังนั้นจะมีการตกลง จัดสรรเวลา กันก่อนว่าจะไปช่วยใครก่อนโดยพิจารณาตามความต้องการ ความจำเป็นเร่งด่วนของแต่ละบ้าน เช่นบ้านนี้ต้นกล้าโตแล้วจำเป็นต้องถอนก่อนก็จะไปช่วยกลุ่มนี้ก่อน การจัดสรรแรงงานในลักษณะนี้เป็นในรูปแบบของการถ้อยทีถ้อยอาศัยและพิจารณาตามเหตุผลมากกว่า *"...อย่างเช่นวันนี้ บ้านนี้จะถอนกล้า เขาก็มาช่วยกันจนเสร็จ ทีนี้ต่อไปจะเป็นบ้านไหนเขาก็จะดูความเหมาะสม ก็จะไปช่วยกันอีก...ไม่มีการแย่งคนกัน เราจะไปช่วยกันเป็นหมู่ๆให้แล้วไปทีละเจ้า..."* ในบางกลุ่มมี**การแลกเปลี่ยนในเรื่องปัจจัยการผลิต** เช่น การแลกเปลี่ยนที่ดินที่ใช้ในการทำนา บางรายต้องการขยายปริมาณที่ดินของตนเอง แต่เนื่องจากที่ดินที่ตนเองครอบครองอยู่มีลักษณะกระจัดกระจายกัน ก็จะมีการตกลงแลกเปลี่ยนที่ดินกันเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ชาวบ้านเองจะมีการตกลงกันอย่างสันติเพื่อความยุติธรรมของแต่ละฝ่าย เช่น หากที่นาอยู่ไกลหมู่บ้านอาจจะต้องมีพื้นที่ที่ดินที่จะแลกมากกว่าคนที่มีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านเป็นต้น *"...สมัยก่อนมันไม่มีซื้อขายนี่ เราก็ใช้การแลกกัน อย่างของผมมันมีนาของพ่อแม่ผมกับเมีย มันแยกไปทำนาหลายแห่งลำบาก เราก็ขอแลกกับคนที่มีนาใกล้กับเรา ก็ **"แลกแท็ง"**[6]กับเปิ้น เพระนาเราอยู่ไกล..."* **การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ** การผลิตของคนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นการผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการในการบริโภคของแต่ละครัวเรือน และยังขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละบ้านด้วย เมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนาแล้ว ชาวนาจะใช้เวลาในช่วงนี้ในการผลิตงานประเภทหัตถกรรม เช่นกระบุง ตะกร้า อุปกรณ์ที่ใช้ในประกอบการทำนา เช่น "คุ" สำหรับไว้ตีข้าว บางหมู่บ้านมีอาชีพเสริมในการสาน"คุ" ดังนั้นผลผลิตในแต่ละครัวเรือนนอกจากจะเก็บไว้บริโภคในบ้านของตนเองแล้ว อาจจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยน เพื่อให้ได้สิ่งของที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการประกอบอาชีพ และยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในวงศ์ ญาติสนิทมิตรสหาย

การช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีพอีกลักษณะหนึ่งของการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนไทยองการช่วยโดยตรงคือการเอื้อเฟื้อสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน กรณีผู้ที่ยากจนขาดแคลนปัจจัยสี่ แหล่งที่จะช่วยเหลือคือ วัด จะเป็นผู้หาสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเหล่านี้ให้ *"...ถ้าไม่มีจะกินจะนุ่งจริง อย่างอุ้ยแก้ว(ยายแก้ว) วัดก็จะเอาของกิน ของใช้ ให้ เป็นเสื้อผ้าก็มีเพราะชาวบ้านจะ*

---

[6] แลกแท็ง หมายถึงการแลกเปลี่ยนที่มูลค่าของของผู้แลกสูงกว่าหรือมีปริมาณมากกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง

เอาเสื้อผ้าทอมาถวาย ก็เอาให้เปิ้น(เขา)ไป…." ลักษณะการช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีวิต ในยุคที่การจ้างงานยังไม่มีบทบาทมากนัก การช่วยเหลือกันในการดำรงชีวิตเกือบทุกเรื่องจะอาศัยความสามัคคีกันของกลุ่มชาวบ้านทั้งหมด อย่างกรณีของการปลูกบ้านของครอบครัวใหม่ ผู้คนจะมาช่วยกันสร้างให้จนแล้วเสร็จภายใน 1 วัน โดยเจ้าภาพเป็นผู้เลี้ยงอาหารเท่านั้น *"...คนสมัยก่อนไม่ต้องจ้างหรอก อย่างสร้างบ้านนี่ วันเดียวก็เสร็จแล้ว ช่วยกันคนละไม้คนละมือ เจ้าของบ้านก็เลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำเขาเสีย..."* วิถีชีวิตของชาวไทยองที่นี่จะนับถือศาสนาค่อนข้างเคร่งครัด และความคิดนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การทำบุญถือเป็น กิจกรรมใหญ่ หากทางวัดมีกิจกรรมที่ต้องเรี่ยไรบุญ ทุกบ้านจะมีพานข้าวตอกดอกไม้ของตนเองไป"แอ่วนาบุญ"(บอกบุญ)ให้แก่ญาติสนิทมิตรสหาย โดยถือเป็นธรรมเนียมของ "ตระกูล"ที่ต้องสืบทอดกัน การช่วยเหลือกันเมื่อคนในชุมชนเกิดการสูญเสียคือ การร่วมทำบุญในงานศพ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะนำข้าวสารอาหารแห้งประเภท กะปิ น้ำปลา ไปช่วยบริจาคให้เจ้าภาพงานศพ เพื่อไม่ให้เจ้าของงานต้องเดือดร้อนมาก ในระหว่างที่มีงานชาวบ้านทุกครอบครัวจะต้องส่งสมาชิกคนใดคนหนึ่งหรือหลายคน ไปช่วยงานทั้งในเรื่องของพิธีกรรม การประกอบอาหาร งานช่างศิลป์ (ตกแต่งดอกไม้)แล้วแต่ความถนัดของแต่ละคน เรียกกิจกรรมนี้ว่า "เป็นเพื่อนงานศพ" คือการไปให้กำลังใจญาติพี่น้องของผู้เสียชีวิตนั่นเอง นอกจากว่าจะเป็นการให้กำลังใจแล้ว ชาวบ้านถือว่าสิ่งที่ทำนั้นคือการทำบุญอย่างหนึ่ง และยังมีความเชื่อว่าหากไม่ไปช่วยงานเมื่อถึงคราวตนเองเสียชีวิตจะไม่มีใครมางานเช่นกัน *"...อ๋อ งานศพเหรอ ทุกคนช่วยกันหมด เราถือว่าเป็นงานที่ต้องไป... ไม่ต้องมีบัตรเชิญ พอเรารู้เราต้องไป ถ้าไม่งั้นตอนเราตายก็จะไม่มีใครมางานเรา...ก็มีอะไรที่ช่วยได้ก็ช่วย ส่วนใหญ่ผู้หญิงก็ไปทำดอกไม้ ทำเมี่ยงบุหรี่ ผู้ชายก็ประเภทงานหนักๆเตรียมพวกล้อง(โลง)พวกแห่แหน อะไรเนี่ยะ..."*

ทุนทางสังคมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นแสดงให้เห็นถึงรากฐานของกระบวนการผลิตและการบริโภคของชุมชนที่ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยน เป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพา เป็นการแลกเปลี่ยนทั้งในเรื่อง ของปัจจัยการผลิต เช่น แรงงาน ที่ดิน แลกเปลี่ยนผลผลิต เช่น อาหาร สิ่งของเครื่องใช้ การพึ่งพากันในลักษณะนี้ของชุมชนไทยอง ยังสืบทอดกันมาจนถึงยุคปัจจุบันแต่วิธีการอาจจะเปลี่ยนไปจากเดิม

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญาหรือทุนความรู้แต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันไปตามระบบความคิดความเชื่อของแต่ละชุมชน ตามองค์ความรู้ที่สะสมกันมา นั่นย่อมหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่

เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ชุมชนไทยองแห่งนี้ มีภูมิความรู้ที่สะสมกันมาและถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานจนเป็นมรดกตกทอดให้ลูกหลานสามารถใช้ความรู้เหล่านี้ในการดำรงชีวิตอยู่ได้จนถึงปัจจุบันในบางประเด็น ในที่นี้จะแบ่งภูมิปัญญาของชุมชนนี้เป็น 3 หมวดใหญ่ๆ คือหมวดการทำมาหากิน หมวดการดูแลรักษาสุขภาพ หมวดการเลือกคู่ครอง

หมวดการทำมาหากิน ทุนความรู้ที่ชุมชนแห่งนี้สะสมมาเป็นร้อยๆปีและทำให้คนในชุมชนใช้เป็น “แหล่งวิชาหาเลี้ยงชีพ” ตราบจนปัจจุบันนี้ คือการทำนา การทำสวน การทอผ้า

การทำนา ของชุมชนแห่งนี้คงจะไม่ต่างชุมชนชาวนาแหล่งอื่นๆในประเทศ เพราะการทำนายุคที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก สมาชิกทุกคนในครอบครัวถือเป็นแรงงานสำคัญไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ทุกคนต่างมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญเหมือนๆกัน การทำงานในทุ่งนามิได้หมายถึงการทำนาอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญในการดำรงชีวิตจำแนกไปตามลักษณะงานที่เป็นหน้าที่และบทบาทของชายและหญิงไปในเวลาเดียวกัน เช่น หน้าที่ของผู้หญิงนอกจากการปัก ดำ กล้าแล้ว อีกภาระหนึ่งคืองานครัว เป็นหน้าที่ของแม่บ้านในการตระเตรียมเสบียง อาหาร ในระหว่างการทำนาชาวบ้านบางบ้านจะนำอุปกรณ์เครื่องครัวที่ใช้ในการประกอบอาหารง่ายๆไปด้วยในช่วงที่ใกล้จะรับประทานอาหารกลางวันเด็กผู้หญิงที่โตพอสมควรแล้วจะได้รับมอบหมายให้ทำอาหาร การปรุงอาหารในทุ่งนาก็จะทำอย่างง่ายๆโดยการหาผัก ปู ปลา ใกล้ทุ่งนามาประกอบเป็นอาหารในทันที สิ่งที่จะเตรียมไปจากบ้านก็มีเพียง พริก กะปิ หอม กระเทียม ส่วนวัตถุดิบอื่นๆมีให้เลือกหาได้ใน “เถียงนา”อยู่แล้ว *“...สมัยก่อนไปทำนาก็จะเอาหม้อแกงไปด้วย พอสิบโมงก็ตำน้ำพริก พ่อแม่ก็ทำนาไป แม่ก็จะสอนก่อนว่า เอาอะไรใส่เช่น เอาเนื้อใส่ก่อนผัก...”* การทำงานในทุ่งนาไม่ใช่เป็นสิ่งเจ็บปวด ในความรู้สึกของเด็กๆคือการไปพักผ่อนกับครอบครัว *“...สมัยก่อนนั้นสนุก บางครั้งตอนข้าวสุก* (ข้าวแก่จัด)*และตอนที่จะตีข้าว เด็กๆจะรบเร้าไปนอนทุ่งนา เพราะมันอุ่นดี ช่วงหน้าหนาว นอนดูดาวกัน นอนกับกองฟาง...”* สำหรับเด็กผู้ชายก็จะเรียนรู้ในการไถนา การดูแลรักษาในระหว่างที่ต้นกล้ากำลังเจริญเติบโต *“...เด็กผู้ชายก็มีหน้าที่ฝึกไถนาพอต้นข้าวโตพอสมควรก็ต้องไป “ไจนา”*(ดูแล)*กับพ่อหัดเอาหญ้า* (กำจัดหญ้า) *เอาน้ำใส่นา...”* นอกจากจะเรียนรู้กระบวนทำนาแล้ว สิ่งที่เด็กๆได้เรียนรู้ไปกับการกระทำของพ่อแม่ด้วยคือการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในช่วงปลูก ช่วงเก็บเกี่ยว สำหรับหนุ่มสาวการทำนาคือโอกาสที่จะได้ศึกษาอุปนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน ดังนั้นกิจกรรมการทำนาร่วมกันจึงเป็นกุศโลบายของคนในอดีตที่จะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มาพบปะสังสันท์ ได้เรียนรู้ที่จะดำเนินความสัมพันธ์ในการสร้างครอบครัวต่อไป เมื่อการเผชิญหน้าของหนุ่มสาวในลักษณะที่ทุก

ฝ่ายต้องการข้อมูลเพื่อใช้ในการตัดสินใจที่จะประกอบการเลือกคู่ครอง สาวๆจะแสดงให้เห็นถึง “ความพร้อมในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน” โดยการสวมใส่เสื้อผ้าที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถพิเศษของตนเองในการทอผ้าเป็นการแสดงให้เห็นความสามารถของตนเอง ชายหนุ่มก็จะแสดงออกในลักษณะของการเป็นผู้นำ อันหมายถึงการเป็นหัวหน้าครอบครัว ภาพลักษณ์ที่จะแสดงให้ฝ่ายหญิงเกิดความสนใจ คือการแสดงออกถึงความรับผิดชอบในงานที่ทำ กระบวนการทำนาเป็นการแสดงให้เห็นถึงความอดทน ขยันขันแข็ง การคบหาสมาคมในบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งสองฝ่ายจะใช้ข้อมูลเหล่านี้ประกอบทางเลือกที่จะสืบสานความสัมพันธ์กันต่อไปอีกหรือพิจารณาคนใหม่ที่มีความเหมาะสมกว่า *“...ในสมัยก่อนถ้าจะลงมือทำนาเค้าจะตัดเสื้อกัน ถ้าเป็นสาวก็จะทอผ้าชิ่นและเวลาปลูกนาจะใส่ผ้าชิ่นสวย ถาม:.ทำไมต้องแต่งสวยคะ มีแต่ขี้โคลน ตอบ: อ๋อต้องใส่โชว์บ่าว*(ชายหนุ่ม)*ค่ะสมัยก่อนทำนามีคนเยอะและก็ทำด้วยกัน สาวๆก็จะคอยดูมีบ่าวคนไหนขยันขันแข็งบ้าง ก็จะมีการ “ม่าย”* (หมายตา)*ไว้ ช่วงกลางคืนก็จะมีการแอ่วสาว...”*

การทำสวน เมื่อการทำนาสิ้นสุดลง บางครอบครัวก็จะมีการปลูกพืช ผัก ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนไทยอง มีน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ดังนั้น ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่ขึ้นชื่อและใช้ในการแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นคือ หัวหอม และกระเทียม นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมปลูกพืชผักไว้รับประทานกันเองและนำแจกจ่ายแก่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง *“...หลังทำนา ส่วนใหญ่ก็จะปลูกพวกหอม กระเทียม บ้านเราจะมีชื่อมาก ชาวบ้านอื่นเขาก็จะเอาของอย่างอื่นมาแลก ตามสันนาที่มันเป็นที่ดอน ก็จะหว่านผักกาด ถั่วฝักยาว เอามากินกันบ้างแจกกันบ้าง ไม่มีการขายเพราะเราปลูกกันเอง...”*

การทอผ้า อาชีพทอผ้า เป็นอาชีพรองจากการทำนาทุกครอบครัวจะมีอุปกรณ์การทอผ้าที่เรียกว่า “หูกทอผ้า”ทุกหลังคาเรือนเพราะพอว่างจากการทำนาเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะทอผ้า ผู้ชายจะทำหน้าที่ ปั่นฝ้าย กวักฝ้าย การทอผ้าในสมัยก่อนนั้นเป็นการทอไว้ใช้นุ่งห่มของสมาชิกทุกคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังทอเป็นผ้าถวายพระอีกด้วย ทุกครอบครัวจะปลูกฝ้ายไว้ตามไร่ในชายป่าใกล้ๆหมู่บ้านเพื่อนำมาปั่นเป็นด้ายสำหรับทอผ้า สำหรับสีที่ใช้จะแยกตามผู้สวมใส่ เช่นผู้สูงอายุจะสวมใส่สีพื้นเช่น สีขาวหรือสีครีม ซึ่งเป็นสีของฝ้ายไม่ต้องย้อม สำหรับสีครามสำหรับสวมใส่เพื่อทำนาการย้อมสีครามหรือสีหม้อฮ้อม ก็จะย้อมด้วยใบคราม หรือใบฮ้อม สำหรับงานรื่นเริงสีจะสดใสกว่าชาวบ้านจะใช้เม็ดมะเกลือมาย้อม จะได้สีน้ำตาล การถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้านั้นเรียกว่าเกิดมาเด็กก็จะเห็นแม่ทอผ้าอยู่แล้ว เมื่อว่างจากงานเด็กผู้หญิงจะ

มาเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติจริงจากแม่ของตนเอง ครอบครัวใดที่มีลูกสาวมากกว่า 1 คน ก็ต้องมี “หูกทอผ้า”ครบตามจำนวนลูกสาว ผ้าฝ้ายของหมู่บ้านนี้ที่มีชื่อเสียงคือลวดลายการทอที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนี้คือ “ผ้าห่มลายดี” การที่หมู่บ้านนี้สามารถธำรงกิจกรรมการทอผ้ามาได้นับร้อยๆปีนั้นเพราะกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าของแต่ละบ้านไม่ถือเป็นความลับเฉพาะตัว ทุกคนสามารถมาเรียนรู้ได้ หากต้องการทอลวดลายใดก็ไปศึกษากับผู้ที่คิดลวดลายนั้นและนำไปทอผ้าของตนเอง จึงทำให้ภูมิปัญญาในเรื่องนี้ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง การทอผ้าของชุมชนไทยองแห่งนี้จะเน้นการทอผ้าฝ้ายเท่านั้น สำหรับการทอผ้าไหมชาวบ้านบอกว่าเป็นกรรมวิธีที่ยุ่งยากกว่าผ้าฝ้ายมาก ชาวบ้านไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ นอกจากจะทอผ้านุ่งห่มแล้ว ชุมชนแห่งนี้ยังมีการทอ “ตุงไจ”[7]นับเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแห่งนี้มานานแล้ว

หมวดการดูแลรักษาสุขภาพ ทุนภูมิปัญญา ในการดูแลรักษาสุขภาพ ในยุคที่ของกินของใช้ทุกอย่างชาวบ้านต้องทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคนั้น ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพตั้งแต่กระบวนการจัดหาสิ่งที่นำมาชำระล้างร่างกายก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เช่นการสระผม จะใช้ ฟางข้าวมาเผาแล้วกรองเอาน้ำมาใช้สระผล หรือการนำลูกมะซัก มาทำสบู่อาบน้ำ เป็นต้น หากเจ็บป่วยก็มี “หมอเมือง” ซึ่งเป็นผู้ที่มีคาถาอาคม ใช้ทั้งสมุนไพรและเวทย์มนต์ในการรักษา การไปขอความช่วยเหลือจากหมอและเมื่อหมอจ่ายยาให้คนไข้จะต้อง “ปู่จา”(บูชา) เป็นของกินของใช้ เช่น ไก่ หรือเหล้า

ถาม : เจ็บไข้ได้ป่วยทำอย่างไร

ตอบ: หมอเมืองรักษา ไปปู่จาเอายามากินมารักษาเอง ประเภท เจ็บท้อง ท้องร่วง เขาก็เอาประเภทปลีกล้วยมาใส่น้ำใส่เปลือกไม้ต้มให้กิน

ถาม : แล้วประเภท แขน ขาหัก นี่หละ

ตอบ: ก็เป่าเอา (เป่ามนต์) *แล้วก็เข้าเฝือกไม้*

หมวดการเลือกคู่ครอง ภูมิปัญญาของการเลือกคู่ครองของชุมชนแห่งนี้ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาที่เรียกว่าประเพณี “แอ่วสาว” การเลือกคู่ครองของชุมชนในภาคเหนือส่วนใหญ่ไม่นิยมประเพณีคลุมถุงชนเหมือนภาคกลาง หนุ่มสาวในชุมชนแห่งนี้มีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองได้

---

[7] ตุงไจ หรือธงชัยในความหมายของภาคกลาง ทางภาคเหนือนิยมใช้แขวนประดับปลายเสาไม้ไผ่ ปักขนาบเรียงรายไว้ตามสองข้างตามทางเข้าสู่หมู่บ้านจนถึงประตูวัด เป็นสัญลักษณ์บอกว่าวัดในหมู่บ้านมีงานเฉลิมฉลอง ที่เรียกว่า”งานปอย” หรืองานประเพณีสำคัญๆของหมู่บ้านเช่น งานสงกรานต์ เป็นต้น

อย่างอิสระโดยฝ่ายชายจะมาเยี่ยมเยียนบ้านฝ่ายหญิงในช่วงที่ฝ่ายหญิงทอผ้า การไปในลักษณะนี้ฝ่ายชายจะมีกลุ่มของตนเองและมีการจองไว้แล้วว่าหญิงคนไหนที่ตนสนใจ และสามารถใช้วาจาในการเกี้ยวพาราสี ได้เท่านั้นจะแตะต้องเนื้อตัวผู้หญิงไม่ได้ เพราะจะถือว่า “ผิดผี” หากใครลักลอบประพฤติดังกล่าวจะมีคนในบ้านเจ็บป่วยได้ นอกจากนี้ยังมีโอกาสที่จะศึกษาพฤติกรรมของแต่ละฝ่าย จากการร่วมกันทำงานที่มีการ”เอามื้อเอาวัน” ในกลุ่มคนที่หลากหลาย ภูมิปัญญาด้านการให้อิสระในการเลือกคู่ครองในลักษณะ “การแอ่วสาว” นี้ได้สูญหายไปแล้วจากชุมชนแห่งนี้ (ช่วงปีพ.ศ.2520)

ภูมิปัญญาเหล่านี้ ได้มีการสะสมและถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลัง ผ่าน ความคิด ความเชื่อ และการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่อยู่รอบๆตัว ทุนภูมิปัญญาที่สะสมมานานเหล่านี้เองที่ทำให้ผู้คนในชุมชนไทยองนำมาพลิกฟื้นเพื่อให้ชีวิตของเขาอยู่รอดภายใต้กระแสการพัฒนาสมัยใหม่ที่ถาโถมเข้ามาสู่หมู่บ้าน

ทุนชุมชนอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเอกลักษณ์ ของชุมชนไทยองนี้ คือ คุณภาพของสมาชิกในชุมชนผ่านกระบวนการการศึกษาแผนใหม่ สมาชิกส่วนหนึ่งในจากครอบครัวชาวนา ได้เลื่อนฐานะตนเองสู่การเป็นข้าราชการได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินเดือนซึ่งมีรายได้ประจำ เป็นกระบวนการเลื่อนชั้นทางสังคม(social mobility) ที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนตามนิยามของการพัฒนาสู่ความทันสมัยของรัฐ เฉพาะชุมชนไทยองเองมีผู้ที่มีการศึกษาในระดับปริญญา จนสามารถตั้งเป็น “ชมรมครู”ในหมู่บ้านมีสมาชิกในระยะเริ่มแรกถึง 100 กว่าคน ซึ่งทุกคนเป็นลูกหลาน สะใภ้ เขย ของคนในชุมชนแห่งนี้ทั้งสิ้นคิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในหมู่บ้าน นอกจากนี้ในกลุ่มผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ตลอดจนชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนมาแล้วเกือบทุกคน (โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชนแห่งนี้ก่อตั้งใน พ.ศ.2480)ทุนบุคลากรในชุมชนแห่งนี้จึงเป็นตัวจักรสำคัญในการพลิกฟื้นภูมิปัญญาที่เคยมีในอดีต ให้สามารถต่อสู้ในสถานการณ์ปัจจุบันได้

บทที่ 3
การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา รัฐได้เร่งระดมสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมทั้งเร่งปฏิรูปภาคเกษตรให้เป็นการผลิตเพื่อการค้าโดยทั่วกันทั้งประเทศ ในรูปแบบต่างๆกัน โดยอาศัยกลไกของรัฐเป็นตัวขับเคลื่อน การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า และเพื่อสนับสนุนการส่งออก เป็นอีกมาตรการหนึ่ง ที่ขยายฐานมายังภูมิภาค ชุมชนไทยอง เป็นชุมชนที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างยิ่งจากนโยบายดังกล่าว เพราะจังหวัดนี้เป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้าของชุมชนแห่งนี้ แต่กระบวนการนี้ก็มิได้เปลี่ยนอย่างทันทีทันใด หากมีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” ซึ่งในสภาพการณ์ของชุมชนนี้เห็นได้ชัดเจนโดยเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายในช่วงปี 2520 และพัฒนาสืบต่อกันมาจนสามารถปรับเปลี่ยนสินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักในชุมชนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นจนถึงปัจจุบัน

ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน

สาธารณูปโภคกับวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป

การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน ไฟฟ้า ระบบน้ำ ฯลฯเพื่อสนับสนุนการผลิตเพื่อขายของรัฐนั้น สิ่งที่เกิดการปรับเปลี่ยนของชุมชน ในยุคนี้จัดได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการปรับตนเองของชุมชนก็ว่าได้ การพัฒนาในช่วงนี้ชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในทางลบค่อนข้างมาก แม้วาทกรรมของการผลิต “เกษตรก้าวหน้า” ชาวบ้านจะเห็นด้วยและยอมรับนวัตกรรมใหม่ที่เข้ามาพร้อม ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีที่ทรงพลังในการปราบศัตรูพืช และระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักร แต่สิ่งที่สูญหายไปคือระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน

กระบวนการผลิตที่มุ่งเพื่อการค้า ทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป การทำนา พันธุ์ข้าวต้องเปลี่ยนเป็นพันธุ์ใหม่เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่ม การเตรียมไถ ปลูก ที่ใช้เวลาเป็นเดือนในการ

“เอามื้อเอาวัน”กันก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถไถขนาดใหญ่เพียงวันเดียวก็เสร็จเรียบร้อย ระบบการจ้าง จึงเข้ามาแทนที่ ได้อย่างสมบูรณ์แบบ กระบวนการพึ่งพิงธรรมชาติลดลง

ถาม :สมัยนี้ทำนายัง “เอามื้อ”กันไหม

ตอบ :ตอนนี้จ้างหมดครับ วันเดียวเสร็จเลย เมื่อก่อน ช่วยกัน เอามื้อคนนั้นวัน คนนี้วัน กว่าจะเสร็จเป็นเดือน

ถาม :จ้างยังไง

ตอบ :เหมาเอา ไร่หนึ่งประมาณ 700 กว่าบาท จ้างปลูก ถอนกล้า จ้างหมด

ถาม :เราได้เลี้ยงข้าวเขาไหม

ตอบ :ไม่ต้อง เวลาไถไม่ได้ใช้คนหรือควายไถ ใช้รถไถใหญ่ ไถไว้ก่อน หน้าแล้งก็เริ่มไถ พอจะถึงหน้าทำนา ฝนไม่ตกก็สูบน้ำใส่เลย

สิ่งที่รัฐนำมาให้หมู่บ้านภายใต้ วาทกรรม “ความเจริญ” นั้นก่อให้เกิดทั้งผลดีต่อระบบการผลิต ของชุมชนแห่งนี้ จากเดิมที่ชาวนาต้องพึ่งระบบเหมืองฝายโดยการใช้น้ำจากหนองน้ำในหมู่บ้านทำเป็นคลองส่งน้ำเข้าสู่หมู่บ้านแห่งนี้รวมถึงการเผื่อแผ่ไปยังหมู่บ้านอื่นด้วย ต่อมารัฐบาลได้มาขุดบ่อบาดาลทำให้การทำเกษตรสะดวกสบายขึ้นกว่าเดิม *“...ย้อนหลังไปนี่ แต่ก่อนจะมีการแบ่งเป็นฝายใช่ไหมล่ะ ถ้าฝนไม่ตกน้ำก็จะไม่ไหลมา แต่ละปีก็จะมีการขุดลอกเหมืองฝายกันปีละครั้ง เพื่อไม่ให้หญ้ารก ต่อมา เราก็ขอไปทางกรมทรัพยากรธรณีบ้าง กรมโยธาธิการบ้าง ขอเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาแล้วทำเป็นบ่อเกษตร มีอยู่หลายบ่อ ประมาณ 5 – 6 บ่อ แล้วทำเป็นคลองส่งน้ำออกไป ชาวบ้านเลยไม่ต้องลอกเหมืองฝายเดิมอีก แต่เหมืองนั้นเวลาฝนตกก็ยังมีน้ำไหลมาอยู่...”* แต่สิ่งที่ตามมาของการใช้น้ำจากบ่อเกษตรนี้คือค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียเป็นค่าใช้น้ำ

การปรับตัวของชุมชนในเรื่องของวิถีการทำมาหากิน มาเป็นการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้รายได้ที่เป็นตัวเงินในระบบของเศรษฐกิจเงินตราในปัจจุบัน วิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนแห่งนี้ที่เห็นได้ชัด คือวิถีการผลิตของชาวนา ที่กำลังจะสูญหายไปคือ ปริมาณการทำนาข้าวลดลง สืบเนื่องมาจากข้าวราคาตกต่ำ กระบวนการผลิตยุ่งยากและมีต้นทุนในการดูแลสูง ทำให้ชาวนาส่วนมากปรับเปลี่ยนที่นามาเป็นสวนลำไยแทน เพราะผลผลิตลำไยได้ค่าตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าว การเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบนี้เพื่อให้สอดคล้องกับกลไกของตลาด บางครอบครัวเลิกทำนาหันมาทำสวนลำไยอย่างเดียว และขายลำไยเพื่อซื้อข้าวกิน

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไทยองในวิถีการผลิตและความเป็นอยู่ อีกประการหนึ่งคือการเข้ามาของไฟฟ้า ใน ปี 2513 ดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆว่าอาชีพรองของ

ชุมชนไทยองที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทอผ้า ซึ่งต้องอาศัยเวลาในช่วงที่ว่างจากการทำนา ทำสวน แล้วจึงทอผ้า การทอผ้าแต่เดิมเป็นการทอไว้เพื่อใช้ในครอบครัวและถวายพระ และต่อมาเมื่อระบบการผลิตเพื่อขายเข้ามามีบทบาทมากขึ้น จึงเกิดอาชีพการรับจ้างทอผ้าให้แก่ร้านค้าในตัวเมือง โดยรับเป็นเส้นด้ายจากเจ้าของกิจการมาทอผ้าเป็นผืนส่ง ค่าจ้างขึ้นอยู่กับจำนวนความยาวของผ้าที่ทอได้ การทอผ้าในลักษณะนี้ชาวบ้านต้องอาศัยเวลาว่างที่มีอยู่ทั้งหมดของตนเองมาใช้ทอ ดังนั้นในเวลากลางคืนก็ต้องใช้ตะเกียงซึ่งมีข้อจำกัดเพราะมองเห็นลวดลายไม่ชัดเจนและยังมีควันดำสกปรก การมีระบบไฟฟ้าเข้าไปทำให้ช่วยอำนวยความสะดวกในการทำงานมากขึ้น *"...ทำให้สว่างขึ้น ทอผ้ากลางคืนได้ ก่อนนั้นทอผ้าใช้ตะเกียงล้อ ผูกติดเสากี่ทอผ้า ถ้าเป็นกี่ทอผ้าสมัยก่อน กี่ก็จะดำเพราะควัน..."*แม้ไฟฟ้าจะช่วยให้การทำมาหากินสะดวกขึ้นแต่ก็หมายถึงรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นด้วย *"...ไฟฟ้าข้อเสียก็มีนะ ทำให้ค่าใช้จ่ายแพงขึ้นจะต้องมีทีวี วิทยุ ตู้เย็น เครื่องซักผ้า จะต้องใช้จ่ายทุกอย่างนะ..."*

การผสานกันของความรู้ชุดใหม่ กับความรู้ชุดเดิม

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยอง นอกจากความรู้เดิมที่เป็นจุดแข็งของชุมชนไทยอง จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นมรดกของบรรพบุรุษที่มอบให้แก่คนรุ่นหลัง ให้ใช้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน คือ อาชีพหัตถกรรม ได้แก่ การทอผ้า แล้วผนวกกับความรู้สมัยใหม่ในลักษณะของระบบโรงเรียนซึ่งหมู่บ้านแห่งนี้มีโรงเรียนประถมศึกษาเปิดทำการสอนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2480 ทำให้คนในชุมชนแห่งนี้มีโอกาสได้เรียนในระบบโรงเรียน และได้กลายมาเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีมาแต่เดิม กับระบบการผลิตใหม่ที่อาศัยกลไกตลาดในการขายผลผลิต *"...คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้เรียนหนังสือกันทั้งนั้น ...ทั้งผู้หญิงผู้ชาย อย่างแม่*(อายุ 58 ปี) *ก็เรียนโรงเรียนบ้านเรานะแหละ ก็มีพวกผู้ชายที่เขาได้เรียนต่อกันสูงๆเป็นครูบาอาจารย์กันหมดหมู่นี้*(พวกนี้)*ก็จะมาส่งเสียน้องนุ่งได้เรียนต่อ หมู่บ้านเราเลยมีคนเป็นครูนัก..."*จุดเปลี่ยนของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นจากการการมีผู้นำที่กล้าเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตแบบเดิม โดยการหาตลาดใหม่ด้วยตนเอง และสลัดแอกจากการรับจ้างทอผ้าให้แก่นายทุนผู้ประกอบการ มาเป็นเจ้าของกิจการเอง จากการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวการทอผ้าได้พัฒนาไปสู่การทอเพื่อขายมากขึ้นโดยเริ่มในปีพ.ศ.2520 จากภรรยาผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นผู้ริเริ่มผลิตเป็นถุงย่ามและนำไปขายส่งให้แม่ค้าในตลาดใหญ่ในตัวเมืองเชียงใหม่ ต้นทุนการผลิตใบละ 3 บาท ขายส่ง 6 บาท ได้กำไรร้อยละ 50 ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีมากสำหรับชาวบ้าน จาก

เดิมที่คนในหมู่บ้านไปรับเส้นด้ายจากหมู่บ้านอื่นมาทอได้เพียงค่าจ้างทอเท่านั้น *"...ทอผ้าสมัยก่อนก็รับจ้างทางป่าซางมา เช่นรับจ้างมา 20 เมตร พับหนึ่งหรือม้วนหนึ่งมี 20 เมตร ส่วนที่เหลือก็จะนำฝ้ายมาต่อทอกัน ทอตามแบบของเขานั่นแหละแล้วนำมาตัดเป็นเสื้อ กางเกง บางทีก็ทำเป็นผ้าปูที่นอน ผ้าม่านหน้าต่างบ้าง ผ้าปูโต๊ะบ้าง..."*

จากจุดเริ่มต้นของความคิดในการจะพึ่งตนเองของผู้นำ บวกกับกระแสความนิยมผ้าฝ้ายของคนในเมืองซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ความต้องการสินค้าประเภทนี้เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านชุมชนไทยอง จึงหันมารื้อฟื้นงานหัตถกรรมดั้งเดิมของตนเอง มาเพื่อเป็นแหล่งรายได้ใหม่เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจใน ครอบครัวจากเดิมที่คนในหมู่บ้านต้องออกไปรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และรับจ้างทำงานนอกท้องถิ่น ก็หันมายึดอาชีพเดิม ซึ่งเคยถูกทอดทิ้งมาชั่วระยะหนึ่งเพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้น้อย *"...คนหันมาตากหูก กันมากขึ้น เมื่อก่อนหมู่บ้านอื่นก็ดูถูกเราน่ะว่าอาชีพตากหูกมันต่ำ...อีกอย่างการทอผ้าเป็นอาชีพที่ง่าย ไม่ต้องออกบ้านไปทำงานที่อื่น รายได้ดีพอสมควร บางคนเก่งๆมีรายได้วันละ 200 – 300 บาท..."*

พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน

พลังภายนอกที่มีส่วนช่วยผลักดันให้หัตถกรรมการทอผ้าของชุมชนกลายมาเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลายมาเป็นอาชีพหลักและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของคนในชุมชน มีปัจจัยเสริมที่สำคัญ คือการให้ความรู้ชุดใหม่จากองค์กรภาครัฐและการประยุกต์ความรู้ชุดใหม่มาผสมผสานกับความรู้ซึ่งเป็นทุนเดิม ของชุมชน ความรู้ชุดใหม่ที่ชุมชนได้รับคือ การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ การส่งเสริมความรู้และเทคนิคใหม่ในการผลิตสินค้า และการขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนไทยองนั้น มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในการทำมาหากินอยู่แล้ว แต่เป็นการรวมกลุ่มในลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ซึ่งไม่มีแบบแผน ตายตัวที่แน่นอนเหมือนกับการรวมกลุ่มในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่มีการบริหารจัดการตามนิยามของรัฐ เมื่อรัฐขยายฐานการพัฒนาโดยเน้นการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น รัฐได้พยายามให้ ชุมชนได้สัมผัสกับกลไกตลาดภายนอก ก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐกลุ่มหนึ่งที่มีหน้าที่ประสานกับชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้แก่ พัฒนากร และ เกษตรตำบล ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ที่สำคัญ คนกลุ่มนี้เข้ามาพร้อมวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งในเรื่องกระบวนการจัดการและเทคนิคการผลิต กลุ่มทอผ้าชุมชนไทยองได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐในการรวมกลุ่มเพื่อรองรับการพัฒนา และการช่วยเหลือที่

เป็นรูปธรรม ในเรื่องต่างๆอาทิการจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้าซึ่งได้รับการสนับสนุนเป็นสิ่งของและเงินกองทุน ด้านการเพิ่มเติมความรู้ที่เกี่ยวกับการทอผ้าจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในรูปแบบต่างๆ เช่นการอบรม การศึกษาดูงาน การสนับสนุนให้มีโอกาสขยายตลาดผลิตภัณฑ์ไปนอกหมู่บ้านซึ่งเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย

การจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้า

การรวมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มทอผ้านั้น จะมีกลุ่มย่อยๆหลายกลุ่ม และมีเครือข่ายโยงใยความสัมพันธ์กันเรียงตามลำดับ จากระดับหมู่บ้าน ไปสู่ระดับตำบล และอำเภอ จนถึงระดับจังหวัด เครือข่ายดังกล่าวเป็นการดำเนินงานที่มีหน่วยงานของรัฐเป็นตัวเชื่อมประสาน จากการรวมกลุ่มของชุมชนทำให้เกิดความเข้มแข็งในระบบการบริหารจัดการทั้งในเรื่องของเงินทุน คุณภาพของสินค้า และการตลาด *"...ข้อดีของการรวมกลุ่มคือ ถ้าต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างขายก็กระจัดกระจาย การรวมกลุ่มทำให้รู้ถึงคุณภาพและสินค้าที่เราทำออกไป ถ้าเราไม่รวมกลุ่มกันต่างคนต่างทอ ถ้าคุณภาพไม่ดีก็จะไม่รู้ การรวมกลุ่มทำให้เกิดความสามัคคี ถ้าไม่รวมกลุ่มจะทำอะไรก็ลำบาก สมัยนี้ถ้าไม่มีการรวมกลุ่มหมู่บ้านนั้นจะล้าหลังมากเลย..."*

การส่งเสริมความรู้และเทคนิคใหม่ในการผลิตสินค้า ความรู้ชุดใหม่ที่ส่งผลอย่างมากต่อการปรับตัวของกระบวนการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนไทยอง คือเทคนิคการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ จากความรู้เดิมในการทอผ้าของชุมชนที่มี ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง หากจะนำไปสู่ตลาดที่ใหญ่ขึ้นนั้นไม่เพียงพอในโลกยุคปัจจุบัน ความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาผสมผสานกับความรู้ชุดเดิมคือ เทคนิคในการย้อมสี ซึ่งมี 2 กรณี ได้แก่การเรียนรู้ในการใช้สารเคมีที่มีคุณภาพไม่ให้ผ้าตกสี *"...สมัยก่อนอย่างดีก็เอาเกลือมานวดตอนกวักด้ายกันไม่ให้สีตกแต่มันก็ตกสีอยู่นะเดี๋ยวนี้ที่ไปอบรมมามันมีน้ำยากันสีตก มันก็ทำให้คุณภาพผ้าเราดีขึ้น..."* นอกจากจะเรียนรู้ในเรื่องของคุณภาพของผ้าแล้ว กระบวนการปรับตัวของชุมชนแห่งนี้ยังพัฒนาไปในเรื่องของการออกแบบผลิตภัณฑ์ โดยศึกษาจากผลิตภัณฑ์ผ้าทอของหมู่บ้านอื่นแล้วมาปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของตนเองให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดมากยิ่งขึ้น เช่นการทอผ้าคลุมเตียงซึ่งต้องอาศัยคนทอพร้อมกันถึงสองคน เพื่อให้ได้ความกว้างของผ้าตามขนาดที่ต้องการ *"...เมื่อก่อนก็ทอผ้าแบบธรรมดา ก็เป็นลวดลายแบบผืนเล็กๆ ต่อมาแม่กำนันได้ไปออกร้านร่วมกับศูนย์ศิลปชีพ มีผ้าจังหวัดอื่นเขาเอามาต่อกันเป็นผืนใหญ่ ใช้คลุมเตียง 6 ฟุต เราเลยมาคิดว่าถ้าเราไม่ต้องต่อแล้วทำเป็นลวดลายของเราเอง จากที่ทอผืนเล็กๆก็มีขนาด 100 นิ้ว..."*

การขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

วิวัฒนาการของตลาดผ้าทอที่ชุมชนแห่งนี้มีต้นทุนจากที่ผู้นำชุมชนรู้แหล่งขายสินค้าโดยตรงที่ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง และเริ่มผลิตสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดจึงทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความรู้พื้นฐานของกลไกตลาดพอสมควร เมื่อองค์กรภาครัฐให้การสนับสนุนโดยเปิดโอกาสให้ผู้นำในชุมชนได้นำผลิตภัณฑ์ของตนไปแสดงต่อตลาดในระดับที่กว้างไกลออกไปจึงเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย ทำให้ชุมชนมีช่องทางขยายตลาดไปจนถึงระดับการส่งออกผ่านกลไกของรัฐ *"...ส่งต่างประเทศก็มีแต่เขาจะสั่งซื้อผ่านทางราชการ อย่างประเทศปีนังเขาก็จะติดต่อมาทางสหกรณ์จังหวัด..."*เมื่อขยายตลาดในลักษณะการป้อนผลผลิตต่อตลาดที่กว้างขึ้นผลที่ตามมาคือการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตใหม่ จากเดิมคือการผลิตแบบครัวเรือนคือการผลิตตามสบายไม่มีเงื่อนไขของเวลา เป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่มีเงื่อนไขเวลาเป็นตัวกำกับเพื่อสามารถส่งมอบผลิตภัณฑ์ให้ทันตามกำหนด *"...ถ้ามีงานเร่งต้องทำทั้งกลางวันกลางคืน อย่างคนทำงานหมู่บ้านเรามันไม่เหมือนโรงงาน เวลามีงานบุญสุนทาน เราก็จะหยุดทอทางโลตัส เขาก็ไม่เข้าใจผู้จัดการเขาว่า สั่งไปแล้วทำไมถึงต้องมีวันหยุดด้วย เขาก็บ่น แต่พอลงมาเห็นชาวบ้านเขาก็รู้..."*

การปรับกระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับกลไกตลาดซึ่งเป็นผลมาจากการใช้ความรู้ชุดเดิมของชุมชน ประสานกับความรู้ใหม่ที่ชุมชนได้เรียนรู้ จากการสนับสนุนขององค์กรภายนอกทำให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนแห่งนี้ เป็นที่ยอมรับของชุมชนภายนอก ความมีอัตลักษณ์ของสินค้าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านนี้ได้พลิกฟื้นมา "ติดตลาด"อีกครั้ง นั่นหมายถึงความเข้มแข็งของ ชุมชน *"...ภูมิใจมากค่ะ หมู่บ้านเราจะได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนไปแสดงสินค้าทุกครั้ง เขาเจาะจงมาเลยว่าต้องเป็นผ้าฝ้าย(ชื่อหมู่บ้าน)มันเป็นหนึ่งในประเทศไทยที่ไม่มีใครเหมือน...ของเรามีทุกอย่างที่ใช้ภายในบ้าน มีผ้าคลุมเตียง คลุมไมโครเวฟ หมอนอิง หมอนหนุน มีกล่องใส่กระดาษทิชชู มีที่แขวนผ้าเช็ดมือ ชุดรองจานบนโต๊ะอาหาร มีพร้อมทุกอย่าง แต่ที่อื่น อย่างสุโขทัย พิจิตร จะมีแต่ผ้าถุง เสื้อ มันไม่ครบวงจร..."*

การพลิกฟื้นความรู้เดิมของชุมชนขึ้นมาเป็น "อาชีพหลัก" ที่เป็นที่มาของรายได้ของคนในชุมชนไทยอง นั้นไม่ได้มาจากความบังเอิญ แต่กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่มีอยู่เดิมทั้งในด้านความรู้ในวิชาสมัยใหม่ของกลุ่มผู้นำชุมชน และวิชาอาชีพซึ่งผ่านกระบวนการสืบทอดมานับร้อยๆปี ของชุมชน ประสานกับการยอมรับในสิ่งใหม่ๆรวมถึงวิสัยทัศน์ของผู้นำที่กล้าปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด จากการ เป็นผู้รับจ้างมาเป็นผู้ประกอบการที่อาศัยพลังของการรวม

กลุ่มมาทำให้เกิดการปรับกลยุทธ์ของวิถีการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การนำความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาผสมผสานกันนอกจากจะเป็นด้านเทคนิคการทอแล้ว ยังรวมไปถึงการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้มีมูลค่าเพิ่ม ที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นการทอผ้าที่ครบวงจร คือ จากผืนผ้า เป็น เครื่องใช้ในครัวเรือนทุกประเภท นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างงานให้แก่สมาชิกในชุมชนทุกระดับ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านและสตรีจะมีหน้าที่ทอผ้า กลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ชาย จะทำหน้าที่ กวักฝ้าย กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ทอผ้าไม่เป็น จะเป็นผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ที่ทันสมัยมาช่วยในการแปรรูปผ้าทอให้มีมูลค่ามากขึ้น

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมากบ้างน้อยบ้างตามเหตุปัจจัย มิติที่สูญหายไปภายหลังจากการเข้ามาของความทันสมัย คือ ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน จากเดิมที่ความอบอุ่นของครอบครัว มาจากการได้ทำงานร่วมกับ พ่อแม่พร้อมกับการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตทั้งในด้านอาชีพและคุณธรรม แต่ปัจจุบัน ความสนใจของเด็กจะหันไปสู่เครื่องใช้ทันสมัยที่เข้ามาแทนที่ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น จากเดิมคนในชุมชนภายหลังจากการรับประทานอาหารเย็นแล้ว จะมารวมกลุ่มเสวนากัน ก็กลับเป็นต่างคนต่างอยู่เพราะมีสิ่งบันเทิงอื่นในครอบครัวและชุมชน เข้ามาแทนที่ ข้อดีความทันสมัยคือความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของคนสมัยนี้ซึ่งแตกต่างจากวิถีชีวิตในอดีตโดยสิ้นเชิงโดยเฉพาะในเรื่องของการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร *“...เด็กเดี๋ยวนี้มันหูทิพย์ ตาทิพย์ ใครทำอะไรที่ไหน ในโลก มันรู้มันเห็นหมด...”* อาหารการกิน *“...คนสมัยก่อน มีกับข้าวอย่างเดียวน่ะแหละ เดี๋ยวนี้มันมีหลากหลาย ซื้อเอา ขอให้มีเงินเสียอย่าง เมื่อก่อนมันไม่มีขาย...”* การสาธารณสุขที่พัฒนาขึ้นที่ทำให้ผู้คนมีอนามัยที่ดี แต่สิ่งที่ตามมาคือโรคสมัยใหม่ *“...สมัยก่อนไม่รู้จักหรอกผงชูรสอะไรเนี่ยะ เดี๋ยวนี้คนมันเลยเป็นโรคแปลกๆ เบาหวาน นี่ก็เป็นกันมาก เมื่อก่อนไม่มี...”* พร้อมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้การดำรงชีวิตแบบพึ่งธรรมชาติไม่สามารถทำได้อีก *“...เดี๋ยวนี้อาหารการกินมันหาลำบาก เมื่อก่อนออกไปทุ่งนาก็ได้หอย ปู ปลา กบ เขียดมากินแล้ว เดี๋ยวนี้มันหายไปหมด...เมื่อก่อนเดือนห้านี่น้ำเต็มทุ่งนาแล้ว เดี๋ยวนี้ต้องสูบน้ำเอา...”*

ระบบความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ได้เปลี่ยนไป จาก “การเอามื้อเอาวัน” เป็นความสัมพันธ์ในมิติใหม่ผ่านการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ โดยมีระบบ “เงินตรา” เป็นตัวเชื่อมแทน การพึ่งพากันของชุมชนนี้เปลี่ยนไปในลักษณะของการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมให้แก่สมาชิกกลุ่ม และ

ต้องอาศัยความรับผิดชอบ(accountability)ของสมาชิกกลุ่ม เพราะการผลิตสินค้าต้องให้ทันตามกำหนดการสั่งของ(order) ที่ลูกค้าต้องการดังนั้นในกระบวนการผลิตสินค้าให้มีมาตรฐานจึงจำเป็นต้องอาศัยการกระจายงานที่เป็นธรรมให้แก่กลุ่มสมาชิกและสิ่งที่เป็นทุนชุมชนที่สะสมกันมาอย่างต่อเนื่องที่ได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆและเป็นพลังยึดเหนี่ยวให้สมาชิกกลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้คือ**ความไว้เนื้อเชื่อใจ**(trust)*"...เราต้องให้เครดิตกับหัวหน้ากลุ่ม เพราะเวลาเขาจ่ายเงินก็จะผ่านหัวหน้ากลุ่ม เป็นเงินสด เข้าบัญชีธนาคาร แล้วเราก็ไปแบ่งกันต่อ ..."*

แม้ระบบการผลิตและการบริโภคจะเปลี่ยนไปแต่หากชุมชนใดมีทุนชุมชนที่มั่งคั่งในหลายๆรูปแบบก็จะเป็นฐานรากที่มั่นคงแก่ชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ไม่ว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนไปในรูปลักษณะใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ทุนเงินตรา" ทุนชุมชนเดิมจะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะผลักดันให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งยิ่งขึ้นหรืออ่อนแอลงกว่าเดิม

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการผลิตคือ “เงินทุน” จากนโยบายของรัฐในการจัดสรรทุนให้แก่ชุมชนภายใต้โครงการพัฒนาที่เรียกว่า “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งดำเนินการครอบคลุมทุกหมู่บ้าน ในประเทศ โดยให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนนี้ ภายใต้กฎ กติกา ที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนเอง ดังนั้นในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านนี้จึงต้องอาศัยพลังของกลุ่มบุคคลในชุมชน ที่จะทำให้นโยบายที่รัฐคาดหวังเป็นจริง การศึกษาเชิงประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน ในครั้งนี้เป็นการศึกษาในช่วงเวลาสั้นๆ ที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนแทรกแซงทุนชุมชนที่มีอยู่ ในบทนี้เป็นการนำเสนอภาพของ”ทุนเงินตรา”ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนไทยอง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวกับ “เงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2.การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ในประเด็นของ การบริหารจัดการกองทุนของชุมชน ได้แก่ การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่บ้านกับการสร้างเสริมทุนชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิกกองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์

การรวมกลุ่มในลักษณะนี้การช่วยเหลือกันที่มีมานานในชุมชนไทยองแห่งนี้ จากเดิมเป็นการช่วยเหลือแบ่งปันกันในลักษณะสิ่งของเครื่องใช้ มาเป็นการช่วยเหลือในลักษณะของ “เงินตรา” แทน เป็นการรวมกลุ่มเฉพาะกิจ ไม่มีการกู้ยืม แต่เป็นเงื่อนไขของการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิก ระเบียบ กติกา ของกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ นั้น มีเงื่อนไขว่า ในแต่ละครอบครัวสามารถเป็นสมาชิกได้ทั้งครอบครัว เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต จะเรียกเก็บเงินครอบครัวละ 100 บาท

โดยมีกรรมการกลุ่มแต่ละหมวดๆละ 2 คน (ในชุมชนไทยองแบ่งเป็น 7 หมวด) กรรมการมีหน้าที่รวบรวมเงินของสมาชิกแต่ละครอบครัวมามอบให้ครอบครัวที่มีสมาชิกเสียชีวิต จะไม่มีการเก็บเงินล่วงหน้า จำนวนยอดเงินที่สมาชิกจะได้รับ(ปัจจุบัน)ประมาณ 40,000 บาท สำหรับกรรมการที่ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บรวบรวมเงินในแต่ละเขตไม่ต้องเสียเงิน เมื่อมีการเสียชีวิตในแต่ละครั้ง กรรมการจะเก็บเงินเพื่อนำเข้าเป็นเงินกองทุนของหมู่บ้าน ครั้งละ 500 บาท เพื่อใช้เป็นงบประมาณสำรองกรณีเกิดเหตุการณ์ที่ต้องใช้เพื่อสวัสดิการของส่วนรวม *"...กองทุนที่เก็บจากศพละ 500 บาท นี่จะเข้าบัญชีไว้ เอาไว้เวลา ไฟฟ้าดับ ถนนขาด ต้องการลูกรังด่วน เราสามารถเบิกจากยอดนี้มาทำเลย ถ้ารอเสนอโครงการกว่าจะได้เป็นปี..."*

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

กลุ่ม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเริ่มรวมกลุ่มในปี พ.ศ. 2525 มีสมาชิก 50 คน เป็นชาย 21 คน ที่เหลือเป็นผู้หญิง การรวมกลุ่มครั้งแรก สมาชิกจะเสียเงินค่าหุ้นแรกเข้าคนละ 50 บาท เรียกว่า สุขาภิบาลแม่บ้าน แต่จะยกเว้นค่าธรรมเนียมนี้สำหรับ กลุ่มอสม.ที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านไปอบรมโดยตรง จำนวน 15 คน วงเงินตอนแรกมีประมาณ 4,000 บาท เมื่อให้สมาชิกกู้บ้าง การหาเงินเข้ากองทุนยาบ้าง รวมแล้วปัจจุบัน กลุ่มนี้มีเงินกองทุนเพื่อช่วยเหลือสมาชิก 90,000 กว่าบาท มีการปล่อยให้กู้รายละ 1,000 บาท กำหนดส่ง11 เดือนๆละ 100 บาท เมื่อสิ้นปีก็จะมีการประชุมสรุปผลเพื่อปันผลให้แก่สมาชิกผู้ถือหุ้น แต่สมาชิกทุกคนก็จะลงมติ ยกเงินนี้ให้แก่กองกลางเก็บไว้ทำให้มีเงินต้นงอกเงยค่อนข้างมากสำหรับดอกเบี้ยที่ได้มาจะจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก เช่นการกันเงินส่วนหนึ่งสำหรับค่าใช้จ่ายกรณีฉุกเฉินหากสมาชิกอสม. เจ็บป่วยต้องไปโรงพยาบาลในเบื้องต้นจะให้ยืม รายละ 3,000 บาท โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เมื่อมีเงินก็นำมาใช้คืน หรือ การจัดทัศนศึกษาเป็นต้น *"...พอครบปีก็จะมีการประชุมว่าจะปันผลกันอย่างไร แต่กลุ่ม อสม.นี่จะรักกัน สามัคคีกัน เขาไม่เอาปันผล แต่ยกประโยชน์ให้กองกลางเอาไว้ใช้ รวมเข้าไปเรื่อยๆ..."* การรวมกลุ่มของอสม. นอกจากจะได้ช่วยเหลือกันแล้ว ยังได้เรียนรู้ในการจะแก้ไข หรือป้องกันปัญหา ของหมู่บ้าน จากการประชุมร่วมกันของคณะกรรมการ

กลุ่มชมรมครู

ชุมชนไทยอง เป็นหมู่บ้านที่มีสมาชิกเป็นข้าราชการครูค่อนข้างมาก จึงสามารถรวมตัวกันเป็นชมรมได้ในปี พ.ศ. 2526 ในการรวมกลุ่มกันครั้งแรกมีสมาชิกจำนวน 80 คน ปัจจุบันมี

สมาชิกประมาณ 50 กว่าคน มีส่วนหนึ่งที่เสียชีวิต หรือย้ายไปอยู่ในชุมชนอื่น จุดประสงค์ของการรวมกลุ่มของสมาชิกชมรมครูเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน และ เป็นการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือสมาชิก การเก็บเงินค่าหุ้นของสมาชิกชมรม มีเพดานสูงสุด 5,000 บาท สมาชิกสามารถชำระค่าหุ้นครั้งเดียวหมด หรือสามารถชำระเป็นรายเดือนๆละ 100 บาท สำหรับการกู้ยืมเงินของสมาชิก สามารถกู้ได้ครั้งละไม่เกิน 10,000 บาท โดยเสียค่าดอกเบี้ย ร้อยละ 1 บาทต่อเดือน สำหรับดอกผลจากเงินกองทุนนี้ ส่วนหนึ่งทางชมรมได้ใช้เป็นทุนการศึกษาสำหรับเด็กยากจน และส่วนหนึ่งเป็นสวัสดิการให้เด็กกำพร้า ที่ขาดแคลน และสงเคราะห์ผู้ที่ยากไร้ในชุมชน

กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ

เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อเป็นสวัสดิการของผู้สูงอายุ มีสมาชิกทั้งหมด 183 คน มีกรรมการ 8คน และรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยๆกลุ่มละ 10 คน เก็บเงินสมาชิกปีละ 20 บาท เพื่อเป็นเงินสงเคราะห์เมื่อเสียชีวิต กรรมการที่ทำหน้าที่เก็บเงินไม่ต้องเสียเงิน มีการเรียกประชุมปีละครั้งในช่วงเดือนธันวาคม เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตจะได้รับเงินสงเคราะห์รายละ 300 บาท ขณะนี้มีเงินกองทุน 15,000 บาท

กลุ่มเกษตรและสหกรณ์

กลุ่มนี้รวมผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทุกแขนงและรวมถึงกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านด้วย ก่อตั้งมานานร่วม 30 ปี ในแต่ละสาขาอาชีพมีกลุ่มย่อยๆออกไปเช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกผัก กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ ฯลฯ การรวมกลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มเกษตรและสหกรณ์ เพื่อประโยชน์ในการรับความช่วยเหลือจากภาครัฐและสถาบันการเงิน เช่น ธนาคารสหกรณ์และการเกษตร เป็นต้น สมาชิกจะมีการสะสมหุ้น และได้รับเงินปันผลตามหุ้น

กลุ่มทอผ้า

เริ่มก่อตั้งกลุ่มย่อยในปีพ.ศ. 2542 จากสมาชิกกลุ่มทอผ้า จำนวน 3 คน โดยร่วมลงทุนคนละ 3,000 เมื่อครบกำหนด 1 ปี ปรากฏว่ามีผลกำไร จึงมีการรวมกลุ่มในระดับผู้นำประมาณ 20 กว่าคนในปัจจุบัน เก็บค่าหุ้นจากสมาชิกหุ้นละ 100 จากนั้นรัฐ ก็เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือโดยส่งไปอบรม เพื่อพัฒนาเทคนิคการทอผ้า และมอบอุปกรณ์เครื่องใช้ ตลอดจนวัตถุดิบในการทอผ้าให้ เมื่อขายได้ก็เก็บเป็นเงินสะสมไว้ รวมทั้งจากดอกเบี้ยที่สมาชิกกู้ ก็รวบรวมไว้เป็นเงินกองกลางไม่มีการปันผล สมาชิกสามารถกู้ได้รายละไม่เกิน 10,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 1

บาท ต่อเดือน ต่อมาเมื่อมีกองทุนเงินล้านเข้ามา จึงลดดอกเบี้ยลงเหลือร้อยละ 50 สตางค์ เพื่อให้เหมือนกับดอกเบี้ยกองทุนเงินล้าน มีระยะการคืนเงินกู้ภายใน 3 เดือน หากไม่พร้อมก็ให้ส่งดอกเบี้ยก่อน ขณะนี้มีเงินกองทุน แสนกว่าบาท

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

การรวมกลุ่มของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์นี้เกิดจากภาครัฐ(พัฒนากร)ได้มาสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกัน เพื่อให้กระตุ้นการออม เริ่มก่อตั้งในปี 2538 มีสมาชิกประมาณ 160 คน มีการออมและนำเงินหมุนเวียนมาช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิก โดย มีการกำหนดวันออมกัน ใน 1 เดือน ว่าจะนำเงินมาฝากคนละ50-200 เป็นประจำทุกเดือน ขณะนี้มีเงินกองทุนอยู่ 200,000 บาท ปล่อยให้สมาชิกกู้ได้ไม่เกินรายละ 5,000 บาท กำหนดส่งคืนระยะ 3 เดือน ดอกเบี้ย ร้อยละ 2 บาทต่อเดือน การได้มาพบปะกันในกลุ่มสมาชิกเป็นประจำทุกเดือน ทำให้สมาชิกมีความรู้สึกผูกพันต่อกองทุนของกลุ่ม

กลุ่มเลี้ยงวัว

กลุ่มเลี้ยงวัวเริ่มก่อตั้ง ในปี 2545 โดยปศุสัตว์จังหวัด เป็นผู้ริเริ่ม โดยจัดสรรวัวให้แก่หมู่บ้าน จำนวน 37 ตัว กรรมการหมู่บ้านได้พิจารณาให้ผู้ที่มีความประสงค์จะเลี้ยงวัว เริ่มมีสมาชิก 37 คน ปัจจุบันเหลือสมาชิก 23 คน มีกติกาว่า หากวัวมีลูกสมาชิกต้องจ่ายให้กองกลางตัวละ 200 บาท เพื่อเป็นงบสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม หากมีการขายวัวต้องแบ่งกำไรให้กองกลาง 1 ใน 3 เพื่อเป็นทุนในการซื้อวัวให้สมาชิกต่อไป

กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย

กลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวของผู้ปลูกลำไยทั้งตำบล เป็นการรวมกลุ่มเพื่อประกันราคาผลิตผล ตลอดจนใช้เป็นอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือกันในการแลกเปลี่ยนพันธุ์ หรือความรู้เทคนิค ในการปลูกลำไย และการรวมกลุ่มเพื่อซื้อ อุปกรณ์ประเภทปุ๋ย สารเร่ง ในลักษณะเงินเชื่อ

แหล่งเงินทุนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในการประกอบอาชีพของชาวบ้านมีบางครั้งที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินอย่างรีบด่วนไม่สามารถรอขายผลผลิตได้ทัน เช่น การซื้อของที่จำเป็นสำหรับการผลิต การชำระค่าเล่าเรียนของลูก การเจ็บป่วยฯลฯ แหล่งเงินที่สามารถกู้ยืมได้ มี 2 ประเภท คือการกู้ยืมจาก ญาติ หรือเพื่อน

สนิท ประเภทนี้ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย อีกประเภท คือแหล่งเงินกู้ที่ต้องเสียดอกเบี้ย มีแหล่งเงินกู้ประเภทนี้มี 4 กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือกลุ่มนายทุนในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ย ร้อยละ 5 –10 บาท ต่อเดือน กลุ่มที่สอง คือกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งจะต้องเป็นสมาชิกถึงจะกู้ได้ กลุ่มที่สาม คือกลุ่มสถาบันการเงิน ซึ่งสมาชิกต้องรวมกลุ่มกันถึงจะกู้ได้ เช่น ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์(ธกส.) ธนาคารออมสิน กลุ่มที่ 4 เงินทุนที่รัฐจัดสรรมาให้ชุมชนกู้ยืม โดยจัดให้เป็นเงินของหมู่บ้านที่เรียกว่ากองทุนเงินแสน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ตามนโยบายของรัฐ ที่มุ่งให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ในมุมมองของชาวบ้าน “กองทุนหมู่บ้าน” เป็นแหล่งเงินกู้ที่ทุกคนรับรู้ว่า เป็นทุนเงินตราของส่วนรวมที่รัฐจัดสรรให้กับหมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาท

การเลือกกรรมการบริหารกองทุน

ในการเลือกกลุ่มที่จะมาบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์การได้รับเงินทุนสนับสนุนจากรัฐกรณี “กองทุนเงินแสน” มาแล้วว่า มีความหละหลวมในการดำเนินงานทำให้ไม่สามารถเรียกเงินคืนจากที่สมาชิกกู้เงินไป ดังนั้นในการดำเนินงานครั้งนี้ ได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านครั้งแรก ในวันที่ 5 กรกฎาคม 2544 ในการประชุมครั้งนั้น มีเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านมาร่วมประชุมครบตามที่ระเบียบกำหนดคือชาวบ้านมาประชุมไม่น้อยกว่า3ใน4 ภายหลังจากการประชุมชี้แจงโดยผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐ การคัดเลือกรรมการชุดแรกจำนวน 15 คน ได้แบ่งสัดส่วนกรรมการตามหมวดบ้าน หมู่บ้านไทยองนี้มีทั้งหมด 7 หมวดบ้าน แบ่งสัดส่วน หมวดละ 2 คน สำหรับหมวดที่มีขนาดใหญ่ได้ตัวแทน 3 คน จึงครบตามที่ระเบียบกำหนด คือ 15 คน ในการให้แต่ละหมวดเสนอตัวแทนมาได้พิจารณาให้มี เพศชาย 1 คน เพศหญิง 1 คน จึงมีคณะกรรมการตามสัดส่วน หญิงและชาย เท่าๆกัน ก่อนที่จะมีระเบียบจากส่วนกลางลงมาในรอบแรกมีคณะกรรมการที่เป็น ชาย 7 คน หญิง 8 คน ต่อมาเมื่อมีการจับฉลากออก สัดส่วนกรรมการผู้หญิงลดลง คณะกรรมการชุดใหม่ จึงมีชาย 9 คน หญิง 6 คน สำหรับการเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุนให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิก ฯลฯ คณะ

กรรมการที่ได้รับเลือกตั้งทั้งหมดเป็นผู้พิจารณา โดยการเสนอชื่อและมีผู้รับรอง สำหรับการพิจารณาคัดเลือกผู้แทนเข้าเป็นคณะกรรมการ จากข้อมูลการสัมภาษณ์สมาชิก สิ่งที่ใช้เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจนั้น สมาชิกโดยทั่วไป พิจารณาจากองค์ประกอบ 2 ด้าน ด้านแรก คือ ความรู้ และประสบการณ์ *"...ก็ปรึกษากันก่อนครับ เราพิจารณาคนที่มีความรู้... อย่างคนข้างบ้านผมเขาได้รับเลือกเพราะมีประสบการณ์เคยปล่อยเงินให้กู้มาก่อน เขารู้เรื่องบัญน้ำ บัญชี..."* ด้านที่สอง คือ คณะกรรมการต้องมีคุณธรรม *"...ก็ต้องดูว่าเขา ซื่อสัตย์ ไม่คดไม่โกง เป็นคนดี..."* เมื่อคณะกรรมการได้รับการคัดเลือกมาแล้วจึงมาพิจารณากำหนด กฎ ระเบียบ กติกา และนำเสนอให้สมาชิกรับรอง กรรมการชุดนี้จะหมดวาระในเดือนพฤศจิกายน 2546

ระเบียบเงินกองทุนหมู่บ้านไทยอง

คณะกรรมการ ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติของเงินกองทุนไว้ในแต่ละด้านดังนี้ ด้าน **ระเบียบเกี่ยวกับคณะกรรมการ** ประธานและคณะกรรมการ ทั้ง 15 คน มีวาระอยู่ในตำแหน่งได้ 2 ปี กรรมการทุกคนต้องมีทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่บ้านและต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกันไม่น้อยกว่า 2 ปี ต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ในวันรับสมัคร ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีตามหลักคำสอนของศาสนาพุทธ ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย ไม่เป็นบุคคลที่ถูกจำโทษ จำคุก หากเป็นข้าราชการต้องไม่เป็นผู้ที่มีโทษทางวินัยร้ายแรงถึงขั้นให้ออก ปลดออกจากราชการ สำหรับค่าตอบแทนคณะกรรมการ รวม ร้อยละ 15 บาทจากดอกเบี้ยที่ได้รับ โดยเฉลี่ยแล้วจะได้คนละ 750 บาทต่อปี กำหนดให้มีการประชุมของคณะกรรมการอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง **ระเบียบเกี่ยวกับการกู้ยืมของสมาชิก** ผู้ที่จะมีสิทธิ์ในการกู้เงินจะต้องสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านก่อน โดยให้สมัครได้ครอบครัวละไม่เกิน 2 คน และมีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี ปัจจุบันชุมชนไทยองมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 254 คนสมาชิกแต่ละคนจะต้องมีหุ้นอยู่ในกองทุนไม่น้อยกว่า 2หุ้นและไม่มากกว่า 10 หุ้น ในราคาหุ้นละ 10 บาท สมาชิกจะได้เงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 ต่อปี แต่ไม่จ่ายเป็นเงินสดจะสมทบให้เป็นค่าหุ้นของแต่ละคน สำหรับการคิดอัตราดอกเบี้ยของชุมชนนี้ คิดร้อยละ 6 บาทต่อปี การกำหนดชำระคืนเงินต้นภายในสิ้นปีสำหรับดอกเบี้ยให้ชำระคืนเป็นรายเดือน เมื่อถึงกำหนดชำระคืนแล้วผู้กู้ไม่สามารถส่งเงินต้นคืนได้ ชุมชนแห่งนี้กำหนดค่าปรับไว้ร้อยละ 5 สตางค์ ต่อวัน สำหรับอัตราดอกเบี้ย นั้นเป็นมติของสมาชิกทุกคน ในการดำเนินการรอบสองได้ปรับระเบียบการใช้เงินดอกเบี้ยคืนเป็นให้ส่งดอกเบี้ยคืนทุกๆ 6 เดือน เพราะไม่สะดวกในการดำเนินการ

การพิจารณาให้เงินกู้ยืม

ชุมชนไทยอง มีสมาชิกทั้งหมดมี 481 ครัวเรือน แต่เป็นสมาชิกกองทุน 254 ราย มีผู้ขอกู้เงิน ในรอบแรก 120 ราย รอบที่สอง 150 ราย ในการพิจารณาเงินกู้รอบแรกมีผู้ได้เงินกู้สูงสุด 10,000 บาท ต่ำสุด 5,000 บาท สำหรับการกู้รอบสอง มีเงินเพิ่มทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยในรอบแรก จำนวน 1,015,000 บาท เนื่องจากมีสมาชิกยื่นกู้มากกว่ารอบแรก โดยเฉลี่ยแล้วจะได้เงินกู้ระหว่าง8,000–4000บาท มีเพียง 1 รายที่ได้เงินกู้สูงสุดถึง 15,000 บาท "*...คนที่กู้ได้ต่ำสุดเพราะกรรมการไม่ เชื่อใจ กรรมการจะรู้จักสมาชิกทุกคน รู้หมดว่าใครเป็นใคร พฤติกรรมเป็นอย่างไร...*" โครงการที่สมาชิกส่วนใหญ่ยื่นกู้จะเป็นโครงการเกี่ยวกับการเกษตร ประเภทการลงทุนเลี้ยงสัตว์ ทอผ้า ทำสวนลำไย และค้าขาย การพิจารณาเงินกู้จะให้คณะกรรมการในแต่ละหมวดเป็นผู้เรียงลำดับและนำมาวิพากย์ วิจารณ์ ถึงความน่าเชื่อถือของโครงการ และคำนึงถึงวัตถุประสงค์หลักของกองทุนหมู่บ้านซึ่งเน้นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและความสามัคคีกัน ภายหลังจากการพิจารณาให้เงินกู้แล้ว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้เชิญสมาชิกทั้งหมดเข้าร่วมประชุมรับฟังแนวการปฏิบัติ เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างสมาชิก รวมทั้งเป็นการตอกย้ำในการส่งใช้เงินคืน *"...ช่วงเข้าพรรษา เราก็เชิญประชุมใหญ่อีกครั้ง ก็ชี้แจงว่าเรามีเงินเท่าไร และสมาชิกของเรามีเท่าไร กู้เงินไปแล้วกี่ราย เป็นเงินเท่าไร เป็นการแถลงการณ์ว่าตอนนี้ดอกเบี้ยที่เราได้ มาเราได้มา 50,000 กว่าบาท แล้วก็มีการตกลงกันว่าเมื่อสิ้นปีเราก็จะต้องทำตามที่เราตกลงกันเอาไว้ว่าจะใช้เงินคืนให้กับหมู่บ้านเท่าใด จะใช้เป็นเบี้ยเลี้ยงกรรมการเท่าใด..."* เพื่อเป็นหลักประกันผู้กู้แต่ละรายจะต้องมีผู้ค้ำประกันสองคน โดยสมาชิกจะจับกลุ่มกันเองกลุ่มละ 3 คน **การคืนเงินกู้รอบแรกของสมาชิก** ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 ตุลาคม 2546 ปรากฏว่าทุกคนส่งได้ทันตามกำหนด ไม่มีล่าช้า โดยก่อนถึงกำหนดการชำระคืน คณะกรรมการได้ประกาศเสียงตามสายให้รับรู้ก่อนล่วงหน้า ในการคืนเงินสมาชิกสามารถยื่นโครงการขอกู้รอบใหม่พร้อมกันได้ โดยได้รับเงินในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ "**สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน**" จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติ

ของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง "**ความรับผิดชอบ**" ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจายความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอนทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะคณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว"*...มีเงินหมุนเวียนเพิ่มขึ้น เพราะเดิมมีเงินน้อย แต่ตอนนี้ตลาดต้องการเพิ่มขึ้น เช่นร้านอาหาร และส่งให้แม่ค้าขายปลีก ...เมื่อก่อนผมมีเงินลงทุน 1,500 บาท ก็ได้เงินนี้เพิ่มมากขึ้น ..." "...ในฐานะกรรมการที่เห็นว่าเงินนี้สามารถช่วยเหลือสมาชิกได้ ก็มีอยู่รายหนึ่งมีอาชีพขายเนื้อหมู เดิมทำหมูเพียงวันละ 1 ตัว มูลค่าประมาณ 4 - 5 พันบาท เดี๋ยวนี้สามารถทำหมูขายได้ 2 - 3 ตัวต่อวัน เพราะมีทุนเพิ่มขึ้น เราเลยพิจารณาให้เงินลงทุนรายนี้มากกว่าคนอื่น เพราะเห็นว่ามันสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของเงินกองทุนข้อหนึ่งที่ว่าช่วยเพิ่มรายได้แก่สมาชิก..."*

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีกว่าๆที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบ

หมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยกันเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป "*...น่าจะมีการกู้กองทุนจากหมู่บ้านอื่นได้ ในลักษณะของเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน... รูปแบบที่น่าจะเป็นไปได้ก็โดยให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้าน ที่ต้องการกู้เงินเพิ่มไปขอเงินจากหมู่บ้านอื่นที่มีเงินเหลือมาให้สมาชิกในหมู่บ้านเรากู้ โดยเราอาจจะขอกู้จากหมู่บ้านอื่นให้ดอกร้อยละ4 แต่เราเอามาให้สมาชิกกู้ร้อยละ 6 อัตราดอกเบี้ยก็จะดีกว่าเขาเอาไปฝากธนาคาร เพราะดอกเบี้ยธนาคารก็ได้นิดเดียวร้อยละ 1กว่าๆเอง...*"

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการจัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยืดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อน

ที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ งูกินหาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยองครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนไทยองโดยนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

ฤาจะสิ้นยุคเมี่ยง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

	หน้า
บทที่1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน	3
การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม	5
การวิเคราะห์ข้อมูล	7
การนำเสนอผลการวิจัย	8
บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	9
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	9
ทุนทางสังคม	10
ทุนภูมิปัญญา	14
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ ความทันสมัย	21
ลัทธิบริโภคนิยมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมี่ยง	21
การประสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	22
ความพยายามของรัฐกับการสร้างอาชีพใหม่ในชุมชน	23
การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มิติใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	33
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	34
กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมี่ยง	36
การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน	40
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน	4
บทสรุป	41
บรรณานุกรม	43

บรรณานุกรม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ปีท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร : กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____ .**แผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร : กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____ .**การดำเนินงานเรื่อง Ecotourism ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง. มปป.

โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สำนักงานภาค). **การท่องเที่ยวโดยชุมชน : แนวคิดและประสบการณ์**.เชียงใหม่ : บริษัทมิ่งเมืองนวรัตน์จำกัด เชียงใหม่ . 2545.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ .**พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2398 –2503)**. เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์. 2545.

นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ. **โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน**. โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.2544 (อัดสำเนา)

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544.(2544,29 พฤษภาคม). **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 118 ตอนพิเศษ 48 ง. วันที่ 30 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544,16 มิถุนายน). **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 57 ง. วันที่ 18 มิถุนายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544,28 สิงหาคม). **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 88 ง. วันที่ 11 กันยายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4)พ.ศ.2545.(2545, 8 พฤษภาคม). **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 117 ตอนพิเศษ 43 ง. วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544.(2544,22 มีนาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ 30 ง. วันที่ 30 มีนาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544, 27 เมษายน).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ฉบับที่ 41 ง. วันที่ 3 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544, 13 กรกฎาคม).**ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 65 ง. วันที่ 14 กรกฎาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4)พ.ศ.2544.(2544, 10 ตุลาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ 101 ง. วันที่ 11 ตุลาคม 2544.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. **รายงานสรุปผลการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2540.

Muhr,Thomas.**ATLAS.ti Visual Qualitative Data Analysis,Management,and Model Building in Education,Research,and Business:User'sManual and References Release 4.1.** Berlin : Scientific Software Development. 1997.

บทที่ 1
บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

"...ธรรมชาติสวยงามที่รังสรรค์ด้วยมนต์เสน่ห์แห่งขุนเขาแมกไม้ สายหมอก อาจสร้างความติดตรึงตราตรึงใจผู้ที่เดินทางมาเชียงใหม่ ความเก่าแก่และมีวิถีเฉพาะตัวของเมืองที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานกว่า ๗๐๐ ปี อาจดึงดูดให้คุณอยากสัมผัสดินแดนเชียงใหม่อย่างมิรู้เบื่อ..ความเอื้ออาทรและปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวดุจญาติมิตร อาจสร้างความประทับใจให้คุณอย่างมิรู้ลืม ทั้งหมดนี้อาจเป็นบางส่วนสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทางเลือกใหม่คุณจะได้เยี่ยมชมวิถีชีวิตและการดำรงชีพของคนพื้นเมืองขนานแท้ การทำเมี่ยงที่มีชื่อเสียงของเชียงใหม่และกิจกรรมหลากหลายในชุมชนชนบทของเชียงใหม่..ประเพณีวัฒนธรรม ของคนในชุมชนแบบดั้งเดิมที่โรงแรมชั้นหนึ่งไม่สามารถจัดให้ได้เหมือน ด้วยดนตรีพื้นเมืองและการทำบายศรี..ชมธรรมชาติบนดอยในจุดที่ใกล้เมืองที่สุดกับเส้นทางเดินป่า สัมผัสธรรมชาติอย่างปลอดภัยกับคนในหมู่บ้าน... มีผู้ให้บริการกว่า ๑๓๐ ครัวเรือน หรือกว่า ๔๐๐ ชีวิตที่พร้อมจะให้บริการนักท่องเที่ยวอย่างคุณ ด้วยไมตรีจิตอย่างไม่เคยพบมาก่อน ...ที่นี่ โฮมสเตย์ ทางเลือกเพื่อการท่องเที่ยวที่แตกต่างสำหรับคุณ... (คัดลอกจาก "เที่ยวเชียงใหม่กับทางเลือกที่ดีกว่า" วารสารกินรี VOL.19 NO.12)

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY เป็นสินค้าที่ "**บ้านเมี่ยง**" ได้รับการยกย่องจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่ประสบความสำเร็จเป็นตัวอย่างที่ดี ตาม โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ นี่คือ จุดเริ่มที่ทำให้ผู้วิจัย สนใจ และอยากทำความรู้จัก ชุมชนเล็กๆแห่งนี้ว่า ท่ามกลางกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงสินค้าดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของ หมู่บ้านด้วยว่าไม่สามารถปลูกได้ในทุกพื้นที่ ได้แก่ "เมี่ยง" กับ สินค้าใหม่คือ "การท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY"นั้นจะสามารถคงอยู่คู่กันได้

การเลือกพื้นที่ และวิธีวิทยา

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะคลี่ภาพของ "ทุนชุมชน"ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น "ต้นทุน"ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้

แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา”จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดประสานระหว่าง “ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานับร้อยๆปี กับ“ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology)ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการ ตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ จึงใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการศึกษาปรากฏการณ์ครั้งนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์และสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก(grounded theory)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งครอบคลุม ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่างๆ อาทิ ด้านระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ฯลฯ ซึ่งเป็นพลวัตมาจากอดีตและสะสมกันมาอย่างต่อเนื่อง

2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ ”ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและขยายรูปแบบการผลิตเพื่อการเติบโตของชุมชนเอง

3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

"บ้านเมี่ยง" เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจากดอกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมายาวนานคือ "การทำเมี่ยง"[1]ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ "หมู่บ้านคนเมือง" ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ "สวนเมี่ยง" ที่เรียกว่า"ปาง"[2] ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและสันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมี่ยง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมี่ยงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมี่ยง มีจำนวนสมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆจำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน 30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอน จำนวน 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน ปางใน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางใน 2 จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ผู้วิจัยเป็นคนพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่โดยกำเนิด แม้ "หมู่บ้านเมี่ยง" เป็นหมู่บ้านที่ฟังดูคุ้นเคยเพราะไม่ไกลจากตัวจังหวัดเชียงใหม่เท่าใดนัก แต่ในการสำรวจชุมชนครั้งแรก คงต้องอาศัยผู้ที่ชุมชนคุ้นเคยเป็นผู้นำทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือจาก หัวหน้ากิจการป่าไม้ โครงการห้วยฮ่องไคร้ ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่จะรู้จักโครงการนี้ดีเพราะเป็นกิจกรรมที่ให้บริการในเรื่อง

---

[1] "เมี่ยง" เป็นพืชประเภทเดียวกับ "ชา" แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า 'เมี่ยง" ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

[2] "ปาง" มีความหมายเหมือนกับคำว่า "ป๊อก" ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ"*...ปางนี่ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง*"

ของการส่งเสริมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า และการประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ของครอบครัว ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากหัวหน้ากิจการป่าไม้ในการช่วยแนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง แต่เนื่องจากโครงการของห้วยฮ่องไคร้ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านเมี่ยง ดังนั้น หัวหน้ากิจการป่าไม้จึงได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับ ผู้ใหญ่บ้านใกล้เคียงบ้านเมี่ยง ซึ่งเดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหมู่บ้านเมี่ยง แต่เพิ่งแยกเพื่อยกระดับเป็นหมู่บ้านใหม่ ผู้ใหญ่หมู่บ้านนี้เป็นสุภาพสตรี ได้พาผู้วิจัยไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเมี่ยง (ในขณะนั้นผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่) หลังจากบอกวัตถุประสงค์ของการมาเยี่ยมเยือนครั้งนี้ของผู้วิจัยแล้ว ผู้นำชุมชนได้แนะนำว่า หากจะมาเก็บข้อมูลวิจัยในหมู่บ้านจะต้องมาในช่วงเย็น หรือในวันพระเท่านั้น เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำงานโดยไม่มีวันหยุด เพราะการทำสวนเมี่ยงจะหยุดไม่ได้ "*... ฝนตก แดดออก ก็ต้องไปเก็บใบเมี่ยง ไม่งั้นมันจะแก่ ฝนตกก็ต้อง สวมผ้ายาง(ผ้าพลาสติกกันฝน) ชาวสวนเมี่ยงไม่มีสิทธิ์เจ็บป่วยนะ เพราะต้องทำงานแข่งกับเวลาตลอด ...*" ผู้วิจัยได้สอบถามผู้นำชุมชนในเรื่องทั่วไปของชุมชน รวมทั้ง ปฏิสัมพันธ์ ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้ทราบข้อมูลว่าโรงเรียนทำงานอย่างใกล้ชิดกับชุมชนมาโดยตลอด ดังนั้นผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากครูผู้สอนในโรงเรียนประจำหมู่บ้านและกำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ให้เป็นผู้ช่วยนักวิจัยประจำหมู่บ้าน อีกทั้งยังมีครูใน หมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนดอีกท่านหนึ่งเป็นผู้ช่วย ดังนั้นในหมู่บ้านเมี่ยง ผู้วิจัยจึงมีนักวิจัยประจำอยู่ในหมู่บ้านจำนวน 2 ท่าน และทั้งสองท่านได้พักอาศัยในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเมี่ยงราวๆ 4 กิโลเมตร อนึ่งผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออยู่แล้ว

การเตรียมนักวิจัยภาคสนาม

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นคือ "คำเมือง" ได้ โดยใช้ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รวบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูด การตะล่อมถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูล ว่ามีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนเพียงใด ซึ่งข้อมูลประเภทภูมิหลังของหมู่บ้านและความเป็นมาในอดีต ผู้ให้ข้อมูลจะมีรายละเอียดค่อนข้างมาก ก่อนการสัมภาษณ์ทุกครั้งให้ขออนุญาตบันทึกเทปจากผู้ให้ข้อมูลก่อน และให้ยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏใน

ลักษณะเทปบันทึกเสียง ให้ใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากย์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามผู้วิจัย ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากผู้ใหญ่บ้านและเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน หลังจากได้แนะนำและบอกกล่าวถึงจุดประสงค์ของการศึกษาครั้งนี้ ผู้นำชุมชนทั้งสองท่านได้ เสนอแนะ และนัดวัน เวลา ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงแรกที่ต้องศึกษาภาพรวมของชุมชนทั้งหมด โดยเสนอว่าควรเป็นวันที่ชาวบ้านส่วนใหญ่หยุดงานกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงวางแผนร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัยในการนัดหมายชาวบ้านในช่วงวันหยุดวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็น “วันศีลใหญ่” (วันพระที่สำคัญ) ทุกคนในหมู่บ้านจะหยุดงานเพื่อร่วมพิธีทางศาสนา ในวันดังกล่าวผู้วิจัย พร้อมผู้ช่วยวิจัยและคณะผู้เก็บรวบรวม ข้อมูล จำนวน 10 คน ได้ร่วมกันสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย(stakeholder)ในกองทุนหมู่บ้านในฐานนะสมาชิกของหมู่บ้านเอง ในรอบแรกผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จึงประกอบด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชน และ ชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด ซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดีมากจากผู้ใหญ่บ้านและ เจ้าอาวาส ในการอำนวยความสะดวกและเสนอชื่อผู้ให้ข้อมูลในระดับ แกนนำของแต่ละกลุ่ม อาทิ ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำกลุ่มการเลี้ยงวัว ผู้นำกลุ่มหมอเมือง(สมุนไพร) ผู้นำกลุ่มตีเหล็ก ผู้นำกลุ่มทำเครื่องเรือนไม้ไผ่ ผู้นำกลุ่มปลูกกาแฟ ตัวแทนกลุ่มผู้ปลูกเมี่ยง ประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปองจำกัด ผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ ประธานกองทุนออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มปลูกเมี่ยง ผู้นำกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นอกจากนี้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลบางท่านได้เสนอแนะผู้ให้ ข้อมูลท่านอื่นๆให้ผู้วิจัยในลักษณะของ SNOW BALL SAMPLINGอีก นอกจากการเก็บข้อมูลด้วยตนเองแล้ว เมื่อมีข้อมูลใดที่ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้วิจัยจะประสานให้ผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านได้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมตามประเด็นที่กำหนดให้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยยังได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทางศาสนา และร่วมสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในอีกหลายช่วงเวลา เพื่อศึกษาในรายละเอียดของการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY และได้เข้าไปศึกษาในสถานที่จริงของแหล่งอ้างอิงที่ชาวบ้านให้ข้อมูล เช่น ในกลุ่มปลูกกาแฟ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักได้แก่ โครงการหลวงตีนตก หรือ สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปอง เป็นต้น

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก “ชุมชนบ้านเมี่ยง”

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวพันกับกองทุนหมู่บ้าน
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	54	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า	ชาย	58	สมาชิก (กู้)
3	รองประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
4	ประธานกองทุนกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	ชาย	48	สมาชิก (กู้)
5	ประธานกองทุนกลุ่มผู้ปลูกกาแฟ	หญิง	50	สมาชิก (กู้)
6	ประธานกองทุนเครื่องเรือนไม้ไผ่	ชาย	54	ไม่เป็นสมาชิก
7	ประธานกองทุนตีเหล็ก	ชาย	42	สมาชิก (กู้)
8	เจ้าอาวาส และประธานกองทุนกลุ่มหมอเมือง(สมุนไพร)	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
9	ประธานกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	46	ไม่เป็นสมาชิก
10	ประธานกลุ่มเยาวชน	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
11	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	51	สมาชิก(กู้)
12	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	35	สมาชิก(ไม่กู้)
13	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	46	สมาชิก(กู้)
14	เจ้าของ HOME STAY	หญิง	50	สมาชิก(กู้)
15	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	56	สมาชิก(กู้)
16	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	72	ไม่เป็นสมาชิก
17	เจ้าของสวนเมี่ยง	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
18	เจ้าของสวนเมี่ยง	ชาย	42	สมาชิก (ไม่กู้)
19	เจ้าของสวนเมี่ยง	ชาย	40	สมาชิก (กู้)
20	เจ้าของสวนเมี่ยง	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
21	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
22	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	50	สมาชิก (ไม่กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวพันกับกองทุนหมู่บ้าน
23	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	58	สมาชิก(ไม่กู้)
24	ไวยาวัจกร	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
25	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
26	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	35	ไม่เป็นสมาชิก
27	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	41	สมาชิก (ไม่กู้)
28	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	33	สมาชิก(กู้)
29	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	ชาย	44	สมาชิก(กู้)
30	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
31	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	71	ไม่เป็นสมาชิก
32	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	75	ไม่เป็นสมาชิก
33	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
35	ผู้นำชุมชน	ชาย	55	สมาชิก (ไม่กู้)
36	ทำสวนเมี่ยง	ชาย	68	ไม่เป็นสมาชิก
37	สมาชิกกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	หญิง	43	สมาชิก (กู้)
38	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	81	ไม่เป็นสมาชิก
39	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	35	สมาชิก (กู้)
40	นักท่องเที่ยวชาวไทย	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
41	นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ	ชาย	65	ไม่เป็นสมาชิก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟแวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบันตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” รวมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

บทที่ 2
ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิถีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุก ๆ ขั้นตอนหรือเรียกว่า เศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆนั้น ชุมชนต้องมีระบบความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชน”หมู่บ้านเมี่ยง”ในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิตและบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ในด้าน การทำมาหากิน ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเมี่ยง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว เป็นแหล่งน้ำหลักในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังใช้เป็นน้ำสำหรับบริโภคด้วย รองลงมาจากน้ำฝน ลำธารแห่งนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปี สืบเนื่องจากป่าไม้ซึ่งขึ้นอยู่รอบๆหมู่บ้าน รัฐได้สงวนไว้เป็นเขตอนุรักษ์ ทำให้ป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำยังมิได้ถูก

ทำลายมากนัก นอกจากนี้ยังมี “ป่าเมี่ยง”ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชน ช่วยเสริมให้ป่าไม้บริเวณรอบๆหมู่บ้านมีความชุ่มชื้นมากยิ่งขึ้น แม้ว่าปัจจุบันน้ำจะน้อยลงกว่าเดิมแต่ยังพอเพียงในการบริโภค เมื่อเริ่มเข้าสู่เขตหมู่บ้าน จะได้ยินเสียงน้ำจากลำธารไหลผ่าน เกาะแก่งหินชัดเจนมาก ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของหมู่บ้านเมี่ยงอีกอย่างหนึ่งคือลักษณะ ภูมิอากาศ เนื่องจากหมู่บ้านเมี่ยง ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง สูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 1,300 เมตร จึงทำให้มีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส เดิมชาวบ้านอาศัยชุมชนแห่งนี้เพียงเป็นแหล่งสำหรับประกอบอาชีพ “ทำสวนเมี่ยง”เท่านั้น ส่วนใหญ่จะปลูกบ้านหรือมีหลักแหล่งของครอบครัวอยู่ในที่ราบลุ่ม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่คุ้นกับที่ราบลุ่มซึ่งอาศัยเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว ที่ใช้เป็นอาหารหลัก

ถาม :เมื่อพ่อจำความได้ หมู่บ้านนี้มีบ้านเยอะไหม

ตอบ :ประมาณ 40 กว่าหลัง คนสมัยก่อน มาเก็บใบเมี่ยง ส่วนมากจะไม่อยู่ประจำ เก็บเมี่ยงเสร็จก็กลับไปบ้านที่อำเภอ ดอยสะเก็ด สันกำแพง บางคนก็อยู่ประจำ

จากพื้นฐานเดิมที่มีสมาชิกจำนวนไม่มากนัก การยังชีพของชุมชนแห่งนี้ จึงอาศัยการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นหลัก เนื่องจากสภาพการคมนาคมไม่สะดวก ในการจะไปติดต่อกับพื้นราบ การหา สัตว์ และ พืช ที่มีในป่าเป็นอาหาร ยังทำได้ง่าย เพราะคนมีจำนวนจำกัด แหล่งอาหารยังอุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อการยังชีพ *“...ไม้มีมาก ไปเอาที่ไหนก็ได้ มีทั้งหยวกกล้วย หัวปลี ใบตอง หน่อไม้ มีเยอะแยะ ไม่อดอยาก เหมือนสมัยนี้...”*

จากสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้มีเอกลักษณ์ของตนเองที่ค่อนข้างโดดเด่น เป็นที่สนใจของ”ชาวเมือง” ที่ตื่นตาตื่นใจกับธรรมชาติของชุมชนแห่งนี้ ดังคำเล่าขานของผู้มาเยือนว่า *“...เขียวครึ้มโอบล้อมด้วยป่าเขา มีลำน้ำจากยอดภูไหลผ่านผ่ากลางหมู่บ้าน ยามเช้ามีทะเลหมอกปกคลุมให้เห็นอยู่ทั่ว ขณะที่ดอกลำโพงแย่งกันโชว์กลีบก้านอันยาวจนแทบไม่เห็นใบตลอดสองข้างทาง...”*[3]

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม

ทุนสังคมของหมู่บ้านเมี่ยง ในอดีตเน้นความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocal) ค่อนข้างมาก เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านปิด การยังชีพของชาวบ้านนอกจากจะพึ่งพิงธรรมชาติแล้ว การพึ่งพาบุคคลภายนอกในด้านปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเป็นสิ่งที่สมาชิกของชุมชนได้เรียนรู้เพื่อจะอยู่รอด (survive) การศึกษาการสะสมทุนทางสังคม

[3] จากหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 9 มิถุนายน 2546

ของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกัน ที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องแสวงหา สิ่งที่เรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น "ที่ดิน" ซึ่งทุกครอบครัวต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบ กฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งที่ชุมชนมีไว้ให้กัน คือ "**ความไว้เนื้อเชื่อใจ**" (trust) ในการจับจองที่ดิน ในช่วง 70 ปีที่แล้ว เมื่อที่ดินยังไม่มีราคามากนัก การจับจองทำได้ด้วยการแผ้วถางตามกำลังของแต่ละครอบครัว การบุกเบิกที่ดินก็เพื่อให้พอเป็นที่อยู่และที่ทำกินของสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น แต่ละครอบครัวจะรู้ว่าอาณาบริเวณใดเป็นขอบเขตของตนเอง โดยอาศัยเพียงแนวต้นไม้ใหญ่เป็นเส้นกั้นเขตแดน หรือบางแห่งก็ปลูกพืชพันธุ์ไม้บางชนิดที่ปลูกง่ายๆเรียกว่า "กุลาขาว" [4] แยกให้เห็นความแตกต่างของที่ดินในแต่ละแปลง "... *จะจำเอา จะมีแนวไม้ อย่างสวนเมี่ยงนี่ เวลาดูมันจะติดกันหมด แต่ชาวบ้านเขาจะรู้ของใครเป็นของใคร จำเอาจากต้นไม้ เป็นสัญลักษณ์...*" บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสัจจะที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ การแสดงออกถึงความไว้วางใจที่สะสมกันมานาน ได้แก่ การเลี้ยงวัว ชุมชนนี้มีการเลี้ยงวัวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพราะได้ใช้ประโยชน์ 2 ประการ คือ ใช้สำหรับเป็นพาหนะในการบรรทุกสินค้า เครื่องอุปโภค บริโภค เนื่องจากยังไม่มีถนน ต้องอาศัยสัตว์ในการบรรทุกสิ่งของและการเดินทางไปต่างหมู่บ้าน ที่เรียกว่า "วัวต่าง" เหตุผลที่เลือกวัวเป็นพาหนะมีดังนี้ (ชูสิทธิ์ ชูชาติ : 2545) ประการแรก วัวสามารถเดินทางผ่านภูมิประเทศที่กันดาร เช่น ภูเขา ป่าไม้ได้ ประการที่สอง วัวเป็นสัตว์ที่อดทนต่อสภาพความแห้งแล้งของอากาศ หรือเดินทางกลางแดดได้ดีกว่าควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชอบน้ำ นอกจากจะใช้เป็นพาหนะแล้วยังนำมาเป็นอาหารอีกด้วย การเลี้ยงวัวของชุมชนแห่งนี้นิยมเลี้ยงในลักษณะการปล่อยให้วัวหาอาหารเองในป่าละเมาะใกล้ หมู่บ้าน โดยไม่ต้องมีคนเฝ้าฝูงวัว ภายใน 1 อาทิตย์ จึงจะต้อนกลับมาบ้านครั้งหนึ่ง หรือภายใน 2 – 3 วัน เจ้าของก็จะไปดูวัว สักครั้งหนึ่ง โดยไม่มีการลักขโมย วัว ของกันและกัน เพราะเชื่อในระบบการไว้วางใจกัน "*...ก็ปล่อยให้วัวหากินอยู่บนดอย 2 – 3 วัน หรืออาทิตย์หนึ่งก็ไปดู ถ้ามันไม่สบายก็เอามารักษา หรือถ้ามันจะคลอดลูกก็เอามาบ้าน พอได้ 4 – 5 วัน ลูกมันพอเดินได้ ก็ปล่อยเข้าป่าอีก ...ไม่ได้เกี่ยวหญ้าให้มัน มันหากินเอง เหมือนเลี้ยงไก่ ไก่ยังต้องหาข้าวให้มันกิน...เรารู้เองวัวของใคร ไม่มีการขโมยหรอก หมู่บ้านเราไว้ใจได้หมด...*" ทุนสังคมของชุมชนนี้ที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งคือ "**ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่**" บนเงื่อนไขว่า ที่ดิน เป็น "ต้นทุน" ที่จำเป็นเพราะ

---

[4] กุลาขาวคือต้นไม้อะไรก็ได้ที่สามารถปลูกได้ง่ายๆดังคำบอกเล่าของชาวบ้านว่า*แค่เอาต้นปักลงไปก็เป็นแล้ว*

เป็นแหล่งทำกินที่สำคัญยิ่งของชาวบ้าน ดังนั้นเมื่อมีผู้อพยพมาอยู่ใหม่ยังไม่มีที่ทำกิน ชาวบ้านก็จะแบ่งปันที่ดินให้ โดยอาจจะให้เปล่าที่ชาวบ้านเรียกว่า "ย่ำ"[5] *"...เท่าที่ผมถามดู อย่างพ่อตาผมนี่ คือเขาไปแผ้วถางก่อนบางครั้งบางคราเขาก็ยกที่ดินให้กันเปล่าๆ บางที่ไปอยู่ด้วยกัน ชอบพอกัน ก็แบ่งให้ สมัยก่อนเขาเรียกว่า "ย่ำ"..."* หรือผ่านการเล่นเกมที่แสดงถึง "ความเป็นลูกผู้ชาย"ดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านถึงกรณีการยกสวนเมี่ยงให้กัน เรียกว่า "สวนจิ้นส้ม"(จิ้นส้ม คือ แหนม) เนื่องจากมีการพนันกันโดยใช้สวนเมี่ยงเป็นเดิมพันว่าใครสามารถใช้ดาบฟันห่อแหนมครั้งเดียวขาด ก็จะยกสวนเมี่ยงให้ *"...ห่อแหนมเป็นมัด แล้วตอกที่มัดเขาจะเหลาอ่อนๆเป็นตอกไม้ไร่(ไม้ไผ่)หรือไม้อะไรที่เหนียวมากๆเขาจะเหลาอ่อนๆแล้วเอามามัดแหนม แล้วเขาจะแข่งกันเอามีดเอาดาบฟัน ตอกนี่เขาบอกว่าเหนียวมาก ไม่ขาดง่ายๆ จะเหลาอ่อนแล้วแหนมนี่จะมัดอ้อม บางทีข้างบนอาจจะขาดแต่ข้างล่างอาจจะไม่ขาด ดึงขึ้นมาตอกขาดไม่หมด เหมือนจะเป็นการเล่นเกม ฟันมีดฟันดาบ...ถ้าเกิดว่าฟันครั้งเดียวขาด ผู้ชนะก็จะได้สวนนั้นไปเลย เขาเลยเรียกว่า "สวนจิ้นส้ม " เอาให้กันฟรีๆ..."* การดำรงชีวิตของคนในชุมชน ที่มีพื้นที่ขนาดเล็กนั้นต้องอาศัยการพึ่งพากันอย่างมาก ในยามขาดแคลนอาหาร เช่น ข้าว สามารถขอยืมกันได้ โดยไม่มีดอกเบี้ย เป็นการช่วยเหลือกันแบบให้เปล่า ถึงแม้ไม่ใช่ญาติพี่น้องก็ตาม สามารถขอกันได้ และเมื่ออีกฝ่ายสามารถหามาได้ก็จะนำมาชดใช้คืน *"...สมัยก่อนถ้าเราไม่มีข้าวกินจริงๆ ก็ถือขันไปขอยืมได้ ลิตร สองลิตร แล้วแต่ พอมีก็เอาไปใช้เขา ...ก็คนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน ไม่ใช่พี่น้องหรอก..."* เนื่องจากทรัพยากรในชุมชนที่มีจำกัดดังนั้น ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้จึงตระหนักดีว่า ธรรมชาติมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของทุกคน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงเป็น**ลักษณะการพึ่งพิงธรรมชาติ** มากกว่าการจะฉกฉวยผลประโยชน์จากธรรมชาติ แม้กระทั่งการปลูกบ้านพักที่อยู่อาศัยก็ใช้ไม้ที่โตเร็ว มากกว่าจะใช้ ไม้ใหญ่ ที่ต้องอาศัยเวลาในการเจริญเติบโต

ถาม :ตอนมาตั้งรกรากใหม่ๆเขาทำอย่างไรบ้าง

ตอบ: พ่อเกิดมา มันก็มีอยู่แล้ว แต่บ้านส่วนมากจะสร้างด้วยไม้ไผ่มุงด้วยหญ้าคา หรือแป้นเกล็ด(ไม้แผ่นเล็กๆ: ผู้วิจัย)พื้นหรือฝา ใช้ฟากไม้ไผ่(ไม้หก)ทั้งหมดเลย เพราะสมัยก่อน ไม่มีการเลื่อยไม้

ซึ่งไม้ประเภทโตเร็วนี้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกไว้ตามชายขอบไร่นาของตนที่เรียกว่า "แพะ" เพื่อใช้ในการปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นเชื้อเพลิง และอุปกรณ์ประกอบในการทำเมี่ยง เช่น ทำตอก รัดเมี่ยงเป็นต้น เนื่องจากชาวบ้านตระหนักดีถึงการรักษา

---

5 ย่ำ คือการอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้ประโยชน์บนที่ดินของตนเองได้ จนถึงขั้นการยกที่ดินผืนนั้นให้บุคคลอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวดองเป็นญาติพี่น้องแบบให้เปล่า

ทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องเพราะชุมชนแห่งนี้มีสภาพเป็นภูเขา ดังนั้น จึงมีกฎของหมู่บ้านในการรักษาสภาพป่าไม้ ไม่อนุญาต ให้ตัดไม้ใหญ่ หรือแม้แต่ไม้ไผ่ และไม้โตเร็ว ทุกครอบครัวจะปลูกไว้ในไร่ สวน ของตนเองเพื่อไว้ใช้ในกิจการ การทำเมี่ยง จะไม่ตัดต้นไม้ที่เป็นของส่วนรวมเด็ดขาด ทำให้ทรัพยากร ป่าไม้ ของหมู่บ้านนี้มีความสมบูรณ์ ตราบเท่าทุกวันนี้ *"...ทางหลวงเขามาสำรวจ เขาบอกว่าป่าไม้บ้านเราสมบูรณ์กว่าทุกที่..."*

สิ่งที่เป็นทุนสังคมที่ชุมชนแห่งนี้ใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการดำรงชีวิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ **การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะการพึ่งพากัน** โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับแหล่งภายนอกชุมชนสินค้าที่ต้องอาศัยจากแหล่งภายนอกคือสินค้ายังชีพที่ไม่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น ข้าว เกลือ เป็นต้น และการได้มาซึ่งสินค้าเหล่านั้นจะอาศัยการแลกเปลี่ยนโดยใช้ผลิตผลในท้องถิ่นที่แหล่งอื่นไม่สามารถผลิตได้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยน สิ่งนั้นคือ "เมี่ยง"โดยเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้า"วัวต่าง"[6] ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนต้องอาศัยความไว้วางใจกันเป็นหลักเพราะ ชาวบ้านและพ่อค้าเองต่างต้องอาศัยพึ่งพากัน เนื่องจากผลิตผลของหมู่บ้านที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้นไม่สามารถผลิตได้ในหมู่บ้านพื้นราบ *"...ใช้เมี่ยงแลกเกลือกับพวกวัวต่าง ม้าต่าง บางทีก็ใช้เมี่ยงแลกข้าว ถ้ามีวัวต่าง ม้าต่างขึ้นมาเราก็เอาเมี่ยงที่เก็บไว้ให้เขา แล้วบอกว่าคราวหน้าถ้าขึ้นมาให้ใส่ข้าวมาให้เราแสน*(แสนหนึ่งเท่ากับ 160 กิโลกรัม)..." ความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพา ที่ เห็นได้ชัดในสังคมไทยเกือบทุกหมู่บ้านในภาคเหนือคือ **"การเอามื้อเอาวัน"** หมายถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงาน ในหมู่บ้านเมี่ยงการช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ จะปรากฏในลักษณะงานที่ต้องการความช่วยเหลือจากคนหมู่มากเช่นการปลูกบ้าน เจ้าของบ้านจะจ้างช่างคุมงานเรียกว่า "สล่า" ไว้ 1คน ลูกมือของสล่าคือกลุ่มเพื่อนบ้านที่จะพอมีความรู้เรื่องช่างมาใช้แรงงานช่วยเหลือ โดยเจ้าของบ้านเพียงแต่จัดอาหารไว้เลี้ยงดู นอกจากงานในลักษณะนี้แล้ว ยังมีงานในไร่เมี่ยงที่บางครั้งเจ้าของ สวนเมี่ยงมีกำลังงานไม่มาก และไม่อาจจ้างคนงานได้ก็ต้องอาศัยการขอความช่วยเหลือบ้านที่มีขนาดของสวนเมี่ยงไม่มาก เหมือนกันโดยจะใช้วิธีแลกเปลี่ยน"เอามื้อเอาวัน" กัน ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติ

ทุนสังคมอีกประการหนึ่งคือ **"ทุนการเมือง"** ในชุมชนบ้านเมี่ยงนั้น เนื่องจากเป็นหมู่บ้านเล็กๆที่อยู่ห่างไกลจาก ชุมชนอื่นๆ การปกครองของรัฐ ในลักษณะของผู้ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนที่เป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ตำรวจ จะไม่มีที่ตั้งขององค์กรในชุมชนแห่งนี้เลย ดังนั้น การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนตั้งแต่อดีตมา จึงต้อง

---

[6] ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก " พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2398 – 2503) " ของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ

อาศัย “ผู้นำ” ที่เข้มแข็ง และเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านทั้งหมด การสะสมทุนการเมืองของหมู่บ้านนี้ที่เห็นเด่นชัด คือการมีผู้ใหญ่บ้านที่ มีคุณธรรมและสามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ในทุกเรื่อง การคัดเลือกผู้นำจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญและชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการที่หมู่บ้านแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะมีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่สามารถชักจูงให้คนในชุมชนมีความสามัคคี และเป็นผู้นำในการพัฒนาอาชีพให้ทันยุคสมัยเสมอ *“...ถ้ามีเรื่องเดือดร้อนอย่างมีการขโมย วัวควาย พ่อหลวง(ผู้ใหญ่บ้าน)ก็จะ ตีกะหลก* (ตีเกราะ) *เรียกผู้ชายที่แข็งแรงไปช่วยกันตามจับ ส่วนใหญ่มาจากนอกหมู่บ้าน บ้านเรามันต่อเขตกับลำปาง ... ครอบครัวทะเลาะกันเรื่องเล็กๆน้อยๆก็ไปตกลงบ้านพ่อหลวง... ”* นอกจากนี้หมู่บ้านนี้ยังสามารถคัดเลือกผู้นำที่เป็นแกนนำในด้านความเป็นอยู่ของชุมชนทุก ๆ ด้านนับตั้งแต่การเป็นผู้นำในการพัฒนาหมู่บ้านให้ได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานเช่น การเป็นผู้นำในการเรียกร้องกับรัฐ ในการสร้างถนนเข้าสูหมู่บ้าน การติดต่อกับหน่วยงานในการขอติดตั้งไฟฟ้า และเป็นผู้ประสานระหว่างภาครัฐและะชาวบ้านในการระดมทรัพยากรในการพัฒนาหมู่บ้าน แม้กระทั่งการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบทันสมัย เช่นการเก็บใบเมี่ยงโดยใช้ใบมีดมาเสริมเพื่อให้เก็บผลผลิตได้เร็วขึ้น ตลอดจนการนำอาชีพใหม่ๆมาให้ชาวบ้านทำเพื่อเสริมรายได้เป็นต้น

มิติที่ 2 ทุนภูมิปัญญา

ทุนความรู้ที่สะสมกันมาเพื่อความอยู่รอดของทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านเมี่ยง คือวิถีการผลิตและการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ที่ใช้เป็น “ทุน” ในการแลกเปลี่ยน ปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และยังมีสืบต่อเนื่องในปัจจุบัน คือ “การทำเมี่ยง” “การจักสาน” “การเลี้ยงวัว” ส่วนที่สูญหายไปแล้วคือ “การปลูกข้าวไร่”

“เมี่ยง”พืชเศรษฐกิจที่ฟ้าประทาน

อาชีพหลักของชุมชนแห่งนี้คือการ “ทำเมี่ยง” เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นเองในป่า และชาวบ้านนำมาขยายพันธุ์ปลูกต่อในชุมชนแห่งนี้ถือว่าเมี่ยงเป็นพืชเศรษฐกิจ เพราะสามารถนำเมี่ยงไปแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการได้หมด *“...ผมดูแล้วทุกอย่างอยู่ที่เมี่ยงทั้งหมด เมี่ยงจะเป็นทุกอย่างของคนในหมู่บ้าน เมี่ยงนี้เกินกว่าแก้วสารพัดนึก ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพยาบาล คือเราแปรรูปเป็นตัวเงินออกมา...”* เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในที่สูงและเป็นพืชที่ชอบอากาศเย็นดังนั้นชาวพื้นราบจะปลูกพืชแบบนี้ไม่ได้ บริเวณที่มีเมี่ยงขึ้นจำนวนมาก จะเรียกว่า “ป่าเมี่ยง”เช่น “ป่าเมี่ยงแม่ลาย” “ป่าเมี่ยงเชียงดาว” *...ป่าหมายถึงทั้งหมดนี้คือป่าเมี่ยง เช่นป่าเมี่ยงบนดอยแต่ก่อนบอกว่าไปป่า เขาจะถามว่า ป่าไหน แม่ปอ คือทั้งหมด ไปป่าไหน ป่าแม่ลาย ก็คือแม่*

ลายทั้งหมด จะย้อนถามว่า ป่าแม่ปอไปบ้านใคร ปางไหน เก็บปางกลาง ปางนอกก็ว่าไป ป่านี่หมายถึงครอบคลุมหมดทั้งหมู่บ้าน... หากเป็นที่ส่วนบุคคลจะเรียกว่า"สวนเมี่ยง"

"เมี่ยง"เป็นพืชตระกูลเดียวกับชาแต่กรรมวิธีการผลิตต่างกัน จากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่อายุ 70 ปีขึ้นไปต่างบอกกล่าวว่า เมื่อเกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ทำเมี่ยงแล้ว คำว่า เมี่ยง สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า "เมียง" (ภาษาเหนือแปลว่า ริบหรี่) โดยเป็นการค้นพบของผู้เดินทางไกลในสมัยก่อนเมื่อรู้สึกง่วงก็เอาใบเมี่ยงมาเคี้ยวรับประทานทำให้ตาสว่างขึ้น (ภาษาเหนือว่า เห็นเมียงๆคือ มองเห็นริบหรี่) จึงเรียกพืชชนิดนี้ว่า "เมี่ยง" คุณสมบัติพิเศษของเมี่ยงคือแม้จะหมักนานๆก็ไม่ยุ่ยเปื่อยแต่กลับมีรสชาติดี ขายได้ราคาสูง

ตอบ: เมี่ยงนี่เดิมก็มีอยู่ในป่าอยู่แล้ว มีเป็นธรรมชาติ และชาวบ้านก็เอามาขยายพันธุ์

ถาม :เราทราบได้อย่างไร

ตอบ: คงจะสืบทอดกันมานาน ต้นกำเนิดของมันจริงๆจะมีคนเดินทางง่วงก็นั่งใต้ต้นเมี่ยง นั่งไปนั่งมาก็เด็ดใบเมี่ยงมาเคี้ยวกินก็ทำให้ตาสว่าง ซึ่งคำว่า เมี่ยงก็คือ เมียงๆ ต่อมาก็เอามานึ่งและหมักก็จะเกิดรสเปรี้ยวขึ้นมาก็อร่อยกว่าสดๆเลยสืบทอดกันมา และผมก็รู้สึกว่ามันจะต้องมีสารพิเศษอะไรอยู่ในตัวมัน คือถ้าเป็นใบไม้อื่นถ้าเอาไปนึ่งและหมักแบบนี้ก็จะเน่าเลย

ถาม :แต่นี่ยิ่งนานยิ่งดีหรือคะ

ตอบ: ครับ มันจะไม่เน่า ถ้าเมี่ยงอ่อนๆถ้ามันจะเละหรือจะอ่อนก็ตั้งแต่ที่เรานึ่งแล้ว แต่ถ้าเป็นใบแบบนั้นก็จะเหี่ยว ถ้างั้นเขาจะเรียกว่า เมี่ยงสองเก้า สามเก้าได้ไงล่ะ

ถาม :แปลว่าอะไรคะ

ตอบ:คือจากเดือนเก้าปีนี้ถึงปีหน้าอีกเดือนเก้าหนึ่งก็ไม่เป็นไร บางครั้งถ้าไม่ได้ขายก็สามารถหมักเอาไว้ต่อได้

ชาวบ้านส่วนหนึ่งบอกว่าเมี่ยงคือ "ต้นกัลปพฤกษ์"ที่เทวดาประทานมาให้ชุมชนแห่งนี้ เพราะต้นเมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นง่าย ไม่ต้องอาศัยการดูแลมาก การคัดเลือกพันธุ์จะพิจารณาจากใบของเมี่ยงต้องเป็นต้นที่มีใบหนาและใหญ่ จึงจะเก็บเมล็ดไว้ทำพันธุ์ โดยกรรมวิธีการปลูกจะมี 2 แบบ แบบแรกคือการเพาะเมล็ดในกระถางหรือถุงเมื่อโตแล้วก็เอาไปปลูก อีกแบบคือการนำเมล็ดไปฝังดินเลย เรียกวิธีการปลูกเมี่ยงแบบนี้ว่าการ "จดเมี่ยง" *"...ส่วนใหญ่เขาจะไปเก็บเอาเมล็ดที่ร่วง เพราะว่าถ้ามันแก่เต็มที่มันจะแตก เมล็ดข้างในก็จะร่วงตกพื้นแถวนั้น จะมีวิธีปลูกอยู่ 2 วิธี มีวิธีหว่านเพาะ หรือไม่อย่างนั้นก็เอาไปปลูกเป็นเมล็ดเลย เขาเรียกว่า "จดเมี่ยง" คือเอาไม้เหลาปลายแหลมๆทิ่มลงไปในดินแล้วเอาเมล็ดเมี่ยงหย่อนลงไปฝังดินกลบ..."* ชาวบ้านสามารถเก็บใบเมี่ยงได้ตลอดปี โดยจะแบ่งเมี่ยงออกเป็น 3 – 4 รุ่น รุ่นแรกเรียกว่า "เมี่ยงหัวปี" ชาวบ้านจะเริ่มเก็บใบเมี่ยงหัวปีราวๆปลายเดือนเมษายน และพอถึงช่วงเดือน

กรกฎาคมเมี่ยงจะแตกยอดอีกครั้ง เมี่ยงครั้งที่สองเรียกว่า “เมี่ยงกลาง” ซึ่งสามารถเก็บใบเมี่ยงได้ราวๆเดือนสิงหาคมถึงกันยายน จากนั้นช่วงเดือนตุลาคมเมี่ยงจะแตกยอดอีกครั้ง โดยชาวบ้านจะเริ่มเก็บเมี่ยงครั้งที่สามนี้ราวๆเดือนพฤศจิกายน เรียกเมี่ยงครั้งนี้ว่า “เมี่ยงช้อย” (ช้อย หมายถึง สุดท้าย) แต่หากสวนใดดูแลเมี่ยงดีก็จะมีเมี่ยงออกมาอีกครั้งในช่วงฤดูหนาวราวๆกลางเดือนมกราคม เรียกเมี่ยงรอบสุดท้ายของปีนี้ว่า “เมี่ยงเหมย” (เหมย หมายถึง น้ำค้าง) เมี่ยงที่มีคุณภาพดีได้แก่ เมี่ยงกลางเพราะใบจะสวย เมื่อหมักทำเมี่ยงแล้วจะมีสีสรรน่ารับประทานทำให้ได้ราคาดี สำหรับเมี่ยงหัวปีซึ่งเก็บในช่วงฤดูแล้ง ยังไม่มีฝนมาชะล้างใบทำให้บางครั้งจะมีฝุ่นจากขี้เถ้าที่เป็นผลมาจากชาวไร่บางคนแผ้วถางและเผาไร่ ทำให้ใบเมี่ยงดำและติดเชื้อราได้ สำหรับเมี่ยงช้อยบางสวนอาจจะเป็นราน้ำค้างได้หากอับชื้นมากๆแสงแดดส่องไม่ทั่วถึง ทุกสวนจะสามารถเก็บเมี่ยงได้อย่างน้อย 3 รุ่น *“...เมี่ยงที่เราเก็บนี้ รุ่นแรกก็คือปลายเดือนเมษา เอา พฤษภา ก็แล้วกัน เต็มตัว พอเก็บพฤษภาแล้วนี่ กรกฎามันจะแตกหน่อมาอีก กรกฎานี่ก็จะได้เก็บรุ่นสอง กรกฎา สิงหา นี่คือเมี่ยงกลางล่ะ หลังจากเก็บเมี่ยงกลางแล้วเนี่ยะ หลังจากนั้นอีกสองเดือนมันก็จะออกมาเป็นเมี่ยงช้อย ก็คือ เมี่ยงหัวปี เมี่ยงกลาง เมี่ยงช้อย สามรุ่น แล้วยังแถมเมี่ยงเหมยอีก อย่างตอนนี้ ฝนส่งน้ำค้าง มันก็จะออกมาอีกรอบ...”* เนื่องจากการทำเมี่ยงเป็นงานที่ชาวสวนเมี่ยงต้องทำอย่างต่อเนื่องตลอดปี เพราะในช่วงที่รอเมี่ยงผลิใบอ่อนในแต่ละรอบ ชาวบ้านจะต้องเตรียมอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการทำเมี่ยง เช่น การจักตอก ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินหาไม้ไผ่ที่มีความเหมาะสมจะมาทำตอก (นำไม้ไผ่มาเหลาเพื่อทำเป็นตอกไว้มัดเมี่ยง) การหาฟืนเพื่อใช้นึ่งเมี่ยง ต่อจากนั้นจึงทำความสะอาดแผ้วถางหญ้าในสวนเมี่ยง แล้วจึงถึงฤดูกาลเก็บเมี่ยงในช่วงต่อไปอีกนอกจากการมีงานทำตลอดปีแล้ว กรรมวิธีในการทำเมี่ยงต้องอาศัยความอดทน ตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บซึ่งใช้เวลาในแต่ละรุ่นกว่าค่อนเดือนในสมัยก่อนต้องใช้มือเก็บล้วนๆทำให้มือแตกต่อมาจึงเริ่มใช้ใบมีดสวมเป็นปลอกนิ้วเรียกว่า “ใส่เล็บ” *...สมัยก่อนเก็บด้วยมือล้วนๆ เขาจะใช้ไขวัวไขควายทามือที่แตก ...* เมื่อเก็บเมี่ยงมาแล้วต้องนำมามัดเรียกว่าซึ่งกระบวนการมัดเมี่ยงจะมี สองขั้นตอน ขั้นตอนแรกคือการมัดระหว่างเก็บ ในขั้นตอนนี้จะมัดให้ได้มากที่สุดแล้วแต่ความชำนาญของผู้เก็บ คนที่เก่งอาจมัดได้กำละเกือบหนึ่งกิโลกรัม *“...เรามัดมาจากสวนตอนเก็บ คนที่ชำนาญแล้วเขาจะมัดเท่าเขียงโน่น บางคนมัดหนึ่งกำหนึ่งนี้(หนึ่งกำมือ)เป็นกิโลโน่น เขานำมาเรียงๆกันในมือ ถ้าเยอะจนล้นมือแล้วก็จะใช้ตอกคาดไว้ ใช้มือประคองตลอด แล้วเก็บต่ออีกจนพอกำ...”* ในระหว่างที่เก็บจะโดนแสงแดดไม่ได้ใบจะแดงและแห้งเมื่อนำไปนึ่งจะเป็นสีดำหรือหากเปื้อนดิน หรือเมี่ยงสกปรก เวลาที่นำไปหมักทำเมี่ยงจะทำให้เกิดเชื้อรานอกจากนี้ในระหว่างที่เก็บต้องเก็บไว้ในตะกร้าและเก็บไว้ในที่ร่ม หลังจากนั้นก็นำใบเมี่ยงไปนึ่งทันที หากเก็บได้ไม่มากก็รวบรวมไว้ก่อนแต่ต้องไม่เกิน 2 วัน เพราะถ้าเกินสองวันเมี่ยงจะช้ำเวลานึ่งจะ

ใบจะเป็นสีดำไม่สวย *"...พอเก็บมาแล้ว ต้องนึ่งทันที มิฉะนั้นจะเสีย เตรียมอุปกรณ์ไว้พร้อมแล้วนี่ พอได้ใบเมี่ยงมาก็เอาใส่ไหนึ่งเลย อย่าเพิ่งไปอาบน้ำให้นึ่งเลย สาละวนกับใบเมี่ยงเราก่อน เอาใสไหนึ่ง ใส่ไฟ ดูกะทะ(น้ำ) ไอน้ำจะขึ้น ก็ยกขึ้นใส่เตาปรุง เรียบร้อยแล้วค่อยไปอาบน้ำ กินข้าว แต่ต้องหมั่นคอยดูไฟ(ดูฟืน)อย่าให้ขาดช่วง มิฉะนั้นเมี่ยงจะเสีย (เน่า)...."* ใช้เวลานึ่งประมาณ 1 ชั่วโมง โดยไฟต้องแรงสม่ำเสมอ ถ้าไฟไม่แรงพอเมี่ยงจะช้ำสุกๆดิบๆ เมื่อเมี่ยงสุกแล้วก็นำมาแกะผึ่งบนเสื่อที่เตรียมไว้ จากนั้นจึงนำมามัดขนาด 1 กำมือ เทียบโดยขนาดใช้นิ้วมือทาบใหญ่ประมาณ 3 – 4 นิ้วมือ(ของผู้ชาย)แล้วใช้ตอกเส้นใหญ่มัด ขนาดกำของเมี่ยงจะเป็นมาตรฐานเดียวกัน เพราะเกี่ยวเนื่องกับการขาย ทุกหมู่บ้านจะมัดหรือกำเมี่ยงขนาดใกล้เคียงกัน ในขั้นตอนนี้บางครั้ง ชาวสวนเมี่ยงอาจจะขายเมี่ยงได้เลย หากพ่อค้าเห็นว่าเมี่ยงมีคุณภาพดี(ใบอ่อน)

ถาม :แล้วขนาดแต่ละเจ้านี่เท่ากันหมดเลยหรือคะ

ตอบ:ใกล้เคียงกันครับ

ถาม :เวลาขายนับมัดขายหรือคะ

ตอบ:ครับ

ถาม :งั้นดิฉันก็ทำมัดเล็กๆสิคะจะได้เยอะๆ

ตอบ:พ่อค้าเขาก็ไม่เอาครับ

ถาม :มีข้อตกลงไหมคะว่าต้องมัดขนาดไหน

ตอบ:เท่าที่ผมมาอยู่นี่มีครั้งหนึ่งตกลงว่าให้ทำมัดละขนาด 3 – 4 นิ้วมือ

ถาม :แล้วหมู่บ้านอื่นละ

ตอบ:ก็ไม่ต่างกัน อย่างบ้านแม่ลาย บ้านป็อกนี่ เพราะพ่อค้าเองก็จะบอก เราก็เห็นตัวอย่างเขา

เมื่อมัดเสร็จกรรมวิธีสุดท้ายคือการ "ถุเมี่ยง" (ถุ คือการเอาเมี่ยงที่นึ่งแล้วลงไปเรียงในถังหรือบ่อหมัก)ในบ่อหมัก ใส่เฉพาะน้ำสะอาด หมักไว้ในบ่อซีเมนต์เก็บได้นานเป็นปีๆ เคล็ดลับของการทำเมี่ยงอยู่ที่กระบวนการนึ่งเพราะต้องนึ่งเมี่ยงให้สุก *"...ดูแลเวลาให้เหมาะสม ให้ดมกลิ่นดูว่าหอมพอเหมาะ หรือจะฉีกดูใบ แกะออกเป็นชิ้นๆ เพื่อดูว่าใช้ได้แล้ว..."*

วงจรการทำงานของชาวสวนเมี่ยงจึงเป็นการทำงานหนักตลอดปีการช่วยเหลือกันในการทำเมี่ยงทำได้ลำบากเพราะแต่ละสวนก็ต้องพยายามเก็บของตนเองให้เสร็จก่อนที่ใบเมี่ยงจะแก่ ในสมัยก่อนมีการจ้างแรงงานเพื่อช่วยในการเก็บใบเมี่ยง โดยชั่งเป็นกิโล จากกิโลละ 50 สตางค์ในอดีต มาเป็นกิโลละ 6 บาทในปัจจุบัน แต่ก็หาคนรับจ้างเก็บเมี่ยงไม่ค่อยได้เนื่องจากค่าแรงในการรับจ้างรายวันในเมืองหรือทำงานฝีมืออย่างอื่นจะสูงกว่า *"...เก็บเมี่ยงเขาได้กิโลละ 6 บาทเท่านั้น อย่างเร็วสุดเก็บได้วันละ 10 กิโล ก็ได้แค่วันละ 60บาทเท่านั้น มันก็เลยไม่มี*

*ใครรับจ้าง สู้ไปรับจ้างสร้างบ้านได้วันละ 100 เขาก็ไปทำอย่างนั้นดีกว่า…"*และการเก็บเมี่ยงก็เป็นงานที่ยากลำบาก ดังนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานในครอบครัวมากกว่า ผู้ให้ข้อมูลบางคนเล่าว่า หากสวนเมี่ยงใดที่แตกใบอ่อนล่าช้ากว่าสวนอื่น อาจจะมีการช่วยเหลือกันที่เรียกว่า "เอามื้อ"

"…เขาเรียกเอามื้อกัน มี ยังมีอยู่ เช่นผมไปช่วยเขาแต่ไม่เอาค่าจ้างไปช่วย 3 วัน พอ 3 วันต่อมา เขาก็มาช่วยเรา ผลัดเปลี่ยนสลับกัน แบบนี้ยังมีอยู่ ยิ่งตอนผมเป็นเด็กการเอามื้อกันมีมากกว่าปัจจุบันนี้…"

แม้ผลผลิตเมี่ยง จะทำได้เฉพาะบางพื้นที่ แต่การต่อรองกับพ่อค้าคนกลางก็ยังเป็นวงจรที่ทำได้ลำบาก แม้กลุ่มผู้ผลิตเองจะสามารถเสนอราคาขายได้ อีกทั้งยังมีเครือข่ายกับกลุ่มผู้ผลิตในหย่อมบ้านใกล้เคียง ทำให้ผู้ผลิตทราบราคากลางก่อนขาย มากกว่าจะรอให้พ่อค้าคนกลางเป็นผู้เสนอราคาอย่างเดียว หรือหากผู้ผลิตยังไม่รีบร้อนใช้เงินก็สามารถรอไว้จนกว่าจะได้ราคาที่พอใจจึงจะขายก็ได้เพราะ เมี่ยงสามารถเก็บได้นานไม่บูดหรือเน่าเสียเหมือนสินค้าอื่น เพราะยิ่งเก็บไว้นานรสชาติจะอร่อยยิ่งขึ้น

ตอบ : เราจะถามว่าจะเอา(ซื้อ)ราคาเท่าไร ถามไปก่อนอย่างนี้ ผมก็บอกว่า 5 บาท(กำหรือ มัดละ 5 บาท)เขาต่อรองมาว่า4 บาทได้ไหม เราก็อาจตอบว่า 4 บาทขายไม่ได้หรอก ยังไม่ขายตอนนี้ก็ได้

ถาม :มีการแย่งขายตัดราคากันไหม

ตอบ : แย่งกันขายนี้ไม่มี แต่ถ้าแย่งกันซื้อน่ะมี ถ้ามีพ่อค้าหลายคนมาซื้อช่วงราคาดีก็มีการแย่งกันซื้ออยู่

ถาม :ราคากลางนี่ใครกำหนด

ตอบ:ก็มีการต่อรองกันทั้งสองฝ่าย ถ้าพ่อค้ารับได้ก็เอา หรือถ้าเรารับไม่ได้เราก็ยังไม่ขาย ถ้ายังไม่ขาย พอรุ่งเช้าอีกวันเราก็เอาไปลงถุ(ถังซีเมนต์บรรจุน้ำสำหรับหมักเมี่ยง)ปีหนึ่งเราจะขายครั้งเดียวก็ได้

การจะจำหน่ายเมี่ยงให้ได้ราคาดีหรือไม่นั้นพ่อค้าจะพิจารณาคุณภาพโดยการแบ่งเกรดของเมี่ยงเป็น 3 เกรด ได้แก่ใบเมี่ยงอ่อน(ยอดอ่อน)ถือเป็นเมี่ยงเกรด 1 ใบเมี่ยงอ่อนปากกลางคือเกรด 2และแบบใบแก่คือเกรด 3 "*…มี 3 เกรด แบบอ่อนนี่ถ้ากดตรงกลางมันจะบุ๋มลงไปแบบนี้จะได้ราคาดี อีกแบบหนึ่งถ้าจับตรงกำ(รอบกำ)จะนิ่มๆ ส่วนอีกแบบแก่ที่สุดจะบีบจะกดตรงไหนใบจะตั้งชี้ขึ้นคือกดไม่ลง เพราะใบมันแก่จะแข็ง ราคาถูกที่สุด…"*

การรวมกลุ่มเพื่อการผลิตเมี่ยงในความเห็นของผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง เห็นว่า ยังไม่มีประสิทธิภาพ เพราะผู้ผลิตขาดจิตสำนึกในการรวมกลุ่มจึงทำให้ไม่มีอำนาจต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง *"…ทุกวันนี้ผมพูดกับชาวบ้าน ผมว่าถ้าชาวบ้านเราแข็งๆ อย่างปัจจุบันเรามี*

สหกรณ์ สหกรณ์ไฟฟ้าก็มี หรือเงินทุนอะไรต่างๆก็มีในหมู่บ้าน อยากให้ชาวบ้านทำในรูปแบบสหกรณ์ผู้ปลูกเมี่ยง แต่ตอนนี้ขาดคนที่จะเสียสละเข้ามาทำ มีแต่คนพูดว่าดีดี แต่ไม่มีคนอาสามาทำ ถ้าจะให้ผมทำหมดก็ไม่ไหวมันหนัก…" แต่ในความคิดของชาวบ้านกลับเห็นว่าการขายเมี่ยงให้ พ่อค้าในปัจจุบันก็ไม่ใช่เรื่องเดือดร้อน ทุกคนก็ขายได้ในราคาที่เป็นธรรม มีกำไรพออยู่แล้ว ซึ่งอาจเป็นเพราะการทำเมี่ยงมีต้นทุนที่เป็นเงินต่ำ เนื่องจากเมี่ยงเป็นพืชที่ไม่ต้องดูแลมาก ยกเว้นช่วงที่ปลูกใหม่ๆเท่านั้น เพราะไม่ต้องใส่ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงใดๆ ดังนั้นชาวบ้านจึงคิดว่าขายได้กำไรแล้ว การรวมกลุ่มไม่มีความจำเป็นเพราะการทำเมี่ยงเป็นอาชีพที่ทุกคน ทำเป็น และไม่ต้องอาศัยองค์ความรู้ใหม่แต่อย่างใด

ถาม :มีการรวมกลุ่มกันบ้างไหมเกี่ยวกับการทำเมี่ยง

ตอบ :เป็นการรวมกลุ่มสหกรณ์หรือเปล่า

ถาม :ใช่ แต่เป็นสหกรณ์ของกลุ่มทำเมี่ยงนะ

ตอบ :ก็ทำเมี่ยงเหมือนกันทั้งหมู่บ้าน รวมไม่รวมก็มีค่าเท่ากันทำเหมือนกันทุกหลังคาเรือน ทำมาก็ขายกัน ได้อยู่ตามราคาทั่วๆไป แต่พ่อหลวงก็พยายามผลักดันให้รวมกลุ่มอยู่นะ

อีกประการหนึ่งที่ชาวบ้านให้เหตุผล คือการเก็บเมี่ยงไว้แห่งเดียวหาสถานที่เก็บลำบาก และชาวบ้านเคยชินกับการขายแบบตัวใครตัวมัน *"…เมี่ยงนี่รวมกันลำบากผู้ใหญ่บ้านก็เคยคิดจะตั้งกลุ่มสหกรณ์รับซื้อเมี่ยง แต่มันไม่เหมือนข้าว ไม่มีที่เก็บ เก็บค่อนข้างลำบาก ขาดคนเก็บ คนดูแล คนถุ ด้วย อีกอย่างมันติดนิสัยที่เคยขายของใครของมันมาตั้งนานแล้ว…"*

การถ่ายทอดการทำเมี่ยงเป็น กระบวนการที่สืบทอดกันมาโดยแต่ละครอบครัวจะถ่ายทอดให้บุตรหลานได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงร่วมกับพ่อแม่ ตั้งแต่การเตรียมอุปกรณ์ การคัดเลือกพันธุ์ จนถึงกระบวนการทำเมี่ยงทุกขั้นตอน โดยไม่แยกว่าเป็นหญิงหรือชาย แต่ในขั้นตอนของการเตรียมอุปกรณ์ งานของผู้ชายจะเน้นหนักประเภทการใช้แรงงาน เช่น การหาฟืน หาไม้ไผ่มาทำตอก ผู้หญิงจะเป็นประเภทการสานตะกร้าไว้ใส่ใบเมี่ยง เป็นต้น ส่วนในขั้นตอนการปลูก การเก็บ การนึ่งและหมักเมี่ยง จะช่วยเหลือกันทั้งหญิงและชาย

ทุนความรู้เดิมที่ชุมชนเคยมีแต่สูญหายไปแล้วคือ **"การปลูกข้าวไร่"** ในยุคที่ผู้คนยังไม่มากนัก ชาวบ้านชุมชนบ้านเมี่ยง เคยปลูกข้าวไร่ ไว้รับประทานเอง โดยเป็นการปลูกในลักษณะการทำไร่เลื่อนลอย คือหมุนเวียนไปปลูกข้าวทุก 2 – 3 ปี หมายความว่าในแต่ละปีจะปลูกไม่ซ้ำที่กัน สำหรับการเตรียมดินเพื่อปลูกข้าวไร่นั้น ชาวบ้านต้องโค่นต้นไม้ใหญ่ลงแล้วรอให้ไม้แห้ง ราวๆเดือนเมษายนจะจุดไฟเผาเศษหญ้า เศษไม้ในไร่ที่เรียกว่า "เฮาะไฮ่" เวลา ฝนตกลงมาประมาณเดือนแปดเหนือ (พฤษภาคม) จึงเริ่มลงมือปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าวชาวบ้านก็จะเอาไม้แหลมๆแทงลงดินเป็นหลุมเล็กๆเป็นแถว คนที่ตามมาข้างหลังก็จะหยอดเมล็ดข้าว

ลงไปในหลุมตามแนว การดูแลรักษาก็เพียงคอยถอนวัชพืช ประมาณเดือนยี่เหนือ (พฤศจิกายน) ก็จะลงมือเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยใช้มือรูดรวงข้าวใส่ “แปม” (ตะกร้า) ที่ผูกติดสะเอวไว้ เมื่อเต็มแล้วก็เทใส่กระสอบ ที่ต้องเก็บเกี่ยวแบบนี้เพราะเป็นเชิงเขาที่ค่อนข้างชัน การปลูกข้าวไร่นั้นต้องอาศัยแรงงานของสมาชิกทุกคนในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นเด็กเล็กก็ต้องไปช่วยพ่อแม่ทำงานหมดเนื่องจากไร่ข้าวจะอยู่ห่างไกลออกไปจากหมู่บ้าน เนื่องจากบริเวณป่าในหมู่บ้านเองก็เป็นสวนเมี่ยงหมด *“...ต้องไปช่วยกันหมดทั้งครอบครัว เพราะไร่มันอยู่ไกลบ้าน...”* ต่อมาเมื่อมีการประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน ในปีพ.ศ. 2504 ชาวบ้านจึงไม่สามารถบุกรุกป่าได้อีก จึงต้องเลิกการปลูกข้าวไร่

นอกจากอาชีพหลักคือการทำเมี่ยง การปลูกข้าวไร่ แล้ว ยามว่างชาวบ้านก็จะ ปลูกผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว(แบบปล่อย) และยังมีการจักสานเครื่องใช้ที่ต้องนำมาประกอบการทำเมี่ยงและใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สานหมวก กล่องใส่ข้าว กระจาด ตะกร้า ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นวิชาชีพที่ถ่ายทอดกันมาเพื่อการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการประกอบอาชีพให้คงอยู่อย่างต่อเนื่องนั้น ผ่านกระบวนการถ่ายทอดของครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ ที่ปลูกฝังให้แก่ บุตรหลาน สิ่งที่คนรุ่นใหม่ได้รับการถ่ายทอดจึงมิใช่ความรู้อย่างเดียวแต่หมายรวมถึงวัฒนธรรม หรือ “ฮีตฮอย” ที่ถือปฏิบัติกันมาได้แก่ ความไว้วางใจ (trust) ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา (reciprocity) การรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ ที่สืบทอดต่อๆมา กระบวนการสะสมทุนชุมชน ของหมู่บ้านเมี่ยง จึงเป็น “ต้นทุน”สำคัญที่นำมาสู่อาชีพใหม่โดยมี ทุนธรรมชาติ และทุนความรู้เดิมในการทำเมี่ยงเป็นตัวขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงภายใต้ยุคของความทันสมัย (civilization) ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน ความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สะสมมา จึงเป็นฐานสำคัญที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบใหม่ ของชุมชนบ้านเมี่ยง

บทที่ 3
การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มตั้งแต่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 – 2509 โดยเน้น การสร้างบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ เช่น การคมนาคมขนส่ง การชลประทาน และการพลังงาน แต่สำหรับหมู่บ้านเมี่ยง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กที่อยู่ห่างไกล และระบบการผลิตของชุมชนไม่ได้ผลิตสินค้าที่เป็นความต้องการของตลาดส่วนใหญ่ ดังเช่น ชุมชนอื่นๆ ดังนั้น กว่าชุมชนแห่งนี้จะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็อยู่ในช่วงสุดท้ายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 3 ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 – 2519 ซึ่งก่อนหน้านั้น ชาวบ้านต้องอาศัยการเดินทางด้วยเท้า ในการติดต่อกับชุมชนนอกหมู่บ้าน *“...เมื่อก่อน ก็ เดินเอา ขึ้นสันดอย ลัดป่าไป ...มามีถนนก็ตอน พ.ศ. 2519 สมัยคึกฤทธิ์ เป็นนายก...”* แต่ยังเป็นถนนที่เดินทางได้สะดวกในช่วงฤดูแล้งเพราะมีลักษณะเป็นถนนลูกรัง ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2526 หมู่บ้านนี้จึงเริ่มมีไฟฟ้าใช้เป็นครั้งแรก เป็นไฟฟ้าพลังน้ำ โดยความร่วมมือระหว่าง ชุมชนและภาครัฐ โดยวัสดุประเภทเครื่องจักร รัฐเป็นผู้สนับสนุน ชาวบ้านรับผิดชอบเกี่ยวกับวัสดุในท้องถิ่นและแรงงาน *“...ไฟฟ้าเริ่มสร้างเมื่อปี 2525ได้ใช้งานก็ปี 2526 ผมได้ปรึกษากับ โครงการหลวง ช่วยประสานงานกับ กรมพลังงาน เขาให้งบมาสร้างไฟฟ้าพลังน้ำ เขาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ทางหลวงจะเป็นเครื่องจักรกล สายไฟและช่าง ส่วนเราก็สมทบ หิน ดิน ทราย แรงงานและแม่แบบ...”* ดังนั้นหากจะนับการปรับเปลี่ยนของชุมชนบ้านเมี่ยงจึงมีการปรับตัวเข้าสู่ยุคของความทันสมัยอย่างแท้จริง จึงเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ.2526 เป็นต้นมา

ลัทธิบริโภคนิยม กับ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมี่ยง

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านชุมชนบ้านเมี่ยง ซึ่งเป็นผลจากกระแสการพัฒนาที่เน้นความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว กระทบต่อความเป็นอยู่ ของชาวบ้านอย่างมหาศาล ชาวบ้านส่วนใหญ่เปิดใจรับระบบคุณค่าแบบวัตถุนิยมตามกระแสหลักที่ครอบงำอยู่ ความต้องการให้ได้มาซึ่งเงินและทรัพย์สินมีเพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายมากกว่ารายได้ที่ตนมีอยู่ สิ่งอุปโภคบริโภคที่มี “นายหน้า”มาหยิบยื่นอำนวยความสะดวกสบายให้ถึงหมู่บ้านนั่นหมายถึง ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น สินค้าฟุ่มเฟือย อาทิ ตู้เย็น โทรทัศน์ เตาแก๊ส เครื่องซักผ้า ฯลฯ เป็นสิ่งที่ร้านค้าในอำเภอเสนอรายการให้ชาวบ้านสามารถผ่อนได้ ผลที่ตามมาคือปัญหาหนี้สิน ที่เกิดจากสินค้าเงินผ่อน *“...พอรู้ข่าวว่ามีไฟฟ้าถึงหมู่บ้านพวกร้านขายเงินผ่อนก็*

เข้ามาเลย ได้เงินจาก ชาวบ้านเป็นแสน อย่างตู้เย็นไม่จำเป็นเลย ถ้าไม่ใช่ร้านค้า อยากกินน้ำเย็น ความจริงน้ำเปล่า เราก็เย็นอยู่แล้วนะ แต่ก็เห่อไปกับเขา ไม่มีก็ผ่อนเอา....” รายจ่ายที่เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องปรับวิถีการผลิตใหม่ให้ สมดุลย์กับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น จากเดิมที่เงินทำหน้าที่รับใช้และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก ในการแลกเปลี่ยนเพียงปัจจัยสี่ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ได้กลับกลายมาเป็นเครื่องมือของลัทธิบริโภคนิยม โดยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความอยากได้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเท่าไรนักผ่านระบบการโฆษณาชวนเชื่อ ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นเครื่องมือในการผลิตของชุมชนและใช้เป็นสิ่งแลกปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนภายนอกในเรื่องการผลิตเมี่ยงอย่างเดียว จึงไม่พอเพียงต่อการแสวงหาเงินตรามาใช้จ่ายเพื่อแลกกับสิ่งของที่ต้องการบริโภค ชาวบ้านต้องขวนขวายหากิจกรรมทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากการปลูกเมี่ยงเพิ่มขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ต้องใช้ต้นทุนเดิมที่มีอยู่ จึงมีการริเริ่มที่จะแปรรูปเมี่ยงและปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นมาเพิ่มพูนรายได้ของชุมชน เทคนิคการผลิตและพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เข้ามา ได้มาพร้อมกับความรู้ชุดใหม่ที่ได้รับจาก “นักวิชาการ”

การประสานกันระหว่างความรู้ชุดใหม่ กับ ความรู้ชุดเดิม

แม้การทำเมี่ยงปัจจุบัน ยังมีตลาดรองรับอยู่ แต่เนื่องจากความนิยมในการบริโภคเมี่ยงลดลงมากในยุคปัจจุบัน คนที่ยังรับประทานเมี่ยงส่วนใหญ่คือกลุ่มที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป และกระบวนการทำเมี่ยงก็เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก ทำให้การถ่ายทอดกระบวนการทำเมี่ยงสู่เด็กรุ่นหลังๆจะหมดไปคนที่ทำเมี่ยงในปัจจุบันจะเป็นคนในรุ่นอายุ 30 กว่าปี ขึ้นไป เพราะคนรุ่นใหม่จะไม่ชินต่อความยากลำบากในการปีนเขาเพื่อเก็บใบเมี่ยง *“...ลูกหลานสมัยนี้เริ่มหาอาชีพทีทำในร่ม ซึ่งเราก็บังคับเขาไม่ได้ เขาบอกว่าข้างล่างสบายกว่า ตอนนี้ก็เหลือรุ่นผมนี่แหละประมาณ 30กว่าขึ้นไป...”*

และสิ่งที่ตามมากับความเจริญที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ได้แก่ การคมนาคมสะดวกขึ้นการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ต่ออาชีพการทำเมี่ยง คือการขาดแรงงาน เพราะกระบวนการผลิตต้องการแรงงานจำนวนมากในการเก็บใบเมี่ยงให้ทันในระยะของการผลิใบอ่อน แรงงานที่เคยรับจ้างเก็บใบเมี่ยงในชุมชน มีช่องทางที่จะไปรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น เพราะรายได้ดีกว่า และมีความเหนื่อยยากน้อยกว่าการเก็บใบเมี่ยง หากจะพึ่งแรงงานในครอบครัว ได้แก่ เด็กๆที่เป็นคนรุ่นใหม่ แรงงานกลุ่มนี้ก็เข้าสู่ระบบโรงเรียนมากขึ้น ไม่สามารถมาช่วยพ่อแม่ได้ สิ่งที่พ่อแม่หวังคืออยากเห็นอนาคตของลูกจะได้ทำงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานมากเหมือนตนเอง เพราะฉะนั้น วิถีทางเดียวที่จะเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility)ให้บุตรหลานของตนเองได้คือการศึกษา ดังนั้น เด็กยุคใหม่จึงไม่สามารถเป็นแรงงานช่วยเก็บใบเมี่ยงได้อีก *“...ทำไงได้เด็กๆก็ต้องเรียนหนังสือ วันเสาร์อาทิตย์ ก็มีกิจกรรมของเขา พ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกลำบากเพราะการทำงานบนดอย อาชีพเก็บเมี่ยง มันทุกข์ยากลำบาก หน้าฝน ก็มีทั้ง ยุง แมลง ตัว*

ทากกัด ไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนเรา…" การปรับตัวของชุมชน ในอาชีพสวนเมี่ยงคือเมื่อไม่สามารถเก็บเมี่ยงได้ทันตามกำหนด ใบเมี่ยงส่วนหนึ่งก็ต้องแปรรูปจากการทำเมี่ยงเป็นการขายใบเมี่ยงเพื่อใช้ "ทำใบชา"แทน เนื่องจากสภาพภูมิอากาศของหมู่บ้านเมี่ยงไม่เหมาะที่จะทำชา ชาวบ้านจึงเก็บใบเมี่ยงขายให้แก่โรงงาน *"…อย่างชาแก่นี่ ส่งโรงงานไม่พอนะ…ทำที่บ้านเรา มันยังไงล่ะ มันไม่ร้อน อากาศมันเย็นเลยแห้งช้า ต้องเอาไปตากข้างล่าง เอาใบดิบบรรทุกลงไป ตากแห้งแล้วเอาส่งโรงงาน…"* สำหรับการแปรรูปใบเมี่ยงให้เป็น ชา นั้น สำหรับหมู่บ้านเมี่ยง มีผู้นำความรู้นี้มาถ่ายทอดให้แก่กลุ่มแม่บ้านซึ่งมีการรวมกลุ่มกันแต่ยังอยู่ในระยะทดลอง

ถาม :รุ่นหลังนี่ไม่ค่อยมีคนทำเมี่ยงแล้ว มาทำชากัน

ตอบ:ใช่..แต่ต้องมาศึกษาขั้นตอนการทำให้ละเอียดว่า ขั้นตอนการคั่ว การเก็บใบอ่อนจะ ทำอย่างไร เก็บยอดอ่อน หลังจากแตกได้สามใบถึงจะเก็บได้ชาอ่อนอะไรทำนองนี้

ถาม :ก็ต้องไปอบรม

ตอบ:ใช่ ก็ต้องศึกษาขั้นตอนของมัน จะมีคนสอน การคั่วการทำจะมีขั้นตอนของมันจะ แค่ไหนสุกหรือคั่วหอมๆ บ้านเรายังไม่เก่งเพราะไม่เคยทำ ไม่มีความชำนาญ จะมีการรวมกลุ่มกันเพราะเราไม่มีประสบการณ์ มีกลุ่มชา แม่ไว เป็นหัวหน้ากลุ่ม

ความพยายามของรัฐกับการสร้างอาชีพใหม่ในชุมชน

ด้วยความพยายามระหว่างภาครัฐและผู้นำชุมชน ที่จะหาอาชีพใหม่ให้กับชาวบ้านทดแทนการปลูกเมี่ยง เพราะถึงแม้เมี่ยงจะเป็นพืชเศรษฐกิจ แต่กระบวนการและขั้นตอนการทำเมี่ยงค่อนข้างยุ่งยาก ดังนั้นอาศัยทุนเดิม ได้แก่การมีสวนเมี่ยงอยู่แล้ว จึงเกิดอาชีพใหม่ขึ้นใน ชุมชนได้แก่การปลูกกาแฟ ซึ่งกาแฟนี้สามารถปลูกแทรกในสวนเมี่ยงได้เลย

กาแฟ พืชเศรษฐกิจที่มีบทบาททดแทนเมี่ยง

การทำอาชีพใหม่ต้องอาศัยความรู้จากผู้เชี่ยวชาญนอกหมู่บ้าน การรวมกลุ่มเพื่อการประกอบอาชีพใหม่เพิ่งเริ่มต้น เมื่อปี 2543 แต่การปลูกกาแฟมีการส่งเสริมให้ปลูกตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2531 โดยโครงการหลวงศูนย์ตีนตก มาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูก ผ่านผู้ใหญ่บ้านคนก่อน กาแฟที่สนับสนุนให้ปลูกเป็น พันธุ์ อะราบีกา โดยส่งชาวบ้านเข้ารับการอบรม ณ โครงการหลวงขุนช่างเคียน อำเภอเมืองเชียงใหม่ ในขณะนั้นมีผู้ได้รับการคัดเลือกเข้ารับการอบรมเป็นแกนนำ จำนวน 7 คน โดยมีเงื่อนไขว่า เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่และเคยปลูกกาแฟมาก่อนและมีความสนใจในการปลูกกาแฟ และสามารถถ่ายทอดให้บุคคลอื่นในหมู่บ้านได้ ในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2532 ราคากาแฟยังอยู่ในระดับต่ำ ชาวบ้านปลูกแล้วนำมาขายให้แก่โครงการศูนย์ตีนตก ราคากิโลกรัมละ 2 บาท ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่นิยมปลูก อีกประการหนึ่งคือ

การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลับมาฟื้นฟูอีกครั้งในราวๆพ.ศ. 2538 – 2539 และราคากาแฟดิบก็สูงขึ้นถึงกิโลละ 11 บาท จึงทำให้มีคนสนใจปลูกมากขึ้น *"...กาแฟนี่ปลูกมาหลายปีแล้ว แต่ไม่ค่อยสนใจกัน ช่วงก่อนมีคนปลูกไม่มาก หากว่ามี 20 คน จะมีคนปลูกประมาณ 5 คน แต่เดี๋ยวนี้ปลูกกันทั่วไปหมด..."*

พื้นที่ในการปลูกกาแฟจะอาศัยพื้นที่ในสวนเมี่ยงนั่นเอง และจากประสบการณ์เดิมของการปลูกเมี่ยงมาก่อน จึงเป็นพื้นฐานให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาปลูกกาแฟเพิ่มเติมจากการปลูกเมี่ยง *"...ทุกคนส่วนใหญ่จะปลูกกาแฟตามช่องว่างของต้นเมี่ยง เพราะกาแฟมันชอบที่เย็นและมืด ชอบน้ำพอสมควร จึงขึ้นได้ดีตามสวนเมี่ยง ก็นับว่าเป็นโชคของเรา หลายๆ ครอบครัวก็มีรายได้เพิ่มจากการทำสวนกาแฟ..."*

การปลูกกาแฟค่อนข้างจะยุ่งยากในขั้นตอนการปลูกเพราะต้องอาศัยการดูแลมากกว่าการปลูกเมี่ยง แต่ชาวบ้านเห็นว่าขั้นตอนการผลิตหรือเก็บเกี่ยวจะสบายกว่าการทำเมี่ยง การปลูกกาแฟต้องมีการใส่ปุ๋ย รดน้ำ บำรุงดินสม่ำเสมอ ยาฆ่าแมลง

ถาม:ปลูกกาแฟกับปลูกเมี่ยงอย่างไหนลำบากกว่ากัน

ตอบ:เมี่ยงลำบากกว่าเพราะเมี่ยงต้องไปเอาไม้ตอก ไม้ฟืนเอามาเก็บเอามารัด แต่กาแฟ จะลำบากตอนการเอาใจใส่ดูแลตั้งแต่การปลูกแล้ว เพราะต้องใส่ปุ๋ย รดน้ำ ต้องหมั่นพรวนดิน ถางหญ้า ให้อากาศถ่ายเทสะดวก จึงจะโตงอกงามดี จะปล่อยทิ้งไว้อย่าง เมี่ยงไม่ได้ อีกอย่างเมี่ยงไม่ต้องปลูกเองเพราะเขาปลูกให้แล้ว

การทำกาแฟนั้นต้องอาศัยความรู้ใหม่ และชาวบ้านมีความเห็นว่า หากแปรรูปกาแฟให้พร้อมบริโภคจะทำให้ได้ราคาที่สูงขึ้น จึงมีการรวมกลุ่มผู้ปลูกกาแฟขึ้นเพื่อการสนับสนุนงบประมาณจากแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ในการจัดหาอุปกรณ์ในการแปรรูปกาแฟ ซึ่งกระบวนการแปรรูปก็เป็นขั้นตอนที่ชาวบ้านเรียนรู้จากโครงการหลวงศูนย์ตีนตก

ถาม:เมื่อรวมกลุ่มแล้วมีผลดีอย่างไรคะ

ตอบ:ผลดีคือว่าเมื่อรวมกลุ่มกันแล้วเราสามารถดึงงบประมาณจากที่อื่นมาได้ครับ นอกจากนี้แล้วเวลาทำอะไรมันก็เป็นกลุ่มเป็นก้อน เวลาขายก็เข้ากลุ่มสหกรณ์ของเรา งบประมาณที่จะมาแปรรูปกาแฟ หรือเครื่องที่จะมาโม่เราทำเองไม่ได้

แต่กระบวนการเหล่านี้ยังอยู่ในระดับที่กำลังพัฒนาแนวทางการดำเนินงานอยู่ นอกเหนือจากกระบวนการผลิตในเชิงเกษตรกรรมแล้ว

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มิติใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกกิจกรรมหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งรายได้ใหม่ของชุมชนบ้านเมี่ยง ซึ่งชุมชนไม่มีประสบการณ์มาก่อน เป็นการนำเข้าจากชุมชนภายนอกผ่านการร่วมมือของผู้นำ ชุมชนคือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ Home Stay กิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้นำมา

ซึ่งกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจในลักษณะการบริการอีกหลากหลายกิจกรรม ล้วนเป็นกิจกรรมใหม่ที่ชุมชนต้องพึ่งพิงความรู้จากสังคมภายนอกแทบทั้งสิ้น

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นนโยบายหนึ่งของรัฐที่เร่งผลักดันให้ขยายการดำเนินงานและถือว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญส่วนหนึ่งของประเทศ ข้อมูลจากกองสถิติและวิจัยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้สรุปว่า ในปี 2541 ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวถึง 242,177 ล้านบาท และมีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวน 7,864,930 คน แนวโน้มดังกล่าวทำให้ประเทศไทยได้ให้ความสนใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการ ท่องเที่ยวที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนให้น้อยที่สุด จึงเกิดโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ(Ecotourism)ขึ้น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้ว่า *"การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติ มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน"* และในปี พ.ศ.2545 องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้เป็นปีสากลแห่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้กำหนดนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างสมดุล โดยเน้นการให้ความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ในแง่ของการกระจายรายได้สู่สมาชิกทุกคนในชุมชนอย่างเป็นธรรม

องค์ประกอบและลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์(Conservation Tourism) ตามคำจำกัดความของ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย มีดังนี้

อะไร(What)

การท่องเที่ยว กระบวนการท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ การท่องเที่ยวมีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจ

มีความรับผิดชอบ เป็นการขยายกระบวนการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมถึงรูปแบบการท่องเที่ยวและพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและ

สังคม ทั้งที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการท่องเที่ยว การตลาด นักท่องเที่ยว รวมทั้ง ผู้เกี่ยวข้อง

ที่ไหน(Where)

แหล่งธรรมชาติ หมายถึง แหล่งดึงดูดทางธรรมชาติซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยว แหล่งธรรมชาตินี้อาจมีองค์ประกอบเฉพาะที่เป็นธรรมชาติหรือองค์ประกอบอื่นๆ จุดเน้นของการท่องเที่ยวคือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติ ที่สำคัญคือความหลากหลายทาง ชีวภาพ แหล่งธรรมชาตินี้อาจไม่จำกัด หรือจำเป็นต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ก็ได้ หากมีการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ใดก็สามารถทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เอกลักษณ์ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของแหล่งจุดหมายการท่องเที่ยว เป็นอัตลักษณ์หรือเป็นลักษณะจริงแท้ของสถานที่นั้น หรือเกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไม่เหมือนใคร ทั้งนี้มุ่งเน้นที่ระบบนิเวศของพื้นที่เป็นสำคัญ เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจากจะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว หากมีการเปลี่ยนแปลงต้องเป็นไปตามธรรมชาติ

แหล่งวัฒนธรรม เป็นสถานที่จุดหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม หรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน วัฒนธรรมในที่นี้หมายรวมถึงประดิษฐ์กรรมของมนุษย์อื่น ๆ เช่นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และแหล่งโบราณคดี แหล่งวัฒนธรรมโดยทั่วๆไป เป็นผลิตผลของความเจริญของมนุษย์ เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาจากลักษณะส่วนบุคคลจนเป็นสังคมดัดแปลง เปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เป็นกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่ยากจะหยุดยั้ง ความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมเป็นสิ่ง ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้จำกัดแหล่งท่องเที่ยวเฉพาะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีวิถีตามธรรมชาติ และเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่าแหล่งธรรมชาติที่มี เอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีรากฐานอยู่กับธรรมชาติ

มีวิธีการอย่างไร (How)

มีกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นทุกขณะทุก ขั้นตอนของการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งจะทำให้เกิดการสั่งสมประสบการณ์ที่ดีและมากขึ้นตามลำดับ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การเรียนรู้ร่วมกันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง การเรียนรู้มิได้มุ่งเน้นเฉพาะนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่รวมถึงผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยว และประชาชนในท้องถิ่น

อยู่ภายใต้การจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องมีการจัดการที่ดี ถูกต้องตามหลักวิชาการ ต้องมีการเตรียมการวางแผนพัฒนาและปฏิบัติอย่างถูกต้อง

สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวต้องได้รับการจัดการ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบทั้งต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และสิ่งแวดล้อมโดยรวม สิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรของแหล่งธรรมชาติ และ/หรือวัฒนธรรมที่มีอยู่

การท่องเที่ยว หมายถึงการจัดการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมทั้งด้านการจัดการทรัพยากร แหล่งท่องเที่ยว การบริการ และการตลาดที่ถูกต้องเหมาะสม

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมหมายถึงการมีสิทธิ์ในการควบคุม ดูแลกระบวนการท่องเที่ยว โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นการสำรวจ วางแผน จัดการ ดำเนินการ ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดรายได้หรือผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นแล้ว ยังชี้ถึงความสำคัญของท้องถิ่น และเป็นกระบวนการเรียนรู้สู่ทางการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนด้วย

การจัดการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วม ท้องถิ่นในที่นี้อาจหมายถึง ชุมชน หรือประชาชน หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้ ทั้งนี้ควรเป็นองค์กรท้องถิ่นที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำกับองค์กรอย่างเป็นประชาธิปไตย ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้ความสำคัญและเน้นประชาชนในพื้นที่เป็นหลัก ส่วนประชาชนในชีวมณฑลก็มีความสำคัญควรมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

มีจุดประสงค์ใด (For What)

มุ่งให้เกิดจิตสำนึก วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือกระบวนการเรียนรู้การจัดการที่ถูกต้อง มุ่งให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดจิตสำนึก มีภาวะจิตที่ตื่นและรู้ตัว สามารถตอบสนองต่อ สิ่งเร้าประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัสด้วยกายอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่มีความเข้าใจเท่านั้น หากแต่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติโดยอัตโนมัติ

การรักษาระบบนิเวศ มุ่งให้เกิดการรักษาระบบนิเวศ ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป คงสภาพการ มีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีสมดุลให้นานที่สุด

มีความยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะส่งผลต่อเนื่องถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดขึ้นในความยั่งยืนของทุกองค์ประกอบ อยู่ในกระบวนการการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ซึ่งเป็นผลมาจากการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2535

จากแนวคิดดังกล่าวชุมชนบ้านเมี่ยงจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสนับสนุนให้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stayขึ้น ดังได้กล่าวมาตั้งแต่ตอนต้นแล้วว่าจุดเด่นของชุนชนบ้านเมี่ยงคือการมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม ประกอบกับภูมิอากาศหนาวเย็นตลอดปี ปัจจัยเบื้องต้นที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนในชุมชนเมือง อนึ่งระยะทางจากตัวเมืองมาถึงชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ไกลมากนัก ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY จึงเป็น “จุดขาย”ของหมู่บ้านนี้เริ่มดำเนินการครั้งแรกในวันที่ 10 ธันวาคม 2543 โดยผู้ใหญ่บ้านได้รับการเสนอแนะครั้งแรกจากบริษัททท่องเที่ยวของเอกชนและได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เข้า รับการอบรมในกรุงเทพมหานคร เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการดำเนินงานในแง่ของหลักการและเงื่อนไขความพร้อมของชาวบ้านที่จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการให้บริการ เมื่อเปิดกิจการครั้งแรกได้รับความร่วมมือจากองค์กรเอกชนนำนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเป็นคณะแรกเข้าพักที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านเอง และมีการสรุปผลร่วมกับคณะชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

“... ผมได้คุยกับคุณสมศักดิ์ ซึ่งเขามีทัวร์เขาก็อธิบายให้ฟังว่า คือลักษณะที่เอาแขกหรือคนต่างเมืองมาพัก มากิน มาใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าของบ้าน นั่นแหละคือ HOME STAY โดยที่เราไม่ต้องปรับอะไร เขานั่นแหละจะต้องปรับตัวเข้ากับเราไม่จำเป็นว่าห้องอาบน้ำจะต้องเอาฝักบัวมาใช้ ไม่ใช่แบบนั้นมันผิดทาง จากนั้นผมก็เข้าไปรับการอยรมที่ โรงแรม S.P.ปาร์ค ที่กรุงเทพแล้วเริ่มเปิดตัวเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ต่อมามูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคมก็ทดลองเอาญี่ปุ่นมาทดลองอยู่ที่บ้านผมก่อน ผมก็กระจายให้พัก แขกชุดนี้พักได้ 4 วันก็กลับ เราก็มานั่งประชุมกับผู้ที่รับแขกทั้งหลาย...ต่อมาก็เปิดตัวอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม 2543...”

การคัดเลือกว่าบ้านของใครเหมาะจะเข้าร่วมโครงการนั้นพิจารณาจากความพร้อมของ เจ้าของบ้านในด้าน สถานที่ อุปกรณ์ในการรับแขก เช่น เครื่องนอน ภาชนะที่ใช้ในการรับแขก ห้องน้ำ ห้องส้วม *“...บ้านหลังใดจะรับต้องลงทุน ซื้อที่นอน หมอนมุ้ง ถ้วยไห ตะไลป๊าก (ถ้วยโถ โอชาม)ห้องน้ำห้องท่าต้องให้พร้อม สะอาดสะอ้าน...”* ซึ่งจะมีคณะกรรมการตรวจสอบความพร้อมของบ้านที่จะเข้าร่วมโครงการ ตามคำแนะนำของบริษัททัวร์และเจ้าหน้าที่ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รวมถึงจากความรู้ที่ผู้นำได้รับการอบรมมา แต่มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมโครงการนี้เพราะเห็นว่าสภาพบ้านของตนเองยังไม่พร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยว อีกประการหนึ่งยังไม่คุ้นเคยที่จะให้คนแปลกหน้ามาร่วมกินอยู่หลับนอนที่บ้าน

การเปิดหมู่บ้านโดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นผลดีที่ได้ตามมาคือ ชาวบ้านช่วยกันรักษาความสะอาดของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้นนอกจากนี้ยังเกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติและสนับสนุนให้เกิดอาชีพใหม่ๆในชุมชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว แต่มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่

ไม่เข้าใจ การพักกับชาวบ้านโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เป็นคนไทย จะมองว่าขาดสิ่งอำนวยความสะดวก *"...มีนักท่องเที่ยวคนไทยบางกลุ่มมาเห็นแล้ว บอกว่าพักไม่ได้คิดว่าจะมีห้องน้ำส่วนตัว มีเตียงสปริงให้นอน มีกอล์ฟให้ตีเล่น แบบนี้เขาไม่เข้าใจ ไปยึดสิ่งปรุงแต่งหลอก..."*

ปัจจุบันมีบ้านที่เปิดเป็น HOME STAY จำนวน 13 ครอบครัวการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY นี้จัดทำในรูปสหกรณ์ และได้รับการคัดเลือกให้เป็นสินค้าในลักษณะ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ การจะให้กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY ดำเนินกิจกรรมได้อย่างเรียบร้อย ชุมชนบ้านเมี่ยงได้กำหนดเป็นกฎระเบียบไว้ว่า

วิธีการจัดนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แบบ HOME STAY นักท่องเที่ยวจะต้องแจ้งล่วงหน้าให้คณะกรรมการสหกรณ์ฯ รับทราบก่อน จนกว่าจะได้รับการแจ้งตอบรับ การเดินทางเข้ามาในหมู่บ้านจะต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ดังนี้

1.กรอกใบสมัคร ตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดและต้องชำระเงินค่าใช้จ่าย ก่อนเข้าพัก

2.ในการเดินทางท่องเที่ยว ในพื้นที่ป่าต้องใช้ผู้นำเที่ยวของหมู่บ้านเป็นมัคคุเทศก์ เพื่อเดินทางตามเส้นทางที่กำหนด เพื่อป้องกันผลกระทบที่อาจเกิด เช่น การพลัดหลง

3.ตลอดเส้นทางการท่องเที่ยวจะต้องไม่ทิ้งขยะโดยเด็ดขาด ให้นำไปทิ้งตามจุดที่ กำหนด

4.ไม่ส่งเสียงดัง ยิงปืน หรือล่าสัตว์ ซึ่งเป็นการรบกวนสัตว์ป่าและนักท่องเที่ยวอื่น

5.ไม่ก่อไฟก่อนได้รับอนุญาต และต้องดับสนิทเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว

6.ต้องดับบุหรี่ให้สนิทก่อนทิ้ง และทิ้งตามจุดที่กำหนดไว้

7.ไม่อนุญาตให้ขีดเขียน ทำสัญลักษณ์อื่นใด ที่เป็นการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

8.ไม่อนุญาตให้นำของป่าออกจากพื้นที่

9.พ่อค้า แม่ค้า ที่นำของมาจำหน่าย ต้องจ่ายค่าบำรุงสถานที่ วันละ 20 – 100 บาท และต้องจำหน่ายในพื้นที่ที่กำหนดให้ และต้องดูแลทำความสะอาดในพื้นที่ที่ จำหน่ายให้สะอาดตลอดเวลา

10.ไม่กระทำการอันใดที่ผิดจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไทย

11.เมื่อจะเดินทางกลับ ต้องแจ้งให้เจ้าของพื้นที่ทราบ พร้อมรับการตรวจสอบเพื่อมิ ให้นำทรัพยากรสิ่งอื่นใดออกจากพื้นที่ ก่อนได้รับอนุญาต

ค่าใช้จ่ายการท่องเที่ยว

1.ค่าที่พัก HOME STAY คืนละ 100 บาทต่อคน

2.ค่าอาหาร มื้อละ 50 บาทต่อคน

3.ค่าบริการเจ้าของบ้าน วันละ 100 บาทต่อคน

4.ค่าบำรุงกิจกรรมในหมู่บ้านที่พาไปชม 100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)

5.ค่าบำรุงสถานที่ท่องเที่ยวของหมู่บ้าน 100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)

6.ค่าเช่าเต้นท์ของหมู่บ้าน เล็ก 100 บาท ใหญ่ 150บาทต่อวัน

7.ค่าบำรุงสถานที่กรณีนำเต้นท์มาเองหรือเช่า 50 บาทต่อวัน

8.ค่าชมการแสดงและร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ ชุดละ 1,500 บาทต่อครั้ง

9.ค่าชมการแสดงดนตรีพื้นเมือง 1,000 บาทต่อครั้ง

10.ค่าชมการแสดงศิลปะพื้นบ้าน(ฟ้อนเล็บ,ฟ้อนเทียน) 1,000บาทต่อครั้ง

11.ค่าจ้างผู้นำเที่ยว(มัคคุเทศก์) 200บาทต่อวัน

(กรณีพักค้างคืนในป่าหรือพาเที่ยวกลางคืน)เพิ่มอีก 100บาทต่อครั้ง

12.ค่าเช่าพาหนะ(ตามประเภทที่นักท่องเที่ยวใช้บริการ) 100-1,000 บาทต่อครั้ง

หมายเหตุ *ทุกอย่างชำระเงินตามที่ใช้บริการจริง เพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้เป็นของ ชุมชน ต้องการให้มีการกระจายรายได้ให้ชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมทุกฝ่าย*

การดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้นับว่าเป็นการกระจายรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ที่แม้จะไม่ได้ร่วมเป็นเจ้าของบ้านที่ให้นักท่องเที่ยวพักแต่ก็สามารถมีรายได้จากการขายบริการให้นักท่องเที่ยว ในลักษณะของการจำลองการแสดง วัฒนธรรม ประเพณีของหมู่บ้านให้นักท่องเที่ยวได้บริโภค ชาวบ้านมีความเห็นว่าอาชีพใหม่ที่เข้ามาเป็นการเพิ่มรายได้และยังได้แสดงออกในกิจกรรมที่ตนเองชอบและถนัด นอกจากนี้ยังเกิดอาชีพใหม่ได้แก่ มัคคุเทศก์ หมอนวดแผนไทย เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวอีกด้วย ซึ่งความรู้ในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานในการจัดฝึกอบรมให้กลุ่มแม่บ้าน โดยได้รณรงค์ให้ใช้สมุนไพรในชุมชนมาประกอบการนวดเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดด้วย

ถาม : การมี HOME STAY นี่ทำให้ความเงียบสงบหายไปหรือเปล่าคะ

ตอบ :เปล่าครับ เพราะแขกที่มาเขาก็ไม่ได้ทำเสียงดังอะไรความเป็นอยู่เราก็เหมือนปกติ แถมยังมีรายได้อีก

ถาม :รายได้จากอะไรคะ

ตอบ :เจ้าของบ้านที่รับแขกเขาก็จะมีรายได้ ช่างฟ้อน(นางรำ)ก็จะมีรายได้ครั้งละพัน ถ้าช่างฟ้อนมี 9 คนก็หารกัน อย่างผมเล่นดนตรีพื้นเมืองก็จะได้เงินคนละหลายร้อย

ถาม :ไปหัดมาจากไหนคะ

ตอบ :เป็นมาตั้งแต่เด็กแล้วครับ อีกอย่างเราก็ชอบเล่น ปกติเล่นเพื่อคลายเครียด ซ้อมมือด้วย พอมีแขกมาได้เล่นแล้วยังได้เงินอีก ก็ดีครับ เป็นการส่งเสริมรายได้ให้ชาวบ้าน

ระบบการผลิตการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะของ Home Stay ของชุมชนบ้านเมี่ยงค่อนข้างจะสอดคล้องกับแนวคิดของ Dr.Erik Holm Petersen ผู้เชี่ยวชาญพิเศษจากองค์การ ท่องเที่ยวโลก (โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สำนักงานภาค),2545 :35-36)ซึ่งสรุปรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิค ว่าส่วนใหญ่จะมีลักษณะการดำเนินการกิจกรรมดังนี้

1.การจำหน่ายสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน(Product Sales) เช่น สินค้าหัตถกรรม อาหารประจำท้องถิ่น รวมถึง ทรัพยากรการท่องเที่ยวอื่นๆของชุมชนนั้นด้วย

2.กิจกรรมการแสดงทางวัฒนธรรม(Cultural Shows Activities) เช่น การฟ้อนรำ การละเล่นพื้นบ้าน และการแสดงดนตรีเฉพาะชุมชน เป็นต้น

3.กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงหมู่บ้าน(Village-Based Activities) หมายถึง กิจกรรมการท่องเที่ยวซึ่งชุมชนโดยชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นผู้ดำเนินการเพื่อเสนอแก่นักท่องเที่ยว เช่น การจัด กิจกรรมเดินป่าชมธรรมชาติในบริเวณหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียง พร้อมมัคคุเทศก์นำทางโดยคิดค่าใช้จ่ายจากนักท่องเที่ยว

4.กิจกรรมการพักค้างแรมในหมู่บ้าน สำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในชุมชนแห่งนั้น ในหลายๆรูปแบบ ได้แก่

4.1. การจัดแค้มป์ (Camping)

4.2.การจัดกิจกรรมที่พักแบบ Home Stay ซึ่งความหมายของคำว่า Home Stay ในภูมิภาคยุโรป หมายถึง การที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนร่วมกับเจ้าของบ้านโดยต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้เจ้าของบ้าน ซึ่งความหมายนี้มีลักษณะเป็นที่พักประเภท B&B(Bed and Breakfast) และการพักกับครอบครัวของนักเรียนต่างชาติ(Family Stay)

4.3.การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและที่พักแรมในหมู่บ้าน(Village Accommodation Facilities) หมายถึงการที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนกับเจ้าของบ้านในชุมชนในระยะเวลาสั้นๆ ซึ่งอาจมีการศึกษาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับเจ้าของบ้าน โดยนักท่องเที่ยวต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้แก่เจ้าของบ้าน ความหมายนี้จึงค่อนข้างตรงกับคำว่า Home Stay ที่ใช้อยู่ในประเทศไทย ซึ่ง Dr.Erik Holm Petersenเสนอว่า ควรใช้คำว่า Village –Based Overnight Stays หรืออารเรียกย่อๆว่า village Operation น่าจะตรงความหมายกว่าคำว่า Home Stay

นอกจากนี้ Dr.Erik Holm Petersen ยังได้เสนอให้ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท)ได้สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะการสร้างมาตรฐานของการจัดการท่องเที่ยวแบบ Home Stay มากขึ้น

การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องอาศัยการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนบ้านเมี่ยงค่อนข้างมาก และค่อนข้างจะแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ในลักษณะของ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะไม่เป็นผลสำเร็จเลย หากชุมชนขาดต้นทุนที่สะสมมาแต่ในอดีต ซึ่งจะเห็นว่าหากสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลง เหมือนชุมชนอื่นๆ การจะคงสภาพของภูมิประเทศที่มีความสวยงาม จนสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวคงทำได้ยาก อีกประการหนึ่งที่ถือว่าเป็นการสะสมทุนของคนในชุมชนแห่งนี้โดยการสืบสานความรู้เดิมนับร้อยๆปีให้ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในวิถีการดำรงชีวิตซึ่งหาดูได้ยากในชุมชนอื่นๆ ดังเช่นอาชีพการทำเมี่ยง เป็นต้น การเข้ามาของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของคนในชุมชนจากงานด้านเกษตรกรรม มาเป็นอาชีพการให้บริการในบางกิจกรรมนั้น แต่จุดขายที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวคือกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่เป็นวิถีการผลิตแบบเดิมนั้นจะยังคงเป็นอาชีพที่ต้องดำเนินต่อไปอีก ดังนั้นข้อดีของการเข้ามาของอาชีพใหม่คือการทำให้คนในยุคสมัยใหม่ต้องเรียนรู้กระบวนการผลิตแบบเดิมควบคู่ไปด้วย ดังนั้นการสะสมทุนชุมชนแห่งนี้จึงต้องดำเนินต่อไป แม้จะเปลี่ยนบทบาทความสำคัญ จากอาชีพหลักดั้งเดิม มาเป็นอาชีพที่ต้องอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็น “จุดขาย” ประกอบการท่องเที่ยวก็ตาม ชุมชนเมี่ยงแห่งนี้จะยังคงถ่ายทอดกระบวนการผลิต “เมี่ยง” ให้คนรุ่นหลังต่อเนื่องไปอีกตราบเท่าที่ยังมี “สวนเมี่ยง”ของตนอยู่

การปรับวิถีการผลิตแบบใหม่ นอกจากจะเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดแล้ว ยังเป็นกลไกที่นำไปสู่ รูปแบบของการรวมกลุ่ม เพื่ออำนาจในการต่อรองเพื่อการพัฒนาให้เข้มแข็งของกลุ่มคนในชุมชน ผ่านทุนชุมชนอีกมิติหนึ่งซึ่งชุมชนบ้านเมี่ยงได้สะสมกันมาช้านาน ได้แก่ “ทุนการเมือง” ซึ่งระบบความสัมพันธ์ของผู้นำในชุมชนบ้านเมี่ยงคือการเป็น “ผู้เชื่อมการเปลี่ยนแปลง” (change agent) ที่สำคัญของชุมชนในยุคของ “ทุนเงินตรา” ที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ชุมชนหมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ นอกจากจะมีอัตลักษณ์ของตนเองในเรื่องของภูมิประเทศแล้ว สิ่งที่เป็นจุดเด่นของชุมชนแห่งนี้อีกประการหนึ่ง คือกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งในรูปแบบของสหกรณ์ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 ทำให้การดำเนินงานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการ “ทุนเงินตรา” ทุกเรื่องจะใช้ความรู้ในการบริหารจัดการในรูปแบบสหกรณ์ไปใช้ในการดำเนินงานได้เลย เมื่อกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเข้ามาสู่ชุมชนแห่งนี้ โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกองทุนดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุนชนเมืองแห่งชาติ;2544:11)

(๑)เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น

(๒)ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญา ของตนเอง

(๓)เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน

(๔)เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม

(๕)กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านพร้อมหลักการดังกล่าว จึงค่อนข้างจะสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเมี่ยง ซึ่งมีทุนสังคมด้าน “ผู้นำ” ที่ค่อนข้างเข้มแข็งและเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบเดิมให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอภาพของ”ทุนชุมชน”ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านเมี่ยง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวกับ “การบริหารจัดการทุนเงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2.การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านชุมชนบ้านเมี่ยง ที่สะท้อนภาพของการบริหารจัดการกองทุนเงินล้านของชุมชน โดยการใช้ความรู้ชุดเดิมในการบริหารเงินกองทุนที่ชุมชนมีประสบการณ์มาก่อนมาใช้ในการบริหารจัดการ ในด้าน การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่

บ้านกับการสร้างเสริมทุนชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิกกองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนข้าวเพื่อปากท้อง เนื่องจากชุมชนบ้านเมี่ยง ไม่สามารถปลูกข้าวรับประทานเองได้เพราะลักษณะภูมิประเทศไม่เอื้อต่อการปลูก ดังนั้น ภาระที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ คือ การมีข้าวไว้รับประทานให้พอเพียงตลอดปี เมื่อมีงบประมาณการกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐ ที่กำหนดให้หมู่บ้านละ หนึ่งแสนบาท คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตกลงใช้เงินส่วนหนึ่งเป็น “กองทุนหมุนเวียนข้าวสาร” โดยซื้อข้าวสารมาขายให้แก่ชาวบ้านในราคาที่ถูกกว่าที่จะซื้อจากพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาขายใน หมู่บ้าน โดยกองทุนจะตั้งกำไรไว้ 40 บาท ต่อ 1 กระสอบ เพื่อใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการพัฒนาหมู่บ้าน 10 บาท และสมทบเป็นงบประมาณซื้อข้าวไว้บริการสมาชิกลูกบ้านทั้งหมด โดยชาวบ้านสามารถซื้อเงินเชื่อได้ *“...เอามาเป็นทุนหมุนเวียนข้าวสาร เพราะเมื่อก่อนเราไม่มีทุนกลางตรงนี้ มักจะถูกเอาเปรียบจากพ่อค้า กระสอบหนึ่งเขาเอากำไรเป็นร้อย ข้าวสามถังซื้อมาสี่ร้อย เขาขายเราห้าร้อยหกร้อย...ให้กรรมการไปสืบราคาตามโรงสี ที่ไหนข้าวดีราคาถูก เราซื้อมาแล้วขายพวกเราเอากำไรสี่สิบบาท เอาเข้าหมู่บ้านสิบบาท...”* การตัดสินใจของผู้นำชุมชนที่จะให้สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้บนพื้นฐานของความต้องการจำเป็นในการดำรงชีวิตได้รับการตอบสนอง จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ไม่มีภาวะเดือดร้อนจนถึงขั้นไม่มีข้าวรับประทาน *“...ข้าวนี่ต้องซื้อมาเก็บไว้ก่อนให้พอกิน ขาดไม่ได้ ถ้าขาดเราก็อด...”* โครงการนี้จึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของคนในชุมชน มิได้มุ่งหวังกำไรแต่อย่างใด

กองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า:ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จากการที่มีผู้นำที่เข้มแข็งทำให้ ฝ่ายรัฐบาลได้เห็นความสำคัญได้สนับสนุนให้มีไฟฟ้าพลังน้ำ โดยรัฐสนับสนุนด้านวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่น เช่น ปูนซีเมนต์ เหล็ก สายไฟฟ้าส่งกระแส ตัวเครื่องจักรและโรงไฟฟ้า งบประมาณในการลงทุนรวมแล้วมากกว่า 1 ล้านบาท ชาวบ้านสมทบในเรื่องหิน ทราย ไม้และแรงงาน เมื่อพร้อมจ่ายกระแสไฟฟ้า ได้มอบให้ชาวบ้านดูแล เก็บค่าไฟฟ้า จากชาวบ้าน และจ้างพนักงาน(ชาวบ้านใน ชุมชน)ดูแลรักษาเครื่องในรูปสหกรณ์ ดังนั้นหมู่บ้านแห่งนี้จึงมีเงินลงทุนหมุนเวียนในการดำเนิน กิจกรรมของหมู่บ้านโดยอาศัย สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงชุมชนบ้านเมี่ยงจำกัด โดยจดทะเบียน สหกรณ์เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2529 สหกรณ์ไฟฟ้าจึงเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆในรูปแบบสหกรณ์ ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สหกรณ์ การรวมกลุ่มที่ต่อเนื่องมาจะเป็นกลุ่มเครือข่ายอยู่ในสหกรณ์ไฟฟ้า โดยอาศัยระเบียบ

เดียวกับสหกรณ์ไฟฟ้ามาใช้กับกลุ่มเชิงเศรษฐกิจที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ เงินทุนส่วนใหญ่ที่ใช้พัฒนาอาชีพหมู่บ้านส่วนหนึ่งจะมาจากดอกเบี้ยที่ได้จาก สหกรณ์ไฟฟ้าด้วย

ถาม : แล้วเราเก็บค่าไฟเองหรือคะ

ตอบ :ครับเขาลงทุนให้แล้วเมื่อตั้งเป็นสหกรณ์การบริหารจัดการก็ให้ทางหมู่บ้านรับผิดชอบ

กลุ่มเศรษฐกิจที่ดำเนินกิจการภายใต้สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงฯได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกกาแฟ กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stayโดยมีกลุ่มย่อยๆในกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มมัคคุเทศก์ กลุ่มสมุนไพรไทย กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งในกลุ่มแม่บ้านเองก็มีกลุ่มย่อยๆในกลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มนวดแผนไทยโบราณ กลุ่มการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหาร เช่น ข้าวเกรียบ มันทอด เผือกทอด ฯลฯ ในการดำเนินงานของกลุ่มจะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งจากภาครัฐและเอกชน เช่นกลุ่มแม่บ้าน ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากภาคเอกชนได้แก่มูลนิธิศุภนิมิต และได้รับการสนับสนุนด้านความรู้ในการประกอบอาชีพจาก หน่วยส่งเสริมอาชีพ เช่น ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น ในการดำเนินงานในรูปของการให้กู้ยืมเงิน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านนี้ให้สมาชิกกู้ยืมเงินได้ในวงเงิน 5000 บาทต่อคน กำหนดชำระคืนใน 5 งวด ดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน มีงบประมาณดำเนินการในขณะนี้ 150,000บาท

กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ เกิดจากการสนับสนุนขององค์กรภาครัฐที่ต้องการเสริมรายได้ให้แก่ชุมชนในช่วงฤดูแล้งที่ว่างจากการทำเมี่ยง และต้องอาศัยการสั่งจองจากผู้บริโภค จึงทำให้ได้รายได้ที่ไม่แน่นอน การรวมกลุ่มจึงมีลักษณะหลวมๆยังไม่มีการดำเนินการอย่างจริงจัง

กลุ่มเลี้ยงวัว นั้นเป็นการรวมกลุ่มเพื่อจะใช้เป็นข้อต่อรองในการขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ในการสนับสนุนด้านยารักษาโรคของวัวเป็นต้น ไม่มีการเก็บเงินของสมาชิกเพราะส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงวัวแบบธรรมชาติ

กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ กลุ่มนี้มีสมาชิกทั้งหมด 130 คน มีเงินกองทุนสำหรับดำเนินการให้กู้เป็นวงเงิน 300,000 บาท เป็นการระดมทุนจากสมาชิก ตามความสมัครใจ มีการให้กู้ในวงเงินไม่เกิน 5,000 บาท โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน กำหนดใช้คืนภายใน 6 เดือน มีเงื่อนไขให้สมาชิกด้วยกันเป็นผู้ค้ำประกัน

แหล่งเงินทุนนอกหมู่บ้าน

แหล่งเงินทุนที่มาจากนอกชุมชนมีทั้งจากความช่วยเหลือจากภาครัฐ และจากสถาบันการเงินแหล่งเงินทุนสำคัญที่ ชุมชนบ้านเมี่ยงได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากรัฐเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆได้แก่ กองทุนแก้ไขความยากจน(กขคจ) ซึ่งชาวบ้านสามารถกู้ได้ในอัตราดอกเบี้ย

ร้อยละ 12 บาทต่อปี แหล่งเงินกู้จากสถาบันการเงินได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งชาวบ้านต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน ในการกู้เงิน

กองทุนหมู่บ้านกับชุนชนบ้านเมี่ยง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่นจากสหกรณ์ไฟฟ้ากองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมี่ยงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเงื่อนไขของการชำระเงินคืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานนะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ถาม: ทำไมจึงต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เฉพาะคนค้ำไม่ได้หรือคะ

ตอบ:เราเห็นตัวอย่างจากสหกรณ์ไงล่ะ เพราะสหกรณ์ตอนนี้มีหนี้ค้างอยู่

ถาม:คนไม่ชำระหรือคะ

ตอบ:ครับ จึงเป็นตัวอย่างถ้าเราไม่รัดกุมหรือเข้มงวดขึ้นมา เงินล้านก็อาจเหมือนสหกรณ์ เดี๋ยวนี้สหกรณ์ก็หยุดไม่ให้กู้แล้ว ต้องเคลียร์เงินเก่า คืนมาให้ได้มากที่สุดก่อนจึงจะปล่อยกู้อีก

ในปีแรกเงินกองทุนหมู่บ้านสามารถปล่อยเงินกู้ได้เกือบหมด ซึ่งคณะกรรมการต้องประกาศเชิญชวนให้สมาชิกมายื่นเรื่องกู้ถึง 3 ครั้ง แต่ยังคงเหลือเงินในปีแรก โดยไม่มีผู้กู้อีก 5,000บาท ผู้ที่กู้รายต่ำสุดคือ 3,000 บาท สูงสุด 50,000บาท ในการพิจารณารายที่ได้สูงสุดกรรมการต้องหามติจากสมาชิกในการปล่อยให้กู้สำหรับรายนี้ ดังความเห็นของสมาชิกรายหนึ่ง *“... มีรายเดียว ที่ขอกู้สูงสุด 50,000 บาท ต้องเรียกสมาชิกมาตกลงกัน เขาเอาไปทำร้าน*

อาหารเป็นคนในหมู่บ้านนี่แหละ แต่ลงไปทำร้านอาหารข้างล่าง ไปเปิดร้านขายอาหารที่น้ำพุร้อน...” การพิจารณาให้ใครสามารถกู้ได้หรือไม่นั้น คณะกรรมการจะพิจารณาจากองค์ประกอบหลายๆอย่าง ที่แตกต่างจากระบบการกู้ของธนาคารคือ ชาวบ้านด้วยกันเองจะมีความใกล้ชิดกัน และสามารถแยกแยะได้ถึงความน่าเชื่อถือของผู้ยื่นกู้

ตอบ:นิสัย(หัวเราะ)คนบ้านเดียวกันก็ดูออกอยู่แล้วว่านิสัยเป็นยังไง ขยันจริงหรือไม่จริง

ถาม:ดูฐานะด้วยไหม

ตอบ:ฐานะไม่เกี่ยวนะ ขอให้ขยันเราจะให้เลย เราจะรู้เลยเพราะบ้านใกล้กันทั้งนั้น

มีบางรายที่คณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่า ไม่ได้นำเงินไปลงทุนจริงโดยพิจารณาจากโครงการที่เสนอขอว่าผู้กู้ไม่มีประสบการณ์จริงในเรื่องดังกล่าว ก็จะไม่ให้กู้ อีกอย่างคนเหล่านี้จะมีหนี้สินอย่างอื่นมากแล้ว การให้กู้ใหม่ก็จะกลายเป็นการเพิ่มจำนวนหนี้สินให้แก่ผู้กู้อีก

“...มีอยู่รายหนึ่งเขาไม่ทำอะไรเป็นกิจลักษณะ คนในบ้านเรานี่จะรู้กันอยู่ว่าใครทำจริงทำไม่จริง ใครใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย แล้วหนี้สินเขาที่อื่นก็มีเยอะ ไม่ใช่ที่เงินล้านอย่างเดียว ผมว่าการที่กรรมการไม่ให้นี่ก็เป็นการดีนะไม่ใช่ว่าดีที่แกจะส่งใช้ไม่ไหวแต่ดีที่แกจะได้ไม่ต้อง มีหนี้สินเพิ่ม เอาไปก็คงไม่ได้เอาไปใช้ตามโครงการที่เขียนมา มีอยู่รายหนึ่งตั้งแต่มาอยู่หมู่บ้านนี้นี่ไม่เคยเห็นไปทำนาที่ไหนเลย ทำโครงการมาว่าขอใช้เงิน 20,000 บาท เพื่อจะเอาไปทำนาปรัง อย่างนี้ก็เป็นไปไม่ได้

ถาม:เอาไปทำนาที่ไหนคะ เพราะหมู่บ้านเราก็ไม่มีที่นานี่คะ

ตอบ:ข้างล่าง แถวดอยสะเก็ด ไปเช่าที่เขาทำนา ตอนหลังนี่มาขออีกว่าจะเอาไปประดิษฐ์ขันโตก ซึ่งดูแล้วเขาไม่เคยทำมาเลย จะไปทำได้ยังไง เขาก็บอกทำได้ ทำได้ และได้ดูแวดล้อมอย่างอื่นอีกซึ่งมันเป็นไปไม่ได้ แล้วไม่ใช่ไม่ให้นะครับ เขาขอ 20,000 บาท กรรมการก็จะให้ 10,000 บาท แล้วบ้านที่แกอยู่ก็เป็นบ้านของแม่ยาย จะเอาบ้าน เป็นหลักค้ำประกันขอแม่ยายเซ็นยินยอม แม่ยายก็ยังไม่ยอมเซ็นแล้วจะให้ทำยังไง

เหตุผลในการกู้เงินของสมาชิกส่วนใหญ่ เพื่อใช้ในการเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพหลักคือการทำเมี่ยงและปลูกกาแฟ มีบางรายที่นำไปใช้ประกอบอาชีพเสริม เช่นการค้าขาย เลี้ยงสัตว์

ถาม:ส่วนใหญ่กู้ไปทำอะไร

ตอบ:อย่างผมเอาไปค้าขาย แต่สมาชิกคนอื่นๆก็กู้ไปเป็นทุนทำเมี่ยงเก็บไว้ขายเพื่อให้ได้ราคาดี เพราะเมี่ยงตามฤดูราคาจะต่ำหน่อย เพราะเมี่ยงมีเยอะต่างคนต่างขายจะได้ ราคาถูก บางคนจึงยังไม่ขายเก็บถุไว้ขายนอกฤดูจะได้ราคาดี

ถาม:หมายความว่าเก็บไว้เป็นทุน

ตอบ:ใช่ เพราะถ้าไม่มีเงินทุนไว้ จำเป็นต้องขาย อย่างไม่มีข้าวกินก็ต้องขาย

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันทีเพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า"... *มันมีตัวอย่างคือเงินสหกรณ์ ไฟฟ้า ตอนนี้เขายังค้างหนี้ดอกเบี้ยอยู่ ถ้าเราให้กู้แบบสหกรณ์ไฟฟ้าส่งทั้งต้นทั้งดอกนี่ค่อนข้างมีปัญหาก็เลยบอกว่าหากใครกู้ก็ต้องขอส่งดอกก่อน..."*

สมาชิกส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า ดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้วแม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสาร หลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร*"...ผมกู้ได้ 10,000บาท หักดอกเบี้ยออกไว้แล้ว 600 บาท ใน 1 ปี เราได้รับเงินในจำนวน 9,400 บาท กลับบ้าน ถือว่าเสียดอกเบี้ยน้อยมาก ผมถือว่าดีมาก สำหรับกองทุนหมู่บ้านเพื่อชาวบ้านที่ทำให้เขามีแหล่งเงินกู้ มีโอกาสหลากหลาย ถ้าไม่มีกองทุนอย่างนี้ ชาวบ้านซึ่งรวมทั้งตัวผมก็ไม่สามารถไปหาแหล่งเงินกู้ที่อื่นๆอีกได้ เพราะไม่มีเอกสารค้ำประกัน แต่กองทุนหมู่บ้านไม่จำเป็นที่จะต้องใช้เอกสาร เพียงแต่มีผู้ค้ำประกัน หรือใช้สวนเมี่ยงหรือบ้านค้ำประกันก็ได้ อีกประการถ้าผมกู้จากแหล่งอื่นๆก็ไม่ได้อัตราดอกเบี้ยขนาดนี้..."*

ในเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้ำเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก *"...ทางคณะกรรมการต้องชี้แจงให้ผู้กู้ทราบว่า ต้องส่งตามกำหนดนะ ไม่ งั้นคนที่รอกู้ต่อ จะไม่ได้กู้ ต้องรอให้ส่งเงินครบหมดก่อน ก็ใช้วิธีให้กลุ่มเดียวกันไปเตือนกัน คนที่ส่งแล้วก็อยากจะกู้ต่อ ปรากฏว่ายังค้างคนนั้น คนนี้ ก็กู้ไม่ได้..."*

ในการส่งใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุกคน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือ สำหรับในการกู้ในปีนี้ มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000บาท ซึ่งขณะนี้มีผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ถาม: งวดใหม่นี้ปล่อยกู้หรือยังคะ

ตอบ:ตอนนี้ปล่อยไปแล้ว แปดแสนกว่าเหลือเงินอยู่แสนห้ากับหนึ่งพันบาท

ถาม:ยังตัดสินใจไม่ได้หรือคะ ว่าจะให้ใคร

ตอบ:คือตอนนี้มีคนมายื่นกู้อยู่ 2 ราย ผมก็ว่าต้องรอประชุมกรรมการก่อน เพราะตอนที่เราประกาศกู้นั้นเรากำลังโอนเงิน เงินยังไม่เข้าบัญชี กำลังจะโอนเงินให้สมาชิก ตอนนั้นสองรายนี้ก็ไม่มา กำลังจะโอนเงินให้ก็มายื่น ทีนี้เราจะเรียกกรรมการมาพิจารณแค่สองคนนี้มันก็เสียเวลา กรรมการเขาก็เคยบ่น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมี่ยงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีสวนเมี่ยงเป็นของตนเองที่สามารถยึดอาชีพทำเมี่ยงหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้าน ที่สามารถมีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนใน ชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านเลือกทำหลังจากการทำเมี่ยงแล้ว จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้านถึงแม้ไม่ได้กู้เงินดังกล่าว ก็มิได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระเงินคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากเกรงว่าอาจจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ตามกำหนด

ถาม:เคยคิดจะกู้เงินกองทุนไหมคะ

ตอบ:ก็เคยคิดจะกู้เอามาซื้อหมู ซื้อปลา ซื้อกบมาเลี้ยง แต่มันก็ต้องใช้เวลามากกว่า 1 ปี มันถึงจะได้กำไร

ถาม:อย่างนี้เราพอจะมีเวลาตั้งตัวนะคะ

ตอบ:ใช่อย่างเราจะเอาหมูมาเลี้ยงอย่างน้อยก็ต้องนานกว่า 1 ปีแล้ว

จากเงื่อนไขที่ต้องชำระคืนภายใน 1 ปีนั้นทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้อง

ชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาท ให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน ซึ่งชุมชนมีความภาคภูมิใจกับโครงการนี้มากว่าเป็นโครงการเด่นและได้รับการยกย่องว่าเป็นโครงการนำร่องในระดับประเทศ เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว อาชีพใหม่ที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยว อาทิ อาชีพนวดแผนโบราณ การทำกาแฟสด อาชีพมัคคุเทศก์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ในลักษณะอาหารของขบเคี้ยวฯลฯ ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้านนอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงานอีกครั้งหนึ่ง

ถาม:เขาให้เป็นเงินกองทุนประจำหมู่บ้านเหมือนกองทุนเงินล้านเลยหรือ

ตอบ:ครับให้มาเป็นทุนเลย งวด 2 นี้ งวดปีนี้นะครับให้มาเป็นทุนหมุนเวียนเลย

ถาม:หมายถึงเป็นเงินตายตัวของหมู่บ้านเลยไม่ต้องใช้คืน

ตอบ:ครับ เงินส่วนพัฒนาอบรมนั้นก็มีอีก 1,148,600บาท 9 แสนนี้เป็นเงินทุนหมุนเวียนเลย ใครจะใช้เงินนี้ต้องรวมกลุ่มกันเสนอเป็นโครงการ

ถาม:การอนุมัติโครงการมีเงื่อนไขพิเศษไหมคะ

ตอบ:ต้องเป็นกลุ่มที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว อย่างการทำมันทอด(มันแผ่น)นี้ก็ถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำออกมาจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว หรืออย่างกลุ่มกาแฟสดนี่ผมก็ตั้งงบให้กลุ่มแม่บ้านถึงสองแสนบาท แต่สมาชิกต้องถือหุ้นนะครับ ทำเป็นระบบสหกรณ์ขึ้นมาถึงกู้ได้อย่างกลุ่มนวด เขาก็รวมตัวกันมาเอาเงินแสนกว่าบาทไป ทำที่อบนวด

ถาม: แล้วใครอนุมัติโครงการคะ

ตอบ:สหกรณ์จังหวัดครับ

ถาม:แล้วเงินไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเหมือนเงินกองทุนหรือคะ

ตอบ:อยู่ครับ อยู่ในบัญชีพร้อมเลยครับ แต่จะใช้นี่ไม่ใช่ใช้สุ่มสี่สุ่มห้าต้องมีแผน

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆเพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

"...ผมว่าน่าจะขยายเวลานะ ให้ผ่อนชำระหนี้เป็นงวดๆน่าจะดี นี่ให้ใช้ทีเดียวเลย บางคนหาไม่ทัน ที่ไม่กล้ากู้ก็เพราะกลัวหาใช้คืนไม่ทัน ถ้าปล่อยระยะยาวน่าจะดี รอให้มีผลผลิตออกมาก่อน อย่างกลุ่มเลี้ยงวัว เลี้ยงแค่ปีเดียว ยังไม่มีกำไรมากนักหรอกเพิ่งเริ่มต้น ปลูกกาแฟก็เหมือนกัน ปลูกปีเดียว ทุนเพิ่งจะเอาไปลง ก็จะต้องไปหาเงินมาใช้คืนกันแล้ว ถ้าปล่อยระยะสัก 2 – 3 ปีจะดี ค่อยๆทยอยใช้..."

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ "การทำเมี่ยง" มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัยกลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ "เชิงอุปถัมภ์" (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยหาตลาด เพราะในการเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนบ้านเมี่ยงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญใน

การผลิต ซึ่งเป็นการเสริมประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“**กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง**” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา”โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดประสานระหว่าง“**ทุนความรู้เดิม**”ที่สะสมกันมานับร้อยๆปี กับ“**ความรู้ชุดใหม่**”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้

2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ ”ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชน

“บ้านเมี่ยง” เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจากดอกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมายาวนานคือ “การทำเมี่ยง”[1]ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ

---

[1] “เมี่ยง” เป็นพืชประเภทเดียวกับ “ชา” แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า ‘เมี่ยง” ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

“หมู่บ้านคนเมือง” ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ “สวนเมี่ยง” ที่เรียกว่า“ปาง”[2] ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและ สันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมี่ยง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมี่ยงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมี่ยง มีจำนวนสมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆจำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอน จำนวน 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน
ปางใน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางใน 2จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “การทำเมี่ยง” มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยหาตลาด เพราะในการเปลี่ยน วิถีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนบ้านเมี่ยงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุน หมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต ซึ่งเป็นการเสริม ประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

---

[2] “ปาง” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ป๊อก” ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ“*...ปางนี่ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง*”

กองทุนหมู่บ้านกับชุนชนบ้านเมี่ยง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่น จากสหกรณ์ไฟฟ้า กองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมี่ยงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเงื่อนไขของการชำระเงินคืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานนะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันทีเพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า

สมาชิกมีความเห็นว่าดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้วแม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสารหลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร

สำหรับเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้ำเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก ในการส่งใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุก

คน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือ สำหรับในการกู้ในปีนี้ มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000บาท ซึ่งขณะนี้มีผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้องชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมี่ยงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีสวนเมี่ยงเป็นของตนเอง และสามารถยึดอาชีพทำเมี่ยงหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานต้นทุนทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมี วิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยชาวบ้านสามารถ มีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนในชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากการประกอบอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านใช้เวลาหลังจากการทำเมี่ยงแล้วมาประกอบอาชีพดังกล่าว โดยการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการให้ความรู้ใหม่

จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้าน ที่ไม่ได้กู้เงินกองทุนเงินล้าน ซึ่งเหตุผลมิได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระเงินคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากชาวบ้านเกรงว่าจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆเพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาท ให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้านนอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงานอีกครั้งหนึ่ง ความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงจึงมิได้มาจากการผลักดันของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่อง บนพื้นฐานของการมีต้นทุนชุมชนเดิมที่เข้มแข็งนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

ฤาจะสิ้นยุคเมี่ยง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 : บทนำ : การเลือกชุมชนที่ศึกษาและบริบทชุมชน	2
บทที่ 2 : วิถีชีวิตแบบพอกินพอใช้ : วิถีของการหาอยู่หากิน	7
บทที่ 3 : การเปลี่ยนผ่านของวิถีการหาอยู่หากิน	32
บทที่ 4 : การปรับตัวใหม่ : ความเข้มแข็งใหม่	42
บทที่ 5 : กองทุนหมู่บ้าน : หนึ่งในแหล่งเงินกู้	47

บทที่ 1

บทนำ : การเลือกชุนชนที่ศึกษา และบริบทชุมชน

นำความ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปในทุกหมู่บ้าน ภายใต้นโยบายของรัฐบาลที่จะเพิ่มทุน ที่หมายถึงเฉพาะ เม็ดเงิน เท่านั้นเพื่อต้องการเพิ่มแหล่งเงินทุนหมุนเวียนไว้เป็นทุนสร้างงานอาชีพเสริม สร้างรายได้ และวิสาหกิจขนาดเล็กระดับครัวเรือน บนฐานความคิดของการให้ความสำคัญกับการสร้างจิตสำนึกชุมชน เพื่อชุมชน และขยายโอกาสไปถึงผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการสร้างฐานความคิดพื้นฐานของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ในรูปของการสร้างเครือข่าย เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชนทั้งการสร้างความสัมพันธ์กับภาครัฐ และภาคเอกชน โดยมีหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้กำหนด กฎ เกณฑ์ กติกา การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านตนเอง ภายใต้ความสามารถในการปรับเปลี่ยนแนวนโยบายที่ถูกกำหนดไว้ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านตามความต้องการของหมู่บ้านตนเองในส่วนของรายละเอียดการดำเนินงาน เป็นการเปิดพื้นที่ทางความคิดใหม่ ๆ ต่อสังคม ในการสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีฐานการพัฒนาอยู่ที่ชุมชน ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง ภายใต้พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ชุมชนที่เป็นมา

ชุมชนที่ศึกษา

การเลือกหมู่บ้านที่ศึกษา ถูกกำหนดภายใต้ความเข้มแข็งของชุมชน ในมิติของงานหัตถกรรม คืองานจักสาน ภายในเขตชลประทานเป็นเกณฑ์หลักในการเข้าหมู่บ้านนี้ **บ้านเนื้อทราย** เป็นบ้านที่มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานเสื่ออ่อนและไม้ไผ่ ที่เข้มแข็งจนสามารถสร้างชื่อให้บ้านเนื้อทรายเป็นที่รู้จัก ขยายวงกว้างออกไปจากระดับหมู่บ้าน ถึงระดับตำบล กลายเป็นหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เพราะการทำงานที่จริงจัง ต่อเนื่องอย่างเข้มแข็งระดับหมู่บ้าน

บ้านเนื้อทรายอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ไปตามเส้นทางอำเภอหางดง 14 ก.ม. ผ่านเข้าไปทางบ้านถวาย ประมาณ 1ก.ม. จะพบทางเข้าหมู่บ้านอยู่ทางซ้ายมือพร้อมป้ายชื่อหมู่บ้าน บ้านเนื้อทรายมีเนื้อที่ทั้งหมด 626 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 320 ไร่ ที่ทำการเกษตร 306 ไร่ และเป็นที่

สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน ป่าช้า ศูนย์อนามัยอีก 3 ไร่ มีคลองชลประทานแม่แตงไหลผ่านทางทิศใต้ของหมู่บ้าน มีเหมืองแม่ตาจ้างอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ประชากรมี 210 ครัวเรือน การเดินทางติดต่อกันสะดวกสบายขึ้นด้วยถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน ที่ใช้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านด้วย และถนนลาดยางเป็นบางช่วง ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน การใช้รถมอเตอร์ไซค์เป็นช่องทางการส่งข่าวสาร และเสื่ออ่อนระหว่างบ้าน หรือรถยนต์ของตนเองเป็นช่องทางการติดต่อทางการค้าในกรณีของการประกอบธุรกิจส่วนตัว เช่น เฟอร์นิเจอร์ช่างไม้ เป็นต้น

นัยสำคัญของบ้านเนื้อทราย

ภายใต้ข้อจำกัดของพื้นที่ตั้งแต่อดีตกาลที่เริ่มก่อตัวขึ้นมาเป็นหมู่บ้านนั้น ด้วยความที่เป็นที่ราบสูง และห่างไกลจากแหล่งน้ำทางธรรมชาติ ทั้งยังมีเพียงป่าละเมาะเป็นหย่อมๆ กระจายทั่วหมู่บ้าน การบุกเบิกที่ดินทำกินเป็นเรื่องยากลำบากมากสำหรับยุคที่ยังต้องอาศัยเทคโนโลยีทางการผลิตที่มีเพียง จอบ เสียม ขวาน ไว้ถางป่า ขุดลากดิน ปรับที่นา และยังมีภูมิปัญญาพื้นบ้านของคนสมัยก่อน คือความรู้ ความสามารถในการทำ **ไส้ไก่** เพื่อการทดน้ำเข้านา เช่นเดียวกับความรู้ ความสามารถในการสร้างคลองชลประทานในยุคปัจจุบัน ส่วนการทำนาจะเป็นการทำนาเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แม้จนปัจจุบันการทำนาก็ยังวางบนฐานคติของการบริโภคก่อน เหลือจากการบริโภคแล้วจึงขายออกไป ภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วเพื่อให้ฉางข้าวว่างให้ข้าวใหม่ เข้ามาแทนข้าวเก่า ที่จะถูกขายออกไปให้กับพ่อค้าที่เข้ามาซื้อในหมู่บ้าน จะมีบ้างที่ออกไปขายให้พ่อค้าที่ตลาด มากกว่าจะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเช่นชุมชนอื่นไปเป็นผลิตเพื่อการค้า ทั้งที่แนวคิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่ถูกจำกัดความหมายให้เป็นเพียงความเจริญทางเศรษฐกิจ จะถาโถมเข้ามาในบ้านเนื้อทราย ละลอกแล้วละลอกเล่าก็ตาม และนี่คือเสน่ห์ของบ้านเนื้อทรายที่ทำให้ต้องเข้าไปศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อมา ตั้งแต่อดีตของการย้ายถิ่นมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บ้านเนื้อทรายนี้จวบจนถึงปัจจุบัน เพราะการขยายตัวเพิ่มขึ้นของประชากรในหมู่บ้านเดิม การตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจของบ้านเนื้อทรายจะเป็นไปในทิศทางใด ภายใต้การเปลี่ยนไปทางโครงสร้างสังคม – เศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และรวดเร็วจากภายนอกบ้านเนื้อทราย

อดีตแห่งความยิ่งใหญ่ของการเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ภายใต้การรวมตัวกันสร้างเป็นบ้านเนื้อทรายหลวงขึ้นมาของเจ้าเมืองในอดีตที่อพยพผู้คนมาตั้งบ้านเรือนขึ้นที่นี่ มีประชากร

มาอยู่อาศัย ประมาณ 100 ครัวเรือน เมื่อ 200 ปีมาแล้วโดยประมาณนับว่ามีขนาดใหญ่มากพอที่จะตั้งชื่อเป็นสันทรายหลวง ตามสภาพภูมิศาสตร์ของการเป็นที่ดินปนทราย และการคาดประมาณสภาพธรรมชาติของการเป็นที่ราบสูง มีแอ่งน้ำขนาดเล็ก เป็นลักษณะป่าละเมาะ มีไม้ไผ่ ไม้ต้นขนาดกลาง กระจายเต็มพื้นที่กว้างขวาง ประมาณว่าเคยมีวัดร้างอยู่ในบริเวณนี้ถึง 3 วัด บ่งบอกถึงร่องรอยความเจริญแห่งอดีตกาล

การสร้างบ้านเรือนบนที่สูง และการทำนาในที่ราบรอบ ๆ หมู่บ้านโดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ การเก็บหาของป่าตามป่าละเมาะ การจับปู ปลา กบในท้องนา การเสาะหาผักตามคันนา เป็นวิถีการดำรงชีวิตที่ถูกกำหนดจากสภาพธรรมชาติ จวบจนภาวะแห้งแล้งมาเยือน ฝนทิ้งช่วง ประมาณปีพ.ศ.2480 การทำนาประสบปัญหาขาดน้ำ การอพยพย้ายถิ่นเพื่อหาแหล่งน้ำจึงเกิดขึ้น ส่วนมากจะอพยพไปอยู่ทางอำเภอแม่ริม อำเภอฝาย และอำเภอเชียงดาว ซึ่งจะอยู่ใกล้ต้นน้ำแม่ปิงมากกว่าบ้านเนื้อทรายที่อยู่ตอนปลายของแม่ปิง การพบสายสกุล กิตติ กิตติกา และศรีวิลัย ทั้งในบ้านเนื้อทราย และผู้คนทางอำเภอแม่ริม อำเภอฝาย และอำเภอเชียงดาว บ่งบอกร่องรอยในอดีตของการอพยพย้ายถิ่นหนีภัยแล้งทางธรรมชาติของคนในบ้านเนื้อทรายนี้

ภาวะแห้งแล้งนี้เกิดขึ้นเป็นช่วงเวลายาวนานติดต่อกันเป็นเวลากว่า 10 ปี จากหมู่บ้านที่เคยรุ่งเรืองในตอนเริ่มต้น ต้องกลายเป็นบ้านร้างในบางส่วนของหมู่บ้าน และปริมาณครัวเรือนก็ลดลงเหลือเพียงประมาณ 60 หลังคาเรือนเท่านั้นที่อยู่ต่อสู้ความแห้งแล้ง และกลายเป็นต้นตระกูลของหมู่บ้านนี้จนถึงปัจจุบันในรูปของการมีคนรุ่นต่อมา ภายใต้การสืบสกุลเดียวกันมา ขยายครอบครัวเพิ่มขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกัน

เมื่อแหล่งน้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตเพื่อความอยู่รอดแล้ว การที่ต้องแม้เดินทางไกลถึง 2 กิโลเมตรผ่านทุ่งนา ป่าละเมาะด้วยทางเท้าเพื่อให้ได้น้ำมาอุปโภค บริโภคทั้งมนุษย์ และสัตว์เลี้ยงเช่น วัว ควาย สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการในการต่อสู้ขั้นเริ่มแรกต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้ ภายใต้ภาวะความแห้งแล้ง น้ำแห้งเหมืองการทำนาย่อมเป็นไปไม่ได้ เพื่อความอยู่รอดแล้ว การแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องอุปโภค บริโภคในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านจึงเกิดขึ้น ทั้งการเก็บเมี่ยงในป่าเมี่ยงไปขาย การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน และการช่วยเหลือกันเองอย่างหลากหลายรูปแบบภายในหมู่บ้าน สะท้อนความเข้มแข็งระดับหมู่บ้านในการสร้างสวัสดิการของหมู่บ้านให้กับทุกคนในบ้านเดียวกัน

การเข้าสู่ชุมชน

บ้านเนื้อทราย เป็นหมู่บ้านทางภาคเหนือ ที่อยู่ใกล้อำเภอเมืองของจังหวัดมาก ห่างจากตัวเมืองเพียง 14 ก.ม. การติดต่อระหว่างหมู่บ้าน และกับส่วนราชการต่าง ๆ ภายนอกหมู่บ้าน จึงเป็นเรื่องสะดวกสบายด้วยทางเลือกมากมายที่มีอยู่ตลอดเวลา การเข้าสู่บ้านเนื้อทรายจึงเป็นเรื่องที่สามารถเข้าถึงได้รวดเร็ว เพราะการวางเครือข่ายของกลุ่มจักสานเสื่ออ่อนและไม้ไผ่ ของบ้านเนื้อทรายกับภายนอกชุมชน คือ กลุ่มสตรีผู้ทำงานอยู่กับบ้านที่มีเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วภาคเหนือ ซึ่งนับเป็นกลยุทธ์ที่ชาญฉลาดของกลุ่มจักสานเสื่ออ่อนและไม้ไผ่ ในการเปิดตัวต่อภายนอกหมู่บ้าน เพื่อการรับข้อมูลข่าวสาร การตลาด และการสร้างชื่อเสียงให้สินค้าผ่านช่องทางนี้

การเข้าบ้านเนื้อทราย ก็เช่นกัน ที่ใช้ช่องทางของการเป็นเครือข่ายกับกลุ่มสตรีผู้ทำงานกับบ้าน เป็นแนวทางที่ทำให้รู้จักบ้านเนื้อทราย ผ่านการรู้จักกลุ่มจักสานเสื่ออ่อนและไม้ไผ่ก่อน แล้วจึงค่อยเข้าไปเรียนรู้วิถีชีวิต ความเป็นมาของบ้านเนื้อทราย และพบการต่อสู้กับแรงปะทะจากภายนอกหมู่บ้าน ในรูปของการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยผ่านการเร่งการผลิตในภาคการเกษตรที่บ้านเนื้อทราย ต้องเผชิญอย่างเข้มแข็ง ทั้งต่อรอง ปรับเปลี่ยน กลยุทธ์ในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ – สังคมจากภายนอกหมู่บ้านในช่วงเวลาต่อมาของประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน คือการขยายตัวอย่างรวดเร็วของ บ้านถวาย ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตจากการเป็นเกษตรกร มาเป็นผู้ประกอบธุรกิจ และนำไปสู่ความเข้มแข็งระดับชุมชนในที่สุด

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ถูกเลือกภายใต้กรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อตอบคำถามว่ากองทุนหมู่บ้านก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านในทิศทางใด การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoritical sampling) จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน เท่าที่จะสามารถถ่ายทอด ประวัติศาสตร์หมู่บ้านได้ ผ่านการบอกเล่าเป็นเรื่องราวของหมู่บ้านจากคนรุ่นต่อ ๆ มา ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดบ้าง ผู้ที่จะให้เรื่องราวของหมู่บ้านได้จึงเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน หรือแก่เหมือง เพราะการเป็นผู้ดูแลเหมืองฝายในหมู่บ้านของแก่เหมืองนั้น บ่งบอกการเป็นผู้รู้ของแก่เหมืองเกี่ยวกับหมู่บ้านได้ตั้งแต่เริ่มรวมตัวก่อตั้งหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงในช่วงต้นๆของประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ในส่วนของการดำรงชีวิตของคนรุ่นต่อมาให้ข้อมูลในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากการผลิตเพื่อการบริโภค มาเป็นการ

ผลิตเพื่อการค้าจะเป็นกลุ่มคนอายุประมาณ 30-40 ปีของหมู่บ้าน คนรุ่นนี้จะเป็นผู้บอกเล่าประสบการณ์ชีวิตในวัยเด็ก ผ่านการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจจนทำให้คนรุ่นนี้เปลี่ยนแปลงเชิงปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตจากคนรุ่นบรรพบุรุษ และนำทุนจากคนรุ่นบรรพบุรุษมาสร้างเป็นทุนให้กับตนเองต่อไป ในการดำเนินชีวิตในรูปแบบที่ต่างจากคนรุ่นก่อน ในทิศทางของการผลิตเพื่อการค้ามาเป็นกติกาในการดำเนินชีวิต ภายใต้การนำแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่ภายในหมู่บ้านมาเป็น ทุนในการผลิต

ส่วนของกองทุนหมู่บ้านจะเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ให้เรื่องราวเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่แรกเริ่มเข้ามา จวบจนตั้งกองทุนสำเร็จ ปล่อยกู้ออกไปและได้รับคืนเงินกู้รอบแรกแล้ว จะเป็นประธาน รองประธาน และเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านภายใต้เงื่อนไขต่างๆ กัน และเพื่อเข้าใจความคิดของคนในหมู่บ้านนี้ที่ต่อกองทุนหมู่บ้านจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่ไม่กู้กองทุนหมู่บ้านด้วย ทั้งจากคนต่างรุ่นกัน กล่าวคือ จากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน และจากผู้ประกอบธุรกิจของตนเองซึ่งจะเป็นคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี

วิธีวิทยาในการศึกษา

เพื่อให้ได้มาซึ่งวิถีชีวิตของบ้านเนื้อทราย ที่ร้อยเรียงด้วยวิถีการผลิต ระบบความรู้ความเชื่อในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี ระบบความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน และการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านว่า ทำให้วิถีชีวิตของคนในบ้านเนื้อทรายเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยน ตอบรับอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงไปของบริบทสังคมของบ้านเนื้อทรายแล้ว วิธีวิทยาของทฤษฎีฐานราก (grounded theory) จะเป็นวิธีวิทยาที่ช่วยสืบค้นให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านไปของช่วงชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตคนรุ่นต่อมา ทั้งที่มีการสร้างความหมาย ความสำคัญในการดำเนินชีวิตใหม่เกิดขึ้นในบ้านเนื้อทรายนี้ และความหมายความสำคัญของวิถีชีวิตแบบเก่าที่ถูกสร้างขึ้นมาจากอดีตแต่ยังคงดำรงอยู่จนปัจจุบันได้อย่างไร ทั้ง ๆ ที่มีการปะทะระหว่างบ้านเนื้อทราย กับชุมชนภายนอกหมู่บ้านอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด ส่งผลต่อทุนชุนชนที่อยู่เดิมอย่างไรบ้าง ในมิติไหนบ้าง

บทที่ 2

วิถีชีวิตแบบพอกินพอใช้ : วิถีของการหาอยู่หากิน

การดำรงชีวิตของคนในช่วงชีวิตหนึ่ง ถูกกำหนดภายใต้สภาวะแวดล้อมที่อยู่รอบตัว โดยทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ถูกสร้างออกมาเป็นความรู้เพื่อการดำรงชีวิต ตั้งแต่ความรู้ในการผลิต ความรู้ในการดำรงชีพที่ต้องนำผลผลิตมาประกอบเป็นอาหาร ความรู้ในการถนอมอาหาร ความรู้ในการแปรรูปผลผลิต การผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีพ การผลิตเครื่องนุ่งห่ม ทั้งหมดของความรู้เพื่อการดำรงชีพมิอาจจะสำเร็จลงได้ด้วยคนเพียงคนเดียว ต้องอาศัยความร่วมมือระดับกลุ่ม จวบจนกลุ่มคนที่มาอยู่รวมตัวกันขยายตัวออกเป็นชุมชนหมู่บ้าน ความร่วมมือระดับหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อการอยู่รอดของทุกคนในหมู่บ้าน ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน และนอกหมู่บ้านจึงเป็นเรื่องที่ต้องกำหนดบทบาทหน้าที่กันทำภายใต้การสร้างความรู้เรื่องการแบ่งงานกันทำ และแบบแผนความสัมพันธ์ภายในว่าใครจะทำงานอะไร อย่างไร ช่วยเหลือกันอย่างไรในยามปกติ และยามขาดแคลน ตลอดจนการติดต่อสัมพันธุ์กับภายนอกหมู่บ้าน โดยการมอบหมายหน้าที่ ใครจะเป็นตัวแทนระดับหมู่บ้านในการติดต่อ ประสานงานกับนอกหมู่บ้าน จะติดต่อกับนอกหมู่บ้านในรูปแบบใดบ้างภายใต้เงื่อนไขอะไร เพื่อความอยู่รอดของทุกคนในหมู่บ้าน

ความรู้ชุดแรกเมื่อบ้านเนื้อทรายเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านขึ้น ภายใต้ภูมิศาสตร์ที่ถูกเลือกมารวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน การสร้างความรู้ชุดแรก ๆ ถูกผลิตขึ้นมาตั้งแต่อดีต ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันอย่างเข้มแข็ง ผ่านการแสดงออกในรูปความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนรุ่นนี้ในนามของ ทุนชุมชน ที่ผ่านการสรรค์สร้างความรู้ และถ่ายทอดความรู้ชุดต่าง ๆ ให้ชุมชน อีกทั้งยังมีการสะสมทุนชุมชนให้กลายเป็นพลังสร้างสรรค์ความเข้มแข็งให้ชุมชน ในรูปของความรู้ในการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรที่เพียงพอกับความต้องการของชุมชน พร้อมๆกับการสร้างทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางการเมืองเข้ามาประกอบความเข้มแข็งให้ชุมชนอยู่ได้อย่างเพียงพอในระดับชุมชน

เพื่อความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในบ้านเนื้อทรายแล้ว การสืบค้นจากประวัติศาสตร์ในอดีตจะช่วยคลี่คลายให้เห็นถึงทุนชุมชน ที่บ้านเนื้อทรายร่วมกันสร้างสรรค์ภายใต้เงื่อนไข กระบวนการเชิงโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจแบบพออยู่พอกิน

ความเข้มแข็งในอดีต

ภายใต้สภาวะทางธรรมชาติของที่ราบสูง มีแอ่งน้ำ และป่าละเมาะเป็นหย่อม ๆ ก่อนมีชลประทานเข้ามานั้น ความเพียงพอทางธรรมชาติทั้งจากการจับปู ปลา หน่อไม้ แม้แต่ผักที่ขึ้นเองตามริมรั้ว ชายป่า ยังมีเพียงพอต่อการบริโภคของคนในหมู่บ้าน อีกทั้งความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านยังพึ่งพิงกันและกันอยู่ในระดับสูงมาก ในรูปของการช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้านในแบบต่าง ๆ กันทั้งการแลกเปลี่ยน การหยิบยืมกันด้านแรงงาน ด้านเครื่องบริโภค หรือถ้าจะมีการซื้อก็จะเป็นการซื้อเครื่องอุปโภค – บริโภคที่ไม่สามารถผลิตเองได้ภายใต้ข้อจำกัดของทรัพยากรทางธรรมชาติในหมู่บ้านนี้ ดังนั้นความรู้ในการผลิตเพื่อการบริโภคถูกจำกัดภายใต้ข้อจำกัดทางด้านปริมาณ และคุณภาพของที่ดิน จำนวนประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น และความสามารถในการผลิตที่ถูกกำหนดจากความแปรผันทางธรรมชาติ วิถีการดำเนินชีวิตจึงเป็นแบบหาอยู่หากินเพียงเท่าที่จะหาได้ตามทุ่งนา ป่าละเมาะ แม้กระนั้นก็ตามความสุขความพึงพอใจในวิถีชีวิตของตนเองก็ยังมีอยู่ในระดับที่ทำให้ผู้คนในหมู่บ้านนี้ บอกกับตนเองว่า มีความสุข ความสบายใจ ไม่ดิ้นรนเดือดร้อน และยังสามารถช่วยเหลือกันเองภายในหมู่บ้านเดียวกันได้ ความเข้มแข็งระดับชุมชนเกิดขึ้นได้ภายใต้กระบวนการสร้าง และสะสมความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิต ทั้งความรู้ในการผลิต การสร้างความสัมพันธ์ต่อกันภายในและนอกหมู่บ้าน แบบพึ่งพิงกันและกัน อย่างหลากหลายรูปแบบ ความคิด ความเชื่อในความเป็นพี่น้อง เครือญาติต่อกัน การอยู่ร่วมกันอย่างสงบ สันติ เอื้ออาทรต่อกัน จะเป็นทุนทางสังคมของบ้านเนื้อทรายในการดำรงอยู่คงอยู่ของชุมชนสืบต่อไปได้ ภายใต้ความรุ่งเรืองทางธรรมชาติในระดับหนึ่ง และการต้องเผชิญกับการแปรผันทางธรรมชาติ ที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้จากภัยแล้ง แต่อยู่ต่อสู้ปัญหาจากความแห้งแล้งอย่างเข้มแข็งของชุมชน

อดีตของความแห้งแล้ง

สภาพทั่วไปรอบๆ หมู่บ้านเป็นที่นา โล่งกว้าง ทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเป็นส่วนมาก ทางทิศเหนือเป็นถนนของบ้านสลัก ส่วนทางทิศใต้เป็นถนนลูกรังเข้าบ้านยั้งปวนหนึ่งในหมู่บ้านในตำบลหางดง นอกจากนี้ต้นไม้ก็ยังมีบ้างประปรายซึ่งไม่ใช่ไม้ใหญ่ เช่นไม้สัก แต่ที่มีมากจะเป็นไม่ไผ่ประเภทต่าง ๆ กระจายทั่วหมู่บ้าน สัตว์ป่าประเภทสัตว์ใหญ่ อย่างเช่น เสือ จะไม่มี จะมีแต่ประเภทสัตว์เล็ก เช่น ไก่ป่า คุณภาพของดินมีลักษณะของทรายปนอยู่มาก และกลายเป็นข้อจำกัดต่อการปรับแต่งที่ดินเพื่อการเพาะปลูก อีกทั้งยังมีข้อจำกัดทางด้านแหล่งน้ำที่มีอยู่ที่จะนำมาใช้ในการทำนา อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็น

ระยะทางกว่า 50-60 ก.ม. จัดได้ว่าตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเป็นหมู่บ้านจะมีสภาพค่อนข้างแห้งแล้ง เทียบได้กับภาพความแห้งแล้งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน ความคิดคำนึงของผู้เฒ่า ผู้แก่ เมื่อเล่าย้อนอดีตกาลในยุคบุกเบิก ถางป่าของรุ่นบรรพบุรุษ ภาพโดยทั่วไปของหมู่บ้านในสายตาของเด็กเล็ก ที่เป็นลูกหลานของบรรพบุรุษประมาณรุ่นที่ 3-4 นับจากรุ่นบุกเบิกที่มารวมตัวกันก่อสร้างหมู่บ้าน เป็นภาพของความแห้งแล้ง ข้าวตายแดด น้ำแห้งเหมือง ต้องอพยพหนีภัยแล้งไปอยู่ทางอำเภอแม่ริม อำเภอฝาย อำเภอเชียงดาวเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากอยู่ใกล้แม่ปิงมากกว่า มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ และทรัพยากรทางธรรมชาติที่หาได้จากป่า

> ... สมัยผมละอ่อน แห้งแล้งขนาด ข้าวตายแดดยังมี...
>
> (ผู้ใหญ่บ้านรุ่นพัฒนา)
>
> ... เป็นดินเหนียวปนทรายฮะ ถ้าขุดลงไปประมาณซัก 2 หลืบก็จะปะทรายแล้ว ทุกที่แหละ เสาไฟฟ้าเนี่ยนะเขาขุดลงไปก็ถึงเม็ดทรายทั้งนั้นแหละ...
>
> (ผู้ใหญ่บ้านรุ่นก่อนปัจจุบัน)
>
> ... แต่ก่อนสภาพจะเป็นคล้าย ๆ อีสาน มีต้นไม้เป็นหย่อม ๆ แต่มันก็แห้งแล้ง ...สมัยนั้นที่นี่ไม่ค่อยมีน้ำ ไม่เจริญ เลยอพยพกันไป ทำไร่ ทำนาก็ไม่ได้ผล ข้าวแห้งตาย...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ในช่วงระยะเวลาของความแห้งแล้ง ประมาณปีพ.ศ. 2480 เป็นช่วงวัยเด็กเล็กของผู้เฒ่าผู้แก่ ในยุคปัจจุบัน ความทรงจำในอดีตของผู้เฒ่า ผู้แก่ ฉายภาพว่า ก่อนหน้าที่ความแห้งแล้งจะมาเยือน ที่นี่มีวัดร้างอยู่ก่อนแล้วถึง 2 วัด บ้างก็ว่า มีวัดร้าง 3 วัด บ่งบอกร่องรอยความเจริญในอดีตกาลก่อนที่บ้านเนื้อทรายหลวงนี้ย้ายมาก่อตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ มีเพียงประมาณ 60 หลังคาเรือนที่อยู่ต่อสู้ความแห้งแล้ง เป็นช่วงเวลาของ ข้าวยากหมากแพง ...*เปิ้นถึงข้าวยากหมากแปงกันมา*... มีความทุกข์ยากลำบากกันมากถึงขนาดที่ว่าไม่ต้องเสียภาษีกันเลย การทำนาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงจะได้ลงมือปลูกข้าวกัน รวงข้าวมีขนาดเล็ก และร่วงจากรวงง่าย การเก็บเกี่ยว ไม่ใช่การเกี่ยวรวงข้าวมาฟัดพื้น แต่เป็นการนำภาชนะไปรองรับเมล็ดข้าวจากรวงข้าวทีละรวงกลางท้องนา ที่เพียงแค่จับรวงข้าวขึ้นมาแล้วสะบัดเพียงเล็กน้อย เมล็ดข้าวก็ร่วงจากรวงแล้ว ...*ข้าวตายแดด เปิ้นไปเคาะคอรวง เอาข้าวดีมาตำ*...

...ถ้าเป็นสมัยนี้เป้นจะเรียกว่าไม่ได้เสียภาษีเนาะ เป็นว่าติดภาษี 4 บาทเอากันไปปลูกไม้ผักขี้เหล็ก แถวถนน คนต้น สองต้น คนปลูก เกณฑ์กันไปปลูก อยู่บ้านจ้างไป เป้นว่ากินดินกินหญ้าแต้แต้เป้นว่า ข้าวก็บ่ค่อยมีกิน เวลาจะว่านกล้านี่ ผมยังตันข้าวเห็นว่าสับ ใช้จอบสับๆๆ แล้วเอาน้ำเข้าฮด แล้วก็เอาข้าวเข้าว่าน รอน้ำฝนลงมา กว่าจะได้ปลูกก็พฤศจิกา ปลายๆพฤศจิกา ถึงจะได้ปลูกข้าว แม่พ่อของสุพรรณีนี่มันเป็นคนละโว้เป้นยังฮู้เลย อดีตพ่อหลวง เดิมทีบ้านเป้นถวาย เป้นมาเอาแฟนบ้านนี่ เป้นก็ทุกข์ขนาด...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...ไม่ค่อยมีน้ำ ไม่เจริญ ทำไร่ทำนาก็ไม่ได้ผล ข้าวแห้งตาย ขนาดน้ำจะกินยังไม่มีเลย...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความแห้งแล้งของบ้านเนื้อทราย ในความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านที่กลายเป็นตำนานกล่าวขานสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ขนาดของบ้านเนื้อทรายลดปริมาณครัวเรือนลงโดยปริยายเพื่อหนีภัยแล้ง จนชื่อของหมู่บ้านต้องเปลี่ยนจากเนื้อทรายหลวง มาเป็นเนื้อทรายหนาวน้ำในช่วงเวลานี้ของอดีต จากเสียงความแห้งกรอบของใบไม้แห้งบนผิวน้ำเวลาต้องลมและน้ำพัดผ่านไปตามสายน้ำ

...เป้นเรียกว่า เนื้อทรายหนาวน้ำ คลองที่มีเนาะ ใบไม้มันหล่นลงคลองแม่นก็ ทีนี้น้ำมันมาบู้ ใบไม้มันต้วงขึ้นเหนือน้ำ ว่าว ว่าว เป้นเรียกว่าหนาวน้ำ เนี้ยะเนื้อทรายหนาวน้ำ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...บางคนทนความแห้งแล้งบ่ไหว หนีกันไปอยู่แม่ริม แม่แตง เมืองพร้าวพ่อง เมืองเหนือพ่อง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ประวัติศาสตร์ความแห้งแล้งของบ้านเนื้อทรายเป็นที่กล่าวขวัญถึงกันทั่วไปในหมู่บ้านละแวกใกล้เรือนเคียง เพราะการต้องเดินทางไปตักน้ำจากบ้านอื่นของชาวบ้านที่ยังมีน้ำมากกว่าอยู่ในบ่อน้ำ เช่น ที่บ้านละโว้ จึงกลายเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในอดีตว่าบ้านเนื้อทรายขาดแคลนน้ำมาก ...*ขาดน้ำ อย่างเมื่อก่อนเป้นว่าเนื้อทรายมาห่อน้ำเอ๊ียะก่ะ น้ำมันแห้ง*... การเดินทางไปตัก

น้ำจากบ้านอื่นต้องเดินทางด้วยเท้าเป็นระยะทางกว่า 2 กิโลเมตรกว่าจะถึงบ่อน้ำ และเดินกลับอีก 2 กิโลเมตร วันละ 2 ครั้ง เช้า – เย็น ก่อนไปโรงเรียน และกลับจากเรียนในตอนเย็น อีกครั้งของเด็กเล็ก หรืออาจเดินทางด้วยทางเท้าเป็นระยะเวลากว่าครึ่งชั่วโมง และเดินกลับอีกครึ่งชั่วโมง ด้วยการใช้ไม้คานหาบกระป๋องน้ำมาด้วยตัวเอง เพื่อนำน้ำมาอุปโภค บริโภคเองในครัวเรือน และให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ใช้กินด้วย เพราะว่าการขุดบ่อน้ำไว้ใช้เองภายในหมู่บ้านประสบปัญหาขาดแคลนน้ำเช่นเดียวกัน ตามคำบอกเล่าถึงสภาพความทุกข์ยากในวัยเยาว์ของผู้เฒ่าผู้แก่ในปัจจุบัน

> ... สมัยผมละอ่อน แห้งแล้งขนาด น้ำชลประทานบ่มี น้ำกินขุดลึกซาวเมตร 10 เมตร 30 เมตร ขุดเป็นน้ำบ่อ น้ำยังบ่มีเตื้อ ต้องรอเจาะ เอาสว่านเจาะรอน้ำมา ต้องเรียงคิวกัน...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)
>
> ...แหละ มีก่าจื่อนะ เฮาก็ไปตักของเปิ้นมา ขอมากินมาอาบ เปิ้นซื้อที่ไว้จะเอาน้ำมาใส่หนอง กิ๋นน้ำกัน มันออกมาน้ำบ่อ ถ้ากลางคืนนี่ตีหนึ่งตีสองนี่ต้องตื่นละ ปีบน้ำมันก๊าดเอาไม้ใส่ขื่อจะต้องไปหาบเอาคนละปีบมาขังไว้ในน้ำโอ่งน้ำฝนนั้นกะมาขังไว้ คนก็กิน งัวก็กิน อาบก็อาบ ตุกเหมือนกันนะ แต่ก่อนนะ ต้องเดินข้ามทุ่งนี้ไป ใจตวยน้ำรอบเวรกันนะ ใครไปก่อนก็เอาน้ำ โปตังไว้ฮั่นนะ คนนั้นเต็มคนนั้นก็ถ้าเอานะ มันเป็นเหมือน บ้านเนื้อทรายน้ำแห้ง...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

> ...ตื่นมาก็กินข้าว แล้วก็ไปโรงเรียน โรงเรียน เดินไปและกลับมา กลับมาตอนค่ำ ก็ไปตักน้ำนะ ก่ะ ตักน้ำมาซักเสื้อผ้า หยังแล้วนะก่ะ ตอนค่ำนะ ก่ะ ซักเสื้อผ้าแล้วตักน้ำมาไว้อื่น และก็อาบน้ำนะ อาบน้ำตี่ปู้นเลยนะอาบขำตี่ฮั่นนะ และก็ตักน้ำ เอามาไว้กินมาไว้พ่อแม่กินตักไว้ฮื่ออาบ ประมาณ 2เที่ยว ประมาณ ป.3 –ป.4 เนี๊ยะก่ะ ตามไปก่อนคนใหญ่ต้องนำไป เฮาเป็นละอ่อน...ต้องประหยัดน้ำ ฟุ่มเฟือยบ่ได้ ต้องใจ้กินประหยัดบ่ต้องใจ้ฟุ่มเฟือยเอ๊ียะก่ะ ใจ้ น้ำนักบ่ได้...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในอดีต

ในภาวการณ์ของความแห้งแล้งเช่นนี้ การช่วยเหลือกันเองภายในหมู่บ้าน จะเป็นการจ้างแรงงานกันในการทำนา เพื่อให้ครัวเรือนที่มีที่นาน้อยอยู่ก่อนแล้ว จากการจัดสรรในครัวเรือนภายหลังการตกทอดที่นามาจากบรรพบุรุษ ได้มีเงินจากการรับจ้างมาซื้อข้าวจากตลาดได้บ้าง แต่นั่นก็ย่อมไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน การรับจ้างเก็บเมี่ยง ในป่าเมี่ยงไปขายที่ตลาด จึงเป็นทางออกของการดำรงชีวิตภายใต้ทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ กล่าวคือ มีป่าเมี่ยงใกล้ๆ แม่ปิง ให้เก็บเมี่ยงมาขายที่ตลาดได้ ถึงแม้มีการจ้างแรงงานกันในหมู่บ้าน หรือมีการซื้อขายกันผ่านเงินตรา ก็ไม่ได้หมายความว่าในบ้านเนื้อทรายนี้ไม่มีการพึ่งพิงกัน ช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้าน เพราะการช่วยเหลือกันย่อมมีหลากหลายรูปแบบ ต่างแบบแผนกันภายใต้ความต้องการที่สอดคล้องต้องกันของฝ่ายผู้ให้ความช่วยเหลือ และผู้รับความช่วยเหลือ และเพราะว่าบ้านเนื้อทรายนี้อยู่ใกล้อำเภอหางดงมาก ระยะทางจากบ้านเนื้อทรายมาอำเภอหางดงเพียง 2.5 กิโลเมตร จัดได้ว่าอยู่ใกล้แหล่งค้าขาย อย่างเช่น ตลาดหางดง อยู่มาก โอกาสทางการค้าของคนในบ้านเนื้อทรายจึงมีสูง การหาทรัพยากรทางธรรมชาติมาขายที่ตลาด เป็นเรื่องที่มีมานานตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านแล้ว เพียงแต่เก็บมาขายในสัดส่วนที่ชาวบ้านคาดว่าจะขายได้เพื่อแลกกับเงินตรา ในปริมาณที่เพียงพอกับความต้องการในการใช้เงินนั้นของผู้ขาย หมายความว่าในยุคนี้มีการใช้เงินตรา เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนแล้ว แต่สัดส่วนการแลกเปลี่ยนอยู่ภายใต้ ความเพียงพอ เท่าที่ต้องการใช้เงินนั้น กล่าวได้ว่า แม้มีการใช้เงิน ยังเป็นการใช้เงิน ในความหมาย ที่เพียงพอกับความต้องการ ยังไม่มีการสร้างมูลค่าส่วนเกินการผลิต เพราะว่าวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในยุคสมัยนี้ ยังมีความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการหาอยู่หากินเพียงเท่าที่ต้องการนำมาอุปโภค บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น

> ...เปิ้นก่จะเอาเฉาะกิ๋นเปิ้นแต่มันก่หายาก ลำบากเนาะอย่างเช่นสมัยอุ๊ยเนาะเปิ้นจะไปป่าเมี่ยงเปิ้นจะไปหาเงิน เก็บเมี่ยงเก็บอะหยังแล้วเอาเมี่ยงนี่ ได้เมี่ยงเนี่ยจะมาแลกข้าวและอะหยังทางบ้านโตย เอามาขายตี๋บ้าน กำซะตางค์ 2ซะตางค์เนี่ยเจ้าเปิ้นจะจ้างคนเก็บเมี่ยงเปิ้นจะไปขึ้นป่าเมี่ยงแล้วเอ้ย มีก่จะมีเนาะไอ่เนี่ยเนาะทางหางดง ส่วนมากจะเป็นป่าเมี่ยงทางไฮ่แม่ริม โป่ง แยงอะหยังเนี่ย ทางแม่ริม แม่แตง...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

...คือว่าถ้าได้ไปหาก็เอามาพอกินน่ะ พอกินมัน สมัยนั้นมันคนมันหลายแต่มันก็คงเอาไม่หมดน่ะคนแต่ก่อนกับคนประเดี๋ยวไม่เหมือนกันหรอก คนแต่ก่อนคือว่าเขาเอามาพอกิน แล้วคนประเดี๋ยวนี้หานักก็เอามานักน่ะ ไม่ไว้ให้ใครน่ะ คนแต่ก่อนเขาเอาไว้เขาไม่เอามาหมดหรอก อย่างหน่อไม้น่ะ เขาไปเอาอย่าง พ่อไปเอาพ่อก็เอามาซัก 2 – 3 อัน พอกินที่เหลือก็ให้ คนอื่นแต่เดี๋ยวนี้ ถ้าเขาหาเขาก็เอามาจนหมดแหละ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ยุคสมัยของการหาอยู่หากิน

ภายหลังจากที่ผ่านพ้นความแห้งแล้ง การขยายตัวของประชากรค่อย ๆ ทวีจำนวนเพิ่มขึ้นจากแต่ละครัวเรือน และจากการย้ายถิ่นเข้ามาของหมู่บ้านอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย การทำมาหากินยังเป็นการทำนาปีเป็นหลักในการดำรงชีวิต การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชาวบ้านในช่วงเวลานี้ มีหลากหลายพันธุ์ให้เลือกตามปริมาณน้ำฝน เพราะว่าเป็นที่ดอนปนทรายเหมือนกันหมดทั้งหมู่บ้าน การคัดเลือกพันธุ์ข้าวจึงถูกกำหนดจากปริมาณน้ำฝนที่ต้องใช้ภูมิปัญญาของผู้เฒ่า ผู้แก่ในการคาดประมาณน้ำฝน กับการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ถ้าปีนั้นน้ำน้อยจะใช้ข้าวลอดำ ข้าวผาแดง ข้าวผาดำ หรือข้าวแก้วหลวงแทน ...*ข้าวมันเป็นข้าวสะป๊ะ สมัยนู้นนะ*... และถ้าน้ำมากในปีนั้น การทำนาจะได้ผลมากเช่นกัน แม้ว่าข้าวจะออกพร้อมๆกันในเวลาเดียวกันหรือจะมีหนู หรือนกมาทำความเสียหายบ้าง ก็ยังมีข้าวในปริมาณมากพอที่จะไม่เสียหายจากอุบัติเหตุใด ๆ ได้อีก บ่งบอกความอุดมสมบูรณ์ของน้ำในการทำนาในช่วงเวลานี้มีมาก ถึงขนาดสามารถปลูกข้าวได้มากพอเกินความเสียหายได้อีกมาก ความรู้เรื่องการปลูกข้าวพันธุ์ต่าง ๆที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี จะกลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่หมายถึง ความสามารถในการปลูกข้าวได้เพียงพอกับการบริโภคในรอบปี และยังสามารถนำส่วนเหลือจากการบริโภคในรอบปีมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ด้วยเหตุผลของการขาดองค์ความรู้ในการผลิต และการขาดทรัพยากรทางธรรมชาติในการผลิต เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้ชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาทุนทางเศรษฐกิจที่ถูกทำให้หมายถึงเฉพาะเงินตราเช่นในปัจจุบัน

... แต่ถ้าปลูกกลางพรรษานี่มันจะบ่ตันเนาะ นกหนูมันจะนัก นกหนูนัก แล้วนกอะหยังก็อยู่ ถ้ามันออกพร้อมเดียวกั๋นนี่ มันจะบ่เสียหายเราะ มันมีนัก...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

สำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว การปลูกข้าว จะเริ่มประมาณเดือนมิถุนายน จนถึงสิงหาคม เพราะต้องรอน้ำฝนก่อน เพื่อให้น้ำขังเต็มท้องนา การปลูกข้าวโดยไม่รอฝนมาก่อน ทำให้การทำนาไม่ประสบความสำเร็จ ... *ตางนี้น้ำบ่ท่วม ถ้าปลูกเจ๊า บ่ได้กินดี รากมันโก่นไปหมด*... และเมื่อต้องรอน้ำฝนแล้ว การเริ่มต้นทำนาก็อาจจะเร็ว หรือล่าช้าออกไป ขึ้นอยู่กับการมาของฝน ฉะนั้นการเริ่มต้นทำนาอาจจะเป็นเดือน กันยายน หรืออาจล่าช้าไปถึงเดือนตุลาคมได้ ดังนั้นสำหรับทางออกในการรอน้ำฝนที่ตกลงตามธรรมชาติแล้ว คือการปรับเปลี่ยนกลยุทธการทำนา มาเป็นการทำนาทีละเล็กละน้อยไปเรื่อยๆ ทีละไร่ จนฝนตกเต็มที่แล้ว จึงลงมือปลูกข้าวเต็มท้องนา

> ...มันต้องรอฝนตกน่ะเจ้าบางทีก่จะเป็นกันยา ตุลาเนี่ยต้องรอฝนน่ะเจ้าประมาณ 1 งาน บางทีก่บ่ถึงงานน่ะเจ้า เฮาต้องรอน้ำแม่บอกว่าต้องรอน้ำให้แห้ง ๆปลูกแล้วก่ไปนี้แหม ไฮ่นึ่งแห้งก่จะ ไถไปโตยเนี่ย...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

นอกเหนือจากภูมิปัญญาในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวแล้ว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวในปีต่อไป เป็นความรู้ในการทำนาที่ต้องการการสั่งสมความรู้นี้ไว้สืบทอดต่อ ๆ กันมา จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้เป็นพันธุ์ข้าวในปีต่อไปที่เรียกว่า **ข้าวเชื้อ** นั้นต้องเลือกจากรวงข้าวที่มีคุณสมบัติที่ดี รวงข้าวแน่น เต็มรวง เมล็ดข้าวใหญ่ยาว อวบอ้วน จากรวงข้าวที่ในท้องนา ก่อนจะมีการเก็บเกี่ยวกันนั้น ข้าวเชื้อจะถูกคัดเลือกเก็บใส่กระสอบไว้ใช้เป็นพันธุ์ข้าวในปีต่อไป

> ...ให้เป็น**ข้าวเชื้อ**ต่อไป ไม่ได้ไปหาที่อื่นแล้วไม่ได้มาหาแล้ว เอาข้าวเราเนี่ยไว้ต่อไปเป็นข้าวเชื้อ รอไว้ปลูกปีหน้า...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)
>
> ...ถ้าข้าวออกมา เปิ้นก็ไปตัด ออกมาเก็บจากตี้งวงตี้ไฮ่ เลือกเอางามๆ ไปเอางวงมันเนาะ ละตัดเอาก่า งวงมันนะ งวงตี้มันดีๆ เอาไว้หว่าปีหน้า...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ทั้งหมดของการทำนาในบ้านเนื้อทราย เป็นการทำนาปี เพราะต้องรอน้ำฝนเป็นหลัก ... *ถ้าหน้าแล้ง บ่ได้เจ้า ต้องใช้รอฝนน่ะเจ้า*... และอยู่ห่างไกลแม่น้ำแม่ปิงออกมาทางปลายน้ำแล้ว ในช่วงเวลานี้ชลประทานยังเข้ามาไม่ถึง ส่วนหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้แม่น้ำแม่ปิงมาก จะมีโอกาสมากที่จะทำนาปรังเพิ่มด้วย ...*เพราะว่าอย่างสมมุติว่าเป็นเจ้าอู้นี่ น่ะคือ ข้าวนาปี้นี่ตี้อัน นาปรังนี่เนาะ ตี้เปิ้นอยู่ใกล้น้ำปิงน่ะ ใกล้น้ำปิง เปิ้นจะทำนาปรัง เพราะว่า เปิ้นจะต้องเป็นตี้คนตี้ใกล้น้ำอุดมสมบูรณ์ที่เปิ้น ทำข้าวได้ เปิ้นจะทำนาปรัง*... การทำนาในภาคเหนือเป็นข้าวเหนียวเป็นส่วนใหญ่ ส่วนนาปรังจะเป็นข้าวเจ้า การบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักจนกลายเป็นความรู้เรื่องคุณสมบัติข้าวเหนียวที่ดี ต้องนุ่ม เหนียวรวมตัวกันเป็นก้อนได้ โดยเฉลี่ยแล้วข้าวเหนียวจะมีอายุประมาณ 2 ปี ถ้าเกินกว่า 2 ปีข้าวเหนียวจะไม่อร่อยในความหมายของคนที่บริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ดังนั้นทางออกคือ การขายให้พ่อค้าที่เข้ามาซื้อในหมู่บ้านภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวใหม่เข้ามาเก็บในฉางข้าวแล้ว

> ...มันจะแตกต่างกันตอนเมื่อ คือมันจะข้าวที่ออกมาเป็นสีเป็นข้าวสารแล้วมันจะแข็ง มันจะไม่นุ่ม มันเกิน 2 ปี ต้องเปลี่ยน ถ้าเกิน 2 ปี มันก็แข็ง คือพูดง่าย ๆ ทางบ้านฝั่งเหนือกินข้าวเหนียวเนาะ ตอนแล้ง ๆ มาเนี่ยปั้นไม่ค่อยติดหรอก มันจะยุ่ย ข้าวจากในยุ้งมาเอาไว้เก็บไว้ปีที่แล้วน่ะ เอามาหว่านปีนี้ แล้วปีนี้น่ะ ปีหน้าเราเอามาสี เมื่อสีแล้วก็แข็งรู้สึกว่ามันแข็ง เราก็ต้องโละขายไปเลย แล้วก็ขายให้พ่อค้าไป...
>
> (ผู้ใหญ่บ้านในอดีต)

การเก็บเกี่ยวจะเก็บเกี่ยวกันประมาณเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ ถึงเวลานี้ ท้องนาจะออกสีดำ ๆ แดง ๆ เต็มท้องทุ่ง ภายหลังการเก็บข้าวเข้าฉางข้าวแล้ว สภาพโดยทั่วไปจะเป็นฝุ่นคลุ้งไปทั่วหมู่บ้าน เพราะเดิมก็เป็นดินปนทรายอยู่ก่อนแล้ว พอเข้าหน้าแล้ง จึงเต็มไปด้วยฝุ่นกระจายเต็มหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีกจากการเผาฟางข้าว

> ...พฤศจิกา แล้วไปเกี่ยว ไปเก็บเกี่ยว บ่ได้ผลนัก คือนาน้ำฝนก่อนนะ นาน้ำฟ้ามันจะเป็นไปเกี่ยว มกรา-กุมภา นะ ราวๆนั้นนะ ข้าวมันจะสุกดำๆแดง กันไปนะ แล้วทีนี้บ้านก็จะเป็นฝุ่น ล้อมฮั้วกันเป็นมะโหงเนี๊ยะ ... กองข้าวไว้เสร็จสับบ่ตีเตี่ย ตัดต้นฟาง

หมด ตัดต้นฟางหมด ก็ตีข้าวแล้วก็เอาข้าวเข้าบ้าน แล้วก็โล๊ะเฟียงเผา เผาแล้วก็ เอารถไถ ไปไถเป็นห่อง...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ฉางข้าวที่เก็บข้าวไว้กินตลอดปี จะปลูกอยู่นอกตัวเรือนบ้าน แยกออกมาต่างหาก เป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงจากพื้นประมาณ 2 เมตร เป็นอย่างน้อย ตรงเสาไม้ของฉางข้าวจะถูกพันรอบเสาไม้ด้วยแผ่นสังกะสี หรือแผ่นอลูมิเนียมกว้างประมาณ 1 เมตร และห่างจากใต้พื้นของฉางข้าวลงมาประมาณ 1 เมตร ทุกเสาไม้ เพื่อป้องกันหนูปีนขึ้นไปกัดกินข้าว เพราะเมื่อหนูปีนตามแนวเสาไม้มาถึงแผ่นสังกะสี หรือแผ่นอะลูมิเนียมแล้ว จะลื่นไถล ลงมา ปีนขึ้นไปบนฉางข้าวไม่ได้ ลักษณะที่ตั้งของฉางข้าวจะอยู่โดดเดี่ยวห่างจากตัวบ้าน เรือนครัว ออกมา และอยู่บริเวณหน้าบ้านมากกว่า เพื่อการดูแลอย่างใกล้ชิด และมองเห็นง่าย

การทำนาด้วยพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจะให้ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 40 ถังต่อไร่ ...*สมัยก่อนมันแล้ง มันก็ได้ซักประมาณ 40ถังน่ะ*... เพราะว่าเป็นช่วงเวลาที่ยังใช้น้ำฝน ผลผลิตต่อไร่ จึงเพียงพอที่จะบริโภคภายในรอบปีเท่านั้น สำหรับคนที่มีที่นาน้อยจะไม่มีข้าวเหลือไว้ขาย หรือแม้แต่คนที่ในหมู่บ้าน นิยามว่าเป็นคนรวย ซึ่งจะเป็นคนที่มีที่นามากก็ตาม การบริโภคข้าวเป็นหลัก เหลือจึงขาย จะเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของคนในยุคสมัยที่อาศัยธรรมชาติ คือ น้ำฝนเป็นหลักในการทำนา การผลิตของหมู่บ้านจึงอยู่ในระดับที่สามารถเรียกได้ว่า ทุกคนมีข้าวกิน ...*ส่วนมากเอาไว้กิน รับรองน่ะ เอาไว้กิน เหลือจากกินเราก็ขาย...คนจนก็ยังมีกิน*...เพราะทุกคนยังที่ดินเป็นของตนเอง มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการจับจองที่ดินในอดีตกาลตั้งแต่บรรพบุรุษที่จะสามารถล้อมรั้ว ปรับที่ทาง บุกเบิกถางที่เพื่อการทำนาได้ตามศักยภาพของแรงงานของตนเอง และสภาพของที่ดินที่เป็นที่ดอนปนทรายอีกด้วย

การจับจองที่ดินในยุคเริ่มแรกที่มารวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน กำหนดจากการที่อยู่ใกล้บ้าน ใกล้แหล่งน้ำให้มากที่สุด แล้วการถางป่าละเมาะออกเป็นที่นา และที่อยู่ก็เกิดขึ้น การแสดงความเป็นเจ้าของในที่ดินผ่านการรับรู้ซึ่งกันและกันในกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในรูปของการกั้นรั้ว ล้อมที่นา ซึ่งเป็นการป้องกันวัว ควาย ไม่ให้เข้ามาเหยียบย่ำ ทำลายผลผลิต มากกว่าที่จะเป็นการแสดงความเป็นเจ้าของผ่านเอกสารสิทธิ์เฉกเช่นในปัจจุบัน การรับรู้ในความเป็นเจ้าของที่นาของกันและกัน แสดงออกถึงความเคารพ นับถือที่มีต่อกันของชาวบ้าน โดยที่ไม่ต้องแสดงความเป็นเจ้าของที่นาในเชิงรูปธรรม ...*ก่อนว่าโล่ง ๆ งี้เนาะ วัดเอาเลย ล้อมฮั้วเอา*..

สภาพทางภูมิศาสตร์มีลักษณะเป็นทุ่งนาโล่งกว้าง มีป่าละเมาะเป็นหย่อม ๆ ...*ไม่ใช่ป่าหนาแน่น...แต่บ่เดี๋ยวนี้จะมีละที่เป็นแพะจะเป็นบ้านอยู่ไปหมดแล้ว...* ไม้ไผ่ประเภทต่าง ๆ มีอยู่มากมาย และเป็นไม้ที่มีมากที่สุดในบริเวณบ้านนี้ ถ้าจะมีสัตว์ป่าอยู่บ้าง ก็จะเป็นสัตว์เล็ก เช่นไก่ป่า ส่วนสัตว์ใหญ่ เช่น เสือ จะไม่มี ลักษณะป่าจริง ๆ แบบมีไม้ใหญ่ หรือสัตว์ป่าเลย จะไม่มีในบริเวณบ้าน ...*ไก่ป่า นี่มี แต่สัตว์ใหญ่ ไม่เห็น...* ถ้าจะเป็นป่าจริง ๆ จะมีอยู่ไกลออกไปประมาณ 15-16 กิโลเมตรจากหมู่บ้าน ไปทางต้นน้ำแม่ปิงมากกว่า

> ...แต่ก่อนก็เป็นป่า มีต้นไม้ไม่เยอะ ช่วยกันถาง สภาพจะเป็นคล้าย ๆ อีสาน มีต้นไม้เป็นหย่อม ๆ ...แต่ว่าในป่า บ้านพ่อก็ไม่มีป่านะ...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)
>
> ...ตางหลายเนี๊ยะ มาเป็นแพะ แต่บ่เดี๋ยวนี้จะมีละที่เป็นแพะ...เพราะจากสันทราย ไปก็จะมีแพะ แพะเปิ้นฮ้องแพะ แพะ เป็นป่า น่ะเจ้า มันก่กิ๊ดว่าบ่ใจ้ป่าใหญ่นะเจ้า เป็นป่าละเมาะ มันจะเป็นไม้ไผ่หมดนะ ลื้มหมดนะ รกกกคาหมดนะ...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ยุคสมัยของภูมิปัญญาชาวบ้าน

การทำนาที่ต้องรอน้ำฝนเพียงอย่างเดียวของชาวบ้านในยุคนี้ แน่นอนว่าย่อมไม่เพียงพอต่อความต้องการในการใช้น้ำเพื่อการทำนา และการพึ่งพิงธรรมชาติ จากน้ำฝนเพียงช่องทางเดียวนั้น จะไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกที่ต้องเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย ตามความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นจากการขยายครอบครัว การกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรจึงถูกผลิตขึ้น โดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านที่จะเข้ามาช่วยเรื่องการกักเก็บน้ำที่ใช้ในการทำนาของชาวนาในยุคสมัยนี้ เป็นภูมิปัญญาความรู้ทางวิศวกรรมการก่อสร้างโดยชาวบ้าน นั่นคือ การสร้างเหมืองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำนา และส่งต่อมายังพื้นที่นาต่าง ๆ ของชาวบ้าน ในรูปของ ไส้ไก่ ในภาษาของชาวบ้าน ที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับคลองชลประทานในปัจจุบัน ไส้ไก่เป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษตั้งแต่อดีตกาล เพราะการใช้ความรู้ในการดูแล รักษาเหมือง และไส้ไก่เพื่อให้เหมืองยังสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ และส่งต่อลงมาไส้ไก่ได้นั้น ต้องใช้ความร่วมมือของชาวบ้านในการบริหารจัดการ ทั้งการซ่อมเหมืองในจุดที่มีรอยรั่ว การขุดลอกไส้ไก่เป็นระยะ ๆ และการดูแลต่อเนื่องมาตลอด ที่มีอยู่ตลอดเวลา คือการไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงใน ไส้ไก่ จนกลาย

เป็นกฎ กติกาที่แม้แต่เด็กเล็กในหมู่บ้าน ยังถือเป็นระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เพราะเหมือง และไส้ไก่เปรียบได้กับน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตของคนทั้งหมู่บ้าน การสะสมความรู้เรื่องการดูแล รักษาเหมือง และไส้ไก่ ผ่านการถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นต่อมาดูแลรักษาสืบเนื่อง เพื่อคงไว้ซึ่งทุนทางธรรมชาติในรูปของการสร้างความรู้ไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน ไส้ไก่ ก็เป็นอีกพื้นที่ที่ช่วยสร้างความร่วมมือระดับชุมชนในการดูแลร่วมกัน ทั้งการขุดลอกไส้ไก่ การไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในไส้ไก่ จนกลายเป็นกฎ กติกาของหมู่บ้านที่ทุกคนจะตระหนักรู้ถึงจิตสำนึกสาธารณะนี้ และถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อมา สืบทอดเจตนารมณ์นี้สืบไป

> ...อันนี้มันมาแม่น(นาน)แล้วนะเจ้า ดึกดำบรรพ์ ก่เปิ้นก่จาวบ้านตึงใจ๊ ประโยชน์จากลำน้ำแม่ตาจ้าง เปิ้นก่มีก๋านขุดลอกน่ะ จาวบ้าน ก่หน้านี้แหล่ะเจ้าก่จะทำนาน่ะ คนตี้มีตี้นา ตี้นาใกล้กัน จะมากั๋น ...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)
>
> ...ขยะเขาบ่ตาง ๆ นี้ เขาจะบ่ทิ้งนะเจ้า เปิ้นบ่ได้ทิ้งขยะลงลำเหมือง...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การดูแลเหมืองเป็นงานของทุกคนที่มีนาในละแวกใกล้เคียงกัน จะมาช่วยกันดูแลซ่อมเหมืองกันก่อนที่ฝนจะลง การทำงานร่วมกันของชาวบ้านที่มีนาใกล้เคียงกัน จะตกลงนัดวันเวลาเพื่อการซ่อม และขุดลอกเหมืองร่วมกัน ด้วยการตัดกิ่งไม้ ขอนไม้มาตบแต่งรอยรั่วภายหลังจากการสำรวจแล้วว่ามีตำแหน่งใดบ้างที่ต้องซ่อมแซม การซ่อมเหมืองต้องอาศัยความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของชาวนา ซึ่งเป็นการปลูกฝัง บ่มเพาะความเป็นหนึ่งเดียว สมานสามัคคี สร้างจิตสำนึกสาธารณะให้กับคนในชุมชน ตระหนักรู้ถึงการรวมตัวกันของแรงงานระดับปัจเจก จะนำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชน ในความหมายของความสามารถในการร่วมกันแก้ปัญหาระดับชุมชนภายใต้การถูกกำหนดจากปัญหาระดับปัจเจก กล่าวคือการร่วมมือกันซ่อมเหมืองของทุกคน จะช่วยให้ทุกคนได้น้ำจากเหมืองไปทำนาของแต่ละคนได้ เพราะนั่นหมายความว่าทุกคนจะมีข้าวกินจากการที่มีน้ำมาทำนาได้

> ...ถ้าหน้านานี่จะแต่ง ไม้ที่เอาไปกั้น ไปแวดวงนี่นะ เอาไปซ่อม ไปแต่ง เอาไม้ผ่าเป็นกีบ แวดไปแวดมา ซ่อมจะมีเป็นกลุ่มอย่างนาสมมุติว่า ระหว่างตี๋นี้เป็น

นาของนายนั่น เป็นหมู่ตี้นาใครจ้วยกันซ่อม เจ้านาตี้อยู่สายนั้น ละแวกนั้น ขอเขามีแต่ละหมู่ จะมารวมกัน สายนี้นาคนนั้น สายนั้นนาคนนั้นก๊ะ...

(ผู้เฒ่าผู้แก่)

ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนได้รับน้ำไปทำนาด้วยกันถ้วนหน้า ภายใต้ความแตกต่างเชิงตำแหน่งแห่งที่ของแต่ละพื้นที่นาจากระยะห่างจากเหมืองที่ปล่อยน้ำออกมา ความตกลงร่วมกันระดับชุมชนที่จะให้ทุกคนได้รับน้ำเท่าเทียมกัน ถูกกำหนดขึ้นด้วยความยุติธรรมในรูปของการเปิดช่องทางให้น้ำเข้าที่นาของพื้นที่นาที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก่อนจนที่นาชุ่มฉ่ำน้ำในภาษาของ ชาวบ้านว่า **ดินอิ่ม** แล้วปั้นคันนาปิดทางน้ำเพื่อให้น้ำไหลต่อไปยังที่นาต่อไป การเฝ้าดูแลอย่างใกล้ชิดในที่นาของแต่ละคน เพื่อช่วยให้น้ำเข้ามาในที่นาของตนเต็มอิ่มก่อน ในกรณีที่น้ำไหลช้า ไหลมาน้อย เพราะในเหมืองเองก็มีน้อยอยู่แล้วนั้น การเร่งให้น้ำไหลเข้าที่นาให้เร็วขึ้นต้องช่วยวิดน้ำเข้านาบ้าง เปิดคันนากว้างขึ้นบ้าง เปิดคันนาเพิ่มขึ้นบ้าง แล้วจะได้ปล่อยให้ที่นาต่อไปได้รับน้ำเร็วขึ้นอีกด้วย บนฐานคติของความเห็นอกเห็นใจในการทำนาด้วยกัน

...ท้ายบ้านก็บ่ฮื้อหมู่นี้เก๊าะ หมู่นี้ถ้าเข้าแล้วจะต้องมาเฝ้า มาอยู่ยาม อย่างปี้เข้าแล้ว 3 วันตึ๊กนี้เลี้ยหมู่นี้จะต้อง มาเฝ้า บ่ตึ๊กหมู่นี้เข้า บ่ฮื่อปี้เอาเข้าแล้วมีเวรมียาม เขาเต็มใจมาแต่ละ บ้านอย่างบ้านเฮา อยู่ทาง ได้เปรียบอยู่ ทางหัวของบ้านขุนคง บ่ต้องเฝ้าแล้ว จะต้อง เข้า ค่อย ๆ คบไฮ่นา เฮา ต้องไปดูสมมุติน้ำมา แล้วขังเข้าไป บ่ใช่ ว่าเฮาขังแล้ว ฮั่นนะต้องไปตุยไปแวดไปแวดมา น้ำบ่เข้าต้องโบกให้มี ช่องเข้าไปบ่ได้ถึง ต้องโบกช่องเข้าไป ต้องไปดู แวดไปแวดมา ก่อน **ดินอิ่มๆ** แล้วเยียะ ดูแลจน 3 วันแล้ว 3วันนี้ เปิ้ลฮื่อเยียะจะเป็นงี้ เยียะ....

(ผู้เฒ่าผู้แก่)

...มันมีแต่ตอนหน้าฝนหน้าเนี้ย ถ้าเปิ้นทำนาก่จะไปนอนเฝ้าเอาน้ำ ต้องไปเฝ้าเอาน้ำมาใส่กล้าเนี่ยน่ะ เปิ้นฮ้องหว่านกล้าต้องไปนอนเฝ้า นอนปั๋นเอาน้ำ น้ำมา เปิ้นจะปั๋นกันเข้าฝ้ายนั้น ๆ เอ้ย...

(ผู้เฒ่าผู้แก่)

การทำนากลายเป็นแก่นแกนหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนการสร้างเหมืองเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการทำนานั้นวางบนฐานคติของอุดมการณ์การหาอยู่หากิน บนความร่วมมือระดับชุมชนเพื่อความอยู่รอดของชุมชน ภายใต้อุดมการณ์ของการผลิตครบวงจร ตั้งแต่การ

ปลูกข้าวเอง การสร้างเหมือง และไส้ไก่ ทั้งนี้เพื่อการบริโภคของชุมชนเอง ในรูปแบบของการพึ่งพิงกันเองระดับชุมชนที่อำนาจของรัฐยังไม่ก้าวเข้ามาละเมิดสิทธิชุมชน ...*ขุดเอง ถ้าบ่ขุดเองแล้ว น้ำบ่ไปถึงข้าว ข้าวจะตาย ต้องขุด ฮื่อมันคล้ายรวมกัน*... ภายใต้การสร้างความรู้เรื่องการทำนา และการสร้างเหมืองออกมาเป็นความรู้ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น การพึ่งพิงธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตในอีกมิติ นอกเหนือจากการทำนา คือการหาอยู่ หากินจากธรรมชาติ ตั้งแต่ความรู้เรื่องการจับปลา ความรู้เรื่องพืชผักที่เก็บได้จากธรรมชาติ และนำมาบริโภคได้ ความรู้เรื่องการจักสาน เพื่อเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ประกอบการดำเนินชีวิต เป็นต้น

ความรู้ในการบริโภค : การเก็บหาของธรรมชาติ

การผลิตที่ถูกกำหนดจากสภาพภูมิศาสตร์ของดิน การอยู่ใกล้แหล่งน้ำ จำเป็นต้องใช้ความรู้เรื่องการคัดเลือกเม็ดพันธุ์ที่เหมาะสม สอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของดินและปริมาณน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวถูกสร้าง และสะสมผ่านการเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดที่เหมาะสมกับดิน ที่จะถูกเก็บเป็น **ข้าวเชื้อ** ในปีต่อไปโดยไม่ต้องลงทุนในรูปของการซื้อพันธุ์ข้าวผ่านเงินตรา แต่จะเป็นสะสมทุนของตนเองในการทำนาครั้งต่อไปของชาวนาเอง

เมื่อมีข้าวไว้บริโภคแล้ว ปู ปลาตามท้องนา และผักที่ขึ้นเองตามคันนา ถูกสร้างออกมาเป็นความรู้ ผ่านการเรียนรู้ คัดเลือกแล้วของบรรพบุรุษ สะสมเป็นความรู้ให้คนรุ่นหลังได้บริโภคอย่างเพียงพอตามความต้องการของคนในหมู่บ้าน ... *ก่ส่วนมากก่จะกิ๋นปล๋ากิ๋นหยังตามโต้ง ตามนาเนี่ยเจ้า*... แม้ว่าปริมาณของทรัพยากรทางธรรมชาติมีไม่ถึงขนาดอุดมสมบูรณ์แต่ว่าไม่ถึงกับขาดแคลน กล่าวได้ว่า มีเพียงพอต่อความต้องการของชุมชน ทั้งคนจน หรือคนรวยต่างสามารถเก็บเกี่ยวพืชผัก ปู ปลา ได้ตามความต้องการเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ...*ขาดแคลนมันก็ได้กินนิ ถึงจะขาดก็มีกินนะ แม้แต่บ้านจนก็ยังมีกิน*... และเพียงพอที่จะให้ทุกคนไปเก็บกินได้เท่าที่ต้องการ และมีให้เก็บได้ตลอดปีอย่างเพียงพอ การบริโภค จะมีลักษณะหาอยู่หากิน ตามสภาพธรรมชาติ มีปลาในเหมืองให้จับได้มากขึ้นในหน้าน้ำ ทั้งประเภทปลาและปริมาณปลา มากกว่าฤดูกาลอื่นในรอบปีเดียวกัน ...*ได้ก๊ะ มีปลาซิว ปลาแรด ปลานิล ปลาดุก มีจับได้ตลอด*... *เฮาจะเป๋นหน้าฝนเนี่ยเฮาก่จะมีปล๋ากิ๋น*... ส่วนหน้าแล้งยังมีปลาให้จับได้อยู่ เพียงแต่เป็นการวิดปลา ไม่ใช่การจับ เพราะปริมาณน้ำที่น้อยลงไม่สะดวกกับการจับ จึงเป็นการวิดปลาแทน ...*ถ้าสมมตินำ้แห้ง น้ำเหมืองแห้งนี่ประมาณเดือนพฤศจิกา ธันวา มันแห้งนี่*

เฮาก่จะฮะปล๋า (วิดปลา) ฮะหยังนี่ได้เจ้า... การจับปลาเพื่อการบริโภค จะเป็นการจับเพียงเท่าที่ต้องการมาบริโภคเท่านั้น แม้นว่าจะมีปริมาณปลามากทางธรรมชาติก็ตาม เพราะว่าในช่วงเวลานี้ยังไม่มีแนวคิดเรื่องการผลิตเพื่อการบริโภค และในเมื่อทุกคนมีความสามารถในการจับปลาเป็นของตนเองได้ด้วยเครื่องมือจับปลาที่มีอยู่กันทุกครัวเรือนแล้ว การขายจึงยังไม่เกิดขึ้น *...บ้านปี้จ่ำก็มี หรุ่มก็มี เครื่องมือหาปลามีทั้งจ่ำ ทั้งหรับ ทั้งไซ แต่ก่อนทุกบ้านจะมีหมดเลย...*

ส่วนพืชผักตามริมรั้ว และรอบเหมืองจะมีมากอย่างชุ่มฉ่ำในหน้าน้ำ สามารถเก็บมาเป็นอาหารได้ตลอดทั้งปี ทั้งในหน้าหนาวก็จะมีผักในปริมาณมากอีกเช่นกัน และยังสามารถเก็บจากรั้วบ้านของเพื่อนบ้านได้อีก ตามความต้องการโดยเพียงการบอกกล่าวต่อกัน อาจกล่าวได้ว่ามีผักให้เก็บได้ตลอดปี ไม่ขาดแคลน *...ข้านี่มีข้าวแล้ว ยังหากับตามคอกรั้วได้อยู่ ขอบ้านไผก่ยังได้อยู่ ผักไม้นี่น่ะ...กถิน ผักฮอย ผักแคบ เก็บตามฮอบฮั้วเฮา ตี้มันขึ้นตามต้นไม้ในบ้านเฮา มีทั้งปี...* และอาจยังมีการปลูกเพิ่มได้ในบางครัวเรือนตามริมเหมือง ทั้งนี้ก็ยังวางเป้าหมายในการผลิตเพื่อการบริโภค การปลูกผักเพิ่มจะเป็นการปลูกผักประเภทที่ไม่ใช่ผักพื้นเมือง เพื่อเพิ่มความหลากหลายในการบริโภค หรือต้องการขยายพันธุ์ผักพื้นเมือง ผักที่ปลูกเพิ่มจะเป็นผักประเภทที่ใช้เมล็ดพันธุ์ ที่หาซื้อได้จากตลาด เพราะความที่บ้านเนื้อทรายอยู่ใกล้อำเภอเมืองมาก โอกาสการรับรู้เรื่องพันธุ์ผักใหม่ ๆ จะมีอยู่ แต่ไม่ได้ทำให้เป้าหมายการผลิตเปลี่ยนไปเพียงแต่เปลี่ยนรสชาติอาหารจากผักพื้นเมืองมาเป็นประเภทอื่น เช่น ผักกาดขาว ซึ่งเมื่อไม่ต้องรสนิยมกับคนในพื้นที่แล้ว การปลูกผักกาดขาวก็ล้มเลิกไปโดยปริยาย *...เฮาบ่ปลูกนะ ผักกาดขาว ถ้าเฮาปลูก เฮาบ่ได้ใจ๊นะ จะเอาไปตำน้ำพริกบ่ลำ ตำน้ำพริกปู น้ำพริกปลาบ่ลำ...*

การเก็บเห็ดต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายทั้งจากริมเหมือง และในป่าละเมาะ ต้องอาศัยความรู้เรื่องเห็ดที่ผ่านการถ่ายทอดต่อมาจนปัจจุบันจากบรรพบุรุษ ว่าเห็ดใดที่รับประทานได้ไม่เป็นพิษ ในป่าประเภทใดจะมีเห็ดประเภทใดให้เก็บ เพราะว่าในป่าที่มีลักษณะของป่าชัดเจนไม่ใช่ป่าละเมาะอย่างเช่นที่ในบ้านเนื้อทรายจะเป็นป่าละเมาะ จะพบเห็ดโคน เห็ดแพะ เห็ดไข่ห่าน ซึ่งจะเป็นเห็ดที่แตกต่างออกไปจากเห็ดที่เก็บได้ในพื้นที่บริเวณบ้านเนื้อทรายจะเป็นเห็ดพื้นบ้านแทน

> ...มี ถ้าจะเป็นเห็ดพื้นบ้านนะเจ้า เห็ดโคนนี่มีตื้ออกในป่าแต๊ ๆ จะบ่มี เป็นเห็ดตี้เป้นฮ้องว่า เห็ดไข่ห่านนี่เนาะ เห็ดแพะอี้เนาะ มันบ่ได้ออกในนี้ เห็ดหิ่งห้อย เนี่ย....
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทั้งเห็ด และพืชผักแล้วยังมีการเก็บหน่อไม้จากป่าละเมาะที่ค่อนข้างจะมีมากเป็นพิเศษ เพราะว่าป่าละเมาะของหมู่บ้านนี้จะเป็นป่าไผ่มากกว่า และเป็นป่าไผ่ที่มีความหลากหลายของประเภทไผ่สูงอยู่มาก เช่น ไผ่เหี๊ยะ ไผ่ลวกดำ ไผ่ลวกแดง ไผ่ยะ ไผ่ตง ไผ่สีสุก ที่ถูกนำมาสร้างเป็นความรู้เรื่องการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือการประกอบอาชีพต่าง ๆ

> ...ก็มีเห็ด มีหน่อ ก็ผัก เป็นผักหวาน เป็นผัก...เป็นหน่อไม้เนี้ยะ ตามสายที่อนามัยจะเป็นไม้ไผ่หมดนะ ลื้มหมดนะ มันตึงเป็นป่า รกกกคาหมดน่า...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ป่าไผ่ที่มีอยู่ของบ้านเนื้อทราย ถูกสร้างเป็นความรู้เรื่องการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ประกอบการดำเนินชีวิต บนฐานของความรู้และการนำมาใช้ประโยชน์จากคุณลักษณะทางธรรมชาติของไผ่แต่ละประเภท ไผ่ที่มีคุณสมบัติของความเหนียวเหมาะต่อการทำเป็นไม้คาน ไม้หาบ หรือคันธนู จะเป็นไผ่ลวกดำ ถ้าต้องการความเหนียวของไผ่มากขึ้นเพื่อทำลูกคอกธนู ไผ่ยะจะเหนียวมากกว่าไผ่ลวกดำมาก ส่วนไผ่สีสุกจะเหมาะสมกับการสานชะลอม หรือ ซ้า ในภาษาเหนือ ถ้าต้องการทำ กระบุงเปี๊ยก เอาไว้นึ่งข้าวแล้วไผ่ลวกก็ถูกนำมาใช้สานกระบุงเปี๊ยกได้เช่นกัน ไผ่ซาง ไผ่บงก็นำมาสานได้แต่จะเปราะ บาง ไม่เหนียว ใช้งานได้ไม่นาน ต้องสานใหม่ การเลือกไผ่แต่ละประเภทกับเครื่องมือ เครื่องใช้จึงเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นได้จาก การเลือกไผ่ที่สานเป็นฝาบ้านได้อีกว่าจะต้องเป็นไผ่เหี๊ยะ หรือนำไผ่เหี๊ยะมาประกอบพิธีกรรมสืบชะตา เพราะความบาง เจาะเป็นวงง่าย และเบา เหมาะต่อการใส่น้ำ ใส่ทราย และข้าสารในพิธีกรรมสืบชะตาของทางเหนือไผ่บงใช้สานเป็นกระบุง กระด้ง สำหรับใส่ของเบา เพราะความเปราะบาง ไม่เหนียวพอกับการรับน้ำหนักมาก หรือทนร้อนได้ เวลานึ่งข้าว

> ...แล้วก็พวกที่ใช้จับปลา แซะ ไซ เครื่องมือจับปลาทุกชนิด เขาเอาทำมาจากไม้ไผ่ลวกแดง และไผ่ลวก ดำไผ่ลวกดำนี้มีสมบัติคือเหนียว จะเป็นไม้คานหาบเป็นคันธนูอะไรนี้ เมื่อก่อนนี้ยังใช้กันอยู่ เป็นลูกคอกธนูละก็มีไม้ไผ่ยะ ไผ่ยะนี้เหนียว เหนียวมากเลย เหนียวกว่าไม้ไผ่ลวกดำ อันนี้ก็เอาทำตอกไม้ที่มันเหนียวๆเราเรียกว่ากระบุงเปี๊ยกนะกระบุงเปี๊ยกที่เขาเอาก้วดข้าว นะพวกนี้

> ทำมาจาก ไม้ไผ่ลวกนั้นก็มีไผ่เหี๊ยะ ไผ่เหี๊ยะนี่ส่วนมากจะเอา มาสาน สานฝา บ้านฝาผนังบ้าน ไม่ไผ่เหี๊ยะ ไผ่เหี๊ ยะ นี่ส่วนมากจะเอามาสานสานฝาบ้าน ฝาผนัง บ้าน ไม้ไผ่เหี๊ยะ ไม้ข้าวหลามไผ่เหี๊ยะ นี่ใช้ประโยชน์ก็คือ เอาไปทำบุญในงาน สืบชะตานั่นเอง เพราะว่าลำมันยาว และมันกรวงนะ พื้นที่ในการใส่วัสดุข้างใน เช่น ข้าวสาร น้ำจะบรรลุได้เยอะกว่า นะลำปล้องมัน เจาะง่าย มันบาง เจาะได้ง่าย เสร็จแล้วก็เอาน้ำเข้าใส่ ทรายน้ำและก็ มีข้าวสารเป็นพิธีกรรม...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ในหน้าน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ยังมีอีกมาก มีกบให้ตีตามท้องนา และหนองน้ำอยู่มากนัก มีปูให้มาตำส้ม และแปรรูปเป็นน้ำปู เพื่อเก็บไว้บริโภคในรูปของเครื่องปรุงรสได้อีกแบบ อีกทั้งยังมีการถนอมอาหารในรูปของหน่อไม้ดองเพื่อการบริโภคในยามอื่น ด้วยการต้มหน่อไม้ กับเกลือ แล้วเก็บใส่ลงภาชนะ หรือจะบริโภคเลยก็จะประกอบอาหารประเภทแกง น้ำพริก ถ้าต้องการเพิ่มความหวานให้กับหน่อไม้ ภายหลังจากที่ลดความขื่นลงด้วยการต้มน้ำทิ้งสักครั้งแล้ว การใส่ใบย่านาง จะช่วยเพิ่มรสชาติหน่อไม้ให้อร่อยขึ้น ในความหมายของผู้บริโภค

ในหน้าแล้ง พืชผักจะมีน้อยกว่าหน้าอื่นๆ การปลูกเพิ่มขึ้นบ้างตามริมเหมือง เป็นการช่วยเหลือตัวเอง ภายใต้ธรรมชาติที่มีอยู่ ส่วนหน้าหนาว ผักจะงามนักกว่าหน้าอื่น ปู ปลาอาจจะมีน้อยลงบ้าง แต่ยังมีให้จับได้อยู่ ที่มีมากจะเป็นแมลงต่าง ๆ ที่นำมาเป็นอาหารได้ แมงนุน แมงหยัง อาหารแต่ละมื้อจะมีข้าวเหนียวเป็นหลัก ทำน้ำพริกมาจิ้มพร้อมผักต่าง ๆ ที่เก็บได้ตามริมรั้ว รอบคันนา และบริเวณเหมือง เนื้อสัตว์ที่จะมีให้กินได้ตลอดจะเป็น กบ ที่นำแขนขา มาตำเป็นน้ำพริกกบได้ ใส่มะเขือเผา(จี่)มาแล้ว พริก และขมิ้นเพื่อดับคาว รับประทานกับยอดผักกระถินลวกแล้วจะช่วยเพิ่มรสอาหารให้น่ารับประทานมากยิ่งขึ้น ส่วนเนื้อกบล้วน ๆ จะให้เด็กเล็ก เด็กอ่อนรับประทานแทน

> ...ตี้ปิ้งได้ก็ปิ้ง เอาขา อุ้ยนะ จิ้นเนื้อล้วน ๆป้อนให้ละอ่อน เฮา มันนี่เก๊าะ มือมันตีนมันเฮาเอามาตำกินได้ ใส่มะเขือ มะเขือต้องจี่ ก่อนนะแล้วก็ใส่พริกแล้วแต่เฮาชอบเผ็ด ใส่ขมิ้นเนาะ มันคาว กะผักอย่างกบตี้เอามา ตำคล้ายน้ำพริกนะ มีผักกถิน ยอดมาลวกกับน้ำพริกจะเปิง...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

อีกตัวอย่างอาหารที่เป็นที่นิยมในบ้านนี้ คือน้ำพริกปู โดยการนำปูนาขนาดเล็กมาต้มทั้งตัว แล้วมาตำ ใส่พริกหนุ่มเผา เกลือ กระเทียม แล้วนำน้ำที่ต้มปูมาผสมกับน้ำพริกปูที่ตำแล้วให้ข้น ๆ รับประทานกับผักแว่น ผักฮอย กระถิน มะแตง ส่วนน้ำปูเป็นการต้มปูพร้อมเครื่องแกง ทั้งพริก ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด เกลือ เคี่ยวด้วยไฟอ่อน ๆ จนเครื่องปรุงทั้งหมดพร้อมปูกลายเป็นเนื้อเดียวกัน มีลักษณะข้นเหนียว ดำภายหลังการเคี่ยวที่ยาวนาน เก็บใส่ภาชนะไว้เป็นเครื่องปรุงรส เช่นเดียวกับปลาร้าของภาคอีสาน เช่นเติมลงในตำส้ม หรือจะเพิ่มรสชาดในการยำหน่อไม้ เป็นต้น

> ...หน้านี้ปูเยอะ เก็บไว้กินนานๆ ได้ไง แป่งน้ำปูเหมือนกะปิ น้ำปูสีดำๆเอามาใส่ยำหน่อ ส้มตำ แล้วแต่มักตำน้ำพริกปูก็ได้ หอม...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ส่วนเนื้อสัตว์ เช่น วัว ควาย จะได้บริโภคกันในงานประเพณีมากกว่า เช่น วันเข้าพรรษา ถ้านอกเหนือจากงานประเพณีแล้วการบริโภควัว ควาย จะเป็นการซื้อจากตลาดเป็นชิ้น ๆ หรือในกรณีของหมู จะเป็นการร่วมลงทุนกับเจ้าของหมู แล้วแบ่งสัดส่วนเนื้อสัตว์ตามส่วนที่นำมาลงทุน เช่น ลงทุน 100บาท หรือ 200 บาท หรืออาจจะซื้อร่วมกันแล้วแบ่งปันกันภายในกลุ่มที่ร่วมซื้อหมูตัวเดียวกันซึ่งในกรณีของหมูแล้ว จะมีโอกาสบริโภคบ่อยกว่า วัว หรือควาย เพราะราคาแพง และมีปลาที่จับเองได้ ...*หมูนี่ บางทีอาจจะเลี้ยงหมู หมูนี่อาจจะได้กินบ่อยหน้อย ตี้ว่าเอาหมูมาบุบ และเปิ้นจะแบ่งเป็นหุ้น ๆ กันเนี่ย หุ้นนี่เต้าใด ร้อยกา สองร้อยกาเอี้ย แล้วเปิ้นจะมาซอยกั๋นเนี่ย อย่างสมมุติว่า แบ่ง 4 หุ้นเนาะ หุ้นก็จะไปแบ่งปี้ แบ่งน้องแหมเอี้ยซอยกันเนี่ย*... หรือมีการเลี้ยงไก่ไว้บริโภคแทนได้ ส่วนมากแล้วแทบทุกหลังคาเรือนจะเลี้ยงไก่ไว้บริโภคเองในครัวเรือน ถ้ามีเพื่อนบ้านมาซื้อก็ขายไป ...*ไก่มีไก่กิ๋น แต่ว่าเปิ้นจะเลี้ยงเจ้าไก่เปิ้นก็จะมีบ้านไหน 4-5 แม่เอี้ย*...

อาหารประจำวัน ส่วนมากแล้วจะเป็นน้ำพริก ผักต้มที่นำมาจิ้มกับน้ำพริกเป็นหลัก คู่กับข้าวเหนียว ทั้ง สามมื้อ อาจจะมีเสริมมาบ้างในช่วงกลางวันจะเป็นส้มตำ กับผักต่าง ๆ ที่เก็บหามาได้ระหว่างออกทำนา เช่น ผักละ กระถิน ฝักถั่ว ส่วนมื้อเย็นจะประกอบอาหารมากกว่ามื้อ ๆ ในวันเดียวกัน มีน้ำพริกปู ด้วยการนำปูขนาดเล็กมาต้มทั้งตัว แกะขาออกหมดแล้วนำมาตำใสพริกหนุ่มเผา เกลือ กระเทียม หรือจะเป็นการนำน้ำปูมาผสมลงในน้ำพริกต่าง ๆ เพื่อเพิ่มรสชาด รับประทานกับผักต่าง ๆ ที่ผ่านการต้มแล้วเช่นกัน มีทั้ง ผักแว่น กระถิน ผักฮอย มะแตง หรืออาจจะเป็นการยำหน่อไม้ด้วยน้ำปู หรือส้มตำใส่น้ำปู

... บางวันน้ำพริก หาผักมาลวก หาผักอะไรได้ตอนเช้า มีหน่อก็ได้หน่อที่เก็บมาได้มาลวกกับน้ำ พริก ส้มตำ เดี๋ยวนี้ก็ส้มตำเอาข้าวนึ่งไปกิน ส้มตำ ผักถั่วกระถิน ผักละ สมมุติว่าหน้านี้นะ เป็นน้ำพริกปู ปูน้อย ๆเอามาต้มเป็น ตัวแกะตีนมันออกเอาหน้ามันมาตำแล้วจี่พริกหนุ่มมา ใส่ ใส่เกลือ กระเทียมเอาน้ำที่ต้มปูผสมน้ำพริกที่ข้น ๆ นะ กินกับผักแว่น มะแตงกระถิน ผักฮอยลวก ผักแว่น เก็บได้ มะแตงกินกะข้าวเหนียว...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การเก็บถนอมอาหารในช่วงเวลาของการอยู่กับธรรมชาติ เป็นการสร้างความรู้ในการเก็บ รักษาอาหารไว้บริโภคได้ในอนาคต ในยามที่ขาดแคลน หรือเพื่อการเดินทางในกรณีที่ต้องนำอาหารไปด้วย เช่นการเข้าป่าเมี่ยง การไปเก็บใบตองตึง หรือเก็บไว้บริโภคในกรณีที่มีปริมาณน้อย เช่น การย่างเนื้อวัว เพื่อเก็บไว้ในอนาคต เพราะการล้มวัวจะมีเฉพาะในเทศกาล หรือการดองหน่อไม้ไว้บริโภคในหน้าแล้ง หรือการทำน้ำปู เพื่อปรุงแต่งรสชาดอาหาร

... ดองใส่เกลื๋อ คนเฒ่าคนแก่สอน ใส่เกลือจะบ่เน่า เอาสุมๆกับหน่อมันไว้เป็นเดือน เป็นปีก็ได้ หน่อดอง หน่อขวบ ดองอย่างเดียวบ้านเฮา...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

ความรู้ในการดำรงชีวิต : องคาพยพของวิถีชีวิต

วิถีชีวิตในแต่ละช่วงสมัยต้องอาศัยความรู้ชุดต่าง ๆ ที่ถูกผลิตสร้างขึ้นมาภายใต้สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติหนึ่ง ๆ เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกที่อยู่อาศัยต้องเป็นที่ดอน ป้องกันน้ำท่วม และสามารถดูแลที่นาที่อยู่รอบบ้าน และอยู่ในที่ราบได้ ถึงแม้ว่าที่นาจะเป็นที่ราบสูงบ้างบางส่วนก็ตามเพราะสภาพแวดล้อมกำหนดให้ต้องเลือกที่นาในที่ราบสูง ความรู้เรื่องการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพของดินถูกสร้างขึ้นมา และถ่ายทอดต่อมาให้คนรุ่นต่อมาได้มีเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ต่างๆ ให้เลือก

นอกเหนือจากความรู้เรื่องการทำนาแล้ว ความรู้เรื่องการจับปลาด้วยเครื่องมือจับปลาประเภทต่างถูกสร้างขึ้นมา บนฐานความรู้เรื่องสภาพทางธรรมชาติของแหล่งน้ำ และประเภท

ของปลา เพราะว่าแหล่งน้ำหนึ่ง ๆ ในฤดูกาลหนึ่ง ๆ จะมีปลาประเภทหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นเครื่องมือจับปลาทั้งหรุ่ม ไซ หรืบ ยอ จ่ำ จึงถูกสร้างขึ้นมาให้สอดคล้องกับแหล่งน้ำ ที่มีทั้งน้ำเชี่ยว หนองน้ำ น้ำนิ่ง เป็นการผลิตของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ต้องอาศัยความรู้เรื่องแหล่งน้ำ และลักษณะของปลาเป็นฐานความรู้อีกชุดหนึ่ง อีกทั้งยังต้องมีความรู้เรื่องพืชที่บริโภคได้ในแต่ละฤดูที่จะมีผักแคบ ผักแว่น ผักระ ผักกูด มะเขือต่าง ๆ มากในหน้าหนาว และหน้าน้ำ กระถินมีให้เก็บได้ตลอดกาล ถ้าจะมีปลูกเองบ้างจะเป็น มะแป่ มะถั่ว ส่วนที่ต้องซื้อนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น หมู มีขายที่ตลาดหางดง เป็นตลาดที่มาพร้อม ๆ กับหมู่บ้าน ซึ่งแน่นอนว่ามีการใช้เงินกันบ้างแล้ว

ความรู้จากการนำไผ่แต่ละประเภทมาสนองความต้องการในการดำรงวิถีชีวิต ตั้งแต่การสานเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือจับปลา การสร้างฝาบ้าน การสานเสื่ออ่อนไว้ปูพื้นบ้าน การสานเข่งไว้ใส่ลำไยให้หมู่บ้านที่ปลูกลำไยขายเป็นอาชีพ มาซื้อเข่งไปใส่ลำไยขาย การนำไผ่ไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

เพื่อช่วยให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้ ความรู้ในการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือนเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมีความรู้ไว้ เช่น ความรู้ในการจักสาน กระบุง ตะกร้า เสื่ออ่อน ไว้ใช้ในเรือนนั้น ทุกคนสามารถจักสานไว้ใช้เองได้ เรียกว่า ทำกันเองเป็นทุกคน แม้เครื่องมือจับปลา ซึ่งจัดได้ว่าเป็นเครื่องมือหากินของคนในยุคสมัยนี้ สามารถผลิตกันได้เองก็ตาม ถ้ายังมีที่จะต้องซื้อก็เป็นเพราะ ในชุมชนขาดแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่จะนำมาผลิตสร้าง เพื่อใช้เอง เช่น เกลือ ปลาทู กะปิ หม้อดิน ถ้วยจาน เสื้อผ้า เป็นต้น

เมื่อต้องซื้อแล้ว หมายความว่าต้องมีการใช้เงินกันแล้ว ดังนั้นแหล่งรายได้ จะเป็นการนำสิ่งที่มีอยู่ออกขาย ทั้งขายกันเองในหมู่บ้าน เช่น เมี่ยง เพราะต้องเก็บจากป่าเมี่ยงที่อยู่ไกลออกไปจากหมู่บ้านเป็นระยะทางกว่า 20 กิโลเมตร ขายใบตองที่ต้องนำมาเปลี่ยนหลังคาบ้านกันทุกปีให้คนในหมู่บ้านกันเองที่ไม่สามารถไปตัดใบตองจากป่ามาได้ เป็นการพึ่งพิงกันและกันระหว่างคนที่ขายแรงงาน กับคนรวย หรือระหว่างคนรวยกับคนจน กล่าวได้ว่า เป็นการช่วยเหลือกันและกันในหมู่บ้านมากกว่าที่จะเป็นการซื้อขายด้วยเหตุผลทางการค้า ขายให้พ่อค้าที่เข้ามาซื้อ เช่น เข้ามาซื้อข้าวภายหลังจากที่เหลือจากการบริโภคแล้วเท่านั้น หรืออาจเป็นการซื้อจากพ่อค้าที่เข้ามาขาย เช่น พ่อค้าผ้า พ่อค้าเกลือ ขายให้ต่างหมู่บ้านที่มาเสาะแสวงหาเพราะไม่มีความรู้ในการผลิตเอง เช่น เสื่ออ่อน หรือการขายเข่งให้ชาวสวนลำไย เพราะขาดแหล่งวัตถุดิบคือ ไม้ไผ่ ที่มีปริมาณมากในบ้านเนื้อทราย

แหล่งน้ำกิน น้ำใช้เป็นอีกความรู้ ที่บ้านเนื้อทราย ต้องสร้างความรู้เรื่องแหล่งน้ำกิน จากการขุดบ่อบาดาล เพื่อไว้บริโภค อุปโภคเองในครัวเรือนของตน การขุดบ่อบาดาลต้องอาศัยความรู้เรื่องแหล่งน้ำ ทางน้ำไหล เพื่อคาดประมาณตำแหน่งการขุดบ่อบาดาล แน่นอนว่าพบตาน้ำ แต่ปริมาณน้ำถ้ามีน้อย อาจต้องขุดลึกลงไปอีก จนกว่าจะพบตาน้ำที่ใหญ่กว่า เพราะว่าเป็นบ่อดิน การบริโภคน้ำ ต้องผ่านการกรอง โดยการเลียนแบบธรรมชาติจากบริเวณเหมืองฝาย พบว่าน้ำที่ผ่านกรวด หิน ดิน ทราย หรือขอนไม้ที่มาซ่อมเหมืองฝาย น้ำจะใส ปราศจากเศษหิน ดิน ทราย การสร้างความรู้เรื่องการกรองน้ำไว้ใช้บริโภคเองของชุมชน ก่อนที่อนามัยจะเข้ามาให้ความรู้เรื่องน้ำดื่มต้องต้มด้วยความร้อนก่อนนั้น การนำกรวด ทราย มาใส่ถัง แล้วเจาะรูเพื่อให้น้ำไหลผ่านลงมาได้ใสสะอาดกว่าเดิมจากฝุ่น และตะกอนดินจึงเป็นทางออกของบ้านเนื้อทรายในช่วงเวลาของการหาอยู่ หากินจากธรรมชาติ

ความรู้ในการจักสานเสื่ออ่อน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างชื่อเสียงให้หมู่บ้านจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า ถ้าต้องการเสื่ออ่อนต้องมาซื้อที่บ้านเนื้อทรายนี้เท่านั้น ความรู้ในการทำเสื่ออ่อน เป็นมรดกตกทอดทางปัญญาตั้งแต่อดีตกาล ของคนรุ่นก่อน ๆ ที่เรียนรู้การนำต้นสาด หรือต้นเสื่อมาจักสานเป็นเสื่ออ่อน ที่มีจุดขายตรงไร้ตะเข็บรอยต่อของเสื่ออ่อนแบบซ้อนสองชั้นได้แนบเนียน ผิวสัมผัสเนียน เป็นเงา ด้วยการเลือกต้นสาดอายุประมาณ 2 ปี จึงจะนำมาสานได้ เพราะ เมื่อนำมาแยกเส้นแล้วจะทำได้โดยง่าย ไม่แตกระแหง ไม่ระคายผิว เพราะว่าใช้ห่อเด็กอ่อนให้ความอบอุ่น และไม่ระคายผิวเด็กอ่อน หรือไม่ระคายผิวเวลานั่ง ไม่เป็นเสี้ยนตำผิวผู้ใช้งานจากเสื่ออ่อนได้

ต้นสาดจะชอบที่ชื้น น้ำท่วมถึงโคนต้น จะพบต้นสาดได้ตามแหล่งน้ำ ที่ชื้นแฉะ การตัดต้นสาดจะตัดที่โคนต้น เพื่อให้ต้นยังอยู่ แตกหน่อออกมาให้ตัดได้ในอีก 2 ปีข้างหน้า การตัดต้นสาดจะสลับกันไปมาระหว่างต้นสาดแต่ละกอ เมื่อตัดมาแล้ว นำต้นสาดมาผ่าซีก ออกเป็น 2 ส่วน แช่น้ำทิ้งไว้ 1 คืน เพื่อให้เนื้อข้างในอ่อนตัวลง ง่ายแก่การขูดเอาเนื้อออก เหลือแต่ผิว นำมาม้วนเป็นขดวงกลม แล้วตากแดดอีกประมาณ 2 แดดให้แห้ง เพื่อนำมาฉีกเป็นริ้ว ๆ ขนาดความกว้างของแต่ละริ้ว ขึ้นกับว่าต้องการนำไปสานเป็นอะไร ซึ่งส่วนมากถ้าต้องการสานเสื่ออ่อน จะฉีกแยกเป็นริ้วขนาดกว้าง ครึ่ง เซนติเมตร เพื่อให้เสื่ออ่อนสามารถม้วนซ้อนเป็น 2 ชั้นได้ไม่แตกร้าว และสามารถซ้อนเป็น 3-4 ชั้นได้ถ้าต้องการ เสื่ออ่อนที่จักสานเสร็จแล้วจะมีขนาดกว้าง 80 ซ.ม. ตามความสูงของต้นเสื่ออ่อนที่มีอายุ 2 ปี ส่วนยาว 2 เมตร เพราะ

ลักษณะการใช้งานจากเสื่ออ่อนที่ต้องการนำมาซ้อนทับกันแล้วมีความยาว 2 เมตร จะเหมาะสมกับการใช้งานจากเสื่ออ่อน ส่วนมากจะใช้ปูนอนในบ้าน ทั้งยังม้วนเก็บ สะดวกในการพกพาด้วยน้ำหนักเบา นำไปใช้ปูนอนที่วัด และใช้ห่อศพได้อีกด้วย

การจักสานจากต้นสาด มีมานานพร้อม ๆ กับการจักสานจากไม้ไผ่ภายใต้วัตถุดิบที่มีอยู่มากอย่างหลากหลายของไม้ไผ่ ถูกนำมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้บางส่วน ทั้งนี้ขึ้นกับการนำไปใช้งาน และคุณลักษณะของไม้ไผ่ว่าเหมาะสมกับการใช้งานนั้น เช่น ไผ่ซาง ไผ่บง เปราะบาง ไม่เหนียว เหมาะกับการสานเป็นกระบุง กระด้ง ไผ่ลวกแดง ไผ่ลวกดำ มีความเหนียว เหมาะสำหรับการเป็นเครื่องมือจับปลา เช่น ไซ ชะลอม ไม้คานหา ไม้คาน และคันธนู ไผ่ยะจะมีความเหนียวมากกว่าจึงเหมาะกับการที่จะเป็นกระบุงเปี๊ยก ไว้ลวกข้าว ส่วนไผ่เหี๊ยะมีไว้สานฝาผนังบ้าน เพราะมีลำกล้องกว้างใหญ่ และที่มีการสานกันมากไว้ขายให้ชาวสวนลำไยในยุคนี้ เป็นการสานเข่งไว้ใส่ลำไยจากสวนไปแหล่งการค้า

วิถีการดำรงชีวิตแบบหาอยู่ หากิน ที่ถูกกำหนดสร้างจากลักษณะทางธรรมชาติตั้งแต่การผลิต การบริโภค ซึ่งมีผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ในบ้านเนื้อทรายให้เป็นแบบพึ่งพากันและกันในหลายรูปแบบ

ความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกัน

การทำนาในยุคสมัยนี้ เป็นการเอาแรงกันเป็นส่วนใหญ่ภายในเครือญาติกันก่อน ถ้าต้องการแรงงานเพิ่ม อาจขอแรงจากเพื่อนบ้านได้อีกด้วย ซึ่งอาจมีการจ้างแรงงานกันบ้างในกรณีที่ต้องการช่วยคนจนในหมู่บ้านให้มีรายได้บ้าง ซึ่งการตอบแรงในกรณีที่จ้างแรงกันนั้นอาจตอบแรงเป็นปริมาณข้าว หรืออาจเป็นค่าจ้างในรูปเงินตรา แล้วแต่ความตกลง พอใจกันทั้งสองฝ่าย ซึ่งต่างตอบแทนในหลากหลายแบบแผนก็เป็นได้ และยังมีทั้งการยืมควายไปไถนาก่อน แล้วคืนเป็นข้าว ก็มี

นอกจากการช่วยเหลือกันและกันในการทำนาแล้ว การพึ่งพิงกันและกันในรูปแบบอื่น เช่น การแลกเปลี่ยนของกับของในยุคที่การแลกเปลี่ยนผ่านเงินตรายังไม่มีความสำคัญขึ้นมา การแลกเปลี่ยนของกับของ วางอยู่บนฐานคติของความพึงพอใจที่จะตกลงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน หรืออีกนัยยะหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า วางบนฐานคติต่างตอบแทน ซึ่งการแลกเปลี่ยน

ในความหมายของชาวบ้าน เรียกว่า พอใจที่จะแลกเปลี่ยนเมื่อต้องการใช้ เช่นแลกเปลี่ยนแรงงานของควาย 1 ตัว ในการทำนา4 ไร่ กับข้าว 1 ถังให้เจ้าของควายไป หรือการแลกข้าว 1 ลิตร กับไก่ 1 ตัว หรืออาจจะเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาของคน 1 คนให้กับเจ้าของนาในการทำนา 5 ไร่ แล้วได้ข้าว 1 ถัง เป็นค่าตอบแทนแรงงาน การแลกเปลี่ยนพริก ครึ่งกิโลกรัม กับข้าว 1 ลิตร ซึ่งการแลกเปลี่ยนในช่วงนี้ไม่มีการชั่งตวงวัดอย่างชัดเจนในรูปของมาตรวัด มีหน่วยเป็นกิโลกรัม แต่มาตรวัดที่ใช้ เป็นมาตรวัดความพึงพอใจจากทั้งสองฝ่าย เข้ามาวัดความพึงพอใจต่อกัน แล้วจึงทำการแลกเปลี่ยนกัน

การยืมข้าวของคนจนในหมู่บ้าน เป็นอีกแบบแผนการพึ่งพิงกันและกันภายในหมู่บ้าน การยืมข้าวแต่ละครั้งจะประมาณ 1-2 ลิตร แล้วคืนเป็นข้าวเช่นกัน ซึ่งการยืมข้าวจะเกิดขึ้นน้อยมากเพราะต่างมีที่นาของตนเอง การยืมข้าวจะเกิดกับคนที่มีนาน้อยอยู่ก่อนแล้ว ประกอบกับฝนแล้งบ้าง น้ำในเหมืองน้อยบ้าง ข้าวจึงไม่เหลือพอให้บริโภคได้ในรอบปี ถ้าต่างก็มีน้อยการยืมข้าวคงเป็นไปไม่ได้ ทางออกก็ต้องเป็นการซื้อข้าวกันแทน

การเป็นพวกเดียวกัน

การมีลักษณะเกื้อกูลกัน และกันผ่านการเอาวัน เอาแรงกันในการทำนาจะเป็นไปเพราะการถือสายเลือดเดียวกันเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาการลงแรงกันในการทำนา ซึ่งการถือพวกเดียวกันในแต่ละเรื่องจะมีเกณฑ์ ๆ หนึ่ง ในการนับพวกเดียวกันต่างกันออกไป เช่น การช่วยกันดูแลเหมืองฝาย การซ่อมเหมือง พวกเดียวกันในการขุดลอกเหมือง จะเป็นพวกเดียวกันที่มีนาใกล้กัน

ในระดับของหมู่บ้านแล้ว การเป็นพวกเดียวกันที่อยู่ในบ้านเดียวกันจะมาช่วยกันลงแรงในพิธีกรรมระดับหมู่บ้าน เช่นงานบุญ งานศพ งานโรงเรียน โดยประเพณีของการนับพวกเดียวกันในลักษณะนี้ของบ้านเนื้อทรายแล้ว มีผลทำให้การช่วยเหลือกันผ่านการค้ำประกันและกันในการกู้กองทุนหมู่บ้านถูกจำกัดวงเฉพาะในเครือญาติเท่านั้น

มาตรแม้นว่าความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านมีลักษณะแนวราบ ต่างเอื้ออาทรต่อกันและกัน ความเคารพนับถือผู้อาวุโสกว่า ทั้งการนับถือระดับอายุ แล้วยังเป็นการนับถือด้วยระดับของความเป็นผู้ใหญ่กว่าผ่านประสบการณ์การอยู่ในหมู่บ้านยาวนานกว่า เป็นรุ่นบุกเบิก และต่อสู้กับความยากลำบากในช่วงความแห้งแล้งมาจนถึงปัจจุบัน กลายเป็นคนรวยของหมู่บ้านในรูปของการมีที่ดิน และมีเครือข่ายลูกหลานอยู่ในหมู่บ้าน เป็นที่นับหน้าถือตา ได้รับความเคารพ และเป็นที่ยอมรับของหมู่บ้าน อาจจะเรียกได้ว่า รวยที่นา และรวยความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ในแนวดิ่งนั้นมีอยู่ในหมู่บ้าน แต่เป็นการเคารพ นับถือ ช่วยกัน เชื่อฟังกันมากกว่าที่จะเป็นการเอาเปรียบลูกบ้าน แต่จะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านเพื่อติดต่อกับนอกหมู่บ้าน เช่นการเป็นตัวแทนของหมู่บ้านติดต่อกับรัฐ เพื่อขอไฟฟ้า และประปา รวมถึงการเป็นผู้ติดต่อขอแบ่งปันการใช้น้ำจากชลประทานระหว่างหมู่บ้าน ในกรณีที่นำแล้งในหน้าแล้ง ส่วนภายในหมู่บ้านจะเป็น **แก่เหมือง** เป็นผู้ดูแลการใช้น้ำจากเหมืองฝายภายในหมู่บ้านกันเอง

นอกจากการพึ่งพากันและกันระหว่างมนุษย์แล้ว การพึ่งพาสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับวิถีการดำรงชีวิตแล้ว ยังเป็นเครื่องตอกย้ำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ดำรง คงอยู่ เกื้อกูลกัน ผ่านการสร้างประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมา

การนับถือผีเดียวกัน

เป็นงานประเพณีที่คนที่ถือสายเลือดเดียวกันจะต้องมาร่วมงานนี้ ซึ่งจะมีปีละ 2 ครั้ง ในเดือนสี่ และเดือนเก้า จะมีการเลี้ยงผีเจ้าบ้าน 3 วันติดต่อกันในกลุ่มเครือญาติกัน การนับถือผีเดียวกันนับจากการแต่งงานเข้ามาเป็นผีเดียวกันกับเครือญาติฝ่ายผู้หญิง นับว่าเป็นการตัดขาดทางสายเลือดกับเครือญาติของทางฝ่ายผู้ชายไปเลย แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าจะตัดขาดความสัมพันธ์ทางสังคมจากกัน ยังช่วยเหลือกันได้อยู่ถ้าจำเป็น การเลือกวันเลี้ยงผีเจ้าบ้าน จะเลี่ยงวันเสียประจำเดือน คือวันพุธ และวันศีล เป็นประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติกันมายาวนาน จะมีผู้เฒ่า ผู้อาวุโสที่เป็นที่นับถือ

ส่วนงานศพ จะเป็นการช่วยเหลือกันและกันระดับหมู่บ้าน ผ่านการเก็บเงินค่าฌาปนกิจศพจากทุกครัวเรือน โดยมีผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือระดับหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล การเก็บเงิน เพราะว่าความนับถือ ความเคารพในความเป็นผู้ใหญ่ที่มิใช่เพียงอายุ แต่เป็นเพราะความเป็นที่นับถือผ่านการประสบความสำเร็จในครอบครัว มีที่นาเป็นของตนเอง และมีที่นาให้เช่า เป็นผู้บุกเบิกการเปลี่ยนแปลง และประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนั้น

งานประเพณีขึ้นบ้านใหม่ เป็นอีกงานที่สะท้อนความร่วมมือกันภายในพวกเดียวกัน ทั้งการเป็นพวกผ่านผีเดียวกัน และการเป็นคนในบ้านเนื้อทรายด้วยกัน

ของของหมู่บ้าน

ในระดับหมู่บ้านแล้ว การมีสมบัติสาธารณะของหมู่บ้านที่ต้องช่วยกันดูแลรักษา เช่น ไส้ไก่ภายในหมู่บ้าน และเหมืองฝาย เป็นเงื่อนไขที่ช่วยสร้างจิตสำนึกสาธารณะให้กับคนในบ้านเนื้อทราย และถ่ายทอดจิตสำนึกสาธารณะนี้ให้กับรุ่นคนต่อ ๆ มาได้สืบทอดการดูแลไส้ไก่

และเหมืองฝายของหมู่บ้านต่อไป ผ่านความสะอาดของน้ำในไส้ไก่ที่แม้แต่เด็กเล็กในหมู่บ้านจะไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลใดๆ หรือแม้แต่ของเล่นลงในไส้ไก่ เพราะการสั่งสอน และการปฏิบัติต่อไส้ไก่ของบรรพบุรุษ ในส่วนของเหมืองฝายก็เช่นกัน แต่เป็นจิตสำนึกสาธารณะระดับกลุ่มที่ใช้เหมืองฝายเดียวกัน และเป็นเช่นเดียวกันนี้กับคลองชลประทานในยุคต่อมาที่เริ่มมีคลองชลประทานใช้ในหมู่บ้าน จะได้รับการดูแลจากคนในหมู่บ้านเช่นกัน

ความพอเพียงในการดำรงชีวิตของบ้านเนื้อทราย กำลังแปรเปลี่ยนไปภายหลังการรุกคืบเข้ามาของกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความรู้เรื่องการผลิตชุดใหม่

บทที่ 3

การเปลี่ยนผ่านของวิถีการหาอยู่หากิน

การเปลี่ยนผ่านของความรู้ ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตภายใต้การนำแนวคิดความทันสมัยเข้ามาในสังคมไทย ที่ถูกทำให้มีความหมายเฉพาะเพียงการพัฒนาเศรษฐกิจ ในรูปของการเร่งการผลิตเพื่อการส่งออกก็ค่อยรุกคืบเข้ามาในบ้านเนื้อทราย ผ่านการสร้างความรู้ชุดใหม่ในมิติต่างๆ ตั้งแต่การผลิต การบริโภค ภายใต้การเอื้ออำนวยให้การเร่งการผลิตเป็นไปเพื่อการส่งออกของรัฐ ด้วยการสร้างคลองชลประทาน การส่งเสริมการเพาะปลูกในรูปแบบต่าง ๆตั้งแต่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนเพื่อความสะดวก และเร่งให้ผลผลิตสู่ตลาดเร็วขึ้น การส่งเสริมเมล็ดพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น การส่งเสริมวัฒนธรรมบริโภคนิยมเพื่อเร่งการบริโภคในสังคม และสร้างวัฒนธรรมการบริโภคแบบทุนนิยม

นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจระดับประเทศ ที่มุ่งเร่งการผลิตเพื่อการส่งออกแล้ว การเติบโตของแหล่งค้าวัสดุแกะสลักที่อยู่บนเส้นทางเดียวกันกับบ้านเนื้อทรายเป็นอีกเงื่อนไขที่ทำให้บ้านเนื้อทรายเกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิต ออกไปเป็นการค้าวัสดุแกะสลักด้วยบางส่วน และบางส่วนของบ้านเนื้อทรายก็พลิกผันจากภาพลักษณ์ชาวนา มาทำการค้าในรูปแบบต่างๆกัน เนื่องจากการอยู่ใกล้อำเภอเมืองมาก มีความห่างเพียงเพียงระยะทาง 13 กิโลเมตร โอกาสการรับรู้การเปลี่ยนแปลง และได้รับการเปลี่ยนแปลงตามการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคม เศรษฐกิจแบบทันสมัย จะมีอยู่สูงมาก ถึงกระนั้นก็ตาม บ้านเนื้อทรายยังคงดำรงอุดมการณ์การดำรงชีวิต แบบพออยู่พอกิน เพียงแต่ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ความรู้เรื่องการผลิตเพื่อการขาย

การเปลี่ยนเป้าหมายในการผลิตเพื่อการบริโภค มาเป็นการผลิตเพื่อการขาย ภายใต้นโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น ได้มีการสร้างความรู้ชุดใหม่ขึ้นมา เป็นความรู้ชุดที่แยกวิถีชีวิต ออกจากวิถีชุมชนเพื่อสร้างแรงจูงใจในการดำรงวิถีชีวิตแบบใหม่ ในนามของความทันสมัย และเผยแพร่แนวคิดความทันสมัยนี้อย่างซึมลึก เพื่อเข้าไปเปลี่ยนจิต

วิญญาณ ความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ด้วยการเปลี่ยนแปลงความรู้ชุดต่าง ๆที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต เริ่มตั้งแต่ความรู้ในการผลิต โดยการสร้างความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ถูกส่งผ่านเข้ามาในบ้านเนื้อทรายโดยเกษตรตำบล สหกรณ์การเกษตรหางดงที่เข้ามาให้ความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ เช่น ข้าวสันป่าตอง ข้าวกข.6 ประมาณปีพ.ศ. 2510-2515 และรับซื้อข้าวในราคาประกันให้ชาวนา เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับนโยบายการส่งออก แต่ว่าโดยพื้นฐานของข้อจำกัดของพื้นที่การทำนาของบ้านเนื้อทราย ที่เพียงการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนยังไม่เพียงพอในบางส่วนของหมู่บ้าน เพราะพื้นที่การทำนามีน้อยอยู่ก่อนแล้วในชุมชน ความรู้เรื่องการผลิตข้าวชุดใหม่จึงมีผลต่อการทำนา ในประเด็นของการต้องใช้ยาฆ่าแมลง การใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งผลผลิต การต้องอาศัยน้ำจากคลองชลประทานเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะมีคลองชลประทานเข้ามาแล้วก็ตาม คลองชลประทานเองก็ยังมีปัญหาเรื่องการส่งน้ำ แม้กระนั้นการปลูกข้าวยังคงวางเป้าหมายในการผลิตเพื่อการบริโภคอยู่ เพื่อเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจให้ครัวเรือนก่อน เหลือจากการบริโภคในรอบ 1 ปีแล้วจึงขายให้สหกรณ์ ไม่ได้เปลี่ยนเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้า แล้วต้องซื้อข้าวกินเช่นชุมชนอื่น การรับเอาความรู้ชุดใหม่ในการผลิตของบ้านเนื้อทรายจึงเป็นการรับเข้ามาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ในการผลิต การปลูกข้าวที่ได้ผลผลิตสูงย่อมเป็นผลดีต่อชาวนาเอง กล่าวคือได้ผลผลิตต่อไร่ประมาณ 60-70 ถัง ในขณะที่การผลิตด้วยเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้ผลผลิต
40-50ถัง ดังนั้นการเข้ามาของความรู้ชุดใหม่เรื่องการปลูกข้าวนี้ จึงเป็นผลดีในประเด็นของผลผลิตที่เพิ่มขึ้น

การคงเป้าหมายการผลิตเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย ถูกรุกเร้าด้วยการขยายตัวของประชากร จากการขยายครอบครัวเดิมออกไปของลูกหลาน มาปลูกบ้านในบริเวณบ้านของบรรพบุรุษ ดังนั้นการเร่งการผลิตเพื่อการบริโภคผ่านการรับเอาเทคโนโลยีการผลิตใหม่ ๆ เข้ามา เช่น รถไถ รถเกี่ยวข้าว แทนแรงงานวัว ควายที่ทำงานล่าช้ากว่า จึงกลายเป็นการเข้าสู่กระบวนการรับเอาเทคโนโลยีการผลิตเพื่อการค้า มาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้นเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักก่อน ถ้าเหลือจึงขายออกไปให้กับสหกรณ์ จัดว่าเป็นความแยบยลของบ้านเนื้อทรายในการที่จะรู้จักปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตเพื่อการค้ามาใช้ในการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตในการบริโภคของครัวเรือน แต่ในอีกแง่มุมของแนวคิดการผลิตเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย ในนามของความรู้ชุดใหม่ในการผลิต กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างหนี้ของชาวนา เพราะเป็นการซื้อเชื่อในขั้นแรกเริ่มของการทำนาเพื่อการบริโภค ตั้งแต่

ซื้อเชื่อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ผ่านการเอาที่นาเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกัน ให้กับสหกรณ์ แต่ทั้งนี้แล้วการผลิตยังคงวางบนเป้าหมายเพื่อการบริโภคเป็นหลักสำคัญก่อน

การเร่งการผลิตจะประสบความสำเร็จด้วยดี ภายใต้การช่วยเหลือของกรมชลประทานในรูปของการสร้างคลองชลประทานผ่านมาทางบ้านเนื้อทราย ทำให้การทำนา ทำได้ปีละ 2 ครั้งจากที่เคยทำได้เพียงปีละครั้ง แม้ว่าจะมีเหมืองแม่ตาจ้างก็ตาม ซึ่งจะประสบปัญหาน้ำแห้งเหมืองในหน้าแล้งบ้าง คลองชลประทานแม่แตงเข้ามาช่วยเรื่องน้ำให้หมู่บ้านนี้ต่อจากเหมืองแม่ตาจ้าง ฐานะของคลองชลประทานแม่แตงจึงเป็นหนึ่งในภาคปฏิบัติการเพื่อสนองอุดมการณ์การผลิตเพื่อการค้า ภายใต้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ

การตอบรับเป็นอย่างดีต่อการเข้ามาของการผลิตชุดใหม่ของบ้านเนื้อทราย ก็เพื่อการบริโภคเป็นหลักก่อน ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดของที่ดิน และการขยายครัวเรือน ซึ่งจำเป็นต้องมีการจัดสรรที่นาให้ครัวเรือนใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยที่นาที่มีจำกัด ความรู้เรื่องการผลิตชุดใหม่ที่เข้ามาจึงตอบสนองความต้องการในการบริโภคที่เพิ่มขึ้นได้เป็นอย่างดี ทั้งที่อุดมการณ์การผลิตเพื่อการค้าจะเข้ามาในบ้านเนื้อทรายก็ตาม จัดว่าเป็นความชาญฉลาดของบ้านเนื้อทราย ที่จะปรับใช้กลยุทธการผลิตเพื่อการค้ามาให้สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนก่อน

ความรู้ชุดใหม่เรื่องการผลิตเพื่อการค้า ถูกปรับเป้าหมายไปเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคโดยบ้านเนื้อทราย ภายใต้ภาคปฏิบัติการของความรู้เรื่องการผลิตเพื่อการค้าที่มีเฉพาะเรื่องการปลูกข้าว แต่การผลิตเพื่อการค้าที่เข้ามาในบ้านเนื้อทราย และได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี คือการปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้งไว้ขายให้สหกรณ์เป็นหลัก จะมีเก็บไว้บริโภคเองบ้างบางส่วน หรือจะเป็นการปรับเปลี่ยนแนวคิดการผลิตเพื่อการค้ามาไว้บ้างบางส่วน เช่น การจัดสรรที่นาบางส่วนไว้ปลูกลำไย ส่วนที่เหลือยังคงปลูกข้าวไว้บริโภค เพราะลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้ราคาดี จึงกลายเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านหันมาปรับที่นาบางส่วนไว้รองรับพืชเศรษฐกิจเหล่านี้ เพราะเมื่อผ่านการไตร่ตรองแล้วอย่างรอบคอบแล้วภายในครัวเรือน จะพบว่าแม้ต้องลงทุนทางด้านการเงินเพิ่มขึ้นจากการปลูกลำไย ทั้งซื้อพันธุ์ลำไย ซื้อปุ๋ย และยาฆ่าแมลงก็ตาม หรือในช่วงเวลาการรอผลผลิตจากลำไยออกขาย เป็นช่วงเวลาของการซื้อข้าวกินแล้วก็ตาม บางส่วนของคนในบ้านเนื้อทรายยังเห็นว่าพืชเศรษฐกิจ เช่น ลำไย จะให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ากว่าการคงที่นาไว้ปลูกข้าวอีกต่อไป

... ที่สวนนี่ ลูกเขยบอกตามซื่อเนาะ เพราะลูกเขยติดการเกษตรเป้นไปตี่ไหน มันไปหมด เป้นประชุมไหน มันไปหมดแล้วสวนมันมี 10 กว่าไร่มันปลูกล่ะของ มันปลูกได้ 6 ปีแล้วมีได้ปีมันก็มาบอกว่า ป่อยะนานี่ นะ 3 ไร่ ได้ข้าวปีหนึ่ง200 ขายก็บ่ได้เต่าใดกุ้ม ก่ากิน ป่อเอาแป้งสอนเตอะอย่างดีเฮาจะซื้อกินข้าว ก็ 3 ปีแต้ 3 ปีได้เงินลำใยใหญ่ก็ได้ 3,000ป้ายต่อ จากนั้น 50,000 ป้าย มาแห่มปีได้ 100,000 ป้าย ปีตี่แล้วก็ได้ 10,000 ได้กินผลมานี่ 4 ปี นี่บ่ถายเราะ...

(ผู้เฒ่า ผู้แก่)

การทำนาเพื่อการบริโภคของบ้านเนื้อทราย เมื่อถึงเวลาที่ต้องขายผลผลิตแล้วจะพบว่าได้ราคาเท่าทุน การที่ต้องมีต้นทุนในการปลูกข้าวที่สูงขึ้นในการซื้อเมล็ดพันธุ์ การจ้างแรงงานปลูกข้าวในเกือบจะทุกขั้นตอน ปัญหาจากคลองชลประทาน ปัญหาการขายผลผลิตทั้งที่มีเป้าหมายการปลูกข้าวเพื่อการบริโภค แรงจูงใจในการเปลี่ยนอาชีพมาเป็นช่างแกะสลัก หรือการทำงานในเมือง และโรงงาน และแนวโน้มที่จะขายที่นาจึงมีสูงในบ้านเนื้อทรายนี้ เพราะความรู้ชุดใหม่เรื่องการค้า การทำงานช่างให้กับบ้านสลัก ที่มาพร้อมกับสังคมทุนนิยมมีส่วนให้บ้านเนื้อทราย ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปแล้ว

การทำงานในเมือง หรือโรงงานในช่วงเวลานี้ จะเป็นคนรุ่นที่3โดยประมาณของคนในบ้านเนื้อทราย ช่วงอายุประมาณ 20-30 ปี เพราะผ่านการเรียนจากระบบการศึกษา ช่วงอายุประมาณ 30-40ปี จะทำงานในหมู่บ้าน เป็นช่างแกะสลักบ้าง รับงานจากบ้านสลักบ้าง ค้าขายของตนเองบ้าง เป็นช่างเฟอร์นิเจอร์บ้าง คนรุ่นนี้ผ่านการศึกษานอกระบบ กล่าวคือ ต้องเรียนรู้เองจากการทำงานตั้งแต่วัยเด็ก เป็นการเรียนรู้งานช่างจากต่างหมู่บ้านจวบจนบ้านสลักเติบโตจนมีชื่อเสียง คนรุ่นนี้จึงกลับมาตั้งรกรากที่บ้านเนื้อทราย ส่วนคนรุ่น 50 ขึ้นไปจะเป็นคนในพื้นที่โดยกำเนิดที่ทำงานอยู่กับบ้าน เป็นชาวสน ชาวสวนลำไย และจักสานเสื่ออ่อนอยู่กับบ้าน

การเปลี่ยนไปของวิถีชีวิต

วิถีของการหาอยู่หากิน จากสภาพทางธรรมชาติที่เคยมีอย่างพอเพียงต่อความต้องการ เช่น การเก็บหน่อไม้ ผักตามคันนา หรือกระถินริมรั้ว ปลาในน้ำ ปูในท้องนา และกบ ถูกลดปริมาณลง เพราะการถมหนองน้ำ การขยายตัวของบ้าน การทำถนน การตัดไม้เพื่อทำเสาไฟฟ้า

ที่เข้ามาประมาณ ปี พ.ศ.2510-15 การสร้างคลองชลประมาณที่เข้าไปลดขนาดของที่นาที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยภายหลังการจัดสรรให้ครอบครัวใหม่ลงไปอีก

การลดลงของทุนทางธรรมชาติของชุมชน และการเข้ามาของโครงสร้างพื้นฐาน เช่น คลองชลประทาน ไฟฟ้า และถนน ช่วยเร่งอัตราการผลิตเพื่อการส่งออกให้รวดเร็วขึ้น นอกจากนี้วิถีการผลิตยังถูกรุกเร้าด้วยวิถีชีวิตแบบใหม่ วิถีการบริโภคสินค้าที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้เกือบจะทั้งหมดของการบริโภค ยังมีอยู่บ้างก็จะเป็นข้าวที่บางครัวเรือนยังมีที่นาหลงเหลืออยู่ นอกนั้นเป็นการซื้อด้วยเงินตรา เพราะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน เข้ามาทดแทนการแลกเปลี่ยนแบบต่าง ๆ ที่เคยมีในช่วงก่อนหน้านี้ ในขณะเดียวกัน ก็มีการเข้ามาของบริโภคนิยมผ่านสื่อโทรทัศน์ วิทยุที่มาพร้อมกับไฟฟ้า เครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ ซึ่งส่งนัยยะในการเร่งการผลิตเพื่อการบริโภค ในรูปของการบริโภคสินค้านอกเหนือจากการบริโภคข้าว หมายความว่าวิถีชีวิตในการทำนาของบ้านเนื้อทรายถูกรุกเร้าด้วยการบริโภคสินค้าใหม่ที่ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันไปโดยปริยาย เช่น ตู้เย็น วิทยุ พัดลม โทรทัศน์ เป็นต้น

ความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา

เพื่อสนองความต้องการจำเป็นใหม่ที่รุกคืบเข้ามาในบ้านเนื้อทราย การเร่งการผลิตจึงต้องอาศัยการจ้างแรงงานเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านแบบใหม่ขึ้นมา นอกเหนือจากการเอาแรงที่ยังมีอยู่เฉพาะในเครือญาติเท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้าง กับผู้ถูกจ้างเป็นความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา ที่วางบนฐานคติของการจ้างงาน มากกว่า ความเป็นพี่น้อง แน่นอนว่า ความเคารพ นับถือต่อกันย่อมลดน้อยลงไปกว่าผู้ที่ติดต่อกันด้วยความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เครือญาติ เป็นผลให้ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านถูกจำกัดวงแคบลงเป็นความสัมพันธ์กลุ่มย่อย ๆ ลงไป

ความไม่สามารถหลีกเลี่ยงวิถีชีวิตชุดใหม่ที่คืบคลานเข้ามาบ้านเนื้อทรายอย่างแยบยลของสิ่งที่เรียกว่า ความเจริญ ทางวัตถุ แต่กัดเซาะความสัมพันธ์ของคนในบ้านเนื้อทรายทีละน้อย ๆ มาตรแม้ว่าจะรู้เท่าทันการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้น แต่ก็มิอาจต้านแรงปะทะจากภายนอกหมู่บ้านที่เข้ามาได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกหมู่บ้านด้วยระยะทางที่ใกล้เมืองใหญ่อย่างเช่น เมืองเชียงใหม่ การรับเอาแนวความคิดใหม่เข้ามา เช่นแนวคิดของประชาธิปไตย เข้ามาใช้เป็นหลักการในการเลือกผู้ใหญ่บ้านตามเสียงข้างมาก แทนที่

การเลือกผู้ใหญ่บ้านด้วยความเคารพ นับถือ ผู้เฒ่าผู้แก่ เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ถูกแทนที่ด้วยความสัมพันธ์แบบประชาธิปไตย

การศึกษาในระบบโรงเรียนในฐานะสถาบันการถ่ายทอดความรู้ชุดใหม่

การเข้ามาของความรู้ในระบบโรงเรียน เป็นความรู้ชุดใหม่ที่ไม่สอดคล้อง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากิน เด็กนักเรียนไม่ได้เรียนรู้การทำนา การทำสวน หรือการจักสาน แต่เด็กนักเรียนจะได้รับการเรียน การสอน เพื่อไปทำงานให้กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา วิถีชีวิตของเด็กนักเรียน จะถูกขัดเกลาวิถีชีวิตแบบคนเมืองผ่านกระบวนการในระบบการศึกษาในรูปของการเรียนในเวลาราชการ มีวันหยุดเสาร์ –อาทิตย์ ทั้งนี้เพื่อการสร้างวิถีชีวิตแบบที่ถูกเรียกว่า สมัยใหม่ เรียนจบแล้วไปทำงานในเมือง ไปรับราชการ ไปทำงานตามโรงงานได้ เพราะ สถาบันอาชีพเหล่านี้ต้อนรับเฉพาะบุคคลที่ผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียนเท่านั้น การศึกษาที่ต้องมีวุฒิบัตรทางการศึกษา เพื่อเป็นใบเบิกทางเข้าสู่สังคมเมือง สังคมที่ถูกทำให้กลายเป็นค่านิยมใหม่ในหมู่บ้านว่า เป็นความสำเร็จของพ่อแม่ที่มีลูกหลานทำงานในเมือง เรียนจบสถาบันการศึกษา มีปริญญา เป็นที่เชิดหน้า ชูตาให้พ่อแม่มีหน้ามีตาในหมู่บ้านขึ้นมาได้ ตามคำกล่าวขานถึงลูกเพื่อนบ้านว่า ...*ลูกสาวผู้ใหญ่เรียนโทที่กรุงเทพ ...ลูกชายบ้านนั้นเรียนนิติราม รอสอบเนติ*...

ไม่เพียงเท่านี้ระบบการศึกษายังสร้างค่านิยม ให้กับผู้เรียนต่างสถาบันการศึกษาต่างกันถึงเศรษฐฐานะของครอบครัวได้อีกด้วย แม้นว่าจะมีโรงเรียนระดับประถมในหมู่บ้านก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เป็นทางเลือกให้กับครอบครัวที่สามารถส่งลูกเข้าเรียนในเมืองได้ เพราะความที่อยู่ใกล้อำเภอเมืองของตัวจังหวัดมาก โอกาสการรับรู้วิถีชีวิตของผู้ผ่านระบบการศึกษาว่า เป็นค่านิยมที่คนในหมู่บ้านเลือกที่จะส่งลูกหลานเข้าระบบการศึกษา เท่าที่กำลังความสามารถของครอบครัวจะทำได้ ซึ่งแน่นอนว่าบางส่วนของหมู่บ้านไม่สามารถส่งลูกเข้าระบบการศึกษาได้ แต่ระบบการศึกษากลายเป็นความจำเป็นของวิถีชีวิตไปแล้ว การศึกษาที่คนกลุ่มนี้ได้รับ จะเป็นการศึกษาภาคบังคับระดับประถม ซึ่งแน่นอนว่าย่อมเป็นการศึกษาที่แยกวิถีชีวิตออกจากวิถีชุมชนเช่นเดียวกัน ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงขาดความรู้ในการทำนาเช่นกัน และโอกาสการศึกษาต่อก็มีน้อย เพราะทุนเดิมมีน้อยอยู่แล้ว ทางออกคือการฝึกอาชีพ และอาชีพของคนทางภูมิภาคนี้ก็จะเป็นงานช่าง งานฝีมือ แต่เป็นการฝึกงานนอกหมู่บ้าน เพราะในช่วงเวลานี้ บ้านสลักยังไม่เติบโตขนาดมีชื่อเสียง

ระบบการศึกษาในโรงเรียน เป็นเครื่องมือของนโยบายการพัฒนาประเทศ ในการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ วิธีคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนชุมชนเพื่อถ่ายทอดความรู้ชุดใหม่ที่จำเป็นต่อการติดต่อ การทำงาน ที่สอดคล้อง สัมพันธุ์กับภายนอกชุมชน เพื่อการรับเอาความรู้ชุดที่ได้จากการศึกษาในสถาบันการศึกษาเข้ามาทำประโยชน์ให้ชุมชน ในมิติของการติดต่อรับเอาความรู้ในการผลิตเพื่อการค้าเข้ามาในชุมชน ซึ่งถูกสร้างให้มีความสำคัญ ความหมายต่อชุมชนในมิติของความทันสมัย ที่ไม่เพียงแต่การผลิตเพื่อการค้า แต่ยังสร้างค่านิยมต่อการศึกษาในมิติความเจริญก้าวหน้าของครอบครัว

การคงอยู่ของการถือผีเดียวกัน

แม้ว่าการพัฒนา และความเจริญจะสามารถแทนที่ การหาอยู่หากินได้บางส่วน แต่มิใช่ทั้งหมดของบ้านเนื้อทรายที่จะถูกกลืนหายไปกับวัฒนธรรมบริโภคนิยม เพราะความเข้มแข็งของการถือผีเดียวกันที่ยังคงถือปฏิบัติ จวบจนปัจจุบัน ในรูปของการตั้ง ผีปู่ย่า ผีอารักษ์ ซึ่งเป็นการนับถือผีเดียวกันระดับกลุ่ม หมายถึงเครือญาติเดียวกันผ่านการแต่งงาน และศาลเจ้าบ้าน เป็นการนับถือผีเดียวกันระดับหมู่บ้าน พร้อมพิธีกรรมเลี้ยงผี ในเดือนสี่ และเดือนเก้า ในปีเดียวกัน และวันที่ใช้ตั้งพิธีกรรมได้เป็นวันที่ถูกกำหนดจนกลายเป็นประเพณีการเลี้ยงผีที่มีได้เฉพาะวันอังคาร พฤหัสบดี หรือเสาร์ แต่มิใช่วันเสีย คือวันพุธตามคติโบราญ และไม่ใช่วันพระ

การนับถือผีเดียวกัน จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ในหมู่บ้านให้ต่างเคารพ นับถือกัน ในมิติของความซื่อสัตย์ต่อกันในการติดต่อแบบพันธะสัญญา หรือการติดต่อกันในฐานะการเป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกัน ให้ซื่อตรง และช่วยเหลือกันในการทำหน้าที่สมาชิกกลุ่ม ที่มีกลุ่มมากมายในหมู่บ้านนี้

การเผชิญหน้ากับแนวคิดการพัฒนาที่ถาโถมเข้ามาในบ้านเนื้อทรายที่มีอายุกว่า 200 ปี ถูกแรงกระแทกของการขยายตัวของบ้านสลัก ซ้อนซัดเข้ามาจนบ้านเนื้อทรายต้องสร้างความรู้ชุดใหม่เพื่อการดำรงชีวิตต่อไป

บ้านสลัก : แรงปะทะต่อบ้านเนื้อทราย

นอกเหนือจากการลดลงของพื้นที่การผลิต และแหล่งอาหารทางธรรมชาติแล้ว การขยายตัวอย่างรวดเร็วของบ้านสลัก กลายเป็นเหตุวิกฤตต่อขนาดพื้นที่การผลิตที่มีเพียงเล็กน้อยอยู่ก่อนแล้วของแต่ละครัวเรือน ที่สามารถผลิตได้เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน

หนึ่ง ๆ เท่านั้น กล่าวคือเกิดการขายที่นาของชาวนา และได้กลายไปเป็นร้านค้า และถนนของบ้านสลัก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบแล้วการผลิตเพื่อการบริโภค ที่ใช้ทุนที่หมายถึงเงินตรา ในการซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงสูงเมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้แล้ว เรียกว่า ไม่คุ้มทุน ในความหมายของชาวนา การขายที่นาเป็นเรื่องที่มิอาจจะหลีกเลี่ยงได้ของชาวนา ด้วยเหตุผลหลายประการทั้งต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การถูกปิดทางเข้าออกที่นาของตนเองเพราะที่นาข้างเคียงได้ขายที่นาออกไป กล่าวคือที่นากลายเป็นที่ตาบอด ไร้ทางออก ต้องซื้อทางออก ยิ่งเป็นการเพิ่มทุนในการทำนาเข้าไปอีก ประกอบกับแรงจูงใจในช่วงเวลาของรัฐบาลหนึ่งที่มีการซื้อขายที่ดินได้ราคาดีมาก ผลที่ตามมาคือเงินทุนจำนวนหนึ่งที่ได้จากการขายที่นาถูกกันเป็นทุนต่อไปในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาบน ทุน ในความหมายใหม่ นั่นคือ ความรู้เรื่องช่างแกะสลัก ช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างไม้ให้กับคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี ที่เข้ามาในบ้านเนื้อทรายเพื่อทำการค้ากับบ้านสลัก

การขายที่นายังคงมีต่อมา แม้จะรู้ว่า การขายที่นาจะทำให้ที่ดินที่มีเพียงน้อยนิดต้องหมดไปเลย ก็ยังต้องขายที่นา เพราะการขายที่นาของที่นาที่อยู่ใกล้เคียงกัน ติดกันเป็นผลให้ที่นาของตนเองหมดทางเข้าออกจึงจำเป็นต้องขายตามไปด้วย และเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้การขายที่นายังคงมีอยู่ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู คือราคาที่ดินสูงมากจนจูงใจให้ชาวนาขายที่นาของตนเอง

> ...อ๋อ มันเพราะว่าตี้มันบูมน่ะเจ้า ตี้ใกล้ถนนน่ะ แถวตี้ ตี้จะไปบ้านถวายน่ะ ไฮ่นึ่ง 4แสน 5 แสน เนาะ แต่ก่อน ถาม เออเค้าขายให้ใครกันล่ะ ตอบ เอ่อ ก่ขายฮื้อเนี่ยนายทุนน่ะเจ้าอย่างหมู่ตี้ เป็นมีฮ้านน่ะ...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

เมื่อหมดที่นาแล้ว สำหรับชาวนาที่มีที่นาเล็กน้อย ทุนที่ได้จากการขายที่นาจึงกลายเป็นทุนในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมา บนฐานของ ทุนใหม่ คือบ้านสลัก ที่กลายเป็นทุนให้คนในบ้านเนื้อทรายมีงานทำ เพื่อการอยู่รอดแล้วการปรับตัวใหม่ต่อฐานทุนใหม่จึงเกิดขึ้น ภายใต้บริบทสังคมแบบการค้าของทุนนิยม

การเติบโตของบ้านสลัก นับว่าสร้างงานในชุมชนได้ระดับหนึ่ง ทั้งงานช่างทั้งหลายของผู้ชาย และยังเป็นแหล่งงานให้กลุ่มจักสานในช่วงเวลาที่ประสบปัญหาจากคู่แข่งทางการค้าอีกด้วย ด้วยการทอเส้นฝ้ายในขันโตกให้บ้านสลัก นำไปประกอบในขันโตกเพื่อขายให้ลูกค้า ในช่วงปี 2531-2536

เดิมที่เดียวบ้านสลักนี้เป็นคนในพื้นที่ทำการค้ามาก่อน แต่ด้วยความที่ด้อยประสบการณ์ทางการค้า การบริหารจัดการ การคำนวณต้นทุน – กำไร การติดต่อสัมพันธ์กับลูกค้าทั้งการใช้ภาษา เล่ห์กลทางการค้า การรวมตัวกันก่อตั้งเป็นกลุ่มสมาชิกเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า จึงกลายเป็นความล้มเหลวในการเป็นเจ้าของธุรกิจ ต้องปรับเปลี่ยนจากผู้ค้า มาเป็นผู้เช่าร้าค้าเพื่อขายสินค้าของตนเองแทน

คู่ค้าทางการค้าสำหรับเจ้าของที่เป็นคนในพื้นที่จะเป็นชาวไทยด้วยกัน ทั้งที่มาจากกรุงเทพ และต่างเมือง เพราะความด้อยประสบการณ์ทางการค้าดังกล่าว ดังนั้นโอกาสการทำกำไรจากการค้าให้ได้ราคาดี เท่ากับคู่ค้าที่เป็นชาวต่างประเทศจึงมีน้อยกว่าเจ้าของที่เป็นต่างถิ่นที่มาจากทั้งกรุงเทพ ลำปาง เชียงใหม่ เข้ามาร่วมมือกันก่อตั้งเป็นกลุ่มสมาชิกทางการค้า ที่ไม่ตัดราคาขายกันเอง เช่นที่เจ้าของพื้นที่เคยค้ามาก่อนจนล้มเหลว

> ...โรงงานถวายเข้ามา คนข้างนอกเข้ามา พ่อค้าจากข้างนอก ส่วนมากแต่ก่อนนี้ก่จะเป็นคนถวายน่ะเจ้าแต่ว่าเนื่องจากว่าถวายนี่แต๊ๆ จาวบ้านนี่เนาะห้างร้านนี่เป็นของจาวบ้าน แต่ว่าจาวบ้านบ่สามารถก่บ่ฮู้วิธีการบริหารไง ทำขอฮื้อ ได้ขายเอี้ยบางคนขายนามาเป็นๆ 3 ล้าน 4 ล้าน ก่มาหมดกับลงทุนอันขายแอนติคซึ่ง หลายๆเจ้าตี้ต้องเสี้ยงเงินไปตรงนั้น เสี้ยงตี้นาไปตรงนั้น เพื่อมาก๊าขายบ่เป๋นเนี่ยนา ตี้จากแต่จาวบ้านเนาะก่จะเป็นคนเจ้าฮ้าน(เช่า ร้าน)อยู่ในกลุ่มถวาย ซึ่งปัจจุบันนี้ก่เริ่มเป็นคนต่างถิ่นที่เป๋นสามารถจัดการบริหาร ได้แม่นก่เป๋นจะฮู้ว่าเออขายจะอย่างใด ควร จะบวกไปเต้าใดจาวบ้านซึ่งแต๊ ๆ ลู่กั๋นขาย(แย่งกันขาย)คือนี่คือปัญหาอย่างหนึ่งคือตี้ จุดบอดของจาวบ้านแถวนั้นก่คือบ่สามารถอู้ภาษาอังกฤษ แล้วก่ขายฮื้อฝรั่งนี่ก่บ่ใจ้แปง เนาะก่ขายฮื้อป้อก๊ากั๋นเองในฮั่นเนาะ ตี้ปิ้นอู้ ภาษาอังกฤษเป๋นจะขายออย่างเป๋นซื้อของ เฮาไป 6 80 บาทนี่เป๋นก่ไปขาย 150 160 นี่ หยังได้เอี้ย ซึ่งกำไฮกึ่งกั๋นเอี้ยแต่ถ้าสมมุตว่าเป๋นจะมีฮ้านใหญ่ๆ เนี่ยเนาะที่เป๋นสามารถจ้างคนตี้อู้ภาษาอังกฤษเนี่ยน่ะ เป๋นก่จะขาย ดีได้ออเดอร์จากต่างประเทศเยอะ แต่จาว บ้านแต๊ ๆนี่ก่จะได้ขายตามหมู่นี้ ตามป้อก๊า ตามจตุจักรที่กดถูกที่สุดนั่นแหละๆคือ ปัญหานี่น่ะมันก่ๆก่บ่ใจ้อู้นี่เนาะ หลังจากนั้น มาขายดีมามันก่จะมีโฮงงานใหญ่ๆ ตี้พ่อค้า ต่างบ้านเข้ามานี่เนาะ เฮาก่จะไปเป็นคนงาน...
>
> (ผู้เฒ่า ผู้แก่)

บทที่ 4

การปรับตัวใหม่ : ความเข้มแข็งใหม่

จากความเข้มแข็งในอดีต ในการหาอยู่ หากิน ภายใต้ความสมบูรณ์ทางธรรมชาติระดับหนึ่ง ให้บ้านเนื้อทรายมีกินได้ตลอดปี ไม่ขาดแคลน แม้ว่าจะมีคนจนอยู่บ้างเพราะที่นามีน้อยมาตั้งแต่เริ่มแรกตั้งรกรากเมื่อ 200 ปีก่อนก็ตาม แต่อย่างน้อยก็มีข้าวกิน มีปู ปลา กบให้จับ มีผัก และหน่อไม้ให้เก็บ ตามฤดูกาล มีวิถีชีวิตแบบสบาย ๆ ไม่ต้องแข่งขัน ไม่เร่งรีบ จวบจนการพัฒนาเศรษฐกิจรุกคืบเข้ามาในบ้านเนื้อทราย การเปลี่ยนผ่านอย่างแยบยลของประวัติศาสตร์การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการดำรงวิถีชีวิตของบ้านเนื้อทราย ให้บ้านเนื้อทรายต้องเปลี่ยนแปลงตามไปบางส่วนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะการขายที่นาจนหมดที่ดินทำกินด้วยพลังผลักดันทั้งจากการพัฒนา การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของหมู่บ้านจนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีถึง 210 หลังคาเรือน และยุคของเศรษฐกิจเฟื่องฟู

การปรับตัวของบ้านเนื้อทรายต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น คือการสร้างความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ บนฐานของทุนใหม่ จากภาพลักษณ์ของชาวนากลายมาเป็นภาพลักษณ์ใหม่ของ ช่าง ธุรกิจส่วนตัว ชาวสวน ภายใต้การสร้างความรู้ชุดใหม่ขึ้นมาเองในการดำรงชีวิต บนฐานการแปลงทุนเดิมของบรรพบุรุษ มาเป็นทุนใหม่ ภายใต้บริบทใหม่ ที่ต้องนำทรัพยากรในชุมชน มาเป็นทุนในการดำรงวิถีชีวิตต่อไป

สารพัดช่าง

การเป็นช่างต่าง ๆ ในบ้านเนื้อทราย ทั้งช่างแกะสลัก ช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างสี ช่างไม้ วาง บนฐานของการใช้ทุนจากการขายที่นาในรุ่นพ่อแม่ มาเป็นทุนในการเป็นช่าง บนฐานของความรู้เรื่องช่างนั้น มีจุดเริ่มจากการออกไปเป็นช่างตามร้านค้า โรงงาน ในบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่วัยรุ่นตอนต้น อายุประมาณ 10-15 ปี จนมีฝีมือจึงออกมารับงานเอง จากร้านต่างๆที่เคยเป็นสถานที่ฝึกงานในรูปของเครือข่ายความสัมพันธ์ต่อการทำธุรกิจร่วมกัน และงานจากบ้านสลักที่กลายเป็นแรงจูงใจให้คนทั้งในหมู่บ้านเดิม และต่างหมู่บ้านกลับเข้ามาใช้เป็นฐานของทุนให้ช่างในบ้านเนื้อทรายต่อทุนของตนเองลงไป ด้วยการรับงานจากบ้านสลักมาแกะสลักบ้าง ขัด

เงา ลงสี จะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มบ้างเพื่อรับงานชิ้นใหญ่ หรือถ้าเป็นงานชิ้นเล็กจะรับงานเองคนเดียว การรวมกลุ่ม และการรับงานยืดหยุ่นตามงานและ/หรือการรวมตัวกันได้ไม่ติดงาน และไม่ติดกลุ่ม เพื่อโอกาสในการรับงานที่มีสูงกว่า คนที่ทำงานช่างทั้งหลายในกลุ่มนี้ จะเป็นคนรุ่นอายุประมาณ 30-40 ปี มีทั้งที่เป็นคนในหมู่บ้านนี้ตั้งแต่เดิม คนที่ย้ายถิ่นเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ผ่านการแต่งงาน มองเห็นโอกาสการมีงานทำ ทั้งการรับงานจากบ้านสลัก และการรับงานจากร้านค้าที่เคยมีความสัมพันธ์ทางการค้ากันมาก่อนที่จะย้ายมาลงหลักปักฐานที่หมู่บ้านนี้ เพื่อสร้างช่องทางทางการค้าให้หลากหลายกับงานช่างของตนเอง เป็นการสร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจของตนเอง อาจกล่าวได้ว่า งานช่างทั้งหลายที่ทำในหมู่บ้านนี้เป็น งานอิสระ ต่อกันและกันระหว่างนายจ้าง คือบ้านสลัก กับลูกจ้าง คือช่างทั้งหลายในหมู่บ้านนี้ เพราะการเติบโตของบ้านสลักที่มีขนาดใหญ่จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก

ในกลุ่มที่จัดตัวเองว่าเป็นช่างแกะสลัก ส่วนมากเป็นคนที่ย้ายมาจากบ้านอื่นมาเป็นเขยที่นี่ และรับงานจากบ้านสลัก หรือที่อื่น ๆ ด้วย ภายใต้เครือข่ายความสัมพันธ์ของงานแกะสลักด้วยกันที่จะมีเครือข่ายในการหางานของกลุ่มตัวเอง การรับงานแกะสลักมีทั้งการรับงานเดี่ยว การรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อยรับงานใหญ่ร่วมกัน การรับงานถูกกำหนดจากความชำนาญพิเศษเฉพาะทางของช่าง เช่น ช่างแกะสลักภาพป่าไม้บนบานประตู หน้าต่าง ช่างแกะสลักพนักเก้าอี้ โต๊ะรับแขก หรือภาพเทพยดาบนแผ่นไม้เพื่อประกอบผนังวัด หรือโบสถ์ หรือเพื่อบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจของลูกค้า

ส่วนบรรดาช่างเฟอร์นิเจอร์ จะเป็นงานทำโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เตียงที่ผ่านการทำโครงสร้างมาแล้ว ให้มาลงรายละเอียด เช่น ทำขอบ ขัดเงาให้รายละเอียดของเฟอร์นิเจอร์ชัดเจน สวยงามขึ้น แต่ไม่ใช่งานแกะสลัก ถ้าต้องการแกะสลักจะหาช่างแกะสลักมาร่วมงานเป็นทีมงานต่องาน 1 ชิ้น เป็นต้น งานของช่างสีจะลงสีอย่างเดียว ซึ่งการรับงานจะรับงานเดียวมาลงสีอย่างเดียว เป็นงานเดียวมากกว่าจะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เพราะการลงสีถูกกำหนดรายละเอียดงานจากเจ้าของงานมาแล้ว และไม่ต้องการความสามารพิเศษเฉพาะทาง เช่น การแกะสลัก แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าการลงสีไม่ได้ต้องการความสามารถในการลงสี ความรู้ในการลงสีของช่างสีผ่านการเรียนรู้ภาคปฏิบัติการมาตั้งแต่เริ่มงานลงสี เริ่มจากการลงสีพื้นให้เป็นก่อน แล้วค่อยพัฒนาความรู้ในการลงรายละเอียดสีในแต่ละส่วนของรายละเอียด

งานของช่างไม้ จะเป็นงานทำตู้ โต๊ะ เตียง ตามบ้านในหมู่บ้าน จะเป็นงานเดียวของช่างไม้ที่ต้องสร้างทีมงานมีเป็นลูกน้องร่วมทีมงาน เพราะการประกอบชิ้นส่วนแต่ละชิ้นเพื่อประกบเข้าเป็นรูปร่างของโต๊ะ เตียง ต้องอาศัยทีมงานช่างไม้ด้วยกันร่วมทีม กล่าวคือเป็นงานที่

ทำเองคนเดียวไม่ได้ ต่างจากงานแกะสลัก สามารถรับงานเองคนเดียว หรือถ้างานชิ้นใหญ่จะร่วมทีมก็ได้ เพราะการแกะสลัก จะรับงานมาทำที่บ้าน หรือไปทำกับลูกค้าก็เป็นได้ทั้งสองทาง งานของช่างไม้ยังเป็นงานที่รับจากบ้านสลักมาแล้วเพิ่มรายละเอียด เช่น เพิ่มเสื่ออ่อนที่บานประตูตู้ ผนังตู้ เป็นต้น หรืองานถาดไม้ที่มีเสื่ออ่อนเป็นพื้นถาด หรือโคมไฟไม้มีเสื่ออ่อนประกอบโคมไฟ ช่างไม้จะมีทั้งช่างในหมู่บ้าน และช่างต่างหมู่บ้านมาทำงานที่บ้านสลัก แต่รับงานส่วนตัวเพิ่มขึ้นอีก ช่องทางที่หลากหลายในการรับงานของช่างไม้ ต่างถูกกำหนดจากความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง กับลูกจ้าง หรือความสัมพันธ์ในกลุ่มงานช่างไม้ด้วยกันเอง หรือความสามารถพิเศษเฉพาะทางของช่างแต่ละคน

กลุ่มคนที่ทำงานช่าง ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย อายุประมาณ 30-40 ปี มีครอบครัวแล้ว และงานเหล่านี้เป็น งานอาชีพของตนเอง งานอาชีพที่ใช้หาเลี้ยงครอบครัว กลุ่มอาชีพนี้ บางคนยังมีนาไว้ทำกินอยู่บ้าง 1-2ไร่ เพราะผ่านการจัดสรรภายในครอบครัวแล้ว บางคนไม่มีที่นาเลยภายหลังการจัดสรรภายในครอบครัว

การผลิตที่ถูกแปรเปลี่ยนไป เป็นการผลิตเพื่อการค้า บนฐานของความรู้ชุดใหม่ ที่แปรผันมาจากฐานการผลิตเดิม คือการทำนา ถูกกำหนดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไป เพราะการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจที่บ้านเนื้อทรายต้องเผชิญ และปรับวิถีการผลิตจากการทำนามาเป็นการผลิตแบบการค้า เพื่อการดำรงวิถีชีวิตต่อไป

ธุรกิจส่วนตัว

การทำธุรกิจของตนเอง เช่น การรับเหมาก่อสร้าง การค้าขาย การตั้งร้านขายเครื่องแกะสลักของตนเอง การเพาะพันธุ์ไก่ขาย เป็นการสร้างความรู้ชุดใหม่ที่แตกต่างจากการเป็นชาวนาในรุ่นพ่อแม่ บนฐานของการขายที่นามาเป็นทุน เพื่อลงทุนในการซื้อเครื่องมือรับเหมาก่อสร้าง เครื่องฟักไก่ รถที่ใช้ขนสินค้าไปขายที่ตลาด เป็นธุรกิจที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะทาง และแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จึงมิอาจรวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มได้ ช่วงอายุของกลุ่มคนที่ทำธุรกิจเหล่านี้ จะเป็นช่วงอายุประมาณ 40 – 45 ปี จัดว่าเป็นคนรุ่นกำลังสร้างเนื้อสร้างตัว มีครอบครัวแล้ว และรุ่นลูกของคนกลุ่มนี้อยู่ในวัยเรียนในระบบโรงเรียนของสังคมเป็นส่วนใหญ่ ความรู้ในการทำธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง เป็นความรู้ที่ผ่านระบบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาแล้ว และมาฝึกฝนเพิ่มเติมกับเพื่อนร่วมอาชีพ จนสามารถรับงานของตนเองได้ เป็นงานอาชีพของครอบครัว ทั้งยังถ่ายทอดให้ลูกมารับงานต่ออีกด้วย ส่วนการค้าที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับบริบทของบ้านเนื้อทราย และบ้านสลัก คือการเปิดร้านท่อไอเสีย

ของลุกเขยของหมู่บ้านนี้ กล่าวคือเข้ามาเป็นสมาชิกในหมู่บ้านนี้ผ่านการแต่งงาน ประกอบกับการนำความรู้ชุดนี้ติดตัวมาประกอบอาชีพที่บ้านนี้ จนกลายเป็นคนรวย ของคนรุ่นนี้ ที่ความรวย – ความจน วิเคราะห์จากการมีรายได้สม่ำเสมอ และแน่นอน ไม่เป็นหนี้ ต่างจากการนิยามความรวย –ความจนของคนรุ่น 50 ปีขึ้นไปในหมู่บ้านนี้ ที่วิเคราะห์จากการมีที่นา เป็นหลัก ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเชิงบริบท นิยามความรวย – ความจน ก็แปรเปลี่ยนไปตามบริบทหนึ่ง

การเป็นเจ้าของร้านขายงานแกะสลักที่บ้านสลัก โดยอาศัยความมีชื่อเสียงของบ้านสลักที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของหมู่บ้าน เป็นแหล่งค้าขายร่วมด้วย กลุ่มคนอาชีพนี้ เป็นคนท้องถิ่นในบริเวณใกล้เคียงกัน ไม่ใช่พ่อค้าจากต่างถิ่น มาลงทุนค้าขายที่บ้านสลัก แต่มีความรู้ในงานช่าง เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ผ่านการแต่งงานเข้ามาอาศัยบริบทของบ้านสลัก เป็นฐานในวิถีการผลิตของครัวเรือน

ชาวสวน

ในบ้านเนื้อทราย ยังมีบางส่วนที่ยังคงมีที่นาของตนเองอยู่ ส่วนใหญ่แล้วมีที่นาอยู่ก่อนมากแล้วตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ แม้ว่าต้นทุนการทำนาจะสูงขึ้น แต่ด้วยปริมาณของที่นามาก จึงสามารถผลิตเพื่อขายได้หลังจากเก็บไว้บริโภคแล้ว เหลือจึงขาย จึงยังสามารถสู้ต้นทุนที่สูงในการทำนาได้อยู่ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับการปรับที่นาเป็นสวนลำไยตามกระแสแล้วได้ผลผลิตที่ได้ราคา การปรับที่นาบางส่วนเป็นสวนลำไยจึงเกิดขึ้น และประสบความสำเร็จในการขายผลผลิตให้พ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อในสวน และเพราะว่ายังมีสวนลำไยน้อย จึงเป็นโอกาสดีที่มีคู่ค้าน้อยอยู่ในบ้านเดียวกัน และอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากที่นามาเป็นสวนลำไย การรวมตัวกันเพื่อต่อรองราคากับพ่อค้าจึงยังไม่เห็นเป็นรูปธรรมในบ้านเนื้อทรายนี้ เนื่องจากยังมีจำนวนชาวสวนลำไยน้อย

หัตถกรรมพื้นบ้าน

การสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ ถูกสร้างขึ้นมาเป็นกลุ่ม ภายหลังจากที่กระจัดกระจายกันทำเอง ใช้เอง ขายกันเองแต่ในละแวกบ้านใกล้เคียงภายในตำบลหาญกล้า และภายในอำเภอหางดง เท่านั้น การรวมตัวกันเป็นกลุ่มจักสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ สร้างอำนาจต่อรองให้กลุ่มสามารถดึงเงินทุนจากที่ต่าง ๆ มาเพิ่มทุน เพื่อขยายงาน และตลาดได้ สร้างชื่อเสียงให้บ้านเนื้อทราย จนกลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ อีกทั้งยังสามารถกู้กองทุนหมู่บ้านได้ในนามของกลุ่ม 50,000 บาท ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นเอก

ฉันท์ เพราะนำไปซื้อผลิตภัณฑ์จากสมาชิกกลุ่ม ซึ่งก็คือสมาชิกของกรรมการกองทุนหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ เป็นการสร้างรายได้เสริม จากรายได้หลักของพ่อบ้านได้เป็นอย่างดี มีรายได้จากการขายเสื่ออ่อนให้กลุ่มได้ตลอดเวลาเท่าที่สมาชิกจะทำได้ เพราะว่ากลุ่มจักสานเสื่ออ่อนและไม้ไผ่ รับซื้อผลงานของลูกสมาชิกได้หมดเท่าที่สมาชิกจะนำมาขายให้กลุ่ม ฯได้ เพราะตลาดของกลุ่มฯมีอยู่ตลอดเวลา และจากการขยายตลาดเพิ่ม ผ่านการจัดแสดงสินค้าตามงานต่าง ๆ จะได้ลูกค้าเพิ่มขึ้นจากที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ความสัมพันธ์ทางการค้า

วิถีการผลิต ที่ถูกกำหนดให้แปรเปลี่ยนไปเป็นการค้า การทำธุรกิจ งานช่าง และยังมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มน้อยนั้น เพราะไม่มีความจำเป็นที่ต้องสร้างกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้าแต่อย่างใด ด้วยช่องทางทางการค้าที่สร้างโอกาสความหลากหลายทางการติดต่อระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง มีหลากหลายรูปแบบ ปรับเปลี่ยนไปตามความสามารถพิเศษเฉพาะทางของงานแต่ละประเภท และเพราะความสะดวกในการติดต่อรับงานจากนายจ้างต่าง ๆ ที่อยู่ทั้งใน และนอกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านจึงกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างห่างเหินจากอดีตที่มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบเครือญาติ ผ่านการนับถือผีเดียวกัน เพราะต่างต้องประกอบอาชีพของตนเองเป็นหลักมากกว่า การรวมตัวกันในหมู่บ้าน จะเป็นการรวมตัวเฉพาะกิจในรูปของงานวัด การก่อสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในวัดสันทราย จะมีการผลัดเปลี่ยน หมุนเวียนกันไปใช้ความสามารถทางช่าง ช่วยกันตบแต่งสถูป หรือการช่วยกันในงานบุญประเพณีใหญ่ เช่น งานวันเข้าพรรษา งานปีใหม่ งานสงกรานต์ หรืองานกองทุนหมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านจะเป็นการติดต่อทางการค้า การทำธุรกิจระหว่างนายจ้าง กับลูกจ้าง ต่างจากอดีตที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในการติดต่อระหว่างหมู่บ้าน เพราะในอดีตวิถีการผลิต สามารถผลิตเองได้ครบวงจรอย่างเป็นอิสระในชุมชน การติดต่อระหว่างหมู่บ้านจะเป็นการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น นายอำเภอ หรือระหว่างผู้ใหญ่บ้านด้วยกันมากกว่า จวบจนยุคของวิถีการผลิตแบบการค้าเข้ามาแทนที่การผลิตแบบหาอยู่ หากิน ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในกรณีของการติดต่อกับทางการ เช่น เรื่องอนามัย โรงเรียน กองทุนหมู่บ้าน ส่วนเรื่องวิถีการผลิตแบบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนี้ จะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน กับภายนอกกันเอง หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากันเองระหว่างคู่ค้าอย่างเป็นอิสระทางการค้าต่อกัน ที่จะทำการค้าอย่างเป็นเอกเทศของตนเอง

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้าน : หนึ่งในแหล่งเงินกู้

การกระจายของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปในทุกหมู่บ้านของรัฐ เป็นหนึ่งในแนวนโยบายการกระตุ้นเศรษฐกิจ บนฐานคิดของการกระจายอำนาจ ในรูปของการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยชุมชนเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแล้ววิธีคิดของชุมชนที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านของแต่ละชุมชนก็ต่างกันไป ภายใต้วิถีชุมชนของชุมชนที่ถูกกำหนดจากประวัติศาสตร์นั้นว่า จะมีวิธีคิด มุมมองเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินทุนของรัฐ หรือเป็นเงินทุนของชุมชน ขึ้นกับการรับรู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านต่างกันไป ในรูปของ วิธีการกำหนดระเบียบการกู้ การนำประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้านมาใช้เพื่อชุมชน เช่น เป็นเงินสวัสดิการชุมชน เพื่อคนด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือ คนชราในชุมชน เป็นต้น สำหรับกองทุนหมู่บ้านของบ้านเนื้อทรายแล้ว ถูกกำหนดสร้างสาระด้วยวิธีคิดของบ้านเนื้อทรายดังนี้

ระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

สำหรับบ้านเนื้อทราย มีระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นการเข้ามาเพิ่มแหล่งเงินกู้ที่มีอยู่แล้ว ให้มีทางเลือกที่หลากหลายมากขึ้นจากรัฐบาล นอกเหนือจากการกู้สหกรณ์หางดง ที่ได้รับความนิยมในบ้านเนื้อทรายมากกว่าการกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพราะเป็นการเข้ามาในฐานะแหล่งเงินกู้ของหมู่บ้าน ในนามการช่วยเหลือชุมชนจากรัฐบาล ภายใต้การแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น อำเภอ พัฒนาชุมชน ที่นำกองทุนหมู่บ้านมาให้หมู่บ้านรู้จัก พร้อมการกำหนดระเบียบการกู้ไว้ชัดเจน ตั้งแต่ จำนวนเวลาการกู้ ดอกเบี้ยเงินกู้ ธนาคารที่เป็นแหล่งเงินกู้ ก็เป็นธนาคารออมสินของรัฐบาล อีกทั้งยังต้องทำความเข้าใจในระเบียบการกู้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดช่วงระยะเวลาที่เริ่มก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชนนี้ ในรูปการซักถาม การปรึกษาขอคำแนะนำเทคนิคการชวนเชิญลูกบ้านให้มาประชุม การชักชวนให้ลูกบ้านมากู้จวบจนปล่อยกู้ออกไปครั้งแรกได้สำเร็จ การเข้ามาดูแลการ

ประชุมของเจ้าหน้าที่รัฐตั้งแต่แรกเริ่มเรียกประชุมลูกบ้าน จนประชุมตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านสำเร็จ

กองทุนหมู่บ้านจึงเข้ามาเป็นอีกแหล่งเงินกู้ที่มีอยู่แล้ว แบบมั่นคงของบ้านเนื้อทราย ด้วยการสร้างระเบียบการกู้กองทุนหมู่บ้าน บนความไว้วางใจต่อกัน เคารพ นับถือกันในความซื่อสัตย์ที่มีต่อกัน ที่ถูกพัฒนามาจากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และสืบเนื่องมาจนปัจจุบันได้ เพราะทุนทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านนี้ ที่ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปของวิถีการผลิตไปเป็นแบบการค้าแล้วก็ตาม ความไว้วางใจต่อกัน ความเคารพซึ่งกัน และกัน ความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ยังมีหลงเหลืออยู่ในชุมชนนี้ ที่กลายเป็นฐานในการดำเนินการเรื่องกองทุนหมู่บ้านได้อย่างเป็นระเบียบ สร้างกฎ เกณฑ์ กติกาในการกู้กองทุนตามระเบียบกองทุนหมู่บ้านที่ถูกกำหนดมาเป็นกฎ กติกาให้หมู่บ้านดำเนินตาม หรืออาจปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการในหมู่บ้านได้ สำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว ด้วยความที่ปริมาณเงินกองทุนหมู่บ้านสูงถึง หนึ่งล้านบาท เป็นเรื่องยากลำบากสำหรับหมู่บ้านในการบริหารจัดการเงินหนึ่งล้านบาท การตั้งกติกาการกู้จึงดำเนินรอยตามระเบียบที่กำหนดมาแล้วจากรัฐไปก่อนภายใต้ความคิดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินของรัฐบาล เช่น การกำหนดดอกเบี้ยเงินกู้ ร้อยละ 6 หรือการกำหนดปริมาณเงินสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการไว้ร้อยละ 3 หรือการค้ำประกันการกู้ เป็นต้น เพื่อสร้างหลักประกันในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของกรรมการกองทุนหมู่บ้านว่าจะได้รับเงินกู้คืนจากลูกบ้าน

แหล่งเงินกู้อื่น ๆ ในบ้านเนื้อทราย

สหกรณ์หางดงเข้ามาในบ้านเนื้อทรายก่อน ตั้งแต่ประมาณ ปีพ.ศ. 2512 ระเบียบการกู้สหกรณ์ฯ เป็นระเบียบการกู้ที่นับว่าสร้างความสะดวกสบายให้ผู้กู้ในความคิดของชุมชนแห่งนี้ เพราะว่าการนำหลักทรัพย์ไปค้ำประกันการกู้ไว้ที่สหกรณ์ฯ ตั้งแต่เริ่มต้นการกู้เป็นครั้งแรก หลังจากนั้นถ้าต้องการกู้ต่อ ก็สามารถกู้ต่อได้โดยไม่ต้องนำเงินต้นไปคืน เพียงนำดอกเบี้ยไปชำระทุกปีๆละ2 ครั้ง การเปิดโอกาสให้ชำระดอกเบี้ย ในเดือนมิถุนายน และเดือนธันวาคม เป็นการแบ่งเบาภาระให้ลูกสมาชิก จึงเป็นที่นิยมในบ้านเนื้อทราย อีกทั้งยังเป็นมรดกตกทอดให้ผู้สืบสกุลของผู้กู้สหกรณ์อยู่ก่อนแล้วมากู้ต่อได้เลย โดยไม่ต้องเริ่มต้นการกู้ใหม่เพียงแสดงสิทธิในฐานะของผู้สืบสกุล

การกู้ในระบบในบ้านเนื้อทรายยังมีอีกหลายแหล่ง เช่น กลุ่มเครดิตยูเนี่ยน สามารถกู้ได้ภายใน 2 เท่าของวงเงินฝาก โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ดอกเบี้ย 1.5% แต่จะต้องมี

เงินฝากอย่างน้อย 5,000 บาทก่อนจึงกู้ได้ หรือกลุ่มจักสานปล่อยกู้ลูกสมาชิกจักสานด้วยกัน ด้วยการนำเสื่ออ่อนไปสานก่อนแล้วมาหักคืนตอนมาส่งเสื่ออ่อนที่สานเสร็จแล้ว หักกลบลบหนี้กัน การปล่อยกู้ของกลุ่มจักสานไม่ใช่การกู้เงิน แต่เป็นการช่วยเหลือลูกสมาชิกมากกว่าให้สามารถหารายได้เพิ่มจากการสานเสื่ออ่อนได้ แต่ขาดต้นทุนในการซื้อต้นสาด มาสานเป็นเสื่ออ่อน กลุ่มจักสานจึงจัดประชุมกันเอง แล้วผลการประชุมออกมาในรูปการช่วยเหลือกันอย่างที่เป็นอยู่ สำหรับลูกสมาชิกที่ต้องการกู้เงินกลุ่มจักสานไปเสียค่าเทอมลูก ก็สามารถส่งคืนเป็นเสื่ออ่อนได้เช่นกัน การกู้กลุ่มจักสานของลูกสมาชิก ค่อนข้างเป็นการช่วยเหลือกัน และกันบนฐานของความไว้วางใจต่อกันมากกว่าที่จะเป็นการกู้เพื่อการลงทุนค้าขาย เพราะลูกสมาชิกส่วนใหญ่เป็นแม่บ้าน มีครัวเรือนที่ต้องรับผิดชอบเช่นกัน การกู้กลุ่มจักสานของลูกสมาชิกค่อนข้างหลากหลายรูปแบบมาก บนความเห็นอกเห็นใจกันมากกว่าที่จะเป็นการใช้ระเบียบที่เคร่งครัดมากำหนดระเบียบการกู้ เช่น การกู้กองทุนหมู่บ้าน เพราะฐานคติเบื้องต้นของแหล่งเงินกู้ของกลุ่มจักสาน แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับกองทุนหมู่บ้าน การกู้จากกลุ่มจักสานจึงมีความหลากหลายอย่างหาข้อยุติจนออกมาเป็นระเบียบไม่ได้ กฎ กติกาในการกู้จากกลุ่มจักสาน เป็นการใช้กฎ กติกาของความไว้วางใจกัน และกัน เชื่อใจกัน ช่วยเหลือแม่บ้านด้วยกันมากกว่า

การกู้นอกระบบก็มีเช่นกัน มีมานานก่อนการกู้ในระบบจะเกิดขึ้น เช่นกู้จากพ่อค้า ซึ่งดอกเบี้ยจะสูงมาก ร้อยละ 20 และการทวงหนี้จะเก็บเงินคืนกันเป็นรายวันจนครบวงเงินกู้ และดอกเบี้ย พ่อค้าที่มาปล่อยกู้ เป็นคนนอกหมู่บ้าน ส่วนมากอยู่ในตลาด ที่ผู้กู้จากหมู่บ้านออกไปหาแหล่งเงินกู้นี้เองนอกหมู่บ้าน หรือการตั้งวงแชร์ ที่ตั้งมานานกว่า 10 ปีแล้ว บนฐานคติของความไว้วางใจต่อกันเป็นสำคัญ ทำให้แชร์วงนี้ได้รับความนิยมมีลูกแชร์ประจำ และมาสมัครเป็นครั้งคราวตามความเร่งด่วนได้

ข้อแตกต่างของกองทุนกับแหล่งเงินกู้อื่น

ในเรื่องระเบียบการกู้ที่ยุ่งยาก ปฏิบัติได้ยากในทางปฏิบัติ เพราะต้องหาคนค้ำประกันการกู้ของกัน และกันรวม 3 คน หรือหลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้ของตนเองคนเดียว ซึ่งการสร้างทางเลือกในการกู้ให้ 2 ทางเพื่อหาทางออกให้กับสมาชิก ที่มีความพร้อมแตกต่างกัน นอกจากนี้เรื่องดอกเบี้ย และระยะเวลาการกู้ยังไม่เป็นที่พอใจ เนื่องจากดอกเบี้ยสูง ช่วงเวลา 1 ปี สั้นเกินกว่าจะสามารถสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาได้ ซึ่งแหล่งเงินกู้อื่น เช่น สหกรณ์ที่เป็นที่นิยมของชาวบ้านนั้น มีมานานก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาถึงประมาณ

หนึ่งรุ่นคน หมายความว่ามีมานานแล้วถึง 40-50 ปี จนการเป็นสมาชิกสหกรณ์สามารถตกทอดให้รุ่นลูกมากู้ต่อได้เลย โดยไม่ต้องเริ่มต้นใหม่

ระเบียบการกู้กองทุนหมู่บ้าน

การกำหนดระเบียบการกู้เป็นข้อตกลงร่วมกันระดับหมู่บ้าน ภายหลังการเรียกประชุมลูกบ้านเพื่อชี้แจง ทำความเข้าใจ และประชุมเลือกกรรมการกองทุน 4 ครั้ง ผลการประชุมในระเบียบการกู้เป็นที่พอใจของลูกบ้าน เพียงแต่ระยะเวลาการกู้ 1 ปีนั้น เป็นระเบียบที่กำหนดมาจากหลวงแก้ไขไม่ได้ จึงจำยอมที่จะต้องคืนเงินกู้ ภายใน 1 ปี ขั้นตอนการกู้ พบความยุ่งยากในการเขียนใบสมัคร เนื่องจากความสามารถในการอ่าน เขียน ของหมู่บ้านนี้กลายเป็นปัญหาในการเขียนใบสมัครอยู่บ้าง ซึ่งไม่ใช่ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นเป็นประเด็นที่ต้องเรียกร้องให้มีการแก้ไข แต่ประเด็นที่ชาวบ้านต้องการให้มีการจัดระเบียบการกู้ที่ธนาคารออมสิน เพราะว่าส่วนมากจะมากู้กองทุนจากธนาคารออมสินในเวลาใกล้เคียงกัน

การกำหนดระเบียบการกู้กองทุนร่วมกัน ระดับหมู่บ้าน เป็นระเบียบเดียวกับที่กำหนดมาจากระเบียบการกู้ของรัฐ เพราะว่านิยามการกู้กองทุนหมู่บ้านของคนในบ้านเนื้อทรายแตกต่างกันมาก จากการที่ได้รับข้อมูลมาหลายแหล่ง แม้แต่ผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐ ยังให้ความรู้เรื่องการกู้กองทุนหมู่บ้านไม่ตรงกัน ทั้งยังมีการเรียกประชุมลูกบ้านหลายครั้งก่อนที่จะตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้ในครั้งที่ 4 ณ.วันที่ 2 ธันวาคม 2545 ระเบียบการกู้จึงออกมาเป็น ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ระยะเวลาการกู้ 1 ปี

> ...ความบ่ชัดเจน ฮับข้อมูลมา ถ้าจ่ายเงินกู้บ่ปิ๊กมา พัฒนาชุมชนบอกอย่าง ทางธนาคารบอกอย่าง ข้อมูลบ่ตรงกัน ไปประชุมในเวียงมาบ่ตรงกัน กว่าจะจับจุดได้...
>
> (รองประธานกองทุนหมู่บ้าน)

การกู้กองทุนหมู่บ้านภายใต้ประชาคมหมู่บ้านออกมาว่า กู้ได้คนละ 10,000 บาท เพราะว่า หมู่บ้านนี้มีขนาดใหญ่ถึง 210 ครัวเรือน เพื่อความเป็นธรรมสำหรับทุกคนแล้วให้กู้ได้เท่า ๆ กัน การค้ำประกันเงินกู้ทำได้ 2 ระบบ เพื่อความเป็นธรรมสำหรับคนที่มีหลักทรัพย์เป็นของตนเอง นำมาค้ำประกันการกู้ของตนเองได้ ส่วนคนที่ไม่มีหลักทรัพย์มากพอที่จะค้ำประกันการกู้ได้ ระเบียบกองทุนหมู่บ้านก็มีทางออกให้ด้วยการกำหนดระเบียบการกู้แบบค้ำประกันการกู้กันเองทั้ง 3 คนเป็นผู้กู้ทั้งหมด ค้ำประกันการกู้ซึ่งกัน และกัน

คุณสมบัติของคนค้ำประกันการกู้ เป็นคุณสมบัติเดียวกับผู้กู้ เพราะต่างเป็นผู้กู้ด้วยกันทั้งสิ้น จึงต้องมีรายได้ชัดเจนแน่นอน รายได้มาจากทางไหน เป็นรายได้ที่ได้จริง ตรงส่วนนี้ต้องอาศัยความเป็นเพื่อนบ้าน ช่วยตรวจสอบข้อเท็จจริงเรื่องรายได้ และความประพฤติ ว่าขยันทำงาน ไม่เกเร เรื่องสุรา เป็นผู้นำครอบครัว

คุณสมบัติของหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน มีหลายประการ เพราะว่า ผู้กู้ต้องนำมาเองค้ำประกันการกู้ของตนเอง ต่างจากการค้ำแบบ 3 คน ถ้าไม่คืนเงินกู้ผู้ค้ำต้องร่วมรับผิดชอบการกู้ ส่วนหลักทรัพย์ ถ้าไม่สามารถคืนเงินกู้ได้ หลักทรัพย์จะถูกยึด ถ้าเป็นหลักทรัพย์เคลื่อนที่ เช่น รถยนต์ รถเครื่อง นำทะเบียนรถมาค้ำประกันการกู้ได้ไม่เกิน 10,000บาท ถ้าเป็นหลักทรัพย์ประเภทอสังหาริมทรัพย์ เช่น ที่นา ที่บ้าน ค้ำประกันการกู้ ได้ไม่เกิน 20,000 บาท และต้องอยู่ในตำบลเดียวกันนี้ ป้องกันการติดจำนอง ต้องผ่านการประเมินราคาจากกรมที่ดินมาแล้ว

กรรมการกองทุนหมู่บ้านแบ่งงานกันทำออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยกันดูแล ตรวจสอบให้การกู้เป็นไปตามข้อตกลง นำไปลงทุนจริงตามที่ขอกู้ เพื่อเป็นหลักประกันการคืนเงินกู้ว่าจะสามารถคืนเงินกู้ได้จริง ตามที่กู้เพราะว่าบ้านเนื้อทรายมีความคิดเกี่ยวกับว่า กองทุนหมู่บ้าน เป็นเงินที่รัฐบาลมาช่วยเหลือชาวนา ในรูปของการกู้ ดังนั้นแล้ว ระเบียบการกู้จึงเป็นไปอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นหลักประกันว่า กรรมการกองทุนได้ทำหน้าที่เต็มที่ อย่างดีที่สุดแล้ว ที่จะเป็นหลักประกันได้ว่า ผู้กู้ทั้งหลายจะสามารถคืนเงินกู้แก่รัฐบาลได้

ฝ่ายต่าง ๆ ในกรรมการกองทุน มีฝ่ายตรวจสอบ ฝ่ายทะเบียน ฝ่ายเร่งรัดหนี้สิน ฝ่ายกฎหมาย ฝ่ายทวงหนี้ นอกจากที่มีอยู่แล้วคือ ประธาน รองประธาน และเหรัญญิก ซึ่งทั้ง 3 คนนี้ทำหน้าที่สำคัญในการเซ็นปล่อยกู้ด้วย

เป้าหมายการกู้กองทุนของชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านที่ถูกกู้ไป ส่วนใหญ่แล้วนำไปลงทุนในกิจกรรมการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ถึง 67 ราย กับการปลูกถั่วเหลือง เนื่องจากการปล่อยกู้ของกองทุนอยู่ในช่วงเวลาที่ต้องลงถั่วเหลืองกันแล้ว สำหรับคนที่มีทุนซื้อเมล็ดพันธุ์ จะเริ่มปลูกถั่วเหลืองกันไปบ้างแล้ว ส่วนที่กู้ไปปลูกถั่วเหลือง เพราะขาดเงินทุนในการซื้อเมล็ดพันธุ์ถั่วเหลือง ในรายที่กู้ไปลงทุนกับลำไยนั้น เป็นการซื้อปุ๋ยมาบำรุงลำไยที่มีอยู่แล้วมากกว่าที่จะเริ่มลงทุนปลูกลำไยกันใหม่ เพราะว่าจำนวนเงินกู้เพียง 10,000 บาท ไม่เพียงพอต่อการเริ่มต้นปลูกลำไย เช่นเดียวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ เงินกองทุนที่กู้มานำมาซื้ออุปกรณ์การทำงาน ซื้อวัตถุดิบรับงานเพิ่มขึ้นได้อีก

บทบาทของกองทุนหมู่บ้าน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านสำหรับบ้านเนื้อทรายแล้ว เข้ามากระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่แล้ว แต่ซบเซาให้กระเตื้องขึ้น กล่าวคือในบ้านเนื้อทรายมีที่ดิน แรงงาน การผลิตอยู่แล้ว แต่ขาดเงินทุนที่จะนำมาต่อเนื่องการผลิตให้ดำเนินต่อไปได้ เช่น ขาดเงินทุนที่จะซื้อเมล็ดพันธุ์ หรือปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดเลย ซึ่งกองทุนหมู่บ้านเข้ามาช่วยเสริมจุดอ่อนเรื่องเงินทุนมากกว่าประเด็นอื่นในการผลิตที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งทุน ที่หมายถึงที่ดินก็มีอยู่ก่อนแล้ว แรงงานก็มีแล้ว ขาดเพียงเงินตราเพื่อซื้อเมล็ดพันธุ์ ซื้อปุ๋ย ซื้อยาฆ่าแมลงเท่านั้น

ในกรณีของการทำนา ทำสวน สิ่งที่ขาดคือเงินทุน มาซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง เมื่อกองทุนเข้ามา เสริมส่วนขาดในวงจรการผลิตให้เต็มได้ การผลิตที่มีอยู่แล้วได้รับการกระตุ้นให้ผลิตกิจกรรมต่อไปได้

ในส่วนของงานช่าง กองทุนหมู่บ้านเข้ามามีบทบาทเป็น ทุน ในการซื้อเครื่องมือเพื่อรับงานเพิ่มได้ ในส่วนของธุรกิจส่วนตัว เป็นการเพิ่มทุนลงไปในทุนที่มีอยู่แล้ว เช่น ซื้อผักไปขายที่ตลาดเพิ่มขึ้น มีทุนในการทำขนมสูงขึ้น เป็นการขยายงานมากกว่าสร้างงานใหม่ เช่นเดียวกับการเพาะพันธุ์ไก่ขาย เงินกองทุนที่กู้มามาซ่อมเครื่องฟักไก่ ซื้อลูกไก่ และอาหารไก่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของงานจักสานเสื่ออ่อน และไม้ไผ่ เป็นการช่วยสมาชิกโดยตรงในรูปของการรับซื้อผลิตภัณฑ์ได้เต็มที่ เท่าที่สามารถสานมาให้ได้ เพราะตลาดเสื่ออ่อนมีตลอดเวลา และมีหลายตลาด ขึ้นกับผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปมา

กองทุนหมู่บ้านของชาวบ้าน

ความต้องการที่จะให้กองทุนหมู่บ้านเป็นของชาวบ้านอย่างแท้จริง ในความหมายของบ้านเนื้อทราย คือสามารถปล่อยกู้ให้ทุกคนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจนในหมู่บ้าน จะให้กู้ได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่าคนรวยในหมู่บ้าน และขยายระยะเวลาการกู้ออกไป ส่วนของการคืนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท มีทั้งคืนเป็นรายเดือน รายปี ขึ้นกับความสามารถในการคืนเงินกู้ของแต่ละราย เพียงนำดอกเบี้ยมาคืนเท่านั้น ถ้าไม่ต้องการกู้แล้ว จึงนำเงินต้นมาคืนพร้อมดอกเบี้ย เช่นเดียวกับระเบียบการกู้ของสหกรณ์ เป็นระเบียบการกู้ที่บ้านเนื้อทรายรับได้ เพราะสามารถตกทอดเป็นมรดกให้ลูกหลานได้ด้วย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 : บทเรียนจากภาคเหนือ

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสการเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลี่ทองอิน

บทที่ 1
บทนำ

การกำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูกในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมานั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้จะมิได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ดำรงอยู่ควบคู่กันไปก็คือความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคและการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยนัยนี้ ระดับของความเข็มแข็งหรืออ่อนแอที่ดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านอันเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ดำรงอยู่ก่อนการปรากฏตัวขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนซึ่งอยู่ในภาวะที่ยากลำบากในการดำรงชีวิตหรือยังพึ่งตนเองไม่ได้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อการประเมินผลในภาพรวมของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะโจทย์ที่ท้าทายชุมชนเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การนำเงินที่ได้รับจัดสรรในวงเงิน 1 ล้านบาทมาสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้เท่านั้น หากแต่ชุมชนเหล่านี้จักต้องสร้างระบบดังกล่าวขึ้นในบริบทของปัญหาและความยากลำบากในการดำรงชีวิต การศึกษากระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้มองเห็นถึงเงื่อนไขและความพร้อมที่แตกต่างกันซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นฐานที่สำคัญต่อการขยายขอบข่ายในการนิยามความสำเร็จ

ของโครงการกองทุนหมู่บ้าน และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้นโยบายที่กำหนดขึ้นสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

เนื่องจากความอ่อนแอของชุมชนเกิดจากการที่ทุนชุมชนลดน้อยถอยลง หรือบางส่วนถูกทำลายลง การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้จึงตั้งประเด็นคำถามว่า การชะลอตัว หรือการหยุดชะงักของกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือกระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร และชุมชนได้ใช้ยุทธศาสตร์แบบใดบ้างในกระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าว รวมทั้งยังตั้งคำถามว่ากระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนมีผลอย่างไรต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้านมีส่วนมากน้อยอย่างไรในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการวิจัยแบบกรณีศึกษานี้ พยายามคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการที่หนี้สินของคนในชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น กระบวนการที่ชุมชนพยายามจัดการกับหนี้สินและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งศึกษากระบวนและยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าชุมชนที่อยู่ในภาวะที่อ่อนแอหรือมีหนี้สินเพิ่มพูน สามารถนำทุนเงินตราที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือทำให้หนี้สินที่สะสมเพิ่มพูนลดน้อยถอยลงได้หรือไม่ ในลักษณะและเงื่อนไขอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านทรายงามถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่ทุนชุมชนถูกทำลายลงจนชุมชนอยู่ในภาวะที่อ่อนแอ บ้านทรายงามถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ ที่นาและที่สวนส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ ชาวบ้านปลูกข้าวไว้บริโภค นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้วบ้านทรายงามยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ พืชที่ปลูกคือข้าวโพดฝักอ่อน โดยปลูกทั้งในที่นาหลังเกี่ยวข้าวและในที่สวนซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าวของชาวบ้าน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปอย่างเข้มข้นมากโดยเฉลี่ยมักปลูก 4 ครั้ง/ปี เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านบางรายปลูกข้าวโพดฝักอ่อนถึง 6 ครั้ง/ปี เงินที่ได้จากการขายข้าวโพด ส่วนหนึ่งนำมาซื้อข้าวบริโภค เพราะชุมชนผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอบริโภค ความเข้มข้นของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนถูกกำหนดโดยพืชพาณิชย์ชนิดนี้อย่างสิ้นเชิง ดังเสียงเล่าอันขมขื่นแกมขบขันที่ว่ายามเก็บข้าวโพดต้องหยุดป่วยชั่วคราว ต้นทุนของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่เพิ่มสูงขึ้น กอปรกับความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่ม

มากขึ้นในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการดำรงชีวิต ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน และการเข้าถึงบริการทางสังคมด้านอื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท แม้จำนวนหนี้สินดังกล่าวอาจจะดูน่าตื่นตระหนก แต่สิ่งที่ดูน่าตื่นตระหนกยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ชาวทรายงามส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระหนี้เพียงดอกเบี้ยเท่านั้น

บ้านทรายงามอยู่ในกิ่งอำเภอแม่ออน ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่เขตรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 75 กิโลเมตร บ้านทรายงามตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็ก มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกั้นหมู่บ้านออกจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกั้นหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนาออกจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุนชนจึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองในปัจจุบันสะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีถนนแยกจากถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ (สายเชียงใหม่-ลำปาง) เชื่อมกับถนนสายทาดอนชัย-บ้านใหม่ที่ตัดผ่านตัวหมู่บ้าน และเชื่อมกับถนนสายแม่ตะไคร้-บ้านธิ ทำให้ใช้เวลาเดินทางไปตัวอำเภอประมาณ 30 นาที และใช้เวลาเดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที มีไฟฟ้าใช้ในปี 2529 บ้านทรายงามเป็นที่ตั้งของอบต. สถานีอนามัย และโรงเรียน อาณาเขตของหมู่บ้านทางทิศตะวันตกติดกับพื้นที่ป่า ส่วนทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนา ปัจจุบันบ้านทรายงามมีประชากร 991 คน เป็นชาย 520 คน และหญิง 471 คน มีครัวเรือนทั้งหมด 297 ครัวเรือน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลกลางนา บ้านห้วยทรายมีอายุกว่า 200 ปี ชุมชนเกิดจากการอพยพของคนหลายกลุ่ม คนกลุ่มแรกอพยพหนีภัยสงครามจากการต่อสู้เพื่อขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนา[1] คนกลุ่มต่อมาส่วนหนึ่งได้แก่ชนเผ่าลั๊ว ขุนคง อพยพหนีการถูกเรียกเก็บภาษี 4 บาทแทนการเกณฑ์แรงงานของรัฐบาลกรุงเทพฯ คนกลุ่มนี้เดิมอาศัยอยู่บริเวณ

[1] เมืองเหนือเคยเป็นรัฐอิสระที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนา มีกษัตริย์ปกครองตนเองอยู่ที่เมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 จนตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2099 ราวปี พ.ศ. 2317 ผู้นำท้องถิ่นมีพระเจ้ากาวิละและพญาจ่าบ้านชาวลำปางได้ลุกขึ้นต่อสู้ปลดปล่อยตนเองออกจากพม่า โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสิน จนสามารถเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ในราวปี พ.ศ. 2339 (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2537 : 129)

แจ่งหัวริน จังหวัดเชียงใหม่ คนเผ่าเชียงแสนเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาเพราะหนีความแห้งแล้ง คนกลุ่มสุดท้ายคือคนเผ่าละกอน (ลำปาง) และขมุ (เขมร) เข้ามาตั้งถิ่นฐานเนื่องจากมารับจ้างทำไม้สมัยที่มีการทำสัมปทานทำไม้เมื่อประมาณ 70-80 ปีที่ผ่านมา

พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านถูกประกาศเป็นป่าถาวรในปี พ.ศ.2504 และประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทาในปี พ.ศ.2512 จึงทำให้ที่สวนและที่ไร่ของชาวบ้านซึ่งไม่ได้ถูกรังวัดกันพื้นที่ออกก่อนกลายเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติไปโดยปริยาย ต่อมาในปีพ.ศ.2527 กรมป่าไม้ได้ออก ส.ท.ก.1 ให้แก่ชาวบ้าน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติส่วนใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรม เพราะผ่านการสัมปทานถึง 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกสัมปทานให้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่าในปี 2444 – 2451 และขอต่อสัมปทานอีก 6 ปี (ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์,2521 : 307-308) ครั้งที่สอง กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ล้างป่า (ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์,2521 : 30) และครั้งที่สาม ในราวปี 2500 บริษัทเอกชนที่ลำปางซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนและไม้ฟืนรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้ามาตัดไม้ ยกเว้นป่าบริเวณห้วยแม่แทนที่ยังคงมีสภาพอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากชาวบ้านไม่ยอมให้ผู้รับสัมปทานตัดไม้

การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ ครัวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ส่วนใหญ่มักเป็นข้าวดอ เพราะจะเก็บเกี่ยวได้เร็ว และสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้ง ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาและปลูกข้าวโพดฝักอ่อน 2 ครั้ง เพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำแม่ทาเข้าที่นา แต่หากชาวบ้านปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าที่นาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำแม่ทาจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในที่นาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้ง เพราะอาศัยน้ำฝน นอกจากที่นาที่อยู่ริมแม่น้ำแม่ทาชาวบ้านจำนวนหนึ่งยังมีที่นาที่ใช้น้ำจากห้วยทราย และห้วยน้ำขุ่นซึ่งอยู่บริเวณตอนบนของหมู่บ้าน นอกจากปลูกข้าวไว้บริโภคและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวด้วย ทั้งนี้เพราะต้นข้าวโพดและฝักข้าวโพดที่แกะแล้วเป็นอาหารที่วัวชอบ การดิ้นรนไปทำงานต่างประเทศเป็นทางเลือกของชายหนุ่มหลายคน ประเทศที่มักนิยมเดินทางไปทำงานคือประเทศญี่ปุ่นและไต้หวัน ปัจจุบันมีชายหนุ่มไม่น้อยกว่า 10 คนทำงานอยู่ในประเทศไต้หวัน 2 คนทำงานในประเทศญี่ปุ่น และชายหนุ่มประมาณ 6 คนที่กำลังติดต่อไปทำงานในประเทศการ์ต้า

บ้านทรายงามมีกลุ่มต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มที่จัดตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านที่รวมตัวกับชาวบ้านที่อยู่นอกพื้นที่ในรูปของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านด้วยกันเอง เช่นกลุ่มวัว สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีสมาชิกไม่มากนัก หรือหากเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ (กลุ่มที่ตั้งขึ้นตามความสนใจของชาวบ้านทั้งตำบล) ก็มีชาวบ้านทรายงามเป็นสมาชิกไม่กี่ราย

วิธีการศึกษา

เนื่องจากกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการจัดการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เป็นความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นมา การวิจัยและประเมินกองทุนบ้านทรายงามนี้ จึงพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวจากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีแหล่งข้อมูล 2 แหล่งคือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก และ 2) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guildeline) เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) กล่าวคือ ใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน หมอสมุนไพร แก่เหมือง และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับบริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แบ่งผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวโพดในลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ชาวบ้านที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดและรับซื้อส่งโรงงานหรือที่เรียกว่าโบรกเกอร์และชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดที่เรียกว่าลูกไร่ โดยเลือกสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นโบรกเกอร์รายแรก โบรกเกอร์ราย

ใหญ่ โบรกเกอร์รายเล็ก โบรกเกอร์ที่ไม่รวมกลุ่มกับโบรกเกอร์รายอื่น ส่วนลูกไร่เลือกสัมภาษณ์ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดในช่วงแรก ๆ ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนมาก ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนน้อย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพดให้โบรเกอร์มากกว่าหนึ่งราย ลูกไร่ที่ปลูกข้าวโพด 6 ครั้งเป็นรายแรก ลูกไร่ที่มีหนี้สินจากการปลูกข้าวโพดจำนวนมาก

2) กลุ่มชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้ที่เดินทางไปทำงานในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เพิ่งเดินทางกลับมา ชาวบ้านที่กำลังเตรียมเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

3) ชาวบ้านที่เป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้นมาได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มวัว กลุ่มหมอนวด

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เหรัญญิก และเลขากองทุน รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย และกรรมการที่ลาออก เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่ยื่นขอกู้ โดยเลือกสัมภาษณ์ทั้งสมาชิกที่ยื่นขอกู้น้อยกว่า 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอกู้ 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท นอกจากนั้นยังเลือกสัมภาษณ์สมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการกู้ คือสมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนปลูกข้าวโพด สมาชิกที่กู้เงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำโรงขนมจีน สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำบ่อปลา สมาชิกที่กู้เงินไปเลี้ยงวัว สมาชิกที่ไม่ได้กู้เงิน

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดแบบคำต่อคำ ใช้โปรมแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราว เพื่อตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลใดจากใครเพิ่มเติม โดยเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้จะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อข้อมูลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 37 คน

ส่วนข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยนั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารอีกกลุ่มหนึ่งเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการวิจัยและประเมินกองทุนของชุมชนบ้านทรายงาม โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่กระบวนการสะสมทุนชุมชนหยุดชะงัก สมาชิกของชุมชนมีหนี้สินสะสมเพิ่มพูน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวย่อมมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้ว และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชนก่อนที่อิทธิพลจากภายนอกจะผลักดันให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์การสะดุดหยุดลงของทุนชุมชนอันเนื่องมาจากกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน และวิเคราะห์กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชุมชน และบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะดุดหยุดลงของทุนชุมชน

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
1.	สมาชิกกลุ่มซื้อปุ๋ยข้าวโพด กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม	หญิง	34	เป็น / กู้เงิน

	หมอนวด ลำใยอบแห้ง ที่อิงกับกลุ่มออมทรัพย์			
2.	หมอสมุนไพร บ้านทรายงาม	ชาย	70	ไม่เป็น / ไม่กู้เงิน
3.	สมาชิกกู้เงินมาเพาะเห็ด	ชาย	42	เป็น / กู้เงิน
4.	กู้เงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดินและไก่พันธุ์พื้นเมือง	ชาย	46	เป็น / กู้เงิน
5.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	ชาย	55	เป็น / กู้เงิน
6.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	หญิง	54	เป็น / กู้เงิน
7.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมูป่าและกบในบ่อซิเมนต์	ชาย	50	เป็น / กู้เงิน
8.	สมาชิกกู้เงินมาทำโรงขนมจีน	ชาย	47	เป็น / กู้เงิน
9.	ประธานกลุ่มเยาวชน	ชาย		เป็น / กู้เงิน
10.	ประชาสัมพันธ์กลุ่มแม่บ้าน	หญิง	40	เป็น / ไม่กู้
11.	อดีตกำนันและผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	86	เป็น / ไม่กู้
12.	กำนัน	ชาย		ที่ปรึกษา
13.	เหรัญญิก กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านทรายงาม	หญิง	50	------
14.	ประธานกลุ่มนวดแผนไทย	หญิง	36	เป็น / ไม่กู้
15.	สมาชิกไม่กู้เงินกองทุน	หญิง	53	เป็น / ไม่กู้
16.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 5,000 บาท	ชาย	50	เป็น / กู้
17.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 3,000 บาท	ชาย	56	เป็น / กู้
18.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
19.	ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	เป็น / ไม่กู้
20.	กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ลาออก	หญิง	31	เป็น / กู้
ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
21.	กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน	หญิง	45	เป็น / ไม่กู้
22.	ประธานกองทุนฟื้นฟูเกษตร	ชาย	35	เป็น / กู้เงิน
23.	เหรัญญิกสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	50	เป็น / ไม่กู้
24.	คณะกรรมการกองทุนที่ลาออก	ชาย	29	เป็น / ไม่กู้

25.	เหรัญญิก กลุ่มพ่อบ้านทรายงาม	ชาย	47	เป็น / ไม่กู้
26.	ประธานสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	39	------
27.	เลขาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	34	เป็น / กู้เงิน
28.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพด 6 รุ่น	ชาย	48	
29.	โบรเกอร์	ชาย	35	เป็น / กู้เงิน
30.	ประธานเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ	ชาย	46	เป็น / ไม่กู้
31.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
32.	รองประธานสหกรณ์การเกษตร	ชาย	50	-----
33.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดิน	ชาย	69	เป็น / กู้เงิน
34.	สมาชิกกู้เงินมาซื้อต้นข้าวโพด	ชาย	52	เป็น / กู้เงิน
35.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดมาก	ชาย	51	
36.	โบรเกอร์	ชาย	47	เป็น / กู้เงิน
37.	สมาชิกกู้เงินซื้อรถไถเดินตาม	ชาย	46	เป็น / กู้เงิน

บทที่ 2
ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ก่อนหน้าที่กระแสความเปลี่ยนแปลงจะไหลบ่าเข้าสู่บ้านทรายงาม ภาพของหมู่บ้านในความนึกคิดของคนเลยวัยกลางคนขึ้นไป ไม่ได้เป็นภาพของชีวิตที่สุขสบายดังที่มักนิยมเข้าใจกัน เพราะหลายครอบครัวไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิก การเก็บหาสิ่งของไปแลกข้าวจึงเป็นช่องทางที่สำคัญในการอยู่รอดของครอบครัวเหล่านี้ *"ได้ปลาตัวใหญ่ ใส่ข้องลงเฮือน"* เป็นวลีที่สะท้อนถึงการดำรงชีวิตบนฐานของการแลกเปลี่ยนได้เป็นอย่างดี เมื่อการแลกเปลี่ยนเป็นช่องทางของการสร้างความมั่นคงในการยังชีพ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชนแห่งอื่นในการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างหลักประกันในการลดความเสี่ยงจากการขาดแคลนข้าวในการบริโภคหรือความอยู่ดีมีสุขของชุมชนจึงเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ระบบความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนี้ ก่อรูปขึ้นบนฐานของทุนความรู้ที่ชุมชนสร้างสมจากการดำรงชีวิตอยู่บนเงื่อนไขของระบบนิเวศอันเป็นจุดตั้งของชุมชน บทนี้ จึงเป็นการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนสะสมมาในอดีต ก่อนหน้าที่ชุมชนจะตกอยู่ในภาวะวิกฤต ในการนำเสนอจะแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่าง ๆ ตามความหมายที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม

จุดตั้งของชุมชนซึ่งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่แวดล้อมไปด้วยป่า ทำให้ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้มีจำกัดเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำแม่ทาและริมลำห้วยเท่านั้น ที่นาที่แต่ละครอบครัวถือครองโดยส่วนใหญ่จึงมักมีขนาดเล็ก ไม่สามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงพอบริโภคตลอดปีแม้ว่าหลายครอบครัวจะปลูกข้าวไร่เสริมในที่ดอนตามเชิงเขาก็ตาม แต่ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเพราะครอบครัวเหล่านี้สามารถดำรงชีพอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งพาป่าและแหล่งน้ำที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์เต็มที่ พื้นป่าหนาทึบที่รายล้อมอยู่รอบหมู่บ้านนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดลำห้วยน้อนใหญ่ที่สมาชิกของชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคแล้ว ป่าและแหล่งน้ำยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย รวมทั้งยังเป็นสถานที่สำหรับเก็บหาสิ่งของเพื่อนำไปขายหรือนำไปแลกข้าว เมี่ยงและเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจากชุมชนหมู่บ้านอื่นอีกด้วย นอกจากนั้นป่ายังเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ เช่น แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ที่ใช้สร้างบ้านและทำของใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งทำเครื่องมือในการทำการเกษตร จับสัตว์น้ำ และล่าสัตว์ป่า

แม้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นป่าจะเป็นทุนธรรมชาติที่ทำให้สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การพึ่งพาป่าอย่างเข้มข้นของพวกเขาไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง หากป่ารอบหมู่บ้านไม่ได้ถูกให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชน เนื่องจากพวกเขาใช้ป่าบนฐานของความพอเพียง การให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นต้นตอสำคัญที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงเริ่มขึ้นครั้งแรกในระหว่างปี พ .ศ. 2444-2451 บริษัทที่ได้รับสัมปทานได้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้สักบริเวณป่าขุนแม่ทาพร้อมกับป่าแม่อาว ป่าแม่ติบ ป่าแม่สาน แขวงลำพูน ป่าแม่หวก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลอดแม่ทราย ป่าแม่สุก แขวงเมืองลำปาง และป่าแม่ลาย แขวงเชียงใหม่ และเมื่อหมดอายุสัมปทานบริษัทได้ขอต่อสัญญาสัมปทานออกไปอีก 6 ปี การทำไม้ทำให้มีคนจากทั่วทุกสารทิศมาสมัครเป็นคนงาน รวมทั้งชาวทรายงามเองด้วย แม้ว่าในช่วงแรกของการสัมปทานทำไม้นั้น ไม้ที่ถูกตัดโค่นจะเป็นไม้ขนาดใหญ่ แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การตัดไม้ขนาดใหญ่ก็ทำให้ไม้เล็กไม้น้อยถูกทำลายลงไปด้วย *“...ไม้เล็กนี่ ถ้าไม้ใหญ่ต่าย ต้นไม้หน้อย ๆ ก่ต่ายเป๋นร้อยปู้นนะก่า เพราะมันเต๋ง (ล้มทับ) กั๋น ...”* เมื่อหมดอายุสัมปทาน บริษัทเข่งไทเซ็งซึ่งตั้งอยู่ที่ลำปางได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้ว หรือได้รับสัมปทานที่เรียกว่าไม้ล้างป่า ส่วนการสัมปทานทำไม้ครั้งที่สามเริ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2500 เมื่อบริษัทเอกชนที่ตั้งอยู่ที่ลำปาง ซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนรถไฟและไม้ฟืนรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทย เข้ามาติดต่อผู้นำ

ชาวบ้าน 4 คน ให้เป็นนายหน้ารับซื้อไม้หมอนและไม้ฟืนรถไฟ จากชาวบ้านและรวบรวมไปส่งที่สถานีรถไฟทาชมภู

ผลของการสัมปทานทำไม้ ทำให้ป่าที่เคยหนาทึบเสื่อมโทรมลง พร้อมกับต้นไม้หลากชนิดพันธ์และสัตว์ป่านานาชนิดที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่ง การที่ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นลงก็ทำให้ชาวบ้านสามารถขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนหลังจากสัมปทานไม้ล้างป่า เพราะหลังจากนั้นอีก 2-3 ปีต่อมาเมื่อครูในหมู่บ้านใกล้เคียงได้ลงทุนสร้างโรงบ่มใบยาสูบ ชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกไว้เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครอบครัว และเมื่อสัมปทานทำไม้หมอนและไม้ฟืนรถไฟยุติลง พื้นที่ปลูกยาสูบก็ขยายเพิ่มขึ้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกยาสูบได้เพียง 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบก็เลิกกิจการ เพราะขาดทุนจนกระทั่งไม่มีเงินมาจ่ายค่าใบยาสูบให้ชาวบ้าน จึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมือง เพื่อขายให้พ่อค้าที่เริ่มเข้ามาตระเวนรับซื้อในหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เคยทำงานให้โรงบ่มเล่าว่า โรงบ่มขาดทุนเพราะใบยาสูบที่ชาวบ้านปลูกมีคุณภาพต่ำ และยังมีปริมาณไม่แน่นอน

ความรู้ที่สร้างจากการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ

ฐานของการดำรงชีวิตที่กว้าง ทั้งปลูกข้าวในที่นา ทำข้าวไร่ เก็บของป่า เช่น ครั่ง ล่าสัตว์น้อยใหญ่ในป่า จับปลาจากแม่น้ำและลำห้วย ปลูกผักไว้ที่หัวไร่ปลายนา เช่น ผักกูด ผักหนาม มะแปบ พริกหนุ่ม ฯลฯ ปลูกไม้ผล เช่น กล้วย มะม่วง มะละกอ ขนุน ฯลฯ ไว้บริโภค ปลูกอ้อยไว้ทำน้ำตาลแว่น ปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ปลูกชาไว้ทำเมี่ยง ตัดต้นไม้มาสร้างบ้าน ทำเครื่องจักรสานไว้ใช้เอง ทำให้ชาวบ้านสร้างความรู้ในด้านต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ความรู้ในการทำเหมืองฝาย ความรู้ในการบกนา ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้ในการทำไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการหาน้ำผึ้ง ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เป็นต้น

เช่นเดียวกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอน การตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเท ทำให้ชาวบ้านมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการจัดระบบเหมืองฝาย ชาวบ้านจะสร้างฝายด้วยการนำไม้ ดิน หินมากั้นเป็นตัวฝาย เพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้นและส่งน้ำเข้าสู่ขุดลำเหมืองที่ขุดขึ้นเพื่อส่งน้ำเข้าสู่ที่นา และสร้างระบบของการแบ่งปันน้ำให้สมาชิกอย่างเป็นธรรม เพื่อให้คนได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมีแก่เหมืองและล่ามน้ำเป็นผู้ดู

แลกิจการต่าง ๆ ของเหมืองฝาย การสร้างเหมืองเป็นงานที่ยากลำบาก โดยเฉพาะในภูมิประเทศที่ประกอบด้วยที่สูงและที่ดอน ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะมีความรู้และความเชี่ยวชาญ แต่พวกเขาก็ไม่สามารถสร้างเหมืองได้สำเร็จ เนื่องจากลำเหมืองอยู่สูงกว่าระดับน้ำ เหมืองเหล่านี้จึงกลายเป็นเหมืองร้าง

การให้ความสำคัญกับการปลูกข้าว ทำให้ชาวบ้านพยายามพลิกพื้นดินที่สามารถปลูกข้าวได้ให้เป็นที่นา โดยใช้คันนาเป็นเทคโนโลยีในการควบคุมระดับน้ำ ในการบุกเบิกที่นา ขาวบ้านจะขุดดินออก จากนั้นจะปั้นคันนารอบทั้ง 4 ด้าน โดยวัดระดับน้ำให้เสมอกัน คันนาจึงมีทั้งที่ตรงและลดเลี้ยวไปมา ขนาดของพื้นที่ในคันนาหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ไฮ่นา จึงมีขนาดไม่เท่ากัน ถ้าเป็นที่ดอน ไฮ่นาจะมีขนาดเล็ก ถ้าเป็นที่ลุ่ม ไฮ่นาจะมีขนาดใหญ่ นอกจากความรู้ในการจัดระบบเหมืองฝายและการบุกเบิกที่นาแล้ว ชาวบ้านยังมีความรู้เกี่ยวกับการเลือกชนิดพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับการปลูกในพื้นที่ นอกจากนั้นยังมีความรู้เกี่ยวกับการควบคุมระดับน้ำในทุ่งนาเพื่อไม่ให้ต้นหญ้าขึ้นและต้นข้าวตาย

ความพยายามที่จะปลูกข้าวให้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในครอบครัว เป็นแรงผลักที่ทำให้ชาวบ้านพลิกพื้นที่ป่าเป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าว จนเกิดเป็นความรู้เกี่ยวกับการทำไร่ข้าว เนื่องจากพื้นที่ที่ชาวบ้านปลูกข้าวไร่มักอยู่ตามไหล่เขา และลำห้วยเล็ก ๆ หรืออยู่ในป่าถัดจากที่สวนออกไป มีทั้งที่ดอนสูงและไม่สูงมากนัก ที่ไร่จึงไม่สามารถรับน้ำจากเหมืองฝายที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้ เมื่อต้องอาศัยน้ำฝนในการเจริญเติบโตของต้นข้าว ความรอบรู้ในการสังเกตและคาดการณ์เวลาที่ฝนจะตกจึงเป็นความรู้ที่จำเป็น เพราะหากคาดการณ์เวลาที่ฝนตกคาดเคลื่อนออกไป อาจทำให้หยอดข้าวช้าหรือเร็วเกินไป ซึ่งจะมีผลต่อการเติบโตของต้นข้าว เช่น ถ้าหยอดข้าวเร็วเกินไปแล้วฝนขาดช่วง เมล็ดข้าวอาจถูกมด ปลวก นก หนู หรือสัตว์อื่น ๆ กินเป็นอาหารก่อนที่ต้นข้าวจะงอก หรือข้าวที่งอกจะไม่งาม เพราะดินแข็งเกินไป ถ้าหยอดข้าวช้าหญ้าและวัชพืชซึ่งโตเร็วกว่าต้นข้าวจะรบกวนต้นข้าว ในการปลูกข้าวไร่จะเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ให้พร้อมก่อนฝนตก ด้วยการฟันต้นไม้ลง เมื่อต้นไม้แห้ง จึงจุดไฟเผาทั่วทั้งบริเวณ ขี้เถ้าจากไม้เหล่านี้จะกลายเป็นปุ๋ยสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว เมื่อฝนเริ่มตกก็จะหยอดข้าวลงในหลุมโดยใช้ไม้ปลายแหลมพื้นดินขึ้นมาแล้วกลบ ความชื้นจากน้ำฝนจะทำให้ต้นข้าวงอกเอง ถ้าต้นข้าวไม่งอก หรือถูกสัตว์อื่น ๆ กินเสียก่อน ก็ต้องหยอดข้าวใหม่

นอกจากความรู้ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังสร้างความรู้อีกมากมายเพื่อการดำรงชีวิตในป่าด้วย คนเลยวัยกลางคนขึ้นไปหลายคนยังระลึกถึงสมัยที่คนรุ่นพ่อของพวกเขามักออกไปล่าสัตว์ด้วยกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผ่านไปแล้ว เพื่อนำเนื้อสัตว์มาทำบุญ *"...มันจะไปกั๋นนักเหมือนกั๋นแต่ละบ้านเป็นช่วงจั๋งหวะน้อ เวลาเกี่ยวข้าวแล้วว่างๆ บ่จ้างเญียะหยังปากั๋นไป ไปไล่เหล่า (การไปล่าสัตว์ที่มีคนไปพร้อมกันหลายๆ คน) กั๋นสิบคนซาวคน ช่วงก่อนเวลาจะเข้าพรรษามันบ่หมีสตางค์ก่เอาจิ้นๆ มันบ่เหมือนสมัยบ่อเดี่ยว ต้องไปหาสัตว์ป่าไปห่อนึ่งไปทำบุญทำตานก่ปากั๋นไปๆ เวลาจะออกพรรษาก่ไปหาสัตว์ป่ามาลาบกิ๋นกั๋น มาห่อนึ่งห่อแคเพื่อเอาไปทำบุญ..."*

แต่ชาวบ้านหลายคนก็ยังชีพอยู่ด้วยการเป็นพรานป่า ซึ่งคนเหล่านี้มักเป็นพรานป่าที่มีความสามารถ เพราะมีความรอบรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าและป่าเป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีความสามารถในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้น "...ล่าสัตว์เก่งแบบว่าฮู้พฤติกรรมฮู้อะหยังจะเกิดขึ้นในป่าช่วงใด เวลาใดสัตว์จะมาเวลาใดสัตว์จะหาย ไปเข้าป่าจะไปทำพิธีก๋ำอะหยัง เจออาเพธดินฟ้าอากาศเป็นจะบอกได้เลย เวลาไปผ่อเป็นว่ามันจะอย่างใดต้องมีลมมีหยังพยายามหลบลงห้วยตี้มันต่ำๆ หรือขึ้นบนดอยไปเลย ถ้าลงห้วยน้ำจะนองจะหยังเอี้ยะ..."

ความรู้เกี่ยวกับป่าแสดงออกอย่างชัดเจนผ่านปฏิบัติการในการคัดค้านไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ นัยสำคัญของการคัดค้านแสดงให้เห็นถึงการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนกับลำห้วยและป่าต้นน้ำ เพราะหากไม่มีป่าต้นน้ำ ก็จะไม่มีน้ำสำหรับการปลูกข้าวและพืชผักอื่น ๆ พวกเขาจึงต้องรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้ การคัดค้านการตัดไม้บริเวณห้วยแม่บอนทำให้ป่าต้นน้ำของชาวบ้านยังคงอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าว

การดำรงชีวิตบนฐานของการพึ่งพาอาศัย

ความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมาในกระบวนการดำรงชีวิต มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนและกับชุมชนแห่งอื่นให้ดำเนินไปบนฐานของการพึ่งพาอาศัย และได้ถูกสืบสานจนกลายเป็นหลักประกันที่สร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต

การพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คนปรากฏอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต ทั้งการผลิตอาหาร นับตั้งแต่การร่วมมือกันในการจัดการน้ำ ด้วยการระดมแรงงานร่วมกันสร้างฝาย และขุดลำ

เหมือง รวมทั้งการดูแลซ่อมแซมฝายและลำเหมือง การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ทั้งการดำนา เก็บเกี่ยวและช่วยกันนวดข้าว การร่วมมือกันในการล่าสัตว์ การผลัดกันช่วยสร้างบ้าน การป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น การจับจองที่ดินใกล้กัน การไปดูแลไร่ข้าวพร้อมกัน การร่วมมือกันในการตามหาสัตว์ที่ถูกขโมย การช่วยเหลือในการจัดงานศพ เป็นต้น การร่วมมือกันในการทำกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ซ้อนทับกับหน่วยของพื้นที่หรืออาณาเขตของหมู่บ้าน ดังเช่น การระดมแรงงานเพื่อร่วมกันสร้างเหมืองฝาย เพราะมักเป็นการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านที่จับจองหรือมีที่ดินอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ส่วนการร่วมมือกันในการซ่อมแซมเหมืองฝายก็เป็นความร่วมมือของชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกัน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าวก็มักเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านมากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมของคนทั้งชุมชน

กลไกสำคัญที่ทำให้การร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องก็คือ การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังในกรณีของระบบเหมืองฝาย สมาชิกเหมืองฝายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อวางกฎเกณฑ์ในการจัดสรรน้ำ และสมาชิกทั้งหมดจะได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามกฎที่ร่วมกันกำหนดขึ้น เช่นเดียวกับการร่วมกันล่าสัตว์ ที่สมาชิกทั้งหมดจะร่วมกันแบ่งปันเนื้อสัตว์ที่ล่ามาได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนแรงงานทั้งในการปลูกข้าวการสร้างบ้าน และการออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพนั้น การตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การแลกเปลี่ยนในการทำกิจกรรมเหล่านี้ดำเนินอย่างต่อเนื่องในชุมชน

หลากความเชื่อ : แหล่งอำนาจทางศีลธรรมในการกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนแล้ว ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะสมและผลิตซ้ำอยู่ในชุมชนเองก็มีส่วนในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย เนื่องจากความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน ซึ่งแสดงออกผ่านกฎเกณฑ์และข้อห้ามต่าง ๆ และผลิตซ้ำผ่านตำนาน การประกอบพิธีกรรมจะรเมื่อความรู้ถูกสร้างขึ้นในบริบทของของธรรมชาติแวดล้อม ความรู้ขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนี้เป็นความรูจากก ความโดอบอ้อมอารีต่อเพื่อนบ้าน

บทที่ 3
ชุมชนในกระแสของความเปลี่ยนแปลง

แม้การสัมปทานทำไม้ถึงสามครั้ง จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งเป็นทุนธรรมชาติของชุมชนลดน้อยถอยลง จนนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในชุมชนเกิดขึ้นหลังจากมีการใช้นโยบายการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ไม่นาน การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนทำให้ชาวทรายงามซึ่งเปิดรับการเปลี่ยนแปลงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต โดยทุนเงินตรามีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในการกำหนดวิถีชีวิต บทบาทที่เพิ่มขึ้นของทุนเงินตรา นอกจากจะมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนแล้ว ยังทำให้หนี้สินของชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น แต่ชาวทรายงามก็เผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าวแตกต่างกันออกไป ความหลากหลายของการจัดการหนี้สินจึงมีส่วนกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการกับทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้าน บทนี้จึงเป็นการสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าเพราะเหตุใดการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชน จึงมีผลด้านลบต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน และวิถีการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

การเข้ามาของระบบการปลูกยาสูบแบบมีสัญญาผูกพัน

ประมาณปลายทศวรรษ 2500 บริษัทอินทนนท์ เจ้าของโรงบ่มใบยาสูบหลายโรงในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ได้เข้ามาขอซื้อกิจการโรงบ่มใบยาสูบจากครูที่อยู่ในหมู่บ้านข้างเคียง และได้สร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นจนโรงบ่มมีเตาบ่มถึง 21 เตา เจ้าหน้าที่ของบริษัทได้ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกยาสูบ โดยจะต้องทำสัญญากับบริษัทว่าจะนำยาสูบมาขายให้กับโรงบ่มตามปริมาณโควต้าที่กำหนด ส่วนบริษัทจะให้ต้นกล้ายาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียและยาฆ่าแมลง เมื่อเก็บใบยาสูบหมดแล้ว บริษัทจะจ่ายเงินให้กับชาวบ้านหลังจากหักค่าต้นกล้าและยาฆ่าแมลงแล้ว แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทกับชาวบ้านก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะบริษัทมักจ่ายเงินไม่ตรงตามเวลานัดหมายอยู่เสมอ รวมทั้งยังคัดเกรดใบยาสูบเข้มงวดมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่บริษัทธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ ทยอยนำเข้ามาส่งเสริม เช่น บล็อคคอรี่ พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ขิงอ่อน กระเทียม หญ้าหวาน มะเขือเทศ กระเจี๊ยบ และหอมหัวใหญ่ เป็นต้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกพืชเหล่านี้เพียง 1-2 ครั้ง เพราะบางบริษัทไม่มารับซื้อผลผลิต บางบริษัทมารับซื้อผลผลิตเพียง 2-3 ครั้งก็ไม่มาอีกเลย *“...เอยะแยะไปหมดโครงการที่เขาเข้ามาส่งเสริม แต่ก็อยู่ได้ไม่นานหรอก ส่วนใหญ่ก็จะสู้ชาวบ้านไม่ได้ ชาวบ้านพอมีงานทำ ที่ไหนก็ปลุกเยอะจนบริษัทยุบ...ปีแรกก็ปลูกนิดเดียวราคาดีใช่ไหม พอปีที่สองชาวบ้านก็ปลูกเยอะ เห็นคนได้กำไรเยอะก็ปลูกเยอะ พอปลูกเยอะโควต้าก็จำกัดในการส่ง พอเอาไปขาย บริษัทได้ของดี ๆ ก็ไปเลยไม่กลับมาซื้ออีกล่ะ ซื้อครั้งสองครั้งก็หายไปเลยพอคุ้มทุนก็หายไปเลย...ชาวบ้านปลูกเยอะจนหนี*

ละชาวบ้านนะ…" บางบริษัทก็คัดเกรดเข้มงวดมาก ผลผลิตของพืชบางชนิดก็แคระแกร็น เช่น ขิงอ่อน หอมหัวใหญ่ จนบริษัทไม่ยอมรับซื้อ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนจึงหันกลับมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมืองขายอีกครั้ง ประมาณปี 2513 เกษตรตำบลได้นำถั่วลิสงพันธุ์ไทยนานเข้ามาให้ชาวบ้านทดลองปลูก ในช่วงแรกมีราคาดี ชาวบ้านจึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์ใหม่มากขึ้น หลังจากนั้นไม่นาน บริษัทก็ยุติการรับซื้อใบยาสูบจากชาวบ้านอย่างกระทันหัน โดยอ้างว่าขาดทุน แต่บริษัทไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า ชาวบ้านจึงยังปลูกยาสูบในช่วงฤดูกาลนั้น ทำให้มีต้นยาสูบเต็มทุ่งนา ปีต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันมาปลูกถั่วลิสง แต่ก็มีบางคนที่ยังปลูกยาสูบอยู่ โดยคนเหล่านี้ปลูกยาสูบให้โรงบ่มใบยาที่บ้านห้วยขมิ้นเหนือ ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านและการเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก

ปี พ.ศ. 2518 บริษัทไทยแอมยาสูบ ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติ ได้ซื้อโรงบ่มใบยาสูบจำนวนทั้งหมด 13 โรงจากบริษัทอินทนนท์ โดยบริษัทอินทนนท์ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินและถือหุ้นในส่วนของที่ดิน การใช้กลยุทธทางด้านราคาสามารถจูงใจให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกับบริษัทได้จำนวนมาก เนื่องจากตั้งราคารับซื้อใบยาเกรดต่ำสุดจากเดิมราคา 30 สตางค์ เป็น 80 สตางค์ และเกรดดีที่สุดจากเดิมราคา 1.40 บาท เป็น 2.40 บาท จนบริษัทต้องสร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 19 เตา เพื่อให้สามารถอบใบยาสูบตามปริมาณที่รับซื้อในแต่ละครั้งได้หมด

แม้การรับซื้อใบยาในราคาที่สูงขึ้น จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัวก็ตาม แต่กระนั้นรายได้สุทธิก็มิได้เพิ่มสูงขึ้นควบคู่กันไปด้วย เพราะเป็นการปลูกโดยใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น กล่าวคือ นอกจากใช้ยาฆ่าแมลงแล้ว ยังใช้ปุ๋ยเร่งและปุ๋ยฝังที่บริษัทจ่ายให้ล่วงหน้า รวมทั้งเริ่มมีการใช้รถไถเดินตามในการปรับปรุงพื้นที่ ด้วยการขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับบริษัทไทยแอมในปี 2518 *"…ก็ถ้าคิดถึงต้นทุนยาหมดไปครึ่งต้นกว่าถึงจะคุ้มค่าปุ๋ยค่ายาเขาแหละ เหลือตัวเองบนยอดนิดหนึ่ง กำไรนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ได้ คงจะทั้งต้นทุนบวกค่าปุ๋ยค่ายาไปนั่นแหละก็ได้เยอะ แต่ถ้ากำไรจริง ๆ ไม่ได้มากหรอก กำไรสุทธิได้นิดเดียว…"* และกำไรสุทธิอันน้อยนิดนี้ก็ลดลงเมื่อมีการคัดเกรดใบยาเข้มงวดมากยิ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านก็ปัญหาด้วยการเพิ่มปุ๋ยเพื่อให้ใบยามีขนาดใหญ่จะได้ราคาโดยรวมสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า เอาน้ำหนักเข้าสู้

"...เขาเอายาของเรามาเรียง ที่เราคัดไว้แล้ว แบ่งแยกใหม่ ตีราคาให้เราต่ำลงไปเรื่อย ๆ เฉลี่ยแล้วไม่ได้ตามที่เราคิดว่าจะได้ แต่ได้นิดเดียว ที่นี้ก็หันระบบการผลิตใหม่ เล่นน้ำหนักเข้าสู้อย่างเดียว แต่มันก็ไม่ต่ำกว่า 80 สตางค์อยู่แล้ว ฉะนั้นอย่างคละแล้วได้ราคาไม่ต่ำกว่า 1.50 สตางค์ ก็จะตกอยู่ที่ 1.50 สตางค์ ถ้าเราใช้น้ำหนักเข้าคุม เราจะเน้นที่ราคา 1.50 สตางค์ อาศัยน้ำหนักเข้าสู้..."

การเอาน้ำหนักเข้าสู้ ทำให้ค่าปุ๋ยเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านจึงพยายามลดปริมาณของยาฆ่าแมลงลง ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใส่ยา *"...แฟนผมนี่ แกใส่พูราดานเมื่อก่อนใช้หางช้อน แต่ที่นี้มันไม่สม่ำเสมอ เดี๋ยวก็ช้อนได้มาก เดี๋ยวก็ช้อนได้น้อย ไม่สม่ำเสมอ มันก็เปลืองยา ที่นี้จะทำอย่างไรให้ต้นทุนมันต่ำ จะประหยัดยา แกก็ใช้มือหยิบ เวลาใช้มือหยิบมันจะได้สม่ำเสมอทุกหลุมเลย หยิบใส่เป็นหลุมเป็นหลุม หยิบพูราดานนะ..."*

การเข้ามาของข้าวโพดฝักอ่อนและการแทนที่ยาสูบ

ในปี พ.ศ.2526 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านและบริษัทไทยแอมต่างขับเคี่ยวในเชิงกลยุทธเพื่อชิงความได้เปรียบในเชิงรายได้ระหว่างกันอยู่นั้น กำนันตำบลใกล้เคียงซึ่งเป็นโบรกเกอร์รับโควต้าข้าวโพดฝักอ่อนจากบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ผลิตผลไม้กระป๋องส่งออก เข้ามาชวนให้กำนันเป็นหัวหน้าสายในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำหน้าที่แจกปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และรวบรวมข้าวโพดจากชาวบ้านกำนันได้เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อชักชวนให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน มีชาวบ้านสนใจปลูกหลายราย สองปีต่อมากำนันได้เข้าไปติดต่อจากบริษัทเอง เพราะเห็นว่าการเป็นโบรเกอร์ได้ผลตอบแทนสูงกว่าเป็นหัวหน้าสาย คือ นอกจากจะได้ค่าส่วนต่างของราคาข้าวโพดที่รับซื้อจากชาวบ้านกับราคาที่ขายให้บริษัทประมาณกิโลกรัมละ 3-5 บาทแล้ว ยังได้ส่วนต่างจากค่าปุ๋ยที่ขายล่วงหน้าให้ลูกไร่อีกกระสอบละ 45 - 50 บาท จากค่าเมล็ดพันธ์ถุงละ 5 บาท กำนันทั้งสองจึงตกลงแบ่งเขตส่งเสริมและรับซื้อข้าวโพดกัน โดยกำนันตำบลทรายงามดำเนินการในเขต 3 หมู่บ้านทางตอนบนของตำบล ส่วนกำนันตำบลใกล้เคียงดำเนินการในเขต 2 หมู่บ้านทางตอนใต้ของตำบล กำนันตำบลทรายงามได้ชวนให้ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านบางคนเป็นหัวหน้าสายให้ โดยแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้กิโลกรัมละ .50 บาท

เช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ๆ ที่เข้ามาส่งเสริม ในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านจะทดลองปลูกในพื้นที่ขนาดเล็กก่อน เมื่อได้ราคาดีจึงค่อยขยายพื้นที่ปลูก แต่เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่เก็บฝักขาย และบริษัทกำหนดขนาดฝักที่รับซื้อ คือ ยาว 4-9 เซนติเมตร และกว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ในช่วงเก็บฝัก ซึ่งกินเวลาประมาณ 10-15 วันนั้น ชาวบ้านต้องสำรวจดูฝักข้าวโพดและเก็บฝักทุกวัน เพราะหากเก็บช้าหรือเร็วเกินไป ฝักข้าวโพดจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กเกินไป บริษัทจะไม่รับซื้อ ต้องขายให้แม่ค้าในหมู่บ้านในราคาเพียงกิโลกรัมละ 2 บาท พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายอย่างช้า ๆ ในช่วง 2-3 ปีแรก แต่เมื่อชาวบ้านมีความชำนาญขึ้น จึงเริ่มขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดในที่ดอนแปลงอื่น ๆ บางคนก็ถางที่ป่ารอบ ๆ ที่สวนเพิ่มขึ้น หรือปลูกในที่ไร่เหล่าต่อมาจึงเริ่มปลูกในที่นาหลังเกี่ยวข้าวแล้ว พื้นที่ปลูกข้าวโพดที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้พื้นที่ปลูกยาสูบลดลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าบริษัทไทยแอมจะเพิ่มราคารับซื้อใบยาสูบคุณภาพดีเป็น 3.50 บาท และใบยาสูบคุณภาพต่ำสุดเป็น 1.40 บาท ซึ่งทำให้ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนต่ำกว่ายาสูบประมาณมากกว่า 2 เท่าก็ตาม ชาวบ้านที่หันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแทนยาสูบให้เหตุผลว่า การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง ปล่อยทิ้งไว้ได้โดยไม่ต้องดูแลใกล้ชิด ใช้น้ำน้อยกว่ายาสูบ มีอายุสั้นกว่ายาสูบเพียง 55 วัน จึงปลูกในที่ดอนได้ถึง 2 ครั้ง ใบ เปลือก และลำต้นยังเป็นอาหารของวัวได้อีกด้วย *"...มันจะง่าย ปลูกแล้วทิ้งไว้ มันงอก 15 วัน 25 วันก็ไปดู ถ้ามันขึ้นแล้วก็ไปยกร่อง ใส่ปุ๋ยก็ยกร่องแค่นั้นก็เสร็จแล้ว จากนั้นอีก 45 วันก็ไปดูอีก มันออกดอกแล้ว เกสรตัวผู้เริ่มพุ่งก็ถอดเกสรตัวผู้ทิ้ง หลังจากนั้นอีก 7 วันไปดูซิว่าขึ้นไหมหรือยัง แต่ช่วงเก็บลำบาก ป่วยไม่ได้..."*

ในบรรดาเหตุผลทั้งหมดนั้น การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงดูจะเป็นเหตุผลสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ. 2533 ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งเสียชีวิต โดยแพทย์วินิจฉัยว่ามีสารพิษตกค้างในร่างกาย

> *"...คนรุ่นน้องผมเนี่ยะเขาพ่นยามากเกินไป แล้วทีนี้เขาเข้าโรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นสารพิษตกค้างในร่างกาย เขาก็ไปรักษาหลายแห่งแต่ในที่สุดเขาก็ตาย แค่อายุยี่สิบกว่า...ยาสูบจะมากกว่าแล้วก็สัมผัสมากกว่า สมมุติว่าพอเราเก็บยาวันอาทิตย์ ประมาณวันจันทร์เราไปพ่นยา แล้วอีกสองสามวันเขาก็บอกให้เราเก็บอีกนะ ยานี่มันไม่แน่ ถ้าสมมุติว่าทางโรงบ่มเขาบ่มเสร็จเร็วเขาก็เก็บเร็ว ถ้าเขาบ่มเสร็จช้าเขาก็เก็บช้า บางทีเนี่ยะของเราเหลืองเต็มต้นเลยเขายังไม่ให้เก็บ เพราะเขาบ่มไม่เสร็จ พอยามีน้อยของเราไม่ถึงห้าวันเขาก็บอกให้เราเก็บ ทีนี้เราจะไปกะเกณฑ์ตรงที่ว่าเราพ่นยาวันนี้ อีกห้าวันเราจะเก็บอีกสิบวันเราจะเก็บ เรากะเกณฑ์ไม่ได้เลย...ขึ้นอยู่กับโรงบ่มขึ้นอยู่กับบริษัทนี่แหละ เพราะว่าเราถูกกำหนด*

ทุกเรื่องเลย ตั้งแต่การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ยาอะไรต่างๆ ถูกกำหนดโดยบริษัท เพราะฉะนั้นเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง สมมุติว่าเราขายยาวันอาทิตย์วันจันทร์เรา ไปพ่นยา เราคาดว่าอีกเจ็ดวันข้างหน้าเผื่อยามันจะเจือจางลงไป แล้วเราไปเก็บ เราหวังอย่างนั้นแต่นี่มันไม่ได้ พอเราพ่นยาวันจันทร์วันพุธวันพฤหัสเขาก็บอกให้ เราเก็บอีก เราก็ไปเก็บอีกพอเราไปเก็บเนี่ยะ เราไปเก็บกลางวันน้ำค้างมันก็แห้ง แล้วแต่ยามันเหี่ยว แต่เราต้องไปเก็บตอนเช้าสี่โมงห้าโมงไปเลย...ยายังติดใบยา อยู่ ที่นี้เราเข้าไปร่องยานี่เราจะเปียกหมด เหมือนกับเราไปอาบยาพิษ..."

เมื่อยาสูบหายไปจากบ้านทรายงามโดยมีข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาแทนที่นั้น สถานการณ์ของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนก็แทบไม่ได้แตกต่างไปจากการปลูกยาสูบเท่าใดนัก เนื่องจากต้นทุนในการปลูกเพิ่มสูงขึ้น ทั้งจากราคาค่าเมล็ดพันธุ์และค่าปุ๋ยยูเรียที่เพิ่มสูงขึ้น โดยราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้นเกือบ 4 เท่าตัว คือจากราคากระสอบละ 85 บาทในปี พ.ศ. 2526 เป็น 300 บาทเศษในปัจจุบัน การใช้ปุ๋ยก็เพิ่มขึ้นจากเดิมที่ในช่วงระยะแรก ๆ ใส่ปุ๋ยเพียง 1 ครั้ง ปัจจุบันใส่ปุ๋ยถึง 3 ครั้ง คือ ใส่ปุ๋ยยูเรียรองพื้นก่อนปลูก 1 กระสอบต่อ 1 ไร่ หลังจากนั้นประมาณ 20 วันใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 อีก 1 กระสอบ และใส่ปุ๋ยครั้งที่สามตอนยกร่องอีก 4 กระสอบ นอกจากนั้นค่ารถไถก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ขณะที่ปริมาณผลผลิตกลับลดน้อยลงเนื่องจากดินเสื่อม ส่วนราคารับซื้อข้าวโพดกลับเท่าเดิมคือ 20 บาท และมีแนวโน้มที่จะลดลงเนื่องจากโบรเกอร์มีการรวมตัวกันเพื่อพยายามกดราคารับซื้อให้ต่ำลง ดังเช่นนายศักดิ์ ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูฝนในที่ดอนเนื้อที่ 2 ไร่ 1 งาน ในปี 2540 มีค่าใช้จ่ายทั้งหมด 2432 บาท เป็นค่าไถพรวน 700 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์ 17 กิโลกรัม ๆ ละ 36 บาท รวมเป็น 612 บาท ค่าปุ๋ยยูเรีย 4 กระสอบ ๆ ละ 280 บาท รวมเป็น 1120 บาท ขายผลผลิตได้ 662 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท เป็นเงิน 13,250 บาท หักค่าใช้จ่ายเหลือ 10818 บาท ปี 2543 ปลูกในที่เดิม ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น 1290 บาท คือ ค่าไถพรวนเพิ่มขึ้นเป็น 800 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 56 บาท ค่าปุ๋ยรองพื้น 1 กระสอบ ราคา 330 บาท ปุ๋ยยูเรีย 5 กระสอบ ๆ ละ 320 บาท ผลผลิตลดลงกว่าครึ่งได้เพียง 360 กิโลกรัม เป็นเงิน 7300 บาท ต้นทุนในการผลิตนี้ยังไม่รวมค่าแรงในการหยอดข้าวโพดและค่ายกร่อง เพราะชาวบ้านมักจะเอามื้อกัน ส่วนการเก็บและแกะฝักข้าวโพดก็มักทำกันเองในครอบครัว รวมถึงค่าขนส่งซึ่งหากจ้างจะประมาณกระสอบละ 5 บาท

นอกจากนั้นผลผลิตข้าวโพดฝนรุ่นแรกจะมากกว่ารุ่นที่สอง และรุ่นที่สองจะมากกว่ารุ่นที่สาม เช่นเดียวกับผลผลิตข้าวโพดในที่นา ซึ่งรุ่นแรกจะได้มากกว่ารุ่นที่สองและรุ่นที่สองจะได้มาก

กว่ารุ่นที่สาม ขณะที่ต้นทุนในการผลิตกลับตรงกันข้าม เพราะข้าวโพดฝนรุ่นที่สามจะสูงกว่าข้าวโพดฝนรุ่นที่สองและข้าวโพดฝนรุ่นที่สองจะสูงกว่าข้าวโพดฝนรุ่นแรก เช่นเดียวกับข้าวโพดที่ปลูกในที่นา

หนี้สินและการจัดการหนี้สิน

ก่อนที่กองทุนเงินล้านจะเข้าในหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนได้มีการสำรวจสถานการณ์หนี้สินของแต่ละครัวเรือนในชุมชนพบว่า ชาวทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท โดยเป็นหนี้ธกส. 17,174,463 บาท เป็นหนี้สหกรณ์ 2,797,407 บาท และที่เหลือเป็นหนี้นอกระบบ ในทัศนะของชาวทรายงาม สาเหตุของหนี้สินมาจากหลายทาง แต่สาเหตุสำคัญมาจากการส่งลูกเรียนหนังสือ ชาวบ้านนิยมส่งลูกเรียนชั้นมัธยมในตัวเมืองจังหวัดลำพูน เนื่องจากเห็นว่าโรงเรียนในชุมชนมีคุณภาพต่ำกว่า เพราะ "...เด็กนักเรียนที่เรียนจบจากโรงเรียนทรายงาม เกรดเฉลี่ยทุกเทอมได้ 3.00 - 3.6 เมื่อเรียนจบแล้วไปสอบต่อโรงเรียนรัฐบาลนอกชุมชนอื่น ๆ ปรากฏว่าเด็กสอบไม่ติดสักคน ทำให้พ่อแม่ส่วนใหญ่เป็นวิตกกังวลในเรื่องระบบการศึกษาของโรงเรียน บางคนก็ต้องให้ลูกไปเรียนโรงเรียนที่อื่นที่เห็นว่ามีระบบการเรียนการสอนที่ดีกว่าโรงเรียนในชุมชน..." (กลุ่มเยาวชน. มปป 26) นอกจากค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานเรียนจะเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อหนี้สินแล้ว ราคาสินค้าบริโภค อุปโภคที่สูงขณะที่ชาวบ้านมีรายรับน้อย เนื่องจากข้าวโพดมีราคาต่ำขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนั้นยังมีภาระต้องจ่ายดอกเบี้ย รวมถึงมีความอยากหรือตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยม

ห้วงเวลาของการมีหนี้สินยาวนานมาก อดีตที่หลายคนนึกย้อนสิ้นสุดลงที่การกู้เงินจากธกส.เพื่อนำมาซื้อรถไถเดินตาม ตลอดเวลากว่าสองทศวรรษของชาวทรายงามจึงเป็นความพยายามที่จะดิ้นรนเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีวิตและปลดเปลื้องหนี้สิน การจัดการปัญหาหนี้สินมี 2 ระดับ ระดับแรกเป็นการจัดการในระดับครอบครัว และระดับที่สองเป็นการจัดการในระดับกลุ่ม

ยุทธศาสตร์ที่หลายครอบครัวนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาหนี้สินก็คือ การส่งสมาชิกของครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ แม้จะเป็นช่องทางที่มีความเสี่ยงเพราะครอบครัวเหล่านี้ต่างต้องนำ น.ส. 3 ก.ไปค้ำประกันเงินกู้จากนายทุนสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายที่เรียกว่าค่าหัว โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน ในช่วงระยะแรก ๆ คือประมาณปี พ.ศ. 2526 นั้น ชาวบ้านนิยมเดินทางไปประเทศตะวันออกกลาง ส่วนใหญ่เป็นประเทศซาอุดิอาระเบียโดยมีนายหน้าซึ่งอยู่ที่อำเภอฝาง จังหวัด

เชียงใหม่เป็นผู้ติดต่ออำนวยความสะดวกให้ผ่านหัวหน้าสายในหมู่บ้าน ค่าหัวในช่วงนี้ประมาณคนละ 20,000- 40,000 บาท หลัง ปี พ.ศ. 2530-2531 เป็นต้นมาความนิยมเดินทางไปทำงานในประเทศแถบเอเชียเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะประเทศไต้หวันและประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากได้ค่าแรงสูงกว่าถึง 3-10 เท่า แต่การเดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันต้องเสียค่าหัวสูงถึง 70,000-100,000 บาท ส่วนประเทศญี่ปุ่นสูงถึง 180,000 –200,000 บาท ชาวบ้านบางคนที่ไม่สามารถหาค่าหัวมาจ่ายได้ จึงเดินทางไปทำงานที่คูเวต

นายนิเศษ ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันในปี พ.ศ. 2538 เล่าว่า ขอกู้เงินจากนายทุนที่เชียงใหม่ 70,000 บาท เสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน จ่ายเป็นค่าหัวให้บริษัท 65,000 บาท เงินส่วนที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายในการทำพาสปอรต์และตรวจโรค ไปทำงาน 2 ปี ได้เงินเดือน ๆ ละ 13,000 บาท สามารถใช้หนี้ธกส.ที่กู้มาปลูกข้าวโพดและทำโรงสีข้าวจำนวน 15,000 บาท และหนี้เงินกู้จากนายทุนที่เชียงใหม่ได้หมด มีเงินเหลือกลับมาประมาณ 30,000-40,000 บาท เมื่อกลับมาบ้านได้ 4-5 เดือนจึงสมัครไปทำงานที่ไต้หวัน เสียค่าหัว 140,000 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีกประมาณ 10,000 บาท ไปทำงานเป็นช่างไฟฟ้า ได้เงินเดือน 15840 หากทำโอที จะได้เพิ่มประมาณ 23,000-25,000 บาท เมื่อใช้หนี้เงินที่กู้ไปเป็นค่าหัวแล้วเหลือเงินกลับมาบ้านประมาณ 300,000 บาท

ส่วนนายเคารพ มีหนี้สินครั้งแรกในปี พ.ศ. 2527 โดยกู้เงินจากธกส.มา 10,000 บาท เพื่อมาเลี้ยงหมู เมื่อขายหมูแล้วสามารถใช้หนี้คืนได้ภายในกำหนดเวลา ปีต่อมาจึงกู้เงินจากธกส. อีก 50,000 บาท มาส่งลูกเรียน เมื่อครบกำหนดสามารถชำระหนี้คืนได้ เมื่อชำระหนี้หมดแล้วก็ขอกู้เงินใหม่ แต่ ปี พ.ศ. 2542-2543 ข้าวโพดได้ผลไม่ดี ขณะเดียวกันลูกก็ขอรถมอเตอร์ไซค์ ขณะนี้อยู่ในระยะปรับโครงสร้างหนี้ ไม่สามารถกู้เงินได้

นายสมภพแก้ปัญหาหนี้สินด้วยการทำเกษตรผสมผสาน ปลูกผักนานาชนิด ทั้งผักพื้นเมืองและผักที่เอาไว้ขาย เช่น แครอท และเลิกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเป็นยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเลือกที่จะกระทำ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนขาย ได้จัดตั้งกลุ่มข้าวโพดเพื่อซื้อปุ๋ยราคาถูกมาขายให้สมาชิก โดยเงินเริ่มต้นของกลุ่มมาจากการระดมเงินของสมาชิกร่วมกัน

“...เมื่อก่อนนี้เราเบิกปุ๋ยจากโบรกเกอร์ ที่มาส่งเสริมปลูกข้าวโพด ที่นี้เขาเอากำไรแพงถ้าไม่เอาแพงเขาก็ไม่คุ้ม ค่าขนส่งอะไรทำนองนี้ ทีนี้ทางเราคิดว่าถ้าเราเอาปุ๋ย

เขาข้าวโพดเขามันแพง ทีนี้เราก็มาคิดร่วมกันว่าเรารวมกลุ่มกันไหม ไปแก้ปัญหาในปุ๋ยข้าวโพด เราก็รวมกลุ่มกันออมเงินกันตอนแรกนี้เอาเปอร์เซนต์ก่อน ลงทุนกันคนละสองร้อยบาทลงออมกันนะครั้งแรก ทีนี้ก็เอากำไรข้าวโพดเป็นกิโลห้าสิบสตางค์ที่โบรกเกอร์เขาให้ เอาเปอร์เซนต์ตรงนั้นมารวมกันอีก แล้วก็ได้เงินไปซื้อปุ๋ย ทีนี้ไปซื้อปุ๋ยสมมุติเราซื้อปุ๋ยมานี่กระสอบหนึ่ง เราจะเอากำไรแค่สิบบาทเข้ากลุ่ม สมมุติเราซื้อมาสามร้อยเราก็เอาสามร้อยสิบ แต่ถ้าไปเอาของพ่อค้า เขาจะขายสามร้อยห้าสิบประมาณนี้ เราก็เสียให้เขาตั้งสี่สิบกว่าบาท... พอทำได้ไปซักปีหนึ่งปีหนึ่งเราซื้อไปสี่รุ่น สี่รุ่นกำไรมันก็เข้ามาแล้วเราก็ออมกันไปด้วย สมมุติว่าปลูกข้าวโพดสี่รุ่นๆ ห้าสิบบาทปีหนึ่งมันก็ได้สองร้อยบาทเงินออมตรงนั้น เราก็ไปซื้อปุ๋ยใช้เอง ทีนี้ตอนแรกนี่เรายังไปซื้อปุ๋ยอยู่ แต่พอมาระยะหลังถ้าเอาเป็นร้อยถุง เราโทรไปเลยจ่ายเงินปลายทางนี้

นอกจากกลุ่มข้าวโพดแล้ว ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวก็รวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันในการลดความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการเสียชีวิตของวัว โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มวัวเฒ่า ชาวบ้านที่ทำเกษตรผสมผสานก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มผักเพื่อช่วยเหลือกัน

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง และผลที่มีต่อชุมชน

เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ บ้านทรายงามได้รับจัดสรรเงินในวงเงินหนึ่งล้านบาทเพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเป็นการสร้างระบบสินเชื่อให้กับชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในระยะยาวนั่นเอง แต่เงินหนึ่งล้านเข้ามาในบ้านทรายงามในขณะที่กลุ่มเยาวชนกำลังวิจัยเกี่ยวกับหนี้สินของชุมชน หรือเข้ามาในช่วงที่จำนวนหนี้สินและสาเหตุของหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัยหาที่ชุมชนกำลังพูดถึง ด้วยนัยนี้ชาวบ้านทรายงามจึงมีปฏิสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย

กรรมการและความขัดแย้ง

การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทรายงามมีความโดดเด่นมาก เนื่องจากกำนันซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของชุมชนและผู้นำของกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม พยายามให้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านเป็นการบริหารโดยระบบตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งให้สมาชิกในทุกเขตการปกครองของหมู่บ้านมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการกองทุนด้วย รายชื่อที่ได้รับการเสนอเพื่อให้สมาชิกกองทุนเลือกจึงมาทั้งจากการเสนอของสมาชิกในแต่ละเขตและจากการเสนอของกลุ่ม มีมากกว่า 30 คน โดยให้ชาวบ้านเลือก 15 คน ชาวบ้านที่ได้รับคะแนนสูงสุดจำนวน 15 คนนี้ บางคนถูกปรับเปลี่ยนแล้วเลือกเข้าไปใหม่ เพื่อให้คณะกรรมการมีคุณสมบัติที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบกองทุนหมู่บ้าน คือไม่เป็นตัวแทนของข้าราชการ (ระเบียบขณะนั้น) สมาชิกทุกเขตมีตัวแทนของตนเป็นคณะกรรมการ และให้มีสัดส่วนของผู้หญิงเพิ่มขึ้น *"...มันจะมีหลายๆ องค์ประกอบในก๋านเลือกน่ะปี้ มีตึงตั๋วแทนขององค์ก๋อนตี้มาจ้วยอู้ อ้าว แล้วเยาวชนบ่มาจ้วยดูก่า ก่ต้องคัดออกคนหนึ่งเอาเยาวชนเข้ามาแฮ๋มคนหนึ่ง แม่บ้านบ้านหยังมาบ่ครบป้อจายแม่ญิงหยังมาบ่ครบบ่เต้ากั๋น อ้าว ถ้าหยังอั้นก่เอาป้อจายออกคนป้อจายนักหื้อมันครบเต้ากั๋นสมดุลย์กั๋น อ้าว มาแฮ๋มเมาะบ้านเฮาตังป๊อกใต้บ่มีกำแล้วแฮ๋มเมาะ มีก่าหมู่ตังเหนือ เอาหมู่ตังเหนือออกไปเอาตังใต้เข้ามา..."*

หลังจากมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อให้สมาชิกแต่ละเขตต่างมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการกองทุนแล้ว ปรากฏว่า สมาชิกเขต 11 มีตัวแทน 2 คน กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้านมีตัวแทนเป็นกรรมการกองทุนกลุ่มละ 1 คน แต่คณะกรรมการส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผู้ชาย มีผู้หญิงเพียง 3 คนเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา และเหรัญญิกกองทุนเป็นการเลือกกันเองในหมู่คณะกรรมการ โดยมีกำนันเป็นที่ปรึกษากองทุน การบริหารกองทุนดำเนินโดยคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วย ประธาน เลขา และเหรัญญิก ส่วนคณะกรรมการที่เหลือเป็นคณะกรรมการร่วม

การทำงานของคณะกรรมการกองทุนไม่ได้เป็นไปด้วยความราบรื่น ทั้งนี้เพราะมีความขัดแย้งกันสูง จนกระทั่งกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเยาวชนลาออก 1 คน กรรมการที่ลาออกให้เหตุผลว่ามีความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวทางในการบริหารกองทุนหลายเรื่อง ทั้งในเรื่องของการการพิจารณาให้กู้ การกำหนดอัตราดอกเบี้ย และการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า

"...คือกระดาษแผ่นเดียว อาจจะเป็นกระดาษเศษ เอามาเขียนโครงการ ข้าพเจ้าชื่อนายนั่น นางนี้ มีความต้องการจะขอกู้เงินหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านเอาไปซื้อหมู ไปซื้อวัว ซื้ออะไรต่าง ๆ ในกิจกรรม ซื้อเลี้ยงสัตว์นะครับ อย่างทำการเกษตรก็เอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อเมล็ดพันธุ์ จริง ๆ แล้วการซื้อเมล็ดพันธุ์โบรกเกอร์ เขาจัดให้อยู่แล้ว ...มันมีอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งเป็นอบต.กู้ไปเลี้ยงวัว ผมก็ถาม ถ้าเอาไปจะเลี้ยงได้ มีความรับผิดชอบดูแล ไม่มี แล้วจะทำยังไง ให้คนอื่นเลี้ยงต่อ ปรากฏว่าไม่ให้เสียสิทธิ์ กู้ไปคณะกรรมการก็อนุมัติ แล้วมันยังไง แม่เลี้ยงไต้หวัน (สามีทำงานอยู่ไต้หวัน) แม่เลี้ยงญี่ปุ่น(สามีทำงานอยู่ญี่ปุ่น) ก็มาขอกู้ กู้ไปทำไม เลี้ยงหมู...ดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี ผมว่ามันเหมาะสมละ แต่ในคณะกรรมการเขาคิดเป็นธนาคารพาณิชย์...แล้วก็ไปหักดอกเบี้ยเขาซะก่อนนะ ผมดูแล้วมันไม่ตรงกับแนวคิดของผม ผมก็เลยขอลาออก เขาก็ไม่ว่าอะไร ลาออกไม่เกินครึ่งก็คงบริหารกันได้อยู่..."

ขณะที่ประธานกลับให้เหตุผลของการลาออกว่าเป็นเพราะเรื่องส่วนตัว เนื่องจากกรรมการไม่มีเวลา แต่คณะกรรมการก็ไม่ได้มีการเลือกตั้งเพิ่มเพื่อให้ครบ 15 คนแต่อย่างใด แม้ว่าอีกไม่กี่เดือนถัดมา มีกรรมการลาออกอีก 1 คน เนื่องจากจะเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

กฎระเบียบและการบริหารจัดการกองทุน

กฎระเบียบเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่คณะกรรมการเท่านั้น หากแต่ยังนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กฎระเบียบที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การที่คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกต้องออมทรัพย์ทุกเดือน ๆ ละ 10 บาท และเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บคณะกรรมการให้สมาชิกจ่ายเงินออมทรัพย์เพียงครั้งเดียว ระเบียบในการออมทรัพย์นี้กำหนดขึ้นมาภายหลังโดยคณะกรรมการอ้างว่าเป็นนโบบายของรัฐบาล *"...อันนี้มันเป็นนโยบายของมาจากรัฐบาลก่อนที่ว่าเงิน 1 ล้านบาทเอามาให้สมาชิกกู้ กู้แล้วก็ต้องออมไว้ด้วย เพราะว่าเงินออมจะเป็นเงินหมุนเวียนภายในกลุ่มของเราไม่ให้ไปไหน..."* แต่สมาชิกบางคนก็ไม่ยอมออมทรัพย์

ตอบ : สมาชิกบางคนก็ไม่เข้าใจ บอกว่า เขาให้สมาชิกเอาเงินเดือนละแค่ 10 บาทเอง ปีนึงก็แค่ 120 บาท เขาบอก จะออมทำไม เงินนี้เอาไปไหน เอาไปทำอะไร สิ้นปีมันจะได้อะไร คือว่าคนที่ เขาหัวหมอน่ะ เขาคิดไปไกลๆกว่าเรา เขาไม่อยากจะทำ ไม่อยากจะออมกับเรา คอยแย้งตลอด

ถาม : ถ้าเขาไม่อยากออมกับเรา เขาจะมาเป็นสมาชิกกองทุนได้ไหมค่ะ

ตอบ : ตอนนี้ก็ยังได้อยู่ เพราะว่าเขาจะมีเงินค่าหุ้น ตอนครั้งแรกที่เข้า 10 บาท แล้วก็ค่าสมัคร 5 บาท พอถึงสิ้นปีเราจะประชุมใหญ่อีกครั้งนึง จะถามสมาชิกที่ไม่ได้ออม ต้องการยังไง จะลาออกหรือว่าจะขอเป็นสมาชิก ถ้าขอเป็นสมาชิกอยู่ก็ต้องมีการออม

ถาม : ถ้าเขาไม่ยอมออมล่ะค่ะ จะไล่เขาออกหรือเปล่าค่ะ

ตอบ : ก็ต้องพูดให้เขาเข้าใจ

ถาม : ถ้าเกิดไม่เข้าใจล่ะค่ะ

ตอบ : ก็คงจะถามคณะกรรมการว่าจะให้ออกหรือไม่ให้ออก เพราะว่าต้องเอาคณะกรรมการ เพราะว่าตั้งคณะกรรมการเรามีอำนาจในการตัดสินใจอยู่แล้ว ก็ต้องปรึกษากัน

ส่วนกฎระเบียบเกี่ยวกับการให้เงินกู้ อัตราดอกเบี้ย และการจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิก ในการยื่นกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกเขียนโครงการระบุเหตุผลในการยื่นกู้ และจำนวนเงินที่ขอกู้ แม้โครงการที่สมาชิกยื่นต่อคณะกรรมการเกือบทั้งหมดจะไม่มีรายละเอียดใด ๆ นอกจากระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ขอกู้ จำนวนเงินที่ขอกู้ และเหตุผลของการขอกู้อย่างสั้น ๆ เช่น *"...ข้าพเจ้าจะขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน 20,000 บาท เพื่อจุดประสงค์ซื้อวัว เลี้ยงขาย..." "... ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน จำนวนเงิน 10,000 บาท เพื่อนำไปซื้อเครื่องตัดหญ้า เครื่องสพาย..." "...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนซื้อวัว..." "...ขอกู้ยืมเงินกองทุนของหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนส่งเสริมอาชีพในการเลี้ยงโค (ซื้อแม่โคพันธุ์ดี)..."* เป็นต้น แต่ในการพิจารณาเงินกู้ คณะกรรมการไม่ได้พิจารณาเหตุผลหรือความจำเป็น หรือความเหมาะสมของการกู้ เพราะคณะกรรมการอนุมัติเงินกู้แก่สมาชิกทุกรายที่ยื่นขอกู้ โดยสมาชิกที่ยื่นขอกู้ต่ำกว่า 20,000 บาทจะได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ยื่นขอ ส่วนสมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท คณะกรรมการนำจำนวนสมาชิกมาหารกับจำนวนเงินที่เหลือ สมาชิกในส่วนนี้จึงได้รับเงินกู้เท่ากัน คือ 13,500 บาท กรรมการคนหนึ่งให้เหตุผลในการไม่พิจารณาโครงการว่า *"...ถ้าเราเลือกพิจารณา เหมือนกับว่าไม่ให้เกียรติกับ*

สมาชิกที่มาขอกู้ กลัวว่าเขาจะไม่มีเงินส่ง…" ทั้ง ๆ ที่คณะกรรมการเองก็ตระหนักดีว่า การเฉลี่ยเงินกู้ด้วยวิธีนี้ จะทำให้จำนวนเงินที่สมาชิกได้รับน้อยเกินกว่าที่จะนำไปทำประโยชน์ คณะกรรมการปล่อยเงินกู้ชุดแรก ให้สมาชิกทั้งหมด 74 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 968,000 บาท และได้นำเงินดอกเบี้ยที่หักล่วงหน้าจำนวน 58,080 บาทมาหักเป็นทุนในการใช้จ่ายกิจกรรมกองทุน 2904 บาท เงินส่วนที่เหลือจากการให้สมาชิกกู้ในรอบแรกมาสบทบกับเงินดอกเบี้ยที่หักเข้ากองกลางแล้วให้สมาชิกกู้อีก 7 รายด้วย

ส่วนการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อเดือนนั้น คณะกรรมการมองว่าถึงแม้จะสูงแต่ก็ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนั้นในช่วงระยะแรกยังต้องการนำเงินส่วนนี้มาเป็นต้นทุนให้กับกองทุนหมู่บ้าน หากการบริหารกองทุนเป็นไปด้วยดี สมาชิกส่งเงินตามกำหนดก็อาจจะลดดอกเบี้ยลงได้

การจ่ายเงินกู้โดยหักดอกไว้ก่อนนั้น มีเหตุผลมาจากความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสำหรับเป็นค่าเอกสารและธุรการอื่น ๆ *"…เราต้องป้องกัน ถ้าไม่หักไว้ก่อนแล้วจะไปทำอะไร อย่างพวกเอกสารนี่มันหมดไปเท่าไหร ถ่ายเอกสารบ้านเราก็ 2 บาทแล้ว เราจะเอาเงินที่ไหนไปทำ …ถ้าเราไม่หักไว้ก่อน เราต้องเอาพวกนี้ออกมาเสียก่อน …เหลือจากนั้นเราจะทำอะไร แล้วก็ปล่อยให้สมาชิกที่ยังไม่ได้กู้กู้ต่อ…"*

เกณฑ์ในการจัดสรรกำไรสุทธินั้น แบ่งออกเป็น 5 ส่วนดังนี้ 1) จัดสรรกำไรสุทธิเป็นเงินค่าหุ้น 40% 2) เงินตอบแทนคณะกรรมการ 20% 3) เป็นทุนเพื่อสบทบกองทุน 20% 4) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ 15% และ 5) เป็นทุนใช้จ่ายในกิจกรรมกองทุน 5%

ในการชำระคืนเงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระคืนไม่เกินวันที่ 15 ตุลาคม สมาชิก 3 รายนำเงินมาชำระที่ประธานกองทุน ในวันที่ 25 กันยายน 2545 สมาชิกคนสุดท้ายนำเงินมาชำระหนี้วันที่ 28 ตุลาคม 2545 แรก ประธานจะเก็บเงินที่สมาชิกชำระคืนไว้กับตนเองเมื่อได้จำนวนมากพอ จึงนำไปฝากธนาคาร

เหตุผลในการขอกู้กับความจริงของการใช้เงิน

หากนำโครงการที่ชาวทรายงามยื่นกู้มาพิจารณาแล้วจะพบว่า นำไปซื้อวัว 26 ราย โดยมีทั้งซื้อวัวแม่พันธุ์ และวัวที่เลี้ยงไว้ขุน 8 ราย นำไปเป็นทุนเพื่อเลี้ยงสัตว์ต่าง มีทั้งเลี้ยงปลาในบ่อดิน เลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง หมู และกบในกระชัง 7 ราย นำไปค้าขาย โดยในจำนวนนี้ 3 รายเป็นโบรเกอร์และได้ระบุเหตุผลว่าต้องการนำเงินไปเป็นทุนค้าขายข้าวโพดฝักอ่อน 2 รายระบุว่าต้องการนำเงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า ส่วนอีก 2 ราย ระบุเหตุผลในการขอกู้ว่าต้องการนำเงินไปทำไร่ข้าวโพด และซื้อปุ๋ย

สมาชิกหลายรายไม่ได้นำเงินกู้มาใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้ในโครงการ เงื่อนไขที่สมาชิกไม่สามารถนำเงินมาใช้ตามวัถุประสงค์จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา ดังเช่นในกรณีของนายทานนท์ ซึ่งขอกู้ 50000 บาท เพื่อนำเงินมาเป็นทุนซื้ออะไหล่ซ่อมรถไถนา ไม่ได้นำเงินมาซื้ออะไหล่ตามที่ระบุไว้ เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้รับน้อยเกินไป จึงนำเงินมาต่อเติมบ้าน กรณีนายสมจิต ไม่ได้นำเงินที่ขอกู้มาเลี้ยงหมู แต่นำมาใช้หนี้ที่ยืมมาจากญาติพี่น้อง ส่วนกรณีของชาวบ้านที่นำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์ก็มีไม่ใช่น้อย เช่นในกรณีของนายแก้ว นำเงินที่ได้มาสมทบกับเงินที่ตนเองมีอยู่เพื่อสร้างโรงเรือนขนมจีน กรณีของนายพล ยื่นขอกู้ 20000 บาท มาเลี้ยงวัว ทั้งที่ ๆ ต้องการเงินกู้ 30000 บาทเพื่อนำมาซื้อวัว 2 ตัว แต่เมื่อได้รับจัดสรรเงินกู้ 13500 บาท จึงไปขอกู้จากพ่อค้าคนกลางมาเสริม โดยให้เหตุผลที่ไม่เลียงตัวเดียวว่า “...ซื้อมาที่ละตัวมันอย่างใด เลี้ยงวัวตัวเดียวเนอะคร้านเสียเวลา...”

หลากทัศนะต่อกองทุนหมู่บ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในช่วงที่หนี้สิน และจำนวนหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ได้รับการพูดถึงอยู่ในชุมชนนั้น ทำให้ชาวบ้านมีปฏิกิริยาต่อกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การสมัครเป็นสมาชิกกองทุน รวมถึงการขอยื่นขอกู้ จึงสะท้อนถึงทัศนะที่ขาวบ้านมีต่อกองทุนได้เป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านประมาณ 57 ครอบครัวตัดสินใจไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านที่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 240 ครอบครัว ยื่นขอกู้รอบแรกประมาณ 1 ใน 3 โดยสมาชิกส่วนใหญ่ที่ไม่ขอกู้ให้เหตุผลว่าไม่ต้องการเพิ่มหนี้ให้ตนเองอีก

เมื่อนำปริมาณหนี้สินของชุมชนมาพิจารณาจะเห็นได้ว่า เงินกองทุนหมู่บ้านมีสัดส่วนที่เล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณหนี้สินที่ชาวบ้านแบกรับอยู่ ด้วยนัยนี้ ในสายตาของชาว

บ้าน เงินกองทุนหมู่บ้านไม่มีทางที่จะกลายเป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำของคนทั้งชุมชนได้ เพราะในสถานการณ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระเพียงดอกเบี้ยเงินกู้เท่านั้น ปริมาณหนี้สินของชาวบ้านจึงไม่น่าที่จะลดน้อยถอยลง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 2 บทเรียนจากภาคตะวันออก

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร.มณีมัย ทองอยู่

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 2 บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน
ดร.มณีมัย ทองอยู่
มนต์ชัย ผ่องสรี
สมศักดิ์ สังวิบุตร
อดิเรก เร่งมานะวงษ์
ธีระพล เหมะธุลินทร์
ศักดิ์ชัย เชษฐบุตร
รังศรี วงษ์ภูธรณ์
กาญจนพันธุ์ วงศ์ศึก

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัวและกองทุนหมู่บ้าน

รายนามคณะผู้วิจัย

ดร. มณีมัย ทองอยู่

นายมนต์ชัย ผ่องศิริ

นายสมศักดิ์ สังวิบุตร

นายอดิเรก เร่งมานะวงษ์

นายธีระพล เหมะธุลินทร์

นายศักดิ์ชัย เชษฐบุตร

นางสาวรังศรี วงษ์ภูธรณ์

นางสาวกาญจนพันธุ์ วงศ์ศึก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ 1

บทที่ 2 ทุนชุมชนและการปรับตัว 10

ชุมชนอีสานในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ 10

การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย 21

กรณีที่ 1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของรัฐ 24
และการปรับตัวของชุมชน

กรณีที่ 2 จากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรเพื่อการค้า 35

การผลิตข้าวเพื่อการค้าและการเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตข้าว 36

การปลูกแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อน 42

การทำไร่อ้อยโรงงานในระบบโควตา 48

กรณีที่ 3 การปรับตัวในภาวะวิกฤต 57

กรณีที่ 4 สานสัมพันธ์ของทุนชุมชนในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า 71

บทที่ 3 ยุทธศาสตร์ครอบครัวและทุนชุมชน 79

ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชนบท 80

ทุนชุมชนกับยุทธศาสตร์ครอบครัว 105

บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้าน 114

การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน 115

ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน 124

บทเรียนจากกองทุนหมู่บ้านที่บริหารงานได้ดี 127

กองทุนหมู่บ้านกับยุทธศาสตร์ครอบครัว 132

กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชน 135

ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านในระยะต่อไป 137

เอกสารอ้างอิง 140

สารบัญตาราง

ตารางที่	ชื่อตาราง	หน้า
1.1	ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน 10 หมู่บ้านในภาคอีสานซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน	7
2.1	ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาปีต่อไร่	41
2.2	ค่าใช้จ่ายในการลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่	44
2.3	งบประมาณรายจ่ายรายรับและงบดุลโดยเฉลี่ยในการทำไร่อ้อยต่อไร่	55
2.4	อาชีพของครัวเรือน	73
2.5	ระยะเวลาในการประกอบอาชีพ	73
3.1	ร้อยละของครัวเรือนที่ทำนาและสัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้านที่ต้องซื้อ	83
4.1	จำนวนสมาชิก จำนวนคนกู้ อัตราดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน	117
4.2	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านไกลเมือง	118
4.3	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านไกลเมือง	118
4.4	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เมือง	120
4.5	วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เมือง	120

สารบัญภาพ

3.1	ประเภทของทุนสังคม	106

บทที่ 1
บทนำ

1. ความเป็นมาของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีชื่อเต็มว่า กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง มีขอบข่ายของการดำเนินโครงการกว้างขวางครอบคลุมทุกหมู่บ้านของประเทศ ซึ่งมีอยู่ถึงประมาณ 70,000 หมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากโครงการอื่นๆ ของรัฐที่เคยมีมา คือเป็นโครงการที่มีนโยบายชัดเจนว่า ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน

ตามนโยบายของการจัดทำโครงการกองทุนหมู่บ้านนั้น ได้กำหนดเป้าหมายในระยะยาว คือเพื่อให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน และมีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ตลอดจนการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2546)

รัฐบาลซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโครงการกองทุนหมู่บ้าน ได้มอบหมายให้องค์กรที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับโครงการเป็นผู้ทำการประเมินโครงการหลายคณะด้วยกัน หนึ่งในคณะผู้ประเมินคือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ซึ่งได้ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยและสถาบันทางวิชาการต่างๆในทุกภูมิภาคเพื่อดำเนินการวิจัยประเมินผลโครงการนี้ โดยคณะผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในระดับชุมชน ว่ามีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน และการประเมินถึงบทบาทของกองทุนหมู่บ้านในกระบวนการสะสมทุนชุมชน ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยได้เลือกชุมชน 50 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 10 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ อีกด้วย

รายงานการวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัวและกองทุนหมู่บ้าน” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของกรณีศึกษาศึกษา 50 กรณีดังกล่าวข้างต้น โดยรายงานนี้ เป็นบทสังเคราะห์ของการศึกษาวิจัยจากกรณีศึกษา 10 กรณีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.2 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวในการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

ในการที่กองทุนหมู่บ้านจะบรรลุเป้าหมายของการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้และความรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน และการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการก้าวไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงนั้น มีกลไกสองส่วนที่สำคัญที่จะนำพาชุมชนและโครงการไปสู่เป้าหมาย คือชุมชน และครอบครัว ในส่วนของชุมชนนั้น หมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และสถาบันทางสังคมต่างๆ รวมทั้งองค์กรชุมชนและผู้นำ ตลอดไปจนถึงระบบวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันดีว่ามีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการพัฒนาต่างๆที่ลงไปในหมู่บ้านและกิจกรรมส่วนรวมภายในชุมชน ซึ่งในปัจจุบัน นิยมเรียกกลไกตัวนี้โดยรวมๆว่า ทุนชุมชน ในส่วนของครอบครัวนั้น ก็เป็นอีกส่วนที่สำคัญ เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ “เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน”[1] สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านซึ่งเป็นฝ่ายนำเงินหมุนเวียนหรือเงินกู้ไปลงทุนเพื่อ

---

[1] วัตถุประสงค์กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ข้อ 1

พัฒนาอาชีพและชีวิตของตนเองนั้น มิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นปัจเจกชนอิสระ ส่วนใหญ่จะทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบครอบครัว ครอบครัวจึงเป็นส่วนสำคัญที่แยกไม่ออกจากระบบชุมชน และมีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านเพราะเป็นหน่วยของการลงทุนด้วยเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านโดยตรง

การศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวเป็นการศึกษาที่ริเริ่มมาในประเทศแถบละตินอเมริกา มาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970-ทศวรรษ 1980 แนวคิด ยุทธศาสตร์ครอบครัว (household strategies) นี้มีชื่อเรียกต่างๆกัน ได้แก่ ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว (household survival strategies) ยุทธศาสตร์การดำรงชีวิต (livelihood strategies) ยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ (reproduction strategies) และยุทธศาสตร์เพื่อชีวิต (life strategies) ในประเทศไทยการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้ยังมีอยู่น้อยมาก ลักษณะงานที่พอจะใกล้เคียงอาจปรากฏในงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนในช่วงหลัง คือในช่วงประมาณ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ซึ่งหันมาสนใจในเรื่องระบบเศรษฐกิจของชาวนา โดยเริ่มเข้าไปศึกษาถึงกลไกเศรษฐกิจภายในครัวเรือนมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จากที่แต่เดิมจะให้ความสนใจต่อประเด็นที่เกี่ยวกับระบบสังคมและวัฒนธรรมชาวนามากกว่า

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบัน เรายังไม่มีความเข้าใจชัดเจนต่อประเด็นที่ว่าในสภาพที่ชาวชนบทโดยทั่วไปประสบกับปัญหาความไม่มั่นคงและความเสี่ยงอย่างมากจากความไม่แน่นอนด้านฤดูกาลและด้านตลาด อันเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ชาวนาแทบไม่สามารถควบคุมได้เลย ในสภาพการณ์เช่นนี้ ชาวนามีวิธีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของครอบครัวไปอย่างไรที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้โดยแทบมิได้เรียกร้องหรือสร้างปัญหาใดให้แก่สังคมส่วนรวมเลย เราคงไม่อาจวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับรากหญ้า หรือคิดและประเมินโครงการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการกองทุนเพื่อการกู้ยืมไปลงทุนทางเศรษฐกิจโดยครอบครัว โดยปราศจากความเข้าใจพื้นฐานในประเด็นนี้ เมื่อเราเข้าใจในประเด็นเกี่ยวกับยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวของชาวชนบทแล้ว เราก็จะหันมาดูว่า กองทุนหมู่บ้านที่ลงไปสู่ชุมชนและครัวเรือนของชาวชนบท ได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างหรือตอบสนองยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวอย่างไร ถ้ากองทุนหมู่บ้านถูกออกแบบและดำเนินการในลักษณะที่สามารถนำเอาไปใช้ในการเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวได้ ก็เท่ากับว่า กองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนช่วยให้ชาวชนบทได้บรรลุผลในการดำเนินยุทธศาสตร์เพื่อไปสู่เป้าหมายแห่งการมีชีวิตที่ดีขึ้น และอาจถือได้ว่า เป็นความสำเร็จที่สำคัญจากจุดยืนของชาวชนบทเอง

ข้อดีอีกประการหนึ่งของการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว คือ การศึกษาจากมุมมองนี้ เรามิได้มองชาวนาหรือชาวชนบทว่าเป็นเพียงเหยื่อของกระบวนการพัฒนาจริงอยู่ กระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ชาวนาต้องสูญเสียหรือลดทอนความสามารถในการพึ่งพาตนเอง การเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานชีวิตที่สำคัญ รวมทั้งการตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบในระบบตลาด แต่ในขณะเดียวกัน ในสภาพการเช่นนี้ ชาวชนบทที่เสียเปรียบเหล่านี้ ต่างพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะนำพาชีวิตของตนและครอบครัวให้อยู่รอดได้ด้วยวิถีทางที่สุจริต ด้วยการเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆอย่างหลากหลาย มิใช่ในลักษณะของเหยื่อที่อ่อนแรง หรือผู้ยากไร้ที่น่าสงสาร อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตระหนักดีว่า ลำพังการศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพนั้น ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้เราเข้าใจถึงพลังทางสังคมหรือพลังของชุมชน ซึ่งก็เป็นส่วนเกื้อหนุนเศรษฐกิจครอบครัวที่สำคัญด้วย จึงได้ผนวกเรื่องทุนชุมชนเข้ามาด้วย

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการปรับตัวของชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคการพัฒนาสู่ความทันสมัย
2. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชาวนาอีสาน
3. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และประเมินถึงผลสำเร็จของโครงการตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
4. เพื่อประเมินบทบาทของกองทุนหมู่บ้านต่อการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน และการสนับสนุนยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชาวนาอีสาน

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยในพื้นที่ชนบทในภาคอีสาน โดยศึกษาจากกรณีศึกษารวม 10 กรณี ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมภายใต้โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ คือตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2544 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2546

1.4 การเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา

เนื่องจากชุมชนชนบทมีความหลากหลายทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากร สังคม และวัฒนธรรม และการศึกษาครั้งนี้ต้องการให้ได้ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่างๆ ดังนั้น ในการเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การเลือกปรากฏการณ์ที่นำมาศึกษาที่มีความหลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่สามารถสร้าง

ความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างครอบคลุม เกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นหลักในการเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษาในภาคอีสาน จะสอดคล้องกับเกณฑ์รวมของโครงการวิจัย คือครอบคลุมมิติ 3 มิติได้แก่

1. ระบบนิเวศของชุมชน การวิจัยในภาคอีสานได้พิจารณาเลือกหมู่บ้านที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่างกัน ซึ่งจะมีผลถึงการทำมาหากินที่แตกต่างกัน เช่น เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ เขตที่สูงแล้งในเขตอับฝน เขตที่สูงริมอ่างเก็บน้ำ รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นคือเขตที่มีการชลประทานและไม่มีการชลประทาน เขตใกล้เมืองและเขตไกลเมือง
2. วิถีการดำรงชีวิต ได้พิจารณาเลือกหมู่บ้านจากการทำมาหากินหลักๆในชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดโดยปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่
    - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในที่ลุ่ม เช่น การปลูกข้าว
    - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในที่ดอน เช่น การปลูกอ้อย สับปะรด
    - การผลิตพืชผลทางการเกษตรในพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำหรือมีการชลประทาน เช่น การปลูกผัก พริก แตงกวา
    - การทำประมงน้ำจืด
    - การเลี้ยงสัตว์
    - การทำหัตถกรรม การทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น การปั้นครก การทำไน (อุปกรณ์สำหรับการเข็นฝ้าย) การเจียระไนพลอย
    - การแปรรูปผลผลิต เช่น การทำปลาร้า
    - การท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนหมู่บ้านที่เลือกมาศึกษาทั้งหมดจะมีความหลากหลายในด้านการประกอบอาชีพภายในชุมชน ดังนั้น การคัดเลือกหมู่บ้านก็จะพิจารณาจากอาชีพหลัก คืออาชีพที่มีผู้ประกอบการจำนวนมากในชุมชน แต่มิได้กำหนดเป็นสัดส่วนที่แน่นอนเพื่อความยืดหยุ่น

3. ระดับความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ในการที่จะระบุว่าหมู่บ้านใดมีความเข้มแข็งหรือไม่ก่อนที่จะทำการประเมิน ผู้วิจัยได้อาศัยการสอบถามจากเจ้าหน้าที่ที่ทำงานในพื้นที่เป็นหลัก เช่น พัฒนากรตำบล พัฒนาการอำเภอ เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล และนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ นอก

จากนี้ หมู่บ้านที่เข้มแข็งบางหมู่บ้าน จะมีรางวัลต่างๆเป็นเครื่องบ่งชี้ เป็นต้น จากนั้น จึงได้มีการสำรวจในพื้นที่โดยคณะผู้วิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนอีกครั้ง

ผลการคัดเลือกหมู่บ้าน ได้หมู่บ้านที่อยู่ในจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ชัยภูมิ นครพนม อุบลราชธานี และอำนาจเจริญ ซึ่งมีคุณสมบัติต่างๆตามเกณฑ์การคัดเลือก แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อปกปิดสถานะของผู้ให้ข้อมูล ทั้งที่เป็นบุคคลและสถานที่ ผู้วิจัยจึงใช้ชื่อสมมุติสำหรับหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 10 แห่ง ส่วนสถานที่ตั้งของหมู่บ้านจะนำเสนอเพียงชื่อจังหวัดเท่านั้น สำหรับรายละเอียดของหมู่บ้านตามเกณฑ์การคัดเลือก สรุปได้ตามตารางที่ 1.1

1.5 **วิธีวิจัย**

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) เป็นหลัก และเก็บข้อมูลเชิงปริมาณในบางเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น จำนวนประชากรแบ่งตามช่วงอายุ ค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพ เงินกองทุนที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้คือ แนวทางการสัมภาษณ์ (interview guide) และมีอุปกรณ์ช่วยในการเก็บข้อมูลคือสมุดบันทึกภาคสนาม (field note) เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพ

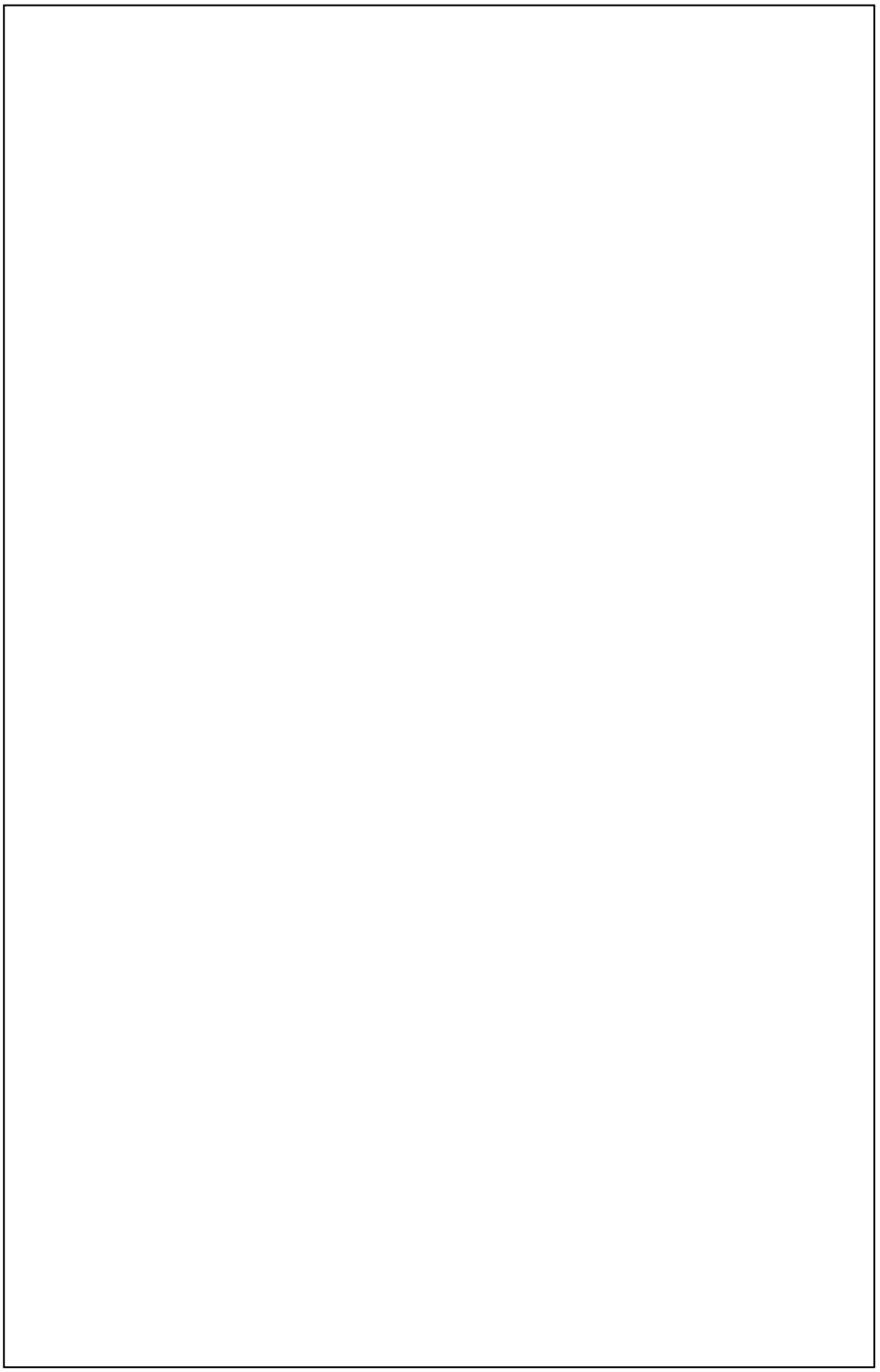
1.5.1 การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ

การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ ใช้วิธีการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่วิจัย การเข้าร่วมกิจกรรม การจดบันทึก การสังเกต และการบันทึกเทป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.6.1.1 การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (group interview)

กลุ่มคนที่จะสัมภาษณ์จะขึ้นอยู่กับประเภทของข้อมูลที่ต้องการ ดังนี้

() ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนและทุนชุมชน ได้เชิญผู้รู้และผู้อาวุโสของชุมชน ที่อาศัยอยู่ในชุมชนนานกว่า 30 ปี มาร่วมเป็นกลุ่มสัมภาษณ์ เพื่อสอบถามถึงประวัติการก่อตั้งชุมชน ทุนชุมชนในอดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนความรู้ และทุนทางสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การสัมภาษณ์เป็นกลุ่มจะช่วยให้ผู้รู้ของหมู่บ้านสามารถร่วมกันรื้อฟื้นความทรงจำที่แต่ละคนอาจลืมเลือนไป และเป็นการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีตให้มีความถูกต้องตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

แทรกตารางที่ 1.1 จาก file บทที่ 1 ตาราง ที่นี่

(ข) ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน ได้สัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและคณะกรรมการกองทุนต่างๆ ที่ดำเนินการอยู่ในชุมชน เพื่อทราบถึงเป้าหมาย แผนงาน วิธีการในการบริหารจัดการทุนของชุมชน ปัญหา อุปสรรค ที่เกิดขึ้นและวิธีการแก้ปัญหา รวมทั้งผลและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานกองทุน

1.5.1.2 การสัมภาษณ์รายบุคคล

(ก) ข้อมูลเกี่ยวกับการกู้เงินและการใช้จ่ายเงินกู้ เป็นการสัมภาษณ์ในรายละเอียดของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อต้องการทราบถึงสภาพปัจจุบันในการใช้เงินกู้ยืมเพื่อการผลิตของสมาชิก และทราบถึงความคิดเห็นต่อการบริหารกองทุนของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์สมาชิกในกองทุนอื่นๆ ด้วยเพื่อทราบถึงความเชื่อมโยงของทุนต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

(ข) ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน เป็นการสัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และคณะกรรมการกองทุนต่างๆ ที่มีการดำเนินการอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งต้องการทราบถึงแนวความคิด แผนงาน วิธีการ ทักษะ ในการบริหารจัดการของคณะกรรมการ

1.5.1.3 การสังเกต

ในการสังเกต ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิต และการดำเนินกิจกรรมกองทุนของกรรมการกองทุนและชาวบ้าน เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทุนของชุมชน เช่น การประชุม การจัดเก็บเงินออมทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งระหว่างการสังเกต บางครั้งจะมีการจดบันทึก และถ่ายภาพกิจกรรมด้วย

1.5.2 การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ

การเก็บข้อมูลทุติยภูมิเป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้มีการจัดเก็บไว้แล้ว ทั้งข้อมูลที่ยังไม่มีการวิเคราะห์ และข้อมูลที่ได้มีการวิเคราะห์แล้ว ซึ่งมีแหล่งข้อมูลที่นำมาใช้ในการวิจัยดังนี้

1) ข้อมูล กชช.2ค. ได้จากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

2) ข้อมูลดิน ได้จากสำนักงานเกษตรอำเภอ และจากสถานีพัฒนาที่ดินเขต 5 จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากโปรแกรมสำเร็จรูป SoilView และ DLD Version2

3) ข้อมูลที่ตั้งและสภาพทางกายภาพของชุมชน ได้จากแผนที่ประเทศไทย 1 : 50,000 กรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD และโปรแกรมสำเร็จรูป ArcView GIS Version 3.1 เพื่อใช้ในการทำแผนที่ระดับประเทศ ระดับอำเภอ และระดับตำบล

4) ข้อมูลประชากรจำแนกตามช่วงอายุ ได้จากสถานีอนามัยตำบล

5) ข้อมูลที่ได้จากบัณฑิตอาสาสมัครกองทุนหมู่บ้าน

6) องค์ความรู้ที่ได้จากหนังสือ และเอกสารสรุปที่ได้จากการประชุมสัมมนา

1.5.3 การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลได้กระทำไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (content analysis) และการวิเคราะห์เปรียบเทียบอย่างต่อเนื่อง (constant comparative analysis) และการตรวจสอบสามเส้า (triangulation technique) ซึ่งเป็นการยืนยันข้อมูลจากหลายแหล่ง เพื่อทดสอบความเป็นจริงตามธรรมชาติของสถานการณ์นั้นๆ ด้วยวิธีการประเมินให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ทั้งโดยตัวนักวิจัยแต่ละคนเองและโดยวิธีการวิเคราะห์ร่วมกันในคณะผู้วิจัย จากนั้นจึงสรุปเป็นหลักการ หรือข้อเสนอเชิงแนวคิด ซึ่งต้องอาศัยหลักตรรกวิทยาแบบอุปนัย (induction) และพื้นฐานความรู้เชิงทฤษฎีของผู้วิจัย

1.7 การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยกระทำในรูปรายงานการวิจัยที่เน้นการพรรณนาวิเคราะห์และสังเคราะห์จากกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณีเข้าด้วยกัน รายงานการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 บท คือ บทที่ 1 เป็นบทนำ บทที่ 2 ว่าด้วยทุนชุมชนและการปรับตัว จะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของภาคอีสาน ภูมิหลังความเป็นมาทางเศรษฐกิจการเมือง ทุนชุมชน และวิถีชีวิตของคนในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ถึงยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนในยุคที่เศรษฐกิจครัวเรือนได้เข้าเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับระบบตลาดมากยิ่งขึ้นทุกที บทที่ 4 เป็นบทที่ว่าด้วยกองทุนหมู่บ้าน จะกล่าวถึงการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน และวิเคราะห์ถึงผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อครอบครัวและชุมชนชนบท ว่า ในสภาพที่ทุนชุมชนบางส่วนกำลังอ่อนล้าลง อันส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนและระดับความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนนั้น กองทุนหมู่บ้านได้มีบทบาทในการเสริมสร้างทุนชุมชนและความเข้มแข็งโดยรวมของชุมชนอย่างไร นอกจากนี้ จะได้วิเคราะห์ด้วยว่า กองทุนหมู่บ้านได้เข้าไปเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนต่างๆในชนบท และทำให้เศรษฐกิจครอบครัวมีความเข้มแข็งขึ้นหรือไม่อย่างไร รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาและปรับปรุงการบริหารงานและการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

บทที่ 2
ทุนชุมชนและการปรับตัว

1. ชุมชนอีสานในยุคเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ

1.1 สภาพทั่วไปของภาคอีสานและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทยทั้งในด้านพื้นที่และประชากร ภาคอีสานครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 33 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ มีประชากรทั้งสิ้น 20,759,890 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 34.2 ของประชากรทั้งหมด

ในด้านภูมิหลังทางประวัติศาสตร์นั้น อาจถือได้ว่า บริเวณภาคอีสานเป็นรัฐชายขอบของศูนย์อำนาจสองแห่งคือลาวและไทย เนื่องจากโดยลักษณะภูมิประเทศแล้ว ก่อนที่จะมีการพัฒนาในด้านการคมนาคมขนส่ง ภาคอีสานถูกโดดเดี่ยวออกจากภาคกลางของประเทศไทย โดยทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และทางทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศใต้ มีเทือกเขาดงพระยาเย็นและเทือกเขาพนมดงรักทอดเป็นทิวยาว ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมีแม่น้ำโขง ภาคอีสานจึงเป็นสถานที่ที่อยู่ห่างไกลมีอิสระจากการควบคุมจากของพระราชอำนาจทั้งลาวและไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2529; Keyes, 1967; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546) ก่อน พ.ศ. 2303 ดินแดนอีสานส่วนใหญ่อยู่ใต้การปกครองห่างๆของอาณาจักรล้านช้าง ต่อมาใน พ.ศ. 2303 อีสานส่วนใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวกูยและชาวเขมรได้มาขึ้นกับอาณาจักรอยุธยา และต่อมาใน พ.ศ. 2322 อีสานและลาวทั้งหมดก็มาอยู่ใต้การปกครองของกรุงเทพ แต่ก็เป็นยังการปกครองแบบที่ไม่เข้าไปควบคุม คือไทยยังยอมให้เมืองต่างๆในอีสานใช้ระบบการปกครองแบบล้านช้าง (ระบบอาญาสี่) และมิได้ส่งคนจากส่วนกลางเข้ามาปกครอง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปการปกครองโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง มีการส่งข้าราชการจากกรุงเทพมาดำรงตำแหน่งสำคัญๆในอีสาน และยังมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมภาคอีสานกับกรุงเทพด้วย (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2546) การปฏิรูปการปกครองและการพัฒนาด้านการคมนาคมนี้ เป็นความพยายามในการต่อต้านฝรั่งเศสที่กำลังขยายอิทธิพลด้วยการล่าอาณานิคมในภูมิภาคอินโดจีน และได้ยึดเอาดินแดนบางส่วนในบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองของไทยไป

การขยายทางรถไฟไปสู่โคราชในพ.ศ. 2443 ได้ทำให้การขนส่งข้าวไปยังกรุงเทพฯ สะดวกยิ่งขึ้น ชาวอีสานที่แต่เดิมมีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักใหญ่ ได้เริ่มบุกเบิกหาที่ดินใหม่ๆ และจัดสรรที่ดินบางส่วนปลูกข้าวเจ้าเพื่อส่งไปขาย นอกเหนือจากการปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภคในครัว

เรือน จากโคราชทางรถไฟได้สร้างต่อไปถึงอุบลราชธานีในพ.ศ. 2473 และไปถึงขอนแก่นในพ.ศ. 2476 การขยายทางรถไฟไปสู่ภูมิภาคที่เคยโดดเดี่ยว ได้ดึงเศรษฐกิจและการเมืองของอีสานให้ใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ ยิ่งขึ้น แต่การเพิ่มขึ้นในการผลิตข้าว[1] เป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไป[2]มากกว่าการพัฒนาพลังการผลิต เนื่องจากที่ดินยังมีอยู่อย่างเหลือเฟือ การเพาะปลูกข้าวยังกระทำโดยใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีอย่างง่ายๆ และมีการลงทุนในการผลิตน้อยมาก ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงานคนภายในครอบครัวและที่ดิน แม้แต่การถางป่าซึ่งเป็นงานหนักก็ยังใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่

1.2 ทุนชุมชนอีสานก่อนการผลิตพืชพาณิชย์

สภาพภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคอีสานที่กล่าวมาข้างต้น คือเป็นท้องที่ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐและศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจ มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่หนาแน่น มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และผู้คนส่วนใหญ่ก็มักเลือกตั้งถิ่นฐานในที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งดิน น้ำ และป่า การผลิตเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ คือมีการทำนา ปลูกพืชผักต่างๆเป็นอาหาร เลี้ยงสัตว์ จับปลา ล่าสัตว์ และเก็บหาอาหารจากป่าและแหล่งน้ำ มีการทำหัตถกรรมต่างๆ เช่น การทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม การจักสาน การทำอุปกรณ์เครื่องมือในการเกษตร ล่าสัตว์ และจับปลา การผลิตที่กล่าวมานี้เป็นการผลิตเพื่อบริโภคและใช้เองเป็นหลัก การแลกเปลี่ยนและค้าขายเป็นเพียงส่วนประกอบ การค้าขายที่สำคัญในช่วงก่อนการมีเส้นทางรถไฟคือการค้าวัวควาย ซึ่งทำกับภาคกลางของประเทศไทย รวมไปจนถึงกับประเทศลาว และเขมร เพราะ “วัวควายเป็นสินค้าที่เดินได้” จึงสามารถเอาชนะความยากลำบากในการคมนาคมขนส่งได้[3]

---

[1] ในปี 2448 มีการส่งข้าวเปลือกประมาณ 200,000 หาบ[1] จากอีสานไปยังกรุงเทพฯ แต่ในปี 2468 ข้าวเปลือกถึงประมาณ 1,700,000 หาบ (หาบ = pical = 133 1/3 ปอนด์หรือ 60.48 กิโลกรัม) ถูกส่งมาจากภาคอีสานและเมื่อถึงปี 2478 (คือเมื่อมีการสร้างทางรถไฟมาถึงเมืองหลักๆในอีสานเกือบหมดแล้ว) จำนวนข้าวเปลือกที่ส่งมาจากภาคอีสานมีทั้งสิ้นถึงประมาณ 4,600,000 หาบ คิดเป็นเกือบร้อยละ 20 ของการส่งออกข้าวของประเทศทั้งหมด (Ingram,1971: 47)

[2] พื้นที่ที่ปลูกข้าวได้เพิ่มจากถัวเฉลี่ยปีละประมาณ 3,900,000 ไร่ในปี 2463-2467 เป็นมากกว่า 12,000,000 ไร่ในปี 2491-93 อินแกรม (Ingram,1971)

[3] ความยากลำบากในการคมนาคมก่อนมีการสร้างทางรถไฟ จะเห็นได้จากหลักฐาน เช่น เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรได้รับแต่งตั้งให้มาดูแลมณฑลในอีสาน ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

การผลิตเพื่อการค้าที่สำคัญในระยะต่อมา เมื่อมีการสร้างทางรถไฟคือข้าว แต่ข้าวก็เป็นพืชเศรษฐกิจที่เป็นพืชอาหารหลักของชาวอีสานด้วย แม้ข้าวที่ปลูกขายกับข้าวที่ปลูกเพื่อบริโภคจะเป็นข้าวคนละชนิดกัน แต่การผลิตข้าวเพื่อขายในระยะต้นก็มิได้มีผลเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวอีสานมากนัก การดำรงชีวิตของชาวอีสานเป็นการนำเอาแรงงานและทักษะความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดและบ่มเพาะมาจากบรรพบุรุษไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมที่มีความสมบูรณ์เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงชีวิตคนได้ ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมหมู่บ้าน หรือชุมชนที่กว้างขวางออกไป ก็มีกฎเกณฑ์ กติกา และบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมเกษตรกรรมที่บางครั้งจะต้องเผชิญกับความผันแปรของฤดูกาล ซึ่งอยู่นอกเหนือการควบคุม กฎเกณฑ์กติกาส่วนหนึ่งจึงเป็นเรื่องของการช่วยเหลือกันในยามทุกข์ยาก ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ นอกจากนี้ ชุมชนยังมีอุดมการณ์ ความเชื่อ ระบบคิดร่วมกัน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นทุนวัฒนธรรมที่สำคัญ อาจกล่าวได้ว่า ในอดีต ชุมชนมีทุนธรรมชาติ ทุนสังคม และทุนความรู้และวัฒนธรรม ที่ค้ำจุนชีวิตของสมาชิก และยังก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเองได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป (นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2544) โดยทุนชุมชนเหล่านี้ ล้วนเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน และเนื่องจากมันมีความหมายจริงต่อการดำรงอยู่ จึงได้รับการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นต่อไปได้อย่างมีความหมาย และมีการปรับเปลี่ยนเมื่อจำเป็น

ทุนธรรมชาติ

ในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน ชาวอีสานส่วนใหญ่จะพยายามเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินดำ น้ำชุ่ม ในอดีตจำนวนประชากรในอีสานยังมีน้อย หากหมู่บ้านใดมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ครัวเรือนที่มีที่ดินไม่เพียงพอก็จะแยกออกไปตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนใหม่ขึ้นมา โดยอาจเลือกไปตั้งบ้านเรือนในบริเวณหัวไร่ปลายนา หรือไปบุกเบิกหาที่ตั้งบ้านเรือนและชุมชนใหม่ที่ไกลออกไปซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์กว่า ดังนั้น คำบอกเล่าเกี่ยวกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติในอดีตของผู้อาวุโสในพื้นที่วิจัยทั้งหมด จึงเป็นคำบอกเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเลี้ยงชีพได้อย่างพอเพียง

เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) พระองค์ต้อง ใช้เวลาถึง 77 วัน จึงสามารถเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงอุบลราชธานีได้ และเส้นทางดังกล่าวนี้ไม่สามารถใช้การได้ในฤดูฝน (ชุมพล แนวจำปา , 1986)

"---สาเหตุที่อพยพมาอยู่ที่นี้เพราะมีคนเล่าลือว่าทางภูเขียว ภูเวียงดินดำน้ำชุ่ม โคกกว้าง มันอุดมสมบูรณ์มาก ป่าอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ จักจั่น กบ เขียด สัตว์ป่ามีมาก พวกเสือโคร่ง เสือเหลืองก็มี ชาวบ้านก็หากินตามนา หาปูปลามา ไม่มีคนซื้อคนขาย หามาแค่ได้กิน ถ้าจับมามากไม่รู้จะขายให้ใคร เพราะต่างคนต่างได้มา ไม่มีที่ขายให้กัน มีแต่เอามากิน หากินตามห้วยนกเขาขันนี้แหละ แต่ก่อนเป็นห้วยลึกท่วมหัว มีต้นไม้เกิดตามริมห้วย มีรากไม้โผล่ขึ้นมา เด็กๆ ก็ใช้เป็นที่กระโดดน้ำเล่น ---" (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

"---แต่ก่อนพากันหาปลากินกันเอง หาใครหามัน หว่านแหหาปลาได้ไม่อืด ปลามีแต่ตัวสวยงาม น้ำใสมองเห็นตัวปลา น้ำสะอาดมองเห็นทุกแนวทุกอย่าง ตอนเย็นปลาชอบ จะมารวมตัวกันเหมือนกองปลวก ตอนบ่ายตอนเช้าปลาจะเยอะมาก เวลามีงานบุญกฐินชาวบ้านจุดพลุเสียงดัง ปลาตกใจกระโดดขึ้นจากหนองน้ำ ตอนกลางคืนจะมองเห็นชาวบ้านจุดไต้ไฟ มองเห็นดวงไฟเป็นจุดๆ หมู่บ้านอื่นก็มาหาปลาเหมือนกัน---" (บ้านหนองลาย มหาสารคาม)

"---ป่าดงถ้ำเสืออยู่ห่างจากหมู่บ้าน 2 กิโลเมตร ป่าดงถ้ำเสือแต่ก่อนมีเสือชุกชุม มีสัตว์ป่ามากมาย กวาง ชะนี ฝูงช้าง ควายป่า หมูป่า มันมักจะออกจากป่ามาหากินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงอยู่เป็นประจำ จนชาวบ้านเรียกว่า ดงถ้ำเสือ เพราะเป็นถิ่นอาศัยของเสือที่สำคัญในละแวกนี้---" (บ้านห้วยหวด นครพนม)

ทุนความรู้และวัฒนธรรม

ทุนความรู้ที่สำคัญคือความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น การประกอบอาชีพที่สำคัญของชาวอีสานคือการทำนา ซึ่งชาวบ้านจะมีความรู้เกี่ยวกับการทำนาอย่างละเอียดลึกซึ้งเพราะผ่านกระบวนการปฏิบัติจริงมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สามารถนำมาใช้ในวิถีการผลิตได้อย่างสอดคล้อง เช่น ความรู้เกี่ยวกับการทำเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาทุกขั้นตอน ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าว เช่น ความรู้ในการคัดเลือกสายพันธุ์และเมล็ดพันธุ์ ความรู้ในการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ความรู้ที่จะปลูกข้าวไว้หลายๆ พันธุ์เพื่อประกันความเสี่ยงจากความไม่แน่นอนของฤดูกาลและภูมิอากาศ นอกจากนี้ ยังมีความรู้

ในขั้นตอนของการปลูก การดูแล การเก็บเกี่ยว เป็นต้น บางครั้งความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดผ่านบุญประเพณี คำสอน จนแยกไม่ออกจากทุนวัฒนธรรม เช่น การใช้บุญประเพณีเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงการเริ่มต้นหรือการจบลงของกระบวนการผลิตในบางขั้นตอน ซึ่งหากทำล่าช้าออกไป อาจก่อผลเสียหายได้

> “---ปฏิทินการผลิตของชาวบ้าน เขาจะทำนาไปจนถึงบุญข้าวสาก (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) ถ้าเลยบุญข้าวสากไปแล้วปักดำก็จะไม่ได้ผลผลิต ปักดำไปข้าวก็ไม่แตกกอ เพราะมันใกล้ถึงช่วงที่ข้าวนาปีจะเริ่มออกรวงแล้ว ข้าวนาปีมันเป็นข้าวที่ออกรวงตามฤดูกาล พอถึงช่วงฤดูของมันก็ออกรวง ถ้าเราปักดำหลังบุญข้าวสากไปแล้ว มันมีเวลาสะสมอาหารน้อยเกินไป ถึงจะแตกรวงออกมาก็มีแต่ข้าวเม็ดลีบ ปลูกไปก็ไม่ได้ผล ผู้เฒ่าถึงมีข้อห้ามปักดำหลังบุญข้าวสากแล้ว---“

> “---แต่ก่อนเวลาลงนา วันแฮกนา (วันแรกนาขวัญ)จะตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านก็จะเอาปุ๋ยคอกมาใส่นาเอาไว้ เพราะตั้งแต่สมัยพ่อแม่สอนไว้ว่า “เดือนสาม มื้อออกใหม่สามค่ำ เป็นมื้อกบบ่มีปาก นาคบ่มีฮูขี้ หัวขิงไคเป็นดอก มะขามป้อมสุกหวาน เป็นวันเปิดประตูเล้า ตกปากเล้า ปากแข้ ให้เอาฝุ่น(ปุ๋ยคอก)ใส่ไฮ่ (ไร่)ใส่นาเด๊อ” พ่อแม่พากันถือเป็นประเพณีสืบต่อมา พอถึงวันแฮกนาต้องเอาปุ๋ยคอกมาลงทุ่งต้องหาบเอาไปกองไว้ตามทุ่งนาทุกมุม”

> “---ประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา การทำนาก็ใช้วัวใช้ควายไถนา พอถึงเดือนห้าเดือนหก ก็แบกขวานขึ้นโคก ไปหาไม้มาทำผานไถ หางไถ หาคราด หาแอก พ่อแม่สอนให้ทำมาแบบนั้น ทำมีดเอง ทำคราดเอง มันอยู่ในวิถีชีวิต ทุกวันนี้พวกผมก็ยังทำเป็นอยู่ เพราะว่าเคยทำมาตลอด เพิ่งจะมีรถไถเมื่อไม่นาน ประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้เอง---“

การทำนาของชาวบ้านในอดีตนั้นใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองปลูกในที่นา ชาวบ้านสามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เองได้ ซึ่งแบ่งเป็น ข้าวใหญ่ ข้าวกลาง และข้าวดอ (ข้าวเบา) พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชาวบ้านเคยใช้ปลูกกันนั้นส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว สามารถแบ่งตามสายพันธุ์ได้ดังนี้

ข้าวใหญ่ เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 5 เดือน พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวอีเซ ข้าวขาวกุง ข้าวคำผาย ข้าวอีงาย และข้าวขาวก้นดำ เป็นต้น

ข้าวกลาง เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 4 เดือน ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวขี้ตมกลาง ข้าวสันป่าตอง ข้าวขี้ตมดำ ข้าวขี้ตมขน ข้าวเกษตร ข้าวแก่นดู่ ข้าวเล้าแตก เป็นต้น

ข้าวดอ หรือข้าวเบา เป็นข้าวที่มีอายุการปลูกนานประมาณ 3 เดือน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้ปลูกมีดังนี้ ข้าวปล้องแอ้ว ข้าวเหลืองบุญมา ข้าวปลาซิว เป็นต้น

> “---สมัยก่อนบ้านเรามันเป็นนาเขิน (เนิน) ใช้แต่บักจก (จอบ) ขุดกันกว่าจะเสร็จก็นาน ถ้าตรงไหนมันเป็นที่เขินก็ปล่อยให้มันเขิน แล้วเราก็ใส่ข้าวดอ ถ้าต่ำลงมาอีกแบบหนึ่งเราก็ใส่ข้าวกลาง ต้องเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับภูมิประเทศของเราเอง ถ้าเป็นทุกวันนี้นาเขินเขาก็ใช้รถไถให้มันเรียบเหมือนกันหมด แล้วก็ใส่ข้าวพันธุ์เดียวคือ กข.6 หมดเลย ถ้าใส่ข้าวเม็ดใหญ่เขาก็ไม่ซื้อ แม้แต่ข้าวเจ้าแดงเขายังไม่ซื้อเลย ทุกวันนี้ชาวบ้านพากันปลูกแค่ข้าวเจ้ามะลิ กับข้าว กข.6 เท่านั้น---“

นอกจากนี้ยังมีการใช้ทุนความรู้ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเอาไว้ ซึ่งทุนความรู้ดังกล่าวได้มาจากการปฏิบัติด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง และทุนความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ

> “---สมัยก่อนจะคัดเลือกพันธุ์ข้าวเก็บไว้เอง จะสังเกตดูว่าทุ่งไหนมันดี ก็เกี่ยวแล้วตากเก็บแยกเอาไว้ไปเป็นข้าวปลูก แยกกองไว้ต่างหาก ก่อนจะตีข้าวใหญ่ในลอมข้าว ก็จะพาลูกพาเต้ามานั่งเลือกพันธุ์ข้าว รวงไหนมีลักษณะไม่เหมือนเพื่อน ก็ดึงออกเอาขึ้นเล้าไปสีกิน จะคัดพันธุ์เก็บเอาไว้ทุกปี ทุกวันนี้มันคัดพันธุ์ยาก แม้แต่ข้าวปลูก (ข้าวพันธุ์ส่งเสริมจากทางราชการ) รวงมันก็ยังต่างกันเลย---“

ความรู้ในการวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับจำนวนแรงงานในครัวเรือน เป็นทุนความรู้ที่สำคัญของชาวบ้านในอดีต ซึ่งได้แสดงออกมาในวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกอย่างหลากหลาย ให้เหมาะสมกับสภาพทางภูมิประเทศของผืนนาที่มีความแตกต่างกัน โดยวิธีการปลูกข้าวแบบเดิมนั้น ชาวบ้านจะไม่ไปเปลี่ยนสภาพเดิมของผืนนา แต่จะใช้พันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกให้เหมาะสม และเลือกพันธุ์ข้าวที่มีอายุการออกรวงแตกต่างกัน ทำให้มีการวางแผนการผลิตได้อย่างเหมาะสมกับจำนวนแรงงานในครัวเรือน และยังเป็นการลดความเสียหายที่อาจเกิดจากภัยแล้งหรือน้ำ

ท่วม ไม่ให้สูญเสียข้าวทั้งหมด นอกจากนี้ยังเป็นการเลือกชนิดข้าวที่ปลูกให้เหมาะสมแก่การใช้ประโยชน์ เช่น เป็นอาหารหลัก ทำขนม ทำบุญ และบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

"---ข้าวใหญ่ใช้เวลาปลูกนานกว่าข้าวทั่วไปประมาณ 1 เดือน รวมแล้วเป็นเวลานาน 5 เดือน จนหมดเขตกฐินแล้วยังไม่ทันได้เกี่ยวเลย เดือนสิบสองก็ยังไม่ได้เกี่ยวไปจนถึงเดือนสาม เป็นเดือนใบไม้ปัง (ต้นไม้ผลิใบ) ถึงได้เริ่มเกี่ยว การปลูกข้าวนั้นก็จะปลูกแบบนาใครนามัน ดูว่าข้าวพันธุ์ไหนเหมาะกับดินแบบไหนที่อยู่ในทุ่งนาของตนเอง จะสังเกตจากลักษณะพื้นที่นาของตนเองว่ามันเหมาะสมกับข้าวพันธุ์ไหน ถ้าเป็นดินทรายก็จะใช้ข้าวพันธุ์อื่น ถ้าเป็นนาตมเราก็เอาข้าวใหญ่ลงปลูก เพราะมันเป็นนาแก่นน้ำ (น้ำท่วมขังทุกปี) จะไปเอาข้าวกลางลงปลูก มันก็เกี่ยวไม่ได้ เพราะน้ำมันหลาย ความรู้เหล่านี้ได้ผ่านการทดสอบมาด้วยตนเอง มันรู้ด้วยเหตุผล พ่อแม่ก็พาบอกพาสอน เวลาปลูกก็จะปลูกข้าวทั้ง 3 รุ่น ข้าวใหญ่ ข้าวกลาง ข้าวดอ พอเริ่มทำนา เราจะดำข้าวดอก่อน ต่อจากนั้นก็ดำข้าวกลาง ถ้าบริเวณไหนเป็นนาเขิน (นาที่สูง) เราก็ดำข้าวดอ ตรงไหนน้ำมากก็ดำข้าวกลาง ส่วนที่ต่ำที่สุดก็จะดำข้าวใหญ่ เวลาเกี่ยวก็เกี่ยวไม่พร้อมกัน พอเกี่ยวข้าวดอเสร็จ เราก็มาเกี่ยวข้าวกลาง พอเกี่ยวข้าวกลางเสร็จก็มาเกี่ยวข้าวใหญ่ต่อกันไปเลย แต่ก่อนกำลังดำนาอยู่ฟากหนึ่ง แต่อีกฟากหนึ่งข้าวออกรวงแล้ว เพราะใช้ข้าวคนละพันธุ์ พวกที่ออกรวงก่อนเป็นข้าวดอ ถ้าปัจจุบันจะมัวแต่ทำนาแบบนั้นไม่ทันได้กินหรอก ต้องเกี่ยวข้าวให้เสร็จภายใน 2 วัน เพราะมันจะสุกพร้อมกันหมด เหลืองกรอบ ต้นข้าวล้ม เกี่ยวยาก ใครจะมีที่นามากน้อยเกินกันเป็น 10 ไร่ หรือ 20 ไร่ ก็ต้องเสร็จพร้อมกัน ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างอดีตกับปัจจุบัน คือ เรื่องแรงงานนี้แหละสมัยก่อนใช้แรงงานของตัวเองในครัวเรือนก็เพียงพอ"

"---ข้าวก่ำจะเป็นข้าวเม็ดดำๆ ชาวบ้านจะปลูกเอาไว้กลางแปลงนา ข้าวอีเขียวนอนทุ่ง มันเป็นข้าวขึ้นผิดฤดูกาลที่แก่ไม่เป็น เพราะฝนฟ้าไม่อำนวยชาวบ้านจึงดำช้ากว่าปกติ อาศัยแต่น้ำค้างน้ำหมอก ทำให้ข้าวออกรวงมาแล้วแก่ไม่เป็น จนถึงช่วงเก็บเกี่ยวแล้วมันก็ยังไม่เหลือง ชาวบ้านเลยเรียกว่าอีเขียวนอนทุ่ง เอาไปใช้ทำข้าวเม่า ข้าวเจ้าลอยเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า มันมีลักษณะพิเศษคือเมื่อปลูกไปแล้ว พอน้ำมามาก ต้นข้าวมันก็จะยืดสูงขึ้นลอยน้ำ ชาวบ้านก็เลยเรียกว่าข้าวเจ้าลอย ข้าวอีเซเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว เป็นข้าวหนักเม็ดใหญ่ออกสีลายๆ มีอายุนานหลายเดือนกว่าจะได้เก็บเกี่ยว พอเวลาออก

รวงแล้วมันหนัก ต้นข้าวก็เลยล้มเซไปเซมา ชาวบ้านก็เลยเรียกว่าข้าวอีเซ ข้าวเหลืองทองเป็นข้าวเจ้าพอถึงเวลาข้าวสุกใกล้จะเกี่ยว มันจะเป็นสีเหลืองทองไปหมดทั้งทุ่ง--“

ชาวบ้านในอดีตมีการใช้ทุนความรู้ในการแสวงหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหา เนื่องจากในกระบวนการผลิตในช่วงระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพนั้น ชาวบ้านต้องอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น ถ้าฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวบ้านก็พยายามแสวงหาหนทางในการแก้ปัญหา ซึ่งชาวบ้านเล่าว่า

“---แต่ก่อนถ้าแล้งมากก็ยังทำนาได้ ชาวบ้านจะเอาไม้กระทุ้งดินให้เป็นหลุมแล้วค่อยเอาต้นกล้าจุ่มน้ำแล้วปักดำ ข้าวก็ยังงามได้รวงข้าวดีเหมือนกัน พันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นข้าวดอ เคยทดลองใช้ข้าว กข.6 ก็ทำแบบนี้ได้ แต่ไม่ได้ผลดีเท่ากับใช้ข้าวดอ---“

นอกจากทุนความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตแล้ว ยังมีทุนความรู้ด้านอื่นๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดมา เช่น การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การจักสาน และการรักษาโรคต่างๆ เช่น โรคตาแดง คอพอก ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการรักษากันเองในหมู่บ้าน มีทั้งหมอธรรม หมอยาพื้นบ้าน มีการเขียนตำรายาถ่ายทอดเอาไว้ด้วย แต่ปัจจุบันไม่มีคนสนใจที่จะสืบทอดความรู้เหล่านี้

ทุนความรู้ของชาวบ้านยังหมายถึงในการดำรงชีวิตและการทำการผลิตที่สอดคล้องกับจังหวะของฤดูกาลและธรรมชาติ และการใช้ทรัพยากรด้วยความเคารพและบำรุงรักษา โดยความรู้นี้บางทีจะใช้การถ่ายทอดผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเริ่มทำนาหรือวันแฮกนา (วันแรกนาขวัญ) หรือการเลี้ยงผีปู่ตาของชุมชน เป็นต้น

“---วันแฮกนา จะตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ก่อนเริ่มลงนาลงสวนก็ต้องมีพิธีเลี้ยงผีตาแฮก (ผีนา) จะดูแลผืนดิน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าต้องเลี้ยงดูผีตาแฮกเพื่อให้ได้ผลผลิตดี โดยการเอาข้าวเมล็ดที่ลีบเอามากองไว้ให้ผีตาแฮก--- “

“---หลังจากเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นเล้า (ยุ้ง) ชาวบ้านจะไม่เปิดเล้าข้าวจนกว่าจะถึงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งถือว่าเป็นวันเปิดประตูเล้า ก่อนเปิดประตูเล้าข้าว จะต้องฟังเสียงฟ้า

ร้องว่าร้องในทิศไหน ก็จะทำนายว่าปีนี้จะมีฝนดีหรือไม่ ฝนตกมาจากทิศไหน และยังมีการเลี้ยงผีปู่ตาที่ดูแลผืนป่าที่เป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนด้วย---“

จะเห็นได้ว่า ในอดีต ระบบความรู้ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และการประกอบอาชีพจะสอดคล้องกลมกลืนกันอย่างแยกไม่ออก การทำนามิใช่เป็นเพียง “การประกอบอาชีพ” เท่านั้น แต่เป็นวิถีชีวิตของชาวอีสานทีเดียว

ทุนสังคม

ทุนสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหมู่บ้านเองและกับส่วนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอีสานถูกกำกับและสืบทอดผ่านประเพณี สุภาษิต คำสอน ซึ่งเน้นย้ำถึงความสำคัญของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน และชาติพันธุ์ ระบบคุณค่าที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ มิได้จำกัดขอบเขตอยู่แต่เฉพาะภายในหมู่บ้านเท่านั้น แต่กินพื้นที่กว้างไกลออกไปนอกหมู่บ้านด้วย

ในการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนาอีสาน มีกิจกรรมหลายอย่างที่ไม่สามารถทำสำเร็จได้ด้วยแรงงานของคนในครอบครัวเท่านั้น งานที่ต้องอาศัยแรงงานที่เกินเลยจากแรงงานที่มีอยู่ในครอบครัวจะอาศัยการช่วยเหลือกันแบบลงแขกเอาแรงเป็นพื้น เช่น การดำนา เกี่ยวข้าว ตีข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง งานบางอย่างต้องใช้แรงงานและการร่วมมือร่วมใจมาก เช่น การตีฝาย การล่าสัตว์ สร้างบ้าน ความจำเป็นในการที่ต้องพึ่งพากันนี้ ได้หล่อหลอมระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญแก่การช่วยเหลือกัน นอกจากนี้ แม้ว่าครอบครัวและชุมชนจะสามารถพึ่งพาและช่วยเหลือกันได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ทั้งหมด เช่นบางเขตพื้นที่มีความพิเศษบางด้าน แต่อ่อนด้อยบางด้านด้วยลักษณะของภูมิประเทศ เช่น ดินเค็มทำนาไม่ได้ดี แต่สามารถต้มเกลือได้ หรือน้ำท่วมได้ข้าวไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยในบางปี แต่ก็จับปลาได้มาก เป็นต้น ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกัน เช่น แลกเกลือกับข้าว แลกปลากับข้าวเป็นต้น บางเขตลุ่มน้ำมีพืชพันธุ์ หรือทรัพยากรที่เขตอื่นไม่มีหรือมีน้อย และมีความรู้ที่จะแปรทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็จะมีชาวบ้านจากหมู่บ้านในลุ่มน้ำอื่นมาขอแลก ซึ่งถือว่า เป็นการผลิตเฉพาะอย่างที่มีความชำนาญพิเศษ เช่น การปั้นครกที่บ้านนาดี เพราะมีแหล่งดินเหนียวดี หรือการทำขี้ไต้ที่บ้านหนองพระเพราะมีไม้ยางมาก เป็นต้น

“บ้านหนองพระตอนที่อยู่ที่บ้านงิ้วโป้งตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำพอง มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีไม้ยางจำนวนมาก ชาวบ้านจะเอาน้ำมันยางมาผสมกับไม้ผุหรือขี้เลื่อย แล้วห่อด้วยใบ

ตองกุงหรือใบพลวงทำเป็นกระบอง (ขี้ไต้) เอาไว้แลกเกลือและอาหารยามขาดแคลน---ชาวบ้านโนนสว่าง โนนอุดมอยู่ใกล้ลำน้ำเซิน แถวลำน้ำเซินไม่มีต้นยาง จึงมีการแลกเปลี่ยนกัน ชาวบ้านจากแถบลำน้ำเซินจะเอาข้าว ปลา อาหารมาแลกกระบองจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่แถบลำน้ำพอง แถวตำบลหว้าทอง ตำบลทุ่งชมพู ซึ่งจะมีต้นยางใหญ่เอามาทำขี้ไต้ได้ เอาไว้จุดเป็นคบไฟให้แสงสว่างเวลาหาปลา"

ในยามที่ประสบปัญหาหนักๆ เช่นน้ำท่วม แล้งจัด ก็สามารถเอาผลผลิตเล็กๆน้อยๆที่หาได้ไปขอแลกข้าวกับบ้านอื่นที่ทำนาได้ดีในปีนั้น การขอแลกข้าวซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต เป็นแนวปฏิบัติที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวอีสาน

"แต่ก่อนคนที่มีข้าวก็จะมีมาก คนที่ไม่มีข้าวก็ไม่มีเลย แต่ก็แบ่งปันกัน ถ้าช่วงไหนแล้งมากๆ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกัน อย่างแถวมหาสารคามเขาจะหาบมวยนึ่งข้าวมาแลกข้าวกับพวกเรา เพราะทางนั้นเขาจะแล้งมาก ส่วนพวกเราเมื่อประมาณ 10 ปีมาแล้วจะเอาไน [อุปกรณ์เข็นฝ้าย] ไปแลกข้าว ไปไกลถึงอุบล เดชอุดม ราศีไศล นครไทย เหมารถไปกลับคนละ 200 บาท ไปครั้งละ 7-8 วัน ส่วนใหญ่ก็จะไปแถวๆ หมู่บ้านที่เคยไป หรือขยายไปตามหมู่บ้านใกล้เคียง คนขับรถเขาจะรู้ทางดี ก็จะปล่อยให้คนลงตามหมู่บ้านต่างๆ ไม่ค่อยได้เลือกหมู่บ้านก็จะสุ่มเอา ข้าวที่ได้ก็พอได้กิน ไม่ได้เอาไปรวมกัน จะเป็นของใครของมัน" (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

"[การไปแลกข้าวสมัยก่อน] ไม่มีความลำบากใจเลย ไม่อายเลย เพราะเวลาไปแลกขอข้าว เหมือนการไปเยี่ยมเยือนกันกับญาติพี่น้อง เอาสิ่งของไปฝากไปต้อน เหมือนกับมีของฝากซึ่งกันและกัน ชาวบ้านนอกมีน้ำใจ เวลามีปัญหาหรือตกทุกข์ได้ยาก จะช่วยเหลือกันดี---สมัยก่อนเวลาไป เดินทางลำบากหลายเด้ ต้องหาบปลาแดกไปเอา ถ้าผู้ใดมีเกวียน พวกเขาก็บ่เมื่อยหลาย" (บ้านหนองลาย มหาสารคาม)

การแลกเปลี่ยนและการขอแลกทำให้มีการพัฒนาความสัมพันธ์ที่กว้างไกลออกไป นอกจากนี้ วิธีการตั้งหมู่บ้านของชาวอีสานที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ซึ่งมีการแตกตัวออกไปหาที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า ตั้งเป็นบ้านใหม่ขึ้น หรือการแต่งงาน การผูกเสี่ยว ก็ทำให้คนมีเครือข่ายที่กว้างไกลออกไป ภายใต้รูปแบบวัฒนธรรมชาวนาอีสานที่มีระบบคุณค่าร่วมกัน ระบบ

ความสัมพันธ์นี้มิได้ถูกตอกย้ำผ่านการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเท่านั้น ชาวอีสานยังมีประเพณีของการบอกบุญทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทอดเทียน ไปตามสายญาติ เสี่ยว และหมู่บ้านที่เคยแลกเปลี่ยนกัน หรือตามไปทอดกับพระที่เคยมาอยู่ในหมู่บ้าน นอกจากนี้ หมอพื้นบ้านคนไหนที่มีชื่อเสียง ก็จะพากันไปรักษา พอถึงพิธีไหว้ครูของหมอคนนั้น ชาวบ้านที่เคยรักษาหายก็จะไปร่วมพิธี เป็นการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ออกไป

> “การทำบุญประเพณีก็เป็นการทำให้ชาวบ้านมีโอกาสติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนผลผลิต ข้าวปลาอาหารกัน มีการทอดกันหลอน ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทอดเทียน เป็นประเพณีทางทางศาสนา การทอดกฐินแต่ก่อนก็จะไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ ระหว่างทางเดินที่ชาวบ้านแห่องค์กฐินไปก็จะมีพวกเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย แขวนเป็นอู่ [เปล] เล็กๆ ไว้ตามต้นไม้ข้างทาง ปูผ้าไว้ เรามีข้าวต้มหรือขนมเราก็จะใส่ไว้ในอู่ แจกไปตามรายทาง การไปทอดกฐินส่วนใหญ่จะไปเพราะมีพระที่เคยมาอยู่ในวัดหมู่บ้านเรา แล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น เราก็จะตามเอากฐินไปทอดที่นั่น เป็นการเชื่อมสัมพันธ์กัน ข้ามจังหวัดก็มี แล้วทางโน้นก็จะมาทอดที่วัดของเราอีกเช่นกัน พวกทอดเทียนก็เหมือนกัน จะเป็นการแลกเปลี่ยนกัน เวลาเราไปทอดกฐิน ก็จะมีเครื่องกฐิน มีเครื่องอัฐบริขาร มีหมอน เสื่อ ข้าวสาร และปัจจัย [เงิน] ส่วนเราจะเอาเครื่องครัวไปด้วยเพื่อทำอาหาร---“ (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

> “--- ในด้านการรักษาพยาบาล เช่น การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน เขาก็จะบอกต่อๆ กันไปว่ามีหมอยาพื้นบ้านที่ไหนดี เขาก็จะมาหาคนนั้น หมอสู่ขวัญ หมอแต่งแก้ หมอเป่า หมอสมุนไพร พวกผีฟ้าก็เหมือนกันพอเวลารักษากันแล้ว ถึงเวลาที่กำหนด เช่น ช่วงสงกรานต์เขาก็จะกลับมาทำพิธีไหว้ครูกัน บางคนอยู่ต่างจังหวัดไกลๆ ก็ยังมา” (บ้านหนองหิน ขอนแก่น)

กล่าวโดยสรุป ชุมชนอีสานในอดีตก่อนการพัฒนาแบบทันสมัยและการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า มีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ทั้งทุนธรรมชาติ ทุนความรู้และทุนทางวัฒนธรรม ตลอดจนทุนทางสังคม ที่เกื้อหนุนให้ชาวอีสานสามารถเลี้ยงชีพได้อย่างพอเพียง ทุนเหล่านี้มีความประสานกลมกลืน และต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน จนบางทีแยกจากกันไม่ออก การเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆในสังคมเกษตรกรรมแบบเดิม ทำให้ทุนเหล่านี้ค่อยๆมีพัฒนาการไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน ในภาวะยากลำบากก็ยังสามารถเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนได้

2. การปรับตัวของชุมชนและครอบครัวในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย

อีสานในยุคของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในภาคอีสานในช่วงต่อมาคือช่วงที่ประเทศไทยเข้าสู่ยุคของการพัฒนาในช่วงประมาณพ.ศ. 2500 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีจังหวะความเร็วแตกต่างไปจากเดิม เพราะเป็นการเปลี่ยนที่เข้ากระทำจากภายนอก ภาคอีสานซึ่งแต่เดิมไม่ได้รับความสนใจจากรัฐมากนักกลับได้รับความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่ถูกคุกคามจากขบวนการคอมมิวนิสต์ทั้งในประเทศ และในอินโดจีน นอกจากนี้ ยังถูกประเมินว่าเป็นภูมิภาคที่มีความยากจนและล้าหลังมากที่สุด กับทั้งมีจำนวนประชากรมากที่สุดในประเทศ โครงการพัฒนาที่สำคัญๆ คือการสร้างโครงข่ายการคมนาคม ถนนมิตรภาพสร้างถึงจังหวัดนครราชสีมาในพ.ศ. 2498 และต่อมาถึงขอนแก่นในพ.ศ. 2503 นอกจากนี้ ยังมีการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานและกระแสไฟฟ้า อันเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาแบบทันสมัย

ในการเข้าสู่การพัฒนาแบบทันสมัยนั้น รัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลืออย่างมากทั้งในด้านเงินกู้และข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาและองค์กรเงินทุนระหว่างประเทศต่างๆ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่สอง (พ.ศ. 2510-2514) การช่วยเหลือด้านการพัฒนาของสหรัฐแก่ประเทศไทยยิ่งให้น้ำหนักแก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าร้อยละ 37 ของสัญญาให้ความช่วยเหลือทั้งหมดในพ.ศ. 2506 เป็นความช่วยเหลือที่ให้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และต่อมา ในช่วงพ.ศ. 2508-2511 สัดส่วนของความช่วยเหลือต่อภาคอีสานกลับสูงขึ้นถึงร้อยละ 65 ในพ.ศ. 2502 ธนาคารโลกได้แนะนำให้มีการปลูกพืชชนิดอื่นและการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสานเพื่อทดแทนการปลูกข้าว เพราะโดยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ ธนาคารโลกเห็นว่าภาคอีสานไม่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวในเชิงพานิชย์ (Somrudee, 1993)

ความสนใจของรัฐบาลที่จะพัฒนาภาคอีสานมีทั้งเหตุผลทางเศรษฐกิจและทางการเมือง ความเติบโตของตลาดการเกษตรของโลกในทศวรรษ 2490 ได้ถูกผลักดันโดยการฟื้นตัวหลังสงครามโลก ความมั่งคั่งที่ปรากฏขึ้นในยุโรป และความสำเร็จทางเศรษฐกิจของสหรัฐได้สร้างตลาดที่ใหญ่โตสำหรับผลิตผลทางการเกษตรของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชเศรษฐกิจ การสร้างถนนใหม่ๆ ได้เปิดทางเข้าสู่พื้นที่ป่าหลายแห่ง และได้เปิดทางสะดวกให้แก่ชาวนาที่นำผลิตผลของตนไปยังตลาด

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญในอีสานคือปอ ในกลางทศวรรษ 2500 เขตปลูกปอในภาคอีสานได้ขยายจากตั้งแต่ไม่มีพื้นที่ปลูกเลย มาเป็น 205 ล้านไร่ ความต้องการปอในตลาดโลกมีเพิ่มขึ้นเนื่องจากสงครามเวียดนามและประเทศบังคลาเทศซึ่งเป็นผู้ผลิตปอกระเจาที่สำคัญประสบปัญหาอุทกภัยหนัก ทำให้ราคาปอถีบตัวสูงขึ้น เป็นแรงจูงใจอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวนาหันมาปลูกปอกันเป็นจำนวนมาก แต่ในช่วงปลายของทศวรรษ 2500 ตลาดปอได้ตกต่ำลง กระสอบป่านซึ่งเคยใช้เพื่อบรรจุข้าวถูกแทนที่ด้วยกระสอบที่ทำด้วยใยสังเคราะห์และระบบการบรรทุกสินค้าแบบใหม่ (Pasuk and Baker, 1995) ความเสื่อมทรุดของการปลูกปอยังมีสาเหตุมาจากปัญหาในกระบวนการผลิตซึ่งต้องมีการแช่ปอและลอกปอ ประกอบกับมีการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งคือมันสำปะหลัง (Falvey, 2000)

ในบรรดาพืชเศรษฐกิจทั้งหมดของภาคอีสาน มันสำปะหลังเป็นพืชที่มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายที่สุด เขตปลูกปอได้เปลี่ยนมาปลูกมันสำปะหลัง ซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นในยุโรป เพื่อเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตอาหารสัตว์ มันสำปะหลังเป็นที่นิยมปลูกกว้างขวางกว่าปอแก้วเนื่องจากมีกระบวนการผลิตที่ง่ายกว่า นอกจากนี้รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่สามารถนำมาใช้ในการเตรียมดินได้ เป็นการสร้างความสะดวกรวดเร็วในการขยายพื้นที่ ในกลางทศวรรษ 2500 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประมาณ 77,000 ไร่ พอมาในช่วงต้นของทศวรรษ 2520 พื้นที่ปลูกมันขยายไปเป็น 4.6 ล้านไร่ และต่อมา ในช่วงปลายของทศวรรษ 2520 ก็ขยายไปเป็นถึง 5.9 ล้านไร่ อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังเริ่มลดลงจนในพ.ศ. 2542 พื้นที่ปลูกมันสำปะหลังได้ลดลงเป็น 4.1 ล้านไร่

การขยายตัวของการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เขตป่าของภาคอีสานมีการเสื่อมอย่างรวดเร็ว ในพ.ศ. 2504 เมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่งได้ถูกประกาศใช้ พื้นที่ป่าของภาคอีสานมี 44.3 ล้านไร่ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 42 ของพื้นที่ทั้งหมดของภาค แต่พอมาในพ.ศ. 2531 พื้นที่ป่าทั้งหมดของภาคลดลงเหลือเพียง 14.8 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ทั้งหมด เท่านั้น แต่การปลูกพืชเศรษฐกิจมิได้เป็นสาเหตุเดียวที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลง สาเหตุที่สำคัญอื่นๆ คือการให้สัมปทานตัดไม้ ยุทธศาสตร์ในการปราบคอมมิวนิสต์ การเพิ่มขึ้นของประชากร การสร้างเขื่อนและความสำเร็จในการปราบโรคมาลาเรีย (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,2534)การตัดไม้ในระบบสัมปทานทำให้ชาวนาสามารถบุกเบิกที่ดินต่อได้ง่ายขึ้น อัตราการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในระหว่างพ.ศ. 2516-2521 สอดคล้องกับอัตราการเพิ่มขึ้นในพื้นที่ป่าที่ได้รับสัมปทาน ในพ.ศ. 2536 เมื่อมีการยกเลิกการให้สัมปทานทำไม้ทั่วประเทศ พื้นที่ป่าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเหลืออยู่เพียงร้อยละ 12.72 ของพื้นที่ทั้งหมดของภูมิภาคนี้เท่านั้น

การปรับตัวของครอบครัวและชุมชนในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย

จากข้อมูลภาพรวมของภาคอีสานที่กล่าวมาในตอนก่อน จะเห็นได้ว่า ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นช่วงแห่งการเร่งรัดพัฒนาประเทศและชนบทตามแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยม ภาคอีสานได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จริงๆแล้ว ภาคอีสานได้ถูกดึงเข้ามาใกล้ชิดกับศูนย์กลางเศรษฐกิจไทยมาตั้งแต่เมื่อเส้นทางรถไฟได้เชื่อมภูมิภาคนี้เข้ากับภาคกลางและกรุงเทพ และชาวอีสานก็ได้มีการผลิตข้าวเพื่อการค้ามากขึ้นแบบที่ไม่เคยทำมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจะมาในระยะหลัง ในช่วงที่มีการส่งเสริมให้ชาวอีสานปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายโดยเฉพาะเป็นพืชที่บริโภคไม่ได้ และไม่มีรากทางวัฒนธรรมการเกษตรในภูมิภาคนี้มาก่อน ผลผลิตจากการเพาะปลูกพืชเหล่านี้ถูกส่งออกขายในต่างประเทศ ได้แก่ปอ มันสำปะหลัง อ้อย เป็นต้น เครือข่ายการคมนาคมขนส่งที่มีมากขึ้นนับตั้งแต่การสร้างถนนมิตรภาพมาถึงจังหวัดนครราชสีมาใน พ.ศ. 2498 และ ขอนแก่น ในพ.ศ. 2503 ยิ่งทำให้การขนส่งสินค้าและพืชเศรษฐกิจทำได้สะดวกกว่าเดิม การให้สัมปทานไม้ทำให้การถากถางป่าต่อเป็นไร่ทำได้ง่ายยิ่งขึ้น นอกจากนี้ รัฐยังจัดให้มีการสร้างเขื่อน ฝาย และอ่างเก็บน้ำมากขึ้น ทั้งเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในด้านเกษตรกรรม รวมทั้งการแนะนำและส่งเสริมเทคโนโลยีใหม่ๆในการผลิตอีกด้วย

ในตอนต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการปรับตัวของชุมชนและชาวนาอีสานในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ กรณีศึกษาที่ยกมาจะเลือกตามประเด็นหลักที่สำคัญที่พบในพื้นที่วิจัย ได้แก่ การปรับตัวของชุมชนที่ถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ในยุคต้นของการพัฒนาแบบทันสมัย การปรับตัวของชุมชนและครัวเรือนเมื่อเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า นับตั้งแต่ การผลิตข้าว แตงกวา และอ้อย ในบางพื้นที่การขยายตัวของเมืองก็ทำให้ชีวิตในชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ยังมีกรณีการปรับตัวเมื่อชาวนาประสบกับภาวะวิกฤติ กรณีศึกษาเหล่านี้ จะแสดงให้เห็นว่าชุมชนและทุนชุมชนยังมีศักยภาพอยู่หรือไม่ เมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ

กรณีที่ 1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของรัฐ และการปรับตัวของชุมชน

ดังได้กล่าวแล้วในตอนต้น แม้ว่าภาคอีสานจะเป็นภาคที่ยากจนและมี “ระดับการพัฒนา” ที่ล้าหลังกว่าภาคอื่นๆ แต่ก็มิได้หมายความว่าภูมิภาคนี้จะถูกละเลยจากภาครัฐ ในทางตรงกันข้าม ภาคอีสานได้รับความใส่ใจจากรัฐบาลในกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยมากเป็นอันดับต้นๆ ด้วยเหตุผลด้านการเมืองและขนาดของประชากรของภูมิภาคนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญใน “ยุคแห่งการพัฒนา” ภายใต้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นอกจากการสร้างถนนเชื่อมโยงกับภาคกลางอันได้แก่ถนนมิตรภาพแล้ว ยังมี โครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและเพื่อการชลประทาน คือ เขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น นอกจากเขื่อนขนาดใหญ่นี้ ก็ยังมีเขื่อนขนาดกลาง และขนาดย่อม กระจายอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของภูมิภาค

เขื่อน อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ และระบบชลประทาน เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นรูปธรรมหนึ่งของการพัฒนาแบบทันสมัย ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อชุมชน รวมทั้งวิถีชีวิตของประชาชนที่อยู่ในบริเวณใกล้เขื่อนเป็นอย่างมาก ในที่นี้จะกล่าวถึงผลกระทบและการปรับตัวของชุมชน โดยอาศัยข้อมูลจากกรณีศึกษาที่บ้านหนองพระ อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น อันเป็นบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ซึ่งเป็นเขื่อนขนาดใหญ่ ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง

เขื่อนอุบลรัตน์และการปรับตัวของบ้านหนองพระ

เขื่อนอุบลรัตน์เป็นเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่ มีพื้นที่ผิวน้ำประมาณ 410 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 256,000 ไร่ เขื่อนเริ่มก่อสร้างใน พ.ศ. 2507 และสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2508 แต่การตระเตรียมการสำรวจและการตัดไม้ออกจากพื้นที่อ่างเก็บน้ำได้กระทำกันมาก่อนหน้านั้นประมาณ 4 ปี การสร้างเขื่อนนี้ ยังต้องอพยพโยกย้ายครัวเรือนชาวนาออกจากบริเวณที่ที่น้ำจะท่วม ประมาณ 4,000 ครอบครัว โดยทางราชการได้ก่อสร้างนิคมสร้างตนเองขึ้น 2 แห่ง คือ นิคมสร้างตนเองบ้านโคกสูง ต.โคกสูง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น และนิคมสร้างตนเองน้ำพอง อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น ซึ่งสามารถรองรับครัวเรือนที่จะถูกน้ำท่วมได้ประมาณ 2,700 ครัวเรือน สำหรับผู้ที่ไม่เข้าไปอยู่ในนิคม ทางราชการจ่ายค่าชดเชยให้ประมาณ 450-600 บาทต่อไร่ (อัตราที่จ่ายในแต่ละแห่งไม่เท่ากัน) ซึ่งเป็นค่าชดเชยที่ต่ำมาก เมื่อเทียบกับราคาที่ดินในสมัยนั้น เพราะที่ดิน

บริเวณที่ถูกน้ำท่วม เป็นที่ลุ่ม ดินดีและมีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและแหล่งอาหารตามธรรมชาติอย่างอุดมสมบูรณ์เนื่องจากอยู่ใกล้ลำน้ำพอง ลำน้ำเชิญ และลำพะเนียง ชาวบ้านต่างบอกเล่าตรงกันว่า ในช่วงที่ดิ้นรนออกไปแสวงหาที่ทำกินใหม่ ซึ่งต้องเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ และยังต้องจ่ายเงินค่ารถเพื่อขนย้ายข้าวของต่าง ๆ ก็แทบจะใช้เงินค่าชดเชยไปจนหมด เหลือเงินไว้ซื้อที่ดินใหม่ไม่เท่าไร พวกที่น้ำท่วมนาและบ้านเรือนส่วนใหญ่จึงยากลำบากมาก

การอพยพหนีน้ำท่วมและการสร้างชุมชนขึ้นใหม่

บ้านหนองพระ เป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งขึ้นโดยผู้ที่อพยพหนีน้ำท่วมมาจากหมู่บ้านเดิมซึ่งปัจจุบันจมอยู่ใต้เขื่อนอุบลรัตน์ จาก 3 หมู่บ้านด้วยกัน คือ บ้านงิ้วโป้ง บ้านกุดหิน และบ้านกุดปลาเฒ่า โดยแรกเริ่มมีมาตั้งบ้านเรือนกันเพียง 18 ครัวเรือน ในประมาณปีพ.ศ. 2503-2506 ทางการได้มีการสำรวจและตัดไม้ออกจากป่าเพื่อเตรียมการก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ และต่อมาใน พ.ศ. 2507 ก็ได้เริ่มการก่อสร้าง แต่ทางการกลับมิได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนเพียงพอแก่ชาวบ้านซึ่งบ้านเรือนและไร่นาจะถูกน้ำท่วม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์พบว่า แม้ในช่วงระยะเวลาที่เขื่อนก่อสร้างไปมากแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังไม่เชื่อว่า บ้านเรือนไร่นาของตนจะถูกน้ำท่วม จึงมิได้มีการเตรียมการแต่อย่างใด ทางราชการได้จัดสร้างนิคมสร้างตนเอง ซึ่งสามารถรองรับครัวเรือนที่จะถูกน้ำท่วมได้ 2700 ครัวเรือน จาก 4000 ครัวเรือน (ร้อยละ 67) โดยเลือกครัวเรือนจากความสมัครใจและจากนั้นจึงใช้วิธีการจับสลาก แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีครัวเรือนบางส่วนซึ่งไม่ต้องการย้ายเข้าไปอยู่ในนิคม เนื่องจากเห็นว่าที่ดินในนิคมเป็นที่ดอน ดินเป็นดินลูกรัง ไม่เหมาะแก่การทำการเกษตร หากเข้าไปอยู่ก็คงจะอดอยาก

เนื่องจากความไม่ชัดเจนของข้อมูล ประกอบกับประสบการณ์อันจำกัดของชาวบ้าน ทำให้ส่วนใหญ่คิดว่า อย่างไรเสียหมู่บ้านและไร่นาซึ่งอยู่ห่างไกลจากบริเวณพื้นที่ก่อสร้างเขื่อนคงไม่ถูกน้ำท่วม ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับค่าชดเชยจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับราคาที่ดินที่ต้องสูญเสียไป ทั้งนี้ ยังไม่นับความเสียหายอันเกิดจากการแตกสลายของชุมชน และแหล่งทำมาหากินจากธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

สำหรับครัวเรือนทั้ง 18 ครัวเรือน ที่พากันมาตั้งบ้านหนองพระนี้ อพยพมาจาก 3 หมู่บ้าน คือบ้านงิ้วโป้งประมาณ 10 ครัวเรือน บ้านกุดปลาเฒ่าประมาณ 5-6 ครัวเรือน และบ้านกุดหิน 3 ครัวเรือน เป็นกลุ่มที่ทำนาอยู่โคกเดียวกันซึ่งบางส่วนน้ำท่วมไม่ถึง ชาวบ้านเหล่านี้ต่างได้รับเงินชดเชยจากทางราชการแล้ว แต่ก็ไม่มีเงินเพียงพอที่จะไปซื้อที่ดินใหม่ที่อื่น ประกอบกับมีที่

ดินบางส่วนของตนที่น้ำท่วมไม่ถึงเหลืออยู่ เป็นที่หัวไร่ปลายนาซึ่งที่ดินเป็นที่ป่ายังไม่ได้แผ้วถางแม้มีการจับจองไว้แล้ว บางส่วนก็เป็นที่ดินของคนอื่นที่อพยพไปแล้ว หรือที่ป่าที่ยังไม่มีผู้จับจอง ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็พากันปักหลักกำหนดเขตแดน ถ้าเป็นพื้นที่ที่เจ้าตัวเป็นเจ้าของมาแต่เดิมก็ใช้เขตแดนเดิม ถ้าเป็นที่ไม่มีเจ้าของมาแต่เดิม ก็ปักหลักเขตแดนใหม่ การจับจองที่ดินนี้ ถ้ามีคนจับจองแล้วผู้มาทีหลังก็จะไม่ไปจับจองซ้ำ การจับจองที่ดินจึงเป็นไปอย่างเรียบร้อย ไม่มีข้อบาดหมางกัน อดีตผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้งหมู่บ้านเล่าว่า

> "---ทางราชการบอกชาวบ้านให้อพยพไปอยู่ในบริเวณที่ทางรัฐจัดไว้ให้ คือนิคมสร้างตนเองที่บ้านโคกสูง อำเภออุบลรัตน์ เขาก็บอกว่าให้พาชาวบ้านไปอยู่ที่นั่นทั้งหมด แต่ผมเห็นว่ามันมีนาที่เป็นหัวไร่ปลายนาเก่าที่น้ำท่วมไม่ถึงอยู่ ผมเลยพาเพื่อนบ้านมาตั้งหมู่บ้านอยู่ที่นั่น แล้วก็เลยตั้งเป็นบ้านหนองพระขึ้นมา---"

การที่ชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านหนองพระนี้ ทำให้นายอำเภอไม่พอใจว่าชาวบ้านไม่อพยพไปอยู่ในที่ที่ทางราชการจัดไว้ให้ หรือรับเงินค่าชดเชยไปแล้ว ยังไม่อพยพหนีไป และตำหนิผู้นำในหมู่ผู้อพยพ ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านงิ้วโป้ง ซึ่งถูกน้ำท่วมมาก่อน แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ต่อว่านายอำเภอกลับไปเช่นกัน ว่าได้ค่าชดเชยน้อยขนาดนี้ จะให้ชาวบ้านทำอย่างไร และพวกชาวบ้านก็ยืนยันที่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ที่เขาเลือกแล้ว

> "---นายอำเภอก็มาตำหนิผมว่า คุณทำไมไม่ไปอยู่ในที่ดินที่เขาจัดไว้ให้ คุณมาเจาะป่าอยู่ได้ยังไง เขาให้ค่าชดเชยไปแล้ว ยังมาอยู่ทำไม ผมก็เลยตอบว่า จะให้ผมไปยังไง คนที่น้ำไม่ท่วม นาเขาก็ยังเหลืออยู่ เขาก็ไม่ไปไหนหรอก เขาก็อยากอยู่ที่นี่ ผมก็ว่าให้นายอำเภอไป เขาให้ค่าชดเชยแค่ไร่ละ 500 บาท บางบ้านได้ไร่ละ 480 บาท ที่นาปลูกข้าวได้เป็นพัน ก็ได้เงินแค่ไร่ละ 500 บาทเท่านั้นแหละ---"

เนื่องจากที่ดินที่อยู่รอบบ้านหนองพระส่วนใหญ่เป็นที่นามาแต่เดิม[4] ชาวบ้านจึงไม่ต้องถางป่าเพิ่มมากนัก เว้นแต่การตัดไม้จากที่หัวไร่ปลายนามาปลูกสร้างบ้านเรือน แต่หลังจากที่จับ

---

[4] ลักษณะพื้นที่ของชุมชนใหม่รอบอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนอุบลรัตน์จะแตกต่างกันไป บางหมู่บ้านผู้อพยพจะต้องทำการถางป่า เพราะน้ำท่วมไปถึงบริเวณที่เป็นป่า เช่น บริเวณทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของอ่างอุบลรัตน์ ดังปรากฏในงานของ Maniemai (2002)

จองที่ดินเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านกลับมารับรู้ทีหลังว่า ที่ดินตามขอบอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนอุบลรัตน์นั้นได้ถูกการไฟฟ้าฝ่ายผลิตอ้างสิทธิ์ครอบครองไว้แล้ว ซึ่งที่ดินเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องเสียเงินค่าเช่าที่ให้แก่การไฟฟ้าไร่ละ 20 บาท ซึ่งเป็นการสร้างปัญหาซ้ำซ้อนให้แก่ชาวบ้าน คือ สูญเสียที่ดินจากการสร้างเขื่อนมาแล้ว พอมาจับจองที่ใหม่ ก็ถูกอ้างสิทธิ์ซ้ำซ้อนอีก แต่ชาวบ้านก็ไม่มีหนทางที่จะต่อสู้เรียกร้องอะไร

สำหรับที่ดินที่ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือนนั้น ได้มีการกันที่ไว้ส่วนหนึ่ง สำหรับตั้งเป็นชุมชน โดยการถางที่ดินที่แต่เดิมเป็นที่หัวไร่ปลายนา จัดที่ดินเป็นล็อค ๆ สำหรับปลูกบ้าน

> “ชาวบ้านมีการจัดทำแผนผังในการปลูกบ้านด้วย จัดแบ่งเส้นทางเพื่อทำถนนเอาไว้ด้วย เจ้าหน้าที่จากทางรัฐชมว่า จัดไว้เป็นล็อค ๆ ดี พอตั้งบ้านเรือนมาได้ระยะหนึ่งแล้วประมาณ พ.ศ. 2516 ทางที่ดินก็มาออก น.ส.3 ให้ตามล็อคที่ชาวบ้านแบ่งไว้ ปัจจุบันที่อยู่อาศัยได้โฉนดเป็นครุฑแดงหมดแล้ว”

ชาวบ้านที่อพยพมาตั้งหมู่บ้านหนองพระ มาจาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านงิ้วโป้ง บ้านกุดปลาเฒ่า และบ้านกุดหิน พอเริ่มตั้งเป็นหมู่บ้านได้ไม่นาน ทางอำเภอก็เข้ามาจัดการเลือกตั้ง โดยแจ้งให้ชาวบ้านทราบว่าหมู่บ้านเดิมถูกยุบไปแล้ว ผู้ใหญ่บ้านก็ต้องถูกยุบไปด้วย แล้วถามชาวบ้านว่าจะให้ใครมาเป็นผู้ปกครองจึงจะดี ชาวบ้านก็พากันบอกว่า ให้คนเก่าเป็น คือผู้ใหญ่ดิษฐ์ ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านงิ้วโป้งมา 7 ปี ก็ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหนองพระ ปฏิบัติหน้าที่อยู่ 20 ปี จนเกษียณอายุ

การสร้างวัดและโรงเรียน

แม้จะมีผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้าน ซึ่งทางราชการให้การรับรอง แต่การตั้งเป็นบ้านหรือชุมชนของชาวอีสาน จะยังไม่สมบูรณ์ ถ้าปราศจากวัด และโรงเรียน วัดของบ้านหนองพระชื่อว่า “วัดศิลาอาสน์” ซึ่งเป็นชื่อของวัดเก่าที่บ้านงิ้วโป้งนั่นเอง วัดศิลาอาสน์บ้านหนองพระ “ย้ายมาพร้อม ๆ กับการย้ายหมู่บ้านเมื่อพ.ศ. 2509” โดยชาวบ้านได้ขนย้ายไม้เก่าจากวัดเดิมมาใช้ในการสร้างวัดที่หมู่บ้านใหม่ วัดศิลาอาสน์ที่บ้านงิ้วโป้งตั้งอยู่ในบริเวณหินโคกลูกรัง พอมาตั้งที่บ้านใหม่ ที่ตั้งวัดก็เป็นหินลูกรังเหมือนเดิม ชาวบ้านจึงตั้งชื่อเดิม วัดศิลาอาสน์เป็นวัดธรรมยุตินิกาย พระที่เคยจำพรรษาอยู่ที่วัดที่บ้านเดิมได้ลาสิกขาไป ชาวบ้านจึงได้นิมนต์พระรูปใหม่มาจำพรรษาที่นี่ ในพ.ศ. 2510 หนึ่งปีหลังจากสร้างวัด พระที่มาอยู่ใหม่ได้พาชาวบ้านย้ายวัดออกจากชุมชนไปสร้างอยู่ใน

ป่า และก็อยู่ที่นั่นมาจนทุกวันนี้ พระเจ้าอาวาสเป็นพระที่มาจากวัดถ้ำกองเพล เป็นวัดของหลวงปู่ขาว พื้นที่วัดมีประมาณ 80 ไร่ ปัจจุบันมีพระ 7 รูป ชาวบ้านเล่าอย่างภาคภูมิใจว่า “ในเขตอำเภอภูเวียงนี้ ก็มีหมู่บ้านนี้แหละที่ไปวัดมากที่สุด”

สำหรับโรงเรียนบ้านหนองพระนั้น เริ่มเปิดสอนใน พ.ศ. 2509 พร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน โดยเป็นโรงเรียนที่ย้ายมาจากโรงเรียนบ้านงิ้วโป้ง มีครูคนเก่าที่เคยสอนที่นั่นก็ย้ายมาเปิดโรงเรียนบ้านหนองพระด้วย เริ่มแรกมีครูสอนเพียง 2 คน เพราะในช่วงเริ่มตั้งหมู่บ้าน มีชาวบ้านอาศัยอยู่ไม่เกิน 20 หลังคาเรือน และมีเด็กนักเรียนประมาณ 30 คน เปิดสอนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ปัจจุบันโรงเรียนบ้านหนองพระมีครู 5 คน นักเรียน 98 คน เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6

จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านจากทั้ง 3 หมู่บ้าน สามารถสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ได้ภายในระยะเวลาเพียง 2 ปี หลังจากสูญเสียหมู่บ้าน และที่ทำมาหากินดั้งเดิมไป ชาวบ้านสามารถตกลงกันในเรื่องปัจจัยการผลิตที่จำเป็นของทุกครัวเรือน คือ ที่ดินทำกิน มีการจัดวางระบบจัดสรรที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนอย่างลงตัว ปราศจากความขัดแย้ง ปลูกสร้างวัดและนิมนต์พระมาจำพรรษาเพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และสร้างโรงเรียนให้แก่ลูกหลาน โดยในระยะแรก บทบาทของทางราชการจะมีน้อยมาก เนื่องจากเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาโดยตัวของชาวบ้านเอง ในแบบที่ไม่สอดคล้องกับนโยบายของทางราชการ ที่ต้องการให้ชาวบ้านเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเองที่ทางราชการจัดตั้งขึ้นมากกว่า

ในส่วนของบทบาทของทางภาครัฐนั้น นอกจากจะไม่สนับสนุนการตั้งหมู่บ้านของชาวบ้านในบริเวณริมอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนแล้ว วิธีการปฏิบัติบางประการยังกลับสร้างความสับสนและเสียหายให้แก่ชาวบ้านเสียอีก เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารที่ไม่ชัดเจนเกี่ยวกับบริเวณและช่วงเวลาที่น้ำในเขื่อนจะท่วม ทำให้ชาวบ้านในตอนแรก ๆ ไม่เชื่อว่า น้ำจะท่วมหมู่บ้านของตน เนื่องจากไม่เคยรับรู้หรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับเขื่อนขนาดใหญ่มาก่อน จึงไม่เชื่อว่าเขื่อนจะกั้นน้ำได้ในปริมาณมหาศาลเช่นนั้น จึงนิ่งนอนใจ ไม่รีบขยับขยายหาที่ดิน บางส่วนก็รับเงินค่าชดเชยจำนวนน้อยนิดอย่างง่าย ๆ เพราะคิดว่าคงได้เงินมาฟรี ๆ ไม่ต้องเสียที่ดิน (เพราะน้ำคงท่วมไม่ถึง) นอกจากนี้พอเริ่มจับจองที่ดินใหม่ ก็ไม่มีข้อมูลจากทางราชการถึงเขตที่สงวนไว้เป็นพื้นที่รอบอ่างของการไฟฟ้า การเข้าไปจับจองที่ดินที่ได้ถูกอ้างสิทธิ์ครอบครองไว้แล้วโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ทำ

ให้ชาวบ้านเสียประโยชน์ที่อาจจะได้ จากการไปจับจองที่ดินที่อื่น และมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย[5]

การปรับตัวในการดำรงชีพของครอบครัว

ชาวนาโดยทั่วไป รวมทั้งชาวชนบทอีสาน ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการอิงกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นหลัก ลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติหรือทุนธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลถึงวิถีทางในการดำรงชีวิตด้วย หลังจากที่อพยพออกจากที่ดินเดิมที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ลุ่มริมแม่น้ำ ขึ้นมาอยู่ในพื้นที่ที่เป็นดินดอน แม้จะอยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ อ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์ แต่เมื่อไม่มีระบบชลประทานในการผันน้ำเข้านา ที่นาของชาวบ้านหนองพระในระยะแรกตั้งหมู่บ้านก็เป็นนาที่อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และด้วยเหตุที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เนื่องจากเดิมเป็นบริเวณที่โคก ดินเป็นดินร่วนปนกรวดบ้าง ดินตื้นมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำบ้าง ทำให้การทำนาไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ดังนั้นอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านคือ การทำประมงในเขื่อน ซึ่งในระยะต้น ๆ ของการสร้างเขื่อนจะมีปลาชุกชุมมาก แต่ตัวชาวบ้านเองก็ต้องเรียนรู้ทักษะในการทำประมงแบบที่พวกเขาไม่เคยทำมาก่อน คือ การทำประมงในแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ และลึก แม้ชาวบ้านจะเคยทำประมงในลำน้ำพองมาก่อน แต่ลักษณะการจับปลาในแม่น้ำกับในอ่างเก็บน้ำของเขื่อนต่างกันมาก แต่ชาวบ้านก็สามารถปรับตัวโดยการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนเทคนิค บางส่วนก็ใช้วิธีสังเกตจดจำเอาจากคนต่างถิ่นที่มีความสามารถ และอพยพเข้ามาจับปลาในเขื่อนเป็นอาชีพ ปัจจุบัน การทำประมงในเขื่อนเป็นอาชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้าน นอกเหนือไปจากการทำนา การเลี้ยงสัตว์ การปลูกแตงกวา และการทอเสื่อ

โดยภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านที่ถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ มาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบอ่างอุบลรัตน์ คือการเปลี่ยนแปลงในเรื่องที่ดินและแหล่งน้ำ กล่าวคือ ที่ดินที่เป็นที่ไร่ที่นามีขนาดเล็กลง และมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำลง นอกจากนี้ที่สาธารณะและที่ป่ารอบชุมชน ซึ่งตามปกติชาวบ้านจะใช้เป็นแหล่งหาอาหาร รวมทั้งสามารถถากถางเป็นไร่นาเมื่อครอบครัวขยายออก ก็มีขนาดจำกัดลงอย่างมาก เนื่องจากถูกน้ำท่วมไปเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของทรัพยากรน้ำนั้น จะเปลี่ยนจากแม่น้ำลำห้วย กลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เหนือเขื่อน

---

[5] งานวิจัยอื่นๆที่ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนซึ่งถูกอพยพจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ได้แก่Maniemai (2000) และ ศุภสิทธิ์ ศรีสว่าง (2545)

ในสภาพเช่นนี้ ครอบครัวชาวนาจะต้องมีการปรับตัวในด้านการดำรงชีวิตอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ชาวนาที่บ้านหนองพระก็สามารถปรับตัวให้สามารถเลี้ยงชีวิตให้รอดได้ในสภาพแวดล้อมใหม่ ลักษณะสำคัญที่พบคือ ประการแรก ในเรื่องของการทำนาปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักนั้น ผู้ที่เลือกมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ณ ที่นี้ ทุกครอบครัวจะต้องมั่นใจว่าตนมีที่นาเพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวให้รอดได้เป็นประการสำคัญ ประการต่อมาคือการมองหาช่องทางในการดำรงชีพจากทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อม ณ บริเวณนี้ มีจุดเด่นคือ แหล่งน้ำใหม่ที่มีปลามากมายชุกชุม เมื่อมีข้าว มีปลา มีน้ำ ชาวบ้านอีสานในอดีตก็อุ่นใจได้ว่า จะสามารถนำพาชีวิตของตนและครอบครัวไปรอดแน่ การทำประมงในอ่างเก็บน้ำกลายเป็นวิถีการดำรงชีพใหม่ที่ผสานเข้ามาเสริมให้แก่การทำนาที่ไม่ได้ผลผลิตมากเหมือนแต่ก่อน

เมื่อเวลาผ่านไป และวิถีชีวิตของชาวบ้านได้เข้าผูกพันกับระบบเงินตรามากยิ่งขึ้น ชาวบ้านก็พยายามหาช่องทางอื่น เช่น การปลูกพืชอายุสั้นต่างๆในบริเวณพื้นที่รอบอ่าง ซึ่งน้ำจะลดลงในฤดูแล้ง และผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์จากตะกอนต่างๆที่น้ำพัดมาถมใหม่ทุกปี พืชที่ปลูกก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด โดยอาศัยข้อมูลอันจำกัดของชาวบ้านเอง เช่นจากพ่อค้า เพื่อนบ้าน หรือทางราชการ เช่น บางคนนำผลผลิตไปขายที่ตลาด และเห็นว่ามีชาวบ้านจากที่อื่นนำผลผลิตอย่างอื่นมาขาย และได้ราคาดี ก็จะพยายามเสาะหาพันธุ์มาปลูกบ้าง เมื่อทำสำเร็จและขายได้ราคาดี เพื่อนบ้านก็จะเลียนแบบปลูกบ้าง จนแพร่หลายล้นตลาด ผลผลิตราคาตก ก็เลิกปลูกไปวนเวียนอยู่เช่นนี้ ข้อมูลจากการวิจัยที่บ้านหนองพระพบว่า นับตั้งแต่ พ.ศ. 2527 ซึ่งได้เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ปอ มาจนถึงปัจจุบัน คือ พ.ศ. 2546 ชาวบ้านหนองพระได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด มีวงจรของการเริ่มต้น ขึ้นสูง และตกต่ำ ไปตามช่วงเวลา ได้แก่ ปอ แตงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง จนมาถึงแตงกวาผลใหญ่ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมเพาะปลูกกันอย่างแพร่หลายทั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน (ดูรายละเอียดการผลิตแตงกวา ในหัวข้อต่อไป) ซึ่งตัวชาวบ้านเองก็ได้เรียกระบบการทำเกษตรแบบนี้ว่า “**เกษตรล้มลุกคลุกคลาน**” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่นำไปสู่ความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่าของชาวบ้านในการเข้าสู่การผลิตทางการเกษตรในระบบตลาดได้เป็นอย่างดี

พืชหลักที่ชาวบ้านหนองพระ (รวมทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ในอีสาน) ไม่เคยทิ้ง คือจะมีการปลูกกันอย่างกว้างขวางทุกครัวเรือน คือ ข้าว ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้พร้อมบทวิเคราะห์ในส่วนหลังของงานวิจัยนี้ ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงการปรับตัวเข้าสู่การประกอบอาชีพใหม่ ซึ่งสภาพแวดล้อมใหม่ได้เปิดโอกาสให้ คือ การทำประมง

การทำประมง

แต่เดิมชาวบ้านหนองพระก็มีการจับปลา แต่เป็นการจับปลาในแม่น้ำ ซึ่งมีความแตกต่างจากการจับปลาในอ่างเก็บน้ำ การจับปลาในอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ของเขื่อนอุบลรัตน์ต้องอาศัยเครื่องมือและทักษะที่แตกต่างไปจากเดิม ไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถออกไปจับปลาในบริเวณน้ำลึกของอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เหนือเขื่อน ซึ่งบางครั้งมีอันตรายจากคลื่นลมแรง ในระยะแรกๆชาวบ้านหนองพระจะใช้วิธีถาม หรือสังเกตเอาจากพวกชาวประมงอาชีพที่อพยพเข้ามาจากแหล่งอื่นเพื่อมาจับปลาในเขื่อนโดยเฉพาะ ลักษณะการจับปลาในเขื่อนสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การทำประมงน้ำตื้น และการทำประมงน้ำลึก ปัจจุบันที่บ้านหนองพระมีผู้ทำประมงน้ำตื้นประมาณ 30 ครัวเรือน และประมงน้ำลึกประมาณ 30 ครัวเรือนเช่นกัน

การทำประมงน้ำตื้น มักจับปลาประเภทปลาซิวแก้ว สามารถจับได้ประมาณ 4-5 เดือนในรอบปี ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคม แต่ถ้าปีไหนน้ำในเขื่อนลดต่ำลงมากก็จะทำได้ตลอดปี ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงที่ระดับน้ำขึ้นสูง ปลาซิวแก้วจะเข้าไปอยู่ในกอหญ้าทำให้ใช้อุปกรณ์เครื่องมือจับได้ยาก เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการทำประมงน้ำตื้นได้แก่ แห สวิง เบ็ด ตาข่าย (ดาง) และยอเล็ก เป็นต้น ชาวบ้านจะมีทักษะในการใช้และทำเครื่องมือจับปลาเหล่านี้ โดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับสืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนๆ เนื่องจากเป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำมาแต่เดิม

การจับปลาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้และฝึกฝนทักษะใหม่ รวมทั้งการลงทุนมากกว่าประเภทแรก คือ การทำประมงน้ำลึก อุปกรณ์เครื่องมือที่สำคัญในการทำประมงแบบนี้ คือ เรือหางยาวพร้อมเครื่องยนต์ แห อวน ตาข่าย สะดุ้ง (ยอขนาดใหญ่) เป็นต้น การทำประมงน้ำลึกจะจับปลาขนาดใหญ่ และจับได้ในปริมาณที่มากกว่าประมงน้ำตื้น และขายได้ราคาดีอีกด้วย การทำประมงแบบนี้ จะทำได้ 10 เดือนต่อปี โดยจะต้องหยุดการจับปลาในฤดูปลาวางไข่เป็นเวลา 2 เดือน ตามระเบียบของกรมประมง

ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า หลังจากเวลาผ่านไปประมาณ 37 ปี นับตั้งแต่มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ ชาวบ้านหนองพระบางส่วนก็สามารถพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพประมงในเขื่อนได้เป็นอย่างดี ในระดับต่างๆกัน บางคนก็มีความสามารถโดดเด่นกว่าผู้อื่นจนเป็นที่รู้กันในหมู่ชาวบ้าน คำบอกเล่าของชาวประมงต่อไปนี้ แสดงให้เห็นว่า การจับปลาเป็นศาสตร์ที่ต้องอาศัยทั้งความรู้ ทักษะ และศิลปะ

"---ชาวบ้านบางคนเขามีประสบการณ์ในการจับปลา เขาพายเรือกันไปแค่ 2 คน คนหนึ่งนั่งอยู่ท้ายคอยพายเรือ อีกคนนั่งอยู่หัวเรือถือแหรอดูปลาอยู่ เขาจะใช้แหขนาด 20 ศอกนี่แหละ ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยหว่านแห แค่แห 8 ศอกก็ยังหว่านไม่บานเลย นี่เขาหว่านแหครั้งเดียวสามารถจับปลาสร้อยได้เป็นร้อยกิโล ถ้าเป็นพวกผมก็จะมองแต่เฉพาะปลาที่มันขึ้นมาบริเวณผิวน้ำ แล้วมันก็จะขึ้นมาฮุบจนน้ำแตกเสียงดัง เราก็รีบหว่านเลย ถ้าจับอย่างนี้อย่างมากก็แค่ 2-3 กิโลเท่านั้นแหละ เพราะปลาสร้อยที่มันขึ้นมาฮุบน้ำน่ะ มันเป็นปลาแตกฝูงแล้ว มีไม่เยอะหรอก แต่พวกที่มีประสบการณ์นี่ เขาจะไม่รีบหว่าน เขาจะรอดูพรายน้ำที่ปลาหายใจ แต่ก็ต้องดูเป็นนะ ถ้าหากเห็นเป็นฟองละเอียดผุดขึ้นมาเยอะๆ เขาถึงจะหว่าน เพราะว่าตามปกติ ปลาสร้อยที่มันอยู่รวมกันเป็นฝูง มันจะอยู่รวมกันใต้น้ำลึกลงไป ไม่ขึ้นมาบริเวณผิวน้ำ ก็เหมือนกับที่เราเห็นในทีวีนั่นแหละ ที่เห็นปลามันอยู่รวมกันเป็นฝูงใหญ่ๆน่ะ แหที่ใช้ก็ต้องเลือกใช้ด้ายหรือเอ็นที่มันจมน้ำเร็วด้วยนะ ไม่อย่างนั้นพอหว่านแหไปแล้วปลามันก็หนีไปหมด ก่อนที่แหจะคลุมพวกมัน พอหว่านแหเสร็จแล้วก็ต้องรีบดำน้ำลงไปมัดปากแหใต้น้ำ กันไม่ให้ปลาออกไปได้ มันมีหลายขั้นตอนกว่าจะจับปลาได้มากขนาดนั้น แล้วยังต้องรู้จักวิธีเอาปลาขึ้นเรือด้วยนะ ไม่อย่างนั้นเรือก็ล่ม---"

ปริมาณปลาที่ชาวบ้านขายออกสู่ตลาด คิดเป็นปริมาณถึง 200 ตันต่อปี ซึ่งนับเป็นปริมาณที่สูงมาก ปัญหาหลักของการทำประมงในปัจจุบันมิใช่เรื่องทักษะ แต่เป็นเรื่องการลงทุนในการซื้ออุปกรณ์และเครื่องมือในการจับปลา ซึ่งมีราคาแพง ผู้ที่ไม่มีเงินลงทุนเพียงพอก็ต้องไปกู้ ส่วนใหญ่เป็นการกู้จากพ่อค้าที่รับซื้อปลา ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง ประมาณร้อยละ 5-10 บาทต่อเดือน และยังต้องถูกผูกมัดให้ขายปลาแก่พ่อค้าที่เป็นเจ้าหนี้และถูกกดราคารับซื้อปลาอีกด้วย ที่บ้านหนองพระมีท่าปลาอยู่ 2 ท่า ชาวบ้านที่ออกไปหาปลาจะเอาปลาขึ้นมาขายในช่วงเวลาประมาณ 9 -11 น. ในหมู่บ้านมีชาวบ้านที่หันมาประกอบอาชีพรับซื้อปลาอยู่ 2 ราย จากนี้จะมีพ่อค้ามารับซื้อปลาไปจากพ่อค้าชาวบ้านอีกทอดหนึ่ง เป็นพ่อค้าจากอำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ โดยจะรับปลาไปขายที่ตลาดอำเภอซุมแพ จังหวัดขอนแก่นและตลาดอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พ่อค้ารับซื้อปลาในหมู่บ้านที่เป็นชาวบ้านจะจ่ายเงินกู้ให้แก่ชาวประมงที่ต้องการนำเงินไปซื้อแห ตาข่ายดักปลา และชาวประมงที่เป็นลูกหนี้ก็จะต้องนำปลามาขายให้แก่พวกเขาเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวประมงที่ไม่ได้เป็นหนี้พ่อค้าปลา ก็มักจะขายปลาให้แก่พ่อค้าที่รับซื้อปลาเป็นเจ้าประจำเพียงเจ้าเดียวเช่นกัน วิธีการขายปลาแบบนี้มีเงื่อนไขว่า พ่อ

ค้าจะรับซื้อปลาทั้งหมดที่ชาวประมงจับได้ ไม่ว่าปลาจะมีราคาตกต่ำเพียงใด วิธีการนี้ ทำให้ชาวประมงแน่ใจว่าจะมีตลาดรับซื้อปลาแน่นอน ซึ่งวิธีการซื้อขายปลาแบบนี้จะพบได้ทั่วไปในท่าปลาต่างๆรอบอ่างอุบลรัตน์ ในเวลาที่ปลาราคาตกต่ำ พ่อค้าปลาชาวบ้านจะแก้ปัญหาด้วยวิธีการแปรรูปปลาเป็นปลาร้า ปลาแห้ง แล้วนำออกเร่ขาย หรือออกแลกเป็นข้าวตามหมู่บ้านที่อยู่ไกลจากเขื่อน แล้วนำข้าวไปขายในตลาด หรือขายให้แก่พวกชาวประมงซึ่งบางส่วนทำนาแต่ไม่พอกินหรือไม่ได้ทำนาคือทำประมงเป็นอาชีพหลัก

สรุป

โดยสรุป การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ มักก่อผลกระทบเชิงลบต่อชุมชนและชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งในสังคมเสมอ ปัจจุบันได้มีกฎ ระเบียบ และข้อบังคับที่ทำให้การจัดทำโครงการขนาดใหญ่ของรัฐและเอกชนจะต้องคำนึงถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางสังคม และหามาตรการต่างๆที่จะทำให้มีความสูญเสียเกิดขึ้นน้อยที่สุด แต่กระนั้นก็ยังปรากฏว่ามีปัญหาความความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจากโครงการต่างๆอยู่เนืองๆ ในอดีต การจัดทำโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้ความสนใจกับประเด็นผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมน้อยมาก ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง มักถูกเรียกร้องให้เป็นผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ของ “การพัฒนา”

กรณีที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในยุคต้นของการพัฒนาตามแนวทางนี้ คือ การสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และเพื่อการชลประทาน เป็นโครงการที่สร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงระยะของแผนพัฒนาฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ซึ่งในระยะนั้น การจัดทำโครงการขนาดใหญ่เช่นนี้ ยังเป็นการทำโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางสังคมแต่อย่างใด แม้การให้ข้อมูลแก่ผู้ที่จะต้องประสบกับความเดือดร้อนโดยตรงก็มีไม่เพียงพอและล่าช้า ผลจากการสร้างเขื่อน ทำให้ครัวเรือนประมาณ 4,000 ครัวเรือน ต้องอพยพจากถิ่นที่อยู่อาศัย บางส่วนอพยพโยกย้ายไปอยู่ตามหมู่บ้านอื่นที่มีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ บางส่วนเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเอง และบางส่วนก็ตัดสินใจหาที่อยู่บริเวณใกล้กับชุมชนเดิมของตน ใกล้ ๆ กับบริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อนนั่นเอง

สำหรับชาวบ้านกลุ่มหลังนี้ ถือได้ว่า เขื่อนเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในแง่ที่ว่า ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือทุนทางธรรมชาติที่เคยเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของชาวบ้านหนองพระแห่งนี้ได้เปลี่ยนอย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้หมู่บ้านเดิมก็ถูกน้ำท่วมไป ชาวบ้านส่วนใหญ่แตกฉานซ่านเซ็นไป บางส่วนเข้าไปอยู่ในนิคมสร้างตนเองที่รัฐจัดให้ บางส่วนก็ไปหาที่อยู่ใหม่ตามสายญาติมิตรในที่ต่างๆไกลออกไป แต่บางส่วนตัดสินใจจะอยู่ที่เดิม และสามารถสร้าง

ชุมชนใหม่ของพวกเขาขึ้นมาได้ แม้จะไม่ได้รับการสนับสนุนจากทางการในระยะแรก ชาวนาจาก 3 หมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วม โดยการนำของผู้ใหญ่บ้านหนึ่งในสามนั้น สามารถจัดสรรที่ดินทำกินในหมู่พวกผู้อพยพได้อย่างลงตัว กันที่ดินส่วนหนึ่งไว้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นชุมชน และที่สาธารณะของหมู่บ้าน สร้างวัดและนิมนต์พระสงฆ์ให้มาจำพรรษาอย่างต่อเนื่อง ดำเนินการก่อสร้างโรงเรียนและติดต่อทางราชการเพื่อหาครูมาสอน จนสถานะของหมู่บ้านได้รับการยอมรับจากทางราชการในที่สุด แม้ว่าชุมชนทางกายภาพเดิมถูกทำลายไป แต่ชาวนาบ้านหนองพระก็สามารถสร้างชุมชนใหม่ขึ้นมาได้

ในขณะเดียวกัน ในการดำรงชีวิตของแต่ละครัวเรือนก็จำต้องมีการปรับตัวภายใต้เงื่อนไขสภาพแวดล้อมแบบใหม่ การทำนาให้ผลผลิตน้อยลง แต่พอชดเชยด้วยการจับปลาในอ่างเก็บน้ำเป็นอาชีพเสริม ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้เทคนิควิธีใหม่ ชาวนาบ้านหนองพระเข้าสู่ระบบการผลิตทางการเกษตรเพื่อตลาดแบบล้มลุกคลุกคลาน ทดลองปลูกพืชใหม่ๆที่ตลาดต้องการ ตามที่ขนาดของทุนและแรงงานในครอบครัวจะอำนวยให้ทำ เมื่อประเมินดูแล้วว่าผลได้ไม่คุ้มก็เลิกผลิต แต่มีการเกษตรอย่างหนึ่งที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงทำกันต่อเนื่องทุกปี คือ การปลูกข้าว ซึ่งผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคภายในครอบครัว เป็นหลักประกันด้านอาหารที่สำคัญ

ด้วยความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ความผูกพันกันในชุมชน หรือการมีผู้นำที่เข้มแข็ง ชาวนาบ้านหนองพระสามารถสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ และด้วยทุนความรู้ คือความสามารถในการปรับวิถีชีวิตและการดำรงชีพในสภาพแวดล้อมใหม่ ชาวนาก็สามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ต่างไปจากเดิม ในรูปลักษณะที่เหมาะสมต่อไปได้ นี่เป็นตัวอย่างของการใช้ทุนสังคมและทุนความรู้มากอบกู้ชีวิต เมื่อประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในทุนธรรมชาติ

กรณีที่ 2 จากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรเพื่อการค้า

แนวทางหนึ่งของการพัฒนาประเทศและพัฒนาชนบทตามแบบแผนการพัฒนาแบบทันสมัย ก็คือ การเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมจากระบบเกษตรเพื่อยังชีพไปเป็นเกษตรเพื่อการค้า ให้ความสำคัญกับการพัฒนาประสิทธิภาพในภาคการเกษตร เพื่อให้สามารถสร้างผลผลิตส่วนเกินออกขาย นำรายได้มาสู่ครัวเรือน ในระดับกว้างออกไปกว่าครัวเรือน ก็คือ ผลผลิตส่วนเกินจะถูกนำมาใช้หล่อเลี้ยงประชากรที่ไม่ได้ทำการผลิตทางการเกษตร อีกทั้งยังเป็นฐานในการพัฒนาอุตสาหกรรมบางประเภท หรือการส่งออกขายต่างประเทศ สร้างรายได้แก่ประเทศในรูปภาษีส่งออกและเงินตราต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมีบทบาทในเชิงรุกในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการพัฒนาการผลิตและการกระจายผลผลิต เช่น การสร้างเขื่อนและระบบชลประทาน การพัฒนาระบบการคมนาคมขนส่ง และระบบตลาด รวมไปถึงการคิดค้นและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการผลิตแบบใหม่ และการประชาสัมพันธ์ ชักชวนให้ชาวบ้านหันมาผลิตพืชชนิดใหม่ หรือสายพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตดีกว่าในรูปลักษณ์ของ “การส่งเสริมการเกษตร” ในส่วนของครัวเรือนชาวนาในชนบท ก็ถูกกระตุ้นจากความต้องการในการบริโภคสินค้าและบริการใหม่ๆ ที่ต้องใช้เงินตราในการซื้อหา เริ่มจากสินค้าง่าย ๆ ในยุคก่อนการพัฒนาแบบทันสมัย อาจเป็นสินค้าประเภทไม้ขีดไฟ เสื้อผ้า จาน/ช้อนสังกะสี เข็มเย็บผ้า จอบเหล็ก ซึ่งซื้อจากพ่อค้าชาวจีนที่นำสินค้าเข้าไปขายในหมู่บ้าน และในระยะต่อมาความต้องการในการบริโภคก็จะซับซ้อนยิ่งขึ้น จากรองเท้า ผงซักฟอก สบู่ แชมพู รถจักรยาน ในยุคต้น ของการพัฒนาแบบทันสมัย มาเป็นโทรทัศน์ ตู้เย็น รถจักรยานยนต์ เตาแก๊ส และโทรศัพท์มือถือ ฯลฯ ในปัจจุบัน

ในที่นี้จะกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของชาวนา จากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก มาสู่การผลิตพืชบางชนิดเพื่อขาย โดยจะเริ่มจากการผลิตข้าวก่อน จากนั้นจะพิจารณาถึงการผลิตพืชบางชนิดที่มีการผลิตกันเป็นหลักในบางชุมชนในพื้นที่วิจัย ได้แก่ การผลิตแตงกวาผลใหญ่ที่บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น และการผลิตอ้อยที่บ้านปางสา จ.ชัยภูมิ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในทั้ง 3 หมู่บ้านที่จะนำเสนอต่อไปนี้ ชาวนาเกือบทั้งหมด ยังคงทำการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคอยู่ ควบคู่ไปกับการผลิตพืชบางชนิดเพื่อขายออกสู่ตลาด

2.1 การผลิตข้าวเพื่อการค้าและการเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตข้าว

ชาวอีสานมีการผลิตข้าวเพื่อการค้ามานานแล้ว แต่เป็นการผลิตควบคู่ไปกับการผลิตข้าวเพื่อการบริโภค การผลิตข้าวเพื่อการบริโภคเป็นด้านหลัก ส่วนการผลิตเพื่อการค้าเป็นด้านรอง งานวิจัยในอดีตได้แสดงให้เห็นว่า การสร้างทางรถไฟเชื่อมภาคอีสานเข้ากับภาคกลางใน พ.ศ. 2443 เมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินรถไฟสายสระบุรี-โคราช เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวอีสานเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวมากขึ้นจากแต่เดิมที่เป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก มาเป็นการผลิตเพื่อขายด้วย การเพิ่มขึ้นของปริมาณข้าวที่ส่งออกไปจากภาคอีสานสู่ตลาดภาคกลางและตลาดโลกในระยะแรก เป็นการเพิ่มด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นหลัก การศึกษาของอินแกรม (Ingram, 1971) พบว่า พื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคอีสานในช่วงพ.ศ. 2463-2467 มีอัตราการเพิ่มขึ้นประมาณ 3.9 ล้านไร่ต่อปี และในช่วงพ.ศ. 2491-2493 อัตราการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวคิดเป็น 12 ล้านไร่ต่อปี โดยเฉลี่ย ซึ่งเป็นอัตราการเพิ่มขึ้นที่สอดคล้องกับการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวของภูมิภาค ภาคอีสานในระยะนั้นมีพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถบุกเบิก จับจอง ขยายที่ทำการเกษตรออกไปได้ตามกำลังแรงงานที่มีอยู่ อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาคือในช่วงของการปฏิวัติเขียว ได้มีการส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวจากทางราชการด้วยวิธีการใหม่คือ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ซึ่งมากับเทคโนโลยีชุดใหม่ ที่สำคัญคือการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เทคโนโลยีใหม่นี้ได้ส่งผลกระทบต่อครอบครัวและชุมชนชาวนาอีสานเป็นอย่างมาก

ลักษณะที่สำคัญของการผลิตข้าวเพื่อขาย ซึ่งแตกต่างไปจากการผลิตพืชชนิดอื่นเพื่อขาย คือ ข้าวเป็นอาการหลักของชาวอีสานด้วย ชาวอีสานผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลักมาช้านาน แม้เมื่อได้ทำการผลิตเพื่อการค้าแล้วก็ยังคงผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก ที่เหลือจากการบริโภค จึงทำออกขาย แม้ในปัจจุบันก็ยังเป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่า ชาวนาในเขตชลประทานที่เข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันก็ยังคงแยกการผลิตข้าวเหนียวเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภค ออกจากการผลิตข้าวเจ้าเพื่อขาย (ข้าวเจ้ามีราคาดีกว่าข้าวเหนียว) โดยในการทำนาปรังจะเน้นการปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย และในฤดูนาปีจะปลูกข้าวเหนียวเป็นหลักเพื่อบริโภค และปลูกข้าวเจ้าบางส่วนเพื่อขาย นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ในหลาย ๆ ท้องที่ [6]พบว่า ในพื้นที่นอกเขตชลประทานในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่จะมีการวางแผนไว้ตั้งแต่ต้นฤดูกาลทำนา ว่าความต้องการในการบริโภคข้าวของครอบครัวของตนมีเท่าใด (การบริโภคนี้รวมทั้งการกินเป็นอาหาร และการใช้

[6] จากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยในหมู่บ้านต่างๆในอำเภอเชียงยืน จังหวัด มหาสารคาม อำเภอภูเวียง และกิ่งอำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี และอำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ ในพ.ศ. 2545-2546

ในกิจการทางสังคมอื่น ๆ เช่น การทำบุญ) ก็จะผลิตข้าวในพื้นที่ที่คำนวณแล้วว่าจะได้ผลผลิตตามที่ต้องการ จากนั้นจึงจะผลิตข้าวที่มีราคาดีในท้องตลาดเพื่อขาย

เนื่องจากข้าวเป็นพืชที่มีราคาค่อนข้างแน่นอน ไม่มีการผันผวนของราคามากเหมือนพืชชนิดอื่น ชาวนาจึงสามารถวางแผนล่วงหน้าได้ดีพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในเขตชลประทาน ซึ่งไม่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงในปัจจัยด้านฤดูกาลและปริมาณน้ำฝน นอกจากนี้ข้าวยังสามารถเก็บไว้ได้นานข้ามปีและยังมีตลาดรับซื้อกว้างขวาง และสามารถใช้เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนแทนเงินตราได้ ในหมู่ชาวนาด้วยกัน ขณะที่การปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ผู้ปลูกอาจประสบปัญหาราคาพืชผลตกต่ำมากในบางปี จนถึงขนาดไม่มีผู้รับซื้อผลผลิต ดังนั้น การเข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อขายของชาวนา จึงมีปัจจัยเสี่ยงน้อยกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อทุนชุมชนของชาวนา ที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าวเพื่อการค้า คือ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในการปลูกข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวจากข้าวพันธุ์พื้นเมือง มาเป็นพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง (HYV) ซึ่งเป็นชุดเทคโนโลยีที่ต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงควบคู่ไปด้วย เนื่องจากปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปลูกข้าวสายพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงเหล่านี้ ทำให้เป็นการผลิตที่มีการลงทุนสูงขึ้น และยังมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม แหล่งอาหารธรรมชาติ และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการจ้างแรงงานในการผลิตด้วย

เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตข้าว และผลกระทบจะขอนำเสนอการปลูกข้าวของชาวนาบ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์[7] บ้านหนองพระมีครัวเรือนทั้งสิ้น 125 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ทำนาปี 110 ครัวเรือน ทำนาปรังประมาณ 56 ครัวเรือน สำหรับผู้ที่ไม่ได้ทำนาปีจำนวน 15 ครัวเรือนนั้น ส่วนมากเป็นผู้ไม่มีที่ดินเนื่องจากเป็นผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เพื่อทำประมงในเขื่อน[8] จากข้อมูลของหมู่บ้านที่สำรวจพบว่าในพ.ศ. 2001 ผลผลิตจากการทำนาได้ข้าวประมาณ 235,000 กิโลกรัม เอาข้าวออกขาย

---

[7] ดูรายละเอียดบ้านหนองพระเพิ่มเติมได้ในกรณีที่ 1 ในบทนี้

[8] บ้านหนองพระก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2509 โดยผู้อพยพหนีน้ำท่วมจากเขื่อนอุบลรัตน์ ผู้อพยพรุ่นแรกประมาณ 18 ครัวเรือน มีที่ดินทำกินกันทุกคน ในระยะต่อมา ข่าวแพร่ออกไปจากปากสู่ปาก ว่าบริเวณรอบเขื่อนอุบลรัตน์สามารถทำประมงได้ดี มีปลาชุกชุม จึงมีผู้อพยพตามเข้าตั้งถิ่นฐานที่นี่ ผู้อพยพรุ่นหลังนี้มาจากที่ไกลๆ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีที่นา เข้ามาเพื่อประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก บางส่วนพอเก็บเงินได้ก็พยายามหาซื้อที่ดิน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวประมงไร้ที่ดินทำกิน

ประมาณ 2,128 กิโลกรัม และเก็บไว้กินประมาณ 200,000 กิโลกรัม ส่วนอีกประมาณ 32,872 กิโลกรัม เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์และทำบุญประเพณีต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในการปลูกข้าว ซึ่งมีผลต่อสภาพแวดล้อมและระบบการทำการเกษตรของชาวนา คือ การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากข้าวพันธุ์พื้นเมือง เป็นข้าวพันธุ์ใหม่ คือ ข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนำเข้ามาส่งเสริม ชาวบ้านเองเมื่อทดลองปลูกแล้วก็เห็นว่า ข้าวพันธุ์ใหม่นี้มีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ เช่น ทนทานต่อโรคได้ดีกว่า และขายได้ราคาดีกว่า จึงพากันหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ หลังจากข้าวพันธุ์ กข.6 ก็มีข้าว กข. 8 กข.10 และเริ่มมีข้าวเจ้าตามมา คือ พันธุ์ กข.5 กข.7 กข.23 เมื่อเวลาผ่านไป ข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลายชนิดที่ไม่มีการเก็บพันธุ์ไว้ปลูกต่อเนื่อง ก็สูญหายไปเป็นอันมาก

> “ข้าวดอพม่าเป็นข้าวหอม พอหุงแล้วเทใส่บม[9]มันจะหอมมาก หุงอยู่บ้านหลังนี้ ยังได้กลิ่นหอมไปถึงหลังโน้นเลย เดี๋ยวนี้ พันธุ์ข้าวพื้นบ้านมันหายไปหมดแล้ว เพราะต้องรื้อล้างออกเอาพันธุ์ กข. 6 กข. 7 มาปลูก ข้าวพันธุ์เกษตรมาทับ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองก็เลยหายไป ทางเกษตรเขาเอามาส่งเสริม บอกว่าข้าวพันธุ์โบราณมันไม่ดี ราคาก็ไม่ดี เวลาเอาไปขายที่ตลาดกลาง เขาก็สีตัวอย่างข้าวมาให้ดู ข้าวพันธุ์พื้นเมืองพอสีออกมาแล้วคุณภาพมันสู้ข้าวพันธุ์ใหม่ไม่ได้ เจ้าหน้าที่ของตลาดกลางที่รับซื้อข้าวก็เลยบอกว่า เปลี่ยนพันธุ์ได้แล้ว ชาวบ้านก็เลยเปลี่ยนพันธุ์ไปเรื่อยๆ โดยเอาข้าวพันธุ์พื้นเมืองไปแลกเอาที่สถานีทดลองข้าวชุมแพ มันก็เลยสูญพันธุ์ไปหมด ข้าวพันธุ์ใหม่พอมาปลูกมาดำแล้วมันก็ทนต่อโรคได้ดีกว่า ลำต้นมันแน่นแข็งกว่ากัน แต่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองลำต้นจะอ่อนกว่าและฟางข้าวก็จะแห้งเร็วกว่า ความต้านทานต่อโรคก็ไม่ค่อยมี ข้าวพันธุ์ใหม่ที่มาทีแรกเป็นข้าวเหนียว พันธุ์ กข. 6 หลังจากนั้นเป็นพันธุ์ กข. 8 กข. 10 หลังจากนั้นก็เริ่มมีพันธุ์ข้าวเจ้าตามมา มีพันธุ์ กข. 5 กข. 7 กข. 23 ก็เคยเอามาปลูก พวกเลขคี่จะเป็นข้าวเจ้า เลขคู่จะเป็นข้าวเหนียว---“

แม้ว่าข้าวพันธุ์ใหม่จะดูต้านทานโรคได้ดีในระยะแรก แต่ก็ปรากฏว่ามีโรคใหม่ๆ ที่ไม่เคยเห็นมาก่อน ทำให้ต้องมีการใช้ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้ยังต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมีด้วย เนื่องจากการ

---

[9] บม เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึงภาชนะที่ทำด้วยไม้มีลักษณะกลมแบน ใช้สงข้าวนึ่ง (ข้าวเหนียว) ก่อนที่จะนำไปใส่กระติบ

ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงเหล่านี้ต้องทำร่วมกับการใช้เทคโนโลยีใหม่เป็นชุด ที่สำคัญคือปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง

> “---เวลาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่จะต้องใส่ปุ๋ยเคมีด้วย ปุ๋ยเคมีก็เลยเข้ามาพร้อมกับข้าวพันธุ์ใหม่นี่แหล่ะ เพราะเขาแนะนำมาพร้อม ๆ กับพันธุ์ข้าวใหม่ แล้วโรคภัยใหม่ ๆ ที่ตามมากับปุ๋ยก็มีมากเช่นกัน โรคที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็น พวกหญ้าคอมมิวนิสต์ไม่เคยก็มีขึ้นมา เดี๋ยวนี้ชาวบ้านไม่สนใจแล้ว ปุ๋ยคอก มีแต่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียว---”

> “---เดี๋ยวนี้การทำนาของชาวบ้านต้องใส่ยาฆ่าหอยเชอรี่ปริมาณมาก ผมเคยเห็นกับตาเลยว่า งูเลื้อยลงไปในนาที่ใส่ยาฆ่าหอยเชอรี่ มันตายคาที่เลย กบพอโดดลงไปก็ขาชี้ฟ้าตายทันที พวกปลานี่ไม่มีเหลือ ยาฆ่าหอยเชอรี่นี่แรงมาก แต่ถ้าไม่ใส่ฆ่ามัน พอตื่นเช้ามามันกัดกินต้นข้าวคืนเดียวหมดทุ่งเลย ถึงใส่มันก็ตายไม่หมด พอพวกนี้ตายพวกใหม่มันก็ไต่เข้ามาอีก ฆ่าเท่าไรก็ไม่หมด พวกผมก็ไม่รู้ว่าข้าวที่ปลูกอยู่ พอมันกลายเป็นเมล็ดข้าวแล้ว จะมีสารตกค้างจากยาฆ่าหอยเชอรี่อยู่ในเมล็ดข้าวหรือเปล่า---“

ผลกระทบอีกประการหนึ่งของการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ คือ เกิดความจำเป็นในการจ้างแรงงาน ในสมัยก่อนเมื่อชาวบ้านยังใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจะปลูกข้าวที่มีช่วงอายุต่างกัน ทำให้ระยะเวลาที่ข้าวสุกพร้อมจะถูกเก็บเกี่ยวจะไม่พร้อมกัน ทำให้ครัวเรือนต่าง ๆ สามารถจัดสรรแรงงานได้ดี รวมทั้งสามารถขอแรงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้านได้ด้วย แต่เมื่อเปลี่ยนมาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่กันเหมือนกันเกือบทั้งหมู่บ้าน ทำให้ข้าวสุกพร้อมกัน ไม่สามารถขอแรงจากครัวเรือนอื่นได้ แม้แรงงานในครอบครัวบางทีก็ไม่พอ เพราะจุดอ่อนของข้าวพันธุ์ กข.6 คือ เมื่อข้าวสุกเหลือง ต้นจะล้ม ทำให้เกี่ยวยาก และเมล็ดข้าวจะกรอบ หักง่ายเวลาสี ทำให้ข้าวมีคุณภาพลดลง และขายได้ราคาต่ำลง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานในช่วงเก็บเกี่ยว ซึ่งมักเป็นแรงงานรับจ้างจากหมู่บ้านอื่น หรือจากถิ่นอื่น

> “---ชาวบ้านเริ่มมีการจ้างแรงงานหลังจากที่เอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามา แต่ก่อนชาวบ้านปลูกข้าวหลายอายุ มันเหลืองไม่พร้อมกัน จึงเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน ใช้แรงงานในครัวเรือนก็เพียงพอแล้ว ทีแรกเกี่ยวข้าวดอ ต่อมาเกี่ยวข้าวกลาง และก็เกี่ยวข้าวใหญ่

สามารถวางแผนได้ดี แต่พอเอาข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามาปลูก ส่วนใหญ่จะเป็นข้าว กข.6 ข้าวหอมมะลิ ก็มีเอามาปลูกบ้าง ข้าวพวกนี้มันตั้งท้องพร้อมกัน เหลืองพร้อมกัน วันสองวันข้าวก็ล้มแล้ว ถ้าจะเกี่ยวเองมันก็ไม่ทัน จึงต้องมีการจ้างแรงงาน หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วก็ขึ้นรถสีเลย[10] ก็ต้องหาแรงงานมาขนข้าวขึ้นรถสีอีก ไม่ได้ใช้การฟาดข้าวเหมือนเดิม---"

"---มันเริ่มมีการจ้างแรงงานหลังพ.ศ. 2530 หลังจากเอาข้าวพันธุ์ใหม่ๆมาปลูก หมู่บ้านอื่นก็เริ่มเข้ามาหาแรงงานไปใช้ในทุ่งนาของเขา พื้นที่เพาะปลูกมันก็มีเท่าเดิมนั่นแหละ แต่ว่าการบำรุงรักษามันแตกต่างจากของเดิม มันมีปุ๋ยเคมีสูตร 16-20-0 มาข้าวมันตั้งท้องแล้วก็มียูเรียมาเสริมอีก แต่ก่อนข้าวกอหนึ่งจะมี 2-3 รวง แต่พอปุ๋ยเคมีเข้ามา กอหนึ่ง 20-30 รวง ผลผลิตมากขึ้น ทำให้ต้องการแรงงานมากขึ้น ต้องใช้ยา ใช้ปุ๋ย โรคต่างๆที่มากับปุ๋ยเคมีก็มีมากขึ้นตามมาด้วย โรคที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็นอย่างพวกโรคกอเน่า โรคจักจั่น โรคใบแห้ง---"

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การปลูกข้าวในปัจจุบันจะต้องใช้เงินลงทุนพอสมควร เป็นค่าปุ๋ย ยาฆ่าหอยเชอรี่ และค่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอนของการผลิต เมื่อเทียบกับราคาขายแล้วจะไม่คุ้มกับการลงทุน กล่าวคือ การลงทุนทำนาปีที่บ้านหนองพระจะเสียค่าใช้จ่ายต่างๆประมาณ 3,160 บาทต่อไร่ (ดูตารางที่ 2.1) แต่ผลผลิตข้าวจะขายได้ประมาณ 1,440-1,800 บาทต่อไร่เท่านั้น (ผลผลิตข้าวเหนียวนาปีได้ประมาณไร่ละ 360 กิโลกรัมต่อไร่ ราคาข้าวเปลือกกิโลกรัมละ 4-5 บาท) ดังนั้น ชาวบ้านหนองพระจึงปลูกข้าวไว้กินในครอบครัวเป็นหลัก จะขายออกเฉพาะข้าวเก่าที่เหลือค้างปีเพื่อที่จะได้เอาข้าวใหม่ที่ผลิตได้มาใส่เล้า(ยุ้ง)แทน หรือขายในยามที่จำเป็นต้องใช้เงินเท่านั้น ในฤดูการผลิตพ.ศ. 2545 บ้านหนองพระผลิตข้าวได้ 235 ตัน แต่นำออกขายเพียง 2.13 ตันเท่านั้น

[10] หมายถึงการสีเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง ซึ่งแต่เดิมใช้วิธีการฟาดข้าว

ตารางที่ 2.1 ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาปีต่อไร่

รายการการลงทุนต่อไร่	**ค่าใช้จ่ายต่อหน่วย (บาท)**	**ค่าใช้จ่ายต่อไร่ (บาท)**
เมล็ดพันธุ์เก็บเอง	0	0
ไถพรวน(ใช้รถไถนาเดินตามของตนเอง จึงคิดเฉพาะค่าน้ำมัน 2 ลิตร)	15	30
ปุ๋ยสูตร 16-20-0 ใส่ครั้งละ 4 ถุงต้องใส่ 2 ครั้ง รวม 8 ถุง	340	2,720
ยาฟูราดานกันหนอนกอ 2 กิโลกรัม	50	100
ยาฆ่าหอยเชอรี่ 100 ซีซี	40	40
ค่าจ้างปักดำ ไร่ละ 1 คนต่อวัน (จ้าง 1 วัน)	100	100
ค่าจ้างเกี่ยว ไร่ละ 1 คนต่อวัน (จ้าง 1 วัน)	100	100
ค่าจ้างสี[11]ข้าวเปลือก ถุงละ 7 บาท เฉลี่ยปลูกข้าวได้ไร่ละ 30 ปี๊บ หรือประมาณ 10 ถุง (น้ำหนักข้าวเปลือกปี๊บละ 11-12 กิโลกรัม)	7	70
รวมค่าใช้จ่ายต่อไร่		**3,160**

สรุป

การเปลี่ยนเทคโนโลยีในการปลูกข้าว เกิดขึ้นจากการส่งเสริมของหน่วยงานราชการ ซึ่งชาวบ้านก็ยอมรับเทคโนโลยีนี้ เพราะข้าวพันธุ์ที่ทางราชการส่งเสริมก็มีคุณสมบัติที่ดีหลายประการและยังเป็นที่ต้องการของตลาด แต่การปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมก็มีผลกระทบทางลบต่าง ๆ เช่นกัน ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น หมายถึงการลงทุนมากขึ้น ทั้งเงินตรา และต้นทุนธรรมชาติ ที่เสื่อมโทรมลงจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง รวมทั้งการสูญเสียพันธุ์ข้าวพื้นเมืองบางชนิดไปเลย ในอดีตชาวนามีความรู้ในเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นเมืองต่างๆ และสามารถเลือกปลูกข้าวพันธุ์ต่างๆตามความต้องการใช้ประโยชน์ และตามลักษณะของพื้นที่นาที่แตกต่างกันออกไป รวมทั้งการเลือกพันธุ์ที่เหมาะแก่ฤดูกาล และขนาดของแรงงานในครัวเรือนด้วย การเปลี่ยนมาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวและการเลือกพันธุ์ปลูกให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นา แรงงาน และฤดูกาล มีอันต้องสะดุดลง การคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ และการส่งเสริมเทคโนโลยีบางตัวโดยผู้เชี่ยวชาญอาจก่อให้เกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและทางสังคม แบบรู้เท่าไม่ถึง

[11] หมายถึงการสีเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง ซึ่งแต่เดิมใช้วิธีการฟาดข้าว

การณ์ การผลิตข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมเป็นเทคโนโลยีที่นำเข้ามาจากภายนอกหมู่บ้าน ทำขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งทุนความรู้ของชาวบ้านยังไปไม่ถึง เมื่อเผชิญกับความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ

2.2 การผลิตแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อน

ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตแตงกวาเชิงพาณิชย์ริมเขื่อนที่จะเสนอต่อไปนี้ เป็นข้อมูลจากบ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากได้มีการนำเสนอข้อมูลในด้านอื่นๆของหมู่บ้านนี้มาก่อนหน้านี้แล้วในงานวิจัยนี้ อันได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตข้าว และเรื่องราวเกี่ยวกับหมู่บ้านที่ถูกอพยพโยกย้ายมาเนื่องจากการก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะเข้าสู่ประเด็นการผลิตแตงกวาในเชิงพาณิชย์ โดยไม่ย้อนกล่าวถึงบริบทชุมชนบ้านหนองพระอีก

การปลูกแตงกวาที่บ้านหนองพระ นิยมปลูกกันในบริเวณพื้นที่ดินชายน้ำรอบอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งในฤดูแล้งน้ำจะลดลงมาก ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินบริเวณนี้ได้ เป็นเวลาประมาณ 5 เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน ครั้นพอเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูฝน น้ำในอ่างเก็บน้ำจะค่อยๆขึ้นมาท่วมบริเวณพื้นที่นี้ ชาวบ้านก็จะหยุดปลูกแตง หันไปเตรียมการเรื่องการทำนาปีต่อไป ในช่วงระยะเวลา 5 เดือนที่น้ำลด จะปลูกแตงได้ประมาณ 2-3 รุ่น ระยะเวลาการปลูกแต่ละรุ่นจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิตได้กินเวลาประมาณ 30-35 วัน มีชาวบ้านหนองพระเข้าร่วมในการปลูกแตงกวาถึง 90 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 80 ของครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมด

แตงกวาเป็นพืชที่ต้องใช้เงินลงทุนในการปลูกสูงมาก แต่ถ้าผลผลิตออกมาในช่วงที่แตงมีราคาดี ก็เป็นการลงทุนที่คุ้มในเชิงเงินตรา การลงทุนปลูกแตงแต่ละรุ่น จะต้องใช้เงินลงทุนประมาณ 28,000 บาทต่อไร่ ซึ่งเงินลงทุนจำนวนนี้ ยังไม่นับรวมทรัพย์สินถาวรที่ต้องลงทุนครั้งแรก เช่น เครื่องสูบน้ำ รถไถเดินตามพร้อมรถพ่วงบรรทุกของ ท่อสูบน้ำพีวีซี เครื่องฉีดพ่นยาฆ่าแมลง เป็นต้น สำหรับราคาขายส่งแตงกวานั้น จะได้ราคาที่ไม่แน่นอน บางช่วงที่แตงราคาดี จะขายได้ในราคากิโลกรัมละ 5-7 บาท โดยเฉลี่ยการปลูกแตงจะได้ผลผลิตประมาณ 12-15 ตันต่อไร่ ซึ่งจะขายเป็นเงินได้ประมาณ 30,000-40,000 บาทต่อไร่ แต่ก็มีบางช่วงที่แตงราคาตก บางครั้งตกลงไปถึงกิโลกรัมละ 70 สตางค์ ในกรณีเช่นนี้ผู้ปลูกแตงจะขาดทุน

สำหรับเมล็ดพันธุ์แตงที่เอามาปลูกนั้น จะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตขึ้นโดยบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ชาวบ้านไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเอง ในแต่ละรุ่น ผู้ปลูกแตงจะต้องจ่ายเงินซื้อเมล็ดพันธุ์ประมาณ 3,250 บาทต่อไร่ การเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด ส่วนใหญ่พ่อค้าในตลาดที่ขายเมล็ดพันธุ์จะเป็นผู้ให้คำแนะนำแก่เกษตรกร

> “---ปัจจุบัน ชาวบ้านปลูกแตงพันธุ์ใหม่ๆ แล้วแต่ความนิยมของตลาด มีหลายพันธุ์ เช่น พันธุ์ชินจัง นินจา บิ๊กซี มัมมี่ อมตะ อาปาเช่ สายฟ้า นาตาลี โชกุน จัมโบ้ เขียวพูนผล ไผ่เขียว เขียวเงินล้าน แต่ต้องเป็นยี่ห้อศรแดง เพราะทดลองมาหลายยี่ห้อแล้วไม่ค่อยเกิด ยี่ห้อนี้มีคุณภาพในการงอกดีกว่ายี่ห้ออื่นๆ ค่าลงทุนซื้อเมล็ดพันธุ์และราคาขายส่งแต่ละพันธุ์ใกล้เคียงกัน ความแตกต่างของแตงกวาแต่ละพันธุ์อยู่ที่ขนาด รูปทรง และสี แตงกวาที่ตลาดนิยมคือทรงตรง สีเขียวไม่เข้ม มีสีขาวแซม ที่นิยมคือพันธุ์อาปาเช่ บิ๊กซี มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 ซ.ม. ยาวประมาณ 20 ซ.ม.---“

สำหรับค่าใช้จ่ายในการปลูกแตงกวา นอกจากค่าเมล็ดพันธุ์จำนวนประมาณ 3,250 บาทแล้ว ยังมีค่าปุ๋ยและฮอร์โมนประมาณ 8,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่ายาฆ่าแมลง หนู มด และโรคต่างๆประมาณ 1,800 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่าวัสดุและน้ำมันใส่เครื่องสูบน้ำประมาณ 3,800 บาทต่อไร่ต่อรุ่น ค่าจ้างแรงงาน ค่าจ้างรถไถ และค่าขนส่งผลผลิตอีกประมาณ 12,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น รวมแล้วเป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนประมาณเกือบ 29,000 บาทต่อไร่ต่อรุ่น (ตารางที่ 2.2)

ตารางที่ 2.2 ค่าใช้จ่ายในการลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่

รายการการลงทุนต่อไร่ต่อรุ่น	**ค่าใช้จ่ายต่อหน่วย(บาท)**	**ค่าใช้จ่ายต่อไร่(บาท)**
เมล็ดพันธุ์ 50 ซอง	65	3,250
ปุ๋ยรองพื้น 16-20-0 ใช้ 2 ถุง	340	780
ปุ๋ยเร่งช่วงออกดอกสูตร 15-15-15 ใส่ 5 ครั้ง ครั้งละ 2 ถุง	410	4,100
ปุ๋ยทางใบ ฉีดสัปดาห์ละ 2 ครั้งๆละ 2 กิโลกรัม รวม 5 สัปดาห์	85	850
ฮอร์โมนเร่งฉีดสัปดาห์ละครั้งๆละ 1 ลิตร รวม 5 สัปดาห์	455	2,275
ยาฆ่าแมลง(ฟูราดาน) ใส่ช่วงรองพื้น 6 กิโลกรัม	50	300
ยาฆ่าหนูและมด ขนาดซองละ 5 กรัม จำนวน 2 โหล	50	100
ยาป้องกันโรคใบด่างยี่ห้ออาร์บาแม็คตินขนาด 500 ซีซี จำนวน 1 ขวด	800	800
ยาป้องกันโรคใบด่างยี่ห้อลิคโคมัน 3 ซอง ผสมกับอาร์บาแม็คติน	200	600
ค่าจ้างรถไถ (ฟอร์ด) ปรับพื้นที่	500	500
ค่าจ้างปลูก 1 วันๆละ 5 คน	100	500
ค่าจ้างปักไม้ค้างแตง 40 ร่อง	25	1,000
ค่าจ้างบรรจุ (ใส่ถุงๆละ 1 บาท หนักถุงละ 10 ก.ก. หรือตันละ 100 ถุง ผลผลิตเฉลี่ย ไร่ละ 10 ตัน รวมจำนวน 1000 ถุงต่อไร่)	1	1,000
ค่าจ้างแบก ถุงละ 4 บาท จำนวน 1000 ถุง	4	4,000
ค่าขนส่งไปขายที่ตลาด ถุงละ 5 บาท จำนวน 1000 ถุง	5	5,000
ค่าวัสดุและน้ำมันเชื้อเพลิง		
เชือกไนล่อนใช้ผูกขึงยึดลำปอ 4 กิโลกรัม	80	320
ถุงใส่แตงที่ผลิตได้ ถุงละ 1บาท จำนวน 1,000 ถุง	1	1,000
น้ำมันใส่เครื่องสูบน้ำ	15	1,200
ค่าซ่อมบำรุงเครื่องสูบน้ำ	500	500
ลำปอไร่ละ 200 มัดใช้ปลูกได้ 3 รุ่น (1000 บาทต่อ 3 รุ่น)	5	333
หลักไม้ไผ่ 500 หลักใช้ปลูกได้ 3 รุ่น (1500 บาทต่อ 3 รุ่น)	3	500
รวมค่าใช้จ่ายต่อไร่ต่อรุ่น		**28,908**

จะเห็นได้ว่าการปลูกแตงกวาต้องใช้การลงทุนที่สูงมาก แต่ราคาแตงกวาในตลาดกลับมีความผันผวนมาก ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญที่ผู้ทำไร่แตงกวาต้องประสบ นอกจากนี้ แตงกวายังเป็นพืชที่เน่าเสียได้ง่าย ชาวบ้านที่ปลูกแตงกวาจึงมักตกอยู่ในสภาพเป็นเบี้ยล่างในตลาด ปราศจากข้อต่อรองใดๆ ด้วยเหตุนี้เอง เกษตรกรที่ปลูกแตงจึงมักนำตัวเองเข้าไปสู่ระบบการผูกมัดตนเองกับพ่อค้ารับซื้อแตง เพื่อให้แน่ใจว่าจะมีผู้รับซื้อผลผลิตของตนแน่นอน แม้ในช่วงที่ผลผลิตล้นตลาดและแตงราคาตก เพราะคิดว่าถึงจะขายได้ราคาต่ำ ก็ยังดีกว่าที่จะต้องขนแตงกลับบ้าน เพราะไม่มีพ่อค้ารับซื้อ บางรายก็ซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และเมล็ดพันธุ์ด้วยเงินเชื่อจากพ่อค้า และต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้าในราคาที่ต่ำกว่าราคารับซื้อทั่วไปในตลาด ตลาดรับซื้อแตงกวาที่สำคัญคือตลาดรถไฟในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จากจุดนี้ แตงกวาจะถูกส่งต่อไปยังเมืองต่างๆในภูมิภาคอีสานและนอกภูมิภาค

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการที่ในกระบวนการผลิตแตงจะต้องมีการใช้สารเคมี ประเภทปุ๋ย ฮอร์โมน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งยาฆ่าแมลงในปริมาณที่สูงมาก (ดูตารางที่ 2.2) โดยที่ตัวเกษตรกรเองก็มักจะละเลยที่จะป้องกันตนเองและสิ่งแวดล้อมจากอันตรายของสารเคมีเหล่านี้ จากการตรวจเลือดหาสารเคมีตกค้างในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกแตงกวาบ้านหนองพระจำนวน 100 คน พบว่า มีจำนวนเกษตรกรถึง 98 คนที่มีสารเคมีตกค้างในกระแสเลือด สำหรับ 2 รายที่ไม่พบสารเคมีตกค้าง ปรากฏว่า คนหนึ่งเป็นบัณฑิตอาสาสมัครกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเพิ่งกลับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านไม่นาน และมิได้มีอาชีพปลูกแตง ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นสตรี ซึ่งอยู่ในครอบครัวที่ปลูกแตง แต่ตัวเธอไม่ค่อยได้ช่วยทำงานปลูกแตง จึงอาจกล่าวได้ว่า จำนวนสารเคมีตกค้างในเลือดของผู้ปลูกแตงอาจสูงถึงร้อยละ 100

> “---การใช้สารเคมีจะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น สวยงาม ได้ทันใจ ทันเวลา เช่นแตงลูกเล็กหรือหงิกงอ เมื่อฉีดยาเข้าไป ตื่นเช้ามาลูกจะโตได้ขนาดที่จะขาย ลูกที่หงิกงอ ก็จะตรงสีสวย --- การป้องกันเราไม่ค่อยทำเพราะความมักง่าย รู้ถึงอันตราย แต่ก็ไม่ปฏิบัติ ใส่กางเกงขาสั้น รองเท้ายางไม่ใส่ ถุงมือไม่ใส่ ปิดจมูกก็จะทำให้หายใจไม่สะดวกก็ถอดออก---“

สำหรับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมนั้น เนื่องจากพื้นที่ปลูกแตงเป็นพื้นที่ที่น้ำจะท่วมถึงในฤดูฝน ดังนั้น สารเคมีต่างๆจึงมีโอกาสที่จะไหลลงสู่แหล่งน้ำใหญ่ คืออ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ได้ง่าย แม้ตัวชาวบ้านเองก็สังเกตเห็นผลกระทบของการใช้สารเคมีที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อมและแหล่ง

อาหารธรรมชาติของพวกเขา เช่น การลดลงของนกกระจิบฟางข้าว และมิ้ม (ผึ้งเล็ก) และเริ่มตั้งคำถามว่า อาหารธรรมชาติที่เคยกิน เช่น ปลา กบ เขียด หอยกาบ ซึ่งอยู่ในบริเวณน้ำตื้นชายฝั่ง จะมีสารพิษสะสมจนเป็นอันตรายต่อตัวเองหรือไม่

> “---การฉีดยาฆ่าแมลงในการปลูกแตงกวานั้น จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าหรือเปล่าก็ยังไม่แน่ใจ แต่เท่าที่ชาวบ้านพูดกัน พบว่า นกจิบเฟียง (นกกระจิบฟางข้าว) มันลดลงจริง หลังจากที่เราใช้ยาฆ่าแมลงแล้วลดลงมาก สมัยก่อนมีเป็นฝูงๆ ฝูงละ 50-60 ตัว ถ้าเราไปไต้ไฟก่อนกินข้าวเย็น จับได้ทีละครึ่งข้อง เดี๋ยวนี้ไปจับหมดคืนได้ไม่ถึง 3 ตัว เพราะมันตายทั้งนกทั้งแมลงเลย นกที่รอดอยู่ก็ตัวผอมแล้วก็ตายไปเอง หลังจากที่เราเริ่มฉีดยาฆ่าแมลงแล้ว มันก็ไม่ฟักไข่ เหมือนกับว่าสารเคมีไปสะสมในร่างกายมัน สมัยก่อนนกจิบเฟียงมีเยอะนี่ เราเดินไปในนาก็เห็นรังมัน ยังได้เห็นนกบินหนีไป ตอนได้ยินเสียงคนเดินเข้าไปใกล้ๆ วัวควายเดินไปในทุ่งนาก็ไปเหยียบรังมันก็มี แต่พอเริ่มมียาฉีดแตงมาแล้วนี่ ไม่เห็นรังมันเลย เดินหาก็ไม่เห็น รังนกก็ไม่มีเพราะมันไม่สามารถขยายพันธุ์ได้ คิดว่าคงมีผลกระทบต่อไข่นก ปีที่แล้วเคยจับมันได้ในบริเวณที่เขาไม่ปลูกแตง ก็ไม่เห็นมีไข่อยู่ในท้อง---“

> “---นอกจากนี้ก็พวกรังมิ้ม (ผึ้งเล็ก) ที่มีจำนวนลดลง ปีที่แล้วพบเพียงรังเดียว มันคงตายไปเพราะไปตอมดอกแตงกวาที่เขาฉีดยาไว้ สมัยก่อนมีเยอะ --- พวกเขียดต่างๆ นี่ก็ลดลงมาก คิดว่ามันอาจจะไปกินแมลงที่เราฉีดยาฆ่าไป แล้วพวกแมลงที่เราเคยกินได้ อย่างจิ้งหรีดนี่ก็ถูกยาฆ่าแมลงตายหมด---“

ผลจากการตรวจเลือดที่พบสารเคมีตกค้างในผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกแตงเกือบร้อยละร้อย ประกอบกับการที่มีผู้ปลูกแตงบางรายเกิดอาการเจ็บป่วยจากพิษของสารเคมี ได้สร้างความกังวลใจให้แก่ชาวบ้านหนองพระไม่น้อย บางส่วนเริ่มมีการระมัดระวังและพยายามป้องกันตัวเองมากขึ้น แต่ก็เป็นการกระทำตามขอบเขตความรู้อันจำกัด จากการเข้าไปทำวิจัยในหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นว่า มีเศษขยะจากสารเคมี เช่นกระป๋องและซองยาฆ่าแมลงที่ใช้หมดแล้ว ถูกทิ้งอยู่ทั่วๆไปในสวนแตง คำแนะนำของทางราชการในเรื่องการเพาะปลูกโดยไม่ใช้สารเคมี ยังเป็นคำแนะนำในเชิงหลักการ ไม่มีรูปธรรมของทางเลือกที่ชัดเจนเพียงพอ จากสภาพที่ทางเลือกทางด้านการเกษตรและทางเลือกอาชีพอื่นๆ อันมีอยู่อย่าง

จำกัดหรือเกือบไม่มี และราคาแตงในตลาดที่ขึ้นสูงในบางช่วง ก็ยังเป็นสิ่งล่อใจให้ชาวบ้านหนองพระปลูกแตงต่อไป ด้วยวิธีการที่เป็นอันตรายต่อตนเอง ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อมโดยรวม

สรุป

ชาวนาบ้านหนองพระปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาด ด้วยการพยายามครั้งแล้วครั้งเล่าในการทดลองปลูกพืชผลต่างๆที่คาดว่าจะมีราคาดี แต่ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตร ก็ทำให้การผลิตพืชไร่อายุสั้นของชาวบ้านหนองพระ เป็นได้แค่เพียง “เกษตรล้มลุกคลุกคลาน”เท่านั้น ในช่วงระยะเวลา 19 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านหนองพระได้เข้าสู่การผลิตพืชผลหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่ ปอ แตงกวา แตงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง แต่ในเวลาไม่นานก็ต้องเลิกผลิต ส่วนใหญ่ด้วยเหตุผลที่ว่า การผลิตพืชผลเหล่านั้นประสบกับการขาดทุน ในปัจจุบันพืชที่นิยมปลูกกันทั่วไปคือแตงกวา ซึ่งคาดว่า จะจบลงในสภาพเช่นเดียวกัน ซึ่งชาวบ้านอาจจะไม่ขาดทุนเฉพาะในด้านทุนเงินตราเท่านั้น แต่ต้นทุนธรรมชาติในการปลูกพืชชนิดนี้ ก็มีราคาสูงยิ่ง

การผลิตแตงกวาในเชิงพาณิชย์ นอกจากจะต้องใช้เงินลงทุนสูงแล้ว สารเคมีในรูปปุ๋ย ฮอร์โมน และยาฆ่าแมลงซึ่งต้องใช้ในปริมาณที่สูงมาก ยังเป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค และมีอันตรายต่อแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ วงจรห่วงโซ่อาหาร และสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เกษตรกรที่ปลูกแตงร้อยละ 98 มีสารเคมีตกค้างในกระแสเลือด นก ผึ้ง และปลาบางชนิดมีจำนวนลดลงจนชาวบ้านสังเกตเห็นได้ แม้เกษตรกรผู้ปลูกแตงจะเริ่มตระหนักถึงอันตรายที่กำลังก่อตัวขึ้น แต่พวกเขาก็ยังคงปลูกแตงต่อไป ด้วยแรงจูงใจจากผลกำไรเป็นกอบเป็นกำจากการปลูก (แม้บางครั้งก็มีการเสี่ยงต่อการขาดทุน) เนื่องจากผู้บริโภคส่วนใหญ่ก็ยังคงนิยมบริโภคแตงกวาผลใหญ่ที่มีรูปลักษณ์สวยงามเหล่านี้

2.3 การทำไร่อ้อยโรงงานในระบบโควตา

ข้อมูลเกี่ยวกับการทำไร่อ้อยต่อไปนี้ เป็นข้อมูลจากบ้านปางสา จังหวัดชัยภูมิ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของบ้านปางสา เป็นที่ราบสูงน้ำท่วมถึง มีสภาพดินร่วนปนทรายที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ อ่างเก็บน้ำซึ่งเกิดขึ้นจากการสร้างฝายกั้นลำห้วย และตั้งอยู่ใกล้กับภูตะเภา ซึ่งห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร และยังมีสวนป่าชุมชนซึ่งอยู่ในอาณาเขตของหมู่บ้าน ป่าภูตะเภามีพืชพรรณที่เอื้อต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน ปัจจุบันบ้านปางสามีประชากร 962 คน 192 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพในปัจจุบัน ครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนา จำนวน 171 ครัวเรือน รองลงมาคืออาชีพเลี้ยงไหม จำนวน 45 ครัวเรือน ปลูกผัก 40 ครัวเรือน ทำไร่อ้อย 22 ครัวเรือน ประมง 20 ครัวเรือน เลี้ยงสัตว์ 20 ครัวเรือน รับจ้างและไปทำงานที่กรุงเทพฯ และต่างประเทศ 20 ครัวเรือน รับราชการ 9 ครัวเรือน ค้าขาย 7 ครัวเรือน ตัดเย็บเสื้อผ้า 7 ครัวเรือน และทำสวน 2 ครัวเรือน และเป็นที่น่าสังเกตว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ

ปัจจุบันชาวบ้านปางสา จำนวน 22 ครัวเรือนประกอบอาชีพทำไร่อ้อย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่เริ่มเข้ามาในช่วงพ.ศ. 2530 ในช่วงแรกๆ มีเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น เพราะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และมีพื้นที่ทำกินค่อนข้างมาก แต่ในปัจจุบันการปลูกอ้อยมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น โดยชาวบ้านเริ่มปลูกอ้อยส่งเข้าหีบที่โรงงานน้ำตาลมิตรภูเขียว อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ เมื่อ พ.ศ. 2530 [12] โรงงานน้ำตาลได้เข้ามาแนะนำส่งเสริม และให้การสนับสนุนในด้านการลงทุนแก่ชาวบ้านที่ต้องการทำไร่อ้อย กล่าวคือ โรงงานจะลงทุนให้ในช่วงแรก เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวอ้อยต้องนำมาขายให้กับทางโรงงาน แล้วทางโรงงานก็จะหักเงินที่ลงทุนให้ในช่วงแรกออกไป การปลูกอ้อยลักษณะนี้จะต้องผูกมัดกับโรงงาน ชาวบ้านเรียกว่า “อ้อยโควตา” แต่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา ชาวบ้านเปลี่ยนมาปลูกอ้อยเข้าหีบเพื่อส่งโรงงานน้ำตาลหนองเรือ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น ตามการจัดสรรพื้นที่ของโรงงาน

---

[12] โรงงานน้ำตาลมิตรภูเขียว หรือโรงงานน้ำตาลรวมเกษตรกรอุตสาหกรรม ได้ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2526 เป็นโรงงานน้ำตาลที่ใหญ่และทันสมัยที่สุดแห่งหนึ่งในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออกแบบกระบวนการผลิตจาก Tate & Lyle Industries ประเทศอังกฤษ ดำเนินการร่วมกับบริษัทน้ำตาลตะวันออก จำกัด และบริษัทน้ำตาลหนองใหญ่ มีกำลังผลิตในขั้นแรก 12,000 ตันอ้อยต่อวัน และเพิ่มเป็น 22,000 ตันอ้อยต่อวัน ในปัจจุบันมีชาวไร่อ้อยคู่สัญญามากกว่า 5,000 ราย (พิพัฒน์ พงศ์รพีพร, 2542)

ถึงแม้ว่า การปลูกอ้อยจะต้องลงทุนสูงในช่วงปีแรก และต้องเป็นหนี้โรงงาน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีความต้องการที่จะปลูกอ้อย เพราะเป็นพืชที่ปลูกได้ราคาดี ผลผลิตต่อไร่สูง และให้ผลตอบแทนจากการปลูกสูงกว่าพืชอื่นๆที่ชาวบ้านเคยปลูก การลงทุนปลูกอ้อยครั้งเดียวสามารถตัดได้ถึง 3-4 ฤดูกาล(ครั้ง) และมีตลาดรองรับแน่นอน นอกจากนี้อ้อยยังทนแล้งได้ดี ปัจจัยเหล่านี้ ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยมากขึ้น

พื้นที่ปลูกอ้อยที่บ้านปางสา เดิมชาวบ้านเคยปลูกพืชไร่อื่นๆ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ปอ แต่ผลผลิตที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร จึงทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกอ้อย ปัจจุบันชาวบ้านได้เริ่มปลูกอ้อยมากขึ้น จึงต้องมีการเช่าพื้นที่สำหรับปลูก ซึ่งในหมู่บ้านคิดอัตราเช่าโดยเฉลี่ยปีละ 300 บาท สำหรับพื้นที่ที่เป็นดินทรายหรืออยู่ที่โคก ห่างจากแหล่งน้ำ แต่ถ้าเป็นที่ใกล้แหล่งน้ำที่มีดินดำหรือดินร่วนปนทราย อัตราค่าเช่าปีละ 500 บาท

เนื่องจากอ้อยที่ปลูกในหมู่บ้านเป็นอ้อยโควตา ดังนั้นในเรื่องพื้นที่ปลูกทางโรงงานน้ำตาลจะส่งเจ้าหน้าที่สำรวจ มาตรวจสอบดูสภาพดิน อากาศ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ว่า เป็นพื้นที่เหมาะสมในการปลูกหรือไม่ ถ้าพื้นที่ไม่เหมาะสมทางโรงงานจะไม่ให้โควตา

ในด้านขนาดพื้นที่นั้น ถ้าชาวบ้านมีที่ดินเพียง 5 – 10 ไร่ ชาวบ้านจะต้องรวมกลุ่มกัน 3 – 5 คน เพื่อจะผลิตอ้อยให้ได้ถึง 1,000 ตัน (100 ไร่ๆ ละ 10 ตัน) ตามโควตา นอกจากนี้การรวมกลุ่มกันทำให้การขอพันธุ์และปุ๋ย ตลอดจนรถมาขนส่งอ้อยในช่วงเก็บเกี่ยวสะดวกและรวดเร็ว

<u>วิธีการปลูกอ้อย</u>

การปลูกอ้อยแต่ละครั้ง สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นานถึง 3 หรือ 4 ปี ดังนั้นวิธีการปลูกและดูแลอ้อยจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งผลต่อรายได้ นับตั้งแต่การเตรียมพื้นที่และดินที่ปลูก การเลือกพันธุ์ การดูแลรักษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการปลูกอ้อยเป็นการปลูกในระบบโควตา ดังนั้น ทางโรงงานจึงเป็นแหล่งข้อมูลและแหล่งให้คำแนะนำที่สำคัญ ผ่านทางเจ้าหน้าที่สนามของโรงงาน ในที่นี้จะกล่าวถึงขั้นตอนต่างๆพอสังเขป

พันธุ์อ้อย การทำไร่เริ่มแรก ต้องซื้อพันธุ์อ้อยก่อน พันธุ์เริ่มแรกมักซื้อมาจากโรงงาน การปลูกเริ่มแรกเป็นการปลูกเอาพันธุ์ กล่าวคือ พันธุ์อ้อย 1 ไร่ ปลูกขยายต่อได้ถึง 5-10 ไร่ ขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยและการดูแล การซื้อพันธุ์อ้อย ราคาต่อไร่ คือ 7,000 –13,000 บาท ซึ่งขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยเช่นกัน

อ้อยแต่ละพันธุ์มีความสามารถในการไว้ตอได้ต่างกัน และการไว้ตอของอ้อยแต่ละพันธุ์จะขึ้นอยู่กับพื้นที่ปลูกด้วย เพราะว่าอ้อยแต่ละพันธุ์จะเจริญเติบโตได้ดีในสภาพดินและปริมาณน้ำ

ฝนแตกต่างกัน สำหรับพันธุ์อ้อยที่ปลูกในหมู่บ้านปางสา เริ่มแรกใช้พันธุ์ 38 (อ้อยขาว) พันธุ์ 417 (อ้อยแดง) พันธุ์สุพรรณ และพันธุ์ 39 ต่อมาใช้พันธุ์มากอส (อ้อยขาว) และตั้งแต่ พ.ศ.2544 เป็นต้นมา ชาวไร่อ้อยนิยมปลูกพันธุ์เค 200 เพราะเปลือกแข็งจะต้านทานหนอนกอได้ดีกว่าพันธุ์อื่นๆ และพันธุ์อู่ทอง 3 ซึ่งเป็นลูกผสมของอ้อยอู่ทอง 1 และอู่ทอง 2 ซึ่งให้ผลผลิตสูง

การเตรียมดินและช่วงฤดูปลูก การปลูกอ้อยจะเริ่มปลูกในเดือนเมษายน-พฤษภาคม เมื่อถึงเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ ก็จะทำการตัด ในการตัดมักจะต้องมีการจ้างคนงาน สำหรับการลงทุนในช่วงแรกทางโรงงานจะให้ค่ารถไถ พันธุ์อ้อย และปุ๋ย การไถเตรียมปลูกชาวบ้านจะไถ 3 ครั้ง[13]

ชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่งที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย จะปลูกอ้อยข้ามแล้ง หรืออ้อยปลายฝน (อ้อยตุลาก็เรียก) โดยจะปลูกประมาณเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน หลังจากหมดฤดูฝน อ้อยข้ามแล้งนี้ระยะการเก็บเกี่ยวจะประมาณ 12 เดือน ซึ่งจะยาวนานกว่าอ้อยต้นฝน ทำให้คุณภาพความหวานของอ้อย (วัดเป็นหน่วยซี.ซี.เอส.) สูง ซึ่งการซื้อขายอ้อยจะขึ้นอยู่กับปริมาณความหวาน ถ้าปริมาณความหวานสูงก็จะได้ราคาสูง นับเป็นข้อได้เปรียบของการปลูกอ้อยข้ามแล้ง

การปลูก การปลูกอ้อย ทางโรงงานจะส่งเจ้าหน้าที่มาแนะนำการปลูก ดูแลรักษาและเก็บเกี่ยว ซึ่งวิธีการปลูกอ้อยจะนิยมปลูกโดยการใช้ท่อนพันธุ์ที่ซื้อมา หรือเตรียมปลูกไว้เอง [14] หากท่อนพันธุ์ไม่งอก ชาวบ้านจะปลูกซ่อมหลังการปลูก 2-3 สัปดาห์ สำหรับอ้อยตอ จะไม่นิยมปลูกซ่อม เนื่องจากโอกาสงอกขึ้นน้อย

---

[13] การไถ 3 ครั้ง เพื่อให้ดินละเอียดร่วนซุย และตากดินทิ้งไว้ เพื่อทำลายศัตรูอ้อยในดิน ชักร่องลึกอย่างน้อย 30 เซนติเมตร ปรับระดับพื้นที่ให้เรียบร้อย โดยอาจให้เอียงไปทางใดทางหนึ่ง เพื่อการระบายน้ำ และลงไถดินดานทุกครั้งที่มีการรื้อตอเพื่อปลูกอ้อยใหม่ โดยไถให้เป็นรูปตาหมากรุก ซึ่งการไถครั้งที่ 3 จะเป็นการไถยกร่อง รายจ่ายของชาวไร่ในช่วงนี้ คือ ค่าจ้างรถไถ รวม 3 ครั้ง ไร่ละ 700 และค่าปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตราไร่ละ 100 กิโลกรัม หรือคิดเป็นถุงละ 395 บาท ต่อ 1 ไร่

[14] วิธีการปลูกที่ชาวบ้านนิยมทำมี 2 วิธีคือ

วิธีที่ 1 นำท่อนพันธุ์ทั้งลำมาวางตามร่อง โดยจะชักร่องให้ลึกระยะแถว 1.0-1.3 เมตร และวางลำอ้อยในร่อง ใช้จอบสับลำอ้อย เป็น 2-3 ท่อน กลบดินหนา 10-15 เซนติเมตร เหยียบดินกลบให้แน่นเพื่อให้ท่อนสัมผัสกับดินชื้นมากที่สุด

วิธีที่ 2 นำท่อนพันธุ์มาตัดเป็นท่อนสั้น ๆ แต่ละท่อนจะต้องมีตาอย่างน้อย 2-3 ตา ใส่ปุ๋ยก้นร่องแล้วเอาดินกลบ จากนั้นจึงวางท่อนพันธุ์ลงในร่องในลักษณะที่ตาอยู่ด้านข้าง แล้วเอาดินกลบให้แน่นพอสมควร

การดูแลรักษา

การดูแลรักษาอ้อยในปีแรก (อ้อยปลูก) และปีถัดไปอีก 2 – 3 ปี (อ้อยตอ) จะต้องทำอย่างสม่ำเสมอ โดยการใส่ปุ๋ยเคมี การไถกลบโคนหรือถมดินโคนอ้อย และการดายหญ้า อ้อยที่ได้รับการดูแลที่ดีจะให้ผลผลิตได้ถึง 4 ปี แต่บางทีชาวไร่อ้อยจะไถทิ้งและปลูกใหม่หลังจากปีที่ 3 เพราะผลผลิตในปีที่ 4 จะลดลงมาก[15]

การป้องกันกำจัดวัชพืช โรค และแมลงก็เป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้ปลูกอ้อยแล้วได้ผลผลิตดี ในการควบคุมและกำจัดวัชพืชชาวไร่จะใช้ทั้งวิธีการพ่นสารเคมี และการใช้แรงงานคนดายหญ้า ส่วนการควบคุมและกำจัดแมลงและโรคนั้น ต้องเริ่มตั้งแต่การเลือกพันธุ์ที่ต้านทานโรคบางชนิดได้ดี การเลือกท่อนพันธุ์ที่ไม่มีโรค การหยอดสารเคมีป้องกันโรคที่ท่อนพันธุ์ก่อนการไถกลบ การปล่อยแตนเบียน แต่ถ้าควบคุมโรคไม่ได้ บางครั้งก็ต้องไถทิ้งและเผาทั้งแปลงเพื่อ

ซึ่งชาวบ้านนิยมที่จะปลูกวิธีที่ 2 มากกว่าเพราะจะทำให้อ้อยแตกหน่อใกล้เคียงกัน ซึ่งการปลูกแบบวิธีที่ 1 หน่ออ้อยที่แตกจะเกิดไม่พร้อมกัน

[15] การดูแลรักษาอ้อย

1) อ้อยปลูก จะใส่ปุ๋ย 2 ครั้ง/ฤดูปลูก ใส่ครั้งแรกเมื่อเริ่มปลูกอ้อย เพราะต้องเร่งใส่ปุ๋ยในช่วงที่ดินมีความชื้น โดยใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 100 กก./ไร่ ครั้งที่ 2 จะใส่เมื่ออ้อยอายุได้ประมาณ 2-4 เดือน ใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 50 กก/ไร่ ในช่วงนี้จะทำการกลบร่องอ้อยไปพร้อม ๆ กัน

2) อ้อยตอ ใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 อัตรา 100 กก./ไร่ โดยแบ่งใส่ 2 ครั้ง เช่นเดียวกับอ้อยปลูก อ้อยตอ หมายถึง อ้อยที่ปลูกปีแรก และตัดครั้งแรกซึ่งเรียกว่า “ตอ 1” การเก็บเกี่ยว ต้องตัดชิดดิน ไม่ต้องเผาใบหรือเศษเหลือในไร่ นอกจากมีโรคและแมลงระบาด เมื่อมีความชื้นพอ (ฝนตก หรือหมอกลง) ให้ใส่ปุ๋ยได้ทันที และทำการไถกลบโคนพร้อมๆ กัน แต่บางครัวเรือนจะไม่ไถกลบโคนหลังจากตัดอ้อยตอ 1 แต่จะปล่อยให้อ้อยแตกกอเลย สำหรับการดายหญ้าจะทำ 1 ครั้ง หลังจากตัดตอ 1 ไปแล้วประมาณ 2 เดือน และเมื่อตัดตอ 2 ซึ่งหมายถึง การเก็บเกี่ยวครั้งที่ 2 แล้วก็จะไถกลบ และใส่ปุ๋ยอีกครั้งการดูแลรักษาก็ทำเหมือนตอ 1 หลังจากตัดตอ 3 แล้วก็จะทำการไถเตรียมดินปลูกใหม่ แต่สำหรับพื้นที่ที่ตออ้อยยังมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถไถเตรียมดินปลูกใหม่ หลังจากตอ 4 แต่ชาวบ้านจำนวนหนึ่ง เมื่อปลูกอ้อยได้ 2 – 3 ปี ก็จะตัดตอทิ้งไถพื้นที่ปลูกใหม่เพราะถ้าปล่อยต้นตอไว้นานๆ จะทำให้ต้นอ้อยไม่สมบูรณ์ลำต้นหักรากแตกเป็นปมและมีเหง้าสูงจากดิน

นอกจากนี้ ชาวไร่อ้อยต้องคอยถางหญ้าไม่ให้ขึ้นในบริเวณที่ปลูกอ้อย และเอาดินกลบอีกสามถึงสี่ครั้ง ซึ่งเป็นการถมโคนให้สูงขึ้น เพื่อช่วยให้ต้นอ่อนเจริญเติบโตรวดเร็วขึ้น หลังจากนั้นต้นอ้อยจะงอกงามโดยอาศัยความชื้นจากน้ำฝน

ไม่ให้โรคแพร่ระบาด ส่วนใหญ่การดูแลเรื่องโรคระบาดจะมีเจ้าหน้าที่จากโรงงานมาให้คำแนะนำและช่วยเหลือ[16]

---

[16] การควบคุมวัชพืช ทำได้โดย

1) ใช้สารเคมี ในปัจจุบันชาวไร่อ้อยจำเป็นต้องพ่นสารคุม (คุมหญ้าไม่ให้ขึ้น) และกำจัดวัชพืช เช่น อาทราซีน อัตรา 500-625 กรัม/ไร่ เพื่อคุมวัชพืช หลังจากไถพรวนดิน และใส่ปุ๋ย ในช่วงเดือนมิถุนายน-สิงหาคม จำนวนในการใช้ ขึ้นอยู่กับพื้นที่ และพันธุ์อ้อย โดยเฉลี่ยในการใช้คือ 1-3 ครั้ง ซึ่งเป็นช่วงที่วัชพืชงอกแล้ว ค่าสารคุมต่อไร่ คือ 125 บาท และสารกำจัดวัชพืชต่อไร่ คือ 170 บาท ซึ่งต้องจ้างค่าแรงงาน คือ ถังละ 150 บาท ต่อ 1 ไร่ ในกรณีที่ไม่ได้ตักน้ำเพื่อผสมสารให้ แรงงาน ถ้าเจ้าของไร่ตักน้ำเตรียมไว้ จะคิดราคา 130 บาท ต่อ 1 ถัง ปัญหาที่พบ คือ การคุมและกำจัดวัชพืชไม่ทันเวลา ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการบำรุงรักษาอ้อยได้ไม่ดี ทำให้ผลผลิตของอ้อยต่ำ และชาวไร่อ้อยไม่มีเวลาเหลือไปทำกิจกรรมอย่างอื่น สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการจัดการวัชพืชมาก โดยเฉพาะค่าสารกำจัดวัชพืช ค่าแรงงานพ่นสาร ทำให้ต้นทุนการทำไร่อ้อยสูง ผลผลิตต่ำ ถ้าปีไหนราคาอ้อยไม่ดี ชาวไร่จะไม่ค่อยมีกำไร

2) ใช้แรงงานคนในการดายหญ้า ในกรณีที่ไม่ใช้สารคุมและสารกำจัดวัชพืช หรือใช้สารเคมีแล้วไม่สามารถควบคุมวัชพืชได้ โดยเฉลี่ยจะต้องดายหญ้า 1- 2 ครั้ง/ฤดูปลูก คือ ในช่วงตั้งแต่ปลูกจนถึงอายุ 4 เดือน ซึ่งต้นอ้อยยังไม่เจริญเติบโตมากนัก ทั้งนี้เพราะเมื่ออ้อยอายุมากต้นจะใหญ่ ใบจะบังแสงทำให้หญ้ามีน้อย สำหรับแรงงานที่ใช้ในดายหญ้าหรือสับหญ้า จะจ้างแรงงานวันละ 100 บาท ซึ่ง1 ไร่ ต้องใช้คนประมาณ 1-2 คน สำหรับกรณีหญ้าไม่มาก ถ้าหญ้ามีจำนวนมาก อาจใช้แรงงานนับสิบๆ คน

3) ใช้เครื่องจักรไถพรวนระหว่างร่องหลังปลูก เมื่อมีวัชพืชงอก หรือพรวนตอนอ้อยงอกขึ้น หรือเป็นหน่อขึ้น เพียงหัวเข่า ซึ่งต้องจ้างรถพรวนราคาต่อไร่ คือ 300-400 บาท ในกรณีดังกล่าว ชาวไร่จะไม่นิยมทำ เพราะได้ใช้สารเคมี และดายหญ้าแล้ว รวมทั้งต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตสูงไปด้วย

โรคและแมลงที่สำคัญและการป้องกันแก้ไข

1) โรคอ้อยที่สำคัญ ได้แก่ โรคใบขาว โรคแส้ดำ และโรคเหี่ยวเน่าแดง และปัจจุบันมีโรคที่พบใหม่ คือ โรคกอตะไคร้ ซึ่งการป้องกันกำจัดโรคอ้อย ทำได้โดยการใช้พันธุ์อ้อยที่ต้านทานโรคได้ดี ทำลายกอที่เป็นโรคด้วยการขุดออกหรือเผาทิ้ง การไม่ใช้ท่อนพันธุ์จากกอที่เป็นโรค และต้องเตรียมแปลงพันธุ์เองเพื่อการควบคุมโรค

2) แมลงศัตรูอ้อยที่สำคัญ ได้แก่ หนอนกอลายเล็ก หนอนกอสีขาว หนอนกอสีชมพู และหนอนด้วงยาว ซึ่งการป้องกันกำจัดแมลงศัตรู โดยตัดหน่ออ้อยที่ยอดเริ่มเหี่ยวไปทำลายเพื่อกำจัดดักแด้ และเจ้าหน้าที่จากโรงงานน้ำตาลนำสารเคมีมาหยอดร่องอ้อยก่อนกลบท่อนพันธุ์ และปล่อยแตนเบียน เพื่อควบคุมหนอนกอ ถ้าควบคุมการระบาดไม่ได้ จะทำการเผาต้นอ้อยทั้งแปลง

การเก็บเกี่ยวอ้อย

อายุเก็บเกี่ยวอ้อยประมาณ 10-12 เดือน ขึ้นอยู่กับพันธุ์อ้อยและสภาพแวดล้อม แต่ถ้าอ้อยเริ่มมีดอกก็รีบตัด เพราะอ้อยจะกลวงเป็นรูตรงกลาง มีผลทำให้น้ำหนักอ้อยน้อยลง หลังจากตัดอ้อยแล้วต้องรีบส่งเข้าโรงงานภายใน 48 ชั่วโมง เพราะมีผลกระทบต่อค่าความหวาน ผลผลิตอ้อยที่ปลูกได้แต่ละปีจะประมาณ 10 ตัน/ไร่ และก่อนที่จะตัดอ้อยจะมีเจ้าหน้าที่จากโรงงานมาตรวจสอบก่อน

การเก็บเกี่ยว จะจ้างแรงงานตัดอ้อย อัตราจ้าง 100 มัด ต่อจำนวนเงิน 65-70 บาท ซึ่ง 1 มัดมีอ้อยประมาณ 10 ลำ แต่ถ้าอ้อยที่มีขนาดลำเล็กจะประมาณ 13 –15 ลำต่อมัด สำหรับค่าใช้ในการตัดอ้อย 1 ไร่ (ได้อ้อยประมาณ 10 ตัน) ประมาณ 280-300 บาท และในปัจจุบันชาวไร่อ้อยมีการเผาใบอ้อยกันมากขึ้นก่อนเก็บเกี่ยว เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน เพราะไม่ต้องการตัดอ้อยที่ล้มไม่ตั้งตรง และอ้อยสด ซึ่งตัดยากกว่าอ้อยที่เผาที่ทำให้ตัดอ้อยได้เร็วไม่ต้องลอกกาบใบ อ้อยที่เผาใบถ้าตัดแล้วไม่รีบขนส่งไปยังโรงงานทันที จะต้องถูกหักค่าคุณภาพความหวาน นอกจากนั้นในการดูแลอ้อยตอจะต้องให้น้ำเพิ่มขึ้น เพราะอ้อยตอจะเกิดการสูญเสียมาก

นอกจากนี้ ยังมีการจ้างแรงงานในการ “ขึ้นอ้อย” หรือการนำอ้อยที่มัดแล้วขึ้นรถเพื่อไปส่งที่โรงงานน้ำตาล รถส่วนใหญ่จะเป็นรถบรรทุก ส่วนน้อยจะเป็นรถอีแต๋น การขึ้นอ้อยจะใช้แรงงาน 6 คน ต่อ 1 รถ ซึ่งบรรจุอ้อยได้ประมาณ 20-25 ตัน โดยให้ค่าแรงขึ้นอ้อย ตันละ 40 บาท ใน 1วัน แรงงาน 6 คน จะขึ้นอ้อยได้ประมาณ 2 รถ ได้ค่าจ้างต่อวันประมาณ 200 กว่าบาท

ตลาดรับซื้อและรายได้

ผลผลิตที่ได้จะขายให้แก่โรงงานน้ำตาล ชาวไร่ต้องจ้างรถบรรทุกอ้อย (ตันละ 100 บาท) เพื่อนำผลผลิตส่งเข้าโรงงาน และทางโรงงานจะหักเงินเมื่อส่งอ้อยเข้าโรงงานแล้ว โดยประกันราคาให้ตันละ 400 บาท เป็นระยะเวลา 5 ปี แต่ถ้าอ้อยที่มีเกรดดี เช่น อ้อยแดงจะได้ตันละ 500 บาท (รายได้จากการขายอ้อยคิดจากราคาอ้อยต้นปี พ.ศ. 2544) ถ้าเป็นอ้อยปกติไม่ได้เป็นโรคใบขาวและโรคแส้ดำ ซึ่งไม่ถูกหักเปอร์เซ็นต์ จะได้ผลิตเฉลี่ย 10 ตันต่อไร่ จากการรวบรวมข้อมูลจะพบว่า มีการขายอ้อยให้แก่โรงงาน เป็น 3 กรณี (รายละเอียดดังตารางที่ – แสดงงบประมาณรายจ่าย–รายรับ และกำไร-ขาดทุน โดยเฉลี่ยในการทำไร่อ้อย 1 ไร่) ดังนี้

1) กรณีตัดอ้อยและนำส่งโรงงานเอง โดยรายได้จากการขายอ้อย เฉลี่ยประมาณ 5,000 บาทต่อไร่ ซึ่งกำไรจะได้น้อยกว่ากรณีที่ 2 อย่างไรก็ตาม กรณีดังกล่าวเหมาะสมสำหรับผู้ที่

เป็นหัวหน้าโควตาที่มีลูกไร่เยอะ เพราะมีอำนาจในการต่อรองกับโรงงานได้ดี ทั้งเรื่องขอพันธุ์ ขอปุ๋ย และสิ่งสนับสนุนอื่นๆ นอกจากนั้น ยังรวมถึง การขอคิวนำอ้อยเข้าโรงงานได้รวดเร็ว ซึ่งจะได้ค่าความหวานมาก และแรงงานในการตัดอ้อยก็มีจำนวนมากและแน่นอน

2) กรณีขายอ้อยยกไร่ โดยชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะที่เป็นลูกไร่ หรือชาวไร่ย่อยที่ผลิตภายในครัวเรือน จะขายอ้อยยกไร่ ซึ่งไม่ตัดอ้อยเพื่อส่งเข้าหีบโรงงานเอง เพราะมีความคิดว่า ถ้าตัดเองรายจ่ายจะสูง เช่น ค่าจ้างรถเข็นอ้อย ค่าแรงงาน ทั้งตัดอ้อย และขึ้นอ้อย โดยจะขายไร่ละประมาณ 3,600 บาท ดังชาวไร่ย่อยที่ผลิตภายในครัวเรือนกล่าวว่า

> “ชาวไร่ขายอ้อยยกไร่เยอะมาก เพราะไม่วุ่นวาย มีคนบ่นว่า บางทีหาคนงานก็ยาก ค่าคนขึ้น ต้องง้อเขาเยอะ ขายยกไร่จึงดีกว่า แต่ขายตัดบางครั้งก็ได้เยอะกว่า เพราะเรากะอ้อยไม่ถูก แต่ขายยกไร่จะได้ดีกว่า เพราะบางครั้งอ้อยเราสั้น หรืออ้อยเรายาว แต่คนตัดก็คิดราคาเดียวกัน ดังนั้น ขายยกไร่ จึงได้ดีกว่าตัดเอง ถ้าพวกหน้าโควตา ก็หาแรงงานมาตัดได้ แต่ถ้าเราไม่เข้าโควตา เราขายยกไร่จะสบายดีกว่า หัวหน้าโควตาจะได้กำไร เพราะคนงานเขาจะมีแน่นอน ไม่ลำบาก รับคนงานจากต่างจังหวัดมาอยู่บ้านเลย ถ้าเป็นแบบเราจะลำบาก เราต้องไปรับเขามาตัด บางครั้งเขาก็ไม่อยากตัดให้เรา เพราะเราไม่ใช่หัวหน้าโควตา และแรงงานจะได้เงินเป็นวีค (15 วัน) เราจ่ายเงินสดเขาไม่ชอบ และก็ไม่อยากมาเลย”

3) กรณีขายอ้อยเงินสด ยังมีชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่ง ขาย “อ้อยเงินสด” หรือการไม่นำอ้อยไปขายที่โรงงาน เพราะโรงงานออกเป็นวีค แต่จะขายผ่านพ่อค้าคนกลาง ถ้าโรงงานให้ราคาอ้อยต้นละ 500 บาท พ่อคนกลาง หรือแหล่งที่ชาวไร่จะนำอ้อยไปขาย จะให้ต้นละ 450 บาท โดยจ่ายเป็นเงินสด เหตุผลที่ชาวไร่ขายอ้อยด้วยวิธีนี้ ถึงแม้จะได้กำไรต่ำกว่ากรณีที่ 2 มากก็เพราะเห็นว่า มีความสะดวก ไม่ยุ่งยาก และได้เงินเร็ว เพราะหมุนเงินไม่ทัน

ตารางที่ 2.3 งบประมาณรายจ่าย–รายรับ และงบดุลโดยเฉลี่ย ในการทำไร่อ้อย ต่อไร่

งบประมาณ	ปีที่ 1 (ตอ 1) (บาท)	ปีที่ 2 (ตอ 2) (บาท)	ปีที่ 3 (ตอ 3) (บาท)	ปีที่ 4 (ตอ 4) (บาท)
รายจ่าย				
- ค่าพันธุ์อ้อย	700	-	-	-
- ค่าเช่าที่ (กรณีไม่มีที่ดินของตนเอง)	300	300	300	300
- ค่ารถไถ/แรงงานคน ในการเตรียมดิน	700	700	700	700
- ค่าปุ๋ยกลบร่องตอนปลูก	395	395	395	395
- ค่าปุ๋ยครั้งที่ 2	198	395	395	395
- ค่าสารคุมวัชพืช	125	125	125	125
- ค่าสารกำจัดวัชพืช	170	170	170	170
- ค่าแรงงานในการพ่นสารคุม/สารกำจัด	150	150	150	150
- ค่าแรงงานคนในการดายหญ้า/สับหญ้า	150	200	200	200
- ค่าแรงงานตัดอ้อย*	280	300	300	300
- ค่าแรงงานขึ้นอ้อย*	400	400	400	400
- ค่ารถบรรทุกอ้อยส่งหีบโรงงาน*	1,000	1,000	1,000	1,000
รวมรายจ่ายทั้งหมด	**4,568**	**3,868**	**3,868**	**3,868**
รายรับกรณีตัดอ้อยและนำส่งโรงงานเอง	5,000	5,000	5,000	5,000
รวมรายจ่ายทั้งหมด	4,568	3,868	3,868	3,868
งบดุล	+432	+1,132	+1,132	+1,132
รายรับ กรณีขายยกไร่	3,600	3,600	3,600	3,600
หักรายจ่ายทั้งหมด (หักจากรายจ่าย*)	2,888	2,188	2,188	2,188
งบดุล	+712	+1,412	+1,412	+1,412
รายรับ กรณีขายอ้อยเงินสด	4,500	4,500	4,500	4,500
รวมรายจ่ายทั้งหมด	4,568	3,868	3,868	3,868
งบดุล	-68	+632	+632	+632

หมายเหตุ + = กำไร - = ขาดทุน

กล่าวโดยสรุป การปลูกอ้อยเป็นการปลูกที่ใช้การลงทุนสูงกว่าพืชชนิดอื่น ต้องมีการดูแลเอาใจใส่อย่างดี ในบางช่วงก็ต้องรีบเร่งทำงานแข่งกับเวลา มิฉะนั้นจะเกิดผลเสียหายและมีผลต่อการสูญเสียรายได้ เช่น การดายหญ้าและกำจัดวัชพืช ต้องรีบทำให้เสร็จทันเวลา เพราะถ้าการดายหญ้า ล่าช้าเกินไป จะทำให้การดูแลอ้อยไม่สมบูรณ์ มีผลกระทบต่อผลผลิต ต้นทุนสูง และได้ผลกำไรน้อย บางทีชาวไร่จึงตัดสินใจใช้สารเคมีแทน ซึ่งก็เป็นการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากและมีผลเสียต่อสุขภาพ บางปีก็ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ยอดต้นอ้อย

เหี่ยวตายทั้งต้น นอกจากนี้ อ้อยเมื่อตัดแล้ว จะต้องส่งเข้าโรงหีบภายในเวลาไม่เกิน 48 ชั่วโมง เพราะคุณภาพอ้อยจะเสื่อมลง ความหวานจะลดลง "มันต่างจากผลผลิตเกษตรอื่นๆ เช่น ข้าว ข้าวโพด หรือถั่วต่างๆ ที่สามารถเก็บไว้ได้นานกว่ามาก" ความเร่งรีบต่างๆ ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงาน ซึ่งส่งผลทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การที่อ้อยเป็นพืชที่ปลูกในระบบโควตาและมีการประกันราคารับซื้อ ก็ยังเป็นปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในการปลูกพืชชนิดนี้มากกว่าการปลูกพืชชนิดอื่น

การลงทุนซึ่งสูงกว่าการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ประกอบกับการที่ต้องเข้าเป็นสมาชิกชาวไร่อ้อย ซึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า "ลูกไร่" นั้น ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยต้องพึ่งพิงนายทุนจากภายนอก และเป็นหนี้โรงงานในด้านค่าไถ พันธุ์อ้อย และปุ๋ย นอกจากนั้น ยังเป็นหนี้จากการกู้เงินจากทางโรงงานซึ่งเรียกว่า "เงินเกี๊ยว" ซึ่งใช้สำหรับบำรุงตออ้อย กู้อัตราร้อยละ 9 ดังคำบรรยายของชาวไร่อ้อยที่สะท้อนถึงเหตุจูงใจในการทำไร่อ้อยที่ต้องพึ่งพิงทุน และตลาดจากนายทุนหรือโรงงานน้ำตาลมาโดยตลอด

> "เหตุจูงใจที่ทำให้ปลูกอ้อย เพราะมีโรงงานมารองรับ ประกันราคาให้ และมีที่ขาย มีโรงงานรับซื้อ มีตลาดแน่นอน มีหัวหน้าคิว มีโควตา มีการส่งเสริมปุ๋ยมาให้ มีเงินให้ ถ้าใครต้องการไถไร่ ก็มีเงินมาให้เลย ถ้าได้เงินก็ใช้หนี้โรงงาน ที่เหลือก็เป็นของเรา คนที่ไม่มีทุนก็ทำแบบนี้"

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้คิดคำนวณดูแล้วว่า ถ้าอ้อยราคาต่ำกว่า 500 บาทต่อตัน ชาวบ้านจะเลิกปลูกเพราะไม่คุ้มกับทุนที่ลงไป แต่ถ้าผลผลิตอ้อยดีราคาสูงต่อไปเรื่อยๆ ในระยะสั้นจะทำให้การขยายพื้นที่ปลูกอ้อยเพิ่มขึ้น เพราะตอนนี้มีชาวบ้านบางครัวเรือนต้องการปลูกอ้อย โดยจะดูผลผลิตของชาวไร่ที่ลงทุนปลูกไปแล้วว่าให้ผลผลิตดีแค่ไหน ถ้าผลผลิตดี และสามารถจ่ายหนี้สินให้กับทางโรงงานได้อย่างรวดเร็ว ก็จะทำการปลูกอ้อยมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่า การปลูกอ้อยจะต้องลงทุนสูงในช่วงปีแรก และต้องเป็นหนี้โรงงาน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีความต้องการที่จะปลูกอ้อย เพราะเป็นพืชที่ปลูกได้ราคาดี ผลผลิตต่อไร่สูง และให้ผลตอบแทนจากการปลูกสูงกว่าพืชอื่นๆที่ชาวบ้านเคยปลูก การลงทุนปลูกอ้อยครั้งเดียวสามารถตัดได้ถึง 3-4 ฤดูกาล และมีตลาดรองรับแน่นอน นอกจากนี้อ้อยยังทนแล้งได้ดี ปัจจัยเหล่านี้ เชิญชวนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยมากขึ้น

กรณีที่ 3 การปรับตัวในภาวะวิกฤต : อุทกภัย พ.ศ. 2545 ที่บ้านหนองลาย

ภาวะวิกฤต อาจเป็นช่วงเวลาหนึ่งที่เราจะสามารถทำความเข้าใจกับการปรับตัวของชุมชนและครอบครัวชาวนาได้ชัดเจน ในช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม พ.ศ. 2545 พื้นที่ภาคอีสานหลายจังหวัดประสบกับอุทกภัยร้ายแรง พื้นที่วิจัยที่จังหวัดมหาสารคามก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่ประสบกับภัยนี้ อุทกภัยที่ จ.มหาสารคามครั้งนี้ เป็นอุทกภัยที่รุนแรงที่สุดในรอบ 20 ปี ที่บ้านหนองลาย ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยปรากฏว่าประมาณร้อยละ 70 ของที่นาของหมู่บ้านถูกน้ำท่วมเป็นเวลาเกือบเดือน ข้าวที่กำลังตั้งท้องเสียหายทั้งหมด เส้นทางเข้าหมู่บ้านถูกตัดขาดนานหลายสัปดาห์ ต้องใช้เรือพายจึงจะติดต่อกับภายนอกได้

บ้านหนองลาย เป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในเขตชลประทานน้ำพอง-หนองหวาย ซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำชลประทานจากเขื่อนอุบลรัตน์ พื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแอ่งกะทะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านจะเป็นที่ดอนและเป็นที่ตั้งบ้านเรือน มีครัวเรือนทั้งสิ้น 104 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา โดยทำทั้งนาปี และนาปรัง อาชีพรองทำการประมง ทำปลาร้าและค้าขายปลาร้า เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ คือ มีทั้งลำห้วยและหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ใกล้หมู่บ้าน อุทกภัยที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของฤดูฝน พ.ศ. 2545 ได้ส่งผลให้ที่นาของประชาชน 100 หลังคาเรือน (ร้อยละ 96 ของครัวเรือนทั้งหมด) ถูกน้ำท่วม ข้าวเสียหายทั้งหมด คิดเป็นที่นาประมาณ 1,385 ไร่ จากพื้นที่หมู่บ้านรวม 1,884 ไร่ (ซึ่งรวมที่สาธารณะด้วย) และบ้านเรือนอีก 11 หลังคาถูกน้ำท่วมด้วย

อุทกภัยครั้งนี้มีผลต่อการดำรงชีวิตและจิตใจของชาวบ้านมาก เพราะความอยู่รอด และความหวังของชาวนาส่วนใหญ่ ขึ้นอยู่กับนา มีการลงทุนไปมากแล้ว เพราะระยะเวลาที่น้ำท่วมเป็นช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้องแล้ว และดูท่าว่าจะได้ผลผลิตดีในปีนี้ ครัวเรือนส่วนใหญ่เมื่อเจอภาวะอุทกภัยจะมีความกังวลว่า จะมีข้าวที่ไหนกิน จะมีเงินจากไหนไปส่งหนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว ชาวนาบ้านหนองลายก็สามารถปรับตัวแก้ไขสถานการณ์ได้ และขณะนี้ เมื่อเริ่มฤดูนาปรัง ชาวนาทั้งหมดก็สามารถหาทุนมาทำการผลิตในฤดูเพาะปลูกถัดไปได้ ผู้วิจัยเห็นว่า ภาวะวิกฤตจากอุทกภัยครั้งนี้ จะทำให้เราสามารถทำความเข้าใจกับวิธีการปรับตัวของชาวนาได้เป็นอย่างดีว่าในสภาพที่ชาวนาโดยทั่วไปไม่มีเงินออม และในยามปรกติก็ต่างดำรงชีวิตในลักษณะที่มีนักวิชาการบางคนกล่าวว่า อยู่ในสภาพที่เหมือนกับคนที่จมน้ำจนปริ่มคอนั้น ชาวนาทำอย่างไรจึงสามารถพาตนเองและครอบครัวรอดได้

บริบทชุมชนบ้านหนองลาย

บ้านหนองลายตั้งอยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคาม โดยตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอ 13 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นเพียง 20 กิโลเมตร พื้นที่ตั้งหมู่บ้านมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเป็นแอ่งกะทะ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์คือ หนองลาย แก่งอีโล้น และห้วยกุดบักลาย และยังมีคลองชลประทาน ซึ่งได้รับน้ำจากเขื่อนอุบลรัตน์ หล่อเลี้ยงพื้นที่นาส่วนใหญ่ของหมู่บ้านด้วย ปัจจุบัน บ้านหนองลายมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 583 คน 104 ครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่คือจำนวน 102 ครัวเรือนทำนา แต่ครัวเรือนที่ระบุว่าทำนาเป็นอาชีพหลักมีเพียง 67 ครัวเรือน อาชีพหลักอื่นๆของครัวเรือนที่เหลือในหมู่บ้านคือ เลี้ยงสัตว์ (19 ครัวเรือน) ค้าขาย (6 ครัวเรือน) รับราชการ (2 ครัวเรือน) รับจ้าง (9 ครัวเรือน) และตัดเย็บเสื้อผ้า (1 ครัวเรือน) และเนื่องจากหมู่บ้านมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ อาชีพรองที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทำประมง และการทำปลาร้าเพื่อขายและบริโภค นอกจากนี้ มีการปลูกต้นหอมในฤดูแล้งเพื่อขาย ส่วนพืชไร่อายุยาวเช่นปอ มันสำปะหลัง และอ้อย ไม่มีปลูกเนื่องจากไม่มีพื้นที่ดอน

หมู่บ้านหนองลายก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2463 มีครัวเรือนในระยะแรก 28 ครัวเรือน ซึ่งแยกมาจากบ้านแบก สาเหตุที่แยกมาตั้งหมู่บ้านใหม่ ก็เพื่อให้มาอยู่ใกล้ที่ทำกิน ในระยะต่อมามีครัวเรือนที่เป็นสายญาติ โยกย้ายมาจากจังหวัดอุบลราชธานีและร้อยเอ็ดมาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมด้วย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์

การทำนาที่บ้านหนองลาย ทำได้ทั้งนาปีและนาปรัง มีครัวเรือนที่ทำทั้งนาปีและนาปรังรวม 102 ครัวเรือน (ร้อยละ 98 ของครัวเรือนทั้งหมด) การทำนาปี ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียว ซึ่งผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคในครอบครัว และมีการปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายด้วย แต่การปลูกข้าวเจ้าในฤดูนาปี (ฤดูฝน) จะปลูกในปริมาณไม่มาก เพราะเน้นการปลูกข้าวเหนียวให้พอกินก่อน สำหรับการปลูกข้าวนาปรัง จะเป็นการปลูกข้าวเจ้าเป็นหลัก ในด้านพันธุ์ข้าวนั้น พบว่าพันธุ์ข้าวเหนียวนาปีที่นิยมปลูกคือ ข้าว กข. 6 และ กข. 8 ส่วนพันธุ์ข้าวเจ้านาปรังที่นิยมปลูกคือ ชัยนาท1 สุพรรณ 1 กข. 23 และข้าวหอมมะลิ 05 การที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ทำนาปลูกข้าวทั้งในฤดูแล้งและฤดูฝน และยังมีการปลูกหอมแบ่งในฤดูแล้งควบคู่ไปกับการทำนาปรัง รวมทั้งการจับปลาและทำปลาร้า ทำให้สมาชิกในครัวเรือนที่ทำเกษตรกรรมเป็นหลักล้วนมีงานทำตลอดทั้งปีในไร่นา แต่ก็จะมีสมาชิกบางส่วนในครัวเรือนที่ไม่ทำเกษตรกรรม ที่ประกอบอาชีพอื่นๆด้วย เช่น การไปรับจ้างต่างถิ่นระยะยาว (ที่หมู่บ้านนี้นิยมไปทำงานสวนปาล์มในภาคใต้) ค้าขาย เป็นต้น

การปรับตัวเมื่อประสบอุทกภัย

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น อุทกภัยที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม พ.ศ. 2545 เป็นอุทกภัยที่ร้ายแรงที่สุดที่ชาวบ้านเคยประสบมาในรอบ 20 ปี ข้าวนาปีในพื้นที่นาประมาณร้อยละ 70 ของหมู่บ้านที่กำลังตั้งท้องออกรวงเสียหายทั้งหมด ซึ่งหมายถึงว่า ชาวนาเหล่านี้ได้สูญเสียเงินที่ลงทุนไปในการปลูกข้าว (ประมาณ 527 บาทต่อไร่) และไม่มีข้าวที่เตรียมปลูกไว้เพื่อการบริโภค ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ชาวบ้านหนองลายร้อยละ 98 ทำนาทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง โดยผลผลิตจากการทำนาในฤดูฝนจะใช้เพื่อการบริโภคเป็นหลัก โดยทั่วไปชาวนาจะขายผลผลิตส่วนหนึ่งทันทีหลังจากการเก็บเกี่ยว เพื่อใช้หนี้ที่เกิดจากการทำนา เช่นค่าปุ๋ย ค่าแรงเก็บเกี่ยวและสีข้าวจากรวง และหลังจากนั้น อาจมีการขายข้าวบ้างในยามจำเป็นที่ต้องใช้เงิน ซึ่งรวมถึงการใช้เงินลงทุนในการเพาะปลูกครั้งต่อไปในฤดูนาปรังด้วย ส่วนใหญ่ การทำนาปีในฤดูฝนจะใช้วิธีการทำนาดำ ซึ่งจะเริ่มเตรียมไถนาเพื่อเพาะกล้าข้าวตั้งแต่เดือนมิถุนายน และเริ่มดำนาในเดือนมิถุนายน โดยอาศัยน้ำจากคลองชลประทานและน้ำฝน และสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ในเดือนพฤศจิกายน พอถึงเดือนมกราคม ชาวนาก็จะหว่านข้าวเพื่อทำนาปรัง และเก็บเกี่ยวในเดือนพฤษภาคม การทำนาปรังจะนิยมใช้การทำนาหว่าน และต้องมีการดูแลแปลงนาอย่างดี ทั้งในเรื่องระดับน้ำ แมลง สัตว์รบกวนต่างๆ และโรคพืช ถ้าไม่ดูแลให้ดีผลผลิตข้าวจะเสียหาย ไม่คุ้มกับการลงทุน

อุทกภัย พ.ศ. 2545 เกิดขึ้นในเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ข้าวนาปีที่ดำไว้อยู่ในระยะตั้งท้องออกรวง การสูญเสียผลผลิตครั้งนี้ จึงหมายถึงการสูญเสียทั้งข้าวที่ปรกติจะมีไว้ใช้บริโภคตลอดปี และไม่มีพันธุ์ข้าวปลูกสำหรับฤดูนาปีกัดไปด้วย นอกจากนี้ เงินหมุนเวียนสำหรับการทำนาปรังส่วนหนึ่งจะได้มาจากการขายข้าวนาปีด้วย (ส่วนที่เหลือจะได้จากการรับจ้างหรือการประกอบอาชีพอื่นผสมกันไป รวมทั้งอาจได้มาจากสมาชิกในครัวเรือนที่อพยพไปทำงานต่างถิ่นด้วย) การปรับตัวในภาวะวิกฤตของชาวนาจึงเป็นประเด็นที่น่าจะได้รับความสนใจมากขึ้น

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกสามารถสรุปได้ว่า แบบแผนการปรับตัวของชาวบ้านหนองลายในภาวะวิกฤติพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การนำแรงงานและทักษะที่มีอยู่ไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เปลี่ยนไป โดยยังอิงอยู่กับภาคการเกษตร กิจกรรมที่สำคัญคือการทำประมง

อุทกภัยทำให้ข้าวในนาเสียหาย แต่อุทกภัยก็สร้างโอกาสใหม่ คือการจับปลาตามแม่น้ำหนองน้ำที่มีน้ำเอ่อท้น รวมทั้งตามทุ่งนาที่มีน้ำท่วม ปรกติในยามน้ำหลากเช่นนี้ก็จะมีปลามากมายตามธรรมชาติอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านหนองลายส่วนหนึ่งเล่าว่า มีปลามากกว่าปรกติและปลาตัว

โต เนื่องจากน้ำได้ท่วมบ่อเลี้ยงปลา ทำให้ปลาเลี้ยงจากที่อื่นว่ายมาตามกระแสน้ำด้วย ครัวเรือนที่ออกไปจับปลามีทั้งพวกที่ทำประมงเป็นอาชีพอยู่แล้ว และมีเรือและอุปการณ์จับปลาพร้อมอยู่แล้ว และยังมีพวกที่หันมาหาปลาโดยมีอุปกรณ์ง่ายๆ จับปลาตามริมฝั่ง ด้วยเบ็ดและตาข่าย นอกจากนี้ ยังมีครัวเรือนที่ลงทุนซื้อเรือใหม่รวม 16 ครัวเรือน ลงทุนซื้อเรือลำละ 3,000 บาท

> “การจับปลาโดยใช้เรือทำให้ไปจับปลาได้ไกลๆ ในที่น้ำลึกจะมีปลาตัวใหญ่มาก ส่วนใหญ่จะออกไปกางดาง (ตาข่ายดักปลา) ตอนบ่าย พอตอนตี 2 ถึง 6 โมงเช้าก็ไปเก็บกู้ดาง การวางดางก็ใช้วิธียึดกับต้นไม้หรือกิ่งไม้ที่สามารถยึดดางไว้ได้ พอยึดได้ข้างหนึ่ง ก็กางดางไปตามน้ำหรือทวนน้ำก็ได้ ปลาที่จับได้ก็มี ปลาหลด ปลากะแยง ปลาช่อน ปลานิล ปลาไน ปลาตะเพียน พอกู้ดางได้ ก็เอาไปให้แม่บ้านและสมาชิกที่บ้านปลดปลาจากดาง ส่วนใหญ่ช่วงน้ำท่วมพวกเราจะออกจับปลาทุกวัน”

ปลาที่จับได้ จะนำไปขายที่ตลาดที่ตัวอำเภอ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 13 กิโลเมตร หรือนำไปแปรรูปเป็นปลาแห้ง และปลาร้า ทั้งปลาแห้งและปลาร้าสามารถเก็บไว้ได้นาน สำหรับการบริโภค ขาย และแลกเป็นข้าว

> “ถ้าจับปลาได้ตัวโตมาก และยังไม่ตาย ก็จะรีบนำปลาสดไปขายที่ตลาดที่อำเภอ ปลาที่ไปขายมีพวกปลากะแยง กิโลละ 40-50 บาท ปลาหลดกิโลละ 80 บาท ปลาช่อนกิโลละ 50 บาท ถ้าปลาช่อนตัวโตตาย ก็จะทำเป็นปลาช่อนหมักเกลือ ขายกิโลละ 30-40 บาท ถ้าปลาตัวเล็ก ก็เอามาทำปลาร้าไว้ เอาไว้ขายหรือแลกข้าวเปลือก”

ผู้ที่มีเรือสามารถจับปลาขายได้รายได้เฉลี่ยประมาณวันละ 600 บาท (ต่ำสุด 300 บาท สูงสุด 1,000 บาท) ตลอดระยะเวลา 2 เดือนที่น้ำท่วม มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 30,000 – 35,000 บาท ในระยะเวลาประมาณ 2 เดือน และยังมีรายได้จากการทำปลาร้าขาย ซึ่งครัวเรือนที่มีเรือสามารถสร้างรายได้จากการทำปลาร้าขาย (จากการจับปลาในช่วงน้ำท่วมเป็นเวลา 2 เดือน) ประมาณ 16,000 บาท นับเป็นรายได้ที่ดีทีเดียว แต่ก็ได้มาจากการทำงานหนัก

อย่างไรก็ตาม มีบางครัวเรือนที่ลงทุนซื้อเรือและตาข่ายจับปลา ด้วยความหวังว่าจะหาเงินจากการจับปลาและการทำปลาร้าขายได้มาก แต่ผลไม่เป็นไปตามที่คาดหมายไว้ เช่น กรณี

หนึ่ง ลงทุนซื้อเรือ 3,000 บาท แต่จับปลาทำปลาร้าได้เพียง 2 โอ่ง (โอ่งละ 800 บาท) เท่านั้น แต่ตัวเขาเองก็ไม่ได้เสียดายเงินที่ลงทุนไป เพราะคิดว่าจะสามารถเก็บเรือและตาข่ายไว้ใช้ได้อีกนาน

2. การใช้ภูมิความรู้ที่มีอยู่ในการแปรรูปผลผลิต

การแปรรูปปลานับเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวอีสานมาช้านาน ชาวอีสานสามารถแปรรูปปลาเป็นอาหารได้หลายอย่างทำให้มีรสชาติหลากหลายไม่น่าเบื่อ เช่น ปลาร้า ปลาส้ม ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว และทำให้ปลาที่จับได้สามารถเก็บไว้บริโภคหรือขายได้เป็นระยะเวลานาน ทำให้ไม่ต้องรีบขายจนราคาตกและไม่มีข้อต่อรองกับพ่อค้า สำหรับบ้านหนองลายนั้น เนื่องจากมีภูมินิเวศที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีการสะสมภูมิปัญญาด้านการแปรรูปปลามาอย่างต่อเนื่อง มีการทำปลาร้า ปลาแห้ง ปลาส้มออกขายและแลกข้าวมานาน จนมีเครือข่ายการค้าและแลกปลาร้าอยู่อย่างกว้างขวาง และมีผู้ทำอาชีพค้าปลาร้าเป็นอาชีพหลักและอาชีพรองหลายราย บางครั้ง ปลาที่จับได้ไม่พอกับการขาย ผู้ที่ค้าปลาร้าเป็นอาชีพหลักก็ถึงกับมีการไปรับหัวปลาร้าจากจังหวัดกาฬสินธุ์ มาผสมกับปลาร้าที่ทำขึ้นในหมู่บ้าน

3. การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลาย

3.1 การค้าขาย

3.1.1 การค้าขายปลาร้า

จากการที่ในช่วงน้ำท่วมมีการจับปลาได้มาก ประกอบกับบ้านหนองลายก็เป็นหมู่บ้านที่มีการจับปลา การทำปลาร้า และการค้าขายปลาร้ามาแต่เดิม ทำให้เมื่อประสบกับภาวะวิกฤต ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงหันไปอิงกับทักษะด้านอาชีพเดิมที่สะสมมาของชุมชน โดยทั่วไปครัวเรือนที่จับปลารายย่อยๆก็มักจะเอาปลาเล็กปลาน้อยมาหมักปลาร้าไว้เพื่อเก็บไว้บริโภค ถ้ามีมากก็จะขายให้แก่ผู้ที่ทำอาชีพค้าขายปลาร้า หรือขายให้กับผู้ที่ออกไปค้าขายในตลาด บางทีถ้ามีญาติพี่น้องที่ออกไปค้าขายก็จะใช้วิธี"ฝากไปขาย" จึงเห็นได้ว่า ไม่ใช่ทุกครัวเรือนที่มีการจับปลาและทำปลาร้าจะมีอาชีพค้าขายปลาร้า ทั้งนี้เนื่องจากผู้ที่ออกไปจับปลาก็มักมีงานเต็มมือ ไม่มีเวลาที่จะไปขายปลาร้า

สำหรับผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายปลาร้านั้น มักจะไปกันเป็นกลุ่ม โดยนัดหมายเวลาไปด้วยกัน และเหมารถไปโดยช่วยกันออกค่าใช้จ่ายในการเหมารถ การออกไปขายแต่ละครั้งจะใช้เวลา 1-2 อาทิตย์ นำปลาร้าไปประมาณ 10-20 ปี๊บต่อคน ออกไปเป็นกลุ่มๆละประมาณ 7-8 คน เสียค่ารถคนละประมาณ 500 บาท ไปตามต่างจังหวัด เช่น ขอนแก่น กาฬสินธุ์ อุดรธานี ร้อยเอ็ด

โดยเลือกเขตที่ไม่มีแหล่งหาปลา และลงขายหมู่บ้านละ 1 คน การขายจะขายเป็นเงินสด หรือแลกเป็นข้าว ถ้าขายเป็นเงิน จะขายปลาร้าในราคากิโลกรัมละ 20 บาท ถ้าแลกเป็นข้าว จะมีตะกร้าไว้ตวงข้าว ที่ชาวบ้านเรียกว่า “เปาะ” ปลาร้า 1 กิโลกรัมจะแลกข้าวได้ 2 เปาะ หรือปลาร้า 2 กิโลกรัมต่อข้าวเปลือก 2 ถุงปุ๋ย หรือปลาร้า 1 ปี๊บต่อข้าวเปลือก 3 ถุงปุ๋ย

การนำปลาร้าไปแลกข้าวของบ้านหนองลายทำกันมานานแล้ว เนื่องจากหมู่บ้านนี้มักประสบกับปัญหาน้ำท่วมข้าวเสียหายอยู่เป็นระยะ เพราะที่นาอยู่ในที่ลุ่ม นานเข้าก็พัฒนามาเป็นอาชีพ ในช่วงน้ำท่วม คนที่ปรกติมิได้ออกไปขายปลาร้าหรือไปแลกข้าวก็จะร่วมติดกลุ่มไปด้วย ชาวบ้านบอกว่า การไปแลกข้าวนั้น แรกๆก็อาย แต่ทำไปหลายครั้งเข้าก็ชินไปเอง เมื่อถามถึงวิธีการไปแลกหรือขายปลาร้า ชาวบ้านเล่าว่า

> “อุปกรณ์ที่เอาไป ก็มีไม้คานหามปี๊บปลาร้า ถังน้ำหนึ่งคู่ ถุงปุ๋ยเปล่าใส่ข้าว และเปาะตวงข้าว พอลงเดินเข้าหมู่บ้านแล้ว ตอนแรกก็ถามสารทุกข์สุกดิบก่อนว่า “อยู่ซำบายดีบ่” “มาเด้อมาเอาของฝาก มาเบิ่งปลาแดกนำแน ได้ปลาแดกมา” บางทีก็เป็นคำพูดขอแลกเปลี่ยนข้าว “มาขอข้าวไปกิน น้ำท่วมข้าว บ่มีข้าวกิน ถ้าได้ข้าวเปลือกก็จะขอไปเฮ็ดแนว (ทำพันธุ์) ถ้าข้าวสารก็จะเอาไปกินสืบมื้อไป” “แลกต่างขอ บ่มีข้าวกิน จึงมาให้เห็นหน้า” แบบนี้แหละ”

นอกจากนี้ ในการเข้าไปตามหมู่บ้านเพื่อขอแลกข้าว บางทีก็จะไปขออนุญาตผู้ใหญ่บ้านให้ประกาศบอกชาวบ้านว่ามีชาวบ้านจากบ้านหนองลายเอาปลาร้ามาแลกข้าว ข้าวที่ได้จากการแลกนั้น ถ้ามีข้าวพอกินแล้วก็จะขายออกไป

3.1.2 การรับซื้อผลผลิตไปขายในตลาด

ครัวเรือนที่รับซื้อผลผลิตไปขายที่ตลาดมี 2 ครัวเรือน ครัวเรือนหนึ่งรับซื้อผักและปลาไปขายส่งที่ตลาด อีกครัวเรือนหนึ่งรับซื้อไข่ไปขายปลีกที่ตลาด ทั้ง 2 ครัวเรือนนี้แม้จะทำอาชีพค้าขาย แต่ก็ยังทำนาทุกปี และมีการจับปลาด้วย

ครัวเรือนที่รับซื้อผักไปขายส่งที่ตลาดอำเภอ ทำกิจการนี้ 2 คนคือสามีและภรรยา รับซื้อผักประเภทผักบุ้ง แมงลัก มะเขือ ผักบุ้ง บวบ จากบ้านหนองลายและอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้ๆกัน ไปขายที่ตลาดเช้าที่ตัวอำเภอ ในเดือนที่มีปลามาก ก็จะรับปลาไปขายด้วย การขายเป็นการขายส่งให้แก่พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ออกเดินทางจากหมู่บ้านประมาณ 23.00-24.00 น. เดินทาง

ด้วยรถมอเตอร์ไซค์พ่วงรถเข็นน้ำของตนเอง ใช้เวลาเดินทางประมาณครึ่งชั่วโมงถึงตลาด จะขายสินค้าอยู่ที่ตลาดประมาณ 5-6 ชั่วโมง กำไรที่ได้ในแต่ละวันประมาณ 200-300 บาท โดยไปขายทุกวัน ในช่วงที่น้ำท่วมทางขาดก็จะนั่งเรือยนต์ไปลงที่อีกหมู่บ้านหนึ่ง แล้วต่อรถรับจ้างไปตลาด คิดเป็นรายได้ประมาณเดือนละ 6,000 - 7,000 บาท เงินที่หาได้ส่วนใหญ่ในช่วงน้ำท่วมจะเก็บไว้ลงทุนทำนาปรัง

ครัวเรือนนี้ที่นาถูกน้ำท่วมไปเป็นส่วนใหญ่ ที่น่าสนใจคือพ่อค้าขายส่งผลผลิตผู้นี้ จะออกไปจับปลาและนำปลาไปขอแลกข้าวกับลูกค้าของตนด้วย

> “น้ำท่วมข้าวหมด ซื้อข้าวกิน เอาเงินจากที่ค้าขาย หรือจับปลาไปซื้อข้าว หาปลาได้ก็เอาไปขอแลกข้าวกับลูกค้าที่มาซื้อของ (เขา)ให้ปลา 2-3 กิโลแลกเปลี่ยนข้าว จะได้ข้าวประมาณ 2-3 ถุงปุ๋ย ขอเขาไป ขอข้าวกินแน น้ำท่วมข้าว แลกข้าวกับลูกค้าได้ข้าว 10 ถุงปุ๋ย”

3.2 การทำงานรับจ้างชั่วคราวในท้องถิ่น

แรงงานในครอบครัวเป็นทุนที่สำคัญของชาวนา เมื่อไม่สามารถทำการผลิตในไร่นาของตนเอง เนื่องจากน้ำท่วมไร่นาเสียหาย ก็จะออกไปหารับจ้างแรงงาน งานรับจ้างในท้องถิ่นที่พบมากคือการรับจ้างเกี่ยวข้าว นอกจากนี้ยังมีงานรับจ้างขายรองเท้าเร่ รับจ้างสร้างบ้าน รับจ้างเย็บผ้า งานเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้และเงินเก็บเตรียมไว้สำหรับการกินอยู่ ซื้อข้าวสาร และสำหรับการลงทุนเพาะปลูก

3.2.1 การรับจ้างเกี่ยวข้าว

งานรับจ้างในท้องถิ่นในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเป็นงานชั่วคราวที่หาได้ง่าย เนื่องจากในช่วงเวลาเร่งด่วนของการเก็บเกี่ยวผลผลิต ภาคอีสานก็ยังมีการขาดแคลนแรงงานอยู่มาก ถึงขนาดที่ว่าต้องมีการจัดหาแรงงานมาเพิ่มจากภาคกลาง สาเหตุที่มีการขาดแคลนแรงงานในฤดูเก็บเกี่ยวก็เนื่องมาจากในปัจจุบัน ได้มีการปลูกข้าวโดยใช้เมล็ดพันธุ์ที่ทางราชการส่งเสริมเพียงไม่กี่สายพันธุ์ เช่นข้าวเหนียว กข. 6 และข้าวเจ้าหอมมะลิ 105 เป็นต้น ทำให้ข้าวสุกในเวลาไล่เลี่ยกัน สำหรับข้าว กข. 6 ซึ่งเป็นข้าวที่นิยมปลูกกันมากนั้นเป็นข้าวที่เมื่อสุกแล้วจะต้องรีบเก็บเกี่ยว มิฉะนั้นต้นข้าวจะล้ม และเมล็ดข้าวจะกรอบแตกง่ายเวลาสี ทำให้ราคาตก ดังนั้น ในช่วงเกี่ยวข้าว ทุกครัวเรือนจะต้องรีบเกี่ยวข้าวในนาของตน ถ้าไม่ทันก็ต้องจ้างแรงงานเพิ่มเติม

ชาวนาบ้านหนองลายออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวเพื่อหารายได้มาสำหรับการซื้อข้าวบริโภค และเตรียมไว้สำหรับการลงทุนปลูกข้าวนาปรังต่อไป มีครัวเรือนที่ออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าว ประมาณ 30 ครัวเรือน การไปรับจ้างแบบนี้ จะนิยมไปกันเป็นกลุ่มใหญ่ ผู้ที่มาว่าจ้างส่วนใหญ่ เป็นญาติพี่น้องต่างหมู่บ้าน ที่รู้ว่าหมู่บ้านนี้น้ำท่วม ชาวบ้านว่างงาน ไม่ต้องเกี่ยวข้าวในนาตัวเอง ก็จะเข้ามาติดต่อกับทางผู้ใหญ่บ้าน ค่าแรงวันละ 120-140 บาท ส่วนใหญ่เวลาทำงานคือ 8.30-16.30 น. ถ้าทำงานล่วงเวลาจากที่ตกลงไว้ จะได้อีกชั่วโมงละ 30 บาท

> "ผู้ใหญ่บ้านก็จะออกหอกระจายข่าว เช่น วันมะรืนจะมีคนต้องการจ้างแรงงานเกี่ยวข้าว ประมาณ 50 คน ครัวเรือนไหนต้องการทำงาน ก็เตรียมตัวห่อข้าว พอกินข้าว กินปลาตอนเช้าเสร็จ ก็รีบออกมาที่นัดหมาย นายจ้างจะมีรถมารับมาส่ง ไม่ต้องเสียค่ารถ กับข้าวกลางวันนายจ้างก็เตรียมไว้ทั้งหมด ชาวบ้านหนองลายจะออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวแบบนี้ทุกวัน จนหมดข้าวที่จะเกี่ยว น้ำก็ลดพอดี ก็หยุดไปรับจ้างเตรียมตัวทำนาปรังต่อ"

ผู้ที่รับจ้างเกี่ยวข้าวจะมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 120-130 บาทต่อวัน ในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวนาปีนี้ ส่วนใหญ่จะออกไปรับจ้างกันคนละประมาณ 30 วัน ซึ่งเป็นการออกไปรับจ้างที่มากกว่าปรกติ เนื่องจากไม่ต้องเกี่ยวข้าวในนาตนเอง เฉลี่ยแล้วมีรายได้ประมาณ 3,600-3,900 บาทต่อคน แต่ละครัวเรือน ออกไปรับจ้างประมาณ 1-2 คน อย่างมาก 3 คน สรุปแล้วมีรายได้จากการรับจ้างเกี่ยวข้าวประมาณ 7,000-7,500 บาทต่อครัวเรือน

3.2.2 การรับจ้างเร่ขายรองเท้า หรือ ไปหาบรองเท้า

ในหมู่บ้านหนองลายมีพ่อค้ารองเท้าเร่ 1 ราย วิธีประกอบกิจการค้าขายรองเท้าของพ่อค้าชาวบ้านผู้นี้คือการรับรองเท้าจากแหล่งขายส่ง แล้วนำรองเท้าไปเร่ขายตามชุมชนต่างๆในภาคกลาง โดยนำชาวบ้านจากบ้านหนองลาย (และบ้านใกล้เคียง) ติดรถไปด้วยเพื่อไป "หาบรองเท้า" การเอาคนไปหาบรองเท้า ก็คือการหาคนไปช่วยเร่ขายรองเท้านั่นเอง โดยการนำคนไปปล่อยไว้ตามจุดต่างๆ ให้เดินหาบรองเท้าเร่ขาย ในบ้านหนองลายมีชาวบ้านประมาณ 10 รายที่ทำงานหาบรองเท้าหรือรับจ้างขายรองเท้าเป็นอาชีพเสริม เมื่อว่างจากการทำนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงผู้ที่มีอาชีพเสริมรับจ้างขายรองเท้า จะขอกล่าวถึงพ่อค้ารองเท้าซึ่งเป็นผู้สร้างงานให้แก่ผู้รับจ้างขายรองเท้าก่อน พ่อค้ารองเท้าผู้นี้อายุ 37 ปี เคยไปรับจ้างต่างถิ่น ต่อ

มากลับมาบ้าน และทำนาอยู่ได้ 3-4 ปี แต่รายได้น้อยไม่พอกิน จึงหันมาประกอบอาชีพค้าขายรองเท้า มีผู้แนะนำเข้าสู่อาชีพคือเพื่อนที่อยู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง (บ้านแบกซึ่งเป็นบ้านแม่ของบ้านหนองลาย คือเป็นบ้านเดิมที่บ้านหนองลายแยกตัวออกมา) เขาไปรับรองเท้ามาจาก “เถ้าแก่” ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอโกสุมพิสัย จ. มหาสารคาม การรับรองเท้าไปขายไม่ต้องจ่ายเงินสด แต่ใช้ “เครดิต” คือขายรองเท้าได้แล้วจึงค่อยนำเงินไปให้เถ้าแก่ ในปัจจุบัน พ่อค้ารองเท้าผู้นี้จะนำรองเท้าออกขายเดือนละ 2 เที่ยวๆละประมาณ 7 วัน การไปแต่ละเที่ยวจะรับรองเท้าจากเถ้าแก่ไปประมาณ 1,000 คู่ แต่จะขายได้ประมาณเที่ยวละ 900 คู่ ที่ต้องรับไปเผื่อมากเพราะการนำรองเท้าไปขายต้องนำไปให้ครบทุกเบอร์ในแต่ละแบบ โดยแต่ละแบบจะมี 9 เบอร์ รองเท้าที่รับไปขายนั้น ราคารับจากเถ้าแก่ประมาณคู่ละ 30-40 บาท อย่างแพง 80 บาท เมื่อรับรองเท้ามาแล้วก็จะออกขาย โดยหาคนขายรองเท้าติดรถไปด้วย ประมาณ 2-4 คน ไปขายตามพื้นที่ชนบทในภาคกลาง โดยพ่อค้าผู้นี้จะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการเดินทางทั้งหมด ในการขายรองเท้านี้พ่อค้าจะเอากำไรคู่ละ10 บาท ส่วนคนขายรองเท้าจะไปขายในราคาเท่าใดก็ได้ ในแต่ละเที่ยวพ่อค้าจะมีรายได้ประมาณ 9,000 บาท จากการขายเฉลี่ยประมาณ 900 คู่ต่อเที่ยว สำหรับรายจ่ายนั้น จะเป็นรายจ่ายค่าน้ำมันและค่าอาหารของตนเองและลูกจ้าง ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณ 800 บาทต่อวัน (ค่าน้ำมัน 300 ค่าอาหารและค่าน้ำค่าไฟที่จ่ายให้แก่วัดที่ไปพักพิง วันละ 500 บาท) การไปขายแต่ละเที่ยวกินเวลาประมาณ 7 วัน ดังนั้นแต่ละเที่ยวจะมีรายจ่ายประมาณ 5,600บาท พ่อค้ารองเท้าได้กำไรสุทธิจากการขายรองเท้าเฉลี่ยเที่ยวละ 3,000-4,000 บาท

โดยทั่วไป พ่อค้าจะหาคนไปหาบรองเท้าให้ไม่ง่ายนัก คนขายรองเท้าจะต้องมีความอดทนต่องานหนักและและสามารถปรับตัวต่อความไม่สะดวกต่างๆ เพราะต้องเดินทางไปไกล ไปพักค้างคืนตามศาลาวัด ต้องแบกรองเท้าหนัก และต้องมีศิลปะในการขายสินค้าด้วย ถ้าคนหาบรองเท้าขายไม่เก่ง พ่อค้าก็จะได้กำไรน้อยหรือขาดทุน เพราะมีรายจ่ายทุกวัน คนที่ขายเก่งๆ พ่อค้าจะต้อง”งอนง้อ” ให้ไปหาบรองเท้าให้ จากการสัมภาษณ์คนหาบรองเท้าคนหนึ่ง พบว่า เธอขายรองเท้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2540 (ประมาณ 6 ปี) และเคยขายรองเท้าให้แก่พ่อค้ารองเท้าถึง 4 คน คนล่าสุดเป็นพ่อค้ารองเท้าบ้านหนองลาย

> “เจ้าของรถเขามาชวนเรา เขาบอกให้ไปขึ้นรถเขา ไปหาบรองเท้าขายให้เขา---หาบรองเท้า 9 เบอร์ เราก็หาบ 9 ถุง หาบข้างละ 5 ข้างละ 4 ถุง รองเท้า 9 ถุงก็ 9 แบบ เขาต้องให้เราครบ เราก็หาบขายตามตรอกตามซอย---ลูกค้าบางคนเขาสนใจ เขาก็บอกว่า ขอดูหน่อย ลูกค้าบางคนก็อยากใช้รองเท้าหาบ เพราะบางคนใช้แล้วบอกว่ามัน

ทนอีหลี ของหาบนี่มันดี รองเท้าทน เราก็บอกว่า รองเท้าเย็บมือเอง ไม่ใช่รองเท้าติดกาว มันทน เขาก็เรียกเพื่อนมาซื้อ คนภาคกลางนิยมของเราจริงๆ บางจุดก็ไม่ค่อยซื้อ เพราะลูกค้าไม่เคยใช้ บางคนก็บอกว่า รอซื้อตั้งนานแล้ว ทำไมไม่มาซักที"

"ปัญหาไม่มีหรอก นอกจากพระวัดใดไม่ให้นอน มันจึงเป็นปัญหา ต้องรีบหาวัดใหม่ไปแย่งหมานอน ตรงศาลาเขาสร้างไว้พักศพ ก็ต้องได้นอน ลำบากก็ใช่ ไม่ลำบากก็ใช่ เงินรองเท้าได้นำมาแก้ปัญหาได้เร็ว ลำบากก็พอไป มันคุ้ม แต่ว่าคนที่ขายไม่ได้มันก็ไม่คุ้ม คนที่ขายไม่ได้นี่ วันหนึ่งบางที 100 บาทก็ไม่ได้"

ที่บ้านหนองลาย มีผู้ที่ไปรับจ้างหาบรองเท้าประจำประมาณ 10 คน คนที่ขายเก่งๆจะมีรายได้ประมาณ 4,000-5,000 ต่อเที่ยว เนื่องจากคนหาบรองเท้าสามารถตั้งราคาขาย โดยบวกกำไรอีกประมาณคู่ละ 20-100 บาท การที่ชาวนาจากภาคอีสานต้องร่อนเร่หาบรองเท้าไปต่างถิ่นไกลถึงภาคกลาง (บางครั้งไปถึงภาคเหนือ) ก็ทำให้คนซื้อมีความเห็นใจและแสดงน้ำใจแก่คนหาบรองเท้าเป็นอย่างดี

"สมมุติเจ้าของรถส่งรองเท้าให้เราราคา 90 บาท เราก็ไปขายเพิ่มเป็น 100-199 บาท ราคา 50 บาท เราก็ไปขาย 90-100 บาท แล้วแต่เราจะขาย บางคนใจดีเขาก็บอกว่าไม่ต้องทอนหรอก บางคนเราขายคู่ละ 100 เขาให้ 200 บาทก็มี เจออาเสี่ยใจดี เขาสงสาร เขาก็บ่เอาเงินทอน บางคนสงสาร คนก็มีหลายแบบ เจอทั้งคนดีคนชั่ว เจอคนดีก็หลาย บางคนหาข้าวให้กิน ห่อข้าวให้ ห่อน้ำให้ เพิ่นมีน้ำใจหลายอีหลี เวลาเราไป เจอคนดี เขาก็บอกว่า อย่าเข้าไปเด้อ ซอยนั้น พวกยาบ้ามันเยอะ ซอยอันตราย เขาก็บ่ให้ไป เขาบอกดีอยู่"

การไปเร่ขายรองเท้าต่างถิ่น คนหาบรองเท้าได้พบทั้งผู้มีน้ำใจและแล้งน้ำใจ และบางครั้งก็รู้สึกกลัวอันตราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อขายไปหลายๆวันและเริ่มมีเงินจากการขายรองเท้ามากขึ้น แต่กระนั้น จากการสัมภาษณ์ชาวนาอีสานที่มีอาชีพเสริมขายรองเท้า เราก็จะเห็นได้ถึงจิตใจที่เป็นนักสู้ กล้าเสี่ยงกับโอกาสใหม่ๆที่มีมาถึง รวมทั้งการมองโลกในแง่ดีของผู้หาบรองเท้าเหล่านี้

“ยาบ้ามันเยอะ บางทียายขายรองเท้าได้เยอะ มีเงินติดตัวเยอะ ยายก็กลัวอยู่ กลัวมันมาจี้มาปล้น ยามเหนื่อยมากคนเรานอนไม่รู้ตัว กลัวคนเอายาสลบมาให้ดม แล้วปล้นเอาเงิน เพราะมันเคยมีมาก่อน ต้องระวัง ถ้าตอนที่ยังไม่มีเงินก็ไม่กลัวหรอก แต่ถ้าขายรองเท้าได้มาก ก็กลัวเหมือนกัน”

“บางทีไปขายรองเท้า ยายเอาเงินไป 20 บาทก็มี ไม่ต้องซื้ออะไรหรอก เถ้าแก่เขาเลี้ยงเอง ไปลงขายเจ้าของรถเขาก็หาข้าวให้กิน กินอิ่มแล้วก็ห่อข้าวไป วันไหนขายดีลืมกินข้าวกินน้ำ ขายเหนื่อย ได้เงิน มีกำลังใจ มีแต่อยากสู้ต่อ เจ้าของรถนัดเจอตอนเที่ยง ขายดีจนเจ้าของรถต้องวิ่งรถหาเรา”

“การขายรองเท้านี่คิดแล้วมันคุ้ม เพราะว่าเราไม่ต้องลงทุนอะไรทั้งสิ้น มีแต่ลงแรงกายเอา เราขยันขายขยันเดิน เราก็ได้เงินหลาย เรารอแต่กิน รอแต่ขายข้าวไม่ได้ น้ำท่วมแล้วจะรอให้หลวงมาช่วยไม่ได้ เราต้องช่วยเหลือตัวเองก่อน”

รายได้จากการไปหาบรองเท้าขายเฉลี่ยประมาณเที่ยวละ 4,000-5,000 บาทต่อการไป 7 วัน แต่ในช่วงน้ำท่วม ภาระในไร่นามีน้อย และความต้องการเงินมีสูง การไปขายรองเท้าในบางเที่ยวจึงขยายไปถึงเที่ยวละ 9 วัน ซึ่งคนหาบรองเท้าก็สามารถมีรายได้ถึง 6,300 บาทต่อเที่ยว ในช่วงที่น้ำท่วม 2 เดือน รายได้ของผู้หาบรองเท้าตกประมาณ 12,000 บาทโดยเฉลี่ย ส่วนใหญ่ก็จะเก็บไว้เป็นเงินใช้จ่ายประจำวัน และลงทุนทำนา รวมทั้งซื้อข้าวสารเตรียมไว้สำหรับการบริโภค และใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านด้วย แต่หากไม่ประสบกับภาวะน้ำท่วม บางคนก็สามารถนำเงินที่สะสมได้จากการหาบข้าวไปซื้อรถไถนา หรือตู้เย็นก็มี

โดยสรุป การไปหาบรองเท้าขายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ที่ดีแก่ชาวบ้าน แม้ว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถทำงานนี้ได้ดี ปัจจุบันเถ้าแก่และเจ้าของรถยังคงมีความต้องการได้คนหาบรองเท้าเก่งๆมาทำงานด้วยอยู่เสมอ การสัมภาษณ์ผู้หาบรองเท้าได้เปิดเผยให้เห็นถึงจิตใจของชาวนาอีสานที่กล้าเข้าสู่อาชีพใหม่ ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน แม้ว่าจะเป็นงานหนัก และต้องปรับตัวและปรับสภาพจิตใจในด้านอาชีพเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ในการเข้าสู่อาชีพของชาวนาที่กลายเป็นผู้หาบรองเท้าก็ดี หรือการปรับตัวของชาวนาที่กลายเป็นพ่อค้าเจ้าของรถก็ดี ล้วนอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่รู้จักกัน ไว้ใจกัน เป็นเพื่อนกัน การแบ่งปัน

ผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพอย่างเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวและความไว้ใจกันเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ นอกจากนี้ ระบบการค้าขายของผู้ที่มีทุนรอนน้อย ก็ยังสามารถอาศัยสถาบันทางสังคม เช่น วัด เป็นแหล่งพักพิง ให้ที่พัก ที่หุงหาอาหาร ด้วยค่าใช้จ่ายที่ต่ำ รวมทั้งน้ำใจของคนในถิ่นที่ไปเยือน ที่ยังเข้าใจวิถีชีวิตการต่อสู้ดิ้นรนของชาวชนบท ทำให้การค้าขนาดเล็กของชาวนาที่เริ่มเข้าสู่อาชีพการเป็นพ่อค้าเป็นไปได้

3.2.3 รับจ้างเย็บผ้า

งานรับจ้างเย็บผ้ามีคนทำเป็นส่วนน้อย เพราะเป็นงานที่ต้องใช้เวลาและฝีมือ และต้องมีจักรเย็บผ้า การเย็บผ้าแบบที่บ้านหนองลายจะทำในลักษณะที่มีนายจ้างเอางานมาส่งให้ที่บ้าน ได้ค่าจ้างเฉลี่ยตัวละ 16 บาท โดยจะเย็บได้ประมาณวันละ 20 ตัว มีรายได้ประมาณ 320 บาทต่อวัน หรือประมาณ 9,000-9,600 บาทต่อเดือน การจะทำงานให้ได้เงินมากหรือน้อยก็แล้วแต่เวลาและความขยันของแต่ละคน ผ้าที่นายจ้างนำมาให้เย็บเป็นผ้าฝ้ายซึ่งนายจ้างรับซื้อมาจากหมู่บ้านที่ทอผ้าฝ้ายแล้วนำมาให้ชาวบ้านหนองลายเย็บ ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำงานเย็บผ้าถือว่ามีรายได้ดี และมักมีเงินเก็บสะสม

3.2.4 รับจ้างทั่วไปในเมืองใกล้ๆ

การออกไปรับจ้างในเมืองขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลนักก็เป็นที่นิยมในหมู่ผู้ที่ไม่มีภาระเรื่องการดูแลบ้าน ทำนา เลี้ยงสัตว์ หรือจับปลา การหางานส่วนใหญ่จะได้ข้อมูลจากญาติพี่น้อง งานที่ทำส่วนใหญ่เป็นงานประเภทกรรมกรก่อสร้าง หรือลูกจ้างตามร้านค้า รายได้ประมาณวันละ 120-130 บาท ส่วนใหญ่ผู้ที่ไปทำงานแบบนี้มักไปพักอยู่ในเมือง และกลับบ้านประมาณ 2-3 เดือนต่อครั้ง ส่วนใหญ่ผู้ที่ไปทำงานเป็นลูกจ้างตามร้านค้าจะสามารถเก็บเงินใช้หนี้ หรือเก็บเงินมาลงทุนทำนาได้ เพราะนายจ้างจะออกค่ากินอยู่ให้ทั้งหมด

3.3 การประกอบกิจการอิสระ

ในปัจจุบัน การประกอบกิจการอิสระในหมู่บ้านหนองลายเริ่มมีมากขึ้น ที่สำคัญได้แก่ การรับเหมาสร้างบ้าน การทำกิจการบริการดูดส้วม การรับสีข้าวเปลือกออกจากรวง

3.3.1 การรับเหมาสร้างบ้าน

ชาวบ้านหนองลายประมาณ 7 ครัวเรือนที่รวมกลุ่มกันรับเหมาสร้างบ้าน บ้านที่รับเหมาสร้างมีทั้งบ้านชั้นเดียวและ 2 ชั้น บ้านปูนชั้นเดียวราคา 27,000 บาท บ้านสองชั้นราคา 47,000 บาท ค่าจ้างนี้เป็นค่าแรงเท่านั้น วัสดุต่างๆผู้ว่าจ้างจะต้องเป็นผู้จัดหา ในช่วง 2 เดือนที่น้ำท่วม

ช่างกลุ่มนี้ได้รับเหมาสร้างบ้านรวม 2 หลัง เงินค่ารับเหมาที่ได้มาจะนำมาหารแบ่งกัน เพราะฝีมือและความสามารถของช่างในกลุ่มมีเท่าๆกัน และช่างทุกคนต้องเก่งทุกด้าน การสร้างบ้านหนึ่งหลังจะใช้เวลาประมาณ 20-30 วัน แต่ถ้าผู้ว่าจ้างติดขัดเรื่องเงินซื้อวัสดุก่อสร้าง งานก็อาจจะล่าช้าไปกว่านี้ ส่วนใหญ่ช่างกลุ่มนี้จะรับงานเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น เพราะมีภาระรับผิดชอบที่บ้านไร่นา หรืองานส่วนรวมของหมู่บ้าน เช่นเป็นกรรรมการต่างๆ ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปรับเหมางานไกลๆได้

3.3.2 การทำกิจการบริการดูดส้วม

บ้านหนองลายมี 2 ครัวเรือนที่ทำกิจการรับดูดส้วม ซึ่งต้องมีเงินลงทุนซื้อรถดูดส้วม โดยออกไปบริการตามหมู่บ้านทั่วทั้งเขตอำเภอ คิดค่าบริการท่อละ 50 บาท การออกไปแต่ละครั้งจะมีค่าใช้จ่ายเป็นค่าน้ำมันประมาณ 100-150 บาท การออกไปแต่ละครั้งมีผู้ติดรถไปประมาณ 2 คน คือคนขับและผู้ช่วย ซึ่งเป็นแรงงานในครัวเรือนไม่ต้องมีการจ้าง ทั้ง 2 ครัวเรือนที่มีรถดูดส้วมจะเป็นการออกไปทำงานของพ่อกับลูกชาย ในช่วงที่น้ำท่วม ซึ่งเป็นฤดูฝนจะมีผู้ต้องการใช้บริการมาก ต้องออกทำงานแต่เช้า มีรายได้เฉลี่ยวันละ 500 บาท รายได้ต่อเดือนเฉลี่ยประมาณ 10,000-15,000 บาท

สรุป

จากกรณีบ้านหนองลายที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อประสบกับภาวะวิกฤต ครอบครัวชาวนาอีสานต่างพยายามดิ้นรนเอาชีวิตให้รอดทุกวิถีทาง ที่สำคัญคือการมองหาโอกาสใหม่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยอาศัยภูมิความรู้ ทักษะและความชำนาญที่มีมาแต่เดิมไปใช้ประโยชน์จากทุนธรรมชาติ อันเป็นวิสัยของเกษตรกร ในกรณีของบ้านหนองลาย โอกาสที่เปิดขึ้นใหม่จากอุทกภัยซึ่งทำให้ชาวนาต้องสูญเสียข้าวที่ปลูกไว้ในไร่นา ก็คือการทำประมง จับปลา และทำปลาร้าขายและแลกข้าว และในขณะเดียวกัน เนื่องจากในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน ระบบตลาดมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ซึ่งก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชาวนาจะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ชาวนาหลายคนเริ่มปรับตัวสู่อาชีพการเป็นพ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ทำการรับซื้อและขายผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ เป็นแม่ค้าขายข้าว แม่ค้าขายปลาร้า บางคนก็กลายเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายรองเท้า เป็นต้น การรับจ้างทั้งในและนอกการเกษตรก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ซึ่งในสายตาของชาวบ้านแล้วเป็นอาชีพที่ใช้แต่การลงแรง ไม่ต้องมีการลงทุน จึงไม่มีความเสี่ยงใดๆ

นอกจากการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและระบบตลาดแล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งจะไม่กล่าวถึงไม่ได้เลยคือ คือความสำคัญของ**ทุนทางสังคม**ที่มีต่อชีวิตและการปรับตัวของ

ชาวนา จากที่บรรยายมาในตอนต้น จะเห็นได้ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาส่วนใหญ่ ล้วนต้องอิงกับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะวิกฤต ระบบการช่วยเหลือพึ่งพิงระหว่างกันยิ่งปรากฏชัดเจนขึ้น การออกไปหาปลาน้ำลึก ต้องออกไปกันเป็นกลุ่ม เพื่อที่จะช่วยเหลือกันได้ เมื่อจับปลามาได้มาก หากขายปลาสดหรือปลาร้าโดยการ “ฝาก” ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านไปขาย ย่อมได้ราคาดีกว่าการขายปลาให้แก่แม่ค้า แม่ค้าที่เอาปลาและผลผลิตทางการเกษตรไปขายที่ตลาดในอำเภอ ก็ยังสามารถเอาปลาของตนไปขอแลกเป็นข้าวจากลูกค้าได้ และย่อมได้ข้าวมาเกินกว่ามูลค่าจริงของปลาที่เอาไปแลก เนื่องจากลูกค้าก็คือชาวนาหรือแม่ค้าปลีกที่พัฒนาตัวเองมาจากการเป็นชาวนา จึงเข้าใจในความยากลำบากของเพื่อนชาวนาที่ประสบอุทกภัย และมีวัฒนธรรมร่วมกันของชาวนาที่จะต้องช่วยเหลือกันในภาวะวิกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีความเข้าใจในวัฒนธรรมการแลกข้าวเป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่า มีชาวนาเป็นจำนวนมากที่ได้อาศัยการแลกข้าว หรือการหยิบยืมข้าวจากญาติพี่น้อง เสี่ยวเกลอในท้องถิ่นไกลๆ โดยเอาปลาเป็นประกัน ทำให้สามารถมีข้าวบริโภค และมีพันธุ์ข้าวปลูก ทำให้ชาวนาเหล่านี้สามารถนำพาชีวิตของตนและครอบครัวผ่านความยากลำบากไปได้ โดยแทบไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆจากภาครัฐ

<u>กรณีที่ 4 สานสัมพันธ์ของทุนชุมชนในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า</u>
<u>การปั้นครกที่บ้านนาดี จังหวัดนครพนม</u>

การปั้นครกที่บ้านนาดี จ.นครพนม เป็นมรดกทางความรู้และทักษะที่ตกทอดมาจากอดีตในพื้นที่ของหมู่บ้านนาดีที่มีแหล่งดินเหนียวที่มีคุณภาพดีขนาดใหญ่ และชาวบ้านรู้จักวิธีปั้นครกมานานแล้วนับแต่บรรพบุรุษ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในเขตนี้ว่า สามารถปั้นครกได้มีคุณภาพดี แข็งแกร่ง ไม่แตกง่าย ถึงขนาดที่เรียกว่า “ปั้นดินให้เป็นหิน” ด้วยเหตุนี้ ครกจากที่นี่จึงเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคและพ่อค้า ระบบการผลิตครกจำต้องใช้แรงงานมากในช่วงการเผา คือต้องมีการควบคุมดูแลไฟในเตาให้มีอุณหภูมิที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่องตลอดวันและตลอดคืนเป็นเวลา 5-6 วันในการเผาแต่ละรุ่น ทำให้ระบบการช่วยเหลือกันในการผลิตยังดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เป็นพื้นฐานที่ทำให้ชาวบ้านนาดีสามารถร่วมกันกำหนดราคากลางของครกในหมู่บ้าน โดยพ่อค้าที่มารับซื้อครกไม่สามารถใช้วิธีการตัดราคาหรือกดราคาได้ อาจถือได้ว่า เป็นตัวอย่างที่ดีของการการผสานทุนชุมชนที่สำคัญอันได้แก่ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนสังคม นับเนื่องจากอดีตมาจนปัจจุบัน

บริบทชุมชนบ้านนาดี

บ้านนาดีเป็นชุมชนของชาวไทยญ้อ ตั้งอยู่ในจังหวัดนครพนม เป็นชุมชนเก่าแก่มีอายุประมาณ 200 ปี ปัจจุบันมีประชากร 674 คน 163 หลังคาเรือน ที่ตั้งหมู่บ้านนับว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ คือมีหนองน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ ขนาดประมาณ 1400 ไร่ เป็นหนองที่มีน้ำตลอดทั้งปี เป็นน้ำที่ไหลมาจากล้ำห้วย ซึ่งมีทางน้ำต่อไปยังแม่น้ำโขง แต่มีจะปัญหาคือในยามน้ำหลากในเดือนสิงหาคม-กันยายน น้ำจากแม่น้ำโขงจะไหลย้อนขึ้นมาตามห้วย ทำให้น้ำในหนองมีระดับสูงขึ้นจนท่วมทางเข้าหมู่บ้าน ต้องใช้เรือท้องแบนในการเดินทาง และบางปีน้ำก็จะท่วมนาข้าวเสียหายด้วย นอกจากหนองน้ำขนาดใหญ่ก็ยังมีหนองน้ำขนาด 100 ไร่อีกหนึ่งแห่ง นอกจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์แล้ว หมู่บ้านนี้ยังตั้งอยู่ใกล้พื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ ซึ่งเดิมเคยเป็นป่าที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บ ล่า หาอาหารได้ แต่ปัจจุบันได้มีชาวบ้านนาดีเข้าไปจับจองพื้นที่บางส่วนมาใช้ประโยชน์เป็นที่ทำนา ทำสวนสับปะรด และสวนยางพาราประมาณ 1820 ไร่ คงเหลือพื้นที่สาธารณะประมาณ 1000 ไร่ ลักษณะดินของหมู่บ้าน เป็นดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินขี้มอด” เป็นดินปนทราย เนื้อดินมีสีดำ ร่วนซุย เหมาะแก่การเพาะปลูก พบมากบริเวณป่าดอนและพื้นที่ทำสวน (สับปะรด ยางพารา) ในปัจจุบัน ส่วนดินที่อยู่ริมหนองน้ำจะเป็นดินแดง ปนดินเหนียวมีกรวดผสมอยู่ด้วย ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะของหมู่บ้าน แต่ลึกลงไปประมาณ 1 เมตรจะเป็นดินเหนียว ชาวบ้านสามารถนำดินเหล่านี้มาทำเครื่องปั้นดินเผาจนกลายเป็นอาชีพที่สำคัญของหมู่บ้าน

อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านนาดีคือการทำนา ปลูกสับปะรด ปลูกยางพารา ทำเครื่องปั้นดินเผา และทำประมง นอกจากนี้มีอาชีพที่ทำกันเป็นส่วนน้อยได้แก่ ค้าขาย รับจ้าง และรับราชการ (ตาราง2.4) สำหรับการทำนาจะ ทำกันทุกครัวเรือน เป็นการทำนาปี มีพื้นที่ทำนาทั้งหมู่บ้านประมาณ 2000 ไร่ อยู่ในเขตที่ดอนใกล้ป่าและที่ลุ่มใกล้หนองน้ำ นาที่ลุ่มประมาณ 400 ไร่ถูกน้ำท่วมไม่ได้ผลผลิตติดต่อกันมา 3 ปีแล้ว แต่ชาวบ้านจะมีที่นาในที่ดอนด้วย ข้าวที่ปลูกจะมีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวประมาณครึ่งต่อครึ่ง ข้าวเหนียวจะปลูกไว้บริโภคเป็นหลัก ส่วนข้าวเจ้าจะปลูกข้าวหอมมะลิ 105 เพื่อขาย

สำหรับการทำสวนสับปะรดนั้น ปลูกกันประมาณ 140 ครัวเรือน มีเนื้อที่ปลูกสับปะรดประมาณ 2,000 ไร่ แต่เดิมชาวบ้านนาดีทำนา ทำประมง และปั้นเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพหลัก เพิ่งมาปลูกสับปะรดเมื่อประมาณ พ.ศ. 2509-2530 นี้เอง โดยมีชาวบ้านรายหนึ่งทดลองนำสับปะรดมาปลูกที่บริเวณชายป่า ปรากฏว่าได้ผลผลิตดี มีรสหวานฉ่ำ จึงเพิ่มพื้นที่ปลูกมากขึ้นและนำไปขายในตลาดในตัวอำเภอ ชาวบ้านรายอื่นๆจึงเอาอย่างบ้าง จนขยายไปทั่วหมู่บ้าน มีพ่อค้ามารับซื้อเป็นประจำ กลายเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้านและตำบล สับปะรดที่ปลูกเป็นสับปะรดพันธุ์ปัตตาเวีย นอกจากการปลูกสับปะรด ยังมีการปลูกยางพารา ซึ่งเริ่มมาประมาณ 10 ปี โดยการส่งเสริมของเกษตรอำเภอ แต่ชาวบ้านไม่นิยมปลูก มีผู้ปลูกต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันเพียง 1 ครัวเรือนเท่านั้น ต่อมาในพ.ศ. 2541 ได้มีการส่งเสริมจากทางการอีกเป็นรอบที่สอง โดยชาวบ้านจะได้รับพันธุ์ต้นยางพาราและปุ๋ยเคมีฟรี คราวนี้มีผู้ปลูกเพิ่มขึ้นประมาณ 15 ครัวเรือน แต่ก็มีพื้นที่ปลูกประมาณ 100 ไร่ เท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านยังไม่มั่นใจเรื่องผลผลิต แต่เมื่อเกษตรกรรายแรกที่ร่วมโครงการสามารถกรีดยางได้ (ต้นยางจะใช้เวลาประมาณ 4 ปีจึงจะกรีดเอาน้ำยางได้) และมีตลาดรับซื้อยางคือองค์การสงเคราะห์ผู้ทำสวนยางเข้ามารับซื้อน้ำยางสดและยางแผ่นถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงเริ่มรู้สึกว่ายางเป็นพืชเศรษฐกิจที่น่าสนใจ แต่เนื่องจากยางเป็นพืชที่ต้องมีการลงทุนสูงในครั้งแรกในการซื้อพันธุ์และปุ๋ย ผู้ที่สนใจจึงรอจังหวะที่ทางการจะเข้ามาส่งเสริมในรอบต่อไป

ตารางที่ 2.4 อาชีพของครัวเรือน

อาชีพ	**จำนวนครัวเรือน**	**ร้อยละของครัวเรือน**
ทำนา	163	100

ทำไร่สับปะรด	140	85.9
ทำสวนยางพารา	15	9.2
ทำเครื่องปั้นดินเผา	64	39.3
ประมงเพื่อขาย	5	3.1
เลี้ยงสัตว์ (ควาย หมู)	15	9.2
ค้าขาย (ร้านค้า, เร่ขายสินค้า)	10	6.1
รับจ้าง	15	9.2
รับราชการ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข 1 ทหาร1 ครู 3)	5	3.1

ตารางที่ 2.5 ระยะเวลาในการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพ	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	ตค	พย	ธค
ทำนาปี					———	———	———	———	———	———	———	———
ทำสวนสับปะรด	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———
กรีดยางพารา					———	———	———	———	———	———	———	———
ทำเครื่องปั้นดินเผา	———	———	———	———								
รับจ้างดำนา						———	———	———				
รับจ้างเกี่ยวข้าว											———	———
รับจ้างกรีดยางพารา					———	———	———	———	———	———	———	———
จับปลา	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———	———
หาของป่า	———	———	———	———							———	———

การทำเครื่องปั้นดินเผา

การทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นมรดกทางความรู้ที่สำคัญของชาวบ้านนาดี ไม่มีใครรู้ว่าทำกันมาแต่เมื่อใด รู้แต่ว่าพอเกิดมาก็เห็นพ่อแม่ทำและมีพ่อแม่พาทำหรือสอนให้ทำ โดยการขุดเอาดินเหนียวบริเวณริมหนองน้ำของหมู่บ้านมาปั้นและเผาในเตาที่สร้างด้วยดินเช่นกัน ในอดีตจะปั้นเป็นไหปากกว้าง ไหอึ่ง และแอ่ง ปั้นไว้ใช้เอง และไว้ใส่ปลาร้าไปแลกข้าว เนื่องจากนาที่หมู่บ้านนี้จะถูกน้ำท่วมข้าวเสียหายเป็นประจำ แต่มีปลาเยอะ จึงมีการจับปลาทำปลาร้าใส่ไหไว้ไปแลกข้าว จนมีคำกล่าวว่า “ไหปลาแดกแลกนาท่ง (ทุ่ง)” ต่อมามีการขายไหโดยเฉพาะ โดยแบกไปขายให้

พ่อค้าชาวญวน และต่อมาก็มีพ่อค้าจากตลาดในตัวเมืองมารับซื้อ แต่ในการปั้นขายช่วงนี้ก็ยังปั้นทั้งครกและไห จนกระทั่งเมื่อประมาณ 5-6 ปีที่ผ่านมา จึงได้มีการเปลี่ยนมาปั้นครกเป็นหลัก เพราะครกเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่า การปั้นครกยังประหยัดเนื้อที่ในเตา นอกจากนี้ เวลาเผาอัตราส่วนของครกที่แตกยังมีน้อยกว่าไหอีกด้วย

สำหรับการทำเตานั้นก็มีการปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน คือในอดีตการเผาจะใช้วิธีขุดดินเป็นโพรงแล้วเผาอยู่ใต้ดิน แต่ปัจจุบัน เมื่อมีความต้องการสินค้ามากขึ้น จึงมีการก่อดินขึ้นเป็นเตาขนาดใหญ่ สามารถเผาครกได้ครั้งละประมาณ 2,000 ใบ โดยชาวบ้านประมาณ 7-8 ครัวเรือน จะรวมกลุ่มกันสร้างเตาและหมุนเวียนกันนำครกที่ปั้นเสร็จแล้วเข้าไปเผา การปั้นจะแยกกันปั้น และครกที่เผาออกมาก็จะเป็นของครัวเรือนที่ปั้น แต่จะลงแขกช่วยกันเวลาเผา การเผาแต่ละรุ่นจะใช้เวลา 5 วันและปล่อยให้เย็นอีก 2 วัน ระหว่างการเผาจะต้องคอยเฝ้าดูแลใส่ฟืนในเตาตลอด เพราะถ้าฟืนน้อย ครกที่เผาออกมาจะเป็นสีขาว ไม่เป็นสีดำ และครกที่เป็นสีขาวจะขายไม่ได้ราคา ดังนั้น แม้ตอนกลางคืนก็ต้องมีคนเฝ้าอยู่หน้าเตา 2 คน โดยเจ้าของครกจะเป็นฝ่ายจัดหาอาหารเลี้ยง และไม่มีการจ่ายค่าจ้าง การเผาครกจะเผาในช่วงฤดูแล้ง คือหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จในเดือนธันวาคมไปจนถึงเดือนเมษายน แต่ละครัวเรือนจะเตรียมปั้นครกไว้รอเข้าเตา มีการจัดลำดับกันไว้ว่าใครจะเอาครกเข้าเผาก่อนหลัง ระยะเวลาในการปั้นอาจกินเวลาตั้งแต่ 1 เดือนถึง 3 เดือน ในแต่ละปีครัวเรือนหนึ่งๆจะเผาครกได้อย่างต่ำ 2 เตา (ครั้ง) แต่ถ้าขยันและมีแรงงานมาก ก็อาจจะได้ถึง 3-4 เตา

> “จัดคิวกันไปเรื่อยๆ ช่วยกัน ถ้าใครลง (เผา) ก็จะต้องช่วยกันในกลุ่ม ผมเป็นคิวที่ 4 กลางคืนก็ต้องไปอยู่เวียนไปนอนอยู่ที่นั่น 2 คน”

> “เตาหนึ่งได้ประมาณ 2,000 ลูก ต้องช่วยกัน ไม่ช่วยไม่ได้ ไม่ได้คิดค่าแรง แต่ซื้ออาหารไปให้กิน---คนที่ลงเตาเป็นคนจ่ายค่าอาหาร เหล้า บุหรี่ ลักษณะลงแขก”

> “ตอนเอาครกลงเตาจะคุยกันได้เต็มที่ เพราะได้กินข้าวด้วยกัน นอนด้วยกัน 2 คืน ใส่ฟืนตลอด ถ้าฟืนน้อยก็ใส่ทันที ดื่มสุรา สูบบุหรี่คุยกัน คุยสัพเพเหระไปเรื่อยๆ”

ในการผลิตครกแต่ละเตา ซึ่งจะได้ครกประมาณ 2,000 ใบนั้น ผู้ผลิตจะต้องลงทุนประมาณ 5,000-10,000 บาท ขึ้นอยู่กับว่ามีการจ้างแรงงานและการซื้อปัจจัยการผลิตมาก

น้อยเพียงใด การลงทุนที่มากที่สุดคือค่าฟืน รองลงมาได้แก่ค่าจ้างขุดดิน ขนดิน นวดดิน และค่าอาหารทั้งที่เลี้ยงคนที่มาลงแขกและที่กินในครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านจะคิดรวมเข้ามาเป็นค่าใช้จ่ายด้วย เพราะในยามที่เร่งปั้นและเผา จะต้องใช้วิธี"ซื้อกินตลอด" ไม่ได้ทำกินหรือไปหาเก็บล่ามากิน สำหรับครกที่ปั้นขายจะมีขนาดต่างๆกัน ได้แก่

ครกต๊อก ราคาใบละ 10 บาท

ครกติ๊ก ราคาใบละ 12 บาท

ครกจิ้ม ราคาใบละ 14 บาท

ครกใหญ่ ราคาใบละ 18 บาท

โดยเฉลี่ยจะขายครกได้เตาละ 20,000 บาท คิดเป็นกำไรเตาละ 10,000-15,000 บาท ซึ่งถ้าสามารถปั้นได้เร็ว และเผาได้หลายเตา (ครั้ง) ก็จะได้กำไรมากขึ้นไปตามลำดับ

เพื่อให้เข้าใจถึงรูปแบบการใช้แรงงานและการลงทุนในการผลิต จะขอยกตัวอย่างการผลิตครกของครอบครัวนายทองใบ (นามสมมุติ) อายุ 46 ปี ในครัวเรือนมีนายทองใบ ภรรยา และบุตรชายหนึ่ง หญิงหนึ่ง กำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมทั้งสองคน

> "ปีหนึ่งๆปั้นครกเข้าเตาเผาได้ประมาณ 3 ครั้งๆละประมาณ 2,000 ลูก ขายได้เงินประมาณ 60,000 บาทต่อปี แต่ก็ต้องจ่ายค่าฟืน ค่าดิน ค่าลูกน้องนวดดินให้ ตอนเอาดินขึ้นมาต้องตากแดดให้แห้ง แล้วเอามาแช่น้ำให้เปื่อย เพื่อมานวดโดยแช่ในไหประมาณ 2 ชั่วโมง แล้วก็นวด ต้องใช้แรงมากๆ เลยจ้างเขามานวดให้ เฉพาะคนหนุ่มเท่านั้น---เสาร์อาทิตย์ลูกก็มาช่วยนวดดิน ตื่นขึ้นมาก็ช่วยนวดดินก่อนที่จะไปโรงเรียน แต่ก็เสียค่านวดดินเหมือนเดิม เพราะนวดคนเดียวไม่พอ ต้องใช้คนนวดเพิ่มอีก---เตาหนึ่งใช้ดินสิบล้อรถไถเดินตาม เรามีรถก็ไม่ต้องจ้างขน ได้แต่จ้างขุด ขนเอง---ถ้าคนไม่มีรถก็ต้องได้จ้างทุกอย่าง ทำให้รายจ่ายเพิ่มขึ้นมาก---ค่าจ้างนวดจ้างเป็นเตา จ้างค่าฟืน 5,000 บาท ค่าคนนวดอีก 5,000 บาท จะมีเงินเหลือ (กำไร) ประมาณ 10,000 บาทต่อเตา"

สำหรับการขายครกที่ผลิตได้นั้น จะมีพ่อค้ามารับซื้อที่หมู่บ้าน เป็นการซื้อขายที่ทำกันมานาน แต่ละเตาก็จะมีพ่อค้ารับซื้อที่คุ้นเคยกัน มีการจับจองสินค้าข้ามปี และเมื่อเผาเสร็จเอาครกออกจากเตา ชาวบ้านก็จะโทรศัพท์แจ้งพ่อค้าให้มาซื้อครกได้ ในสมัยก่อนจะมีการวางมัดจำล่วงหน้า แต่ปัจจุบันไม่จำเป็นต้องมีการวางมัดจำ เพราะติดต่อค้าขายกันมานานจนเชื่อใจกัน ชาว

บ้านจะไม่ขายครกให้พ่อค้าคนอื่น เพราะต้องการรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีไว้ แต่ถ้ามีคนมาขอซื้อใบสองใบเอาไปใช้เอง ก็จะขายให้ได้ เพราะเป็นการซื้อไปใช้ ไม่ใช่การซื้อไปขาย

ประเด็นที่น่าสนใจในระบบการซื้อขายครกที่บ้านนาดีคือ ชาวบ้านเป็นคนกำหนดราคาเอง และจะเป็นราคาเดียวกันทั้งหมู่บ้าน แม้ว่าจะมีเตาเผารวมถึงประมาณ 9 เตา (และเตาครอบครัวอีก 2-3 เตา ซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่) และครกจะทะยอยออกสู่ตลาดในช่วงระยะเวลา 4 เดือน อย่างไรก็ตาม ถ้าครกไม่ได้คุณภาพ คือมีสีขาว บางทีพ่อค้าก็จะไม่รับซื้อ หรือซื้อในอีกราคาหนึ่ง แต่ก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านยอมรับได้ เพราะรู้ว่าเป็นครกที่ไม่ได้มาตรฐาน เพราะใช้ฟืนน้อยไป พ่อค้าที่เป็นเจ้าประจำจะมาจากจังหวัดหนองคาย นอกจากนี้ ยังมีที่มาจากร้อยเอ็ด และสกลนครด้วย

> “พ่อค้าเขาจะมีลูกค้าขาประจำ เขา(พ่อค้า) ถามกันมาต่อๆ ว่าครกอยู่ที่ไหน แล้วเขาก็จะมาซื้อกับชาวบ้าน ซื้อประมาณพันลูกแต่ละรอบ และมาหลายรอบ จนคนปั้นเลิกปั้น พ่อค้าจึงเลิกซื้อ มารับเอาเลยถึงหมู่บ้าน”

> “คนที่ทำไม่เคยเอาไปขาย มีแต่แม่ค้าในหมู่บ้านเขาซื้อไปขายต่อที่ตลาดก็มี ไปส่งที่ร้านที่อำเภอก็มี และที่ตลาดในอำเภอมาซื้อที่นี่ก็มี---เวลาขายไม่ได้ขายแข่งกัน ราคาเท่ากัน เราเป็นคนกำหนดราคาเอง ไม่เหมือนสับปะรด เพราะสับปะรดพ่อค้าคนกลางเป็นคนกำหนดราคา”

จากการที่บ้านนาดีมีชื่อเสียงในการปั้นครก และชาวบ้านมีความขยันขันแข็ง และมีการรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ทำให้มีหน่วยราชการต่างๆเข้ามาสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนก็ได้มาสนับสนุนให้มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มอาชีพ ชื่อ “กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผา” มีสมาชิกทั้งสิ้น 64 ครัวเรือน มีกรรมการบริหารกลุ่มรวม 9 คน มีกิจกรรมที่สำคัญคือการพัฒนาฝีมือและผลิตภัณฑ์ การหาตลาดให้สมาชิก และการกำหนดราคาเครื่องปั้นดินเผาให้เป็นราคาเดียวกัน นอกจากนี้ กลุ่มยังได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นทุนให้ยืมจำนวน 100,000 บาท โดยให้ส่งคืนปีละ 20,000 บาท เป็นเวลา 5 ปีไม่มีดอกเบี้ย ซึ่งกลุ่มก็ได้นำเงินจำนวนนี้มาเป็นทุนหมุนเวียนซื้อผลิตภัณฑ์จากเตาของสมาชิกเก็บไว้รอพ่อค้าจากต่างจังหวัดมาซื้อ โดยกลุ่มจะขายให้พ่อค้าโดยคิดราคาเพิ่มใบละ 1 บาท กำไรที่ได้นี้ก็จะนำมาปันผลให้แก่สมาชิกต่อไป สำหรับพ่อค้านั้น ก็จะซื้อจากสินค้าตรงชาวบ้านก่อน พอสินค้าหมดจึงไปซื้อจากกลุ่ม

เมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามาที่หมู่บ้าน จึงมีคนบางคนที่คิดว่า เงินส่วนนี้น่าจะเก็บไว้เป็นกองกลางสำหรับซื้อครกจากชาวบ้าน และขายต่อให้พ่อค้า ซึ่งจะทำให้เงินทุนมีการงอกเงยอย่างรวดเร็ว และจะเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองของผู้ผลิตครกด้วย เช่น สามารถต่อรองให้พ่อค้าซื้อครกได้ทั้งหมด โดยไม่ต้องคัดครกขาวออก แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ เนื่องจากครัวเรือนที่ไม่ได้ปั้นครกก็มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งต้องการใช้เงินไปทำกิจการอย่างอื่น และยังเป็นการขัดกับระเบียบกองทุนอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกองทุนเข้าปีที่สอง ก็ปรากฏว่า ได้มีชาวบ้านสองกลุ่มที่เป็นกลุ่มเตาเดียวกัน ใช้วิธีการกู้เงินครัวเรือนละ 10,000 บาท (หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านใหญ่ มีคนต้องการกู้เงินมาก ดังนั้น วงเงินกู้สูงสุดที่สามารถกู้ได้คือครัวเรือนละ 10,000 บาท ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นจำนวนที่น้อยเกินไป และขายครกเพียง 1 เตา ก็สามารถใช้หนี้ได้แล้ว) และนำไปรวมให้ครัวเรือนหนึ่งลงทุนซื้อครกหน้าเตาไปขายเอากำไรจากพ่อค้า กำไรที่ได้ส่วนหนึ่งก็เอามาแบ่งให้คนอื่น ชาวบ้านอธิบายว่าเป็นการ “ทำแบบเล่นแชร์” (ผู้ที่มีอาชีพปลูกสับปะรดก็มีการทำแบบนี้เช่นกัน แต่จะเอาเงินไปซื้อรถไถเดินตามซึ่งราคาคันละประมาณ 40,000 บาท) กรรมการก็เห็นว่าเป็นการไม่ผิดกฎระเบียบ เพราะเป็นข้อตกลงระหว่างสมาชิกกันเอง เป็นการแก้จุดอ่อนที่วงเงินกู้น้อยเกินไป การกระทำเช่นนี้ ทำให้กลุ่มเตาที่เดิมรวมกันเพื่อการผลิตเท่านั้น ได้ก้าวไปสู่การร่วมกันค้าขายด้วย โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากปราศจากความไว้วางใจกันเป็นพื้นฐาน จึงนับได้ว่าทุนทางสังคมของชุมชน ได้ทำให้สมาชิกสามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้เป็นอย่างดี โดยมีการค่อยๆเรียนรู้ และใช้ประโยชน์จากโอกาสที่สถานการณ์อำนวยให้

อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยขอกล่าวถึงคือเรื่องของทุนความรู้ จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านโนนกลางนั้นมีความรู้และทักษะในเรื่องการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอย่างดี และสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับการใช้สอยและสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป จากการปั้นไหปลาร้าเพื่อการแปรรูปอาหารนำไปแลกข้าว มาเป็นการปั้นไหเพื่อการค้าโดยตรง และมาเป็นการปั้นครกในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องเตาเผาให้เหมาะสมกับการเผาเพื่อการค้าจำนวนมาก ความสามารถในการสะสม ถ่ายทอด และสร้างความรู้ใหม่ ทำให้การปั้นครกที่บ้านนาดียังมีความหมายต่อชีวิตของชาวบ้านสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ชาวบ้านสามารถเลือกที่จะรับและไม่รับความรู้บางอย่างที่ทางราชการมาส่งเสริม ความรู้ที่รับมาปรับใช้ คือการทำเตาเผา ส่วนความรู้บางอย่างที่ชาวบ้านประเมินดูแล้วว่าไม่เหมาะสม เช่น ทางราชการมาแนะนำให้ทำเครื่องเคลือบดินเผาแบบไหมังกร แต่ปรากฏว่าได้คุณภาพไม่ดี และขายไม่ได้ ชาวบ้านจึงเลิกทำ

“ที่เขาแนะนำมามันต้องเคลือบเหมือนไหมังกร แต่มันใส่ปลาร้าไม่ได้ และขายไม่ได้ ขายไม่ออก พอแต่ให้ใส่น้ำได้ แต่ใส่ของเค็มไม่ได้---เคลือบเพื่อให้มันสวยงาม เขาว่ามันสวย และไม่เปลืองฟืน ต่อมาขายไม่ได้ เลยไม่ได้ทำ---ทำโดยไม่ได้เคลือบเลยก็ขายได้ เคลือบแล้วมันไม่สุกถึงข้างใน มันแตกง่าย ดินไม่สุก”

โดยสรุป จะเห็นได้ว่า นับเนื่องจากอดีต ชาวบ้านนาดีได้สร้างและสะสมทุนความรู้เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพ บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมชุมชนอยู่ ความจำเป็นในการร่วมมือกันในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้กลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่เอื้อให้ทุนสังคมในหมู่บ้านมีการสืบทอดและพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง เมื่อชุมชนบ้านนาดีได้เข้าสัมพันธ์กับระบบการค้ามากขึ้น ทุนทางสังคมนี้ก็ยังแสดงบทบาทกลายเป็นเกราะป้องกันชุมชนเป็นอย่างดี และยังทำให้ชุมชนสามารถก้าวไปข้างหน้าได้อย่างมั่นใจ

บทที่ 3
ยุทธศาสตร์ครอบครัวและทุนชุมชน

การศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์ครอบครัว หรือยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัว (household survival strategies) เป็นการศึกษาที่ได้มีการริเริ่มมาในประเทศแถบละตินอเมริกามาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970-ทศวรรษ 1980 แต่ในประเทศไทยการศึกษาวิจัยโดยอาศัยแนวคิดนี้โดยตรงแทบไม่มีปรากฏ ลักษณะงานที่พอจะใกล้เคียงอาจปรากฏในงานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนในช่วงหลัง คือในช่วงปลายทศวรรษ 1900 ซึ่งหันมาสนใจในเรื่องระบบเศรษฐกิจชาวนา โดยเริ่มมีการศึกษาถึงกลไกภายในเศรษฐกิจครัวเรือนมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จากที่แต่เดิมจะให้ความสนใจต่อประเด็นที่เกี่ยวกับระบบสังคมและวัฒนธรรมชาวนาเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบัน เรายังไม่มีความเข้าใจชัดเจนต่อประเด็นที่ว่า ในสภาพที่ชาวชนบทโดยทั่วไปประสบกับปัญหาความไม่มั่นคง และความเสี่ยงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความผันผวนในด้านราคาผลผลิต (ดังกรณีการปลูกแตงกวา สับปะรด พริก ที่เสนอในบทที่ 3) ภัยธรรมชาติ (เช่นกรณีอุทกภัยที่บ้านหนองลาย) นโยบายของรัฐ (เช่น การสร้างเขื่อนที่ทำให้บ้านหนองพระถูกอพยพ) และวงจรชีวิตของครอบครัว นั้น ชาวนามีวิธีการอย่างไรในการเอาชีวิตครอบครัวให้อยู่รอดได้ โดยไม่สร้างปัญหาในสังคมเลย จริงๆแล้ว หากเราคำนวณดูรายได้รายจ่ายของเกษตรกรในชนบท เรามักจะมีคำถามเกิดขึ้นเนืองๆว่า ชาวชนบทเหล่านี้เลี้ยงชีวิตให้รอดได้อย่างไร และเมื่อพิจารณาถึงโครงการพัฒนาต่างๆที่มักไม่ได้ให้ความช่วยเหลือชาวชนบทได้อย่างตรงประเด็น รวมทั้งระบบสวัสดิการต่างๆที่มาถึงเกษตรกรน้อยมาก เราก็มักจะต้องตั้งคำถามว่า แล้วชาวชนบทเหล่านี้มีชีวิตรอดได้อย่างไร ระบบวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้สามารถอยู่รอดร่วมกัน เป็นคำตอบหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอ ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะพยายามหาข้อสรุปในประเด็นนี้ ซึ่งรายละเอียดของกรณีศึกษาที่ได้ให้ไว้ในบทที่แล้ว ก็เป็นการปูพื้นเพื่อนำมาสู่การสรุปเข้าสู่ประเด็นในบทนี้ และผู้วิจัยจะได้อ้างถึงกรณีศึกษาดังกล่าวในการอภิปราย พร้อมทั้งให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นในบางประเด็น เมื่อเราได้ทำความเข้าใจกับประเด็นยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของชาวชนบทแล้ว เราจะหันมาดูว่า กองทุนหมู่บ้านที่ลงไปสู่ชุมชนและครัวเรือนของชาวชนบท ได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างหรือตอบสนองยุทธศาสตร์ของครัวเรือนอย่างไร ถ้ากองทุนหมู่บ้านถูกออกแบบมาในลักษณะที่สามารถนำไปใช้ในการสนับสนุนยุทธศาสตร์ครอบครัวได้ ก็เท่ากับว่า กองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ ที่ช่วยให้ชาวชนบทบรรลุเป้า

หมายของครอบครัว และอาจถือได้ว่า เป็นความสำเร็จที่สำคัญจากทางเลือกและมุมมองของชาวชนบทเอง

ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวชนบท

ในปัจจุบัน การดำรงชีวิตของชาวนาหรือเกษตรกรในชนบทได้เปลี่ยนไปจากที่แต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่ระบบเศรษฐกิจที่ชาวนาได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามากยิ่งขึ้น แต่กระนั้นก็ตาม ในภาคอีสานในสถานการณ์ปัจจุบัน ประชากรในหมู่บ้านชนบทก็ยังลังเลที่จะเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างเต็มตัว เนื่องจากตลาดผลผลิตทางการเกษตรยังมีความผันผวนในด้านราคาเป็นอย่างมาก จนไม่สามารถสร้างหลักประกันใดๆแก่ชาวนาได้ ด้วยเหตุนี้ ยุทธศาสตร์ในการอยู่รอดของชาวชนบทคือ การยังคงการผลิตเพื่อยังชีพไปพร้อมๆกับการเข้าร่วมในเศรษฐกิจแบบตลาด กล่าวอย่างเป็นรูปธรรมคือ ชาวชนบทส่วนใหญ่ในภาคอีสานยังคงมีการผลิตข้าวเพื่อบริโภคต่อไป และขณะเดียวกันก็ทำการผลิตทางการเกษตรอื่นๆเพื่อเป็นสินค้าหรือเพื่อขายในตลาด แต่การทำการเกษตรอย่างเดียวนั้นก็ยังอาจไม่สามารถสร้างผลผลิตหรือรายได้อย่างเพียงพอ เนื่องจากในปัจจุบัน ขนาดของที่นาต่อครัวเรือนมีขนาดเล็กลง จากการขยายตัวของครอบครัวและการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยรวม ในขณะที่ที่ดินมีจำกัดและไม่สามารถบุกเบิกขยายออกได้อีกต่อไป ครอบครัวชาวชนบทส่วนใหญ่จึงต้องมีการจัดสรรสมาชิกส่วนหนึ่งออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรด้วย เช่น การรับจ้างในท้องถิ่น และการอพยพไปรับจ้างต่างถิ่นทั้งแบบชั่วคราวและถาวร นอกจากนี้ ยังมีชาวชนบทส่วนหนึ่งที่สามารถลงทุนประกอบกิจการต่างๆ เช่น การทำการค้า การประกอบกิจการบริการที่เกี่ยวเนื่องกับการเกษตรและการดำรงชีวิตแบบใหม่ เช่น การบริการรถสีข้าว โรงสี ร้านซ่อมจักรยานยนต์ บริการตัดผม ไปจนถึงบริการดูดส้วม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กิจการเหล่านี้ยังมักเป็นกิจการขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักและไม่ได้ก่อผลในด้านการจ้างแรงงานในชนบทมากนัก การจ้างงานในชนบทส่วนใหญ่จึงมักเป็นการจ้างงานในภาคเกษตรเป็นสำคัญ ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการเอาชีวิตรอดของชาวชนบทคือ การที่ครัวเรือนหรือครอบครัวมีบทบาทที่สำคัญในการต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ มิใช่เอกบุคคล สมาชิกในครัวเรือนทุกคนจะต้องช่วยกันสร้างฐานะ และมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป ตามลักษณะของเพศ วัย ทักษะด้านอาชีพ ประสบการณ์ ตลอดจนการศึกษา นอกจากนี้ ในแง่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนนั้น ยังพบว่าไม่มีครัวเรือนใดที่มีอาชีพเดียว ครัวเรือนทั้งหมดมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย เปลี่ยนไปตามรอบฤดูกาลและรอบวงจรชีวิตของครอบครัว โดยสรุป ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนในภาคอีสาน มีองค์ประกอบดังนี้

1. การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆกับการผลิตเพื่อการค้า
2. การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอกไร่นาและนอกภาคการเกษตร
3. การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้
4. การรักษาบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยในการจัดสรรแรงงานและทรัพยากรที่หาได้
5. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานทุนชุมชน คือทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนสังคม

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อม ๆกับการผลิตเพื่อการค้า

ชาวอีสานเดิมมีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก การผลิตเพื่อการค้าเติบโตขึ้นอย่างช้าๆ ในระยะแรก (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) และมีอัตราเร่งสูงขึ้นในระยะหลัง จนปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า การผลิตเพื่อการค้าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวชนบทอีสานแล้ว ทุกครัวเรือนมีความต้องการรายได้เพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ในการซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภค ในการศึกษาของบุตร การรักษาพยาบาล และอื่นๆ รวมไปจนถึงการลงทุนในการผลิต ก็ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตต่างๆที่ได้มาจากการซื้อขายในระบบตลาด แต่กระนั้นก็ตาม ชาวชนบทยังรักษาการผลิตเพื่อการบริโภคไว้เป็นส่วนที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน ครัวเรือนชาวนายังคงดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่ง โดยตรรกะที่คำนึงถึงมูลค่าใช้สอยมากกว่ามูลค่าแลกเปลี่ยนเชิงการค้า ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่คำนึงถึงการอยู่รอดและความต้องการในการตอบสนองการบริโภคมากกว่าการสะสมทุน

1.1 การผลิตและการหาอาหารจากธรรมชาติแวดล้อมเพื่อการบริโภค

การผลิตเพื่อบริโภคที่สำคัญที่สุดในระบบเศรษฐกิจครอบครัวของชาวชนบทอีสานคือการทำนาปลูกข้าว นอกเหนือจากข้าว ชาวอีสานยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ปีก เช่น ไก่ เป็นอาหาร นอกจากนี้ ยังคงมีการเก็บ และล่า หาอาหารจากทุ่งนา ป่าละเมาะ ลำห้วย หนองบึงต่างๆ เพื่อนำมาเป็นอาหารอยู่โดยทั่วไป การหาอาหารจากธรรมชาติโดยการหาและเก็บเอา (gathering) เป็นส่วนที่สำคัญในการดำรงชีวิตประจำวันของชาวนามาแต่อดีต และในปัจจุบัน เมื่อชาวนาได้เข้าสัมพันธ์กับการผลิตเพื่อการค้า การหาอาหารจาก

ธรรมชาติก็ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก ในครัวเรือนส่วนใหญ่ ซึ่งมีรายได้หลักจากการทำการเกษตร และมีรายได้เสริมจากการรับจ้างและการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจนอกการเกษตรเป็นครั้งคราวนั้น การพึ่งพิงอาหารจากระบบตลาดเป็นหลักจะดูเป็นการฟุ่มเฟือยทีเดียว

1.2 การคงไว้ซึ่งการผลิตข้าวนาปี

ข้าวเป็นพืชอาหารที่สำคัญ การดำรงชีวิต ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆของชาวอีสานผูกพันแนบแน่นกับการผลิตข้าว แม้ในท้องที่ที่มีสภาพภูมินิเวศที่ไม่เหมาะสมกับการปลูกข้าว เช่น มีความแห้งแล้งจัด ก็ยังพบว่ามีการทำนาต่อเนื่องกันมาทุกปี ข้อมูลจากการวิจัยใน 10 หมู่บ้านในภาคอีสานพบว่า ครัวเรือนที่ยังคงทำการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคเป็นประจำต่อเนื่องในทุกๆปีมีสูงถึงร้อยละ 90 (ดูตารางที่ 3.1) หากพิจารณาถึงภาพรวมของภูมิภาค โดยอาศัยข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร จะพบว่าสัดส่วนของพื้นที่ทำนาจากพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดในภาคอีสาน มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากนับจากอดีตถึงปัจจุบัน กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2498 สัดส่วนของพื้นที่ทำนาในภาคอีสานคิดเป็นร้อยละ 64.3 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (15 ล้านไร่จาก 23.38 ล้านไร่) ในอีก 20 ปีต่อมาคือใน พ.ศ. 2518 สัดส่วนของพื้นที่นาในภาคอีสานคิดเป็นร้อยละ 71.6 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (34.14 ล้านไร่จาก 47.68 ล้านไร่) และในอีก 20 ปีต่อมา คือใน พ.ศ. 2538 สัดส่วนของพื้นที่นาคิดเป็นร้อยละ 65.5 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด (37.9 ล้านไร่จาก 57.8 ล้านไร่) (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2522; 2529/30; 2541/2542) ถึงแม้ว่าขนาดของพื้นที่ทำนาจากสถิติของทางราชการนี้จะรวมพื้นที่นาที่ทำการผลิตทั้งเพื่อขายและเพื่อบริโภคไว้ด้วยกัน แต่ตัวเลขนี้ก็ย่อมบ่งชี้ถึงความสำคัญของการผลิตข้าวในเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวชนบทอีสาน นอกจากนี้ งานวิจัยในระดับจุลภาคหลายชิ้นได้ระบุตรงกันว่า ในการผลิตข้าวนาปีของชาวอีสาน ผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการบริโภคเป็นหลักก่อน ส่วนที่เหลือจากการบริโภคและการใช้หนี้ (ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการลงทุนทำนา) จึงนำไปขายทีละเล็กละน้อย ตามความจำเป็นในการใช้เงินแต่ละครั้ง แต่ในหมู่บ้านที่อยู่ในเขตแห้งแล้งไม่มีระบบชลประทาน แม้จะมีการทำนาเพื่อการบริโภค ผลผลิตที่ได้อาจไม่เพียงพอต่อการบริโภค ก็ต้องมีการซื้อข้าวบริโภคประกอบด้วย โดยอาศัยรายได้จากการทำเกษตรกรรมอื่นและการรับจ้าง

ตารางที่ 3.1 ร้อยละของครัวเรือนที่ทำนาและสัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้านที่ต้องซื้อ

หมู่บ้าน	จังหวัด	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละของครัวเรือนที่ทำนา	สัดส่วนของการบริโภคภายในหมู่บ้านที่ต้องซื้อ			
				ข้าว	ผัก	ไก่	ปลา
หนองพระ	ขอนแก่น	125	88	1/4	1/2	0	0
หนองหิน	ขอนแก่น	86	95.0	1/4	1/2	0	1/4
ห้วยโตน	อำนาจเจริญ	139	81.2	1/4	0	0	0
ห้วยไคร้	อุบลราชธานี	65	95.4	0	0	0	0
ห้วยหวด[1]	นครพนม	250	80.0	3/4	มากกว่า3/4	มากกว่า 3/4	1/4
นาดี	นครพนม	163	100	1/2	1/4	1/4	0
ปางสา	ชัยภูมิ	192	89.0	0	1/4	0	0
แก้ว	ขอนแก่น	172	100	1/2	3/4	1/4	3/4
หนองลาย	มหาสารคาม	104	100	0	1/4	0	0
บึง[2]	มหาสารคาม	231	86.6	1/2	3/4	3/4	3/4

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า ทุกหมู่บ้านยังคงมีการทำนา โดยสัดส่วนของครัวเรือนที่ทำนามีถึงประมาณร้อยละ 91 โดยเฉลี่ย หมู่บ้านที่มีการทำนาน้อยที่สุดคือบ้านห้วยหวด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ห่างจากเขตเทศบาลเมืองนครพนมเพียง 6 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านเก่าแก่จึงมีที่นาจำกัด ทำให้ครัวเรือนส่วนหนึ่งหันไปประกอบอาชีพอื่นซึ่งสร้างรายได้ประจำ เช่นการเป็นลูกจ้างในหน่วยราชการ หรือการประกอบอาชีพอิสระในภาคบริการต่างๆ ซึ่งมีลูกค้าที่สำคัญคือประชากรในตัวเมืองนครพนม ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่า บ้านบึง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเทศบาลอำเภอ แต่เป็นอำเภอขนาดเล็ก กลับมีครัวเรือนที่ยังคงทำนาอยู่สูงถึงร้อยละ 86.6 สาเหตุที่ครัวเรือนที่ทำนายังมีอยู่มากก็เนื่องมาจากขนาดและระดับความเจริญของเมืองในกรณีหลังยังไม่สามารถสร้างงานที่มีความมั่นคงได้ นอกจากนี้ ที่นาของบ้านบึง เป็นที่นาในเขตชลประทานซึ่งสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ทำให้ประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินรวมทั้งประสิทธิภาพในการใช้แรงงานบนที่ดินมีสูงกว่าบ้านแรก

ในหมู่บ้านที่อยู่ในเขตแห้งแล้งและไม่มีระบบชลประทาน แม้จะมีการทำนาเพื่อการบริโภค แต่ผลผลิตที่ได้อาจไม่เพียงพอต่อการบริโภค ก็ต้องมีการซื้อข้าวบริโภคประกอบด้วย โดยอาศัยรายได้จากการทำเกษตรกรรมอื่นและการรับจ้าง ดังกรณีบ้านแก้วซึ่งเป็นเขตอับฝน ไม่เหมาะกับ

---

[1] อยู่ห่างจากตัวจังหวัด 6 กิโลเมตร

[2] อยู่ในเขตเทศบาลอำเภอ

การทำนา กลับปรากฏว่ามีการทำนาทุกครอบครัว แต่เป็นการทำนาที่ได้ผลผลิตต่ำ ไม่เพียงพอต่อการบริโภค ขนาดที่นาต่อครัวเรือนก็มีขนาดเล็ก เพราะพื้นที่เป็นที่ดอนเป็นส่วนใหญ่

หมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องซื้ออาหารประเภทผัก ไก่ ปลา หรือถ้ามีการซื้อส่วนใหญ่ก็เป็นการซื้อในปริมาณที่น้อยคือประมาณ ¼ การบริโภคทั้งหมด นอกจากนี้ ยังพบว่าหมู่บ้านที่ไม่มีการซื้อไก่และปลาเลยมีถึงร้อยละ 60 เป็นที่น่าสังเกตว่า หมู่บ้านที่มีการซื้ออาหารบริโภคในสัดส่วนที่มากคือบ้านห้วยหวดและบ้านบึง นั้นเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองทั้งสองหมู่บ้าน ขณะเดียวกัน ที่บ้านแก้วซึ่งตั้งอยู่ในเขตอับฝน พื้นที่เป็นที่ดอนซึ่งใช้เป็นที่ปลูกมันสำปะหลังเป็นหลัก ก็มีการซื้ออาหารประเภทผักในปริมาณที่มากเช่นกัน โดยอาศัยรายได้จากการอพยพไปรับจ้างตัดอ้อยในฤดูแล้ง แต่โดยภาพรวมแล้ว จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านในภาคอีสานส่วนใหญ่ ยังมีการผลิตเพื่อการบริโภคดำรงอยู่ และยังสามารถพึ่งตนเองในด้านอาหารได้มาก

ข้อมูลจากการศึกษาเรื่องการทำนาหลายชิ้นได้ระบุว่า การทำนาเป็นการลงทุนที่มีกำไรน้อยมาก ในบางพื้นที่ที่สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย เมื่อคำนวณต้นทุนในการทำนาเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้รับ บางครั้งจะเห็นว่าชาวนาขาดทุน แต่เพราะเหตุใดชาวนาจึงยังคงทำนาอยู่ นี่เป็นคำถามที่หลายคนอาจสงสัย การที่ชาวนาภาคอีสานยังคงมีการผลิตข้าวเพื่อบริโภคอยู่มาก มีสาเหตุจากหลายปัจจัยด้วยกัน ปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือ ลักษณะวัฒนธรรมทางการผลิตที่สืบทอดมาจากอดีต สังคมอีสานในอดีต เป็นสังคมชาวนา ทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก พืชอาหารที่สำคัญที่สุด คือ ข้าว ซึ่งมีการผลิตโดยระบบเกษตรกรรม ขณะที่อาหารอื่นส่วนใหญ่ได้มาจากการเก็บ ล่า และหาเอาจากธรรมชาติแวดล้อม การเพาะปลูกข้าวจึงเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม และพื้นฐานของการจัดองค์กรทางสังคมที่สำคัญของชาวนา รวมไปถึงระบบคิด และระบบคุณค่าต่าง ๆ ชาวอีสานมีประเพณีมากมายที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าว เช่น ในบุญประเพณี 12 เดือน (ฮีต 12) มีบุญที่สัมพันธ์กับขั้นตอนของการปลูกข้าวถึง 5 บุญด้วยกัน คือ คุณคูณลาน หรือบุญคุ้มข้าวใหญ่ (เดือนยี่) บุญข้าวจี่ (เดือนสาม) บุญบั้งไฟ (เดือนหก) บุญข้าวประดับดิน (เดือนเก้า) และบุญข้าวสาก (เดือนสิบ) ผู้ที่ไม่ได้ปลูกข้าวจะไม่สามารถเข้าร่วมในงานบุญเหล่านี้อย่างเต็มภาคภูมิ

แม้ชาวอีสานจะได้เข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าผ่านการปลูกพืชเศรษฐกิจ การรับจ้าง และการค้าขาย แต่ลักษณะของการผลิตเพื่อยังชีพก็ยังดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น ควบคู่ไปด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะ ความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรซึ่งมีมาอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลา 40 ปี ที่ชาวอีสานได้เข้ามาร่วมในการผลิตเพื่อการค้า ไม่สามารถสร้างความมั่นใจให้แก่ชาวอีสานในการที่จะเข้าสู่ระบบตลาดอย่างเต็มตัว แม้การอพยพออกไปทำงานในเมืองก็มิได้ให้หลัก

ประกันใดๆ ดังปรากฏอยู่โดยทั่วไปว่า ผู้อพยพไปทำงานในเมืองส่วนใหญ่มักต้องกลับคืนสู่ภูมิลำเนา เมื่ออายุย่างเข้าวัยกลางคน เพราะสาเหตุหลักคือ คนในวัยนี้ไม่เป็นที่ต้องการของตลาดแรงงานต่อไป

1.3 การผลิตด้านการเกษตรเพื่อการค้ามีมากขึ้น

ชีวิตของชาวชนบทในปัจจุบัน ได้เข้าไปสัมพันธ์กับระบบตลาดและระบบเงินตราอย่างแยกไม่ออก แม้จะมีความพอเพียงในระดับหนึ่งในด้านอาหาร แต่ก็ยังมีส่วนอื่นๆอีกมากในชีวิตที่ต้องใช้เงินตราในการซื้อหา จึงมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น แต่มักตกเป็นเบี้ยล่างในระบบความสัมพันธ์แบบการค้า เป็นความพยายามแบบ “ล้มลุกคลุกคลาน” ที่จะผลิตเพื่อขายให้ได้ แต่ส่วนใหญ่มักประสบปัญหาด้านตลาดและราคา ในการค้าขายผลผลิตหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชผลที่เน่า เสีย เสื่อมราคาได้ง่าย เช่น แตง พริก ผักต่าง ๆ ผู้ผลิตมักค่อย ๆ ก้าวเข้าสู่การค้าแบบถูกผูกขาดโดยจำใจสมัคร เพื่อให้แน่ใจว่าจะมีหลักประกันเรื่องผู้รับซื้อสินค้าเกษตรของตน แต่กรณีเช่นนี้ยังมักไม่เกิดกับพืชที่เป็นผลผลิตที่สำคัญของชาวนา คือ ข้าว เนื่องจากข้าวเป็นผลผลิตที่เก็บได้นานเป็นปี และมีตลาดรับซื้อที่กว้างขวาง

ชาวนาในภาคอีสานได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามานาน ตั้งแต่ก่อนที่ทางรถไฟจะสร้างผ่านเทือกเขาดงพญาไฟเข้ามาสู่ภูมิภาค ก็ได้ปรากฏว่ามีการค้าขายระหว่างภูมิภาคแล้ว โดยผ่านนายฮ้อยค้าควายและพ่อค้าชาวจีน การผลิตข้าวเพื่อการค้ามีมากขึ้นภายหลังจากมีการสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมภูมิภาคนี้กับภาคกลางเมื่อ พ.ศ. 2443[3] และเมื่อมีการเริ่มต้นยุคของการพัฒนาพร้อมๆกับการสร้างถนนมิตรภาพ[4] ก็ปรากฏว่าได้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้ากันอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่ปอแก้ว มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน สับปะรด แตงโม รวมไปจนถึงพืชไร่อายุสั้นต่างๆในเขตที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ เช่น ถั่วต่างๆ พริก แตงกวา ยางพารา เป็นต้น การเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้านี้ในด้านหนึ่งก็เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า เกษตรกรอีสานมีความกระตือรือร้นที่จะปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการตลาด (แม้ว่าเพื่อความปลอดภัยก็จะยังต้องรักษาการผลิตเพื่อบริโภคไว้ด้วย) พืชชนิดใดที่มีสัญญาณบอกว่า สามารถปลูกขึ้นได้งอกงามพอสมควร มีตลาดรับซื้อ และมี

---

[3] เส้นทางรถไฟจากกรุงเทพได้ขยายมาถึงโคราชใน พ.ศ. 2443 จากกรุงเทพทางรถไฟถูกสร้างต่อไปทางทิศตะวันออก จนไปถึงจังหวัดอุบลราชธานี ใน พ.ศ. 2473 ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งสร้างขึ้นไปทางทิศเหนือของภูมิภาค ไปถึงจังหวัดขอนแก่น ใน พ.ศ. 2476

[4] ถนนมิตรภาพ สร้างมาถึงจังหวัดนครราชสีมาใน พ.ศ. 2500 และขยายต่อไปถึงจังหวัดขอนแก่นใน พ.ศ. 2503 และขยายต่อไปยังจังหวัดหนองคายใน พ.ศ. 2508

ราคาดี ก็จะมีครัวเรือนส่วนหนึ่งที่อาจจะอยู่ในสภาวะที่ล่อแหลมน้อยกว่าครัวเรือนอื่นๆ (เช่น มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า สามารถต้านทานต่อการสูญเสียได้มากกว่า) ทดลองปลูกดู ถ้าทำแล้วได้ผลดี ก็จะค่อยๆมีเกษตรกรรายอื่นกล้าลองผลิตบ้าง ในระยะแรกอาจทำในพื้นที่ขนาดเล็กๆ และค่อยๆขยายใหญ่ขึ้น หากมีผู้ผลิตมาก หรือพืชผลนั้นๆมีราคาตกต่ำ เกษตรกรก็จะค่อยๆเลิกปลูกไป

ในหมู่บ้านที่ผู้วิจัยได้ศึกษา พบภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นในทุกหมู่บ้าน เช่น ที่บ้านหนองพระ จังหวัดขอนแก่น มีพืชที่เกษตรกรผลิตเพื่อการค้าและเลิกผลิตไป ตามลำดับเวลา คือ แตงกวา แตงไทย มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง และแตงกวาผลใหญ่ ที่บ้านหนองหิน มีการปลูก ปอ ข้าวโพดเทียน ถั่วเขียว หม่อนไหม (เพื่อการค้า) และพริก การผลิตแบบนี้ ชาวบ้านที่บ้านหนองพระได้ให้นิยามที่ชัดเจนไว้ว่า “เกษตรล้มลุกคลุกคลาน” โดยนัยยะของคำนี้ คือเกษตรกรได้ใช้ความพยายามครั้งแล้วครั้งเล่าที่จะผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อการค้า แต่ก็ต้องประสบความล้มเหลวไปทุกๆครั้ง แต่กระนั้น ความพยายามนั้นก็ยังมีอยู่ต่อไป

ส่วนใหญ่การที่เกษตรกรจะปลูกอะไรก็ดูตลาดเป็นหลัก คำแนะนำจากพ่อค้าจึงมีความสำคัญ

> “---ทางรัฐไม่ได้มาแนะนำพวกการเลือกอาชีพหรือการเลือกปลูกต่างๆ มีแต่พ่อค้าจากตลาดหนองแกที่เข้ามาซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน พอเห็นพ่อค้าซื้ออะไรดี ชาวบ้านก็หันไปทำตาม สมมติว่าพ่อค้าซื้อปอราคาดี พวกชาวบ้านก็หันไปปลูกปอตามกันหมด ได้ความรู้เรื่องการปลูกพืชก็มาจากพ่อค้าทั้งนั้น ส่วนเมล็ดพันธุ์ครั้งแรกก็จะซื้อ ต่อไปก็เก็บพันธุ์ไว้เอง---“

> “---ระบบเศรษฐกิจที่เป็นแบบใหม่นี้พ่อค้าเป็นคนนำเข้ามา---ผมเคยตั้งคำถามกับเจ้าหน้าที่เกษตรที่เป็นญาติกันว่า หน่วยงานของเกษตรนี้มันเป็นเครื่องมือของพวกพ่อค้าจริงไหม เขาบอกว่า “มันก็ทำนองนั้นแหละ” พวกปุ๋ยนี่ก็ต้องไปโฆษณาให้เขา กรมส่งเสริมก็ต้องไปหาพวกนายทุนว่าเขาต้องการอะไร แล้วก็มาส่งเสริมชาวบ้านให้ผลิตขึ้นไปหานายทุน---“

การผลิตเพื่อการค้าของเกษตรกรอีสานในปัจจุบันเป็นการผลิตตามกระแสตลาด โดยที่เกษตรกรไม่มีหลักประกันใดๆ ยกเว้นกรณีการผลิตในระบบพันธะสัญญา เช่นการผลิตอ้อยโรง

งาน ซึ่งในความรู้สึกของชาวบ้านจะเห็นว่าการผลิตในระบบนี้เป็นระบบที่ดีกว่าการผลิตพืชแบบสุ่มเสี่ยง เพราะมีตลาดรับซื้อในราคาที่แน่นอน ในการผลิตพืชผลบางชนิดที่ไม่ใช่ระบบพันธะสัญญามาแต่เดิม เกษตรกรก็กลับจะยินดีที่จะเจรจากับพ่อค้าเพื่อนำตัวเองเข้าสู่ระบบผูกมัดแบบกึ่งพันธะสัญญา เนื่องจากต้องการหลักประกันเรื่องตลาด เช่นกรณีการปลูกแตงกวาผลใหญ่ และการทำประมง เป็นต้น (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) จะเห็นได้ว่า ในระบบการผลิตเช่นนี้ เกษตรกรมักตกอยู่ในฐานะเบี้ยล่างในตลาด เพราะปราศจากการรวมกลุ่มต่อรอง หรือเครื่องมือต่อรองใดๆ ยิ่งถ้าเป็นผลิตผลทางการเกษตรที่เน่าเสียง่าย และไม่มีการแปรรูปในชุมชน เกษตรกรก็ยิ่งอ่อนแอมาก พืชผลบางอย่างที่สามารถแปรรูปได้ง่าย เช่นพริก จึงเป็นที่นิยมของเกษตรกร ด้วยเหตุนี้ จึงไม่แปลกที่เกษตรกรส่วนหนึ่งจะยังคงผลิตข้าวต่อไป ทั้งเพื่อการบริโภคเพื่อให้เป็นหลักประกันในการมีชีวิตรอดของตน และทั้งเพื่อการค้า เพราะข้าวเป็นพืชผลที่สามารถเก็บไว้ได้นานเป็นปี และยังมีราคาค่อนข้างแน่นอน แม้จะมีสัดส่วนของการทำกำไรค่อนข้างต่ำ

ในการผลิตเพื่อการค้า เกษตรกรจะต้องมีการลงทุนสูงขึ้น เนื่องจากคุณภาพของผลผลิตจะต้องสอดคล้องกับความต้องการของตลาด เช่นการผลิตแตงกวาที่บ้านหนองพระ จะต้องเลือกพันธุ์ที่ให้ผลในรูปลักษณ์ที่ตลาดต้องการ เช่น มีผลใหญ่ (ขนาดความยาวประมาณ 20 ซ.ม. เส่นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3 ซ.ม.) ทรงตรง สีเขียวไม่เข้ม มีขาวแซม เป็นต้น ซึ่งการจะได้ผลผลิตเช่นนี้ จะต้องมีการเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ที่ผลิตโดยบริษัทที่ผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่าย และต้องมีการใส่ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง รวมทั้งฮอร์โมนต่างๆ ทำให้การลงทุนปลูกแตงกวาต่อไร่มีการลงทุนสูงถึงประมาณไร่ละ 28,000 บาท ในขณะที่ผลตอบแทนต่อไร่จะอยู่ระหว่าง 30,000-40,000 บาท ขึ้นอยู่กับราคาแตงในตลาดซึ่งมีการขึ้นลงไม่แน่นอน โอกาสที่จะทำกำไรได้มากมีอยู่ แต่โอกาสที่จะขาดทุนก็มีสูง

ลักษณะการผลิตพืชเศรษฐกิจ จึงมีเฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้นที่จะเข้าร่วมในการผลิต คือผู้ที่มีปัจจัยพื้นฐานที่เอื้อต่อการเสี่ยงได้มากกว่า พืชที่ลงทุนต่ำและมีความเสี่ยงน้อยจะมีคนเข้าร่วมมาก เช่น มันสำปะหลัง แต่พืชที่มีความเสี่ยงสูง แม้อาจจะให้ผลตอบแทนสูง กลับมีคนเข้าร่วมน้อยกว่า ปัจจัยพื้นฐานที่เอื้อต่อการกล้าเสี่ยงที่สำคัญคือทุน ทุนที่สำคัญคือทุนเงินตรา ทุนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือแรงงาน ซึ่งใช้ในการผลิตและยังสามารถโยกย้ายไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นได้หากประสบกับภาวะขาดทุน สำหรับที่ดินนั้น ก็มีความสำคัญเช่นกันเพราะการผลิตพืชเศรษฐกิจจำต้องอาศัยที่ดินที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชแต่ละชนิด [5] แต่ก็มีในบางกรณี เช่นการ

---

[5]ในการหาครัวเรือนเข้าร่วมในการผลิตเมล็ดพันธุ์พริกในหมู่บ้านในเขตชลประทานจังหวัดมหาสารคาม Maniemai (2000) พบว่า ตัวแทนของบริษัทเลือกครัวเรือนเข้าร่วมโดยดูจาก*คุณภาพของคน*เป็นอันดับหนึ่ง (เป็น

ปลูกแตงที่บ้านหนองพระ หรือการปลูกผักที่บ้านปางสา ซึ่งหมู่บ้านจะมีการจัดสรรที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านที่มีคุณภาพเหมาะสมมาใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกโดยครัวเรือนต่างๆสามารถเข้าไปใช้พื้นที่ได้โดยการตกลงยินยอมร่วมกันในชุมชน เช่นพื้นที่ริมแหล่งน้ำในฤดูน้ำลด เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าได้กลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของครัวเรือนในชนบท ครัวเรือนเหล่านี้หันมาผลิตเพื่อการค้าเพื่อที่จะได้รายได้ที่เป็นเงินตรามาใช้จ่ายในครัวเรือน พืชที่มีการผลิตเพื่อการค้าที่กว้างขวางที่สุดในภาคอีสานคือข้าว ซึ่งเป็นพืชที่ชาวนาเคยผลิตเพื่อบริโภคมาแต่เดิม การผลิตข้าวเพื่อบริโภคและเพื่อการค้าไปด้วยมีความเสี่ยงน้อยกว่าการผลิตพืชอื่นๆ แต่ให้ผลตอบแทนไม่มากนัก เกษตรกรบางส่วนจึงมีการลงทุนปลูกพืชเพื่อการค้าอื่นๆด้วย เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ถั่ว สับปะรด แตง พริก ฯลฯ การผลิตพืชที่ให้ผลตอบแทนสูง มักมีการลงทุนสูง และมีความเสี่ยงสูงตามไปด้วย เนื่องจากความไม่แน่นอนของตลาดและราคา นอกจากนี้ การใช้สารเคมีต่างๆในการเพาะปลูกยังมีผลกระทบเชิงลบต่อสภาพแวดล้อมในไร่นาและพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น แหล่งน้ำและดิน ซึ่งกลับมามีผลต่อระบบเกษตร แหล่งอาหารธรรมชาติ และระบบการดำรงชีวิตที่ยังอิงอยู่กับการทำมาหากินกับทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมเป็นอย่างมาก

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอกไร่นาและนอกการเกษตร

ในสภาพที่ครัวเรือนมีความจำเป็นต้องใช้เงินตราในการดำรงชีพ ขณะที่การทำการเกษตรเพื่อการค้าไม่สามารถสร้างรายได้ที่มากเพียงพอ และบางทีก็ไม่คุ้มทุน ทำให้ครัวเรือนในชนบทต้องพยายามแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย โดยงานที่ทำจะสัมพันธ์กับรอบฤดูกาลในการทำการเกษตรและวงจรชีวิตของครอบครัวซึ่งจะเป็นตัวกำหนดขนาดแรงงานและความจำเป็นในการบริโภค (ดูตอนต่อไป) จากที่เคยทำการเกษตรเป็นหลักก็ต้องหันไปหางานนอกการเกษตรทำด้วย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ละทิ้งการทำการเกษตรไปเสียทีเดียว เป็นการทำกิจกรรมหลายๆอย่างไปในขณะเดียวกัน ตามความจำเป็นในการบริโภคและขนาดของแรงงานในครัวเรือน

คนที่ไว้ใจได้ โดยตัวแทนบริษัทให้คนในเครือข่ายผู้ปลูกเดิมเป็นผู้ช่วยพิจารณาเลือก) และดูจาก*ความเหมาะสมของพื้นที่*ที่จะทำการเพาะปลูกเป็นอันดับที่สอง

กิจกรรมนอกการเกษตรที่สำคัญของครัวเรือนในชนบทอีสานได้แก่ การรับจ้าง การลงทุนประกอบกิจการอิสระซึ่งรวมถึงการค้าขายด้วย และการทำหัตถกรรมเพื่อการค้า การเข้าร่วมในกิจกรรมหลายๆอย่างนี้ จะยืดหยุ่นตามขนาดและความจำเป็นของแรงงานที่สัมพันธ์กับรอบฤดูกาลในการทำการเกษตร ดังนั้น ในรอบปีหนึ่งๆ สมาชิกแต่ละคนในครัวเรือนจะมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะทางเพศ วัย ทักษะ และประสบการณ์ในการทำงาน

2.1 การรับจ้าง

แบบแผนการรับจ้างที่สำคัญคือการรับจ้างในหมู่บ้านและในท้องถิ่นใกล้เคียง และการออกไปรับจ้างต่างถิ่นไกลๆ หรือการอพยพแรงงานทั้งแบบชั่วคราวและถาวร ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.1.1 การรับจ้างในท้องถิ่น

การรับจ้างในท้องถิ่นในที่นี้หมายถึงการรับจ้างในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงที่สามารถเดินทางไปกลับได้ภายในวันเดียว การรับจ้างในท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังเป็นการรับจ้างในภาคการเกษตร ส่วนการรับจ้างในกิจการนอกภาคการเกษตรยังมีอยู่น้อย ทั้งนี้ เนื่องจากในพื้นที่ชนบทภาคอีสานส่วนใหญ่ กิจการนอกภาคการเกษตรสามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างจำกัดมาก ที่มีอยู่ก็มักเป็นกิจการขนาดเล็กใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก (ซึ่งจะอธิบายในตอนต่อไป) งานรับจ้างในภาคการเกษตรในแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะแตกต่างกันและมีมากน้อยต่างกัน ขึ้นอยู่กับประเภทของพืชที่ปลูก ในท้องที่ซึ่งมีพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร เช่น พื้นที่ที่มีระบบชลประทานและมีการทำการเกษตรตลอดปี และมีการทำการเกษตรเพื่อการค้ามาก จะมีการขาดแคลนแรงงานในบางช่วงเวลา ในการผลิตเพื่อการค้า ครัวเรือนที่ขาดแคลนแรงงานจะต้องใช้วิธีการจ้างแรงงานหรือการใช้เครื่องจักรเท่านั้น จะไม่สามารถขอแรงจากเพื่อนบ้านได้เลย แต่อาจจะพอใช้วิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบต่างตอบแทนได้โดยการนับแรงงานตอบแทนอย่างถี่ถ้วนชัดเจน ในพื้นที่ที่ทำการวิจัยจะเห็นได้ว่าในหมู่บ้านในเขตชลประทาน เช่น บ้านหนองลาย และชุมชนบึง จะมีการผลิตตลอดทั้งปี คือในฤดูฝนทำนาปี ฤดูแล้งทำนาปรังและปลูกผักเพื่อขาย เช่น หอมแบ่ง ผักกาด ในหมู่บ้านทั้งสองนี้ (รวมทั้งหมู่บ้านอื่นๆในเขตชลประทานเดียวกัน) จะมีการขาดแคลนแรงงานในช่วงปักดำและช่วงเกี่ยวข้าว จนต้องมีระบบจัดหาแรงงานจากที่อื่นๆเข้ามารับจ้าง ส่วนแรงงานในการเก็บ และตกแต่งหอมแบ่งเพื่อเตรียมส่งตลาดมักใช้แรงงานวัยกลางคนที่เป็นหญิงในหมู่บ้าน

เป็นส่วนใหญ่ ส่วนบ้านหนองพระที่มีการทำนาปี นาปรัง(บางครัวเรือน) และการปลูกแตงกวาในฤดูแล้ง ก็มีการจ้างแรงงานดำนา เกี่ยวข้าวเช่นกัน โดยใช้แรงงานในท้องถิ่น สำหรับแรงงานในการปลูกแตง ปักไม้ค้างแตง บรรจุผลผลิตแตงใส่ถุง และแบกถุง จะเป็นแรงงานในหมู่บ้าน ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำนาปรังหรือไม่ได้ปลูกแตงก็จะสามารถไปรับจ้างทำงานเหล่านี้ได้ ค่าจ้างในการดำนาและเกี่ยวข้าว จะคิดเป็นรายวัน ส่วนค่าจ้างในการทำงานเกี่ยวกับหอมแบ่งและแตงกวาจะคิดเป็นชิ้นงาน (เหมา) ซึ่งโดยเฉลี่ย ผู้ที่ทำงานรับจ้างจะมีรายได้ประมาณ 120-160 บาทต่อวัน

กล่าวโดยสรุปในพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้เต็มที่ตลอดทั้งปี จะมีแหล่งจ้างงานภาคการเกษตรในท้องถิ่น และครัวเรือนที่ต้องการหางานทำก็จะพอหางานทำได้ แต่อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า ชุมชนที่มีลักษณะเช่นนี้มีไม่มากนักในภาคอีสาน ดังนั้น การไปรับจ้างต่างถิ่นจึงเป็นทางออกที่สำคัญสำหรับครัวเรือนในชนบท

2.1.2 การโยกย้ายไปรับจ้างต่างถิ่น

เมื่อโอกาสในการรับจ้างแรงงานในหมู่บ้านและในท้องถิ่นถูกจำกัดอยู่แต่ในด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก เพราะการเติบโตของวิสาหกิจประเภทอื่น ๆ ในชนบทและในเมืองต่างๆ ของภาคอีสาน ยังเป็นไปในขอบเขตที่จำกัดมาก ดังนั้น ชาวอีสานส่วนหนึ่งซึ่งต้องการหารายได้เพิ่มเติมจากการทำเกษตรกรรม จึงต้องอพยพออกไปหารับจ้างต่างถิ่น ตามเขตที่มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการสูงกว่าที่อื่น ๆ คือ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งภาคตะวันออกของประเทศ นอกจากนี้ แรงงานอพยพส่วนหนึ่งจะไปทำงานในฟาร์มเกษตรกรรมแบบทุนนิยมในพื้นที่บางจังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันตก เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี กาญจนบุรี ซึ่งมีการปลูกอ้อยโรงงานมาก และเป็นแหล่งงานสำหรับผู้อพยพแรงงานจากอีสานที่อพยพมาทำงานในเฉพาะฤดูแล้ง ในระหว่างเดือนธันวาคม-เมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างจากการทำนา

การอพยพแรงงานของชาวอีสาน สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

(1) การโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราว

การโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราว มักกระทำในช่วงที่ว่างจากการทำนา ในราวเดือนธันวาคม ถึงเดือนเมษายน หรือพฤษภาคม คือการเดินทางไปหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วและกลับมาในช่วงฤดูทำนา ซึ่งจะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน

งานรับจ้างต่างถิ่นที่ไปเฉพาะฤดูกาลและสอดคล้องกับวงจรการทำนามากที่สุดคือการไปตัดอ้อย ดังนั้นจึงเป็นงานที่ชาวนาภาคอีสานนิยมไปกันมาก วงรอบของการปลูกอ้อยจะเริ่มปลูกในเดือนพฤษภาคมและเก็บเกี่ยวในเดือนธันวาคมถึงเมษายน ซึ่งช่วงเดือนธันวาคมถึงเมษายนก็

เป็นช่วงเวลาที่ชาวนาอีสานว่างจากการทำนาพอดี การเก็บเกี่ยวอ้อยเป็นงานที่ต้องการแรงงานคนมาก เพราะจะต้องทำภายในช่วงฤดูหีบอ้อยของโรงงานน้ำตาล และเจ้าของไร่อ้อยจะต้องวางแผนการตัดอ้อยและส่งอ้อยให้ทันตามกำหนด ไร่อ้อยขนาดใหญ่ที่ต้องการแรงงานจ้างมากอยู่ในเขตแห้งแล้งในภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศ ในจังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี กาญจนบุรี ในหมู่บ้านในภาคอีสานที่เกษตรกรไม่ได้ทำการเกษตรในช่วงหน้าแล้ง เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จในเดือนพฤศจิกายนหรือต้นธันวาคม ชาวนาก็จะรีบเตรียมตัวไปทำงานตัดอ้อย การไปทำงานแบบนี้เป็นการทำแบบต่อเนื่องกันมานานนับสิบปี จึงมีเครือข่ายของการทำงานดำรงอยู่ ครัวเรือนที่ต้องการไปทำงานสามารถนัดแนะและเตรียมการได้ล่วงหน้าผ่านระบบเครือข่ายนี้ ซึ่งมีลักษณะไม่ซับซ้อน คือเจ้าของไร่อ้อยจะว่าจ้างบุคคลที่ไว้ใจในท้องถิ่นหรือในแต่ละหมู่บ้าน คนเหล่านี้อาจเคยเป็นคนทำงานตัดอ้อยมาก่อนแต่เป็นคนเก่ง มีลักษณะเป็นผู้นำ มีความรับผิดชอบ และได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจากคนในหมู่บ้าน คนแบบนี้จะถูกว่าจ้างให้ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการประสานงานหาคนไปทำงานให้ได้ตามที่เจ้าของไร่ต้องการ และดูแลจัดพาคนงานไปส่งถึงไร่อ้อย มีการนัดหมายวันไปทำงานและจำนวนคนที่จะไปทำงานซึ่งในอดีตอาจใช้จดหมายหรือโทรเลข แต่ปัจจุบันสามารถทำได้ง่ายดายทางโทรศัพท์ ในกรณีที่มีการขาดแคลนแรงงานมาก เจ้าของไร่และตัวแทนก็จะใช้เทคนิคต่างๆเพื่อที่จะทำให้ได้แรงงานตามต้องการ เช่น การจ่ายเงินค่าแรงล่วงหน้าบางส่วนไปก่อน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะมีความจำเป็นต้องใช้เงินในการจ้างเกี่ยวหรือสีข้าวจากรวง นอกจากนี้ ในการที่หัวหน้าครัวเรือนจะออกเดินทางไปก็มีความจำเป็นที่จะต้องให้เงินไว้แก่คนที่บ้านด้วย ส่วนค่ารถนั้นไม่จำเป็นเพราะทางเจ้าของไร่จะเป็นผู้รับผิดชอบจัดรถและค่าใช้จ่ายในการเดินทางให้ งานตัดอ้อยที่มีลักษณะเฉพาะฤดูกาลนี้ เป็นงานที่เอื้อให้คนในช่วงอายุ วัย สถานภาพสมรส และระดับความรับผิดชอบในครอบครัว ต่างๆกันสามารถเข้าร่วมได้ ผิดกับการอพยพไปทำงานระยะยาวเป็นปีตามโรงงานต่างๆซึ่งมักเป็นแรงงานโสดในวัยหนุ่มสาว ในการไปตัดอ้อย คนหนุ่มสาว คนในวัยกลางคนที่ยังแข็งแรง คนโสด คนที่แต่งงานแล้วและมีลูกแล้ว ก็สามารถไปทำงานได้หากสามารถจัดการกับภาระในครอบครัวข้างหลังได้ ในพื้นที่วิจัยหมู่บ้านที่มีการอพยพแรงงานไปตัดอ้อยกันมากคือบ้านแก้ว ส่วนใหญ่จะนิยมไปตัดอ้อยที่ภาคกลางซึ่งมีการทำไร่อ้อยขนาดใหญ่

สำหรับการรับจ้างนอกการเกษตรแบบชั่วคราวในช่วงที่ว่างจากการทำนานั้น ที่สำคัญคือการไปรับจ้างทำงานก่อสร้าง ซึ่งผู้ไปส่วนใหญ่จะมีเครือข่ายการทำงานอยู่กับผู้รับเหมาก่อสร้าง ฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่ชาวนาว่างจากการทำนาก็เป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างมากเช่นกัน ดังนั้นจึงเป็นโอกาสที่ผู้ที่มีพื้นความรู้และทักษะด้านช่างสามารถหางานทำได้ ผู้ที่ไม่มีทักษะพิเศษก็

สามารถทำงานเป็นกรรมกรแบกหาม ในช่วงนี้นายจ้างที่เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างที่เคยรู้จักและว่าจ้างกันมาในปีก่อนๆก็มักจะติดต่อมา บางทีถ้าไม่รู้จักกันมาก่อนก็ใช้วิธีติดต่อผ่านคนงานประจำของตนบอกผ่านมาตามสายญาติต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีชาวบ้านที่เคยเป็นลูกจ้างทำงานก่อสร้าง บางคนที่พัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นผู้รับเหมาก่อสร้างรายย่อย รับเหมาก่อสร้างทั่วไปในที่ต่างๆ เป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง

(2) การอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร

การอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร เป็นการไปทำงานระยะยาว อาจกินเวลาตั้งแต่ 1 ปีไปจนถึง 10 ปี ส่วนใหญ่เป็นการไปทำงานของคนในวัยหนุ่มสาว ซึ่งบางส่วนพอแต่งงาน มีลูก ก็อาจกลับมาอยู่ในหมู่บ้านและเปลี่ยนไปทำนา และทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราวแทน แต่ก็มีบางส่วนที่ทำงานต่างถิ่นจนเข้าวัยกลางคน โดยนำลูกมาฝากเลี้ยงไว้ที่บ้าน มีน้อยรายที่สามารถตั้งตัวได้และตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในต่างถิ่น

ลักษณะงานของผู้อพยพไปทำงานต่างถิ่น จะมีความหลากหลายในพื้นที่วิจัย พบว่าสถานที่ที่ไปทำงานกันมาก ยังคงเป็นกรุงเทพมหานคร นอกจากนั้นได้แก่ เขตปริมณฑลของกรุงเทพฯ และภาคใต้ของไทย การไปทำงานต่างถิ่นเช่นนี้ ผู้ที่ไปมักยังคงรักษาความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง ในหมู่บ้านของตนไว้ เช่น หนุ่ม-สาว มักกลับบ้านทุกปี หรือ 2 ปี ในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น บุญสงกรานต์ มีการส่งเงินกลับมาให้แก่พ่อแม่และครอบครัว บางทีก็มีการจัดผ้าป่ารวบรวมเงินกันในหมู่ที่อพยพไปทำงานและเพื่อนฝูง ทำผ้าป่ามาทอดที่วัดในหมู่บ้าน เช่น ผู้อพยพแรงงานจากบ้านหนองพระ ในเครือข่ายการทำงานชุดหนึ่ง จะจัดผ้าป่ามาทอดที่หมู่บ้านทุกปี โดยในปีล่าสุดได้จัดทอดผ้าป่าซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนประจำหมู่บ้าน

การอพยพไปทำงานนี้ จะไปกันตามสายงาน หรือเครือข่ายการทำงาน โดยอาจมีผู้ที่เคยไปทำงานต่างถิ่นแล้ว ได้งานที่ดี มีนายจ้างดี ก็มักจะได้รับการสนับสนุนจากนายจ้างให้หาคนที่ไว้ใจได้ ให้ไปทำงานเพิ่มขึ้นอีก เป็นการสนองประโยชน์ทั้งฝ่ายนายจ้างและชาวบ้านที่ต้องการหางานทำ เพราะการไปทำงานผ่านคนรู้จัก เพื่อนบ้าน หรือญาติพี่น้อง จะทำให้รู้สึกอบอุ่น มั่นคง และสามารถเรียนรู้เรื่องการทำงานและการปรับตัวได้ดีกว่า ในหมู่บ้านหนึ่งๆ อาจมีเครือข่ายการทำงานหลายเครือข่าย เช่น ที่บ้านหนองพระ มีเครือข่ายการทำงานต่างกัน 5 เครือข่าย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สาย” คือ

สายห้องอาหารบ้านเชียง	กรุงเทพฯ
สายบริษัทรักษาความปลอดภัยเดอะมอลล์	กรุงเทพฯ

สายบริษัทรักษาความสะอาด NAP	กรุงเทพฯ
สายห้างเดอะมอลล์	กรุงเทพฯ
สายพระเณร (บวชเรียน)	กรุงเทพฯ

เนื่องจากการอพยพไปทำงานต่างถิ่นของชาวอีสาน ไม่กินช่วงระยะเวลายาวนานมากในแต่ละคน ดังนั้น ในแต่ละสายจึงมีคนหมุนเวียนกันไป รวมทั้งผู้ที่เป็นหัวหน้าสาย ก็จะเปลี่ยนไปหลังจากเวลาผ่านไป 4-5 ปี เพราะตัวหัวหน้าสายเองก็อาจจะเคลื่อนย้ายตัวเองกลับคืนสู่หมู่บ้าน หัวหน้าสายเหล่านี้มักเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความยอมรับนับถือ ว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม

2.2 การประกอบกิจการอิสระแบบผู้ประกอบการรายย่อย

นับเนื่องมาแต่อดีต กิจการค้าขายและการลงทุนในกิจการนอกการเกษตรต่างๆในภาคอีสานเป็นการลงทุนประกอบการโดยชาวจีนเป็นหลัก ชาวชนบทอีสานมีพื้นฐานด้านอาชีพคือการทำเกษตรกรรม มีการปรับตัวจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่เกษตรเพื่อการค้าผสมกับเกษตรยังชีพ และขยายออกไปสู่การรับจ้างนอกภาคการเกษตร ส่วนการลงทุนด้านการค้า การผลิต และการบริการนั้นมีอยู่อย่างจำกัดมาก การลงทุนในการประกอบกิจการอุตสาหกรรมขนาดย่อม เช่น การแปรรูปผลผลิต เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจชนบท เช่นกิจการด้านการแปรรูปผลผลิตจะเป็นการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของเกษตรกร ส่งผลให้เกษตรกรมีทางเลือกไม่ต้องตกเป็นเบี้ยล่างของพ่อค้า ส่วนกิจการที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ก็อาจเป็นแหล่งจ้างงานในท้องถิ่น สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานที่ไม่สามารถอพยพไปหางานทำต่างถิ่นได้

ในปัจจุบัน มีชาวชนบทอีสานที่หันมาลงทุนในการประกอบกิจการอิสระต่างๆมากขึ้นและหลากหลายมากขึ้นไปตามระดับความซับซ้อนของการผลิตและการดำรงชีวิต แต่กระนั้นก็ตาม ยังอาจกล่าวได้ว่าการลงทุนในกิจการแบบนี้ยังเกิดขึ้นในขอบเขตที่จำกัด ครอบครัวชาวชนบทอีสานที่พอมีฐานะ พอใจที่จะนำเงินไปลงทุนในด้านการศึกษาของลูกมากกว่าที่จะนำเงินไปลงทุนประกอบกิจการธุรกิจ กิจการที่มีอยู่มักเป็นกิจการขนาดเล็กที่ไม่มีความเสี่ยงมากนัก กิจการที่พบในพื้นที่วิจัยได้แก่ การเปิดร้านค้าของชำในหมู่บ้าน โรงสีข้าว กิจการทำปลาร้า กิจการรถนวดข้าว ร้านซ่อมจักรยานยนต์ ร้านตัดผมทำผมชายหญิง กิจการรับซื้อ-ขายส่งปลา กิจการค้าขายรองเท้า กิจการเย็บจักรอุตสาหกรรม และกิจการเจียระไนพลอย เป็นต้น ส่วนใหญ่ผู้ลงทุนที่

พัฒนาขึ้นมาจากการเป็นเกษตรกรเหล่านี้ มักจะไม่ละทิ้งการทำเกษตรกรรมไปเสียทีเดียว แต่จะยังคงการผลิตข้าวเพื่อบริโภคไว้เป็นหลักประกันความเสี่ยงด้วย โดยบางครั้งจะใช้วิธีการจ้างทำนา หรือใช้วิธีให้คนเช่าทำนาแบบแบ่งผลผลิต ในหลายๆกรณีเราจะพบว่า ผู้ประกอบการเหล่านี้มักเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการออกไปทำงานต่างถิ่น หรือมีตำแหน่งหน้าที่ที่ทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ชีวิตและการทำงานในรูปแบบใหม่ๆมากกว่าชาวนาทั่วไป นอกจากนี้ยังเป็นบุคคลที่มีความกล้าเสี่ยงลงทุน และมีเครือข่ายทางสังคมที่เอื้อต่อการลงทุนประกอบกิจการ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างบางกรณีของการลงทุนประกอบกิจการมาให้เห็นภาพพอสังเขป

กรณีกิจการเย็บจักรอุตสาหกรรมในครัวเรือน

กิจการเย็บจักรอุตสาหกรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นของนายนิยม (นามสมมุติ) อายุ 52 ปี ตั้งอยู่ที่บ้านบึง จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบันมีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม 2 หลัง และจักรธรรมดา 3 หลัง การผลิตใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ยกเว้นในช่วงเวลาที่มีงานเร่งด่วนจะจ้างลูกจ้างเย็บผ้าจำนวน 2 คน มีกำไรเฉลี่ยเดือนละ 5,000-6,000 บาท

ครอบครัวนายนิยมมีอาชีพทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีพี่น้อง 11 คน พอเรียนหนังสือจบชั้น ป. 4 ก็ออกจากโรงเรียนช่วยพ่อแม่ทำนา นายนิยมชอบชกมวยมาก ชอบไปหัดชกมวยกับนักมวยรุ่นพี่ในหมู่บ้าน พี่ชายนายนิยมเห็นเขามีหน่วยก้านดีจึงนำตัวไปฝากไว้ที่ค่ายนักมวยที่กรุงเทพ เขาได้ขึ้นชกหลายเวทีทั้งมวยไทยอาชีพและมวยสากลสมัครเล่น รวมการชก 287 ครั้ง และได้เป็นตัวแทนเขต 4 ไปชกที่จังหวัดนครสวรรค์ด้วย ชกมวยได้ 3 ปีก็กลับบ้าน พ่อแม่ให้ไปเรียนเย็บผ้าที่ร้านเย็บผ้าที่ตัวอำเภอและชกมวยไปด้วยเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ต่อมาพี่ชายที่ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดอุดรธานีเปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้าและขอให้เขาไปช่วยงาน เขาจึงไปทำงานกับพี่ชายที่จังหวัดอุดรธานีรวม 7 ปีเต็ม จึงกลับมาบ้าน และแต่งงานกับผู้หญิงในหมู่บ้านเดิมซึ่งทำงานเป็นช่างเย็บผ้าด้วย ทั้งสองจึงประกอบอาชีพด้วยการรับจ้างเย็บผ้า และมีอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือการขายปลาโดยรับซื้อปลามาจากตลาดจังหวัดขอนแก่นมาขายในตลาดระดับอำเภอที่จังหวัดมหาสารคาม แต่ปลาสมัยนั้นขายไม่ค่อยดี และรายจ่ายมีมากขึ้นเพราะลูก 2 คนอยู่ในวัยเรียน จึงเป็นช่วงที่ลำบากมาก

ต่อมาในพ.ศ. 2531 นายนิยมจึงได้ชวนภรรยาเปิดร้านขายไก่ย่างส้มตำและรับเย็บเสื้อผ้าไปด้วย โดยออกมาอยู่ที่ห้องแถวที่พ่อแม่แบ่งให้อยู่ (ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ถนนตัดผ่าน และได้กลายเป็นที่ตั้งของเขตเทศบาลอำเภอขนาดเล็ก) ช่วงนี้ฐานะความเป็นอยู่ค่อยๆดีขึ้น และเริ่มซื้อจักรอุตสาหกรรมมาเย็บเสื้อผ้าโหล เงินที่นำมาซื้อจักรได้มาจากการขายวัวที่พ่อแม่ให้เป็นมรดก ขายไป

ทั้ง 3 ตัวได้เงิน 25,000 บาท และต่อมาได้กู้เงินจากธนาคารออมสิน (โครงการธนาคารประชาชน) 15,000 บาท เพื่อเป็นทุนเพิ่มเติมในการจัดซื้ออุปกรณ์ในการเย็บผ้า เช่น ด้าย เข็ม

ต่อมาในพ.ศ. 2544 ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวน 10,000 บาท นำไปซื้อจักรธรรมดา 1 หลังให้ภรรยารับตัดเสื้อผ้าชุดทำงานต่างๆเป็นรายได้เสริม เพราะลูกๆต้องเรียนหนังสือ พอถึงฤดูทำนาก็ให้ภรรยาไปทำนา บางทีก็จ้างคนทำ เพราะ “ทำมาหากินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวกิน แบ่งหน้าที่กันไป ได้ข้าวมาก็ไม่ต้องไปขาย เก็บไว้กินในครัวเรือน”

กรณีการเจียระไนพลอย

การเจียระไนพลอยเป็นอาชีพที่นิยมทำกันมากในภาคอีสานแถบจังหวัดขอนแก่น อุดรธานี กาฬสินธุ์ ในช่วงพ.ศ. 2534-2539 แต่ต่อมาอาชีพนี้ได้ลดความนิยมลง ยังเหลือคนที่ประกอบอาชีพนี้อยู่ไม่มากนัก ที่บ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่นในปัจจุบัน ครัวเรือนที่ประกอบกิจการเจียระไนพลอยคงเหลืออยู่รวม 25 ครัวเรือน โดยทุกครัวเรือนเป็นเจ้าของกิจการเองโดยใช้แรงงานในครัวเรือน ในขณะที่ในอดีต จะมีเจ้าของกิจการประมาณ 10 ครัวเรือน และรับคนงานที่เป็นชาวบ้านในหมู่บ้านเข้ามาทำงานในโรงงานเจียระไนพลอยเล็กๆของตน ในช่วงที่กิจการเจียระไนพลอยเฟื่องฟูที่สุด คือ พ.ศ. 2535-2539 เกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะมีสมาชิกเข้าทำงานในโรงงานเจียระไนพลอยเล็กๆเหล่านี้

ชาวบ้านบ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่นได้รับรู้เกี่ยวกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมการเจียระไนพลอยว่าเป็นกิจการที่สร้างรายได้ที่ดี เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ไม่ห่างจากตลาดอำเภอหนองแกซึ่งเป็นตลาดรับซื้อพลอยที่สำคัญ นอกจากนี้ ยังได้รับรู้เรื่องนี้จากชาวบ้านโนนท่าเรือ ซึ่งเป็นหมู่บ้านแรกๆที่มีการทำพลอย ชาวบ้านโนนท่าเรือเคยมาขอแลกข้าวจากบ้านหนองแก ในช่วงที่หมู่บ้านโนนท่าเรือประสบกับอุทกภัยหนัก และจากเหตุอุทกภัยนี้เอง ที่ชาวบ้านจากบ้านโนนท่าเรือได้ไปติดต่อกับพ่อค้าที่ตลาดหนองแกให้ช่วยสอนวิธีการเจียระไนพลอยให้เพื่อเป็นอาชีพหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ในการเรียนเรื่องการเจียระไนพลอย ชาวบ้านจะต้องนำข้าวสารไปให้พ่อค้ารับซื้อพลอย 1 กระสอบ และต้องไปทำงานเจียระไนพลอยให้ฟรีๆ 3 เดือน เมื่อทำเป็นแล้วก็ต้องลงทุนซื้ออุปกรณ์และเครื่องมือต่างๆและรับพลอยมาเจีย ปรากฏว่าได้รายได้ดี จนไม่ต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่น เมื่อชาวบ้านหนองหินรู้เช่นนี้จึงสนใจที่จะประกอบกิจการนี้บ้าง

บ้านหนองหินเป็นหมู่บ้านที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงานด้านการพัฒนาชนบท ดังนั้น ผู้ใหญ่บ้านหนองหินจึงได้ประสานงานขอให้องค์การพัฒนาเอกชนจัดการฝึกอบรมอาชีพให้ ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองด้วยดี และยังมีหมู่บ้านใกล้เคียงได้รับการอบรมด้วยรวมทั้งหมด 5 หมู่

บ้าน เมื่ออบรมแล้วชาวบ้านก็พร้อมที่จะเข้าสู่อาชีพนี้ พลอยที่กล่าวถึงนี้เป็นพลอยอัดเม็ดหรือพลอยรัสเซีย ซึ่งชาวบ้านจะต้องซื้อพลอยจากพ่อค้ามา และลงทุนซื้อโต๊ะเจียระไนพลอย อุปกรณ์และวัสดุที่ต้องใช้ในการเจียระไนเองทั้งหมด เช่น ปั้นไม้ทวน กาว แป้ง กากเพชรขัดเงา เป็นต้น

พอทำอาชีพนี้มาได้สักระยะหนึ่ง ก็เกิดปัญหากับพ่อค้าซึ่งเป็นทั้งผู้รับซื้อพลอยที่เจียระไนแล้วและผู้ขายพลอยอัดดิบให้แก่ผู้เจียระไน คือพอชาวบ้านลงทุนซื้อโต๊ะและอุปกรณ์เจียระไนพลอยมากๆขึ้น พ่อค้าจะเริ่มไม่นำวัตถุดิบมาส่งให้ ต่อจากนั้นก็จะนำมาส่งที่ละมากๆ ชาวบ้านก็จะรีบเจียระไนพลอยเป็นจำนวนมาก แต่พอเอางานไปส่ง พ่อค้าก็จะติว่าไม่ได้ขนาดหรือไม่ได้คุณภาพ และถือโอกาสกดราคา

> “พลอยมันกินไม่ได้ ทำไปแล้วก็ต้องยอมขายในราคาถูก เพราะแหล่งวัตถุดิบมีแหล่งเดียว แหล่งซื้อก็มีแหล่งเดียว---พ่อค้ารับซื้อแล้วก็จะรวบรวมไปส่งที่กรุงเทพ พ่อค้าในกรุงเทพจะรับซื้อพลอยในปริมาณมากๆเท่านั้น ถ้าน้อย เขาก็ไม่รับซื้อ ชาวบ้านจะพากันเอาไปขายเองที่กรุงเทพก็ไม่ได้ พ่อค้าพวกนี้เขามีเครือข่ายของเขา ถ้าหากเราจะเอาไปขายเอง เขาก็ไม่รับซื้อ---“

ในช่วงที่การเจียระไนพลอยเป็นที่นิยม เกือบทุกครัวเรือนจะมีสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานเจียระไนพลอย เพราะ “หลังจากทำนาแล้ว ก็กลับมาเจียระไนพลอยต่อที่บ้านได้” แต่ในปัจจุบันหลังจากที่มีปัญหาเรื่องตลาดรับซื้อ ก็มีผู้เลิกทำไปเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันเหลืออยู่พียง 15 ครัวเรือน

จากข้อมูลในกรณีศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีปัจจัยหลายๆประการที่ทำให้บางคนบางกลุ่มสามารถพัฒนาตนเองเข้าไปสู่การเป็นผู้ประกอบการลงทุนรายย่อยในชนบทได้ ปัจจัยที่สำคัญได้แก่

1. *ประสบการณ์ต่างถิ่นและประสบการณ์ชีวิต* เกษตรกรที่มีโอกาสได้เดินทางออกไปนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปทำงานในเมือง จะมีโอกาสเรียนรู้สิ่งใหม่ มองเห็นโอกาสที่คนอื่นไม่เห็น ประสบการณ์ในการใช้ชีวิตในต่างถิ่นยังเป็นการเพิ่มความมั่นใจและความแข็งแกร่งให้กับคนด้วย ดังเช่นกรณีนายนิยมที่เป็นนักมวย ได้เดินทางไปชกมวยในที่ต่างๆ และได้ไปทำงานที่จังหวัดอุดรธานี 7 ปี

2. *ทักษะอาชีพและประสบการณ์ด้านอาชีพ* เป็นการง่ายสำหรับเกษตรกรที่จะเข้าสู่อาชีพใหม่ หากพวกเขาได้มีโอกาสเรียนรู้ทักษะในการประกอบอาชีพนั้นๆมาก่อน เช่น ในฐานะลูกจ้าง และค่อยพัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการเอง ดังกรณีของผู้ลงทุนเย็บจักรอุตสาหกรรม ก็เคยทำงานเป็นลูกจ้างเย็บผ้ามาก่อนถึง 10 ปี สำหรับชาวบ้านบ้านหนองหินที่ต้องการเข้าสู่อาชีพการทำพลอย ก็ถึงกับลงทุนจ่ายค่าเรียนเพื่อให้มีทักษะพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
3. *เครือข่ายด้านอาชีพ* การมีเครือข่ายด้านอาชีพจะช่วยให้สามารถมีความเข้าใจในการประกอบกิจการธุรกิจและเข้าสู่ธุรกิจได้ง่ายขึ้น ไม่ว่าจะในเรื่องของการหาแหล่งวัตถุดิบ เครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในกระบวนการผลิต ไปจนถึงการสร้างและพัฒนาตลาดสำหรับสินค้าที่ผลิตขึ้น ในกรณีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม นายนิยมมีพี่ชายที่เป็นเจ้าของกิจการเย็บผ้า ทำให้มีเครือข่ายสนับสนุนในการเข้าสู่อาชีพ สำหรับบ้านหนองพระนั้น เป็นที่น่าเสียดายว่า ชาวบ้านมีเพียงแค่ทักษะพื้นฐานด้านการผลิตเท่านั้น แต่ไม่มีเครือข่ายด้านการค้าพลอยเลย จึงนำไปสู่การขาดทุนและการตกเป็นเบี้ยล่าง
4. *ทุนเงินตรา* ขนาดของทุนขึ้นอยู่กับกิจการ แต่ในทุกกิจการย่อมจำเป็นต้องมีการลงทุน การลงทุนแบบชาวบ้านจะเห็นได้ว่ามีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เพราะส่วนใหญ่จะมีการออมน้อย กรณีของผู้ลงทุนเย็บจักรอุตสาหกรรม ได้เงินทุนที่สำคัญมาจากการขายวัว 3 ตัวที่ได้รับมรดกมาจากพ่อแม่ และการกู้เงินจากสถาบันการเงินต่างๆ รวมทั้งธนาคารออมสินและกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ซึ่งเป็นที่น่ายินดีว่าในระยะหลังนี้ ชาวบ้านสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบที่เป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำได้มากกว่าในอดีต แต่ก็ไม่ใช่ทุกคนที่จะมีทุนเงินตรามากเพียงพอที่จะเริ่มกิจการใหม่ได้
5. *การสนับสนุนทางสังคม* ในทั้งสองกรณีจะเห็นได้ว่าการสนับสนุนทางสังคมมีบทบาทมาก กรณีจักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม นายนิยมได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวเป็นอย่างดี ทั้งพ่อแม่และพี่ชาย ที่ให้โอกาสในการเรียนรู้ทักษะ รวมทั้งทุนรอน และสถานที่ที่ใช้ประกอบกิจการ ส่วนกรณีการทำพลอย ชาวบ้านหนองหิน ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ช่วยเหลือเรื่องการจัดฝึกอาชีพ และได้รับข้อมูลพื้นฐานเรื่องการประกอบอาชีพจากชาวบ้านในหมู่บ้านที่เคยมาขอแลกข้าวที่หมู่บ้านอีกด้วย
6. *สภาพแวดล้อมบางอย่างที่เอื้อต่อการลงทุน* เช่น การกลายเป็นเมือง ลักษณะของกิจการที่จะลงทุนย่อมขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะเป็นตัวกำหนดความต้องการของตลาด ในกรณีของกิจการเย็บผ้าสภาพการคมนาคมที่

สะดวกทำให้ผู้ลงทุนสามารถติดต่อกับตลาดได้ง่าย และการที่ชุมชนค่อยๆกลายเป็นเมืองและเป็นที่ตั้งของอำเภอ ทำให้มีตลาดเสื้อผ้าชุดทำงานสั่งตัดต่างๆ ซึ่งทำให้เจ้าของกิจการมีรายได้มากขึ้น

นอกจากปัจจัยที่ทำให้คนบางคนสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นเป็นผู้ประกอบการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับกิจการลงทุนที่ริเริ่มโดยผู้ที่เป็นชาวนาหรือเกษตรกรมาก่อนดังต่อไปนี้

1. *แม้จะมีการลงทุนประกอบกิจการรายย่อย แต่ก็ยังคงทำนาอยู่* อาจกล่าวได้ว่า การทำเช่นนี้ยังเป็นการกระทำที่ปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปในชนบทภาคอีสาน ก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการทำการเกษตรเพื่อการค้าควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองโดยการทำนาและการหาอาหารจากธรรมชาติ และเมื่อมาถึงกรณีของการประกอบกิจการลงทุนรายย่อยในด้านการค้าและอุตสาหกรรมรายย่อย ก็ยังพบว่าผู้ลงทุนเหล่านี้ก็ยังมีการทำนาปลูกข้าวเพื่อการดำรงชีพอยู่ อย่างไรก็ตาม ความเข้มข้นของการผลิตเพื่อยังชีพจะลดลงไป เช่น การหาอาหารจากธรรมชาติจะลดลง ใช้การซื้อกินมากขึ้น แต่ในส่วนของการทำนาปลูกข้าวแล้ว จะยังคงอยู่เช่นเดิม เนื่องจากการมีข้าวในยุ้งเป็นหลักประกันความมั่นคงในด้านอาหาร และเหตุผลทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้กล่าวไว้แล้วก่อนหน้านี้
2. *ชาวนามีความกล้าเสี่ยงลงทุนถ้ามีความมั่นใจเรื่องผลตอบแทน* ความเข้าใจของคนโดยทั่วไปคือชาวนาไม่มีความกล้าเสี่ยงลงทุนในกิจการใหม่ๆ เนื่องจากวิถีชีวิตผูกโยงอยู่กับการทำเกษตรกรรม แต่จากข้อมูล จะพบว่าชาวนามีความกล้าเสี่ยงลงทุนหากมีความมั่นใจเพียงพอในผลตอบแทนที่จะได้ ในความเป็นจริงแล้ว การทำเกษตรกรรมก็เป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยง แม้แต่การทำนาที่ชาวนาคุ้นเคยที่สุดก็มีความเสี่ยงเนื่องจากเป็นการลงทุนที่ต้องอิงอยู่กับปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้คือดินฟ้าอากาศ การลงทุนในการปลูกพืชชนิดใหม่ที่ไม่คุ้นเคยก็มีความเสี่ยงเช่นกัน ดังนั้น ชีวิตของชาวนาจึงผูกอยู่กับความเสี่ยงอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว แต่ชาวนามีวิธีการในการลดความเสี่ยง เช่น การสร้างความมั่นคงเรื่องอาหารก่อน การมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายๆอย่างเพื่อลดความเสี่ยง รวมไปถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เช่นระบบเสี่ยว ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ระบบการแลกข้าว ที่ช่วยเป็นหลักประกันการอยู่รอด

นอกจากนี้ ในการตัดสินใจลงทุนในกิจการใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชชนิดใหม่หรือการลงทุนในกิจการรายย่อย วิธีการลดความเสี่ยงวิธีหนึ่งคือการดูแบบอย่างจากผู้ที่เป็นชาวนาด้วยกัน ถ้าชาวนารายอื่นซึ่งมีทักษะ และฐานะทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกันมากนักสามารถประกอบกิจการใหม่ๆได้ประสบความสำเร็จ ก็สามารถมีความมั่นใจว่า ตนก็จะทำสำเร็จได้เช่นกัน ในกรณีบ้านหนองพระ จะเห็นได้ว่าชาวนาดูแบบจากชาวนาบ้านโนนท่าเรือ ซึ่งเข้าสู่การลงทุนทำพลอยและประสบความสำเร็จ และยอมที่จะลงทุนเรียนรู้ทักษะในการประกอบอาชีพโดยการเอาข้าวไปให้พ่อค้าพลอยถึง 1 กระสอบต่อคน และยอมทำงานให้พ่อค้าฟรีๆเป็นเวลา 3 เดือน

3. *ในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เครือข่ายทางสังคมของชาวนามีจำกัด ทำให้ตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบ* ในการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ชาวนายังอิงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิม เช่น ระบบเครือญาติ ระบบเสี่ยว ซึ่งในแวดวงของความสัมพันธ์นี้ ส่วนใหญ่ก็คือเกษตรกรชาวนา ในขณะที่ระบบการประกอบธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมแบบไทยๆ ระบบความสัมพันธ์ยังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ส่วนตัว และระบบอุปถัมภ์ ทำให้ชาวนาตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบในการแข่งขัน นอกจากนี้ ชาวนายังปราศจากสถาบันและองค์กรที่เป็นทางการมารองรับหรือเป็นเครื่องมือช่วยในการต่อรองด้วย เช่นในกรณีของชาวบ้านหนองพระ แม้จะรู้ว่าพ่อค้าที่รับซื้อพลอยให้ราคาต่ำ และใช้วิธีการที่ไม่เป็นธรรมในการบีบและกดราคา และพ่อค้าพลอยนี้ขายพลอยให้แก่พ่อค้าในกรุงเทพอีกต่อหนึ่ง แต่ผู้ลงทุนเจียระไนพลอยส่วนใหญ่ก็ต้องจำยอมขายพลอยให้แก่พ่อค้าในท้องถิ่น เพราะตระหนักดีว่าพ่อค้าท้องถิ่นและพ่อค้าในกรุงเทพทำธุรกิจด้วยกัน ถ้าเอาพลอยไปขายที่กรุงเทพก็กลัวว่าจะไม่รับซื้อ และพวกตนอยู่ได้แค่วงนอก

โดยสรุป การลงทุนในการประกอบกิจการรายย่อยของชาวชนบทในปัจจุบัน ถือได้ว่าอยู่ในช่วงระยะเริ่มต้น ผู้ประกอบกิจการเหล่านี้เป็นรุ่นบุกเบิก มีพื้นฐานเป็นเกษตรกรหรือชาวนาซึ่งได้แตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนออกไปนอกสาขาการเกษตร ด้วยทุนอันจำกัด ประกอบกับความไม่แน่ใจและความรู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพใหม่ ทำให้ส่วนใหญ่ก็ยังคงรักษาฐานที่มั่นในการทำเกษตรกรรมไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา ซึ่งเป็นการทำการเกษตรที่ไม่ต้องใช้แรงงานเข้มข้นมาก และสามารถจ้างแรงงานหรือใช้เครื่องจักรแทนได้ด้วย กิจการลงทุนของผู้ประกอบการรายย่อยเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังเป็นกิจการขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ใช้ทุนต่ำ ผู้

ประกอบการต้องอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ในสังคมเกษตรกรรมเดิมในการดำเนินกิจการ ยังไม่สามารถพัฒนาเครือข่ายในระบบการค้าได้มากนัก ทำให้ไม่สามารถแข่งขันได้ดีในระบบการค้าแบบไทย ซึ่งยังอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวอยู่มาก ในบางกรณี ผู้ประกอบการพื้นบ้านต้องแข่งขันกับผู้ผลิตและพ่อค้าจากในเมืองที่มีทุน ความชำนาญ และเครือข่าย เหนือกว่า ทำให้พวกเขาตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบ กิจการวิสาหกิจเอกชนในชนบทจึงมักไม่สามารถขยายได้ และคงสภาพเป็นกิจการขนาดเล็กแบบกิจการครอบครัว ใช้แรงงานในครอบครัว และยังไม่สามารถก่อให้เกิดการจ้างงานอย่างมีนัยสำคัญได้ในชนบท

ยุทธศาสตร์ที่ 3 **การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้**

ในปัจจุบัน แม้ว่าครัวเรือนในชนบทอีสานจะได้แตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปสู่กิจการนอกการเกษตรและกิจกรรมนอกไร่นาอย่างหลากหลาย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกไปรับจ้างต่างถิ่นได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกรไปแล้ว แต่กระนั้นก็ตาม ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชนบทยังให้ความสำคัญแก่การทำเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก และด้วยเหตุที่เกษตรกรรมยังคงมีความสำคัญต่อชาวชนบทอีสานนี้เอง ที่ทำให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมของครอบครัวไว้ ในพื้นที่ที่ทำการวิจัย สัดส่วนของครัวเรือนที่มีทำดินเป็นของตนเองสูงถึงร้อยละ 80 ซึ่งสอดคล้องกับสัดส่วนของการถือครองที่ดินของภาคโดยรวม ในบางหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย พบว่ามีจำนวนผู้ไม่มีที่ดินทำกินมากกว่าหมู่บ้านอื่นๆ คือ บ้านหนองพระ สาเหตุที่มีคนไม่มีที่ดินทำกินเป็นจำนวนมากกว่าหมู่บ้านอื่น เพราะหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมอ่างเก็บน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งในอดีตมีปลาชุกชุม จึงมีคนอพยพเข้ามาทำอาชีพประมงจำนวนมาก คนเหล่านี้บางส่วนก็ได้ซื้อที่ดินเพื่อการทำนา แต่บางส่วนก็ยังไม่สามารถซื้อที่ดินได้ แต่ก็มีความปรารถนาที่จะซื้อที่ดินทำการเกษตรให้ได้สักวันหนึ่ง “เวลาเรามีที่ดินทำนา มันไม่ใช่ได้แค่ข้าวนะ มันมีหลายอย่างที่จะหากินได้ไม่อดในนาของเรา ทั้งปู ปลา ผัก หญ้า เรียกว่าถ้ามีนาแล้วมันอุ่นใจ” เป็นคำกล่าวของแม่บ้านวัยเพียง 35 ปี ซึ่งนับว่าไม่ใช่คนรุ่นเก่านักแต่ก็ยังมีความผูกพันกับที่ดิน

ความสำคัญของการรักษาที่ดินไว้ อาจเห็นได้จากธรรมเนียมที่ว่า ถ้าบุคคลใดต้องการขายที่ดินที่เป็นมรดกที่ได้รับมาจากพ่อแม่ จะต้องถามพี่น้องของตนดูก่อนว่า ต้องการซื้อที่ดินผืนนั้นไว้หรือไม่ ถ้ามี ก็เป็นธรรมเนียมที่ว่าจะต้องขายให้พี่น้องก่อน “เพราะที่ดินของเรามันมีรอยมือ

รอยตีนพ่อแม่ คือพ่อแม่เราบุกเบิกถากถางมา เราก็ต้องรักษาไว้ ถ้ารักษาไม่ได้ ก็ต้องให้พี่น้องช่วยรักษาก่อน”

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การรักษาบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยหลักในการผลิต การจัดสรรแรงงานและทรัพยากร

ในบรรดาสถาบันทางสังคมทั้งหลาย ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม วิธีประพฤติปฏิบัติตน และบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ อย่างไรก็ตาม หน้าที่ทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังเป็นเรื่องที่ยังมีการกล่าวถึงน้อย ทั้งๆที่ในสังคมเกษตรกรรมนั้น ครอบครัวมีหน้าที่ที่สำคัญในทางเศรษฐกิจ คือ ครอบครัวเป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค เนื่องจากแรงงานในการผลิตทางการเกษตรมักได้จากคนในครอบครัวที่ร่วมกันผลิตในที่ดินของครอบครัว และผลผลิตที่ได้จากแรงงานก็ถูกนำมาบริโภคภายในครอบครัว

ในปัจจุบัน การผลิตของชาวนามิได้จำกัดอยู่แต่ในไร่นาเท่านั้น แต่ได้มีการแตกตัวออกไปยังภาคการผลิตและเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่กว้างขวางออกไป การทำกิจกรรมนอกไร่นาและการเกษตรต่างๆ เช่น การรับจ้างในท้องถิ่น การรับจ้างต่างถิ่น และการประกอบกิจการอิสระด้านการค้าขาย เป็นสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ดังได้บรรยายมาแล้วข้างต้น ในท่ามกลางความหลากหลายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ครอบครัวในชนบทได้เข้าไปเกี่ยวข้องนี้ เราพบว่า ครอบครัวยังคงแสดงบทบาทที่สำคัญในการจัดสรรแรงงานในการผลิตและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้เพื่อการบริโภคอยู่เช่นเดิม แต่เป็นการจัดการที่ซับซ้อนขึ้น

การจัดการแรงงานของครัวเรือนนี้ มักเป็นการจัดการโดยอิงกับรอบเวลาของการผลิตทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ยกเว้นกรณีของการอพยพไปทำงานต่างถิ่นแบบกึ่งถาวร เช่น ไปรับจ้างทำงานในเขตอุตสาหกรรม ในเมือง หรือต่างประเทศ ซึ่งรอบฤดูกาลของการผลิตจะไม่มีอิทธิพลต่อการจัดสรรแรงงาน การจัดการโดยอิงกับการผลิตทางการเกษตรเป็นฐานนั้น ในด้านหนึ่งแสดงว่าชาวนายังให้ความสำคัญกับการทำการเกษตรมาก และในอีกด้านหนึ่ง อาจวิเคราะห์ได้ว่า ในกระบวนการผลิตทางการเกษตรนั้น มีปัจจัยที่อยู่เหนือการควบคุมของชาวนาคือฤดูกาล ซึ่งทำให้การจัดสรรแรงงานของชาวนามีลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอ บางช่วงเวลาจะมีการว่างงานแฝงเร้น เช่น ในฤดูแล้ง ในฤดูกาลเช่นนี้ ครัวเรือนที่ต้องการทำงานหารายได้เพิ่มจากการทำการเกษตร อาจมี

การจัดสรรแรงงานบางส่วนออกไปรับจ้างต่างถิ่น เช่นตัดอ้อย รับจ้างเป็นกรรมกรแบกหาม หรือเป็นช่างไม้ ช่างปูนในกิจการก่อสร้าง ซึ่งมีความต้องการแรงงานเสริมมากในฤดูแล้งเช่นกัน ในการทำเช่นนี้ อาจต้องมีการจัดสรรแรงงานส่วนหนึ่งไว้ที่บ้านเพื่อดูแลเด็กเล็ก และสัตว์เลี้ยง ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำหน้าที่นี้ คือคนแก่ที่มีฐานะเป็นตายายหรือปู่ย่าของเด็ก แม้ในครอบครัวที่แยกเรือนออกไปอยู่ต่างหากแล้วก็สามารถนำลูกมาฝากให้พ่อแม่ หรือพี่น้องเลี้ยงได้ โดยรายได้ส่วนหนึ่งที่หามาได้จะนำมาจัดสรรให้ลงตัวและเป็นที่พอใจแก่บรรดาสมาชิก เพื่อให้ระบบนี้สามารถทำซ้ำได้ในปีต่อๆ ไป การจัดสรรแรงงานอย่างยืดหยุ่นโดยคำนึงถึงการอยู่รอดร่วมกันนี้ ทำให้ครอบครัวชาวนาสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ในสภาพการณ์ที่การผลิตของชาวนาถูกบีบคั้นอย่างมากทั้งในจากธรรมชาติและระบบตลาด

การจัดสรรแรงงานและทรัพยากรโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของครอบครัวเป็นหลักนี้เรียกร้องให้สมาชิกแต่ละคนต้องสละความต้องการส่วนบุคคลมากทีดียว เช่น เยาวชนที่จบชั้นประถม หรือมัธยมต้น ที่ต้องการศึกษาต่อ ก็ต้องหยุดความปรารถนาส่วนตน และออกมาประกอบอาชีพเพื่อหารายได้สนับสนุนครอบครัว หรือคนแก่ก็ต้องเลี้ยงดูหลานเล็กๆ เพื่อให้พ่อแม่ของเด็กสามารถออกไปทำงานต่างถิ่นได้ บางครั้ง การออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่นก็ต้องการการลงทุนที่เป็นเงินตราด้วย มิใช่แรงงานอย่างเดียว การจัดการแบบที่ยึดครอบครัวเป็นหน่วยหลัก จะกระทำภายใต้หลักการที่ว่าผลประโยชน์จากการลงทุนจะต้องถูกถ่ายโอนมาสู่ครอบครัวด้วย[6] ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า การที่ครอบครัวหลายครอบครัวได้กลายสถานะเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจนกว่าผู้อื่นในหมู่บ้านนั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสมาชิกที่เป็นแรงงานที่สำคัญได้ละเมิดข้อตกลงพื้นฐานนี้ โดยเห็นประโยชน์ส่วนตนสำคัญกว่า ทำให้สมาชิกส่วนที่เหลือตกอยู่ในสถานะที่ลำบาก

จะเห็นได้ว่า ในการผลิตของชาวนานั้น แรงงานเป็นปัจจัยที่สำคัญและเป็นปัจจัยที่แปรเปลี่ยนไปตามช่วงเวลา ปัจจัยด้านที่ดินก็มีความสำคัญเช่นกัน แต่เป็นปัจจัยที่มีการผันแปรน้อย

---

[6] มีกรณีที่พ่อแม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเพื่อทำการเกษตร แต่กลับนำเงินไปให้ลูกชายประกอบการค้าขายในกรุงเทพ แล้วจึงค่อยนำเงินจากการค้าขายมาใช้จ่ายในครอบครัว รวมทั้งใช้หนี้กองทุน (โดยอาจไม่ได้ลงทุนทำการเกษตรด้วยเงินที่งอกเงยจากกิจการนี้เลย แต่ก็มีการทำการเกษตรเมื่อถึงรอบเวลาของการผลิต) ซึ่งเป็นวิธีการจัดการที่ในสายตาของชาวบ้าน (และกรรมการกองทุน) เห็นว่าเป็นเรื่องปรกติ และถ้าประกอบกิจการได้กำไรดี ก็ถือว่าเป็นการลงทุนที่คุ้มค่า ซึ่งในสายตาของคนภายนอก จะมองว่าเป็นการใช้เงินกู้ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ แต่ถ้าเราเข้าใจถึงวิธีการจัดการแบบชาวบ้าน เราก็จะเข้าใจในตรรกะการคิดของชาวนาได้ นั่นคือ การเอาครอบครัวเป็นหน่วยหลัก และขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปให้หลากหลาย ตามแต่โอกาสจะมีให้ โอกาสของงานแต่ละอย่างก็มีปัจจัยกำหนดที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวนา เช่นฤดูกาล ความต้องการแรงงานของนายจ้าง เป็นต้น สิ่งที่ชาวนาทำได้อย่างดีที่สุดในสภาพแวดล้อมเช่นนี้คือการปรับตัวไปตามโอกาสเหล่านี้

ทุนเงินตราก็เช่นกัน การผันแปรของแรงงานนั้นขึ้นอยู่กับวงจรชีวิตของครอบครัว เช่น ถ้าเริ่มนับจากครอบครัวที่แยกออกมาจากเรือนของพ่อแม่ (ตามธรรมเนียมของชาวอีสาน คือลูกเขยจะย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง และทั้งสองจะยังอยู่ในครอบครัวของพ่อแม่สักช่วงหนึ่ง จนมีลูก 1-2 คน หรือเมื่อน้องคนถัดไปแต่งงาน จึงจะแยกเรือนออกไป โดยพ่อแม่จะมอบที่ดินให้ส่วนหนึ่งเพื่อทำกิน[7]) ครอบครัวที่แยกออกมาใหม่ที่มีลูกยังเล็กหรือยังอยู่ในวัยเรียนนี้ จะมีแรงงานวัยผู้ใหญ่เพียงสองแรง ขณะที่มีจำนวนผู้บริโภคถึง 4-5 คน แต่เมื่อลูกโตขึ้นและออกจากโรงเรียนไปทำงาน แรงงานจะมีมากขึ้น เมื่อลูกแต่งงานรับเขยหรือสะใภ้เข้ามา แรงงานก็จะยิ่งมีมากขึ้น แต่เมื่อลูกแยกเรือนออกไป แรงงานจะลดลง เช่นนี้เป็นต้น การผันแปรของจำนวนแรงงานและจำนวนผู้บริโภคในครัวเรือนเช่นนี้ คือวงจรชีวิตของครัวเรือนหรือวงจรชีวิตของครอบครัว ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดความเข้มข้น ความหลากหลาย และความซับซ้อนของการจัดการแรงงานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในครัวเรือน ซึ่งในอดีตเมื่อชาวนายังทำเกษตรกรรมเป็นหลัก และสามารถบุกเบิกที่ดินออกไปได้เรื่อยๆ ความเข้มข้นนี้อาจเห็นได้จากขนาดของที่ดินที่ทำการผลิตที่มีมากขึ้น และผลผลิตที่มากขึ้น แต่ในปัจจุบัน จะเป็นเรื่องของการจัดสรรแรงงานออกไปทำกิจการนอกการเกษตรและนอกไร่นา เช่น การอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ซึ่งต้องมีการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้ ให้เป็นที่พอใจของทุกๆฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรในภาคอีสานส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน และผลที่ได้จากแรงงานก็มักนำมาใช้เพื่อการเลี้ยงชีวิต มิใช่การสะสม ดังนั้น ความขัดแย้งในการแบ่งสรรทรัพยากรในครอบครัวจึงยังมีไม่มากนัก

กล่าวโดยสรุป ยุทธศาสตร์ที่สำคัญของครอบครัวชาวนาในปัจจุบัน ได้แก่ *ประการแรก* ชาวนายังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับการผลิตเพื่อการบริโภคโดยตรงภายในครอบครัว ควบคู่ไปกับการผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า การผลิตเพื่อการบริโภคที่สำคัญคือการผลิตข้าวซึ่งยังคงดำรงอย่างกว้างขวาง นอกจากการผลิตเพื่อบริโภคแล้ว การเก็บ ล่า หาเอาโดยตรงจากธรรมชาติแวดล้อมก็ยังมีความสำคัญอย่างสูง ธรรมชาติแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวนา

---

[7] ในปัจจุบัน เนื่องจากที่ดินของบางครัวเรือนมีจำกัด ลูกที่แยกเรือนออกไปแล้วก็อาจจะยังทำกินในที่ดินของพ่อแม่ จนกว่าจะเก็บเงินหาซื้อที่ดินได้จึงแยกไปทำในที่ดินของตน ซึ่งกรณีเช่นนี้ เวลามีการวิจัยสำรวจโดยใช้แบบสอบถามอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลได้มาก เช่น ครอบครัวของลูกซึ่งแยกเป็นหลังคาเรือนอิสระแล้วตามทะเบียนบ้าน (ซึ่งมักถูกใช้เป็นฐานในการสำรวจและสุ่มตัวอย่าง) อาจบอกว่า ครัวเรือนของตนไม่มีที่ดินทำกินเลย หรืออาจบอกขนาดที่ดินของครัวเรือนของพ่อแม่ซึ่งตนไปอาศัยทำกินด้วย ซึ่งทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลและการตีความได้

มาก แต่เกษตรเพื่อการค้าที่มีการใช้สารเคมีอย่างหนักก็กลายเป็นตัวบั่นทอนฐานชีวิตของชาวนาเสียเอง *ประการที่สอง* ชาวนามีการแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปอย่างหลากหลายทั้งนอกไร่นาและนอกการเกษตร กิจกรรมในส่วนนี้ที่มีการทำอย่างแพร่หลายมากคือการรับจ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไปรับจ้างต่างถิ่น เนื่องจากงานในท้องถิ่นมีน้อย ส่วนการลงทุนประกอบกิจการแบบผู้ประกอบการรายย่อย ซึ่งมีความสำคัญต่อท้องถิ่นเพราะอาจช่วยเพิ่มมูลค่าของผลผลิตทางการเกษตรและเป็นแหล่งจ้างงานในท้องถิ่นนั้น แม้จะมีมากกว่าแต่ก่อน แต่ก็ยังเกิดขึ้นน้อยมากด้วยข้อจำกัดต่างๆ เช่น ทุน ทักษะความชำนาญ และเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่อย่างจำกัด จึงทำให้ผู้ประกอบการที่มีพื้นฐานเป็นชาวนาไม่อาจแข่งขันได้ดีกับผู้ประกอบการมืออาชีพ *ประการที่สาม* ชาวนาจะพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้ เพราะยังให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรมซึ่งแม้จะมีความเสี่ยงและได้กำไรต่ำ แต่เมื่อเทียบกับความไม่มั่นคงในการออกไปรับจ้างเป็นแรงงานราคาถูกระดับล่างในเมืองแล้ว เกษตรกรรมและวิถีชีวิตในชนบทก็ยังให้ความมั่นคงมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามซรา *ประการที่สี่* ชาวนาใช้ครอบครัวเป็นหน่วยในการผลิต การจัดสรรแรงงาน และการจัดสรรทรัพยากรที่หามาได้ เนื่องจากในการอยู่รอดให้ได้ท่ามกลางแรงกดดันของธรรมชาติและตลาดที่อยู่เหนือการควบคุมของชาวนานั้น ชาวนาต้องผนึกกำลังของทั้งครอบครัว ซึ่งบางครั้งกินความไปถึงเครือญาติด้วย เพื่อให้สมาชิกที่แข็งแรงสามารถทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลิตภาพสูงสุด รวมทั้งสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคการผลิตที่หลากหลายในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน สำหรับยุทธศาสตร์*ประการที่ห้า* คือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของทุนชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะขอยกไปกล่าวในรายละเอียดในตอนถัดไป ทั้งนี้ เป้าหมายของยุทธศาสตร์ครอบครัวเป็นไปเพื่อความอยู่ดีกินดีของสมาชิกทุกคนในครอบครัวและการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้น

ครัวเรือนชาวนามิได้อยู่อย่างเป็นเอกเทศ หน่วยสังคมที่กว้างออกไปจากครอบครัว คือ หมู่บ้านและชุมชน ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญต่อชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวในลำดับถัดไป

2 ทุนชุมชนกับยุทธศาสตร์ครอบครัว

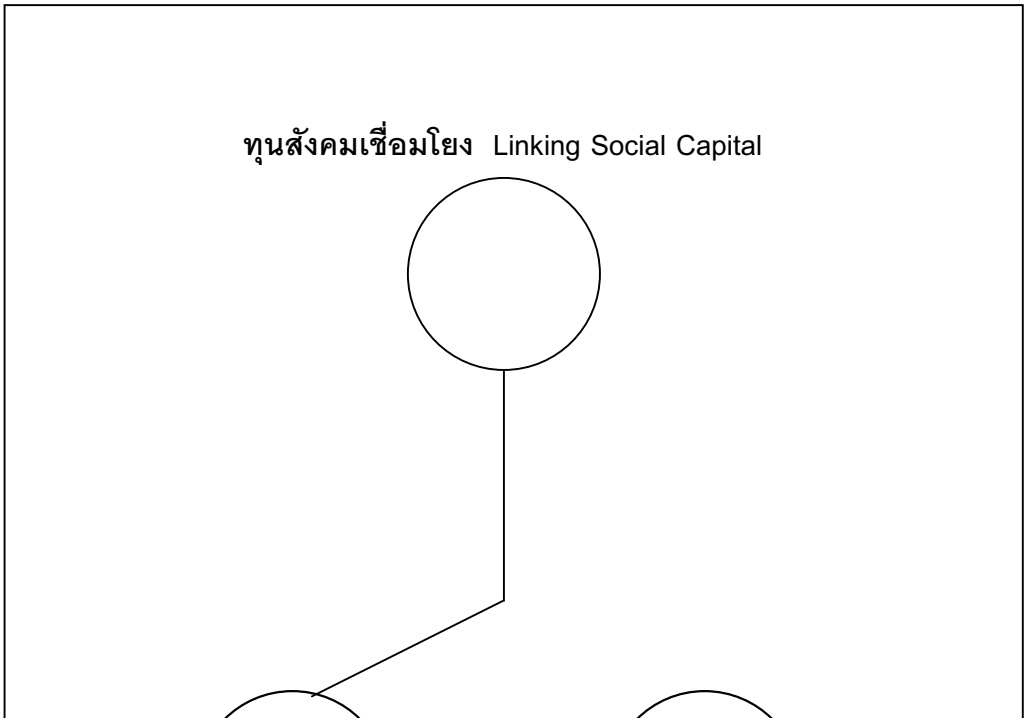
ยุทธศาสตร์ครอบครัวที่กล่าวมาข้างต้น เกิดขึ้นจากภาวะที่ครอบครัวชาวนาถูกกดดันจากความเปลี่ยนแปลงต่างๆในปัจจัยแวดล้อม จากการที่เศรษฐกิจและสังคม ชาวนาได้เข้า

สัมพันธ์กับระบบตลาดในกระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยม การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้ที่ดินทำกินต่อครอบครัวมีขนาดลดลง และทุนธรรมชาติที่เคยเป็นที่พึ่งพิงในด้านปัจจัยในการดำรงชีพก็เสื่อมถอยลงอย่างมาก ประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงก็คือ ในการดำรงชีวิตของชาวนานั้น ลำพังเพียงครอบครัวแม้จะมียุทธศาสตร์ที่ดีเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถเอาตัวให้รอดได้ หากปราศจากสังคมที่อยู่แวดล้อมครอบครัว คือชุมชนชาวนา จากที่บรรยายมาข้างต้น รวมทั้งจากข้อมูลในกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า ในอดีตทุนทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนและกับภายนอกชุมชน และทุนทางวัฒนธรรมอันได้แก่อุดมการณ์ระบบความคิด ระบบความรู้ และระบบความเชื่อของชุมชนเป็นปัจจัยที่แวดล้อมที่ทำให้ครัวเรือนต่างๆ สามารถปรับตัวได้เป็นอย่างดีและดำรงชีวิตอยู่อย่างมีดุลยภาพ แต่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงทุนชุมชนเหล่านี้บางส่วนก็ยังคงมีความหมายและช่วยให้ชุมชนและครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี แต่ทุนชุมชนอีกส่วนหนึ่งก็มีความอ่อนแอลง เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลง จึงไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่สมาชิกในสังคมได้อีกต่อไป ความสามารถในการปรับตัวของทุนชุมชน ผสานไปกับยุทธศาสตร์ครอบครัวที่เหมาะสม จะทำให้ชุมชนและครอบครัวในชนบทสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ทุนสังคม

ทุนสังคมเป็นทุนชุมชนที่มีความสำคัญยิ่ง ทุนสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ภายในชุมชนหมู่บ้านเอง และกับส่วนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนอีสานถูกกำกับและสืบทอดผ่านประเพณี พิธีกรรม สุภาษิต คำสอน ซึ่งล้วนเน้นย้ำถึงความสำคัญของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน ชาติพันธุ์ มีงานวิชาการและงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาระบบวัฒนธรรมของชาวอีสานซึ่งล้วนกล่าวยืนยันตรงกันในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจึงจะไม่กล่าวในรายละเอียดหรือยกตัวอย่างเพื่อยืนยันข้อสรุปนี้

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมอีสานได้เข้าผสานสัมพันธ์กับสังคมใหญ่อย่างใกล้ชิดมากขึ้น ก็จะมีคำถามว่า ทุนสังคมที่ตั้งอยู่บนระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ได้แปรเปลี่ยนไปหรือไม่ และมันยังคงเป็นพลังอันเข้มแข็งที่ร้อยรัดผู้คนให้มีชีวิตรอดร่วมกันได้หรือไม่ ในการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลง และการสร้างใหม่ของทุนชุมชนนี้ ผู้วิจัยจะขอจำแนกทุนสังคมออกเป็นสามประเภท ซึ่งเป็นระบบการจำแนกซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในวิชาการตะวันตกที่หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องทุนสังคมมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน ส่วนรายละเอียดของการวิเคราะห์นั้นจะมาจากข้อมูลที่ได้มาจากพื้นที่วิจัยทั้งสิ้น ทุนสังคมสามประเภทนี้ได้แก่ ประเภทแรก ทุนสังคมภายในชุมชนเอง ซึ่งเป็นทุนที่ร้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ประเภทที่สองคือทุนสังคมที่ประสานชุมชนกับชุมชนอื่นที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไม่ต่างกันนัก และทุนสังคมประเภทที่สาม คือทุนสังคมที่เชื่อมโยงชุมชนกับส่วนที่มีสถานภาพสูงกว่าในสังคม หรืออยู่ในภาคการผลิตอื่น

ผลจากการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ในชุมชนอีสานปัจจุบันทุนสังคมภายในชุมชน หรือทุนสังคมร้อยรัดมีความเข้มแข็งมากกว่าทุนสังคมอีกสองประเภท ทุนสังคมที่อ่อนแอที่สุดคือทุนสังคมที่เชื่อมโยงชุมชนกับส่วนที่อยู่สูงขึ้นไปหรือกว้างไกลออกไป เช่น ระบบรัฐ ระบบตลาด ทำให้ชุมชนตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบในความสัมพันธ์

ทุนสังคมร้อยรัด

ทุนสังคมภายในชุมชน ที่ร้อยรัดสมาชิกในชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน เป็นทุนสังคมที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอีสาน ดังนั้นจึง*มีความเข้มแข็งกว่าทุนสังคมประเภทอื่น* ระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ ระบบเสี่ยว ระบบแลกเปลี่ยนแรงงาน ระบบแลกเปลี่ยนข้าวหรือขอข้าวในยามอดอยากขาดแคลน ระบบการจัดสรรที่ดินสาธารณะให้แก่ผู้ไม่มีที่ดินทำกินและอื่นๆ ล้วนเป็นระบบที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามยากลำบากขาดแคลน

ข้อมูลจากบ้านหนองลายที่ประสบภาวะวิกฤต น้ำท่วมข้าวตายเกือบหมด แต่ชาวนาทุกครอบครัวก็มีชีวิตรอดมาได้และสามารถทำการผลิตในรอบต่อไปได้ แสดงให้เห็นว่า ทุนสังคมมีบท

บาทสูงยิ่งในภาวะวิกฤตของหมู่บ้าน ชาวนาส่วนใหญ่ได้ข้าวมาบริโภคจากการจับปลาไปแลกข้าว มิใช่การซื้อข้าวตามราคาในท้องตลาด การไปจับปลาต้องอาศัยความช่วยเหลือจากผู้มีอาชีพประมงมาแต่เดิม มีการไปกันเป็นกลุ่ม เพื่อที่จะจับปลาในน้ำลึกในยามน้ำหลากได้มาก แม้แต่คนที่มีอาชีพค้าขายปลาในตลาดก็ยังสามารถเอาปลาของตนไปแลกข้าวกับลูกค้าของตนได้ โดยลูกค้านั้นเป็นชาวบ้านอีสานเช่นกันและรู้ซึ้งถึงวัฒนธรรมในการแลกข้าวในยามยากลำบาก แม้ความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่จะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการค้า แต่ทั้งสองฝ่ายก็สามารถหมุนกลับคืนไปสู่รากของวัฒนธรรมแบบยังชีพได้ในยามวิกฤต

การดำรงชีวิตของชาวนาเป็นการเลี้ยงชีพอยู่ท่ามกลางแรงกดดันที่มีความไม่แน่นอนสูง และชาวนาควบคุมไม่ได้ 2 ประการคือ ธรรมชาติ และระบบตลาดผนวกกับระบบรัฐ (เช่น นโยบายทางการเกษตร โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวนาบางกลุ่ม เป็นต้น) ดังนั้น ในสังคมของชาวนาจึงมีการสร้างระบบต่างๆขึ้นมาเพื่อช่วยประกันการอยู่รอดของคนในชุมชนด้วยการช่วยเหลือกัน ถ่ายทอดต่อๆมาจนกลายเป็นค่านิยม ประเพณี และสถาบันทางสังคมต่างๆ และด้วยเหตุนี้เอง **ทุนทางสังคมของชาวนาจึงมีลักษณะที่เรียกว่า เป็นทุนทางสังคมแบบที่เป็นเกราะป้องกัน** (protection social capital) **มากกว่าที่จะเป็นทุนทางสังคมแบบรุกไปข้างหน้า ที่เอื้อให้คนสามารถรวมพลังกันคิดค้นสิ่งใหม่ๆและก้าวหน้าต่อไป** (innovation social capital)

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ในสังคมปัจจุบัน ทุนสังคมที่ร้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกันนี้ ***กำลังอ่อนแอลง*** การที่ครอบครัวชนบทต้องเผชิญกับแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจ ต้องทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลายเพื่อให้มีชีวิตรอด ทำให้มีเวลาให้ส่วนรวมและคิดถึงส่วนรวมน้อยลง เช่นกรณีของ*บ้านหนองพระ* จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการผลิตพืชในเชิงพาณิชย์แบบเข้มข้น คือมีการปลูกแตงกวาซึ่งมีการลงทุนสูง มีโอกาสทำกำไรสูง และมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนสูงเช่นกัน คนในชุมชนจะมุ่งแต่คิดถึงประโยชน์ส่วนตน จนแทบจะหาคนที่มาทำงานเพื่อส่วนรวมในชุมชนไม่ได้ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของบ้านหนองพระในปีที่สอง มีกรรมการใหม่เข้ามาแทนกรรมการชุดเดิมเพียง 3 คนเท่านั้น เพราะไม่มีใครต้องการมาทำงานเพื่อส่วนรวมซึ่งเสียทั้งเวลาและเสี่ยงต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ในทางลบ ซึ่งตามระเบียบกองทุน กรรมการจะดำรงตำแหน่งได้ไม่เกิน 2 วาระ หากเหตุการณ์ดำเนินไปเช่นนี้ ก็จะเป็นไปได้ว่า ในอนาคตอันใกล้จะมีกรรมการที่ต้องพ้นจากตำแหน่งในคราวเดียวกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะส่งผลเสียต่อกองทุนได้ เนื่องจากจะมีปัญหาในการสืบทอดความรู้ ประสบการณ์และการสร้างความต่อเนื่องของงาน จะเห็นได้ว่า การที่ชุมชนมีทุนสังคมที่อ่อนแอ จะเป็นผลเสียต่อชุมชนเอง เพราะการดำเนินงานกองทุนให้ประสบผลสำเร็จ จะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อสมาชิกเอง

อย่างไรก็ตาม ก็มิได้หมายความว่า การที่ทุนสังคมอ่อนแอแล้ว จะสร้างให้เข้มแข็งมิได้ จริงๆแล้ว การที่คนในชุมชนจะร่วมมือร่วมใจกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จะมีปัจจัยที่สำคัญคือ คนส่วนใหญ่เห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากความร่วมมือและความเสียสละเพื่อการนั้น ในอดีตที่ผ่านมา โครงการพัฒนาต่างๆและเงินทุนต่างๆที่ลงมาที่หมู่บ้านจะถูกมองว่า เป็นโครงการและเงินทุนของรัฐบาล ซึ่งชาวบ้านจะพยายามเข้าไปเอาประโยชน์ให้มากที่สุด โครงการกองทุนส่วนใหญ่ที่ลงมาในหมู่บ้านจะประสบกับความล้มเหลว เพราะเมื่อสมาชิกไม่คืนเงิน ก็ไม่มีวิธีการติดตามทวงหนี้ และแก้ไขปัญหา ทำให้สมาชิกคนอื่นๆทำตามอย่างบ้าง เพื่อไม่ให้เสียผลประโยชน์ (ส่วนตัว) ของตน นอกจากนี้ พอกองทุนหนึ่งมีคนไม่ใช้หนี้ สมาชิกในกองทุนอื่นก็ทำบ้าง เมื่อโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามาทีแรก ชาวบ้านหนองพระก็มีวิธีคิดแบบเดิม คือทุกคนพยายามเข้ามาขอกู้ ทั้งๆที่ไม่ได้มีความจำเป็น เพราะคิดว่าคงจะไม่ต้องใช้หนี้ แต่พอเข้าปีที่สอง ก็เริ่มเห็นว่า กองทุนนี้จะคงอยู่ที่หมู่บ้าน เป็นของหมู่บ้าน และจะต้องมีการคืนเงินแน่นอน คนที่จะเข้ามากู้ก็เริ่มมีการไตร่ตรองถึงความจำเป็นในการกู้เงินมากขึ้น ในส่วนของกรรมการและผู้นำที่มีความตั้งใจทำงานนั้น ก็มองเห็นถึงผลลบที่จะเกิดขึ้น จากการที่ไม่ค่อยมีผู้เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวม จึงเริ่มมีการคิดวิเคราะห์ถึงสาเหตุ และสรุปว่า ประสบการณ์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับโครงการเพื่อส่วนรวมทำให้คนเบื่อหน่าย จึงคิดว่า น่าจะมีการทำโครงการร่วมกันสักโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านจริงๆ และทำให้สำเร็จ ให้ชาวบ้านเห็นคุณค่า ก็จะเริ่มมีคนให้ความสำคัญกับงานส่วนรวม โครงการที่คิดไว้ คือโครงการของกลุ่มผู้ทำปศุสัตว์ ความเป็นมาของแนวความคิดนี้คือ มีชาวบ้านหันมาเลี้ยงวัวกันมาก เนื่องจากวัวมีราคาดี และมีเหล่งเงินกู้ซื้อวัวที่สำคัญคือกองทุนหมู่บ้าน แต่การเลี้ยงวัวจำนวนมากทำให้อาหารสัตว์ขาดแคลน ต้องมีการเก็บฟางข้าวหลังจากเกี่ยวข้าวแล้วไว้ให้วัวกินแทนที่จะใช้วิธีเผาฟางข้าวทิ้งเหมือนเช่นเดิม การเก็บฟางข้าวไว้ได้นานและประหยัดเนื้อที่ในการเก็บคือ การใช้เครื่องอัดฟางข้าว ซึ่งจะเป็นกิจกรรมที่สำคัญเริ่มแรกของกลุ่ม นอกจากนี้ ชาวบ้านเองยังเห็นข้อดีของการเลิกเผาฟางในนาอีกด้วย เพราะทำให้ฝุ่นและควันลดลงมาก อย่างไรก็ตาม ชุมชนบ้านหนองพระคงจะต้องใช้เวลาสักระยะหนึ่งก่อนที่กลุ่มปศุสัตว์ที่พวกเขาคาดหวังไว้จะเป็นจริง แต่จากวิธีการคิดวิเคราะห์ของชาวบ้านเองนี้ เราก็อาจจะพอมองเห็นทางว่า **การสร้างทุนสังคมขึ้นมาใหม่นั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้** โดยต้องเริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สร้างประโยชน์ที่ชัดเจน แม้จะเป็นโครงการเล็กๆ ก็ตาม

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยขอกล่าวถึงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทุนสังคมที่ร้อยรัดคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เป็นกรณีที่เกิดขึ้นที่*บ้านนาดี* จ. นครพนม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีทุนสังคมที่เข้มแข็ง และมีการสืบทอดคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากทุนสังคมมาอย่างต่อเนื่อง และทุน

สังคมนี้ก็เป็นปัจจัยที่สร้างพลังต่อรองให้แก่ชุมชนตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเข้าสู่ระบบตลาด หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านของชาวไทยญ้อ มีอาชีพหลักคือการทำนา การทำไร่สับปะรด และการปั้นครก ในการปั้นครก แต่ละครัวเรือนจะปั้นครกของตน แต่ในการเผาจะต้องทำร่วมกัน ในหมู่บ้านจะมีเตาเผาครกอยู่ประมาณ 9 เตา แต่ละเตาจะมีสมาชิกที่ต้องร่วมกันรับผิดชอบในการสร้างเตาและบูรณะเตาให้อยู่ในสภาพที่ใช้การได้ในทุกๆปี และช่วยกันลำเลียงครกเข้าเตา ดูแลใส่ฟืนในเตาเพื่อควบคุมให้อุณหภูมิในเตามีความสม่ำเสมอ ซึ่งต้องจัดเวรทำตลอดวันตลอดคืน ครกที่เผาได้เป็นของครัวเรือนที่ปั้น และทำเพื่อการขายเท่านั้น สมาชิกเตาสามารถเปลี่ยนเตาได้ถ้าต้องการ ซึ่งหมายถึงว่าเป็นการเข้ากลุ่มตามความสมัครใจ ลักษณะการทำงานแบบรวมกลุ่มหรือการลงแขกที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันทำให้คนในชุมชนนี้สามารถรวมผนึกกำลังกัน และกำหนดราคาครกเป็นราคาเดียวกันทั้งหมู่บ้าน ทำให้พ่อค้าไม่สามารถกดราคารับซื้อได้ นอกจากนี้ ในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือการร่วมกัน “ซื้อครกหน้าเตา” คือเดิมมีชาวบ้านบางคนที่พอมีเงิน จะรับซื้อครกจากชาวบ้านรวบรวมไว้ตามราคาที่ตั้งไว้กับพ่อค้า และนำมาขายต่อให้พ่อค้าอีกต่อหนึ่ง โดยคิดราคาเพิ่มขึ้น 1 บาทต่อครกในเวลาที่ขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อ พ่อค้าเองก็พอใจในระบบนี้ เพราะสามารถได้ครกครบจำนวนที่ต้องการเมื่อมาถึง ไม่ต้องเสียเวลารวบรวมครก ชาวบ้านเห็นว่าวิธีการนี้เป็นวิธีการง่ายๆที่จะได้เงินแน่นอน แต่ส่วนใหญ่ไม่มีเงินมากพอที่จะรับซื้อ เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามา ก็มีบางคนที่คิดว่า น่าจะเอาเงินกองทุนกันไว้เป็นก้อนใหญ่เพื่อรับซื้อครกหน้าเตาทุกเตา ซึ่งจะทำให้กองทุนมีกำไรงอกเงยได้เร็วและในระยะยาวจะเป็นการเพิ่มการต่อรองกับพ่อค้า แต่ติดขัดว่า มีคนในหมู่บ้านบางส่วนที่ไม่ได้ปั้นครก หรือต้องการนำเงินไปลงทุนด้านอื่นด้วย เช่นการปลูกสับปะรด

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า ในการกู้เงินกองทุนในปีที่สอง จะมีรูปแบบการกู้แบบใหม่คือสมาชิกของเตาจะทำการกู้เงินไปประกอบอาชีพปั้นครก แต่จะเอาเงินให้ครัวเรือนหนึ่งไป เพื่อซื้อครกหน้าเตา โดยสัญญาว่าจะหมุนเวียนกันทำ วิธีการนี้ทำให้ในแต่ละครั้งของการกู้ ผู้รับซื้อครกหน้าเตาจะมีเงินลงทุนรับซื้อครกประมาณ 60,000-80,000 บาท (แน่นอนว่าผู้ลงทุนรายแรกจะได้กำไรก่อนคนอื่น แต่เขาก็ยอมรับความเสี่ยงในการลงทุนด้วย) การหมุนเวียนเช่นนี้ ประเมินดูแล้วน่าจะเป็นผลดีต่อชุมชน เพราะในระบบเดิมที่มีคนรับซื้อครกหน้าเตาเพียงไม่กี่คน ผลประโยชน์จากการค้าจะกระจุกตัวอยู่ในคนกลุ่มนี้เท่านั้น ระบบใหม่ที่ชาวบ้านคิดขึ้นมา ทำให้หลายคนมีโอกาสที่จะสร้างกำไรจากการค้าขาย เป็นการฝึกชาวบ้านในเรื่องการค้าและการประกอบกิจการ แต่สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากชาวบ้านมิได้มีทุนสังคมอันเข้มแข็ง ที่สร้างความเชื่อมั่นในกันและกันเป็นฐานให้สามารถดำเนินกิจการใหม่ๆได้ เท่ากับว่า **ทุนสังคมที่เป็นเกราะป้องกัน**

(protection social capital) **เมื่อมีความเข้มแข็ง สามารถบูรณาการไปสู่ทุนสังคมเชิงรุกในการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ได้** (innovation social capital)

ทุนสังคมประสาน

ทุนสังคมประสานในที่นี้หมายถึงทุนสังคมที่เชื่อมหมู่บ้านต่างๆเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำ ซึ่งมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน กลุ่มคนร่วมอาชีพ เช่น ชาวนา ชาวประมง ซึ่งมักจะมีเครือข่ายเชื่อมโยงกัน เพื่อการช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนสิ่งของและสินค้ากัน ทั้งในยามปกติ และยามวิกฤต ลักษณะของเครือข่ายจะมีระดับความใกล้ชิดแตกต่างกัน เช่น บ้านหนองลาย เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในจังหวัดมหาสารคามคือบ้านแบก จากหมู่บ้านนี้มีการแตกหมู่บ้านออกไปอีก 3 หมู่บ้านรวมเป็น 4 หมู่บ้าน ทั้ง 4 หมู่บ้านนี้จะมีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิด เช่น ในการทำบุญประเพณีต่างๆ ก็จะมีการบอกบุญให้ไปช่วยเหลือกัน มีการนับสายเครือญาติกัน เวลาเดือดร้อนก็สามารถไปพึ่งพิงได้ ลักษณะความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม จากพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการนี้เมื่อหน่วยราชการมีโครงการพัฒนาเครือข่ายหมู่บ้าน ก็ได้อาศัยความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น เมื่อมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา ก็ได้รวมเอาหมู่บ้านต่างๆที่เป็นสายเครือญาติเข้าไว้ด้วยกัน ส่วนหนึ่งก็เป็นการเสนอชื่อโดยชาวบ้านเองเพราะคิดว่าจะทำให้ทำงานได้ง่ายขึ้น หรือเมื่อมีบริษัทส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ (พริกและแคนตาลูป) ขึ้นที่หมู่บ้านลูกแห่งหนึ่งในสี่หมู่บ้าน เมื่อทำแล้วประสบความสำเร็จ การขยายงานก็ขยายไปตามบ้านลูกที่เหลือรวมทั้งบ้านแม่ด้วย ทั้งนี้ก็โดยการแนะนำจากตัวชาวบ้านเองต่อทางบริษัท จึงจะเห็นได้ว่า จากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ อาจจะค่อยๆพัฒนามาเป็นเครือข่ายที่เป็นทางการมากยิ่งขึ้น โดยทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจ และตัวชาวบ้านเอง ต่างก็พยายามอาศัยเครือข่ายเหล่านี้กระทำการที่จะเอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายตนให้มากที่สุด

ทุนสังคมเชื่อมโยง

ทุนสังคมเชื่อมโยง ในที่นี้หมายถึงทุนสังคมที่เชื่อมหมู่บ้านหรือเครือข่ายหมู่บ้านเข้ากับสังคม กลุ่มคน หรือบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เหนือกว่า หรืออยู่ในภาคการผลิตอื่น เช่น ทุนสังคมที่เชื่อมโยงเกษตรกรในชนบทกับพ่อค้า เจ้าของกิจการอุตสาหกรรมการ

ผลิตการบริการต่างๆ ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ทุนทางสังคมประเภทนี้ ค่อนข้างจะเป็นสิ่งใหม่ในสังคมชาวนา และมีลักษณะที่เป็นทุนสังคมแบบรุกมากที่สุดหากใช้ให้ดี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าทุนสังคมนี้ของชาวนายังมีอยู่อย่างจำกัด ในขณะที่ผู้ที่อยู่เบื้องบนนั้นต่างมีเครือข่ายโยงใยกันอยู่แล้ว สิ่งนี้กลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ชาวนาตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ หากประสงค์จะเข้ามาสู่สนามการค้าและการประกอบกิจการ รูปธรรมของประเด็นนี้ ได้แก่กรณีของผู้ประกอบกิจการเจียระไนพลอยที่บ้านหนองหิน ซึ่งไม่สามารถเจาะเข้าสู่แหล่งรับซื้อพลอยในกรุงเทพที่เป็นศูนย์กลางการรับซื้อได้ จึงจำใจต้องขายพลอยให้แก่เถ้าแก่ระดับอำเภอ ผู้มีวิธีการกดราคาและเอาเปรียบต่างๆนานา อีกทั้งยังไม่สามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบ คือพลอยที่จะนำมาเจียระไน พ่อค้าพลอยในต่างจังหวัดมีเครือข่ายในการทำธุรกิจกับพ่อค้ารับซื้อพลอยในกรุงเทพและแหล่งวัตถุดิบ หากชาวนาที่มีอาชีพเจียระไนพลอยสามารถสร้างเครือข่ายกับตลาดและแหล่งวัตถุดิบได้โดยตรงก็จะสามารถเพิ่มมูลค่าของแรงงานและสินค้า และมีอำนาจต่อรองมากยิ่งขึ้น แต่ในสภาพปัจจุบันผู้ประกอบการชาวนายังขาดทั้งข้อมูลและช่องทางที่จะเข้าถึงตลาดและแหล่งวัตถุดิบเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม หากชาวนาประสงค์จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม เพียงแค่เป็นช่องทางในการทำงานประเภทรับจ้าง ก็จะมีช่องทางที่ไม่ยากนัก โดยผ่านกลไกที่ชาวบ้านคุ้นเคยอยู่ คือระบบเครือญาติ มิตรสหายต่างๆ ทั้งนี้เพราะงานรับจ้างเป็นงานประเภทที่ผู้ที่ผู้อยู่เบื้องบนไม่ถูกคุกคามแต่ประการใด คือเป็นการสนองประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย เช่น การศึกษาที่บ้านหนองพระ พบว่า ชาวบ้านเองได้สร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อช่วยเหลือกันในด้านการไปประกอบอาชีพในเมืองใหญ่ โดยผู้ที่ไปทำแล้วประสบความสำเร็จในอาชีพ เป็นที่ไว้ใจของนายจ้าง และพ่อแม่ผู้ปกครองและชาวบ้านทั่วไป ก็จะเป็นตัวกลางในการประสานฝากงาน ดูแลเรื่องการใช้ชีวิตและการปรับตัวในเมือง ตลอดจนการเรียนรู้งาน กลุ่มที่ไปทำงานเหล่านี้ จะรักษาความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน มีการนำผ้าป่ามาทอดที่วัด และจัดผ้าป่าซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนของหมู่บ้าน เป็นต้น โดยบางครั้งมีนายจ้างและเพื่อนร่วมงานส่วนอื่นๆมาร่วมด้วย เป็นการขยายความสัมพันธ์ให้กว้างขวางออกไปแบบไม่เป็นทางการ เครือข่ายการทำงานของบ้านหนองพระมีอยู่ทั้งสิ้น 4 สาย คือ สายห้องอาหารบ้านเชียง มีคนไปทำงานในช่วงเวลาต่างๆกันรวมทั้งสิ้นประมาณ 30 คน สายบริษัทรักษาความปลอดภัยเดอะมอลล์ มีคนไปทำงานประมาณไม่ต่ำกว่า 25 คน สายบริษัทรับจ้างทำความสะอาด NAP มีคนไปทำงานประมาณ 30-40 คน และสายห้างเดอะมอลล์ (ต่างสาขากับข้างต้น) อีก ประมาณ 4-5 คน นอกจากนี้ ยังมีสายการบวชพระเณรที่ไป

บวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพด้วย ซึ่งพระเณรก็ได้ช่วยหาผ้าป่าผ้ากฐินมาทอดที่บ้านเหมือนกัน

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของทุนสังคมแบบเชื่อมโยง มักมีลักษณะแบบไม่เป็นทางการ อาศัยรูปแบบความสัมพันธ์แบบเดิม คือแบบญาติมิตร แม้จะมีลักษณะเชิงรุก แต่ยังมีข้อจำกัดในการรุก คือยังไม่สามารถแข่งขันได้ ผู้ผลิตในชนบทไม่มีองค์กรที่เป็นทางการ เช่น สหกรณ์ที่เชื่อมโยงในแนวดิ่ง (เช่น จากการผลิต สู่การแปรรูป และการตลาด) หรือองค์กรที่ให้ความคุ้มครองด้านแรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเชื่อมโยงที่ปรากฏจึงเป็นการดิ้นรนไปตามศักยภาพ วัฒนธรรม และรูปแบบการสร้างเครือข่ายแบบเดิม คือแบบที่ไม่เป็นทางการ

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีชื่อเต็มว่า “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ” โดยรัฐได้จัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นแหล่งเงินทุนในการลงทุนสร้างอาชีพเสริม และสร้างวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในชุมชน หลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุน คือ เพื่อสร้างความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตนเอง ทั้งนี้กองทุนจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ และเอกชน ซึ่งถือเป็นการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น วัตถุประสงค์สำคัญของกองทุนหมู่บ้าน ได้แก่

1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2) ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง
3) เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้าง และพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4) กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5) เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ใช้หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินการ โดยให้ชุมชนร่วมกันวางกติกาและกฎระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้กว้างๆ โดยไม่เข้าไปกำกับหรือสั่งการให้เป็นไปตามความต้องการ เป็นโครงการนำร่องที่จะนำไปสู่การวางนโยบาย และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนเป็นผู้ร่วม

กันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนและให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุน (นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ, 2544)

1. การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย 10 หมู่บ้านภาคอีสาน

1.1 การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชนที่ศึกษาทั้ง 10 ชุมชนเป็นการจัดตั้งโดยการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจนในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (สำนักนายก รัฐมนตรี, 2544) ที่ระบุไว้ว่า “ในวาระเริ่มแรกในส่วนของหมู่บ้าน ให้ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมหัวหน้าครัวเรือนในหมู่บ้านครัวเรือนละ 1 คน เพื่อเปิดเวทีชาวบ้านในการชี้แจง ทำความเข้าใจ เตรียมความพร้อม และดำเนินการเลือกคณะกรรมการกองทุน” และระเบียบที่ว่าด้วยจำนวนคณะกรรมการกองทุนซึ่งระบุไว้ว่า “ให้กองทุนแต่ละกองทุนมีคณะกรรมการกองทุน จำนวนไม่น้อยกว่าเก้าคนแต่ไม่เกินสิบห้าคน ประกอบด้วยกรรมการทั้งชายและหญิงในสัดส่วนเท่าเทียมกัน” ส่วนใหญ่ การเลือกกรรมการกองทุนในปีแรกนี้ จะมีข้าราชการระดับอำเภอ หรือคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอ มาชี้แจงนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ตลอดจนเข้าร่วมสังเกตการณ์และดูแลการเลือกกรรมการกองทุนระดับหมู่บ้านด้วย[1]

---

[1] ตัวอย่างของกระบวนการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านในปีที่หนึ่งและปีที่สองของบ้านปางสา จังหวัดชัยภูมิ มีดังนี้

ในขั้นตอนแรกคณะกรรมการระดับอำเภอ ให้ชาวบ้านคัดเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุน โดยพิจารณาเลือกบุคคลที่มีความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ซื่อสัตย์ และเป็นคนดี ซึ่ง กองทุนมีคณะกรรมการได้ต่ำสุด 9 คน และสูงสุดไม่เกิน 15 คน เป็นชายและหญิงในจำนวนเท่าๆ กัน ชาวบ้านได้ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นคณะกรรมการมาบริหารกองทุน เริ่มจากการให้สมาชิกเสนอชื่อผู้ที่มีความเหมาะสมกับคุณสมบัติ และมีผู้รับรองผู้สมัคร อย่างน้อย 2 คน ซึ่งผู้สมัครส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการพัฒนาหมู่บ้าน และเป็นบุคคลที่มีความเสียสละ และมีความรู้ หลังจากนั้นใช้วิธีตัดสินโดยยกมือ ชาวบ้านได้ยกมือเสนอบุคคลทั้งสิ้น 15 คน และในที่ประชุมจึงมีมติให้บุคคลทั้ง 15 คน เป็นคณะกรรมการมาบริหารกองทุนประจำหมู่บ้าน พร้อมกับให้กรรมการแต่ละคนแนะนำตัว ก่อนที่จะปิดการประชุมในครั้งนี้ หลังจากนั้น ให้กรรมการแต่ละท่าน คัดเลือกประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการ เลขานุการ เหรัญญิก ผู้ตรวจสอบภายใน ประชาสัมพันธ์ และกรรมการฝ่ายต่างๆ และคัดสรรผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษา จำนวน 8 คน เพื่อให้คำปรึกษาในการดำเนินงานกองทุน โดยพิจารณาคัดเลือกแต่ละตำแหน่ง และยกมือให้คะแนนในแต่ละตำแหน่ง จนได้บุคคลครบตาม

การเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านกระทำขึ้นประมาณกลางปีพ.ศ. 2544 ระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนสิงหาคม (ตารางที่ 4.1) หลังจากมีกรรมการกองทุนในระดับหมู่บ้านแล้ว กรรมการก็จะทำหน้าที่ร่างระเบียบกองทุน ซึ่งจะอิงกับระเบียบกลางที่ออกโดยสำนักนายกรัฐมนตรี รวมทั้งมีการเปิดรับสมาชิก ส่วนใหญ่ครัวเรือนหนึ่งๆจะมีสมาชิกเพียงหนึ่งคน ยกเว้นที่หมู่บ้านหนองหิน ซึ่งมีครัวเรือนหนึ่งที่มีสมัครเป็นสมาชิกถึงสองคน สัดส่วนของครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกองทุนในแต่ละหมู่บ้านจะอยู่ประมาณร้อยละ 82 โดยเฉลี่ย (ต่ำสุดร้อยละ 48 สูงสุดร้อยละ 100) (ตารางที่ 4.1) ทั้งนี้ หมู่บ้านที่มีสมาชิกกองทุนครบทุกครัวเรือนมีอยู่ร้อยละ 40 อย่างไรก็ตาม ก็มิได้หมายความว่า ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะมีการกู้เงินทั้งหมด ในปีแรกของการดำเนินงานกองทุน สัดส่วนของครัวเรือนที่กู้เงินจากกองทุนโดยเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 53.2 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน (ต่ำสุดร้อยละ 22.4 สูงสุดร้อยละ 68.6) (ตารางที่ 4.1) ในขณะที่สัดส่วนของครัวเรือนที่กู้ ต่อครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกองทุนทั้งหมด คือร้อยละ 62.4

ในส่วนของอัตราดอกเบี้ยนั้น กองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งสามารถมีอิสระในการกำหนดได้ตามความเหมาะสม ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะอยู่ระหว่างร้อยละ 3 ถึงร้อยละ 8 อย่างไรก็ตาม ก็มีบางหมู่บ้านที่มีการรับทราบข้อมูลที่ผิดพลาดว่า ถ้ากำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ต่ำ อาจจะมีโอกาสน้อยที่จะได้รับจัดสรรเงินจากรัฐบาล จึงมีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้สูงถึงร้อยละ 12 – 15 ทำให้มีผู้สนใจสมัครเข้าเป็นสมาชิกน้อย แต่อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านเหล่านี้ก็ได้มีการปรับอัตราดอกเบี้ยลดลงภายในปีแรก เมื่อทราบข้อมูลชัดเจนว่า อัตราดอกเบี้ยจะไม่มีผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

ตำแหน่งที่ต้องการ คณะกรรมการบริหารกองทุนในวาระปีที่ 1 แยกเป็นหญิง 7 คน เป็นชาย 8 คน และดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในช่วงเวลาตั้งแต่ 1 กรกฎาคม 2544 –30 สิงหาคม 2545

เมื่อครบกำหนดระยะเวลาหนึ่งปี นับแต่วันที่คณะกรรมการกองทุนเข้ารับตำแหน่ง คณะกรรมการกองทุนมีการจับสลากออกจำนวนกึ่งหนึ่งของกรรมการกองทุนทั้งหมด เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2545 สมาชิกกองทุนจึงได้มีการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านใหม่แทนกรรมการชุดเดิมที่ครบวาระ มีผู้ร่วมประชุม 100 กว่าคน โดยมีครูประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้ทรงวุฒิและที่ปรึกษากองทุนเป็นผู้นำประชุมเพื่อคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งมีผู้สมัคร 15 คน ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุนทั้ง 15 คน มีกรรมการทั้งหมด 15 คน แยกเป็นหญิง 7 คน เป็นชาย 8 คน อัตราส่วนเหมือนกรรมการชุดเดิม

ตารางที่ 4.1 จำนวนสมาชิก จำนวนคนกู้ อัตราดอกเบี้ย ของกองทุนหมู่บ้าน

ที่	หมู่บ้าน	จังหวัด	ครัวเรือน	วันเลือกกรรมการ	วันครบกำหนดคืนเงินปี 1	จำนวนสมาชิก	จำนวนคนกู้	% ครัวเรือนสมาชิกต่อครัวเรือนทั้งหมด	%คนกู้ต่อสมาชิก	%คนกู้ต่อครัวเรือนทั้งหมด	ดอกเบี้ยร้อยละ
1	หนองพระ	ขอนแก่น	125	26/4/44	25/9/45	102	85	81.2	83.3	68.0	6
2	หนองหิน	ขอนแก่น	86	31/7/44	15/9/45	87	59	100.0	67.8	68.6	6
3	ห้วยโตน	อำนาจเจริญ	139	21/6/44	19/9/45	102	80	73.4	78.4	57.5	3
4	ห้วยไคร้	อุบลราชธานี	65	21/6/44	14/9/45	64	38	98.5	59.4	58.5	5
5	ห้วยหวด	นครพนม	250	1/7/44	1/10/45	120	56	48.0	46.7	22.4	15
6	นาดี	นครพนม	163	1/8/44	1/10/45	120	89	54.6	74.2	54.6	5
7	ปางสา	ชัยภูมิ	192	30/8/44	30/9/45	192	106	100.0	48.6	55.7	8
8	แก้ว	ขอนแก่น	107	25/7/44	19/10/45	107	58	100.0	54.2	54.2	6
9	หนองลาย	มหาสารคาม	104	25/6/44	6/10/45	104	65	100.0	62.5	62.5	12
10	บึง	มหาสารคาม	231	26/6/44	18/1/46	144	70	62.3	48.6	30.3	12

1.2 การจัดสรรเงินกู้และการใช้ประโยชน์

การกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านในชนบทภาคอีสานซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 10 หมู่บ้าน เป็นการกู้ไปโดยแสดงวัตถุประสงค์ของการกู้เพื่อการลงทุนในด้านการเกษตร (เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง) เป็นส่วนใหญ่ โดยสัดส่วนของการกู้ไปลงทุนในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมจะมีถึงประมาณร้อยละ 66-95 (ตารางที่ 4.2) การกู้เงินไปลงทุนทางการเกษตรที่สำคัญคือการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกพืชชนิดใดก็ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางด้านการเกษตรที่เป็นอยู่ของชุมชนนั้นๆ เช่น การทำนาปลูกข้าว การปลูกอ้อย สับปะรด แตงกวา ปลูกผัก เป็นต้น สำหรับการเลี้ยงสัตว์นั้น ที่นิยมมากคือการเลี้ยงวัว สัตว์อื่นๆได้แก่ สุกร ควาย ไก่ กบ จิ้งหรีด ปลา เป็นต้น

สำหรับการลงทุนในกิจกรรมนอกการเกษตรนั้นนับว่ายังมีอยู่น้อย ยกเว้นในหมู่บ้านที่มีการทำหัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งก็มักเป็นการกู้เงินไปลงทุนเสริมในกิจกรรมที่ทำกันนานนับเนื่องมาจากอดีต เช่น การปั้นครก การทำไน การสานหวด กิจกรรมเหล่านี้ยังดำรงอยู่มาได้ยาวนาน เพราะเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตของชาวชนบท และยังมีตลาดรับซื้ออยู่

อย่างกว้างขวาง อุตสาหกรรมที่เป็นการผลิตสิ่งใหม่ๆและเจาะตลาดใหม่ คือตลาดของคนชั้นกลางในเมืองยังมีอยู่น้อย ที่พบเช่น การเจียระไนพลอย หรือการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายที่มีการออกแบบผลิตภัณฑ์แตกต่างไปจากเดิม จะเห็นได้ว่าหากเป็นหมู่บ้านที่มีการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนอยู่เป็นพื้นแล้ว ก็จะมีสัดส่วนการกู้ไปลงทุนในกิจกรรมนอกการเกษตรค่อนข้างมากกว่าปรกติ เช่น ในพื้นที่วิจัย มีการกู้เงินไปลงทุนปั้นครก ที่บ้านนาดี จังหวัดนครพนม ทำไน เจียระไนพลอย และทอผ้าที่บ้านหนองหิน จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น (ตารางที่ 4.3) สำหรับการลงทุนในกิจการนอกการเกษตรอื่นที่สำคัญซึ่งพบในทุกหมู่บ้านคือการค้าขาย ซึ่งมักจะเป็นการกู้โดยผู้ที่มีร้านค้าอยู่แล้ว การกู้เงินไปทำกิจการร้านค้านี้ มักพบว่าสามารถสร้างผลตอบแทนได้ดี กิจการค้ารายย่อยอื่นๆ ได้แก่ การลงทุนซื้อรถพ่วงมอเตอร์ไซค์และอุปกรณ์สำหรับทำและขายน้ำเต้าหู้ ขายไส้กรอกอีสาน (ที่บ้านหนองหินซึ่งเป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ติดถนนลาดยาง) ส่วนกิจการนอกการเกษตรที่เป็นการลงทุนในการประกอบอาชีพอิสระอื่นๆ ในหมู่บ้านเขตชนบทที่ห่างไกลในภาคอีสานยังมีไม่มากนัก ที่มีการนำไปลงทุนได้แก่ การทำร้านซ่อมเครื่องยนต์และมอเตอร์ไซค์ ตัดผม เป็นต้น

ตารางที่ 4.2 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านไกลเมือง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน				
	บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น	บ้านหนองหิน จ.ขอนแก่น	บ้านปางสา จ. ชัยภูมิ	บ้านนาดี จ.นครพนม	บ้านห้วยโตน อำนาจเจริญ
อาชีพเกษตรกรรม	91.2	66.7	95.3	73.7	92.6
อาชีพนอกเกษตรกรรม	8.8	33.3	4.8	26.4	7.5
รวม	100	100	100	100	100

ตารางที่ 4.3 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่1 ในหมู่บ้านไกลเมือง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน				
	บ้านหนองพระ จ.ขอนแก่น	บ้านหนองหิน จ.ขอนแก่น	บ้านปางสา จ. ชัยภูมิ	บ้านนาดี จ.นครพนม	บ้านห้วยโตน อำนาจเจริญ
เพาะปลูก	53.8	3.9	40.6	73.7	13.8
เลี้ยงสัตว์	30.0	62.8	54.7	0	78.8
ประมง	7.4	0	0	0	0
หัตถกรรม	0	19.6	1.9	19.7	0
ค้าขาย	8.8	9.8	1.9	6.6	5.0
ประกอบกิจการอิสระ	0	3.9	1.0	0	2.5
อื่นๆ	0	0	0	0	0

หมายเหตุ					
เพาะปลูก ได้แก่ ข้าว ถั่วเขียว อ้อย สับปะรด (ค่าปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ เก็บเกี่ยว ปรับปรุงที่นาให้ได้ระดับ ฯลฯ)					
เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว สุกร ควาย ไก่ เป็ด กบ จิ้งหรีด					
หัตถกรรม ได้แก่ ทอผ้า ทำไน (อุปกรณ์สำหรับการเข็นฝ้าย) เจียระไนพลอยอัดและพลอยแท้ ปั้นครก					
ค้าขาย ได้แก่ ของชำ น้ำเต้าหู้ ไส้กรอก					
ประกอบกิจการอิสระได้แก่ ตัดผม ซ่อมจักรยานยนต์และจักรยาน					
รวม	100	100	100	100	100

การลงทุนในด้านการเกษตรที่สำคัญที่สมควรกล่าวถึงในที่นี้ คือการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงทุนในการปรับที่นา ที่บ้านห้วยโตน จังหวัดอำนาจเจริญ เนื่องจากพื้นที่แถบนี้บางส่วนเป็นพื้นที่ที่เพิ่งมีการปรับจากการทำไร่มาเป็นการทำนาในระยะเวลาไม่นานนัก การทำนาเป็นเกษตรกรรมที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า มีความยั่งยืนมากกว่า และสร้างความมั่นใจและมั่นคงให้แก่เกษตรกรได้มากกว่าการปลูกพืชไร่อายุยาว เช่น มันสำปะหลัง แต่พื้นที่นาใหม่มักให้ผลตอบแทนไม่มากนักและต้องใช้เวลาในการดูแลมากกว่า รวมทั้งไม่สามารถใช้เครื่องจักรทุ่นแรงในการทำนาได้สะดวก เนื่องจากแปลงนาแต่ละแปลงมีขนาดเล็ก พื้นที่นาในแปลงนามีระดับไม่สม่ำเสมอ คันนาไม่ได้ขนาดและไม่ได้ระดับ ทำให้ขังน้ำได้น้อย และน้ำในแต่ละแปลงมีความลึกที่ไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากแปลงนามีความลาดเอียง ส่วนใหญ่เกษตรกรจะค่อยๆปรับที่นาไปตามแรงงานและเงินทุนที่มี แต่เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้าน ได้มีเกษตรกรของหมู่บ้านถึง 11 ราย (ร้อยละ 13.8 ของผู้กู้ในหมู่บ้านทั้งหมด) ที่ได้กู้เงินไปลงทุนปรับปรุงที่นา ซึ่งตัวเกษตรกรผู้กู้และกรรมการเองต่างรู้ว่าเงินลงทุนนี้ไม่สามารถส่งผลงอกเงยมาใช้คืนได้ทันในเวลา 1 ปี แต่ทั้งสองฝ่ายก็เห็นว่าเป็นการลงทุนที่คุ้มค่า และจะสร้างความมั่นคงในระยะยาว จึงได้มีการกู้ไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในบางหมู่บ้านซึ่งถึงแม้ว่าจะมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นการทำการเกษตรเป็นหลัก แต่เป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ใกล้เมือง กลับพบว่ามีการกู้เงินไปลงทุนในกิจการนอกการเกษตรในสัดส่วนที่สูงมาก (เช่น บ้านบึง มีครัวเรือนที่กู้เงินไปลงทุนในอาชีพนอกการเกษตรถึงร้อยละ70 ของผู้กู้ทั้งหมด ดูตารางที่ 4.4) และบางกิจการเป็นการลงทุนทำกิจการใหม่ซึ่งผู้กู้ไม่เคยทำมาก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เมือง มีการคมนาคมสะดวก กองทุนหมู่บ้านก็ได้เปิดโอกาสให้ชาวชนบทได้มีการลงทุนในกิจการต่างๆที่มีความหลากหลาย และสร้างรายได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างกิจการประเภทนี้ ได้แก่ การลงทุนค้าขาย โดยเข้าไปขายในตลาดในเมืองด้วย

การรับซื้อผลิตผลทางการเกษตรจากหมู่บ้านในเขตชนบท เช่น ผัก และปลา การเร่ขายสินค้าด้วยรถมอเตอร์ไซค์พ่วงไปในเมืองและตามหมู่บ้านต่างๆ เช่น น้ำแข็งใส ไอศกรีม ลูกชิ้นทอด การเปิดแผงขายสินค้าในตลาดในเมือง นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนในการประกอบกิจการอิสระต่างๆเช่น การเปิดร้านเสริมสวย ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า เย็บจักรอุตสาหกรรม ร้านซักอบรีดเสื้อผ้า รวมทั้งนำไปเสริมกิจการโรงเรียนเอกชน คือการซื้ออุปกรณ์สนามเด็กเล่น เป็นต้น กิจการเหล่านี้สามารถเกิดขึ้นได้ก็เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เมือง ซึ่งมีการจำแนกแจกแจงด้านอาชีพที่ชัดเจน คนมีการทำงานที่เป็นเฉพาะด้านมากขึ้น ทำให้เกิดความต้องการการบริการและการทำงานเฉพาะด้าน ในขณะที่เศรษฐกิจในชนบทจะเป็นแบบที่ครัวเรือนจะทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนหลายๆด้าน โดยไม่ต้องพึ่งบริการจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่าในเมือง (เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหาร การก่อสร้าง การเสริมสวย เป็นต้น)

ตารางที่ 4.4 : วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่ 1 ในหมู่บ้านใกล้เมือง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน	
	ห้วยหวด จ.นครพนม	บ้านบึง จ.มหาสารคาม
อาชีพเกษตรกรรม	64.3	30.0
อาชีพนอกเกษตรกรรม	35.7	70.0
รวม	100	100

ตารางที่ 4.5 วัตถุประสงค์ของการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านปีที่1 ในหมู่บ้านใกล้เมือง

วัตถุประสงค์ของการกู้เงิน	อัตราร้อยละของครัวเรือน	
	ห้วยหวด จ.นครพนม	บึง จ.มหาสารคาม
เพาะปลูก	10.7	10.0
เลี้ยงสัตว์	41.1	18.6
ประมง	12.5	1.4
หัตถกรรม	1.8	0
ค้าขาย	28.5	62.9
ประกอบอาชีพอิสระ	5.4	7.1
รวม	100	100

หมายเหตุ บ้านห้วยหวด		
เพาะปลูก	ได้แก่	แตงกวา
เลี้ยงสัตว์	ได้แก่	วัว สุกร ไก่ จิ้งหรีด
ประมง	ได้แก่	เลี้ยงปลาในกระชัง ทำบ่อเลี้ยงปลาดุก
หัตถกรรม	ได้แก่	จักสานหวด
ค้าขาย	ได้แก่	ขายของชำ ขายก๋วยเตี๋ยว ขายปลาในตลาด ค้าขายเบ็ดเตล็ดในตลาด
ประกอบกิจการอิสระ		ได้แก่ ทำอิฐบล๊อค ทำขนมจีน ช่างไฟฟ้า (ซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า)
หมายเหตุ บ้านบึง		
เพาะปลูก	ได้แก่	ทำนา ทำไร่อ้อย เพาะเห็ด ทำไร่นาสวนผสม
เลี้ยงสัตว์	ได้แก่	สุกร ไก่ วัว ควาย
ค้าขาย	ได้แก่	ขายของชำ เปิดร้านอาหาร เร่ขายลูกชิ้นทอด เปิดแผงขายรองเท้า เร่ขายน้ำแข็งใส รับซื้อปลาและผักจากหมู่บ้านมาขายในตลาด
ประกอบกิจการอิสระ		ได้แก่ ร้านเสริมสวย เย็บจักรอุตสาหกรรม ร้านซักอบรีดเสื้อผ้า โรงเรียนเอกชน(ซื้ออุปกรณ์สนามเด็กเล่น)

โดยสรุป การใช้ประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้านเป็นไปตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจของแต่ละชุมชน เนื่องจากชุมชนชนบทในภาคอีสานส่วนใหญ่ยังมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม ดังนั้น เงินจากกองทุนจึงถูกนำไปใช้จ่ายในการลงทุนด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เพราะโอกาสในการทำกิจกรรมนอกการเกษตรมีอยู่น้อยมากยกเว้นกรณีของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมือง ซึ่งก็มีหมู่บ้านในอีสานจำนวนน้อยที่จัดอยู่ในลักษณะนี้ ในการทำการเกษตรของชาวอีสานนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อนว่า เป็นการเกษตรที่ต้องเผชิญกับปัจจัยที่เกษตรกรควบคุมได้น้อยมาก 2 ประการ คือ ปัจจัยด้านฤดูกาลทางธรรมชาติ และปัจจัยด้านการตลาด ทำให้เป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง หากกิจการที่เกษตรกรนำเงินไปลงทุนประสบความล้มเหลว ก็จะส่งผลต่อการใช้คืนเงินกู้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการดำเนินงานกองทุนในระยะที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากตัวเกษตรกรเองก็มีชีวิตที่ผูกโยงอยู่กับความเสี่ยงเช่นนี้มาเนิ่นนาน จึงได้มีกลยุทธในการจัดการกับความเสี่ยง เพื่อให้ครัวเรือนสามารถขับเคลื่อนการผลิตซ้ำต่อไปได้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วในบทก่อน กลยุทธที่สำคัญประการหนึ่งคือการสร้างความหลากหลายในการผลิตและการลงทุน และการใช้แรงงานในครอบครัวอย่างยืดหยุ่น ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่ เกษตรกรมิได้ใช้เงินกู้ที่กู้ไปอย่างตายตัว หรือที่เรียกว่า “ตรงตามวัตถุประสงค์” และในเวลาที่จะนำเงินมาคืน บางที (ส่วนใหญ่) ก็มิได้นำเงินที่งอกเงยมาจากการลงทุนตามวัตถุ

ประสงค์ในการกู้ ซึ่งทั้งผู้กู้และกรรมการก็ดูจะเข้าใจในสภาวการณ์นี้ จึงมักมิได้ถือประเด็นนี้เป็นประเด็นความผิดพลาดร้ายแรง

1.3 การคืนเงินกู้

ในหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณี *อัตราการใช้คืนเงินกู้แก่กองทุนในปีแรกอยู่ที่ร้อยละ 100 ทุกหมู่บ้าน* ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการรณรงค์ประชาสัมพันธ์อย่างเข้มแข็งของภาครัฐ ทั้งตามสื่อสารมวลชนต่างๆและโดยข้าราชการในท้องถิ่น จน*กรรมการกองทุนและสมาชิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ถ้ากองทุนของหมู่บ้านของตนสามารถบริหารงานจนมีคนใช้คืนเงินกู้ได้ครบและตรงตามกำหนดเวลาในปีแรก กองทุนนั้นก็จะได้รับอนุมัติให้ดำรงคงอยู่ในหมู่บ้าน* เป็นสมบัติของชุมชนต่อไป ดังนั้น ทั้งกรรมการและสมาชิกจึงมีเป้าหมายตรงกันว่า จะต้องใช้คืนเงินกู้ให้ได้ครบตามเป้า แม้ว่าเงินที่นำไปลงทุนจะยังไม่งอกเงยเป็นรายได้ก็ตาม แต่การลงทุนในระยะเวลาที่ผ่านมาก็มีปัญหาหลายประการ ทำให้ผู้กู้ต้องมีวิธีการที่พลิกแพลงและยืดหยุ่นในการหาเงินมาใช้คืน

ปัญหาในการลงทุนและการใช้คืนเงินกู้

การลงทุนและความสามารถในการใช้คืนเงินกู้เป็นประเด็นที่สัมพันธ์กัน การเลือกลงทุนในกิจการที่ก่อผลงอกเงยเป็นรายได้ เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำให้ผู้กู้สามารถใช้คืนเงินกู้ได้ แต่ในหลายๆกรณีจะพบว่า สมาชิกมีปัญหาในเรื่องการลงทุนในหลายรูปแบบ ดังนี้

1. **กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับการขาดทุน** ในพื้นที่วิจัยพบมากในการลงทุนปลูกแตงกวาในปีเพาะปลูก พ.ศ. 2545 ซึ่งแตงมีราคาตกต่ำมาก ทำให้เกษตรกรที่บ้านหนองพระที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับภาวะขาดทุนทั้งหมด
2. **กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนไม่สามารถถอนทุนหรือสร้างกำไรได้ภายในระยะเวลา 1 ปี** ในพื้นที่วิจัยที่พบมากคือการลงทุนซื้อวัวควายมาเลี้ยงเพื่อเอาลูก ซึ่งลูกวัวควายจะยังไม่โตพอที่จะขายได้ภายในเวลา 1 ปี ในเรื่องนี้ เกษตรกรจะทราบดีตั้งแต่ก่อนกู้ แต่ก็คิดว่า จะสามารถหาเงินจากการรับจ้าง หรืออื่นๆ มาใช้คืนได้ นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนอื่นๆอีกที่ไม่สามารถคืนทุนได้ใน 1 ปี เช่น การลงทุนปรับที่นา และการลงทุนขุดสระเพื่อทำเกษตรผสมผสาน อย่างไรก็ตาม สำหรับเกษตรกรแล้ว กิจกรรมทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ สามารถสร้างผลกำไรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว จึงนับว่าคุ้มกับการลงทุน เพียงแต่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของกองทุนเท่านั้น
3. **เงินที่กู้มาไม่เพียงพอกับการลงทุนจึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน** เพราะคาดการณ์ผิด หรือเพราะเงินตกมาช้า เช่นในการซื้อวัว วัวมีราคาขึ้นเร็ว เงินที่กู้มาได้ ไม่

พอที่จะซื้อ จึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน วิธีการแก้ปัญหา อาจใช้วิธีการหลบเลี่ยง เช่น ใช้วัวควายที่มีอยู่เดิมเป็นหลักฐานกลบเกลื่อนว่าได้มีการลงทุน ซึ่งกรรมการกองทุนก็มักจะรู้ทัน เพราะหมู่บ้านเป็นสังคมขนาดเล็กจึงมักรู้ข้อมูลภายในกันดี แต่การจะจัดการอย่างไรนั้น อยู่ที่การตัดสินใจในหมู่กรรมการ กรรมการส่วนใหญ่จะไม่เรียกเงินคืน แต่จะใช้วิธีการว่ากล่าวตักเตือน หรืออย่างที่เข้มงวดกว่านั้น คือการตัดสิทธิ์ไม่ให้กู้เงินในรอบต่อไป

4. **บางกรณีจงใจบอกเหตุผลในการกู้ผิดไปจากความเป็นจริง** เช่น ต้องการกู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานในต่างถิ่น แต่กลัวว่าจะไม่ได้รับอนุมัติ จึงบอกว่าจะนำไปซื้อวัว หรือไปลงทุนทำนา เป็นต้น
5. **ช่วงจังหวะเวลาที่เงินกู้ตกมาไปตรงกับรอบการผลิตอย่างอื่นที่ต้องการเงินพอดี** จึงนำเงินไปลงทุนทางอื่นที่ไม่ใช่เหตุผลที่ระบุไว้ในตอนขอกู้ เช่นที่บ้านหนองพระ ชาวบ้านต้องการกู้เงินซื้อวัว แต่เงินตกมาในช่วงที่เป็นฤดูปลูกแตง ชาวบ้านจึงนำเงินไปลงทุนปลูกแตงก่อน โดยวางแผนว่าเมื่อได้กำไรจากแตงแล้วจึงค่อยนำไปซื้อวัว แต่ปรากฏว่า ปีนั้นแตงราคาตก จึงไม่มีเงินไปซื้อวัว

วิธีการหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่การลงทุนมีปัญหา

1. **นำเงินจากกิจกรรมส่วนอื่น ๆมาใช้คืน** เช่นการไปรับจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น วิธีการนี้จะทำสำเร็จในกลุ่มที่มีการวางแผนเตรียมการเพื่อหาเงินมาใช้คืนเป็นอย่างดี บางคนสามารถหาเงินมาใช้คืนได้ครบ บางคนหามาได้เพียงบางส่วน ก็ใช้การกู้เงินเสริม
2. **การกู้ยืมเงินระยะสั้น** มีแหล่งกู้ยืมเงินหลายแบบ ดังนี้
   2.1 กู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น (เพราะจะได้เงินกู้จากกองทุนอีกในรอบต่อไป) ก็มักจะไม่มีการคิดดอกเบี้ย เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันในหมู่ญาติพี่น้อง
   2.2 การหมุนกู้กันภายในกลุ่ม เช่น กลุ่ม 3 คนที่รับค้ำประกันกัน จะไปกู้เงินมาเพียงคนเดียว (จากญาติ หรือนายทุนเงินกู้แล้วแต่กรณี) เมื่อได้เงินกู้รอบต่อไปจากกองทุน ก็คืนเงินไป และนำเงินกู้ของตนที่ยืมมาได้จากกองทุนหมู่บ้าน ให้อีกคนหนึ่งไปใช้หนี้กองทุน จนครบทั้งสามคน

2.3 กรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านช่วยหาเงินกู้ที่ไม่มีดอกเบี้ยให้ เช่น นำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน มาหมุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้หนี้กองทุน โดยไม่เสียดอกเบี้ย

2.4 กรรมการกองทุนหาแหล่งเงินกู้ระยะสั้นที่มีดอกเบี้ยให้ โดยเอาสถานภาพของตนเป็นประกัน

ในสองกรณีหลัง *เป็นการกระทำโดยกรรมการก็รู้อยู่แล้วว่า ผู้กู้จะได้เงินกู้อีกในรอบต่อไป* ซึ่งก็มีทั้งกรณีที่กรรมการประเมินแล้วว่า มีเหตุผลอันสมควรที่สมาชิกไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้คืนได้ (เช่น เป็นการลงทุนระยะยาวนานกว่า 1 ปี แต่เป็นการลงทุนที่คุ้มค่า เป็นต้น) และกรณีที่กรรมการรู้ว่าเป็นการใช้เงินผิดประเภท ที่ไม่สามารถสร้างรายได้ที่งอกเงยขึ้นได้ แต่ก็ช่วยเหลือ เพื่อสร้างภาพว่ากองทุนสามารถบริหารงานได้ดี มีคนใช้หนี้ครบถ้วน

2. ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านมีการบริหารงานโดยคณะกรรมการที่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนในหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่กรรมการกองทุนจะมีจำนวน 15 คน (ตามระเบียบให้มีได้ตั้งแต่ 9 คนถึง 15 คน) โดยเป็นสตรีครึ่งหนึ่งตามที่กำหนดไว้ในระเบียบ ถึงแม้ว่าหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเคยมีประสบการณ์มาบ้างแล้วในการบริหารจัดการโครงการพัฒนาต่างๆซึ่งหน่วยงานพัฒนาของรัฐนำเข้าไป รวมทั้งการบริหารกองทุนต่างๆด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุน กข. คจ. กองทุนปั้นโอ่ง ธนาคารข้าว ศูนย์สาธิตการตลาด (ร้านค้าชุมชน) เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่เงินและทรัพยากรเหล่านี้ในแต่ละโครงการจะเป็นจำนวนไม่มากนัก (แม้ว่าเมื่อนำมารวมกันจะเป็นจำนวนมากก็ตาม) ดังนั้นการบริหารงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเงินทุนหมุนเวียน มิใช่เงินให้เปล่า จึงสร้างความหนักใจให้แก่กรรมการกองทุนทุกๆแห่งมากทีเดียว

เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาและสนับสนุนงานกองทุนหมู่บ้าน ให้สามารถสร้างประโยชน์แก่มวลสมาชิกและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวมต่อไปในอนาคต ผู้วิจัยจึงขอประมวลปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในระยะเวลาดำเนินงานประมาณ 2 ปี อันนับเป็นช่วงเริ่มต้นของโครงการ ปัญหาเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง จากนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงจุดแข็งและการบริหารงานที่ทำได้ดีในบางกองทุน เพื่อเป็นบทเรียนแก่กองทุนอื่นๆต่อไป

ปัญหาและอุปสรรคที่พบในบางกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1. **กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะในการบริหารกองทุนหมุนเวียน** โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทุนหมุนเวียนซึ่งมีเงินจำนวนมาก ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ กังวลใจ กลัวว่าจะทำผิดระเบียบ ประกอบกับการที่ระเบียบและแบบฟอร์มต่างๆในระยะแรกยังไม่ลงตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ยิ่งทำให้กรรมการเกิดความสับสน บางส่วนที่ไม่ได้รับข้อมูลที่ชัดเจนก็มีผลต่อการปฏิบัติมาก

2. **การฝึกอบรมกรรมการมีน้อยและไม่มีคุณภาพ** ในสภาพที่กรรมการไม่มีประสบการณ์และทักษะ การอบรมเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการจัดศึกษาดูงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กรรมการเองส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะในด้านการบริหารกองทุน เช่น การทำบัญชี การพิจารณาโครงการ การติดตามงาน และทักษะด้านการพัฒนา แต่ปรากฏว่า การฝึกอบรมที่ทางราชการจัดให้กรรมการกลับมีน้อยมาก และไม่มีคุณภาพ ส่วนใหญ่กรรมการจะเรียนรู้ทักษะในการจัดระบบข้อมูล การทำบัญชี อย่างไม่เป็นทางการจากกรรมการบางคนที่เป็นข้าราชการครูหรือข้าราชการบำนาญ

3. **คนที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมมีจำนวนน้อย ทำให้กรรมการต้องรับตำแหน่งซ้ำซ้อน** ในปัจจุบัน คนในชุมชนชนบทต้องทำงานหลายๆอย่างจึงสามารถอยู่รอดได้ ทั้งการทำนา ทำไร่ รับจ้างในท้องถิ่น รับจ้างต่างถิ่น คนจำนวนมากจึงมุ่งอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง การที่จะหาคนที่จะเสียสละเวลามาทำงานส่วนรวมในบางชุมชนจึงเป็นเรื่องไม่ง่าย กรรมการที่ถูกเลือกเข้ามาจึงมักมีงานส่วนรวมด้านอื่นอยู่แล้ว จึงต้องรับภาระหนัก และบางครั้งไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จนเกิดความท้อ อยากจะลาออก

> “การทำงานของคณะกรรมการ มีตำแหน่งซ้ำซ้อนมาก แล้วก็มีแรงต่อต้านเยอะ ทำให้เกิดความรำคาญไม่มีใครอยากเข้ามาทำงาน บ้างก็ว่าบางคนได้น้อยได้มาก แล้วไม่ยอมรับฟังเหตุผลของคนอื่น มันไม่มีใครอยากรับตำแหน่ง เช่น พี่... เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นกรรมการประปา แล้วก็เป็นกรรมการอีกหลายชุด แล้วยังจะเอาแกมาเป็นประธานกลุ่มเงินล้านกับกลุ่มเงินแสนอีก พูดง่ายๆ ว่าการทำงานแบบนี้มันไม่มีเงินเดือน มันก็เลยไปกระจุกตัวอยู่กับคนไม่กี่คนที่เข้ามาทำงาน แต่การมองของคนในชุมชนมันมองไม่เหมือนกัน บางคนก็คิดว่าพี่เขารวบอำนาจ มันก็เลยมีกระแสต่อต้าน ถ้า

เราจะแก้ปัญหานี้ มันต้องกระจายออกไป บางงานที่บอกว่าให้หาคนไปอบรม เช่น ดูงานป่าชุมชน ชาวบ้านก็จะบอกว่าให้คนมีตำแหน่ง มีเงินเดือนไป คนที่ไม่มีเงินเดือนก็ไม่อยากไป อย่างผมนี่เป็นเหรัญญิกโครงการเงินแสน แล้วยังจะเอาผมไปเป็นเหรัญญิกเงินล้านอีก ผมก็เลยลาออกจากการเป็นเหรัญญิกเงินล้าน ผมว่าเป็นแค่กรรมการกลุ่มเงินแสนก็พอแล้ว."

4. **กรรมการและสมาชิกขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม** บางชุมชนแม้จะเคยมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามา ซึ่งมักเน้นในเรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มแบบฉาบฉวย บางทีกลุ่มก็ล้ม เพราะคนมักคิดเอาประโยชน์จากกลุ่ม จากประสบการณ์เชิงลบเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ดีต่อการทำงานเป็นกลุ่มและต่อคนที่เข้ามาทำงาน ทำให้คนดีและคนที่มีความสามารถไม่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม

"ผมว่าชุมชนเราไม่ชอบทำอะไรที่เป็นสหกรณ์ มันยากที่สุด เพราะเขาเป็นตัวของตัวเอง เขาเคยบริหารเฉพาะในครอบครัวของตัวเอง---แม้แต่เครือญาติเป็นคนตระกูลเดียวยังรวมกันไม่ได้---ถ้าจะทำกลุ่มปลาร้าไม่ต้องคิดเลย ทำไม่ได้หรอก ผมก็ยังไม่รู้ว่ามันเป็นเพราะอะไร อย่างไปงานศพต่างๆ ผมก็พยายามไปถามดู ผมกำลังหาเหตุผลตรงนี้เหมือนกัน ที่แน่ๆคือ มันไม่เคยมีใครรวมกลุ่มมาก่อน ถ้ามันมีกลุ่มไหนที่ขึ้นมาแน่นๆ ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ยังไม่เคยมี เหตุผลหนึ่งที่รวมไม่ได้ อย่างมีงานบอกว่าให้ไปยกตั้งเครื่องไฟช่วยกัน ก็จะบอกว่า "ไปเถอะ ผมจะไปตลาด จะไปรับลูก จะไปเบิกเงิน" ทุกคนมีเหตุผลสารพัด คนที่เสียสละก็จะเป็นคนเก่า ชุดเดิม เคยมี 3 คน ก็ยังคงเป็น 3 คน เหมือนเดิม พอมีการดำเนินงานต่อไปเรื่อยๆ ก็จะแบ่งพรรคแบ่งพวกออกไปอีก เป็นพวกทำงาน พวกเห่า ที่ผมสังเกตมาเป็นแบบนี้ทุกงาน"

5 **กรรมการไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งของตน** กรรมการกองทุนบางแห่งไม่เข้าใจในภาระหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือบางทีเข้าใจแต่ไม่ทำงาน ทำให้งานไปตกหนักที่กรรมการเพียงบางคน "บางคนมีตำแหน่งประชาสัมพันธ์ ก็ไปทำหน้าที่ทวงหนี้" เป็นต้น

6 **กรรมการไม่มีวิธีการควบคุมไม่ให้สมาชิกใช้เงินผิดวัตถุประสงค์** ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดตามงานหย่อนยาน แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะกรรมการเองก็เข้าใจว่านี่เป็นวิถีปฏิบัติที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ถือว่าเมื่อได้เงินกู้ไปแล้วก็เป็นสิทธิของผู้กู้ ขอให้หาเงินมาใช้ให้ได้ก็

พอ (ในขณะที่บางชุมชนที่กรรมการเข้มแข็ง อาจมีการแยกแยะว่าการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ เป็นไปอย่างสมควรหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุสุดวิสัยจริงๆก็จะอนุโลม แต่ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ก็จะตัดเงินกู้ในครั้งต่อไปลง เป็นต้น)

บทเรียนจากกองทุนที่บริหารงานได้ดี มีดังนี้

1. **กรรมการสามารถนำบทเรียนจากประสบการณ์โครงการอื่นหรือกองทุนอื่นมาปรับใช้ในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน** หมู่บ้านส่วนใหญ่จะเคยมีประสบการณ์ในการทำโครงการพัฒนาต่างๆร่วมกับภาครัฐมาแล้ว บางโครงการก็ประสบความสำเร็จ บางโครงการก็ล้มเหลว เมื่อมาบริหารกองทุนหมู่บ้าน ถ้ากรรมการมีความตั้งใจจริงในการทำงาน ก็จะสามารถนำเอาบทเรียนจากการทำงานในอดีตทั้งที่ประสบความสำเร็จและที่ล้มเหลวมาปรับใช้ได้ กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงท่านหนึ่ง เล่าให้ฟังว่า

> "พวกฉันก็พอรู้เรื่องการทำงานที่ผ่านมาคร่าวๆ เขาเล่าให้ฟังบ้าง พอเข้ามาทำแล้วรู้สึกการบริหารที่ผ่านมาล้มเหลว เกิดจากให้เจ้าหน้าที่คิดให้ บางครอบครัวได้กู้หลายโครงการจนไม่สามารถใช้เงินคืนได้ ก็มาจัดระเบียบกันใหม่ มีกรรมการเก่าเป็นพี่เลี้ยง บทเรียนประสบการณ์ที่ล้มเหลวจากหลายๆ โครงการ ทำให้เรารู้ว่าทำแบบเดิมไม่ได้อีกแล้ว เขาก็จะนำเสนอว่าทำอย่างนั้นมันล้มเหลว ถ้าทำอย่างนี้จะมีเงินหลายล้านแล้ว เราถึงรู้ว่าครอบครัวหนึ่งยืมได้หลายๆ กองทุนแล้วก่อให้เกิดปัญหา มันมีข้อมูลของการกู้ยืมอยู่ในแฟ้มใหญ่ เราจะรู้ตลอดว่าคนนี้ยืมไปทำอะไรบ้างแล้ว ใครส่งไม่ได้ ถ้าหากเรายังเอาอดีตและปัจจุบันมารวมกันแล้วมันก็จะล้มเหลวอีก เราต้องมาคุยกันทั้งหมด ทั้งสมาชิกและหัวหน้า (หมายถึงเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน-ผู้วิจัย) ก็มาให้คำแนะนำอยู่ประจำ เพื่อทำให้อนาคตมันดีขึ้น"

2. **สามารถประสานทรัพยากรบุคคลในชุมชนหรือจากที่ใกล้เคียงมาช่วยงานกองทุนได้** เช่น ในกรรมการกองทุนมีทั้งผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน และมีคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวที่เรียนหนังสือจบชั้นมัธยม แต่ไม่ได้เรียนต่อและทำการเกษตรหรือประกอบกิจการอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งคนหนุ่มสาวจะเรียนรู้ไว สามารถจัดเก็บข้อมูลหรือทำบัญชีได้เก่งกว่าคนมีอายุ เป็นต้น

"การล้มเหลวของกลุ่มต่างๆ สอนให้เกิดความคิด กลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เอาประสบการณ์ที่เราทำ ที่เราล้มเหลวมาเป็นบทเรียน---อีกอย่างหนึ่งคืออยากเอาคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความจำดีๆ เข้ามาทำงาน ร่วมกับผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์---การศึกษาก็มีส่วน เด็กเดี๋ยวนี้ก็เรียนจบ ม.3 เขาก็จะเก่ง เขาไม่ได้ไปทำงานข้างนอก อยู่บ้านเจียระไนพลอย เลี้ยงหมู แล้วก็มาช่วยงานคณะกรรมการได้"

3. **กรรมการมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา** ในพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย มีบางพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ทำงานด้านการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนมานาน ซึ่งการทำงานขององค์กรเอกชนส่วนหนึ่งจะให้ความสำคัญกับการเปิดประสบการณ์ของผู้นำ โดยการจัดการศึกษาดูงานตามหมู่บ้านต่างๆที่ทำงานพัฒนาประสบความสำเร็จ ในหมู่บ้านแบบนี้ กรรมการจะบริหารงานด้วยความมั่นใจ และมีทิศทางที่ชัดเจนกว่าชุมชนทั่วไป จากคำบอกเล่าต่อไปนี้ จะเห็นได้ว่า กว่าที่กรรมการและชุมชนจะสามารถร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาชุมชน ก็ได้ผ่านบทเรียนที่ล้มเหลว และประสบการณ์ต่างๆมามากพอสมควร

"พวกผมก็ได้ประสบการณ์จากไปดูงานหลายๆ ที่ เขาก็แนะนำมาบ้าง เจ้าหน้าที่เข้ามาแนะนำบ้างว่าควรจะเอาคนรุ่นใหม่เข้ามาเสริม และได้ไปดูงานที่มุกดาหาร ที่เขื่อนน้ำอูนบ้าง ที่กาฬสินธุ์บ้าง"

"การรวมกลุ่มเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 ที่แพลน [องค์กรพัฒนาเอกชน] เข้ามา ก่อนหน้านี้บ้านหนองหินไม่มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในหมู่บ้าน แต่ก่อนผมไม่รู้จักอะไรเลย แพลนถามว่ามีปัญหาอะไรในหมู่บ้าน **ผมไม่รู้จักว่าปัญหาคืออะไร** --- รูปแบบกิจกรรมเข้ามาจะมีการให้เปล่ามาก ก่อนที่จะให้เขาก็ถามเหมือนกับเดี๋ยวนี้แหละ แต่ว่าความบกพร่องของชุมชนคือ ไม่รู้ว่าจะเริ่มนับอย่างไร ไปนับปลายมาก่อนก็มี ล้มกันระเนระนาด ไม่เหมือนทุกวันนี้ สมัยนั้นเจ้าหน้าที่จะแนะนำมีปัญหาอะไร อยากให้แพลน (หมายถึง องค์กรพัฒนาเอกชน - ผู้วิจัย) ช่วยอะไร ชาวบ้านก็จะบอกว่าแล้วแต่หัวหน้า พวกผมไม่รู้จักอะไรหรอก อะไรดีทำเลย บางครั้งเจ้าหน้าที่จึงตัดสินใจเอง สุ่มสอบถาม แต่ก่อนทำคลองน้ำ ทำโอ่ง ทำส้วม ทำสระน้ำ น้ำบาดาล แต่ปัญหาจริงๆ ของหมู่บ้านคืออะไร เราก็ไม่รู้ มีแต่เจ้าหน้าที่พาทำ พอเริ่มมาทำเองก็เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้ทำกับเจ้าหน้าที่มานานก็เริ่มเรียนรู้ว่า **ความจำเป็นจริงๆ ไม่ใช่สิ่งที่กำลังทำอยู่** ก็ไปดูงานแรกๆ ก็ไม่ได้เกิดจากความคิดของชาวบ้านจริงๆ เจ้าหน้าที่ก็จะถาม

ว่าอยากไปดูงานไหม อยากไปเที่ยวไหม ชาวบ้านก็บอกว่า ไปก็ไป ไปดูพ่อมหาอยู่ พ่อชาลี พ่อผาย พอไปศึกษาดูงานแล้วก็เลยเริ่มมีแนวความคิดกลับมาทำ เริ่มมีการบริหารจัดการเอง ช่วงมีธนาคารวัว-ควายก็เริ่มมีการขยายผลไปเรื่อยๆ"

4. **กรรมการเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วม** ในหมู่บ้านที่จัดการกองทุนได้ดี พบว่ากรรมการให้ความสำคัญกับการพบปะกับสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ บางทีก็ในรูปของการประชุม บางทีก็ในรูปของการพบปะแบบไม่เป็นทางการ มีการตรวจสอบและตักเตือนหากสมาชิกนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ และมีการนำปัญหาต่างๆมาปรึกษาหารือกัน ไม่ใช่กรรมการทำไปโดยสมาชิกไม่รับรู้ด้วย

"นัดส่งเงินกองทุนออมทรัพย์ทุกวันที่ 4 ของเดือน ส่วนกองทุนเงินล้าน ถ้าไม่มีวาระอะไรเปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้ประชุม ทุกวันที่ 4 ทุกคนจะต้องมา ทั้งมาส่งและมายืม จำเป็นต้องมา ก็จะประชุมทุกเดือนทุกวันที่ 4 แต่ถ้ามีเรื่องด่วนก็อาจจะประชุมก่อน ตักเตือนสมาชิกกลุ่ม เรื่องให้ทำจริงตามที่ยืม มีกรรมการคอยตรวจสอบ ประธานก็เป็นห่วงว่าลูกบ้านเอาเงินไปทำจริงหรือไม่ เอาไปใช้วัตถุประสงค์อื่นหรือไม่ กู้ไปเลี้ยงหมูทำจริงหรือไม่ --- นอกนั้นก็จะเป็นงานส่วนอื่น เช่น เรื่องจากราชการ สมาชิกก็ให้ความสนใจดี มีการซักถามการทำงานของรัฐบาล"

5. **กรรมการเข้าใจปัญหาของสมาชิกและมีความยืดหยุ่นในการบริหารงาน ไม่ยึดกฎเกณฑ์แบบตายตัว** ในหมู่บ้านที่กรรมการบริหารงานได้ดี พบว่ากรรมการเข้าใจปัญหาของสมาชิก สามารถแยกแยะออกว่า สมาชิกคนใดมีความตั้งใจในการประกอบอาชีพหรือสมาชิกคนใดไม่มีความรับผิดชอบ ก็มีวิธีการจัดการตามความเหมาะสมด้วยความปรารถนาดีต่อสมาชิก ไม่ได้ยึดกฎเกณฑ์ตายตัว รวมทั้งให้คำแนะนำที่เหมาะสม เช่น แนะนำให้มีการวางแผนสร้างรายได้ระยะสั้นและระยะยาว นอกจากนี้ เมื่อรู้แน่ว่าในการลงทุนซื้อวัว ผู้กู้ไม่สามารถใช้เงินคืนได้แน่ หากต้องขายวัวก็จะขาดทุน หากไม่ขายต้องไปกู้เงินเสียดอกเบี้ย ก็จะตกอยู่ในวัฏจักรของการเป็นหนี้ กรรมการก็ช่วยหาทางออก โดยการให้กู้เงินกลุ่มออมทรัพย์ โดยคิดดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น

ในกรณีที่สมาชิกไม่สามารถสร้างรายได้จากกิจกรรมที่นำเงินไปลงทุนภายในระยะเวลา 1 ปี เพราะเป็นการลงทุนระยะยาว เช่น การเลี้ยงวัว ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการเลี้ยงนานกว่า 2-3 ปี จึงจะได้กำไร คณะกรรมการก็จะพิจารณาช่วยเหลือด้วยวิธีการต่างๆ เช่น (ก) ให้กู้

เงินจากกองทุนอื่นๆ ในหมู่บ้าน มาส่งเงินคืนกองทุนหมู่บ้าน เป็นการป้องกันไม่ให้สมาชิกเกิดปัญหาภาระหนี้สินนอกระบบ หรือต้องอพยพแรงงานไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน เพื่อหาเงินมาส่งคืนกองทุนหมู่บ้าน (ข) แนะนำให้กู้เงินไปลงทุนทำกิจกรรมอื่นๆที่ให้ผลตอบแทนระยะสั้นควบคู่ไปด้วย เพื่อจะได้มีรายได้มาหมุนเวียนชำระหนี้ ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า

> “พอเงินล้านเข้ามาในช่วงแรกเรา (เฮา) รู้สึกกังวล เนื่องจากกิจกรรมที่เขา (สมาชิก) ทำบางอย่างมันไม่ใช่รายได้เป็นปี มันเป็นรายได้ 2-3 ปี ถ้าซื้อวัวมา 1 ปี แล้วขายเพื่อใช้หนี้จะขาดทุน พวกหัวการค้า (พ่อค้าวัว) เขาจะดูว่าช่วงนี้คนจะต้องขายวัวใช้หนี้ เขาก็จะกดราคา ช่วงนี้จะต้องเอาเงินออกเขาก็จะเพิ่มราคา ผมกำลังเป็นห่วงว่าถ้าส่งเงินเป็นปี ฐานะความเป็นอยู่ก็จะไม่ดีขึ้น ก็จะต้องเป็นหนี้อยู่ เขา (สมาชิก) ต้องทำอีกกิจกรรมหนึ่งคือ การเลี้ยงรายเดือน เช่น การเลี้ยงหมู เขาจะมีกิจกรรมเสริมอยู่เช่น เอาเงินหมูมาใช้หนี้เงินวัว”

> “ผมก็จะมองเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาคำขอกู้ ส่วนใหญ่ซื้อวัวกับซื้อหมู ซื้อวัวส่วนใหญ่ปีแรกจะขายไม่ได้กำไร เพราะมันกำลังท้อง มันไม่มีอะไรดีขึ้น ก็เลยคิดว่าจะเอาเงินกลุ่มออมทรัพย์ให้เขากู้ก่อน เพื่อให้เขาได้เลี้ยงวัวต่อ ก็เลยปรึกษากับกรรมการ มาดูเงินกองทุนในบัญชีหมู่บ้าน มีอยู่ 61,000 บาท แล้วคุยกับสมาชิกให้เขากำหนดดอกเบี้ยเอง แล้วเอาเงินให้เขาไปส่งกองทุนหมู่บ้าน แล้วทำสัญญากู้ใหม่ เขาจะได้ไม่ต้องขายวัว และกองทุนของหมู่บ้านก็จะเพิ่มขึ้น ดอกเบี้ยร้อยละ 50 สตางค์ ให้กู้ 2 วัน ถ้ายืม 10,000 บาท ก็ต้องจ่ายดอกเบี้ย 50 บาท แล้วถึงจะกู้เงินล้านต่อได้... เงินทุนที่เอามาให้กู้ได้เงินก็เอามาจากเงินกองทุนของแพลน กองทุนประปา เงินสงเคราะห์ เป็นเงินจากหลายๆ โครงการ ชาวบ้านก็จะได้เลี้ยงวัวต่อ เขาก็เห็นว่าเราคิดดี เพราะเงินที่เอามาช่วยก็เป็นเงินของเขาเหมือนกัน ขณะเดียวกันเงินนั้นก็จะถ่ายทอดไปถึงลูกถึงหลาน”

6. **สามารถบริหารงานกองทุนโดยเชื่อมโยงกับงานกองทุนอื่นในชุมชน** การบริหารงานแบบเชื่อมโยงกันนี้ มิได้หมายความว่าเอาเงินมารวมกัน หรือวางกฎระเบียบให้เป็นแบบเดียวกัน แต่หมายถึง การถ่ายเทข้อมูล บทเรียน และประสบการณ์ระหว่างกรรมการของแต่ละกองทุน หรือบางทีมีกรรมการที่อยู่ในทั้งสองกองทุนบ้างจำนวนหนึ่ง เวลาได้ไปอบรมหรือได้ความรู้

มาก็มาเล่าสู่กันฟัง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพการกู้และการชำระคืนของสมาชิกที่มีปัญหาด้วย

> “การเชื่อมโยงกับกลุ่มเงินล้าน จะเชื่อมในรูปแบบของคณะกรรมการ คือ คณะกรรมการจะเป็นคนที่เคยดำเนินการในกลุ่มออมทรัพย์มาก่อน กิจกรรมก็จะคล้ายๆ กัน กิจกรรมที่ปล่อยกู้ก็พิจารณาจาก ความเป็นไปได้ และใช้ประสบการณ์จากกลุ่มออมทรัพย์มาเป็นฐาน แต่ก่อนจะยืมเงินล้านจะต้องเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก่อน เป็นหลักประกัน”

> “เราถึงรู้ว่าครอบครัวหนึ่งยืมได้หลายๆ กองทุนแล้วก่อให้เกิดปัญหา มันมีข้อมูลของการกู้ยืมอยู่ในแฟ้มใหญ่ เราจะรู้ตลอดว่าคนนี้ยืมไปทำอะไรบ้างแล้ว ใครส่งไม่ได้ ถ้าหากเรายังเอาอดีตและปัจจุบันมารวมกันแล้วมันก็จะล้มเหลวอีก เราต้องมาคุยกันทั้งหมด ทั้งสมาชิกและหัวหน้าก็มาให้คำแนะนำอยู่ประจำ เพื่อทำให้อนาคตมันดีขึ้น”

7. **กรรมการมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และมีการคัดเลือกคนที่เหมาะสมไปรับการอบรม** ในกองทุนที่กรรมการทำงานได้ดี พบว่ากรรมการส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะเพิ่มพูนความรู้ของตนเองในส่วนที่ยังไม่รู้ และยังมีการคัดเลือกคนที่เหมาะสมไปรับการอบรมด้วย ไม่เป็นการผูกขาดความรู้อยู่ในคนเพียงไม่กี่คน

> “กรรมการอยากเพิ่มความรู้ เพราะที่ทำอยู่นี่มันแค่กิจกรรมประจำเดือน เหมือนเรานึ่งข้าวนี่แหละ อยากรู้มากกว่านี้ อยากแปรรูปอาหาร อยากเปิดเขียงหมู เป็นต้น อยากให้เรียนรู้เกี่ยวกับบัญชี การบันทึกให้มากๆ ในอนาคตกองทุนเงินล้านเราก็มีแล้ว เราอาจจะบันทึกข้อมูลในคอมพิวเตอร์ ผมกำลังติดต่อ กศน. มาสอน ตอนนี้เขาจับฉลากสอนวันละ 2 ตำบล เขาจะออกมาสอนที่ อบต. สอนโดยอาจารย์ของ กศน. เขาจะสอนทุกวันพฤหัส สอนพื้นฐาน แต่ยังไม่เคยไปเรียน ยังไม่รู้ข้อมูลมาก”

8. **กรรมการทำงานด้วยจิตใจอาสาสมัคร**

การทำงานส่วนรวมต้องการจิตใจทำงานแบบอาสาสมัคร ในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในปีแรกไม่มีค่าตอบแทนให้กรรมการเลย บางครั้งกรรมการก็ต้องออกเงินส่วนตัวเป็นค่ารถ

ค่าถ่ายเอกสารก็มี แม้ว่าในปีต่อมา กองทุนส่วนใหญ่จะมีการจัดสรรเงินส่วนหนึ่งไว้ตอบแทนกรรมการ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ค่าตอบแทนที่ให้นั้น นับว่าน้อยมาก ถ้าจะคิดในแง่เศรษฐกิจแล้วถือว่าไม่คุ้ม การมีจิตใจแบบอาสาสมัคร ที่เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

> "กรรมการ 8 คน แต่ปีนี้เขาไม่เอาเงิน เพราะทุนยังน้อย แต่ถ้าเงินขาดกรรมการก็ต้องเอาเงินส่วนตัวออก พวกค่าเดินทางต่างๆ ของกรรมการ ตอนนี้เงินค่าเดินทางไปฝาก-ถอน ค่าเอกสารต่างๆ กรรมการเอาเงินส่วนตัวออกไปก่อน แล้วค่อยมาเบิกคืนตอนได้ดอกเบี้ยเข้ามาหมดแล้ว"

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในการดำเนินงานในระยะหนึ่งปีกว่าที่ผ่านมานั้น กองทุนหมู่บ้านสามารถจัดสรรเงินกู้ออกไปให้แก่สมาชิกและติดตามให้มีการใช้คืนเงินกู้ได้ตามเป้าหมาย แต่ก็ยังมิได้หมายความว่า เป็นการดำเนินงานได้ตามเป้าหมายของโครงการ ในเชิงของการบริหารงานนั้น กองทุนหมู่บ้านได้ประสบปัญหาหลายประการ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะกรรมการไม่มีประสบการณ์ในการบริหารจัดการกองทุนแบบเป็นเอกเทศมาก่อน รวมทั้งขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม ผนวกกับระบบการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่นการฝึกอบรม ยังไม่เข้มแข็งและยืดหยุ่นเพียงพอ แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีบางกองทุนที่สามารถบริหารจัดการได้เป็นอย่างดี และมีบทเรียนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานในพื้นที่อื่นๆได้ด้วย

ในลำดับถัดไป ผู้วิจัยจะได้ประเมินถึงผลการดำเนินงานกองทุนที่มีต่อยุทธสาสตร์ครอบครัว รวมทั้งผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และผลกระทบต่อทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวม

3. กองทุนหมู่บ้านกับยุทธศาสตร์ครอบครัว

ในท่ามกลางแรงกดดันจากภายนอก ซึ่งครอบครัวชาวนาและชาวชนบทอีสานโดยทั่วไปสามารถควบคุมได้น้อยมาก คือสภาพธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ และระบบตลาด ชาวนาอีสานได้พยายามสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้ขึ้นมา สรุปได้เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ 5 ประการ ดังนี้ (ดูรายละเอียดในบทที่ 3)

1. การผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวไปพร้อมๆกับการผลิตเพื่อการค้า
2. การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งนอก

ไร่นาและนอกภาคการเกษตร

3. การพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้
4. การคงบทบาทของครอบครัวไว้ในฐานะเป็นหน่วยในการจัดสรรแรงงานและ
5. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอิงอยู่บนฐานทุนชุมชน คือทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนสังคม

ในสถานการณ์เช่นนี้ เมื่อกองทุนหมู่บ้านได้ตกไปถึงหมู่บ้านในฐานะทุนเงินตรา ซึ่งครัวเรือนต่างๆสามารถที่จะหยิบยืมมาใช้ได้ โดยจ่ายดอกเบี้ยต่ำ และมีกรรมการที่เป็นสมาชิกของชุมชนเองเป็นผู้บริหารงาน และสามารถกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆได้ในระดับหนึ่ง จึงปรากฏว่าครัวเรือนต่างๆก็ได้**นำเงินจากกองทุนหมู่บ้าน ไปตอบสนองยุทธศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิตของครอบครัว** ตามจุดเน้นที่ผันแปรไปตามศักยภาพของแต่ละครัวเรือน ภายใต้เงื่อนไขของกองทุน เช่น ยุทธศาตร์ที่สำคัญของชาวชนบทอีสานประการแรกคือการผลิตทางการเกษตรเพื่อยังชีพ (เช่น ข้าวนาปี เก็บ ล่า หาอาหารจากธรรมชาติ) ไปพร้อมๆกับการผลิตพืชพาณิชย์ เงื่อนไขของกองทุนหมู่บ้านคือเป็นเงินยืมที่ต้องใช้คืน ดังนั้น ในด้านการผลิตทางการเกษตร จะมีการนำเงินไปลงทุนในการผลิตพืชพาณิชย์มากที่สุด แต่ก็มีที่เอาไปผลิตข้าวนาปีด้วย เพราะแม้ว่า ข้าวนาปีจะมีวัตถุประสงค์หลักในการผลิตคือเพื่อการบริโภค แต่ชาวนาก็ขายข้าวด้วย สำหรับยุทธศาสตร์ที่สองที่ว่าด้วยการแตกการผลิตออกไปอย่างหลากหลาย ทั้งในและนอกการเกษตร นอกการเกษตรที่สำคัญคือการออกไปรับจ้างในต่างถิ่นทั้งในและนอกประเทศนั้น จะปรากฏว่ามีการกู้เงินไปเพื่อการนี้น้อยมาก หรือกู้แบบหลบเลี่ยง ทั้งนี้เนื่องจากกรรมการยังไม่แน่ใจว่า เป็นสิ่งที่สามารถทำได้หรือไม่ตามกฎระเบียบที่มีอยู่ เป็นต้น

โดยสรุป การกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปตอบสนองต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพ จะปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

- การกู้เงินส่วนใหญ่เป็นการกู้ไปลงทุนด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรเพื่อการค้า ซึ่งมีความเสี่ยงสูง จากปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้คือ ธรรมชาติและตลาด ทำให้ในหลายๆที่ การลงทุนไม่ได้ผลตอบแทนตามที่คาดคิด (วัว แตงกวา ไก่) แต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะเสี่ยงต่อไป วิธีการแก้ปัญหาก็เป็นไปตามแบบที่เคยทำมาคือ หันไปหารายได้จากการประกอบกิจการอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น การรับจ้าง ขายข้าว หัตถกรรม มาใช้หนี้

- การกู้เงินบางส่วน เอาไปลงทุนเพื่อปรับปรุงพื้นที่ดิน ซึ่งจะให้ผลที่ยั่งยืนในระยะยาว เช่น การปรับที่นา การขุดสระทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการเกษตรในมุมมองของชาวนา รวมทั้งความผูกพันกับที่ดินด้วย
- การลงทุนในกิจการค้า และวิสาหกิจรายย่อยมีน้อย เพราะเศรษฐกิจพื้นฐานในชนบทอีสานยังเป็นแบบเกษตรกรรม และมีส่วนที่เป็นเกษตรกรรมยังชีพอยู่มาก กิจกรรมเหล่านี้จะมีมากขึ้นในเขตใกล้เมือง
- กิจการด้านหัตถกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือนที่สร้างรายได้ที่ดีและมีตลาดรับซื้อเป็นกิจการที่มีตลาดหลักคือตลาดในท้องถิ่น ซึ่งผู้บริโภคคือชาวบ้านในชนบททั่วๆไป (กิจกรรมเหล่านี้ ได้แก่ ครก ไน หวด กะเตี่ยว)

  ส่วนอุตสาหกรรมครัวเรือนที่มีตลาดคือชนชั้นกลาง ผู้ผลิตไม่มีเครือข่ายข้อมูลและตลาดเลย ทำให้ต้องตกเป็นเบี้ยล่าง เพราะไม่สามารถทุนสังคมแบบเชื่อมโยงได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าการแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปอย่างหลากหลาย ทั้งในและนอกการเกษตร ทั้งแบบยังชีพและแบบการค้า ทั้งในชนบทและในเมือง ทั้งเกษตรกรรม พานิชยกรรม บริการ ทำให้ชาวบ้านในอีสานอยู่รอดได้ บางทีก็สะสมทุนได้ แต่การใช้เงินลงทุนในกิจการเหล่านี้ก็มีความหลากหลายไปด้วย บางทีก็ขึ้นกับฤดูกาล จังหวะเวลา และโอกาส ทำให้สภาพที่เกิดขึ้นในสายตาของคนภายนอก เป็นการใช้เงินกู้ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ แต่ในสายตาของชาวนาเป็นเรื่องปรกติ

กล่าวโดยสรุปก็คือ *ในสายตาของชาวบ้าน กองทุนหมู่บ้านก็เป็นแหล่งทรัพยากรอีกแหล่งหนึ่งที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ และด้วยเหตุนี้ เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้พื้นฐานวิธีคิดแบบเดิม และยุทธศาสตร์เดิม* อาจมีบางครัวเรือน ที่เริ่มขยับเข้าไปทดลองประกอบกิจการใหม่ๆ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์เดิมที่ได้กล่าวมาแล้ว แม้จะมีการสร้างสรรค์ใหม่ที่น้อยมาก แต่ในแง่มุมหนึ่ง การที่การออกแบบของกองทุนจากระดับมหภาค เป็นไปในลักษณะที่เงินทุนสามารถถูกดึงไปใช้ประโยชน์ได้ในระดับครัวเรือนในลักษณะที่หลากหลาย ภายใต้ยุทธศาสตร์ครอบครัวที่ผ่านการพิสูจน์มาแล้วด้วยกาลเวลาด้วยตัวของชาวชนบทเอง ว่ายุทธศาสตร์เหล่านี้สามารถนำพาชีวิตของชาวชนบทยากจนให้รอดได้ ก็นับได้ว่าเป็นความสำเร็จที่สำคัญประการหนึ่ง

4. กองทุนหมู่บ้านกับการสร้างทุนสังคม ทุนความรู้ และความเข้มแข็งของชุมชน

การที่โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ได้จัดสรรเงินลงไปในชุมชน ชุมชนละ 1 ล้านบาท โดยให้เป็นกองทุนของชุมชนเอง และให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเอง ได้ส่งผลทางบวกในด้านการเรียนรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก แม้ว่าบางกองทุนจะมีปัญหาอยู่บ้างในการบริหารงาน แต่โดยรวมแล้ว นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ในช่วงระยะเวลาประมาณ 2 ปีที่ผ่านมา สามารถสรุปการเรียนรู้ และการสร้างทุนสังคมของชุมชน ได้ดังนี้

1. **การเรียนรู้ทักษะใหม่เกี่ยวกับการบริการจัดการ** เช่น การทำบัญชี การจัดเก็บข้อมูล แม้ว่าการอบรมในเรื่องดังกล่าวยังมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่หลังจากที่อบรม กรรมการจะต้องนำความรู้ไปปฏิบัติจริง ต้องถูกตรวจสอบ และแก้ไข ทำให้กรรรมการสามารถพัฒนาความรู้และทักษะได้อย่างต่อเนื่อง มีการหาความรู้เองเพิ่มเติม เช่น จากเยาวชนที่มีความรู้ในชุมชน ครู เป็นต้น

2. **การนำบทเรียนจากความสำเร็จและความล้มเหลวในการทำงานพัฒนาในอดีตมาปรับใช้ในการบริหารกองทุนให้ดีขึ้น** ชุมชนล้วนใหญ่ล้วนมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาก่อน ประสบการณ์ของความล้มเหลวอาจมีมากกว่าประสบการณ์แห่งความสำเร็จ แต่บางชุมชนก็สามารถสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ได้ ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญมาก

> “เรา (เฮา) ได้เรียนรู้ปัญหาในอดีต ทำแบบนี้มันไม่ดี ถ้าทำต่อไปมันก็จะล่มจม--- โครงการมีทั้งที่ล้มเหลวและประสบความสำเร็จ ในส่วนที่ล้มเหลว ก็ไม่ได้ล้มเหลวซะทีเดียว ยังมีการส่งคืนเงินอยู่ แม้จะไม่มากตามข้อกำหนด วิธีการเลือกการจัดการกองทุนต่างๆ มาสู่การจัดการกองทุนในปัจจุบัน สิ่งที่เราได้เรียนรู้จากโครงการต่างๆ มันส่งผลต่อการทำงานทุกวันนี้ ความรู้ที่ได้มาจากการดูงาน นำมาประยุกต์ใช้ ทั้งจากประสบการณ์ที่ล้มเหลว มันล้มเหลวเพราะอะไร เพราะว่าบางคนคิดว่าเงินเขาให้มาฟรี เขาไม่เข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้มันจะเป็นมรดกให้ลูกหลานได้ จากประสบการณ์การล้มเหลว การไปยืมเงินจากภายนอก การไปขอคนอื่น กับสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ในมือ มันสอนเรา”

3. **การดึงทรัพยากรบุคคลในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญที่หลากหลายมาร่วมงาน เป็นการขยายขอบข่ายของการเรียนรู้** เช่น ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชน เยาวชนที่ผ่านการศึกษาจากระบบโรงเรียน สตรีแม่บ้าน ครูในโรงเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้รจากความแตกต่าง เห็นคุณค่าของกันและกัน และตระหนักว่าทรัพยากรบุคคลที่มีค่าและมีความหลากหลาย

> "อยากเอาคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ ความจำดีๆ เข้ามาทำงาน ร่วมกับผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์... เขาก็จะนำเสนอว่าทำอย่างนั้นมันล้มเหลว ถ้าทำอย่างนี้จะมีเงินหลายล้านแล้ว... พวกกรรมการเก่าและกรรมการใหม่ก็มาร่างระเบียบช่วยกัน เด็กพวกนี้เก่ง แม้แต่เงินค้าง 4 บาทก็ต้องตามให้เอามาคืนกลุ่มก่อนถึงจะปล่อยกู้ได้ การไปอบรมต่างๆ ก็ไปพอๆ กัน เรียนรู้เหมือนกันหมด แต่คนรุ่นใหม่เขาความจำดีกว่า---- กลุ่มคนใหม่ๆ เข้ามา ทำให้กลุ่มดีขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงจากหน้ามือเป็นหลังมือเลย ดีดขึ้นสูง เก็บดอกเบี้ยดี ตรวจสอบงานทุกอย่างดี เงินเห็นทุกบาท นอกจากเก็บเงินได้ดีแล้ว ความสามัคคี ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมดีขึ้น"

4. **ชุมชนเรียนรู้ถึงศักยภาพในการทำงานบริหารของสตรี** การมีสตรีร่วมเป็นกรรมการถึงกึ่งหนึ่ง เป็นการทำให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของสตรีที่สามารถช่วยงานส่วนรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในอดีตในบางชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บทบาทในด้านนี้ของสตรีเท่าใดนัก เช่น กรรมการชายมีการยอมรับว่า ผู้หญิงมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำงานมากกว่า ซึ่งเหมาะกับการทำงานเกี่ยวกับเงิน นอกจากนี้ ยังมัความสามารถในการเจรจาโน้มน้าว เวลาทวงหนี้ก็ทำได้ดีกว่า มีความรับผิดชอบในการเข้าร่วมประชุมมากกว่า เป็นต้น

> "ความคิด ความถนัดของผู้หญิงกับผู้ชายมันมันแตกต่างกันอยู่แล้ว... ผู้หญิงมีความละเอียดอ่อนกว่าผู้ชาย ผู้หญิงมีความอ่อนน้อม ละเอียดอ่อน ใจเย็น ผู้หญิงไม่กินเหล้า แต่ผู้ชายกินเหล้า ในเรื่องความสัมพันธ์กับสมาชิกที่เป็นผู้หญิงก็จะเข้าถึงได้ดีกว่าผู้หญิงกับผู้ชายด้วย การพูดการจาก็จะเป็นกันเอง เพราะถ้าเป็นผู้ชาย สมาชิกผู้หญิงก็อาจจะไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าพูด เพราะสมาชิกเรามีทั้งผู้หญิงผู้ชาย กรรมการจึงต้องมีทั้งผู้หญิงผู้ชาย---จากประสบการณ์กลุ่มออมทรัพย์ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นผู้หญิงทำงาน เหมาะสมดีกว่าผู้ชาย ไม่จุ้นจ้าน บางครั้งผู้หญิงก็เด็ดขาดกว่าผู้

ชาย ถ้าให้ก็คือให้ ถ้าไม่ให้ก็ไม่ให้ ผู้ชายมักจะเกรงใจกัน ถ้าทำไม่ถูกผู้หญิงก็จะทักท้วง ผู้ชายก็จะเกรงใจผู้หญิงด้วยเหมือนกัน"

5. **การกู้ศักดิ์ศรีของบางชุมชนจากการถูกเพ่งเล็งหรือดูถูกจากคนภายนอกและทางราชการ** ในพื้นที่วิจัย มีหมู่บ้าน 2 แห่งที่ตกอยู่ในสถานภาพเช่นนี้ คือ หมู่บ้านหนึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นหมู่บ้านที่เล่นการพนันและเล่นหวย ไม่มีศักยภาพในการพัฒนา ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งถูกร้องเรียน (เข้าใจว่าจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน) ผ่าน website ของกรมการปกครองเกี่ยวกับการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการในปีแรก ทำให้กรรมการกองทุนของทั้งสองหมู่บ้านต่างพยายามปรับปรุงในด้านการบริหารงาน เพื่อพิสูจน์ให้คนภายนอกเห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็นอย่างที่ถูกกล่าวหา และเรียกศักศรีของชุมชนกลับคืนมา ปรากฏว่าทั้ง 2 ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนได้เป็นอย่างดี

6. **ความพยายามในการคิดค้นหาทางแก้ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน** บางชุมชนมีทุนสังคมอ่อนแอเป็นพื้นฐาน และประสบการณ์ในการพัฒนาส่วนใหญ่ก็เป็นความล้มเหลว ทำให้คนในหมู่บ้านหมดความศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนรวม ในชุมชนแบบนี้ชุมชนหนึ่งในพื้นที่วิจัย กรรมการกองทุนได้ร่วมกันปรึกษาหารือ เพื่อหาทางสร้างจุดร่วมในชุมชนขึ้น ความคิดที่สรุปได้คือต้องสร้างโครงการเล็กๆที่ก่อประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ทำให้สำเร็จ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและกำลังใจในหมู่ชาวบ้าน โครงการที่คิดขึ้นคือโครงการซื้อเครื่องอัดฟาง (กองทุนหมู่บ้านทำให้มีวัวควายมากขึ้นในชุมชน จนขาดแคลนหญ้าสำหรับวัวควาย) ซึ่งถ้าทำสำเร็จ ก็จะทำให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์ของการทำงานร่วมกัน

5. ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านในระยะต่อไป

บทบาทที่สำคัญของกองทุนต่อการเสริมสร้างทุนชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น หากพิเคราะห์ให้ดีจะเห็นว่า เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการบริหารจัดการ ซึ่งในโลกปัจจุบันก็นับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ แต่อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงเป้าหมายในระยะยาวของกองทุนที่วาดหวังว่า กองทุนจะเป็นกลไกที่จะ "มีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน และมีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ตลอดจนการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต" นั้น ก็อาจกล่าวได้ว่า กองทุนยังอยู่ในระยะที่เพิ่งเริ่มออกเดินทางไปสู่เป้าหมายเท่านั้น

ในสภาพปัจจุบัน ยังขาดกลไกที่จะสนับสนุนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านอย่างเพียงพอ ดังนั้น จึงเกิดสภาพที่ว่า กองทุนที่ดำเนินการได้ดี ก็เพราะมีพื้นฐานเดิมของชุมชนมาดี (เช่น มีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ ชุมชนมีความสามัคคี หรือเคยมีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับนักพัฒนาที่มุ่งมั่นตั้งใจทำงานมาก่อน เป็นต้น) ส่วนชุมชนที่มีความอ่อนแอเป็นพื้นฐานเดิม ก็จะมีปัญหาในการทำงานต่อไป อีกประการหนึ่งคงต้องยอมรับว่า ทุนเงินตราที่ใส่เข้าไปในชุมชนจำนวน 1 ล้านบาท หรือคิดเป็นเงินกู้ประมาณ 10,000-20,000 บาทต่อครัวเรือนนั้น มิใช่เงินจำนวนมากเลย และไม่สามารถที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้ จากที่กล่าวมาในตอนต้นของงานวิจัยนี้ จะเห็นได้ว่า เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านถูกนำไปใช้ในกิจการเดิมที่ชาวบ้านได้ทำอยู่แล้วเป็นส่วนใหญ่ คือเป็นการไปเสริมยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือนเท่านั้น ในการก้าวไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น การลงทุนของรัฐเฉพาะในด้านทุนเงินตราเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านกลไกกองทุนหมู่บ้านจึงควรพิจารณาถึงประเด็นต่อไปนี้

1. **ควรมีการจัดประเภทกองทุน เพื่อจะได้ให้การสนับสนุนอย่างตรงจุด**

   การจัดประเภทอาจจัดตามความสามารถของกองทุน กองทุนที่มีความเข้มแข็งและความสามารถต่างกันจะมีความต้องการในการพัฒนาต่างกัน เช่น กองทุนที่บริหารเงินกู้ระดับครัวเรือนได้ดีอยู่แล้ว อาจต้องการแนวคิด เทคนิค ทักษะเสริมในเรื่องการลงทุนประกอบกิจการในรูปกลุ่ม เป็นต้น

2. **ควรสร้างกลไกสนับสนุนเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน**

   แม้ว่าจะมีการพูดถึงเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้อยู่ทั่วไปในหมู่นักวิชาการและนักพัฒนามานานนับ 10 ปีแล้ว แต่ในส่วนของชาวบ้านนั้น การรับรู้และการเข้าถึงข้อมูลเหล่านี้ยังมีอยู่อย่างจำกัดหรือแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีเลย อย่างไรก็ตาม จากการสอบถามพบว่ากรรมการกองทุนส่วนใหญ่จะมีความต้องการที่จะไปเรียนรู้จากกองทุนหรือชุมชนอื่นๆที่ประสบความสำเร็จ หรือได้แก้ปัญหาที่ตนเองแก้ไม่ได้ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดระบบข้อมูลแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และกลไกที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงข้อมูลนี้ได้โดยสะดวก เช่นผ่านธนาคารออมสินหรือสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ หรือ สำนักงานขององค์การบริหารส่วนตำบล การไปดูงานอาจมีการงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐ หรือให้ใช้งบประมาณที่ได้จากดอกเบี้ยสะสมของกองทุนเอง (ในกรณีนี้จะต้องมีการประชาสัมพันธ์ ให้เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ในระดับชุมชนโดยกว้างขวางด้วย)

3. **การสร้างกลไกสนับสนุนด้านการลงทุนและเทคนิค**

ในบางกิจการที่การเรียนรู้จากชุมชนด้วยกันยังไม่เพียงพอ อาจต้องการความรู้จากภายนอกเสริม ก็ควรมีช่องทางที่จะให้ชาวบ้านได้รับรู้ถึงแหล่งการเรียนรู้ และกลไกสนับสนุนด้วย ซึ่งต้องการการทำงานเชิงรุก ทั้งนี้ กลไกนี้ควรประสานเข้ากับกลไกของโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

4. **ควรจัดสรรงบประมาณกองทุนหมู่บ้านตามจำนวนประชากรหรือครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านมิใช่จัดสรรเท่ากันทุกหมู่บ้าน** เพราะขนาดประชากรและครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านต่างกันมาก ทำให้ความต้องการเงินทุนไม่เท่ากัน

5. **ควรปรับกฎระเบียบกองทุนให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น**

เมื่อกองทุนได้ดำเนินงานมาจนเข้าสู่ปีที่ 3 จะเห็นถึงความแตกต่างของกองทุน ดังนั้น จึงควรปรับแก้ไขกฎระเบียบให้สามารถมีความยืดหยุ่นได้มากขึ้นในแต่ละพื้นที่ ได้แก่ ระเบียบว่าด้วยเพดานเงินกู้ ระยะเวลาใช้คืน และระบบการค้ำประกัน ซึ่งจะทำให้กองทุนสามารถตอบสนองความจำเป็นของแต่ละพื้นที่ได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในหลายๆพื้นที่ เจ้าหน้าที่รัฐยังแสดงบทบาทในลักษณะที่เข้าไปกำกับและควบคุม (มิใช่การสนับสนุน) การดำเนินงานของกรรมการเป็นอย่างมาก เช่น เป็นผู้อนุมัติการนำดอกเบี้ยของกองทุนไปใช้ประโยชน์ ทั้งที่ในตอนต้น ก็ได้เป็นผู้อนุมัติเรื่องกฎระเบียบประจำแต่ละกองทุนอยู่แล้ว จึงควรมีการพิจารณาถึงบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐให้ชัดเจน และลดบทบาทในการควบคุมกำกับมาเป็นการสนับสนุนให้มากขึ้น

5. **กองทุนที่ดำเนินงานได้ดีและมีโครงการลงทุนที่ดีควรสามารถขอเงินกู้จากธนาคารเพื่อไปดำเนินกิจการได้โดยเสียดอกเบี้ยต่ำ** และมีกลไกสนับสนุนดังได้กล่าวมาแล้ว

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ)

2534 **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า** กรุงเทพ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

นิธิ เอียวศรีวงศ์

2513 “บทนำ” ใน เติม วิพากษ์พจนกิจ **ประวัติศาสตร์อีสาน** กรุงเทพ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์

2546 **การเมืองสองฝั่งโขง** กรุงเทพ: สำนักพิมพ์มติชน

นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน (เค้าโครงวิจัย)

2544 กรุงเทพ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พิพัฒน์ พงศ์รพีพร

2542 สหวิทยาการของอ้อยและน้ำตาล. กรุงเทพ : บริษัทโรงพิมพ์ตะวันออกจำกัด

ศุภสิทธิ์ ศรีสว่าง 2545 การปรับตัวในการดำรงชีพของชุมชนภายหลังจากการสร้างเขื่อน: กรณีศึกษาบ้านภูโค้ง ตำบลเขื่อนอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สุวิทย์ ธีรศาศวัต 2546 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน:ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ถึงปัจจุบัน (2488-2544)

ภาษาอังกฤษ

Baron, Stephen et. al.
2000 **Social Capital : Critical Perspectives.** Oxford : Oxford University Press.

Falvey, Lindsay
2000 **Thai Agriculture: Golden Cradle of Millennia.** Bangkok: Kasetsart University Press.

Keyes, Charles F.
1967 Isan: Regionalism in Northeastern Thailand. Data paper,65. Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University.

Ingram, James C.
1971 **Economic Change in Thailand 1850-1970.** Stanford: Standford University Press.

Maniemai Thongyou
2000 Transformation of Thai Peasant Economy: The Case of Peasantry in The Nam Pong Watershed. Ph.D. Dissertation. Nagoya University.

Pasuk Pongpaichit and Chris Baker.
1995 **Thailand : Economy and Politics.** Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Somrudee Nicrowattanayingyong
1989 Development Planning, Politics, and Paradox: A Study of Khon Kaen, a Regional City in Northeast Thailand. Ph.D. Dissertation. Syracuse University

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3 บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตน์โรจนกุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตน์โรจนกุล

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ การศึกษาวิจัยและบริบทชุมชน	1
การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล	2
สภาพทั่วไปของชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูล	8
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	8
บทที่ 2 ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	10
วิถีการผลิตของชุมชนแบบพอมีพอกิน	10
วิถีชีวิตของชุมชนบนฐานของการพึ่งพาและแลกเปลี่ยน	14
ภูมิปัญญาของชุมชนอันเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด	17
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย	21
วิถีการผลิตที่แปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตแห่งทุนนิยม	21
วิถีชีวิตของชุมชนกับระบบความสัมพันธ์เชิงวัตถุภายใต้ทุนนิยม	25
ระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ : จิตสำนึกการมีส่วนร่วมที่กำลังพัฒนาขึ้นในชุมชน	33
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	34
กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	35
ที่มาของประธานและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	36
กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	37
ผลบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน	41
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน	42
ภาพสะท้อนของกองทุนฯ จากทัศนะคนในชุมชน	43
ภาคผนวก ก	
ระเบียบข้อบังคับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน	47

บทที่ 1
บทนำ การศึกษาวิจัย และ บริบทของชุมชน

"บ้านวังเกวียน" ชุมชนเล็กๆ ที่มีสมาชิกของชุมชนเพียงสองร้อยกว่าคน ตั้งอยู่บนเส้นทางผ่านของแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาเป็นหลัก แม้ชุมชนจะมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่หากคุณภาพของน้ำก็ไม่ดีนักเพราะเป็นน้ำกร่อย ชาวบ้านจึงไม่สามารถทำสวนผักหรือสวนผลไม้ได้ อีกทั้งยังประสบปัญหาน้ำท่วมในช่วงปลายปีเกือบทุกปี ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาอาศัยการทำประมงน้ำจืดจับปลาจับงูและสัตว์น้ำอื่น ๆ เพื่อการยังชีพและขายได้บ้างเป็นระยะเวลา 3-5 เดือนของทุกปี สถานภาพในปัจจุบันของชาวบ้านวังเกวียนส่วนใหญ่ยังอยู่ในฐานะยากจน หน่วยงานของรัฐเองจัดให้ชุมชนเข้าอยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน(กขคจ.) หากพิจารณาจากการสะสมทุนของชุมชนบ้านวังเกวียน จะพบว่าชาวบ้านวังเกวียนขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจที่จะใช้เพื่อการดำรงชีพของคนในชุมชน ด้วยความไม่เหมาะสมของทุนทางกายภาพนั่นคือ สภาพดิน สภาพน้ำที่ไม่สู้ดีนัก ตลอดจนถึงการขาดกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน อีกทั้งเมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในสภาพยากจน จึงขาดการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ เมื่อเข้าฤดูกาลทำนาที่จำเป็นต้องใช้ทุนมากเช่นในปัจจุบัน จึงต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนทำนา บ้างก็ใช้วิธีซื้อเชื่อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงจากพ่อค้านายทุน รวมถึงจะต้องหาเงินมาซื้อน้ำมันเพื่อเติมเครื่องสูบน้ำเข้านา ทำให้ชาวนาตกอยู่ภายใต้การพึ่งพิงต่อนายทุนเงินกู้ทั้งภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชน ในสภาพปัจจุบันนั้นการฟื้นตัวของชาวบ้านไปสู่ความพอเพียงเป็นไปได้ค่อนข้างยาก เพราะการทำนามีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นทุกๆ ปี เมื่อชาวนาขายข้าวได้ก็ต้องนำเงินไปใช้หนี้เงินกู้ที่มีดอกเบี้ยค่อนข้างแพงอยู่ในอัตราร้อยละ 3-5 ต่อเดือน

การเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท เป็นเสมือนการเพิ่มแหล่งทุนทางเศรษฐกิจที่มีต้นทุนต่ำและลดเงื่อนไขในการกู้ยืมลงให้แก่ชาวบ้าน อีกทั้งยังเป็นรูปแบบของการหยิบยื่นเงินทุนเข้าสู่ชุมชนด้วยวิธีการที่แตกต่างจากการทำงานของรัฐที่ผ่านมาในอดีตที่มักจะทำให้เงินทุนส่วนใหญ่ตกเป็นประโยชน์ต่อคนกลุ่มเล็กๆ ภายในชุมชนที่มีอิทธิพลและเข้าถึงเงินของรัฐได้มากกว่าชาวบ้านทั่วไป ดังนั้นชุมชนบ้านวังเกวียนอาจจะเป็นกรณีศึกษาหนึ่งที่จะตอบคำถามของรัฐที่ว่า "หากชุมชนท้องถิ่นที่ขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจอันนิยามด้วยทุนเงินตรา และรัฐหยิบยื่นเงินทุนให้แล้วจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นได้จริงหรือไม่" ความเป็นชุมชนขนาดเล็กกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทจึงน่าจะสอดคล้องหรือพอเหมาะกับความต้องการใช้เงินทุนของคนในชุมชนนั้น หากเงินนั้นถูกการกระจายให้แก่ชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงและมีการบริหารจัดการกองทุนที่ดีเพื่อให้เงินทุนหมุนเวียนไปใช้ประโยชน์เพื่อการผลิตและการ

ยังชีพได้อย่างเหมาะสม การเข้ามาของเงินกองทุนเป็นสิ่งที่น่าจะแก้ปัญหาของชุมชนแห่งนี้ได้อย่างถูกประเด็น อย่างไรก็ตามชุมชนแห่งนี้ไม่ได้มีการรวมตัวกันทางสังคมเป็นพื้นฐานการดำรงชีพดั้งเดิมของชุมชน อีกทั้งยังตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมการอุปถัมภ์แบบไม่เท่าเทียมระหว่างนายทุนกับชาวนายากจน คนที่มีอำนาจเงินในชุมชนกลายเป็นคนที่มีบทบาททางสังคมสูง ความพร้อมของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นเงื่อนไขสนับสนุนให้เป็นผู้นำของชุมชนได้ไม่ยากนัก และยังสามารถหาประโยชน์จากเงินกองทุนได้มากกว่าคนทั่วไป หากการเกิดขึ้นของนโยบายกองทุนหมู่บ้านสามารถเข้าไปลดปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชน และสร้างจิตสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้แก่ชาวบ้านวังเกวียนได้อย่างแท้จริง จึงจะทำให้เป้าหมายของกองทุนหมู่บ้านบรรลุวัตถุประสงค์ และพลิกฟื้นชุมชนให้แข็งแรงขึ้นได้

การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล

เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียน ตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นชุมชนปลายสุดของอำเภอที่เชื่อมต่อกับอำเภอเมือง หากการเข้าสู่ชุมชนต้องอาศัยเส้นทางถนน รพช. เป็นถนนที่เชื่อมต่อจากเส้นทางคมนาคมหลักลงไปสู่ตัวหมู่บ้าน ความเป็นนักวิจัยต่างถิ่นจึงต้องเริ่มหาข้อมูลเบื้องต้นของอำเภอชุมแสงจากพัฒนากรอำเภอ และขอคำแนะนำถึงชุมชนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ของอำเภอชุมแสงว่ามีลักษณะพื้นฐานทางกายภาพ วิถีการผลิต และการดำรงชีพทั่วไปเป็นอย่างไร ก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าสู่พื้นที่เพื่อทำความรู้จักพื้นที่และคนในพื้นที่ อีกทั้งหาช่องทางที่จะเข้าไปเก็บข้อมูลในครั้งต่อ ๆ ไป ซึ่งการลงเลือกพื้นที่ในครั้งแรกได้รับการอำนวยความสะดวกในด้านข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนต่าง ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดีจากพัฒนากรอำเภอซึ่งเป็นผู้ดูแลและติดตามผลของโครงการกองทุนหมู่บ้านอยู่ด้วยเช่นกัน

การเลือกชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นชุมชนเป้าหมายในการศึกษาวิจัย เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ห่างจากชุมชนเมืองและเส้นทางคมนาคมสายหลัก (คือ เส้นทางหลวงชุมแสง-นครสวรรค์) อีกทั้งชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีความน่าสนใจในเรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำประมงน้ำจืดจากธรรมชาติควบคู่ไปกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์ การทำประมงของชาวบ้านวังเกวียนมีความแตกต่างจากชุมชนอื่นในอำเภอชุมแสงและอำเภอเมืองนครสวรรค์ กล่าวคือ ชุมชนอื่น ๆ มักจะเป็นการเพาะเลี้ยงพันธุ์ปลาเพื่อนำออกขายและบางส่วนก็จะเลี้ยงปลาในบ่อหรือในกระชังเพื่อขาย แต่ชุมชนบ้านวังเกวียนนี้จะทำมีการจับปลาจากลำน้ำธรรมชาติตลอดทั้งปีเพื่อการยังชีพและขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อเพื่อนำไปขายยังตลาดอีกทอดหนึ่ง และเกือบทุกปีที่นาของชาวบ้านจะประสบปัญหาน้ำท่วมจึงทำให้ชาวบ้านต้องหันมาจับปลาเป็นอาชีพหลักเพราะน้ำที่ถูก

ปล่อยมาจากทางภาคเหนือจะท่วมบ่าเข้าไปที่นาและมีสัตว์น้ำหลายๆ ชนิดเข้ามาด้วย จึงสามารถจับปลาขายได้จำนวนมากในช่วงดังกล่าว

นอกจากนี้ ชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีความน่าสนใจต่อการประเมินผลของกองทุนหมู่บ้านอันเนื่องมาจากความเป็นชุมชนขนาดเล็ก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนั้น จึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสนใจต่อการก่อตัวของกระบวนการจัดตั้งกองทุนฯ กระบวนการสะสมทุนที่จะเกิดขึ้นเมื่อกองทุนฯเข้าสู่ชุมชน ซึ่งน่าจะให้ภาพชัดเจนว่าเงินกองทุนจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นจริงหรือไม่ ในขณะเดียวกันยังเป็นการทำวิจัยแบบเปรียบเทียบระหว่างชุมชนที่มีความเข้มแข็งของทุนทางเศรษฐกิจและทุนชุมชนที่แตกต่างกันอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดนครสวรรค์

สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านวังเกวียน จัดว่าเป็นชุมชนขนาดเล็ก ตามการจดบันทึกทะเบียนบ้านพบว่ามีครัวเรือน 61 ครัวเรือน แต่ปรากฏว่ามีครัวเรือนอาศัยอยู่จริงเพียง 57 ครัวเรือน ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตชุมชนแถบนี้ถูกเรียกว่า "บ้านวังเกวียน" ซึ่งอาจเกิดจากการเดินทางสมัยก่อนจะต้องใช้เกวียนในการเดินทาง เมื่อผ่านมาบริเวณนี้ได้มีการตั้งกองเกวียนเพื่อพักเอาแรงก่อนที่จะเข้าสู่ตัวเมืองนครสวรรค์ ในสมัยก่อนนั้นชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ว่าบ้านวังเกวียน แต่เมื่อรัฐเข้ามาจัดระบบการปกครองเป็นหมู่บ้าน จึงได้เรียกชุมชนแห่งนี้ว่าบ้านวังเกวียน หมู่ที่ 7 เช่นเดียวกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันคือ หมู่ที่ 3 บ้านวังเกวียนซึ่งอยู่ติดกัน มีการใช้วัด สถานีอนามัย และโรงเรียนบ้านวังเกวียนร่วมกัน ชุมชนบ้านวังเกวียนที่เป็นพื้นที่วิจัยกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้มีจำนวนประชากรเพียง 241 คน โดยบันทึกอย่างเป็นทางการบันทึกว่าชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 18,000 บาทต่อปี ชุมชนอยู่ในเกณฑ์ยากจนตามการวัดของหน่วยงานรัฐ จึงทำให้ชุมชนบ้านวังเกวียนได้รับเงินจากโครงการช่วยเหลือแก้ปัญหาความยากจน(กขคจ.) นอกจากนี้ภายในชุมชนเองยังมีความแตกต่างของฐานะระหว่างชาวบ้านที่ยากจนกับชาวบ้านที่ร่ำรวยอย่างเห็นได้ชัดเจน ชาวบ้านที่มีฐานะทางการเงินที่ดีมีอยู่สิบกว่าราย ในชุมชนส่วนหนึ่งเป็นผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ และอีกส่วนหนึ่งเป็นนายทุนท้องถิ่นมีอาชีพปล่อยเงินกู้บ้าง เป็นพ่อค้าขายปุ๋ยขายยาฆ่าแมลงเป็นเงินเชื่อให้แก่ชาวบ้าน และยังมีที่นาปล่อยเช่าให้แก่ชาวบ้านที่เป็นชาวนายากจน ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง หรือมีไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพ

ทำเลและที่ตั้งของชุมชน

"บ้านวังเกวียน" เป็นชื่อของหมู่บ้าน 2 หมู่ในตำบลเดียวกัน ซึ่งมีอาณาบริเวณติดต่อกัน ใช้สถานที่สาธารณะร่วมกัน ได้แก่ วัด โรงเรียน สถานีอนามัย บ้านวังเกวียนมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ห่างจากตัวตำบลประมาณ 20 กม. และอยู่ห่างจากตัวอำเภอชุมแสงเป็นระยะทาง 55 กม. และอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดนครสวรรค์เป็นระยะทาง 60 กม. (หากใช้เส้นทางนครสวรรค์-เก้าเลี้ยว ซึ่งจะสั้นกว่าเส้นทางนครสวรรค์-ชุมแสง) บ้านวังเกวียนตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมซึ่งถือเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชน และมีลักษณะของที่ดินเป็นที่ราบลุ่มและที่ราบน้ำท่วมถึง การเข้าสู่ชุมชนด้วยเส้นทางถนนเป็นถนน รพช. เข้าสู่ชุมชนได้ 3 เส้นทาง ซึ่งทั้งสามเส้นทางนั้นจะประสบปัญหาในช่วงหน้าฝนหรือช่วงที่น้ำท่วมทำให้ชุมชนถูกตัดขาดจากพื้นที่อื่น ๆ ได้ง่าย เพราะบ้านวังเกวียนจะถูกน้ำท่วมก่อนเพราะเป็นที่ต่ำกว่าและน้ำที่ล้นจากเขื่อนชัยนาทจะไหลลงสู่แม่น้ำยมและไหลเข้าสู่ปากน้ำโพโดยผ่านหมู่บ้านในตำบลบางเคียนเกือบทั้งหมดก่อนเข้าสู่ตัวอำเภอเมือง จึงทำให้พื้นที่นาแถบนี้มีน้ำท่วมสูงกว่าและท่วมนานกว่าพื้นที่นาแถบอื่น

สภาพการตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนจะกระจุกตัวอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม และในบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนนั้น ก็จะเป็นที่ตั้งของ วัด โรงเรียน และ สถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชนด้วย สำหรับพื้นที่นาจะกระจายอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน บางครัวเรือนจะมีที่นาอยู่นอกพื้นที่ชุมชน พื้นที่บางส่วนไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจนว่าเป็นพื้นที่ของหมู่ที่ 3 หรือหมู่ที่ 7 หากชาวบ้านทั้งสองหมู่ถือว่าเป็นคนบ้านเดียวกัน ครัวเรือนหนึ่ง ๆ มักจะมีที่นามากกว่าหนึ่งแปลงและอยู่ไม่ติดต่อกัน เนื่องจากการได้มาไม่พร้อมกัน อันเกิดจากการตกทอดจากบรรพบุรุษ การซื้อขายที่ดิน และการเช่าที่นา

ที่ดินทำกิน

ที่ดินส่วนใหญ่ของบ้านวังเกวียนเป็นที่ลุ่มริมน้ำและที่ราบน้ำท่วมถึง เมื่อในอดีตที่ดินเป็นสภาพของป่าโปร่งในที่ราบ ต้นไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่และไม้คาม ชาวบ้านจึงเรียกว่า "ป่าไผ่ป่าคาม" ต้นไผ่และต้นคามเป็นไม้ขนาดเล็กซึ่งเป็นไม้ที่ชาวบ้านเอาไว้สร้างบ้านเรือน ทำจักสาน และทำเครื่องมือเครื่องใช้ภายในบ้าน เครื่องมือในการจับปลา เป็นต้น สภาพของป่าไผ่ป่าคามทำให้ดินมีสภาพเป็นดินแข็ง ความสมบูรณ์ของดินต่ำกว่าที่ราบทั่วไป เมื่อชาวบ้านเข้ามาตั้งบ้านเรือนใหม่ๆ ต้องมาถากถางป่าเพื่อปลูกบ้านและปรับเป็นที่นา นอกจากนี้สภาพที่ดินส่วนใหญ่ของชุมชนไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์นัก เนื่องจากสภาพน้ำกร่อยและที่ดินมักจะถูกน้ำท่วมเสมอจึงทำให้หน้าดินถูกชะล้างไปพร้อมกับน้ำ และการถูกน้ำท่วมอยู่เป็นระยะเวลานานจึงทำให้สภาพของดินเป็นดินเค็ม ไม่เหมาะกับการปลูกไม้ยืนต้น เช่น การทำสวนผลไม้ ชาวบ้านจึงใช้ที่ดินส่วนใหญ่สำหรับทำนาปีละหนึ่งถึงสองครั้ง โดยนาปีจะได้อาศัยน้ำฝน

ในการทำนาบางส่วนและใช้น้ำจากคลองชลประทานจากเขื่อนเจ้าพระยา การทำนาครั้งที่สองที่เป็นนาปรังจะอยู่ในช่วงปลายปีต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทานเป็นส่วนใหญ่ และในบางปีนาปรังก็จะถูกน้ำท่วมนาหากน้ำมาเร็วกว่าที่ชาวบ้านคาดการณ์ไว้ หากเก็บเกี่ยวไม่ทันที่น้ำหลากหรือน้ำเหนือหนุนก็จะทำให้นาจมน้ำและข้าวไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทัน ข้าวในนาจะเสียหายบางส่วนหรือทั้งหมดก็ได้

เนื่องจากสภาพที่ดินที่ไม่เหมาะกับการทำเกษตรมากนัก จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนขายที่ดินแล้วไปทำมาหากินที่อื่นหรืออพยพออกจากชุมชนไปเป็นแรงงานรับจ้าง ต่อมารัฐจึงเข้ามารับซื้อที่ดินในแถบนี้เข้าโครงการส่งเสริมการปฏิรูปที่ดินทำกิน (สปก.) และให้ชาวบ้านเช่าคืนไปทำนาในราคาถูก ค่าเช่าประมาณปีละ 500 บาทต่อไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอาศัยเช่าที่ดิน สปก.บางส่วนทำนา และมีที่ดินเป็นของตนเองบางส่วนด้วย

แหล่งน้ำของชุมชน

แหล่งที่ตั้งของบ้านวังเกวียนนั้น ได้อาศัยแหล่งน้ำสำคัญ ๆ ประกอบด้วย แม่น้ำยมที่ไหลผ่านชุมชน และส่วนปลายของแม่น้ำน่านซึ่งผ่านพื้นที่ใกล้เคียงแต่ส่งผลต่อผลผลิตของชาวบ้าน ที่มีที่นาอยู่ไกลออกไป ก่อนที่แม่น้ำทั้งสองจะไหลไปบรรจบกันที่บริเวณปากน้ำโพกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ชุมชนบ้านวังเกวียนเองยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติอีกแหล่งในชุมชนเรียกว่า “แม่น้ำเกรียงไกร” หรือ ”คลองท่ามะนาว” เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กที่รับน้ำมาจากแม่น้ำสายหลักไหลผ่านเข้าสู่หมู่บ้าน แต่ถึงแม้ชุมชนจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำถึงสามแหล่ง แต่สภาพน้ำเป็นน้ำกร่อย(รสเค็ม) ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตก่อนที่จะมีระบบชลประทานนั้นน้ำเค็มกว่าปัจจุบันมาก เมื่อนำเอาน้ำขึ้นมารดต้นไม้จะตาย จึงใช้น้ำในการปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น แม้จะเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ก็ทำไม่ได้เพราะน้ำใต้ดินก็มีรสเค็มด้วยเช่นกัน

> “น้ำที่นี่เค็มมาก ต้มข้าวต้มไม่ต้องใส่เกลือ ถ้าจะกินน้ำต้องไปเอาตามหนองมากิน หรือกินน้ำฝน เจาะน้ำบาดาลก็ไม่ได้ น้ำมันเค็มเหมือนกัน เคยเจาะบาดาลมาใช้รดต้นข้าว สามวันตายหมด”

นอกจากนี้ในปัจจุบันชุมชนบ้านวังเกวียนเองได้ใช้น้ำเพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่จากคลองชลประทานที่ผันน้ำมาจากระบบชลประทานของเขื่อนเจ้าพระยาจังหวัดชัยนาทที่ส่งน้ำลงมาเพื่อทำเกษตรกรรมในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง โดยชาวบ้านจะต้องอาศัยการสูบน้ำเข้าสู่นาของตนเองด้วยเครื่องสูบน้ำเข้าสู่คลองซอยและปันน้ำกันใช้ในช่วงการทำนาปรัง ซึ่งชาวบ้านต้องจัดเวลาในการสูบน้ำเข้านาคราวละ 3-4 รายที่อยู่ละแวกคลองชลประทานสายเดียวกัน โดยการรวมเงินกันเพื่อซื้อน้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำคราวละประมาณพันบาท ใช้เวลาในการสูบน้ำเข้านาประมาณ 1-2 วัน บางครั้งมีการขโมยน้ำเข้านาของตนเองเวลาที่ชาวบ้าน

รายอื่น ๆ จองคิวไว้แล้วบ้างก็มี หรือบางครั้งชาวบ้านจะมีการขอลัดคิวกันเองบ้าง เพราะหว่านข้าวไปแล้วเกรงว่าน้ำจะเข้าไม่ทันข้าวจะเสียหาย ซึ่งชาวบ้านก็มักจะช่วยเหลือกันในเรื่องการปันน้ำ แต่ในช่วงที่น้ำหลากจากทางเหนือลงมาในช่วงฤดูฝนไปจนกระทั่งถึงต้นฤดูหนาว หากฝนตกมากและเขื่อนทางเหนือไม่สามารถปล่อยน้ำลงสู่ภาคกลางได้เพราะจะทำให้ที่ราบภาคกลางน้ำท่วม รวมไปถึงพื้นที่ของกรุงเทพฯและปริมณฑล การกักเก็บน้ำไว้ในระบบชลประทานของเขื่อนชัยนาท ทำให้มีปริมาณน้ำมากจนล้นลงสู่คลองชลประทานและแม่น้ำสายหลักๆ โดยเฉพาะแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านที่จะไหลเข้าสู่พื้นที่ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดใกล้เคียง เช่น สิงห์บุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี อยุธยา ทำให้เกิดน้ำท่วมและน้ำขังในพื้นที่ทำเกษตรกรรม จึงทำให้ที่นาในชุมชนบ้านวังเกวียนเกือบทั้งหมดถูกน้ำท่วมสูงมากจนทำให้พื้นที่แถบนี้ไม่สามารถทำการเกษตรได้ บางครั้งท่วมในขณะที่ชาวบ้านกำลังทำนาปรัง จึงทำให้ข้าวนาปรังเสียหายเกือบทั้งหมด และชาวบ้านจึงหันมาจับปลาและจับงูแทน ซึ่งมาตามธรรมชาติและยังมีจำนวนมาก ชาวบ้านไม่ต้องเลี้ยง แต่จับกินและเหลือพอที่จะขายด้วย

ป่าไม้/ป่าชุมชน

ในช่วงแรกที่ชาวบ้านอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านวังเกวียนนั้น ที่ดินแถบนี้ยังเป็นป่าเรียกว่า “ป่าไผ่ ป่าคาม” ชาวบ้านจึงเลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ และอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและแหล่งวัตถุดิบในการยังชีพที่สำคัญ อาหารที่ชาวบ้านหาได้จากป่าในอดีต ได้แก่ หน่อไม้ ซึ่งเป็นผลผลิตจากป่าที่สำคัญเพราะนอกจากจะใช้เป็นอาหารแล้ว ยังมีจำนวนมากพอที่จะเก็บออกไปขายแลกเปลี่ยนสิ่งของหรืออาหารอื่น ๆ จากภายนอกชุมชนได้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการนำเอาต้นคามออกมาสร้างบ้าน และนำมาเผาเป็นถ่านเก็บไว้ใช้นำไปขายให้กับรถไฟเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงให้แก่รถไฟที่ขับเคลื่อนด้วยพลังไอน้ำ นำเอาไม้ไผ่ออกมาจักสานเป็นกระบุง ตะกร้า ชะลอม กระจาด และของใช้อื่น ๆ ได้มากมาย นอกจากนี้ป่ายังเป็นแหล่งสมุนไพรของชุมชน ในการนำเอารากไม้ ใบไม้ และต้นไม้บางอย่างซึ่งหาได้ยากแล้วปัจจุบันออกมาทำเป็นสมุนไพรรักษาไข้กันโดยเฉพาะไข้ป่าและงูกัดในสมัยก่อน

> “ สมัยก่อน ก็เข้าป่าไปถางต้นคามเอามาทำถ่าน ขายให้รถไฟ บางครั้งก็เข้าไปกับผู้ใหญ่หลาย ๆ วัน ไปดักสัตว์กัน หาสมุนไพรมาทำยาก็มี หน้าฝนก็จะได้หน่อไม้ออกมาขายเป็นกระสอบ ๆ เลย ไปฟันกันออกมาขาย ไม่มีใครหวงห้าม แต่เดินป่าต้องระวัง เพราะช้างชุม เสือชุม ”

แต่ในปัจจุบันป่าไผ่ป่าคามของชุมชนลดน้อยลงมาก เพราะชาวบ้านถางป่าเพื่อขยายที่ดินสำหรับทำนา หากยังคงเห็นต้นไผ่และต้นคามตามหัวไร่ปลายนาบ้างแต่ไม่มากนัก นอกจากป่าไผ่ป่าคามแล้ว ไกลออกไปจากชุมชนจึงจะมีป่าดิบหนาทึบที่อุดมด้วยไม้ประเภท

ต่าง ๆ และสมัยก่อนก็ยังมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม เช่น ช้างป่า ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตมีการเดินทางเพื่อเข้าป่าล่าสัตว์มาเป็นอาหารและเก็บพืชผลไม้แปลก ๆ ในป่าเพื่อนำออกมาขาย หากชาวบ้านวังเกวียนจะเดินทางเพื่อนำเอาของไปแลกเปลี่ยนภายนอกชุมชนจะต้องเดินทางผ่านป่าดิบเป็นวัน ๆ ซึ่งจะ ต้องระวังอันตรายจากสัตว์ป่า อาทิ ช้าง เสือ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนน สร้างเขื่อน และขยายที่ดินทำนา ก็ทำให้สภาพป่าทรุดโทรมและลดน้อยลง ป่าไม้จึงถอยห่างออกไปจากที่ตั้งชุมชน จะเหลือป่าที่สมบูรณ์อยู่บ้างบนภูเขา ซึ่งชาวบ้านไม่ได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารอีกต่อไป

สาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นชุมชนที่จัดว่าอยู่ห่างไกลจากอำเภอชุมแสงและตัวอำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์ ในอดีตก่อนที่จะมีถนนเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านอาศัยการเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกและชุมชนเมืองด้วยการคมนาคมทางน้ำ เป็นเส้นทางแม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ที่จะนำพาชาวบ้านออกไปสู่ตลาดปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และเข้าสู่ตัวอำเภอชุมแสง ชาวบ้านจะขนข้าวและผลผลิตไปขายที่ตลาด และซื้อสินค้ารวมถึงของใช้จำเป็นกลับเข้าสู่ชุมชน หากจะเดินทางด้วยทางบกจะต้องอาศัยเกวียนเทียมวัวหรือควายขนผลผลิตจำนวนมากๆ ออกไป โดยเดินทางผ่านป่าดิบหลาย ๆ วันกว่าจะถึงตัวเมืองหรือชุมชนใกล้เคียง

สำหรับเส้นทางคมนาคมเข้าสู่บ้านวังเกวียนในปัจจุบัน ประกอบด้วยถนนที่สร้างตามงบพัฒนาชนบท (รพช.) สองสาย สายหนึ่งมาจากทางเชื่อมต่อจากถนนชุมแสง-นครสวรรค์ อีกสายหนึ่งเป็นทางเชื่อมต่อจากทางเก้าเลี้ยว-นครสวรรค์ จึงทำให้การติดต่อกับภายนอกเป็นไปได้อย่างสะดวกกว่าสมัยก่อน แต่ถนนทั้งสองเส้นมักจะถูกน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก และทำให้ทางชำรุด ซึ่งจะตัดขาดชุมชนวังเกวียนกับถนนหลักที่จะเข้าสู่อำเภอเมืองและอำเภอชุมแสง

การขุดคลองส่งน้ำจากระบบชลประทานมีในช่วงสมัยรัฐบาลคึกฤทธิ์ ที่มีเงินผันเข้ามาช่วยขุดลอกคลองและเอาดินจากคลองมาทำถนนเข้าหมู่บ้าน ดังนั้นน้ำที่ใช้ทำนาในปัจจุบันทั้งหมดจึงเป็นน้ำจากระบบชลประทานทั้งนาปีและนาปรัง ส่วนน้ำใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันนอกเหนือจากการทำนา จะเป็นการใช้น้ำฝน และน้ำจากคลองหรือหนองน้ำในชุมชนที่สามารถกักเก็บน้ำฝนไว้ได้ซึ่งจะช่วยให้น้ำไม่มีรสเค็ม สำหรับไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านได้ประมาณสิบปีที่ผ่านมา ยังไม่มีระบบน้ำประปาเข้าสู่หมู่บ้าน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่หนึ่งคือการออกเลือกพื้นที่ที่จะทำการวิจัยและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งกระทำในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ.2545 ข้อมูลในระยะแรกจะเป็นข้อมูลด้านเอกสารที่ได้จากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ พัฒนาการอำเภอ เกษตรอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และได้เข้าดูพื้นที่ที่จะทำวิจัยพร้อมทั้งแนะนำตัวว่าจะลงเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องใดบ้าง พร้อมทั้งนัดแนะวันที่จะเข้าเก็บข้อมูลครั้งต่อไป ระยะที่สอง เป็นการเก็บข้อมูลแบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักในรอบแรก ซึ่งกระทำในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงที่กองทุนหมู่บ้านได้เลือกตั้งกรรมการกองทุนครั้งที่สอง และได้กรรมการชุดเดิมเกือบทั้งหมดเข้ามาดำเนินการต่อไป แต่ยังไม่ครบกำหนดการชำระคืนเงินกู้รอบแรกที่ปล่อยกู้ไป และการเก็บข้อมูลระยะที่สามอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงที่กองทุนดำเนินกิจกรรมมาครบหนึ่งปี มีการชำระคืนเงินกู้รอบแรกและปล่อยเงินกู้รอบที่สองเรียบร้อยแล้ว อีกทั้งกรรมการชุดที่สองก็ได้บริหารกองทุนมาได้ระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงจะสามารถสะท้อนปัญหาต่างๆ ในการบริหารกองทุนได้ชัดเจนมากขึ้น

วิธีวิจัยสำหรับการเก็บข้อมูลครั้งนี้ เลือกใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยการสัมภาษณ์แนวลึก (indept interview) เลือกสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (key performants) ที่เป็นคนในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และชาวบ้านที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา วิถีชีวิต วิถีการผลิต และการมีส่วนร่วมกับกองทุนหมู่บ้านได้อย่างละเอียด โดยผู้วิจัยได้จัดทำแนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ โดยแนวคำถามเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) โดยแนวคำถามจะเปิดกว้างและสามารถเปลี่ยนแปลงแนวคำถามไปได้ตามบริบทที่แตกต่างกันไประหว่างที่สัมภาษณ์

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant)

การเก็บข้อมูลได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับชาวบ้านที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งมีทั้งที่เป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนที่กู้ยืมเงินทั้งรอบแรกและรอบสอง และสมาชิกกองทุนที่ไม่กู้เงิน รวมถึงชาวบ้านที่เป็นผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้ที่ชาวบ้านนับถือ เนื่องจากบ้านวังเกวียนหมู่ที่ 7 มีจำนวนครัวเรือนเพียง 57 ครัวเรือน และทุกครัวเรือนสมัครเป็นสมาชิกกองทุนฯ ทั้งหมด จำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสิ้น 14 ราย ก็สามารถให้ข้อมูลของชุมชนได้อย่างครบถ้วน การเก็บข้อมูลในครั้งนี้ประสบปัญหาเล็กน้อยในเรื่องของการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ด้วยเป็นคนที่ชาวบ้านไม่พึงพอใจด้านความประพฤติส่วนตัว และไม่อยู่ในพื้นที่จึงทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถติดต่อขอสัมภาษณ์

ได้ ซึ่งชาวบ้านบอกว่าผู้ใหญ่บ้านมักจะไปอยู่บ้านที่อยู่อีกหมู่หนึ่ง และยังไม่มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนเท่ากับผู้นำคนอื่นๆ เช่น ประธาน อบต. และอบต.ภายในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงได้ตัดผู้ใหญ่บ้านออกจากการเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก เนื่องจากการเข้าเก็บข้อมูลครั้งนี้ได้รับทราบว่าชุมชนบ้านวังเกวียนแห่งนี้ไม่มีบัณฑิตอาสาเข้ามาทำงานให้กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งในตอนเริ่มต้นโครงการมีบัณฑิตอาสามาแล้วสองราย แต่ไม่สามารถเข้ามาปฏิบัติงานได้ตลอดจึงลาออกแล้วทางราชการมิได้ตั้งคนใหม่เข้ามาอีก จึงไม่มีการสัมภาษณ์บัณฑิตอาสาเช่นกัน

ตาราง 1 รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก บ้านวังเกวียน จ.นครสวรรค์

	อายุ	**อาชีพ**	**ตำแหน่ง**
1. นายเพียร	34 ปี	ขายปุ๋ย ยา น้ำมัน	ประธานกองทุนฯ และ ประธาน อบต.
2. ลุงเหล็ก	50 ปี	ทำนา	รองประธานกองทุนฯ
3. นางเพรา	26 ปี	ทำนา	เลขากองทุนฯ
4. นางสำลี	28 ปี	ทำนาและจับปลา	เหรัญญิกกองทุนฯ
5. นางยอง	23 ปี	ทำนาและจับปลา	กรรมการกองทุนฯ
6. ลุงสุด	62 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ
7. ลุงเสียน	52 ปี	ทำนาและจับปลา	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ
8. ลุงสุ่น	50 ปี	จับปลา	อบต. และกู้เงินกองทุนฯ
9. น้าจิน	38 ปี	ค้าขาย	ชาวบ้านกู้เงินกองทุนฯ ทั้งสองรอบ
10. นายทม	47 ปี	อู่ซ่อมรถและทำเครื่องมือเกษตรกรรม	ชาวบ้านกู้เงินรอบแรก ไม่กู้รอบสอง
11. น้าทัด	45 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้เงินรอบสอง
12. ลุงจิต	76 ปี	จับปลา	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ
13. พี่สม	30 ปี	รับจ้างทั่วไป	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ
14. พี่นึก	32 ปี	รับจ้างทั่วไป	ชาวบ้านที่ไม่กู้เงินกองทุนฯ

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนบนที่ราบลุ่มน้ำจังหวัดนครสวรรค์ส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวนาที่ครอบคลุมอาณาเขตกว้างขวางตลอดลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำสาขาน้อยใหญ่อันประกอบด้วย น้ำปิง น้ำวัง น้ำยม และน้ำน่าน และแม่น้ำสาขาย่อยๆ ของแม่น้ำหลักดังกล่าวอีกมากมาย ชุมชนบ้านวังเกวียนก็เป็นชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งบนลุ่มน้ำยมและน้ำน่าน ผลผลิตที่ได้จากการทำนาจะไม่มากนักด้วยทุกปีพื้นที่นาจะถูกน้ำท่วมทำให้ผลผลิตข้าวไม่สู้ได้ผลดีนัก ดังนั้นนอกจากการทำนาแล้วชาวบ้านวังเกวียนยังอาศัยการจับปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติของชุมชนเพื่อใช้ยังชีพและออกขายหารายได้เข้าจุนเจือครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง จึงถือว่าชาวบ้านวังเกวียนในอดีตส่วนใหญ่ทำนาและทำประมงน้ำจืดควบคู่กันมาโดยตลอด โดยเฉพาะช่วงน้ำหลากหรือน้ำท่วมมากจนชาวบ้านไม่สามารถทำนาหรือปลูกพืชต่างๆ ได้ ก็ดำรงชีพด้วยการจับปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ เป็นหลัก

ด้วยวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญ จึงเป็นสิ่งกำหนดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านวังเกวียนให้เกิดการพึ่งพาตนเองภายในครัวเรือน และการพึ่งพากันเองภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ด้วยที่ตั้งของชุมชนในอดีตอยู่ห่างไกลจากชุมชนอื่น อีกทั้งเส้นทางคมนาคมยังไม่สะดวกเช่นปัจจุบัน จึงทำให้บ้านวังเกวียนต้องอาศัยเส้นทางน้ำเดินทางเมื่อต้องการติดต่อกับชุมชนเมืองที่อยู่ใกล้เคียง การติดต่อกับชุมชนภายนอกส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น นำปลาที่หาได้ออกมาขายในตลาดชุมแสงบ้าง ตลาดปากน้ำโพบ้าง หรือการเข้ามาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนใกล้เคียงซึ่งจะต้องเดินทางด้วยเกวียน และในอดีตชุมชนแถบนี้ถูกเรียกว่าหมู่บ้านวังเกวียน เพราะเป็นที่พักของกองเกวียนที่เดินทางมาเพื่อแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายสินค้ากัน

วิถีการผลิตของชุมชนแบบพอมีพอกิน

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านวังเกวียนรุ่นแรกๆ นั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากแถบจังหวัดอ่างทอง ด้วยถิ่นฐานเดิมเกิดปัญหาความขาดแคลนที่ดินทำกิน เพราะในอดีตจังหวัดอ่างทองถือเป็นแหล่งทำนาขนาดใหญ่ของภาคกลาง เมื่อมีความหนาแน่นของชุมชน จึงเกิดการแตกตัวไปหาที่ดินทำกินแห่งใหม่ขึ้น ชาวบ้านอ่างทองบางส่วนได้โยกย้ายมาตั้งรกรากที่บ้าน วังเกวียน เพราะความเป็นชาวนาแต่ดั้งเดิมชาวบ้านจึงหาที่ตั้งรก

รากทำกินใหม่โดยแสวงหาที่ดินติดน้ำเป็นสำคัญ ซึ่งสมัยนั้นที่ดินแถบนี้ยังเป็นป่าไผ่ป่าคามอยู่ คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าว่า

> "สมัยนั้นต้องฟันป่าฟันไผ่เพื่อเอาพื้นที่มาปลูกข้าวโพดบ้าง ปลูกข้าวบ้าง ทั้งทำกินและทำขาย แต่จะปลูกข้าวโพดเยอะหน่อย เพราะข้าวโพดโดนน้ำแล้วไม่เป็นอะไร แต่ข้าวพอน้ำท่วมแล้วจะเสียหายมาก"

ชาวบ้านวังเกวียนอาศัยการทำมาหากินสองอาชีพควบคู่กันมาตั้งแต่ในอดีต นั่นคือ การทำนาข้าวและการทำประมงน้ำจืด เนื่องจากพื้นที่ทำกินของชุมชนเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง การ ทำนาในสมัยก่อนจะทำกันปีละครั้งในช่วงหน้าฝน ชาวบ้านจึงเรียกว่า "นาน้ำฝน" เนื่องจากน้ำจากแหล่งน้ำที่ผ่านบ้านวังเกวียนมีลักษณะเป็นน้ำกร่อยจึงไม่เหมาะกับการทำเกษตรกรรม การทำนาปรังหรือการทำนาครั้งที่สองเพิ่งจะมีขึ้นเมื่อมีการสร้างระบบชลประทานและใช้น้ำจากเขื่อนชัยนาท

สำหรับการทำประมงน้ำจืดนั้น ในอดีตจะเป็นการหาอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเพราะสามารถจับปลากินได้ตลอดปี เมื่อมีตลาดรับซื้อปลามากขึ้น การจับปลาจึงกลายเป็นอีกหนึ่งอาชีพในการทำมาหากินของชาวบ้านวังเกวียน

ทำนาน้ำฝน : การผลิตหลักของชุมชนชาวนาภาคกลาง

การปลูกข้าวในอดีตเป็นไปเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ ชาวบ้านวังเกวียนจึงปลูกข้าวเจ้าทั้งหมด โดยพันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถทนความเค็มของน้ำและดินที่ไม่สมบูรณ์ได้ดีกว่าพันธุ์ข้าวทางภาคกลาง วิธีการปลูกจะอาศัยการปลูกตามฤดูกาล ใช้น้ำฝน ใช้แรงงานคนและควายเป็นหลักในการทำนา ยังไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมี แต่ผลผลิตก็ไม่สู้ดีนักเมื่อเทียบกับการทำนาข้าวในภาคกลาง ข้าวส่วนหนึ่งจะเก็บไว้กินเองภายในครัวเรือน บางส่วนจะขนใส่เกวียนที่ใช้ควายลากออกมาจากหมู่บ้านเพื่อนำไปขายโรงสีหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ท่าข้าว" ในแถบตลาดชุมแสง และตลาดปากน้ำโพ หรือบางครั้งก็จะมีเรือจากท่าข้าวเข้าไปรับซื้อที่หมู่บ้าน ท่าข้าวที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป เช่น ท่าข้าวกำนันทรง

นอกจากปลูกข้าวเจ้าแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดอยู่บ้างบนที่ดินที่แห้งแล้งหรือไม่สามารถปลูกข้าวได้ดี เพราะข้าวโพดมีความทนทานกว่าข้าวเจ้าและไม่ต้องดูแลมาก หากถูกน้ำท่วมก็ไม่เสียหายเท่าข้าว แต่ข้าวโพดส่วนใหญ่จะปลูกไว้ขาย โดยจะต้องนำไปขายที่ตลาดปากน้ำโพ ชาวบ้านมักจะไม่ปลูกข้าวโพดทั้งหมด หากจะปลูกข้าวไว้เพื่อกินในครัวเรือนด้วย เช่น หากมีที่ดิน 25 ไร่ จะปลูกข้าวโพด 20 ไร่ เหลืออีก 5 ไร่ ก็จะปลูกข้าวไว้กิน ข้าวโพดที่ปลูกขายเป็นข้าวโพดอาหารสัตว์

ด้วยสภาพดินและสภาพน้ำของบ้านวังเกวียนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลูกพืชผัก ได้ผลดีนัก รวมถึงต้นไม้ผลขนาดใหญ่หลาย ๆ อย่างก็ไม่สามารถเจริญงอกงามได้ ดังนั้นจึงไม่ค่อยเห็นไม้ยืนต้นในชุมชนมากนักนอกจากต้นไผ่ ต้นคาม ต้นรวก และต้นไม้ทนแล้งต่าง ๆ ที่ไม่ค่อยมีประโยชน์มากนั้นในการเป็นแหล่งอาหาร แต่จะสามารถใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น สานกระบุง ตะกร้า ชะลอมใส่ปลา ทำเครื่องมือจับปลา เช่น ไซดักปลา คันเบ็ด โพงพาง ซึ่งชาวบ้านสามารถทำเองได้ในครัวเรือน ส่วนใหญ่จะทำไว้ใช้กันเองภายในชุมชน นอกจากนี้เมื่อครั้งที่ป่าไผ่ยังคงสมบูรณ์อยู่นั้นชาวบ้านจะได้อาศัยขุดหน่อไม้ออกมาขายได้ทีละมาก ๆ ซึ่งหน่อไม้จะมีอยู่มากในช่วงหน้าฝน ส่วนต้นคามจะเหมาะสำหรับการนำมาสร้างบ้านเพราะมีความเหนียวทนทานแต่รากของต้นคามจะทำให้ดินขาดความสมบูรณ์ การทำนาปีจะเริ่มประมาณเดือนกุมภาพันธ์แล้วจะไปเสร็จสิ้นช่วงเดือนมิถุนายน ที่ดินจะถูกทิ้งว่างหรือปลูกผักไว้กินบ้าง ถือเป็นการพักหน้าดินชั่วคราวจนถึงหน้าน้ำราวเดือนสิบน้ำจะท่วมที่นาทั้งหมดจนไม่สามารถปลูกพืชผักอะไรได้ ชาวบ้านวังเกวียนจะอาศัยจับปลาที่มาพร้อมกับน้ำในบริเวณนาเพื่อใช้ในการบริโภคและถือเป็นอาชีพรองในช่วงที่ไม่สามารถทำเกษตรกรรมอื่นได้

ทำประมงน้ำจืด : การผลิตเพื่อยังชีพและการค้าที่รุ่งเรืองในอดีต

ในอดีตก่อนที่จะมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชน นอกจากการทำนาปีละครั้งแล้ว งานอาชีพหลักอีกอาชีพหนึ่งของคนในชุมชนคือการทำประมงน้ำจืด เป็นการจับปลาในแหล่งน้ำทั้งน้ำยม น้ำน่าน คลองเกรียงไกรหรือชาวบ้านบางคนเรียกว่า “คลองท่ามะนาว” และคลองห้วยจัน เพื่อใช้เป็นอาหารในครัวเรือนและในช่วงน้ำมาก ๆ ปลาจะยิ่งมากขึ้น ชาวบ้านบางครัวเรือนที่ไม่มีที่นาหรือมีน้อย ก็จะมีอาชีพหลักเป็นการทำประมงน้ำจืด ซึ่งหมายถึงการจับปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ยังไม่มีการเพาะเลี้ยงปลาเป็นอาชีพ ซึ่งแหล่งน้ำที่ผ่านชุมชนจะมีปลาชุกชุมหลายอย่าง เช่น ปลาช่อน ปลาสร้อย ปลาสวาย ปลากด ปลาตะเพียน และปลาแขยง ชาวบ้านจะจับปลาได้ทุกวัน ๆ ละหลายกิโลกรัม การจับปลาจะใช้ไซ ใช้ลอบ ใช้อวนดัก ใช้ตุ้ม หรือใช้กู้ เป็นอุปกรณ์ในการจับปลา ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะทำขึ้นเองโดยการตัดไม้ไผ่จากป่าไผ่ของหมู่บ้านมาทำ ชาวบ้านจะมีฝีมือในการทำเครื่องใช้เหล่านี้อยู่มาก และสืบทอดต่อมายังลูกหลานจนถึงปัจจุบันก็ยังสามารถทำได้อยู่ หากคนส่วนใหญ่หันไปซื้อเครื่องมือที่มีขายอยู่ในตลาดมาใช้มากกว่าจะทำเองเพราะความสะดวกสบายที่ไม่ต้องไปหาไม้มาทำเอง และเครื่องมือบางอย่างทำด้วยวัสดุพลาสติกซึ่งราคาถูกและใช้งานได้นานกว่าไม้ไผ่อีกด้วย ในอดีตชาวบ้านบางคนจะมีอาชีพในการทำอุปกรณ์จับปลาขายให้แก่เพื่อนบ้านเพราะมีฝีมือดี และมีการดัดแปลงเพื่อให้ใช้งานได้สะดวกมากขึ้น ปลาที่จับได้มาก ๆ ในสมัยก่อน คือปลาช่อน รองลงมาจะเป็นปลาสร้อย ลุงเหล็กเล่าว่า

> “สมัยก่อนหากันกินตามสบายตามอัธยาศัย ตัวเล็กตัวใหญ่ไม่ต้องพูดถึง หากันง่ายมากสมัยเมื่อผมเข้ามาหากินใหม่ ๆ ระหว่าง 20-30 ปีนี้นะ ที่ไหนไม่เกินที่นี่เรื่องปลาที่นี่มากที่สุด ปลาช่อนมากเป็นอันดับหนึ่ง อย่างเขาประมูลหนองได้ก็มีปลาช่อน ปลาสร้อย ปลาเบี้ยว ตะเพียน ปลากราย สวาย ชะโด เรียกว่าเยอะมากครับปลา ผมมาอยู่นี่ทำกันไม่ไหวเลยครับ”

เมื่อหาปลาได้จำนวนมาก ๆ ทำให้เหลือจากการกินภายในครัวเรือน ชาวบ้านจะนำเอาปลาสด ๆ ขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อกิโลกรัมละ 10-15 บาท พ่อค้าแม่ค้าจะนำปลาไปขายที่ตลาดชุมแสง ตลาดปากน้ำโพ หรือตลาดคลองยางบ้างก็มี แต่ถ้าช่วงใดปลาสดมีมากจะทำให้ราคาตก ชาวบ้านจึงนำปลาไปหมักในไหใส่เกลือเพื่อเก็บเป็นปลาร้าไว้กินเองในช่วงที่ปลาไม่ชุกส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งของปลาหมักจะส่งขายให้กับโรงงานทำน้ำปลาและขายเป็นปลาร้าให้แก่พ่อค้าแม่ค้า หรือบางครั้งชาวบ้านก็จะนำปลาออกไปวางขายเองที่ตลาด ซึ่งปลาหมักหรือปลาร้าจะได้ราคาดีกว่าปลาสดมาก และยังเก็บไว้ได้นาน นอกจากจะขายปลาสดและปลาร้าได้แล้ว ชาวบ้านยังนำเอาปลาบางส่วนมาย่าง เพื่อส่งให้แก่พ่อค้าที่จะนำไปขายไกล ๆ บางรายขายไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ก็มี ปลาที่นิยมเอามาย่างขาย ได้แก่ ปลากด ปลาเบี้ยว ปลาแดง ปลาช่อน ปลาชะโด

เนื่องจากการทำประมงน้ำจืดในเขตจังหวัดนครสวรรค์ในอดีต ถือว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้ดีเพราะเป็นต้นแม่น้ำหลายสายและยังเป็นแหล่งที่มีปลาอุดมสมบูรณ์ รัฐจึงได้เข้ามาจัดการในการทำประมงในย่านนี้ มีการเปิดประมูลการจับปลาเรียกว่า “ประมูลหนอง” คือการให้สิทธิแก่คนบางกลุ่มที่มาขอประมูลจับปลา และยอมเสียภาษีให้แก่รัฐเพื่อจะได้จับปลาในน่านน้ำที่รัฐกำหนดไว้และห้ามไม่ให้คนอื่นเข้ามาจับปลาในบริเวณนั้น ภาษีที่เสียให้รัฐเรียกว่า “อากรหนอง” หากพื้นน้ำส่วนใดรัฐกำหนดให้มีการประมูลหนอง ก็จะให้สิทธิแก่คนที่มาประมูลเข้าจับปลาได้ พื้นที่น้ำส่วนนั้น ๆ ชาวบ้านก็จะเข้าไปจับปลาไม่ได้ ต้องย้ายไปจับปลาที่อื่น การเข้าประมูลหนองบางครั้งก็จะเป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านประมาณ 10 รายรวมกลุ่มกันเข้าประมูลหนองไว้ แล้วร่วมมือกันเพื่อหาเครื่องไม้เครื่องมือแล้วออกจับปลาเพื่อนำไปขายแบ่งกัน คนที่ประมูลหนองได้จะมีรายได้ดี และกลายเป็นคนมีฐานะร่ำรวยกว่าชาวบ้านทั่วไป

การทำประมงน้ำจืดของชาวลุ่มน้ำปากน้ำโพกลายเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนในอดีตไปอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะความอุดมสมบูรณ์ของปลา ทำให้มีการทำประมงเพื่อการค้าเกิดขึ้น ได้แก่ การจับปลาสร้อยขายให้แก่พ่อค้าหรือโรงงานทำน้ำปลา ปลาสร้อย

เป็นปลาขนาดเล็กและมีปริมาณมาก การจับจะใช้เครื่องมือจับปลาแบบพิเศษกว่าปลาอื่น ๆ เพื่อจับได้คราวละมาก ๆ เรียกว่า “ไซมาร” วิธีการจับปลาสร้อยชาวบ้านจะวางไซเปิดปากไว้เพื่อให้ปลาว่ายเข้าไซเอง เมื่อเวลาขายเพื่อเอาไปทำน้ำปลา พ่อค้าจะเอา ”เรือมอญ” เป็นเรือขนข้าวขนาดใหญ่มาขนปลา การขายปลาจำนวนมาก ๆ จะขายกันเป็นเกวียนไม่ได้ขายเป็นกิโลเช่นปลาอื่น ๆ เรือมอญลำหนึ่ง ๆ จะเข้ามาซื้อปลาสร้อยคราวละ 50-70 เกวียน

นอกจากการจับปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในสายน้ำที่เป็นเส้นเลือดสำคัญของชุมชนแล้ว ในอดีตชาวบ้านวังเกวียนหลาย ๆ คนมีอาชีพจับงูขาย และถือเป็นอาชีพรองที่ช่วยสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนบางครัวเรือนได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ เพราะช่วงน้ำหลากมามากจะทำให้พื้นนาของชุมชนมีงูมาอาศัยกันอยู่อย่างชุกชุม ชาวบ้านวังเกวียนไม่สามารถทำนาได้ หากแต่อาศัยหน้าน้ำหลากนี้ปรับเปลี่ยนการผลิตมาเป็นการจับงูขายเพื่อหารายได้เข้าสู่ครัวเรือน งูที่มีชุกชุมและชาวบ้านนิยมจับขายและได้ราคาดี คือ งูเห่า งูสิงห์ งูจงอาง งูเหลือม งูหลาม ซึ่งจะขายได้ราคาตกราวตัวละ 100-500 บาทขึ้นอยู่กับประเภทและขนาดของงู ชาวบ้านเล่าว่า

> “สมัยโน้น เห็นงูก็เหมือนเห็นเงินลอยมา แต่ตอนนี้ราคางูตกลงไปมาก ครึ่งต่อครึ่งจากสมัยก่อน มีบางช่วงราคาก็ตก เราก็ไม่ไปหา ”

เมื่อจับงูได้จำนวนหนึ่งหรือราวหนึ่งสัปดาห์ก็จะมีการนัดให้พ่อค้างูมารับซื้อที่บ้าน งูที่ขายไปมักจะถูกนำเอาไปทำยาหรือทำอาหารตามร้านอาหารป่า ในอดีตการจับงูขายจะมีรายได้ดีกว่าอาชีพอื่น ๆ เพราะมีตลาดรับซื้อมาก แต่คนที่สามารถทำอาชีพนี้ได้มีอยู่ไม่มากนัก การจับในแต่ละคราวจะได้งูประมาณ 4-5 ตัวต่อวัน จึงทำให้ชาวบ้านได้เงินจำนวนไม่น้อยเมื่อเทียบกับงานอาชีพอื่น ๆ แต่อาชีพจับงูก็มิใช่ว่าจะทำได้ทุกคนเพราะต้องอาศัยความช่างสังเกตและความรู้ในการจับงูอย่างมาก ซึ่งมีชาวบ้านหลายรายโดนงูกัดโดยเฉพาะช่วงน้ำท่วมงูจะขึ้นมาชุกมาก ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับการจับงูก็จะสามารถสร้างรายได้ได้มากในช่วงน้ำหลาก นอกจากจะจับงูในชุมชนแล้ว บางครั้งชาวบ้านยังรวมกลุ่มกันออกไปจับงูนอกชุมชนหรือนอกจังหวัดก็มี

วิถีชีวิตของชุมชนบนฐานของการพึ่งพาและแลกเปลี่ยน

ช่วงสังคมประเพณีของชุมชนบ้านวังเกวียนนั้น ชาวบ้านมีวิถีการผลิตเป็นไปเพื่อการยังชีพ การผลิตของชุมชนเป็นการผสานสองวิถีการผลิตนั่นคือ ชาวบ้านบางส่วนทำนา บางส่วนทำประมง หรือบางส่วนก็ทำทั้งสองอย่าง หากจะต้องอาศัยพึ่งพากัน อาทิ ชาวนาต้องอาศัยปลาจากชาวประมง ชาวประมงก็ต้องอาศัยข้าวจากชาวนา เป็นการพึ่งพากันเองของคน

ในชุมชนเพื่อให้เกิดความพอเพียงในการดำรงชีพของทุกครัวเรือน อีกทั้งชุมชนวังเกวียนมักจะประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้งและยังมีปัญหาของสภาพที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์เช่นชุมชนอื่น ๆ ชาวบ้านจึงต้องอาศัยการพึ่งพากันเองภายในชุมชน ทั้งการพึ่งพากันในฐานะของเครือญาติ การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ทำได้ในครัวเรือนเป็นการพึ่งพากันเองในระดับครัวเรือน การพึ่งพาแบบอุปถัมภ์กันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในชุมชน ซึ่งเป็นสายใยทางสังคมที่ทำให้ชุมชนบ้านวังเกวียนแม้จะตกอยู่ในฐานะลำบากทางเศรษฐกิจแต่ก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

ระบบแลกเปลี่ยนเพื่อการยังชีพ

การดำรงชีพของชาวบ้านวังเกวียนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทั้งการทำนาและจับปลาเพื่อใช้เป็นอาหาร แต่สำหรับคนที่ไม่มีที่ดินทำกินก็จะมีอาชีพในการทำประมง หรือคนที่มีที่ดินทำกินอยู่ห่างแหล่งน้ำมาก ๆ ก็จะทำนาเพียงอย่างเดียว ดังนั้นจึงเกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชาวนากับชาวประมงในหมู่บ้าน เพื่อให้ทุกครัวเรือนมีทั้งข้าวและปลาเป็นอาหาร อาทิ ชาวบ้านที่ทำประมงจะนำเอาปลาสดหรือปลาร้าที่หมักไว้มาขอแลกข้าวจากชาวบ้านที่ทำนาภายในชุมชนเดียวกัน ในช่วงน้ำท่วมชาวบ้านก็จะนำเอาปลาออกไปแลกข้าวจากชุมชนอื่นที่สามารถปลูกข้าวได้ หรือบางครั้งชาวบ้านก็จะนำเอาผลผลิตในชุมชนไปแลกสินค้าอื่นจากตลาด เช่น

> “บางทีซื้อน้ำตาล ก็เอาปลาไปแลกได้ หรือเอาปลาร้าที่ทำไว้ไปแลกข้าวที่เขาทำไว้ในช่วงน้ำไม่ท่วม การแลกกันก็แล้วแต่ว่ามีมากมีน้อย ช่วย ๆ กันไป”

ระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมระหว่างชาวบ้านที่ต่างอาชีพกันนั้น ถือเป็นการแบ่งปันกันโดยไม่มีการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนอย่างชัดเจน หากขึ้นอยู่กับความพึงพอใจและถือเป็นการช่วยเหลือเผื่อแผ่ต่อกันระหว่างคนที่มีกับคนที่ไม่มีอีกด้วย อาทิ ชาวบ้านเอาปลาร้ามาหนึ่ง กิโลกรัม บางครั้งก็แลกข้าวไปได้ 4-5 กิโลกรัม หรือชาวบ้านบางรายจะหาบข้าวมาเพียงหาบเดียวเพราะอีกหาบหนึ่งจะใส่ลูกเล็กมาด้วยเพราะไม่มีคนเลี้ยงหากทิ้งไว้บ้านตอนที่ออกมาแลกเปลี่ยนอาหารกัน ชาวประมงก็จะให้ปลาไปมากขึ้น ข้าวหาบเดียวอาจจะแลกปลาได้ถึงสองหาบ การแลกเปลี่ยนในลักษณะนี้มักจะมีปรากฏให้เห็นในชุมชนอดีตที่มีระบบแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพากัน แต่มักจะไม่พบในสังคมที่เป็นระบบแลกเปลี่ยนเชิงการค้าเช่นสังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่

ระบบแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพากันที่พบเห็นได้ในชุมชนบ้านวังเกวียนอีกรูปแบบหนึ่งในยุคที่ยังเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิม นั่นคือ ระบบแลกเปลี่ยนแรงงานหรือวัฒนธรรมในการเอาแรงในกลุ่มชาวนาที่จะต้องใช้แรงงานเพื่อทำนาก็ยังคงเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านวังเกวียน มีการเอาแรงกันในเรื่องของการทำนาทั้งในช่วงของการปักดำ การหว่าน การ

เก็บเกี่ยว และการนำข้าวตากลานและขึ้นยุ้งฉาง มีการออกไปจับปลาจับงูกันเป็นกลุ่มๆ เพื่อจะได้ช่วยเหลือเอาแรงกันได้ การรวมกลุ่มจับปลามีทั้งการเอาแรงและการลงขันกันในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลาเพื่อจะได้ปลาทีละมาก ๆ และสามารถขายได้ราคาดีกว่าทำตามลำพัง การเอาแรงกันทางการผลิตมักจะมีการตอบแรงหรือทดแทนการเอาแรงกันโดยการแบ่งปันผลผลิตกันไปตามความพอใจของทุกฝ่ายซึ่งไม่อาจกำหนดเป็นสัดส่วนได้แน่นอน นอกจากการเอาแรงกันในการผลิตและทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีวัฒนธรรมของการเอาแรงทางสังคม อาทิ ในการยกบ้านหรือสร้างบ้านชาวบ้านก็มักจะเรียกเอาแรงจากเพื่อนบ้านมาช่วยกันทำและเลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนแรงเพราะเป็นกิจกรรมที่มีไม่บ่อยนัก และการเอาแรงเพื่อทำงานอื่น ๆ ที่เป็นงานส่วนรวมของชุมชน เช่น งานสร้างถนน งานขุดลอกคูคลองเพื่อนำน้ำเข้าที่นา งานซ่อมแซมคันดินในที่นา และการจัดสรรแบ่งปันน้ำเพื่อการทำเกษตรกรรมในชุมชน เป็นต้น

ในสังคมประเพณีของบ้านวังเกวียนนอกจากจะต้องพึ่งพากันเองภายในชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนเพื่อยังชีพแล้ว ชาวบ้านวังเกวียนยังมีการนำเอาผลผลิตออกไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย เนื่องจากบางปีจะเกิดภาวะขาดแคลนข้าว เนื่องจากน้ำเค็มจนไม่สามารถปลูกข้าวและผลผลิตทางการเกษตรได้ ชาวบ้านจึงต้องนำเอาปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ ไปแลกข้าวกับต่างชุมชน ลุงจิตคนเก่าแก่บ้านวังเกวียนเล่าให้ฟังว่า

> “ตอนที่บ้านเรากันดารมาก ๆ ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น ต้องไปซื้อข้าวสารกินต้องหาบไปโน่น ที่เขาเรียกว่าบ้านท่าจันทร์โน่น ออกไปแม่น้ำน่าน ออกไปซื้อข้าวกินนะนั่น ปะเสือ ปะช้าง มันเป็นป่าทั้งนั้น ช้างชุม.....แต่ก็ไม่คิดจะย้ายไปไหนนะ เพราะมันหลงปลา ปลามันชุมจริง ๆ ไม่คิดจะไปไหน ”

ระบบอุปถัมภ์ของสังคมประเพณี

นอกจากระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกันระหว่างคนที่มีฐานะทางสังคมอยู่ในระดับเดียวกันแล้ว ชาวบ้านวังเกวียนยังมีระบบอุปถัมภ์ระหว่างคนที่มีฐานะแตกต่างกันเพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ในสังคมสมัยก่อนชาวบ้านที่มีฐานะดีกว่ามักจะเป็นชาวนาที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองจึงเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน ทัศนะในการให้การอุปถัมภ์กันระหว่างคนต่างฐานะเนื่องจากชุมชนมีขนาดเล็กดังนั้นคนในชุมชนเดียวกันมักจะถือว่าเป็นญาติพี่น้องกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม อาทิ อพยพย้ายถิ่นมาตั้งรกรากที่บ้านวังเกวียนพร้อม ๆ กันจึงถือเป็นญาติกัน หรือการเป็นเครือญาติเนื่องจากการแต่งงาน ดังนั้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงกระทำกันฉันญาติ และทัศนะในการช่วยเหลือกันตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องของการทำบุญและทำทานตามแนว คิดของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาหลักของชุมชน

> “เราให้เขาไปเขาให้เราก็แล้วแต่ บางคนมีฐานะดีกว่าเขาก็จะสงสาร เขามีกินมากกว่า เขาก็ให้เราเยอะ ไม่ใช่ว่าต้องรู้จักกันถึงไม่รู้จักกัน สมัยก่อนก็มีการให้กันตลอด”

ระบบการพึ่งพากันระหว่างคนในชุมชนมีทั้งส่วนของการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจและสังคมดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ยังมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์กันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในชุมชน ผู้ใหญ่ของชุมชนจะให้การดูแลอบรมลูกหลานในชุมชนทั้งที่เป็นลูกหลานของตนเอง และของเพื่อนบ้าน มีการถ่ายทอดวิชาความรู้ในการทำมาหากิน เช่น การทำนา การจับปลา จับงู การทำสมุนไพร เป็นต้น มีการสั่งสอนอบรมให้ลูกหลานสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในชุมชน มีระบบการเชื่อฟังผู้หลักผู้ใหญ่และผู้รู้ในชุมชน ซึ่งชาวบ้านวังเกวียนให้การยอมรับต่อคนเฒ่าคนแก่ แม้ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ก็ยังคงดำรงอยู่อย่างชัดเจน หากมีเรื่องใดในชุมชนที่ไม่สามารถตกลงกันได้ ก็จะมีการไปปรึกษาหารือคนเฒ่าคนแก่ให้ตัดสินให้ ส่วนใหญ่แล้วคนในชุมชนจะถือว่าเป็นญาติพี่น้องกันทั้งสิ้น หรือถือว่าคนเฒ่าคนแก่เป็นปู่ย่าตายายของตนเองด้วย

ภูมิปัญญาของชุมชนอันเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด

ในสังคมประเพณีหรือสังคมก่อนทันสมัยนั้น วิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีพของคนในชุมชนที่เป็นไปเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญนั้น ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการสะสมภูมิปัญญาที่ส่งต่อความรู้ให้รุ่นต่อรุ่นของคนในชุมชน มักเป็นระบบความรู้ที่สอดรับกับการดำรงชีพภายในชุมชนและเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน ภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตและวิถีชีวิตย่อมเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าที่จะสืบทอดต่อลูกหลาน ในขณะเดียวกันภูมิปัญญาที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือหากไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ก็จะสูญหายไป ก่อนการเข้ามาของกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น คนที่รู้จักการทำมาหากิน อาทิ คนที่ทำนาเก่ง จับปลาเก่ง จับงูเก่ง ทำแห ทำอวน ทำไซ ได้ ย่อมเป็นที่นับถือของคนในชุมชนวังเกวียน อันถือเป็นภูมิปัญญาสำคัญของคนบ้านวังเกวียนที่น่าจะได้กล่าวถึง

การทำนา : ภูมิปัญญาหลักของชุมชนชาวนา

ระบบความรู้ในการทำนาถือเป็นระบบความรู้หลักของชุมชนชาวนา ที่มีการสืบทอดกันภายในครัวเรือน จากพ่อแม่สู่ลูกหลานโดยการสั่งสอน ทำให้ดูและให้เด็ก ๆ ทำตาม มีการแบ่งงานในนาให้เด็กๆ ทำตามแต่กำลังจะทำได้ อาทิ ให้ช่วยเลี้ยงควาย ช่วยหว่าน ช่วย

ขนข้าวขึ้นตากลาน และเก็บเข้ายุ้งฉาง นอกจากนี้อาจจะช่วยในการปลูกผัก รดน้ำ ดูแลถางหญ้าและเก็บศัตรูพืชออกจากต้นผัก การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำนาและปลูกผักถือเป็นระบบความรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน หากไม่มีการจดบันทึก ไม่มีการสอนกันในระบบโรงเรียน และถือเป็นการให้อาชีพแก่ลูกหลาน ชาวบ้านหลายๆ คนเล่าว่า

> “ทำนาเป็นมาตั้งแต่เกิด เพราะเห็นพ่อแม่ทำ ก็ทำตาม เริ่มจากงานง่าย ๆ ในนาก่อน เช่น ไปช่วยเลี้ยงควาย ช่วยหาบข้าว ช่วยหว่าน ช่วยดำ จนถึงเกี่ยว งานเกี่ยวเป็นงานที่ยากที่สุด ถ้าทำไม่ดีเคียวจะบาดเอาได้ ...สมัยก่อนไม่มีรถเครื่อง ไม่มีรถไถ คนต้องทำเองหมด .... ใครทำนาไม่เป็น ไม่เห็นมี ทุกคนต้องทำเป็นนะ “

ครัวเรือนมิได้ให้ลูกหลานเพียงความรู้ในการทำนาเท่านั้น หากพ่อแม่ยังแบ่งปันให้ปัจจัยการผลิตสำคัญสำหรับการประกอบอาชีพทำนา ได้แก่ การแบ่งที่ดินให้ทำนา การแบ่งพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้เพื่อการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป และการให้เครื่องไม้เครื่องมือในการทำนา อาทิ ไถ คราด วัวควาย ให้แก่ลูกหลานเอาไปทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวของตนเอง การให้ปัจจัยการผลิตหลักๆ เหล่านี้แก่ลูกหลานถือเป็นการยกมรดกที่จะสร้างฐานะให้แก่ลูกหลานที่จะแยกไปตั้งครอบครัวของตนเอง ดังนั้นจึงมักจะเป็นประเพณีสืบทอดต่อกันมาว่าพ่อแม่จะต้องสะสมที่ดินและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ไว้ให้เพียงพอสำหรับการแจกให้แก่ลูกหลานที่จะออกเรือนไปได้ตั้งหลักได้ โดยการแบ่งที่ดินให้แก่ลูกหลานนั้นไม่มีกฎตายตัวว่าจะแบ่งอย่างไร หากบางครอบครัวก็จะให้ลูกคนโตมากกว่าลูกคนอื่นๆ เพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำนามานาน บางครอบครัวก็จะแบ่งเท่าๆ กันทั้งหมด บางครอบครัวก็จะแบ่งให้กับลูกคนที่เลี้ยงพ่อแม่ตอนแก่มากกว่า อย่างไรก็ตามพ่อแม่มักจะไม่แบ่งที่ดินให้กับลูกไปเสียทั้งหมดหากจะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเพื่อทำมาหากินเลี้ยงตัวเองเมื่อลูก ๆ แยกครัวไปหมดแล้ว เพราะความเป็นชาวนาไม่มีวันเกษียณอายุเช่นอาชีพสมัยใหม่ ตราบใดที่ยังมีแรงทำชาวนาก็จะลงนาปลูกข้าวไปตามแต่แรงจะทำได้ ดังนั้นพ่อแม่จึงมักจะกันที่ดินผืนสุดท้ายไว้ทำกินเองและจะยกให้ลูกคนที่อยู่เลี้ยงพ่อแม่ในที่สุด

การจับปลา : ภูมิปัญญาหลักของชาวประมง

ชาวบ้านวังเกวียนมักจะประกอบสองอาชีพควบคู่กันไป คือ เป็นทั้งชาวนาในฤดูกาลทำนา และเป็นชาวประมงเมื่อหมดหน้านาหรือเข้าหน้าน้ำหลาก แต่บางคนก็จะมีอาชีพหลักเป็นชาวประมงมีอาชีพจับปลาเพียงอย่างเดียว เนื่องจากตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ บางครัวเรือนก็สร้างบ้านบนแพอาศัยอยู่บนน้ำเลย ชาวบ้านวังเกวียนที่มีอาชีพประมงน้ำจืดจะมี

กระบวนการสะสมความรู้ในการหาปลาและสืบทอดเป็นอาชีพให้แก่ลูกหลาน ด้วยการจับปลาในสมัยก่อนเป็นการจับปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ดังนั้นจึงจะต้องมีอาศัยความรู้ในเรื่องของสภาพน้ำ ช่วงน้ำขึ้นน้ำลง ฤดูกาล ฤดูวางไข่ ฤดูที่ปลาอพยพย้ายถิ่น และสภาพดินฟ้าอากาศว่าในแต่ละช่วงของปีจะมีปลาชุกในช่วงใด และมีปลาประเภทใดเข้ามาในลุ่มน้ำมาก จะต้องมีการเลือกใช้ประเภทของเครื่องมือให้เหมาะสมกับประเภทของปลา เพื่อให้ได้ปลาจำนวนมาก ชาวบ้านจะลงอวน ไซ ตุ้ม หรือแห แล้วแต่ขนาดและประเภทของปลา ความลึกของน้ำ เมื่อได้ปลามาจะต้องรู้วิธีการทำปลาร้า ปลาหมัก ปลาตากแห้ง และปลาย่าง เพื่อให้ปลาที่เก็บไว้อยู่ได้นานจนกว่าจะขายได้หรือเก็บไว้กินได้นาน ๆ ลูกหลานของชาวประมงมักจะตามพ่อแม่ไปจับปลาด้วย และถือเป็นการเรียนรู้การทำอาชีพประมงสืบทอดจากพ่อแม่ด้วยอีกทางหนึ่ง แม้บางครัวเรือนจะไม่ได้จับปลาเป็นอาชีพ เด็ก ๆ ที่เป็นลูกหลานชาวนาก็มักจะมีความรู้ในการจับปลาติดตัวมาจากครอบครัว เนื่องจากการหาปลาเพื่อยังชีพก็เป็นส่วนหนึ่งวิถีชีวิตของคนในชุมชน เด็ก ๆ จะสนุกสนานกับการจับปลา บางครั้งเมื่อบ้านไม่มีอาหารกิน ก็จะออกไปวางเบ็ดตกปลาตามคันนา หรือหาเอาในท้องนาก็จะได้ปลามากินแล้ว ในอดีตการจับปลาถือเป็นอาชีพที่ทำรายได้ดีให้กับครัวเรือนที่มีอาชีพจับปลาเป็นหลัก เพราะมีปลาจำนวนมากและสมาชิกในครัวเรือนเกือบทุกคนก็มีส่วนในการหาปลา แต่พอถึงช่วงที่การทำนาปรังเข้ามา การจับปลาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนจึงกลายเป็นหน้าที่ของเด็ก ๆ และคนแก่ ที่ไม่สามารถออกไปทำนาได้เป็นผู้ออกจับปลาแทน

การทำเครื่องมือจับปลา : ช่างฝีมือของชุมชน

ด้วยถิ่นที่ตั้งของชุมชนเป็นชุมชนลุ่มน้ำ ดังนั้นการทำประมงน้ำจืดจึงเป็นวิถีการผลิตหนึ่งที่สำคัญสำหรับบ้านวังเกวียนในสมัยก่อน การทำประมงในอดีตมักจะใช้เครื่องมือจับปลาแบบง่ายๆ ที่ชาวบ้านสามารถจัดทำได้เองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยวัตถุดิบที่มีอยู่มากในชุมชน ได้แก่ ไม้ไผ่ นำเอามาทำเป็นไซ ทำตุ้ม ทำกู้ และลอบ การทำจะต้องใช้ฝีมือในการเลือกไม้ไผ่ เหลาไม้ให้บาง แล้วนำไม้ที่เหลาได้มาจักสานให้เป็นเครื่องมือจับปลา จึงต้องมีการกะขนาดของเครื่องมือ กะความถี่ห่างของตา เพื่อให้ได้เครื่องมือขนาดที่พอเหมาะในการจับปลาแต่ละชนิดซึ่งใช้เครื่องมือแตกต่างกันออกไป เช่น “ตุ้ม” จะใช้สำหรับดักปลากดโดยจะต้องฝังกดไปบนดินเล็กน้อยแล้วใส่เหยื่อล่อไว้ข้างในเพื่อล่อให้ปลาเข้าไปติด สำหรับ ”ไซ” จะใช้ดักปลาสร้อยหรือปลาตัวเล็กๆ ที่ใช้สำหรับหมักทำน้ำปลา ภูมิปัญญาในการทำเครื่องมือจับปลาถือเป็นระบบความรู้ของชุมชนบ้านวังเกวียนที่มีการสืบทอดต่อยังลูกหลาน หากแต่มีคนทำเป็นอาชีพไม่มากนัก ด้วยในอดีตทุกบ้านเรือนมักจะทำเครื่องมือเหล่านี้ใช้กันเอง เพราะไม้ไผ่หาได้ง่ายจากป่าไผ่ภายในชุมชนและการจักสานก็ทำอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก เครื่องมือ

ที่ทำใช้มักจะมีอายุการใช้งานสั้น ๆ เพียงปีเดียวก็จะต้องทำขึ้นใหม่ ครอบครัวใดไม่มีฝีมือในการทำเครื่องมือจับปลา ก็จะอาศัยไหว้วานเพื่อนบ้านให้ช่วยจักสานให้แต่จะต้องไปตัดเอาไม้ไผ่มาให้เพื่อนบ้านด้วยเป็นการตอบแทนซึ่งกันและกัน การทำเครื่องมือจับปลาในอดีตมักจะทำกันในกลุ่มชาวบ้านที่ทำประมงน้ำจืดเท่านั้น หากเป็นชาวนามักจะทำจักสานในกลุ่มของตะกร้า กระบุง กระจาด และชะลอม เพื่อใช้ในครัวเรือนและใช้สำหรับใส่ข้าวปลาอาหาร ซึ่งการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มักจะเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนของชุมชนชาวนาที่ผสานอยู่ในวิถีการผลิตของชาวบ้านที่เดียวกับการทำนาและการจับปลา

การจับงู : ความรู้พิเศษของชุมชน

ระบบความรู้ที่จัดได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนบ้านวังเกวียน ที่แตกต่างและโดดเด่นเป็นพิเศษจากคนชุมชนใกล้เคียง และเป็นระบบความรู้ที่สร้างชื่อเสียงและกลายเป็นอาชีพของคนในชุมชนกลุ่มหนึ่ง คือ ความรู้ในการจับงู ซึ่งคนจับงูของชุมชนบ้านวังเกวียนหลายๆ คนได้รับการยอมรับจากทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ว่าเป็นผู้รู้ เพราะมีคนไม่มากนักที่จะทำอาชีพนี้ได้ ด้วยเป็นอาชีพที่เสี่ยงและจะต้องอาศัยการสังเกต การระมัดระวัง และความกล้าที่จะทำมากกว่าอาชีพอื่น ลุงเสียนผู้เชี่ยวชาญในการจับงูเล่าให้ฟังว่า การจับงูจะต้องมีเครื่องมือ ได้แก่ จอบ เสียม ถุง และเชือก ผู้จับงูจะต้องมีความรู้ในการสังเกตรูบนดินว่ารูลักษณะใดเป็นที่อาศัยของงู ผู้เชี่ยวชาญจะสามารถดูออกว่ารูลักษณะใดเป็นงูประเภทไหนอีกด้วย เมื่อพบรูงูก็จะเอาจอบเสียมขุดเพื่อให้พบตัวงู จากนั้นจะเอาจอบเสียมกดหัวไว้ แล้วใช้มือจับงูในส่วนหัวโดยบีบตรงที่เป็นรอยดอกจันจะทำให้งูไม่กัด และนำงูใส่ถุง ผูกปากถุงด้วยเชือกเพื่อกันไม่ให้งูเลื้อยออกมา การจับงูมิได้ทำอยู่เฉพาะในพื้นที่ของชุมชน แต่ผู้มีอาชีพจับงูจะมีเที่ยวออกไปจับงูในต่างถิ่นด้วย บางครั้งไปไกลถึงจังหวัดสุโขทัยก็มี หากไปหางูในพื้นที่ไกล ๆ ชาวบ้านจะเตรียมข้าวและน้ำใส่ย่ามไปด้วย เพราะอาจจะต้องค้างคืน ความรู้ในการจับงูส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่สะสมมาในครอบครัว บางครอบครัวก็จะจับงูเป็นทั้งชายและหญิง การถ่ายทอดความรู้มักจะไม่เป็นการสั่งสอนกันโดยตรงหากเป็นการจดจำหรือลักจำจากผู้หลักผู้ใหญ่ เมื่อเด็ก ๆ ตามพ่อแม่หรือลุงป้าน้าอาไปจับงูด้วย สำหรับภูมิปัญญาที่จะต้องใช้ในการประกอบอาชีพจับงู ได้แก่ การสังเกตภูมิประเทศที่จะมีงูอาศัยอยู่ การสังเกตลักษณะของรูงู การรู้จักนิสัยของงูประเภทต่าง ๆ การสังเกตรอยบนดินและลักษณะการเลื้อยของงู ซึ่งจะบอกได้ว่าเป็นงูชนิดใดเพราะจะมีวิธีการจับแตกต่างกัน นอกจากนี้หมองูยังต้องมีความรู้เรื่องยาสมุนไพรเป็นอย่างดีเพื่อใช้ในการรักษาพิษงูเมื่อถูกงูกัด เพราะในสมัยก่อนชาวบ้านไม่สามารถหาเซรุ่มรักษาได้ หากจะรอไปรักษาที่โรงพยาบาลก็จะไม่ทันการณ์

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ด้วยนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย รัฐได้ส่งเสริมให้ข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศที่จะนำเอาเงินตราจากต่างประเทศเข้ามา ส่งผลให้เกิดการส่งเสริมการปลูกข้าวในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศอย่างมาก โดยการนำเอาระบบการจัดสรรที่ดิน การจัดสรรน้ำ การนำเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่เข้ามาเพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น เครื่องจักร รถไถ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และพันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ชุมชนบ้านเกวียนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวนาในแถบจังหวัดนครสวรรค์ได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ส่งเสริมการปลูกข้าวปีละสองครั้งเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ แม้จะมีความไม่เหมาะสมหลายประการก็ตาม แต่หากชุมชนก็ถูกกลืนเข้าสู่กระแสแห่งการพัฒนาแบบพิมพ์เขียวด้วยเช่นกัน ดังนั้นวิถีการผลิต และวิถีชีวิตของชุมชนจึงได้แปรเปลี่ยนไปจากสังคมประเพณีหลายประการ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนบ้านวังเกวียนที่เห็นได้ชัดเจน จนถือเป็นจุดเปลี่ยนผ่านอันสำคัญที่นำเอาชุมชนบ้านวังเกวียนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า และนำไปสู่วิถีชีวิตแบบทุนนิยม ก็เมื่อรัฐเข้ามาจัดการต่อการใช้ประโยชน์จากน้ำตามธรรมชาติอันถือเป็นทรัพยากรสำคัญต่อวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตของชาวนาไทย โดยมีการจัดระบบชลประทานขึ้นสำหรับเขตเกษตรกรรมภาคเหนือตอนล่างของเมืองไทยด้วยการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาหรือเขื่อนชัยนาทขึ้นมาเพื่อจัดระบบการใช้น้ำเพื่อการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ ตั้งแต่จังหวัดชัยนาทลงมาสู่จังหวัดนครสวรรค์และส่งน้ำไปสู่พื้นที่ทำนาในแถบภาคกลางของประเทศตามเส้นทางการไหลของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ถือเป็นสายเลือดหลักของชาวนาภาคกลางด้วยเช่นกัน

วิถีการผลิตที่แปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตแห่งทุนนิยม

การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตของชุมชนบ้านวังเกวียนจากการผลิตเพื่อยังชีพด้วยสองอาชีพ คือ การทำนาและการประมงน้ำจืดไปด้วยกัน และก่อให้เกิดสมดุลในการดำรงวิถีชีวิตในชุมชนดั้งเดิมนั้น ได้แปรเปลี่ยนไปสู่การทำนาอย่างเข้มข้นปีละสองครั้งโดยอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน การผลิตข้าวจำนวนมากทำให้ชาวบ้านผนวกเข้ากับระบบการแลกเปลี่ยนเพื่อการค้า การทำประมงน้ำจืดถูกเบียดขับออกจากการผลิตหลักของชุมชน จนกลายเป็นอาชีพของชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินและมีคุณค่าด้อยลง เพราะไม่สามารถสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยนได้เท่ากับการทำนาข้าว และภูมิปัญญาดั้งเดิมหลาย ๆ อย่างด้อยค่าลง และบางภูมิปัญญาก็ถูกหลงลืมหรือขาดการสืบสานต่อไปยังลูกหลาน เนื่องจากการมีปฏิสัมพันธ์

กับชุมชนภายนอกและชุมชนเมืองมากขึ้นทำให้เกิดการนำเข้าผลผลิตจากภายนอกมากขึ้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถซื้อหาได้ในราคาถูกโดยไม่ต้องผลิตเอง อาทิ เครื่องมือในการจับปลา เครื่องมือในการทำนา และเครื่องใช้ภายในครัวเรือน หัตถกรรมภายในครัวเรือนหลายอย่างจึงสูญหายไป ไม่สามารถพบเห็นได้ในสังคมสมัยใหม่ของชุมชนบ้านวังเกวียน

ทำนาชลประทาน : การผลิตที่ถูกครอบงำจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

จุดเปลี่ยนของวิถีการผลิตในการทำนาเกิดขึ้นเมื่อรัฐเข้ามาจัดการต่อระบบการใช้น้ำของชาวนาในแถบลุ่มน้ำภาคเหนือตอนล่างเลยไปถึงภาคกลาง อันเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของประเทศ เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอต่อการส่งออกข้าวของไทยในยุคสมัยนั้น ซึ่งถือว่าข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ รัฐจึงได้เข้ามาจัดระบบชลประทานเพื่อให้ชาวนาสามารถทำนาได้มากกว่าปีละครั้งหรือเป็นการทำนาน้ำฝนเช่นในอดีต ในภาคเหนือตอนล่างมีการสร้างเขื่อนชัยนาทหรือเขื่อนเจ้าพระยา อันมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้ในภาคเกษตรกรรม

เมื่อมีระบบชลประทานที่ผันน้ำจากเขื่อนเจ้าพระยาเข้าสู่พื้นที่ทำนาในแถบจังหวัดนครสวรรค์ จึงมีการขุดคลองซอยเข้าสู่ที่นาของชาวบ้านหากการนำเอาน้ำเข้าที่นาต้องอาศัยการสูบน้ำด้วยเครื่องสูบน้ำที่อาศัยน้ำมัน น้ำจากระบบชลประทานจึงทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวได้ปีละสองครั้ง หากเป็นช่วงฤดูฝนจะเป็นการทำนาปี ส่วนฤดูแล้งก็จะอาศัยน้ำจากคลองชลประทานทำนาปรัง หรือบางปีที่ฝนน้อยการทำนาปีก็ต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ชาวบ้านจึงมักจะเรียกว่าทำนาปรังสองครั้ง เพราะนาที่ทำทั้งหมดจะอาศัยน้ำจากระบบชลประทานไม่มีการรอน้ำฝนเช่นนาปีทั่ว ๆ ไป การทำนาในระบบชลประทานของชาวบ้านวังเกวียนมีต้นทุนสูงกว่าการทำนาปีหรือนาน้ำฝน เนื่องจากจะมีต้นทุนค่าน้ำมันเพื่อสูบน้ำเข้าที่นา ตกประมาณ 3,000-5,000 บาทต่อครั้งที่ทำนา เพราะต้องสูบน้ำกัน 2-3 วันจึงจะเพียงพอในการทำนาในแต่ละครั้ง การจัดสรรน้ำจากชลประทานภายในชุมชนจะต้องมีการตกลงกันเองในกลุ่มของชาวนาที่มีที่ดินทำกินอยู่ในแนวคลองชลประทานเดียวกัน 3-4 ราย ที่จะจองคิวสูบน้ำเข้านาและปันค่าใช้จ่ายร่วมกัน สำหรับนาที่อยู่ปลายคลองชลประทานบางปีที่น้ำน้อยจะไม่สามารถทำนาปรังได้เพราะน้ำไปไม่ถึง ชาวบ้านก็จะทิ้งที่นาให้ว่างเปล่าไว้ นอกจากค่าน้ำมันที่เพิ่มขึ้นมาจากต้นทุนการทำนาดั้งเดิมแล้ว ชาวนายังต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงสำหรับการทำนาสมัยใหม่อีกด้วย เพราะการทำนาปรังนั้นผลผลิตจะไม่ดีเท่ากับนาปี เนื่องจากที่ดินจะถูกใช้งานอย่างต่อเนื่องเมื่อเสร็จจากนาปี จึงไม่มีเวลาพักหน้าดินเพื่อฟื้นความสมบูรณ์และเป็นการกำจัดศัตรูพืช เมื่อต้องทำนาครั้งที่สองต่อเนื่องกันที่ดินจึงยังไม่สมบูรณ์ ชาวบ้านต้องอาศัยการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งปริมาณผลผลิต และยังต้องใช้ยาฆ่าแมลง

และศัตรูพืชต่างๆ เช่น หญ้า และหอยเชอรี่ เพราะจะระบาดในช่วงการทำนาปรัง นาปรังจึงมีต้นทุนที่สูงกว่านาปีมาก บางครั้งเมื่อทำนาปรังไปแล้วจนถึงหน้าเก็บเกี่ยวประมาณเดือนเก้าเดือนสิบ นาจะถูกน้ำท่วม บางปีเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือเก็บเกี่ยวได้บางส่วน ก็จะเกิดความเสียหายอย่างมาก ทำให้เงินทุนที่ลงไปเพื่อทำนาปรังไม่ได้กลับคืนมา เงินลงทุนส่วนใหญ่ชาวบ้านได้มาจากการกู้ยืมนายทุนเงินกู้ และการซื้อปัจจัยการผลิตเป็นเงินเชื่อจากนายทุนภายในชุมชน รวมถึงการซื้อน้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำก็ยังเป็นเงินเชื่อ เมื่อขายข้าวได้แล้วจะนำเงินไปชำระหนี้ก่อนที่จะเหลือเก็บไว้ใช้ในครัวเรือน หากปีใดประสบปัญหาน้ำท่วมหรือขายข้าวไม่ได้ราคาก็จะทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้เป็นสินนายทุนไปจนถึงช่วงทำนาปี และนำเงินจากการขายข้าวนาปีมาชำระหนี้แทน จึงจะต้องทบด้วยดอกเบี้ยที่ค้างชำระมานานเกือบปี ทำให้ชาวบ้านไม่เหลือเงินพอที่จะลงทุนทำนาครั้งถัดไป จำเป็นจะต้องกู้เงินอีกจนกลายเป็นวัฏจักรของหนี้สินชาวนามาโดยตลอด

การสถาปนาให้ที่ดินบนลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของประเทศ รวมไปถึงพื้นที่ของชุมชนบ้านวังเกวียน แม้สภาพดินและน้ำจะไม่เหมาะกับการทำนาอย่างเข้มข้นก็ตาม หากชุมชนวังเกวียนก็ได้กลายเป็นชุมชนชาวนาที่ผลิตข้าวเป็นผลผลิตหลักเพื่อการค้า และละเลยผลผลิตอื่นที่เคยมีในอดีตไป ข้าวที่ชาวบ้านวังเกวียนปลูกเพื่อขายมีคุณภาพต่ำกว่าข้าวในพื้นที่แถบภาคกลาง ชาวบ้านวังเกวียนเองจึงไม่นิยมเก็บข้าวที่ปลูกได้เอาไว้กินเอง โดยให้เหตุผลว่าข้าวแข็งและไม่อร่อยเท่ากับข้าวที่ซื้อจากตลาดมาบริโภค ดังนั้นผลผลิตทั้งหมดจะถูกขายให้กับโรงสีในราคาที่ถูกกำหนดจากนายทุนเจ้าของโรงสี วัฒนธรรมในการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนจึงเจือจางไปจากชุมชนแห่งนี้ ยุ้งฉางที่ในอดีตทุกครัวเรือนจะต้องมีไว้เพื่อเก็บข้าวไว้กินและไว้ทำพันธุ์ก็สูญหายไปด้วย

> “ ข้าวที่เราปลูกได้มันแข็ง กินไม่อร่อยเหมือนสมัยก่อน แต่อาศัยว่าปลูกได้ทีละมาก ๆ พอเก็บเกี่ยวก็ขายให้พ่อค้าเลย มารับซื้อถึงที่นา พ่อค้าเข้าจะเอารถมาขนไปเลย เดี๋ยวนี้ไม่มีคนเก็บไว้กิน จะกินก็ไปซื้อเอาที่ตลาด เดี๋ยวนี้ยุ้งฉางก็ไม่มีเก็บแล้ว”

ประมงน้ำจืด : การผลิตที่ถูกตีค่าทางเศรษฐกิจต่ำลง

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านวังเกวียนจากอดีตที่เคยรุ่งเรือง ได้กลายเป็นอาชีพเสริมหรือเป็นอาชีพของผู้ไม่มีที่ทำกินหรือคนยากจนไป ด้วยการลดน้อยลงไปมากของปริมาณปลาในน่านน้ำ เกิดจากสาเหตุ 2 ประการสำคัญ ได้แก่ ประการแรกเกิดจากการทำประมงอย่างเข้มข้นของชาวบ้านนับจากอดีตจนถึงปัจจุบันที่จับปลาและสัตว์น้ำต่างๆ เป็นจำนวนมากเพื่อการค้า และมีการพัฒนาเทคโนโลยีในการจับปลาใหม่ๆ ขึ้นมาทำให้ปลาเกิดขึ้น

ไม่ทันต่อการทำประมงเพื่อการค้าคราวละมากๆ และต่อเนื่องยาวนาน หากชาวบ้านในอดีตไม่มีวัฒนธรรมของการเพาะเลี้ยงเพิ่มเติมให้แก่ธรรมชาติ จึงทำให้ปลาตามธรรมชาติเกิดขึ้นมาไม่ทันต่อการทำประมงที่เพิ่มขึ้น ปลาบางชนิดสูญพันธุ์ไป และสัตว์น้ำบางประเภท เช่น กุ้งน้ำจืด ก็หายไปจากการทำประมงของชุมชนด้วย สาเหตุอีกประการหนึ่ง คือ การเข้ามาของการทำนาปรังนำไปสู่การใช้สารเคมีทั้งในรูปของปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงในปริมาณมาก การทำนาปรังได้นำเอาศัตรูข้าวที่สำคัญ คือ “หอยเชอรี่” เข้ามาแพร่ระบาดในชุมชนปากน้ำโพแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่าเมื่อมีการทำนาปรังกันบ่อยขึ้นนั้นทำให้การระบาดของหอยเชอรี่เกิดขึ้น ชาวนาเกือบตลอดลุ่มน้ำชัยนาทได้ใช้สารเคมีในการฆ่าหอยเชอรี่ฉีดพ่นไปในนาบ้าง ในน้ำบ้าง เมื่อชาวนาถ่ายน้ำออกจากนาทิ้งลงลำน้ำตามธรรมชาติ สารเคมีก็จะไหลจากทางเหนือของชุมชนลงสู่แหล่งน้ำเรื่อย ๆ ลงมา ก็ส่งผลให้ปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำตายตามไปด้วย ยิ่งในช่วงปี 2538-39 เป็นช่วงที่บ้านวังเกวียนน้ำท่วมมาก ทำให้เกิดการระบาดของหอยเชอรี่ เมื่อชาวบ้านใช้สารเคมีในการกำจัดหอยเชอรี่ส่งผลให้สัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ตายไปเป็นจำนวนมากด้วย

สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลาหรือทำประมงของชุมชนแถบนี้มีการเปลี่ยน แปลงค่อนข้างน้อย เพราะชาวบ้านยังคงใช้เครื่องมือในการจับปลาอย่างง่าย ๆ อยู่ แม้จะลดการจัดทำเองและหันไปซื้อหาเครื่องมือจับปลามาใช้ก็ตาม แต่เครื่องมือจับปลายังคงเป็นเทคโนโลยีระดับของชาวบ้านที่ไม่ทำลายแหล่งอาหารตามธรรมชาติ เช่น การวางไซ วางอวน ทำลอบกู้ เป็นต้น เมื่อชาวบ้านจับปลาเพื่อขายกันมากขึ้นทำให้ปลาตามธรรมชาติลดน้อยลงไปทุกๆ ปี ชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนจับได้วันละหลายกิโลและจับได้ทุกวัน แต่สมัยนี้บางวันจับได้แค่พอกินในบ้านแต่ไม่พอจะนำออกไปขายได้ ปลาที่จับได้ก็มีขนาดเล็กลงจนชาวบ้านต้องนำเอาไปทำปลาหมัก-ปลาร้าหรือหมักเป็นน้ำปลาขายแทนการขายปลาสด ๆ โดยตรง การที่จำนวนปลาตามธรรมชาติลดลงทำให้หลาย ๆ ชุมชนที่อยู่ข้างเคียง เช่น อำเภอเมือง อำเภอทับกฤช มีการเพาะเลี้ยงปลาและพันธุ์ปลาเพื่อขายกันคล้าย ๆ กับเป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน รวมทั้งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ยังมีบึงบรเพ็ดซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดแหล่งใหญ่ที่สุดของประเทศตั้งอยู่ด้วย แต่ในชุมชนบ้านวังเกวียนยังไม่มีการเพาะพันธุ์ปลาขายเช่นในชุมชนใกล้เคียง เพราะการเพาะพันธุ์ปลาขายจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูงและต้องมีน้ำที่มีคุณภาพดี แต่ชุมชนบ้านวังเกวียนจะพบเห็นการเลี้ยงปลาในกระชังตามริมแม่น้ำ เช่น เลี้ยงปลาสวาย ปลาบู่ เพื่อให้ได้ปริมาณปลาจับขายมากขึ้นกว่าการจับตามธรรมชาติ การเลี้ยงปลาในแหล่งน้ำโดยขังไว้ในกระชังนั้นไม่ต้องใช้เงินลงทุนสูงเพราะเป็นการเลี้ยงขนาดเล็ก ไม่ต้องให้อาหารปลามากเท่ากับการเลี้ยงปลาบ่อเพราะอาหารส่วนหนึ่งจะไหลมาตามธรรมชาติ ยกเว้นจะมีการให้อาหารเสริมบ้างเล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้ปลาโตเร็วขึ้นและมีน้ำหนักดีขึ้นกว่าปลาธรรมชาติ บางครัวเรือนก็มีการเลี้ยงกบด้วย

ในช่วงนอกฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านที่ดำรงชีพด้วยการจับปลาจะต้องเพิ่มแหล่งหาปลากนอกเหนือจากลำน้ำแล้ว บางครั้งต้องไปหาปลาตามทุ่งนา หรือไปหาในแหล่งน้ำอื่น ๆ นอกชุมชนก็มีบ้าง

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าเข้ามามีบทบาทต่อการผลิตของชาวบ้านวังเกวียน จึงทำให้การทำประมงน้ำจืดจึงถูกละเลยไปจากการผลิตหลักของชาวบ้านวังเกวียน เพราะผลผลิตที่ได้จากการทำประมงน้ำจืดไม่สม่ำเสมอ มีการแข่งขันในตลาดสูงและบางครั้งปลาที่จับได้ไม่มีตลาดรับซื้อ อีกทั้งการส่งเสริมของภาครัฐให้ชาวบ้านทำนาปีละสองครั้ง ซึ่งจะทำให้มีรายได้จากการทำนามากกว่าการทำประมง จึงทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการผลิตของตนเองไปสู่การทำนาอย่างเข้มข้น เมื่อทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะผันตนเองไปเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและอุตสาหกรรมมากกว่าจะหันมาทำงานประมงเช่นในอดีต ดังนั้นงานจับปลาจึงกลายเป็นงานของคนเฒ่าคนแก่ หรือคนที่ว่างงานแล้วอาศัยอยู่ในชุมชน เป็นการหาปลาเพื่อใช้เป็นอาหารของครอบครัว หรือเอาไว้ขายเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ งานประมงน้ำจืดจึงมิใช่แหล่งสร้างทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญให้แก่ครัวเรือนเช่นในอดีต แต่สำหรับชาวบ้านที่มีอาชีพหลักเป็นชาวประมงน้ำจืดในบ้านวังเกวียน กลับเป็นกลุ่มคนที่ใช้เงินลงทุนต่อการผลิตที่ต่ำกว่าชาวนามาก เพราะเป็นการจับปลาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่ต้องลงทุนเลี้ยง และยังคงอาศัยเครื่องมือในการจับปลาที่ราคาไม่แพงนัก เครื่องมือจับปลาหลายชนิดเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีฝีมือจัดทำได้เอง การจับปลาสามารถทำได้และขายได้ทุกวันจึงไม่ต้องอาศัยเงินลงทุนสูง และไม่เดือดร้อนเรื่องเงินทุนเท่ากับชาวนา

วิถีชีวิตของชุมชนกับระบบความสัมพันธ์เชิงวัตถุภายใต้ทุนนิยม

ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนชาวนาดั้งเดิม มักจะปรากฏให้เห็นในรูปของความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในระดับของครัวเรือน ในระดับของชุมชน มีระบบการแลกเปลี่ยนแบบเท่าเทียม เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา การแบ่งปันข้าวปลาอาหาร แต่เมื่อชุมชนถูกผนวกเข้ากับวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมก็ถูกจัดระบบใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่อาศัยกลไกการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้องในเกือบทุก ๆ ระบบความสัมพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน อีกทั้งยังเกิดระบบความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนที่มีฐานะร่ำรวยที่เป็นกลุ่มคนเล็ก ๆ ในชุมชนกับคนยากจนที่เป็นคนส่วนใหญ่ในชุมชน เมื่อชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก จึงทำให้ชุมชนต้องปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ใหม่ที่ต้องประทะประสานกับคนภายนอกชุมชนทั้งที่เป็น ภาครัฐ พ่อค้าคนกลาง พ่อค้านายทุน และความรู้ที่นำเข้าจากภายนอกระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ชุมชนตกอยู่

ภายใต้การครอบงำของอำนาจการแลกเปลี่ยนจากภายนอก และยังก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นในชุมชน นั่นคือ นายทุนที่เป็นคนภายในท้องถิ่นซึ่งสร้างฐานะมาจากการออกไปทำงานในระบบอุตสาหกรรมหรือการทำงานนอกภาคเกษตรกรรมแล้วมีเงินสะสมกลับเข้ามาลงทุนภายในชุมชน บ้างจะนำเงินลงทุนไปซื้อที่ดินเพิ่มเติม บ้างก็จะนำเงินมาลงทุนเปิดร้านขายของที่นำเข้าจากระบบอุตสาหกรรม และบางคนยังผันตนเองมาเป็นนายทุนปล่อยเงินกู้ให้คนในชุมชนอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามความเป็นคนในชุมชนเดียวกันก็ยังคงแสดงระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการอุปถัมภ์กันอยู่บ้างระหว่างนายทุนท้องถิ่นกับชาวบ้านที่ยากจน ความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนไปจากสังคมดั้งเดิมค่อนข้างมาก

ความสัมพันธ์ในครัวเรือนที่อิงกับระบบแลกเปลี่ยนเงินตรามากขึ้น

การพึ่งพาอาศัยแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในครัวเรือนในอดีตที่เป็นครอบครัวขยาย พ่อแม่ลูกหลานอยู่ร่วมกันและทำนาแบ่งปันข้าวกันกิน เมื่อพ่อแม่แก่ตัวลงก็จะแบ่งที่ดินให้แก่ลูกๆ เพื่อเอาไว้ทำกินเลี้ยงครอบครัวตนเองต่อไปนั้น เมื่อวิถีการผลิตแบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชน ระบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนก็ถูกจัดการด้วยวิธีคิดแบบทุนนิยมด้วยเช่นกัน เพราะความสำคัญของทุนเงินตราที่จะต้องใช้เพื่อการดำรงชีพทั้งการเช่าที่ดินทำกินและใช้สำหรับระบบแลกเปลี่ยนเพื่อการค้า จึงทำให้ทุกคนให้ความสำคัญกับเงินตรามากขึ้น พ่อแม่ที่เคยจัดสรรที่ดินของตนเองแจกจ่ายให้แก่ลูก ๆ ที่แยกครัวเรือนออกไปได้ทำกิน บางครัวเรือนพ่อแม่จะเปลี่ยนจากการแบ่งที่ดินให้ลูกหลานมาเป็นการแบ่งให้ลูกหลานเช่าเพื่อทำนา ด้วยเหตุผลว่าพ่อแม่จะต้องนำค่าเช่าที่ได้ไปจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดิน สปก. ให้แก่รัฐ และเงินที่ได้จากค่าเช่าอีกส่วนหนึ่งก็จะเก็บสะสมไว้ใช้ในชีวิตประจำวันที่จำเป็นต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น อีกทั้งหลาย ๆ ครอบครัวลูกไม่สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่ได้เพราะเมื่อหมดหน้านาก็จะออกไปรับจ้างทำงานต่างถิ่น หรือบางปีก็ไม่สามารถสร้างผลผลิตได้เพียงพอต่อการยังชีพ จึงทำให้ต้องมีการสะสมเงินตราไว้สำหรับซื้ออาหารและข้าวของเครื่องใช้

แต่อย่างไรก็ตาม การเช่าที่ดินกันภายในญาติพี่น้องหรือพ่อแม่กับลูกหลานนั้นมักจะตั้งอยู่บนระบบอุปถัมภ์ หากเป็นญาติกันก็จะคิดเช่าในราคาถูกกว่าคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาติ สำหรับลูกหลานที่ยังไม่ได้รับการแบ่งที่ดินหรือเมื่อแยกครัวเรือนแล้วไม่มีที่ดินทำกินของตนเองก็จะต้องหันไปเช่าที่ดินและจ่ายค่าเช่าเป็นเงินให้แก่พ่อแม่ของตนเองบางส่วน และบางส่วนก็ต้องเช่าที่ดินจากนายทุนเจ้าของที่ดิน หรือเช่าจากครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินมากและทิ้งว่างไว้เพราะไม่มีแรงงานในครัวเรือนเพียงพอที่จะออกไปทำนา ลูกหลานที่แยกครัวออกไปแล้วนอกจากจะเช่าที่นาทำกินแล้ว เมื่อทำนาบนที่เช่าเสร็จแล้วก็จะมารับจ้างญาติพี่น้องหรือพ่อแม่ทำ

นาเพื่อแลกเอาค่าแรงได้อีกทางหนึ่ง วัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนเชิงพึ่งพาในอดีต เช่น การช่วยแรงงานแลกข้าว หรือการทำนาผ่ากึ่ง (แบ่งข้าวคนละครึ่งระหว่างเจ้าของนากับคนใช้แรงงาน) ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาแลกเงิน เพราะข้าวทั้งหมดที่ผลิตได้ในสังคมทุนนิยมชาวบ้านวังเกวียนมักจะไม่เก็บไว้กินแต่จะขายให้โรงสีทั้งหมดเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย

อย่างไรก็ตามระบบการพึ่งพิงแบบทุนนิยมที่อาศัยเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลก เปลี่ยน ที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือน ก็มิใช่จะเป็นระบบความสัมพันธ์แบบนายทุนเจ้าของที่กับผู้เช่า หรือนายจ้างกับผู้ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น แต่สายใยของความเป็นเครือญาติยังคงแสดงให้เห็นอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนรูปไปเช่นกัน การจ้างแรงงานระหว่างพ่อแม่กับลูกจะมีการช่วยเหลือกันอยู่ เช่น แบ่งปันข้าวปลาอาหารกันกิน ช่วยเลี้ยงลูกให้ หรือการคิดค่าเช่าที่นาก็จะถูกกว่าการเช่าทั่วไป หรือบางปีเมื่อผู้เช่าทำนาไม่ได้ผลก็จะละเว้นการเก็บค่าเช่าไป

สำหรับพ่อแม่ที่แบ่งที่ดินให้แก่ลูกหลานไปแล้ว หากเป็นยุคสังคมประเพณีลูกหลานที่ได้ที่ดินทำกินไปมากจะเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่ แต่ในยุคสังคมแห่งทุนนิยมของบ้านวังเกวียนนั้น พ่อแม่มักจะไม่แบ่งที่ดินให้แก่ลูกเสียทั้งหมด หากพ่อแม่มักจะเก็บที่ดินบางส่วนไว้ทำกินเองด้วยความคิดที่ว่าจะได้ไม่ต้องไปอาศัยให้ลูกหลานเลี้ยงดูเป็นภาระ เพราะชาวบ้านวังเกวียนที่ดำรงชีพเป็นชาวนานั้นมักจะมีฐานะยากจน บางครั้งพ่อแม่เมื่อยกที่ดินให้แก่ลูกหลานแล้วก็จะขอเข้าไปทำนาบนที่ดินเดิมนั้นก่อน โดยลูกหลานมักจะไม่ได้ทำนาและจะไม่คิดค่าเช่าจากพ่อแม่ แต่พ่อแม่ก็จะมีความรู้สึกว่าไม่ใช่ที่ดินของตนเองอีกต่อไป ดังที่ลุงสุดเล่าว่า

> “อย่างผมนี่มีนาอยู่ 3 แปลง มีลูกอยู่ 3 คน ผมแบ่งให้ลูกหมด ลูกเขาก็เอาไปทำเองบ้าง เอาไปให้เขาเช่าบ้าง ทีนี้ผมก็ขอลูกเขาทำไปก่อน จนทำไม่ไหวก็จะคืนให้ลูกเขาไป ตอนยกให้เขาคนละ 25 ไร่ ผมยืมเขามาทำ 25 ไร่ แล้วเช่าเองอีก 38 ไร่ ทำสองคนตายายา”

การถูกผนวกเข้ากับระบบการค้าเชิงแลกเปลี่ยน ทำให้ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันอย่างเท่าเทียมเจือจางลง และมีระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน และการตีค่าด้วยเงินตราเข้ามาแทนที่ การจ้างแรงงาน การเช่าที่ดิน และการขายสินค้าให้แก่กัน ได้ลดทอนการแบ่งปัน และการให้โดยไม่คิดผลตอบแทน วิถีการผลิตต่าง ๆ ในชุมชนเป็นไปเพื่อการผลิตเชิงพาณิชย์และถูกตีมูลค่าทางเศรษฐกิจ มากกว่าการให้คุณค่าทางสังคมเช่นสังคมของชุมชนเดิม

ระบบนายทุนเงินกู้กับชาวนา : วงจรแห่งหนี้สิน

เมื่อวิถีการผลิตของชุมชนแปรเปลี่ยนไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า มีการส่งเสริมการผลิตอย่างเข้มข้น ได้นำไปสู่การลงทุนเพื่อการผลิตมากขึ้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต การผลิตเพื่อการค้าต้องอาศัยปัจจัยการผลิตที่นำเข้าจากภายนอกชุมชนด้วยระบบเงินตรา อาทิ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เครื่องจักร พันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ที่ให้ผลผลิตสูงและเป็นที่นิยมของตลาด การขยายกำลังการผลิตด้วยการเช่าที่ดินเพิ่มเติม และการจ้างแรงงานมากขึ้น สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านวังเกวียนอย่างค่อยเป็นค่อยไป หากถาโถมเข้ามาพร้อม ๆ กันทุกด้านตามแนวนโยบายของรัฐที่เร่งพัฒนาชุมชนให้รองรับต่อความเจริญของศูนย์กลาง ชุมชนซึ่งมิได้มีการสะสมทุนเงินตราไว้แต่ในอดีต หากจำเป็นจะต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น จึงก่อให้เกิดระบบนายทุนเงินกู้ขึ้นทั้งที่เป็นนายทุนเงินกู้จากภายนอกชุมชน และพัฒนาการของนายทุนเงินกู้ภายในชุมชนเองเกิดขึ้นมา ระบบการกู้ยืมเงินกันภายในชุมชนมักจะเกิดขึ้นระหว่างคนที่มีฐานะดีกว่ากับ ชาวบ้านยากจน ซึ่งมีให้เห็นในบ้านวังเกวียนมากว่า 40 ปีแล้ว ลุงสุดเล่าว่าสมัยก่อนที่เริ่มมีการกู้ยืมเงินเกิดขึ้นในชุมชนใหม่ ๆ นั้น ชาวบ้านมักจะไปกู้เงินกับ “เถ้าแก่” มีทั้ง เถ้าแก่โรงสีข้าว และเถ้าแก่เงินกู้ในตลาด ซึ่งทั้งสองส่วนนี้เป็นนายทุนเงินกู้จากภายนอกชุมชน ต่อมาการพึ่งพิงเงินกู้บางส่วนมาจากการกำเนิดขึ้นของนายทุนเงินกู้และนายทุนเงินเชื่อที่อยู่ในชุมชนเอง

เถ้าแก่โรงสีข้าว

นายทุนเงินกู้กลุ่มแรกที่ชาวบ้านหันไปพึ่งพิงเมื่อผันตนเองเข้าสู่การผลิตข้าวเชิงพาณิชย์ ก็คือ “เถ้าแก่โรงสี” หรือ “เถ้าแก่ท่าข้าว” ซึ่งก็หมายถึงคนที่มารับซื้อข้าวจากชาวบ้านหรือเป็นเถ้าแก่โรงสีข้าว การกู้เงินจากเถ้าแก่โรงสีจะเกิดขึ้นจากจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านหันมาทำนาปรังที่จำเป็นจะต้องใช้เงินทุนในการซื้อปุ๋ย ซื้อยา และพันธุ์ข้าวใหม่เพื่อทำนารอบสอง ชาวบ้านต้องหาแหล่งเงินทุนที่จะนำเงินมาลงทุนก่อน โดยไปกู้ยืมจากเถ้าแก่โรงสีที่เคยขายข้าวให้ เถ้าแก่จะคิดดอกเบี้ยบาทละห้าสตางค์ต่อเดือน หรือบางครั้งก็จะคิดเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นจำนวนข้าวที่จะต้องนำมามอบให้แก่โรงสีเพื่อปลดหนี้ อาทิ เงินกู้พันบาทต้องใช้คืนด้วยข้าว 50 ถัง เงื่อนไขสำคัญในการกู้เงินจากเถ้าแก่โรงสี คือ ชาวบ้านจะต้องนำข้าวไปขายให้กับเถ้าแก่โรงสีข้าวที่ตนไปกู้เงินเอาไว้ เพื่อนำเงินจากการขายข้าวไปหักหนี้สินกับเถ้าแก่ หากมีเงินเหลือจากการขายข้าว ชาวบ้านจึงจะได้รับเงินส่วนที่เหลือกลับมาใช้ในครอบครัว แต่ถ้าขายข้าวครั้งใดไม่ได้ราคา ชาวบ้านก็จำเป็นจะต้องกู้เงินเถ้าแก่มาทำนาครั้งถัดไปและยังคงเป็นหนี้เก่าสะสมอยู่อีก

"บางทีได้ข้าว 10-20 เกวียน หักต้นหักดอกก็ยังไม่พออีก คาไปพอปีต่อปี ดอกกลายเป็นต้นไปอีกแล้ว เดือดร้อนอีกแล้ว ชาวบ้านก็ล้มลุกคลุกคลานกันเลย"

"สมัยโน้น ชาวบ้านเป็นหนี้มาก เรากู้ทีบาทละห้าตังค์ ผมกู้เมื่อปี 2505 เกือบ 20 ปี ถึงจะคืนไปหมด แล้วไม่กู้อีกเลย เพราะดอกมันแพง หันมากู้ ธกส. แทน เอาที่นา 48 ไร่เข้า ธกส. ดอกร้อยละ 11-12 ต่อปี ถูกกว่ากัน"

การกู้เงินจากเถ้าแก่โรงสี ทำให้ชาวนาตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ ด้วยไม่สามารถนำเอาข้าวไปขายที่อื่นได้แม้จะได้ราคาดีกว่า อีกทั้งยังถูกเถ้าแก่เอาเปรียบเรื่องของราคา ความชื้นของข้าว และเปอร์เซ็นต์การหักของข้าว ทำให้ชาวนาไม่สามารถปลดภาระหนี้สินได้และยังถูกเอาเปรียบในเชิงการค้าอีกทอดหนึ่งด้วย

เถ้าแก่เงินกู้ในตลาด

นอกจากนายทุนที่เป็นเถ้าแก่โรงสีข้าวแล้ว ชาวบ้านยังหันไปกู้เงินจากเถ้าแก่ในตลาด ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นพ่อค้าที่รับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านไปขายที่ตลาด และพ่อค้าขายสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมจนร่ำรวยและมีเงินมาปล่อยกู้ให้แก่ชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นคนที่ค้าขายอยู่ในตลาดขนาดใหญ่ ๆ ในย่านนั้น ได้แก่ ตลาดคลองยาง ตลาดปากน้ำโพ และตลาดชุมแสง การกู้เงินของชาวบ้านจากเถ้าแก่เงินกู้ในตลาด มักจะนำเงินมาใช้เพื่อซื้อปัจจัยการผลิต เช่น รถไถ รถอีโก้ง พันธุ์ข้าว ปุ๋ย และยา บางครั้งการกู้ยืมเถ้าแก่ในตลาดก็เป็นไปเพื่อภาระทางสังคมที่เพิ่มขึ้นของครอบครัว อาทิ เพื่อส่งลูกเรียนหนังสือ เพื่อซื้อเครื่องใช้ที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีพมากขึ้น เป็นต้น เงินกู้จากเถ้าแก่ในตลาดมักจะมีดอกเบี้ยแพงกว่าการกู้ยืมแหล่งอื่นๆ และมักเป็นการกู้ยืมแบบไม่มีอะไรค้ำประกัน อาศัยการรู้จักกันมานานของผู้กู้และผู้ให้กู้ ดอกเบี้ยจะคิดประมาณร้อยละ 4-5 ต่อเดือน บางครั้งสูงถึงร้อยละ 10 ต่อเดือนก็มี ทำให้ชาวบ้านหลายรายตกอยู่ในภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว และไม่สามารถปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการของหนี้ได้ เพราะเงินที่ได้จากการกู้เถ้าแก่ในตลาดที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อการผลิต ชาวบ้านไม่สามารถนำไปสร้างมูลค่าเพิ่มกลับคืนมาได้ ชาวบ้านบางรายต้องนำเอาที่ดินออกขายเพื่อปลดหนี้ หรือนำเอาที่ดินไปชำระหนี้ให้แก่เถ้าแก่เงินกู้แทน กลายเป็นชาวนาไร้ที่ดินทำกิน ต้องหันไปเช่าที่ดินจากคนอื่นทำนาเพื่อยังชีพแทน บางรายกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรแทน ดังภาพสะท้อนที่ลุงสุดเล่าว่า

"อย่างกู้เงินเถ้าแก่ที่ตลาดคลองยาง บางคนถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว ก็ต้องขายที่นาหนีไป บางปีที่ดินทำนาไม่ได้ ไม่มีเงินส่ง แต่ดอกมันตามไม่หยุดหย่อน ร้อยละสี่ร้อยละห้าต่อเดือน บางคนไปไม่รอดก็จำเป็นต้องขาย นส.3 ไร่นึงไม่เกินสองพันบาท ขายให้เถ้าแก่ไปลดต้นลดดอกก็มี"

ปัจจุบันยังคงมีชาวบ้านที่ตกอยู่ในวงจรแห่งหนี้สินอยู่จำนวนมากในชุมชนบ้านวังเกวียน และส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนาหรือเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร การหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้ดูจะเป็นเรื่องยาก เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถเพิ่มรายได้ให้สูงขึ้นได้ แต่รายจ่ายของครัวเรือน และต้นทุนการผลิตทางการเกษตรสมัยใหม่สูงขึ้นกว่าราคาผลผลิตที่ขายได้

พ่อค้าเงินเชื่อในหมู่บ้าน : นายทุนพันธุ์ใหม่

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่เติบโตมาจากคนภายในของชุมชนเอง อาทิ คนที่ออกไปเป็นช่างรับเหมาก่อสร้างที่กรุงเทพฯ จนมีเงินกลับมาซื้อที่ดินในชุมชนไว้ได้มากผนวกกับที่ดินบรรพบุรุษ และได้กลับมาตั้งร้านค้า ปั๊มน้ำมัน และเป็นนายทุนขายสินค้าเป็นเงินเชื่อให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งมีนายทุนทุนท้องถิ่นในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นภายในชุมชนบ้านวังเกวียนอีกหลายราย ซึ่งมักจะได้รับการยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นคนเก่งคนดี เพราะสามารถสร้างเนื้อสร้างตัวและมีฐานะที่ดีกว่าเพื่อนบ้านหรือคนวัยเดียวกันที่อาศัยอยู่ในชุมชน

".....เขาเป็นคนดี มีอะไรก็ช่วยเหลือชาวบ้านได้ เป็นที่พึ่งได้มากกว่าผู้ใหญ่บ้านอีก ไม่มีเงินก็ไปขอเชื่อสินค้าเขาออกมาใช้ก่อนได้ ค่าน้ำมันก็เหมือนกันไปเชื่อก่อน พอขายข้าวได้ก็เอาเงินไปจ่าย เขาคิดดอกเบี้ยบ้างก็เป็นอาชีพของเขา แต่ไม่ได้เอารัดเอาเปรียบอะไรเรา ชาวบ้านก็ชอบใจ มีอะไรก็ไปให้เขาช่วย เลือกเขาเป็นประธาน อย่างเรื่องทำศาลาวัด เขาก็ทำให้ฟรีไม่คิดอะไร"

กลุ่มนายทุนท้องถิ่นจะกลายเป็นที่พึ่งพาของเพื่อนบ้านและยังเป็นผู้อุปถัมภ์ให้แก่ชุมชน ซึ่งคนกลุ่มนี้มักจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำของชุมชน ตัวอย่างที่เห็นอย่างชัดเจน คือ ผู้นำชุมชนที่ได้รับคัดเลือกเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นประธานกรรมการวัด เพราะการเป็นผู้นำชุมชนจะต้องเป็นที่พึ่งในเรื่องต่าง ๆ ให้แก่ชาวบ้านได้รวมไปถึงการพึ่งพาด้านเงินทอง ชาวบ้านที่ยากจนส่วนใหญ่ยอมรับสภาพว่าตนเองยากจนเป็นเพราะไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ไม่มีเงินทุนสำหรับซื้อปัจจัยการผลิต อีกทั้งยังประสบปัญหาภัยธรรมชาติเกือบทุกปี ทำให้ตกอยู่ในสภาพของการหาเช้ากินค่ำ และไม่สามารถสะสมทุนในครัวเรือนได้หากยังดำรงชีพอยู่ในภาคเกษตร แต่

ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงทำนาเพราะไม่มีความรู้ความสามารถในการทำอาชีพอื่น และไม่ค่อยได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐเข้ามาช่วยส่งเสริมอาชีพนัก

ดังนั้นการที่นายทุนท้องถิ่นให้ความช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจนกว่า แม้จะเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เอารัดเอาเปรียบ ชาวบ้านเองก็ยังถือว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่าไม่มีทางเลือกอื่นใด และนายทุนท้องถิ่นเหล่านี้มักจะถูกมองว่าเป็นลูกหลานของคนในชุมชนแต่เดิม มักจะมีระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย การคิดดอกเบี้ยเงินกู้หรือดอกเบี้ยขายเชื่อจะถูกกว่าการกู้เงินนายทุนนอกชุมชน และยังมีความยืดหยุ่นในการชำระคืนมากกว่า หากชาวบ้านทำนาไม่ได้ผล หรือมีภาระต้องใช้เงินเพื่อภาระอื่นก่อน อาทิ นำเอาเงินไปชำระกองทุนหมู่บ้าน หรือนำไปแก้ปัญหาน้ำท่วม ชาวบ้านก็จะไปขอผัดผ่อนการชำระหนี้กับพ่อค้าเงินเชื่อและนายทุนเงินกู้ในชุมชนไว้ก่อนได้

การพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอก : ธนาคารและงบประมาณจากรัฐ

นอกจากนายทุนเงินกู้ที่เป็น เถ้าแก่โรงสี เถ้าแก่ในตลาด และนายทุนท้องถิ่น ที่ถือเป็นแหล่งเงินกู้ในยุคเริ่มแรกของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมแล้ว ยังมีแหล่งเงินทุนที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านวังเกวียนในระยะถัดมา และกลายเป็นแหล่งพึ่งพิงเงินทุนที่สำคัญของชุมชนในระยะต่อมา ได้แก่ การกู้ยืมจากธนาคาร และการได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐในโครงการต่างๆ อาทิ โครงการแก้ปัญหาความยากจน โครงการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ ซึ่งการพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอกเหล่านี้ จะมีต้นทุนของเงินที่ต่ำกว่าดอกเบี้ยเงินกู้จากนายทุนนอกระบบ แต่ยังคงเป็นภาระที่ทำให้ชาวบ้านวังเกวียนไม่สามารถสร้างการสะสมทุนให้เกิดขึ้นภายในชุมชนได้เองตามลำพัง

การกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)

ความเป็นสังคมชาวนาในยุคใหม่ ต้องอาศัยเงินทุนในการทำนาแต่ละครั้งสูงขึ้นมาก ชาวนาที่ขาดการสะสมทุนในครัวเรือน จึงต้องพึ่งพาทุนจากภายนอกครัวเรือน ซึ่งปรากฏในหลาย ๆ รูปแบบบางครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นหลักประกันก็จะนำเอาที่ดินไป ค้ำประกันเพื่อกู้ยืมจาก ธกส. แต่ก็มีเพียงไม่กี่รายในชุมชน เนื่องจากที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ดินในโครงการ สปก. หรือเป็นที่ดินเช่าทำกิน สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันส่วนหนึ่งจะใช้วิธีการรวมกลุ่มอย่างน้อยสามรายเพื่อค้ำประกันกันเองในการกู้ยืม ธกส. ชาวบ้านที่กู้ยืม ธกส. มักจะกู้ยืมแบบหมุนเวียนในรอบปีการผลิต กล่าวคือ ชาวบ้านจะกู้เงินก่อนทำนาเพื่อนำมาลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต และเมื่อขายผลผลิตได้ก็จะนำเงินไปชำระคืนเงินกู้รอบแรกพร้อมดอกเบี้ยให้ตรงต่อเวลา เพื่อสร้างเครดิตในการกู้รอบต่อไป ซึ่งธนาคารมักจะพิจารณาจากพฤติกรรมการ

กู้และชำระคืนในอดีตเพื่อให้กู้ครั้งถัดไป และอาจจะได้รับการลดอัตราดอกเบี้ยเนื่องจากจัดเป็นลูกหนี้ชั้นดี และหากมีที่ดินค้ำประกันการกู้ยืมก็จะได้ดอกเบี้ยถูกลงไปอีก อัตราดอกเบี้ยของ ธกส.จะตกในราวร้อยละ 8-12 ต่อปี การกู้เงินจาก ธกส. ในระยะแรกชาวบ้านจะรู้สึกว่ามีระเบียบยุ่งยาก หากชาวบ้านไม่รู้หนังสือจะไม่นิยมกู้ แต่ในระยะถัดมาการกู้ ธกส. ได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างมาก นอกจากนี้การเป็นลูกค้า ธกส. ยังมีการอำนวยประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านในเรื่องอื่น ๆ ตามมา อาทิ เงินฌาปนกิจสำหรับสมาชิก เงินประกันในกรณีที่ลูกหนี้เสียชีวิตแล้วหนี้จะเป็นอันหมดไปไม่เป็นภาระแก่ลูกหลาน การได้เข้าโครงการช่วยเหลือจากรัฐในโครงการเฉพาะกิจ เช่น การผ่อนผันชำระหนี้ เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติต่อการกู้เงิน ธกส.ในทางที่ดีกว่าการกู้ยืมเงินจากนายทุนนอกระบบ

เงินช่วยเหลือจากรัฐในฐานะหมู่บ้านยากจน

จากการที่ชุมชนบ้านวังเกวียน ถูกประเมินให้เป็นหมู่บ้านยากจน จึงได้รับเงินช่วยเหลือจากโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) จำนวนเงิน 280,000 บาท เป็นเงินที่เข้ามาตามระบบการทำงานทางราชการเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมไปลงทุนทำมาหากิน โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย แต่จะต้องคืนเงินต้นเพื่อหมุนเวียนให้คนอื่น ๆ กู้ยืมต่อไปอีก แต่เงินช่วยเหลือก้อนนี้กลับไม่ค่อยได้กระจายให้แก่ชาวบ้านได้รับรู้มากนัก หากตกอยู่ในกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องเพียงไม่กี่คน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน และเป็นกลุ่มคนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พึงพอใจ

> “ กองทุนสองแสนแปดหมื่นนี่ ที่ให้กู้ไปรุ่นนั้นยังไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะชาวบ้านยังไม่ค่อยจะฟื้นตัว ส่วนใหญ่ก็กู้ไปลงทุนทำนา ไปซื้อเครื่องจักรเกษตร ซื้อปุ๋ย ซื้อยา บางทีฝนแล้งก็ไม่ได้หว่าน เงินที่ลงไปเป็นหมื่น เกี่ยวได้มาสามพัน อย่างนี้ก็ไม่คุ้ม”

นอกจากนี้ ประธาน อบต. ซึ่งเป็นคนในชุมชนยังได้จัดสรรงบประมาณของ อบต. มาให้เป็นเงินกู้ยืมภายในชุมชนอีก 100,000 บาท มีการคิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละสองต่อเดือนซึ่งเป็นอัตราดอกเบี้ยที่ตกลงกันเองภายในชุมชน และต้องคืนเงินก้อนนี้ให้แก่ อบต. ภายในระยะเวลา 5 ปี หากเงินที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐทั้งสองก้อนนี้ก็ยังส่งประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ ที่มีอยู่ในกลุ่มอิทธิพลภายในชุมชน มิได้กระจายไปสู่ชาวบ้านยากจนที่ต้องการเงินทุนเพื่อการผลิตและการดำรงชีพอย่างแท้จริง อาทิ เงินของ กขคจ. จะถูกกระจายให้กู้ยืมอยู่ในกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านเล่าว่ามีผู้ได้กู้ยืมเพียง 3-4 ครัวเรือน ในขณะที่เงินจาก อบต. ก็ถูกจัดสรรอยู่ในกลุ่มของสมาชิก อบต. เท่านั้น

ระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ : จิตสำนึกการมีส่วนร่วมที่กำลังพัฒนาขึ้นในชุมชน

ด้วยปัญหาทางเศรษฐกิจที่ถือเป็นปัญหาหลักของชาวบ้านวังเกวียน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงใส่ใจต่อการทำมาหากินเพื่อให้พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของสมาชิกในครัวเรือนมากกว่าการอุทิศตนเพื่อการทำงานให้กับส่วนรวม หรือการรวมกลุ่มกันเพื่อปรึกษาหารือ หรือช่วยเหลือกันแก้ปัญหาที่เป็นสาธารณะ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะบอกว่าปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรน และเห็นการทำงานส่วนรวมทำให้เสียเวลาทำมาหากิน อีกทั้งชาวบ้านที่ยากจนยังรู้สึกว่าตนเองด้อยความรู้ ไม่มีเงินทองเพียงพอที่จะทำงานที่ต้องเสียสละทั้งแรงงานในครัวเรือนและเงินทองบางส่วนอีกด้วย ซึ่งงานสาธารณะเหล่านี้มักจะเป็นบทบาทของผู้นำอย่างเป็นทางการที่ได้เงินเดือน และงานสาธารณะที่ต้องใช้เงินทองเหมาะสำหรับคนที่มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่ว ๆ ไป เพราะสามารถทำได้โดยไม่เดือดร้อน

ในชุมชนบ้านวังเกวียนเองยังไม่เกิดการรวมกลุ่มช่วยกันคิดช่วยกันทำ หรือเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ แต่ประการใดหากมีกลุ่มอยู่บ้างก็จะเป็นการจัดตั้งตามเงื่อนไขของรัฐ เช่น กลุ่มเงินกู้โครงการ กขคจ. กลุ่มเกษตรกร แต่ก็เป็นกลุ่มที่ไม่มีความเติบโต และเกิดขึ้นมาเพื่อขอรับงบประมาณจากทางราชการเข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งมิได้สร้างจิตสำนึกของชุมชนแต่ประการใด

อย่างไรก็ตามในชุมชนบ้านวังเกวียนยังมีคนเก่าแก่หลายคน อาทิ ลุงเหล็ก ลุงสุด ที่ต้องการเห็นการพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และให้ลูกหลานหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้และความยากจน มีการเสียสละเงินทอง ที่ดิน และแรงกายเพื่อทำงานให้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน เพราะคนเก่าแก่ของชุมชนได้เห็นถึงความยากลำบากของคนในชุมชนที่ยาวนานมากกว่า 60 ปี ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินที่ยากลำบากขึ้นเรื่อย ๆ ต้นทุนการดำรงชีพที่สูงขึ้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันลดน้อยถอยลงไป อีกทั้งการร่วมแรงร่วมใจกันก็จางลงด้วย การฟื้นตัวของจิตสำนึกชุมชนต้องการการสืบทอดจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ของชุมชน ซึ่งก็มีให้เห็นอยู่บ้าง เช่น นายทุนท้องถิ่นบางคนที่ยอมเสียสละประโยชน์หรือทรัพย์ส่วนตัวเพื่อทำงานให้ส่วนรวม หรือชาวบ้านที่ยอมลงแรงกายเพื่อทำประโยชน์ต่าง ๆ มากขึ้น เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามา

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ความขาดแคลนทุนทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนายากจน และยังต้องเช่าที่นาเพื่อทำกิน อีกทั้งยังประสบปัญหาในเรื่องปัจจัยการผลิตทางธรรมชาติ ได้แก่ น้ำท่วมที่นาเกือบทุกปี ความไม่อุดมสมบูรณ์ของที่ดินทำกิน และสภาพน้ำกร่อย จึงทำให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่พอเพียงนัก อีกทั้งยังไม่มีการสะสมทุนภายในครัวเรือนที่จะเพียงพอต่อการสร้างผลผลิตในงวดต่อๆไป ชาวบ้านจึงตกอยู่ภายใต้ภาวการณ์พึ่งพิงต่อนายทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดย เฉพาะอย่างยิ่งนายทุนภายในท้องถิ่นที่สามารถหยิบยืมได้โดยง่าย แต่ภาวะดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถปลดพันธนาการหนี้สินออกจากครัวเรือนได้มาเป็นเวลายาวนาน และกลายเป็นวัฏจักรแห่งหนี้ที่วนเวียนมาโดยตลอด กระบวนการสะสมทุนที่จะเกิดขึ้นจากครัวเรือนหรือชาวบ้านในชุมชนเองจึงเป็นไปได้ยาก มีหลายครั้งที่รัฐหยิบยื่นทุนเงินตราผ่านโครงการต่าง ๆ เข้ามาเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชนโดยหวังจะให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากความยากจน หากโครงการส่วนใหญ่มิได้เข้ามาแก้ไขปัญหาหนี้สินของชาวบ้านที่ค่อนข้างเป็นปัญหาในระดับปัจเจกบุคคล หรือกลายเป็นปัญหาในระดับครัวเรือน จนกระทั่งเกิดโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ที่มุ่งกระจายเงินลงสู่ชุมชนและลงสู่ชาวบ้านโดยตรง เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือนอย่างจริงจังกว่าแต่ก่อนมา ดังนั้นความมุ่งหวังของชาวบ้านต่อโครงการกองทุนหมู่บ้านจึงแตกต่างจากโครงการอื่น ๆ ที่ผ่านมา ด้วยเงื่อนไขของรัฐที่ให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้าน มีการเตรียมความพร้อมของชุมชนเพื่อรองรับเงินกองทุนดังกล่าวนับว่ามีกระบวนการที่ค่อนข้างชัดเจน หากดูเหมือนเป็นการสั่งการมาจากภาครัฐมากกว่าที่จะให้ชุมชนคิดเองทำเองเสียทั้งหมด สำหรับชุมชนบ้านวังเกวียนเองนับเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาความมีส่วนร่วมของชาวบ้านในระดับรากหญ้าของชุมชนมากขึ้นจากในช่วงเปลี่ยนผ่าน เพราะก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะปล่อยให้ผู้นำชุมชนที่เป็นตัวแทนของรัฐ อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และนายทุนในชุมชนเป็นผู้เข้าบริหารจัดการงานสาธารณะและโครงการต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชุมชน เพราะเห็นว่าคนเหล่านั้นมีความพร้อมทั้งด้านความรู้ เครื่องไม้เครื่องมือและเงินทอง พอที่จะจัดการกับงานส่วนรวมของชุมชนได้โดยไม่เดือดร้อนต่อการทำมาหากิน แต่ช่องโอกาสเหล่านี้กลับกลายเป็นการสร้างอำนาจการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากโครงการต่างๆ รวมถึงเงินทุนที่ได้รับการสนับสนุนมาจากภาครัฐในกลุ่มของนายทุน ผู้นำชุมชน และพวกพ้องของตนเอง มากกว่าจะลงสู่ประโยชน์ของชาวบ้านส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

การสร้างระบบการจัดการกองทุนหมู่บ้านให้ชาวบ้านเห็นอย่างชัดเจน และสามารถเรียนรู้ได้จากการร่วมกันบริหารกองทุนของตนเองแบบมีส่วนร่วม จึงถึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อความรู้ชุดใหม่ที่เข้าสู่ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถจัดการต่อเงินทุนที่รัฐหยิบยื่นให้เพื่อเป็นเชื้อแห่งการสร้างกระบวนการสะสมทุนขึ้นใหม่ภายในชุมชน

กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน "บ้านวังเกวียน" เริ่มจากการรับสมัครสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ในจำนวนสมาชิกของชุมชนทั้ง 57 ครัวเรือนที่อาศัยอยู่จริงในชุมชน ระเบียบของกองทุนบ้านวังเกวียน กำหนดให้ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นสมาชิกได้ 1 ราย ลูกหลานที่ยังไม่ได้แต่งงานไปก็จะไม่ถือเป็นครัวเรือนจะสมัครได้เฉพาะพ่อแม่เท่านั้น ครัวเรือนในชุมชนบ้านวังเกวียนทุกครัวเรือนจึงได้สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านทั้งหมด โดยเสียค่าสมัครรายละ 5 บาท เท่านั้น มีการจัดประชุมสมาชิกเพื่อคัดเลือกกรรมการกองทุนชุดแรก ณ วันที่ 24 มิถุนายน 2544 สมาชิกมาประชุมถึง 52 ราย โดยอาจจะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้านมาประชุมก็ได้ และทำการเสนอชื่อเพื่อเลือกกรรมการและประธานกองทุนกันในวันนั้น การเลือกตั้งใช้วิธีการให้สมาชิกเสนอชื่อผู้ที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมและมีผู้รับรองการเสนอชื่อนั้นอย่างน้อยสองราย จนกระทั่งแต่งตั้งกรรมการได้ครบ 15 คนเป็นชาย 7 คนและเป็นหญิง 8 คน นอกจากนี้ยังตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่ปรึกษากองทุนอีก 3 ราย

กองทุนหมู่บ้านของบ้านวังเกวียนได้รับการขึ้นทะเบียนกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน/ชุมชนเมือง ณ วันที่ 9 กรกฎาคม 2544 กองทุนสามารถปล่อยเงินกู้งวดแรกให้แก่สมาชิกได้ในวันที่ 1 เดือนพฤศจิกายน 2544 มีสมาชิกขอกู้เพียง 47 ราย และได้รับการอนุมติกู้ครบทุกราย วงเงินกู้อยู่ในช่วง 5,000-20,000 บาทต่อราย ดังนั้นเมื่อปล่อยกู้รอบแรกไปแล้วจึงมีเงินกองทุนเหลืออยู่ในปริมาณมากพอควร ที่ประชุมกรรมการกองทุนฯ จึงได้มีการเพิ่มวงเงินกู้ให้แก่กรรมการกองทุนสามารถกู้ฉุกเฉินได้อีกรายละ 5,000 บาท ดังนั้นผู้ที่เป็นกรรมการกองทุนจึงกู้อยู่ในวงเงิน 25,000 บาททุกราย ยกเว้นกรรมการที่ไม่ขอกู้เท่านั้น และยังมีสมาชิกกองทุนบางรายก็สามารถกู้ได้สูงถึง 25,000 บาทเช่นกัน

ที่มาของประธานและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

การเลือกกรรมการกองทุนใช้วิธีการเสนอชื่อจากสมาชิกที่มาประชุม และให้สมาชิกรับรองกันเอง เมื่อได้กรรมการครบแล้ว ก็มีการจัดประชุมสามัญคณะกรรมการทั้ง 15 คน เพื่อเลือกตั้งประธานกองทุน กรรมการได้เสนอให้นายเพียรเป็นประธานกองทุนฯ ซึ่งได้รับเสียงสนับสนุนทั้งหมด เมื่อเลือกตั้งประธานได้แล้ว จึงมีการจัดแบ่งหน้าที่ของกรรมการแต่ละคน

ประธานกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่รู้จักของชาวบ้านในฐานะของเจ้าของปั๊มน้ำมัน ผู้รับเหมา ก่อสร้าง และยังเป็นพ่อค้าขายปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงให้ชาวบ้านเพื่อมาซื้อเชื่อปุ๋ยเชื่อยาไปใช้ก่อนแล้วค่อยมาจ่ายเงินภายหลังคิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ประธานกองทุนจึงถือเป็นผู้มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่วๆ ไป ในชุมชนและยังถือเป็นนายทุนท้องถิ่นที่ชาวบ้านต้องอาศัยพึ่งพาเรื่องของเงินทองถือเป็นระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงเชิงวัตถุ ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความนับถือแก่ประธานกองทุนฯ ด้วยเห็นว่าเป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่สามารถสร้างฐานะของครอบครัวให้ร่ำรวยขึ้นได้รวดเร็ว ด้วยการไปเป็นช่างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ และรับเหมาก่อสร้างจนสามารถซื้อที่ดินในชุมชนเป็นของตนเองได้จำนวนมาก เมื่อกลับเข้าสู่ชุมชนจึงกลายเป็นคนที่มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่วไปของชุมชน และเป็นที่พึ่งพาได้มากกว่าผู้ใหญ่บ้านที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชน เพราะผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันมีความประพฤติไม่ดีนัก ติดการพนัน และมีบ้านเล็กบ้านน้อย ทำให้ชาวบ้านไม่ศรัทธา ชาวบ้านจึงหันมาพึ่งพาประธานกองทุนฯ และควบตำแหน่งประธานองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.)บ้านวังเกวียนอีกตำแหน่งด้วย ซึ่งสามารถที่จะผันเงินงบประมาณของอบต.เข้ามาพัฒนาหมู่บ้านได้ เช่น นำมาซ่อมแซมถนนเข้าหมู่บ้านให้ดีขึ้น ประธานกองทุนฯ ได้รับการเลือกตั้งถึงสองรอบติดต่อกัน

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่ากรรมการชุดแรกของกองทุน ถูกจัดตั้งขึ้นในลักษณะที่เรียกว่า “ลากตั้ง” เพราะกรรมการหลายๆ คนไม่ได้สมัครใจมาเป็นกรรมการ แต่เป็นการระบุชื่อของเพื่อนบ้านและขอความเห็นชอบจากที่ประชุม ถ้าไม่มีใครคัดค้านก็ถือว่าได้รับการยอมรับ กรรมการบางคนเมื่อแต่งตั้งเข้ามาก็ไม่ได้ทำหน้าที่ ส่วนใหญ่แล้วงานของกองทุนจะมีประธานทำงานเพียงคนเดียว เพราะถือว่าเป็นผู้มีความพร้อมมากที่สุดในบรรดากรรมการ เพราะมีทั้งความรู้มากกว่าทั้งทางด้านการบริหารจัดการเงิน การทำระบบเอกสารทางบัญชี มีความพร้อมด้านเครื่องไม้เครื่องมือการทำงาน เช่น มีคอมพิวเตอร์สำหรับเก็บข้อมูล และพิมพ์รายงานต่าง ๆ แจกในที่ประชุม และประธานยังมีความพร้อมด้านการเงินที่จะจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายในการทำงานให้แก่กองทุนฯ ได้โดยไม่เดือดร้อน กรรมการหลายคนของกองทุนฯ ก็มาในลักษณะกึ่งจัดตั้ง เพราะจะเป็นคนในกลุ่มเดียวกันกับประธานฯ กรรมการส่วนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่ได้รับความนับถืออย่างจริงใจของชาวบ้าน อาทิ ลุงเหล็ก-รองประธานกองทุน ลุงเสียน-อดีตกรรมการกองทุน ในขณะที่กรรมการบางคนอายุน้อย ไม่มีความรู้ และไม่มีประสบการณ์ที่จะ

เข้ามาเป็นกรรมการบริหารกองทุนได้อย่างเพียงพอ ถูกจัดตั้งมาเพียงให้ครบตามเงื่อนไขของการจัดตั้งกองทุน โดยเฉพาะกรรมการที่เป็นผู้หญิง เช่น เหรัญญิกกองทุน เล่าให้ฟังว่า งานของกองทุนไม่ค่อยได้ทำเอง แม้กระทั่งเรื่องของการทำบัญชี หรือการทำเอกสารทางการเงิน ประธานจะทำเองทั้งหมด ส่วนตัวเหรัญญิกนั้นประธานเคยมอบหมายให้เข้าไปประชุมที่ตำบล 2-3 ครั้ง และได้เบี้ยเลี้ยงครั้งละร้อยบาทจากประธาน ส่วนเลขากองทุนก็เล่าว่า การจดบันทึกการประชุมต่าง ๆ ประธานจะทำเองแทบทั้งหมดเพราะมีคอมพิวเตอร์สามารถทำงานได้อย่างรวดเร็ว ตนเองไม่ค่อยมีบทบาทนักนอกจากการมาประชุมตามวาระเท่านั้น แม้การอนุมัติเงินกู้ก็ไม่ยุ่งยากเพราะเสียงส่วนใหญ่เป็นไปตามที่ประธานอนุมัติอยู่แล้ว

การเลือกตั้งกรรมการกองทุนครั้งที่สอง เมื่อครบกำหนดหนึ่งปี ได้กระทำไปแล้วเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2545 มีกรรมการสมัครใจลาออกครึ่งหนึ่งตามระเบียบของกองทุน แต่ประธานและกรรมการกองทุนชุดแรกก็ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาใหม่เกือบทั้งหมด ยกเว้นลุงเสียนที่ขอลาออกและให้ลูกสาวเข้ามาเป็นกรรมการกองทุนแทน และมีกรรมการคนหนึ่งซึ่งเป็นคนแก่ขอถอนตัวจึงได้มีการเลือกกรรมการใหม่เข้ามาทดแทน ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ก็ให้การรับรองกรรมการชุดเดิมแม้จะไม่ค่อยมีบทบาทนัก แต่ที่ไม่มีคนใหม่ ๆ ต้องการเข้ามาเป็นกรรมการของกองทุนฯ ก็เพราะชาวบ้านรู้สึกว่าการเข้ามาทำงานกองทุนฯ เป็นเรื่องที่ยุ่งยากและเสียเวลา อีกทั้งชาวบ้านเองมองเห็นว่างานที่ผ่านมาประธานกองทุนฯ สามารถจัดการได้ดีอยู่แล้วก็ให้ทำไป โดยมีเหรัญญิกและเลขาฯ และกรรมการบางคนเข้ามาช่วยงานบ้างเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น

กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน

การปล่อยกู้รอบแรกของกองทุนบ้านวังเกวียน

ระเบียบการให้กู้ยืมของกองทุนบ้านวังเกวียน ได้ยึดเอาระเบียบกลางที่รัฐให้เป็นต้นแบบมาเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ประชุมของกองทุนฯกำหนดให้คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี สมาชิกกู้ในวงเงินไม่เกิน 20,000 บาท อายุการกู้ยืมทุกรายเท่ากันหมด คือ 1 ปี เริ่มกู้เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2544 เป็นครั้งแรก และครบกำหนดในวันที่ 31 ตุลาคม 2545 ดอกเบี้ยจะจ่ายพร้อมกับคืนเงินต้นในวันที่ครบกำหนด การกู้ยืมสมาชิกจะต้องหาคนค้ำประกันเอง 3 ราย ส่วนใหญ่จะค้ำประกันไขว้กันไปมาในกลุ่มของตนเองหรือญาติ ๆ กัน การปล่อยกู้ในปีแรกนี้ประมาณร้อยละ 75 เป็นการปล่อยกู้เพื่อลงทุนทำนา อีกประมาณร้อยละ 10 ปล่อยกู้สำหรับการค้าขาย และที่เหลือเป็นการปล่อยกู้เพื่อการประมงซึ่งจะเป็นรายเล็กรายน้อย

ประธานกองทุนฯ ได้จัดทำแบบฟอร์มที่ใช้สำหรับการขอกู้เงินจากกองทุนฯ ไว้ 3 แบบ ได้แก่ ใบคำขอกู้ สัญญาเงินกู้ และใบยอมรับสภาพหนี้ การที่ประธานมีประสบการณ์ในการทำมาค้าขายและเป็นนายทุนให้กู้ยืมในชุมชนด้วย ทำให้ประธานกองทุนฯได้ประยุกต์ความรู้นั้นใช้ในการบริหารงานกองทุนฯ สมาชิกที่ต้องการกู้ยืมจะต้องเขียนโครงการขออนุมัติการกู้จากกรรมการกองทุนที่จะต้องพิจารณาร่วมกันว่าเหมาะสมหรือไม่ การโหวตเสียงของกรรมการจะใช้วิธีแจกกระดาษให้กรรมการแต่ละคนเขียนมาว่าให้หรือไม่ให้ ถ้ามีกรรมการตั้งแต่เจ็ดคนให้กู้ก็ถือว่าอนุมัติเพราะกรรมการลงคะแนนจะมี 14 คน ไม่นับประธานกองทุนฯ ซึ่งจะไม่ออกเสียง

การเขียนโครงการนั้น ชาวบ้านเป็นผู้เขียนเองตามแบบฟอร์มที่ประธานกองทุนจัดทำขึ้น เพื่อให้สะดวกต่อการเขียน เนื่องจากชาวบ้านไม่คุ้นเคยต่อการเขียนโครงการ ดังนั้นแบบฟอร์มที่ทำขึ้นจึงช่วยให้ชาวบ้านเขียนโครงการได้ง่ายขึ้น สมาชิกยื่นเรื่องขอกู้ในรอบแรกทั้งสิ้น 41 ราย กรรมการกองทุนอนุมัติการกู้ยืมครบทุกราย และเมื่อปล่อยกู้งวดแรกไปแล้วยังคงมีเงินกองทุนเหลืออยู่อีกถึงสี่แสนกว่าบาท กรรมการกองทุนฯ จึงได้จัดประชุมเพื่อขอความเห็นชอบให้ปล่อยกู้เพิ่มเติมอีกรายละ 5,000 บาท ซึ่งคนที่ได้รับอนุมัติกู้ยืมเพิ่มเติมอีกมักจะเป็นกรรมการกองทุน และคนใกล้ชิดกับผู้เป็นกรรมการกองทุน การปล่อยกู้ในรอบสองไปแล้วทำให้เหลือเงินติดบัญชีกองทุนไว้เพื่อให้กู้ฉุกเฉินตามระเบียบของกองทุนอยู่แสนกว่าบาท สามารถปล่อยกู้ฉุกเฉินได้ครั้งละไม่เกิน 3,000 บาทเป็นระยะสั้นๆ เพื่อให้สมาชิกที่เดือดร้อนเรื่องเงินกู้เงินได้อีก ในปีแรกของกองทุนมีผู้มากู้ฉุกเฉินเพียงหนึ่งรายเท่านั้น โดยกู้ไป 15,000 บาท ในระยะเวลาเดือนเศษ เหตุผลในการกู้ฉุกเฉินเนื่องจากบ้านพังเพราะมีลมพายุเข้ามา จึงกู้เงินไปเพื่อซ่อมแซมบ้าน

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก

การปล่อยกู้เงินรอบแรกของกองทุนบ้านวังเกวียนมีอายุในการกู้หนึ่งปีเท่ากันทุกราย เมื่อครบกำหนดชำระคืนจะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม (3 ตุลาคม 2545) แต่สำหรับการชำระคืนของชาวบ้านวังเกวียนเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ขายข้าวจากการทำนาปรังที่เก็บเกี่ยวได้พอดี ชาวบ้านจึงมีเงินเพียงพอสำหรับการชำระหนี้เงินกองทุนก่อนที่จะนำเงินไปลงทุนทำนาในรอบถัดไป หรือนำ เอาเงินที่ได้ไปใช้ชำระหนี้สินอื่น ๆ เช่น ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง และค่าเมล็ดพันธุ์ต่างๆ ดังนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ (37 ราย) จึงขอชำระคืนเงินกู้ของปีแรกตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคม (20-22 สิงหาคม 2545) ซึ่งเป็นการชำระคืนก่อนครบกำหนดถึงเดือนเศษ เพราะชาวบ้านเห็นว่าหากคืนเงินกู้ก่อนกำหนดก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไปหนึ่งเดือน และทำให้ไม่เกิดความเสี่ยงที่จะนำเงินไปเก็บไว้หรืออาจจะนำไปใช้อย่างอื่นเสียก่อน ชาวบ้าน

ที่ชำระคืนเมื่อครบกำหนดหนึ่งปีพอดีจึงมีเพียง 10 ราย และทั้งสิบรายก็สามารถนำเงินมาชำระคืนได้ตามกำหนดเวลา ซึ่งรายที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ไปทำงานภายนอกชุมชน เช่น ไปรับจ้าง ไปทำงานในกรุงเทพฯ และเป็นกลุ่มคนที่ถูกกดดันและเป็นที่เพ่งเล็งของชาวบ้านว่าจะต้องติดตามให้ทุกคนนำเงินมาคืน เพราะหากคืนไม่ครบกองทุนก็จะไม่ยอมปล่อยกู้ในรอบถัดไป ดังนั้นการกระทำเช่นนี้จึงเป็นเสมือนบรรทัดฐานทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการกำเนิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน

ความพยายามของชุมชนบ้านวังเกวียนในการชำระคืนงวดแรกอย่างพร้อมเพรียง ส่วนหนึ่งมาจากกระแสข่าวสารจากภายนอกทั้งจากคนของภาครัฐและสื่อมวลชน ที่นำเสนอถึงผลดีผลเสียที่อาจจะเกิดขึ้นจากการชำระคืนเงินกู้รอบแรก อาทิ หากชำระคืนครบจะได้รับเงินกองทุนฯ เพิ่มเติมจากเดิม หรือชุมชนจะได้รับความเชื่อถือจากภาครัฐและได้รับความช่วยเหลืออื่น ๆ เพิ่มเติมอีก ในขณะที่หากชุมชนไม่สามารถชำระคืนได้ครบก็จะถูกตัดสิทธิต่าง ๆ ของชุมชนรวมไปถึงการเอาเงินหนึ่งล้านบาทนี้คืน การชำระคืนเงินกู้อย่างครบถ้วนและตรงต่อเวลานี้เองที่ชาวบ้านมองว่าเป็นสิ่งสะท้อนความมีจิตสำนึกร่วมของชุมชน ความซื่อสัตย์ของคนในชุมชน และความเชื่อฟังที่ชาวบ้านมีต่อรัฐเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพารัฐได้ต่อไป ซึ่งชาวบ้านยังเชื่อว่าชุมชนจะดำรงอยู่ได้หรือพัฒนาให้เจริญขึ้นได้จะต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเป็นสำคัญ

ดอกผลที่ได้รับจากการปล่อยกู้รอบแรกของชุมชนบ้านวังเกวียนเป็นจำนวนเงินโดยประมาณ 42,000 บาท ซึ่งกองทุนฯ ได้ทำการเปิดบัญชีเพื่อเก็บเงินก้อนนี้แยกต่างหากจากเงินหนึ่งล้านบาทที่รัฐจัดสรรให้ และได้ตกลงกันในกลุ่มสมาชิกว่าจะไม่นำเงินส่วนนี้มาหมุนเวียนปล่อยกู้ แต่จะนำเงินที่เป็นดอกผลนี้จัดสรรเป็นสัดส่วน ได้แก่ แบ่งตอบแทนคณะกรรมการ 20% ช่วยเหลือคนชรา 10% ปันผลให้แก่สมาชิก 10% สำรองไว้เพื่อสาธารณะภัย 10% และเป็นค่าใช้จ่ายของกองทุน 10% ที่เหลือเก็บไว้ใช้ประโยชน์ส่วนรวม แต่สำหรับดอกผลก้อนแรกยังไม่มีการจัดสรรตามสัดส่วนดังกล่าว เนื่องจากกรรมการเห็นว่าจำนวนเงินยังไม่มาก และต้องการนำเงินก้อนนี้ไปจัดทำศาลาอเนกประสงค์ของชุมชนก่อน

การปล่อยกู้รอบสองของกองทุน

เนื่องจากการชำระคืนรอบแรกของกองทุนเป็นไปอย่างรวดเร็ว และชาวบ้านสามารถชำระคืนได้ภายในกำหนดเวลา 1 ปีครบทุกราย จึงทำให้กองทุนบ้านวังเกวียนปล่อยกู้รอบสองได้ภายใน 15 วันหลังจากที่รับชำระคืนรอบแรกแล้ว คือสามารถปล่อยกู้ได้ภายในวันที่ 7 ตุลาคม 2545 โดยในรอบสองนี้วงเงินที่ปล่อยกู้ทั้งสิ้น 980,000 บาท เหลือไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน 20,000 บาท เนื่องจากในรอบแรกไม่มีการกู้ฉุกเฉินเลย จึงทำให้เงินที่กันไว้มากเกินไป

กรรมการจึงลงมติให้มีการปล่อยกู้เกือบเต็มทั้งล้านบาท โดยวงเงินที่ปล่อยกู้ในปีที่สองนี้ แบ่งออกเป็นสี่กลุ่มได้แก่ ต่ำสุดรายละ 10,000 บาท ถัดมาเป็น 15,000 บาท 20,000 บาท และสูงสุดรายละ 25,000 บาท (มีอยู่ 10 ราย) ซึ่งชาวบ้านที่ยื่นกู้ทั้งหมดได้รับการอนุมัติให้กู้ทุกราย ด้วยมีจำนวนเงินที่เพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้าน สำหรับสมาชิกที่ขอกู้ในรอบที่สองนี้ส่วนใหญ่เป็นคนเดิมที่เคยกู้แล้วในรอบแรก มีเพียงหนึ่งรายที่ไม่กู้ในรอบสอง และมีสมาชิกรายใหม่ขอกู้หนึ่งรายซึ่งชดเชยกันพอดี โดยสมาชิกไม่กู้รอบสองให้เหตุผลว่าไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้เงินเนื่องจากมีรายได้หมุนเวียนเพียงพอแล้วจากอาชีพเปิดอู่ซ่อมรถ จึงไม่รู้จะนำเงินไปใช้ทำอะไรอีก

โครงการที่เขียนเพื่อกู้เงินปีที่สองส่วนใหญ่ยังคงเป็นการกู้ยืมไปเพื่อซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลง สำหรับการทำนาในฤดูถัดไป ซึ่งความเป็นจริงแล้วการกู้เงินบางส่วนเป็นไปเพื่อการชำระหนี้พ่อค้าที่ชาวบ้านได้ไปซื้อเชื่อปุ๋ยและยามาใช้ในฤดูทำนาปรังที่ผ่านมา และได้ผัดผ่อนการชำระคืนเงินดังกล่าวออกไปก่อน หลังจากที่ขายข้าวนาปรังได้ เพราะจะนำเงินมาชำระคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้านเสียก่อน ดังนั้นการกู้ยืมในปีที่สองนี้เงินส่วนใหญ่จึงยังคงอยู่ในกลุ่มของชาวบ้านที่ทำนาเป็นหลัก มีการกู้ไปเพื่อค้าขายเพียง 5 ราย การเขียนโครงการกู้เงินในปีที่สองนี้ได้ลดความยุ่งยากลงกว่าปีแรกมาก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวบ้านได้มีประสบการณ์ในการเขียนคราวแรก และได้ลดขั้นตอนของเอกสารลง โครงการที่เขียนกู้ในรอบสองจึงคล้าย ๆ กับการเขียนโครงการในรอบแรก

สำหรับระเบียบการของกองทุนบ้านวังเกวียนเมื่อเข้าสู่ปีที่สองนี้ มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเฉพาะในส่วนของผู้ค้ำประกันเงินกู้ จากเดิมมีผู้ค้ำประกัน 3 ราย ลดลงเหลือเพียง 2 ราย และให้ภรรยาหรือสามีของผู้ค้ำประกันลงนามรับทราบด้วยเพื่อให้เป็นหนี้ร่วมกัน โดยสามีภรรยาคู่หนึ่ง จะค้ำประกันได้ไม่เกิน 3 ราย การเปลี่ยนแปลงกติกานี้เป็นเหตุผลมาจากความต้องการจะให้ครอบครัวได้รับทราบถึงภาระหนี้สินที่ต้องชดใช้ร่วมกันทั้งสามีและภรรยา นอกจากนี้กติกาในการกู้ยืมยังเป็นเช่นเดิม ได้แก่ การคิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละห้าต่อปี ระยะเวลาในการกู้ยืม 1 ปี การชำระคืนกระทำครั้งเดียวเมื่อครบหนึ่งปีโดยชำระคืนพร้อมกันทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย โดยสมาชิกทุกรายจะต้องชำระค่าธรรมเนียมรายปีปีละ 40 บาท เพื่อนำเงินส่วนนี้ไปเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดเตรียมเอกสารและค่าใช้จ่ายของกองทุนฯ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นโดยให้สมาชิกกองทุนฯ ทุกรายเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ด้วย มีการเก็บเงินออมทุก ๆ ต้นเดือนเป็นรายหุ้น ๆ ละ 40 บาท เพื่อให้เกิดกระบวนการสะสมทุนขึ้นภายในชุมชน

ผลบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การเกิดขึ้นของกลุ่มออมทรัพย์บ้านวังเกวียน

ภายหลังที่ชุมชนบ้านวังเกวียนสามารถจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้ตามเงื่อนไขเบื้องต้นที่รัฐกำหนดไว้แล้ว กองทุนฯ ได้กำหนดให้มีการสะสมทุนเพิ่มเติมด้วยการกำหนดหุ้นให้แก่สมาชิกเข้ามาถือราคาหุ้นละ 10 บาท เพื่อให้เกิดการออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน แต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เพราะสามารถระดมทุนได้เพียงพันกว่าหุ้น ทำให้มีเงินอีกก้อนหนึ่งประมาณหมื่นกว่าบาท ซึ่งกรรมการได้นำเอาไปฝากธนาคารไว้ มิได้เอาออกมาจัดสรรให้กู้ยืมเพราะปริมาณเงินน้อย และยังมีเงินในกองทุนเหลืออยู่ การออมทรัพย์ที่กองทุนบ้านวังเกวียนกำหนดไว้นี้มีเพียงปีละครั้งเท่านั้นจึงไม่สามารถสร้างพฤติกรรมการออมให้เกิดขึ้นต่อสมาชิกได้หากเปรียบเทียบกับกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของการสะสมสัจจะรายเดือนที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งอื่น ๆ

ดังนั้นในปีที่สองนี้ กรรมการกองทุนฯ ได้ทดลองจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นภายในชุมชน ให้มีการเก็บออมประจำเดือนขึ้นโดยเริ่มมาตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี 2545 ให้ออมรายละ 40 บาทต่อเดือน และจะมีการเก็บเงินออมกันทุกเดือนมิใช่ปีละครั้งเช่นการระดมหุ้นของกองทุนหมู่บ้าน แต่กำหนดให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทุกรายจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์นี้ด้วย และมีการจัดตั้งกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา 7 คน ซึ่งก็มีกรรมการบางรายซ้ำกันอยู่กับกรรมการกองทุน วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเพื่อจะได้มีมีเงินสะสมของชุมชนเกิดขึ้นเอง และจะกลายเป็นเงินอีกก้อนหนึ่งสำหรับการปล่อยกู้ในอนาคต ซึ่งอาจจะมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านก็ได้ เช่น การปล่อยกู้เป็นกลุ่มอาชีพ เป็นต้น เมื่อขึ้นรอบปีที่สองชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจในการสะสมเงินร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์มากขึ้น เพราะเห็นว่าหากมีแหล่งเงินกู้เพิ่มขึ้นภายในชุมชนอีกด้วยอัตราดอกเบี้ยต่ำ จะทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปพึ่งพาเงินกู้ดอกเบี้ยสูงจากนายทุน และเงินของกลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นเงินที่เกิดจากการสะสมทุนของชุมชนเองจึงไม่มีความเสี่ยงที่จะถูกเรียกคืนจากรัฐ

จิตสำนึกต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลประโยชน์ที่ได้รับจากดอกผลอันเกิดจากการปล่อยกู้ของเงินกองทุนฯ ซึ่งปีแรกจะได้ดอกเบี้ยประมาณ 42,000 บาท ประธานกองทุนฯ เล่าว่าได้ปรึกษาหารือกันในกรรมการกองทุนฯ ว่าจะนำเอาเงินที่ได้ไปจัดสรรศาลาเอนกประสงค์เพื่อใช้ในกิจกรรมของชุมชน โดยจัดตั้งอยู่บนที่ดินที่มีชาวบ้านคนหนึ่งอุทิศให้ใช้ประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยจะยังไม่มีการปันผลออกไป แต่เมื่อคณะวิจัยกลับเข้าไปเก็บข้อมูลรอบสองหลังจากที่ชำระคืนเงินกู้

รอบแรกแล้ว พบว่าเจตนารมณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นไปตามจุดประสงค์เดิม เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้ยังไม่เพียงพอ กรรมการจึงนำเงินดอกผลเก็บฝากธนาคารไว้ก่อน ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการเก็บดอกเบี้ยจากการปล่อยกู้ของเงินกองทุนเพื่อจะได้นำดอกผลไปใช้กับงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม มากกว่าจะนำเอาดอกผลมาแบ่งปันกันไป อีกทั้งยังมีผู้นำชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการพยายามปลุกจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมให้เกิดกับชุมชนโดยผ่าน โครงการกองทุนหมู่บ้าน เช่น การเสียสละที่ดินส่วนตัวเพื่อทำประโยชน์แก่ชุมชน การเข้าร่วมบริหารจัดการกองทุนโดยไม่ได้รับผลตอบแทนอีกทั้งยังไม่กู้เงิน เพื่อให้ลูกหลานและชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ยอมรับนับถือเห็นว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านจะช่วยสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างไรบ้าง และชาวบ้านเริ่มมีการทำงานร่วมกันมากขึ้นกว่าในอดีตที่ชาวบ้านมุ่งแต่จะทำมาหากินอย่างตัวใครตัวมัน

ชาวบ้านหลายคนเล่าว่า เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านขึ้นมา จึงมีการจับกลุ่มพูดจาหารือกันมากขึ้น มีการประชุมกันเพื่อกำหนดระเบียบการบริหารกองทุน และมีการลงความเห็นต่าง ๆ ผ่านการประชุมกันมากขึ้น ชาวบ้านต่างเห็นถึงประโยชน์ของกองทุน และคอยเป็นหูเป็นตาดูแลเอาใจใส่ต่อกิจกรรมของกองทุนมากขึ้น นอกจากจะพูดคุยกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้านก็ทำให้ชาวบ้านได้ปรึกษาหารือในเรื่องของการทำมาหากินและความเป็นอยู่กันมากยิ่งขึ้น ความเอื้ออาทรต่อกันที่เป็นระบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนได้แสดงภาพให้เห็นมากกว่าก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน

> “งานกองทุนนี้มันดีนะ มันช่วยเหลือชาวบ้านได้ คนที่แย่ที่อะไร ทุนน้อยอะไร ก็ได้ช่วยเหลือกัน เรื่องโกงกันนี่ มันไม่โกงกันไม่ได้หรอก มันหลายคนดูแลกันอยู่ คล้าย ๆ กับมาช่วยกัน แต่ไม่ใช่มาบังคับกันนะ อย่างเวลาเขากู้นี่หรือเขาจะเรียกทุนคืนนะ ก็ต้องชวนกันไปดู .... มึงไม่ไปกันเหรอ เราก็ชวนกันไป มาสิ ไปกันเมื่อไร พรุ่งนี้ มะรืนนี้ ไปกันเมื่อไหร่เตรียมไว้ มันก็ไปกัน มันจะโกงกันยังไง ถ้าโกงกันเขาก็บอกให้กันรู้ เอ้าไอ้นี่โกงแล้ว ไอ้นี่มันก็ค้านกันแล้ว เอ๊ะ...ไอ้นี่มันยังไง เราก็ช่วยกันดูแลไม่ให้ใครเอาเปรียบกัน”

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

เมื่องานของกองทุนหมู่บ้านดำเนินมาได้เกือบครบรอบหนึ่งปี ชาวบ้านวังเกวียนเกือบทุกคนเห็นด้วยกับการมีเงินกองทุนฯ มาเข้าสู่ชุมชน เพราะช่วยให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนเพิ่มเติมขึ้นมาอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งถือเป็นแหล่งเงินทุนที่มีต้นทุนของเงิน (ดอกเบี้ย) ต่ำกว่าที่ชาวบ้านเคยใช้อยู่ในอดีตซึ่งส่วนใหญ่เป็นนายทุนเงินกู้ หรือพ่อค้าเงินเชื่อ เป้าหมายของโครงการกองทุนที่ต้องการให้ชาวบ้านนำเงินไปต่อยอดอาชีพหรือสร้างรายได้เพิ่มเติมในระยะปี

แรก ๆ อาจจะไม่บรรลุเป้าหมายดังที่วางไว้ เพราะชาวบ้านจะมุ่งเน้นการนำเงินกู้จากกองทุนไปลดภาระหนี้สินที่ดอกเบี้ยสูงของครัวเรือนไปก่อน เมื่อภาระหนี้สินลดลงแล้ว และขายผลผลิตได้จึงจะเกิดวงจรแห่งทุนในการสร้างผลผลิตส่วนเพิ่มได้ในอนาคต สำหรับชุมชนบ้านวังเกวียนอาจจะต้องใช้ระยะเวลาสัก 2-3 ปี จึงจะทำให้ภาระหนี้สินของชาวบ้านลดลงไป และหันมาสร้างกระบวนการสะสมทุนภายในครัวเรือนและในชุมชนได้ด้วยตนเอง หากชุมชนไม่ประสบภัยธรรมชาติหรือภาวะน้ำท่วมหนักจนกระทั่งผลผลิตเสียหายมากเช่นในอดีต หรือการเข้าไปติดกับอยู่ในวัฏจักรแห่งบริโภคนิยมที่เข้าสู่ชุมชนได้ โดยง่ายผ่านการคมนาคมที่ติดต่อกับชุมชนเมืองได้ง่ายขึ้น และการรับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกมากจนทำให้ชาวบ้านหันมาดำรงวิถีชีวิตแบบชุมชนเมืองซึ่งต้องใช้เงินตรามากกว่าการพึ่งพาทรัพยากรและทุนภายในท้องถิ่นเช่นในอดีต

อย่างไรก็ตามการนำโครงการเงินกองทุนเข้าสู่ชุมชน ที่ไม่มีการวางรากฐานของการทำงานแบบรวมกลุ่มหรือการมีส่วนร่วมของชาวบ้านไว้ก่อนนั้น จึงทำให้ขาดการสร้างจิตสำนึกแห่งชุมชนให้เกิดกับชาวบ้านส่วนใหญ่ให้มีจิตสำนึกร่วมในการที่จะแก้ปัญหาร่วมกันของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน การด้อยโอกาสทางการเรียนรู้ และการแสวงหาทางเลือกให้แก่สมาชิกในชุมชนให้เกิดอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น การหยิบยื่นเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทเข้ามาในชุมชนที่ขาดพื้นฐานทางสังคมที่สำคัญเหล่านี้ อาจกลายเป็นเงื่อนไขสนับสนุนระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เท่าเทียมระหว่างผู้มีอิทธิพลในชุมชนกับชาวบ้านทั่วไปให้มากขึ้นไปจากเดิมอีก เนื่องจากอำนาจในการเข้าถึงเงินทุนและการบริหารจัดการมักจะตกอยู่กับกลุ่มผู้นำชุมชนและคนร่ำรวยของชุมชนมากกว่าชาวบ้านที่ยากจน ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ภายใต้ภาวการณ์พึ่งพิงนายทุนท้องถิ่นมาโดยตลอดระยะเวลา 30-40 ปีที่ผ่านมา ไม่สามารถสร้างอำนาจต่อรองอย่างเป็นธรรมให้กับตนเองได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อระบบความรู้ใหม่ที่จะต้องนำมาใช้เพื่อการจัดการต่อการบริหารเงินทุนซึ่งมิใช่ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน

ภาพสะท้อนของกองทุนฯ จากทัศนะคนในชุมชน

ชาวบ้านวังเกวียนทั้งหมดรวมถึงกรรมการกองทุนฯเห็นด้วยกับการที่รัฐนำเอาโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชน โดยชาวบ้านมองว่าเงินกองทุนฯ เป็นเสมือนแหล่งเงินกู้แหล่งใหม่ของชาวบ้านที่รัฐพยายามจัดการให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เริ่มตั้งแต่การกำหนดระเบียบของกองทุน กำหนดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ การจ่ายชำระคืน และการค้ำประกันด้วยชาวบ้านกันเอง ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่ต้องหาสินทรัพย์มาใช้ในการค้ำประกัน การ

กู้ยืมของกองทุนไม่ยุ่งยากเหมือนกับการกู้ยืมจากสถาบันการเงิน ถึงแม้จะต้องเขียนวัตถุประสงค์ในการกู้ยืม และจะต้องผ่านคณะกรรมการกองทุนเพื่อให้อนุมัติการกู้ แต่สำหรับบ้านวังเกวียนแล้วสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านบอกว่าไม่ยุ่งยากนักเพราะประธานกองทุนจัดการเอกสารให้ง่ายต่อการเขียนโครงการกู้ยืม และการกู้ยืมของสมาชิกก็ได้รับการอนุมัติทั้งหมด เนื่องจากวงเงินที่กำหนดให้กับจำนวนสมาชิกที่ขอกู้ยืมนั้นอย่างเพียงพอ

อย่างไรก็ตามกรรมการกองทุนฯ ส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการอนุมัติกู้ยืมสูงกว่าวงเงินตามปกติที่ชาวบ้านทั่วไปกู้ได้ จึงทำให้ผู้เป็นกรรมการกองทุนฯ เป็นผู้ได้รับประโยชน์สูงกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่งชาวบ้านบางคนก็รู้สึกว่ากรรมการกองทุนฯ เป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่ไม่ให้ความเป็นธรรมต่อชาวบ้าน และการจัดสรรดังกล่าวเป็นเสมือนการสร้างอิทธิพลของผู้นำกลุ่ม จึงกลายเป็นว่าบ้านวังเกวียนมีกลุ่มอิทธิพลอยู่สองกลุ่ม ที่แสวงหาผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มมากกว่าการทำประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง

ดังนั้นการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านจึงให้ผลดีในทางเศรษฐกิจต่อคนส่วนใหญ่ของชุมชน และยังสร้างการมีส่วนร่วมให้แก่คนในชุมชน แม้จะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่อาจจะมีปัญหาในเรื่องของกการรวบอำนาจอยู่บ้าง เมื่อกิจกรรมของกองทุนผ่านไปหนึ่งปี ชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจต่อกิจกรรมของกองทุนฯ มากขึ้น เพราะเห็นว่าได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนฯ และยังมีดอกผลเกิดขึ้นจากการบริหารกองทุนผ่านไปหนึ่งปี ซึ่งชุมชนจะได้นำเงินนี้ไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน หากปล่อยละเลยอาจจะทำให้เงินดอกผลถูกใช้ในทางที่ไม่ถูกไม่ควร

ทัศนะของชาวบ้านที่ไม่กู้เงินจากกองทุน

แม้ชุมชนบ้านวังเกวียนจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนในชุมชนได้เป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน และมีสิทธิในการขอกู้ยืมเงินจากกองทุนเพื่อใช้ทำมาหากินก็ตาม แต่ชาวบ้านที่ยากจนบางรายกลับไม่ขอกู้ยืมเงินจากกองทุน เช่น กรณีของลุงจิตที่มีอาชีพจับปลาหาเลี้ยงชีพและมีอายุมากแล้ว (75 ปี) ลุงจิตเล่าว่า เหตุที่ไม่กู้เงินเพราะไม่รู้จะนำเอาเงินไปลงทุนทำอะไร การจับปลาหาเลี้ยงชีพทำให้มีพอกินไปวัน ๆ อยู่แล้ว ถ้าหาไม่พอกินก็มีลูก ๆ พอจะหยิบยื่นให้ได้ อาชีพจับปลาไม่ต้องอาศัยเงินลงทุน เพราะเป็นปลาตามธรรมชาติ มีการเลี้ยงปลาบ้างก็เป็นปลาขังไว้ในกระชังริมน้ำไม่ต้องให้อาหาร หากกู้เงินมาแล้วจะกลายเป็นภาระที่จะต้องหาไปคืนและยังต้องจ่ายดอกเบี้ยอีกด้วย ลุงจิตจึงตัดสินใจไม่กู้ยืมเงินจากกองทุน และลุงจิตก็ยังไม่มีหนี้สินในรูปแบบอื่น ๆ อีกเช่นกัน อย่างไรก็ตามลุงจิตก็ยังเห็นว่าเงินกองทุนฯที่เข้ามาสู่หมู่บ้านเป็นเรื่องที่ดี เพราะลูกหลานที่ยังต้องการเงินลงทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำๆ อยู่อีกมาก และหากลุงต้องการใช้เงินในอนาคตก็ยังสามารถกู้ได้ แต่ลุงจิตก็บอกว่าเวลากองทุนมีประชุม ถ้าว่างก็จะไปประชุมกับเขาด้วยเช่นกัน เพราะจะได้รู้ความคืบหน้า บาง

ครั้งก็จะให้แม่บ้านไปแทน ถือว่าการไปร่วมประชุมก็เสมือนกับการมีส่วนร่วมกับงานของชุมชนเช่นกัน

> " ลุงไม่กู้ เพราะกลัวว่ามีหนี้สินแล้วจะหาคืนไม่ได้ เมื่อเขาเรียกร้อง เราแก่แล้ว แล้วงานหลักเราก็ไม่มี ลำบากเหมือนกันครับ อีกอย่างลูกหลานมันก็ส่งเสียให้เดือนละพันสองพันก็พอใช้แล้ว ไม่ต้องซื้อหาอะไรมาก เราจับปลาขายได้บ้างเล็ก ๆ น้อยๆ ก็ไม่เดือดร้อนอะไร .....ไม่รู้จะกู้เอาไปทำอะไร ยังไม่มีช่องทางที่จะไป ก็ยังไม่อยากเอา เอามาก็ต้องเสียดอก เป็นหนี้"

ในกรณีของลุงเหล็ก ซึ่งเป็นกรรมการกองทุนฯคนหนึ่ง และไม่กู้ยืมเงินจากกองทุนฯ โดยลุงเหล็กบอกว่า ไม่เดือดร้อนเรื่องเงิน เพราะมีที่นาทำกิน อีกทั้งมีเงินทุนของครัวเรือนเพียงพอในการทำนาอยู่แล้ว แต่ลุงเหล็กเห็นว่าการมีกองทุนเข้ามาจะช่วยให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยากจนหลุดพ้นจากการกู้ยืมเงินที่ดอกเบี้ยแพง เงินกองทุนฯ สามารถช่วยให้ชาวนานำเอาเงินกู้นี้ไปซื้อยาและปุ๋ยเป็นราคาเงินสดซึ่งจะถูกกว่าการซื้อเชื่อ เมื่อขายผลผลิตได้แล้วก็ยังมีเงินเหลือไว้สำหรับการทำทุนงวดถัดไปและเก็บไว้คืนเงินกองทุนฯ ได้ ลุงเหล็กบอกว่าการเข้ามาเป็นรองประธานกองทุนฯนั้นเพราะเป็นคนที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและให้ความไว้วางใจ จึงอยากทำให้กองทุนจัดตั้งขึ้นได้ประสบความสำเร็จและเงินกองทุนหมู่บ้านนี้จะได้เป็นการรวมกลุ่มกันทำประโยชน์และสร้างการสะสมทุนขึ้นภายในชุมชนบ้านวังเกวียนได้อย่างจริงจัง เพราะที่ผ่านมาในอดีตชาวบ้านวังเกวียนไม่มีกิจกรรมการรวมกลุ่มกันทำงานเพื่อชุมชนและชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีการออม เมื่อจำเป็นต้องใช้เงิน เช่น การทำนา การสร้างบ้าน ซื้อสิ่งของจำเป็น หรือส่งลูกเรียนหนังสือ ก็จะต้องกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้านายทุนที่คิดดอกเบี้ยแพง ซึ่งมีหลายรายในหมู่บ้านต้องขายที่นาทิ้งเพื่อใช้หนี้ ซึ่งลุงเหล็กไม่ต้องการเห็นลูกหลานรุ่นต่อ ๆ ไป ยังต้องประสบปัญหาหนี้สินเช่นเดียวกับคนรุ่นก่อน

ข้อเสนอแนะจากกองทุนฯ บ้านวังเกวียน

1. การยืดอายุการกู้ยืมจาก 1 ปีออกไปเป็น 1 ปี 6 เดือน หรือ 2 ปี เนื่องจากความพร้อมของชาวบ้านที่ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ไม่สามรถชำระคืนได้ทัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบปีแรกที่การคืนเงินกู้อยู่ระหว่างช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังซึ่งหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือขายข้าวไม่ได้ราคา อาจทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยการหยิบยืมหรือกู้เงินนายทุนมาชำระคืนก่อน และชุมชนบ้านวังเกวียนเองมักจะประสบปัญหาน้ำท่วมในช่วงคืนเงินกู้แต่ละปี (ช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม) ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านไม่สามารถคืนเงินได้ในรอบนั้น ๆ หากเกิดน้ำท่วมขึ้นก่อนที่จะเก็บเกี่ยวได้

2. ชาวบ้านและกรรมการกองทุนฯ หลาย ๆ คน มองว่าในปีต่อ ๆ ไป เงินกองทุนอาจจะให้กู้ยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ยจากชาวบ้านก็ได้ เนื่องจากเงินกองทุนฯ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการช่วยเหลือชาวบ้าน และเป็นเสมือนเงินของชุมชน จึงน่าจะให้ชาวบ้านยืมไปใช้ได้โดยไม่เสียดอกเบี้ย แต่ความคิดเห็นดังกล่าวยังเป็นที่ขัดแย้งกันเองในกลุ่มของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนก็ยังเห็นว่าการคิดดอกเบี้ยจะช่วยให้เกิดความเป็นธรรมขึ้นระหว่างคนที่กู้มากกู้น้อยไม่เท่ากัน อีกทั้งยังเป็นพันธะให้ผู้กู้ไม่นำเงินไปใช้สิ้นเปลืองเพราะหากไม่มีดอกเบี้ยจะทำให้ไม่มีต้นทุนในการกู้เงิน และการคิดดอกเบี้ยจากเงินกู้กองทุนฯ จะช่วยให้ชุมชนมีเงินก้อนหนึ่งขึ้นมาเพื่อใช้ทำประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ในอนาคต รวมทั้งยังทำให้เงินกองทุนฯ มีขนาดใหญ่ขึ้นด้วย

3. จำนวนกรรมการกองทุนฯ ที่กำหนดไว้เมื่อเริ่มต้นนั้น ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงได้ภายหลังตามความเห็นชอบของสมาชิกในชุมชน เพราะกรรมการส่วนใหญ่ไม่มีบทบาทหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ หากจำนวนกรรมการน้อยลงน่าจะทำให้การทำงานของกองทุนสะดวกมากขึ้นในการเรียกประชุม และในการคัดเลือกคณะกรรมการชุดต่อไปของชุมชนจะไม่ยุ่งยากลำบาก เนื่องจากชุมชนบ้านวังเกวียนมีขนาดเล็ก จำนวนคนที่จะคัดเลือกเข้ามาเป็นกรรมการที่เหมาะสมมีอยู่ไม่มากนัก หากครบวาระสองปีตามระเบียบอาจจะหาคนใหม่เข้ามายากขึ้น

4. การให้ผลตอบแทนต่อกรรมการที่เข้ามาทำงานให้แก่กองทุนฯ เนื่องจากการทำงานให้กองทุนฯ ต้องเสียสละเวลา และเงินทองบางส่วนเพื่อทำงานให้แก่กองทุนฯ เช่น การไปร่วมประชุมกับหน่วยงานราชการ เข้าไปรับฟังนโยบายและแผนงานใหม่ ๆ ไปร่วมประชุมเครือข่ายระดับอำเภอ หรือการไปติดต่อธนาคาร รวมถึงการประชุมภายในชุมชนในวาระต่างๆ การทำงานเพื่อส่วนรวมโดยไม่ได้รับผลตอบแทนนั้น ทำให้ชาวบ้านที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงการมีส่วนร่วมได้เพราะความไม่พร้อมด้านเศรษฐกิจ และชาวบ้านบางส่วนที่ต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างเมื่อหมดหน้านา จึงทำให้งานสาธารณะและงานที่ได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐ มักจะตกอยู่ในกลุ่มผู้มีฐานะดีและมีอิทธิพลจนกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ของนายทุนท้องถิ่นขึ้นภายในชุมชนและสร้างสมอำนาจบารมีขึ้นมา

ภาคผนวก ก

ระเบียบข้อบังคับ
คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน

.....

เพื่อให้การบริหารการจัดการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน ซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมและสร้างนิสัยการอดออม เสียสละ เอื้ออาทรและเป็นไปด้วยความคล่องตัว มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกโดยรวม จึงเห็นสมควรกำหนดระเบียบการเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านลาดไว้ดังนี้

ข้อ 1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน”

ข้อ 2. ที่ตั้งกองทุนเลขที่ .....

ข้อ 3. ระเบียบนี้ใช้บังคับตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป

ข้อ 4. วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกองทุน

(1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนให้กับสมาชิก

(2) เพื่อส่งเสริมการออมทรัพย์ด้วยวิธีการถือหุ้น การฝากเงินสัจจะ และเงินรับฝาก

(3) เพื่อให้บริการเงินกู้แก่สมาชิก

(4) เพื่อพัฒนาจิตใจสมาชิกให้เป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ

1. เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์
2. เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว
3. เป็นคนไม่มัวเมาในสิ่งอบายมุข
4. เป็นคนรู้จักสามัคคี

(5) เพื่อพัฒนาสมาชิกให้เป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ

1. เป็นคนเก่งเรียน ใฝ่หาความรู้ใหม่ ๆ
2. เป็นคนเก่งคิด คิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา
3. เป็นคนเก่งงาน ขยันการงาน และมีความรับผิดชอบหน้าที่การงาน
4. เป็นคนเก่งคน มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อทุก ๆ คน

ข้อ 5. แหล่งที่มาของกองทุน ประกอบด้วยเงินและทรัพย์สิน ดังนี้

(1) เงินที่ได้รับจากการจัดสรรจากคณะกรรมการ

(2) เงินกู้ยืม

(3) ดอกผลหรือผลประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากเงินกองทุน

(4) ค่าธรรมเนียมแรกเข้า

(6) เงินค่าหุ้น

(7) เงินสมทบจากกลุ่มหรือองค์กรสมาชิก

(8) เงินหรือทรัพย์สินอื่นๆ ที่กองทุนได้รับโดยไม่มีเงื่อนไขผูกพันหรือภาระติดพันอื่นใด

ข้อ 6. คุณสมบัติของสมาชิก

(1) เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 6 เดือน ก่อนการจัดตั้งกองทุน

(2) เป็นผู้มีนิสัยดีงาม มีความรู้ ความเข้าใจ เห็นชอบด้วยหลักการของกองทุน และสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของกองทุน

(3) เป็นผู้ที่พร้อมจะปฏิบัติตามระเบียบของกองทุน

(4) เป็นผู้ที่คณะกรรมการกองทุน ได้มีมติเห็นชอบให้เข้าเป็นสมาชิก

(5) อดทน เสียสละ และเห็นแก่ประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ

(6) มีเงินฝากสัจจะ และถือหุ้นอย่างน้อยหนึ่งหุ้นแต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน

ข้อ 7. การสมัครเข้าเป็นสมาชิก

(1) ยื่นคำขอสมัครเป็นสมาชิกกองทุนได้ที่คณะกรรมการกองทุน

(2) คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้พิจารณาว่าจะรับบุคคลหนึ่งบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิกโดยชอบธรรม

ข้อ 8. เมื่อคณะกรรมการกองทุนพิจารณาคุณสมบัติตามข้อ 6. และเห็นสมควรรับบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิก จะแจ้งบุคคลนั้นให้ชำระค่าธรรมเนียมแรกเข้า ค่าหุ้น เงินฝากสัจจะภายใน 30 วัน นับจากวันที่ได้รับแจ้งให้เข้าเป็นสมาชิก

ข้อ 9. สมาชิกขาดหรือพ้นสภาพจากการเป็นสมาชิกตามเหตุต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(1) ตาย

(2) ลาออกและได้รับอนุมัติให้ลาออกจากคณะกรรมการกองทุน

(3) วิกลจริต จิตฟั่นเฟือนหรือถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ

(4) ที่ประชุมใหญ่สามารถมีมติให้ออกด้วยคะแนนสองในสามของผู้เข้าร่วมประชุม

(5) จงใจฝ่าฝืนระเบียบของกองทุน หรือแสดงตนเป็นปรปักษ์หรือไม่ให้ความช่วยเหลือหรือ ร่วมมือกับกองทุนไม่ว่าด้วยประการใด

(6) นำทรัพย์สินของกองทุนไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ที่ได้ระบุไว้

(7) มีคุณสมบัติและหรือลักษณะไม่ตรงข้อที่ 6.

ข้อ 10. ผู้ที่ขาดการเป็นสมาชิกภาพอาจยื่นขอสมัครการเป็นสมาชิกใหม่ได้ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นผู้ที่ขาดจากการเป็นสมาชิกติดต่อกันไม่น้อยกว่าหนึ่งปี

ข้อ 11. การคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า คณะกรรมการกองทุนคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้ากับสมาชิกที่เป็นบุคคล กลุ่มและหรือองค์กรชุมชนเป็นราย ๆ ละ 5 บาท โดยสมาชิกต้องชำระเมื่อได้รับการพิจารณาตามข้อ 7. และต้องชำระภายในสามสิบวัน นับจากวันที่ได้รับแจ้งจากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 12. หุ้น ๆ หนึ่งมีมูลค่าหุ้นละ 10 บาท สมาชิกแรกเข้าตามข้อ 7. จะต้องถือหุ้นอย่างน้อยหนึ่งหุ้น แต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน โดยสามารถชำระค่าหุ้น และเพิ่มหุ้นได้ปีละหนึ่งครั้ง ในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปีของกองทุน

ข้อ 13. วิธีการชำระค่าหุ้น สมาชิกสามารถชำระค่าหุ้น โดยใช้เงินเท่านั้น

ข้อ 14. เงินฝากสัจจะ สมาชิกทุกคนต้องส่งเงินฝากสัจจะทุกเดือน ๆ ละเท่า ๆ กัน ในวงเงินไม่ต่ำกว่าสิบบาท และไม่เกินห้าสิบบาทต่อเดือน ทุกวันที่ 5 ของเดือน และสามารถเพิ่มจำนวนเงินฝากสัจจะได้ปีละหนึ่งในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปี พร้อมกันนี้สมาชิกสามารถถอน และปิดบัญชีได้ก็ต่อเมื่อพ้นสภาพการเป็นสมาชิก

ข้อ 15. เงินฝาก สมาชิกสามารถนำเงินฝากไว้กับกองทุนได้ในวงเงินไม่เกินรายละห้าพันบาท โดยสามารถฝากได้ไม่จำกัดจำนวนในหนึ่งเดือน และจะถอนได้ไม่เกินหนึ่งครั้งต่อเดือน โดยจะได้รับดอกเบี้ยในอัตราร้อยละห้าต่อปี

ข้อ 16. คณะกรรมการกองทุน ประกอบด้วย ประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการกองทุน เลขานุการ เหรัญญิก ผู้ตรวจสอบภายใน และประชาสัมพันธ์

ข้อ 17. กรรมการกองทุนมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละสองปี

- ในกรณีที่กรรมการกองทุนพ้นจากตำแหน่งตามวาระ คณะกรรมการกองทุนประกอบด้วยกรรมการกองทุนทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ และคณะกรรมการกองทุนให้มีการคัดเลือกบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งแทนกรรมการกองทุนที่พ้นจากตำแหน่งตามวาระ ภายในระยะเวลาสามสิบวัน

- กรรมการกองทุนซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระ อาจได้รับการคัดเลือกอีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกินสองวาระติดต่อกันไม่ได้

ข้อ 18. คุณสมบัติคณะกรรมการกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544

ข้อ 19. คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(1) บริหารจัดการกองทุน ตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของเงินกองทุน

(2) รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก

(3) ออกระเบียบข้อบังคับหรือหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการบริหารกองทุน

(4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนกำหนดหรือมอบหมาย

ข้อ 20. ประธานกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(1) เป็นประธานในการประชุมคณะกรรมการกองทุน

(2) เรียนประชุมคณะกรรมการกองทุน

(3) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งตามมติหรือตามที่คณะกรรมการกองทุนมอบหมาย

(4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามข้อบังคับและมติคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 21. ให้รองประธานกรรมการกองทุนทำหน้าที่แทนประธานกรรมการกองทุน เมื่อประธานกรรมการกองทุนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ หรือเมื่อประธานกรรมการกองทุนมอบหมาย

ข้อ 22. ถ้าประธานกรรมการกองทุนและรองประธานกรรมการกองทุน ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ในการประชุมคราวหนึ่งคราวใดได้ ให้ที่ประชุมเลือกคณะกรรมการกองทุนคนใดคนหนึ่งเป็นประธานของการประชุม คราวนั้น

ข้อ 23. เหรัญญิกกองทุนมีหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ ดูแลรักษาเงินทุน และรายได้ของกองทุนรวมทั้งการจัดทำบัญชี พร้อมทั้งควบคุมการใช้จ่ายเงินของกองทุน ให้เป็นไปอย่างรอบคอบและเกิดประโยชน์สูงสุด

ข้อ 24. เลขานุการกองทุนมีหน้าที่ติดต่อประสานงานทั่วไป นัดประชุมกรรมการกองทุน จดและทำบันทึกรายงานการประชุม ตลอดจนรายงานการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 25. ผู้ตรวจสอบภายในมีหน้าที่ตรวจสอบบัญชี กำกับ ดูแลเงินกองทุนให้เป็นไปตามมติที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด รวมทั้งประเมินผลการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 26. ประชาสัมพันธ์มีหน้าที่ผลิตเอกสาร สิ่งพิมพ์ ให้ข่าวสารแก่สมาชิก และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ 27. กรรมการกองทุนอื่น ๆ ให้มีหน้าที่ตามคณะกรรมการกองทุนกำหนด มอบหมาย

ข้อ 28. คณะกรรมการกองทุนต้องมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีความจำเป็นประธานอาจเรียกประชุมได้มากกว่า 1 ครั้ง และต้องมีคณะกรรมการกองทุนเข้าประชุมอย่างน้อยกึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดจึงครบองค์ประชุม

ข้อ 29. การวินิจฉัยชี้ขาดการประชุม ให้ถือเสียงข้างมากและกรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงในการลงคะแนนหนึ่งเสียง ในกรณีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มอีกเสียงหนึ่งหรือเป็นผู้ชี้ขาด

ข้อ 30. ประเภทการกู้ยืม สมาชิกสามารถยื่นขอกู้ต่อคณะกรรมการกองทุนเพื่อนำไปใช้จ่ายในกิจกรรมดังต่อไปนี้

(1) การพัฒนาอาชีพ

(2) การสร้างงาน

(3) การสร้าง และหรือเพิ่มรายได้

(4) บรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน

ข้อ 31. การอนุมัติเงินกู้ สมาชิกที่ประสงค์ขอกู้เงินจะต้องจัดทำโครงการเพื่อขอกู้เงินจากคณะกรรมการกองทุน โดยระบุวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเงินอย่างชัดเจน

ข้อ 32. ลักษณะโครงการ สมาชิกสามารถยื่นขอกู้เงินตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ต้องมีลักษณะหรือคุณสมบัติคือ เป็นโครงการที่ต้องสามารถดำเนินการได้จริง มีความเป็นไปได้ทางการตลาด และเห็นได้ชัดเจนว่ามีความคุ้มค่าต่อการลงทุน

ข้อ 33. วงเงินกู้ เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ให้แก่สมาชิกระยะหนึ่งไม่เกินสองหมื่นบาท

- ในกรณีที่คณะกรรมการกองทุนมีมติเห็นควรอนุมัติเงินกู้รายใดเกินกว่าสองหมื่นบาท คณะกรรมการกองทุนจะเรียกประชุมสมาชิก เพื่อให้สมาชิกพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาด แต่ทั้งนี้ การอนุมัติเงินกู้รายหนึ่งต้องไม่เกินห้าหมื่นบาท

- โครงการที่สมาชิกยื่นกู้ตามข้อ 30. (5) ต้องเป็นการกู้เฉพาะกรณีเพื่อการอันจำเป็นหรือมีประโยชน์ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควร แต่จะให้กู้เงินเพื่อการเก็งกำไรหรือสุรุ่ยสุร่ายไม่ได้ ในวงเงินรายละไม่เกินสามพันบาท

ข้อ 34. การดำเนินการตามโครงการที่ขอกู้และการจัดทำรายงาน สมาชิกจะต้องดำเนินโครงการที่ขอกู้ให้สำเร็จเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และจัดทำรายงานความก้าวหน้าตามแบบรายงานที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด

ข้อ 35. การทำสัญญาเงินกู้ทุกประเภทต้องมีการทำสัญญาไว้กับคณะกรรมการกองทุนตามแบบและเงื่อนไขที่กำหนด

ข้อ 36. หลักประกันเงินกู้ มีข้อกำหนดดังนี้

(1) เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ต้องใช้สมาชิกของกองทุนจำนวนสามคนเป็นผู้ค้ำประกัน สำหรับเงินตามข้อ (5) ให้ใช้ผู้ค้ำเพียงคนเดียว

ข้อ 37. การชำระคืนเงินกู้ เงินชำระหนี้สำหรับเงินกู้มีกำหนดไว้ดังนี้

(1) เงินกู้ตามข้อ 30. (1) , (2) , (3) และ (4) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินต้นพร้อมด้วยดอกเบี้ยภายในหนึ่งปี

(2) เงินกู้ตามข้อ 30. (5) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินกู้เต็มจำนวนพร้อมดอกเบี้ยภายในระยะไม่เกินสามเดือน

ข้อ 38. อัตราดอกเบี้ย

(1) อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ ร้อยละ 5% ต่อปี

(2) อัตราดอกเบี้ยเงินฝาก คิดตามธนาคาร

ข้อ 39. ค่าปรับ ในกรณีผู้กู้ผิดสัญญาเงินกู้ให้ผู้กู้เสียเบี้ยปรับในอัตราร้อยละศูนย์จุดห้าต่อวัน เว้นแต่ผู้กู้ได้รับอนุญาตให้ผ่อนผันการชำระหนี้จากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 40. การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีทางบัญชีของกองทุนและได้ปิดบัญชีตามมาตรฐานการบัญชีที่รับรองโดยทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

(1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละสิบห้า

(2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละยี่สิบ

(3) เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้กับผู้กู้ในอัตราร้อยละห้า

(4) เป็นเงินตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนในอัตราร้อยละสิบ

(5) เป็นทุนการศึกษาและการพัฒนาอาชีพของประชาการในหมู่บ้านในอัตราร้อยละสิบ

(6) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละสิบห้า

(7) เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ในอัตราร้อยละยี่สิบ

(8) อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควรในอัตราร้อยละห้า

ข้อ 41. คณะกรรมการกองทุนจะตรวจสอบบัญชีของกองทุน และรายงานการตรวจสอบบัญชีต่อคณะกรรมการสนับสนุนเพื่อทราบถึงความก้าวหน้าฐานะการเงิน ผลการดำเนิน

งานของกองทุนทุกสามเดือนและทุกรอบปี พร้อมทั้งแสดงบัญชีกำไร ขาดทุน งบดุลในปีบัญชีที่ล่วงมา ภายในหนึ่งร้อยยี่สิบวัน นับแต่วันสิ้นปีบัญชี

ข้อ 42. ให้คณะกรรมการกองทุนนัดประชุมใหญ่สมาชิกอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง โดยมีวาระการประชุม ดังนี้

(1) ประธานกล่าวเปิดการประชุม

(2) เรื่องทีแจ้งให้ที่ประชุมทราบ

(3) รับรองรายงานการประชุมครั้งที่ผ่านมา

(4) พิจารณาเรื่องที่ค้างในที่ประชุมครั้งก่อน

(5) เหรัญญิกรายงานฐานะการเงิน

(6) วาระที่ต้องการพิจารณา

(7) สรุปผลและปิดการประชุม

ให้ไว้ ณ วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

(.....)

ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านวังเกวียน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
บทที่ 1	บทนำ การศึกษาวิจัย และบริบทของชุมชน	1
	การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล	2
	สภาพทั่วไปของชุมชน	3
	การเก็บรวบรวมข้อมูล	9
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	10
บทที่ 2	ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	12
	วิถีการผลิตของชุมชนเพื่อการทำกิน	12
	วิถีชีวิตในชุมชน : ภาพของสังคมแห่งการพึ่งพาและร่วมแรงร่วมใจ	17
	ภูมิปัญญาในชุมชน : การสร้าง สะสม และสืบทอดความรู้แห่งชุมชนชาวนา	18
บทที่ 3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย	22
	“ผลิตเพื่อการค้า” กลายเป็นวิถีการผลิตนำชุมชน	22
	วิถีชีวิตของชุมชนในยุคเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมทันสมัย	29
	การปรับตัวของชุมชน : หลากมิติของความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้ทุนนิยม	34
บทที่ 4	กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	38
	กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน	39
	ที่มาของประธานและกรรมการกองทุน	40
	กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	43
	ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนฯ	53
	ภาพสะท้อนของกองทุนฯจากทัศนะของคนในชุมชน	54
ภาคผนวก ก		58

บทที่ 1
บทนำ การศึกษาวิจัย และบริบทของชุมชน

"บ้านพันลาน" ถือว่าเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมของจังหวัดนครสวรรค์และเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ประกอบไปด้วยหมู่ที่ 2 และ หมู่ที่ 3 ของตำบลพันลาน อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ บ้านพันลานเป็นชุมชนที่มีอายุสืบเนื่องยาวนานกว่าสองร้อยปี นับว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งของทุนเดิมที่เป็นทุนกายภาพของชุมชน ได้แก่ ทุนทรัพยากรธรรมชาติอันมีที่ดินทำนาอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ซึ่งอำนวยประโยชน์ทั้งการทำเกษตรและทำประมงน้ำจืด มีที่ตั้งของชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการเดินทาง ขนส่งผลผลิต และเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอก อีกทั้งภายในชุมชนเองมีกระบวนการพัฒนาทุนของตนเองขึ้นร่วมกัน อาทิ ชุมชนมีการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจผ่านกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านขึ้นมาเองถึงสองกลุ่ม และมีทุนทางสังคม อันเกิดจากจิตสำนึกของชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน มีผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายด้าน และยังมีการสร้างทุนทางการเมืองโดยการสร้างปฏิสัมพันธ์กับรัฐอันก่อให้เกิดการยอมรับในศักยภาพของชุมชน การยอมรับต่อผู้นำของชุมชน จึงทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากรัฐตลอดมา เพราะเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ดีและยังสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่หยิบเอาผลผลิตสำคัญของชุมชนนั่นคือ "พริกสวน" หรือ "พริกไร่" ขึ้นมาส่งเสริมและจัดจำหน่ายสร้างเป็นรายได้และทำชื่อเสียงให้แก่ชุมชน หรือการเป็นชุมชนนำร่องในการจัดทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ เพราะเป็นชุมชนที่มีความพร้อมทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ อีกทั้งยังมีผู้นำของชุมชนเป็นคนที่สามารถประสานงานกับหน่วยงานของรัฐได้เป็นอย่างดี และแหล่งที่ตั้งของชุมชนยังอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเนื่องจากอยู่ใกล้ทั้งอำเภอชุมแสงและอำเภอเมือง ทำให้การติดต่อระหว่างชุมชนพันลานกับชุมชนเมืองจึงเป็นไปอย่างสะดวก เป็นผลให้โครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้าถึงชุมชนได้อย่างรวดเร็วกว่าชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกล

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ดูจะเป็นเงินที่ไม่มากนักสำหรับชุมชนแห่งนี้เป็นเพราะประการแรก บ้านพันลานมีการสะสมทุนทางเศรษฐกิจของตนเองมาอย่างต่อเนื่องและสามารถพึ่งพาเงินทุนของตนเองได้อย่างไม่เดือดร้อนนัก ด้วยมีทั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่ตั้งขึ้นมานานแล้วและสามารถกระจายเงินทุนให้สมาชิกกู้ยืมได้ค่อนข้างเพียงพอ อีกทั้งชาวบ้านพันลานมีทุนในครัวเรือนที่สะสมอยู่เดิมรวมถึงความเป็นเจ้าของในที่ดินทำกินของครัวเรือน ประการที่สอง ความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ (ราวสองร้อยครัวเรือน) ทำให้เงินจำนวน

หนึ่งล้านไม่มากนักเมื่อจัดสรรให้แก่สมาชิกในชุมชน และไม่เพียงพอต่อการนำไปลงทุนในการสร้างผลผลิตที่ต้องใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูง ดังนั้นเงินจากกองทุนหมู่บ้านจึงไม่น่าจะส่งผลมากนักต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนแห่งนี้ หากแต่มีประเด็นที่น่าศึกษาวิจัยอยู่ที่การบริหารจัดการกองทุนฯ ของชุมชน เพื่อให้เกิดกระบวนการทางสังคมที่จะสร้างระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างเท่าเทียม และสามารถสร้างโอกาสให้สำหรับคนยากจนในชุมชนได้มีแหล่งทุนทำกินที่จะหยิบยืมได้ด้วยหรือไม่ กองทุนหมู่บ้านที่เข้าสู่ชุมชนที่เข้มแข็งแล้วจะยังประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใดหรือจะคุ้มค่าหรือไม่ เมื่อพิจารณาถึงความต้องการที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน หรือจะช่วยสร้างอรรถประโยชน์ส่วนเพิ่มใดให้แก่ชาวบ้านได้อีกบ้างภายใต้การบริหารจัดการของกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในการจัดการทุนของชุมชนมาแล้ว

การเลือกพื้นที่ในการเก็บข้อมูล

การให้ความสนใจต่อชุมชนบ้านพันลานในการศึกษาวิจัยกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้ เกิดขึ้นจากการแนะนำของพัฒนากรอำเภอที่แสดงความคิดเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านของบ้านพันลานถือเป็นกองทุนฯ ตัวอย่างของอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ที่สามารถสร้างระบบการบริหารจัดการที่ดีและเป็นแบบอย่างให้ชุมชนอื่น ๆ ในเขตจังหวัดนครสวรรค์และชุมชนใกล้เคียงให้เข้ามาศึกษาดูงาน การจัดการของกลุ่มมีพื้นฐานจากการทำงานร่วมกันของชาวบ้านในกิจกรรมอื่น ๆ ภายในชุมชนมาก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดตั้งกลุ่มฌาปนกิจ การจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มทำนา กลุ่มปลูกพริก กลุ่มค้าขาย เป็นต้น นอกจากนี้บ้านพันลานยังมีชาวบ้านที่เป็นผู้นำชุมชนที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ตัวแทนใน อบต. ประธานกลุ่มออมทรัพย์ ครู/อาจารย์ และผู้นำตามธรรมชาติ อาทิ ผู้หลักผู้ใหญ่หรือคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนที่เป็นที่นับถือทั้งของชาวบ้านพันลานเองและชุมชนบ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ในชุมชนพันลานยังมีระบบการจัดการงานของชุมชนที่ให้คนหลายวัย ทั้งคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาเป็นผู้นำของชุมชน ทำให้บ้านพันลานเป็นชุมชนที่มีพลวัตของการปรับตัวไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่บ้านพันลานจึงถือว่าเป็นชุมชนที่มีความพร้อมสูงเป็นชุมชนแรก ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนรอบแรกเร็วกว่าชุมชนอื่น มีการบริหารจัดการกองทุนฯ อย่างเป็นระบบ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความกระตือรือร้นต่อการเข้าร่วมโครงการกองทุนหมู่บ้าน จึงทำให้ชุมชนบ้านพันลานได้รับการกล่าวถึงในแง่ของความเป็นชุมชนเข้มแข็ง การเข้าศึกษาวิจัยและประเมินกองทุนบ้านพันลานเป็นไปด้วยความสะดวกทั้งในด้านการเดินทาง ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและผู้นำในชุมชน มีการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านอย่างเต็มที่

ต่อโครงการกองทุนหมู่บ้านซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ในการปรับปรุง แก้ไข และนำเอาแนวคิดไปปรับใช้สำหรับชุมชนอื่น ๆ ได้ด้วย

สภาพทั่วไปของชุมชน

แม้ชุมชนพันลานจะเป็นชุมชนชาวนาที่สืบทอดกันมากว่าสองร้อยปีแล้ว หากผู้คนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่อพยพมาจากหลาย ๆ แห่ง อาทิ สิงห์บุรี อ่างทอง ลพบุรี อยุธยา ด้วยความหนาแน่นของชุมชนเดิมทำให้เกิดการแตกตัวของชุมชนออกไปสู่การหาที่ดินทำกินในแหล่งใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณที่ตั้งของบ้านพันลานด้วยทำเลที่ตั้งเหมาะกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวนาภาคกลาง ชาวบ้านที่เข้ามาใหม่มีทั้งที่เข้ามาถางป่าเพื่อจับจองที่ดิน และบ้างก็เข้ามาขอซื้อจากคนที่อยู่เดิม เมื่อมีที่ดินทำกินและบ้านเรือนที่มั่นคงแล้ว จึงได้อพยพเอาลูกหลานเข้ามาอยู่ด้วย และสร้างชุมชนชาวนาแห่งใหม่ขึ้นมา และให้ชื่อว่า บ้านพันลอมเพราะมีข้าวปลูกได้มาก เรียกลักษณะการกองข้าวว่า ลอมข้าว จึงให้ชื่อบ้านว่าพันลอม ต่อมาจึงมีการเปลี่ยนมาเรียกว่า บ้านพันลาน

ปัจจุบันบ้านพันลานเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน อำเภอชุมแสง จังหวัดนคร สวรรค์ โดยแบ่งออกเป็นหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ในจำนวน 10 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรในหมู่ที่ 3 ประมาณ 624 คน คิดเป็นจำนวนครัวเรือนเท่ากับ 201 ครัวเรือน บ้านพันลานทั้งสองหมู่มีการใช้สถานที่สาธารณะประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ วัดพันลานซึ่งถือเป็นวัดขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน โรงเรียนพันลานที่สอนตั้งแต่ระดับประถมถึงมัธยมศึกษา และ สถานีอนามัยประจำชุมชน อย่างไรก็ตามบ้านพันลานตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอชุมแสง จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมส่งลูกหลานไปเรียนที่โรงเรียนระดับอำเภอ และใช้บริการรักษาพยาบาลจากโรงพยาบาลชุมแสงด้วยเช่นกัน ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 24,000 บาทต่อปี ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างดีเสมอกัน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง อาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านพันลานเป็นชาวนาดั้งเดิมของจังหวัดนครสวรรค์ที่เล่ากันว่าในอดีตพื้นที่ลุ่มปากน้ำโพแห่งนี้เป็นแหล่งทำนาขนาดใหญ่ โดยเฉพาะบริเวณบ้านพันลาน ได้ชื่อเช่นนี้เพราะมองไปทางใดก็จะเห็นแต่ลานตากข้าวมากมายไปหมดจนได้รับการตั้งชื่อว่าเป็น “บ้านพันลาน” คือมีลานข้าวเป็นพัน ๆ ลานนั่นเอง ชาวบ้านเองจึงมีทุนทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าชุมชนในอำเภอเดียวกัน

ปัจจุบันบ้านพันลานก็ยังคงมีวิถีการผลิตหลักเป็นการทำนาข้าวอยู่ แต่มีการปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาปีละสองครั้ง นอกจากนี้ยังมีการทำสวนผัก โดยเฉพาะการปลูกพริกสวนซึ่งเป็นพริกขี้หนูเม็ดใหญ่ มีสีแดงสด ปลูกได้ตลอดปี เป็นผลผลิตที่สร้างชื่อเสียงให้บ้านพันลานอีกอย่างหนึ่ง และยังมีการทำไร่ข้าวโพดที่เน้นการปลูกข้าวโพดหวานสำหรับเป็นอาหาร

ของคน แต่จะไม่นิยมปลูกข้าวโพดที่ใช้เป็นอาหารสัตว์เป็นการทำไร่ข้าวโพดทั่วไป หากเดินทางด้วยถนนเส้นทางชุมแสง-นครสวรรค์ ก่อนจะถึงตัวอำเภอชุมแสงจะเห็นชาวบ้านนำเอาพริกสด พริกแห้ง และข้าวโพดหวานมาวางขายริมถนนตลอดเส้นทาง ถือเป็นของฝากอย่างหนึ่งที่นักท่องเที่ยวจะแวะซื้อเพื่อติดมือกลับบ้าน นอกจากอาชีพเกษตรกรรมที่ถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านพันลานแล้ว ชาวบ้านยังมีการทำประมงน้ำจืด ซึ่งในอดีตเป็นการจับปลาตามธรรมชาติเพื่อใช้ยังชีพและเพื่อขายโดยเฉพาะในช่วงน้ำหลากการจับปลาจะกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของชาวบ้านที่ถูกน้ำท่วมไร่นาเสียหาย สำหรับในปัจจุบันการทำประมงหรือจับปลาตามธรรมชาติได้ลดน้อยลงมาก หากมีการเปลี่ยนรูปมาเป็นการเพาะพันธุ์ปลาขาย เลี้ยงปลาในบ่อ และเลี้ยงปลาในกระชังเพื่อการค้ามากขึ้น

ทำเลและที่ตั้งของชุมชน

"บ้านพันลาน" ถือเป็นชุมชนหลัก และ เป็นชุมชนขนาดใหญ่ของตำบลพันลาน หากแบ่งตามเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น บ้านพันลานจะประกอบด้วย 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ด้วยความหนาแน่นของประชากรจึงมีการแยกออกเป็นสองหมู่ แต่ยังคงมีความเป็นเครือญาติกันสูงอยู่และมักจะมีกิจกรรมงานบุญต่างๆร่วมกันอยู่เสมอ ชุมชนบ้านพันลานตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอชุมแสงระยะทาง 13 กม. และห่างจากตัวอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นระยะทาง 30 กม. ชุมชนตั้งอยู่บนถนนชุมแสง-นครสวรรค์ (ทางหลวงหมายเลข 225) ตำบลพันลานเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำน่านอันเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชน และยังตั้งอยู่ติดกับบึงบรเพ็ดซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาขนาดใหญ่ของพื้นที่ภาคกลาง สำหรับการเดินทางเข้าสู่ชุมชนพันลานนับว่าเป็นไปได้สะดวกเนื่องจากบ้านพันลานตั้งอยู่ระหว่างตัวอำเภอชุมแสง และอำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์

สภาพการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านพันลานส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการกระจุกตัวอยู่รวมกันเป็นแหล่งชุมชนที่มีสถานที่ราชการหรือองค์กรทางสังคมตั้งอยู่ในระแวกเดียวกัน อาทิ วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ที่ตั้งของอบต. และยังตั้งอยู่บริเวณริมถนนสายหลักเพื่อความสะดวกในการเดินทางติดต่อกับภายนอกชุมชน และยังสามารถตั้งเพิงขายผลผลิตริมถนนได้ด้วย สำหรับที่ดินทำกินจะอยู่รอบนอกที่ไกลออกไปจากถนนและมักจะอยู่ติดแม่น้ำ ชาวบ้านหลาย ๆ ครัวเรือนจะมีที่ดินทำกินทั้งที่เป็นที่นาและที่ไร่ และอาจจะมีการถือครองหลาย ๆ แปลงไม่ต่อเนื่องกัน

ที่ดินทำกิน

ที่ดินทำกินในบ้านพันลานส่วนใหญ่ (ประมาณร้อยละ 90) เป็นที่ดินของชาวบ้านที่เป็นเจ้าของถือโฉนดและทำมาหากินบนที่ดินของตนเอง มีทั้งที่ดินทำนาซึ่งเป็นที่ดินผืนใหญ่ของชุมชน ซึ่งมักจะเป็นที่ดินราบลุ่ม และที่ราบน้ำท่วมถึง อยู่ติดริมแม่น้ำและที่ดินติดคลองชลประทานที่เป็นคลองแยกคลองซอยจากระบบชลประทานที่ปันน้ำมาจากเขื่อนชัยนาท สำหรับที่ดินทำไร่จะอยู่ไกลออกไปจากแหล่งน้ำ และมักจะมีลักษณะเป็นที่เนินหรือที่ดอน คุณภาพของดินไม่สู้สมบูรณ์นักจึงปลูกพืชไร่ได้เพียงปีละครั้งและต้องทิ้งที่ดินให้ว่างลง นอกจากนี้ยังมีที่ดินสำหรับการทำสวนผักและสวนผลไม้บ้างกระจัดกระจายอยู่ทั้งในชุมชนและตามที่ไร่ที่นาประปราย การทำสวนผลไม้ขนาดใหญ่ไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชน ด้วยบ้านพันลานมีปัญหาของน้ำที่ท่วมทุกปีทำให้ไม้ผลมักจะตายด้วยโรครากเน่าเมื่อถูกน้ำท่วมขังชาวบ้านจึงไม่นิยมทำสวนผลไม้หรือไม้ยืนต้น หากปลูกไม้ผลบ้างก็เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน อาทิ มะม่วง ขนุน นอกจากนี้ในชุมชนยังมีบางส่วนที่เป็นที่ดินสาธารณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน อาทิ ที่ดินในเขตวัด เขตโรงเรียน และมีที่ดินบางส่วนทั้งที่เป็นของคนในชุมชนและคนนอกชุมชนที่ไม่ได้ทำกินบนที่ดินของตนเอง แต่จะปล่อยเป็นที่ให้เช่าแก่ชาวนาไร้ที่ดินทำกิน หรือชาวนาที่ต้องการขยายที่ดินทำกินเพิ่มเติม

ที่ดินทำนาที่อยู่ลุ่มน้ำของบ้านพันลาน ซึ่งพื้นที่ของชุมชนส่วนใหญ่จะประสบภาวะน้ำท่วมในราวเดือนกันยายน-ธันวาคม บางปีน้ำจะท่วมขึ้นสูงมากหากเขื่อนชัยนาทที่อยู่ทางด้านเหนือไม่สามารถระบายน้ำลงสู่ภาคกลางตอนล่างได้ จึงทำให้น้ำในเขื่อนสูงขึ้นและระบายลงสู่คลองชลประทานและเข้าท่วมที่ดินทำกินเกือบทั้งหมดของจังหวัดนครสวรรค์ รวมทั้งบ้านพันลานก็เป็นพื้นที่รับน้ำจากเขื่อนนี้ ทำให้ผลผลิตของที่นาเสียหาย โดยเฉพาะในปี 2545 ที่ผ่านมาน้ำท่วมสูงมากและเป็นระยะเวลานาน ทำให้ข้าวนาปรังของชาวบ้านพันลานเสียหายไปมาก มีเพียงบางครัวเรือนที่เก็บเกี่ยวได้ทันจึงไม่เสียหาย

แหล่งน้ำของชุมชน

ชุมชนพันลานอาศัยแหล่งน้ำจาก 3 แหล่งสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำน่านซึ่งถือเป็นแม่น้ำสายหลักที่ชุมชนตั้งอยู่ และยังได้ใช้ประโยชน์จากบึงบอระเพ็ด ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นบึงขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดของจังหวัดนครสวรรค์ มีปลานานาชนิดให้ชาวบ้านจับไปบริโภคและขายได้ในช่วงน้ำเหนือหลาก สำหรับการทำนาในปัจจุบันนั้นชาวบ้านพันลานส่วนใหญ่ได้อาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ที่ปล่อยน้ำมาจากเขื่อนเจ้าพระยาหรือเขื่อนชัยนาท มีการสร้างคลองชลประทานเป็นคลองแยก คลองซอย หรือชาวบ้านเรียกว่า “คลองสำนัก” เข้าสู่พื้นที่นาเพื่อใช้ทำนาปรังเป็นส่วนใหญ่ น้ำจาก

ระบบชลประทานจะยังประโยชน์ให้แก่ที่ดินที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ หากอยู่ไกลออกไปจะต้องอาศัยเครื่องสูบน้ำดึงน้ำเข้ายังที่นาและที่ไร่ หากมีการปล่อยน้ำน้อยก็จะปันกันสูบน้ำเข้าที่นาของตนและเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ในช่วงหน้าแล้งที่น้ำไม่เพียงพอต่อการทำนาและทำไร่พริก เพราะจะต้องใช้น้ำปริมาณมาก หากระบบชลประทานไม่สามารถปล่อยน้ำลงมาให้ได้ ชาวบ้านจะอาศัยเครื่องสูบน้ำเพื่อนำน้ำบาดาลมารดต้นไม้ และทำนา แต่น้ำบาดาลไม่สู้ดีนัก เพราะมีสภาพเป็นน้ำกร่อย ปริมาณน้ำน้อย หากเร่งสูบกันทุกบ้านจะทำให้น้ำมีความเค็มสูงรดพืชผักและทำนาไม่ได้ผล

> “ อย่างตำบลพันลานนี่มีแหล่งน้ำ 3 แห่ง ลำน้ำไปได้ไม่ไกลกว่าสองกิโล เพราะคลองส่งเล็ก เครื่องสูบน้ำก็เล็ก ถ้าที่นาใครมีคลองส่งน้ำเข้าตลอดทั้งปีก็ลงทุนน้อย ถ้าอยู่ไกลก็ลงทุนมาก เพราะต้องใช้น้ำมันสูบน้ำมาใช้ บางทีต้องสูบตั้ง 4-5 วันถึงจะพอ บางทีเราสูบอยู่ ที่นาใกล้ ๆ เขาก็สูบ บางทีเราสู้เขาไม่ได้ เพราะตาน้ำเรามันเล็ก ตาน้ำเขาใหญ่ พอเขาติดเครื่องปั๊บ ขอเราก็เบาไปเลย”

แม้บ้านพันลานจะตั้งอยู่ริมน้ำน่านและมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชน หากความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรก็มีปริมาณมาก อีกทั้งคุณภาพน้ำบางช่วงเวลาไม่เหมาะสมในการเพาะปลูก จึงทำให้ชุมชนมีปัญหาเกี่ยวกับน้ำในบางปี ทั้งปัญหาขาดแคลนน้ำทำเกษตรกรรม และปัญหาน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก

นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติจะเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญสำหรับการทำเกษตรกรรมแล้ว แหล่งน้ำตามธรรมชาติยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งอาชีพของคนในชุมชนอีกด้วย เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาน้ำจืด จึงทำให้ชุมชนบ้านพันลานมีอาชีพในการทำประมงน้ำจืดเสริมจากการทำนาอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในหน้าน้ำหลาก หลายครัวเรือนในชุมชนจะหันมาจับปลาทั้งเพื่อกินและเพื่อขาย ในปัจจุบันการทำประมงน้ำจืดของชุมชนแปรสภาพไปสู่การเพาะเลี้ยงมากขึ้นเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติลดน้อยลงมาก

ป่าไม้/ป่าชุมชน

คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าว่า เมื่อครั้งอดีตในเขตบ้านพันลานเป็นที่ป่ารถร้างกว้างขวาง ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบที่มีความสมบูรณ์ของต้นไม้นานาพันธุ์ ดังนั้นป่าจึงเสมือนแหล่งอาหารขนาดใหญ่ของชุมชน ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อหาหน่อไม้บ้าง เห็ดบ้าง ผักป่าต่าง ๆ และสมุนไพร สำหรับเป็นอาหารและเป็นยา นอกจากนี้ความอุดมของป่าจึงเป็นที่อาศัยของสัตว์

หลายชนิด ชาวบ้านบางคนจึงมีอาชีพล่าสัตว์ป่านำออกมาขาย ความสมบูรณ์ของป่าลดน้อยลงตามลำดับเมื่อชาวบ้านขยายที่ทำกินเข้าไปบุกรุกที่ป่า มีการถางป่าและปักเขตแดนเพื่อจองที่ดินทำกิน ด้วยจำนวนสมาชิกในชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีความต้องการที่ดินเพื่อการทำนาเพิ่มเติมอย่างมากในช่วงปี 2500 เป็นต้นมาเพราะจังหวัดนครสวรรค์ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ จึงมีการบุกรุกป่ากันมาก จนกระทั่งเขตป่าถอยร่นไปไกลจากที่ตั้งชุมชน และสภาพป่าเบาบางลง จะมีป่าสมบูรณ์อยู่บ้างในบริเวณภูเขาที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือเขตป่าสงวน ที่ดินส่วนใหญ่ถูกพัฒนาเป็นที่นาและที่ไร่เกือบทั้งหมด แรกๆ ยังเป็นการบุกรุกป่าเพื่อทำกินอยู่ จนภายหลังที่จับจองเหล่านั้นก็ได้รับการออกโฉนดทั้งหมดทำให้ชาวบ้านได้ที่ดินทำกินเป็นของตนเอง สมัยก่อนที่ดินมีจำนวนมากกว่าคนจึงทำให้การจับจองเป็นไปได้อย่างสะดวก คนรุ่นพ่อแม่จะมีที่ดินทำกินแบ่งให้แก่ลูกหลานได้มากเป็นร้อยไร่ แต่ระยะหลัง ๆ เมื่อมีการจัดสรรที่ดินตามกฎหมายแล้ว แต่ละครัวเรือนที่แยกออกไปจะมีที่นาทำกินไม่มากเช่นในอดีต และหากจะขยายที่ดินทำกินก็จะต้องซื้อเพิ่มเติม ซึ่งที่ดินมีราคาสูงขึ้น อีกทั้งชาวบ้านไม่นิยมขายที่ดิน แต่จะแบ่งให้เช่าเป็นส่วนใหญ่

สาธารณูปโภค/สาธารณูปการ

การคมนาคมของบ้านพันลานในอดีต เป็นการคมนาคมทางน้ำเนื่องจากเป็นชุมชนลุ่มน้ำน่าน หากเดินทางไปยังจังหวัดนครสวรรค์จะต้องไปทางเรือ มีการขนข้าวและผลผลิตออกไปจำหน่ายและซื้อสินค้าจากตลาดกลับเข้าสู่ชุมชน หรือหากจะเดินทางบกต้องอาศัยนั่งเกวียนและขนสินค้าไปขายโดยเดินทางผ่านป่าและใช้เวลาหลายวัน เมื่อมีการตัดถนนหลวงผ่านชุมชนราวปี 2512 เริ่มจากการมีถนนลูกรังเกิดขึ้นก่อน ต่อจากนั้นจึงมีถนนลาดยางในช่วงปี 2518 จนมีถนนหลักสายสำคัญตัดผ่านชุมชน คือ เส้นทางหลวงหมายเลข 225 หรือถนนชุมแสง-นครสวรรค์ จึงทำให้การเดินทางติดต่อกับภายนอกรวมถึงการเดินทางไปสู่อำเภอชุมแสงและอำเภอเมืองสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น เพราะชุมชนอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวอำเภอชุมแสง (15 กม.) และห่างจากอำเภอเมืองเพียง 30 กม. สำหรับเส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้านก็มีถนนลาดยางเข้าถึงตลอด ชาวบ้านยังสามารถนำเอาผลผลิตออกวางขายริมถนนสายหลักเพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนได้ด้วย สำหรับการตั้งบ้านเรือนของชุมชนจะอยู่เรียงรายอยู่ริมสองฝั่งถนน รวมถึงสถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย และสถานที่ตั้งอบต. สำหรับที่ทำกิน ได้แก่ ที่ไร่ ที่นา และสวน จะอยู่ริมน้ำและไกลออกไปจากถนน

สำหรับสาธารณูปโภคด้านไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชนในช่วงปี 2514 เมื่อมีไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชน จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มนำเข้าเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีพมากขึ้น ได้แก่ โทรทัศน์ ตู้เย็น ต่อมาในช่วงปี 2527 จึงมีการนำเอาระบบโทรศัพท์บ้านเข้าสู่

ชุมชนพันลาน สำหรับระบบน้ำประปาเป็นระบบประปาหมู่บ้าน รวมทั้งเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนมีการขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลขึ้นมาใช้กับงานในไร่และสวนอีกด้วย สำหรับเครื่องจักรเครื่องยนต์ที่ใช้สำหรับการทำนาแผนใหม่เริ่มเข้าสู่ชุมชนในช่วงปี 2524-2525 เครื่องยนต์รุ่นแรกที่เข้ามา คือ รถอีโก้ง ซึ่งชาวบ้านนิยมใช้กันอย่างรวดเร็ว เพราะทำให้เกิดความคล่องตัวทำนาได้มากกว่าเดิมหลายเท่าตัว

การศึกษาของชุมชน

การศึกษาของชาวบ้านพันลานในอดีต อาศัยระบบการเรียนรู้จากวิถีการผลิตและวิถีชีวิตในชุมชนที่ผสานเป็นหนึ่งเดียวกันและสร้างขึ้นเป็นภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพ การยังชีพ และการดำรงอยู่ในชุมชนอย่างเป็นสุข การศึกษาในระบบโรงเรียนที่เกิดขึ้นในชุมชนพันลานช่วงแรกเป็นการสอนหนังสือที่วัดพันลาน ซึ่งเป็นวัดประจำชุมชน ใช้ศาลาวัดเป็นที่ตั้งของโรงเรียนยุคแรก เริ่มสอนในระดับประถมศึกษาตั้งแต่ประถมหนึ่งถึงประถมสี่ มีครูเป็นคนในพื้นที่ ต่อมาในช่วงปี 2514-2515 จึงมีการสร้างอาคารของโรงเรียนแยกออกมาจากวัด แต่มีพื้นที่ของโรงเรียนอยู่ในบริเวณเดียวกับวัดพันลาน การเข้ามาของโรงเรียนมีผลให้ชาวบ้านส่งลูกหลานเข้าเรียนหนังสือในระบบมากขึ้น และถือเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะต้องส่งลูกหลานเข้าเรียนในภาคบังคับในโรงเรียน เมื่อมีโรงเรียนชาวบ้านรู้สึกว่าลูกหลานมีการศึกษาดีขึ้นกว่าพ่อแม่ เพราะเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการอ่านออกเขียนได้ และยังสามารถนำเอาความรู้ที่ได้จากระบบโรงเรียนไปหางานทำนอกภาคเกษตรได้ ซึ่งถือเป็นงานที่ดีกว่าเพราะไม่ต้องลำบากตรากตรำเหมือนกับการทำงานไร่งานนา

> “ สมัยก่อนเรียนที่นี่ มีศาลาวัดไว้เรียนหนังสือ ครูก็เป็นคนในหมู่บ้านนี่ล่ะ ส่วนโรงเรียนเข้ามากว่า 20 ปีแล้ว ก็ทำให้คนในพื้นที่เรามีความรู้ดีขึ้น มีการส่งลูกหลานเข้าเรียน ทำให้มีงานทำ ชาวบ้านเราต่างจากสมัยก่อน ทำให้การเรียนหนังสือดีขึ้นมาก”

ลูกหลานชาวบ้านพันลานปัจจุบันส่วนใหญ่มักจะจบการศึกษาในชั้นประถมและชั้นมัธยมจากโรงเรียนพันลาน ที่สอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาชั้นปีที่หก เมื่อเรียนจนจบจากโรงเรียนพันลานแล้วจึงออกไปเรียนต่อภายนอกชุมชน บางส่วนพ่อแม่จะส่งลูกหลานให้ไปเรียนในโรงเรียนระดับอำเภอของอำเภอชุมแสงหรืออำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ในปัจจุบันเด็กส่วนใหญ่เมื่อจบภาคบังคับแล้วจะเรียนต่อในระดับวิชาชีพและสูงขึ้นไป เมื่อเรียนจบแล้วก็มักจะไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรมและงานภายนอกชุมชน มีเด็กจำนวนไม่มากนักที่กลับมาทำงานในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานนาและงานไร่ที่คนรุ่นใหม่ไม่ถนัด

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลเพื่องานวิจัยนี้ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่หนึ่ง เป็นการเข้าไปทำความรู้จักพื้นที่ และเก็บข้อมูลทางด้านเอกสารจากหน่วยงานของราชการ ได้แก่ พัฒนาการอำเภอ เกษตรอำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบล พร้อมทั้งได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนและการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่แรกเริ่มเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดพื้นที่ที่จะเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ของชุมชนบ้านพันลานและตัดสินใจเลือกพื้นที่ของหมู่บ้านพันลานเป็นกรณีศึกษาของชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากหมู่บ้านพันลานมีความน่าสนใจในกระบวนทางสังคมที่มีการสะสมทุนมานานก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา และยังมีระบบการจัดการทางสังคมแบบประชาคมซึ่งชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาส่วนรวมของชุมชน ระยะที่สองของการเก็บข้อมูลอยู่ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2545 โดยเริ่มจากการที่ผู้วิจัยเข้าร่วมรับฟังการประชุมสมัยสามัญของกองทุนหมู่บ้านในวาระที่จะครบรอบหนึ่งปีที่โครงการกองทุนหมู่บ้านปล่อยกู้ออกไปและจะครบวาระของกรรมการชุดแรกด้วย สมาชิกจะต้องมีการนำเงินมาคืนและจะต้องมีการเลือกกรรมการบริหารกองทุนชุดใหม่ในราวปลายเดือนสิงหาคม 2545 การประชุมเพื่อปรึกษาหารือในวิธีการคืนเงิน และการกู้ยืมใหม่ว่าจะทำอย่างไรเมื่อไรจึงจะเหมาะสม การประชุมกรรมการและสมาชิกกองทุนฯ ครั้งนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปในฐานะผู้สังเกตการณ์ พบว่าการประชุมดำเนินไปในรูปแบบของความเป็นประชาธิปไตย มีการขอความคิดเห็นจากที่ประชุม สมาชิกได้แสดงความคิดเห็นขัดแย้งกันได้อย่างกว้างขวาง และในที่สุดก็มีการสรุปหาทางเลือกเพื่อการปฏิบัติงานของกรรมการได้โดยไม่มีความขัดแย้ง นับเป็นการประชุมที่แสดงถึงกระบวนการทางสังคมที่เข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้กลุ่มผู้วิจัยยังได้เข้าเก็บข้อมูลด้วยวิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก 10 ราย สำหรับการเก็บข้อมูลระยะที่สามผู้วิจัยได้ลงเก็บข้อมูลในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ.2545 เป็นช่วงหลังจากที่มีการเลือกกรรมการกองทุนชุดใหม่แล้ว มีการชำระคืนเงินกู้ก้อนแรกและชาวบ้านได้กู้เงินครั้งที่สองแล้ว การเก็บข้อมูลระยะที่สามนี้เป็นช่วงที่ชุมชนเพิ่งจะประสบภาวะน้ำท่วมอย่างหนักมา เป็นระยะเวลานานเกือบสองเดือน และชาวบ้านเองยังอยู่ในช่วงของการฟื้นฟูที่ดินทำกิน รวมถึงการซ่อมแซมบ้านเรือน แต่อย่างไรก็ตามกิจกรรมต่าง ๆ ของกองทุนหมู่บ้านยังคงดำเนินไปตามกำหนดการเดิมที่กำหนดไว้ ทั้งเรื่องของการชำระคืนเงินกู้รอบแรก การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่ และการปล่อยเงินกู้ยืมรอบสอง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตลอดการวิจัยนั้น มีผู้ให้ข้อมูลหลักรวมจำนวน 24 ราย โดยผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชนบ้านพันลานประกอบไปด้วย ประธานกองทุนฯ กรรมการกองทุนฯ บัณฑิตอาสาที่รัฐแต่งตั้งเข้ามาเพื่อประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นคนในชุมชนเอง สมาชิกกองทุนฯ ที่ได้กู้เงินทั้งรอบแรกและรอบสอง ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนอบต. ประธานกลุ่มออมทรัพย์ และผู้นำตามธรรมชาติที่เคารพนับถือของคนในชุมชน คนเฒ่าคนแก่ที่สามารถเล่าเรื่องราวในอดีตของชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง รวมถึงชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกของกองทุนฯ เพื่อให้ได้ข้อมูลของชุมชนทั้งที่เป็นบริบทของชุมชนในมิติต่าง ๆ ความเป็นมาของชุมชน เรื่องราวของกองทุนฯ ทั้งในด้านการบริหารจัดการ แนวคิด ความคิดเห็นของชาวบ้านทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของกองทุนฯ

	อายุ	**อาชีพ**	**ตำแหน่ง**
1. ลุงนิวัติ	63 ปี	ค้าขาย , ครูบำนาญ	ประธานกองทุนหมู่บ้าน , สมาชิก อบต.
2. น้าสวาท	45 ปี	ทำนา และ ปลูกพริก	กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน
3. น้าสมบูรณ์	53 ปี	ทำนา และปลูกพริก	รองประธานกองทุนฯ
4. น้ากริช	46 ปี	ทำนา และปลูกพริก	เลขากองทุนฯ
5. น้าวรรณา	45 ปี	ตัดเสื้อผ้า	กรรมการกองทุนฯ
6. นายศักดิ์	27 ปี	ค้าขาย	กรรมการกองทุนฯ
7. น้าสงวน	53 ปี	ทำนา	กรรมการกองทุนฯ
8. นายปัญญา	40 ปี	ทำนา และ ทำสวนครัว	กรรมการหมู่บ้าน, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
9. ลงบุญเรือน	70 ปี	ทำนา และปลูกพริก	กรรมการหมู่บ้าน, วัด
10. น้องววรรณา	22 ปี	--	บัณฑิตอาสาฯ
11. น้าบุญทัน	47 ปี	ทำนา	เหรัญญิก 2 สมัย
12. นายสุทัศน์	38 ปี	ทำนาและทำไร่	ประธานกลุ่มออมทรัพย์ฯ
13. นายบุญเรียม	33 ปี	ทำนา ค้าขาย เลี้ยงเป็ด	ชาวบ้านกู้รอบสอง
14. นายมณเทียร	33 ปี	ทำนา	ชาวบ้านกู้ทั้งสองรอบ
15. นางนุชรา	21 ปี	ทำนา ทำไร่พริก	ชาวบ้านกู้รอบสอง
16. นางสุภาภรณ์	28 ปี	ทำนา ทำไร่พริก	กรรมการฯ 2 สมัย

17. นายชาญยุทธ	41 ปี	รับจ้าง	กรรมการฯรอบที่สอง
18. นางแสงเทียน	33 ปี	ทำงานโรงงาน	ชาวบ้านกู้รอบสอง
	อายุ	**อาชีพ**	**ตำแหน่ง**
19. นางมาลัย	28 ปี	รับจ้าง,ทำงานโรงงาน	กรรมการฯรอบที่สอง
20. นางสำราญ	33 ปี	ทำนา	ชาวบ้านไม่กู้ฯ
21. นางอุษา	37 ปี	ทำนา ทำไร่ข้าวโพด	กรรมการฯรอบที่สอง
22. นายสมัย	40 ปี	ซ่อมอุปกรณ์เกษตร	ชาวบ้านกู้รอบสอง
23. น้าชื่น	46 ปี	ทำนา	หัวหน้ากลุ่มย่อย 3
24. น้ารมย์	50 ปี	ทำนา	ชาวบ้านไม่กู้ฯ

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทยนั้น ถือได้ว่าเป็นชุมชนบนที่ราบลุ่มที่มีการสะสมทุนทำกินในอดีตไว้ค่อนข้างสูง ด้วยมีความได้เปรียบในเรื่องที่ดินและแหล่งน้ำที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าวที่ถือเป็นทั้งอาหาร ทั้งอาชีพและวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ความสมบูรณ์ของทุนธรรมชาติทำให้บ้านพันลานมีความสามารถในการผลิตสูงทั้งด้านเกษตรกรรม การประมง และการหาผลผลิตจากป่าทั้งเพื่อการยังชีพและนำส่วนเกินกว่าการบริโภคในครัวเรือนออกไปขายในตลาด เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่น ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้กลับเข้ามาใช้ในชุมชน ความเป็นอยู่อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีพได้สะท้อนออกมาจากการเล่าเรื่องราวในอดีตของคนในชุมชนพันลานว่า

> “เรื่องทำมาหากินสมัยก่อนมีความคล่องตัว ไม่ต้องดูอะไร สมัยก่อนหาผักหาปลาได้ การจับจ่ายซื้อขายของไม่ค่อยจะมี ที่จริงความเป็นอยู่จะง่ายกว่าเรียบง่ายกว่าสมัยนี้ สมัยนี้ต้องซื้อทุกอย่าง จะออกจากบ้านก็ต้องซื้อแล้ว เมื่อก่อนปลาก็หากินเองได้ ผักก็ปลูกเอง ชีวิตเรียบง่ายกว่า คนรุ่นใหม่มันต้องดิ้นรนขึ้นเยอะ ช่วงยุคพัฒนา อะไรก็ต้องจับจ่ายใช้สอยกันมากขึ้น”

การดำรงชีวิตในชุมชนพันลานยุคสังคมประเพณีถูกกำหนดตามกรอบของวิถีการผลิตทั้งเพื่อการยังชีพและยังมีส่วนเกินเพื่อการแลกเปลี่ยน ดังนั้นชุมชนพันลานจึงเกี่ยวพันกับระบบการแลกเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีต หากเป็นระบบแลกเปลี่ยนที่แตกต่างจากระบบทุนนิยม เนื่องจากเป็นการแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพากันเป็นสำคัญ นอกจากนี้วิถีการผลิตของชุมชนยังสร้างให้เกิดภูมิปัญญาในชุมชนที่สอดคล้องกับการทำอาชีพและการดำเนินชีวิตในชุมชน

วิถีการผลิตของชุมชนเพื่อการทำกิน

“พันลาน พันลอม” เป็นสำนวนที่คนเฒ่าคนแก่ของบ้านพันลานให้นิยามของความเป็นชุมชนชาวนาที่ยามมองออกไป จะเห็นบ้านของชาวนาที่มีกองข้าวตากเต็มลานไปหมดสุดหูสุดตา จนเรียกได้ว่าเป็นพันๆลานและเป็นพันๆลอม สะท้อนให้เห็นการทำมาหากินของชุมชนพันลานตั้งแต่ในอดีต ที่มีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักทั้งเพื่อการยังชีพและเพื่อจำหน่าย นอกจากนี้ครัวเรือนยังดำรงชีพด้วยการทำสวนผัก ทำไร่พริก ไร่ข้าวโพด และจับปลา ซึ่งสามารถใช้

เป็นอาหารในครัวเรือน และเป็นรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน ด้วยความหลากหลายของผลผลิตทำให้ชุมชนพันลานกลายเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านความเป็นอยู่และมีอาชีพทำกินได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งชาวบ้านพันลานยังมีทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ นั่นคือ มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำเพราะไม่ต้องเช่าที่ดินทำกินเช่นที่ปรากฏในหลายๆชุมชนที่รัฐจะต้องเข้าไปจัดสรรที่ทำกินให้อยู่ให้ที่ดิน สปก. ชาวบ้านจึงมีความมั่นคงในการดำรงชีพและการทำมาหากิน บ้านพันลานจึงไม่ค่อยมีการย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกพื้นที่ หรือการขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนภายนอกชุมชนมากนัก

ทำนา : วิถีการผลิตและวิถีชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวกัน

> " สมัยก่อนทำนาปีละครั้ง พอมีข้าวก็เอามาลอมไว้ คือ เราจะทำลานไว้แล้วเอาข้าวมาจากทุ่งนามาลอม มานวดกันบนลาน ทุกบ้านทำอย่างนี้เหมือนกันหมด ลานใครลานมัน บางเจ้าก็เอามารวมกัน ช่วงนั้นจะมองไปทางไหนก็มีแต่ลานลอมข้าวเต็มไปหมด เขาเลยเรียกว่า "บ้านพันลาน พันลอม"

บ้านพันลานถือเป็นชุมชนชาวนาขนาดใหญ่ของจังหวัดนครสวรรค์มาตั้งแต่ครั้งอดีต เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ คือ แม่น้ำน่าน อีกทั้งสภาพน้ำยังเป็นน้ำจืด และสภาพที่ดินลุ่มน้ำ และลุ่มน้ำท่วมถึง จึงทำให้เหมาะสมกับการปลูกข้าวยิ่ง ข้าวที่ปลูกในบ้านพันลานถือเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตสูง จนเป็นที่รู้จักของพ่อค้าข้าวที่จะนำเอาเรือเอารถเข้ามาซื้อถึงยุ้งฉาง ชาวบ้านพันลานจึงมีข้าวพอกินทุกปีและยังมีข้าวเหลือพอขาย เพื่อสะสมเป็นเงินทุนไว้ทำสำหรับทำนาคราวต่อไปและไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างพอเพียง

การทำนาสมัยก่อนเปรียบเสมือนการต่ออายุของครัวเรือนให้มีข้าวกินในปีต่อๆไปอีก การทำนาจึงมิใช่เพียงอาชีพที่หาเพื่อแลกเงิน ชาวบ้านพันลานจึงให้ความสำคัญต่อวิถีการผลิตข้าว มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการนา เพื่อเป็นขวัญแก่ชาวนา เช่น การทำขวัญข้าว การไหว้แม่โพสพ การรับขวัญข้าวขึ้นยุ้งฉาง มีการทำขนม เช่น ขนมต้ม บัวลอย มาไหว้แม่ธรณีก่อนที่จะทำนา ความเชื่อต่าง ๆ เลื่อนไปเมื่อชาวบ้านหันมาทำนาปรัง

ชาวบ้านพันลานจะเก็บข้าวที่ปลูกได้ไว้สองส่วน ข้าวส่วนหนึ่งแบ่งไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนให้เพียงพอตลอดทั้งปี และอีกส่วนหนึ่งจะคัดเลือกไว้เป็นพันธุ์ข้าวปลูกในคราวต่อไป ข้าวที่เหลือจึงจะขายออกไปในช่วงก่อนปลูกข้าวงวดถัดไป ชาวบ้านเรียกว่า "หน้าขายข้าว" การขายข้าวของชาวบ้านพันลานในอดีตส่วนใหญ่เป็นการขายกันทางเรือ ซึ่งถือเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก พ่อค้าจะนำเรือเข้ามาตามบ้านที่มียุ้งฉางเก็บข้าวไว้ แล้วจะทำการตวงข้าวจากยุ้งลงเรือ คนที่ตวงข้าวเก่งจนชำนาญจะมีอาชีพรับจ้างตวงและจะได้ประโยชน์จาก

การตวงข้าวเกินเพื่อเป็นค่าจ้าง มีการโกงข้าวตวงเช่นเดียวกับการโกงตาชั่งในสมัยใหม่ ชาวบ้านเล่าถึงบรรยากาศในการขายข้าวสมัยก่อนว่า

> “พอถึงหน้าขาย พ่อค้าก็จะเข้ามาซื้อ เอาเรือเข้ามาจอด จ้างคนหาม จ้างคนตวงถัง ต้องมีระดับฝีมือ ตวงเก่ง ๆ ทั้งโกยทั้งตวง สมัยก่อนคนที่ตวงข้าวชำนาญ ๆ เวลาเทพรวดลงไป เอาไม้ปาดแป๊ปเดียว เวลาเขายกขึ้นมาก็หายไปเป็นลิตร อย่างเราตวงได้ 20 เขาตวงได้ 19 บางคนมีชื่อว่า “ตาช่างจ้างตวง” เขาไม่เอาค่าจ้างนะ แต่ว่าเขาจะตวงเกินอย่าง 50 ถัง เขาก็จะตวงเกิน แล้วเขาจะเอาส่วนที่เกิน เกวียนหนึ่ง ๆ เขาก็จะได้ถึง 400 บาท พอตวงเสร็จก็จะจ้างหาบขึ้นเรือ”

นอกจากวิถีการผลิตทางเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาเป็นหลักแล้ว ชาวบ้านพันลานในอดีตยังทำไร่ยาสูบ ทำพริก ทำบัว ปลูกผักสวนครัว เช่น หัวผักกาด ฟักทอง แตงโม แตงกวา แตงไทย เนื่องจากมีที่ดินมากและมีความสมบูรณ์สูงจึงสามารถปลูกพืชผักต่าง ๆ ไว้ทั้งบริโภคในครัวเรือน และยังเหลือพอที่จะขายหรือนำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วย ในอดีตบ้านพันลานมีชื่อเสียงในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ของดิน

> “ สมัยก่อนมีทุกอย่างที่จะกิน ก็ไม่ต้องซื้อ ฟักทอง แตง ที่ขายกันในตลาดเดี๋ยวนี้นะ สมัยก่อนคนต้องมาหาซื้อที่พันลาน ทั้งฟักทอง แตงโม แตงกวา แตงไทย ก็ดินที่ทำข้าวได้นี่ พอว่างก็เอามาปลูกอย่างอื่นเป็นประโยชน์กว่าทิ้งไว้เฉย ๆ “

ความได้เปรียบของทุนทางธรรมชาติ ทำให้ชุมชนพันลานในอดีตสามารถพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องของอาหารการกิน ความเป็นอยู่ และยังสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจขึ้นในชุมชนด้วยการขายผลผลิตส่วนเกินให้กับตลาดและชุมชนใกล้เคียง

จับปลา : แหล่งอาหารจากน้ำ

> “สมัยก่อนเรื่องปลา ปู อุดมสมบูรณ์มากเลยนะ พอน้ำมาชาวบ้านส่วนใหญ่ก็จะหาปลาเป็นอาชีพเสริม หาปลาขาย สมัยก่อนก็จะเอาไปขายที่ตลาด ปลาตายจะทำเป็นปลาร้า ปลาย่างส่งขายท้องตลาด ส่วนใหญ่แหล่งขายอยู่แถบอีสาน จะมีพ่อค้าเข้ามารับไปขายต่อ”

ความสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำตามธรรมชาติของบ้านพันลาน ทำให้ชาวบ้านพันลานอาศัยแหล่งน้ำเป็นแหล่งอาหารสำคัญอีกแหล่งหนึ่งของคนในชุมชนมาเนิ่นนาน ด้วย

ความชุกชุมของพันธุ์ปลาหลากชนิด อาทิ ปลานิล ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาตะเพียน ปลาดุก ปลาสร้อย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำจึงมีอาชีพเสริมจากการทำนาคือการทำประมงน้ำจืด ในอดีตการจับปลาของชาวบ้านส่วนหนึ่งเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แต่ด้วยสามารถจับปลาได้จำนวนมากจึงมีนำออกไปขายในตลาดหรือขายให้แก่พ่อค้าปลาที่เข้ามารับซื้อถึงในชุมชน ปลาที่จับได้ส่วนหนึ่งจะขายเป็นปลาสด หากได้ปลามามากก็จะมีการทำปลาร้าบ้าง หมักเป็นน้ำปลาบ้าง หรือนำมาย่างเพื่อส่งเป็นปลาย่างไปขายไกลถึงภาคอีสาน ซึ่งปลาที่แปรรูปแล้วจะเก็บไว้ได้นานและขายได้ราคาดีกว่าการขายปลาสด

การทำประมงน้ำจืดของชาวพันลานแม้จะไม่ใช่อาชีพหลัก แต่ก็ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารและแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้ดี โดยเฉพาะในช่วงน้ำหลากและบางปีที่น้ำท่วมนา ทำให้ชาวบ้านขาดรายได้จากการทำเกษตรกรรมเป็นเวลานานถึง 3-4 เดือน ชาวบ้านจะหันมาทำเครื่องมือจับปลาอย่างง่าย ๆ อาทิ ลอบ อวน ไซ กู้ พากันออกไปจับปลาในแม่น้ำน่านและลำคลอง ซึ่งแหล่งน้ำของชุมชนไม่อยู่ในเขตสัมปทานที่รัฐจะนำไปประมูลหนอง เช่นในแหล่งน้ำอื่นๆ ในชุมชนใกล้เคียง จึงทำให้ชุมชนพันลานจึงมีความเป็นอิสระในการจับปลา และยังสามารถออกไปประมูลหนองที่ชุมชนอื่น ๆ เพื่อหาปลาได้ เพราะการประมูลหนองต้องใช้เงินเสียอากรให้แก่รัฐ ซึ่งชาวพันลานก็มีการสะสมเงินอยู่บ้างจากการขายผลผลิตทางการเกษตร

> “อาชีพจับปลานี่เป็นอาชีพดั้งเดิมของบ้านเรานะ ปลาสมัยก่อนมันชุม ใช้แหใช้สุ่ม ใช้ข่ายดักปลาก็ได้มากินเยอะแล้ว ไม่ต้องเอาไฟช็อตเหมือนเดี๋ยวนี้ ... แต่ที่พันลานนี่ไม่มีการประมูลหนองนะ เพราะการประมูลหนองจะขึ้นกับจังหวัด...หนองเป็นพื้นที่ของรัฐ....เราก็เข้าประมูลได้นะถ้ามีเงิน

> “คนในท้องถิ่นนี่ถนัดหาปลา มีเครื่องมือพร้อม ทั้งแห ทั้งอวน ทำปลาไปด้วย ได้บัวด้วย หมายถึงบัวฝัก บัวเม็ดที่เขาเอามาทำแป้ง มีรากก้านยาว ๆ เอารากไปต้มกระดูกหมู ผักอย่างอื่นก็มีให้เก็บกินได้ตลอดปี ”

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพันลานได้สร้างทั้งภูมิปัญญาของการหาปลา การทำเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อจับปลา ซึ่งอาศัยตัดไม้ไผ่จากป่าไผ่ที่มีอยู่ในชุมชน รวมไปถึงผลพลอยได้ในการ “ทำบัว” เนื่องจากในแหล่งน้ำของชุมชนมีดอกบัวขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมาก ชาวบ้านที่ออกหาปลาเมื่อมีเวลาว่างก็จะออกไปหาฝักบัว สายบัว รากบัว และเม็ดบัว เพื่อใช้เป็นอาหาร โดยชาวบ้านจะนำเม็ดบัวมาบดทำเป็นแป้งทำขนม ฝักบัวใช้เป็นของกินเล่นสำหรับเด็ก ๆ สำหรับรากบัวและสายบัวจะนำเอามาต้มหรือผัดเป็นอาหารคาว เป็นอาหารที่

ไม่ต้องซื้อหาและชาวบ้านทุกคนสามารถเก็บกินและใช้ได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของบัวของแหล่งน้ำในชุมชน นอกจากในแหล่งน้ำของชุมชนจะมีบัวเป็นอาหารแล้ว ยังมีผักน้ำต่าง ๆ ที่ชาวบ้านหาอยู่หากินได้อีกมากมาย อาทิ ผักบุ้ง ผักกระเฉด ผักตบ ผักแว่น ผักกระจับ ผักพังพวย นอกจากนี้ยังมีพืชน้ำอย่างผักยะวา และต้นกกที่ชาวบ้านจะเก็บไปทำจักสาน พืชริมน้ำ เช่น ต้นกอพง ต้นโสน เป็นทั้งอาหารและนำเอาต้นและใบไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ เช่น เอาใบไปห่อขนมข้าวต้ม เอาต้นไปทำฟืน เป็นต้น

ของป่า : แหล่งอาหารจากป่า

> " สมัยผมเด็ก ๆ นะยังได้ตามพ่อเข้าป่าหาเห็ดบ้าง หน่อไม้บ้าง ตัดไม้ออกมาทำฟืน สร้างบ้านก็มี ส่วนคนที่มีฝีมือเขาก็เข้าป่าลึกล่าสัตว์ สมัยก่อนยังมีเสือ มีช้างมีกวางนะ เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ป่าหมดไปตอนมีเขื่อนแล้ว ถางป่าทำไร่ทำนากันเยอะมากในช่วงนั้น"

ก่อนที่นโยบายการพัฒนาของรัฐจะเข้าสู่ชุมชนพันลาน เพื่อพัฒนาพื้นที่ราบแห่งนี้ให้เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศหนึ่งในพื้นที่ราบภาคกลาง ชุมชนบ้านพันลานยังอุดมไปด้วยป่าหนาทึบที่มีทั้งสัตว์ป่า ต้นไม้ใหญ่ สมุนไพร และพืชผักนานาชนิด มีป่าโปร่งใกล้ ๆ ชุมชน เป็นป่าไผ่และป่าสะแก ซึ่งเป็นแหล่งไม้ที่ชาวบ้านจะนำไปสร้างบ้าน ทำเครื่องจักสาน และเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาและจับปลา ดังนั้น "ป่า" จึงกลายเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านในอดีตที่สามารถสร้างหลักประกันความมั่นคงในด้านอาหารให้แก่คนในชุมชนได้อีกแหล่งหนึ่ง แม้คนไม่มีที่ดินทำกินก็สามารถหาของป่าออกไปขายหรือกินเพื่อยังชีพได้

> "สมัยก่อนไม่ค่อยต้องใช้เงิน กับข้าวไม่ต้องซื้อ เสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้ ไม่ค่อยมีอะไรหรอก ผักก็หากินง่ายไม่มีสารพิษ ในป่ามีผักเยอะแยะ มีปลาหากินง่าย หน่อไม้ก็มากไม่ต้องซื้อกิน อยากได้ก็เข้าป่าไปขุดมา "

นอกจากความเป็นแหล่งอาหารแล้ว ป่ายังเป็นแหล่งความรู้ของคนในชุมชน ที่จะสืบทอดความรู้สู่ลูกหลาน เพราะการเข้าป่าจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับป่า การสังเกตว่าพืชใดมีพิษ หรือมีคุณมีโทษอย่างไร มีความรู้ในการล่าสัตว์หรือส่องสัตว์ การเก็บของป่าสมุนไพรต่าง ๆ ในป่า และจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับการเดินทางในป่า หากพ่อแม่เข้าป่าก็มักจะพาลูกเข้าป่าด้วยเพื่อให้เรียนรู้การดำรงชีวิตร่วมกับป่า และการใช้ประโยชน์จากป่า

วิถีชีวิตในชุมชน : ภาพของสังคมแห่งการพึ่งพาและร่วมแรงร่วมใจ

ชุมชนพันลานแม้จะถือว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบพึ่งพาอาศัยกัน มีความเป็นเครือญาติสูง และยังมีกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในการพัฒนาการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการพัฒนาจิตสำนึกของความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นทั้งในคนรุ่นเก่า และเด็กรุ่นใหม่ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำเพื่อสาธารณะประโยชน์ได้ถูกริเริ่มและสานต่อมาอย่างต่อเนื่องทั้งในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ ความเป็นผู้นำของคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน และการร่วมมือกันแก้ปัญหาของชุมชน

เครือญาติ : ระบบความสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างของครอบครัวขยาย

> “คนบ้านเรา อพยพมาจากที่เดียวกัน อย่างสมัยปู่ผมก็มาจากสิงห์บุรี เข้ามาอยู่ที่นี่ก็มาช่วยกันถางป่า ทำนาทำไร่ แล้วถึงเอาลูกหลานมาอยู่ด้วย เวลามีอะไรเราก็จะช่วยเหลือกัน แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เพื่อนบ้านก็เหมือนญาติ ถ้าเดือดร้อนมาช่วยได้ก็ต้องช่วยกันไป ไม่ปล่อยให้อดตาย”

โดยโครงสร้างครอบครัวชาวบ้านพันลานในอดีต ถือเป็นโครงสร้างแบบครอบครัวขยาย ในครัวเรือนหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยคนทุกวัยตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก หลาน ด้วยแต่ละเพศแต่ละวัยจะมีหน้าที่ในครัวเรือนที่แตกต่างกัน หากผสานกันเพื่อให้องค์กรทางสังคมเช่นครอบครัวทำบทบาทได้อย่างครบถ้วนทั้งการเป็นหน่วยผลิต บริโภค เลี้ยงดูลูกหลานให้เติบโต สร้างอาชีพ ให้ความรู้ และเลี้ยงดูผู้เฒ่าผู้แก่ของครอบครัว การอยู่กันอย่างพึ่งพาอาศัยทั้งในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน ทำให้ชาวบ้านพันลานมีระบบความสัมพันธ์ฉันเครือญาติกันสูง ผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนได้รับความเคารพนับถือจากลูกหลาน เพราะเป็นทั้งญาติผู้ใหญ่ เป็นผู้รู้ของชุมชน เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่จะสืบทอดต่อให้แก่ลูกหลาน การพึ่งพากันในระบบเครือญาติทำให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน การแบ่งปันจุนเจือในรูปของอาหาร เงินทอง ของใช้ เพื่อให้ทุกคนในชุมชนอยู่ได้อย่างเพียงพอ คนยากจนหรือไร้ที่ทำกินในชุมชนจะได้รับความช่วยเหลือแบ่งที่ดินเพื่อทำนา และตอบแทนกันด้วยการเอาแรง หรือปันส่วนผลผลิตที่ได้มาตอบแทนเจ้าของที่ นอกจากนี้ยังมีที่ดินสาธารณะของชุมชนที่ชาวบ้านทั่วไปสามารถเข้าไปปลูกพืชผัก เก็บผลไม้ และนำเอาวัวควายไปเลี้ยงกินหญ้าก็ได้

ระบบแลกเปลี่ยน : การพึ่งพากันอย่างเท่าเทียมในชุมชน

> “สมัยก่อนบ้านเราก็มีการเอาแรงทำนากันนะ อย่างบ้านอาหลานเขาเก็บเกี่ยว แต่เรายังไม่ถึงเวลา เราก็ขึ้นไปเอาแรงไปช่วยก่อน พอถึงเวลานาของเราเก็บเกี่ยวบ้าง เขาก็มาช่วยทั้งอาหลาน บางทีก็เอาแรงตอนขนเข้ายุ้งฉาง ตอนหว่าน ตอนไถ ก็มีบ้าง เอาแรงวัวแรงควายไปช่วยก็มี ตอนมีรถไถก็ยังเอารถไถไปช่วยนะ”

ระบบแลกเปลี่ยนในสังคมประเพณีของบ้านพันลานนั้น มีทั้งที่เป็นการแลกเปลี่ยนผลผลิต และการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต อาทิ ข้าว ปลา พืชผัก ที่ครัวเรือนสามารถผลิตได้จนมีส่วนเกินจากการบริโภค ส่วนหนึ่งชาวบ้านจะแปรรูปไว้เพื่อเก็บไว้กินได้นานขึ้น บางส่วนก็จะนำออกแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน ซึ่งการแลกเปลี่ยนบางส่วนก็จะปรากฏในรูปของการแบ่งปัน ให้ทาน ทำบุญ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน สำหรับการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นเช่นวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นการแลกเปลี่ยนที่มิได้มีมาตรวัดค่าแน่นอน การเอาแรงมักจะเกิดขึ้นในเกือบทุกกระบวนการผลิตของชาวนา ทั้งการหว่าน เก็บเกี่ยว ตากข้าว และขนเก็บขึ้นยุ้งฉาง การเอาแรงมิได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในกลุ่มญาติ หากเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันก็มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน หรือหากมีการโยกย้ายไปอยู่ต่างชุมชน เมื่อถึงหน้านาก็ยังมีการเอาแรงข้ามชุมชนอีกด้วย

นอกจากเอาแรงกันในการทำนาแล้ว ยังมีการช่วยแรงในงานอื่น ๆ ภายในชุมชนอีก เช่น ช่วยแรงกันยกบ้าน ช่วยแรงในงานทำบุญ ช่วยแรงในงานศพ เป็นต้น การช่วยแรงมักไม่ต้องไปตอบแทนแรงงานเช่นการเอาแรงทำนาทำไร่ เพราะเป็นการช่วยเหลือที่ไม่หวังผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจ และยังมีการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานที่ถือเป็นกิจกรรมทางสังคม เช่น งานขุดลอกคลอง ลำน้ำเข้าสู่ไร่นา และซ่อมแซมถนนเข้าสู่ชุมชน รวมถึงงานกุศลของวัด และงานของโรงเรียน

ภูมิปัญญาในชุมชน : การสร้าง สะสม และสืบทอดความรู้แห่งชุมชนชาวนา

ความเป็นชุมชนชาวนาของบ้านพันลาน ได้สร้างให้เกิดภูมิปัญญาเพื่อการทำมาหากินในวิถีชีวิตของชาวนา ระบบความรู้ที่ถูกสะสมจนกลายเป็นมรดกอันล้ำค่า สืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลาน ชาวบ้านพันลานได้ชื่อว่าเป็นชุมชนชาวนาที่สืบทอดระบบความรู้ในการทำนามาอย่างต่อเนื่องกว่าสองร้อยปี การทำนา ทำไร่ ทำสวน ประมง และการดำรงอยู่ในชุมชนล้วนก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การสืบสานความรู้เพื่อให้คนรุ่นต่อไปมีอาชีพ และมีการ

สืบทอดความเป็นชุมชนให้ต่อเนื่องยาวนานก่อนที่ชุมชุนจะถูกระบบความรู้ชุดใหม่ของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่เข้ามายึดครองแนวคิด อุดมการณ์ และการเรียนรู้ของชุมชนให้ด้อยค่าลง

ภูมิปัญญาในวิถีการผลิตของชุมชน

> " คนหว่านเก่ง ชำนาญ ข้าวจะขึ้นสวยเสมอกัน คนไม่เคยหว่านจะหว่านเป็นหลุมเป็นบ่อ หนาเป็นทิว บางเป็นทิว คนที่หว่านเก่งเขาจะรับจ้างหว่านอย่าง 10 ไร่ ก็จ้างวันละร้อยบาท เขาหว่าน 2-3 ชั่วโมงก็เสร็จ"

ระบบความรู้ชุดหนึ่งที่สืบทอดต่อกันมาในชุมชนบ้านพันลานอันถือเป็นอาชีพหลัก นั่นคือ ระบบความรู้เกี่ยวกับการทำนา ตั้งแต่ การสังเกตพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนา การคัดเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับปลูก การเพาะข้าวปลูกก่อนจะนำไปดำหรือหว่าน การดำนา การหว่านเม็ดข้าว การเก็บเกี่ยว การตากข้าว การสังเกตดินฟ้าอากาศว่าเมื่อไรควรจะเพาะปลูก เมื่อไรน้ำจะหลากมาต้องรีบเก็บเกี่ยวให้ทันก่อนน้ำท่วมทำให้ข้าวเสียหาย ชาวบ้านเก่าแก่เล่าว่าคนที่ทำนาเก่ง เมื่อทำนาของตนเองแล้วก็มักจะออกรับจ้างเพื่อนบ้านในการดำ หรือหว่านข้าว เพราะเป็นงานที่ทำยากและต้องเสียเวลานาน คนที่ชำนาญจะหว่านเสร็จอย่างรวดเร็ว และยังทำให้ได้ผลผลิตมากกว่าคนอื่น ๆ อีกด้วย การสืบทอดภูมิปัญญาในการทำนาเป็นการถ่ายทอดกันภายในครัวเรือน พ่อแม่จะพาลูกหลานออกไปช่วยงานที่เด็กสามารถทำได้ อาทิ งานดายหญ้า เลี้ยงควาย เก็บผัก และหาปลาตามท้องนา เมื่อเด็กโตขึ้นก็จะหัดเกี่ยวข้าว ขนข้าว จนกระทั่งถึงการหว่านข้าว หว่านปุ๋ย นอกจากงานในไร่นาแล้วพ่อแม่จะสอนให้ลูก ๆ ดูระดับน้ำ สภาพอากาศ ฝน และความชื้น ซึ่งล้วนมีผลต่อการปลูกข้าว นอกจากนี้ยังมีการสืบทอดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อของชุมชนต่อวิถีการผลิต เช่น การเซ่นไหว้แม่ธรณี แม่โพสพ การทำบุญขวัญข้าว

ระบบความรู้ในเรื่องของการทำไร่ ทำสวน ก็เป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ชุมชนสืบสานต่อกัน ด้วยการทำไร่ต่างจากทำนา เพราะต้องอาศัยที่ดอน น้ำไม่ท่วม ต้องเลือกเม็ดพันธุ์ให้เหมาะสมกับที่ดิน สภาพน้ำ และสภาพอากาศ สำหรับการทำสวนส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นสวนผัก อาทิ มะเขือ แตงกวา แตงโม แตงไทย ซึ่งต้องปลูกตามฤดูกาล ผลผลิตที่ได้ของชุมชนพันลานมีความสมบูรณ์กว่าชุมชนอื่น ต้องอาศัยการดูแลมากกว่าทำไร่และนา อาศัยสภาพน้ำที่เหมาะสม มีการดายหญ้า พรวนดิน ระวังแมลงที่เข้ามารบกวน

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงน้ำจืดของชุมชน ได้แก่ การสังเกตลักษณะของน้ำ ลักษณะของปลา การเลือกใช้เครื่องมือจับปลาที่เหมาะสมกับประเภทและ

ขนาดของปลา การแปรรูปผลผลิตเพื่อเก็บไว้กินและเพื่อเก็บไว้ขายได้นานขึ้น อาทิ ทำปลาร้า น้ำปลา ปลาหมัก ปลาย่าง

ภูมิปัญญาประดิษฐ์ในครัวเรือน

> "สมัยเด็กๆ ผมยังเคยเห็นแม่ทอผ้าอยู่นะ แต่ไม่นานก็เลิกทำ ส่วนจักสานอย่างกระบุง ตะกร้า อะไรนี่ก็มีคนทำได้อยู่เหลืออยู่บ้างในบ้านเรา แต่ไม่ค่อยมีคนสืบทอดแล้ว มันเหมือนของล้าสมัยนะ ผมว่า ทำไว้ใช้เองได้ แต่ขายไม่ได้หรอก"

การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาทำไร่และใช้ในครัวเรือน ก็เป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ถูกสร้างขึ้นภายในชุมชน ด้วยสมัยก่อนเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ล้วนเป็นหัตถกรรมในครัวเรือน หากต้องการใช้จะต้องผลิตขึ้นใช้เอง ทั้ง จอบ เสียม คราด ไถ กระจาด กระบุง ตะกร้า มีการทำเครื่องมือจับปลาใช้เองที่อาศัยวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน นำเอาไม้ไผ่มาจักสานทำสุ่มดักปลา ทำลอบ ทำไซ ทำกู้ ทำแห และ อวน งานจักสานมักเป็นงานที่สมาชิกในครัวเรือนจะทำเมื่อมีเวลาว่างจากงานไร่งานนา ลูกหลานจะเรียนรู้จากการช่วยงานง่าย ๆ เช่น งานเหลาไม้ไผ่ งานสาน งานที่อาศัยฝีมือ ความละเอียด และสร้างสรรค์ลวดลายต่าง ๆ มักจะเป็นงานของผู้หลักผู้ใหญ่ที่สะสมประสบการณ์ทำงานมานาน นอกจากนี้ชาวบ้านเก่าแก่เล่าว่าตอนเด็ก ๆ ยังทันเห็นการทอผ้าใช้ในบ้านพันลาน แต่การทอผ้าได้หายไปจากบ้านพันลานนานแล้ว ส่วนการจักสานเพิ่งจะจางหายไปจากชุมชนในราว 20 ปี และยังมีผู้เฒ่าผู้แก่บางรายสามารถจักสานกระบุง กระจาด ขึ้นใช้เองได้ แต่การสืบสานมาถึงลูกหลานรุ่นใหม่ ๆ ไม่ค่อยปรากฏให้เห็นแล้ว เพราะงานหัตถกรรมในครัวเรือนกลายเป็นงานที่ต้องใช้เวลามาก และมีค่าใช้จ่ายไม่คุ้มเมื่อเทียบกับการหาซื้อใช้จากตลาดในรูปของสินค้าอุตสาหกรรมที่มีราคาถูกกว่ามาก และยังมีอายุการใช้งานได้นานกว่าเพราะส่วนใหญ่ทำจากพลาสติก ภูมิปัญญาประดิษฐ์เหล่านี้จึงค่อย ๆ จางหายไปจากระบบความรู้ของชุมชน

ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

> "สมัยก่อนบ้านเราก็มีทั้งหมอน้ำมัน หมอกระดูก หมอสมุนไพรก็มี รักษากันเองไปตามเรื่อง เพราะโรงพยาบาลอยู่ไกล อนามัยก็ไม่มี เวลาเป็นอะไรก็อาศัยดูแลกันเอง มีอะไรก็เอามาเป็นยา บางครั้งรักษาไม่ได้สุดวิสัยก็มี แต่โรคพื้น ๆ บ้านสมัยก่อน อย่างโรคลม โรคห่า ปวดข้อ อย่างนี้รักษาได้"

ก่อนที่ระบบการรักษาพยาบาลแผนใหม่จะเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านพันลานได้สร้างภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาลตนเองและคนในชุมชน ด้วยวิถีทางการแพทย์พื้นเมือง หรือ

แพทย์แผนโบราณ การใช้สมุนไพร และการใช้ระบบความเชื่อต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน มีผู้รู้ที่ชำนาญในการรักษาโรคทั้งที่เป็นโรคพื้นฐานทั่ว ๆ ไป และรักษาโรคเฉพาะทาง ในอดีตชุมชนพันลานมีทั้งหมอน้ำมัน หมอสมุนไพร หมอกระดูก ที่ช่วยรักษาโรคให้แก่ชาวบ้านโดยไม่คิดเงินทอง หากมีการยกครูด้วยดอกไม้ธูปเทียนบ้าง หมากพลูบ้าง อาหารหรือสิ่งของเครื่องใช้เป็นสิ่งตอบแทน หมอพื้นบ้านที่ให้การรักษาด้วยสมุนไพร จะต้องมีความรู้ในการเลือกใช้สมุนไพร ออกไปเก็บสมุนไพรจากป่า หรือปลูกไว้ในบริเวณบ้าน สมุนไพรหลาย ๆ ชนิดนำมาผสมรวมกันไว้รักษาโรคพื้นฐานได้หลายอย่าง เช่น แก้ปวดท้อง แก้โรคลม แก้แพ้ แก้โรคผิวหนัง เป็นต้น สำหรับหมอน้ำมัน จะต้องมีความรู้ในการทำน้ำมันจากงา การเคี่ยวน้ำมันกำกับด้วยคาถา การนวดรักษาโรคเกี่ยวกับกระดูก โรคปวดข้อ โรคปวดหลัง โรคบวมด้วยพิษพืชและสัตว์ เป็นต้น สำหรับหมอกระดูก ก็จะมีทั้งการรักษาด้วยการเป่าน้ำมนต์ การใช้คาถาตามความเชื่อโบราณ การใช้สมุนไพรรักษา การนวดหรือสมานกระดูก การรักษาด้วยหมอพื้นบ้านจะต้องกำกับด้วยความศรัทธา ความเชื่อ และความเคารพต่อผู้เป็นหมอ หากผู้เป็นหมอพื้นบ้านก็มักจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่นับถือของคนในชุมชน เป็นคนที่มีศีลธรรม และมีใจที่รักษาโดยไม่คาดหวังผลตอบแทน

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น พื้นที่ในเขตที่ราบภาคกลางของประเทศจึงถูกกำหนดให้เป็นผืนนาขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการส่งออก รวมไปถึงพื้นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาในจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่ได้ผลผลิตสูง เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งรัฐยังเข้ามาจัดการต่อระบบการใช้น้ำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมมากขึ้น มีการจัดระบบชลประทาน จัดสรรการใช้ที่ดิน และการส่งเสริมเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อเร่งการผลิตข้าวให้ได้มากขึ้น อันเป็นเป้าหมายหลักของรัฐที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาคให้เติบโตอย่างรวดเร็ว บ้านพันลานก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ตกอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จเพื่อให้เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ด้วยมีความเหมาะสมหลายประการ อาทิ พื้นที่ดินเป็นที่ราบลุ่มเหมาะกับการปลูกข้าว พื้นที่ตั้งอยู่ริมน้ำน่าน และยังได้รับน้ำจากระบบชลประทานเขื่อนชัยนาททำให้สามารถปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งชุมชนยังตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางบกที่จะช่วยให้ติดต่อกับเมืองและนำเอาผลผลิตออกไปสู่ตลาดได้สะดวก ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็นสิ่งเร้าให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนไปสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมเพื่อการค้าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

“ผลิตเพื่อการค้า” กลายเป็นวิถีการผลิตนำชุมชน

ชุมชนบ้านพันลานได้ถูกผนวกเข้ากับวิถีการผลิตเพื่อการค้าเร็วกว่าชุมชนอื่น ๆ เนื่องจากการเข้ามาของถนนสายหลักเส้นทางเชื่อมชุมชนกับเมืองให้เข้าใกล้กันมากขึ้น รวมถึงการเข้ามาของระบบชลประทานที่รัฐจัดการต่อการใช้น้ำของชุมชนชาวนาย่านภาคกลาง เพื่อพัฒนาพื้นที่แถบนี้ให้กลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของประเทศ วิถีการผลิตของชาวนาจึงแปรเปลี่ยนเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้า แม้จะมีบางส่วนที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ก็ยังด้อยความสำคัญลงกว่าการผลิตเพื่อเป็นไปตามความต้องการของตลาด ข้าวได้กลายสภาพจากอาหารมาเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนโดยการทำนาปีละสองครั้ง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “นาชลประทาน” หรือ “นาปรัง” วิถีการผลิตใดที่ไม่สามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจได้นั้นถูกละเลยหรือด้อยค่าลง อาทิ การจับปลา การปลูกผัก และการหาของป่า แม้กระทั่งพื้นที่ของป่าไม้ซึ่งเคยเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยาสมุนไพร และแหล่งวัตถุดิบสำหรับการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนก็ถูกเบียดบังเพื่อนำเอาพื้นที่มาเป็นที่ทำนาปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตหลายอย่างที่ชาวบ้านเคยผลิตใช้เองในเวลาว่างจากงานไร่งานนา อาทิ การทอผ้าใช้เอง การทำเครื่องจักสาน เครื่องมือทำนา เครื่องจับปลา และอื่น ๆ กลาย

เป็นกิจกรรมที่ไม่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ เสียเวลา อีกทั้งชาวบ้านยังสามารถหาซื้อได้ในราคาที่ถูกกว่าจากระบบการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมและสินค้านอกชุมชนที่พ่อค้านำเข้ามาขายในชุมชน หรือเมื่อนำผลผลิตไปขายที่ตลาด ชาวบ้านก็จะซื้อสินค้าอุตสาหกรรมเข้ามาใช้ทดแทนการทำเอง วิถีการผลิตของชาวบ้านพันลานจึงกลายเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้าเป็นสำคัญ โดยมีข้าวเป็นสินค้าหลักในระยะแรกเข้าสู่การพัฒนาไปสู่สังคมทันสมัย ระยะต่อมาจึงมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่ในเชิงเศรษฐกิจที่เป็นที่ต้องการของการผลิตในภาคอุตสาหกรรม อาทิ พริก ข้าวโพด มันสำปะหลัง เป็นต้น

ทำนาเพื่อขายเป็นหลัก-บริโภคเป็นรอง

การทำนาปีละสองครั้งเริ่มปรากฏให้เห็นในชุมชนชาวนาไทยตั้งแต่ช่วงปี 2500 เป็นต้นมา ซึ่งถือเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของไทยเริ่มถูกผนวกกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศมากขึ้น แต่สำหรับชุมชนพันลานเองมีการทำนาปีละสองครั้งหรือที่เรียกว่าการทำนาปรังมีความเข้มข้นมากขึ้นในราวปี 2529 ที่ชาวบ้านหันมาทำนาปรังมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงปี 2530-32 ข้าวมีราคาสูงมากขายได้ถึงเกวียนละ 4-8 พันบาท เป็นช่วงที่ชาวบ้านหันมาทำนาอย่างหนักหน่วง ที่ดินที่เคยทิ้งให้ว่างเปล่าในชุมชนถูกพัฒนาให้เป็นที่นา รวมถึงการขยายที่ดินออกไปโดยการซื้อที่ดินเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากที่ดินไม่สามารถขยายด้วยการถางป่าเพิ่มเติมเช่นในอดีต ชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากระบบชลประทานในการทำนาปีละสองครั้ง โดยไม่รอน้ำฝน บางครั้งก็จะใช้น้ำในคูคลองและถ้าหากไม่พอก็จะอาศัยการสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้สำหรับการทำนาหากแหล่งน้ำจากชลประทานไม่พอ ดังนั้น น้ำมันเติมเครื่องสูบน้ำจึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตอย่างหนึ่งของการปลูกข้าวในยุคสมัยใหม่

ในช่วงปี 2524-2525 ชาวบ้านพันลานได้ปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตจากการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตขึ้นเอง ใช้แรงงานมนุษย์และวัวควายเป็นสำคัญในการสร้างผลผลิต ไปสู่การใช้เทคโนโลยีการผลิตอย่างใหม่ที่นำเข้าจากภายนอกชุมชน นั่นคือ การนำเอารถไถนา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า รถอีโก้ง เข้าสู่ชุมชนเป็นครั้งแรก การเข้ามาของรถไถนาทำให้การทำนาเป็นไปอย่างรวดเร็ว สะดวกสบายขึ้น แต่ก็เกิดต้นทุนการผลิตสูงขึ้นด้วย เพราะชาวบ้านจะต้องลงทุนซื้อรถอีโก้ง หากไม่มีเงินที่สะสมไว้ก็จะต้องกู้ยืมเสียดอกเบี้ย หากบ้านใดไม่มีรถก็จะใช้วิธีการเช่ารถและคนไถมาไถให้โดยคิดค่าเช่าตามขนาดของที่นาหรือจำนวนวันที่ต้องทำงาน นอกจากนี้ยังมีต้นทุนค่าน้ำมันเติมรถเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย เมื่อรถไถนาเข้ามาจึงทำให้การใช้แรงงานวัวควายลดลงอย่างมาก และทำให้วัวควายเริ่มหายไปจากชุมชน จนกระทั่งปัจจุบันไม่มีการใช้แรงงานวัวควายในการไถนาแล้ว หากมีการเลี้ยงอยู่บ้างก็ด้วยวัตถุประสงค์ของเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นวัวเนื้อ มิได้เลี้ยงไว้เพื่อการใช้แรงงานเช่นในอดีตอีกต่อไป

" รถอีโก้งนี่เข้ามาราวปี 2524 แต่ปี 2530 จะมีขึ้นมาเยอะมาก เพราะคล่องตัวกว่า ง่ายกว่า วันหนึ่ง ๆ จะทำงานได้มากกว่า อย่างใช้วัวจริง ๆ มันประหยัด แต่ความคล่องตัว ความไว สู้เครื่องจักรไม่ได้ คนก็เลยหันมาใช้พวกนี้ วัวควายก็หายไปเรื่อย ๆ "

สำหรับทุนเดิมของชุมชนพันลานที่ช่วยหนุนเนื่องให้ชุมชนก้าวเข้าสู่การผลิตข้าวเพื่อการค้าอย่างได้เปรียบกว่าชุมชนบางแห่งในจังหวัดนครสวรรค์ นั่นคือ ความเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของชาวนาตั้งแต่ดั้งเดิม ด้วยที่ดินทำนามักจะเป็นที่ดินตกทอดกันมาในครัวเรือน ชาวนาบ้านพันลานจึงมีทุนที่ดินที่ไม่ต้องเสียค่าเช่า ชาวบ้านในชุมชนพันลานส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองมีที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 20-30 ไร่ การทำนาครั้งแรกจะเริ่มในราวเดือนพฤศจิกายน –ธันวาคม จะเก็บเกี่ยวได้ราวเดือนมีนาคม-เมษายน หลังจากนั้นจะพักที่นาไว้ราว 10-15 วันเท่านั้น จึงจะเริ่มทำนารอบสองประมาณเดือนเมษายน-พฤษภาคม แล้วจะไปเก็บเกี่ยวราวเดือนสิงหาคม-กันยายน หรือหากครัวเรือนใดทำล่าช้าก็จะเลยไปถึงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ซึ่งจะเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน หากครัวเรือนเก็บเกี่ยวเร็วหลังจากทำนารอบสองแล้วที่นาจะถูกพักนานถึง 3 เดือน และมักจะเป็นช่วงที่น้ำหลากปลูกพืชไม่ได้ ชาวบ้านจะหันไปทำงานอื่นเสริมรายได้ของครัวเรือนแทน อาทิ จับปลา เลี้ยงปลา เป็นช่างไม้ การที่น้ำท่วมนาในช่วงน้ำหลากส่งผลดีต่อที่นา เนื่องจากน้ำที่ไหลมาจากทางเหนือจะนำดินที่อุดมสมบูรณ์มาทับถมในที่นากลายเป็นปุ๋ยให้แก่ที่นาและที่ไร่ โดยเฉพาะที่ดินที่อยู่ริมแม่น้ำน่านจะได้รับประโยชน์จากน้ำท่วมมากกว่าที่ดินส่วนอื่น ด้วยลักษณะของน้ำท่วมของชุมชนพันลานเป็นทางผ่านของน้ำ ไม่ใช่ลักษณะของน้ำท่วมขัง จึงทำให้ไม่เกิดการขังนานทำให้ต้นไม้ตายหรือน้ำเน่า หากน้ำที่ไหลผ่านจะพาตะกอนมาทับถมแล้วน้ำจะไหลผ่านไปยังพื้นที่อื่น จึงเป็นผลดีสำหรับการทำนาครั้งต่อไป

"น้ำท่วมทุกปี ดินก็ดี เพราะที่ดินเป็นชายหาด (หมายถึงที่ดินริมแม่น้ำน่าน) น้ำไหลแล้วทรายก็เข้ามา น้ำจะไม่ขัง ไม่ทันไรก็จะไหลออกไปตามธรรมชาติ ทรายมาตามน้ำ พวกปุ๋ยก็มาตามน้ำมาค้างอยู่ตามต้นไม้ ต้นพริก ถ้าปีไหนน้ำไม่ท่วมก็แย่ ทำไร่ก็เปลืองปุ๋ย เป็นโรคมาก หน้าดินจะแข็ง ต้องใช้น้ำมาก "

การปลูกข้าวในอดีตชาวบ้านจะเลือกพันธุ์ข้าวตามที่ครัวเรือนต้องการจะใช้บริโภค ซึ่งจะต้องมีการเก็บพันธุ์ข้าวไว้เอง และมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้าน หากการผลิตเพื่อการค้านั้นชาวบ้านจะเลือกพันธุ์ข้าวที่เป็นที่นิยมของตลาด พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง ดูแลและเก็บเกี่ยวง่าย ดังนั้นพันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่จะต้องซื้อจากตลาด ทำให้การผลิตแต่ละครั้งชาวบ้านต้องมีเงินลงทุนก้อนหนึ่งเพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิต ได้แก่ พันธุ์ข้าว ที่ชาวบ้านพันลานใช้ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์ชัยนาท 1 พันธุ์สุพรรณบุรี 1 พันธุ์เพชรลาด 1 พันธุ์ปทุมธานี 1 และพันธุ์สุพรรณบุรี 50 โดยชาวบ้านต้องซื้อพันธุ์ข้าวตกค่าเมล็ดพันธุ์ 90-100 บาทต่อ 1 ไร่ กะประมาณว่าใช้เมล็ดพันธุ์ 3 ถังต่อไร่ ตกถังละ 30-40 บาท ถ้านาต้องเช่าก็จะมีค่าเช่าอีกไร่ละ 400-500 บาท ค่าปุ๋ยและค่ายาฆ่าหญ้า เพลี้ย และหอยเชอรี่ตกไร่ละ 200 บาท ส่วนค่าน้ำมันสำหรับสูบน้ำ 150 บาทต่อไร่ ค่าจ้างรถไถ รถเกี่ยวข้าวอีกประมาณไร่ละ 300 บาท หากจะต้องจ้างหว่านด้วยก็จะมีค่าหว่านไร่ละ 20 บาท หากจ้างฉีดยาลงปุ๋ยด้วยค่าแรงในการจ้างทำนาก็ตกราว ๆ 1000 บาทต่อไร่ ผลผลิตที่ได้ต่อหนึ่งไร่ประมาณ 80 ถัง ขายได้ถังละ 40 บาท ทำนาไร่หนึ่ง ๆ ชาวนาจะมีรายได้ราว 3,200 บาท ในขณะที่ต้นทุนการผลิตอยู่ประมาณ 1,500-2,000 บาท หากขายข้าวได้ต่ำกว่าเกวียนละ 4,000 บาท (เกวียนหนึ่งมี 100 ถัง) ชาวนาจะบอกว่าขาดทุน และการทำนาปรังจะมีต้นทุนการผลิตที่สูงกว่านาปีเพราะต้องใช้ค่าปุ๋ยค่ายาและค่าน้ำมันสูงกว่านาปีที่มีสภาพของดินฟ้าอากาศเข้ามาช่วยให้ผลผลิตดีกว่านาปรัง ข้าวที่ชาวบ้านพันลานปลูกได้ เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะนำไปขายที่ท่าข้าวในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีท่าข้าวขนาดใหญ่หลายแหล่ง เช่น ท่าข้าวกำนันทรง ท่าข้าวปากน้ำโพ หรือนำไปขายให้แก่โรงสีในอำเภอชุมแสง และอำเภอใกล้เคียง บางครั้งพ่อค้าโรงสีก็จะนำรถเข้าไปรับซื้อในที่นาเลยโดยหักค่าขนส่งจากราคาข้าว

ชาวบ้านบางครัวเรือนมีที่ทำนาแต่ไม่ทำเอง จะให้คนอื่นเช่าทำนา เพราะไม่มีแรงงานในครัวเรือนพอที่จะทำนาได้ แต่การให้เช่าที่ทำนาก็ได้ค่าเช่าไม่มากนัก ตกราคาไร่ละ 500 บาทต่อปี ซึ่งบางปีผู้เช่าทำนาก็จ่ายค่าเช่าได้ไม่ครบ เพราะต้นทุนการผลิตที่สูงและข้าวขายไม่ได้ราคา ผู้ให้เช่านารายหนึ่งเล่าว่า

> “……มีที่นาแต่ไม่ได้ทำเอง เพราะดูแล้วมันไปไม่รอด ขนาดให้เค้าเช่าไปทำ บางครั้งเค้าก็มาบอกว่า พี่เอาไปแค่นี้ก่อน (ค่าเช่า) ผมหมดแล้ว เกี่ยวข้าวแล้วจ่ายค่ารถ ค่าปุ๋ย ค่าน้ำมัน ให้ค่ายา แล้วเหลือแค่นี้เอง พี่เอาไปเท่านี้ก่อนที่เหลือผมขอไว้ใช้ คราวหน้าค่อยว่ากันใหม่ เราก็ต้องยอม มันไม่มีทางเลือกก็ต้องยอมกันไป…”

ผลผลิตข้าวของครัวเรือนมีปริมาณมากขึ้นก็จริง หากส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการเพิ่มที่นาให้ขยายมากขึ้น สภาพที่ดินที่ถูกใช้ทำนาอย่างหนักหน่วง อาศัยการเพิ่มผลผลิตจากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ทำให้สภาพที่ดินลดความสมบูรณ์ลงอย่างมากเมื่อเทียบกับในอดีต ชาวบ้านจึงต้องใช้ปุ๋ยและยามากขึ้นทุกปี ทำให้ต้นทุนการผลิตของชาวนายุคใหม่สูงขึ้นในขณะที่ราคาของผลผลิตบางปีตกต่ำลงจนอยู่ในระดับขาดทุน และบางปีที่ชุมชนประสบกับภาวะน้ำท่วมในช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง จึงทำให้ชาวบ้านประสบภาวะขาดทุน ไม่สามารถชำระหนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อลงทุนทำนาได้ กลายเป็นหนี้สะสมไปถึงฤดูกาลทำนาถัดไป ชาวบ้านเล่าถึงภาระหนี้สินอันเกิดจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นว่า

> “ ทำนา 40 ไร่ ในระยะแรกปลูกข้าวนาปรัง ใช้ข้าวพันธุ์ชัยนาท มีโรคเยอะ ต้องอาศัยยาฆ่าแมลงและปุ๋ยมาก ระยะหลังราคาข้าวได้ไม่เกิน 4,000 บาท แต่ต้นทุนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำไปก็ท้อใจเหมือนกัน แต่จะให้เปลี่ยนไปทำอย่างอื่นก็ทำไม่เป็น “

การปลูกข้าวของชาวพันลานในสมัยใหม่ ชาวบ้านจะปลูกเพื่อขายเพียงอย่างเดียว เพราะเมื่อปลูกจนเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะขายส่งเข้าโรงสีทั้งหมด จะไม่เก็บข้าวที่ปลูกไว้กินเช่นในอดีต เนื่องจากหากเก็บไว้จะต้องนำเอาข้าวไปจ้างโรงสีสีข้าว ซึ่งค่าจ้างสีข้าวแพงตกเกวียนละ 700 บาท หรือไม่โรงสีก็จะสีให้ฟรีเพื่อแลกกับรำและปลายข้าว การเก็บข้าวปลูกไว้กินเองจึงไม่สะดวกและมีค่าใช้จ่ายไม่คุ้มค่าเมื่อชาวบ้านเทียบกับการซื้อข้าวสารในตลาดมาบริโภคแทน อีกทั้งพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านปลูกเพื่อขายเป็นข้าวพันธุ์ที่ชาวบ้านบอกว่ากินไม่อร่อย แข็งกระด้าง หากเลือกปลูกเพื่อขายเพราะให้ผลผลิตสูง เก็บเกี่ยวง่าย ขายได้ราคาดีกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง ดังนั้นวิถีการผลิตข้าวเพื่อการค้าจึงแยกส่วนออกมาเป็นเพียงสินค้า มิใช่การผลิตอาหารเพื่อบริโภคเช่นแต่เดิม

> “ ส่วนมากจะซื้อข้าวสารกิน เพราะเราต้องเอาข้าวไปสี มันลำบาก ค่าจ้างสีแพง ตก 700 บาทต่อ 100 ถัง ให้เขาสีเขาก็จะเอารำเอาปลายไปหนักเข้าไปอีก จึงตัดสินใจซื้อกินดีกว่า สะดวกกว่า ข้าวแต่ละบ้านกินไม่เหมือนกัน ข้าวหนองบัวกินดี เป็นข้าวปลูกบนดินทราย อย่างข้าวเรามันแข็งเพราะทำนาปรัง “

พริก : พืชเศรษฐกิจตัวใหม่ของชุมชน

ผลผลิตที่เข้ามาตามกระแสการผลิตเพื่อการค้าสร้างชื่อเสียงให้แก่บ้านพันลานและเป็นอาชีพที่ทำรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนได้เป็นอย่างดี คือ การปลูกพริก ซึ่งจะทำในช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังในราวเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคมเป็นต้นไปจนกว่าจะเข้าฤดูการ

ทำนาปีถัดไป การปลูกพริกรุ่นหนึ่ง ๆ ใช้ระยะเวลาในการปลูก 6 เดือน ถึงจะเก็บและวายไป ชาวบ้านเรียกพริกที่ปลูกว่า “พริกแกว” บ้าง “พริกรดน้ำ” บ้าง เพราะเป็นพริกที่จะต้องเอาน้ำมารดเอง เนื่องจากการปลูกพริกจะปลูกช่วงฤดูหนาว น้ำที่นำมารดพริกส่วนใหญ่เป็นน้ำเจาะหรือน้ำบาดาล โดยชาวบ้านจะอาศัยเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กสูบขึ้นมาจากบ่อเจาะของแต่ละบ้าน การปลูกพริกชาวบ้านบอกว่าต้องดูแลเหมือนกับการทำนาข้าว ต้องให้น้ำ ให้ปุ๋ย เช่นเดียวกัน แต่การรดน้ำพริกจะทำกันวันเว้นวันหรือสองวันจึงรดน้ำทีหนึ่งก็ได้ เพราะพริกไม่ชอบน้ำมาก ถ้ามีน้ำขังพริกจะตาย การปลูกพริกคราวหนึ่ง ๆ จะสามารถเก็บผลผลิตได้ 2-3 ครั้งจนกว่าต้นพริกจะแก่

พริกที่ปลูกได้ในพื้นที่นี้จะให้ผลผลิตดี คุณภาพสูง สีแดงสด เม็ดใหญ่ บางครั้งราคาพริกสูงถึงกิโลกรัมละร้อยบาท แต่บางปีเมื่อมีผลผลิตออกมามากจนล้นตลาดก็จะทำให้ราคาตกเหลือปีกิโลกรัมละ 8 บาท ชาวบ้านบอกว่าบางครั้งไปขายโรงงานได้เพียงกิโลกรัมละ 3-4 บาทก็เคยมี พริกที่ได้ชาวบ้านจะนำไปตากแห้งก่อนจะบรรจุถุงออกขาย หรือถ้าหากมีเตาอบก็จะอบให้แห้งแล้วนำออกขายเป็นพริกแห้งซึ่งจะได้ราคาดีและเก็บไว้ได้นานกว่า การขายพริกมีทั้งขายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่จะนำเอาพริกไปแปรรูปเป็นพริกป่น พริกผสมอาหารสำเร็จรูป เช่น บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป ซึ่งต้องการพริกเป็นจำนวนมากและถือเป็นตลาดที่มีความต้องการอย่างสม่ำเสมอทุกปี แต่การขายพริกให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมจะถูกกดราคาต่ำกว่าการนำออกขายปลีกในตลาด หรือบรรจุถุงขายริมถนน เพราะโรงงานอุตสาหกรรมจะนำไปอบแห้งเอง ชาวบ้านจะเก็บพริกไว้บางส่วนเพื่อนำเอาพริกมาตากแห้งแล้วมาบรรจุถุงละ 1-2 กิโลกรัม เพื่อนำมาวางขายริมถนนนครสวรรค์-ชุมแสง ซึ่งผู้คนที่สัญจรผ่านก็จะแวะซื้อ ซึ่งการขายปลีกเช่นนี้จะได้ราคาสูงกว่าส่งเข้าโรงงานหลายเท่า และชุมชนเองยังนำเอาพริกขี้หนูแห้งนี้เป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลอีกด้วย บ้านพันลานมีการรวมกลุ่มอาชีพของชาวบ้านที่ทำพริกเป็นสหกรณ์ผู้ผลิตพริกเพื่อรวบรวมผลผลิตออกขายในนามของกลุ่ม และยังได้รับเงินสนับสนุนจากทางรัฐเข้ามาส่งเสริมด้านอาชีพอีกด้วย การขายพริกในนามของกลุ่มทำให้ชาวบ้านผลัดเปลี่ยนกันไปดูแลได้ ไม่ต้องเสียเวลามากนัก

ข้าวโพด : พืชไร่ที่เน้นปลูกขายริมทาง

นอกเหนือจากข้าวและพริกที่กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของบ้านพันลานแล้วนั้น การส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่จากรัฐบาลได้นำเอาพันธุ์พืชไร่หลาย ๆ ประเภทเข้ามาทดลองปลูก บางอย่างก็ไม่เหมาะสมกับที่ดินแถบนี้ อาทิ มันสำปะหลัง อ้อย หากบางอย่างก็กลายเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่ชาวบ้านนิยมปลูกมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านบางครัวเรือนมีที่ดินเป็นที่ดอนและอยู่ห่างจากแหล่งน้ำ ก็จะมีการปลูกพืชไร่ที่ทนแล้งได้ดี ไม่ต้องดูแลรดน้ำมาก พืชที่ชาว

บ้านพันลานนิยมปลูก ได้แก่ ข้าวโพดหวาน และข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งมักจะทำเป็นไร่ขนาดไม่ใหญ่มากนัก บางครัวเรือนที่มีที่ดินไม่มากนักก็จะทำไร่สลับกันระหว่างไร่พริกกับไร่ข้าวโพด และเน้นการปลูกพันธุ์ข้าวโพดหวานที่ให้คนบริโภคมากกว่าการปลูกพันธุ์ข้าวโพดสำหรับเป็นอาหารสัตว์ เพราะข้าวโพดหวานจะขายได้ราคาดีกว่า เนื่องจากชาวบ้านปลูกไม่มากนักและเน้นการปลูกเพื่อนำไปขายเองในตลาดหรือนำออกมาวางขายริมถนนร่วมกับการขายพริกแห้งและผักตามฤดูกาล ข้าวโพด พริกและผักเหล่านี้จึงกลายเป็นของฝากของนักท่องเที่ยวที่เดินทางผ่านมา สำหรับข้าวโพดหวานที่นำมาขายมีทั้งการขายฝักดิบและขายเป็นข้าวโพดต้ม ด้วยปริมาณการปลูกที่ไม่มากนักเพราะมีที่ดินเหมาะสมเพียงบางส่วน จึงทำให้ข้าวโพดหวานมีราคาดี ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดได้เพียงปีละครั้งเมื่อที่ดินว่างจากการทำไร่พริก

ประมงน้ำจืด : การเพาะเลี้ยงที่เข้ามาแทนปลาจากธรรมชาติ

การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพันลานในอดีตที่อาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญยังคงมีให้เห็นอยู่มากในช่วงน้ำหลาก หรือช่วงที่นาประสบปัญหาน้ำท่วม หากการจับปลาตามธรรมชาติทำให้ได้ผลผลิตต่ำกว่าในอดีตมาก เพราะปริมาณและประเภทของปลาที่ลดน้อยลง ชาวบ้านจะอาศัยจับปลาตามธรรมชาติเพื่อนำมากินเป็นส่วนใหญ่ ไม่สามารถสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำเช่นในอดีต แต่การทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านพันลานได้แปรเปลี่ยนไป ปรากฏเป็นการเลี้ยงปลาเพื่อจำหน่ายแทน ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาบ่อ” ปลาที่เลี้ยง เช่น ปลาแรด ปลาสวาย ปลานิล โดยซื้อพันธุ์ปลามาจากอำเภออื่น ๆ เช่น ทับกฤช และอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาขายกันมาก บางครั้งชาวบ้านก็ซื้อพันธุ์ปลาจากหน่วยงานราชการ เช่น หน่วยงานประมงในจังหวัดนครสวรรค์ การเลี้ยงปลาของชาวบ้านจะเลือกซื้อลูกปลาที่มีขนาดใหญ่แล้ว ราคาประมาณตัวละ 2-5 บาท มาเลี้ยงไว้ประมาณหนึ่งปีจึงจะจับขาย การเลี้ยงปลาไร่หนึ่ง ๆ จะต้องใช้เงินลงทุนค่าพันธุ์ปลาและค่าอาหารตกประมาณ 3 แสนบาท ปลาโตพอที่จะขายได้ตกประมาณไร่ละ 4 แสนบาท โดยจะมีพ่อค้าปลาจะเข้ามาตีราคากันที่บ่อตามขนาดของปลาและความต้องการปลาในช่วงที่จับขึ้นมา หากขายได้ต่ำกว่านี้ชาวบ้านบอกว่าจะขาดทุน อย่างไรก็ตามในช่วงน้ำท่วมที่นาก็ส่งผลต่อการเลี้ยงปลาบ่อของชาวบ้านพันลานด้วยเช่นกัน เนื่องจากน้ำจะท่วมบ่อเลี้ยงปลาทำให้ปลาหลุดออกจากบ่อไปสู่แม่น้ำหรือเข้าสู่ที่นาทำให้เกิดความเสียหายกันคราวละมากๆ นอกจากการเลี้ยงปลาในบ่อแล้วยังมีการเลี้ยงปลาในกระชังตามริมน้ำซึ่งถือเป็นการเลี้ยงปลาที่ลงทุนต่ำกว่าการเลี้ยงปลาบ่อ เพราะปลาที่เลี้ยงในกระชังจะได้รับอาหารจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ อาจจะมีการให้อาหารเสริมบ้างในบางช่วงที่อาหารตามธรรมชาติไม่เพียงพอ ปลาที่นิยมเลี้ยงกระชัง ได้แก่ ปลา

สวาย นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายเริ่มมีการเพาะพันธุ์ปลาขาย หรือบางรายก็หันมาเลี้ยงกบด้วย

วิถีชีวิตของชุมชนในยุคเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมทันสมัย

การดำรงชีพในชุมชนยุคสังคมประเพณีที่ชาวบ้านพึ่งพาตนเองทั้งเรื่องของการผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน เพื่อให้สมาชิกของชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียงนั้น ได้แปรเปลี่ยนไปเมื่อชุมชนถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมทันสมัย ชุมชนชาวนาถูกสถาปนาให้เป็นแหล่งสร้างผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญของประเทศ การผลิตเพื่อการค้าได้นำพาชุมชนเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรามากขึ้นเรื่อยๆ การให้ความสำคัญต่อทุนเงินตราเพื่อใช้ในการจัดซื้อ จัดหาปัจจัยการผลิต ปัจจัยการดำรงชีพ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เอง ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบตลาดอย่างเหนียวแน่น การแพร่กระจายของสินค้าจากภายนอกชุมชนโดยเฉพาะสินค้าจากระบบอุตสาหกรรม และสินค้าอำนวยความสะดวกเข้าสู่ชุมชนพันลานอย่างรวดเร็วจนก่อให้เกิดกระแสแห่งการบริโภคนิยมขึ้น อีกทั้งระบบความ สัมพันธ์ทางสังคมดั้งเดิมที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนอดีตอย่างยาวนาน ได้ถูกสั่นคลอนด้วยระบบความ สัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ถูกตีค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าการให้คุณค่าทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือนเจือจางลง มีการโยกย้ายแรงงานในครัวเรือนไปสู่ภาคการผลิตนอกชุมชน

กระแสบริโภคนิยมที่เข้าสู่ชุมชนพันลาน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากสังคมประเพณีไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า และวิถีการแลกเปลี่ยนที่ถูกครอบงำด้วยระบบตลาดแบบทุนนิยมการค้านั้น ทำให้ชาวบ้านพันลานเองต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตในชุมชนไปตามกระแสแห่งทุนนิยมที่ต้องอาศัยระบบเงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น การผลิตเพื่อบริโภคอย่างหลากหลายได้ลดน้อยลง กลายเป็นการผลิตเพื่อขาย เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวทั้งการทำนาและการทำไร่ ซึ่งในระยะเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญของชุมชน คือ ข้าว นั้นได้กลายเป็นสินค้าส่งออกของชุมชน ที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้จำนวนมาก ชาวบ้านจึงหันมาทำนากันปีละสองครั้ง และลดกำลังการผลิตสิ่งของจำเป็นต้องใช้ภายในครัวเรือนลง หันไปใช้การซื้อหาเอาจากตลาดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำนา อาทิ ไถ จอบ เสียม มีดพร้า กระบุง ตะกร้า เครื่องมือในการจับปลา อาทิ ลอบ ไซ กู้ แห อวน เครื่องใช้ในครัวเรือน อาทิ เสื้อผ้า จักสาน การเร่งสร้างผลผลิตเพื่อการค้าในชุมชน

จึงมากขึ้นตามความต้องการใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนของชุมชน การเข้ามาของเครื่องใช้ไม้สอยที่ก่อให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีพ กลายเป็นสิ่งของจำเป็นของครัวเรือนในชุมชน อาทิ เครื่องใช้ไฟฟ้าที่เข้ามาพร้อมกับสาธารณูปโภคด้านไฟฟ้า ทำให้ครัวเรือนมีต้นทุนของการดำรงชีพสูงขึ้นกว่าในสังคมประเพณี ซึ่งล้วนต้องพึ่งพาการใช้ทุนเงินตราแทบทั้งสิ้น นอกจากสินค้าจำเป็นต่อการดำรงชีพที่แปรเปลี่ยนไปพึ่งพิงต่อสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมแล้ว การเข้ามาของสิ่งอำนวยความสะดวกที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีพก็ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนด้วยเช่นกัน และยังเป็นสิ่งดูดซับทุนเงินตราของชุมชนออกไปเป็นจำนวนมาก อาทิ รถมอเตอร์ไซด์ รถกระบะ โทรทัศน์ โทรศัพท์ คนเก่าแก่ของชุมชนเล่าถึงการเข้ามาของกระแสบริโภคนิยมนี้ว่า

> “สมัยก่อนไม่ต้องใช้เงินอะไรมากมาย ของกินก็ปลูกเอง ปลาก็จับได้เอง แต่พอมีไฟฟ้าเข้ามา ทั้งโทรทัศน์ ตู้เย็น หม้อหุงข้าว พัดลม ดูมันจำเป็นไปหมด เดือน ๆ จ่ายค่าไฟเป็นร้อย...”

> “....อย่างมอเตอร์ไซด์ ลูกมันอยากได้ ก็ต้องซื้อให้มัน พอมีรถก็ต้องมีค่าน้ำมัน วัน ๆ วิ่งไปโน่นมานี่ไม่เห็นได้อะไร แต่ค่าน้ำมันต้องเสียแล้ว...”

นอกจากต้นทุนการดำรงชีพในชุมชนที่สูงขึ้นแล้ว ครัวเรือนยังมีภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของลูกหลานที่ถูกกำหนดให้เล่าเรียนในระบบโรงเรียน แม้ว่าการศึกษาภาคบังคับจะมีค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก แต่พ่อแม่มักจะส่งลูกหลานให้เล่าเรียนสูงขึ้นไปอีก เพื่อจะหางานทำในเมืองหรือในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งได้รับค่าจ้างเป็นเงินเดือนแน่นอนกว่างานในภาคเกษตร ภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของลูกหลานสำหรับบางครัวเรือนกลายเป็นภาระหนี้สินของครัวเรือนที่ต้องหยิบยืมมาโดยเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงอีกด้วย

แรงงานรับจ้าง : การเคลื่อนย้ายแรงงานของครัวเรือนสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง

เมื่อการทำงานในภาคเกษตรมีการใช้เครื่องทุ่นแรงในการทำนามากขึ้น อาทิ การเข้ามาของรถไถ รถเก็บเกี่ยว รถขนสินค้า เครื่องสูบน้ำ ทำให้การใช้แรงงานคนและแรงงานวัวควายลดน้อยลง ลูกหลานของชาวบ้านที่เคยช่วยพ่อแม่เลี้ยงวัวต้อนควาย ดายหญ้า และเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉาง กลายเป็นแรงงานที่ต้องถูกเก็บไว้ในระบบการศึกษาภาคบังคับในโรงเรียน การถูกกล่อมเกลาด้วยความรู้ชุดใหม่ที่รัฐเป็นผู้กำหนดว่าเป็นความรู้ที่เหมาะสมกับสังคมที่จะพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงทำให้ลูกหลานในรุ่นต่อมาขาดการสืบทอดภูมิปัญญาจากวิถีการผลิตของบรรพบุรุษ ขาดการสืบสานระบบความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนร่วมกัน และขาดการสืบทอดจิตสำนึก อุดมการณ์ แห่งความเป็นชุมชน เมื่อคนรุ่นถัดมาจบการศึกษาภาค

บังคับแล้ว จึงมักจะไม่กลับเข้าไปทำงานในภาคเกษตรหรือภายในชุมชนอีก แต่จะเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งในเขตจังหวัดนครสวรรค์หรือจังหวัดใกล้เคียง เช่น สิงห์บุรี อ่างทอง อยุธยา ลูกหลานของชาวบ้านที่ได้เรียนต่อในระดับอุดมศึกษาจะเข้าสู่อาชีพรับราชการ งานบริการในสังคมเมือง หรือไปทำงานที่กรุงเทพฯ ด้วยค่านิยมที่ว่า “งานไร่งานนาเป็นงานหนัก ไม่มีศักดิ์ศรี ไม่มีความรู้” แรงงานของชุมชนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนแบ่งเป็นสองกลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งเป็นการออกไปทำงานนอกชุมชนอย่างถาวร เป็นกลุ่มของแรงงานที่หลุดออกจากภาคเกษตรกรรมไปเลยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งขาดทักษะที่จะกลับเข้ามาทำงานใช้ชุมชน และวิถีการดำรงชีพแบบคนเมือง อีกกลุ่มหนึ่งเป็นแรงงานที่ไปทำงานภายนอกชุมชนแบบชั่วคราว เช่น ไปทำงานก่อสร้าง งานรับจ้าง งานในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้ ๆ ชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยังมีทักษะการทำงานในภาคเกษตรอยู่ และจะกลับเข้าสู่ชุมชนเมื่อถึงฤดูกาลทำนาหรือเมื่อย่างเข้าสู่วัยกลางคนเพื่อกลับมาดูแลครอบครัวและที่ดินทำกิน นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านพันลานบางส่วนมีประสบการณ์ของการไปทำงานรับจ้างที่ต่างประเทศ ส่วนใหญ่งานที่ไปทำจะเป็นงานก่อสร้าง งานซ่อมแซมเครื่องยนต์ เครื่องจักร ที่ประเทศซาอุดิอาระเบีย สิงคโปร์ และไต้หวัน

ภาระหนี้สินที่มากับวิถีการผลิตเพื่อการค้าและสังคมบริโภคนิยม

เมื่อวิถีการผลิตของชาวบ้านพันลานถูกผนวกกับระบบทุนนิยมเพื่อการค้า การลงทุนเพื่อการผลิตที่ต้องอาศัยทุนเงินตราขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากภายนอกชุมชน แม้ชาวบ้านพันลานจะมีทุนการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน และแรงงานในครัวเรือนเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องเช่าและจ้างก็ตาม แต่การผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยทั้งพันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องนำเข้าจากภายนอก การนำเข้าปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ทำให้ชาวบ้านต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ พ่อค้าคนกลาง และสถาบันการเงิน ซึ่งทำให้เกิดภาระต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

> “ตอนที่ซื้อรถขับไถนาครั้งแรก มันนำเข้ามาจากต่างประเทศ ตัวละ 200,000 บาท ก็ตามเขาว่าทำไมมันแพง แถมยังเป็นรถมือสอง แต่ว่าเขาว่าจำเป็นต้องซื้อ ก็เอาเงินที่เก็บไว้ไปซื้อ”

นอกจากวิถีการผลิตที่เพิ่มต้นทุนให้กับครัวเรือนชาวนาแล้ว ชุมชนพันลานยังก้าวเข้าสู่สังคมแห่งการบริโภคนิยมอย่างรวดเร็ว ด้วยทำเลที่ตั้งของชุมชนอยู่บนเส้นทางคมนาคมที่สะดวกต่อการหลั่งไหลเข้ามาของสินค้าอุตสาหกรรม พ่อค้าสามารถนำเอาสินค้าจากเมืองเข้ามาขายในชุมชนได้อย่างสะดวกเช่นเดียวกับการนำสินค้าภาคเกษตรของชุมชนออกไปขายภายนอก ชาวบ้านพันลานเองก็สามารถติดต่อกับสังคมเมืองได้สะดวกมาตั้งแต่ใน

อดีตเมื่อเริ่มมีถนนผ่านชุมชน การไหลทะลักเข้ามาของสินค้าอุตสาหกรรม เครื่องใช้ไฟฟ้า สินค้าฟุ่มเฟือยจากสังคมเมือง ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านพันลานเปลี่ยนไปจากสังคมประเพณีเพียงไม่ถึงสิบปี ความต้องการบริโภคสินค้าที่ไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ภายในชุมชนและภายในครัวเรือน ทำให้ชาวบ้านพันลานต้องใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น ส่วนหนึ่งของเงินตราได้มาจากการขายผลผลิตทางการเกษตรได้มากขึ้น แต่สำหรับหลาย ๆ ครัวเรือนก็ยังไม่พอเพียงต่อความต้องการซื้อสินค้าจากภายนอก จึงต้องมีการกู้ยืมเงินขึ้น ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรต้องมีภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น และเป็นภาระหนี้สินที่ไม่สามารถหมุนเวียนไปสร้างมูลค่าเพิ่มของการสะสมทุนได้เช่นการลงทุนในการผลิต เพราะเป็นภาระหนี้สินเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น

> “อย่างที่บ้านเคยกู้มา 20,000 บาท ตอนนั้นเสียดอกร้อยละสามต่อเดือนนะ แต่มันจำเป็นก็เลยต้องกู้ พอตอนหลังใช้หนี้หมดก็เลยไม่กู้แล้ว หันไปกู้ ธกส.แทนดอกถูกกว่า พอครบปีเราก็รีบคืน ถ้าจะใช้ก็กู้ใหม่ เป็นลูกค้าชั้นดีก็ได้ดอกถูก ถ้ากู้น้อยก็ไม่ต้องใช้อะไรค้ำ สมาชิกค้ำกันเอง แต่ถ้ากู้มากก็เอาที่ดินไปค้ำประกัน พอขายข้าวได้ก็รีบไปคืน ทำอย่างนี้ตลอดดอกเบี้ยก็ไม่แพงมากเหมือนเมื่อก่อน”

ชาวบ้านพันลานเองยอมรับว่าวงจรแห่งหนี้สินคงไม่หมดไปจากชุมชน เพราะบางครั้งผลผลิตดีแต่ราคาไม่ดี การผลิตต้องมีการลงทุนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี แต่รายได้ของครัวเรือนไม่ได้สูงขึ้นตาม บางครั้งเมื่อกู้ยืมมาลงทุนแล้วเมื่อผลผลิตไม่ดี หรือราคาไม่ดี ก็ไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ยืมเดิมได้ และยังต้องกู้ยืมเงินก้อนใหม่เพื่อการสร้างผลผลิตใหม่ หนี้สินจึงพอกพูนขึ้นไปอีกเช่นนี้ต่อไป

> “ผมว่าหนี้สินของคนในหมู่บ้านนี่ไม่หมดไปหรอกนะ บางทีผลผลิตดี แต่ราคาตลาดไม่ดี บางทีลงทุนไว้สูงมาก ผลที่ได้มันดีนะ แต่ว่าเงินได้มาไม่ดี หนี้สินที่ค้างไว้ก็ใช้คืนได้ไม่หมด ชาวบ้านเราก็วิตกกันมากนะเรื่องหนี้สิน อย่างสมมติว่าขายข้าวเกวียนละ 4,000 บาท ถ้าข้าวตกลงเหลือเกวียนละ 3,000 บาท เราก็เริ่มวิตกแล้ว ไม่มีความสุขหรอก เรื่องอาหารการกินนี่เราก็พอจะตะเกียดตะกายไปได้ แต่ถ้าเจ้าหนี้มาทวงถาม เราก็ไม่สบายใจ”

ทุนทางสังคมที่ถูกเบียดขับด้วยการตีค่าทางเศรษฐกิจ

แม้ชุมชนพันลานจะมีการพัฒนาทางกายภาพที่เจริญขึ้นกว่าในอดีตขึ้นมาก มีความสะดวกสบายในการดำรงชีพ ครัวเรือนมีรายได้สูงขึ้น ลูกหลานในชุมชนได้รับการศึกษาดี

ขึ้น และผลผลิตของชุมชนมากขึ้นก็ตาม หากอีกด้านหนึ่งของความเจริญคือการถูกละเลยของทุนทางสังคมที่ไม่สามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจให้กับชุมชนได้ ชาวบ้านพันลานหลาย ๆ คนโดยเฉพาะคนเก่าแก่เล่าตรงกันว่า ภาพหนึ่งที่ดูจะจืดจางไปจากชุมชนพันลาน หลังจากที่ชุมชนก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมการค้า นั่นคือ ภาพของการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานของชุมชนอันถือเป็นงานส่วนรวมหรืองานสาธารณะประโยชน์ ด้วยการทุ่มงบประมาณของรัฐเข้ามาสร้างความเจริญตามทิศทางของรัฐ การสร้างงานในชุมชนโดยให้ผลตอบแทนเป็นค่าจ้างแรงงาน จึงทำให้ชาวบ้านเกิดความเคยชินที่จะทำงานต่าง ๆ แล้วต้องได้ผลตอบแทนในรูปของเงินตรา และเมื่อเทียบกับเวลาทำมาหากินที่ต้องทิ้งไร่ทิ้งนามาทำงานส่วนรวม จึงทำให้งานทางสังคมถูกตีค่าเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการให้คุณค่าทางสังคม งานสาธารณะประโยชน์หลาย ๆ อย่างที่ชาวบ้านเคยร่วมแรงร่วมใจกันทำในอดีตได้แปรเปลี่ยนไป อาทิ งานทำถนน ขุดลอกคูคลอง ซ่อมแซมวัด สร้างโรงเรียน ผู้นำไม่สามารถระดมแรงงานของชาวบ้านมาทำในลักษณะของ “การลงแรง” ได้เช่นในอดีต แต่จะต้องใช้ระบบจ้างแรงงาน เนื่องจากชาวบ้านผันตนเองออกมาเป็นแรงงานรับจ้าง และจะต้องอาศัยค่าจ้างในการยังชีพ แม้บางครั้งงานสาธารณะประโยชน์บางงานไม่มีงบประมาณมาจากภาครัฐ ผู้นำชุมชนจึงต้องพยายามหางบประมาณด้านอื่นมาสนับสนุน หรืออาศัยการเรี่ยไรเงินจากคนที่มีฐานะดีในชุมชน ทำให้เกิดการสร้างอำนาจทางการเงินขึ้นในชุมชน

> “ สมัยนี้มีน้อยมาก ออกหนังสือประกาศไปว่าวันนี้จะออกไปพัฒนาลอกคลองกัน ไม่ค่อยมีคนมาหรอก เพราะว่าส่วนหนึ่งชาวบ้านก็มีงานกันเยอะ อย่างบ้านผมทำทั้งไร่ทั้งนา ก็ต้องใช้งบประมาณจ้างแรงกัน ตอนนี้ยากจะทำอะไรก็ต้องใช้เงิน ต้องจ้าง บางทีเราก็ต้องไปหางบมาเอง เป็นผู้นำสมัยนี้ยากขึ้นมาก เพราะชาวบ้านรู้จักเรียกร้อง ไม่ทำอะไรฟรี ๆ หรอก ”

การเข้ามาของเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ด้านหนึ่งถูกมองว่าเป็นการนำเอาทุนเข้ามาเพื่อพัฒนาชุมชนให้ก้าวเข้าสู่สังคมทันสมัยตามแนวนโยบายแห่งรัฐ อีกด้านหนึ่งกลับกลายเป็นการสร้างภาระแห่งหนี้ให้เกิดกับชุมชน เพราะชุมชนเองถูกกำหนดให้กลายเป็นผู้พึ่งพิงรัฐทั้งด้านแนวคิดในการพัฒนา และกระแสทุนที่มิได้เกิดขึ้นจากกระบวนการสะสมทุนภายในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดความอ่อนแอในกระบวนการแห่งทุนของชุมชนในระยะยาว มีแนวคิดที่น่าสนใจต่อปรากฏการณ์ของทุนที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนว่า

> “ผมก็คิดเหมือนกัน ว่าเมื่อก่อน รุ่นปู่ยาตายาย ไม่ได้เป็นอย่างนี้ ที่รัฐบาลเอาเงินมาจากไหน เราก็คุยกันนะว่าเป็นหนี้ทางอ้อมหรือเปล่า เราอยากได้อะไร

เขาก็หามาให้เรา แต่เราหารู้ไม่ว่า เขาอาจจะมีกลยุทธ์อะไรของเขาแอบแฝงอยู่ เราก็คิดกันว่าจะเป็นการไปกู้เงินธนาคารเอามาก่อหนี้ผูกพันให้กับชาวบ้านโดยไม่รู้ตัวหรือเปล่า คิดเหมือนกันเพราะว่าปู่ย่าตายายเราไม่มีเรื่องอย่างนี้เราก็อยู่ได้ แต่สมัยนี้ไม่เหมือนก่อน ไม่มีเงินช่วยเหลือเรากลับอยู่ไม่ได้"

การปรับตัวของชุมชน : หลากมิติของความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้ทุนนิยม

ชุมชนภายใต้กระแสการพัฒนาที่ถูกกดทับด้วยอำนาจแห่งทุนนิยม การพลิกฟื้นของชุมชน คือ การที่ชุมชนสร้างกระบวนการปรับตัวเพื่อให้หลุดพ้นจากภาวะการพึ่งพิงระบบทุนนิยมที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ แม้ชุมชนไม่สามารถแยกตัวออกจากระบบทุนนิยมการค้าได้ ด้วยวิถีการผลิตและวิถีชีวิตถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งกับระบบตลาดในระดับมหภาค แต่ชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นทุนเดิม อีกทั้งยังมีผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนที่มีสายตากว้างไกล เล็งเห็นปัญหาของชุมชนหากต้องพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอกชุมชนทั้งในรูปของเงินกู้ยืม เงินสนับสนุนจากรัฐบาล และการถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง ชุมชนพันลานได้อาศัยการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจในรูปของกลุ่มขึ้นมาเพื่อการพึ่งพากันเองภายในชุมชน ก่อให้เกิดการหมุนเวียนเงินตราภายในชุมชนและลดต้นทุนทางการเงินอันเกิดจากดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูงเกินไป มีการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐเพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองได้และยังได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างต่อเนื่อง

การสะสมทุนทางเศรษฐกิจผ่านระบบรวมกลุ่ม

ชุมชนพันลานมีการตั้ง ***กลุ่มสัจจะออมทรัพย์*** ขึ้นมาราวปี 2533 การริเริ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกิดจากการรวมตัวกันของผู้นำชุมชนและชาวบ้านราว 32 คน มีความเห็นร่วมกันว่าน่าจะมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาในลักษณะของการทดลองทำว่าจะสำเร็จหรือไม่ กำหนดให้สมาชิกต้องเสียค่าสมุดคนละ 10 บาท และจะต้องส่งสัจจะรายละไม่ต่ำกว่า 50 บาทต่อเดือน สูงสุดไม่เกิน 200 บาท เมื่อครบปีจึงจะมีปันผลให้แต่ถ้าหากใครสะสมไม่ครบหนึ่งปีหรือลาออกก่อนครบกำหนดก็จะไม่ได้รับเงินปันผล และหากใครขาดส่ง 3 เดือนติดต่อกัน ก็จะถูกตัดออกจากความเป็นสมาชิก กรรมการกลุ่มออมทรัพย์แบ่งเป็น 5 ฝ่าย ได้แก่ กรรมการฝ่ายการเงิน ฝ่ายบริหาร ฝ่ายประชาสัมพันธ์

ในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เข้าร่วมกลุ่มจะเป็นคนกลุ่มเล็ก ๆ แต่เมื่อกลุ่มสามารถปล่อยกู้ให้สมาชิกนำเงินไปหมุนเวียน โดยคิดดอกเบี้ยอัตราร้อยละ 2 ต่อเดือน เมื่อเทียบกับการกู้ยืมนายทุนปล่อยกู้แล้วจะถูกกว่าครึ่งต่อครึ่ง ทำให้การทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ได้รับ

ความสนใจจากชาวบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปีต่อ ๆ มาจึงมีการสมัครเป็นสมาชิกมากขึ้น ด้วยขนาดของกลุ่มที่ใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เพราะชุมชนพันลานมีขนาดใหญ่ จึงได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเป็นสองกลุ่ม เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์พันลานเหนือ และ กลุ่มออมทรัพย์พันลานใต้ มีสมาชิกทั้งหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ของตำบลพันลาน และสมาชิกสมทบจากนอกชุมชนอีกด้วย ทำให้กลุ่มออมทรัพย์พันลานมีเงินสะสมภายในชุมชนสำหรับการปล่อยกู้ให้กับสมาชิกกลุ่มมากขึ้น และต่อมาในปี 2533 มีการลดดอกเบี้ยลงมาเหลือเพียงร้อยละ 1.50 บาทต่อเดือน เพราะได้รับการท้วงติงจากหน่วยงานของรัฐว่าคิดดอกเบี้ยสูงเกินไป และสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์เองก็เห็นชอบให้ลดดอกเบี้ยลง ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์พันลานเหนือ (หมู่ 3) มีสมาชิกจำนวน 69 ราย มีเงินทุนสะสมอยู่ 800,000 บาท

สำหรับการปล่อยกู้ของกลุ่มออมทรัพย์จะปล่อยอยู่ในวงจำกัดเฉพาะสมาชิกที่มีการสะสมสัจจะและจะต้องนำเอาเงินสัจจะนั้นเป็นหลักประกันการกู้เงิน หากกู้ยืมไม่เกิน 1,200 บาท สมาชิกไม่ต้องหาคนหรือหลักทรัพย์ใดมาค้ำประกัน แต่ถ้าหากกู้ยืมจำนวนเงินมากขึ้นจะต้องนำเอาโฉนดหรือ นส.3 มาค้ำประกัน และมีผู้ค้ำประกันเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์อย่างน้อย 3 คน มารับรองเพื่อไม่ให้หนี้สูญ การปล่อยกู้ในแต่ละรายสูงสุดไม่เกิน 40,000 บาท

> “ถ้ากู้เกิน 1,200 ต้องมีหลักฐาน นส.3 มาค้ำ มีผู้ค้ำประกันด้วย คือสมาชิกในกลุ่มต้องค้ำประกันอย่างน้อย 3 คน อย่าง นส.3 ที่มาค้ำก็ต้องมีราคาพอสมควรกับเงินที่กู้ สมมติว่าแปลงนี้เขาประเมินราคาไว้ 30,000 บาท เราก็จะให้กู้สัก 10,000 บาท อย่างนี้ คือจะให้น้อยกว่าไว้ก่อน”

การทำงานของกรรมการกลุ่มออมทรัพย์แรก ๆ ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสมาชิกมากนักด้วยเป็นระบบการทำงานแบบใหม่ที่ชาวบ้านจะต้องอาศัยความไว้เนื้อเชื่อใจ แต่เมื่อการทำงานของกลุ่มผ่านไประยะหนึ่ง และชาวบ้านได้ประโยชน์จากการสะสมทุนแบบกลุ่ม อีกทั้งการทำงานที่สามารถตรวจสอบได้ของกรรมการ จึงทำให้เกิดความไว้วางใจของชาวบ้านและสมัครเป็นสมาชิกมากขึ้น กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ทำงานโดยไม่ได้รับผลตอบแทน แต่เป็นการเสียสละเวลาส่วนตัวมาทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน โดยมีวาระคราวละ 1 ปี แต่ส่วนใหญ่แล้วกรรมการเดิมมักจะได้รับการเลือกเข้ามาเป็นกรรมการในคราวต่อไปอยู่เสมอ

> “แรก ๆ สมาชิกสงสัยการทำงานของคณะกรรมการ ก็มีบ้าง แต่ก็ทำความเข้าใจกันได้ไม่มีปัญหา...แบบว่าการปันผลนี่ เขาไม่ทราบว่าโปร่งใสหรือเปล่า ก็มีข้อติติงมาว่าทางกลุ่มเก็บดอกเบี้ยได้หมดหรือเปล่า...พอเก็บเงินได้ก็ต้องทำ

บัญชี เอาเข้าธนาคารเป็นประจำทุกเดือน แล้วก็มีการทวงถามจากคนที่กู้ คนเขาเลยมีความเชื่อถือ”

นอกจากประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากกลุ่มออมทรัพย์ในรูปของเงินปันผล และให้เงินกู้ยืมแล้ว กลุ่มออมทรัพย์ยังให้สวัสดิการแก่สมาชิกของกลุ่มในลักษณะต่าง ๆ อาทิ มีเงินสำรองให้กู้ในกรณีเกิดอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย โดยปลอดดอกเบี้ย 60 วัน หลังจากนั้นจึงจะทำสัญญาเงินกู้และคิดดอกเบี้ยตามปกติ หากสมาชิกเสียชีวิตจะมีการมอบเงินสงเคราะห์ทำศพรายละ 2,000 บาท

นอกจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แล้ว ในชุมชนพันลานยังมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทางการผลิตและสะสมทุนทางเศรษฐกิจอีกหลายกลุ่ม ***สหกรณ์ผู้ผลิตพริก*** เป็นอีกหนึ่งกลุ่มสังคม ที่มีการรวมสมาชิกในชุมชนที่มีอาชีพในการปลูกพริก เนื่องจากพริกถือเป็นผลผลิตหลักอย่างหนึ่งของชุมชน จึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐให้มีการจัดตั้งสหกรณ์นี้ขึ้นเพื่อให้เกิดการร่วมมือกันของชาวบ้าน รัฐให้ความช่วยเหลือแก่สหกรณ์ในรูปของเงินทุนปล่อยกู้ให้แก่สมาชิกในการซื้อพันธุ์พริก ปุ๋ย และสารเคมี รวมถึงเครื่องมืออบพริกแห้ง และยังมีนโยบายส่งเสริมทางการตลาดให้แก่สมาชิก เพื่อให้พริกเป็นรายได้หลักของครัวเรือนได้เช่นเดียวกับข้าว นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มของคนในอาชีพเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มทำไร่ กลุ่มทำนา กลุ่มเลี้ยงสัตว์ และกลุ่มค้าขาย ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวม ๆ มีสมาชิกกลุ่มราว 30-90 ราย ร่วมปรึกษาหารือกันในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาชีพและมีการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

กลุ่มทางสังคม : บูรณาการของทุนทางสังคมหลากแบบ

การพลิกฟื้นชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งภายใต้ระบบทุนนิยมของชาวพันลาน นอกจากการให้ความสำคัญต่อทุนทางเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนบ้านพันลานยังมีรากฐานทางสังคมที่เข้มแข็ง จากการมีผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่มีการทำงานร่วมกัน และมีจิตสำนึกในการทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม และร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนบนระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม นั่นคือมีการรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และมีการสร้างกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มทำนา กลุ่มทำไร่ และกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันได้ และยินยอมทำตามความคิดเห็นของเสียงส่วนใหญ่ในที่ประชุม การทำงานร่วมกันของชาวบ้านมีมาก่อนที่จะเกิดโครงการกองทุนหมู่บ้านนานหลายปี ทำให้กลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญสำหรับชุมชนพันลาน จนกลายเป็นหมู่บ้านนำร่องในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐกำหนดลงมาและส่วนใหญ่จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี มีการจัดตั้ง **กลุ่มฌาปนกิจ** เป็นการสร้างสวัสดิ

การภายในชุมชนขึ้นเอง ด้วยการจัดตั้งกลุ่มฌาปนกิจขึ้นในระดับตำบล โดยเรียกเก็บสมาชิกกลุ่มรายละ 20 บาททุกครั้งที่มีคนเสียชีวิต ดังนั้นครอบครัวผู้เสียชีวิตจะได้รับเงินเพื่อช่วยเหลือประมาณรายละสองหมื่นบาท ซึ่งช่วยบรรเทาภาระในการจัดงานและช่วยให้ครอบครัวไม่เดือดร้อนมากนัก มีการคัดสรร **กรรมการหมู่บ้าน กรรมการวัด และกรรมการโรงเรียน** จากผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน เพื่อให้เกิดการประสานเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนกับองค์กรทางสังคมที่มีความสำคัญของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต สร้างการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมทางสังคมที่ไม่หวังผลตอบแทนให้เกิดกับสมาชิกในชุมชนทุกรุ่นทุกวัย มีการกระจายงานสาธารณะประโยชน์ไปยังคนรุ่นใหม่ ๆ ของชุมชน กระจายงานไปยังคนหลาย ๆ อาชีพ หลาย ๆ กลุ่ม เพื่อให้ทุกคนตระหนักถึงความเป็นส่วนหนึ่งในองค์กรชุมชน มิได้ผลักภาระงานสาธารณะให้แก่คนกลุ่มเล็ก ๆ หรือกลุ่มอิทธิพลของชุมชน ดังเช่นที่เราพบเห็นในหลายชุมชนที่ประสบปัญหาความอ่อนแอของทุนทางสังคม

การสานสัมพันธ์และสร้างอำนาจต่อรองทางการเมืองกับรัฐ

ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถตอบสนองต่อนโยบายของรัฐที่กำหนดลงมาตามแนวทางการพัฒนาชุมชนเสมอมานั้น จึงทำให้บ้านพันลานได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ อยู่เสมอมา อาทิ โครงการเงินทุนฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน โครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล (OTOP) เงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพันลาน จึงมีทุนทางเศรษฐกิจที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเรื่อยมา ซึ่งเป็นความได้เปรียบของชุมชนเมื่อเทียบกับชุมชนใกล้เคียง ยุทธศาสตร์ที่ผู้นำชุมชนพันลานเลือกใช้สำหรับการสร้างอำนาจต่อรองต่ออำนาจรัฐ หาใช่วิธีการแข็งขืนต่อต้านอำนาจรัฐ หากเป็นการยอมทำตามนโยบายของรัฐที่เข้าสู่ชุมชน โดยการผสานประโยชน์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานหรือคนของรัฐ มีการต่อรองให้แนวทางการพัฒนาเป็นไปตามแนวคิดของคนในชุมชนมากกว่าการยอมทำตามอย่างไร้เหตุผล อีกทั้งผู้นำของชุมชนยังได้รับการยอมรับจากคนของรัฐ เป็นผู้นำที่สามารถประสานงานกับรัฐได้เป็นอย่างดี สามารถดึงเอางบประมาณเข้าสู่ชุมชนเพื่อพัฒนาโครงการอาชีพและพัฒนาสาธารณูปโภคสาธารณูปการภายในชุมชนให้ดีขึ้น การได้รับยกย่องให้เป็นชุมชนนำร่องในโครงการต่าง ๆ รวมถึงโครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาทด้วย ทำให้ชุมชนได้รับความเอาใจใส่จากรัฐทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง

บทที่ 4
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

การดำรงอยู่ของชุมชนที่สืบเนื่องยาวนานนั้น เกิดขึ้นจากหลายปัจจัยที่บูรณาการเข้าด้วยกัน จนก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ดังเช่นชุมชนบ้านพันลานที่มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ที่สะสมมาจากสมัยบุพกาลที่สำคัญในด้านทุนทางธรรมชาติ อันประกอบไปด้วย การมีที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำที่เพียงพอต่อการทำเกษตรกรรมตลอดปี มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เกื้อกูลต่อกันทั้งในระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุน และระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียม เมื่อชุมชนถูกผนวกเข้ากับกระแสแห่งการพัฒนาจากภายนอก ชุมชนตกอยู่ในฐานะของผู้ถูกกระทำจากทั้งรัฐ ระบบเศรษฐกิจการค้า และนายทุนภายนอกเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ที่พยายามตอบรับต่อกระแสการพัฒนาแบบทันสมัย วิถีการผลิตของชุมชนถูกแปรเปลี่ยนไป เพื่อให้ความสำคัญต่อการผลิตเพื่อการค้ามากกว่าเป้าหมายเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเช่นในอดีต ระบบแลกเปลี่ยนและระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนถูกยึดโยงเข้ากับการตีมูลค่าเชิงเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางสังคม อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านพันลานได้สร้างกระบวนการปรับตัวของชุมชนขึ้นด้วยกระบวนการรวมกลุ่มทางสังคม และการพัฒนากระบวนการสะสมทุนแนวใหม่ของชุมชน และมีการสร้างพลวัตแห่งการพัฒนาของตนเองขึ้นเพื่อรับมือกับกระบวนการทุนนิยมการค้า มีการปรับเปลี่ยนระบบความรู้ของชุมชนให้สอดรับและทัดทานกับกระแสของทุนนิยม และที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือชุมชนมีการสร้างกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจขึ้นทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองและการพึ่งพากันภายในชุมชนเพื่อลดกระแสการเอารัดเอาเปรียบจากระบบที่เหนือกว่าให้เบาบางลง สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นก่อนหน้าที่โครงการกองทุนหมู่บ้านจะเข้าสู่ชุมชนเป็นเวลานับสิบปี จึงทำให้ชุมชนพลิกฟื้นกลับมายืนหยัดในกระแสแห่งทุนนิยมได้อย่างมั่นคง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านด้วยทุนเงินตราจำนวนหนึ่งล้านบาท ดูไม่มากนักเมื่อเทียบเคียงกับการสะสมทุนของชุมชนเองในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ และเงินหมุนเวียนในเศรษฐกิจระดับชุมชน รวมถึงขนาดของชุมชนที่มีสมาชิกถึงสองร้อยครัวเรือน หากนำมากระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึงจะได้เพียงครัวเรือนละห้าพันบาท ซึ่งถ้าเทียบกับต้นทุนการผลิตแต่ละรอบการผลิตของชาวนายุคใหม่ หรือการใช้เพื่อกิจกรรมดำรงชีพภายในชุมชนดูจะเล็กน้อยมาก ดังนั้นการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงไม่สามารถวัดคุณค่าของการสร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจให้แก่คนในชุมชนได้มากนักเมื่อเทียบกับชุมชนที่มีขนาดเล็กและมีฐานะยากจนกว่า แต่ชาวบ้านพันลานได้ให้ความสำคัญกับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านใน

รูปของกระบวนการทางสังคม ที่จะช่วยให้เกิดความร่วมมือกันเพื่อสร้างกระบวนการทางสังคมแบบใหม่ให้แก่ชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยผ่านระบบของกลุ่มมากขึ้น และยังกระจายความช่วยเหลือด้านทุนให้แก่คนในชุมชนที่ด้อยกว่าคนอื่น ๆ ซึ่งยังมีอยู่ในชุมชน และยังแสดงถึงกระบวนการจัดการของชุมชนต่อการรับมือกับนโยบายของรัฐได้อย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านมีรูปแบบเหมือนกับพิมพ์เขียว (blue print) ของนโยบายรัฐทั่วไป ที่มุ่งกระจายไปสู่ทุกชุมชนโดยไม่ได้พิจารณาบริบทของชุมชนที่มีความแตกต่างกันอย่างมาก แม้ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันก็มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน การเข้ามาแบบสูตรสำเร็จได้สร้างกรอบการทำงานและความคิดของชุมชนให้แคบลง แทนที่จะเข้าไประดมความคิดอิสระของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ให้เกิดการพัฒนารูปแบบที่หลากหลายและเหมาะสมกับชุมชนของตนเอง หากชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าจะสร้างความเสียหาย แต่ยังมีแนวคิดที่น่าสนใจหลายประการที่ชาวบ้านพันลานต้องการปรับเปลี่ยนเพื่อให้กองทุนเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมมากขึ้น

กระบวนการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านของหมู่ 3 บ้านพันลาน เปรียบเสมือนกับหมู่บ้านนำร่องของโครงการกองทุนหมู่บ้านที่จัดสรรลงสู่จังหวัดนครสวรรค์ เพราะเป็นชุมชนแรก ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนฯ และมีรับสมัครสมาชิก เรียกประชุมสมาชิก และร่างระเบียบของกองทุนฯ เรียบร้อยก่อนชุมชนอื่น ๆ ภายในจังหวัด กองทุนฯ ถูกจัดตั้งขึ้นวันที่ 25 มิถุนายน 2544 ซึ่งเป็นวันที่มีการเลือกตั้งกรรมการของกองทุนชุดแรก

> “วิธีการจัดตั้งของกองทุนฯ ก็มีทางหน่วยงานราชการในระดับอำเภอเข้ามาทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการนี้อย่างคร่าวๆ จนกระทั่งบอกแนวทางปฏิบัติในการเลือกตั้งว่าเลือกอย่างไร ทำกันอย่างไร แล้วก็มีการยกมือ มีคู่แข่งกัน มีการเสนอขึ้นมาแล้วก็ตกไปก่อนจะได้มาครบ 15 คน”

สมาชิกเริ่มต้นของกองทุนเป็นสมาชิกปกติ 178 ราย และสมาชิกสมทบ 30 ราย มีการเรียกหุ้นสำหรับผู้สมัครเป็นสมาชิกหุ้นละ 20 บาท โดยถือหุ้นได้ไม่เกิน 10 หุ้นต่อราย ได้ยอดเงินออมเริ่มต้น 28,000 บาท และมีการเก็บค่าธรรมเนียมจากสมาชิกรายละ 10 บาท ได้เป็นค่าธรรมเนียมรวม 2,080 บาท กองทุนหมู่บ้านพันลานหมู่ที่ 3 ได้ขึ้นทะเบียนกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ณ วันที่ 2 กรกฎาคม 2544 และสามารถปล่อยกู้ให้แก่สมาชิกได้ในวันที่ 20 กรกฎาคม 2544 การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้แยกออกจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์

เดิม ซึ่งในชุมชนพันลานมีอยู่แต่เดิมแล้วถึงสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์พันลานเหนือ และกลุ่มสัจจะออมทรัพย์พันลานใต้ ดังนั้นในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน จึงไม่มีการกำหนดให้ชาวบ้านต้องสะสมสัจจะอีกเพราะจะทำให้ชาวบ้านมีภาระในการต้องออมมากเกินไป แต่หากชาวบ้านต้องการสะสมเงินและรับเงินปันผลจากกลุ่มกองทุนหมู่บ้านก็สามารถทำได้ด้วยการซื้อหุ้นของกองทุนฯ แต่ไม่เกินรายละ 200 บาท การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกองทุนในรอบแรกชาวบ้านบางส่วนยังลังเลใจว่าจะเข้าร่วมดีหรือไม่ เพราะบางส่วนเห็นว่าจำนวนเงินที่จะกระจายสู่สมาชิกมีจำนวนไม่มาก อีกทั้งยังไม่แน่ใจว่ากระบวนการจัดการของกลุ่มจะยั่งยืนหรือไม่ และอีกส่วนหนึ่งนั้นชาวบ้านพันลานเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์อยู่เดิมแล้ว จึงเห็นว่าการทำงานของทั้งสองกลุ่มมีความซ้อนทับกัน จึงไม่ให้ความสนใจที่จะสมัครเป็นสมาชิกของกองทุนฯ

ที่มาของประธานและกรรมการกองทุน

เนื่องจากบ้านพันลานมีกระบวนการทำงานของกลุ่มภายในชุมชนอยู่แต่เดิมแล้ว ดังนั้นการสร้างกลุ่มเพื่อบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านจึงมิใช่เรื่องใหม่ของชุมชนแห่งนี้ อีกทั้งการเลือกสรรชาวบ้านที่จะเข้ามาทำงานของกลุ่มมีการวางตัวกันอยู่บ้านแล้ว ซึ่งมักจะยกตำแหน่งของผู้นำให้แก่ผู้มีอาวุโสและเป็นที่นับถือของคนในชุมชน ซึ่งในการเลือกตั้งกรรมการของกองทุนฯ เป็นไปตามกระบวนการที่รัฐกำหนดขึ้น นั่นคือหลังจากสมัครสมาชิกแล้ว จึงมีการเรียกประชุมสมาชิกเพื่อเลือกกรรมการจำนวน 15 คน ด้วยวิธีการสมัครและเสนอชื่อขั้นแรกได้ชื่อที่เสนอขึ้นมาทั้งสิ้น 20 รายแล้วจึงให้สมาชิกที่มาประชุมยกมือสนับสนุน สุดท้ายจึงได้กรรมการตามจำนวนที่กำหนด ประกอบด้วยกรรมการชาย 8 คน และหญิง 7 คน และมีผู้ทรงคุณวุฒิอีก 4 คน และกรรมการได้เลือกประธาน รองประธาน เลขาฯ และเหรัญญิกภายในวันเดียวกัน ซึ่งประธานกองทุนฯ ที่ได้รับการเลือกตั้งจากกรรมการเป็นข้าราชการบำนาญ ซึ่งเป็นอดีตอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนพันลาน ถือว่าเป็นผู้นำตามธรรมชาติของบ้านพันลานในเรื่องของความเป็นผู้รู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบความรู้สมัยใหม่ และความรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งชาวบ้านต่างเห็นว่าเหมาะสมเนื่องจากงานกองทุนเป็นงานที่ต้องประสานกับหน่วยงานของรัฐ จึงต้องใช้คนที่สามารถทำงานร่วมกับรัฐและเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานรัฐด้วย อีกทั้งการทำงานของกองทุนฯ เป็นงานที่ต้องการผู้บริหารจัดการที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือในเรื่องของความซื่อสัตย์ ยุติธรรม และยังเป็นที่เกรงใจของสมาชิกหากเมื่อมีการผิดนัดหรือมีความคิดเห็นไม่ตรงกันประธานน่าจะเป็นคนที่สามารถไกล่เกลี่ยได้ อีกทั้งประธานของกองทุนฯ ยังดำรงตำแหน่งเป็น อบต. ของตำบลพันลาน จึงมีบทบาทเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนอย่างชัดเจน

"เหตุผลที่เลือกประธานคนนี้เพราะ มองในแง่ธรรมะ มีคุณธรรม ทำตัวเสมอกลาง ไม่มองคนนั้นด้อยไป คนนี้ดีกว่า แล้วก็เชื่อถือได้ว่าซื่อสัตย์ เพราะครูแกเป็นตัวอย่างมานาน"

" คือว่า ท่านจะมีแนวความคิดอะไรใหม่ ๆ ขึ้นมาเรื่อย ๆ มาประยุกต์ใช้กับหมู่บ้านของเรา ท่านรู้ปัญหาดีว่าในหมู่บ้านมีปัญหาอะไรบ้างเพราะ หนึ่ง ท่านเป็นคนเกิดที่นี่ สอง ท่านก็มาเป็นครูอยู่ที่นี่เกือบจะเรียกได้ว่ารู้นิสัยทุกคนในหมู่บ้านว่าเป็นอย่างไร"

เมื่อได้ตัวประธานกองทุน และกรรมการแล้ว จึงมีการจัดแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ให้แก่กรรมการแต่ละคน ได้แก่ งานในส่วนของการประชาสัมพันธ์ งานติดตามหนี้สิน งานด้านบัญชีและการเงิน งานด้านติดตามโครงการเงินกู้ งานด้านวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ และงานปฏิคมรับรองแขก ซึ่งการแบ่งงานให้แก่กรรมการแต่ละคนขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ และบทบาทที่กรรมการมีต่อชุมชน และได้รับความเชื่อถือด้านนั้นๆ จากชาวบ้านทั่วไป อาทิ การตั้งให้ลุงบุญเรือน เป็นกรรมการติดตามหนี้ เพราะลุงบุญเรือนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านพันลานที่เคร่งครัดต่อการทำกิจทางศาสนาและเป็นที่นับถือยำเกรงของชาวบ้าน เมื่อพูดว่ากล่าวตักเตือนก็จะได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน หรือการแต่งตั้งให้น้าวรรณาเป็นประชาสัมพันธ์ เพราะเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี รู้จักคนกว้างขวาง หรือกรรมการด้านบัญชีและการเงิน ได้คัดเลือกให้คนรุ่นใหม่ ๆ ของชุมชนขึ้นมาดูแล เพราะถือว่าระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำบัญชี และเอกสารทางการเงิน รวมถึงการติดต่อกับธนาคาร เป็นนวตกรรมความรู้ที่คนหนุ่มสาวซึ่งผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ และได้ทำงานนอกภาคเกษตรมีความคุ้นเคยกว่าคนเก่าคนแก่ของชุมชนที่ไม่ถนัดนัก เป็นที่น่าสังเกตว่ากรรมการของกองทุนบ้านพันลานเป็นคนรุ่นใหม่ถึง 6 คน ซึ่งเป็นแนวคิดของผู้นำชุมชนที่ต้องการให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมต่อสืบสานงานชุมชนในอนาคต

หลังจากที่แต่งตั้งกรรมการเรียบร้อยแล้ว ได้มีมติการประชุมกันให้สมาชิกจับกลุ่มย่อยกลุ่มละ 10 รายและจัดตั้งหัวหน้ากลุ่มย่อยเพื่อกระจายการทำงานของกองทุนฯ ไปยังกลุ่มย่อย ๆ นั้น ให้สมาชิกกลุ่มย่อยมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเงินที่ได้รับการจัดสรรไปของแต่ละกลุ่ม ซึ่งนับเป็นแนวทางที่แตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านอื่น ๆ

การทำงานของกรรมการชุดแรกของกองทุนบ้านพันลาน ลุล่วงไปด้วยดีจนกระทั่งครบหนึ่งปี มีการปล่อยกู้แล้วแต่ยังไม่ครบกำหนดชำระคืนซึ่งกำหนดให้อายุการกู้ยืมอยู่ที่หนึ่งปี แต่วาระของกรรมการชุดแรกจะหมดไปก่อน จึงเป็นที่กังวลของกรรมการและสมาชิกหากให้กรรมการรอบแรกที่ปล่อยกู้ออกไปหมดวาระไปก่อนอาจทำให้เกิดปัญหาในการบริหารจัดการ

กองทุนฯ จึงมีมติกันว่าให้กรรมการรอบแรกมีอายุยาวกว่า 1 ปี ให้อยู่จนครบกำหนดชำระหนี้รอบแรก เมื่อชาวบ้านชำระคืนครบถ้วนแล้วในวันสุดท้าย จึงได้มีการเรียกประชุมสมาชิกกองทุนฯ เพื่อเลือกตั้งกรรมการรอบที่สองขึ้นมาแทนกรรมการรอบแรก

การเลือกกรรมการชุดใหม่กระทำกันในวันที่ 20 สิงหาคม 2545 สมาชิกให้ความสนใจมากและมาประชุมครบทั้งหมด ยุทธวิธีที่กรรมการใช้ในการจูงใจให้สมาชิกมาประชุมอย่างพร้อมเพรียง คือ กำหนดให้วันประชุมเลือกตั้งกรรมการ เป็นวันจ่ายเงินปันผลสมาชิกด้วย การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่เป็นไปตามระเบียบที่ส่วนกลางกำหนดมาเช่นเดียวกับรอบแรก โดยให้กรรมการชุดเก่าจับฉลากออกเสียครึ่งหนึ่ง เป็นจำนวน 8 คน มีกรรมการชายออก 6 คน และกรรมการหญิง 2 คน ก็จะเลือกกรรมการชายเข้ามาทดแทน 6 คน และกรรมการหญิงอีก 2 คน เพื่อให้สัดส่วนของกรรมการชายหญิงเป็นไปเช่นเดิม แล้วเลือกกรรมการชุดใหม่เข้ามาทดแทนโดยวิธีการเสนอชื่อจากสมาชิกขึ้นมาทีละคน ซึ่งการเลือกกรรมการชุดใหม่ของกองทุนบ้านพันลาน ประธานกองทุนฯ คนเดิมได้รับการโหวตเสียงให้กลับมาเข้ามาดำรงตำแหน่งประธานอีกวาระหนึ่ง ด้วยเห็นถึงผลงานของปีแรกที่ได้สามารถกระจายเงินให้แก่สมาชิกได้อย่างเป็นธรรม อีกทั้งยังรวบรวมเงินคืนได้ครบถ้วน สมาชิกของกองทุนได้รับเงินปันผลเป็นที่น่าพอใจ

> “ ตอนเลือกตั้งเข้ามาใหม่ เราใช้หลักประชาธิปไตยให้มีการเสนอชื่อกันตามอัธยาศัย เสนอทีละคน แล้วต้องมีคนรับรองอีก 5 คนขึ้นไป แล้วให้สมาชิกออกเสียง ของผมสมาชิกก็ยกให้หมด 150 คนเลย อันที่จริงผมไม่อยากเป็นอีก แต่ต้องจำยอม”

กรรมการชุดใหม่ที่ได้รับการรับรองขึ้นมา เป็นกรรมการคนเดิมที่ได้รับการเสนอชื่อกลับมาเป็นกรรมการอีกครั้งจำนวน 4 คน และได้กรรมการคนใหม่อีก 4 คน กรรมการชุดใหม่มีคนรุ่นหนุ่มสาวเข้ามาเป็นร่วมงานมากขึ้นราวครึ่งหนึ่ง ตามแนวคิดของสมาชิกกองทุนฯ ที่ต้องการให้คนรุ่นลูกหลานได้เข้ามาฝึกทำงานให้แก่ส่วนรวม อีกทั้งชาวบ้านเห็นว่าคนรุ่นใหม่ของชุมชนมีความรู้ใหม่ที่เหมาะกับการทำงานกองทุนฯ มีความกล้าคิดกล้าทำและกล้าแสดงความคิดเห็น มีความคล่องตัวในการทำงานติดต่อกับราชการ รวมถึงการทำงานเอกสารต่าง ๆ ที่คนรุ่นเก่าไม่คุ้นเคย การผสมผสานคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ในกลุ่มกรรมการบริหารกองทุนทำให้การทำงานของกองทุนฯ มีความเข้มแข็งขึ้นและสร้างความยั่งยืนให้แก่กองทุนฯ

กระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน

เนื่องจากชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านพันลานเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีถึง 200 ครัวเรือน ดังนั้น วงเงินที่สมาชิกแต่ละรายจะได้รับจึงต่ำเฉลี่ยการปล่อยกู้อยู่ระหว่าง 5,000-15,000 บาท มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อปี (6%) อายุการกู้ทุกรายเท่ากัน คือ 1 ปี โดยการชำระคืนจะชำระพร้อมกันทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยเมื่อครบกำหนดหนึ่งปี ด้วยชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวนามีรายได้เข้าสู่ครัวเรือนเป็นกอบเป็นกำเมื่อขายข้าวได้เท่านั้น จึงไม่สามารถใช้วิธีการผ่อนส่งได้ และการคืนปีละครั้งทำให้กรรมการไม่ต้องยุ่งยากมากนัก การทำงานกันปีละครั้งเดียว กองทุนหมู่บ้านพันลานยังได้กันเงินไว้ประมาณหนึ่งแสนบาทไว้สำหรับการปล่อยกู้ฉุกเฉิน สำหรับสมาชิกที่มีความต้องการเร่งด่วนในวงเงินไม่เกินครั้งสามพันบาท แต่การกู้ฉุกเฉินจะต้องชำระคืนภายในระยะเวลาสั้นคือประมาณ 3-4 เดือนเท่านั้น เป้าหมายในการปล่อยกู้ของกองทุนบ้านพันลาน ประกอบด้วย การให้กู้ยืมเพื่อทำนา 475,000 บาท ให้กู้ยืมเพื่อทำไร่พริก/ข้าวโพด 350,000 บาท ให้กู้ยืมเพื่อการเลี้ยงสัตว์ 150,000 บาท และเพื่อการค้าขาย 25,000 บาท

ระเบียบในการปล่อยกู้

กฎระเบียบของกองทุนบ้านพันลานที่แตกต่างจากพิมพ์เขียวที่รัฐส่วนกลางกำหนดมา และแตกต่างจากกองทุนหมู่บ้านอื่น ๆ อันเกิดจากแนวคิดของคนในชุมชนเอง คือ การกำหนดให้สมาชิกกองทุนจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มย่อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ชาวบ้านจัดกันเองกลุ่มละ 10 คน คนในกลุ่มจะต้องค้ำประกันการกู้ยืมกันเอง คนกู้แต่ละรายจะต้องมีผู้ค้ำประกันให้ 4 ราย โดยกรรมการให้เหตุผลว่าการให้ค้ำประกัน 4 รายเท่ากับเป็นการประกันว่าเงินกู้ยืมจะไม่สูญเพราะผู้ค้ำประกันแต่ละรายจะต้องรับผิดชอบคนละ 30% หากผู้กู้ไม่ยอมชำระหนี้ ซึ่งผู้ค้ำประกันสามารถรับผิดชอบแทนได้ นอกจากนี้การตั้งกลุ่มย่อยก็เพื่อให้ชาวบ้านรับประกันคุณสมบัติของสมาชิกด้วยกันเองว่าคนที่รับเข้ากลุ่มย่อยเป็นคนที่ได้รับความไว้ใจว่าเชื่อถือได้ หากใครไม่สามารถหากลุ่มย่อยได้ก็จะไม่สามารถกู้ได้เช่นกัน เป็นการสร้างเงื่อนไขทางสังคมให้แก่ชาวบ้านที่จะร่วมกันรับผิดชอบเงินกองทุนฯ กลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มจะต้องเลือกหัวหน้ากลุ่มย่อยซึ่งเป็นชาวบ้านที่ได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านด้วยกันเองว่าเป็นคนซื่อสัตย์และเป็นที่เกรงใจของสมาชิก หัวหน้ากลุ่มย่อยจะเป็นผู้ประสานงานกับกรรมการกองทุน เข้าร่วมประชุม และติดตามดูแลสมาชิกที่กู้ยืมเงินให้นำเงินไปใช้อย่างถูกต้อง รวมถึงติดตามเงินคืนเมื่อครบกำหนด สำหรับสมาชิกของกองทุนฯ จะต้องสมัครเป็นสมาชิกมาไม่น้อยกว่า 3 เดือน จึงจะสามารถขอกู้ได้ หากเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์แล้วก็ไม่ต้องซื้อหุ้นหรือสะสมสัจจะกับกองทุนฯ อีก แต่หากยังไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ สมาชิกจะต้องซื้อหุ้นกับกอง

ทุนฯ ก่อน หากสมาชิกรายใดต้องการกู้เงินก็จะต้องเขียนโครงการบอกถึงวัตถุประสงค์ของการกู้ และหาผู้ค้ำประกันให้ครบ จึงจะสามารถกู้ได้

การแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อดูแลซึ่งกันและกัน

เมื่อมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้แล้ว ชาวบ้านพันลานเห็นว่าควรจะมีการแบ่งกลุ่มเพื่อดูแลกันเอง เนื่องจากกรรมการเพียง 15 คนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง และยังอาจจะก่อให้เกิดความลำเอียงในการตัดสินใจบางเรื่องได้ อาทิ การอนุมัติเงินกู้ให้แก่สมาชิกแต่ละราย กรรมการกองทุนฯ จึงลงความเห็นว่าให้ชาวบ้านที่สมัครเข้าเป็นสมาชิกจับกลุ่มกันเองให้ได้กลุ่มละ 10 คน แล้วตั้งหัวหน้ากลุ่มย่อยซึ่งชาวบ้านจะเลือกกันเองภายในกลุ่ม เพื่อให้หัวหน้ากลุ่มย่อยเป็นตัวแทนในการประสานงานกับกรรมการกองทุนฯ คนในกลุ่มจะเป็นคนค้ำประกันการกู้ยืมกันเอง โดยการกู้หนึ่งรายต้องใช้สมาชิกค้ำประกัน 4 ราย และเป็นลงนามเป็นพยานกันเองภายในกลุ่มด้วย ดังนั้นจึงต้องเลือกสรรคนในกลุ่มของตนเองที่ไว้ใจได้ว่าจะสามารถส่งคืนเงินยืมและดอกเบี้ยได้จึงจะรับเข้ากลุ่ม ในปีแรกมีสมาชิกจัดตั้งกลุ่มย่อยได้ 13 กลุ่ม โดยกลุ่มสุดท้ายมีสมาชิกเพียง 5 คนเนื่องจากมาตั้งภายหลังโดยรวบรวมเอาคนที่ยังไม่มีกลุ่มเข้าแต่ต้องการกู้ยืมเงินมารวมกัน ดังนั้นในปีถัดมาชาวบ้านที่ต้องการจะเข้าเป็นสมาชิกของกองทุนเพื่อมีสิทธิในการกู้ยืม จะต้องหากลุ่มเข้าก่อน หากกลุ่มเดิมมีการลาออกของสมาชิกหรือกลุ่มไม่เต็ม ก็ต้องสมัครเข้ากลุ่มเดิมให้เต็มก่อน แล้วจึงจะตั้งกลุ่มใหม่ได้ เมื่อมีการกู้รอบสองกองทุนพันลานจึงมีการเพิ่มกลุ่มย่อยขึ้นมาเป็น 15 กลุ่มเพราะมีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นอีก และสมาชิกใหม่จะต้องหากลุ่มของตนเองเพื่อบริหารจัดการเงินที่กลุ่มได้รับจัดสรรมาจากกองทุน

> “ เวลาจะเข้ากลุ่มย่อย สมมติว่ากลุ่มต้องการ 10 คน แต่มีอยู่แล้ว 7 คน จะต้องถามสมาชิกในกลุ่มก่อนว่ายอมรับไหม ถ้า 7 คนไม่ยอมรับก็เข้าไม่ได้ ต้องไปหาสมาชิกรวมกันเอง แล้วตั้งกลุ่มใหม่”

กองทุนบ้านพันลานลงมติให้มีการแบ่งเงินกองทุนฯ ออกเป็นส่วนตามจำนวนกลุ่ม กลุ่มละเท่ากัน ได้แก่ ในปีแรกแบ่งให้กลุ่มละ 70,000 บาท และปีที่สองแบ่งให้กลุ่มละ 72,000 บาท และให้กลุ่มลงมติแบ่งเงินกู้ให้แก่สมาชิกในกลุ่มตามความสมัครใจของคนในกลุ่ม ซึ่งจะต้องมีการพิจารณากันเอง

> “ ในกลุ่มมี 10 คน ก็จะได้มากลุ่มละ 70,000 บาท แล้วในกลุ่มก็จะมาตกลงกันว่าสมาชิกคนใดจะได้มากได้น้อยเท่าไร อยู่ในวงเงินไม่เกินคนละ 7,000 บาท แต่ถ้าสมมติว่ามีการจับคู่สองคนก็จะได้ 14,000 บาท แต่ปีนี้มีใครเดือด

ร้อนก็ให้คนนั้นไปก่อน คนไม่เดือดร้อนก็เอาไว้ปีถัดไป ถ้าปีนี้เธอได้ก่อน ปีหน้าฉันต้องการก็ได้ไป”

การทำงานของกลุ่มย่อยนับว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เนื่องจากช่วยให้สมาชิกของกลุ่มสามารถดูแลกันเอง ลดภาระของกรรมการในการจัดการต่อกิจกรรมต่างๆ ของกองทุน และชาวบ้านต่างพอใจที่ได้มีส่วนร่วมในการทำงานของกองทุนหมู่บ้าน ต่างจากชุมชนอื่นที่ผู้ทำงานของกองทุนจะมีเพียงกรรมการไม่กี่คน และสมาชิกมักจะไม่มีส่วนร่วมในการทำงานของกองทุนมากนัก

การป้องกันความเสี่ยงภัยของกองทุน

กองทุนบ้านพันลาน ได้แต่งตั้งกรรมการติดตามหนี้สินขึ้น 4 คน ล้วนแต่เป็นคนที่ชาวบ้านให้ความนับถือ มีการกำหนดผู้ค้ำประกันไว้ถึง 4 คนต่อรายทำให้ผู้ค้ำประกันจะต้องพิจารณาคนที่ตนเองค้ำประกันไว้ก่อน และนอกจากนี้ยังมีการทำประกันชีวิตกับบริษัทประกันภัยสำหรับสมาชิกที่กู้ยืมเงินหากมีการเสียชีวิตก็จะมีเงินชดเชยให้กับกองทุนและครอบครัว และที่ผ่านมาในรอบปีมีสมาชิกสองรายที่เสียชีวิตและได้รับเงินจากการประกันชีวิตมาชดเชยแล้วในหมู่บ้านใกล้เคียง การมีประกันชีวิตของกองทุนฯ คล้ายกับการประกันของสมาชิก ธกส. ซึ่งชาวบ้านเห็นว่ามีประโยชน์ แม้จะต้องเสียค่าเบี้ยประกันเป็นรายปีปีละ 150 บาท (ผู้กู้จะต้องมีอายุไม่เกิน 65 ปี จึงจะทำประกันนี้ได้) แต่ชาวบ้านสามารถเสียค่าใช้จ่ายในส่วนนั้นได้ และชาวบ้านที่กู้เงินเกือบทั้งหมดก็ยินดีที่จะทำประกัน

มาตรการแก้ปัญหาหากไม่คืนเงินกู้

ชาวบ้านพันลานรวมทั้งกรรมการกองทุนฯ ทุกคนคาดว่าเงินกู้ยืมของกองทุนจะได้รับการชำระคืนทั้งหมด เพราะที่ผ่านมาชาวบ้านพันลานไม่เคยมีประวัติเสียในการกู้ยืมเงินแล้วไม่ชำระคืน อีกทั้งกองทุนฯเองยังมีระบบการพิจารณาปล่อยกู้ด้วยการดูคุณสมบัติของผู้กู้ว่าจะต้องมีความสามารถในการนำเงินมาชำระคืนได้ในวงเงินที่กรรมการเห็นว่าเหมาะสม เพราะถ้าหากผู้กู้เขียนโครงการมาสูงเกินกว่าความสามารถในการชำระคืน กรรมการก็จะลดวงเงินให้กู้ยืมลง และถ้าผู้กู้เป็นคนไม่รับผิดชอบหรือไม่มีการงานที่ชัดเจนก็จะไม่ได้รับการอนุมัติให้กู้ยืม นอกจากนี้กองทุนฯ ได้กำหนดมาตรการไว้ก่อนว่า หากสมาชิกที่กู้ยืมไม่คืนเงินจะให้คณะกรรมการเรียกสมาชิกมาตักเตือนและหาทางออกที่เหมาะสมให้แก่สมาชิก เช่น การให้ผ่อนชำระเป็นงวดๆ ได้ หากผู้กู้ไม่สามารถชำระคืนได้จริง ก็จะต้องเรียกร้องจากผู้ค้ำประกันที่มีถึง 4 คนให้ชำระหนี้แทน และท้ายที่สุดจึงจะเป็นการจัดการตามกฎหมาย เพราะการกู้เงินกองทุนฯ มีการทำสัญญากู้เงินและสัญญาค้ำประกันไว้เป็นหลักฐานชัดเจน

" ต้องดูเหตุผลว่าทำไมคืนไม่ได้ สี่คนที่ค้ำต้องไปเร่ง ทวงเช้าทวงเย็น จนไม่ได้แล้ว สี่คนที่เซ็นค้ำประกันก็หารกันรับผิดชอบ "

นอกจากนี้ยังมีการดูแลกันภายในกลุ่มย่อย โดยสร้างจิตสำนึกให้คนในกลุ่มดูแลกันเอง จะต้องรับผิดชอบร่วมกันเพื่อให้กลุ่มไม่เสียชื่อเสียง ซึ่งจะส่งผลต่อการให้กู้ยืมของกลุ่มในงวดต่อไป

" อย่างสมมติว่าคนในกลุ่มผมขาดอยู่ 2,000 บาท จะทำให้กลุ่มเราเสียเครดิต ไม่ได้ต้องช่วยมันหน่อย เดี๋ยวมันก็กู้ได้แล้วค่อยเอามาคืน "

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก

การชำระคืนเงินกู้รอบแรกของกองทุนหมู่บ้านพันลานนั้นอยู่ในระหว่างวันที่ 15-20 สิงหาคม 2545 ซึ่งอยู่ในช่วงเก็บเกี่ยวข้าวนาปรัง ชาวบ้านที่กู้เงินส่วนใหญ่เป็นชาวนาจึงอยู่ในช่วงของการขายข้าวเพื่อนำเงินมาชำระคืนเงินกู้ของกองทุน สำหรับบางครัวเรือนอาจจะเก็บเกี่ยวล่าไปกว่าบ้านอื่น ๆ ก็จะต้องใช้วิธีหยิบยืมเงินจากญาติหรือเพื่อนบ้านมาชำระคืน อย่างไรก็ตามชาวบ้านพันลานถือเป็นระเบียบที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในการนำเงินต้นและดอกเบี้ยมาชำระคืนให้ตรงเวลาที่กำหนด ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านพันลานจึงมีการชำระคืนเงินกู้รอบแรกครบถ้วน

" กองทุนของเรานี่คืนตรงเวลา ที่มีปัญหาบ้างก็ไม่น่าจะถึง 10 ราย บางรายที่ยังไม่ได้ข้าวก็ยืมเพื่อน ๆ ก่อน เหมือนเอื้ออาทรให้ก่อน มันก็ได้เป็นระเบียบ"

กระบวนการชำระคืนเงินกู้รอบแรก ประธานกองทุนฯ มีการเรียกประชุมกรรมการกองทุนฯ และสมาชิกที่กู้ยืมเงินเพื่อตกลงเรื่องวันและเวลาการคืนเงิน ที่ประชุมตกลงกันให้มีการชำระคืนเป็นช่วง 5 วัน เพื่อให้การทำงานของกรรมการเป็นไปได้อย่างสะดวกและไม่เร่งรีบจนเกิดความผิดพลาด และมอบหมายให้หัวหน้ากลุ่มย่อยที่สมาชิกสังกัดอยู่เป็นผู้ดูแลเก็บเงินจากสมาชิกในกลุ่มรวบรวมมาส่งให้กับประธานฯ ในวันที่กำหนด นอกจากนี้กรรมการมีการออกใบเตือนให้สมาชิกทราบว่ากลุ่มของตนเองจะต้องชำระคืนวันใด มีเงินต้นและดอกเบี้ยเท่าไร เพื่อให้ชาวบ้านเตรียมเงินให้พร้อมและชำระตรงเวลา กรรมการกองทุนฯ เสียสละเวลาของตนเองเพื่อใช้เวลาในการเตรียมงานเพื่อรับคืนเงินกู้รอบแรกก่อนถึงกำหนดสองวัน

ซึ่งทำให้กองทุนบ้านพันลานได้รับเงินคืนครบทั้งหมด และการทำงานเป็นไปอย่างราบรื่น เมื่อคณะกรรมการรวบรวมเงินกู้คืนพร้อมดอกเบี้ยครบถ้วนในแต่ละวันจะมีการเคลียร์

บัญชีและนำเงินเข้าฝากธนาคารทันที เพื่อให้เกิดความโปร่งใสในการทำงาน และมีการออกใบเสร็จรับเงินให้กับสมาชิกที่มาคืนเงินด้วย เพื่อเป็นหลักฐานว่ากรรมการได้รับเงินคืนครบถ้วนแล้ว

> " วันคืนเงิน เราก็บอกไปที่หัวหน้ากลุ่มว่าต้องรับเงินวันไหน เราใช้วิธีว่า ถ้ากลุ่มใดพร้อมก็ให้เขาไปนัดลูกกลุ่มว่า เราจะให้เขามาชำระวันไหน.....ส่วนใหญ่ก็จะพร้อม... ไม่พร้อมก็อาจจะรายสองราย เลื่อนไปเป็นวันสุดท้าย...แต่ไม่มีใครเกินวันสุดท้ายนะ...ไม่มีคนโดนปรับ"

การชำระคืนกองทุนฯ รอบแรกเป็นไปอย่างพร้อมเพรียงนั้น คล้ายกับเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่จะต้องสนองตอบต่อนโยบายของรัฐที่ถูกกำหนดมายังชุมชน แม้ไม่เป็นในรูปของการสั่งการ แต่เป็นการสร้างจิตสำนึกว่าเงินกองทุนฯ เป็นเงินของส่วนรวม หากใครไม่นำมาคืนให้ตรงเวลาก็จะทำให้ส่วนรวมเดือดร้อน ดังนั้นการกู้ยืมหรือชำระคืนเงินกองทุนจึงมิใช่เรื่องของปัจเจกชน แต่เป็นเรื่องของชุมชน

> "ผมว่าตรงนี้เขาตื่นเต้นนะ คือ เราให้แนวคิดว่า ถ้ากู้แล้วจะกู้ต่อ จะต้องคืนให้ครบให้ตรงเวลา จะได้กู้ไปทำทุนทำรอนต่อได้ทันที แล้วก็ให้เขารู้ว่าในจุดนี้ ถ้าเราปฏิบัติดี มีวินัย จะทำให้เงินก้อนนี้สมบูรณ์ อยู่ได้นาน"

แหล่งเงินที่ชาวบ้านนำมาคืนให้กับกองทุนฯ ส่วนใหญ่เป็นเงินที่เกิดจากการประกอบอาชีพ มีการเตรียมตัวสะสมเงินไว้สำหรับคืนเงินกู้ 2-3 เดือนล่วงหน้า โดยเฉพาะในกลุ่มชาวนาที่เก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงใกล้จะชำระคืนเงินกู้พอดี ก็จะกันเงินส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อชำระกองทุนฯ เสียก่อนจะนำเอาเงินไปชำระเงินกู้แหล่งอื่น หรือนำไปใช้จ่ายในทางอื่น ๆ แต่มีบางรายที่ขายข้าวแล้วนำเงินมาชำระทันทีเพราะเก็บเกี่ยวล่ากว่าคนอื่น และมีชาวนาบางส่วนที่นาเสียหายเนื่องจากน้ำท่วมแต่ไม่ทั้งหมดจึงมีรายได้บางส่วนมาชำระเงินกู้และใช้เงินสะสมเดิมบางส่วนมาสมทบ สำหรับสมาชิกกู้ยืมที่ไม่ได้ทำนา อาทิ ทำไร่ เลี้ยงปลา จะต้องมีการออมเงินไว้ล่วงหน้า การชำระคืนรอบแรกนี้มีชาวบ้าน 4-5 รายที่ประสบปัญหาอยู่บ้าง เพราะขายผลผลิตแล้วยังไม่ได้เงิน หรือได้มาไม่ครบ ก็จะหยิบยืมพี่ ๆ น้อง ๆ มาชำระกองทุนฯ ก่อน แต่สำหรับชุมชนพันลานไม่ปรากฏว่ามีการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้อื่นเพื่อมาคืนกองทุนฯ

> " .....ก็มีอยู่บ้างที่จับแพะชนแกะ เพราะขายสินค้าเกษตรไม่ทัน ทีนี้ก็มาขอผลัดผ่อน เราก็นัดให้มาส่งวันนั้นวันนี้ แล้วไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เขาก็ไปหาจากพี่

น้องมาคืนให้ทันเวลา ทางกลุ่มก็จะให้กู้ใหม่เลยทันที เพื่อให้เขาเอาเงินตรงนี้ไปคืน”

การชำระคืนเงินกู้รอบแรก ทำให้กองทุนบ้านพันลานได้รับดอกผลจากการปล่อยกู้ทั้งยอดปกติและยอดฉุกเฉินรวมประมาณเจ็ดหมื่นบาท ซึ่งกองทุนฯ ได้นำไปรวมกับเงินหนึ่งล้านบาทเพื่อเป็นวงเงินกู้สำหรับสมาชิกให้เพิ่มเติมขึ้น เนื่องจากวงเงินเดิมยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน เงินดอกผลจากของกองทุนร้อยละสิบจะถูกแบ่งออกมาเพื่อใช้เป็นเงินปันผลให้แก่สมาชิกที่ถือหุ้นกองทุนหมู่บ้าน เพื่อเป็นการดึงดูดใจให้สมาชิกมีการออมเงินมากขึ้นในปีถัดมา และมีการปันส่วนเงินดอกผลออกมาอีกร้อยละห้าเพื่อนำไปใช้ซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในงานของกองทุนฯ

การปล่อยกู้รอบสองของกองทุน

เมื่อกองทุนหมู่บ้านพันลานได้รับชำระเงินกู้รอบแรกเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นเพียง 3-5 วัน ชาวบ้านที่ยื่นกู้รอบสองไว้ก็ได้รับอนุมัติและรับเงินกู้รอบสอง การกู้รอบสองของบ้านพันลาน ชาวบ้านจะต้องเขียนโครงการเช่นเดียวกับรอบแรก หากจำนวนเอกสารน้อยลงเพราะทางธนาคารไม่ต้องการเอกสารเช่นในรอบแรก ชาวบ้านยังคงต้องอาศัยให้กรรมการเป็นผู้เขียนโครงการให้เป็นส่วนใหญ่เนื่องจากไม่สันทัดในการเรียนเอกสารขอกู้ ผู้ยื่นกู้รอบใหม่มีประมาณ 120 ราย โดยทุกรายจะต้องเป็นสมาชิกของกลุ่มย่อย (กลุ่มละ 10 ราย) จึงทำให้มีการตั้งกลุ่มย่อยเพิ่มเติมขึ้นอีก 3 กลุ่ม รวมเป็น 15 กลุ่ม หัวหน้ากลุ่มย่อยจะพิจารณาโครงการที่ยื่นกู้ร่วมกับสมาชิกในกลุ่ม โดยการแบ่งเงินกู้รอบที่สองนี้ทางกองทุนฯ ใช้ระบบของการแบ่งส่วนเงินให้แต่ละกลุ่มย่อยเท่า ๆ กันเพื่อไปจัดสรรให้แก่สมาชิกของกลุ่มแล้วแต่จะเห็นชอบกันอย่างไร โดยแต่ละกลุ่มย่อยจะได้จัดสรรวงเงินกู้กลุ่มละ 72,000 บาท การให้สมาชิกในกลุ่มพิจารณาอนุมัติการกู้เงินกันเองเนื่องจากสมาชิกในกลุ่มจะรู้จักกันดีว่าใครเป็นอย่างไรควรจะให้กู้เท่าไร ในแต่ละกลุ่มจะใช้เวลาเพียงหนึ่งวันในการพิจารณาอนุมัติการกู้รอบสองแล้วจึงเสนอต่อกรรมการกองทุนฯ เพื่อให้จัดทำสัญญาและโอนเงินให้แก่สมาชิกที่ได้รับการอนุมัติกู้รอบสอง

ภาพรวมของวัตถุประสงค์ในการขอกู้รอบสอง ร้อยละ 80 ยังคงเป็นเรื่องของการกู้เพื่อนำเงินไปลงทุนทำนา ร้อยละ 15 กู้ไปเพื่อลงทุนเลี้ยงปลา ส่วนอีกร้อยละ 5 จะกระจายไปในเรื่องของงานรับจ้างอิสระ และค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งภาพของวัตถุประสงค์การกู้รอบแรกและรอบสองไม่ต่างกันมากนัก กลุ่มของชาวบ้านที่กู้ได้วงเงินสูงสุด 15,000 บาท มีจำนวน 15 ราย ส่วนใหญ่เป็นการทำนาที่ต้องลงทุนสูง มีที่นามาก และเป็นกลุ่มคนที่สมาชิกคาดหวังว่าจะได้รับคืนเงินกู้และดอกเบี้ยครบตามกำหนด ชาวบ้านจะมองว่าคนที่มีที่นามาก

และทำนาเยอะ มีฐานะทางการเงินที่มั่นคง และมีความเสี่ยงต่ำกว่ากลุ่มคนอาชีพอื่น ๆ ในชุมชนเดียวกัน

> " ส่วนใหญ่เขาจะพิจารณาจากการลงทุน ว่าตรงนี้เขาต้องลงทุนสูง เพราะที่นาเขามาก เขาน่าจะได้ตรงนี้มาพอถึงเวลาก็จะได้ผลลัพธ์คืนมา โดยไม่ต้องไปหากู้จากที่อื่น "

การกระจายของเงินกู้รอบสอง เป็นการกระจายอย่างทั่วถึงกับสมาชิกที่ขอกู้ทุกราย โดยหัวหน้ากลุ่มมักจะเสียสละให้แก่ลูกกลุ่มให้ได้เงินไปพอก่อน จึงสร้างความพอใจให้กับสมาชิกในกลุ่ม และไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตามการกระจายของเงินกองทุนก็ยังคงไปไม่ถึงกลุ่มคนที่ยากจนมาก คนที่ไม่มีอาชีพแน่นอน เช่น รับจ้าง เพราะคนเหล่านี้ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิก และยังขาดแนวคิดที่จะนำเงินไปลงทุนหรือประกอบอาชีพใด หากกู้ไปแล้วก็ไม่แน่ใจว่าจะมีเงินมาคืนหรือไม่ ประธานกองทุนเล่าว่า

> " ผมเคยถามเขานะ เขาบอกว่าไม่รู้จะเอาเงินเอาทองไปทำอะไรเยอะ ๆ ผมก็ว่าเขาน่าจะทำได้ บางคนไปรับจ้างเขา ก็จะได้มีอาชีพ ซื้อเครื่องไม้เครื่องมือ เขาก็บอกว่าเขาไม่มั่นใจ เขาทำในสิ่งที่เขาพอใจ เขาก็เลยไม่กู้ "

ระเบียบของกองทุนในปีที่สองนี้ยังคงใช้ระเบียบเดิมจากปีแรก คือ การปล่อยเงินกู้เป็นรอบระยะเวลา 1 ปี คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละหก (6%) มีการแก้ไขระเบียบในการค้ำประกันเงินกู้จากรอบแรกที่สมาชิกต้องหาผู้ค้ำประกันถึงห้ารายลดลงเหลือเพียงสามราย เนื่องจากที่ประชุมใหญ่ของกองทุนฯ มีการโหวตเสียงกันให้ลดจำนวนผู้ค้ำประกันลง เพราะเห็นว่าพฤติกรรมของชาวบ้านที่ผ่านมามีความกระตือรือร้นที่จะคืนเงินกู้ และมีความรับผิดชอบ จึงลดจำนวนผู้ค้ำประกันลง แต่ยังคงใช้คนค้ำประกันภายในกลุ่มย่อยกันเองอยู่ นอกจากนี้ในที่ประชุมยังมีการหารือกันเรื่องของอัตราดอกเบี้ย แต่ในที่สุดที่ประชุมมีมติให้คงอัตราดอกเบี้ยเดิมไว้ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วย สำหรับวงเงินกู้สูงสุดไม่เกิน 15,000 บาท และต่ำสุด 5,000 บาทต่อราย แต่โดยเฉลี่ยแล้วผู้กู้จะได้รับเงินกู้ประมาณ 7,200 บาทต่อราย จึงทำให้สมาชิกที่ยื่นกู้ทั้งหมดได้รับการจัดสรรเงินกู้รอบสองครบทุกราย การกู้เงินรอบสองนี้ส่วนมากจะเป็นผู้กู้รายเดิมจากการกู้รอบแรกขอยื่นกู้รอบสองเกือบทั้งหมด และมีสมาชิกใหม่เพิ่มเติมมากู้ได้ด้วย

ปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านพันลานมีสมาชิกอยู่ประมาณ 190 ราย (ครัวเรือน) การเข้ามาของสมาชิกในรอบสองนี้ ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกที่ต้องการกู้เงินกับกองทุนหมู่บ้าน เพราะ

เห็นว่าการกู้ไม่ยุ่งยาก ไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน และระยะเวลาที่ผ่านมาหนึ่งปีได้แสดงให้เห็นว่ากองทุนมีความมั่นคง กรรมการกองทุนทำงานอย่างซื่อสัตย์ โปร่งใส และยุติธรรม สมาชิกได้รับประโยชน์จากกองทุนฯซึ่งคิดดอกเบี้ยถูกกว่าการกู้เงินแหล่งอื่น ๆ ในชุมชน คาดว่ายังคงมีชาวบ้านที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านเพียงไม่กี่ราย เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่ายังไม่ต้องการกู้เงินจึงยังไม่เข้าเป็นสมาชิกของกองทุนฯ นอกจากมีสมาชิกเข้าใหม่เพิ่มขึ้นอีกถึง 20 รายแล้ว สมาชิกเก่าก็มีการลงหุ้นเพิ่มทุนกันอีก เพราะเห็นว่าเงินหุ้นปีแรกได้รับเงินปันผลถึงร้อยละ 15 ซึ่งสูงกว่าการนำเงินไปฝากธนาคาร แต่กองทุนฯ ยังคงกำหนดให้สมาชิกแต่ละรายลงหุ้นได้ไม่เกินรายละ 500 บาท ซึ่งมีสมาชิกสนใจถือหุ้นสูงสุดถึง 30 ราย ปัจจุบันมีเงินลงหุ้นของสมาชิกสูงถึง 90,000 บาท จึงทำให้กองทุนฯ มีการสะสมทุนเพิ่มขึ้น

ผลเชิงบวกต่อชุมชนจากโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การลดลงของต้นทุนการผลิตและต้นทุนชีวิตของชุมชน

สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากการมีกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นในชุมชนบ้านพันลาน คือ การลดภาระเงินกู้ดอกเบี้ยแพงที่ชาวบ้านเคยกู้กับนายทุนในท้องถิ่น ที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงมากถึงร้อยละ 5 ต่อเดือน เหลือเพียงร้อยละ 6 ต่อปี ชาวบ้านบอกว่าเมื่อมีเงินกองทุนเข้ามา ชาวบ้านที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินสำหรับการทำงานก็จะเลือกกู้เงินจากกองทุนเพื่อนำไปซื้อปุ๋ย ยา และสารเคมี แทนการซื้อเชื่อค่าปุ๋ยและค่ายาจากนายทุนส่วนหนึ่งด้วย แม้จะไม่ทั้งหมดก็สามารถลดภาระลงได้บ้าง

นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านพันลานที่ไม่สามารถกู้เงินจากแหล่งอื่นๆ เนื่องจากไม่มีสินทรัพย์ค้ำประกันหรือเป็นชาวบ้านที่ยากจน มีโอกาสที่จะกู้เงินจากกองทุนได้เพราะไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน แต่ถ้าหากเป็นคนดีและมีผู้ค้ำประกันครบ 4 คนมาเป็นผู้ค้ำประกันและเป็นพยานซึ่งจะต้องได้รับความไว้เนื้อเชื่อใจของคนในกลุ่ม เป็นการสร้างจิตสำนึกของการเป็นสมาชิกของชุมชนช่วยเหลือและไว้วางใจกันในกลุ่มสมาชิกของตน

สำนึกแห่งความเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้านร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนพันลาน ทำให้เกิดการรวมตัวกันในการที่จะบริหารจัดการกองทุนให้มีประโยชน์ต่อส่วนรวมมากที่สุด เกิดกลุ่มผู้นำโดยธรรมชาติขึ้นภายในชุมชน มีการเรียนรู้ในการร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันแสดงความคิดเห็น และรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง มีการทำงานร่วมกันทั้งคนเฒ่าคนแก่และเยาวชนคนรุ่นใหม่ของชุมชน ทำให้เกิดสร้างผู้นำรุ่นต่อ ๆ ไปของชุมชนให้สืบสานงานส่วนรวม

แต่อย่างไรก็ตามด้วยจำนวนเงินของกองทุนฯ ที่มีอยู่จำกัด แต่มีความต้องการเงินกู้จากกองทุนมีมาก เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ การจัดสรรเงินกองทุนฯ ได้ไม่ทั่วถึง ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชน สำหรับชาวบ้านที่ถูกลดทอนจำนวนเงินที่ขอกู้ยืม และชาวบ้านบางรายที่ไม่ได้รับการอนุมัติให้กู้ยืม จะมองว่ากรรมการกองทุนฯ ไม่มีความเป็นธรรม หรือเล่นพรรคเล่นพวกของตน หรือบางครั้งก็มีความขัดแย้งทางความคิดเกิดขึ้นในการประชุม แต่กรรมการกองทุนและชาวบ้านบอกว่าสิ่งเหล่านี้ได้แก้ปัญหาและทำความเข้าใจกันแล้ว และถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างจิตสำนึกและรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

สิ่งหนึ่งที่ยังคงเป็นปัญหาสำหรับกองทุนหมู่บ้านพันลาน นั่นคือการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนฯ ในกลุ่มคนที่เป็นคนยากจน หรือไม่สามารถหาคนค้ำประกันได้ เพราะคนกลุ่มนี้จะถูกมองว่าเป็นคนไม่น่าเชื่อถือ หากให้กู้เงินไปแล้วจะไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนได้ตามกำหนดเวลา ดังนั้นเมื่อต้องจับกลุ่มย่อยจึงหากลุ่มเข้ายาก และไม่สามารถกู้ได้

จิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่เข้มแข็งขึ้น

ความร่วมแรงร่วมใจกันของชาวบ้านพันลานที่สะท้อนในวิถีการผลิตของชาวนาที่สืบทอดกันมานาน แม้เมื่อสังคมทันสมัยได้บั่นทอนความร่วมแรงกันนั้นให้เจือจางลง หากกลวิธีของผู้นำชุมชนที่พยายามสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมต่อการบริหารกิจกรรมของชุมชน อาทิ การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ยิ่งเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านมีความคิดเห็นว่าเงินกองทุนมิใช่ของคนใดคนหนึ่ง หากทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของที่จะต้องช่วยกันดูแลและนำมาใช้ประโยชน์ต่อชุมชน อีกทั้งการบริหารจัดการงานกองทุนฯ มีขั้นตอนการสร้างกลุ่มอย่างเป็นระบบและมีการเตรียมความพร้อมมากกว่าการรวมกลุ่มอื่นๆ ที่มักจะเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการหรือเกิดขึ้นตามความจำเป็นก่อนการสร้างความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน การพัฒนางานกลุ่มกองทุนได้สร้างการรับรู้และความเข้าใจให้แก่ชาวบ้านพันลาน จนถึงระดับการยอมรับและให้ความร่วมมือมากกว่าโครงการอื่น ๆ

> “.....พอมีกองทุนหนึ่งล้านบาทเข้ามา ชาวบ้านก็เข้าใจถึงระบบกลุ่มมากขึ้น เพราะเมื่อตอนเงินโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจเข้ามา ยังมีการฟ้องร้องกัน ยังไม่ค่อยเก่งกัน....คือชาวบ้านยังไม่ค่อยเข้าใจคำว่า”โครงการ” ที่ทำกัน ก็เอาให้กู้กันรายละหมื่น ห้าสิบราย มันไม่ถูกต้องก็เลยมีการฟ้องร้องกัน พอกองทุนฯ เข้ามาก็เลยมาเฉลี่ยกันใหม่ให้กู้กันได้มากได้น้อยตามความจำเป็น “

การทำงานร่วมกันของชาวบ้านพันลานที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การลองผิดลองถูก ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาและค้นหาวิธีการแก้ปัญหาร่วมกัน มิได้ปล่อยให้เป็นภาระของผู้นำหรือคนใดคนหนึ่ง ยิ่งเมื่อมีเงินกองทุนเข้ามาช่วยลดปัญหาทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน จึงช่วยลดช่องว่างของชาวบ้านในความเป็นอยู่อย่างปัจเจกลงไปได้ด้วย ชาวบ้านพันลานหันหน้าเข้ามาปรึกษาหารือกันมากขึ้น มีการเสนอรูปแบบการพัฒนาใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยแฝงความเอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้าน นับเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ของความเอื้ออาทรแบบใหม่ภายใต้การทำงานของกลุ่มทางสังคม

> “อย่างกองทุนฯ เราก็มาคิดกันว่าเราจะทำอะไรดี กองทุนเราอยากได้อะไร มีการคิดเรื่องแปรรูป คิดกันว่าบ้านเรามีพริก เราน่าจะเอามาทำน้ำพริก เงินปันผลของกองทุนเงินล้าน ก็น่าจะเอามาเป็นทุนซื้อเครื่องมือ คิดกันว่าให้บางคนมีงานทำเป็นหลักแหล่ง เอาเขามาตำน้ำพริก แต่ตอนนี้เงินดอกผลยังไม่พอ เราก็ต้องลองไปขอให้อบต.เข้ามาช่วยด้วยอีกแรง”

ประชาธิปไตยในชุมชน : รูปแบบใหม่ของการทำงานร่วมกัน

การทำงานแบบรวมกลุ่มและความมีจิตสำนึกแห่งความเป็นประชาธิปไตยของชุมชนพันลาน ได้สะท้อนให้เห็นจากการจัดประชุมของกองทุนที่ผู้วิจัยได้เข้าไปเป็นผู้สังเกตการณ์ ก่อนที่กองทุนจะครบกำหนด 1 ปี และจะต้องคืนเงินกู้ยืมในปีแรก ประธานกองทุนฯ ได้ขอให้สมาชิกและกรรมการแสดงความคิดเห็นว่ากลุ่มของตนพร้อมที่จะคืนเงินกองทุนได้ในวันใด โดยประธานจะขอให้คืนพร้อมกันทั้งกลุ่ม เพื่อความสะดวกในการทำงานของกรรมการกองทุนฯ จะได้ทำงานให้เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น และให้กลุ่มสมัครใจที่จะกำหนดวันที่คืนเงินกันเอง ซึ่งชาวบ้านเองก็สามารถตกลงกันได้ว่าจะคืนเงินภายในวันที่ 10-15 ของเดือนสิงหาคม 2545 เพื่อให้ได้เงินคืนครบก่อนถึงวันที่ 20 สิงหาคม อันเป็นวันสุดท้าย และสมาชิกก็จะสามารถกู้ยืมเงินงวดใหม่ได้ทันหลังจากครบ 1 ปีแล้ว มีบางกลุ่มขอผ่อนผันให้เลื่อนกำหนดชำระออกไปอีก 1 วัน เพราะมีสมาชิกกลุ่มไปทำงานกรุงเทพฯ แต่ในที่ประชุมส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ดังนั้นหัวหน้ากลุ่มจึงรับฟังความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ และรับที่จะไปหามาตรการให้กลุ่มของตนชำระคืนได้ตามกำหนดสมาชิกส่วนใหญ่เห็นชอบ

> “ คนที่นี่ค่อนข้างเก่ง คือปกครองตนเองได้ กล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็น ถ้าไม่เห็นด้วยก็เถียงกัน แม้จะปกครองยากสักหน่อย แต่ถ้าเป็นเรื่องที่มีปัญหาร่วมกัน อย่างน้ำท่วมนี่ ก็ระดมกำลังมาช่วยกันทำเขื่อนกั้นน้ำ ก็มากัน”

ความเกื้อกูลแนวใหม่ : การช่วยเหลือกันโดยผ่านกลุ่มของชุมชน

การดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยอย่างปัจเจกชน ทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันเจือจางลง ลดระดับของการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มาอยู่เพียงในระดับของครัวเรือนหรือญาติใกล้ชิด ด้วยแต่ละครัวเรือนมีภาระทางเศรษฐกิจสูงกว่าในอดีต การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเช่นในสังคมประเพณีจึงลดทอนลง หากการรวมกลุ่มกันเพื่อเป็นองค์กรทางสังคมช่วยให้ชาวบ้านได้หันมาให้ความเกื้อกูลกันอีกครั้งหนึ่ง โดยไม่ต้องเบียดเบียนต่อความเป็นอยู่ของปัจเจก หากการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นการแบ่งปันประโยชน์ของส่วนรวมให้แก่คนที่มีความจำเป็น หรือด้อยโอกาสกว่าในชุมชนให้ได้รับการช่วยเหลือ เงินกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเสมือนประโยชน์ร่วมที่คนในชุมชนสามารถแบ่งปันโอกาสให้แก่เพื่อนบ้านที่ต้องการกู้ยืมได้ แม้จะมิใช่ญาติสนิท ด้วยการยินยอมเป็นผู้ค้ำประกันให้ การอนุมัติเงินให้กู้ยืมเพื่อนำไปทำกิน แม้จะเห็นว่ากองทุนอาจจะมีความเสี่ยงในเรื่องการชำระคืนอยู่บ้าง หากอาศัยความไว้เนื้อเชื่อใจกันแบ่งปันประโยชน์ร่วมกันได้ การเกื้อกูลโดยผ่านรูปแบบของความเป็นสมาชิกกลุ่ม ก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกสาธารณะต่อส่วนรวมและสมาชิกที่อาศัยในชุมชนเดียวกัน ทำให้ชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนโดยรวมได้ ชาวบ้านบางรายที่ไม่มีอาชีพก็สามารถสร้างอาชีพของตนเองได้จากโอกาสในการกู้ยืม และได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนมากขึ้น มีการปรับตัวต่อการดำรงอยู่ร่วมกันสังคมมากขึ้น ทำให้ความเป็นชุมชนน่าอยู่มากขึ้น และท้ายสุดชุมชนนั้นย่อมเข้มแข็งมากขึ้นด้วยเช่นกัน ประธานกล่าวว่า การพิจารณาเพื่อเปิดโอกาสให้แก่คนที่ด้อยโอกาสกว่า เป็นเรื่องที่จะต้องตระเตรียมแนวคิดให้กับชาวบ้านพอสมควร เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ลดความหวาดระแวงกัน เป็นความแยบยลของการจัดการประการหนึ่ง

> “ ผมจะให้เป็นการบ้านก่อนว่า ต้องสร้างความเชื่อใจ เอื้อเฟื้อต่อกันเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความรักกัน ถึงแม้เขาจะเกเร คนอย่างนี้น่าคิดมาก เขาถูกคาดการณ์ว่าจะเบี้ยว แต่พอถึงเวลาเขาตรงเวลา คืนก่อนเพื่อนเลย เหมือนกับเขาก็กลัวว่าคนอื่นรังเกียจ แต่เขาก็ปรับตัวได้ดีกว่าบางพวก”

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อปัญหาจากโครงการกองทุนฯ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน แม้จะเป็นแหล่งเงินทุนที่มาเข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระของต้นทุนการผลิตและต้นทุนชีวิตของชาวบ้านพันลานบางส่วนที่เคยพึ่งพาเงินกู้ดอกเบี้ยสูงให้มีแหล่งเงินทุนใหม่ที่ถูกกว่าก็ตาม แต่ในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงการกู้รอบสองที่มีปริมาณความต้องการสูงขึ้น และมิได้ทำให้เงินกู้ในระบบอื่น ๆ ของชุมชนลดลงเท่าใดนัก การเพิ่ม

แหล่งเงินใหม่กลายเป็นการเพิ่มภาระกู้เงินของครอบครัวสูงขึ้นจากเดิม เมื่อครบกำหนดชำระคืนชาวบ้านจะใช้วิธีการหมุนเงินจากแหล่งหนึ่งไปชำระหนี้อีกแหล่งหนึ่งเสียก่อน แล้วเมื่อกู้ยืมได้ก็จะนำไปชำระอีกแหล่งหนึ่ง จึงไม่ได้ทำให้ยอดหนี้สินลดลงดังที่วัตถุประสงค์ของกองทุนฯ คาดหวังไว้แต่แรก

> " ...พวกใช้เงินลงทุนสูง ๆ เขาได้เงินจากเราไปก็ยังไม่พอ เขาก็ต้องไปหาจากแหล่งอื่น ส่วนใหญ่ก็จะเป็นสมาชิกของ ธกส. เป็นหลัก ถ้าที่นี่ดอกเบี้ยถูกก็ยืดที่นี่ไว้ก่อน ไม่พอก็กู้ ธกส."

ดอกผลที่กองทุนฯ เก็บได้จากเงินกู้รอบแรกได้ถูกใส่ลงไปรวมกับเงินหนึ่งล้านบาทเพื่อปล่อยกู้ในรอบถัดไป ทำให้มีวงเงินสูงขึ้นสำหรับกระจายลงสู่สมาชิกที่ต้องการเงินกู้ หากยังไม่ได้นำเอาดอกผลไปจัดสรรเพื่อทำกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ที่เป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการจัดตั้งกองทุนขึ้นมา การให้ความสำคัญต่อสถานะของแหล่งเงินกู้ใหม่ของชุมชนที่มีดอกเบี้ยต่ำ ทำให้ชุมชนติดอยู่ในวงจรแห่งหนี้สิน และละเลยการให้คุณค่าของการสร้างสวัสดิการทางสังคมให้แก่ชุมชน การกระจายประโยชน์ของกองทุนฯ ไปให้แก่คนด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งอาจจะไม่สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนฯ ได้ ด้วยเงื่อนไขของการค้ำประกัน การสะสมเงินออม และความได้รับความเชื่อถือจากเพื่อนบ้านในการเข้ากลุ่มย่อย การปล่อยปละละเลยต่อกิจกรรมทางสังคมยิ่งทำให้กองทุนฯ ขาดมิติแห่งการพัฒนาไปสู่ความเป็นองค์กรสังคมที่เข้มแข็งในอนาคต

ภาพสะท้อนของกองทุนฯจากทัศนะของคนในชุมชน

โครงการกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาทที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านพันลาน อาจไม่ส่งผลทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนมากมายตามที่รัฐคาดหวังไว้ ด้วยบ้านพันลานมีความหนาแน่นของครัวเรือนมากถึง 200 ครัวเรือน ดังนั้นการกระจายของเงินไปยังครัวเรือนจึงได้ค่อยข้างต่ำ ไม่เพียงพอต่อการนำไปต่อยอดการผลิตของชาวบ้านให้มากขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะต้นทุนการผลิตของชาวนาในปัจจุบันค่อนข้างสูง เงินจากกองทุนที่กระจายลงไปเป็นเพียงเงินก้อนเล็ก ๆ เพียงร้อยละ 10-20 ของเงินลงทุนในแต่ละคราวของการทำนาเท่านั้น อีกทั้งชาวบ้านพันลานเองสามารถพึ่งพาตนเองในเรื่องของทุนทางเศรษฐกิจได้มากกว่าชุมชนอื่น ๆ เพราะมีการออมเกิดขึ้นในชุมชนเองได้เอง ดังนั้นรัฐจึงอาจไม่สามารถสรุปได้ว่าเงินหนึ่งล้านบาทนั้นทำให้ชุมชนแห่งนี้เข้มแข็งขึ้น แต่การนำโครงการกองทุนฯ เข้าสู่ชุมชนน่าจะหวังผลได้ในด้านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่จะทำให้เกิดชุมชนที่มีความมั่นคงในการดำรงชีพ และเป็นชุม

ชนแห่งประชาสังคม และเป็นชุมชนแบบอย่างสำหรับชุมชนอื่น ๆ ให้เข้ามาเรียนรู้การจัดการกองทุนฯ ได้จากชุมชนแห่งนี้

ทัศนะของชาวบ้านพันลานต่อกองทุนหมู่บ้าน

ชาวบ้านที่กู้เงินกองทุนฯ สะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ของกองทุนฯ ที่ครอบครัวตนเองได้รับอย่างชัดเจน คือ การนำไปลดการซื้อปัจจัยการผลิตเป็นเงินเชื่อในช่วงของการทำนาปรัง ในกรณีของลุงวัต เล่าให้ฟังว่า

> " ดีมาก ๆ เลย เงินกองทุนนี้ ประการแรกคือสามารถช่วยเราได้ แม้ไม่ถึง 100% ได้สัก 20-30% ก็ยังดี สมมติว่าซื้อปุ๋ยหน้าทำนา ไม่มีเงินให้เขา ร้านค้าเขาก็เอาดอกร้อยละ 3-4 พอได้เงินตรงนี้มา สมมติว่า 5,000 บาท ก็เหมือนกันลดการเป็นหนี้ร้านค้าลง 5,000 บาท"

ต่อการทำงานของกองทุนฯ ที่สร้างความมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้หันหน้าเข้ามาปรึกษาหารือกันมากขึ้น มีการสร้างจิตสำนึกแห่งชุมชน และมีการเสียสละในการทำงานที่ไม่ได้รับผลตอบแทน ทำให้ความเป็นอยู่ของสังคมชุมชนน่าอยู่มากขึ้น ลุงวัตบอกอีกว่าสังคมของบ้านพันลานดีขึ้นอย่างไร

> " ดีขึ้นมากเลยนะ ก็นึกดูว่าคนเราหันมาช่วยกัน ปรึกษากัน เขาเริ่มมีความเข้าใจในด้านนี้มากขึ้น มีความไว้วางใจกัน อย่างเลือกกรรมการขึ้นมาก็ไว้ใจ ให้ความร่วมมือ สามัคคีกันมากขึ้น ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ไม่ไว้ใจกัน แต่ก็ไม่ทำงาน"

สิ่งที่ชาวบ้านมองว่าเป็นปัญหาของกองทุนอยู่ที่ปริมาณของเงินทุนน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนของจำนวนครัวเรือนในชุมชนพันลาน ด้วยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ การกระจายของเงินจึงทำให้สมาชิกแต่ละรายได้รับเงินน้อยไม่เพียงพอต่อการลดภาระหนี้สินหรือการลงทุนผลิตในแต่ละรอบ เมื่อเทียบกับบางชุมชนที่มีขนาดเล็กกว่า ชุมชนนั้นจะสามารถจัดสรรเงินกู้ให้แก่สมาชิกได้มาก บางชุมชนได้ถึงรายละ 25,000-30,000 บาท ในขณะที่ชุมชนพันลานจัดสรรเงินให้ได้เพียงรายละ 7,200 บาทเท่านั้น ตัวอย่างของชาวบ้านที่มีปัญหาเรื่องเงินกู้ไม่เพียงพอส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงปลา ที่มีขนาดใหญ่ ต้องใช้เงินทุนในการสร้างผลผลิตจำนวนมาก และต้องอาศัยเงินกู้จากแหล่งอื่น ๆ อยู่ก่อนแล้ว

> " อย่างผมนี่ รุ่นนี้กู้ได้ 6,000 บาท เลี้ยงปลาต้องใช้ 50,000 บาท ก็ไม่พอซื้อปลาตัวละบาท ก็ไม่เหลือเป็นค่าจ้าง ค่าอาหารเลี้ยงแล้ว ต้องหาเงินจากที่อื่นมาเลี้ยงเพราะมันน้อยไป"

"อย่างผมทำนา 50 ไร่ ต้องลงทุนเป็นแสน ใกล้ ๆ สองแสนเป็นอย่างต่ำ ปุ๋ยลูกละสามร้อย ใช้ 50 ลูก แล้วยังยาอีก พันธุ์ข้าวปลูกอีก ค่าน้ำมันอีกหลายถังที่ต้องใช้ นี่นับว่าไม่ต้องจ้างเขานะ เราทำเอง กู้มาได้นิดหน่อยไม่พอ เราก็ต้องไปเอาจาก ธกส.มาใช้ก่อน"

ทัศนะของชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกต่อกองทุนหมู่บ้าน

สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ให้ความเห็นว่าในปีแรกยังไม่มั่นใจว่าเงินกองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาจริง แม้จะเข้ามาก็อาจจะไม่ยั่งยืนเช่นเดียวกับเงินงบประมาณในโครงการอื่นๆ ของรัฐบาล ที่มักจะเข้ามาเพียงเพื่อสนองตอบต่อนโยบายเฉพาะกาลของรัฐบาลยุคหนึ่ง ๆ เท่านั้น และเงินโครงการเหล่านั้นมักจะสร้างผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มคนเล็ก ๆ เท่านั้น ชาวบ้านบางส่วนจึงยังไม่เป็นสมาชิกในปีแรกเกรงว่าเงินหุ้นที่ใส่ลงไปจะสูญตามไปด้วย แต่เมื่อโครงการกองทุนหมู่บ้านผ่านไป 1 ปี ทำให้ชาวบ้านสนใจงานกองทุน ฯ มากขึ้นและหันมาสมัครเป็นสมาชิกในปีที่สอง ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่สมัครเข้ากองทุนมักมีเป้าหมายเพื่อการกู้ยืมเงินมากกว่าที่จะเข้าร่วมกิจกรรมอื่น ๆ ของกลุ่ม สำหรับชาวบ้านที่ยังคงไม่สมัครเป็นสมาชิกให้เหตุผลว่ายังไม่ต้องการกู้เงินจึงไม่สมัครเป็นสมาชิก ในกลุ่มของชาวบ้านที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกและไม่ได้กู้เงินจากกองทุนฯ นั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งจะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในฐานะไม่ดีนัก มีอาชีพรับจ้างบ้าง ไม่มีรายได้แน่นอนบ้าง ส่วนใหญ่ให้เหตุผลว่าไม่รู้จะกู้เงินไปทำอะไรเพราะหากกู้เงินกองทุนไปแล้วเกรงว่าจะไม่สามารถชำระคืนได้ อีกทั้งยังเกรงว่าจะไม่สามารถหาคนค้ำประกันได้ จึงไม่สมัครเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน อีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นชาวบ้านที่มีฐานะดี มีแหล่งเงินทุนของตนเอง อาทิ มีเงินสะสมของครัวเรือน มีการกู้เงินจากสถาบันการเงิน เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์และสามารถกู้ยืมเงินของกลุ่มออมทรัพย์ได้มากกว่าที่จะได้รับจากเงินกองทุนฯ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะกู้ยืมเงินของกองทุน อีกทั้งเงินกองทุนที่ได้รับการจัดสรรมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับความต้องการใช้เงินลงทุน จึงทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะจากกองทุนฯ บ้านพันลาน

1. จากการระดมความคิดเห็นของกรรมการกองทุน หัวหน้ากลุ่มย่อย และสมาชิกของกองทุนในวันที่เข้าเก็บข้อมูล พบว่าปริมาณของเงินกองทุน 1 ล้านบาทไม่เพียงพอสำหรับหมู่บ้านขนาดใหญ่เช่นที่หมู่ที่ 3 เพราะเมื่อเฉลี่ยแล้วสมาชิกจะได้วงเงินกู้น้อย ยิ่งถ้าหากมีสมาชิกต้องการกู้มาก วงเงินกู้ต่อรายยิ่งลดน้อยลง บางรายได้รับเงินกู้เพียง 5,000 บาท นั้นไม่เพียงพอต่อการลงทุนให้เกิดผลงอกเงยขึ้นมาได้ นอกจากนำไปเป็นค่าใช้จ่ายเพียงเล็กๆ น้อยๆ หรือนำไปลดภาระเงินกู้ด้านอื่นลงได้บ้าง ชาวบ้านเสนอแนะว่าควรจะคำนึงถึงจำนวน

ครัวเรือนในหมู่บ้าน หากเป็นหมู่ใหญ่ควรจะเพิ่มเงินกองทุน เช่นที่หมู่ 3 บ้านพันลานนี้ชาวบ้านมีความเห็นว่าหากหมู่บ้านได้ถึงสองล้านบาทจะทำให้สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ดีขึ้นและอยู่ในวงเงินที่เหมาะสม โดยสูตรในการคำนวณง่ายๆ สำหรับการกำหนดวงเงินกองทุนควรจะนำเอาจำนวนครัวเรือนไปคำนวณ เพราะในตำบลพันลานยังมีหมู่บ้านที่มีขนาดเล็ก มีสมาชิกเพียง 40 กว่าครัวเรือนแต่ได้รับเงิน 1 ล้านบาทเช่นกัน ในหมู่นั้นก็จะมีเงินกองทุนเหลือ 4-5 แสนบาท และเก็บไว้ในธนาคารเฉยๆ หากได้มีการนำเอาเฉลี่ยให้แก่หมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ก็จะทำให้ไม่เสียประโยชน์จากเงินที่เหลือของหมู่บ้านเล็ก ๆ ซึ่งการเฉลี่ยเงินออกมาใช้อาจจะอยู่ในรูปของเครือข่ายกองทุนในระดับตำบล หรือระดับอำเภอ ก็เป็นไปได้เช่นกัน

2. ความไม่มั่นใจของชาวบ้านต่อการดำรงอยู่ของเงินกองทุนฯ เพราะคนของรัฐมักจะให้ข่าวสารข้อมูลว่าจะเรียกเงินกองทุนฯ กลับคืนสู่รัฐในอนาคตหากเกิดความล้มเหลวหรือชุมชนถูกประเมินว่าอ่อนแอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่แน่ใจว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านจะยั่งยืนเพียงใด

3. การปรับเปลี่ยนระเบียบของกองทุนหลาย ๆ อย่าง ควรจะอยู่ในดุลพินิจของชุมชนว่าจะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไรบ้าง โดยไม่ต้องรอวาระของทางราชการ เช่น การกำหนดอายุของเงินกู้ที่ต้องชำระคืนภายใน 1 ปี ซึ่งไม่ยืดหยุ่นกับอาชีพบางอาชีพ เช่น การเลี้ยงสัตว์ที่ต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 2 ปี จึงจะสามารถขายผลผลิตและได้เงินมาคืนกองทุน ทำให้เมื่อครบกำหนดชำระคืน ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมแหล่งเงินทุนอื่นมาชำระเสียก่อน

4. การบริหารจัดการกองทุนฯ ตามแนวทางของรัฐ หน่วยงานราชการควรจะได้เข้ามาสนับสนุนกองทุนในเรื่องของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ เช่น ความรู้ในการจัดทำงบประมาณ การจัดทำบัญชี และการบริหารการเงิน ให้แก่กรรมการกองทุน เพราะความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ชุดใหม่ที่ไม่เคยมีอยู่ในชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยราชการจะต้องเข้ามาช่วยเหลือ และไม่ควรจะใช้ระบบระเบียบที่เข้มงวดเข้ามาควบคุมหรือตรวจสอบการทำงานของกองทุนฯ เพราะจะทำให้ชาวบ้านไม่อยากเข้ามาทำงานของส่วนรวม เพราะเกรงกลัวความผิดพลาด

ภาคผนวก ก

ระเบียบข้อบังคับ
คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านพันลาน

……..

เพื่อให้การบริหารการจัดการกองทุนหมู่บ้านพันลาน ซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมและสร้างนิสัยการ อดออม เสียสละ เอื้ออาทรและเป็นไปด้วยความคล่องตัว มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกโดยรวม จึงเห็นสมควรกำหนดระเบียบการเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านพันลานไว้ดังนี้

ข้อ 1. ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบกองทุนหมู่บ้านพันลาน”

ข้อ 2. ที่ตั้งกองทุนเลขที่ ……

ข้อ 3. ระเบียบนี้ใช้บังคับตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป

ข้อ 4. วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกองทุน

(4.1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนให้กับสมาชิก

(4.2) เพื่อเป็นการส่งเสริมการออมทรัพย์ด้วยวิธีการถือหุ้น

(4.3) เพื่อให้บริการเงินกู้แก่สมาชิก

(4.4) เพื่อพัฒนาจิตใจให้สมาชิกเป็นคนดี มีคุณธรรม 4 ประการ คือ

(4.4.1) เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์

(4.4.2) เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว

(4.4.3) เป็นคนไม่หลงมัวเมาในอบายมุข

(4.4.4) เป็นคนรู้จักรักความสามัคคีในหมู่คณะ

(4.5) เพื่อพัฒนาสมาชิกให้เป็นคนดี

(4.5.1) เป็นคนใฝ่หาความรู้

(4.5.2) เป็นคนมีความคิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา

(4.5.3) เป็นคนขยันหมั่นเพียร มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน

(4.5.4) เป็นคนที่มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อทุก ๆ คน

ข้อ 5. แหล่งที่มาของกองทุน ประกอบด้วยเงินและทรัพย์สินดังนี้

(5.1) เงินกู้ยืม

(5.2) เงินที่ได้รับจัดสรรจากคณะกรรมการ

(5.3) ดอกผลหรือผลประโยชน์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากเงินกองทุน

(5.4) ค่าธรรมเนียมแรกเข้าจากสมาชิก

(5.5) เงินค่าหุ้น

(5.6) เงินสมทบจากกลุ่มหรือองค์กรสมาชิก

(5.7) เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่กองทุนได้รับโดยไม่มีเงื่อนไขผูกพันหรือภาระติดพันอื่นใด

ข้อ 6. คุณสมบัติของสมาชิก

(6.1) เป็นผู้ที่พำนักหรืออาศัยอยู่ในหมู่บ้านพันลานเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 3 เดือน ก่อนการจัดตั้งกองทุน

(6.2) เป็นผู้มีนิสัยดีงาม มีความรู้ ความเข้าใจ เห็นชอบด้วยหลักการของกองทุนและสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของกองทุน

(6.3) เป็นผู้ที่พร้อมจะปฏิบัติตามระเบียบของกองทุน

(6.4) เป็นผู้ที่คณะกรรมการของกองทุน มีมติเห็นชอบให้เข้าเป็นสมาชิก

(6.5) อดทน เสียสละ และเห็นประโยชน์ของกองทุนเป็นสำคัญ

(6.6) ต้องถือหุ้นอย่างน้อย 10 หุ้น แต่ไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุน

(6.7) ให้สมาชิกจัดตั้งกลุ่มย่อย โดยมีสมาชิกกลุ่มละ 15 คน

ข้อ 7. การสมัครเข้าเป็นสมาชิก

(7.1) ยื่นคำขอสมัครเป็นสมาชิกกองทุนได้ที่คณะกรรมการกองทุน

(7.2) ผู้ที่คุณสมบัติตามข้อ 6. สามารถยื่นความจำนงค์หรือสมัครเข้าเป็นสมาชิก

กองทุนได้ทั้งในลักษณะปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มองค์กรชุมชนแล้วแต่ความสมัครใจของผู้สมัครสมาชิก

(7.3) คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้พิจารณาว่าจะรับบุคคลหนึ่งบุคคลใดเข้าเป็น

สมาชิกโดยชอบธรรม

ข้อ 8. เมื่อคณะกรรมการกองทุนพิจารณาคุณสมบัติตามข้อ 6. และเห็นสมควรรับบุคคลใดเข้าเป็นสมาชิกจะแจ้งบุคคลนั้นให้ชำระค่าธรรมเนียมแรกเข้า ค่าหุ้นในวันที่ได้รับแจ้งให้เข้าเป็นสมาชิก

ข้อ 9. การพ้นจากสมาชิกภาพของกองทุนตามเหตุต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(9.1) ตาย

(9.2) ลาออกและได้รับอนุมัติให้ลาออกจากคณะกรรมการกองทุน

(9.3) วิกลจริต จิตฟั่นเฟือนหรือถูกคำสั่งศาลให้เป็นคนไร้สมรรถภาพ

(9.4) ที่ประชุมใหญ่สมาชิกมีมติให้ออกด้วยคะแนนสองในสามของผู้เข้าร่วมประชุม

(9.5) จงใจฝ่าฝืนระเบียบของกองทุน หรือแสดงตนเป็นปรปักษ์หรือไม่ให้ความ ร่วมมือช่วยเหลือหรือ ร่วมมือกับกองทุนไม่ว่าด้วยประการใด

(9.6) จงใจปิดบังความจริงให้ควรแจ้งให้ทราบในใบสมัครสมาชิก

(9.7) นำทรัพย์สินของกองทุนไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ที่ได้ระบุไว้

(9.8) มีคุณสมบัติและหรือลักษณะไม่ตรงข้อที่ 6.

ข้อ 10. สมาชิกผู้ไม่มีหนี้สินหรือภาระผูกพันใด ๆ กับกองทุนในฐานะผู้กู้หรือผู้ค้ำประกัน อาจขอลาออกจากการเป็นสมาชิกของกองทุนได้โดยแสดงความจำนงค์เป็นหนังสือต่อคณะกรรมการกองทุน เพื่อพิจารณาอนุญาตและให้ขาดจากสมาชิกภาพในวันที่คณะกรรมการกองทุนดำเนินการอนุญาต

ข้อ 11. ผู้ที่ขาดการเป็นสมาชิกภาพอาจยื่นขอสมัครการเป็นสมาชิกใหม่ได้ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นผู้ที่ขาดจากการเป็นสมาชิกติดต่อกันไม่น้อยกว่า 6 เดือน

ข้อ 12. การคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้า คณะกรรมการกองทุนคิดค่าธรรมเนียมแรกเข้ากับสมาชิกทั้งที่เป็นปัจเจกบุคคล กลุ่มหรือองค์กรชุมชนเป็นราย ๆ รายละ 10 บาท โดยสมาชิกต้องชำระเมื่อได้รับการพิจารณาตามข้อ 7.

ข้อ 13. หุ้น ๆ หนึ่งมีมูลค่าหุ้นละ 10 บาท สมาชิกแรกเข้าตามข้อ 7. จะต้องถือหุ้นอย่างน้อย 10 หุ้น แต่ต้องไม่เกินหนึ่งในห้าของจำนวนหุ้นทั้งหมดที่มีอยู่ในกองทุนโดยสามารถเพิ่มหุ้นได้ปีละ 1 ครั้ง ในวันประชุมใหญ่สามัญประจำปีของกองทุน

ข้อ 14. สมาชิกต้องชำระค่าหุ้น โดยการชำระเป็นเงินสด

ข้อ 15. คณะกรรมการกองทุน ประกอบด้วยประธานกรรมการกองทุน รองประธานกรรมการกองทุน เลขานุการ เหรัญญิก ผู้ตรวจสอบภายในและประชาสัมพันธ์ กองทุนประกอบไปด้วยที่ปรึกษากองทุน จำนวน 5 คน

ข้อ 16. กรรมการกองทุนมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 2 ปี เมื่อครบกำหนดระยะเวลาแต่วันที่กรรมการกองทุนเข้ารับตำแหน่งให้กรรมการกองทุนจับฉลากออกกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการกองทุนกำหนด

- ในกรณีที่กรรมการกองทุนพ้นจากตำแหน่งหรือตามวาระ คณะกรรมการกองทุนจะจัดให้มีการคัดเลือก บุคคลเข้าดำรงตำแหน่งแทนกรรมการกองทุนที่พ้นจากตำแหน่งหรือตามวาระ ภายในระยะเวลา 30 วัน

- กรรมการกองทุนซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระ อาจได้รับการคัดเลือกอีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกินสองวาระติดต่อกันไม่ได้

ข้อ 17. คุณสมบัติคณะกรรมการกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544

ข้อ 18. คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(18.1) บริหารจัดการกองทุน ตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของ

เงินกองทุน

(18.2) ออกระเบียบข้อบังคับหรือหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการบริหารกองทุน

(18.3) รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก

(18.4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนกำหนดหรือมอบหมาย

ข้อ 19. ประธานกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

(19.1) เป็นประธานในการประชุมคณะกรรมการกองทุน

(19.2) เรียกประชุมคณะกรรมการกองทุน

(19.3) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการกองทุนเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติงานอย่างใดอย่าง

หนึ่งตามมติหรือตามที่คณะกรรมการกองทุนมอบหมาย

(19.4) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามข้อบังคับและมติคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 20. ให้รองประธานกองทุนทำหน้าที่แทนประธานกรรมการกองทุน เมื่อประธานกรรมการกองทุนไม่สามารถทำหน้าที่ได้ หรือเมื่อประธานกองทุนมอบหมายให้ทำหน้าที่แทน ถ้าประธานกรรมการกองทุนหรือรองประธานกองทุน ไม่สามารถทำหน้าที่ในคราวหนึ่งคราว

ใดได้ ให้ที่ประชุมเลือกคณะกรรมการกองทุนคนใดคนหนึ่ง เป็นประธานของการประชุมคราวนั้น

ข้อ 21. เหรัญญิกกองทุนมีหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ ดูแลรักษาเงินทุน และรายได้ของกองทุนรวมทั้งการจัดทำบัญชี พร้อมทั้งควบคุมการใช้จ่ายเงินของกองทุน ให้เป็นไปอย่างรอบคอบและเกิดประโยชน์สูงสุด

ข้อ 22. เลขานุการกองทุนมีหน้าที่ติดต่อประสานงานทั่วไป นัดประชุมกรรมการกองทุน จดบันทึกรายงานการประชุม ตลอดจนรายงานการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 23. ผู้ตรวจสอบภายในมีหน้าที่ตรวจสอบบัญชี กำกับ ดูแลเงินกองทุนให้เป็นไปตามมติที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด รวมทั้งประเมินผลการดำเนินงานของกองทุน

ข้อ 24. ประชาสัมพันธ์มีหน้าที่ผลิตเอกสาร สิ่งพิมพ์ ให้ข่าวสารแก่สมาชิก และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ 25. กรรมการกองทุนอื่น ๆ ให้มีหน้าที่ตามคณะกรรมการกองทุนกำหนด มอบหมาย เช่น ติดตามหนี้สิน ตรวจสอบกิจกรรมต่าง ๆ ของเงินกู้

ข้อ 26. คณะกรรมการกองทุนต้องมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีความจำเป็นเร่งด่วนอาจเรียกประชุมได้มากกว่า 1 ครั้ง และต้องมีคณะกรรมการกองทุนมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดจึงครบองค์ประชุม

ข้อ 27. กรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงในการลงคะแนน 1 เสียง การวินิจฉัยชี้ขาดการประชุม ให้ถือเสียงข้างมาก ในกรณีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมเป็นผู้ออกเสียงอีก 1 เสียง เพื่อเป็นการชี้ขาด

ข้อ 28. ประเภทการกู้ยืม สมาชิกสามารถยื่นขอกู้ต่อคณะกรรมการกองทุนเพื่อนำไปใช้จ่ายในกิจกรรมดังต่อไปนี้

(28.1) การพัฒนาอาชีพ

(28.2) การสร้างงาน

(28.3) การสร้าง และหรือเพิ่มรายได้

(28.4) บรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน

ข้อ 29. การอนุมัติเงินกู้ สมาชิกที่ประสงค์ขอกู้เงินจะต้องจัดทำโครงการเพื่อขอกู้เงินจากคณะกรรมการกองทุน โดยระบุวัตถุประสงค์ในการกู้เงินอย่างถูกต้องและชัดเจน

ข้อ 30. ลักษณะโครงการ สมาชิกสามารถยื่นขอกู้เงินตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ต้องมีลักษณะและคุณสมบัติคือ เป็นโครงการที่ต้องดำเนินการได้จริง มีความเป็นไปได้ทางการตลาด และเห็นได้ชัดเจนว่ามีความคุ้มค่าต่อการลงทุน

ข้อ 31. วงเงินกู้ เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ให้แก่สมาชิกระยะหนึ่งไม่เกิน 20,000 บาท โครงการที่สมาชิกยื่นกู้ตามข้อ 28. (4) ต้องเป็นการกู้เฉพาะกรณีเพื่อการอันจำเป็นหรือมีประโยชน์ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควร แต่จะให้กู้เงินเพื่อการเก็งกำไรหรือสุรุ่ยสุร่ายไม่ได้ วงเงินกู้รายละไม่เกิน 3,000 บาท

ข้อ 32. การทำสัญญา เงินกู้ทุกประเภทต้องมีการทำสัญญาไว้กับคณะกรรมการกองทุนตามแบบและเงื่อนไขที่กำหนด

ข้อ 33. หลักประกันเงินกู้ มีข้อกำหนดดังนี้

(33.1) เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ต้องใช้สมาชิกของกองทุนจำนวน

4 คน เป็นผู้ค้ำประกัน

(33.2) เงินกู้ตามข้อ 28. (4) ใช้สมาชิกกองทุนจำนวน 1 คน เป็นผู้ค้ำประกันหรือทำสัญญาอย่างเดียวก็ได้

ข้อ 34. การชำระคืนเงินกู้ เงินชำระหนี้สำหรับเงินกู้มีกำหนดไว้ดังนี้

(34.1) เงินกู้ตามข้อ 28. (1) , (2) และ (3) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินต้นพร้อมด้วยดอกเบี้ย ภายใน 1 ปี

(34.2) เงินกู้ตามข้อ 28. (4) ให้ผู้กู้ส่งคืนเงินกู้เต็มจำนวนพร้อมดอกเบี้ยภายในเวลา 120 วัน

ข้อ 35. อัตราดอกเบี้ย ให้คิดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 6 ต่อปี

ข้อ 36. ค่าปรับ ในกรณีผู้กู้ผิดสัญญาเงินกู้ให้ผู้กู้เสียค่าปรับในอัตราร้อยละ 0.5 ต่อวัน เว้นแต่ผู้กู้ได้รับอนุญาตให้ผ่อนผันการชำระหนี้จากคณะกรรมการกองทุน

ข้อ 37. การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีทางบัญชีของกองทุนและได้ปิดบัญชีที่รับรองโดยทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

(37.1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละ 10

(37.2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละ 20

(37.3) เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้กับผู้กู้ในอัตราร้อยละ 5

(37.4) เป็นค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนในอัตราร้อยละ 10

(37.5) เป็นทุนการศึกษาและพัฒนาอาชีพของประชากรในอัตราร้อยละ 10

(37.6) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละ 30

(37.7) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ในอัตราร้อยละ 5

(37.8) เป็นทุนเพื่อจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก ในอัตราร้อยละ 5

(37.9) และอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควรในอัตราร้อยละ 5

ข้อ 38. คณะกรรมการกองทุนจะตรวจสอบบัญชีของกองทุน และรายงานการตรวจสอบบัญชีต่อคณะกรรมการสนับสนุนเพื่อทราบถึงความก้าวหน้าฐานะการเงิน ผลการดำเนินงานของกองทุนทุก 3 เดือนและทุกรอบปี พร้อมทั้งแสดงบัญชีกำไร ขาดทุน งบดุลในปีบัญชีที่ล่วงมา ภายใน 120 วัน นับแต่วันสิ้นปีบัญชี

ข้อ 39. ให้คณะกรรมการกองทุนนัดประชุมใหญ่สมาชิกอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง โดยมีวาระการประชุม ดังนี้

(39.1) ประธานกล่าวเปิดการประชุม

(39.2) เรื่องที่ประธานแจ้งที่ประชุมทราบ

(39.3) รับรองรายงานการประชุมครั้งที่ผ่านมา

(39.4) ติดตามผลการประชุมครั้งที่ผ่านมา

(39.5) เหรัญญิกรายงานฐานะการเงินและรับรอง

(39.6) เรื่องเสนอเพื่อพิจารณา

(39.7)เรื่องอื่น ๆ สรุปผลและปิดการประชุม

<u>บทเฉพาะกาล</u>

ข้อ 40. บรรดาประกาศ คำสั่ง ข้อบังคับและระเบียบต่าง ๆ ซึ่งใช้บังคับอยู่ในวันที่ระเบียบนี้ใช้บังตับ ให้ใช้บังคับต่อไปเท่าที่ไม่ขัดและแย้งกับระเบียบข้อบังคับนี้ ทั้งนี้จนกว่าจะได้มีการแก้ไขหรือยกเลิก

ข้อ 41. ภายใน 1 ปี นับตั้งแต่วันที่ระเบียบนี้ใช้บังคับให้คณะกรรมการกองทุนประเมินการดำเนินงานตามระเบียบนี้ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมต่อไป

ข้อ 42. ให้คณะกรรมการกองทุน เป็นผู้รักษาการตามระเบียบนี้

ให้ไว้ ณ วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2544

(.....)

ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านพันลาน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดาภรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนศวรรย์

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร.พนารัช ปรีดาภรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศวร มณีศรีขำ

จากนา...สู่สวนส้มแลรีสอร์ทริมภู

พ.อ. ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา:วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัฒน์

ดร.อภิชัย ศรีโสภิต

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดาภรณ์

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1

บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา 1

นำเรื่อง 1

นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้ 2

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์ 4

ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน 7

การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน 8

ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน 9

บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน 10

การนำเสนอผลการศึกษา 11

บทที่ 2 **ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต** 13

ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอยังชีพ 13

ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมแรงใจ 16

ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลังสร้างสรรค์ของชุมชน 19

ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง 20

ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ 23

ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน 24

บทที่ 3 **ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย** 26

การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา 26

การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน 28

การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์ 30

การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 31

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4	**การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน**	37
	พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	38
	การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	45
	ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น	50
	ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน	55

บทที่ 1
บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกสั้นๆว่า กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน โดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น *ทางด้านกายภาพ* เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ *ทางด้านสังคม* เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่การจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ/หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคกลาง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม อาชีพหลักของชาวบ้านยังคงเป็นการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่ และมีการทำ *หัตถกรรม* เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านมีการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม และชุมชนก็ได้ถือเอา การทอผ้านี้ เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ชุมชนแห่งนี้มีชื่อว่า “บ้านมะกอกใต้” *

นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนหมู่บ้านตั้งอยู่ในที่ราบภาคกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะต่อการเพาะปลูก ชาวบ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อย ปัจจุบันชาวบ้านมีอาชีพเสริมคือการทอผ้า ซึ่งจัดตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก นอกจากนั้นมีการรับจ้างเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน และเริ่มการทำจักสาน

ในสมัยก่อนเมื่อประมาณ 20-30 ที่แล้ว บ้านมะกอกใต้ยังมีวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกิน เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีตทั่วไป เศรษฐกิจในอดีตของบ้านมะกอกนั้นดำรงอยู่ด้วยการทำนาปี หลังจากทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะทำไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย นอกจากนั้นเป็นการปลูกพืชผักหาปลาเพื่อพอเพียงต่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านทอผ้าใช้เองโดยมีกระบวนการผลิตที่ครบถ้วนทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การปลูกฝ้าย ตีฝ้ายเป็นเส้นด้าย ปั่นฝ้ายใส่แกลลอน ทำกี่ นำฝ้ายมาทอเป็นผ้า ย้อมสีด้วยเม็ดของต้นคราม ตัดเป็นผ้านุ่งและเสื้อไว้ใส่ แต่ต่อมากระบวนการผลิตเช่นนี้ได้ถูกภาวะความทันสมัยกลืนไปจนเกือบหมดสิ้น ด้วยกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตเฉพาะทาง โดยรัฐได้สนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ระบบชลประทาน และการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม ปุ๋ยและยาเคมี จึงทำให้ชาวบ้านสามารถทำนาได้ถึงปีละ 3 ครั้ง อันเป็นการขยายฐานการส่งออกให้แก่ประเทศ รวมไปถึงการเข้ามาของความทันสมัยที่นำเอาเครื่องมืออุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ และรูปแบบการดำรงชีวิตที่ใช้เงินมากขึ้น นับแต่นั้นมาวิถีชีวิตของชาวบ้านมะกอกใต้ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปการผลิตเน้นเฉพาะทางมากขึ้น อีกทั้งมีการส่งเสริมให้ทำไร่อ้อยแทนไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานทำน้ำตาลที่เกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียง ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านเลิกทอผ้า กระบวนการทอผ้าที่เคยดำรงอยู่มานานจึงสูญสิ้นลง ชาวบ้านหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จจากระบบโรงงานและตลาดภายนอก จวบจนกระทั่งปี 2526

---

* ชื่อสมมติ

ภาครัฐส่งเสริมให้ชาวบ้านกลับมาทอผ้าอีกครั้ง เป็นการทอเพื่อขายเป็นรายได้เสริมสำหรับแม่บ้านช่วงไม่มีงานอื่นทำ ชาวบ้านจึงต้องกลับมาเรียนทอผ้าแต่ก็เป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง เพราะขาดแรงสนับสนุนอย่างจริงจังจากภายนอก และปราศจากแรงผลักดันจากภายในชุมชนเอง รวมไปถึงเรื่องการขาดการจัดการด้านตลาด พัฒนาการของการทอผ้าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงขาดตอนไป คงเหลือผู้ทอผ้าจริงจังอยู่เพียงรายสองรายเท่านั้นที่ทอผ้าด้วยใจรัก การรวมเป็นกลุ่มชาวบ้านเพื่อการทอผ้าจึงมิอาจสืบสานให้เกิดขึ้นมาได้ในช่วงเวลานี้

ปี 2539 ชุมชนได้รับแรงสนับสนุนอีกครั้งจากภายนอกให้มีการทอผ้า โดยรัฐได้จัดเจ้าหน้าที่ให้การสอน ในปีนั้นจึงได้เริ่มมีการตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกซึ่งมีสมาชิกเป็นพวกแม่บ้านของบ้านหมู่ 2 (บ้านมะกอก) และหมู่ 8 (บ้านมะกอกใต้) ของตำบลพลับพลาไชย และด้วยเหตุที่ในปีต่อๆมา ได้เกิดกระแสการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน รวมไปถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นภูมิปัญญาไทยในชนบท จึงได้มีโครงการต่างๆเข้ามาสนับสนุนการทอผ้าในชุมชนพอเพียงให้เกิดพลังในการสร้างกลุ่มให้คงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ภาพการทอผ้าของชุมชนนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากหมู่บ้านที่เคยทอผ้าเองโดยทำได้ครบทั้งกระบวนการ พลิกผันมาเป็นกลุ่มทอผ้าในหมู่บ้าน โดยไม่มีแหล่งวัตถุดิบภายในชุมชนของตนเองต้องซื้อหาจากภายนอก การทอผ้าให้รายได้ที่ไม่มากมายนักแต่ก็ถือเป็นอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชน ซึ่งสมาชิกกลุ่มทอผ้าเองพอใจกับตลาดที่เป็นอยู่เพราะกำลังการผลิตมีน้อยจึงยังพอขายได้ โดยราคาขายยังไม่สู้จะดีนัก เนื่องจากสภาพการผลิตที่มีอยู่มากในหลายหมู่บ้าน ด้วยมุมมองเชิงเปรียบเทียบแล้ว กลุ่มทอผ้าภายในบ้านมะกอกมีสภาพที่ยังไม่เข้มแข็ง เมื่อเทียบกับกลุ่มทอผ้าอื่นที่สามารถจัดการระบบตลาดได้ดีกว่า การจัดตั้งกลุ่มทอผ้าของบ้านมะกอกใต้เริ่มต้นในปี 2539 และมีพัฒนาการช้าๆ จนกระทั่งในปีต่อๆมาที่เกิดกระแสการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนได้สร้างแรงกระตุ้นให้นำผลิตภัณฑ์ทอผ้านี้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ปัจจุบันนี้ถือว่าการทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ไม่มากนัก เพราะตลาดยังค่อนข้างตึงตัว การหาตลาดจึงกลายเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนมากขึ้น

สำหรับชุมชนบ้านมะกอกใต้แล้ว กลุ่มเศรษฐกิจที่มีอยู่นั้นยังไม่สามารถเรียกได้ว่ามีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะในด้านของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ กลุ่มอาชีพในชุมชนมีเพียงแค่กลุ่มทอผ้า ซึ่งแม้จะเริ่มตั้งมาได้ 6 ปีแล้ว แต่มีเงินทุนหมุนเวียนอยู่เพียง 3 หมื่นกว่าบาทเท่านั้น โดยส่วนใหญ่เป็นเงินทุนที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน ก็จัดเป็นกลุ่มรับจ้างมากกว่ากลุ่มอาชีพ โดยต้องทำงานเฉพาะส่วนสูง จึงจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีวิตภายใต้สังคมสมัยใหม่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการสะสมทุนเงินตราในช่วงเปลี่ยนผ่าน เมื่อหมู่บ้านอยู่ในกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเท่าที่ผ่านมานั้น ยังมิอาจเรียกได้ว่ามีความเข้ม

แข็งด้วยตัวเอง ชุมชนยังต้องอาศัยทุนจากภายนอกในการพัฒนาอาชีพ และทุนชุมชนเดิมที่เคยมีมาในอดีตก็ไม่สามารถถูกนำมาเปลี่ยนรูปเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มเศรษฐกิจชุมชนได้เพียงพอ เพราะถูกลดทอนลงภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ด้วยเหตุนี้ เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในการศึกษาถึงชุมชนบ้านมะกอกใต้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมทุนชุมชนได้อย่างไร

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ในวันที่ 23 กรกฎาคม 2545 ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนั้นยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูล โดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามหรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้มีคุณสมบัติสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้ เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เลือกใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์และความคิดเห็นต่างๆได้เต็มที่ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้

คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น กลุ่มผู้นำชุมชนและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ทั้งผ่านประธานกองทุนหมู่บ้าน และเลือกสัมภาษณ์เองโดยตรงซึ่งทำให้แน่ใจได้ถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม เป็นข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นหลักการของการหาข้อมูลรวมไปถึงการหาข้อมูลในกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

การสัมภาษณ์แต่ละครั้งไม่ได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการทอผ้า ณ ที่ทำการกลุ่มทอผ้าของชุมชนอีกด้วย ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำบันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้เช่นนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 20 ราย ดังรายละเอียดที่แสดงในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก การเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 11 สิงหาคม 2545 หลังจากนั้นได้เก็บข้อมูลอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2545 เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านที่ผ่านมาในรอบปีแรก

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และประธานกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และเลขาฯกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	35
3	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	36
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	50
5	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	48
6	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	42
7	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47
8	ประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	73
9	บัณฑิตอาสากองทุนหมู่บ้าน หมู่ 8	หญิง	24
10	บัณฑิตอาสากองทุนหมู่บ้าน หมู่ 2 ชาวบ้านหมู่ 8	หญิง	24
11	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 สารวัตรกำนัน และกรรมการกองทุนหมู่ 2	ชาย	47
12	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	54
13	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนาและทอผ้า)	หญิง	55
14	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทอผ้า)	หญิง	50
15	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ส่งผ้าโหล และให้เช่าเครื่องไฟ)	หญิง	48
16	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
17	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนา)	ชาย	45
18	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน (ทำนา ทอผ้า และรับจ้าง)	หญิง	46
19	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	72
20	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	71

หลังการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษา จากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษา และกำหนดชื่อมโนทัศน์ต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกัน เพื่อทำการจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น ทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็น เพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนรูปไปของทุนชุมชนในอดีต อันเป็น

เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานั้น เมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยทุนชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อทุนชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความเป็นไปของชุมชนในระยะสั้น ทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกของความเป็นชุมชน และ แนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวซึ่งสะท้อนจากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ในส่วนต่อไปของบทนี้จะได้นำเสนอถึงส่วนของข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน เพื่อเป็นการเปิดประตูเข้าสู่ชุมชน โดยจะระบุถึงทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน และบริบททางเศรษฐกิจของชุมชน

ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณีศึกษาในที่นี้ เป็นบ้านหมู่ที่ 8 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตำบลหนึ่งในอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นหมู่บ้านที่หมู่บ้านมีระยะทางห่างจากอำเภออู่ทองประมาณ 16 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 333 (อู่ทอง–ด่านช้าง) โดยปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์กรบริหารส่วนตำบลแห่งหนึ่ง มีเนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร มีประชากรจำนวน 245 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 1,145 คน ประชากรชายและหญิงมีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน พื้นที่ของบ้านมะกอกนั้นส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และมีที่ดอนในบางแห่ง แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่นั้น มีเพียงลำน้ำ ลำห้วย 3 แห่ง ได้แก่ คลองมะกอกเฒ่า-อู่ทอง ห้วยประดู่ ห้วยบ้านห้วย ซึ่งคนในยุคปัจจุบันแทบจะจำชื่อไม่ได้ เพราะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเหล่านี้เท่าใดนัก แหล่งน้ำที่สำคัญต่อชาวบ้านในการทำการเกษตรก็คือคลองชลประทาน ซึ่งเรียกกันว่าคลองโคกมะกอกเฒ่า ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อยซึ่งปลูกแทนละหุ่งและฝ้ายที่เคยทำกันมาในอดีต พื้นที่ไร่อ้อยจะอยู่คนละฝั่งกับตัวหมู่บ้านและที่นา แต่เดิมนั้นชาวบ้านทำข้าวนาปี และแม้กระทั่งระบบชลประทานถึงหมู่บ้านแล้วตั้งแต่ปี 2508 โดยเริ่มจากการเข้ามาสำรวจพื้นที่ในปี 2500 ในเวลานั้น ชาวบ้านก็ยังทำข้าวนาปีอยู่ คลองชลประทานนี้มาจากคลองมะกอกเฒ่า จังหวัดชัยนาท โดยทดน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก จนกระทั่งถึงปี 2519-20 ชาวบ้านก็เริ่มทำข้าวนาปรัง เมื่อได้รับการส่งเสริมจากทางการให้ใช้ข้าวพันธุ์ กข. จะมีก็เฉพาะปีที่ชลประทานไม่ปล่อยน้ำหรือมีการซ่อมคลองชลประทานเท่านั้นที่ชาวบ้านจะทำนาได้ปีละครั้งเดียว ปัจจุบันนอกเหนือจากการทำนาและไร่อ้อย อาชีพอื่นๆ ที่

มีอยู่ก็คือ ค้าขาย รับจ้าง และเลี้ยงสัตว์ สำหรับอาชีพเสริมที่ชาวบ้านทำกันก็คือการทอผ้า การเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน และเริ่มมีการจักสานขึ้นมาจากการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐภายนอก

ถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2519 จากเดิมที่เป็นเพียงถนนดินลูกรังซึ่งเดินทางไปมาค่อนข้างลำบาก ทำให้ในสมัยก่อนหน้านั้นหากจะเดินทางไปตัวอำเภอหรือตัวจังหวัดชาวบ้านก็จะใช้เรือไป การมีถนนจากตัวอำเภอ ทำให้มีการขอใช้ของกินต่างๆจากภายนอกเข้ามาขายในหมู่บ้าน พอถึงปี 2521 ไฟฟ้าก็เริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน พร้อมกับความเจริญ และการใช้น้ำประปาตามมา

สำหรับสถานที่สำคัญที่มีอยู่ใกล้ชุมชนและเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านในตำบลคือ ศูนย์ทดลองและวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยศูนย์พันธุ์พืชเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและศูนย์บริการศัตรูพืชโดยชีวภาค ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านชายคลอง หมู่ 12 ของตำบล นอกจากนั้นทางการกำลังสนับสนุนก่อตั้ง “ศูนย์อุตสาหกรรมชนบทเพื่อการท่องเที่ยว” ขึ้นที่บ้านมะกอกใต้ โดยอยู่ระหว่างการรองบประมาณในการก่อสร้าง

การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน

ชาวบ้านมะกอกใต้ส่วนใหญ่ สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวเมืองเวียงจันทน์ของ ประเทศลาว ที่เรียกกันว่า “ลาวเวียง” เล่าสืบกันมาว่าชาวบ้านรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณพื้นที่นี้ อพยพมาจากบ้านมะกอกใหญ่ เมืองเวียงจันทน์ เมื่อประมาณ 200 ปีเศษล่วงมาแล้ว เล่าสืบมาว่า คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัวแรกมีชื่อว่าสารวัตรแก่นและภรรยาชื่อนางเหม็น ไม่ทราบนามสกุล และก็ได้สืบลูกสืบหลาน จนถึงรุ่นเหลนชื่อคุณยายสี สอนฆ้องซึ่งเป็นผู้เล่าถึงความเป็นมาของชุมชนให้กับลูกหลานของตนได้รับทราบ

เมื่อแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐาน การจับจองที่ทำกินเป็นไปโดยอิสระ ชาวบ้านสามารถจับจองที่ทำกินได้ตามอำเภอใจ การบ่งบอกสิทธิของความเป็นเจ้าของ ใช้วิธีบากต้นไม้โดยการบากเปลือกไม้พับไปทางที่ต้องการจับจอง ดังที่ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าว่า *“บากเปลือกพับลงมา ที่ไปทางนี้ก็บากเปลือกพับลงไปทางนี้ ไปทางทิศตะวันออกก็บากเปลือกพับไปทางโน้น สมมติว่าสิทธิแปลงนี้ไปกี่วาทางนี้ไปกี่วา เหนือใต้ไปกี่วา เอาไปบากกับต้นไม้ไว้ เค้าเรียกว่าบาก”* คนสมัยก่อนมีความซื่อสัตย์และเคารพในสิทธิระหว่างกัน กล่าวคือหากใครจับจองที่ดินทำกินไปแล้ว ก็จะไม่มีการไปบุกรุกหรือล่วงล้ำทับสิทธิกัน ถึงแม้จะไม่มีกฎหมายมารองรับก็ตาม ในบางกรณีที่มีความต้องการที่ทำกินที่ผู้อื่นจับจองกันไว้แล้วก็จะ *“ซื้อสิทธิกัน เป็นตำลึง เป็นชั่ง”*

ความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้ สนิทแนบแน่นด้วยการรับรู้ถึงที่มาที่ไปของต้นตระกูล คนบ้านมะกอกใต้ภาคภูมิใจที่จะเรียกตัวเองว่า “คนลาว” และเรียกชุมชนของต้นเองว่า “บ้านลาว” ผู้อาวุโสท่านหนึ่งของชุมชนเล่าให้ฟังว่า *“...บ้านลาว คนลาว ปัจจุบันลาวทั้งบ้านเลย แล้วก็ยายนะเล่าให้ฟัง เขาบอกว่าแต่ก่อนนี้ แถวนี้เป็นป่า เป็นไอ้กะเมาะอยู่ทั่ว ไม่มีทุ่งไร่ทุ่งนา บ้านช่องก็ไม่มี เวียงจันทน์แตก หอบลูกหอบเต้ามาหาที่พักที่ทำมาหากิน อยู่ที่นี่จนเดี๋ยวนี้แหละ ลูกหลานก็เป็นลาวทั้งหมด”* สำหรับชื่อชุมชนแต่เดิมนั้นคือชุมชนบ้านมะกอก ซึ่งได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้มานับแต่ที่ได้มาตั้งถิ่นฐาน โดยตั้งตามชื่อชุมชนเดิมที่เมืองเวียงจันทน์ ประกอบกับบริเวณที่ตั้งชุมชนมีต้นมะกอกใหญ่ตั้งอยู่ ตรง 3 แยกของประตูด้านใต้ของวัดโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชน แต่ต้นมะกอกนั้นได้ตายไปแล้วในปัจจุบันนี้ ด้วยเหตุนี้ผู้คนจึงพากันเรียกบริเวณชุมชนนี้ว่า “บ้านมะกอก”

เมื่อแรกเริ่มที่มีการใช้นามสกุลกันนั้น คนบ้านมะกอกมีตระกูลหลักอยู่ 3 ตระกูลด้วยกัน โดยมีนามสกุล ผิวอ่อนดี จุมพรม และ ศรีกำแหง และในภายหลังก็ได้แตกออกมาเป็นนามสกุล หงษ์เวียงจันทน์ เอี่ยมศรี คำทา ซึ่งถือกันว่าเป็นนามสกุลหลักๆ ที่ใช้ร่วมกันมา เมื่อระยะเวลาผ่านพ้นไปชาวบ้านในชุมชนมีจำนวนมากขึ้นทุกที บ้านมะกอกได้ถูกแบ่งแยกออกเป็นหมู่บ้านย่อยๆ ชาวบ้านมะกอกจึงถูกแยกกระจายออกตามเขตการปกครองของหมู่บ้านเป็นหมู่ 2 หมู่ 8 และหมู่ 14 บ้านหมู่ 2 คงเรียกว่าบ้านมะกอก บ้านหมู่ 8 เรียกว่า “บ้านมะกอกใต้” และบ้านหมู่ 14 เรียกว่าบ้านขุนบุญมา อย่างไรก็ตามแม้จะมีการแยกหมู่ออกไปแล้ว คนบ้านมะกอกก็ยังสนิทแนบแน่นไม่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะชาวบ้านมะกอกหมู่ 2 และชาวบ้านมะกอกใต้หมู่ 8 ที่มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น เห็นได้จากการที่ชาวบ้านในหมู่ 8 เองก็เรียกตนเองว่า “คนบ้านมะกอก” โดยมิได้แบ่งแยกเป็นคนบ้านเหนือหรือบ้านใต้ที่แตกต่างไปแต่อย่างใด ความสมัครสมานกลมเกลียวกันนี้มาจากทั้งการสืบเชื้อสายแห่งความเป็นญาติพี่น้อง และโดยถิ่นฐานที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกัน ดังนั้นการทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบุญ งานประเพณี งานสังคมต่างๆ และกระทั่งงานประชุมอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่ก็จะมาทำกิจกรรมร่วมกันเสมอมา

ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

โดยปกติในรอบระยะเวลาหนึ่งปีของวิถีชีวิตในชุมชน ชาวบ้านจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมตามประเพณีทางสังคม สมัยก่อนวัดกับโรงเรียนเป็นสถานที่เดียวกัน วัดจึงเป็นทั้งสถานศึกษา สถานที่พบปะ ร่วมทำบุญ และจัดงานประเพณีต่างๆ วัดที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันคือวัดโพธิ์ทองเจริญ เป็นวัดที่ชาวบ้าน 4 หมู่ในตำบล ได้แก่ ชาวบ้านหมู่ 2 หมู่ 8 หมู่ 12 และหมู่ 14 ใช้ร่วมกันในการทำกิจกรรมทางศาสนาและสังคม การใช้วัดร่วมกันของชาว

บ้านทั้ง 4 หมู่นี้ ทำให้ความสมัครสมานระหว่างชาวบ้านต่างหมู่ยังคงมีความแนบแน่น และส่งเสริมให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจหลายเรื่องดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ประเพณีสำคัญของชาวบ้านมะกอกใต้ และชุมชนใกล้เคียงที่ร่วมสืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันมา ก็คือ การทำบุญข้าวหลาม ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่าทำบุญข้าวจี่ และประเพณีสารทลาว ซึ่งกระทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 และกลางเดือน 10 ตามลำดับ นอกจากนั้นทุกปีจะมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากมาทำปริวาสกรรม ซึ่งชาวบ้านก็จะช่วยกันตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะถวายพระ

ส่วนใหญ่การร่วมมือกันของชาวบ้านเกิดขึ้นแบบธรรมชาติ หมายถึงการเข้าร่วมกันเองโดยมิได้มีการออกคำสั่งหรือกะเกณฑ์กันแบบเป็นทางการ แต่ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นประเพณีและสม่ำเสมอตามงานบุญต่างๆ และงานของครัวเรือนตามวัฏจักรชีวิต นอกจากนั้นยังมีกลุ่มกิจกรรมที่ร่วมดำเนินการกัน เพื่อความเป็นอยู่และเป็นสวัสดิการกันเองในชุมชน เช่น กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ การช่วยเหลือกันเองในเรื่องต่างๆ ทางสังคมถือเป็นวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้านเดียวกัน และเชื่อมโยงไปยังหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงที่สนิทชิดเชื้อกันมาก่อน ชาวบ้านให้ความเห็นว่า ความร่วมมือร่วมใจกันนี้เป็น “จิตสำนึก” ในชุมชน การทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆจึงไม่จำเป็นต้องมีผู้นำ ดังคำบอกเล่าที่ว่า *“...คือตรงนี้มันเป็นอัตโนมัติไปเลย มันไม่ต้องมีการนำ แต่ผมว่าเป็นจิตสำนึกกัน”*

ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับโรงเรียนก็เช่นกัน ปัจจุบันชาวบ้านหมู่ 2 และหมู่ 8 จะใช้โรงเรียนร่วมกัน ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษา โรงเรียนของชุมชนพัฒนาขึ้นจากวัดเป็นที่ป่าช้าเดิมซึ่งยกเลิกการใช้ไปตั้งแต่มีเมรุเผาศพโดยวัดได้อุทิศที่ให้สร้างโรงเรียน ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นที่โรงเรียนเป็นเรื่องของโรงเรียน นักเรียน และผู้ปกครอง ซึ่งมักจะมีกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญ เช่น วันแม่ วันประชุมผู้ปกครอง และการจัดอาหารกลางวันไปเลี้ยงเด็กนักเรียน

บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบอาชีพหลักคือการทำนา เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านโดยทั่วไป แต่สมัยก่อนที่ยังไม่มีน้ำจากคลองชลประทาน การทำมาหากินไม่ค่อยสะดวกนัก ชาวบ้านบางส่วนจึงมีการย้ายถิ่นไปยังพื้นที่อื่น เช่น นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก และกำแพงเพชร ในสมัยก่อนนั้น นอกจากการทำนาซึ่งเป็นนาหว่าน ชาวบ้านยังนิยมปลูกละหุ่งและฝ้ายโดยฝ้ายปลูกในที่ดอน สำหรับการขายข้าวในสมัยก่อนนั้น มีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ ราคาข้าวเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ตกประมาณเกวียนละ 800 บาทเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็รู้

สึกว่าพออยู่ได้อย่างสบายๆ เพราะค่าใช้จ่ายในการผลิตและค่าครองชีพไม่สูง ในชุมชนมีโรงสีเล็กๆที่รับจ้างสีข้าวมาก่อน แต่ปัจจุบันมีโรงสีขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน

เมื่อมีถนนลาดยางในปี 2519 ก่อนหน้าไฟฟ้าที่เข้ามาในปี 2521 ถนนเข้าหมู่บ้านนี้พัฒนาขึ้นมาจากถนนดิน ถนนนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนทำได้สะดวก และการเข้าถึงของไฟฟ้าก็ช่วยกระตุ้นความต้องการบริโภคให้กับชาวบ้านในอีกทางหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การใช้เงินจึงเริ่มแพร่หลายกระจายไปในชุมชนได้เร็วขึ้นมาก ชาวบ้านเองก็ได้เล่าให้ฟังว่าก่อนที่ความเจริญจะเข้ามา ชาวบ้านอยู่กันได้อย่างสงบไม่ต้องใช้สตางค์มากนัก และการค้าในรูปการแลกของต่อของก็ยังมีอยู่ให้เห็น

ชาวบ้านเริ่มทำนาปรังได้เมื่อปี 2519-20 ตามการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ด้วยเหตุนี้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ชาวบ้านเคยใช้ปลูกกัน เช่น พันธุ์มะลิ รวงทอง จุดเชย นวลแดง ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ก็หายไป เพราะถูกแทนที่ด้วยข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวพันธุ์ กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 ชัยนาท 1 ข้าวนาปีจะขายได้ราคาดีกว่าข้าวนาปรัง สำหรับชาวบ้านนั้นจะขายข้าว นาปรังหมดไม่เหลือเก็บไว้กินเพราะรสชาติไม่ดี แล้วจึงนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวนาปีกิน

ประมาณปี 2520 ชาวบ้านเริ่มหยุดปลูกฝ้ายและละหุ่ง เพราะมีการสนับสนุนจากโรงงานน้ำตาลให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน จนภายหลังก็ได้มีการตั้งโรงงานในบริเวณพื้นที่ใกล้ชุมชน โรงงานน้ำตาลมีเงินให้ชาวบ้านยืมเพื่อการปลูกอ้อย โดยปลูกกันในที่ดอนซึ่งเป็นที่ปลูกฝ้ายแต่เดิม ดังนั้นในเวลาไม่นานนักการปลูกฝ้ายและละหุ่งในชุมชนจึงหมดไป การทำไร่อ้อยจึงกลายเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวบ้านในยุคปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 3 ครั้ง นอกจากนั้นก็ทำไร่อ้อยควบคู่กันไปด้วย ส่วนงานอื่นที่ทำกันก็มี การเลี้ยงสัตว์ และงานรับจ้างโดยตรง นอกจากนั้นในระยะหลังมีผู้รับผ้ามาจากโรงงาน เรียกกันว่าผ้าโหล โดยจะมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการรับชิ้นส่วนของผ้า มาส่งให้ชาวบ้านเย็บจักรเป็นตัวกางเกงหรือเสื้อ เกิดเป็นรายได้เสริม สำหรับอาชีพเสริมอีกอาชีพหนึ่งที่ทำกันก็คือการทอผ้า ซึ่งชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้ขึ้นมา และได้รับการส่งเสริมจากทางการ โดยการให้การอบรม และสนับสนุนด้านเงินทุนและปัจจัยการผลิต เช่น ไหมและกี่ทอผ้า

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไปในบทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาไปที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต โดยผู้วิจัยได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆเพื่อเป็นการให้ภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวไปพร้อมกัน และภาพเหล่านั้นก็จะสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขอัน

สำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ในฐานะปัจจัยอันเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้

สำหรับบทที่ 3 ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อศึกษาถึงจุดเปลี่ยนแปลงและพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สืบค้นว่าชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะตอบโต้/ทัดทานหรือไม่อย่างไร หรือยอมรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลง อะไรคือเงื่อนไขของปฏิกิริยาที่ชุมชนมีต่อกระบวนการพัฒนา และผลลัพธ์จากกระบวนการดังกล่าวเป็นเงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และยังศึกษาให้เห็นถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในลักษณะของการเปลี่ยนรูปหรือการสูญหายของทุนชุมชน ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ว่าทุนชุมชนในอดีตที่จะสามารถหล่อเลี้ยงชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งต่อไปได้นั้นยังมีหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ อย่างไร

ในบทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งรัฐจัดกระทำและมุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนชนบทแบบปูพรม ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านมะกอกอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้านที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2

ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต

การศึกษาถึงดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชนเป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคปัจจุบัน ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ จากการศึกษางานวิจัยชุมชนส่วนใหญ่แล้ว พบว่ามีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการของลักษณะชุมชนที่ยังมิได้ก้าวสู่กระแสของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ปรากฏการณ์เหล่านั้น ได้แก่ ประการแรก ชุมชนยังมิได้เข้าสู่รูปแบบของการปลูกพืชเพื่อขาย (cash crops) แต่คงมีวิถีการผลิตส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพเองหรือที่เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) ประการที่สอง รูปแบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตยังมีระบบของการแลกของต่อของ (barter system) ปรากฏอยู่อย่างสังเกตได้ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และประการที่สาม ชุมชนยังคงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาและการทำงานต่างๆกัน โดยมิได้จ่ายค่าตอบแทนหลักเป็นเงินตรา

จากสภาพการณ์หลักดังกล่าวของชุมชน อาจนับได้ว่านั่นคือ “วิถีชีวิต” พื้นฐานของชุมชนไทยทั่วไปในอดีต ซึ่งสะท้อนด้วยภาพของชุมชนในอดีตของการที่ชาวบ้านอยู่กันแบบพึ่งพากัน และดำรงชีวิตแบบพอยังชีพนั้น ซึ่งวิถีชีวิตพื้นฐานเช่นนี้ได้สร้างความเชื่อที่มีเหตุผลว่า ในชุมชนแต่ละแห่งต่างก็มีสิ่งที่เรียกว่า “ทุนชุมชน” ในความหมายที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย อันพยุงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนของตนเอง และเอื้อต่อการดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งมากหรือน้อยต่างกันไปในแต่ละแห่ง โดยเป็นพลังที่ช่วยสร้างเสริมให้ระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนมีความมั่นคง และมีจริยธรรมในการดำรงอยู่ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้สืบค้นถึงทุนชุมชนในอดีตโดยการนำเสนอได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆ ดังนี้

ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอยังชีพ

อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชุมชนบ้านมะกอกใต้ คืออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งนับว่าเป็นทุนชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถจัดระบบการผลิตและการบริโภคให้เกิดความสอดคล้องกัน อุดมการณ์ของการผลิตแบบพอยังชีพจะแตกต่างไปจากอุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขาย เพราะกล่อมเกลาให้ชาวบ้านรู้จักประมาณตนเองในการทำมาหากิน โดยการจัดระบบการผลิตให้พอเพียงต่อการดำรงชีวิตของครอบครัว

กล่าวได้ว่าอุดมการณ์ของการทำกินแบบยังชีพ เกิดขึ้นพร้อมกับวิถีการผลิตแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง ในขณะที่อุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้ามาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภค ในช่วงการทำกินแบบยังชีพนั้นชาวบ้านปลูกข้าวได้ปีละครั้งเป็นการปลูกเพื่อบริโภค ดังนั้นเมื่อชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวจ้าวไม่ชอบบริโภคข้าวเหนียว จึงปลูกกันแต่ข้าวจ้าว การปลูกข้าวใช้ระยะเวลานาน และมีการทำกิจกรรมการผลิตอื่นต่อเนื่องเพื่อการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านจะต้องกะประมาณว่าครัวเรือนตนเองจะบริโภคข้าวเท่าใดจึงจะพอเพียง ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจะแลกเปลี่ยนหรือขายเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตอื่นที่จำเป็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ครอบครัวตนเองไม่สามารถผลิตได้ ชาวบ้านเล่าถึงเรื่องการเก็บข้าวไว้เพื่อบริโภคให้ฟังว่า *“คนสมัยเก่าข้าวในยุ้งนี่ ถ้าไม่เห็นหน้าน้องรุ่นใหม่เค้าก็จะไม่ขาย จะเอาไว้ใช้ ใช้พอกิน จะสีไว้เลยนะ เอาข้าวสีไว้ คนสมัยก่อนลูกเยอะต้องสีไว้เป็นเกวียนสองเกวียน เอาไว้ใส่กระสอบมาตั้งตามมุมบ้าน แต่ละมุมๆ”* การที่ชาวบ้านไม่รีบร้อนขายข้าว ก็เป็นเพราะ *“ไม่เดือดร้อน”*

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังปลูกละหุ่งกับฝ้ายเพื่อใช้ในครัวเรือน มีการปลูกข้าวโพด แตง มะเขือ และผักนานาชนิด ไว้เป็นอาหาร สำหรับฝ้ายนิยมปลูกกันมากดังนั้นเมื่อมีเหลือใช้ก็จะหอบไปขาย ส่วนที่เก็บไว้ใช้เองนั้นชาวบ้านจะนำมาทอผ้า ดังที่เล่าว่า *“สมัยก่อนรุ่นยายเขาก็ปั่นฝ้ายเอง ใช้เอง ทำย่าม ทำผ้าตัดเสื้ออะไรแล้วก็ย้อมคราม ตัดใส่เองเย็บมือเอง แล้วก็เอาไม้เหมือนไม้จิ้มฟันกลัดเป็นแนวไว้แล้วก็เย็บ”* ในขณะเดียวกันทุกบ้านจะปลูกต้นครามไว้ด้วยเพื่อใช้ในการย้อมผ้า

เศรษฐกิจแบบยังชีพสมัยเพื่อประมาณ 40 ปีนั้น ชาวบ้านแทบไม่ต้องใช้จ่ายเงินซื้อหากันเลยทั้งในการผลิตและการบริโภค ในด้านการผลิต ก็เป็นระบบการผลิตที่มีต้นทุนต่ำมาก ดังที่ชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าว่า *“สมัยก่อนแทบไม่ได้ซื้ออะไรเลยนะครับ ก็ไปตัดไม้ในป่าควายก็เลี้ยงเอง พันธุ์ข้าวก็เก็บไว้เอง ปุ๋ยก็ไม่ต้องซื้อยาก็ไม่ต้องฉีดพ่น เครื่องสูบน้ำก็ไม่มีครับทำตามธรรมชาติ มีแต่ใช้รถจักรยานพ่วงเอาข้าวไปหว่าน ตรงไหนไปไม่ได้ หากคันนามันเล็กก็ใช้ควายไป”* ดังนั้นแม้จะได้ผลผลิตไม่มาก แต่กลับมีส่วนเกินจากการผลิตได้มากกว่า นั่นคือ *“ถึงผลผลิตไม่ดี แต่เงินทองมันเหลือมากกว่า ค่าใช้จ่ายน้อย ต้นทุนมันน้อย ใช้ธรรมชาติ แรงงานสัตว์ แรงงานคนกันเอง”*

ในสมัยเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว การหาปลาและของป่าเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกันหลังจากการเกี่ยวข้าวแล้ว แต่มิได้ถือว่าเป็นการประกอบอาชีพเพราะชาวบ้านหากันมาเพื่อการบริโภคเท่านั้น ในการหาปลานั้นชาวบ้านมีจุดประสงค์หลักอยู่ประการหนึ่งคือเพื่อการทำปลาร้า ชาวบ้านต้องไปหาปลายังพื้นที่อื่นนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะไปหาที่แม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำสองพี่น้อง โดยจะไปเฉพาะคนที่ทำงานได้ และมีการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน

ที่ไปด้วยกัน เช่น การแหว่งแห เฝ้าปลา ทำปลาหมักปลาร้า การเดินทางไปหาปลานั้น ชาวบ้านหลายครอบครัวจะไปด้วยกัน แต่แยกเกวียนตามครัวเรือนใครครัวเรือนมัน ชาวบ้านเดินทางเกวียนไปเป็นขบวน เรียกได้ว่าไปกันเป็นคาราวานเกวียน ซึ่งครั้งหนึ่งๆที่ไปก็จะมีเกวียนร่วมขบวนประมาณอย่างน้อย 25-30 เล่ม ชาวบ้านต้องตระเตรียมข้าวของ อาหาร ของแห้ง ไปด้วย เพื่อให้สามารถเดินทางไปได้หลายวัน ทั้งเพื่อการบริโภคและสำหรับนำไปแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในพื้นที่อื่นได้ด้วยหากมีโอกาส การเดินทางให้ถึงที่หมายจะใช้เวลาประมาณ 1 วัน และไปอยู่ยังพื้นที่เป้าหมายประมาณ 10-15 วัน จึงจะกลับ ผู้เฒ่าท่านหนึ่งได้เล่าถึงวิธีการทำวงล้อมเกวียนในขณะที่พักแรมให้ฟังว่า *"...เกวียนขับเป็นวงเลย ล้อมรอบเอาหัวชนท้าย หัวชนท้ายนะเกวียนนี่ ทีนี้ควายกลางคืนก็เอาเข้าในวงเกวียน คนนอนรอบ"* สาเหตุของการจัดที่พักแรมเช่นนี้ก็เป็นเพราะ *"เอาเกวียนเนี่ยทำคอก กันโจรผู้ร้ายก็ได้ กันขโมยก็ได้ กลางคืนก็คนนอนใต้ถุนเกวียนทั้งหมดเลย"* ชาวบ้านจะจัดที่นอนใต้ถุนเกวียนโดยเกี่ยวฟางมากองใต้ถุนเกวียนแล้วปูทับด้วยเสื่อไม้

เมื่อชาวบ้านหาปลามาได้ก็จะหมักกับเกลือที่เตรียมไปด้วย ใส่ไหไว้ก่อน แล้วค่อยนำกลับมาแปรรูปที่บ้านอีกที ปลาที่หาได้เป็นปลาเบญจพันธุ์ เช่น ปลากระดี่ ปลาสร้อย ปลาหมอ ปลาดุก โดยจะทำเป็นปลาเค็มเพื่อเก็บไว้บริโภค จึงมีตระเตรียมตะแกรงไว้สำหรับตากปลาไปด้วย สำหรับปลาที่หามาได้นั้น แม้ชาวบ้านจะไปด้วยกันหลายครัวเรือนแต่ก็แยกเกวียนออกเป็นของแต่ละครัวเรือน บ้านใครหาได้เท่าใดก็เอาไปได้เท่านั้น ตามแต่กำลังของครัวเรือนนั้นๆ เป็นหลัก

สำหรับการหาปลาจำนวนไม่มากนักที่พอจะหาในชุมชน จะทำกันตามหนองน้ำสาธารณะ ท้องไร่ท้องนา ซึ่งแม้จะเป็นที่นาของคนอื่น เจ้าของก็ไม่ค่อยหวง ดังคำบอกเล่าในประเด็นนี้ว่า *"ส่วนมากไม่หวงกันนะ หนองสาธารณะ ท้องไร่ ท้องนา ไปแหว่งแห สุ่มปลากันไปวิดไปด้วยกัน"* ในการไปวิดปลาจะใช้ *"กระแป๋ง" เป็นเครื่องมือในการวิดปลา*

การหาของป่าของชาวบ้านสามารถทำกันได้โดยสะดวก เพราะด้านหลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ที่มีพื้นที่กว้างขวางหลายร้อยไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติรวมไปถึงสัตว์ป่า เช่น เสือ เก้ง กวาง หมูป่า ชาวบ้านจึงสามารถเข้าไปเก็บของป่าได้ตามความพึงพอใจ ดังที่ว่า *"ที่หน้าฤดูฝน ก็หน่อไม้ อะไร ไม่อดหรอก"* ชาวบ้านมักเข้าไปหาหน่อไม้กันในป่าไผ่ ป่าไผ่จึงเป็น *"เหมือนที่สาธารณะ ไม่มีเอกสิทธิ์ของใครทั้งหมด"* ใครต้องการตัดไม้ไผ่ไปใช้ประโยชน์อะไรก็ได้และในจำนวนมากน้อยเท่าใดก็ได้ เมื่อชาวบ้านต้องการตัดไผ่จำนวนมากๆ ก็จะใช้วิธี *"ลงแขกกันไปตัด บางเจ้าก็เป็นร้อยๆลำ ร้อยถึงสองร้อยลำอย่างนี้ ก็จะเอาเกวียนไป"* การตัดไผ่และการหาของป่านั้นไม่จำเป็นต้องขออนุญาตกับผู้ใดอย่างเป็นทางการ เพราะป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์และการใช้ของชาวบ้านไม่ได้มากมายจนเกินกำลังการเติบโตของ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในป่า ซึ่งในปัจจุบัน ป่าไผ่แห่งนี้ได้แปรสภาพไปเป็นศูนย์เพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ มีเนื้อที่ประมาณ 500 กว่าไร่

การเก็บอาหารไว้บริโภคในสมัยนั้น นอกจากข้าวและปลาร้าที่ต้องเก็บไว้ให้เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปีแล้ว ชาวบ้านยังมีวิธีในการถนอมอาหารโดยนำหน่อไม้ป่าที่หาได้มาเผาไฟแล้วล้างน้ำ ทำเปรี้ยวและตากแห้งอันเป็นกรรมวิธีเฉพาะของชุมชน ส่วนผลผลิตอื่นๆที่จำเป็นยังคงต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่ห่างไกลกันออกไป

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านอาศัยน้ำฝนเป็นหลักทั้งในการทำนาและการอุปโภคบริโภค ซึ่งตักกันตามหนองน้ำ และใช้วิธีขุดบ่อน้ำโอบหรือที่เรียกกันว่าบ่อโพรง เป็นบ่อที่ขุดลึกลงดินไปประมาณ 5-10 เมตร ใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อบริโภค เนื่องจากความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นทุกปีโดยเฉพาะในเดือนมีนาคมและเมษายน น้ำฝนที่กักเก็บไว้จะไม่เพียงพอต่อการบริโภค บ่อน้ำโพรงที่กินดีน้ำจะไม่มีรสกร่อย ในการจัดสรรชาวบ้านจะจัดระเบียบแบบพึ่งพากัน ใช้วิธีการเข้าคิวใครมาก่อนก็จะได้ตักน้ำไปก่อน เวลาตักน้ำก็จะใช้กระป๋องหรือปี๊บหย่อนลงไปตัก โดยแต่ละคนสามารถตักน้ำได้ 4-6 ปี๊บ ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์ที่ตนเองมี ในการเข้าคิวอาจใช้ปี๊บน้ำมาเข้าคิวไว้ก่อนได้

แม้ว่าลักษณะการยังชีพของชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต จะมิได้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติทุกส่วน เช่นในบางปีชาวบ้านก็เผชิญกับความแห้งแล้ง แต่ก็สามารถหาหนทางออกได้ด้วยตนเอง การแก้ปัญหาเพื่อให้ตนและครอบครัวดำรงอยู่ได้จึงเป็นการต่อสู้ซึ่งเป็นประสบการณ์อันสำคัญ ในช่วงเวลานั้นเศรษฐกิจชุมชนสามารถสร้างความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกันระหว่างการผลิตและการบริโภค ซึ่งย่อมก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ของการทำมาหากินแบบเรียบง่ายและแก้ไขปัญหากันเองได้ภายในชุมชน ชะตากรรมที่ชาวบ้านได้รับเห็นได้ชัดว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ มากกว่าเกิดจากน้ำมือการทำลายล้างของมนุษย์ที่ผลาญทรัพยากรธรรมชาติและที่ดิน ด้วยวิธีการผลิตแบบใหม่ๆในยุคปัจจุบัน

ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมแรงใจ

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนที่มีความผูกพันภายในสูงมาก อันมาจากการสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกัน ชาวบ้านรู้สึกภาคภูมิใจที่จะเล่าให้ฟังว่าชุมชนนี้เป็น “บ้านคนลาว” สามารถพูดภาษาลาวได้ และใช้กันในการสื่อสาร เพราะพื้นเพของต้นตระกูลที่มาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณนี้เป็นคนเวียงจันทน์ที่อพยพมาครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 นามสกุลที่ใช้กันในชุมชนจึงมีซ้ำๆกันอยู่มาก เช่น หงษ์เวียงจันทน์ ผิวันดี จุมพรม เอี่ยมศรี คำทา เป็นต้น และแม้แต่คนที่ย้ายมาอยู่ทีหลัง หากไม่มีนามสกุลใช้ก็จะขอแบ่งใช้นามสกุลเดิมที่มีอยู่แล้ว จนกระทั่งมีลูกหลานนามสกุลเดียวกันกลายเป็นญาติกันไปหมด ในอดีตนั้น

ชาวบ้านเล่าว่าในหมู่บ้านนับถือกันเป็นพี่เป็นน้อง เนื่องจากยังไม่มีการค้าขาย มีอะไรก็จะมาแบ่งปันกัน เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

"คนในหมู่บ้านพอเลิกจากงานก็คุยกัน เหมือนพี่น้องกันหมด มีอะไรก็ช่วยกันทำ ความแตกแยกไม่ค่อยมี เพราะการค้าขายแต่ก่อนไม่มี มีอะไรก็แบ่งกัน มีผักก็แบ่ง มีข้าวโพดก็แบ่งกัน"

ความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องของชาวบ้านมะกอกใต้ ยังคงถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องด้วยการมีวัฒนธรรมร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องของประเพณีงานบุญ ที่ชาวบ้านร่วมแรงกันปฏิบัติ ได้แก่ ประเพณีสารทลาว และประเพณีบุญข้าวหลามหรือบุญข้าวจี่ สำหรับประเพณีสารทลาวนั้น ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ ของกลางเดือน 10 โดยชาวบ้านจะทำกระยาสารทมาถวายพระ ส่วนประเพณีบุญข้าวจี่หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าบุญข้าวหลามนั้นเป็นประเพณีที่ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 ในวันนั้นชาวบ้านจะทำข้าวจี่มาถวายพระ ข้าวจี่ก็คือข้าวหลามที่ปิ้งแล้วผ่าออกนำมาชุบไข่แล้วปิ้งซ้ำอีกทีหนึ่ง ซึ่งในยุคปัจจุบันการทำข้าวจี่จะเป็นการยุ่งยาก จึงเหลือเพียงแค่การนำข้าวหลามมาถวายพระ นอกจากนั้นก็มีประเพณีไทยคือวันบุญสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านทุกรุ่นจะมาร่วมสนุก กิน เล่น และอวยพรให้แก่กันในเดือน 5 ในตอนปลายปีชาวบ้านจะมีการเตรียมการกันที่วัดเพื่อเตรียมรับกับงานปริวาสกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เป็นการทำบุญเข้ากรรม โดยจัดกันในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 12 นับไปเป็นเวลา 9 วัน 9 คืน ในช่วงเวลาดังกล่าวพระภิกษุจะมาเข้ากรรมที่วัดของชุมชน โดยมีจำนวนมากถึงประมาณ 300 รูป ก่อนที่จะเข้าสู่พิธีนี้ พระภิกษุที่ประสงค์จะมาเข้ากรรมที่วัดต้องมาลงชื่อก่อนล่วงหน้า เป็นการจองไว้ให้ทราบล่วงหน้า เพื่อที่ชาวบ้านจะสามารถเตรียมการได้ถูกต้อง การตระเตรียมของชาวบ้านเรื่องแรกก็คือ การทำที่นอนให้กับพระภิกษุสงฆ์แต่ละรูป เรียกกันว่า "กระต๊อบ" เป็นเตียงขนาดพอนอนได้ 1 รูป โดยมีเสาขึ้นมาและทำหลังคาซุ้มแบบง่ายๆ กระต๊อบนี้ชาวบ้านจะทำกันที่บ้านและนำไปเรียงกันที่วัด เมื่อเสร็จงานแล้วจึงรื้อออก พระภิกษุที่มาเข้าปริวาสกรรมจะมีเจ้าภาพทุกรูปโดยชาวบ้านจะร่วมกันเป็นเจ้าภาพ อาจรับเป็นเจ้าภาพได้ตั้งแต่ 1 รูปหรือมากกว่านั้น ตามกำลังศรัทธาและกำลังทรัพย์ ผู้ที่รับเป็นเจ้าภาพจะต้องซื้อเครื่องบริโภค เช่น โอวันติน กาแฟ นม บุหรี่ เตรียมไว้ถวาย ในช่วงเวลาของการปริวาสกรรมนี้ชาวบ้านจะตักบาตรทุกเช้า และถวายธูปเทียนในตอนเย็น ประเพณีต่างๆเหล่านี้ยังมีการสืบทอดมาจนยุคปัจจุบัน

การทำบุญและงานประเพณีรื่นเริงต่างๆของบ้านมะกอกใต้ เป็นการผสมผสานระหว่างความสนุกสนาน การทำบุญ ความร่วมมือ การให้ความเคารพต่อผู้เฒ่าผู้แก่ และความระลึกถึงบรรพชน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ระลึกอยู่ตลอดเวลาถึงความเป็นพวกเดียวกัน

นอกจากงานประเพณีที่จัดขึ้นในรอบปีแล้วในอดีตชุมชนยังมีพิธีกรรมในการผลิต ซึ่งในยุคปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว พิธีกรรมการผลิตในอดีตนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีแนวทางควบคุมการกระทำของสมาชิกในชุมชนเพื่อให้เกิดความสงบสุข และอยู่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสรรพสิ่งได้อย่างดี การทำพิธีกรรมการผลิตเป็นการบ่งบอกถึงการให้คุณค่าต่อทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงออกถึงวิถีการทำมาหากินที่ไม่เคยลบหลู่ต่อสิ่งรอบตัว และปัจจัยการผลิตที่ตนเองใช้ประโยชน์ และนั่นคือการทำมาหากินที่ไม่ทำลายหรือขูดรีดต่อธรรมชาติ

พิธีกรรมต่างๆในชุมชน เกิดขึ้นตามวงจรการผลิตในแต่ละรอบปี การเริ่มต้นทำนาปีในสมัยก่อนนั้น จะต้องมีการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น เมื่อเริ่มจะลงมือไถนา วันแรกของการไถต้องเป็นวันศุกร์เพราะถือว่าเป็นวันขวัญข้าว ดังที่ผู้เฒ่าในชุมชนกล่าวว่า *"วันศุกร์เป็นวันขวัญข้าว วันที่นางแม่โพสพ แม่นางพระธรณีเค้าเรียกหา"* ก่อนลงมือไถต้องจุดธูป 1,500 ดอก เพื่อไหว้แม่พระธรณี เพราะเชื่อว่าที่นาแปลงหนึ่งจะมีที่กว้างหนึ่งวายาวหนึ่งวาเป็นที่ซึ่งมีแม่พระธรณีสถิตย์อยู่ โดยเจ้าของนาจะเลือกทำพิธีในมุมพื้นที่นาที่เป็นมงคล ชอบทิศไหนก็ไหว้ตามทิศนั้น

นอกจากนั้น ในวันสารทลาวกลางเดือน 10 ชาวบ้านก็ยังระลึกถึงคุณแผ่นดินและคุณข้าว โดยจะนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปเลี้ยงแม่พระธรณีและแม่โพสพ ถือกันว่าแม่โพสพคือน้ำนมข้าวและแม่พระธรณีคือเจ้าของที่ดิน เครื่องเซ่นที่ใช้ได้แก่ ของหวานที่นำมาทำบุญกับพระ ซึ่งทำเป็นห่อๆแบบขนมจาก คือม้วนปลาย 2 ด้าน แล้วเอาขนมใส่ตรงกลาง และยังนำใบตองมาสานเป็น "กระต๊อบ" เอาไม้เสียบตรงกลาง แล้วเอาตอกม้วนให้เป็นวงกลม ใส่หมาก 5 คำ บุหรี่ 5 มวน ทำได้คันหนึ่งก็ปักไว้ เป็นพิธีกรรมของการเลี้ยงแม่โพสพและแม่พระธรณีในช่วงเวลาที่ข้าวกำลังตั้งท้อง ดังว่า *"เออ ตั้งท้อง ขอให้ข้าพเจ้า(ข้าว)ตั้งท้อง มีครรภ์อะไรสมบูรณ์"*

หลังจากการเก็บเกี่ยว นวดข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะทำพิธีทำขวัญเปิดปากยุ้ง เพื่อเตรียมขายผลผลิต การทำขวัญข้าวในพิธีนี้ชาวบ้านจะทำบายศรี โดยมีไข่ต้ม ไก่ต้ม ข้าวเหนียว ขนมต้มแดงต้มขาว และเหล่าที่หมักกันเอง เวลาทำขวัญใช้ภาษาลาวและเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมทำบุญ พิธีทำขวัญข้าวนี้ทำกันที่ยุ้งของบ้านใครบ้านมัน ดังนั้นในวันเดียวกันหมอทำขวัญอาจต้องขึ้นลงจากยุ้งนี้แล้วไปยุ้งอื่นๆต่อไป

ก่อน พ.ศ. 2520 ชาวบ้านยังมีพิธีแห่นางแมวกันอยู่ โดยต้องใช้แมวสามสี เพราะถือว่าเป็นสิริมงคล แล้วจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่ตะกร้าวางไว้ข้างบนกรงที่ใส่แมว เอาไม้คามหามกรงแห่ไปยังที่ต่างๆ พิธีกรรมนี้ทำกันในช่วงฤดูฝนที่ปรากฏว่าไม่มีฝนตกต้องตามฤดูกาล

พิธีกรรมต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในอดีต สะท้อนให้เห็นถึง "อำนาจ" ในการควบคุมจัดการทรัพยากรต่างๆของชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิ์อย่างเต็มที่ในการเข้าถึง (right of access) ที่ดิน

และทรัพยากรต่างๆ สามารถสร้างระเบียบทางสังคมที่กำหนดคุณค่าแก่สรรพสิ่งเพื่อการอยู่ร่วมกัน ตราบใดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไข ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ในชุมชน อำนาจในตัวเองของชาวบ้านลักษณะนี้ก็สามารถคงอยู่ได้

ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลังสร้างสรรค์ของชุมชน

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและชุมชน ไม่ค่อยได้พึ่งพาผลผลิตจากภายนอกเท่าใดนัก การผลิตต่างๆเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สืบทอดและซึมซับมา โดยอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน ประสบการณ์และความชำชองต่างๆในการผลิต เป็นเรื่องที่มิใช่ว่าจะสอนกันได้ หากมิได้มีการปฏิบัติกันต่อมาจนเป็นภูมิปัญญา เช่น การทำเสื้อผ้าเอง เริ่มต้นจากการปลูกฝ้ายมักทำในเดือนกรกฎา-สิงหาคม และได้ผลผลิตประมาณเดือนธันวาคม-มกราคม ชาวบ้านจะเก็บดอกฝ้ายใส่ในอิ้ว ซึ่งเป็นไม้ขนาดเล็ก เมื่อหมุนอิ้วแล้วจะเกิดปุยฝ้ายออกมา นำปุยฝ้ายมาตากแดดให้แห้ง แล้วนำไปหีบหรือเอาเมล็ดออก เสร็จแล้วจึงเอามาดีดให้ขึ้นฟู โดยใช้ไม้รอกที่มีปลายแหลมขึงด้วยเส้นหวายเป็นเครื่องมือในการดีดฝ้าย เมื่อฝ้ายฟูดีแล้วก็จะนำมาม้วนกับแท่งไม้ ปั่นเป็นเส้นฝ้ายออกมาใส่หลอดไม้รวก ซึ่งเป็นหลอดไม้ใหญ่ๆเพื่อใช้ทอผ้า หลังจากที่ได้ตัดเย็บเป็นผ้านุ่ง หรือทำเป็นย่ามแล้ว ชาวบ้านจะมีวิธีการย้อมด้วยคราม ดังนั้นในสมัยก่อนจึงมีการปลูกต้นครามกันทุกบ้าน ต้นครามมีความสูงประมาณเมตรกว่า วิธีการนำเอาต้นครามมาใช้ประโยชน์ในการทอผ้าก็คือ ตัดส่วนของลำต้นมัดเป็นกำๆหมักไว้ในโอ่งที่ผสมกับปูนแดง กวนไปกวนมาจนเนื้อน้ำเป็นสีเขียงดำๆ ปล่อยทิ้งไว้ 1 คืน เอาน้ำใสๆออกเหลือแต่น้ำข้นๆก้นโอ่ง เป็นตะกอนใช้สำหรับเป็นเชื้อคราม นำเชื้อครามนี้มาปนกับน้ำด่างอีกทีหนึ่ง ชาวบ้านจะทำน้ำด่างที่จะใช้นี้โดยการนำต้นผักขมไปเผาให้เป็นถ่าน เอามาแช่น้ำเพื่อให้เป็นน้ำด่าง จึงค่อยมาผสมกับน้ำคราม หมักไว้ประมาณ 5-7 วัน เมื่อตักดูแล้วหากเห็นว่าน้ำมีสีเหลือง แสดงว่าน้ำนั้นมีเชื้อดีพอที่จะนำผ้าขาวที่ทอได้ลงไปขยำ ขยำทิ้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง เอาขึ้นมาปั้น แล้วจึงนำมาผึ่งแดด พอตกเย็นก็นำผ้าที่ผึ่งนั้นมาขยำซ้ำกับน้ำเชื้ออีก การขยำกับน้ำเชื้อนี้เรียกว่าการจกหม้อ วันหนึ่งอาจจกหม้อประมาณ 2-3 ครั้ง ผ้าจึงจะติดครามดี หรือถ้าต้องการให้สีออกดำมากๆ ก็จะขยำถึง 3-4 วัน ซักอย่างไรสีจะไม่จางไป นอกเหนือไปจากการย้อมสีด้วยครามแล้ว ชาวบ้านยังย้อมผ้าด้วยมะเกลือซึ่งจะได้สีออกดำๆตัดใส่เป็นกางเกงออกไปทำนา แต่หากต้องการสีออกแดงเข้มก็จะใช้เปลือกประดู่มาย้อม

ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการทำเหล้ากันเอง บ้านไหนไม่ทำก็จะใช้ซื้อจากบ้านที่ทำ เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วตกราคาขวดละ 3 บาท การทำเหล้าสาโทของชาวบ้านมีกรรมวิธีคือนำข้าวเหนียว (ปลูกกันประมาณ 1 ส่วนใน 10 ส่วนของข้าวเจ้า เช่นทำนา 20 ไร ชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียวไว้สัก 2 ไร่ ส่วนใหญ่เพื่อไว้ทำขนม) มาสีแล้วตำให้มีขนาดเล็ก *“เท่าหนูกินได้”*

ทำเป็นข้าวกล้องและนำมาแช่น้ำ เอาขี้แกลบมาฟัดให้สะอาด แล้วนำข้าวกล้องกับแกลบในสัดส่วน 3 ต่อ 1 มาแช่น้ำและนึ่งปนกัน เสร็จแล้วเอามาแผ่ให้เย็น นำน้ำปูนใส (ปูนกินหมาก) มาล้างให้สะอาด ใส่ตะแกรงให้แห้งสนิท จึงนำมาผสมกับแป้งทำสาโทที่ทำจากแป้งข้าวเหนียวตำหมักกับหัวเชื้อ เคล้าส่วนผสมเข้าด้วยกัน ทิ้งไว้ประมาณ 3-5 คืน ข้าวจะรัดตัวเป็นก้อน น้ำที่หมักไว้จะใสเรียกว่าขี้เหล้า นำขี้เหล้านี้เทลงไปในไหโดยใช้ใบตองทำเป็นกรวย ขณะเทน้ำจะกระจายและขุ่น ต้องทิ้งไว้สัก 3 คืนขึ้นไป ยิ่งทิ้งไว้นานยิ่งดี (ยิ่งนานยิ่งเมา) ก็จะได้เหล้าสาโท นอกจากนั้นยังสามารถใส่สมุนไพร เช่น ชะเอมไทย กะเถา เปลือกมะเกลือ โดยนำมาย่างก่อนย่างแล้วรองไว้ที่ก้นไห ซึ่งจะให้ประโยชน์และรสชาติที่แปลกออกไป เช่นเปลือกมะเกลือจะช่วยขับพยาธิ ส่วนชะเอมไทยจะทำให้สาโทมีรสหวานเหมาะแก่ผู้หญิงรับประทาน

การผลิตในลักษณะเช่นนี้เป็นกระบวนการที่สัมผัสกับธรรมชาติ และเป็นกระบวนการที่ครบถ้วนในตัวคนหรือครัวเรือนหนึ่งที่กระทำได้ ด้วยเหตุนี้การผลิตของชาวบ้านจึงมีพลังสร้างสรรค์สูง จากการได้ใส่จิตวิญญาณเข้าไว้ในการผลิต อย่างที่ไม่ต้องยึดติดกับกรอบของการผลิตเพื่อขาย ซึ่งจำเป็นต้องผลิตตามความต้องการของตลาด

ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง

ในอดีต ชาวบ้านสามารถใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกลไกขับเคลื่อนให้กระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคมต่างๆประสบผลสำเร็จ ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวบ้านทำการผลิตเพื่อบริโภคเอง ยังไม่ได้สนใจที่จะสร้างส่วนเกินเพื่อขายเป็นวิถีชีวิตหลักของตน แต่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพด้วยตนเอง และชุมชนยังมีการจัดระเบียบทางสังคมที่ทำให้สามารถผลิตซ้ำรูปแบบการดำรงชีวิตที่มั่นคงในชุมชน ซึ่งนิยามไว้ในที่นี้ว่าเป็น “ทุนทางสังคม”

ทุนทางสังคมของชุมชนในอดีต มีรูปแบบต่างๆที่ทับซ้อนกันอยู่ เนื่องจากเป็นการจัดระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเชื่อมโยงกันเอง รูปแบบทุนทางสังคมที่พบได้ในชุมชนอาจอยู่ในรูปของ บรรทัดฐาน เงื่อนไข หรือกระบวนการ แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้สิ่งเหล่านี้ถูกเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ก็เพราะเป็นทุนที่ยิ่งมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น หากชุมชนมีการผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์เหล่านี้ไปเรื่อยๆ และจะมีปริมาณน้อยลงได้ หากชุมชนละเลยระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ดังกล่าวไป ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอทุนทางสังคมของชุมชนในรูปแบบที่สำคัญ 2 รูปแบบ ที่เป็นพื้นฐานให้เกิดทุนทางสังคมรูปแบบอื่นๆตามมา ได้แก่ ความไว้วางใจกัน (trust) และ บรรทัดฐานของการพึ่งพา (norms of reciprocity)

ความไว้วางใจกัน

ความไว้วางใจกันระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การพึ่งพาอาศัยกันเกิดได้อย่างปกติในชุมชน นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาคนในชุมชนเดียวกันจะมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน นับตั้งแต่เรื่องของการจับจองที่ดิน ที่สมัยอดีตยุคบุกเบิกที่ดินทำกิน ชุมชนยังไม่มีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ใดๆมาบังคับให้เกิดเป็นสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน แต่ชาวบ้านก็สามารถรับรู้และเข้าใจถึงสิทธิ์แห่งความเป็นเจ้าของด้วยวิธีการง่ายๆ กล่าวคือแค่การบากต้นไม้เพื่อจับจองที่ซึ่งตนเองได้บุกเบิกหักร้างถางพงแล้ว ซึ่งหมายถึงความไว้วางใจได้ถูกสร้างให้เกิดขึ้นมาในกระบวนการเช่นนี้แล้วว่าจะไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิ์ในที่ดินทำกินกัน

นอกจากนั้น ในชุมชนประเพณีมีความเชื่อและไว้วางใจว่าการให้และการรับเป็นสิ่งที่มาด้วยกันเสมอ ดังนั้นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือการลงแขกจึงเกิดขึ้นได้อยู่ตลอดเวลา ในช่วงเวลานั้น การแลกเปลี่ยนของชาวบ้านทำกันได้ในทุกกิจกรรม ที่เกิดความต้องการจากฝ่ายผู้รับ และการตอบสนองความต้องการโดยผู้ให้ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกบ้าน การแลกเปลี่ยนผลผลิตและอาหาร การตัดไม้ในป่าไผ่ โดยผู้ให้และผู้รับต่างก็ไว้วางใจซึ่งกันและกันว่า จะมีการตอบแทนคืนกลับให้เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งต้องการ

บรรทัดฐานของการพึ่งพา

การพึ่งพากันของชาวบ้านในสังคมของชุมชนนั้น ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหลักที่สำคัญเพราะเป็นการจัดระเบียบสังคมเพื่อเป็นพื้นฐานของการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกันได้ บรรทัดฐานของการพึ่งพานี้ทำให้ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนทั้งอาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ และแรงงาน ซึ่งกันและกันตามความจำเป็นและตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีน้ำใจให้แก่กัน การทำนาสมัยก่อนใช้วิธีลงแรงกัน ไม่มีการจ้าง ในกรณีที่มีความจำเป็น เกิดขัดสนขึ้นมา ชาวบ้านจะใช้แรงงานเป็นสิ่งตอบแทน เช่น หากขอยืมเงินก็จะใช้แรงงานเป็นดอกเบี้ย หากขอยืมเครื่องไม้เครื่องมือเพาะปลูก ก็ใช้แรงงานตอบแทนเป็นค่าเช่า ในเรื่องของการเอาแรงสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านเล่าว่า

“แต่ก่อนมีแต่แขก ไม่มีจ้าง ทั้งปัก ทั้งดำ ทั้งเกี่ยว พอถึงเวลาเขาก็ไปบอกไว้ว่า เออพรุ่งนี้ช่วยเกี่ยวข้าวหน่อยนะ ลงแขก เขาเรียกลงแขก เจ้าของนาก็จะทำกับข้าวไว้รอ เราก็มีอย่างเดียวไปใช้แรง โดยไม่เกี่ยวว่ามากน้อย พอถึงเวลาเราก็ไปช่วยเขา เอาแรงกัน ทีเขาทีเราพอทีเราเขาก็มาช่วย ทีของเขาเราก็ไปช่วย จะไม่มีการเกี่ยวงอนว่าของคุณมากของคุณน้อยไม่มี เสร็จไม่เสร็จหมดเวลาก็เลิก ตีห้าก็ต้องขี่ควายออกไปแล้ว แต่ก่อนเขาจะเรียกแขก เป็นที่สนุกสนาน”

การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันในชุมชนเป็นเรื่องที่มีมานานจนถึงทศวรรษ 2520 ก็ยังมีอยู่ให้เห็น ในอดีตนั้นการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน เป็นเรื่องที่ชาวบ้านทำเพื่อการดำรงชีวิต สำหรับกรณีที่ครัวเรือนของตนไม่สามารถผลิตของกินของใช้ที่ต้องการได้ ดังที่ผู้เฒ่าท่านหนึ่งที่มีวิชาในการทำขนมได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว สามารถนำขนมถ้วยฟูไปแลกกับข้าวเพื่อให้ได้ข้าวมากินทั้งปี ประมาณปีละ 700-800 ถัง ดังที่ว่า *"ผมนี่ ทำขนมสมัยก่อนเพื่อแลกข้าวกับคนทำนา ไปแลกข้าว เอาไป 80 ถ้วยต่อข้าว 1 ถัง 20 ลิตร"*

นอกจากการแลกเปลี่ยนในชุมชนเดียวกัน การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนก็เกิดขึ้นด้วย เช่นในระหว่างการออกไปหาปลานอกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำกันเป็นประจำทุกปีนั้น ชาวบ้านจะนำของที่ผลิตได้ในชุมชนติดไปด้วย เพื่อที่สามารถแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่ตนต้องการระหว่างที่เดินทางไปยังจุดหมาย นอกจากนั้นเมื่อเกิดความต้องการสินค้าที่ชุมชนผลิตไม่ได้ เช่น กะปิ น้ำปลา เกลือ น้ำตาล มะพร้าว น้ำมันก๊าด ก็จะไปที่ตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง และตลาดเก้าห้อง อำเภอบางปลาม้า โดยไปกันทางเกวียน โดยการขนข้าวไปแลกเปลี่ยน ดังที่ผู้อาวุโสชุมชนท่านย้อนอดีตให้ฟังว่า

"มันก็มีกะปิ น้ำตาล พวกนี้ทำไม่ได้ ต้องไปแลกเขา แม้กระทั่งมะพร้าวยังต้องซื้อเขาไปที่ตลาดบางลี่ เก้าห้อง สุพรรณโน้นแหละ เอาเกวียนไปคืนนึง เอาเกวียนไปถึงหน้าใกล้ทำนา ใกล้เดือนห้าเดือนหกนี่ ก็ไปแล้ว ขนข้าวไปเต็มคัน ไปแลกกะปิ น้ำตาล น้ำมันก๊าด เอาข้าวนี่ไปแลก แล้วก็ซื้อมานี่อาหารหลักของชาวนา เกลือ น้ำตาล น้ำปลา กะปิ สามสี่อย่างนี้ต้องเอามาตุน ตุนไว้เลย เป็นปี๊บ...ก็ไปขายเป็นถังไง สมัยก่อนข้าวน่ะ แล้วก็ตกลงกัน สมัยนั้น (ประมาณ 60 กว่าปีมาแล้ว) ยังคันอยู่หกสิบตังค์ ถังหนึ่ง เกวียนละ หกสิบตังค์ คือร้อยถังหกสิบบาท เอาไปห้าสิบถังก็ได้สามสิบบาท สามสิบบาทนี่ซื้อของเต็มเกวียนนะ น้ำมันก๊าดปี๊บละหกบาท น้ำตาลก็ปี๊บสิบห้าบาท"

แต่ก็ใช่ว่าชาวบ้านทุกคนจะไปแลกกันหมด รายที่ไม่ไปแลกซื้อโดยตรงก็จะต้องมาแลกซื้อผ่านพ่อค้าชุมชนที่ลงทุนเอาเกวียนไปแลกมา ซึ่งเป็นพัฒนาการของพ่อค้าในสมัยนั้น ที่สามารถได้กำไรจากการขายต่อโดยบางครั้งสามารถแลกน้ำปลา 2 ขวด ได้ข้าวถึง 1 ถัง โดยการซื้อเชื่อจดรายการไว้ จนกว่าทำนาได้ผลผลิตก็จะมาคืนข้าวกัน

สำหรับการให้โดยมิได้หวังผลตอบแทน ก็ถือเป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพาอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะหากบ้านใดขาดแคลนทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านร่วมชุมชนจะไม่ทอดทิ้งกัน โดยใช้วัดในชุมชนเป็นแหล่งบริจาคทานที่สำคัญ ดังนั้นหากใครไม่มีกินก็จะไม่มีทางอดตายถ้าไปแบ่งอาหารที่วัด ในกรณีของการช่วยเหลือกันเช่นนี้ชาวบ้านเล่าว่า *"คนจนก็มีแต่ไม่ถึงขนาดขอเค้ากินหรอก ไม่มีก็ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนจนมาก ไปรวมกันที่วัด ข้าวสุกข้าวสารเยอะ อ้าวไม่มี แบ่งเอาไป กะปิ น้ำปลา"*

สำหรับงานบุญ งานศพ หากบ้านใดมีงานชาวบ้านก็จะบอกต่อๆกันไป โดยจะมาช่วยกันจัดงาน โดยเฉพาะถ้าเป็นงานของคนที่มีฐานะลำบาก ชาวบ้านก็จะพากันหอบหิ้วอาหารและของใช้ประจำบ้านมาช่วยกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า *"คือคนที่ไม่ค่อยมีสตางค์ พวกเราจะช่วยกัน บ้านทุกบ้านจะมีข้าวขันหนึ่ง มะพร้าวลูกสองลูก น้ำปลา น้ำตาล หอม กระเทียม จะหิ้วตะกร้าไปให้ ไปช่วย เป็นธรรมเนียม"* โดยธรรมเนียมที่ว่านี้ยังคงปฏิบัติมาจนทุกวันนี้

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะของการพึ่งพากันหรือกระทั่งการให้เปล่า การตอบแทนกลับคืนในระยะเวลาต่อมาไม่จำเป็นต้องมีอัตราที่คงที่แน่นอน และหากไม่มีการตอบแทนคืนกลับมาเลย ก็จะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเพราะคนผู้นั้นขัดสน ในขณะที่การตอบแทนกลับคืนอยู่ในอัตราที่มากกว่าตามธรรมเนียมปฏิบัติกัน ผู้คืนให้ก็คิดเพียงว่าเป็นการชดเชยให้แก่ความเห็นอกเห็นใจที่มีต่อกัน มากกว่าที่จะคิดว่าเป็นการขูดรีดของอีกฝ่ายเพื่อหวังประโยชน์ทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด

ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต แต่ดั้งเดิมจะไม่ค่อยมีการสะสมเงินกันเท่าใดนัก แต่จะมีการสะสมผลผลิตที่จำเป็นต้องเก็บไว้บริโภคให้พอเพียงในแต่ละปี ชาวบ้านไม่สะสมเงินเพราะมีการแลกปลี่ยนด้วยเงินน้อยมากและการขายผลผลิตก็มีไม่มากนัก ในกรณีที่เริ่มมีการขายผลผลิตมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาของการเริ่มปลูกข้าวได้มากขึ้น ชาวบ้านจะเก็บเงินไว้ที่บ้าน และเงินตรา รวมทั้งทุนที่เป็นแรงงานสัตว์คือควายที่ใช้ในการปลูกข้าว ก็มักจะถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเครื่องมือ รถไถ ปุ๋ยและยาเคมี และเมล็ดพันธ์พืชสมัยใหม่ ดังนั้นหากมองย้อนไปในอดีตสมัยก่อนหน้านั้นแล้วในเชิงรูปธรรม ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญ จะมีเพียงแค่แรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมือที่ผลิตกันเอง ส่วนในเชิงรูปธรรมแล้ว ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจจะหมายถึงการที่ชาวบ้านมีอิสระในการทำกิจกรรมเศรษฐกิจ (economic autonomy) ได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร เนื่องจากไม่จำเป็นต้องพันธนาการตัวเองเข้ากับการผลิตเพื่อขาย ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความมีอิสระทางเศรษฐกิจของชุมชนหมดสิ้นไป

ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน เนื่องจากชุมชนยังไม่ได้เข้าสู่ระบบการซื้อเพื่อผลิต (production consumption) แต่การผลิตเน้นที่การใช้กระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาและส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง ชาวบ้าน

บริโภคผลผลิตตามความจำเป็น โดยยังไม่ได้รับเอาภาวะบริโภคนิยมเข้ามา จึงยังไม่เกิดความต้องการในสินค้าทันสมัย และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัวของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระในการแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่มีต่อกันในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชนสร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

ทุนทางกายภาพที่สำคัญที่สุดในสมัยก่อนไม่ใช่ทุนเงินตรา แต่เป็นที่ดินซึ่งอยู่ในฐานะที่ทำกิน เพราะที่ดินเป็นแหล่งผลิตข้าวและพืชพันธุ์ที่ชาวบ้านต้องบริโภคเพื่อการดำรงชีวิต ในสมัยก่อนนั้นหากใครไม่มีที่ดินทำกินจะลำบากมากหากจะทำกินเองจะต้องเช่าที่ดิน ซึ่งในอดีตภายในชุมชนก็ยังมิได้มีนายทุน การเช่าที่ทำกินจึงเป็นการเช่าระหว่างผู้ที่มีที่ดินมากกับผู้ที่ขาดแคลนที่ทำกิน ชาวบ้านผู้อาวุโสท่านหนึ่งเล่าว่า *“สมัยก่อนถ้าทำนานะ ห้าชักสอง”* ซึ่งหมายความว่า หากผู้เช่าที่นาทำนาได้ผลผลิตข้าว 5 ถัง ต้องจ่ายให้กับเจ้าของที่นา 2 ถัง และตนเองจะได้ข้าว 3 ถัง ปัจจุบันนี้การเช่านาในลักษณะนี้แทบไม่มีอยู่เลย เหลือแต่การเช่าทุนเกือบทั้งหมด โดยเปรียบเทียบแล้วก็คือ การเช่าที่ทำกินสมัยก่อนนั้นจ่ายค่าเช่าเป็นข้าว และการเช่าก็มิได้คิดเป็นต่อไร่แต่คิดตามผลผลิตที่ได้ จึงนับว่าเป็นระบบที่ไม่ขูดรีดนัก เพราะหากผลผลิตไม่ดีชาวบ้านก็จะเสียค่าเช่าที่ดินที่เป็นผลผลิตน้อยตามไปด้วย ในขณะที่การเช่าที่ดินในยุคปัจจุบันจ่ายค่าเช่าเป็นทุน ซึ่งก็คือเงินตรา โดยมีการคิดดอกทบต้นได้อยู่ตลอดเวลา และค่าเช่าคิดตามขนาดของพื้นที่ ไม่ใช้ตามปริมาณการผลิตที่ได้ ดังนั้นความเสี่ยงจึงเป็นภาวการณ์ที่ชาวนาผู้เช่าที่ดินทำกินจากผู้อื่นต้องเผชิญ

ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน

การปกครองของบ้านมะกอกใต้มีทุนทางการเมืองที่เรียกได้ว่าเข้มแข็ง สืบเนื่องมาจากการปกครองในอดีตเป็นแบบญาติพี่น้องจากการสืบเชื้อสายเดียวกัน ชาวบ้านจึงมีความรักความเชื่อ และศรัทธาต่อผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน รวมไปถึงการเชื่อฟังต่อผู้ที่อาวุโสกว่า ในสมัยอดีตก่อนที่จะมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำชุมชน การปกครองแบ่งชั้นออกเป็น เขมียน สารวัตร และขุน ซึ่งไม่ได้มาจากการแต่งตั้งของรัฐ แต่เป็นคนที่ *“พวกเราตั้งกันเอง”* การเลือกผู้นำชุมชนกันเองนั้น ชาวบ้านพิจารณาถึงคุณลักษณะของผู้นำที่ดี คือ ต้องเป็นคนดี มีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารีต่อชาวบ้าน มีความเด็ดขาด และ *“ดุ”* การปกครองสมัยเมื่อประมาณ 50 ปีก่อนนั้น มีการลงอาญาแบบเด็ดขาด กล่าวคือคนไม่ดีจะถูกสั่งเก็บ ซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความเกรงขาม อำนาจของผู้ปกครองสมัยก่อนจึงขยายตัว นอกจากผู้นำในอดีตจะเป็นคนเข้มแข็งและเด็ดขาดแล้วยังมีความเป็นตัวของตัวเองสูง ไม่จำเป็นต้องวิ่งเข้าหาผู้ใหญ่ฝ่ายราชการ

กล่าวคือ *“นายอำเภอไม่เข้า เพราะเขาเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน นายอำเภอสมัยก่อนต้องเข้ามาพักบ้านกำนันผู้ใหญ่บ้าน มากินข้าว ตำรวจก็ต้องมาพัก สมัยก่อน กำนัน...(ชื่อ)...แกใหญ่โตขนาดนายอำเภอนี่ต้องก้มหัวให้”*

ในสมัย 40 กว่าปีที่แล้ว สุพรรณบุรีถือเป็นแหล่งโจร มีทั้งเสือมเหศวร เสื้อฝ้าย เสือดำ แต่โจรเหล่านี้ก็จะมีหลักการในการหากิน กล่าวคือหากเป็นบ้านเกิดจะไม่ทำ ต่อมาเมื่อมีระบบการปกครองท้องถิ่นที่ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้นำชุมชน ชาวบ้านมะกอกใต้ก็ให้การยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อชุมชน โดยผู้นำที่ผ่านมาในอดีตเป็นคนที่น่าเชื่อถือเป็นผู้เสียสละ และสามารถเป็นที่พึ่งได้ยามชาวบ้านมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน ชาวบ้านเล่าถึงการจัดการกับปัญหาการทะเลาะกันในชุมชนว่า *“ถ้าทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่หนักจนเกินไป ก็ไกล่เกลี่ยกันเองจบ ก็ไม่มีอะไร แต่ถ้ารุนแรงไม่ยอมกันจริงๆ ก็ต้องมาที่บ้านผู้ใหญ่ กำนันเคลียร์ให้”*

ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านโดยทั่วๆไป ก็เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นทุนการเมืองอีกรูปแบบหนึ่งที่มีผลต่อการปฏิบัติระหว่างกันของชาวบ้าน ในอดีตความสัมพันธ์แบบนี้ก่อรูปขึ้นมาได้ เพราะสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านมีลักษณะเหมือนกัน การทำมาหากินก็เป็นแบบเดียวกัน ในสมัยนั้นยังไม่มีการสะสมส่วนเกินภาวะวัตถุนิยมยังไม่มีอยู่ จึงทำให้ความรู้สึกถึงความแตกต่างด้านฐานะมีอยู่น้อย สังคมจึงยังไม่มีการแบ่งชนชั้นทางเศรษฐกิจจากความมั่งคั่งของรายได้และทรัพย์สิน ภายใต้สังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม การผลิตซ้ำความช่วยเหลือเกื้อกูลจึงทำได้อย่างสม่ำเสมอเพราะต่างก็เข้าใจกัน จนชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือตามธรรมชาติในกิจกรรมต่างๆได้อย่างง่ายดาย ซึ่งให้ภาพชัดเจนว่า มิตรภาพที่เกิดบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมนั้นมีความยั่งยืนกว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามแนวดิ่ง (horizontal relationship) ที่มีผู้เหนือกว่าและผู้ด้อยกว่าอยู่ในทุกกิจกรรมของสังคม

บทที่ 3
ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยมในช่วงที่ประเทศดำเนินการพัฒนาสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 ได้เข้ามาถึงชุมชนบ้านมะกอกใต้ช้าๆ ในระยะแรกและมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม เนื่องจากบ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนในจังหวัดภาคกลางแต่ก็อยู่ห่างไกลออกไปจากตัวเมืองมาก การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นช้ากว่าชุมชนในตัวจังหวัดแต่ก็เร็วกว่าชุมชนอีกหลายแห่งในภาคอื่น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตหนึ่งไปสู่อีกวิถีการผลิตหนึ่งนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในทันที หากมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนเพราะวิถีการผลิตก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงมีความแตกต่างกัน เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงจึงเกิดกระบวนการที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” (the articulation modes of production) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสม์ ที่ชี้ให้เห็นว่า การก่อรูปทางสังคม (social formation) ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของชุมชน จากสังคมก่อนทุนนิยมไปสู่สังคมแบบทุนนิยมนั้น แทนที่การพัฒนาของวิถีการผลิตทุนนิยมจะกำจัดวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมให้หมดไป กลับมีส่วนในการรักษาไว้พร้อมกับการทำลาย (conservation-dissolution) และในช่วงที่ชุมชนชนบทกำลังเปลี่ยนผ่านนั้น ทั้งสองวิถีการผลิตจะถูกผลิตซ้ำ โดยที่เงื่อนไขการผลิตซ้ำของวิถีการผลิตทั้งสองต้องประสานเข้ากันได้ แต่ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งกันในลักษณะที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมกำลังเคลื่อนเข้ามาแทนที่วิถีการผลิตก่อนทุนนิยม

ปรากฏการณ์การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านมะกอกใต้ เกิดขึ้นชัดเจนในช่วงปี 2519-2521 เป็นต้นมา เพราะก่อนหน้าระยะเวลาดังกล่าว ชุมชนบ้านมะกอกใต้ยังเป็นชุมชนแบบพอยังชีพ โดยใช้ทุนชุมชนที่มีอยู่เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆให้แก่ชุมชน และสามารถสร้างอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้ เพราะไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา

ในช่วงแรกของการพัฒนาประเทศ การที่รัฐและทุนจะเข้ามาถ่ายเทส่วนเกินไปจากชุมชนตามแนวทางการพัฒนาแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) ได้นั้น มีความจำเป็นที่รัฐต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อเอื้อต่อการขยายฐานผลผลิตส่วนเกินขึ้นเสียก่อน

เช่น การดำเนินการด้านระบบชลประทาน ช่องทางการขนส่ง ไฟฟ้า ฯลฯ พร้อมกันนั้นก็เผยแพร่ระบบการผลิตสมัยใหม่อันเป็นวาทกรรมการพัฒนาการผลิตของภาคเกษตรกรรม โดยผ่านอำนาจแห่งความรู้ทางวิชาการ ในชุดของการพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตรให้ทันสมัย และสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น เพราะเมื่อผลผลิตของชุมชนมีส่วนเกินเพื่อขายก็สามารถถ่ายเทมูลค่าออกจากระบบเศรษฐกิจชุมชนได้โดยมีทุนการค้าเป็นสื่อกลาง กระบวนการเช่นนี้จึงเป็นการดึงชุมชนให้เข้าสู่ความสัมพันธ์กับตลาดภายนอก การจัดกระทำของรัฐลักษณะนี้จึงเป็นพลังผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านมะกอกใต้

โดยทั่วไป ปรากฏการณ์แรกๆ ที่บ่งบอกว่าชุมชนถูกเชื่อมโยงเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ ที่เอื้ออำนวยให้ภาคเกษตรกรรมสามารถเพิ่มผลผลิต และกระจายผลผลิตออกสู่ตลาดได้อย่างสะดวก โครงสร้างพื้นฐานเริ่มแรกที่เข้ามาในชุมชนบ้านมะกอกใต้และบริเวณใกล้เคียงคือระบบชลประทาน โดยปี 2505 เริ่มมีการขุดคลองชลประทาน ซึ่งทดน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก ทำให้สภาพการใช้น้ำของชุมชนหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น จากการผลิตที่ต้องรอแต่น้ำฝนตามธรรมชาติก็สามารถเพาะปลูกได้คล่องตัวขึ้นในทุกปี แต่ขณะนั้นการปลูกข้าวยังคงเป็นข้าวนาปีอยู่ เพราะระบบชลประทานที่เกิดขึ้นยังไม่สมบูรณ์ จนกระทั่งช่วงปี 2519-20 ที่ระบบชลประทานเสร็จสมบูรณ์ พร้อมกับการผลิตที่เป็นไปตามคำแนะนำต่างๆของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น การชักจูงให้ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม ซึ่งเหมาะแก่การทำข้าวนาปรัง เพราะให้ผลผลิตสูงและเร็ว และใช้น้ำน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปี ปัจจุบันข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่ใช้กันอยู่ก็มี กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 และ ชัยนาท 1 การเข้าถึงของระบบชลประทานเต็มรูปแบบ ทำให้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น จากที่ชาวบ้านเคยต้องอพยพไปตั้งรกรากที่อื่นเช่น พิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร เนื่องจากการทำนาไม่ได้ผลดีนั้น ก็เริ่มมีสภาพการเพาะปลูกที่เอื้ออำนวยขึ้นมาก จนชาวนาทำนาปรังได้ถึง 3 รอบต่อปี โดยภาพรวมแล้วคือการเกิดประสิทธิภาพในการผลิตอย่างเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายในการทำนาก็ปรับสูงขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านพ้นไปด้วยเช่นกัน ระบบชลประทานที่สมบูรณ์นี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของคนบ้านมะกอกที่ทำการผลิตเพื่อขาย ซึ่งกระทำได้ง่ายขึ้นเมื่อมีถนนลาดยางตัดเข้ามาจากอู่ทอง ถนนเกิดในช่วงระยะเวลาเดียวกับที่ระบบชลประทานสมบูรณ์ ชาวบ้านมีความสะดวกในการติดต่อกับภายนอกมากขึ้นจากเดิมที่การเดินทางต้องใช้เรือและใช้ท้าวเดิน โดยก่อนที่จะเป็นถนนลาดยางก็มีเพียงถนนดินเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านพอจะขี่จักรยานไปยังตัวเมืองได้ โดยใช้เวลาประมาณ 4-5 ชั่วโมง ชาวบ้านถึงการเดินทางไปไหนต่อไหนในสมัยอดีตว่า

“...อย่างเช่นจะไปอู่ทองต้องเดินไปนะ ไปเกณฑ์ทหารต้องเดินไป ตีสี่ต้องออกเดินทางแล้ว ระยะแค่ 15 กิโล ถ้าไปสุพรรณก็นั่งทางเรือ ไปขึ้นรถที่อำเภอ ไม่เจริญ ลำบากมาก”

หลังจากการตัดถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้าน ไฟฟ้าและประปาก็ตามมา สำหรับไฟฟ้าที่เข้ามานั้น ค่าใช้จ่ายครึ่งหนึ่งชาวบ้านต้องรวบรวมเงินประมาณแสนกว่าบาทเพื่อขอไฟฟ้ามาใช้ โดยรัฐออกให้อีกครึ่งหนึ่ง ส่วนประปาที่ใช้อยู่จนถึงปัจจุบันก็เป็นประปาที่ได้จากการขุดบ่อบาดาล

การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน

การใช้วิถีการผลิตแบบพอยังชีพของชาวบ้าน ที่เคยมีส่วนเกินจากการบริโภคอยู่ไม่มากนัก และเป็นส่วนเกินที่ชาวบ้านมีไว้เพื่อเป็นหลักประกันทางสังคมและทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปของวิถีการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้ได้รายได้ที่เป็นตัวเงินมาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจเงินตรา เพราะเศรษฐกิจชุมชนได้รับการกระตุ้นจากรัฐและภาคเศรษฐกิจการค้าซึ่งมีความต้องการขยายตลาดสินค้าสมัยใหม่ทั้งเพื่อการผลิตและเพื่อการบริโภค โดยเฉพาะสินค้าเพื่อการผลิตประเภทเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย และเคมีภัณฑ์ต่างๆ กระบวนการผนวกชุมชนให้เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจชี้นำของรัฐ ชาวบ้านทำข้าวนาปรังได้ถึงปีละ 3 ครั้ง มีการใช้เครื่องทุ่นแรง โดยระยะแรกเป็นการใช้รถไถเดินตามที่ราคาไม่แพงนัก เมื่อขายข้าวได้ชาวบ้านจะนำเงินมาซื้อรถไถเดินตามกัน นับได้ว่าเป็นทุนกายภาพรูปแบบใหม่อันแรกที่ชาวบ้านต้องการมี และการจะได้มาซึ่งทุนประเภทนี้จำเป็นต้องผ่านกระบวนการสะสมทุนเงินตรา โดยนำผลผลิตส่วนเกินไปขายเพื่อให้ได้เงินทุนมาซื้อ ในระยะต่อๆมาความต้องการรถไถก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีรถเครื่องที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงกว่า แม้จะมีราคาแพงกว่าก็เป็นที่ต้องการกัน ชาวบ้านเล่าว่า

“ก็ขายข้าวแล้วก็ซื้อ สมัยนั้นก็ไม่แพงเท่าไหร่ คือใช้เครื่องแล้วคนก็ยังเดินไถอยู่ ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ใช้รถไถนาอย่างเดียว รถไถที่มีขาสำเร็จ แต่ก่อนต้องเดินตามอย่างนั้น ถูกหน่อย ไม่กี่พันก็ซื้อได้ คูโบต้าอะไรก็ไม่กี่พันเอง”

แม้ราคารถไถเดินตามจะไม่แพง แต่ก็ทำให้ชาวบ้านต้องสะสมเงินทุนไว้เพื่อการซื้อหามาใช้ ทั้งที่ก็เริ่มมีภาระมากขึ้นจากการใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมด้วย ดังนั้นการผลิตแบบลงทุนจึงเกิดขึ้นโดยข้าวถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเงินตราเพื่อการลงทุนโดยเฉพาะมากขึ้น เมื่อทำนาปรังชาวบ้านเองก็ไม่ได้บริโภคข้าวที่ตนเองปลูกอีกต่อไปแล้ว เพราะข้าวนาปรังรสชาติไม่อร่อย ในระยะแรกของการทำนาปรังชาวบ้านมีรายได้เหลืออยู่บ้างก็มักถูกนำไปลงทุนด้านการผลิต โดยการทำมาหากินก็พออยู่ได้อย่างไม่ลำบากนัก แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อระบบการผลิตพัฒนามากขึ้น มีการสนับสนุนด้านการใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดแมลง การจะสร้างผลผลิตให้ได้เต็มประสิทธิภาพนั้น ชาวนาต้องมีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นมาก ทำให้รายรับ และรายจ่ายที่ยังไม่ได้รวมค่าแรงของตนเองและครอบครัว อยู่ในระดับที่สมดุลกัน ซึ่งแน่นอนว่าภายใต้กระบวนการ

เช่นนี้ได้เกิดการขูดรีดแรงงานตนเองและครอบครัวขึ้น ในสภาพแห่งความเป็นจริงจึงกลายเป็นชาวบ้านไม่มีส่วนเกินที่เป็นทุนกายภาพเหลืออยู่เท่าใดนัก

การผลิตสมัยใหม่ก้าวเข้ามาพร้อมกับการบริโภคสมัยใหม่ด้วย การบริโภคผ่านระบบตลาดกลายเป็นเรื่องจำเป็นของชาวบ้าน แม้แต่ข้าวที่ผลิตได้เองก็ต้องถูกเปลี่ยนไปเป็นเงินตราผ่านระบบตลาดเสียก่อน แล้วจึงค่อยนำเงินตรานั้นมาแลกซื้อข้าวเพื่อบริโภค เนื่องจากข้าวที่ปลูกเป็นข้าวนาปรังที่แข็ง ในขณะที่ชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวนาปีที่มีความอ่อนนุ่มกว่า ระบบของการหาปัจจัยด้านอาหารในป่าไผ่ ตามหนองน้ำ หรือการชวนกันไปหานอกชุมชนก็สิ้นสุดลง เพราะต้องเร่งรีบทำกินตามระบบการผลิตสมัยใหม่ ชาวบ้านเร่งปลูกข้าว ขณะเดียวกันผลผลิตอื่นๆ ที่เคยปลูกเพื่อการบริโภคก็ถูกลดความสำคัญลง เพราะเริ่มไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจในระบบการแลกเลี่ยนแบบตลาด เช่นการปลูกละหุ่งและฝ้ายหมดลงไปอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาที่โรงงานเอกชนเข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน เพื่อเป็นวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานน้ำตาล อีกทั้งมีการจัดให้ชาวบ้านที่สนใจจะทำไร่อ้อยไปอบรมเรื่องวิธีการปลูก วิธีการใช้ปุ๋ย วิธีการดูแล ในระยะแรกๆนั้น การปลูกอ้อยสามารถให้กำไรกับชาวบ้านผู้ปลูกได้มากพอสมควร ชาวบ้านจึงแห่กันมาปลูก แต่ระยะหลังค่าใช้จ่ายสูงขึ้นโดยเฉพาะต้องมีการจ้างแรงงานมาก ทำให้ได้กำไรน้อยลง อีกทั้งราคาขายไม่ได้ขยับสูงขึ้นอย่างเหมาะสม

ข้อสังเกตคือเมื่อระบบทุนการค้าให้ความสำคัญกับการผลิตผลผลิตใด ก็จะเกิดการจูงใจให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตหันมาผลิตตามที่ระบบทุนต้องการ แต่กระนั้นมิได้หมายความว่าชาวบ้านสามารถที่จะลืมตาอ้าปากได้ตามทิศทางความต้องการของตลาด เพราะในความเป็นจริงชาวบ้านเป็นแค่เหยื่อทางการค้าของระบบทุนนิยมเท่านั้น ภาพการทำกินอย่างกระท่อน กระแท่นตามระบบทุนการค้า เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านผู้คร่ำหวอดมาทั้งในเรื่องการทำนา การทำไร่อ้อยดังนี้

“สมัยก่อนเขตนี้เราจะทำอ้อย เขาจะไม่ทำนาเพราะข้าวราคาไม่ดี ข้าวเหลือไม่กี่ไร่เขาจะยกเป็นทำอ้อยกันหมด ตอนนี้ก็หันมาทำนาอีกแล้ว พอทำนาอีกข้าวก็ราคาไม่ดีอีกแล้ว ผมทำนาแล้วมาทำอ้อย ตอนนี้โล๊ะจากอ้อยเลย กลับมาให้เขาเช่าทำนา

“กำไรช่วงนี้น้อยครับ ผมทำ 60 ไร่ ปีที่แล้วผมเหลืออยู่ 30,000 ก็แทบขาดทุน ก็ราคาอ้อยไม่ดี แล้วอ้อยมันไม่ค่อยสมบูรณ์ด้วย มันแล้ง อ้อยนี่ลงทุนสูงตั้งแต่เริ่มไถเลย แล้วจ้างคนไปตัด จ้างปลูกอีก แล้วต้องจ้างดายหญ้าอีก จ้างฉีดยาอีก จ้างหมดเลย ไร่นึงเราขายได้ไม่ถึง 5,000 เราขาดทุนเลย…ถ้าคิดไปแล้ว เอาแรงงานเราไปเฉลี่ยแล้วไม่เหลือเลย”

การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์

พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี นับได้ว่าได้รับการสนับสนุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานมาก จึงเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของกลุ่มการเมือง ประกอบกับวาทกรรมการพัฒนาชุมชนที่ตรึงไว้ว่าชุมชนได้รับการพัฒนาจากความเอาใจใส่ดูแลของนักการเมืองทั้งในระดับชาติ ไล่ลงมาถึงระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น และระดับหมู่บ้าน เรื่องเหล่านี้นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากการพูดคุยถึงความเป็นในพื้นที่และคนในจังหวัดสุพรรณบุรีของชาวบ้านที่มีอายุสักประมาณ 40 ปีขึ้นไป ดังเช่นที่กล่าวว่า *"เต็มร้อยครับ ภูมิใจล่ะ"* หรือที่ว่า *"ดีค่ะ ดีทุกอย่าง สะดวกสบายทุกสิ่งทุกอย่าง อาหารการกินมีทุกอย่าง ผู้นำก็ดี ก็เลยบอกว่าเกิดชาติไหนก็ขอให้อยู่แถวนี้"*

กลุ่มการเมืองสามารถผลิตซ้ำความศรัทธา โดยการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวแทน ไว้ในพื้นที่ ได้แก่ หอนาฬิกา โรงเรียน โครงการคนดีศรีสุพรรณ ศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อ ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยว รั้วคอกม้า ถนนหนทางต่างๆ ฯลฯ เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ ชาวบ้านมักจะระบุชื่อนักการเมืองหรือกลุ่มการเมืองควบคู่ไปด้วยเสมออันเป็นศรัทธาที่ชาวบ้านมอบให้ นอกจากนั้นการสร้างศรัทธาบางอย่าง เช่น โครงการ "คนดีศรีสุพรรณ" มิเพียงแต่ฝังอยู่ในความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น ยังมีการสะท้อนหลักปฏิบัติที่มีองค์ประกอบอยู่ 11 ประการ โดยการตั้งป้ายคำขวัญที่เขียนหลักปฏิบัติทั้ง 11 ข้อนั้น เป็นตัวหนังสือตัวโตๆ แปลงออกเป็นวลีที่คล้องจองกันไว้เป็นทิวแถวก่อนทางเข้าวัดประจำหมู่บ้าน ดังนี้ หนึ่ง รักษาความสะอาดให้เพรียงพร้อม สอง สิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ต่างๆมั่น สาม มีประชาธิปไตยในชีวัน สี่ ช่วยกันประหยัดนิยมไทย ห้า ยึดประเพณีหลักศาสนา หก มารยาทงามตามสมัย เจ็ด จราจรดีมีวินัย แปด จำไว้ว่าตรงต่อเวลา เก้า เข้าแถวก่อนหลังดูลำดับ สิบ ยึดข้อบังคับสถานศึกษา สิบเอ็ด คบมิตรไม่ติดยา คือกติกาคนดีศรีสุพรรณ แล้วจึงมีวลีลงท้ายที่ว่า รัก...(นามสกุลนักการเมือง)...ชั่วนิรันดร

ชาวบ้านเล่าถึงการที่ชุมชนได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านนำร่อง ในโครงการคนดีศรีสุพรรณ นี้ว่า *"ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...ก็บอกว่า คนดีศรีสุพรรณต้องอยู่ในกฎสิบเอ็ดข้อให้ได้ ก็ทำกันไปเรื่อยๆในชุมชน ในเขตจังหวัดจะมี 20 หมู่บ้านเข้าประกวด ก็พัฒนาหมู่บ้านแข่งกันว่าหมู่บ้านไหนจะได้ หมู่บ้านไหนได้ก็จะได้เงินสามแสนบาท"*

การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอถึงภาพการเปลี่ยนแปลงไปของชุมชน หลังชุมชนถูกผนวกเข้ากับกระบวนการพัฒนาฯ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 แง่มุมด้วยกัน แง่มุมแรก เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการที่ทุนชุมชนมีการเปลี่ยนรูปไป และขาดหายไปบางส่วน แง่มุมที่สอง เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการคงอยู่ของทุนชุมชนบางส่วน และ แง่มุมที่สาม เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากทุนชุมชนที่เข้ามาจากแหล่งภายนอก

ทุนชุมชนส่วนที่เปลี่ยนรูปและขาดหายไปกับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อชุมชนเริ่มเคลื่อนตัวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยจากกระบวนการพัฒนา ทุนชุมชนบางอย่างที่เคยมีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยทุนเงินตรากลายมาเป็นทุนที่สำคัญทางเศรษฐกิจในการดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆของชาวบ้าน ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมมีความสำคัญน้อยลงไป แม้จะคงอยู่ในหลายส่วนของสังคมบ้านมะกอกใต้ อาจกล่าวได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนรูป การลดทอนลง และการสูญหาย ทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

ในอดีต แบบแผนการผลิตเพื่อยังชีพ ทำให้การผลิตและการบริโภคของชุมชนมีความสัมพันธ์กันทั้งในระดับของปัจเจกและระดับชุมชน ความขาดแคลนเกิดตามวัฏจักรของฤดูกาลเท่านั้น แต่เมื่อเศรษฐกิจชุมชนได้ถูกผนวกเข้าสู่การผลิตเพื่อขายและการแลกเปลี่ยนแบบตลาด การผลิตของชุมชนจึงต้องเผชิญหน้ากับความไม่แน่นอนของความต้องการจากภายนอกด้วย จากการผลิตเพื่อบริโภคตามความต้องการบริโภคที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งชาวบ้านสามารถกะประมาณได้ เปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ที่ผู้ผลิตพบกับความไม่แน่นอนของอุปสงค์หรือความต้องการตลาดเพิ่มขึ้นมาอีกด้านหนึ่ง ซึ่งยากจะคะเนได้แน่นอน ทั้งนี้เพราะการบริโภคภายในครัวเรือนหรือชุมชนถูกแยกออกจากความเป็นเนื้อเดียวกันกับการผลิตไปเสียแล้ว

ภายใต้ระบบการผลิตเพื่อขายในชุมชนเกษตรกรรม การตรึงเอาวิถีการผลิตแบบเดิมไว้เป็นบางส่วนก็เพื่อส่งเสริมวิถีการผลิตแบบทุนนิยมให้พัฒนาตัวขึ้นมา ได้ทำลายการจัดระเบียบการผลิตแบบยังชีพลง ส่วนที่ระบบทุนสามารถดึงเอามูลค่าการผลิตส่วนเกินของผลผลิตชุมชนไปได้นั้น มาจากการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆในภาคเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนสามารถผลิตผลผลิตได้มากขึ้น พร้อมกับดึงเอาส่วนเกินออกนอกชุมชนผ่านรูปแบบความจำเป็นต้องใช้เงินตราในการซื้อสินค้าเพื่อการผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์การเกษตร ฯลฯ ปริมาณน้ำจากระบบชลประทานที่มีเพียงพอได้

พลิกสภาพการผลิตแบบพอยังชีพเป็นการผลิตที่อุดมสมบูรณ์ แต่ก็เป็นการผลิตที่เน้นเฉพาะด้านมากขึ้นคือเฉพาะการทำนา ในขณะที่ผลผลิตอื่นๆที่เคยเอื้อต่อการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ไม่ว่าจะเป็นของป่า สัตว์น้ำ หัตถกรรมในครัวเรือน ล้วนหมดไปหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงสู่การผลิตเพื่อขายทั้งสิ้น นอกจากนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ เมื่อชาวบ้านขายข้าวได้ รายได้ที่เป็นตัวเงินจะถูกหมุนเวียนกลับมาเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตรอบต่อไป โดยเงินส่วนใหญ่หลุดออกจากวงจรการผลิตและความเป็นอยู่ของชาว นา กลายเป็นทุนเงินตราของพ่อค้าในระบบทุน มิใช่ทุนเงินตราของชาวนา ประจักษ์พยานที่เห็นคือยิ่งผลิตชาวบ้านก็ยิ่งเป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบหมุนเวียนเป็นวัฏจักร ด้วยเหตุที่ชาวนาเองไม่มีพลังเพียงพอที่จะกำหนดราคาข้าวของตนได้เองอย่างเหมาะสม ตามต้นทุนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์เช่นนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะการตกเป็นเบี้ยล่างจากการเป็นหนี้ต่อระบบทุน อีกทั้งวัฒนธรรมการบริโภคนิยมที่แพร่ขยายเข้ามากับสินค้าและบริการใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็น ค่าไฟฟ้า ค่าการศึกษาบุตร รายจ่ายในเครื่องอำนวยความสะดวกตามครัวเรือน และรายจ่ายซื้ออาหารเพื่อบริโภคผ่านระบบการแลกเปลี่ยนแบบตลาด ดังนั้นเมื่ออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้าครอบงำเกือบทุกส่วนของชีวิตทั้งการขายผลผลิตและการขายแรงงาน จึงไม่ได้ทำให้ชาวนามีการสะสมทุนเงินตราที่พอเพียงสำหรับตนเอง ครองครัว และชุมชนได้ กลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศ และเป็นกลุ่มที่ต้องการใช้ทุนเงินตราในการผลิต แต่ไม่สามารถสะสมทุนได้ด้วยตนเอง ชาวบ้านเล่าถึงการกู้ยืมเงินผ่าน ธกส. อย่างเป็นเรื่องปกติของชีวิตการทำนาว่า

“ผมมียอดกู้ใน ธกส. ห้าหมื่นกว่าเท่านั้น ทำนาตั้งแต่เริ่มอยู่กับพ่อแม่...เงินออมจากการทำนา ระยะก่อนนี้มี แต่ทีนี้พอข้าวราคาตก ก็แทบจะไม่เหลือ”

“กู้ ธกส. ปีสามห้า กู้ เริ่มกู้สามหมื่น ปีต่อๆมาก็เพิ่มเงินกู้ แบบว่ากลัวมันไม่พอใช้ เพราะว่าลูกกำลังเรียน แล้วก็ต้องเตรียมไว้ทำนาไง บางทีมันไม่แน่นอนบางทีตายแล้วบางทีก็ไม่ได้เลยบางปี...ทุกวันนี้ก็ยังต้องกู้อยู่ กู้ห้าหมื่น”

อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนบ้านมะกอกนั้น นับได้ว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่ถึงกับทรุดลงไปทั้งหมดด้วยกระบวนการพัฒนา เนื่องจากเป็นพื้นที่ในภาคกลางที่ระบบชลประทานที่เข้าถึงทำให้ชาวนาเพาะปลูกได้หลายครั้งในรอบปี แต่นั่นก็มิได้หมายความว่า ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะสามารถสร้างทุนกายภาพสมัยใหม่ที่ใช้ในการผลิตประเภทรถเกี่ยวข้าวหรือรถรูดข้าวได้ จะมีก็แต่ชาวบ้านบางครัวเรือนเท่านั้นที่มีอุปกรณ์การทำนาที่ทันสมัยอย่างครบครัน และชาวบ้านเหล่านั้นก็มิได้สะสมทุนเหล่านี้ด้วยการทำนาโดยตรง หากมาจากพื้นฐานทางสังคมดั้งเดิม การขายที่ดิน การพัฒนาตนเองสู่การเป็นเจ้าของโรงสี หรือการค้าขาย จนทำให้สามารถซื้อและให้เช่าอุปกรณ์การทำนาได้ ผู้อาวุโสท่านหนึ่งในชุมชนให้ข้อคิดในเรื่องนี้ว่า

“คนเป็นเศรษฐี ทำนาเลย จะไม่มี ถ้าเป็นเจ้าของที่ดินแล้วเอาเงินค่าเช่าที่ดินไปทำการค้านั่นแหละเป็น แต่เขาบอกว่าเศรษฐีชาวนา แต่ที่จริงมันไม่ใช่ เอาเงินจากตัวชาวนานี้ไปหมุนการค้าอีกที มันถึงจะรวยเป็นเศรษฐีได้”

นอกจากเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทุนอุดมการณ์ของการทำกินแล้ว ทุนชุมชนอื่นในอดีตที่เคยมีมาก็เริ่มลดทอนลงไป การที่ชาวบ้านเร่งทำมาหากินมากขึ้นเพราะต้องหาเงินมาใช้จ่ายมากขึ้น ก็กระทบต่อระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนด้วย โดยในด้านของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้น แม้ว่าโดยภาพรวมชาวบ้านยังมีความผูกพันกันอยู่ และยังมีการทำกิจกรรมร่วมกันตามงานประเพณีและศาสนา แต่ภาวะการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ทำให้ความควบแน่นของระบบความสัมพันธ์ที่เคยมีมาคลายลงไปบ้างเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ทุนชุมชนที่เป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมก็เริ่มเจือจางลงไปในหลายส่วน เช่น ชาวบ้านเลิกทำพิธีกรรมที่ยุ่งยากหลายเรื่อง มีการพึ่งพากันในกิจกรรมต่างๆทางเศรษฐกิจน้อยลง เช่น หันมาใช้วิธีการจ้างแรงงานเป็นหลักแทนเพราะสะดวกและประหยัดกว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตต่อผลผลิตเพื่อการดำรงอยู่โดยตรงหมดสิ้นไป และบรรทัดฐานการพึ่งพากันรวมไปถึงความไว้เนื้อเชื่อใจก็ลดลงไปบ้างในบางส่วน สำหรับทุนทางการเมืองที่เคยรู้สึกกันอยู่ว่าชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันแบบเท่าเทียม ก็เริ่มมีการใช้ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนกันเข้ามา เพราะคนเริ่มมีฐานะความเป็นอยู่แบบคนรวย เถ้าแก่ นายจ้าง ผู้นำ และนายทุนในชุมชน เป็นช่องว่างทางเศรษฐกิจที่สร้างช่องว่างทางสังคมให้เกิดขึ้น แม้จะไม่มากนักก็ตาม ก็ทำให้เกิดความเป็นผู้นำ ผู้ตาม ที่เด่นชัดขึ้นกว่าเดิม

ความเป็นชุมชนในมิตินี้ สะท้อนว่ากระบวนการสร้างทุนทางกายภาพของชาวบ้านซึ่งอยู่ในลักษณะที่กระจายตัวนั้น เท่าที่ผ่านๆมายังไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อชาวบ้านอยู่ในระบบทุนเงินตราแต่ไม่มีศักยภาพในการสร้างทุนเงินตราที่เพียงพอ เพราะตกอยู่ในวงจรของภาระหนี้สินและการผลิตที่เร่งรีบในแต่ละปี รวมถึงค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในเรื่องภาวะความเป็นอยู่ การศึกษาของบุตรหลาน ด้วยเหตุนี้เรื่องเศรษฐกิจระดับปัจเจกจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันความเป็นอยู่ที่ไม่ถึงกับแร้นแค้นแต่ยังพอมีพออยู่ จึงมิได้ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างพลังร่วมทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้อย่างเข้มแข็ง

ทุนชุมชนส่วนที่คงอยู่กับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อพิจารณาโดยเปรียบเทียบกับชุมชนทั่วไป บ้านมะกอกใต้ยังนับว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่ในระดับแน่นหนาพอสมควร อธิบายได้ว่ามาจากสาเหตุ 3 ประการหลัก คือ ประการแรก เป็นเพราะเป็นชุมชนที่ห่างจากศูนย์กลางการพัฒนา แม้จะอยู่ในภาคกลางแต่ก็ค่อนข้างไกลจากส่วนกลาง ภาวะความทันสมัยต่างๆจึงเข้าสู่ชุมชนค่อนข้างช้ากว่าเมื่อเทียบกับชุมชนจำนวนมากในภาคกลาง ประการที่สอง เป็นเพราะ

เป็นชุมชนที่การทำมาหากินไม่ฝืดเคือง มีกลุ่มผู้นำที่มีฐานะดีสามารถช่วยสร้างงานให้กับคนในชุมชนได้ ชาวบ้านโดยทั่วไปมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ถึงกับยากจน และ ประการที่สาม เป็นเพราะชาวบ้านมีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านเชื้อชาติดั้งเดิม ความเป็นอยู่ และภาษา ความเป็นคนมาจากพื้นเพเดียวกันคือเป็น *"บ้านลาว"* จึงยังมีความรู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องกันอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย

ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ในชุมชนบ้านมะกอกใต้ ยังคงมีทุนชุมชนในส่วนของทุนที่เป็นวัฒนธรรมและทุนทางสังคมอยู่ในระดับที่เอื้อต่อการพึ่งพากัน โดยเฉพาะการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ก็ยังคงมีประเพณีอันแสดงเอกลักษณ์ที่เคยทำกันมาจากในอดีต แม้ว่ารูปแบบจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การทำบุญข้าวหลาม พิธีปริวาสกรรม และยังสามารถรักษาและสร้างใหม่ระเบียบทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่านี่คือคนบ้านมะกอก อันเป็นการผลิตซ้ำความเป็นพวกพ้องได้เป็นอย่างดี เช่น การเข้าแถวอย่างเป็นระเบียบในงานศพ การหิ้วสิ่งของมาช่วยเหลือกันเมื่อมีงานศพ การจัดระบบคุ้มในการทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ การนำของไปรวมไว้ที่วัดเพื่อเป็นทานสำหรับคนที่เดือดร้อน

และสำหรับการเอาแรงในการทำนานั้น ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นระบบของความสามัคคี จึงยังคงมีการเอาแรงกันอยู่ในปัจจุบัน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

"เอาแรง เลี้ยงแพงกว่าจ้าง แต่คนแถวนี้เค้าจะคิดว่า คือคำว่าเอาแรงคือความสามัคคียังมีในหมู่บ้าน ยังมีความรักความผูกพัน เค้าบอกคนจะได้ใกล้ชิดกัน บางคนที่เขาจ้าง คือคำว่าจ้างนี่ ก็คือคนนี้ไม่ค่อยสมาคมกับใคร ไม่มีเพื่อนฝูง เค้าคิดกันไปอย่างนี้ก็มี"

โดยชาวบ้านบอกเล่าถึงวิธีการลงแขกสมัยนี้ว่า *"สมมติว่าเกี่ยวข้าว ของผมนี่ประมาณสองร้อยกว่าคนมาช่วยกัน แผนกอยู่รถเกี่ยวก็อยู่รถเกี่ยว แผนกเอาข้าวไปขึ้นรถไปโรงสีก็มี"*

การที่ชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับที่ควบแน่นอยู่นี้ จึงทำให้กิจกรรมต่างๆทางสังคมที่ทำร่วมกันสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเช่นในงานบุญปริวาสกรรม ที่ชาวบ้านเล่าว่า

"งานประจำปีนี่แหละ งานปริวาสกรรม ชาวบ้านอยู่ไหนก็ต้องมาช่วยทำกระต๊อบ ถ้าบ้านใครไม่มีโต๊ะ ไม่มีอะไร ก็ไปช่วยกันที่วัด ถ้าบ้านใครมีก็ทำออกจากบ้าน ยกไปที่วัด แล้วคนแก่ก็จะออกไป ไปต้มน้ำร้อนน้ำชาให้พระ"

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านมีผู้นำที่เข้มแข็งก็นับได้ว่าเป็นทุนชุมชน ซึ่งส่งผลต่อความเป็นชุมชนปัจจุบันด้วยเช่นกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้าน ถึงความร่วมมือกันอย่างดี จากแบบอย่างที่ผู้นำประพฤติปฏิบัติที่ว่า

"อย่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สจ. นี่ แกดูแลลูกบ้านดี ยอมรับ แล้วปลูกฝังให้ชาวบ้านรักกันดีด้วย มีงานมีอะไรก็สามัคคีร่วมมือกันทำดี อย่างงานวัดนี่ กระต๊อบมีไม่พอแล้ว ประกาศ

ชาวบ้านก็ช่วยกันเต็ม ตัดไม้ โห ใครมีรถอีแต๋นก็เอามา พากันไปเข็นโต๊ะเข็นเตียงไปวัดกันเต็ม ทีนี้พอออกไปทำก็เหนื่อยทางนี้เขาก็เลี้ยงกัน สจ. กำนัน ผู้ใหญ่ มีอะไรก็ซื้อมา ไม่ให้เขาอด"

"ก็แบบหมู่บ้านเราดีทุกวันนี้ ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ แบบผู้นำแกมีเงินเยอะ ชาวบ้านบางทีก็นิดหน่อยนะ แกก็ควัก ควัก ควักไปก่อนอะไรอย่างนี้ แต่ว่าชาวบ้านแถวนี้นะ วันนี้นะ วันที่เท่านั้นนะ เขาจะมาตรวจ หน้าบ้านใครก็ออกมารักษาความสะอาดกันด้วยนะ ก็ออกมาช่วยกันเต็ม คือความภูมิใจผู้นำ เพราะว่าเห็นผู้นำดี อย่างลูกบ้านเห็นผู้นำดี ก็เต็มใจออกมาช่วย อย่างผู้นำเห็นลูกบ้านดีมีอะไรก็ควัก ควัก อย่างเดียว อย่างนี้ก็สมดุลกัน ถ้าผู้นำไม่ดี ชาวบ้านก็ไม่อยากมาช่วย"

ดังนั้นในอีกมิติหนึ่ง ความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้ จึงยังเป็นชุมชนที่มีความสนิทสนมกลมเกลียวกันทางสังคม มีความสมัครสมานร่วมมือร่วมใจกันในการทำกิจกรรม หากแต่กิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จด้วยดีนั้นมักเป็นเรื่องทางสังคม มากกว่าเรื่องของการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจเช่นกลุ่มอาชีพต่างๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะชาวบ้านไม่มีพลังขับเคลื่อนจากภายใน อีกทั้งผู้นำก็เป็นผู้ที่มีฐานะดี และใช้ระบบอุปถัมภ์ช่วยเหลือลูกบ้านมากกว่าที่จะใช้ความสัมพันธ์ตามแนวราบของผู้ประสบปัญหา ซึ่งหากเป็นกรณีหลังย่อมสามารถช่วยเพิ่มพลังของกลุ่มชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

ทุนชุมชนจากแหล่งภายนอกกับการอธิบายความเป็นชุมชน

การเป็นชุมชนในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีผู้นำระดับชาติที่เอาใจใส่พัฒนาพื้นที่ ทำให้แหล่งทุนจากภายนอกเข้ามาพัฒนาตัวชุมชนได้ค่อนข้างมาก การที่ชาวบ้านกล่าวถึงความเอาใจใส่ของนักการเมือง ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงการได้รับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านทุนกายภาพ โดยเฉพาะเรื่องสาธารณูปการต่างๆ ดังที่ว่า

"ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...นี่ ท่านจะรอบรู้มากทุกอย่าง เพราะว่าถนนคอนกรีตอะไรในบ้านนี้ พวกถนนพวกประปาในบ้าน ส่วนมากจะได้แรงผลักดันมาจากท่านทั้งนั้น ก็เจริญเยอะเลย คือท่านติดตามงานมาก งานอันไหนตรงไหนที่ท่านเป็นคนผลักดันมา ท่านก็จะต้องมาคอยตรวจตรางานว่าติดขัดตัวไหน

สำหรับการช่วยเหลือด้านเงินทุนจากภายนอก ในด้านการสนับสนุนกิจกรรมการผลิตในชุมชน เช่นการทอผ้าและการจักสานนั้น มาจากศูนย์หัตถกรรมภาคที่ 8 ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดนี้ โดยส่วนใหญ่การให้ความช่วยเหลือจะอยู่ในรูปการจัดการอบรมให้ในด้านการผลิต และการให้ความช่วยเหลือด้านวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้นว่ากี่ทอผ้า ไหมและหมี่ การกระตุ้นของทางการอาจเป็นแรงผลักดันจากภายนอกชุมชน ที่ทำให้กลุ่มอาชีพของชาวบ้าน คือกลุ่มทอผ้าที่มีมาอยู่ก่อน สามารถขับเคลื่อนกลุ่มต่อไปในอีกช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากที่ซบเซามานาน อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องการหาตลาดนั้นเป็นปัญหาที่กลุ่มไม่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอกมาก่อน

ในขณะที่ปัจจุบันกำนันและผู้ใหญ่บ้านเริ่มมีบทบาทเป็นผู้หาตลาดให้โดยการรับซื้อผลผลิตทั้งหมดไปก่อน ผู้อาวุโสชุมชนซึ่งมิได้มีส่วนในกลุ่มทอผ้า ได้วิจารณ์ถึงการรวมกลุ่มของชาวบ้านโดยลำพัง ที่ผ่านมาว่า

"บ้านเรามันรวมกลุ่มไม่ติด คือกูคิดอยากทำกูก็ทำของกู มึงอยากคิดอะไรมึงก็ทำของมึงไป มันอย่างนี้ มันไม่รวมกัน...คืออย่างนี้นะคุณ กลุ่มนี้เขาตั้งไว้เป็นกลุ่มแล้วหละ แต่ว่ามันไม่มาทำที่กลุ่มทำอยู่บ้านใครบ้านมัน ใครมีฝีมือหน่อยก็ขายดี คนไหนทำไม่มีฝีมือไม่เข้าตากรรมการก็จะขายไม่ออก มันรวมกันยาก"

ด้วยเหตุนี้การเข้ามาส่งเสริมของทางการโดยการให้การอบรม จึงถือเป็นการพัฒนาฝีมือ และเป็นเรื่องจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านต้องเข้ามารวมกันที่กลุ่มมากขึ้น และการรวมกลุ่มกันมากขึ้นนี้ก็จะช่วยปรับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพได้ตามความต้องการของตลาด อาจกล่าวได้ว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มซึ่งถูกก่อตั้งมาแล้ว รวมตัวกันติดอีกครั้ง และการรวมตัวกันนี้ยังเป็นการรวมตัวกันเพื่อการขายอีกด้วย โดยผู้นำชุมชนจะเป็นผู้รับซื้อแล้ว ซึ่งในระยะหลังยังหาช่องทางกระจายผลผลิตออกด้วยการออกงานยังสถานที่ต่างๆ และที่ทำรายได้มากคือการนำสินค้าไปขายในงานที่กรุงเทพฯ เช่นที่ศูนย์ประชุมสิริกิตติ์และที่เมืองทองธานี

มิติที่ขาดหายไปในกระบวนการพัฒนาของบ้านมะกอกใต้

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เห็นภาพได้ 2 ลักษณะพร้อมกัน ภาพแรกคือ ทุนชุมชนในรูปทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ยังคงมีอยู่ในระดับที่เพียงพอให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ในการทำกิจกรรมทางสังคมที่ต้องการการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภาพที่สองเป็นการขาดทุนกายภาพของชุมชนโดยเฉพาะทุนเงินตรา ทุนกายภาพที่ขาดไปนี้หมายถึงทุนที่ชุมชนสร้างขึ้นจากภายใน มิใช่ทุนจากการสนับสนุนจากภายนอก การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนบ้านมะกอกใต้จึงมีภาพความขัดแย้งอยู่ในตัวเอง ความขัดแย้งที่สามารถสะท้อนความจริงที่ว่า บ้านมะกอกใต้ภายใต้กระบวนการพัฒนา ที่การปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง ส่งผลต่อชุมชนหมู่บ้านในสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งนั้นเรียกว่า "การพัฒนา" ซึ่งมักถูกชี้ชัดด้วยความเจริญทางวัตถุ เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ ถนนหนทาง สาธารณูปโภคต่างๆ การเข้ามาของโครงการพัฒนา และเงินสนับสนุนจากภายนอก ในขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้นเห็นได้ไม่ชัดเจน และยังเป็นประเด็นของการตีความอยู่มาก ได้แก่ ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านมะกอกใต้ โดยมีมุมมองที่น่าสนใจว่าการที่ชาวบ้านมีที่พึ่งอยู่เสมอ อาจจะทำให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมานั้น เป็นไปโดยขาดจิตสำนึกแห่งความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมกันต่อสู้ หรือกระทั่งถูกเบี่ยงเบนความภาคภูมิใจไปอยู่ที่ผู้นำมากกว่าที่ตัวกิจกรรม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ร่วมกันทำนั้น เกิดความเข้มแข็งขึ้นมาได้ด้วยกลุ่มของตนเอง

หากให้นิยามในเชิงความสัมพันธ์ทางสังคม ก็อาจกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านมะกอกใต้มีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง แต่ในขณะเดียวกันกลับขาดพลวัตของการพัฒนาตนเองโดยนัยเช่นที่กล่าวมา แต่กระนั้นการตีความโดยชาวบ้านที่กล่าวถึงชุมชนของตัวเองคือมีความเข้มแข็งโดยวัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติของวาทกรรม การพัฒนาทั่วไป ได้แก่ การมีถนนขนาดใหญ่ การมีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่เข้ามาในชุมชน และการเป็นมู่บ้านที่ได้รับการยกย่องจากรัฐว่าเป็นหมู่บ้านนำร่องโครงการคนดีศรีสุพรรณ การที่ชาวบ้านมีความสมัครสมานร่วมมือกันในการทำกิจกรรมทางสังคมอย่างพร้อมเพรียง การมีผู้นำที่ดี ฯลฯ ซึ่งหากจะมองอย่างลงลึกก็จะเห็นว่าภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่ส่งผลต่อความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้ ได้ปกปิดความจริงที่ว่าได้เกิดการเลือก (trade off) ขึ้นระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กับการสูญหายไปของทุนชุมชนบางอย่าง เช่น การจัดตั้งศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้าน กับพื้นที่ป่าไผ่จำนวนกว้างขวางและมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์หรือกระทั่งการมีแหล่งความช่วยเหลือภายนอก กับการขาดพลวัตการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยตัวชุมชนเอง

บทที่ 4
การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะ
กระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนนี้เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัยไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการมองภาพย้อนหลังถึงกลุ่มในชุมชน ที่ถือว่าเป็นกลุ่มที่สามารถสะสมทุนชุมชนได้ ไม่ว่าทุนชุมชนนั้นจะอยู่ในรูปเงินตราหรือไม่ใช่เงินตรา ในรูปที่ไม่ใช่เงินตราอาจเป็นรูปทุนกายภาพประเภทวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือในการผลิต และอาจรวมไปถึงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ โดยจะกล่าวถึงแหล่งทุนสำคัญที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพาได้ ไปพร้อมกัน

หลังจากนั้นจะให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้านและการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ให้อะไรอื่นอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเองในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป

ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น โดยผลในระดับปัจเจกจะมีการนำเสนอกรณีศึกษาของชาวบ้านรายบุคคลประกอบไปพร้อมกัน เพื่อให้ภาพว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์มากน้อยอย่างไรสำหรับชาวบ้านแต่ละราย รวมไปถึงการกล่าวถึงความคาดหวังของชาวบ้านต่อกองทุนหมู่บ้านของตนในอนาคต และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงระยะเวลาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้ากันขึ้น ในปี 2539 และปี 2544 ก็เริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อรับเอาผ้าโหลมาเย็บ สำหรับการทอผ้าเป็นการทำในรูปกลุ่มเป็นทางการโดยมีการลงเงินเป็นทุนหมุนเวียน และมีการให้ทุนสนับสนุนโดยองค์กรรัฐ รวมถึงการจัดอบรมที่รัฐมาดำเนินการให้ ในขณะที่กลุ่มเย็บผ้าโหลเป็นกลุ่มรับจ้างทำงานเฉพาะส่วน สำหรับกลุ่มที่จัดเป็นกลุ่มสวัสดิการสังคมที่ชาวบ้านตั้งขึ้นกันเองก็มีกลุ่มฌาปนกิจ และกลุ่มประปาชุมชน ในส่วนแรกจะได้กล่าวถึงการสะสมทุนชุมชนผ่านการรวมกลุ่มต่างๆ และแหล่งทุนชุมชนอื่นที่เข้ามาในหมู่บ้าน

กลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้

ก่อนที่จะเกิดกลุ่มทอผ้า ชาวบ้านบางรายก็มีการทอผ้าขายอยู่บ้างแล้วเป็นการทอส่วนตัวตามบ้านและขายกันเอง ต่อมาได้เกิดการรวมกลุ่มแม่บ้านขึ้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละหมู่บ้านในตำบล เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำขนม เป็นต้น สำหรับบ้านมะกอกใต้นั้น กลุ่มสตรีที่ดำเนินการได้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันคือกลุ่มทอผ้า ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2539 มีประธานเป็นผู้อาวุโสของชุมชน ในระยะของการก่อตั้งกลุ่มยังมีสมาชิกไม่มากนัก โดยเป็นความร่วมมือกันกับกลุ่มสตรีบ้านหมู่ 2 เป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก เพื่อให้สะดวกต่อการรับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านการฝึกอบรม สมาชิกของทั้งสองกลุ่มรวมกันมีอยู่ประมาณ 70-80 คน แต่ในด้านการบริหารจัดการกลุ่ม แต่ละหมู่บ้านจะแยกการดำเนินการออกจากกัน ในระยะต่อมาจำนวนสมาชิกของทั้ง 2 กลุ่มลดลง เมื่อมีสมาชิกบางรายลาออกไปทำอาชีพเสริมอื่นเช่นไปค้าขาย สำหรับกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้นั้นปัจจุบันเหลือสมาชิกอยู่ราว 30 คน โดยเมื่อเริ่มต้นตั้งกลุ่มนั้น มีการลงเงินทุนหมุนเวียนคนละ 100 บาท และระดมทุนเริ่มแรกได้ 3,045 บาท ต่อมาเงินกองทุนก็ได้มีการขยายเพิ่มขึ้น จนถึงเดือนสิงหาคม 2545 มีเงินกองทุนสะสมอยู่ทั้งสิ้น 37,794 บาท เงินจำนวนนี้ไม่ได้เกิดจากศักยภาพของกลุ่มทอผ้าเองทั้งหมด แต่ขยายตัวขึ้นโดยการสนับสนุนทุนซึ่งมีแหล่งที่มาจากภายนอกชุมชน ในรูปของการให้งบประมาณจากหน่วยงานต่างๆ เช่น งบฯ กรมพัฒนาชุมชน งบฯ อบต. งบฯ สส. ซึ่งทำให้กลุ่มมีกี่ทอผ้า โดยไม่ต้องลงทุนในส่วนนี้เอง และทางศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 8 ก็ได้ให้เงินทุนสนับสนุนและจัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงด้ายและไหมให้แก่กลุ่มทอผ้า และยังจัดหาอาจารย์มาสอนการทอผ้าให้กับสมาชิกกลุ่มด้วย โดยเริ่มต้นมาหัดทอกันที่โรงเรียนในชุมชน ประธานกลุ่มทอผ้าได้เล่าให้ฟังถึงการขยายตัวของเงินทุนของกลุ่มว่า

"ก็ได้จากกรมส่งเสริมไง เอาของ เครื่องอุปกรณ์ เป็นด้าย ไหม มาให้ และมีเพิ่มเติมทักษะ...ปีแรกก็ไปไม่ดีเท่าไหร่ ไม่ดีเท่าที่ควร ขออีก ก็ได้เยอะกว่าปีแรก พอได้แล้วก็แบ่งกันขาย... ขั้นแรกไปขออาจารย์เพิ่มเติมทักษะ ลายขึ้นดอก ยกลาย ทำเสร็จแล้วถึงจะทำไหม"

นั่นคือการทอผ้านั้น ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย แต่เมื่อได้ไหมมาจากศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรม จึงมีการทอผ้าไหม โดยเมื่อทอเสร็จแล้ว ก็แบ่งกันไปใช้ และขายเอาเงินมาเข้ากลุ่ม

ในการซื้อปัจจัยการผลิตพวกหมี่ ไหมหรือด้ายต่างๆ สมาชิกกลุ่มทอผ้าจะรวมกันไปซื้อโดยการเหมารถไป แหล่งสำคัญอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ส่วนกี่ทอผ้านั้นหากบ้านใดมีทุนเพียงพอก็จะทำเองไว้ทอที่บ้าน พวกที่ไม่มีก็จะมาทอที่บ้านประธาน ที่เป็นสถานที่ตั้งกลุ่ม

การพัฒนาฝีมือการทอผ้านั้นเกิดจากการให้การอบรม ซึ่งสมาชิกกลุ่มที่มีทักษะการทอผ้ามาแล้วก็จะพัฒนาฝีมือไปได้เร็วกว่าผู้ที่เพิ่งมาเรียนรู้ โดยสามารถทอผ้าลายใหม่ๆตามสมัยนิยมได้ เช่น ตัวประธานกลุ่ม และลูกสะใภ้ที่มีฝีมือการทอเป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะประธานกลุ่ม ได้รับการติดต่อจากกรมพัฒนาชุมชน ภายใต้การสนับสนุนเงินทุนจากโครงการมิยาซาวาให้เป็นวิทยากรไปสอนให้กับชาวบ้านที่อื่น โดยได้รับค่าตอบแทนวันละ 450 บาท

ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มทอผ้าเริ่มที่จะเรียนรู้การนำฝ้ายที่แต่เดิมซื้อแบบมัดสำเร็จมาแล้วมามัดหมี่และย้อมสีกันเอง จากการให้การอบรมของศูนย์อุตสาหกรรมภาค 8 และเน้นการทอผ้าที่มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อที่จะขายได้ราคาขึ้น และยังมีแผนการขายในอนาคตอันใกล้จากการที่กำลังจะเกิดศูนย์อุตสาหกรรมท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่บ้านมะกอกใต้ ด้วยเงินงบประมาณของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งก็จะทำให้สามารถนำผลผลิตประเภทต่างๆของชุมชนไปวางจำหน่ายได้ รวมทั้งผ้าทอของชุมชน

ทางด้านการตลาดนั้นแต่เดิมการขายทำกันเองที่บ้านแม้เมื่อมีการตั้งกลุ่มทอผ้าแล้วก็ตาม ในระยะต่อมา สมาชิกก็เริ่มนำผ้ามาวางขายที่กลุ่มมากขึ้น โดยที่กลุ่มจะหักเงินเข้ากลุ่มผืนละประมาณ 1-2 บาท ปัญหาด้านตลาดนั้นนับได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญ ในขณะที่ราคาขายเป็นไปตามราคาตลาดทั่วไป เนื่องจากผ้าทอเป็นสินค้าที่มีชาวบ้านทำกันมากในแต่ละหมู่บ้าน ราคาขายจึงไม่ดีนัก แม้ว่าผ้าทอบ้านมะกอกใต้จะขึ้นชื่อว่ามีคุณภาพดีและเป็นที่เชื่อถือก็ตาม การพยายามรักษาชื่อเสียงของผ้าบ้านมะกอกไว้ เป็นไปดังคำบอกเล่าของสมาชิกกลุ่มทอผ้ารายหนึ่งที่ว่า *"ทอผ้า ก็ประชุมกัน ก็บอกลูกกลุ่มว่า ไหนๆเราทำแล้ว ก็ให้เอาคุณภาพไว้ เสียชื่อครั้งหนึ่งมันจะขายไม่ได้ มันจะเสียชื่อเรา...ก็ขายยากอีก"*

และในบางครั้งชื่อเสียงของผ้าทอบ้านมะกอกก็ถูกพ่อค้านำไปขายเช่นกัน คือ *"เอาชื่อบ้านเราไปขาย แต่ไม่ได้มาเอาผ้าเรา แต่เอาที่อื่น ดีไม่ดีก็เป็นของบ้านมะกอกแล้ว"* ทางด้านช่องทางการจำหน่าย ที่ผ่านมาจะมีพ่อค้ามารับซื้อทั้งที่บ้านและที่กลุ่มเพื่อนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่งหรือบางครั้งก็อาจมีลูกค้ามาซื้อโดยตรง ในระยะหลังผู้นำชุมชนคือกำนันและผู้ใหญ่

บ้านต้องการกระตุ้นอาชีพทอผ้าให้คงอยู่ในชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน จึงใช้วิธีรับซื้อผลผลิตจากผู้ทอไปก่อน แล้วจึงหาช่องทางกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด จนกระทั่งปัจจุบันมีการกำหนดให้สมาชิกกลุ่มทำตาม “ออเดอร์” เพื่อให้ขายได้ ตามความต้องการของตลาด ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ช่วงระยะนี้ทำตามออเดอร์ ทีนี้เขาให้ทำลายนี้ไปตั้งสิบชุด ให้ทำลายเดียวนี่ ออเดอร์มาที่กำนันผู้ใหญ่ กระจายทุกบ้าน ส่วนมากจะไปหาผู้ใหญ่กำนัน แล้วก็แบบว่า เขาก็ เวลาเราทอเสร็จแล้วเราไปส่ง”

“ถ้าทำแล้วมีตลาดรองรับก็ชื่นใจ อย่างทำแล้วไม่รู้จะไปขายที่ไหน เออตอนนี้ขยันได้แล้ว ไปบ้านผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กำนันแกรับหมด ทีนี้ชาวบ้านก็กระตุ้นขึ้นมาแล้ว แกว่ามีที่ส่งแล้วไม่ต้องว่าไม่รู้จะไปส่งไปขายที่ไหนก็ไม่มีกำลังใจ”

การทอผ้านั้นถือเป็นเพียงรายได้เสริมที่แม่บ้านทำกันหลังว่างเว้นจากการทำงานหลัก บางคนก็ใช้เวลาตอนกลางคืนทออยู่ที่บ้าน แต่สำหรับที่กลุ่มมีกี่อยู่หลายตัว จึงมีแม่บ้านไปทอกันที่นั่นเป็นประจำทุกวัน เมื่อพิจารณาถึงรายได้จากการทอผ้าขายแม้จะได้ไม่มากนัก แต่การผลิตก็ค่อยเป็นค่อยไปจึงมิได้เกิดภาวะผลผลิตล้นจนทำให้ขายไม่ออกแต่อย่างใด หากวันหนึ่งชาวบ้านทอผ้าได้ 2 ตัว คือ 4 เมตร สำหรับการตัดเป็นเสื้อชุด ก็จะขายได้ชุดละ 400-450 บาท เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วก็จะได้รายได้เป็นค่าแรงประมาณตัวละ 50 กว่าบาท วันหนึ่งจะได้มาประมาณ 107 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก สถานภาพของการทอผ้าเป็นไปดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า *“ตอนนี้ก็อยู่ได้ เพราะเป็นอาชีพเสริม คือส่วนมากผู้หญิงไม่ได้ออกไปข้างนอก เลยต้องทำตัวนี้”*

การช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิกเกิดขึ้นในหลายด้านด้วยกัน แบบเป็นทางการผ่านกลุ่ม ก็คือ การนำเงินกองกลางของกลุ่มมาให้ชาวบ้านกู้กันโดยไม่จำเป็นว่าต้องเป็นสมาชิกกลุ่ม สลับหมุนเวียนกันไป รายละ 2-3 พันบาท กำหนดคืนภายใน 3 เดือน และเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาท ต่อระยะเวลา 3 เดือน ประธานกลุ่มทอผ้าเล่าเรื่องการให้กู้ยืมกันนี้ว่า

“ปัจจุบันเหลือเงินสามหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยเก้าสิบสี่บาท ไม่ได้ฝากไม่ได้ออมนะ บางทีก็กู้กันเอง ต่างคนต่างไม่มีน่ะ ก็แบ่งกันไปใช้คนละสองพัน สามพัน สามเดือนส่งดอกกันทีนึง สองพัน ดอกต่อร้อย สามเดือน ถ้าไม่มีดอกอย่างนี้ใครก็อยากได้ ก็ไม่เอามาก ถ้าไม่อย่างนั้นมันก็ไม่เติบโตอีกนั่นแหละ เอาพออยู่กันได้ ถ้าใครเอาไปพันนึง ดอกห้าสิบบาท คิดกันตกลงกันแบบนี้ พอสามเดือนก็ส่งกันมาเองแหละ”

และการช่วยเหลือแบบกันเองระหว่างสมาชิกในกลุ่มทอผ้าด้วยกัน เช่น การช่วยกันทอผ้า ในกรณีที่บางรายทอไม่ทันตามคำสั่งซื้อ ดังว่า *“บางทีมีคนเขามาสั่งทอผ้า ทอไม่ทัน ก็แบ่งๆกันทอ ช่วยๆกัน เอ้อ คนนั้นจะเอาเท่านั้นผืนเท่านี้ผืน ก็ว่างไหม ถ้าว่างก็แบ่งกันไปทอ”*

นอกจากนั้นยังให้หยิบยืมเงินทุนหรือวัตถุดิบซึ่งกันและกัน คือ *“บางทีก็ไม่พอ วันนี้นะ เดี๋ยวจะเอาลายนี้จะเอาสีนี้แหละ ของเธอมีไหม ถ้ามีก็เอามาให้ก่อน ไม่หวงกันไง เรื่องด้าย อุปกรณ์”*

ในกรณีที่สมาชิกกลุ่มมีฐานะไม่ดี ก็จะได้รับการช่วยเหลือให้สามารถทอผ้าได้จากผู้นำ ดังเช่น *“ด้าย ตรงนี้ผู้ใหญ่เขาจะลงทุนให้ก่อน เขาก็ ใครจะเอาเขาก็ลงทุนให้ พอขายได้ก็หักไปไม่คิดดอกเบี้ย”* หรือดังที่ว่า *“กี่ ที่บ้านนี่จะเอาของผู้ใหญ่เขาให้ ให้มาทอเฉยๆ แต่อยู่บ้านเราคือเราไม่มีกี่ทอ ของเก่าขายไปแล้ว ผู้ใหญ่เลยให้ของน้องสาวเขามา น้อยสาวเขาไม่ทอ”*

การดำเนินการของกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้ เป็นไปเรื่อยๆเรียบๆ โดยมีความพยายามหาตลาดเพื่อให้สมาชิกมีแหล่งขาย การขายไม่ได้ราคาสูงนัก ประกอบการผลิตที่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปในช่วงเวลาที่ว่างจากงานหลัก ทำให้กลุ่มก้าวไปช้าๆ กลุ่มจึงไม่มีการสะสมทุนเพื่อขยายขอบข่ายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากนัก การหาตลาดยังคงใช้ระบบเกื้อกูลโดยมีผู้นำเป็นผู้ขายผลผลิตให้ซึ่งก็เป็นไปตามโอกาสที่มีอยู่ การไปติดต่องานแสดงสินค้าในกรุงเทพฯเป็นช่องทางจัดจำหน่ายที่ได้ผลดี เพราะสามารถขายผลผลิตที่ค้างอยู่ได้ อย่างไรก็ตามภายในกลุ่มทอผ้าได้สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีระหว่างสมาชิกของกลุ่ม โดยมีบ้านประธานกลุ่มเป็นแหล่งรวมความสามัคคีและการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน เนื่องจากตัวประธานกลุ่มเองก็เป็นผู้อาวุโสใจดีของหมู่บ้าน ที่ทุ่มเทแรงกายแรงใจให้กับการทอผ้าและกลุ่มทอผ้า โดยมิได้หวังผลตอบแทนทางการค้า ระบบการพึ่งพา ความไว้วางใจ และความสมัครสมาน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมส่วนหนึ่งในชุมชนจึงสร้างขึ้นได้โดยผ่านการดำเนินการของกลุ่มทอผ้านี่เอง

กลุ่มจักสาน

กลุ่มจักสานเป็นกลุ่มอาชีพเสริมอีกกลุ่มหนึ่งที่เพิ่งริเริ่มขึ้นมาตอนปลายปี 2545 โดยเน้นไปทางกลุ่มพ่อบ้าน เนื่องจากยังมีผู้สูงอายุที่มีความสามารถที่จะทำการจักสานได้อยู่ จากที่สมัยก่อนนั้นพื้นที่หลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ ซึ่งมีไม้ไผ่ หวาย จำนวนมาก ที่ชาวบ้านนำมาใช้จักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ชาวบ้านเล่าว่า

“จริงๆแล้ว เมื่อก่อน ก็ส่วนมากก็จะเป็นชาวบ้านของเรานี่ มักมีพวกไม้ไผ่ พวกหวายเมื่อก่อน เพราะมันมันมีป่า ก็คนรุ่นก่อนๆ ก็มีกันหลายคนที่ยังทำกันอยู่ อย่างพวกจักสานพวกกระบุง พวกตะกร้า อะไรพวกนี้ จะทำใช้กันเอง”

การจัดกลุ่มจักสาน ในอีกแง่แง่มุมหนึ่งจึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูภูมิปัญญา โดยมีการขอความช่วยเหลือจากทางราชการให้ส่งวิทยากรมาช่วยฝึกงาน เพิ่มทักษะ การทำลายให้ละเอียดและสวยงามขึ้น การจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นการสะดวกต่อการทำงานร่วมกัน โดยมีการอบรมครั้งแรกไปเมื่อปลายเดือนกรกฎาคม 2545 และมีสมาชิกกลุ่มอยู่ 20 คน

กลุ่มเย็บผ้าโหล

กลุ่มเย็บผ้าโหลจัดเป็นกลุ่มรับจ้าง ที่จัดตั้งโดยมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน เป็นผู้ดำเนินการ นำผ้าจากโรงงานที่กรุงเทพฯ และพุทธมณฑล มาจ่ายให้แก่ลูกกลุ่มในสังกัด ปัจจุบันกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีหัวหน้ากลุ่มอยู่ในบ้านมะกอกมีอยู่ 3 รายด้วยกัน เป็นผู้หญิงทั้งสามราย ริเริ่มโดยผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำมาตั้งแต่ 4-5 ปีที่แล้ว ตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านรายหนึ่ง และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน แต่ละกลุ่มจะมีสมาชิกลูกกลุ่มอยู่ราว 30 คน

การเกิดขึ้นของกลุ่มเย็บผ้าโหล มาจากการเห็นคนนอกหมู่บ้าน นำงานเย็บผ้ามาจ่ายให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านทำ บ้านที่จะทำต้องงมีจักรเย็บผ้า หากไม่มีต้องหาซื้อกันมาเอง ระยะแรกมักใช้จักรเล็ก แล้วค่อยมีการขยับขยายซื้อจักรใหญ่ การซื้อจักรอาจทำโดยการขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน หลังจากชาวบ้านรับจ้างเย็บผ้าโหล ก็ทำให้เกิดแนวคิดในกลุ่มชาวบ้านสตรีว่าควรทำระบบตรงนี้กันเอง ผู้ริเริ่มจึงชักชวนไปกันที่ตลาดโบ๊เบ๊อันเป็นแหล่งขายส่งเสื้อและกางเกงโหล เพื่อดูป้ายที่ติดประกาศในแถวๆนั้นว่า โรงงานเย็บผ้าโหลจ่ายงานนอก ซึ่งก็จะมีการบอกเบอร์โทรศัพท์ให้ติดต่อ จนสามารถหาโรงงานพบ และติดต่อเพื่อขอรับงานเอง

ต่อมาผู้ใหญ่บ้านเริ่มจับงานนี้ การทำงานส่วนนี้ของผู้ใหญ่ถูกมองว่าเป็นงานเพื่อส่วนรวมมากกว่างานส่วนตัว เนื่องจากตัวผู้ใหญ่มีกิจการมากมายอยู่แล้ว โดยการจัดตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีสมาชิกราว 30 คน จึงกลายเป็นการรวมกลุ่มสตรีที่ว่างจากการทำงาน มาเย็บผ้าที่นำมาเป็นชิ้นส่วนให้เข้าเป็นตัวกางเกงขาสั้นใส่เชือกผูกที่ขอบเอว ชาวบ้านได้ค่าแรงตัวละ 3-4 บาท แต่อาศัยที่ทำวันหนึ่งได้จำนวนมากจึงสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกไม่น้อย ตกวันหนึ่งจะได้รายได้เกือบ 200 บาทต่อคน หรือเดือนหนึ่งสมาชิกกลุ่มจะมีรายได้ตรงนี้ประมาณ 5,000-6,000 บาท โดยมีค่าใช้จ่ายผันแปรคือด้ายและค่าใช้จ่ายคงที่คือจักรเย็บผ้าที่ต้องลงทุนเอง และหากไม่มีทุนผู้ใหญ่ก็จะหาจักรเย็บผ้ามาให้ก่อน และหัวหน้ากลุ่มบางรายใช้วิธีหาจักรมาให้ลูกกลุ่มของตนเช่า โดยเสียค่าเช่าเดือนละ 200 บาท

การติดต่อไปรับงานนั้น หัวหน้ากลุ่มต้องวิ่งรถเข้ากรุงเทพฯทุกสัปดาห์ ช่วงที่มีงานมากประมาณเดือนมีนาคม-พฤษภาคม อาจไปถึงสัปดาห์ละสองครั้ง โดยทำตามระบบที่โรงงานนัดหมาย ปัจจุบันโรงงานที่ติดต่อไว้มีอยู่หลายแห่ง โรงงานบางแห่งหัวหน้ากลุ่มจะไปด้วยกันโดยการเหมารถร่วมกันคันเดียว แล้วเมื่อกลับมาถึงค่อยมาแบ่งงานกัน และยังมีการหาโรงงานใหม่อยู่ตลอด เนื่องจากบางโรงงานมีปัญหาเรื่องการรับคืนมาก เช่น ไม่พึงพอใจในงานก็จะไม่รับคืน ดังที่หัวหน้ากลุ่มรายหนึ่งเล่าว่า

“เค้าบอกว่างานไม่สวย เราต้องรับผิดชอบเอง เพราะราเป็นคนเอามา คนที่ส่งต้องรับผิดชอบเองทุกอย่าง บางทีเปื้อนฝุ่นอะไรพวกนี้ ถึงเราซักออก เขาก็ไม่เอา”

เมื่อโรงงานไม่รับคืน หัวหน้ากลุ่มต้องรับผิดชอบโดยการซื้อจากโรงงานในส่วนที่โรงงานไม่รับในราคาตัวละประมาณ 16-17 บาท เพื่อให้ได้เท่ากับราคาขายส่งของโรงงานคือตัวละ 20 บาท และนำไปขายตามหมู่บ้านหรือตลาดนัด ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะขายในราคา 20 บาทเท่านั้น ในขณะที่ราคาขายปลีกตกตัวละ 39 บาท

รายได้ของหัวหน้ากลุ่มคือตัวละ 1-2 บาท นั่นหมายความว่าเมื่อไปรับผ้ามาจากโรงงาน แล้วกลับไปส่งคืนจะได้ค่าแรงจากโรงงานประมาณตัวละ 4-5 บาท ซึ่งต้องไปจ่ายให้กับลูกกลุ่ม 3-4 บาท แต่เนื่องจากหัวหน้ากลุ่มแต่ละรายจะรับผ้าไปเป็นจำนวนมากถึง 3-4 พันตัว จึงคุ้มค่าน้ำมันและค่าดำเนินการ ผู้เย็บผ้าโหลของบางกลุ่มเป็นชาวบ้านนอกหมู่บ้าน โดยอยู่ในหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง

การตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหล เป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน ขณะเดียวกันผู้ดำเนินการก็ได้รับผลตอบแทนในระดับหนึ่ง ซึ่งต้องนำมาเป็นค่าน้ำมัน ค่าแรงตนเอง รวมไปถึงความรับผิดชอบเมื่อเกิดความเสียหายต่างๆ อย่างไรก็ตามกลุ่มในลักษณะเช่นนี้ก็เป็นที่ยอมรับในสายตาชาวบ้านว่าทำให้ชาวบ้านมีรายได้ จึงเป็นกลุ่มที่ผสานระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับผลประโยชน์ของชุมชน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“ผ้าโหลจากโรงงาน ค่าแรงพออยู่ได้ เป็นตัวรับมาจากโรงงาน ก็ประมาณ 3-4 บาท เขาตัดผ้ามาเป็นชิ้นๆ ก็มาเย็บและประกอบเป็นตัว เขาตัดมาให้เราสำเร็จ เราก็เย็บไป ถ้าคนไหนไม่เป็นก็ต้องมาฝึกฝนนะ เวลาส่งก็ บางครั้งอาทิตย์หนึ่งก็เป็นหมื่นๆตัว ของเรามีกลุ่มเย็บผ้า อย่างต่ำก็หมื่นตัวกระจายออกไป ประมาณกลุ่มละ 30 คน ในกลุ่มของผู้ใหญ่นี่ก็เฉลี่ยกันไป”

กลุ่มสวัสดิการชุมชน

ในหมู่บ้านมีกลุ่มที่อยู่ในรูปสวัสดิการชุมชน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน และกลุ่มประปาชุมชน เป็นการรวมกลุ่มแบบช่วยเหลือกันเอง และพึ่งพาตนเองเวลาเกิดปัญหาขึ้น กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านนั้น เป็นการดำเนินการในระบบประกัน โดยเริ่มต้นมาจากการเข้าร่วมกับบ้านมะกอกหมู่ 2 ที่จะเก็บเงินจากผู้เข้าเป็นสมาชิกเมื่อมีคนในครัวเรือนของสมาชิกอื่นตาย ครัวเรือนละ 20 บาท ซึ่งปรากฏว่าจำนวนเงินที่ได้รับน้อย คือตกประมาณศพละ 3,000 บาท หมู่ 8 บ้านมะกอกใต้จึงได้ตั้งกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านของตนขึ้น และมีชาวบ้านหมู่ 2 ร่วมมาเป็นสมาชิกด้วย โดยการเก็บครัวเรือนละ 100 บาท สมาชิกของกลุ่มเริ่มแรกมีอยู่ 70 คน จนถึงปัจจุบันนี้มีอยู่ 106 คน ซึ่งศพหนึ่งจะได้เงินช่วยเหลือจากส่วนนี้ประมาณหมื่นกว่าบาท เงินดังกล่าวนี้สามารถช่วยเหลือให้แก่บ้านผู้ตายในการทำศพหรือใช้จ่ายในเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องกับผู้ตาย

สำหรับเงินกองทุนประปาชุมชนนั้น เป็นประปาบาดาล ที่สูบน้ำขึ้นจากบ่อบาดาลโดยตรงขึ้นไปที่หอสูง แล้วจ่ายน้ำไปตามครัวเรือนรวม 400 กว่าหลังคา เกิดขึ้นเป็นเวลา 10 ปีมาแล้ว เป็นการดำเนินการร่วมกับชาวบ้านหมู่ 2 โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมอนามัยให้สร้างขึ้นมา เริ่มต้นมีการเรียกเก็บเงินจากเจ้าของบ้านที่ใช้น้ำหลังคาเรือนละ 280 บาท เป็นค่ามาตรวัด และเก็บเป็นเงินหมุนเวียนอีก 30 บาท เพื่อนำมาบริหารงานให้กับผู้ใช้น้ำประปา นอกจากนั้นก็จะเก็บเป็นค่าน้ำยูนิตละ 3 บาท และได้ปรับขึ้นมาเป็นยูนิต ละ 4 บาท และเก็บค่ารักษามาตรวัดอีกเดือนละ 5 บาท ปัจจุบันนี้ประปาชุมชนมีผลกำไรเหลืออยู่ประมาณ 170,000 บาท แต่ก็มิได้นำมาปล่อยกู้และปันผลให้แก่สมาชิก คงเอาเงินจำนวนนี้ไว้ใช้ในการบริหารงานและซ่อมแซม และใช้เพื่อกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ เช่น การซื้อโคมไฟมาติดตั้งในหมู่บ้าน การซ่อมแซมถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ

เงินทุนจากแหล่งต่าง ๆ

ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนต่างๆ ดังนี้ *แหล่งแรก เป็นการกู้ยืมจาก ธกส.* ซึ่งมีการให้กู้ โดยให้ชาวบ้านจัดกลุ่มมาประมาณ 10-11 คน เพื่อให้ช่วยกันค้ำประกัน และยังมีเงื่อนไข คือหากจะขอกู้ใหม่คนในกลุ่มนั้นทุกคนต้องชำระหนี้เก่าหมดแล้ว สำหรับการพักหนี้จาก ธกส. ก็สามารถช่วยชาวบ้านได้พอสมควร แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็หาหนทางในการใช้หนี้คืนอยู่เช่นกัน ชาวบ้านเล่าว่าการพักหนี้นั้นมิใช่ว่าทำกันโดยไม่มีจุดหมายปลายทาง หากแต่จะมีการให้รวมกลุ่มคนพักหนี้ หาอาชีพเสริมเพื่อให้เกิดรายได้งอกเงยมาใช้หนี้อีกทางหนึ่ง และในขณะที่พักชำระหนี้จะไม่สามารถกู้ยืมเงินต่อไปได้ ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

"บางรายก็พัก บางรายก็ไม่พัก จริงๆแล้วโครงการพักหนี้เขาไม่ให้พักเฉยๆนะ คือคนที่พักหนี้ทางรัฐบาลเขาจะมีนโยบายให้มาที่กลุ่มพักชำระหนี้ เขาก็จะหาอาชีพให้ทำเพื่อที่จะได้มีเงินเก็บสะสม แต่ปรากฏว่าบางคนคือพักแล้วไม่ทำ พักชำระหนี้ก็จะกู้เพิ่มอีกไม่ได้สามปี นั่นคือคุณต้องหยุดเลย แต่คุณต้องไปหารายได้อย่างอื่นมา แล้วอีกสามปีคุณต้องใช้คืน แล้วก็มีบางคนมีบางกลุ่มที่ว่าจะให้อำเภอจัดหาอาชีพมาให้ทำ เพื่อที่จะได้มีเงินไว้อีกสามปีข้างหน้าไว้ใช้หนี้"

แหล่งที่สอง เป็นการกู้ยืมจากพ่อค้าในตลาดที่ชาวบ้านเรียกว่ากู้จากเจ๊กหรือกู้จากเถ้าแก่ ซึ่งจะเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงมาก คือร้อยละ 3-5 ต่อเดือน ซึ่งเป็นระบบที่มานานสืบต่อมา ดังคำบอกเล่าที่ว่า

"ตลาดคนจีนร้อยละห้าร้อยละสามต่อเดือน เมื่อก่อนนี้ทำนาสมัยเก่าที่ว่านาหว่านคนจีนเขาจะเอาเป็นดอกข้าวร้อย(บาท)ละสามถังซึ่งถือว่าสูงมากๆเลย ที่นาบางคนก็โดนเค้ายึดไปหมด"

หรือการกู้จากแขกเสียดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 ต่อเดือนก็มี ชาวบ้านเล่าว่า

"กู้ตลาดข้างนอกร้อยละยี่สิบก็มี เป็นพวกชาวแขกอะไรพวกนี้ เค้ามาปล่อยแล้วก็มาเก็บเป็นวันๆต่อเดือน แล้วก็มีร้อยละห้าพวกโรงสี แล้วก็ร้านค้าใหญ่ๆที่ปล่อยกู้ บางทีก็เอาที่ไปจำนองเค้าแล้วก็เอาเงินมา"

แหล่งที่สาม เป็นการกู้แหล่งจากเงินทุนที่รัฐจัดสรรมายังชุมชนที่ชาวบ้านเรียกว่าเงินหมื่นและเงินแสน เงินหมื่นคือเงินสงเคราะห์ที่ได้จากประชาสงเคราะห์จังหวัดให้สำหรับคนเดือดร้อนยืม หมู่บ้านละ 12,000 บาท และเงินแสนคือเงินที่ผ่าน อบต. บ้านมะกอกใต้มีสมาชิกเงินแสนอยู่ 61 ราย เงินนี้จะถูกแบ่งให้กับกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเกษตรกรในชุมชน กลุ่มละครึ่ง โดยเกษตรกรเอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อยา ซื้อพันธุ์ข้าว ในขณะที่กลุ่มแม่บ้านเอาไปซื้อด้ายและหมี่ ลักษณะการปล่อยกู้เป็นรายบุคคล คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี โดยกำหนดส่งให้หมดภายใน 4 ปี และเมื่อแบ่งแล้ว สมาชิกได้เงินรายละ 2,000 บาท ซึ่งจะต้องส่งดังนี้ *"ปีสี่เจ็ดให้ส่งสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่แปดสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่เก้าแปดร้อยบาท นี่เป็นหนึ่งพันหกร้อยบาท ส่งสามปีให้หมด...ก็ขั้นแรกเขาก็จะเรียกคนละห้าร้อยบาทก่อนใช่ไหม เอาไปเข้าธนาคารไว้ก่อน เป็นแบบว่าเป็นหลักไว้ก่อน คนไหนที่ว่าได้ยากก็เอานั่นแหละชนไว้ก่อน"* นอกจากนั้นก็มีเงินสวัสดิการที่ได้จาก อบต. ในลักษณะของการหาเงินทุนมาใช้ในด้านต่างๆ เช่น เงินช่วยเหลือคนชราและคนพิการ และ การจัดศูนย์เลี้ยงเด็ก

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม กระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น เห็นได้ชัดว่าชุมชนบ้านมะกอกใต้เองก็มีความกระตือรือร้นและได้เตรียมการเพื่อรอรับการเข้ามาของกองทุน กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านมะกอกใต้ ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอนดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั้นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ดังนั้นชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อน ให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันว่าเงินกองทุนหมู่บ้านที่ได้รับมานี้ควรมีการบริหารจัดการกันอย่างไร เพื่อที่จะได้มีส่วนงอกเงยออกมาได้ใช้หมุนเวียนกันต่อไปโดยเงินไม่ร่อยหรอลงไป ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านได้เล่าให้ฟังในประเด็นนี้ว่า

"ตอนแรกชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจ บางคนคิดว่าเงินตัวนี้ได้ฟรีมาไม่ต้องเอาคืน แต่เราบอกว่าไม่ใช่เงินตัวนี้ถ้าบริหารไปจะอยู่ถึงลูกหลาน ก็ต้องอธิบายให้ชาวบ้านฟังถึงจะเข้าใจ"

ในระยะแรกของการสร้างการรับรู้นั้นเป็นการเรียกชาวบ้านมาพูดคุยกันก่อน โดยชาวบ้านมาร่วมฟังกันไม่ถึงร้อยคน

การเลือกกรรมการกองทุน

วันที่ 2 มิถุนายน 2544 ชุมชนได้มีการจัดประชุมกันอย่างเป็นทางการ มีพัฒนากรอำเภอร่วมชี้แจงรายละเอียด และหลักการของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชน โดยมีชาวบ้านมาร่วมประชุมกันเกินกว่า 3 ใน 4 ของหลังคาเรือนทั้งหมด ซึ่งเป็นไปตามกฎระเบียบที่สามารถทำการเลือกตั้งกรรมการกองทุนได้เลย โดยมีวิธีการคือ เริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและให้มีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้ว ก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งส่วนใหญ่มีมติเป็นเอกฉันท์สำหรับชื่อที่ถูกเสนอมา ชาวบ้านที่ถูกเสนอชื่อให้เป็นกรรมการ แม้จะมีการบ่ายเบี่ยงไม่ยอมรับเป็น ก็ต้องยอมรับมติให้เป็นกรรมการ เพราะชาวบ้านจะไม่ยอมให้ถอนตัว เนื่องจากพิจารณาแล้วว่าเหมาะสม ในเรื่องนี้เป็นไปดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า *“มีบางคนที่เขาเสนอชื่อ ก็ไม่เอาเหมือนกัน แต่ก็ไม่ยอม ต้องเอา ต้องเอาให้ได้ เหมาะสมแล้ว”* ในกรณีที่ชาวบ้านที่ถูกเลือกมาไม่ยินยอมจริงๆซึ่งมีอยู่เพียงรายเดียว ก็จะให้เขียนว่าขอลาออกจากตำแหน่งกรรมการ เพื่อเป็นการยืนยันให้ชาวบ้านทั่วไปรู้ว่าได้รับการรับเลือกเป็นกรรมการแล้ว แต่ขอลาออกให้มีการเลือกใหม่ เมื่อเลือกกรรมการได้ครบ 15 คน ปรากฏว่าเป็นกรรมการผู้ชาย 13 คน และกรรมการผู้หญิง 2 คน กรรมการทั้งหมดก็จะมาตกลงเลือกตั้งกรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ฯลฯ รวมไปถึงแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการก็จะมาเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนของหมู่บ้านบ้านมะกอกใต้ขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกรรมการบอกว่าทำไม่ยาก เพราะมีแนวทางมาให้ศึกษาก่อนเพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุง ในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน ส่วนกฎเกณฑ์ทั่วไปส่วนใหญ่ก็มีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ขั้นตอนแรกของการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือการสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก่อน เพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ แต่จะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 20 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุน ที่เรียกกันว่าเงินสัจจะ โดยเงินนี้สำหรับบ้านมะกอกใต้ จะเก็บคนละ 20 บาทต่อเดือน แต่เก็บครั้งเดียวเป็นรายปี ตั้งแต่วันที่เข้าเป็นสมาชิก การคิดดอกเบี้ยที่ต้องจ่ายคืนพร้อมเงินกองทุนที่ยืมไปนั้น คิด

อัตราร้อยละ 4 ต่อปี โดยยึดหลักเทียบจากอัตราดอกเบี้ยธนาคาร การคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ค่อนข้างต่ำของบ้านมะกอกใต้ ก็เพราะกรรมการให้ความเห็นกันว่า *"ถ้ามากก็เป็นการค้ากำไร เพราะเงินทุนนี้ต้องการให้ช่วยเหลือชาวบ้าน มากไป ไม่ช่วยเหลือ"*

ในการจ่ายเงินคืนนั้น กฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน บ้านมะกอกใต้ระบุไว้ว่าหากใครมีความสามารถส่งก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ส่งทีหลังจะถูกคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 1 ต่อปี เป็นร้อยละ 5 ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ประมาณ 160,000 บาท ซึ่งให้กู้ได้ครั้งละ 3,000 บาท คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ขอกู้ เพราะกู้ฉุกเฉินต้องคืนเงินเร็วกว่ากู้ปกติ

สำหรับมาตรการระแวดระวังนั้น ได้ปรากฏอยู่ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ว่า ให้การกู้ยืมนั้นกระทำกันเป็นกลุ่ม คือแม้จะเป็นการขอกู้รายบุคคล แต่ผู้ที่จะมากู้ต้องรวมตัวกันมาเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 10-12 คน เพื่อขอกู้พร้อมกัน และภายในกลุ่มนั้นจะมีการค้ำประกันกันเองโดยใช้ผู้ค้ำประกัน 2 คน ซึ่งก็จะหมุนเวียนกันอยู่ในกลุ่ม ผู้ค้ำคนหนึ่งจะค้ำประกันสมาชิกอื่นได้ไม่เกินกว่า 3 ราย กรรมการกองทุนจะแบ่งหน้าที่กันดูแลลูกกลุ่มตามที่ได้มอบหมาย

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น 245 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านจำนวน 131 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 125 ราย และไม่ได้ขอกู้เงิน 6 ราย ซึ่งทุกรายได้รับอนุมัติเงินกู้ แต่ในจำนวนที่ลดทอนลงมา แม้ในหลักการแล้วจะเขียนขอกู้ได้สูงสุดคนละ 20,000 บาทในกรณีปกติ ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกของกองทุนมีมากในขณะที่วงเงินที่มีอยู่เทียบกับการขอกู้จะมีไม่เพียงพอ ดังนั้นคณะกรรมการกองทุนฯจะทำการพิจารณาอนุมัติเงินกู้เป็นรายๆไป และตัดวงเงินออกตามความจำเป็นของการประกอบอาชีพ การเขียนโครงการเป็นเรื่องที่ผู้ขอกู้ทุกคนต้องทำ โดยให้เขียนระบุลงไปว่าต้องการกู้ไปเพื่อทำกิจกรรมใด เช่น

"ถ้าคนทำนาก็คือเอาไปซื้อปุ๋ย ค่าแรง ค่ารถไถ ถ้าเป็นพวกอาชีพค้าขาย ก็เขียนโครงการว่าอาชีพค้าขาย จะเอาไปซื้ออะไร ถ้าเป็นกลุ่มทอผ้าก็คือเอาไปซื้อหมี่ ถ้าเป็นเลี้ยงไก่ เลี้ยงอะไร ก็เขียนว่าซื้ออาหาร ซื้อได้ อะไรอย่างนี้"

โดยกรรมการกองทุนได้กำหนดให้สมาชิกที่ประสงค์จะขอกู้เงินส่งโครงการมาก่อนเงินออกล่วงหน้า 2 เดือน เพื่อจะได้มีเวลาพิจารณาในภาพรวม ปรากฏว่าอาชีพที่สมาชิกเขียนขอกู้มากที่สุดก็คือการทำการเกษตรโดยใช้ในการปลูกข้าว ในขณะที่โครงการประเภทอื่นจะมีไม่มาก

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ เป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านมะกอกใต้ได้ปล่อยกู้ไปในเดือนพฤศจิกายน 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 เดือนตุลาคม 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้นประมาณ 840,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้ฉุกเฉินอีก 160,000 บาท ผู้ที่กู้ได้มากที่สุดคือ 8,000 บาท และเป็นวงเงินที่ได้รับกันส่วนใหญ่ ส่วนที่ได้ต่ำสุดคือได้เพียง 3,000 บาท เป็นการกู้เพื่อไปค้าขายย่อยคือขายส้มตำ กับข้าว และผลไม้

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ตั้งกันมาตั้งแต่วันที่ 2 มิถุนายน 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้วในวันที่ 2 มิถุนายน 2545 ทำให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ ซึ่งตามระเบียบกองทุนแล้ว จะต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านมะกอกใต้ได้ให้กรรมการจับสลากออก 8 คน แต่มีผู้ขอลาออกเอง 3 คน จึงจับสลากออกเพียง 5 คน แต่ก็สามารถเลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 ปรากฏว่าได้คนเก่ามาเป็นกรรมการทุกคน ยกเว้นคนที่ลาออกเนื่องจากต้องไปต่างประเทศ กับผู้ที่ติดธุรกิจส่วนตัวไม่มีเวลาว่างเพียงพอ จึงมีการเปลี่ยนกรรมการใหม่รวม 3 คน ซึ่งในภาพรวมแล้วยังคงเป็นผู้ชาย 13 คน และผู้หญิง 2 คน เช่นเดิม

“เปลี่ยนกรรมการ ก็มีเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน นอกนั้นก็คนเก่า ชาวบ้านก็เลือกเอาคนเก่าหมด แต่จะมาเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน คือสองคนเขาลาออก บอกจะไปอยู่กรุงเทพ เขาขออีกคนหนึ่งแบบจับฉลากแล้วโดนออก เขาก็ไม่ขอกลับมาใหม่”

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนในวันที่ 31 ตุลาคม 2545 ดังนั้นจึงได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านตอนต้นเดือนเพื่อเป็นการเตือน อีกทั้งได้มีประกาศแจ้งข่าวเสียงตามสาย เป็นการประชาสัมพันธ์ไว้ล่วงหน้าไว้

“เขาจะประกาศก่อนจะครบกำหนด ส่งเงินแล้วนะ เขาให้ส่งภายในกำหนดเดือนที่แล้ว(เดือนตุลาคม) สิ้นเดือนที่แล้วหมดกำหนดส่ง ทำเรื่องกู้กันต่อ พอส่งเสร็จก็ทำเรื่อง”

รวมไปถึงการดูแลจากกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ที่จะต้องดูแลลูกกลุ่มของตนตามที่ได้แบ่งกลุ่มไว้ตั้งแต่ต้น ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านเล่าว่า

“เราบอกว่าสิ้นเดือนนี้เก็บเงินคืนหมด บางคนก็ค้าขาย บางคนก็ทำนา ช่วงนี้เป็นฤดูเกี่ยวข้าว เราขอเก็บคืนไม่มีปัญหาเรื่องการคืนเลย...บอกว่าในกลุ่มมีปัญหาไหม (กรรมการ) เขาก็บอกว่าไม่เห็นมีปัญหาสักคน เขาว่าอย่างนี้นะ ให้กรรมการสิบห้าคนแบ่งกันดูแลลูกกลุ่มก็คือใครอยู่ใกล้กลุ่มไหนก็ดูแลกลุ่มนั้น แบ่งมาตั้งแต่ต้นแล้ว”

กรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดให้สมาชิกฯ มาส่งเงินได้ในวันที่ 30-31 ตุลาคม 2546 โดยการเก็บเงินนั้นใช้การแบ่งเขตเก็บโดยแยกไปตามบ้านกรรมการแต่ละคน เพื่อลดความยุ่งยากและกระจายความเสี่ยงออกไปเนื่องจากเงินมีจำนวนมาก ในวันที่คืนเงินนั้นชาวบ้านสามารถยื่นเรื่องเขียนโครงการกู้เงินใหม่ได้เลย เมื่อได้เงินคืนมาเรียบร้อยหมดแล้ว ผู้ใหญ่บ้านก็จะนำเงินฝากเข้าธนาคารเพื่อตรวจสอบ และรอคอยการพิจารณาอนุมัติโครงการจากคณะกรรมการ การคืนเงินรอบแรกสามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยให้ทำสัญญากู้รอบสองใหม่พร้อมกันในวันนั้นเลย พอวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 1 พฤศจิกายน ได้ทำการปล่อยกู้รอบสองทันที แต่ชาวบ้านจะได้รับเงินในวันที่ 13 พฤศจิกายน โดยกรรมการจะเรียกเก็บสมุดธนาคารออมสินจากลูกกลุ่มของตน และทำการโอนเงินเข้าบัญชีให้

การปล่อยเงินกู้รอบสอง

ก่อนที่จะมีการคืนเงินกู้รอบแรกนั้น กรรมการได้มีการประชุมกันแล้วล่วงหน้า เพื่อปรึกษาหารือการปล่อยกู้ในรอบที่สอง เนื่องจากได้เปิดให้มีการสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ไว้แล้ว ปรากฏว่ามีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน เป็น 140 คน แต่มีผู้แจ้งว่าจะขอกู้อยู่ 133 คน ซึ่งเมื่อเทียบกับรอบแรก มีคนกู้เพิ่ม 8 ราย และเนื่องจากการปล่อยกู้ครั้งแรกนั้น ไม่ได้ปล่อยกู้ทั้งหมด แต่มีการกันไว้เผื่อฉุกเฉินซึ่งไม่มีใครมากู้ในส่วนนี้เลย ในรอบสองกรรมการได้คำนวณดอกเบี้ยที่จะได้รับรวมกับเงินหนึ่งล้านเดิมแล้ว จึงมีความคิดว่าควรจะนำเงินมาปล่อยกู้ให้มากที่สุด การจัดสรรเงินดอกเบี้ยตามหลักการของกองทุนหมู่บ้านในแต่ละด้านจึงมิได้กระทำกัน แม้แต่กรรมการก็ตกลงกันว่าจะไม่เอาค่าตอบแทนใดๆ ดังนั้นในรอบสองนี้จากวงเงินปล่อยกู้หนึ่งล้านเดิมรวมกับดอกเบี้ยที่ได้มาอีกประมาณสามหมื่นกว่าบาท ได้ปล่อยกู้รอบสองไปทั้งสิ้นถึง 1,004,000 บาท คงเหลือดอกเบี้ยส่วนหนึ่งและนำเอาเงินออมทรัพย์สองรอบที่เก็บสะสมได้อีกประมาณเกือบ 70,000 บาท สำรองไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับเรียกได้ว่าสมาชิกเก่าทุกคนได้รับเพิ่มขึ้นรายละ 1,000 บาท กล่าวคือวงเงินสูงสุดและต่ำสุดของการปล่อยกู้จะมากขึ้นกว่าเดิมอีก 1,000 บาทด้วยเช่นกัน คือสูงสุด 9,000 บาท และต่ำสุดเป็น 4,000 บาท เว้นแต่สมาชิกจะเขียนขอกู้มาเท่ากับหรือน้อยกว่าที่เคยได้รับไปครั้งที่แล้ว ซึ่งก็ปรากฏว่าทุกคนเขียนมามากกว่าวงเงินที่ตนเคยได้รับครั้งแรกทั้งสิ้น

ประธานกองทุนฯ มีความเห็นว่าขั้นตอนของการทำงานในรอบสองนี้จะง่ายขึ้นมาก เพราะชาวบ้านทุกคนมีความเข้าใจมากขึ้น และมีการตัดทอนเอกสารต่างๆลงไปมาก คือ *"ปีนี้แบ็งค์ไม่เอาเอกสาร ไม่เอาโครงการ ไม่เอาสัญญา คือสัญญากับโครงการอยู่ที่เรา เอาแต่ยอดสรุป ผู้ใช้หนี้กับผู้กู้ใหม่ประหยัดเวลาและก็ประหยัดเงินเยอะ"* สำหรับระเบียบการกู้ยืมเงินต่างๆ รวมไปถึงดอกเบี้ย ยังคงใช้หลักการเดิม

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน และมีแบบแผนการบริหารที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการออมทรัพย์เองร่วมไปด้วย นับว่าเป็นส่วนที่ให้ผลสำเร็จอย่างมากต่อการออมทรัพย์บ้านมะกอกใต้ เนื่องจากแต่เดิมนั้นชุมชนบ้านมะกอกใต้ ไม่เคยมีกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านมาก่อนเลย ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีแหล่งเงินออมที่มีอนาคต เพื่อใช้กู้หมุนเวียนกันต่อไป ผู้ใหญ่บ้านเล่าเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ว่า

"ไม่ได้ทำ ตัวนี้เพิ่งเริ่มทำ แต่ก่อนไม่มี มาทำที่ว่ามีโครงการหมู่บ้านละล้าน แล้วก็ให้เริ่มมีออมทรัพย์ ออมทรัพย์ที่ว่าเดือนละยี่สิบบาท ชาวบ้านก็เริ่มออมทรัพย์ เพราะว่าต้องมีหักเงินออมทรัพย์ไว้ แล้วเขาก็เริ่มๆรู้จักว่าออมทรัพย์เป็นอย่างไร จากที่ว่าแต่ก่อนไม่ได้ออม"

ในปีแรก เงินออมทรัพย์ที่เก็บเดือนละ 20 บาท แต่จ่ายเป็นรายปี 240 บาทนั้น มีจำนวนอยู่ 31,440 บาท และในปีที่สองมีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน ก็ให้จ่ายย้อนเป็น 2 ปี ทำให้ยอดเงินออมทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็น 67,200 บาท แต่ในปัจจุบันเงินจำนวนดังกล่าวยังไม่ได้มีการให้กู้ยืม จึงอยู่ในลักษณะของเงินออม ซึ่งอนาคตจะมีการนำมาปล่อยกู้ เพื่อให้ผู้ออมมีเงินปันผลและดอกเบี้ยจากเงินออมตรงนี้

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นผู้ริเริ่มงานกิจกรรมต่างๆ แต่การที่ได้จัดให้มีการแบ่งกลุ่มร่วมกันรับผิดชอบกันเองในกลุ่ม เพื่อช่วยกันดูแลและกระตุ้นเตือนกัน ทำให้เกิดกระบวนการรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งกระบวนการของกองทุนหมู่บ้านนี้ คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ได้ ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

"...เพราะชาวบ้านจะได้มีความกระตือรือร้นในการคัดเลือกคณะกรรมการขึ้นมาจัดสรรเงิน โดยการพัฒนาตัวเองที่ยั่งยืน ต่อไปก็ไม่ต้องอาศัยหน่วยงานของราชการ"

นอกจากนั้น ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารงานของกองทุน ก็รู้สึกว่าตนได้รับความรู้ ได้รับประโยชน์จากการทำงานกองทุนหมู่บ้านอย่างมาก และสามารถนำหลักการไปใช้กับกิจกรรมอื่นๆได้เป็นอย่างดี ดังคำบอกเล่าที่ว่า

"ผมมีความรู้สึกว่าดีมากเลยครับ ถึงจริงๆ คณะกรรมการหมู่บ้านบริหารงานกันเอง โดยที่ทางส่วนราชการ ทางอำเภอมาให้ความรู้อะไรต่อมิอะไร ทางธนาคารทางอะไรก็ดีมาให้

ความรู้ จากคนที่ไม่เคยมีความรู้ทางด้านการบริหาร พอได้เงินตัวนี้เข้ามานี่ดีมากเลย กลุ่มอะไรต่ออะไรก็ได้หลักการนี้เข้าไปช่วย"

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

ผลทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก เกิดขึ้นในหลายระดับ ได้แก่

ระดับแรก เป็นการกู้เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียน คือ มีเงินไปสนับสนุนการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ปกติ ในลักษณะของเงินทุนหมุนเวียน โดยทั่วไปจะเป็นเรื่องของการทำนา เช่น ใช้ซื้อปุ๋ย ซื้อยา หรือในการทอผ้า การเย็บผ้าโหล ก็จะนำเงินไปซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ มาใช้ก่อน ดังที่ว่า *"หนูกู้มานี่ ก็ซื้ออุปกรณ์ให้ลูกน้องเย็บผ้า ก็ช่วยได้เยอะ ดี มีเงินใช้ได้เยอะ ลดต้นทุนลงไปเยอะ อย่างด้ายเราซื้อมากักตุนได้"*

ระดับที่สอง ในกรณีที่เป็นผู้ที่มีอาชีพอยู่แล้ว สามารถนำเงินกองทุนที่กู้ไปขยายกิจการของตนได้ ผู้ใหญ่เล่าถึงประเด็นนี้ว่า *"บางคนแบบพ่อแม่ก็ไม่ค่อยมีอะไร จะมีก็คือขายเล็กๆ ขายน้ำเต้าหู้ปาท่องโก๋ พอได้เงินตัวนี้เขาก็ไปซื้อของแห้งใส่ท้ายรถไปขายตลาดนัด ออกทุกวันก็รายได้ดี มันก็เปลี่ยนไปในทางที่ดี"*

ระดับที่สาม คือการที่ชาวบ้านซึ่งไม่มีทุนในการทำอาชีพที่ไม่ใหญ่นัก ได้ริเริ่มทำในสิ่งที่ตัวเองมีความต้องการ ตัวอย่างเช่น *"ตอนนี้แกก็ขายกับข้าวตอนเช้า ทำเป็นกับข้าวเป็นหม้อๆมาขายตอนเช้า แกบอกว่าแกดีขึ้นนะ แต่ก่อน จากที่แกจะต้อง ถ้าไปยืมใครก็คงไม่มีใครอยากจะให้ยืมนะ เพราะไม่มีรายได้ แต่ตอนนี้แกว่าแกอยู่ได้ แล้วพอว่างจากงาน แกก็ไปหาซื้อของอย่างอื่นมาค้าขายของแก เป็นผลไม้เป็นอะไร"*

เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงเป็นการลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆลงได้ ดังที่ชาวบ้านให้ความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า

"ดีเชียวแหละประหยัดเงินเจ็กไปเยอะเชียว อ้าวจริงๆ ถ้าไปกู้เจ็กสิร้อยละห้าร้อยละสิบต่อเดือน แล้วร้อยนึงห้าบาทมั่ง เผลอๆร้อยละสิบมั่ง ไม่มีก็ต้องเอาพูดถึงนะ"

"อย่างน้อยๆ ก็ช่วยเป็นทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านของเรา เป็นทุนให้ชาวบ้านของเรากู้มาประกอบอาชีพ ก็ช่วยได้เยอะครับ ดีกว่าที่เราต้องไปกู้นอกระบบครับ นอกระบบดอกเบี้ยมันแพงกว่าเยอะ ร้อยละสามถึงห้าต่อเดือน ก็ช่วยได้เยอะ บางคนมันไม่มี ไปหายืมอะไรนอกระบบต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน"

อย่างไรก็ตามในบางทัศนะของชาวบ้านเอง ก็มีมุมมองกองทุนหมู่บ้านในทางกลับกันด้วย กล่าวคือเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาก็อาจเป็นการสร้างหนี้ใหม่ ทำให้คนเป็นหนี้มากขึ้น

"ก็เหมือนมีหนี้สินเยอะขึ้น จากคนที่ไม่เคยเป็นหนี้ พอกู้เงินล้านได้ดอกถูกก็มากู้กัน ก็เหมือนว่าอะไรได้มาง่ายก็อยากได้ บางคนก็ว่าให้กู้ก็คือดอกถูก มีให้กู้ ดอกไม่เยอะ แต่ไม่คิด

ว่าตัวเองเป็นหนี้เพิ่ม ถ้าสำหรับตัวเองคิดว่าไม่ดีหรอก ก็เหมือนทำให้เราเป็นกิเลส อยากเป็นหนี้ตัวนี้"

"ก็บางคนเขาก็บอกว่ามีดีกับไม่ดี เหมือนกับเข้ามา เหมือนกับไปสร้างหนี้ให้เขา แต่มันคนเราพอมีเงินมาก็อยากจะได้ ก็ดีอย่างเสียอย่าง แต่ก็ช่วยกันได้เยอะ บางคนค้าขาย ตอนนี้ไม่มีเงินก็ได้เงินตรงนี้ บางคนซื้อรถเข็นอะไร ก็ต่อกันได้เยอะ"

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องการใช้ประโยชน์ของเงินในระดับปัจเจก ในที่นี้ได้ยกกรณีศึกษารายบุคคล ทั้งชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกองทุน ซึ่งกู้เงินและไม่ได้กู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน นำเสนอดังนี้

กรณีพี่บัว สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง

พี่บัวฐานะทางบ้านไม่ดี สามีเสียชีวิตแล้ว มีหนี้สินมาก จึงขายที่นาไปใช้หนี้ เดิมเย็บผ้าโหลและทอผ้าเพื่อหารายได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันสายตาไม่ดี การเย็บผ้าโหลมีปัญหาต้องมาแก้ไขทำให้เลิกเย็บ จึงทอผ้าอย่างเดียว ในรอบแรกพี่บัวกู้เงินกองทุนหมู่บ้านโดยการจับกลุ่มกับลูกสาว และเพื่อนบ้าน ช่วยกันค้ำประกัน แต่พอการกู้ในรอบที่สอง พี่บงไม่ได้กู้ สาเหตุก็คือกลัวว่าจะหาเงินมาใช้หนี้ไม่ทัน แล้วคนค้ำประกันจะเดือดร้อน อย่างไรก็ตามเมื่อถามถึงการได้มาของเงินทุนหมุนเวียนเพื่อซื้อด้ายซื้อหมี่ พี่บงเล่าว่าได้มาจากผู้ใหญ่ออกให้ก่อน พอขายได้จึงจะหักเงิน โดยไม่คิดดอกเบี้ย

"ไม่กู้เอง (ลูกสาว)เขาไม่ได้บอกหรอก คิดเอง เดี๋ยวหาไม่ทัน ก็เลยไม่กู้ เดือดร้อนเขา ถ้าเรากู้ได้ เราก็จะกู้ รอไปก่อน"

กรณีของพี่บงชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านเองโดยปกติแล้ว ไม่ได้คิดแต่อยากจะกู้ โดยไม่ประมาณตนเอง หากมีวิธีคิดที่ดูเรียบง่ายๆ แต่ก็แฝงให้เห็นถึงความคิดที่ไม่อยากรบกวนผู้อื่นให้มากังวลกับปัญหาของตัวเอง ในขณะเดียวกันพี่บงก็เริ่มมีการออมทรัพย์กับกองทุนหมู่บ้านโดยการเตรียมเงินเอาไว้ล่วงหน้า

กรณีพี่รมย์ ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

พี่รมย์ มีอาชีพทำนา และทอผ้า มีลูก 2 คน สามีทำนาและเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างเป็นช่วงๆ สำหรับพี่รมย์นั้น ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สาเหตุก็เพราะคิดเองว่าตัวเองมีรายได้น้อย หากกู้ไปแล้วพอถึงกำหนดจะไม่สามารถส่งเงินกู้ได้ เพราะยังกังวลกับจังหวะของการใช้เงินคืน ว่าจะตรงกับช่วงเวลาขายข้าวหรือไม่ พี่รมย์เล่าเรื่องของตนเองว่า

"กลัวพอถึงเวลาจะไม่มีส่งเขาอีก เขาเรียกไปประชุมเหมือนกัน แต่ไม่ได้ออกไป รายได้มันน้อยกลัวไม่มีส่งเขาเอาง่ายๆ ไม่เอาเลย เขาก็ว่าเอาคนละหมื่น คนละเท่าไหร่อย่างนี้ ก็ทำนา กลัวส่งเขาไม่ทัน ถ้าช่วงจังหวะเกี่ยวข้าวก็พอทัน แต่นี้บางครั้งมันก็ไม่โดนจังหวะอันนั้นก็หมุนไม่ทัน ก็เลยไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุน ก็อยากได้เหมือนกัน แต่กลัวเขาไม่ให้กู้ไง ถ้า

เอามาสองพัน ค่าอะไร ค่าใช้จ่ายมันก็ไม่พอ ต้องซื้อปุ๋ยซื้ออะไร เขาว่าฐานะอย่างแกไม่เกินสองพัน เขาว่าอย่างนี้ก็ไม่เอา ก็เพื่อนบ้านนั่นแหละ ฐานะมันเล็ก เออเขาก็พูดกัน"

สำหรับพี่รมย์ แม้จะอยากสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน แต่เมื่อได้พูดคุยกันเองกับเพื่อนบ้านกลับทำให้รู้สึกว่าตนเองไม่สมควรกู้ อีกทั้งไม่แน่ใจในเรื่องวงเงินที่จะได้ จึงไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

กรณีพี่ส้ม หัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองรอบ

มีส้มจัดว่าเป็นชาวบ้านที่มีฐานะอยู่ในระดับดี นอกจากจะเป็นหัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟแล้ว ครอบครัวยังมีเครื่องดูดข้าว 1 คัน ให้เช่า พี่ส้มกู้เงินรอบแรกได้ 8,000 บาท และกู้รอบสองได้ 9,000 บาท โดยเขียนโครงการว่าใช้ในกิจการเครื่องไฟทั้งสองรอบ

"ก็แล้วแต่กรรมการเขาจะให้คนละเท่าไหร่ เขาให้เท่าไหร่ก็คือเอาเท่านั้น แต่ถ้าเอามาเยอะ เวลาใช้เราก็ลำบาก แปดพันแรกลงเครื่องไฟอย่างเดียว"

พี่ส้มเล่าเรื่องการเตรียมเงินเพื่อคืนไว้ว่า

"เราเตรียมไว้แล้วไง ก่อนที่จะส่งวันไหน เดือนไหน เราก็เตรียมเงินไว้ก่อน เราจะแยกไว้เลยเงินส่วนนี้ ส่วนที่เราจะใช้นี่เราต้องแยกไว้เลย ก็ได้จากที่วิ่งผ้าโหลนี่แหละ แล้วก็กิจการของ แฟน ก็แฟนทำแล้วก็มาให้ เก็บเงินก็รวมกัน"

กรณีป้าจาด ผู้อาวุโส ประธานกลุ่มทอผ้า สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองครั้ง

สำหรับป้าจาด การเป็นผู้อาวุโสที่มีคนเคารพมากมาย อีกทั้งเป็นตัวตั้งตัวตีในการก่อตั้งกลุ่มทอผ้า แม้ว่าเมื่อจัดกลุ่มตามฐานะทางเศรษฐกิจ ป้าจาดไม่ถึงกับเป็นคนร่ำรวยนักแต่ก็มีฐานะที่ไม่ลำบาก ความเชื่อถือทางการเงินจัดได้ว่าดี ดังนั้นเมื่อป้าจาดซึ่งดูเหมือนไม่อยากกู้เงิน ได้กู้เงินตามการคะยั้นคะยอของสามีและลูกสาว ก็จะได้วงเงินสูงสุด ป้าจาดเล่าว่า

นี่กรรมการเขาจัดให้เอง คนที่ไม่มี อยากได้มาก แต่ให้มากไม่ได้ เพราะดูฐานะก่อน กลัวจะเก็บยาก ถ้าฐานะพอให้เยอะก็จะให้เยอะ อย่างป้านี่เขาโยนให้เลย แต่ป้าว่า บ่อยากกู้หรอก เดี๋ยวลูกมันก็ส่งให้กินให้ใช้อยู่แล้ว แก่แล้ว ลูกก็ว่าเอาไปเถอะไว้ทำบุญทำทาน ถ้ามันขาดเหลืออะไร ก็จะได้เอาไว้ใช้กินไป"

ป้าจาดเขียนโครงการกู้เงินกองทุนไว้ว่ากู้เพื่อการทอผ้า ต่อคำถามที่ว่าจริงๆแล้วกู้ไปตรงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนไว้หรือไม่ ป้าจาดเล่าว่า *"ก็ใช้มั่ง อะไรมั่ง ก็ซื้อด้ายมั่ง"* ข้อสังเกตกรณีของป้าจาดก็คือ เป็นการกู้ที่ไม่ได้เกิดจากความจำเป็นในการประกอบอาชีพจริงๆ เพราะมีเงินทุนของตัวเองพอเพียง ดังนั้นการใช้เงินจึงผสมปนเปกันไปในหลายด้าน มากกว่าที่จะเจาะจงมาลงที่การประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียว การกู้เงินกองทุนจึงเป็นเรื่องของการมีเงินไป

หมุนเวียนใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าหากสามารถมีโครงการพิเศษที่มีลักษณะเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการทอผ้าของตนเอง และต่อเนื่องมาถึงกลุ่มได้ เงินกองทุนตัวนี้ก็น่าจะสร้างโอกาสใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นได้บ้างแก่ชุมชน

อย่างไรก็ตามในฐานะประธานกลุ่มสตรีทอผ้า ป้าจาดก็ได้กล่าวถึงความคิดเห็นของกลุ่มแม่บ้านเกี่ยวกับประโยชน์ใช้สอยของเงินกองทุนหมู่บ้านเท่าที่ได้ยินมาว่า *"แม่บ้านเขาก็ว่า พอได้มา เขาก็ไปซื้อด้ายมาลง บางคนก็ลงทุนซื้อปุ๋ย ซื้อยา ทำนา"* และในด้านดอกเบี้ยและการบริหารของกรรมการที่ว่า *"เอ เห็นเขาพูดกัน เขาก็ว่าดีนา ไม่เหมือนไปกู้เงินที่ตามชาวบ้าน ชาวบ้านเขาก็ไม่บ่นอะไรหรอก เขาก็ว่าดีเขาก็ว่าดอกน้อย กรรมการเขาก็บริหารเข้มแข็ง"*

การเข้าถึงเงินกองทุนของชาวบ้าน

เมื่อพิจารณาถึงการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน โดยไม่คำนึงว่าชาวบ้านมะกอกใต้มีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเงินกองทุน ซึ่งทำให้แต่ละรายสามารถกู้ได้ในวงเงิน 3,000-8,000 บาท ในรอบแรก และ 4,000-9,000 บาท ในรอบที่สอง ก็จะพบว่ากรรมการกองทุนได้เปิดโอกาสเต็มที่ให้แก่ชาวบ้านในชุมชน ในการเข้าเป็นสมาชิกกองทุน อย่างไรก็ตามมีข้อจำกัดอยู่ในตัวกฎเกณฑ์เอง ที่อาจทำให้ชาวบ้านเข้าไม่ถึงเงินกองทุนด้วยเช่นกัน ก็คือการจัดกลุ่มให้ค้ำกันเอง แม้จะมีข้อดี แต่ก็อาจสร้างแรงกีดกันการเข้าถึงแหล่งเงินได้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามในชุมชนบ้านมะกอกใต้นั้น ด้วยความที่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมค่อนข้างดีมาก ทำให้โดยปกติชาวบ้านจะช่วยกัน แม้กระทั่งในเรื่องการค้ำประกัน บางรายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนักหัวหน้ากลุ่มเองก็ออกปากว่าจะค้ำประกันให้ หรืออย่างน้อยการมีระบบเครือญาติที่แน่นหนาทำให้ทุกคนมีญาติมิตรที่จะจับกลุ่มร่วมกัน จึงไม่พบกรณีที่มีผู้ต้องการเป็นสมาชิกแต่ไม่มีกลุ่มให้เข้าร่วม หรือผู้ที่ต้องการกู้ แต่ไม่มีคนค้ำประกันให้ ปัญหาที่พบมักเป็นเรื่องของวงเงินที่ผู้ที่มีฐานะด้อยกว่าในสังคมซึ่งมักเป็นพวกมีอาชีพรับจ้าง จะถูกประเมินวงเงินกู้ให้ต่ำกว่า

ในประเด็นของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ สมาชิกกองทุนที่ไม่ได้เป็นกรรมการกองทุนรายหนึ่งให้ความคิดเห็นในประเด็นนี้ว่า

"คนที่มีฐานะไม่ดี ก็กู้ได้ค่ะ เมื่อเขามีปัญญากู้ เขาก็มีปัญญาใช้ แต่เขาจะได้ไม่เยอะ ประมาณสามพัน ได้ยินข่าวว่าเขาได้เท่านั้นเท่านี้ ก็มีนายน้อม นางพยอม นี่เค้าได้สามพัน สี่พัน อาชีพรับจ้างแล้วเขาก็ใช้ไปแล้ว ที่กู้ไปขายโอเลี้ยงก็มี"

"เอ เงินล้านมานี่ กรรมการเขาก็ดูนะ บ้านไหนที่ทำนาเยอะๆ เขาก็ให้เยอะ บ้านไหนที่ไม่มีไร่มีนา เขาก็ให้แค่สองพันสามพัน แบ่งกัน"

ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้าน

ในความนึกคิดของชาวบ้านมะกอกใต้แล้วมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน โดยต่างก็กล่าวว่าแม่เงินจำนวนนี้จะถูกแบ่งปันได้มากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่ละชุมชนหมู่บ้านที่มีขนาดประชากรไม่เท่ากัน แต่ผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั้นมิใช่เป็นผลลัพธ์ที่หยุดอยู่กับที่ หากแต่สามารถให้ความหวังแก่ชุมชนได้ถึงอนาคตของเงินกองทุน ที่หากบริหารกันอย่างดีแล้ว เงินกองทุนจะสามารถงอกเงยมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคตต่อไปอีก ดังความคาดหวังของชาวบ้านที่ว่า

“ผมอยากให้ขยายขึ้นไป คิดว่าตอนนี้มีแผนงานว่าจะให้กองทุนอันนี้ขยายใหญ่ขึ้น อยากบอกตรงๆนะ ไอ้ตัวนี้สำหรับหมู่บ้านผม หมู่บ้านที่เห็นคือหมู่ของผมนะ คิดว่าคงจะเจริญแน่นอน เติบโตแน่นอน เยอะๆเลยต้องมีให้มากกว่านี้อีกนะ”

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้คาดหวังอะไรมากนักกับเงินกองทุนหมู่บ้าน นอกจากจะเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนระยะสั้นปีต่อปีไปเรื่อยๆ เนื่องจากว่าเพิ่งเริ่มดำเนินการมาในระยะเวลาอันสั้น อีกทั้งใช้รูปแบบการกู้ยืมในระดับปัจเจกอยู่ และยังไม่ได้กำหนดแผนระยะยาวเกี่ยวกับกองทุนไว้เลย

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านขามใต้ เป็นชุมชนที่สามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านไม่ได้คาดหวังมากมายเกี่ยวกับดองทุน แต่ขณะเดียวกันก็รักษาวินัยในการคืนเงิน และทำได้โดยไม่รู้สึกเดือดร้อนจนถึงกับต้องไปพึ่งแหล่งเงินกู้อื่นมา ด้วยเหตุนี้ในมุมมองของชาวบ้านเกี่ยวกับกองทุนจึงมีความเห็นในแง่พึงพอใจมากกว่าไม่พึงพอใจ และไม่มีปัญหามากกว่ามีปัญหา อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอยู่บางประเด็นที่สืบค้นได้จากความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเป็นความเห็นพ้องต้องกันทั้งหมด แต่ทุกความเห็นมีมุมมองที่เป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐในเรื่องหลักการปฏิบัติของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งสมควรถูกนำมาพิจารณาถึงในแง่มุมต่างๆ เมื่อการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านผ่านมาระยะหนึ่งแล้ว ข้อเสนอแนะมีดังนี้

ประการแรก เป็นประเด็นในด้านวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป ประเด็นนี้ชาวบ้านไม่ถึงกับรู้สึกเดือดร้อนอะไร แต่ก็ถูกหยิบยกมากล่าวถึงบ้าง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านยังคงพึงพอใจกับจำนวนเงิน แม้ในหมู่บ้านนี้จะมีประชากรมาก จึงกู้ยืมได้รายละไม่เกิน 8,000 บาทในรบแรก และ 9,000 บาทในรอบที่สอง ซึ่งหลายรายรู้สึกว่าไม่เพียงพอต่อความจำเป็นของการใช้เงิน ในกรณีเช่นนี้มีผู้ให้

ข้อเสนอว่า ควรมีหลักการในการกำหนดการให้วงเงินใหม่อีกครั้งในระดับภาพรวม หากจะได้รับการหยิบยกมาพิจารณาถึง นอกจากนั้นความคิดการที่จะกู้เป็นกลุ่มเพื่อทำโครงการต่างๆ ก็จะไม่สามารถกระทำได้อย่างเต็มที่ เพราะวงเงินที่ได้รับย่อมน้อยลงไปตามส่วน จึงอาจจะทำได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และไม่เกิดโครงการประเภทนี้ขึ้นในชุมชน

ประการที่สอง หลักของการปล่อยกู้ พิจารณาตามฐานะทางการเงินประกอบด้วย ทั้งที่มีการให้สมาชิกด้วยกันค้ำประกัน และร่วมกันรับผิดชอบหากเกิดปัญหา ซึ่งการมีวิธีการพิจารณาเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าคนอื่น เกิดความกังวลว่าตนเองไม่สมควรจะขอกู้ บางรายเกรงว่าจะไม่มีใครอยากค้ำประกันให้ จึงไม่ขอสมัครเข้าเป็นสมาชิกหรือเป็นสมาชิกแต่ไม่ขอกู้ ทั้งที่มีความต้องการใช้เงินเพื่อขยับขยายการทำมาหากินของตนเช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในขณะที่ผู้กู้บางรายไม่ได้ต้องการขอกู้ แต่ก็ถูกคะยั้นคะยอจากกรรมการหรือญาติมิตร เนื่องจากรู้ว่าจะไม่สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นกับกองทุนแน่นอน ดังนั้นการกำหนดระเบียบในลักษณะนี้ แม้แง่มุมหนึ่งจะเป็นการรอบคอบเพื่อให้ชาวบ้านใช้เงินกู้คืนได้โดยการดูที่ฐานะการเงินประกอบก็ตาม แต่ก็ได้ทำให้เงินกองทุนไม่สามารถกระจายออกไปตามความเหมาะสมของผู้ที่มีความต้องการเงินมากหรือน้อยได้

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2 : บทเรียนจากภาคกลาง

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน
ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา 1

นำเรื่อง 1

การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง 2

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์ 3

บริบทชุมชน 7

การนำเสนอผลการศึกษา 8

บทที่ 2 การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน 10

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ 10

พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ 11

พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา 12

ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทุนทางสังคม 14

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ 15

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม 15

บทที่ 3 ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 17

การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม 17

ความสะดวกสบายในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตใต้อำนาจทุน 18

ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่ 19

ความทุกข์ของชาวนาจากการกำกับการของระบบตลาด 20

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน 22

ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป 23

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย 25

การผนึกกำลังของชุมชนต้านกับการถูกกดราคาผลผลิตจักสาน 26

การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง 27

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม 28

การสร้างความแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา 28

การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน 29

การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง 31

วัตถุดิบ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน 31
กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน 32
ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด 33
การขายผ่านกลุ่มจักสาน 33
การขายผ่านคนกลาง 34
รายได้จากการจักสาน 35
การพลิกบทบาทชายหญิงในชุมชน 37
ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง 37
แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน 39
แหล่งเงินทุนในระบบ 39
แหล่งเงินทุนนอกระบบ 40

บทที่ 5 ภาพสะท้อนกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน **41**

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน 41
ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น 47
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน 50
บทสรุปขั้นต้นของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง 51

บทที่ 1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกสั้นๆว่ากองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนโดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น *ทางด้านกายภาพ* เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ *ทางด้านสังคม* เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่การจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ / หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง*

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ ชื่อ "บ้านยางแดง" เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคกลาง อาชีพของชาวบ้านได้แก่ การทำนา ทำสวน และการเลี้ยงสัตว์ แต่ปัจจุบันการทำจักสานได้เข้ามามีบทบาทในด้านอาชีพเพิ่มขึ้น กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของชุมชน ผลิตภัณฑ์จักสานจากไม้ไผ่ของชุมชน ได้แก่ ตะกร้า กระเป๋า กระจาด ป้านน้ำชา มีการผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะกระเป๋าที่ผลิตกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยมีตลาดปลายทางถึงต่างประเทศ การจักสานนี้ไม่ได้ทำกันเฉพาะหมู่บ้านแห่งนี้เท่านั้น แต่กินอาณาเขตบริเวณติดกันด้วย เนื่องจากเคยเป็นบ้านหมู่เดียวกันมาก่อน การจักสานของหมู่บ้านเป็นที่ยอมรับมากในด้านลวดลายที่สวยงามและฝีมือที่ประณีตของงาน รวมถึงการออกแบบที่โดดเด่น สามารถประยุกต์ไปตามความต้องการของตลาด จนเป็นที่ยกย่องให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างในการพัฒนาอาชีพ ได้รับการยอมรับและเป็นที่สนใจมาดูงานและหาซื้อผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากบุคคลทั่วไป ด้วยเหตุนี้การต้อนรับทัวร์นักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ จึงเกิดขึ้นสม่ำเสมอในรอบสัปดาห์หนึ่งๆ ดังนั้นตำบลจึงยกการจักสานให้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ "หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์"

ชุมชนบ้านยางแดง มีการสืบสานวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่ยาวนาน การสั่งสมประสบการณ์ ความรู้และภูมิปัญญา นำพาชุมชนให้เป็นที่รู้จักในด้านการจักสาน ภาพของชุมชนถูกนำเสนอผ่านสื่อต่างๆมากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านสารคดี ด้านการท่องเที่ยว ด้านภูมิปัญญาไทย ฯลฯ ซึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึงระดับความมีชื่อเสียงของชุมชนได้ดี พื้นที่ชุมชนบ้านยางแดงจึงมีความเหมาะสมต่อการศึกษาถึงการสะสมทุนที่มีมาตั้งแต่ในอดีต และต่อยอดด้วยการพัฒนาภูมิปัญญาเหล่านี้ออกมาตอบสนองต่อการผลิตเพื่อขายในตลาด โดยเฉพาะศักยภาพการพัฒนาฝีมือมุ่งสู่ตลาดส่งออก

เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ในการศึกษาถึงชุมชนบ้านยางแดงนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ คือ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยน แปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็น

---

* ชื่อสมมติ

เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมทุนชุมชนได้อย่างไร

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังพบลักษณะเด่นของชุมชนบ้านยางแดงอีกด้านหนึ่ง คือ ชาวบ้านผู้หญิงมีบทบาทในการทำมาหากินมาก โดยเป็นผู้หารายได้เข้าครัวเรือน และเป็นหัวหน้าครอบครัว (หากคิดตามหลักการของการเป็นผู้นำรายได้ส่วนใหญ่เข้าสู่ครัวเรือน) ทั้งนี้มีสาเหตุที่พออธิบายได้อยู่ 2 ประการหลัก คือ *ประการแรก* อาชีพที่นำรายได้เข้าสู่ครัวเรือน และมีครัวเรือนทำกันมาก คือการจักสาน ซึ่งในชุมชนนี้การจักสานงานเป็นงานที่ผู้หญิงทำกัน เป็นวิถีชีวิตแบบประเพณีที่มีมาดั้งเดิม ที่ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้สืบทอดกระบวนการเรียนรู้ด้านการจักสาน และอาจเป็นเพราะเมื่อมีการต่อยอดภูมิปัญญาเป็นการผลิตเพื่อขาย ผลิตภัณฑ์ชุมชนมีจุดเด่นจากความประณีตและรายละเอียดของฝีมือซึ่งเป็นงานที่ผู้หญิงในชุมชนสามารถพัฒนาฝีมือตรงนี้ขึ้นมาได้ และ *ประการที่สอง* เป็นเพราะการทำงานรับจ้างที่โรงงานในบริเวณนั้น รับแต่แรงงานผู้หญิง ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกการทำงานกันในครัวเรือนส่วนใหญ่ ผู้ชายจึงมีบทบาทในการดูแลครอบครัว ทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาที่ต้องเข้า-ออกกะการทำงานในโรงงาน ข้อเท็จจริงนี้ยังสะท้อนได้จากการสอบถามชาวบ้านถึงประเด็นของความต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งชาวบ้านมักขอให้มีการสร้างงานเพื่อให้บรรดาผู้ชายในหมู่บ้านมีงานทำ

พัฒนาการของทุนชุมชนหมู่บ้านของชุมชนแห่งนี้จากทุนชุมชนในอดีต ผ่านช่วงการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัย และสืบทอดมาเป็นทุนชุมชนภายใต้ระบบการค้านั้น อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงมีบทบาทเป็นแกนนำ แม้กระทั่งการเติบโตของกลุ่มทุนชุมชนยุคใหม่ ผ่านการเติบโตของกลุ่มจักสาน ก็ยังอยู่ภายใต้การกำกับของกลุ่มผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าคนกลาง คำถามที่เกิดขึ้นก็คือการเติบโตของทุนชุมชนที่บ้านยางแดงนี้ ได้ส่งผลดีทางด้านรายได้เชิงปัจเจกต่อเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีส่วนในการเสริมสร้างกลุ่มในด้านการขายเท่านั้น หรือผลได้จากการเติบโตของทุนชุมชนสามารถยังประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง คำถามดังกล่าวนับเป็นประเด็นที่แฝงอยู่ในสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการสืบค้นด้วย

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนั้นยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูลโดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก

(key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามหรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้มีคุณสมบัติสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาครั้งนี้ ได้ใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์และความคิดเห็นต่างๆได้เต็มที่ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น ผู้นำกลุ่มจักสาน กลุ่มกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ โดยเริ่มต้นจากการพบประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน ซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพของคนในชุมชน อีกทั้งมีบทบาทในด้านการเผยแพร่ชุมชน ต้อนรับผู้มาเยือนจากต่างถิ่น และยังเป็นผู้รู้ในเรื่องแหล่งเงินกู้ยืมที่มาจากรัฐ เพราะทำหน้าที่จัดการเงินทุนหลายโครงการ การพบปะพูดคุยทำให้ได้รับรู้ความเติบโตของกลุ่มจักสาน ซึ่งถือเป็นกลุ่มแกนหลักของอาชีพในชุมชน และสามารถเข้าถึงกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้โดยสะดวกจากการติดต่อของผู้ประสานงานท่านนี้ ซึ่งก็ทำให้ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักได้ในเบื้องต้น ที่จะมานัดหมายสัมภาษณ์อีกครั้ง รวมไปถึงการกำหนดลักษณะผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลายและแตกต่าง เพื่อให้แน่ใจถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม จนได้ข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว อันเป็นหลักการของการหาข้อมูลหรือกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ให้ได้มาซึ่งข้อมูล ที่จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถได้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีบทบาทสำคัญในด้านการหาตลาด หรือในอีกมุมมองหนึ่งก็คือคนกลางชุมชนที่ทำหน้าที่จัด

การด้านการขายผลผลิตของชุมชน สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นเพียงแค่ผู้ทำอาชีพจักสานขายแต่ไม่สามารถมีเสียงในด้านราคาและการตลาดของกลุ่ม ส่วนในด้านการจัดการกองทุนหมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้ที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์ โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการจักสาน ตามบ้านของชาวบ้าน ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำ บันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก หลังจากการสำรวจพื้นที่แล้ว โดยการเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 25 สิงหาคม 2545 และ การเก็บข้อมูลครั้งที่สอง เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบปีแรกทำขึ้นในวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545 ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 25 ราย ดังแสดงไว้ในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

เมื่อการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาจากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษาและกำหนดชื่อมโนทัศน์ต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกันเพื่อจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้นและทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็นเพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต อันเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานั้น และสืบค้นว่าเมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ทุนชุมชนที่เคยมีอยู่ได้สูญหายหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อทุนชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความเป็นไปของชุมชนในระยะสั้นทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่

ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และแนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวซึ่งสะท้อนได้จากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	45
2	เลขาฯ กองทุนหมู่บ้าน	ชาย	38
3	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	40
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน เร่งรัดหนี้สิน	ชาย	60
5	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ตรวจสอบภายใน	ชาย	43
6	รองประธานกองทุน และประธานกลุ่มจักสาน	หญิง	45
7	ประธานกองทุนกู้ฉุกเฉิน กรรมการกองทุนหมู่บ้าน (รอบสอง) และอบต.	ชาย	58
8	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้เงินครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
9	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพทำจักสาน (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	31
10	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	43
11	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	41
12	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	73
13	บัณฑิตอาสากองทุนหมู่บ้าน	ชาย	25
14	ประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน และ อบต.	ชาย	61
15	เจ้าหน้าที่ขายผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และสมาชิกกองทุน (ไม่กู้เงิน)	หญิง	35
16	ชาวบ้าน ทำจักสาน ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน	หญิง	65
17	ชาวบ้านอาวุโส	ชาย	73
18	สมาชิกใหม่กองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	22
19	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
20	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ครั้งแรกไม่ได้กู้ กู้ครั้งที่สอง)	ชาย	50
21	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	70
22	สมาชิกใหม่กองทุน (ยังไม่ได้กู้)	หญิง	40
23	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	ชาย	70
24	ผู้ช่วยกำนัน อาชีพค้าขาย และทำจักสาน	หญิง	35
25	ชาวบ้าน ทำจักสาน	ชาย	67

บริบทชุมชน

บ้านยางแดง ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณีศึกษาในที่นี้ อยู่ในอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นหมู่บ้านที่มีระยะทางห่างจากอำเภอประมาณ 5 กิโลเมตร การเดินทางเข้าสู่ชุมชน ใช้เส้นทางสายพหลโยธิน จากกรุงเทพฯแยกเข้าเส้นทางสายเอเซีย ผ่านอำเภอบางปะอิน-บางปะหัน-อยุธยา- อ่างทอง แล้วเดินทางต่อโดยใช้เส้นทางสายอ่างทอง-โพธิ์ทอง ประมาณ 14 กิโลเมตรถึงชุมชน

แรกเริ่มเดิมที ก่อนที่แต่ละหมู่บ้านในตำบลจะมีชื่อเรียกเฉพาะของตน ทุกหมู่บ้านใช้ชื่อบ้านเดียวกันหมด โดยแยกเป็นบ้านบางเจ้าฉ่า 8 หมู่ด้วยกัน โดยชื่อดังกล่าวได้แสดงถึงความเป็นพวกพ้องกัน เนื่องจากประวัติของบรรพบุรุษของพวกตน ซึ่งเล่ากันสืบมาว่า บ้านบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 นั้น ชาวบ้านบางเจ้าฉ่าได้เข้าร่วมกับชาวแขวงเมืองวิเศษชัยชาญและชาวบางระจัน สู้รบกับทหารพม่า ณ บ้านบางระจัน โดยมีนายฉ่าเป็นผู้นำ ภายหลังการสู้รบยุติลง นายฉ่าได้นำชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยถาวรขึ้น ในชุมชนด้านทิศตะวันตกของลุ่มแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะต่อการตั้งรกราก และพื้นที่นี้ก็ได้กลายมาเป็นตำบลบางเจ้าฉ่าในปัจจุบัน โดยมีหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้านด้วยกัน เรียกชื่อกันตามหมู่ตั้งแต่หมู่ 1 ถึงหมู่ 8 ภายหลังจึงได้มีการตั้งชื่อเฉพาะ ให้แต่ละหมู่มีชื่อเรียกที่ต่างกันออกไป

กล่าวเฉพาะชุมชนบ้านยางแดงซึ่งเป็นชุมชนที่ศึกษาในที่นี้ แต่เดิมนั้นอยู่ในพื้นที่ของบ้านสามเรือน เมื่อแยกออกมาตามการแบ่งส่วนการปกครองใหม่ ได้ตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีต้นยางขึ้นหนาแน่นมากมายและแต่ละต้นก็มีเนื้อไม้สีแดง จึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านยางแดง ปัจจุบันชุมชนบ้านยางแดงอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล มีเนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ทั้งหมด 3,536 ไร่ มีประชากรจำนวน 156 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 775 คน พื้นที่ของบ้านยางแดงนั้นส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่นั้น มีแม่น้ำ 1 สาย คือแม่น้ำน้อย เนื่องจากตัวตำบลตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อยทางทิศตะวันตก มีหนองน้ำอยู่หลายหนอง ได้แก่ หนองลี หนองกด หนองตายาง หนองกระยาง หนองสองไผ่ หนองตาเนตร และมีคลองชลประทานตัดผ่าน ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 2 ครั้ง

แต่เดิมอาชีพหลักของชุมชนคือการทำนา ในปัจจุบันการทำนาเหลืออยู่เพียง 4 ครัวเรือน ในพื้นที่ 500 กว่าไร่ เท่านั้น โดยการหันมาปลูกไม้ผลกันมากขึ้น ชาวบ้านที่ปลูกไม้ผลกันมีอยู่ 30 กว่าราย ในพื้นที่ 864 ไร่ ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง 58 ราย มีแรงงานในชุมชนที่ไปรับจ้างนอกจังหวัดอยู่ถึงประมาณ 170 คน การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้าง สัตว์ที่เลี้ยงมากที่สุดคือไก่ มีอยู่ประมาณ 700 กว่าตัว โดยมีผู้เลี้ยงอยู่ 25 ราย สำหรับตัวเลขรายได้

ต่อปี ที่มีอยู่ในรายงานอย่างเป็นทางการระบุไว้ว่า รายได้จากการทำนาปีละ 1,118,500 บาท จากผลไม้ปีละ 100,000 บาท เลี้ยงสัตว์ปีละ 25,000 บาท จักสานงานประดิษฐ์ฝีมือปีละ 500,000 บาท และโรงงานปีละ 400,000 บาท

สำหรับการทำจักสานที่เคยเป็นอาชีพเสริม ปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้จำนวนมากให้กับชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพหลักมีอยู่ประมาณ 100 ราย เนื่องจากมีความต้องการจากตลาดภายนอกสูง และผู้ผลิตในชุมชนก็สามารถสร้างความเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน หรือที่เรียกว่าสามารถทำให้ผลผลิตของตนมีความแตกต่างจนเป็นเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ชุมชนได้

สถานที่ท่องเที่ยวของชุมชนที่สำคัญคือวัดประจำตำบล โดยมีจุดดึงดูดอยู่ที่ต้นไผ่สีสุกที่ตั้งอยู่ในบริเวณทางเข้าวัด ซึ่งเป็นต้นที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอให้เจ้าอาวาสวัดปลูก เพื่อใช้ในการขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 นอกจากนั้นบริเวณหน้าวัดยังมีกระบุงยักษ์ อันเป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นตัวแทนของการเป็นชุมชนที่มีการจักสานเป็นผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น สถานที่ขึ้นชื่ออีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กับวัดก็คือพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ ภายในบริเวณพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ประกอบไปด้วยหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไม้ไผ่ (Bamboo Ware Cultural Exhibition Hall) ซึ่งแสดงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตในอดีตด้วยเครื่องใช้ไม้ไผ่ และหน้าพิพิธภัณฑ์จัดเป็นเวทีประชา ธิปไตยไว้ เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับการประชุมสัมมนาระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ตัวอย่างเช่น การจัดการประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ จังหวัดอ่างทอง สำหรับที่ทำการกลุ่มจักสานของตำบลก็ตั้งอยู่ในบริเวณพิพิธภัณฑ์นี้ ซึ่งเป็นที่แสดงและจำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชน

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไป เพื่อตอบคำถามการวิจัยที่กำหนดไว้ในประการแรกที่ว่า ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด เริ่มจากบทที่ 2 ซึ่ง เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต เพื่อให้เห็นว่าทุนชุมชนเหล่านี้ค้ำจุนชุมชนให้ดำรงอยู่ในลักษณะใด และในบทที่ 3 เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ว่าเป็นเงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และศึกษาถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งที่เกิดการเปลี่ยนรูปหรือสูญหายไป

บทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่าชุมชนมีการสร้างเสริมทุนชุมชนในลักษณะใดบ้าง และให้ภาพว่าการสนับสนุนทุนจากภายนอกเป็นแหล่งทุนที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร โดยจะกล่าวถึงการปรับตัวของชุมชน โดยการนำเอาภูมิปัญญาด้านการจักสานมาใช้ปรับเปลี่ยนรูปแบบผลิตภัณฑ์ จนเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก รวมไปถึงการเติบโตของแม่ค้าคนกลางในชุมชน และจะให้ข้อสรุปถึงแหล่งทุนประเภทต่างๆของชุมชนว่ามีผลต่อการปรับตัวของชุมชนอย่างไร

บทที่ 5 เป็นเรื่องการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งเข้ามาเป็นแหล่งทุนเสริมให้แก่ชาวบ้าน โดยการจัดกระทำของรัฐที่มุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนชนบทแบบปูพรม ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านยางแดงอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้าน ที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2
การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน

การศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการ พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชน เป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคที่ชุมชนเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ในภาคกลาง และการใช้เงินแพร่ขยายมาค่อนข้างเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนชนบททั่วไป พบว่าการเปลี่ยนผ่านของชุมชนเกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา โดยก่อนหน้านี้ชุมชนยังมีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการ ปรากฏการณ์เหล่านั้นสะท้อนบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ทุนชุมชน” อันถือว่าเป็นฐานค้ำจุนชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง โดยส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานของทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ เท่าที่สืบค้นได้จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชน

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านยางแดงในอดีต ก็เป็นเช่นเดียวกับชุมชนชนบทภาคกลางทั่วไป ที่อาชีพหลักเป็นการทำนา แต่สิ่งหนึ่งที่ชุมชนนี้มีอยู่ก็คือการทำจักสาน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควบคู่มากับชุมชนนานนับเท่าที่ชาวบ้านผู้สูงอายุที่สุดในหมู่บ้านจะจำความได้

แต่เดิมเกือบ 20 ปีมาแล้ว ชาวบ้านยังทำนาปีอยู่ และเป็นการทำนาดำ ก่อนที่จะเปลี่ยนมาทำนาหว่านในภายหลังเมื่อสามารถปลูกข้าวนาปีได้แล้ว ในสมัยนั้นการทำนายังใช้พลังการผลิตภายใต้เงื่อนไขของสังคมประเพณี ที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบพอยังชีพ เมื่อชาวบ้านว่างจากการทำ นา แทบทุกหลังคาเรือนจะทำการจักสานเครื่องใช้ไม้สอยประจำครัวเรือน เช่น กระบุงหว่านข้าว สัดตวงข้าว เครื่องมือจับสัตว์น้ำ-สัตว์บก โดยใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่ภายในคันรั้วบ้าน เนื่องจากกระบุงหว่านข้าวที่ทำไว้ใช้เองนั้น มีชาวบ้านในชุมชนอื่นให้ความสนใจ ชาวบ้านจึงมีช่องโอกาสในการสร้างผลผลิตจากการนำไปขายที่ตลาดหน้าวัดไชโยวรวิหาร ซึ่งเป็นตลาดนัดของชาวบ้านบริเวณนั้น โดยนำไปขายกันเป็นประจำสัปดาห์ละครั้ง ครัวเรือนหนึ่งจะทำกระบุงได้ประมาณ 2 คู่ต่อการไปขายครั้งหนึ่งๆ ในการเดินทางไปนั้นจะใช้เวลาประมาณชั่วโมงครึ่ง เมื่อขายกระบุงได้แล้วก็จะซื้ออาหารบางชนิดกลับมาที่บ้านของตน

ในสมัยอดีต วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านยางแดงคลุกคลีอยู่กับการทำนาและการจักสานจนกลายเป็นส่วนสำคัญของชีวิต และเมื่อกล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักทั้งสองนี้ จะพบว่าทุนชุมชนที่เป็นฐานของการทำกินของชาวบ้าน มีอยู่ 2 ด้านที่สำคัญ ได้แก่ ทุนกายภาพ และ ทุนความรู้และภูมิปัญญา

พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ

พลังการผลิตของสังคม ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ต่างๆ ตลอดจนสัตว์เลี้ยงใช้งานร่วมในการผลิต และแรงงานมนุษย์ ในสังคมประเพณีพลังการผลิตที่เป็นตัวกำหนดวิถีการดำรง ชีวิตของมนุษย์ ก็คือ ที่ดิน ปัจจัยการผลิตต่างๆที่ต้องใช้ เช่น เมล็ดพันธุ์ เครื่องมือทำนาอย่างง่าย แรงงานสัตว์ คือ แรงงานวัว-ควาย ที่ใช้ในการไถนา และแรงงานคน ที่มิได้หมายถึงแรงงานเฉพาะในครัวเรือนตนเองเท่านั้น แต่หมายถึงแรงงานญาติ และเพื่อนบ้านที่มาผลัดกันช่วยทำนา ทั้งหมดนี้ หากมองในความหมายของ “ทุนชุมชน” แล้ว อาจจัดได้ว่าเป็น ‘ทุนกายภาพ’ ที่สำคัญของชุมชนในสมัยนั้นนั่นเอง ซึ่งทำให้เห็นว่าการทำนาด้วยพลังการผลิตหรือทุนกายภาพเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการผลิตซ้ำการดำรงชีวิตที่ต้องการอาหารหลักคือข้าวมาเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเป็นการผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมิอาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเรื่องที่ต้องควบคู่กันไปกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นเนื้อเดียวกันภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) หรือคือระบบการผลิตของครัวเรือนที่ผลิตเพื่อการบริโภคเป็นสำคัญ

การผลิตเพียงเพื่อหาอยู่หากินทำให้การทำนาไม่ได้เป็นไปอย่างเร่งรีบ ชุมชนสามารถสร้างระบบการผลิตซึ่งทุนกายภาพมีอยู่เองในชุมชน จึงไม่ต้องพึ่งพิงต่อระบบภายนอก เช่น การผลิตที่ใช้วัว-ควายในการไถนา เป็นการผลิตที่ถูกและประหยัด เพราะวัว-ควายที่เลี้ยงไว้ใช้งานนั้นบริโภคอาหารตามธรรมชาติโดยการปล่อยให้หากินเอง ในการปลูกข้าวแต่ละรอบเวลาชาวบ้านจะเก็บเมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก และเครื่องใช้ไม้สอยประจำบ้านเรือนและไร่นานั้น ก็ทำกันเองจากไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่มากมายในชุมชน

จากการบอกเล่าของชาวบ้านการทำมาหากินในอดีต ได้สะท้อนถึงพลังการผลิตของชุมชนในสมัยนั้นไว้ ดังนี้

“...แล้วก็การทำมาหากิน อาชีพหลักก็คือการทำนา ต้องใช้แรงวัวแรงควายไถนานะ เพราะว่าช่วงนั้นเครื่องจักรกลมันยังไม่มี เราก็ใช้วัวและควายไถนา แล้วมันก็ทุ่นค่าใช้จ่ายไปเยอะ พอถึงหน้าเกี่ยวเราก็เอาแรงงานแบบลงแขกเกี่ยวข้าวกัน วันนี้ผมเกี่ยว ไปวานคนอื่นๆ มาสี่ห้าสิบคน มาเกี่ยวนาของผมหมดแล้ว แล้วพอวันรุ่งขึ้นก็วานกันเกี่ยวของคนอื่นต่อ ต่อๆ กันไป ไม่ต้องจ้าง...”

“เมื่อก่อนมีไผ่เยอะ เพราะว่าเมื่อก่อนไม่มีเงินทองซื้ออะไรต่ออะไร สมัยก่อนคิดเองทำเองทั้งนั้น ไม่ว่าจะทำเครื่องใช้ไม้สอยอะไร แม้แต่กระป๋องที่เราใส่ข้าวใส่อะไร ก็ใช้ไผ่สีสุก ของเราที่ไม้ไผ่สีสุกที่เราเห็นเป็นกอๆ เมื่อก่อนบ้านเรามันมีเยอะไง คือกินหน่อด้วย และเครื่องใช้ไม้สอยของเราส่วนใหญ่ใช้ไม้ไผ่หมด คือทำตะแกรงที่ตอกปลา ตะกร้าปลา กระบุง มันทำได้หลายอย่าง คือสารพัดประโยชน์ คือไม้ไผ่ของเราตรงนี้เอง”

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆที่มีอยู่เองในชุมชน ร่วมกันกับที่ดินของชุมชนที่อยู่ในสภาพของที่ทำกินซึ่งครัวเรือนเป็นเจ้าของกันเอง ชุมชนในอดีตจึงมีการทำมาหากินที่เป็นอิสระจากการกดดันภายนอก ความมีอิสระในการทำกินของชาวบ้าน สะท้อนได้ในมิติต่างๆ คือ ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ชาวบ้านสามารถผลิตโดยใช้การเรียนรู้และประสบการณ์ในการผลิต ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา และส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมได้อย่างเต็มที่ การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง การบริโภคผลผลิตตามความจำเป็นของชาวบ้าน จัดสรรการบริโภคได้อย่างไม่เกินกำลังการผลิตของชุมชน และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัวของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระในการแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่มีต่อกันในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชนสร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา

ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิต ในเรื่องการทำนาถูกสั่งสมมาในชุมชนชาวนาอย่างเป็นเรื่องทั่วไป และ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนั้น ยังมีทุนความรู้และภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะด้าน ซึ่งในที่สุดแล้วสามารถถูกนำมาพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นองค์ความรู้ ที่ใช้สนองตอบต่อความต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี ซึ่งก็คือความรู้และภูมิปัญญาในการจักสานที่มีการซึมซับและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เป็นดังคำบอกเล่าที่ว่า

“คือเรื่องการจักสาน มันเป็นพื้นบ้านตั้งแต่บรรพบุรุษมา อันนี้บอกไม่ถูกเลย มันก็ถ่ายทอดความรู้เรื่องจักสานกันมาตลอดเลย อย่างเค้าเลิกจากการทำนา เค้าก็จะหัดลูกหลาน หัดผูกกระบุง ตอกราวบ้าง หัดสานตูดกระบุงบ้าง มันจะเป็นโดยปริยาย คล้ายๆกับความเคยชิน พอเด็กมันเริ่มทำเป็นนี่ มันจะสนใจมาผูกยังไงคล้องยังไง พอเด็กเป็นแล้วก็ช่วยพ่อแม่ทำ พอพ่อแม่สูญหายตายจากไปแล้วนี่ เด็กรุ่นนี้ก็มีลูกหลาน ก็ถ่ายทอดกันมาตลอด”

ในความเป็นจริง เรื่องของการจักสานนั้น เกิดควบคู่กับวิถีการดำรงชีวิตของคนไทยมาเนิ่นนาน เพราะเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไป

ภูมิปัญญาเหล่านี้ในหลายชุมชนก็สูญหายไปด้วย พร้อมกับระยะเวลา และการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ชีวิตสมัยใหม่ ที่มีเครื่องใช้ไม้สอยแบบทันสมัยเข้ามาแทนที่ แต่สำหรับชุมชนบ้านยางแดง ภูมิปัญญาในเรื่องการจักสานนอกจากจะยังคงอยู่แล้ว ยังสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่ระบบการผลิตเพื่อขายด้วย โดยเริ่มต้นจากการขายกระบุงหว่านข้าวข้ามหมู่บ้าน ดังคำบอกเล่าถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่า

"เมื่อก่อนทีแรกเลยทำไปหว่านข้าวมากกว่า เป็นกระบุงหว่านข้าว แล้วต่อมาคนนอกหมู่บ้านก็อยากใช้บ้าง ก็สานไปขาย"

ต่อมากระบุงไม้ไผ่ของบ้านบางเจ้าฉ่าก็เป็นที่รู้จักจาก "ปากต่อปาก" ของคนที่เข้ามาเที่ยวในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นที่ตระหนักกันว่าผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านยางแดงมีความน่าใช้ในระยะแรกของการทำกระบุงขายนั้นยังใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีในหมู่บ้าน ซึ่งต่อๆมาไม้ไผ่ไม่เพียงพอ เพราะการผลิตเป็นไปเพื่อขายมากขึ้น โดยชาวบ้านไปขายกระบุงกันที่ตลาดนัดหน้าวัดไชโยววิหาร ซึ่งสมัยก่อนนั้นเรียกกันว่า "บ่อนวัดไชโย" ซึ่งมีบ่อนในทุกวันพระ โดยแม่ค้ามาขายของกันเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านยางแดงก็จะหอบเอากระบุงไปขาย โดยขายได้คู่ละ 15-20 บาท

สิ่งที่สังเกตได้ ก็คือ แม้ชุมชนทั่วไปจะมีการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ประจำบ้านเช่นกัน แต่ก็ยังมีความต้องการซื้อกระบุงไม้ไผ่ของบ้านยางแดง เพราะคุณลักษณะของความคงทนต่อการใช้งาน ชาวบ้านผู้ซึ่งปัจจุบันทำอาชีพจักสานอธิบายความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ของแต่ละชุมชนให้ฟังว่า

"...ตรงนี้คือภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น วิธีการถักทอมันไม่เหมือนกัน วิธีการถักทอคือภูมิปัญญาแต่ละท้องที่ คือความอ่อนแข็งในลูกหนึ่งไม่เท่ากันตรง จัก ตอก ลักษณะกระบุงตรงตูดน่ะต้องเสี่ยวตอก หัว ท้าย จะใหญ่ ตรงกลางจะเล็ก และตรงกลางจะอ่อนมากกว่าตรงตูด..."

แต่เดิมนั้นการจักสานทำกันแบบที่เรียกกันว่าเป็นลายหยาบ เพราะเน้นการใช้งานมากกว่าความสวยงาม แต่กระนั้นการที่ทุกบ้านทำจักสานกันเป็นอาชีพที่สองรองจากการทำนา ก็ทำให้หลายๆครัวเรือนเริ่มพัฒนาฝีมือของตนเรื่อยมา และสามารถทำลายที่ละเอียดขึ้นได้ อันเป็นความประณีตที่เกิดขึ้น จนสามารถต่อยอดงานจักสานในยุคปัจจุบันที่เน้นที่ความสวยงามของลวดลาย ดังที่ชาวบ้านอายุวัย 65 ได้บอกเล่าประสบการณ์ตรงนี้ให้ฟังว่า

"เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายเขาทำกระบุงกัน ฉันก็ไม่เคยฝึกสอน กลับมาจากโรงเรียนก็มาช่วยพ่อแม่สานกระบุง กระบุงนี่ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายมาแล้วไม่เคยเปลี่ยนแปลงมาเปลี่ยน แปลงรุ่นใหม่นี้ พลิกแพลงทำหีบทำกระเป๋าทำกระจาด แรกเริ่มเดิมทีทำกระบุงทั้งนั้น"

จะพบว่าการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสมัยก่อน ไม่เหมือนกับการให้การอบรมแบบเป็นทางการ โดยผู้สืบทอดเองก็ไม่รู้สึกว่าตัวเองถูกฝึกถูกสอนมา แต่ความรู้ถูกตรึงไว้ในแนวปฏิบัติที่กระทำอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังที่แม่เฒ่าวัย 70 ปี ได้กล่าวย้อนถึงช่วงชีวิตวัยเด็กที่การจักสานกระบุงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ให้ฟังว่า

"สมัยก่อน ก็ทำกระบุงตะกร้า เหมือนพ่อแม่ปู่ย่าตายาย กระบุงนี้ทำตั้งแต่เล็กๆเลยนะ กลับมาจากโรงเรียนก็ทำกระบุง มันเป็นอาชีพตั้งแต่พ่อแม่ เกิดมาก็เห็นพ่อแม่จักสานเรื่อยมา"

การทำจักสานสมัยก่อนนั้น (สืบมาถึงปัจจุบัน) ส่วนมากแล้วผู้หญิงจะเป็นฝ่ายทำ หากผู้ชายจะช่วยบ้างก็เป็นเรื่องของการเลื่อยไม้มาใช้จักสานเท่านั้น แม่เฒ่าท่านเดิมเล่าว่า

"จักสานสมัยก่อนนั้น ก็ผู้หญิงทำทั้งวันเลย ทำ ไม่ได้มานั่งเล่นอย่างนี้หรอก อย่างตัวป้าเป็นเด็กนะ ก็ต้องมานั่งช่วยแม่สานกระบุง เหลาไม้"

นอกจากการจักสานเป็นภาชนะใส่ข้าวของทั่วไป เช่น กระบุง ตะกร้า แล้ว ชาวบ้านยังใช้หวายที่มีอยู่ในชุมชนประดิษฐ์เครื่องมือในการจับปลาด้วย โดยมีหลากหลายชนิด แล้วแต่สถานที่ซึ่งจะไปจับปลา เช่น หากเป็นแม่น้ำ เครื่องมือที่ใช้ก็จะเป็นจั่นใช้กับปลาใหญ่ แต่ถ้าเป็นหนองน้ำ ทุ่งนา ก็จะใช้เครื่องมือคนละชนิดกัน ขณะพาไปชมพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ผู้อาวุโสที่เคยใช้เครื่องมือเหล่านี้เล่าให้ฟังว่า

"เครื่องมือ ทำกันมานานแล้ว แต่ว่าหลายรูปแบบ แล้วก็ปลานี่เกี่ยวกับสถานที่ด้วย ถ้าในแม่น้ำเครื่องมืออย่าง ถ้าในหนองเครื่องมืออย่าง ในทุ่งนา มีนามีคันนา เครื่องมืออีกอย่าง ไม่เหมือนกัน เพราะว่าตามแม่น้ำนี้สมัยก่อนนี้ เรียกจั่นปลาใหญ่ เอาไปตั้งไว้เฉยๆ ไม่ต้องใส่เหยื่อ แล้วก็ฝาเปิดมีกลไกอยู่ สะดุด สายข้างในจะปิดฝาเอง ปลาตัวใหญ่จะติด ส่วนมากถ้าเป็นทุ่ง นอกทุ่ง ก็เป็นลอก อย่างตัวนี้ลอกไซเล็กๆไปวางดักตามร่อง แล้วก็มีเฝือก ล็อกกั้นให้เข้า..."

ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทุนทางสังคม

พลังการผลิตของสังคม นอกจากจะมีอิทธิพลกำหนดวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจของมนุษย์ในสังคมนั้นแล้ว ยังเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ทำการผลิตด้วยกันอีกด้วย ในอดีตความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนร่วมชุมชนเดียวกัน มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่ต่างชุมชนกัน การเป็นคนร่วมชุมชนในอดีตถูกร้อยรัดด้วยสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า "ทุนทางสังคม" ซึ่งหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้ความเป็นชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ทั้งนี้เพราะระบบความสัมพันธ์ต่างๆ มีผลทำให้ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถประสานประโยชน์ร่วมกันในเรื่องต่างๆได้เป็นอย่างดี แหล่ง

สำคัญที่สร้างทุนทางสังคมในชุมชนมาจากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกันของชาวบ้านนั่นเอง

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ในสมัยก่อน ชาวบ้านยึดถือระบบคุณค่าแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สำคัญของทุนทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างมั่นคงทั้งทางด้านสังคมและด้านการยังชีพ สภาพการผลิตที่ยังจำเป็นต้องไหว้วานแรงงานกัน ทำให้การทำนาลำพังโดยใช้แรงงานในครัวเรือนตนเองย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะไม่มีเครื่องทุนแรงต่างๆ ดังเช่นในปัจจุบันซึ่งสามารถใช้รถไถ รถเกี่ยว มาช่วยทุ่นเวลาการทำนา ชาวบ้านกล่าวถึงการเอาแรงหรือการลงแขกว่า

“การเอาแรง ระยะหลังไม่มี ระยะก่อนมีเอาแรงกันเกี่ยว เขาเรียกข้าวลงแขก วันนี้ นานี้ ขอร้องกัน วันนี้ว่างไหม วันนั้นวันนี้จะขอแรงไปเกี่ยวข้าว ได้ตามจำนวนวันนัด วันนี้นานี้ วันนี้บ้านนี้ วันโน้นบ้านโน้น อุปกรณ์ของใครของมัน เคียวอย่างเดียว สมัยก่อนเคียวอันเดียว”

การช่วยกันในกิจกรรมการทำนาเช่นนี้ จึงเป็นการผลิตซ้ำทั้งในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ร่วมกันไปกับกิจกรรมทางสังคม ดังที่ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่า

“การเอาแรงทำให้รักใคร่กลมเกลียวกันมากขึ้น มีทุกข์มีสุขอะไรช่วยกัน เพราะงั้นมีใครเดือดร้อนก็จะไปช่วยกัน”

การลงแขกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชน เป็นการผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ที่ตังอยู่บนบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจระหว่างกันด้วย อันเป็นความสัมพันธ์เชิงปัจเจกในการให้และรับที่สามารถเกิดขึ้นคนละช่วงเวลาได้ โดยไม่ต้องจดบันทึกการช่วยเหลือต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างกันไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเชื่อว่าการช่วยเหลือในลักษณะเดียวกันจะได้รับการตอบแทนกลับในเวลาอันใกล้เมื่อถึงโอกาส ทุนทางสังคมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเช่นนี้จะสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจได้ เกิดผลสำเร็จในการสร้างการร่วมมือกันในแนวราบที่ดียิ่งภายในชุมชน

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม

ประเพณี งานสังคม และงานบุญต่างๆ เป็นกิจกรรมทางสังคมที่ชาวบ้านต้องมาดำเนินการร่วมกันเสมอมา แม้กระทั่งในปัจจุบัน แต่ในอดีตนั้นความสัมพันธ์เหล่านี้มีความแน่นแฟ้นกว่าในปัจจุบัน ทั้งเนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องมาจากการช่วยเหลือกันเป็นประจำ จนเรียกได้ว่าเกิดการผลิตซ้ำความร่วมมือด้านต่างๆภายในสังคมประเพณี ที่การให้และการรับเกิดขึ้นตลอดเวลาโดยมิ ได้คาดหวังถึงการตอบแทนอย่างตายตัว ชาวบ้านมี

กิจกรรมทางสังคมที่สร้างความเข้าใจกันเสมอมา โดยเฉพาะในงานศพ ที่ถือว่าเป็นงานสำคัญที่ชาวบ้านต้องไปร่วมแสดงความมีน้ำใจต่อกัน

"เรื่องศพนี่สมัยก่อน พอใครตายปุ๊บ เขาจะเอาข้าวสารไป ขันสองขัน ถุงสองถุง เอาไป ใครมีปลาแห้งปลาเค็มก็เอาไปกัน สมัยนั้นช่วยกัน แล้วมาเรื่องบวชก็ พ่อแม่มันก็นิสัยดี จะบวชลูกทั้งที ก็มีอะไรก็ช่วย ช่วยกันมาสมัยนั้น แต่เดี๋ยวนี้หายไปเยอะ แต่ก็ช่วย"

"ในหมู่นี้ เขาก็นับญาติกันหมดล่ะ ถ้าไม่ใช่พี่ใช่น้องก็ทักทายกัน คนในหมู่ 8 นี่ เป็นอะไรก็ไปกัน มีอะไรก็ไปช่วยกัน ไม่ต้องบอกถ้าเป็นงานศพ ใครรู้ก็ไปช่วยกัน คล้ายๆแบบว่าเอาแรงเราไปช่วยเขา ถึงงานเราเขาก็มา"

ชาวบ้านสูงอายุท่านหนึ่งเล่าให้ฟังถึงช่วงการคลอดลูกสมัยเมื่อประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมาว่า ชาวบ้านจะมาอยู่ร่วมด้วย มาช่วยกันหยิบโน่นทำนี่ หรือแม้กระทั่งช่วยให้กำลังใจกัน

"ชาวบ้านมากันเยอะ เขามาช่วยกันห้อมล้อม มาช่วยหมอตำแย มาช่วยหาของโน่นของนี่เตรียมไว้ มีหนุนหลังคนนึงผู้หญิง ผู้ชายก็ได้ผู้หญิงก็ได้ แต่ผู้ชายเขากลัวไม่เข้าใกล้ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ๆก็มาช่วยกัน"

การตอบแทนกันโดยตรงเป็นตัวเงินสำหรับการช่วยเหลือกันนั้น ไม่มีธรรมเนียม ไม่รู้สึกติดค้างกันว่าจะต้องชดเชยให้อย่างเท่าเทียมทันที แต่ขึ้นอยู่กับโอกาสที่เมื่อใดก็ตามพอจะไปแสดงน้ำใจกันได้ ก็จะไปทันที ชาวบ้านเล่าว่าการไปช่วยเหลือกันนั้นไม่หวังอะไรตอบแทนกัน แต่ใช้ปิยะวาจา ให้รู้สึกว่าเกิดความซาบซึ้งกัน ดังเช่นที่ว่า

"ไม่ตอบแทนเลย ไม่ได้ใช้หนี้อะไรเลย ก็ขอบคุณขอบใจเท่านั้นเลิกกัน ของเหลือในงานก็แบ่งกันกินหมด ใครจะเอาไปบ้านบ้าง ใครจะเอาไปให้ใครก็ได้ พ่อแก่ที่ไม่ได้มาหรือฝากเด็กๆ ไม่หวงกัน"

ประเพณีที่เกี่ยวกับเด็กในวัยต่างๆ ก็สะท้อนถึงความสัมพันธ์แห่งความเป็นพวกเดียวกันในหมู่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เช่นกัน เช่น การใส่กระด้งร่อน โดยหมอตำแยจะเป็นคนร่อนแล้วให้ผู้ที่ไม่ใช่แม่ซึ่งมาร่วมพิธีรับเอาไป นอกจากนี้ยังมี พิธีผูกข้อมือ การไว้จุกไว้แกละ ซึ่งกระทำตามแบบโบราณสืบมาโดยการปั้นตุ๊กตาเป็นเด็กไว้ผมจุกกับเด็กไว้ผมแกละแล้วให้เด็กจับ เด็กจับได้อย่างไรก็จะให้ไว้ผมตามนั้น เหล่านี้เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นทุนทางสังคม จากการที่ชาวบ้านมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการสมาคมกันในกลุ่มคนในหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้ปฏิบัติการทางสังคมรวมไปถึงทางเศรษฐกิจมีต้นทุนที่ต่ำ ทั้งยังช่วยผสานความรักใคร่สามัคคีในหมู่คณะอีกด้วย โดยชาวบ้านผู้หนึ่งถึงกับกล่าวว่าเป็นเสมือนกำไรของสังคมที่มีระบบแบบนี้อยู่ในชุมชน ดังที่ว่า

“เป็นทุนหรือครับ เป็นกำไรด้วยซ้ำ ทุกข์สุขที่ไหน ก็มาช่วยกันตลอด สบาย ไม่ต้องจับมือสอน เป็นการสืบสาน คล้ายๆว่าสอนลูกสอนหลานโดยปริยาย”

บทที่ 3
ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยม เกิดพร้อมกันกับการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 แต่ความทันสมัยได้เริ่มต้นเข้ามายังชุมชนบ้านยางแดงประมาณได้ราวปี 2510 และมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงไปของพลังการผลิตเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และแน่นอนย่อมเชื่อมโยงถึงโลกทัศน์หรืออุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านด้วย ก่อนหน้าการเกิดการประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิตแบบเดิมกับแบบใหม่นั้น ชุมชนบ้านยางแดงยังเป็นชุมชนแบบพอยังชีพ โดยยังใช้พลังการผลิตของสังคมประเพณี ซึ่งก่อเกิดพลังสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจจากการไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การนำเสนอในส่วนนี้ เป็นการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งนี้เพื่อนำเสนอภาพที่ชัดเจนว่า “ทุนชุมชน” ในรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านยางแดงเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ภายใต้กระบวนการที่เรียกว่าการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งในขณะเดียวกันก็ได้ให้นัยถึงการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านยางแดงไปพร้อมกัน

การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม

การเข้าสู่พลังการผลิตแบบใหม่ของชุมชนนั้น เกิดจากการใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสาธิตวิธีการเพาะปลูกแบบใหม่ การสร้างคุณค่าให้กับพันธุ์ข้าวใหม่ การใช้เครื่องทุ่นแรงในการเพาะปลูก ขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันควบคู่ไปด้วย คือการเข้ามาของระบบตลาดอย่างเต็มตัว ภายใต้กรอบคิดของการผลิตและการค้าในระบบทุนนิยม

โดยเริ่มแรก ก่อนที่ทุนนิยมจะเข้ามา โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนจำเป็นจะต้องถูกปรับเปลี่ยนเสียก่อน เพราะถือว่าเป็นพลังการผลิตที่จะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่ภายใต้วาทกรรมของการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีแผนพัฒนาเป็นตัว

สร้างความชอบธรรมให้รัฐสามารถเข้ามาจัดกระทำกับชุมชนหมู่บ้านได้ โครงสร้างพื้นฐานสำคัญที่เข้ามาปรับพลังการผลิตของชุมชนได้แก่ การสร้างระบบชลประทานเพื่อเร่งการผลิตและการสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมต่อถ่ายเทผลผลิตส่วนเกิน

สำหรับระบบชลประทานที่ชาวบ้านได้ใช้กันในการเพาะปลูก มาจากคลองชลประทานที่ผันน้ำจากระบบชลประทานของเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ส่งผ่านคลองส่งน้ำไปยังหมู่บ้าน ผ่านการเปิดปิดประตูน้ำยางมณี เมื่อชลประทานเข้าถึงที่ดินทำกิน ก็เกิดการทำข้าวนาปรังปีละ 2 ครั้งตามมาพร้อมกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"...อยู่มามันก็มีชลประทานเกิดขึ้น มีประตูน้ำยางมณี ตำบลองครักษ์นี่ กักน้ำรองมาจากเขื่อนชัยนาท ขุดคลองส่งน้ำไปตามคูส่งน้ำ รางส่งน้ำ ไปตามท้องไร่ท้องนา ช่วงนั้นก็มีการส่งเสริมการเกษตร เค้าคิดผลิตข้าวไวต่อแสงขึ้นมาได้ ข้าวนาปรังนี่แหละ ก็เริ่มทำนาปรังกันขึ้นมา..."

ทางด้านการคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกเพื่อขายผลผลิตนั้น เดิมชาวบ้านใช้ทางเดินเท้าเป็นหลักในการนำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัดวัดไชโยววิหาร ต่อมาก็มีเรือโดยสาร ในระยะที่การคมนาคมทางบกยังไม่ดีพอ การเดินทางด้วยรถยนต์โดยสารเป็นไปอย่างยากลำบาก การเดินทางด้วยเรือได้เลิกใช้ไปเมื่อประมาณ 20 ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากมีการปรับปรุงการคมนาคมทางบก โดยการตัดถนน และพัฒนามาจนเป็นถนนสายหลักซึ่งใช้กันในทุกวันนี้

ความสะดวกสบายในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตใต้อำนาจระบบทุน

การใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่รัฐแนะนำให้ปลูก พร้อมกับระบบชลประทานที่สมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวเป็นจำนวนมาก ข้าวนาปรังเป็นข้าวแข็ง ชาวบ้านจึงไม่นิยมบริโภค ดังนั้นผลผลิตทั้งหมดจึงนำออกขายแล้วค่อยซื้อข้าวนาปีมาบริโภค ขั้นตอนนี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตที่สำคัญจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว โดยแยกกิจกรรมการบริโภคออกจากกิจกรรมการผลิตในชุมชนอย่างเด่นชัด ในระยะแรกของการผลิตแบบใหม่ ชาวบ้านเองค่อนข้างพึงพอใจอย่างมาก เพราะสามารถขายข้าวได้รายได้จำนวนมากกว่าที่เคยเป็นมา แม้ว่าจะต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในหลายด้านของวิถีการผลิตก็ตาม การผลิตโดยใช้เครื่องทุ่นแรงสามารถเพิ่มความสะดวกสบายในการทำนาเป็นอย่างยิ่ง ดังคำบอกเล่าที่ว่า

"...มันสะดวกสบาย ไถนาไม่ต้องใช้แรงวัวควาย แม้กระทั่งเกี่ยวข้าว เรียกได้ว่าไปยืนชี้นิ้วได้เลยนะ โดยไม่ต้องลงมือ พอถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีรถมาเก็บเกี่ยวให้ แล้วก็มีรถบรรทุก

เอาข้าวเม็ดไปขึ้นโรงสี โรงสีช่วงนั้นจะมีตาชั่ง ชั่งทั้งคันรถเลย...ชาวนาสบายแล้วได้แต่ชี้มือจ้างหมดทุกอย่าง"

อย่างไรก็ตามความฉุกละหุกในการทำนา เพราะต้องเร่งการผลิตเป็นสองรอบในหนึ่งปี ทำให้ชาวบ้านต้องทำนาพร้อมๆกัน ต่างคนต่างก็ยุ่งกับการผลิตของตนเองจนไม่มีเวลาพอที่จะมาช่วยกันลงแขกทำนาเช่นเดิม ประกอบกับการผลิตเพื่อขายที่ทำให้เวลาที่ใช้ในการผลิตเป็นเวลาที่มีค่าเป็นตัวเงินไปหมด ด้วยเหตุนี้ระบบการจ้างงาน ก็เริ่มเข้ามาเป็นตัวกำหนดสำคัญที่จะได้แรงงานไปใช้ในการเพาะปลูก ตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน ดังที่ว่า

"...ตอนนั้นเค้าจ้างคนเกี่ยว เริ่มทำนาปรังต้องจ้างแล้ว เพราะมันทำทั่วกันหมด จะมาให้ลงแขกกันไม่ไหว ต้องจ้างคนเกี่ยวมันก็ถูกหน่อย แต่ก็ไม่ไหวเพราะข้าวช่วงนั้นราคาเกวียนละสามพันกว่าบาท...ฉีดยาก็มีคนรับจ้างฉีดยา แม้แต่หว่านข้าวก็มีคนรับจ้างหว่านข้าวให้ เจ้าของนาไม่ต้องทำ"

ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตไปสู่ระบบการผลิตที่ทันสมัยขึ้น ชุมชนก็ได้ก้าวเข้าสู่การผลิตใต้อำนาจทุนอย่างไม่ทันตั้งตัว เพราะภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นทุกที ค่าใช้จ่ายในการบริโภครูปแบบใหม่ที่ถือเป็นรายจ่ายสัดส่วนที่มากในรายได้ที่ได้รับมาก็เกิดขึ้น นั่นคือรายจ่ายในการบริโภคสินค้าทุน ได้แก่ การซื้อปุ๋ยเคมี ยาคุมหญ้า ยาฆ่าแมลง และอุปกรณ์การเกษตรอื่นๆ ยิ่งผลิตชาวบ้านยิ่งมีภาระที่หนักมากขึ้นทุกปี เนื่องจากการผลิตมีลักษณะเร่งรัดเอาส่วนเกินจากธรรมชาติ ในที่สุดแล้วผลเลวร้ายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนในอดีตก็ปรากฏขึ้นชัดเจน ดังชาวบ้านเล่าว่า

"เมื่อสมัยก่อนศัตรูพืชมันก็ไม่มีมาก แต่เดี๋ยวนี้มันมีพวกเพลี้ย เค้าเรียกตัวสีน้ำตาลนะ พอลงแปลงไหน แปลงนั้นหมดเลย...เราต้องใช้ผงฝุ่นเคมีไปราดถึงตาย แต่มันก็เป็นอันตรายกับคนเกี่ยว คนบริโภค..."

ค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ทุนอย่างเข้มข้นในการทำนา ทำให้ชาวบ้านหลายรายในชุมชนบ้านยางแดงตกอยู่ในวงจรหนี้จากการมีระบบสินเชื่อทางการเกษตรที่รัฐจัดให้ บางรายท้อใจเลิกทำนา บ้างก็ขายที่นา บ้างก็ให้เช่าที่นา บ้างก็ปรับพื้นที่หันมาทำสวน เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านผู้หนึ่งที่เลิกอาชีพทำนามาประมาณเกือบ 20 ปีแล้ว ที่ว่า

"นี่ล่ะคือข้อเสียของชาวนารุ่นหลัง มันใช้ต้นทุนสูง ต้องจ้างเขาทุกอย่าง ฉะนั้นผมเลิกทำนาเลย ผมเลิกมาสิบกว่าปีแล้ว ตกยี่สิบปีแล้ว เพราะเราใช้ต้นทุนสูงผมเลยเลิกทำนาเลย"

หรือดังที่ชาวบ้านอีกคนหนึ่งซึ่งทำนาเช่าและปัจจุบันได้เลิกทำนาไปแล้ว เปรยถึงความยากลำบากจากการเช่านาทำว่า

"ทำนาประจำ เมื่อก่อนทำนา ทีนี้ทำนาไหนจะค่าปุ๋ย ค่าอะไร โอ๊ย เราไม่มีเครื่องมือพร้อม สู้ไม่ได้ ค่าเช่าก็ปีละหมื่นกว่า"

ความทุกข์ของชาวนาจากการกำกับการของระบบตลาด

โครงสร้างพื้นฐานและระบบการผลิตสมัยใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนบ้านยางแดง ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนถูกจำแนกแจกแจงออก ในลักษณะที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชน เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความชำนาญเฉพาะทางที่สำคัญ 2 ด้านได้แก่ การผลิตและการขายแรงงาน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือในสภาวะของการเป็นผู้ชำนาญการดังกล่าว เศรษฐกิจชุมชนไม่ได้รับผลตอบแทนที่สมน้ำสมเนื้อ เพราะกิจกรรมการแลกเปลี่ยนทั้งผลผลิตและแรงงานอยู่ภายใต้การกำกับของระบบตลาด ที่มีกลไกราคาแบบทุนนิยมเป็นเครื่องมือในการกำหนดค่าตอบแทน การทำหน้าที่ในการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ถูกแยกจนปราศจากความเป็นเนื้อเดียวกันของกลไกราคานั้นมีอคติ จากอำนาจทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจด้อยกว่า กับระบบเศรษฐกิจการค้าที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่า ด้วยเหตุนี้กลไกราคาจึงกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจมากกว่า สามารถใช้เพื่อขูดรีดส่วนเกินของผลผลิตและแรงงานของชุมชนออกไปจากการหมุนเวียนภายในชุมชน

ดังนั้นชาวบ้านไม่เพียงแต่จะมีความยากลำบากในด้านการผลิตเท่านั้น ยังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการขายผลผลิตและแรงงานภายใต้ระบบตลาดด้วยในอีกด้านหนึ่ง การขาดอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถผลักภาระค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นทั้งหมดไปที่ราคาผลผลิตได้ เพราะตกเป็นเบี้ยล่างในด้านการขายผลผลิตที่มีเงื่อนไขเสียเปรียบในการขาย และการต้องเร่งขายเพราะมีภาระการชำระหนี้สินรออยู่ ดังที่ชาวบ้านเล่าถึงการขายผลผลิตที่ไม่ได้ราคาว่า

"เมื่อก่อนนี้นะมีอาชีพทำนาอยู่ แต่ว่าพ่อค้าเขามาตีราคาให้ เค้าให้เท่าไหร่ก็จำเป็นต้องขาย เพราะฉะนั้นชาวนาจะลืมตาอ้าปากได้ยากมาก..."

"เป็นหนี้เป็นสิน เริ่มมาจากผลผลิตไม่ได้ ทำนาไม่ได้เงิน เมื่อทำนาไม่ได้ผล ไอ้เงินค่าครองชีพก็ไม่พอ ไม่พอก็จำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสิน แล้วคล้ายๆว่าเป็นหนี้ที่แรกก็ไม่มาก แต่ถึงปีก็ใช้เขาไม่ได้ ดอกก็ขึ้น ลำยากกันเยอะตอนนั้น"

"...แต่ก่อนเช่าเค้าไร่ละสองร้อยห้าสิบแล้วก็มาขึ้นสามร้อยสี่ร้อยห้าร้อย เลิกเลย ราคาข้าวมันไม่สูง เราทำไม่ไหว ข้าวก็ปุ๋ยกินหมด ปุ๋ยแพง เดี๋ยวนี้ยาฉีด โอ๊ยเลิก หันมาจักสาน รับจ้างเขา"

การไม่สามารถรวมตัวในด้านการขาย เป็นต้นว่าการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ขายข้าวของชุมชน หรือไม่สามารถสร้างกลไกบูรณาการการผลิตเข้ากับการขายได้ เช่น การตั้งโรงสีชุมชน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนขาดอำนาจทางเศรษฐกิจ การผลิตที่ขายข้าวเปลือกและนำเงินซื้อข้าวสารมาบริโภค เป็นการนำผลผลิตของตนเองไปให้ผู้อื่นสร้างมูลค่าเพิ่มก่อน แล้วจึงกลับมาสู่มือชุมชนด้วยราคาที่แพงกว่ามูลค่าเฉพาะที่เพิ่มขึ้นมาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นสหกรณ์การเกษตรที่มีอยู่ก็ไม่ใช่ตัวแทนในการขายของชาวบ้าน เป็นเพียงสถานที่รวบรวมผลผลิตที่ชาวนาจะขาย โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อที่สหกรณ์ เป็นไปดังคำบอกเล่า ดังนี้

"ที่นี่ก็คือว่าข้าวก็เอาไปขายเป็นข้าวเปลือก แล้วซื้อเป็นข้าวสารมา เวลาขายก็ขายที่โรงสี แต่บางทีไปเข้าสหกรณ์ ต่างคนต่างซื้อ ต่างขาย บางคนเขาก็ไปเข้าราคาประกันของ ธ.ก.ส.ประกัน เราไปขายที่สหกรณ์แสวงหา คือพ่อค้าคนกลางเขาจะมาซื้อ มาจากที่ไหนที่ไหนก็มารวมที่สหกรณ์ พอรู้ว่าหน้าข้าว รถเข้าไป เขาจะตีเลยราคาเท่าโน้นเท่านี้ ตกลงโอเคกัน ชั่งข้าว"

และในด้านการขายแรงงานก็เช่นกัน จากปัญหาการผลิตและการขายผลผลิตที่สั่งสมมา ชาวบ้านจำเป็นต้องเข้าสู่โรงงาน เพราะไม่มีทางเลือกอื่นในการหารายได้ ประกอบกับที่รัฐเองก็มีนโยบายทำให้ค่าจ้างต่ำ เพื่อคงสภาพต้นทุนการผลิตที่ต่ำไว้ให้กับการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ตามนโยบายการพัฒนาประเทศ ชาวบ้านในชุมชนจึงต้องกลายมาเป็นแรงงานราคาถูกให้กับโรงงานอุตสาหกรรมที่มาขยายอาณาเขตมาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ในขณะที่ชุมชนไม่สามารถกำหนดราคาผลผลิตเกษตรและค่าจ้างแรงงานได้เอง ในทางตรงกันข้าม สินค้าสมัยใหม่ทั้งสินค้าเพื่อการผลิตและสินค้าเพื่อการบริโภค ที่แพร่ขยายเข้ามาในชุมชนกลับเป็นสินค้าที่มีราคาตายตัว โดยถูกกำหนดราคามาแล้วจากระบบเศรษฐกิจการค้านอกชุมชน ความต้องการซื้อสินค้าทันสมัยต่างๆเหล่านี้ ยิ่งเพิ่มช่องทางการไหลออกของรายได้และทรัพยากรชุมชนอีกด้านหนึ่งด้วย

สำหรับการขายกระบุงจักสานนั้น จากที่ชาวบ้านหาบไปขายกันเองที่ตลาด ก็มีการเปลี่ยน แปลงรูปแบบการขายผลผลิต เพราะเมื่อมีถนนที่สะดวกในการเดินทางมากขึ้น ก็มีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้าน การขายในระยะแรกชาวบ้านพึงพอใจเพราะได้ราคาตามที่เคยนำไปขายเองที่ตลาด แต่ต่อมาแม้การผลิตจะมีต้นทุนสูงขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการซื้อวัตถุดิบสำคัญคือไม้ไผ่และหวาย ที่เริ่มหมดไปในหมู่บ้าน และต้องหาซื้อมาจากแหล่งอื่นนอกชุมชน โดยซื้อผ่านพ่อค้านอกชุมชน ชาวบ้านพบว่าค่าใช้จ่ายขยับตัวสูงขึ้นอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่ผลผลิตไม่สามารถปรับราคาขึ้นได้อย่างเท่าเทียมกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า

"ไอ้การทำสิ่งของอย่างเดียวกันไปมากๆนี่ บางครั้งราคามันตก คือเขามาต่อรองราคาจนตก เขาเป็นพ่อค้าคนกลาง เขารวมกันหมดเลย พ่อค้ากี่คนกี่คน พูดเท่านี้นะ ราคาเท่านี้นะ โดยจะขึ้นไม่ได้นะ ราคาเราก็ตก"

ด้วยเหตุนี้กระบวนการจัดสรรรายได้ของชุมชนภายใต้การกำกับการของระบบตลาดจึงทำให้ชุมชนถูกแย่งยึดส่วนเกินของรายได้ที่น่าจะหมุนเวียนอยู่ภายในชุมชน โดยกระจายออกจากมือชุมชนสู่ภาคทุนการค้าหรือทุนโดยรัฐผ่านการใช้กลไกทางเศรษฐกิจมาบีบบังคับ ไม่ว่าจะเป็นในรูปส่วนเกินในมูลค่าผลผลิต ค่าจ้าง รวมไปถึงดอกเบี้ยที่ชาวบ้านต้องจ่ายให้แก่สถาบันการเงินของรัฐหรือนายทุน

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

โครงสร้างทางเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป โดยกลายเป็นฐานการผลิตของระบบทุนนิยม ก็ได้เข้ามาทำลายระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนลงไปหลายด้าน และก่อรูปความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นมาแทนที่ โดยระบบความสัมพันธ์ที่ถูกทำลายไปนั้นเคยเป็นส่วนที่ช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนั่นเอง

บรรทัดฐานของการพึ่งพาที่ถือว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบสำคัญเริ่มลดลงไป เมื่อชุมชนก้าวเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อขาย การแลกเปลี่ยนผลผลิตทางเศรษฐกิจโดยตรงแทบไม่มีหลงเหลืออยู่เลยในชุมชน เพราะผลผลิตต่างๆรวมถึงแรงงานมีมูลค่าที่สามารถประเมินออกมาเป็นตัวเงินได้โดยผ่านระบบตลาด และเงินตรากลายปัจจัยหลักของการดำรงชีวิตในสังคมแบบใหม่ความต้องการรายได้มาใช้จ่ายสำหรับภาวะความทันสมัยในการผลิตและการบริโภค และการศึกษาของลูกหลาน ประกอบกับการเอาตัวรอดให้ได้ ท่ามกลางเศรษฐกิจกึ่งยังชีพที่เน้นการขาย ชาวบ้านจึงดำเนินชีวิตแบบ "ตัวใครตัวมัน" มากขึ้น ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับการขอความช่วยเหลือกันในด้านการจักสานเพื่อขาย เมื่อทำกันไม่ทันว่า *"ไม่ได้ ต่างคนต่างทำของใครของมัน"*

การแลกเปลี่ยนแรงงานจากที่เคยเป็นระบบพึ่งพากัน ถูกแทนที่ด้วยระบบการจ้างแรงงานโดยมีค่าจ้างเป็นผลตอบแทนที่ระบบตลาดจำแนกให้กับการใช้แรงงาน การแสวงหาส่วนเกินจากการขายผลผลิตทำให้เกิดชนชั้นทางสังคมที่อิงกับฐานะทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัดขึ้น มีการพัฒนาระบบอุปถัมภ์ทางการเงินในชุมชน การช่วยเหลือพึ่งพากันแบบให้เปล่ายามเดือดร้อนถูกเปลี่ยน เป็นการเป็นผู้อุปถัมภ์ทางการเงิน โดยมีการคิดดอกเบี้ยเป็นผลตอบแทน เช่น เริ่มจากร้อยละบาทต่อเดือน และขยายเพิ่มเป็นร้อยละ 10 ต่อเดือนก็มี

สำหรับการจัดระเบียบด้านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ที่เคยสืบทอดกันต่อๆมาและถือว่าเป็นแหล่งผลิตซ้ำความสมัครสมาน และความร่วมมือระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชนหมู่บ้านเดียวกันเริ่มเลือนหายไป ชาวบ้านรู้สึกยุ่งยากกับพิธีกรรมหลายอย่าง และไม่มีเวลาให้กับประเพณีที่เคยมีมาในอดีตเพราะต้องทุ่มเทเวลาไปในการทำมาหากิน โดยเฉพาะการเข้าสู่โรงงานที่มีเวลาการทำงานที่ตายตัว แม้ว่าจะรู้สึกว่าเสียดายกับสิ่งเหล่านั้นเมื่อได้หวนระลึกถึง แต่ก็ไม่สามารถเรียกกลับคืนได้ดังเดิม ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าถึงประเพณีต่างๆของชุมชนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันว่า

"ได้แต่ทำบุญปีใหม่เฉยๆ...สงกรานต์ก็ไม่ค่อยเล่นกัน มาเดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเลย เพราะว่ามันเกิดจากความฝืดเคืองทางเศรษฐกิจ ว่างก็ไม่ว่าง"

ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมในชุมชนชนบททั่วไป ซึ่งเมื่อมองในภาพรวมแล้วชุมชนหมู่บ้านต่างก็ตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอลงโดยพิจารณาได้จากสภาพการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรรายได้และผลผลิตของชุมชน ที่ชุมชนขาดอำนาจอิสระในการตัดสินใจได้ด้วยตัวเอง ต้องพึ่งพิงและขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจภายนอก สำหรับชุมชนบ้านยางแดงแม้ว่าวิกฤตทุนชุมชนอาจดูไม่รุนแรงเท่าใดนักเมื่อเทียบกับอีกหลายชุมชน แต่อย่างน้อยทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ก็ได้ส่งผลให้ฐานการดำรงอยู่ของชุมชนมีความคลอนแคลนไปบ้าง

การเปลี่ยนแปลงไปของทุนกายภาพ มาจากพลังการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป และยังผลให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะของการพึ่งพิงต่อระบบภายนอก ทุนภายนอกที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่จะหามาได้ต้องผ่านทุนเงินตรา ด้วยเหตุนี้ยิ่งชาวบ้านสามารถผลิตได้เพิ่มมากขึ้นก็ต้องยิ่งใช้เงินตรามากขึ้นเป็นเงาตามตัว โดยนำเงินตราที่ได้จากการขายผลผลิตมาซื้อสินค้าเพื่อการผลิตผ่านระบบตลาด วัว-ควายที่เคยใช้ไถนา ถูกเปลี่ยนมาเป็นรถไถเดินตามและพัฒนาเป็นรถไถนั่งขับ เคียวเกี่ยวข้าวเปลี่ยนมาเป็นรถเกี่ยวที่ประหยัดเวลาและพลังงานคน แรงงานในชุมชนที่เคยเป็นพลังการผลิตสำคัญมีความสำคัญน้อยลง สมาชิกในหลายครัวเรือนที่ทานต่อสภาพการผลิตสมัย ใหม่ที่มีต้นทุนสูงไม่ได้ ก็เปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณไม่ไกลนักคือที่จังหวัดอยุธยา

การมุ่งผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบการขาย ทำให้ชาวบ้านมองข้ามความสำคัญของการบำรุงรักษาสภาพธรรมชาติ ดังนั้นทุนกายภาพที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนก็เสื่อม

คุณภาพลงอย่างรวดเร็ว จากการทำนาที่ที่ไม่ได้พักดินเพราะทำนาตลอดทั้งปี การใส่ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ นอกจากนั้นทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเป็นปัจจัยการผลิตหลักคือต้นไผ่ที่ปลูกกันตามบ้านก็ไม่สามารถเติบโตได้ทันความต้องการ ขณะเดียวกันชาวบ้านก็มิได้วางแผนที่จะปลูกต้นไผ่ให้เพียงพอ กลับใช้วิธีการหาซื้อไปเรื่อยๆโดยปราศจากการปลูกทดแทน ผลที่สุดแล้วการปลูกไผ่ในชุมชนเพื่อการผลิตโดยตรงก็เหลือน้อยเต็มทีและชาวบ้านเองก็ไม่นิยมนำมาใช้ในการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านปัจจัยการผลิตจึงถูกแยกออกไปจากชุมชน ทำให้ชุมชนต้องซื้อปัจจัยการผลิตหลักจากภายนอก ด้วยความสะดวกสบายในการซื้อหา และมีคุณลักษณะตรงตามการใช้งาน ชาวบ้านกล่าวถึงการหมดไปของไม้ไผ่ที่เคยมีอยู่มากมายคู่กับความเป็นชุมชนว่า

“ไม้ไผ่สีสุก ตอนนี้ไม่มีแล้ว ชาวบ้านไม่อยากปลูกเพราะว่ากอไผ่กินเนื้อที่ แล้วมาปลูกมันจะลามไปหาอีกที่หนึ่ง เพราะหน่อมันแตกกออยู่เรื่อยๆ ออกไปข้างๆอยู่เรื่อย บางทีก็ทะเลาะกันเรื่องกอไผ่ ตรงนั้นของเราตรงนี้ของเธอ มีปัญหาตรงนี้ แล้วมันก็รกกับที่ไง ก็ไม่อยากปลูกกัน แล้วก็ตัดใช้กันด้วย เพราะตรงนี้คือชีวิตประจำวันอยู่กับไผ่”

นอกจากนั้นระบบการผลิตทันสมัยที่มิได้มีการสร้างสรรค์ด้วยตัวเอง ทำให้ชาวบ้านใช้วิธี การลองผิดลองถูกกับการผลิต โดยหวังว่าวิธีการผลิตที่ได้ฟังต่อกันมาอาจจะช่วยให้ได้ผลผลิตดีขึ้น เป็นต้นว่าใส่เครื่องดื่มชูกำลังหรือใส่นมสดในช่วงข้าวแตกรวงเพื่อป้องกันไม่ให้ข้าวฝ่อ ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ได้เกิดจากพลังการสร้างสรรค์ด้วยประสบการณ์ดังที่เคยเป็นมาในอดีต

เมื่อชาวบ้านจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการดำรงชีวิต ระบบการคิดถึงผลได้ผลเสียในการตัดสินใจทำกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคมจึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และในที่สุดเข้ามาแทรกระบบคิดแบบเกื้อกูลและเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งสะท้อนอย่างชัดเจนด้วยการดำรงชีพแบบ “ตัวใครตัวมัน” มากกว่าที่เคยเป็นมา จนอาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมในลักษณะดั้งเดิมที่มีรากฐานจากบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันลดน้อยลงไป พร้อมกันนั้นอุดมการณ์แบบทุนนิยมก็เข้าครอบงำระบบคิดของชาวบ้าน ทั้งในด้านการบริโภค โดยผ่านลัทธิบริโภคนิยม และในด้านการผลิตโดยผ่านการมุ่งผลกำไร

อย่างไรก็ตาม รากฐานของชุมชนบ้านยางแดงยังคงพอมีสายใยแห่งการนับญาติ และมิตรภาพของคนร่วมชุมชนที่มีสืบต่อกันมา ทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ไม่ได้ถึงกับขาดสะบั้นลงไปทั้งหมด เพียงแต่ถูกบั่นทอนลงด้วยพฤติกรรมของคนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ชาวบ้านสามารถร่วมแรงใจกันสร้างแนวร่วมของภาคประชาชนให้เข้มแข็งโดยได้รับการเสริมแรงได้อย่างเพียงพอแล้ว ก็น่าเชื่อได้ว่าชุมชนสามารถพลิกฟื้นความเข้มแข็งขึ้นมาได้ ดังเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาคนภายนอก ที่มองเห็นว่าชุมชนบ้านยางแดงมีส่วนของ

ความเข้มแข็งในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชนเพื่อการขาย และมีกิจกรรมประชาคมเกิดขึ้นในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ความเข้มแข็งในส่วนนี้ของชุมชนเกิดขึ้นจากการมีหัตถกรรมการจักสานเป็นตัวชูโรง ที่ถือว่าเป็นกระบวนการของการปรับตัวของชุมชนอย่างมีพลวัต แม้ว่าการปรับตัวนี้อาจเกิดขึ้นจากน้ำมือของกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ที่ผูกโยงประโยชน์ตนเข้ากับประโยชน์ชุมชนก็ตาม

สิ่งที่ต้องสืบค้นต่อไปก็คือความเข้มแข็งที่สะท้อนออกมาเป็นภาพปรากฏแก่สังคมนั้นแท้ที่จริงได้ซ่อนความอ่อนแอในส่วนใดบ้างของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้การศึกษานี้สามารถที่จะให้นัยเชิงนโยบายได้ว่า การแทรกแซงชุมชนของรัฐด้วยการจัดโครงการกองทุนหมู่บ้านขึ้นมา ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนเป็นไปในระดับใด ต่อกลุ่มคนประเภทใดมากหรือน้อย และควรมีการแก้ไขเชิงนโยบายอย่างไรสำหรับชุมชนที่แตกต่าง โดยใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบ้านยางแดงนี้เป็นกรณีศึกษาหนึ่งในการพิจารณาเพื่อค้นหาคำตอบ

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย

ชุมชนบ้านยางแดง เมื่อประสบกับภาวะยากลำบากในการทำนา ชาวบ้านก็เริ่มปรับตัวในด้านการผลิต จากเดิมที่มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชน รองลงมาเป็นการทำสวนและการจักสาน เปลี่ยนมาเป็นการจักสานเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำสวนและการทำนา โดยชาวบ้านที่ยังทำนาอยู่ส่วนมากก็มีการจักสานเป็นอาชีพทางเลือกที่ควบคู่กันไปเพื่อสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้กับครัวเรือน เนื่องจากมีที่นาอยู่แล้ว อีกทั้งคุ้นเคยกับวิถีชีวิตชาวนามากกว่าที่จะหันไปประกอบอาชีพอื่นเป็นหลัก ปัจจุบันชาวบ้านที่ทำนาเหลือไม่ถึง 20 คน และจำนวนครัวเรือนทำนาซึ่งอยู่ในฐานะเจ้าของที่ดินมีอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเช่าที่นาผู้อื่นทำกิน สำหรับชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่เคยทำนา ได้แสวงหาความรู้ด้านการทำสวนและปรับพื้นที่นาบาง ส่วนเป็นพื้นที่สวน โดยพืชที่นิยมปลูกกันมากคือมะม่วงและกระท้อนซึ่งเป็นการปลูกเพื่อขายทั้งสิ้น การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้างเล็กน้อยเป็นการเลี้ยงไก่และหมูตามบ้านเพื่อขาย นอกจากนั้นชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็ออกไปรับจ้าง ที่เป็นหลักแหล่งแน่นอนเป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่บริเวณใกล้เคียง คือที่อยุธยา เกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิงที่ออกไปทำงานโรงงาน เพราะโรงงานเหล่านี้ไม่รับคนงานผู้ชาย ผู้ชายในหมู่บ้านหากจะรับจ้างต้องเป็นแรงงานอิสระ ที่ทำกันมากคือการรับจ้างงานก่อสร้างตามที่ต่างๆ โดยไปกับหัวหน้างานที่รับงานมาได้

ชื่อเสียงของบ้านยางแดงเป็นที่รู้จักจากงานหัตถกรรมจักสาน จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการปรับตัวที่สำคัญของชุมชนเกิดขึ้นโดยผ่านอาชีพจักสาน ที่แม้ว่าจะมีมานานแล้วในหมู่บ้านแต่ก็เพิ่งได้มีโอกาสเปิดตัวสู่ระบบภายนอก เริ่มจากการเข้าประกวดผลิตภัณฑ์ในงานราชการตามด้วยการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เข้ากับความต้องการของตลาด จนเข้าสู่ยุครุ่งเรืองสุดขีดของจักสาน บ้านยางแดง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าการจักสานมีผลต่อการพัฒนาทุนชุมชนอย่างไร ในยุคต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาสู่ชุมชน และการปรับตัวของชุมชนในยุคนี้ เกิดจากทุนชุมชนเองทั้งหมดหรือมีแหล่งทุนสนับสนุนจากภายนอกอย่างไร

การผนึกกำลังของชุมชนต้านกับการถูกกดราคาผลผลิตจักสาน

การขายผลผลิตที่ตลาดนัดหน้าวัดไชไยฯ เป็นหนทางแรกที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนเริ่มเข้าสู่ตลาด แต่เป็นการขายผลผลิตเพื่อให้สามารถนำรายได้มาจับจ่ายซื้อของที่ชุมชนตนเองไม่มี การขายผลผลิตชุมชนจึงยังไม่ได้เน้นที่การแสวงหากำไรอย่างเต็มตัว มิได้มุ่งสร้างส่วนเกินในแนวทางของระบบทุนนิยม ในขณะที่การเข้ามารับซื้อผลผลิตของพ่อค้าคนกลางที่เกิดขึ้นในระยะเวลาต่อมาเป็นเรื่องของการเข้ามาแสวงหามูลค่าส่วนต่างของการซื้อมาขายไป โดยขั้นตอนเช่นนี้ได้หยุดยั้งพัฒนาการของการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนระหว่างการผลิตกับการขาย พ่อค้าคนกลางที่มาซื้อผลผลิตจะไปที่ตลาด มีการกดราคาผลผลิต จากการที่ชาวบ้านทำจักสานออกมาปริมาณมาก จึงเป็นแรงกดดันที่ทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวเพื่อต้านกับพลังดังกล่าวขึ้น โดยมีบุคคลที่พอมีเงินทุนช่วยกันรับซื้อผลผลิตที่ผลิตได้ และนำมารวมกันที่วัดในหมู่บ้าน เป็นการกันไม่ให้ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาด เมื่อของขาดตลาดพ่อค้าก็เข้ามาตามถึงหมู่บ้าน จนมีการตกลงราคากันใหม่ชุมชนจึงยอมขายผลผลิตให้ กระบวนการต่อรองในลักษณะนี้เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

"..ราคาก็ตก ในที่สุดมาปีสมัยหลังนี้ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนเข้ามาในหมู่บ้าน เราก็มาเปิดหมู่บ้านที่นี่หมู่บ้านทดลอง ก็ปรึกษาหารือกัน ว่าเราถักกระบุงเอาไว้เลย ก็ช่วยๆกันถักไว้ ใครมาขายเราก็ซื้อไว้ ไว้ที่วัดนี่ จนกระทั่งของไม่ไปตลาด ทางโน้นก็สงสัยทำไมของไม่ไปตลาด ก็ติดตามมา ของก็กอง เขาก็ถามเหตุผลว่าทำไมไม่ไปขาย ก็จะขายยังไงล่ะ คุณกดราคาอยู่ไม่รอดแล้ว เอาแล้วจะเอายังไง มาตกลงราคากันใหม่ พวกผมหลายคนติวเข้มกัน ถ้าราคาไม่ได้ขนาดนี้ไม่ขายนะ ใครขายมีเรื่องเลยนะ สูงกว่าขายไปเลย ต่อรองได้ครั้งเดียว เขาก็บอกลดขึ้นลด จนกระทั่งถึงจุดที่เราต้องการ เราก็ขายวันนั้น ก็ขายไป กระบุงเป็นพันลูกเลย เขาเอา มาหลายเที่ยว กระบุงที่เราถักไว้ก็เสียหายเยอะมอดกินบ้างอะไรบ้าง ไม่มีพ่อค้าคนใดมากดราคาอีกเลย พอเราต่อรองด้วยความโมโห ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ"

จากสถานการณ์นี้เอง ทำให้ราคากระบุงขยับตัวสูงขึ้น จากราคาคู่ละ 14 บาท เป็นราคาคู่ละ 24-27 บาท (ในขณะปัจจุบันนี้กระบุงของชุมชนบ้านยางแดงมีราคาคู่ละ 500 บาท) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการการสร้างพลังชุมชน ต้านกับกระแสของระบบตลาด อย่างไรก็ตามพัฒนาการของการตลาดชุมชนที่ต่อเนื่องไปจากนี้ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ พ่อค้านอกชุมชนยังคงเป็นผู้กุมตลาดผลผลิตไว้เช่นเดิม เพียงแต่ชุมชนสามารถลดแรงกดดันด้านราคาลงไปได้ในช่วงเวลานั้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง

ด้วยการเข้ามาสนับสนุนของพัฒนาชุมชนในปี 2515 ซึ่งต้องการให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มจักสานเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดหาตลาดจำหน่ายเพื่อให้ได้ราคาผลผลิตที่ดีขึ้น และส่งเสริมด้านการประชาสัมพันธ์ อย่างไรก็ตามกลุ่มที่เกิดขึ้นในระยะแรกนั้น ยังมีลักษณะไม่เป็นทางการและมีผู้เข้าร่วมอยู่ไม่มากนัก โดยชาวบ้านที่เข้าร่วมกับกลุ่มมักเป็นคนที่มีฐานะดีที่จะพอเจียดเวลาไปร่วมพูดคุยกันได้ ส่วนชาวบ้านที่ทำจักสานอีกจำนวนมากยังไม่อยากเข้าร่วมกับกลุ่ม เพราะกลัวจะเสียเวลาทำงาน โดยเป็นที่ยอมรับว่าคนที่เข้ากลุ่มได้ต้องเป็นคนที่เสียสละ วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มในเวลานั้นเน้นหนักไปในด้านการขาย เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

"พัฒนาชุมชนเขาบอกว่าให้มารวมกลุ่มกัน ถ้าไปขายที่วัดไชโยมันไกลใช่ไหม ถ้าเรารวม กลุ่มในหมู่บ้าน เราก็ไปบอกว่าของเราอยู่ที่นี่ให้มาซื้อที่นี่แหละ เวลาซื้อให้มาซื้อตามบ้าน เพียงแต่ว่าแต่เดิมเราต้องไปขายที่ตลาด แต่พอเรารวมกลุ่มกันเราไม่ต้องขายที่ตลาด เค้ามาซื้อเอง"

จนกระทั่งราวปี 2527 จึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานที่เป็นทางการ มีสมาชิกเริ่มต้น 10 คน แล้วก็เพิ่มเรื่อยๆมาเป็น 19 คน 27 คน และ 30 กว่าคน จนปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 80 คน จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมดกว่า 140 หลัง โดยชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพเสริมเล็กน้อยจะไม่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม **การจัดตั้งกลุ่มครั้งนี้ ทำให้ชุมชนสามารถรับเอาความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐทั้งในด้านการอบรมและเงินทุนเข้ามาได้ง่ายขึ้น** อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์หลักของกลุ่มยังคงเป็นเรื่องการขายของร่วมกัน แม้ว่าจะมีผลิตภัณฑ์ที่ขายที่กลุ่มบางส่วน แต่ก็นับเป็นส่วนน้อยของผลผลิตที่เกิดขึ้นทั้งหมดในชุมชน ซึ่งการขายยังคงกระทำผ่านคนกลางซึ่งในยุคหลังนี้เป็นคนกลางที่เป็นคนในชุมชนเอง ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง

ปัจจุบันนี้ ด้วยความพยายามจัดรูปแบบกลุ่มเพื่อแสดงให้ภายนอกตระหนักว่าเป็นกลุ่มที่มีการดำเนินการอย่างมีโครงสร้าง จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มจักสานบ้านยางแดงขึ้นจากที่เคยมีตำแหน่งประธานกลุ่มเพียงคนเดียว ก็มีคณะกรรมการฝ่ายต่างๆขึ้นมา ซึ่งเพิ่มดำเนินการไปเมื่อเดือนสิงหาคม 2545 สำหรับประธานกลุ่มจักสานคนปัจจุบันเป็นคนที่ขึ้นชื่อในด้านการจักสานอย่างหาตัวจับได้ยากคนหนึ่ง และได้พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางในการส่งกระเป๋าจักสานกระจายออกไปยังตลาดนอกชุมชน

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม

เนื่องจากงานจักสานไม้ไผ่ เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านของตำบล ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านภูมิปัญญาสืบต่อกันมาเป็นรุ่นๆ โดยเริ่มจากทำเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อได้มีการรวมกลุ่มในปี 2515 จากการส่งเสริมของทางราชการ และมีการอบรมพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยให้คำแนะนำบางด้าน เพราะโดยแท้จริงแล้วชาวบ้านมีฝีมือที่ประณีตมาแต่ดั้งเดิมแล้ว จึงทำให้ชาวบ้านสามารถต่อยอดความรู้ พัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้เป็นงานฝีมือชั้นเลิศ และมีมูลค่าเพิ่มได้

ชื่อเสียงของผลิตภัณฑ์เริ่มเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอตัวชาวบ้านผู้มีฝีมือด้านจักสาน ไปสอนตามโครงการราชดำริ 2 คน ในปี 2520 และในปี 2522สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้เสด็จมาที่ชุมชนบ้านยางแดงอย่างไม่เป็นทางการ จากการเสด็จมาที่วัดในพื้นที่ใกล้เคียงและเสด็จเลยเข้ามาเยี่ยมชาวบ้านที่วัดยางแดง ผู้นำชุมชนจึงแจ้งข่าวผ่านหอกระจายข่าว ซึ่งวันนั้นได้มีชาวบ้านนำป้านน้ำชา 4 เหลี่ยม 4 มุม ที่แปลงย่อมาจากกระบุงใหญ่มาถวาย จากการพูดคุยทำให้ท่านทรงเล็งเห็นว่าไม้ไผ่ในชุมชนแทบไม่มีอยู่แล้ว จึงทรงขอให้ท่านเจ้าอาวาสวัดยางแดงปลูกไม้ไผ่พันธุ์สีสุกในบริเวณวัด เพื่อใช้ขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้าน

จากเดิมที่การทำจักสานในชุมชนทำขึ้นเพื่อการใช้งานออกสู่ตลาด โดยเน้นที่ความแข็งแรงคงทนในการใช้งานเป็นหลัก ผลิตภัณฑ์ได้มีการพัฒนาเรื่อยมา ในแง่ความสวยงามของศิลปะแห่งหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น ปี 2530 เป็นต้นมาชุมชนพัฒนาผลผลิตภัณฑ์กระบุงป้านที่สวยงาม โดยมีการใช้สีย้อมตอก และมีเหลี่ยมมีมุมมากยิ่งขึ้น หรือในกรณีที่ในปีหลังๆ งานฝีมือของบ้านยางแดงที่เป็นกระบุงและหาบได้ถูกนำมาใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ดังที่ชาวบ้านเล่าด้วยความภาคภูมิใจว่า

"...คือว่ากระบุงเงินกระบุงทองที่เทพีหาบน่ะ แล้วก็ตัวหาบด้วย ไปจากที่นี่ เมื่อปีที่แล้วเมื่อเดือนอะไรเดือนเมษาหรืออะไรนี่ แม้กระทั่งคานหางหงส์ก็ทำจากกอไม้ไผ่ที่นี่ เรามีฝีมือทำชั้นหนึ่ง หัวนี่วาดแกะเป็นหัวหงส์เลย ดัดแล้วมันจะได้รูปทรงพอดี เค้าใช้ไผ่สีสุกเนื้อมันจะแน่นเหนียวคงทนมากเลย"

การสร้างความแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของงานจักสานบ้านยางแดง เกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมการประกวดที่งานต่างๆ เช่น กาชาดอ่างทอง งานอู่ข้าวอู่น้ำ โดยงานจักสานที่ชุมชนส่งเข้าประกวดมีการยกลายละเอียดและงดงาม จึงได้รับ

รางวัลที่ 1 มาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นกระจาด 8 มุม 16 มุม กระบุง และป้านน้ำชา มาจนกระทั่งได้ทำกระเป๋าจักสานส่งไปประกวด ซึ่งแม้จะไม่ได้รับรางวัลแต่ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการทำอาชีพจักสานในชุมชน ประธานกลุ่มจักสานเล่าถึงสถานการณ์ตรงนี้ว่า

"...เมื่อก่อนเราทำกระบุงพวกป้านน้ำชา ให้ละเอียด ยกซื่อยกลาย มันก็ได้ที่หนึ่งมาเรื่อย ทีนี้กระจาดแปดมุมสิบหกมุม เราก็ส่งไปหมดแล้ว ทีนี้จะทำอย่างไรที่มันแปลกไปอีก ก็เลยลองทำกระเป๋าเล็กๆน่ารักแบบหิ้วงานกลางคืนนี่ ใส่ของได้เล็กๆน้อยๆ ก็ส่งเข้าประกวด แต่กระเป๋าไม่ได้ที่หรอก เพราะมันเป็นงานตัวใหม่ มันจะไม่ดูสะดุดตาเหมือนงานตัวเก่าๆ แต่เผอิญพวกเชียงใหม่เขามาดูงานเขาก็เลยลองซื้อไป ว่าเป็นตัวใหม่ที่ดูว่าจะใช้งานแบบใหม่ให้คนมีสตางค์หิ้วไปได้เลย เขาก็เลยซื้อไป ตอนนั้นส่งเข้าประกวดแค่สี่ใบ เขาก็รับไปหมดสี่ใบไปถึงที่โน่น"

จากสถานการณ์นี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของการเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการขายครั้งใหญ่ของชาวบ้านยางแดง เพราะเมื่องานจักสานกระเป๋าออกสู่สาธารณะ ก็เป็นที่สนใจและติดตามรับซื้อกระเป๋าจักสานเพื่อไปจำหน่าย เริ่มจากพ่อค้าเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ซึ่งมีทั้งกระจายขายอยู่ในประเทศและส่งออกอีกทอดหนึ่ง **ขณะเดียวกันก็ได้รับแรงส่งเสริมจากทางการในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมจังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านการเงินเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ และพาณิชย์จังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านประชาสัมพันธ์**

การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน

การเกิดขึ้นของคนกลางที่ทำหน้าที่ซื้อผลผลิตของชาวบ้านมารวบรวมไว้ และส่งขายต่อให้กับพ่อค้าภายนอก มีมาตั้งแต่สมัยที่งานจักสานของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาดเครื่องใช้ โดยพัฒนาขึ้นจากชาวบ้านที่พอจะมีเงินนำมาซื้อผลผลิตของเพื่อนบ้านร่วมชุมชนมารวมไว้ก่อน และจัดส่งให้กับพ่อค้าจากภายนอกอีกทอดหนึ่ง ซึ่งทำให้สามารถแสวงหากำไรจากการเป็นคนกลางผู้อำนวยความสะดวกในด้านการรวบรวมสินค้า

เมื่อการผลิตสินค้าจักสานเฉพาะอย่างคือกระเป๋า เป็นไปเพื่อขายตามความต้องการของตลาดที่มีมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวบ้านจึงเร่งการผลิต แต่ต่างก็ทำกันในลักษณะเป็นลูกมือ ทำส่งให้กับผู้ที่เป็นคนรวบรวมผลผลิตให้ได้ตามคำสั่งซื้อหรือออเดอร์จากภายนอก คนที่ทำหน้าที่รวบรวมกระเป๋าจักสานคนแรกนั้นคือประธานกลุ่มจักสานเอง ซึ่งอาศัยทั้งความเป็นผู้มีความชำนาญในการผลิตและสร้างสรรค์ผลงาน ตำแหน่ง และความคล่องตัวในการติดต่อ เกิดเป็นช่องโอกาสในการพัฒนาตนเองเป็นคนกลางชุมชนในด้านการขายกระเป๋าจักสาน โดยการแจกออเดอร์ที่ตนเองได้รับมาให้กับชาวบ้านลูกกลุ่ม รับซื้อผลผลิตมาไว้เองและขายต่ออีกทอดหนึ่งตามออเดอร์ ซึ่งในขั้นตอนของการซื้อมาขายไปนั้นจะมีค่าใช้

จ่ายเกิดขึ้น ได้แก่ ค่าติดต่อประสานงาน ค่าขนส่ง ค่าใช้จ่ายในส่วนของการผลิตเพิ่มเติม รวมไปถึงค่าเหนื่อยหรือก็คือกำไรในฐานะผู้ดำเนินการเป็นคนกลาง

เมื่อมีคนกลางชุมชนคนแรก คนกลางชุมชนคนต่อๆมาก็เกิดขึ้น ปัจจุบันนี้คนกลางที่รับซื้อผลผลิต หรือรับออเดอร์มาแจก มีอยู่ทั้งสิ้น 5 คน ด้วยกัน ซึ่งทั้ง 5 คนนี้เป็นผู้หญิงทั้งหมด บางรายก็เป็นแม่ค้าคนกลางยุคดั้งเดิมที่รับซื้อจักสานอยู่ก่อนแล้ว บางรายก็พัฒนาตัวเองจากจังหวะและโอกาสที่เอื้อให้ ซึ่งมองในอีกแง่มุมหนึ่งแล้ว **เป็นที่น่าเสียดายว่าการมีกลุ่มจักสานของชุมชน ไม่ได้สามารถสร้างระบบการขายที่จะทำให้สมาชิกกลุ่มได้รับการกระจายผลประโยชน์โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านคนกลางชุมชน ซึ่งก็จะเป็นโอกาสการเติบโตทั้งของกลุ่มและของสมาชิกกลุ่มไปพร้อมกัน**

สำหรับผู้ที่พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น มุมมองในแง่ที่เป็นอาชีพหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการขายผลผลิต ซึ่งต้องมีการติดต่อประสานงานเพื่อให้ผลผลิตชุมชนสามารถขายได้จำนวนมาก โดยตัวชาวบ้านส่วนหนึ่งและตัวแม่ค้าคนกลางเองนั้น มีความคิดว่าสมเหตุผลที่จะได้รับค่าเหนื่อย แต่ขณะเดียวกันในความคิดเห็นของชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็พบว่าค่าตอบแทนของการทำจักสานดูจะไม่เหมาะสมกับกำลังกายและกำลังทุนที่ลงไป โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับราคาขายต่อของแม่ค้าคนกลางที่จะได้รับ ซึ่งหากการเติบโตของแม่ค้าคนกลางไปกันได้อย่างดีกับการเติบโตของสมาชิกกลุ่มแล้ว ปัญหาข้อตำหนิเช่นนี้ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น ทัศนะที่มีต่อแม่ค้าคนกลางชุมชนที่แตกต่างไปนั้น ฟังได้จากสิ่งที่ชาวบ้านได้บอกเล่าดังนี้

" ...ก็คือถ้าเขาได้ เราได้ ถ้าเป็นอย่างนี้มันก็ดี ไม่ใช่ได้คนเดียว ทั้งๆที่เขาเป็นคนทำ... คือจะตกอยู่กับคน คนเดียว คนทำนี่แทบตายนี่ไม่รวย แต่คนขายนี่รวย คนทำข้างล่างนี่เขาไม่ได้ฟื้นไง มันจะดีอยู่แค่นี้แค่กลุ่มเขา มันจะเป็นหย่อมๆ ผลจะตกแค่นิดหน่อย..."

"เขาก็มีอาชีพอย่างนี้ ทำโดยตรง แล้วก็ขายด้วย เมื่อก่อนรับจากชิ้นสองชิ้น เดี๋ยวนี้เขารับเป็นพันๆชิ้น หางานให้พวกเรา"

"...ไม่รู้จะเอาไปส่งที่ไหน ส่งขายตามตลาดเขาไม่ซื้อของเรา ก็จะมีแม่ค้าคนกลางไปส่ง เราก็ต้องผ่านเขาอีกทีถึงจะขายได้ มันไม่มีคนมาสั่ง เขาจะสั่งผ่านเจ๊ใหญ่ๆโน่นเลย แล้วเราก็เป็นคนทำอีกที เจ๊ก็จะเอาออเดอร์มาให้เรา"

ในกลุ่มแม่ค้าคนกลางชุมชนเท่าที่มีอยู่นั้น แม้โดยภาพกว้างแล้วจะไม่มีความแตกต่างในด้านวิธีการดำเนินการขาย แต่ก็มีความแตกต่างในตลาดที่ติดต่อได้อยู่บ้าง เช่น บางรายมีตลาดปลายทางเป็นตลาดส่งออก แต่ก็ต้องผ่านคนกลางของจังหวัดอื่นที่มารับซื้อผลผลิตไปก่อน แล้วจึงกระจายผลผลิตออกตลาดต่างประเทศ บางคนก็มีตลาดเปิดใหม่ภายในประเทศ ได้แก่ ฉะเชิงเทรา อยุธยา ภูเก็ต บางรายมีโอกาสติดต่อกับชาวญี่ปุ่นที่มารับซื้อผลผลิตโดยตรง ซึ่งการจะทำตลาดเหล่านี้ได้ต้องเป็นคนที่มีทุนเพียงพอในการติดต่องาน จ่ายงาน และซื้อ

วัตถุดิบบางอย่างมาไว้ในมือ และสำหรับบางรายก็สร้างตลาดใหม่ๆเอง เช่น ขายส่งให้แก่ตลาดนัดจตุจักร

ความแตกต่างของแม่ค้าคนกลางชุมชน อยู่ที่ปริมาณการรับงานว่ามากหรือน้อย รายที่มีทุนมาก รับออเดอร์ได้มาก และมีลูกกลุ่มที่ทำงานให้จำนวนมาก ก็สามารถทำกำไรได้มากตามไปด้วย เพราะมีตลาดขนาดใหญ่กว่า ในขณะที่บางรายมีเงินทุนจำกัดก็รับงานได้ทีละน้อย ซึ่งอาจจะเป็นเพียงผู้ส่งแค่ตลาดในชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น ประเด็นของการเป็นแม่ค้าคนกลางที่มีระดับที่แตกต่างกันนั้น เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“เจ๊..(ชื่อคน)..ก็เริ่มรู้จักตลาด ติดต่อคน มาสักระยะหนึ่งก็..(ชื่อคน)..นี่แหละรายใหญ่เหมือนกัน พอทีญี่ปุ่นเขามาที่ศูนย์โดยตรง ทีนี้ก็มาบอกให้พวกหนูรับออเดอร์พวกหนูรับไม่ไหว ทีนึงเป็นพัน สามร้อยห้าร้อยลูกรับไม่ไหว คนไหนมีทุนถึงจะรับไหว ก็พัฒนาเป็นนายหน้าได้ ส่วนพวกที่เล็กๆอย่างพี่..(ชื่อคน)..นี่ เขาจะส่งตลาดโพธิ์ทอง แต่เขาก็ได้เยอะนะ”

การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง

ภายใต้กระบวนการผลิตที่ให้ความสำคัญต่อตลาด ซึ่งชุมชนถูกกำหนดให้สร้างผลผลิตเฉพาะอย่างและเป็นการผลิตแบบจำนวนมาก ในขณะที่การผลิตไม่ได้เป็นแบบระบบอุตสาหกรรมที่สามารถจะได้รับประโยชน์อย่างมากมายจากการประหยัดต่อการผลิตครั้งละมากๆ แต่กระนั้นก็ตาม การผลิตแบบทุนการค้าเช่นนั้นก็เข้ามามีบทบาทต่อการทำกระเป๋าจักสานด้วย จากการที่มีการจำแนกชิ้นงานออกเป็นขั้นตอนปลีกย่อยมากขึ้น และยิ่งทำให้โอกาสที่จะเกิดการพัฒนาฝีมือการผลิตทั้งชิ้นงานให้ขยายตัวกว้างออกไปยังกลุ่มผู้ที่จักสาน เป็นไปได้ยาก ดังนั้นเมื่อชุมชนทำจักสานเพื่อขายในยุคหลังนี้จำนวนมากขึ้น ก็มิได้สร้างผู้มีฝีมือให้เกิดเพิ่มมากขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านไปแต่อย่างใด ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำจักสานเฉพาะส่วนและสามารถเรียนรู้เฉพาะส่วนนั้นๆ โดยอาจจะไม่ต้องทำกระเป๋าได้ทั้งใบ เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของกระบวนการผลิต นับได้ตั้งแต่การได้มาซึ่งวัตถุดิบที่สำคัญ การผลิตที่มีการแบ่งแยกงานออกไปเป็นส่วนๆ และรูปแบบของการขายที่มีการเปลี่ยนภาพลักษณ์ใหม่คือ จากการขายผ่านคนกลางนอกชุมชนมาสู่การขายผ่านคนกลางในชุมชน

วัตถุดิบ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน

นับตั้งแต่หัตถกรรมจักสานในชุมชนบ้านยางแดง ก้าวสู่วิถีการผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว การซื้อหวายจากนอกชุมชนก็กลายเป็นสิ่งจำเป็น โดยมีแหล่งซื้อจาก ชลบุรี ชัยนาท สิงห์บุรีพิษณุโลก และตาก มีสาเหตุสำคัญบางประการที่ทำให้ชาวบ้านต้องซื้อหวายจากนอกชุมชน ได้แก่ ประการแรก การขาดแคลนไม้ไผ่ในหมู่บ้าน เพราะถูกตัดใช้หมดโดยไม่มีการ

ปลูกทดแทน ประการที่สอง คุณลักษณะของไม้ไผ่ที่จะใช้ทำกระเป๋าจักสานนั้น ต้องมีปล้องยาว ชาวบ้านจึงนิยมใช้ไผ่นวลซึ่งไม่มีการปลูกกันในชุมชน ประการที่สาม ชาวบ้านติดกับความสะดวกสบายในการซื้อหวายสำเร็จรูปเป็นปล้องยาวๆที่พ่อค้าจากนอกชุมชนนำมาขายถึงในชุมชน โดยไม่ต้องลำบากออกไปซื้อหากันเอง และ ประการที่สี่ แม่ค้าคนกลางชุมชนมักจะเป็นผู้ซื้อเหมามาให้ และแจกจ่ายไปยังลูกกลุ่มของตน ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่มีทุนน้อยต้องยอมซื้อกับแม่ค้าคนกลางชุมชนโดยใช้วิธีหักค่าหวายที่บวกราคาเพิ่ม ภายหลังจากที่นำสินค้ามาส่งแล้ว

ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงเรื่องการซื้อหวายว่า

"ปัจจุบันบริเวณรอบหมู่บ้านเองนี่ ไม่มีป่าไผ่พอที่จะไปตัดมาจักสาน แต่เดิมสมัยรุ่นพ่อรุ่นแม่เราที่จักสานใช้ไม้ไผ่แถวรอบบ้าน เพราะตอนนั้นยังไม่มีตลาดส่งนอกก็พอหาซื้อกันได้ในแถวหมู่บ้าน แต่ตอนนี้ไม่พอใช้ ไปหาซื้อเองถูกกว่าแต่ต้องจ้างรถไป ถ้าให้เขามาส่งมันก็สะดวกสบายเราไม่ต้องไปเหนื่อยไม่ต้องอะไร เขาทำสำเร็จมาเลย เป็นปล้องเสร็จมาเลย มันก็สะดวกสบายดี"

"วัตถุดิบเมื่อก่อนเราใช้ในบ้าน เดี๋ยวนี้ต้องสั่งข้างนอก เพราะไม้มันคนละอย่างกัน ไม้ไผ่ของที่นี่ เหมาะจะทำกระบุงสมัยก่อน สมัยนี้ต้องใช้ไม่ไผ่ข้างนอก เป็นอีกอย่างหนึ่ง ปล้องมันจะยาวกว่า แต่สีสุกของเรานี่สานเจ้าเก่า...ไปซื้อเองบ้าง แล้วก็เอาที่เจ๊บ้าง เวลาเราไปส่งของเขาก็หักค่าหวาย หวายกำหนึ่งเท่าไหร่ก็เท่านั้นเลย ถ้าซื้อข้างนอกกำนึงก็ประมาณสองร้อย เค้ากำไรสี่สิบบาท แล้วแต่หวายจะขึ้นลงอีก...บางทีเราสู้ไม่ไหว ราคามันแพง เราก็ไปซื้อหวายที่ราคาถูกแต่พอใช้งานได้ ที่ตลาดโพธิ์ทองจะมีอยู่ที่เดียวที่อื่นไม่มี เขาสั่งมาจากจังหวัดอื่นอีกทีนึง"

กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน

การจักสานกระเป๋ามีลักษณะเป็นกระบวนการที่อธิบายได้ ดังนี้ ขั้นตอนแรก เป็นการสานหุ่น ซึ่งชาวบ้านจะมีหุ่นไม้รูปกระเป๋า หลากหลายขนาดตามแต่คำสั่งซื้อ ทำการสานขึ้นรูปตามหุ่นไม้นั้น ให้ออกมาเป็นตัวกระเป๋า ขั้นตอนที่สอง เป็นการเข้าขอบกระเป๋าและใส่หูหิ้ว ขั้นตอนที่สาม เป็นการรมควันกระเป๋า เพื่อป้องกันมอดกิน ขั้นตอนที่สี่ เป็นการแต่งตัวให้กระเป๋า คือการบุผ้าตกแต่งให้สวยงาม

เมื่อมีความต้องการกระเป๋าจักสานจากภายนอกมากขึ้น กระบวนการแบ่งแยกงานอย่างระบบอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้นในบางขอบเขต และมีความหลากหลายในผู้ผลิตแต่ละคน เป็นต้นว่า ทำสำเร็จทั้งใบ รวมรมควัน และแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ ยังไม่ได้รมควันและแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ รมควันแล้วยังไม่ได้แต่งตัว ทำเป็นส่วนๆ เช่น รับจ้างเหลาตอก รับจ้าง

สานหุ่น รับจ้างเข้าขอบปากและพันหู รับจ้างรมควัน และรับจ้างบุผ้า แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าถึงการแยกการรมควันกระเป๋าออกจากชิ้นงานที่แจกออเดอร์ให้ชาวบ้านทำว่า

"ก็เวลาชาวบ้านมาส่งนี่ เราไม่ต้องให้เขารมควัน เราต้องมารมเอง เพราะให้ชาวบ้านรมมานี่ บางคนก็รมไหม้กันมา เสียของ เราจะต้องจ้างรมที่ว่าชำนาญในด้านการรมนี่ค่ะ ค่าฟางสิบบาท ค่าจ้างรมควันสิบบาท กลุ่มก็จะได้สามสิบบาทมาเป็นค่าบริหารจัดการ"

การแต่งตัวให้กระเป๋า เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่นิยมทำ เมื่อมีความต้องการจากตลาดญี่ปุ่น โดยการนำแบบตัวอย่างมาให้ดู ขั้นตอนนี้มักจะจ้างคนทำเป็นพิเศษ เพราะคนทำจักสานส่วนมากทำกันไม่เป็น อีกทั้งไม่มีเวลาพอที่จะมาเรียนรู้ ในชุมชนเองก็มีผู้รับจ้างบุผ้าอยู่ไม่กี่ราย จึงมีการไปจ้างที่ตลาดในเมือง และจ้างที่นอกชุมชน เช่น ในกรณีของลูกค้าที่ฉะเชิงเทรา จะรับกระเป๋าไปบุผ้าเอง จึงรับจ้างบุผ้าให้กับส่วนอื่นที่ไม่ใช่ออเดอร์ของตนเองด้วย ค่าบุผ้าจะตกใบละ 90-110 บาท แล้วแต่ขนาดของกระเป๋า

ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด

การขายผลผลิตของบ้านยางแดงมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

การขายผ่านกลุ่มจักสาน

เป็นรูปแบบการขายที่ไม่ผ่านแม่ค้าคนกลาง แต่ผ่านการจำหน่ายที่หน้าศูนย์รวมสินค้าโดยมีกำนันเป็นตัวตั้งตัวตี เปรียบเสมือนการฝากขายกับกลุ่ม และเมื่อขายได้ก็จะหักเงินเข้ากลุ่มส่วนหนึ่ง แต่ราคาขายต้องให้ทางกลุ่มเป็นผู้ประเมินตามคุณภาพงาน เช่นผลผลิตประเภทเดียวกัน ขนาดเท่ากันแต่ฝีมือความละเอียดแตกต่างกันก็จะได้ราคาที่ไม่เท่ากัน การขายผ่านกลุ่มส่วนใหญ่เป็นการขายปลีก ซึ่งมาจากนักท่องเที่ยวหรือทัวร์ที่มาลงชมสินค้าที่ศูนย์รวมสินค้านี้ เนื่องจากการรวมกลุ่มจักสานมิได้เน้นที่การขายผลผลิตร่วมกัน ดังนั้นจึงไม่ได้มีการรับออเดอร์ขายส่งสินค้าผ่านกลุ่มเป็นจำนวนมากๆ และสินค้าที่มีอยู่ในศูนย์ก็มีหลายประเภท ไม่จำเพาะแต่เป็นเพียงกระเป๋าเท่านั้น แต่ยังมีกระบุงป้านน้ำชา ตะกร้า กระจาดกล่องใส่ของ ของที่ระลึกอื่นๆ ฯลฯ สินค้าที่ขายได้ดีมักจะเป็นตะกร้าใส่ผลไม้ซึ่งจะมีผู้มาซื้อหรือมาสั่งในช่วงเทศกาลสำคัญ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เล่าว่า

"ที่ศูนย์มันมีหลายรูปแบบ กระเป๋าก็มีสองสามร้อยขึ้น ที่เราเอามานี่ เราซื้อเค้ามาร้อยห้าสิบ เราเอามาบุผ้า แล้วเราขายสักสามร้อย ถ้ามีออเดอร์มาเยอะๆ ศูนย์ทำไม่ได้หรอก คนทำกันไม่ทัน ต้องกระจายงานไปให้แต่ละกลุ่ม มันจะเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นของแพงเป็นพันกว่าก็มี เป็นลายตะขอกลับ มีหลายลาย มันจะเป็นระบบนี้ล่ะ แต่ที่นี่ก็ยังเหนียวแน่นยังไม่แตกกันยังรวมกันอยู่ มีอะไรก็มาฝากขายกันได้ เรารับฝาก แล้วเราก็จดบัญชีรายรับรายจ่าย กำนันแกเป็นคนตรวจสอบทุกวัน"

ข้อสังเกตคือ การรวมกลุ่มจักสานเป็นเพียงการรวมตัวเพื่อการแสดงเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงมากกว่าเน้นเรื่องอื่น กลุ่มไม่สามารถสร้างโอกาสที่จะขายผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดได้ในนามกลุ่มเอง โดยการปล่อยให้แม่ค้าคนกลางซึ่งส่วนใหญ่ก็คือบุคคลในชุมชนที่ทำงานเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นผู้เข้ามาดำเนินการตรงนี้ จึงอาจเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ในด้านการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นไปอย่างไม่เหมาะสมในกลุ่มสมาชิกจักสาน นอกจากนั้นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงจากหน่วยงานราชการก็ทำให้แม่ค้าคนกลางชุมชนเหล่านั้นประหยัดต้นทุนในการส่งเสริมการขายไปด้วยส่วนหนึ่งจากความโด่งดังของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านผู้ทำจักสานรายหนึ่งให้คำตอบถึงประโยชน์ของการรวมกลุ่มไว้ว่า

“ไม่รู้จะตอบแบบไหน การที่กลุ่มมันดัง มันก็หลายอย่าง งานก็เข้ามาเรื่อยๆ มันก็ดีกับเราไป เขามาสั่งออเดอร์เราก็มีงานทำ”

การขายผ่านคนกลาง

การขายผลผลิตจักสานของชุมชนโดยเฉพาะกระเป๋าผ่านคนกลาง กลายเป็นเรื่องปกติที่ทำกันในชุมชน ชาวบ้านหลายคนเห็นว่าการทำหน้าที่คนกลางนี้เป็นเรื่องของความสามารถเฉพาะ รวมกับการมีเงินทุนที่เพียงพอในการรับซื้อผลผลิตล่วงหน้า เมื่อมองในแง่บวกแล้ว แม่ค้าคนกลางเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเพิ่มรายได้ให้กับผู้ผลิตจักสาน เพราะรับงานมาได้ครั้งละมากๆเป็นจำนวนหลายร้อยลูก ในช่วงที่ตลาดรุ่งเรืองมากที่สุดนั้นแม่ค้าคนกลางรายใหญ่รับงานมาได้ถึงพันใบ

สำหรับตลาดกระเป๋าจักสานที่แม่ค้าคนกลางส่งนั้น อาจจำแนกเป็นตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศ ตลาดในประเทศเริ่มต้นจากการติดต่อของแม่ค้าเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ก่อน ในระยะต่อๆมาก็ขยายตัวโดยมีผู้ซื้อจากจังหวัดอื่นๆ เช่น ฉะเชิงเทรา อยุธยา และภูเก็ต ซึ่งผู้ซื้อแต่ละรายก็จะมีช่องทางการจำหน่ายของตน บางรายก็จำหน่ายภายในประเทศ และบางรายก็ทำการส่งออกไปยังต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง เช่นส่งไปที่ประเทศญี่ปุ่นและเยอรมัน นอกจากนั้นแม่ค้าคนกลางบางรายยังพยายามขยายตลาดกระเป๋าจักสาน โดยการส่งไปขายที่สวนจตุจักรโดยตรง ซึ่งนับเป็นช่องทางใหม่ที่เพิ่งเริ่มดำเนินการ

ในด้านตลาดต่างประเทศนั้น เกิดขึ้นจากการที่นักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเข้ามาชมงานจักสานที่บ้านยางแดง แล้วเกิดความสนใจที่จะสั่งซื้อไปเพื่อจำหน่าย เป็นจังหวะสำหรับแม่ค้าคนกลางรายหนึ่งที่ได้พูดคุยติดต่อด้วย จึงทำหน้าที่เป็นผู้แจกออเดอร์ให้กับชาวบ้าน และรวบรวมนำส่งไปยังญี่ปุ่นโดยตรง ซึ่งปริมาณการขายไปญี่ปุ่นนั้นนับว่าเป็นสัดส่วนที่มากทีเดียว ดัง

คำบอกเล่าของแม่ค้าคนกลางรายนี้ที่ว่า *"ออเดอร์ญี่ปุ่น เยอะมาก เป็นร้อยๆลูก บางทีก็เป็นพัน ราคาถ้ายกลาย เป็นพัน สองพัน สามพัน ห้าพัน"*

ในการรับงานจากแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น ชาวบ้านจะเลือกทำกับแม่ค้าที่ตนสนิทด้วย หรือมีความสบายใจที่จะทำงานให้ เนื่องจากผู้ทำจักสานแต่ละรายมีคุณภาพฝีมือที่แตกต่างกันไป ดังนั้นหากงานออกมาไม่ประณีตเพียงพอ แม่ค้าคนกลางก็จะขอตัดราคาลงมา โดยถือว่าหากตนไม่รับงานไปเลย ก็จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อลูกกลุ่ม จึงต้องมีการประนีประนอมกัน และจะใช้วิธีการตักเตือนกันด้วยวาจาให้ลูกกลุ่มรักษาคุณภาพของงาน ดังที่แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าว่า

"เวลาเขามาส่งงาน ถ้างานไม่ดี เราก็จะบอกว่าตัวนี้งานไม่ดีนะ คนอื่นเขาทำดีกว่า เขาทำทีหลังยังดีกว่าเลย ไม่อายเขาบ้างหรือไง อย่างนี้ก็มีบ้าง เราก็ตัดราคาไป บอกอันนี้ไม่สวยนะขอตัดราคาหน่อย ฉันอาจขายไม่ได้ ก็ได้แต่สงสารว่าทำมาแล้วก็ช่วยเอาไว้...เขาไม่โกรธหรอกค่ะ ทีนี้เขาก็ปรับปรุงตัว ตอนนี้ก็ทำดีแล้วค่ะ มีอยู่ร้อยละสิบที่ว่าต้องปรับปรุง ส่วนเก้าสิบนั้นฝีมือดี"

รายได้จากการจักสาน

การทำจักสานเพื่อขายตามความต้องการของตลาด ทำให้ชาวบ้านยางแดงมีอาชีพหลักในการทำจักสาน เกือบทุกครัวเรือนจะมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำจักสาน มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันในแต่ละครัวเรือน บางบ้านก็ทำเป็นอาชีพเสริมรองลงมาจากการประกอบอาชีพหลักอื่น ด้วยเหตุนี้การจักสานจึงเป็นอาชีพที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน แม้ว่ารายได้ที่กลับมาสู่ครัวเรือนจะแตกต่างกันไป ตามลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตที่แตกต่างกันไปก็ตาม เมื่อประมาณปริมาณงานกระเป๋าจักสานที่เข้ามาในชุมชนเฉลี่ยต่อเดือน จะตกอยู่ในราวเดือนละ 300-400 ใบ ซึ่งปริมาณงานโดยเฉลี่ยในระดับนี้ เริ่มมานับตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา

การประเมินถึงภาพรวมของรายได้ที่ชาวบ้านได้จากการจักสาน เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

"ฐานะคนที่ทำจักสานนี่ มีทุกระดับ แต่ถ้าดูภาพรวมก็ดีขึ้น ชาวบ้านมีงานทำ อย่างหนึ่งก็คือเขาไม่ต้องไปลำบาก ทำสวนทำนามันลำบาก แต่ทีนี้ทำกลางคืนเขาก็ทำได้ดูหนังดูอะไรได้ เขาก็ดีขึ้นตรงนี้ด้วย มีเงินใช้จ่ายในครัวเรือน"

ในส่วนของแม่ค้าคนกลาง เจ้าตัวเองเล่าถึงรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์กระเป๋าจักสาน (ยังไม่รวมขั้นตอนของการบุผ้า) ว่า

“เราก็คิดกำไรไว้ในตัวแล้ว สมมติว่าเราออเดอร์ตัวนี้ ถ้าสองร้อยห้าสิบบาท เราก็จะให้ชาวบ้านสองร้อย แล้วจ้างรมควันอีกสิบบาท ค่าฟางอีกสิบบาท ก็เป็นสองร้อยยี่สิบบาท เราก็จะได้สักสามสิบบาท”

ในรายที่มีฝีมือประณีต เช่น ตัวประธานกลุ่มจักสานซึ่งเป็นแม่ค้าคนกลางรายใหญ่ที่สุดนั้น ในฐานะของคนทำงานจักสาน จะมีรายได้สูงมากต่อชิ้นงานหนึ่ง เนื่องจากเป็นงานฝีมือที่สามารถยกลายยกดอกได้อย่างละเอียดละออ ในกรณีที่จักสานกระเป๋าใบใหญ่ๆจะได้ราคาถึงใบละ 9,000 บาท โดยใช้เวลาทำประมาณครึ่งเดือน มีต้นทุนต่อใบไม่ถึง 500 บาทเท่านั้น

ชาวบ้านจะมีทัศนะที่แตกต่างกันไปในเรื่องของรายได้ ที่เกิดจากกระบวนการสร้างงานของการทำจักสาน บางรายเชื่อว่ารายได้จักสานเป็นรายได้ที่พอเพียงสำหรับการดำรงชีวิต หากรู้จักการใช้จ่ายที่ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไป ทัศนะต่างๆที่เกี่ยวกับรายได้จากการจักสาน อาจสะท้อนได้จากคำบอกเล่า ดังนี้

“รายได้จากการจักสาน จริงๆแล้วนะ ถ้าพูดจากที่ได้ไปรู้ไปเห็นมานะ ถ้าเขาไม่ใช้จ่ายเงินเกินตัว ใช้ของฟุ่มเฟือยเกินเหตุ ถ้าไม่มีหนี้สินตรงนี้ เขาจะมีการเป็นอยู่ที่ดีมากๆเลย”

“ประมาณเมื่อก่อนเคยได้เป็นหมื่นกว่า เดี๋ยวนี้ทำงานหนักๆเข้า มันบางทีเราก็เหนื่อยก็เพลียก็ลดลงบ้าง ถ้ารายได้เข้าหมื่นกว่าบาท ต้นทุนครึ่งต่อครึ่ง ถ้าลงทุนหวาย ไม้ กาว แล้วก็ลงทุนที่จ้างขูดหวายอะไรอย่างนี้ก็เกือบทุกอย่าง บางทีก็ได้ไม่ถึงครึ่ง มันลงทุนเยอะ ถ้าทำคนเดียวไม่ไหว เพราะของบางทีมาเยอะๆแล้วเร่งด้วย”

สำหรับรายได้หลังจากหักต้นทุนแล้ว ของครัวเรือนที่ทำจักสานเป็นหลัก ถ้ามีฝีมือระดับปานกลาง อย่างต่ำก็จะได้รายได้ประมาณ 70-100 บาทต่อคนต่อวัน และหากมีฝีมือดีรายได้ก็จะตกวันละประมาณ 300-400 บาทต่อคนต่อวัน แต่ต้องเป็นงานที่ประณีตจริงๆ

หากพิจารณาในแง่ของการสร้างมูลค่าเพิ่มจากขั้นตอนการผลิตต่างๆแล้ว จะพบว่าในขั้น ตอนต่างๆที่ถูกจำแนกออกมานั้น ไม่ว่าจะเป็น การเหลาไม้ การจักตอก การสานก้น การสานตัวกระเป๋า การผูกขอบกระเป๋า การพันหู การบุผ้า และการรมควัน มูลค่าเพิ่มในแต่ละขั้นตอนเหล่านี้จะมีไม่มากนัก อันเป็นกระบวนการแยกขั้นตอนเพื่อลดภาระการทำงานที่ไม่ต้องมาทำทุกกระบวน การของการผลิตด้วยตนเอง แต่ใช้การจ้างต่อเป็นทอดๆไป ทำให้ผู้ว่าจ้างเพื่อการลดขั้นตอนนั้นๆได้รับรายได้ที่ลดลง และสำหรับผู้ที่รับจ้างเป็นบางส่วนก็ไม่ได้รายได้ที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ส่วนต่างที่จะเกิดมากที่สุดจะไปอยู่ที่มูลค่าเพิ่มจากการเป็นผู้ขาย ซึ่งตกอยู่กับแม่ค้าคนกลางนั่นเอง

การพลิกผันบทบาทชายหญิงในชุมชน

การปรับตัวของชุมชนบ้านยางแดงในด้านการจักสาน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถมีรายได้เข้ามาหมุนเวียนกันในชุมชน แม้การกระจายรายได้จะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกันในทุกส่วนของผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตจักสานเพื่อขายก็ตาม นอกจากนั้นการมีโรงงานอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากชุมชนนัก ก็ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถแสวงหารายได้จากการทำงานโดยไม่ต้องออกไปไกลจากชุมชนของตัวเอง สามารถเดินทางไปทำงานแบบเช้าไปเย็นกลับโดยใช้เวลาสั้นๆ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตระหนักกันทั่วไปในชุมชนนี้ก็คือ งานแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนในยุคสมัยปัจจุบันนี้ เป็นงานที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นการจักสานที่ผู้หญิงเข้ามามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกระบวนการตลาดจักสานของชุมชน และสำหรับงานจักสานที่ทำกันอยู่นั้น ก็เป็นงานที่ผู้หญิงได้รับการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสืบต่อมา อีกทั้งเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือและความละเอียด ซึ่งผู้ชายในชุมชนทำกันไม่ค่อยได้ หรืองานโรงงานซึ่งแทบจะไม่รับแรงงานผู้ชายเลย นั่นก็หมายความว่า โอกาสงานได้เอื้อให้ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้หารายได้หลักในการเลี้ยงครอบครัว โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มสร้างครอบครัว ด้วยเหตุนี้บทบาทชายหญิงในชุมชนจึงเป็นที่นำมากล่าวกันว่าได้สลับกันไปเสียแล้ว เช่น ผู้ชายส่วนใหญ่มีหน้าที่ในการเลี้ยงลูก หาอาหารทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาของตนเองตามจุดที่รถโรงงานจะผ่านมารับส่ง ซึ่งเป็นงานแบบทำเป็นช่วงเวลาที่ไม่แน่นอนหรือการทำงานเป็นกะ จนมีเสียงสะท้อนเรียกร้องให้มีการสร้างงานให้ผู้ชายหนุ่มในชุมชนทำบ้าง เช่น ต้องการให้สร้างกลุ่มพ่อบ้านที่จะทำให้ผู้ชายในชุมชนสามารถหารายได้เข้าครอบครัวได้บ้าง ประกอบกับการเกิดความกังวลถึงศักดิ์ศรีและความรู้สึกของผู้ชายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงบทบาทชายหญิงในชุมชนบ้านยางแดง เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายๆ ราย ที่ว่า

“สามีก็เลี้ยงลูก ผู้ชายก็จะไม่มีงานทำที่นี่ ส่วนมากผู้ชายจะไม่ค่อยได้ทำ ที่นี่ผู้หญิงนะออกไปทำงาน ก็คือโรงงานนี่เขารับผู้หญิง แล้วถ้าแต่งงานเสร็จปุ๊บ มีลูกมีเต้า ผัวก็ต้องคอยเลี้ยงลูก ผัวก็คอยรับส่งเมีย กลับกันนะจากผัวเป็นเมียจากเมียเป็นผัว ประมาณเก้าสิบเปอร์เซ็นต์เลย ก็ตรงนี้เขาเรียกแหล่งวัดเกาะ เกาะก็คือเกาะเมียกิน คือแซวกันเล่น ก็คือต้องอยู่เพราะต้องดูแลลูก แต่เขาก็อยู่รอด คือว่าผู้ชายนี่หาปลาได้ เขาไม่ได้อยู่บ้านเฉยๆ ทำกับข้าว เลี้ยงลูก เอาลูกไปโรงเรียน เสร็จแล้วก็ไปหาปลาตกเบ็ดก็คือไม่ต้องซื้อตรงนี้ ครอบครัวมันก็เรียกว่าอยู่ตัวดี แต่ผู้ชายตกงานมากๆต้องแก้ไขให้ด้วยนะ จักสานส่วนมากผู้ชายจะไม่ทำ ผู้หญิงต้องทำจักสาน ผู้ชายเขาก็รู้สึกด้อยซิ ไม่รู้จะทำยังไงนี่”

"เป็นสาวโรงงานกัน เขาไปทำที่อยุธยา เช้าไปเย็นกลับ แล้วแต่กะบางคนเข้ากะกลางคืนเข้ากลางวันอย่างนี้ รถโรงงานจะมารับส่งที่ตรงถนนใหญ่ที่เข้ามา พ่อบ้านก็ไปรับบ้าง บางโรงงานก็จอดแค่อำเภอก็ต้องไปรับที่อำเภอ มีหลายโรงงานที่ชาวบ้านทำอยู่"

"ที่นี่ผู้หญิงเก่งกว่า เป็นแม่บ้านด้วยแล้วก็ทำโรงงานด้วย ที่นี่ผู้หญิงไม่น้อยหน้าเลย แต่ส่วนมากไปทำงาน พูดถึงว่าผู้ชายก็เลี้ยงลูกนะ"

ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง

บ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีลักษณะเด่นในด้านประชาสังคม มีการจัดระบบการสื่อข่าวผ่านเสียงตามสายที่มีประสิทธิภาพ โดยหอกระจายข่าวของชุมชนได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศมาแล้วในปี 2543 อีกทั้งการแสดงภาพลักษณ์ให้ปรากฏในระดับภาพรวมถึงกลุ่มจักสานที่เข้มแข็ง และการมีสถานที่อำนวยความสะดวกในการประชุมระดับท้องถิ่น เช่น ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ชุมชนเป็นแหล่งประชาคมที่สำคัญของท้องถิ่น โดยมีการจัดงานประชาสังคมขึ้นสม่ำเสมอ เช่น การประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ของจังหวัด โดยใช้เวทีประชาธิปไตยที่มีอยู่ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ได้เข้ามาจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการมีพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไม้ไผ่ และการนำเสนอภูมิปัญญาการทำจักสาน ก็เป็นที่ดึงดูดคณะท่องเที่ยว ดูงาน จากทั้งในและต่างประเทศอยู่เป็นประจำ

เมื่อใดก็ตามที่จัดงานประชาคม หรือเมื่อมีคณะท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม ภายในชุมชนจะมีการขอแรงกันในการตระเตรียมงาน โดยผ่านการส่งเสียงตามสาย ชาวบ้านก็จะมาช่วยกัน เช่น คนที่ทำจักสานฝีมือดีก็จะมาแสดงวิธีการจักสาน บางส่วนก็จะมาต้อนรับแขก ทำอาหารเลี้ยงแขก เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนนี้มีลักษณะของการร่วมมือที่ดีระหว่างชาวบ้านกับชุมชน ดังนั้นหากมีภารกิจใดๆเข้ามาในชุมชน การประชาคมในระดับหมู่บ้านก็เกิดขึ้นได้ โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านค่อนข้างดี

ชาวบ้านเล่าถึงความร่วมมือในส่วนนี้ว่า

"ถ้าศูนย์ไม่มีของ พี่...(ชื่อคน)...ก็จะเอาของมาช่วยตั้ง เพื่อให้ศูนย์มีขายส่ง ต้องเอาเงินเข้าศูนย์ ก็แล้วแต่จะให้ได้มากก็ให้มากได้น้อยก็ให้น้อย ช่วยกัน ศูนย์นี่ต้องมีเงินเอาไว้ใช้จ่าย บางทีแขกมาเยอะๆ แล้วต้องซื้อน้ำทำกับข้าวกิน พูดถึงเวลาแขกมาต้องมาทานข้าวกลางวัน เราก็ต้องเอาของเราช่วยเสริม บางทีเขาก็จะมีหอกระจายข่าวให้เราไปทำสาธิตจักสานให้ดู"

ระบบประชาคมของหมู่บ้านที่พัฒนาขึ้นมานี้ ทำให้ชาวบ้านสามารถร่วมคิด ร่วมปรึกษาหารือ เมื่อมีงานจากส่วนกลางเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งถือได้ว่าชุมชนได้สร้างพื้นฐานของการ

ติดต่อสื่อสารที่สำคัญ และนับได้ว่าเมื่อมีโครงการเงินกองทุนต่างๆเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านสามารถสร้างการมีส่วนร่วมที่ดีได้

แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ชุมชนมีแหล่งเงินทุนที่สามารถพึ่งพิงได้ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ซึ่งมีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน โดยอาจแบ่งแหล่งทุนดังกล่าวออกเป็นแหล่งทุนในระบบและแหล่งทุนนอกระบบ รายละเอียดมีดังนี้

แหล่งทุนในระบบ

แหล่งทุนในระบบ หมายถึง แหล่งเงินช่วยเหลือทั้งในรูปการให้กู้ยืมและเงินให้เปล่าจากระบบที่เป็นทางการ ที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นที่พึ่งได้ ที่สำคัญแยกเป็น

- **ธนาคารของรัฐและสหกรณ์การเกษตรอำเภอ** ถือเป็นเรื่องปกติของสังคมชาวนา ที่ผูกพันอยู่กับการกู้ยืมจากระบบธนาคาของรัฐ ซึ่งได้แก่ ธนาคารกรุงไทย ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการ เกษตรและสกรณ์การเกษตร (ธกส.) โดยแหล่งสำคัญที่ชาวบ้านพึ่งพิงก็คือ ธกส. เนื่องจากเป็นแหล่งเฉพาะสำหรับการกู้ยืมของเกษตรกร มีวัตถุประสงค์ของการกู้ยืมเพื่อใช้ในการหมุนเวียน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 8-12 ต่อปี นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีแหล่งกู้ยืมที่สำคัญอีกแหล่งคือ สหกรณ์การเกษตรอำเภอ ซึ่งเป็นทั้งที่ระดมเงินออมและเป็นแหล่งเงินกู้ของสมาชิก การเป็นสมาชิกของ ธกส. และสหกรณ์การเกษตรอำเภอ ทำให้ชาวบ้านมีเงินมาใช้หมุนเวียนในการทำการเกษตรทุกปี และเป็นแหล่งเงินที่มีต้นทุนถูกและมั่นคงในระดับหนึ่ง

- **เงินทุนหนึ่งแสนบาท** เป็นเงินจากงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่จัดสรรมาให้กู้ยืมกันในชุมชนเป็นจำนวนเงิน 100,000 บาท โดยการโอนเงินผ่านเข้ามาทาง ธกส. มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยกันเองภายในชุมชน และต้องใช้เงินก้อนนี้คืนภายในระยะเวลา 5 ปี ในการบริหารเงินแสน ชุมชนใช้วิธีเรียกประชุม ซึ่งทำไปพร้อมกันกับการประชุมเรื่องกองทุนหมู่บ้าน แต่เงินหนึ่งแสนบาทเข้ามาก่อนเงินหนึ่งล้านบาท โดยจัดแบ่งสมาชิกหมู่บ้านออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มจักสาน กลุ่มค้าขาย และกลุ่มเกษตรกร และแบ่งเงินไปตามกลุ่มสมาชิกว่ามีมากน้อยเท่าใด โดยมีการตั้งประธานขึ้นแต่ละกลุ่มย่อยเพื่อที่จะไปดำเนินการเรื่องการให้กู้ยืมแก่สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มของตนเอง

- **เงินทุนสองแสนแปด (กขคจ.)** เป็นเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าเพื่อการหมุนเวียนกันภายในชุมชน อยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) ภายใต้การควบคุมของพัฒนาชุมชน และโอนเงินผ่านมาที่ธนาคารออมสิน เงิน กขคจ. นี้ไม่มีการคิดดอกเบี้ย แต่

ต้องคืนเงินให้ครบทุกปีเพื่อหมุนเวียนให้คนอื่นได้ยืมกันต่อๆไปหรือกู้ยืมในต่อในปีใหม่ ในกรณีของบ้านยางแดงการได้รับเงินช่วยเหลือนี้มา เพราะทำการสำรวจหมู่บ้านแล้วว่ามีคนตกเกณฑ์เป็นคนยากจนตามที่กำหนดไว้คือ 15,000 ต่อปี โดยในเรื่องนี้ชาวบ้านผู้รู้เรื่องการจัดสรรเงินยืมนี้เล่าว่า

"ที่จริงแล้วนี่การสำรวจ จปฐ.นะ ไอ้เงิน กขคจ. นี้ โกหกทั้งสิ้น โกหกอย่างไรรู้ไหม อย่างบ้านผมนี่ ตัวผมก็มีรายได้ลูกผมก็มีรายได้ แต่ผู้ใหญ่บ้านมาสำรวจบอกผมตกเกณฑ์แล้ว ผมก็สามารถไปกู้เงิน กขคจ. ได้ มันอย่างนี้...เวลาสำรวจ ไม่ต้องไปหาเลย นั่งยกเมฆอยู่ที่บ้านได้เลย...แต่ที่จริงกู้ไป ชาวบ้ายเขาก็เอาไปใช้ในนาบ้างในสวนบ้างอย่างนี้ ผมกู้ไปได้มาแค่หกพันกว่าๆ เอาปี้อปุ๋ย ไม่ได้ไปใช้อย่างอื่นเลย"

- เงินช่วยเหลืออื่นๆ สำหรับเงินช่วยเหลืออื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นที่มีเข้ามาในชุมชน ได้แก่ เงินกองทุนเพื่อสังคมของธนาคารออมสิน (เงินซิบ) เงินช่วยเหลือจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เงินให้เปล่าเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับปัจเจกตามโครงการมิยาซาวา ที่มีสัญญาคืนเมื่อครบ 5 ปี ซึ่งชาวบ้านจัดระบบให้กู้ยืมแบบหมุนเวียนกันใช้ และเงินประชาสงเคราะห์ที่สามารถกู้ไปเพื่อประกอบอาชีพได้ โดยกรอกแบบฟอร์มที่ศาลากลางจังหวัดว่าจำเป็นต้องเอาไปใช้จ่ายในเรื่องใดบ้าง แล้วรอการอนุมัติ

เงินซิบเป็นเงินที่ธนาคารออมสินให้เปล่าแก่ชุมชนเพื่อไปดำเนินการในโครงการ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน โดยให้ชุมชนเขียนโครงการมา มีเงื่อนไขว่าการดำเนินการนั้นต้องสามารถคืนประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างน้อยตามจำนวนที่ยืมไป และนำผลประโยชน์นั้นมาจัด สรรเพื่อพัฒนาสังคมอีกทอดหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงเมื่อได้รับการอนุมัติเงินก้อนนี้มาจำนวนหนึ่ง รวมกับเงินส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแล้ว ก็นำมา สร้างพิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่ขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้วัดยางแดง ซึ่งเริ่มดำเนินการในเดือนมกราคม 2541 และใช้บริเวณรอบๆพิพิธภัณฑ์ในการจัดตั้งกลุ่มจักสานเวทีประชาธิปไตย และสถานที่แสดงและจำหน่ายงานจักสานของชุมชน

- กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มเพื่อการออมทรัพย์ โดยการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน แต่เป็นกลุ่มออมทรัพย์รวมระหว่างชาวบ้านหลายหมู่ ซึ่งตั้งขึ้นมากว่า 20 ปีแล้ว แต่ก็ไม่ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ โดยปัจจุบันมีเงินกลุ่มอยู่เพียง 2 แสนกว่าบาทเท่านั้น

แหล่งเงินทุนนอกระบบ

การกู้ยืมนอกระบบ เป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นทุกชุมชน อัตราดอกเบี้ยนอกระบบจะแพงมากเมื่อเทียบกับเงินทุนในระบบ แต่กระนั้นก็เป็นแหล่งที่ชาวบ้านต้องพึ่งพิงอยู่ตลอดเวลา

แหล่งเงินทุนนอกระบบในชุมชนบ้านยางแดงนี้ ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการกู้ยืมกันเอง กู้เจ๊ก หรือกู้แขก ซึ่งเสียดอกเบี้ยตั้งแต่ร้อยละ 2 ถึงร้อยละ 7 ต่อเดือน ในภายหลังเมื่อมีระบบการผลิตแบบแจกออเดอร์งานจักสานกระเป๋าให้กับชาวบ้าน เงินทุนนอกระบบในลักษณะการให้ใช้วัตถุดิบไปก่อนแล้วนำมาหักกับค่าสินค้าภายหลัง โดยคิดดอกเบี้ยรวมไปด้วยก็เกิดขึ้น

ชาวบ้านเล่าถึงการกู้ยืมเงินกันเอง ให้ฟังว่า

“ก็กู้ชาวบ้านด้วยกัน ธนาคารไม่เคยกู้เลย พวกคนมีเงินเขากู้ กู้ชาวบ้านด้วยกันต้องมีหลักทรัพย์ประกัน มีที่บ้าน พ่อให้ไว้สองงาน เอาไปให้เขา ติดไว้ บางทีจำนำสร้อยได้มาห้าร้อย มีเงินค่อยไปถ่ายเอา ก็ดอกร้อยละสองบาท(ต่อเดือน) ก็ไม่แพง”

บทที่ 5
สะท้อนภาพกองทุนหมู่บ้านในฐานะ
กระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนฯนี้ เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัย ไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้าน และการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ให้อะไรอื่นอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเอง ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม จนกระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านฯของบ้านยางแดง ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอน ดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั้นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ซึ่งชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน เมื่อเริ่มได้รับข่าวมานั้นชาวบ้านรู้

สึกตื่นตัวกันมาก ดังนั้นเมื่อมีการเรียกประชุมครั้งแรกเพื่อชี้แจงหลักการและเหตุผลของเงินกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาทซึ่งประชุมกันที่พิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ โดยมีกำนันเป็นประธานและมีเจ้าหน้าที่พัฒนาการชุมชนเข้าร่วมชี้แจง ชาวบ้านได้พากันมาเข้าร่วมประชุมกันอย่างมากมายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ดังคำบอกเล่าของกรรมการท่านหนึ่งที่ว่า

"รู้สึกว่าจะเป็นเดือนมีนาคมนี่ (2544) หมายถึงประชุมตัวแรกเลย ชาวบ้านกระตือรือร้นมากัน ประชุมธรรมดาจะมีคนมาประมาณยี่สิบกว่าคนสามสิบกว่าคน ที่นี่มีจริงๆ ร้อยห้าสิบหกครัวเรือน แต่ถ้านับที่มีคนอยู่ร้อยสามสิบเก้าครัวเรือน ร้อยห้าสิบหกคน มาประชุมกันหนึ่งร้อยสิบคน กำนันว่าเลยว่า ตั้งแต่ผมเกิดมานี่ มีครั้งนี้ที่ชาวบ้านหมู่แปดเรากระตือรือร้น"

การเลือกกรรมการกองทุน

ในวันที่ 15 กรกฎาคม 2544 มีการประชุมที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "การประชุมเวทีชาวบ้าน" เป็นครั้งแรก ในเวลาตั้งแต่บ่ายโมงถึงสามโมงเย็น เป็นเรื่องที่ว่าด้วยระเบียบการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ วาระการประชุมหลักในวันนั้นก็คือการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งได้กรรมการจำนวนทั้งสิ้น 9 คน เป็นผู้ชาย 5 คน และผู้หญิง 4 คน จากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและมีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้วก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งมักไม่มีการขัดแย้งใดๆ เหตุผลในการมีกรรมการเพียงแค่ 9 คนนั้น เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงาน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

"ก็ชาวบ้านเขาบอกว่า ถ้าสิบห้าคนมันจะยุ่งยาก หลายคนหลายความคิด กรรมการเยอะเกินมันจะมีปัญหาเยอะ แต่นี่มันก็ลงตัว ชาวบ้านพอใจ"

สำหรับประธานกองทุนนั้น ชาวบ้านมองว่าจะต้องเป็นคนที่ซื่อสัตย์และมีความรู้ สามารถสละเวลามาทำงานให้ส่วนรวมได้ มีความรับผิดชอบ และทำงานได้ฉับไว ความคิดเห็นที่มีต่อตัวประธานกองทุนหมู่บ้าน ก็คือ

"ที่นี่เค้าจะชอบประธาน ประธานนี่ทุกคนจะรักเค้ามาก เค้าทำงานดี เขาจะไว แล้วเขารับผิดชอบทุกอย่าง คล่องหมด"

การประชุมครั้งต่อๆมาจะเป็นการประชุมของกรรมการกันเอง โดยมาตกลงแบ่งแยกงานกันตามตำแหน่งที่กำหนดขึ้น ได้แก่ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ตรวจสอบภายใน ติดตามหนี้สิน ประชาสัมพันธ์ และฝ่ายนิติกรรม 2 คน รวมไปถึงการแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการจะเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน โดยมีแนวทางของกองทุนหมู่บ้านที่ขอนแก่นมาเป็นตัวแบบให้ศึกษาก่อน เพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุงในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน กฎเกณฑ์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เมื่อร่างกฎระเบียบของกองทุนได้แล้ว จะมีการทำประชาคมโดยให้ชาวบ้านรับรู้และยินยอมก่อน สำหรับกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงนั้นมีลักษณะพิเศษบางประการที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านทั่วๆไป ในด้านของการส่งเงินสัจจะออมทรัพย์และการลงเงินค่าหุ้น

ขั้นตอนแรกในการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือ การสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ ซึ่งสมาชิกจะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 30 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุนที่เรียกกันว่าเงินสัจจะ มีการลงเงินค่าหุ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- **การเก็บเงินสัจจะออมทรัพย์เป็นเปอร์เซ็นต์ของเงินกู้** เงินสัจจะออมทรัพย์ที่เก็บจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วจะมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการออมในหมู่บ้าน แต่สำหรับบ้านยางแดงนั้นนอกจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว การเก็บเงินสัจจะยังเป็นหลักประกัน ที่สามารถลดความกังวลใจ หากผู้กู้เกิดปัญหาในด้านการชำระเงินกองทุนคืนเมื่อครบกำหนด การเก็บเงินสัจจะออมทรัพย์ ในกรณีของสมาชิกผู้กู้เงิน จึงเก็บเป็นเปอร์เซนต์ของเงินกู้ที่ได้รับอนุมัติ โดยมีการกำหนดไว้อย่างต่ำที่ร้อยละ 12 ต่อปี หรือร้อยละ 1 ต่อเดือน และมีการเก็บเป็นรายเดือน เช่น หากได้รับวงเงินกู้ไป 10,000 บาท ก็จะต้องเสียสัจจะออมทรัพย์เข้าบัญชีส่วนนี้ของกองทุนไว้เป็นจำนวน 100 บาท ต่อเดือน สมาชิกสามารถฝากเงินสัจจะออมทรัพย์มากกว่าที่กำหนดได้ หากจะเปลี่ยนแปลงเงินฝากต้องรอให้ครบรอบปีก่อน การเก็บเงินสัจจะเป็นรายเดือนนั้นจะใช้วิธีการตั้งโต๊ะ ณ ที่ทำงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ที่สำนักงานอนามัยเก่า กรรมการจะมาช่วยกันเก็บเงินทุกวันที่ 3 ของเดือน อาจจะใช้ฝากกันมาจ่ายก็ได้ ซึ่งหลายรายก็ฝากกรรมการที่คุ้นเคยกันมาจ่าย เงินสัจจะหากมีความจำเป็นจะถอนออกได้

- **การลงเงินค่าหุ้น** นอกจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จะมีเงินออมในรูปเงินสัจจะออมทรัพย์แล้ว ยังต้องจ่ายเงินค่าหุ้นด้วย โดยระบุว่าจะต้องจ่ายอย่างต่ำ 5 หุ้น หุ้นละ 10 บาท ดังนั้นสมาชิกแต่ละรายจะเสียค่าหุ้น 50 บาท เป็นอย่างต่ำ โดยเก็บเป็นรายปีในตอนต้นปี หากต้องการเพิ่มหุ้นก็ทำในปีต่อมาได้ เงินหุ้นห้ามการถอนออกโดยเด็ดขาด

และที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านอื่นอีกประการหนึ่ง ในด้านการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การยอมให้มีสมาชิกประเภทสมทบขึ้น ซึ่งหมายถึงการเข้าเป็นสมาชิกของ

สมาชิกร่วมครัวเรือนกับผู้เป็นสมาชิกหลัก มีสิทธิในการฝากเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นได้ แต่ไม่มีสิทธิในการกู้ยืมเงิน

- **อัตราดอกเบี้ยเงินกองทุน** สำหรับอัตราดอกเบี้ยของการกู้ยืมเงินกองทุน คิดอัตราร้อยละ 6 ต่อปี เนื่องจากตอนแรกชาวบ้านต่างก็เข้าใจว่าเงินกองทุนนี้รัฐบาลกู้ยืมมา ซึ่งจะต้องเสียดอกเบี้ยมาแล้วร้อยละ 4 ดังนั้นจึงใช้ดอกเบี้ยตัวนี้เป็นฐานในการกำหนดดอกเบี้ยที่จะให้กู้ยืมกันอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่เข้าใจผิดมา แต่ชาวบ้านก็รู้สึกว่าเป็นอัตราที่รับได้

- **การจ่ายเงินกู้คืน** ในการจ่ายเงินคืนนั้นกฎระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงระบุไว้ว่า ถ้าใครต้องการส่งคืนก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน สำหรับผู้ที่ส่งเงินช้ามีกำหนดไว้ว่าจะคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 50 ต่อวัน

- **การกันเงินฉุกเฉิน** ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ 100,000 บาท ตามระเบียบ โดยให้กู้ไม่เกิน 20,000 บาท ใช้คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปีเช่นกัน ซึ่งก็มีผู้มาขอกู้ไป และได้คืนเงินมาแล้วตามกำหนด

- **การค้ำประกันเงินกู้** ในระเบียบกำหนดให้มีผู้ค้ำประกันเงินกู้จำนวน 3-4 ราย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว การกู้ยืมเงินได้ใช้วิธีการจัดกลุ่มเพื่อดูแลกันและกันโดยจะเป็นกลุ่มเล็กหรือใหญ่ก็ได้ ดังนั้นก็จะมีการหมุนเวียนค้ำประกันกันเองภายในกลุ่มนั้นๆ เงื่อนไขของผู้ค้ำประกันนี้ใช้ทั้งในกรณีของการกู้เงินรอบปกติ และการกู้เงินฉุกเฉิน

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีอยู่จริงทั้งสิ้น 139 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านรอบแรกจำนวน 108 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 75 ราย และไม่ได้ขอกู้เงิน 33 ราย ผู้ที่กู้เงินเขียนขอมารายละ 20,000 บาท ทุกราย แต่ได้รับอนุมัติเงินกู้ในจำนวนที่ลดหลั่นกันลงมา โดยพิจารณาจากโครงการที่ขอและความสามารถในการส่งของสมาชิกแต่ละรายเป็นสำคัญ สำหรับอาชีพที่สมาชิกเขียนขอกู้มากที่สุดก็คือการทำจักสาน

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง นับเป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านยางแดงมีการปล่อยกู้ไปในเดือนตุลาคม 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 30 กันยายน 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้น 900,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้ฉุกเฉิน 100,000 บาท วงเงินกู้ต่ำสุดคือ 4,000 บาท ซึ่งมีอยู่ 2 ราย และสูงสุดคือ 20,000 บาท มีอยู่ 8 ราย

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง ตั้งมาตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้ว ซึ่งก็ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ โดยตามระเบียบกองทุนแล้ว ต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงนั้นได้ให้กรรมการจับสลากออก 5 คน แต่ก็เลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 จำนวน 4 คน จึงมีการเปลี่ยนกรรมการออกเพียง 1 คน เป็นผู้ชาย ซึ่งทำหน้าที่ด้านนิติกรรม กรรมการชุดใหม่ยังคงเป็นชาย 5 คน และหญิง 4 คน เช่นเดิม

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนวันที่ 30 กันยายน 2545 ดังนั้นคณะกรรมการฯ จึงได้มีการเตือนชาวบ้านไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงกำหนดส่งเงินก็ปรากฏว่าไม่มีปัญหาการคืนเงินแต่อย่างใด สามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยมีการทยอยกันส่งเงินตั้งแต่สันที่ 21 กุมภาพันธ์ ถึง 29 กันยายน 2545 เป็นจำนวนเงินต้น 900,000 บาท และได้ดอกเบี้ยทั้งสิ้น 49,411 บาท รวมเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นจำนวน 949,441 บาท

การนำเงินมาส่งนั้น สมาชิกสามารถนำส่งให้กับกรรมการได้ทุกคน แต่กรรมการจะต้องนำเงินที่ได้ ไปส่งให้แก่ประธานอีกทอดหนึ่งเพื่อออกใบเสร็จรับเงินให้แก่สมาชิก ซึ่งโดยแท้จริงแล้วสมาชิกจะนำเงินไปส่งที่ธนาคารออมสินเองโดยตรง แต่สมาชิกมีความต้องการมาส่งที่กรรมการกองทุนมากกว่า เพราะสะดวกกว่าที่จะไปธนาคารด้วยตนเอง ซึ่งกรรมการก็จะรวบรวมเงินนำส่งแก่ธนาคารอีกที สำหรับการคืนเงินงวดแรกของกลุ่มคนที่ถูกมองว่าจะมีปัญหาในการคืนเงิน ก็ไม่ได้ปรากฏว่าเกิดปัญหาใดๆขึ้นเลย ดังกรรมการกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า

“ผมคิดว่าคนนี้คงไม่ไหวแน่เลย แต่คนที่ผมมอง มันผิดทุกคนเลย คนนั้นมาส่งก่อน ผมว่าทำได้ไง มีตาเหวกคนหนึ่ง ทำงานแบบรับจ้างทั่วไป แต่ว่าเค้าเป็นคนกินเหล้า เป็นคนเที่ยว ที่ผมมองเค้าผิดมากเลย อีกคนหนึ่เค้าเยอะ เพราะว่าเขาติดสหกรณ์มั่งติดอะไรมั่ง นั่งมองดูมันจะไหวหรือ คือนั่งดูหลายคนเหมือนกัน พอเสร็จแล้วคนพวกนี้กลับมาให้ก่อน”

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อได้เงินดอกเบี้ยมาจำนวน 49,441 บาท กรรมการกองทุนหมู่บ้านได้ทำการจัดสรรเงินนี้ ตามระเบียบกองทุนที่ได้ระบุไว้ และได้แจ้งให้สมาชิกทุกคนรับทราบ ซึ่งไม่มีการคัดค้านแต่อย่างใด โดยเงินเหลือจากการจัดสรรส่วนหนึ่งได้ขออนุมัติที่ประชุมมาซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้สำนักงานของกองทุนตามความจำเป็น

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยที่ได้จากการบริหารกองทุนหมู่บ้านในปีแรก เป็นดังนี้ หนึ่ง เป็นเงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สอง เป็นเงินประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สาม เป็นเงินเพื่อจัดสวัสดิการแก่สมาชิก ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สี่ เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท ห้า เป็นทุนการศึกษาและพัฒนาอาชีพสมาชิก ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท หก เป็นเงินค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท เจ็ด เป็นเงินทุนเพื่อสมทบกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท แปด เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้แก่ผู้ถือหุ้น ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท เก้า อื่นๆ ตามที่กรรมการเห็นสมควร ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท บวกเงินเศษอีก 41 บาท

การรับสมัครสมาชิกรอบสอง

หลังจากการคืนเงินรอบแรกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีชาวบ้านสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีก 13 คน โดยทำเรื่องขอกู้ 12 คน และไม่ได้ขอกู้ 1 คน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านจึงเพิ่มขึ้นจากเดิม 108 คน เป็น 121 คน เสียชีวิตไป 2 คน และลาออก 1 คน ในรอบที่สองของการกู้ยืมนี้ จึงมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ทั้งสิ้น 118 คน มีการปล่อยกู้ไปทั้งสิ้น 87 ราย โดยปล่อยกู้เงินเฉพาะส่วนของเงินล้าน จำนวน 77 ราย และปล่อยกู้โดยใช้เงินสัจจะออมทรัพย์และเงินลงหุ้นให้กับสมาชิกอีก 10 ราย

การกู้ยืมเงินรอบสอง

สำหรับการกู้ยืมเงินรอบสองนี้ จำนวนสูงสุดและต่ำสุดคงเท่าเดิม คือสูงสุดอยู่ที่ 20,000 บาท และต่ำสุดอยู่ที่ 4,000 บาท จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับอนุมัติ เกือบทุกคนยังคงได้รับเท่าเดิม ยกเว้นเฉพาะบางรายที่รอบสองนี้ไม่ได้ขอกู้ ในการกู้รอบสองนี้ได้อะลุ่มอล่วยให้ใช้ผู้ค้ำประกันเพียง 2 คน ลักษณะของการให้กู้ในรอบสองนี้ ขึ้นอยู่กับว่าใครมาคืนเงินก่อนก็จะสามารถกู้ได้ก่อน ในช่วงเวลาตามกำหนด โดยให้ทำการเขียนโครงการเพื่อขอกู้รอบใหม่ได้เลย ซึ่งการปล่อยกู้รอบสองในระยะแรกนั้นทำได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากกรรมการกลัวว่าเงินจะไม่พอจากการที่ยังมีการรับสมาชิกใหม่เรื่อยๆ แต่ในที่สุดแล้ว คนที่มาขอกู้ภายหลังกลับมีโอกาสได้เงินเต็มที่มากกว่า เพราะไม่ต้องมีการกันเงินเผื่อไว้แล้ว ดังนั้นจึงมีผู้กู้ไปแล้วจำนวนสองรายขอคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ยก่อนกำหนด เพื่อขอกู้ใหม่ให้ได้วงเงินที่มากขึ้น

การปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านรอบที่สองนี้ ไม่เพียงแต่ใช้เงินในส่วนของกองทุนเงินล้านที่มีเท่านั้น ยังคงนำเอาเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นที่ฝากไว้ในอีกบัญชีที่แยกต่าง

หากจากเงินล้านมาปล่อยกู้ด้วยทั้งหมด โดยเงินสัจจะและเงินหุ้นเมื่อรวมกันแล้ว มีจำนวนเงินทั้งสิ้นประมาณ 170,000 บาท

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

ชาวบ้านต่างก็ยอมรับว่าเงินกองทุนหมู่บ้านให้ประโยชน์มาก แม้ว่าจะเป็นจำนวนเงินไม่มากนักเมื่อคิดเฉลี่ยต่อสมาชิกผู้กู้เงินแต่ละรายก็ตาม โดยเฉพาะเมื่อการดำเนินการผ่านพ้นไปด้วยดีในปีแรก ความคล่องตัวของการกู้ยืมเงินก็มีมากขึ้น ทั้งจากการที่ชาวบ้านเข้าใจมากขึ้นในเป้าหมายของเงินกองทุน และการมีวงเงินกู้ยืมที่เพิ่มมากขึ้นจากการมีเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินหุ้นของชาวบ้านด้วยกันเอง การกล่าวถึงกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านเป็นไปในทำนอง ดังนี้

"คิดว่าดีมากกว่าไม่ดี ถ้าคนรู้จักทำจริงก็จะมีประโยชน์มาก แต่ถ้าเอาไปใช้ผิดวัตถุประสงค์มันก็จะไม่เกิดประโยชน์เลย เงินก็จะหายเปล่าๆ"

"แต่เงินกองทุนตรงนี้ดีนะคะ ยอมรับเลยว่าดีมากๆ ถึงชาวบ้านจะทะเลาะกันไปหน่อย แต่ว่ามันคืออาจจะทะเลาะกันด้วยเหตุผลที่ว่ายังไม่เข้าใจรายละเอียด คนพูดปากต่อปากว่าอย่างนั้นอย่างนั้น ปีหนึ่งมาแล้วก็รู้สึกว่าลงตัวขึ้น ดีมาก"

การงอกเงยของเงินออมในชุมชน : สัจจะออมทรัพย์และเงินลงหุ้น

การกำหนดให้มีการออมแบบบังคับแก่สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน พร้อมไปกับเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นหลักการที่ต้องการกระตุ้นให้กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านเกิดความเข้มแข็ง เนื่องจากเท่าที่ผ่านมานั้น กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนส่วนใหญ่มักประสบกับความล้มเหลว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงมีผลทำให้ชาวบ้านออมทรัพย์ร่วมกันและมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆอย่างรวดเร็ว เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

"กลุ่มออมทรัพย์เดิมมันเป็นกลุ่มเล็กเล็ก มันไม่ค่อยเติบโต ยอดเงินก็จะน้อย ถ้าเราฝากมากจะกู้ได้สองเท่าของเงินฝาก ถ้าใครฝากน้อยจะกู้ได้น้อย คือยอดจะเอาไปทำอะไรก็ทำไม่ได้ ไม่เพียงพอ...แม้ดอกเบี้ยถูก กองทุนจะโตช้า แต่ก็โตทางด้านเงินสะสม ที่นี่เก็บได้ดีมาก ได้ยอดเยอะ"

สำหรับกองทุนหมู่บ้านบ้านยางแดงนั้นการเปิดโอกาสให้มีสมาชิกประเภทสมทบ คือ คนในครอบครัวของผู้ที่เป็นสมาชิกหลักในแต่ละครัวเรือน สามารถสมัครเข้าเป็นสมาชิกสมทบในส่วนของเงินสัจจะและเงินหุ้นได้ จึงเป็นเสมือนการส่งเสริมให้เกิดการออมทรัพย์เป็นพิเศษ ความสำเร็จของการกระตุ้นการออมทรัพย์ด้วยวิธีการเช่นนี้ เห็นได้ชัดจากการที่ชาวบ้านหลายคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนโดยไม่ได้หวังกู้ แต่ต้องการได้รับสิทธิในการออมเงินสัจจะและลงหุ้น อีกทั้งยังเปิดช่องทางให้เข้าถึงเงินกองทุนได้ทันทีที่สมาชิกมีความต้องการใช้ การจัด

ระบบการส่งเงินสัจจะออมทรัพย์โดยการกำหนดให้นำส่งในวันที่ 3 ของทุกเดือน เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกันอย่างสม่ำเสมอจนเคยชิน นอกจากนั้นการที่สมาชิกต้องส่งสัจจะออมทรัพย์เป็นสัดส่วนกับเงินกู้ยืม ก็นับว่าเป็นวิธีการที่แปลกและแตกต่างออกไปจากหมู่บ้านแห่งอื่นๆ แต่เป็นการสร้างความมั่นคง เสริมให้แก่กองทุนหมู่บ้านได้ในอีกทางหนึ่ง ในรอบปีที่สองได้มีการนำเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นมาปล่อยกู้ เพื่อชดเชยให้กับการที่หมู่บ้านมีครัวเรือนมากจนทำให้เงินกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้หมุนเวียน ทำให้การดำเนินงานในรอบปีที่สองมีความคล่องตัวมากขึ้นกว่าปีแรก แม้ว่าจะมีสมาชิกใหม่เพิ่มเข้ามาก็ตาม

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ซึ่งในหมู่บ้านนี้มีผู้นำที่เป็นที่รักใคร่ เชื่อถือ และเป็นคนหนุ่มไฟแรง ได้แก่ กำนัน ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ แต่ก็ปรากฏว่าการมีกองทุนหมู่บ้านได้สร้างคนรุ่นใหม่ให้เข้ามาร่วมทำงานเพื่อชุมชน โดยเฉพาะตัวประธานกองทุนที่เพิ่งจับงานกองทุนหมู่บ้านเป็นงานแรก กระบวนการรับผิดชอบร่วมกันของกรรมการและชาวบ้านทั่วไปในชุมชน คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ โดยบ้านยางแดงนี้แม้จะจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีฐานะไม่ดีนักเมื่อเทียบกับบ้านหมู่อื่นๆในตำบลเดียวกัน แต่กลับเป็นชุมชนที่ถูกมองว่ามีความเข้มแข็งในการทำกิจกรรมทางสังคมมากที่สุด ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

“คิดว่าหมู่บ้านนี้มีศักยภาพดี เพราะมีบุคลากรที่มีคุณภาพเยอะ และพร้อมทุกด้านเลย โดยเฉพาะเป็นศูนย์รวมของตำบล...คิดว่าอันดับหนึ่งเลย ทั้งสถานที่ก็ชัดเจน การบริหารก็ชัดเจน กรรมการก็เป็นกลุ่มเดียวกันหมดไม่แตกแยก สามัคคีกัน สมาชิกให้ความร่วมมือดีหมู่...(ชื่อหมู่บ้าน)...แย่ที่สุด คือเขาไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ส่วนมากเขาจะฐานะดีกว่าหมู่อื่นเขาจะไม่มาประชุมกัน ไม่เหมือนหมู่นี้”

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

เมื่อมองผลในระดับปัจเจกแล้ว กองทุนหมู่บ้านถือได้ว่าเป็นแหล่งทุนที่ส่งเสริมชาวบ้านในด้านต่างๆ ได้แก่

- **เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน** เพื่อใช้สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งโดยทั่วไปเป็นเรื่องของการจักสาน การทำนา ทำสวน และค้าขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้สึกต่อกองทุนหมู่บ้านในทำนองที่ว่า

“คนในหมู่บ้านดีขึ้น แบบมีเงินหมุนเวียนที่คนจำเป็นต้องเดือดร้อนอะไร ก็ยังพอมีเงินหมุนเวียนไปได้อย่างนี้”

ตัวอย่างของผู้กู้เงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ประจำ เช่น กู้ไปเป็นเงินเสริมในการซื้อปุ๋ย กู้ไปซื้อหวยในการจักสาน เป็นต้น ดังที่ว่า

“บ้างก็เอาไปลงทุน ซื้อวัสดุ ซื้อไม้ ซื้อหวาย ส่วนใหญ่เอาไปลงในเศรษฐกิจเดิม จะเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว”

“เงินกองทุนนี่ดี ก็เราได้เงินมาลงทุนอย่างนี้ ได้มาหมื่นก็เอาเงินมาลงทุน โดยเฉพาะถ้าเกิดเราได้เงินเป็นก้อนมาอย่างนี้ เราก็จะมาซื้อหวายซื้อไม้เตรียมไว้เพราะต้องใช้เป็นประจำทุกวัน”

กลุ่มเกษตรกรทำนาต้องลงทุนสูง ก็เหมือนเอาเงินกู้นี่ไปต่อยอด เพราะถ้าทำหลายไร่ก็ลงทุนสูงมาก สองหมื่นนี่ไม่พอ ก็เหมือนเอาไปต่อยอด เขามีทุนเดิมอยู่แล้ว เอาไปช่วยต่อยอด”

- **เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อใช้ริเริ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆที่มีลู่ทาง** มีทั้งกรณีที่ใช้เงินลงทุนที่ไม่มากนัก และที่ใช้เป็นเงินทุนเสริมทำให้เกิดการริเริ่มขึ้นมาได้ ได้แก่ การขายเสื้อผ้ามือสอง การบุผ้ากระเป๋าจักสาน เป็นต้น ดังเช่นชาวบ้านรายหนึ่งที่มีฝีมือเคยเย็บผ้าแล้วหยุดไป ก็สามารถใช้เงินกองทุนที่กู้ มาลงทุนด้านการเย็บผ้าบุกระเป๋า ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ที่นี้ผมมานั่งนึกว่าเอ๊ะจะหาเงินตรงจุดไหนดีน้า ไม่อยากปรึกษากับแฟนถ้าพูดกับแฟนเล้วเขาจะหาว่าไม่มีความพยายาม ก็มานั่งนึกพอดีเขามีเงินกองทุนไง ก็เลยเอ๊ะเราจะกู้เงินกองทุนดีไหม มีแบบเค้ามาอบรมเย็บผ้า ลองกู้เงินมาลงจุดนี้ คิดตรงจุดนี้ขึ้นมาได้ถึงลองทำ”

- **เป็นแหล่งเงินกู้สำรอง** ชาวบ้านหลายรายที่เข้าเป็นสมาชิกในปีที่สอง แม้ว่าปัจจุบันยังไม่เดือดร้อนเรื่องเงิน แต่ก็เริ่มเห็นประโยชน์ของการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จึงได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนไว้ก่อน ซึ่งนอกจากจะเพื่อการออมทรัพย์แล้ว ยังเป็นการเตรียมพร้อมหากมีความต้องการใช้เงินขึ้นมา ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า *“บางคนเค้ายังไม่กู้ เค้าบอกเค้าไม่เดือดร้อน แต่ต้องเป็นสมาชิก เผื่อฉุกเฉินต้องการจะทำอะไรขึ้นมา”*

- **เป็นแหล่งบรรเทาภาระเงินกู้นอกระบบ** เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงสามารถใช้เพื่อลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆลงได้ จากการที่เคยกู้แหล่งนอกระบบในอัตราต่ำสุดร้อยละ 2 ต่อเดือน ชาวบ้านก็ได้รับประโยชน์จากจุดนี้ค่อนข้างมาก ดังเสียงสะท้อนที่ว่า

"ผมว่ามีนี่ มันก็ไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบ คือดอกเบี้ยมันจะแพงน่าดู ที่นี่คิดร้อยละสิบบาทต่อเดือน แต่กองทุนนี่ถูกมากห้าสิบสตางค์เอง"

"ไอ้ลดหนี้น่ะก็ลดลงในทางที่ว่าเขาไม่ต้องไปยืมเงินนอกระบบมา ดอกเบี้ยถูกลง คือลดแค่อัตราดอกเบี้ย แต่หนี้สินนี่ถามว่าลดไหม นี่ยังไม่ลด คิดว่ายังไม่ลด ไปเพิ่มหรือเปล่านี่ก็คงจะมีมั่ง เพราะมันต้องส่งคืนด้วย...โดยรวมแล้วก็ดีขึ้น นอกระบบน้อยลงเยอะ ไม่ต้องกู้ญาติกู้อะไร เราใช้ตรงนี้เป็นแหล่ง"

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีการประชาคมเข้มแข็ง และมีคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาร่วมบริหารกองทุนหมู่บ้าน จึงสามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้ค่อนข้างดี ชาวบ้านยังคงมีวินัยในการคืนเงิน แม้จะมีอยู่บ้านเป็นบางส่วนที่ใช้ระบบที่ชาวบ้านเรียกว่า "ระบบเอื้ออาทร" ซึ่งก็หมายถึงการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกที่กู้เงิน เนื่องจากมีช่องทางของการคืนเงินและกู้เงินที่ไม่พร้อมกันทันที ดังนั้นผู้ที่ได้รับเงินกู้รอบสองมาก่อน ก็สามารถนำเงินที่ตนได้มาใช้เป็นเงินคืนให้แก่เพื่อนสมาชิกอีกรายหนึ่งที่ยังเตรียมเงินไม่พร้อม เรื่องนี้กรรมการกองทุนก็รับทราบ แต่คิดว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถใช้เพื่อเกื้อกูลกันได้ จึงไม่ได้กังวลต่อแนวทางแก้ปัญหาเช่นนี้มากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีพึงพอใจในกองทุนหมู่บ้านมาก แม้ว่าเงินกู้จัดสรรจะได้น้อยเนื่องจากมีจำนวนครัวเรือนมากในชุมชน ข้อเสนอแนะที่ได้จากชาวบ้านเป็นไปในเชิงเทคนิคมากกว่าหลักการ ซึ่งเกิดจากสภาพข้อเท็จจริงที่หมู่บ้านได้เผชิญ ข้อเสนอแนะเหล่านี้เป็นความเห็นพ้องของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ และมีมุมมองที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐ ในด้านปฏิบัติการของกองทุนหมู่บ้าน โดยข้อเสนอแนะต่างๆ มีดังนี้

ประการแรก การกำหนดตายตัวลงไปให้รอบระยะเวลาของการใช้เงินคืนในหนึ่งปีนั้น ไม่เป็นการยืดหยุ่นเท่าที่ควร ชาวบ้านบางรายมองว่าน่าจะให้เวลาสัก 2 ปี สำหรับการหมุนเงินแต่ละครั้ง ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ไม่สั้นหรือยาวเกินไป บางรายก็มองว่าแต่ละอาชีพมีรอบระยะเวลาของการได้รายได้ที่ไม่เหมือนกัน หากมีการผ่อนคลายกฎระเบียบตรงนี้ลงได้ก็จะเป็นการดี

"กู้หนึ่งปี ผมว่ามันสั้นไป คือว่าเราจะกู้มากมากมาทำทุนนี่ อย่างซื้อจักรอย่างนี้ เงินมาจมตรงนี้ จะตีเงินคืนมันยากมากเลย มันต้องรีบหาเงินไปคืนเค้า นี่มันยาก"

ประการที่สอง เป็นเรื่องวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป สิ่งที่ชาวบ้านยกมากล่าวถึง คือ ความสัมพันธ์

ระหว่างจำนวนประชากรและฐานะของประชากรในชุมชน ซึ่งในตำบลนี้ (และน่าจะเป็นโดยทั่วไป) ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม นั่นย่อมหมายความว่าในตำบลนี้หมู่บ้านที่มีประชากรจำนวนน้อยมีฐานะที่ค่อนข้างดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่มีประชากรมากกว่า ความจำเป็นของการใช้เงินจึงแปรผกผันไปด้วยกับจำนวนเงินเฉลี่ยที่ชาวบ้านแต่ละรายในชุมชนจะได้รับ กล่าวคือ หมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินมากกลับได้รับเงินจัดสรรต่อหัวโดยเฉลี่ยแล้วต่ำกว่า เมื่อเทียบกับหมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินน้อยกว่า

"เงินล้านนึง ไม่พอหรอก เพราะคนตั้งร้อยหกสิบหลังคาเรือน น่าจะเพิ่มอีกสักนิดนึง เพิ่มตามจำนวนคน อย่างหมู่นี้คนร้อยกว่านะ น่าจะเพิ่มอีกสักหน่อย หมู่เจ็ดเขามีเจ็ดสิบหลังคาเรือน ของเขาคนละสองหมื่นสบายสบาย ห้าหมื่นก็ยังได้เลย เพราะเงินเค้าเยอะ ทางเราเงินน้อย"

ประการที่สาม มีชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า การกำหนดอัตราดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้านที่เท่ากันหมดทั้งประเทศ น่าจะเป็นการดี เพราะจะทำให้ชาวบ้านไม่ต้องมานั่งเปรียบเทียบความแตกต่างของแต่ละกองทุน ทั้งในแง่มากไปหรือน้อยไป ข้อเสนอในประเด็นนี้มาจากประสบการณ์ของหมู่บ้านนี้ที่มีชาวบ้านสองรายไม่พอใจอัตราดอกเบี้ยที่กำหนดกันไว้ว่าสูงเกินไป เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกัน อย่างไรก็ตามอัตราดอกเบี้ยที่เป็นอยู่กำหนดโดยมติของเสียงส่วนใหญ่

"ดอกเบี้ยน่าจะกำหนดตายตัวไปเลยว่าสามบาทสองบาท ก็ว่ากันไป เพื่อไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันนะครับ เพราะเงินมันมาจากแหล่งเดียวกัน ใช้ระเบียบตัวเดียวกันผมว่ามันดี"

บทสรุปขั้นต้นของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง

ชาวบ้านยางแดงมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน เพราะต่างก็เชื่อมั่นว่าเงินนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการมีแหล่งเงินออมและแหล่งกู้ยืมภายในชุมชน และผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั้นเป็นผลลัพธ์ที่ไม่หยุดอยู่กับที่ แต่สามารถงอกเงยมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคต เมื่อครบรอบหนึ่งปีของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน สิ่งที่ชุมชนเคยกังวลไม่ว่าจะเป็นในแง่การทำความเข้าใจกันในหลักการของกองทุนหมู่บ้าน การมีหนี้เสีย การไม่มีวินัยในการชำระเงินคืน การไม่มีสัจจะในการออมทรัพย์ และการไม่ยอมมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ก็หมดสิ้นลงไป เพราะมีข้อพิสูจน์ในยกแรกของการดำเนินการแล้ว ถึงผลสำเร็จที่ได้รับจากเงินกกองทุนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามความสำเร็จทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยที่ได้มาครบถ้วน การเติบโตของเงินสัจจะออมทรัพย์และค่าหุ้น การเข้าร่วมกัน

อย่างสม่ำเสมอในการประชุม ฯลฯ เป็นเพียงภาพฉากแรกของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนแห่งนี้เท่านั้น ความสำเร็จที่แท้จริงยังคงต้องใช้เวลาที่ยาวนานออกไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องรอการพิสูจน์ในฉากต่อไป

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร. ทศวร มณีศรีขำ

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
	การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน	2
	การเลือกชุมชน	2
	ลักษณะสำคัญของชุมชน	3
	การเข้าสู่ชุมชน	4
	การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน	5
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	6
2	ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	9
	ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนกายภาพของชุมชน	10
	ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ผลไม้	10
	ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ	12
	ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : ทุนทางสังคม	14
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว	14
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน	17
	การทำน้ำตาลมะพร้าว : ทุนภูมิความรู้และภูมิปัญญาผ่านอาชีพหลักของชุมชน	18
	เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว	19
3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	21
	กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน	22
	การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน	23
	การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของลุ่มน้ำแม่กลอง	25
	ภาวะภัยแล้ง	27
	ความล่มสลายของทุนชุมชน	28
	การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม	28
	ปลายน้ำแม่กลองกับมลพิษในปัจจุบัน	29

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3	ปัจจัยที่ทำให้น้ำสกปรก	29
	ปัจจัยที่ทำให้น้ำในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณน้อยลง	30
	ปัจจัยที่ทำให้น้ำไหลเวียนไม่สะดวก	31
	เหตุปัจจัยที่ชาวสวนมะพร้าวผันตัวสู่โรงงานอุตสาหกรรม	32
	ภาวะน้ำเค็ม	32
	การขาดทักษะและความรู้ในกระบวนการขึ้นและทำน้ำตาลมะพร้าว	34
	ความคิดและการตัดสินใจเลือกอาชีพของคนรุ่นใหม่และความรู้สึกของคนรุ่นเก่า	34
4	การปรับตัวของชุมชน	37
	จากน้ำตาลแท้สู่น้ำตาลหลอม	38
	การพลิกผันของชาวสวนมะพร้าว เพื่อสร้างความเป็นของแท้ให้แก่น้ำตาลมะพร้าว	43
5	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	45
	การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์	45
	กลุ่มสวัสดิการสังคม	46
	กลุ่มเลี้ยงไก่และเลี้ยงปลาดุก	47
	การเปิดตัวของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	48
	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก	49
	การประชุมร่วมกับชาวบ้าน	50
	การประชุมเลือกกรรมการกองทุนและชุมชนเมือง	50
	ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	54
	จำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ การยื่นขอกู้และการพิจารณาจำนวนเงินให้กู้	52
	ผลของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	การออมเงินของชาวบ้าน : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	การสืบสานสำนึกร่วมความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน	54
	ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก	54

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5	ผลทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน	55
	การเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของชาวบ้าน	52
	ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	ข้อเสนอจากมุมมองของชาวบ้าน	53
บรรณานุกรม		58

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543	3
2	แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก	7
3	แสดงข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านคลองแขก	49

บทที่ 1
บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในหลาย ๆ ยุทธศาสตร์ ที่รัฐบาลได้ กำหนดเป็นนโยบายในการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาความยากจนของคนในชาติ เนื้อหาก็คือ ต้องการกระจายเงินเข้าสู่ชุมชนให้เป็นทุนหมุนเวียน และความต้องการอีกอย่างก็คือ ให้ชุมชนจัดการกันเอง บริหารกันเอง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จึงเป็นเครื่องมือในการกระจายโอกาสให้แก่คนจนได้เข้าหาแหล่งทุน และโอกาสที่จะให้คนจนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ด้วยภูมิปัญญาของตนเอง จึงได้นำไปสู่ ปรัชญาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ในการเสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น เพื่อให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองที่มีอยู่ทั่วประเทศสามารถเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจำเป็นต้องให้ประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่ บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาตนเอง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและการพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้แก่ ประชาชนและองค์กรชุมชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง รวมทั้งการกระตุ้นเศรษฐกิจของหมู่บ้านและชุมชนอันเป็นเศรษฐกิจระดับฐานรากของประเทศ ตลอดจนเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต

เพื่อให้เห็นภาพการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ผ่านมาว่า เป็นเช่นไร ให้ผลสมดังเจตนารมย์ที่รัฐบาลมุ่งหวังหรือไม่ และมีสิ่งใดที่จะเป็นภาพสะท้อนจากหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้รัฐบาลได้นำมาพิจารณาพัฒนา ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงให้ตอบสนองตามแนวนโยบายที่รัฐบาลได้ตั้งเอาไว้ หรือเพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้ เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้นการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยใช้องคาพยพของหมู่บ้านเป็นตัวถ่ายทอดปรากฏการณ์ที่ผ่านตัวบุคคลและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนออกมา จึงมีความสำคัญและจะมีผลต่อการพัฒนา ทั้งส่วนของรัฐบาลและชาวบ้าน โดยผลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลที่ทำให้ได้ทราบว่า นโยบายดังกล่าวนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์หรือไม่ จะต้องมีการทบทวน ปรับแผนการดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร นอกจากนี้ผลที่ได้ยังสะท้อนกลับไปสู่ ชุมชนเอง กล่าวคือทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ตระหนักในตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชน ตามสภาพที่ เป็นจริง ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน บุคคลและองค์กรในชุมชน สามารถนำความรู้ที่ได้จากกระบวนการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

และชุมชนเมืองไปใช้ หรือประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน สำหรับการวิจัยมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

- ศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- ศึกษากระบวนการสะสมทุนที่มีความเป็นพลวัต ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนความรู้ และภูมิปัญญา ทุนทางสังคม และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมากหรือน้อย อย่างไร
- ศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อหรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่อย่างไร
- ศึกษาถึงการตอบรับกองทุนหมู่บ้านของชุมชน และประเมินผลกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระยะสั้น

การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน

การเลือกชุมชน

เนื่องจากชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากร สังคมและวัฒนธรรม โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะศึกษาเพื่อให้ได้ ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่าง ๆ โดยจะอาศัยการวางยุทธศาสตร์การวิจัย (research strategies) ที่ยืดหยุ่น เพื่อให้ภาพตัวแทนชุมชนที่ได้มาสามารถสะท้อนความหลากหลายของชุมชนต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเปิดพื้นที่ให้ชุมชนที่มีความแตกต่างกันได้แสดงตัวตนออกมาเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน แทนการเบียดขับชุมชนบางแห่งให้กลายเป็นเพียงชุมชนชายขอบในอาณาจักรของความรู้และแวดวงของผู้รู้อย่างที่เป็นมา

การเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา ประเด็นสำคัญอยู่ที่ความหลากหลายของปรากฏการณ์ ที่ศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สามารถสร้างความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างครอบคลุม เกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นหลักในการเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษามี 3 มิติ คือ 1) วิถีการดำรงชีวิต 2) ระดับความเข้มแข็งของชุมชน และ 3) ระบบนิเวศน์และภาคภูมิศาสตร์

ภายหลังจากการวางกรอบการพิจารณาและประสานงานในทีมวิจัย ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาเลือกชุมชนที่เข้าตามเกณฑ์ที่กำหนด และลงไปศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสงคราม ชื่อว่าบ้านคลองแขก ซึ่งเป็นบ้านหมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง อำเภออัมพวา

ลักษณะสำคัญของชุมชน

บ้านคลองแขก เป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ คือ เป็นชุมชนระดับตำบลแห่งเดียวของจังหวัดสมุทรสงคราม ที่ประชากรมีทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันในสัดส่วนประมาณครึ่งต่อครึ่ง แต่เดิมนั้นบ้านคลองแขกยังไม่ได้แยกหมู่บ้านออกมา โดยขึ้นอยู่กับหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ แต่เนื่องจากหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ มีพื้นที่รวมกันถึง 3,689 ไร่ ประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ 550 ครัวเรือน และประชากรประมาณ 2,800 คน ตัวเลขพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของตำบลปลายโพงพาง (รายละเอียดตามตาราง) เพื่อให้การดูแลชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงทางราชการจึงได้แยกบ้านโคกเกตุ ฯ หมู่ที่ 7 ออกมาอีก 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 8 บ้านวัดสี่แยก ฯ และหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก

ตาราง 1 แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	พื้นที่ (ไร่)	จำนวน ครัวเรือน	ประชากร		
				ชาย	หญิง	ทั้งหมด
1	บ้านปากวน	385	126	398	391	789
2	บ้านวัดประชา	893	180	551	627	1,178
3	บ้านลัดตาช่วย	551	160	414	463	877
4	บ้านวัดอมรวดี	2,026	297	919	916	1,835
5	บ้านคลองขุดเล็ก	1,303	162	379	400	779
6	บ้านหน้าวัดนางพิมพ์	511	81	251	295	546
7	บ้านโคกเกตุ	1,750	303	821	806	1,627
8	บ้านวัดสี่แยก	1,113	120	192	319	511
9	บ้านคลองแขก	826	118	318	318	636
รวมทั้งสิ้น		**9,358**	**1,547**	**4,243**	**4,535**	**8,778**

บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 จึงถูกแบ่งออกมา มีพื้นที่ 826 ไร่ 118 ครัวเรือน จำนวนประชากรเป็นชาย 318 คนและหญิง 318 คน รวมทั้งสิ้น 636 คน โดยมีจำนวนครัวเรือนที่เป็นไทยพุทธมากกว่าไทยมุสลิมเล็กน้อย จึงนับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีการผสานตัวของการร่วมกันของชาวบ้านที่ต่างศาสนาและวัฒนธรรม และเนื่องจากพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำเชื่อมโยงไหลวนติดต่อกันในทุกพื้นที่ ชาวบ้านทั้งหมดจึงมีอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว และไม้ผลอื่น ๆ บ้างเล็กน้อย แต่เดิมการเดินทางติดต่อกันของชาว

บ้านในตำบลปลายโพงพางส่วนใหญ่ใช้การติดต่อกันทางน้ำ ด้วยการใช้เรือพายเป็นพาหนะ ภายหลังการคมนาคมลักษณะนี้ได้ลดน้อยลงโดยมาใช้การคมนาคมทางรถยนต์แทน อันเนื่องมาจากการพัฒนา มีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ทำให้ใช้เวลาในการเดินทางลดลง อีกทั้งยังประหยัดและสะดวก สบายและรวดเร็วกว่าการใช้เรือ และจุดเด่นของการใช้รถที่ต่างจากการใช้ เรือ คือ หากน้ำในลำคลองหรือลำกระโดงแห้งหรือลดน้อยลงมาก เรือก็จะไม่สามารถใช้ได้ ในขณะที่รถไปได้ตลอดเวลา ปัญหาที่จะเกิดจากอิทธิพลทางธรรมชาติมีน้อยกว่ามาก วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อผู้ประกอบอาชีพการทำน้ำตาลมะพร้าว จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนี้ลดลง และการดำรงชีพของชาวบ้านมี แนวโน้มตกต่ำลงเรื่อยมา คนรุ่นใหม่ ไม่สืบสานและหลีกเลี่ยงที่จะประกอบอาชีพดังกล่าว

การเข้าสู่ชุมชน

การตัดสินใจเลือกชุมชนภายใต้กรอบและเกณฑ์ที่กำหนดไว้เบื้องต้น ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าชุมชนบ้านคลองแขกมีลักษณะสอดคล้อง สามารถสะท้อนภาพให้เห็นถึงความหลากหลายของชุมชน และสามารถที่จะนำมาใช้ในการอธิบาย ขยายความในมิติต่าง ๆ ของการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลง และความเป็นพลวัตภายในชุมชน เริ่มตั้งแต่การสร้างหลักปักฐานการอยู่ร่วมกัน การปรับตัวในแต่ละช่วงของเวลา และภาพของการดำรงอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนภายหลังจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

เนื่องจากผู้วิจัยมีพื้นเพและสถานภาพเดิม คือ เป็นคนบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นพื้นที่ เดิมของชาวบ้านหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก การเข้าสู่ชุมชนจึงกระทำได้โดยไม่แปลกแยก ชาวบ้านที่มี อายุสูงกว่าหรือวัยใกล้เคียงกับผู้วิจัย ก็มีความรู้จักและความสัมพันธ์เชื่อมโยงในฐานะคนบ้านเดียวกัน เพียงแต่ขาดความคุ้นเคยและไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ อันเนื่องมาจากการเข้ามาศึกษาในกรุงเทพ ฯ ของผู้วิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511 เป็นต้นมา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เลือกผู้ ประสานงานซึ่งทำงานที่เกี่ยวข้องกับองค์กรเอกชนในการพัฒนาท้องถิ่น ที่ทำงานร่วมมือกับชุมชนและท้องถิ่นในหลาย ๆ โครงการ มาทำหน้าที่ประสานงานกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะสำหรับตัวผู้นำชุมชนนั้นเป็นผู้ที่ให้ความเคารพนับถือบิดาของผู้วิจัย ซึ่งในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 มาก่อนที่จะเกษียณอายุในปี พ.ศ. 2524 ด้วยปัจจัย 2-3 ประการที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือ สามารถเข้าไปศึกษาและพูดคุยกับผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน และชาวบ้านได้ง่าย และสะดวกยิ่งขึ้น

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

เพื่อให้การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน เป็นตัวสะท้อนและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างครอบคลุมและชัดเจนเพียงพอ ผู้วิจัยได้ กำหนดวิธีการและวางแผนในการศึกษาไว้ตามความจำเป็น และสอดคล้องตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเริ่มด้วยการเตรียมแนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) การทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม ได้แก่ ผู้ประสานงานในชุมชนและผู้ช่วยวิจัย การเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บบันทึกข้อมูล การซักซ้อมทำความเข้าใจในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) โดยให้ทำการสัมภาษณ์ทั้งในแบบที่ไม่เป็นทางการ (informal interview) ควบคู่กันไปด้วย เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้พูด แสดงความคิดเห็นหรือบอกเล่าเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างอิสระเต็มที่ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ จากเอกสารและข้อมูลที่มีเผยแพร่ล่วงหน้า เพื่อนำมาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ถือว่าเป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหาและอุปสรรค และสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมุมมองของชุมชน โดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลางของความรู้ โดยใช้วิธี วิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้ หรือทฤษฎีที่เหมาะสม สามารถนำมาใช้อธิบาย ทำความเข้าใจชุมชนได้อย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง อันจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนและคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและได้รับความรู้ เพื่อการวางนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้าน อันหมายถึง ภาพรวมของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อให้ได้ข้อมูลทั้งบริบทของชุมชน และปรากฏการณ์ของชุมชนในแต่ละช่วงของเวลา การพิจารณาตัวผู้ให้ข้อมูลหลักจึงมีความสำคัญ ผู้วิจัยได้ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน และเป็นผู้ที่ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวลูกบ้านเป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยได้ พูดคุยถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาครั้งนี้ และพิจารณาร่วมกันถึงตัวผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ ทำให้ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลาย ทั้งบุคคลที่เป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำทางศาสนา กรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั้งที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านและไม่ได้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน รวมทั้งผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีวัยสูงกว่า 30 ปี ล้วนแล้วแต่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น การขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมะพร้าวมาเป็นวัตถุดิบ การเคี่ยวน้ำตาล หรือทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เป็นต้น ส่วนผู้ที่มีวัยต่ำกว่า 30 ปี ก็ได้สัมผัสและเห็นการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และมีส่วนช่วยผู้ใหญ่ที่ขึ้นตาลมะพร้าวด้วยการเก็บฟืนในสวน นำน้ำตาลจากสวนมาสู่ โรงเรือน หรือเตาเคี่ยวน้ำตาล เพื่อเทน้ำตาลจากกระบอกสู่ภาชนะ (ปีบ) เป็นต้น แต่พอหลังจากปี 2520 เป็นต้นมา การทำน้ำตาลมะพร้าวลดลงมากจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น น้ำน้อย น้ำเค็ม จนทำให้บุคคลเหล่านั้นต้องปรับตัวเองเข้าสู่อาชีพอื่น ๆ จำนวนผู้ประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวใน ปัจจุบันจึงมีอยู่ไม่กี่ครัวเรือนหรือไม่กี่ราย

เมื่อได้ตัวผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลเหล่านั้น โดยในการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง มิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และไม่มีช่วงเวลาแน่นอน แต่โดยทั่วไปจะใช้เวลาประมาณ 60 -120 นาที ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของชาวบ้านที่ทำอาชีพทำสวนน้ำตาลมะพร้าว มี ช่วงเวลาที่จำกัด และช่วงเวลาที่ว่างก็จะเป็นช่วงเวลาที่พักผ่อน หลังจากทำงานเก็บผลผลิตจากต้นมะพร้าวช่วงเช้าและช่วงเย็น เพราะการเก็บน้ำตาลมะพร้าวจะเก็บตั้งแต่เช้ามืด บางรายตั้งแต่ 4 นาฬิกา ก็ต้องออกไปขึ้นตาล (มะพร้าว) กว่าจะขึ้น(เก็บ)หมดบางรายถึงเที่ยงวัน กว่าจะนำน้ำตาล มาเทลงปีบ ลวกกระบอกน้ำตาลด้วยน้ำร้อน และจะแล้วเสร็จก็เกือบบ่ายโมง (13.00 น.) มีเวลาได้ พักผ่อนประมาณ 2 ชั่วโมง จากเวลา 13.00 -15.00 น. เวลาประมาณ 15.00 น. ก็ต้องไปขึ้นตาล (มะพร้าว) รอบเย็นอีกครั้ง และจะแล้วเสร็จบางรายอาจถึงเวลาประมาณ 19.00 น. (รายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการทำน้ำตาลมะพร้าวจะกล่าวในบทต่อไป) ดังนั้นการนัดหมายเพื่อทำการสัมภาษณ์พูดคุยพร้อมกันจึงไม่ค่อยสะดวก แต่ทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือและการประสานงานจากผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ผู้วิจัยกับผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักพร้อมกันคราวละ 7- 8 คน 2 ครั้ง นอกนั้นผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยในท้องถิ่นได้ช่วยกันสัมภาษณ์เพิ่มเติมอีกหลายครั้ง ครั้งละ ราย สองราย จนกระทั่งการพูดคุย

สัมภาษณ์ได้รับคำอธิบายที่มีความเหมือนและซ้ำกัน ย่อมหมายถึงข้อมูลที่ได้ถึงจุดอิ่มตัวทางทฤษฎี (theoretical saturation) พร้อมที่จะนำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ เพื่อหาสาเหตุ และเงื่อนไข เพื่อตอบปัญหาการวิจัยที่กำหนดไว้

การสัมภาษณ์ทุกครั้ง ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยจะขออนุญาตบันทึกเทปการพูดคุยสัมภาษณ์ หลังจากนั้นเทปที่ได้จะนำมาถอดความแบบคำต่อคำ เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการตีความ และวิเคราะห์โดยละเอียด จากการสัมภาษณ์ตามที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้ได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่ มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคม และเกี่ยวเนื่องกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวนทั้งสิ้น 24 ราย ดังแสดงรายละเอียดในตาราง 2

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	61	ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง
2	ผู้นำศาสนา	ชาย	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
3	ภรรยาผู้นำศาสนา	หญิง	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
4	ผู้อาวุโส	หญิง	79	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน
5	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	58	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
6	อบต.	หญิง	38	เลขานุการกองทุนและกู้เงิน
7	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
8	รับจ้างทั่วไป	ชาย	34	กรรมการกองทุน
9	รับจ้างทั่วไป	หญิง	45	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
10	รับจ้างทั่วไป	ชาย	59	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
11	รับจ้างทั่วไป	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงินรอบสอง
12	เย็บผ้า	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	29	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
14	รับจ้างทั่วไป	หญิง	51	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
15	ค้าขาย	หญิง	39	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
16	รับจ้างทั่วไป	หญิง	30	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
17	รับจ้างทั่วไป	หญิง	23	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
18	รับจ้างทั่วไป	หญิง	20	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก (ต่อ)

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
19	รับจ้างทั่วไป	ชาย	31	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
20	รับจ้างทั่วไป	ชาย	48	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	30	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
22	ค้าขาย	หญิง	45	ไม่เป็นสมาชิก
23	เลี้ยงเด็ก	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
24	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	61	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐที่จัดกระทำต่อชุมชนได้ก่อเกิดมาก่อน พ.ศ. 2500 ในรูปของความรู้ ทั้งที่เป็นรูปแบบที่เป็นระบบและนอกระบบ โดยเฉพาะการให้ความรู้ ที่เป็นระบบ มีการจัดกระทำผ่านการให้การศึกษาในโรงเรียน และการให้ความรู้โดยรัฐส่งตัวแทนของหน่วยงานราชการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ ถ่ายทอดแนวคิดและการปฏิบัติการต่าง ๆ กับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้รัฐเองยังได้มีการพัฒนาในด้านปัจจัยที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่ เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ เป็นต้น

ผู้บริหารหรือผู้ปกครองประเทศในยุคนั้น ได้กำหนดและสร้างแผนการพัฒนาประเทศเป็นระยะ ๆ โดยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นปีแรก และต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

การพัฒนาประเทศของรัฐที่กระทำมาจากต่อเนื่อง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างมาก บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง แต่เดิมเป็นชุมชนที่ผู้คนอาศัยอยู่เฉกเช่นชาวชนบททั่วไปในสังคมไทย มีวิถีชีวิตที่อาศัยธรรมชาติและมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ชาวบ้านมี ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เปรียบเสมือนเป็นญาติกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออาทรต่อกัน ชีวิตในยุคสมัยนั้นเป็นชีวิตที่แตกต่างจากสมัยปัจจุบันนี้ค่อนข้างมาก จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส และผู้ที่ อยู่ในวัย 50 ปีเศษ ทำให้เห็นภาพชุมชนในอดีตได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม กิจกรรมทางสังคมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และศาสนา ทั้งหมดเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตที่ผู้คนใน ชุมชนต่างใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และอย่างเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนและทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นทุนชุมชน ซึ่งอาจจำแนกได้หลากหลายมิติตามแต่มุมมอง ในส่วนนี้ผู้วิจัยตั้งใจนำเสนอทุนชุมชนของบ้าน คลองแขกให้เห็นในมิติต่าง ๆ ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ซึ่งสะท้อนได้จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อันถือว่าเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการหาอยู่หากินของคนในสมัยก่อน ทุนความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งสะท้อนทั้งวิถีชีวิตทางสังคมและทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นเรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งชาวบ้านย่อมต้องสัมผัสอยู่ทุกวัน ทุนทางสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วก็จะเห็นความจริงว่า ทุนชุมชนเหล่านี้เป็นตัวหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของ

ชุมชนในอดีต ซึ่งก่อให้เกิดสภาวะที่เรียกว่าความมั่นคงของชุมชน มิใช่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เฉกเช่นเป็นที่ต้องการมุ่งให้บรรลุถึงตามแผนหรือนโยบายที่ถูกกำหนดในปัจจุบัน

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนกายภาพของชุมชน

พื้นที่เดิมของบ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 เป็นพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 และเป็นที่ราบลุ่ม ในอดีตจะมีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก อันเนื่องมาจากปริมาณน้ำฝนที่ตกมาอย่างหนักบริเวณสันเขาและป่าต้นน้ำแม่น้ำแม่กลอง ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี การที่มีน้ำหลากทำให้น้ำพัดพาตะกอน และความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาติที่น้ำชะล้างลงมาในแถบบริเวณตอนล่างของแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้ การที่มีน้ำไหลหลากยังพาพวกสัตว์น้ำต่าง ๆ ได้แก่ กุ้ง ปลาหลากหลายพันธุ์ ลงมายังพื้นที่ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่าน และปริมาณน้ำนี้ก็จะไหลลงสู่ปากอ่าวแม่กลองสู่ท้องทะเล ดังนั้น การประสบปัญหาน้ำท่วมขังของจังหวัดต่าง ๆ ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านจึงมิได้ท่วมขังอยู่ นาน จนก่อให้เกิดผลเสียหายมากกว่าผลดีที่ได้รับจากการมีน้ำหลากลงมา เพราะทะเลสามารถรองรับการระบายของน้ำฝนได้เป็นจำนวนมาก ยกเว้นบางช่วงที่มีน้ำทะเลหนุนก็อาจจะดันน้ำทะเลขึ้นมายันน้ำฝนที่ไหลลงมาจากตอนบน ก็จะทำให้น้ำเอ่อท้นล้นตลิ่งบางเป็นบางช่วงของเวลาและบางพื้นที่ แต่ปรากฏการณ์เหล่านี้ดูแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ในแง่ที่ทำให้พืชพันธุ์ ผลไม้ ได้รับแร่ธาตุ และน้ำอย่างสมบูรณ์ และที่สำคัญการที่น้ำทะเลซึ่งเป็นน้ำเค็มไหลมาปะทะกับน้ำจืด ก็จะทำให้บริเวณนี้เป็นบริเวณที่เป็นน้ำกร่อย อันเป็นบริเวณที่จะมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ เนื่องจากบริเวณนี้จะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งสะสมอาหาร และเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนตามระบบนิเวศวิทยา และเมื่อสัตว์น้ำเหล่านี้เจริญเติบโตขึ้น ก็จะแหวกว่ายน้ำกระจายไปตามสายน้ำเข้าสู่แหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีอย่างมากมายเหมือนเส้นโลหิตฝอยในร่างกายของมนุษย์ ที่แตกแขนง ระโยงระยางไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของหมู่บ้านที่เป็นแหล่งชุมชน เพราะชาวบ้านส่วนมากก็จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือคลองที่ไหลผ่าน ทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองได้รับประโยชน์จากปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่มีอยู่ต่อเนื่องตลอดมา นับเป็นเวลาร้อย ๆ ปี

ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ผลไม้

พื้นที่ตำบลปลายโพงพาง ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งที่มีพืชพันธุ์ ผลไม้ ที่ไม่น้อยหรือด้อยกว่าพื้นที่ ส่วนอื่น ๆ ของจังหวัดสมุทรสงคราม โดยเฉพาะในอดีตเป็นแหล่งที่ชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพขึ้นตาลมะพร้าว และผลิตน้ำตาลมะพร้าวมากที่สุด ทั้งที่เป็นเจ้าของสวนและทำเอง หรือเช่าเขาทำ หรือไปรับจ้างเขาทำ ส่วนคนที่ทำไม่เป็นก็ไปทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

การทำสวนน้ำตาล มะพร้าว เช่น รับจ้างดายหญ้า รับจ้างทำดิน เป็นต้น สำหรับการทำดินนั้นก็เป็นกิจกรรมที่สำคัญสำหรับการบำรุงต้นมะพร้าว เพราะในอดีตเวลาน้ำหลากจะมีการพาตะกอนและเศษใบไม้หรืออินทรีย์วัตถุ ทั้งที่มากับน้ำและที่เกิดขึ้นภายในสวนทับถม ทำให้ท้องร่องตื้นเขิน น้ำไหลถ่ายเทไม่ สะดวก มะพร้าวก็จะไม่ค่อยเจริญงอกงาม ไม่ให้งวงและให้น้ำตาลมากเท่าที่ควร จึงจับเป็นต้องทำดิน (สาดเลน) ขึ้นมาไว้บนหลังร่อง ทำให้ต้นมะพร้าวได้อาหารที่เป็นอินทรีย์วัตถุจากดินเลนนั้น ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสท่านหนึ่งเกี่ยวกับอาชีพของชาวบ้านในอดีต

> “ คนแถวนี้ ก็คือ ทำตาลกันหมดทำตาลกันทั้งนั้น นอกเหนือจากว่าคนไม่มีสวน ก็อาชีพรับจ้าง รับจ้างขึ้นตาล รับจ้างดายหญ้า ทำดิน อะไรอย่างนี้ “

การทำดินจากท้องร่องสวนที่ตื้นเขินอันเนื่องมากจากตะกอนที่น้ำพัดมาทับถม เป็นผลดีหลายอย่าง เช่น ช่วยเพิ่มแร่ธาตุและอาหารให้กับพืช เพิ่มปริมาณดินบนร่องสวน และทับปกคลุมวัชพืช นอกจากการทำดิน อุปกรณ์ที่สำคัญในการทำดิน คือ พลั่ว พลั่วถือเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ นำเอาไม้จามจุรีที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 12 นิ้ว ยาวประมาณ 2 เมตร มาขุดและถาก ไสด้วยกบจนมีลักษณะคล้ายช้อนขนากใหญ่ แต่ก่อนที่จะทำพลั่ว ชาวบ้านที่มีฝีมือในการขุดจะนำท่อนไม้จามจุรีไปแช่น้ำจนกระทั่งเปลือกลอกหลุดหมด หลังจากนั้นจึงนำมาผ่าครึ่ง แล้วจึงขุดและตกแต่งให้มีขนาดเหมาะมือและเหมาะกับการใช้งาน การนำไม้ไปแช่น้ำก็เพื่อให้ไม้ ไม่เปราะ แตกหรือหักง่าย และที่สำคัญยังช่วยถนอมเนื้อไม้และฆ่าตัวมอดที่อยู่ในไม้ ปกติในไม้ จามจุรีจะมีตัวมอดอยู่ และเมื่อนำมาขุดจนเป็นรูปพลั่วแล้วจะไม่บิดงอ หลังจากแห้งจะมีน้ำหนัก เบาไม่หนักแรงเวลานำไปใช้สาดเลน พลั่วถือเป็นอาวุธหรือเครื่องมือประจำตัวที่ชาวบ้านที่ทำดินจะหวงแหนและดูแล รักษาไว้อย่างดี เพราะใช้เป็นประจำจนคล่องมือหรือเคยมือ บางคนกล่าวว่า พลั่วเล่มนี้ทำเงินให้มาหลายหมื่นแล้ว

ดินหรือเลนที่สาดขึ้นมาจะช่วยทำให้ต้นมะพร้าวเจริญงอกงามดี ให้ผลดกและงวงออกมาดี น้ำตาลไหลมาก น้ำตาลมะพร้าวที่นี่ได้รับการยอมรับว่ามีรสหวานมันและหอม เหมาะต่อการนำไปประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน ดังคำบอกเล่าของชาวสวนมะพร้าวที่กล่าวถึงคุณลักษณะของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ว่า

> “ น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้จะมีรสหวานมัน และมีกลิ่นหอม และบี้ให้แตกละลายง่ายเวลาทำอาหารหรือขนม “

นอกจากนี้พื้นที่ที่ว่างระหว่างต้นมะพร้าวชาวสวนยังนิยมปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน ส้มโอ มะขาม มะยม ฝรั่ง ชำมะเรียง และบางสวนจะมีกระท้อน มะขวิด พืชผักสวนครัวก็มัก

นิยมที่ จะปลูกไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านบางครัวเรือนที่อาจจะไม่ได้ปลูกหรือไม่มีพืชผักสวนครัวบางชนิด เช่น มะนาว มะกรูด ตะไคร้ กระเพรา โหระพา พริก เป็นต้น บริเวณร่องน้ำระหว่างร่องสวนก็อุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยผักบุ้ง และพืชน้ำหลากหลายชนิดที่เป็นที่อยู่ ที่อาศัยและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ หรือสัตว์ประเภทหมู เป็ด ไก่ ที่ชาวบ้านเลี้ยงเอาไว้กินไข่ กินเนื้อ ทำให้ชาวบ้านมีอาหารการกินอยู่รายล้อมบ้าน เกือบมิต้องดิ้นรนที่จะหาอาหารที่จะมาใช้ดำรงชีวิตประจำเลยทีเดียว ชีวิตของชาวบ้านในยุคสมัยนั้นดูช่างมีความอุดมสมบูรณ์และมีความสุขเสียเหลือเกิน

หากเราเดินทางเข้าสู่พื้นที่และแวะเข้าไปเยี่ยมเยียนในบ้านต่าง ๆ ช่วงก่อนปี 2520 ในช่วงเวลา 11 โมงจนถึงประมาณ 16.00 น. จะพบว่าเกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะมีกิจกรรมการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าวกันอย่างขมักเขม้น และถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน แต่ภายหลังปี 2520 สวนมะพร้าวถูกละเลยและบางสวนปล่อยทิ้งร้าง หญ้าขึ้นปกคลุมรกไปหมด พืชผัก สวนครัวก็ลดน้อยลง การบริโภคในครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก แต่ละครัวเรือนจะมีการใช้จ่ายเงิน เพื่อซื้ออาหาร พืชผักจากแม่ค้าภายนอกที่เข้ามาค้าขายในชุมชน หรือบางครัวเรือนออกไปทำงานนอกบ้านก็จะซื้ออาหารสำเร็จรูปกลับมาด้วย

ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ

จากลักษณะพิเศษของน้ำที่มีน้ำเค็มเข้ามาเวลามีน้ำทะเลหนุน และน้ำจืดที่ไหลมาจากที่สูงทางจังหวัดกาญจนบุรี และบริเวณน้ำกร่อยที่น้ำสองลักษณะไหลมาปะทะกัน แล้วไหลเวียนอยู่ ในพื้นที่ บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 โดยไหลผ่านคลองแขกและเชื่อมโยงด้วยอู่หรือลำกระโดงต่าง ๆ เชื่อมโยงต่อกับคลองขุดตากล่อมที่ไหลผ่านหน้าวัดโคกเกตุ หมู่ที่ 7 จึงทำให้มีการเชื่อมติดต่อ ถ่ายเทและแพร่ขยายสัตว์น้ำอย่างมากมายตามแหล่งน้ำต่าง ๆ

อดีตที่ผ่านมา การจับสัตว์น้ำประเภทปลา กุ้งและปู จะมีอย่างไม่ขาดแคลน สามารถจับได้ ด้วยมือเปล่า เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หากถ้าจะจับเพื่อจำหน่ายก็สามารถจับได้ ด้วยอุปกรณ์การจับต่าง ๆ ได้คราวละมาก ๆ ภาพเหล่านั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้วิจัย หากย้อนอดีตไปราว 30 ปีเศษ จะพบว่า พื้นที่บริเวณทั้งสองลำคลองจะมีพันธุ์ปลาต่าง ๆ อยู่อาศัย เช่น ปลากราย ปลาฉลาดหรือปลากระตือ (ชื่อที่ชาวบ้านเรียก) ปลากระโห้ ปลาเค้า ปลากระสูบ ปลาตะเพียน ปลาสร้อย ปลากา ปลากด ปลาแขยง ปลาซิว ปลากระอ้าว ฯลฯ รวมไปถึงปลากระบอก ปลาลิ้นหมา ปลาดุกทะเล ซึ่งเข้ามาพร้อมกับน้ำกร่อย และยังมีพันธุ์ปลาอีกลักษณะหนึ่งที่จะอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่น้ำไหลถ่ายเทขึ้นลงตามสภาพน้ำที่ขึ้นลงตามเวลา แต่ไม่ไหลแรงมากนัก ได้แก่ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาสลิด ปลากระดี่ และบางส่วนของปลาที่อยู่ตามแม่น้ำ ลำคลองเข้าไปอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่เปิด

ให้น้ำไหลเข้าออกได้ ส่วนกุ้งก็มีทั้งกุ้งก้ามกราม กุ้งตะกาด กุ้งแชบ๊วย และกุ้งกุลาดำ สำหรับปูก็มีทั้งปูทะเล ปูแสม ปูแป้น และปูอื่น ๆ ที่คนไม่นิยมบริโภค เช่น ปูจาก ปูเปี้ยว ปูใบ้ เป็นต้น จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีพันธุ์สัตว์น้ำค่อนข้างหลากหลายและชุกชุม แต่ละครัวเรือนจึงอาศัยทรัพยากรสัตว์น้ำตามธรรมชาติบริโภคอย่างสมบูรณ์ โดยมิต้องมีการซื้อหา หากจะแกงส้ม ต้มยำก็ปรุงเครื่องรอไว้ได้ ออกไปหาไม่นานก็ได้กุ้ง ปู ปลากลับมา ดังคำบอกเล่าของผู้อาวุโส วัย 79 ปี ที่ว่า

> “สมัยนั้นไปหาผักหาปลาไปช้อนกุ้งอะไร สมัยนั้นกุ้งเยอะ สมมติว่าขึ้นตาลแล้วนะ ฝนตก ๆ ก็มีสวิง แม่ฉันเย็บสวิง เย็บสวิง แล้วก็พอลงตาล ก็ฉวยหม้อไปใบนึง เขาเรียกหม้อ หม้อกะนน (ทะนน) เอาหม้อกะนนไปใบสวิงลูก ไปช้อนกุ้ง ประเดี๋ยวเดียวแหละยังไม่ตลอด คูเลย หม้อ ครึ่งหม้อกะนนเลย มาเพียบมาเลย ช้อนที ฝนก็ตกมานะ ติดห้า หกตัว เจ็ดตัว ติดเต็มเลย แล้วก็เต็มขึ้นหม้อกะนนเพียบ ต้องกลับแล้ว เพียบแล้ว แล้วก็เอาใบ มันมีต้น ชำมะเรียงน่ะนะ เอาใบชำเรียงใส่ กันมันกระโดดหนี หาปลามากิน ผักบุ้งหากิน เก็บทั้งนั้น เลยแหละ ซื้อน้อย ”

การจับสัตว์น้ำ ชาวบ้านส่วนมากจะมีอุปกรณ์ในการจับสัตว์น้ำไว้ใช้เองในแต่ละครัวเรือน คือ สวิง ซึ่งจะเอาไว้ช้อนกุ้งหรือดัก ปลา นอกจากนี้ก็ยังมีการใช้ตาข่าย (หรือตาคัด) วางดักไว้ในน้ำ มียอไว้สำหรับวางลงในแหล่งแล้วยกขึ้นก็จะมีสัตว์ติดขึ้นมาครั้งละไม่น้อย บางครั้งมาเป็นจำนวนนับร้อย ๆ ตัว มีแหสำหรับเหวี่ยงครอบสัตว์น้ำ มีช้อน มีซั้ง มีโพงพางสำหรับดักกุ้ง มีแร้วสำหรับปักดักปูทะเล มีลอบ มีอีเป็ด สำหรับดักปลา มีรันสำหรับดักปลาไหล มีเบ็ดสำหรับตกปลา เป็นต้น จากที่กล่าวมายากที่จะกล่าวอธิบายได้หมด เพราะมีอุปกรณ์จับสัตว์น้ำอีกมากมาย อีกทั้งเครื่องมือ อุปกรณ์แต่ละชนิดก็มีคุณสมบัติเฉพาะในการนำไปใช้กับสัตว์แต่ละประเภทใดและแต่ละชนิด จึงจะสามารถจับสัตว์น้ำเหล่านั้นได้สำเร็จ ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านใน แต่ละท้องถิ่นที่สรรค์สร้างขึ้นมา เพื่อการดำรงชีวิตและเป็นการคัดแยกพันธุ์สัตว์น้ำให้มีไว้บริโภคอย่างพอเพียงในยุคสมัยนั้น โดยอาจจะมีการจับหาสำรองเผื่อไว้เวลาหน้าแล้งหรือช่วงที่หาปลายาก ด้วยการหมักเกลือ แล้วตากแดด ทำเป็นปลาแห้ง ปลาเค็มบ้างพอประมาณ ภายใต้วิธีคิดที่ต่างจากวิธีคิดในยุคสมัยปัจจุบัน มิใช่จับแบบถอนรากถอนโคน หรือใช้วิธีการเบื่อด้วยยาหรือช๊อคด้วยไฟฟ้า ทำให้สัตว์น้ำขยายพันธุ์ได้ไม่ทันต่อการบริโภค

ภาพความสมบูรณ์ของทุนกายภาพของชุมชน มิใช่เป็นเพียงการสะท้อนความพอเพียงในอดีต เมื่อเทียบกับความต้องการของชาวบ้าน เท่านั้น หากแต่ได้สะท้อนความจริงที่ว่า

เมื่อใดที่สังคมยังไม่ได้ก้าวเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ความสอดคล้องระหว่างวิถีการทำมาหากินกับการรักษาสมดุลทางธรรมชาติย่อมเกิดขึ้น เพราะชาวบ้านตระหนักดีว่าทรัพยากรเหล่านี้คือปากท้องของตนเอง ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การไม่เร่งหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากการขูดรีดทรัพยากร จึงเป็นแนวคิดที่แฝงอยู่ในตัวชาวบ้าน ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตที่สำคัญ

ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : ทุนทางสังคม

ในอดีตสมัย ความสัมพันธ์ต่อกันของคนในชุมชน ดูจะเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมและมีความเอื้ออาทรต่อกันมากกว่าในปัจจุบันสมัย ไม่ว่าจะเป็นของบุคคลในแต่ละครอบครัวและแต่ละครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชน คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันเหมือนญาติพี่น้อง ให้ความ เคารพผู้อาวุโส และร่วมแรง ร่วมใจกันในงานบุญ งานกุศล และช่วยกันสอดส่อง ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน และร่วมกันพัฒนาชุมชน เพื่อให้เป็นชุมชนที่น่าอยู่อาศัยของทุกคน หากจะเรียกทุนชุมชนในส่วนนี้ว่าเป็นทุนทางสังคมก็คงจะไม่ผิดนัก เพราะเป็นแบบแผนการประพฤติ ปฏิบัติระหว่างกัน ที่ทรงคุณค่าทางสังคม เพราะกล่อมเกลาให้ชาวบ้านรู้จักปรับตัวเข้าหากันและ เข้าหาส่วนรวม

ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว

นับย้อนตั้งแต่ ปี 2520 ลงไป ซึ่งยังไม่เกิดวิกฤตในเรื่องน้ำ อันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำบริเวณต้นลำน้ำแม่กลอง ครอบครัวแต่ละครอบครัวในชุมชนบ้านคลองแขกส่วนมากจะทำน้ำตาลมะพร้าว และจะอยู่กันอย่างพร้อมหน้า การมีครัวเรือนหรือแยกครอบครัวใหม่ ครอบครัวใหม่มักจะอยู่ร่วมหรือสร้างบ้านใหม่อยู่ร่วมกับครอบครัวทางฝ่ายผู้หญิง โดยทั่วไปจะมีคนอาศัยอยู่ ร่วมกันอย่างน้อย 3 รุ่น คือ 1) ปู่ ย่า ตา ยาย 2) พ่อ แม่ 3) ลูก ๆ แต่ละคนจะมีบทบาทและหน้าที่ แตกต่างกันไป รูปแบบชีวิตจะมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ และภาระกิจที่แต่ละคนจะต้องกระทำ โดยมีการแบ่งแยกบทบาท หน้าที่อย่างเหมาะเจาะลงตัว เช่น ปู่ ตาที่ยังแข็งแรงสามารถทำงานได้ ก็จะออกไปขึ้นตาลมะพร้าวร่วมกับพ่อ แม่ ส่วนย่าหรือยาย โดยมากจะอยู่ บ้านเพื่อทำอาหารไว้ให้กับผู้ที่ออกไปใช้แรงงาน พร้อมทั้งดูแลหลานที่ยังเล็กอยู่ ถ้าครอบครัวนั้น ๆ มีลูกเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่ม หากมีลูกหลายคน คนพี่ที่โตแล้วก็จะทำหน้าที่ดูแลน้องที่ยังเล็กอยู่ แต่ก็จะยังคงอยู่ในสายตาของผู้เป็นย่าหรือยาย เพื่อความปลอดภัยและไม่ให้มีอันตรายใด ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นแก่เด็กที่ยังเล็ก ๆ อยู่

ชีวิตของคนสวนจะตื่นตั้งแต่เช้ามืด ประมาณตีสี่ ตีห้า เรียกว่าตื่นก่อนไก่หรือพร้อมไก่ทีเดียว แต่ละคนจะลงมือที่จะปฏิบัติภาระกิจที่แต่ละคนต้องรับผิดชอบ ภาระการหุงหา อาหาร

ก็จะเป็นของย่า ยาย ส่วนพ่อ แม่ก็เตรียมตัวลับมีดตาลให้คม พร้อมที่จะไปปาดงวงตาลมะพร้าว เตรียมกระบอกที่จะนำไปรอน้ำตาล และส่วนมากจะต้องขนย้ายลงเรือ เพื่อพายเรือไปยังสวนที่จะต้องไปขึ้นต้นตาลมะพร้าว แต่ก็มีหลายครัวเรือนที่มีบ้านเรือนปลูกอยู่ในที่ที่ดินที่ทำสวนตาลมะพร้าวก็จะสะดวก และเสียเวลาน้อยกว่าครัวเรือนอื่นที่ต้องพายเรือไปยังสวนตาลมะพร้าวที่ห่างไกลไปจากบ้าน แต่โดยมากจะใช้เวลาในการพายเรือไม่เกินครึ่งชั่วโมง เพราะถ้าไกลมากก็จะทำให้เหลือเวลาทำงานน้อย ไม่คุ้มค่ากับการทำงาน ในขณะที่ผู้ใหญ่แยกย้ายกันไปปฏิบัติหน้าที่ ลูกหลานก็ยังคงนอนหลับอยู่ กว่าจะตื่นขึ้นมา ย่า ยายก็หุงข้าวและทำกับข้าวเสร็จแล้ว เพราะการทำอาหารของคนในชุมชนชนบทจะต้องทำให้เสร็จก่อนที่พระบิณฑบาตรจะพายเรือบดกลับมา เนื่องจากช่วงเช้ามืดพระหลายรูปท่านจะพายเรือบดเข้าไปปลายคลองที่อยู่ไกลจากวัดมากที่สุด แล้วท่านจึงพายเรือบดย้อนกลับมา ชาวบ้านก็จะทราบว่าวันนี้พระท่านมาบิณฑบาตกี่รูป ซึ่งก็ทำให้สามารถเตรียมอาหารที่จะใส่บาตรได้ถูกต้อง หลังจากใส่บาตรเสร็จก็จะมีการเตรียมอาหารเพื่อนำไปให้ผู้ที่ออกไปขึ้นตาลมะพร้าวในสวน นี่คือภาระกิจของชาวไทยพุทธ ในขณะที่ชาวไทยมุสลิมก็ จะมีกิจทางศาสนาในรูปแบบที่ต่างออกไป คือ การทำละหมาด ที่จะต้องปฏิบัติวันละ 5 ครั้ง เป็นต้น เมื่อไปถึงนั้นภาระการขึ้นตาลมะพร้าวก็ผ่านไปเกือบครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่งของงาน หยุดพักทานข้าวปลาอาหารสักประมาณ 1 ชั่วโมง มื้อนี้จะเป็นอาหารที่ไม่มากนัก เพราะต้องกลับไปขึ้นตาลมะพร้าวต่ออีกประมาณ 11 โมงหรือเที่ยงวันก็จะขึ้นตาลมะพร้าวหมด ที่ชาวบ้านมักพูดว่า ขึ้นตาลแล้วแล้ว

สำหรับครอบครัวที่มีลูกอยู่ในวัยเรียนหนังสือ ถ้ายังเล็กอยู่ยังช่วยตัวเองไม่ได้มากนักหรือพายเรือไม่เป็นหรือไม่มีเรือที่จะให้พายเรือไปโรงเรียน หรือไม่มีคนในละแวกบ้านเดียวกันมีเรือพายไปโรงเรียนที่จะฝากลูกตัวเองให้ไปโรงเรียนด้วยได้ ก็จะต้องเตรียมอาหารที่จะไปส่งให้ผู้ใหญ่ที่ไปทำงาน พร้อมทั้งเตรียมอาหารให้เด็กไปโรงเรียน และไปส่งที่โรงเรียนให้ทันก่อนที่โรงเรียนจะเข้าแถว แต่ถ้ามีใครที่จะฝากให้ไปด้วยได้ก็มักจะเตรียมอาหารใส่ภาชนะให้เด็กไว้รับประทานตอนกลางวัน แล้วฝากไปกับเพื่อนบ้านที่ไปส่งหรือเด็กที่พายเรือไปกันเอง โดยเฉพาะเด็กโตที่ช่วยตัวเองได้ พายเรือเป็น พร้อมทั้งครอบครัวอาจมีฐานะดี มักจะซื้อเรือไว้ให้ลูกและลูกของเพื่อนบ้านได้อาศัยและพายเรือมาโรงเรียนกันเอง

เด็กนักเรียนของชุมชน มิได้แต่เรียนหนังสือและช่วยเหลือตัวเองในบางเรื่องเท่านั้น บางคน ก่อนที่จะไปโรงเรียนในช่วงเช้าจะต้องช่วยงานบ้าน ช่วยงานในสวน เช่น ช่วย ย่า ยาย ทำกับข้าว ตักน้ำ กวาดบ้าน ถูบ้าน ซักเสื้อผ้าของผู้ใหญ่และของตัวเอง หรือบางรายหากโรงเรียนอยู่ไปทางเดียวหรือต้องผ่านสวนที่ผู้ใหญ่ในครอบครัวไปทำก็จะต้องแวะไปหา เพื่อนำอาหารที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้วไปให้ แล้วจึงจะพายเรือไปโรงเรียนเพื่อไปเรียนหนังสือ หลังเลิกเรียนเด็กอาจจะทำหน้าที่ที่โรงเรียน เช่น เวรทำความสะอาดโรงเรียน รดน้ำผักในแปลงเกษตร

ซึ่งมักจะรดตอนช่วงเช้าและเย็น บางคนอาจจะเล่นกับเพื่อน ๆ ได้สักระยะหนึ่ง ก็ต้องรีบกลับบ้าน เพราะมีงานที่จะต้องทำรอคอย อยู่ บางคนอาจจะต้องออกไปสวน ช่วยผู้ใหญ่ที่ทำอยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว ต้องทำ 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเช้าประมาณตีสี่ ตีห้าถึง 11 โมงหรือเที่ยงวัน และช่วงเย็นประมาณ 15.00 น.จนถึง 18.00 น. หรือ 19.00 น. ดังนั้น เด็ก ๆ เมื่อกลับมาจากโรงเรียนอาจจะทำการบ้านหรือทำกิจส่วนตัวจนถึงประมาณ 17.00 น. ขึ้นอยู่กับเวลาที่ใช้ในการเดินทางจากโรงเรียนกลับมาบ้าน ก็จะต้องออกไปช่วยผู้ใหญ่ที่ออกไปทำงานในสวน ตั้งแต่การไปเก็บทางมะพร้าวหรือส่วนต่าง ๆ ของต้นมะพร้าวที่สามารถใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว เด็กบางคนอายุ ประมาณ 12 ขวบก็อาจจะถูกฝึก เห็นและได้รับประสบการณ์จากการทำน้ำตาลมะพร้าว ก็จะถูกมอบหมายหรือมีส่วนใน การขึ้นทำน้ำตาลมะพร้าว แต่จะเป็นการให้มีส่วนช่วยหรือส่วนร่วมบ้างไม่มากนัก ส่วนใหญ่ผู้ใหญ่จะเป็นห่วงเด็กเกรงว่าจะได้รับอันตรายจากการขึ้นต้นมะพร้าว จึงไม่ค่อยให้เด็กขึ้นทำตาลมะพร้าวในวัยเด็กมากนัก ส่วนใหญ่จะให้ช่วยงานที่พื้นล่าง เช่น ไปเก็บทางมะพร้าว ไปช่วยหิ้วกระบอกน้ำตาลที่ขึ้นไปเก็บลงมาแล้ว นำมาไว้ที่ที่เป็นเพิงพักแล้วเทจากกระบอกลงใส่ในปีบ เพื่อขนย้ายมาสู่โรงเตาเคี่ยวน้ำตาล หรือบางรายจะนำกระบอกน้ำตาลทั้งหมดมาที่เตาเคี่ยวน้ำตาล เทเอาน้ำตาลใสลงปีบ แล้วนำกระบอกน้ำตาลที่ใช้แล้วนั้นมาลวกด้วยน้ำร้อนเพื่อทำความสะอาดและฆ่าเชื้อที่จะทำให้น้ำตาลที่จะไปรอจากต้นมะพร้าวใหม่ไม่บูด มีรสเปรี้ยว หรือเสียง่าย

> “...ก็ต้องเอามาเทถ้าเราไม่อุ่นเราก็เคี่ยวไปเลย เทเสร็จแล้วก็ต้องมาลวกกระบอกให้สะอาดลวกน้ำเดือด ๆ ถ้าน้ำไม่เดือดก็ไม่ได้ ที่บ้านใช้ไม้กระบอก น้ำเดือดก็ลวก บางลูกปากเป็นฟองก็เอาผ้าเช็ด สมัยก่อนใช้รกมะพร้าว ไปปั้นไปล้วง ก็เอากระบอก เอามือเข้าไปล้วง แสบแต่ต้องทำ ต้องการให้น้ำตาลมันดี ”

ขั้นตอนในการทำน้ำตาลมะพร้าวยังมีรายละเอียดอีกมาก และจะนำมาอธิบายในลำดับต่อไป ในส่วนที่ว่าด้วยการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว จากที่กล่าวมานั้น เป็นเพียงบางส่วนของชีวิตภายในครอบครัวของชาวบ้านชุมชนบ้านคลองแขก จะเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของเกือบทุกครัวเรือนจะไม่ค่อยแตกต่างกัน แต่ภายใต้กระบวนการต่าง ๆ ที่เป็นกิจวัตรจะเป็นตัวหล่อหลอมคุณลักษณะต่าง ๆ ให้กับคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ และสืบทอดความเป็นคนสวนน้ำตาลมะพร้าว ที่ประกอบไปด้วยแนวคิด แนวปฏิบัติที่ทำให้มีรูปแบบและวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ไม่เอารัดเอาเปรียบ มีการแบ่งปัน เอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการปรับตัวที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชน เป็นการใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนร่วมชุมชน และธรรมชาติ ดังภาพสะท้อนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาไม่น้อยกว่า 80 ปี ของ

การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนบ้านคลองแขก ที่มีการนับถือศาสนาแตกต่างกัน คือ ชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิม แต่สิ่งที่คนในชุมชนได้รับร่วมกันคือ การ เปลี่ยนแปลงอย่างมากของการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว

ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน

จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ทำให้เห็นภาพในอดีตของชาวบ้านว่า มีการอยู่ ร่วมกันอย่างช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปัน ร่วมแรงร่วมใจ เพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมด้วยความตั้งใจ พร้อมเพรียงและเสียสละ คนในชุมชนบ้านโคกเกตุ บ้านวัดสี่แยก บ้านคลองแขกมี ความรู้สึกร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมอย่างใกล้ชิด สนิทสนม ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านคลองแขกจะมีครัวเรือนหลายครัวเรือนที่เป็นไทยมุสลิม แต่ก็สามารถร่วมกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางสาธารณะประโยชน์อย่างเต็มใจ จะมีก็เพียงแต่กิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น ที่จะต้อง มีการแยกแยะและทำความเข้าใจถึงข้อจำกัดบางประการ แต่โดยภาพรวมก็มีการปรับตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของแต่ละฝ่าย ตามที่ไม่ขัดกับหลักทางศาสนาอยู่เป็นนิตย์เช่นกัน เช่น ในสมัยที่บิดาผู้วิจัยเป็นผู้ใหญ่บ้านก็เข้าไปร่วมในพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ของเพื่อนบ้านไทย มุสลิมเป็นประจำ ขณะเดียวหลายคนที่เป็นไทยมุสลิมก็มาร่วมงานกับไทยพุทธเช่นเดียวกัน และที่สำคัญมีหนุ่มสาวทั้งที่เป็นไทยพุทธและไทยมุสลิมที่มีความสัมพันธ์รักใคร่กัน เข้าสู่พิธีแต่งงานกันหลายคู่ แต่ส่วนใหญ่คนทางฝ่ายไทยพุทธมักจะเข้าไปนับถือศาสนาอิสลามเกือบทั้งสิ้น ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะความเคร่งขัดของศาสนาอิสลามมีสูงกว่า ประกอบกับทางศาสนาพุทธเองก็มิได้มีข้อห้าม ไทยพุทธจึงปรับตัวเข้าศาสนาอิสลามได้สะดวกกว่า เพราะเป้าหมายสุดท้ายของทุกศาสนาก็ คือ การมุ่งหวังให้ทุกคนปฏิบัติตนเป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น การที่คนในชุมชนถึงแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่เนื่องจากได้มีการอยู่อาศัยในชุมชนและพื้นที่เดียวกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ไม่น้อยกว่าครึ่งศตวรรษ จึงทำให้คนทุกคน ทุกกลุ่มในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนหมู่เดียวกัน คือ หมู่ที่ 7 แต่ละครอบครัวเปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสอย่างน้อยสองท่านและผู้ใหญ่ บ้านที่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับประวัติของชุมชน

> “ คนอิสลามที่เข้ามาอยู่ที่นี่ ผมว่าน่าจะเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 80 ปี ตอนแรกเข้ามาอยู่ไม่กี่ครอบครัว เท่าที่จำได้ดูเหมือนจะมีครอบครัวที่ชื่อ สุข กับชื่อหวัง เข้ามาอยู่ก่อน “
>
> “ ตอนนี้ฉันอายุ 79 ฉันเกิดมาจำความได้ ก็เห็นว่า มีคนอิสลามมาอาศัยอยู่ที่นี่แล้ว เท่าที่จำได้ก็ชื่อ ลุงสุขนะ “

และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเข้ามาอยู่ และการขยายตัวเพิ่มขึ้นของครอบครัวไทยมุสลิมว่า

> " สมัย 02 (พ.ศ. 2502) มันจะมีแค่ 8 ครอบครัว แล้วก็มันก็มีเป็นเชื้อชาติเขมร ตอนนั้นมาอยู่เนี่ยะ ก็เห็นว่าทางศาสนาอิสลาม ยึดมั่นในเรื่องศาสนา ก็เลยมาของบประมาณ ทำมัสยิดให้ที่ตรงนู้นนะฮะ จะมีมัสยิดเล็กก่อนเป็นไม้แรก ๆ ตอนนี้ก็เป็นมัสยิดใหญ่ เพราะว่ามีสัตบุรุษทั้งหมดตอนเนี่ยะ เฉพาะอิสลามเรานะ 300 กว่าคน 60 กว่าครอบครัว เช่นว่า มาจากเพชรบุรี "

การทำน้ำตาลมะพร้าว : ทุนภูมิความรู้และภูมิปัญญา ผ่านอาชีพหลักของชุมชน

การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวสวน เป็นงานที่ต้องมีความอุตสาหะและอดทนเป็นอย่างมาก เวลาส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่าวันละ 13 –15 ชั่วโมงจะหมดไปกับกิจกรรมที่สัมพันธ์กันระหว่างการไปขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมาทำการเคี่ยวที่โรงตาลหรือเตาตาล การดำเนินชีวิตในแต่ละวันจะเริ่มประมาณช่วงตีห้าไปจนถึงเกือบประมาณ 20 นาฬิกาหรือสองทุ่ม ซึ่งในช่วงเวลานี้คนที่ ขึ้นตาลอาจจะได้พักระหว่างช่วงเวลา 13 – 15 นาฬิกาโดยประมาณ สำหรับคนในครัวเรือนที่มีการแบ่งแยกหน้าที่การทำงานระหว่างคนขึ้นตาลมะพร้าวกับคนเคี่ยวน้ำตาลใสให้เป็นน้ำตาลเนื้อ แต่ ถ้าไม่มีคนมากพอที่จะแบ่งหน้าที่กัน คนขึ้นตาลมะพร้าวก็จะต้องเคี่ยวตาลด้วย เวลาพักช่วงกลางวันจึงเกือบจะไม่เหลือเลย มีเพียงเฉพาะหลังเวลาสองทุ่มไปแล้วเท่านั้น กล่าวได้ว่า เวลาเกือบทั้งวัน วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวจึงอยู่กับสวนตาลมะพร้าว ไม่มีเวลาหยุดพัก หรือทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกสวนมากนัก

> " สมัยก่อนนี้ไม่มีเวลาพักเลย แต่ก่อนนี้ต้องหาฟืนหาไม้มาทำกับข้าว พอแล้ว แล้วนะ พอขึ้นมาแล้วก็เคี่ยวกว่าจะเสร็จ บางทีก็ไม่เคี่ยว เคี่ยวกลางคืนทิ้งไว้ หาฟืนหาอะไร กลางวันอย่างนี้ พอแล้วตอนเที่ยง ถ้าบางบ้านมีลูกหลานก็ช่วยเตรียมเตา เตรียมกระทะ เตรียมน้ำไว้ พอพ่อแม่เลิกมาจะได้ติดไฟได้เลยอย่างเนี่ยะ มีลูกมันก็ต้องช่วยกันหมดแหละ พ่อแม่ไปทำงานหนะ พอใครขึ้นของใครของมันเนี่ยะ ไปกันแต่มืดเลย ไปกันตั้งแต่สามโมง โมง (ตีสาม ตีสี่) ไปขึ้นแล้ว..."

เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว

เริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ประมาณตีสี่ ตีห้าหรือไม่เกิน 6 โมงเช้า คนขึ้นตาลมะพร้าวจะต้องไปขึ้นเก็บ “ตาลเช้า” ที่ได้ขึ้นไปปาดงวงและรองไว้ตั้งแต่ช่วงเย็นจนถึงค่ำของวันก่อน น้ำตาลที่ไปนำลงมาจากต้นตาลมะพร้าวในช่วงเวลานี้ จะมีปริมาณน้ำตาลค่อนข้างมาก เนื่องจากแต่ต้นจะมีเวลาที่ ตาลจะหยดไหลจากงวงค่อนข้างยาวนานหลายชั่วโมง เช่น ถ้าออกขึ้นต้นแรกตั้งแต่บ่ายสามโมงเย็นและมาปลดลงตอนประมาณตีห้า ก็จะเป็นเวลาประมาณ 14 ชั่วโมง เวลาประมาณ 11 โมงหรือ 12 โมง ชาวสวนมักเรียกว่า เวลาเพลหรือเวลาเที่ยง ส่วนใหญ่ก็จะปลด “ตาลเช้า” หมดครบทุกต้น

> “ ตอนเช้าตื่นมาก็ขึ้นแล้ว บางคนเค้าพอตื่นนอนก็ออกมา หกโมงเช้า แล้วก็ราว ๆ ติดเพลไม่เกินเที่ยง เย็นก็ราว ๆ 3 โมง 4 โมง... ”

ในการขึ้นไปปลดแต่ละต้นก็จะนำกระบอกใบใหม่ แต่จะมีขนาดเล็กกว่าขึ้นไปรองต่อ ซึ่งก็ จะเรียกว่า การรอหรือรอง “ตาลเย็น” แต่ก่อนจะรอก็จะต้องใช้มีดตาลที่คมมากปาดก่อน เพราะการปาดครั้งที่ผ่านมานานมากแล้ว หน้างวงจะแห้ง น้ำตาลจะไม่หยดไหลออกมาแล้ว จึงต้องมีการปาดงวงมะพร้าวซ้ำ ปริมาณ “ตาลเย็น” จะมีปริมาณน้อยไม่มากนัก เพราะช่วงระยะเวลาค่อนข้างสั้น คือ ปลด “ตาลเช้า” ต้นแรกตีห้าแล้วรองใหม่ประมาณบ่ายสามโมงไปปลด “ตาลเย็น” ระยะเวลาก็จะประมาณ 10 ชั่วโมง “ตาลเย็น” ที่ได้มานี้จะนำมาอุ่น (ที่จริงคือ ต้มจนเดือดแล้วทิ้งไว้ ปล่อยให้อุ่น) แล้วเก็บไว้ก่อน เพื่อเอาไว้รวมกับ “ตาลเช้า” วันรุ่งขึ้น และที่สำคัญช่วงเวลากลางวันและกลางคืนก็มีผลต่อการหยดไหลของน้ำตาลจากงวงตาลมะพร้าวด้วย อากาศกลางคืนจะไม่ค่อยร้อนหรือเย็นมากกว่า ทำให้น้ำตาลหยดไหลได้ดีกว่าในการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว ชาวสวนส่วนมากจะเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว หลังจากที่นำ “ตาลเช้า” มายังเตาเคี่ยวตาลประมาณเที่ยงวันหรือบ่ายโมง โดยจะนำมารวมกับ “ตาลเย็น” ที่ปลดลงมาเรียบร้อยหมดทุกต้นตั้งแต่ช่วงเย็นวันก่อน แล้วอุ่นเอาไว้ มาเคี่ยวพร้อมกันทีเดียว เวลาที่ใช้ในการเคี่ยวน้ำตาลใสเป็นน้ำตาลเนื้อจะใช้เวลามากน้อยก็ขึ้นอยู่กับจำนวนปริมาณน้ำตาลใส เวลาที่ใช้โดยประมาณก็คือ น้ำตาลใส 7 ปีบ 140 ลิตร เคี่ยวไปประมาณ 2 ชั่วโมงถึง 2 ชั่วโมงครึ่ง จึงจะได้น้ำตาลเนื้อ 1 ปีบ หนักประมาณ 30 กิโลกรัม เวลาที่ใช้เคี่ยวขึ้นอยู่กับคุณภาพของเตาตาลและคุณภาพของเชื้อเพลิงที่ใช้

ช่วงก่อนปี 2520 การจำหน่ายผลผลิตจะมีผู้ที่มารับซื้อ มักจะเป็นเจ้าประจำ จะมาเป็นผู้ กำหนดราคาว่า วันนี้ราคาปีบละเท่าไร ชาวสวนน้ำตาลมะพร้าวก็จะขายให้ เพราะมีความสัมพันธ์กันมานาน จากการซื้อขายประจำ ด้วยระบบนี้ จึงเกิดความไว้เนื้อเชื่อใจกัน เวลาชาวสวนต้องการใช้เงินมากเป็นพิเศษ ก็สามารถเบิกล่วงหน้าได้ ซึ่งจำนวนเงินที่จะเบิกก็

จะพิจารณาตามจำนวนผลผลิตว่า สมควรให้หรือไม่ หรืออาจมีการต่อรองตามที่เห็นสมควร ในขณะเดียวกัน คนสวนก็จะพิจารณาด้วยเช่นกันว่า ตนเองมีน้ำตาลเนื้อวันละกี่ปีบ น่าจะขอเบิกล่วงหน้าได้เท่าไร ผู้มารับซื้อจึงจะยินดีให้เบิกล่วงหน้า หลังจากนั้นก็จะขายน้ำตาลมะพร้าวขดใช้การเบิกเงินล่วงหน้าไปจนกว่าจะหมด ในการเบิกเงินล่วงหน้าผู้ซื้อจะไม่ได้คิดเป็นดอกเบี้ย แต่โดยมากจะซื้อน้ำตาลเนื้อถูกลงกว่าปกติ ภาษาที่ใช้ ละทราบกันดีในหมู่คนทำน้ำตาลมะพร้าว ก็คือ จะถูกกดราคา เช่น ราคาปกติ ที่รับซื้อประมาณปีบละ 250 บาทก็อาจจะซื้อเพียงปีบละ 230 บาท หากมีน้ำตาลเนื้อวันละ 5 ปีบ รายได้ ที่ควรจะได้ก็หายไปประมาณ 100 บาทต่อวัน เงิน 100 บาท นี้ก็เปรียบเสมือนการจ่ายดอกเบี้ยให้กับผู้รับซื้อนั่นเอง แต่ภายหลังปี 2520 เป็นต้นมา จำนวนน้ำตาลมะพร้าวเริ่มมีจำนวนลดน้อยลง แต่ก็ยังพอมีผู้ประกอบกิจการอยู่บ้าง จึงเป็นผลให้น้ำตาลปีบมีราคาสูงขึ้นเป็นปีบละ 300 กว่าบาท และบางช่วงเวลาในปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) จะมีราคาสูงถึงปีบละ 600 บาทที่เดียว

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามที่หลายฝ่ายเข้าใจ ใช้เวลาไม่น้อยกว่า 40 ปี ประเทศไทยถูกมองว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ภายใต้การวัดด้วยการเปลี่ยนแปลงระดับรายได้ต่อหัวและตัวชี้วัดทางประชากร

การพัฒนาประเทศด้วยการวางแผน เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา โดยเฉพาะในยุคแรกในช่วงสงครามเย็นที่การพัฒนาถูกทำให้เป็นอุดมการณ์ที่แผ่ขยายมาจากประเทศทุนนิยมตะวันตก มายังประเทศโลกที่สาม ประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในเป้าหมายของการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจ ในเรื่องการพัฒนา โดยอาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องชี้นำ การพัฒนาจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของรัฐในการต่อสู่กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในระยะต่อ ๆ มาอย่างมากมาย

การพัฒนาสมัยใหม่ที่เริ่มต้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500) ได้เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนแสดงบทบาทในเศรษฐกิจตามระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ ด้วยนโยบายส่งเสริมการลงทุนและการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ขณะเดียวกันการพึ่งพาต่างประเทศกลายเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการพัฒนา ทั้งในลักษณะของการลงทุน ความช่วยเหลือทางวิชาการและเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า เมื่อการพัฒนาผ่านเลยมาถึงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ การขยายตัวของทุนนิยมเสรี ทำให้ภาพพจน์ของการพึ่งพากลายเป็นเรื่องไม่สำคัญ แต่ในทางปฏิบัติการเติบโตของเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งเงินลงทุนจากต่างประเทศ ดูเหมือนคนไทยจะรับรู้นโยบายเศรษฐกิจที่แถลงโดยรัฐบาลสมัยต่าง ๆ ว่า การดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ การสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุนเป็นประเด็นตัดสินว่าเศรษฐกิจจะยั่งยืนได้หรือไม่ แม้ว่าประเทศจะประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของเงินทุนโดยเสรี นโยบายทางเศรษฐกิจหลักก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง ประเทศไทยยังคงมีทิศทางการพัฒนาแบบเดียว คือ การเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมตามแบบทุนนิยม แต่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีการกล่าวถึงกันมาโดยลำดับ ได้แก่ การเน้นการลงทุนโดยภาครัฐ การส่งเสริมนักลงทุนในประเทศด้วยการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า การดึงเงินตราต่างประเทศด้วยการส่งออก และการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ ไปจนกระทั่งการเปิดเสรี ทางการค้าที่ขยายตัวต่อไปยังการเงิน และการลงทุนโดยเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลกในปัจจุบัน

ภายใต้ความสำเร็จที่กล่าวถึงนั้น ก่อให้เกิดผลอย่างไร สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและการสูญสลายของทรัพยากร ซึ่งแม้แต่รายงานฉบับนั้นก็ยังสรุปประเด็นทิ้งท้ายที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าความสำเร็จว่า " ... การพัฒนาดังกล่าวมีต้นทุนสูงและทำให้เกิด ปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญสามประเด็นคือ 1) การพัฒนาที่ไม่สมดุล ความไม่เท่าเทียมและความลำเอียงระหว่างหญิงชาย และความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงบริการทางสังคมและสาธารณูปโภคต่าง ๆ 2) ความแตกแยกเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม การกัดกร่อนของต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม 3) ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การเร่งรัดการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญแก่ภาคอุตสาหกรรม และกำหนดศูนย์กลางความเจริญเป็นเป้าหมาย โดยหวังว่าจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ยากจนต่อไป (trickle down effect) แต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกลับทำให้ช่องว่างระหว่างรายได้ถ่างออก เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น (ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2543 : 172 – 173) ภาพที่เห็นแต่ละช่วงของเวลาตลอดมา ดูจะเป็นภาพที่มีความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เปรียบเสมือนว่าเป็นการพัฒนา แต่ในความเป็นจริง ความเป็นอยู่ของคนไทยจำนวนมากกลับมีคุณภาพชีวิตที่ด้อยลง การพัฒนาตามแนวดังกล่าวมีผลต่อการปรับตัว และก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การทำมาหากิน การพักผ่อนหย่อนใจ การหาความสุขให้กับชีวิต การนับถือศาสนา และการสืบทอดขนบธรรมเนียม ประเพณี รวมทั้งการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแบบแผนต่าง ๆ ที่มาจากต่างถิ่น ต่างสังคม ได้แพร่กระจายเข้ามา จนทำให้ชุมชนมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก

กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน

ย้อนหลังกลับไปประมาณ 50 ปี ชีวิตชาวสวนมะพร้าวค่อนข้างจะมีความสุขอยู่กับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวและใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายภายในสวนมะพร้าวที่ร่มรื่นมีครอบครัวที่อบอุ่นอยู่กันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา ถึงแม้ว่าจะต้องเหน็ดเหนื่อยกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวแต่ก็มีความสุข ชีวิตชาวสวนมะพร้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมองว่าความมั่งคั่งของชาติและการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนในชาติจะต้องเร่งการพัฒนาสินค้าเพื่อลดการนำเข้าและเพิ่มการส่งออก รัฐจึงทำการสร้างปัจจัยพื้นฐานบางอย่างขึ้นมาเพื่อเอื้อต่อการดำเนินการดังกล่าว ที่เห็นได้ชัดถึงการเปลี่ยนแปลงก็คือ การตัดถนน หนทาง เพื่อเข้าไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งการพัฒนาในเรื่องแหล่งพลังงานไฟฟ้า ซึ่งการกระทำของรัฐในสองเรื่องนี้ ดูจะเป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างมาก ตลอดระยะเวลา

ของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504 มาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับปัจจุบัน รัฐบาลแต่ละยุคแต่ ละสมัยพยายามที่จะเร่งพัฒนาความเจริญของประเทศ ตามแนวทางของประเทศทางตะวันตกที่เน้นในด้านอุตสาหกรรม โดยที่มิได้พิจารณาในรายละเอียดของบริบทต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกับประเทศเหล่านั้น เพราะการวางแผนพัฒนาประเทศจะมาจากบุคคลที่มีส่วนได้จากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว และบอกถึงศักยภาพของผู้บริหารประเทศในการนำประเทศไปสู่การพัฒนาที่เรียกว่า “ความทันสมัย” โดยมิได้คำนึงถึงความเหมาะสม และความต้องการของคนส่วนมากที่เป็นคนฐานรากของชุมชน อีกทั้งละเลยที่จะพิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดในอนาคต โดยมองแต่เพียงว่าจะได้ประโยชน์จากการพัฒนาตามแนวทางความคิด ความเชื่อของตน และผลที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเชิงการพัฒนาในรูปของความจำเริญทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ และผลสืบเนื่องจากการดำเนินการนั้น ๆ จึงใคร่ขอนำเสนอ ดังต่อไปนี้

การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน

ช่วงเวลาเพียง 4 ทศวรรษกว่าของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 8 ฉบับ ได้นำพาความเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานและทิศทางการเติบโตของชุมชนมาสู่พื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอย่างมากมายและรวดเร็ว สาเหตุสำคัญมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและนโยบายการพัฒนาด้านต่าง ๆ ที่นำลงสู่การปฏิบัติในชุมชน โดยในช่วงต้น การคมนาคมขนส่งทางบกกระจายจากพื้นที่ตอนล่าง คือ ในอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ขึ้นไปถึงพื้นที่ตอนบน คือ อำเภออัมพวาและอำเภอบางคนที ด้วยการสร้างทางหลวงสายต่าง ๆ

เมื่อถนนเข้าไปที่ใด ความเจริญก็ย่อมตามมา ซึ่งก็เป็นความจริง แต่ความจริงอีกส่วนหนึ่งก็คือ ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน

การตัดถนนเข้าไปในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ในการติดต่อกันและใช้เป็นเส้นทางในการขนส่งสินค้าทั้งจากภายในและภายนอกเข้าสู่ชุมชน ถือว่าเป็นสิ่งมีประโยชน์ยิ่งต่อคนในชุมชน แต่สิ่งที่เป็นผลตามมาจากการพัฒนาตัดถนน ก็คือ การสร้างถนนจะต้องมีการแผ้วถางทาง บางพื้นที่จะทำลายพืชพันธุ์และพันธุ์สัตว์ธรรมชาติ หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการเจริญเติบโต ผลผลิตที่ได้จากธรรมชาติก็จะแปรเปลี่ยนไป

แต่เดิมสัตว์น้ำในลำคลองที่ไหลผ่านพื้นที่บ้านคลองแขกจะมีสัตว์น้ำค่อนข้างมาก เนื่องจากเวลาน้ำหลากมาจากทางต้นน้ำแม่กลอง ผ่านจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรีมาสู่

จังหวัดสมุทรสงคราม ก็จะมีสัตว์น้ำจืด ได้แก่ กุ้ง และปลาน้ำจืดประเภทต่าง ๆ มาตามการไหลของน้ำด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อเวลาน้ำทะเลหนุนขึ้นสูงก็จะมีสัตว์น้ำเค็ม ได้แก่ กุ้งตะกาด กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ (ชาวบ้านเรียก กุ้งโจน) และปลาน้ำเค็ม ได้แก่ ปลากระบอก ปลาลิ้นหมา ปลาดุกทะเล รวมทั้ง ปูทะเล แมงดาทะเล มาตามกระแสน้ำที่ไหลขึ้นมาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะบริเวณที่น้ำจืดและน้ำทะเลมาพบกัน จะมีสัตว์น้ำค่อนข้างชุกชุมเป็นพิเศษ หลังจากมีการตัดถนน ได้แก่ การสร้างทางหลวงสายดำเนินสะดวก – บางแพ ใน พ.ศ. 2500 ถนนสายนี้เชื่อมกับถนนเพชรเกษมสู่กรุงเทพ ฯ ทำให้มีผลต่อคลองดำเนินสะดวก ต่อมาได้มีการสร้างถนนเชื่อมโยงจากถนนดำเนินสะดวก – บางแพ มายังพื้นที่อำเภอบางคนที ผ่านอำเภออัมพวาถึงอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ. 2508 ถนนสายนี้จึงเป็นถนนสายแรกที่เชื่อมการคมนาคมทางรถยนต์จากสมุทรสงครามถึงกรุงเทพ ฯ จากนั้นมีการตัดถนนสายสมุทรสงคราม – สมุทรสาคร ซึ่งเชื่อมจังหวัดสมุทรสงครามกับอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และสร้างถนนเชื่อมทางตะวันตก คือ ทางหลวงจังหวัดสมุทรสงคราม – อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี (นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 48) ทำให้ถนนมาขวางกั้นทางน้ำที่เคยไหลเชื่อมโยงถึงกัน ถูกตัดแยกออกจากกัน ถึงแม้ว่าจะทำสะพานหรือท่อระบายน้ำต่อถึงกัน แต่ก็ทำให้ปริมาณของน้ำไหลลดลงและการไหลของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังเช่นที่ผ่านมา ทำให้ปริมาณน้ำจืดที่ไหลมาจากตอนบนของลุ่มน้ำแม่กลองลดลง จนทำให้น้ำทะเลไหลหนุนเข้าไปสู่พื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตของเกษตรกรอย่างมาก ชาวสมุทรสงครามได้รับความเดือดร้อนมาก โครงการก่อสร้างถนนธนบุรี – ปากท่อจึงเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2516 ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองเปิด ถนนสายนี้จึงเป็นถนนที่เชื่อมไปยังกรุงเทพ ฯ และ เชื่อมไปสู่ภาคตะวันตกและภาคใต้ และที่สำคัญแนวถนนธนบุรี – ปากท่อได้กลายเป็นแนวกั้นน้ำ เค็ม ทำให้น้ำทะเลบริเวณพื้นที่ชายทะเลแม่กลอง และน้ำจืดที่ไหลมาจากต้นลำน้ำแม่กลองในเขต จังหวัดกาญจนบุรีไหลมาปะทะกันลดน้อยลง สภาพทางนิเวศที่เหมาะต่อการดำรงชีวิต การแพร่ขยายและการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำจึงเปลี่ยนแปลงไป ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำ และปริมาณสัตว์น้ำลดจำนวนลงไปอย่างมาก เพราะการที่มีน้ำแห้ง น้ำหลากจะมีผลต่อการอพยพของพันธุ์สัตว์น้ำจากบริเวณต่าง ๆ และน้ำหลากยังช่วยให้สัตว์น้ำมีอาหารกิน เนื่องจากแมลงต่าง ๆ ที่เป็นอาหารสัตว์น้ำถูกน้ำท่วมแล้วหลุดลอยมาเป็นอาหาร น้ำท่วมบริเวณร่องสวน ทำให้ปลาว่ายขึ้นไปหาแมลงหรือไส้เดือนกินเป็นอาหารบนร่องสวน สภาพที่เกิดขึ้นจึงล้วนส่งผลต่อการขยายและแพร่ กระจาย เพิ่มปริมาณสัตว์น้ำ แต่ ณ วันนี้ ปรากฏการณ์น้ำหลาก น้ำท่วมเกือบจะไม่ปรากฏให้เห็นเลย สภาพโดยทั่วไป ปัจจุบันนี้ ปริมาณน้ำที่อยู่ตามลำคลองและในร่องสวนมักจะมีปริมาณน้อยและไม่ค่อยไหลถ่ายเท การที่น้ำไม่ค่อยไหลถ่ายเทนี้ ก็ มีผลทำให้เกิดน้ำเน่าเสียได้ง่าย และยังทำให้สัตว์น้ำ

พันธุ์พืชไม่เจริญเติบโต การขยาย แพร่พันธุ์ก็ลดต่ำลง โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ปริมาณน้ำจะน้อยมาก จนทำให้ไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกและเป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำอย่างปลอดภัยจากการถูกรบกวนของสัตว์ที่เป็นศัตรูหรือจากมนุษย์ สภาพเช่นนี้แยกให้เห็นความแตกต่างของการใช้ที่ดินระหว่างพื้นที่ฝั่งเหนือถนน หรือบริเวณใกล้เคียง และฝั่งใต้ถนนหรือบริเวณใกล้เคียง ทั้งทางด้านกายภาพและการทำมาหากิน

จากการพูดคุยกับชาวบ้าน บ้านคลองแขกบอกว่า การตัดถนนเข้าหมู่บ้านมีผลดีต่อการเดินทางเข้าออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทำให้สามารถนำสินค้าไปจำหน่ายในตลาดในเมืองหรือต่างพื้นที่ ช่วยให้ประหยัดเวลาและมีความสะดวกสบายขึ้น นอกจากนี้ ชาวบ้านยังบอกว่าการที่ปริมาณน้ำ จืดมี ปริมาณน้อยลง ทำให้น้ำทะเลหนุนเข้าสู่พื้นที่ที่เป็นสวน เวลาที่น้ำทะเลหนุนขึ้นมามาก ปริมาณน้ำทะเลจะไหลเข้ามาสู่ท้องร่องสวน ทำให้ต้นไม้ เช่น ไม้ผล และมะพร้าว ชะงักการเจริญเติบโต ให้ผลผลิตต่ำลง หรือบางปีไม่ให้ผลผลิตเลย และมีจำนวนไม่น้อยที่ต้นไม้ คือ ไม้ผลหรือมะพร้าวต้องตาย ลง ซึ่งถือว่าเป็นวิกฤตจากการประสบภาวะน้ำเค็มที่ไหลทะลักเข้ามา ชาวสวนไม่สามารถประกอบอาชีพจากการทำสวน ไม่มีรายได้ ช่วงระยะเวลานี้ หลายครัวเรือน ผู้อยู่ในวัยแรงงานต้องทิ้งบ้านเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้าง และประสบภาวะการมีหนี้สิน จำนวนไม่น้อย เพราะมี รายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่ใช้ในครัวเรือน เนื่องจากชีวิตของชาวสวนย้อนหลังไปประมาณ 25 ปี จะอยู่โดยอาศัยทรัพยากรที่อยู่รอบบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก สวนครัว สัตว์น้ำ จำพวกกุ้ง ปลา ในลำคลอง ร่องสวนมาประกอบเป็นอาหาร จึงทำให้ไม่ค่อยมีรายจ่ายในครัวเรือน แต่เมื่อเกิดภาวะตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ละครัวเรือนล้วนแล้วแต่จะต้องได้มาซึ่งอาหารการกิน โดยการใช้เงินซื้อหามาทั้งสิ้น

การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของลุ่มน้ำแม่กลอง

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปีแรก คือ พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2546 ก็ยังคงดำเนินไปตามแนวทางของการพัฒนาตามแนวคิดของประเทศตะวันตก ที่เชื่อกันว่า เป็นความทันสมัย ด้วยการเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม เมื่อผู้บริหารประเทศมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้นายทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ เข้ามาลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศ สิ่งที่ตามมากับการทำอุตสาหกรรม ก็คือ การหาพลังงานเชื้อเพลิงหรือพลังงานไฟฟ้ามารองรับกิจการทางด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ภายใต้นโยบายส่งเสริมการเกษตรเพื่อการค้าที่กระตุ้นให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและเพิ่มรอบการผลิตนั้น น้ำเป็นทรัพยากรที่จำเป็นในการเร่งการผลิต รัฐจึงเข้ามาควบคุมและจัดสรรน้ำในลุ่มน้ำแม่กลอง บริเวณป่าต้นน้ำในจังหวัดกาญจนบุรี โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2507 โดยภายในโครงการประกอบด้วยการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ กั้นแม่

น้ำแม่กลองที่เขตอำเภอท่าม่วง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2513 เขื่อนศรีนครินทร์ กั้นแม่น้ำแควใหญ่ที่เขตอำเภอศรีสวัสดิ์ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2523 และเขื่อนเขาแหลมกั้นลำน้ำแควน้อยที่เขตอำเภอทองผาภูมิ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2527(นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 49, 196) เมื่อความต้องการที่จะพัฒนาประเทศถูกกำหนดด้วยแนวคิดดังกล่าว การจัดการกับทรัพยากรทางธรรมชาติที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องจึงถูกนำมาใช้ประโยชน์ และจากการใช้ประโยชน์อย่างปราศจากการวางแผน และตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะผลที่จะเกิดขึ้นกับคนที่อยู่ทางตอนล่างของลุ่มน้ำแม่กลอง การสร้างเขื่อน 3 เขื่อนที่กล่าวมา จึงส่งผลทำให้เกิดปัญหาและส่งผลต่อคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง วันนี้ สิ่งที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนา ทำให้จำนวนพื้นที่ป่าไม้ลดลง เพราะ การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำแต่ละแห่งจะต้องทำการสร้างตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ และบริเวณโดยรอบของตัวเขื่อนก็จะต้องถูกปรับแปลงเป็นที่ทำการ แหล่งกักเก็บน้ำ บริเวณที่เป็นตัวเขื่อนใช้พื้นที่นับหมื่นไร่ หรือเป็นแสนไร่ การตัด ไม้ ทำลายป่าย่อมลงผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นของอากาศ ทำให้ปริมาณน้ำฝนที่เคยมีมากหรือตกชุกในอดีตลดลง ความสูญเสียทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับป่าถูกทำลาย อย่างประเมินค่ามิได้

ปริมาณน้ำที่เคยมีมาก เพราะความชุ่มชื้นของป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำมีมาก ทำให้บริเวณพื้นที่ป่ามีฝนตกมาก และปริมาณน้ำฝนนั้นก็จะไหลลงมาสู่พื้นที่ตอนล่าง การที่มีปริมาณน้ำฝนไหลบ่า ลงมาย่อมทำให้เกิดประโยชน์หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเกษตร การประมง การคมนาคม ฯลฯ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทั้งสองฝั่ง ที่เคยอยู่อย่างสงบ เรียบง่ายและอุดมสมบูรณ์จากการอาศัยทรัพยากรที่เกิดจากธรรมชาติ เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ชาวบ้านที่อยู่ใต้เขื่อนหรือบริเวณปลายน้ำ คือ จังหวัดสมุทรสงครามได้รับผลกระทบในทางลบจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ ซึ่งชาวบ้านเองส่วนใหญ่ก็มิได้คิดเชื่อมโยงและมาร่วมกันพิจารณาให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ประกอบการถูกครอบงำด้วยวาทกรรมการพัฒนาและการกล่าวถึงผลดีและการชี้นำให้เห็นว่า การสร้างเขื่อนที่กักเก็บน้ำนั้น มีประโยชน์อะไรบ้าง จนทำให้ชาวบ้านมี ความเห็นคล้อยตาม แต่ถ้าชาวบ้านได้ฉุกคิด ณ วันนี้ ความสุขของเราชาวสมุทรสงครามหายไปไหน เพราะอะไร และประโยชน์ที่กล่าวอ้างนั้น ใครได้ประโยชน์อย่างแท้จริง รัฐมองการพัฒนาเพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพื่อใคร เพื่อคนที่อาศัยอยู่ใต้บริเวณเขื่อนจริงหรือไม่ เพราะที่ผ่านมาธรรมชาติที่มีฝนตก น้ำท่วมน้ำหลาก หากพิจารณาแล้วมิได้สร้างความเสียหายให้เกิดต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างรุนแรงมากนัก ผลที่เกิดขึ้นตามปกติทางธรรมชาติน่าจะส่งผลดี มีคุณค่า และเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองมากกว่าในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านส่วนมากที่ได้ประโยชน์จากลุ่มน้ำแม่กลองได้ประโยชน์จากการสร้างเขื่อน

กักเก็บน้ำมากกว่ากลุ่มนายทุน กลุ่มผลประโยชน์จำนวนไม่มากนักใช่หรือไม่ เพราะวิธีคิดของการพัฒนามิได้คิดถึงคุณค่าทางสังคม คุณค่าวัฒนธรรมและคุณค่าทางสุนทรียะที่เป็นความงาม ความสมดุลของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทุกวันนี้ รัฐได้เข้ามาดูแล กำกับ ควบคุม และคุ้มครองชาวบ้านใต้เขื่อนให้ได้รับประโยชน์จากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำเพียงใด บ่อยครั้งที่ชาวบ้านต้องเผชิญกับการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรและการประมง และหลายครั้งที่ชาวบ้านต้องประสบกับภาวะน้ำเสียที่โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่แถบต้นลุ่มน้ำแม่กลอง ลักลอบปล่อยน้ำเสียลงมา ทำให้เกิดปัญหา กระทบต่อการอุปโภค บริโภค และที่รุนแรงอย่างมาก ก็คือ ความเสียหายของทรัพยากรสัตว์น้ำที่ต้องตายลงอย่างมากมายทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา ที่อยู่ตามธรรมชาติ และที่ชาวบ้านบริเวณใต้เขื่อนเพาะเลี้ยงเป็นอาชีพ ทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์ รัฐก็ไม่สามารถที่จะลงโทษผู้กระทำผิดหรือมีมาตรการใดที่จะจัดการให้ผู้กระทำผิดชดใช้ค่าเสียหายต่อความเสียหายที่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นจาก ความล้มตายของสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ยากที่จะประมาณค่าได้ และกว่าทรัพยากรเหล่านี้จะคืนสภาพก็ต้องใช้เวลานับเป็นสิบ ๆ ปี และมิใช่ว่าจะคืนกลับสู่สภาพเดิม การปล่อยน้ำเสียของโรงงานต่าง ๆ โดยเฉพาะโรงงานน้ำตาลทรายลงมาครั้งแล้วครั้งเล่า มีผลทำให้จำนวนของสัตว์น้ำล้มตายและลดลงไปเรื่อย ๆ ทุกวันนี้ ชาวบ้านที่อยู่ใต้เขื่อนจึงต้องรับกรรมจากการพัฒนาตามที่รัฐดำเนินการขึ้นมาอย่างจำยอมและต้องอดทนต่อสู้กันไปตามสภาพ ชีวิตของชาวบ้านจึงขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติที่ในอดีตได้เอื้อประโยชน์ต่อการบริโภคและจับไปจำหน่าย ที่กล่าวมาคือ ผลพวงจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ

ภาวะภัยแล้ง

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2522 ได้เกิดภาวะภัยแล้ง น้ำเค็มทะลักเข้าสู่พื้นที่สวน ไม่มีน้ำจืดลงมาไล่ เนื่องจากเป็นเวลาเดียวกับที่มีการดำเนินการกักเก็บน้ำในเขื่อนศรีนครินทร์ ต้นมะพร้าวในสวนหลายหมื่นไร่ล้มตายลง และที่เหลืออยู่ให้ผลผลิตต่ำมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ประชาชนอพยพออกนอกพื้นที่ เนื่องจากไม่สามารถทำมาหากินได้เป็นจำนวนมาก ดังสถิติในปี พ.ศ. 2519 คือ 40.76 ต่อพันคน เป็น 58.05 ต่อพันคน ในปี พ.ศ. 2522 (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อ้างถึงใน จันทนี เลิศจินดา ทรัพย์. 2535 : 166 – 167) หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว พื้นที่ฝั่งใต้ถนนธนบุรี – ปากท่อ ได้กลายเป็นพื้นที่ดินเค็มจัด และพื้นที่อีกฝั่งหนึ่งก็ ได้รับผลกระทบจากน้ำเค็มด้วย ไม่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการทำสวนให้ได้ผลที่ดีได้

ความล่มสลายของทุนชุมชน

สืบเนื่องจากการพัฒนาของรัฐ ภายใต้แนวคิดที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ตามแนวทางการพัฒนาของชาติตะวันตก โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกาที่ได้เข้ามาสนับสนุน ให้ความร่วมมือและให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ว่าจะด้วยการส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาเป็นที่ปรึกษา เชิญผู้นำประเทศไปเยี่ยมเยียนประเทศของตน ให้ทุนข้าราชการและนักเรียนไทยไปศึกษาต่อ ตลอดจนให้เงินสนับสนุนและช่วยเหลือโครงการต่าง ๆ ทั้งในรูปของการให้เปล่าและการกู้ยืม รูปแบบและวิธีการทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งหากพิจารณาอย่างผิวเผินจะเห็นว่า เป็นความสัมพันธ์กันอย่างฉันท์มิตรและมีไมตรีต่อกัน เพื่อให้ ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้า และหวังว่าคนไทยจะมีความเป็นอยู่ที่ดีและมีความสุขกันถ้วนทั่ว แต่ภายใต้การพัฒนาตามแนวทางที่ถูกวางไว้โดยที่ปรึกษาชาวตะวันตก และความเห็นชอบของผู้นำประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้น ก็คือ ประเทศมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างที่เป็นปัจจัยพื้นฐาน ด้านถนน หนทาง แหล่งน้ำ และแหล่งพลังงานไฟฟ้า เนื่องจากวิธีคิดในการพัฒนาประเทศไปสู่การประกอบอุตสาหกรรมจำเป็นต้องจัดให้มีปัจจัยดังกล่าวรองรับการพัฒนาประเทศตามแนวคิดกระแสหลัก จึงได้ถูกกำหนดและเร่งระดมในการสร้างปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อดึงดูดให้ผู้ประกอบการให้ความสนใจที่จะเข้ามาลงทุน ดำเนินกิจการ เมื่อ สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นผลที่ตามมาจากสิ่งนั้นก็ย่อมตามมาด้วยเช่นกัน แต่สิ่งใดจะเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริงน่าจะเป็นเรื่องสำคัญที่ควรพิจารณา

การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการมีแหล่งแรงงานที่มีราคาถูก การลงทุนที่จะทำโรงงานอุตสาหกรรมของนายทุนที่เป็นคนไทย และนายทุนต่างชาติที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ในเมืองไทยจึงสานต่อเข้าด้วยกันอย่างลงตัว ภายใต้การเอื้ออำนวยและสนับสนุนของระบบราชการไทย โรงงานอุตสาหกรรมจึงก่อตัวขึ้นอย่างมากมาย นอกจากนี้ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2545 ด้วยนโยบายส่งเสริมการลงทุนในด้านอุตสาหกรรมของรัฐ ทำให้มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งตามพื้นที่ที่การคมนาคมทางบกเข้าถึงในเขตจังหวัดใกล้เคียง และในตัวจังหวัดสมุทรสงคราม (นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 50) เมื่อมีโรงงานเกิดขึ้นมาเพียงใด ความต้องการทางด้านสาธารณูปโภคด้านถนน หนทาง แหล่งน้ำ แหล่งพลังงานจึงมีการพัฒนาและเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว และการพัฒนาสาธารณูปโภคทุกด้านนั้น ก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างมาก โดยเฉพาะเป็นการเร่งใช้ และสูญสิ้นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แม่น้ำ ลำคลองได้กลายเป็นแหล่งระบาย

น้ำเสียจากโรงงานต่าง ๆ และการมีโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ส่งผลให้แรงงานรุ่นหนุ่มสาวเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมอย่างถาวร

แต่เมื่อมีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมมาแล้วด้วยเงินลงทุนเป็นจำนวนร้อยล้าน พันล้านบาท ภายใต้การคาดการณ์และวิเคราะห์ถึงรายจ่ายของการลงทุนและรายรับที่จะได้จากการประกอบกิจการ นายทุนย่อมคิดอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วว่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างคุ้มค่าต่อการลงทุน และแน่นอนว่า การลงทุนในโรงงานอุตสาหกรรมย่อมเป็นการทำผลิตภัณฑ์จำนวนมาก เพื่อให้ได้ผลตอบแทนคืนโดยเร็วที่สุด และการผลิตจำนวนมากจะเป็นการลดต้นทุนต่อหน่วยการผลิต เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการเร่งใช้ และทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบ ดังเช่น โรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ทางทะเล ได้แก่ โรงงานปลากระป๋อง โรงงานปลาป่น โรงงานอาหารสัตว์ เป็นต้น นอกจากนี้ การที่ จะทำให้การประกอบได้รับผลกำไรมาก ก็จะต้องมีการใช้แรงงานอย่างเข้มข้น และจะต้องจ่ายค่าตอบแทนที่เป็นค่าแรงงานให้น้อยที่สุดเท่าที่จะมากได้

ปลายน้ำแม่กลองกับมลพิษในปัจจุบัน

ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างเป็นพื้นที่ท้ายน้ำ ซึ่งมักได้รับผลร้ายจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นทางตอนบนของแม่น้ำ แต่ก็มักได้เปรียบที่สิ่งไม่พึงประสงค์มีโอกาสระบายออกสู่ทะเลได้สะดวก อย่างไรก็ตาม จุดแข็งก็ไม่มีประสิทธิภาพมากนัก เมื่อปัจจัยที่ม่าก่อให้เกิดภาวะมลพิษในลุ่มน้ำแม่กลองให้เพิ่มมากขึ้นทุกขณะ จากการศึกษาของนันทนา พิภพลาภอนันต์ (2545 : 141 – 145) ได้แบ่งปัจจัยเหล่านั้นได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ๆ คือ ปัจจัยที่ทำให้น้ำสกปรก ปัจจัยที่ทำให้น้ำมีปริมาณน้อยลง และปัจจัยที่ทำให้น้ำไหลเวียนไม่ค่อยสะดวก ซึ่งปัจจัยทั้งหมดนี้ล้วนส่งผลต่อชาวสวนมะพร้าว ทำให้ผลผลิตมีปริมาณลดลงเรื่อยมา การประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวไม่คุ้มกับการลงทุนและลงแรง จำเป็นที่จะต้องผันตัวเองไปสู่การประกอบอาชีพอย่างอื่น

1. **ปัจจัยที่ทำให้น้ำสกปรก**

ตลอดทั้ง 2 ฝั่งของแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ถึงอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ยังคงมีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ ปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ 22 โรงงาน ได้แก่ โรงงานน้ำตาลทราย 8 โรงงาน โรงงานผลิตกระดาษ 4 โรงงาน โรงงานผลิตไม้อัด 3 โรงงาน โรงงานแปรรูปอาหาร 3 โรงงาน โรงงานผลิตสุรา 2 โรงงาน และโรงงานฟอกย้อม 2 โรงงาน (กลุ่มรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม. 2543 : 2 – 4) แม้ว่าชนิดของโรงงานจะเปลี่ยน

แปลงไปบ้าง แต่การปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำน้ำโดยไม่มีการบำบัดยังคงมีเช่นเดิม และสร้างปัญหาแก่ประชาชนเป็นระยะ ๆ

นอกจากนั้น พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างยังได้รับน้ำเสียจากทุกทิศทุกทาง นั่นคือ ทิศตะวันออกได้ รับน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมในเขตอำเภอบ้านแพ้ว ไหลลงสู่คลองสุนัขหอนเข้าคลองแม่กลอง ทำความเสียหายแก่พื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ได้รับน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดสมุทรสาคร ลงสู่ปากอ่าวมหาชัย และมีผลกระทบต่อชายฝั่งทะเลแม่กลอง ซึ่งอยู่ในรัศมีใกล้เคียงกันและทางทิศตะวันตก น้ำเสียจากฟาร์มสุกรขนาดใหญ่ในเขตอำเภอปากท่อ ถูกระบายลงสู่พื้นที่ตำบลแพรกหนามแดงและตำบลยี่สารก่อนลงสู่ทะเลที่อ่าวบางตะบูน อีกทั้งกิจกรรมทางการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน และในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างก็เป็นสาเหตุที่เป็นตัวเร่งให้น้ำเสีย ด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มากเกินไปในการผลิต เช่น การทำสวนในเขตอำเภอดำเนินสะดวก ทำให้ตะกอนสารเคมีของปุ๋ย และยาฆ่าแมลงไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองไปทำลายพื้นที่เกษตร บ่อกุ้ง แหล่งเพาะเลี้ยงชายฝั่ง และลดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเล

2. ปัจจัยที่ทำให้น้ำในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณน้อยลง

การจัดการน้ำในโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยการกักเก็บน้ำในเขื่อนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน คือ เขื่อนเขาแหลม ประมาณ 4,300 – 6,700 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี เขื่อนศรีนครินทร์ประมาณ 12,500 – 14,500 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี เขื่อนท่าทุ่งนาประมาณ 55 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี และการทดน้ำของเขื่อนวชิราลงกรณ์ แล้วส่งไปสู่พื้นที่ชลประทานประมาณ 5.4 ล้านไร่ในเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง และพื้นที่รอบ ๆ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดเพชรบุรี น้ำจะถูกปล่อยมาตามลำน้ำธรรมชาติมีเพียงการปล่อยเพื่อมาควบคุมความเค็มในบริเวณปลายน้ำในช่วงฤดูแล้งประมาณ 50 ลบ.ม.ต่อวินาที เพื่อให้ระดับความเค็มมีค่าน้อยกว่า 2.0 คิเป็น 1,577 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี แม้ว่าจะมีการปล่อยน้ำออกจากเขื่อนทั้ง 4 แต่ปริมาณน้ำส่วนใหญ่ถูกกักเก็บไว้โดยเรือกสวนไร่นาตอนบน ดังนั้น ในช่วงที่มีปัญหาภัยแล้ง ความเข้มข้นของของเสียที่ถูกปล่อยจากแหล่งต่าง ๆ ลงแม่น้ำแม่กลองก็สร้างความเน่าเสีย เป็นมลพิษแก่พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่าง รวมทั้งการต้องเผชิญกับปัญหาจากความเค็มของน้ำทะเลที่พร้อมจะทะลัก หนุนเข้ามาได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้น้ำในลุ่มน้ำแม่กลองมีปริมาณน้อยลงอีก คือ การผันน้ำจากลุ่มน้ำแม่กลองสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในโครงการประปาฝั่งตะวันตก ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2536 ปัจจุบันคลองส่งน้ำประปาได้สร้างเสร็จแล้วความยาว 106 กิโลเมตร ปริมาณที่ต้องการสำหรับผลิตน้ำประปาจากแม่กลองสู่คลองมหาสวัสดิ์ คือ 2,700 ล้าน ลบ.ม.ต่อปี ซึ่งมี

ปริมาณมากกว่าการปล่อยน้ำไปควบคุมน้ำเค็มทางตอนปลายน้ำแม่กลองทั้งลุ่ม การแบ่งน้ำไปจากแม่กลองในโครงการนี้ ผลกระทบที่มีการคาดการณ์กันล่วงหน้า ย่อมไม่พ้นภาวะขาดแคลนน้ำ ปัญหาคุณภาพน้ำ และภาวะน้ำเค็มหนุนสูงนั่นเอง

3. ปัจจัยที่ทำให้น้ำไหลเวียนไม่สะดวก

การสร้างถนนต่าง ๆ ที่โยงกันเป็นตาข่ายเพื่อทำให้เกิดความสะดวกสบายในการคมนาคมทางบก แต่ถนนก็กลายเป็นเสมือนเขื่อนกั้นน้ำไม่ให้ไหลผ่านไปมาได้สะดวก ดังกรณีพายุลินดาถล่ม ทำให้น้ำท่วมครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2540 ถนนธนบุรี – ปากท่อกลายเป็นคันกั้นไม่ให้น้ำระบายออกสู่ทะเลได้ทันท่วงที นอกจากนี้ การเปลี่ยนมาใช้การคมนาคมทางบก ทำให้การคมนาคมทางน้ำลดลงอย่างมาก ส่งผลให้เกิดการตื้นเขินของแม่น้ำ ลำคลองต่าง ๆ น้ำไหลเวียนไม่สะดวก เนื่องจากไม่มีเรือผ่านไปมา การทิ้งสวนให้รก ไม่มีการบำรุงขุดลอก การทับถมของขยะและสิ่งปฏิกูลที่ทิ้งลงไปในแม่น้ำลำคลอง ก็เป็นเหตุประกอบที่สำคัญ

พื้นที่ปลายน้ำแม่กลองยังมีโครงการป้องกันน้ำเค็ม ในเขตจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาครซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของโครงการก่อสร้างแม่กลองใหญ่ กรมชลประทาน โครงการนี้ ประกอบด้วยโครงการก่อสร้างคันกั้นน้ำเค็มความยาว 103 กิโลเมตร และอาคารประตู ระบายน้ำที่สร้างแล้วเสร็จทั้งหมด 131 ประตูในลำคลองต่าง ๆ ทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ทั้งคันกั้นน้ำเค็มซึ่งใช้ถนนบางสายที่มีอยู่แล้วและถนนที่สร้างขึ้นใหม่ และประตูระบายน้ำตามคลองต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะแคบกว่าลำคลองมาก มีคันทั้ง 2 ข้างยื่นออกมาจากฝั่งคลองและมีช่องตรงกลางลำคลองสำหรับติดตั้งประตู ซึ่งมีความกว้างเฉลี่ย 2.50 เมตร รูปแบบประตูแบบนี้สามารถสร้างในพื้นที่น้ำจืดได้ เนื่องจากน้ำไหลลงอย่างเดียว แต่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างมีระบบการไหลเวียนของน้ำเป็นแบบน้ำขึ้นน้ำลง จึงไม่เหมาะสม เพราะเมื่อน้ำไหลขึ้นไม่ทันจะเกิดภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ใต้ประตู และเมื่อน้ำไหลลงไม่ทันก็ทำให้พื้นที่เหนือประตูมีน้ำแช่ขังและเกิดการเน่าเสียได้

ปัจจัยทั้ง 3 ส่วนที่เป็นเหตุให้คุณภาพของน้ำในแม่น้ำแม่กลองต่ำลง และมีผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบอาชีพทำสวน ทั้งสวนผลไม้และสวนมะพร้าว และอาชีพทำการประมง ทั้งในทะเลและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำตามบริเวณชายฝั่ง โดยเฉพาะชาวสวนมะพร้าว ต้องประสบกับภาวะการณ์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว จนทำให้ไม่สามารถมีวิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวตามแบบเดิมได้ จำเป็นต้องมีการปรับตัวอย่างขนานใหญ่

เหตุปัจจัยที่ชาวสวนมะพร้าวผันตัวสู่โรงงานอุตสาหกรรม

ชาวสวนมะพร้าวในชุมชนบ้านคลองแขก มากกว่าร้อยละ 90 จะประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว เพราะอาชีพการทำน้ำตาลเป็นอาชีพที่ทำสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สมาชิกที่เกิดใหม่จะซึบซับประสบการณ์และเติบโตมาภายใต้วิถีชีวิตของคนสวนตาลมะพร้าว และมีความผูกพันอยู่กับครอบครัว สวนมะพร้าว รู้สึกอบอุ่น มีความสุข สงบ ร่มเย็น และไม่ต้องเร่งรีบ อีกทั้งยังมีความเป็นอิสระมิต้องอยู่ภายใต้การกำกับ ดูแลของใคร ไม่มีใครบังคับ หลายครัวเรือนแบ่งงานกัน และร่วมกันทำงานจนกว่างานการทำน้ำตาลมะพร้าวจะลุล่วงจบสิ้นไปในแต่ละวัน

ชีวิตชาวสวนมะพร้าวดำเนินมาด้วยความเป็นปกติ จากข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ พื้นที่ตำบลแพรกหนามตำแดงและตำบลปลายโพงพางปี พ.ศ. 2518 บริเวณริมคลองขุดเล็ก หมู่ที่ 1 เคยมีเตาเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าวมากกว่า 100 เตา แต่ปัจจุบันเหลือประมาณ 10 เตา สามารถผลิตน้ำตาลมะพร้าวที่เป็นเนื้อแท้ได้วันละประมาณ 400 ปีบ แต่ปัจจุบันนี้ทั้งสองตำบลมีผลิตผลที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้วันละไม่กี่ปีบ เหตุปัจจัยที่ทำให้คนในครอบครัวที่เคยทำอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว ต้องละทิ้งอาชีพและเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน ก็น่าจะมาจากเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อย่างสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. **ภาวะน้ำเค็ม**

สืบเนื่องจากการสร้างเขื่อนในจังหวัดกาญจนบุรี โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างเขื่อนศรีนครินทร์เมื่อปี พ.ศ. 2516 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2523 ต่อด้วยเขื่อนท่าทุ่งนา หรือที่เรียกว่าโครงการแควใหญ่ ตอนล่าง ที่รัฐบาลมีมติเห็นชอบให้ทำการก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 และเสร็จสมบูรณ์ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2524 จนมาถึงเขื่อนเขาแหลม บริเวณแควน้อย ที่ได้เริ่มก่อสร้างในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2522 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2527 ทั้งสามเขื่อนนี้แล้วล้วนแต่ก่อการให้เกิดการเปลี่ยนต่อวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว ที่ประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวและขายมะพร้าวผลเป็นอย่างมาก เพราะทำให้เกิดปัญหาการลดลงของปริมาณน้ำจืดที่ไหลลงสู่แม่น้ำแม่กลอง ไปสู่จังหวัด สมุทรสงคราม ทำให้เกิดปัญหาการหนุนของน้ำเค็มจากทะเล เข้ามายังแม่น้ำแม่กลอง และรุกเข้าสู่พื้นที่ด้านในที่เป็นแหล่งเพาะปลูกไม้ผลและมะพร้าว มีผลกระทบต่อสวนผลไม้และมะพร้าว ถึงขั้นประสบปัญหาล่มจม

> “ ช่วงบ้านเรามันตกต่ำช่วงนี้ก็เพราะน้ำเค็มเข้าคลอง น้ำเค็มมันเข้ามา ทำให้ตาลเฉา ไม่งาม และทำน้ำตาลแล้วน้ำตาลไม่ออก แล้วพอสมมุติว่าพอตาลที่เราขึ้นไป
> นั่งปาดเนี่ยจะนั่งมันไม่ได้มันเฉามันเปราะและมันจะเล็ก ทางมันจะเล็ก หนัก ๆ เข้าก็ปล่อยทิ้งร้างไปตั้งแต่ปี 20 เพราะฉันไปอยู่โรงงาน ก็ตกปี 26 ”

ผลผลิตของน้ำตาลมะพร้าวที่เรียกว่า “น้ำตาลเนื้อ” ซึ่งเป็นการผลิตน้ำตาลจากมะพร้าวแท้ ๆ ลดลงอย่างต่อเนื่อง มาจนถึงช่วงปี พ.ศ. 2522 – 2523 เป็นช่วงที่มีภัยแล้ง ทำให้มี ปริมาณน้ำน้อยและน้ำนี้เป็นน้ำจืดที่จะไหลลงมาดันน้ำเค็มที่บริเวณปากน้ำแม่กลองไม่ให้ไหลเข้ามาในสวน และนี่คือจุดเปลี่ยนที่สำคัญส่งผลกระทบต่อการล่มสลายของสวนมะพร้าวเป็นอย่างมาก เมื่อเกิดผลเช่นนี้ ชาวสวนมะพร้าวต้องทำงานหนักขึ้น เหนื่อยมากขึ้น เพื่อให้ได้ผลผลิตใกล้ เคียงกับในอดีตที่ผ่านมา แต่ก็ไม่เป็นไปเช่นนั้น และร่างกายชาวสวนที่ทำอยู่เดิมก็เต็มกำลังอยู่แล้ว ร่างกายก็ยิ่งทรุดโทรมและมีผลกระทบต่อสุขภาพร่างกาย เสี่ยงต่อการเจ็บป่วยและโอกาสที่จะพลาดพลั้ง เกิดอุบัติเหตุตกต้นมะพร้าวได้

> “ เสี่ยง เหนื่อย เหนื่อยสุด ๆ เลยขึ้นตาลเนี่ยะ ขึ้นตาลถ้าเราเผลอเมื่อไหร่ก็ตกเมื่อนั้น เราตกครั้งนึงเข็ดตลอดเลยนะ ตั้งแต่ตกต้นมะพร้าว ทุกวันนี้ยังเดินไม่ถนัดเลยนะตั้งแต่อายุ 19 บางคนพิการขึ้นตาลไม่ได้เลย ทำน้ำตาลเนี่ยะ ไม่มีวันหยุด ถ้าฝนตกแรง ๆ ก็ต้องหยุดเหมือนกันแหละ ไม่ไหว ฝนตกฟ้าลั่น ก็ไม่เอากันแหละ พอฝนตกมาก ๆ ”

แต่ละวันที่ผ่านไปเป็นปี ผลผลิตตกต่ำลงอย่างต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2518 ถึง พ.ศ. 2523 เหนื่อยสายตัวแทบขาด แต่รายได้ไม่พอค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและการใช้จ่ายเพื่อการดูแลสุขภาพร่างกาย บางรายต้องอาศัย ยาบางประเภทที่ถูกโฆษณาชวนเชื่อว่า จะช่วยให้ทำงานได้โดยไม่ปวดเมื่อยและไม่เหนื่อย จึงทำให้ชาวสวนในยุคนั้นบริโภคยาที่เรียกว่า “ยาขยัน” ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อร่างกายคือ ถ้าไม่กินจะทำงานไม่ไหวและกินมาก ๆ ก็จะทำให้เกิดประสาทหลอน ภาวะวิกฤตนี้ดำรงอยู่มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 5 – 6 ปี ชาวสวนมะพร้าวมีภาระต้องกู้หนี้ยืมสิน บางรายต้องขายสวนหรือถูกยึดที่ดิน หลายคนในครอบครัวจึงต้องละทิ้งอาชีพการขึ้นตาลมะพร้าวไปเป็นแรงงานรับจ้างรายวันในงานต่าง ๆ หรือเข้าไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดสมุทรสาคร

> “ สมัยก่อนไม่มีโรงงานหนะนะ สมัยนี้มีโรงงานแล้วลูก ๆ ก็ไปกันหมด...”

> “ คิดแล้วน้ำตาลเนื้อในท้องที่นะถูก เด็ก ๆ มันก็ไม่อยากขึ้นทำโรงงานดีกว่าสบาย ไม่ต้องเสี่ยง วันละ160 -170 สบายกว่า ”

2. การขาดทักษะและความรู้ในกระบวนการขึ้นตาลและทำน้ำตาลมะพร้าว

เมื่อเกิดภาวะที่คนรุ่นเก่าละทิ้งการขึ้นตาลมะพร้าวและทำน้ำตาลมะพร้าว เข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างไม่น้อยกว่า 5 – 6 ปี อันเนื่องมาจากภาวะน้ำเค็มและภาวะภัยแล้ง การถ่าย

ทอดและสืบทอดทักษะและความรู้ที่เกี่ยวกับอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวจึงขาดความต่อเนื่อง เด็กหรือเยาวชนรุ่นหลังไม่ได้สัมผัสและได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสวนตาลมะพร้าว บางครอบครัวถึงขั้นไม่มีผู้สืบทอดเพราะผู้ใหญ่ที่มีทักษะและความรู้อายุมากจนไม่สามารถขึ้นตาลมะพร้าวได้ บางรายก็ไม่ย้อนกลับมาทำอาชีพทำสวนตาลมะพร้าว เพราะการเว้นช่วงการขึ้นตาลมะพร้าวนาน ๆ จะทำให้เส้นสายยึดและการหยุดไปนาน ๆ หลายปี เมื่อเริ่มต้นใหม่จะทำให้เกิดอาการปวดเมื่อย เพราะโดยทั่วไปการทำอาชีพขึ้นตาลมะพร้าวก็เป็นอาชีพที่ไม่ค่อยมีเวลาพักผ่อนและเสี่ยงต่อการบาดเจ็บหรือเสียชีวิต จากการตกจากต้นมะพร้าวได้ตลอดเวลา การขาดช่วงของการสืบทอดที่ยาวนานจึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนรุ่นหลังขึ้นตาลมะพร้าวหรือทำน้ำตาลมะพร้าวไม่เป็น

> " จ้ะ เคยขึ้นกันทั้งนั้นแหละนี่ตรงนี้เป็นมะพร้าวทั้งนั้นแหละ ทำตาลกันหมด แต่เดี๋ยวนี้ ไปโรงงานกันแล้วมีน้อยมากที่จะขึ้นมะพร้าวขึ้นตาลเนี่ย หนุ่ม ๆ สาว ๆ ไปกันหมด ก็มันคล้ายกับว่าเขาเบื่อตาลๆมันก็ ลำบาก ฝนตกก็ต้องขึ้นฟ้าแลบลมนั่นก็ต้องขึ้นแบบนั้น "

> " แฟนตกต้นตาลตั้งแต่ลูกคนหัวปีอายุ 12 นี่มันก็อายุตั้ง 40 กว่าแล้ว มารักษาที่วัด ในจ. เพชรบุรี ตอนนั้นเงินทองก็ไม่ค่อยดี ทำได้อาทิตย์หนึ่งก็เอาไปให้เขา ถึงได้เดินไม่ได้ไง เงินทอง ก็ไม่ถึง เดินไม่ได้ ขาลีบไปข้างหนึ่ง ฉันก็ทำเลี้ยงมีคนตั้ง 6 คนตอนนั้นที่เขาตกมีลูก 4 คน มีอยู่ 5 คนที่เขาตก ลำบากมาก ฉันลำบากมาก ตอนก่อนสัมภาษณ์กับคนแรก โอ้โหใจตื่นเสียงสั่นพูดถึงเรื่องอดีตตื้นตันใจ..."

3. ความคิดและการตัดสินเลือกอาชีพของคนรุ่นใหม่และความรู้สึกของคนรุ่นเก่า

จากเหตุปัจจัยข้อหนึ่งและข้อสอง ทำให้คนรุ่นเก่าเองก็รู้สึกว่า การประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นอาชีพที่ต้องอดทนและเหน็ดเหนื่อยมาก และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นน่าจะหวนคืนสู่ ยุคที่รุ่งเรืองของชาวสวนมะพร้าวได้ยาก พ่อ แม่หรือผู้ปกครองจึงมักจะส่งและสนับสนุนให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือและมีการศึกษา เพื่อจะมีงานทำที่สบายหรือเหนื่อยยากลำบากน้อยกว่าการทำสวนมะพร้าว และที่สำคัญเมื่อเกิดภาวะวิกฤต การที่เด็กไม่ได้ติดตามและมีส่วนในการช่วยเหลือในการ งานที่เกี่ยวกับการทำสวนตาลมะพร้าว ก็ยิ่งเป็นปัจจัยเร่งที่ทำให้ตัวเด็กเองอยู่ห่างออกไปจากอาชีพที่ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ได้ทำอยู่ เมื่อไม่มีความคุ้นเคยและไม่ได้ทำอย่างต่อเนื่อง การตระหนักในคุณค่าและมีความมุ่งมั่น ผูกพันต่ออาชีพที่จะสืบทอดจึงสลายหายพร้อมกันไปด้วย

ตัวเด็กเองเมื่อถูกส่งให้ไปเรียนหนังสือในโรงเรียน ก็ไม่ค่อยได้เข้ามาจับงานสวน และการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมในยุคใหม่ ทำให้เด็กเกิดการเปรียบเทียบระหว่างการทำงานในสวนกับการทำงานในโรงงาน และมองเห็นว่า การทำงานสวนต้องใช้แรงกาย เหน็ดเหนื่อย และหาเวลาพักผ่อนได้ยาก ไม่มีวันหยุด ไม่ว่าฝนจะตก แดดจะออกก็ต้องทำและเป็นงานกลางแจ้งเสียส่วนมาก ไม่มีโอกาสที่จะออกไปสังสรรค์พบปะกับผู้คน ไม่สามารถที่แต่งตัวสวย ๆ งาม ๆ รายได้ไม่แน่นอน อายุ มากขึ้นทำงานได้น้อยลง รายได้ก็น้อยตามไปด้วย และการทำงานในสวนมะพร้าวจะทำให้ร่างกายหยาบกร้าน มือด้าน เท้าด้าน และเสี่ยงต่อการเกิดการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุได้ง่าย ต่างจากงานในโรงงานที่มีเวลาเข้าออกที่แน่นอน มีเวลาได้พักผ่อน และทำงานในร่ม ได้แต่งตัวสวย ๆ มีวันหยุด มีโอกาสได้พบปะสังสรรค์กับผู้คนมาหน้าหลายตา และได้รับเงินประจำเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือน และรายได้จะเพิ่มขึ้นตามอายุและประสบการณ์ ที่กล่าวมาทั้งหมด จึงเป็นสิ่งที่เด็กหรือเยาวชนคนรุ่นใหม่ละทิ้งอาชีพการทำสวนมะพร้าว และทำน้ำตาลมะพร้าวไปใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ชาวสวนมะพร้าวได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจาการสร้างเขื่อน ทำให้น้ำเค็มหนุน ทำให้สวนมะพร้าวล่ม และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมของชุมชน ในด้านการขยายตัวทางการศึกษาของสมาชิกชุมชนสวนตาลมะพร้าว และการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในบริเวณพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดโดยรอบ ทำให้คนวัยหนุ่ม-สาวที่อยู่ในวัยทำงานปัจจุบันเบนวิถีชีวิตเข้าสู่งานอาชีพในหน่วยงานราชการ บริษัท และโรงงานอุตสาหกรรม ละทิ้งวิถีชีวิตชาวสวนซึ่งเป็นการทำงานที่ต้องเหนื่อยเกือบตลอดทั้งวัน และแทบจะตลอดทั้งชีวิต หาเวลาว่างพักผ่อน เที่ยวเตร่และเข้าสังคมได้ยาก นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนผันตัวเองเข้าสู่อาชีพอื่น เช่น การทำนากุ้ง บ่อปลาสลิด หรือการเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่น ซึ่งสามารถทำรายได้ได้ดีกว่าอาชีพสวนตาลมะพร้าว ก็เป็นอีกเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การละทิ้งวิถีชีวิตชาวสวนตาลมะพร้าว แต่การที่จะทำเช่นนี้ได้จะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีและมีที่ดินเป็นของตนเอง

แม้ว่าวิถีชีวิตชาวสวนตาลมะพร้าวจะดูเป็นวิถีชีวิตชุมชนในชนบทที่มีความสุข ได้อยู่กับครอบครัว ร่วมกันทำงาน ทั้งงานในสวนและงานของชุมชน เช่น งานบุญ งานวัด ใช้ปัจจัยการผลิตน้อย มีรายได้พอประมาณ ไม่มีหนี้สิน มีเงินออม เนื่องจากมีรายจ่ายในครอบครัวน้อย มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง เพราะการขึ้นตาลมะพร้าวและการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าวตามความเหมาะสมของสภาพร่างกายเท่ากับเป็นการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอตลอดชีวิต

แต่ความจริงที่ปรากฏก็คือ การสืบทอดวิถีชีวิตของชาวสวนตาลมะพร้าวดูจะเริ่มจางหายไป ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จะมีอายุระหว่าง 40 - 55 ปี แต่ละครัวเรือน

จะเหลือสมาชิกที่ทำตาลมะพร้าวเพียง 1 - 2 คนเท่านั้น ซึ่งคาดคะเนว่าเมื่อคนรุ่นนี้มีอายุประมาณ 60 ปี ภูมิ ปัญญาทางด้านการทำสวนมะพร้าวเพื่อทำน้ำตาลมะพร้าวก็จะหมดไป น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ก็คงเหลือน้อยหรือหมดไป จะมีก็เพียงการการเก็บผลมะพร้าวเพื่อจำหน่ายแทน วัฒนธรรมการทำน้ำตาลมะพร้าว และเตาตาลก็จะเสื่อมสลายและค่อย ๆ สูญหายไปในที่สุด

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชน

ตลอดชีวิตของผู้วิจัยตั้งแต่จำความได้ เห็นว่าชาวสวนมะพร้าวได้รับความสนใจ เอาใจใส่ และความช่วยเหลือจากรัฐต่ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชพันธุ์อื่น ๆ เช่น อ้อย ถั่วเขียว มันสำปะหลัง ละหุ่ง ฝ้าย ฯลฯ ชาวสวนมะพร้าวอยู่อย่างพึ่งตนเองมาโดยตลอด ต้องจำกัดตัวเอง โดยอยู่อย่างประหยัด อดออม ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้มากที่สุด จนอยู่ในระดับแค่พออยู่พอกินเท่านั้น ความเสื่อมสลายของอาชีพการทำน้ำตาลมะพร้าวที่เป็น “น้ำตาลเนื้อแท้” สามารถตอบได้เลยว่าหมดสิ้นไปจากสังคมก็ว่าได้ ยกเว้น แต่ชาวบ้านเองจะทำไว้กินเองในครอบครัวหรือทำเฉพาะสำหรับผู้ที่รู้จักและสั่งทำเป็นพิเศษ เพราะการทำน้ำตาลเนื้อแท้ จะต้องมีความพิถีพิถัน และความสะอาดที่งวงตาลที่น้ำตาลใสจะหยดลงมาจะต้องสะอาด น้ำตาลที่จะทำได้ดีจะต้องเป็น “น้ำตาลเช้า” คือ น้ำตาลที่ขึ้นรองตั้งแต่ช่วงเย็นข้ามคืนแล้วไปปลดลงในตอนเช้า และถ้าเป็นฤดูร้อน น้ำตาลที่ได้ก็จะนำมาเคี่ยวแห้งช้า และเนื้อไม่แน่น ต่างจากน้ำตาลในช่วงฤดูหนาวที่ น้ำตาลจะใส สะอาด นำมาเคี่ยวและจะไม่เหนียว เนื้อแน่น รับประทานอร่อยกว่ากันมาก นี่เป็นเพียงรายละเอียดปลีกย่อยเพียงน้อยนิดของกรรมวิธี การทำน้ำตาลมะพร้าวที่มีอยู่อย่างมากมาย

ในการทำน้ำตาลมะพร้าวดูเหมือนขั้นตอนการทำเพื่อนำน้ำตาลใสมาจากต้น ยากต่อการหานวัตกรรมใดใดมาช่วยได้ กรรมวิธีในการทำจะต้องเป็นการเรียนรู้โดยตรงจากผู้ที่ทำมาก่อนแล้ว และจะต้องเรียนรู้ ปรับปรุงด้วยตนเอง แต่ก็มิได้ช่วยเพิ่มปริมาณหรือลดเวลาที่ใช้ในการนำน้ำตาลมะพร้าวมาจากต้นมะพร้าว แต่สิ่งที่มีการปรับเปลี่ยนจากเดิมก็คือ กรรมวิธีและการปรับเปลี่ยนเครื่องมือ อุปกรณ์ที่จะใช้ในการทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น การนำมอเตอร์ไฟฟ้าเข้ามาติดตั้งกับใบพัด เพื่อใช้ปั่นน้ำตาลที่เคี่ยวแล้วให้แห้ง แทนการใช้เหล็กสุ่มที่ใช้แรงงานคนสุ่มด้วยมือ การเปลี่ยนภาชนะที่รองน้ำตาลจากต้นจากกระบอกไม้ไผ่ที่หายาก เพราะมีการใช้กันมากและถูกตัด ทำลายในช่วงการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำบริเวณป่าไม้เมืองกาญจนบุรี จนทำให้ปริมาณลดน้อยลงและเจริญเติบโตทดแทนไม่ทันต่อการใช้ มาเป็นกระบอกอลูมิเนียมหรือกระบอกพลาสติกแทน และยังมีการปรับใช้อุปกรณ์บางอย่างให้มีความสะดวก คล่องตัวมากขึ้น และมีการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาที่ทำให้น้ำตาลใสที่นำมาจากต้นมะพร้าวแห้งยากและเหนียวหนืด ด้วยการนำน้ำตาลทรายมาเจือปน และผลจากการเรียนรู้นี้ได้ทำให้มีการเชื่อมโยงไปสู่การทำ “น้ำตาลหลอม”

การจัดการและกลไกทางการตลาดของผู้ผลิต “น้ำตาลหลอม” ที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบและสามารถเข้าไปจัดการ ควบคุมตลาด และสามารถตอบสนองความต้องการใน

การใช้น้ำตาลมะพร้าวของผู้บริโภคในระดับต่าง ๆ ได้ จึงทำให้ผู้ผลิตน้ำตาลในระดับครัวเรือนมีผลกระทบอย่างมาก เพราะการทำน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ทำได้น้อย ใช้เวลาและต้นทุนสูงกว่าการทำน้ำตาลหลอม เมื่อน้ำตาลเนื้อแท้มีจำนวนน้อย และราคาแพงจึงมีการจำหน่ายในตลาดทั่วไปอยู่ในแวดวงที่จำกัด ผู้บริโภคส่วนมากจึงคุ้นเคยกับน้ำตาลหลอมที่ผลิตออกมาจำนวนมาก และส่งออกจำหน่ายในท้องตลาดทั่วประเทศ ผู้บริโภคคุ้นชินกับน้ำตาลหลอม น้ำตาลหลอมจึงติดตลาด จนทำให้ผู้บริโภคน้ำตาลหลอม รับรู้และเชื่อว่า นี่แหละคือ น้ำตาลมะพร้าวแท้

จากน้ำตาลแท้สู่น้ำตาลหลอม

ภาวะการทำน้ำตาลจากต้นมะพร้าวประสบกับปัญหาวิกฤตในหลายด้าน จนทำให้จำนวนผู้มีทักษะ และความรู้ ความสามารถในการทำน้ำตาลจากต้นมะพร้าวลดลงอย่างน่าใจหาย เพราะปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เป็นตัวสาเหตุของปัญหา จนทำให้จำนวนน้ำตาลใสที่ได้จากต้นมะพร้าวลดน้อยลง จากการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาน้ำตาลใสที่ได้มา เมื่อนำมาเคี่ยวแล้วแห้งยาก เหนียวหนืด เนื้อไม่แน่น ด้วยการนำน้ำตาลทรายมาเจือปนเพียงเล็กน้อย ทำให้ชาวสวนมะพร้าวบางรายเริ่มเชื่อมโยงทางความคิด พร้อมทั้งพิจารณาเห็นว่าน้ำตาลทรายที่ขายในท้องตลาดมีราคาต่อกิโลกรัมประมาณ 13 -15 บาท ในขณะที่น้ำตาลมะพร้าวจำหน่ายอยู่ประมาณกิโลกรัมละ 18 บาท เกิดส่วนต่างอยู่ประมาณ 2 บาท ชาวสวนมะพร้าวหลายครัวเรือนที่เคยใช้น้ำตาลทรายมาเจือปน เริ่มเพิ่มปริมาณน้ำตาลทรายมากขึ้น จนเป็นสัดส่วนครึ่งต่อครึ่ง และเพิ่มมากขึ้นจนมีน้ำตาลมะพร้าวอยู่เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยความต้องการในตลาดของผู้บริโภคน้ำตาลมะพร้าวที่เคยมีอยู่เดิมยังมิได้เปลี่ยนแปลงไป การมีประชากรเพิ่มมากขึ้นปริมาณความต้องการน้ำตาลมะพร้าวก็เพิ่มตามไปด้วย ถึงแม้จะไม่มากเท่าน้ำตาลทรายก็ตาม แต่ก็ทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวมองเห็นช่องทางที่จะหารายได้เพิ่มจากการทำน้ำตาลที่เรียกว่า “น้ำตาลผสม” เพราะหากไม่มีการผสม ผลผลิตที่ทำได้จากน้ำตาลมะพร้าวแท้จะมี ปริมาณน้อยมาก การดำรงชีพโดยอาศัยน้ำตาลแท้ก็จะไม่เพียงพอ ซึ่งถ้าหากพิจารณาดูก็อาจจะมองว่า เป็นเรื่องน่าขันที่มีการนำน้ำตาลทรายที่เป็นเม็ด แล้วนำมาละลายให้กลายเป็นน้ำ เพื่อเคี่ยวใหม่แล้วนำมาปั่นให้แห้ง แต่ในความน่าขบขันนี้ เป็นการปรับตัวและการเรียนรู้ของชาวสวนตาลมะพร้าวที่ต้องทำ เพราะน้ำตาลใสที่เป็นเนื้อแท้มีค่อนข้างน้อย เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนของการทำการผสมน้ำตาลทรายลงไปในน้ำตาลมะพร้าว ว่าให้ผลตอบแทนต่อชาวสวนอย่างไร จึงขอยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย ดังนี้

การทำน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ถ้าจะให้ได้น้ำตาลเนื้อแท้ 1 ปีบ น้ำหนักประมาณ 30 กิโลกรัม จะต้องนำน้ำตาลใสจากต้นมะพร้าวจำนวน 7 ปีบหรือ 140 ลิตร มาเคี่ยวให้งวดแล้ว

นำมาปั่นจนเป็นน้ำตาลแห้ง และถ้าขายก็จะได้เงินมาประมาณ 540 บาท (คิดราคาขายที่กิโลกรัมละ 18 บาท) ดังนั้น จากข้อมูลตรงนี้ พอจะคำนวณได้ว่า น้ำตาลใส 1 ปีบจะให้เนื้อน้ำตาลแห้งประมาณ 4.5 กิโลกรัม

เพื่อเพิ่มจำนวนปริมาณน้ำตาลแห้งให้มากขึ้น ชาวสวนมะพร้าวก็จะนำมาผสมกับน้ำตาลทราย หากใช้ส่วนผสมน้ำตาลมะพร้าวอย่างใส 1 ปีบกับน้ำตาลทรายอีกประมาณ 25 กิโลกรัม ก็จะทำให้ได้น้ำตาลมะพร้าวผสมประมาณ 30 กิโลกรัมเช่นเดียวกัน หากขายกิโลกรัมละ 17 บาท น้ำตาลผสม 1 ปีบ จะได้เงินมาประมาณ 510 บาท ถึงแม้ว่าจะต่างกันประมาณ 30 บาท แต่การลงทุนต่ำกว่า เพราะน้ำตาลผสมนำน้ำตาลทรายมาผสมประมาณ 25 กิโลกรัม ต้นทุนน้ำตาลทรายต่ำกว่าน้ำตาลผสมประมาณกิโลกรัมละ 2 – 3 บาท ทำให้เพิ่มรายได้มาประมาณ 50 – 75 บาท ก็ทำให้ได้กำไรจากส่วนต่าง คือ (50 – 75) – 30 = 20 - 45 บาท และที่ได้มากขึ้นไปก็คือ การนำน้ำตาลใสที่เป็น น้ำตาลมะพร้าวแท้ อีกจำนวน 6 ปีบมาผสมกับน้ำตาลทรายก็จะทำให้มีรายได้เพิ่มประมาณ 6 x (20 – 45) = 120 - 270 บาท หากรวมทั้งหมด 7 ปีบก็จะทำให้มีรายได้เพิ่มวันละประมาณ 140 - 315 บาท

> “ น้ำตาลทรายมันถูก ถูกกว่าน้ำตาลมะพร้าวด้วย อย่างสมมติว่าน้ำตาลมะพร้าวโลละ 17 บาท น้ำตาลทรายนี่เค้าซื้อมาเป็นกระสอบ กิโลละอาจจะตก 13.50 หรือ 14 บาท ราว ๆ นี้ แล้วเขามาหลอมเป็นเนื้อน้ำตาลมะพร้าวเนี่ยะ เค้าจะได้กำไรอีก 2 บาท 3 บาท ”

การทำน้ำตาลผสมที่ได้อาจจะใช้เวลาและเชื้อเพลิงเพิ่มมากขึ้น เมื่อนำน้ำตาลใส 7 ปีบมาผสมกับน้ำตาลทราย แต่ถ้าเทียบกับการทำน้ำตาลปีบเนื้อแท้ให้ได้ 7 ปีบ จะต้องเคี่ยวน้ำตาลใสไม่ น้อยกว่า 49 ปีบ ซึ่งจะต้องใช้เวลาและเชื้อเพลิงมากกว่าการเคี่ยวน้ำตาลใส 7 ปีบผสมกับน้ำตาลทรายประมาณ 175 กิโลกรัมมากมาย และที่สำคัญการที่จะได้มาซึ่งน้ำตาลใส 49 ปีบ ในภาวะที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นเช่นนี้ เป็นเรื่องที่ยาก หากจะทำได้จะต้องทำงานอย่างเข้มข้นและใช้คนหลายคน พิจารณาคร่าว ๆ หากมะพร้าว 1 ต้น ใน 1 วัน ให้น้ำตาล 2 ลิตร หากจะได้น้ำตาลใส 140 ลิตร ต้นขึ้นต้นมะพร้าวประมาณ 70 ต้น ซึ่งก็ถือว่ามากสำหรับการใช้แรงงานชาวสวนที่เป็นผู้ ชายใน 1 วัน และถ้าจะต้องทำให้ได้ 49 ปีบ ก็เท่ากับต้นขึ้นมะพร้าวจำนวน 490 ต้น ซึ่งเป็นไปไม่ได้ สำหรับคนหนึ่งที่จะทำได้

นี่คือ ความจำเป็นที่ชาวสวนตาลมะพร้าวจะต้องปรับวิธีการในการประกอบอาชีพในการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว ทั้ง ๆ ที่ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนใหญ่มิได้ต้องการให้เป็นเช่นนั้น เพราะเบื้องต้นของการนำน้ำตาลทรายมาผสมก็เพื่อแก้ปัญหาน้ำตาลใสที่ได้ต้นมะพร้าวแห้งยาก และเหนียวหนืด เนื้อไม่แน่น ในความเป็นจริงแล้ว ชาวสวนมะพร้าวก็ยังปรารถนาที่จะ

รักษาเอกลักษณ์ของความเป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ไว้มากที่สุด แรกเริ่มเดิมทีที่ผสมน้ำตาลทรายลงไปจะผสมประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และทำให้คุณสมบัติของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้แปรเปลี่ยนไปไม่มากนัก

แต่ปัจจุบันนี้ การทำน้ำตาลผสมได้แปรเปลี่ยนไปอีกระดับหนึ่ง คือ เปลี่ยนสภาพเป็น “น้ำตาลหลอม” เกือบทั้งหมด และที่สำคัญเป็นการประกอบกิจการของชาวสวนตาลมะพร้าวที่ฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือเป็นความร่วมมือกันของชาวสวนกับนายทุนที่เห็นช่องทางทางการตลาดที่จะทำน้ำตาลหลอมออกจำหน่าย เพราะคนเหล่านี้สามารถหาตลาดและทำกลไกทางการตลาด เพื่อผลิตน้ำตาลที่ตนเองหลอมขึ้นมาออกจำหน่ายทั่วไป ทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ เช่น ลาว พม่า กัมพูชา และเวียดนาม เป็นต้น และวันนี้ผู้บริโภคมีความคุ้นชินกับการบริโภคน้ำตาลหลอม ที่ผลิตจากโรงหลอมในจังหวัดสมุทรสงครามไม่น้อยกว่า 4 แห่ง เป็นจำนวนนับพันปีบ ผู้บริโภคที่ไม่ เคยได้ลิ้มรสหรือลองชิมอาหารหรือขนมที่ทำจากน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ก็จะไม่ทราบถึงความแตกต่าง และรสชาดความอร่อยหอม หวานมัน อีกทั้งทุกวันนี้ผู้บริโภคก็ขาดความละเอียดอ่อนและพิถีพิถันในความผสมกลมกลืนลงตัวของการใช้น้ำตาลมะพร้าวหรือน้ำตาลทราย เพื่อประกอบอาหาร เพราะมองว่า ไม่ว่าน้ำตาลอะไรก็ให้ความหวานเหมือน ๆ กัน และที่สำคัญในการเลือกซื้อน้ำตาล ลูกค้าส่วนมากก็จะพิจารณาที่ราคา ยิ่งถ้าใช้จำนวนมากเพื่อผลิตอาหารหรือขนมก็ต้องที่จะลดต้นทุนให้มากที่สุด ผู้ประกอบธุรกิจน้ำตาลหลอมจึงแทรกตัวเข้าไปเสนอขายได้ดีกว่าชาวสวนตาลมะพร้าวที่ ทำเพียงเล็กน้อย และไม่มีความสามารถในการจัดการเรื่องการตลาด

นอกจากการทำน้ำตาลผสม หรือน้ำตาลหลอมโดยใช้เนื้อน้ำตาลปีบเนื้อแท้หรือน้ำตาลมะพร้าวใสมาผสมกับน้ำตาลทรายแล้ว การทำน้ำตาลหลอมวันนี้ได้มีการทำในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การนำเอาน้ำมะพร้าวแก่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า น้ำมะพร้าวห้าวมาละลายกับน้ำตาลทรายขาว และผสมกับแบะแซเพื่อเพิ่มความเหนียวและเติมกากน้ำตาล (molasses) เพื่อแต่งสีให้มีลักษณะใกล้เคียงกับน้ำตาลปีบที่ทำมาจากน้ำตาลมะพร้าวแท้ และในขั้นตอนสุดท้ายเพื่อปรับสีให้น้ำตาลมีสีน้ำตาลนวลต้องตามรสนิยมของผู้บริโภค จึงมีการใส่สารฟอกขาวลงไป ซึ่งแน่นอนว่าการใส่สารเคมีลงไปหากมีปริมาณที่ไม่เหมาะสมก็อาจจะส่งผลต่อสุขภาพร่างกายของผู้บริโภคได้ นอกจากนี้ จากรายงานการศึกษาของวรรณนภา ตุรงค์สมบูรณ์ (2536 : 58 – 63) พบว่า น้ำตาลหลอมมีการปลอมปนด้วยแป้ง และ ถวิล ทองสัน (2545 : 48 – 80) รายงานว่า น้ำตาลหลอมมีการปลอมปนด้วยแป้งมัน และเนื้อฟักทองเหลว เพื่อเพิ่มน้ำหนักและลดต้นทุนการผลิต

การทำธุรกิจ “น้ำตาลหลอม” โดยคนที่เคยทำน้ำตาลเนื้อแท้มาก่อน หรือการทำร่วมกับนายทุน ล้วนแต่เป็นการทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จนกระทั่ง

ทุกวันนี้ การรับรู้ของผู้บริโภคโดยทั่วไปในสังคม จะมองอย่างกลับหัวกลับหางกันระหว่างน้ำตาลหลอมกับน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ชาวสวนมะพร้าวที่ทำน้ำตาลเนื้อแท้จะวางขายในตลาดทั่วไปได้น้อย เนื่องจากจะมีราคาแพงกว่า ผู้บริโภคก็จะไม่ซื้อ ขณะเดียวกัน ถ้าจะจำหน่ายในราคาเดียวกับน้ำตาลหลอมก็ จะขาดทุน ภาวะกดดันทางการตลาด จึงมีผลทำให้ชาวสวนตาลมะพร้าวส่วนมากจึงต้องมีการปรับตัวหันมาทำน้ำตาลหลอมตาม แต่ก็ยังมีปัญหาเรื่องการตลาด เพราะมีจำนวนไม่มากและไม่ สามารถสร้างเครือข่ายทางการตลาดได้ เมื่อผลิตน้ำตาลหลอมออกมาจึงจำเป็นที่จะต้องเข้าไปเป็นรายย่อยของโรงหลอมรายใหญ่ จึงถูกกดราคาต่ำลง เพราะโรงงานหลอมเองก็ผลิตวันละหลายร้อยปีบหรือเป็นพันปีบ ชาวสวนตาลมะพร้าวรายย่อยเหล่านี้จึงถูกบีบทั้งสองทาง

> " บางวันเป็นพันปีบนะ เค้าหลอมกัน เค้าส่งกันเป็นคันรถสิบล้อ สมัยก่อนไม่มี น้ำตาลหลอมเนี่ยะ มีเรือต่อออกไปขาย ขายกันไปเป็นต่อ ๆ แถวบ้านเราทำตาลกันทั้งนั้นตลอดเลย เนี่ยะลองน้ำตาลปีบละ 600 สิขี้เกียจจะหันมาขึ้นตาลไม่ทำโรงงานกัน ทีนี้ ทำโรงงานนะ ได้วันละ 165 มันก็พอกิน ไม่มีรายได้ ทำตาลเนี่ยะ มันก็ถูกใช่มั้ยได้น้อย กว่าโรงงานอีกใครจะมาทำ ไปทำโรงงานดีกว่า ลองตาลปีบละ 600 ซิ จะหันมาทำตาลกันเยอะแยะ เพราะสวนปล่อยร้างเยอะตามบ้านเนี่ยะ เป็นป่าทั้งนั้นเลย "

หากจะผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้จำหน่ายก็มีตลาดเฉพาะที่จำกัด รายได้ที่ได้รับก็ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็นของแต่ละครัวเรือนต้องใช้ ในแต่ละวัน และถ้ามีภาวะเจ็บป่วยเกิดขึ้นภายในครอบครัว หรือมีสมาชิกเล็ก ๆ ที่ต้องเลี้ยงดูและสมาชิกบางคนยังต้องเรียนหนังสือ หลายครอบครัวจึงมีภาระการเป็นหนี้ คุณภาพชีวิตของชาวสวนมะพร้าวและอาชีพการทำน้ำตาลมะพร้าวในแบบดั้งเดิมที่หลายคนเคยเห็นและมองว่าเป็นชีวิตที่มีความสุข เรียบง่าย และเต็มไปด้วยวัฒนธรรมของชาวสวนตาลมะพร้าวที่น่าจะจรรโลง รักษาไว้ น่าจะเป็นความฝันที่ยากจะทำให้ หวนคืนกลับมาได้อย่างง่ายหรือเป็นจริงดังเดิมได้

การผลิตน้ำตาลหลอมมิได้มีเฉพาะแต่โรงงานในเขตพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเท่านั้น แต่ยังกระจายไปตามจังหวัดต่าง ๆ เนื่องจากการผลิตน้ำตาลหลอมสามารถทำได้โดยใช้น้ำตาลทรายขาวเป็นหลัก ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำตาลมะพร้าวเป็นวัตถุดิบในการผลิต แม้โรงงานผลิตน้ำตาลหลอมในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามจะใช้น้ำมะพร้าวห้าว เพื่อวัตถุประสงค์ในการปรุงแต่งกลิ่นให้คล้ายกับน้ำตาลเนื้อที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวแท้เท่านั้น การผลิตของจังหวัดอื่น ๆ ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำมะพร้าวก็ได้ ดังนั้น การผลิตน้ำตาลหลอมจึงสามารถผลิตได้ในจังหวัดอื่น ๆ เช่น โรงงานน้ำตาลหลอมที่อำเภอปากช่อง ขอนแก่น ลำปาง เมื่อเป็นเช่นนี้แนวโน้มของ

การผลิตน้ำตาลหลอมที่จะเข้ามาทดแทนจึงมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้มีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อย ๆ เช่นกัน

> " อือ แล้วต้นเหตุมันมาจากไหน ฉันว่ามันเกี่ยวกับตาลหลอม ตาลหลอมมันเยอะแล้วคนเขาก็ไม่ค่อยชอบกินตาลเนื้อใช่มั้ย ของเรามันก็เลยถูก เพราะตามล้ง (ล้ง คือ แหล่งรับซื้อน้ำตาลมะพร้าว – ภาษาที่ชาวบ้านเรียก) ที่มาซื้อตาลเนื้อไปมันก็ ไม่ค่อยขายก็เอาไปหลอม เพราะมันขายได้น้อย เอาไปเป็นหัวเชื้อ แล้วก็เอาไปหลอมขายอีกที เพราะว่าตาลเนื้อนี่เขาเอาไปเขาไม่ส่งต่างจังหวัด เขาเอาเก็บไว้ เหมือนว่าเค้าเอา ของเขาที่หลอมออกไป เหมือนเขาทำอย่างนี้หลอมตาลเนื้อแล้วต่างจังหวัดทั้งบ้านก็กินน้ำตาลหลอมไปแล้ว น้ำตาลเนื้อมันก็ไม่ค่อยมีมันถึงได้น้อย "

นอกจากนี้ ชาวบ้านคลองแขกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ทางการควรจะเข้ามาสนับสนุนและให้ หลักประกันราคาน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ เหมือนกับที่เข้ามาดูและและประกันราคาน้ำตาลทราย และจะต้องมีส่วนช่วยในการประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึง ความแตกต่างของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้และน้ำตาลหลอม อีกทั้งน่าจะมีการควบคุมในเรื่องมาตรฐานของผลผลิตทางการเกษตร ในเบื้องต้นควรให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาจัดการดูแล จัดงบสำรองและให้มีการดำเนินการในรูปของสหกรณ์เพื่อรับซื้อผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ แล้วส่งจำหน่ายต่อไปในตลาดต่าง ๆ

> " จะเป็นอบต. ที่เป็นกรรมการอยู่ในหมู่บ้านเราเนี่ยะ ต้องเป็นโครงการน้ำตาลเนื้อ แบบรับซื้อมา แบบโรงน้ำตาลหลอมแบบนั้นหนะ แล้วส่งออก เราตั้งเป็นโรงงานขึ้นมาแล้วรับซื้อน้ำตาลเนื้อ ต้องมีทางการ ทางนั้นช่วยด้วยถึงจะไปได้ อาจจะเป็นรัฐให้งบมาเหมือนกับเป็นเป็นทุนสำรอง หาตลาดให้เรา แล้วเราทำก็ส่ง แล้วก็รู้ว่าน้ำตาลนี่นะ 100% บ้านเรานี่ ก็ส่งประเทศ สมัยก่อนที่ทำตาลก็ส่งประเทศนอกมันก็ราคาดีสิ เค้าได้กันเยอะราคาไม่ตกเท่าไหร่ ก่อนนี้เค้าว่าคนทำตาลนี่รวยนะ สมัยนี้ทำไม่รวย "

จากที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งก็เป็นการทำลายวัฒนธรรมชาวสวนตาลมะพร้าว สำหรับการทำน้ำตาลมะพร้าวโดยชาวสวนมะพร้าวรายเล็กที่ต้องปรับตัว เพื่อความอยู่รอดตามภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจและพอจะอนุโลม ให้ อภัย เพราะเป็นการในลักษณะของการผสมเจือปนน้ำตาลทรายแต่เพียงเล็กน้อยเพื่อแก้ปัญหาบางประการที่ทำให้เกิดผลเสียต่อการทำน้ำตาลมะพร้าว แต่สิ่งที่จะต้องสร้างความตระหนักรู้และชี้ ให้เห็นคุณค่าของความเป็นชาวสวนมะพร้าวที่ทำการผลิตน้ำตาล

มะพร้าวเนื้อแท้ สำหรับผู้ผลิตรายใหญ่ที่ทำในแบบโรงงานที่มุ่งในทางการค้า เพื่อหากำไรจากส่วนต่างระหว่างน้ำตาลทรายกับน้ำตาลมะพร้าว โดยมิได้คำนึงถึงความถูกต้องและความซื่อสัตย์ สุจริตต่อผู้บริโภคน้ำตาลมะพร้าว แต่การสร้างความตระหนักในคุณค่าและการมีคุณธรรม จริยธรรมกับความร่ำรวย มั่งคงของคนบางคน คงเป็นเรื่องที่ยากและห่างไกลจากความเป็นจริง

การพลิกผันของชาวสวนมะพร้าว เพื่อสร้างความเป็นของแท้ให้แก่น้ำตาลมะพร้าว

ความตกต่ำของชาวสวนมะพร้าวถูกกระทำในเชิงโครงสร้างของการบริหารของรัฐโดยหวังผลการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค แล้วละเลยการมองชุมชนที่อยู่ในระดับจุลภาค ผลกระทบจากการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่ถูกสร้างและกระทำโดยรัฐ ทำให้ชุมชนหลายชุมชนในประเทศเกิดการล่มสลายและสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในสังคมแปรเปลี่ยนไป เป็นความเสื่อม ชาวบ้านคลองแขกก็เป็นชุมชนหนึ่ง ที่ตกอยู่ในสภาพดังกล่าว การเปลี่ยนในเชิงโครงสร้างบางด้านเป็นความยากที่ชาวชุมชนจะต่อต้านหรือคัดค้านได้ แต่ในบางสิ่งบางอย่าง หรือบางเรื่อง ชาวบ้านเริ่มที่จะรวมตัวกันเพื่อวิเคราะห์ถึงต้นเหตุที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อคนในชุมชน

วันนี้ ผู้นำชุมชนบ้านคลองแขกได้มีการประชุมหารือกับกลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการในหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชน เพื่อทำการถอดบทเรียน ปรับเปลี่ยนวิธีคิด และกระบวนการทำงาน เพื่อให้คนในชุมชนได้หันหน้าเข้ามาหาทางออกร่วมกัน ในการรักษาและสืบสานเพื่อสืบทอดการทำสวนมะพร้าวและการทำน้ำตาลมะพร้าว โดยมุ่งที่จะทำการรักษาความเป็นของแท้ของน้ำตาลมะพร้าวเอาไว้ จากการพบปะหารือ พูดคุยกันหลายครั้ง ที่ประชุมได้มีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องมีการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ขึ้นมา เพื่อเป็นแหล่งการออมเงินและใช้ประโยชน์ในอนาคตสำหรับการจัดการเรื่องการตลาด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดซื้อ จัดหาอุปกรณ์ ของใช้ที่จำเป็นสำหรับคนในชุมชน หรือการเข้ามาจัดการ ดูแล เรื่องของผลิตภัณฑ์สินค้าที่เป็นผลผลิตของคนในชุมชน

การทำความเข้าใจกับคนภายนอกของสังคมให้ทราบถึง ผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ทางกลุ่มได้หารือและกำลังดำเนินการ ก็คือ การจัดตั้งศูนย์สาธิตและเผยแพร่ภูมิปัญญาการทำน้ำตาลมะพร้าว เพื่อเปิดให้บุคคลทั่วไปได้เข้ามาสัมผัสและเรียนรู้ เพื่อเปรียบเทียบ ได้เรียนรู้และรับรู้ว่า น้ำตาลมะพร้าวที่ผลิตขึ้นมาจำหน่ายทั่วไปกับน้ำตาลมะพร้าวของแท้ที่ผลิตโดยชุมชนแห่งนี้ มีความแตกต่างกันอย่างไร คนที่เข้ามาเยี่ยมศูนย์และบริเวณรอบศูนย์จะได้สัมผัสกับวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว และสามารถที่ลองเข้ามาสัมผัสกับกิจกรรมบางกิจกรรมได้

โดยตรง นอกจากนี้ทางกลุ่มยังมี ความตั้งใจที่จะจัดงาน เพื่อดึงคนให้เข้ามาล้มชิมรสอาหารที่มีน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้เป็นส่วนประกอบ จะมีรสชาดที่แตกต่างไปจากการใช้น้ำตาลทรายน้ำตาลผสม หรือน้ำตาลหลอมเป็นส่วนประกอบอย่างไร

> " ...ให้รู้ส่วนน้ำตาลหลอมก็คือน้ำตาลหลอม น้ำตาลเนื้อก็คือน้ำตาลเนื้อ แต่ที่นี้ต่างจังหวัดไม่รู้น้ำตาลเนื้อเป็นยังไงน้ำตาลหลอมเป็นยังไง ที่นี้เราอยากให้รัฐช่วยแยกแยะว่านี่เป็นน้ำตาลหลอม นี่เป็นน้ำตาลเนื้อนะ ตั้งไปอีกราคาหนึ่งให้มันดีขึ้นยังมีคนทำตาลอีกเยอะบ้านเรา ตาลสวนมะพร้าวนี่ก็น้อยนะ จังหวัดเรานะ คนเนี่ยะมันจะมองว่าซื้ออะไร ที่ถูกกว่าบาทหนึ่ง สองบาท จะเอาของถูกดีกว่า แล้วคุณค่ามันจะเป็นยังไง "

ทางกลุ่มตั้งความหวังไว้ว่า เมื่อคนส่วนมากรับรู้ เห็นความแตกต่าง และให้คุณค่าต่อผลผลิตที่เป็นน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ทางกลุ่มก็จะดำเนินการเพื่อทำมาตรฐานสินค้าน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ ซึ่งก็จะเป็นการสร้างเกณฑ์ที่จะทำให้มีการพิจารณา กำหนดคุณภาพของน้ำตาลมะพร้าวแต่ละประเภท เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อผู้บริโภค และผู้บริโภคจะได้ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่า ผู้บริโภคต้องการบริโภคของประเภทใด และได้สินค้าที่มีความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ผลิตสินค้าน้ำตาลมะพร้าว และก็จะช่วยให้ชาวสวนมะพร้าวเนื้อแท้ได้มี พื้นที่และได้รับการคุ้มครองดูแลพร้อมกันไปด้วย

ประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่ง ก็คือ ผู้นำชุมชนเป็นชาวไทยมุสลิม ได้เสนอความคิดเห็นต่อกลุ่มว่า น้ำตาลมะพร้าวคนอิสลามก็ใช้ในการบริโภคไม่น้อย แต่อาจจะยังมีความวิตกกังวลและไม่มั่นใจในการประกอบการทำน้ำตาลมะพร้าว เพราะ สินค้าที่จะส่งไปจำหน่ายยังประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามจะต้องได้รับตราฮาลาล ถ้าน้ำตาลของชุมชนบ้านคลองแขกสามารถทำได้มาตรฐานและได้รับฮาลาล ก็จะทำให้ผลผลิตมีแหล่งจำหน่ายได้กว้างขวางมากขึ้น

การปรับตัวของชุมชนจะเกิดขึ้นมิได้ ถ้ามิได้รับการร่วมแรง ร่วมใจของคนในชุมชนอย่างแท้จริง และเรื่องสำคัญที่ควรหยิบยกมาพิจารณาก็คือ การปรับปรุงสภาพสวนมะพร้าวและการถ่ายทอดทักษะ ภูมิปัญญาในการขึ้นตาลมะพร้าวให้กับคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะการหาพันธุ์มะพร้าวเตี้ย และให้น้ำตาลมาก อีกทั้งจะต้องมีวิธีคิดที่จะต้องปลูกมะพร้าวแซม เมื่อปลูกไปได้สักประมาณ 3 ปี และเมื่อต้นเก่ามีอายุ 6 ปี ให้ผลมาแล้ว 3 ปี ก็ควรโค่นต้นเก่าทิ้งเพราะต้นใหม่ที่ปลูกแซมไว้ก็ จะสามารถให้ผลผลิตที่เป็นน้ำตาลใสได้ นอกจากนี้ ยอดมะพร้าวต้นที่โค่นทิ้งก็ยังสามารถขายยอดเพื่อนำไปประกอบเป็นอาหารตามร้านอาหารและภัตตาคารได้อีกต่อหนึ่งด้วย

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ชุมชนบ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 เป็นชุมชนที่แยกออกมาจากบ้านโคกเกตุ ฯ หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นหมู่ บ้านแห่งเดียวที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกับชาวไทยพุทธ ตลอดเวลาที่ผ่าน ถึงแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่ชาวบ้านทั้งหมดก็มีความรักใคร่ สมัครสมาน สามัคคีกันดี และมีการรวมกลุ่มกันพัฒนาชุมชนกันมาอย่างสม่ำเสมอ จากการพบสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9 ทำให้ทราบว่า ก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามา ชาวบ้านก็มีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และจัดกลุ่มสวัสดิการสังคม โดยการจัดระบบประปาหมู่บ้าน และมีการจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ทำให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม พบปะ แลกเปลี่ยนความคิด ร่วมกันทำงาน ดูแล รับผิดชอบชุมชนของตนร่วมกัน และร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชน

การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์

เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักที่จะจัดการในด้านการออมเงินและการพึ่งพาอาศัยกัน จากการสะสมทุนในหมู่บ้านเป็นรายเดือน เมื่อได้เงินจำนวนหนึ่งแล้ว จะได้นำมาจัดสรรให้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกได้กู้ยืม เพื่อไปทำประโยชน์ในกิจการที่แต่ละครอบครัวประสงค์จะทำ หรือเพื่อผ่อนคลาย บรรเทาปัญหาหรือภาระบางอย่างที่จำเป็น จากข้อมูลที่ได้จากผู้ใหญ่บ้านทำให้ทราบว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ได้ตั้งขึ้นมาตั้งแต่ วันที่ 13 เมษายน 2543 และตอนนี้สัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้านได้มีส่วนในการช่วยเหลือและบรรเทาความเดือดร้อนไปหลายรายแล้ว โดยจะมีคณะกรรมการ ฯ พิจารณาให้กู้เป็นราย ๆ ไป และมีสมาชิกให้ความสนใจมากพอสมควร ยอดเงินก็เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยสมาชิกจะต้องซื้อหุ้น ๆ ละ 50 บาท คนหนึ่งจะซื้อคนละกี่หุ้นก็ได้ และจะต้องส่งเงินออมทรัพย์ทุกเดือน

> " มีการรวมหุ้นกันเองว่างั้น มีสมาชิก 77 คน ตอนนี้ มีเงิน 89,400 บาท ให้ชาวบ้านขอยืมไปใช้ โดยกรรมการ ฯ เค้าจะพิจารณาตามความเหมาะสมว่าควรจะให้เท่าไร "

เนื่องจาก ตามหลักการทางศาสนาอิสลามจะคิดดอกเบี้ยไม่ได้ ทางกลุ่มจึงต้องทำความเข้าใจร่วมกัน ใครขอยืมไปจำนวนเท่าไร จะต้องเสียค่าบำรุงให้กับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อเงินจะได้ งอกเงยขึ้นจากเดิม โดยมีการคิดค่าบำรุงร้อยละ 2 ต่อเดือน อย่างเช่น มีการให้ยืมไปจำนวน 5,000 บาทก็จะต้องชำระคืนให้ครบภายใน 10 เดือน พร้อมกับเงินค่าบำรุง คือ

เดือนที่ 1 คืนเงินต้น 500 บาท ต้องจ่ายค่าบำรุง 100 บาท เดือนที่ 2 คืนเงินต้น 500 บาท พร้อมค่าบำรุง 90 บาท ค่าบำรุง
ลดลงเดือนละ 10 บาท ไปจนกว่าจะครบ 10 เดือน เป็นต้น

กลุ่มสวัสดิการสังคม

ในชุมชนหมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 5 ที่อยู่กันคนละฝั่งคลองได้มีการจัดทำประปาหมู่บ้าน โดยได้ รับงบประมาณจากรัฐบาลให้ดำเนินการให้มีน้ำประปาใช้ ในช่วงที่เผชิญกับภัยแล้ง อดีตผู้นำได้ ดำเนินการไว้หลายปีมาแล้ว และถังกักเก็บน้ำเกิดการชำรุดจำเป็นที่จะต้องซ่อมแซม แต่ก็มิได้ซ่อมแซมให้ดี เนื่องจากมีปัญหาเรื่องงบประมาณ และการบริหารงบประมาณในอดีตมีการรั่วไหล มีการใช้ จ่ายเพื่อซื้อวัสดุ อุปกรณ์แพงกว่าความเป็นจริง

> “ หมู่บ้านละแสน ผู้นำเก่า ทางนู้นไปซื้ออุปกรณ์หมด ท่อเนี่ยะเขาลงมาเส้นละสองร้อย สองร้อยกว่าบาทนะ แต่ผมซื้อร้อยสิบบาทนะ เนี่ยะ แล้วมันกินเท่าไหร่ ผมนะผมลงหนังสือไว้เลยแหละ ท่องอเนี่ยะ ท่องอตามท้องร่องเนี่ยะ มันลงตัว 50 บาท ผมซื้อ18 บาท...”

การจัดสวัสดิการน้ำประปา เดิมอยู่ในการจัดการดูแลของผู้นำท้องถิ่นคนเก่า ต่อมาผู้นำคนเก่าลาออก ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ได้เข้ามาดูแลและเข้ามาปรับปรุง เพื่อให้ชาวบ้านได้มีน้ำประปาใช้อย่างสะดวก สบายมากกว่าที่ผ่านมา แต่ก็มีปัญหาในการบำรุงรักษา และค่าใช้จ่ายในเรื่องค่าไฟฟ้า การเก็บเงินค่าใช้น้ำ เพราะพื้นที่บริการครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน การจัดเก็บค่าบริการจากหมู่บ้านที่ไม่ได้เป็นลูกบ้านของตนทำได้ยาก ประกอบกับผู้นำคนเก่าก็มิได้ให้ความร่วมมือ รายรับที่ได้กับรายจ่ายและค่าบำรุงรักษาจึงได้รับไม่เพียงพอ ทำให้การบริการในส่วนนี้มีปัญหาบ้างเป็นบางครั้ง ซึ่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 บอกว่าคงจะต้องแบ่งการดูแลออกเป็นหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน ในส่วนนี้ ผู้ศึกษาได้เสนอว่า น่าจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาร่วมกัน ดูแลรับผิดชอบ และบริหารกิจการ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

> “ ผมหมู่ที่เก้า มันไปใช้หมู่สี่ หมู่ห้า หมู่เจ็ดเนี่ยะ มันกี่หมู่ผมดูแลคนเดียว ผมก็ปัญหาเกิด มันไม่มีงบไอ้นี่นะบำรุงรักษา มีแต่สร้างประปาอย่างเดียว แต่ผมว่านะถ้าเป็นหมู่เดียวอย่างงี้ มันก็มันก็ดูแลได้ แต่นี่มัน โอ้ โฮ หมู่สี่ หมู่ห้า หมู่เจ็ด แล้วหมู่เก้า เฉพาะที่ตั้งอยู่หมู่เก้าของ..มีห้าบ้านพอดี ตรงนั้นรวม..แปดสิบกว่าหลังใช้กัน “

จากการจัดสวัสดิการ เรื่องน้ำประปาหมู่บ้าน จะเห็นว่าการบริหารจัดการยังไม่เหมาะสมเนื่องจากไม่มีการแบ่งแยกความรับผิดชอบในการดูแล และการจัดเก็บรายได้ เพื่อ

นำรายได้มาไว้ใช้ จ่ายในการบำรุงรักษาและจ่ายค่าไฟฟ้าที่ใช้ในสูบน้ำ เพื่อกักเก็บขึ้นถังและส่งไปยังบ้านเรือนต่าง ๆ การหารือร่วมกันจึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการ และเป็นหนทางในการจัดการกับปัญหาที่ เกิดขึ้น

กลุ่มเลี้ยงไก่ และกลุ่มเลี้ยงปลาดุก

เพื่อเป็นการช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม ในปี พ.ศ. 2537 รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณผ่านมาทางศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน โดยการจัดหาไก่พันธุ์ไข่และปลาดุกมาแจกให้ ชาวบ้านได้เลี้ยงในครัวเรือน โดยมีการแบ่งแจกจ่ายกันไป

ในการเลี้ยงชาวบ้านก็ต้องลงทุนในการทำเล้า และค่าอาหารในการเลี้ยง แล้วเมื่อไก่ไข่จึงนำไข่ไก่ไปขาย ทำให้ชาวบ้านมีไข่ไก่รับประทานและเหลือขายเป็นรายได้ส่วนหนึ่ง ส่วนการเลี้ยงปลาดุก ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะมีร่องสวนอยู่แล้ว ก็จะปล่อยปลาดุกลงไปในร่องสวน จึงไม่ ต้องใช้จ่ายเงินในการลงทุนขุดบ่อน้ำในการเลี้ยงปลาดุก แต่ก็จะต้องมีทุนจำนวนหนึ่งเพื่อซื้ออาหารให้กับปลาดุกเมื่อยังเป็นปลาเล็ก เริ่มเลี้ยงใหม่ ๆ และมีอาหารเสริมบ้างเป็นบางครั้ง แต่ตามปกติก็ จะเป็นการเลี้ยงตามธรรมชาติ โดยการสร้างเล้าไก่ไว้บนบ่อเลี้ยงปลาดุก

> “ ตั้งแต่ปี 37 งบของ กศน.มีเลี้ยงปลาดุกเลี้ยงไก่ แล้วก็เป็นพี่เลี้ยงเป็นวิทยากรให้ ที่จริงเขาจะให้เลี้ยงกันทั้งหมู่บ้านเลยนะ ทีนี้พอประกาศออกผมก็ไม่ได้แบบว่า ถ้าบางคน เขาจะไม่ให้ ประกาศออกหอกระจายข่าวนะ ฮู้ มากัน 20 ชาวบ้านเลยอยากจะได้ลูกไก่ไปเลี้ยง ถ้าไม่เป็นกลุ่มนี่เขาไม่ให้ ต้องทำเป็นกลุ่ม เขาไม่ให้เป็นตัวเงิน ให้พันธุ์ไก่มาเลี้ยงกันสามร้อยตัว “

การดำเนินการทั้งสองโครงการ มีส่วนช่วยให้กลุ่มของชาวบ้านที่ได้รับพันธุ์ไก่และปลาดุก อีกทั้งได้รับการอบรมการเลี้ยงจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ได้มีอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนและในชุมชนในราคาประหยัด ส่วนที่เหลือยังจำหน่ายออกไปยังเพื่อนบ้านในชุมชน เพราะไข่ไก่ที่ ขายก็กำหนดราคาเพียงฟองละ 1.50 บาท และยังเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชาวบ้านและเยาวชนในหมู่บ้านอีกด้วย

จากการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมทั้งสาม ในชุมชนหมู่บ้านคลองแขก ได้ทำให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน และทำกิจกรรม เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน คนในชุมชนได้มีการพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสนทนากัน ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

จึงเกิดขึ้น โดยผ่านทางกิจกรรม ที่เกิดจากการประชุมหารือจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำโครงการต่าง ๆ ร่วมกัน

การเปิดตัวของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นนโยบายเร่งด่วนของรัฐบาลที่กำหนดขึ้นในการบริหารราชการแผ่นดิน ของนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่ได้แถลงต่อรัฐสภา เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2544 โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

นโยบาย

เพื่อเป็นการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้าน และชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง

โดยรัฐจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองกองทุนละ 1 ล้านบาท พร้อมเสริมสร้างและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมือง ให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองกันเอง

ปรัชญา

1. เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น
2. ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง
3. เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน
4. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม
5. กระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

วัตถุประสงค์

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนสำหรับการลงทุน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถ
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตัวเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานราก
5. เกิดศักยภาพ / ความเข้มแข็งของประชาชนในหมู่บ้าน / ชุมชนเมือง

หลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

นโยบายดังกล่าวจะประสบความสำเร็จได้ควรประกอบด้วยหลักสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ความพร้อมของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ทั้งความพร้อมของคนและครัวเรือน การควบคุม ดูแลกันเองในหมู่บ้านและชุมชนเมือง ประสบการณ์ในการบริหารจัดการกองทุน สังคมของหมู่บ้านและชุมนเมืองเอง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ฯ ธนาคารหมู่บ้าน กองทุนอาชีพ กองทุนสวัสดิการ กองทุน กข.คจ. ฯลฯ
2. การบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนของหมู่บ้าน ทั้งในส่วนเงินอุดหนุนจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ กับกองทุนทางสังคมของชุมชน และกองทุนที่หน่วยงานราชการจัดตั้งขึ้น เพื่อให้กองทุนดังกล่าวมีการบริหารจัดการให้สอดรับและเกื้อกูลกัน
3. การปฏิรูประบบราชการแผ่นดิน ตามแนวทางให้หมู่บ้าน / ชุมชนเมืองเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา การพัฒนาเป็นของหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยส่วนราชการเป็นผู้สนับสนุนในด้านวิชาการและจัดการกองทุน
4. การติดตามและประเมินผล โดยมีตัวชี้วัดประสิทธิภาพของกองทุน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการพึ่งพาตนเอง เพื่อความโปร่งใส มีประสิทธิภาพ

การดำเนินงานนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาล ได้มีการจัดตั้งเป็นกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแล้ว 73,819 กองทุน และมีการจัดสรรโอนเงินให้แก่กองทุน 73,441 กองทุน วงเงิน 73,441 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 98.1 ของหมู่บ้านและชุมชนเมืองทั้งประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. 2546)

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก

บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่ได้รับการจัดสรรเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาท เมื่อทางหมู่บ้านได้รับทราบนโยบายของรัฐบาล และทราบว่ารัฐบาลจะให้ชุมชนจัดระบบบริหารจัดการเงินกองทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองกันเอง ผู้นำหมู่บ้านจึงได้พิจารณาและเห็นว่าควรจะต้องมีการนัดประชุมหารือร่วมกันกับชาวบ้านเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก เพื่อให้มี ความพร้อมและสามารถดำเนินการอย่างมีระบบ และชาวบ้านได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ผู้นำหมู่ บ้านจึงได้ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

การประชุมร่วมกับชาวบ้าน

การจัดสรรเงิน 1 ล้านบาทให้กับหมู่บ้าน โดยให้คนในชุมชนหารือร่วมกันที่จะบริหารเงินกองทุนกันเอง นับว่าเป็นภาระที่สำคัญและเป็นความใหม่ของการจัดการบริหารเงินจำนวนที่ค่อนข้างมาก จึงทำให้ผู้นำชุมชนจะต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้าน เพื่อมิให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องและมิได้มีส่วนร่วมรับรู้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมูบ้านและชุมชนเมือง ดังนั้น ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 จึงได้ออกประกาศทางหอกระจายข่าวเชิญชาวบ้านให้มาร่วมประชุมรับรู้ และหารือร่วมกันเป็นเบื้องต้น และได้เชิญท่านนายอำเภออัมพวา มาร่วมชี้แจงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง และเป็นการย้ำให้ชาวบ้านทราบเงินจำนวนนี้เป็นเงินที่รัฐบาลมอบให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล และจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง หากดูแลและจัดการอย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง มีการจำนวนเงินงอกเงยเพิ่มมากขึ้น และขอให้รับทราบว่าเงินจำนวนนี้ เป็นของทุกคนในชุมชนที่จะต้องดูแล รับผิดชอบร่วมกัน

การประชุมเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

ในการประชุมชาวบ้าน เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2544 ชุมชนได้จัดให้มีการประชุมขึ้นที่ มัสยิดดำรงอิสลาม มีชาวบ้านมาร่วมประชุมมากกว่า 3 ใน 4 ของหลังคาเรือน ซึ่งเป็นไปตามระเบียบของการประชุมเพื่อพิจารณาเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยเริ่มจากการเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมที่จะเป็นกรรมการกองทุน ฯ ทีละคน และให้มีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้ว ก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม สำหรับชุมชนบ้านคลองแขกได้พิจารณาที่จะเลือกตัวบุคคลจำนวน 11 คนมาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ชาวบ้านที่มาร่วมประชุมยกมือให้ผู้รับการเลือกเป็นกรรมการ 11 คน หลังจากนั้นจึงได้มีการพิจารณาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ผลจากการพิจารณาชาวบ้านที่มาร่วมประชุมยกมือเป็นเอกฉันท์กับบุคคลที่ถูกเสนอชื่อให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวนั้น คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองทั้ง 11 คน ประกอบกรรมการชาย 6 คน และกรรมการหญิง 5 คน และมีการกำหนดตำแหน่งต่าง ๆ ในกองทุนไว้คือ ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง รองประธาน ฯ เลขานุการ ฯ เหรัญญิก ฯ และที่เหลือเป็นกรรมการ 7 คน หลังจากนั้น คณะกรรมการ ฯ ได้มีการหารือกันที่จะเรียนรู้ ทำความเข้าใจหลักการของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองอย่างละเอียด เพื่อที่จะร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านคลองแขกออกมา และในวันนั้นได้มีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจำนวน 28 ราย

ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

การจัดทำระเบียบ ข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก ได้มีการกำหนดการประชุมในวันที่ 15 กรกฎาคม 2544 โดยในวันนั้นมีผู้มาเข้าร่วมประชุมจำนวน 9 คน ขาดประชุม 2 คน และได้มีการพิจารณาแต่งตั้งผู้เปิดบัญชีกองทุน และผู้ถอนเงินบัญชีกองทุน จำนวน 4 คน ประกอบด้วย ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เหรัญญิก ฯ เลขานุการ ฯ และกรรมการ 1 คน และหากจะกระทำกิจทั้งสองได้ จะต้องลงชื่อสองในสี่

สำหรับการร่างระเบียบ ข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขกได้มีการประชุมอีก 2 ครั้ง ในวันที่ 6 ตุลาคม 2544 และวันที่ 11 ตุลาคม 2544 โดยในครั้งหลังนี้ได้มี การแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน ฯ เพิ่มอีก 1 คน ระเบียบ ข้อบังคับส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันกับหมู่บ้านอื่น ๆ ขั้นตอนแรกที่สำคัญ ก็คือ หากจะเข้าร่วมในกองทุนหมู่บ้านก็จะต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อจะได้มีสิทธิในการกู้ แต่ที่บ้านคลองแขก หากใครเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์มาแล้ว 3 เดือนก็สามารถกู้เงินจากกองทุนได้ด้วยเช่นกัน และในการสมัครเป็นสมาชิกจะต้องจ่ายค่าธรรมเนียมแรกเข้าคนละ 20 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดทำเอกสารต่าง ๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ที่เรียกว่า เงินสัจจะออมทรัพย์ โดยจะต้องจ่ายเงินสัจจะออมทรัพย์ เป็นรายเดือน

ในการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะสามารถกู้ได้รายละไม่เกิน 20,000 บาท แต่บางรายอาจจะได้รับอนุมัติไม่ถึง 20,000 บาทก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของคณะกรรมการ ฯ และในการกู้ยืมจะต้องหาผู้ค้ำประกันจำนวน 2 ราย ซึ่งอาจจะมีการจับกลุ่ม เพื่อหมุนเวียนค้ำประกันกันได้ ในชุมชนบ้านคลองแขก เมื่อกู้ไปแล้วจะต้องจ่ายดอกเบี้ย แต่ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีชาวไทยมุสลิมอยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง จึงหลีกเลี่ยงการใช้คำว่าดอกเบี้ย โดยให้มาใช้ว่า จะต้อง เสียค่าบำรุงแทน ในอัตราร้อยละ 6 ต่อปี หรือร้อยละ 50 สตางค์ต่อเดือน

เนื่องจากเดิมภายในหมู่บ้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นมาก่อนแล้ว ภายหลังมี กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามาอีกโครงการหนึ่ง ผู้นำชุมชนจึงได้จัดการบริหารงานกองทุนทั้งสองกลุ่ม ด้วยการเปิดบัญชีเงินฝากแต่ละโครงการ ฯ โดยมีการแยกออกจากกันอย่างเป็นอิสระ

จำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ การยื่นขอกู้และการพิจารณาจำนวนเงินให้กู้

ชุมชนบ้านคลองแขกมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 118 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้งหมด 75 คน โดยเริ่มให้กู้ในรอบแรกตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนถึงเดือนสิงหาคม รวมสมาชิกที่กู้ เงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขกทั้งสิ้น จำนวน 61 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 1,153,000 บาท ซึ่งจะเห็นว่ายอดเงินให้กู้จะมียอดสูงกว่าเงินที่จัดสรรมาให้จำนวน 1,000,000 บาท ทั้งนี้เป็นเพราะ มีการนำเงินที่สมาชิกผ่อนชาระเป็นรายเดือนมาออกให้กู้หมุนเวียนต่ออีก รายละเอียดดังตาราง 3

ตาราง 3 แสดงข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก

เดือน / ปี	**จำนวนผู้กู้**	**จำนวนเงิน**	**หมายเหตุ**
พฤศจิกายน 2544	18	360,000	
มกราคม 2545	15	300,000	
กุมภาพันธ์ 2545	8	123,000	
มีนาคม 2545	9	140,000	
เมษายน 2545	4	80,000	
มิถุนายน 2545	6	110,000	
สิงหาคม 2545	1	20,000	
	61	**1,153,000**	**รวม**

จากข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกจะเห็นว่า สมาชิกมีการทยอยกู้เงิน และคณะกรรมการ ฯ จะพิจารณาคำขอกู้ของสมาชิกเป็นราย ๆ พร้อมทั้งมีการอนุมัติเงินกู้จำนวนไม่เท่ากัน โดยมีการอนุมัติให้กู้ตั้งแต่ต่ำสุด 5,000 บาท จนถึง 20,000 บาท ซึ่งเป็นวงเงินสูงสุดตามที่คณะกรรมการ ฯ ได้กำหนดไว้ และในการส่งเงินคืนจะมีการส่งเงินทั้งเป็นแบบผ่อนชำระเป็นรายเดือน ราย 6 เดือนและรายปี

เมื่อครบกำหนด 1 ปี ในเดือนตุลาคม 2545 มีสมาชิกผ่อนส่งตามกำหนดจำนวน 59 ราย มีเพียง 2 รายที่ไม่สามารถจัดส่งได้ตามกำหนด แต่มี 1 รายที่ขอผ่อนชำระเป็นรายเดือน ๆ ละ 500 บาท จนกว่าจะหมดหรือหากมีรายได้มากขึ้นก็จะผ่อนชำระเพิ่มจนกว่าจะครบตามจำนวนที่ได้กู้ไป ส่วนอีก 1 ราย แจ้งว่าจะไม่โกงแน่ แต่ตอนนี้ยังไม่มีรายได้ เพราะขณะนี้ได้ลงทุนเลี้ยงกระต่าย แต่ ยังไม่สามารถจำหน่ายและหากำไรจากการเลี้ยงกระต่ายดังกล่าว และ

จากการผิดสัญญาคณะกรรมการ ฯ จึงมีลงมติไม่อนุมัติให้สมาชิก 2 ราย และผู้ค้ำประกันทั้ง 2 คนที่ค้ำประกันของทั้งสองรายได้รับเงินกู้ในรอบที่สอง และจากการพูดคุยกับประธานกองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้แจ้งว่าในวันที่ 3 มิถุนายน 2546 จะมีการประชุมเพื่อจัดสรรเงินจำนวน 24,000 บาท ปันผลให้แก่สมาชิก

จากการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ฯ บ้านคลองแขกจะเห็นได้ว่า โดยภาพรวมสามารถจัดการได้อย่างดี ถึงแม้จะมีปัญหาอยู่บ้างในสมาชิก จำนวน 2 ราย และจากการศึกษารายละเอียดของการขอกู้เงินไปพบว่า ส่วนใหญ่จะกู้เงินเพื่อนำไปชดใช้หนี้ดอกเบี้ยที่สูงกว่าของสถาบันการเงินและเอกชนรายอื่น และรองลงมา คือ การกู้เงินเพื่อไปลงทุนในการค้าและการเลี้ยงสัตว์ ส่วนการกู้ เพื่อนำไปพัฒนาหรือปรับปรุงเกี่ยวกับการทำสวนมะพร้าวมีน้อยราย ทั้งนี้เพราะอาชีพดังกล่าวได้มี การละทิ้งมานานและขาดการสืบทอดของคนรุ่นใหม่ สมาชิกจำนวนนี้ขอกู้เพื่อนำไปซื้อวัสดุ อุปกรณ์ในการทำน้ำตาลมะพร้าวและซื้อพันธุ์มะพร้าวน้ำหอมมาปลูกทดแทน เพื่อสำหรับไว้ขายผลมะพร้าวต่อไปในอนาคต

ในรอบที่สอง ชุมชนบ้านคลองแขกได้ปล่อยเงินให้สมาชิกกู้ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2545 ถึงเดือนพฤษภาคม 2546 จำนวน 29 ราย เป็นเงิน 565,000 บาท และอนุมัติให้สมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์สามารถกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ตามข้อตกลงที่ได้กำหนดไว้ตั้งแต่ต้น จำนวน 18 ราย เป็นเงิน 340,000 บาท ดังนั้นในรอบที่สองนี้ มีสมาชิกกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ทั้งหมด 47 ราย รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 905,000 บาท และในรอบนี้ได้มีสมาชิกขอลาออก จำนวน 5 ราย เนื่องจากไม่มี ความจำเป็นที่จะกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ฯ

ผลของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

การออมเงินของชาวบ้าน : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

แต่เดิมชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มกัน โดยการตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นมา โดยกำหนดให้ สมาชิกส่งเงินรายเดือนเดือนละ 50 บาท แต่เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชาวบ้าน ประกอบกับการเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ ชาวบ้านจะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์หรือต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและส่งเงินออมเป็นรายเดือน ๆ ละ 100 บาท จึงจะมีสิทธิในการขอกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ จึงทำให้ชาวบ้านมีการรวมตัว เพื่อศึกษา ทำความเข้าใจและสมัครเป็นสมาชิก กิจกรรมการออมเงินจึงเกิดเพิ่มมากขึ้นในชุมชนบ้านคลองแขก ทำให้ยอดเงินทั้งเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินออมของกองทุนมียอดสูงขึ้น สามารถนำมารวมกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ทำให้สมาชิกมียอดเงินกู้มาหมุนเวียนให้สมาชิกกู้ยืมได้มากกว่า 1,000,000 บาท จากการบอกเล่าของประธานกองทุนหมู่บ้าน ฯ ว่า

" ปัจจุบันนี้ เรามีเงินทั้งหมดมากกว่า หนึ่งล้าน สามแสนบาท "

การสืบสานสำนึกร่วมความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

การมีกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามาเป็นกิจกรรมที่ดึงดูดความสนใจ ให้คนในชุมชนเข้าร่วมรับรู้และใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ทำให้ชาวบ้านติดตามข้อมูลข่าวสารและเข้ามามีส่วนในการพิจารณา ตัดสินใจร่วมกับผู้นำในชุมชนและสมาชิกของชุมชนคนอื่น ๆ จากการสรุปผลของกิจกรรมกองทุนในรอบปีที่ผ่านมา ชุมชนบ้านคลองแขกได้มีการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเกือบทุกเดือน มีการบันทึกการประชุมอย่างเป็นทางการจำนวน 8 ครั้ง และมีการประชุมชาวบ้านจำนวน 2 ครั้ง และมีการประชุมสามัญอีก 1 ครั้ง และในการประชุมทุกครั้งมีสมาชิกให้ความสนใจและแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ช่วยสร้างความสำนึกของความเป็นชุมชน และร่วมแรงร่วมใจกันสร้างสรรค์ชุมชน และจากการที่ผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านและทำหน้าที่ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ได้ทำหน้าที่ในการประสานงานและร่วมงานกับชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างดี เมื่อหมดวาระการเป็นผู้ใหญ่บ้าน และมีการเลือกตั้งใหม่ ผู้ใหญ่บ้านคนเดิมก็ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านต่ออีกสมัยหนึ่ง จากนี้ต่อไปงานของชุมชน โดย เฉพาะงานที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นอาชีพทำสวนมะพร้าวและอาชีพการท่องเที่ยว กำลังได้รับการจัดการเพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม หลายครัวเรือนหันกลับมาทำสวนน้ำตาลมะพร้าวและจะสืบสานอาชีพนี้ต่อ โดยจะมีการปรับปรุงสวน ตัดโค่นต้นมะพร้าวที่สูงแล้วปลูกมะพร้าวใหม่ และมีการร่วมกันทำชุมชนให้น่าอยู่ เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวให้เข้ามาสัมผัสวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว ที่ศูนย์ท่องเที่ยวและเผยแพร่การทำน้ำตาลมะพร้าว บริเวณบ้านผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 และนักท่องเที่ยวก็จะสามารถเข้าไปสัมผัส รับรู้ เรียนรู้การทำสวนและทำน้ำตาลมะพร้าวจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านคลองแขกได้อย่างครบวงจร

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก เกิดขึ้นในหลายระดับ ได้แก่

ระดับแรก เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนบ้านคลองแขก ประสบปัญหาอันเนื่องมาจากภาวะน้ำเค็ม ภัยแล้ง และการเบียดขับของนายทุนที่ทำน้ำตาลหลอม จนทำให้การทำน้ำตาลมะพร้าวไม่สามารถดำรงอยู่ได้ดังเดิม จนต้องเคลื่อนย้ายแรงงานไปประกอบอาชีพอื่น และทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อการจับจ่ายใช้สอยในครัวเรือน ต้องเป็นหนี้ เป็นสิน การมีกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามา ทำให้มี แหล่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ มาผ่อนคลายภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูง

กว่า เปรียบเสมือนช่วยทำให้ชาวบ้านมีลมหายใจที่คล่องขึ้น สามารถทำงานและเหลือมาใช้มากขึ้นหรือชดใช้หนี้สิน ให้ลดน้อยหรือหมดเร็วขึ้น เพราะชาวบ้านบอกว่าไปกู้เงินนายทุน ที่เป็นเจ้าของร้านทองที่ตลาดหรือนายทุนโรงงาน อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 – 10 ต่อเดือน ทำมาเท่าไรก็เป็นเงินดอกเบี้ยหมด

ระดับที่สอง ในกรณีที่มีอาชีพอยู่แล้ว สามารถนำเงินที่กู้จากกองทุนหมู่บ้านไปขยายกิจการ เช่น อาชีพค้าขาย ตัดเย็บเสื้อผ้า ก็สามารถเอาเงินที่ได้ไปซื้ออุปกรณ์ที่เป็นส่วนประกอบในการประกอบอาชีพเหล่านั้น ทำให้มีสายป่านในการมีทุนหมุนเวียนมากขึ้น

ระดับที่สาม การประกอบอาชีพเสริม เพื่อหารายได้ เช่น การเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ในครัวเรือนที่มีสมาชิกออกไปหารายได้จากการทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังมีผู้ที่สูงอายุหรือเด็กที่ไม่สามารถไปทำงานได้ โดยทั่วไปก็จะอยู่บ้านเฉย ๆ ทั้ง ๆ ที่มีที่ดินและบ่อน้ำ หลายครัวเรือนคิดที่จะหารายได้ เสริม แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เพราะรายได้ที่ได้จากการรับจ้างมีเพียงพอสำหรับการอยู่ การกินในแต่ละวันเท่านั้น เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามา และมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ จึงทำให้มีการกู้ยืมเพื่อมาลงทุนในการทำอาชีพเสริมได้สะดวกและแบกภาระในการหาเงินคืนได้อย่างสบายใจขึ้น

ระดับสุดท้าย เป็นการเตรียมตัวเพื่อปรับเข้าสู่การเป็นพื้นที่รองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยชุมชนมีโครงการที่จะสนับสนุนให้คนในชุมชนหันมาทำสวนมะพร้าว และทำน้ำตาลมะพร้าว เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามา จึงทำให้บางรายของกู้เงินเพื่อมาปรับปรุงสวนมะพร้าว ซื้อพันธุ์มะพร้าวน้ำหอมและมะพร้าวที่ให้น้ำมากมาลงแซมมะพร้าวสูง ๆ โดยมีความหวังว่าอีกประมาณ 3 ปีข้างหน้าก็โค่นมะพร้าวสูงออก และจะสามารถขายมะพร้าวผล และทำตาลสาธิตให้นักท่องเที่ยวได้ชม โดยมีศูนย์สาธิตของหมู่บ้านเป็นที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือน

ผลทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน

จากการมีเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน ฯ เข้ามามีส่วนกระตุ้นและเป็นแหล่งทุนในการจับจ่ายใช้สอยเป็นเบื้องต้น และเมื่อมีการประสานสัมพันธ์ในระดับชุมชน โดยมีสมาชิกแต่ละคนและองค์กรในชุมชนเข้ามาดำเนินการขับเคลื่อนกิจกรรมให้เป็นไปตามแผนงานที่วางไว้ สิ่งที่จะเกิดตามมาก็คือ ผลผลิตและสิ่งที่จะได้รับจากการจำหน่ายผลผลิต รวมทั้งการขายบริการให้กับนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน อันจะนำมาซึ่งเงินตราเข้ามาสู่ชุมชน เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าในชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น การจับจ่ายเพื่อการบริโภคและการซื้อบริการต่าง ๆ ก็ช่วยให้เงินสะพัดในชุมชนมากขึ้น ชุมชนก็ จะมีการปรับและขยายตัวในด้านต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

การเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของชาวบ้าน

ชุมชนบ้านคลองแขก เป็นชุมชนที่มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ชาวบ้านจึงเข้าถึงข้อมูลของกองทุนได้อย่างทั่วถึง แต่เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ มีชาวบ้านที่นับถือศาสนาต่างกันอาศัยอยู่ร่วมกัน จึงมี ส่วนที่ทำให้บางรายมีความคิดเห็นว่า การให้กู้ยืมเงินมีการหมุนเวียนอยู่ในกลุ่มของผู้ที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ฯ หรือผู้ใกล้ชิดกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ฯ หรือหากพิจารณาตามรายชื่อหรือนามสกุลจะพบว่า มีอยู่ไม่กี่นามสกุลที่ได้รับการอนุมัติให้กู้เงิน ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ก็จะพบว่า นามสกุลของกลุ่มไทยอิสลามนั้นมีอยู่ไม่กี่สายสกุล แต่มีหลายครัวเรือนใช้นามสกุลร่วมกัน จึงทำให้ดูเหมือนไม่กระจายการกู้ยืมเงิน ในขณะเดียวกันก็มีกลุ่มไทยพุทธที่มีฐานะค่อนข้างดี และไม่เดือดร้อนทางการเงิน ไม่ได้ใช้สิทธิในการกู้ยืมเงิน เพราะคิดว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินแล้วจะกู้เงินมาเพื่อเสียดอกเบี้ยทำไม แต่เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้วก็ไม่มีการกระทบกระทั่งหรือก่อให้เกิดปัญหาต่อการจัดการเงินของกองทุนหมู่บ้าน ฯ แต่ประการใด จะมีก็เพียงการวิพากษ์ วิจารณ์กันบ้างเล็กน้อยเท่านั้น

ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

เนื่องจากเงินกองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้นำมาให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเป็นระยะเวลาเพียงปีเศษ ๆ ชาวบ้านรู้สึกดีที่ได้มีเงินดอกเบี้ยที่ต่ำมาช่วยแบ่งเบาภาระ แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านบางรายก็เกรงว่า ถ้าการบริหารงานกองทุนหมู่บ้าน ฯ โดยคณะกรรมการหมู่บ้าน ฯ ที่ไม่ดีก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาได้ และการจัดการของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ฯ ควรที่จะมีการตรวจสอบการใช้เงินของสมาชิกที่กู้อย่างเคร่งครัด เพื่อพิจารณาว่าเงินที่สมาชิกกู้ไปนั้นนำเอาไปใช้ตรงตามวัตถุ ประสงค์ และควรจะมีการวางแผนในการพัฒนางานในชุมชน ให้สอดคล้องรองรับกับการใช้เงินของสมาชิกด้วยก็จะมีประโยชน์ เพราะสมาชิกในชุมชนหลายครัวเรือนก็ต้องการผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ในการสร้างงาน และมีวิธีการจัดการที่ทำให้สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม รวมทั้งจัดการให้เกิดกิจกรรมในเชิงธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสร้างผลิตภัณฑ์ การจัดการตลาด เพื่อการซื้อขาย แลกเปลี่ยน โดยเฉพาะ การจัดการในรูปของสหกรณ์หมู่บ้าน เป็นต้น

ข้อเสนอจากมุมมองของชาวบ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้าน ฯ ได้ดำเนินมาระยะเวลาหนึ่ง สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินที่จะนำมาใช้เพื่อการลงทุนได้ในระดับหนึ่ง โดยไม่ต้องไปพึ่งนายทุนเงินกู้นอกระบบที่ผ่านมาในหนึ่งปี นับว่าชุมชนบ้านคลองแขกสามารถจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ดีพอสมควร

และชาวบ้านส่วนมากมีความพึงพอใจในนโยบายของรัฐบาลมากกว่าไม่พึงพอใจ แต่ก็มีชาวบ้านบางคนก็มีความเป็นห่วง โดยเกรงว่าเงินที่รัฐจัดสรรลงมาให้ในครั้งนี้ ถ้าไม่มีการบริหารจัดการให้ดี ก็จะละลายหายไปเหมือนเช่นโครงการอื่น ๆ และมีการกล่าวถึงบางประเด็นที่ควรพิจารณา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวงเงินที่แต่ละกองทุนได้รับ การจัดการสนับสนุน ส่งเสริมในกิจกรรมบางอย่าง เพื่อที่จะทำให้กองทุนหมู่ บ้าน ฯ เกิดประโยชน์สูงสุด ดังต่อไปนี้

ประการแรก การกำหนดวงเงินที่ได้รับแต่ละชุมชนหมู่บ้านมีจำนวนเท่ากัน ทั้ง ๆ ที่ขนาดของชุมชน จำนวนครัวเรือน และประชากรของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน สำหรับบ้านคลองแขกมีความคิดเห็นว่าวงเงิน 1,000,000 บาทมีความเหมาะสม แต่ที่รับทราบคือ บางหมู่บ้านจำนวนเงิน 1,000,000 อาจจะน้อยไป

ประการที่สอง ในการกำหนดยอดสูงสุดในการให้กู้ยืมจำนวน 20,000 บาท อาจจะน้อยเกินไป สำหรับการนำไปลงทุนในกิจการบางอย่างที่จะต้องมีอุปกรณ์และวัสดุ หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่จำเป็นที่จะต้องใช้เงินที่มากกว่านี้

ประการที่สาม ระยะเวลาในการผ่อนชำระคืนเงินที่กำหนด 1 ปี อาจจะเร็วเกินไปสำหรับบางกิจกรรมที่ทำไปแล้ว ยังไม่มีผลตอบแทนกลับคืนมาตามระยะเวลาดังกล่าว

ประการที่สี่ การกำหนดให้การกู้ต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คน ทำให้มีปัญหาสำหรับผู้ที่ต้องการกู้บางราย เพราะไม่สามารถหาผู้ค้ำประกันได้ เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวไม่ดีพอที่จะให้ใครเห็นว่าเมื่อกู้ไปแล้วจะสามารถผ่อนชำระเงินกู้ได้ ดังนั้น ผู้ที่ถูกประเมินในลักษณะนี้จึงไม่กล้าที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมและสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ

ประการที่ห้า คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ฯ ขาดความรู้ในเรื่องระเบียบการเงินและการทำบัญชี รัฐบาลควรจัดการอบรม ให้ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ อีกทั้งยังขาดอุปกรณ์เครื่องมือในการจัดการและอำนวยความสะดวกในกิจกรรมของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะงานธุรการ งานเอกสาร เป็นต้น

บรรณานุกรม

กลุ่มรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม. (2543). *รายละเอียดโรงงานอุตสาหกรรมริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง*. (อัดสำเนา).

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน,สำนักงาน. (2545). กองทุนหมู่บ้านผลการดำเนินงานเชิงคุณภาพ. สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ทำเนียบรัฐบาล.

จันทนี เลิศจินดาทรัพย์. (2535). *การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง : กรณีศึกษาอำเภอเมืองสมุทรสงคราม อัมพวา บางคนที และดำเนินสะดวก.* วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถวิล ทองสัน. (2545). *ศึกษาเกษตรกรชาวสวนอาชีพผลิตน้ำตาลมะพร้าว กรณีศึกษาเกษตรกรชาวสวน ตำบลบางแค อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม.* วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชนบทศึกษา : มหาวิทยาลัยมหิดล.

นันทนา พิภพลาภอนันต์. (2546). *วิถีชีวิตชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลำน้ำ : กรณีศึกษาคลองผีหลอก ที่ราบลุ่มแม่กลองตอนล่าง.* วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษา และการพัฒนา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วรรณนภา ตุรงค์สมบูรณ์. (2536). *รายงานเรื่อง น้ำตาลปีบ.* เป็นรายงานส่วนหนึ่งของรายวิชา 051596 Selected topics in Biotechnology บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

จากนา...สู่สวนส้มแลรีสอร์ทริมภู

พ.อ. ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

จากนา...สู่สวนส้มแลรีสอร์ทริมภู

บทที่ 1

บทนำ

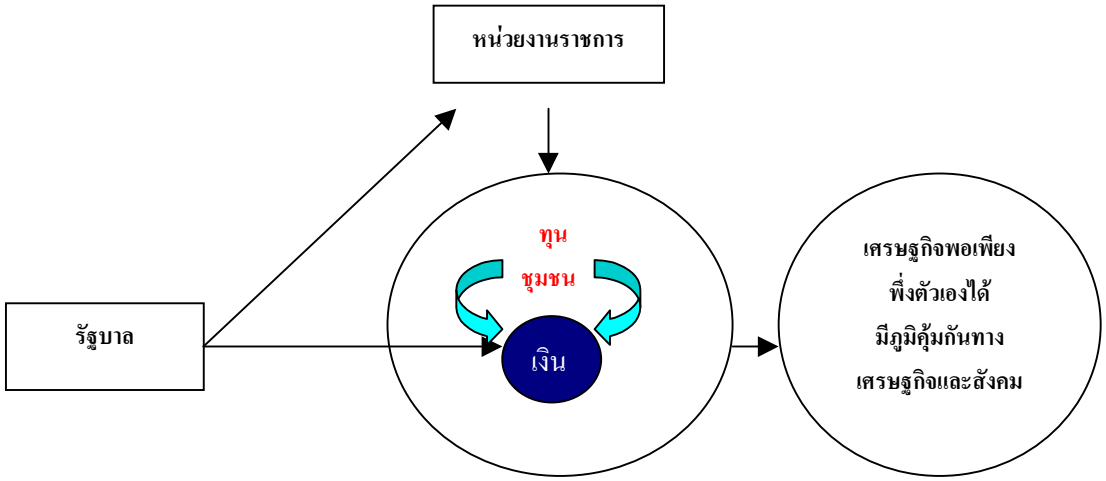
ความเป็นมาของการวิจัย

นโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติของรัฐบาล พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีที่ได้จัดสรรเงินไปให้ชุมชน จำนวน 1 ล้านบาทในแต่ละหมู่บ้าน จำนวนทั้งสิ้น 73,400 แห่งเป็นเงินงบประมาณจำนวนทั้งสิ้น 73,400 ล้านบาท ซึ่งถือว่าเป็นการกระจายทรัพยากร พร้อมทั้งอำนาจการบริหารจัดการให้แก่ชุมชนเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยกำหนดให้ชุมชนร่วมกันวางกรอบกติกาและระเบียบต่างๆเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนฯได้ด้วยตัวเอง และเจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงินและดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการซึ่งได้แก่

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและความจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมือง ให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการกองทุนของตนเอง
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตัวเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหาและการเสริมสร้างศักยภาพและส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชนเมือง

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวตามความเห็นของ อเนก นาคะบุตร ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อพัฒนาสังคม มองว่าเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้านฯของรัฐบาลนั้นเป็นเสมือนเหรียญ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือการทำให้เศรษฐกิจงอกเงย คือทำให้ทุนทางเศรษฐกิจ ที่ชุมชนจัดการกันเองและเป็นเจ้าของงอกเงยขึ้นมีการแบ่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน และอีกด้านหนึ่งคือการทำให้ประชาธิปไตยพัฒนา คือการทำให้เกิดสถาบัน กลไก และกระบวนการ ของ

การปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น โดยการเมืองภาคประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นประชาธิปไตยพื้นฐาน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม หน้า 7-9)

รูปแบบ วิธีการดำเนินการและเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน

นโยบายดังกล่าวนั้นมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากโครงการพัฒนาอื่นๆของรัฐ ที่เคยทำมา เช่นโครงการเงินผัน โครงการเงินกระตุ้นเศรษฐกิจมิยาซาวา ที่ใช้เงินลงไปจ้างชาวบ้านในการสร้างหรือพัฒนาสาธารณสมบัติต่างๆในชุมชน แต่เงินจากนโยบายดังกล่าวให้ประชาชนนำไปประกอบอาชีพที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนเองโดยตรง และก็ไม่เหมือนโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) ที่ให้ประชาชนกู้เงินไปประกอบอาชีพโดยไม่คิดดอกเบี้ยจากผู้ใหญ่บ้านซึ่งตัวแทนของรัฐ แต่เงินจากนโยบายดังกล่าวได้วางเงื่อนไขการดำเนินการ ให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นเงินของชุมชนส่วนรวมและของตนเองไปในขณะเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ว่าเงินกองทุนหมู่บ้านฯนี้จะสามารถที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน จนนำไปสู่ความเข้มแข็งได้จริงหรือไม่ ซึ่งการดำเนินการกองทุนฯดังกล่าวโดยชุมชนเอง จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวจะเกี่ยวข้องกับภูมิหลังของชุมชนที่เรียกว่า **“ทุนชุมชน”** โดยตรง ที่จะสามารถบูรนาการเข้ากับกองทุนหมู่บ้านฯได้มากน้อยเพียงใด ดังนั้นคำถามการวิจัย จึงเป็นการศึกษาถึงทุนชุมชนว่ามีอะไรบ้าง มีความเป็นมาอย่างไร และมีผลต่อการบริหารจัดการกองทุนฯอย่างไร เมื่อบูรนาการเข้ากับทุนเงินตราที่รัฐหยิบยื่นเข้ามาแล้วมีผลทำให้ทุนชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นหรือไม่ ซึ่งก่อนที่จะกล่าวต่อไปในรายละเอียดของกระบวนการวิจัย ควรที่จะทำความเข้าใจในเรื่องของทุนชุมชนร่วมกันดังต่อไปนี้

ทุนชุมชน การที่จะทำความเข้าใจว่าทำไมหมู่บ้านต่างๆถึงมีผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ ที่ไม่เหมือนกันนั้น จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขความเป็นมาของหมู่บ้านที่จะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของประชากร ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนตลอดจนวิถี

ชีวิตที่สามารถดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน สิ่งเหล่านี้อาจเรียกรวมกัน ทุนชุมชน โดยความหมายของทุนชุมชนในที่นี้ มีความหมายกว้าง คือเป็นสิ่งที่ชุมชนมีอยู่จากการได้เรียนรู้จากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และร่วมกับคนอื่นในครอบครัวและชุมชน ซึ่งความรู้ดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดมาได้ เป็นระยะเวลาที่ยาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นความรู้ที่ได้สร้าง สะสม สืบทอดต่อกันไปในสังคมระหว่างคนแต่ละรุ่น เพื่อให้ชุมชนอยู่รอด มีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นอกจากนั้นทุนของชุมชนยังหมายถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติ การร่วมมือกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลผลิต การดูแลเด็กเล็ก การให้ความรู้สำหรับคนที่จะขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันหรือแก้ไขเหตุร้ายภายในชุมชน และการพึ่งพากันระหว่างเครือข่ายหมู่บ้านที่อยู่นอกชุมชนออกไป ทุนชุมชนดังกล่าวสามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น 3 ด้านได้แก่ **ทุนทางสังคม** ซึ่งหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การมีผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ และเสียสละให้กับส่วนรวม ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน ในอันที่จะนำความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆเข้ามาประยุกต์ใช้ในชุมชน **ทุนทางวัฒนธรรม** หมายถึงระบบความรู้ ความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ต่างๆที่ชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นในการดำเนินวิถีชีวิตที่ยาวนานสืบต่อกันมาของชุมชน ความสามารถที่จะเชื่อมโยงระบบความรู้เก่าเข้ากับระบบความรู้ใหม่ **ทุนทางเศรษฐกิจ** ความสามารถในการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติทั้งในและนอกชุมชน ความสามารถที่จะทำให้เกิดความสมดุลย์ระหว่างการผลิตบริโภคกับการบริโภค ความสามารถในการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างเครือข่ายของชุมชน จนทำให้ชุมชนมีความพอเพียงทางเศรษฐกิจและสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ ทุนทั้งสามด้านรวมกันเรียกว่า ทุนชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนใดมีทุนชุมชนมากก็จะทำให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งสามารถที่จะเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ดี ในทางตรงข้ามชุมชนใดที่มีทุนชมชนน้อย ชุมชนนั้นก็จะดำรงอยู่ได้อย่างยากลำบาก

สำหรับเงินกองทุนหมู่บ้านฯที่รัฐได้จัดสรรค์เข้าไปในชุมชน หมู่บ้านละ 1 ล้านบาทถือว่าเป็น **ทุนเงินตรา** เป็นการเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ซึ่งในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่นิยามทุนในรูปของเงิน ที่นำไปใช้ในการลงทุนไม่ว่าจะในภาคการผลิต การค้าขาย หรือการให้บริการ ทั้งนี้รัฐเชื่อว่าเงินทุนดังกล่าว จะช่วยทำให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และจะทำให้เกิดการสะสมทุนทางด้านอื่นๆของชุมชนให้เพิ่มมากขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. การสร้างความรู้(knowledge creation) เพื่อให้การวิจัยนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจ นักวิจัยเป็นผู้ที่ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง มุ่งเน้นในเรื่องของทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ
2. การวางนโยบาย (policy formation) เพื่อให้ผู้วางนโยบายได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัย และความรู้เพื่อวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ

วิธีการศึกษา

ในการวิจัยนี้หาคำตอบคำถามการวิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) เป็นทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่สามารถจะอธิบายหรือทำความเข้าใจในปัญหาที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์จริง โดยทฤษฎีถูกค้นพบ พัฒนา และได้รับการตรวจสอบ (verify) ด้วยการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์นั้นอย่างเป็นระบบและรอบด้าน โดยยึดหลักของการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความคิดความเชื่อ ทัศนะ ค่านิยม คำอธิบายพฤติกรรม จากโลกหรือมุมมองของคนในสังคมนั้นเอง (social construct) จากการที่มนุษย์ให้ความหมายกับสิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวเรา ขึ้นมาจากความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หรือบริบทของสังคมนั้นๆ (นภาภรณ์ หะวานนท์,2539 : 103 -104)ทฤษฎีที่ได้จึงเป็นผลผลิตของการปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ทางสังคม หรือความจริงที่มีอยู่ในสังคมให้อยู่ในระดับที่สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสถานการณ์ต่างๆได้ อนึ่งการที่เราจะเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชน(mode of living)ได้ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปและดำรงอยู่ได้ ซึ่งการเข้าใจปรากฏการณ์ในอดีต จะช่วยทำให้เราสามารถเข้าใจสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้อย่างแจ่มชัดขึ้น

สำหรับการเก็บข้อมูลครั้งนี้จะใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก(key information) ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่จะศึกษา ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและผู้ที่อาจจะไม่เกี่ยวข้องแต่เราต้องการข้อมูลที่ได้มาใช้ในวิเคราะห์เปรียบเทียบ เพื่อให้การวิเคราะห์มีลักษณะครอบคลุมในทุกๆด้าน เป็นการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี(theoretical sampling)โดยการใช้แนวคำถาม(guideline)ซึ่งมีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง(semi - structure interview) โดยแนวคำถามจะมีลักษณะเปิดกว้างและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทที่แตกต่างกันไประหว่างการสัมภาษณ์ สิ่งที่สำคัญที่สุด 2 ประการคือประการแรก ผู้เก็บข้อมูลจะต้องพยายามสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อทำให้เกิดความไว้ใจและเต็มใจที่จะให้สัมภาษณ์ ข้อมูลที่

ได้จึงจะถือได้ว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ตรงกับความคิดความเข้าใจของผู้ให้สัมภาษณ์มากที่สุด ประการที่สอง ผู้วิจัยจำเป็นต้องลงสนาม สัมผัสกับปรากฏการณ์จริง สังเกตและเก็บข้อมูลด้วยตัวเอง จึงจะเข้าใจการให้มโนทัศน์(concept) ต่อสิ่งต่างๆที่สัมพันธ์กับบริบทของผู้ให้ข้อมูลหลัก จึงจะสามารถสร้างทฤษฎีจากฐานรากที่มีความความสมบูรณ์ ใกล้เคียงและสอดคล้องกับความจริงได้

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลจำเป็นจะต้องทำไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องมีความไวทางทฤษฎี(theoretical sensitivity) ต่อข้อมูลที่คิดและศึกษา นำไปสู่การสร้างมโนทัศน์(concept) การจัดหมวดหมู่(categories) ตามคุณสมบัติของข้อมูล(property) และหาความเชื่อมโยงมโนทัศน์ มาเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี ตามขั้นตอนคือ การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี(theoretical sampling) การสร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี(theoretical coding) และการหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generating) ทฤษฎีฐานรากจึงเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นจากข้อมูลที่เป็นไปตามปรากฏการณ์จริงมากที่สุด(นภาภรณ์ หะวานนท์,2539 : 103) อนึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้โปรแกรม Atlas ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน

สาเหตุที่เลือกชุมชนแห่งนี้เนื่องจากโครงการวิจัยกองทุนหมู่บ้านฯ ต้องการศึกษาชุมชนที่หลากหลายทั่วประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำสวน ทำไร่ การทำการประมง ฯลฯ และศึกษาปรากฏการณ์ทั้งชุมชนที่มีความเข้มแข็งและชุมชนที่มีความอ่อนแอ การวิจัยนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยเลือกที่จะวิจัยชุมชนที่ทำสวนผลไม้ในพื้นที่ จังหวัดนครนายก เป็นพื้นที่ที่มีการทำสวนผลไม้มาก มีผลผลิตที่สำคัญคือ ส้มโอ มะปราง ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งทำชื่อเสียงให้กับจังหวัด สิ่งที่สำคัญมีหลายหมู่บ้านที่เปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำนามาเป็นการทำสวนไม้ และประสบความสำเร็จมีรายมากพอสมควร พอที่จะจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

การเข้าสู่ชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่าพื้นที่ที่ทำการวิจัยส่วนใหญ่ทำสวน การที่จะได้ข้อมูลมาขั้นต้นน่าจะเกี่ยวข้องกับการเกษตรจึงได้ติดต่อกับเกษตรจังหวัด เพราะคิดว่าทางเกษตรจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านที่น่าสนใจได้บ้าง แต่ทางเจ้าหน้าที่ได้แนะนำว่าควรจะไปปรึกษากับทางพัฒนาการจังหวัดน่าจะได้ข้อมูลที่ดีกว่า ซึ่งก็ไม่ผิดหวัง ทางพัฒนาการจังหวัดได้ให้รายชื่อของหมู่บ้านที่มีการบริหารจัดการกองทุนที่น่าสนใจ มาพร้อมกับหมู่บ้านที่มีการดำเนินการในเรื่อง “ หนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล ” มาด้วย ซึ่งมีหลายตำบลที่ผลิตภัณฑ์เป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียง ทำให้ง่ายในการที่จะกำหนดพื้นที่ในการทำการวิจัยมากขึ้น และเนื่องจากผู้วิจัยรับราชการทหารอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า และทราบดีว่าทุกๆปีจะมีกำลังพลทหารของทหารกองพันทหารราบ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ที่มาจากพื้นที่ในจังหวัดนครนายกเป็นจำนวนมาก อีกทั้งมีข้าราชนายทหารประทวนหลายคนที่เป็นคนในพื้นที่ จึงได้ไปประสานกับทางหน่วยงานดังกล่าว เพื่อให้ได้เป้าหมายหมู่บ้านที่แคบลงไปอีก และถ้าหาคนที่สามารถที่จะนำผู้วิจัยลงพื้นที่ได้ ก็จะสามารถทำให้เข้า

ถึงชาวบ้านได้ง่ายขึ้น ซึ่งก็ไม่ผิดหวังอีกเช่นกัน ได้พลทหารจากกองพันทหารราบ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าซึ่งเป็นคนในพื้นที่ **“หมู่บ้านตำหนักยาย”** ได้นำผู้วิจัยลงพื้นที่เข้าพบกับ กำนัน ประธานประชาคมหมู่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้านฯ และสมาชิกอื่น ๆ ของกองทุนฯ ซึ่งรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก(Key Information) จะได้กล่าวต่อไป จากการที่ได้ลองพูดคุยสัมภาษณ์บุคคลต่างๆตามที่ได้กล่าวมาแล้วพบว่าข้อมูลที่ได้น่าสนใจ ประกอบกับผู้ให้สัมภาษณ์มีความเป็นมิตรและเต็มใจที่จะให้ข้อมูลจึงได้ตัดสินใจที่จะใช้หมู่บ้านดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ทำการวิจัย

ลักษณะสำคัญของชุมชนสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ หมู่บ้านตำหนักยาย ตั้งอยู่ในตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ซึ่งจังหวัดดังกล่าวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14 องศาเหนือ และเส้นแวงที่101องศาตะวันออก มีระยะทางจากกรุงเทพมหานครตามถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 305 เลียบคลองรังสิตผ่านอำเภอองครักษ์ ถึงจังหวัดนครนายก ระยะทาง 105 กม. มีเนื้อที่ประมาณ 2,122 ตาราง กม. หรือ 1,326,250 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	จังหวัดสระบุรี และจังหวัดนครราชสีมา
ทิศใต้	ติดต่อกับ	จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดปราจีนบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดปราจีนบุรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	จังหวัดปทุมธานี

พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครนายกอยู่ในเขตลุ่มน้ำนครนายกซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของลุ่มน้ำบางปะกง ประกอบขึ้นด้วยลำน้ำสาขาต่างๆได้แก่ คลองท่าด่าน คลองนางรอง คลองวังไคร้ คลองมะเดื่อ คลองสำพุงแห้ง คลองบ่อ คลองสาริกา คลองสีเสียด คลองขนุน คลองห้วยทราย คลองหิน

แก้ว คลองบ้านนา ต้นแม่น้ำนครนายกเกิดจากเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่รับน้ำฝน 2,433 ตารางกิโลเมตร ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,500-2,000 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนมิถุนายน ถึงเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ฝนตกฉุก จะมีปริมาณน้ำในลำน้ำถึง 93% ของปริมาณน้ำตลอดทั้งปี และเนื่องจากพื้นที่ในหุบเขามีความสูงเฉลี่ย 400 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล แล้วลาดเทมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ จากนั้นก็ลดระดับลงอย่างลวดเร็วสู่ที่ราบลุ่มของแม่น้ำนครนายกซึ่งมีระดับพื้นที่ดินเฉลี่ยประมาณ 3-4 เมตรจากระดับน้ำทะเล ลำน้ำช่วงลงจากเขามีความลาดชันสูง ทำให้เกิดน้ำป่าท่วมฉับพลันได้ง่ายและรุนแรง ส่วนในที่ราบลุ่มน้ำมักจะท่วมขังเป็นเวลานาน แต่จะขาดแคลนน้ำเมื่อถึงฤดูแล้ง นอกจากนั้นยังมีปัญหาดินเปลี้ยวหรือดินเป็นกรดทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ของหมู่บ้านตำหนักยาย อยู่ในช่วงลำน้ำไหลลงจากเขา ลักษณะทั่วไปเป็นหุบเขาแคบๆ พื้นที่สูงชัน ผิวดินตื้นและน้ำใต้ดินต่ำ ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนท่าด่าน ในฤดูฝนหากฝนตกหนักติดต่อกันเป็นเวลานาน ก็มักจะเกิดมีน้ำป่าไหลหลากเกือบทุกปี ซึ่งในการท่วมแต่ละครั้งจะขังอยู่ไม่นานประมาณ 2-3 ชั่วโมงน้ำก็จะแห้ง แต่อาจก่อให้เกิดความเสียหายให้กับทรัพย์สินได้จากน้ำเซาะพังทำลาย เนื่องจากน้ำมีความรวดเร็วและรุนแรงมาก ส่วนในฤดูแล้งน้ำกลับขาดแคลนอย่างหนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องขุดบ่อน้ำเพื่อเอาไว้ใช้น้ำในหน้าแล้ง โดยชาวบ้าน 2-3 ครอบครัวจะขุดบ่อน้ำบ่อหนึ่ง และใช้คันชักตักน้ำขึ้นมาใส่โอ่ง จากความเดือดร้อนในการขาดแคลนน้ำอุปโภคและบริโภค ชาวบ้านในหลายตำบลได้ร่วมกันเข้าชื่อถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อขอความช่วยเหลือ ซึ่งเป็นที่มาของโครงการฝ่ายท่าด่าน และต่อมาได้ขยายขึ้นเป็นเขื่อนคลองท่าด่านที่กำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ดีจากสภาพของพื้นที่ที่มีความลาดชันประกอบกับการมีน้ำมากในฤดูฝน สายน้ำที่ตกลงมาจากภูเขาทำให้เกิดน้ำตกที่สวยงามขึ้นหลายแห่ง เช่นน้ำตกนางรอง น้ำตกสาริกา วังตะไคร้ ฯลฯ ทำให้มีนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้อาศัยสภาพการดังกล่าวในการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร ให้แก่นักท่องเที่ยวทำรายได้หาเลี้ยงครอบครัวมา

เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน และเนื่องจากสภาพป่าโดยทั่วไปมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่งมีไม้มากมายหลากหลายสายพันธุ์เช่นไม้ยาง ตะเคียน มะค่า ฯลฯ และพันธุ์สัตว์ป่าค่อนข้างชุกชุมเช่น เก้ง กวาง ช้าง เสือ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณป่าตามลำคลองสาขาต่างๆของแม่น้ำนครนายก ส่วนในลำน้ำต่างๆก็มีปลาชุกชุม ซึ่งชาวบ้านสามารถที่จะล่าหรือจับเอามาเป็นอาหารได้ จากการขยายตัวของประชากรในพื้นที่ ทำให้สัตว์ป่าในพื้นที่ราบถูกล่าหมดไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านต้องขึ้นเขาเพื่อไปล่าสัตว์มาเป็นอาหารและเพื่อนำมาขาย จนรัฐบาลได้ประกาศเขตพื้นที่ต้นน้ำนครนายกและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ในปี พ.ศ.2505 การล่าสัตว์ของชาวบ้านจึงค่อยๆหมดไป อาจมีลักลอบล่าอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก การหาอาหารจำพวกเนื้อสัตว์จึงเหลือแต่เพียงการจับปลาซึ่งก็หมดลงไปอย่างรวดเร็วเช่นกันจากการเพิ่มขึ้นของประชากร การใช้เครื่องมือที่ไม่ถูกต้อง และ การใช้สารเคมีในการทำการเกษตร

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านตำหนักยาย เป็นหมู่บ้านเชิงอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่อยู่ในตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ในหมู่บ้านมีบ้านเรือนอยู่ประมาณ 156 ครัวเรือน มีจำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 680 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชาวลาวอพยพมาจากกรุงเวียงจันทร์เนื่องจากการสภาวะสงครามในอดีตจากคำให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมของ น.ส.สำรวย เพิ่มสวัสดิ์ บัณฑิตกองทุนฯ อาสาเล่าว่าปู่ย่าตายายเคยเล่าให้ฟังว่า กรุงเวียงจันทร์แตก ชาวบ้านอพยพลงมาอยู่ที่ จ.สระบุรีก่อน หลังจากนั้นได้มีชาวบ้านบางกลุ่มอพยพต่อลงมาทางใต้และเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ และจากเอกสารประวัติวัดตำหนักยาย ที่จัดพิมพ์ในปีพ.ศ.๒๕๑๒ ได้ให้รายละเอียด กล่าวถึงบรรพบุรุษของชาวบ้านตำหนักยายว่า เป็นคนลาวอพยพหนีภัยสงครามมาจากเวียงจันทร์

โดยข้ามแม่น้ำโขงแล้วเดินเท้ามาตามเส้นทางเมืองอุดรธานี ผ่านป่าดงพญาเย็น มาตั้งบ้านครั้งแรกที่บ้านท่างัว จ.สระบุรี หลังจากนั้นแล้วจึงอพยพ ต่อลงมาทางใต้โดยเดินเรียบ ชายดงพญาเย็นลงถึง จ.นครนายก มาพักอยู่ที่ต.ดงละครก่อน แล้วจึงอพยพต่อขึ้นมาทางเหนือมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ “ บ้านวังดอกไม้ ” ต.สาลิกา หลังจากนั้นจึงมีผู้อพยพบางกลุ่มได้ข้ามแม่น้ำนครนายกมาตั้ง“ บ้านตำหนักยาย” อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนชื่อตำบลหินตั้งนั้น เดิมชื่อ ต.เขาใหญ่ อยู่ในอำเภอปากพลี มีนายอำเภอมาตรวจท้องที่เห็นกองหิน (อยู่ในหมู่7) มีลักษณะแปลก คือ มีกองหินเป็นก้อนเล็กๆ วางเป็นฐานล่างและมีหินก้อนใหญ่มากอยู่ด้านบนในลักษณะที่หินก้อนใหญ่ไม่ถูกพื้นดิน ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธ์ใช้เป็นที่บนบานศาลกล่าวยามที่เจ็บป่วย จึงได้เปลี่ยนชื่อจาก ต.เขาใหญ่ มาเป็นตำบลหินตั้ง และถือเอาสัญลักษณ์ประจำตำบลหินตั้ง ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ตำบลหินตั้ง เป็นตำบลในเขตการปกครองของอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ซึ่งประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคลองสีสุก, บ้านท่าด่าน, บ้านนางรอง, บ้านท่าชัย, บ้านหุบเมย, บ้านตำหนักยาย, บ้านบุ่งเข้, บ้านคลองสีเสียด, บ้านวังยาว

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้เก็บ ข้อมูลใน 3 ระยะเวลาด้วยกัน ได้แก่ในระยะเวลาแรกผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากทางหน่วยงานของทางราชการก่อนการเข้าพื้นที่เช่น จากพัฒนาการจังหวัด เกษตรจังหวัด และค้นหาเอกสารต่างๆที่เกี่ยวกับชุมชนและความรู้เกี่ยวกับการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ ระยะที่ 2 เป็นการเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน ซึ่งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านฯ ได้ดำเนินการให้กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านไปแล้ว เพื่อทราบถึงสภาพทุนต่างๆ ของชุมชน ขั้นตอนของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านฯ การกู้ยืม ปัญหาและข้อขัดข้องในการดำเนินการ และการเก็บในระยะที่ 3 เมื่อครบวงรอบ 1 ปีของการกู้ยืมเงินกองทุนฯ เพื่อทราบถึงผลการดำเนินการ การจัดการเกี่ยวกับรายได้ และมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการกองทุนหรือไม่อย่างไร

ในการศึกษากองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key information) เป็นคนในชุมชนนั้น ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน พระ ผู้สูงอายุ คนหนุ่มสาว ชาวบ้านที่รู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านทั้งที่กู้และไม่ได้กู้ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลความเป็นมา วิถีชีวิต วีถีการผลิตของชุมชน และการมีส่วนร่วมกับกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้การสัมภาษณ์จะใช้แนวคำถาม (guideline)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key information)

ลำดับ	ชื่อ	อายุ	อาชีพ
1	นายเกียรติ	48	ทำสวน
2	นายนง	51	ค้าขาย
3	นางนิสา	42	ทำสวน
4	นางบังอร	39	ทำสวน
5	นางบุญยัง	58	ทำสวน
6	นายประมาณ	34	ค้าขาย
7	นายพวง	77	-
8	นางเพิ่ม	80	-
9	นางรัตนา	38	ค้าขาย
10	นายลี้	58	เกษตรกร
11	นายสัญญา	53	ค้าขาย
12	นายสมยศ	45	เกษตรกร
13	น.ส.สุจิตตรา	31	ทำสวน
14	น.ส.สำรวย	25	นักศึกษา
15	นางสุนันท์	53	รับจ้าง
16	นางไสว	70	-
17	นายไสว	60	ทำสวน
18	น.ส.อัมพร	21	นักศึกษา
19	น.ส.อัฌชลี	33	ธุรกิจ
20	จ.ส.อ.สมยงค์	48	รับราชการ
21	นางซิ้ม	45	ค้าขาย
22	หลวงพ่อสว่าง	76	พระ
23	นางสัมภาส	40	ทำสวน

บทที่ 2

สภาพทุนชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

สภาพทุนทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศและสภาพอากาศทำให้ชาวบ้านตำหนักยายแต่เดิมจะมีอาชีพทำนาโดยอาศัยน้ำฝนในพื้นที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึง พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเจ้า เช่น ข้าวทองมาเอง ข้าวเหลืองหลวงซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวหนักและ ข้าวหางที่เป็นพันธุ์ข้าวเบา ส่วนข้าวหอมมะลิและข้าวพันธุ์ กข. ต่างๆ พึ่งจะมีเข้ามาภายหลัง ฤดูทำนาจะเริ่มประมาณปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนพฤษภาคมหลังจากงานบุญบ่องไฟที่เขาวัดนางบาชแล้ว ในสมัยก่อนที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์ฤดูฝนส่วนใหญ่ฝนจะตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกดินนุ่มชาวบ้านก็จะเริ่มไถดะเพื่อกลบหญ้าและเตรียมตกกล้าข้าวเอาไว้ประมาณ 1 เดือน ในระหว่างนั้นจะไถแปร และคราดตีดินให้ร่วนซุยทำเทือกเอาไว้เพื่อเตรียมปักดำหากบ้านใดมีพื้นที่มาก ทำคนเดียวไม่ไหวก็จะอาศัยการเอาแรงจากเพื่อนบ้านมาลงแขกช่วยเหลือกัน บ้านที่มีฐานะดีบางบ้านก็ใช้วิธีการจ้างชาวบ้านคนอื่นๆที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองมาช่วยทำ โดยจะจ้างกันเป็นปีตั้งแต่เตรียมดินไปจนกระทั้งเก็บเกี่ยว คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ประมาณ 6-7เดือน ค่าแรงส่วนใหญ่คิดเป็นจำนวนข้าว โดยแรงงานที่เป็นผู้ชายจะได้ประมาณ 40 ถัง ผู้หญิงจะได้ 30 ถัง แต่การกินอยู่หลับนอนจะอยู่กับเจ้าของนา ในสมัยก่อนยังไม่มีการใช้ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงแต่ข้าวก็งอกงามดี เนื่องจากน้ำที่ไหลลงมาจากภูเขาจะชะเอาแร่ธาตุอาหารของพืชที่เกิดจากใบไม้ที่ตกทับทมกันในป่าไหลลงมาด้วย ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่จะเก็บเอาไว้บริโภคตลอดทั้งปี ข้าวที่เหลือถึงจะบรรทุกเกวียนนำไปขายในตำบลใกล้เคียงที่ซึ่งถนนเข้ามาถึงและพ่อค้าจะเอารถมาคอยรับซื้อและบรรทุกเอาไปสีต่อไป พ่อค้าบางคนใช้วิธีล่องเรือขึ้นมาตามแม่น้ำนครนายกเพื่อมาหาซื้อข้าว ราคาข้าวเปลือกในสมัยก่อนค่อนข้างถูกมากตกถังละ 5 บาทเท่านั้น ส่วนอาหารสามารถที่จะหาได้จากตามธรรมชาติบ้างมีพืชผักหลายชนิดที่หารับประทานได้ เช่น ข่าป่า ผักกูด ฯลฯ และผักบางอย่างชาวบ้านก็ปลูกกินเอง โดยเมื่อย่างเข้าสู่ฤดูหนาวน้ำในแม่น้ำลดลงชาวบ้านจะใช้พื้นที่ราบบริเวณริมตลิ่งที่เรียกว่าดินน้ำใสทรายมูล ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มากและใกล้แหล่งน้ำใช้ปลูกผักกินได้เช่นผักกินใบ ฟักทอง แตงโมและยาสูบเพื่อนำมาบริโภค แต่เดิมนั้นพื้นที่ที่ใช้ปลูกผักจะกระทำกันทั้งสองฝั่งยาวตลอดลำน้ำจนสุดเขตหมู่บ้าน ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ทุกคนจะทราบว่าตนเองเคยทำที่ใดและพอปีต่อไปก็จะกลับมาทำที่เดิมไม่มีการแก่งแย่งกัน ลักษณะการปลูกผักริมแม่น้ำเช่นนี้คล้ายคลึงกับจังหวัดทางภาคอีสานที่ติดริมแม่น้ำโขง แถวหนองคาย นครพนม มุกดาหารและฝั่งประเทศลาว แต่ลักษณะการปลูกผักดังกล่าวในปัจจุบันที่หมู่บ้านตำหนักยายไม่มีอีกแล้ว เนื่องจากเอกสารสิทธิ์ที่ให้สิทธิการทำกินเฉพาะชาวบ้านเจ้าของที่เท่านั้น ประกอบกับการมีไฟฟ้าเข้ามาชาวบ้านสามารถใช้เครื่องดูดน้ำขึ้นมาทำบนฝั่งได้ ส่วนอาหารประเภทเนื้อส่วนใหญ่จะเป็นปลาเนื่องจากมีอยู่อย่างชุกชุมทั้งในลำน้ำและในนา ผู้ให้สัมภาษณ์บาง

คนเล่าว่าความชุกชุมของปลาตามท้องนาในสมัยก่อนนั้นมีมาก ในตอนเช้าขณะเดินไปเรียนจะคอยเก็บและจับปลาที่ขึ้นมาบนคันนาจะมีปลาหลายอย่างเช่นปลาหมอ ปลาดุกและปลาช่อน ก็จะเลือกเก็บเอาเฉพาะปลาดุกกับปลาช่อนเท่านั้น แล้วนำเถาไม้มาร้อยเหงือกผูกแอบเอาไว้ตอนเย็นกลับจากโรงเรียนก็จะเก็บเอามาให้แม่ทำกับข้าวที่บ้าน ซึ่งปัจจุบันปลาหายากมากเนื่องจากคนมีการเปลี่ยนพื้นที่นามาทำสวนทำให้ปลามีแหล่งน้ำที่จะอยู่อาศัยลดน้อยลง ประกอบกับคนเพิ่มมากขึ้น มีการจับปลาโดยใช้เครื่องมือจับที่ใช้ไฟฟ้าจากแบตเตอร์รี ที่เปลี่ยนกระแสตรงให้เป็นกระแสบสลับทำให้ปลาตัวเล็กๆต้องตายไปด้วย สิ่งที่สำคัญคือการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในการทำนา ทำสวน ที่ทำให้จำนวนปลาลดลงอย่างน่าใจหาย ส่วนอาหารประเภทเนื้อสัตว์ใหญ่ก็จะขึ้นไปล่าสัตว์บนเขา พวกเก้ง กวาง หรือหมูป่า ซึ่งบางครั้งในฤดูแล้งสัตว์พวกนี้จะลงจากเขามาตามทาง “ด่านสัตว์” เพื่อมากินน้ำในแม่น้ำ ชาวบ้านก็จะคอยดักยิงเอา บริเวณดังกล่าวจึงเป็นที่มาของชื่อ”บ้านท่าด่าน” นอกจากนี้ในพื้นที่สูงจะมีการทำ ไร่มันสำปะหลัง การทำสวนไผ่ตง และมีการปลูกผลไม้พันธุ์พื้นเมืองบ้างเช่น ส้มโอ มะไฟ มะปราง ขนุน เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตก ซึ่งทำรายได้ให้ค่อนข้างดี ดีกว่าขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มักจะถูกกดราคา ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะหารายได้เสริมจากการค้าขายกับนักท่องเทียวมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

สภาพทุนสังคม ชาวบ้านตำหนักยายส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกันหรือไม่ก็รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างกันแต่เดิม จะมีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันในหมู่บ้านค่อนข้างมาก เวลามีปัญหาขัดแย้งกับหมู่บ้านข้างเคียงก็มันจะรวมตัวช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำนาจนกลายมาเป็นประเพณีการ “เอาแรง” หรือ “ลงแขก” ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะกลายมาเป็นการจ้างงานจนเกือบหมดแล้วก็ตาม การช่วยเหลือกันดังกล่าวที่ยังหลงเหลืออยู่อาจดูได้จากงานพิธีต่างๆ ที่น่าสนใจและน่าประทับใจคือ ประเพณีงานศพ เจ้าภาพหรือเจ้าของงานมีหน้าที่รับแขกที่มาแสดงความเสียใจเท่านั้น ส่วนการจัดงานอื่นๆ ชาวบ้านคนอื่นๆจะมาช่วยเหลือกันทำโดยไม่ต้องมีการว่าจ้าง นับตั้งแต่มีการประกาศทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้านว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดเสียชีวิตอยู่ที่โรงบาลในขณะที่ญาติไปรับศพ ชาวบ้านเกือบทุกครอบครัวที่ทราบข่าว จะมาที่วัดโดยไม่มีการนัดหมาย ฝ่ายชายบางส่วนจะไปรับศพกับเจ้าภาพ ที่เหลือจะเตรียมปัดกวาดศาลาตั้งศพ เตรียมที่นั่งสวดของพระสงฆ์ ฝ่ายหญิงจะเข้าครัวจัดเตรียมอาหาร โดยใช้ภาชนะต่างๆของส่วนรวมที่เก็บไว้ที่วัด สำหรับค่าใช่จ่ายในงานนั้นนอกจากเงินของเจ้าภาพแล้วยังมีประเพณีการเก็บเงินทำศพหรือเงินฌาปนกิจของหมู่บ้าน ซึ่งจะจัดเก็บเฉพาะเมื่อเกิดมีการตายของคนในหมู่บ้านเท่านั้น โดยชาวบ้านจะเลือกกรรมการเป็นตัวแทนของชาวบ้านจำนวน 3 คน แบ่งเขตพื้นที่กันทำหน้าที่เก็บรวบรวมเงินจากคุ้ม ถนน ตรอก ซอยต่างๆของหมู่บ้าน ศพละ 10 บาทต่อครอบครัวมามอบให้เจ้าภาพในวันงาน และเพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่จะให้ผลตอบแทนสำหรับผู้จัดเก็บเงินจำนวน 10 % ของเงินได้ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมีความรวดเร็วมากสามารถเก็บเงินให้เจ้าภาพได้ภายในวันเดียว จากการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่เป็น

คนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ถึงความรู้สึกที่มีต่อความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านว่า

“ คุยกันรู้เรื่อง กลมเกลียวกันดี แบบว่าจะไปไหน จะทำอะไรช่วยกันดีนะ อย่างงานศพงานอะไรเนี่ย พูดถึงว่ามีงาน ในหมู่บ้านนี้จะช่วยกันดีมากเลย สำหรับบ้านนี้นะ แล้วก็อย่างเขาจัดงานขึ้นบ้านใหม่นี่นะ เขาช่วยกันถึงไหนรู้ไหมคุณ กระทั้งเก็บจานเสร็จในวันนั้นเลยนะ เก็บจานเก็บโต๊ะหมด ของนี่จะเข้าที่หมด เขาถึงจะกลับบ้านกัน... อย่างงานศพที่บ้านเดิมที่สระแก้วนะ ถ้าใครตายก็ไปกันแต่ญาติพี่น้อง แต่ที่บ้านนี้นะไปกันหมดเลย ถ้ารู้ว่าตายนี่ช่วยกัน 7 วันก็ไม่ได้บอกทำบุญ 7 วันนี่ เขาจะประกาศตอนเผาศพ เขาจะบอกว่า เออทำของวันที่เท่านั้น เท่านี้นะ เขาจะประกาศ แล้วพอเวลาไปใส่บาตรจริงๆคนพรึบเลย ช่วยกันจนกระทั้งเช็ดถ้วย เช็ดชาม ขึ้นวัดเสร็จไม่มีคิดตังค์ ไม่มีจ้างนะ ”

นอกจากนั้นแล้วในปัจจุบันเวลาทางราชการจัดให้มีงานพัฒนาถนนในวันสำคัญๆชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจะพร้อมเพรียงออกมาช่วยกันเก็บกระดาษ เศษขยะ ตัดต้นไม้ใบหญ้า บริเวณสองข้างทางถนนที่ตัดผ่านหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ติดธุระหรือเจ้าของร้านที่ติดริมถนนก็จะออกเงิน จัดหาน้ำดื่มเช่นน้ำแข็งใส่น้ำหวาน ขนม แจกจ่ายช่วยเหลือกัน การกระทำดังกล่าวมิใช่เพราะถูกเรียกร้องให้ทำแต่เป็นความสำนักและความสมัครใจที่จะทำเพื่อส่วนรวมมากกว่า จากการถามความเห็นของคนในหมู่บ้านเองที่เกิดที่นี่ ถึงความรู้สึกถึง ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านนี้เป็นอย่างไรบ้างนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ทัศนะที่ตรงกันว่า คนบ้านนี้เวลาจะรวมกลุ่มทำงานมักจะชอบถกเถียงกันก่อนว่าจะทำอย่างไร ส่วนใหญ่มักจะฟังเสียงข้างมาก หรือผู้ที่มีประสบการณ์มาก่อน ส่วนผู้ที่เห็นแตกต่างก็ไม่โกรธ หรือผูกใจเจ็บ แต่จะช่วยกันทำงานกันจนกว่าจะเสร็จ

“*... ความสามัคคีกันใช้ได้คะ แต่อันดับแรกต้องเถียงกันก่อน เริ่มต้นต้องเถียงกันก่อน แต่เอาจริงๆไปทำ จะเป็นอย่างนี้ ไม่รู้หมู่บ้านอื่นเขาจะเป็นอย่างนี้หรือเปล่าไม่รู้นะ อันดับแรกยังงี้ ไม่ว่างานอะไรก็แล้วแต่จะต้องเถียงกันก่อน แต่ก็จะตามตามกัน พอเห็นเขาไปกันแล้ว คนที่เถียงกับเขาจะต้องมาดีกับเรา จะเป็นยังงี้...* ”(กรรมการกองทุนฯ)

“*...เขาร่วมมือสามัคคีกันดี ชอบเถียง ชอบอะไรกัน เขาก็เถียงกันหน้าดำหน้าแดง อย่างนั้นอย่างนี้ ....ทำอะไร มันต้องขัดกัน แต่เดี๋ยวมันก็กินข้าวด้วยกัน เป็นอย่างนั้นนะ* ”(ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน)

ความขยันที่ต้องแอบซ่อน พฤติกรรมบางอย่างในอดีตที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ในหมู่บ้านตำหนักยายมักจะเล่าให้ผู้วิจัยฟังอย่างภาคภูมิใจคือค่านิยมหรือธรรมเนียมของการ " **ตื่นดึก**" เพื่อลุกขึ้นมาทำนา เนื่องจากสภาพที่นาส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่สามารถที่จะคราดดินทิ้งข้ามคืนเอาไว้ได้ เพราะดินจะคืนตัวแน่นทำให้การปักดำไม่สะดวก ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีไถให้เสร็จในตอนเย็นและคราดในตอนเช้าพร้อมการถอนกล้าเพื่อนำมาปักดำให้เสร็จก่อนที่จะเริ่มวงรอบใหม่ในตอนบ่าย เนื่องจากการปักดำมักจะทำพร้อมๆกันทั้งหมู่บ้าน ไม่สามารถที่จะจ้างแรงงานกันได้ และแรงงานในครอบครัวน้อย มีเฉพาะสามีภรรยาเท่านั้น จึงต้องการเวลาในการทำงานที่เพิ่มมากขึ้น และต้องทำงานให้ประสานกัน กล่าวคือจำเป็นที่ต้องตื่นดึกประมาณสามถึงสี่นาฬิกา โดยฝ่ายชายจะออกนาไปคราดดินก่อน ส่วนฝ่ายหญิงจะตื่นขึ้นมาเตรียมอาหารเช้าและกลางวันให้เสร็จ และจึงจะเอาอาหารติดตัวตามออกไปถอนกล้าในภายหลัง เพื่อนำมาปักดำในที่ซึ่งฝ่ายสามีได้เตรียมเอาไว้ การที่ต้องออกไปทำนาตั้งแต่ฟ้ายังไม่สว่าง คงจะต้องทำให้เสียงเบาๆไม่ไปรบกวนชาวบ้านอื่นเขา ในขณะเดียวกันก็แสดงถึงความขยันขันแข็งซึ่งผู้ที่ตื่นนอนออกนาไปที่หลังจะถูกมองว่าเป็นคนขี้เกียจจากสังคม

"*...การทำนานี่เขาจะตื่นดึก แล้วขี่ควายไป นี่ต้องทำให้เงียบนะ กลัวชาวบ้านเขาได้ยิน เดี๋ยวเขาจะไปไถก่อน อะไรอย่างงี้ เขาทำของใครของมันนะเขาแข่งกัน คนไหนขยันอย่างงี้ส่วนมาก ไปในทำนองนี้ บางคนคราดเสร็จแล้ว อีกคนหนึ่งยังขี่ควายออกมา อายเขาน่าดูเลยนะนั้น คล้ายๆกับว่าตื่นดึก กับขี่เกียจ เรียกว่าเป็นธรรมเนียมเลยนะ มันแปลกดีนะผมว่า...*" (ลุงไสว)

"...*ตีสี่ ตี่สามนี่ตื่นกันแล้วแต่ก่อนนี้ แอบกันออกไปทำนา ไล่ควายไปนาเขายังต้องค่อยๆไล่ไปกลัวเราได้ยิน ฮี่ย ฮี่ย ฮี่ย ฮี่ย เขาแข็งกันทำกิน แข่งกันทำความดี พอคราดเสร็จนี่ บางคนคราดเสร็จแล้ว ไอ้คนตื่นที่หลังนี่เพิ่งเอาควายออกไปเนี่ย เขาเสร็จแล้ว มันอายเขาไหมละ มันเย้ยกันตรงนี้...*"(นายเกียรติ)

ทุนทางวัฒนธรรม หมู่บ้าน "ตำหนักยาย" มีที่มาจากคำบอก เล่าสืบต่อกันมาว่า ยายฉิมจากบ้านวังดอกไม้ขึ้นมาหาอาหาร เก็บผักผลไม้หาปูหาปลาบริเวณวังน้ำที่ไหลลงมาจากวังตะไคร้ ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นวังน้ำวนในฤดูฝนน้ำไหลแรง (ปัจจุบันอยู่ท้ายวัดหลังโรงเรียนวัดตำหนักยาย) และยายฉิมเกิดเป็นลมจมน้ำตายบริเวณวังน้ำวนจึงได้ชื่อว่า "ตำหนักยาย " ซึ่งต่อมาได้มีชาวบ้านเข้ามาตั้งหมู่บ้านและสร้างเป็นวัดขึ้นมาชื่อ "วัดตำหนักยาย" ซึ่งตามประวัติได้ลงมือก่อสร้างเมื่อเดือน 6 ปีกุน เอกศกพุทธศักราช 2442 จ.ศ.1261 ร.ศ.118 เป็นปีอธิกมาส หลังจากตั้งหมู่บ้านตำหนักยายแล้วประมาณ10 ปี โดยนายดา นายผา นายโสม ลูกของนายลีที่อพยพมาจากเวียงจันทร์ ซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้ข้ามแม่น้ำนครนายกมาปลูกบ้านทำไร่กล้วยไร่ข้าวโพดที่บริเวณหมู่บ้านนี้ และเป็น

บรรพบุรุษหรือต้นสกุลของชาวบ้านตำหนักยายในปัจจุบัน ส่วนเจ้าอาวาสองค์แรกนั้นได้นิมนต์หลวงปู่พรหมา (น้องชายของนางทองภรรยาน้อยของนายลี)จากวัดบ้านวังดอกไม้ขึ้นมาจำพรรษา ซึ่งจากการที่ท่านเป็นทั้งพระและญาติทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เคารพนับถือมาก ปัจจุบันมีศาลพระภูมิหลวงปู่นี้อยู่ในบริเวณวัด วัดนี้มีสิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจเช่น ศาลาการเปรียญหลังใหญ่ยาวศิลปลาวลุ่มแม่น้ำโขง มีหน้าบันฉลุไม้ลวดลายอ่อนช้อยสวยงาม มีธรรมาสน์เทศน์เอวขันธ์เสาเดียวสวยงามปัจจุบันชำรุดมากไม่ได้ใช้แล้ว ที่น่าสนใจคือเสาศาลาแต่ละต้นไม่ได้ฝังดินอย่างเช่นที่อื่น แต่ตั้งไว้บนก้อนหินทั้งนี้ชาวบ้านเล่าว่าที่ทำเช่นนี้มีประโยชน์หลายประการ

คือเพื่อกันปลวกและทำให้ไม้ไม่ผุจากการตรวจดูด้วยสายตา ถึงแม้ศาลามีอายุเกือบร้อยปีแล้ว แต่สภาพของเสาไม้ยังมีสภาพที่ดีมาก ลุงพวง แสวงจันทร์ เล่าให้ฟังถึงการก่อสร้างว่า เขาจะเทปูนทำเป็นแท่นเอาไว้แล้วหาก้อนหินแม่น้ำก้อนใหญ่ๆที่มีลักษณะค่อนข้างแบนวางทับลงไปในขณะที่ปูนยังไม้แห้งเพื่อยึดหินเอาไว้ ส่วนการตั้งเสาจะไม่ตั้งที่ละต้น แต่จะเข้าไม้ทำเป็นแผงตามยาวของศาลา ยกขึ้นที่ละข้าง โดยวางเสานอนเอาโคนอยู่ชิดก้อนหิน แล้วเอาเชือกผูกปลายเสาดึงขึ้นพร้อมกัน เมื่อตั้งขึ้นแล้วจึงเอาเชือกผูกโยงและใช้ไม้ตีเป็นขาหยั่งค้ำไว้ เสร็จแล้วจึงไปตั้งอีกข้างหนึ่ง เมื่อทำสองข้างแล้วจึงเข้าไม้ทำคานด้านกว้างทั้งสองด้านแล้วจึงจะขึ้นทำเครื่องบนต่อไป **ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวจำเป็นต้องใช้คนเป็นจำนวนมากที่จะต้องร่วมแรงร่วมใจกันจึงจะประสบความสำเร็จ บ่งชี้ถึงความสามัคคีของคนในหมู่บ้านในยุคนั้น** ศาลานี้นอกจากจะใช้ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ในอดีตยังใช้เป็นที่เรียนหนังสือสำหรับลูกหลานชาวบ้าน ก่อนที่จะมีการก่อสร้างโรงเรียนขึ้นมาภายหลัง ส่วนโบสถ์สร้างเมื่อ พ.ศ.2467 มีประตูโบสถ์ทำเป็นไม้แกะสลักเป็นเรื่องพระเวสสันดร พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในโบสถ์มีพระพักตร์และพระเมาลีไม่มีผิดเพี้ยนกับพระพุทธรูปใหญ่วัดเขาพระงามจังหวัดลพบุรี ทั้งนี้เพราะผู้เป็นปฏิมากร เป็นคนๆเดียวกัน คือหลวงพ่อศรียาเจ้าอาวาสองค์ที่ 8 ท่านผู้นี้เป็นเชื้อพระวงศ์แห่งนครหลวงพระบางมีศักดิ์เป็นหม่อมราชวงศ์ มีฝีมือเป็นทั้งสถาปนิก ช่างไม้ ช่างปูน การสร้างพระประธานนั้นใช้ไม้ไผ่และไม้รวกสานขึ้นเป็นองค์พระแล้วโบกปูนทับ ต่อมาในภายหลังจึงมีการใช้สีทองทาทับลงไปอีกครั้งหนึ่ง การก่อสร้างวัดตำหนักยายมิได้เสร็จสิ้นลงในคราวเดียว จากแรกเริ่มเป็นหลังคาหญ้าแฝกได้มีการพัฒนาต่อเนื่องจวบจนถึงปัจจุบัน แรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาของ

ชาวบ้านตำหนักยายที่ได้ร่วมกันหาทุนมาก่อสร้างวัดมาที่เล็กที่ละน้อยได้ทำให้วัดมีความสวยงามไม่น้อยวัดในหมู่บ้านอื่น และนอกจากจะเป็นศูนย์รวมจิตใจแล้ว วัดยังเป็นศูนย์รวมการทำกิจกรรมของชาวบ้านที่จะยังประโยชน์ให้กับชาวบ้านเองอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่ให้การศึกษา ที่ต่อมาได้ขยายตัวออกเป็นโรงเรียนวัดตำหนักยาย ใช้ในการประชุมชาวบ้านทั้งในงานของทางราชการและงานในพิธีทางศาสนาต่างๆ สิ่งที่สำคัญวัดได้สะท้อนถึงความสามัคคีและความกลมเกลียวและการมีวัฒนธรรมที่สืบเนื่องต่อกันมาของชาวบ้านตำหนักยาย

นอกจากวัดแล้วในตำบลหินตั้งยังมีรอยพระพุทธบาทจำลอง บนยอดเขานางบวชสูงประมาณ 100 เมตร ตัวรอยพระพุทธบาทอยู่ในมณฑปสร้างไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2401 ซึ่งทุกๆปีจะมีเทศกาลนมัสการรอยพระพุทธบาทนี้ในราวเดือน 5 และเดือน 6 เป็นงานบุญบั้งไฟ มีการแข่งขันประกวดรำบุญบั้งไฟและการละเล่นต่างๆ ซึ่งในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมมาเที่ยวกันเป็นจำนวนมาก

ความเชื่อในเรื่องผี เจ้าพ่อหินตั้งเป็นสถานที่ที่มีกลุ่มก้อนหินขนาดใหญ่ แปลกๆที่ตั้งอยู่กลางนา ในเขตหมู่ 7 เป็นที่ๆชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยก่อนที่การเดินทางยังไม่สะดวก เวลาเจ็บป่วยจะไปโรงพยาบาลค่อนข้างที่จะยากลำบาก ชาวบ้านจึงมักจะใช้การบนบานสานกล่าวต่อเจ้าที่เจ้าทางที่อยู่ที่นี่ นอกจากนั้นยังมีเจ้าพ่อปลัดจ่างซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้านที่อยู่ทั้งสองฝากของชายป่าเขาใหญ่ ทั้ง จ.นครนายก และ จ.นครราชสีมา ซึ่งเป็นเรื่องที่คนเฒ่าคนแก่บอกเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นผู้ที่คอยปกป้องดูแลป่าแถบนี้ เวลาจะเข้าป่าหรือทำอะไร ก็ต้องบนบานสานกล่าวก่อนถึงจะปลอดภัย หรือประสบผลความสำเร็จ ชาวบ้านเล่าว่า

“...เข้าไปในเขตป่าอุทยาน เวลาเข้าไปต้องพูดดีๆ อย่าพูดหรือทำอะไรลบหลู่ท่าน เราไปทำแบบไม่เคารพ ก็จะมีอันเป็นไป แบบว่าผมก็เคยเจอมาด้วยตัวเอง ก็ตอนไปหาหวายนะครับมาทำเชือกทำอะไร เข้าไปแล้วขนาดเดือนเมษายนนะครับ ที่ไปนี่มันหน้าแล้งน่าดู มันมีเด็กผู้หญิงไปด้วยก็ให้เขาไปเปลี่ยนผ้า ที่นี้ก็ไม่ทันได้บอกเขา เขาเอาหม้อไปตักน้ำ ซึ่งธรรมดาเขาไม่ให้เอาหม้อไปตักน้ำเวลาอยู่บนเขา แล้วมันก็ต้องวิ่งหนีกันลงมา มันมีทั้งพายุ มีทั้งฝนตกตกต้องได้บนเขานั้น...”

นอกจากนั้นความเชื่อในศาสนาพุทธ ก็มีผลเช่นกันต่อการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในการนำมาใช้ในการควบคุมทางสังคมต่างๆ โดยใช้หลักเบญจศีลเป็นแนวทางที่ชาวบ้านจะยึดถือปฏิบัติ อันจะนำไปสู่ความสงบสุขในสังคม ในกรณีของหมู่บ้านตำหนักยาย มีแนวทางการปฏิบัติที่ครอบคลุมไปถึงการให้การคุ้มครองต่อสัตว์เลี้ยงที่นำมาใช้งานด้วยดังคำสัมภาษณ์นี้

...กำนันชื่อ กำนันตับ ผมเห็นมาแต่เด็ก ตัวแกจะไปไหนก็แบกปืนไปด้วยนะ ปืนลูกซองสมัยก่อนนะแบบหน้านา วัน 8 ค่ำ 15 ค่ำใครจะไปไถนา ทำนาแกห้าม ใครทำให้เห็นแกเรียกมาเลยละ วันพระ ต้องให้สัตว์มันหยุดพักผ่อนบ้าง...

จากความเชื่อในพุทธศาสนาก็ดี ในเรื่องผีก็ดี และความสามัคคีสมานฉันท์ของชาวหมู่บ้านตำหนักยาย โดยเฉพาะผู้อาวุโสที่แกนนำของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังการประพฤติปฏิบัติของชาวบ้าน ให้ไปในทิศทางที่ถูกที่ควร เพื่อความสงบสุขของคนในชุมชนร่วมกัน

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงทุนชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงทุนชุมชนของหมู่บ้านตำหนักยายมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ ตามการเข้ามาของการพัฒนาที่รัฐได้นำเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านคิดว่าจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงน่าจะนับตั้งแต่การสร้างโรงเรียนวัดตำหนักยายในสมัยคุณหญิง ละเอียด พิบูลสงคราม ที่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดนครนายกในพ.ศ. 2500 และต่อมาได้มีการทำถนนในปีพ.ศ. 2507 โดยการปรับปรุงทางเกวียนที่มีอยู่เดิมด้วยการนำดินลูกรังมาถม แต่สภาพถนนในตอนแรกยังไม่ดีนัก ชาวบ้านเรียก “ถนนโลกพระจันทร์” เพราะเป็นหลุมเป็นบ่อไปตลอดทั้งเส้นทาง แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เกิดจากขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ในฤดูแล้ง ชาวบ้านในหลายตำบลได้รวมตัวกันถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือเริ่มตั้งแต่การเสด็จเข้ามาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยทางเฮริคอปเตอร์ในปี พ.ศ. 2519 มาลงที่โรงเรียนท่าด่าน เพื่อสำรวจสภาพภูมิประเทศในการที่พระองค์จะทรงหาหนทางที่จะช่วยเหลือประชาชนได้ และเป็นที่มาของโครงการสร้างฝ่ายและอ่างเก็บน้ำคลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ขึ้นเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นแล้วชาวบ้านคิดว่าความเจริญต่าง ๆ ก็ทยอยกันเข้ามาและผลของการพัฒนาทำให้ทุนชุมชนเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะ**ทุนทางเศรษฐกิจ** เพราะนอกจากการเข้ามาของเจ้าหน้าที่ชลประทานในการสร้างอ่างเก็บน้ำซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตแล้ว ยังมีเจ้าหน้าที่เกษตรได้เข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านปรับปรุงสวนผลไม้พันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่เดิม และหรือเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาเป็นการทำสวน โดยการคัดเลือกชาวบ้านที่สนใจมาเรียนรู้การทำสวนด้วยเทคนิควิธีตามหลักวิชาการสมัยใหม่ในการปลูก การดูแล การขยายพันธุ์ รวมทั้งพันธุ์ผลไม้ที่ดีมาส่งเสริมให้เกษตรกรนำไปปลูกเช่น ส้มโอ มะยงชิด มะปรางหวาน ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีการพาไปดูงานตามสวนผลไม้ที่ประสบความสำเร็จในต่างจังหวัด เพื่อนำความรู้และประสบการณ์กลับมาพัฒนาสวนของตนเอง และคัดเลือกพื้นที่สวนของชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ ซึ่งมีความขยันขันแข็งจนประสบความสำเร็จเป็นจุดสาธิตเผยแพร่ความรู้ในการทำการเกษตรสมัยใหม่ เพื่อเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้านรายอื่นๆ ได้เข้ามาเรียนรู้ต่อไป จากการดำเนินงานที่ผ่านมาได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี เนื่องจากชาวบ้านได้เห็นว่าผู้ที่เปลี่ยนแปลงพื้นที่นามาทำสวนมีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประกอบกับการทำนาในภายหลังชาวบ้านประสบกับการขาดทุน เนื่องจากต้นทุนในการทำนาอันได้แก่ ค่าแรง ค่าปุ๋ย ค่ายา และค่าเมล็ดพันธุ์มีราคาสูงขึ้นแต่ราคาข้าวเปลือกกลับมีราคาถูก ประกอบกับการหาแรงงานมาช่วยทำนาหาได้ยาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้เปลี่ยนจากการทำนามาเป็นการทำสวนผลไม้กันมากขึ้น ในการทำสวนในพื้นที่ตำบลหินตั้ง ชาวบ้านนิยมที่จะปลูกผลไม้ผสมกันหลายชนิด เพื่อให้มีผลผลิตออกหมุนเวียนกันไปตลอดทั้งปี ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะนำไปขายหารายได้ได้ตลอด

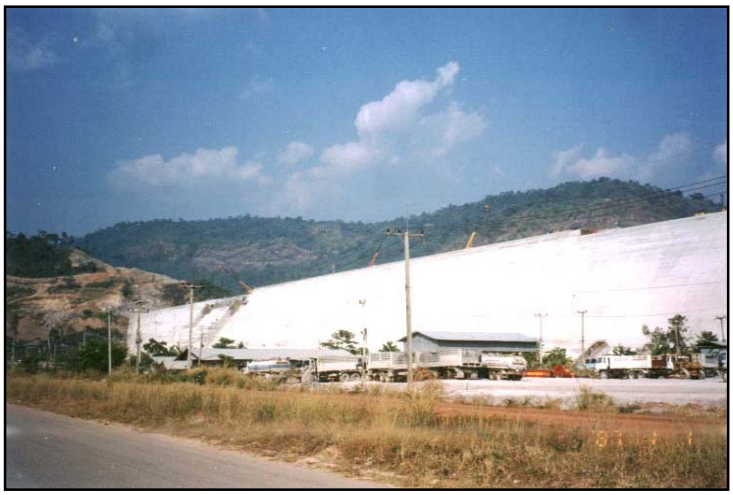
ทั้งปีเช่นกัน สำหรับการตลาดนั้นในตอนแรกค่อนข้างที่จะแคบ เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก ชาวบ้านต้องนำผลผลิตข้ามแม่น้ำบริเวณหมู่บ้านวังยาว เพื่อนำผลผลิตไปขายให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตก หรือขายให้กับพ่อค้าที่ล่องเรือมาตามแม่น้ำนครนายกเพื่อขึ้นมาหาซื้อ ซึ่งนานๆถึงจะขึ้นมาซื้อสักครั้งหนึ่ง และมักจะถูกกดราคาทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงมีรายได้ไม่มากนัก แต่เมื่อมีการสร้างเส้นทางถนนเข้ามาเพื่อที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำและฝาย ทำให้ชาวบ้านมีฐานะดีขึ้นเพราะสามารถที่จะขายผลผลิตได้มากขึ้น มีทั้งที่นำผลผลิตไปขายเองตามจังหวัดต่างๆ ตลอดจนตลาดสี่มุมเมือง และตลาดไท และจากเส้นทางดังกล่าวยังทำให้พ่อค้าเข้ามาหาซื้อผลผลิตทางการเกษตรได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งส้มโอซึ่งเป็นผลผลิตที่ค่อนข้างที่จะมีชื่อเสียงว่ามีรสชาติดี

การปลูกส้มโอในพื้นที่จังหวัดนครนายกมีส้มโอพันธุ์ดีหลายชนิดเช่น พันธุ์ทองดีที่มีรสหวานอมเปรี้ยว ส้มโอพันธุ์ทับทิมสยามที่มีเนื้อสีแดงจัดสวยงามและมีรสดี และส้มโอพันธุ์ขาวน้ำผึ้งที่มีรสชาติหวานหอม จากการที่ได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่เกษตรจังหวัดและเกษตรกร ให้ความเห็นตรงกันว่าสาเหตุที่ทำให้ส้มโอที่นี่มีรสชาติดี อาจจะเนื่องมาจากสภาพของดินที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนมีสภาพอากาศที่เหมาะสม คือมีฝนมากในขณะที่ออกผลและมีฝนน้อยลงเมื่อผลส้มโอแก่พอดีทำให้รสชาติหวานแหลม รวมถึงการเก็บผลผลิตเมื่อถึงระยะเวลาที่เหมาะสม จึงมีพ่อค้าเข้ามาติดต่อเหมาสวนเพื่อที่จะส่งออกไปขายต่อยังต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

นอกจากส้มโอแล้วยังมีมะปรางหวานและมะยงชิดซึ่งราคาค่อนข้างดี ราคาโดยเฉลี่ยใกล้เคียงกันประมาณ 400 บาทต่อกิโลกรรม และหาซื้อได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากผลผลิตมีน้อย มีประชาชนจากจังหวัดอื่นๆจำนวนมากที่เห็นว่าราคาดีได้เข้ามาหาซื้อกิ่งพันธุ์ไปปลูก แต่มักจะไม่ประสบผลความสำเร็จ เนื่องจากกิ่งพันธุ์มะปรางและมะยงชิดที่นำไปปลูกมีอัตราการการตายสูงมากหากปลูกไม่ถูกวิธี จึงมักจะต้องกลับมาหาซื้อกิ่งพันธุ์กลับไปปลูกซ่อมอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ชาวบ้านตำหนักยายมีรายได้จากการทำกิ่งพันธุ์ของผลไม้ต่างๆเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ราคากิ่งพันธุ์มะปรางหวานและมะยงชิดมีราคาใกล้เคียงกัน มีทั้งที่ชำใส่ถุงดำและใส่กระถางไว้ ราคาตั้งแต่ 300 - 400 บาท ไปจนถึงกระถางละ 500 บาทขึ้นอยู่กับขนาดของต้น ชาวสวนได้ให้คำแนะนำว่า การปลูกมะปรางหวานและมะยงชิดนั้น เมื่อซื้อกิ่งพันธุ์ไปแล้วต้องนำไปพักไว้ก่อน ปล่อยให้ “ ถอดยอด” หรือแตกใบอ่อนสัก 2 ครั้งแล้วถึงจะเอาลงปลูกในดิน สิ่งที่สำคัญคือในช่วงปีแรกห้ามใส่ปุ๋ยเคมีหรือแม้แต่ปุ๋ยคอกโดยเด็ดขาดมิฉะนั้นกิ่งพันธุ์จะตาย ปลูกประมาณ 3 ปีก็จะให้ผล แต่จะให้ผลผลิตเต็มที่เมื่ออายุ 10 ปีขึ้นไปแล้ว

ในปี พ.ศ. 2536 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริฯ ในวันเฉลิมพระชนพรรษาให้ก่อสร้างเขื่อนคลองท่าด่านเพิ่มขึ้น เนื่องจากฝายเดิมมีขนาดเล็กและเริ่มตื่นเขินและเพื่อป้องกันอุทกภัยและเก็บน้ำไว้ใช้ในพื้นที่ภาคกลางซึ่งทางกลมชลประทานได้จัดทำเป็นโครงการก่อสร้างเริ่มในปีพ.ศ. 2540 คาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งต้องใช้งบประมาณ 10,193 ล้านบาทเขื่อน

คลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครนายก เป็นเขื่อนคอนกรีตบดอัดแน่น(Roller Compaction Concrete, RCC)ที่ใหญ่ที่สุดในโลก ได้มีการนำเอาเถ้าลอย (Fly ash) ซึ่งเป็นของเหลือทิ้งจากการเผาถ่านลิกไนต์ของโรงงานผลิตไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง มาใช้แทนซีเมนต์บางส่วน ทำให้คอนกรีตมีความแข็งแรงเพิ่มมากขึ้น การสร้างเขื่อนคลองท่าด่านครอบคลุมพื้นที่ทั้งสิ้น 3,694 ไร่ เป็นที่ของราษฎรจำนวน จำนวน 808 ไร่ จาก 263 ครอบครัวซึ่งทางกรมชลประทานได้จ่ายค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินไปเป็นเงิน 730 ล้านบาท

โครงการเขื่อนคลองท่าด่าน

ประโยชน์ที่ได้รับคือสามารถส่งน้ำเพื่อการเกษตร ครอบคลุมพื้นที่ 185,000 ไร่ เป็นแหล่งผลิตปลาจากอ่างเก็บน้ำได้ 48,000 กก.ต่อปีและบรรเทาปัญหาอุทกภัย ที่เคยเกิดขึ้นให้ลดน้อยลง และจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวของ จ. นครนายกต่อไป

ประโยชน์ที่เป็นผลพลอยได้จากการสร้างเขื่อน คือในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนชาวบ้านก็ได้อาศัยเครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ของโครงการ มาช่วยในการพัฒนาหมู่บ้านด้วย เช่นการปรับปรุงฝังแม่น้ำด้วยการถมดินและใช้การเรียงหินเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะ และการขอดินและหินนำมาถมปรับพื้นที่เพื่อสร้างสนามกีฬาของตำบล ซึ่งจะมีขนาดค่อนข้างใหญ่และมีประโยชน์อเนกประสงค์ กล่าวคือนอกจากจะใช้เป็นสถานที่แข่งกีฬาต่างๆแล้ว ยังอาจใช้พื้นที่ใต้อัฒจันทร์เป็นที่พักสำหรับนักเรียน ลูกเสือที่จะมาเข้าค่ายทำกิจกรรมต่างๆ และเนื่องจากอยู่ติดกับแม่น้ำนครนายกซึ่งมีกิจกรรมท่องเที่ยวเช่นการพายเรือแคนนูที่นักท่องเที่ยวนิยมกันมาก จึงอาจจะทำเป็นขึ้นลงเรือก็จะเป็นสถานที่ที่จะทำธุรกิจท่องเที่ยวได้อีกต่อไป ถ้าหากสามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมาย จะมีผลกระทบต่อทุนชุมชนในด้านต่างๆต่อไปในอนาคต

จากการเข้ามาของโครงการต่าง ๆ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านตำหนักยายเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเดิมที่ชาวบ้านเคยมีรายได้จากการขายข้าวที่เป็นผลผลิตหลัก และการขายผลไม้ให้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวน้ำตกเป็นอาชีพเสริม กลายมาเป็นการทำสวนผลไม้เพื่อสร้างรายได้กันอย่างจริงจัง ส่วนการปลูกข้าวก็เพียงเพื่อเก็บเอาไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น บางบ้านก็ใช้การซื้อข้าวจากโรงสีมารับประทานแทน และเอาพื้นที่และเวลาส่วนใหญ่มาทุ่มเทลงไปในการทำสวนเนื่องจากสามารถทำรายได้ได้ดีกว่า ชาวบ้านบางรายสามารถยกระดับตัวเองเป็นคนกลางระหว่างชาวสวนและพ่อค้าส่งออกที่กรุงเทพฯ ติดต่อเหมาสวนจากชาวบ้านด้วยกันเองและส่งผลผลิตให้แก่พ่อค้าส่ง

ออก สิ่งที่น่าสนใจคือการเหมาสวนของคนกลางเหล่านี้ไม่ใช่เพียงแต่เก็บผลผลิตที่พร้อมที่จะนำไปจำหน่ายได้เท่านั้น แต่ได้เข้ามาดูแลการทำสวนด้วยตัวเอง โดยหลังจากที่มาสำรวจจำนวนผลไม้ที่เริ่มติดลูกและตกลงราคากันแล้ว จะเข้ามาดูแลให้ปุ๋ยและฉีดพ่นยาฆ่าแมลงเอง ทั้งนี้เพื่อให้ผลผลิตเป็นไปตามมาตรฐานความต้องการของตลาดให้ได้มากที่สุด ทำให้ชาวสวนมีรายได้ค่อนข้างดีและสามารถเอาเวลาไปหารายได้ทางอื่นๆได้มากขึ้น

สำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจากเดิมหารายได้จากการรับจ้างทำนา เมื่อชาวบ้านที่มีฐานะส่วนใหญ่เปลี่ยนมาทำสวน ก็ได้เปลี่ยนอาชีพมารับจ้างในการทำสวนด้วย โดยช่วยเหลือในการตัดแต่งกิ่ง ดายหญ้าพรวนดิน ให้ปุ๋ยและพ่นยาฆ่าแมลง และเมื่อโครงการก่อสร้างเขื่อนฯเข้ามาก็สามารถที่จะหารายได้อีกทางหนึ่ง จากการเข้าไปเป็นแรงงานก่อสร้างเขื่อน ส่วนร้านค้าที่เคยเป็นร้านค้าเล็กร้านเดียวภายในหมู่บ้านก็ขยายตัวใหญ่ขึ้น ขายของได้มากขึ้นเนื่องจากมีแรงงานต่างถิ่นเข้ามาก่อนสร้างเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นแล้วทางโครงการก่อสร้างเขื่อนท่าด่านยังได้จัดพื้นที่ทำตลาดนัด 3 วันในหนึ่งสัปดาห์ทุกวันจันทร์ วันพุธและวันเสาร์ซึ่งเป็นตลาดนัดที่ค่อนข้างใหญ่เพื่อขายเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาถูกให้กับคนงานก่อสร้างภายในโรงงาน ซึ่งมีคนในหมู่บ้านเข้าไปค้าขายเป็นจำนวนมาก และเมื่อประเทศไทยเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านที่เคยออกไปหากินตามต่างจังหวัดก็กลับมาเปิดร้านค้าภายในหมู่บ้านขึ้นอีกหลายร้าน ทำให้ชุมชนมีความคึกคักขึ้น ทำให้เศรษฐกิจภายในหมู่บ้านดีขึ้น

อย่างไรก็ดีผลกระทบทางลบของการพัฒนา ในระหว่างการก่อสร้างเขื่อนก็มีเช่นกัน กล่าวคือสภาพถนนในขณะการก่อสร้างชำรุดและมีฝุ่นละอองมาก เนื่องจากการขนวัสดุก่อสร้างด้วยรถบรรทุกขนาดใหญ่ ซึ่งทางกรมชลประทานก็พยายามซ่อมทำเป็นการชั่วคราวอยู่ตลอดเวลา และใช้รถน้ำคอยฉีดราดเพื่อบรรเทาปัญหาในเรื่องฝุ่นละออง และปัญหาอีกประการหนึ่งจากเทคนิคการสร้างเขื่อนคือการใช้น้ำปูนซีเมนต์ฉีดเข้าไปตามรอยแตกของหิน เพื่อทำให้ฐานรากของเขื่อนแข็งแรงสามารถที่จะเก็บกักน้ำได้ ทำให้น้ำใต้ดินในพื้นที่หมู่บ้านตำหนักยายมีจำนวนน้อยลง บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดเองเพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภครวมทั้งใช้ในการเกษตร จะแห้งลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเดือนมีนาคมและเดือนเมษายน ไม่มีน้ำรดต้นไม้ทำให้ไม้ผลบางส่วนเสียหายโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ผลที่ปลูกใหม่ แต่ชาวบ้านก็อดทนและเชื่อว่าเมื่อเขื่อนเสร็จปัญหาต่างๆเหล่านี้จะหมดไป นอกจากนี้การเปลี่ยนพื้นที่จากการทำนามาเป็นการทำสวนโดยการถมที่ให้สูงขึ้นนั้น ทำให้การไหลหลากของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติเหมือนที่เคยไหลบ่าท่วมทุ่งนา ซึ่งแต่เดิมน้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลกระจายตัวไปตามความกว้างของท้องทุ่ง แต่เมื่อมีการถมที่สูงขึ้นจะเป็นอุปสรรคในการไหลของน้ำ และจะเกิดอันตรายจากน้ำท่วมหรือน้ำป่าไหลหลาก ต่อบ้านที่อยู่ในพื้นที่ต่ำหรือขวางเส้นทางไหลของน้ำ แต่ผลกระทบที่สำคัญของการทำการเกษตรสมัยใหม่ คือการใช้สารเคมีในการทำนาและการทำสวน โดยเฉพอย่างยิ่งการล้างหรือการเทยาฆ่าแมลงลงไปในแหล่งน้ำตามธรรมชาติทั้งที่ตั้งใจและที่ไม่ตั้งใจ ทำให้จำนวนสัตว์น้ำในแหล่งน้ำต่างๆลดลงอย่างมาก จนชาวบ้านไม่

สามารถจะหาเอามากินได้ ต้องหาซื้อเอามาจากภายนอกพื้นที่ น้ำในแม่น้ำที่ชาวบ้านเคยได้อาศัยเพื่ออุปโภคและบริโภคก็สกปรกจนไม่สามารถใช้ได้ อีกทั้งตัวเกษตรกรเองที่ฉีดยาฆ่าแมลงบางคนเกิดการเจ็บป่วยและเสียชีวิตลงก่อนวัยอันควร ซึ่งในปัจจุบันทางกระทรวงเกษตรพยายามรณรงค์ให้ใช้สมุนไพรเช่นโล่ติ้น สะเดา ตะไคร้หอม หนอนตายอยาก ฯลฯในการกำจัดแมลง และใช้น้ำปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมีเพื่อลดต้นทุน และรักษาสิ่งแวดล้อม

ผลของการพัฒนาที่มีต่อ **ทุนทางสังคม** ของชุมชนจากการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ดังกล่าวที่มีประโยชน์ในลักษณะอเนกประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยว เนื่องจากอยู่ไม่ไกลน้ำตกสาริกา น้ำตกนางรอง และวังตะไคร้ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป อีกทั้งไม่ไกลจากกรุงเทพมากนักสามารถที่จะเดินทางไปกลับได้ในวันเดียวกันได้ จึงเป็นที่สนใจของนักการเมืองและนายทุนที่จะเข้ามาทำธุรกิจการท่องเที่ยว เช่นการสร้างโรงแรมหรือรีสอรท์ต่างๆ ได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินไปเป็นจำนวนมาก มีชาวบ้านหลายคนได้ขายที่ดินของตนไปเนื่องจากราคาดีตามความรู้สึกของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านบางส่วนกลับใช้วิกฤตนี้เป็นโอกาส รวมกลุ่มกันใช้สวนผลไม้จัดทำเป็นที่พักและแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ต้องใช้เงินทุนมาก เช่นกลุ่มท่าด่านโฮมสเตย์ เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว ซึ่งก็ได้รับความนิยมมากเช่นกัน

อย่างไรก็ดีการที่หมู่บ้านตำหนักยายมีเส้นทางไปมาสะดวกขึ้น อีกทั้งมีแรงงานจากที่อื่นๆไเข้ามาทำงานในโครงการก่อสร้างเขื่อนฯเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดมีการลักขโมยมากขึ้นด้วยเช่นกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลไม้ที่เป็นผลผลิต มีคำพูดเป็นทำนองตลกๆว่าแมลงที่ชาวสวนกลัวที่สุดเพราะไม่สามารถฉีดยาป้องกันได้คือ “แมลงกระสอบ” ที่ทำความสูญเสียเป็นจำนวนมากให้กับชาวสวนได้ภายในข้ามคืน และจากการที่การคมนาคมติดต่อสื่อสารกันสะดวกมากขึ้น ชาวบ้านได้รับข่าวสารจากภายนอกมากขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมเช่นทางวิทยุ และโทรทัศน์ จากผลของการโฆษณาทำให้ชาวบ้านมีค่านิยมทางการบริโภคมากขึ้นเช่นกัน แทบทุกบ้านจะมีรถยนต์บรรทุกเล็กและโทรศัพท์มือถือ เด็กวัยรุ่นที่คึกคะนองนิยมที่จะขี่รถจักรยานยนต์แข็งขันกัน ยาเสพติดเริ่มมีเข้ามาบ้างแต่ยังไม่มากนัก ทำให้ชุมชนต้องมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น แต่รายจ่ายที่สำคัญคือรายจ่ายทางด้านการศึกษา เพราะเกือบทุกบ้านต้องการให้ลูกหลานมีความรู้สูง ๆ จึงนิยมส่งลูกออกไปเรียนระดับสูงถึงปริญญาตรีภายนอกชุมชนเพื่อที่จะได้ทำงานสบาย ๆ ไม่ต้องมาเหน็ดเหนื่อยกับการทำนาทำสวนเหมือนพ่อแม่ ซึ่งมีผลทำให้พ่อแม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ต้องหารายได้เพิ่มมากขึ้น หากหาได้ไม่ทันก็ต้องกู้ยืมเงิน ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นหนี้สินโดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) อย่างไรก็ดีการที่คนรุ่นใหม่มีความรู้สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาแล้วก็มักจะหางานทำภายนอกหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่จะกลับมายึดอาชีพเดิมของพ่อแม่ ส่วนใหญ่นิยมที่จะทำงานเป็นข้าราชการ หรือไม่ก็เป็นลูกจ้างตามบริษัทห้างร้านต่างๆของเอกชน แต่เนื่องจากตำแหน่งงานต่างๆมีน้อย ผู้สำเร็จการศึกษาใหม่ๆจึงไม่มีงานทำหรือต้องมาทำงานในลักษณะการใช้แรงงานตามโรงงานต่างๆแทน แต่เนื่องจากโรงงานจะรับแรงงานที่มีวุฒิการศึกษาใน

ระดับ ปวช. หรือ ปวส.เป็นส่วนมาก ทำให้บางคนต้องยอมทำงานที่ต่ำกว่าวุฒิ ซึ่งเป็นการสูญเปล่าทางการศึกษา ผลกระทบทางลบที่สำคัญของการพัฒนาต่อทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์ของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไป จากชุมชนเดิมที่ค่อนข้างจะอยู่อย่างโดดเดี่ยว คนภายในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อมีเส้นทางติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้น สามารถที่จะเข้าถึงการบริการของรัฐได้มากขึ้นเช่น โรงพยาบาล ธนาคาร ฯลฯ คนภายในชุมชนพึ่งพาอาศัยกันน้อยลง และมีชีวิตแบบตัวใครตัวมัน แข็งขันแก่งแย่งกันในการทำมาหากิน ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้จากคำพูดของกำนันตำบลหินตั้งว่า

“สมัยก่อน อย่างเรานี้ เออ...ไปขายของตรงนี้กันไหม ไปทำมาหากินตรงนี้กันไหม แต่ก่อนนี้เขาชวนกันไปนะคะ เดี๋ยวนี้อย่าหวังเลยค่ะ ต่างคนต่างทำ กลัวไปแย่งอาชีพกันทำ มันไม่เหมือนเดิมแล้วค่ะ คือลักษณะมันเปลี่ยนไปถึงบอกว่าถ้าเกิดให้เลือกได้จะขอกลับไปเหมือนเดิม จะกลับเหมือนที่ยังไม่มีสิ่งอะไร อยากจะอยู่แบบชนบทที่ไม่มีไฟฟ้าเข้า ไม่มีอะไรเข้าอย่างนั้นดีกว่า ยังช่วยกัน เออ...ปลาได้มาก็ยังมาแบ่งกัน แต่เดี๋ยวนี้ปลาได้มาต้องมาขาย การทำมาหากิน เออ...ไปขายของที่น้ำตกกันไหม เออวันนี้ขายอันนี้ดีนะ เดี๋ยวนี้ไม่ใช่แล้วค่ะ เดี๋ยวนี้จะบอกใครสักทีนั้นกลัวเขาไปแย่งขาย ขายของดีกว่ากันอะไรอย่างนี้ เป็นลักษณะของการแก่งแย่งกันแล้ว ช่วงนี้ดูกับช่วงก่อนมันไม่เหมือนกันแล้ว”

ผู้นำชุมชนในสมัยก่อนผู้นำชุมชน ที่เป็นกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้านค่อนข้างที่จะเป็นคนที่มีอาวุโส มีลักษณะเป็นนักเลง สั่งหรือพูดอะไรชาวบ้านมักจะปฏิบัติตาม มักจะเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือและเชื่อฟัง แต่มาในปัจจุบัน หลังจากการพัฒนาเข้ามาชาวบ้านมักจะเลือกคนมีที่มีการศึกษาหรือมีความรู้ เนื่องจากต้องคอยประสานงานหรือช่วยชาวบ้านเวลาติดต่อกับหน่วยงานของทางราชการต่างๆ และเป็นตัวนำที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน ผู้นำของหมู่บ้านตำหนักยายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีดังต่อไปนี้

คุณลุงไสว เกษตรกรดีเด่นของจังหวัดนครนายก ที่มีความสามารถในการขยายพันธุ์พืชได้หลากหลายชนิดทั้งส้มโอ มะปรางหวาน มะยงชิด ฯลฯ เป็นที่ยอมรับกันของคนทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ ที่จะเข้ามาศึกษาดูงาน หรือถ่ายทำสารคดีออกรายการทั่งทางโทรทัศน์และทางหนังสือพิมพ์ ทำให้บ้านกลายเป็นสถานที่ที่ทางราชการใช้ถ่ายทอดความรู้ทางด้านการเกษตรสมัยใหม่ให้กับประชาชนด้วย ตัวของคุณลุงไสวเองได้รับการคัดเลือกให้เป็นเป็นประธานกลุ่มในหลายๆตำแหน่งเช่น ประธานประชาคมหมู่บ้าน เป็นประธานกองทุนเกษตรกรรม ประธานกองทุนโภชนาการ ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ การยอมรับเช่นนี้มิใช่เกิดเพียงชั่วข้ามคืน แต่เกิดจากความมานะพยายามบากบั่นอันยาวนานของลุงไสวเอง เนื่องจากเป็นบุคคลกลุ่มแรกๆของหมู่บ้านที่ยอมรับเอาความรู้และเทคนิคการเกษตรสมัยใหม่ เข้ามาใช้ปรับปรุงการประกอบอาชีพ และเป็นจุด

เริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวบ้านในหมู่บ้าน จากการทำนามาเป็นการทำสวนผลไม้ และขยายตัวออกไปจนสามารถทำให้ส้มโอ มะปรางหวานและมะยงชิด กลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจของจังหวัดนครนายก

คุณอัฌชลี ผู้ใหญ่บ้านตำหนักยายและกำนัน ตำบลหินตั้ง อายุ 33ปี ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้หญิงอายุน้อยแต่ก็มีความสามารถมาก ในสายตาของชาวบ้านเป็นคนที่มีการศึกษาสูง ค่อนข้างที่จะมีฐานะ ทำธุรกิจเกี่ยวกับการประกันภัยและขายโทรศัพท์มือถือ มีสำนักงานทั้งในจังหวัดนครนายกและจังหวัดปราจีน ในบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 ชาวบ้านค่อนข้างที่จะพอใจมาก นอกจากนั้นกำนันยังมีแนวคิดในการอนุรักษ์งานประเพณีต่างๆเช่นงานวันสงกรานต์ งานประเพณีลอยกระทง และสนับสนุนการทำกิจกรรมที่ให้ความสำคัญต่อเด็กและเยาวชน เช่นการจัดงานวันเด็กของตำบล การสนับสนุนกีฬาฟุตบอลของหมู่บ้าน มีแนวคิดร่วมกับผู้นำคนอื่นๆ ที่จะสร้างสนามกีฬาขนาดใหญ่(ขนาดสนามกีฬาประจำจังหวัดนครนายก) ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อที่จะส่งเสริมการกีฬาและแก้ปัญหายาเสพติดในกลุ่มพวกวัยรุ่น และสามารถที่จะรองรับการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นในอณาคตได้อีกด้วย ซึ่งการดำเนินการก่อสร้างอยู่ในขั้นตอนการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่จะเข้ามาช่วยเหลือมีผลคืบหน้าไปค่อนข้างมาก

นายสัญญา ประธานกองทุนหมู่บ้าน อายุ 53 ปี บ้านเดิมอยู่ หนองแสม อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก มีความสามารถทางด้านก่อสร้าง แต่มาประกอบอาชีพค้าขายภายในหมู่บ้าน โดยขายสินค้าพวกของใช้ และขายน้ำมันรถยนต์ บ้านอยู่ใกล้คุณลุงไสวฯ เคยช่วยเหลือกำนันในการหาเสียงเข้าสู่ตำแหน่ง มีประสบการณ์การเป็นพ่อค้าขายผลผลิตทางการเกษตร โดยซื้อรถ 6 ล้อบรรทุกผลผลิตทางการเกษตรไปค้าขายยังต่างจังหวัด หลังจากมีลูกแล้วจึงหยุดค้าขายอยู่กับบ้าน มีความสามารถทางภาษา ชอบแต่งกลอน ได้ตั้งชมรมอนุรักษ์ภาษาไทย และได้แต่งกลอนประวัติของหมู่บ้านเอาไว้ เมื่อได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน ได้มีแนวคิดจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านเพื่อแก้ปัญหาผู้ที่ต้องการกู้แต่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนสัจจะออมทรัพย์ และเป็นผู้ให้แนวความคิดในเรื่องการกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 12 บาทต่อปี ซึ่งเป็นอัตราดอกเบี้ยที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับการดำเนินกองทุนของหมู่บ้านอื่น เพื่อที่จะนำเงินที่ได้มาใช้ในการดำเนินการกองทุนและใช้เป็นประโยชน์แก่หมู่บ้านให้มากขึ้น มีแนวคิดที่จะนำเงินกำไรจากดอกเบี้ยกองทุนมาซื้อเครื่องจักรตอกเพื่อที่จะใช้เป็นวัสดุในการจักสานเข่งใส่ผลไม้ ซึ่งหมู่บ้านต้องการใช้ใส่ผลไม้ปีละหลายหมื่นลูกและต้องหาซื้อจากภายนอกหมู่บ้าน หากสามารถดำเนินการตามแนวคิดได้จะทำให้ชาวบ้านทุกคนโดยเฉพาะผู้สูงอายุหรือผู้ที่อยู่บ้านเฉยๆไม่มีงานทำ สามารถที่จะหารายได้และจะทำให้มีเงินหมุนเวียนในหมู่บ้านต่อปีเป็นเงินหลายหมื่นบาทเช่นกัน

นายสมยศ รองประธานกองทุนฯ เกิด พ.ศ.2492 อายุ 54 ปี เดิมเป็นคนจังหวัดปทุมธานีและมาได้ภรรยาในหมู่บ้านนี้ ซึ่งเป็นญาติของคุณลุงไสว เป็นคนที่มีความคิดดี การพูดน่าเชื่อถือ ถึงแม้ว่าจะได้รับการศึกษามาน้อย แต่เนื่องจากเป็นคนที่รักในการแสวงหาความรู้ให้กับตนเองอยู่

ตลอดเวลา มักจะติดตามคุณลุงไสว ไปบรรยายในที่ต่างๆ หรือไม่ก็มักจะร่วมประชุมกับกลุ่มหรือคณะบุคคลที่เข้ามาดูงานที่บ้านลุงไสวฯ นอกจากนั้นยังสนใจที่จะติดตามดูข่าวสารของทางราชการอยู่ตลอดเวลา ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆโดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านฯเป็นอย่างดี จึงเป็นกำลังที่สำคัญในการเสนอแนะแนวความคิดในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังเห็นความสำคัญของเยาวชน และพยายามที่จะช่วยผลักดันให้คนรุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการต่างๆของหมู่บ้านให้มากขึ้น ได้ร่วมมือกับผู้นำชุมชนคนอื่นๆที่จะผลักดันให้เกิดโครงการก่อสร้างสนามกีฬาของตำบล ถึงแม้ว่าจะมีชาวบ้านบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วย เนื่องจากเห็นว่าสนามมีขนาดใหญ่เกินไปและอาจจะเป็นที่มั่วสุมของเด็กวัยรุ่นได้ แต่ทางคุณสมยศพยายามที่จะชี้แจงให้เห็นว่า การเล่นกีฬาจะทำให้ปัญหายาเสพติดลดน้อยลง และสนามกีฬาดังกล่าวอาจจะเป็นศูนย์รวมของวัยรุ่น ซึ่งผู้ปกครองสามารถที่จะมาพบปะพูดคุยกับกลุ่มวัยรุ่นได้ ซึ่งถ้าหากเข้าใจเด็กและทำให้เกิดความไว้เนื้อเชื่อใจได้แล้วแล้วก็อาจจะสามารถแนะนำแนวทางที่ถูกต้องให้กับวัยรุ่นเหล่านั้นได้ ดีกว่าที่จะปล่อยให้เด็กแอบไปเสพยาโดยที่ผู้ใหญ่ไม่รู้ การสนับสนุนการกีฬาดังกล่าวหมายรวมไปถึงการร่วมมือกับประธานกองทุนฯเสนอแนะให้กรรมการกองทุนคนอื่นๆอนุมัติเงินดอกเบี้ยกองทุนฯจำนวน 3000 บาทเพื่อใช้ไปในการบำรุงและตัดชุดให้กับนักฟุตบอลของหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการแข็งขันในที่ต่างๆด้วย จากการยอมรับของชาวบ้านดังกล่าว คุณสมยศฯ ค่อนข้างที่จะภาคภูมิใจเมื่อมีคนกล่าวขวัญว่าเป็นคนของประชาชน จึงได้ทำประโยชน์ให้กับส่วนรวม บ่อยครั้ง

อาจารย์วันที อดีตครูใหญ่โรงเรียนท่าชัย ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งกองทุนโภชนาการ ซึ่งเป็นรากฐานหรือแบบอย่างที่ทำให้ชาวบ้านรู้จักที่จะดำเนินการบริหารกองทุนอื่นๆต่อมาภายหลัง เป็นคนหมู่บ้านตำหนักยายมีบ้านอยู่ข้างวัด บรรพบุรุษของอาจารย์วันทีได้ร่วมกันสร้างวัดตำหนักยายมาตั้งแต่ในอดีต เป็นคนมีความรู้ช่วยเหลือสังคม และชาวบ้านมักจะเข้ามาขอคำปรึกษาเป็นประจำ ชอบศึกษาหาความรู้ด้วยตัวเอง เรียนหนังสือทางไปรษณีย์ และสอบเทียบอนุปริญญา ที่วิทยาลัยครูจะเชิงเทรา และหาความรู้อื่นๆจากการอ่านหนังสือเอาเองโดยตลอด เป็นผู้เขียนประวัติวัฒนธรรม จ.นครนายก เล่าถึงความเป็นมาของ ตำบลดงละคร รวมทั้งวังตะไคร้ และได้เขียนประวัติวัดและหมู่บ้านตำหนักยาย ได้ทำงานเป็นครูที่โรงเรียนท่าด่าน ซึ่งห่างหมู่บ้านตำหนักยายขึ้นไปทางเหนือออกไปประมาณ 5 กม. ต้องเดินตามคันนาไปสอน มีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก คุณลุงไสว ก็เป็นลูกศิษย์ ต่อมาภายหลังย้ายมาเป็นครูใหญ่ รร.ท่าชัยและเกษียณอายุ จากคำบอกเล่าของคุณยายไสว พูนเงิน ภรรยาซึ่งปัจจุบันมีอายุ 80 ปี ถึงความเป็นมาของกองทุนโภชนาการว่า เกิดจากอาจารย์วันทีฯเมื่อเกษียณแล้ว ได้เห็นชาวบ้านผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ยากจนมาก เวลาเจ็บป่วยไม่มีเงินที่จะมารักษาตัวเอง จึงคิดหาทางช่วยเหลือ โดยได้คิดตั้งกองทุนขึ้นมาช่วยเหลือ ซึ่งก็ไม่ได้ให้เปล่าๆเสร็จสิ้นภายในครั้งเดียว แต่ต้องการให้ชาวบ้าน

ได้รู้จักช่วยเหลือตนเองและเรียนรู้ที่จะบริหารกองทุนให้มีดอกเบี้ยงอกเงยออกมา เพื่อสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากกองทุนได้มากขึ้นและเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

“ ตอนเขาให้กองทุนนี่ เขาก็ปรึกษาฉันเหมือนกัน เมื่อตอนเกษียนแล้ว เขาบอกว่า เรานี่เกษียณกันแล้วนะ เงินเดือนนี่ก็ได้มาจากผู้ปกครองพร้อมทั้งของเราด้วย แล้วเรากินบำนาญกัน ที่นี้เรามาคิดช่วยสังคมเถอะ ฉันก็ว่าจะช่วยแบบไหนละ ช่วยแบบนี้คือตั้งกองทุน ให้เขาเข้ามาเป็นสมาชิกด้วย ถ้าเขาพร้อมกันมีเงินมาจำนวน 3 พันบาทแล้วเขามีกัน เขาพร้อมกันอย่างนี้ ผมจะให้ไปเลยทุนหนึ่ง ให้ไปพันบาท คือว่าพันบาทนี่ก็คือ 10 หุ้น บ้านนี้บ้านของเรา ให้ไป 20 หุ้น ให้ไปเลยดอกเบี้ย พร้อมทั้งให้ตั้งกรรมการเข้ามาดูแลช่วยเหลือกัน ”

การให้เงินกองทุนดังกล่าวมิใช่ให้แต่หมู่บ้านตำหนักยายเพียงหมู่บ้านเดียว อาจารย์วันที่ให้ทุกหมู่บ้านภายในตำบลหินตั้ง แต่ชาวบ้านหมู่ 1 ไม่พร้อมจึงไม่ได้เงินกองทุน หมู่บ้านที่เหลือได้ไปหมู่ละ1- 2 กองทุน แต่จากการดำเนินการหลายปีที่ผ่านมา หมู่ 3 และ หมู่ 7 เงินกองทุนได้ล้มละลายแล้วเนื่องจากการดำเนินการที่ไม่มีประสิทธิภาพ ในส่วนของหมู่ 6 บ้านตำหนักยาย กองทุนดังกล่าวได้มีเงินเพิ่มพูนขึ้นเป็นเงินหลายแสนบาท และได้สร้างประสบการณ์ในการบริหารจัดการกองทุนให้กับชาวบ้าน และกรรมการบางส่วนได้เข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการจัดการกับกองทุนหมู่บ้านฯในปัจจุบัน

การประชุม สมัยก่อนการเรียกประชุมชาวบ้านชาวบ้านตำหนักยาย ผู้ใหญ่บ้านจะใช้การตีเกราะทำด้วยกระบอกไม้ไผ่เซาะร่องเป็นรางยาว ซึ่งเวลาตีเสียงจะดังมากชาวบ้านจะมีการประชุมกันที่บ้านผู้ใหญ่ เพื่อรับฟังข่าวสารของทางราชการหรือแจ้งเหตุร้ายเพื่อช่วยกันแก้ไข หรือบางทีก็ใช้เวลาในวันพระที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรวมกันมาทำบุญที่วัดเพื่อแจ้งขาวสารต่างๆ ต่อมาทางราชการได้ให้งบประมาณมาสร้างหอกระจายข่าวเพื่อใช้แจ้งขาวสารต่างๆ และเมื่อทางราชการได้มีนโยบายให้ทุกหมู่บ้านมีการจัดเวทีประชาชนในรูปของประชาคมหมู่บ้าน เพื่อรับฟังความคิดเห็นและความต้องการของประชาชน ซึ่งทางหมู่บ้านตำหนักยายได้จัดให้มีการทำประชาคมหมู่บ้านทุกวันที่ 10 ของเดือนที่บ้านของกำนัน โดยมีคุณลุงไสว พ่อของกำนันเป็นประธานประชาคม ก่อนวันประชุมจะมีการแจ้งเตือนทางหอกระจายข่าว ให้ทุกครอบครัวส่งตัวแทน 1 คน มาประชุม โดยใช้ใต้ทุนบ้านกำนันเป็นที่จัดประชุม มีกระดานแจ้งวาระการประชุมว่าจะประชุมในเรื่องอะไรบ้าง ส่วนใหญ่จะเป็นการแจ้งข่าวสารของทางราชการให้ชาวบ้านได้ทราบและหรือรับฟังปัญหา ข้อคิดเห็นต่างๆของชาวบ้าน เพื่อที่จะแจ้งให้ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องได้ทราบเพื่อรับนำไปแก้ไข ในบางครั้งจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเช่นเจ้าหน้าที่จากอำเภอและตำรวจมาร่วมประชุมด้วย และเพื่อการทำให้นโยบายดังกล่าวมีผลเป็นรูปธรรม ทางราชการยังได้กำหนดให้การเสนอโครงการต่างๆของ อบต.ต้องแนบบันทึกการประชุม ที่มีวาระในเรื่องความต้องการต่างๆของประชาชนแนบไปด้วเสมอ ทำให้การ

ประชุมดังกล่าวต้องทำต่อเนื่องกันมานานจนกลายมาเป็นความเคยชิน และชาวบ้านมักจะมาเข้าร่วมประชุมกันเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากกลัวตกข่าวไม่ทันเพื่อนบ้านและเพื่อทราบข่าวสารที่จะนำไปพูดคุยกันต่อไป อย่างไรก็ดีหมู่บ้านตำหนักยายก็ได้รับความชมเชยว่าสามารถทำประชาคมได้ดีและสามารถใช้ที่ประชุมดังกล่าวเป็นที่แสดงความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านได้

กล่าวโดยสรุป ผลของการพัฒนาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทุนชุมชน ภายในหมู่บ้านตำหนักยายค่อนข้างมาก การเข้ามาของโครงการเขื่อนคลองท่าด่านและนักพัฒนาต่างๆทำให้ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดโอกาสทางการตลาด การขายแรงงาน การผลิตและการบริการท่องเที่ยวที่จะตามมาในอนาคตค่อนข้างมาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีมาแต่อาจจะเดิมเสียหายไปบ้างแต่รัฐก็พยายามที่จะเข้าไปแก้ปัญหา ส่วนทุนทางด้านสังคมถึงแม้นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากระบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากการทำนามาเป็นการทำสวน ทำให้วัฒนธรรมและค่านิยมที่ดีๆบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่มีมาในอดีตในการช่วยเหลือกันและกันไม่ว่าจะเป็นการลงแขก เอาแรง การตื่นดึกเพื่อไปทำนา การเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ฯลฯ สูญหายไป แต่ค่านิยมใหม่ที่รัฐนำเข้ามาและที่ผ่านทางสื่อๆ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากแนวคิดในระบบทุนนิยมและการปกครองแบบประชาธิปไตย ชาวบ้านตำหนักยายก็สามารถที่จะรับและนำมาปรับใช้ได้อย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่ม การทำประชาคม ฯลฯ สามารถที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของชุมชนได้ดีในระดับหนึ่ง ซึ่งหากมองในภาพรวมว่าเป็นทุนชุมชนของหมู่บ้านตำหนักยายแล้ว ก็พร้อมที่จะเข้าดำเนินการต่อทุนเงินตราในรูปของ “ เงินกองทุนหมู่บ้าน” ที่รัฐจะหยิบยื่นเข้ามา

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

เพื่อที่จะเข้าใจถึงผลการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านฯของ ชุมชนตำหนักยาย ได้ดีขึ้น จำเป็นต้องทราบถึงประสบการณ์ทางด้านการเงินของชาวบ้านก่อน ว่าแต่เดิมถ้าหากชาวบ้านจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการต่างๆแล้วชาวบ้านจะทำอย่างไร และก่อนที่การบริการของรัฐทางด้านการเงินเช่น ธกส. จะเข้าไปถึง ชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองทางด้านการเงินอย่างไรบ้าง และเมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านได้เข้ามาแล้ว ชาวบ้านมีการดำเนินการอย่างไร ซึ่งรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

แหล่งเงินทุนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านฯ ในสมัยก่อน การกู้ยืมเงินมีน้อยส่วนใหญ่กู้ไปเพื่อซื้อที่ดินทำกิน โดยใช้ น.ส.3 ไปจำนองเอาไว้พอขายข้าวได้แล้วก็นำเงินไปส่งคืน แต่หลังจากการพัฒนาคนนิยมที่จะส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้น จำเป็นต้องอาศัยเงินเป็นจำนวนมากในการเสียค่าใช้จ่าย พ่อแม่จึงต้องหากู้เงินนอกระบบซึ่งเสียค่าดอกเบี้ยค่อนข้างที่จะสูงมาก ประมาณ ร้อยละ 5 – 10 บาทต่อเดือน แต่คนที่เดือดร้อนเงินจริงๆก็จำเป็นต้องเอา ส่วนนายทุนก็ปล่อยเงินกู้ไม่ค่อยมาก ประมาณ 500 – 1000 บาทต่อคน เนื่องจากกลัวหนี้สูญ ต่อมาภายหลังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เข้ามา และคิดดอกเบี้ยเงินกู้ค่อนข้างที่จะต่ำแต่ก็ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ซึ่งภายหลังมีการแก้ไขกฎระเบียบข้อบังคับเพิ่มเติมให้ผู้กู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของ ธกส. มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มและใช้สมาชิกภายในกลุ่มช่วยในการค้ำประกัน และยังมีนโยบายที่จะสนับสนุนให้สมาชิกได้กู้ยืม โดยมีระยะเวลาในการใช้หนี้คืนค่อนข้างยาว คนส่วนใหญ่ภายในหมู่บ้านจึงเป็นหนี้ ธกส. กันเกือบทุกครอบครัว ส่วนการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทางด้านการเงิน หมู่บ้านตำหนักยายได้มีการดำเนินการมาแล้วหลายปีดังต่อไปนี้

เงินกองทุนโภชนาการ ในปี 2525 หมู่บ้านตำหนักยายมีกองทุนโภชนาการเกิดขึ้นสำหรับให้ชาวบ้านได้กู้เงินในจำนวนที่ไม่มากนัก เงินกองทุนโภชนาการเกิดจาก อาจารย์วันที พูนเงิน อดีตครูโรงเรียนประชาบาลของที่นี่ที่ได้ปลดเกษียณไปแล้ว เป็นผู้ที่ริเริ่มมอบเงินให้หมู่บ้านจำนวน 5,000 บาทร่วมกับทางอนามัยของตำบลมอบเงินสมทบให้อีก 2,500 บาท ตั้งเป็นกองทุนขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเงิน โดยจะต้องเข้ามาเป็นสมาชิกถือหุ้นร่วมด้วย หุ้นละ20 บาทจำนวนกี่หุ้นก็ได้ ซึ่งในตอนแรกมีจำนวน 180 กว่าหุ้น เสร็จแล้วนำเงินดังกล่าวมาปล่อยให้ชาวบ้านกู้ในอัตราร้อยละ 2 บาทต่อเดือนหรือร้อยละ 24 บาทต่อปี เมื่อครบหนึ่งปีจะมีเงินปันผลให้ ต่อมาภายหลังทางสมาชิกเห็นว่าเงินกองทุนมีจำนวนน้อยแต่คนที่ต้องการกู้มีเป็นจำนวนมาก จึงมาประชุมกันและขอเพิ่มหุ้นเป็นหุ้นละ 100 บาทซึ่งชาวบ้านต้องนำเงินมาลงอย่างน้อย 1 หุ้น หลังจากเป็นสมาชิกครบ 3 เดือนแล้วสามารถกู้ได้ 500 บาท การเก็บดอกเบี้ยจะเก็บทุกๆ 3 เดือน ครบ 1 ปีส่งทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย

เดือนสุดท้าย พร้อมกับคิดเงินปันผลให้ด้วยร้อยละ 20 บาทต่อปี ซึ่งในปีแรกมีเงินในกองทุนที่ได้จากการบริจาคของอาจารย์วันที ของอนามัยและของชาวบ้านรวมทั้งหมดได้ 8,500 บาท พอสิ้นปีแรกเงินเพิ่มขึ้นมาเป็นหมื่นกว่าบาท ต่อมาในปีที่ 2 เพิ่มราคาหุ้นเป็นหุ้นละ 100 บาทมีคนมาลงหุ้นกันเพิ่มอีกรวมเป็น 90,000บาท นับตั้งแต่นั้นมาจนถึงในปัจจุบัน เป็นเวลา 20 ปี มีเงินในกองทุนโภชนาการประมาณ 5 แสนกว่าบาท ทั้งนี้โดยมี คุณลุงไสว เป็นประธานกองทุนอยู่ในปัจจุบัน มีวิธีการดำเนินการกองทุนเพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่สมาชิกที่น่าสนใจคือ ในทุกๆปีที่มีการประชุมประจำปี ประธานจะใช้วิธีการนำเงินที่มีทั้งหมดมากองให้สมาชิกได้เห็น และจะแยกให้เห็นว่าปีที่แล้วมีเงินต้นเท่าใด ปีที่ผ่านมาได้ดอกเบี้ยเท่าใดที่เป็นกำไร และให้ตัวแทนสมาชิกช่วยกันนับ กิจกรรมดังกล่าวได้ผลทางจิตวิทยา เนื่องจากการนำบัญชีมาแสดงให้เห็นตัวเลขสมาชิกที่เป็นชาวบ้านธรรมดาอาจไม่เชื่อถือ การนำเงินทั้งหมดมากองแล้วนับให้เห็นจะเพิ่มความเชื่อมั่นว่าเงินยังอยู่ครบพร้อมมีผลกำไรเป็นดอกเบี้ยทำให้สมาชิกทุกคนมีความมั่นใจ ในขณะเดียวกันผู้ที่ไม่ได้ใช้หนี้ตามกำหนดเวลาก็จะถูกเพ่งเล็งจากสังคม การกระทำดังกล่าวทำให้การบริหารจัดการกองทุนโภชนาการประสบผลความสำเร็จ และเป็นแบบอย่างให้กับการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯในภายหลัง

เงินกองทุนการเกษตร เกิดจากสำนักงานเกษตรได้ให้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาแจกจ่ายชาวบ้านที่เข้ามารับการฝึกอบรมในการเปลี่ยนแปลงการทำนามาเป็นการทำสวนประมาณปี พ.ศ.2534 ซึ่งสมาชิกเห็นว่าการแจกจะทำให้ผู้รับไม่เห็นความสำคัญ จึงได้ช่วยกันคิดที่จะนำมาขายในราคาถูกเพื่อเก็บเงินเอาไว้ใช้ในส่วนรวมต่อไป ซึ่งทางสำนักงานฯก็เห็นด้วยและบริจาคสมทบมาอีก 5,000 บาทตั้งเป็นกองทุนขึ้นมาเพื่อให้สมาชิกได้กู้ยืมเพื่อเอาไปใช้ในการทำการเกษตรเท่านั้น โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือนหรือ ร้อยละ 24 ต่อปี มีกรรมการดำเนินการ คือคุณลุงไสว เป็นประธานกรรมการ โดยมีค่าตอบแทนกรรมการปีละ 100 บาท ซึ่งผลการดำเนินการที่ผ่านมาเป็นไปด้วยดี ในปัจจุบันมีเงินในกองทุนประมาณ 50,000 บาท

เงินสัจจะออมทรัพย์ เป็นเงินที่ทางราชการมอบผ่านมาทาง อบต. มาให้หมู่บ้านๆละ หนึ่งแสนบาท เพื่อเป็นเงินประเดิมของกองทุนและให้ชาวบ้านเข้ามาถือหุ้นร่วมด้วย กำนันอัฒชลี ได้เข้ามาเป็นประธานกองทุน และให้ชาวบ้านที่ต้องการเข้ามาเป็นสมาชิก ถือหุ้นอย่างน้อยคนละ 1 หุ้น ราคาหุ้นละ 20 บาท ต้องนำมาส่งทุกวันที่ 10 ของเดือนซึ่งเป็นวันทำประชาคมหมู่บ้าน เงินสัจจะออมทรัพย์ก่อตั้งขึ้นก่อนกองทุนหมู่บ้านประมาณ 1 ปี ถึงแม้ว่าเงินสัจจะออมทรัพย์ พึ่งดำเนินการก่อนการก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านฯแต่ “ การมีสัจจะ ” หรือ “ การพูดคำไหนคำนั้น ” สำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านตำหนักยาย มีมาตั้งแต่โบราณแล้ว นายสมยศ รองประธานกองทุนหมู่บ้านเคยให้ข้อสังเกตในฐานะคนภายนอกที่เข้ามาอยู่ภายในชุมชนนี้ว่า

“ผมคิดว่าหมู่บ้านนี้มันจะมีคำว่าสัจจะ ที่ผมเน้นคำนี้ คำว่าสัจจะ เพราะในหมู่บ้านเรามีคำว่าสัจจะ ถึงจะเป็นหมู่บ้านที่บ้านนอกก็จริงอยู่ แต่ความมีสัจจะนี้ยังมีอยู่ และมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

แล้ว เพราะผมสังเกตดูเวลาคุยกัน เขาจะมีความอายมากกว่าเขาจน คือเขาไม่มีกินเสียยังดีกว่าที่จะเสียสัจจะ"

สำหรับเงินสัจจะออมทรัพย์ วัตถุประสงค์จริง ๆ ไม่ได้ต้องการจำนวนเงินที่นำมาลงหุ้นแต่ต้องการสร้างจิตสำนึก การยึดมั่นในคำมั่นสัญญาที่ได้ให้ไว้กับกองทุนฯมากกว่า ว่าจะนำเงินมาส่งในกำหนดเวลาที่แน่นอน ซึ่งจะมีผลไปถึงการใช้หนี้ในการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ ต่อไป ผลอีกประการหนึ่งคือ เป็นการสร้างความสามัคคี การมีส่วนร่วม และความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้านร่วมกัน เพราะเมื่อชาวบ้านต้องนำเงินมาส่งทุกวันที่ 10 ของเดือนก็จะมีโอกาสได้พูดคุยกันถึงเหตุการณ์หรือข่าวสารของทางราชการที่เกี่ยวข้องกับกองทุน ข้อดีของเงินสัจจะออมทรัพย์ประการสุดท้ายคือ เป็นเสมือนหลักประกันการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ อย่างน้อยหากสมาชิกผู้กู้ไม่สามารถนำเงินต้นมาคืนได้ ก็สามารถหักคือเอาจากเงินสัจจะออมทรัพย์มาใช้หนี้ให้แก่รัฐบาลตามเวลาที่กำหนดได้ ถึงแม้ว่าจะมีราคาเพียงหุ้นละ 20 บาทต่อเดือน แต่หากในระยะยาวหลายปี และจำนวนหุ้นที่มากพอแล้วก็สามารถนำมาชดใช้เงินกองทุนหมู่บ้านได้พอสมควร

เงินธนาคารหมู่บ้าน เป็นเงินที่เรียกเก็บจากชาวบ้านก่อนที่จะมีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน เพราะในระเบียบเขียนว่าสมาชิกที่มีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ แต่เนื่องจากการก่อตั้งเงินสัจจะออมทรัพย์ในตอนแรก มีหลายคนยังไม่เข้าใจและไม่ได้ร่วมเข้าเป็นสมาชิก เมื่อมีระเบียบดังกล่าวทำให้ไม่สามารถที่จะกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านได้ ทางประธานกองทุนฯ คือ คุณสัญญา จึงคิดตั้งเป็นธนาคารหมู่บ้านขึ้นมา และให้สมาชิกที่ต้องการกู้ฝากเงินเสียก่อน เงินธนาคารหมู่บ้านคล้าย ๆ กับเงินสัจจะออมทรัพย์คือการเป็นสมาชิกต้องเข้ามาถือหุ้นๆละ 50 บาทอย่างน้อยต้องมีหนึ่งหุ้นและต้องนำเงินค่าหุ้นมาชำระทุกๆเดือนตามจำนวนหุ้น

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน การเตรียมการก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ตามปกติของหมู่บ้านตำหนักยาย ทุกวันที่ 10 ของเดือนจะมีการทำประชาคมหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะได้รับแจ้งจากทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้านก่อนหนึ่งวัน ให้ส่งตัวแทนมาบ้านละ 1 คน มาประชุมกันที่บ้านของกำนันโดยมี คุณลุงไสว พ่อของกำนันเป็นประธานของประชาคม ทำการประชุมในเรื่องราวต่างๆที่ทางราชการได้มีนโยบายลงมา สำหรับเรื่องกองทุนหมู่บ้านฯ ในวันทำประชาคม เจ้าหน้าที่พัฒนากรจากอำเภอได้เข้ามาร่วมชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของกองทุน และมีเงื่อนไขที่ชาวบ้านจะต้องปฏิบัติอย่างไร ถึงจะได้เงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามา โดยเงื่อนไขดังกล่าวชาวบ้านต้องมาประชุมกัน อย่างน้อย 3 ใน 4 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของหมู่บ้านเพื่อฟังคำชี้แจงจากทางราชการ หลังจากนั้นจะมีการนัดวันที่ชาวบ้านจะมาสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ค่าสมัครเป็นสมาชิกคนละ 30 บาท หมู่บ้านตำหนักยายมีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้งหมด 140 ราย เสร็จแล้วจะนัดวันเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านฯจำนวนไม่ต่ำกว่า 9 คน แต่ไม่เกิน 15 คน การเลือกคณะกรรมการดังกล่าว จะเป็นการเลือกโดยเปิดเผยด้วยการยกมือ กรรมการส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านเลือกจะเป็นคนที่ชาวบ้านเห็นว่า

เป็นคนที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ และมีเวลาพอที่จะเข้ามาบริหารจัดการกองทุนได้ หลังจากเลือกเสร็จแล้ว คณะกรรมการดังกล่าวจะเป็นผู้เลือกประธาน รองประธาน เหรัญญิก คลัง ประชาสัมพันธ์ ฯลฯ (รายละเอียดตามผนวก 1)

สำหรับในกรณีของหมู่บ้านตำหนักยาย ได้นายสัญญา เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน หลังจากได้คณะกรรมการมาแล้ว กรรมการชุดดังกล่าวจะมีการประชุมกันทุกวันที่ 18 ของเดือนเพื่อที่จะร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อใช้ในการบริหารจัดการกองทุนฯ การประชุมดังกล่าว มีการประชุมกันหลายครั้งกว่าจะได้ระเบียบขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับกันของทั้งคณะกรรมการและชาวบ้าน อีกทั้งต้องส่งร่างระเบียบฯไปให้ทางธนาคารออมสินและทางอำเภอร่วมพิจารณาด้วย ซึ่งในกรณีของหมู่บ้านตำหนักยายต้องส่งไปให้ธนาคารพิจารณาถึง 2 ครั้งถึงจะผ่านเนื่องจากในตอนแรกตั้งดอกเบี้ยไว้เพียงร้อยละ 6 บาทต่อปี ซึ่งทางคณะกรรมการได้มาพิจารณาภายหลังแล้วเห็นว่าค่อนข้างที่จะน้อยเกินไปไม่เพียงพอที่จะบริหารกองทุน ทั้งค่าใช้จ่ายงานทางด้านธุรการและเงินสำรองที่จะมาใช้ในการประกันเงินต้น หากเกิดกรณีที่สมาชิกบางคนไม่สามารถที่จะหาเงินต้นมาคืนได้ ก็อาจจะเงินใช้รายได้ที่เกิดจากอัตราดอกเบี้ยมาใช้คืนรัฐบาลก่อนได้ อีกทั่งรายได้ที่เกิดขึ้นก็สามารถที่จะนำมาทำประโยชน์ในหมู่บ้านได้ต่อไป จึงได้เพิ่มอัตราดอกเบี้ยเป็นร้อยละ1 ต่อเดือน หรือร้อยละ 12 ต่อปีและจะต้องนำดอกเบี้ยมามอบให้กรรมการในวันที่ 18 ของทุกเดือนและในเดือนสุดท้ายเมื่อครบ 1 ปี ต้องนำดอกเบี้ยและเงินต้นมาส่งคืน หลังจากร่างระเบียบเสร็จเรียบร้อยแล้วได้จัดทำระเบียบออกเป็น 3 ชุดที่มีข้อความตรงกัน กรรมการกองทุนหมู่บ้านเก็บเอาไว้ 1 ชุด อีก 2 ชุดส่งให้ทางอำเภอและธนาคารออมสิน หลังจากนั้นแล้วทางธนาคารออมสินจึงได้อนุมัติเงินมาให้ดำเนินการต่อไป

การดำเนินการให้กู้ยืม หลังจากได้วงเงินเข้ามาแล้วทางคณะกรรมการกองทุนจะแจ้งให้ชาวบ้านทราบ เพื่อมาทำเรื่องกู้โดยชาวบ้านที่กู้แต่ละรายจะต้องเขียนโครงการกู้ ว่าจะเอาเงินไปทำอะไร ในการกู้ระเบียบกำหนดให้มีการเข้ากลุ่มๆละ 5 คน คนกู้หนึ่งคน ผู้ค้ำประกัน 2 คนและพยาน 2 คน หมุนเวียนกันภายในกลุ่ม และแต่ละกลุ่มจะต้องมีหัวหน้ากลุ่มคอยดูแลให้สมาชิกภายในกลุ่มปฏิบัติตามระเบียบกองทุนฯ คือต้องนำดอกเบี้ยและเงินต้นมาส่งตามกำหนด การเข้ากลุ่มดังกล่าวคณะกรรมการเอาแบบอย่างมาจากประสบการณ์การกู้เงินของ ธกส. ซึ่งค่อนข้างที่จะมีประสิทธิภาพในการคำประกันเงินกู้ เนื่องจากผู้กู้กลัวว่าจะทำความเดือดร้อนให้กับสมาชิกในกลุ่มที่เป็นผู้ค้ำหากตนไม่ใช้หนี้ และตนจะเสียชื่อเสียงภายในชุมชน การที่มีระเบียบการกู้เป็นกลุ่มจึงเป็นการควบคุมทางสังคมแบบหนึ่ง นอกจากนั้นการกู้เป็นกลุ่มจะเป็นการช่วยกลั่นกรองผู้กู้ได้ในระดับหนึ่งเนื่องจากการที่กลุ่มจะยอมรับผู้ใดผู้หนึ่งเข้าเป็นสมาชิก ก็ต้องพิจารณาเห็นแล้วว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะใช้เงินคืนได้และมีความประพฤติดีพอที่กลุ่มจะยอมรับให้การกู้ยืมเงินในนามของกลุ่มได้ อย่างไรก็ดีการเข้ากลุ่มดังกล่าวทำให้ผู้ที่ยากจนจริงๆ หรือผู้ที่พึ่งจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านไม่สามารถที่จะกู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้ เนื่องจากไม่สามารถที่จะหากลุ่มเข้าได้นั้นเอง ตามระเบียบสามารถให้สมาชิกกู้

ได้รายละไม่เกิน 20,000 บาทซึ่งคณะกรรมการต้องนำโครงการต่างๆมาพิจารณาโดยดูสถานภาพและความสามารถของผู้กู้ประกอบด้วย ผลจากการพิจารณาของคณะกรรมการทำให้ผู้กู้ได้เงินจากกองทุนไม่เท่ากันและยังมีเงินเหลือพอที่จะปล่อยกู้ในรอบที่ 2 ได้อีกสำหรับผู้ที่กู้ได้สูงกว่า 20,000 บาทและได้รับการพิจารณาอนุมัติจากคณะกรรมการทั้งหมด ซึ่งมีรายเดียวคือกำนันฯ โดยคณะกรรมการเห็นว่ามีฐานะน่าเชื่อถือและมีกิจการทางธุรกิจที่ทำรายได้ดีอยู่แล้ว จึงอยากให้กู้ไปเพื่อที่จะนำดอกเบี้ยมาเป็นรายได้ให้กับกองทุน

ผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯในรอบปี พ.ศ. 2545 ในส่วนของเงินทุนสามารถปล่อยเงินกู้ได้ 9 แสนบาทเพราะต้องกันเงินเอาไว้ให้กู้ฉุกเฉิน 1 แสนบาทและสามารถเก็บดอกเบี้ยได้ทุกเดือนๆละ 8,590 บาทเมื่อครบหนึ่งปีมีรายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ 103,080 บาท ส่วนเงินต้นนั้นสามารถเรียกส่งคืนได้ครบจำนวน และได้นำเงินกำไรจากดอกเบี้ยส่วนนี้ไปใช้ในกิจการส่วนรวมของหมู่บ้าน 6,000 บาทคือใช้จัดงานวันเด็กของตำบลร่วมกับทาง โรงเรียนวัดตำหนักยาย 3,000 บาท และในกิจกรรมกีฬาฟุตบอลของหมู่บ้าน 3,000 บาท เป็นค่าตัดชุดและการบำรุงทีม นอกจากนั้นผลของกองทุนดังกล่าวได้ทำให้อัตราดอกเบี้ยของเงินกู้นอกระบบต่างๆภายในหมู่บ้านลดลงไปด้วยเนื่องจากมีตัวเปรียบเทียบ และทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะนำเงินกู้ดังกล่าวไปหารายได้ได้บ้างถึงจะเป็นจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรของหมู่บ้านก็ตาม

ในส่วนของการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ผลจากกองทุนดังกล่าวทำให้คนในชุมชนหันกลับมาพูดคุยกันมากขึ้น จากการประชุมในตอนเริ่มต้นดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ การพบปะกันเมื่อมาส่งเงินดอกเบี้ยหรือเงินสัจจะออมทรัพย์ในแต่ละเดือน ทำให้สมาชิกภายในชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้นและให้ความร่วมมือกับทางราชการหรือส่วนรวมมากยิ่งขึ้น ดูได้จากการให้สัมภาษณ์ของนายสัญญา ประธานกองทุนหมู่บ้านฯเมื่อถูกถามว่ากองทุนฯให้อะไรกับหมู่บ้านบ้าง

" ช่วยได้มากเลย พูดให้ชัดเจนก็คือการให้ความร่วมมือ ตัวนี้ได้เต็มที่เลยไม่ว่าด้านไหนก็ช่าง แต่เขาให้ความร่วมมือมากเลย อันนี้ชัดเจนแน่นอนเลย ผมไปที่ไหนผมก็พูดว่า ตรงนี้กองทุนให้อะไรที่ชัดเจน ก็คือให้ความร่วมมือกับรัฐบาล...ได้ความสามัคคีคือตรงนี้ได้ชัดเจนเต็มร้อยเลย "

ส่วนปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินการ ชาวบ้านเห็นว่าเงินกองทุนที่ได้มีจำนวนน้อยเกินไป ทำให้ชาวบ้านแต่ละรายกู้ได้น้อยไม่พอเพียงที่จะนำไปลงทุนอะไรได้มากนัก ซึ่งรัฐบาลควรที่จะพิจารณาถึงจำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านด้วย กล่าวคือในการพิจารณาที่จะให้เงินกองทุนฯแก่หมู่บ้านจำนวนเท่าใดนั้น ควรพิจารณาว่าหมู่บ้านขนาดใหญ่จำนวนประชากรมีมากควรจะได้รับเงินกองทุนมากกว่าหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรน้อย อีกทั้งระยะเวลาในการคืนเงินต้นสั้นไปและวงรอบในการคืนเงินต้นเมื่อครบรอบปี ยังไม่เหมาะสมกับวงรอบในการหารายได้ของชาวบ้าน เช่น วงรอบการเก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้ หรือการเลี้ยงไก่ ฯลฯ ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละอาชีพและพื้นที่

รัฐควรที่จะอนุญาตให้มีการปรับเปลี่ยนวงรอบการใช้หนี้ให้เหมาะสม ตามความต้องการของแต่ละชุมชน และควรขยายเวลาการใช้หนี้ออกไปเป็นปีครึ่งหรือสองปี

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯในปีที่ 2 พ.ศ. 2546 หลังจากครบรอบหนึ่งปีของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯ ตำหนักยายที่มี นายสัญญา เป็นประธาน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านฯได้เรียกประชุมสมาชิกเพื่อแจ้งผลการดำเนินการในรอบปีที่ผ่านมา เป็นไปตามเป้าหมายสามารถเก็บคืนเงินต้นได้ครบ และมีกำไรเป็นดอกเบี้ยรายละเอียดตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ที่ประชุมได้หารือแนวทางในการดำเนินการในปีต่อไป ส่วนใหญ่สมาชิกเห็นว่าอัตราดอกเบี้ยน่าจะสูงเกินไป ทำให้เป็นภาระสำหรับผู้กู้ จึงมีมติให้ลดอัตราดอกเบี้ยลงเหลือ ร้อยละ 10 ต่อปีจากเดิมร้อยละ 12 คณะกรรมการยังเห็นว่าจำนวนกรรมการ 15 คนที่ร่างเอาไว้ในระเบียบกองทุนฯ มีมากเกินความจำเป็น เนื่องจากบางคนไม่ได้มีบทบาทอะไรในการดำเนินการ อีกทั้งจะเป็นปัญหาในการนับองค์ประชุม หากกรรมการส่วนใหญ่ไม่สามารถมาประชุมได้จึงได้มีมติให้แก้ระเบียบลดจำนวนกรรมการลงเหลือ 9 คน

อนึ่งทางประธานกรรมการ นายสัญญา และ นายสมยศ รองประธานเห็นว่าการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯเริ่มเข้าที่เข้าทางแล้ว ได้เสนอต่อที่ประชุมที่จะให้กรรมการท่านอื่นๆได้เข้ามาทำงานบ้าง เพื่อที่จะให้มีความรู้และประสบการณ์ในการบริหารงานเกิดขึ้นกับกรรมการทุกคน และเมื่อมีคนเป็นจำนวนมากได้รู้และเข้าใจในการดำเนินการดังกล่าว จะทำให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯมีความเข้มแข็งต่อไป ซึ่งที่ประชุมเห็นด้วยและได้มีมติเลือก นายนงค์ การิกเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านตำหนักยาย เป็นคนต่อไป

บทที่ 6

สรุป

ผลการวิจัยกองทุนหมู่บ้านฯนี้ ได้แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนฝ่ายหนึ่งกับเงินกองทุนหมู่บ้านฯฝ่ายหนึ่ง ว่าส่งผลซึ่งกันและกันอย่างไร ในกรณีหมู่บ้านวังยายฉิม การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านประสบผลความสำเร็จพอสมควร โดยดูได้จากการคืนเงินต้นและดอกเบี้ยได้ครบถ้วนทันตามกำหนดเวลาทำให้มีเงินกองทุนเพิ่มมากขึ้น ส่วนในอีกด้านหนึ่งการที่หมู่บ้านวังยายฉิมมีทุนชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านฯประสบความสำเร็จ หากพิจารณาทุนชุมชนในจุดอ่อนจุดแข็ง(SWOT)ของรายละเอียดที่แบ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม จะพบว่าผลของความสำเร็จในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านเป็นเพราะหมู่บ้านวังยายฉิมมีลักษณะดังต่อไปนี้

จุดแข็งทางด้านทุนทางเศรษฐกิจ คือมีพื้นที่เหมาะสมในการทำสวนผลไม้ มีสภาพดินที่ความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพอากาศที่เหมาะสมมีฝนตกในปริมาณและเวลาที่ถูกต้องตามความต้องการของพืช อยู่ใกล้ตลาดที่จะขายผลผลิตไม่ว่าจะเป็นตลาดภายนอกชุมชนเช่นตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง หรือตลาดในกรุงเทพที่จะนำไปสู่การส่งออกนอกประเทศ และตลาดภายในท้องถิ่นที่อาศัยแหล่งท่องเที่ยวเป็นตัวดึงดูดคนเข้ามาหาซื้อสินค้า จุดแข็งทางด้านทุนทางสังคมจะพบว่า ชาวบ้านวังยายฉิมมีความเป็นปึกแผ่นพอสมควร ปรากฏการณ์ทางสังคมหลายอย่างที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความสามัคคีของกลุ่ม สิ่งที่สำคัญคือการมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ประสบการณ์ เสียสระ และทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมสำหรับ จุดแข็งของทุนทางด้านวัฒนธรรมได้แก่ความเชื่อในพระพุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องผีอาจนำมาซึ่งค่านิยมในเรื่องของความมีสัจจะ ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในเรื่องของความตรงต่อเวลาในการใช้หนี้ การมีค่านิยมใหม่ที่รัฐได้สร้างขึ้นเช่นการทำประชาคมหมู่บ้านที่ชาวบ้านจะมาประชุมกันทุกเดือน ประกอบกับลักษณะนิสัยของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ชอบถกเถียงกันก่อนที่จะตัดสินใจทำอย่างหนึ่งอย่างใด โดยไม่โกรธกันภายหลัง เป็นลักษณะพื้นฐานของการมีส่วนรวมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยทำให้ผู้ที่จะบริหารกองทุนต้องดำเนินการไปตามมติของเสียงส่วนใหญ่

จุดอ่อนทางด้านเศรษฐกิจ ผลจากการพัฒนาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ทรุดโทรมลงมาก เนื่องจากการใช้ประโยชน์อย่างไม่ระมัดระวังทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ไม่สามารถที่จะเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้แก่ชุมชนได้อีกต่อไป สิ่งที่สำคัญการถมที่นาเพื่อทำสวนเป็นอุปสรรคในการไหลบ่าของน้ำฝนที่ตกลงมา อาจก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรงจากน้ำท่วมทำลายทรัพย์สินได้ในอนาคต

ส่วนโอกาสของชุมชนหมู่บ้านวังยายฉิม อยู่ที่โครงการสร้างเขื่อนท่าด่านของรัฐ ซึ่งในระยะสั้น เป็นการเปิดตลาดในการขายสินค้าทางภาคการเกษตรและเป็นตลาดแรงงานให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น ส่วนในระยะยาวประโยชน์ของเขื่อนไม่ว่าจะเป็นการเก็บน้ำเอาไว้เพื่อทำการเกษตร การหารายได้จากการประมง และที่สำคัญจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญที่จะนำรายได้มาให้กับชุมชน สิ่งเหล่านี้จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น และจะส่งผลทำให้กองทุนมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้นเนื่องจากชาวบ้านจะเข้ามากู้ยืมเงินมากขึ้น และสามารถที่จะใช้หนี้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยได้ทันตามกำหนดเวลา เนื่องจากการมีรายได้ที่ดีนั้นเอง

อุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นได้คือโครงการสร้างเขื่อนนั้นเอง เพราะการก่อสร้างเขื่อนจะแล้วเสร็จในปี 2547 ซึ่งเมื่อถึงวันนั้น ก็จะไม่มีการจ้างแรงงานต่อไป แรงงานต่างถิ่นก็ต้องอพยพออกไป รวมทั้งคนในหมู่บ้านวังยายฉิมด้วย ที่จะตกงานหากไม่มีการเตรียมการหางานล่วงหน้าเอาไว้ก่อน อนึ่งเมื่อไม่มีการจ้างแรงงาน ตลาดภายในหมู่บ้าน ตลาดนัดในโครงการก็จะซบเซาลงเนื่องจากมีผู้ซื้อน้อยลง อีกทั้งการเข้ามากว้านซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อทำธุรกิจท่องเที่ยว จะทำให้ชุมชนเกิดการสูญเสียที่ดิน ประกอบกับคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ไม่นิยมที่จะสืบทอดอาชีพการทำสวนจากพ่อแม่ ดังนั้นแนวโน้มที่ชุมชนจะสูญเสียที่ดินทำกินจะมีมากยิ่งขึ้น อนึ่งการที่ชาวบ้านพยายามที่จะรวมกลุ่มกันที่จะทำธุรกิจ โฮมสเตย์ (Home stay) เพื่อแข่งขันกับรีสอร์ทของกลุ่มนายทุนเพื่อหารายได้จากนักท่องเที่ยว อาจเสียเปรียบเนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจในการทำธุรกิจการสมัยใหม่ อีกทั้งยังไม่มีการสร้างเครือข่ายที่จะเชื่อมโยงกันเป็นระบบ ที่จะนำนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่แล้วกระจายกันออกไป ซึ่งจะนำไปสู่การแก่งแย่งลูกค้าที่เป็นนักท่องเที่ยวทั้งกับรีสอร์ทและโฮมสเตย์ด้วยกันเองซึ่งจะส่งผลทำให้รายได้ลดน้อยลง และจะมีผลกระทบถึงอนาคตของกองทุนหมู่บ้านฯต่อไป

ในอีกด้านหนึ่งผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนของชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรมคือชุมชนมีเงินกองทุนสะสมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะไปเพิ่มทุนชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่ชาวบ้านยอมรับกันมากคือกองทุนหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านได้หันกลับมามีปฏิสัมพันธ์กันเพิ่มมากขึ้น ตั้งแต่การประชุมเพื่อก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน การเข้ากลุ่มเพื่อที่จะกู้ยืม การมาพบปะกันเมื่อส่งดอกเบี้ยและเงินหุ้นทั้งของกองทุนหมู่บ้านเอง เงินสัจจะออมทรัพย์ เงินธนาคารหมู่บ้าน การประชุมประจำปีเพื่อชี้แจงผลการดำเนินการ กิจกรรมต่างเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนได้พบปะพูดคุยกันมากยิ่งขึ้น และมีความสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น อนึ่งความรู้สึกว่ากองทุนเป็นของตนเองและเป็นของชุมชนด้วยในขณะเดียวกันเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องยอมรับ ความรู้ความสามารถของผู้วางกลไกหรือเงื่อนไขในส่วนของทางราชการว่ากระทำได้ดีมาก และจะเป็นตัวอย่างให้กับการพัฒนาประเทศทางด้านอื่นๆต่อไป

บรรณานุกรม

เจ้าอธิการทองสัย **ประวัติวัดสาริการาม (วังยิฉิม) อนุสรณ์ในงานฉลองอายุครบ 70 ปีของวัด** พ.ศ. 2512 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร พระนคร

นภาภรณ์ หะวานนท์ “ทฤษฎีฐานรากทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้” **พัฒนศึกษาศาสตร์ ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา.**กรุงเทพ : สำนักพิมพ์แปลนโมทิฟ.หน้า 99 – 108.

นนร.ทนทาน เรียบเรียง **เขื่อนคลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** เสนาศึกษา เล่มที่67 ตอนที่ 2 กรกฎาคม 2545 พ.อ.ทด พินัยนิติศาสตร์ บรรณาธิการ

ร.อ.ศรศักร ชูสวัสดิ์ **ประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (นครนายก)** พิมพ์ที่ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม **กองทุนหมู่บ้าน เป้าหมาย ยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการ** สิงหาคม 2544

สำนักงานจังหวัดนครนายก **รายงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดที่ยั่งยืน จังหวัดนครนายก** มีนาคม 2544

แสงชัย น่าบูรณะ **๑ ในนครนายก** ผลิตโดย KITVARIN พ.ศ. 2545 สมุทรปราการ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

อาชีพทำนา: วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัฒน์

ดร. อภิชัย ศรีโสภิต

บทที่ 1
บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่องกองทุนหมู่บ้าน เป็นการศึกษาถึงผลที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลในการที่จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านให้กับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเงินกองทุนที่ชาวบ้านในหมู่บ้านสามารถกู้ยืมไปใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพในอัตราดอกเบี้ยที่ถูก และไม่ต้องพึ่งพาการกู้เงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงมาก อีกทั้งการประกอบอาชีพของประชาชนก็จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย สำหรับวิธีการศึกษานั้นใช้การศึกษาโดยการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเข้าไปสำรวจพื้นที่ชุมชนและสัมภาษณ์ชาวบ้านและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งชุมชนที่ศึกษานั้นคือ หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี

การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน

การเลือกชุมชน ผู้ศึกษากำหนดการเลือกชุมชนว่าจะต้องเป็นชุมชนที่ชาวบ้านประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก อยู่ในพื้นที่ภาคกลางและเป็นชุมชนที่ค่อนข้างประสบผลสำเร็จในการจัดการกองทุนหมู่บ้าน ผู้ศึกษาได้เลือกจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นจังหวัดภาคกลาง อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือ 142 กิโลเมตร มีพื้นที่จังหวัดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีแม่น้ำสายรองอีก 2 สาย คือ แม่น้ำน้อย และแม่น้ำลพบุรี เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มและมีระบบการชลประทานที่สมบูรณ์ ประชาชนโดยส่วนใหญ่จึงประกอบ เกษตรกรรม คือการทำนาเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะพื้นที่หลายแห่งสามารถปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางและไม่ขัดสนมากนัก

เมื่อได้จังหวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษาแล้ว จึงได้เดินทางไปยังสำนักงานพัฒนาการจังหวัดเพื่อขอข้อมูลเบื้องต้นการดำเนินกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านต่าง ๆ ในจังหวัด โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ได้รับการยอมรับว่าสามารถดำเนินการได้อย่างประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้จังหวัดสิงห์บุรีประกอบด้วยอำเภอต่าง ๆ 6 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสิงห์บุรี อินทร์บุรี พรหมบุรี ท่าช้าง บางระจัน และค่ายบางระจัน เมื่อพิจารณาข้อมูลของหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพการทำนาและสามารถดำเนินกองทุนหมู่บ้านได้ประสบผลสำเร็จมีหมู่บ้านที่เข้าเกณฑ์หลายหมู่บ้าน และท้ายที่สุดจากการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาการจังหวัดได้ข้อมูลเบื้องต้น คือ หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน และหมู่บ้านทุ่งกลาง หมู่ที่ 13 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน

การเข้าชุมชน

เมื่อได้ชุมชนที่เป็นเป้าหมาย 2 หมู่บ้านแล้ว จึงได้เดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยได้สัมภาษณ์ข้อมูลเบื้องต้นกับประธานกองทุนหมู่บ้าน และกรรมการกองทุนหมู่บ้านบางส่วนของทั้งสองหมู่บ้าน ทั้งนี้ผลการเก็บข้อมูลเบื้องต้น หมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน มีความพร้อมสูงกว่า จึงได้เลือกหมู่บ้านแม่กลางเป็นพื้นที่ศึกษา

เมื่อได้พื้นที่หมู่บ้านที่ศึกษาแล้ว จึงได้กำหนดวิธีการเข้าสู่ชุมชนโดยการเข้าสำรวจพื้นที่ทั่วไปเบื้องต้นของหมู่บ้าน 2 ครั้ง และนำคณะผู้ช่วยนักวิจัยลงเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง (Key Informants) จำนวน 15 คน คือ ประธานคณะกรรมการกองทุน รองประธานและเหรัญญิก เลขานุการ กรรมการ ที่ปรึกษากรรมการ สมาชิกที่กู้เงิน สมาชิกที่ไม่กู้เงิน ชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิก ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน และบัณฑิตอาสาของหมู่บ้าน ฯลฯ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครั้งแรกนี้จะถูกรวบรวมโดยการจดบันทึก และแถบบันทึกเสียง จากนั้นจึงนำมาถอดคำต่อคำ เพื่อค้นหาตัวบทและวิเคราะห์สิ่งที่ปรากฏในตัวบทและนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่ต้องการศึกษา จากนั้นได้เดินทางเพื่อติดตามข้อมูลความเคลื่อนไหวที่หมู่บ้านอีก 2 ครั้ง คือ วันเสาร์ที่ 6 ตุลาคม 2545 และวันเสาร์ที่ 10 พฤศจิกายน 2545 จากนั้นได้นัดสัมภาษณ์คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการอีกในวันอาทิตย์ที่ 19 มกราคม 2546 และวันที่ 2 มีนาคม 2546 เพื่อประเมินผลในส่วนความก้าวหน้าของกองทุนหมู่บ้าน

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ความเป็นมาของหมู่บ้าน

ชื่อหมู่บ้านแม่กลาง หมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี แต่เดิมพื้นที่ของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นหมู่บ้านทั่วไป แต่พอปี 2517 ก็ถูกยกฐานะเป็นเขตสุขาภิบาล ปัจจุบันพื้นที่ชุมชนของหมู่บ้านถูกยกเป็นเขตเทศบาล คือเทศบาลตำบลท่าข้าม เมื่อปี พ.ศ. 2540 ระยะทางจากหมู่บ้านถึงเทศบาลประมาณ 2 กม. ถึงที่ว่าการอำเภอค่ายบางระจันประมาณ 5 กม. และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 13 กม.

สภาพของพื้นที่ พื้นที่ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 80 เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่ราบที่เป็นที่ดอน สภาพของพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงมากเพราะมีแม่น้ำน้อย ที่เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านและเป็นแม่น้ำที่มีปริมาณน้ำมากตลอดปี นอกจากนั้นพื้นที่การเพาะปลูกยังมีระบบชลประทานจากเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ส่งน้ำผ่านคลองส่งน้ำจนทำให้พื้นที่สามารถปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง พื้นที่เกษตรกรรมของหมู่บ้านมีทั้งสิ้น 443 ไร่ สามารถปลูกข้าวปีละประมาณ 1,329 เกวียน (1 เกวียนเท่ากับ 1 ตัน)

จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านมี 56 ครัวเรือน มีประชากรจำนวนทั้งสิ้น 322 คน เป็นชาย 168 คน และหญิง 154 คน ประชากรร้อยละ 80 มีอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนาเป็นส่วนใหญ่ (อาจมีการปลูกถั่วลิสงสลับบ้างในกรณีที่มีปริมาณน้ำน้อยจริงๆ) ส่วนที่เหลือมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงโค หมู เป็ด ไก่ และเลี้ยงปลา อาชีพการเพาะเห็ดฟาง ค้าขาย รับเหมา ตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น ฐานะโดยเฉลี่ยของชาวบ้านในชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง และเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตเทศบาล จึงค่อนข้างมีความเจริญและเป็นหมู่บ้านที่มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกเทียบเท่ากับประชาชนที่อาศัยในเขตเมือง

หมู่บ้านแม่กลาง เป็นหมู่บ้านที่ถูกตั้งชื่อตามตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นบริเวณที่เรียกว่า คุ้งน้ำ ของแม่น้ำน้อย ซึ่งแม่น้ำสาขาหนึ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะแม่น้ำมีความกว้างประมาณ 50 – 80 เมตร เป็นแม่น้ำขนาดกลาง แต่มีปริมาณใช้ได้ตลอดทั้งปี หมู่บ้านนี้มีความเก่าแก่ตามคำบอกกล่าวของผู้อาวุโสว่ามีอายุประมาณ 200 ปี สืบเชื้อสายตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาที่ชาวบ้านแถบนี้ถูกกวาดต้อนกลับไปประเทศพม่าภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง แต่ต่อมาเมื่อพม่าอ่อนกำลังลงก็อพยพกลับมาอยู่บริเวณอันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอค่ายบางระจันในปัจจุบัน แต่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวอยู่ไกลจากแม่น้ำและมีความขัดสน จึงได้อพยพกันมาอยู่บริเวณริมแม่น้ำน้อยในปัจจุบัน

โดยมีระยะห่างจากพื้นที่เดิมประมาณ 5 – 6 กม. ทั้งนี้แม่น้ำนั้นมีความสำคัญต่อการเกษตร การบริโภค และการคมนาคมในสมัยโบราณ

ในการอพยพมาครั้งนั้น พื้นที่ในบริเวณหมู่บ้านยังเป็นป่าทึบ ชาวบ้านที่อพยพมาจึงต้องมาหักร้างถางพงเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ชาวบ้านที่มีฐานะดีก็จะซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้านที่ได้หักร้างถางพงไว้ก่อนแล้ว และเนื่องจากพื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 80 เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนที่เหลือก็เป็นพื้นที่ดอน แต่ไม่มีภูมิประเทศแบบเป็นภูเขาในพื้นที่ ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่จึงประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก

จากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีประชากรประมาณ 300 กว่าคน สภาพความเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กนี้เป็นมานานแล้ว และหมู่บ้านก็มีอัตราการขยายตัวของหมู่บ้านน้อยมาก และไม่เคยปรากฏว่ามีการอพยพของประชากรขนาดใหญ่เข้ามาสู่หมู่บ้านนี้เลย นอกจากการเข้ามาอยู่เนื่องจากการแต่งงาน การที่มีประชากรน้อยทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านมีลักษณะของความเป็นเครือญาติและความสัมพันธ์กันสูงมาก ส่งผลให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นไปอย่างค่อนข้างสงบ

การที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำให้กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมเป็นไปในลักษณะของการอบรมสั่งสอนจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง การสืบสานทางวัฒนธรรมประเพณี มีการสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษซึ่งมีความคล้ายคลึงกันมาสำหรับชาวบ้านในเขตพื้นที่ภาคกลาง ไม่ว่าจะเป็นประเพณีทางศาสนา ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง หรือประเพณีการแข่งเรือวันออกพรรษา ซึ่งแต่เดิมมีการแข่งขันกันเกือบทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นงานขนาดเล็ก แต่ต่อมาได้มีการรวมตัวกันของหลายหมู่บ้าน จัดเป็นงานประเพณีที่ใหญ่ขึ้น ณ วัดกลางท่าข้าม ซึ่งเป็นวัดใหญ่กลางชุมชนของอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งปัจจุบันเป็นเขตเทศบาลตำบลท่าข้าม

ในด้านศาสนา ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธ แต่ในหมู่บ้านไม่มีวัด เคยมีวัดอยู่วัดหนึ่งคือ วัดยาง แต่ปัจจุบันร้างไปเพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตรงข้ามแม่น้ำ กับวัดโพธิ์ศรี ซึ่งเป็นวัดที่ก่อสร้างมาพร้อมกัน แต่เนื่องจากวัดโพธิ์ศรีตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลโพธิ์ไทร ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่กว่า ชาวบ้านจึงไปรวมกันทำบุญที่วัดโพธิ์ศรีวัดยางจึงกลายเป็นวัดร้าง ซึ่งในความเชื่อของชาวบ้านแล้วมีความเชื่อว่าหากวัด 2 วัดตั้งอยู่ตรงข้ามของแม่น้ำกัน ก็จะมีวัดหนึ่งดำรงอยู่ได้ ในขณะที่อีกวัดก็จะกลายเป็นวัดร้างไป ปัจจุบันชาวบ้านแม่กลางจะไปทำบุญกันที่วัดโพธิ์ศรี โดยการข้ามแม่น้ำน้อยไป ในส่วนวัดยาง ปัจจุบันได้ถูกบูรณะขึ้นเป็นสถานที่สาธารณะ ในการประชุมของหมู่บ้าน มีศาลาพระพุทธรูปตั้งอยู่ แต่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ ชาวบ้านยังมีความศรัทธาต่อพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ที่วัดยางมาก แต่ก็ยังไปทำบุญที่วัดโพธิ์ศรีตามที่ปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิม วัดร้างจึงยังคงเป็นวัดร้างอยู่ แต่ก็ถือว่าเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้านอีกแห่งหนึ่ง เพราะยังคงมีการจัดงานประเพณีทำบุญประจำปี และงานสงกรานต์ขึ้นที่ร้างนี้

สำหรับการศึกษาของชาวบ้านนั้น ในหมู่บ้านแม่กลางไม่มีโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาของรัฐหรือของเอกชน เนื่องจากเป็นหมู่บ้าน

ขนาดเล็ก การศึกษาของหมู่บ้านนี้คือการไปเรียนที่โรงเรียนวัดโพธิ์ศรี เช่นเดียวกับการไปทำบุญ แต่ก็เป็นโรงเรียนในระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งแต่เดิมเมื่อจบภาคบังคับประถมศึกษาแล้วก็จะไม่นิยมเรียนต่อในระดับสูงขึ้น เพราะหากต้องการเรียนสูงขึ้นจะต้องไปเรียนยังโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำอำเภอ หรือประจำจังหวัด แต่โดยส่วนใหญ่ก็จะไปเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัด เพราะมีระยะการเดินทางต่างกันไม่มาก ในปัจจุบันมีโรงเรียนมัธยมศึกษาเพิ่มขึ้นอีก 1 โรงเรียน ห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ 8 กิโลเมตร และการคมนาคมก็สะดวกขึ้น การศึกษาต่อของชาวบ้านจึงเริ่มมีแนวโน้มสูงขึ้นมาตามลำดับจนปัจจุบัน

ในส่วนการคมนาคม เมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องติดต่อธุระต่าง ๆ ชาวบ้านจะนิยมเดินทางไปในตัวจังหวัดสิงห์บุรีมากกว่าอำเภอ เพราะว่าระยะการเดินทางที่ไม่แตกต่างมากนัก แต่มีความหลากหลายของ สินค้ามากกว่าในระดับอำเภอ การเดินทางไปจังหวัดสิงห์บุรีขณะนั้นชาวบ้านบอกว่า *“แต่เดิมเมื่อมีปัญหาของ ชาวบ้านหรือต้องการซื้อสินค้าชาวบ้านจะนิยมไปตัวจังหวัด เพราะมีระยะเดินตัดทุ่งที่ไม่ไกลมากนัก เดินแต่เช้าไปซื้อของเสร็จเดินกลับประมาณครึ่งวันก็กลับมาถึงบ้านแล้ว”* การคมนาคมระหว่างชาวบ้านไปตัวจังหวัดในสมัยก่อนจึงใช้การเดินเป็นหลัก ส่วนการเดินทางไปสถานที่แห่งอื่น ก็จะอาศัยการเดินทางทางน้ำ โดยใช้แม่น้ำน้อยเป็นเส้นทางหลักเช่นกัน จนปี พ.ศ. 2493 จึงเริ่มมีการตัดถนนไปจังหวัดสิงห์บุรีเป็นถนนดิน ชาวบ้านจึงใช้การเดินทางโดยเกวียนในการติดต่อกับจังหวัด จนปี พ.ศ. 2510 จึงเริ่มมีการพัฒนาถนนจากถนนดินไปเป็นถนนลูกรัง และมีการปรับปรุงกันตลอดจนปี พ.ศ. 2530 จึงได้มีการปรับปรุงถนนเป็นถนนราดยางแอลพัลต์จนปัจจุบัน

การประกอบอาชีพของชาวบ้าน

หมู่บ้านแม่กลางมีพื้นที่เป็นที่ราบทั้งหมด โดยเป็นที่ราบลุ่มถึงร้อยละ 80 ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบที่เป็นที่ดอน การประกอบอาชีพหลักที่สำคัญก็คือการทำการเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการทำนา การทำนาแต่เดิมของชาวบ้านนั้นผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และถือเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญ คนรุ่นเก่านั้นจะต้องเรียนรู้กระบวนการทำนา ตั้งแต่เมื่อเรียนโรงเรียนระดับประถมศึกษา คุณศักดิ์ดา ประธานกองทุนหมู่บ้านพูดเรื่องนี้ว่า *“แต่ก่อนพอกลับจากโรงเรียนก็ต้องจูงควายไปเลี้ยง จนมีความสนิทสนมกับควายมาก รู้จักนิสัยใจคอจนไม่เคยมีความกลัวควายเลย พอหน้าทำนาก็ต้องไปช่วยพ่อแม่หว่านข้าวปลูกข้าวกัน พอข้าวออกรวงก็ต้องรู้จักการเกี่ยวข้าว การมัดข้าว การใช้ควายย่ำข้าวเพื่อให้ได้เมล็ดข้าวออกมา”*

การทำนาในสมัยก่อนนั้นจะทำนากันปีละ 1 ครั้ง ข้าวที่ได้จะเรียกว่าข้าวนาปี เป็นข้าวที่เติบโตช้าแต่มีความทนทานและอาศัยน้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก การดูแลก็ไม่ยาก ปลูกขึ้นแล้วก็จะปล่อยทิ้งไว้ให้ต้นข้าวโตขึ้นเองตามธรรมชาติ ประมาณ 7 – 10 วันจึงจะเข้ามาดูสัก 1 ครั้ง ในเรื่องความเหมาะสมของ

ระดับน้ำในพื้นที่นาจนข้าวโตแล้วจึงจะเกี่ยวข้าวขึ้นฉาง กระบวนการปลูกข้าวของชาวนาตั้งแต่หว่านจนถึงการเก็บเกี่ยว จะใช้การ *"ขอแรง"* กันเป็นหลัก ชาวบ้านในหมู่บ้านจะมีการจัดลำดับของการขอแรงทำนากันวันนี้จะเป็นของบ้านไหน พรุ่งนี้จะเป็นของบ้านไหน วันต่อไปจะเป็นของบ้านไหน ระยะของการทำนาที่สำคัญที่สุดคือการเกี่ยวข้าว จะมีการขอแรงกันมากที่สุด ส่วนขั้นตอนอื่นที่ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก ชาวบ้านผู้ปลูกข้าวจะทำเอง เว้นแต่ชาวบ้านบางคนที่มีที่นามาก ก็จำเป็นจะต้องขอแรงในขั้นของการหว่านข้าวด้วย

การขอแรง เป็นประเพณีหนึ่งของการทำนาในหมู่บ้านแม่กลางที่กระทำต่อกันมาเป็นเวลานาน และเป็นสิ่งที่สืบสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านให้มีความใกล้ชิดสามัคคีกันจนมีความสนิทสนมกันมาก ซึ่งต่อมาภายหลังเมื่อถึงยุคปัจจุบันที่ไม่มีการขอแรงกันแล้ว ความสัมพันธ์ของชาวบ้านก็จะลดความแน่นแฟ้นลงไป การขอแรงที่ยังคงเหลืออยู่อาจมีบ้างในลักษณะของงานที่เป็นประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ หรืองานบุญต่าง ๆ ที่ชาวบ้านยังพร้อมใจกันที่มาร่วมช่วยกันอย่างเต็มกำลังตามลักษณะของชุมชนที่มีขนาดเล็ก และมีความสัมพันธ์กันอย่างยาวนาน การขอแรงจะเริ่มมาจากชาวบ้านที่ต้องการแรงงานจะบอกแก่เพื่อนบ้านให้ทราบว่าจะหว่านข้าวหรือเกี่ยวข้าววันไหน (โดยส่วนใหญ่จะเป็นการเกี่ยวข้าวมากกว่า) เมื่อถึงวันนัดชาวบ้านก็จะมาช่วยกันเกือบทั้งหมู่บ้าน เจ้าของนาก็จะจัดเตรียมอาหารกลางวันไว้เลี้ยงคนที่มาช่วยลงแรงเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวเสร็จก็จะช่วยกันขนมายังบ้าน แล้วจึงมีการย่ำข้าว คือการมัดข้าวเป็นฟัดแล้วใช้ควายมาย่ำข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงข้าว จากนั้นก็จะเก็บขึ้นฉางข้าว หากการลงแรงบางบ้านกระทำกันจนถึงค่ำ ก็จะมีการเลี้ยงอาหารเย็นกันอีก หรือบางบ้านอาจจะขอแรงงานเฉพาะคนหนุ่มสาวมาย่ำข้าวในวันอื่นก็ได้ ซึ่งหนุ่มสาวก็จะมีความเต็มใจอย่างยิ่ง เพราะการย่ำข้าวจะทำกันในเวลาเย็น หนุ่มสาวก็จะมีโอกาสมาพบกัน พูดจากัน ร้องเพลงเล่นกัน ในขณะที่เจ้าบ้านจะจัดเตรียมขนมหวานไว้คอยเลี้ยงหนุ่มสาวที่มาช่วยงานด้วย

การปลูกข้าวแบบเดิมของชาวบ้าน จะเริ่มหว่านกันตั้งแต่เดือนพฤษภาคมไปจนถึงเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นระยะเวลาของการย่างเข้าหน้าฝน เมื่อหว่านเสร็จก็จะรอฝนมา พอหมดฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว ก็จะเป็นช่วงของการเก็บเกี่ยว ทั้งนี้ฤดูกาลในสมัยก่อนจะเป็นไปตามช่วยระยะเวลาทุกประการ คือเมื่อถึงหน้าฝนก็จะมีฝนมา เมื่อหมดหน้าฝนก็จะไม่มีฝน มีอากาศหนาวมาแทน ต่างจากปัจจุบันนี้ที่ภูมิอากาศมีการแปรปรวนมากขึ้น

การปลูกข้าวในสมัยก่อนนั้นถึงแม้จะปลูกกันปีละ 1 ครั้ง แต่ชาวบ้านก็สามารถดำรงชีพได้อย่างสมบูรณ์และไม่มีหนี้สิน เพราะการทำนาในสมัยนั้นมีค่าใช้จ่ายที่ต่ำมาก **ชาวนาเมื่อเก็บผลผลิตข้าวขึ้นมาแล้ว จะเก็บไว้ที่ฉางข้าวโดยจะไม่ยอมขายข้าวนั้นไปจนกว่าจะเห็นข้าวที่ปลูกใหม่ของอีกปีหนึ่งงอกขึ้น** นี่เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ การขายข้าวปีละ 1 ครั้ง ถึงแม้จะมีรายได้ไม่มากแต่ก็พอเพียงต่อการดำรงชีวิต ข้าวที่เกี่ยวได้จะถูกเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธ์ส่วนหนึ่ง บริโภคส่วนหนึ่งและที่เหลือจึงขายไปเมล็ดพันธุ์จะถูกหว่านเมื่อย่างเข้าฤดูฝน และปล่อยให้เจริญเติบโต

ตามธรรมชาติโดยไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยเหมือนปัจจุบัน เมื่อครบกำหนดจะเกี่ยวข้าวก็จะขอแรงกัน กระบวนการปลูกข้าวของชาวนาในสมัยเดิมจึงเป็นกระบวนการที่ใช้การลงทุนที่ต่ำ และไม่มีค่าใช้จ่ายเหมือนในปัจจุบันนี้ ดังนั้นรายได้ของการขายข้าวที่ถึงแม้จะมีไม่มากแต่ก็สามารถทำให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญของการดำรงชีวิตของชาวบ้าน คือความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ อาหารทุกมื้อของชาวบ้านจะถูกหาในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นพืชผักต่าง ๆ กุ้ง หอย ปู ปลา ยังมีความอุดมสมบูรณ์ในธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถเก็บหาอาหารจากธรรมชาติได้ รายจ่ายต่าง ๆ ของชาวบ้านจึงมีน้อยมาก การคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอกก็น้อยเพราะถนนหนทางยังไม่สะดวก เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ก็ยังทำขึ้นมาเอง ประการสำคัญไฟฟ้าก็ยังไม่มีใช้ ใช้แต่ตะเกียงน้ำมันก๊าดที่มีราคาถูก และสามารถใช้ได้เป็นระยะเวลานาน ยายสงบ ผู้สูงอายุของหมู่บ้านบอกเรื่องนี้ว่า *"ใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด ซื้อมาขวดหนึ่งไม่กี่สตางค์ บางทีใช้กันเป็นเดือนเลย"*

ในกรณีหากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นในหมู่บ้าน หากอาการไม่มากชาวบ้านมีภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาตนเองโดยพื้นสมุนไพรในพื้นที่ หรือใช้วิธีการที่ถ่ายทอดกันมาแต่โบราณเช่น คนที่คางทูมก็มีการเขียนคางทูมไว้ที่แก้ม เป็นต้น

การดำรงชีวิตของชาวบ้านแม่กลางในอดีต ถึงแม้จะมีอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนา และทำนากันปีละ 1 ครั้ง แต่ก็เป็นชีวิตที่ค่อนข้างสงบสุขระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านมีอย่างแน่นแฟ้นผ่านกระบวนการทำกิจกรรมร่วมกันต่าง ๆ ทั้งการขอแรงที่เป็นการช่วยเหลือการทำนา การนับถือพระพุทธศาสนาทั้งหมู่บ้าน การเป็นคนท้องถิ่นเดิมที่สืบเชื้อสายกันมา และไม่มีคนต่างถิ่นอพยพเข้าไปอยู่ด้วย การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคีกัน มีความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ คุณสมบูรณ์ บอกเรื่องนี้ว่า *"คนหมู่บ้านนี้ก็แปลกมาก ขยันกว่าบ้านอื่นครับ ขยันกันทำมาหากิน จึงไม่ค่อยมีคนจนครับ"* ส่วมกิจกรรมในหมู่บ้านก็มีการร่วมมือกันทำเป็นอย่างดีทำให้หมู่บ้านนี้ไม่เคยมีคดีความใหญ่ ๆ อาจมีความขัดแย้งกันบ้างแต่ก็สามารถ ยุติได้ด้วยการไกล่เกลี่ยของผู้อาวุโสของหมู่บ้าน รวมไปถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ ราบลุ่มริมแม่น้ำน้อยที่สามารถใช้ในการอุปโภคบริโภค ทำให้วิถีชีวิตของหมู่บ้านนี้เป็นไปอย่างสงบสุข ตามอัตภาพของวิถีชีวิตชาวนาไทย

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

หมู่บ้านแม่กลางเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2510 จากการที่เริ่มมีรถคันแรกวิ่งมาสู่หมู่บ้านแม่กลาง เพราะถึงแม้จะมีถนนตัดผ่านใกล้กับหมู่บ้านแม่กลางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 แต่การคมนาคมในสมัยนั้นก็จะใช้เกวียนเป็นหลัก การขนผลผลิตการเกษตรคือข้าว ก็จะขนโดยการใช้เลื่อนแล้วใช้ควายลากมาเก็บยังยุ้งฉาง แต่เมื่อมีรถยนต์เข้ามาในหมู่บ้าน วิถีชีวิตชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนไป การเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เริ่มมีมากขึ้น การขนข้าวที่แต่เดิมใช้เลื่อนเทียมควายลาก ก็เริ่มเปลี่ยนมาใช้รถขนแทน ซึ่งได้ปริมาณมากกว่าและรวดเร็วกว่า

จุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้านก็คือการที่รัฐบาลมีนโยบายที่สำคัญที่จะกระตุ้นให้มีการเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าหลักของประเทศในการส่งออก การที่ชาวนาปลูกเพียงข้าวนาปีอย่างเดียว ทำให้ปริมาณข้าวไม่เพียงพอต่อการส่งออก จำเป็นต้องให้มีการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้นโดยการเพิ่มจำนวนครั้งของการปลูก โดยในปี พ.ศ. 2515 รัฐบาลได้สนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าว *"นาปรัง"* ซึ่งเป็นข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีการค้นคว้าขึ้น มีอายุการเจริญเติบโตขึ้นระหว่าง 4 – 6 เดือน และจะทำให้ชาวนาปลูกข้าวได้ปีละ 2 ครั้ง

การเข้ามาของนโยบายปลูกข้าวนาปรังของรัฐบาล กระทำพร้อมกับการจัดการระบบชลประทานในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา ให้มีระบบส่งน้ำที่ดีขึ้น สามารถมีน้ำอุปโภคบริโภคตลอดปี ซึ่งหมู่บ้านแม่กลาง ก็ได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้นจากการจัดการชลประทานของรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตามในเบื้องต้นชาวนาในหมู่บ้านแม่กลางก็ยังไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง ยังคงปลูกข้าวนาปีตามความเคยชินที่มีอยู่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทำให้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องขวนขวายในการดำรงชีพให้มากขึ้นก็ได้ รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้สนับสนุนให้มีโครงการปลูกข้าวนาปรังที่จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีเขตแดน ติดกับจังหวัดสิงห์บุรี และไม่ไกลจากหมู่บ้านแม่กลางมากนัก

ในปี พ.ศ. 2517 การทำนาปรังของจังหวัดสุพรรณบุรี เริ่มประสบผลสำเร็จ ชาวบ้านในพื้นที่อื่น ๆ เริ่มเห็นประโยชน์จากรายได้ที่ได้รับจากการขายข้าว 2 ครั้ง ประกอบกับในช่วงเวลานั้นความต้องการข้าวไทยของตลาดโลกมีสูง ข้าวที่ปลูกได้จึงมีราคาดี การปลูกข้าวนาปรังจึงเริ่มได้รับความนิยมแพร่หลายมากขึ้น ซึ่งหากมองในลักษณะของการใช้วาทกรรม (discourse) ของรัฐบาลในเรื่องของการ

ปลูกข้าวนาปรังนั้น จะเห็นได้ว่า ภาคปฏิบัติการของวาทกรรม (discursive practices) การปลูกข้าวนาปรัง ผ่านการจัดระบบชลประทาน การทดลองนำไปปลูกที่จังหวัดสุพรรณบุรี จนได้รับผลผลิตดี มีโอกาสที่จะมีรายได้มากขึ้นจากการขายข้าว จึงส่งผลให้ชาวบ้านในหมู่บ้านแม่กลางที่มีพื้นที่เหมาะสมเพราะมีระบบชลประทานที่ดี เริ่มหันมาปลูกข้าวนาปรังมากขึ้น จนในที่สุดก็เปลี่ยนจากการปลูกข้าวนาปี มาเป็นข้าวนาปรังทั้งหมู่บ้าน แต่อย่างไร ก็ตาม ปัญหาของข้าวนาปรังประการหนึ่งก็คือ ข้าวนาปรังหากปลูกตามธรรมชาติจะให้ผลผลิตที่ไม่ดี จึงต้องมีการใส่ปุ๋ยเข้ามาช่วยในการทะนุบำรุงการเจริญเติบโตของข้าว กระแสความนิยมเรื่องของการใช้ปุ๋ยจึง เกิดขึ้น และปุ๋ยที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับก็คือ ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์นี้ถือเป็น จุดเริ่มต้นของการเพิ่มขั้นตอนในกระบวนการปลูกข้าวของชาวบ้าน และเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายที่สำคัญ จากเดิมการปลูกข้าวนาปีที่ไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร มาสู่ข้าวนาปรังที่ต้องมีค่าใช้จ่ายเรื่องปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และแรงงานที่ต้องใช้ในการใส่ปุ๋ย การปลูกข้าวนาปรังจึงเป็นการปลูกข้าวที่เป็นจุดเริ่มต้นของชาวนาที่มีค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของหมู่บ้านแม่กลางก็คือการเข้ามาของ *“ไฟฟ้า”* รัฐบาลเริ่มพัฒนาประเทศและขยายระบบไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านแม่กลางก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลของการพัฒนานี้ โดยในปี พ.ศ. 2517 ซึ่งเป็นปีที่ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวนาปรังนั้น *“ไฟฟ้า”* ได้ขยายพื้นที่การให้บริการไปถึงหมู่บ้านด้วยการเข้ามาของไฟฟ้านี้มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เคยมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของตนเองเริ่มเปลี่ยนไป เพราะเมื่อมีไฟฟ้าเข้ามา สิ่งที่เป็นผลติดตามมาก็คืออุปกรณ์ที่ใช้กับไฟฟ้าต่าง ๆ ก็เริ่มติดตามมา และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เริ่มที่จะขวนขวายหาเงินทองเพื่อซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้าเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ ตู้เย็น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ไฟแสงสว่าง ฯลฯ การใช้ชีวิตที่เรียบง่ายเริ่มเปลี่ยนไป จากชีวิตที่พอถึงเวลาค่ำก็จะจุดตะเกียงแล้วเข้านอนไม่ดึกนัก เปลี่ยนมาเป็นการใช้ไฟฟ้าและมีกิจกรรมที่ติดตามมามากขึ้น เช่น การดู โทรทัศน์ การซื้อตู้เย็น ซึ่งไม่มีความจำเป็นสำหรับชาวบ้าน เพราะสามารถหาอาหารสดได้ทุกวัน ก็มีการซื้อกัน ตามกระแสนิยม แม้กระทั่งการหุงข้าวที่ใช้ฟืนที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติก็เริ่มหายไป แต่หันไปใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าแทน ความสะดวกสบายของการใช้ไฟฟ้าทำให้ชาวบ้านบริโภคไฟฟ้ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันเครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ ได้พัฒนาการจนมีมากมายและกลายเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับครอบครัวชาวนามากขึ้น

การเข้ามาของกระแสไฟฟ้าและผลต่อเนื่องคืออุปกรณ์ไฟฟ้านั้น ส่งผลกระทบที่สำคัญโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านคือเป็นการเพิ่มรายจ่ายของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นรายจ่ายในการซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า หรือรายจ่ายที่เป็นค่ากระแสไฟฟ้า ที่แต่เดิมชาวบ้านไม่เคยเสีย เพราะใช้แต่ตะเกียงน้ำมันก๊าดอย่างเดียว ที่มีค่าใช้จ่ายน้ำมันน้อยมาก และแม้การเข้ามาของไฟฟ้าในระยะแรกจะถูกต่อต้านจากผู้อาวุโสบางคนที่ตระหนักในความสิ้นเปลืองที่เกิดขึ้น แต่ก็มิอาจต้านทานกระแสการบริโภคไฟฟ้าที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนั้นการที่มีระบบการสื่อสารที่ดีขึ้นทางวิทยุและโทรทัศน์ ทำให้ชาวบ้านรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ

ได้ดีขึ้น รับรู้ประดิษฐกรรมใหม่ ๆ ที่มีการผลิตขึ้นทั้งที่เป็นสินค้าบริโภคและอุปโภค ทำให้แนวโน้มการใช้สินค้าที่เป็นประดิษฐกรรมเหล่านี้มากขึ้น เช่น รถจักรยานยนต์ ที่มีผลต่อค่าใช้จ่ายเรื่องน้ำมันเชื้อเพลิง รวมไปถึงอุปกรณ์เครื่องจักรกลทางการเกษตรต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นรายจ่ายที่ต้องเพิ่มขึ้นของชาวนา

การเข้ามาของไฟฟ้าจึงเป็นจุดเริ่มต้นการเพิ่มภาระรายจ่ายที่สำคัญของชาวนาไทย ในชนบทที่ไม่สามารถต้านทานต่อกระแสที่เกิดขึ้น เมื่อมีภาระรายจ่ายมากขึ้นกว่าในอดีต ชาวนาก็จำเป็นที่จะต้องหารายรับเพิ่มมากขึ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการที่จะให้ปลูกข้าวนาปรัง ที่จะทำให้ชาวนาปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็เป็นการเพิ่มขึ้นของรายรับที่ต้องมีรายจ่ายในการเพาะปลูกมากขึ้น ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวนาปีแล้ว ผลตอบแทนจากข้าวนาปีมีผลดีกว่าเพราะไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ เลย

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอาชีพชาวนาคือ การประดิษฐ์เครื่องมือทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมา ทำให้มีการนำเครื่องจักรกลเข้ามาช่วยในการเกษตร โดยในเริ่มต้นเครื่องจักรกลที่สำคัญคือ เครื่องไถนาทั้งที่เป็นลักษณะรถไถนา และใช้คนไถ ที่ชาวนาเริ่มนำมาใช้แทนการใช้ควายไถนา เพราะมีความสะดวกและรวดเร็วกว่า แต่ก็เป็นการเพิ่มรายจ่ายที่แต่เดิมไม่มีในกระบวนการทำนา ยิ่งในสมัยปัจจุบันอุปกรณ์เครื่องจักรกลในการทำนาเริ่มมีมากขึ้นจนชาวนาเกือบไม่ต้องทำอะไรเลย กลายเป็น **ผู้จัดการนา**เท่านั้น ที่เหลือใช้การจ้างเครื่องจักรกลหมด ตั้งแต่กระบวนการหว่านข้าว ใส่ปุ๋ย ฉีดยาฆ่าแมลง และการเก็บเกี่ยว ก็ยิ่งทำให้การทำนามีต้นทุนสูงมากและเป็นจุดเริ่มต้นของภาวะรายได้ไม่พอกับรายจ่ายของชาวนา จนเกิดภาวะหนี้สินของชาวนาทั่วไป

ผลกระทบทางสังคมของการใช้อุปกรณ์การเกษตรในการทำนาก็คือการเริ่มหายไปของการ *“ขอแรง”* ในการทำนา การขอแรงถูกมองว่ายุ่งยากและไม่สะดวกเท่ากับการจ้างเครื่องจักรกลที่รวดเร็วกว่า ชาวนาบางกลุ่มจึงเริ่มเน้นการใช้เครื่องจักรกลเป็นส่วนใหญ่ เหลือบางส่วนก็ใช้การจ้างแรงงานแทน การขอแรงที่เคยทำกันมาก็เริ่มหมดไป ในระยะแรกก็ยังคงมีเหลือบ้างในช่วงปี 2517 – 2525 แต่พอปี 2525 ที่ชาวบ้านแม่กลางเริ่มปลูกข้าวได้ถึงปีละ 3 ครั้ง การขอแรงก็หมดลงไป เพราะชาวนาทุกคนไม่มีเวลาว่าง อีกทั้งการพัฒนาของเครื่องจักรกลการเกษตรก็มีอย่างครบในทุกขั้นตอนของการปลูกข้าว ตั้งแต่รถไถนา เครื่องหว่านข้าว เครื่องเกี่ยวข้าว ที่แยกเมล็ดออกจากรวง การขอแรงอาจจะคงเหลือบ้างในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ และในหมู่ญาติสนิทกันเท่านั้น

การหายไปของกระบวนการในการ “ขอแรง” ทำงาน มีผลกระทบที่สำคัญอย่างยิ่งต่อระบบสังคมในหมู่บ้าน เพราะประโยชน์ที่เห็นชัดเจนของการ “ขอแรง” ของชาวบ้านคือการดำรงความสัมพันธ์และความสามัคคีที่แน่นแฟ้นของชาวบ้าน ที่สลับผลัดเปลี่ยนกันมาช่วยเหลือในการทำนาของแต่ละครอบครัว เป็นการกระชับความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เมื่อการขอแรงหมดไป โอกาสของการมาพบปะสังสรรค์ของชาวบ้านที่ถือเป็นกิจกรรมส่วนรวมก็เริ่มลดน้อยลงไป จะเหลืออยู่ก็คือการขอแรงในกิจกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมทางสังคมของชุมชน ความสัมพันธ์ที่

แน่นแฟ้นกันของคนในชุมชนก็เริ่มลดน้อยลงไป การกระทบกระทั่งความขัดแย้งของคนในชุมชนก็จะเกิดขึ้นตามมา หมู่บ้านแม่กลางก็ประสบปัญหานี้เช่นกัน ถึงแม้จะไม่มากนักเพราะเป็นหมู่บ้านที่เกิดมานานและมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ชนชั้นบรรพบุรุษกันมา ตลอดจนมีวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันมา แต่หากเปรียบเทียบกันในยุคเดิมของการขอแรงทำนาแล้ว ผู้นำชุมชนหลายคนยอมรับว่าความสามัคคีกลมเกลียวในยุคนั้นมีมากกว่าปัจจุบัน กิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์ในยุคนั้นได้รับความร่วมมือมากกว่าในปัจจุบันเป็นอย่างมาก

จุดเปลี่ยนที่สำคัญของหมู่บ้านแม่กลางที่อาจจะต่างจากหมู่บ้านอื่น คือ ในปี 2525 หมู่บ้านแม่กลางได้รับการจัดรูปที่ดินเป็น “นาจัดรูป” ซึ่งเป็นนาที่รัฐเข้ามาจัดรูปการทำนาให้เป็นระเบียบ โดยสามารถเชื่อมโยงกับระบบชลประทานของรัฐอย่างเต็มที่ ทำให้มีน้ำในการเพาะปลูกทั้งปี อีกทั้งยังสามารถควบคุมปริมาณน้ำเข้าออกพื้นที่นาตามความต้องการในการปลูกข้าวได้ตลอดปี การจัดรูปนานี้ก่อให้เกิดผลตามมาที่สำคัญคือชาวนาในหมู่บ้านนี้และหมู่บ้านที่ใกล้เคียงที่ได้รับการจัดรูปนา สามารถปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง

การจัดรูปพื้นที่ทำกินของชาวนาในลักษณะของนาจัดรูปนั้น แม้ว่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในแง่ของจำนวนครั้งของการปลูกข้าวที่เพิ่มขึ้น แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชาวนาที่สำคัญหลายประการ เช่น

1. การแพร่ระบาดของโรคแมลง

วิธีการจัดรูปของพื้นที่นาที่สำคัญคือการปรับพื้นที่ดินของนาให้มีลักษณะที่เสมอกันพร้อมกับการตัดต้นไม้ในพื้นที่นาเพื่อให้เกิดรูปนาที่เป็นระเบียบ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบตามมา ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยเดิมนั้น ชาวนาเมื่อจะถากถางที่ดินเพื่อทำการเกษตรกรรมนั้น จะเหลือต้นไม้ใหญ่ ๆ ไว้เป็นร่มเงาในการทำนา ซึ่งต้นไม้ใหญ่เหล่านี้นอกจากจะเป็นพื้นที่พักของชาวนาแล้ว ยังเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงต่าง ๆ เช่น ผีเสื้อตามธรรมชาติ แต่เมื่อมีการจัดรูปนาและมีการตัดไม้ใหญ่เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในพื้นที่นาแล้ว นอกจากชาวนาจะขาดร่มเงาในระหว่างการทำนาแล้ว สิ่งที่ติดตามมาคือต้นไม้ที่ถูกตัดโค่นลงนั้นแต่เดิมซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงต่าง ๆ เมื่อแมลงไม่มีที่อาศัย ระบบวงจรของแมลงตั้งแต่การวางไข่ การฟักเป็นตัวหนอนจนเป็นตัวผีเสื้อ หรือแมลงอื่นนั้น ก็จะไปใช้ วงจรชีวิตบนต้นข้าว และต้องกัดทำลายต้นข้าวเป็นอาหาร กลายเป็นปัญหาการแพร่ระบาดของแมลงต่าง ๆ ในพื้นที่นา และทำให้เกษตรกรต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการจัดหาสารเคมีเพื่อใช้ในการฆ่าแมลงเหล่านี้ ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นต้นทุนที่สำคัญประการหนึ่งในการปลูกข้าวของชาวนา ประการสำคัญ สารเคมีที่ใช้ในการปราบแมลงเหล่านี้ได้กลายมาเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบที่สำคัญต่อสภาวะแวดล้อมตามธรรมชาติ มีผลทำให้น้ำที่ไหลจากพื้นที่นาลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติกลายเป็นน้ำเสียที่ส่งผลกระทบที่สำคัญต่อระบบนิเวศน์วิทยาของแม่น้ำต่าง ๆ ด้วย คุณศักดา พูดถึงเรื่องนี้ว่า “ *แต่ก่อนในนาเรายังมีต้นไม้กันแยะ พอได้เป็นที่อาศัยของพวกนกพวงแมง แต่พอเขามาจัดรูป*

นาแล้ว เขาตัดต้นไม้ทิ้งหมด แล้วจัดพื้นที่นาเป็นแปลง ๆ เท่า ๆ กัน มันก็เป็นระเบียบดีครับ แต่พวกแมงมันไม่มีที่อยู่ ต้องมาอาศัยกินต้นข้าว กลายเป็นศัตรูข้าวที่เราต้องกำจัด เป็นภาระอีกครับ"

2. การเพิ่มของปริมาณการใช้ปุ๋ย

การปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง ส่งผลกระทบที่สำคัญของการใช้พื้นที่ดินอย่างหนักหน่วง ที่ดินที่ใช้ในการปลูกข้าวไม่มีโอกาสพักตัวให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นปัจจัยที่จะช่วยให้ข้าวเติบโตขึ้นได้ก็คือการใช้ปุ๋ยเข้ามาช่วยให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อต้นข้าว และปุ๋ยที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือปุ๋ยเคมี เพราะเห็นผลการเจริญเติบโตของข้าวได้เร็วกว่าปุ๋ยชีวภาพ รวมทั้งสามารถใช้งานได้ง่ายกว่า แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่ตามมาคือ ปริมาณการใช้ปุ๋ยที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้นตามการใช้งานพื้นที่ดินในการปลูกข้าว เรื่องนี้คุณศักดิ์ดา ประธานหนุ่มกองทุนหมู่บ้าน และเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรของหมู่บ้านพูดไว้อย่างชัดเจนว่า *"การปลูกข้าวนาปรัง ปีละ 3 ครั้งนั้น ทำให้ดินฟื้นตัวไม่ทัน ชาวนาจึงต้องใช้ปุ๋ยเข้ามาช่วย แต่ปัญหาที่ตามมาคือปริมาณปุ๋ยจะต้องเพิ่มขึ้นทุกครั้งตามจำนวนการใช้พื้นที่ดินปลูกข้าว นาบางแปลงตอนแรกใช้ปุ๋ยเพียงไร่ละ 10 กิโลกรัม แล้วก็เพิ่มมากขึ้นเป็น 1 กระสอบ (50 กิโลกรัม) จนปัจจุบันมีพื้นที่นาหลายแปลงใช้ปุ๋ยถึงไร่ละหนึ่งกระสอบครึ่ง (75 กิโลกรัม) เรื่องนี้กำลังเป็นปัญหาที่สำคัญของชาวนา"*

ปริมาณของปุ๋ยที่ใช้มากขึ้น ส่งผลให้มีสารเคมีตกค้างในพื้นที่นามากขึ้น ยิ่งรวมไปถึงยาฆ่าแมลงที่ตกค้างอยู่ จึงทำให้น้ำที่ไหลออกจากพื้นที่นามีสารเคมีตกค้างมาก และกลายเป็นน้ำเสียที่ส่งผลกระทบแม่น้ำ ทำให้สัตว์น้ำต่าง ๆ ตายลง และลดปริมาณลงไปมาก ผลที่ตามมาอีกประการคือการที่มีการใส่ปุ๋ยเคมีลงไปในที่นามาก ๆ ทำให้เกิดการตกตะกอนของสารเคมีในชั้นดิน ชั้นดินในชั้นล่างลึกลงไปเริ่มกลายเป็นดินแข็งขึ้น และเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาการเสื่อมของพื้นที่นาในอนาคตและส่งผลกระทบต่อชาวนาโดยตรง

การแก้ไขปัญหาความเสียหายของพื้นที่ดิน ซึ่งนับวันก็จะยิ่งแข็งตัวขึ้นเพราะการสะสมของสารเคมี ชาวบ้านก็พยายามที่จะแก้ไขกัน แต่ก็ยังไม่ได้รับการยอมรับเท่าไรนัก วิธีการแก้ไขที่มีการนำเสนอกัน คือ

1. การเสนอให้มีการลดการปลูกข้าวนาปรับ จากปีละ 3 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง คือลดลงไปปีละ 1 ครั้ง ซึ่งจะเกิดผลดีคือ ประการแรกพื้นที่ดินได้มีโอกาสพักและฟื้นตัว ดินก็จะมีคุณภาพมากขึ้น ประการต่อมา การลดการปลูกข้าวจะเป็นการตัดวงจรการเจริญเติบโตของแมลงบางชนิด เช่น เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลที่จะมีวงจรชีวิตตั้งแต่การเกิด การเติบโต การแพร่พันธุ์ เป็นไปตามการปลูกข้าวนาปรัง คือประมาณ 4 เดือน หากเราลดการปลูกข้าวลงไป 1 ครั้ง ก็จะเป็นการลดวงจรการเจริญเติบโตของเพลี้ยนั้น เพราะมันไม่มีอาหารที่จะใช้ในการเจริญเติบโต ประการที่สาม ตัวเกษตรกรเองก็จะได้มีโอกาสพักการทำงานเพื่อเป็นการฟื้นฟูสุขภาพตัวเองด้วย และประการสุดท้าย เป็นการคาดหวังว่า หากได้ลดการทำนาปรับลง 1 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง ปริมาณข้าวที่ชาวนาผลิตออกมาต่อปีจะลดลง ซึ่งอาจจะส่งผลให้ราคาข้าว

สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอการลดการปลูกข้าวนี้ไม่ได้รับการตอบสนองนัก เพราะชาวนาส่วนใหญ่ยังมีความต้องการรายได้เพิ่มขึ้น จึงพยายามที่จะเพิ่มจำนวนครั้งการผลิตเพื่อการใช้ที่ดินให้สูงสุด ชาวนาจะมองว่าหากปล่อยที่ดินให้ว่างนั้น เขาจะเกิดความรู้สึกเสียดายความสูญเปล่าของที่ดินที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน โดยไม่มองถึงประโยชน์ในระยะยาว คุณบุญเรือง พูดถึงเรื่องนี้ว่า *"เราก็รู้กันดีว่าหากลดการปลูกข้าวนาปรังลงปีละครั้ง ให้ดินได้พักบ้างแมลงก็จะน้อยลงไป แต่ก็ไม่มีใครทำครับ เขาไม่ยอมให้ที่นาว่าง เขาเสียดายกัน ทำติดต่อกันถึงจะได้มากได้น้อย มันก็พอได้บ้างครับ"*

2. การเสนอให้มีการปลูกพืชตระกูลถั่วสลับกับการปลูกข้าว เนื่องจากพืชตระกูลถั่วจะมีรากที่สามารถดึงธาตุไนโตรเจนจากอากาศซึ่งเป็นธาตุอาหารมาสะสมไว้ที่ราก เมื่อได้ผลผลิตถั่วแล้วก็สามารถไถกลบต้นถั่ว เพื่อให้เป็นปุ๋ยต่อพื้นที่นาต่อไป ข้อเสนอนี้มีชาวบ้านบางกลุ่มปฏิบัติตาม แต่ก็มีปัญหาคือ การหาแรงงานที่จะช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากถั่วหาได้ยาก อีกทั้งบางครั้งก็ยังมีปัญหาเรื่องการตลาดอีก วิธีการฟื้นฟูพื้นที่นาโดยการปลูกพืชตระกูลถั่วเป็นพืชหมุนเวียนในพื้นที่ ในที่สุดก็ไม่ได้รับการตอบสนองจากชาวนาเช่นกัน

3. ข้อเสนออีกประการหนึ่งในการแก้ไขปัญหาดินเสื่อมจากสารเคมีตกค้าง คือ การสนับสนุนให้มีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี ซึ่งปัจจุบันปุ๋ยอินทรีย์ได้มีการพัฒนารูปแบบของปุ๋ยให้มีลักษณะเดียวกับปุ๋ยเคมีแล้ว คือมีลักษณะที่เป็นเม็ดบรรจุกระสอบ 50 กิโลกรัม มีวิธีการใช้ในการหว่านเช่นเดียวกับปุ๋ยเคมี ซึ่งก็มีชาวนาบางส่วนเริ่มปฏิบัติตาม แต่บางส่วนก็ยังคงยืนยันที่จะใช้ปุ๋ยเคมีเช่นเดิม เพราะปุ๋ยอินทรีย์นั้นให้ผลผลิตการเจริญเติบโตของต้นข้าว รวมทั้งการออกรวงไม่รวดเร็วเท่าปุ๋ยเคมี แต่ในแง่ผลผลิตของข้าวนั้นไม่ต่างกัน คุณศักดิ์ดา ซึ่งเป็นเกษตรกรที่พยายามใช้ปุ๋ยอินทรีย์เข้ามาช่วยฟื้นฟูดิน พูดถึงเรื่องนี้ว่า *"บางคนเขาไม่ชอบปุ๋ยอินทรีย์แล้ว เพราะเขามองว่าต้นข้าวมันโตไม่ทันใจ แต่ผมเองใช้แล้วผมว่ามันก็ดีครับ ถึงมันจะโตช้ากว่าปุ๋ยเคมี แต่ลำต้นแข็งแรงกว่า ผลผลิตข้าวก็ไม่ต่างกันครับ"*

ความพยายามในการแก้ไขปัญหาดินเสียของเกษตรกร ถึงแม้จะมีข้อเสนอหลายประการ แต่ชาวนาก็ยังไม่ได้สนใจในเรื่องนี้อย่างจริงจังนั้น อาจเนื่องจากปัญหาของพื้นที่ดินยังไม่ถึงขั้นวิกฤตก็ได้ แรงบีบต่อการแก้ไขปัญหาจึงยังมีไม่มาก เว้นแต่เกษตรกรบางคนที่เริ่มมองปัญหาในระยะยาวของการใช้พื้นที่ดิน แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาของการเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ย โดยเฉพาะปุ๋ยเคมีนั้น นอกจากจะมีผลถึงความเสื่อมโทรมของดินแล้ว ผลที่ตามมาคือค่าใช้จ่ายของชาวนาก็จะสูงขึ้นตามขึ้นมา แนวโน้มของการขึ้นราคาของปุ๋ยก็เพิ่มราคาทุกวัน ปัญหาปุ๋ยเคมีจึงเป็นรายจ่ายที่สำคัญ อีกประการหนึ่งของการปลูกข้าวของชาวนา เมื่อต้นทุนการผลิตสูงและหากชาวบ้านขายข้าวได้ไม่ได้ราคา ก็จะมีผลให้ชาวนาขาดทุนและต้องตกอยู่ในวัฏจักรของความยากจนต่อไป

3. การทำงานที่หนักหน่วงของชาวนา

ในการปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง มีผลอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมาก แต่เดิมการปลูกข้าวนาปี ซึ่งมีจำนวนครั้งการปลูกปีละ 1 ครั้งนั้น วิถีชีวิตของชาวนาเป็นไปอย่างเรียบง่าย

คือ จะหว่านข้าวเมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม จากนั้นก็จะปล่อยให้ข้าวเจริญเติบโตตามธรรมชาติในช่วงฤดูฝน การดูแลการเติบโตของข้าวก็มีไม่มากนัก เพราะยังไม่มีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยในการเพาะปลูก และยังไม่มีปัญหาเรื่องแมลงศัตรูพืช เนื่องจากแมลงศัตรูพืชยังมีไม่มากนัก อีกทั้งข้าวนาปีจะเป็นข้าวที่ลำต้นโตแข็งแรง ทนทานต่อโรค และแมลงต่าง ๆ ได้ดี การดูแลต้นข้าวจึงมีไม่มากนัก และเมื่อต้นข้าวเติบโตพร้อมการเก็บเกี่ยว ก็จะมีการขอแรงจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน การทำนาในแบบนี้ชาวบ้านจึงมีวิถีชีวิตที่ค่อนข้างสบาย มีความเป็นอยู่เรียบง่าย มีเวลาว่างพอที่จะไปทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การไปช่วยแรงงานในนาแปลงอื่น การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา เป็นกระบวนการปลูกข้าวที่ใช้แรงงานของชาวนาโดยมิได้พึ่งพาแรงงานจากเครื่องจักรกล ทำให้ค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนในการทำนามีน้อยมาก

ในทางตรงข้าม ความจำเป็นของชาวนาในการที่จะต้องหารายได้เพิ่มขึ้นมาใช้ในการบริโภคตามกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้น มีผลผลักดันให้ชาวนาต้องหันมาปลูกข้าวนาปรังถึงปีละ 3 ครั้ง ซึ่งมีผลทำให้ชาวนาต้องหันมากลับมาทำงานอย่างหนักหน่วง เพราะระยะเวลาของการปลูกข้าวแต่ละครั้งเพียง 4 เดือน ที่ชาวนาต้องดูแลการเจริญเติบโตอย่างใกล้ชิด และถึงแม้ว่าการปลูกข้าวบางแปลงจะใช้การจ้างเครื่องจักรกลมาช่วยตั้งแต่การหว่านเมล็ดพันธุ์ ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ชาวนายังต้องเฝ้าติดตามดูแลการเติบโตของต้นข้าวตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการใส่ปุ๋ย การดูแลการแพร่ระบาดของแมลงศัตรูพืช โดยเฉพาะปัจจุบัน ศัตรูข้าวที่สำคัญก็คือ หอยเชอรี่ ที่มีการขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว รวมตลอดจนถึงการดูแลปริมาณน้ำในแปลงนา ชาวนาที่ทำข้าวนาปรังในปัจจุบันจึงต้องไปดูแลข้าวทุกวัน ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนาที่ต้องทำงานหนักมากขึ้น และมีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวนามากขึ้น ป้าทองพูดถึงเรื่องนี้ว่า *"สมัยก่อนเรานับวันกันเป็นวันโกน วันพระ ชาวบ้านจะคอยดูกัน พอวันพระก็จะไปทำบุญที่วัดกัน แต่เดี๋ยวนี้ทุกคนต้องไปทำงานที่นาทุกวัน จึงไม่ค่อยได้สนใจเรื่องของวันโกน วันพระ ทำให้คนไปวัดน้อยลงไป"*

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชาวนาจะต้องทำงานอย่างหนักในการปลูกข้าวนาปรังถึงปีละ 3 ครั้ง แต่ในการปลูกแต่ละครั้งก็ยังคงมีความเสี่ยงแฝงอยู่ด้วย ข้าวนาปรับที่ปลูกจะมีระยะเวลาการปลูกประมาณ 4 เดือน มีลำต้นสั้น ออกรวงเร็ว ส่วนใหญ่เป็นข้าวเจ้าทั้งหมด พันธุ์ที่ใช้ปลูก เช่น ข้าวสุพรรณบุรี 1, 2 ข้าวชัยนาท 1 สำหรับข้าวหอมมะลิ เคยมีการปลูกกัน แต่คุณภาพในเรื่องของความหอมสู้ข้าวที่ปลูกทางภาคอีสาน (ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้) ไม่ได้ จึงไม่นิยมปลูกกัน และเนื่องจากปลูกข้าวนาปรัง มีการลงทุนทางด้านปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ค่อนข้างสูง ผลผลิตที่ได้ต้องเกิดกว่า 60 ถังต่อไร่ จึงจะถือว่าได้กำไร แต่หากต้องเช่านาทำ จะต้องมีผลผลิตไม่ต่ำกว่า 80 ถังต่อไร่ จึงจะเริ่มมีกำไร เพราะจะต้องเสียค่าเช่านาไร่ละประมาณ 800 – 1,000 บาทต่อปี ทั้งนี้จากการปลูกข้าวที่ผ่านมาของชาวนาบ้านแม่กลาง หากปีไหนไม่มีแมลงศัตรูพืชรบกวน ก็จะมีผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 80 – 110 ถึง ซึ่งถือว่ามีผลกำไรจากการทำงานที่หนักหน่วงของชาวนาบ้าง

การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตการทำนาของชาวนาจากการปลูกข้าวนาปีไปสู่การปลูกข้าวนาปรัง เป็นผลที่สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นการปรับตัวของการดำรงชีวิตของชาวนาที่ต้องปรับตนเองไปตามกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้น กระแสการพัฒนาทางด้านวัตถุที่เกิดขึ้นทำให้ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตของชาวนามีมากขึ้น ชาวนาจึงต้องดิ้นรนในการพัฒนาการทำนาให้มากขึ้น เพื่อให้มีรายได้สูงขึ้น และสามารถดำรงชีพได้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การเข้ามาของวาทกรรมการพัฒนา จึงสามารถสลายวาทกรรมของการ *“พออยู่พอกิน หรือการผลิตเพื่อบริโภค”* ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเองเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชน

จากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของรัฐบาล ผ่านวาทกรรมของ *"การพัฒนา"* และ *"ความเจริญ"* ที่เข้าไปช่วงชิงวาทกรรมของการ *"พออยู่พอกิน"* หรือการผลิตของการบริโภค ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับกระบวนการพัฒนาของรัฐที่เกิดขึ้น การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดความเจริญทางการคมนาคม คือการสร้างถนนเชื่อมต่อพื้นที่และภูมิภาคต่าง ๆ การขยายความเจริญของการพัฒนาการใช้กระแสไฟฟ้าไปจนทั่วประเทศ การพัฒนานี้หากพิจารณาในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงให้วิถีการดำรงชีวิตเกิดความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ผลที่ติดตามมาก็คือค่าใช้จ่ายของชาวนาและเกษตรกรอื่น ๆ ที่ต้องบริโภคความเจริญเหล่านี้เริ่มเพิ่มสูงขึ้น ชาวนาจึงต้องแสวงหาทางออกโดยการเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าวและเพิ่มจำนวนครั้งในการผลิตให้มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลในยุคการพัฒนาในระยะนั้น ที่ต้องการให้เพิ่มกำลังการผลิตข้าวเพื่อการส่งออก จนมีการพัฒนาการปลูกข้าวไปจนถึงปีละ 3 ครั้ง กระแสการพัฒนาที่เรียกว่าความเจริญนี้เป็นสิ่งที่ชาวนาไม่สามารถทัดทานได้ นอกจากจะต้องปรับตัวในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องและดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่หากถามว่าวิถีชีวิตแบบไหนเป็นวิถีชีวิตในอุดมคติของชาวนา ชาวนาอาวุโสหลายคนที่มีชีวิตร่วมสมัยตั้งแต่วิถีชีวิตของการดำรงชีพโดยการทำนาปี มีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง พออยู่พอกิน มีระบบการผลิตเพื่อการบริโภค จนวิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน เมื่อมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นจึงต้องดิ้นรนปลูกข้าวนาปรับถึงปีละ 3 ครั้ง ชาวนาอาวุโสอย่างเช่นคุณศักดิ์ดา จะบอกได้ทันทีว่า *"ผมชอบวิถีชีวิตการทำนาแบบเดิม ที่ทำนาปีกัน ไม่เหนื่อยมาก ปีหนึ่ง ๆ เราปลูกข้าวหนเดียว เราก็พออยู่พอกิน รายจ่ายเราก็มีไม่ค่อยมาก เวลาเก็บเกี่ยวเราก็ขอแรงกัน เป็นการทำนาที่ไม่ต้องลงทุนมาก แต่พอเราต้องมาปลูกข้าวนาปรับ วิถีชีวิตของเราเปลี่ยนไปหมด ไหนจะต้องทำปุ๋ย ไหนจะต้องยาฆ่าแมลง แรงงานก็ต้องจ้างหมด แล้วพอข้าวออกมาก็ไม่มีราคา ถึงแม้เราจะปลูกข้าวมากครั้ง แต่รายได้เราก็ไม่ได้มากขึ้นเท่าที่ควร เพราะค่าใช้จ่ายเราก็สูงขึ้นเช่นกัน หากให้ผมเลือก ผมว่าวิถีชีวิตเดิมที่มีอยู่ดีกว่าครับ"*

ความพยายามปรับตัวของชาวนาในการดำรงชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น ก็คือการใช้พื้นที่ดินของนาอย่างหนักหน่วงในการเพิ่มจำนวนครั้งของการปลูกข้าวให้มากขึ้น ถึงแม้จะส่งผลกระทบต่อการทำลายสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แต่ก็เป็นสภาวะที่ชาวนา

ต้องจ่ายอมปฏิบัติรวมไปถึงตัวของชาวนาเองที่ต้องทำงานหนักหน่วงขึ้น เพราะปัญหาในการปลูกข้าวนาปรังมีสูงกว่าข้าวนาปีหลายประการ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับหมู่บ้านแม่กลางแล้ว การปลูกข้าวนาปรังปีละ 3 ครั้ง ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ดีขึ้น ถึงแม้จะมีปัญหาความเสื่อมของดิน เหมือนที่คุณบุรีพูดถึงว่า *"ยิ่งปลูกข้าวบ่อย ใส่ปุ๋ยมากเท่าไร ดินยิ่งแย่ ดินขุดลงไปสักเมตรก็เริ่มแข็งตัวจะเป็นหินอยู่แล้ว เพราะปุ๋ยไปสะสม ตอนนี้ก็กำลังคิด ๆ กันอยู่ว่าจะแก้ไข อย่างไร ไม่เช่นนั้นต่อไปแย่แน่"* เรื่องนี้ชาวบ้านก็พยายามใช้ภูมิปัญญาของชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการแก้ไขปัญหา และพยายามจะหาวิธีการที่เหมาะสม เหมือนเช่นกรณีการแก้ไขปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ที่ครั้งหนึ่งได้ทำลายผลผลิตข้าวของชาวบ้านแม่กลางเกือบหมด ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้วงจรชีวิตของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ที่จะเริ่มวางไข่ที่ต้นข้าว เมื่อต้นข้าวพ้นน้ำมาระยะหนึ่ง เมื่อเพลี้ยวางไข่ ตัวอ่อนจะใช้เวลา 5 – 7 วัน ในการฟักตัว เมื่อฟักตัวแล้วก็จะเริ่มกัดทำลายต้นข้าวเป็นอาหาร การที่เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลเริ่มวางไข่และฟักตัวในช่วงข้าวพ้นน้ำมาระยะหนึ่ง เพราะเพลี้ยจะต้องอาศัยน้ำในการป้องกันตัวเองจากศัตรูธรรมชาติอื่น ๆ เมื่อสังเกตเห็นแล้วในช่วงเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลวางไข่ ชาวบ้านก็จะปล่อยน้ำออกจากนา ให้ศัตรูทางธรรมชาติของเพลี้ยซึ่งก็คือ มด เข้ามากินไข่อ่อนของเพลี้ย เป็นการตัดวงจรการเจริญเติบโตของเพลี้ยไปได้ วิธีนี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลโดยไม่ต้องพึ่งสารเคมีในการฆ่าแมลง

ภูมิปัญญาอีกแบบหนึ่งในการกำจัดศัตรูพืชของข้าว คือ หอยเชอรี่ : คือ ก่อนที่จะทำการปลูกข้าวใหม่ ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ชาวนาจะปล่อยให้เป็ดลงไปในแปลงนาเพื่อกินหอยเชอรี่ วิธีการนี้เป็นการบรรเทาปริมาณหอยเชอรี่ให้ลดน้อยลง แต่ไม่สามารถกำจัดหอยเชอรี่ได้โดยเด็ดขาด เพราะเป็ดจะกินหอยเชอรี่ได้เฉพาะที่ตัวเล็ก ๆ เท่านั้น ส่วนตัวใหญ่จะมีขนาดเกินกว่าที่เป็ดจะกิน และตัวใหญ่ก็จะดำดินลงไปลึกประมาณครึ่งถึงหนึ่งฟุต ภูมิปัญญานี้จึงเป็นเพียงการลดปริมาณของหอยเชอรี่ลง แต่การกำจัดหอยเชอรี่ให้หมดไป ยังคงต้องใช้ยาฆ่าหอยเชอรี่ ซึ่งถือว่าเป็นยากำจัดศัตรูพืชที่มีความรุนแรงมากที่สุด และมีผลกระทบกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติมาก ส่งผลให้น้ำที่ไหลออกจากที่นาจะเป็นน้ำที่ปนเปื้อนสารเคมีและเป็นน้ำที่เรียกได้ว่าเป็นน้ำเสีย ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา คุณบุรี พูดถึงเรื่องนี้ว่า "น้ำที่ออกจากนาจะไหลออกตามคลองส่งน้ำ และไปลงแม่น้ำน้อย ที่สมัยก่อนมีปลาเต็มไปหมด แต่เดี๋ยวนี้ไม่เหลือปลาแล้ว พอน้ำเสียลงไปปลามันก็เมาหมดชาวบ้านก็จับไปกิน ทั้งตัวเล็กตัวน้อยจนไม่เหลือปลาในแม่น้ำแล้ว ที่เรากินอยู่ทุกวันนี้ ปลาเลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ครับ"

สิ่งหนึ่งที่เป็นภูมิปัญญาของชาวนาคือ ชาวนารู้ว่าวิธีการหนึ่งซึ่งเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการกำจัดศัตรูพืชของข้าว ไม่ว่าจะเป็นหอยเชอรี่ เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล หนู หรือแมลงอื่น ๆ ก็คือการตัดวงจรการเจริญเติมโตของศัตรูพืชเหล่านั้น ซึ่งวิธีการที่สำคัญในการตัดวงจรการเจริญเติบโตนี้ก็คือ การหยุดทำนาระยะเวลาหนึ่ง เช่น การปลูกข้าวที่ทำกินปีละ 3 ครั้ง ก็อาจจะปลูกครั้งที่ 1 แล้วเว้นว่างไปประมาณ 2 - 3 เดือน แล้วปลูกครั้งที่ 2 วิธีการนี้จะลดการปลูกข้าวจากปีละ 3 ครั้ง เหลือปีละ 2 ครั้ง และจะมีผลดีทั้งการตัดวงจรการเจริญเติบโตของศัตรูพืช และทำให้พื้นดินที่นาได้พักและฟื้นตัวบ้าง ดินจะได้

ไม่เสื่อมโทรมเร็ว ที่สำคัญหากมองในแง่ภาพรวมของประเทศที่เมื่อชาวนาลดการผลิตข้าวลง ปริมาณข้าวในประเทศจะลดลง จะมีผลทำให้ราคาข้าวสูงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชาวนาทุกคนรับทราบและเข้าใจทั้งนั้น แต่ก็มีชาวนาน้อยมากหรือแทบจะไม่มีชาวนาคนใดปฏิบัติตามเลย ชาวนาจะพยายามทำนาให้ได้จำนวนมากครั้งที่สุดเท่าที่จะทำได้ ชาวนาอย่างคุณบุญเรือง พูดถึงเรื่องนี้ว่า "*อันที่จริงเราก็อยากพักการทำนาบ้าง ก็รู้กันอยู่ว่ายิ่งปลูกข้าวออกมามาก ข้าวก็จะไม่มีราคา ดินก็จะเสื่อมเร็ว แต่จะทำอย่างไรได้ ค่ากินอยู่ปัจจุบันนี้มันแพง ลูกก็มีหลายคน ค่าใช้จ่ายมันไม่พอใช้ เราก็ต้องพยายามหาทุกวิถีทาง พอนาว่างก็ต้องรีบปลูกข้าวต่อ ถึงข้าวจะไม่ค่อยได้ราคา เราก็ยังพอได้บ้างได้นิดได้หน่อยก็ยังดีกว่าไม่มีรายได้ ชาวนาก็ไม่รู้ว่าจะไปหาเงินหาทองได้ด้วยวิธีไหนนอกจากการปลูกข้าว*" คำกล่าวของคุณบุญเรือง สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ปัญหาของชาวนาเป็นอย่างดี แต่ชาวนาก็ไม่มีทางเลือกอื่นใดที่จะเป็นช่องทางในการหารายได้มาดำรงชีวิตในสภาพเศรษฐกิจเช่นนี้นอกจากการทำนา คุณบุรี พูดถึงเรื่องนี้ว่า "*สมัยนี้รายจ่ายต่าง ๆ สูงมาก ทุกอย่างต้องซื้อหมด ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เนื้อสัตว์ ผักต่าง ๆ ต้องซื้อหมด ไอ้ที่จะมาปลูกผักกินนั้น มันเป็นไปได้ยาก ปลูกผักสวนครัวเพื่อกินนั้น ดูง่ายแต่ไม่ง่ายหรอกครับต้องเอาจริงเอาจัง กางมุ้งให้เลย แบบปล่อยไว้ไม่ได้กินหรอกครับ แมลงกินหมด ที่นี้ชาวนาจะเอาเวลาที่ไหนมาปลูก แค่ทำนาก็หนักแย่แล้ว สู้ซื้อเขากินดีกว่าครับ สมัยก่อนผักตามธรรมชาติยังพอมี ปู ปลายังพอจับได้ แต่สมัยนี้ไม่มีแล้วทุกอย่างต้องซื้อหมด ค่าใช้จ่ายสูงขึ้นตามมา ที่สำคัญเดี๋ยวนี้รถขายกับข้าวก็วิ่งเข้ามาถึงบ้านทุกวัน วันละหลายรอบ สะดวกสบายกว่าแต่ก่อน ชาวบ้านจึงเลือกจะซื้อเขามากกว่าครับอาหารการกินสมัยนี้จึงต้องซื้อหมดครับ*"

รายจ่ายที่สำคัญและเป็นรายจ่ายหลักของครอบครัวชาวนา คือ รายจ่ายเรื่องของลูกชาวนา ชาวนาในอดีตไม่ได้มีการศึกษาสูงนัก ส่วนใหญ่จะจบการศึกษาเพียงประถมต้นจากโรงเรียนในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันความสำคัญของการศึกษามีสูงขึ้น แนวโน้มของการสนับสนุนให้ลูกมีการศึกษาสูงขึ้นจึงมีมากขึ้นด้วย โดยมีความคาดหวังที่จะเห็นลูกมีการศึกษาที่ดีและสามารถไปประกอบอาชีพที่ดีมากกว่าเป็นชาวนา สิ่งที่เป็นผลตามมาคือ ค่าใช้จ่ายในการศึกษา โดยโรงเรียนในระดับที่สูงขึ้นในระดับมัธยมศึกษา อาชีวศึกษา หรืออุดมศึกษา มักจะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นชุมชนเขตเมือง ไม่ว่าจะเป็นตัวที่ตั้งของอำเภอ จังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร ดังนั้น ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาในระดับสูงจึงมีมากตามมา ไม่ว่าจะเป็นค่าเทอมในการศึกษา ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปศึกษา จากหมู่บ้าน มายังอำเภอ หรือมาจังหวัด หรือไปยังกรุงเทพมหานคร ค่าอาหาร ค่าเครื่องแต่งกาย ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นค่าใช้จ่ายในรูปแบบของตัวเงินทั้งสิ้น และเป็นภาระสำคัญที่ครอบครัวชาวนาจำเป็นต้องหารายได้สำหรับการศึกษาของบุตร คุณสมบุญ ทรัพย์เพิ่มพูดถึงเรื่องนี้ว่า " *ที่สำคัญของรายจ่ายของครอบครัว ก็คือเรื่องเรียนของลูก ก็ตั้งใจส่งให้เรียนสูงที่สุดเท่าที่เด็กจะทำได้ สมัยนี้มันต้องเรียนสูง ๆ จะได้มีงานทำ นาเราก็จะมีน้อยลง รุ่นเราได้มรดกมา 10 - 20 ไร่ รุ่นลูกก็ต้องแบ่งไปอีก รุ่นหลานก็ต้องแบ่งไปอีก แล้วจะเหลือสักกี่ไร่มันจะไม่พอกิน จึงต้องให้ไปเรียนให้มาก ๆ จะได้มีทางทำมาหากินทางอื่นได้*"

การปรับตัวที่สำคัญของชุมชนบ้านแม่กลางอีกประการหนึ่งก็คือการรวมหุ้นกันจัดตั้งเป็น *"กลุ่มเกษตรกรทำนาทำไร่โพธิ์ไทร"* ในราคาหุ้นละ 50 บาท เพื่อรวบรวมเงินในการจัดซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์พืช และยาฆ่าแมลง ในนามของกลุ่มซึ่งจะได้ราคาถูกกว่าราคาท้องตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชาวบ้านบางคนต้องการซื้อเป็นราคาเงินเชื่อ ก็จะมีราคาสูงมาก การรวมกลุ่มจัดซื้อจึงเป็นการลดต้นทุนการผลิตประการหนึ่งของชาวบ้าน และเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้าน กลุ่มนี้เกิดขึ้นมานานหลายปีแล้ว ปัจจุบันมีเงินกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มประมาณ 800,000 บาท และจะมีเงินปันผลให้สมาชิกทุกปี

กระแสของการพัฒนาประเทศและวาทกรรมของความเจริญที่เข้ามาสู่ชีวิตชาวนา สำหรับหมู่บ้านแม่กลาง ชาวบ้านไม่สามารถต่อต้านได้ หากต้องยอมรับกระแสที่เกิดขึ้น และพยายามปรับปรุงการดำรงชีวิตของตนเองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง ชาวนาหลายคนเริ่มพยายามหันวิถีชีวิตไปสู่การดำรงชีวิตแบบเดิม ก็จะทำได้เพียงการดำรงชีวิตอย่างประหยัดขึ้น ลดค่าใช้จ่ายลงโดยการลดการบริโภค สิ่งของฟุ่มเฟือยในชีวิตประจำวัน ซึ่งก็เป็นเพียงแต่การบรรเทาค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไป แต่หากจะย้อนกลับไปสู่วิถีชีวิตชาวนาแบบเดิมคงไม่สามารถกระทำได้เลยท่ามกลางกระแสการพัฒนาของรัฐ

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

การที่รัฐบาลมีนโยบายที่จะจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านให้กับหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วประเทศ หมู่บ้านละ 1 ล้านบาทนั้น หมู่บ้านแม่กลาง ก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้าน จุดเด่นของหมู่บ้านแม่กลาง คือ เป็นหมู่บ้านที่ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรม คือ การทำนา แต่มีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เข้มแข็ง จนสามารถบริหารกองทุนหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีความเข้มแข็งในการจัดการกองทุน จนได้รับเลือกเป็นหมู่บ้านดีเด่นในการจัดการกองทุนของตำบลโพธิ์ไทร อำเภอค่ายบางระจัน ตลอดจนได้รับการยอมรับในเรื่องการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านในระดับจังหวัดด้วย

ด้วยลักษณะทางสังคมของหมู่บ้านที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก และมีอายุยาวนานประมาณ 200 ปี ชาวบ้านมีความสนิทสนมรู้จักกันทั้งหมู่บ้าน มีความสามัคคีกันค่อนข้างสูง มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นทุนทางสังคมที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการนับถือศาสนาที่เป็นศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นวิถีชีวิตแบบสังคมไทยในชนบท ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนา งานประเพณีการขึ้นปีใหม่ งานสงกรานต์ ฯลฯ ดังนั้นเมื่อรัฐบาลจัดสรรงบประมาณกองทุนให้กับหมู่บ้านต่างๆทั่วประเทศ หมู่บ้านแม่กลางจึงเป็นหมู่บ้านที่มีความพร้อมมากกว่าหมู่บ้านอีกหลายแห่ง ได้มีการจัดประชุมประชาคมของหมู่บ้านเพื่อขอรับกองทุนจากรัฐบาล และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุน เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2544 โดยมีตัวแทนครัวเรือนของ ชาวบ้านเข้าประชุมจำนวน 45 คน (45 ครัวเรือน จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 56 ครัวเรือน) และดำเนินการขอรับเงินกองทุนหมู่บ้านตามการขอรับที่รัฐได้กำหนดหลักเกณฑ์ไว้โดยได้รับการอนุมัติเงินโอนของกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2544 ทั้งนี้ชาวบ้านที่ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านประกอบด้วย

1.	นายศักดิ์ดา	ทัศนา	อายุ 49 ปี	อาชีพทำนา
2.	นายพลากร	พรหมวิหาร	อายุ 36 ปี	อาชีพเลี้ยงโค/ช่าง
3.	นายบุรี	แสงเงิน	อายุ 49 ปี	อาชีพค้าขาย
4.	นายปัญญา	ถ้ำเงิน	อายุ 61 ปี	อาชีพทำนา
5.	นายชม	บัวทอง	อายุ 53 ปี	อาชีพทำนา
6.	นายรุ่งเรือง	สำราญกุล	อายุ 32 ปี	อาชีพเพาะเห็ดฟาง
7.	นายไพบูลย์	พรหมวิหาร	อายุ 37 ปี	อาชีพทำนา
8.	นายเปรื่อง	ทักษิณ	อายุ 41 ปี	อาชีพทำนา

9. น.ส.สนม สง่าดี อายุ 54 ปี อาชีพทำนา
10. นางผัน บัวทอง อายุ 53 ปี อาชีพทำนา
11. นางทอง ก้อนดำ อายุ 47 ปี อาชีพทำนา
12. นางอรุณ สำราญกุล อายุ 33 ปี อาชีพเพาะเห็ดฟาง
13. นางสิรินทร์ ขุนคง อายุ 46 ปี อาชีพค้าขาย
14. น.ส.มาลี คงสำราญ อายุ 47 ปี อาชีพทำนา
15. นางพรรณี ภักดีใจ อายุ 32 ปี อาชีพทำนา

คณะกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งมีการแบ่งสัดส่วนระหว่างชายและหญิงอย่างใกล้เคียงกันคือเป็นชาย 8 คน เป็นหญิง 7 คน รวม 15 คน มีอายุเฉลี่ย 44.6 ปี จึงเป็นกรรมการที่วัยอยู่ในวัยทำงานและเป็นปัจจัยประการหนึ่งให้การดำเนินการของกองทุนมีความเข้มแข็ง กรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งทั้งหมดได้ประชุมหารือและมีมติแต่งตั้งให้

1. นายศักดิ์ดา ทัศนา เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. นายพลากร พรหมวิหาร เป็นรองประธานกองทุนหมู่บ้าน
3. นายบุรี แสงเงิน เป็นเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน
4. นางพรรณี ภักดีใจ เป็นเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน

คณะกรรมการได้พิจารณาให้กู้เงินกองทุนเป็น 2 ระยะ ระยะที่ 1 ระหว่างวันที่ 1 - 31 ธันวาคม 2544 มีผู้กู้จำนวน 32 ราย เป็นยอดเงินกู้ทั้งหมด 655,000 บาท และระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 1 - 31 มกราคม 2545 มีผู้กู้จำนวน 3 ราย เป็นยอดเงินกู้ทั้งหมด 70,000 บาท รวมมีผู้กู้ทั้งสิ้นจำนวน 35 ราย เป็นยอดเงินกู้รวมทั้งสองระยะเป็นเงิน 725,000 บาท ผู้กู้ที่ได้รับการอนุมัติมีวงเงินตั้งแต่ 5,000 - 40,000 บาท ทั้งนี้ผู้ที่กู้เกินวงเงิน 20,000 บาท จะต้องได้รับการอนุมัติจากการประชุมของประชาคมหมู่บ้านด้วย และสามารถแบ่งการกู้เงินไปตามวัตถุประสงค์ของการกู้ได้ดังนี้คือ

1. การผลิตทางการเกษตร
   1.1 การปลูกพืช คือ การทำนา 20 ราย เพาะเห็ดฟาง 3 ราย รวมเงินกู้ 510,000 บาท
   1.2 การเลี้ยงสัตว์ คือ การเลี้ยงโค 3 ราย เลี้ยงหมู 1 ราย รวมเงินกู้ 85,000 บาท
   1.3 การประมง คือ การเลี้ยงปลา 1 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท
2. การค้าขาย คือ การค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภค 2 ราย รวมเงินกู้ 40,000 บาท
3. การบริการ
   3.1 การรับเหมาก่อสร้าง 2 ราย รวมเงินกู้ 30,000 บาท
   3.2 การตัดเย็บเสื้อผ้า 2 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท
4. อุตสาหกรรมในครอบครัว คือ การทำเครื่องเรือนจากไม้ 1 ราย รวมเงินกู้ 20,000 บาท

เงื่อนไขประการหนึ่งของการอนุมัติให้กู้เงินคือ ผู้กู้ต้องทำสัญญาตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดและจำหน่ายแบบในราคาชุดละ 10 บาท และผู้กู้จะต้องเป็นสมาชิกกองทุนสัจจะของชุมชนที่เสียค่าสมาชิกในอัตราเดือนละ 20 บาท หรือปีละ 240 บาท สมาชิกสามารถเลือกการจ่ายเป็นรายเดือนหรือตลอดปีก็ได้ ซึ่งขณะนี้กองทุนมีเงินอยู่ประมาณ 8,000 กว่าบาท ประการสุดท้ายผู้กู้ต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คนด้วย สำหรับยอดเงินของกองทุนหมู่บ้านที่กู้ไปมีประมาณ 725,000 บาท และยังมีเงินเหลืออยู่อีก 275,000 บาท

อัตราดอกเบี้ยเงินกู้และการชำระคืน

อัตราดอกเบี้ยคิดร้อยละ 6 ต่อปี หรือเดือนละ 0.50 บาท ระยะชำระคืนให้ชำระเมื่อครบระยะ 1 ปี พร้อมดอกเบี้ย คือแบ่งเป็นระยะชำระคืน 2 ระยะ ตามช่วงของการกู้เงิน คือ ระยะที่ 1 ระหว่างวันที่ 1-31 ธันวาคม 2545 และ ระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 1-31 มกราคม 2546 คณะกรรมการจะไม่เก็บเงินในลักษณะของการทยอยเก็บ เพราะเป็นภาระในการดำเนินการของคณะกรรมการ แต่จะให้ชำระพร้อมกันเมื่อครบระยะ 1 ปี

นอกจากกองทุนสัจจะแล้ว ในหมู่บ้านยังมีการรวมหุ้นกันเป็น"กลุ่มเกษตรกรทำนาทำไร่โพธิ์ไทร" ในราคาหุ้นละ 50 บาท เพื่อรวบรวมเงินในการจัดซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และยาฆ่าแมลงในนามของกลุ่มซึ่งจะได้ราคาถูกกว่าราคาท้องตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชาวบ้านบางคนต้องซื้อเป็นราคาเงินเชื่อจะยิ่งมีราคาสูงมาก กลุ่มนี้มีมานานหลายปีแล้ว สมาชิกทั้งหมดเป็นเกษตรกรในหมู่บ้าน โดยการเป็นสมาชิกเป็นไปโดยสมัครใจและไม่มีผลผูกพันกับการกู้เงินของกองทุนหมู่บ้าน ปัจจุบันกองทุนมีเงินหมุนเวียนประมาณ 800,000 บาท และมีเงินปันผลให้สมาชิกทุกปี ตลอดจนมีผลกำไรในการนำมาจัดกิจกรรมของหมู่บ้านได้พอสมควร

การสัมภาษณ์

ในการสัมภาษณ์นี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informance) จำนวนทั้งสิ้น 14 คน เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2545 ดังนี้

1.	นายศักดิ์ดา	ทัศนา	ประธานคณะกรรมการกองทุน
2.	นายพลากร	พรหมวิหาร	รองประธานฯและรักษาการเหรัญญิก
3.	นายบุรี	แสงเงิน	เลขานุการ กู้เงิน 40,000 บาท
4.	น.ส.สนม	สง่าดี	กรรมการ
5.	นางอรุณ	สำราญกุล	กรรมการ
6.	นางทอง	ก้อนดำ	กรรมการ
7.	นางวรัญญา	วุฒิภูมิ	ที่ปรึกษาคณะกรรมการ
8.	นายวิชัย	รังสิมา	สมาชิก กู้เงิน 20,000 บาท

9. นางฉลอม	จรรยา	สมาชิก กู้เงิน 20,000 บาท
10. นายคำนวน	ทรัพย์มาก	สมาชิก
11. นายกง	ภักดีใจ	สมาชิก
12. นางประภัสสร	สิงห์กลาง	ไม่เป็นสมาชิก ไม่กู้
13. นางสมใจ	ชาวนา	ไม่เป็นสมาชิก ไม่กู้
14. คุณยายสงบ	ศรีสม	ผู้อาวุโส
15. น.ส.ชมเดือน	บรรจงผล	บัณฑิตอาสาของหมู่บ้าน

ข้อสรุปเบื้องต้นของการสัมภาษณ์

1. กองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านนี้เริ่มครั้งแรกเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2544 ได้มีการเลือกตั้ง คณะกรรมการกองทุนรวม 15 คน เป็นชาย 8 คน เป็นหญิง 7 คน แล้วกรรมการทั้ง 15 คนจึงมาเลือกประธานคณะกรรมการกองทุน และตำแหน่งอื่นๆ และได้รับการอนุมัติเงินจากรัฐบาลเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2544 โดยทั่วไปชาวบ้านเห็นว่าการที่รัฐบาลจัดให้มีกองทุนหมู่บ้านนั้นเป็นสิ่งที่ดี เพราะ หมู่บ้านจะได้มีเงินที่จะให้ชาวบ้านได้กู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น

2. การกู้เงินแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรกระหว่างวันที่ 1 - 31 ธันวาคม 2544 และระยะที่สอง ระหว่างวันที่ 1 - 31 มกราคม 2545

3. หลักเกณฑ์เบื้องต้นของการกู้คือ

3.1 ผู้กู้ต้องกรอกแบบการกู้ที่จัดพิมพ์จำหน่ายในราคาชุดละ 10 บาท

3.2 ผู้กู้ต้องเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้าน

3.3 ต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คน

4. การพิจารณาอนุมัติเงินกู้ หากวงเงินกู้ไม่เกิน 20,000 บาท คณะกรรมการจะพิจารณาตามความเหมาะสม แต่หากมีการขอกู้เกินกว่า 20,000 บาท ต้องเรียกประชุมประชาคมของหมู่บ้านเพื่อขออนุมัติ ปัจจุบันมีการปล่อยเงินกู้ในวงเงินระหว่าง 5,000 - 40,000 บาท รวม 35 ราย โดยส่วนใหญ่เป็นการกู้เพื่อการทำนา (20 ราย)

5. หลักเกณฑ์ที่สำคัญอีกประการของการพิจารณาอนุมัติเงินกู้คือ คณะกรรมการจะพิจารณาจากความเป็นไปได้ของโครงการที่เสนอมา ความเหมาะสมของผู้กู้ทั้งในด้านความสามารถในการทำงาน ความเชื่อถือทางสังคมตลอดจนประวัติการทำงานที่ผ่านมาในชุมชน รวมไปถึงความเชื่อถือของบุคคลที่ค้ำประกันการกู้เงินว่าหากไม่สามารถเรียกเก็บเงินจากผู้กู้ได้ จะสามารถเรียกเก็บจากผู้ที่ค้ำประกันได้

6. อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี หรือเดือนละ 0.50 บาท

7. การชำระคืนให้ชำระคืนพร้อมดอกเบี้ยเมื่อครบกำหนดที่ขอกู้ไปใน 1 ปี คณะกรรมการจะไม่รับชำระระหว่างปีแบบทยอยส่ง เนื่องจากจะเป็นภาระต่อคณะกรรมการ

8. ถึงแม้การดำเนินการของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะเกินระยะเวลา 1 ปีมาแล้ว แต่การจับฉลากให้กรรมการออกครึ่งหนึ่งแล้วเลือกตั้งใหม่ยังไม่เกิด เพราะได้มีการตกลงกันของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านว่า คณะกรรมการจะต้องติดตามการคืนเงินตามวงเงินที่ให้กู้ให้เรียบร้อยก่อน เพราะหากมีการเลือกตั้งคณะกรรมการใหม่ขึ้นมาทำงาน จะเป็นภาระของคณะกรรมการชุดใหม่ที่ต้องมาติดตามหนี้สินที่คณะกรรมการชุดเก่าได้อนุมัติไว้ ที่สำคัญทำให้การทำงานของคณะกรรมการกองทุนขาดความต่อเนื่อง คณะกรรมการชุดใหม่อาจไม่เข้าใจการปฏิบัติงานและต้องเสียเวลาในการเรียนรู้งาน ทำให้การทำงานขาดความต่อเนื่อง ดังนั้นคณะกรรมการชุดปัจจุบันจึงต้องทำหน้าที่เร่งรัดติดตามการกู้เงินที่ได้อนุมัติไว้ให้เรียบร้อยก่อน จึงจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกึ่งหนึ่งที่ต้องจับสลากออกไป แต่อย่างไรก็ตามหากมีการจับสลากกรรมการออก และมีการเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่เข้ามาแทน มีการคาดการณ์แนวโน้มที่ชาวบ้านจะเลือกคณะกรรมการชุดเดิมที่ถูกจับฉลากออกไปมีสูงมาก เพราะเห็นว่าสามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญชาวบ้านในหมู่บ้านนี้มีชีวิตอยู่แบบสบายๆ จึงไม่มีใครกระตือรือร้นที่จะเป็นกรรมการกองทุน กรรมการที่ได้มาส่วนใหญ่จึงเป็นการขอความร่วมมือจากชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับให้มาช่วยทำงานกองทุนหมู่บ้าน

9. ปัญหาการชำระเงินกู้ยังไม่เกิดเพราะยังไม่ครบอายุของการกู้เงิน ระยะการชำระเงินกู้คืนจะเริ่มต้นชุดแรกระหว่างวันที่ 1-31 ธันวาคม 2545 และชุดที่สองระหว่างวันที่ 1-31 มกราคม 2546 แต่คณะกรรมการมีความมั่นใจว่าจะต้องได้รับการชำระคืนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้กู้ที่เป็นชาวนา ตามประสบการณ์ทำนาของชาวบ้านมีความมั่นใจที่จะได้รับเงินคืน 100 เปอร์เซนต์ หากการทำนาไม่ประสบปัญหาในการผลิตคือศัตรูพืชต่างๆที่อาจเกิดขึ้นได้ ส่วนอาชีพอื่นที่กู้ไปก็คาดว่าไม่น่ามีปัญหาเพราะเป็นจำนวนเงินที่ไม่มาก และทุกคนมีผู้ค้ำประกันอยู่แล้ว

10. ชาวนาที่กู้เงินกองทุนไปส่วนใหญ่จะนำไปใช้ในการจ้างเครื่องจักรกลในการทำนาส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือจะนำไปใช้ในการจัดซื้อปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช ทำให้ชาวนาไม่ต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบมาใช้ และทำให้ไม่ต้องไปซื้อปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชในราคาเงินเชื่อที่มีราคาแพงมากกว่า

11. ชาวบ้านที่ไม่กู้มี 2 กรณี คือ

11.1 เป็นผู้มีฐานะดีมากในหมู่บ้าน

11.2 เป็นผู้มีฐานะยากจนและมีรายได้ไม่แน่นอน จนเกรงว่าเมื่อกู้เงินไปแล้วมีความไม่มั่นใจว่าจะสามารถหาเงินมาชำระได้ตามกำหนด จึงไม่อยากสร้างปัญหาให้ผู้ที่ค้ำประกัน

12. ชาวบ้านเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชุมชน เป็นส่วนที่ทำให้ระบบหมุนเวียนการใช้จ่ายเงินของชาวบ้านมีความคล่องตัวมากขึ้น และเห็นว่าควรมีการดำเนินการเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องไป

13. จำนวนเงินที่รัฐบาลให้มา 1,000,000 บาท และวงเงินกู้ที่กำหนดไว้ไม่เกิน 20,000 บาท ชาวบ้านส่วนใหญ่คิดว่ามีความเหมาะสมสำหรับหมู่บ้านขนาดเล็ก แต่หากเป็นหมู่บ้านขนาด

ใหญ่ที่มีจำนวนหลังคาเรือน (ประมาณ 150 หลังคาเรือนขึ้นไป) และมีปัญหาความยากจนมาก เงินจำนวนนี้ก็อาจน้อยเกินไปทำให้ต้องเกิดการแย่งชิงการกู้เงินกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งในระดับหมู่บ้านก็ได้ ดังนั้นจำนวนเงินของกองทุนหมู่บ้านจึงควรพิจารณาตามจำนวนประชากรของหมู่บ้าน และสภาพปัญหาของหมู่บ้านแต่ละแห่งที่แตกต่างกัน ไม่จำเป็นจะต้องมีจำนวนเท่าๆกันทุกหมู่บ้าน

14. ระยะเวลาการกู้ 1 ปี เป็นระยะเวลาที่ยอมรับได้ เพราะหากนานกว่านี้อาจเกิดความเฉื่อยชาในความพยายามหาเงินมาชำระหนี้ก็ได้ แต่สำหรับอาชีพการเกษตรกรรมบางประเภท อาจจะยังไม่เห็นผลในการลงทุนก็ได้ เช่น การเลี้ยงโค การเลี้ยงปลา อาจเกิดผลที่ยังไม่เต็มที่นัก

15. การทำงานของบัณฑิตอาสาของหมู่บ้านนี้ ได้ช่วยงานคณะกรรมการในเรื่องการจัดทำบัญชีการกู้เงิน ทำให้มีความสนิทสนมกับคณะกรรมการกองทุนฯในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ขอบเขต การปฏิบัติงานของบัณฑิตอาสายังไม่ชัดเจนนัก หากจะมีการจ้างต่อไปจะต้องมีการพิจารณาถึงขอบเขต อำนาจหน้าที่และภารกิจของบัณฑิตอาสาให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และควรได้ลงมาช่วยงานในหมู่บ้านให้มากกว่าปัจจุบันนี้

16. สำหรับการจัดสรรผลประโยชน์จากกองทุน ได้มีการกำหนดไว้ในระเบียบข้อบังคับกองทุนหมู่บ้านแม่กลาง ในข้อที่ 40 ว่า “การจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี เมื่อสิ้นปีบัญชีทางกองทุนและได้ปิดบัญชีตามมาตรฐานการบัญชีตามที่รับรองทั่วไปแล้ว ปรากฏว่ากองทุนมีกำไรสุทธิ คณะกรรมการกองทุนจะนำกำไรสุทธิมาจัดสรรได้ดังนี้

(1) เป็นเงินปันผลค่าหุ้นในอัตราร้อยละ 10
(2) เป็นเงินประกันความเสี่ยงในอัตราร้อยละ 15
(3) เป็นเงินตอบแทนคณะกรรมการกองทุนในร้อยละ 15
(4) เป็นทุนการศึกษาหรือพัฒนาอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านในอัตราร้อยละ 5
(5) เป็นทุนเพื่อสมทบกองทุนในอัตราร้อยละ 40
(6) เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านในอัตราร้อยละ 10
(7) อื่นๆที่คณะกรรมการเห็นสมควรในอัตราร้อยละ 5

17. การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านแม่กลางที่เข้มแข็งนี้ อาจจะสรุปได้ว่าเกิดจากการที่หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ประชากรน้อย รู้จักกันหมด ก่อตัวมานาน มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชุมชน คุ้นเคยกันทั้งหมู่บ้าน มีฐานะทางเศรษฐกิจเฉลี่ยค่อนข้างดี(ปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง) มีความเจริญ อุดมสมบูรณ์ มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณียึดถือปฏิบัติเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ที่สำคัญประธานคณะกรรมการกองทุนคือ นายศักดิ์ดา เทศนา เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้การยอมรับ เพราะเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรผู้ซื้อปุ๋ยของหมู่บ้านที่มีเงินทุนหมุนเวียนปีละประมาณ 800,000 บาท เป็นคนที่ตั้งใจทำงาน มีความเข้มแข็งและมีความเสียสละสูง เป็นแกนนำที่สำคัญของการบริหารกองทุนหมู่บ้าน

18. สำหรับกองทุนอื่นในหมู่บ้านที่สำคัญ กองทุนของกลุ่มเกษตรกรผู้ซื้อปุ๋ยของหมู่บ้านที่ชาวบ้านลงหุ้นกันในการจัดซื้อปุ๋ยครั้งละจำนวนมาก ทำให้ได้ปุ๋ยที่ราคาถูกและคุณภาพดี แล้วนำมาขายให้กับชาวบ้านในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาดและกองทุนได้รับกำไรส่วนหนึ่ง ซึ่งเมื่อสิ้นปีก็จะเฉลี่ยผลกำไรคืนแก่ชาวบ้านผู้ที่ถือหุ้นต่อไป ส่วนกองทุนอีกกองทุนหนึ่งคือ กองทุนสัจจะของชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นตามเงื่อนไขของกองทุนหมู่บ้าน ยังเป็นกองทุนขนาดเล็ก คือมีเงินทุนประมาณ 8,000 บาท ชาวบ้านยังมิได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการกองทุนที่ชัดเจนมากนัก เพราะเป็นกองทุนที่ยังมีขนาดเล็ก ในเบื้องต้นกำหนดไว้ในลักษณะของการเป็นกองทุนประเภทที่เป็นกองทุนสาธารณประโยชน์

19. จุดอ่อนที่อาจเกิดขึ้นของกองทุนคือ

19.1 การที่ชาวบ้านที่กู้เงินไปไม่นำเงินที่กู้ไปใช้ตามวัตถุประสงค์ของการกู้เงินที่สำคัญอาจจะนำไปชำระหนี้สินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยที่สูงกว่า

19.2 การประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมประเภทการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว เลี้ยงปลา ฯลฯ อาจไม่สามารถให้ผลผลิตได้ภายในระยะเวลา 1 ปี ทำให้ชาวบ้านที่กู้เงินไปเกิดปัญหาเมื่อครบระยะการชำระคืน จะต้องไปหาเงินทุนจากแหล่งอื่นมาชำระคืนก่อน และแหล่งเงินทุนอื่นก็อาจเป็นแหล่งเงินทุนนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยที่แพง จึงเป็นปัญหาของเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ด้วย

19.3 คนกู้ไปทำงานนอกหมู่บ้าน เป็นกรณีคนกู้มีชื่ออยู่ในหมู่บ้าน แต่มิได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และมาทำเรื่องขอกู้เงินเพื่อไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน บางรายนำไปเป็นกองทุนค้าขาย บางรายนำไปออกดอกเบี้ยเงินกู้ คุณศักดิ์ดา ประธานกองทุนหมู่บ้าน ให้ข้อคิดเห็นว่า *"ความจริงคนที่ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้าน เราจะไม่ให้กู้หรอก แต่คนก็รู้จักกันก็คนในหมู่บ้าน เห็นหน้ากันอยู่ และเงินกองทุนเราก็ยังเหลือ คนกู้ก็มีคนค้ำประกันที่น่าเชื่อถือได้ กรรมการก็เลยตกลงอนุญาตให้เขากู้ได้ครับ อันนี้เราก็ไม่แน่ใจว่าจะตรงกับวัตถุประสงค์ของกองทุนหรือไม่"*

การจัดการกองทุนหมู่บ้านเมื่อครบรอบการชำระเงิน

ถึงแม้ว่าการกู้เงินกองทุนของหมู่บ้าน จะถูกกำหนดให้ชำระคืนเป็น 2 งวด คือ งวดแรกภายในวันที่ 31 ธันวาคม 2545 จำนวนผู้กู้ 32 ราย และงวดที่สองภายในวันที่ 31 มกราคม 2546 จำนวนผู้กู้ 3 ราย แต่ปรากฏว่าผู้กู้ 3 ราย ที่ต้องชำระคืนเงินกู้ภายในวันที่ 31 มกราคม 2546 ได้พร้อมใจกันชำระเงินกู้คืนกองทุนภายในวันที่ 31 ธันวาคม 2545 พร้อมกับผู้กู้ชุดแรกอีก 32 ราย ดังนั้น การชำระคืนเงินกู้ของชาวบ้านแม่กลาง จึงพร้อมใจกันทยอยชำระคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ยครบทั้ง 35 ราย เท่ากับว่าการชำระเงินคืนของกองทุนหมู่บ้านแม่กลาง ได้รับคืนครบ 100 เปอร์เซ็นต์ จากผู้กู้ 35 ราย ยอดเงินกู้ 725,000 บาท และมีดอกเบี้ยที่ได้รับร้อยละ 6 ต่อปี เป็นเงินทั้งสิ้น 43,500 บาท

เมื่อได้เงินกู้คืนครบ 100 เปอร์เซ็นต์แล้ว ก่อนที่จะมีการอนุมัติเงินกู้ใหม่ ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ ทั้งนี้ตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านนั้น เมื่อคณะ

กรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้านบริหารงานได้ครบ 1 ปีแล้ว จะต้องมีการจับฉลากให้กรรมการกองทุนออกครึ่งหนึ่งแล้วเลือกตั้งใหม่เข้ามา แต่กรณีของหมู่บ้านแม่กลางนั้นเมื่อครบการดำรงตำแหน่งของกรรมการ 1 ปี ในวันที่ 6 สิงหาคม 2545 คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้หารือกับประชาคมหมู่บ้าน สรุปได้ว่า คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดเดิมจะต้องปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงไปก่อน คือการตามยอดเงินกู้ของชาวบ้านทั้งหมดมาให้ครบ จึงค่อยเลือกตั้งใหม่ มิฉะนั้นจะกลายเป็นภาระของคณะกรรมการชุดใหม่ที่ต้องติดตามหนี้สินที่คณะกรรมการชุดเก่าได้อนุมัติไว้ ดังนั้นเมื่อมีการคืนเงินกองทุนหมู่บ้านครบทั้งหมดเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2545 แล้ว ต่อมาในวันที่ 6 มกราคม 2546 จึงได้มีการประชุมประชาคมของหมู่บ้าน เพื่อการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ โดยในที่ประชุมของประชาคมหมู่บ้านมีความเห็นที่แตกต่างจากระเบียบของกองทุนหมู่บ้านที่กำหนดไว้ให้ลาออกเพียงกึ่งหนึ่ง โดยที่ประชุมประชาคมหมู่บ้านแม่กลาง เสนอให้คณะกรรมการชุดเก่าทั้งชุดลาออกหมดเพื่อเป็นการเริ่มต้นใหม่ ไม่เกิดปัญหากรรมการใหม่ กรรมการเก่า แต่ทุกคนที่ได้รับเลือกตั้งจะเป็นกรรมการใหม่ทุกคน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดเก่าจึงได้พร้อมใจกันลาออกจากการเป็นคณะกรรมการทั้งชุด แล้วจึงจัดให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนชุดใหม่ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าคณะกรรมการชุดเก่าได้รับเลือกตั้งเข้ามาใหม่ทั้งหมด แต่ได้ลดจำนวนคณะกรรมการลง โดยตัดคณะกรรมการบางคนที่ติดภารกิจมากไม่สามารถเข้ามาช่วยในการดำเนินการกองทุนออกไป 4 คน กรรมการชุดใหม่ที่ได้รับการเลือกตั้ง จึงมีเพียงจำนวน 11 คน จากเดิมที่มีจำนวน 15 คน ประกอบด้วย

1.	นายศักดิ์ดา	ทัศนา	อายุ 50 ปี	อาชีพทำนา	เป็นประธานกองทุน
2.	นายพลากร	พรหมวิหาร	อายุ 37 ปี	อาชีพเลี้ยงโค/ช่าง	เป็นรองประธานฯ
3.	นายบุรี	แสงเงิน	อายุ 50 ปี	อาชีพค้าขาย	เป็นเลขานุการ
4.	นายไพบูลย์	พรหมวิหาร	อายุ 38 ปี	อาชีพทำนา	เป็นเหรัญญิก
5.	นายปัญญา	ถ้ำเงิน	อายุ 62 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
6.	นายเปรื่อง	ทักษิณ	อายุ 42 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
7.	นายชม	บัวทอง	อายุ 54 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
8.	นางทอง	ก้อนดำ	อายุ 48 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
9.	น.ส.มาลี	คงสำราญ	อายุ 48 ปี	อาชีพค้าขาย	เป็นกรรมการ
10.	นางผัน	บัวทอง	อายุ 54 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ
11.	น.ส.สนม	สง่าดี	อายุ 55 ปี	อาชีพทำนา	เป็นกรรมการ

คณะกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งทั้ง 11 คนนี้ แบ่งสัดส่วนเป็นชาย 7 คน และ หญิง 4 คน มีอายุเฉลี่ย 48.91 ปี การได้รับการเลือกตั้งเข้ามาใหม่ทั้งชุดของคณะกรรมการชุดเดิม ถือเป็นความไว้วางใจของชาวบ้านแม่กลางกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังมีชาวบ้านที่มิได้

เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สมัครเข้าเป็นสมาชิกเพิ่มเติมอีก 2 คน คือ นายประยงค์ ปัจฉิม และนายนิด บัวเงิน

การกู้เงินรอบที่สอง

การส่งเงินคืนของการกู้เงินงวดแรกครบ 100 เปอร์เซ็นต์ มีผลให้การเริ่มต้นของการให้กู้เงินรอบที่สองเป็นไปอย่างสะดวก เพราะไม่มีปัญหายุ่งยากที่จะค้างมาสู่การกู้เงินรอบที่สอง ดังนั้นกระบวนการกู้เงินในรอบที่สองจึงเริ่มดำเนินการตามกรอบที่ได้เคยกำหนดไว้ในงวดที่หนึ่ง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของการกู้เงินรอบที่สองคือ ชาวบ้านในหมู่บ้านเริ่มมีความตื่นตัวที่จะกู้เงินมากขึ้น เพราะเห็นประโยชน์จากผู้ที่กู้เงินรอบแรก ดังนั้นเมื่อมีการเปิดให้กู้เงินรอบที่สอง จึงมีชาวบ้านแสดงความจำนงเสนอขอกู้เงินเพิ่มขึ้นจากรอบแรกหลายราย จนคณะกรรมการกองทุนหลายคนที่เคยเป็นผู้กู้ในงวดแรกด้วย ต้องสละสิทธิการกู้เงินในรอบที่สองเพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกทั่วไปที่เป็นชาวบ้านได้มีโอกาสกู้เงินกองทุนนี้มากขึ้น ประการสำคัญผลรวมของการยื่นเสนอขอกู้เงินกองทุนงวดที่สองนี้ ในตอนแรกมีจำนวนมากกว่า 1 ล้านบาท ที่กองทุนมีอยู่ ทำให้ต้องมีการประชุมประชาคมหมู่บ้านเพื่อพิจารณาขอลดยอดเงินกู้ลง ซึ่งผู้ขอกู้ทุกรายก็ยินยอม ทั้งนี้หากมีความจำเป็นต้องขอกู้เกิน 20,000 บาท ก็จะต้องนำเรื่องขออนุมัติจากประชาคมหมู่บ้านด้วย ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ช่วงระหว่างเงินกู้ของเงินกู้รอบแรกอยู่ระหว่าง 5,000 – 40,000 บาท แต่ในงวดที่สองนี้ ช่วงว่างระหว่างเงินกู้แคบลงเป็น 15,000 – 40,000 บาท แสดงถึงปริมาณความต้องการใช้เงินกู้สูงมากขึ้น โดยผลของการอนุมัติเงินกองทุนหมู่บ้านในรอบที่สองของคณะกรรมการกองทุนฯ สามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้เงินดังนี้

1. การผลิตทางการเกษตร
    1.1 การทำนา จำนวน 18 ราย ยอดเงิน 495,000 บาท
    1.2 เพาะเห็ดฟาง จำนวน 2 ราย ยอดเงิน 80,000 บาท
    1.3 การเลี้ยงหมู จำนวน 6 ราย ยอดเงิน 120,000 บาท
    1.4 การเลี้ยงปลา จำนวน 1 ราย ยอดเงิน 20,000 บาท
2. การค้าขาย คือการค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภค จำนวน 7 ราย ยอดเงิน 220,000 บาท
3. การบริการ ช่างกลึงเหล็ก จำนวน 1 ราย ยอดเงิน 20,000 บาท

การกู้เงินงวดที่สองนี้มีการกู้กันถึง 955,000 บาท ต่างจากปีที่แล้วคือ รอบแรกมีการกู้เพียง 725,000 บาท คือมีวงเงินกู้เพิ่มขึ้นถึง 230,000 บาท และคงเหลือเงินกองกลางเพียง 45,000 บาท สำหรับการขอกู้ใหม่งวดที่สองนี้ ได้รับการอนุมัติเงินเมื่อวันที่ 21 มกราคม 2546 และได้มีการกำหนดวันชำระคืนในวันที่ 25 มกราคม 2547 โดยมีอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 เท่าเดิม

กองทุนหมู่บ้านกับการทำนา : วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปสู่โลกาภิวัฒน์

หมู่บ้านแม่กลางเป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพในการทำนาเป็นหลัก ดังนั้น การกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะมีวัตถุประสงค์ในด้านการเกษตรกรรม เช่น การกู้ไปทำนา เลี้ยงสัตว์ การเพาะเห็ดฟาง เป็นต้น กรณีของการทำนาปลูกข้าวนั้น วิถีชีวิตของชาวนาในภาคกลางได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตโดยสิ้นเชิงตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามยุคโลกาภิวัฒน์ การทำนาในอดีตนั้นชาวนาจะจะใช้แรงงานของตนและคนในครอบครัวเป็นแรงงานหลัก ใช้แรงงานสัตว์มาช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิต แต่ในปัจจุบันกระบวนการทำนาได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ในกระบวนการทำนาปัจจุบัน แรงงานต่าง ๆ จะถูกแทนที่ด้วยเครื่องจักร ชาวนาจะทำหน้าที่เพียงผู้กำกับ ผู้ดูแลการทำงานของเครื่องจักร และคอยตรวจสอบระหว่างช่วงการเจริญเติบโตของต้นข้าวเท่านั้น

คุณบุญเรือง ปัจฉิม เกษตรกรผู้มีอาชีพการทำนาเป็นหลัก กล่าวถึงการทำนาในปัจจุบันว่า *"การทำนาสมัยนี้มีเครื่องจักรมาช่วยหมด แรงงานคนไม่ต้องพูดถึง หายากและทำสู้เครื่องจักรไม่ได้ สมัยก่อนยังได้ใช้วัว ควาย มาช่วยบ้าง สมัยนี้ไม่มีแล้ว พอจะเริ่มทำนาก็ต้องเริ่มใช้เครื่องจักรมาช่วยเลย เริ่มตั้งแต่เอารถตีดินมาตีดินเพื่อปรับพื้นที่หลังจากเก็บเกี่ยวครั้งที่แล้ว ตามมาด้วยรถไถเพื่อพลิกหน้าดิน และจึงหว่านข้าว คอยดูแลเรื่องน้ำ เรื่องศัตรูพืช จนเก็บเกี่ยวได้ก็ต้องใช้รถเกี่ยวมาช่วยเกี่ยวแล้วส่งขายโรงสีเลย"*

คุณสมบูรณ์ ทรัพย์เพิ่มพูน พูดถึงค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าวต่อไร่ว่า *"หากคิดเป็นค่าใช้จ่ายแล้ว การปลูกข้าว 1 ไร่ มีค่าใช้จ่ายเกือบ 2 พันบาท และหากมีโรค แมลง ก็อาจจะแพงกว่านั้นอีก โดยทั่วไปค่าใช้จ่ายสามารถสรุปได้ดังนี้*

1. ค่าเมล็ดพันธ์ ประมาณ	*195 บาท*
2. ค่ารถตีดิน	*200 บาท*
3. ค่ารถไถ (รถย่ำ)	*120 บาท*
4. ค่าหว่าน	*30 บาท*
5. ค่ายาคุมหญ้า	*78 บาท*
6. ค่าฉีดยาคุมหญ้า	*30 บาท*
7. ค่ายาฆ่าแมลง	*40 บาท*
8. ค่าฉีดยาฆ่าแมลง	*30 บาท*
9. ค่ายาฆ่าหอยเชอรี่	*30 บาท*
10. ค่าปุ๋ย 1 กระสอบครึ่ง	*525 บาท*
11. ค่าหว่านปุ๋ย	*30 บาท*

12. ค่ารถเกี่ยว 380 บาท

13. ค่าขนไปโรงสี 80 บาท

รวม 1,758 บาท

กรณีหากมีแมลงศัตรูพืชจำพวกเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ที่ระบาดแล้วจะเกิดความรุนแรงมาก จะต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการกำจัดเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลประมาณ 800 บาทต่อไร่ ก็จะเพิ่มค่าใช้จ่ายเป็น 2,558 บาทต่อไร่ สำหรับราคาขายของชาวนาปรังจะอยู่ระหว่าง 4,200 - 4,500 บาท ต่อเกวียน (100 ถัง) หากคำนวณที่ราคาเกวียนละ 4,500 บาท จะเป็นราคาข้าวถังละ 45 บาท ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวต่อไร่นั้นจะอยู่ระหว่าง 70 - 90 ถังต่อไร่ หากคิดค่าเฉลี่ยกลางประมาณไร่ละ 80 ถัง ชาวนาจะมีรายได้จากการขายข้าวไร่ละ 3,600 บาท กรณีนี้ชาวนาจะมีกำไรจากการปลูกข้าวไร่ละประมาณ 1,000 บาท ต่อการปลูกข้าว 1 ฤดูกาล (ประมาณ 4 เดือนสำหรับข้าวนาปรัง) หากเป็นที่นาที่ต้องเช่า จะต้องเสียค่าเช่าไร่ละ 500 บาท ชาวผู้ผลิตข้าวจะได้ผลตอบแทนเพียงไร่ละ 500 บาท เท่านั้น" ดังนั้น กระบวนการทำนาของชาวนาจึงเป็นการประกอบอาชีพที่ได้รับผลตอบแทนที่ค่อนข้างต่ำมากเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น แต่ทำไมชาวนายังคงทำนาอยู่ คุณบุญเรือง ให้เหตุผลว่า "*มันเป็นอาชีพที่สืบต่อมาจากพ่อ แม่ บรรพบุรุษ ไอ้เราก็เรียนน้อยไม่รู้จะไปทำอาชีพอะไร ก็อาศัยการทำนานี้หาเลี้ยงชีพ ได้มากได้น้อยก็ยังพอเป็นอาชีพได้บ้าง*"

อย่างไรก็ตามในกระบวนการทำนานั้น เมื่อใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยมากขึ้น แล้วชาวนาเองจะมีบทบาทอย่างไร บทบาทที่สำคัญของชาวนาก็คือการเป็น*ผู้จัดกระบวนการในการทำนา* ตั้งแต่การหาเมล็ดพันธ์ การติดต่อรถตีดิน รถไถ การหว่านข้าว เมื่อข้าวออกก็ต้องคอยดูปริมาณน้ำในนาข้าวให้พอเหมาะ ไม่มากไม่น้อยไป หากน้ำไม่มีก็ต้องดินรนหาทางสูบน้ำเข้านา นอกจากนั้นจะต้องดูการรบกวนของศัตรูข้าว เช่น หอยเชอรี่ จะคอยกัดกินข้าวในช่วงข้าวงอกในระยะ 15 วันแรก หากดูแลไม่ดีจะถูกหอยเชอรี่กินหมด เพราะหอยเชอรี่กินต้นอ่อนได้เร็วมาก คุณบุรี บอกว่า "*หากหอยเชอรี่ระบาดมาก คืนเดียวมันกินต้นอ่อนข้าวได้ถึง 10 ไร่ เสียหายหมด แต่หากระยะเวลาเกิน 15 วัน เมื่อต้นอ่อนของข้าวแข็งแรงขึ้น หอยเชอรี่ก็จะทำอันตรายได้น้อยลง*" เมื่อหมดปัญหาเรื่องหอยเชอรี่ ชาวนาก็ต้องมาดูเรื่องหญ้าที่จะงอกมาแย่งอาหารต้นข้าว ต้องฉีดยาฆ่าหญ้า เมื่อข้าวโตขึ้นมาอีก ก็ต้องดูเรื่องแมลงศัตรูพืช คอยดูแลการฉีดพ่นยาฆ่าแมลง และเมื่อถึงเวลาก็ต้องเตรียมการใส่ปุ๋ยให้ต้นข้าวอีก และต้องดูแลจนข้าวสุก จึงประสานเอารถเกี่ยวมาเกี่ยวข้าว พร้อมขัดเป็นเมล็ดแล้วส่งขายโรงสีข้าวต่อไป ดังนั้น หน้าที่ที่สำคัญของชาวนาในยุคปัจจุบันจึงเปรียบเสมือนผู้จัดการในกระบวนการผลิตข้าว ที่คอยดูแลการเติบโตของข้าว และเข้าไปใช้กระบวนการจัดการต่าง ๆ ตามระยะเวลาที่เหมาะสม ทั้งนี้ หากชาวนาต้องการลดค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนการทำนา ก็อาจจะทำได้ในบางโอกาส เช่น การหว่านข้าว การฉีดยาคุมฆ่าหญ้า การฉีดยาฆ่าแมลง การหว่านปุ๋ย ซึ่งจะประหยัดค่าใช้จ่ายไร่ละประมาณ 120 บาท ซึ่งไม่มากนัก และชาวนาบางคนก็ไม่ยอมที่จะทำเนื่องจากเกรงผลกระทบต่อสุขภาพ

กระบวนการทำนาของชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไป ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของสังคมในชนบทอย่างเห็นได้ชัด วิถีชีวิตดั่งเดิมที่เคยมีการลงแขกเกี่ยวข้าวก็เริ่มหายไป แรงงานทุกอย่างจะเป็นการจ้างแรงงานทั้งหมด คุณศักดิ์ดา พูดถึงเรื่องนี้ว่า *" สมัยก่อนเราทำนาปีกัน คือปีหนึ่งทำกันครั้งหนึ่ง เวลาก็พอจะมีกันบ้าง เวลาทำก็จะผลัดกันว่าใครจะไถ จะหว่าน หรือจะเกี่ยวก็จะนัดกันไปลงแรงกัน หมุนเวียนกันไปตลอดทุกคนในหมู่บ้านจะรู้กัน แต่สมัยนี้ทำกันปีละ 2 - 3 ครั้ง คือทำกันตลอด ชาวนาทุกคนต่างต้องดูนาตัวเอง ไม่มีเวลาว่างหรอกครับ จะไปช่วยลงแรงก็ลำบาก ยิ่งเด็ก ๆ รุ่นใหม่ ก็เรียนหนังสือกันอย่างเดียว ไม่ค่อยมีใครทำนาหรอกครับ แรงงานก็น้อยลง ดังนั้น หากนาใครจะใช้แรงงานก็ต้องจ้างกันครับ บางทีก็ต้องจ้างคนอื่นมา ท้ายที่สุดก็ต้องเอาเครื่องจักรเข้ามาช่วย ที่สำคัญงานหลายอย่าง เช่น การตีดิน การไถ การเกี่ยว แรงงานคนทำสู้เครื่องจักรไม่ได้หรอกครับ เครื่องจักรอาจมีผลทำให้ผลผลิตเสียหายได้บ้าง แต่ก็ทำงานได้อย่างรวดเร็วกว่าคน ประหยัดค่าใช้จ่ายมากกว่าการจ้างแรงงานคนมากครับ"*

เมื่อวิถีของการทำนาในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปสู่การใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยมากขึ้น ผลสะท้อนประการหนึ่งที่เกิดขึ้นทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน เริ่มลดน้อยลง แม้จะยังคงมีอยู่บ้าง แต่ก็ไม่แนบแน่นเหมือนเมื่อในอดีตที่ผ่านมา ทั้งนี้ อาจถือได้ว่าเป็นไปตามกลไกของการพัฒนาที่เกิดขึ้น ที่ยิ่งพัฒนาแล้วสภาพของการเป็นสังคมที่ต่างคนต่างอยู่ก็ยิ่งมีมากขึ้น ในสังคมของชาวนามีข้อแตกต่างบ้างตรงที่ว่า ชาวนาในปัจจุบันต้องปลูกข้าวให้ได้จำนวนครั้งมากที่สุด เพื่อหารายได้มาใช้ในการดำรงชีพ ยิ่งปลูกข้าวมากครั้งเท่าไร ชาวนาก็ยิ่งต้องทำนาหนักหน่วงมากขึ้นเท่านั้น ถึงแม้จะมีเครื่องจักรกลเข้ามาช่วยในกระบวนการทำนา แต่ชาวนาก็ยังต้องมีหน้าที่ในการติดตามการเจริญเติบโตของต้นข้าวในนา คุณบุญเรือง พูดเรื่องนี้เพิ่มเติมว่า *" ทำนาสมัยนี้ ถึงแม้จะมีเครื่องจักรมาช่วยก็ยังต้องไปนาทุกวัน ไปดูหอยเชอรี่บ้าง ดูระดับน้ำบ้างว่ามีรูรั่วตรงไหน ดูแมลงบ้าง ไม่ค่อยมีวันหยุดหรอกครับ สมัยก่อนยังหยุดวันโกนวันพระกัน สมัยนี้ไม่รู้แล้วครับวันโกนวันพระ นอกจากจะเป็นวันพระที่สำคัญ ๆ ก็จะพอได้ไปใส่บาตรบ้าง"*

สำหรับหมู่บ้านแม่กลาง ยังเป็นหมู่บ้านที่มีข้อได้เปรียบกับหมู่บ้านหลายแห่ง คือ ถึงแม้จะมีการทำนากันถึงเฉลี่ยปีละ 2 - 3 ครั้ง แต่ระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านยังดีอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก และมีการตั้งรกรากกันมายาวนาน มีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คนในหมู่บ้านจะรู้จักกันหมด หากมีคนภายนอกเข้ามาก็จะรู้กันหมด ไม่ว่าคนภายนอกนั้นจะเข้ามาแบบชั่วครั้งชั่วคราว หรือเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของหมู่บ้าน ในฐานะการเป็นเขยหรือสะใภ้ในหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านจึงไปมาหาสู่กันตลอด และมีงานประเพณีต่าง ๆ ก็จะพร้อมใจกันมาช่วยงานกัน ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีทางศาสนา หรือแม้แต่งานสังคมของชุมชน เช่น งานแต่งงาน หรืองานศพ เป็นต้น แต่เมื่อถามถึงอนาคตของอาชีพการทำนาของคนในหมู่บ้าน ก็ยังเป็นคำตอบที่ไม่แน่นอน คุณศักดิ์ดาพูดถึงเรื่องนี้ว่า *"ผมยังบอกไม่ได้ว่าคนรุ่นต่อไปจะกลับมาทำนากันหรือไม่ เพราะส่วนใหญ่ก็ไปเรียนกันหมด ไม่มีใครกลับมาสนใจทำนากันเลย ทุกคนก็อยากทำงานมีเงินเดือนทั้งนั้น เพราะงานมันไม่เหนื่อยเหมือนชาวนา รายได้ก็แน่*

นอน อย่างบางคนก็ไปทำงานโรงงานกัน ผมจึงตอบไม่ได้ว่าจะมีใครมาทำนาต่อหรือไม่ แต่ก็ไม่แน่ครับ ต่อไปหากงานหายากขึ้นเหมือนตอนเศรษฐกิจต่ำ ก็อาจจะมีคนกลับมาทำนามากขึ้นก็ได้ครับ"

สำหรับการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในการทำนา ส่วนใหญ่จะกู้มาเพื่อใช้ในการซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลง คุณบุญเรือง ซึ่งเป็นผู้กู้กองทุนหมู่บ้านทั้งในปีแรกและปีที่สอง โดยปีแรกกู้ไป 20,000 บาท ปีที่สองกู้ไปอีก 30,000 บาท ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ที่กู้เงินว่า *"เงินกองทุนหมู่บ้านที่มา มีประโยชน์มากเหมือนกัน ผมเองได้กู้ไปซื้อปุ๋ย ซื้อยาฆ่าแมลง ซื้อเงินสดจะได้ราคาถูกกว่าที่จะไปซื้อเงินเชื่อกับเถ้าแก่ เพราะจะต้องเสียดอกเบี้ยด้วย เงินกองทุนถึงเป็นเงินที่จะนำมาหมุนเวียนใช้ได้ก่อน ถึงแม้จะมีดอกเบี้ยก็ไม่แพงนัก ไม่เหมือนกับไปกู้เงินคนอื่น อย่างต่ำต้องร้อยละ 2 ต่อเดือน ในส่วนตัวผมหากไม่มีเงินก็กู้เอาตามญาติพี่น้อย ไม่ได้เอาดอกเบี้ยกัน แต่หากเป็นคนอื่นไม่มีญาติพี่น้องให้พึ่งได้ ก็จะลำบาก ต้องไปกู้เสียดอกเบี้ยแพง"*

ในการคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้านของชาวนานั้น ในปีที่ผ่านมาไม่มีปัญหาเพราะทุกคนจะเตรียมเงินไว้ คือ เมื่อขายข้าวได้เงินก็จะทยอยเก็บไว้ พอครบกำหนด 1 ปี ก็นำมาชำระคืน จึงไม่มีปัญหาอะไร การปลูกข้าวของชาวนาบ้านแม่กลางนี้ ถึงแม้จะปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง แต่ก็จะครั้งหนึ่งที่ได้ผลน้อย นั่นคือถ้าการเพาะปลูกข้าวรุ่นไหนตรงกับฤดูหนาว ข้าวรุ่นนั้นก็จะได้ผลผลิตน้อย คุณบุญเรืองพูดถึงเรื่องนี้ว่า *"ถ้าเราปลูกข้าวนาปรังกระชั้นกันปีหนึ่งให้ได้สามครั้ง อย่างข้าวปรังมันจะออกไม่ได้ดีอยู่เที่ยวหนึ่ง คือว่ามันจะไปโดนฤดูหนาว จะไม่ค่อยดี ถ้าปลูกเพียงปีละ 2 ครั้งนี่จะดีแน่นอนครับ แต่เราไม่มีอาชีพอื่นนะ เราก็ต้องทำไป มันเป็นช่วงธรรมชาติครับ บางทีเราเว้นกะทิ้งให้พ้นหนาว บางทีอย่างปีนี้มันหนาวปลายปี ช่วงต้น ๆ ไม่หนาว กะว่าถึงเดือนหนาวก็ไม่หนาว แต่มาหนาวปลายปี ธรรมชาติเดี๋ยวนี้ไม่แน่นอน เราก็รอไม่ได้ พอถูกหนาวข้าวก็จะไม่ออก ผมเคยทำนะ บางครั้งไร่หนึ่งได้ 50 - 60 ถังก็ยังเคยครับ ดีว่าเป็นนาของเราเอง หากเป็นนาเช่าก็ต้องขาดทุนแน่นอนครับ"*

อาชีพการทำนาถึงแม้ว่า จะเป็นอาชีพที่ไม่สามารถทำให้ชาวนาร่ำรวยขึ้นมาได้ แต่ก็เป็นอาชีพสำคัญที่ทำให้ชาวนาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะชาวนาเองก็ไม่มีความสามารถไปทำอาชีพอื่น ถึงแม้จะมีความพยายามในการเปลี่ยนการปลูกข้าวมาปลูกพืชแบบอื่น หรือปลูกแบบสลับกัน เช่นการปลูกผักปลูกถั่วเขียว แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะปัญหาที่สำคัญ คือ การจ้างแรงงานในการเก็บเกี่ยวผลผลิตไม่คุ้มค่ากับราคาผลผลิตที่ขายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานนั้นปัจจุบันหาได้ยากและมีราคาแพง ชาวนาจึงไม่นิยมกัน แม้แต่กรณีที่ดอนที่ปลูกข้าวได้ไม่ดี ชาวนาบางคนก็จะหันมาปลูกข้าวโพดแทน แต่จะมีประสบปัญหาที่สำคัญ คือ การหาแรงงานเก็บเกี่ยวข้าวโพดเช่นกัน อาชีพการทำนาที่พัฒนามาอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องกันมาตลอด จึงเป็นอาชีพที่สำคัญที่ยังเป็นหลักของชาวบ้านบ้านแม่กลางนี้ สำหรับชาวนาที่มีที่ดินทำนาน้อยอย่างคุณสมบูรณ์ ทรัพย์เพิ่มพูน ที่มีที่นาเพียง 18 ไร่นั้น ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ จึงต้องหางานอื่นเสริม คือ งานช่างก่อสร้าง โดยจะไปรับจ้างเป็นลูกมืองานก่อสร้างหลังจากเสร็จงานในนา เพราะนามีไม่มากทำให้พอมีรายได้เสริมทำให้พออยู่ได้ ไม่มีหนี้สิน แต่ก็ไม่ค่อยมีเงินเก็บ คุณ

สมบูรณ์ เป็นชาวนาที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบแรง 20,000 บาท แต่ในปีที่ 2 ไม่ได้กู้เงิน โดยคุณสมบูรณ์ให้เหตุผลที่สำคัญว่า *"ปกติก็ทำมาหากินพอกินอยู่แล้ว มีหนี้อยู่บ้าง แต่ก็ไม่มาก การกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบแรกก็เป็นการกู้เงินมาหมุนและสำรองใช้จ่ายเท่านั้น พอมาปีที่ 2 เราไม่ค่อยเดือดร้อนนักก็เลยไม่กู้ บางคนบอกให้ผมกู้เพื่อว่าจะไว้เป็นเงินฉุกเฉิน เขาบอกว่าดอกถูก แต่จะถูกอย่างไรมันก็ต้องเสียอยู่ดี เงินห้าหกร้อยบาท ทำกว่าจะได้ก็สองสามวัน ต้องตากแดดเหงื่อออก ผมก็เลยไม่กู้ แต่ผมก็ยังเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์ เอาไว้ช่วยคนที่เขาขัดสนจริงๆ จะได้กู้ได้โดยเสียดอกเบี้ยไม่แพงครับ"*

นอกจากการประกอบอาชีพการทำนาแล้ว ในหมู่บ้านแม่กลางก็ยังมีเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมประเภทอื่น และได้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านไป เช่น

กองทุนหมู่บ้านกับการเพาะเห็ดฟาง

เกษตรกรคนหนึ่งที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในการประกอบอาชีพ คือ นางอรุณ สำราญกุล กู้มาทำอาชีพการเพาะเลี้ยงเห็ดฟาง สาเหตุที่สำคัญในการประกอบอาชีพนี้ก็เนื่องจาก พ่อ - แม่ มีที่นาอยู่เพียง 9 ไร่ ทำกันเพียง 2 คน ทำไม่ไหว เพราะต้องดูแลทุกวัน จึงหันมาปลูกอ้อยประมาณ 6 ไร่ และปลูกชมพู่ประมาณ 3 ไร่ สำหรับคุณอรุณเองนั้นเป็นรุ่นลูก ไม่มีที่ดินทำนา จึงทดลองเพาะเห็ดฟางโดยมีแรงดลใจจากการดูการเพาะจากเครื่องรับโทรทัศน์และจากการอ่านหนังสือการเกษตรต่าง ๆ ได้ลองผิดลองถูกมาตลอดจนเกิดความชำนาญและทำติดต่อกันมาประมาณ 4 ปีแล้ว ได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจในปัจจุบัน

การเพาะเห็ดฟางเริ่มต้นจากการนำที่ดินไปจำนองธนาคารได้เงิน 1 แสนบาท นำมาปลูกโรงเรือนได้ 2 โรงเรือน 1 โรงเรือนจะมี 1 เล้า 1 เล้าจะมี 2 แถว ๆ ละ 4 ชั้น รวมเป็น 8 ชั้น กระบวนการเพาะเห็ดฟางจะเริ่มจากการใช้ฟางข้าวมาปูบนชั้นต่าง ๆ ในเล้า ตามด้วยดอกฝ้ายที่เอาเส้นใยออกแล้ว โดยซื้อมาจากโรงงานปั่นด้าย และจึงใช้ต้นถั่วมาผสมด้วย ฝ้ายกับถั่วจะเป็นที่อยู่ของเชื้อรา จะต้องรอให้เชื้อราโตขึ้นเพื่อเป็นอาหารให้เห็ดฟาง พอได้ระยะจึงใช้ไอน้ำที่ต่อจากเตาต้มน้ำมาตามท่ออบให้เชื้อราตาย แล้วจึงเอาเชื้อเห็ดโรย เชื้อเห็ดจะเจริญเติมโตโดยอาศัยอาหารจากเชื้อราที่ตายแล้ว และใช้เวลาเจริญเติบโตประมาณ 15 วัน การเจริญเติบโตของเห็ดฟางจะได้มากน้อยเท่าไรนั้น จะต้องขึ้นอยู่กับกระบวนการผลิตที่จะต้องอาศัยความสะอาดของโรงเรือน อุณหภูมิและความชื้นในโรงเรือน ซึ่งหากกระบวนการผลิตถูกทุกขั้นตอน แต่ไม่สามารถควบคุรอุณหภูมิและปริมาณความชื้นในโรงเรือนได้ตามความต้องการของเห็ดฟาง ผลผลิตที่ได้อาจไม่มากและอาจขาดทุนก็ได้ เช่น หากอุณหภูมิสูงเห็นฟางจะฝ่อหมด ผลผลิตจะน้อย ฤดูกาลที่เห็ดฟางให้ผลผลิตดีคือ ฤดูฝน ซึ่งมีความชื้นมาก ส่วนในฤดูอื่น หากความชื้นมีน้อยก็จำเป็นต้องพ่นน้ำให้เกิดความชื้นในโรงเรือน แต่จะต้องพ่นให้ความชื้นเหมาะสมด้วย ตรงนี้จะเป็นความสามารถและความชำนาญของผู้เพาะเห็ดฟาง

โรงเรือนขนาด 5 X 12 เมตร จะผลิตเห็ดฟางครั้งละ 200 - 250 กิโลกรัม ราคาขายประมาณกิโลกรัมละ 50 บาท โรงเรือนหนึ่งจะขายได้ประมาณ 10,000 - 12,500 บาท เดือนหนึ่งได้ 2

ครั้ง ก็จะมีรายได้โรงเรือนละ 20,000 - 25,000 บาท เห็ดฟางจะเก็บผลผลิตได้เพียง 1 ครั้งเท่านั้น หากจะรอผลผลิตรอบที่สองเหมือนเห็ดประเภทอื่น ๆ จะได้ไม่คุ้มกับระยะเวลาที่รอ คือได้ประมาณ 10 กิโลกรัมต่อ 1 โรงเรือน ดังนั้นผู้เพาะเห็ดฟางจึงเลือกที่จะรื้อแปลงเห็ดฟางขึ้นมาปลูกใหม่ ปัจจัยหนึ่งที่จะมีผลต่อผลผลิตเห็ดฟางก็คือเรื่องความสะอาด โรงเรือนใหม่ ๆ จะให้ผลผลิตมากกว่าโรงเรือนเก่า เพราะโรงเรือนเก่าเมื่อใช้ไปนาน ๆ จะเริ่มสกปรกมากขึ้น การรื้อแปลงเห็ดฟางเพื่อเปลี่ยนแปลงเพาะเห็ดฟางใหม่เป็นกระบวนการที่หนักที่สุดของการผลิตเห็ดฟาง เพราะจะต้องรื้อฝ้ายเล้าละประมาณ 500 กิโลกรัม และฟางอีกจำนวนเป็นตัน ฟางและฝ้ายที่รื้อนี้จะนำไปทิ้งกองไว้และสามารถนำมาใช้เป็นปุ๋ยชีวภาพได้

กระบวนการเพาะเห็ดฟางดูเหมือนไม่ซับซ้อนแต่ก็ต้องอาศัยความชำนาญในการดูแลการเจริญเติบโตของเห็ดฟาง ที่สำคัญห้ามทำอะไรข้ามขั้นตอนในการผลิต ความชำนาญที่สำคัญคือการควบคุมอุณหภูมิและความชื้นของโรงเรือนที่ต้องดูแลอย่างใกล้ชิดจึงจะได้ผลผลิตดี ซึ่งมิได้หมายความว่าเกษตรกรทุกคนจะสามารถผลิตเห็ดฟางได้มากเท่ากัน หากแต่ต้องขึ้นอยู่กับความชำนาญในการดูแลกระบวนการผลิตด้วย เพราะแม้กระทั่งการอบเพื่อฆ่าเชื้อราที่จะเป็นอาหารเห็ดฟางนั้น ก็ต้องอบที่ความร้อนที่เหมาะสม และระยะเวลาที่เหมาะสม เช่น อาจเป็น 5 หรือ 6 ชั่วโมง หากอบได้ระยะเวลาเหมาะสม เห็ดก็จะเจริญงอกงามดี

การลงทุนสำหรับการเพาะเห็ดฟาง 1 โรงเรือนประมาณ 4,000 - 5,000 บาท แต่ผลผลิตในระยะ 15 วันจะได้ประมาณ 10,000 - 12,500 บาท จึงเป็นรายได้ค่อนข้างดี สำหรับหมู่บ้านแม่กลางแล้วมีผู้ผลิตเพียง 2 ราย คือ คุณอรุณ และน้องชาย จึงมีกำลังการผลิตไม่มาก และผลิตได้เท่าไรตลาดจะรับซื้อหมดไม่พอที่จะจำหน่าย แต่สาเหตุที่ไม่มีชาวบ้านคนอื่นเพาะเห็ดฟางเพิ่มขึ้นนั้น คุณอรุณให้เหตุผลว่า *"คนอื่นเขามีนาเขาก็ทำนาหมด ฉันไม่มีนาก็ต้องมาทำการเกษตรอื่นที่ใช้พื้นที่ไม่มาก ที่สำคัญการเพาะเห็ดฟางมันเป็นงานหนัก ต้องขนฟาง ดอกฝ้าย หรือต้นถั่ว ขนเข้าเล้าขนออกจากเล้า ขนกันทีเป็นตัน การดูแลการปลูกก็ลำบาก เวลาเก็บก็ต้องเก็บตอนกลางคืน 5 - 6 ชั่วโมง ร้อนมากก็ต้องทน บางคนเขาลองทำแล้วขาดทุนเขาก็เลิก เพราะมันเป็นงานหนัก บางคนเขาก็กลัวว่าสุขภาพจะเสีย เพราะมันมีพวกสปอร์ของเชื้อราที่เป็นอาหารของเห็ดฟางเข้าไปในร่างกายบ้าง มันหนีไม่พ้นอยู่แล้ว ฉันเองก็ยังไม่รู้ว่าตัวเองจะเป็นอะไรบ้างหรือเปล่า กลัวเหมือนกันแต่มันเป็นอาชีพ เราทำจนชำนาญแล้ว รายได้ก็ดีพอควรแล้วก็ไม่รู้จะไปทำอาชีพอะไร ก็ต้องยึดอาชีพนี้ต่อไป"*

ในส่วนการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านนั้น หากจะกู้มาเพื่อการลงทุนครั้งแรกในการเพาะเห็ดฟาง ไม่สามารถทำได้เพราะมีจำนวนเงินที่ไม่มาก การกู้เงินกองทุนจึงทำได้ในลักษณะของการกู้มาเสริมกิจการของการผลิตเห็ดฟาง กรณีของคุณอรุณนั้น กู้เงินรอบแรก 20,000 บาท และในปีที่ 2 กู้มา 40,000 บาท ส่วนเหตุผลในการกู้นั้น คุณอรุณบอกว่า *"ฉันกู้รอบแรก 20,000 บาท ก็เอามาซ่อมโรงเรือนที่เริ่มพังแล้วเพราะใช้มาหลายปี โรงเรือนมันทำด้วยจากหลังคาก็หลังคาจาก มันมีระยะการใช้ ต้องซ่อมกันเป็นระยะ ส่วนปีที่ 2 ฉันกู้มา 40,000 บาท ฉันจะเอามาทำเตาต้มน้ำสำหรับการอบฆ่าเชื้อรา เพราะตอนแรก*

เตาที่ใช้อยู่เป็นเตาถังแกลลอน กู้มาก็จะมาสร้างเป็นเตาเหล็ก จะได้เป็นมาตรฐานและมีคุณภาพดีขึ้น" นอกจากนั้นคุณอรุณ ยังให้ความเห็นเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่า *"กองทุนหมู่บ้านถึงจะมีไม่มากก็ยังดี พอได้แก้ไขปัญหาเวลาต้องการใช้เงินบ้าง ไม่เช่นนั้นก็ต้องไปกู้ธนาคาร หรือไปยืมญาติพี่น้อย บางทีก็ต้องเอาที่ดินไปจำนอง เขาก็คิดดอกเบี้ยแพงด้วย ร้อยละ 2 - 3 บาทก็มี ฉันจึงอยากให้มีกองทุนหมู่บ้านต่อไปเรื่อย ๆ"* ส่วนการส่งใช้เงินกู้นั้นในปีที่ผ่านมา คุณอรุณ ไม่มีปัญหาการชำระคืน และในปีที่สองนี้ก็คาดว่าจะไม่มีปัญหาการชำระคืนเช่นกัน คุณอรุณ พูดถึงการชำระเงินกองทุนหมู่บ้านคืนว่า *"เรารู้กำหนดจะต้องส่งคืนเราก็เตรียมไว้จ๊ะ คือเราตั้งแต่ต้น เราทำได้ เราจะฝากธนาคารไว้เรื่อย ๆ ฝากเดือนละพันสอบพันบาท เพื่อว่าตอนท้ายเราหาไม่ทัน เราจะได้เอาตัวนี้มาใช้ให้ ถ้าไปเอาตอนท้าย ๆ เลยนี่มันไม่ทัน"* กองทุนหมู่บ้านสำหรับกรณีเกษตรกรอย่างคุณอรุณ จึงมีประโยชน์ในการที่จะกู้มาเพื่อเป็นเงินในการส่งเสริมการผลิตเห็ดฟางให้ดีขึ้น

กองทุนหมู่บ้านกับการเลี้ยงวัวสวยงาม

เกษตรกรอีกรายหนึ่งที่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาประกอบอาชีพการเลี้ยงสัตว์ คือการเลี้ยงโค ซึ่งมีความพิเศษความโคโดยทั่วไปคือไม่ได้เลี้ยงโคเพื่อเอาเนื้อหรือนม หรือเลี้ยงไว้ใช้ในการช่วยงานเกษตรกรรม แต่เป็นการเลี้ยงโคประเภทสวยงาม เลี้ยงไว้เพื่อดูความสวยงามเหมือการเลี้ยงสัตว์สวยงามอย่างอื่น เช่น ไก่ชน สุนัข แมว ปลา เป็นต้น เกษตรกรที่เลี้ยงโคสวยงาม คือ คุณพลากรและคุณสมศรี สองสามีภรรยา ทั้งนี้ คุณพลากร ให้เหตุผลของการเลี้ยงโคสวยงามว่า *"ผมมีนาอยู่ 10 กว่าไร่เป็นของพ่อของแม่ แต่ผมไม่ค่อยสนใจ ผมสนใจด้านช่างจึงไปทำงานที่กรุงเทพ ฯ 10 กว่าปี พอเศรษฐกิจไม่ดีงานหมดก็เลยกลับมาบ้าน แต่ก็ไม่อยากทำนา เอานาให้เขาเช่า มีเงินมาก้อนหนึ่งจากกรุงเทพ ฯ คิดว่าถ้าจะเก็บไว้เป็นตัวเงินเดี๋ยวมันก็หมด จึงหาทางลงทุนโดยการเลี้ยงวัว ถือว่าเอาเงินตัวนี้ไปฝากไว้กับวัวก่อน เพราะการเลี้ยงวัวก็เหมือนมีดอกเบี้ยที่วัว คือ คิดแล้วไม่ขาดทุนแน่นอน จึงได้ไปซื้อวัวสวยงามมา 1 คู่ ราคา 60,000 กว่าบาท เป็นตัวเมียทั้งคู่ ซึ่งราคานั้นจะขึ้นอยู่กับสายพันธ์วัว สายพันธ์วัวสวยงามที่เขานิยมเล่นกันคือ สายพันธ์ฮินดูบราซิล วัวพวกนี้ไม่มีประโยชน์อะไรไปมากกว่าเรื่องความสวยงาม เพราะใช้ไถนาก็ไม่ได้ จะเลี้ยงเอาเนื้อก็ไม่คุ้มกับราคาของวัว คือถ้าเทียบกันเมื่อเอาวัวไปฆ่าเอาเนื้อมาขายจะได้ไม่ถึงสามหมื่นตามราคาวัว จะได้แค่หมื่นกว่าบาท*

อาหารที่สำคัญของวัวก็คือหญ้า แต่ต้องปลูกเอง จะหาเอาตามธรรมชาติเหมือนสมัยก่อนไม่มีแล้ว หญ้าที่ปลูกมีพันธ์เนเปีย ลูซิ และหญ้าขน รวม 3 พันธ์ ผมปลูกไว้ 2 ไร่ 9 - 10 วันต้องไปหว่านปุ๋ยทีหนึ่ง ไม่ใส่ปุ๋ยก็ไม่ได้เรื่อง นอกจากหญ้าแล้วก็จะให้อาหารเสริมคือมันสัมปะหลังบดกับรำข้าว แต่ก็ต้องคอยดูแลการกินอาหารด้วย เพราะวัวฮินดูบราซิลจะไม่เลี้ยงมันอ้วนจนถึงขนาดเทอะทะ ถ้ามันเทอะทะมันก็จะไม่สวยอีกแหละ มันต้องให้พอดี วัวนี้จะมีลักษณะสวยงามอยู่ที่หน้าตา มีหูยาว หูต้องหยิกขอดถึงจะสวย มีลึงค์ยาว เหนียงยาว มีโหนกสวย กล้ามหนากระดูกดี หางยาว มันจะมีรายละเอียดเรื่องลักษณะอีกหลายอย่าง ตามที่เขาดูเป็นจะรู้ดี"

สำหรับวัวที่คุณพลากรเลี้ยงจะมีสายเลือดของพันธ์ฮินดูบราซิลเพียง 60 - 70 เปอร์เซ็นต์ เพราะราคาไม่สูงนัก หากเป็นพันธ์แท้ 100 เปอร์เซ็นต์ราคาจะเป็นหลักแสนถึงหลักล้าน โดยเฉพาะพ่อพันธ์ฮินดูบราซิล 100 เปอร์เซ็นต์ที่เคยมีการสั่งจากต่างประเทศ ราคาประมาณ 3 - 6 ล้านบาท ต้องเลี้ยงในห้องแอร์และดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะวัวพวกนี้หากมีงูหรือตะขาบเข้ามากัดก็จะตาย วัวพ่อพันธ์ที่สั่งมาจะนำมาเป็นพ่อพันธ์ที่ใช้ผสมให้กับวัวอื่น ๆ โดยคิดค่าผสมพันธ์ หรือที่เรียกภาษาชาวบ้าน "การทับ" ครั้งละ 3,000 บาท เป็นการผสมเทียม โดยการรีดเชื้อจากพ่อพันธ์มาเก็บไว้ในหลอดแช่เย็นไว้ การรีดเชื้อพ่อพันธ์ครั้งหนึ่งจะสามารถผสมพันธ์ให้แม่วัวอื่นหลายร้อยครั้ง ดังนั้น ถึงแม้พ่อพันธ์จะราคา 3 - 6 ล้าน แต่พ่อพันธ์ตัวหนึ่งก็สามารถสร้างผลกำไรให้กับเกษตรกรที่เป็นเจ้าของหลายล้านบาท เพราะสามารถรีดเชื้อและเก็บเชื้อได้เป็นเวลาหลายปี กรณีวัวของคุณพลากร เคยนำไปทับครั้งละ 3,000 บาท พ่อพันธ์เชื้อที่นำมาทับตายไปประมาณ 10 ปีแล้ว แต่ยังมีการเก็บเชื้อไว้ การทับครั้งหนึ่งจะให้ลูกไม่เกิน 1 ตัว วัวทั้งคู่ของคุณพลากรทับแล้วแท้ง 1 ตัว ทับแล้วได้ลูก 1 ตัว ตัวที่แท้งลูกต่อมาได้นำไปทับอีกครั้งก็แท้งอีก จึงได้ขายไปราคาประมาณ 3 หมื่นบาท ส่วนตัวที่ได้ลูกออกมาเป็นตัวผู้ 1 ตัว และตอนนี้นำไปทับใหม่กำลังตั้งท้องอีก

จากการเลี้ยงวัว 1 คู่ของคุณพลากร ลงทุนไป 6 หมื่นบาท ลงทุนค่าทับไปประมาณ 1 หมื่นบาท รวมค่าอาหารประมาณ 10,000 บาท รวมเงินลงทุนทั้งสิ้นประมาณ 80,000 บาท ตอนนี้ขายแม่วัวไป 1 ตัว ราคา 30,000 บาท เหลือแม่วัว 1 ตัวที่กำลังติดลูก และลูกวัว 1 ตัว ต้นทุนที่ลงไปเหลือประมาณ 50,000 บาท แต่วันที่เหลืออยู่มีผู้มาให้ราคา 60,000 บาท คุณพลากรยังไม่ยอมขาย จะรอให้ตกลูกอีก 1 ตัว ซึ่งคาดว่าจะขายได้ประมาณ 1 แสนบาท การลงทุนเลี้ยงวัวสวยงามของคุณพลากร จึงเป็นการลงทุนที่ได้ผลกำไรพอควร สำหรับการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านนั้น ในงวดแรกคุณพลากรกู้ไป 20,000 บาท คุณสมศรี ภรรยา (ใช้ทะเบียนบ้านคนละหลัง) กู้ไป 20,000 บาท รวมเป็น 40,000 บาท กู้มาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงวัว และเป็นเงินสำรองใช้ภายในบ้าน ส่วนปีที่สอง คุณพลากรกู้ 15,000 บาท คุณสมศรีกู้ 20,000 บาท รวมเป็น 35,000 บาท โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันในการกู้ไปเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงวัว และเป็นเงินสำรองใช้ภายในบ้าน คุณพลากรและคุณสมศรีให้ความเห็นเกี่ยวกับเงินกองทุนหมู่บ้านว่า *"มีกองทุนหมู่บ้านมันก็ดี มันเป็นแหล่งเงินกู้ที่ดอกเบี้ยถูก ของและแฟน ถึงจะไม่เดือดร้อนนักแต่ก็กู้ไว้เพื่อสำรองฉุกเฉิน เราไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร ยิ่งเดี๋ยวนี้ค่าครองชีพสูงมาก เรากู้มาไว้เพื่อมีความจำเป็นจะได้ใช้ ไม่ต้องไปวิ่งหาคนอื่น เพราะดอกเบี้ยจะแพงกว่ามาก* " กรณีการเลี้ยงวัวสวยงามของคุณพลากรและคุณสมศรี จึงเป็นกรณีตัวอย่างของการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านอีกกรณีหนึ่ง ส่วนการส่งเงินคืน คุณพลากรบอกว่า *"ผมไม่มีปัญหาเรื่องส่งเงินคืนหรอกครับ เพราะผมยังมีอาชีพอื่น คือผมมีความสามารถเรื่องช่างอ็อกเหล็กด้วย ผมก็ไปรับเหมางานมาทำ เพราะการเลี้ยงวัวสวยงามผมใช้เวลาดูแลวันละประมาณ 1 ชั่วโมงเท่านั้น ที่เหลือเราก็พอมีเวลาได้ทำอาชีพอื่นได้ ช่วงไหนหากต้องดูแลวัวเป็นพิเศษ แฟนผมก็จะช่วยดูแลให้ ช่วงนี้ราคาวัวก็ยังไม่ตก คนกำลังนิยมขึ้นมาใหม่ สมัยหนึ่งคนเคยนิยม*

กันมาก แต่พอมากไปมันก็ซาหายไป ตอนนี้มันกำลังเริ่มฟื้นกันมาใหม่ เห็นได้จากการที่เขามีการจัดประกวดวัวสวยงามบ่อยมากขึ้น งานวัดใหญ่ ๆ เช่น วัดพิกุลทอง ก็จะมีประกวดวัวสวยงามกันถือเป็นการสร้างให้ตลาดวัวสวยงามคึกคักมากขึ้นครับ คนก็จะนิยมเลี้ยงมากขึ้น ราคาตอนนี้จึงยังไม่ตกครับ"

การเลี้ยงวัวหรือโคสวยงาม จึงเป็นอาชีพทางเกษตรกรรมอีกแบบหนึ่งซึ่งมีความแปลกกว่าการเลี้ยงสัตว์ประเภทอื่นตรงที่ มิใช่เลี้ยงไว้เพื่อใช้แรงงาน หรือใช้เป็นอาหาร แต่หากเลี้ยงไว้เป็นความสวยงามของผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งจะเป็นไปตามยุคสมัยของการนิยมกัน กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาช่วยตามความจำเป็นของผู้เลี้ยงที่จะขอกู้ ซึ่งกรณีของคุณพลากรและภรรยา ถึงแม้จะไม่เดือดร้อนมากนัก แต่ก็เป็นกรณีของการกู้เงินเพื่อนำมาใช้ในยามฉุกเฉินที่มีดอกเบี้ยราคาถูก ถือเป็นหลักประกันประการหนึ่งของครอบครัวเช่นกัน

การประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน

การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านแม่กลางในปีที่สอง มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

1. ความสนใจในการกู้เงินของชาวบ้านมีสูงขึ้น ในการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านในปีแรก ชาวบ้านบางส่วนยังไม่เข้าใจความเป็นมาของกองทุน ไม่มั่นใจในการดำเนินงานของคณะกรรมการ อีกทั้งความจำเป็นในการที่ต้องกู้เงินมาเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพยังมีไม่มากนัก แต่พอการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านดำเนินการครบ 1 ปี และประสบผลสำเร็จสูงมาก คือมีการคืนเงินกองทุนครบ 100 เปอร์เซ็นต์ รวมทั้งเห็นผลจากการที่ชาวบ้านที่กู้ไปแล้วนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ ดังนั้นพอเริ่มมีการดำเนินการให้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านในงวดที่สอง จึงมีชาวบ้านที่สนใจขอกู้เงินกองทุนมากขึ้น เพราะอัตราดอกเบี้ยของกองทุนถูกกว่าอัตราดอกเบี้ยนอกระบบที่มีอยู่ จนจำนวนเงินที่ขอกู้มีมากเกินกว่ายอดเงิน 1 ล้านบาท และชาวบ้านต้องประชุมประชาคมกันเพื่อพิจารณาลดยอดเงินกู้ลง จนสามารถกระจายการกู้เงินได้อย่างทั่วถึงและไม่เกิน 1 ล้านบาท

คุณบุรี พูดถึงเรื่องนี้ว่า *"ผมเคยบอกในกลุ่มกรรมการแล้วว่าการกู้รอบแรกยังไม่มีปัญหาหรอก เพราะชาวบ้านยังไม่ค่อยเข้าใจ แต่พอรอบที่สองคนเริ่มรู้และเห็นประโยชน์จากกองทุกมากขึ้น คนจะกู้มากขึ้นจนเงินอาจไม่พอก็ได้ แล้วก็เป็นจริง พอรอบสองก็มีชาวบ้านกู้กันมากจนเงินไม่พอจริง ๆดีว่าเราประชุมกันและเข้าใจกันจนยอมลดเงินกู้ลง ทำให้มีเงินพอให้กู้ ปัญหาจึงไม่มีครับ"*

2. ผลของการใช้เงินกู้ของผู้กู้เงินในปีที่ผ่านมา ยังมิได้มีการประเมินผลสำเร็จเป็นการเฉพาะราย แต่เมื่อประเมินผลโดยภาพรวมของผู้กู้ทั้ง 35 ราย จากการนำเงินมาส่งใช้คืนได้ครบทุกรายและครบยอดเงินโดยไม่มีเงินสูญหายเลย แสดงให้เห็นแนวโน้มว่าผู้กู้ไปสามารถนำเงินไปใช้ให้เกิดประโยชน์และสามารถชดใช้คืนกลับตามระยะเวลาที่กำหนด

3. ในอีกมุมมองหนึ่งของเงินกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านบางคนว่าการมีกองทุนหมู่บ้านจะทำให้ชาวบ้านฟุ่มเฟือยมากขึ้น เกิดการบริโภคมากขึ้น เพราะในกรณีของหมู่บ้านแม่กลาง ชาวบ้าน

ส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง ดังนั้น หากไม่มีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ชาวบ้านก็มิได้เดือดร้อนเลย ชาวบ้านยังสามารถดำรงชีวิตได้อย่างไม่มีปัญหาอะไร แต่เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ซึ่งเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ จึงเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวบ้านสร้างความต้องการของคนเพิ่มขึ้น และขอกู้เงินมาใช้จ่าย ถึงแม้ในการกู้จะมุ่งไปเพื่อการประกอบอาชีพ แต่ในทางปฏิบัติแล้วการได้เงินกู้มาอย่างง่าย ๆ และอัตราดอกเบี้ยต่ำ อาจจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการบริโภคเพิ่มขึ้นก็ได้ และหากเป็นเช่นนั้นชาวบ้านก็จะเริ่มเคยชินกับการบริโภคที่มากขึ้น จนอาจทำให้ไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้กองทุนแล้ว หรือใช้แล้วต้องขอกู้ต่อเป็นลูกโซ่ต่อไป เรื่องนี้คุณศักดิ์ดา ประธานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรทำไร่-ทำนาของหมู่บ้านด้วย ได้กล่าวให้ข้อเสนอแนะอีกมุมมองหนึ่งว่า *"หากถามว่าคนในหมู่บ้านเราเดือดร้อนไหม ก็ขอตอบว่าเดิมที่เราอยู่กันทุกวันนี้เราก็ไม่เดือดร้อนกันหรอกครับ แต่พอมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามามีเงินมาให้กู้ง่ายขึ้น ดอกเบี้ยก็ต่ำ ผมเกรงว่าเมื่อชาวบ้านเห็นว่าเงินกู้ง่าย เขาจะใช้จ่ายฟุ่มเฟือยขึ้น ถึงจะกู้ไปประกอบอาชีพก็คงไม่ทำกันเต็มที่เท่าไร เดี๋ยวจะติดนิสัย แล้วจะทำให้จมกันไม่ลง ผมว่าที่เราอยู่ของเราอย่างเดิมก็ดีแล้วครับ"*

การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านแม่กลาง ที่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพอาจจะมีสาเหตุหลายประการ เช่น ความสามารถของประธานกองทุนหมู่บ้านที่เป็นประธานกองทุนเกษตรกรทำไร่ – ทำนาของหมู่บ้าน และมีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เข้มแข็งด้วย ในอีกเงื่อนไขหนึ่งคือ ปัญหาความเดือดร้อนของหมู่บ้านนี้มีน้อย เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง และเงื่อนไขสุดท้ายถือความที่เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก 56 ครัวเรือน 322 คน เท่านั้น จึงสามารถจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาทได้อย่างทั่วถึงโดยไม่มีข้อขัดแย้งในหมู่บ้าน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นนี้จึงเป็นความสำเร็จเฉพาะกรณีของหมู่บ้านแม่กลาง ที่มีปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จหลายประการไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ที่เป็นกลุ่มคนกลุ่มเดียวกันที่อยู่ร่วมกันมานานตั้งแต่บรรพบุรุษจนมีความคุ้นเคยกันทั้งหมู่บ้าน การมีทุน วัฒนธรรม ประเพณี คือ การนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก และมีวัฒนธรรมประเพณีอื่น ๆ ที่เหมือนกัน รวมไปถึงการมีทุนธรรมชาติ คือความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จนทำให้ชาวบ้านฐานะปานกลางเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ชาวบ้านจึงร่วมมือกันอย่างสามัคคี ประกอบกับมีประธานกองทุนหมู่บ้าน ที่มีความรู้ ความสามารถ และเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือ ความสำเร็จของกองทุนจึงเกิดขึ้น ทั้งนี้ ความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่ง ไม่เหมือนกัน ต้องขึ้นกับปัจจัยแวดล้อมภายใน ภายนอก หมู่บ้านที่แตกต่างกัน จึงต้องมีการศึกษาเป็นกรณี ๆ ต่อไป

รายชื่อผู้ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน งวดที่ 2

ชื่อ - สกุล	จำนวนเงิน	วัตถุประสงค์ในการกู้
1. นายพะลัง เสวกวิหารี	15,000	ทำนา
2. นางสมเกียรติ เสวกวิหารี	20,000	ทำนา
3. นายธานี แสงทอง	40,000	ค้าขาย
4. นางสุวรรณ ครองญาติ	20,000	เลี้ยงหมู
5. นายชลอน บัวเงิน	20,000	เลี้ยงหมู
6. นายประดิษฐ์ พึ่งอ่อน	20,000	อุปกรณ์เครื่องกลึง
7. นางมาลัย นิพันธ์ไพบูลย์	25,000	ทำนา
8. นางประทุม มหานิล	20,000	ทำนา
9. น.ส.ประเทือง แก้วสำราญ	40,000	ทำนา
10. น.ส.มาลา แก้วสำราญ	30,000	ทำนา
11. นายรุ่งศักดิ์ สุขสำราญ	40,000	เพาะเห็ดฟาง
12. นางชนิดา ทานศีล	20,000	ค้าขาย
13. น.ส.ชูศรี ภู่ประสงค์	40,000	ทำนา
14. นายสุชาติ ฤทธิเดช	20,000	ทำนา
15. นายวิเชียร โกสุมา	20,000	เลี้ยงปลา
16. นายน้อย สังฆวารี	20,000	เลี้ยงหมู
17. น.ส.เฉลียว สุจรรยา	40,000	ค้าขาย
18. น.ส.สมศรี ปัจฉิม	25,000	ทำนา
19. นางเจริญ ทิมกัน	25,000	ทำนา
20. นายชูชพี สุขสาร	40,000	ทำนา
21. น.ส.ทองคำ ทองก้อน	40,000	ทำนา
22. นายชุบ บัวเงิน	20,000	ทำนา
23. นายนิด บัวเงิน	30,000	ทำนา
24. น.ส.วรนุช สุขสำราญ	40,000	เพาะเห็ดฟาง
25. น.ส.พรธิภา แช่มทิพย์	20,000	เลี้ยงหมู
26. น.ส.แอ คงศีล	20,000	ทำนา
27. นายสมนึก สุดจิตร	20,000	เลี้ยงหมู
28. นางลัดดา อ่วมน้อย	25,000	ค้าขาย

ชื่อ – สกุล	จำนวนเงิน	วัตถุประสงค์ในการกู้
29. นายดอกรัก สุดจิตร	20,000	เลี้ยงหมู
30. นายกิ๊บ ภูภักดี	20,000	ทำนา
31. น.ส.สมใจ โกสุมา	30,000	ค้าขาย
32. นางปราณี ภูภักดี	25,000	ทำนา
33. นางบรรเทา ทองก้อน	25,000	ค้าขาย
34. นายเรือง ปัจฉิม	30,000	ทำนา
35. นายพิสิษฐ์ ปัจฉิม	40,000	ค้าขาย

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 บทเรียนจากภาคตะวันออก

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่4: บทเรียนจากภาคตะวันออก

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไชสง

ชาตรี ทองสาริ

คนสู้ทะเล: วิถีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไชสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับฟื้นทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น:ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

ชาตรี ทองสาริ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4: บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง

ชาตรี ทองสาริ

สารบัญ

		หน้า
บทที่ 1	บทนำ	1
	-ชุมชนที่ศึกษา	1
	-วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
	- วิธีการศึกษา	2
	- ผู้ให้ข้อมูลหลัก	2
	- การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน	3
บทที่ 2	ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศได้สู่ความทันสมัย	4
	- สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	4
	- ความสัมพันธ์ทางสังคม	8
	- การสร้างบ้านเรือน	10
	- การศึกษา	13
	- การสาธารณสุข	13
	- การประกอบอาชีพ	14
	◆ ข้าวไร่	14
	◆มันสำปะหลัง และแตงโม	14
	◆หน่อไม้	15
บทที่ 3	การเข้ามาของความทันสมัยสู่ชุมชน	17
	- การเปลี่ยนแปลงด้านสาธารณูปโภค	17
	- แหล่งน้ำจากคลองชลประทาน	19
	- การศึกษา	20
	- การสาธารณสุข	21
	- การทำสวนผลไม้สมัยใหม่	21
	◆ทุเรียน	22
	◆เงาะ	25
	◆มังคุด	28

หน้า

◆สละ 30

◆กระท้อน 32

◆ลองกอง 33

- การทำสวนยาง 34

- การเลี้ยงไก่ 40

- การจัดตั้งกลุ่ม องค์กรประชาชน 43

บทที่ 4 การ ปรับตัวของชุมชน 46

- การเรียนรู้ตลอดชีวิต 46

- การทำสวนผสม 50

- การรวมกลุ่ม 52

- การขายตรงผู้บริโภค 53

- เทคโนโลยี่การเกษตร 53

- ความเข้มแข็งของชุมชน 55

- ปัจจัยที่ทำให้สวนผลไม้ดำรงอยู่ 56

◆ทุนทางสังคม วัฒนธรรม 56

◆ทรัพยากรของชาติของชุมชน 57

◆ความรู้เรื่องการทำสวนผลไม้ 57

◆การตลาด 58

◆แหล่งเงินทุน 60

- ปัญหาและข้อจำกัด 63

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 66

- กองทุนหมู่บ้าน บ้านชะวึก หมู่ที่ 3 ตำบลนาตาขวัญ 66

- กองทุนหมู่บ้าน บ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ 69

- ข้อคิดเห็นต่อโครงการกองทุนหมู่บ้าน 71

- ผลที่มีต่อชุมชน 72

หน้า

บทที่ 6	บทสรุป และข้อเสนอแนะ	75
	- บทสรุป	75
	- ข้อเสนอแนะ	76

รายงานการวิจัย

โครงการวิจัยและประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน

“การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน”

บ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ

อำเภอเมือง จังหวัดระยอง

โดย ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไชสง

นายชาตรี ทองสาริ

พฤศจิกายน 2546

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน
รายงานโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
บ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ
อำเภอเมือง จังหวัดระยอง

****

โดย ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง
นายชาตรี ทองสาริ

บทที่1
บทนำ

ชุมชนที่ศึกษา

ตำบลนาตาขวัญ เป็นชุมชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดระยอง ตั้งอยู่ห่างจากเขตเมืองระยองประมาณ 7 กิโลเมตร มีจำนวนประชากรประมาณ 4,260 คน เป็นชาย 2,100 คน หญิง 2,164 คน ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 6 หมู่บ้าน มีพื้นที่รวมประมาณ 33.8 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 21,178 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นสวนผลไม้ ประมาณ 12,000 ไร่ พื้นที่ป่าเขาประมาณ 6,300 ไร่ พื้นที่นาประมาณ 2,200 ไร่ ภูมิประเทศดังกล่าวเป็นที่ราบริมทะเลและที่ราบเชิงเขา ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย มีลำคลองที่สำคัญคือ คลองนาตาขวัญ คลองบ้านชะวึก คลองเขาวังม่าน คลองห้วยหมู ภูเขาที่สำคัญคือ ภูเขาท่าฉุด ภูเขาไม้แดง ภูเขาปลีก และเขาวังม่าน ซึ่งบริเวณพื้นที่เชิงเขาดินจะมีความอุดมสมบูรณ์

ชุมชนที่ศึกษาคือชุมชนบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และชุมชนบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ซึ่งเป็นหมู่บ้านตั้งใหม่ มีชื่อเดิมว่าบ้านลาดยายคำ แยกจากหมู่ที่ 4 บ้านซากขนุน เมื่อปี พ.ศ.2522 ตั้งอยู่ในตำบลตานาขวัญ เขตอำเภอเมือง จังหวัดระยอง แต่แม้จะตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองระยองก็ตาม สภาพโดยทั่วไปยังเป็นชุมชนชนบท การตั้งบ้านเรือนค่อนข้างมีระยะห่างพอสมควร เนื่องจากเป็นพื้นที่สวน คือการปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่กลางสวนของตน มีสภาพเป็นชุมชนเก่าแก่มีคนอยู่อาศัยมานานนับร้อยปี

สมัยก่อนนั้นประชาชนส่วนใหญ่ทำนาทำไร่ ข้าวไร่ เนื่องจากดินดี มีน้ำฝนพอเพียง สามารถเก็บไว้ใช้ได้ตลอดทั้งปี แต่เป็นการทำนาให้ได้ข้าวไว้บริโภคไม่ได้ขาย ต่อมาจึงเปลี่ยนแปลงมาปลูกพริกไทย มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ยางพารา ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนผลไม้ เนื่อง

จากสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม และที่ราบเชิงขา พื้นดินเป็นดินร่วนปนทราย ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการปลูกไม้ผลประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ทุเรียน มังคุด เงาะ ขนุน กระท้อน ลองกอง สละ ระกำ มะปราง และการทำสวนยางพาราก็ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เป็นการศึกษาถึงทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนกระบวนการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีต จนถึงปัจจุบันและเมื่อมีโครงการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชน ในแง่ของกระบวนการบริหารจัดตั้งกองทุน การมีส่วนร่วมของประชาชน และผลที่มีต่อชุมชนนั้นเป็นอย่างไร

วิธีการศึกษา

การศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นสภาพทั่วไปของชุมชนหมู่บ้านที่เป็นทุนทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก ซึ่งมีแนวการสัมภาษณ์เป็นคำถามปลายเปิด ที่ผู้สัมภาษณ์สามารถซักถามพูดคุย หรือสนทนาในประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างเป็นกันเอง เพื่อให้เข้าถึงข้อมูลที่ศึกษาได้อย่างละเอียดเพียงพอ เช่น ข้อมูลในอดีตที่จะได้จากผู้อาวุโส อดีตผู้นำหมู่บ้าน หรือข้อมูลที่เป็นปัจจุบันในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากิน ความสัมพันธ์เชื่อมโยง และความรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน และเรื่องของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ตั้งแต่การจัดตั้ง การเข้าเป็นสมาชิกกองทุน การคัดเลือกคณะกรรมการกองทุน การพิจารณาให้สมาชิกกู้ยืมเงินกองทุน การบริหารจัดการกองทุน และการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารกองทุน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เลือกจึงประกอบไปด้วย ผู้อาวุโส และผู้นำหมู่บ้าน คือ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ประชาคมหมู่บ้าน พระภิกษุ และเกษตรกรที่ทำสวนผลไม้ตั้งแต่ขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง ทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน รวมถึงสมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่สามารถกู้เงินและไม่สามารถกู้เงินกองทุนได้

การเลือกชุมชน ลักษณะสำคัญของชุมชน

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้เลือกชุมชนบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และชุมชนบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ ด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นชุมชนที่มีการทำสวนผลไม้เป็นหลัก และมีคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ของหมู่บ้านเกิดขึ้นหลากหลายตามภารกิจและความต้องการ ซึ่งมีการดำเนินงานที่มีความเข้มแข็ง เช่น ประชาคมหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มเกษตรกรปรับปรุงคุณภาพทุเรียน มังคุด รวมถึงคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งทำให้การบริหารงานของหมู่บ้านตามแผนงานและโครงการต่าง ๆ ที่เข้าไปยังหมู่บ้านมีการดำเนินงานที่ได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดี โดยผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับเชื่อถือ มักจะได้รับเลือกให้เป็นผู้ที่ต้องมีตำแหน่งหน้าที่และความรับผิดชอบจากกลุ่มต่าง ๆ ด้วย

นอกจากนั้น การที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวสวนผลไม้ซึ่งมีที่ดินทำกินจำนวนไม่มาก รายเล็ก รายละ 1 – 5 ไร่ ส่วนรายขนาดกลาง รายละ 50 - 60 ไร่ วิถีการดำรงชีวิตของเกษตรกรชาวสวนผลไม้จึงต้องดิ้นรน เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจที่ประสบอยู่ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางเลือกเพื่อการอยู่รอดในอาชีพชาวสวนผลไม้ เช่น การทำสวนผลไม้แบบผสมหลากหลายชนิดในสวนเดียวกัน เพื่อให้มีรายได้หมุนเวียนกันตลอดทั้งปีและคอยเสริมกัน หากราคาผลผลิตไม้ผลบางชนิดราคาตกต่ำหรือไม่ได้ผล ก็ยังมีไม้ผลอย่างอื่นขายได้ราคา จึงทำให้สภาพเศรษฐกิจของประชาชนในชุมชนอยู่ในฐานะที่สามารถเลี้ยงตนเองได้ไม่มีสภาพเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว บางรายที่มีสวนผลไม้ขนาดกลางจนถึงขนาดใหญ่ก็จะมีฐานะค่อนข้างดี

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนดั้งเดิมของตำบลนาตาขวัญนั้น เริ่มต้นที่บริเวณปัจจุบันของวัดนาตาขวัญ แต่ก่อนเป็นเพียงสำนักสงฆ์ มีหลวงพ่อฉุยจำพรรษาอยู่ แล้วก่อสร้างเป็นวัดใหม่ปี พ.ศ.2482 มีพื้นฐานการอยู่อาศัยของผู้คนมานับร้อยปีแล้ว ประมาณปี พ.ศ. 2280 หรือประมาณ 265 ปีมาแล้ว มีการเล่าต่อ ๆ กันมาว่า มีสามีภรรยาคู่หนึ่งเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน โดยหักล้างถางป่าเพื่อจะทำไร่ข้าวตามเชิงเขา คนที่เป็นสามีนั้นชื่อ “ขวัญ” ภรรยาชื่อ “กันยา” เมื่อใครผ่านไปผ่านมาก็เลยกำหนดจุดตรงนั้นเป็นจุดนัดหมายที่เรียกกันติดปากว่า “นาตาขวัญ” และเรียกกันจนมาถึงทุกวันนี้ สำหรับบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 นั้น คำว่า “ชะวึก” ได้เพี้ยนมาจากภาษาจีน ในสมัยนั้นชะวึกเป็นป่าดงดิบ มีสัตว์ป่ามากมายและเชื้อไข้ป่าร้ายแรงมาก คนที่เข้ามาในบริเวณนี้มักจะป่วยเป็นไข้เสียชีวิต น้อยรายที่จะรอดชีวิต ต่อมามีชาวจีนคนหนึ่งเข้ามาประกอบอาชีพในสถานที่นี้ได้หักล้างถางพงป่าแห่งนี้ ผู้คนในบริเวณใกล้เคียงจึงเรียกกันว่า “ทุ่งรอดชีวิต” เมื่อคนจีนผู้นี้ต้องการของจำเป็นจะต้องเดินทางเข้าไปในตัวเมือง เมื่อผ่านผู้คนที่รู้จักเขาจะถามคนจีนผู้นี้ว่า แป๊ะมาจากไหน แป๊ะจะตอบว่ามาจาก “ทงมะชีวิค” หรือ “มะชีวิค” เพราะพูดภาษาไทยไม่ชัด คำว่าทุ่งรอดชีวิตจึงเพี้ยนมาเป็น “ชะวึก” จนถึงปัจจุบัน ส่วนบ้านเขาวังม่าน มีชื่อเรียกมาจากชื่อ เขาบังม่าน เนื่องจากจะมองเห็นภาพแนวเขาที่ทอดยาวเหมือนม่าน ต่อมาจึงเรียกต่อกันมาจนกลายเป็น เขาวังม่าน

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

แหล่งน้ำ ชาวบ้านสมัยก่อนที่มาอยู่อาศัยหรือใครที่จะทำสวน จะต้องคำนึงถึงแหล่งน้ำก่อน ซึ่งพื้นที่ของตำบลนาตาขวัญ มีลำคลองธรรมชาติ ตามชายเขาไหลลงมาเรื่อย ๆ ตลอดปี ชาวสวนจึงมีการกักเก็บน้ำไว้เป็นช่วง ๆ โดยทำเป็นฝาย บางรายมีการขุดบ่อน้ำ สำหรับการใช้บริโภคและทำสวน เพราะมีน้ำใต้ดินเพียงพอ เนื่องจากแต่ก่อนยังทำสวนกันไม่มาก

สมัยก่อนในชุมชนยังไม่มี**ไฟฟ้า**ใช้ เริ่มแรกใช้จุดไต้ แล้วก็มาใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด สำหรับคนที่มีฐานะดีจะซื้อตะเกียงเจ้าพายุมาใช้ เพราะให้แสงสว่างมากกว่า ต่อมาจึงมีการใช้แบตเตอรี่จากรถยนต์ต่อมาที่ดวงไฟ แล้วจึงมีการขยายเขตไฟฟ้าเข้ามาประมาณ ปี พ.ศ.2518

สมัยก่อนสภาพพื้นที่เป็น**ป่าดงดิบ** มีไม้ยาง ตะแบก ประดู่ และมะค่า ซึ่งเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์มีพืชพรรณนานาชนิด มีสัตว์ป่าหลายประเภท เช่น กวาง เสือ เป็นต้น และเริ่มมีคนเชื้อสายจีนเข้าไปบุกเบิกทำไร่กันมากขึ้น เรียกว่า “ซินตึ๊ง” หรือคนที่มาจากเมืองจีน มาตั้งรกราก

ทำสวนพริกไทยกัน แต่ต่อมาประสบปัญหาโรคราพริกไทย หรือโรคราดำ และโรครากเน่า ต้นพริกไทยตายกันเป็นสวน ๆ จึงได้เปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน รวมถึงการทำสวนผลไม้

การที่ในป่ามีต้นยางขนาดใหญ่จำนวนมาก จึงมีคนทางใต้เป็นนายทุนเข้ามาทำโรงเลื่อย เลื่อยไม้ยางแปรรูปส่งขาย และชาวบ้านบางส่วนก็ร่วมตัดไม้ยางขายด้วย โดยการขนย้ายของพวกชาวบ้านจะตัดไม้ทำเป็นท่อนซุงผูกแพล่องไปตามลำคลอง ส่งไปขายที่ท่าแพในตัวเมืองระยอง “ตอนนั้นมาทางเรือก็ได้มีลำคลอง ... พวกทำไม้ ทำไม้ยาง ทำเป็นท่อนซุงหนะ เค้าเรียกท่อนซุงหนะ ล่องไปตามน้ำเป็นแพ ล่องไปขายเมืองระยอง มีท่าแพ ไม้ยางหนะมีโรงเลื่อยใช่มั้ย เค้าก็จะฟันกันเอง แล้วก็เลื่อยให้เป็นปึก ๆ แล้วก็ผูกเป็นแพ ล่องไปขายลำคลอง...” หลังจากไม้ยางเริ่มหมดป่าไปแล้ว ชาวบ้านก็ไปจับจองที่ดินกันมากขึ้น คนรุ่นนั้นเล่ากันว่า บริเวณนั้นปกติไม่มีใครเป็นเจ้าของ กล่าวคือ ปีนี้ใครสักคนอาจจะถางพื้นที่ตรงนี้ แล้วก็ปลูกข้าวไร่ แต่ปลูกทีเดียว ปลูกเอาผลผลิตครั้งเดียวพอ หลังจากนั้นในปีหน้าก็ย้ายไปถางพื้นที่ทำเลดี ๆ อีกแห่งหนึ่งปลูกข้าวไร่ใหม่ คล้ายกับการทำไร่เลื่อนลอยของพวกชาวเขาในภาคเหนือ โดยต่างเชื่อกันว่า การถางป่าแล้วเผาหญ้าให้เตียนจะทำให้ดินสุก หญ้าจะไม่ขึ้นนานประมาณ 2 – 3 ปี แต่หลังจากนั้นไปแล้ว พวกเศษหญ้าจะปลิวมาตกและเจริญเติบโตขึ้น ที่ทำกินตรงนั้นจะรก ทำให้พวกชาวบ้านไม่อยากปลูกพืชอีกต่อไป จึงพากันไปบุกรุกถางป่าหาที่ทำกินใหม่ ในช่วง 2 - 3 ปีให้หลัง ผลจากการที่ชาวบ้านบุกเบิกทำไร่ข้าวแล้วย้ายที่ทำกินไปเรื่อย ๆ ทำให้มีที่ว่างเหลืออยู่จำนวนมาก ต่อมาคนบริเวณใกล้เคียงเห็นว่าเป็นโอกาสที่จะทำมาหากิน เพราะไม่ต้องลงทุนลงแรงไปถางป่า เพียงแค่ทำที่ว่างเหล่านั้นให้ราบเตียนก็เพียงพอจะปลูกพืชได้แล้ว จึงได้ขยับขยายเข้ามาจับจองและทำมาหากินในผืนดินเหล่านั้นกันมาก มีใบจับจองเกิดขึ้นในห้วงปี พ.ศ.2470 ต่อมาถึงปี 2498 จึงได้ใบ สค.1 กันขึ้น เมื่อได้ สค.1 เรียบร้อยแล้ว ก็ยื่นคำร้องขอเป็น นส.3 กันต่อมา

การซื้อขายที่ดินได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาถัดมาโดยคนที่มาจากตัวเมืองและบริเวณใกล้เคียงเริ่มอพยพมาแสวงหาที่ทำกินกันมากขึ้น ราคาในช่วงแรกตกไร่หนึ่งประมาณ 400 –500 บาท สำหรับพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ สค.1 แต่พื้นที่ยังรกทึบ ต้องมาบุกเบิกกันอีกให้เตียน อีกทั้งเครื่องทุ่นแรงยังมีไม่มาก ใช้มีดกับจอบถางเอา แต่พอประมาณปี 2503 – 2504 จึงมีรถไถเข้ามาช่วยทุ่นแรง การไถบุกเบิกป่าทำได้มากขึ้น ควบคู่ไปกับการจับจองที่ดิน แต่สมัยนั้นยังไม่มีการเก็งกำไรที่ดิน การจับจองเพียงแค่คิดว่าให้มีผืนดินพอต่อการเพาะปลูกและดำรงชีวิตเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ใครมาอยู่ก่อนนาน ๆ ก็ขยายที่ทำกินไม่มากนัก ขณะที่บางคนขยายที่ดินไปแล้วแต่ไม่ได้ไปทำ ทิ้งปล่อยไป คนที่มาทีหลังก็เข้าไปทำต่อ ในที่สุดจึงได้สิทธิไป

การปลูกข้าวไร่เป็นที่นิยมมากของคนรุ่นบุกเบิก ซึ่งต่างจากการทำนาข้าวในนาทั่วไปในภาคกลาง เพราะพันธุ์ข้าวต่างพันธุ์กัน ข้าวบนบกนี่จะต้องดำต้องหว่าน และออกรวงสุกให้เก็บเกี่ยวก่อน แต่เดี๋ยวนี้การทำข้าวไร่เกือบจะสูญสิ้นไปหมดแล้วตั้งแต่ปี 2530 เพราะไม่มีน้ำเพียงพอ และราคาข้าวตกต่ำเหลือเกวียนละ 2,500 บาท หลังจากนั้นชาวบ้านได้เปลี่ยนจากการทำข้าวไร่ไปปลูกพืชอื่น ๆ ทดแทน เช่น ข้าวโพด มันเทศ มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ผลที่ตามมาคือชาวบ้านไม่มีข้าวบริโภคในครัวเรือน ต้องหันมาซื้อข้าวกิน ทั้งที่เคยเป็นผู้ผลิตมาก่อน

ชุมชนนาตาขวัญแต่เดิมค่อนข้างจะห่างไกลความเจริญพอสมควร สภาพหมู่บ้านเป็นป่าเหมือนป่าละเมาะ มีสวนหลักอยู่ 3 - 4 สวน ปลูกเงาะพื้นบ้าน ทุเรียนพื้นบ้าน และสวนพริกไทย โดยมากคนเชื้อสายจีนมาทำกิน มีคนอาศัยอยู่ไม่กี่ครอบครัว มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตามประสาชาวบ้าน คือ สีข้าวเอง ซ้อมข้าวเอง และไฟฟ้าก็ไม่มีใช้ อยู่กันแบบเหมือนบ้านป่า จำนวนครัวเรือนมีไม่ถึง 40 หลังคาเรือน ในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมปลูกเงาะมากกว่าผลไม้อื่น ๆ ต่อมาเมื่อมีผู้ปลูกเงาะเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ราคาเงาะตกต่ำลง ชาวบ้านจึงหันมาปลูกทุเรียนและผลไม้ชนิดอื่น ๆ ส่วนการสัญจรจะต้องใช้การเดินเท้าเป็นหลัก มีแต่ทางเดินตัดผ่านทุ่งนาและทางเกวียน ใครจะนำผลผลิตหรือของป่าไปขายในเมืองระยอง ต้องออกจากบ้านตั้งแต่ประมาณตี 1 – 2 หรือช้าที่สุดคือช่วงเช้ามืด โดยชาวบ้านจะใช้เสียงนำทางเดินกันเป็นสาย ถ้าหิวก็ต้องไปหากินกันกลางทาง บางคนก็ห่อข้าวไปกิน "... *รุ่นที่ฉันยังเด็กมากแม่กับเตี่ยก็ต้องหาบของไปขายไม่มีรถ หาบไปขายถึงระยองโน่นแนะ ... ออกจากบ้านก็ตี 1 ตี 2 ก็ออกแล้ว*..." ซึ่งต้องใช้ความทรหดอดทนมาก เพราะต้องเดินแล้วหาบของไปด้วย ถ้าจ้างเขาหาบก็ได้เที่ยวละ 12 สตางค์ เด็กผู้ชายบางคนเข้าไปเรียนหนังสือในตัวเมืองจะช่วยพ่อแม่หาบผักผลไม้ไปขาย มีทั้งมังคุด เงาะ ทุเรียน มีกระบุง มีสาแหลก และมีไม้คาน กว่าจะเดินถึงใช้เวลาเป็นวัน ส่วนมากนิยมจะนัดกันออกไปตอนช่วงดึก ๆ ต้องใช้น้ำมันยางมาจุดไต้ถือส่องทางไปด้วย "... *บ้านแม่เขาทำไต้... ก็เอาต้นสะเม็ดที่ลอกเปลือกเป็นกาบเอาไปชุบน้ำมันยาง น้ำมันยางก็ไปเอามาจากต้นยางใหญ่ เจาะต้นยางให้เป็นช่อง แล้วเอาไฟลนน้ำยางก็จะออกมาขัง ก็ไปตักเอามาเคี่ยวแล้วเอากาบสะเม็ดมะชุบ แล้วมัดเป็นไต้...*" กลับมาก็ในตอนค่ำที่พระอาทิตย์ตกดินไปแล้ว ขากลับจะต่างคนต่างกลับ ใครเสร็จธุระก่อนจะกลับก่อนและมีการทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วย โดยพวกที่นำผลไม้ไปขายจะซื้อพวกสินค้าจำเป็นหรือของจิปาถะจากตัวเมืองมาขาย เช่น น้ำตาล ขนม นมข้น และเสื้อผ้า กลับมาขายแก่เพื่อนบ้านที่ไม่ได้ออกไปในเมือง "... *เราก็เก็บผักในสวนเอาไปขายได้ 20 บาท 25 บาท ก็เก่งแล้ว ... ขายได้ 20 บาท ซื้อปลา 10 บาท รุ่นฉันนะ ... ถ้าหากขายได้ 25 บาท ซื้อปลา 10 บาท ปลาก็*

3 โล ... กินกันทั้งบ้านเลย ต้องกะเอา 3 โล ... ถึงจะพอเลี้ยงกันภายในครอบครัว กินกันวันเดียวก็หมดแล้ว... ซื้อขนม หอม กระเทียม ... ของใช้ในบ้าน ... ก็หมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้แหละ"

ถัดจากยุคนั้นมาจึงเริ่มมีรถจักรยานใช้ โดยทางราชการได้ตัดถนนลูกรังเมื่อปี พ.ศ. 2510 มีความยาวประมาณ 2,800 เมตร ให้ชาวบ้านสามารถสัญจรไป – มา ได้สะดวกขึ้น และตอนหลังการขนส่งสะดวกมากขึ้นเมื่อมีรถยนต์โดยสารวิ่งระหว่างชุมชนกับเมืองระยอง คนที่นำของไปขายก็สะดวกสบายขึ้น ส่งผลให้การค้าขายในชุมชนขยายตัว ชาวไร่ชาวสวนสามารถนำผลผลิตมาขายได้มากขึ้น มีช่องทางระบายสินค้า อีกทั้งเป้าหมายการเพาะปลูกก็เปลี่ยนไปจากการเพาะปลูกเพื่อพออยู่พอกินหรือแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนเป็นการปลูกเพื่อขาย ซึ่งเป็นการสร้างรายได้และการสะสมทุนช่วงแรกของชุมชน ก่อนที่จะพัฒนาหรือยกฐานะความเป็นอยู่ในด้านอื่น ๆ

ตัวอย่างเช่น การทำโรงสีข้าวขนาดเล็กในชุมชน เป็นการสีข้าวแบบธรรมดา ทำแบบง่าย ๆ โดยใช้เครื่องยนต์สูบเดียวแบบโบราณ ใช้ปี๊บตักข้าวเทลงไปสีกับเครื่องเอาเปลือกออก ซึ่งจะได้รำกับปลายข้าวมาเลี้ยงหมูอีกทีหนึ่ง โดยนำรำและปลายข้าวมาต้มกับต้นบอน เริ่มจากนำปลายข้าวไปเคี่ยว แล้วตำหยวกกล้วยให้ละเอียดใส่ลงไปพร้อมก้านบอนที่ลอกเปลือกออกแล้ว ทำให้สามารถลดต้นทุนได้เป็นอย่างดี และหมูจะโตเร็วมาก ทั้งนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมเลี้ยงหมูแบบปล่อยให้เดินไปเดินมา ไม่นิยมทำเป็นคอกกั้น แต่ยุคหลังจากนั้น การทำโรงสีแบบนี้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคที่เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงนิยมนำข้าวไปขายให้โรงสีขนาดใหญ่กันหมด เพราะได้เงินรวดเร็วและไม่เสียเวลานาน ในที่สุดกิจการโรงสีข้าวในชุมชนจึงทยอยปิดกิจการกันไปหมด

ช่วงที่คนจีนเข้ามาอยู่แรก ๆ พริกไทย กับไผ่ เป็นพืชที่นิยมปลูก เพราะดูแลรักษาง่าย ให้ผลผลิตอย่างต่อเนื่อง หน้าบ้านแต่ละหลังจะมีบ่อน้ำเวลาจะรดน้ำต้องหาบตักน้ำขึ้นมารดต้นไม้ เป็นครุที่ใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นตอกแล้วเอามาสานมีลักษณะเป็นกลม ๆ คล้ายกระบุง แล้วใช้ชันยากันก้นรั่ว ใช้ไม้คานหาบใส่น้ำไปรดผักและไม้ผล ต่อมาไม่นานจึงใช้กระป๋องหรือปี๊บหาบน้ำไปรดต้นไม้แทน แต่ยังไม่ได้มีเครื่องทุ่นแรงเหมือนสมัยนี้ เมื่อก่อนแถวนี้คนในชุมชนจะชอบอยู่อาศัยตามริมชายคลอง เพราะแต่ก่อนป่ายังอุดมสมบูรณ์ มีน้ำดีไม่เหมือนตอนนี้ที่น้ำแห้งหมด แต่ก่อนจะมีน้ำซึมน้ำซับ อยู่ทำกินกันอย่างอุดมสมบูรณ์ ในน้ำตามลำคลองมีพวกปลาช่อน ปลาดุกซุกชุม เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า *"ทำสวน ปลูกพืชหลายอย่าง ทั้งข้าวไร่ ผัก ผลไม้ พวกทุเรียน เงาะ ไม่มีซื่อพันธุ์ และจับปลาในคลอง"* ขณะที่ปัจจุบันสัตว์น้ำมีน้อยลง พันธุ์ปลาต่าง ๆ เริ่มหายไปหมด ผักชนิดต่าง ๆ จะขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ เกิดขึ้นเองและงอกงามมาก ทำให้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องซื้ออาหารพวกผัก ยกเว้นวันพระที่ซื้อหมูมาทำให้พิเศษเพียงหนเดียวเท่านั้น นอกนั้นก็หากินในบริเวณบ้าน พืชผักต่าง ๆ ปลูกกันในบ้านทั้งนั้น

และที่สำคัญไม่มีการฉีดยาฆ่าแมลงมากเหมือนสมัยนี้ *"... มีป่าอยู่ใกล้ ๆ แต่ไม่เคยขึ้นไปหาของป่า เขาไม่นิยมเอา มีแต่หาปลากินในคลองแถวบ้าน ผักปลูกกินเอง หรือเก็บตำลึงข้างรั้วมั่ง"*

ความสัมพันธ์ทางสังคม

ด้วยพื้นฐานของความเป็นญาติพี่น้องกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงสะท้อนออกมาหลายรูปแบบ ผ่านความเป็นเครือญาติ ที่ให้ความเคารพนับถือกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผ่านการทำมาหากินโดยการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องการทำสวน การเอาแรงหรือการลงแขกกันในกิจการต่าง ๆ และยังผ่านทางประเพณีวัฒนธรรมโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมชุมชน จากข้อมูลคนในชุมชนจะช่วยเหลือเกื้อกูลและแบ่งปันกัน "... *สมัยก่อนก็ดีกว่าสมัยนี่นะ พูดถึงเรื่องความถ้อยทีถ้อยอาศัยกันน่ะ...*" ช่วงที่เริ่มปลูกสร้างบ้านเรือนตั้งชุมชนกันใหม่ ๆ นั้น ชาวบ้านจะรวมตัวกันอย่างสมัครสมานสามัคคี เนื่องจากต้องร่วมแรงกันในการไปตัดไม้ในป่ามาปลูกบ้าน ส่วนใหญ่สมาชิกในหมู่บ้านจะเป็นช่างไม้กันหลายคน มีความรู้พื้นฐานในการสร้างบ้าน ซึ่งบ้านในสมัยก่อนจะไม่มีความซับซ้อนหรือมีรายละเอียดในการสร้าง เมื่อช่วยกันสร้างจึงใช้เวลาไม่มากนัก และหากเป็นญาติพี่น้องกันจะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน *"ก็พี่น้องก็คุยกัน..." "...ไปดูที่นั่นที่นี่ก็ไปกับพี่ ๆ น้องๆ นี่แหละ... พี่น้องเขาจะไปไหน เขาก็มาชวนซิ" "ใครเห็นใครรู้อะไรดีที่ไหนก็จะมาชวนกันไป" "... ตอนแฟนป่วย... หนักเหลือเกินได้อาศัยพี่สาวแล้วก็น้อง ๆ พี่ ๆ ทุกคนเขาไม่ได้ทิ้งไง ก็ทำให้ไม่หนักใจเท่าใด มีผลไม้เขาก็มาช่วยกันขาย ช่วยกันเก็บ ช่วยกันดูแล ฉันก็ไปเฝ้าแฟนที่โรงพยาบาล"*

ในเรื่องของการประกอบอาชีพ สมัยก่อนยังมี**การเอาแรงกัน** เช่น เมื่อเราไปช่วยบ้านอื่นมากี่วัน บ้านนั้นก็จะมาช่วยบ้านเรากลับเช่นกัน อย่างการขุดบ่อน้ำเพื่อรดต้นไม้ของแต่ละสวนจะใช้แรงงานคนช่วยกันลงแขกเอาแรงกันใช้เวลาประมาณ 1 อาทิตย์ ต่อ 1 บ่อ เป็นการขุดดินแล้วใช้บุ้งกี๋หาบดินขึ้นมาเลย โดยมีการทำบันไดไม้ลงไป ไม้พวกนี้อยู่ได้ถึง 20 – 30 ปี เพราะเป็นไม้ประดู่ หรือจำพวกไม้เนื้อแข็ง ตกเย็นก็เลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำกัน นอกจากนั้นในสมัยก่อนที่ยังมีการทำนากัน คนส่วนใหญ่จะมีความผูกพันกัน ช่วยเหลือกันด้วยการลงแขก เช่น การดำนาข้าว การเก็บเกี่ยวข้าว ชาวบ้านที่รู้จักกันก็จะไปช่วยกันเก็บเกี่ยว และนวดข้าว บางเจ้าของนาจะมีแขกมาช่วยถึง 50 คน 80 คน ซึ่งก็ต้องไปใช้เขา 50-80 คนเช่นเดียวกัน โดยไม่ต้องจ้างแรงงานเหมือนในสมัยปัจจุบัน *"ช่วยกันขอแรงงานกันได้" "ช่วยเขา ถึงเวลาเราทำอะไรเขาก็มาช่วยเรา ก็อยู่กันแบบญาติกันหมด ไม่คิดว่าถึงจะไม่ใช่ญาติกันจริง ๆ" " ส่วนมากก็เอาแรงกันปลูกผัก ถากหญ้า ทำอะไรก็ช่วยกันไปทุกอย่าง" "ไม่ต้องจ้างกัน ไม่มีเงินจะจ้าง"*

วัดที่เป็นศูนย์รวมของชุมชน เดิมเป็นสำนักสงฆ์มีหลวงพ่อฉุยเป็นผู้ก่อตั้งและต่อมาจึงได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นวัดชื่อ วัดนาตาขวัญ เพราะผู้คนในชุมชนอาศัยวัดเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่เป็นคนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยในพื้นที่มาเป็นระยะเวลายาวนาน ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่จนถึงรุ่นลูก ทุกคนจึงมีความเป็นญาติพี่น้องและรู้จักกันทั้งชุมชน มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน เช่น คนที่ปลูกผัก ก็เอาผักไปแลกอาหารทะเล ผลิตภัณฑ์จากทะเล เช่น น้ำปลา กับคนที่อยู่ใกล้ทะเลหรือทำประมง มีการประสานสัมพันธ์กัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งโดยวิธีการประนีประนอมไกล่เกลี่ยพูดคุยกัน จึงมีเรื่องที่ต้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐตัดสินคดีน้อยมาก และจากชีวิตชาวสวนจึงทำให้คนที่นี่รักในชีวิตที่สงบเรียบง่าย ใกล้ชิดกับธรรมชาติจนถึงปัจจุบันนี้ โดยรวมแล้วชุมชนบ้านชะวึก และบ้านเขาวังม่าน มีกำเนิดของชุมชนและความสืบเนื่องมาจากการสั่งสม การเรียนรู้ในแบบวิถีชีวิตทางสังคม โดยระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติเป็นฐานเดิมที่มีพลัง บอกได้ถึงอุดมการณ์และเจตจำนงของชีวิตชาวสวนได้เป็นอย่างดี

การประกอบกิจกรรมใด ๆ โดยเฉพาะวันสำคัญ ๆ ของทางราชการ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา หรือวันสำคัญทางพุทธศาสนา ในช่วงเช้าประชาชนจะมาทำบุญกันจำนวนมากจนเต็มวัด เมื่อทำบุญเสร็จจะรับประทานอาหารร่วมกัน หลังจากนั้นก็จะร่วมกันประกอบกิจกรรม โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะของชุมชน เช่น การทำความสะอาดวัด ถนน คูคลองต่าง ๆ เมื่อเสร็จกิจกรรมสาธารณะประโยชน์แล้ว ช่วงเย็นยังมีการร้องรำทำเพลงสนุกสนานรื่นเริงกัน วัดจึงมีบทบาทสำคัญในชุมชน เพราะเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำบุญในวันพระ และเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านนิยมมาพบปะแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกัน

งานบุญหรืองานประเพณี ในรอบ 1 ปี ที่คนในชุมชนจะมาร่วมกันทำกิจกรรมคือ

เดือนมกราคม	งานทำบุญวันขึ้นปีใหม่
เดือนกุมภาพันธ์	งานทำบุญข้าวหลาม และทำบุญวันตรุษจีน
เดือนเมษายน	งานทำบุญสงกรานต์
เดือนพฤษภาคม	วันวิสาขาบูชา
เดือนกรกฎาคม	วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา
เดือนสิงหาคม	วันเฉลิมพระชนมพรรษา (วันแม่ 12 สิงหาคม)
เดือนตุลาคม	วันออกพรรษา และวันตักบาตรเทโว
เดือนพฤศจิกายน	วันลอยกระทง
เดือนธันวาคม	วันเฉลิมพระชนมพรรษา (วันพ่อ 5 ธันวาคม)

ขนบธรรมเนียมประเพณีชาวสวน สิ่งที่ยังคงเป็นความเชื่อ และยังดำรงอยู่คือความเชื่อเรื่อง “เจ้าที่” ชาวสวนจะมีพิธีกรรมในการไหว้บูชาเจ้าที่ ถ้าสวนไหนได้ทำพิธี สวนนั้นจะให้ผลผลิตมาก โดยการทำพิธีไหว้ด้วยผลไม้ให้เจ้าที่ปีละครั้ง แล้วยังมีการไหว้ในช่วงตรุษจีนด้วย นอกจากนั้นเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตในสวนหมดแล้ว ชาวสวนจะนิมนต์พระมาถวายภัตตาหารหนึ่งมื้อและถือโอกาสทำบุญบ้านไปด้วย *“เก็บผลไม้เสร็จก็ไหว้เจ้าที่ บอกแกว่าถ้าได้ผลไม้ดกได้ผลดี ไม่ให้แมลงมารบกวนเยอะ ขายได้สมบูรณ์ดีก็จะเอาหมูเอาไก่มาถวาย”* ขณะเดียวกัน หากมีฟ้าผ่าลงมาในบริเวณหมู่บ้าน ชาวบ้านจะนิมนต์พระให้ไปสวดปัดรังควานให้ ซึ่งเป็นความเชื่อของคนโบราณว่า ฟ้าผ่าลงมาในหมู่บ้านถือว่าไม่ดี นอกจากนั้น ยังมีพิธีกรรมการทำบุญข้าวหลาม ในเดือน 3 แรม 15 ค่ำ ชาวสวนจะทำบุญกันที่ที่ดิน โดยนิมนต์พระไปสวดให้ภูตผีปีศาจกันกลางทุ่งนา ซึ่งเป็นประเพณีการทำบุญ เพื่อขับไล่สิ่งที่ไม่ดีให้ออกไปจากที่ทางของชาวบ้าน

การสร้างบ้านเรือน

การปลูกสร้างบ้านเรือนในสมัยก่อน มีชุดของความรู้ ภูมิปัญญาและความเชื่อของผู้คนในชุมชนแฝงอยู่มากมาย เริ่มจากการเลือกไม้เป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก จำนวนไม้มีมากในป่าใกล้ชุมชนทำให้ชาวบ้านสามารถเลือกเอาไม้ดี ๆ ไปใช้ได้ การเลือกไม้นั้นขึ้นอยู่กับคติความเชื่อของคนโบราณที่ปลูกฝังกันมาจนกระทั่งกลายเป็นความเชื่อที่ไม่มีใครอยากจะเปลี่ยน เพราะโบราณเขาถือ หรือบางครั้งจะเสียเคร็ด เป็นต้น ตัวอย่างที่สำคัญ มีดังนี้

1. ถ้าต้นไม้ต้นใดลำต้นมี 3 ง่าม ชาวบ้านเรียกว่าเป็นต้นไม้แบบแล้งทำรัง รูปทรงจะไม่สม่ำเสมอ จึงไม่ตัดโค่นลงมา รวมทั้งไม้จากต้นไม้ที่มีนกมาทำรัง ชาวบ้านจะไม่ค่อยตัดโค่นลงมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นที่มีนกตัวใหญ่ ๆ เช่น นกเงือก เป็นต้น เพราะไม่ต้องการเบียดเบียนพวกนกเหล่านั้น อีกทั้งเนื้อไม้จะไม่สวยสม่ำเสมอ เพราะจะมีจุดที่ถูกเจาะเป็นโพรงเข้าไป

2. ต้นไม้ใดที่ถูกฟ้าผ่าแล้ว จะไม่เอามาทำบ้าน เพราะถือว่าเป็นลางไม่ดี

3. ต้นไม้ใดที่ถูกโค่นลงมาแล้วไปพาดกับจอมปลวก ชาวบ้านก็จะไม่เอา เพราะถือว่าลางไม่ดี

4. ต้นไม้ที่พอโค่นลงแล้วพบว่าเป็นไม้ 2 ไส้ หรือที่เรียกกันว่า ไม้ 2 ใจ โดยลำต้นตรงขึ้นมาเป็น 2 ง่ามโตเท่า ๆ กัน ก็จะเป็นลักษณะอย่างที่ชาวบ้านบอก คือไม้ 2 ใจ จะไม่นำมาเลื่อย

5. ไม้ที่โค่นลงมาแล้ว ชาวบ้านที่ชำนาญจะเอาขวานเฉาะเปลือกออกมาลองเป่าดู ถ้าสมมุติว่าเป่าแล้วทิศทางลมมันเดินสะดวก ชาวบ้านจะชักลากออกไปแปรรูป เพราะว่ามันเลื่อยง่าย หรือใช้ตกแต่งง่าย แต่บางต้นเนื้อไม้จะเหนียว ทำให้เลื่อยยากก็จะไม่นำออกไปเพราะจะเสียเวลา

ในการเลื่อย บางครั้งเลื่อยขึ้นลงแล้วยังผ่าไม่ได้ลึก พอใช้แรงอัดลงไปอีกไม้ก็จะบิด สังเกตได้ว่าถ้าเนื้อแน่นเนื้อบิด ๆ มักจะเลื่อยไม่ออก

กรณีที่เลือกไม้ได้แล้ว ก็จะใช้เลื่อยตัด สมมุติว่าต้นมันโตมาก ชาวบ้านก็จะทำเป็นนั่งร้านขึ้นไปโค่นไม้ข้างบน ซึ่งผู้ที่ไม่ชำนาญมักจะทำไม่ได้ เพราะว่าเมื่อขึ้นไปสักประมาณ 8 ศอกแล้ว ลำต้นมันจะเล็ก และก็ตัดเอาเพียงท่อนเดียวเท่านั้น ซึ่งถ้าเป็นไม้ที่ต้นโตมาก ๆ จะไม่มีเลื่อยตัด อีกทั้งถ้าเลื่อยเข้าไปก็ติดขัด ชักใบเลื่อยไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ถ้าเจอต้นไม้ที่ใหญ่มากไป พอเวลาโค่นไม้ลงมันจะมีโอกาสตกทับใส่นั่งร้านที่ชาวบ้านก่อขึ้นไปด้วย ซึ่งเคยมีชาวบ้านทำพลาดแล้วอาจเกิดอุบัติเหตุถึงตายได้

ในส่วนของต้นไม้ใหญ่ ยังคงมีความเชื่อปลูกฝังว่าเป็นต้นที่มีเทพารักษ์หรือเจ้าป่าคุ้มครองอยู่ เช่น พวกไม้ตะเคียน จะต้องมีผู้เชี่ยวชาญด้านไสยศาสตร์ หรือหมอผี เข้าร่วมขบวนไปในป่าด้วย พอโค่นลงแล้วต้องเอาหมอผีไปทำพิธีปัดรังควาน หรือปัดผี ถ้าไม่ปัดก็ไม่ได้ เพราะเชื่อกันว่าเจ้าที่แรง คนที่ไปด้วยจะเจ็บไข้ได้ป่วย บางรายร้ายแรงถึงขั้นตายก็มี รวมทั้งที่มีปรากฏการณ์แปลก ๆ ให้เห็นด้วย เช่น ต้นไม้บางต้น ปกติมองเห็นลำต้นเดิม ๆ จะตรงและใหญ่ พอโค่นล้มลงมาแล้วแตกแขนงหมด ฟังอาจจะเหลือเชื่อ แต่ชาวบ้านสมัยก่อนเขาบอกว่าเป็นเรื่องจริง โค่นมาแล้วพวกผีมันออกฤทธิ์แก่กล้า ดังนั้นพวกไม้ตะเคียนจึงไม่ค่อยมีชาวบ้านกล้าแตะ หรือโค่นทิ้ง จนกระทั่งปัจจุบันนี้ก็ยังเหลือให้ดูหลายที่ บางต้นอายุเป็นร้อย ๆ ปี บางต้นก็เพิ่งล้มลงมาในคลอง ชาวบ้านก็ไปชักลากขึ้นมาล้างปิดทองและกราบไหว้บูชา

การชักลากไม้ออกจากป่าหรือลากลงมาจากภูเขา ไม่สามารถไปคนเดียวได้ ชาวบ้านจะนัดกันไปทั้งวัน บางที่ไปตั้งแต่เช้ากลับมาเย็น และต้องอาศัยวัวดี ๆ หรือควายดี ๆ แล้วยังต้องใช้เกวียนที่ดีอีกด้วย ทั้งนี้การขนย้ายจะต้องช่วยจ่ายค่าแรงด้วย ราคาปกติจะคิดเที่ยวละ 15 บาท โดยจัดส่งให้ถึงบ้าน แล้วค่อยมาเลื่อยแปรรูปกันทีหลัง

ชาวบ้านที่ได้ไม้มาแล้ว เวลาจะปลูกบ้านเขาจะกำหนดว่าจะปลูกลงเสากี่ต้น ทำบ้านกี่ชั้น สมัยก่อนจะไม่มีคนที่ยึดอาชีพเป็นช่างไม้ แต่หลายคนในหมู่บ้านต่างก็มีวิชาช่างติดตัวมาจากการถ่ายทอด เรียกว่าเป็นช่างประจำหมู่บ้าน ตามหาตัวกันง่าย โดยจะเรียกมาเอาแรงกัน เริ่มต้นจากหาวันที่เป็นฤกษ์ดีว่าเมื่อไร เมื่อกำหนดแล้ว ก่อนถึงวันดังกล่าว เจ้าของบ้านจะเตรียมไม้เตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ไว้ บางหมู่บ้านมีช่างเก่ง ๆ 2-3 คน ก็จะขอให้มาช่วย ซึ่งช่างพวกนี้อาศัยประสบการณ์มีความแม่นยำพอสมควร กล่าวคือ บ้านส่วนใหญ่ที่ปลูกมักจะเอาสัดส่วนของบ้านให้เหมือนหลังอื่น ๆ คือปลูกเหมือน ๆ กัน ส่วนใหญ่จะเป็นบ้าน 3 ห้อง มีมุขห้องหนึ่ง ถ้าบ้าน 2 ห้อง ก็ทำอีกแบบหนึ่ง แต่ก่อนไม้จะมีลักษณะเป็นท่อนใหญ่ บางทีผ่าแล้วได้ 20 แผ่น แผ่นหนึ่งขนาด 6

นิ้วคูณ 12 นิ้ว บางทีผ่าขนาด 6 นิ้ว คูณ 6 นิ้วแล้วนำมาทำเป็นเสาบ้าน ถ้าจะผ่าไม้นิ้วก็ผ่าเต็มขนาด 12 นิ้ว ก็จะได้ประมาณ 6 แผ่น ถ้าซอยอีกทางหนึ่งก็ได้ 8-9 แผ่น ส่วนมากช่างถนัดยังไงเขาก็จะทำตามที่เคยทำ

ส่วนเสาไม้ นิยมใช้พวกไม้แก่น ไม้ตะเกา และไม้จักร แต่การเลื่อยแปรรูปเสานั้น กว่าจะได้มาต้นหนึ่งใช้เวลานาน และไม่มีเสาปูนขายแบบทุกวันนี้ แต่ทว่าเสาไม้เหล่านี้ก็มีความทนทานและคงอยู่ได้นานโดยไม่ผุกร่อน สำหรับฝาบ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมใช้ไม้ยางเพราะแผ่นใหญ่และมีน้ำหนักเบากว่าไม้อื่น ส่วนไม้ที่นำมาทำพื้นบ้านนิยมใช้ไม้ตะแบก และมะค่า เพราะเป็นไม้ที่เลื่อยง่าย แล้วเป็นไม้ที่เนื้อสะอาด มีลวดลายสวยงาม ทำให้บ้านดูน่าอยู่ ขณะที่ไม้ยางถ้านำมาทำพื้น มีข้อเสียคือเวลานั่งจะติดเนื้อผ้า จะรู้สึกหนืบ ๆ เพราะมียางเหนียว ๆ หล่อเลี้ยงเนื้อไม้ตลอด นอกจากนี้ ยังมีไม้อื่น ๆ ที่สามารถนำมาใช้ได้ เช่น ไม้มาหาด แต่สมัยก่อนชาวบ้านไม่ค่อยนิยมใช้ ยกเว้นบางคนที่ไม่ถือเคล็ดลาง เพราะคิดว่าคนเราเมื่อมีอายุมากก็ต้องตายกันทุกคน จึงมีการนำไม้มาหาดมาทำเสาล้วน ๆ

สำหรับไม้มะค่า คนในชุมชนสมัยนั้นไม่ค่อยสนใจเท่าไร จึงมีการเผาทิ้งไม้มะค่ากันบ่อย ยกเว้นพวกไม้ยางที่ชาวบ้านจะเก็บไว้หมด ต่างกับสมัยนี้ที่มูลค่าของไม้สูงขึ้น เพราะหายาก และมีการห้ามตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม้มะค่าถือว่าเป็นไม้ชั้นหนึ่ง ทั้งที่สมัยก่อนชาวบ้านไม่ค่อยสนใจ เนื่องจากไม้มะค่ามีหลายชนิด เช่น มะค่าแต มะค่าโมง มะค่าลูกหนาม บางชนิดจะมียาง ทำให้กัดฟันเลื่อยและไม่สะดวกในการแปรรูป ยิ่งไปกว่านั้นพอผ่าเสร็จแล้วก็จะมีร่องมีไส้ไม้ แต่ถ้าชาวบ้านไปเจอต้นมะค่าลูกหนามเมื่อไร ก็จะต้องตัดเอามาทำดุ้นเกวียน นับว่าได้รับความนิยมมากในชุมชน สมัยก่อนถ้าชาวบ้านมีเกวียนใช้สวย ๆ สักเล่มหนึ่งจะเหมือนกับสมัยนี้ที่คนมีรถยนต์ยี่ห้อดี ๆ นั่นเอง เวลาชาวบ้านไปมาหาสู่กันก็อยากจะไปดูเกวียนบ้านอื่นว่าสวยอย่างไร ซึ่งดุ้นเกวียนจากไม้มะค่าลูกหนามนั้นนำมาทำยากกว่าไม้ชนิดอื่น ต้องมีการกลึงไม้อย่างประณีต ดังนั้น ช่างทำเกวียนในชุมชนมักไม่ค่อยจะได้หยุดพัก พอทำให้บ้านหลังโน้นเสร็จ บ้านหลังนี้ก็ขอให้ช่วยเหลือต่อ เป็นการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน ไม่มีใครพูดถึงเรื่องค่าตอบแทน ปัจจุบันยังคงเหลือช่างอยู่ไม่กี่คน ซึ่งเป็นคนรุ่นเก่าทั้งหมด ไม่มีการรับช่วงต่อมายังรุ่นลูกรุ่นหลาน ด้วยเหตุนี้อาชีพช่างเกวียนนี่ ก็สิ้นสุดไปตามยุคสมัย และสิ่งที่นอกเหนือไปจากความชำนาญด้านไม้แล้ว ช่างเกวียนสมัยก่อนต้องมีความสามารถเฉพาะตัวด้านความเชื่อโชคลางด้วย ต้องมีน้ำมนต์มารดเกวียน เพื่อแก้อัปรีย์จัญไรหรือสิ่งที่ไม่ดีตามความเชื่อของคนโบราณ อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ไม่มีการสืบทอดคือ ช่างพวกนี้ส่วนมากไม่ค่อยสอนคนมากมาย หลายคนที่เป็นวิชาได้ก็เกิดขึ้นเพราะการลัก

จำเสียเป็นส่วนใหญ่ เห็นเขาทำอะไร เอาสัดส่วนจากไหน แล้วเขาทำยังไง อะไรนี่ คนที่เป็นแบบครูพักลักจำจะมองไว้แล้ว และนำไปทดลองทำเองในภายหลังด้วยตนเอง

การศึกษา

ชาวบ้านสมัยก่อนมีระบบการเรียนรู้ผ่านการกระทำที่มาจากประสบการณ์จริงของชีวิตทั้งในชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพตั้งแต่การทำไม้ การทำนาข้าว การปลูกพืชไร่ และการทำสวน ซึ่งการเรียนรู้ของชาวบ้านเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการอยู่รอดของชีวิตและครอบครัว เพื่อการมีกินมีใช้อย่างพอเพียงในครัวเรือน ต่อมาระบบการศึกษาที่เรียกว่าระบบโรงเรียนจึงเข้ามาแทนที่การเรียนรู้จากอาชีพในชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ความรู้ใหม่ในโรงเรียนซึ่งเพิ่งเกิดมีขึ้นมาประมาณ 60 – 70 ปีที่ผ่านมา เมื่อชาวบ้านเข้ามาอยู่รวมกันหลายครอบครัว ทำให้เด็กมีมากขึ้น ซึ่งต้องเรียนหนังสือ ชาวบ้านจึงร่วมกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวให้ที่วัด เริ่มต้นจากที่ยังไม่มีฝาผนัง มีเพียงหลังคามุง และโต๊ะนักเรียนเท่านั้น ทำให้เด็ก ๆ ได้เรียนกันที่นี่ ตอนนั้นไม้ยังหาง่าย โดยเฉพาะ ไม้ยางต้นใหม่ ๆ เมื่อชาวบ้านคิดตกลงใจจะสร้างโรงเรียนกัน จึงร่วมกันไปตัดไม้ นำมาสร้างอาคารเรียนกันเอง ไม่ได้ใช้งบประมาณจากทางราชการ การให้การศึกษาเริ่มต้นให้พระเป็นคนสอนหนังสือ เพราะสมัยก่อนยังไม่มีครูสอนกันแค่ชั้น ป.1 และ ป.2 เน้นการสอนให้เด็กอ่านหนังสือออก บวกลบเลขได้ ไม่ได้แยกเป็นวิชาอย่างปัจจุบัน ต่อมาจึงได้งบประมาณมาทีหลัง จึงมีครูมาช่วยพระสอนแล้วขยายเพิ่มถึงชั้น ป.3 และ ป.4

การสาธารณสุข

สมัยก่อนพื้นที่ตำบลนาตาขวัญ เวลาชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วยมักจะไม่ไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรืออนามัย เนื่องจากไกลจากตัวเมืองระยองพอสมควร ประกอบกับในหมู่บ้านมีภูมิปัญญาดั้งเดิมในเรื่องการรักษาโรคต่าง ๆ โดยจะมีหมอสมุนไพร หรือหมอตำแย ซึ่งชาวบ้านนิยมจะรักษาหมอพื้นบ้าน มีการนำสมุนไพรมาต้มทาน ซึ่งหมอสมุนไพรนั้นจะมีการสืบทอดความรู้เป็นตระกูลต่อเนื่องกัน มีตำรายาเขียนไว้ แล้วไปเก็บไปคัดเลือกตัวยาสมุนไพรมาจากในป่าแถวชุมชน ดังคำบอกเล่า *“... ไม่มี ไปหาหมอแผนโบราณ กินรากไม้ต้มกันบ้าน...” “... ก็แม่ก็อามารักษาอะไรกินแก้ได้ก็เอามาให้กิน ก็หาเอาในสวนนี้แหละ แม่จะหามาต้มให้กิน*” หรือแม้แต่การทำคลอด *“ตอนจะคลอด ถ้าเขารู้ว่าท้องจะคลอด ชาวบ้านเขาก็จะมาช่วยกันทำ” “เขาก็มาดู ช่วยกันทำแคร่แล้วก็ทำเตาไฟ” “เขาก็มีคนมาดูแลอยู่ คนมาช่วยขับท้อง*” นอกจากนี้ที่วัดบ้านแลง มีหมอแผน

โบราณหากใครป่วยเป็นโรคอะไรก็ตาม ก็จะสามารถดูแลรักษาให้หายได้ รวมทั้งยังมีวัดนาตาขวัญที่พระยังคงทำการรักษาแพทย์แผนโบราณ โดยใช้สมุนไพรชนิดต่าง ๆ และเมื่อมีใครเจ็บป่วยด้วยระดับเครือญาติในชุมชน ทำให้มีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกันอย่างสม่ำเสมอ ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องจะดีเสมอต้นเสมอปลาย มีอะไรก็จะช่วยกัน

การประกอบอาชีพ

ข้าวไร่

แต่ก่อนจำนวนบ้านเรือนแถบนาตาขวัญมีผู้คนไม่มาก เริ่มแรกมีประมาณ 40-50 หลังคาเรือน และเพิ่มขึ้นประมาณ 100 หลังคาเรือน พื้นที่บ้านทุ่งโพธิ์ หมู่ที่ 2 และบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 จะทำข้าวไร่กันมาก ส่วนบ้านซากขนุน หมู่ที่ 4 ก็ทำกันบ้างพอสมควร เมื่อก่อนมีการทำข้าวไร่และปลูกมันสำปะหลัง ข้าวไร่จะทำในบริเวณที่เป็นป่ามีตอไม้ เนื่องจากเป็นที่ดินใหม่ ทำให้ข้าวออกรวงงามและหากมีเหลือจะขายได้ราคาดี

การทำข้าวไร่จะเริ่มในช่วงหน้าฝน ชาวบ้านจะนำข้าวใส่หลอดไม้บงที่ยาว ๆ ใส่แล้วก็รินใส่มือนิดหน่อยแล้วก็มีคนกระทุ้งทำหลุม โดยไม้นี่กระทุ้งตำลงไปในดินให้เป็นหลุม แล้วเอาข้าวใส่ไปประมาณ 3 เม็ด และเอาดินกลบ เอาปลายกระบอกไม้เขี่ยเอาดินกลบเล็กน้อย ไม่กี่วันข้าวก็จะขึ้น พันธุ์ข้าวที่ใช้คือข้าวพันธุ์เหลืองเตย โดยมากคนที่ปลูกส่วนใหญ่ไม่ค่อยจะมีทุนรอน จะต้องยืมพันธุ์ข้าวจากผู้ที่มีมาปลูก โดยเอามากี่ถังแล้วก็จะนำไปใช้หลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว จะไม่มีการซื้อขายพันธุ์ข้าวต่อกัน ในช่วงเก็บเกี่ยวชาวบ้านที่ทำข้าวไร่จะมาลงแขกช่วยเหลือกัน เพราะเกี่ยวคนเดียวไม่ทัน ต้องหาคนมาช่วยเกี่ยวด้วย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเก็บไว้กินในครอบครัวให้พอเพียง ส่วนที่เหลือจริง ๆ จึงจะขายกัน

มันสำปะหลังและแตงโม

ชาวบ้านนิยมปลูกมันสำปะหลังควบคู่ไปกับการทำข้าวไร่ โดยใช้พื้นที่โล่งเตียนซึ่งมักจะเป็นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมันสำปะหลังจะมีความทนทานต่อสภาพแห้งแล้งได้ดีกว่า ขณะเดียวกันชาวบ้านก็เริ่มปลูกต้นไม้ลงตามไป คือหลังจากเลิกทำข้าวไร่หรือไร่มันสำปะหลังก็ขยายปลูกอย่างอื่นไปเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นปลูกถั่ว ปลูกข้าว แตงโม ปลูกผัก มีการทำทุกอย่าง รวมทั้งการปลูกยางพาราแซมตามแต่ละแห่ง ต่อมาจึงทำให้ในพื้นที่เต็มไปด้วยไม้ยืนต้น และไม่สามารถปลูกพืชล้มลุกได้มากเท่าที่ควร การปลูกมันสำปะหลังได้เกิดความผิดพลาดขึ้นและมีปัญหาในตอนขาย คือเมื่อมีการตกลงกับโรงงานแป้งมันแล้วว่า จะรับซื้อมันสำปะหลังจากชาวบ้านในราคากิโลกรัมละ 12 บาท เมื่อตกลงกันแล้วชาวบ้านก็ไปหาเงินมาลงทุนในการเพาะปลูก ตอนที่มัน

สำปะหลังเริ่มแก่ ได้มีการพูดคุยกันอีก ทางโรงงานก็ยังยืนยันว่าตกลงจะเหมาไปหมดเลยตามนั้น แต่ทว่าพอเก็บเกี่ยวเสร็จและนำไปขายกลับคิดราคาให้เพียงกิโลกรัมละ 8-9 บาท ทำให้คนปลูกหมดกำลังใจไปเลยในปีนั้น เพราะราคามันลงมามากจนขาดทุน แล้วยังต้องไปจ่ายหนี้สินที่กู้มาลงทุนอีก อีกทั้งสมัยก่อนมันสำปะหลังไม่ใช่ต้นเล็กแบบในปัจจุบัน เป็นมันสำปะหลังพันธุ์โบราณที่ต้นใหญ่ รวมทั้งชาวบ้านต้องไปเที่ยวหาไม้มาก่อ สำหรับรวมหัวมัน และยังต้องเสียเงินค่าจ้างแรงงานในการถอนเก็บหัวมันด้วย ชาวบ้านจึงขาดทุนกันถ้วนหน้า บางรายเงินหมดก่อนก็เก็บผลผลิตไม่หมดต้องทิ้งไว้อย่างนั้น นอกจากการปลูกมันสำปะหลังติดต่อกัน ทำให้ดินเสื่อมสภาพ ชาวบ้านบอกว่าปลูกไปนาน ๆ ดินก็หมดปุ๋ย เลยหันมาปลูกพืชชนิดอื่นแทน

หลังจากเกษตรกรบางส่วนประสบปัญหาขาดทุนจากการปลูกมันสำปะหลังแล้ว แตงโมได้กลายเป็นพืชระยะสั้นที่ทำให้พวกเขาเหล่านั้นฟื้นขึ้นมาจากภาวะขาดทุน การทำไร่แตงโมส่งผลให้เกษตรกรในชุมชนมีรายได้และผลกำไรกลับคืนมา รวมทั้งการหันมาปลูกแตงล้านหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “แตงท่อน” ก็สามารถช่วยให้ชาวบ้านแต่ละรายมีรายได้เสริมเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ดีประสบการณ์ที่ได้รับจากการทุ่มเทกับพืชชนิดใดชนิดหนึ่งมากเกินไป ทำให้ชาวบ้านหลายรายไม่กล้าปลูกเต็มที่ ทำมากที่สุดคือประมาณ 4-5 ไร่ สามปีต่อมาความนิยมในการปลูกแตงโมได้ลดลง เกษตรกรเริ่มเห็นว่าราคามีแนวโน้มจะทรงตัว และในช่วงต่อไปอาจจะไปไม่ไหวและนำไปสู่การขาดทุนได้ การริเริ่มทำสวนจึงเกิดขึ้น ประกอบกับผลจากการปลูกมันสำปะหลังทำให้ดินจืด ปลูกพืชชนิดอื่นจึงไม่ค่อยงาม แต่ช่วงแรกชาวบ้านปลูกมันสำปะหลังเพราะคำนึงถึงเงิน สามารถเก็บเกี่ยวได้เร็ว อีกทั้งบางคนต้องส่งลูกเรียนหนังสือ ดังนั้นแม้ว่ามันสำปะหลังจะมีผลทำให้ดินจืด แต่ชาวบ้านที่ประสบปัญหาเช่นนี้ก็ต้องสู้ พอมาปลูกไม้ยืนต้นทีหลังแล้วผลผลิตที่ได้ไม่ค่อยสมบูรณ์ ต้นไม้โตช้า ปุ๋ยในดินไม่ค่อยมีเลยจำเป็นต้องปลูกพืชชนิดอื่นแซมด้วย

หน่อไม้

การหาของป่าสมัยก่อน ส่วนมากกระทำได้ง่ายเพราะสภาพพื้นที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก อีกอย่างหนึ่งคือของต่าง ๆ ในสวนมันมีไม่ครบ เช่น หน่อไม้จะไม่ต้องปลูกกิน แต่เป็นหน่อไม้ไผ่ป่าที่ต่างไปเก็บจากป่าเขามาเอง ชาวบ้านจะนำมาซอย ๆ ก่อนจากนั้นจึงต้มแล้วเอาน้ำทิ้งก่อน เพื่อขจัดรสขมของหน่อไม้ป่า เดี๋ยวนี้เกือบไม่มีเลย บางคนไปเสาะหาพันธุ์แถวจังหวัดปราจีนบุรี ก็หาได้ไม่เหมือนเก่า เพราะเป็นการเพาะเนื้อเยื่อขาย ซึ่งไม่เหมือนแบบเดิม แต่ก่อนหน่อไม้ไผ่ตงถือเป็นพืชเศรษฐกิจประจำชุมชน ปลูกเพียง 4-5 ไร่ จะได้กำไรจำนวนมาก ชาวสวนหลายรายบอกว่า ความเป็นอยู่ฟื้นขึ้นมาเพราะหน่อไม้ไผ่ตง ยิ่งถ้าเป็นพันธุ์แบบเดิมจะมี

ขนาดใหญ่มาก 1 หน่อ ชั่งน้ำหนักได้ประมาณ 5-6 กิโลกรัม ขณะเดียวกันหน่อไม้ไผ่ตงรุ่นใหม่ ที่ใช้การเพาะเนื้อเยื่อ จะมีขนาดเล็กและมีน้ำหนักไม่เหมือนหน่อไม้แบบเดิม

ชาวบ้านที่หันมาทำการค้าหน่อไม้ไผ่ตงเล่าว่า จะทำการรับซื้อหน่อไม้ไผ่ตงจากเพื่อนบ้านแถวนี้ แล้วจ้างคนงานหั่นหน่อไม้กิโลกรัมละ 80 สตางค์ แล้วก็ให้ปลอกเปลือกออก จากนั้นนำไปแช่น้ำเกลือ โดยใส่ตุ่มเรียงแถวกัน ส่วนแบบที่ทำสำเร็จรูปบรรจุปี๊บนั้น จะต้องทำให้เป็นสูญญากาศ เวลาจะอุดฝาต้องมีกรรมวิธีไล่อากาศออกไปก่อนจึงจะสามารถเก็บไว้ได้นาน แต่ชาวบ้านบางคนไม่มีความรู้เรื่องนี้ ทำบรรจุปี๊บไม่ได้ เคยทดลองทำแล้วมันยุ่ย จึงหันไปทำอย่างเดียวคือการดอง ซึ่งขายได้ราคาดีพอสมควร กิโลกรัมละ 9 บาท ถ้าหน่อไม้ไม่ชุมคือมีปริมาณออกมาไม่มากก็กิโลกรัมละ 10-11 บาท แต่หากราคาลดลงเหลือ 6-8 บาท ถือว่าเริ่มขาดทุนแล้ว เพราะต้นทุนซื้อหน่อไม้ดิบราคา 3-3.50 บาท ไม่รวมกับค่าจ้างแรงงานหั่น ค่าเกลือ ค่าจ้างคนปลอกที่ต้องใช้คนชำนาญจริง ๆ เนื่องจากต้องทำแข่งกับเวลา บางครั้งถ้ามีหน่อไม้มากองอยู่หน้าบ้านประมาณ 2 ตัน จะต้องทำให้เสร็จ แล้วจะทิ้งข้ามคืนไม่ได้ มิฉะนั้น หน่อไม้จะดำ ส่วนมากจะหาลูกจ้างมาจากทางภาคอีสานมาช่วยทำ เพราะว่าคนแถบชุมชนนี้มีงานทำกันหมดแล้ว

กล่าวโดยสรุปแล้ว การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมของชาวบ้านในสมัยก่อน ยังคงพึ่งพิงธรรมชาติอยู่มากทั้งในเรื่องน้ำ เรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ยังไม่มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมี การทำสวนผลไม้ต่าง ๆ ยังไม่มีความหลากหลายพันธุ์มากนัก และที่สำคัญสวนผลไม้ที่ปลูกยังคงเป็นพันธุ์พื้นเมืองของท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ การค้าขายผลผลิตที่ได้จึงยังมีปริมาณไม่มาก เช่น การหาบผลไม้ไปขายในเมือง เป็นชีวิตความเป็นอยู่ในแบบพออยู่พอกิน มากกว่าที่จะผลิตเพื่อการค้าขายในปริมาณมากอย่างในสมัยปัจจุบัน

บทที่ 3
การเข้ามาของความทันสมัยสู่ชุมชน

จากเดิมที่ชาวบ้านได้มีการหักล้างถางพงจากพื้นที่ป่า จนสามารถปรับพื้นที่เป็นที่ราบสามารถปลูกข้าวทำนาได้ แต่เป็นการปลูกข้าวไร่ เพื่อการบริโภค มิใช่เพื่อการค้าขาย แต่จะมีการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่จำเป็นในชุมชนอื่นบ้าง เช่น ของทะเล พวกปลาทะเล น้ำปลา กะปิ และสิ่งของจำเป็น เช่น เสื้อผ้า ไต้สำหรับจุดไฟให้แสงสว่าง กระเบื้องว่าวสำหรับมุงหลังคา ต่อมาจึงเริ่มทำไร่ควบคู่ไปกับการทำนา มีการทำไร่มันเทศ มันสำปะหลัง ถั่วลิสง และทำสวนผลไม้พันธุ์โบราณ จนถึงยุคที่สิ่งของต่าง ๆ จำเป็นต้องใช้เงินตราเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มา สิ่งใดที่สามารถผลิตแล้วมีราคาขายได้ ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปในการทำมาหากิน การปลูกข้าวไร่ไม่สามารถสร้างรายได้ที่มากพอสำหรับความต้องการหาซื้อสิ่งของจำเป็น สิ่งอำนวยความสะดวกและการศึกษาของลูกหลาน ในยุคการพัฒนาเพื่อความทันสมัย การทำไร่หรือการทำสวนผลไม้เพื่อการค้าจึงเริ่มมีมากขึ้น จนกลายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนนี้ มีการถมที่นาเพื่อทำสวน จนสภาพการทำนาเกือบจะหมดไปในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงด้านสาธารณูปโภค

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะด้านสาธารณูปโภค เมื่อมีการก่อสร้างถนนลาดยางผ่านเข้ามายังหมู่บ้านแทนถนนลูกรังเดิม เมื่อปี พ.ศ.2517 เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ไม่ไกลจากเขตเมือง ทำให้การติดต่อเชื่อมโยงกับภายนอกมีมากขึ้น และสะดวก รวดเร็ว หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2518 จึงมีการขยายเขตไฟฟ้าเข้าไปในหมู่บ้าน และติดตามมาด้วยการมีโทรศัพท์ สิ่งอำนวยความสะดวกที่เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น พัดลม ทีวี ตู้เย็น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนของทั้ง 2 หมู่บ้าน เป็นไปอย่างรวดเร็ว ไม่แตกต่างจากในเขตเมือง โดยเฉพาะในช่วงที่มีโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งภาคตะวันออก (อิสเทิร์นซีบอร์ด) เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถนนเส้นทางหลักได้รับการลาดยาง โครงการของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่แต่ละคนต่างวิ่งหางบประมาณมาลงในเขตพื้นที่เลือกตั้งของตน มีการติดป้ายชื่อโครงการพร้อมด้วยรายชื่อ ส.ส.ที่ของบประมาณมาได้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเงื่อนไขของความทันสมัยที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่และการทำมาหากินของคนในชุมชน

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่เคยอยู่แบบพอมีพอกิน เป็นการผลิตจากการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคจะค้าขายก็เพียงการหาบพืชผักและผลไม้ไปขายในตัวเมือง เริ่มมีการขยาย

การเพาะปลูกพืชผักและผลไม้เพื่อขาย ตามความต้องการของตลาดที่กว้างขวางและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มุ่งเน้นการแข่งขันกันในเรื่องของคุณภาพ มีมาตรฐานและการค้า ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีรายได้เพิ่มมากขึ้นเนื่องจากผลผลิตมีราคา การทำสวนเงาะ สวนทุเรียน ที่เคยใช้แรงงานตนเองโดยใช้กระป๋องมาหาบรดน้ำต้นไม้ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงด้านการลงทุนในรูปแบบต่าง ๆ มาใช้เครื่องสูบน้ำหรือใช้เครื่องทุ่นแรงมาช่วยสูบน้ำจากบ่อน้ำที่ขุดไว้ของแต่ละสวนขึ้นมารดต้นไม้แทนแรงงานเจ้าของสวน มีการลงทุนโดยการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ผลไม้ที่เป็นความต้องการของตลาด มีการใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยากำจัดศัตรูพืช ส่งผลให้ได้ผลผลิตมากขึ้น รายได้จากการขายผลผลิตของแต่ละครัวเรือนสูงขึ้น ต่างคนต่างมีเงินเก็บออม หลังจากนั้นจึงนำเงินที่ได้ไปซื้อรถจักรยาน ซื้อรถจักรยานยนต์ คนที่มีเงินเหลือมาก ๆ ก็ลงทุนซื้อรถยนต์ปิคอัพ หรือรถยนต์โดยสารมาวิ่งโดยสารรับส่งคนในหมู่บ้านไปยังเมืองระยอง หรือมารับจ้างบรรทุกพืชผลที่ปลูกได้ไปขายในตัวเมืองหรือชุมชนใกล้เคียง

ในช่วงเวลา 20 กว่าปีที่ผ่านมา สภาพสังคมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากเหตุผลความเจริญทางกายภาพด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์ เข้าไปยังชุมชน การดำรงชีวิตที่ต้องแข่งขันกันทำมาหากิน การส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษาที่สูง ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ในลักษณะแบบตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างอยู่มีมากขึ้น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านสมัยก่อนคือผู้นำตามธรรมชาติ ที่มีคนให้ความเคารพนับถือ เชื่อฟัง เป็นคนดี ที่ไม่ใช่ลักษณะของเจ้าพ่อหรือนักเลงหัวไม้ ชาวบ้านเลือกผู้นำจากความดี ความเสียสละ แต่ต่อมาระยะหลังจะเป็นแบบพวกใครพวกมัน แยกกันเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มไหนมีพี่น้องมาก มีเพื่อนฝูงมากรวมถึงมีฐานะด้วย ก็จะได้รับเลือกเป็นผู้นำ แต่อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ยังคงให้ความเคารพ และเชื่อฟังผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เมื่อมีความขัดแย้งหากเป็นเรื่องเล็กน้อย ไม่รุนแรง ก็สามารถปรับความเข้าใจกันได้ แม้ปัจจุบันจะมีการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล ประชาคมหมู่บ้าน ก็เข้ามาช่วยกันบริหารงานชุมชนหมู่บ้านทำงานร่วมกัน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่บ้านและกำนันมากกว่า ถ้ามีเรื่องอะไรในตำบล หมู่บ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านก็จะเป็นหลัก เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน แต่ที่หลายคนอยากเป็นสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เพราะเห็นว่ามีค่าตอบแทนต่าง ๆ เงินเดือนที่สูงกว่า และมีหน้าที่ความรับผิดชอบในการบริหารงานพัฒนาหมู่บ้านชุมชน

ลักษณะของการช่วยเหลือแบบลงแขกเอาแรงกันไม่มีในสมัยปัจจุบันคือเป็นการจ้างแรงงานเกือบทั้งหมด เป็นวิถีการผลิตแบบที่ทันสมัย การใช้เครื่องจักรไถนาไร่แทนแรงงานสัตว์ การขุดบ่อน้ำของแต่ละสวนก็ใช้เครื่องจักรหรือรถตักที่รับจ้างขุด คิดราคาตามขนาดความกว้างยาวและลึกของบ่อ หรือการจ้างแรงงานคนตามแบบเวลาเชิงเหตุผลสมัยใหม่ แล้วจึงสูบน้ำจากบ่อ

ขึ้นไปรดตามต้นไม้ในสวน แทนการตักหรือหาบน้ำอย่างสมัยก่อน แต่ในช่วง 5 – 6 ปีที่ผ่านมา สภาพอากาศแห้งแล้งมาก ทำให้ชาวบ้านขาดแคลนน้ำ เนื่องจากน้ำประปาไม่มี อีกทั้งในหลายพื้นที่ไม่สามารถขุดเจาะบ่อบาดาลได้ เพราะพื้นดินด้านล่างเป็นหินใหญ่ไม่มีตาน้ำ กรมพัฒนาที่ดินเคยเข้ามาขุดตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น วัด และโรงเรียนแล้ว แต่ไม่ได้ผล ทางราชการจึงต้องช่วยเหลือโดยการเอารถบรรทุกน้ำเป็นแท็งก์มาช่วยใส่บ่อให้ เที่ยวหนึ่งจะคิดราคา 200-300 บาท โดยวิ่งรถบรรทุกน้ำจากคลองขุดมาลงให้ที่สวนทั้งคืนถึงจะได้น้ำเพียงพอ ดังนั้น เมื่อวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวสวนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย กลายเป็นแบบตัวใครตัวมันมากขึ้น

นอกจากนั้น ยังมีผู้คนจากที่อื่น เช่น มาจากกรุงเทพเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำสวนยาง สวนผลไม้ ขนาดพื้นที่แปลงละ 30-35 ไร่ กันมากขึ้น ส่วนใหญ่แล้วเข้ามาโดยไม่มีความผูกพันกับชุมชนเลย คือไม่ได้เข้าร่วมประชุม เป็นกรรมการ เป็นสมาชิกประชาคม หรือแม้แต่จะไปทำบุญที่วัด มีทั้งที่มาอยู่ประจำ และมาเป็นครั้งคราว แต่ให้คนงานที่ไม่ใช่คนในพื้นที่ เป็นคนงานมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือดูแล เจ้าของสวนเหล่านี้มักจะมีฐานะดีเป็นอดีตข้าราชการที่เกษียณแล้ว

แหล่งน้ำจากคลองชลประทาน

ปัจจุบันแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวสวน คือการอาศัยน้ำชลประทานที่มาตามคลองชลประทานซีเมนต์ ซึ่งมีมานานเกือบ 50 ปีแล้ว จากหนองปลาไหล หนองโฮกหมู หนองตะแบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ซึ่งมีมานานแล้วตั้งแต่ปี 2532 โดยการติดตั้งโรงสูบน้ำพร้อมเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ 50 แรงม้า และเริ่มสูบน้ำไปใช้ได้เมื่อปี 2533 ให้แก่บ้านทุ่งโพธิ์ หมู่ที่ 2 และบ้านซากขนุน หมู่ที่ 4 ก่อน ต่อมาเมื่อปี 2535 ได้รับงบประมาณจากทางสภาตำบล อำเภอและจังหวัด ได้มีการขุดฝังท่อซีเมนต์ขนาดท่อ 6 นิ้ว ฝังลงดินผ่านไปตามสวนต่าง ๆ โดยอาศัยน้ำจากคลองชลประทานผ่านมายังพื้นที่ตำบลนาตาขวัญนี้ด้วยการใช้มอเตอร์ปั่นน้ำตรงมายังหมู่บ้านเพื่อการเกษตร และในปี 2537 ได้รับงบประมาณจาก ส.ส.จักรพันธ์ ยมจินดา จำนวน 2,288,000 บาท จึงได้มีการวางท่อไปยังบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 6 พร้อมติดตั้งมอเตอร์สูบน้ำขนาด 100 แรงม้า รวมงบประมาณตั้งแต่ต้น 3,608,000 บาท มีการรวมกลุ่มกันใช้น้ำ มีสมาชิก 102 คน แบ่งเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 8-10 สวน เสียค่าสมาชิกแรกเข้า 100 บาท มีหัวหน้ากลุ่มรับผิดชอบช่วยกันจ่ายค่าไฟฟ้า มีการตั้งคณะกรรมการเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำคอยดูแลการปิดเปิดน้ำ แล้วเก็บเงินจากการสูบน้ำ โดยชาวบ้านไม่ต้องจ่ายค่าน้ำ แต่จะเสียค่าไฟฟ้าในการสูบน้ำจากท่อเมน (ท่อหลัก) ขนาด 10 นิ้ว

มาพักลงบ่อในสวนของตนเอง คิดตามอัตรารายชั่วโมง ชั่วโมงละ 163 บาท หากสูบทั้งวัน 8 ชั่วโมงคิด 1,304 บาท ถ้า 9 ชั่วโมง คิด 1,467 บาท และค่าคนเฝ้ามอเตอร์สูบน้ำ 200 บาท ต่อวัน สำหรับท่อขนาด 2 นิ้ว จากนั้นชาวบ้านก็จะสูบน้ำจากบ่อเพื่อรดต้นไม้อีกทีหนึ่งด้วยระบบสปริงเกอร์หมุนเวียน ชาวบ้านจะไม่นิยมใช้ระบบสายเพราะจะใช้ทั้งเวลาและแรงงานด้วย ในช่วงหน้าแล้ง (เดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม)จะมีการสูบน้ำกันตลอดทั้งวัน ตั้งแต่ 8 โมงเช้าถึง 5 โมงเย็น แล้วพักเครื่องสูบน้ำ จากนั้นจะสูบน้ำต่อจาก 2 ทุ่มจนถึงตี 4-5 โดยผู้ดูแลน้ำ ซึ่งปัจจุบันคืออดีตกำนันเก่า (นายอุทัย ขวัญบุรี) ต้องดูแลจัดสรรให้ทั่วถึง โดยรับค่าจ้างจากผู้ต้องการใช้น้ำ และหากมีความเสียหายเกิดขึ้นในขณะปล่อยน้ำ เช่น ท่อแตก ผู้ขอใช้น้ำต้องชดใช้เป็นเงินตามราคาค่าซ่อมท่อ ซึ่งขณะนี้พื้นที่ของตำบลนาตาขวัญที่ระบบชลประทานได้เข้ามาถึงแล้ว คือบ้านทุ่งโพธิ์ หมู่ที่ 2 บ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และบ้านซากขนุน หมู่ที่ 4 เป็นบางส่วน ทำให้ชาวสวนได้ใช้น้ำจากชลประทานและน้ำฝนเป็นหลัก ส่วนน้ำบริโภค อุปโภคนั้นยังคงใช้น้ำจากใต้ดินเหมือนเดิม ดังนั้น ปัญหาการขาดแคลนน้ำในปัจจุบันในบริเวณนี้จึงหมดไป แต่สำหรับบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ระบบน้ำจากคลองชลประทานยังเข้าไปไม่ถึงเนื่องจากระยะทางไกลมาก ชาวสวนยังคงใช้น้ำตามธรรมชาติจากการขุดบ่อเก็บกักน้ำไว้หรือน้ำใต้ดินรวมกับน้ำฝน ซึ่งจะเหลือน้ำน้อยลงในช่วงฤดูแล้ง ดังนั้น จึงต้องเผื่อขนาดของบ่อให้เก็บกักน้ำได้ปริมาณพอเพียงกับความต้องการของไม้ผลทั้งปี ปัจจุบันการขุดบ่อจะใช้รถตักดินขุดคิดค่าใช้จ่ายชั่วโมงละ 800 บาท (เมื่อก่อนประมาณ 650 บาท) แล้วจึงติดตั้งระบบสปริงเกอร์ โดยใช้ไฟฟ้าหรือเครื่องปั่นสูบน้ำจากบ่อน้ำขึ้นมารดต้นไม้ ซึ่งเฉพาะการลงทุนติดตั้งระบบสปริงเกอร์ตกไร่ละประมาณ 10,000 บาท และหากต้นไม้ผลนั้นมีปริมาณมากก็ต้องลงทุนมากกว่านี้ แต่ชาวสวนส่วนใหญ่จะค่อย ๆ ลงทุนทำตามกำลังเงินที่มีหรือที่ขายผลผลิตได้ในแต่ละปี เช่น ปีนี้ทำ 1-2 ไร่ ปีหน้าจึงทำต่ออีก 1-2 ไร่ ทำให้ไม่ต้องใช้เงินก้อนใหญ่ในการลงทุน

การศึกษา

ปัจจุบันโรงเรียนที่สำคัญในตำบลนาตาขวัญมี 1 แห่ง เปิดมาประมาณ 30 ปี จากสมัยก่อนที่ใช้วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษา เมื่อเริ่มตั้งโรงเรียนมีนักเรียน 100 กว่าคน มีเฉพาะชั้นประถม หากต้องการศึกษาต่อในระดับมัธยม จะต้องนั่งรถไปเรียนที่โรงเรียนในเมืองระยอง แต่เด็กส่วนมากที่เรียนที่นี่มักเป็นลูกหลานคนงานชาวอีสานที่มารับจ้างทำสวนในพื้นที่ ขณะที่ผู้ปกครองในหมู่บ้านมักนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาในสถานศึกษาที่มีชื่อเสียงในเขตอำเภอเมืองระยอง เนื่องจากโรงเรียนในหมู่บ้านมีเพียงระดับชั้นประถมศึกษาเท่านั้น หรือส่งไป

อยู่โรงเรียนประจำที่มีชื่อเสียงตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษา เช่น โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นที่นิยมของคนในภาคตะวันออกมาก และการเดินทางก็ไม่ลำบาก เพราะมีรถรับ-ส่งประจำด้วย โดยมีพื้นฐานความเชื่อและค่านิยมว่าจะได้ความรู้มากกว่า ดูดีกว่า

การสาธารณสุข

การรักษาพยาบาล เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ชาวบ้านจะไม่ไปหาหมอและรักษาด้วยยาพื้นบ้านอย่างแต่ก่อน แต่จะเข้าไปหาหมอตามคลีนิค โรงพยาบาลเอกชนในอำเภอเมืองระยอง ด้วยเหตุผลทางด้านการให้บริการ การดูแลเอาใจใส่ และการที่ไม่ต้องเสียเวลารอนาน เหมือนโรงพยาบาลของรัฐ นอกจากนั้นการเดินทางเข้าไปรับการรักษาในตัวเมืองระยองมีความสะดวกสบาย เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในแต่ละครอบครัวมีรถยนต์ปิคอัพ รวมถึงรถยนต์โดยสารประจำทางก็สะดวก และใช้เวลาเดินทางไม่มาก

การทำสวนผลไม้สมัยใหม่

จากการที่อาชีพเกษตรกรชาวสวนเป็นอาชีพที่ต้องทำงานหนักและลำบาก รวมทั้งเสี่ยงต่อการขาดทุนมากในปัจจุบัน ชาวสวนจึงไม่ต้องการให้ลูกหลานสืบทอดการทำสวนเหมือนตน ยกเว้นลูกที่ไม่ได้ส่งเสียให้ได้รับการศึกษาก็ยังคงต้องทำสวนอยู่ แต่จะไม่ทำสวนเพียงอาชีพเดียว ยังมีอาชีพอื่นเพื่อหารายได้ด้วย "*...ที่นี่ก็คนขยันนะ ที่เขาทำสวนเนี่ย มีเวลาว่างเนี่ยก็ขายของที่ตลาดนัด*" ส่วนคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ที่ยังทำสวน ก็ปรับเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการอยู่รอด โดยการทำสวนผลไม้ผสมหลากหลายชนิด ดังนั้น จึงเห็นการปลูกไม้ผลหลาย ๆ ชนิด การทำสวนยาง การเลี้ยงสัตว์ในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งแต่ละชนิดต่างก็มีการเรียนรู้ที่สั่งสมสืบทอดกันมา

แต่โดยทั่วไปแล้ว พ่อแม่ผู้ปกครองที่เป็นชาวสวนผลไม้นิยมส่งบุตรหลานให้มีการศึกษาที่ดีถึงชั้นสูงสุดเท่าที่จะสามารถทำได้ โดยเฉพาะสถานศึกษาในเขตอำเภอเมืองระยอง และในกรุงเทพมหานคร เด็กรุ่นใหม่จึงเรียนรู้วิถีชีวิตการทำสวนผลไม้น้อยลง พวกที่จบการศึกษามาแล้วจึงนิยมหางานทำในกรุงเทพฯ หรือในเขตเมือง หรือย่านอุตสาหกรรม ทำงานในโรงงาน ในพื้นที่โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก โดยไม่กลับไปประกอบอาชีพเป็นชาวสวนผลไม้เหมือนเช่นรุ่นพ่อแม่ รวมถึงตัวพ่อแม่เอง ก็ไม่ต้องการให้ลูกที่ได้ส่งให้เรียนกลับมาประกอบอาชีพเป็นชาวสวนเหมือนรุ่นพ่อแม่

นอกจากนั้นคนรุ่นใหม่เองยังเห็นว่า การทำงานในบริษัทเอกชน ในโรงงาน หรือการรับราชการ มีรายได้เป็นเงินเดือนประจำทุกเดือน แต่การทำสวนผลไม้ มีรายได้เพียงครั้งเดียวเมื่อผลผลิตออก แต่ต้องลงทุนดูแลบำรุงรักษาสวนผลไม้ตลอดทั้งปี ซึ่งคนรุ่นใหม่เห็นว่าไม่คุ้มค่า และยิ่งในปัจจุบันที่ราคาผลไม้ตกต่ำลงมาตลอดอย่างต่อเนื่อง เมื่อคิดคำนวณกันจริง ๆ ทั้งค่าปุ๋ย ค่ายา และค่าแรงงานที่เสียไปแล้ว ต้นทุนต่อกิโลกรัมสูงกว่าราคาที่ขายได้ คนรุ่นใหม่จึงมีความคิดว่าทำสวนทำเมื่อไหร่ก็ได้ เมื่อทำงานมีเงินเดือนก็เอามาเป็นค่าจ้างแรงงานในการทำสวน หรือใช้เวลาว่างของตนเอง วันหยุดเสาร์-อาทิตย์จึงเข้าสวน เมื่อว่างจากการทำงานประจำแล้ว ปัจจุบันการทำสวนผลไม้ในชุมชน ชาวสวนนิยมทำแบบสวนผสม คือมีความหลากหลายพันธุ์ของไม้ผลปลูกอยู่ในสวนเดียวกัน ได้แก่

ทุเรียน

สมัยก่อนชาวบ้านปลูกทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง หรือพันธุ์โบราณ หรือทุเรียนต้น เป็นหลักซึ่งมีหลายพันธุ์ เช่น กบจำปา กบพิกุล ฯลฯ ซึ่งทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองเหล่านี้ต้นจะสูงใหญ่ ผลจะมีขนาดเล็ก และยังมีเมล็ดที่ใหญ่ ทำให้มีเนื้อน้อย ไม่หนา และมีสีขาว เวลาสุก เนื้อจะแฉะเละ ซึ่งไม่เป็นที่นิยมของผู้บริโภค ทำให้ราคาถูกมาก เพียงกิโลกรัมละ 2 บาท ต่อมาชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาปลูกทุเรียนพันธุ์ที่ผู้บริโภคนิยม เช่น พันธุ์ชะนี หมอนทอง ก้านยาว ซึ่งนำพันธุ์มาจากชาวสวนที่ตำบลสองสลึง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ที่เป็นเขตพื้นที่ปลูกต้นทุเรียนแหล่งใหญ่ของภาคตะวันออกที่เพาะพันธุ์ทุเรียนไว้ขาย การที่ทุเรียนพันธุ์หมอนทองได้รับความนิยมจากผู้บริโภคมาก เนื่องจากผลทุเรียนที่ได้มีรสหวานหอม ให้เนื้อมาก สีเหลืองนวลอ่อน ๆ และเมล็ดยังเล็กกว่าพันธุ์พื้นเมืองเดิม แต่ทุเรียนพันธุ์ใหม่ ๆ เหล่านี้ดูแลยาก เนื่องจากไม่สามารถต้านทานต่อโรคและแมลงได้เท่ากับทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองเดิม ประกอบกับปัจจุบันมีโรคและศัตรูรบกวนมาก จึงทำให้ต้องลงทุนสูงขึ้น ซึ่งเห็นได้จากข้อมูลของชาวสวนที่บอกว่า *"สวนทุเรียนนี่ต้องอยู่กับมันจริง ๆ แบบเหมือนกับลูกอ่อนเลยครับ มันเป็นพืชที่ตายง่ายต้องคอยดูแมลง ดูโรคพืช และเราต้องทำแบบสมัยใหม่ ต้องใช้สารเคมี ใช้ยาฆ่าแมลงเกือบทุกวัน ทำให้ต้นทุนสูงขึ้น"*

การปลูกทุเรียนจะเริ่มจากการหาต้นพันธุ์มาก่อนว่าจะปลูกพันธุ์ไหน โดยใช้ต้นที่ได้จากการติดตา พันธุ์หมอนทอง ชะนี ก้านยาว กระดุม โดยมากมักจะใช้กิ่งพันธุ์ เพราะหากใช้เมล็ดอาจจะกลายพันธุ์คือ ออกผลช้า ให้เนื้อน้อย แต่เมล็ดใหญ่ นอกจากนั้นถ้าปลูกโดยใช้เมล็ดต้นจะขึ้นสูงมาก การปลูกโดยใช้กิ่งพันธุ์จะเริ่มต้นด้วยการเตรียมหลุม เอาปุ๋ยคอกใส่ เอาขยะ เศษหญ้า

ใส่รอบ ๆ เพื่อกันน้ำระเหยเวลาหน้าแล้ง บางครั้งใช้ฟางคลุม ต้นทุเรียนจะไม่นิยมปลูกหน้าฝน เพราะถ้าขุดหลุมไว้ รากทุเรียนจะแช่น้ำ แค่วัน-สองวันรากก็จะเน่าและตาย ดังนั้น ชาวสวนจึงเลือกที่จะปลูกช่วงปลายฝน และเมื่อปลูกแล้วไม่จำเป็นต้องรดน้ำทุกวัน เว้นช่วงเป็นเวลา 2-3 วัน รดน้ำ 1 ครั้งก็เพียงพอ เพราะต้นทุเรียนจะปรับตัวเอง และรากจะไม่เน่า การปลูกทุเรียนจะปลูกห่างกันประมาณ 5 วา ส่วนใหญ่จะปลูกไม้ผลหลากหลายชนิดในสวนเดียวกัน เช่น ปลูกทุเรียนตามมุมสี่เหลี่ยม แล้วปลูกมังคุดตรงกลาง ชาวสวนบางรายก็ปลูกถั่วลิสงแทรกระหว่างต้นทุเรียนระหว่างที่ต้นทุเรียนกำลังเจริญเติบโต ชาวสวนจะนิยมตัดยอดทุเรียน เพื่อไม่ให้ต้นทุเรียนสูงเกินไป เพราะจะยากลำบากต่อการเก็บผลผลิต แต่เป็นการบังคับให้ทุเรียนแตกยอดออกมาด้านข้าง นอกจากนั้นยังต้องระวังไม่ให้กิ่งทุเรียนทับซ้อนกันเอง ปลูกไว้ประมาณ 5 ปี ก็จะออกผล อย่างพันธุ์หมอนทอง ถ้าดูแลอย่างดี จะใช้เวลา 3 ปีครึ่งถึง 4 ปี ก็ให้ผลแล้ว ต้นทุเรียนจะมีอายุอยู่ได้ประมาณ 20-30 ปี ต้นทุเรียนก็จะตาย บางต้นเมื่อปลูกได้ประมาณ 15 ปี ก็จะเริ่มตายแล้ว จึงต้องเตรียมปลูกต้นใหม่ทดแทน

การดูแลบำรุงรักษา ต้นทุเรียนมีศัตรูมาก ทั้งหนอนกินใบ กินลำต้น และกินผล ซึ่งหนอนกินใบเรียกว่า ไก่ฟ้าหรือเพลี้ยแป้ง มีลักษณะลำตัวขาวขนาดเล็ก ๆ เวลาบินขนจะหลุด จะกัดกินใบจนใบหงิกงอและหลุดร่วง เพราะมันกินน้ำเลี้ยงของใบอ่อน หนอนกินลำต้นทุเรียน หนอนรังชอน หรือหนอนแมงนูน ส่วนหนอนกินลูกเรียกหนอนต้นผิว หรือหนอนใต้คง นอกจากนั้นยังมีโรคเชื้อรากินที่โคนต้นทุเรียน พอกินแล้วจะมีน้ำออกเป็นน้ำตา (เป็นรู ๆ เปลือกที่โคนก็จะเน่า) เมื่อน้ำเลี้ยงไม่มี ทุเรียนก็จะค่อย ๆ ตาย ชาวสวนพยายามลองแก้ไขก็ยังไม่ได้ผล โดยเฉพาะทุเรียนพันธุ์หมอนทองจะตายง่ายกว่าพันธุ์ชะนี ชาวสวนบางคนไม่ใช้ยาฉีด แต่ใช้วิธีทางธรรมชาติ ปรากฏว่าทุเรียนกลับมีโรคน้อยลง ซึ่งวิธีการเหล่านี้เกษตรกรชาวสวนล้วนใช้ประสบการณ์ของตนเองหรือเพื่อนชาวสวนด้วยกันเอง โดยไม่ได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ทางการเกษตรของรัฐเท่าไหร่ แม้จะมีการสัมมนากันบ่อยแต่ก็ไม่ได้ผล

การให้ผลของทุเรียน จะเริ่มต้นจากการออกดอกเป็นช่อ ช่อหนึ่งจะมีดอกทุเรียนหลายดอก ชาวสวนจะต้องตัดบางดอกทิ้งไป โดยพิจารณาว่าควรจะเลือกดอกใดไว้ แล้วค่อย ๆ ตัดทิ้งให้เหลือประมาณ 2-3 ดอกต่อช่อ เพื่อให้ดอกทุเรียนที่เหลืออยู่เติบโตเป็นผลทุเรียนที่สมบูรณ์ สวย ซึ่งจะสามารถนำไปขายได้ราคาดี แต่อย่างไรก็ตามการดูแลรักษาตั้งแต่ยังเป็นดอกก็ต้องมีด้วย โดยการฉีดยาปราบศัตรูพืช เพื่อกำจัดหนอนไต่ดอก นอกจากนั้นบางสวนยังมีวิธีการทำดอกโดยการผ่าดอกทุเรียนที่กำลังจะบาน แล้วเอาเกสรตัวผู้ที่โผล่ออกมาจากดอกทุเรียนมาต่อกับเกสรตัวเมียในดอกเดียวกัน เพื่อให้ดอกทุเรียนติดดี การทำดอกต้องใช้เวลาพอสมควร ดังนั้นบางสวนจึงใช้วิธี

การจ้าง และมักทำในกรณีที่เป็นทุเรียนส่งออก ที่ต้องการผลทุเรียนที่สวย ไม่งอ และมีน้ำหนักไม่เกิน 4 กิโลกรัมต่อลูก

เมื่อทุเรียนแก่ โดยสังเกตจากสีเปลือกทุเรียน จะออกสีเขียวเข้มด่าง ๆ กลายเป็นสีเขียวออกมัน ๆ หรือการดูขั้วที่ร่องหนาม อย่างหมอนทองร่องหนามจะแห้ง ๆ ปลายจะมันออกแห้ง ๆ ออกสีเหลือง ๆ แต่ถ้าทุเรียนอ่อนจะออกสีเขียวอ่อน ๆ หรือการสังเกตดูที่ก้านต้องมีสีเข้มหรือการเคาะที่ลูกแล้วฟังเสียงพลวง ๆ ไม่แน่น สามารถเก็บขายได้ ซึ่งการตัดทุเรียนจะต้องอาศัยความชำนาญมาก โดยการปีนขึ้นไปใช้มีดตัด หรือโหนตัดใช้มือเดียว หรือการใช้นิ้วคีบแล้วใช้มือตัด เรียกว่า ตัดก๊อก ถ้าคนทำไม่เป็นจะทำไม่ได้ เพราะมีดจะบาดมือได้ ในปัจจุบันพ่อค้าที่มาซื้อทุเรียนส่วนมาก จะมีคนงานตัดผลทุเรียนมาด้วย ทำให้เจ้าของสวนไม่ต้องจ้างแรงงาน เมื่อตัดแล้วจะมีคนรอรับอยู่ข้างล่าง คอยเอากระสอบรับ โดยรับแล้วต้องไม่ให้หนามหักหรือช้ำ เพราะผลทุเรียนอาจจะเน่าได้ หรือไม่เน่าแต่ผลจะไม่สวยก็ขายไม่ได้ราคา ทุเรียนจะเก็บปีละครั้ง คือเริ่มจากที่ต้นทุเรียนออกดอกประมาณเดือนธันวาคม หลังจากนั้นประมาณ 6 เดือนคือ ประมาณเดือนเมษายนถึงมิถุนายน ก็สามารถเก็บผลทุเรียนได้ บางสวนหากแรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอ ก็ต้องจ้างแรงงาน ซึ่งเมื่อก่อนแรงงานส่วนใหญ่มักเป็นคนในพื้นที่ แต่ปัจจุบันเป็นแรงงานนอกพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ คือแรงงานรับจ้างที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยคิดค่าจ้างเป็นรายวัน ประมาณวันละ 300-400 บาท หรือแล้วแต่จะตกลงกัน การจ้างแรงงานจะเริ่มทำงานตั้งแต่ 2 โมงเช้า ถ้าตัดไม่เสร็จก็ต้องทำต่อไปจนถึงเย็น รายได้จากผลทุเรียนเมื่อก่อนราคายังดี จากเนื้อที่ปลูกประมาณ 5 ไร่ จะได้ปีหนึ่งถึงสองแสนบาทสามารถเลี้ยงตัวเองได้

การแปรรูปทุเรียน มีทำกันบ้างในชุมชนแต่ยังมีน้อย เช่น การทำทุเรียนทอด โดยใช้ทุนส่วนตัว แต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะมีปัญหาเรื่องการตลาด นอกจากนั้นชาวสวนยังให้เหตุผลว่าไม่มีเวลาในการแปรรูป เพราะต้องใช้เวลาในการปรับแต่งสวน ดูแลสวน คัดผลไม้ เพราะไม่ไว้ใจพ่อค้าที่มาซื้อผลไม้ที่สวน อย่างการแปรรูปทุเรียนเป็นทุเรียนกวนนั้น ต้องจ้างคนมากวนกิโลกรัมละ 8-10 บาท และชาวสวนต้องแกะเนื้อให้ ซึ่งไม่คุ้มกัน เพราะราคาทุเรียนสุกก็ถูกอยู่แล้ว เช่น ทุเรียนพันธุ์ชะนี กิโลกรัมละ 3-4 บาท และนอกจากนั้น ชาวสวนยังต้องรับผิดชอบกับผลผลิตที่แปรรูป อย่างทุเรียนกวนหากใช้ทุเรียนที่ไม่สด ใครกินเข้าไปท้องจะเสียได้ ดังนั้น ถึงแม้ว่าชาวสวนจะเสียดายทุเรียนสุก แต่ก็ต้องยอมทิ้งไปเพราะข้อจำกัดข้างต้น

ทางออกของผลผลิตทุเรียนที่จะช่วยในเรื่องราคาได้ก็คือ การส่งขายไปยังต่างประเทศที่จะต้องมีการเตรียมสวนให้ดี เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี ต้องมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีช่วย โดยจะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาดูที่สวน และจัดการเรื่องการตลาดให้ ซึ่งทุเรียนที่ส่งขายต่างประเทศได้จะเป็น

พันธุ์หมอนทอง ไปยังตลาดญี่ปุ่นและยุโรป แต่ผลที่เกิดขึ้นก็คือดินที่ถูกกระทำอย่างเต็มที่จากปุ๋ยและสารเคมีจะคงสภาพของความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้ไม่กี่ปี เมื่อสวนเดิมไม่สามารถให้ผลผลิตได้ตามที่ต้องการ พ่อค้าคนกลางก็จะหันไปหาสวนอื่น พื้นที่อื่นและกระทำเช่นเดียวกันนี้อีก

ปัจจุบันแม้ว่าราคาทุเรียนจะตกลงมาก แต่ชาวสวนหลายคนก็ยังมีความเห็นว่า ยังอยู่ได้ไม่ขาดทุน เพราะเมื่อต้นทุเรียนโตจนมีผลได้แล้ว ก็เหมือนมีทุนอยู่แล้ว คอยดูแลบำรุงรักษาให้ปุ๋ยหน่อยก็พอแต่จะไม่ลงทุนมาก และชาวสวนเองก็มีความรู้ ความชำนาญในการปลูกการดูแลทุเรียน จึงยังคงปลูกทุเรียนต่อไปจนกว่าต้นเดิมจะตาย แล้วจึงค่อยคิดหาวิธีการปลูกไม้ผลอื่นมาทดแทนใหม่

เงาะ

ชาวบ้านที่ทำสวนผลไม้ตั้งแต่สมัยก่อน นิยมปลูกเงาะในสวนของตนมาแต่แรกแล้ว ส่วนใหญ่เป็นเงาะพันธุ์โบราณ หรือพันธุ์พื้นเมืองหรือเงาะต้น แต่มีรสเปรี้ยว จึงไม่เป็นที่นิยมบริโภคของผู้บริโภคโดยทั่วไป ส่วนเงาะพันธุ์สีชมพู มาจากชาวสวนที่ตำบลสองสลึง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผลไม้ของภาคตะวันออก ต่อมาจึงได้มีการนำพันธุ์เงาะโรงเรียนหรือเงาะนาสารมาจากภาคใต้มาปลูกด้วย โดยตัดโค่นเงาะพันธุ์โบราณทิ้ง ซึ่งชาวบ้านนิยมปลูกเงาะโรงเรียนมากกว่า เนื่องจากรสชาดหวานกรอบ เป็นที่นิยมของผู้บริโภคทำให้ราคาดีกว่า จึงได้มีการปลูกตาม ๆ กัน เงาะพันธุ์โรงเรียนใช้เวลาประมาณ 3 ปี ก็ได้ผล โดยช่วงเวลาที่ยังไม่ให้ผล ชาวสวนต้องทำโคนต้น ใส่ปุ๋ย และดูแลบำรุงรักษาต้นเงาะตลอดด้วย

การเพาะพันธุ์เงาะมักนิยมใช้วิธีการทาบกิ่ง ติดตาหรือเสียบยอด โดยใช้ต้นตอเป็นเงาะพันธุ์พื้นเมืองที่เพาะจากเมล็ด เมื่อต้นตอโตได้ขนาดคือสูงประมาณ 50 เซนติเมตร ลำต้นขนาดหัวแม่มือ จึงนำเงาะพันธุ์ที่ต้องการปลูกมาทำการทาบกิ่ง จากนั้นปล่อยให้ต้นเจริญเติบโตประมาณ 2 เดือน จึงนำมาตัดแล้วใส่ไว้ในถุงเพื่อให้มีรากงอก แล้วจึงนำไปปลูก หากเป็นการเพาะพันธุ์เพื่อขายมักจะนิยมเพาะชำลงพื้นดิน เพราะต้องทำเป็นจำนวนมาก เมื่อมีคนซื้อก็จะขุดใส่ถุงเพื่อขายอีกทีหนึ่ง

การดูแลบำรุงรักษาต้นเงาะ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก หลังจากที่เก็บผลผลิตแล้ว ตัดแต่งกิ่งให้เรียบร้อย จะใส่ปุ๋ยเคมี สูตร 15-15-15 เพื่อบำรุงต้นให้แตกใบอ่อน และทำให้ต้นสมบูรณ์ โดยการหว่านปุ๋ยให้ทั่วบริเวณรอบต้น ในปริมาณเฉลี่ยต้นละ 1 กระป๋อง (ประมาณ 5 กิโลกรัม) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของต้นเงาะด้วย หาก

ลำต้นใหญ่ก็ต้องใช้ปุ๋ยมากขึ้น ดังนั้น ชาวสวนจึงมักจะโค่นต้นเงาะขนาดใหญ่ลง แล้วปลูกต้นใหม่ขึ้นมาทดแทนต้นเดิม เพื่อเป็นการลดต้นทุนค่าใช้จ่ายเรื่องปุ๋ย หรือการเจาะเป็นร่องรอบ ๆ บริเวณทรงพุ่มแล้วใส่ปุ๋ย กลบดินเพื่อป้องกันน้ำฝนพัดเอาปุ๋ยไป การใส่ปุ๋ยในช่วงแรกนี้จะตรงกับต้นฤดูฝนพอดี

"เงาะโรงเรียนนี้ต้องใส่ขี้ไก่ด้วย ซึ่งขี้ไก่ที่จะใส่นี้ ควรเป็นขี้ไก่จากเจ้าของไก่ไข่ เพราะจะไม่มีแกลบ ในบ้านเรานี้มีแต่เล้าไก่เนื้อซึ่งขี้ไก่มันมีแกลบ จะไม่ดีเท่าไก่ไข่ ฉันเลยซื้อขี้ไก่จากเมืองแปดริ้ว ปีนี้ซื้อมา 4,000 บาท เพราะถ้าใส่ขี้ไก่แล้วเงาะโรงเรียนนี้มันจะหวานกรอบ"

ช่วงที่สอง ในช่วงปลายฤดูฝน ประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน เป็นการใส่ปุ๋ย เพื่อให้ใบของต้นเงาะมีความสมบูรณ์แข็งแรง เพื่อกระตุ้นให้ต้นเงาะออกดอก เพราะถ้าออกดอกได้มากก็จะหมายถึงผลเงาะก็จะมากด้วย

ช่วงที่สาม หลังจากที่ต้นเงาะออกดอกประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม เป็นการใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 18-24 เพื่อเร่งดอกของต้นเงาะ เมื่อเงาะเริ่มมีผลก็ต้องบำรุงผลอีก โดยใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 13-21 เป็นการเร่งคุณภาพของผล เพื่อบำรุงผลเงาะให้มีเนื้อดี และมีรสหวาน หลังจากนั้น 3-4 เดือนก็จะเก็บผลเงาะได้

การให้ปุ๋ยของชาวสวนจะมีทั้งปุ๋ยเคมีสูตรต่าง ๆ ผสมกับการให้ปุ๋ยคอกพวกมูลไก่ซึ่งราคาจะถูกเพราะหาได้ในท้องถิ่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งจะส่งผลดีต่อคุณภาพของผลเงาะด้วย

สำหรับการกำจัดศัตรูพืช และวัชพืช ชาวสวนมักจะไม่นิยมใช้ยาปราบศัตรูพืช หรือสารเคมีในการกำจัดวัชพืช เช่น หญ้า เพราะการใช้ยาปราบศัตรูพืชหรือสารเคมี จะทำให้มีหนอนมารบกวนต้นเงาะมากขึ้น และเป็นการทำให้ต้นทุนเพิ่มสูงขึ้น โดยวิธีการที่ชาวสวนใช้คือ การตัดหญ้าบริเวณใต้ต้นเงาะ เมื่อชาวบ้านตัดหญ้าออกไปแล้ว หลังจากนั้น 2-3 วัน บริเวณนั้นจะมีต้นหญ้าอ่อนขึ้นมาทดแทนต้นเดิม หนอนก็จะมาอาศัยกัดกินต้นหญ้าอ่อนเหล่านั้นแทน ซึ่งช่วยให้แมลงไม่ขึ้นมารบกวนต้นเงาะ นับว่าเป็นภูมิปัญญาและการเรียนรู้จากประสบการณ์ และปัญหาของชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดระหว่างญาติ และคนในชุมชน นอกจากนั้น ชาวสวนบางรายยังมีการใช้สมุนไพร ซึ่งทำมาจากต้นตะไคร้ที่นำมาหมักพร้อมกับข่า แล้วนำมาฉีดที่ต้นเพื่อไล่แมลง เป็นการลดค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิตลงได้

การผสมเกสร สมัยก่อนชาวสวนจะปล่อยให้แมลงลงตามธรรมชาติ ช่วยผสมเกสรให้ แต่ปัจจุบัน แมลงที่จะช่วยผสมเกสรมีน้อยลง เนื่องจากสารเคมี ดังนั้น เพื่อความมั่นใจในผลผลิต ชาวสวนจึงต้องเป็นผู้ลงมือผสมเกสรเอง เพื่อให้ติดผลจำนวนมาก เพราะชาวสวนต้องการให้ช่อดอกติดผลประมาณ 80-90% ของปริมาณดอกก็นับว่าน่าพอใจแล้ว ซึ่งการผสมเกสรนี้จะต้องทำ

ถึง 3 ครั้ง เนื่องจาก เงาะจะทยอยกันออกดอกและจากการที่เงาะเป็นไม้ผลที่มีดอก ซึ่งไม่สมบูรณ์เพศ คือระหว่างต้นที่มีเกสรตัวผู้กับต้นที่มีเกสรตัวเมีย แยกคนละต้นกัน โดยส่วนใหญ่แล้ว ชาวสวนจะปลูกต้นที่มีเกสรตัวผู้ไว้กลางสวน เพื่อการกระจายของละอองเกสรอย่างทั่วถึง และยังมีขั้นตอนการทำให้ต้นเงาะแทงช่อดอกในประมาณที่มาก ซึ่งนับว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวสวนโดยแท้ ดังนี้

1. เมื่อต้นเงาะกระทบกับความแห้งแล้งในช่วงเดือนกันยายนถึงตุลาคม ต้นมักจะเริ่มเหี่ยว และให้รดน้ำพอประมาณ ข้อสังเกตคือ ดูที่ใบเงาะว่าฉ่ำน้ำ (สดชื่น) ดีไหม เพราะถ้าให้มากไปมักจะแตกใบอ่อนแทน ดังนั้นในระหว่างการรดน้ำต้องหมั่นสำรวจว่ามีการแตกใบอ่อนหรือไม่

2. ถ้ามีการแตกใบอ่อนต้องหยุดรดน้ำเงาะ ปล่อยให้ใบอ่อนเหี่ยวจนร่วงหล่นไป หลังจากนั้นจึงรดน้ำอีกครั้ง แล้วคอยสังเกตว่ามีช่อดอกหรือไม่ ถ้ามีช่อดอกให้กระทุ้งน้ำให้มาก ดอกที่ออกมาจะออกช่อใหญ่ ๆ และมีปริมาณมาก ซึ่งจะหมายถึงผลผลิตที่จะได้มากตามไปด้วย

การเก็บผลเงาะ เมื่อถึงช่วงเวลาที่ผลเงาะสามารถเก็บขายได้ประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน การเก็บผลเงาะอาจต้องอาศัยแรงงานรับจ้างจำนวนมาก ช่วยในการเก็บวันละ 150บาท/คน สวนขนาด 10 ไร่ ต้องจ้างแรงงานถึง 4 คน เนื่องจากต้นเงาะมีลำต้นที่สูงและต้องรีบเก็บให้เสร็จ โดยมักจะใช้เวลาในการเก็บตั้งแต่ 6 โมงเช้าไปจนถึงเที่ยง เนื่องจากแดดยังไม่ร้อนจัด เพราะถ้าแดดร้อนจัดจะทำให้ผิวเงาะดำกลายเป็นเงาะที่ไม่มีคุณภาพ ทำให้ราคาต่ำหรือขายไม่ได้เลย ส่วนในช่วงบ่ายชาวสวนจะนำผลเงาะที่เก็บในช่างเช้ามาใส่เข่งแล้วร่อน เพื่อการแยกขนาดแล้วตัดแต่ง จากนั้นจึงนำมากองแล้วรดน้ำ จากนั้นก็สามารถบรรจุใส่เข่งเพื่อนำไปขายต่อได้

แม้ว่าราคาของเงาะจะมีความผันผวนตลอด แต่ในระยะหลังนี้ราคาจะต่ำมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปีไหนที่สภาพดินฟ้าอากาศดี ผลผลิตที่ได้จะมีปริมาณมาก ราคาก็จะตกลงมาก อย่างในปี 2545 เงาะมีปริมาณมากในตลาด ชาวสวนขายเงาะได้ในราคากิโลกรัมละ 2 บาท เท่านั้น บางครั้งจะถูกต่อราคาลงให้เหลือกิโลกรัมละ 1 บาท ซึ่งชาวสวนรู้สึกว่ามันขาดทุนไม่คุ้มกับค่าแรงที่จ้างเก็บเสียด้วยซ้ำ ไม่ต้องคิดถึงค่าปุ๋ยและค่าแรงที่ดูแลมาตลอดทั้งปีของเจ้าของสวน จึงจะไม่ยอมขาย เมื่อขายให้พ่อค้าคนกลางไม่หมด ก็มีการนำเงาะที่เหลือไปเร่ขายให้กับพวกแพปลา ชาวสวนบางคนเปรียบเทียบราคาเงาะในสมัยก่อนว่า เคยขายได้ในราคากิโลกรัมละ 2.50 บาท แล้วยังไม่ต้องลงทุนมากขนาดนี้ ทำให้รู้สึกหมดกำลังใจเหมือนกัน แต่ชาวสวนก็ยังคงที่จะปลูกเงาะในสวนผสมของตนต่อไป เพราะชาวสวนมีประสบการณ์ และความรู้ในการดูแลสวนเงาะ อีก

ทั้งยังไม่ต้องลงทุนมาก หากเงาะที่มาก ชาวสวนก็ยังรู้สึกว่าพอเลี้ยงตัวเองได้ และยังคงเก็บสวนเงาะไว้ เพื่อรอโอกาสว่าปีหน้าเงาะอาจจะมีราคาขึ้นมา

มังคุด

พันธุ์มังคุดที่ปลูกกันในชุมชนนี้ มีมานานแล้ว ตั้งแต่อดีตเนื่องจากมีความเหมาะสมในเรื่องของอากาศ ดิน และน้ำ โดยเฉพาะดินร่วน หรือดินเหนียวปนทราย ที่สามารถซุ่มน้ำได้ดี เพราะมังคุดต้องการน้ำมากและตลอดทั้งปี มังคุดบางต้นมีอายุเป็น 100 ปี ชาวบ้านเรียกว่า เป็นมังคุดพันธุ์โบราณ ปัจจุบันเมื่อประมาณ 10 ปีมาแล้ว มีการนำพันธุ์ใหม่ ๆ มาจากจังหวัดจันทบุรี และทางภาคใต้ มาปลูกในชุมชน เนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศที่ใกล้เคียงกัน แต่มังคุดของภาคตะวันออกจะให้ผลผลิตก่อนทางภาคใต้

มังคุดจัดได้ว่าเป็นไม้ผลที่มีความคงทน ง่ายต่อการดูแลรักษา แต่จะขาดน้ำไม่ได้ โดยเฉพาะต้นที่ยังเล็กอยู่ และมีโรคพืชมารบกวนน้อย ชาวสวนจะฉีดยา เพื่อป้องกันหนอนและแมลงมารบกวนตั้งแต่เริ่มต้นปลูกแล้วก็รอจนกระทั่งมังคุดโตประมาณ 6 ปี จึงจะออกดอก แล้วให้ผล ส่วนการใส่ปุ๋ยบำรุงต้นมังคุด ชาวสวนจะใส่เพียง 2 ช่วง เท่านั้น คือ

ช่วงที่ 1 หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตหมดแล้ว ช่วงปลายเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน ต้องตัดแต่งกิ่งให้เสร็จเรียบร้อยแล้วจึงให้ปุ๋ยเร่งเพื่อให้ต้นแตกใบอ่อน เตรียมตัวมีดอกครั้งต่อไป

ช่วงที่ 2 คือปลายฤดูฝน เมื่ออากาศเริ่มแห้งแล้ง ชาวสวนจะหยุดการให้น้ำกับมังคุด จนมังคุดขาดน้ำนาน ๆ ต้นใกล้จะตาย จึงให้น้ำมาก ๆ เพื่อกระตุ้นให้มังคุดออกดอก ซึ่งเป็นการเรียนรู้ของชาวสวนที่ถ่ายทอดกันมา *“เมื่อแล้งมากระทบ ต้องไม่ให้น้ำกับต้นมังคุด ต้องปล่อยให้มันเครียด การปล่อยให้ต้นมังคุดเครียด หมายความว่าปล่อยให้มันเหี่ยว โดยชาวสวนจะสังเกตจากก้านที่ปลายยอดของกิ่งมังคุด ถ้าก้านที่ปลายยอดนี้เริ่มเหี่ยวแล้ว แสดงว่าต้นมังคุดเครียด เมื่อมังคุดเครียดแล้วให้น้ำมาก ๆ ต้นมังคุดก็จะออกดอก ซึ่งชาวสวนจะดีใจมากถ้าต้นมังคุดของตนออกดอกได้ถึง 80-90% ของปริมาณกิ่งมังคุดที่มีอยู่”*

โดยปกติแล้วมังคุดจะออกดอกเป็นรุ่น ๆ ประมาณปีละ 3 รุ่น ซึ่งในรุ่นที่ 2 และ 3 ชาวสวนจะปล่อยให้มังคุดออกดอกไปตามธรรมชาติ ต้นมังคุดยิ่งนานปีต้นก็จะใหญ่ขึ้นและให้ผลมากขึ้นด้วย แต่ส่วนมากชาวสวนมักจะปลูกแซมกับต้นทุเรียน ซึ่งตายง่าย หากทุเรียนตายชาวสวนก็ยังมีมังคุดที่เก็บผลขายได้ ระหว่างที่รอผลจากต้นทุเรียนที่ปลูกใหม่

หลังจากมังคุดออกดอกตั้งแต่ช่วงปลายปีถึงช่วงต้นเดือนมกราคมแล้วประมาณ 5-6 เดือน จะให้ผลมังคุดออกมาก ในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วชาวสวนมัก

จะปลิดผลมังคุดบางส่วนออก ตั้งแต่ตอนที่ผลยังมีขนาดเท่านิ้วหัวแม่มือ เพื่อไม่ให้ผลดกมากเกินไป เพราะผลที่มากก็จะแย่งอาหารกันเอง ทำให้ผลที่ได้มีขนาดเล็กคือขนาด 18 ผลต่อกิโลกรัม แต่หากมีการปลิดผลที่ดกเกินไปออกบ้าง จะได้ผลมังคุดขนาด 12 ผลต่อกิโลกรัม

เทคนิควิธีการอีกวิธีหนึ่งของชาวสวน ที่จะไม่ให้ผลมังคุดนั้นดกจนเกินไปคือ การใช้วิธีการควบคุมระยะการให้น้ำ จากปกติเคยให้น้ำวันละ 1 ครั้ง ให้เว้นช่วงระยะการให้น้ำเป็น 10-12 วันให้ครั้งหนึ่ง เพื่อให้ผลที่ไม่สมบูรณ์หลุดร่วงลงมาเอง โดยไม่ต้องปลิดผลมังคุดทิ้ง *"...โดยทั่วไปเขาจะใช้คนงานปลิดผลที่มันดกเกินไปนะครับ แต่ในส่วนตัวของผมเท่าที่ได้ศึกษา ปกติต้นนี้มันดก 100% อย่างเนี่ยะ คือเราต้องการแค่สัก 60% พอลูกโตประมาณเท่าหัวแม่โป้ง เราจะทิ้งน้ำสักระยะนึง ปกติเราจะรดวันละครั้ง เราก็จะทิ้งไปสัก 10-12 วัน พอเรารดน้ำไป ต้นไม้กินน้ำเข้าไปเนี่ยมันจะสลัดบางส่วนออกมา..."*

สำหรับการเก็บผลมังคุด ให้สังเกตมังคุดแก่ได้จากเส้นสีแดง ๆ ที่เรียกว่าสายเลือดที่ปรากฏขึ้นตามบริเวณผิวเปลือกนอกของผล การเก็บจะไม่ใช้วิธีการเขย่าผลมังคุดให้ร่วง เพราะเมื่อมังคุดหล่นแล้ว จะมีน้ำยางซึมออกมาแล้วเข้าไปสู่เนื้อในของผลมังคุด ทำให้ผลมังคุดแข็งและเน่าเสีย เนื้อในใสเป็นแก้ว ชาวสวนจึงมีวิธีการเก็บผลมังคุดที่ยังดิบ แล้วนำมาบ่ม เพราะหากเก็บผลมังคุดสุกจะทำให้ผลมังคุดแข็ง วิธีการเก็บจะใช้ไม้ที่มีลักษณะปลายคล้ายดอกจำปา เสียบเข้าไปที่ขั้วผลมังคุดทีละผลแล้วบิดจนขั้วขาดให้ตกลงมายังภาชนะหรือวัสดุที่นุ่มคอยรองรับคล้ายถุง จากนั้นเมื่อเต็มถุงจะเก็บใส่ย่ามที่สะพายอยู่แล้ว จึงนำผลลงมา หรือการใช้ตะกร้อใส่ไม้สอยยาว ๆ แล้วต่อออกมาเป็นกระบอก เพื่อเสียบเข้าไปที่ผลมังคุด เพื่อบิดขั้วให้หลุด ผลก็จะตกลงไปอยู่ในกระบอกจนเต็ม แล้วจึงนำผลลงมาใส่เข่งที่เตรียมไว้ เพื่อคัดแยกขนาดของผล ทำความสะอาดที่ผิวเปลือกมังคุดโดยวิธีการขูดเอายางที่ติดตามผิวออก แล้วจึงนำออกขาย ซึ่งมีทั้งการขายส่งและขายปลีก โดยทั่วไปแล้วชาวสวนจะเก็บมังคุดวันเว้นวัน หรือวันเว้น 2 วัน เพราะมังคุดจะทยอยกันสุกตามระยะเวลาการออกดอก

การเลือกผลมังคุดเพื่อบริโภค ชาวสวนแนะนำว่า ควรเลือกผลที่ไม่ได้ฉีดยา เพื่อให้ผิวสวยดูเป็นมัน แต่ให้เลือกบริโภคผลที่ผิวไม่สวย กร้านเป็นกลาก เพราะจะมีรสหวาน อร่อย ผิวบางส่วนมังคุดที่ฉีดยาเพื่อให้ผิวสวย คือมีลักษณะผิวมัน เนื่องจากตัวยาจะทำให้ยางของมังคุดไม่ไหลออกมาจากผลมังคุด ชาวสวนมักนิยมทำกันเพื่อให้ดูน่าซื้อ น่ารับประทาน หรือเพื่อการส่งออกไปขายต่างประเทศ ได้ราคาดี ซึ่งรสชาติจะไม่อร่อย *"สังเกตง่ายนิดเดียวว่ามังคุดนั้นใช้สารเคมีมากหรือไม่ โดยการสังเกตจากลักษณะผิวของผลมังคุด กล่าวคือ ถ้าผิวมันมากก็หมายความว่าใช้สารเคมีมากตามไปด้วย"*

สำหรับราคามังคุดในปัจจุบัน ตกต่ำมากอยู่ที่ประมาณกิโลกรัมละ 7-8 บาท เท่านั้น เนื่องจากมีผู้ปลูกกันมาก เมื่อผลผลิตออกมาพร้อม ๆ กัน ส่งผลให้ตัดราคากันเอง ซึ่งชาวสวนจะรู้สึกว่าราคาต่ำมากไม่คุ้มทุน แต่ในช่วงต้นฤดูราคาจะสูงมากตั้งแต่กิโลกรัมละ 15-25 บาท ชาวสวนจะพอใจกับราคาที่ทำให้มีรายได้มากขึ้น นอกจากนั้นชาวสวนยังรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มปรับปรุงคุณภาพมังคุด โดยมีแนวความคิดว่าต้องการขายคุณภาพของมังคุด ให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปว่า มังคุดบ้านชะวึก เป็นมังคุดคุณภาพดีไว้ใจได้ และปลอดภัยจากการใช้สารเคมี

สละ

ชาวสวนเริ่มหันมาสนใจปลูกสละกันมากขึ้น เนื่องจากราคาดีมาก โดยมีการปลูกกันแถวเมืองจันทบุรีก่อน แล้วจึงขยายการปลูกไปยังพื้นที่อื่น ๆ รวมถึงจังหวัดระยองด้วย ซึ่งการปลูกโดยทั่วไปแล้วจะปลูกจากต้นที่มีขายกัน โดยชาวสวนที่เพาะพันธุ์ต้นสละขาย จะมีวิธีการเพาะพันธุ์ด้วยการผ่าหรือเลื่อยต้นพันธุ์เพื่อดูว่าตาของต้นพันธุ์นั้นอยู่ตรงไหน จากนั้นก็จะใช้เลื่อยเพื่อเลื่อยต้นออกเป็นท่อน ๆ แล้วนำมาปักชำฝังดินในบริเวณที่อยู่ภายในกระโจม ต้องคอยรดน้ำสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการแตกต้นอ่อนออกมา เมื่อต้นมีใบอ่อนแตกออกมา จึงนำมาคัดใส่ถุงเพาะชำ แล้วก็ใส่ไว้ในกระโจมเหมือนเดิมประมาณ 1 ปี ต้นไหนที่มีสภาพแข็งแรงสมบูรณ์ ก็จะคัดออกมาจากกระโจม สามารถขายให้กับผู้ซื้อได้ ในราคาต้นเล็กประมาณต้นละ 250-350 บาท ตามขนาดของต้น ส่วนต้นใหญ่จะมีราคาสูงขึ้นตามลำดับ ดังคำบอกเล่าของชาวบ้าน *"...ช่วงแพงที่สุดก็คือ 350 นะ รุ่นนั่นหนะ ต้นนึงต่อถุงไง นี่เห็นมั้ยที่มันอยู่ในถุง นั่นไง เออ สีดำ ๆ นั่นแหละ เมื่อก่อน 350 ที่มันขึ้นมาแค่นี้เองนะ ยังไม่มีใบหนะ..."* เมื่อซื้อต้นสละที่เพาะขายมาแล้ว ชาวสวนต้องเลี้ยงให้ต้นแข็งแรงอีกประมาณ 1 ปี จึงจะปลูกลงดินในสวนได้ รดน้ำอีกเป็นปีนะ กว่าเราจะมาลงดินได้ก็ต้องเสี่ยง*"...ซื้อมาร้อยก็ตายเป็นสิบหน เราต้องมาเลี้ยง สมมุติว่าซื้อมาแค่นี้นะ เราต้องมาเลี้ยงอีกเป็นปีนะ คอยแบบนี้..."*

การปลูกต้นสละที่ซื้อมาลงดิน ให้ขุดหลุมที่มีระยะห่างระหว่างหลุมประมาณ 2-3 เมตร เพื่อไม่ให้ต้นสละเมื่อโตขึ้นแน่นหรือห่างจนเกินไป โดยปลูกไว้ในบริเวณที่ไม่ถูกแสงสว่างที่มีแดดแรงจนเกินไป และเมื่อต้นสละโตขึ้นก็ไม่ควรตัดแต่งต้น เนื่องจากการตัดแต่งต้นสละ จะทำให้ต้นสละโอนเอนไปมา ไม่มั่นคง อีกทั้งการที่ต้นสละเอนโอนไปมา จะทำให้ผลสละที่ออกมา เรี่ยดินมากไม่มีคุณภาพ ผลไม่สวย จนยากแก่การเก็บผลสละออกไปขาย

โดยปกติแล้ว สละที่ปลูกประมาณปีครึ่งหรือ 2 ปี ก็จะเริ่มให้ผลในช่วงนี้จึงต้องดูแลต้นสละด้วยการฉีดสารเคมีหลายครั้ง เพื่อป้องกันเชื้อรา ฉีดฮอร์โมนเพื่อเร่งให้เกิดดอก และป้องกันหนอนแมลง

พันธุ์สละที่นิยมปลูกกันคือ สละพันธุ์เนินวงศ์ ซึ่งขายอยู่ทั่วไปและราคาดี ส่วนสละพันธุ์ระกำนั้นเป็นสละที่มีหนามน้อย คล้ายระกำ แต่มีกลิ่นหอมหวานกว่าระกำที่มีรสออกเปรี้ยว และหนามจะแข็งกว่าสละเนินวงศ์ การปลูกสละโดยทั่วไปแล้ว ต้องมีการบำรุงรักษาตลอด ด้วยการใส่ปุ๋ย 16 ปุ๋ย 24 หรือใส่มูลไก่ก็ได้ เมื่อสละออกดอก ชาวสวนจะมีวิธีการช่วยผสมดอก เพื่อให้สละออกผล โดยนำดอกหรือเกสรตัวผู้ที่บานมาจากต้นอื่นใส่ถุงพลาสติก แล้วผสมด้วยยาฆ่าแมลงลงไปเล็กน้อยคลุกให้เข้ากัน จากนั้นจึงนำไปครอบใส่ผสมกับดอกหรือเกสรตัวเมีย แล้วเขย่าให้เข้ากัน เพื่อให้เกิดการผสมเกสร การจะแสดงสัญลักษณ์ให้เห็นว่าดอกนี้ผ่านการผสมเรียบร้อยแล้ว ก็ใช้หนามของสละมาติดไว้ ซึ่งต้องทำด้วยวิธีการเดียวกันนี้กับดอกอื่น ๆ จนหมดทั้งสวน

โดยปกติแล้วสละจะให้ผลตลอดทั้งปี จะเว้นช่วงบ้างก็ประมาณ 3-4 เดือน หลังเดือนธันวาคมที่สละให้ผลแล้ว ชาวสวนจะใช้ช่วงเวลานี้ดูแลเอาใจใส่ในการตัดแต่งกิ่ง ใส่ปุ๋ย ซึ่งสละเป็นพืชที่ต้องใส่ปุ๋ยทุกเดือน ทั้งปุ๋ยคอก ปุ๋ยเคมี ฉีดยาเพื่อฆ่าเชื้อรา ใส่ฮอร์โมนเพื่อเร่งดอก สารเคมีและยาฆ่าแมลง เมื่อมีหนอน แมลงวันทองมาเจาะผลสละ การปลูกสละจึงจำเป็นต้องใช้เงินทุนในการดูแลรักษาค่อนข้างมากและตลอดทั้งปี ต้องให้น้ำทุก 3 วัน ซึ่งสละต้นหนึ่งจะมีอายุอยู่ได้ประมาณ 10 ปี หลังจากนั้นก็จะค่อย ๆ ให้ผลผลิตน้อยลง ชาวสวนจึงต้องตัดโค่นทิ้ง แล้วนำต้นใหม่มาปลูกแทนระหว่างต้นเดิม เพื่อให้โตทันให้ผลพอดีกัน

การเก็บผลสละไปขายนับได้ว่าเป็นงานที่ยากลำบากพอสมควร เนื่องจากต้นสละเป็นไม้ผลที่ต้นมีแต่หนาม ชาวสวนต้องระมัดระวังอย่างมาก บางรายไม่เลือกที่จะปลูกสละเพราะกลัวหนามของมัน การเก็บผลสละถ้าเป็นสวนเล็ก ๆ ชาวสวนจะเก็บผลผลิตเอง แต่หากเป็นสวนใหญ่ ๆ มีสละเป็นพันต้น จะต้องมีการจ้างแรงงานเก็บผลสละ เพื่อส่งขายได้ทันทั้งการขายส่งที่ตลาดสตาร์และตลาดในกรุงเทพฯ หรือขายปลีกที่ตลาดตะพง หรือบางตลาดในตัวเมืองระยอง

ราคาผลสละที่ขายกัน เมื่อ 10 ปีที่แล้ว เป็นผลไม้ที่มีราคาสูงมาก คือกิโลกรัมละ 120 บาท หรือในช่วงต้นฤดู จะขายได้กิโลกรัมละ 80 บาท แต่เมื่อมีการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้น ได้ส่งผลให้ราคาลดลงในปัจจุบัน คือราคาอยู่ระหว่าง 20-30 บาท ในขณะที่พ่อค้าแม่ค้านำไปขายต่อในราคากิโลกรัมละ 50-60 บาท แต่อย่างไรก็ตามชาวสวนที่ปลูกสละก็ยังถือว่าเป็นราคาที่ชาวสวนพอใจ และเห็นว่าเป็นผลไม้ที่สร้างรายได้ให้กับชาวสวนด้วย

กระท้อน

สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมกับกระท้อนคือ พื้นที่ที่น้ำท่วมไม่ถึงและมีการระบายน้ำได้ดี การปลูกกระท้อนโดยทั่วไปของชาวสวน จะปลูกจากกิ่งพันธุ์ที่ซื้อมาแล้วจึงใช้วิธีการติดตาจากต้นพันธุ์หรือต้นแม่ซึ่งมีความสมบูรณ์ โดยเลือกกิ่งพันธุ์ที่มีตาสมบูรณ์อายุไม่มากเกินไป แล้วนำมาติดตากับต้นเม็ด ซึ่งเป็นต้นกระท้อนที่เพาะพันธุ์ขึ้นมาจากเมล็ดกระท้อนพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งจะเป็นต้นกระท้อนพันธุ์ที่แข็งแรงกับตาของพันธุ์ดีที่ชาวสวนได้นำมาทาบกิ่งติดตากับต้นของตนเองแล้ว จากนั้นดูแลรดน้ำประมาณ 45 วัน ตาที่ติดไว้จะแตกยอดจากตา พันธุ์กระท้อนที่นิยมปลูกกันมากและขายได้ราคาดีมีอยู่ด้วยกัน 2 พันธุ์คือ พันธุ์ปุยฝ้าย และพันธุ์อีหล้า การขยายพันธุ์ของชาวสวนจึงไม่ค่อยมีการซื้อขายกิ่งพันธุ์กัน แต่จะใช้วิธีการติดตา

เมื่อต้นกระท้อนโตขึ้นชาวสวนต้องตัดแต่งกิ่ง (หรือแม้แต่หลังจากให้ผลแล้วด้วย เพื่อความสะดวกในช่วงการเก็บผลผลิต) จนให้ผลได้ ประมาณช่วงดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม นอกจากนั้นยังต้องระวังไม่ให้เกิดโรค หากเป็นโรคแล้ว จะทำให้ผลเบา เนื้อข้างในจะโปน เบา คือแม้ว่าผลจะมีขนาดเท่ากันแต่ว่าน้ำหนักไม่เท่ากัน โดยจะต้องคอยสังเกตที่ผลจนกระทั่งผลเป็นสีเขียวขี้ม้ากลายมาเป็นสีน้ำตาล ชาวสวนจะต้องห่อผลกระท้อนซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อไม่ให้มีแมลงมาเจาะผลกระท้อนแล้ว ยังจะช่วยให้ผลกระท้อนที่เตรียมเก็บขายมีสีสวยงาม น่ารับประทาน คือสีจะออกเหลืองแก่ บ่งบอกถึงความแก่หรือสุกของผล สามารถรับประทานได้ ซึ่งชาวสวนมักจะเลือกห่อเฉพาะผลที่มีขนาดใหญ่สามารถขายได้ราคา โดยขั้นตอนการห่อผลกระท้อนมีดังนี้คือ

1 ก่อนจะห่อผลกระท้อน ต้องฉีดยาฆ่าแมลงที่ต้นกระท้อนก่อน หลังจากนั้น 2 วัน จึงใช้กระดาษห่อที่ผล ซึ่งจะใช้กระดาษที่มีลักษณะเหมือนกระดาษปูนสีน้ำตาล มีความหนาทึบแสงที่สามารถจะกันแมลงมาเจาะผลกระท้อนกันแสงแดด และกันน้ำฝนได้เป็นอย่างดี ภายหลังจากห่อแล้ว เมื่อผลแก่สีผลจะสวยงามกลมกลืนกันทั้งผล

2 เมื่อห่อผลกระท้อนได้สักระยะหนึ่ง ชาวสวนจะคอยเปิดก้นถุงที่ห่อผลกระท้อน เพื่อดูว่าผลแก่เพียงพอที่จะเก็บขายได้หรือยัง เพราะผลกระท้อนที่ออกรุ่นเดียวกันจะแก่หรือสุกพร้อมกัน ดังนั้นหากผลใดผลหนึ่งมีสีเหลืองแก่ แสดงว่าผลรุ่นนั้นจะแก่พร้อมที่จะเก็บขายได้ทั้งต้นพร้อมกัน

แต่อย่างไรก็ตาม กระท้อนต้นหนึ่งมักจะให้ผลในคราวเดียวหลายรุ่นที่ออกไม่พร้อมกันอย่างน้อย 2 รุ่น ชาวสวนจึงใช้เทคนิควิธีการห่อผลกระท้อนที่แตกต่างกัน โดยเลือกใช้เชือกสีแตกต่างกันในการผูกปากถุงหรือห่อผลกระท้อนคนละรุ่นกัน เพื่อความสะดวกและคัดแยกเวลาเก็บผล

เพื่อขาย "...*เราก็ต้องดูว่าเนี่ยะต้นเนี่ยะเราห่อก่อน พอห่อก่อนนี่หมายความว่าอันนี้มันจะแลดูแก่มากก่อนนะ เราห่อก่อนเราก็จำเข้าไว้ พอประเดี๋ยวเราเก็บเราก็อันไหนเราห่อก่อนคือเราเก็บก่อนอันไหนห่อทีหลัง ก็คือเลื่อนไป...*" และการห่อผลกระท้อนหากชาวสวนไม่มีเวลาห่อเองจะต้องจ้างแรงงานเขา ตกวันละประมาณ 150 บาท

เทคนิควิธีการเก็บผลกระท้อนของชาวสวน จะใช้ขอบกระด้ง โดยนำผ้ากระสอบมาเย็บที่ขอบของกระด้งให้ตึงพอประมาณ เป็นเหมือนถุงคอยรองรับผล เมื่อคนเก็บผลกระท้อนโดยใช้บันไดปีนขึ้นไปบนต้นแล้ว จะใช้มีดกรรไกรยาว ๆ ที่มีลักษณะเหมือนปากคีบ อยู่ที่ขอบกระด้งคีบตรงกิ่งก้านเหนือผลให้ผลตกลงมาที่ถุงกระสอบที่คอยรองรับอยู่ แล้วจึงโยนให้คนที่อยู่ข้างล่างคอยรับแล้วใส่ลงไปในเข่งเตรียมตัวส่งขายได้ ที่สำคัญคืออย่าให้ผลตกหล่นลงพื้น เพราะจะทำให้คุณภาพของผลเสียไป

ราคากระท้อนเมื่อก่อนที่เพิ่งเริ่มปลูกกัน โดยเฉพาะพันธุ์ปุยฝ้าย ลูกใหญ่ ๆ สีสวยน่ารับประทาน จะขายได้ถึงราคากิโลกรัมละ 30 กว่าบาท อย่างปลูกกระท้อน 5 ไร่ ปีหนึ่งจะได้ถึง 300,000 กว่าบาท ช่วงแรกเคยได้ 2-3 ปี ติดต่อกัน ราคาสูง ๆ เคยขายได้ราคากิโลกรัมละ 70 บาท แต่ในปัจจุบันราคาที่ว่าสูงนั้นจะอยู่เพียงกิโลกรัมละประมาณ 12-13 ถึง 16 บาท เท่านั้นเอง หรือการขายปลีกให้กับนักท่องเที่ยวที่ตลาดตะพง ยกเว้นกระท้อนที่ออกนอกฤดูกาล หรือต้นฤดูกาลราคาจะสูง ส่วนราคาช่วงที่กระท้อนออกมามาก ๆ พร้อมกัน ชาวสวนจะขายได้เพียงกิโลกรัมละ 7-8 บาท อย่างมากก็แค่ 10 บาท ตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการขายส่งที่ตลาดสตาร์หรือขายส่งไปยังตลาดในกรุงเทพฯ เช่น ตลาดไท

ลองกอง

วิธีการปลูกลองกอง ชาวสวนจะใช้วิธีการทาบกิ่ง ติดตากับต้นพันธุ์ที่นิยม ประมาณ 3-6 เดือน รากของต้นใหม่ก็จะแข็งแรง แล้วจึงนำไปปลูก โดยปลูกในที่ที่ไม่อยู่กลางแสงแดดจนเกินไป ชาวสวนมักจะปลูกแซมหรือระหว่างต้นทุเรียน มังคุด ซึ่งเป็นไม้ใหญ่ ให้ร่มเงาแก่ลองกองได้ ระยะห่างการปลูกประมาณ 4 เมตรต่อต้น ไม่ควรให้แน่นจนเกินไป เพราะเมื่อโตแล้วจะเบียดแน่นกันเอง ลองกองชอบความชุ่มชื้น เพราะเดิมแล้วลองกองเป็นไม้ป่าเมื่อนำมาปลูกในสวนก็สามารถเจริญเติบโต แต่ต้องรักษาสภาพความชุ่มชื้นสูง และดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ไว้

พันธุ์ลองกองนั้น ชาวสวนนำมาจากทางจังหวัดจันทบุรี และทางภาคใต้ เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา และได้รับความนิยมอย่างมากในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะพันธุ์ที่มาจากทางใต้ คือ พันธุ์ตันหยงมัส เป็นลองกองที่มีเนื้อแห้ง ไม่มีน้ำ มีรสหวานน่ารับประทาน และผลสวย มีขนาด

ใหญ่ ผิวสีเหลืองนวล ส่วนพันธุ์ลองกองน้ำเนื้อจะเละ ผู้บริโภคไม่นิยมรับประทาน จึงมีราคาถูก อีกพันธุ์หนึ่งคือพันธุ์ลองกองแก้ว ที่เนื้อจะนิ่มคล้ายลางสาด โดยทั่วไปแล้วชาวสวนจะให้ปุ๋ยก่อนลองกองจะออกดอก เพื่อเร่งให้ตาดอกสมบูรณ์ และเมื่อช่อออกแล้วต้องช่วยผสมเกสรด้วย

การเจริญเติบโตของต้นลองกอง หลังจากปลูกแล้ว ประมาณ 4-5 ปี ลองกองจะเริ่มให้ผล แต่ต้องให้น้ำเพื่อความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี และดินสามารถระบายน้ำได้ดี โดยทั่วไปแล้วจะให้ผลปีละ 1 ครั้ง แต่เทคนิควิธีการของชาวสวนที่จะทำให้ลองกองออกผลนอกฤดูได้คือ ก่อนแทงช่อประมาณ 2 เดือน ต้องทำให้ต้นลองกองขาดน้ำมาก ๆ จนต้นเริ่มเหี่ยว ดูเหมือนใกล้จะตาย จึงเริ่มให้น้ำ ใส่ปุ๋ย ต้นลองกองจะแตกหรือเปิดตาช่อออกมา จากนั้นก็ใช้ยาช่วย เพื่อดึงช่อและตัดแต่งช่อให้มีจำนวนที่เหมาะสมและไม่มากเกินไป

เมื่อผลลองกองแก่หรือสุกประมาณเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคมก็สามารถที่จะเก็บขายได้ โดยใช้วิธีเก็บผลเป็นช่อ ๆ ซึ่งไม่ยุ่งยาก เพราะลองกองจะออกผลเป็นช่อใหญ่ ๆ มีน้ำหนักประมาณ 1 กิโลกรัม จึงใช้เวลาเก็บไม่นานก็หมดทั้งต้น เพียงแต่ต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ ไม่ให้ผลบอบช้ำหรือตกหล่น ไม่แตกจากช่อใหญ่ เพราะจะทำให้ขายได้ราคา ดูแล้วน่ารับประทาน ซึ่งจะบรรจุใส่กล่องส่งขาย หรือผูกเป็นช่อขายปลีกแก่นักท่องเที่ยว ก็ขายได้ง่ายกว่าผลที่ร่วง ปัจจุบันในช่วงต้นฤดูชาวสวนสามารถขายได้ราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 60-100 บาท พอถึงช่วงที่ลองกองออกมาพร้อม ๆ กันในปริมาณที่มาก ราคาจะตกเหลือกิโลกรัมละ 20-30 บาท ซึ่งชาวสวนส่วนใหญ่จะพอใจกับราคา ดังนั้นหากสวนใครลองกองสามารถให้ผลผลิตได้มาก ก็จะเป็นรายได้หลักของชาวสวนในแต่ละปีเลย

สวนยาง

ต้นยางในชุมชนแห่งนี้มีมานานแล้ว ในสมัยก่อนเป็นยางพันธุ์โบราณ หรือยางพันธุ์พื้นเมือง โดยปลูกจากลูกยางที่ตกลงมาจากต้น เป็นเหมือนยางป่า ซึ่งยางพันธุ์โบราณนี้ การปลูกยางในช่วงแรกยังไม่มีการติดตา จึงเป็นยางต้นที่เอาเมล็ดหรือลูกยางมาปลูก แต่เดี๋ยวนี้เป็นต้นยางแบบติดตาหมด วิธีการปลูกยางสมัยนั้นเพียงแค่ขุดหลุมแล้วก็ปักกระบอกไม้ไผ่เป็นล็อก เพื่อจะให้แนวแถวมันตรง ชาวสวนที่เลือกทำสวนยางมักจะเลือกแปลงพื้นที่ที่ไม่สามารถจะเจาะน้ำได้ หรือมีทุนน้อยเนื่องจากการปลูกยางจะลงทุนน้อยกว่าทำสวนผลไม้ เพราะไม่ต้องลงทุนขุดบ่อน้ำ โดยชาวสวนต้องรอเวลาประมาณ 10 ปี ถึงจะสามารถกรีดยางได้ ระหว่างนั้นจะมีการปลูกพืชบางชนิดเพื่อสร้างรายได้ เช่น ปลูกกล้วยน้ำว้า แต่พอขึ้นปีที่ 4 ชาวสวนจะไม่ปลูกพืชแซมแล้ว เพราะต้นเริ่มโตมาก มีใบหนา ทำให้แดดส่องไม่ถึงต้นไม้ที่ปลูกแซมลงไป จะต้องรอให้จนถึงปีที่ 10 จึง

เริ่มกรีดยาง เมื่อก่อนไม่มีการขายน้ำยาง ชาวสวนจะกรีดยางแล้วทำแผ่นกันเอง สมัยนั้นต้องทำแผ่นยาง บางจุดก็มีโรงรมยางเลย เพื่อพร้อมที่จะขายส่งออก ตอนใกล้เริ่มจะกรีดยางคนงานจะเปิดหน้าผิวต้นยางก่อน กะระยะจากดินขึ้นมาประมาณหนึ่งเมตรครึ่งแล้วจึงกรีด เมื่อก่อนเปิดเพียงครึ่งต้น เดี๋ยวนี้พัฒนาแล้วสามารถเปิดได้ถึง 3 ส่วน การกรีดจะเริ่มในช่วงกลางคืนประมาณตี 2 อุปกรณ์ที่สำคัญคือ มีด แล้วใช้แก๊สจุดไฟที่ติดหัวไว้ที่ศรีษะเวลากรีด ปัจจุบันหันมาใช้แบตเตอรี่กับหลอดไฟฟ้าแทนแล้ว

ในการเก็บน้ำยางต้องรอให้น้ำยางหยุดย้อยแล้วถึงจะเก็บ พอได้น้ำยางมาแล้วจะนำไปกรองให้สะอาด เพราะชาวสวนกรีดยางในตอนเช้า ถ้วยที่รองรับน้ำยางอาจจะสกปรกมีขยะหรือมีอะไรเจือปน จากนั้นจะใช้ตะแกรงทองเหลืองกรองน้ำให้สะอาดแล้วเอามาทำแผ่น แล้วก็ใช้น้ำกรดมาผสม ถ้าหากใส่น้ำกรดไม่มากจะใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง กัดเป็นแผ่น ๆ เมื่อได้เป็นแผ่นมาแล้วนำไปรีดให้บางโดยใช้เครื่องรีด พอได้แผ่นแล้วจึงนำไปผึ่งลง รอจนแผ่นยางแห้งแล้วมารมควันอีกทีหนึ่ง ถ้าบางแห่งที่มีจำนวนมากจะมีโรงรมยาง ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ชาวสวนเพราะรมยางแล้วจะเก็บไว้กี่เดือนก็ได้

บ้านที่มีเตารมยางมักจะรมประจำจะไม่มีเวลาว่าง บางทีไปซื้อของคนอื่นมารม ถ้ารมสุกแล้วยางมันจะใสออกสีน้ำตาล ถ้าไม่สุกมันจะเป็นจ้ำ ๆ ไม่สุก กระบวนการเรียนรู้การทำสวนยางใช้แบบความจำต่อ ๆ กันมา และถ่ายทอดกันมาแบบปากต่อปาก “*สิ่งต่าง ๆ แบบนี้เรียนรู้กันได้ บ้านใครเขาทำเราก็ไปดูได้ สมัยนั้นเครื่องไม้เครื่องมือ กระป๋องอะลูมิเนียมอะไรยังไม่มี ต้องใช้ไม้แผ่นมาทำเป็นรางเหมือนกับรางหมู และก็คั่นกลางได้ 2 แผ่น สมัยนี้ทันสมัย มีเครื่องกระแทก ป้อนทีเดียวออกเป็นลายเลยเดี๋ยวนี้*” สำหรับต้นยางแก่แล้วสมัยนั้นไม่ได้เอาไปทำอะไรเลย เผาไฟ หมดอายุนี่ก็โค่นแล้วก็เผา ผิดกับปัจจุบันที่นำไปทำเฟอร์นิเจอร์ขายได้ราคาดี

ปัจจุบันไม่นิยมปลูกยางพันธุ์โบราณแล้ว แต่เป็นพันธุ์ที่องค์การส่งเสริมการทำสวนยางมาแนะนำให้ปลูก ชาวสวนเรียกว่า ยางพันธุ์ ซึ่งยางพันธุ์ส่วนใหญ่นำมาจากทางภาคใต้ เป็นพันธุ์ให้น้ำยางมากกว่าพันธุ์โบราณ

รูปแบบการทำสวนยางในชุมชนแห่งนี้ มีด้วยกัน 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. รูปแบบที่ชาวสวนลงทุนเองทั้งหมด ตั้งแต่พันธุ์ยาง ปุ๋ย ยาฉีดฆ่าหญ้า

2. รูปแบบที่องค์การส่งเสริมการทำสวนยางให้ความช่วยเหลือ ซึ่งชาวสวนจะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด เช่น ต้องมีพื้นที่ตามลักษณะ และขนาดที่กำหนดต้องมีการปลูกยางพันธุ์โบราณก่อน แล้วซื้อยางพันธุ์ที่เจ้าหน้าที่เกษตรแนะนำ โดยพันธุ์ยางจะถูกจัดเตรียมไว้เป็นชุด เป็นกิ่งที่ตัดเป็นท่อน ๆ ยาวประมาณ 1 คืบ แล้วนำกิ่งพันธุ์นั้นมาทาบกับต้นยางโบราณที่ปลูกเตรียมไว้

แล้วสำหรับเป็นตอ โดยทาบได้ต้นละกิ่ง ซึ่งชาวสวนที่ขอรับการสนับสนุนจะได้รับเงินทุน และสิ่งของ เช่น หากมีพื้นที่ประมาณ 50 ไร่ จะได้รับเงินทุนงวดแรกประมาณ 5,800 บาทต่อไร่ โดยเงินทุนงวดแรกนี้ นำมาใช้จ่ายเป็นค่าจ้างขุดหลุม การเตรียมพื้นที่ปลูกยางพันธุ์พื้นเมือง งวดต่อมาก็จะเป็นค่าปุ๋ย และค่ายาฉีดหญ้า แต่อย่างไรก็ตามหากขอรับเงินทุนสนับสนุนมาก ก็ต้องใช้คืนภายหลังมากเช่นกัน

"...ยางพันธุ์ที่ชาวสวนปลูกจะเริ่มกรีดยางได้เมื่ออายุประมาณ 7 ปี การกรีดยางจะสูงจากพื้นประมาณเมตรกว่า ๆ ต้นหนึ่งจะกรีดยางได้ 3 ด้าน โดยกรีดทีละด้านและกรีดลงมาเรื่อย ๆ ประมาณ 5 ปี ก็ถึงดินแล้วค่อยเปิดใหม่ การกรีดยางนิยมกรีดในช่วงเช้ามืด เพราะอากาศดีและได้น้ำยางมาก ในช่วงเวลาที่ยางผลัดใบจะต้องหยุดกรีด เพราะไม่มีน้ำยางพอ และในการกรีดยางจะไม่นิยมกรีดในหน้าฝน เพราะน้ำฝนที่ตกลงมาจะทำให้กรีดยางไม่ได้ การกรีดยางชาวสวนส่วนใหญ่จะเรียนรู้การกรีดยางจากการฝึกฝนกันเอง..."

การทำสวนยางในปัจจุบัน ชาวสวนมักจะไม่ได้ทำเอง แต่จะเป็นการจ้างแรงงาน เช่น การจ้างคนดูแลสวน จ้างแรงงานมากรีดยาง และนำน้ำยางไปขาย ส่วนใหญ่จะจ้างแบบยกครอบครัวมาสร้างที่อยู่อาศัยกันในสวนเลย โดยตกลงแบ่งค่าจ้างกันกับเจ้าของสวน ในสัดส่วน 60 : 40 คือเจ้าของสวนจะได้ 60% คนงานที่รับจ้างได้ 40% ซึ่งจะมีการกรีดยางทุกวัน แล้วเอาน้ำยางใส่ถัง 200 ลิตร ขายเป็นน้ำยางสด โดยเจ้าของสวนจะเป็นผู้นำไปขายกับทางโรงงานและพ่อค้า แต่ทางโรงงานจะเป็นผู้กำหนดราคาน้ำยาง ตามเกณฑ์การวัดเปอร์เซ็นต์ยาง ทำให้ชาวสวนมักจะเสียเปรียบโรงงาน แต่หากขายเป็นยางแผ่นจะไม่มีปัญหานี้ ซึ่งชาวสวนจะเสียเวลามากในการทำตั้งแต่เช้า ชาวสวนจึงนิยมขายเป็นน้ำยางสดมากกว่า

ทั้งนี้ ชาวบ้านบอกว่าราคายางมันเป็นเรื่องของธรรมชาติ มันขึ้น ๆ ลง ๆ ตลอด พ่อค้าที่คุ้นเขาก็มีเครื่องมือมาเอาเอง ถ้าไม่มีเราก็ไปส่งเขา สมัยนั้นเขามีรถบรรทุกมาเอา แต่จริง ๆ แล้ว พวกที่ซื้อยางที่ไม่มีเตารม จะมีรถจักรยานพ่วงทีละร้อยกว่ากิโลกรัมไปขายตามร้านที่รับซื้ออีกที และชาวสวนกำหนดราคาเองไม่ได้ มันต้องตามราคาตลาด ปีก่อนนี้ราคายางพารามันต่ำ โดยจะต้องแบ่งให้คนกรีด คือ 10 ส่วนนี้จะต้องให้เขาไป 4 ส่วน เราเอาไว้ 6 ส่วน แต่ถ้ายางไม่ดีต้องแบ่งครึ่งกัน เพราะว่าน้ำยางไม่มีคุณภาพเท่าที่ควร และคนกรีดเริ่มคล้าย ๆ จะเล่นตัว แต่ว่าปีนี้ราคาดีคนกรีดเลยมีกำลังใจขึ้นมา ถ้าคนกรีดขยัน เจ้าของก็ได้มาก ส่วนมากปลูกกันมานานเกือบ 40 ปี โค่นไป 2 ครั้งแล้ว เวลาบำรุงจะต้องทำหญ้าร่องในร่องให้ดี และใส่ปุ๋ยปีละ 2 ครั้ง และเยอะมาก ต้นหนึ่งก็ราว ๆ 1 กิโลกรัม รวมแล้วใช้ปุ๋ยเป็น 100 ตัน ในแต่ละปี กระสอบละ 50 กิโลกรัม ราคา 300 บาท ตกกิโลกรัมละ 6 บาท จะต้องทำแถว จ้างคนช่วยกวาดแถว ทำแถวแนวใบด้วย เพราะว่า

กลัวไฟป่าในช่วงหน้าแล้ง บางครั้งประสบกับโรคหน้าตาย โดยผิวต้นยางพาราจะเป็นสะเก็ดหนา ๆ แข็ง ๆ มีน้ำยางปีหนึ่งเพียง 10 เปอร์เซ็นต์ วิธีแก้มีบริษัทหลายแห่งเสนอปุ๋ยชีวภาพ และปุ๋ยมูลค้างคาว ส่วนยาฉีดจะฉีด 2 วันเว้นวัน ไม่เหมือนยางสมัยโบราณ ยางพื้นเมืองกรีดทุกวัน อันนี้ยางพันธุ์ เมื่อกรีดได้จะไปขายที่ตำบลกระเฉด มีพ่อค้าในหมู่บ้านรับไปส่งต่อมีจำนวนเท่าไรก็รับเอาหมด เต็มเที่ยวได้ 20 ถัง ถึง 30 ถัง ปัจจุบันนี่กิโลกรัมละ 26 บาท 50 สตางค์ แต่เราจะต้องแบ่งคนกรีดร้อยละ 60 ต่อ 40

ปัญหาในระยะหลังคือ ต้องฉีดยาเพราะสู้ไม่ไหว ต้นมันสูง ใบอ่อนออกมามันจะหล่นร่วงลงมาหมดเลย ยกเว้นบางปีถ้าฝนตกชุก และมีปัญหาในเรื่องใบอ่อนมีโรคแมลงรบกวน อีกทั้งมีคนฉวยโอกาสลักลอกหน้ายางเอาไปขาย โดยมากคนจน ๆ ทั้งนั้น จะไปขโมยหน้ายางที่กรีดเสร็จแล้ว ฉีกเป็นต้น ๆ วันหนึ่งก็ 2-3 กิโลกรัม ไปขายกิโลกรัมละ 12 บาท มันทำให้น้ำยางไม่ค่อยออกมา คือถ้าเรากรีดแล้วมันจับกันไว้เฉยนะ คืออากาศจะไม่แทรกเข้าไป ทีนี้หน้ายางถูกลอกไปแล้วมันก็แทรกซึ น้ำยางมันจะแห้งแข็งมากขึ้น ผิวแห้ง กรีดยางไม่ออก ขณะนี้มีแผลเกือบทุกต้น เพราะว่าคนจนมันมีหลายคน เวลาไปเจอกันเจ้าของสวนก็ขอร้องไม่ให้ทำ แต่ไม่รู้จะพูดอย่างไร เพราะรู้ว่าเขาไม่มีจะกิน

การปลูกยางพาราเป็นหนึ่งในอาชีพหลักของชาวสวนในจังหวัดระยองที่มีการกรีดยางพาราอย่างแพร่หลายเหมือนกับภาคใต้ แต่เกษตรกรยังมีปัญหาเกี่ยวกับการขายน้ำยางพาราเรื่องการตีเปอร์เซ็นต์ของพ่อค้าคนกลาง ทำให้ชาวสวนส่วนใหญ่เสียเปรียบ เพราะไม่มีเครื่องวัดเป็นของตนเอง แม้ว่าจะมีการรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์ก็ตาม แต่ชุมนุมสหกรณ์ยังไม่ยอมซื้อเป็นของส่วนกลาง โดยอ้างว่ามีราคาแพง

การรวมตัวยังเป็นปัญหาของกลุ่มเกษตรกรชาวสวนยางในชุมชน ในอดีตเคยรวมตัวกันแต่ไม่คืบหน้า เช่น สมมุติว่า เกษตรกรหลายรายไม่มีทุน ขั้นแรกจึงจะต้องจัดตั้งกลุ่มกันขึ้นมาก่อน ธรรมดาคนที่เขาเอาน้ำยางมา จำนวน 100-200 กิโลกรัม หรือจำนวน 30-50 กิโลกรัม ถ้าเขาไปขายให้พ่อค้า พ่อค้าจะจ่ายเงินให้กลับบ้านได้ทันที แต่พอมารวมตัวกัน มาถึงก็ชั่งน้ำยางและลงทิ้งไว้ เงินเขาก็ไม่ได้คืนไป บางเจ้าลูกน้องก็ติดตามมา เพราะจะขอรับเงินวันนี้ ซึ่งสมาคมไม่มีเงินให้ ไม่รู้จะเอาทุนที่ไหนมาจ่าย ไม่มีเงินหมุนเวียนสำรอง อีกทั้งยังมีเรื่องเกี่ยวกับพ่อค้าอีก แม้ว่าเดี๋ยวนี้จะมีการโทรคุยนัดกันให้มาดูยางที่สวนว่ากี่เปอร์เซ็นต์จะได้ราคาเท่าไร โดยยางชั้น 1 ได้เท่าไร ยางชั้น 2 ได้เท่าไร และยางชั้น 3 จะได้เท่าไร บางครั้งมีการตกลงราคากันอย่างดี แต่พ่อค้าไม่มาขนยาง เมื่อนำยางมากองรอแล้ว กรรมการก็มานั่งเฝ้า สมมุติเขาให้ 20 บาท สำหรับยางชั้น 1 ยางชั้น 2 ให้ 18 บาท บางทีตกลงกันแล้วแต่กลับไม่มาเอา ทั้งนี้พวกพ่อค้าจะรู้กันหมดและมี

การรวมตัวกันดีกว่าคนขาย มีบริษัทไหน ยางอยู่ที่ไหน มีปริมาณมากน้อยเพียงใด กำหนดให้ซื้อราคาเท่านั้น บริษัทต่าง ๆ จะฮั้วกันปิดล้อมเกษตรกร ทำให้มันอยู่ในขนาดและราคาที่ต้องการ ขณะที่ผู้ที่รวมกลุ่มขายก็อยากให้ผลประโยชน์ตกกับสมาชิกให้มากที่สุด แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามนั้นได้ เพราะถูกกดราคา

นอกจากนี้ยังมีปัญหาการตีเปอร์เซ็นต์ยางต่ำ ซึ่งชาวบ้านจะทราบดีถึงปัญหานี้ เพราะมีเกษตรกรบางคนเคยทำงานซื้อยางให้กับบริษัทปักษ์ใต้มาหลายปี ซึ่งมีการกำหนดเปอร์เซ็นต์ยางของเกษตรกร เช่น ประมาณ 50 หรือ 70 (100 ไม่มี) โดยจะขึ้นอยู่กับการตีค่า บางครั้งตีค่ากองนี้ 70 กองนี้ 60 และ 55 เป็นต้น แต่ทีนี้พอมาถึงกลุ่มพ่อค้าในปัจจุบัน กลับไม่ตีราคาอย่างที่เกษตรกรบางคนคาดการณ์ไว้ โดยมีการตีเปอร์เซ็นต์ต่ำมาก เช่น น้ำยางถังนี้ 31 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งตามปกติการวัดเปอร์เซ็นต์น้ำยางมีขั้นตอนการทำคือ เมื่อนำน้ำยางไปแล้ว พ่อค้าก็จะกวนให้ดี ตักออกไปเทใส่ถัง แล้วก็เอามารีดเป็นแผ่นเล็ก จากนั้นก็เอาไปอบ แต่ก่อนนั้นการอบใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมง โดยนำน้ำยางไปไม่นาน เมื่อลงปุ๊บก็จะตักเอาไปทำเปอร์เซ็นต์ ไม่นานผลจะออกมาแล้วว่าเปอร์เซ็นต์น้ำยางของเกษตรกรรายนั้นได้เท่าไร จึงจ่ายเงินกัน แต่ในปัจจุบันพ่อค้าบอกต้องอบเป็นหนึ่งคืนหรือสองคืน ซึ่งถือว่านานไปและคิดเงินได้ช้า

การรับซื้อยางในเขตตำบลนาตาขวัญจะมีพ่อค้ารายใหญ่จากหาดใหญ่มาเปิดกิจการรับซื้อยางพารา มีทั้งร้านยาง ร้านทำน้ำกรด รวมอยู่ที่นี่หมดเลย แต่ทว่าโรงน้ำกรดกลับมีปัญหากับชาวบ้าน เพราะตั้งอยู่ใกล้กับสวนยางของชาวบ้าน กลิ่นไอที่ระเหยออกมาโดนต้นยางทำให้เสียคุณภาพ และเคยมีการฟ้องร้องให้ชดใช้ค่าเสียหายกันไปแล้ว

ต่อมาองค์การสงเคราะห์การทำสวนยางของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ให้งบประมาณมาจำนวน 3 ล้านบาท สำหรับให้กลุ่มเกษตรกรดำเนินการเอง มีเครื่องมือและอุปกรณ์ทุกอย่างพร้อม ทั้งที่ตากยาง ที่รีดยาง โรงอบ มีเตา 5 เตา แต่ทว่ากลับไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะปัญหาการรวมตัวของเกษตรกรในชุมชน เมื่อรัฐเปิดโอกาสสนับสนุนให้เกษตรกรทำกันเองแล้ว กลับกลายเป็นว่าแต่ละคนกลัวจะเสียเปรียบกันเอง ทั้งที่ผ่านมาได้เสียเปรียบให้กับพ่อค้าคนกลางมาตลอด แม้ว่าจะมีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาบริหารกันเอง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ในตอนประชุมก็ตกลงกันว่าสมาชิกทุกคนจะขายให้อย่างพร้อมเพรียง แต่พอเอาเข้าจริงก็ไม่ยอมขายให้ เวลาตัวแทนกลุ่มไปเก็บน้ำยางดิบก็พบว่าเกษตรกรบางคนได้ขายให้แก่พ่อค้ารายอื่นไปแล้ว ทั้งนี้เพราะเหตุว่าจะต้องเก็บเป็นน้ำยางดิบ ถ้าเอาไปใส่ถังมันจะมีการเจือปนแอมโมเนียแล้วใช้ไม่ได้ ทีนี้ชาวสวนก็เลยต่างคนต่างไปขายกันเอง ซึ่งมีการพยายามดำเนินการทำกันอยู่ 2 ครั้ง แต่ยังไม่

สำเร็จ กรรมการที่ตั้งขึ้นจึงไม่มีความหมาย ปัจจุบันจึงยกอุปกรณ์ทั้งหมดให้องค์การบริหารส่วนตำบลนาตาขวัญไปดำเนินการต่อไป

การเสียเปรียบดังกล่าวเป็นเพราะกลุ่มเกษตรกรไม่ใกล้ชิดกัน ไม่เคยมาประชุมตกลงกันก่อนว่า น้ำยางหนแรกและหนที่สอง หรือว่าเดือนแรกกับเดือนที่ 2 มีเปอร์เซ็นต์ขนาดไหนทำให้พ่อค้าเข้ามาหาเกษตรกรโดยตรง มาหาแบบพวกใครพวกมัน รวมทั้งเกษตรกรหลายรายต่างกำหนดมาตรฐานเปอร์เซ็นต์น้ำยางดิบของตนสูงเกินพอดี เช่น นาย ก. วัดเปอร์เซ็นต์ได้ 31 แต่ธรรมดามันจะอยู่ในเกณฑ์ประมาณ 27-28 ทำให้เพื่อนคนอื่นอิจฉาจึงกำหนดของตนเองสูงไปด้วย ทั้งที่มาตรฐานไม่ถึง เช่น บอกว่าของตนเปอร์เซ็นต์ 32 หรือ 37 ทีนี้พอตอนขายก็ไม่รู้กันเพราะไม่เคยคุยกัน ไม่เคยพบกัน จึงเกิดปัญหาต่างคนต่างขาย เพราะต่างกำหนดเปอร์เซ็นต์ของตนตามที่คาดกันเอง

นอกจากนี้เกษตรกรบางรายยังมีปัญหากับบริษัทเอกชนที่มารับซื้อ โดยหลายรายกล่าวว่า ตนเองเสียเปรียบ เพราะว่าบริษัทเอาถังบรรจุน้ำยางดิบขนาดประมาณ 3-4 กิโลกรัม ไปให้เกษตรกร แต่จะใส่แอมโมเนียลงไปก้นถัง ซึ่งน้ำยางที่ถูกแอมโมเนียแล้ว กว่ามันจะใสจะกินเวลานาน และเมื่อมีการตักน้ำยางดังกล่าวนั้นไปทำเปอร์เซ็นต์ ส่งผลให้เปอร์เซ็นต์ออกมาต่ำหรือน้อย ขณะที่น้ำยางสดที่มาจากสวนและยังไม่ได้ถูกอะไรเลยมันจะมีความข้นกว่า จึงเกิดการได้เปรียบเสียเปรียบบริษัทที่รับซื้อ ขณะเดียวกันหากเกษตรกรจะเปลี่ยนบริษัทรับซื้อ ก็ยังมีปัญหาเรื่องอื่นตามมา เช่น ปัญหาเรื่องคนงาน โดยเมื่อกรีดยางเสร็จ เกษตรกรก็ต้องทำแผ่นโดยการกวนเพื่อทำแผ่น และต้องนำมารีดอีกที ซึ่งลำบาก หากตักน้ำยางดิบใส่ถังขายจะสบายกว่าและลดขั้นตอน ลดงานไปได้หลายชั่วโมง ตอนขายหากคิดเปอร์เซ็นต์ได้เท่าใดก็ได้ราคาตามนั้น เช่น 27 เปอร์เซ็นต์ จะได้กิโลกรัมละ 27 บาท นอกเหนือส่วนที่เป็นน้ำยางดิบแล้ว ยังมีส่วนที่เป็นเนื้อยางข้น ส่วนมากเป็นสัดส่วน 1 ต่อ 3 กับจำนวนน้ำยางดิบ แต่จะคิดราคาสำหรับเนื้อยางให้เท่า ๆ กับราคาน้ำยางดิบ

ยิ่งไปกว่านั้น ประสบการณ์การขายที่ผ่านมา ทำให้เกษตรกรคาดการณ์ได้ว่า จะเก็บน้ำยางเพื่อนำมาทำยางแผ่นรมควันได้กี่แผ่น เช่น สวนหนึ่งมีเนื้อที่ 20 กว่าไร่ สามารถทำยางแผ่นได้ประมาณ 46 แผ่น แผ่นหนึ่งใช้น้ำยางประมาณ 1.2-1.3 กิโลกรัม ดังนั้นเวลานำน้ำยางไปขายกลุ่มเกษตรกรจะรู้เลยว่ายาง 400 แผ่น จะต้องใช้น้ำยางกี่กิโลกรัม โอกาสที่จะผิดพลาดมีไม่มาก โดยถังที่บรรจุน้ำยาง จะได้ประมาณ 70-75 กิโลกรัม และส่วนมากเกษตรกรจะนำเอาไปขายแก่พ่อค้าทีละ 2-3 ถัง

เรื่องการจ่ายค่าแรงให้คนกรีดยาง โดยมากจะใช้การแบ่งครึ่งกันระหว่างเจ้าของสวนกับคนงาน คนงานเป็นคนมาจากภาคอีสาน เช่น ขอนแก่น สกลนคร ร้อยเอ็ด อายุเฉลี่ยประมาณ 25-30 ปี อายุประมาณ 50 กว่าปีจะไม่มี เนื่องจากสายตาจะมองไม่เห็นเยื่อที่ต้นยางแล้ว จำเป็นต้องใส่แว่นไม่อย่างนั้นจะแลไม่เห็นเยื่อที่ต้นยาง ถ้าไปตัดเยื่ออย่างถูกวิธี น้ำยางจะไหลออกมาดี แล้วน้ำยางจะไหลมาข้น ถ้าปลายมีดบิดเข้าไปนิดเดียว เยื่อจะขาด และน้ำใสจะไหลออกมา ซึ่งไม่ใช่น้ำยาง แต่เป็นน้ำเลี้ยงของต้นไม้ ทั้งนี้ พวกคนงานเหล่านั้นจะอพยพมาทำงานเป็นครอบครัว แต่ในปัจจุบันคนงานกรีดยางเริ่มจะหายากขึ้น เนื่องจากในภาคอีสานก็เริ่มมีการปลูกยางกันมากแล้ว

การเลี้ยงไก่

การเลี้ยงสัตว์ในชุมชนแห่งนี้ มีหลายอย่าง เช่น การเลี้ยงหมู ไก่พันธุ์ และไก่เนื้อ ในปัจจุบันที่ยังมีเลี้ยงกันเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ ก็คือ การเลี้ยงหมู มีประมาณ 5-6 ฟาร์ม และที่มีจำนวนมากหน่อยก็คือการเลี้ยงไก่เนื้อ มีประมาณ 15 ราย โดยเลี้ยงกันตั้งแต่รายละเป็นร้อย ๆ ตัว จนถึงเป็นพัน ๆ ตัว

การเลี้ยงไก่เนื้อ เกษตรกรจะทำสัญญากับบริษัท มีบริษัท ซีพี เกษตรชล พนัส จัดสรรกันเป็นโควต้า ตั้งแต่ลูกไก่ อาหารไก่ ยารักษาโรคไก่ ยาบำรุงไก่ โดยผู้เลี้ยงต้องลงทุนทำโรงเรือนเอง ราคาประมาณ 500,000 – 800,000 บาท ขึ้นอยู่กับปริมาณไก่ที่ต้องการเลี้ยง และขีดความสามารถที่จะดูแลได้ทั่วถึง โรงเรือนมีลักษณะเหมือนติดแอร์ โดยใช้ระบบน้ำเข้ามาช่วย แล้วมีพัดลมดูดตรงท้ายโรงเรือน ให้ไอความเย็นจากน้ำดูดผ่านไปยังตัวโรงเรือน เพราะไก่จะชอบอยู่แบบเย็น ๆ โรงเรือนแบบนี้ภาษาของบริษัทซีพีเขาเรียก เล้าอีแว็บ หรือเล้าแอร์ มีผ้ายางสีดำกั้นรอบ แล้วข้างในใช้แพ็คกระดาษตั้งคั้นไว้เป็นล็อค ๆ ขนาด 14 ถึง 20 ห้อง ลักษณะภายในโรงเรือนต้องรักษาความสะอาด โดยการล้างหรือจุ่มเท้ากับน้ำยาที่ผสมไว้ในบ่อซีเมนต์เล็ก ๆ ก่อนเข้าไปในโรงเรือน ซึ่งมาตรฐานต่าง ๆ เหล่านี้จะมีปศุสัตว์มาตรวจให้การรับรองด้วย

ก่อนที่จะมีการนำลูกไก่มาลง ผู้เลี้ยงจะต้องเตรียมโรงเรือนให้พร้อม เช่น ล้างทำความสะอาด ฉีดยาฆ่าเชื้อโรงเรือนให้เรียบร้อยล่วงหน้า 15-20 วัน โดยทางบริษัทจะแจ้งล่วงหน้ามาก่อนว่าจะนำลูกไก่มาลงให้เมื่อใด เมื่อถึงวัดนัด บริษัทจะส่งรถสิบล้อบรรทุกลูกไก่ใส่กล่องมาลงให้ตามจำนวนที่ตกลงกันไว้ โดยมีตารางเวลาให้ผู้เลี้ยงทำตามแบบเบ็ดเสร็จ *“ลงตามล็อค จัดมาให้เสร็จทำตามตารางที่บริษัทกำหนด” “เขาตีตารางให้เราทำทุกอย่าง เราต้องทำตามตารางที่เขาบอก”*โดยการดำเนินการเฉลี่ยให้ไก่เติบโตอยู่กันเป็นล็อค ๆ ที่มีตาข่ายขึงกั้นด้วยเพื่อกันไม่ให้ไก่อยู่

รวมกันจำนวนมากเกินไป และไม่แย่งอาหารกันเวลาให้อาหาร เพราะถ้าไม่กั้นแบ่งเขต ไก่จะวิ่งไปล็อคอื่น ๆ ได้ *"เวลาไก่หิวมันจะวิ่งกรูไป มันจะทับกันตาย ก็ต้องกั้นไว้ เพราะถ้าใส่อาหารข้านี่ถึงไก่จะวิ่งก็ไม่มากเท่าไร เพราะกั้นเอาไว้มันจะแบ่ง ๆ กัน ถ้าใส่อาหารข้าถึงหัวเล้าก่อน ท้ายเล้าวิ่งมา คนให้อาหารจะไม่มีทางดิน เพราะไก่มันเป็นหมื่น"*

ราคาลูกไก่ที่ทางบริษัทขายให้กับผู้เลี้ยงในราคาตัวละ 8 บาท ซึ่งแพงกว่าราคาที่ซื้อขายกันตามท้องตลาดที่ขายกันตัวละ 5 – 6 บาท แต่ถ้าผู้เลี้ยงไม่ซื้อลูกไก่จากบริษัท บริษัทก็จะไม่รับโควต้าของผู้เลี้ยงตอนจับขาย ทำให้ผู้เลี้ยงต้องอยู่ในสภาพบังคับจำยอม ต้องซื้อจากบริษัทในราคาที่บริษัทจะกำหนด *"เขาจะเอา 6 บาท 7 บาท 8 บาท เท่าไหร่เราก็ต้องยอมจ่าย"* และสิ่งที่ผู้เลี้ยงต้องซื้อจากบริษัทตามมาก็คือ วัคซีน เพราะหลังจากที่เอาลูกไก่มาแล้ว ผู้เลี้ยงต้องให้ความอบอุ่นกับลูกไก่ โดยเอาไฟ (จากหลอดไฟ) กก เป็นเวลา 7 วัน แล้วจึงทำวัคซีนที่รับมาจากบริษัท เป็นลักษณะน้ำผสมกับน้ำกลั่น หยอดใส่ตาลูกไก่เป็นหยด ๆ แต่ปัจจุบันต้องหยอดใส่จมูกเพิ่มด้วย และต้องหยอดใส่ปากแก้โรคหวัด และเพื่อให้ไก่แข็งแรง เมื่อหยอดวัคซีนแล้ว ผู้เลี้ยงจะกั้นคอกลูกไก่ที่หยอดวัคซีนแล้ว และจะให้วัคซีนอีกครั้งหนึ่งเมื่อผ่านไป 10 วัน เป็นยาแก้หวัด วิตามีน ซึ่งยาทุกชนิดผู้เลี้ยงต้องซื้อเอง บางชนิดราคาแพงมาก *"ยาเขาแพง ยาบางตัวขวดหนึ่งเป็น 1,000 บาทกว่า"* สำหรับวิธีการใช้ยาจะบอกไว้ให้ผู้เลี้ยงผสมใส่ถัง ตามอัตราส่วนที่กำหนด ซึ่งมีรายละเอียดมาก ผู้เลี้ยงต้องเอาใจใส่ในการดูแลไก่ *"โดยดูทั้งคืน ไม่ได้นอนกลางคืน เดี๋ยวนี้ต้องทำเครื่องปั่นคือ ถ้าไฟฟ้าดับไก่ตายหมด พัดลมมันหยุดหมุน มันไม่มีอากาศหายใจ ตอนที่ยังไม่ได้เปิดพัดลมนี่เดินเข้าไปอากาศมันน้อยมากเลย อึดอัดร้อนเหมือน ถ้าคนแพ้อากาศเข้าไปไม่ไหว เข้าไปได้ 5 นาทีก็ปวดหัวแล้ว"*

บริษัทที่เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่รับไก่มาเลี้ยง จะดูแลให้ความรู้แก่ผู้เลี้ยง โดยจัดให้มีการอบรมก่อน เป็นการอบรมฟรี ถ้าเลี้ยงแล้วมีปัญหาก็สามารถโทรไปปรึกษาได้ บริษัทจะมีปศุสัตว์คอยให้คำแนะนำและส่งคนออกมาดูแล บางบริษัทก็ดีส่งคนมาดูแลตลอดการเลี้ยงเลย เพราะไก่จะตัวโต แข็งแรง ก็ต้องดูแลตั้งแต่ยังเล็ก *"ได้ลูกไก่มาดีมันก็โตเร็ว ได้ลูก ๆ ไก่ติดเชื้อมา มันก็ตายหมด"* และที่สำคัญซึ่งผู้เลี้ยงต้องรับผิดชอบเองก็คือ หากได้ลูกไก่มาไม่ดีและตาย ทางบริษัทก็จะไม่ต้องรับผิดชอบ *"ประมาณสัก 2 เดือน ตายกันทั้งตำบล ขาดทุนกันเยอะแยะ... บริษัทเองเขาก็รู้บางครั้งอาหารติดเชื้อมาก็มี มีปัญหาเยอะแยะมากมาย... มาจากเขา อาหารมีปัญหา ลูกไก่มีปัญหา คนเลี้ยงก็ไม่ได้อะไร บางที่ขาดทุนด้วย เหนื่อยฟรี"* ดังนั้นผู้เลี้ยงจึงต้องดูแลและป้องกันไม่ให้ไก่ติดเชื้อแล้ว ยังต้องบำรุงโดยให้วิตามินเพื่อให้ไก่แข็งแรงอีกด้วย *"พักนี้ต้องให้ทุกวัน เพราะว่าไก่ไม่ค่อยดี มีปัญหาเรื่องโรค"*

โดยปกติแล้ว ไก่แต่ละรุ่นจะใช้เวลาในการเลี้ยงจนสามารถจับส่งขายได้ ประมาณ 45 วัน โดยบริษัทจะส่งคนมาจับไก่เอง แต่จะขายได้ครั้งเดียวตามขนาดที่บริษัทต้องการและตามราคาที่ประกันที่ตกลงกันไว้แล้ว แต่ถ้าไม่ได้ขนาดบริษัทจะปรับผู้เลี้ยงไก่ *"ส่งขายเขามีราคาประกันให้ 25, 26, 27 แล้วแต่บริษัทไหนประกันอย่างไร... เขาจะมีไก่เล็กนะ ไก่ตัวเล็กคัดเอาเป็นไก่ตกราง ตกรางวุ่นหมด ไก่ตัวเล็กเขาก็ไม่จับ ก็ปล่อยทิ้งไว้ของพนัสเขาก็ไม่จับ ตัวเล็กมาก ๆ ก็ถือว่าไปหารด้วยนะ ยิ่งตัวเล็กเอาไปหารน้ำหนักกับตัวใหญ่ พอหารน้ำหนักลงมาถัวเฉลี่ยแล้วน้อยลง สมมติว่าเขาจะกำหนดไว้ให้ 1.6 อย่างนี้ 1 กิโลกรัมกับ 6 ขีด ถ้าต่ำกว่านี้โดนปรับ... ปรับตัวละ 50 สตางค์หรืออย่างไรนี่... ไอ้ตัวเล็ก ๆ ก็ต้องเลี้ยงไว้อีก ... ไม่รับแล้ว ... จับทีเดียว"*

แต่หากบริษัทมีปัญหา เช่น ไก่ส่งนอกไม่ได้ บริษัทจะไม่มาจับไก่ แม้จะถึงกำหนดเวลาแล้วก็ตาม *"เขาบอกว่ามันมีปัญหาเรื่องไก่ส่งนอกนะ"* ทำให้ผู้เลี้ยงต้องเลี้ยงไก่ต่อไป ไก่หนึ่งตัวจะหนักมากกว่า 3 กิโลกรัมทั้งนั้น ซึ่งเมื่อต้องเลี้ยงไก่เกินเวลาโดยที่ไก่ไม่โตขึ้นอีกแล้ว แต่ต้องกินอาหารเหมือนเดิม ผู้เลี้ยงจะยิ่งไม่ได้กำไร ถึงแม้จะมีสัญญากับบริษัทก็ตาม แต่บริษัทจะทำสัญญาที่ไม่ได้กำหนดวันชัดเจน *"เขาไม่มาจับ เขาไม่มาเอง ... มีสัญญา เขาไม่ได้กำหนดว่าเท่านั้นวันเท่านี้วัน เพียงแต่ว่าพอใจจะมาจับวันไหน บางทีจับเร็วเขาจะจับก็จับพลัดก็ไม่ได้ จะแจ้งคิวไว้... เขาจะมีคิว คิวของใครของมัน เขาจะกำหนดมาให้เรา เหมือนจับคืนนี้ เขาจะบอกคิวไว้ แล้วคืนนี้แขวนผัง 3 ทุ่ม คิวเชือดประมาณ 8 โมง พรุ่งนี้เช้า 8 โมง"* โดยปกติแล้วทางบริษัทจะมีโรงงานรองรับไก่จากผู้เลี้ยง

ปัญหาการเลี้ยงไก่อีกประการหนึ่งก็คือ ไก่หากโตเต็มที่แล้ว ยังไม่จับขาย ไก่ก็จะตายเอง และขายไม่ได้ราคาเลย *"พอมันโตเต็มที่ก็ตาย เพราะว่าเราอัดอาหารมานาน... เพราะว่าตัว 2 ตัว หลับข้างในตัวผู้นี่จะเริ่มตายไปเรื่อย ๆ ... ตัวไหนที่ใหญ่ ๆ ตายแล้ว มันจะเหลือตัวละบาทได้แค่นั้น"* ในขณะที่ไก่ที่ไม่แข็งแรง มีปัญหากลับอยู่ได้นานกว่า *"ตัวที่ว่าพิการ ๆ อยู่ทนนะ น้ำท่ากินไม่กินก็อยู่ได้... ได้แค่นี้แล้วไม่เคยต้านทานอะไรมันเลยพิการ มันจะอยู่มันก็อยู่ได้ เก่ง"* ดังนั้น ไก่ที่เลี้ยงจึงไม่ได้มีชีวิตรอดทั้งหมดก่อนที่จะส่งขาย *"เล้านี้ 5,500 ... ตายประมาณ 200 ... ธรรมดานี่น้อยนะ ธรรมดาเขาตายกัน ถ้ามาก ตายเกือบพันนะ"*

การเลี้ยงไก่แม้จะเป็นการทำงานในที่ร่ม แต่ก็เป็นงานที่หนัก คือ คนเลี้ยงจะเริ่มทำงานแต่เช้า *"เตรียมให้ยา ล้างรางนี่คืนก่อนให้อาหาร" "พอสว่างก็เริ่มงานกันเลย หนักมาก ๆ เลย ในเล้าต้องทำลิฟท์ทำนั่นอาหารไม่ไหว เพราะเล้ามันจะยาวมาก อาหารวันหนึ่งเกือบตัน 30 ลูก 900 โลเน้อ ประมาณ 45 ลูก... ไก่ 7,000 ตัว 30 ลูก"* แต่แม้ไก่จะมีปริมาณมาก การให้อาหารจะไม่เท่ากันตลอด *"ไก่กินอาหารไม่เท่ากันทุกครั้ง บางที 12 เปอร์เซ็นต์ บางที 14 เปอร์เซ็นต์ บางที 15 เปอร์เซ็นต์"*

ปัจจุบันผู้เลี้ยงไก่เริ่มลดลง หรือไม่เพิ่มขึ้น เพราะมีปัญหาเรื่องราคาไก่ที่ขายได้ *"ผมว่ายาก เพราะว่า 2 ปีก่อนเลี้ยงกำไรดี"* และที่สำคัญคือ อาหารไก่มีราคาแพง *"มันจะไม่ได้กำไรเพราะอาหารมันแพง ตอนนี้กินอาหารวันละ 10,000 กว่าบาท อาหารเขาแพงนะ 10,000 กว่าวันหนึ่ง 10,000 กว่าบาท ไม่ใช่ของดูง่าย ๆลองไปสัมผัสจริง ๆ ไม่ง่ายเลย ยากมาก เหนื่อยจริง ๆ"* นอกจากนั้นแล้ว การเลี้ยงไก่ยังมีผลต่อสุขภาพด้วย *"เลี้ยงสัตว์นี่อันตราย นี่ไม่สบายแล้ว พอเข้าเล้าไก่ได้เดี๋ยวแย่ ในเล้าไก่มันจะมีอากาศ คิดดูขี้ไก่มันก็เหม็น และตัวไก่มันจะมีฝุ่นเล็ก ๆ ละอองปิดตาปิดจมูก ก็ยังเข้ามีส่วนทำให้คนเป็นโรคแพ้อากาศ"*

การเลี้ยงไก่นอกจากจะมีปัญหาต่อสุขภาพกายของผู้เลี้ยงแล้ว ยังมีปัญหาต่อสุขภาพจิตอีกคือ จะก่อให้เกิดความเครียดแก่ผู้เลี้ยง เพราะต้องดูแลอย่างเข้มงวด และเลี้ยงตามตารางเวลาที่บริษัทกำหนดให้ *"ไม่พูด เขาเลี้ยงเครียด"* แต่ที่เกษตรกรส่วนหนึ่งยังคงเลี้ยงไก่อยู่ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ลงทุนสร้างโรงเรือน ซื้อวัสดุอุปกรณ์ไปมากแล้ว หรือเป็นการทำงานในที่ร่มไม่ต้องตากแดดเหมือนการทำสวน ทำไร่ หรือรายได้ที่จูงใจ เนื่องจากจะมีรายได้เป็นรุ่น ๆ ตามงวดไก่ มองเห็นตัวเงินในระยะสั้น ไม่ต้องรอเป็นปี เหมือนสวนผลไม้ และยังต้องเสี่ยงกับปริมาณผลผลิตกับราคาผลไม้ด้วย *"อันนี้ไม่ร้อน สวนมันก็ร้อนนะ แต่ก็ลงทุน อันนี้ก็ลงทุนเหมือนกัน เดือนกว่า 2 เดือน ก็จับแล้วซิ สวนมันจะปีจะได้ครั้ง บางทีก็ได้บ้าง สวนนี่เราก็หวังไม่ได้ปีหน้าเราจะทำอย่างดกอย่างดี ถึงอ่านออกไม่ออก เอา มีห่าง ๆ เอาใหม่ ปีหน้าเอาใหม่อย่างนี้ เอาบางทีมีลูกดกหน่อย ก็สุกค้างไป นั่งเฝ้ากันมองตามึงตากูในตลาด"* จึงทำให้เกษตรกรหลายคน ยังมีความรู้สึกว่า การเลี้ยงไก่ก็สามารถอยู่รอดได้ หากมีความตั้งใจ ดูแลเอาใจใส่ตั้งแต่ต้นจนมีความชำนาญได้เรียนรู้ปัญหา และแก้ไขด้วยประสบการณ์ของตนเอง

การจัดตั้งกลุ่ม องค์กรประชาชน

เขตตำบลนาตาขวัญ มีกลุ่ม และองค์กรประชาชนเกิดขึ้นอย่างหลากหลาย ตามแต่ภารกิจและความต้องการของสมาชิก โดยมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับอาชีพ หรือกลุ่มที่รวมตัวกันเนื่องจากเกิดความเดือดร้อนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตลอดจนยังมีกลุ่มที่ทางภาครัฐเข้ามาสนับสนุนให้จัดตั้งด้วย และทำให้คนหนึ่งอาจสวมหมวกหลายใบ เป็นทั้งสมาชิกกลุ่มนั้นและกลุ่มนี้ตามความต้องการหรือความสนใจของตนเอง ทั้งนี้ มีกลุ่มที่สำคัญจำแนกได้ ดังนี้

- กลุ่มเริ่มแรกสมัยก่อนคือ กลุ่มผู้ใช้น้ำตั้งเมื่อปี พ.ศ.2529 โดยมีพัฒนากรมาแนะนำให้ตั้งกลุ่มไว้เพื่อจะได้มีน้ำหนักในการต่อรองเรียกร้อง การจะขออะไรจะต้องขอเป็นกลุ่มจะได้เร็ว

กว่าการขอเป็นส่วนตัว ซึ่งเมื่อก่อนต่างใช้น้ำจากบ่อใครบ่อมัน จึงตั้งกลุ่มดังกล่าวกำหนดกติกาการใช้น้ำจากชลประทาน เป็นการจัดหาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ทำสวนผลไม้

- มีกลุ่มรัฐบาลให้งบประมาณฟรี เอามาซื้อปุ๋ย มีกรรมการดูแล และจัดสรรลงแต่ละสวน แล้วแต่สวนเล็กสวนใหญ่ โดยครั้งแรกซื้อปุ๋ยบำรุง สัก 2-3 เดือน และมาซื้อปุ๋ยเร่งสูตร 8 – 24 - 24 เป็นการที่ให้ปุ๋ยไปก่อน หลังจากนั้นเมื่อเก็บผลไม้ขายได้แล้วจึงนำเงินมาคืน

- การรวมกลุ่มเกษตรผสมผสานของในหลวง เป็นเกษตรทฤษฎีใหม่ มีเกษตรตำบลมาช่วยเหลือ ชาวสวนอยากจะรู้เรื่องะไรก็จะนำมาให้ดู นำวีดีโอมาฉาย นำตัวอย่างมาแสดงบางครั้งในต้นฤดูเก็บเกี่ยวก็จะมาอบรมแก่ชาวสวน

- กลุ่มปรับปรุงคุณภาพทุเรียน ก่อตั้งในปี 2543 มีกิจกรรมหลักของกลุ่มคือ การควบคุมการผลิตและการขายให้มีคุณภาพ ที่ทำการตั้งอยู่ในหมู่ที่ 4 ของตำบลนาตาขวัญ มีสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 37 คน ปัจจุบันมีจำนวน 64 คน มีทุนก่อตั้ง 100,000 บาท มีความพยายามจับกลุ่มให้ได้หลาย ๆ สวน ทำให้เหมือนกันหมด โดยให้ผลผลิตออกมามีคุณภาพเดียวกันออกมาเหมือนกันหมด เพื่อการต่อรอง และมีการแปรรูปทุเรียน เช่น ทุเรียนทอด ทุเรียนกวน ถือว่าคุ้มค่าเพราะในขณะที่ทุเรียนราคาตก แต่ทุเรียนกวนกลับมีราคาแพงกิโลกรัมละ 70 –80 บาท ปีนี้นำเงิน คชก.เข้ามาจำนวนมาก ส่วนการแปรรูปจากผลไม้อื่นอยู่ในขั้นทดลองทำ เช่น กระท้อนกวน มีเจ้าหน้าที่การเกษตรเรียกว่า เคหะกิจเกษตร เข้ามาสนับสนุน ตั้งงบประมาณมาอบรม ปีหนึ่งได้งบประมาณ 15,000 – 20,000 บาท สำหรับการอบรมกลุ่มเป้าหมายประมาณ 15 คน นอกเหนือไปจากข้างต้น ในปีนี้ประธานกลุ่มทุเรียนยังไม่เปิดพื้นที่ระบายสินค้าที่ตลาดกลางเพื่อการเกษตร ต.ตะพง อ.เมืองระยอง เพราะเห็นว่าที่ศูนย์การค้าบดบังเนื้อที่ของกลุ่มชาวสวน

- การรวมกลุ่มผลิต/ขายผลไม้ เช่น มังคุด ตั้งกลุ่มมังคุดแล้วก็ไปเข้าโครงการกับ อบต. โดยไปของบประมาณจาก อบต. 20,000 บาท มาเป็นทุน มาจัดฝึกอบรม พอถึงเวลาขายผลไม้ก็รวมตัวกันขาย แต่ว่าคัดให้แยกแบบ ใส่เข่งให้เหมือน ๆ กัน

- กลุ่มแม่บ้านอาสาพัฒนาท้องถิ่น ก่อตั้งเมื่อปี 2532 กิจกรรมหลักทั่วไปของกลุ่มคือช่วยเหลืองานด้านสังคมในชุมชน มีสมาชิก 28 คน เงินทุนก่อตั้งจำนวน 30,000 บาท

- กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ก่อตั้งในปี 2542 มีสมาชิกจำนวน 16 คน แต่กิจกรรมยังไม่โดดเด่นเท่าที่ควร

การรวมกลุ่มในชุมชนนาตาขวัญถือว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากภาพรวม ผู้ที่มีบทบาทอยู่เบื้องหลังสำคัญคือ ทางอำเภอ และพัฒนากร โดยเฉพาะพัฒนากรถือเป็นภารกิจหน้าที่หลักของหน่วยงาน ขั้นแรกเจ้าหน้าที่จะต้องศึกษาชุมชนก่อน ว่าชาวบ้านมีกิจ

กรรมอะไร แล้วจะตั้งกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์อะไร และอนาคตต่อไปจะตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาผลผลิตทางภาคเกษตรที่มีราคาตกต่ำ ได้แก่ เงาะ ทุเรียน เพราะราคาไม่ดี ติดต่อกันเรื่อยมา ซึ่งตอนแรกจะเป็นแนวคิดของเจ้าหน้าที่รัฐที่จะมานำเสนอในที่ประชุมตำบล ชาวบ้านจะต้องนำมาอภิปรายตอบปัญหาว่า เช่น เมื่อปีที่แล้วมีข้อมูลอย่างนี้ ๆ ให้แต่ละคนช่วยกันนำเสนอ แล้วให้ทุกคนได้อภิปราย ให้พูดให้คุยกันใครเคยแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาแล้วประสบผลสำเร็จ มาช่วยทำความเข้าใจ เพื่อที่คนอื่น ๆ จะได้คิดแก้ไขปัญหากันเองต่อไปได้

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชน

แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงจะเข้ามาสู่ชุมชนชาวสวนอย่างรวดเร็ว แต่ด้วยพื้นฐานของชุมชนที่เป็นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทุนทางสังคมที่มีความสัมพันธ์อันดีของสมาชิกในชุมชน ทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบญาติพี่น้อง และทุนทางเศรษฐกิจที่ได้จากการทำสวนผลไม้ประสบผลสำเร็จในช่วงแรก สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชุมชนสามารถที่จะปรับตัวรองรับการเปลี่ยนแปลง และยืนหยัดอยู่ได้ในสังคมโลกภายนอก ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นการปรับตัวที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของชุมชนชาวสวน ดังนี้

การเรียนรู้ตลอดชีวิต

การเรียนรู้เริ่มต้นในการทำสวนผลไม้ของชุมชนที่นี่ มาจากการสืบทอดตามบรรพบุรุษที่เป็นสายสมพันธ์ของชีวิตผ่านการเลี้ยงดู เป็นการสร้างความรู้ในเรื่องการทำมาหากินให้แก่ลูกหลานโดยไม่รู้ตัว เรียกว่า เป็นการเรียนรู้ตามแบบธรรมชาติที่เด็ก ๆ ค่อย ๆ รับรู้และซึมซับไปโดยปริยาย ไม่มีสภาพบังคับ แต่เกิดจากความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก และของลูกที่มีต่อพ่อแม่ เช่น *“ก็เก็บผัก ถากหญ้า... เห็นเขาทำงานก็อยากทำเหมือนเขา... ก็ช่วยเขาทำมา” “... เขาก็บอกว่าต้องช่วยกันทำมาหากิน ก็ช่วยกันทำงาน... ก็ช่วยพ่อแม่ทำไป รายได้ก็อยู่ในครอบครัว”* หรือที่ว่า *“เราก็ตามเขาไปเอง สมัยก่อนไม่ได้มีเพื่อนมากมายแบบนี้ นี่ก็เขาเดินเข้าไปเราก็ไป บางทีเขาก็เรียกเราก็อยู่ลำพัง เดี๋ยวก็ไปตกบ่อ สมัยก่อนมีหมาบ้าอะไรอย่างนี้นะ ก็ให้ไปเสียด้วย อยู่ด้วยกัน ได้เห็นลูกจะได้ไม่เป็นอันตรายไป ไปเขาทำอะไรเราก็ทำนะเด็กนะ ก็ชนเกาะลูกไปเรื่อย ๆ”* เมื่อเข้าไปในสวนพ่อแม่จะปล่อยให้เด็ก ๆ ทำทุกอย่างตามแต่จะสนใจและเหมาะสมกับเด็ก *“เขาจะไปถากหญ้า ขนเงาะขนเนี่ยะ เราก็ถากกับเขาเหมือนกัน ถอนเราก็ถอนกับเขาเหมือนกันเนี่ยะ ทำอะไรก็ทำ ... เราปีนต้นไม้ได้ พ่อแม่ไว้ใจว่าเราปีนได้ไม่ตกนะ”*

สมัยก่อนการเรียนรู้เรื่องการทำมาหากินอย่างจริงจังเริ่มตั้งแต่จบชั้นประถมปีที่ 4 อายุประมาณ 10-11-12 ขวบ “*สมัยก่อนเขาเรียนแค่ ป.4 จบ ป.4 เขาก็ทำงานกันเลย เข้าสวนเข้าไร่กันเลย เขาก็ทำตามพ่อแม่เขาเข้าสวนมา ด้วยนะ... 11 ขวบก็ไปแล้วนะ 11 12 ขวบก็ไปแล้ว ... สมัยก่อนมันโตนะ 12 ขวบ... คือเด็กสมัยก่อนไม่เหมือนเด็กสมัยนี้ 11 12 ขวบนี่ทำอะไรเป็นทุกอย่าง 6 7 ขวบนี่หุงข้าว ทำอะไรเป็นแล้ว... บางทีก็ซักเสื้อผ้า... เดี๋ยวนี้วิ่งไม่รู้เรื่องเลย*” ซึ่งแตกต่างกับเด็กสมัยนี้ คือเด็กจะต้องเรียนหนังสืออย่างเดียว *“...พ่อแม่ทำหมด ก็ลูกไม่เคยมีเวลาให้พ่อ*

แม่เลย... อ้าวจริง ๆ ไปเรียนการบ้านกองเท่านี้ ... ใช้เยอะแยะเลย... ครูนัดให้ไปเรียนพิศษ ไม่เคยช่วยแม่เลย ช่วยล้างจานสักลูกยังไม่เคยเลย เสื้อผ้าต้องซักให้"

นอกจากความรู้ที่ได้จากพ่อแม่แล้ว ชาวบ้านยังมีการเรียนรู้จากแหล่งอื่น เช่น การลักจำเอามา *"...มันยังไงหละ เค้าก็ดู ๆ เค้าทำหนะนะ พี่เขย เค้าทำ แล้วก็ไปช่วยเค้า ทำมั่งอะไรมั่ง ดูการต่อ (กิ่ง) การอะไร ก็ไปช่วยกันในหมู่พี่น้อง เราไปช่วยกันทำ อันนี้ก็พี่สาวที่ติดกับบ้านพี่ชายคนนั้น เค้าเอามาติดตาให้ แล้วก็ดูเค้าติดตา แล้วทีนี้ก็ไม่ต้องบอกแล้ว เค้าติด (ตา) ทีเดียว เราก็ลักจำเค้าเอง (หัวเราะ) เราก็ลักจำเค้าอีก..."*

แหล่งความรู้ที่สำคัญอีกแหล่งคือ การพูดคุย ปรึกษาหารือกัน ทั้งจากญาติพี่น้องของตนเอง และการพูดคุยกันในงานเทศกาลต่าง ๆ ที่สำคัญเป็นโอกาสที่ทำให้ครอบครัวญาติพี่น้องจะได้มีโอกาสมาเยี่ยมเยียนพบปะกัน เช่น วันตรุษจีน วันสารทจีน เป็นต้น

เกษตรกรชาวสวนผลไม้แต่ละครอบครัว ต่างเรียนรู้ด้วยประสบการณ์และชีวิตจริงที่ตนเองประสบ เป็นความรู้ที่หมุนเวียนอยู่ในวิถีชีวิต เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมาจากอดีตจากคนรุ่นพ่อแม่ *"ก็ดูจากพ่อแม่บ้าง บ้านข้างเคียงเขาทำกินกันนะ"* ตั้งแต่สมัยก่อนที่มีการปลูกข้าว และทำสวนผลไม้ควบคู่กันไป โดยความรู้ที่ได้เกิดจากการถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน จากความสัมพันธ์แนวราบที่ไม่ได้มีแบบแผนเป็นทางการ ไม่มีการคิดราคาเป็นเงินทอง เรียนรู้จากคนที่ประสบผลสำเร็จ สามารถนำผลผลิตจากสวนผลไม้ไปขายได้ราคา มีรายได้ดีกว่าการปลูกข้าวอย่างเดียว ความรู้ของเกษตรกรในสมัยต่อมาจึงเป็นความรู้เกี่ยวกับสวนผลไม้ เพื่อการอยู่รอดในอาชีพการทำสวนผลไม้และสอนให้ชาวสวนต้องอดทน มีความมานะพยายาม เช่น การเลือกพื้นที่ปลูกผลไม้ที่เหมาะสมกับพันธุ์ของไม้ผล การคัดเลือกพันธุ์ การขยายพันธุ์ จากตัวอย่าง การปรับเปลี่ยนพันธุ์ผลไม้ทุเรียนเดิม เมื่อผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายที่ได้ลงทุนไปตลอดฤดูการผลิตโดยการตัดโค่นทุเรียนเดิม แล้วปลูกไม้ผลพันธุ์ใหม่ที่คาดว่าจะมีราคาเข้าไปแทนที่ โดยทั่วไปแล้วเกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่ปลูกไม้ผลชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงชนิดเดียวในสวนของตน แต่จะมีลักษณะผสมผสานกันหลากหลาย ทำให้มีผลผลิตขายได้ตลอดทั้งปี(รายละเอียดดูจากการทำสวนผสม) นอกจากนั้น เกษตรกรยังมีการศึกษาดูงานจากสวนผลไม้ตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อนำมาปรับใช้กับสวนผลไม้ของตนเอง การเพาะพันธุ์กล้าไม้ขึ้นเอง การสังเกตการเจริญเติบโตของไม้ผลตลอดฤดูกาลและเลือกวิธีการดูแล บำรุงรักษาผลไม้ให้มีคุณภาพ เช่น การดูแลกันเองของต้นไม้ผลที่ยังเล็กให้อยู่ใต้ร่มเงาของไม้ใหญ่ การห่อผลกระท้อนเพื่อป้องกันแมลงและให้สีผลน่ารับประทาน โดยต้องห่ออย่างเบามือมิให้กระทบกระเทือนไปที่ขั้ว มิฉะนั้นอีก 1-2 วัน ผลกระท้อนจะร่วงหลุดจากขั้วเลย การเก็บเกี่ยวและการเตรียมผลผลิตเพื่อขาย จึงต้องใช้ความชำนาญและประณีต เช่น การเก็บผล

มังคุด ผลกระท้อน ต้องระมัดระวังไม่ให้ผลตกกระทบพื้น เกษตรกรต้องมีเครื่องมือที่เหมาะสมกับการเก็บผลไม้แต่ละชนิดด้วย โดยการเก็บเงาะต้องเก็บในช่วงเช้า เพื่อไม่ให้สีของเปลือกเงาะเปลี่ยนเป็นสีคล้ำ กลายเป็นสินค้าไม่มีราคาไป หรือแม้แต่การขายหากเกษตรกรต้องการจะขายให้นักท่องเที่ยวแบบขายปลีก จะต้องมีการจัดผลไม้ให้เป็นพวง เป็นช่อก่อน หรือต้องการจะขายส่งอย่างมังคุด กระท้อน ก็ต้องมีการคัดขนาดของผลตามที่ตลาดต้องการ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ของเกษตรกรที่ได้มาจากชีวิตประจำวัน โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยหลือทางด้านความรู้หรือวิชาการจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพราะอาจไม่มีความรู้ หรือไม่เข้าใจปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร เช่น ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ หรือไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตที่ออกมาพร้อมกันจำนวนมากตามฤดูกาล

บางครั้งการไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการกลับเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก และไม่ตรงกับความต้องการของเขา เช่น เกษตรกรบางรายสามารถพัฒนาพันธุ์ขนุนจากพันธุ์เดิมมาเป็นขนุนพันธุ์เหลืองระยอง มีคนบอกว่าให้ไปจดทะเบียน *"เคยจะไปขอเขาจดทะเบียนขนุนพันธุ์นี้ ไปที่เกษตรจังหวัด มองดูแล้วมันยุ่งยาก... คิดว่าไม่จดละ เพราะขนุนนี่มาทีหลังก็ไม่มีราคาอะไร คนซื้อเขาก็ยอมซื้อของเรา เขาไม่ได้เกี่ยงว่า ต้องจดทะเบียนถึงจะเป็นของดีเขาไม่ได้สนใจ"*

ความรู้เรื่องการ**เลือกพื้นที่**ในการปลูกไม้ผลให้เหมาะสมกับประเภทและพันธุ์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติของผลไม้แต่ละชนิดที่สามารถเกื้อกูลกันได้ เช่น ต้น**ลองกอง** เป็นผลไม้ที่ต้องอาศัยร่มเงาของต้นไม้ชนิดอื่น ๆ เนื่องจากโดยธรรมชาติแล้วเคยเป็นไม้ป่ามาก่อน ส่วนต้นกระท้อน มังคุด และเงาะ ไม่จำเป็นต้องเลือกพื้นที่มากนัก เพียงแต่ต้องระวังไม่ให้มีน้ำขัง ดังนั้นพื้นที่ที่มีลักษณะที่ดอน จึงเหมาะสมกับ**กระท้อน** สำหรับ**สละ**นั้น ไม่ควรอยู่ในที่โล่งแจ้ง เพราะจะทำให้ต้นแตกแขนงมาก และมีหนามมาก ซึ่งจะยุ่งยากในการทำงาน และการให้ผลผลิตของสละด้วย ต้น**ทุเรียน**เมื่อสูงใหญ่ จึงเป็นไม้ที่เกื้อกูลพืชชนิดอื่น ๆ และมีระบบรากที่ไม่ทำให้ดินแน่นสามารถปลูกพืชอื่นแซมได้ ชาวสวนจึงนำลองกองและสละมาปลูกให้อยู่ในร่มเงาของทุเรียน หรือการปลูกมังคุดแซมกับต้นทุเรียน หากทุเรียนล้มตายเพราะประสบวาตภัยหรือเป็นโรค หรือไม่มีราคา ก็ยังได้ผลผลิตจากมังคุด ทำให้เกษตรกรชาวสวนผลไม้ลดความเสี่ยงในเรื่องรายได้ลงไป

ดังนั้น การจัดสรรพื้นที่ทำสวนผสม ชาวสวนต้องมีความรู้ด้วยว่าลักษณะของพืชชนิดใดที่สามารถปลูกอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ *"...เหมือนอย่างถ้าเราจะปลูก**สละ**นะ เราจะไปปลูกใต้โคน**เงาะ**ก็ไม่ได้ มันไม่ชอบ คือมันไม่ชอบ รากเงาะมันจะแน่น แล้วก็ร่มของใบเนี่ยะมันมีมากเกินไป มันแน่นแล้วทำให้เรียว ต้นเรียว ต้นไม่อ้วน แต่ถ้าไปปลูกกับ**ทุเรียน** สมมติว่าทุเรียนอยู่ตรงนั้นหนะนะ เราก็ไปปลูกนั่นดีมันชอบ คือมันชอบทุเรียน ทุเรียนใบมันไม่หนาเกินไป ใบมันไม่หนา แล้วก็*

รากของมันเนี่ยะมันแข็ง มันไม่แน่นเกินไป ถ้าคนสวนเก่า ๆ อยากจะเปลี่ยนแปลง ปลูกสละดีมาก ค่อนข้างดีมากเลยหละ มันชอบทุเรียน...”

นอกจากนั้นยังมีผลกับการดูแล บำรุงรักษา และการให้ผลด้วย เช่น สละเป็นไม้ผลที่มีหนาม หากอยู่ใกล้กับต้นไม้อื่น จะทำให้การทำงานยากลำบาก รวมถึงการเก็บผลผลิตด้วย

“...จริง ๆ แล้ว เราจะต้องมีมาตรฐานของการปลูกครับ เพราะว่ามันโตขึ้นมามันจะชนกันอะไรอย่างเนี่ยะ มันจะให้ผลไม่เหมือนกับที่เราปลูกแน่น ๆ ครับ ถ้าเราปลูกแน่นพอมันโตแล้วชนกัน มันก็จะให้ผลที่น้อยลง ถ้าปลูกห่างหน่อยพอโตขึ้นมาพุ่มมันจะไม่ชนกัน มันจะให้ผลเต็มต้น...”

เกษตรกรชาวสวนผลไม้มีวิธีการศึกษาหาความรู้เพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาชีพของตนเองได้ นอกจากเรียนรู้ตั้งแต่เด็กจากคนรุ่นพ่อแม่แล้วยังมีการศึกษาดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว โดยรวมตัวกันเป็นกลุ่มไปทัศนศึกษาทางการเกษตรตามจังหวัดต่าง ๆ ทั้งในพื้นที่ที่มีการปลูกไม้ผลแตกต่างกับของตน เช่น ที่จังหวัดลำพูน เชียงใหม่ ราชบุรี เพชรบูรณ์ นครนายก และพื้นที่ที่ปลูกไม้ผลอย่างเดียวกัน เช่นที่จังหวัดจันทบุรี ตราด ทั้งนี้ เพื่อหาความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องพันธุ์ไม้ผล การใช้ปุ๋ย การรวมกลุ่ม หรือในเชิงวิชาการที่งานเกษตรแฟร์ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อศึกษาและหาพันธุ์ไม้ผลใหม่ ๆ แปลก ๆ ซึ่งสิ่งที่สำคัญและน่าสนใจของการแสวงหาความรู้ของเกษตรกร คือสิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้เป็นการดำเนินการของเกษตรกรเองจนกลายเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ กลายเป็นมืออาชีพ ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่ทางราชการเข้ามาจัดการให้ นับว่าเป็นการปรับตัวของเกษตรกรต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดของตนเอง

สิ่งที่น่าสนใจคือ การให้ความรู้ตามการศึกษาในระบบโรงเรียน กับการนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง บางครั้งมีปัญหา เพราะคนที่เรียนหนังสือตามระบบโรงเรียนสมัยใหม่ ไม่ค่อยได้กลับไปทำสวน หรือเมื่อคิดจะทำสวนแต่ทำสวนไม่เป็น ถึงแม้ว่าจะได้เรียนภาควิชาการที่เกี่ยวข้องมาก็ตาม

“น้อง ๆ ไม่ค่อยได้ทำ เขาเรียนหนังสือตั้งแต่เล็ก ก็เรียนหนังสือไป เลยเขาก็ไม่ค่อยได้มาทำ” “...ก็ที่บ้านคนโตเรียนส่งเสริมเกษตรกลับมาสวนก็ไม่ค่อยทำ... ก็นี่กลับมาทำสวนพอดีแม่เขาแบ่งให้กลับไปทำสวนตัวเอง... ไม่ค่อยได้ใช้ (ความรู้ที่เรียนมา) ... ก็มันนานแล้ว ก็คงจะเก็บไปขายหมดแล้วมั้ง ให้ทำเขาเพิ่งมาทำได้ 2 ปีนะ ทำทุเรียนตายหมดเลย เราถึงว่าภาคทฤษฎี สู้ภาคปฏิบัติไม่ได้เน้อ เราทำไว้อย่างสวยเลยทุเรียน ต้นสวย ๆ ทั้งนั้นเลย หมอนทอง 200 ต้น เขามาทำอยู่ 2 ปี ทำซะวาย เจอสารไอ้สารเร่งให้ออกดอก คงจะไปไม่รอดเลย... ผลคือตาย”

แม้แต่ความรู้ที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่เกษตรของรัฐ ชาวบ้านมีความเห็นว่า ไม่สามารถนำมาใช้กับการทำสวนของตนเองได้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่เกษตรเหล่านี้ ไม่ใช่คนในพื้นที่ จึงไม่มี

ความเข้าใจวิธีการทำสวนที่ถูกต้อง ดังนั้น ชาวบ้านจึงมักจะใช้ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงมากกว่า

"...ก็ศึกษาไปด้วยตัวเองครับ เพราะเรามองคนอื่นเขาปลูกครับ ว่าพอต้นไม้ต้นนี้มันโตขึ้นมา พอไปดันกับต้นอื่นเนี่ยะ มันจะมีลูกเฉพาะบางส่วน ก็สังเกตกับต้นที่อยู่ต้นเดียวกับที่กว้าง ๆ เขาจะมีผลเต็มต้นเลย เราก็เอาข้อมูลตรงนี้มาทำ หรือช่วงแรกเราอาจจะปลูกให้ถี่สักนิดหนึ่ง พอโตเราก็ตัดต้นกลางทิ้งไปแถวนึง แล้วมันก็จะขยายออกมาตรงกลาง เพราะช่วงแรก ๆ มันยังไม่โต มันก็พอจะมีผล และพอเริ่มโตเริ่มดันกัน ก็ตัดมันทิ้งสักแถวนึง แล้วต้นข้าง ๆ เนี่ยะ มันจะขยายเข้ามาหากัน ที่นี้ทำให้เราได้ผลมากกว่าที่สุด ทุกอย่างได้จากประสบการณ์ของตัวเองครับ..."

ภูมิปัญญาของชาวสวนที่ได้สั่งสมกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อ แม่ ที่ตกทอดมาถึงรุ่นลูกหลานมีมากมาย ตัวอย่างเช่น การคัดเลือกพันธุ์ผลไม้ที่จะปลูกลงไปในพื้นที่สวนของตนให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ลักษณะของดิน น้ำ หรือแม้แต่การตลาดในเชิงการค้า ที่คำนึงถึงผลผลิตสูงสุดที่ต้องได้จากการลงทุน การปลูกพืชทดแทน หรือแซมกันเสมอ จึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างมาก ภูมิปัญญาการตัดโค่นต้นทุเรียนขนาดใหญ่ทิ้ง โดยไม่ทำให้ต้นมังคุด เงาะ ลองกอง เสียหาย มีหลายวิธี เช่น

วิธีแรก โดยการตัดกิ่งหรือลานกิ่ง ต้นทุเรียนออกให้มากที่สุดจนแน่ใจว่า เมื่อโค่นหรือตัดต้นทุเรียนล้มลงแล้ว จะไม่ทำความเสียหายให้แก่ไม้ข้างเคียง

วิธีที่สอง โดยการถากเปลือกของต้นทุเรียนออก เพื่อจะหยุดการส่งอาหารไปหล่อเลี้ยงลำต้น กิ่งก้าน และใบของต้นทุเรียนโดยรอบ ทิ้งไว้ระยะหนึ่งต้นทุเรียนก็จะตาย จึงทำการตัดโค่นอีกทีหนึ่ง

นอกจากนั้น วิธีการตัดโค่นต้นทุเรียนในแต่ละครั้ง ยังมีวิธีการที่จะไม่ทำให้ต้นไม้อื่นได้รับความเสียหาย โดยการเอาเชือกไปผูกโยงไว้ที่ยอดของต้นไม้ ดึงให้ตึงไปในทิศทางที่ต้องการให้ต้นทุเรียนล้มลง แล้วใช้เลื่อยเลื่อยเป็นแนวเฉียงที่โค่นต้นทุเรียน ฝั่งตรงกันข้ามกับทิศทางที่ผูกเชือกโยงไว้ หรือทิศทางที่ต้องการให้ต้นไม้โค่นล้มลง เช่น หากต้องการให้ต้นทุเรียนโค่นล้มลงทางซ้าย ก็ต้องเลื่อยเป็นแนวเฉียงทางขวา แล้วคอยดึงเชือกให้ตึงด้วย เพื่อไม่ให้เลื่อยนั้นคับหรือฝืด ทำให้ต้องออกแรงมากเกินไปโดยไม่จำเป็น

การทำสวนผสม

การที่ชาวสวนปลูกผลไม้หลากหลายชนิดในสวนเดียวกัน รวมถึงการปลูกพืชผักแซมลงไปในพื้นที่สวนด้วย ทำให้เกษตรกรมีรายได้จากการขายพืชผักและผลไม้ตลอดทั้งปี ต่อเนื่องกันไป ประมาณวันละ 200 – 300 บาท นับว่าเป็นทางออกที่ดีที่ช่วยให้เกิดช่องทางรายได้ของ

เกษตรกร เพราะหากปลูกแต่ผลไม้อย่างเดียว จะมีรายได้จากสวนเพียงปีละครั้งเดียวเท่านั้น และเสี่ยงต่อการขาดทุน หากในปีนั้นมีผลผลิตอย่างเดียวกันออกมามากจนล้นตลาด หรือราคาตกต่ำมาก คือมีหลักประกันในเรื่องรายได้ ความเสี่ยงและสร้างความมั่นคง เช่น การปลูกถั่วผสมกับการปลูกมะเขือในพื้นที่เดียวกัน

"ก็วันละ 100-200 เรื่อยไปได้ทุกวัน ถั่วเก็บทุกวัน มะเขือก็เก็บทุกวัน... มะเขืออยู่เป็นปี ปลูกแล้วอยู่เป็นปี ถ้าถั่วนี่ได้แค่ 3 เดือน ... ปีนึงที่เราปลูกนี่... ปีนึง ถ้าเราปลูกมากก็ได้หลายบาทนะ ก็ได้ 2 หมื่น 3 หมื่น... ถ้าหากว่าถ้าเราปลูกถั่วอย่างเดียวในเวลา 3 เดือน แต่เราปลูกมากก็ได้ประมาณ 3 หมื่นบาท งวดเดียว ถ้าหากมีมะเขือปนมาด้วย ถั่วก็น้อยลงมะเขือก็มากขึ้น ก็เฉลี่ยแล้วก็ประมาณ 2 หมื่นกว่า ถ้าราคาดี ๆ นะ ราคาตกก็ไม่ได้... ก็เราจะได้มีขาย 2 อย่าง เผื่อนี่ราคาตก นี่ราคาก็ดีก็ช่วยกันไป หากินไป"

นอกจากนั้นการปลูกไม้ผลหลากหลายพันธุ์ ที่เป็นความต้องการของตลาด คือขายได้ราคาสูง และเหมาะสมกับสภาพพื้นที่สวนของตน เช่น เจริญงอกงามดี รสชาดดี เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ตัวอย่างพันธุ์ทุเรียนที่ตลาดต้องการคือ หมอนทอง ชะนี และก้านยาว พันธุ์เงาะที่ตลาดต้องการคือ เงาะพันธุ์โรงเรียน ลองกองพันธุ์ที่ดีต้องตันหยงมัสคือแกะเปลือกออกแล้วมีเนื้อในที่แห้ง ไม่ฉ่ำน้ำ ส่วนสละต้องพันธุ์เนินวงศ์ และพันธุ์ระกำ พันธุ์กระท้อนที่ตลาดต้องการและราคาดีคือพันธุ์ปุยฝ้าย และพันธุ์อีหล้า รวมถึงพันธุ์ไม้ผลใหม่ ๆ ที่ไม่มีคนปลูกกันมากนัก เช่น มะปราง มะยงชิด ลิ้นจี่ กระท้อน ชมพู่เพชรน้ำผึ้ง แก้วมังกร คนปลูกรุ่นแรก ๆ จะขายได้ราคาและกำไรสูง แต่พอหลายคนหันมาปลูกตามกัน ผลผลิตจะออกมามากทำให้ราคาลดลงพอสมควร อย่างกระท้อนพันธุ์ปุยฝ้าย ในระยะแรกที่มีการปลูก มีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 30 บาท หากผลกระท้อนมีขนาดใหญ่จะมีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 70 บาท

"...พี่ชายนั่นแหละเค้าริเริ่มในการปลูกกระท้อนหนะ อืม คือ เค้าดึกดำบรรพ์หนะ ในการที่เค้าปลูกกระท้อน เค้าขายมารวยก่อนเลย ว่างั้นเถอะนะ พี่สาวกับพี่ชายสองคนหนะนะ คนแถวนั้นเค้าบอกว่า ลูกอะไรว่ะ ลูกกระท้อน แล้วเชื่อมั้ยพี่เค้าขายกิโลนึงเกือบ 30 กว่าบาทแหนะแถวบ้านหนะ อย่างแพง ๆ เลย 70 จัมโบ้ แบบเนี่ยะหนะนะ เค้าก็ห่อมาแต่แรกเลย แล้วเค้าก็ขายได้ราคา แล้วช่วงนั้นที่มาบูมจริง ๆ คนเนี่ยะแย่งกันซื้อ แย่งกันกินเลยหนะ รสชาดอย่างดี..."

แต่ปัจจุบันมีคนปลูกกันมากขึ้นราคาจะต่ำลงมาก อยู่ที่ประมาณกิโลกรัมละ 7-8 บาท ส่วนราคาที่สูงอยู่ประมาณ 12-13 บาท จนถึง 16 บาท ส่วนลองกองปัจจุบันราคายังสูงอยู่ประมาณกิโลกรัมละ 60-100 บาท ซึ่งชาวสวนส่วนใหญ่พอใจและยังเป็นรายได้หลักของชาวสวน คือการปรับเปลี่ยนพันธุ์ไม้ผลอยู่ตลอดเวลา นอกจากการคำนึงถึงเรื่องตลาดแล้ว ยังมีผลต่อการลงทุน เช่น การปลูกมะปราง ละมุด นอกจากจะไม่ต้องลงทุนซื้อถุงมาห่อเหมือนกระท้อนแล้ว ยังไม่

ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานห่ออีกเป็นต้น รวมทั้งเมื่อผลผลิตออกมาใหม่ ๆ อย่างมะปราง เมื่อปีที่แล้วสามารถขายได้ถึงกิโลกรัมละ 100 บาท ถ้าลูกใหญ่มีชื่อเสียงอย่างที่นครนายก ขายได้ถึงกิโลกรัมละ 200 บาท คือเนื้อใส หวาน ขนาดเกือบเท่าไข่ไก่

การรวมกลุ่ม

เกษตรกรชาวสวนในชุมชนทั้ง 2 มีการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรเพื่อที่จะพัฒนาคุณภาพของผลผลิต เช่น กลุ่มเกษตรกรปรับปรุงคุณภาพทุเรียน มังคุด นอกจากนั้นยังมีการรวมตัวกันของชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อน เช่น กรณีที่ไม่สามารถใช้เส้นทางสัญจรไปมาได้เนื่องจากฝนตกน้ำท่วมถนนเสียหาย เป็นเหตุให้การขนส่งหรือลำเลียงผลผลิตออกสู่ตลาดเป็นไปด้วยความยากลำบาก ชาวบ้านจะรวมตัวกันล่ารายชื่อผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจำนวนมากเป็นบัญชีหางว่าวไปยื่นให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนยังมีการชุมนุมเรียกร้องกดดันให้ทางราชการรีบเข้ามาแก้ไขปัญหาอีกด้วย

นอกจากนั้น การเฝ้าระวังเหตุในเรื่องความปลอดภัยของชุมชน สมาชิกในชุมชนจะรวมกลุ่มร่วมมือกันในการเฝ้าเวรยาม ตรวจสถานที่ในยามค่ำคืน คอยตรวจดูคนแปลกหน้าที่เข้ามาในหมู่บ้าน *"... เคยมีอยู่ครั้งหนึ่ง ที่ว่ามีคนแปลกหน้าเข้ามาแล้วของจะหายแทบทุกบ้าน ทีนี้ชาวบ้านหมู่เราก็คุยกันเองว่า ถ้ามีใครแปลกหน้ามา เราต้องสังเกตนะ แล้วก็สังเกตนะ ถ้ามีคนแปลกหน้ามา... ก็รู้กันหมดเลย มีรถสีไหน มีทะเบียนเท่าไร จะรู้กันหมดเลย ทุกวันนี้ก็สบายมันก็ไม่มี"*

ประเด็นที่สำคัญ คือ เมื่อประชาชนมีการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรต่าง ๆ แล้วประชาชนยังสามารถที่จะเลือกสรรผู้นำหรือคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม แม้ว่าสังคมเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม เช่น การที่ทางราชการกำหนดให้จัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จัดตั้งประชาคมหมู่บ้านจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน แต่ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมและศักยภาพของคนในชุมชน ประชาชนก็สามารถที่จะเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เข้าทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ต่อประชาชนและชุมชนส่วนรวม ตัวอย่างที่เห็นได้จากการเลือกประธานประชาคมตำบลนาตาขวัญที่ได้นายทหารเรือยศนาวาโท (น.ท.ประดิษฐ์ จำเนียรผล) ที่เกษียณจากราชการแล้ว อายุ 61 ปี เข้ามาทำหน้าที่ด้วยความเต็มใจอย่างแข็งขันตรงไปตรงมาและเสียสละ โดยเข้าไปตรวจสอบการดำเนินงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ตำบล ของผู้บริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือการเลือกอดีตพนักงานธนาคารที่มีความรู้ด้านการเงินและบัญชีเข้ามาทำหน้าที่เลขานุการคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

การขายตรงผู้บริโภค

จากการที่ราคาผลผลิตที่พ่อค้าคนกลางมารับซื้อหรือเกษตรกรนำไปขายที่ตลาดในตัวเมืองมีราคาตกต่ำมาตลอด เกษตรกรแต่ละรายต่างหาทางออกด้วยวิธีการของตนเอง เพื่อให้สามารถขายผลผลิตได้ราคาที่สูงกว่าในพื้นที่ โดยการนำผลผลิตไปขายโดยตรงแก่ผู้บริโภคตามจังหวัดต่าง ๆ เช่นที่จังหวัดนครสวรรค์ นครราชสีมา นอกจากนั้นเกษตรกรบางรายก็มีการรวมกลุ่มกัน แต่ยังเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ ในหมู่เครือญาติ ที่ปลูกกระท้อนเหมือนกัน เพื่อนำผลผลิตไปขายโดยตรง ให้พ่อค้าคนกลางที่ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง ซึ่งให้ราคาสูงกว่าพ่อค้าในพื้นที่ และเชื่อถือไว้ใจได้ในเรื่องการเงิน

การระดมความคิดเห็นที่ได้จากการประชุมร่วมกันของเกษตรกร โดยเกษตรกรมองว่าการแก้ไขปัญหาของชาวสวนในภาพรวม คือการช่วยกันระบายผลผลิตไปยังจังหวัดต่าง ๆ ที่ไม่มีผลไม้ให้มาก และรวดเร็ว นอกจากนั้นในการประชุมประชาชนในหมู่บ้าน ต้องแนะนำให้ชาวบ้านเริ่ม **คิดเป็น ปลูกเป็น และขายเป็น** ต้องคิดให้ได้ทุกขั้นตอนว่าควรจะทำอย่างไร อย่างการขายผลผลิตต้องช่วยกันมองออกไปข้างนอก เพราะหลายจังหวัดน่าที่จะจัดส่งผลผลิตไปขายได้ หรือตามสาขาของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) ที่มีสาขาอยู่ทุกอำเภอทั่วประเทศ หรือจังหวัดที่มีเส้นทางการค้าขนส่งไปสะดวก เช่น สมุทรสาคร สมุทรสงคราม อยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท โดยใช้รถบรรทุกขนาดใหญ่บรรทุกผลผลิตไปจำนวนมาก ๆ ขายได้เงินเท่าไร เหลือเท่าไร มีค่าใช้จ่ายเท่าไร แล้วจึงมาคิดคำนวณแบ่งปันกัน หรือแม้แต่การส่งผลผลิตไปขายยังต่างประเทศ โดยการจัดตั้งกลุ่ม ติดต่อตลาดแล้วคัดเลือกคุณภาพตามความต้องการของตลาด

นอกจากนั้น เกษตรกรยังมีความคิดที่จะ**แปรรูปผลผลิต** เช่น การนำมังคุดมาทำเป็นไวน์มังคุด ให้มีคุณภาพเทียบได้กับไวน์จากต่างประเทศ หรือการนำทุเรียนมาแปรรูปเป็นทุเรียนกวน ทุเรียนทอด ส่งขายตรงไปยังตลาดต่าง ๆ ด้วย

เทคโนโลยีการเกษตร

ช่วงที่เกษตรกรเริ่มเปลี่ยนแปลงมาเป็นการทำสวนผลไม้เพื่อค้าขาย เกษตรกรได้เรียนรู้เพื่อที่จะผลิตให้ได้ปริมาณที่มาก จึงมีการใช้วิธีการต่าง ๆ มากมาย รวมถึงการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช และฮอร์โมนเร่งดอก เร่งผล จากการโฆษณาตามสื่อต่าง ๆ จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของเกษตรกร ซึ่งส่งผลให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรสูงขึ้นมาก และหากปีใดผลผลิตราคาตกต่ำ เกษตรกรจะประสบกับปัญหาการขาดทุน นอกจากนั้นผลเสียที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ได้ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของดิน และแหล่งน้ำใต้ดิน ที่

เกษตรกรใช้ในการอุปโภคบริโภคด้วย ความรู้จากภายนอกในเรื่องการผลิตสมัยใหม่ โดยผ่านผู้ที่ชาวสวนเรียกว่า *"ผู้มีวิชาการ"* เช่น ความรู้ในเรื่องปุ๋ยสมัยใหม่ *"ก็ฟังจากพวกที่ใช้มาแล้วว่าอันไหนดี อันไหนดีแล้วก็ไปทางร้านก็แนะนำอีกที ทางร้านก็มีวิชาการเหมือนกัน แล้วก็มีบางทีก็มีเกษตรเข้ามาบ้าง... ทุกวันนี้ก็ยังถามเพราะว่าทุกวันนี้ตัวยากับปุ๋ยอะไรเนี่ยะมันมีมาก บริษัทก็จะรู้อันไหนดี อันไหนหลอก อันไหนปลอมก็ถามกัน ถามคนที่เขาใช้ก่อน... เขาไปร้านขายปุ๋ย เขาก็แนะนำว่านี่บริษัท นี่มันมาใหม่นะ ถูกด้วย ลองเอาไปใช้ดู ดีไม่ดีบางตัวอย่างเขาก็มีบริษัทมาแจกว่าให้ลองเอาตัวอย่างไปใช้ดูว่าดีไม่ดี ดีกลับมาซื้อหลายประเภท โปรโมทสินค้ากันไปเอง"* ซึ่งต่างกับสมัยก่อนที่ไม่ต้องดูแลเอาใจใส่มากเหมือนในปัจจุบัน *"ก็ตอนนั้น มังคุดราคามันดี และก็มันอย่างไรมันรักษาง่ายไม่ต้องฉีดยา เก็บง่าย ... สมัยนี้มันทำยากกว่าก่อนเพราะว่าโรคมันเยอะ สมัยก่อนมันทำไม่ต้องไปดูแลสนใจมากขนาดนี้นะ สมัยนี้ต้องสนใจทุกอย่างเลยนะ ตั้งแต่เริ่มออกดอกจนกระทั่งสุกนะแหละมันถึงมีสิ่งรบกวนตลอด" "ทำสวนสมัยนี้ต้องลงทุนสูง จะทำเหมือนเมื่อก่อนไม่ได้ มันจะไม่ได้ผล แมลงสมัยนี้มีมาก ถ้าไม่พ่นยา จะไม่ได้กินเลย มันจะเสียหาย ดินก็เป็นกรดทำให้ทุเรียนเป็นโรครา ต้องใช้ยาช่วยอีกไม่งั้นมันก็ตาย"*

จึงมีการนำเทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาช่วยในเรื่องต่าง ๆ ทั้งในการผลิตผลไม้นอกฤดู เช่น เงาะ ลองกอง หรือการใช้จุลินทรีย์บางชนิดมาช่วยในการย่อยสลายในดิน การใช้ปุ๋ยคอกประเภทมูลสัตว์และปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยเคมี เพื่อช่วยลดต้นทุนการผลิตและช่วยให้สภาพของดินยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้ยืนยาว ซึ่งขณะนี้การใช้ปุ๋ยชีวภาพกำลังเป็นทางเลือกใหม่ที่ชาวสวนหลายคนให้ความสนใจ มีการศึกษาหาความรู้จากการฟังนักวิชาการมาพูดและแนะนำการผลิตจากนั้นจึงนำไปทดลองทำกันเอง วิธีการทำปุ๋ยชีวภาพของชาวบ้านเป็นการนำผลผลิตในชุมชน คือ ผลลองกอง 60 กิโลกรัมผสมกับน้ำตาลโมลาด 20 กิโลกรัม ต่อ 1 ถึง 200 ลิตร แล้วเอาน้ำใส่จนเกือบเต็ม จากนั้นก็หมักทิ้งไว้ 1 ปี จะได้หัวเชื้อปุ๋ยชีวภาพ 1 ลิตร ใช้น้ำ 500 ลิตรมาผสม แล้วนำมาฉีดทางใบของไม้ผล บางสวนอาจจะใส่ที่โคนต้น โดยปั๊มน้ำเข้าไปในท่อน้ำแล้วใช้สปริงเกอร์ฉีดทุกต้น นับเป็นทางเลือกที่กำลังแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน *"ถ้าไม่ลดต้นทุนปีหนึ่ง ๆ ก็อาจจะไม่เหลืออะไร บางทีขาดทุนด้วยซ้ำไป เราต้องอาศัยปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ หมักกันเองทำกันเอง แล้วก็ใช้กันเอง มีอะไรก็หมักเข้าไปใส่หัวเชื้อ หัวสูตรน้ำตาล (สำหรับปุ๋ยชีวภาพ) เอามาใส่ต้นไม้ ช่วยลดต้นทุนไปได้บ้าง แล้วทั้งปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพ จะช่วยลดกรดในดิน กรดในดินนี่ตัวร้าย จะทำให้ทุเรียนเป็นเชื้อรา ตายง่าย"* แต่เวลาใช้ต้องดูขนาดของต้นไม้ด้วย หากฉีดใส่ต้นเล็ก ๆ โดยฉีดใส่มากไปใบไม้อาจไหม้ได้

นอกจากนั้นยังมีการทำยาฆ่าแมลงจากพืชประเภทตะไคร้หอม ใบยูคาลิปตัส ใบสะเดา โดยหมักในถังที่มีถุงทราย จากนั้นจะต้มด้วยพลังแสงอาทิตย์ประมาณ 2 วัน 2 คืน แล้วนำ

น้ำหัวเชื้อ 1 ลิตร มาผสมน้ำ 100 ลิตร ฉีดไม้ผลหรือการใช้หัวไช้เท้ากับน้ำมะพร้าวอ่อนมาผสมกัน ฉีดพ่นใบอ่อนจะช่วยกำจัดแมลงได้ผลมาก ซึ่งการนำเทคโนโลยี่ทางการเกษตรระดับชุมชนมาใช้จะช่วยลดต้นทุนการผลิตได้มาก สำหรับสวนผลไม้ขนาดใหญ่ 20 ไร่ขึ้นไป คาดว่าปีหนึ่งจะช่วยลดต้นทุนได้ประมาณ 100,000 บาท ซึ่งเกษตรกรในชุมชนให้ความสนใจมาก เริ่มที่จะมีการทำตามกันแล้ว

ส่วนเทคโนโลยี่ทางการเกษตรที่อยู่ในช่วงหาวิธีการคือ การทำให้ผลผลิตออกนอกฤดูกาล หรือให้ออกผลเกือบตลอดทั้งปี โดยใช้น้ำเป็นตัวบังคับ ซึ่งในชุมชนมีอดีตผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งประสบความสำเร็จในการบังคับให้ผลไม้ออกนอกฤดูได้ และได้ถูกนำไปเผยแพร่ลงในนิตยสารด้านการเกษตรมาแล้ว ซึ่งสามารถบังคับให้ต้นเงาะ มังคุด และลองกอง ออกดอกได้เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นเกษตรกรยังมีความรู้ในการช่วยผสมเกสรให้กับเงาะและสละได้ ทำให้มีปริมาณการติดผลในปริมาณที่เพียงพอ รวมถึงการตัดแต่งกิ่งเพื่อเตรียมสำหรับการออกดอกผลครั้งใหม่ด้วย

ปัจจุบันชาวสวนผลไม้เริ่มตระหนักถึงภาระต้นทุนที่สูงขึ้นจากการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงเพื่อบำรุงรักษาไม้ผลและยังมีสารเคมีตกค้างด้วย แต่ราคาผลผลิตที่ได้กลับมีราคาต่ำลงอย่างทุเรียน *“ออกมาทีแรกเลยก็ได้ 20 แล้วมา 18 16 เรื่อยมา จนกระทั่งเหลือปีนี้ 7-8 บาท ปีนี้ไม่คุ้ม ไม่มีอะไรคุ้มเลยสักอย่าง ทุเรียนก็ถูก ชะนี 4 บาท หมอน 7-8 บาท อย่างนี้ ต้อง 10 บาทขึ้นไป หมอนนี่ 14-15 บาท ถึงจะคุ้ม”* รวมถึงพิษภัยจากสารเคมีต่อสุขภาพของเกษตรกรเอง และต่อผู้บริโภค จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือลดการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง หันมาใช้ปุ๋ยจากมูลวัว มูลควาย มูลค้างคาว มูลไก่ หรือปุ๋ยหมักจากขยะ หญ้าแห้งกันมากขึ้น ซึ่งชาวสวนได้ทดลองกันเองหลายราย เช่น การใส่ปุ๋ยขี้ไก่กับต้นเงาะ ถุงละ 10 บาท ถูกกว่าปุ๋ยเคมี ชาวสวนบอกว่าจะให้ผลที่หวานและกรอบ หรือบางรายบอกว่า ต้นลองกองที่ใส่ปุ๋ยขี้ไก่แล้วจะให้ผลดีกว่าปุ๋ยขี้หมู *“ลองกองจะชอบขี้ไก่อย่างเดียว เคยใช้ขี้หมูเหมือนกันมันไม่ดี สังเกตดูใบมันไม่สวย ลองกองไม่ชอบอย่างนี้แล้ว จะทำให้ใบเสีย ทดลองเอาขี้หมูใส่ปีหนึ่ง ใบเสียหมดเลย แล้วก็เปลี่ยนมาใช้ขี้ไก่ตามเดิม ใบเปลี่ยนทันทีเลยเหมือนกัน พอได้กิน (ปุ๋ยขี้ไก่) ใบเขาก็เปลี่ยนเลย”* หรือ *“ปุ๋ยเคมีจะงามเร็ว หมดเร็ว ถ้าใส่ปุ๋ยขี้ไก่จะงามช้า ให้ผลช้า แต่ขี้ไก่นี่เป็นเดือนก็ยังงาม”*

ความเข้มแข็งของชุมชน

ด้วยศักยภาพความสามารถของชุมชนที่มีการปรับตัวเข้าได้กับการเปลี่ยนแปลง และการที่ชุมชนมีกลุ่มคนที่เป็นผู้นำชุมชนที่ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาคมหมู่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่มีความเสียสละ

ในการทำงานเพื่อชุมชนหมู่บ้าน ตำบลส่วนรวมอย่างเข้มแข็ง ปัญหาความต้องการของชุมชนจึงได้รับการตอบสนองด้วยดี เช่น การที่ชาวบ้านร่วมกันเดินเรื่องลงลายมือชื่อทำเป็นบัญชีหางว่าวเสนอหนังสือขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากทางราชการหรือการรวมตัวกันเดินขบวนเรียกร้องในการก่อสร้างถนนลาดยาง หรือผ่านทางสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การขึ้นป้ายข้อความติดตามถนนเพื่อต่อต้านการใช้เงินซื้อเสียงการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่ยินดีให้การสนับสนุนโดยแลกเปลี่ยนกับโครงการเพื่อประโยชน์ของประชาชนหรือชุมชนโดยส่วนรวม เป็นลักษณะของผลประโยชน์ต่างตอบแทน คือผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องการคะแนนเสียง แต่ชาวบ้านต้องการโครงการเพื่อสร้างความเจริญให้กับชุมชน

ดังนั้น ด้วยกระบวนการปรับตัวของชุมชนที่มีทุนแห่งภูมิปัญญาต่อการเรียนรู้เพื่อการประกอบอาชีพของชาวสวน ทุนทางสังคมที่มีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นพื้นฐานที่ดีและการสะสมทุนทางการเงิน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องสะสมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ที่สะท้อนถึงความเข้มแข็งอย่างมีพื้นฐานที่มั่นคง แต่มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของบริบทรอบข้าง

ปัจจัยที่ทำให้สวนผลไม้ผสมดำรงอยู่

1. **ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม**

ด้วยสภาพความเป็นชุมชนที่เก่าแก่ ผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนจึงมีความเป็นเครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่ ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนจึงมีความเป็นญาติพี่น้องที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความสามัคคีปรองดองกันทั้งในการใช้ชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ การทำกิจกรรมเพื่อบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ในวันสำคัญ ๆ ของทางราชการ ยังคงปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการรวมคน แม้ภาพของการเอาแรงกันโดยไม่คิดค่าจ้างในการสร้างบ้านเรือน การขุดบ่อน้ำ การทำสวน จะไม่ปรากฏให้เห็นแล้วในปัจจุบัน แต่ภาพที่เห็นคือการรวมตัวกันเป็นกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่เข้มแข็งยังคงมีอยู่เสมอมา แม้จะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การพบปะพูดคุยหรือประชุมปรึกษาหารือจะมีในช่วงหลังเลิกงาน หรือในตอนกลางคืน เพราะทุกคนต้องดิ้นรนทำมาหากินในตอนกลางวัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ไขปัญหาของชุมชนในด้านการประกอบอาชีพ การรักษาความสงบเรียบร้อย

ดังนั้น **อุดมการณ์ชาวสวน** ที่เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนแห่งนี้ที่มีอยู่ และยังคงไม่เปลี่ยนแปลง คือ *“การช่วยเหลือแบ่งปัน อย่างเอื้ออาทรกันของคนในชุมชน และการทำมาหากินในอาชีพชาวสวน เพื่อการมีกินมีใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก “* ซึ่งอุดมการณ์ชาวสวนในลักษณะนี้ได้

ถูกผลิตซ้ำ จนกลายเป็นชีวิตของคนในชุมชนที่สืบต่อกันมาโดยการพูดคุยปรึกษาหารือกัน การเรียนรู้ การทัศนศึกษาภายนอกชุมชน จากประสบการณ์การประกอบอาชีพที่ปรากฏขึ้นจริงของตน

2. **ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้แก่**

ดิน ซึ่งมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ตามบริเวณที่ราบเชิงเขา เปลี่ยนสภาพจากพื้นที่ป่าที่มีการหักล้างถางพงมาเป็นพื้นที่ราบ เพื่อการทำนา ทำไร่ และการทำสวนผลไม้ มีความอุดมสมบูรณ์มากเพราะเป็นพื้นที่ป่าเปิดใหม่ ที่มีแร่ธาตุ อินทรีย์วัตถุที่เป็นอาหารของต้นไม้ผล

น้ำ สมัยก่อนชาวบ้านใช้น้ำจากธรรมชาติ เช่น น้ำฝน น้ำคลอง น้ำใต้ดิน บ่อขุดในการทำข้าวไร่ ไร่มันเทศ พริกไทย และการทำสวนผลไม้ ซึ่งมีปริมาณที่พอเพียง เนื่องจากสภาวะดินฟ้าอากาศดี ฝนตกต้องตามฤดูกาล แม้ต่อมาเมื่อมีการทำไร่ทำสวนผลไม้กันมากขึ้น ปริมาณน้ำจะไม่เพียงพอ ประกอบกับสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ก็มีการขุดคลองชลประทานเข้ามายังพื้นที่ของชุมชน จนถึงปัจจุบันมีการฝังท่อส่งน้ำเข้าไปถึงสวนผลไม้ของเกษตรกรแต่ละราย โดยการสูบน้ำจากคลองชลประทานที่มีน้ำตลอดทั้งปี ทำให้ชาวสวนมีน้ำในปริมาณที่พอเพียงกับการทำสวนผลไม้ แม้บางชุมชนการฝังท่อส่งน้ำจะยังเข้าไปไม่ถึง แต่ชาวสวนก็มีการขุดบ่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ให้พอเพียงตลอดทั้งปี

อากาศ ด้วยสภาวะอากาศร้อนชื้นและอุณหภูมิของบริเวณนี้ คล้ายคลึงกับสภาพภูมิอากาศของภาคใต้ ซึ่งเป็นแหล่งปลูกไม้ผลแหล่งใหญ่ของประเทศ การทำสวนผลไม้ของชุมชนนี้จึงมีพันธุ์ไม้ผลประเภทเดียวกัน เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด ลองกอง และได้ผลผลิตที่ดีมีคุณภาพ และในปริมาณที่มากไม่แพ้ในพื้นที่อื่น

3. **ความรู้เรื่องการทำสวนผลไม้** จากที่กล่าวแล้วข้างต้นในส่วนของกระบวนการเรียนรู้เรื่องการทำสวนผลไม้ ที่ชาวสวนได้รับการเรียนรู้และสะสมมาจากบรรพบุรุษคือ พ่อ แม่ จะพาเข้าสวนตั้งแต่ยังเด็กจนเป็นชีวิตประจำวันแล้วให้ช่วยงานสวน ลูก ๆ ก็จะเริ่มเรียนรู้และฝึกหัดทำสวนไปด้วยในขณะเดียวกัน เมื่อโตขึ้นมีครอบครัว พ่อ แม่ก็จะแบ่งพื้นที่ให้ไปประกอบอาชีพกันเอง หรือทำงานแต่ได้รับค่าแรง ค่าตอบแทนจากการขายผลไม้ได้

นอกจากนี้ความรู้ที่ได้รับจากพ่อ แม่แล้ว เมื่อตนเองมีครอบครัวมีการทำสวนเป็นของตัวเองก็จะพัฒนาความรู้ขึ้นไปเรื่อย ๆ มีการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง อีกทั้งการเรียนรู้จากการสังเกต การพูดคุยแลกเปลี่ยน การดู การฟัง การสอบถามจากเพื่อนบ้าน หรือผู้อื่น หรือคำ

แนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมถึงสื่อสารมวลชน ร้านค้า ที่ให้ข้อมูลข่าวสารในเรื่องการทำสวนผลไม้

ความรู้ในการทำสวนจึงเริ่มตั้งแต่การเลือกพื้นที่ปลูกไม้ผลให้เหมาะสมกับพันธุ์ไม้ผล โดยการคัดเลือกชนิดและพันธุ์ การดูแลบำรุงรักษาต้นไม้ให้สมบูรณ์ การออกดอก การผสมเกสร และการดูแลรักษาผลผลิตให้มีคุณภาพควบคู่กับการมีปริมาณของผลที่มากด้วย คือเกษตรกรพยายามหาวิถีทางที่ลงทุนน้อยแต่ให้ได้ผลผลิตและราคาที่มากพอเพื่อความอยู่รอดให้ได้

4. **การตลาด** คือการขายผลไม้เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัวหรือซื้อสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็น รวมถึงการลงทุนในเรื่องการทำสวนไม้ผล เพื่อผลผลิตในฤดูกาลหน้า ซึ่งวิธีการขายผลไม้ของชาวสวนในชุมชนแห่งนี้มีหลายรูปแบบ คือ

การขายส่ง ชาวสวนจะนำผลไม้ของตนที่คัดขนาดเรียบร้อยแล้วใส่เข่ง ไปขายที่ตลาดขายส่งผลไม้ที่ตลาดสตาร์ ในเขตเทศบาลนครระยอง โดยใส่รถบรรทุกเล็กไปหาที่จอดขายเสียค่าสถานที่ครั้งละ 20 บาท ซึ่งเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะต้องแย่งสถานที่ขายกันเนื่องจากมีพ่อค้าแม่ค้าขายปลีก ที่มิใช่ชาวสวนขายประจำอยู่ก่อนแล้วด้วย

สำหรับในปี 2545 การขายส่งผลไม้พวกเงาะ ทุเรียน มังคุด เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะปริมาณพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลไม้มีน้อย ซึ่งชาวสวนบอกว่า *"ตนเองมีเงาะที่จะต้องขาย 2 คันรถบรรทุกเล็ก เที่ยวแรกไปขายตั้งแต่ 5 โมงเย็นจนเที่ยงคืนแล้ว สามารถขายเงาะได้เพียงเข่งเดียว"* พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อผลไม้ที่ตลาดสตาร์มี 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พวกที่มาจากจังหวัดใกล้เคียง พวกนี้จะซื้อเงาะยกเข่งเพื่อนำไปขายต่อ อีกพวกหนึ่งจะเป็นพ่อค้าคนกลางที่มาจากต่างจังหวัดไกล ๆ เช่น นครราชสีมา สุโขทัย ฯลฯ พ่อค้ากลุ่มนี้เวลาซื้อจะซื้อหมดทั้งคันรถเลย

ชาวสวนบอกเล่าจากประสบการณ์ว่า ผลไม้ยิ่งราคาถูกก็ยิ่งขายยาก เพราะพ่อค้าคนกลางเห็นว่าราคาต่ำมากก็จะต่อราคามาก เช่นในปี 2545 เงาะราคาถูกมาก กิโลกรัมละ 2 บาท พ่อค้าคนกลางพยายามกดราคาให้เหลือ 1 บาท ซึ่งชาวสวนจะไม่ยอมขายให้ และพยายามหาวิธีการอื่น ๆ ในการขายผลไม้ของตนเอง

การขายปลีก สถานที่ที่ชาวสวนจะนำผลไม้ไปขายปลีกคือ ที่ตลาดตะพง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนสุขุมวิท มีทั้งการขายส่ง และขายปลีก โดยการขายปลีกมักจะขายให้กับนักท่องที่ยวที่มาแวะซื้อในปริมาณที่ไม่มากนัก แต่จะขายได้ราคาดีกว่าขายส่งที่ตลาดสตาร์มาก เพราะผลไม้ที่ชาวสวนนำมาขายจะถูกจัดรูปแบบให้สวยงาม เช่น การจัดกระท้อน และเงาะให้เป็นพวง เป็นช่อ ดูน่ารับประทาน หรือการคัดเลือกทุเรียน ผลที่มีลักษณะดี การบรรจุมังคุด

เกรดดี และลองกองที่มีผลสวยงามลงกล่อง แต่อย่างไรก็ตาม การขายปลีกชาวสวนต้องเสียเวลานานกว่าจะขายได้หมด ดังนั้น หากสวนไหนมีแรงงานคนไม่เพียงพอ จึงมักไม่นิยมไปขายปลีก

การขายแบบเหมาสวน ปัจจุบันการขายในลักษณะนี้มีน้อยไม่ค่อยปรากฏให้เห็นแล้ว เนื่องจากการขายแบบเหมาสวนนิยมทำกันเมื่อผลไม้ชนิดนั้นมีราคา แต่ปัจจุบันผลไม้พวก ทุเรียน เงาะ มังคุด ราคาตกต่ำมาก และปริมาณผลไม้ออกสู่ตลาดมีมาก พ่อค้าคนกลางสามารถเลือกซื้อได้หลายแหล่ง *"ปัจจุบัน ทุเรียนกับเงาะไม่มีแม่ค้ามารับซื้อแบบเหมาสวน เหมือนแต่ก่อนหรอก เพราะผลไม้ราคาถูก แม่ค้าเขาจะเหมาสวนสำหรับผลไม้ที่มีราคาแพง เพราะเมื่อเขานำไปขาย เขาก็จะได้กำไรมากด้วย"*

การขายแบบเหมาสวนในปัจจุบันจะมีเฉพาะกระท้อน ลองกอง สละ และมะยงชิด การขายในลักษณะนี้ ทั้งเจ้าของสวนและแม่ค้ามักจะเป็นขาประจำกัน ทำให้การซื้อขายเป็นความสัมพันธ์ที่ต้องไว้วางใจซึ่งกันและกันคือ แม่ค้าจะเอาผลไม้ไปก่อน และเมื่อกลับมาเอาเที่ยวที่สองก็จะจ่ายเงินสำหรับงวดแรก จนถึงการเก็บผลไม้งวดสุดท้ายก็จะจ่ายเงินที่ค้างทั้งหมด ตามราคาที่ทั้งแม่ค้าและเจ้าของสวนตกลงกัน

การขายตรงในต่างจังหวัด เนื่องจากราคาผลไม้ที่ขายในพื้นที่ทั้งขายส่งหรือขายปลีกได้ราคาต่ำมาก เพราะพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลไม้ ก็จะนำไปขายส่งต่ออีกทอดหนึ่งยังจังหวัดต่าง ๆ ชาวสวนบางส่วนจึงเห็นว่า หากตัดตอนพ่อค้าคนกลางได้ โดยพยายามนำผลไม้ของตน ไปขายตรงยังจังหวัดต่าง ๆ ที่ขนส่งไปได้สะดวก และมีแหล่งขายส่งในจังหวัดนั้น เช่น กรุงเทพฯ นครราชสีมา นครสวรรค์ สุโขทัย ฯลฯ ซึ่งมีทั้งการนำไปขายด้วยตนเอง หรือรวมกลุ่มกันไปขายส่ง แต่วิธีการนี้ต้องใช้เวลาในการเดินทางและการขายผลไม้ให้หมด ทำให้งานในสวนที่ต้องเก็บผลไม้ ดูแลสวน หรือดูแลคนงานทำสวน ไม่มีคนทำ นอกจากนั้นวิธีการรวมกลุ่มแล้วมีตัวแทนไปขายแทน ก็ห่วงเรื่องความไม่ซื่อตรงต่อกัน เมื่อต้องหักค่าขนส่ง ค่ารถ ค่าน้ำมัน ค่าตลาด เหลือเท่าไรจึงจะนำมาแบ่งผลกำไรกัน

การขายส่งให้กับคนในหมู่บ้าน ที่มีสวนผลไม้ของตนเองด้วย และมีพาหนะขนส่งผลไม้ด้วย คือ ชาวสวนจะนำผลไม้ของตนเองและชาวสวนในชุมชนไปขายส่งยังตลาดในที่อื่น ๆ เช่น ตลาดปากคลองตลาด ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง คล้ายกับพ่อค้าคนกลาง วิธีการนี้ชาวสวนไม่ต้องเสียค่าขนส่งผลไม้ไปขายยังตลาดขายส่งในเมือง แต่จะขายได้ราคาเท่ากับราคาขายส่งในตลาด ผลไม้ที่มีการขายในลักษณะนี้มีกระท้อน ลองกอง และสละ ซึ่งพ่อค้าในหมู่บ้านบางรายจะขอกู้ยืมเงินเพื่อเป็นทุนในการซื้อผลไม้ประเภททุเรียน แล้วนำไปขายนอกหมู่บ้าน โดย อบต.จะเป็นคนพิจารณาให้กู้รายละ 200,000 บาท ในระยะเวลา 3 เดือน

การแลกเปลี่ยนผลไม้กับสินค้าชนิดอื่น ๆ ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นเมื่อปี 2544 โดยชาวสวนรายหนึ่งที่มีบ้านเกิดทางจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วมาแต่งงานกับคนในชุมชน เมื่อผลไม้ราคาในพื้นที่ถูกมาก จึงคิดจะเอาผลไม้ไปแลกข้าวทางภาคอีสานบ้านเดิมของตน ซึ่งก็ได้ผลเป็นที่น่าพอใจเปรียบเทียบแล้วได้ราคาดีกว่าการขายส่งที่นี่ ปัจจุบันมีชาวสวนหลายรายสนใจมาสอบถามพูดคุยมากขึ้น คาดว่าในปีต่อ ๆ ไป หากราคาผลไม้ยังตกต่ำอยู่ ชาวสวนคงจะใช้วิธีการขายแบบแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น

ระยะเวลา กล่าวคือนอกจากวิธีการขายผลไม้ของชาวสวนในลักษณะต่าง ๆ และสถานที่ขายผลไม้แล้ว ระยะเวลาในการขายก็มีความสำคัญ เพราะถ้าสวนของใครสามารถให้ผลผลิตก่อนคนอื่น ก็จะขายได้ราคาดี คือต้นฤดู ผลผลิตจะออกมาน้อย ราคาจะดีมาก รวมถึงช่วงปลายฤดูด้วยเช่นกัน ผลผลิตจะมีน้อยเช่นกัน ราคาก็จะดีขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพราะผลผลิตใกล้จะหมดแล้ว ดังนั้น ชาวสวนจึงพยายามจะทำให้ผลไม้ออกนอกฤดูให้ได้ เพราะจะหมายถึงราคาผลไม้ที่ดีด้วย หรือการหาพันธุ์ไม้ผลที่สามารถให้ผลผลิตได้ก่อนคนอื่น ๆ ในปัจจุบันชาวสวนบางรายเริ่มเปลี่ยนทุเรียนจากพันธุ์ชะนีมาปลูกทุเรียนพันธุ์นกกระจิบ ซึ่งจะให้ผลก่อน ทำให้สามารถขายได้ในช่วงต้นฤดู และขายได้ราคาที่ดีด้วย

ดังนั้น จากข้อมูลการขายผลผลิตที่ได้ของชาวสวน บอกได้ถึงการเรียนรู้ เพื่อที่จะอยู่รอดให้ได้ในโลกยุคที่ต้องแข่งขันกันตลอดเวลาในทุกเรื่อง จะเห็นได้จากการที่ชาวสวนยอมลงทุนในการทำสวน ก็เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี มีคุณภาพ และมีปริมาณมาก เพื่อการขายส่งพ่อค้าให้ได้ราคาและมีกำไรมาก ๆ แต่เมื่อถูกกดราคาจนต่ำมากไม่คุ้มกับการลงทุน ชาวสวนก็พยายามหาวิธีการขาย และตลาดแห่งใหม่ เช่น การขายปลีกแก่นักท่องเที่ยว การขายตรงตามจังหวัดต่าง ๆ หรือการขายส่งในตลาดแห่งใหม่ที่กรุงเทพฯ การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน แต่หากปีไหนที่ราคาผลไม้ใดมีราคา ชาวสวนก็จะเปลี่ยนวิธีการขายมาเป็นแบบเหมาสวน ในราคาที่ชาวสวนพึงพอใจ ลักษณะการขายผลไม้ที่ชาวสวนแต่ละคนเลือกจึงไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

5. **แหล่งเงินทุน** ความจำเป็นในการลงทุนของเกษตรกรชาวสวนในชุมชนนี้ ในสมัยก่อนและปัจจุบันมีความแตกต่างกัน กล่าวคือในอดีตการทำสวนหรือการทำการเกษตรเป็นลักษณะของการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ หากมีเหลือจึงจะขาย หรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ความต้องการเงินทุนเพื่อการลงทุนจึงมีไม่มาก แต่ในสมัยปัจจุบันเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อการค้า การทำสวนผลไม้ ให้ได้ผลผลิตในปริมาณมาก เพื่อการค้าขายให้ได้เงินเป็นรายได้เข้ามาใช้จ่ายในครัวเรือน ทั้งการลงทุนในสวนผลไม้ การซื้อสิ่งของ

เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น รถยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า รวมถึงการส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษา แหล่งเงินกู้ของชาวสวนในชุมชน จึงมีหลายแหล่งด้วยกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ เช่น อัตราดอกเบี้ย หลักทรัพย์ค้ำประกัน ความสะดวกรวดเร็ว จำนวนเงินลงทุนที่ต้องการ และความจำเป็นในการใช้เงิน แหล่งเงินทุนต่าง ๆ สามารถพิจารณาได้ ดังนี้

5.1 **แหล่งเงินทุนภายในชุมชน** ความต้องการเงินลงทุนในอดีตมีน้อย ใครที่เงินขาดมือจริง ๆ มักจะหยิบยืมจากญาติพี่น้องเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจจะคิดอัตราดอกเบี้ยบ้างในอัตราที่ต่ำหรือไม่คิดเลยก็มี เพราะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผู้ที่ให้กู้ยืมในหมู่บ้านก็ไม่ได้ถูกเรียกว่าเป็นนายทุนเงินกู้ได้เต็มปาก เพราะเป็นการกู้ยืมกันเองระหว่างคนในชุมชน แต่ที่สำคัญคือ ต้องใช้คืนให้ตรงเวลาตามที่ตกลงกันไว้ *“ขอ ขอยืม หมื่นครึ่งหมื่นให้ถามว่าเอาดอกมั้ย บอกไม่เอาเราพึ่งพาอาศัยกันไม่เอา แต่ว่าถ้าหากว่าสามวันว่าจะเอาเงินต้นมาคืน ต้องมาคืนจริง ๆ นะ”* หรือ *“ไม่กู้ที่อื่น มีแต่ว่าถ้าเงินใช้จ่ายไม่พอที่จะใช้จ่ายในสวน ก็พี่น้องคนไหนพอจะมีได้ไหม ก็ยืมกัน ไม่เอาดอก ทั้งที่เป็นญาติพ่อแม่เดียวกัน หรือเพื่อนบ้านกันก็ไม่เอาดอก... ก็ต้องกะให้ถูกว่า เรายืมเขาเนี่ย อย่าให้นานเกิน แล้วเราก็ต้องดูด้วยว่า อันไหนเราจะได้ทุนเอามาใช้หนี้เขา”* ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาการทำสวนผลไม้เพื่อการค้า ความต้องการเงินลงทุนมีมากขึ้น การกู้ยืมนอกจากภายในชุมชนแล้วยังมีจากภายนอกชุมชน แต่จะเสียอัตราดอกเบี้ยในอัตราที่สูงกว่า

5.2 **แหล่งเงินทุนภายนอกชุมชน** ซึ่งเป็นแหล่งเงินกู้ที่จัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานของรัฐมีหลายแหล่งด้วยกัน ได้แก่ สหกรณ์การเกษตร ที่เป็นแหล่งเงินกู้อย่างเป็นทางการที่จัดตั้งขึ้นก่อนแหล่งเงินกู้อื่น ๆ คือจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2510 ซึ่งเป็นช่วงที่เกษตรกรเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการทำนามาเป็นการทำสวน แหล่งเงินทุน ปัจจุบันมี 2 สหกรณ์ คือสหกรณ์ศรีเมือง แต่ที่ชาวสวนในชุมชนนิยมเป็นสมาชิกและกู้ยืมกันมากที่สุดคือ สหกรณ์ออมทรัพย์เมืองระยอง ซึ่งตั้งมานานถึง 23 ปีแล้ว โดยสมาชิกเสียค่าสมัคร 50 บาท ค่าหุ้น 200 บาท ค่าฌาปนกิจศพละ 10 บาท ปัจจุบันมีเงินทุนสำรองประมาณ 50 ล้านบาท นอกจากนั้นเมื่อคนนิยมไปกู้ยืมกันมาก ๆ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ยังให้สินเชื่อเงินกู้แก่สหกรณ์เมืองระยองอีกเป็นเงิน 150 ล้านบาท และเงินที่ชาวบ้านหลากหลายสาขาอาชีพฝากสะสมไว้อีกรวมเกือบ 200 ล้านบาท เพราะว่าเชื่อใจสหกรณ์ โดยไม่ได้เอาเงินไปฝากไว้กับธนาคารพาณิชย์ เนื่องจากปัจจัยจูงใจ เรื่องเงินปันผลสูงถึงร้อยละ 10 มากกว่าธนาคารพาณิชย์ และยังมีเงินสะสมสวัสดิการให้แก่สมาชิก เช่น หากสมาชิกตาย จะได้เงินฌาปนกิจศพละ 30,000 บาท ส่วนการให้กู้ยืมนั้น จะปล่อยกู้ให้สมาชิกสหกรณ์ในช่วงแรก ๆ กู้ได้คนละไม่เกิน 50,000 บาท ต่อมาจึงขึ้นให้เป็นคนละไม่เกิน

200,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ยในช่วงแรกร้อยละ 12 ต่อปี แต่ในปัจจุบันลดลงเหลือร้อยละ 8 ต่อปี เมื่อก่อนใช้สมาชิกค้ำประกันได้ แต่เกิดปัญหาขึ้นคือคนกู้ไม่ใช้คืน คนค้ำต้องใช้แทนจึงเปลี่ยนมาใช้หลักทรัพย์ เช่น โฉนดที่ดินไปค้ำประกัน ไม่ต้องใช้คนค้ำประกัน กำหนดให้ทำเรื่องขอกู้วันที่ 10 สามารถรับเงินได้วันที่ 17 ซึ่งไม่ต้องเสียเวลารอนาน สำหรับวงเงินให้กู้ในปัจจุบันไม่เกินคนละ 500,000 บาท กำหนดใช้คืนภายใน 5 ปี โดยส่งใช้คืนปีละครั้ง รวม 5 งวด ซึ่งสมาชิกสามารถกู้ยืมไปลงทุนทำการเกษตร ซื้อปุ๋ย ขุดบ่อน้ำ ปัจจุบันสหกรณ์มีสมาชิกเพิ่มเป็น 20 กลุ่ม ประมาณ 200 ครัวเรือน 2,000 กว่าคน แต่ละกลุ่มจะมีประธานสหกรณ์อยู่ในหมู่บ้าน สมาชิกสามารถมาทำเรื่องกู้ได้ที่ประธานเจ้าหน้าที่สหกรณ์จะเข้ามาดูเรื่องที่ดินของสมาชิกที่ขอกู้ ประธานจะได้ค่าเบี้ยประชุมเมื่อก่อนเดือนละ 2 ครั้ง ๆ ละ 200 บาท ปัจจุบันเดือนละครั้ง 300 บาท และมีการกำหนดไม่ให้สมาชิกซื้อหุ้นเกิน 5% ของหุ้นทั้งหมด เพราะหากซื้อหุ้นมากอาจจะมีการเอาเปรียบสมาชิกคนอื่นได้ ดังนั้นจึงห้ามซื้อเกิน 2,500,000 บาท ซึ่งเคยมีชาวสวนที่มีเงินซื้อหุ้นถึง 1,000,000 บาท ส่วนการบริหารงานจะมีการเลือกตั้งกรรมการจากการประชุมทุกปี โดยกรรมการจะต้องรับผิดชอบหากมีการทุจริตกันในการบริหารงานด้วย ส่วนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เข้ามายังหมู่บ้านประมาณปี 2527 โดยการรวมกลุ่มกันเป็นสมาชิกแต่ยังเป็นสมาชิกกันน้อยกว่าสหกรณ์ แล้วผลัดกันค้ำประกันภายในกลุ่มหรือใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันก็ได้ หากใครเป็นลูกหนี้ที่ดีคือส่งใช้คืนตามกำหนด การกู้คราวต่อไปดอกเบี้ยจะลดลง เช่น ปีแรกคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 11 ต่อปี แต่ในปีที่ 2 ลดลงเหลือร้อยละ 10 ต่อปี ปีที่ 3 ลดลงเหลือร้อยละ 9 เมื่อครบ 12 เดือน ต้องชำระคืนทั้งต้นและดอกด้วย ซึ่งประชาชนส่วนมากแล้วจะเลือกเป็นสมาชิกและก็กู้เงินจากแหล่งเดียว เช่นเมื่อเป็นสมาชิกและกู้เงินจากสหกรณ์แล้วก็จะไม่เป็นสมาชิกและกู้เงินจาก ธกส.อีก

นอกจากนั้นยังมีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้าน ซึ่งมีประธานกลุ่มแม่บ้านดูแลรับผิดชอบ โดยมีการจ่ายค่าสัจจะออมทรัพย์เป็นรายเดือน ซึ่งจะมีเหรัญญิกของกลุ่มมาเก็บเงินที่ศาลากลางบ้านของหมู่บ้าน ทุกวันที่ 10 ของเดือน หากมีการฝากครั้งแรก 50 บาท ก็ต้องฝาก 50 บาททุกเดือน หรือหากฝาก 100 บาท ครั้งแรก สมาชิกก็ต้องฝาก 100 บาท ตลอดทุกเดือน ส่วนค่าหุ้นนั้นหุ้นละ 100 บาท สมาชิกถือคนละไม่ต่ำกว่า 10 หุ้น โดยมีการดำเนินการร่วมกับธนาคารออมสิน แหล่งเงินกองทุนในตำบลที่ชาวบ้านเรียกว่า เงินแสน เป็นการให้กู้มาสร้างอาชีพ ไม่มีการคิดดอกเบี้ย โดยหลักเกณฑ์การกู้ยืมจะให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน กลุ่มละ 4 คน ส่วนใหญ่จะกู้กันในระยะเวลาไม่ถึง 1 ปี อาจจะ 4-5 เดือน แล้วก็ส่งใช้เงินคืน ซึ่งผู้พิจารณาให้กู้ยืมคือ องค์การบริหารส่วนตำบล

ชาวสวนในชุมชนส่วนใหญ่แล้ว นิยมใช้หลักทรัพย์ของตนคือที่สวนที่นา เป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ แทนการให้เพื่อนสมาชิกด้วยกันค้ำประกันกันเอง เพราะเสี่ยงต่อความรับผิดชอบ เงินกู้ของคนอื่น และเกษตรกรส่วนใหญ่ที่กู้เงินออกมาแล้ว มักจะนำเงินที่กู้มาได้ไปใช้ไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ที่จะขอกู้ เช่น นำไปซื้อรถยนต์ เอาเงินไปส่งลูกเรียนหนังสือ หรือนำไปใช้หนี้เจ้าหนี้รายอื่น โดยไม่ได้นำไปลงทุนเพื่อการเกษตร ในการทำสวนผลไม้อย่างแท้จริง แต่ถ้าเป็นการกู้ด้วยวงเงินที่ไม่มากนัก ก็จะใช้วิธีการที่สมาชิกในกลุ่มผลัดกันค้ำประกันหมุนเวียนกันไป แต่อย่างไรก็ตาม ชาวสวนส่วนใหญ่ เมื่อเป็นหนี้สหกรณ์การเกษตร หรือ ธกส.แล้ว จะมีความกังวลห่วงใยเรื่องชื่อเสียง ความเชื่อถือได้ของตนมากต่อแหล่งเงินทั้งสองแห่ง ไม่ให้เสียประวัติ โดยการพยายามใช้เงินที่กู้ยืมมาคืนตามกำหนด ซึ่ง ธกส.เองก็สร้างแรงจูงใจในการส่งใช้หนี้คืนตามกำหนด จะได้เป็นลูกหนี้หรือลูกค้าชั้นดี ทำให้การกู้ยืมในคราวต่อไปจะได้รับการลดอัตราดอกเบี้ย คือมีเครดิตที่ดี

แหล่งเงินกู้ของรัฐที่เข้ามายังชุมชน แม้จะมีหลายแหล่ง และล่าสุดที่เข้ามายังชุมชน คือโครงการกองทุนหมู่บ้านของรัฐบาลที่จัดสรรให้หมู่บ้านต่าง ๆ ดูแลรับผิดชอบเงินทุนจำนวน 1 ล้านบาท แต่เกษตรกรมักจะเลือกที่จะเป็นลูกหนี้เพียงแหล่งเดียว เพราะไม่อยากเป็นหนี้หลายแหล่ง เช่น ความผูกพันที่พ่อแม่เคยเป็นสมาชิกแล้วกู้เงินจากสหกรณ์การเกษตร ถึงรุ่นลูก ๆ ต่อมาก็เป็นสมาชิกแล้วก็กู้เงินจากสหกรณ์การเกษตรเหมือนกัน ซึ่งวิธีการให้กู้เงินส่วนใหญ่แล้วไม่แตกต่างกัน อัตราดอกเบี้ยก็ใกล้เคียงกัน

ปัญหาและข้อจำกัด

การทำสวนในปัจจุบันนี้ลำบากและยุ่งยากกว่าสมัยก่อน *“สมัยนี้มันทำยากกว่าก่อนเพราะว่าโรคมันเยอะ สมัยก่อนมันทำไม่ต้องไปดูแลสนใจมากขนาดนี้นะ สมัยนี้ต้องสนใจทุกอย่างเลยนะ ตั้งแต่เริ่มออกดอกจนกระทั่งสุกนะ แหละมันมีสิ่งรบกวนตลอด”*

แม้ว่าเกษตรกรจะรับทราบถึงปัญหาที่ตนเองประสบ โดยเฉพาะเรื่องราคาผลผลิตที่ตกต่ำ ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนในแต่ละฤดูการผลิต อย่างทุเรียน *“ไม่ค่อยได้ราคานี้เป็นราคาตลาดนะ สมมติวันนี้เราขายอยู่ 10 บาท นี่พรุ่งนี้อาจจะลงปืบมาเหลือ 8 บาท 7 บาท นี่ เราก็ต้องขาย เราก็ต้องดู ของมันเยอะ มันเต็มตลาดแล้วต้องขายกัน เราจะยืนขายอยู่ 10 บาท คนเดียวก็ขายไม่ได้”* หรือเงาะก็เช่นกัน *“ปีนี้ราคาเดียวกันเลย แม่ค้าเดินต่อคำเดียวรวด เคยเททิ้งเลย 700 โล ทิ้งไปเลย...เลี้ยงเด็ก โมโหนะ 2 บาท ก็ถูกแล้วมันต่อ สีชมพูราคา ขั้นต่ำสัก 5 บาท พอสู้ได้ 2 บาท มันไม่ได้แล้ว”* หรือชาวสวนบางรายก็บอกถึงสภาพปัญหาความท้อแท้และความหวัง *“ปลูกไอ้พวกเงาะ ทุเรียน แล้วก็ลูก ๆ มาได้ก็เปลี่ยน เดี๋ยวนี้ก็เปลี่ยนแปลงกันไปเรื่อย ๆ เพราะว่าเงาะนี่ค่าแรง*

มันเยอะ แล้วราคาก็ไม่ค่อยดีเท่าไหร่ แล้วมันก็มา 5-6 ปีนะ ราคาดีจนคนปลูกขึ้นมาอีกเยอะ แล้วก็มาถูกที่สุดอีกปีนี้ 2 บาท ถูกสุดเลย ก็เลยขาดทุน แต่ยังบางคนเค้าก็ยังบอกว่าเอ๊ยทำไปเถอะมันก็มีลูกฟลุ้คหนะเนอะ วันข้างหน้า บางคนก็ท้อนะ...” ดังนั้น ชาวสวนบางรายถึงขนาดที่ไม่เก็บผลเงาะไปขาย แต่ปล่อยให้ร่วงจนหมด เนื่องจากราคาที่ซื้อขายกัน ไม่คุ้มกับค่าแรงในการเก็บผลเงาะ และค่าเสียเวลาในการขาย แต่แม้ราคาจะตกต่ำยังไง ชาวสวนก็ยังคงทำสวนต่อไป ด้วยเหตุผลประการหนึ่งที่ว่า ได้ลงทุนทำสวนไปแล้ว ในหลาย ๆ เรื่อง เช่น พันธุ์ไม้ผล ปุ๋ย การจ่ายน้ำ การดูแลรักษา ถ้าจะปลูกพันธุ์ใหม่ก็ต้องใช้เวลาอีกอย่างน้อย 4-5 ปี จึงจะให้ผล นอกจากนั้นเกษตรกรบางส่วนยังมองเห็นแนวทางแก้ไขปัญหาจากการติดตามข่าวสาร การศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น แล้วนำพันธุ์ไม้ผลพันธุ์ใหม่มาปลูกแทนเลย เช่น ต้นส้มโชกุน รวมทั้งการรวมตัวกันเป็นกลุ่มตัวอย่างที่จังหวัดจันทบุรี การส่งผลผลิตออกไปขายยังตลาดต่างประเทศ แต่ในทางปฏิบัติจริงกลับยังไม่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้ และยังมีเกษตรกรบางส่วนมีความคิดว่าของที่สามารถเน่าเสียได้ เช่นผลไม้ ไม่มีสิทธิที่จะต่อรองราคาได้ เพราะเมื่อผลผลิตออกมาแล้ว ถ้าไม่รีบขาย ผลไม้ก็จะเน่าเสียหรือขายไม่ได้ราคา

ปัญหาราคาสินค้าเกษตร ประเภทผลไม้ที่ตกต่ำ เมื่อถึงฤดูที่ผลผลิตออกสู่ตลาดนั้นเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นซ้ำซาก เกษตรกรชาวสวนเคยหารือขอความช่วยเหลือจากทางราชการ ทั้งอำเภอ และจังหวัด แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้เลยสักครั้งเดียว บางครั้งทางจังหวัดคิดที่จะช่วยแก้ไขปัญหาก็ล่าช้าหรือสายเกินไป เพราะพืชผลทางการเกษตรที่เป็นผลไม้รอไม่ได้ เนื่องจากจะน่าเสียหมด ยิ่งนานเท่าไรราคายิ่งตก หรือแม้ชาวสวนขนาดเล็ก พยายามที่จะขนผลผลิตไปขายเองที่ตลาดไท บางทีก็ไม่คุ้มทุนเพราะต้องจ่ายหลายอย่าง ทั้งค่าน้ำมัน ค่าทางด่วน และค่าตำรวจ กำไรจึงหมดไปตั้งแต่ยังไม่ขายของแล้ว นอกจากนั้นการที่พ่อค้าคนกลางหรือตลาดกลางเป็นผู้ที่กำหนดราคา เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคาได้ แถมพ่อค้ายังมีเงื่อนไขต่าง ๆ นา ๆ เช่น การอ้างราคากลาง อ้างปริมาณผลผลิตมีมาก รูปทรงไม่สวยงาม ไม่ได้คุณภาพ (ทุเรียนอ่อน) เพื่อกดราคาให้ต่ำลง

ปัญหาในการขายผลผลิตในปัจจุบัน จึงมีหลายรูปแบบทั้งพ่อค้าคนกลางที่เข้าไปรับซื้อถึงสวน แต่ก็ไปเฉพาะสวนใหญ่ ๆ และยังกำหนดราคารับซื้อเอง ชาวสวนไม่สามารถต่อรองราคาได้ และหากเป็นสวนขนาดเล็ก พ่อค้าคนกลางมักจะไม่เข้าไปรับซื้อ เนื่องจากไม่คุ้มกับค่าใช้จ่าย เช่น ค่าน้ำมัน หรือบางครั้งที่ผลผลิตในสวนมีจำนวนมาก แต่พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อกลับซื้อไปไม่หมด ชาวสวนจึงต้องนำผลผลิตของตนไปขายเองที่ตลาดในตัวเมือง แต่เนื่องจากสถานที่ขายที่มีลูกค้ามาก ๆ มักจะมีพ่อค้าแม่ค้าขายของอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว ทำให้ชาวสวนต้องแย่งที่ขาย

ของกันอยู่เป็นประจำ หรือการที่จะนำผลผลิตไปขายให้แม่ค้าที่ตลาดตามแผง ก็ยังได้ยากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากแม่ค้าตามแผงมักจะไปซื้อผลไม้ตามสวนขนาดใหญ่ หรือไม่ชาวสวนเหล่านั้นก็จะนำผลไม้ไปส่งให้แม่ค้าถึงแผงหรือในตลาด อีกทั้งยังไม่ต้องชำระเป็นเงินสด แต่หากว่าแม่ค้าซื้อผลไม้จากชาวสวนรายเล็กจะต้องจ่ายเป็นเงินสด *"...อย่างว่าเราชาวสวนเนี่ยะ เราสู้พ่อค้าแม่ค้าไม่ได้ พ่อค้าแม่ค้าเค้าไปซื้อตามสวนมาใช่มั้ย ตามสวนใหญ่ ๆ เค้าก็ไปส่งตามแผงเลย แม่ค้าตามแผงมันไม่ออกมาซื้อ แล้วเครดิตก็ดี คือว่าไปส่งแล้วเงินไม่ต้องจ่ายอะไรก็ได้ ถ้าซื้อชาวสวนเงินก็ต้องจ่ายเลยอะไรพันธุ์เนี่ยะ คือเป็นแบบนั้น อ้าวเจ๊วันนี้ซื้อ เอานี่มั้ย เอาสักเข่งมั้ย ไม่เอาหรอกเดี๋ยวไปซื้อที่สวน เจ๊วันนี่เอาสละสัก 2 เข่งมั้ย ไม่เอาหรอกมีคนมาส่งที่แผงเนี่ยะ..."*

นอกจากนั้น การที่ชาวสวนจะนำผลผลิตของตนเองไปขายยังจังหวัดต่าง ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ การขายผลผลิตยังต่างจังหวัดต้องใช้เวลาในการขายหลายวันกว่าผลผลิตจะขายหมด ทำให้ชาวสวนต้องทิ้งสวนไปหลายวันไม่มีใครคอยดูแลงานในสวน หรือดูแลแรงงานที่มารับจ้างทำงานได้ *"...คือเราเป็นชาวสวนเนี่ยะ คือเราจะออกไปขายไม่ใช่ว่าจะออกไปนั่งขายปั๊บ ก็จะขายหมดเลยทุกเที่ยวนะ มันหลาย ๆ วันกว่าจะกลับ แล้วของอยู่ทางบ้านใครจะทำยังไง เพราะว่าไม่ใช่จะมีคนดูแลที่จะทำแทนเราได้ตลอด ไม่มี เราก็ต้องใช้ลูกจ้าง แล้วลูกจ้างเราทำงานเราสั่งทุกวันพอทำ แล้วเราไปทางนู้น แล้ว..."*

นอกจากนั้น ปัญหาที่ติดตามมาของการใช้ยาฆ่าแมลงฆ่าวัชพืชในปัจจุบันคือปัญหาสารตกค้างในพื้นดินแล้วซึมซับไปสู่แหล่งน้ำใต้ดิน เกิดปัญหากับแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและอุปโภคของชาวบ้าน รวมถึงปัญหาจากภัยธรรมชาติที่เกิดจากสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันคือ วาตภัยที่เกิดขึ้น รุนแรงขนาดเป็นพายุหมุน บางปีได้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ชาวสวนเป็นอันมาก สวนที่มีต้นไม้ใหญ่ก็โค่นล้มราบไปเกือบหมด ชาวบ้านบอกบางครั้งราบเป็นหน้ากลองทั้งต้นทั้งลูก โดยเฉพาะต้นทุเรียนนั้นไม่เหมือนต้นเงาะ คือต้นเงาะถ้าล้มแล้วไม่เป็นไร ตัดกิ่งให้ดีเดี๋ยวก็แตกใหม่ แต่ทุเรียนถ้าล้มแล้วจะตายเลย เพราะรากแก้วจะขาด นอกจากนั้นสภาพอากาศยังมีผลกับการให้ผลอีกด้วย อย่างมะปราง เกษตรกรบอกว่าปีที่แล้วเคยได้ แต่มาปีนี้ไม่มีใครได้เลย เพราะอากาศมีส่วน ปีนี้อากาศหนาว ทั้งที่มีการให้ปุ๋ยดูแลบำรุงรักษาเหมือนเดิม

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

โครงการกองทุนหมู่บ้าน บ้านชะวีก หมู่ที่ 3 และบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ

การทำสวนผลไม้สมัยก่อนของเกษตรกร ไม่ได้มีการลงทุนอะไรมากมาย เนื่องจากสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์มีปริมาณน้ำที่พอเพียง ต่อมาเมื่อมีความต้องการผลผลิตที่มากขึ้นเพื่อการค้าขาย จึงต้องการเงินทุนเพื่อซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง การติดตั้งระบบแจกจ่ายน้ำไปยังต้นไม้ผล รวมถึงการส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ การซื้อพาหนะ การซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ โดยสหกรณ์การเกษตรเป็นแหล่งเงินทุนที่เข้ามายังหมู่บ้าน ก่อนแหล่งอื่น ๆ คือประมาณปี 2510 ซึ่งเป็นช่วงที่เกษตรกรเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการทำนามาเป็นการทำสวน โดยดอกเบี้ยในช่วงแรกร้อยละ 12 ต่อปี แต่ในปัจจุบันลดลงเหลือร้อยละ 8 ต่อปี ส่วน ธกส.เข้ามายังหมู่บ้านประมาณปี 2527 โดยการรวมกลุ่มกันเป็นสมาชิกแล้วผลัดกันค้ำประกันภายในกลุ่ม หรือใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันก็ได้ หากใครเป็นลูกหนี้ที่ดีคือ ส่งใช้คืนตามกำหนด การกู้คราวต่อไปดอกเบี้ยจะลดลง แหล่งเงินทุนที่ประชาชนในหมู่บ้านใช้กู้ยืมก่อนหน้าที่โครงการกองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป เพื่อนำมาเป็นเงินทุนในการทำสวนผลไม้ หรือประกอบอาชีพอื่น ๆ ส่วนใหญ่ได้มาจากสหกรณ์การเกษตร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินที่สามารถนำไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้ยืมได้ ซึ่งเกษตรกรในชุมชนประมาณร้อยละ 90 กู้ยืมจากแหล่งเงินทุนนี้ โดยนำเงินมาใช้เพื่อการเกษตรสวนผลไม้ และเป็นเงินทุนสำหรับการศึกษาของลูกหลาน นอกจากนั้น หากมีความจำเป็นเร่งด่วนก็มีการกู้ยืมจากญาติหรือคนที่มีฐานะในหมู่บ้านด้วยเช่นกัน ซึ่งจะเสียดอกเบี้ยในอัตราที่ต่ำ เนื่องจากความเป็นญาติพี่น้องของคนในชุมชนที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยไม่มีการปล่อยเงินกู้ที่คิดอัตราดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 ต่อเดือน แต่หากเป็นพ่อค้าส่วนมากเป็นการซื้อเชื่อจากพ่อค้าเป็นค่าปุ๋ยเคมี หรือยากำจัดศัตรูพืช ซึ่งก็เป็นเงื่อนไขสำคัญในการลงทุนของเกษตรกรชาวสวน

โครงการกองทุนหมู่บ้านเข้ามาที่ตำบลนาตาขวัญ โดยความเข้าใจในระยะแรกประชาชนยังมองว่ารัฐบาลให้เงินมาฟรี แล้วมาให้กู้ยืมคิดดอกเบี้ย ต่อมาเมื่อเริ่มมีการประชุมประชาคม จึงชี้แจงกันว่ารัฐบาลให้เงินมาก่อน เหมือนกับเอาเงินมาให้ลูก ลูก ๆ ก็ต้องเอาเงินก้อนนี้มาบริหารให้เติบโตได้ประโยชน์ในการนำมาเป็นทุนหมุนเวียนทำมาหากิน ดอกเบี้ยที่ได้ก็ไม่ได้เอาไปไหน นำมาเข้าเป็นกองทุนให้กู้ยืมต่อไปอีกและได้จัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2544 โดยในส่วนของ**บ้านชะวีก หมู่ที่** 3 ได้มีการจัดตั้งและรับโอนเงินเข้าบัญชี เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2544 เป็นตำบลแรกของอำเภอที่ได้รับการจัดสรรเงินกองทุนเข้ามาก่อน โดยอำเภอเมือง

ระยองได้มอบหมายให้พัฒนากรประจำตำบลนาตาขวัญ เข้ามาติดป้ายโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์และชี้แจงความเป็นมา ขั้นตอนการจัดตั้งตามหลักเกณฑ์ และการดำเนินการบริหารงานกองทุน เพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่ประชาชนในหมู่บ้านและให้หมู่บ้านจัดทำเวทีประชาคมก่อนที่จะสมัครเป็นสมาชิกกองทุน ซึ่งคุณสมบัติของสมาชิกต้องมีอายุไม่น้อยกว่า 21 ปี มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านของหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 6 เดือน ชาวบ้านให้ความร่วมมือ โดยมีประชาคมหมู่บ้านเข้ามามีส่วนร่วมด้วย และคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนที่มีการเสนอชื่อแล้วมีคนรับรองจนครบ 15 คน มีสัดส่วนผู้ชายและผู้หญิง (8 ต่อ 7 คน) ประชุมกันทุกเดือน ๆ ละ1 ครั้ง ซึ่งจากจำนวนประชากรทั้งหมู่บ้านมีจำนวน 700 คน นั้น มีสมาชิกเริ่มแรก 182 คน ปัจจุบันได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุน 196 คน เก็บค่าสมาชิกหุ้นละ 10 บาท คนละไม่ต่ำกว่า 10 หุ้น รวมเป็นเงิน 100 บาท มีหลายรายถือหุ้นรายละ 1,000 หุ้น ซึ่งการระดมทุนนี้เพื่อต้องการให้สมาชิกรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนร่วมกัน ถึงสิ้นปีก็จะมีการปันผลให้สมาชิก ส่วนค่าธรรมเนียมสมาชิกจะเสียค่าธรรมเนียมคนละ 20 บาท รวมแล้วเสียค่าสมัครเป็นสมาชิกคนละ 120 บาท ให้กู้สูงสุดรายละไม่เกิน 20,000 บาท แต่วงเงินกู้ต่ำสุดไม่ได้กำหนด แต่ถ้ากู้เกิน 20,000 บาท เช่น 50,000 บาท ต้องให้สมาชิกทั้งหมดพิจารณาว่าจะให้กู้หรือไม่ คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 9 ต่อปี ต่อมาสมาชิกเห็นว่าสูงเกินไปในปีที่ 2 จึงมีมติที่ประชุมใหญ่ลดลงเหลือร้อยละ 6 ต่อปี โดยให้ชำระเมื่อครบระยะเวลา 1 ปี พร้อมดอกเบี้ยอย่างกู้ไป 20,000 บาท ต้องส่งใช้คืน 21,800 บาท หรือผ่อนชำระก่อนครบกำหนดก็ได้ แต่จะคิดดอกเบี้ยเป็นรายวัน ซึ่งขั้นตอนการกู้ยืมโดยการเขียนแบบใบขอกู้ยืมเงินว่าจะขอกู้จำนวนเท่าไร วัตถุประสงค์การกู้ยืม รายชื่อคนค้ำประกันพร้อมสำเนาทะเบียนบ้าน และสำเนาบัตรประจำตัวประชาชนของผู้กู้ และคนค้ำประกัน โดยคนค้ำประกัน 1 คน จะค้ำประกันให้กับผู้กู้ 2 คนไม่ได้ หรือจะใช้โฉนดที่ดินค้ำประกันก็ได้ เมื่อได้รับเงินอนุมัติกู้คืนแล้ว ประธานจะนำเงินไปฝากไว้ที่ธนาคารออมสินซึ่งได้มีการปล่อยกู้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2544 ปล่อยให้กู้ยืมแล้ว 50 ราย เป็นเงิน 940,000 บาท โดยนำเงินเข้าสมุด เงินฝากในชื่อของสมาชิกให้ไปเบิกถอนกับธนาคารออมสินโดยตรง

การคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนตามวิธีการประชาธิปไตย คือมีการเสนอชื่อแล้วมีผู้รับรองแล้วมีการลงคะแนนอย่างมีอิสระปราศจากการชี้นำหรือครอบงำจากบุคคลอื่น เพราะส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคนในหมู่บ้านที่เป็นเครือญาติกัน รู้จักนิสัยพฤติกรรมตื้นลึกหนาบางกันเป็นอย่างดี เข้าใจถึงการทำงานที่ต้องการผู้ที่เสียสละเพราะไม่มีค่าตอบแทนให้ แต่ต้องมีความพร้อมและมีความรู้ความสามารถ สมาชิกเลือกให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน เมื่อเลือกใครได้เป็นประธานแล้ว ก็ให้กรรมการไปเลือกตำแหน่งต่าง ๆ กันเอง เช่น เลขานุการของคณะกรรมการกองทุนคือ อดีตพนักงานธนาคาร เหรัญญิก เป็นผู้หญิงที่ขยันและมีความคล่องตัว ดังนั้น การเลือกกรรมการกอง

ทุนจึงไม่มีการขัดแย้งกัน ใครเป็นก็ได้ เพราะต้องการคนที่เสียสละ เนื่องจากไม่มีค่าตอบแทนให้คณะกรรมการ และกรรมการก็ไม่สามารถกู้ยืมหรือค้ำประกันเงินกู้ให้ใครได้ และเมื่อครบ 1 ปี (11 กรกฎาคม 2545) จะมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการกองทุน โดยวิธีการจับสลากออกครึ่งหนึ่ง คือ 7 คน แล้วเลือกเข้าไปใหม่ด้วยวิธีการเดิม โดยกรรมการคนเดิมหากถูกจับสลากออก สามารถที่จะถูกเสนอชื่อเข้าไปเป็นกรรมการได้อีก 1 วาระ แต่ไม่เกิน 2 วาระ

คณะกรรมการกองทุนได้ดำเนินการบริหารกองทุน เช่น การประชุมชี้แจง ประชา-สัมพันธ์ ให้ประชาชนในหมู่บ้าน เข้าใจหลักเกณฑ์และวิธีการทำงานของกองทุน ทำให้มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้น แม้แต่การพิจารณาให้สมาชิกกู้ยืมซึ่งจะประชุมกันทุกเดือน เดือนละ 1 ครั้ง ทุกวันที่ 10 ของเดือน คณะกรรมการกองทุนจะมีการพิจารณาร่วมกันจากคำเขียนใบขอกู้ โดยไม่ต้องเขียนโครงการขอกู้เงินแล้วมีการพิจารณาความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ของการกู้ยืม ความเป็นไปได้ของการผ่อนชำระหรือใช้คืน ประวัติ ความสามารถ ความตั้งใจ ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมในการนำเงินกู้ยืมไปประกอบอาชีพ รวมถึงตัวผู้ค้ำประกันด้วย จึงทำให้การพิจารณาอนุมัติให้กู้ยืม มีทั้งการไม่อนุมัติให้กู้ยืม หรือลดจำนวนวงเงินกู้ยืมลง ซึ่งกรรมการต้องอธิบายเหตุผลของการพิจารณาให้ผู้ขอกู้เข้าใจด้วย โดยเมื่อได้รับอนุมัติให้กู้ยืมแล้วจะมีการทำสัญญากู้เงิน มีสมาชกกองทุนเป็นผู้ค้ำประกัน 2 คน แล้วให้สมาชิกไปเปิดบัญชีที่ธนาคารออมสินเพื่อการโอนเงินเข้าบัญชี จากนั้นสมาชิกก็สามารถเบิกเงินที่ธนาคารออมสินได้เลย ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่จะแจ้งวัตถุประสงค์ของการขอกู้เพื่อไปทำการเกษตรสวนผลไม้ ซื้อปุ๋ย ยาฉีด พันธุ์ไม้และปรับปรุงสวน เลี้ยงสัตว์ ส่วนการนำเงินไปสร้างอาชีพใหม่จริง ๆ นั้นมีน้อย รองลงมาเพื่อการค้าขาย

การส่งใช้คืนเงินกู้ยืมกองทุนหมู่บ้าน คณะกรรมการได้กำหนดไว้เป็นรอบ 6 เดือน หรือ 1 ปี แต่ที่ผ่านมามีผู้กู้บางราย เมื่อมีเงินแล้วก็ส่งใช้คืนเงินที่กู้ยืมเลย เช่น หลังจากที่ขายผลไม้ได้ ก็ทยอยส่งใช้เงินยืมเลยโดยไม่รอให้ครบกำหนดในสัญญา เพราะเป็นการคิดดอกเบี้ยในอัตรารายวัน จากการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มต้น จะเห็นได้ว่า ชุมชนนี้สามารถเลือกคณะกรรมการที่เหมาะสมเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวมด้วยพื้นฐานของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความผูกพันฉันท์ญาติพี่น้อง มีการให้บริการสมาชิกที่ดี ทั้งในเรื่องคำแนะนำ และให้โอกาสผู้ที่มีฐานะด้อยกว่าได้กู้ยืม ด้วยการดึงผู้ที่มีฐานะและมีความรู้ ความสามารถเหนือกว่าผู้อื่นเข้ามาช่วยเหลืองานส่วนรวม ทำให้สมาชิกสามารถตรวจสอบหรือจัดทำเอกสาร การเงิน การบัญชีได้ง่ายขึ้น ซึ่งการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนนี้ ได้รับรางวัลชมเชยในการประกวดผลการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในระดับอำเภอ และได้คะแนนดีเด่นในด้านการบริหารงานกองทุน และงานเอกสารที่มีความละเอียด ครอบคลุม และใช้งานได้ง่าย

สำหรับ**กองทุนหมู่บ้านของบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่** 5 ส่วนมากแล้วใช้ระเบียบ ข้อบังคับเงื่อนไขเช่นเดียวกับของบ้านซะวึก หมู่ที่ 3 โดยการดำเนินงานในปีแรกมีสมาชิก จำนวน 130 คน ใช้วิธีพิจารณาการปล่อยกู้เป็น 3 รุ่น รุ่นละประมาณ 300,000 บาท ซึ่งการพิจารณาให้กู้ยืมรุ่นที่หนึ่ง ยังมีคนยื่นความประสงค์ขอกู้ยืมน้อย คณะกรรมการได้อนุมัติให้สมาชิกได้กู้ยืมเป็นจำนวน 17 คน รุ่นที่ 2 และรุ่นที่ 3 จะมีจำนวนมากกว่ารุ่นที่ 1 เมื่อรุ่นแรกครบกำหนดหนึ่งปีส่งใช้เงินยืมหมดแล้ว ก็พิจารณาให้กู้ยืมกันใหม่ เรื่องวงเงินที่กำหนดไว้ให้กู้สูงสุดไม่เกินรายละ 20,000 บาท แต่หากสมาชิกมีความจำเป็นต้องการใช้เงินมากกว่านี้จริง ๆ ทางคณะกรรมการจะมีทางออกให้สมาชิกนำญาติเข้ามาขอกู้อีก 20,000 บาท ในปีที่ 2 มีสมาชิกเพิ่มขึ้น เป็น 154 คน ปล่อยให้สมาชิกกู้ไป 980,000 บาท เหลือสำรองไว้ฉุกเฉิน 20,000 บาท ซึ่งการพิจารณาให้กู้จะให้โอกาสสมาชิกเก่าเมื่อปีที่แล้วแต่ไม่ได้กู้ และสมาชิกใหม่ได้กู้ยืมก่อน ถ้ามีเงินเหลือจึงจะพิจารณาให้สมาชิกเก่าที่ได้กู้ยืมไปแล้วและมาแจ้งความประสงค์ขอกู้เงินตามลำดับได้กู้ยืมต่อไป เมื่อครบกำหนดการส่งใช้เงินคืนให้สมาชิกไปส่งเงินได้ที่ธนาคารออมสินเลย ซึ่งในปีแรกสามารถบริหารงานได้มีผลกำไรจากดอกเบี้ยที่คิดในอัตราร้อยละ 9 ต่อปี ได้เป็นเงินประมาณ 81,250 บาท ผลการส่งใช้คืนเงินกู้ส่วนใหญ่สามารถส่งใช้ได้ตามกำหนดเวลา ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย มีเพียง 2 ราย ที่มีปัญหาเลยกำหนดเวลาแล้ว เนื่องจากนำเงินที่กู้ยืมไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ จึงหาทางออกให้โดยหาวิธีการนำเงินมาส่งใช้คืนให้ได้ก่อนแล้วจะอนุญาตให้กู้กลับไปอีกในทันทีเลย คือช่วยยืดเวลาออกไปให้อีก 1 ปี เป็นการให้เกียรติกัน ช่วยรักษาเครดิตไว้ให้ ซึ่งที่จริงแล้วมีบทลงโทษคนที่ใช้คืนไม่เป็นไปตามกำหนด คือ การปรับดอกเบี้ยจากร้อยละ 9 เป็นร้อยละ 12 ต่อปี แต่ก่อนที่จะครบกำหนดระยะเวลาส่งคืนเงินกู้ยืมประมาณ 2 เดือน คณะกรรมการจะมีหนังสือแจ้งเตือนล่วงหน้า 1 ฉบับก่อน หลังจากนั้นหากครบกำหนดตามสัญญาแล้วยังไม่ส่งคืน คณะกรรมการจะมีหนังสือแจ้งเตือนอีกเป็นครั้งที่ 2 และตามไปดูด้วยตนเอง สำหรับในปีที่ 2 คณะกรรมการได้เรียกประชุมสมาชิกทั้งหมด ไม่ใช่ประชุมเฉพาะคณะกรรมการเรื่องอัตราดอกเบี้ย ซึ่งที่ประชุมสมาชิกอยากได้ดอกเบี้ยถูก ๆ จึงขอให้ลดอัตราดอกเบี้ยลงเหลือร้อยละ 5 ต่อปี และเป็นมติที่ประชุมไปแล้ว และคณะกรรมการยังกำหนดให้สมาชิกมีการฝากเงินสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งตั้งมาตั้งแต่ปี 2537 โดยเก็บเป็นรายเดือน เดือนละ 50 บาท ต่อสมาชิก 1 คน เดือนหนึ่งก็จะมีเงินทุน 7,000 กว่าบาท ถ้าหนึ่งปีจะมีเงินทุนเพิ่มขึ้น 84,000 กว่าบาท ปัจจุบันมีเงินออมประมาณ 3-4 แสนบาท จากสมาชิกกว่า 100 คน โดยให้กู้สูงสุดไม่เกินรายละ 6,000 บาท ปีที่ 2 ให้กู้ 4,000 บาท แต่ถ้าฉุกเฉินสามารถกู้ได้ 3-5 หมื่นบาท โดยให้สมาชิกค้ำประกันกันเอง สามารถขยายฐานการปล่อยกู้ให้สมาชิกได้มากขึ้น

การพิจารณาปล่อยให้สมาชิกได้กู้ยืม แม้ว่าวัตถุประสงค์ของโครงการต้องการจะปล่อยให้คนจนได้มีโอกาสกู้ยืมเพื่อเป็นแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ สร้างรายได้ แต่คณะกรรมการก็ห่วงว่า เมื่อปล่อยให้คนยากจนกู้ไปแล้ว จะไม่ได้รับเงินกู้ยืมคืน เมื่อได้เงินคืนไม่ครบจะเสียชื่อเสียงของหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการกองทุนไม่มีความสามารถในการบริหารงาน นอกจากนั้น คณะกรรมการกองทุนยังยึดถือระเบียบแบบแผนที่กำหนดให้คณะกรรมการยึดถือปฏิบัติ หากไม่ปฏิบัติตามเหมือนกับเป็นการกระทำผิดกฎหมายบ้านเมืองอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเงินทอง คณะกรรมการจะต้องระมัดระวังละเอียดรอบคอบเป็นพิเศษ จึงไม่อนุมัติให้กู้ยืมหากไม่มั่นใจหรือข้อจำกัดในเรื่องของผู้ค้ำประกัน ที่ไม่มีใครกล้าค้ำประกันให้คนจนได้กู้ยืม หรือแม้แต่จะมีคนค้ำประกันให้ แต่หากคนค้ำประกันฐานะไม่ดีไม่มั่นคง มีหลักทรัพย์น้อย คณะกรรมการไม่เชื่อถือ ก็จะไม่ได้รับการอนุมัติให้กู้ยืมอยู่ดี หรือให้กู้ยืมแต่ไม่เต็มวงเงิน 20,000 บาท ซึ่งก็สร้างความไม่พอใจให้แก่สมาชิกได้ ก็ยังมีที่อยากกู้แต่ไม่มีคนค้ำประกัน ไม่ใช่เพราะฐานะไม่ดีแต่เพื่อนบ้านคนที่สนิทไว้ใจกันไม่ได้เป็นสมาชิก นอกจากนั้น การพิจารณาอนุมัติของคณะกรรมการกองทุนจะใช้เสียงมติเอกฉันท์ หากมีคณะกรรมการคนหนึ่งไม่เห็นด้วย ก็จะไม่อนุมัติให้กู้ยืมเลย

ส่วนการดำเนินงานของคณะกรรมการกองทุนในการติดตามการใช้จ่ายเงินของสมาชิกที่กู้ยืมไป ส่วนใหญ่แล้วยังมีลักษณะของความยืดหยุ่นแบบญาติพี่น้อง คือเมื่อสมาชิกแจ้งไว้ในวัตถุประสงค์ของการกู้ยืมว่าจะนำไปทำสวนผลไม้ แต่หากไม่เป็นจริงตามนั้น ระเบียบกองทุนกำหนดให้คณะกรรมการต้องเรียกเงินที่กู้ยืมคืน ซึ่งหากทำเช่นนั้นจริง ก็คงจะอยู่ด้วยกันลำบากเหมือนไม่ให้เกียรติกัน และมีปัญหาติดตามมาจำนวนมาก รวมทั้งคณะกรรมการเองก็รู้ว่าคนนี้คนนั้นนิสัยใจคอ ความประพฤติการทำมาหากินเป็นอย่างไร จึงไม่ได้ติดตามใกล้ชิด ขอเพียงว่าเมื่อถึงกำหนดระยะเวลาเขาสามารถส่งใช้เงินคืนได้ก็เพียงพอแล้ว ข้อสังเกตที่ได้จากการส่งใช้เงินคืนกองทุนของทั้ง 2 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่แล้วทั้งคณะกรรมการกองทุนและสมาชิกต่างก็ห่วงเรื่องชื่อเสียง หรือเครดิตของหมู่บ้านและตนเอง หากส่งใช้เงินคืนกองทุนไม่ครบ ดังนั้น ทุกคนที่เกี่ยวข้องจึงต้องหาวิธีการเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้น เช่น การให้สัญญาว่าเมื่อส่งใช้คืนในปีนี้แล้ว จะให้กู้ยืมต่อในปีต่อไป รวมทั้งสมาชิกก็พยายามดิ้นรนไปหาเงินจากแหล่งเงินอื่นเพื่อมาส่งใช้เงินกู้ยืมกองทุนตามกำหนดระยะเวลาก่อน แม้ว่าจะต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูง เช่น การกู้เงินนอกระบบ การเล่นแชร์

ปัจจุบันคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดแรก ได้หมดวาระการดำรงตำแหน่งไปแล้ว และได้มีการจับสลากออกแล้วครึ่งหนึ่ง แต่สุดท้ายแล้วคณะกรรมการที่ได้รับเลือกเข้าไปใหม่ ส่วนใหญ่ก็ยังเป็นชุดเดิม จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างก็เพียงบางคน เพราะสุขภาพไม่ดี เช่น บ้านชะวึก

หมู่ที่ 3 ผู้ใหญ่บ้านยังคงเป็นประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเหมือนเดิม แต่บ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 ผู้ใหญ่บ้านขอสละสิทธิ์ไม่รับตำแหน่งประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านต่ออีกสมัยหนึ่ง เพราะมีภาระความรับผิดชอบมาก และต้องการให้คนรุ่นใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน

ข้อคิดเห็นต่อโครงการกองทุนหมู่บ้าน

โครงการกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาทนี้ รัฐบาลส่วนกลางเป็นผู้กำหนดแบบปูพรม ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนทุกหมู่บ้านทั่วประเทศ โดยผ่านกลไกของทางราชการที่มีเจ้าหน้าที่ของกรมการพัฒนาชุมชนดูแล รับผิดชอบ ระเบียบ ข้อบังคับ เงื่อนไข ในการดำเนินงานจึงเป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจเป็นอย่างมาก สำหรับผู้ปฏิบัตินั่นคือ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ลำพังชาวบ้านหากเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ให้คำปรึกษาหารือ จะเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก และเป็นภาระที่ต้องรับผิดชอบ เช่น ระบบการจัดทำบัญชีการเงิน ระบบการตรวจสอบกันเองตั้งแต่การรับสมัครสมาชิกกองทุน การคัดเลือกคณะกรรมการกองทุน การพิจารณาให้สมาชิกกู้ยืมเงินกองทุน เหมือนกับเป็นการเอาสิ่งแปลกใหม่เข้าไปยังหมู่บ้าน *"แล้วเขาก็จะรื้อระบบการกู้การอะไรเนี่ย ซึ่งก็รู้เลยว่า จะต้องกู้ยังไง เสียยังไง ก็ 60% ที่ว่ารู้เรื่อง"* ดังนั้น หมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานกองทุน จึงต้องมีคณะกรรมการกองทุนที่เข้มแข็ง เช่น เป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องระเบียบกฎหมาย หนังสือสัญญา การเงินการบัญชี และเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ หรือเกรงใจด้วย

นอกจากนั้นสมาชิกกองทุนยังเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านต่อไปจะเติบโตเข้มแข็ง มีเงินทุนมากขึ้น เหมือนกับสหกรณ์เมืองระยองที่ตั้งมาหลายสิบปี แต่กองทุนหมู่บ้านเพิ่งตั้งได้เพียงปีเดียว แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับคณะกรรมการกองทุนด้วย ว่าจะมีความเข้มแข็ง และบริหารงานอย่างโปร่งใสหรือไม่ และต้องให้เวลาตั้งแต่การใช้วิธีการหว่านล้อม ปลุก และกระตุ้น ชี้นำ โน้มน้าว ให้เกิดการพัฒนาที่เป็นไปตามธรรมชาติ

การเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุนชุดใหม่หลังจากที่ชุดเดิมหมดวาระลงแล้ว โดยคณะกรรมการชุดเดิมจับสลากออกครึ่งหนึ่ง แล้วจึงเลือกคณะกรรมการชุดใหม่เข้าไปทำหน้าที่ แต่สำหรับบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 คณะกรรมการกองทุนส่วนใหญ่ยังเป็นคนเดิม โดยเฉพาะตำแหน่งที่สำคัญ เช่น ประธานกองทุน รองประธานกองทุน เลขานุการกองทุน และเหรัญญิกกองทุน เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่า คณะกรรมการกองทุนชุดเดิม ทำหน้าที่ได้ดีอยู่แล้ว ควรที่จะได้ทำงานต่อเนื่องไป แต่ข้อเท็จจริงการดำเนินงานของคณะกรรมการกองทุน อย่างของหมู่ที่ 5 ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นหลักคือประธานกับเลขาฯ ส่วนคณะกรรมการคนอื่น ๆ รวมถึงรองประธานก็ยังไม่ค่อยทราบรายละเอียดเท่าไร

จากผลการรายงานสถานภาพของกองทุนหมู่บ้านซะวึก หมู่ที่ 3 เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2545 นั้น มีจำนวนสมาชิกกองทุนทั้งสิ้น 205 คน จำนวนหุ้น 3,455 หุ้น มูลค่าหุ้นละ 10 บาท คิดเป็นเงิน 34,550 บาท ได้ดอกเบี้ยเงินฝากธนาคาร 3,621.99 บาท ดอกเบี้ยเงินกู้ 65,510.64 บาท มีรายได้อื่น ๆ เช่น จากการบริจาคของคณะกรรมการกองทุน ค่าธรรมเนียมสมาชิกแรกเข้า 6,400 บาท รวมรายได้ทั้งสิ้น 74,532.63 บาท มีค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน 6,400 บาท ทำให้มีรายได้สูงกว่าค่าใช้จ่าย 68,132.63 บาท และมีเงินที่ฝากประจำของสมาชิก 50,000 บาท

เมื่อคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ได้ดำเนินการมาครบรอบปี และรายงานผลการเงินประจำงวด 1 ปีแล้ว จะต้องส่งผลการรายงานให้กับคณะผู้ตรวจสอบบัญชี กองทุนหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นเพื่อรับผิดชอบตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนของเอกสาร ข้อมูลในงบการเงินรายการต่าง ๆ ทั้งการทำสมุดบัญชีเบิกรับ และเบิกจ่ายของธนาคาร การกู้ยืม การส่งใช้คืนเงินยืมของสมาชิก งบกำไรขาดทุนของกองทุน ซึ่งสำหรับกองทุนหมู่บ้านซะวึก ได้ผ่านการตรวจสอบบัญชีของอนุกรรมการสนับสนุนและติดตามกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอ ที่มีนาวาโท ประดิษฐ์ จำเนียรผล ซึ่งเป็นประธานประชาคมตำบลนาตาขวัญ และเป็นหัวหน้าคณะผู้ตรวจสอบบัญชีด้วย

การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในปีที่ 2 ก็ยังใช้หลักเกณฑ์เดียวกับปีแรก เช่น จำนวนเงินสูงสุดที่ให้กู้คือ 20,000 บาท มีคนค้ำประกัน 2 คน แต่ดอกเบี้ยในปีที่ 2 สมาชิกเห็นควรลดให้ถูกลง จากร้อยละ 9 ต่อปี เหลือร้อยละ 6 ต่อปี ปัจจุบันดอกเบี้ยเงินกู้กองทุนจึงเป็นร้อยละ 6 ต่อปี การกู้ยืมในปีที่ 2 นี้ มีสมาชิกที่ไม่ได้กู้ในปีแรก แต่ขอกู้ในปีที่ 2 ซึ่งส่วนใหญ่จะกู้ไปประกอบอาชีพในการทำสวนผลไม้ มีบ้าง 2-3 ราย ที่กู้ไปประกอบอาชีพค้าขาย การพิจารณาให้กู้ก็ใช้วิธีการประชุมหารือซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกัน *“ความขัดแย้งไม่มี ทำให้เกิดความกลมเกลียวรักใคร่”*

ผลที่มีต่อชุมชน

สำหรับข้อคิดเห็นจากผลการดำเนินงานตามโครงการกองทุนหมู่บ้าน จากข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่เห็นว่า วงเงินที่ให้กู้ยืมสูงสุดไม่เกิน 20,000 บาทนั้นน้อยเกินไปไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้ เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ ซึ่งต้องใช้วงเงินในการลงทุนในแต่ละฤดูการผลิตสูง ที่เป็นการดูแล บำรุงรักษา การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การจ้างแรงงานทำงานในสวน การขุดบ่อน้ำ การทำน้ำเวียนภายในสวนผลไม้ครั้งหนึ่ง 60,000 – 70,000 บาท *“เขาก็ไปใช้ในสวนเนี่ย เขาก็เอาไปใช้ เพราะว่าก็ต้องการใช้อยู่แล้ว ซื้อปุ๋ยเนี่ย บางทีก็ไม่ได้ว่าหนเดียว ทีนี้แค่ 2 หมื่นเนี่ยก็ไม่มาก”* วงเงินที่ให้กู้แม้จะไม่มาก แต่ก็สามารถบรรเทาหรือแบ่งเบาการ

กู้เงินจากแหล่งอื่นไปได้บ้าง แต่เกษตรกรบางส่วนยังเห็นว่าการกำหนดวงเงินให้กู้ยืมจึงต้องคำนึงถึงพื้นที่และความต้องการตามสภาพความเป็นจริง ที่ไม่ได้ถูกกำหนดมาจากข้างบน ส่วนปัญหาอุปสรรคด้านอื่น ๆ คือเรื่องรายละเอียดของเอกสารที่ต้องทำความเข้าใจมากกว่า การกู้เงินจากแหล่งอื่น เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) หรือการกู้เงินจากสหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้านจึงมีผลต่อชุมชนนี้ไม่มากนัก แต่อย่างไรก็ตามข้อมูลเบื้องต้นที่ได้รับถึงผลประโยชน์ที่เกิดแก่ชุมชนคือ

1 ประชาชนในหมู่บ้านก็ยังเห็นประโยชน์ของเงินทุนที่ปล่อยให้กู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ กำหนดอัตราดอกเบี้ยได้เอง และไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ในการค้ำประกัน และผู้ที่ไม่สามารถกู้เงินจาก ธกส.หรือสหกรณ์การเกษตรได้ ทำให้ประชาชนที่มีความตั้งใจจะนำไปประกอบอาชีพอย่างแท้จริง มีเงินทุนในการดำเนินการ

2 ระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกาการกู้ยืม การเป็นสมาชิกก็ดี ไม่มีปัญหาอะไร ไม่ยุ่งยากมาก ระยะเวลาการส่งใช้เงินคืนที่กำหนด 1 ปี ก็สามารถปฏิบัติได้ เพราะผลผลิตสามารถเก็บขายได้แล้ว

3 ช่วยให้เกษตรกรมีเงินทุนในการซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พันธุ์ไม้ผล การปรับปรุงบำรุงสวนโดยไม่ต้องใช้เงินสดของตนเองที่เก็บออมไว้

4 ทำให้เกิดการเอื้อประโยชน์ต่อผู้ที่ด้อยโอกาสในชุมชน สร้างโอกาสในการประกอบอาชีพ บรรเทาปัญหาขาดแคลนเงินทุนเฉพาะหน้าหรือฉุกเฉิน รวมทั้งเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจในชุมชนเหมือนเป็นสวัสดิการที่ดีแก่หมู่บ้าน

5 ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและหมู่บ้าน โดยให้ชุมชนสามารถกำหนดอนาคตของตนเองได้ เกิดวิธีปฏิบัติที่เกื้อหนุนต่อกัน รวมทั้งเกิดสำนึกที่ดีต่อท้องถิ่น และที่สำคัญคือให้ชุมชนได้มีโอกาสคิดได้เอง ไม่ได้ถูกกำหนดโดยผู้อื่นทั้งหมด ความเข้มแข็ง ความมั่นคงของชุมชนก็จะเกิดขึ้นได้จริง และยั่งยืนได้ เพราะประโยชน์ที่ได้สุดท้ายแล้วก็ร่วมกันทั้งชุมชนของประชาชนและประเทศชาติ

แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการดำเนินการในปีแรกที่ทั้งคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนต่างก็ยังไม่มีความเข้าใจในระเบียบและการดำเนินงานมากนัก หากคณะกรรมการได้เอื้อโอกาสให้มีการพูดคุยซักถามและชี้แจงอย่างต่อเนื่อง ให้มีความเข้าใจที่ตรงกันถึงหลักเกณฑ์การพิจารณาให้กู้หรือไม่ให้กู้ หรือความโปร่งใสในเรื่องผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น การดำเนินงานในปีที่ 2 ก็จะสะดวกราบรื่นและมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น สำหรับเกษตรกรบางรายที่เป็นสมาชิกแต่ไม่ได้กู้ยืม โดยให้เหตุผลว่าหากกู้ยืมไปก็ต้องมีเป้าหมายว่าจะนำไปใช้จ่ายอะไร จำเป็นหรือไม่ และต้องมองอีกว่า

มีช่องทางที่จะนำเงินมาใช้คืนได้หรือไม่ รวมถึงเหตุผลที่ว่าจำนวนเงินที่ให้กู้จำนวนน้อยไป ไม่สามารถนำเงินไปลงทุนทำอะไรได้ ไม่สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงหรือช่วยแก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านประสบได้ รวมถึงบางรายที่กู้ยืมไม่ได้นำเงินที่ได้ไปลงทุนในการประกอบอาชีพจริงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนขอกู้ไว้ เช่น การนำเงินไปเป็นทุนการศึกษาส่งลูกเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ หรือในตัวเมือง ทำให้เงินไม่ได้ถูกใช้ตามวัตถุประสงค์ และไม่เกิดการหมุนเวียนของเงินในชุมชนท้องถิ่น นอกจากนั้นยังมีผู้เห็นว่าเป็นเรื่องที่ยุ่งยากเกี่ยวกับการค้ำประกัน ต้องคอยรับผิดชอบเรื่องการค้ำประกันของคนอื่นด้วย ไม่อยากไปใช้หนี้แทนคนอื่นหากมีการผิดสัญญาขึ้น แต่สมาชิกบางคนที่มีฐานะดี ก็ไม่กู้ยืมหรือมีค่านิยมที่ไม่ชอบเป็นหนี้ แต่เหตุที่สมัครสมาชิกกองทุน เพราะต้องการช่วยให้กองทุนสามารถจัดตั้งได้สำเร็จ และเพื่อใช้เป็นแหล่งเงินทุนในยามฉุกเฉิน และรวมถึงเหตุผลที่เป็นหนี้แหล่งเงินทุนอื่นอยู่แล้ว จึงไม่ต้องการที่จะเป็นหนี้แหล่งอื่นอีก

แต่ประเด็นที่เป็นข้อคิดเห็นของประชาชนในเรื่องจำนวนเงินที่ให้กู้ยืมนั้น น่าสนใจที่จะได้มีการพูดคุยกันต่อไปว่า จำนวนเท่าใดจึงจะพอเพียง แล้วใครควรเป็นผู้กำหนดวงเงิน ฝ่ายรัฐบาลหรือประชาชน หรือแม้แต่ว่าจำนวนเงินที่ให้เพียงหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท จำเป็นต้องเท่ากันทุกหมู่บ้านหรือขึ้นอยู่กับความต้องการของประชาชนในหมู่บ้าน รวมถึงการบริหารจัดการสำหรับผู้ที่ต้องการกู้ยืมเงินกองทุน แต่ติดขัดที่ไม่มีผู้ค้ำประกัน จะมีวิธีการอื่นที่ผ่อนคลายหรือยืดหยุ่นให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดหลักเกณฑ์ขึ้นเองได้หรือไม่

บทที่ 6
บทสรุป และข้อเสนอแนะ

บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ทั้งชุมชนบ้านชะวึก หมู่ที่ 3 และชุมชนบ้านเขาวังม่าน หมู่ที่ 5 แม้ว่าจะตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองระยอง และอยู่ห่างจากตัวเมืองเพียงแค่ 7 กิโลเมตรเศษ แต่ด้วยความเข้มแข็งของชุมชนโดยรวมในด้านต่าง ๆ ที่เป็นทุนทั้งในทางสังคม วัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือ ทุนความรู้ ที่ชุมชนมีอยู่อย่างมาก และยังคงรักษาไว้ให้ดำรงอยู่ได้ แม้จะประสบกับการเปลี่ยนแปลงของความทันสมัยที่เข้ามายังชุมชน จนกลายเป็นอุดมการณ์ของชุมชนชาวสวนผลไม้ ที่ทำให้สวนผลไม้ผสมยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายของสังคมภายนอก อุดมการณ์การทำมาหากินเพื่อให้ครอบครัวมีกินมีใช้ ที่มีการช่วยเหลือแบ่งปันกันอย่างเอื้ออาทร จนกลายเป็นอุดมการณ์ชีวิตของชาวสวนผลไม้ในชุมชนแห่งนี้ที่สามารถพึ่งพิงตนเองได้เป็นลำดับแรก โดยไม่หวังพึ่งพิงคนอื่น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากการสั่งสมทุนในด้านต่าง ๆ ของชุมชน จนเกิดเป็นการผลิตซ้ำระบบการเรียนรู้ เพื่อชีวิตที่อยู่รอดของชาวสวน จากสวนผลไม้เดี่ยว ๆ จนกลายมาเป็นสวนผลไม้ผสมหลากหลายพันธุ์ จากน้ำตามธรรมชาติผสมผสานกับน้ำในระบบชลประทาน จากปุ๋ยและสารเคมี กลายมาเป็นปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก สารชีวภาพ จากการขายส่ง มาเป็นการขายตรงหรือส่งออกไปขายยังต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนผลผลิตกันระหว่างท้องถิ่น หรือการทำสวนผลไม้เพียงอย่างเดียวเปลี่ยนมาเป็นการส่งลูกเรียนให้สูงที่สุดเพื่อการประกอบอาชีพอื่น แต่ก็ยังคงเก็บรักษาสวนผลไม้เอาไว้เช่นเดิม

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ที่เป็นทุนชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีการปรับตัว เพื่อให้สอดคล้อง และรองรับกับสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นให้ได้ เช่น การปรับเปลี่ยนของโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ที่เข้ามายังชุมชน ทั้งถนน ไฟฟ้า คลองชลประทาน การเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก การขยายตัวของตลาดเพื่อการค้าที่มีการแข่งขันสูง การลงทุนเพื่อการผลิตเพื่อขาย และความรู้เรื่องการทำสวนผลไม้ชุดใหม่ทำให้เกิดการผลิตเพื่อรองรับระบบการตลาดรูปแบบใหม่ เกิดเป็นอุดมการณ์แห่งการใช้ชีวิต เพื่อการมีชีวิตอยู่ของครอบครัวรูปแบบใหม่ที่ต้องการความสะดวก สบาย การเข้าถึงบริการต่าง ๆ การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาลยามเจ็บป่วย ซึ่งก็หมายถึงความต้องการเงินตราหรือใช้เงินตราเพื่อการซื้อหาและให้ได้

มาในสิ่งที่ต้องการทั้งหลาย ที่คนในชุมชนที่ศึกษาได้พยายามที่จะเรียนรู้จากประสบการณ์การใช้ชีวิตจริงและการประกอบอาชีพของตน เพื่อตอบสนองระบบการสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ที่ทุกคนต้องดิ้นรนเพื่อหาเลี้ยงชีพจากการทำสวนผลไม้ให้อยู่รอด จากการกดขี่ ขูดรีด และเอาเปรียบของนายทุน พ่อค้าคนกลาง จากการลงทุนเพื่อการผลิตเพื่อการขายในรูปแบบและลักษณะต่าง ๆ เพื่อผลผลิตในสวนผลไม้ ความรู้ใหม่ ๆ ของชาวสวนผลไม้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาให้สามารถเชื่อมต่อ และบูรณาการเข้ากับความรู้เก่าที่มีอยู่แต่ก่อนได้ และที่สำคัญคือ ความรู้ของชุมชนชาวสวนแห่งนี้สามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างไม่หยุดนิ่ง ด้วยกระบวนการปรับตัวของชุมชนที่มีทุนแห่งภูมิปัญญาต่อการเรียนรู้เพื่อการประกอบอาชีพของชาวสวน ทุนทางสังคมที่มีระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นพื้นฐานที่ดีและการสะสมทุนทางการเงิน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องสะสมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ที่สะท้อนถึงความเข้มแข็งอย่างมีพื้นฐานที่มั่นคง แต่มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของบริบทรอบข้าง

การที่ชุมชนชาวสวนผลไม้ดังกล่าวมีความเข้มแข็ง และดำรงอยู่ได้ในปัจจุบันก็ด้วยทุนความรู้ของชุมชน และเกษตรกรชาวสวน ที่มีอุดมการณ์และเจตจำนงร่วมกัน คือ การดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสงบ มีการทำมาหากินด้วยการทำสวนผลไม้เพื่อหาเลี้ยงครอบครัวและหาเลี้ยงตนเองได้ ที่ไม่ใช่การสร้างความมั่งคั่งร่ำรวย แต่เพื่อความเป็นญาติพี่น้องกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการจริงของความรู้ที่สร้างให้เกิดความจริง คือ การเอื้อเฟื้อพึ่งพาแบ่งปันกัน การเสียสละ สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกัน เอื้ออาทรต่อกัน เป็นพลังอำนาจที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนที่มีการสืบทอดและยังคงอยู่ได้ในระบบผูกขาดของทุนนิยมปัจจุบัน ซึ่งความรู้ที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้จะต่างกับการมองชุมชน และเกษตรกรชาวสวนว่าไม่มีความรู้และไม่มีพลังเพียงพอที่จะอยู่รอดได้ จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างให้โดยรัฐหรือสิ่งที่อยู่ภายนอกชุมชน ทั้งที่แท้จริงแล้วพลังความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนและชีวิตชาวสวน เกิดจากการสร้าง การประสบแล้วถ่ายทอด สั่งสมและใช้โดยชุมชนและตัวเกษตรกรชาวสวนเอง

ข้อเสนอแนะ

การเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านในชุมชนที่ศึกษานี้ กล่าวโดยสรุปแล้วถือว่าได้เข้ามา เพื่อการเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนมากยิ่งขึ้น จากสภาพพื้นฐานของชุมชนที่มีความเข้มแข็งอยู่แล้ว เพราะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และได้ทำงานร่วมกัน ด้วย

ความรู้สึกเป็นเจ้าของว่าเป็นเงินกองทุนของชุมชนไม่ใช่เงินของรัฐบาล ทำให้มีความต้องการที่จะช่วยกันบริหารงานให้กองทุนมีความเข้มแข็งมีเงินทุนขยายเพิ่มมากขึ้น อันเป็นการสร้างเสริมประสบการณ์ให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนกันเข้ามาบริหารงาน เกิดคนรุ่นใหม่ได้เข้ามาเรียนรู้การเป็นผู้บริหารทดแทนคนรุ่นเก่า เพื่อปูทางสำหรับการแก้ไขปัญหาของชุมชนในด้านต่าง ๆ ต่อไป

นอกจากนั้น สิ่งที่สำคัญซึ่งชุมชนแห่งนี้มีมาตลอด คือ ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐกับประชาชนและชุมชน ที่เกิดการจัดการ และบริหารงานร่วมกัน กล่าวคือเมื่อเป็นนโยบายของรัฐ ชุมชนก็ไม่ปฏิเสธที่จะรับ แม้ว่าชุมชนต้องการเงินทุนที่มากกว่าเกณฑ์ที่ระเบียบกองทุนหมู่บ้านกำหนด แต่ชาวบ้านก็สามารถปรับประยุกต์การใช้เงินที่กู้ยืมมาจากกองทุนหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์ หรือแม้ว่ารัฐจะเป็นฝ่ายที่เริ่มต้นโครงการ ชุมชนจะเป็นฝ่ายที่รับมา แต่ด้วยพื้นฐานที่ดีและเข้มแข็งของชุมชน ทำให้ชุมชนไม่ได้รับสิ่งที่มีคนหยิบยื่นให้มาอย่างเชื่อง ๆ หรือทำเท่าที่รัฐสั่งการเท่านั้น แต่กลับมีความคิดที่จะทำให้กองทุนนี้เข้มแข็งยิ่งขึ้นและมีเงินทุนเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกับสหกรณ์การเกษตรที่เป็นแหล่งเงินทุนใหญ่ของคนในชุมชน ซึ่งสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ ข้อจำกัดทางความคิดและการเรียนรู้ของชุมชน ที่ไม่อาจดำเนินการไปได้ถึงจุดมุ่งหมาย จึงต้องเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้กำหนดนโยบายที่จะต้องศึกษาวิจัยถึงการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านที่ผ่านมา และประเมินผล ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณากำหนดเป็นแนวทางการช่วยเหลือที่จะสร้างความเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืนต่อไปได้อย่างไร มิฉะนั้นก็จะเหมือนกับหลายสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านตามนโยบายของรัฐ แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงรัฐบาล นโยบายก็เปลี่ยนแปลงไป สิ่งเหล่านี้ก็สูญหายไปหรือไม่ได้รับความสนใจ แล้วก็มีสิ่งใหม่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านอีก พื้นที่ชุมชนก็ถูกกระทำให้เป็นสนามของวาทกรรมด้วยอำนาจของความรู้ที่มีผู้กำหนดให้อยู่ตลอดเวลา

แต่อย่างไรก็ตาม จากปัญหาและข้อจำกัดที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้แล้วนั้น ในประเด็นเรื่องราคาผลผลิตที่ตกต่ำมาตลอด ในขณะที่ต้นทุนการลงทุนทำสวนสูงขึ้นแทบทุกด้าน ทำให้ชาวสวนผลไม้แม้จะพยายามดิ้นรนเพื่อการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างสุดความสามารถแล้วก็ตาม แต่หากปัญหานั้นใหญ่โตเกินกำลังที่ชาวสวนจะแก้ไขได้ ก็ไม่แน่ว่าในอนาคตข้างหน้ายังจะมีชาวสวนที่คิดจะเป็นชาวสวนอยู่ ด้วยการรับภาระหนี้สินที่พอกพูนขึ้นได้หรือไม่ ซึ่งปัญหานี้กลายเป็นปัญหาที่เรื้อรังและซ้ำซาก แต่สามารถแก้ไขได้ ดังนั้นหากภาครัฐที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงทั้งในและต่างประเทศ มีบุคลากรที่มีความรู้ มีองค์กร กลไกที่กว้างขวางมากกว่าชาวบ้านที่เป็นชาวสวน ได้เข้ามารับทราบปัญหาที่แท้จริง และศึกษาหาแนวทางการแก้ไขปัญหา

อย่างเป็นระบบ ครบวงจร ตั้งแต่จุดเริ่มต้น คือการลงทุนผลิต จนถึงการตลาดที่สามารถขายผลผลิตได้ราคา และมีกำไร ก็จะทำให้ชาวสวนผลไม้ยังคงสามารถที่จะรักษาไว้ซึ่งอุดมการณ์แห่งอาชีพความเป็นชาวสวนอยู่ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

คนสู่ทะเล: วิถีการเปลี่ยนแปลงของชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

คำนำ

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านซึ่งมี รศ.ดร.นภาภรณ์ หะวานนท์ หัวหน้าโครงการร่วมกับคณะผู้วิจัย และนิสิตปริญญาเอกการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่นที่ 13 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ทำการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โดยการเลือกชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนชาวประมงที่มีความเข้มแข็งและชุมชนที่ไม่มีความเข้มแข็ง 2 ชุมชนเป็นกรณีศึกษา ซึ่งมีวิถีชีวิต อาชีพและบริบทของการดำรงชีพที่มีความหลากหลายและแตกต่าง ดังนี้ชุมชนที่เลือกศึกษาทั้งสองจึงเป็นชุมชนในเขตเทศบาลที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงที่สำคัญของภาคตะวันออก

การวิจัยครั้งนี้สำเร็จ โดยได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชุมชนดังกล่าว แต่อาจได้ข้อมูลที่ไม่ครบถ้วน เนื่องจากบริบทของชุมชนเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตเมืองที่มีพลวัตของเศรษฐกิจหลากหลาย และด้วยจากลักษณะของอาชีพที่ขึ้นอยู่กับสภาพของลมฟ้าอากาศ ทำให้การออกทะเลเพื่อจับสัตว์น้ำต้องเป็นไปอย่างทันท่วงที ทำให้เกิดข้อจำกัดของเวลาในการให้ข้อมูล ขณะที่ทีมงานของผู้วิจัยก็มีความอุตสาหะพยายามในการสืบค้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการศึกษา อันจะส่งผลให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการศึกษาในครั้งนี้ ด้วยความร่วมมือของผู้ช่วยเก็บข้อมูลจากนิสิตปริญญาเอกรุ่นที่ 13 ได้แก่ คุณนรินทร์ สังข์รักษา คุณชาตรี ทองสาริ คุณศรีชัย พรประชาธรรม คุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ และคุณนงลักษณ์ จันทาภากุล และ นิสิตปริญญาเอกรุ่นที่ 14 คุณบุญทิพย์ สุริยวงศ์ ตลอดจนผู้ช่วยนักวิจัยและผู้ประสานในพื้นที่ คุณสมคิด มั่งมี และคุณวันทนา ตุ่มศรียา รวมทั้งผู้สนับสนุนให้คณะผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูลได้อย่างดี จึงทำให้ได้ข้อมูลที่มีประโยชน์เอื้อต่อการพัฒนาปรับปรุงโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านต่อไป จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

คณะผู้วิจัย

ตุลาคม 2546

สารบัญ

		หน้า
คำนำ		
บทที่ 1	บทนำ	1
	ความเป็นมาของการศึกษา	1
	การเลือกลักษณะของชุมชนที่ศึกษา	5
	การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก	8
บทที่ 2	ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	11
	รากฐานชุมชนชาวประมง	11
	สภาพการทำมาหากินในอดีต	14
บทที่ 3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	17
	การล่มสลายของทรัพยากรชายฝั่ง	17
	ฐานคติความเชื่อของชาวทะเล	18
	แรงเกาะเกี่ยวของคนในชุมชน	18
	สภาพการทำมาหากินในปัจจุบัน	19
	การสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการแปรรูปอาหารสัตว์	21
	สิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ในวิถีชาวประมง	24
	สะพานปลา ตลาดสินค้าประมง	25
	กระบวนการสั่งสมความรู้	25
บทที่ 4	การปรับตัวในกระแสการเปลี่ยนแปลงของชุมชน	30
	การปรับตัวของชุมชนรับทุนนิยม	30
	สิทธิในท้องทะเล	31
	การปรับตัวของชุมชนเพื่อให้มีสิทธิชุมชน	32
	พลังชุมชนที่อ่อนล้า	33
	การกู้เงินของชุมชนเพื่อดำรงชีพ	34

สารบัญ (ต่อ)

		หน้า
บทที่ 5	กองทุนหมู่บ้าน	35
	กองทุนหมู่บ้านชุมชนเขาสามมุก	35
	กองทุนหมู่บ้านหาดวอนนภา	37
	การวิเคราะห์การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน	39
	รูปลักษณ์ภายหลังกองทุนหมู่บ้านเข้ามา	43
	จุดเด่นของกองทุนหมู่บ้าน	45
	ข้อเสนอเชิงนโยบาย	45
	เสียงสะท้อนของชุมชน	46
บทที่ 6	บทสรุป	47
บรรณานุกรม		49

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของการศึกษา

นับแต่ประเทศไทยเปิดประเทศไปสู่การพัฒนาเพื่อความทันสมัยตามแบบตะวันตก ส่งผลให้เกิดความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา คือ การมุ่งเน้นพัฒนาประเทศโดยการปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาที่เน้นในเรื่องการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการมุ่งผลิตจากการเกษตรกรรมไปสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม จึงส่งผลใน 2 แนวทางคือ แนวทางแรกเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจหรือให้ความสำคัญกับเงินตราเป็นหลัก หรือกล่าวได้ว่าเป็นการให้ความสำคัญกับภาคเมืองมากกว่าภาคชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเชื่อว่าผลผลิตจะช่วยทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น มีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น และสิ่งที่เป็นการพัฒนาแบบประเทศตะวันตกมุ่งหวังคือ การเน้นการพัฒนาไปในทางเศรษฐกิจ มีอัตราการเจริญเติบโตในทางการผลิตสูง อัตราการบริโภคสูงและมีอัตราการเจริญเติบโตของรายได้ประชาชาติ แนวทางที่สองการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยละเลยการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและสังคม ส่งผลให้ชุมชนชนบทไม่สามารถที่จะพึ่งตนเองได้ ต้องมีการพึ่งพาจากรัฐเป็นสำคัญ ชุมชนจึงไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งได้โดยตัวเอง

จากการที่ประเทศไทยปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจนถึงฉบับปัจจุบันนี้ ปรากฏผลของการพัฒนาในประเทศไทยไม่ได้เป็นไปตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ แต่เป็นในลักษณะของการดูดซับทรัพยากรจากชุมชนชนบทเข้าสู่เขตเมืองในรูปของการพัฒนาจากรัฐ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชนบท ซึ่งถือเป็นปัจจัยหลักต่อวิถีการดำรงชีวิตอยู่ของชุมชน ต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ซึ่งไม่ได้ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในระดับฐานรากของชุมชนอย่างแท้จริง

เมื่อรัฐบาลได้ประกาศค่าเงินบาทลอยตัวขึ้นมา ผลกระทบที่ตามคือข้าวของอยู่ในยุคของสินค้าแพงขึ้น ผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ส่งผลกระทบต่อคนทุกกลุ่มทุกอาชีพและต่อระบบนิเวศของประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย กัดเซาะ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และส่งผลให้วิถีการดำรงชีวิตของชาวประมงเกิดการพลิกผัน สัตว์น้ำที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในอดีตได้หมดไปพร้อมกับมาตรการในการพัฒนาประเทศด้วยการกระตุ้นการบริโภค ส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก และส่งผลต่อการจัดการประมงคือเมื่อเกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรประมงชาย

ฝั่ง หรือทรัพยากรประมงห่างฝั่ง จำนวนสัตว์ทะเลที่หาได้ก็มีลดน้อยลงไป พร้อมกับพื้นที่ชายฝั่งที่เคยเป็นแหล่งอาหารและแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่หลากหลายก็ถูกทำลายไป พร้อมกับการสนองตอบต่อนโยบายของการประมงเพื่อการค้าเป็นหลัก จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตของชาวประมงด้วยการจับสัตว์น้ำเข้ามาจัดการทำประมง ด้วยการกำหนดมาตรการในการจัดการประมงรูปแบบต่าง ๆ อาทิเช่น การห้ามทำการประมงในฤดูกาลวางไข่ของสัตว์ทะเล การกำหนดขนาดของเครื่องมือการทำประมง การห้ามจับสัตว์น้ำในบางพื้นที่การควบคุมเครื่องมือทำการประมง และฯลฯ

มาตรการเหล่านี้มีผลกระทบอย่างสูงต่อการจัดการการประมง โดยมาตรการเหล่านี้ถูกกำหนดขึ้นภายใต้ เงื่อนไขทางชีววิทยาทางประมงและเศรษฐศาสตร์ประมง โดยเงื่อนไขแรกจะให้มีการทำการประมงโดยมุ่งหวังให้เกิดผลผลิตสูงสุด ในขณะที่เงื่อนไขประการที่สองจะให้มีการทำการประมง โดยมุ่งหวังให้เกิดผลผลิตที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุด (กังวาลย์ จันทรโชติ 2541 : 9) เห็นได้ว่าทั้งสองแนวทางนั้นมิได้คำนึงถึงชาวประมง และชุมชนประมงแต่อย่างใด ทั้งนี้ผู้มีอำนาจในการกำหนดมาตรการต่างๆขึ้น มีความเชื่อว่าการทำประมงตามเงื่อนไขจะส่งผลดีต่อชาวประมงโดยตรง โดยขาดการพิจารณาว่าการทำประมงได้นั้น ผู้มีบทบาทมากที่สุด ก็คือชาวประมงมิใช่เจ้าหน้าที่รัฐ ดังนั้นมาตรการต่าง ๆ ที่รัฐประกาศออกมาใช้นั้นจะส่งผลบังคับต่อชาวประมงอย่างเท่าเทียมกันก็หาได้ไม่ จึงมีการใช้อิทธิพลเพื่อที่ตนจะได้เป็นผู้ที่ครอบครองสัตว์น้ำจำนวนมากที่สุด การนำเครื่องมือจับสัตว์น้ำบางชนิดมาใช้จึงส่งผลในทางตรงกันข้ามกับมาตรการที่รัฐพยายามจะป้องกัน การสูญพันธุ์ของสัตว์ทะเลบางชนิดภายใต้มาตรการการส่งเสริมการค้าเพื่อยังชีพเป็นหลัก ด้วยแนวทางของการแก้ไขปัญหาที่ไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดความล้มเหลวของมาตรการในการควบคุมการจับสัตว์น้ำในทะเลด้วยเครื่องมือการจับสัตว์น้ำบางประเภท ทำให้ประเทศไทยเผชิญหน้ากับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งทะเลอย่างรุนแรง และมีผลทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชาวประมงขนาดเล็ก ซึ่งรัฐก็ยังมิได้มีแนวคิดที่จะนำระบบการจัดการประมงในชุมชนมาแก้ปัญหา ซึ่งอาจทำได้ด้วยการให้อำนาจชุมชนในการจัดการประมงด้วยตนเอง แต่การที่จะพัฒนาระบบนี้ขึ้นมาได้นั้นรัฐจะต้องมีการดำเนินการในหลาย ๆ ด้าน ตั้งแต่การปรับปรุงแก้ไขกฎหมายให้สามารถเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาระบบการจัดการประมงโดยชุมชน การสร้างความเข้าใจร่วมกันของเจ้าหน้าที่ของรัฐและชาวประมง ในแนวคิดและวิธีการของระบบนี้ สิ่งสำคัญจะต้องมีเงินทุนมาสนับสนุนการดำเนินการ มิฉะนั้นอนาคตของชาวประมงก็คงจะถึงจุดอับหรือตกต่ำดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ผลของการพัฒนาประเทศ และการจัดการของรัฐก่อให้เกิดผลของการพัฒนาที่ทำให้ประชาชนประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกัน เพราะไม่ว่าจะในอาชีพใด ก็จะประสบความยากจน

ในการขาดเงินทุนและขาดโอกาสเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อนำมาพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้และลดรายจ่าย ตลอดจนบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน เช่นจากผลกระทบของความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งทำให้ชาวประมงประสบปัญหาความยากจน ทั้งนี้นโยบายที่รัฐบาลนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาความยากจน คือ การกำหนดนโยบายเร่งด่วนในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยปรัชญาภายใต้กองทุนนี้คือ การสร้างจิตสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยมุ่งให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและกำหนดทิศทางการจัดการหมู่บ้านและชุมชน และก่อให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าชุมชนและท้องถิ่นด้วยการใช้ภูมิปัญญาของตนเอง มีการเกื้อกูลผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน โดยจัดให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในหมู่บ้านและชุมชน หรับเป็นกองทุนเพื่อการพัฒนาอาชีพ สร้างรายได้ ลดรายจ่าย บรรเทาเหตุฉุกเฉิน และความจำเป็นเร่งด่วน กระบวนการดังกล่าวจะทำให้เกิดการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม เพื่อกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นอันจะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน อีกทั้งให้ท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการจัดระบบบริหารจัดการกองทุนของตนเอง เพื่อสร้างศักยภาพในหมู่บ้านและชุมชนเมือง สู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนอีกทั้ง และโดยผลรวมแล้วเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจรากฐานของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต

จากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการทำลายชุมชนชนบท คือการสะสมส่วนเกินจากการขูดรีดเอามาจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในชุมชนและหมู่บ้านมาเป็นของระบบทุนในเมือง เมื่อชุมชนชนบทถูกทำลายก็เท่ากับเป็นการทำลายฐานรากของสังคมและวัฒนธรรมไทย พัฒนาการทุนนิยมที่เกิดขึ้นมาในประเทศไทย จึงไม่ใช่การพัฒนาหรือความเจริญที่แท้จริงของชาวชนบท แต่เป็นการกดขี่ข่มเหงคนส่วนใหญ่ของประเทศ ให้คงความยากจนและเป็นผู้ที่ด้อยโอกาสของสังคมต่อไป จากปัญหาดังกล่าวรัฐซึ่งมีนโยบายในการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยรัฐบาลชุดปัจจุบันได้ตระหนักถึงปัญหาความยากจนอันเนื่องมาจากการขาดแคลนปัจจัย ในการลงทุนของคนระดับฐานรากของคนในระดับล่างของสังคม รัฐจึงกำหนดนโยบายที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของคนในระดับนี้อย่างมาก คือ **กองทุนหมู่บ้าน** อันมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชนบทได้แก่ (1) เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนสำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วน สำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชนในหมู่บ้านหรือชุมชน (2)ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง (3) เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้าง และพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา เสริมสร้าง ศักยภาพและ

ส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง (4) กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต (5) เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน สำหรับผลที่จะคาดว่าจะได้รับจากการบริหาร คือ การใช้กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ใช้หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน โดยให้ชุมชนร่วมกันเป็นการวางกติกาและระเบียบต่างๆเกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้คอยอำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยไม่เข้าไปกำกับหรือสั่งการให้เป็นไปตามความต้องการ ซึ่งหลักการนี้เป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลอื่นๆภายนอกชุมชน ถือได้ว่าเป็นโครงการนำร่องที่จะนำไปสู่การวางนโยบาย และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน

สำหรับ**คำถามการวิจัย** ในการวิจันนี้คือ 1)ทุนชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร 2)ชุมชนมีการสะสมทุนอย่างไร จึงทำให้เกิดการเจริญเติบโตของทุนชุมชน 3)การสะสมทุนชุมชนประสบกับภาวะชะงักงันได้อย่างไร 4)กองทุนหมู่บ้านมีส่วนช่วยให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนอย่างไร การวิจัยในครั้งนี้จึงมี **วัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย** ที่สำคัญในการศึกษาวิจัย ดังนี้ (1)<u>การเรียนรู้และการพัฒนา</u>เพื่อให้การวิจัยเป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบุคคลและองค์กรที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับกองทุนหมู่บ้าน โดยใช้วิธีวิทยาของการประเมินเพื่อสร้างเสริมพลัง (2)<u>การสร้างความรู้</u> เพื่อให้การวิจัยนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างสมมา รวมทั้งเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน โดยผู้วิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่ชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างจากฐานราก (grounded theory) (3)<u>การวางนโยบาย</u> เพื่อให้ผู้วางนโยบายได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัย และความรู้ เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในระยะเวลาที่กำหนด

ในการศึกษานี้มุ่งเน้นในประเด็นที่ สอง คือ การสร้างความรู้ของชุมชนรวมถึงการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนชาวประมง เพื่อการตอบคำถามการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้ **วิธีวิทยา** ของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded theory) ในการสะท้อนภาพปรากฏการณ์ของชุมชน ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความคิด ความเชื่อทัศนะจากมุมมองในสังคม จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาสร้างมโนทัศน์เชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีของปรากฏการณ์ของสังคม ที่ต้องการหา

คำอธิบายทฤษฎีเป็นผลของการปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ของสังคม หรือความจริง ประเด็นสำคัญของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก คือทฤษฎีที่สร้างขึ้นต้องสะท้อนความจริง มีความชัดเจนตรงกับเรื่องที่ศึกษา รวมทั้งนำเสนอเงื่อนไขที่มีความสำคัญต่อข้อสรุปเชิงทฤษฎีอย่างชัดเจน เนื่องจากทฤษฎีถูกสร้างจากข้อมูลที่หลากหลาย ทฤษฎีต้องมีความเป็นนามธรรมที่หลอมรวมความหลากหลายเข้าไว้ เป็นหมวดหมู่ และสามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียง ในบริบทอื่นๆ (นภาภรณ์ หะวานนท์, เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, สุรวุฒิ ปัดไธสง 2541 : 3-4)

การเลือกลักษณะของชุมชนที่ศึกษา

ระบบนิเวศน์ของชุมชนที่ศึกษา : ชุมชนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

วิถีการดำรงชีวิต/อาชีพ : ประมงจับสัตว์น้ำ ค้าขาย แปรรูปผลิต ภัณฑ์

ระดับความเข้มแข็งของชุมชน : ชุมชนที่เข้มแข็งและไม่เข้มแข็งพิจารณาจาก การพึ่งพิงจากภายนอกในด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก

ในการเลือกชุมชนที่ศึกษา ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญต่อชุมชนที่อยู่ท่ามกลางระบบนิเวศชายฝั่งทะเล และดำรงชีวิตด้วยการประมง การจับสัตว์น้ำ ขณะเดียวกันชุมชนก็ดำรงอยู่ด้วยการก็ทำอาชีพเสริมอื่น ๆ ด้วยเช่นการค้าขาย แปรรูปผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำและจะต้องมีการพึ่งพิงจากภายนอกทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ โดยระดับของการพึ่งพิงในแต่ละชุมชนอาจจะมีความแตกต่างกันไปทั้งนี้ในการตัดสินใจเลือกชุมชนเพื่อศึกษา ผู้วิจัยได้ศึกษาสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในภาคตะวันออก พบว่าชุมชนที่เลือกศึกษาเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ยังมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างสูงคือ อาศัยท้องทะเลในการทำการประมงทั้ง 2 หมู่บ้าน เป็นพื้นที่ไม่ห่างจากตัวเมืองมากนัก เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ประชาชนสามารถมีอาชีพที่หลากหลาย และยังมีลักษณะพึ่งพากันในแบบชนบทดั้งเดิมของไทยอยู่ เนื่องจากความหลากหลายของอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนที่แตกต่างกันมีค่อนข้างสูง

ลักษณะของชุมชนที่ศึกษานี้ มีลักษณะพื้นที่และวิถีชีวิตแบบสังคมชนบทกึ่งเมืองที่มีอายุมากกว่า 150 ปี ตั้งอยู่ในชุมชนแสนสุข แต่เดิมเรียกว่าบ้าน หนองมนต์ อยู่ในเขตพื้นที่เขตเมืองของภาคตะวันออก เป็นย่านการค้าแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ โดยยกฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาลเมื่อ พ.ศ. 2531 ทั้งยังเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์เก่าแก่ เมื่อคราวที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ให้แก่พม่าชาวไทยก็แบ่งเป็นหลายชุมชน ดังนั้นพระยาตากจึงมี

ความคิดที่จะรวบรวมกำลังทางหัวเมืองตะวันออกเพื่อต่อต้านพม่า จึงยกทัพไปปราบเจ้าเมืองจันทบุรี ในระหว่างทางได้พักทัพที่หนองน้ำแห่งหนึ่ง ได้มีผู้กระทำพิธีศักดิ์สิทธิ์เพื่อปลุกใจทหารและชาวบ้าน ด้วยการทำน้ำมนต์ในหนองน้ำ ต่อมาจึงเรียกบริเวณหนองน้ำนี้ว่า บ้านหนองมนต์ ต่อมาได้กลายเป็น หนองมน เนื่องจากการเขียนหนังสือไม่เหมือนกัน ในที่สุดก็ตกลงเขียนกันเสียใหม่ว่า หนองมน ซึ่งแปลว่า “หนองแห่งน้ำใจ” ในระยะหลังได้มีการเปลี่ยนคำว่าหนองมน เป็นแสนสุข ด้วยเหตุนี้จึงได้ใช้ชื่อว่า ชุมชนแสนสุข

ปัจจุบันหลังจากที่มีการเปลี่ยนการปกครองเป็นเทศบาลเมืองแสนสุข เทศบาลตำบลนี้จึงมีพื้นที่ครอบคลุม 3 ตำบลคือตำบลแสนสุขทั้งตำบล (15 หมู่บ้าน) ตำบลเหมืองบางส่วน (หมู่ 1-หมู่ 4) และตำบลห้วยกะปิบางส่วน (หมู่ 5) รวมพื้นที่ทั้งสิ้น 20.268 ตารางกิโลเมตร ประชากรโดยรวม 37,432 คน ชาย 17,610 คน หญิง 19,822 คน จำนวนบ้าน 17,445 หลังคาเรือน ประชากรโดย เฉลี่ยต่อครัวเรือน 6 คน ความหนาแน่นของประชากร 1,783 คนต่อ ตารางกิโลเมตร

สภาพทั่วไปของตำบลแสนสุข เป็นพื้นที่ลาดเอียง จากด้านทิศตะวันออกซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเล เฉลี่ยปานกลางประมาณ 3 เมตร ลงสู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก และทิศเหนือความลาดเอียงโดยเฉลี่ยระหว่างร้อยละ 0.30-.070 พื้นที่ด้านทิศเหนือ บริเวณคลองบางเป้งเป็นที่ลุ่มซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยปานกลางประมาณ 1-2 เมตร จุดสูงสุดของพื้นที่ได้แก่ เขาสามมุข ซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยปานกลางประมาณ 75 เมตร ชายฝั่งทะเลของชุมชนแสนสุข แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ อ่าวปากคลองบางโปรง (ปัจจุบัน คือ เทศบาลตำบลอ่างศิลา) อ่าวเขาสามมุข และชายหาดวอนนภา โดยมีแหลมเขาสามมุขคั่นอยู่ระหว่างอ่าวปากคลองบางโปรงกับอ่าวเขาสามมุข และแหลมแทนคั่นระหว่างอ่าวสามมุขกับหาดวอนนภา อ่าวปากคลองบางโปรงเป็นหาดโคลนปนทราย เนื่องจากตะกอนดินที่ถูกพัดมากับน้ำลำห้วย - วัดบางเป้ง ความลึกของทะเล 2 เมตร ปรากฏระยะห่างจากฝั่ง 1-2 กิโลเมตรขึ้นไป พื้นที่ชายฝั่งส่วนใหญ่ใช้เป็นแหล่งเพาะเลี้ยงชายฝั่ง อ่าวเขาสามมุขเป็นหาดดินความลึกของท้องทะเล 2 เมตร ปรากฏในระยะห่างจากชายฝั่งเพียง 300 เมตร พื้นที่นี้ใช้เป็นแหล่งเพาะเลี้ยงชายฝั่งเช่นเดียวกัน ชายหาดวอนนภา เป็นหาดทรายมาตั้งแต่แหลมแท่นจนสุดเขตเทศบาล ความลึกของท้องทะเล 2 เมตร ปรากฏในระหว่างจากชายฝั่งตั้งแต่ 600 เมตร จนถึง 2 กิโลเมตรขึ้นไป เฉพาะชายหาดชื่อดังมีความยาวเพียง 2 กิโลเมตร ที่เป็นหาดสาธารณะวัดจากวอนนภาซึ่งเป็นที่ดินเอกชน ไม่มีทางสาธารณะเข้าไม่ถึงจนสุดเขตเทศบาล จากข้อมูลพบว่าหาดวอนนภาได้ก่อเกิดขึ้นมาก่อนพื้นที่อื่น ๆ ในเขตเดียวกันก่อนแล้วจึงค่อยอพยพบ้านเข้าไปในส่วนอื่น ๆ จัดตั้งเป็นชุมชนเขาสามมุขซึ่งอยู่ไม่ห่างจากกันมากนัก ทั้งยังไปมาระหว่างชุมชนได้อย่างสะดวก

ลักษณะของชุมชนนี้เป็นที่ราบชายฝั่งทะเลอ่าวไทย บ้านเรือนตั้งอยู่ชายฝั่งทะเล มีภูมิอากาศแบบมรสุมเมืองร้อนติดกับชายหาดบางแสน ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักกันดีของจังหวัดชลบุรี ห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 12 กิโลเมตร และเพียง 2 กิโลเมตรจากตลาดหนองมน ดังนั้นตลาดหนองมนจึงกลายเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของคนในชุมชน ทั้งยังมีการคมนาคมสะดวก มีถนนลาดยางตัดผ่านหมู่บ้าน ดังนั้นถ้าประชาชนในเขตพื้นที่นี้ไม่มีพาหนะส่วนตัวใช้ ก็สามารถจะใช้บริการรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างได้ เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองมากนัก และยังมีพื้นที่ติดกับแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ประชากรจึงสามารถหารายได้จากการหาของทะเล คือ เป็นชาวประมงขนาดเล็กและขนาดกลาง มีการค้าขายในขณะที่มีเวลาว่างหรือในวันหยุด สำหรับผู้ที่ไม่มีทุนพอที่จะออกหาของทะเลก็มีอาชีพรับจ้างรองรับ คนในชุมชนสามารถหารายได้ได้ตลอดปีจึงมีฐานะทางเศรษฐกิจที่พออยู่ได้อย่างไม่ขัดสน อาชีพของคนในชุมชนได้แก่ การประมงน้ำเค็ม การเพาะเลี้ยงลูกกุ้ง การเพาะเลี้ยงหนอนเพียง การค้าตามชายหาด ค้าขายตลาดนัด ผลิตด้านการประมงแปรรูป การส่งจำหน่าย ทำปลาแห้ง หอยแห้ง กุ้งแห้ง หมึกแห้ง น้ำปลา กะปิ แกะหอยนางรมสด เป็นต้น ลักษณะการปกครองเป็นแบบเทศบาลเมือง แม้ว่าจะดำรงอยู่ในเขตเทศบาลแต่สภาพบ้านเรือนและวิถีชีวิตก็เหมือนกับคนชนบททั่ว ๆ ไป ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้จักกันและมีการพึ่งพิงช่วยเหลือกันเมื่อมีโอกาสทั้งในเรื่องของส่วนรวมและส่วนตัว มีความสัมพันธ์กันฉันท์พี่น้อง เป็นญาติมิตร พึ่งพาอาศัยกันและกันได้

การนำมาซึ่งนโยบายของรัฐในเรื่องกองทุนหมู่บ้านนั้น เพื่อต้องการจะกระจายรายได้ช่วยเหลือผู้ขัดสนและให้มีโอกาสสำหรับผู้ที่ต้องการจะตั้งต้นชีวิตใหม่ โดยให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกรอบกติกา เป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน สร้างเสริมศักยภาพของชุมชน ให้มีเศรษฐกิจที่พอเพียงและพึ่งตนเองได้ ทั้งยังเอื้อต่อการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์กับชาวบ้านอย่างแท้จริงนั้น จึงต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างแท้จริง

สำหรับวิธีการศึกษา ในการเข้าถึงปรากฏการณ์ทางสังคมในมิติต่าง ๆ ผ่านการสะท้อนประสบการณ์ของคนในชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักในประเด็นต่าง ๆ ตามแนวคำถามที่เตรียมไว้ล่วงหน้า ใช้รูปแบบการสนทนา โดยผู้วิจัยเปิดประเด็น ซักถาม และขอให้ผู้ให้ข้อมูลหลักพาไปดูสถานที่ พร้อมกับการบันทึกภาพประกอบเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์จริง เช่นการทำประมงชายฝั่ง เรือเล็ก เรือขนาดกลาง อวนสำหรับดักปู อวนสำหรับดักกุ้ง อวนสำหรับดักหมึก การทำปลา ปลาหมึกและหอยตากแห้ง การ

เลี้ยงหอยนางรม การทำกุ้งแห้ง กะปิ ท่าเทียบเรือประมงพื้นบ้าน อู่จอดเรือ การซ่อมอวน การซ่อมเรือ และสหกรณ์น้ำมัน ฯลฯ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาปรากฏการณ์ในด้านอื่น ๆ จากเรื่องการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องกับการประมง จนถึงการเปลี่ยนแปลงเป็นการค้าขายอาหารทะเลตากแห้งให้กับนักท่องเที่ยว ข้อจำกัดของการศึกษา จากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า มีปัญหาของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ไม่มีเวลาอย่างแท้จริง ทั้งยังมีเบื้องหลังที่ไม่ยอมเปิดเผยความจริงโดยเฉพาะเรื่องกองทุนหมู่บ้าน ที่อาจกลัวเกรงอิทธิพล บารมีทางการเมืองท้องถิ่นหรือผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูล ขาดความร่วมมือที่ดีพอ ทำให้ได้ข้อมูล ที่อาจยังไม่ถึงจุดอิ่มตัวในการศึกษา แต่คณะผู้วิจัยก็พยายามสืบค้น จากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่พอจะมีอยู่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก เนื่องจากความหลากหลายของอาชีพ และฐานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนมีค่อนข้างสูง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมลักษณะความหลากหลายทางเศรษฐกิจและอาชีพ จึงแบ่งผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็นหลายคุณลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ คือ ผู้ปกครองในท้องถิ่น ประมงขนาดเล็ก ประมงขนาดใหญ่ การค้าขายขนาดใหญ่ (มีแผงตามชายหาดบางแสนหรือมีร้านค้าในหมู่บ้าน) การค้าขายขนาดเล็ก (มีร้านค้าขายก๋วยเตี๋ยว หรือร้านขายของชำขนาดเล็ก) การรับจ้างทั่วไป (เช่น แกะหอย ซ่อมเรือ ไตก๋งเรือ ลูกเรือประมง ซ่อมอวน ทำปลา รับจ้างแปรรูป เป็นต้น) คนสูงอายุ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ผู้ที่กู้เงินกองทุนฯได้ ผู้ที่เป็นสมาชิกแต่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านไม่ได้ และสมาชิกที่ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ผู้ที่ไม่เป็นสมาชิก

ซึ่ง ณ ปัจจุบันมีผู้ให้ข้อมูลแล้วทั้งสิ้น 39 คน (รายชื่อทั้งหมดเป็นชื่อสมมติ) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลักชุมชนหาดวอนนภา

ลำดับ	ชื่อ	อาชีพ	สมาชิกกองทุน
1.	คนออกทะเล	วางลอบปู	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน
2.	คุณดำ	เลี้ยงกุ้ง	กู้เงิน
3.	คุณสัง	พ่อบ้าน	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน
4.	คุณแดง/คุณวันดี	วางอวนปู	กู้ไม่ได้
5.	คุณศุกร์	วางอวนปู	ไม่ได้กู้เงิน
6.	คุณสุ	ปลาเค็ม	ไม่ได้กู้เงิน
7.	คุณจันทร์	ทำปลาเห็ดโคน	ไม่ได้เป็นสมาชิก
8.	คุณจรัญ	วางอวนปู	ไม่ได้กู้เงิน
9.	คุณวาส	แปรรูปหอยแมลงภู่	กู้แต่ไม่ได้
10.	คุณดำ	แม่บ้าน	กู้แต่ไม่ได้
11.	คุณเขียม	แปรรูปกุ้งแห้ง	กู้แต่ไม่ได้
12.	คุณดวง	แปรรูปหอยแมลงภู่	กู้แต่ไม่ได้
13.	คุณบุญ	แม่บ้าน	กู้ได้
14.	คุณพริ้ม	ประมงอวนกุ้ง	กู้แต่ไม่ได้
15.	คุณทอง	ประมง	ไม่ได้กู้เงิน
16.	คุณสม	ปลาเค็ม	ไม่ได้เป็นสมาชิก
17.	คุณอารีย์	ทำปลาเห็ดโคน	ไม่ได้กู้เงิน
18.	คุณพร	ค้าขาย/เลี้ยงกุ้ง	กู้เงิน (เลขากรรมการกองทุน)
19.	คุณอุ	ร้านอาหาร	กู้เงิน (กรรมการกองทุน)
20.	คุณมน	เลี้ยงกุ้ง/ประมง	กู้เงิน (ประธานกรรมการ)
21.	คุณยุทธ	วิ่งรถกุ้ง/เลี้ยงกุ้ง	กู้เงิน (เหรัญญิกกองทุน)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก ชุมชนเขาสามมุข

ลำดับ	ชื่อ	อาชีพ	สมาชิกกองทุน
1.	คุณวัล	ค้าขาย	กู้ได้
2.	คุณอวน	รับจ้างทำอวน	ไม่เป็นสมาชิกกองทุน
3.	คุณดี	เลี้ยงหอยแมลงภู่	กู้ไม่ได้
4.	คุณแสง	วางอวนปู	ไม่เป็นสมาชิกกองทุน
5.	คุณตรี	รับจ้างแกะหอยนางรม	กู้ไม่ได้
6.	คุณแป๋ว	รับจ้างอวนปู	กู้ไม่ได้
7.	คุณสม	วางอวนปู	กู้ได้
8.	คุณนุช	ช้อนแมงกะพรุน	ไม่เป็นสมาชิกกองทุน
9.	คุณยาย	แม่บ้าน	ไม่เป็นสมาชิกกองทุน
10.	คุณชาย	ประมงขนาดเล็ก	กู้ได้
11.	คุณเผือก	ค้าขาย	กู้ได้
12.	คุณโพธิ์	ไตก๋งเรือ	ไม่เป็นสมาชิก
13.	คุณหงา	รับจ้างแกะหอยนางรม	กู้ได้
14.	พระครู	พระ	ไม่ได้เป็นสมาชิก
15.	เจ้าอาวาส	พระ	ไม่ได้เป็นสมาชิก
16.	คุณฟ้า	ค้าขาย	กู้ได้
17.	คุณน้ำ	รับจ้างแกะหอยนางรม	กู้ไม่ได้
18.	คุณเล	ค้าขาย	กรรมการ

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ในสังคมก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย สิ่งที่ปรากฏที่เป็นรากฐานของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ทั้งของตนเอง ครอบครัว และชุมชน อันจะกล่าวได้ว่าเป็นทุนชุมชนที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตนั้น คือ ทุนชุมชนที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่คนสร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดจากการที่ชุมชนสามารถร้อยรัด ถักทอการใช้ทรัพยากรธรรมชาติหรือทุนชุมชนที่มีอยู่เข้าด้วยกันได้อย่างแนบสนิท ทั้งชุมชนในอดีตนั้นสามารถที่จะสร้างสรรค์ คุณค่า ภูมิปัญญา ความรู้ให้กับชนรุ่นต่อมาที่มีลักษณะของการสืบทอด ดังเช่นชุมชนชาวประมงที่ศึกษา

รากฐานชุมชนชาวประมง

ลักษณะของชุมชนที่ศึกษา มีอดีตที่ยาวนานกว่า 100 ปี เดิมทีเดียวมีคนมาอยู่เพียง 4-5 หลังคาเรือน พื้นที่ชายฝั่งมีทรัพยากรสำคัญ 4 อย่าง ได้แก่ ป่าชายเลนซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไปตามแนวชายเลน มีหญ้าทะเลขึ้นอยู่แถบน้ำตื้นติดฝั่ง ถัดไปคือปะการังซึ่งพบได้ทั่วไป ส่วนมากเป็นปะการังน้ำตื้น มีอยู่ตามเกาะแก่งที่เป็นปะการังน้ำตื้น และประการสุดท้ายคือทรัพยากรทางประมง สมัยก่อนพื้นที่แถบบางแสนมีต้นไม้ ป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวประมงเล่าว่า ต้นโกงกางใหญ่ขนาด 2 คนโอบก็มี มีหญ้าทะเล (หญ้าชะเงา) ใบยาวขึ้นหนาแน่นลู่ไปกระแสน้ำดูสวยเหมือนผมนาง ส่วนปะการังก็มีเช่นเดียวกัน มีความงดงามและมีบริเวณกว้าง พบแม้กระทั่งแหล่งน้ำตื้นชายฝั่ง ทรัพยากรทั้ง 3 ชนิด มีความสัมพันธ์เกื้อกูลกันก่อให้เกิดระบบนิเวศชายฝั่ง ทรัพยากรสัตว์น้ำก็เช่นเดียวกัน มีชุกชุมอุดมสมบูรณ์มาก โดยเฉพาะอ่าวไทยภาคตะวันออกเป็นอ่าวที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้มี กุ้ง หอย ปู ปลา ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์และสัตว์น้ำในทะเลอยู่ในฐานะสมบูรณ์ มีความเจริญมั่งคง ส่วนทะเลในภาคตะวันออกเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งพบว่า เพียงใช้เครื่องมือจับปลาแบบพื้นบ้าน เช่น ลอบ เบ็ด แห ไซ แม้กระทั่งเรือผีหลอกก็สามารถจับสัตว์น้ำได้จำนวนมาก ขนาดของปลาก็ได้ชาวบ้านบอกว่า *แต่ก่อนจับปลาได้ตัวขนาดน่อง เดี๋ยวนี้ได้ขนาดแขนเท่านั้น* สำหรับสัตว์น้ำนั้น มีการกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ชาวประมงต่างกล่าวกันว่า

> *"เมื่อก่อนปลามาหาคน ปัจจุบันคนต้องไปหาปลา* บางรายก็พูดถึงว่า *แม้จะใช้วิธีจับปลาแบบง่าย ๆ เอากิ่งสนเล็ก ๆ มัดเรียงเป็นเชือกกั้นคลองเล็กๆ ในป่าชายเลนยามน้ำขึ้น พอน้ำลงปลาก็ติดอยู่ที่กิ่งสนเลือกจับปลาเอาแต่ปลาตัวโต ๆ ตัวเล็กก็ปล่อยไป"*

หรือ "สมัยก่อนคนมีมานะอดทน ปลาก็หากินในท้องนานี่แหละ ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลานิล สมัยนี้ไม่มีคนที่อื่นมาอยู่แม้แต่ปลาหมอเทศยังไม่มีเลย ตัวแค่นี้ยังเอามากินกันเลย สมัยก่อนโน่นจะหาอะไรมีทั้งนั้นแหละ สมัยก่อนฉันนึกอยากกินกุ้งก็เอาลอบไปกลิ้งก็ได้มาเป็นหลัว ๆ กุ้งน้ำเค็ม ปลาตัวเล็ก ๆ ก็กินกันหมด....."

จะเห็นว่าสมัยนั้นสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ พอเลี้ยงผู้คนได้อย่างสบาย นอกจากปลาปูแล้วยังมีสัตว์น้ำอื่นๆ เช่น กุ้ง หอย ก็มีความชุกชุมเช่นกัน

การจับจองในกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินมีมาตั้งแต่ 50 ปีมาแล้วในอดีตก่อนปี พ.ศ. 2510 การอยู่อาศัยของคนในชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเล ลักษณะบ้านเรือน เป็นเพิงพัก เป็นกระต๊อบ หลังคามุงจาก มีสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มาก คือ สะอาดและสัตว์ทะเลที่หาได้ก็มีมากเกินความต้องการ ผู้คนที่มาตามชายหาดสามารถพบเห็นปลาขึ้นมาเล่นน้ำอยู่ใกล้ฝั่ง หรือสัตว์น้ำบางตัวก็กระโดดขึ้นมาเล่นน้ำ และพัดเกยอยู่ตามชายหาด

การคมนาคมโดยส่วนใหญ่ใช้เดิน ใช้เกวียน (โดยให้กระบือ วัวลาก) ไปตามทางเล็กๆ ที่เป็นดินเลนหรือใช้เรือแจว เรือใบ เป็นพาหนะทางน้ำล่องไปตามลำคลองธรรมชาติที่ผ่านจากตัวชุมชนไปสู่ภายนอก เรือที่ใช้ในการออกหาของทะเลในวันที่ลมสงบหรือไปไม่ไกลจากชายฝั่ง ก็มีทั้งเรือใบและเรือแจว

ชุมชนนี้มีการปกครองโดยเทศบาลประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ก่อนนั้นลักษณะการ ปกครองมีผู้ใหญ่บ้านปกครอง พบว่ามีการปกครองเปลี่ยนไปในปัจจุบันนั้นเนื่องมาจากการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้หนาแน่นขึ้น ลักษณะอาชีพดั้งเดิมที่สำคัญของคนในพื้นที่นี้ คือ การทำนาและการทำประมง ซึ่งมีการสืบทอดกันรุ่นต่อรุ่นตั้งแต่ ปู่ ยา ตา ยาย แต่ลักษณะของการทำนาได้สูญสลาย หายไปจากเขตพื้นที่นี้เมื่อ 40 ปีก่อน อันเนื่องมาจากกระแสการเข้ามาของการพัฒนาท้องถิ่น ด้วยการถมพื้นที่เป็นถนน หรือให้มีการจับจองสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยของคนที่มาอาศัยอยู่มากขึ้น ลักษณะของการครอบครองพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นการจับจองที่ทำมาหากินไม่ว่าจะเป็นบนบกซึ่งแต่เดิมพื้นที่เป็นป่าชายเลน ป่าแสม ป่าโกงกาง ก็จะถูกทำการถมเพื่อให้จับจองและออกเอกสารสิทธิ์ ส่วนบ้านเรือนที่ยื่นเข้าไปในทะเลจะไม่มีการออกเอกสารสิทธิ์ดังกล่าว แต่ต้องเสียค่าเช่าให้กับกรมเจ้าท่าเป็นรายปี หรือในทะเล ด้วยการเข้าไปอยู่อาศัยทำมาหากิน วางอวน วางลอบดักปูในทะเล สังเกตอาณาเขตของพื้นที่ในทะเลได้ด้วยการสังเกตจากลักษณะและสีของอวนที่ใช้

ลักษณะของการปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นการปลูกสร้างติดกันอยู่เรียงราย เป็นแนวยาวตามชายทะเลประมาณ 3-4 กิโลเมตร การปลูกบ้านในลักษณะเช่นนี้เริ่มทำมา 40 กว่าปีแล้ว ประชาชนที่อาศัยอยู่เดิมที่สามารถจับจองพื้นที่ได้ก่อน ก็จะมีการสร้างบ้านเรือนให้ผู้ที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในเขตพื้นที่นี้ได้อาศัยเช่าอยู่ ลักษณะของคนที่อาศัยในพื้นที่จึงมีทั้งคนที่เป็นคนเก่าแก่เดิมซึ่งมีจำนวนอยู่ไม่มากนัก ประชาชนส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ต้องการประกอบอาชีพเกี่ยวกับทะเลมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในเบื้องต้น รวมทั้งลักษณะของอาชีพที่มีความหลากหลายในเขตพื้นที่นี้ จึงเป็นสิ่งดึงดูดให้มีประชากรเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น

บ้านของชาวประมงที่อาศัยอยู่ริมทะเลจะมีพื้นที่ในเขตทะเลที่สามารถจะนำเรือของตนเองเข้ามาจอดได้ มีทั้งเรือขนาดเล็กและขนาดกลางที่ทอดสมอรอคอยวันและเวลาของการออกทะเลอีกครั้ง เมื่อคลื่นลมสงบ และหากยืนทอดสายตาไปในทะเล ในระยะห่างจากตัวบ้านไปเพียง 1-2 กิโลเมตรจะเห็นแนวไม้ปักเรียงรายเป็นบริเวณกว้าง เพื่อใช้เป็นที่สำหรับเลี้ยงหอยแมลงภู่ หรือหอยนางรม ที่ถูกจับจองโดยเจ้าของบ้านสำหรับเป็นแหล่งทำมาหากิน

แหล่งน้ำสำคัญนอกจากคลองธรรมชาติแล้ว เนื่องจากยังไม่มีน้ำประปาเข้ามาสู่หมู่บ้านจึงมีการช่วยเหลือกันของคนในหมู่บ้านด้วยการขุดบ่อน้ำขึ้นมาใช้ในชุมชน 2 บ่อด้วยกัน นอกจากนั้นตะเกียงน้ำมันถูกนำมาใช้แทนไฟฟ้าที่ยังต่อมาไม่ถึงในชุมชนนี้

ในสมัยก่อนชาวบ้านจะมีการช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ ด้วยความสมัครใจเมื่อมีผู้ร้องขอโดยไม่มีค่าแรงใด ๆ ทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัว เช่น การยกเรือและซ่อมเรือ หรือในเรื่องของส่วนรวม เช่น การทำถนน การเก็บขยะตามชายหาด ครั้นเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป การปกครองเปลี่ยนไปในรูปแบบเทศบาล รวมทั้งมีผู้นำที่ได้รับความไว้วางใจ เคารพนับถือ เกรงใจ กิจกรรมของชุมชนจึงดำเนินไปท่ามกลางความเห็นชอบของผู้นำเป็นหลัก ด้วยลักษณะของการปกครองรวมทั้งจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ลักษณะของการไหว้วานกันในเรื่องของสาธารณะก็ลดลงไปเป็นลักษณะการว่าจ้างเป็นรายวันแทน แต่ถ้าเป็นงานการกุศลหรือการช่วยเหลือกันในเรื่องต่าง ๆ ชาวบ้านก็ยังยินดีให้ความช่วยกันอย่างเต็มที่เช่นเดิม อันแสดงถึงสังคมของชุมชนมีทุนทางสังคมที่มีความเกาะเกี่ยวสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี โดยเฉพาะงานบุญ หรือวันพระจะมีชาวบ้านมาร่วมทำบุญฟังเทศน์ ถือศีลในวันพระกันอยู่เนื่อง ๆ

จากสภาพตามอุดมสมบูรณ์ในอดีต ชุมชนชาวประมงยังดำรงอยู่แบบพอยังชีพ มีการทำมาหากินแบบเรียบง่าย มีวิถีชีวิตคู่กับท้องน้ำและแผ่นดิน ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ ก่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ที่สงบนิ่ง ไม่ต้องดิ้นรน แต่สภาพได้เปลี่ยนแปลงไป สัตว์น้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรประมงก็เริ่มเสื่อมถอย ป่าชายเลน ระบบนิเวศเปลี่ยนไป หญ้าทะเลภาคตะวันออกก็แทบไม่มีให้เห็น การจับสัตว์น้ำก็ต้องออกจากฝั่งไกลออกไป ๆ ซ้ำบางครั้งยังไม่คุ้มกับการออกไป

จับสัตว์น้ำอีกด้วย ก่อให้เกิดความไม่แน่นอนในการดำรงชีวิตนี้ ที่มีผู้ให้ข้อมูลว่า .....*ชาวประมงออกไปหาปลาเดี๋ยวนี้เหมือนยืนอยู่บนเส้นด้าย ไม่รู้ว่าทุกครั้งที่ออกหาปลาจะได้หรือเปล่า*.....

สภาพการทำมาหากินในอดีต

อาชีพของชาวบ้านในชุมชนนี้จะมีหลากหลาย ซึ่งยังอยู่บนพื้นฐานของการหาอยู่หากินค่อนข้างมาก คือ จากเดิมที่มีอาชีพทำนานั้นเป็นการทำนา ด้วยการใช้พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกกันในช่วงเวลานั้น ๆ เพื่อเก็บไว้เพื่อดำรงชีพ เช่นที่ชาวบ้านกล่าวว่า *ไม่ได้ขาย เก็บไว้ในยุ้ง ไม่เคยขาย* ดังนั้นหากมีความจำเป็นที่ต้องใช้สินค้าอุปโภคบริโภคใด ก็จะนำพืชชนิดอื่น เช่น มะพร้าว หรือการเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ หรือไม่เช่นนั้นก็จะนำสัตว์ทะเลที่หาได้ด้วยความไม่ยากลำบากไปขายในตลาดใกล้กับชุมชนเพื่อนำเงินที่ได้มาแลกซื้อสิ้นค้าจำเป็นอื่นสำหรับครอบครัวที่ต้องการ หากหมดฤดูการทำนาก็จะมีการปลูกข้าวโพดต่อ อย่างที่ชาวบ้านเล่าว่า .....*ฉันต้องทำเป็นหมดเลย เป็นนาพอหมดทำแล้วก็ปลูกข้าวโพด ปลูกอะไรฉันก็ทำ*.....

ต่อมาชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพมาเป็นทำประมงเป็นหลัก ซึ่งการทำประมงในสมัยนั้นเป็นแบบพออยู่พอกิน ถึงแม้จะมีทรัพยากรสัตว์น้ำที่อุดมสมบูรณ์ก็ตามหากเมื่อใดที่หาสัตว์ทะเลมาได้ ก็จะนำสัตว์นั้นมาขายให้กับพ่อค้าที่เป็นเจ้าประจำเพื่อนำไปขายต่อ ถึงแม้บางครั้งจะมีการหยิบยืมสิ่งของที่จำเป็นของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคของกันและกันก็จะมีการนำมาใช้คืนด้วยการซื้อของใหม่มาให้ ส่วนการแลกเปลี่ยนอาหารกันนั้นพบว่า จะเป็นการนำไปให้กันมากกว่าที่จะแลกของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง ตั้งแต่อดีตกาลที่ผู้คนมีความเอื้ออาทรต่อกัน

การเรียนรู้การทำมาหากินก็จะเป็นการเรียนรู้ด้วยวิถีชีวิต คือ การจับปลาได้ตามพ่อแม่ออกทะเลใช้วิธีการง่าย ๆ ในการจับปลา เช่น เบ็ด ลอบ แห หรือเป็นการใช้อวนลอย ปล่อยธรรมชาติ ลักษณะของอวนจะใช้ตามแต่ประเภทที่ใช้จับสัตว์น้ำซึ่งใช้มาถึงปัจจุบัน เกิดการเรียนรู้ดังว่า

> *".....ก็เรียนตามประสบการณ์คนโตเขาสอน ว่าวางแบบนี้ มีหินกองไว้วางไม่ได้ เขาก็บอกเราก็จำไว้ บริเวณหน้าบ้านเราก็จะรู้หมดว่าตรงไหนมีอะไร ตรงนี้วางอวนได้หรือไม่ได้ เพราะว่ามันจะติดขาด ติดไม้ ติดซากโป๊ะเก่าอะไรอย่างนี้ ใช้ความจำเอา เขาจะสอนลูกนี่ตรงกับไฟดวงนี้ ใช้ความจำแล้วทีหลังก็อยู่ในสมองหมดเลย"*

ในการทำประมงพื้นบ้าน มีการใช้เครื่องมือ ได้แก่อวนกุ้ง ใช้สำหรับจับกั้ง จะเป็นตาถี่เป็นอวน 3 ชั้น ตาเล็ก ท้ายอวนเป็นที่รวมของกุ้งที่จับได้ อวนปู ใช้สำหรับจับปู จะใช้อวนตา

ห่างในการจับปูที่อยู่ตามชายฝั่งทะเล อวนปลาส่วนใหญ่จับปลาชนิดเล็กที่ตัวไม่ใหญ่นัก เช่นปลาเห็ดโคลน ในบริเวณชายฝั่งที่ไม่ไกลนักสมัยก่อนการวางอวนนั้น เมื่อได้สัตว์น้ำจากทะเลส่วนใหญ่จะขายสด ยังไม่นิยมแปรรูปหรือตากแห้งแต่อย่างใดเพราะว่าสัตว์น้ำมีความอุดมสมบูรณ์จำนวนชาวประมงยังมีไม่มาก ไม่ต้องแข่งขันแย่งชิงกัน การวางอวนนั้นจะเป็นการวางอวนชายฝั่งไม่ออกไปไกล จะเป็นการหาแมงกะพรุน วางปู ปลาเก๋า หรือใช้เรือขนาดเล็ก ออกไปนอกชายฝั่งวางอวนปูตอนเช้ามือ สว่างก็กลับเข้าฝั่ง ขายสด ๆ กุ้งก็ไม่ต้องแช่น้ำแข็ง หรือเป็นปลากุแล ปลาทู ปลาอินทรีย์ ก็มีลักษณะการออกไปจับเหมือนกัน

การค้าขายที่ได้จากการสัตว์น้ำนั้นก็เป็นไปเพื่อการยังชีพ ด้วยการนำไปซื้อสิ่งจำเป็นไว้สำหรับการบริโภคหรือเปลี่ยนเป็นเงินตราเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็นหรือยามเจ็บไข้ได้ป่วยเท่านั้น วิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความผูกพันและพึ่งพิงธรรมชาติอย่างเต็มที่นั้น ทำให้เกิดความรักและหวงแหนในธรรมชาติ ไม่มีการบุกรุกทำลายทรัพยากร จนกระทั่งชาวบ้านกล่าวว่า *หากได้ปลาตัวเล็กมาก็จะใช้มือเลือกเอาตัวเล็ก ๆ ออกไปเอาแต่โต* ชาวประมงจะจับสัตว์ทะเลตัวใหญ่บริโภคได้ และจับจำนวนไม่มากนัก พอเหมาะแก่การดำรงชีพ จึงเห็นได้จากอดีตจะคิดเครื่องมือประมงพื้นบ้านขึ้นมาเฉพาะใช้จับสัตว์น้ำที่โตแล้ว และจับเฉพาะชนิดที่ต้องการ ในอดีตช่วงต้น ๆ ยังไม่ใช้เครื่องมือประเภทถักเย็บ จะใช้เครื่องที่ทำจากไม้ไผ่และไม้อื่น ๆ ทั้งหมดจะสร้างขึ้นมาเพื่อจับสัตว์ที่ตัวโตและเฉพาะเจาะจงเท่านั้น ดังนั้นจึงมีชื่อของเครื่องมือที่บอกชัดเจนว่าถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำอะไร เพราะไม่เช่นนั้นจะก่อปัญหาดังว่า

> *".....การใช้ทะเลอย่างกอบโกย ถ้าประมงทำแบบนี้หมด ไม่เกินหนึ่งเดือนทุกสิ่งทุกอย่างหมดทะเลแน่ พวกเราไม่ทำอย่างนี้แน่นอน เราทำมาหากินมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย เราหากินกันแค่วันๆ ไม่คิดร่ำรวยกอบโกย เราต้องรักษาทะเลไว้ชั่วลูกชั่วหลานนะ....."*

การทำประมงพื้นบ้านในอดีตดังกล่าว เห็นได้ว่าเป็นการใช้ทะเลในลักษณะที่วงจรของทะเลได้ทำงานของตัวเองได้ตามปกติ ทำให้สัตว์ทะเลมีโอกาสวางไข่ ทะเลมีโอกาสฟื้นตัว ระบบนิเวศของทะเลไม่ถูกทำลาย เช่นสัตว์ทะเลตัวเล็ก และสัตว์ทะเลตัวใหญ่ยังอยู่ร่วมกันในลักษณะที่เป็นวงจรชีวิตซึ่งกันและกัน สัตว์ทะเลและพืชทะเลที่ถูกสร้างขึ้นมาให้เป็นอาหารของกุ้งหอยปูปลาก็ยังคงมีชีวิตอยู่ตามปกติเพื่อทำหน้าที่ของตัวเอง

ดังจะเห็นว่าในอดีตนั้น ชุมชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ถ้อยทีถ้อยอาศัยธรรมชาติ มีความผูกพันกันทางสังคม ในระบบเครือญาติ มีชีวิตที่ไม่ต้องใช้เงินตรา หากแต่มีการเกื้อหนุน แลกเปลี่ยนสิ่งของที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั้งของกิน ของใช้ ผู้คนมิต้องใช้เงินตราจึงไม่ต้องแสวงหามากนัก

พออยู่พอกินแบบยังชีพ ชาวประมงถือว่า ทะเลเป็น “อาหารหม้อใหญ่” ในการทำอาชีพ ชุมชนมีรากฐานอันก่อเกิดของทุนชุมชนในอดีตที่เกิดขึ้นมาทั้งยังฝังรากลึกในสังคมไทย การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตจึงมีทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมเป็นรากฐานที่หล่อหลอมค้ำจุนให้ชีวิตชุมชนไม่เพียงแต่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ๆ ทำให้ชุมชนมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนตัวเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นในอดีตที่ผ่านมา ชุมชนเหล่านี้จึงมีแรงเกาะเกี่ยวของความเป็นชุมชนให้ปรากฏ

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

นับตั้งแต่ชุมชนในอดีตนั้น มีความเป็นอยู่แบบพอยังชีพ หากแต่กระแสทุนนิยมเข้ามาได้กลับพลิกความเป็นอยู่ของชุมชนให้ต้องพึ่งพิงเงินตรา พึ่งพิงรัฐเพราะสังคมได้เปลี่ยนยุคสมัยไปสู่วิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับเงินตรามากขึ้น ใช้การดำรงชีพแบบการผลิตเพื่อการค้า เป็นสังคมของทุนนิยมเต็มที่ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ชุมชนชาวประมงภาคตะวันออก ได้ตอบรับกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย อย่างยิ่งยวดรวดเร็วกว่าในพื้นที่อื่น ๆ เนื่องจากกระแสการพัฒนาที่เชี่ยวกราด และสภาพพื้นที่ก็ไม่ห่างจากกรุงเทพฯเท่าไร จึงทนแรงเสียดทานตามของกระแสการพัฒนาไม่อยู่ชุมชนถูกกัดเซาะทลายสั่นคลอน ด้วยกระบวนการพัฒนากระแสหลัก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีพลวัตของการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลาย คือ มีการหลอมรวมการท่องเที่ยว ที่ถูกสร้างขึ้นมาทดแทนการทำประมงตามรูปแบบของทุนนิยมการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลักส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติ

การล่มสลายของทรัพยากรชายฝั่ง

ผลพวงของการทำประเทศไปสู่ความทันสมัยโดยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ได้ทำให้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลล่มสลายอย่างรวดเร็วเป็นเงาตามตัว จนทำให้เกิดวิกฤติการณ์ทะเลไทยในปัจจุบัน สิ่งที่ล่มสลายอย่างเห็นได้ชัด คือ ป่าชายเลน ในภาคตะวันออกเมื่อปี 2504 มีพื้นที่ป่าชายเลน 2.3 ล้านไร่ ในปี 2529 เหลืออยู่ 1 ล้านไร่ เพียง 25 ปีเท่านั้น ป่าชายเลนลดลงร้อยละ 50 (พิศิษย์ ชาญเลขา. 2537:33) ป่าชายเลนเป็นชีวิตจิตใจ เป็นความอยู่รอดของพี่น้องชาวประมงชายฝั่งโดยแท้ การลดลงของป่าชายเลนมีหลายกรณีคือ ประการแรกนโยบายการจัดการป่าชายเลนของรัฐ รัฐบาลเห็นว่าการให้สัมปทานนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และสามารถรักษาป่าชายเลนไว้ได้ จึงให้เอกชนดูแลจัดการแทน ประการที่สองการสูญเสียป่าชายเลนจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง โดยเฉพาะการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในเขตป่าชายเลน ซึ่งทำให้สูญเสียป่าอย่างถาวร

หญ้าทะเล เป็นทรัพยากรที่ถูกทำลายมากในช่วงที่มีการพัฒนาสมัยใหม่ คนทั่วไปมองไม่เห็นคุณค่าของหญ้าทะเล แท้ที่จริงหญ้าทะเลทำให้เกิดระบบนิเวศย่อย ๆ ชายฝั่งที่สำคัญมากเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์และเป็นที่หลบซ่อนภัยทางสัตว์น้ำวัยอ่อน กุ้ง หอย ปู ปลา หญ้าทะเลถูกทำลายลงจากการใช้เครื่องมือที่ไม่เหมาะสม เช่น การใช้อวนดุน อวนลาก อวนซัก ได้ทำลายความสมบูรณ์ของหญ้าทะเลเกือบหมดสิ้น รวมถึงน้ำเสียที่ไหลลงทะเล ดังว่า

".....อีกอย่างหนึ่ง น้ำเสียมากด้วยตอนนี้บ้านจัดสรรขึ้นกันมากเดี๋ยวนี้ น้ำพวกแฟ๊บอะไรแบบนี้ น้ำเสียลงมาก็อยู่ในอ่างสัตว์น้ำพวกนี้ เขาไม่ชอบ เดี๋ยวอีกหน่อยก็จะมีน้ำเสียมา นี่ปลาตายลอยกันเกลื่อนแถวนี้น้ำเสียมา"

ฐานคติความเชื่อของชาวทะเล

ถึงแม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น แต่สำหรับชีวิตชาวประมงพื้นบ้านยังมีลักษณะของความเชื่อนั้นจะมีค่อนข้างสูง เนื่องจากมีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ ความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ลมฟ้าอากาศ จึงมีระบบความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม เพื่อชีวิตมั่นคงและปราศจากภัยอันตรายจากการออกไปกลางทะเลก็จะมีชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก ด้วยการไหว้เจ้าพ่อ,เจ้าแม่,แม่ย่านางหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านที่ตนเองนับถือ จึงมีความสำคัญต่อจิตใจของชาวประมงค่อนข้างมาก ชาวบ้านที่หาดวอนนภาจะนับถือและไหว้เจ้าแม่เขาสามมุข หรือเจ้าพ่อสุวรรณ หรือเจ้าพ่อเขาใหญ่ ด้วยผลไม้ มะพร้าวอ่อน และว่าว เป็นต้น ซึ่งชาวประมงมีความเชื่อว่าก่อนออกทะเลจะต้องสักการะบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวเพื่อคุ้มครอง ให้ปลอดภัยและสามารถจับปลาได้มาก ความเชื่อดังกล่าวนี้ยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

แรงเกาะเกี่ยวของคนในชุมชน

เนื่องจากชุมชนหาดวอนนภาและชุมชนเขาสามมุขมีขนาดของพื้นที่ไม่กว้างใหญ่มาก คนส่วนใหญ่รู้จักมักคุ้นกัน ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นการผูกพันกันในหมู่ชาวประมงที่ออกหาปลา สัตว์น้ำ เพราะต้องสารสัมพันธ์ ช่วยเหลือกัน ดังเช่นจะถามกันในหมู่ชาวประมงพื้นบ้านว่าการจับปลาในบริเวณนี้เป็นอย่างไรมีปลาชุมไหม ก็จะบอกกันโดยไม่ปิดบัง เอื้ออาทรต่อกัน ทั้งยังมีสิทธิใครที่ปักธงแล้ว อันหมายถึงมีสิทธิในการจับปลาตรงนั้น ผู้มาทีหลังก็จะไปหาที่อื่น ไม่มีการแก่งแย่งหรือแย่งชิงการจับสัตว์น้ำ หรือในกรณีหากประสบกับพายุเรือล่มก็จะช่วยกันกู้ขึ้นมา

แต่เนื่องสภาพของท้องถิ่นได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต มีสภาพเป็นแหล่งท่องเที่ยวและทำมาหากินที่ดีมีการย้ายเข้าของคนต่างถิ่นมากขึ้น เกิดมีอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น การติดต่อสัมพันธ์ที่มาดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนไป แต่ในกลุ่มประมงที่ออกจับสัตว์น้ำยังมีความผูกพันที่แน่นแฟ้นกันเพราะยังต้องพึ่งพิงกันอยู่ทั้งยังต้องถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ส่วนใหญ่ผู้ชายจะเป็นผู้ออกทะเล ส่วนผู้หญิงจะมีอาชีพรับจ้างแปรรูปหรือแกะหอยนางรม ตากปลา ตากหอย เป็นต้น

การเกิดทุนทางสังคมก็คือระบบความสัมพันธ์ เป็นการซ้อนทับของสิ่งต่าง ๆ ของทุนชุมชนที่เป็นอุดมการณ์ของการดำรงอยู่ของคนที่ต้องการดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือคนข้างเคียง หรือระหว่างชุมชน แต่มิใช่ดำรงอยู่โดยมิต้องพึ่งพิงรัฐ หรือคนข้างนอกที่มีอำนาจ สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามที่ชุมชนสร้างขึ้นมา เป็นเรื่องที่มีฐานคิดเพื่ออยู่

รอดได้ ถ้ามีปัญหาหรือวิกฤตคนในชุมชนสามารถแก้ไข หากยังมีปัญหาชุมชนสามารถสร้างความรู้ คนในชุมชนสามารถช่วยเหลือกัน อันเป็นอุดมการณ์ของชีวิตไม่มุ่งพึ่งพิง นำมาซึ่งความมั่นคงแห่งทุนคือ ทุนความรู้ ทุนทางสังคม ที่ก่อเกิดของทุนธรรมชาติ ภายใต้อุดมการณ์เพื่อความอยู่รอด มีเสถียรภาพสิ่งที่ดำรงอยู่คือ ไม่ให้ทุนธรรมชาติหมดไปในอุดมคติ การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแบบแบ่งปัน เกื้อกูลกัน พยายามดำรงรักษาธรรมชาติเอาไว้ที่ต้องอาศัยการพึ่งพากันภายใต้กฎเกณฑ์ บรรทัดฐานของความสัมพันธ์เกิดจากทุกฝ่ายร่วมมือสัมพันธ์กันกำหนด คือทุนทางสังคมกำหนดกฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ในการขอแลก ขอยืมหรือขอเฉย ๆ มีบรรทัดฐานที่ทั้งสองฝ่ายกำหนดขึ้นมา มีกฎเกณฑ์ที่มีการจ้างการขายภายใต้ทุนทางสังคม คนที่สัมพันธ์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์ ตัวกฎเกณฑ์ที่อยู่บนพื้นฐานที่ต่างฝ่ายต่างไม่มีอำนาจเหนือคนอื่นมากนัก แต่สภาพของความเป็นจริงนับสภาพของทุนธรรมชาติได้เปลี่ยนไปเกือบหมด หากแต่รากฐานของความสัมพันธ์ยังมีร่องรอยปรากฏให้เห็นได้บางส่วน แต่ก็หลงเหลือน้อยมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองที่มีวิถีชีวิตเหมือนต่างคนต่างอยู่ ตากคนต่างทำมาหากิน ไม่มีเวลาว่างมากนัก เพราะความเร่งรีบในการประอบอาชีพและสภาพความเป็นอยู่ที่มีความแตกต่าง หรือช่องว่างทางสังคมแตกต่างกันออกไป แรงเกาะเกี่ยวร้อยรัดนับวันจะห่างขึ้นไปทุกที

การดำรงชีวิตของคนในชุมชน ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับคนและองค์กรภายนอกชุมชนมากขึ้น และดำรงรักษาระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้เพียงบางส่วน ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ร่วมทุกร่วมสุขและเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยระบบความสัมพันธ์แบบคิดคำนวณผลได้เสีย และความสัมพันธ์แบบต่างคนต่างอยู่ หรือตัวใครตัวมัน การขยายตัวของระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เกื้อหนุนการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ตักตวงผลประโยชน์และเอาเปรียบคนในชุมชน

สภาพการทำมาหากินปัจจุบัน

การทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้าน ได้ปรับเปลี่ยนไป จากการใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ ก็ปรับเปลี่ยนไปใช้เทคโนโลยี ใช้เครื่องยนต์ รวมถึงการใช้ลอบ ใช้อวนที่มีขนาดต่าง ๆ รวมถึงเทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำที่ทันสมัย ดังคำสัมภาษณ์

> *“คนส่วนมากเวลาไปวางอวนก็จะไปด้วยกันแล้วแต่ว่า เครื่องของใครเร็วก็ไปถึงที่วางเร็วก็มีที่วางก่อนไปถึงช้าก็จะมีที่วางอวนอยู่ทั่วไปหมด แต่จะมองเห็นแต่ธงที่มีสีไม่เหมือนกันทั่วท้องทะเลเต็มไปหมด แต่ที่วางลงไปแล้วนั้นเขาไม่รู้กันหลอกว่าจะมีปูติดเยอะหรือเปล่า เพราะของในน้ำมันมองไม่เห็น เหมือนกับว่าอาศัยดวงว่า*

จะมีปูติดเยอะไหมเท่านั้นเอง ถ้ามีปูติดเยอะเขาก็จะจำตำแหน่งเอาไว้ตรงนี้มีปูพรุ่งนี้ก็จะต้องมาวางให้เหมือนเดิม แต่ไม่มีตัวหรือว่ามีน้อยก็ย้ายไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะโดนปู บางคนมีเรือใหญ่หาปู เขาก็ใช้ดาวจับตำแหน่งเอาไว้พรุ่งนี้ก็จะวิ่งไปซ้ำที่เดิมได้เหมือนเดิม"

หรือ..... "ในการวางอวนกุ้ง ก็จะมีการวางโดยมีช่วงการวางตั้งแต่พฤษภาคมถึงเดือนตุคลาคมก็จะเลิกวางเพราะพอหลุดเดือนตุลาคมก็จะเริ่มเข้าหน้าหนาวน้ำจะขึ้นลงตอนกลางคืน แต่ถ้าเป็นช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคมน้ำจะขึ้นลงตอนกลางวัน วิธีการวางอวนคือวางช่วงน้ำลงและน้ำขึ้น เพราะว่าอวนกุ้งเวลาวางลงไปในน้ำแล้ว อวนจะต้องเดินไปเรื่อย ๆ คือลอยไปเรื่อย ๆ ใช้ธงเป็นเป้าหมายหัวท้าย และจะวางตั้งแต่ช่วง 13 ค่ำถึง 6 ค่ำ ก็จะหยุดการวางกุ้งเพราะว่าน้ำจะไม่ขึ้นลง ถ้าน้ำไม่ขึ้นลงน้ำก็จะไม่ไหล ทำให้วางอวนกุ้งไปแล้วไม่เดิน ก็จะหยุดวางช่วง 7 ค่ำถึง 12 ค่ำ หน้าหนาวก็วางได้ แต่จะไม่ดีเท่ากับเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม เพราะว่าน้ำขึ้นลงกลางคืน แล้วกุ้งก็จะน้อย คือทำงานลำบากกว่าตอนกลางวัน"

แต่การหากุ้งในปัจจุบันประสบปัญหาอย่างมากเพราะจับไม่ค่อยได้ ลดจำนวนลงกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่า

จากความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีสัตว์น้ำชุกชุม ประกอบกับเทคนิควิธีการใช้เทคโนโลยีเครื่องมือทันสมัย ทั้งขนาดของอวนลาก อวนดุนในเรือขนาดกลาง และเรือขนาดใหญ่ที่มีกำลังเครื่องยนต์สูง ๆ อย่างเช่นเรือดุนมีความแรง 200 แรงม้า มักแอบดุนตอนกลางคืน กวาดทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ใต้น้ำทั่วไป หากเป็นเรือขนาดเล็กขนาด 1 วา ใช้จับปลาหมึก ปู เรือขนาดกลาง 3 วา 2 ศอก ใช้จับปลาทู จับปู แต่วิ่งไปไม่ได้ไกลมาก นอกจากนี้ยังมีเรือ ลาก เรืออวนล้อม เรือโป๊ะ มีอวนเฉพาะชนิดสำหรับใช้ เช่น อวนสำหรับจับปู อวนสำหรับจับปลาเห็ดโคลน อวนสำหรับจับกุ้ง อวนสำหรับจับปลากระบอก นอกจากนี้ยังมีการใช้ลอบดักจับปู จากปัญหาการทำการประมงในปัจจุบัน สภาพเชิงนิเวศเปลี่ยนไปพื้นใต้น้ำที่เป็นที่อยู่ของสัตว์น้ำ ปะการัง หรืออื่น ๆ ถูกทำลายที่มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้งการใช้แหอวนที่ตาถี่ขึ้นเพื่อสัตว์น้ำตัวเล็กตัวน้อย ทำให้สัตว์น้ำหมดไปอย่างรวดเร็วจึงต้องออกจับสัตว์น้ำก็ออกไปชายฝั่งมากขึ้น บางส่วนนายทุนที่มีเรือขนาดใหญ่จะออกไปจับสัตว์น้ำในเขตพื้นที่ที่ติดกับประเทศไทย สิ่งหนึ่งชาวประมงจึงใช้วิธีแก้ปัญหาโดยการแบ่งเปอร์เซ็นต์ ร้อยละ 30 สำหรับลูกเรือในการกระตุ้นออกทะเลก็เป็นทางเลือกหนึ่ง

แต่ปัญหาการแย่งชิงการจับปลาของเรือนายทุน ประกอบกับสัตว์ที่เหลือน้อยมาก กรมประมงจึงออกกฎกำหนดปิดอ่าวเพื่อให้ปลาได้วางไข่ในช่วงฤดูฝนเป็นเวลา 6 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน -28 กุมภาพันธ์ของทุกปี ห้ามเข้าใกล้ฝั่งหรือจับปลาในเขตที่กำหนดอย่างต่ำ 6 ไมล์ทะเล

ปัญหาการจับสัตว์น้ำ ได้ลดลงอย่างมาก บางครั้งไม่คุ้มทุนหรือคุ้มค่ากับการออกไปจับปลา จึงเปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงหอยนางรม หอยแมลงภู่แทน โดยเลี้ยงตามชายฝั่งมีการจับจองเขตการเลี้ยง เดิมใช้หินเป็นตุ้มวางเป็นแถวยาวร้อยเชือกรวมไว้กับไม้ไผ่เป็นแถว ๆ ปัจจุบันใช้ปูนแทนเพื่อความสะดวกและคงทน นอกจากการเลี้ยงหอยแล้วยังนิยมเลี้ยงกุ้ง และเพาะลูกกุ้งขายให้กับผู้เลี้ยงกุ้งโดยทั่วไป การเพาะกุ้งกุลาดำในช่วงแรก ๆ ได้ผลดี แต่ปัจจุบันประสบปัญหาการขาดทุนเนื่องจากไม่สามารถส่งออกได้

การสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการแปรรูปสัตว์น้ำ

การปรับเปลี่ยนเพื่อเพิ่มมูลค่าการผลิตสินค้า คือ การแปรรูปโดยการทำสัตว์น้ำตากแห้ง ไม่ว่าจะเป็นกุ้งแห้ง ปลาหมึกตากแห้ง หอยแมลงภู่ตากแห้ง ปลาซ่อนทะเลตากแห้งส่วนใหญ่เป็นการแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่มีภูมิรู้แบบพื้นบ้านที่ทำกันมาหลายสิบปี บางส่วนเริ่มหรือใช้เทคโนโลยีทันสมัยเข้ามาเช่น การทำกุ้งแห้ง และการทำน้ำปลา นับเป็นวิวัฒนาการในการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด วัตถุดิบส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะนิยมซื้อรอบ ๆ หรือจังหวัดใกล้เคียงเพราะพื้นที่การจับสัตว์น้ำไม่พอเพียงกับความต้องการของผู้บริโภคสินค้าทะเลแปรรูป สำหรับการแปรรูปสัตว์ทะเล ได้แก่

- **การทำหอยแมลงภู่ตากแห้ง**

การเลี้ยงหอยแมลงภู่ ได้ปรับเปลี่ยนมาเลี้ยงหอยและแปรรูปมาไม่ต่ำกว่า 20 ปี มาแล้ว โดยที่ชาวประมงจะปักไม้ให้หอยแมลงภู่มาเกาะริมชายฝั่ง มีน้ำเชื้อหอยเป็นตัวช่วยในการขยายพันธุ์หอย ในระยะ 6 เดือน สามารถจับหอยขึ้นมา นำมาแปรรูปคือตากแห้งโดยล้างและผ่าตัวหอยและเปลือกหอย การขายจะขายเป็นเข่งหรือหลัว (1 หลัว ประมาณ 30 กิโลกรัม) เข่งละ 120 บาท การแกะหอยตากแห้งต้องแกะตั้งแต่เช้ามืด ตากตอนเช้ามืดถึงประมาณ 8.00 นาฬิกา หอย 1 หลัว แกะตากจะเหลือเนื้อหอยเพียง 2 - 2.4 กิโลกรัม ทำตากได้ 1 หลัว จะส่งขายได้กิโลละ 120 บาท เจ้าของจะมีรายได้ประมาณ 120 บาทต่อวัน จึงเป็นที่นิยมทำกันมากเพราะได้ราคามากกว่าที่จะขายหอยแมลงภู่สด ๆ

- **การทำปลาหมึกตากแห้ง**

การทำปลาหมึกแห้งผู้ทำได้ทำอาชีพนี้มาแล้วเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 20 ปี ผู้ทำปลาหมึกตากแห้งจะรับซื้อมา กิโลกรัมละ 10 บาท จากตลาดหรือจากเรือประมง เอาใส่ตะแกง ผ่าออกตากแห้ง

แช่น้ำจืด คือตัวเล็กตัวใหญ่ไม่ต้องใส่อะไรตากแห้ง ตาก 1 วันเก็บได้ มีคนกลางมารับซื้อไปขายอีกทอดหนึ่งปัญหาคือวัตถุดิบไม่ค่อยมี ราคาแพงทำให้การทำปลาหมึกตากแห้งลดลงกว่าเดิม

- **การทำปลาช่อนทะเลตากแห้ง**

ปลาช่อนทะเลตากแห้งเป็นอาชีพที่ชุมชนได้ดำเนินการมากว่า 10 กว่าปีแล้ว เริ่มแรกผู้ทำได้ซื้อปลามา 200 - 300 กิโลกรัม ซื้อปลามาจากจังหวัดระยองในช่วงเช้ามืดประมาณตี 2 ถึง ตี 3 โดยเริ่มทำในตอนเช้า ด้วยการนำปลาสด จุ่มลงไปในน้ำเกลือ ตามอัตราส่วน คือ น้ำ 15 ลิตร ต่อเกลือ 1 กิโล หรือบางครั้งใช้ชิมเอา แช่ 3 ครั้ง ความเค็มจะลดลงเติมเกลืออีก แล้วยกขึ้นตากบนแผงไม้ 1 แดด หมายถึง 1 วัน หรือตากแดด 2 แดด (2 วัน) ก็เก็บขายได้ ปลาสด 100 กิโลกรัม ทำปลาตากแห้งเหลือ 30 กิโลกรัม ตากวันละ 15 - 20 แผง แผงละ 1 กิโล โดยเริ่มต้นราคาขายในสมัยก่อน 50 บาทต่อหนึ่งกิโลกรัม ปัจจุบันขายกิโล 66 บาท และขายปลีกกิโลละ 80 บาท การทำปลาช่อนตากแห้งนับเป็นภูมิปัญญาของชาวประมง โดยปลาที่ซื้อมาจะมีคนรับจ้างตัด ขอดเกร็ด ผ่าไส้ออก โดยวิธีการใช้มอเตอร์หมุนไป ปั่นเกร็ดออกลักษณะเป็นแผ่นสังกะสี เจาะรูให้คม หมุนไปเกร็ดก็หลุด คนทำขณะนี้ 4 คน แรกเริ่มซื้อปลามากิโลละ 7-8 บาท ขณะนี้ 15 บาท เศษวัสดุ (เศษปลา) ขายได้กิโลละ 2 บาท การทำปลาช่อนตากแห้งได้ทำรายได้เป็นกอบเป็นกำ เป็นรายได้ที่งดงามกว่าการทำสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ จากการสัมภาษณ์บ้านที่ทำปลาช่อนตากแห้ง สามารถที่จะปลูกบ้านใหม่ในราคาเรือนล้าน ซึ่งเป็นการประสบความสำเร็จในอาชีพ

- **การทำกะปิ**

ชุมชนที่ศึกษาได้มีการแปรรูปการทำกะปิ ด้วยการใช้เคยสดซึ่งได้มาจากคลองด่านในราคากิโลกรัมละ 14-17 บาทแล้วแต่ความมากน้อยของเคยในช่วงเวลานั้น โดยใช้เคยสด 7 ส่วนต่อเกลือ 1 ส่วน ผสมกัน แล้วนำมาตากแดดจนเย็น แล้วก็ขยำอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงนำผ้าใบมาคลุมไม่ให้โดนน้ำค้าง ในเช้าวันรุ่งขึ้นก็จะนำมาตากแดดอีกครั้งหนึ่งทำอย่างนี้ทุกวันจนครบ 1 เดือน จึงนำไปขาย ซึ่งราคาขายกะปิจะขึ้นอยู่กับความแห้งของกะปิ ซึ่งจะขายได้ราคากิโลกรัมละ 50-80 บาท แล้วแต่ความแห้งของกะปิ ตลาดที่รับซื้อจะเป็นเจ้าประจำถึงจะได้ราคามิเช่นนั้นก็จะถูกกดราคาของกะปิลง

- **การทำกุ้งแห้ง**

ชาวบ้านที่ทำกุ้งแห้งขายนั้นจะมีทักษะในการเลือกกุ้งที่จะใช้ในการทำกุ้งแห้ง โดยจะทำการคัดเลือกกุ้งที่ใช้ตามขนาดของกุ้งที่ต้องการ เนื่องจากขนาดของกุ้งนั้นจะให้ราคาขายต่อกิโลกรัมที่แตกต่างกัน กุ้งที่ใช้ในการทำกุ้งแห้งนั้นมีหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็น กุ้งเหลือง กุ้งแก้ว หรือ

กุ้งทราย โดยผู้รับซื้อกุ้งจะเป็นผู้กำหนดราคาตามความสวยงามของตัวกุ้ง ในสมัยก่อนประมาณ 20-30 ปี กุ้งสดราคากิโลกรัมละ 5-6 บาท ในปัจจุบันราคากิโลกรัมละ 10-12 บาท

เมื่อได้กุ้งตามขนาดที่ต้องการแล้วก็นำกุ้งไปต้มน้ำบ่อหรือน้ำบาดาลที่พอหาได้ ในกระทะโดยใช้ฟืนซึ่งจะมีคนนำมาส่งให้ในสมัยก่อน โดยให้ผู้หญิงเป็นคนทำ ส่วนปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นบ่อโดยใช้น้ำมันและแก๊สตามลำดับ ด้วยการต้มประมาณ 20 นาที 2 ครั้ง ส่วนน้ำที่เหลือจากการต้มจะต้องนำไปเข้าบ่อบำบัดน้ำเสียก่อนโดยใช้บ่อทรายในสมัยก่อนให้น้ำซึมลงไป ขณะที่ปัจจุบันก็จะมีวิวัฒนาการของการบำบัดน้ำเสียตามขั้นตอนที่แตกต่างกัน ด้วยการพักน้ำ เข้าเครื่องตีน้ำ เข้าเครื่องกรอง ออกมาเป็นน้ำที่ทิ้งตามท่อได้ ต่อจากนั้นก็มีวิวัฒนาการการอบกุ้งด้วยการเปลี่ยนจากวิธีในแบบเดิมมาเป็นการใช้เตาอบที่เป็นน้ำมันและแก๊สตามลำดับ หรือถ้ามีแดดก็จะตากแดดสักหนึ่งแดดประมาณ 30 นาที จากนั้นจะต้องนำกุ้งที่ได้จากการอบมาใส่ถุงฟาดในสมัยก่อนโดยใช้แรงชายครั้งหนึ่งประมาณ 30 นาที แต่ในปัจจุบันจะเปลี่ยนมาใช้เครื่องตีแทนก็จะใช้เวลาน้อยกว่าซึ่งจะทำให้เปลือกและตัวกุ้งจะหลุดออกจากกัน แล้วก็เอามาใส่กระด้งฝัดเลือกเอาเปลือกออก กุ้ง 10 กิโลกรัม จะได้กุ้งแห้ง 8 ขีด บางวันทำกุ้งแห้งได้ประมาณ 60-70 กิโลกรัม โดยมีการคัดขนาดของกุ้งโดยใช้ตะแกงล่อนคัดเอา 2 ขนาด คือ เล็กกับใหญ่ ในสมัยก่อนจะใช้แรงคน ขณะที่ปัจจุบันจะใช้เครื่องในควบคุมตะแกงให้ล่อนกุ้งแทน กุ้งแห้งขนาดเล็กจะได้ 35 บาท ต่อ หนึ่งกิโลกรัม ขณะที่กุ้งแห้งใหญ่จะได้ 100 กว่าบาทต่อหนึ่งกิโลกรัม ส่วนอื่น ๆ ของกุ้งแห้งก็สามารถที่จะนำไปขายได้ เช่น เปลือกกุ้งแห้งก็นำไปขายเพื่อทำเป็นอาหารไก่ โดยจะมีคนนอกพื้นที่มารับซื้อถึงแหล่งผลิต ในปัจจุบันกุ้งมีจำนวนลดน้อยลง จึงต้องซื้อกุ้งจากแหล่งที่ไกลขึ้นไป เช่น จากอำเภอเพ จังหวัดระยอง ไม่สามารถที่จะหาซื้อวัตถุดิบได้จากแหล่งในย่านนี้อีก

จะเห็นว่าการทำสัตว์น้ำตากแห้งได้เริ่มมาเป็นเวลานาน บ้านที่ทำพยายามจะกระจายชนิดของการทำไม่ให้ซ้ำกันมากนัก ถ้าซ้ำหรือเหมือนกันจะทำให้ราคาตก โดยทำระหว่างหมู่ญาติพี่น้อง นอกจากทำส่งพ่อค้าคนกลางแล้วยังขายปลีกให้กับผู้ที่ผ่านไปมาอีกด้วย นับเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าของสัตว์น้ำให้มีมูลค่าสูงขึ้น โดยสัตว์น้ำที่แปรรูปด้วยการตากแห้ง ชาวประมงจะนำไปขายที่ตลาดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและในเมือง ทั้งยังมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อประจำนำไปขายที่กรุงเทพฯ

ระบบความรู้ในการประกอบอาชีพการประมงไปสู่การแปรรูปอาหารตากแห้ง ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชนไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ให้ทันกับการลดน้อยถอยลงของทรัพยากรธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ดังนั้นการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติจึงเป็นไปอย่างมีขอบเขตจำกัด ระบบความรู้ที่สัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชนชะงักงัน ดังนั้นชุมชนจึงไม่สามารถใช้สภาพแวดล้อมมาเป็นทุนในการดำรงชีวิตได้ คนในชุมชนยังมีความพยายามที่จะใช้ทุนธรรมชาติเพื่อการ

ดำรงชีวิตต่อไป แต่เมื่อสามารถทำได้อย่างจำกัด จึงต้องมองหายุทธศาสตร์อื่น ๆ เพื่อการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว

สิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ในวิถีชาวประมง

วิถีการดำรงชีวิตของชาวทะเลนั้นเป็นวิถีชีวิตที่จำเจอยู่กับคลื่นลม แสงแดดและสายน้ำ การออกทะเลเพื่อหาปลาจะออกเรือหาปลาตั้งแต่ตี 4 และกลับจากทะเลตอนช่วงบ่าย สองโมง นอนพักผ่อนกลางวันสักระยะหนึ่ง ถ้าสภาพธรรมชาติเอื้ออำนวยให้ออกทะเลได้อีก ก็จะไปทะเลอีกครั้งหนึ่งในตอนเย็นประมาณเวลา 5 โมงเย็น และกลับมาเมื่อย่ำรุ่ง ด้วยการไปจอดเรือที่สะพานปลาในชุมชนหาดวอนนภา หรือกรณีที่ไม่สามารถเข้าจอดที่เดิมได้ก็ไปที่สะพานปลาชุมชนเขาสามมุข อาชีพโดยส่วนใหญ่ของชาวบ้านในชุมชนหาดวอนนภานั้น ได้แก่

- การประมงจับสัตว์ทะเล คือ การวางอวนปู กุ้ง ปลาชนิดต่าง ๆ กัน ทำโป๊ะดักหอยทะเลต่าง ๆ เช่น หอยแมลงภู่ในหน้าฝน ลอบดักปลากุแล เป็นต้น

- การเลี้ยงสัตว์ทะเล คือ การเลี้ยงหอยแมลงภู่ หอยนางรม เลี้ยงกุ้ง ซึ่งแทบทุกหลังคาเรือนจะมีการดำเนินกิจกรรมนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วแต่กำลังความรู้ ความสามารถ รวมทั้งทุนทรัพย์ทางด้านการเงิน จึงมีการเลี้ยงตั้งแต่รายเล็ก ๆ ไปจนถึงรายใหญ่ ๆ ซึ่งต้องมีการจ้างแรงงานในการเลี้ยงด้วย

- การแปรรูปผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหารทะเล เช่น ทำน้ำปลา ทำปลาเค็ม ทำปลาหมึกตากแห้ง กุ้งแห้ง หอยตากแห้ง กะปิ เป็นต้น

- การค้าขาย การจับจองที่ค้าขายอาหารทั่วไปหรืออาหารทะเล หรือ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ บริเวณชายหาดบางแสนนั้น เป็นการจับจองพื้นที่กันเองในสมัยก่อน ซึ่งมีอยู่ไม่กี่ร้านจึงไม่ต้องมีการย้ายของเข้าของออก รวมทั้งยังสามารถที่จะเซ้งร้านต่อไปได้ แต่ในปัจจุบันทางเทศบาลมีการจัดระเบียบการรักษาความสะอาดทำให้ไม่เกิดความวุ่นวายของการขายของ จึงมีการจัดล๊อคเก็บค่าที่ ไม่มีการเซ้งร้านต่อได้เพราะไม่มีใครเป็นเจ้าของ ค่าบำรุงรักษาความสะอาด โดยจ่ายเป็นรายวัน วันธรรมดา 5 บาท วันหยุดราชการ 10 บาท เมื่อครบ 1 ปี จะต้องไปเสียค่าธรรมเนียมให้ทางเทศบาล 600 บาท ทุกปี โดยเทศบาลจะเป็นผู้ออกบัตรการกำหนดเขตการขาย รวมทั้งให้ชาวบ้านเข้ามาจับจองล๊อคต่าง ๆ ถ้าหากทางเทศบาลมาตรวจแล้วทำผิดกฎก็จะยึดใบอนุญาตการขาย นอกจากนั้นแล้วก็ยังมีการค้าขายในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น การเปิดมินิมาร์ทเป็นต้น

- สถานที่ให้เช่า เช่น ห้องน้ำสำหรับอาบน้ำ บ้านพักให้เช่า สถานที่ให้เช่าขายของ เป็นต้น ซึ่งเป็นบ้านที่มีโฉนดอยู่ติดกับชายหาดก็สามารถที่จะทำกิจการดังกล่าวได้ หากไม่ไปรบกวนพื้นที่สาธารณะที่ทางเทศบาลแบ่งเขตพื้นที่ให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินอยู่ใกล้กับชายหาดได้เข้ามาจับจองขายของ เช่น ห่วงยาง โต๊ะนั่งริมทะเลเป็นต้น

- รับจ้าง เช่น ซ่อมเครื่องจับสัตว์ต่าง ๆ เช่น ลอบ รับดำจับหอยแมลงภู่ รับจ้างแกะหอย ผลิตภัณฑ์จากทะเลต่าง ๆ เป็นพนักงานในโรงงานน้ำปลา รับจ้างในอุตสาหกรรมการทำกุ้งแห้ง การเลี้ยงกุ้ง เป็นต้น อาชีพที่แปลก คือ การรับจ้างกู้เรือหาปลาที่จมในทะเลเพื่อซ่อมเครื่องยนต์ของเรือ

สะพานปลา : ตลาดสินค้าประมง

คนในชุมชนหาดวอนนภาและชุมชนเขาสามมุก จะมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าในหลายรูปลักษณะที่มีการดำเนินการเช่นนี้มานานแล้ว กล่าวคือ การนำสัตว์ทะเลที่จับได้ไปขายที่สะพานปลามีอยู่ 2 แห่ง ด้วยกัน คือ สะพานปลาหาดวอนนภา กับสะพานปลาเขาสามมุข (เป็นของรัฐบาล) ทั้งนี้ขึ้นอยู่การนำเรือเข้าไปจอดเทียบท่าว่าสะดวกที่ไหนก็จะไปที่นั่น สัตว์ทะเลที่จับได้ไปขายที่สะพานปลานั้น โดยจะมีแม่ค้า พ่อค้า รวมทั้งชาวบ้านทั่วไปมาซื้ออาหารไปขายที่ตลาดหรือรับประทานที่บ้าน หรือมีร้านอาหารที่เป็นเจ้าประจำมารับซื้อถึงที่ เพราะจะได้ของสดที่ได้จากทะเลโดยปราศจากสารพิษต่าง ๆ บางครั้งการขายของทะเลชาวประมงส่วนหนึ่งก็ถูกโกงน้ำหนัก จากพ่อค้าคนกลางทั้งราคาและตาชั่ง ดังคำสัมภาษณ์

> *".....ต้องมีขาประจำเวลาส่งของเพราะถ้าเราไม่รู้จักขาประจำก็กดราคาเรา แต่ที่ส่งอยู่รู้จักขาประจำก็จะส่งได้คาถึง 80 บาท แต่ต้องทำให้แห้งหน่อย....."*
>
> *หรือ "ก็ได้เหมือนกันเขาให้ เขาจะกดราคาเราทุกวัน ๆอย่างวันนี้เราได้ 10 กิโลกรัมอ้าวเริ่มได้แล้วนะ ที่นี้เขากดแล้ว ทีแรก 170 ต่อมาลดไปๆเหลือ 120 แซบ๊วยเขาก็ให้หนาเหมือนกันนะ 7 วันเต็ม ๆ ได้ 7 วันนะ ได้ไม่มากหรอกนะ ได้วันวนละ 2 กิโลกรัมกว่า แต่เขาให้กิโลละ 600 เออดี ทำไปทำมาเหลือ 480 ไม่ว่า 420 ....."*

จะเห็นว่าคนขายยังไม่มีโอกาสที่กำหนดราคาขายได้เลย ทั้งนี้พ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนดราคา หากไม่ขายก็ไม่ได้เพราะสินค้าจะเน่าเสียเก็บไว้ไม่ได้ ต้องรีบขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย

กระบวนการสั่งสมความรู้

การศึกษาเปรียบเสมือนกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นทุนที่มีคุณค่าในสังคม ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาครอบคลุมถึง กระบวนการต่าง ๆ ในสังคมที่จะถ่ายทอดแนวความคิด

ความเชื่อ ระบบพฤติกรรมตลอดจน ศิลปกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ จากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง เช่นเดียวกับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ก็เป็นกระบวนการอบรมให้บุคคลที่จะมาเป็นสมาชิกใหม่ในสังคมเรียนรู้แบบแผนความประพฤติความเชื่อและบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งมีทั้งกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นทางการ(formal education) การเรียนรู้ในลักษณะนี้ก็วิวัฒนาการมาเป็นระบบโรงเรียน หรือการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ(informal education) เช่น พ่อแม่สอนให้ลูกเรียนรู้จักเหตุผล มารยาท ขนบธรรมเนียมของสังคม บทบาทของการเป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ รวมทั้งการที่บุคคลเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้อยู่ร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคม กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม จึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันตลอดเวลา ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมาก แทบจะเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการเดียวกันนั่นเอง

ลักษณะของการเรียนรู้ของคนในหมู่บ้าน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ค่อนข้างยาวนาน มีการสั่งสมประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ความรู้ที่เกิดจากปฏิบัตินั้นเป็นความรู้ที่มีระบบของความรู้ ผู้รู้ที่คอยถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยจิตวิญญาณของความเป็นครูอย่างแท้จริง รวมทั้งมีการปรับปรุงพัฒนาความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาให้เกิดประโยชน์ และเหมาะสมกับกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป คนที่จะออกทะเลนั้นจะต้องมีความชำนาญและความรู้เกี่ยวกับทะเลในหลายเรื่องด้วยกัน เพื่อดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางคลื่นลมของทะเล จึงต้องมีชุดความรู้เฉพาะในการออกทะเล การจับปลาเป็นต้น

- ความรู้เกี่ยวกับภูมิอากาศ การดูคลื่นลมฟ้าอากาศ เพราะการออกทะเลหมายถึงการมีชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นสำคัญ ก่อนออกทะเลทุกครั้งจึงต้องมีการฟังพยากรณ์อากาศจากกรมอุตุนิยมวิทยาเสมอเพื่อความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน หากในกรณีที่ไม่สามารถจะพึ่งกรมอุตุนิยมวิทยาได้นั้น กระบวนการเรียนรู้ที่สั่งสมมาแต่รุ่นเก่าก็จะช่วยให้รักษาชีวิตไว้ได้ เช่น กรณีที่จะพยากรณ์ว่ามีพายุในอีก 2-3 วัน ข้างหน้านั้น ดูได้จากแมลงสาบในเรือ มันจะกระพือปีกวิ่งกันอลหม่านในเรือ หรือดูปลาดาวทะเล ลักษณะเหมือนดวงดาว มีขนสีเขียวตามลำตัว หรือดูจากล่านทะเล ลักษณะตัวกลมคล้ายตัวหนอนบุ้ง มีขนรอบตัวสีขาว ส่วนหัวและตัวมีลักษณะแหลม ซึ่งสัตว์ทั้งสามชนิดนี้อย่างใดอย่างหนึ่งจะลอยขึ้นมาอยู่บนผิวน้ำ เช่นเดียวกับเมื่อนกกระยาง (ชาวบ้านเรียกนกง้าว) ลักษณะตัวขาว คอยาว จะเกาะตามหิน ตามเรือ หรือตามโป๊ะในทะเล ส่งเสียงร้องแสดงว่าพายุกำลังจะมาในอีกไม่ช้า นอกจากนั้นถ้าท้องฟ้าเป็นสีแดง แน่นอนว่าจะมีพายุในวันถัดไป หรือในยามค่ำคืนก็ใช้การดูดาวและท้องฟ้าช่วยเพื่อหาทิศทางสำหรับเดินเรือต่อไป

การมีความรู้เดิมในเรื่องลมฟ้าอากาศเริ่มเปลี่ยนไป ความรู้ชุดใหม่เข้ามาแทนที่เป็นความรู้ของรัฐโดยเฉพาะการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางราชการ เนื่องจากปัจจุบันต้องฟังรายงานสภาพอากาศในการออกทะเล ทำให้เกิดการรับรู้ข่าวสารทางราชการหรือเหตุการณ์อื่น ๆ ไปด้วย ในความเป็นจริงการออกทะเลหาปลานั้น การรู้ลมฟ้าอากาศจากรายงานอากาศ การสื่อสาร ความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญของชีวิตชาวประมง ดังจะเห็นได้ว่าในเรือขนาดกลางขึ้นไปจะมีการติดตั้งวิทยุสื่อสาร สำหรับใช้สื่อสารหรือติดต่อระหว่างฝั่งและเรือด้วยกัน ทั้งยังมีการใช้เรดาร์นำวิถีในการออกเรือและจำสัตว์น้ำเป็นต้น

- ความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือจับปลา ได้แก่ การทำเครื่องมือต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอวน แห ลอบหรือการซ่อมเครื่องมือจับสัตว์ทะเล รวมทั้งการระวังดูแลรักษา ให้สามารถใช้จับสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี
- ความรู้เกี่ยวกับการจับปลา ชาวบ้านล้วนแต่มีภูมิปัญญาในการจับปลาว่ามีความรู้ในลักษณะของแหล่งใดหรือพื้นน้ำเช่นใดที่มีปลาชุกชุม หรือดูจากสัตว์ที่อยู่ข้างเคียง การตีลอบ อวน แหอย่างไรถึงได้ปลามากน้อยต้องมีภูมิรู้หรือบริเวณที่ได้รับการบอกต่อกันมา โดยชาวบ้านจะเรียนรู้วิธีการเช่นนี้ จากประสบการณ์และความชำนาญการที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดกันอย่างยาวนานในการทำอาชีพประมงพื้นบ้าน
- ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ ชุมชนชาวประมงมีวิธีการดูแลสุขภาพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนชาวทะเล ในการดูแลสุขภาพอาหาร ภูมิอากาศ และการใช้พืชผักที่ขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเลมารักษา เช่น ในกรณีของการได้รับอันตรายจากแมงกะพรุนไฟ ที่มีลักษณะตัวสีแดง ถ้ามีอาการแพ้จะมีอาการแสบร้อน ชาวประมงจะนำผักบุ้งทะเลมาช่วยบรรเทาอาการ ช่วยให้หายจากการแพ้ได้ หรือการเจ็บป่วยกลางทะเล ก็จะมียาพื้นบ้านที่หาได้ช่วยในการดูแลรักษาเป็นต้น
- ความรู้ในการเก็บรักษาอาหาร ชาวประมงเมื่อออกทะเลกว่าจะได้กลับเข้าฝั่งเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่ 2 วันขึ้นไป บางครั้งเป็นสัปดาห์ในเรือขนาดกลางจึงต้องมีการเตรียมอุปกรณ์เพื่อใช้สำหรับถนอม เก็บรักษาอาหาร ให้คงความสดอยู่เท่าที่จะสามารถทำได้ มิฉะนั้นจะขายไม่ได้ราคา แต่เดิมมีการนำยาแก้ปวด (ยาทัมใจ) หรือสารเคมีที่มีลักษณะต้องห้ามอื่น ๆ ที่หาได้ง่ายราคาถูก ทั้งยังเชื่อว่าจะสามารถถนอมอาหารได้ โดยนำสารต่าง ๆ ที่ใช้มาผสมน้ำปะปนกับน้ำแข็งที่ใช้สำหรับแช่สัตว์ทะเลทำให้สัตว์ที่จับได้คงสภาพความสดอยู่ได้ แต่เนื่องจากสัตว์ที่ได้รับการแช่สารดังกล่าวจะมีลักษณะของเนื้อที่แข็งไม่เป็นธรรมชาติ

ทำให้ขายไม่ได้ราคาและไม่เป็นที่ต้องการของกลุ่มลูกค้า ในปัจจุบันจึงเปลี่ยนวิธีการเก็บรักษาสัตว์ทะเลที่จับได้ด้วยวิธีการแช่เกลือ ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าความรู้จากข่าวสารถึงโทษหรือภัยของสารดังกล่าวรวมทั้ง วิถีการจับสัตว์ทะเลเปลี่ยนไปอันเป็นผลเนื่องมาจากจำนวนสัตว์น้ำลดลง การออกทะเลในแต่ละครั้งจึงไม่ไปไกลจากฝั่งมากนัก หรือไกลที่สุดที่ไม่เกิน 2-3 วัน ดังนั้นการถนอมอาหารด้วยการใช้เกลือจึงเป็นที่นิยมในหมู่ชาวประมง

ชุมชนยังมีข้อจำกัดในการสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ที่สอดคล้อง กับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป กระบวนการลองผิดลองถูกในการผลิตและขายผลผลิตทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ ความรู้ที่นำเข้าไปในชุมชนจำนวนมากไม่อาจนับเป็นทุนความรู้ชุมชน เพราะนอกจาก ชุมชนไม่สามารถใช้ความรู้เหล่านั้นเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ในหลาย ๆ กรณีชุมชนยังถูกทำให้หลงผิดจากความรู้ที่หลั่งไหลเข้าไปอย่างไร้ทิศทางด้วย ชุมชนยังขาดทั้งระบบความรู้และกระบวนการในการสร้างสรรค์ความรู้ที่จะก่อเกิดคุณค่าแก่ชุมชนอย่างแท้จริง

จากการสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ปะการังเสื่อมโทรมและถูกทำลายลงไปมากปะการังเป็นสัตว์ตัวเล็ก ๆ ได้ถูกทำลายเสียหาย เนื่องจากการท่องเที่ยวการจอดเรือ และจากการทำประมงที่ทำลายล้าง โดยเฉพาะอวนดุน อวนลาก ทรัพยากรทางประมง สัตว์น้ำก็ลดลงไปมาก ทั้งปริมาณและขนาดลดลงซึ่งได้มีการใช้เครื่องมือ การใช้เทคโนโลยีใหม่ เช่น เรืออวนลากดุนหน้าดิน ทำให้จับปลาได้มากก่อให้เรือลากเหล่านี้เพิ่มขึ้น แต่กลับทำให้จำนวนสัตว์น้ำชายฝั่งลดลงไปมาก ขณะเดียวกันทำให้ชาวประมงชายฝั่งหากินลำบากมีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ดังคำกล่าวของชาวประมงที่ว่า *ชีวิตไม่ดีขึ้นเท่าแต่ก่อน หรือทะเลไม่มีปลา* จึงเป็นวิกฤตการณ์สำคัญของทะเลไทย ภาคตะวันออก ถึงแม้รัฐพยายามสนับสนุน ดังเช่น การจัดตั้งสหกรณ์น้ำมันราคาถูกเพื่อให้ต้นทุนในการประมงมีราคาถูกลง หรือการซื้อน้ำมันกลางทะเลในราคาถูกก็ยังไม่สามารถทำให้วิถีการจับสัตว์น้ำเป็นผลดี ในทางกลับชาวประมงเล่าว่า หากไม่ทำอาชีพนี้ก็ไม่รู้จะไปทำอะไร เพราะไม่มีความรู้ไม่มีทุน ออกไปทะเลไกลมาก บางครั้งต้องขาดทุน ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายแต่ชาวประมงก็ต้องทนกล้ำกลืน

การทำประมงของชาวทะเล มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องตั้งแต่ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก ทั้งนี้เป็นผลมาจากการนำเอาเครื่องมือทำการประมงในรูปลักษณะที่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลอย่างมาก เช่น อวนรุน อวนลาก เรือแขก เป็นต้น ผลจากการพัฒนาการใช้เครื่องมือของประมงของไทยในระยะแรกชาวประมงสามารถจับสัตว์น้ำหน้าดินขึ้นมาใช้ได้เป็นจำนวนมาก จึงมีการเพิ่มขนาดและจำนวนเรือประมง เครื่องมือจับสัตว์น้ำอย่างรวดเร็ว การที่ปริมาณการเร่งรัดทำการประมงที่มากเกินไป ดังว่า

"ปัญหามันมาจากอะไร คนเราไม่ได้คิดเหมือนแต่ก่อนใช่ไหม เอาเฉพาะที่ว่าปลามันวางไข่ เขาจะไม่จับอวนตาเล็กก็จะไม่ใช้ เดี๋ยวนี้อวนตาเล็ก ตาใหญ่มันไม่ใช้มันไม่มีปลาใหญ่แล้ว คนที่ไปใช้อวนตาใหญ่สู้คนที่ใช้อวนตาเล็กไม่ได้ใช่ไหม เพราะปลาเล็กมันรอดหมด ถ้าคนมันใช้อวนตาเล็กมันไม่ได้ที่นี้การห้ามมันก็ไม่แน่นอน เขาห้ามช่วงนี้ที่จะมีเทศกาลฤดูนี้ปลาช่วงนี้กำลังวางไข่ห้ามจับมันแล้วใครจะไปตรวจกลางทะเล"

จากปัญหาดังกล่าว ได้ส่งผลให้มีการจับสัตว์น้ำจนเกินกว่าศักยภาพการผลิตของทรัพยากร ปัญหาที่ตามมาก็คือ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมง ซึ่งได้สะท้อนออกมาให้เห็นได้ชัดจากอัตราการจับต่อชั่วโมงของเครื่องมืออวนลากในอ่าวไทย โดยในปี พ.ศ. 2504 อัตราการจับสัตว์น้ำมีถึง 297.6 กิโลกรัมต่อชั่วโมงอวนลาก แต่หลังจากนี้เพียง 10 ปี ลดลงเหลือเพียง 96.6 กิโลกรัม และได้ลดลงมาเรื่อย ๆ จนในปัจจุบันเหลือเพียงประมาณ 40 กิโลกรัมต่อชั่วโมงอวนลากเท่านั้น (กังวาล จันทรโชติ. 2541 : 65)

จากสภาพการเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำ ทำให้การจับสัตว์น้ำในบริเวณชายฝั่งตะวันออกนี้เกิดปัญหา จากการสัมภาษณ์ชาวประมงพบว่า ปริมาณของการจับสัตว์น้ำได้ลดลงเรื่อย ๆ จากปีที่ผ่านมา คือ ลดลงกว่าครึ่งหนึ่งและต้องออกไปจับสัตว์น้ำห่างไกลออกไปทุกขณะ ถึงแม้ว่ากรมประมงจะปิดทะเลในช่วงฤดูวางไข่ในเดือนกันยายนเป็นต้นไป เป็นระยะเวลาถึง 6 เดือน แต่ก็ยังไม่สามารถเพิ่มปริมาณของสัตว์น้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนได้ ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือจำนวนเรือประมงที่เพิ่มขึ้นแต่จำนวนสัตว์น้ำกลับลดลง ทำให้ทรัพยากรทางทะเลลดจำนวนลง รวมทั้งค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นต่อการออกทะเลในหนึ่งครั้งก็ไม่มีความสมดุลกันกับรายได้ที่ได้ ทั้งนี้เป็นผลอันเนื่องจากสภาวะไม่สมดุลของราคาน้ำมันซึ่งเป็นปัจจัยหลักสำหรับต้นทุนการผลิตของชาวประมงในการนำเรือออกทะเล ทำให้ชาวประมงในปัจจุบันพบกับความยากลำบากที่จะดำรงอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อน ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจที่มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นในทุกขณะ ส่วนหนึ่งพยายามปรับเปลี่ยนวิถีการจับสัตว์น้ำมาเป็นการเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือไม่ก็เปลี่ยนอาชีพไม่ขายอาหารให้กับนักท่องเที่ยวสถาน หากมีทุนหรือช่องทาง นั่นคือประสบการณ์ที่สั่งสมผ่านความรู้

บทที่ 4
การปรับตัวในกระแสการเปลี่ยนแปลง

ชุมชนที่ศึกษาทั้งสองชุมชนล้วนได้รับผลของการพัฒนามาอย่างไม่หยุดหย่อน ทุกชุมชนล้วนได้รับผลกระทบจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ ที่ทุกคนปรับเปลี่ยนมาเป็นการให้ความสำคัญกับการแสวงหาความรู้ การเรียนรู้ในอาชีพและการศึกษา ดังจะเห็นว่าบุตรหลานที่พ่อแม่พอมีจะกินจะส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ ส่วนหนึ่งก็ปรับตัวกับการดำรงชีวิตจากชาวประมงไปสู่อาชีพอื่น ๆ ที่จะเอื้อต่อการสร้างรายได้ให้เกิดความมั่นคงและแน่นอน ตลอดจนมีทางเลือกในการดำรงชีวิตที่หลากหลาย ทุกคนจะไม่ยอมแพ้ต่อการยังชีพเพื่อหาอยู่หากิน ล้วนแต่ยังวนเวียนเกี่ยวข้องอยู่กับอาชีพที่มาจากการประมงเป็นหลัก เพียงแต่เปลี่ยนวิธีการของการดำรงชีพไปเท่านั้น

การปรับตัวของชุมชนรับทุนนิยม

จากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเล ทำให้การประมงในแถบลุ่มน้ำนี้จับสัตว์น้ำได้น้อยลง จนไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลสำคัญต่อการทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำมีจำนวนลดลงและไม่สามารถที่จะเพิ่มจำนวนขึ้นมาได้นั้น มีสาเหตุหลักมาจากการที่ผิวหน้าดินซึ่งเป็นแหล่งสำคัญของการอยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ได้ถูกทำลายลงด้วยเทคโนโลยีหรือเครื่องมือที่ทันสมัยที่เข้ามาในเขตประมงแถบนี้ในช่วงระยะเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมานี้ ส่งผลอย่างมากต่อการจับสัตว์น้ำ ทำให้รายได้ที่ได้จากการจับสัตว์น้ำลดลงอย่างทันตาเห็น ซ้ำบางครั้งออกไปจับปลา ยังประสบกับการขาดทุนหรือไม่คุ้มทุนที่ออกทะเล

ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ ทำให้ชุมชนชาวประมงต้องทำการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในอาชีพนี้ได้ด้วยการหาแนวทางต่างๆ ในการประกอบอาชีพประมง และเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำที่มีราคาตกต่ำลงให้มีมูลค่าเพียงพอแก่การดำรงชีพในระบบทุนนิยมนี้ จากความต้องการในการดำรงชีวิตอย่างไม่แร้นแค้น ขัดสนอันเป็นผลเนื่องมาจากรายได้ลดลง จึงต้องหันมาพัฒนาทำอาชีพเสริมด้วยการแปรรูปผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ เช่น การทำปลาเค็ม การทำหอยแมลงภู่ตากแห้ง ปลาหมึกตากแห้ง น้ำปลา กะปิ เป็นการเพิ่มมูลค่าของการประมงสัตว์น้ำ ด้วยการใช้เทคโนโลยีการแปรรูปแบบภูมิปัญญาดั้งเดิม คือ การนำสังกะสีมาวางรับแสงแดดใต้ตะแกรงที่ตากสัตว์น้ำต่าง ๆ ทั้งนี้ในเวลาที่แดดอ่อนลง ความร้อนจากสังกะสีจะช่วยทำให้ปลา / หอยที่ตากไว้แห้งได้เร็วขึ้น ทั้งยังมีการใช้เชือกไนล่อนแทนเชือกปอ ทำให้ปลาคงสภาพความสมบูรณ์ของสภาพดั้งเดิมได้ ซึ่งเชือกไนล่อนก็มีราคาถูกกว่าอีกด้วย การปรับตัว

เช่นนี้คือการพยายามรักษาสภาพของการดำรงชีพได้ด้วยลำแข้งของตนเอง ทั้งยังเป็นการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการปรับตัวอีกด้วย

การปรับตัวสำหรับผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจพอเพียงต่อการลงทุนเลี้ยงสัตว์ทะเลได้ ก็จะหันมาให้ความสำคัญในฐานะผู้ผลิตสัตว์น้ำแทนการประมงพื้นบ้านที่ขาดความแน่นอน คือ การเลี้ยงหอยแมลงภู่ การเลี้ยงหอยนางรม และจะต้องอาศัยการจับจองพื้นที่ในทะเลสำหรับการเลี้ยงกุ้ง เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์น้ำในลักษณะนี้ ต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ เทคนิควิธีการต่าง ๆ ให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ โดยต้องอาศัยการเรียนรู้ สั่งสมประสบการณ์ด้วยการปฏิบัติจริงกับผู้รู้ หรือแม้กระทั่งต้องมีการหาความรู้เพิ่มเติมจากหนังสือ หรือจากวิทยากรที่เข้ามาสาธิตการใช้ยาต่าง ๆ ในเขตพื้นที่นี้ การปรับตัวในอีกรูปแบบหนึ่งที่อาศัยทุนต่ำ คือ เปลี่ยนจากผู้จับสัตว์น้ำมาเป็นผู้ขายสัตว์น้ำ ด้วยการไปซื้อของที่มีความจำเป็นสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น กระดาษ สบู่ เสื้อสำหรับชายหาด หรือของที่เป็นที่ขึ้นชื่อของตลาดหนองมน รวมทั้งอาหารที่ใช้รับประทานเช่น อาหารทะเลตากแห้งชนิดต่าง ๆ ข้าวหลาม ผลไม้อบแห้ง ฯลฯ ดังว่า

> *"...สมัยก่อนมันไม่เหมือนอย่างนี้นะ ชาวบ้านก็ยากจนง่ายๆ เป็นคนที่ทำมาหากินในเรื่องของชาวประมง การค้าขายมีน้อยในเรื่อง รุ่นหลังมานี่เขามีการค้าขายเพิ่มขึ้นการประมงไม่ค่อยดี"*

การปรับตัวหรือการปรับเปลี่ยนอาชีพ เพื่อการดำรงชีพบางชุมชนที่ศึกษาโดยเฉพาะชุมชนหาดวอนนภา ซึ่งใกล้ชิดติดอยู่กับแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของจังหวัด มีชายหาดที่สวยงาม จึงมีนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวอย่างมากมาย ชาวบ้านจึงปรับตัวด้วยการเปลี่ยนอาชีพจากชาวประมงออกตกปลา มาค้าขายของทั่วไป ของกิน ของทะเล ย่างเผา รวมทั้งอาหารทะเลตากแห้ง ให้กับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีทุนน้อยหรือไม่ค่อยมีทุน ส่วนหนึ่งจึงนำเงินกองทุนหมู่บ้านหรือเงินกู้นอกระบบมาเป็นทุนรอนในการทำมาหากินหรือค้าขาย นับเป็นวิธีการหนึ่งแต่ต้องแข่งขันกับคนต่างถิ่นที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามายึดอาชีพ พ่อค้าเร่ขายของให้กับนักท่องเที่ยวในแบบนี้ในลักษณะเดียวกัน

สิทธิในท้องทะเล

สิ่งหนึ่งที่ยังสามารถดำรงอยู่ได้คือ สิทธิในท้องทะเล ชาวประมงทุกคนมีสิทธิในการใช้ท้องทะเลเป็นที่ประกอบอาชีพ จับสัตว์น้ำ อันเป็นรากฐานของทุนทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวประมง เมื่อก่อเกิดสิทธิของชุมชนแล้ว ฐานทรัพยากรท้องทะเลก็คือหลักประกันให้

ชุมชนชาวประมงเลี้ยงและสร้างตัวเองมาได้อย่างต่อเนื่อง ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจะไม่ล่วงล้ำสิทธิในการจับสัตว์น้ำนั้น หากใครไปถึงก่อนหรือมีธงหรือเครื่องหมายวางอยู่ นั่นหมายถึงผู้นั้นมีสิทธิในการจับสัตว์น้ำตรงนั้น เมื่อย้ายออกไปจับที่อื่นก็จะเป็นสิทธิของคนอื่นที่จะใช้สิทธิคนต่อไป ทั้งยังมิได้จับจองถาวร ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกัน อันเป็นรากฐานของชุมชนแบบดั้งเดิมที่สืบทอดมา จึงเป็นสิทธิในท้องทะเลโดยแท้ที่ต่างรู้กันในหมู่ชาวประมง

ในกรณีการเลี้ยงสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่ง เช่น หอยแมลงภู่ หอยนางรม ชุมชนจะมีสิทธิในการใช้พื้นที่เพื่อประกอบอาชีพ โดยมีสิทธิครอบครองอันเป็นที่รู้กันว่าใครเป็นเจ้าของที่เลี้ยงสัตว์น้ำบริเวณนี้ก็จะไม่ไปยุ่งเกี่ยวล่วงล้ำกัน แต่ช่วงหลังรัฐได้กำหนดสิทธิในการต้องเสียค่าน้ำ หมายถึง ค่าเช่าที่ใช้สำหรับเลี้ยงหอยในเขตชายฝั่งทะเลให้กับกรมประมง ปีละ 300 บาท เป็นภาษีในการเลี้ยงสัตว์น้ำให้แก่รัฐ หากแต่สิทธิในท้องทะเลได้ถูกกัดเซาะ ทำลายจากทุนนิยมที่มีเหล่านายทุนเรือขนาดใหญ่และการใช้เครื่องมือที่ทำลายหน้าดินใต้ท้องทะเล ด้วยเรือแขกที่มาจากทางภาคใต้หรือจังหวัดทางภาคกลาง เรือแขกนี้จะใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อนอุปกรณ์ซึ่งไปดันหน้าดินใต้ทะเล เกิดเป็นดินโคลนที่เน่าเสียของพืชและสัตว์ใต้ดิน ทั้งยังไปทำลายที่เพาะพันธุ์และที่อยู่อาศัยของสัตว์ทะเล ทำให้เกิดพังทลายของปะการังอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ทะเล จึงก่อให้เกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำนั้นจึงเป็นการล่วงล้ำสิทธิทางทะเลในลักษณะการทำลายล้างมากกว่า ทำให้เกิดปัญหาในการจับสัตว์ทะเลตามมาดังเช่นปัจจุบัน

การปรับตัวของชุมชนเพื่อให้มีสิทธิชุมชน

จากการที่ทรัพยากรทางทะเลถูกทำลายลงไปมาก จนมีผลกระทบต่อการยังชีพของชาวประมง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ และเป็นชีวิตของชาวทะเลถูกกระทำซ้ำเติมวันแล้ววันเล่า จนไม่สามารถที่จะดำรงตนอย่างเป็นอิสระชนเช่นที่เคยเป็นแต่เก่าก่อนได้อีกแล้ว การโต้ตอบของชุมชนก็คือการต้านนายทุนที่มีทุนทางเศรษฐกิจ การใช้เทคโนโลยีทางการประมง ก็คือ เรืออวนดุน อวนลาก เรือแขก ซึ่งการทำประมงวิธีการนี้จะทำลายทรัพยากรใต้น้ำ ปะการัง สัตว์น้ำ สัตว์เล็กสัตว์น้อย พื้นที่ใต้ทะเลเสียไป จนสัตว์น้ำไม่มีที่อยู่อาศัย ทรัพยากรประมงหมดไป ประมงพื้นบ้านซึ่งใช้เทคนิคพื้นบ้าน เช่น แห อวน เรือเล็ก ชุมชนจึงรวมตัวกันต้านพวกนายทุนเรือใหญ่ที่มาจับสัตว์น้ำด้วยวิธีการดังกล่าว สิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนชาวประมงก็คือชุมชนไม่มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางทะเล จึงไม่สามารถปกปักรักษาทรัพยากรเหล่านี้ได้ ทำให้เกิดปัญหาในการออกทะเลไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้ถึงจับได้ก็อาจไม่คุ้มทุน เพราะว่าทรัพยากรได้ถูกทำลายลงจนเกือบหมดสิ้นแล้ว เสียงเรียกร้องของชาวประมง กล่าวว่า

"ขณะนี้สัตว์น้ำกุ้ง หอย ปู ปลา ลดลงมากกว่าครึ่งแล้ว บางวันออกทะเลขาดทุนวันละ 1,000 - 2,000 บาท เหตุนี้หากชุมชนสามารถรวมตัวกันสร้างอำนาจชุมชนขึ้นมา จะทำให้ชุมชนไม่กลับไปสู่การเปลี่ยนแปลงเช่นทุกวันนี้"

ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกันของกลุ่มชาวประมง เพื่อที่จะคงไว้ซึ่งสิทธิทางทะเลในการดูแลรักษาแหล่งอาหารทางทะเลไว้ให้ถึงชั่วลูกชั่วหลาน จึงมีความพยายามในการรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งกลุ่มเพื่อที่จะตอบโต้ กับนายทุนที่มาเสมือนลักขโมยทรัพยากรทางทะเลไปจากชุมชนชาวประมง ทั้งยังดูดซับทรัพยากรทางทะเล เพื่อหวังให้ร่ำรวยภายในชั่วพริบตาบนความทุกข์ของชาวประมงพื้นบ้านด้วยกัน แต่หารู้ไม่ว่าไม่เพียงได้ทำลายฐานทรัพยากรที่เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสัตว์น้ำนานาชนิดเท่านั้น ยังเป็นการทำลายมนุษย์ด้วยกันอีกด้วย วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มที่มีการรวมตัวกันไม่ต่ำกว่า 100 ชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านเหล่านั้น เพื่อที่จะผลักดันขับไล่ ตรวจตรา เฝ้าระวัง ผืนแผ่นน้ำทางทะเลนี้ไว้อย่างต่อเนื่อง นับเป็นก้าวแรกและก้าวที่สำคัญในการแสดงให้เห็นถึงการสร้างพลังของชุมชนชาวประมง ในการสร้างอำนาจชุมชนเพื่อตอบโต้ต่อการกระทำที่ไม่ชอบมาพากลของนายทุนหรือผู้มีอำนาจที่ไม่พึงประสงค์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ

พลังการรวมทุนที่อ่อนล้า

การสร้างพลังชุมชน เพื่อรวมกลุ่มช่วยเหลือกันของชาวชุมชนหาดวอนนภาและชุมชนเขาสามมุขได้ก่อรูปขึ้น เมื่อต้นปี พ.ศ. 2544 เป็นการสร้างพลังจากสมาชิกเพื่อให้ชาวประมงได้ใช้น้ำมันในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาด ในการลดต้นทุนการออกจับสัตว์น้ำ ซึ่งบางขณะน้ำมันที่เป็นต้นทุนการผลิต การจับสัตว์น้ำมีราคาแพง จึงเป็นการริเริ่มโครงการของชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่นและประมงจังหวัดเป็นผู้นำข่าวนี้มาเผยแพร่และดำเนินการภายใต้ชื่อ กลุ่มประมงแสนสุข ด้วยการให้ชาวบ้านผู้สนใจมาซื้อหุ้นในราคาหุ้นละ 100 บาท กำหนดให้ซื้อได้ไม่เกิน 47 หุ้นต่อคน แต่เนื่องจากมีคนให้ความสนใจในการซื้อน้อยจึงเพิ่มจำนวนสูงสุดเป็นซื้อได้ไม่เกิน 50 หุ้นต่อคน สมาชิกจะได้รับเงินปันผลเมื่อครบปีของการดำเนินการ และมีสิทธิพิเศษ คือ ซื้อน้ำมันในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาด 3 บาท แต่ต่อมาไม่สามารถดำเนินการได้ ราคาน้ำมันเพิ่มขึ้นจนถูกว่าราคาท้องตลาดเพียงไม่กี่สตางค์

การดำเนินการของกลุ่มนี้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ปัจจัยสำคัญเนื่องจากสมาชิกไม่มาใช้บริการ เพราะเวลาเข้าฝั่งของเรือประมงนั้นไม่แน่นอน ไม่เหมือนจุดเติมน้ำมันกลาง

ทะเลที่สะดวกกว่า ในปัจจุบันกลุ่มประมงแสนสุขยังไม่มีความคืบหน้าในการดำเนินงานของการรวมพลังกลุ่มประมงแต่อย่างใด สถานที่สำหรับใช้ในการเติมน้ำมันก็จะเปิดปิดไม่แน่นอน (บางวันเปิด บางวันปิด) ทำให้มีปัญหาในการเติมน้ำมัน ขณะนี้ชาวบ้านกำลังดำเนินการติดตามความคืบหน้าของกองทุนนี้อยู่ว่าจะออกมาในรูปแบบใด การสร้างพลังชุมชนในเขตเทศบาลหรือเขตเมืองที่มีรูปแบบต่าง ๆ มักจะมีปัญหาเนื่องจากความร่วมมือและการตระหนักในปัญหาร่วมกันเป็นไปได้ยาก เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งเขตเมืองชุมชนชุมชนส่วนใหญ่จะอ่อนแอซึ่งเป็นที่ประจักษ์ในหลาย ๆ ชุมชนเมือง

การกู้เงินของชุมชนเพื่อดำรงชีพ

จากปัญหาที่อ่อนล้าของชาวประมงที่เกิดจากการมีหนี้สิน ในลักษณะอาชีพและฐานะที่แตกต่างกันของคนในชุมชนที่ศึกษา คนที่มีฐานะยากจนถึงแม้จะมีอาชีพค้าขายหรือรับจ้างแต่ก็กล่าวได้ว่าต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก การขาดแคลนเงินทุนจึงเกิดขึ้นได้ในบางโอกาส จึงต้องพึ่งพิงด้วยการกู้หนี้ยืมสินทั้งในระบบและนอกระบบ

- การกู้เงินนอกระบบ มีความสะดวกสบายไม่ต้องมีหลักฐาน อาศัยความเชื่อใจเป็นหลัก หรือถ้าไม่รู้จักก็จะต้องมีคนค้ำประกันที่น่าเชื่อถือได้ มีผู้มาใช้บริการอยู่บ้าง ผู้ให้กู้เป็นนายทุนภายนอกชุมชนที่มีการแนะนำเข้ามาโดยคนในหมู่บ้านเอง กู้ดอกเบี้ยร้อยละ 10-20 บาทต่อเดือน ขั้นตอนการพิจารณาสะดวก รวดเร็วใช้เวลา เพียง 1-2 วัน ก็เรียบร้อย

- การกู้เงินในระบบ ของรัฐและเอกชน ที่พบว่ายังมีจำนวนไม่มากนักส่วนใหญ่หันไปใช้การกู้เงินนอกระบบสำหรับผู้มีรายได้น้อย ธกส. และมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน

- เงินเพื่อการช่วยเหลือคนพิการ กู้ได้จากจังหวัด ต้องมีใบรับรองการตรวจร่างกายจากโรงพยาบาลเพื่อการกู้เงินด้วย วงเงินกู้ไม่เกิน 20,000 บาทต่อคน ไม่มีดอกเบี้ย กำหนดระยะเวลาคืนเงิน 4 ปี ผ่อนจ่ายเดือนละ 500 บาท หากไม่สามารถนำส่งได้ ก็สามารถผัดผ่อนโดยการนำเงินของงวดก่อนมาชำระด้วย ขั้นตอนการพิจารณาการให้กู้ของเงินกองทุนหมู่บ้านใช้เวลา 3-4 เดือน

- การกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายของรัฐบาลในการช่วยเหลือประชาชน เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยการจัดสรรงบประมาณเข้าสู่หมู่บ้านและชุมชนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท สำหรับเทศบาลตำบลแสนสุขนี้ได้รับเงินกองทุนมาสำหรับ 6 ชุมชน คือ ชุมชนหาดวอนนภา ชุมชนเขาสามมุข ชุมชนท้ายตลาด ชุมชนแหลมแท่น ชุมชนหมู่บ้านโชคดี และชุมชนบ้านเหมือง สำหรับการศึกษาได้เลือกชุมชนหาดวอนนภาและชุมชนเขาสามมุขเป็นพื้นที่ในการวิจัย

1) กองทุนหมู่บ้านชุมชนเขาสามมุข

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เริ่มจากที่ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลในเบื้องต้นว่ารัฐมีนโยบายให้กองทุนหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ทั้งนี้คนในชุมชนเห็นจากชุมชนอื่น ๆ ที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านมาก่อน และทางเทศบาลที่ดูแลชุมชนนี้โดยตรง ได้แจ้งข่าวให้ชาวบ้านทราบโดยใช้รถยนต์เพื่อกระจายข่าวไปตามที่ต่าง ๆ ในชุมชนนี้ ต่อมามีการจัดประชุมกำหนดเงื่อนไขตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้านโดยมีครัวเรือนมาประชุมทั้งหมด 200 ครัวเรือน ที่ประชุมชาวบ้านได้หารือกันในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงมีมติเห็นพ้องต้องกันว่าควรมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านนี้ขึ้นมา เพื่อนำเงินกองทุนมาดำเนินการตามนโยบายรัฐบาล ชุมชนนี้จึงดำเนินกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

การสรรหาคณะกรรมการ ในระเบียบกำหนดไว้ว่าทุกครัวเรือนต้องมาประชุมไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นหัวหน้าชุมชนได้รับการแต่งตั้งจากเทศบาลให้เป็นผู้เรียกชาวบ้านประชุมมีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด 200 กว่าคน โดยบุคคลที่ถูกรับเลือกให้เป็นคณะกรรมการนั้น จะต้องมีคุณสมบัติหนึ่งที่ต้องการคือ ความเสียสละ ผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อทั้งหมด 15 คนนั้น เป็นชาย 10 คน หญิง 5 คน ทั้งหญิงและชายต่างมีบทบาทไม่แตกต่างกันมากนัก หากแต่คณะกรรมการส่วนใหญ่ที่ได้รับการคัดเลือกจะไม่ค่อยมีบทบาทเท่าผู้นำเกิดจากตำแหน่งเป็นที่ยอมรับและมีบารมีในท้องถิ่น

การสมัครเข้าเป็นสมาชิก ผู้มีชื่อตามทะเบียนบ้าน และชำระค่าหุ้น 20 บาท โดยต้องซื้ออย่างต่ำ 100 บาทขึ้นไป มติของคณะกรรมการได้กำหนดให้ผู้กู้ทุกรายต้องสมัครสมาชิก ถึงมีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

การให้กู้เมื่อผู้มีอำนาจในกองทุนหมู่บ้านอนุมัติให้มีการจัดตั้งได้ปลายเดือนพฤศจิกายน 2544 กำหนดระเบียบการให้กู้ โดยปล่อยวงเงินให้กู้รายบุคคลสูงสุดไม่เกิน 20,000 บาท และต่ำ

สุด 5,000 บาท กำหนดอัตราดอกเบี้ยต่อเดือน ร้อยละ 1 บาท (ร้อยละ 12 บาทต่อปี) การกู้จะต้องมีการยื่นใบสมัครและเสียค่าเขียนคำข้อกู้เป็นจำนวนเงิน 20 บาทต่อชุด ทั้งนี้จะต้องระบุวัตถุประสงค์ที่แน่ชัดพร้อมกับมีผู้ค้ำประกันที่น่าเชื่อถือได้ 3 คน เมื่อคณะกรรมการอนุมัติแล้ว จึงได้รับเงินโดยเปิดบัญชีกับธนาคารออมสินและรับเงินกองทุน

สำหรับการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการนำเงินมาจัดหาเครื่องมือทำการประมง หรือมาเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น หอยแมลงภู่ หอยนางรม ส่วนหนึ่งกู้ไปเพื่อนำเงินมาขายของให้กับนักท่องเที่ยว และยังนำเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นค่าเล่าเรียนบุตรและอื่นๆ จึงไม่เป็นการสร้างปัจจัยการผลิตที่เพิ่มมูลค่า แต่เป็นการลงทุนมากกว่า

การชำระคืนกำหนดให้ชำระทุกเดือนตามตารางเหมือนธนาคาร กำหนดทุกวันที่ 5 ของเดือน จำนวนที่ชำระตามยอดเงินต้นที่กู้ ซึ่งลดลงไปในทุกเดือนจนกว่าจะครบกำหนดภายในระยะเวลา 1 ปี โดยการจ่ายดอกเบี้ยพร้อมกับเงินต้นในทุกเดือนตามสัญญาที่ต้องมีการชำระคืน จึงมิใช่การชำระคืนเมื่อครบปีเหมือนหมู่บ้านหรือชุมชนอื่นๆ ทั้งนี้คณะกรรมการต้องการให้ผ่อนชำระเป็นรายเดือน โดยคำนึงถึงศักยภาพของผู้คนที่กู้ส่วนใหญ่เป็นคนที่มีฐานะไม่ดีนัก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้แจ้งให้ทุกคนทราบว่า จะต้องนำเงินมาชำระที่บ้านเลขากองทุนหมู่บ้าน ซึ่งจะเปิดบ้านทุกวันจากที่ดำเนินการ จากข้อมูลจนถึงปัจจุบันยังไม่พบปัญหาของการส่งหนี้ไม่ตรงตามระยะเวลาที่กำหนด แต่ปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ผู้กู้บางคนไม่สามารถที่หาเงินมาส่งภายในระยะเวลาที่กำหนดได้ จึงต้องมีการกู้เงินจากนายทุนนอกระบบ ที่คิดอัตราดอกเบี้อร้อยละ 10 - 20 บาทต่อเดือน มาคืนเงินกองทุนก่อน จึงเป็นการหมุนเงินเพื่อคลี่คลายปัญหาการเงินตามความเห็นของคณะกรรมการเห็นว่าหากผู้กู้สามารถชำระคืนเงินต้นได้ครบก็จะถูกนิยามว่าเป็นผู้ที่ไม่มีปัญหาโดยไม่สนใจว่าจะหาเงินมาจากแหล่งใดก็ตาม คือ ดูความสามารถในการส่งคืนเท่านั้นมากกว่าจะคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของโครงการที่นำเงินไปทำกิจการ ดังคำสัมภาษณ์

> *“เงินมันก็ช่วยได้เยอะ อย่างเรามีอาชีพทำอยู่แล้วเราก็หาทุนมาทำกะปิบ้าง ทำอวนบ้าง เพราะเราเรือ กะปิมันเป็นแค่อาชีพเสริมเท่านั้น มันเป็นบางหน้าเท่านั้น พอหมดหน้ามันเราก็ไม่ได้ทำ เราก็ออกทะเลต่อ .....แต่คนไม่มีทุนก็ไม่รู้จะเอาทุนที่ไหนไปทำมันก็ได้แต่มองเค้า ความสัมพันธ์ก็เหมือนเดิมไม่มีอะไรเพราะไม่เคยมีปัญหากับใครอยู่แล้ว ก็มีการรวมกลุ่มกันบ้างเวลาเขาเรียกประชุม เจ๊ก็ไปประชุมกับเขา คนที่กู้ไม่ได้ก็มีแต่คนที่อื่นมาอยู่ กับบางคนที่เป็นหนี้สินเยอะมากเขาก็จะผ่อนอีกไม่ไหว แต่เดี๋ยวนี้ร้อยละ 20 มันก็หายไปบ้างแล้วนะ”*

ในทัศนะของชาวบ้านเห็นพ้องต้องกันว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ดี เพราะชาวบ้านมีโอกาสในการกู้เงิน เพื่อนำมาลงทุนสำหรับประกอบอาชีพได้ ด้วยเงินทุนและดอกเบี้ยที่ไม่แพง และสามารถนำดอกผลที่ได้ก็กลับคืนมาเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมภายในหมู่บ้านอีกเช่นเดิม

จุดอ่อนของกองทุนหมูบ้าน คือปัญหาของชาวบ้านไม่สามารถที่จะปฏิบัติตามได้ดังเช่น ระเบียบปฏิบัติการผ่อนชำระคืนทุกเดือน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถลงทุนอะไรได้เต็มที่เป็นปัญหาทางเทคนิคที่ต้องได้รับการแก้ไขต่อไป การกำหนดให้มีการค้ำประกันนั้นเป็นการกีดกันคนบางประเภท เช่น คนจนหรือคนที่ขาดโอกาสในครั้งนี้ไม่สามารถที่จะหาคนมาค้ำประกันได้ อันเนื่องมาจากคุณลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ มีฐานะยากจน ทำให้ไม่ได้รับเงินกู้ในที่สุด เนื่องมาจากกรรมการให้ความสำคัญกับฐานะ อาชีพ และการคืนเงินให้ตรงตามเวลา มากกว่าที่จะตระหนักถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการช่วยเหลือให้ประชาชนมีอาชีพที่สามารถหล่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว

2) กองทุนหมู่บ้านหาดวอนนภา

ชุมชนหาดวอนนภาได้รับทราบข่าวเรื่องกองทุนหมู่บ้าน คล้ายกับชุมชนที่ผ่านมาโดยการแจ้งข่าวของทางเทศบาล ตำบลแสนสุขด้วยรถยนต์ที่ประกาศกระจายเสียงตามที่ต่าง ๆ ในชุมชนในเดือนพฤศจิกายน 2544 กำหนดให้มีการประชุมและชาวบ้านมาร่วมประชุมเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 150 คน และชาวบ้านได้สมัครสมาชิกทั้งหมด 96 ราย ได้รับการช่วยเหลือชี้แจงขั้นตอนในการดำเนินงานจากจังหวัดและ เทศบาล ผู้กู้เงินทุกคนต้องสมัครสมาชิกนั้นจะต้องซื้อหุ้น หุ้นละ 10 บาท เป็นจำนวนไม่ต่ำว่า 10 หุ้นเป็นเงิน 100 บาท และต้องเสียค่าสมาชิก 20 บาทต่อคน คุณสมบัติของคนที่จะสมัครสมาชิกได้นั้น จะต้องมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านหาดวอนนภามาไม่ต่ำกว่า 2 ปี นั่นหมายถึงผู้ที่กู้เงินได้ต้องเป็นคนในพื้นที่และอยู่มาเป็นเวลา 2 ปีขึ้นไป

การคัดเลือกคณะกรรมการ การประชุมสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน มีการเสนอชื่อกรรมการในแต่ละตำแหน่งจากผู้ที่ได้รับความเชื่อถือในชุมชนให้สมาชิกยกมือรับรอง ได้กรรมการทั้งสิ้น 15 คน เป็นผู้ชาย 9 คน ผู้หญิง 7 คน คุณสมบัติของผู้ที่เป็นกรรมการ คือ มีความน่าเชื่อถือ (มีฐานะค่อนข้างดี) ซื่อสัตย์ เสียสละ มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ชายและหญิงมีบทบาทในการทำหน้าที่เป็นกรรมการไม่แตกต่างกันเหมือนชุมชนที่ผ่านมา ซึ่งยังคงถูกชี้นำจากผู้มีบารมีหรือผู้ที่เป็นตัวแทนอำนาจของผู้นำท้องถิ่นในการปล่อยกู้ว่าที่เข้าแทรกแซงครอบงำได้ หลังจากทำงานไปประมาณ 5 เดือน เลขานุการกองทุนหมู่บ้านขอลาออกเนื่องจากย้ายไปอยู่ที่จังหวัดอื่น จึงมีการแต่งตั้งสมาชิกคนหนึ่งขึ้นมาดำรงตำแหน่งที่ขาดไป ผู้ที่เป็นประธานของกองทุนหมู่บ้าน (มีบิดาเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้าน ขณะนี้ดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอาวุโส ให้กับนายกเทศมนตรี) ได้รับการรับรอง จาก

รองนายกเทศบาล และจากที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นลูกอดีตผู้ใหญ่บ้านจึงรับรองให้ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีวาระ 2 ปี ผลกำไรร้อยละ 10 ที่ได้จากการออกเงินกู้ จะนำมาแบ่งให้คณะกรรมการเมื่อครบวาระจึงมิได้นำเงินมาทำประโยชน์ให้กับชุมชน เพราะถือว่าเป็นค่าเสียเวลาของคณะกรรมการ

คณะกรรมการมีการกำหนดเงื่อนไขในการกู้เงิน สมาชิกที่ต้องการกู้เงินจะต้องหาคนค้ำประกันที่น่าเชื่อถือ (มีฐานะการงานมั่นคง) อย่างน้อย 2 คน เพื่อทำการค้ำประกัน และคนค้ำประกันนี้จะต้องไม่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านเดียวกัน ทำสัญญาการกู้เงินในวันที่ 5 ของทุกเดือน หลักฐานที่ต้องใช้ คือ สำเนาทะเบียนของผู้ค้ำ 2 ชุด สำเนาทะเบียนบ้านของผู้กู้ 1 ชุด เปิดบัญชีธนาคารออมสิน โดยมีคณะกรรมมาร่วมพิจารณา 3-5 คน เป็นอย่างน้อย กำหนดให้วงเงินการให้กู้ไม่เกิน 20,000 บาทต่อครั้ง คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อเดือน (12 บาทต่อปี)

การผ่อนชำระจะกำหนดชำระเป็นรายเดือน เหมือนชุมชนอื่น ๆ ในเทศบาลแห่งนี้ จำนวนดอกเบี้ยจะลดลงตามจำนวนเงินต้นที่ได้ชำระไปแล้วตามรูปแบบการผ่อนชำระแบบธนาคาร เช่น ในเดือนแรกจ่าย 1,870 บาท เดือนที่สองจ่าย 1,853 บาท เป็นต้น นำเงินมาคืนในทุกวันที่ 10 ของเดือน สามารถกู้ต่อได้เมื่อชำระครบตามจำนวนเงินที่กู้ไปแล้วนั้นและต้องรออีก 1 เดือน ก่อนที่จะกู้เงินได้ในครั้งต่อไป จะเห็นว่าชุมชนนี้ไม่ได้คำนึงถึงวัตถุประสงค์ในการกู้มากนักว่าจะไปทำอะไรตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ซึ่งส่วนใหญ่นำเงินไปเป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำประมง จัดซื้อเครื่องมือ และการแปรรูปสัตว์น้ำ ทั้งยังเป็นทุนสำหรับขายของให้กับนักท่องเที่ยวชายหาด รวมถึงเป็นค่าเล่าเรียนบุตรโดยมิใช่เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับปัจจัยการผลิต แต่เป็นเหมือนบ่อน้ำของชุมชนมาต่อแขนขาให้ชุมชน หากแต่บางส่วนยังนิยมกู้เงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยโหด โดยเฉพาะผู้ที่ไม่สามารถกู้เงินจากกองทุนได้เฉพาะไม่ได้รับอนุมัติ รวมถึงเป็นคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาโดยมิได้ย้ายทะเบียนบ้านจะไม่มีสิทธิ์ขอกู้แต่อย่างใด

ขั้นตอนการก เงินในเบื้องต้นของการกู้เงินนั้น มีการแสดงเจตจำนงโดยนำใบขอกู้เงินจากคณะกรรมการไปลงรายละเอียดให้ถูกต้อง หลังจากนั้นนำเอกสารที่ระบุในข้างต้นเพื่อการกู้มาส่งให้ครบ นำมายื่นให้คณะกรรมการก่อนวันที่ 5 ของทุกเดือน พร้อมกับต้องมีลายเซ็นของผู้ค้ำประกัน 2 คน และพยานอีก 2 คน ในเอกสารให้เรียบร้อยก่อนด้วยผู้ที่จะได้รับเงินกู้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะดี หรือไม่เช่นนั้นก็จะต้องหาคนที่มีฐานะดี น่าเชื่อถือมาเป็นผู้ค้ำประกัน และต้องเป็นผู้ที่ทำมาหากินสุจริต ในเบื้องต้นอนุมัติเงินกู้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2545 จำนวน 8 ราย วงเงินให้กู้ 20,000 บาท ต่อราย ผู้ที่ได้รับการอนุมัติเงินกู้มีอาชีพค้าขาย 5 ราย ประมง 1 ราย เลี้ยงกุ้ง 1 ราย และมีอาชีพรับจ้าง 1 ราย (เป็นลูกจ้างประจำในมหาวิทยาลัยบูรพา กรณีนี้อนุมัติเงินกู้จำนวน 20,000 บาท แต่ต้องแบ่งให้กับน้องที่ยื่นขอกู้อีกหนึ่งคน 10,000 บาท เนื่องจากอาศัยอยู่ในบ้าน

หลังเดียวกัน คือ เป็นญาติกัน จึงกู้ได้เพียง 1 คน) อนุมัติเงินกู้ครั้งที่สองเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2545 จำนวน 6 ราย วงเงินกู้ 20,000 บาท มีอาชีพค้าขายจำนวน 3 ราย อาชีพประมงจำนวน 2 ราย และอาชีพรับจ้างจำนวน 1 ราย จะเห็นว่าการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านนี้เอื้อต่อคนมีฐานะและใกล้ชิดพวกพ้อง คนที่ไม่มีฐานะไม่มีโอกาสเข้าถึงกองทุนหมู่บ้าน และไม่พบว่ามีปัญหาในการผ่อนชำระคืนเงินกองทุนหมู่บ้านแต่อย่างไร

การวิเคราะห์การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน

การเตรียมความพร้อมของกองทุนหมู่บ้าน เทศบาลได้อิงระเบียบข้อบังคับสำหรับใช้ในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบข้อบังคับมีข้อกำหนดในเรื่องต่อไปนี้ คือ ข้อบังคับเกี่ยวกับสมาชิกภาพ (การเข้าเป็นสมาชิก การลาออก การฝากเงินออม การถือหุ้น ค่าธรรมเนียม และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสมาชิก) ข้อบังคับเกี่ยวกับการรับเงิน การจ่ายเงินของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ข้อบังคับเกี่ยวกับการกู้ยืมเงิน และชำระเงินกู้ยืมและ ข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดทำบัญชีของกองทุน วิธีการกำหนดระเบียบข้อบังคับ กำหนดขึ้นโดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและประชาชนในหมู่บ้านร่วมกันกำหนดขึ้น

ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เพื่อให้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งก่อตั้งเพื่อส่งเสริมและสร้างนิสัยการอดออมเสียสละเอื้ออาทรเป็นไปด้วยความคล่องตัว มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกโดยรวมจึงเห็นสมควรกำหนดระเบียบการเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไว้ให้ชัดเจน รวมถึงวัตถุประสงค์ของการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

นโยบายของรัฐบาล เกี่ยวกับโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนพบว่าประชาชนในชุมชนแสดงความยินดีด้วย และมีความพอใจมาก หากแต่ในช่วงแรก ๆ จะรู้สึกไม่ชอบสักเท่าไรเพราะเรื่องเงินกองทุน 1 ล้านยังไม่ได้ทำการโอนมาให้ชุมชนเลย ประมาณ 6 เดือนเงินที่ได้มีการโอนเข้าชุมชนและมีการเข้าใจผิดเกิดขึ้นในปัจจุบันประชาชนในชุมชนก็เริ่มดำเนินการบริหารจัดการดีขึ้นเป็นลำดับ หากแต่ยังไม่เป็นรูปกระทำที่เห็นเด่นนักเพราะการปล่อยเงินกู้แก่สมาชิกได้ไม่นานนัก ทั้งยังมีปัญหาอุปสรรคในการกู้เงินกองทุนไม่ว่าจะเป็นระเบียบปฏิบัติและความพร้อมของชุมชนเมือง

คณะกรรมการหมู่บ้านชุดปัจจุบัน ได้มีการบริหารการจัดการ ประธานและคณะกรรมการไม่ค่อยมีการประชุมกันพร้อมเพรียงสักเท่าไร เพราะแต่ละคนมีภาระหน้าที่ทางธุรกิจและการงานส่วนตัว จึงทำให้กองทุนไม่ก้าวหน้ามากนักและอีกอย่างเป็นการปล่อยเงินกู้ล่าช้า มีการคัดเลือกสมาชิกเป็นตามระเบียบข้อบังคับที่คณะกรรมการเขียนไว้ สามารถที่ติดตามเร่งรัดได้ทุกขณะหากมีเหตุที่ทำให้การกู้มีปัญหา ส่วนมากสมาชิกจะนำเงินไปใช้จ่ายฉุกเฉินหรือลดค่าใช้จ่ายในครอบครัวไม่มีการเพิ่มธุรกิจใหม่ๆ หากมีก็เป็นลักษณะอุปกรณ์เสริมในการประกอบอาชีพ เช่น อวน หรือ

ตาข่ายในการทำประมงน้ำเค็มเท่านั้น ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อชุมชนนั้น สมาชิกในชุมชนยังสมัครเป็นสมาชิกกองทุนไม่ครบทุกหลังคาเรือน ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 48 % ของหลังคาเรือน จึงทำให้เงินกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านยังไม่มีผลสำเร็จและประชาชนในชุมชนที่เดือดร้อนจริง ๆ จะเป็นคนยากจนและคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชน ไม่มีโอกาสสมัครเป็นสมาชิกกองทุนได้ เพราะคุณสมบัติตามข้อบัญญัติไม่ครบตามที่คณะกรรมการตั้งไว้ และยังไม่สามารถกู้เงินกองทุนได้

การกู้ยืมของสมาชิกส่วนมากนำไปซื้ออุปกรณ์เกี่ยวกับการจับปลาทะเล จึงทำให้แยกออกได้เห็นเด่นชัดในผลผลิตที่เกิดขึ้นไม่ได้เท่าที่ควรเพราะมีปัจจัยด้านอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น จับปลาในฤดูมรสุม ฤดูฝน ฤดูวางไข่จับได้มากน้อยต่างกัน การกู้เงินในการประกอบอาชีพอยู่แล้ว หากต้องการใช้บริการอยากจะกู้เฉย ๆ เพราะรัฐบาลมีโครงการนี้จึงใช้บริการดีกว่าไปกู้ธนาคาร เพราะกู้กองทุนดอกเบี้ยถูกกว่า รวมถึงเงินนอกระบบในชุมชน

จำนวนเงินที่ได้จากการกู้กองทุน สมาชิกเมื่อมีความเดือดร้อนหรือเหตุจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสดก็สามารถกู้กองทุนได้ทันที โดยทางกองทุนจะมีเงินสดสำรองไว้ให้สมาชิกกู้ยืมเป็นกรณีพิเศษ เงินกองทุนที่ให้กู้ยืมไม่เพียงพอที่จะให้สมาชิกกู้เมื่อมีจำนวนสมาชิกกู้พร้อมกันภายในเดือนเดียวกันเช่น 1 เดือนกู้ 30 คนก็ไม่สามารถกู้ได้ ต้องเดือนละ 15 คนและเงินที่ให้กู้แต่ละรายน้อยเกินไปคือกำหนดเพดานการกู้ไว้สูงสุด 20,000 บาทเท่านั้น แต่ควรขยายพิจารณาตามศักยภาพของอาชีพเป็นหลักและความจำเป็น เพราะอาชีพบางอาชีพต้องใช้เงินในการลงทุนทำอาชีพมากกว่า 20,000 บาท

การทำกิจการอย่างถูกวิธีของผู้กู้ การเกิดกองทุนหมู่บ้านพบว่าช่วงตอนแรกเริ่มก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านเมื่อประมาณต้นเดือนธันวาคม พ.ศ 2544 เหตุที่จัดตั้งล่าช้าเพราะชาวบ้านในชุมชนไม่ค่อยทราบข่าวเกี่ยวกับนโยบายนี้ของรัฐบาล พอมีทางเทศบาลมาแนะนำจึงตั้งกองทุนสำเร็จพร้อมกับเขียนข้อบังคับระเบียบกองทุนเป็นที่เรียบร้อยพร้อมกับรับสมาชิกกองทุน ระบบการบริหารกองทุน พบว่ามีระบบการจัดการที่ดี มีการแสดงยอดของบัญชีตามที่คณะกรรมการได้เขียนข้อบังคับไว้ในการนำสมาชิกเข้ารับการโอนเงินเข้าบัญชีของสมาชิกที่ธนาคารออมสิน พร้อมกรอกเอกสารให้ทุกคน ประกอบกับหมู่บ้านอยู่ใกล้เขตเทศบาลเมืองที่เป็นเทศบาลในเขตแหล่งท่องเที่ยว จึงทำให้เอื้อต่อเศรษฐกิจมีความสามารถพัฒนาต่อไปได้ การเกิดองค์กรเครือข่ายของการเรียนรู้ พบว่าชุมชนเป็นสังคมค่อนข้างเป็นสังคมเมือง ประชาชนค่อนข้างที่จะมีฐานะแตกต่างกันอย่างมาก ซึ่งไม่ค่อยมีการสร้างองค์กรเครือข่ายของกองทุนหมู่บ้าน เพราะประชาชนไม่เดือดร้อนอะไร ส่วนคนที่เดือดร้อนจริง ๆ จะเป็นพวกประชากรแฝงที่อพยพมาจากต่างถิ่นไม่มีฐานทางเศรษฐกิจ และไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน

เงินที่ผู้กู้ชำระคืน ผู้กู้ที่ยืมเงินจากกองทุนชุมชนเขาสามมุข ที่นำไปลงทุนในกิจการต่างๆ เมื่อถึงวันครบกำหนดชำระคืน ผู้กู้ก็จะนำเงินมาส่งคืนให้กับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ครบตามกำหนดในสัญญาที่ได้ทำไว้กับกองทุนทุกคน คุณสมบัติของผู้กู้เป็นไปตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งก่อนการปล่อยกู้ทางคณะกรรมการได้ตรวจสอบภูมิหลังและความเป็นอยู่ของผู้กู้ เพื่อดูถึงความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการที่ขอกู้มามากกว่า ที่จะคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน จากนั้นจึงลงมติในที่ประชุมในเสียงกึ่งหนึ่งจึงอนุมัติให้กู้ได้ ซึ่งผู้ได้รับการอนุมัติให้กู้ก็เป็นไปตามข้อกำหนดในระเบียบกองทุนหมู่บ้านที่วางกรอบกว้าง ๆ เท่านั้น

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน การจัดทำระเบียบกองทุน เกิดขึ้นจากความร่วมมือของทางรัฐ ซึ่งได้แก่ ทางเทศบาลและการประชาคมของชาวบ้านในชุมชน รวมถึงการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน ดังนั้น ในการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านขึ้นมาใช้ในการบริการกองทุนหมู่บ้านถือเป็นเรื่องที่เหมาะสมและสมควรที่จะนำไปปฏิบัติจริง หลังจากการใช้ระเบียบกองทุนนี้ไปได้ 9 เดือนแล้วอาจต้องมีการประชาคมกันอีกครั้ง เพื่อปรับปรุงในระเบียบบางข้อที่ไม่เหมาะสมและที่เห็นควรที่จะต้องปรับปรุงต่อไป คำอธิบายแนะนำวิธีการบริหารกองทุนหมู่บ้านกระบวนการบริหารกองทุนชุมชน ได้รับการประสานงานร่วมกันระหว่างเทศบาลชุมชนใกล้เคียง ในการแนะนำและอธิบายวิธีการบริหารกองทุนในช่วงแรก จากนั้นทางคณะกรรมการกองทุนได้มีการทำงานที่เป็นระบบมีการเรียนรู้งานซึ่งกันและกัน จึงสามารถช่วยในการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านเป็นไปอย่างมีหลักเกณฑ์และเป็นระบบสามารถที่จะตรวจสอบ ความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนชุมชน ชาวบ้านในชุมชนเห็นความสำคัญกับเงินกู้ของรัฐบาล และได้ขอกู้เงินโดยดูจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ได้แก่ การเข้าร่วมประชาคมเพื่อจัดตั้งคณะกรรมการและร่างระเบียบกองทุน และให้ความร่วมมือในการขอกู้เงิน เพื่อนำไปประกอบอาชีพและเพื่อนำไปพัฒนาอาชีพของตนเองให้ดียิ่งขึ้น นโยบายการอนุมัติให้กู้เป็นไปตามกฎระเบียบของกองทุนและยึดหลักศักยภาพของผู้กู้มากกว่า โดยมิได้เน้นถึงวัตถุประสงค์ที่ขอกู้มากนัก รวมถึงวงเงินกู้ที่จะอนุมัตินั้นเหมาะสมกับกิจการที่จะทำด้วย และการอนุมัติต้องเป็นไปตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน

การประชุมคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการจะจัดการประชุมในทุกวันพุธที่สองของเดือน หรือประชุมทุกครั้งที่มีเรื่องเร่งด่วน และในการประชุมจะมีการจดบันทึกวาระการประชุมอยู่เสมอ และจะทำการสรุปติดประกาศไว้ให้ประชาชนและผู้กู้ทราบเพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลสนับสนุนในการประชุมครั้งต่อไป จำนวนผู้กู้ ในปัจจุบันยอดการปล่อยเงินกู้ล่าสุดเดือนสิงหาคม มีจำนวนผู้กู้ที่กู้ไปแล้ว 46 ราย เป็นจำนวนเงิน 1,636,000 บาท ในการปล่อยเงินกู้ในครั้งต่อไป จะใช้จำนวนเงินที่ผู้กู้นำมาชำระเป็นยอดในการปล่อยกู้ครั้งต่อไป ส่วนในเรื่องความพอใจของประชาชนต่อการดำเนินงานกองทุนชุมชนนั้น ประชาชนพอใจกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน เพราะทำให้ชาวบ้านได้รับเงินทุนมาหมุนเวียนในกิจการของตนเองในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ และยังทำให้ชาวบ้าน

ได้พบปะสังสรรค์กันมากขึ้น แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ยังไม่ได้รับการอนุมัติการกู้ยืมโดยเฉพาะคนยากจน และไม่มีคุณสมบัติที่คณะกรรมการกำหนด คืออยู่ไม่ครบ 2 ปีหรือไม่มีทะเบียนบ้านในเขต จากลักษณะดังกล่าวเสมือนเอื้อให้กับคนที่มีฐานะ

ส่วนในเรื่องของจำนวนทุนสะสมของชุมชน จะมีเพิ่มขึ้นตลอดในช่วงที่ผู้กู้นำเงินมาชำระ ซึ่งถ้าไม่มีการปล่อยกู้ในเดือนนั้น เงินที่ได้ก็จะสะสมไว้เป็นทุนสะสมของกองทุนแต่เมื่อมีการปล่อยกู้เงินที่สะสมไว้นั้น จะเริ่มลดลงไปตามจำนวนที่คณะกรรมการได้ปล่อยกู้ไป แต่ในส่วนของดอกเบี้ยที่ทางกองทุนได้รับจากการปล่อยกู้นั้น ยอดในเดือนสิงหาคม มียอดรวม 8,773.27 บาท เพราะในเดือนสิงหาคมมีการปล่อยกู้ไป

ในการขยายกิจการของผู้กู้ในชุมชนมีน้อยมาก เพราะชาวบ้านมักนำเงินที่ได้ไปหมุนเวียนในกิจการมากกว่า แต่มีบางรายเช่น การนำไปขยายการเลี้ยงหอย และการซื้ออุปกรณ์สำหรับบริการต่าง ๆ จากโครงการขอกู้ของชาวบ้าน มักจะไม่ได้นำไปทำกิจการอื่นนอกเหนือจากที่ตนได้มีประสบการณ์อยู่แล้ว ส่วนมากจะใช้ในการเพิ่มทุนในกิจการของตนเองมากกว่า เพราะวัตถุประสงค์ที่ผู้กู้นำเงินไปนั้น มักจะนำไปขยายมิใช่ทำอาชีพที่แตกต่างไปจากเดิมที่มิได้มุ่งหวังเพิ่มมูลค่า แต่เป็นการเกื้อหนุนการประกอบอาชีพเดิม สำหรับการรับชำระหนี้ของผู้กู้ในการส่งคืนเงินกู้ของกองทุนชุมชนจะมีการส่งคืนเงินกู้ภายในวันที่ 10 ของทุกเดือนไม่มีวันหยุด เพราะว่าที่ทำการกองทุนเป็นที่รู้จักกันเองของประชาชนในชุมชน เมื่อถึงวันครบกำหนดผู้กู้จะมาส่งเงินกู้ได้ครบ บางกรณีอาจต้องกู้ยืมเงินนอกระบบมาผ่อนชำระแทนในลักษณะของการหมุนเวียน

กองทุนหมู่บ้านมีศักยภาพและความสามารถในการเติบโตได้จากการบริหารเงินกองทุน 1 ล้านบ้าน เพราะจากการดำเนินงานครบ 1 ปี ทุนสะสมของหมู่บ้านมีมากเพียงพอที่จะปล่อยกู้ได้ตลอดเวลา ซึ่งคนในชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับกองทุนในระดับที่ดีและให้ความร่วมมือกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดี เนื่องจากประชาชนในชุมชนได้ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆของชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านส่วนหนึ่งคณะกรรมการบางคนจะไม่เคยเข้ามาทำงาน เมื่อเกิดกองทุนหมู่บ้านขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบการบริหารงานอย่างเป็นระบบเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น รวมถึงผู้ที่ไม่ได้เป็นคณะกรรมการกองทุน แต่เป็นคณะกรรมการชุมชนเองที่ยังได้รับความรู้ในการทำงานไปด้วย เพราะถือว่าเป็นบุคคลที่สำคัญในชุมชนที่จะนำพาความเจริญเข้าชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้จึงถือเป็นเรื่องที่สำคัญ รวมถึงชาวบ้านในชุมชนเองก็ยังเกิดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้อาจจะเกิดขึ้นโดยคนที่อยู่ในชุมชนและมีไม่รู้ตัว ซึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็นได้ก็คือ คนในชุมชนเรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับกองทุน เรียนรู้หน้าที่ที่มีต่อกองทุน เรียนรู้ที่จะมีส่วนร่วมในชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ กระบวนการเรียนรู้ที่จะแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ให้แก่ชุมชน ทำให้ในชุมชนได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ร่วมกัน

รูปลักษณ์ภายหลังกองทุนหมู่บ้านเข้ามา

เมื่อกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามานั้น สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ การเรียนรู้เกี่ยวกับกองทุนว่าเป็นเสมือนบ่อน้ำของชุมชนที่จะมีเงินตราเข้ามาในการลงทุนประกอบอาชีพ หรือผ่อนคลายภาระหนี้สินให้กับชาวบ้าน ทุกคนต่างยินดีปรีดา ก่อให้เกิดการพัฒนาและมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตภายหลังจากทุนนิยมเข้ามาก่อนแล้ว ชุมชนได้เปลี่ยนไปตามกระแสทุนนิยม โดยเฉพาะเป็นชุมชนเขตเมือง ทั้งยังเป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงมีความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างผู้ที่ประกอบอาชีพกับการทำประมงพื้นบ้าน ส่วนหนึ่งคือ ชุมชนยังมีทุนที่เข้มแข็ง ร้อยรัดระหว่างสมาชิกในการทำประมง หากแต่ต้องเกื้อหนุนกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันอยู่ตลอด มิฉะนั้นจะไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้ผิดกับอาชีพอื่น ๆ ทั้งชุมชนประมงพื้นบ้านยังมีความเป็นเครือญาติที่ผูกพันสืบต่อกันมา ตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ แต่ชุมชนจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้ทันยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงทุนนิยม โดยเฉพาะเขตเมือง เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาสิ่งหนึ่งคือ มีทุนเงินตราที่ได้เข้ามาช่วยเหลือ และยังสร้างความรู้

ความรู้ความสามารถของผู้กู้และครอบครัว รวมทั้งประสบการณ์ในการประกอบอาชีพของผู้กู้มีมากเพราะได้ทำอาชีพนั้นมาเป็นระยะเวลาหลายปีแล้ว จึงอาศัยความชำนาญในการประกอบอาชีพซึ่งว่าเป็นลักษณะเด่นของผู้กู้ในชุมชนนี้ แต่ผู้วิจัยก็พบข้อด้อยในเรื่องนี้ด้วยก็คือแนวความคิดการทำอาชีพยังเป็นแบบเก่าอาศัยความชำนาญตามแบบบรรพบุรุษที่ทำต่อ ๆ กันมาเป็นหลัก ไม่มีการนำเทคนิควิธีใหม่ ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันมาปรับปรุงมากนัก ซึ่งอาจจะทำให้มีการลงทุนน้อยกว่าแต่ผลผลิตคุ้มค่ากว่าที่ทำอยู่

หนี้สินของผู้กู้ในระบบธนาคาร ผู้กู้บางรายก็เป็นสมาชิกในระบบการกู้เงินธนาคารเช่นกัน แต่ส่วนใหญ่การกู้ยืมเงินธนาคารมักจะกู้ไปเพื่อซื้อบ้านมากกว่า แต่ก็มีบางส่วนที่กู้ยืมมาเป็นทุนสำรองในการดำเนินธุรกิจแต่ก็มีบางส่วนเท่านั้น เพราะคนในชุมชนก็ไม่ได้ลงทุน กิจการใหญ่โตเท่าใดนัก ส่วนหนี้สินของผู้กู้ในระบบนายทุนนอกระบบ ผู้กู้ที่มีการกู้ยืมกับนายทุนนอกระบบในชุมชนนั้นมีอยู่มากมาย มีนายทุนหลายคนที่ปล่อยเงินกู้ให้กับชาวบ้าน และคิดดอกเบี้ยในอัตราที่สูงคือร้อยละ 20 บาทต่อเดือน ซึ่งทำให้ชาวบ้านประสบกับปัญหาในการชำระคืน ได้แต่หาเช้ากินค่ำและทำงานส่งดอกเบี้ยไปวันๆ เท่านั้น

อาชีพหลักของผู้กู้ ส่วนใหญ่จะเป็นการทำประมงมากกว่าเพราะพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ติดทะเลกัน ผู้กู้ในชุมชนบางรายมักจะประกอบอาชีพในการค้าขายซึ่งถือได้ว่าเป็นอาชีพที่มีความมั่นคง ถึงแม้ว่าจะมีรายได้ไม่มากนักแต่ก็สามารถอยู่ได้ในสภาวะเศรษฐกิจซบเซาในหมู่บ้านได้ รายได้ของครอบครัวผู้กู้ส่วนใหญ่จะเป็นรายได้ที่รอผลผลิตมากกว่ารายได้ประจำ เช่นการออกเรือหาปลา การเลี้ยงหอยนางรม กิจการที่ผู้ดำเนินการอยู่จะเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้กับผู้กู้เป็นอย่างดี

รายได้ส่วนใหญ่จะมีเข้ามาในครอบครัวเป็นรายเดือน แต่มีบางครอบครัวที่มีเข้ามาเป็นปีเพราะทำการเกษตรและการประมง

ประสบการณ์ในการดำเนินกิจการของผู้กู้บางราย ได้รับการสืบทอดกันมาของครอบครัวมาตั้งเกิดแล้ว เช่นการประมงพื้นบ้าน ดังนั้นย่อมมีประสบการณ์ในการทำงานตลอดชีวิตแน่นอน ถ้ามองในด้านตรงกันข้ามคนเริ่มที่จะเรียนรู้ได้ไม่กี่ปีก็ยังถือได้ว่ามีประสบการณ์ แต่ประสบการณ์บางครั้งก็ไม่ได้สามารถประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน เพราะยังต้องอาศัยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอีกด้วย ไม่เป็นที่ยึดติดกับสิ่งเก่า ๆ มากไป การใช้เงินกู้ในการพัฒนากิจการของผู้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน อาชีพธุรกิจส่วนตัว ซึ่งได้แก่ การบริการ การเลี้ยงสัตว์ เงินที่ได้กู้ยืมมาจากกองทุนผู้กู้ส่วนใหญ่นำมาเป็นเงินทุนหมุนเวียนในกิจการ หรือบางส่วนอาจไปซื้ออุปกรณ์ในการทำงานเพิ่มเติมจากที่มีอยู่ ซึ่งทำให้รายได้ของกิจการมีเพิ่มมากขึ้น อาชีพค้าขาย ผู้กู้ที่มีอาชีพค้าขาย จะนำเงินนี้ไปซื้อสินค้าเข้าร้านและเหลือบางส่วนไว้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในกิจการ

ในการดำเนินงานของผู้กู้ยังคงยึดติดกับการอาชีพในรูปแบบเดิมมากกว่า เพราะไม่กล้าหรือมีความเสี่ยงที่จะมีวิธีใหม่มาใช้กลัวว่าจะทำให้เสียเวลาและอาจจะทำให้ได้ผลลัพธ์ออกมาได้ไม่ดีเหมือนเดิม ปัจจุบันก็มักจะเป็นการประมงมากกว่าและในส่วนที่ขยายกิจการและประสบความสำเร็จนั้นเราพบว่าทำให้ผู้กู้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น จึงถือว่าเป็นช่องทางในการขยายธุรกิจได้มากขึ้น ผู้กู้ยังไม่มีเทคนิคใหม่ ๆ ในการนำมาทดแทนการผลิตในแบบเดิมเลย เพราะผู้กู้มีประสบการณ์ในการทำในรูปแบบเดิมมาเป็นเวลานาน และยังเป็นวิธีที่ทำให้ได้รายได้ ผู้กู้จึงไม่คิดที่จะปรับปรุงหรือหาวิธีการใหม่ ๆ หลังจากที่ได้รับเงินไปใช้ในการประกอบอาชีพของตนเองเป็นระยะเวลาหลายเดือน ผู้กู้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยดูได้จากการจับจ่ายใช้สอยในการซื้อสินค้าในร้านค้า รวมถึงการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งผู้กู้บางรายไม่มีรถจักรยานยนต์ แต่หลังจากได้มีการทำอาชีพที่ได้รับเงินจากการจัดสรรนี้ไปทำให้มีใช้เป็นของตนเอง

ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านในชุมชน มีพื้นฐานความเป็นอยู่ที่ต้องพึ่งพาตนเองมาตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว ดังนั้น ไม่ว่าจะมีการประกอบกิจการใดก็ตามก็ย่อมที่จะมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองอยู่เสมอ แต่ในปัจจุบันอาจจะต้องพึ่งพาตนเองมากขึ้นเพราะความเจริญด้านวัตถุทำให้ชาวบ้านต้องเริ่มมีการไม่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเองมากนัก จะไปจ้างคนมาทำงานหรือไม่ก็ไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปมากกว่าที่จะทำเอง ในชุมชนมีผู้ที่เป็นสมาชิกกองทุนชุมชนอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็มีผู้กู้จำนวนไม่มากนัก จึงทำให้ผู้วิจัยสามารถเห็นถึงสภาพของผู้กู้ในการประกอบกิจการได้ง่ายขึ้น เพราะคนในชุมชนส่วนใหญ่ก็มีพอกิน แต่บางชุมชนผู้ขอกู้ก็ไม่สามารถกู้ได้ ด้วยเหตุผลและระเบียบที่กำหนดไว้

จุดเด่นกองทุนหมู่บ้าน

คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารกองทุน และรับรู้ความเคลื่อนไหวของชุมชนเป็นทุนในการเสริมเพื่อประกอบอาชีพมีเงินทุนหมุนเวียน ประสบการณ์ของคนในชุมชนที่ประสบความล้มเหลวมาก่อนจึงได้อาศัยประสบการณ์ในการช่วยพัฒนาไปสู่ความสำเร็จ คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน แต่ที่เป็นปัญหาแก่ทุนชุมชนจนแทบจะไม่มีร่องรอยปรากฏให้เห็นได้อีก เพราะคนในชุมชนยังมีสภาพเป็นลูกหนี้ของธนาคารและนายทุนเงินกู้ ซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยค่อนข้างสูง

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

กองทุนหมู่บ้านมีเสียงสะท้อนต่อสังคม ว่าต้องการให้เป็นแกนกลางในการสร้างสรรค์สังคม เศรษฐกิจของชุมชน จึงควรมีกระบวนการในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างแท้จริง คือ ควรจะมีการให้ชาวบ้านเข้ามารับรู้ถึงบทบาทในฐานะผู้กู้ และต้องชำระเงินตามที่ได้ตกลงไว้ กระบวนการนี้เป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างเอกภาพ คือ ให้ชาวบ้านตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนต่อสังคมโดยรวม และสถาบันการเงินควรจะทำหน้าที่เป็นที่พึ่งและที่ปรึกษาทางด้านการเงินให้คนในหมู่บ้านได้

เมื่อกองทุนดำเนินการมาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่งและประสบปัญหาซึ่งทางคณะกรรมการกองทุนชุมชน หาทางแก้ไขโดยต้องการเปลี่ยนแปลงระเบียบข้อกำหนดของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ว่าระเบียบของกองทุนใดจะแก้ไขได้ต้องดำเนินการกว่า 1 ปี เสนอให้มีการเปิดให้กู้ยืมในวงเงินกู้ที่เพิ่มขึ้นอีกสำหรับบ้านที่มีกิจการลงทุนสูง เพื่อให้เหมาะสมกับกิจการและความต้องการของประชาชน หรือเพิ่มขึ้นใน 1 บ้านได้กู้มากกว่า 1 คน ควรมีการจัดสังสรรค์ในกลุ่มผู้กู้และคณะกรรมการบ้าง เพื่อสร้างความสามัคคีในกลุ่มชาวบ้าน และเพื่อเสริมสร้างมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน เพราะผู้กู้หรือสมาชิกบางรายยังไม่กล้าที่เข้ามาปรึกษาหารือในเรื่องของการกู้เงินหรือแม้แต่การขอคำปรึกษาจากคณะกรรมการในการชำระเงินกู้ ถ้าคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านสร้างความกระชับมิตรที่ดีระหว่างกันได้

การนำเงินกู้ไปพัฒนากลุ่มอาชีพของแม่บ้านและพ่อบ้าน เพื่อที่จะให้เกิดการพัฒนาสินค้าของกลุ่มให้เป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคมากขึ้น ทางหน่วยงานของรัฐควรจะเข้ามีส่วนในการสนับสนุนให้ความรู้ในการประกอบกิจการของกลุ่มให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนมีรายได้และก่อให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น

เสียงสะท้อนจากชุมชน

จากการพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชนหาดวอนนภาพบว่า มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ไม่สนใจกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการเป็นหนี้ และอีกจำนวนหนึ่งพบว่าเงินที่ให้กู้น้อยเกินกว่าจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในอาชีพของตนได้ การกำหนดอัตราดอกเบี้ย ร้อยละ 12 ต่อปี เหมือนกันทุกชุมชน จะเห็นว่าสูงกว่าในเขตชนบทเกือบเท่าตัว แต่ชาวบ้านก็ไม่มีส่วนกำหนดได้ การกำหนดหลักเกณฑ์ต้องผ่อนชำระทุกเดือน อาจก่อเกิดปัญหาในการชำระคืน

ประโยชน์ที่ได้จากการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านนั้น ช่วยให้ชาวบ้านลงทุนเพื่อประกอบอาชีพของตนเองได้ส่วนหนึ่ง อีกจำนวนหนึ่งเห็นว่าสามารถนำเงินไปชำระหนี้นอกระบบได้ ทั้งยังมีเงินเหลือสำหรับไปลงทุนค้าขายเล็ก ๆ น้อยได้อีกด้วย ที่เห็นพ้องต้องกันคือ ดอกเบี้ยมีราคาถูกกว่าที่เคยกู้มา

เสียงเรียกร้องเพื่อปรับปรุงโครงการ เนื่องจากการดำเนินนโยบายในรูปลักษณะนี้ค่อนข้างจะเป็นเรื่องใหม่ มีปัญหาอุปสรรคที่ชาวบ้านในชุมชนคิดว่าชาวบ้านน่าจะปรับเปลี่ยนมีดังนี้คือ

1. วงเงินที่ให้กู้น้อยเกินกว่าจะประกอบอาชีพประมงได้

2. กลุ่มการปกครองเดียวกัน เช่น มีความหลากหลายและมีความต้องการในการใช้เงินในแต่ละอาชีพต่างกันในแต่ละชุมชน จึงควรที่จะให้มีการกู้เงินข้ามชุมชนได้ โดยพิจารณาจากความต้องการในการใช้เงินของธุรกิจนั้น ๆ

3. กรณีที่เป็นคนจน ไม่สามารถหาคนค้ำประกันได้ ควรจะมีมาตรการในการช่วยเหลือด้านนี้ด้วยการปล่อยกู้น้อยรายโดยเฉพาะคนจน แทบไม่มีโอกาสหรือไม่มีโอกาสด้วยซ้ำ

4. ไม่ควรจะบังคับให้ต้องซื้อหุ้นอย่างต่ำเท่าไหร่

บทที่ 6
บทสรุป

จากผลพวงการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชนชนบทไทย ได้มีการปรับเปลี่ยนเคลื่อนย้าย จากเมืองสู่ชนบทได้ก่อให้เกิดการล่มสลาย ลดทอน คุณค่าของความเป็นคนลงเหลือเป็นเพียงแค่วัตถุเพื่อรอการพัฒนาจากรัฐเท่านั้น ชุมชนถูกย่อยสลายไปตามการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่าจะคำนึงถึงศักยภาพที่แท้จริงที่ดำรงอยู่ในชุมชนนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม หรือทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งรัฐให้ความสำคัญกับการสร้างมูลค่าส่วนเกินในระบบเศรษฐกิจ เพื่อการสะสมทุน จากปัญหาดังกล่าว รัฐจึงมีนโยบายให้กองทุนหมู่บ้านเป็นตัวแก้ไขความยากจน สร้างพลังของชุมชนชนบทให้มีทุนทางเศรษฐกิจที่จะช่วยผ่อนคลาย ลดภาระหนี้สินของชุมชนชนบทลง และสร้างทุนทางสังคมและวัฒนธรรมให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยต่อไป

ในการศึกษาประเมินและวิจัย ผลจากการนโยบายการแก้ไขปัญหาด้วยกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท ได้ก่อรูปให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของแบบแผนของกองทุน การคัดเลือกคณะกรรมการแบบประชาธิปไตย การกำหนดอัตราดอกเบี้ย การชำระคืน และการนำดอกเบี้ยกลับคืนมาเป็นสาธารณะประโยชน์ให้กับชุมชนต่อไป ดังนั้น นอกจากการประเมินแล้ว สิ่งสำคัญจะต้องมีการเรียนรู้ร่วมกัน เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีสิทธิมีเสียงที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองได้ด้วยตนเอง โดยรัฐเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนในฐานะที่ปรึกษาด้วยรากฐานขององค์กรชุมชนที่จะพัฒนาไปตามเป้าประสงค์

การที่พัฒนาให้ชุมชนชาวประมงมีความเข้มแข็งในการดำรงอยู่ของอำนาจชุมชน ที่ถูกสลาย สั่นคลอนจากกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากกองทุนหมู่บ้านที่เป็นเสมือนบ่อน้ำหรือน้ำทิพย์ชโลมให้กับคนยากจนในชุมชนชนบทและเมืองแล้ว สำหรับการประมงที่เป็นอาชีพที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษจะสะดุดลงหาก ชุมชนไม่มีอำนาจจัดการประมง ขนาดใหญ่ที่ใช้เทคโนโลยีที่มีเงินทุน รัฐจะต้องทำการมอบอำนาจในการจัดการประมงให้กับชุมชน ชุมชนจะมีสิทธิ์ครอบครองทรัพยากรที่อาศัยอยู่ในท้องทะเล ที่ชุมชนได้รับมอบจากรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ชุมชนมีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากทะเลที่ชุมชนเป็นเจ้าของ และขณะเดียวกัน ชุมชนก็มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่าง ๆ ที่อยู่ในทะเลอาณาเขตของชุมชน รวมทั้งหน้าที่บริหารและจัดการใช้ประโยชน์จากทะเล ภายใต้เงื่อนไขของการอยู่ดี กินดีของชาวประมงในชุมชน

ดังนั้นเพื่อตอบคำถามการวิจัยที่เป็นการสืบค้นเงื่อนไข และกระบวนการของชุนชนได้แก่ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนเงินตรา รวมถึงวิถีชีวิตว่าทำหน้าที่อย่างไรในการ

ดำรงอยู่ของชุมชน จากปรากฏการณ์ของชุมชนที่ศึกษาได้ก่อรูปของทุนชุมชนในอดีตไม่ว่าจะเป็นทุนทางธรรมชาติ ซึ่งในชุมชนที่ศึกษามีทรัพยากรทางทะเลดั้งเดิมที่มีร่องรอยของความอุดมสมบูรณ์ ขณะที่ในปัจจุบันทรัพยากรเหล่านี้เสื่อมถอยลงไป ชุมชนก็ยังคงดำรงทุนทางวัฒนธรรมช่วยเหลือปรับตัวเรียนรู้ในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงอยู่ระหว่างกันและกัน ซึ่งนำไปสู่วิถีการดำรงชีวิตที่ถูกสร้างหรือตีค่าเป็นทุนเงินตราที่ทุกคนต่างมุ่งให้เกิดการผลิต การหาทรัพยากรทางทะเล เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนเป็นเงินตราในการดำรงชีพ โดยผ่านระบบความรู้ที่ถูกอุดมการณ์ของทุนนิยมเข้าครอบงำ เป็นอุดมการณ์ที่ถูกผลิตขึ้นมาให้กลายเป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตที่ต้องพึงและขอความช่วงเหลือจากคนภายนอก ทำให้ขาดความมั่นคงและขาดเสถียรภาพ ขณะที่ชุมชนพยายามที่จะอยู่รอดได้ด้วยตนเองจากอดีตที่ผ่านมาต้องสูญสลายไป กลายมามีชีวิตที่เสมือนยืนอยู่บนเส้นด้าย หากแต่พลังของชีวิตพยายามที่จะปรับเปลี่ยนความรู้ตามกระแสของการพัฒนา และการรุกคืบของความรู้ที่มาจากภายนอกของชุมชน อันเป็นความรู้ชุดใหม่เข้ามาแทนที่ความรู้ชุดเก่าจึงยากที่ชุมชนจะเข้ามาต้านได้ ด้วยกระบวนการของการครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จทำให้ความรู้ในชุมชนถูกกดทับ ทำให้ชุมชนกลายสภาพเป็นชุมชนที่ถูกลดทอนศักดิ์ศรีลงเหลือเป็นเพียงแรงงานรายวันเช่นในทุกวันนี้

จุดเชื่อมประสานที่กองทุนหมู่บ้านได้สร้างทุนทางเศรษฐกิจ และสังคมให้กับชุมชนชาวประมง คงหลีกไม่พ้นในเรื่องของการสร้างความรู้ให้กับชุมชนให้เกิดความตระหนักและให้อำนาจกับชุมชนที่จะเป็นพลังผลักดันในการจัดการวิถีชีวิตของตนเอง การที่ชุมชนสามารถที่จะนำเอาเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาเป็นตัวจุดประกายต่อเติมเสริมแต่ง ให้ชุมชนมีทุนทางเงินตราในการดำรงชีพได้ รวมทั้งมีการสร้างปัจจัยทางการผลิตรวมทั้งการสร้างทุนทางสังคมให้กับชุมชนเกิดศักยภาพที่จะดำรงอยู่ได้ในวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลง มิฉะนั้นชุมชนจะต้องพึ่งพิงทุนเงินตราที่ต้องก่อร่างสร้างหนี้สิน จึงกลายเป็นกับดักของวงจรหนี้สินขึ้นมาในชุมชน ทั้งยังไม่สามารถที่จะพลิกฟื้นทุนชุมชนที่มีมาแต่อดีตได้เลย หากขาดซึ่งการสร้างทุนความรู้ของชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็นเพียง “แหล่งอารยธรรมสมัยใหม่” กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเสมือนตาข่ายที่สร้างหรือยึดโยงให้กับคนในชุมชนเป็นปึกแผ่นมากกว่าที่จะสร้างความร้าวฉาน หากปราศจากซึ่งความอยุติธรรมของสังคม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2541) คนจนในประเทศไทย ทศวรรษ 2530 (2530-2540) ใน *เศรษฐศาสตร์การเมือง* คนจนไทยในภาวะเศรษฐกิจ ณรงค์ เพชรประเสริฐ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : เอดิสันเพลส.

เกรียงไกร เจนพาณิชย์. (2545) *การประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง : กรณีศึกษากองทุนชุมชนเขาสามมุข* สถาบันราชภัฏราชนครินทร์ ประกาศนียบัตรสาขาการจัดการและประเมินโครงการ.

กังวาลย์ จันทรโชติ. (2541) *การจัดการประมงโดยชุมชน* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย (สกว.).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540) *บ้านกับเมือง* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

.....(2543) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นภาภรณ์ หะวานนท์, เพ็ญสิริ จีระเดชากุลและสุรวุฒิ ปัดไธสง. (2541) *โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน* โครงการวิจัยเพื่อขอรับทุนจากการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

นภาภรณ์ หะวานนท์, เพ็ญสิริ จีระเดชากุลและสุรวุฒิ ปัดไธสง. (2543) เอกสารหมายเลข 1 *วิธีวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

นภาภรณ์ หะวานนท์, สุรวุฒิ ปัดไธสง, ทศวร มณีศรีขำและวันชัย ธรรมสัจการ. (2543) เอกสารหมายเลข 9 *สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการต่อสู้กับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

นภาภรณ์ หะวานนท์, สุรวุฒิ ปัดไธสง, อุษณีย์ ธโนศวรรย์และโสมพรรณ ถิ่นว่อง. (2543) เอกสารหมายเลข 2 *สร้างชุมชนเข้มแข็งบนความหลากหลายของผลผลิตเพื่อการค้า* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, สุรวุฒิ ปัดไธสง, พนารัช ปรีดาภรณ์และพรใจ ลี่ทองอินทร์. (2543) เอกสารการวิจัยหมายเลข 5 *ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานรากของเศรษฐกิจพอเพียง* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ. (2537) *คนกู้ทะเล* ปาฐกถามูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี 2537 ณ ห้องเอที มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 22 กุมภาพันธ์ 2537 กรุงเทพฯ : โกมลคีมทอง.

ยศ สันตสมบัติ. (2539) *ท่าเกวียน* บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ : คบไฟ

สุรวุฒิ ปัดไธสง, เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, จีรศักดิ์ สุขวัฒนาและฉัตรวรัญ องคสิงห์. (2543) เอกสารหมายเลข 10 *สร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยองค์กรปกครองท้องถิ่น* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

สุรวุฒิ ปัดไธสง. (2539) *ปัญหาทางการพัฒนาการเมืองไทย* ในพัฒนศึกษาศาสตร์ ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุรวุฒิ ปัดไธสงและเพ็ญสิริ จีระเดชากุล. (2543) เอกสารหมายเลข 7 *สร้างชุมชนเข้มแข็งจากกลุ่มออมทรัพย์* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

สุรวุฒิ ปัดไธสง, นภาภรณ์ หะวานนท์, ศศิธร ศิริประเสริฐกุล. (2543) เอกสารหมายเลข 3 *สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตเพื่อการค้า : ศึกษากรณีความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรเอกชน* เอกสารประกอบการสัมมนา องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จังหวัดนครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

สุรียา งามสำเร็จ. (2545) *การประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง : กรณีศึกษาหมู่บ้านหาดวอนนภา* สถาบันราชภัฏราชนครินทร์ ประกาศนียบัตรสาขาการจัดการและประเมินโครงการ.

สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี 2544 *ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544* และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536) *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม* แนวทางศึกษา : วิเคราะห์และวางแผน. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมคิด ทองสม. (2544) *รายงานการวิจัย* ฐานอำนาจและการใช้อำนาจ : ชุมชนบ้านแพรกหา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

Haferkamp Hans and Neil J. Smelser (eds) (1992) *Social Change and Modernity* LosAngeles & Oxford : University of California Press.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล:การปรับฟื้นของทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

การวิจัยกรณีศึกษา
จาก
กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล

คำนำ

การวิจัย เรื่อง กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับฟื้นทุนนชุมชน เป็นโครงการวิจัยกรณีศึกษา ในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการวิจัยของโครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งศึกษาถึงจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ที่มีผลต่อความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านและผลที่ชุมชนได้รับจากกองทุนหมู่บ้าน โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีและนำเสนอรูปแบบกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนผ่านกองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้ สำเร็จลงด้วยดีด้วยความกรุณาของรองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ ที่ปรึกษาและหัวหน้าโครงการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ที่ปรึกษาและนักวิจัยหลักของโครงการ ซึ่งได้กรุณาให้คำปรึกษาและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการวิจัยกรณีศึกษาในครั้งนี้ ด้วยบรรยากาศของความเป็นกัลยาณมิตรทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง รวมทั้งได้เปิดโอกาศให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การวิจัยกรณีศึกษาจากนักวิจัยของโครงการที่มีความรู้และประสบการณ์ในการวิจัยภาคสนามอย่างหลากหลาย ซึ่งช่วยเพิ่มพูนประสิทธิภาพการวิจัยและเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยกรณีศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

พร้อมทั้งขอขอบพระคุณต่อผู้ให้ข้อมูลหลักทุกท่านในการให้ข้อมูลอย่างเต็มใจและให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างดีในการทำงานภาคสนาม และขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย ผู้ประสานงานการวิจัย ตลอดจนผู้อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและร่วมมืออย่างดียิ่ง จนทำให้งานวิจัยกรณีศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับฟื้นทุนชุมชนนี้ สำเร็จลงด้วยดี

ผู้วิจัยหวังว่า งานวิจัยกรณีศึกษานี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้กลายเป็นกองทุนของชุมชนที่มีความหมายและมีพลังต่อวิถีการพัฒนา ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและทั้งระดับชุมชนในเวลาไม่นานนัก

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

สารบัญ

บทที่ **หน้า**

คำนำ

สารบัญ

บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา 1

ความนำ 1

คำถามการวิจัย 4

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

การเลือกชุมชนและลักษณะของชุมชน 5

การเข้าสู่ชุมชน 6

การศึกษาข้อมูล 6

แนวทางการศึกษา 8

ผู้ให้ข้อมูลหลัก 8

การแบ่งช่วงเวลาเพื่อศึกษาข้อมูล 11

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล 11

การนำเสนอผลการวิจัยกรณีศึกษา 12

บทที่ 2 ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลก่อนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย 13

บริบทของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล 13

ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล : จากอดีตสู่ปัจจุบัน 14

ทุนชุมชนของชุมชน 15

ทุนธรรมชาติในชุมชน 15

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ **หน้า**

ทุนทางสังคมในชุมชน 18

สรุปความ 26

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล
ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 27

ความนำ 27

ช่วงเวลาของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 27

การเข้ามาของถนนสุขุมวิท 28

สนามบินอู่ตะเภากับจุดเปลี่ยนของชุมชน 28

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกกับชุมชน 30

ผลของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยกับคนในชุมชน 34

ผลกระทบเกี่ยวกับอาชีพในชุมชน 34

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน 36

ผลกระทบทางด้านสังคมในชุมชน 37

สรุปความ 37

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชน บ้านริมฝั่งทะเลและ

ผลที่มีต่อชุมชน 39

การปรับตัวของปัจเจกชน 39

การปรับตัวของกลุ่มคน 42

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและ	
ผลที่มีต่อชุมชน	44
แหล่งเงินในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	44
การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	46
การเงินของกองทุนหมู่บ้าน	50
การคืนเงินกู้	51
เหตุผลของการกู้และไม่กู้เงินกองทุน	52
การพ้นจากวงจรเงินกู้	53
การให้ค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุน	54
บทบาทของผู้เกี่ยวข้องกับกองทุน	55
การเลือกกรรมการชุดใหม่	56
ผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน	57
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	**61**
สรุปขั้นตอนการวิจัยกรณีศึกษา	61
สรุปผลการศึกษา	63
ข้อเสนอแนะ	64
บรรณานุกรม	66
ภาคผนวก	69
แนวคำถาม	70

บทที่ 1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

ความนำ

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ได้เริ่มดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อรัฐบาลโดยสำนักนายกรัฐมนตรี ได้ลงนามในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2544 และมีการถ่ายทอดการโอนเงินจากธนาคารออมสินในส่วนกลางไปเข้าบัญชีของกองทุนหมู่บ้านในส่วนภูมิภาค ทำให้ความฝันของคนในชุมชนหมู่บ้านเกี่ยวกับเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน ตามโครงการสำคัญเร่งด่วนของรัฐบาล เกิดเป็นภาพจริงให้คนในชุมชนได้เห็นและจับต้องได้

แม้ว่าการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะเป็นนโยบายการพัฒนาประเทศที่เกิดมาจากเบื้องบน คือ รัฐบาล สู่เบื้องล่าง คือ ประชาชน เช่นเดียวกับนโยบายการพัฒนาประเทศที่หลายรัฐบาลได้เคยดำเนินการมาตั้งแต่ดั้งเดิม แต่เนื่องจากแนวคิดการตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ไม่ได้เป็นเพียงการกำหนดนโยบายแล้วให้หมู่บ้านไปแสวงหาทรัพยากรและวิธีดำเนินการเพื่อมาปฏิบัติให้บรรลุผลตามนโยบายของรัฐบาล หากแต่กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นมิติใหม่ของการพัฒนาประเทศที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง ได้ใช้เงินเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งแก่หมู่บ้านและชุมชนเมือง เพื่อให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองมีทุนทรัพยากรเพื่อเพิ่มศักยภาพในการพึ่งตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญเป็นกรอบแนวทางในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมขนเมือง ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544 คือ

1. เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น
2. ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง
3. เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน
4. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม
5. กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

จากปรัชญาหรือหลักการในการดำเนินงานโครงการหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติดังกล่าว จะเห็นว่ารัฐบาลได้ให้กรอบแนวทางการทำงานของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและ ชุมชนเมืองไว้กว้าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแต่ละแห่งมีอิสระในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของตนเอง ตามบริบทของชุมชนที่มีความหลากหลายและมีอัตลักษณ์แตกต่างกันออกไป โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญของการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ดังนี้

1. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและจำเป็นเร่งด่วนและสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน
2. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง
3. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่มเพื่อการแก้ไขปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพและ ส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้านและชุมชนเมือง
4. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต
5. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชนเมือง

จากปรัชญาหรือหลักการสำคัญในการดำเนินงานและวัตถุประสงค์ของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองดังกล่าว จะเห็นว่า มีความคิดที่ชัดเจน ในการที่จะไม้กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองมีแหล่งเงินทุนหมรือมีทุนชุมชนทางด้านเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น เพื่อให้เป็นแหล่งลงทุน สร้างอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ พัฒนาความสามารถในการบริหารจัดการทุนทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนและเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนเมืองในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อแก้ปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพและสิ่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในระดับหมู่บ้านและชุมชนเมือง กระตุ้นเศรษฐกิจระดับฐานราก พร้อมทั้งพัฒนาศักยภาพและความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาประเทศจากฐานราก คือ การพัฒนาที่เริ่มต้นจากเศรษฐกิจ

ชุมชนสู่เศรษฐกิจของชาติหรือการพัฒนาจากฐานรากสู่จุดหมายปลายทางที่ฐานเศรษฐกิจอันยั่งยืนของประเทศ

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อคำนึงถึงว่ากองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในชุมชนหมู่บ้านของประเทศไทยกว่า 7 หมื่นตำบลนั้น ไม่ได้มีทรัพยากรพื้นฐานหรือทุนชุมชนที่เท่าเทียมกันหรือแม้แต่จะใกล้เคียงกัน เหมือนกันทั่วประเทศ เนื่องจากหมู่บ้านและชุมชนไทยได้ถูกกระแสการพัฒนาประเทศที่เน้นการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจหรือการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเข้าไปเป็นกระแสหลักในการพัฒนาชุมชน จนสามารถเปลี่ยนแปลงโครวสร้างทางเศรษฐกิจในสังคมไทยเป็นอย่างมาก ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา จนถึงช่วงของการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัตน์ ที่ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509) ที่เน้นการพัฒนาประเทศโดยการเร่งรัดพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) เฉพาะด้านเศรษฐกิจในรูปของระบบการคมนาคมขนส่ง การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตพลังงานไฟฟ้า สาธารณูปการต่าง ๆ รวมทั้งการทุ่มเททรัพยากรเข้าไปในรูปของการพัฒนาเพื่อปูพื้นฐานให้เอกชนเข้ามาลงทุนในการเพิ่มผลผลิตทางด้านเศรษฐกิจเพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) เพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยถึงร้อยละ 8 ต่อปี เนื่องจากเป็นช่วงที่เริ่มมีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกอย่างกว้างขวาง ในขณะที่การอุตสาหกรรมก็มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงปลายของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้

การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1(พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509) ฉบับนี้ นับว่า เป็นจุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญที่เป็นพื้นนฐานให้ประเทศไทยมีทิศทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการส่งเสริมอุตสาหกรรมตลอดมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ที่ทำให้ประเทศไทยประสบปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวหลายประการ เช่น การที่เศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรมมีอัตราการเจริญเติบโตช้ากว่าอุตสาหกรรมมาก โครงสร้างการผลิตของระบบเศรษฐกิจไทยก็มีการเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนการผลิตด้านการเกษตรกรรมที่ลดความสำคัญลงเรื่อยมาตามลำดับ ส่วนภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการก็มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ ผลจากการพัฒนาประเทศที่เน้นความจำเริญก้าหน้าทางเศรษฐกิจดังกล่าวยังส่งผลทางด้านสังคมต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ เช่น ทำให้ประชาชนมีความเหลื่อมล้ำของรายได้มากและทวีมากขึ้นตามลำดับ รวมทั้งทำให้ชาวชนบทอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองมากกว่าชนบท เพราะในเมืองมีความพร้อมใน

เรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคสูงมาก ทำให้สังคมชนบทที่เคยอบอุ่นคับคั่งด้วยเพื่อนฝูงญาติพี่น้อง เหลือเพียงเด็กและคนแก่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน

ผลจากการพัฒนาประเทศโดยเน้นความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ทำให้คนในชุมชนต้องหันไปพึ่งพิงแหล่งทรัพยากรหรือทุนนอกชุมชน เช่น โรงงานอุตสาหกรรม แหล่งเงินกู้จากธนาคาร นายทุนเงินกู้นอกระบบ พ่อค้าขายส่ง ฯลฯ มากขึ้น

สิ่งเหล่านี้ ทำให้ผู้วิจัยที่เฝ้ามองการเคลื่อนเข้าสู่ชุมชนของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในฐานะนวัตกรรมอย่างหนึ่งที่รัฐบาลส่งผ่านเข้ามาเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาชุมชนด้วยจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนดังที่กล่าวมาแล้วหลายประการนั้น ด้วยคำถามที่ต้องการคำตอบจากการแสวงหาความรู้ด้วยการวิจัย ดังนี้

คำถามในการวิจัย

1. กระบวนการสะสมทุนชุมชนในวิถีการดำรงชีวิตด้วยการแปรรูปผลผลิต มีลักษณะเป็นอย่างไร ในกรณีของชุมชนขนาดใหญ่

2. ทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการ มีผลต่อการเรียนรู้ การคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการ เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

3. สภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเป็นอย่างไร ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดและสามารถปรับฟื้นทุนชุมชนในหมู่บ้านได้อย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน ในด้านการแปรรูปผลผลิต รวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน ว่าเป็นไปในลักษณะใด

2. เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา ว่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนเป็นอย่างไร คนในชุมชนมีการจัดการกับภาระหนี้สินของตนเองได้อย่างไรบ้าง

3. กองทุนหมู่บ้าน มีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตราอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไรบ้าง

การเลือกชุมชนและลักษณะของชุมชน

เนื่องจากผู้วิจัยต้องการศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ในชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตด้วยการแปรรูปผลผลิต รวมทั้งศึกษาถึงประวัติความเป็นมาและกระบวนการสะสมทุนชุมชนใน หมู่บ้าน สภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนที่อยู่ชายฝั่งทะเล เนื่องจากภูมิประเทศแบบชายฝั่งทะเลจะมีแหล่งมทรัพยากรธรรมชาติที่ทำให้ผู้ที่อยู่อาศัยในบริวณนี้สามารถประกอบอาชีพได้หลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็ทำให้มีการย้ายออกค่อนข้างน้อย ในชุมชนจึงมีประวัติความเป็นมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้สามารถมองเห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางด้าานเศรษฐกิจและสังคมภายในชุมชนได้ชัดเจน สามารถมองเห็นความต่อเนื่องถึงภาวะที่จะเกิดขึ้นในชุมชนของการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการเลือกชุมชนโดยอาศัยการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ตามหลักเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ข้างต้น โดยเลือกศึกษา จากชุมชน **บ้านริมฝั่งทะเล** ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทุนชุมชนในหลายด้าน เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา และได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศที่เน้นความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมจากการพัฒนาประเทศแบบไม่สมดุลในช่วงเวลาที่ผ่านมา

อนึ่ง เนื่องจากการศึกษาข้อมูลการวิจัยกรณีศึกษา (case study) ในครั้งนี้ จำเป็นที่ผู้วิจัยต้องสืบเสาะข้อมูลในเชิงลึก ทั้งในส่วนของความรู้ ความจริงที่มีอยู่ในชุมชน และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ในเรื่องของทุนชุมชน และการปรับฟื้นทุนชุมชนโดยผ่านกองทุนหมู่บ้าน และเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก เกิดความเชื่อมั่นในผู้วิจัย มีความเต็มใจที่จะให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยในทุกประเด็นที่ศึกษา รวมทั้งต้องการให้ข้อมูลที่ได้จากชุมชนเป็นข้อมูลที่ไม่เจาะจงเฉพาะพื้นที่จนเกินไปเพราะ ชุมชนที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา ซึ่งขอตั้งชื่อใหม่ว่า **บ้านริมฝั่งทะเล** ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านริมฝั่งทะเลทั่วไปเป็นส่วนมาก และเพื่อให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัยได้อย่างลึกซึ้งโดยมีเสรีภาพทางวิชาการพอสมควร ผู้วิจัยจึง

ขอปกป้องผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้เกี่ยวข้องกับการเก็บข้อมูลทุกคน รวมทั้งที่ตั้งของชุมชน โดยการใช้ชื่อชุมชน บุคคล และสถานที่เป็นชื่อสมมติ

การเข้าสู่ชุมชน

หลังจากที่กำหนดคุณลักษณะของชุมชนที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาและเลือกชุมชนแล้ว ผู้วิจัยเริ่มเข้าสู่ชุมชนด้วยการสำรวจข้อมูลพื้นฐานด้านภูมิศาสตร์ของชุมชน ศึกษาโครงสร้างทางสังคมของคนในชุมชน เลือกผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นบุคลากรในพื้นที่ เพื่อเป็นผู้นำทางให้ผู้วิจัยเข้าไปสู่การเป็นสมาชิกของชุมชน ในฐานะผู้สนใจการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านจากมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งจากการที่ทางราชการมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในหลายพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทำให้การเข้าสู่หมู่บ้านของผู้วิจัยเป็นเหตุการณ์ปกติที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้ เนื่องจากคนในชุมชน นอกจากจะเคยให้ข้อมูลหลายอย่างแก่ทางราชการ เช่น สถาบันราชภัฏและมหาวิทยาลัยแล้ว ยังมีบางส่วนที่เคยให้ข้อมูลแก่ผู้ติดตามประเมินผลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง เช่น พัฒนาการทั้งในระดับจังหวัดและอำเภอ รวมไปถึงการที่มีการพูดคุยกันในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน ที่มีประเด็นให้คนในชุมชนได้วิพากษ์วิจารณ์กันมาอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่เริ่มมีข่าวคราวเกี่ยวกับนโยบายเรื่องนี้จากรัฐบาล จนถึงเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน เมื่อผู้วิจัยเข้าไปร่วมพูดคุยถึงเรื่องนี้กับคนในชุมชน จึงได้รับความร่วมมือในการให้เวลาพบปะและให้ข้อมูลด้วยความเต็มใจ

การศึกษาข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลจากคนในชุมชนอย่างละเอียดและครบถ้วนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในชุมชน ทุนชุมชนและการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในชุมชน ให้ได้ข้อมูลที่สามารถจะตอบคำถามการวิจัยที่ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นไว้ หลังจากศึกษาข้อมูลพื้นฐานทางด้านกายภาพและทางด้านโครงสร้างทางสังคมของคนในชุมชนแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ใช้วิธีการศึกษารวบรวมข้อมูล 3 วิธีการหลัก คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก (indept interview) การจัดกลุ่มสนทนา (focus group discussion) และวิธีการสังเกตและจดบันทึก (observation and field – note) นอกเหนือจากนี้ ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งการศึกษาข้อมูลจากเอกสารของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล สำหรับวิธีการศึกษาข้อมูล 3 วิธีการหลัก มีรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ดังนี้

1. **การสัมภาษณ์เชิงลึก** ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการจัดทำแนวคำถาม (guideline) โดยการนำแนวคำถามการเก็บข้อมูลของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ที่คณะนัก

วิจัยหลัก จัดทำขึ้นมาพิจารณาเพิ่มเติมในส่วนที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เช่น ผลของการดำเนินงานโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard Development Project) ที่มีต่อชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงก่อนเริ่มโครงการ และหลังการดำเนินงานโครงการ รวมถึงทุนชุมชนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลง เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยผู้วิจัยจะไม่ชี้นำทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้ผู้ให้ข้อมูลหลักตอบไปในแนวทางที่ผู้วิจัยต้องการ แต่อาจมีการขอให้ผู้ให้ข้อมูลหลักให้ข้อมูลเพิ่มเติมในบางประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการรายละเอียดของข้อมูลเพิ่มขึ้น เพื่อเชื่อมโยงการสัมภาษณ์ให้เข้าสู่ประเด็นที่ต้องการศึกษาอย่างลึกซึ้ง และตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นการตรวจสอบและสรุปประเด็นตามแนวคำถามเป็นระยะ เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย

ส่วนการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) โดยไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า ดังนั้นเมื่อสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้ว ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์ข้อมูลทันที เพื่อสร้างมโนทัศน์ (concept) และจัดหมวดหมู่ (categorize) มโนทัศน์ต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อสัมภาษณ์เป็นรายต่อไป ที่เชื่อว่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากมิติ (dimentions) และคุณสมบัติ (properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ระดับลึกที่ผ่านมา ส่วนการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ระดับลึกรายต่อ ๆ มา ผู้วิจัยได้เลือกโดยคำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการต่อไป จนเมื่อวิเคราะห์ข้อมูลแล้วเสร็จ จนผู้วิจัยมั่นใจว่า แบบแผนต่าง ๆ ของกลุ่มมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นนั้นซ้ำ ๆ กันจนเป็นแบบแผนที่แน่นอน แม้เมื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ ต่อไปก็ไม่ได้ข้อมูลเพิ่มเติมอีก (theoretical saturation) ผู้วิจัยจึงหยุดศึกษาข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก โดยได้ผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นกำนันและเป็นประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน พัฒนาการอำเภอ เหรัญญิก เลขานุการ และสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทั้งผู้ที่กู้และไม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน จำนวน 25 คน

2. **การจัดกลุ่มสนทนา** (focus group discussion) เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการทราบถึงความคิด ความเชื่อ และทัศนะของผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งฝ่ายที่เป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านที่กู้เงินกองทุนเพื่อแปรรูปผลผลิต และคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นความคิดเห็น ฐานคิด และทัศนคติร่วมกันหรือแตกต่างกันในกลุ่ม ผู้วิจัยจึงศึกษาข้อมูล

ด้วยวิธีการจัดกลุ่มสนทนา เพื่ออาศัยพลวัตรของกลุ่ม (group dynamic) เป็นสิ่งกระตุ้นให้แต่ละกลุ่มแสดงความคิดเห็น และทัศนะของตนเองออกมาอย่างเปิดเผยและจริงใจ โดยเลือกผู้ร่วมกลุ่มที่มีคุณลักษณะพื้นฐานคล้ายคลึงกัน (homogeneous) โดยจัดกลุ่มสนทนาเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสมาชิกกองทุนซึ่งมีผู้ร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 6 คน และกลุ่มคณะกรรมการกองทุน มีผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 3 คน รวมสมาชิกผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 9 คน

2. **การสังเกตและจดบันทึก** (observation and field - note) ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตเป็น 2 แบบ คือ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในช่วงแรกของการศึกษา เพื่อสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนโดยการสร้างความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ (rapport) กับคนในชุมชน หลังจากนั้นจึงใช้วิธี การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อสังเกตสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศในชุมชน เช่น การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อพิจารณาเงินกู้ การสนทนาระหว่างเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้านกับสมาชิก การประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการกองทุน เป็นต้น สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสังเกตนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่ได้ มาใช้ประกอบการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนา รวมทั้งศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อตรวจสอบ ข้อมูลที่ได้จาก ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลจากหลายแหล่ง หลายวิธีการและหลากหลายกลุ่มบุคคล (triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงกับความเป็นไปของปรากฏการณ์ในชุมชนให้มากที่สุด

แนวทางการศึกษา

เนื่องจาการศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้าน : ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูผลผลิตรายย่อย เป็นการศึกษากรณีศึกษา (case study) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในการศึกษาครั้งนี้ จึงศึกษาโดยใช้แนวคำถาม (guideline) ที่โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจัดทำขึ้นเป็นแนวคำถามหลักและปรับแนวคำถามดังกล่าว เพื่อศึกษาเจาะลึกเกี่ยวกับแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของคนในชุมชนด้านการแปรรูปผลผลิต (ดังแนวคำถามในภาคผนวก)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

1. **ผู้ให้ข้อมูลจากด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก**

ลำดับที่และอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินกองทุน
1. กำนันและนักธุรกิจ	ชาย	54	ประธานกองทุนหมู่ 5	ไม่กู้
2. ผู้บริหารโรงเรียน	ชาย	60	สมาชิกหมู่ 2	กู้
3. นักธุรกิจ	ชาย	65	ประธานกองทุนหมู่ 2	กู้
4. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	หญิง	37	สมาชิกหมู่ 5	กู้
5. ผู้ประกอบการผู้แปรรูปผลผลิต	หญิง	35	สมาชิกหมู่ 5	กู้
6. ช่างเสริมสวย	หญิง	27	สมาชิกหมู่ 2	กู้
7. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	หญิง	55	สมาชิกหมู่ 5	กู้
8. พัฒนากร	หญิง	40	-	-
9. พัฒนากร	หญิง	42	-	-
10. บัณฑิตอาสา	หญิง	27	-	-
11. ผู้บริหารโรงเรียน	หญิง	61	รองประธานกองทุน หมู่ 2	กู้
12. ครู	หญิง	59	เหรัญญิกกองทุนหมู่ 2	กู้
13. แม่ค้า	หญิง	31	รองเลขานุการกองทุนหมู่ 5	ไม่กู้
14. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	หญิง	42	สมาชิกหมู่ 5	กู้
15. นักธุรกิจ	ชาย	46	สมาชิกหมู่ 5	ไม่กู้
16. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	ชาย	66	สมาชิกหมู่ 5	กู้
17. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	หญิง	72	สมาชิกหมู่ 5	ไม่กู้
18. ครู	ชาย	40	กรรมการหมู่ 5	ไม่กู้
19. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	หญิง	37	เหรัญญิกหมู่ 5	ไม่กู้
20. ผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิต	ชาย	74	สมาชิกหมู่ 5	ไม่กู้
21. พ่อค้า	ชาย	45	รองประธานกรรมการหมู่ 5	ไม่กู้
22. คนงานในโรงงาน	ช า ย	27	สมาชิกหมู่ 5	กู้
23. ผู้ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์	หญิง	47	สมาชิกหมู่ 5	กู้
24. พนักงานขับรถเอกชน	ชาย	48	สมาชิกหมู่ 5	กู้
25. ผู้ประกอบอาชีพประมง	ชาย	56	กรรมการหมู่ 5	ไม่กู้

2. **ผู้ให้ข้อมูลจากการจัดกลุ่มสนทนา** จำนวน 9 คน ได้แก่

2.1 **กลุ่มสมาชิกกองทุน** จำนวน 6 คน ได้แก่

ลำดับที่และอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินจากกองทุน
1. รับจ้าง	หญิง	43	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
2. ค้าขาย	หญิง	43	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
3. รับจ้าง	ชาย	37	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
4. ค้าขาย	ชาย	28	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
5. ค้าขาย	หญิง	41	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
6. รับจ้าง	หญิง	36	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้

2.2 **กลุ่มคณะกรรมการกองทุน** จำนวน 3 คน ได้แก่

ลำดับที่และอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินจากกองทุน
1.ค้าขาย	ชาย	45	กรรมการ	ไม่กู้
2.ค้าขาย	ชาย	38	กรรมการ	ไม่กู้
3.ค้าขาย	ชาย	50	กรรมการ	กู้

สรุปจำนวนผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก	25	คน
ผู้ให้ข้อมูลโดยการจัดกลุ่มสนทนา	9	คน
รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น	34	คน

การแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาข้อมูล

ข้อมูลในการวิจัย กรณีศึกษา (case study) ครั้งนี้ ศึกษาจากข้อมูลในช่วงเวลาเดียวกันกับการศึกษา กรณีศึกษาของชุมชนหมู่บ้านอื่น คือ การแบ่งช่วงเวลาเป็น 3 ช่วงเวลากว้าง ๆ คือ

ช่วงที่ 1 ช่วงเวลาก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ เช่น มีการผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ และการแลกเปลี่ยนตามกลไกตลาด

ช่วงที่ 2 ช่วงเวลาที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ถึงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน

ช่วงที่ 3 ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชนจนถึงปัจจุบัน

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ในขณะศึกษาข้อมูลในพื้นที่ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ผู้วิจัยได้ประมวลผลข้อมูลควบคู่ไปกับการศึกษาข้อมูล โดยการฟังข้อมูลจากเทปบันทึกเสียงซ้ำ หลังจากการสัมภาษณ์ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนาแต่ละครั้ง และเขียนรายละเอียดของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกเพื่อเป็นแนวทางที่จะใช้ในการปรับปรุงการสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไป จนสามารถเก็บข้อมูลได้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์การวิจัยและปัญหาในการวิจัยที่ต้องการศึกษาจึงหยุดการศึกษาข้อมูล

หลังจากเก็บข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก และการจัดกลุ่มสนทนามาจัดระบบ ถอดเทปบันทึกเสียงคำต่อคำ จัดพิมพ์ข้อมูลของ ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม ด้วยโปรแกรม Microsoft word 97 จนครบทุกราย

2. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม Atlas / ti Visual Qualitative Data ในการทำ open coding เพื่อจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (category data) ตามคุณสมบัติ (properties) ของมโนทัศน์ (concept) แต่ละกลุ่ม และแยกข้อมูลที่มีความหมายสามารถอธิบายเรื่อง ทุนชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลและกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้อง ออกจากข้อมูลที่ไม่มีความหมายและไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้

3. นำข้อมูลทั้งหมดที่จัดหมวดหมู่แล้ว มาแปลความหมายข้อมูล (interpreting data) แล้วเขียนคำอธิบายเกี่ยวกับทุนชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลและกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล

รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยความไวทางทฤษฎี (theoretical sensitivity) จากประสบการณ์ในการศึกษา แนวคิด และเอกสารงานวิจัย รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องเป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้คำอธิบายกับข้อมูล

4. สร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (theoretical coding) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีโดยอาศัยการตีความ (interpretation) แล้วกำหนด (construct) ข้อเสนอ (proposition) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ต่อไป

การนำเสนอผลการศึกษาวิจัยกรณีศึกษา

หลังจากวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยรายงานผลการวิจัย ด้วยการนำเสนอรายละเอียด (thick description) เพื่อสื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของเรื่องที่ศึกษา โดยนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

บทที่ 2 ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลกับทุนชุมชนก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ ความทันสมัย

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลต่อผลกระทบของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 6 สรุปผลและข้อเสนอแนะ

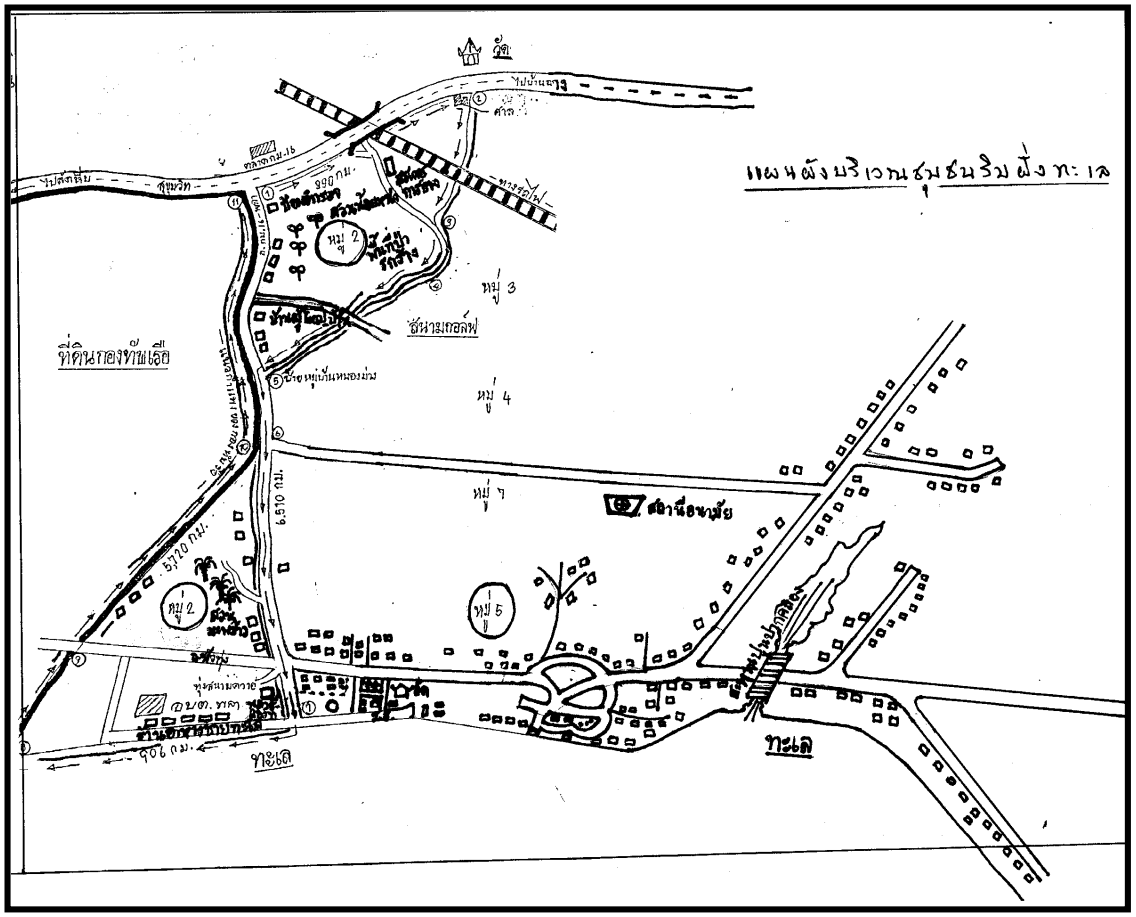
บรรณานุกรม

ภาคผนวก

บทที่ 2
ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บริบทของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล

ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล จัดเป็นชุมชนขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลภาคตะวันออกของประเทศไทย ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับกับที่ดอนเหมือนลูกคลื่น พื้นที่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นที่ราบสลับภูเขา ลาดต่ำลงสู่อ่าวไทย ทางทิศใต้ ซึ่งเป็นชายฝั่งทะเล ยาวประมาณ 100 กิโลเมตร ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเป็นชุมชนขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของบริเวณชายฝั่งทะเลเหล่านี้ โดยประชากรส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนกระจุกตัวไปตามบริเวณชายฝั่งทะเล และมีที่ว่างเป็นจำนวนมากบริเวณห่างจากริมฝั่งทะเล ดังแผนผังการใช้ที่ดิน ดังนี้

ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล : จากอดีตสู่ปัจจุบัน

ประวัติของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลที่จะกล่าวถึงนี้ เป็นช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล จนถึงช่วงเวลาก่อนที่ประเทศจะพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่งจะเป็นช่วงเวลาระหว่างอดีตจนถึงช่วงก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 โดยช่วงเวลา เป็นช่วงเวลาที่ยาวนานของการก่อตัวและคงอยู่ของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมานานกว่า 150 ปี

เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เป็นชุมชนขนาดเล็กในอดีต ไม่มีการจารึกเป็นหลักฐานเช่นเดียวกับชุมชนไทยทั่วไปในอดีต แต่สิ่งที่คนในในชุมชนจดจำ จนเกือบจะถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งประวัติศาตร์ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล คือ ความภาคภูมิใจของคนในชุมชนที่ครั้งหนึ่งในราวเดือน 12 ปีกุน พ.ศ. 2310 หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียเมืองแก่พม่า พระยาตาก หรือพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงยกทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรี เลียบชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อเดินทางไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยาจากพม่า และแวะพักแรมและยกพลขึ้นบกบริเวณที่ตั้งของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในปัจจุบันนี้ ความภูมิใจของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลต่อการเสด็จเยือนของสมเด็จ พระเจ้าตากสินมหาราชนี้ นอกจากจะปรากฏอยู่ในบทเล่าขานที่พ่อแม่เล่าสืบต่อกันมาสู่บุตรหลานอย่างภาคภูมิใจที่ครั้งหนึ่ง พระมหากษัตริย์ได้ทรงยกทัพผ่านมา และพักค้างแรมในหมู่บ้าน แล้วยังปรากฏศาลเพียงตาที่ตั้งอยู่บริเวณบ่อน้ำขนาดใหญ่ที่ถูกจัดสรรให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมของคนในชุมชน และการหวงแหนรักษาไว้ด้วยประวัติศาสตร์บอกเล่า ที่กล่าวว่า บ่อน้ำแห่งนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดให้ทหารขุดขึ้นมาเพื่อใช้น้ำดื่มกิน ในช่วงที่ทรงตั้งค่ายอยู่ที่นี่ และบ่อน้ำแห่งนี้ก็กลายมาเป็นแหล่งน้ำดื่มสำคัญแห่งหนึ่งของคนในชุมชน ก่อนที่จะมีประปาเข้ามาในหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในอดีตเป็นหมู่บ้านที่มีครัวเรือนอาศัยอยู่ด้วยกันประมาณ 50 หลังคาเรือน ตั้งอยู่กลางป่าที่รายล้อมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ ห่างจากชายทะเลไปทางทิศเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร บริเวณที่ชุมชนตั้งอยู่ มีพืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์แต่ อยู่มาปีหนึ่ง เกิดฝนแล้งผิดปกติ ทำให้บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดไว้กินไว้ใช้เกิดแห้งขอด ทำให้เกิดการระบาดของโรคอหิวาตกโรคขึ้นในหมู่บ้าน มีชาวบ้านเสียชีวิตไปในเวลาไล่เรี่ยกันเป็นจำนวนมาก หลายครัวเรือนจึงต้องอพยพตระเวนหาแหล่งน้ำที่พอจะนำมาประทังชีวิตได้ไปวันหนึ่งๆ โดยอพยพกระจัดกระจายกันไปคนละทิศละทาง บ้างก็อพยพขึ้นไปทางทิศเหนือ อีกกลุ่มหนึ่งอพยพลงมาทางทิศใต้ ส่วนอีก กลุ่มหนึ่งไปตั้งที่พักอาศัยปลูกบ้านเรือนที่ปากคลอง กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีประชาชนมารวมตัวกันมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ มีประมาณ 20 หลังคาเรือน ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

จากประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ที่มีพื้นเพถิ่นที่อยู่อาศัยอยู่ในป่าใหญ่ เมื่อเกิดภาวะฝนแล้ง จนคนในชุมชนเดิมต้องอพยพไปตั้งหลักแหล่งใหม่นั้น มีจำนวนคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้นที่อพยพมาอยู่ริมฝั่งทะเล ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงอาชีพดั้งเดิมของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ส่วนใหญ่จึงมีอาชีพด้านการเกษตรกรรมตามความรู้ที่คนในชุมชนเคยมีอยู่ในอดีต เช่น การทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ มากกว่าการประมง เพราะคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีความรู้และประสบการณ์เรื่องการประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรมมากกว่าการประมง

ทุนชุมชนของชุมชน

จากความเป็นมาของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เมื่อสืบค้นไปถึงสภาพของชุมชนในช่วงก่อนที่ชุมชนจะก้าวเข้าสู่ยุคของการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาตั้งแต่การก่อตั้งชุมชนมาจนถึงช่วงก่อนที่จะมีการพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) นั้น พบว่าในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมี**ทุนชุมชน** ซึ่งหมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิตเพื่อการดำรงอยู่ของทั้งตนเอง ครอบครัวและของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่คนสร้างสรรค์ หรือเก็บเกี่ยวมาจากธรรมชาติ ซึ่งอาจจะแบ่งประเภทของทุนชุมชนได้เป็นหลายมิติ (นภาภรณ์ หะวานนท์ , 2546) แต่ในที่นี้ขอสรุปเป็นมิติที่สำคัญ 2 ด้าน คือ ทุนธรรมชาติ และ ทุนทางสังคม ซึ่งขอกล่าวถึงรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ทุนธรรมชาติในชุมชน

การศึกษาเรื่องทุนธรรมชาติในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนถึงสภาพสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และทรัพยากรในพื้นที่ของชุมชนซึ่งทำให้คนในชุมชนสามารถดำรง อยู่ได้

ที่ตั้งของชุมชน

บริเวณที่เป็นชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในปัจจุบันนี้ อดีตเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จากสภาพของชุมชนที่ตั้งอยู่ในชนบทห่างไกลจากเส้นทางคมนาคม เพราะช่วงนั้นยังไม่มีการตัดถนนใหญ่ผ่านบริเวณนี้ แต่คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลก็มีความเป็นอยู่ที่สงบสุข และสามารถพึ่งพา ตนเองได้ เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีทุนทางธรรมชาติ อุดมสมบูรณ์

เมื่อศึกษาจากประวัติความเป็นมาของชุมชน จากเอกสารและคำบอกเล่าของผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน พบว่า ทุนทรัพยากรในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลซึ่งรวมถึง ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ

ป่าไม้ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำในทะเล และการมีสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศหลายแบบ เช่น ที่ราบ ภูเขา ชายทะเล ทำให้ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล มีทุนทางธรรมชาติที่หลากหลาย เช่น

ป่าไม้ เนื่องจากบ้านริมฝั่งทะเลในอดีต เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่กลางป่า ที่ผู้นำชุมชนเรียกว่าเป็น **ป่าดงดิบ** หรือมี **ป่าประจำหมู่บ้าน** ซึ่งน่าจะหมายถึง ความเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ที่คนในชุมชนสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่ามาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่มได้ เพราะในป่าใกล้หมู่บ้านจะมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม ป่าไม้จึงเป็นเสมือนแหล่งอาหารแหล่งใหญ่ของคนในชุมชน และเป็นสิ่งที่คนในชุมชนจะนำไปแลกเปลี่ยนเพื่อเป็นทุนเงินตราได้ เพราะจากการที่ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในอดีต มีถิ่นที่อยู่ในบริเวณป่าใหญ่แห่งนี้ ได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างเต็มที่ ทั้งโดยการตัดไม้ไปขาย และการเผาถ่านเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและเพื่อจำหน่าย ทำให้ป่าไม้ลดความอุดมสมบูรณ์ลง ความเปลี่ยนแปลงของป่าไม้ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ปรากฏชัดเจนจากผู้อาวุโสในชุมชนท่านหนึ่ง ที่มีอายุประมาณ 55 ปี ที่เล่าว่า

> *"...สมัยก่อนพื้นที่แถวนี้เป็นป่าทั้งนั้นแหละ ผมเกิดมามันก็ยังเป็นป่า แต่เป็นป่าเสื่อมโทรมแล้ว คนแถวนี้แต่ก่อนทำมาหากินแบบทำไร่ ทำสวน..."*

ที่ดิน ด้วยความที่บ้านริมฝั่งทะเลในอดีตยังมีทุนชุมชนทางด้านเศรษฐกิจอยู่มาก โดยเฉพาะที่ดิน การจับจองที่ดินจึงทำได้โดยง่าย โดยคนที่จองที่ดินจะใช้วิธีเดินตรงไปในที่ดินที่ตนเองต้องการตามทิศทางที่กำหนดไว้ แล้วใช้มีดฟันเป็นทางไป เรียกว่า **เฉาะทาง** พอคนอื่นเห็นว่าที่ดินบริเวณนี้ มีคนจับจองแล้ว ก็จะไปหาที่เฉาะทางใหม่ ตรงไหนที่เฉาะลำบากก็จะเว้นไว้ไปเฉาะที่ใหม่ต่อไป ทำให้ทางเดินในป่าคดเคี้ยวไปมาไม่เป็นทางตรง ดังที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งเล่าถึงวิธีการจับจองที่ดินนี้ว่า

> *"...พอคนอื่นเขาเห็นแล้วว่ามีคนเฉาะแล้ว เค้าก็จะไปเอาที่ยังไม่มีแล้วอาณาเขตก็ติดต่อกันไปเรื่อย ตรงที่เฉาะได้ ตรงไหนเฉาะลำบากเขาก็ไม่เอา เช่นที่เลี้ยวโค้งบ้าง อะไรบ้าง เพราะฉะนั้นสภาพพื้นดินที่นี่จึงไม่เป็นทางตรง..."*

ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของผู้นำชุมชนอีกท่านหนึ่งที่เล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในสมัยก่อนไว้ว่าสามารถย้ายที่ดินทำไร่เลื่อนลอยได้ตลอดเวลา แม้ว่าจะได้จับจองเป็นที่ดินทำกินแล้ว ก็ยังสามารถไปจับจองที่ดินผืนใหม่ได้อีก หรือถ้าจับจองที่ดินไว้กว้างขวางหากมีคนมาขอแบ่งปันก็จะให้กันได้อย่างง่ายดาย ดังนี้

"...สมัยนั้นคล้ายๆ กับแม้วดอย คือ เลื่อนลอย คือที่ดินมันเยอะแยะ เราทำตรงนี้ทีสองที ไม่ชอบใจก็ย้ายหมู่บ้าน เราไปหาเอาใหม่ เหมือนแม้วปัจจุบัน ไร่เลื่อนลอยสมัยนั้น มันง่ายจริงๆ คือจะทำตรงไหนก็ไปจับจองเอา บางทีอาจารย์ทำอยู่ถ้ามากนัก ผมไปขอแบ่งก็ให้ มันไม่มีราคาค่างวดเหมือนสมัยนี้..."

แหล่งน้ำ ในอดีตบ้านริมฝั่งทะเลมีแหล่งน้ำที่ใช้บริโภคร่วมกันทั้งชุมชน โดยถ้าเป็นน้ำดื่ม จะใช้น้ำจากบ่อน้ำขนาดใหญ่ 2 บ่อ ข้างสวนสนในหมู่บ้านที่เรียกว่าบ่อศิลาแลง ซึ่งแต่ละบ้านจะต้องไปหาบน้ำมาใส่ตุ่มไว้ คุณภาพของน้ำทั้ง 2 บ่อนี้ใสเหมือนกับน้ำฝน มีรสจืด จึงใช้ดื่มกินได้ ส่วนแหล่งน้ำธรรมชาติอีก 2 แหล่ง ที่ใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกและจับสัตว์น้ำ คือ หนองน้ำที่บ้านหนองม่วง ซึ่งเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ มีน้ำที่มองดูคล้ายเป็นสีเขียว และหนองน้ำอีกแห่งหนึ่งที่เรียกว่า คลองลึก

สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ ในป่าใกล้บ้านริมฝั่งทะเลสมัยก่อน มีสัตว์ป่าขนาดใหญ่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ช้าง เสือ วัว กระทิง เก้ง ซึ่งคนในชุมชนสามารถจับมากินเป็นอาหารได้ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าทำให้บางครั้งมีสัตว์ป่าเข้ามาวิ่งในหมู่บ้าน นอกจากนี้ เนื่องจากบ้านริมฝั่งทะเลมีพื้นที่ติดกับชายฝั่งทะเลเป็นแนวยาว ทะเลจึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ซึ่งชาวบ้านสามารถหาปู ปลา ปลาหมึก เคย จากทะเลได้ ด้วยการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำอย่างง่าย ๆ เช่น เบ็ด ลอบ ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำนี้ ปรากฏดังคำบอกเล่าจากผู้นำชุมชนท่านหนึ่งว่า

"...ไม่ต้องไปไหนเลย แค่เลาะฝั่งก็พอกินแล้ว..." หรือ *"...พวกหอย พวกอะไรนี่ เวลาน้ำลงมีหินเราไปจับตามหิน พวกปู พวกปลา พวกหอย ไปจับเดี๋ยวเดียวได้เป็นตะกร้าๆ..."*

จากทุนธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในอดีต ทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่สงบสุข เป็นชุมชนที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพาคนจากนอกชุมชน แม้ในยามเจ็บป่วยก็จะมีพระหรือหมอที่ให้การรักษาผู้ป่วยด้วยแนวทางแพทย์แผนโบราณ ส่วนการคมนาคม แม้จะไม่มีถนนที่สะดวกสบาย แต่ในช่วงนี้คนในชุมชนติดต่อไปมาหาสู่กันด้วยการเดินเท้า และขนส่งสิ่งของด้วยเกวียน ซึ่งแม้จะไม่ให้ความสะดวกในการติดต่อกัน แต่ก็นับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะการเดินทางด้วยเท้าและเกวียน ทำให้การลำเลียงทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ไปสู่สังคมภายนอกเป็นเรื่องที่ยาก ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งที่ทุนธรรมชาติในชุมชนยังคงอยู่คู่กับชุมชน และทำหน้าที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข

ทุนทางสังคมในชุมชน

ทุนทางสังคม เป็นทุนที่สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับชีวิตคนในสังคมทั่วไป โดยเฉพาะในชนบทของไทย เพราะคนเราไม่ได้ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยทุนธรรมชาติเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังต้องพึ่งพา พึ่งพิง และอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนเดียวกันตามระบบเครือญาติ คนบ้านเดียวกัน คนนับถือผีเดียวกัน คนพูดภาษาเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับนอกชุมชนที่มีความเกี่ยวพัน เกื้อกูลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มิติของทุนทางสังคมมีความกว้างขวางหลากหลายมิติ ประกอบด้วยระบบคุณค่า ความสัมพันธ์ และความรู้ของชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนล้วนแตกต่างกันออกไปอย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับวิถีการผลิตและวิธีดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ ความเปลี่ยนแปลง และความเสื่อมถอยไปตามยุคสมัย โดยแบ่งออกเป็น ทุนทางวัฒนธรรมประเพณี ทุนความรู้ในการทำมาหากินและ ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมในชุมชน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการมีผู้นำชุมชนที่ดี ดังนี้

ทุนทางวัฒนธรรมประเพณี

ทุนทางสังคมที่มีการพูดถึงมากในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล คือ ทุนทางด้านวัฒนธรรมประเพณี โดยเฉพาะในเรื่องของประเพณีตามเทศกาลที่สำคัญ เช่น

สงกรานต์ เป็นเทศกาลขึ้นปีใหม่ซึ่งคนในชุมชนจะทำบุญร่วมกันเล่นน้ำและเล่นลูกช่วง ซึ่งเล่นเป็นกลุ่มเปิดโอกาสให้ชายหญิงได้เล่นร่วมกัน โดยการปาลูกช่วงใส่ฝ่ายตรงกันข้าม ลูกช่วงจะทำจากผ้าขาวม้าหรือผ้าผืนใหญ่ที่นำมาปั้นให้กลม มีหางนิดหน่อย เวลาเล่นจะแยกผู้เล่นเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ถ้าฝ่ายชายโยนผ้าไปให้ฝ่ายหญิง หากฝ่ายหญิงรับได้ ขว้างกลับไปโดนฝ่ายชายคนไหน ถือว่าคนนั้นตาย ต้องมีการไถ่ตัวด้วยเหล้าหรืออาหาร หรือถูกจับตัวไปทำโทษให้ รำวง เป็นการเล่นเพื่อความสนุกสนาน บางครั้งเล่นกันถึง 7 วัน 7 คืน ในช่วงสงกรานต์ งานสงกรานต์จึงเป็นงานใหญ่อีกงานหนึ่งในชุมชน และถือเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน โดยในงานจะจัดให้มีการละเล่นต่างๆ เช่น มวยทะเล รำวงย้อนยุค แข่งเรือกลองยาว

ลอยกระทง ถือเป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่ของหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เพราะเป็นการลอยกระทงที่แปลกจากท้องถิ่นอื่น คือ ลอยกระทงในทะเล

นอกจากนี้ ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีการทำหัตถกรรมประเภทเครื่องจักรสานเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ชะลอม ซึ่งนำมาใช้ในการบรรจุผลิตผลและสิ่งของ เพราะมีไม้ไผ่อุดมสมบูรณ์

ทุนความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน

การทำมาหากินของคนชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในอดีต เมื่ออยู่ที่ถิ่นเดิมซึ่งเป็นที่ดอน คือ การทำนา ทำไร่ ประมง และปลูกพืชล้มลุกไว้กินเอง เมื่อย้ายมาอยู่ที่หมู่บ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งติดกับทะเลชาวบ้านก็เรียนรู้วิชาชีพการทำประมงและการต่อเรือ โดยการโค่นต้นไม้ใหญ่ๆ มาขุดเป็นเรือแจวบ้าง เรือพายบ้าง ออกไปใช้เบ็ดตกปลามาเป็นอาหาร เมื่อเหลือจากการกินก็แจกจ่ายแบ่งปันกันภายในหมู่บ้าน ต่อมาจึงเริ่มใช้เรือใบแทนเรือพายและเรือแจว ทำให้คนออกไปหากินได้ไกลฝั่งมากขึ้น หลังจากนั้นจึงเริ่มพัฒนาจากการใช้เบ็ดตกปลา มาทำลอบและทำอวน ขนาดเล็ก ซึ่งเป็นอาชีพที่คนในหมู่บ้านต้องใช้ความรู้ในการทำประมงพอสมควร ต่อมาภายหลังอาชีพของคนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือ เปลี่ยนแปลงอาชีพจากการทำนาทำไร่ ไปเป็นประมง ค้าขายตามชายฝั่งทะเล และรับจ้างตัดไม้หรือสร้างบ้าน ตามความถนัด ดังที่ผู้อาวุโส ในชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่า

> *“... ประมงนี้มันเป็นส่วนหนึ่ง ประมงนี้เป็นลักษณะของคนที่มีความรู้เรื่องประมง ก็จะไปเป็นประมง อีกส่วนหนึ่ง พวกที่ไม่ได้มาจากปากน้ำ พวกนี้จะฝีมือช่างไม้ ก่อสร้างก็จะรับจ้าง สร้างบ้าน ตัดไม้เลื่อยไม้ในป่ามาทำบ้านอะไรอย่างนี้ นั่นก็เป็นส่วนหนึ่ง ใครมีความถนัด ทางไหน ใครจะทำสวนทำนาทำไร่ก็เอา ก็ทำกันไป...”*

เมื่อคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลย้ายมาอยู่ในที่อยู่อาศัยในปัจจุบันนี้ ก็ได้รับความรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตจากทะเล ซึ่งกลายมาเป็นเครื่องปรุงรสอาหารประเภทกะปิและน้ำปลาของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลโดยแทบทุกบ้านจะมีความรู้เรื่องการทำกะปิและน้ำปลาสามารถทำกินเองได้ นอกจากนี้ จากการที่คนในชุมชนส่วนหนึ่งยังประกอบอาชีพการทำสวน ซึ่งได้แก่ สวนมะม่วง จึงมีการนำมะม่วงสุกที่แก่จัดขายไม่ได้แล้วมาจัดทำเป็นมะม่วงแผ่นเพื่อจำหน่าย ความรู้เรื่องการทำมาหากินของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ได้แก่

การทำกะปิ

กะปิเป็นส่วนประกอบของอาหารไทยอย่างหนึ่งที่นิยมมาแต่สมัยโบราณในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีการทำกะปิตามแหล่งผลิตในหมู่บ้านหลายแห่ง เนื่องจากคนในชุมชนส่วนหนึ่งยังมีอาชีพประมงขนาดเล็ก และมีวิธีการผลิตที่ไม่ซับซ้อน มีการสอนวิธีการทำกะปิในโรงเรียน อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกะปิ ได้แก่ ถังหรือหม้อขนาดใหญ่ ครก สาก

วิธีการทำกะปิเริ่มต้นจากการนำเกลือและเคย ซึ่งเป็นสัตว์น้ำตัวเล็ก ๆ มีลักษณะคล้ายกุ้งมาคลุกเคล้าให้เข้ากับเกลือด้วยอัตราส่วน เคย ประมาณ10 กิโลกรัม ต่อ เกลือ 1-5 กิโลกรัม หมักทิ้งไว้ 1 คืน นำเคยที่หมักไว้แล้วมาตากแดด ถ้าแดดจัดมาก ตากไว้ประมาณ 1 วัน แดดไม่จัดอาจตากไว้ 1-2 วัน ดูจนเคยแห้งสนิท แต่ส่วนใหญ่นิยมตากแดดเดียว ในวันที่แดดจัด หลังจากนั้นนำเคยที่ตากไว้จนแห้งสนิทแล้วนั้นมาใส่ครกตำให้ละเอียด โดยต้องตำไปเรื่อย ๆ จนเคยและเกลือคลุกเคล้าเป็นเนื้อเดียวกันแล้ว นิยมเก็บใส่ไหหรือขวดโหลที่มีฝาปิดมิดชิด กะปิอยู่ในร่ม ต้องเอาไว้ในร่มตากแดดไม่ได้ เพื่อป้องกันไม่ให้แมลงวันมาไข่ ซึ่งจะทำให้กะปิเป็นหนอน หลังจากนั้นเก็บไว้ประมาณ 3-4 เดือน จึงจะนำมารับประทาน ราคาจำหน่ายประมาณกิโลกรัมละ 100 บาท

เคล็ดลับ ของการทำกะปิให้มีรสชาติดี คือ การเลือกใช้เคยกินทราย ไม่ใช้เคยกินดิน เพราะจะทำให้กะปิมีสีดำ รสชาติไม่อร่อย และถ้าจะเก็บกะปิไว้บริโภคนานๆ ต้องกดกะปิให้แน่นเป็นเนื้อเดียวกัน ไม่ให้มีช่องอากาศข้างใน และกดข้างบนเนื้อกะปิให้เรียบใช้เทียนละลายปิดให้มิดจะทำให้สามารถเก็บกะปิไว้ได้เป็นปี กะปิของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเป็นกะปิที่มีชื่อเสียง ดังที่ ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งพูดว่า

“...กะปินี้ไม่มีคำว่าขายไม่ได้หรอกของบ้านริมฝั่งทะเล.”

การทำน้ำปลา

การทำน้ำปลาและกะปินับว่า

โอ่งหมักน้ำปลาและที่กรอง

เป็นผลิตภัณฑ์คู่กันและเป็นผลิตภัณฑ์ประจำจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกแห่งนี้ ในบ้านริมฝั่งทะเล เดิมมีการทำน้ำปลาไว้กินเองในแต่ละบ้าน ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจดีมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในหมู่บ้านมาก จึงมีการทำน้ำปลาขายนักท่องเที่ยว ครั้นมีโรงงานอุตสาหกรรมน้ำปลาเกิดขึ้น การทำน้ำปลาในชุมชนจึงเริ่มลดน้อยลง แต่ก็ยังมีแหล่งผลิตน้ำปลาที่ได้มาตรฐานในชุมชนอยู่ 2 แห่ง และมีกลุ่มแม่บ้านที่รวมกลุ่มกันทำน้ำปลาจำหน่าย

การทำน้ำปลาจะเริ่มต้นที่การเลือกปลาที่จะใช้ทำน้ำปลา ซึ่งส่วนมากจะใช้ปลาไส้ตัน (ปลากะตัก) ปลาหลังเขียว (ปลาสันเขียว) ปลาสร้อย ปลาซิว และเกลือเม็ด ราคาปลาเหล่านี้ในปัจจุบันประมาณกิโลกรัมละ 7 บาท ในแหล่งประกอบการซึ่งเป็นแหล่งทำน้ำปลาขนาดเล็ก ใช้ปลาใน การทำน้ำปลาประมาณ 5,000-10,000 ตัน โดยต้องสั่งปลามาจากแพปลาที่แสมสาร แล้วนำปลามาเคล้ากับเกลือ ในอัตราส่วนปลา 150 กิโลกรัม ต่อเกลือ 60 กิโลกรัม หรือสูตร ปลา : เกลือ 3 : 1 หรือ 5 : 1 แต่ต้องให้เค็มไว้ก่อน น้ำปลาจะได้ไม่เสียง่าย ส่วนเกลือที่เลือกใช้จะเป็นเกลือแถวชลบุรี เพราะเป็นเกลืออ่อน ละลายง่าย (เกลืออ่อน หมายถึง เกลือที่ทำใหม่ทิ้งไว้ไม่นาน)

จากนั้นจึงนำปลาที่เคล้าเกลือแล้วจึงบรรจุลงในภาชนะที่มีฝาปิดมิดชิดเช่นโอ่งหรือถังซีเมนต์ปิด ใช้ไม้ขัดให้ปลาจม เปิดฝาให้ส่วนผสมถูกแดด แต่ต้องระวังไม่ให้น้ำเข้าไปผสมกับน้ำปลา เพราะจะทำให้น้ำปลาเสีย หมักเก็บไว้ประมาณ 6 เดือน ถ้าหมักนานกว่า 6 เดือน สีน้ำปลาจะเข้มไม่สวย และน้ำปลาที่ได้จะมีรสชาติเค็มเกินไปไม่อร่อย แต่ในเวลา 6 เดือน นี้ต้องหมั่นเปิดฝาให้ส่วนผสมถูกแดดอยู่เสมอ หลังจาก 6 เดือน น้ำปลาที่หมักไว้จะมีส่วนที่เป็นน้ำกับส่วนที่เป็นกากตกตะกอนอยู่ ตักส่วนที่เป็นน้ำปลาออกมาใส่ภาชนะไว้ 1 คืน แล้วกรองด้วยผ้าขาวบาง จนน้ำปลาใสขึ้นจึงบรรจุใส่ขวดหรือภาชนะอื่น น้ำปลาที่ใสเรียกว่าน้ำปลาน้ำ 1 ส่วนน้ำปลาน้ำ 2 เป็นน้ำปลาที่ได้จากการนำกากน้ำปลาหมักกับน้ำเกลือประมาณ 2 เดือน เป็นน้ำปลาผสมรสชาติจะด้อยกว่าน้ำปลาหนึ่งและมีราคาถูกกว่ากันครึ่งหนึ่ง กากน้ำปลาที่เหลือนำไปเป็นอาหารปลาและปุ๋ยใส่ต้นไม้ได้ ปกติน้ำปลาที่มีคุณภาพจะใช้ส่วนผสม คือ ปลา

กับเกลือเท่านั้น ไม่ใส่ น้ำตาล ผงชูรส หรือสารกันบูด ดังขั้นตอนการทำน้ำปลาพอสังเขป หลังจากการนำปลามาเคล้าเกลือแล้ว ดังนี้

สรุปขั้นตอนการทำน้ำปลา

1. นำปลาไส้ตันหรือปลากระตัก ปลาหลังเขียวหรือปลาสันเขียว ปลาสร้อย ปลาชิว ที่จะใช้ทำน้ำปลาที่เคล้าเกลือเรียบร้อยแล้ว หมักในโอ่ง ปิดฝาให้มิดชิด

2. หมักไว้นานประมาณ 6 เดือน ระหว่างที่หมักต้องหมั่นเปิดฝาโอ่งให้ส่วนผสมถูกแดดอย่างสม่ำเสมอ

3. กรองน้ำปลาในโอ่งด้วยตะแกรง ตักออกใส่ภาชนะทิ้งไว้ 1 คืน

4. กรองด้วยผ้าขาวบางจนน้ำปลาใสจะได้น้ำปลาน้ำหนึ่ง นำไปบริโภคหรือจำหน่ายได้

เคล็ดลับ เคล็ดลับของการทำน้ำปลา คือ ต้องเลือกใช้ปลาไส้ตันเป็นวัตถุดิบ เพราะปลาไส้ตันถือว่าเป็นปลาที่ใช้ทำน้ำปลาให้รสชาติดีที่สุดและเลือกภาชนะที่ใช้บรรจุน้ำปลาที่แห้งสนิทไม่เช่นนั้นน้ำปลาจะมีสีดำ มีตะกอน รสชาติเปลี่ยนไป

การทำน้ำปลาจำหน่ายจะมีการควบคุมคุณภาพโดยกระทรวงอุตสาหกรรมและกระทรวงสาธารณสุข รวมทั้งมีตรากลุ่มพัฒนาชุมชนจังหวัดเพื่อรับรองคุณภาพของการผลิตน้ำปลาใน แต่ละชุมชน โดยผู้ประกอบการซื้อชื่อฉลากรับรองมาตรฐานนี้มาติดที่ขวดน้ำปลาได้ในราคา ร้อยละ 60 - 70 บาท และผู้ผลิตน้ำปลาส่วนหนึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพัฒนาจังหวัด

การทำมะม่วงแผ่น

การตากมะม่วงแผ่น

การทำมะม่วงแผ่นเป็นอาชีพที่คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลส่วนหนึ่งทำขึ้นเพื่อแปรรูปมะม่วงสุกงอมที่จำหน่ายไม่ได้แล้วให้เป็นมะม่วงแผ่นสามารถเก็บไว้รับประทานได้นาน สามารถเพิ่มเวลาในการขายให้มากขึ้น การแปรรูปมะม่วงเป็นมะม่วงแผ่นเกิดจากการที่ ชาวสวนมะม่วงทำสวนโดยใช้ปุ๋ยชีวภาพทำให้ได้ผลผลิตมาก จนจำหน่ายไม่ทันและขายไม่ได้ราคา วิธีการทำมะม่วงแผ่น เป็นวิธีที่ทำมานานแต่ครั้งปู่ย่าตายาย คือ การนำมะม่วงสุกงอมมาปอกเปลือก หั่นเนื้อมะม่วงเป็นชิ้นเล็ก ๆ ปั่นด้วยเครื่องปั่นจนละเอียด เคี่ยวโดยใช้ไฟจากฟืน อ่อน ๆ คอยชิมรส หากอ่อนหวาน เติมน้ำตาลและเกลือเล็กน้อย พอได้ที่ นำไปเทใส่ถาด แล้วตักมาหยอดเป็นแผ่นวงกลมเล็กๆ พอดีคำ ตากทิ้งไว้ประมาณ 1 วัน จึงลอกเก็บไว้ขายเป็นกิโลกรัม ราคากิโลกรัมละประมาณ 100-120 บาท โดยมะม่วงสุก 100 กิโลกรัมจะทำมะม่วงแผ่นได้ประมาณ 10 กิโลกรัม ซึ่งจากแหล่งที่ไปสัมภาษณ์พบว่า ในเดือนที่มะม่วงสุกงอมสามารถทำมะม่วงแผ่นได้ประมาณ 150 กิโลกรัมหรือประมาณ 15,000 บาท ต่อ 1 ฤดูกาล ราคาขายมะม่วงแผ่นนี้เมื่อเทียบกับการนำมะม่วงดิบไปขาย ซึ่งได้ฤดูกาลละประมาณ 100,000 บาท นับว่าเป็นราคาที่ต่ำกว่าราคามะม่วงแผ่น แต่ก็เป็นการนำวัตถุดิบที่ขายไม่ได้แล้วมาแปรรูปให้มีมูลค่าเพิ่มและขยายระยะเวลาในการขายออกไป

ในการทำมะม่วงแผ่น บางครั้งอาจได้มะม่วงแผ่นสีดำ **เคล็ดลับ**ในการทำมะม่วงแผ่น คือ ต้องนำมะม่วงดิบมาปั่นใส่รวมไปกับมะม่วงสุกเล็กน้อยและกวนในกะทะทองหรือกะทะแสตนเลสเพื่อไม่ให้มะม่วงที่กวนดำ ส่วนสูตรการทำ ไม่มีความแน่นอนชัดเจนขึ้นอยู่กับชนิดและจำนวนของมะม่วง เพราะถ้ามะม่วงที่นำมากวนเป็นมะม่วงที่มีรสหวานอยู่แล้ว เช่น อกร่อง น้ำดอกไม้ ซึ่งหวานมาก อาจจะไม่ต้องเติมน้ำตาลเลยหรือต้องใช้มะม่วงเปรี้ยวผสมเข้าไปด้วยเพื่อให้มีรสชาติดีขึ้น มะม่วงแผ่นที่ทำจึงมี 2 ชนิด คือ ชนิดหวานและหวานอมเปรี้ยว การทำมะม่วงแผ่นในปริมาณมะม่วงสุกหนึ่งร้อยกิโลกรัมได้มะม่วงแผ่น 10 กิโลกรัมนี้ จะใช้เวลาประมาณ 2 วัน และส่งไปจำหน่ายบริเวณหาดบางแสน และชายหาดในหมู่บ้าน ซึ่งสามารถเก็บไว้ได้นาน

การทำปลาเค็ม

เป็นการแปรรูปผลผลิตอย่างหนึ่ง ปลาที่นำมาทำปลาเค็มถ้าเป็นปลาทะเลจะใช้ปลาหางแข็ง ส่วนปลาน้ำจืดใช้ปลาช่อน โดยก่อนที่จะนำไปตากแดดต้องทำความสะอาดปลา โดยควักเหงือกปลา เอาไส้ออก เป็นอาหารเลี้ยงเป็ดหรือไก่ แล้วผสมน้ำที่ใช้แช่ปลาในอัตราส่วนเกลือ 2 กิโลกรัม ต่อน้ำประมาณ 30 ลิตร ตีน้ำให้เกลือละลายเข้ากันดีแล้ว นำปลาแช่ทิ้งไว้ 1 คืน ตอนเช้านำไปตาก โดยใช้กระดาษมัดหัวปลาไว้ เพื่อให้คงสภาพเดิม ตากแดดทิ้งไว้ ช่วงบ่ายประมาณ 3 โมง ก็เก็บไปจำหน่าย โดยทั่วไปก่อนตากปลา ผู้ผลิตจะสังเกตก่อนว่า จะไม่มีฝนตกมาในช่วงเที่ยงหรือก่อนเที่ยง ถ้าคาดว่าจะมีฝนตกก็จะเลื่อนไปตากปลาที่หมักไว้ในวันต่อไป สำหรับผู้ทำปลาเค็มที่สัมภาษณ์จะทำปลาเค็มขายวันต่อวัน และกู้เงินกองทุนเพื่อมาซื้อปลาหมุนเวียนกันจำหน่าย

นอกจากอาชีพเหล่านี้แล้ว คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลส่วนหนึ่งยังมีอาชีพเป็นนักธุรกิจประกอบกิจการส่วนตัว เช่น ค้าขาย ทำกิจการน้ำดื่ม และเลี้ยงสัตว์ประเภทไก่ ปลา เป็ด ซึ่งผู้กู้เงินกองทุนมักจะใช้ในการประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ เพื่อให้มีเงินทุนซื้ออาหารสัตว์มาตุนไว้ และมีกลุ่มแม่บ้านที่แปรรูปผลผลิตประเภทอาหารออกจำหน่าย โดยไม่ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน เช่น การทำปลายอ ข้าวเกรียบปลา ซึ่งพัฒนากรอำเภอจะมาช่วยสอนให้ทำ ส่วนผลิตภัณฑ์ที่ได้จากทะเลนอกจากทำกะปิ น้ำปลาแล้ว ส่วนหนึ่งก็ทำปลาหมึกแห้ง หรือทำปลาข้าวสารตากแห้ง

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมในชุมชน

ชุมชนและโรงเรียน ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีโรงเรียนประจำตำบลขนาดใหญ่ตั้งอยู่เป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่ง

ชาติ มีนักเรียนตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีนักเรียนทั้งหมด 500 กว่าคน ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2478 ผู้บริหารโรงเรียนคนปัจจุบันทำงานที่โรงเรียนนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 จนถึงปัจจุบัน จึงเป็นผู้ที่รู้จักประวัติชุมชนและคนในชุมชนเป็นอย่างดี เป็นเสมือนผู้บันทึกประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในชุมชน เป็นผู้นำชุมชนที่สามารถว่ากล่าวตักเตือนคนในชุมชนได้ เช่นที่ท่านเล่าว่า

> *"...ผมจะคอยด่าคอยดุกันอยู่ เพราะเราถือว่าเราคนโตที่นี่เหมือนกัน เราก็ต้องเอ่ย จะพูดจะจากับใครก็ควรให้ความเคารพเขาบ้าง อย่างน้อยจะทำอะไรอย่าให้มัน เกินงาม อะไรมันควรทำให้มันดีก็ควรทำ..."*

บทบาทของโรงเรียนในบ้านริมฝั่งทะเลจึงเป็นแหล่งที่ให้การศึกษาแก่คนในชุมชน และเป็นฝ่ายประสานงานระหว่างกลุ่มคนในชุมชน

การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในอดีตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชน เช่น ที่ดิน อาหาร นอกจากนั้นการคมนาคมที่ยังไม่สะดวก ทำให้เกิดความเกาะเกี่ยวกันในชุมชน มีเรื่องอะไรในชุมชนก็สามารถพูดคุยตกลงกันได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดตัวอย่างหนึ่งคือ การแบ่งปันที่ทำกิน เช่น ผู้อาวุโสในชุมชนท่านหนึ่ง เล่าถึง ตัวอย่างของความโอบอ้อมอารีและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชุมชน ดังนี้

> *"...คนในชุมชนส่วนมากเขาจะคุยกันรู้เรื่อง เค้าจะโอบอ้อมอารีอย่างพ่อผมก็จับจองที่ดินไว้เยอะ ถ้าใครไม่มีเขาก็ให้ไป มึงไม่มีก็เอาไปเอาไปทำมาหากิน เพราะพ่อผมจับจองที่ดินไว้เยอะ แล้วก็ให้เค้าหมด ตัวเองไม่มี ก็ถ้าพูดถึงความเป็นอยู่ของคนโบราณ ก็ไม่ใช่โบราณนักหรอก ก็คนเก่าคนแก่ ผมว่าเค้าอยู่อย่างมีความสุขนะ เค้ามีอะไรเค้าก็ให้กัน แบ่งปันกัน อย่างเรือไปทะเลหาปลามาก็เอาไปกินกัน ที่เหลือก็เอาไปขาย เอาไปทำปลาคงปลาเค็ม สมัยก่อนๆ การสัญจรมันก็ลำบากนะ ได้ปลามาก็จะไปขายที่ไหน ก็ต้องไปขายกับพวกในนี้แหละ แบ่งกันไปแล้วก็แบ่งกันมาก..."*

การมีผู้นำชุมชนที่ดี

การปกครองกันของคนในชุมชนจะมีการเลือกหัวหน้าหมู่บ้าน ที่คนในชุมชนเลือกกันเองโดยจะเลือกจากคนดี มีความโอบอ้อมอารี เช่น ผู้นำชุมชนคนหนึ่งที่เล่าถึงหัวหน้าหมู่บ้านที่

เป็นปู่ของตนเองว่า นอกจากปู่จะเป็นหัวหน้าหมู่บ้านแล้ว ตอนหลังยังได้รับเลือกให้เป็นกำนันคนแรกของตำบลบ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งได้ปกครองคนในหมู่บ้านให้อยู่กันมาอย่างมีความสุข

สรุปความ

จากที่ศึกษามา จะเห็นได้ว่า ในอดีตคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล มีทุนสังคมค่อนข้างมาก วิถีชีวิตของคนในชุมชนจึงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ ส่วนทุน ธรรมชาตินั้น ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล มีทุนทางธรรมชาติเหลือเฟือ สามารถนำมาบริโภค หรือใช้เป็นต้นทุนในการผลิตได้มากและไม่ปรากฏความขัดแย้งกันของคนในชุมชน ในช่วงนั้น

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล
ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ความนำ

แนวคิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นแนวคิดกระแสหลักในการพัฒนาประเทศ ที่เริ่มต้นจากความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถที่จะควบคุมธรรมชาติและใช้ธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ส่วนตนมากกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา ทำให้ประเทศในโลกตะวันตกให้ความสำคัญกับแนวคิดการพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม ความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตั้งแต่ช่วงหลังของสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา และได้เผยแพร่แนวคิดนี้ไปสู่ประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศที่กำลังพัฒนาเช่น ประเทศไทย โดยผ่านกรอบแนวคิดของธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งเป็นองค์กรระหว่างประเทศที่มีอิทธิพลด้านการพัฒนาประเทศมากที่สุดองค์กรหนึ่ง ในช่วงทศวรรษ 1950-1980 ซึ่งประเทศไทยก็ได้ตอบสนองต่อการพัฒนาของระบบทุนนิยมโลก โดยการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศอย่างขนานใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ได้ระบุจุดมุ่งหมายในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นที่การเพิ่มผลผลิตของเอกชน และมีรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริม แทนที่จะเป็นผู้ดำเนินการผลิตในช่วงนั้นเพื่อให้เกิดผลในการพัฒนา รัฐบาลจึงได้ทุ่มเททรัพยากรของรัฐบาลเข้าไปในโครงการที่มีวัตถุประสงค์ในการเพิ่มผลผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศเป็นอย่างมาก

ช่วงเวลาของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ช่วงเวลาของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของประเทศไทยนั้น เริ่มต้นเมื่อประเทศไทยได้นำแนวคิดการพัฒนาประเทศโดยเน้นความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ซึ่งถือเป็น**จุดเปลี่ยน** (turning point) อย่างสำคัญของการพัฒนาประเทศไทย เพราะรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจมากกว่าด้าน

สังคม ซึ่งแนวทางการพัฒนานี้ได้กระจายไปสู่ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ตามลำดับ ดังนั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย จึงเป็นช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ดังนั้น ในการวิจัยกรณีศึกษา (case study) ครั้งนี้ จึงได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาถึงประเด็นนี้ ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2504 ถึงช่วงก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าสู่ชุมชน คือ ประมาณ พ.ศ. 2544 โดยการสืบค้นและวิเคราะห์ในบทนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล อันเป็นผลที่เกิดจากการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เพื่อหาข้อสรุปสำคัญ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของคนในชุมชน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการให้คุณค่าและการผลิต การบริโภคภายในชุมชน

การเข้ามาของถนนสุขุมวิท

ในปี พ.ศ. 2492 รัฐบาลได้ดำเนินการตัดถนนสายหลักของประเทศอีกสายหนึ่ง คือ ถนนสุขุมวิท ที่เริ่มต้นจากกรุงเทพมหานครเลียบริมฝั่งชายทะเลภาคตะวันออกสู่จังหวัดตราด ซึ่งเป็นถนนสายแรกที่ยาวที่สุดและทันสมัยที่สุดในสมัยนั้น และเป็นถนนสายที่นำรถยนต์คันแรกเข้ามาในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล รถยนต์คันนี้ไม่ใช่รถยนต์ที่เข้ามาเพื่อให้ความสะดวกแก่คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลในการเดินทางติดต่อไปมากับโลกภายนอก หลังจากที่ใช้เกวียนมาหลายช่วงอายุคน แต่มัน คือ **รถลากซุง** ที่เข้ามาลากซุงจากป่าไม้อุดมสมบูรณ์ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ไปสู่โรงเลื่อยไม้แปรรูปอีกหมู่บ้านหนึ่ง ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ไปประมาณ 12 กิโลเมตร หลังจากนั้น อีกกว่าปี จึงมีรถสองแถวเข้ามาให้บริการรับส่งคนในการเดินทางระหว่างชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลสู่ตัวจังหวัด

สนามบินอู่ตะเภากับจุดเปลี่ยนของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2508 เมื่อสงครามคอมมิวนิสต์ เวียดนาม ลาว เขมร กับกองทัพนาวิกโยธินสหรัฐอเมริกาเริ่มขึ้น รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้อนุญาตให้ทหารอเมริกันเข้ามาตั้งฐานทัพบริเวณหมู่บ้านอู่ตะเภา เพื่อทำเป็นสนามบินอู่ตะเภา ทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ถูกเวนคืนไม่มีที่อยู่อาศัย ทางราชการจึงซื้อที่ดินเพื่อจัดสรรให้ครอบครัวผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการสร้างสนามบินในครั้งนี้ จากราษฎรที่อยู่รอบสนามบินอู่ตะเภา และให้ราษฎรที่เดือดร้อน จากการสร้างสนามบินอู่ตะเภาอพยพเข้าไปอยู่ในที่ดินผืนใหม่และให้ประกอบอาชีพประมง ซึ่งที่ดินบริเวณนี้ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล การสร้างสนามบินอู่ตะเภาใกล้กับชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ส่งผลเป็นอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพราะทำ

ให้มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาของทหารสหรัฐอเมริกา วัฒนธรรมตะวันตก และเมียเช่า เกิดความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรม มีปัญหาเด็กครึ่งสัญชาติ และการแก่งแย่งกันทำมาหากิน ดังที่ผู้อาวุโสในชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่า

> *"...ก็เค้าเวนคืนที่ดินเยอะ เป็นหมื่นๆ ไร่ ก็ช่วงนั้นเริ่มแล้ว เพราะว่าความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมมันเข้ามา โดยตะวันตกเข้ามา เมียเช่ามันเยอะ ลูกผมแดงมันเยอะมากขึ้น คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น การแก่งแย่งมากขึ้น วัฒนธรรมมันเสื่อมโทรม ทุกอย่างมันเสียหมดตรงนั้น..."*

นอกจากนี้ การสร้างสนามบินอู่ตะเภาในช่วงสงครามเวียดนาม นอกจากจะทำให้สภาพสังคมในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเปลี่ยนแปลงไปแล้ว การขึ้นลงของเครื่องบิน B 52 ซึ่งเป็นเครื่องบินทิ้งระเบิดขนาดใหญ่ ก็มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ทั้งเรื่องการขึ้นลงของเครื่องบินขณะที่บินไปและกลับจากการทิ้งระเบิดในประเทศเวียดนาม และเสียงดังจากการลองเครื่องของเครื่องบิน B 52 ดังคำบอกเล่าจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่ทำมะม่วงแผ่นจำหน่าย ดังนี้

> "...ถาม *แล้วมีผลกระทบไหมคะ เวลามีทหารมาอยู่แบบนี้ค่ะ มีผลกระทบ อะไรกับหมู่บ้านบ้าง*
>
> ตอบ *มันมี มันก็มีแล้วนะผมว่า อาจารย์มีมาแต่สงครามเวียดนามมันมีเหมือนกัน มันก็เฉี่ยว ๆ ไป เฉี่ยว ๆ มา เครื่องบินโดนยิงมาก็มาลง มันจะลงสนามก็ลงไม่ได้ มันไม่ตรงหมู่บ้านผมหรอก มันลงทะเลไป*
>
> ถาม *ไม่ได้ตกลงมาให้เสียหาย*
>
> ตอบ *ครับ แต่หนวกหูแน่ B 52 ลงแต่ละครั้ง อาจารย์เอ๊ย แสบแก้วหู ขนาด มันลองเครื่องก็ยังดังกลางคืนไม่ได้หลับได้นอนกัน ขนาดว่าในนั้นเค้าทำเป็นซองไว้ถมดินเป็นคันสูงแล้วเอาเครื่อง B 52 ไปลองเครื่องในซองมันยัง โอ๊ยมันยังดังขนาดหนังสือพิมพ์ที่วางบนโต๊ะยังกระพือเลย มันดังมาก..."*

เมื่อสงครามสงบลงและกองทัพอากาศสหรัฐอเมริกาถอยทัพไปจากสนามบินอู่ตะเภา สนามบินอู่ตะเภาจึงได้รับการพัฒนาจากรัฐบาลไทยให้เป็นสนามบินพาณิชย์ ซึ่งจะพัฒนาเป็นศูนย์กลางการขนส่งทางอากาศนานาชาติและศูนย์ซ่อมเครื่องบิน (global transpark) ต่อไปในอนาคต

การสร้างสนามบินอู่ตะเภาในครั้งนี้ นับว่าส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของประชาชนบ้านริมฝั่งทะเลเป็นอย่างมาก เริ่มต้นจากการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างสนามบินที่รัฐบาลให้ค่าชดเชยแก่เจ้าของที่ประมาณไร่ละ 40 บาท ซึ่งเจ้าของที่ดินรายหนึ่งที่ถูกเวนคืนที่ดินในครั้งนี้กล่าวถึงความเสียดายที่ดินทำกินว่า

"...โอ้โฮ ร้องไห้กันเป็นแถวเป็นแนว ไม่รู้จะทำยังไงได้ คัดง้างเขาไม่ได้ เขาจะเอาเสียอย่างน่ะ..."

การสูญเสียที่ทำกินซึ่งเป็นพื้นที่ทำสวน ทำไร่ ของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ทำให้คนในชุมชนต้องเปลี่ยนอาชีพจากเดิม คือ การหาของป่า ทำไร่ ทำสวนมาเป็นการค้าขาย และแปรรูปผลิตภัณฑ์ จากทะเลให้เป็นน้ำปลา กะปิ เช่นที่ลุงเมือง เจ้าของกิจการทำน้ำปลาและกะปิแหล่งใหญ่ในชุมชนเล่าว่า

"...เมื่อก่อนคนในพื้นที่ทำไร่ ทำสวนกันทั้งนั้นแหละ ที่นี้ทางหลวงเขาก็เวนคืนที่ดินทำสนามบินอู่ตะเภา ก็หมดที่หมดทางก็ทำอะไรกันนิดๆหน่อยๆ ก็ทำการค้าการอะไรที่เขาให้มามันไม่คุ้มค่ากับที่จะไปลงทุนอะไรมันก็ไม่ได้ ผมก็เลยหันมาทำกะปิ น้ำปลา มันก็พออยู่ได้..."

ปัจจุบันสนามบินอู่ตะเภาได้รับการพัฒนาให้เป็นสนามบินศุลกากรและสนามบินนานาชาติ เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2519 และคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้กองทัพเรือเป็นผู้บริหารสนามบินนานาชาติอู่ตะเภาร่วมกับกรมการบินพาณิชย์ เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2532 มีการใช้ประโยชน์ในการทำงานทั้งส่วนของราชการและการพาณิชย์ ที่สำคัญคือ มีการใช้เป็นสนามบินสำรองของท่าอากาศยานกรุงเทพมหานคร

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกกับชุมชน

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก หรือ Eastern Seaboard Development Projects เป็นโครงการที่สืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลมีนโยบายที่จะกระจายความเจริญและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ส่วนภูมิภาคตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) โดยได้คัดเลือกพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเป็นพื้นที่เป้าหมายแห่งหนึ่ง เพื่อพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางความเจริญ และแหล่งอุตสาหกรรมหลักในอนาคต ซึ่งในการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกนั้น รัฐได้มีนโยบายและการวางแผนปฏิบัติการมาตั้งแต่ปี 2524 ครอบคลุมพื้นที่ 8.3 ล้านไร่ ใน 3 จังหวัด คือ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง

เหตุผลที่เลือกพื้นที่นี้ เป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนา เนื่องจากมีความได้เปรียบในด้านแหล่งที่ตั้ง เพราะอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานครมากนัก มีพื้นที่เชื่อมโยงกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีแรงงานและวัตถุดิบหลายอย่าง ทั้งยังติดกับอ่าวไทย อันเป็นช่องทางเข้าออกที่สำคัญของสินค้า นอกจากนั้นในบริเวณนี้ ยังมีปัจจัยพื้นฐานค่อนข้างสมบูรณ์ คือ มีเครือข่ายด้านการคมนาคมและสื่อสารที่ดี มีท่าเรือน้ำลึกที่สัตหีบ สนามบินอู่ตะเภา และมีการนำก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่งที่มาบตาพุด ตลอดจนมีที่ดินติดทะเลขนาดใหญ่เพียงพอที่จะพัฒนาเป็นนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งจะเอื้อต่อการควบคุมด้านสิ่งแวดล้อมได้ เพราะปัจจัยต่างๆ เหล่านี้จะช่วยจูงใจให้เอกชนเข้ามาลงทุนด้านอุตสาหกรรมในพื้นที่นี้มากขึ้น

ในการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก รัฐได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้ คือ

1. เพื่อกระจายความเจริญและกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกจากกรุงเทพฯ ไปสู่ส่วนภูมิภาคอย่างมีระบบ เพื่อบรรเทาความแออัดของกรุงเทพฯ ลง

2. เพื่อปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมของประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมสมัยใหม่ โดยจะใช้ทรัพยากรภายในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก๊าซธรรมชาติ และแรงงานในประเทศเป็นหลัก

3. เพื่อให้เป็นศูนย์กลางที่จะเชื่อมโยงการพัฒนาในพื้นที่ดังกล่าวไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนกลยุทธ์ในการพัฒนาพื้นที่เป้าหมาย คือ มีการวางแผนและนโยบายจากภาครัฐบาลประกอบกับการประสานงานและการร่วมมือจากภาคเอกชน โดยในระยะแรกรัฐจะลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลักให้ก่อน เพื่อชักนำการลงทุนภาคเอกชนให้เกิดขึ้น และจะอาศัยอุตสาหกรรมเป็นจุดเริ่มต้นนำการพัฒนา โดยรัฐได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายไว้ 2 บริเวณ คือ

1. บริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง กำหนดให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมหนักที่เกี่ยวเนื่องกับการใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการผลิต รวมถึงอุตสาหกรรมต่อเนื่องอื่น ๆ ได้แก่ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ อุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี อุตสาหกรรมปิโตรเคมีคัลและอุตสาหกรรมต่อเนื่อง อุตสาหกรรมต่อเรือ และอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก ทั้งนี้รัฐจะจัดบริการโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่อุตสาหกรรมที่จะเกิดขึ้น ได้แก่ ท่าเรือน้ำลึก นิคมอุตสาหกรรมท่อส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำมายังแหล่งอุตสาหกรรมมาบตาพุดทางรถไฟแยกจากฉะเชิงเทรา สัตหีบไปยังแหล่งอุตสาหกรรม เคหะชุมชนสำหรับแรงงานอุตสาหกรรมและบริการ

ต่อเนื่อง ระบบถนน ระบบสื่อสารโทรคมนาคมต่าง ๆ รวมทั้งการควบคุมป้องกันด้านมลภาวะจากสิ่งแวดล้อม

2. บริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี กำหนดให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมเบา และอุตสาหกรรมเพื่อส่งออก อาทิเช่น อุตสาหกรรมแปรรูปอาหารการเกษตร ผลิตอาหารสัตว์ แปรรูปยางฟอกหนังและแปรรูปหนังสัตว์ อิเล็กทรอนิกส์ นาฬิกา ของเล่น เครื่องกีฬา และอื่น ๆ โดยรัฐจะจัดบริการโครงสร้างพื้นฐานให้เช่นเดียวกับที่บริเวณมาบตาพุด คือจะมีท่าเรือพาณิชย์ นิคมอุตสาหกรรม ท่อส่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำหนองค้อมายังบริเวณแหลมฉบัง ทางรถไฟแยกจากฉะเชิงเทรา – สัตหีบ ไปยังแหลมฉบัง เคหะชุมชนและบริการต่อเนื่องอื่น ๆ ปรับปรุงถนน และระบบสื่อสารโทรคมนาคมต่าง ๆ

นอกจากพื้นที่เป้าหมาย 2 บริเวณดังกล่าวแล้ว ยังได้กำหนดให้มีการพัฒนาแหล่งชุมชนใกล้เคียงเพื่อสนับสนุนการพัฒนาพื้นที่เป้าหมาย ซึ่งคาดว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกอย่างมาก คือ

1. มาบตาพุด จะเป็นแหล่งอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของประเทศ
2. แหลมฉบัง จะเป็นท่าเรือสมัยใหม่ของประเทศ
3. พัทยา จะเป็นเมืองท่องเที่ยวควบคู่ไปกับศูนย์พาณิชย์ และธุรกิจการค้า
4. ชลบุรี จะเป็นเขตอุตสาหกรรมและบริการในเมือง ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคในเชิงธุรกิจการค้าการเงินของภาคตะวันออก และการบริหารงานภาครัฐบาล
5. ระยอง จะเป็นศูนย์บริการและฐานการศึกษา และวิจัยด้านเทคโนโลยี
6. ฉะเชิงเทรา และระยองจะเป็นแหล่งของอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตรที่ใช้ผลผลิตทางการเกษตรในแถบภาคตะวันออก

จากการที่รัฐบาลได้พัฒนาบริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง เป็นแหล่งอุตสาหกรรมหลักที่เกี่ยวเนื่องกับการใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการผลิต รวมถึงอุตสาหกรรมต่อเนื่องอื่นๆ รวมทั้งการกำหนดให้บริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรีเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเบาและอุตสาหกรรม ส่งออกนั้น เนื่องจากบริเวณที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นนิคมอุตสาหกรรมหลักของประเทศทั้งสองแห่งนี้ ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ผลจากการพัฒนาในครั้งนี้ ได้ส่งผลโดยตรงกับคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลหลายประการ

ประการแรก เป็นความดีใจที่จะมีแหล่งงานจากโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ส่วนประการที่สองคือ จากบรรยากาศของการลงทุนและการต้องการที่ดินเพื่อพัฒนาเป็นโรงงานอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย รวมทั้งการสร้างถนนเชื่อมโยงกับบริเวณนิคมอุตสาหกรรมหลาย

เส้นทาง ทำให้เกิดการซื้อขายที่ดินกันอย่างแพร่หลาย ในส่วนของความต้องการขายที่ดินนั้น มีเหตุการณ์ที่ทำให้คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลต้องการขายที่ดิน 2 ประการคือ ความกลัวที่จะถูกเวนคืนที่ดิน เนื่องจากข่าวสารของการสร้างนิคมอุตสาหกรรมและการเวนคืนที่ดินเป็นข่าวที่เกิดขึ้นเหมือนกับข่าวลือ เป็นการพูดกันด้วยปาก โดยไม่มีการชี้แจงจากทางราชการ ข่าวลือที่ได้รับมาก็เป็นข่าวลือที่ไม่มีความแน่นอน ทั้งยังมีนายหน้าค้าที่ดินคอยให้ข่าวว่าบริเวณที่ดินของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลต้องถูกเวนคืน ทำให้คนในชุมชนเกิดความวิตกกังวลเพราะประสบการณ์ครั้งถูกเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างสนามบินอู่ตะเภายังคงประทับอยู่ในความทรงจำ

นอกจากนั้น จากการที่รายได้จากการประกอบอาชีพทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ประมง และรับจ้าง ก็ไม่มีความแน่นอน ราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับราคาในท้องตลาด ผลตอบแทนที่ได้รับจากการประกอบอาชีพไม่คุ้มค่ากับแรงงานและทุนที่ลงแรงลงทุนไป จนประชาชนในบ้านริมฝั่งทะเลส่วนหนึ่งจึงต้องตกอยู่ในภาวะหนี้สินที่กู้มาเพื่อเลี้ยงตนเองและลงทุนทำมาหากิน ประชาชนส่วนหนึ่งจึงต้องการเปลี่ยนอาชีพ หรือเปลี่ยนแหล่งทำกินใหม่ จึงมีการขายที่ดินเกิดขึ้น ประกอบกับการที่นายหน้าค้าที่ดินมีการปั่นราคาที่ดินให้สูงขึ้นเพื่อจูงใจให้ผู้มีที่ดินต้องการขายที่ดิน และจูงใจให้ ผู้ซื้อซื้อที่ดินไว้ขาย รวมทั้งราคาที่ดินในช่วงนั้น คือประมาณปี พ.ศ. 2535 ถึง พ.ศ. 2539 มีราคาสูงถึงไร่ละ 25,000 บาท ทำให้คนในชุมชนตัดสินใจขายที่ดิน นอกจากนั้นการที่ที่ดินส่วนหนึ่งในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เป็นพื้นที่ที่มีชายหาดสวยงาม สงบร่มรื่น จึงมีแรงจูงใจให้นายหน้าค้าที่ดินและนายทุนต่างถิ่นเข้ามากว้านซื้อที่ดินในชุมชนเป็นจำนวนมาก มีผู้ขายที่ดินหลายราย เพื่อนำเงินมาใช้หนี้และเหลือเป็นเงินเก็บ หรือแบ่งมรดกให้บุตรหลาน นำเงินไปลงทุนในกิจกรรมอื่น เช่น ซื้อที่ดินผืนใหม่ที่มีราคาถูกต่างถิ่น หรือนำเงินไปออกดอกเบี้ยให้กู้หรือลงทุนประกอบอาชีพใหม่ รวมทั้งการฝากธนาคาร ปลูกบ้านใหม่ หรือซ่อมแซมบ้าน นอกเหนือจากนั้น คือ การนำเงินไปซื้อสิ่งของฟุ่มเฟือยที่นิยมว่าเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะของเจ้าของ เช่น ทอง เพชร และรถยนต์ หรือการเที่ยวเตร่ตามสถานบันเทิงต่างๆ สภาพของการปั่นราคาที่ดินนี้ปรากฏชัดเจนและสอดคล้องกันระหว่างข้อมูลของผู้อาวุโสในชุมชนหลายท่าน ดังตัวอย่าง

> *"... ตอบ ปัจจุบันนี้ก็ไม่ค่อยได้ทำกันแล้ว เพราะที่ดินเป็นของนายทุนหมดแล้ว*
>
> *ถาม ทำไมที่ดินเป็นของนายทุนล่ะ*
>
> *ตอบ ก็เค้าบูมตอนที่เป็นฟองสบู่ขายหมด สมัยที่ท่านชาติชายเป็นนายก ที่มาเปิดอุตสาหกรรมที่ระยอง คนก็มาคว้านซื้อที่หวังกำไรกันชาวบ้านก็ราคาที่ดินจากไม่ค่อยมีราคา ก็*

พรวดพราดขึ้นไปเนี้ยะ จนราคาประเมินมันสูง คนที่ขายครั้งแรกก็หมดเงินไปแล้วไม่รู้จักใช้ ตอนนี้ก็เป็นหนี้ธนาคาร

ถาม แล้วทำอย่างไร อยู่ได้อย่างไร

ตอบ ก็เป็นลูกจ้างเค้า

ถาม ขายที่ตัวเองแล้วไปรับจ้างเค้า

ตอบ ตอนนี้ทำโรงงานเป็นส่วนใหญ่..."

และ

"..ถ้าใช้จ่ายเงินให้มีผลงอกเงย ก็จะดี แต่นี่โอกาสเงินก็สูญเหมือนกับที่ไม่ได้ลงทุน เอาเงินไปซื้อรถขี่เล่น เอาไปซื้อทอง สร้อยเพชรใส่ เงินก็ไม่วนกลับมาเข้าระบบอีกแล้ว..."

หลังจากช่วงเวลาของเศรษฐกิจเฟื่องฟูผ่านไป ประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งสูญเสียที่ดินเป็นครั้งที่สอง ก็ไม่สามารถซื้อที่ดินกลับคืนมาได้อีก แต่จากรากฐานของการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ก็ทำให้ประชาชนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลส่วนใหญ่ต้องเปลี่ยนอาชีพเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น

ในขณะที่คนในชุมชนส่วนหนึ่งต้องไปทำงานในต่างประเทศเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ซึ่งปัจจุบันไม่สามารถทำได้อีกแล้ว แต่จากกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาซึ่งธนาคารมีบทบาทสูงในการให้สินเชื่อเพื่อซื้อที่ดิน รถยนต์ และการให้สินเชื่อในการไปทำงานต่างประเทศของคนงาน ธนาคารก็กลายมาเป็นเจ้าหนี้รายใหญ่ของคนในชุมชน ดังที่ผู้บริหารโรงเรียนท่านเดิมกล่าวว่า

"...ตอนนี้ไม่มีอะไรที่ทำให้คนร่ำรวยเลย คนรวยมันน้อย คนจนมันเยอะ คนที่มีสตางค์มันน้อย แต่เป็นหนี้ธนาคารกันหมด หาเจ้าหนี้ไม่ค่อยได้ โดยมากเป็นลูกหนี้ แล้วก็อยู่ไปวันๆ..."

ผลของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เกิดกับคนในชุมชน

จากปรากฏการณ์หลายอย่างที่เป็นผลจากแนวนโยบายของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยของรัฐบาล ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล หลายประการคือ

ผลกระทบเกี่ยวกับอาชีพในชุมชน

ปัจจุบันอาชีพของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก เพราะในช่วงที่คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลย้ายเข้ามาอยู่ในบริเวณหมู่บ้านปัจจุบันมีอาชีพหลัก คือ การตัดไม้ หาของป่า ทำน้ำยางและเผาถ่าน การเปลี่ยนแปลงอาชีพนี้เป็นไปตามกระแสของการ

พัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ จากเดิมที่คนในชุมชนมีอาชีพเกษตรกรรม ด้วยการทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ไร่สับปะรด และการประมงบางส่วน มาเป็นการรับจ้างมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งของคนในชุมชน ตามมาด้วยเกษตรกรรม ค้าขาย ส่วนการแปรรูปผลผลิตที่มีในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เช่น การทำมะม่วงแผ่น กะปิ น้ำปลา การทำน้ำพริก และขนมพื้นบ้าน จะแฝงอยู่กับอาชีพค้าขาย ในความหมายของชุมชนที่ถือว่าเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย หรือการจำหน่ายผลผลิตจากครัวเรือน อาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลปัจจุบัน เช่น

รับจ้าง

เนื่องจากคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลส่วนใหญ่จะถูกเวนคืนที่ดินไปสร้างค่ายทหาร สร้างสนามบิน สร้างถนน ครั้นในช่วงที่รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก ที่ดินซึ่งเป็นที่ทำกินของชาวบ้านก็ถูกกว้านซื้อไปขายเก็งกำไร จนเหลืออยู่เฉพาะที่อยู่อาศัย ทำให้คนในชุมชนส่วนหนึ่งต้องหันไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม แหล่งทำงานคือโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียงชุมชนซึ่งให้ค่าตอบแทนในราคาที่ ชาวบ้านพอจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ฟุ่มเฟือย เพราะคงไม่สามารถเลือกงานได้ เนื่องจากจำนวนคนที่ต้องการทำงานในโรงงานมีมากกว่าตำแหน่งงานที่มีอยู่ เช่นที่ผู้บริหารโรงเรียนเล่าว่า

> *“...ตอนนี้เลือกงานไม่ได้เลย ใครมีงานอะไรก็ต้องหยิบจับเอาไว้ก่อน เพราะว่าถ้าขืนหยิ่งว่าเงินเดือนน้อย ก็คอยไปเถอะ เดี๋ยวนี้เขาไม่ง้อแล้ว...”*

ประมงเรือเล็ก

ในบ้านริมฝั่งทะเลจะมีประชาชนส่วนหนึ่งประกอบอาชีพประมงขนาดเล็ก ที่ใช้เรือแจวหรือเรือหางยาว ซึ่งเป็นการประมงแบบพื้นบ้าน ในลักษณะของการออกเรือแบบไปเช้ากลับเย็น ไปเช้ามืดกลับสาย หรือไปเย็นกลับเช้า ขึ้นอยู่กับสัตว์ทะเลที่จะไปจับและเวลาที่เหมาะสมสำหรับชาวประมง คนกลุ่มแรกที่ริเริ่มการทำประมงในบ้านริมฝั่งทะเล เป็นคนที่อพยพมาจากชุมชนใกล้ๆ ซึ่งมีความสามารถในการทำประมงเรือเล็กและการใช้เครื่องมือหาปลาง่าย ๆ เช่น ลอบหรืออวน มีการตั้งเป็นกลุ่มประมงเรือเล็ก ที่ชาวประมงร่วมกันตั้งขึ้นเพื่อการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และในหมู่บ้านจะมีนายทุนให้เงินยืมแก่ชาวประมงล่วงหน้า เมื่อจับปลาหรือปลาหมึกได้ก็จะนำปลาหรือปลาหมึกมาส่งใช้คืนแทนเงินยืม โดยคิดราคาที่ถูกกว่าราคาปลาหรือปลาหมึกในตลาดทั่วไปหรือถูกกว่าผู้ที่ไม่ได้กู้ยืมเงิน

ประมงเรือเล็กจะใช้เวลาในการออกทะเลไม่นานไม่ต้องใช้เงินทุนมาก นอกจากค่าน้ำมัน ส่วนค่าแรงงานไม่ต้องจ้างเพราะส่วนมากเจ้าของเรือจะทำเอง ส่วนประมงเรือใหญ่มีอยู่ไม่

มากเพราะต้องลงทุนสูง เนื่องจากเรือใหญ่จะมีราคาสูงเป็นสิบล้านบาท การออกเรือครั้งหนึ่งใช้เวลาประมาณ 7-10 วัน และต้องมีค่าใช้จ่ายต่างๆ มาก เช่น ค่าเช่าเรือ ค่าอาหาร น้ำมัน น้ำแข็ง ค่าจ้างแรงงาน รวมแล้วเที่ยวละ 6-7 หมื่น แต่ก็อาจจะต้องเสี่ยงภัยจากโจรปล้นเรือหรือการถูกจับด้วยข้อหาบุกรุกเข้าไปในอาณาเขตของประเทศเพื่อนบ้านได้

สำหรับประมงที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านมักจะนำเงินมาใช้เป็นค่าอุปกรณ์ประกอบเรือเพื่อให้มีเครื่องใช้ในเรือสมบูรณ์ขึ้น

ในอดีตชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีผลิตผลจากทะเลมากแทบทุกบ้านจะทำกะปิน้ำปลาแมงกระพรุนดองเก็บไว้แลกเปลี่ยนกับคนต่างชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดอน ซึ่งจะนำข้าว ผัก ผลไม้ มาแลกเปลี่ยนเป็นอาหารจากทะเล

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน

จากการพัฒนาที่ต้องการผลผลิตอย่างรวดเร็วและคุ้มค่ากับการลงทุน ทำให้ชาวนา ชาวสวน และชาวไร่ ต้องเร่งผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ย สารเคมี สารเร่งดอกและผลอย่างเต็มที่ สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยเป็นจำนวนมาก เช่น

การใช้สารเคมี

จากการที่ประเทศไทยมีนโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยดังที่กล่าวมา ทำให้เกิดความจำเป็นที่ต้องผลิตวัตถุดิบเพื่อการบริโภคและการอุตสาหกรรม ประกอบกับชาวนา ชาวสวนและชาวไร่ ต้องเร่งผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ย สารเคมี สารเร่งดอกและผลอย่างเต็มที่ สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยเป็นจำนวนมาก เช่น มีการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรเพิ่มขึ้น ประมาณปี พ.ศ. 2516 เกษตรกรในชุมชนได้เริ่มนำสารเคมีมาใช้ในงานอาชีพของตนเองหลายอย่าง เช่น การใช้ฮอร์โมนเร่งดอกและผลของมะม่วง และผลไม้อื่น เช่น ทุเรียน ทำให้เกิดเป็นมะม่วง 2 ฤดู เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค และโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังมีการนำยาฆ่าหญ้ามาใช้โดยขาดความระมัดระวัง ทำให้มีผู้ป่วยด้วยโรคตา และโรคภูมิแพ้เป็นจำนวนมาก ดังที่ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งกล่าวว่า

“...คนขายก็ขายไป คนขายบางทีก็ไม่รู้ เพียงแต่จะขายอย่างเดียว ไม่มีคู่มือการใช้ให้ พอเริ่มตายทางกระทรวงก็เริ่มประชาสัมพันธ์มากขึ้น...”

มลพิษทางน้ำและอากาศ

จากการที่จังหวัดระยองได้รับการสนับสนุนให้มีการพัฒนาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมนั้น ผลของการมีโรงงานอุตสาหกรรมหนักเข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ประการหนึ่ง คือ การที่โรงงาน

ปล่อยสารพิษออกมา จนสังเกตได้จากน้ำฝนที่เคยใช้สามารถดื่มกินได้ กลายเป็นน้ำฝนที่มีฝุ่นละอองจากสารพิษเจือปน ไม่สามารถดื่มกินได้อีกต่อไป หรือต้องกรองด้วยเครื่องกรองน้ำทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก 2-3 ครั้ง และมีฝุ่นละอองในอากาศเพิ่มมากขึ้น

ผลกระทบด้านสังคมในชุมชน

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 หลังจากที่คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลมีการขายที่ดินให้แก่นายทุนที่มาซื้อที่ดินไปขายเก็งกำไร และที่ดินได้เปลี่ยนมือจากคนในชุมชนไปอยู่ในมือของนายทุนต่างถิ่นและเจ้าของโรงงานเป็นส่วนมากแล้ว คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลส่วนหนึ่งที่เคยมีเงินใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยจนเงินหมด ได้หันไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม ในขณะที่บางส่วนที่ยังมีเงินทุนหรือสามารถกู้เงินจากธนาคารได้ก็ได้ใช้เงินนี้เป็นค่านายหน้าในการไปทำงานต่างประเทศ โดยเฉพาะการทำงานในโรงงานที่ประเทศซาอุดิอาระเบีย ซึ่งส่วนหนึ่งประสบความสำเร็จมีเงินส่งกลับมาให้ครอบครัว แต่ก็มีบางส่วนที่ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมในชุมชน เช่น ปัญหาชู้สาว ครอบครัวแตกแยก เช่นที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง เล่าว่า

> *"...ผู้ชายไปทำงานซาอุหมด เวลากลับมา ไอ้คนไหนเอาเงินมาใช้หนี้หมดก็ดีกลับมาก็มีเงินมีเก็บมีอะไรบ้าง แต่บางคนกลับมาใช้หนี้เค้าหมดมันก็ไม่มีอะไรเหลือเลย..."*

สรุปความ

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล หลังจากที่ผ่านช่วงเวลาของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย จะเห็นว่าประชาชนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งมีพื้นเพรกรากตั้งอยู่ในบริเวณที่มีความเข้มข้นในการพัฒนาแบบทันสมัยสูง ได้รับผลกระทบทั้งจากนโยบายของรัฐในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรทางการทหารกับประเทศสหรัฐอเมริกา ในการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน และการที่ถูกซ้ำเติมด้วยโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกที่บริเวณชุมชนใกล้เคียงกลายเป็นนิคมอุตสาหกรรมซึ่งเป็นแหล่งงานให้คนในชุมชนส่วนหนึ่งเข้าไปทำงานแต่ก็ไม่มากนัก เพราะการทำงานในนิคมอุตสาหกรรม ต้องการคนงานที่มีความรู้ทางเทคโนโลยีสูง เช่น วิศวกรประเภทต่างๆ คนในชุมชนส่วนใหญ่จึงต้องไปเป็นคนงานค่าแรงต่ำในโรงงาน เพราะไม่มีความรู้ทางด้านช่างและวิศวกรเพียงพอที่จะเป็นลูกจ้างแรงงานระดับสูง

นอกจากนี้ จากการที่มีการเปลี่ยนแปลงอพยพย้ายถิ่นของคนต่างชุมชนที่ถูกเวนคืนที่บางส่วนให้เข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลถึง 2 ครั้ง ทั้งในช่วงที่มีการเวนคืนที่เพื่อสร้าง

สนามบินอู่ตะเภา และการย้ายถิ่นของคนที่ขายที่ดินให้โรงงานอุตสาหกรรมแล้วย้ายถิ่นมาอยู่ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งทำให้คนในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีคนหลายกลุ่มในชุมชน ทำให้ไม่ค่อยมีการรวมตัวของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ นอกจากการร่วมงานวัด และงานโรงเรียน ที่มีเจ้าอาวาสหรือผู้บริหารโรงเรียนเป็นผู้นำกลุ่ม

ทุนชุมชนของชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลในช่วงนี้ ในส่วนของทุนทรัพยากรจะเป็นไปในลักษณะที่ไม่กระจายกันไปอย่างทั่วถึง คนที่มีเงินและมีทรัพย์นั้นที่ได้จากการขายที่ดิน ซึ่งพึ่งตนเองได้จะไม่สนใจร่วมกลุ่มกับคนในชุมชน ขณะที่ประชาชนที่มีฐานะไม่มั่นคง ต่างก็ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน จนไม่มีเวลาสนใจชุมชนของตนเอง ซึ่งทำให้สายสัมพันธ์ของคนในชุมชนช่วงนี้จะเกาะเกี่ยวกันเฉพาะในกลุ่มเครือญาติ คนใกล้ชิด หรือคนที่เคยสนิทสนมกันมาก่อนสภาพในชุมชนค่อนข้างจะเป็นไปในแบบต่างคนต่างอยู่มากขึ้น

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลและผลที่มีต่อชุมชน

จากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และผลที่เกิดขึ้นต่อชุมชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมนั้น ได้ส่งผลให้คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้กระแสของการพัฒนา ที่เน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ที่มุ่งหวังว่าเงินตราจะเป็นคำตอบที่มีความหมายและสมบูรณ์ที่สุดต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

การปรับตัวของชุมชนนั้นมีทั้ง ทางออกที่ปัจเจกบุคคลเลือกใช้ให้เหมาะกับวิถีชีวิตของตนเอง และทางออกของกลุ่มคนในชุมชน

การปรับตัวของปัจเจกชน

คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมีความสุขด้วยการปรับตัวหลายประการ ดังกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจในชุมชน ดังนี้

การเลือกประกอบอาชีพหลายอย่างเพื่อการหมุนเวียนรายได้ เช่น กรณีของเล็ก

เล็ก อายุ 37 ปี ย้ายจากนครสวรรค์มาอยู่ที่ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเมื่อ 10 ปีที่แล้ว โดยมารับจ้างและอาศัยผู้อื่นอยู่ ต่อมามีผู้ขายที่ดินผืนนี้จึงซื้อต่อด้วยระบบเงินผ่อน เล็กเริ่มต้นจากอาชีพรับจ้างถางหญ้า สามีทำงานโรงงาน ในขณะที่เล็กเลี้ยงเป็ดและไก่อยู่ที่บ้าน และทำการแปรรูปปลาเป็นปลาเค็ม เพื่อนำไปขายที่ตลาด ที่บ้านของเล็กนอกจากตนเองจะเลี้ยงเป็ดและไก่แล้ว เล็กยังช่วยสามีเลี้ยงไก่ชนด้วย บริเวณบ้านของเล็กไม่กว้างนัก แต่แทบทุกพื้นที่ของบริเวณบ้านจะเป็นที่ที่ใช้ในการประกอบอาชีพของเล็กกับแฟนทั้งนั้น เพราะจะปรากฏร่องรอยของบ่อเลี้ยงปลาดุก บ่อเลี้ยงตะพาบน้ำ อุปกรณ์ทำน้ำปลา

เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งแฟนเป็นคนพาเล็กไปสมัครและบอกให้กู้ เป็นเงินที่เล็กนำมาซื้ออาหารสัตว์ เช่น เป็ดและไก่ ตุนไว้ โดยส่งใช้เงินกู้ 4 เดือนต่อครั้งๆ ละ 5 พันบาท เวลาที่เล็กจะหาเงินไปใช้กองทุน เล็กก็จะนำเงินที่เก็บออมไว้มารวมกับเงินที่ได้จากการขายเป็ด ขายไก่ ขายปลา รวมกันไปใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเล็กบอกว่า

"...มันสบายทุกอย่าง สะดวก เค้าให้เราส่งผ่อนเป็นรายเดือน รายปี เราชอบอย่างไหนก็เลือกเอา..."

ซึ่งเล็กเลือกผ่อนส่งเป็นราย 4 เดือน ต่อ ครั้ง เพราะเป็นช่วงที่ครบวงจรการเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ของเล็กพอดี

การพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ทันโลก เช่น กรณีของมานพ

มานพ อายุ 54 ปี เป็นผู้ที่มีภูมิลำนาเอยู่ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลตั้งแต่กำเนิด เป็นผู้นำชุมชนระดับตำบลมีอาชีพทำไร่มันสำปะหลัง และทำสวนมะม่วง เป็นผู้นำคนในชุมชนในการจัดงานลอยกระทงที่แตกต่างจากชุมชนอื่นคือ การลอยกระทงในทะเล ซึ่งน้ำทะเลจะพัดพากระทงออกสู้ทะเลลึก แล้วไม่กลับมาอีก มานพนับว่าเป็นตัวอย่างของผู้นำชุมชนยุคใหม่ เพราะเอาใจใส่ต่อการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง แม้ว่า มีความรู้พื้นฐานจากระบบโรงเรียนเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่เมื่อได้รับเลือกตั้งให้เป็นกำนันประจำตำบลทั้ง ๆ ที่ ไม่เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน มานพก็เริ่มต้นเสววงหาความรู้ด้วยการเรียนต่อระดับประถมศึกษาตอนปลายจากกรมการศึกษานอกโรงเรียน จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 แล้วไปเรียนต่อด้านการพัฒนาชุมชนจากสถาบันราชภัฏในท้องถิ่น ทำให้มานพเป็นผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความมั่นใจในการทำงานและเป็นบุคลากรหลักที่ทำให้กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลสามารถก่อตั้งขึ้นได้และดำเนินการต่อมาอย่างได้ผลมาจนครบรอบขวบปี หลังจากต้องหยุดชะงักนิ่งงัน เพราะคณะกรรมการชุดเก่าไม่กล้าดำเนินการด้วยกลัวภาระรับผิดชอบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการที่ผู้กู้ไม่ยอมชำระเงินกู้คืนให้กองทุนหมู่บ้าน

การพึ่งตนเองและเงินทุนจากธนาคาร เช่น กรณีของป้าศรี

ป้าศรี อายุ 72 ปี อาชีพแปรรูปผลิตผลและค้าขาย ป้าศรีเป็นคนดั้งเดิมในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล เป็นลูกค้าดีเด่นของธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ ป้าศรีเรียนรู้วิธีการทำกะปิน้ำปลามาจากพ่อแม่ เพราะป้าศรีเป็นคนในหมู่บ้านนี้ ซึ่งทำกะปิน้ำปลากินเองและทำเป็นกันทุกครัวเรือน ในช่วงแรกการทำน้ำปลาของป้าศรีเป็นการทำเพื่อบริโภค ป้าศรีเริ่มทำกะปิและน้ำปลาขายกันเมื่อรัฐบาลมีการส่งเสริมการประกอบอาชีพในชุมชนและส่งเสริมการท่องเที่ยว เริ่มแรกป้าศรีได้รับการส่งเสริมจากจังหวัดให้ทำในนามของกลุ่มแม่บ้าน เมื่อจังหวัดหยุดการส่งเสริม สมาชิกได้แยกย้ายกันไปทำอาชีพอื่นเช่น ค้าขาย รับจ้างทำสวน ทำไร่ แต่ป้าศรียังดำเนิน

ป้าศรีสาธิตการทำกะปิน้ำปลา

และน้ำปลา ต่อและขยายกิจการให้ใหญ่ขึ้น มีการทำน้ำปลาประมาณ 200-300 ตุ่มในแต่ละช่วง ซึ่งถือว่าเป็นกิจการขนาดใหญ่ เพราะปกติคนอื่นจะทำน้ำปลาในครัวเรือนขายประมาณ 30-40 ตุ่มเท่านั้น กิจการของป้าศรีสามารถขยายตัวได้เพราะการทำงานอย่างทุมเทเอาจริงเอาจังและการได้รับการสนับสนุนจากธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ ป้าศรีจึงไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านด้วยเหตุผลที่ว่าวงเงินกู้มีจำนวนน้อยเกินไป เพราะกิจการของป้าศรีต้องใช้ทุนเป็นจำนวนมากในการทำน้ำปลาแต่ละครั้ง ต้องลงทุนเป็นจำนวนเงินแสน ซึ่งไม่สามารถกู้ได้จากกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้ระยะเวลาในการชำระหนี้ยังต่างกัน คือธนาคารให้เวลาแก่ป้าศรีในการชำระเงินเป็นช่วงเวลานานกว่าเงินจากกองทุนหมู่บ้าน นอกจากการทำกะปิน้ำปลาจำหน่ายแล้ว ป้าศรียังมีอาชีพเสริมอื่นอีก คือ การทำสวนยางพารา

ปัจจุบัน ลูกหลานของป้าศรีไม่มีใครสนใจสืบทอดกิจการของป้าศรีเนื่องจากหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น รับราชการ และค้าขาย ทั้งๆ ที่กิจการน้ำปลาของป้าศรีได้รับการรับรองมาตรฐาน มาตรฐานอุตสาหกรรม (มก.)จากกระทรวงอุตสาหกรรมแล้ว

การพึ่งพาเงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น กรณีของวิทย์

วิทย์ อายุ 22 ปี มีอาชีพรับจ้าง ก่อนพ่อตายได้นำที่ดินซึ่งเป็นบ้านที่พักอาศัยอยู่ในปัจจุบันนี้ ไปจำนำกับนายทุนเงินกู้ในหมู่บ้าน ซึ่งกำลังฟ้องวิทย์ให้ออกจากที่ดิน วิทย์จึงกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาประนอมหนี้ เนื่องจากเหลือเงินที่เป็นหนี้อยู่ไม่มากแล้ว แม้ว่าวิทย์จะเห็นว่าดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างแพง (ร้อยละ 12 ต่อ ปี) แต่วิทย์ก็ยังเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์สำหรับเขา เพราะการเป็นหนี้นอกระบบ จะไม่มีการผ่อนผัน เมื่อถึงกำหนดชำระเงิน หากไม่นำเงินไปชำระ จะถูกยึดหลักทรัพย์ที่ค้ำประกันทันที แต่การเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้านของวิทย์ยังสามารถประนอมหนี้หรือพูดคุยกับกรรมการกองทุนได้

การปรับตัวให้เป็นไปตามกระแสทุนนิยม เช่น กรณีของลุงเมือง

ลุงเมือง อายุ 66 ปี อาชีพแปรรูปผลิตผลและค้าขาย ลุงเมืองคนที่ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลโดยกำเนิด ตอนเด็กๆพ่อมีอาชีพทำไร่ทำสวน เมื่อรัฐบาลเวนคืนที่ดินบริเวณนี้เพื่อสร้างสนามบิน ที่ของลุงเมืองถูกเวนคืนด้วยจึงไม่มีที่ทำกินอีกต่อไป ลุงเมืองปรับตัวโดยการไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ซาอุดิอาระเบียจนสามารถส่งลูกเรียนจบมหาวิทยาลัย แล้ว เมื่อกลับจาก

ลุงเมืองเจ้าของกิจการน้ำปลาในชุมชน

ซาอุดิอารเบีย ลุงเมืองมีทุนอยู่ก้อนหนึ่ง จึงนำมาลงทุนทำกะปิ น้ำปลาตามความรู้เก่าที่มีอยู่ในชุมชนเกี่ยวกับแปรรูปผลผลิตจากทะเล เช่น ปลาหมึก ปลาเค็ม หรือแปรรูปเป็นอาหารประเภทชูรส เช่น กะปิ น้ำปลา ซึ่งลุงเมืองทำมากว่า 15 ปีแล้ว น้ำปลาและกะปิของลุงเมือง มีรสดี เป็นที่นิยมของคนในชุมชนและชาวต่างถิ่น เพราะไม่ใส่ยากันบูดและผงชูรส กิจการทำกะปิน้ำปลาของลุงเมืองเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในระดับจังหวัดถึงระดับประเทศ จึงมีกลุ่มแม่บ้านกลุ่มน้ำปลา มาขอเยี่ยมชมกิจการของลุงเมืองอย่างสม่ำเสมอ ลุงเมืองเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านยื่นขอกู้เงินไปเพื่อซื้อลูกปลา มาทำน้ำปลาเพิ่มขึ้น ขอกู้เงินไป 2 หมื่นบาท แต่ได้มาเพียง 1 หมื่นห้าพันบาท การได้กู้จากกองทุนหมู่บ้านทำให้ลุงเมืองไม่ต้องกังวลเรื่องการลงทุนทำน้ำปลามากนัก

การปรับตัวของกลุ่มคน

ปัจจุบันในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลแม้จะมีการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาของชุมชนไม่มากนัก เพราะเป็นการรวมกลุ่มกันของคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน เช่นคนที่ฐานะดีจากการขายที่ได้ก็จะรวมกลุ่มกัน เช่นกลุ่มหน้าวัด กลุ่มปากคลอง ซึ่งกลุ่มเหล่านี้จะถือว่าตนเองไม่ต้องพึ่งพาใครในชุมชน ก็จะไม่สนใจกิจกรรมของชุมชน ทั้งกิจกรรมที่วัดและกิจกรรมในโรงเรียน ซึ่งพัฒนากรอำเภอเห็นว่า การที่คนในชุมชนไม่ค่อยรวมกลุ่มกัน อาจเป็นเพราะมีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน มีฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างคนจนกับคนฐานนะดีในชุมชนต่างกันมาก ความพยายามของพัฒนากรอำเภอ ในการรวมกลุ่ม คือ การจัดให้มีกลุ่มแม่บ้าน หรือกลุ่มประกอบอาชีพในชุมชนเพื่อร่วมกันทำอาชีพเสริม ซึ่งมีการดำเนินการอยู่แล้วในชุมชน แล้วก็มีกลุ่มประมงเรือเล็ก ที่รวมกลุ่มกัน มีนายทุนให้กู้ยืมเงินไปใช้สอยก่อนเมื่อจับปลาหรือปลาหมึกมาได้ ก็นำเงินมาใช้คืนหรือนำหมึกและปลามาขายให้เป็นการใช้หนี้

ส่วนการรวมกลุ่มกันในลักษณะที่ไม่เกี่ยวกับการเงินจะมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำสาธารณะประโยชน์บ้างแต่ไม่ได้ดำเนินการถาวร เช่น กลุ่มศาสนา กลุ่มดนตรี ศูนย์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นกลุ่มที่ร่วมมือกันในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในชุมชน โดยการฝึกเด็กในชุมชนให้เล่นดนตรีไทย ฝึกการแสดง เพื่อรักษาศิลปวัฒนธรรมในชุมชนโดยมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง

นอกจากนี้ เมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา คนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลได้เคยรวมกลุ่มกันเพื่อต่อสู้กับผู้มีอิทธิพลระดับจังหวัดที่ต้องการฮุบที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านบริเวณชายทะเลประมาณ 50 ไร่ ไปเป็นของตนเอง ซึ่งคนในชุมชนที่นำโดยกำนัน ได้ร่วมกันต่อสู้ดำเนินคดีกับผู้บุกรุกเป็นเวลาหลายปี โดยชาวบ้านต่างร่วมกันไปเป็นพยานต่อศาลว่าที่ดินดังกล่าว

เป็นที่สาธารณะ จนในที่สุดศาลได้พิพากษาให้ที่ดินบริเวณชายทะเลดังกล่าวเป็นของชุมชนต่อไป ปัจจุบันที่ดินแปลงนี้จึงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่ง พักผ่อนของคนในชุมชน

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านจัดเป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่งในการพัฒนาชุมชนหรือการพลิกฟื้นทุนชุมชนที่ส่วนมากได้ถูกทำลายไปในช่วงของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ทุนชุมชนที่ถูกทำลายไปและเห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ ทุนธรรมชาติ ที่ได้ถูกกระแสของความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจสร้างนิยามที่ชอบธรรมให้คนในชุมชนนำทุนธรรมชาติของแต่ละชุมชนออกมาใช้อย่างฟุ่มเฟือย เช่น การสร้างค่านิยมให้คนในชุมชนเห็นว่าทุนของธรรมชาติเป็นของส่วนรวมที่ควรนำมาใช้ร่วมกัน เพราะทุนธรรมชาติไม่มีวันหมดไป เมื่อใช้แล้วสามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ เช่น ต้นไม้ แม่น้ำ แร่ธาตุ แต่จากการที่มีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็ทำให้ทุนธรรมชาติในชุมชนพลิกฟื้นขึ้นมาได้ยากมาก ทั้งทุนธรรมชาติบางอย่างก็หมดไป เสื่อมสลายไป ด้วยความไม่สมดุลของระบบนิเวศวิทยาในชุมชน

กองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นยุทธศาสตร์อย่างหนึ่งของรัฐบาลที่ใช้งบประมาณของประเทศมาเป็นทุนเงินตรา ที่หวังว่าจะเข้ามาทดแทนทุนชุมชนที่หดหายไป และเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของการพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล การวิจัยกรณีศึกษา (case study) กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยและการเร่งขยายความเจริญเติบโตของนิคมอุตสาหกรรมใกล้ชุมชน อาจจะเป็นคำตอบได้ว่า กองทุนหมู่บ้านจะช่วยปรับให้พื้นทุนชุมชนของหมู่บ้านได้หรือไม่อย่างไร

ในบทนี้ ขอสะท้อนภาพของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ในช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชนจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กองทุนหมู่บ้านได้ดำเนินการไปแล้วประมาณ 2 ปี ตามรายละเอียดดังนี้

แหล่งเงินในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ในชุมชนมีแหล่งเงินอยู่ในชุมชนที่ให้ประชาขนกู้ ทั้งส่วนที่เป็นเงินกู้นอกระบบและเงินกู้ในระบบธนาคาร ดังนี้

เงินกู้ในระบบ

หมายถึง แหล่งเงินกู้จากแหล่งเงินที่เป็นทางการ เช่น ธนาคาร หรือ กองทุนที่มีการให้กู้ยืมเงิน เป็นต้น ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล คนในชุมชนส่วนใหญ่จะกู้เงินจากธนาคารการกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และธนาคารออมสิน ซึ่งให้กู้ตามโครงการธนาคารประชาชน ที่ให้ประชาชน

ที่ไม่มีงานทำกู้ไปลงทุนประกอบอาชีพ โดยให้ข้าราชการเป็นผู้ค้ำประกัน ซึ่งดอกเบี้ยจะถูก และให้ผ่อนชำระหนี้ได้เป็นเวลานาน 4 ปี และส่งเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นรายเดือน ประชาชนที่กู้เงินในระบบมีค่อนข้างสูง ในส่วนของการกู้เงินเพื่อนำไปลงทุนประกอบอาชีพและที่อยู่อาศัย และส่วนหนึ่งเป็นการกู้เงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

เงินกู้นอกระบบ

ชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเป็นแหล่งที่มีเงินกู้นอกระบบมาก โดยมีนายทุนทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนมาตั้งโต๊ะให้บริการเงินกู้นอกระบบที่เรียกว่า *"เงินด่วน"* โดยคิดดอกเบี้ยจากผู้กู้ร้อยละยี่สิบบาทต่อเดือน มีวงเงินกู้ประมาณ 2 พันบาทต่อราย มีการทำสัญญาเงินกู้เป็นหลักฐาน และเก็บเงินคืนเป็นรายวัน เงินกู้นอกระบบเป็นที่นิยมของคนที่มีความเดือดร้อนด้านการเงินพอสมควร เพราะสามารถกู้ได้ง่าย และไม่ต้องมีทรัพย์สินไปค้ำประกัน แต่ดอกเบี้ยจะแพงมาก จนบางครั้งลูกหนี้ต้องหนีหนี้ โดยหลบออกไปอยู่นอกชุมชน ทั้งยังมีการเล่นแชร์ ซึ่งมีสภาพของแชร์ล้มเพราะโกงกันมาก เช่น สมาชิกชุมชนท่านหนึ่งกล่าวว่า

> *"...หน้ามืดขึ้นมาเอาทั้งนั้นแหละ มีบางคนหนี หนีหนี้ไป เนี้ยะ จนป่านนี้ยังไม่ได้กลับมาเลยหนีไปอยู่โน้นอยู่นี้อยู่ไหน บางทียังอยู่กับลูกทางนี้เมียไม่ได้กลับมาเค้าเรียกหนีหนี้บางทีเล่นแชร์ เรื่องแชร์จะล้มละเนละนาดหมด..."*

นอกจากจะมีแหล่งเงินกู้นอกระบบโดยการตั้งโต๊ะให้กู้เงินแล้ว แหล่งทุนนอกระบบอีกแหล่งของคนในชุมชน คือ เถ้าแก่ หรือ เจ้าของกิจการที่ชาวบ้านยืมเงินไปใช้หรือลงทุนให้ก่อนแล้วนำผลผลิตมาใช้คืน เช่น กรณีชาวประมงตกหมึก ยืมเงินเถ้าแก่ไปใช้ก่อน เมื่อได้หมึกนำมาขายให้เถ้าแก่ที่ตนเป็นหนี้อยู่ เถ้าแก่จะให้ราคาหมึกถูกกว่าที่ซื้อจากคนที่ไม่เป็นลูกหนี้ เช่น ปกติหมึกราคากิโลกรัมละ 80 บาท หากนำมาขายให้เถ้าแก่ที่ตนเป็นหนี้อยู่ เถ้าแก่จะรับซื้อในราคา 75 บาท ซึ่งชาวบ้านเห็นว่ากรณีนี้เป็นเหมือนเถ้าแก่ลงทุนให้ก่อนจึงหักเงิน เช่นที่พูดว่า

> *"...เหมือนนายทุนเค้าลงทุนให้เราก่อน แล้วก็หักเรางั้นแหละ..."*

หรือ

> *"...เค้าซื้อถูก ถ้าเรามีทุนของเราเองไม่ต้องติดหนี้เค้า เราได้เต็ม..."*

เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เงินกู้นอกระบบนี้ เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล การตั้งโต๊ะให้กู้เงินนอกระบบเริ่มซบเซาลงจนเกือบจะไม่เหลืออยู่อีก และเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านทำให้เงินกู้นอกระบบในชุมชนหายไป เช่น ชาวบ้านคนหนึ่งพูดว่า

"...ก็ตั้งตู้ตั้งโต๊ะอะไรเป็นแถว เสีย 60 บาทนะ ร้อยนึง ได้เงินล้านนี่ก็ดีเหมือนกัน ทำให้มันซบเซาไปได้เยอะเลย..."

และเห็นว่าการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านทำให้สมาชิกเสียเงินดอกเบี้ยน้อยกว่าเดิมถึงหนึ่งในสาม และมีวงเงินกู้มากกว่าการกู้เงินนอกระบบ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

การจัดตั้งกองทุน

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลมีการก่อตั้งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก ได้ดำเนินการประชุมประชาคมในหมู่บ้าน จนสามารถเลือกคณะกรรมการและขึ้นทะเบียนก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2544 จังหวัดอนุมัติเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2544 โดยมีผู้นำชุมชนท่านหนึ่งเป็นประธานคณะกรรมการ ซึ่งได้ร่วมกันร่างระเบียบของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลออกมาได้ แต่ระเบียบดังกล่าวได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ จากคนในชุมชนว่า มีกฎเกณฑ์การกู้เงินมากเกินไป รวมไปถึงการที่ต้องพิจารณาโครงการของผู้กู้ประกอบการพิจารณาอนุมัติเงินกู้ การตรวจดูความน่าเชื่อถือของผู้ค้ำประกัน และเนื่องจากช่วงการตั้งกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เป็นช่วงเดียวกันกับที่กองทุนหมู่บ้านทุกกองทุนกำลังเริ่มก่อตั้ง ทำให้คณะกรรมการชุดนี้ไม่มีความมั่นใจในการทำงานเพียงพอ ประกอบกับคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเป็นชุมชนใหญ่ มีประชากรมาก แต่กรรมการไม่สามารถทำความเข้าใจกับสมาชิกและประชาชนได้เกี่ยวกับระเบียบของกองทุนที่สร้างขึ้นมา และคณะกรรมการชุด นี้ส่วนหนึ่งเคยเป็นคณะกรรมการกองทุนเงินแสนของหมู่บ้านได้นำข้อมูลของผู้กู้ที่มักจะส่งเงินคืนไม่ตรงตามกำหนดมาเป็นประเด็นอภิปรายในกลุ่มคณะกรรมการ ทำให้คณะกรรมการต้องคิดกฎเกณฑ์ที่จะป้องกันปัญหาเหล่านี้ และกำหนดให้ผู้กู้ยืมส่งใช้คืนเป็นรายเดือนโดยไม่มีการผ่อนผัน หรือคำนึงถึงเกณฑ์เกี่ยวกับวงจรของการประกอบอาชีพ ในขณะที่สมาชิกเองก็เห็นว่ากองทุนชุมชนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่รัฐบาลให้เงินมา การกู้ยืมควรเก็บดอกเบี้ยให้ต่ำที่สุด เพื่ออำนวยความสะดวกให้สมาชิก ซึ่งก็มีกรรมการส่วนหนึ่งไม่เห็นด้วย เพราะการดำเนินงานของกองทุนจำเป็นต้องมีดอกผลมาใช้ในการบริหารโครงการ และเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่กองทุนไม่สามารถดำเนินการได้ในช่วงนั้นคือ คณะกรรมการส่วนใหญ่กังวลว่าสมาชิกจะไม่สามารถส่งใช้เงินกู้คืนให้กับกองทุนได้ เช่นที่ พัฒนาการอำเภอให้สัมภาษณ์ว่า

"...ส่วนมากกรรมการเค้ากลัว ตอนแรก ๆ เค้ากลัวไปก่อนว่า ถ้าได้เงินมาแล้ว ปล่อยกู้แล้วสมาชิกจะไม่คืนเงิน คืนอะไรอย่างนี้ เค้าวิตกไปก่อน

จะเกิดปัญหานี้ขึ้นมา อีกอย่างเค้ายังไม่เข้าใจขั้นตอนการดำเนินงานเป็นยังไง ยังไม่ได้บริหารเค้าก็กลัวไปก่อนแล้ว…"

นอกจากนี้ ยังมีปัญหาด้านการทำความเข้าใจกับสมาชิก เรื่อง หลักเกณฑ์การกู้เงิน เนื่องจากสมาชิกไม่เข้าใจว่าเมื่อสมัครเป็นสมาชิกกองทุนแล้วจะได้กู้เงินหรือไม่ เพราะเงื่อนไขที่คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกกู้เงินได้ต่อเมื่อเป็นสมาชิกแล้ว 2 เดือน และทำให้สมาชิกที่จะมีสิทธิกู้เงินได้ ต้องจ่ายเงินสัจจะให้กองทุนแล้ว 100 บาท รวมทั้งต้องเสียเงินค่าสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านอีก 20 บาท ตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล

ประเด็นข้อโต้แย้งระหว่างคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลและสมาชิกนี้ ดำเนินไปเป็นเวลา 2-3 เดือน โดยไม่มีข้อยุติ แต่จะมีการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความเป็นไปได้ของการดำเนินงานกองทุน ทั้งในแง่ของการสนับสนุนและการคัดค้าน ซึ่งคณะกรรมการได้พยายามเรียกประชุมสมาชิกเพื่อชี้แจง แต่ก็ไม่ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเท่าที่ควร ในที่สุดก็ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ ทั้งที่ได้ดำเนินการตามข้อกำหนดของระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติทุกประการจนได้รับเงินล้านแล้ว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของอำเภอจึงได้เข้ามาดำเนินการคัดเลือกกรรมการชุดใหม่ คณะกรรมการชุดเก่าจึงลาออกไปทั้งคณะ

หลังจากนั้น ทางอำเภอจึงได้ประชุมประชาชนในหมู่บ้านริมฝั่งทะเล และเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ เป็น มีคณะกรรมการ 15 คน เป็นกรรมการที่มาจากชุดเก่า 4 คน ชุดที่เลือกเข้ามาใหม่ 11 คน และเลือกกำนันเป็นประธานคณะกรรมการหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ทำให้การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเริ่มดำเนินการต่อไปได้ โดยคณะกรรมการชุดนี้ได้พยายามทำความเข้าใจกับประชาชนเรื่องวัตถุประสงค์ของการตั้งกองทุนหมู่บ้าน และความพยายามที่จะขอให้สมาชิกต้องปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนเพื่อให้กองทุนอยู่รอด ทำให้กองทุนบ้านริมฝั่งทะเลสามารถปล่อยเงินกู้งวดแรกได้ใน วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2545 มีจำนวนผู้กู้ 97 ราย และจากการดำเนินงานที่ผ่านมาถือว่าเป็นกองทุนหมู่บ้านกลุ่มดีเด่น คือ ไม่มีสมาชิกค้างชำระ

การบริหารกองทุนหมู่บ้าน

จากการที่การตั้งคณะกรรมการกองทุนครั้งแรก แล้วคณะกรรมการไม่สามารถบริหารกองทุนให้บริการเงินกู้แก่สมาชิกได้นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการไม่กล้าตัดสินใจของประธานกรรมการกองทุน เช่นที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งบอกว่า

"…มันเป็นลักษณะของคนที่กลัวในสิ่งที่ไม่น่าจะกลัว เพราะความจริงกองทุนนี้รัฐบาลให้มาเพื่อช่วยเหลือชาวบ้าน…"

ทำให้เห็นว่าบางครั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนที่มีวิสัยทัศน์และมีอำนาจในเชิงบริหารก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะในช่วงแรกเริ่มของการตั้งกองทุน ซึ่งในประเด็นนี้กรรมการกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งเห็นว่าภาครัฐหรือทางราชการควรตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องของการมีหน่วยงานที่เป็นทางการที่จะเป็นพี่เลี้ยงหรือให้คำปรึกษาแก่คณะกรรมการกองทุนในระดับหมู่บ้าน พร้อมทั้งควรจัดทำคู่มือหรือแนวปฏิบัติของคณะกรรมการกองทุนที่ชัดเจน ให้คณะกรรมการเห็นเป็นตัวอย่างของการทำงานว่า การบริหารงานส่วนไหนคณะกรรมการระดับหมู่บ้านสามารถแก้ไขหรือกำหนดใหม่ได้ และส่วนไหนควรจะต้องคงไว้ตามหลักเกณฑ์ของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ เป็นต้น

ในส่วนของบุคคลากรสำคัญที่ทำให้การบริหารกองทุนหมู่บ้านได้ผลหรือไม่นั้น พบว่า ทั้งผู้นำชุมชนและสมาชิกเห็นว่าการทำงานของกองทุนให้ประสบความสำเร็จนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับบุคคลเพียงคนเดียวหรือเก่งคนเดียว แต่ควรจะเก่งหลายคน เพื่อให้คนในชุมชนมีโอกาสพัฒนาตนเอง และทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น เช่นเดียวกับคณะกรรมการกองทุนท่านหนึ่งที่ค่อนข้างจะกระตือรือร้นในการทำงานกองทุน เห็นว่า การให้ผู้นำชุมชนที่มีอำนาจบริหารชุมชนเข้ามาบริหารกองทุนหมู่บ้านเป็นเรื่องไม่จำเป็น เพราะจะทำให้การบริหารกองทุนไม่มีอิสระ การให้ผู้นำชุมชนที่มีอำนาจอย่างเป็นทางการเข้ามาบริหาร เข้ามาดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ควรเข้ามาในช่วงก่อตั้งกองทุนเท่านั้น เมื่อบริหารจนกองทุนสามารถตั้งตัวและดำเนินการได้ รวมทั้งมีคณะกรรมการที่รู้งานแล้ว ควรมอบให้คณะกรรมการร่วมกันดำเนินงานต่อไป เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีโอกาสเข้ามาทำงานเพื่อหมู่บ้านมากขึ้น

การจัดการด้านเอกสาร

จากการสัมภาษณ์พัฒนากรในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการด้านเอกสารกองทุน เช่น บัญชีรายงานประจำเดือนของกองทุนหมู่บ้านจากพัฒนากร ซึ่งมีประสบการณ์ในการตรวจงานด้านเอกสารของกองทุนหมู่บ้านในอำเภอกว่า 20 แห่ง พบว่า ระบบเอกสารของกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีรูปแบบแตกต่างกัน โดยหากผู้ตรวจสอบเอกสารใช้เกณฑ์หรือรูปแบบการตรวจเอกสารของตนเองไปตรวจสอบเอกสารของกองทุนจะไม่เข้าใจระบบเอกสารของกองทุน เนื่องจากเหรัญญิกและเลขานุการที่มีหน้าที่จัดทำเอกสาร จะจัดระบบเอกสาร ตามความเข้าใจของตนเอง ทั้งในส่วนของการทำรายงานประจำเดือน การรายงาน การทำเอกสาร การทำบัญชี ที่ผู้ทำเอกสารจะไม่ทำตามรูปแบบที่อำเภอกำหนด เวลาตรวจเอกสารพัฒนากรจึงต้องถามถึงวิธีการคิดและการทำเอกสารในแต่ละกองทุนด้วย โดยพัฒนากรเห็นว่าแม้ว่าจะทำให้การตรวจสอบค่อน

ข้างยาก แต่ผู้ตรวจสอบควรทำความเข้าใจกับการจัดระบบเอกสารของแต่ละหมู่บ้าน เช่น พัฒนากร 2 ท่าน ที่ร่วมสนทนาถึงเรื่องนี้ ว่า

พัฒนากร *"รายงานประจำเดือน การทำเอกสาร ทำบัญชี" เค้าไม่ลงตามรูปแบบของเราแต่เค้าลงตามรูปแบบของเค้า เค้าเข้าใจ ถ้าเราไปถามเค้า เค้าจะตอบเราได้ แต่แบบของเราเค้าไม่รู้ เค้ารู้ของเค้า แต่คนมาตรวจบัญชีไม่รู้ หมู่บ้านเป็นแบบนี้*

ถาม : ส่วนมากอะไร ที่ต้องท้วงติง

พัฒนากร : การส่งรายงาน การทำเอกสาร ไม่ตรงตามรูป แบบของเรา แต่เค้าลงตามรูปแบบของเค้า คือ ถ้าเรา ไปถาม เค้าจะตอบได้ ว่าตรงนี้มายังไง เราจะเข้าใจแต่แบบของเรา ถ้าไม่มีคน มาตอบจะไม่รู้เรื่อง แต่เราพอเข้าใจ

ถาม : เค้ารู้ของเค้า

พัฒนาการ : อย่างเราไปบ่อย ๆ เราก็รู้ของเค้า

ถาม : คิดว่าชาวบ้านควรเปลี่ยนมาเป็นแบบที่เราแนะนำไหม

พัฒนาการ : ควรเข้าใจชาวบ้าน..."

ขั้นตอนการกู้เงิน

ในการกู้เงินของกองทุน สมาชิกที่จะกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ต้องไปขอใบกู้เงินจากสำนักงานกองทุนซึ่งเป็นบ้านของเหรัญญิกกองทุน แล้วกรอกรายการ และให้ผู้ค้ำประกันเซ็นชื่อ ซึ่งส่วนใหญ่จะจับเป็นกลุ่ม 3 คน ค้ำประกันซึ่งกันและกัน ในคำร้องจะให้ระบุเหตุผลที่ขอกู้และวงเงินที่กู้ให้ชัดเจน แล้วส่งให้เหรัญญิกตรวจสอบความเรียบร้อย หลังจากนั้นจึงรอผลการพิจารณาคำกู้จากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านต่อไป

การพิจารณาเงินกู้

การพิจารณาคำร้องขอกู้เงินของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ส่วนใหญ่จะดำเนินการอย่างรวดเร็วไม่เป็นทางการ แต่จะมีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลที่เกี่ยวข้อง เช่น ประธานกรรมการกองทุน เหรัญญิก เลขานุการ และกรรมการอื่นมาร่วมประชุม ซึ่งแต่ละครั้งจะต้องมีผู้เข้าร่วมประชุมเกินกว่าครึ่งหนึ่งของคณะกรรมการทั้งหมดจึงจะถือว่าครบองค์ประชุม การประชุมทุกครั้งประธานกรรมการกองทุนจะเป็นประธานการประชุม โดยมีเหรัญญิกซึ่งเป็นผู้รับคำร้องขอกู้เงินจะรายงานจำนวนผู้ขอกู้ รายชื่อผู้กู้ วัตถุประสงค์ และโครงการที่จะกู้ รวมทั้งวงเงินทั้งหมดที่จะให้กู้ได้ในงวดนั้น ๆ เช่น หากมีผู้กู้ 10 ราย แต่มีเงินประมาณ 1 แสนบาท ก็จะพิจารณาว่าจะให้กู้ได้กี่คน ซึ่งส่วนใหญ่คณะกรรมการจะพิจารณาโดยการลดยอดวงเงินกู้ลงหรือบางครั้งถ้าให้ลด

ยอดเงินกู้แล้ว ยังไม่สามารถให้กู้ได้ทั้งหมดก็จะให้ผู้ที่ยื่นกู้ทีหลัง รอไปกู้ในงวดต่อไป นอกจากนี้เงื่อนไขหนึ่งของการพิจารณาเงินกู้ที่คณะกรรมการตั้งไว้เป็นเกณฑ์การพิจารณาเงินกู้คือ การตรงต่อเวลาในการส่งคืนเงินต้นและดอกเบี้ยรายเดือน รวมทั้งการจ่ายเงินสัจจะออมทรัพย์ ถ้าส่งไม่ทันตามกำหนด คณะกรรมการอาจจะใช้เป็นเหตุผลในการเลื่อนการพิจารณาให้เงินกู้แก่สมาชิกรายนั้น

ในกรณีที่บางครัวเรือนมีหลายครอบครัวอาศัยอยู่ด้วยกันก็จะให้สิทธิ์แก่เจ้าบ้านกู้ก่อน เมื่อมีเงินเหลือจึงพิจารณาครอบครัวที่เข้ามาอาศัยเป็นรายต่อไป และคนที่อยู่บ้านเดียวกันห้ามค้ำประกันซึ่งกันและกัน และต้องเป็นสมาชิกมาแล้วอย่างน้อย 6 เดือน สะสมเงินสัจจะทุกเดือนเดือนละ 50 บาท เป็นต้น

ในการประชุมทุกครั้งมีการบันทึกการประชุม และใช้เวลาในช่วงเย็นประมาณ 18.00 น.ที่บ้านของประธานกรรมการกองทุน ส่วนผู้อนุมัติเงินกู้จะประกอบด้วยคณะกรรมการ 3 คน คือ ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เลขานุการ และกรรมการอาวุโสอีก 1 คน

การเงินของกองทุนหมู่บ้าน

วงเงินกู้ กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล แม้ว่าจะกำหนดให้กู้ได้ไม่เกิน 2 หมื่นบาท แต่ยอดเงินที่ให้กู้จริงจะอยู่ในวงเงิน ประมาณ 7,000 – 15,000 บาท เนื่องจากเป็นหมู่บ้านใหญ่มีสมาชิกมาก การพิจารณาเงินกู้จะทำทันทีที่ได้รับเงินกู้คืนจากสมาชิกในลักษณะดังนี้คณะกรรมการกองทุนท่านหนึ่ง กล่าวว่า

> *“...ของผมนี้มันกู้ได้ทุกเดือน มีแสนหนึ่งก็ปล่อย ส่งปั๊บ ผมก็ปล่อย ไม่เคยเอาเงินเก็บไว้หรอก...”*

ส่วนการพิจารณาเงินกู้จะไม่กำหนดวันเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับการยื่นคำขอกู้จากสมาชิกและเงินที่สมาชิกส่งคืนมา ส่วนกรรมการ การขอกู้เงินก็จะอยู่ในเงื่อนไขเดียวกันกับสมาชิก คือ กู้ได้ไม่เกิน ครั้งละ 2 หมื่นบาท

เงินฉุกเฉินของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลมีการกันเงินไว้ใช้ในยามจำเป็นหรือให้สมาชิกกู้ฉุกเฉิน จำนวน 100,000 บาท เพื่อใช้ในกรณีที่สมาชิกกองทุนได้รับความเดือดร้อนกระทันหัน เช่น เกิดอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย ซึ่งสมาชิกสามารถกู้ได้ตามความจำเป็น แต่ต้องใช้คืนกองทุนภายใน 6 เดือน โดยมีการนำหลักทรัพย์มาค้ำประกัน แต่ตั้งแต่ก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านเป็นต้นมายังไม่มีผู้ขอกู้เงินฉุกเฉิน

เงินปันผล กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล กำหนดเงินปันผลค่าหุ้นแก่สมาชิกร้อยละ 15 เงินดอกเบี้ยเฉลี่ยคืนผู้กู้ร้อยละ 5 แต่การปล่อยเงินกู้ยังไม่ครบปีจึงยังไม่มีการจ่ายเงินปันผล

เงินฝากสัจจะ เงินฝากสัจจะเป็นเงินที่สมาชิกต้องฝากเป็นประจำทุกเดือน เดือนละ 50 บาท โดยสมาชิกต้องฝากไว้ที่ธนาคารออมสิน ถือเป็นเงินออมของสมาชิกและต้องฝากทุกเดือน

ดอกเบี้ย กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลคิดดอกเบี้ยจากสมาชิกที่กู้เงินร้อยละ 12 บาท ต่อปี และจำนวนเงินดอกเบี้ยจะลดลงตามจำนวนเงินต้นที่ลดลง ซึ่งคณะกรรมการส่วนหนึ่งเห็นว่าดอกเบี้ยค่อนข้างสูง ซึ่งจะทำให้คนจนลำบาก ไม่สามารถจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้ได้ แต่คณะกรรมการขอทดลองใช้กฎเกณฑ์นี้ในช่วงเริ่มดำเนินการ และจะลดลงเมื่อศึกษาผลดีผลเสียของการคงหรือปรับเปลี่ยนดอกเบี้ยให้เหมาะสมต่อไป

การคืนเงินกู้

แม้ว่าในระเบียบคณะกรรมการหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือแห่งชาติ จะไม่กำหนดไว้ชัดเจน เกี่ยวกับการคืนเงินกู้ยืมของกองทุน แต่เขียนไว้กว้าง ๆ ว่าให้เป็นไปตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่ง ในกองทุนหมู่บ้านหลายแห่งก็มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องของการส่งคืนเงินกู้ เช่น การส่งคืนเงินกู้เป็นรายเดือนพร้อมดอกเบี้ย หรือส่งเป็น 2 – 3 งวด พร้อมดอกเบี้ยหรือส่งคืนครั้งเดียวพร้อมดอกเบี้ย และกำหนดให้มีผู้ค้ำประกันการกู้เงิน 2 คน ซึ่งผู้กู้เงินในกองทุนหมู่บ้าน ส่วนมากก็จะจับกลุ่มกันเป็น 3 คน แล้วผลัดกับค้ำประกันซึ่งกันและกัน

ในส่วนของผู้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลก็เช่นกันที่สมาชิกสามารถกำหนดช่วงเวลาของการคืนเงินกู้ได้ตามความสะดวกของตนเอง ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่จะพิจารณาส่งคืนเงินกู้ตามรอบของการได้รายได้ของแต่ละคน เช่น ถ้าประกอบอาชีพค้าขาย ก็จะส่งคืนเงินกู้เป็นรายเดือน อาชีพเกษตรกรรม ส่งเป็นงวด 1 งวด ประมาณ 3 เดือน 4 เดือน หรือ 6 เดือน ต่อครั้ง แล้วแต่ผู้กู้เงินแต่ละคนจะตกลงกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งพบว่า คณะกรรมการและสมาชิกได้ตกลงกันว่า กรณีตกลงว่าจะส่งคืนเงินกู้เป็นงวดเดียวเมื่อครบ 1 ปี ต้องจ่ายดอกเบี้ย เป็นรายเดือนให้ครบทุกเดือน ส่วนคนที่ส่งคืนเงินกู้เป็นราย 3 เดือน 4 เดือน 6 เดือน หรือทุกเดือน ต้องปฏิบัติตามข้อตกลงโดยส่งคืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ย ให้ครบตามกำหนด เนื่องจากความสม่ำเสมอในการส่งคืนเงินกู้จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่คณะกรรมการพิจารณาให้กู้ในครั้งต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในสมาชิกกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลยังไม่มีการปิดพลิ้วเรื่องการส่งคืนเงินกู้ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะเนื่องจากแต่ละคนมีวินัยในการใช้เงิน เช่น ผู้กู้รายหนึ่งซึ่งมีอาชีพเลี้ยงสัตว์

และแปรรูปผลิตภัณฑ์ เล่าถึง การหาเงินมาจ่ายคืนเงินกู้ ว่า ต้องขายไก่ ขายเป็ดและจับปลาไปขาย โดยเห็นว่ากองทุนได้ให้อิสระกับผู้กู้ เช่น ที่กล่าวว่า

"...กองทุนน่าจะมีอยู่ต่อไป เพราะทำให้สะดวกทุกอย่าง การส่งเงินก็ดี ให้เราเลือกเอง จะส่งคืนแบบ 3 เดือน 4 เดือน 6 เดือน ก็ได้..."

นอกจากนี้ การที่ผู้กู้เงินไม่กล้าบิดพลิ้วเรื่องการส่งคืนเงินกู้ เป็นเพราะส่วนหนึ่งคณะกรรมการกำหนดเงื่อนไขไว้ว่า หากสมาชิกคนใดไม่ส่งคืนเงินกู้ ก็จะปลดสมาชิกรายนั้น ให้หลุดพ้นจากการเป็นสมาชิกและคณะกรรมการกองทุนจะยึดเงินส่วนที่สมาชิกฝากไว้ก่อนหน้านี้ทั้งหมด เช่น เงินฝากสัจจะ เพื่อนำเงินนี้มาใช้หนี้ให้กองทุน

นอกจากนี้ ในกรณีการบริหารเงินเพื่อใช้คืนกองทุนหมู่บ้านของผู้กู้ พบว่า ในชุมชนริมฝั่งทะเลผู้กู้มีวิธีการเก็บเงินเพื่อใช้คืนกองทุนหลายวิธี เช่น การจัดเก็บเงินรายได้ไว้เป็นรายวัน เช่น ได้กำไรหรือค่าจ้างมา 100 บาท แบ่งเก็บไว้ 50 บาท โดยวิธีเก็บอาจมีหลายวิธี เช่น เก็บใส่กระป๋องออมสินเป็นรายวัน ในขณะที่บางคนเก็บเป็นรายเดือน ซึ่งบางคนถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องเก็บเงินรายได้ไว้คืนกองทุน

เหตุผลของการกู้และไม่กู้เงินกองทุน

สมาชิกกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เมื่อเริ่มก่อตั้งกองทุนมีสมาชิกทั้งสิ้น จำนวน 236 คน ลาออกหลังตั้งกองทุนแล้ว 22 คน เหลือสมาชิก 215 คน ในจำนวนนี้มีผู้กู้ยืมเงิน จำนวน 106 คน โดยกู้เงินเพื่อการประกอบอาชีพ ดังนี้

ที่	อาชีพ	จำนวน / ราย	ยอดเงิน / บาท
1.	ทำไร่	6	72,000
2.	ทำสวน	12	153,000
3.	เลี้ยงสัตว์	4	50,000
4.	ประมง	20	219,000
5.	ทำกะปิ น้ำปลา	4	57,000
6.	ค้าขาย	52	570,000
7.	ตัดเย็บเสื้อผ้า	3	28,000
8.	รับจ้าง	5	55,000
	รวมยอดเงินกู้ทั้งหมด		**1,204,000**

จากจำนวนสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลทั้งหมดนั้น 236 คน มีผู้กู้เงินจำนวน 106 คน นอกจากนั้นเป็นสมาชิกแต่ไม่กู้เงิน เพราะจำนวนเงินที่ให้กู้ เป็นเงินจำนวนไม่มาก จึงต้องศึกษาว่าหากจะกู้เพื่อนำเงินส่วนนี้มาลงทุนเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา แล้วจะมีตลาดไหมและจะได้กำไรคุ้มค่าทุนที่ลงทุนไปหรือไม่ นอกจากนี้ ผู้ที่ไม่กู้อีกคนหนึ่งซึ่งประกอบกิจการน้ำปลาก็ให้เหตุผลที่ไม่กู้ว่า เป็นเพราะตนเองเป็นลูกค้าของธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส) อยู่แล้ว มีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่และสามารถจะกู้เงินจากธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ได้สะดวก และได้รับวงเงินกู้มากกว่าการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเมื่อศึกษาถึงเหตุผลในการกู้เงินและไม่กู้เงินของสมาชิกทั้งสองฝ่าย พบว่ามีความแตกต่างกัน โดยในส่วนของผู้กู้เงิน ส่วนใหญ่ต้องการกู้เงินเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพของตนเอง เช่น ผู้กู้เงินไปเลี้ยงสัตว์ก็เพราะต้องการซื้ออาหารมาตุนไว้ เพื่อสะดวกในการขนส่งและประหยัดเวลาในการเดินทางไปซื้ออาหารสัตว์ นอกจากนี้คือ กู้เงินเพราะเห็นว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินที่รัฐบาลช้วยเหลือชาวบ้านและไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ในการค้ำประกันเงินกู้ ในขณะที่บางคน เช่น ผู้ประกอบอาชีพแปรรูปผลิตภัณฑ์โดยการทำน้ำปลา ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนเพื่อซื้อปลาในแต่ละครั้งค่อนข้างสูง ก็อาศัยการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาสมทบกับเงินค่าซื้อปลาที่จะนำมาทำน้ำปลามากขึ้น นอกจากนี้ยังมีเหตุผลของการกู้เงินเพื่อชำระเงินกู้ที่นำโฉนดที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้มา จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าส่วนหนึ่งของผู้กู้เห็นว่า เงินกองทุนหมู่บ้านสามารถจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนด้านเงินตราและหนี้สินของคนในชุมชนได้ตามสมควร

ส่วนในจำนวนผู้ที่ไม่กู้เงินของกองทุน ก็มีเหตุผลที่ไม่กู้ เช่น สมาชิกผู้ประกอบอาชีพ ทำน้ำปลา แห่งหนึ่งเห็นว่าการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมีเรื่องจุกจิกมาก เนื่องจากกสมาชิกท่านนี้นอกจากจะทำกิจการน้ำปลาแล้วยังจำหน่ายเองด้วย กรรมการจึงกำหนดให้คืนเงินกู้เช่นเดียวกับผู้ประกอบอาชีพค้าขายรายอื่น คือ ต้องส่งคืนเงินกู้รายเดือน สมาชิกท่านนี้จึงไม่ยอมกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้ก็มีเหตุผลว่ากำลังหาช่องทางเพื่อการกู้เงินกองทุนหทู่บ้านอยู่

การพ้นจากวงจรการเงินกู้

ผู้บริหารโรงเรียนและประชาชนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพ้นจากวงจรการกู้เงินของคนในชุมชนเป็นเรื่องยาก แม้ว่าในอดีตที่ผ่านมาประชาชนส่วนใหญ่อาจจะมีปัญหาเรื่องเงินลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพ และการกู้เงินนอกระบบมาหมุนเวียนใช้จ่าย แต่เมื่อรัฐบาลมีนโยบายการส่งเสริมให้ประชาชนเป็นผู้ผลิตเพิ่มขึ้น เช่น โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์หรือนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) ทำให้มีผู้ผลิตในชุมชนมากขึ้น ในขณะที่

ผู้บริโภคยังเท่าเดิมหรือน้อยลง หรือบางครั้งก็เป็นการกู้เพื่อให้มีเงินหมุนเวียนในครัวเรือน เช่น ในการสนทนากลุ่มสมาชิกกองทุนหมู่ที่ 2 บ้านบ้านริมฝั่งทะเล ตอบคำถามเกี่ยวกับการไม่กู้ดังนี้

"... ถาม แล้วคิดที่จะไม่กู้บ้างไหม

ตอบ คิดตลอดเวลาไม่อยากกู้แต่ว่า

ถาม กองทุนนี้ ก็ทำให้เราพึ่งตนเองไม่ได้สิ เพราะถ้าเรามัวแต่คิดจะกู้อยู่นี่

ตอบ ไม่เราไม่ได้อยากกู้หรอก อย่างว่าแหละดอกมันถูกก็เอามาหมุนไว้ ไอ้เรื่องอย่างนี้ไม่แน่เราขายอยู่อย่างนี้บางทีช็อตแล้วเอาที่ไหนล่ะ

ถาม คุณป้าว่ายังไงคะ

กุหลาบ ก็เหมือนกัน บางทีเราหมุนไม่ทัน..."

การให้ค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการ

จากข้อมูลกองทุนเกี่ยวกับยอดเงินหมุนเวียนและดอกเบี้ยที่ได้รับจากธนาคารในรอบปีที่ผ่านมา คือ ในปี พ.ศ. 2545 ตั้งแต่เดือน มิถุนายน – ธันวาคม 2545 พบว่ากองทุนได้รับเงินต้นคืนจากผู้กู้เป็นเงิน 457,700 บาท ซึ่งกองทุนได้นำเงินส่วนนี้ไปให้สมาชิกกู้ต่อไป และได้รับดอกเบี้ยเงินกู้จากสมาชิก เป็นเงิน 41,633 บาท ได้รับดอกเบี้ยเงินฝากจากธนาคารจำนวน 3,480 บท และยังไม่มีการจ่ายเงินค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการตามที่กองทุนได้กำหนดไว้ในระเบียบการบริหารกองทุนของหมู่บ้าน ซึ่งจากการสัมภาษณ์กลุ่ม คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน 3 คน ได้แก่ รองประธานกรรมการ และ คณะกรรมการ 2 ท่าน พบว่า คณะกรรมการกองทุนมีความเห็นคล้อยตามกันว่า ยอดเงินจำนวนนี้ หากจะนำมาเป็นค่าตอบแทนให้แก่คณะกรรมการ ควรจะให้เฉพาะคนที่ทุ่มเทการทำงานให้แก่กองทุนจริง ๆ เท่านั้น คือ เหรัญญิกกองทุน และเลขานุการกองทุนซึ่งต้องดูแลเรื่อง การกู้ยืมเงินของสมาชิก การทำบัญชี การประสานงานกับสมาชิกและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิก โดยเห็นว่าควรจ่ายค่าตอบแทนเป็นรายปี เนื่องจากเหรัญญิกกองทุน ต้องใช้สถานที่ คือ บ้านของตนเองเป็นสำนักงานกองทุนและต้องนำคอมพิวเตอร์ส่วนตัวมาใช้ในการทำงาน ซึ่งจากการสัมภาษณ์กลุ่มคณะกรรมการกองทุนนี้ สรุปได้ว่า กรรมการทั้ง 3 คน เห็นพ้องต้องกันว่า ในการให้ค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ควรให้ค่าตอบแทนเฉพาะคณะกรรมการที่มีบทบาทเด่น และทำงานมาก เช่นที่ รองประธานคณะกรรมการกล่าวว่า

"...ให้...คนเดียว ไม่ได้ไปไหนเลย นั่งทำอยู่เรื่อย สิ้นปีนี้ให้เขาสักเท่าไหร่ ก็จะคุยกับประธาน...."

บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกองทุน

พัฒนากรชุมชน เป็นเจ้าหน้าที่ของทางอำเภอที่มีหน้าที่ในการสนับสนุนต่อการจัดตั้งและการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านในอำเภอ และเป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการหมู่บ้านในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะการเป็นพี่เลี้ยงในการตั้งกองทุนหมู่บ้านในช่วงแรก และการให้ความรู้แก่คณะกรรมการหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรื่องการทำและการตรวจสอบบัญชี ซึ่งพัฒนาการชุมชนจะจัดการให้ความรู้แก่คณะกรรมการหมู่บ้านทั้งโดยการให้ความรู้อย่างเป็นทางการ เช่น การจัดอบรม และการออกตรวจสอบให้คำแนะนำ ซึ่งจะรวมไปถึงเรื่องกฎ ระเบียบ ของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน โดยแนวทางในการพัฒนากองทุนหมู่บ้านของพัฒนาการอำเภอบ้านฉาง ซึ่งดูแลกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล มีแนวคิดที่อยากจะให้กองทุนที่เคยให้กู้กองทุนเป็นรายครัวเรือน ให้เป็นการให้กู้ในลักษณะเครือข่าย คือ การรวมกลุ่มคนที่มีอาชีพเหมือนกันให้มาร่วมกันกู้เพื่อให้เกิดเป็นกลุ่มสมาชิก และจะได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพ

ผู้นำชุมชน เป็นผู้ที่มีบทบาทค่อนข้างสูงในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล โดยเฉพาะในกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เพราะในช่วงแรกของการตั้งกองทุนหมู่บ้านที่ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ จนคณะกรรมการต้องลาออกตั้งแต่ยังไม่ได้ปล่อยเงินให้สมาชิกกู้นั้น ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะผู้นำชุมชนที่ได้รับเลือกให้เป็นประธานคณะกรรมการกองทุนในช่วงแรกไม่ได้มีตำแหน่งในการบริหารอย่างเป็นทางการในชุมชน จึงไม่มีอำนาจในการตัดสินใจบริหารกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลให้ดำเนินงานต่อไปได้ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลคนใหม่ โดยการเลือกกำนันให้เป็นประธานคณะกรรมการกองทุน ทำให้กองทุนเริ่มดำเนินการต่อไปได้ ผู้นำชุมชนจึงมีบทบาทสูงในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน

สมาชิกกองทุน โดยทั่วไป คนในชุมชนจะมองกองทุนหมู่บ้านว่าเกี่ยวข้องกับสมาชิกเท่านั้น คนที่ไม่ใช่สมาชิกไม่จำเป็นต้องรับรู้การดำเนินงานของกองทุน แต่ความจริงแล้ว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลและสมาชิกส่วนหนึ่งเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านไม่ใช่กองทุนสำหรับให้คนจนมากู้เพียงอย่างเดียว แต่เงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของหมู่บ้านมี่ทุกคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล ช่วยกันเสนอความคิดเห็น เพื่อให้คณะกรรมการมีข้อมูลในการปรับปรุงการทำงาน ปรับปรุงการออกกฎระเบียบให้เอื้อต่อคนในชุมชนมากขึ้น ไม่ใช่มองกองทุนหมู่บ้านที่สิทธิของการกู้เงินเพียงอย่างเดียว

สตรีในชุมชน กองทุนหมู่บ้านเป็นหน่วยงานหนึ่งที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิง โดยการกำหนดให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแต่ละคณะต้องมีผู้หญิงร่วมเป็นคณะกรรมการอย่างน้อยครึ่งหนึ่ง ซึ่งในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล พบว่า คณะกรรมการที่เป็นผู้หญิงมีบทบาทในการทำงานสูง โดยเฉพาะเหรัญญิก และเลขานุการคณะกรรมการ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะผู้หญิงมีเวลาทำงานให้กับกองทุนหมู่บ้านมากกว่าผู้ชาย และเกาะติดกับงานมากกว่าผู้ชาย ดังที่พัฒนากรชุมชนเล่าว่า

> *"...ช่วงหลังเวลาเราประชุม อบรมอะไร เราจะนัดผู้หญิง ผู้หญิงจะมาเพียบเลย เรานัดผู้ชาย เดี๋ยวก็กลับ แล้วผู้ชายมาสายกลับก่อน ส่วนผู้หญิงเขาจะอยู่..."*

ส่วนคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงก็ยอมรับว่าได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน เพราะคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเท่าเทียมกับผู้ชาย

การเลือกคณะกรรมการชุดใหม่

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ได้รับการอนุมัติให้ดำเนินการจาก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (กทบ.) เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2545 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่คณะกรรมการยังทำงานได้ไม่ครบ 1 ปี เพื่อการจับฉลากให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านออกครึ่งหนึ่ง

การประชุมคัดเลือกกรรมการกองทุน

ตามหมวดที่ 8 หาเฉพาะกาล ข้อ 52 ของระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 แต่เพื่อให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลดำรงอยู่ต่อไป

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลทั้งหมดจึงลาออก เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2545 แล้วให้สมาชิกเลือกกรรมการชุดใหม่ตามระเบียบนี้ใน หมวดที่ 7 หาเฉพาะกาล ข้อ 41 ซึ่ง

จะทำให้สมาชิกทั้งหมดสามารถดำรงตำแหน่งต่อไปได้อีก 2 ปี ตามระเบียบนี้ในหมวดที่ 5 คณะกรรมการกองทุน หมู่บ้านและชุมชนเมือง ข้อ 19 ซึ่งประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลให้เหตุผลกรณีดำเนินการเช่นนี้ เพื่อให้คณะกรรมการทั้งหมดมีโอกาสได้ทำงานอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการทำงานของคณะกรรมการเป็นการทำงานจากคณะกรรมการชุดเก่าซึ่งไม่สามารถดำเนินการได้ คณะกรรมการส่วนใหญ่จึงต้องการเวลาในการทำงานที่ต่อเนื่อง โดยในวันเลือกคณะกรรมการชุดใหม่นี้ มีสมาชิกมาประชุมเกินกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมด ในกรณีของการจับฉลากออก จากการสัมภาษณ์เลขานุการกองทุนได้แสดงความคิดเห็นว่า การจับฉลากออกอาจจะทำให้ได้คนใหม่ที่ทำงานไม่เป็นเข้ามาร่วมบริหารงานของกองทุนหมู่บ้าน จึงตกลงกันในหมู่คณะกรรมการให้ทุกคนลาออก แล้วให้สมาชิกเลือกเข้ามาใหม่ ดังที่บอกว่า

> *"...จับฉลากออก นี่พี่อย่างสมมุติว่าคนที่ทำงานเป็น แล้วเอาคนใหม่มาทำนี่จะทำได้ ทำได้เหมือนเดิมไม๊ แล้วก็จะรู้ได้ รู้ได้ขนาดนี้ไม๊ มันก็ยากพี่ต้องมาเริ่มต้นนับหนึ่งกันใหม่อีก ใช่ไม๊พี่ แต่คณะกรรมการบางคน เคยมายุ่งที่นี้ยังทำไม่ได้เลย ต้องมีเหลือไว้มั่งเหลือคนที่รู้..."*

ทำให้ในการเลือกคณะกรรมการหมู่บ้านครั้งใหม่นี้มีกรรมการเก่าได้รับเลือกเข้ามาเป็นกรรมการเกือบทั้งหมด โดยมีกรรมการคนใหม่ที่เป็นครูในโรงเรียนชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลได้รับเลือกเข้ามาใหม่เพียงคนเดียว ส่วนบรรยากาศในการประชุม พบว่า มีสมาชิกมาร่วมประชุมคับคั่ง ประธานที่ประชุมกล่าวทักทายสมาชิก แล้วให้ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านรายงานผลการดำเนินงานของกองทุนในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา โดยมีเอกสารประกอบการชี้แจง หลังจากนั้นจึงนำคณะกรรมการลาออก แล้วร่วมกันเลือกคณะกรรมการชุดใหม่โดยไม่มีการอภิปรายหรือการหาเสียงของคณะกรรมการ และมีพัฒนาการอำเภอเป็นประธานในการเลือกคณะกรรมการ

ผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน

พบว่าส่วนใหญ่เห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีประโยชน์ต่อคนในชุมชน เช่น ช่วยเสริมในส่วนของเงินทุนให้สามารถสร้างงาน สร้างอาชีพได้ โดยมีบางครัวเรือนที่ประสบความสำเร็จในการค้าขายและการแปรรูปอาหารทะเลมากขึ้นทำให้คนจนมีแหล่งเงินทุนที่จะนำไปประกอบอาชีพได้ และอยากให้ดำเนินการต่อไป โดยไม่ต้องการให้เลิกกองทุนนี้ โดยผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลนั้นอาจจำแนกได้หลายประการ ที่มองเห็นเป็นรูปธรรมได้แก่

1. การเป็นหลักประกันความมั่นคงในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ในกรณีที่คนในชุมชนจะสามารถกู้เงินไปลงทุนได้ในเงื่อนไขที่ตนเองมีสิทธิ์ในการกำหนดวงเงินกู้ วิธีการใช้เงินคืน

กองทุน และระยะเวลาในการชำระเงินได้พอสมควร และสามารถกู้ใหม่ได้หลังจากครบกำหนดการใช้เงินคืนแล้ว โดยเฉพาะทำให้คนจนมีทางเลือกในการหาเงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น

2. ช่วยให้ผู้ประกอบการมีความสะดวกในการประกอบอาชีพมากขึ้น เนื่องจากมีเงินทุนไปใช้ในการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพมากขึ้น เช่น การเปลี่ยนวิธีการขายของจากหาบเร่มาเป็นรถเข็น ซึ่งทำให้จำหน่ายสิ่งของได้มากขึ้น และสบายขึ้น นอกจากนี้ยังนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปซื้อเครื่องขูดมะพร้าวด้วยไฟฟ้ามาใช้ ทำให้ไม่ต้องใช้แรงงานในการนั่งขูดมะพร้าว หรือการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านมาเสริมในส่วนของการจ้างแรงงานเพื่อไถที่ หรือจ่ายเป็นค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง หรือการซื้อเครื่องซักผ้ามาใช้ในการบริการซักผ้า ทำให้สามารถซักผ้าได้จำนวนมากขึ้นและซักผ้าชิ้นโตขึ้น เช่น ผ้านวม

3. ช่วยให้ผู้ประกอบการมีเงินหมุนเวียนในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น เช่น ในอาชีพประมง ซึ่งต้องมีเงินทุนในการซ่อมเรือ ซื้ออุปกรณ์การประมง ซื้ออวน ซื้อไม้มาทำลอบ ทำให้ต้องลงทุนตลอดเวลา แม้แต่ในส่วนของการแปรรูปผลิตภัณฑ์ซึ่งผู้ประกอบการต้องลงทุนในการทำกะปิ น้ำปลา ในวงเงินสูง เงินจากกองทุนหมู่บ้านก็เป็นส่วนที่มาช่วยเสริมให้ผู้ประกอบการเกิดความคล่องตัวในด้านเงินที่จะลงทุนมากขึ้น

4. ทำให้การกู้ยืมเงินนอกระบบน้อยลง เช่น ในบ้านริมฝั่งทะเลที่การกู้ยืมเงินนอกระบบแทบจะหมดไปจากชุมชน เพราะจากเดิมที่ประชาชนต้องเดือดร้อนไปกู้เงินนอกระบบต้องเสียดอกเบี้ยสูง บางครั้งต้องมีที่ดินหรือทรัพย์สิน แต่ในส่วนของการกู้กองทุนหมู่บ้านยังสามารถประนอมหนี้ได้ แม้จะเสียค่าปรับ ก็ไม่มากเท่ากับการกู้ยืมเงินนอกระบบ

5. ทำให้ผู้ประกอบการมีรายได้จากการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น เพราะมีวงเงินลงทุนมากขึ้น

6. ทำให้คนที่มีความรู้ที่จบการศึกษาระดับสูง ที่เคยทำงานในบริษัทเอกชนในเมือง หันกลับมาสร้างแหล่งงานที่บ้านเกิดให้เป็นของตนเอง และเข้ามาร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการพัฒนากองทุนหมู่บ้าน

นอกจากผลของกองทุนหมู่บ้านจะปรากฏให้เห็นคุณค่าของกองทุนในทางที่เป็นรูปธรรมดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในส่วนที่เป็นนามธรรมซึ่งได้รับฟังจากคนในชุมชนที่เคยที่กู้เงินไปจากกองทุนหมู่บ้านบ้านริมฝั่งทะเลว่า ยังมีส่วนที่เป็นนามธรรมอีกเช่น ทำให้คนในชุมชนที่เคยกู้เงินนอกระบบและหันมากู้เงินจากกองทุนมี**สุขภาพจิตดีขึ้น** เพราะนอกจากจะไม่ต้องเสียดอกเบี้ยแพงแล้ว ยัง**ไม่เครียด**กับการส่งดอกเบี้ยเงินกู้เป็นรายวัน เพราะส่งเงินงวดให้กองทุนหมู่บ้านเป็นราย

เดือนไม่กี่งวดก็หมดปี สามารถยื่นกู้งวดใหม่ได้ นอกจากนี้การกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเป็นการกู้เงินจากกลุ่มบุคคลที่สมาชิกเป็นผู้เลือกให้เข้ามาดำเนินการ ทำให้ความรู้สึกของสมาชิกต่อการเป็นหนี้ต่อกลุ่มบุคคลไม่ใช่เป็นหนี้ตัวบุคคล และกองทุนทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็น**สิทธิของสมาชิก**กองทุนทุกคน**ที่จะกู้**เงินส่วนนี้ ทำให้ความรู้สึกกดดันจากการเป็นลูกหนี้เจ้าหนี้ลดลง และส่วนที่จะมีผลดีต่อสมาชิกเพิ่มขึ้นอีกส่วนน่าจะ ได้แก่ **สุขภาพของผู้กู้ดีขึ้น**ในทางด้านร่างกายเพราะไม่ต้องตรากตรำกับการประกอบอาชีพมากเหมือนเดิม เพราะสามารถจัดหาเครื่องอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพที่จะช่วยทำให้การใช้แรงงานลดลง ทั้งยังทำให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน**มีวินัยในการออมเงิน**มากขึ้น เช่นการสะสมเงินสัจจะ และการสะสมเงินเพื่อใช้คืนเงินกู้ ซึ่งผู้ประกอบการหลายรายในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลเมื่อได้รับเงินจากการค้าขายหรือรับจ้างก็จะกันเงินส่วนหนึ่งเก็บไว้ใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งถ้ามองในภาพรวมของกองทุนก็จะทำให้กองทุนมีเงินหมุนเวียนทั้งในส่วนของเงินต้นและดอกเบี้ย ซึ่งก็จะย้อนกลับมาทำให้สมาชิกสามารถเพิ่มวงเงินกู้ได้มากขึ้นในอนาคต และทำให้**กองทุนหมู่บ้านมีความมั่นคง**เพิ่มขึ้นด้วย

บทที่ 6
สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การวิจัยกรณีศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้านกับการปรับฟื้นทุนชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้ เป็นการวิจัยกรณีศึกษาเพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร ในกรณีของการรวมกลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต รวมทั้งศึกษาถึงทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการว่ามีผลต่อการเรียนรู้ การคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง และศึกษาถึงสภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนบ้านเขาขมิ้นว่าเป็นอย่างไร ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด และมีส่วนช่วยในการปรับฟื้นทุนชุมชนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นได้อย่างไรบ้างโดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน ด้านการแปรรูปผลผลิต รวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม และองค์กรสังคมภายนอกชุมชน ว่าเป็นไปในลักษณะใด

2. เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา ว่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนเป็นอย่างไร คนในชุมชนมีการจัดการกับภาระหนี้สินของตนเองได้อย่างไรบ้าง

3. กองทุนหมู่บ้าน มีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตราอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไรบ้าง

สรุปขั้นตอนการวิจัยกรณีศึกษา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยกรณีศึกษาตามขั้นตอนโดยสรุปดังนี้ คือ

1. กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยการศึกษาและทำความเข้าใจกรอบแนวคิดหลักในการวิจัยของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน แล้วกำหนดกรอบแนวคิดการ

วิจัยกรณีศึกษา จากแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชน โดยเน้นที่การแปรรูผลผลิตจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

2. เลือกชุมชนที่ศึกษา จากชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่และตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

3. การศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาข้อมูล 3 วิธีการหลัก คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดกลุ่มสนทนา การสังเกตและจดบันทึก นอกจากนี้ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนจากเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งการศึกษาข้อมูลจากเอกสารของกองทุนหมู่บ้านบ้านริมฝั่งทะเล

4. แนวทางการศึกษา ซึ่งได้แก่ แนวคำถามในการสัมภาษณ์ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยศึกษาโดยใช้แนวคำถามที่โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจัดทำขึ้นเป็นแนวคำถามหลัก และปรับแนวคำถามดังกล่าวเพื่อศึกษาเจาะลึกเกี่ยวกับแบบแผนการดำรงชีวิตของคนในชุมชนด้านการแปรรูปผลผลิต

5. ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

5.1 ผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์ระดับลึก ประกอบด้วย คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล ซึ่งได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน หรือประธานกองทุนหมู่บ้าน พัฒนาการอำเภอเหรัญญิก เลขานุการ และสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทั้งผู้ที่กู้และไม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน จำนวน 25 คน

5.2 ผู้ให้ข้อมูลในการจัดกลุ่มสนทนา แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสมาชิกกองทุน มีผู้ร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 6 คน และกลุ่มคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มี่ผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 3 คน รวมมีผู้สนทนากลุ่มทั้งสองกลุ่ม จำนวน 9 คน

6. การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้ คือ

6.1 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก และการจัดกลุ่มสนทนามาจัดระบบ ถอดเทปบันทึกเสียงคำต่อคำจัดพิมพ์ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม ด้วยโปรแกรม Microsoft word 97 จนครบทุกราย

6.2 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม Atlas / ti Visual Qualitative Data ในการทำ open Coding เพื่อจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (category data) ตามคุณสมบัติ (properties) ของมโนทัศน์ (concept) แต่ละกลุ่ม และแยกข้อมูลที่มีความหมายสามารถ

อธิบายเรื่อง ทุนชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลและกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องออกจากข้อมูลที่ไม่มีความหมายและไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้

6.3 นำข้อมูลทั้งหมดที่จัดหมวดหมู่แล้ว มาแปลความหมายข้อมูล (interpreting data) แล้วเขียนคำอธิบายเกี่ยวกับทุนชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลและกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยความไวทางทฤษฎี (theoretical sensitivity) จากประสบการณ์ในการศึกษา แนวคิด และเอกสารงานวิจัย รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องเป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้คำอธิบายกับข้อมูล

6.4 สร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (theoretical coding) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีโดยอาศัยการตีความ (interpretation) แล้วกำหนด (construct) ข้อเสนอ (proposition) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) ต่อไป

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านบ้านริมฝั่งทะเล พบว่า มีสมาชิกจำนวนมากเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านจำนวน 1 ล้านบาท ต่อ 1 หมู่บ้านนั้น อาจจะเหมาะสมหรือมากเกินไปสำหรับหมู่บ้านที่มีจำนวนคนน้อย แต่สำหรับชุมชนบ้านริมฝั่งทะเลที่มีคนในหมู่บ้านถึง 366 ครัวเรือน ประชากร 2,200 บาท และมีสมาชิก 191 คนนั้น นับว่าเป็นจำนวนเงินที่น้อยเกินไปทำให้ไม่สามารถกระจายเงินกู้สู่คนในชุมชนให้ทั่วถึง ข้อเสนอของสมาชิกส่วนมากจึงขอให้รัฐบาลพิจารณาวงเงินของกองทุนแต่ละแห่งโดยคำนึงถึงประชากรในแต่ละหมู่บ้านซึ่งมีแตกต่างกันด้วย

นอกจากนี้ จากการศึกษาพบว่า การจำกัดจำนวนวงเงินกู้ไม่เกินรายละ 20,000 บาทนั้น จะช่วยได้เฉพาะเป็นการเติมเต็มให้คนที่มีกิจการทำอยู่ก่อนแล้วเท่านั้น แต่ไม่ช่วยให้เกิดธุรกิจรายใหม่ในชุมชน และแม้เงื่อนไขในระเบียบการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านจะให้คณะกรรมการสามารถพิจารณาให้วงเงินกู้สูงกว่า 2 หมื่นบาทได้ แต่คณะกรรมการส่วนมากจะยึดถือการปฏิบัติตามระเบียบของทางราชการมากกว่าการใช้ดุลยพินิจร่วมกัน

ในด้านความยั่งยืนของกองทุนหมู่บ้านเป็นประเด็นหนึ่งที่แสดงถึงความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งพบว่า พัฒนากรอำเภอและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเล เห็นว่าเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้กองทุนหมู่บ้านมีความยั่งยืน คือ การที่คณะกรรมการและสมาชิกมีความรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้าน และคนในหมู่บ้านเองก็ต้องเห็นคุณประโยชน์ของกองทุนที่มีต่อคนในหมู่บ้าน เช่น การนำดอกผลจากกองทุนมาทำ

ประโยชน์ให้หมู่บ้านโดยการสร้างศาลาที่พักหรือสิ่งอื่นที่จะทำให้คนในหมู่บ้านเห็นว่าเป็นผลที่ได้จากดอกผลของกองทุนหมู่บ้าน รวมทั้งการพัฒนาคนในชุมชนให้มีความสามารถในการทำงานให้กองทุนหมู่บ้านมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยกรณีศึกษากองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลซึ่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ พบว่า การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างจะมีปัญหาในระยะแรกของการดำเนินงาน เพราะการที่มีกลุ่มย่อยอยู่ในชุมชนหลายกลุ่ม กลุ่มที่ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการในชุดแรกไม่สามารถดำเนินการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านได้ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอต้องลงมาดำเนินการให้มีการเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ที่มีประธานคณะกรรมการเป็นผู้ที่มีอำนาจในการปกครองชุมชน คือ กำนัน เข้ามาบริหารงาน กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลจึงเริ่มดำเนินการได้ ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าจากบทเรียนของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่มีคนในชุมชนหลายกลุ่มและเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ผู้นำชุมชนควรมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการโครงการ โดยการกำหนดให้มีกรรมการกิติมศักดิ์ที่เลือกจากผู้นำอาวุโสในชุมชนเข้ามาเป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อให้ผู้อาวุโสในชุมชนได้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้ใกล่เกลี่ยหรือเป็นผู้นำในการตัดสินใจ เพื่อให้การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนขนาดใหญ่สามารถดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

นอกจากนี้ กองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะในชุมชนขนาดใหญ่ควรมีบทบาทของการเป็นแหล่งการเรียนรู้ เรื่อง การบริหารจัดการด้านการเงินแก่คนในชุมชนอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง รัฐบาลควรเปิดโอกาสให้กองทุนหมู่บ้านที่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีการดำเนินการของคณะกรรมการหมู่บ้านที่แข็งขัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านสูง คนในชุมชนสามารถนำเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการพัฒนาอาชีพอย่างได้ผล มีอิสระในการบริหารกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่หลากหลายตามเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันของแต่ละกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้คณะผู้บริหารกองทุนหมู่บ้านเหล่านี้ ได้มีโอกาสพัฒนาความเชี่ยวชาญในการบริหารการเงินของตนเองให้สูงขึ้นในโอกาสต่อไป เพื่อให้คนในชุมชนและคณะผู้บริหารกองทุนหมู่บ้านมีความรู้สึกว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นของคนในชุมชนโดยเท่าเทียมกัน และเป็นกองทุนที่ทุกคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมกันในการบริหารจัดการและรักษากองทุนหมู่บ้านให้เป็นของชุมชนตลอดไป

ในชุมชนขนาดใหญ่มี่มีประชากรมากกว่า 1,000 คน ขึ้นไป รัฐบาลควรกำหนดวงเงินของกองทุนหมู่บ้านแตกต่างไปจากชุมชนขนาดเล็ก เพราะวงเงินที่กองทุนหมู่บ้านในชุมชน

ขนาดใหญ่ให้กู้ไม่สามารถนำไปริเริ่มอาชีพใหม่ได้ นอกจากนี้ระยะเวลาของการชำระหนี้ซึ่งกำหนดไว้ในช่วงระยะเวลาสั้นเกินไปอาจจะทำให้สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนเกิดความเคลียดในการที่จะต้องคืนเงินหลังจากที่กู้ไปได้เพียงปีเดียว ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่ได้ผลจากการลงทุนในรอบระยะเวลาสั้น

ในส่วนของการแปรรูปผลผลิต ซึ่งพบว่าในชุมชนบ้านริมฝั่งทะเล ในชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องการทำกะปิและน้ำปลาในชุมชน เพราะเป็นผลิตผลจากทะเล แต่เนื่องจากปัจจุบันการลงทุนเรื่องการประมงค่อนข้างสูง การทำกะปิหรือน้ำปลากลายมาเป็นกิจการที่ต้องใช้ทุนในลักษณะของสถานประกอบการขนาดย่อย กองทุนหมู่บ้านสามารถสนับสนุนการแปรรูปผลผลิตของสมาชิกในลักษณะนี้ได้ค่อนข้างน้อย มีส่วนสนับสนุนอยู่บ้างในแง่ของการลงทุนซื้อวัตถุดิบที่ใช้ผลิตกะปิและน้ำปลาจำนวนหนึ่งเท่านั้น ยังไม่สามารถส่งเสริมให้เกิดการแปรรูปผลผลิตในลักษณะนี้ให้มีการแพร่ขยายและเกิดความยั่งยืนในชุมชนได้ ดังนั้นในกรณีของชุมชนที่มีการแปรรูปผลผลิตที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและต้องลงทุนสูงในลักษณะนี้ กองทุนหมู่บ้านควรมีเงื่อนไขการสนับสนุนวงเงินกู้แก่สมาชิกเป็นรายกลุ่มเพื่อให้คนในชุมชนเกิดการรวมกลุ่มและร่วมกันสร้างความเข้มแข็งให้แก่งานอาชีพที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการปรับฟื้นทุนชุมชนด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นให้พลิกฟื้นดำรงอยู่ได้ต่อไป

บรรณานุกรม

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดระยอง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). จัดพิมพ์เผยแพร่โดยกระทรวงมหาดไทยและกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา:อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรงมหาวิทยาลัย.

นภาภรณ์ หะวานนท์. (2540). *เอกสารถอดเทปการประชุมรายงานผลโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน.* บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.วันที่ 1 มิถุนายน. ถ่ายสำเนา.

นภาภรณ์ หะวานนท์ สุรุวุฒิ ปัตไธสง และเพ็ญสิริ จีระเดชากุล. (2544). *โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน*. โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.ถ่ายเอกสาร.

_____. (2545). *รายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน*. โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์.(มปผ.). *เอกสารประกอบการอบรมการแปลผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์ เรื่อง การใช้โปรแกรม Atlas / ti ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ*.สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายสำเนา.

มูลนิธิโกมล คีมทอง. (2539). *สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์ ครูของแผ่นดิน สร้างสรรค์การเรียนรู้กอบกู้ชุมชน*.ปาฐกถา มูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี 2539.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544.(2544, 29 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 118 ตอนพิเศษ 48 ง.วันที่ 30 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544.(2544, 16 มิถุนายน). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 57 ง. วันที่ 18 มิถุนายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่3) พ.ศ. 2544.(2544,28 สิงหาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 88 ง. วันที่ 11 กันยายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2545.(2545,8 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับทั่วไป เล่ม 119 ตอนพิเศษ 43 ง. วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544.(2544, 22 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 18 ตอนพิเศษ 30 ง. วันที่ 30 มีนาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544.(2544, 27 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 118 ฉบับที่ 41 ง. วันที่ 3 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2544.(2544,13 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.ฉบับทั่วประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 65 ง. วันที่ 14 กรกฎาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2544.(2544,10 ตุลาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 118 ตอนพิเศษ 101 ง. วันที่ 11 ตุลาคม 2544.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540 – 2544*.กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. (2545). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 – 2549*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

อคิน รพีพัฒน์. (2536). *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*. บรรณาธิการโดย อุทัย ดุลยเกษม.ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา.

อุทัย ดุลยเกษม. (2545). *สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา : แนวคิดเกี่ยวหับการวิจัยและการพัฒนา.* บรรณาธิการโดย สุเทพ บุญซ้อน. พิมพ์ครั้งที่ 1 , พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา.

Muhr,Thomas. (1997). *ATLAS.ti Visual Qualitative Data Analysis,Management, and Model Building in Education, Research, and Business: User's Manual and References Release 4.1* . Berlin : Scientific Software Development.

Stauss, Anselm & Corbin, Juliet. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. 2 nd California : Sage Publication.

ภาคผนวก

แนวคำถาม
การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

1 พูดคุยถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านโดยให้ถามในประเด็นต่อไปนี้

การถามประวัติหมู่บ้าน ถามเฉพาะผู้สูงอายุที่พอจะตอบได้ หากเป็นผู้ที่ยังอายุไม่มากให้ถามว่า เคยได้ยินผู้ใหญ่เล่ามาอย่างไร และถามถึงข้อมูลในช่วงเวลาตั้งแต่ผู้ตอบจำได้ โดยให้ถามให้ชัดเจนว่า ช่วงนั้นเป็นประมาณ พ.ศ. อะไร

- ประวัติการตั้งถิ่นฐาน คนมารวมตัวกันอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ ประมาณช่วงไหน ปีอะไร ทำไมคนจึงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากไหน หากต้องย้อนหลังไปมาก ให้ถามเท่าที่จะหาข้อมูลได้ สภาพภูมิศาสตร์เป็นอย่างไร เช่น แหล่งน้ำ ป่า ดิน ที่ราบ/ที่ดอน ของป่า ปลา ไม้ ไม้ไผ่ น้ำ ลำห้วย เนินเขา พืชพรรณไม้ต่างๆ ฯลฯ คนมีการใช้ (พึ่งพิง) ธรรมชาติอย่างไรบ้าง
- ถามรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่ใช้เพื่อการบริโภค และการเพาะปลูก ถ้าเป็นชุมชนในเขตลุ่มน้ำให้ถามเกี่ยวกับทำนบว่า การสร้างทำนบมีประวัติความเป็นมาอย่างไร คนเรียนรู้เรื่องนี้ได้อย่างไร การสร้างทำนบในอดีตทำอย่างไร คนต้องมาช่วยกันทำอย่างไรบ้าง ช่วงที่ต้องมีการแบ่งปันน้ำเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่

2 สืบค้นในเรื่องการทำมาหากินในอดีตว่ามีลักษณะสำคัญเป็นอย่างไร

ประเด็นสำคัญในการผลิต การบริโภค และการพึ่งพิงธรรมชาติ คือ การพยายามสืบค้นว่าการผลิต การบริโภคและการแลกเปลี่ยน เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีระบบการควบคุมกันอย่างไร มีลักษณะของการผลิต และการบริโภคแบบเพียงพอคือผลิตโดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภค มิใช่เพื่อขาย การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล สืบค้นภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การรักษาเกื้อกูล การทำลาย

- สภาพพื้นที่ในตอนแรกแรก ๆ เป็นอย่างไร คนที่มาอยู่ต้องปรับเปลี่ยน ถางพื้นที่เพื่อทำกินอย่างไร ตอนแรกๆ เพาะปลูกอะไรบ้าง การปลูกข้าวทำอย่างไร ได้พันธุ์ข้าว และพืชอื่นๆ มาจากไหน นอกจากปลูกข้าวแล้วปลูกอะไรได้อีก
- มีการเก็บหาของป่า และเก็บของธรรมชาติกันอย่างไร เช่น ของป่า ปลา พืชผักต่างๆ แต่ละวันได้อาหารมาจากไหน
- อะไรบ้างที่ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นในสมัยก่อน แต่ปลูกหรือทำเองไม่ได้ ถามรายละเอียดให้มากที่สุด และถามว่า จัดการในเรื่องนี้อย่างไร เช่น แลกเปลี่ยน (ใช้

อะไรแลกเปลี่ยน) ซื้อ (นำอะไรไปขาย) ถามถึงกระบวนการแลกเปลี่ยน เช่น แลกเปลี่ยนที่ไหน อย่างไร ทำเป็นประจำหรือไม่อย่างไร

- มีตลาดที่ไหนบ้าง ที่คนต้องไปซื้อ หรือแลกเปลี่ยนสิ่งของ (ถามที่ตั้งให้แน่นอน) ลักษณะของตลาดเป็นอย่างไร เช่น เป็นตลาดประจำ หรือเฉพาะเวลา เดี๋ยวนี้ตลาดดังกล่าวยังมีอยู่หรือไม่ ทำไมจึงหายไป ถ้ายังดำรงอยู่ถึงปัจจุบันให้พูดคุยว่า ตลาดดังกล่าวมีสภาพ (เช่น สินค้า พ่อค้า แม่ค้า) ต่างไปจากเดิมอย่างไร
- มีช่วงเวลาที่ถือว่าอาหารสมบูรณ์หรือขาดแคลนอย่างไรบ้าง มีการเก็บสะสมอาหารอย่างไร ถ้าอาหารขาดแคลนทำอย่างไร
- การติดต่อระหว่างหมู่บ้านเป็นอย่างไร ใช้อะไรเป็นพาหนะ ส่วนใหญ่ติดต่อกันด้วยเรื่องอะไร
- การใช้ชีวิตของคนในช่วง 1 ปี เป็นอย่างไร เช่น มีการทำนา/ทำสวน ในช่วงไหนช่วงไหนที่ไม่มีงานทำ อาชีพอื่นๆ ที่ไม่ใช่อาชีพหลักมีอะไรบ้าง (เช่น ทอผ้า จักสาน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ)
- คนมีการถ่ายทอดความรู้กันอย่างไร เช่น การงานอาชีพหลัก (ปลูกข้าว) การทำสวน การเก็บหาของป่า

3 **ความสัมพันธ์ของคนในอดีต**

- คนพึ่งพากันอย่างไร เช่น ในการผลิต การใช้แรงงาน การบริโภค การรักษาดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลความสงบเรียบร้อย การจัดการกับความขัดแย้ง อาชญากรรม การถูกรังแก หรือการแย่งชิง ทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกชุมชน
- การมองว่าเป็นคนพวกเดียวกัน เช่น หมู่เดียวกัน ดูจากอะไรบ้าง เช่น การเป็นญาติกัน ไปวัดเดียวกัน ใช้แหล่งน้ำร่วมกัน ฯลฯ การเป็นคนพวกเดียวกัน หรือหมู่เดียวกัน นั้น ต่างคนต่างจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันอย่างไร คาดหวังจะได้รับการปฏิบัติอย่างไรจากผู้อื่น คนสามารถต่างคนต่างอยู่ได้หรือไม่อย่างไร คนต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างไร ระบบการควบคุมทางสังคมเป็นอย่างไร ใครคือผู้นำ ก่อนมีผู้ใหญ่บ้านปกครองกันอย่างไร
- ระบบเครือญาติเป็นอย่างไร การนับถือกันเป็นญาติ นับอย่างไร อะไรทำให้คนนับถือกันเป็นญาติ (เช่น การแต่งงาน การอยู่ใกล้ชิด การพึ่งพาอาศัยกัน) ญาติต่างจากคนอื่นอย่างไร ความสัมพันธ์กับคนที่ไม่ใช่ญาติเป็นอย่างไร

- ในช่วงนั้น คนมีฐานะแตกต่างกันหรือไม่ ดูจากอะไร ทำไมคนจึงมีฐานะแตกต่างกัน

4 การดำรงอยู่ของวิถีชีวิตในอดีต

- ความสุข ความสบายใจ ของคนในยุคนี้ดูจากอะไรบ้าง (เช่น มีอาหารเพียงพอ ไม่มีภัยธรรมชาติ ไม่มีโจรผู้ร้าย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีโรคระบาด ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน) ความสุขของครอบครัว กับความสุขของส่วนรวมต่างกันอย่างไร อะไรคือปัญหาที่ทำให้คนไม่มีความสุข คนมีการแก้ปัญหากันอย่างไร
- ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร ติดต่อกับใครบ้าง เช่น เจ้าหน้าที่ของทางราชการ พ่อค้า ชาวบ้านในเขตอื่นๆ ติดต่อกันด้วยเรื่องอะไร บ่อยแค่ไหน ลักษณะการติดต่อเป็นอย่างไร (เช่น มีความเสมอภาค หรือใครมีอำนาจเหนือเพราะอะไร)
- วัด ในหมู่บ้านมีมาตั้งแต่เมื่อไร ใครมาบวชเป็นพระ คนสัมพันธ์กับวัดอย่างไรบ้าง
- โรงเรียนในช่วงนี้เป็นอย่างไร มีสอนถึงชั้นไหน ครูเป็นคนจากที่ไหน โรงเรียนสัมพันธ์กับคนในชุมชนอย่างไร โรงเรียนสอนอะไร

5 สืบค้นการเข้ามาของการพัฒนาว่าเริ่มต้นมาอย่างไร ส่งผลอย่างไรต่อชุมชน

- การเปลี่ยนแปลงทางด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การชลประทาน เกิดขึ้นเมื่อไรและเกิดขึ้นได้อย่างไร เช่น ชาวบ้านร้องขอ หรือมีผู้นำชุมชน พ่อค้า พยายามวิ่งเต้นเข้ามา การกระจายการบริการเป็นไปอย่างไร
- การใช้เงินเพื่อการผลิตเริ่มต้นเมื่อไร อย่างไร การผลิตเพื่อขายเริ่มต้นมาอย่างไร (เช่น การมีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิต การลงทุนเพื่อการผลิต การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้เมล็ดพันธ์ใหม่ๆ การปลูกพืชไร่ พืชสวน การจ้างงาน เมื่อมีการใช้เงินเพื่อการผลิต (การลงทุนเพื่อการผลิต) ลักษณะการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร เช่น เวลาในการทำงาน การจ้างงาน การใช้ เทคโนโลยีในการผลิต
- ช่วงหลังจากมีการผลิตเพื่อขาย การทำมาหากินเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
    - มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร (เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่ดินทำกิน) การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ การดูแลธรรมชาติ แตกต่างไปจากเดิมอย่างไร

- มีการผลิตอะไรบ้าง ยังคงมีอะไรบ้างที่ปลูก/ผลิตเพื่อกินหรือใช้ มีอะไรบ้างที่ผลิตเพื่อกินหรือขาย
- การผลิตต่างไปจากเดิมอย่างไรบ้าง เช่น พันธุ์พืช การใช้ปุ๋ย การดูแล การใช้ยาฆ่าแมลง
- การลงทุนในการปลูกพืช / เลี้ยงสัตว์ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มีการกู้ยืมเงินทุนหรือไม่ กู้จากที่ไหนบ้าง ถามถึงการเข้ามาของ ธกส.
- สินค้าที่ผลิตเพื่อขาย ขายอย่างไร มีปัญหาอะไรบ้างหรือไม่ อย่างไร
- มีตลาดที่ไหนบ้าง มีตลาดเพิ่มมากขึ้น หรือน้อยลงอย่างไร คนไปซื้อ / ขาย ของอะไรบ้างที่ตลาด ลักษณะของตลาดเป็นอย่างไร เช่น เป็นตลาดประจำ หรือเฉพาะเวลา เดี๋ยวนี้ตลาดดังกล่าวยังมีอยู่หรือไม่ ทำไมจึงหายไป ถ้ายังดำรงอยู่ถึงปัจจุบันให้พูดคุยว่าตลาดดังกล่าวมีสภาพ (เช่น สินค้า พ่อค้า แม่ค้า) ต่างไปจากเดิมอย่างไร
- การติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร มีใครบ้างที่เริ่มเข้ามาติดต่อกับชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ (พัฒนากร เจ้าหน้าที่เกษตร เจ้าหน้าที่จากอำเภอ) พ่อค้า ธนาคาร ลักษณะความสัมพันธ์เป็นอย่างไร
- ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร คนยังพึ่งพิงกันในเรื่องอะไรบ้าง มีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นบ้างในชุมชน (เช่น หนี้สิน การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ การออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน)
- ความเป็นญาติพี่น้อง เปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร การพึ่งพาอาศัยกันยังเหมือนเดิมหรือไม่ อย่างไร อะไรที่ทำให้เปลี่ยนแปลงไป
- โรงเรียนเปลี่ยนไปอย่างไร เช่น สถานที่ ครู คนมองการเรียนหนังสือในโรงเรียนอย่างไร คาดหวังอะไรจากโรงเรียน โรงเรียนสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไร
- วัดเปลี่ยนไปอย่างไร หรือไม่ ทำไมจึงเปลี่ยนไป ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับวัดเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร
- การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นอย่างไร ไปรักษาที่ไหน สถานีอนามัย โรงพยาบาล ร้านขายยาเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อไร มีส่วนทำให้การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยต่างออกไปหรือไม่ อย่างไร

- ในช่วงนี้ สิ่งที่เรียกว่า ความสุข ความสบายใจของคนเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงไป
- ปัญหาของชุมชนในช่วงนี้มีอะไรบ้าง ทำไมปัญหาเหล่านี้จึงเกิดขึ้น จะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร

คำถามเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

1. ในหมู่บ้านนี้มีการรวมเงินหรือร่วมกันเก็บสะสมเงิน แหล่งเงินที่ชุมชนนำมาใช้ในลักษณะใด บ้าง เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ กลุ่มเครดิตยูเนี่ยน

   ในแต่ละกลุ่มที่มีการจัดตั้งอย่างไร ให้ถามรายละเอียดต่อไปนี้

   - รายละเอียดของการก่อตั้ง (เช่น ปี พ.ศ. ผู้คิดริเริ่ม การชักชวนให้คนมาร่วมมือ ปัญหา ความยากลำบาก)
   - รายละเอียดของการสมัครเป็นสมาชิก (เช่น เงินที่ต้องร่วมซื้อหุ้น ค่าสมาชิก จำนวนเงินสะสม)
   - การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน เงินปันผล วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)
   - กรรมการต้องการให้มีการนำกองทุนทั้งหมดมารวมกัน แต่กองทุนมีระเบียบการดำเนินงานของกองทุนค่อนข้างเข้มงวด คิดว่าชาวบ้านคงไม่อยากเข้ามารวม เพราะกฎระเบียบที่เข้มงวดเกินไป **ตรงนี้ชาวบ้านคิดอย่างไร** เพราะเหตุใด หรือขึ้นอยู่กับการจัดการ
   - จัดการอย่างไร หรือหลายกลุ่มคานอำนาจกัน
   - จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง
   - ความก้าวหน้า ความสำเร็จของกลุ่มเป็นอย่างไร

2. นอกจากการรวมกลุ่มในข้อ 1 แล้ว คนในหมู่บ้านสามารถกู้ยืมเงินจากที่ใดได้บ้าง เช่น ธกส. นายทุน หรือธนาคารพาณิชย์ ในแต่ละแหล่งเงินกู้ให้ถามรายละเอียดต่อไปนี้
   - เริ่มมีการกู้จากแหล่งนี้ตั้งแต่เมื่อไร ถามรายละเอียดเท่าที่ผู้ตอบจะตอบได้

- การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)
- จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง

3. กองทุนหมู่บ้านต่างจากกลุ่มในข้อ 1 และแหล่งเงินกู้ในข้อ 2 อย่างไร และให้ถามในเรื่องต่อไปนี้
    - เริ่มมีการกู้จากแหล่งนี้ตั้งแต่เมื่อไร ถามรายละเอียดเท่าที่ผู้ตอบจะตอบได้ โดยเฉพาะการวางกฎเกณฑ์เรื่องการกู้ยืมเงิน เช่น จำนวนเงิน ดอกเบี้ย การส่งคืนเงิน จำนวนคนที่ได้กู้ยืมเงิน
    - การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)
    - จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง
4. ท่านคิดอย่างไรกับกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดไว้เป็นอุปสรรคอย่างไรหรือไม่
5. ทำอย่างไรกองทุนหมู่บ้านจึงจะเป็นประโยชน์กับคนในชุมชนได้มากที่สุด
6. ท่านคิดว่ากองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านใด ที่ถือว่าเป็นตัวอย่างที่ดี และหมู่บ้านท่านอยากจะทำตาม
    - การตั้งกรรมการ การทำงานของคณะกรรมการ
    - การเพิ่มขึ้นของระเบียบต่างๆ

คำถามเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตในชุมชน

- การแปรรูปผลผลิตในชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่ มีเหตุจูงใจอะไรให้คนในชุมชน ที่ทำให้คนในชุมชนหันมาแปรรูปผลผลิต
- ความรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตเป็นความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนหรือเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่งเข้ามา มีแรงจูงใจอะไรในชุมชนที่ทำให้เกิดการแปรรูปผลผลิต เช่น วัตถุดิบ ความรู้ในชุมชนเรื่องการแปรรูปผลผลิต การเข้ามาของการแปรรูปผลผลิตในชุมชน
- บทบาทสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิต
- วิธีการผลิตและการจำหน่ายผลผลิต การจำหน่ายในชุมชนและนอกชุมชน

- ผลของการแปรรูปผลผลิตที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชน
- บทบาทของกองทุนหมู่บ้านในการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ในแง่ของการเป็นแหล่ง ทุน การรวมกลุ่มเพื่อการผลิต การจำหน่าย การสร้างความมั่นใจให้ผู้แปรรูปผลผลิตมีความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการแปรรูปผลผลิต การพัฒนาการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ฯลฯ

คำถามประเด็นที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

- บัณฑิตอาสาและเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีลักษณะทำงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การทำงานดังกล่าว สนับสนุนความมั่นคงในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

แนวคำถามสำหรับคนในชุมชนอื่น ๆ

1. คำถามเกี่ยวกับผู้ตอบและครอบครัว

ประวัติการอยู่ในชุมชน เช่น ย้ายมาจากที่อื่น หรือเกิดในชุมชนนี้ ถามรายละเอียดตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่ หรือตั้งแต่เริ่มจำความได้เกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้ โดยให้ถามให้ชัดเจนว่าเรื่องที่ผู้ตอบเล่าให้ฟังเกิดขึ้นเมื่อไร พ.ศ. อะไร ควรถามให้เห็นความต่อเนื่องมาตามช่วงระยะเวลามาจนถึงปัจจุบันว่าในเรื่องต่อไปนี้

- มีใครบ้างเป็นสมาชิกในครอบครัว มีการย้ายเข้าย้ายออกในกรณีใดบ้าง
- การสร้างบ้านทำอย่างไร ลักษณะบ้าน ขนาด การปลูกบ้าน วัสดุ
- สภาพทางธรรมชาติของหมู่บ้านในขณะนั้น เช่น ป่าไม้ ของป่า ที่ดิน สัตว์ตามธรรมชาติ แหล่งน้ำ แม่น้ำ ลำน้ำ พื้นที่ทำการเพาะปลูก ฯลฯ
- การจับจอง/การครอบครอง/การซื้อที่ดินในสมัยก่อน ทำกันอย่างไร พ่อแม่ท่านมีที่ดินมากน้อยแค่ไหน ทราบหรือไม่ว่า ที่ดินเหล่านั้นได้มาอย่างไร ที่ดินที่ท่านมีอยู่ได้มาอย่างไร ปัจจุบันท่านมีที่ดินเท่าไหร่ แบ่งเป็นที่นา ที่ไร่ ที่สวนอย่างไร ท่านต้องเช่าที่ดินบ้างหรือไม่ ถามถึงขนาดที่ดินที่เช่า เช่าทำอะไร วิธีการเช่าเป็นอย่างไร ท่านต้องเสียภาษีที่ดินหรือไม่ (ถามถึงเอกสารสิทธิ์ และการเสียภาษีในแต่ละปี)
- การทำมาหากินในขณะนั้น เช่น การเก็บหาของป่า การปลูกข้าว การปลูกพืชไร่ การเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค และขาย ให้ถามรายละเอียดของการทำมาหากินแต่ละเรื่องให้

มากที่สุด เช่น ถ้ามีการปลูกข้าวไร่ ให้ถามวิธีการเลือกพื้นที่ การเตรียมดิน การหาเมล็ดพันธุ์ การดูแล การเก็บเกี่ยว ผลผลิต การกิน การขาย/แลกเปลี่ยนผลผลิต

- แรงงานที่ใช้ในการผลิตมาจากที่ใดบ้าง เช่น สมาชิกในครอบครัว แลกเปลี่ยนแรงงาน จ้างแรงงาน ถามรายละเอียดของวิธีการได้มาของแรงงานแบบต่างๆ
- การแลกเปลี่ยนหรือการขายผลผลิต ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการขาย/แลกเปลี่ยนผลผลิต ขายให้ใคร ขายที่ไหน ถ้าแลกเปลี่ยน มีการแลกเปลี่ยนอย่างไร (ควรถามให้เห็นภาพของการแลกเปลี่ยนในอดีต ว่าสามารถทำให้คนสามารถได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในชีวิต ในเรื่องใดบ้าง เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค การทำเครื่องมือเครื่องใช้ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์) รวมทั้งการติดต่อกับคนนอกหมู่บ้านและในเมือง
- หัตถกรรมหรือการผลิตของใช้ในขณะนั้น เช่น การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ให้ถามรายละเอียดของการทำมาหากินแต่ละเรื่องให้มากที่สุด เช่น การจักสาน ใครเป็นคนทำ ทำอย่างไร หาวัสดุจากที่ไหน ช่วงเวลาที่ทำ
- การทำงานรับจ้าง สมัยก่อนมีการทำงานรับจ้างหรือไม่ การจ้างงานเริ่มมีเมื่อไร ถามรายละเอียดความเป็นมา ใครคือผู้จ้าง จ้างอย่างไร ท่านเคยทำงานรับจ้างหรือไม่ ถามรายละเอียด ว่ารับจ้างทำอะไร ได้ค่าตอบแทนอย่างไร นำเงินมาทำอะไร การทำงานรับจ้างเริ่มมีมากตั้งแต่เมื่อไร ส่วนใหญ่มีใครบ้านในหมู่บ้านที่ไปรับจ้าง เวลาไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน ไปกันเป็นกลุ่มๆ หรือต่างคนต่างไป ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน ได้ค่าตอบแทนอย่างไร ปกติท่านจะได้ข่าวคราวเกี่ยวกับการมีคนต้องการจ้างงานจากใคร หรือจากที่ไหน
- สมัยก่อน ใครเป็นผู้ดูแลความสงบ ความปลอดภัย ให้กับคนในหมู่บ้าน เวลาคนเดือดร้อน หรือมีเรื่องกันไปหาใคร หากมีหารลักขโมยสัตว์ หรือสิ่งของ หรือทะเลาะวิวาทกัน มีการจัดการกันอย่างไร สิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอย่างไร (ถามถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ในช่วงเวลาที่ผ่านมาว่าเป็นอย่างไรบ้าง)

2. **รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และภาษี (ถามย้อนหลังจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยพยายามแยกถามระหว่างช่วงที่ หาอยู่หากิน กับช่วงที่มีการซื้อขายและใช้เงินกันเป็นหลัก มาจนถึงปัจจุบัน โดยถามช่วงเวลาให้แน่นอนว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อไรและอย่างไร)**

<u>ช่วงที่หาอยู่กิน</u>

- ในอดีตเงินมีความสำคัญมากน้อยแค่ไหน ต้องใช้เงินซื้ออะไรบ้าง รายจ่ายที่สำคัญมีอะไรบ้าง หากเงินขาดมือทำอย่างไร ถามถึงแหล่งเงินกู้ยืม และดอกเบี้ย

- ในอดีตหาเงินได้อย่างไรบ้าง เช่น รับจ้าง ขายผลผลิต ถามรายละเอียด
- ในอดีตต้องมีการจ่ายภาษีหรือส่วยหรือไม่อย่างไร ถามรายละเอียด ตามที่ผู้ตอบทราบหรือเคยมีประสบการณ์
- นอกจากเงินแล้ว หากต้องมีการกู้หรือยืมอย่างอื่นหรือไม่ เช่น ข้าว พันธุ์พืช วัว ควาย เกวียน เครื่องมือเครื่องใช้
- มีปัญหาในการใช้คืนหรือไม่ ทำอย่างไร ถามรายละเอียดนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

<u>ช่วงที่มีการซื้อขายมากขึ้น</u>

- การใช้เงินเริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่เมื่อไร ถามความเป็นมาว่า เริ่มมีการใช้เงินเพื่อซื้ออะไรบ้าง หาเงินมาจากไหน ถามถึงแหล่งเงินกู้/ยืม ว่ามีที่ใดบ้าง เช่น นายทุน ญาติพี่น้อง_เพื่อนบ้าน พ่อแม่ ธกส. สหกรณ์ ถามถึงจำนวนเงินที่กู้ได้ วิธีการกู้ยืม ดอกเบี้ย การค้ำประกัน การใช้คืน
- ในความคิดเห็นของท่าน แหล่งเงินกู้ใดที่มีความสะดวก ดี สำหรับผู้กู้ ให้ถามว่าดีหรือสะดวกอย่างไร แหล่งเงินกู้ใด ค่อนข้างมีปัญหากับผู้กู้ มีปัญหาอะไรบ้าง
- ท่านเคยมีปัญหาว่าต้องการเงิน แต่ไม่มีแหล่งกู้ยืมบ้างหรือไม่ พูดคุยรายละเอียดว่า ต้องการเงินไปทำอะไร และได้แก้ปัญหาอย่างไร
- ท่านเคยกู้เงินจากที่ใดบ้าง (เช่น ธกส. ธนาคาร สหกรณ์ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์) ถามรายละเอียดถึง กู้เงินไปทำอะไร วิธีการกู้ การค้ำประกันจำนวนเงินที่กู้ ดอกเบี้ย การคืนเงิน
- ท่านเคยนำที่ดิน บ้าน วัว ควาย ทรัพย์สินอื่นๆ ไปจำนองหรือจำนำหรือไม่ ถ้าเคยถามรายละเอียด ถึงวิธีการ ผู้รับจำนำ/จำนอง ดอกเบี้ย การไถ่ถอน ระยะเวลา

<u>ช่วงปัจจุบัน</u>

- ปัจจุบัน หากท่านต้องการกู้/ยืมเงิน สามารถกู้/ยืมจากที่ใดได้บ้าง การกู้ยืมเงินในปัจจุบันสะดวกกว่าแต่ก่อนหรือไม่ พูดคุยเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการกู้ยืมเงินจากแหล่งต่างๆ เกี่ยวกับความสะดวก ปัญหา และอุปสรรค

3. **การเป็นสมาชิกกลุ่มการเงิน**

- ท่านเป็นสมาชิกกลุ่มเงินออมหรือกลุ่มการเงินอะไรบ้าง เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่ม สหกรณ์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มอาชีพ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการสมัครสมาชิก ค่าสมาชิก ผลตอบแทน สิทธิในการกู้ยืม ดอกเบี้ย

4. **กองทุนหมู่บ้าน**

- ท่านได้ร่วมประชุมในการเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ พูดคุยเกี่ยวกับการประชุม เช่น วัน เวลาที่ประชุม จำนวนผู้มาประชุม ผู้นำการประชุม วัตถุประสงค์ สาระของการประชุม บรรยากาศการประชุม ของการประชุม การเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้าน วิธีการเลือกกรรมการ
- ท่านได้สมัคร หรือได้รับเสนอชื่อเป็นกรรมการกองทุนหรือไม่ ท่านคิดอย่างไรกับการเป็นคณะกรรมการกองทุน ท่านได้รับเลือกหรือไม่ ท่านคิดอย่างไรเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุน พอใจหรือไม่อย่างไร
- ใครเป็นประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เลือกกันอย่างไร คนทั่วไปคิดอย่างไรกับกรรมการกองทุน ตัวท่านเองคิดอย่างไร
- ท่านเป็นสมชิกกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ การเป็นสมาชิกต้องทำอย่างไร ทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิกหรือไม่ ต้องมีการส่งเงินสัจจะ หรือเงินค่าสมาชิกอย่างไร ท่านคิดอย่างไรกับกองทุนหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้าน ต่างจากกลุ่มออมทรัพย์ หรือแหล่งกู้เงินอื่นๆ อย่างไร
- ท่านได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านหรือไม่
    - <u>ถ้ากู้</u> พูดคุยเกี่ยวกับวิธีการกู้ ความยุ่งยาก ความสะดวก จำนวนเงินที่กู้ กู้ไปทำอะไร ดอกเบี้ยถูกหรือแพงไปอย่างไร การใช้คืนยุ่งยากหรือไม่ วิธีการส่งคืนทำอย่างไร ท่านสามารถใช้คืนได้ตามกำหนดหรือไม่ เงินที่ใช้คืนได้มาจากไหน (เช่น รับจ้าง ขายของ) ปีหน้าคิดจะกู้อีกหรือไม่ อย่างไร ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่
    - <u>ถ้าไม่ต้องการกู้</u> ท่านเคยคิดจะกู้เงินกองทุนหรือไม่อย่างไร ที่ท่านไม่ต้องการกู้เงินเป็นเพราะอะไร (เช่น วงเงินน้อยไป ระยะเวลาสั้นไป ไม่มีความจำเป็น ขั้นตอนยุ่งยาก ฯลฯ) ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่

- ถ้าต้องการกู้ แต่ไม่ได้อนุมัติเงินให้กู้หรือไม่สามารถกู้ได้ ท่านต้องการกู้เงินไปทำอะไร ที่ท่านไม่ได้กู้เป็นเพราะอะไร ทำไมท่านต้องการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่ เมื่อไม่ได้กู้เงินจากกองทุน ท่านได้ไปกู้เงินจากแหล่งอื่นแทนหรือไม่
- ดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้านแตกต่างจากหมู่บ้านอื่นอย่างไร การกำหนดอัตราดอกเบี้ยขึ้นอยู่กับเหตุผลใด
- มีการกู้มากกว่า 2 หมื่น หรือ 5 หมื่น ทำได้อย่างไรหรือ

- ท่านอยากเห็นการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างไร ท่านคิดว่าทำอย่างไรกองทุนหมู่บ้านจะเป็นประโยชน์แก่ท่าน และคนอื่นๆ ในหมู่บ้านให้ได้มากที่สุด
- ปีหน้าท่านจะสมัครเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ เพราะอะไร ท่านคิดว่าท่านมีโอกาสจะได้เป็นกรรมการหรือไม่ เพราะอะไร
- ท่านเคยพูดคุยกับคนในหมู่บ้าน หรือคนอื่นๆ ทั้งที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ พูดคุยในเรื่องใดบ้าง ถามรายละเอียด
- ท่านคิดว่า การมีกองทุนหมู่บ้านทำให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่อย่างไร

5. **การทำมาหากินในปัจจุบัน**

- **แหล่งน้ำ** น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกมาจากไหน เช่น น้ำฝน น้ำจากสระ จากลำคลอง ห้วยลำพระเพลิง หรือห้วยอื่นๆ น้ำเพียงพอกับการเพาะปลูกหรือไม่ ถ้าน้ำไม่พอ เช่น ฝนไม่ตกตมฤดูกาล แห้งแล้ง ทำอย่างไร มีการทดน้ำจากลำพระเพลิงหรือลำสำลายเข้านาหรือไม่ การทดน้ำทำอย่างไร
- ในปัจจุบัน ท่านปลูกพืชอะไรบ้าง ถามรายละเอียดของชนิดของพืชที่ปลูก และที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกพืชแต่ละชนิด ช่วงเวลาที่ปลูก โดยให้เริ่มจากช่วงก่อนฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงของการเตรียมดินเพื่อทำนา ประมาณเดือนมีนาคม ว่ามีการปลูกพืชอะไร ใช้พื้นที่เท่าไร มีการใช้แรงงานอย่างไร มีการจ้างงานหรือไม่ ใช้เครื่องมือเครื่องจักรอะไรบ้าง แล่งน้ำ ขายผลผลิตหรือไม่ หรือเก็บไว้บริโภค และค่อยๆ ถามไล่ไปทีละเดือน (ผู้ที่ต้องถามรายละเอียดของการเพาะปลูกพืชเฉพาะเรื่อง ให้ถาม

รายละเอียดในตอนหลัง แต่ถามให้ได้ภาพรวมก่อน ว่าการปลูกพืชแต่ละอย่างมีความเกี่ยวพันกันอย่างไร)

- **การจับปลาน้ำจืด** เดี๋ยวนี้ยังมีการจับปลา หรือสัตว์น้ำอื่นๆ กับอย่างไรบ้าง จับกันอย่างไร ใช้เครื่องมืออะไรบ้าง ใครเป็นผู้ทำเครื่องมือ สิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร พันธุ์ปลา หรือปริมาณปลาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการสร้างอ่างเก็บน้ำหรือไม่ ตัวท่านเองจับปลาหรือไม่อย่างไร
- **การเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน** สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานมีอะไรบ้าง เลี้ยงกันอย่างไร มีจำนวนมากน้อยแค่ไหน ได้พันธุ์สัตว์มาจากไหน มีการขายสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานหรือไม่ ทำไมจึงขาย นำไปขายที่ไหน ราคาเป็นอย่างไร
- **สัตว์ที่เลี้ยงไว้เป็นอาหาร** มีสัตว์อะไรบ้างที่เลี้ยงไว้เป็นอาหาร เลี้ยงกันอย่างไร มีจำนวนมากน้อยแค่ไหน ได้พันธุ์สัตว์มาจากไหน มีการขายสัตว์ที่เลี้ยงไว้เป็นอาหารหรือไม่ ทำไมจึงขาย นำไปขายที่ไหน ราคาเป็นอย่างไร
- ท่านไปรับจ้างทำงานที่ไหนบ้างหรือไม่ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับ งาน สถานที่ ค่าจ้าง ช่วงเวลาที่ทำงาน รายได้

6. **การบริโภค**

- ตั้งแต่จำความได้ มีอะไรบ้างที่บ้านท่าน หรือที่ท่านต้องซื้อหามากิน/ใช้ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับอาหารหรือสิ่งของที่ต้องซื้อ โดยถามถึงตลาดที่ไปซื้อ ความบ่อย ราคา สภาพการณ์เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ให้ผู้ตอบเล่ารายละเอียดว่าประเภท หรือชนิดของที่ซื้อ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เช่น จักรยาน วิทยุ ทรานซิสเตอร์ มอเตอร์ไซด์ ทีวี รถไถ เริ่มเข้ามา
  ตั้งแต่เมื่อไหร่ <u>ใครเป็นผู้ซื้อ/นำเข้ามาใช้เป็นคนแรกๆ</u> ท่านได้ซื้อของเหล่านี้บ้างหรือไม่ ทำไมจึงซื้อ การหาเงินมาซื้อของเหล่านี้ ทำอย่างไร ซื้อจากที่ไหน
- เวลาที่ท่านจะซื้อของที่มีราคาแพง (เช่น รถมอเตอร์ไซด์ รถไถเดินตาม ทีวี วิทยุ) และของจำพวกปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ท่านทำอย่างไรบ้าง ก่อนตัดสินใจซื้อ (เช่น หารายละเอียดหรือข้อมูลเกี่ยวกับของที่จะซื้อจากที่ไหน ข้อมูลเกี่ยวกับอะไร ปรึกษาใครบ้าง)
- ท่านพอจะจำได้หรือไม่ว่า มีอะไรบ้างที่ท่านเคยผลิตหรือทำได้เอง แต่ต่อมาท่านเริ่มไม่ค่อยได้ทำ แต่ไปหาซื้อมาจากร้านค้า หรือตลาด เพราะอะไรจึงไม่ทำเองแต่

ไปหาซื้อมาแทน (ค่อยๆ ถามถึงสิ่งต่างๆ รวมทั้งของที่เกี่ยวข้องกับการผลิตด้วย) นอกจากนี้มีอะไรบ้างที่เมื่อก่อนไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็น ไม่ต้องซื้อหา แต่เดี๋ยวนี้ต้องซื้อ (เช่น พันธุ์พืช ปุ๋ย อาหารบางอย่าง ฯลฯ)

7. **การเจ็บไข้ได้ป่วยในปัจจุบัน ต่างจากในสมัยก่อนอย่างไร ท่านคิดว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากอะไร ในรอบปีที่ผ่านมา คนในครอบครัวท่าน หรือตัวท่านเอง มีการเจ็บป่วย หรือไม่สบาย อย่างไรบ้าง**

- มีโรคหรือความเจ็บป่วยใดที่ท่านคิดว่าเป็นผลมาจาการทำมาหากิน หรือการทำงาน เช่น การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้เครื่องมือเครื่องจักร การทำงานรับจ้าง การใช้แรงงาน การทำอาชีพบางอย่าง เช่น การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์ การทำนา หรือการเพาะปลูก
- มีโรคหรือความเจ็บป่วย หรืออาการไม่สบาย อันเกิดจากการกินอาหาร เครื่องดื่ม น้ำ ในชีวิตประจำวัน ของท่านหรือไม่อย่างไร
- มีโรค หรือความเจ็บป่วย หรืออาการไม่สบาย อันเกิดจากสภาพแวดล้อม เช่น แหล่งน้ำ อากาศ ของเสีย หรือการเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ บ้างหรือไม่อย่างไร

8. **คำถามเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตในชุมชน**

- การแปรรูปผลผลิตในชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่ มีเหตุจูงใจอะไรให้คนในชุมชน ที่ทำให้คนในชุมชนหันมาแปรรูปผลผลิต
- ความรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตเป็นความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนหรือเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่งเข้ามา มีแรงจูงใจอะไรในชุมชนที่ทำให้เกิดการแปรรูปผลผลิต เช่น วัตถุดิบ ความรู้ในชุมชนเรื่องการแปรรูปผลผลิต การเข้ามาของการแปรรูปผลผลิตในชุมชน
- บทบาทสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิต
- วิธีการผลิตและการจำหน่ายผลผลิต การจำหน่ายในชุมชนและนอกชุมชน
- ผลของการแปรรูปผลผลิตที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชน
- บทบาทของกองทุนหมู่บ้านในการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ในแง่ของการเป็นแหล่ง ทุน การรวมกลุ่มเพื่อการผลิต การจำหน่าย

การสร้างความมั่นใจให้ผู้แปรรูปผลผลิตมีความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการแปรรูปผลผลิต การพัฒนาการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ฯลฯ

9. **คำถามประเด็นที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ**

- บัณฑิตอาสาและเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีลักษณะทำงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การทำงานดังกล่าว สนับสนุนความมั่นคงในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น:ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

คำนำ

การวิจัย เรื่อง กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น : ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย ซึ่งเป็นการวิจัยกรณีศึกษาในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการวิจัยของโครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นโครงการที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขจความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งศึกษาถึงจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ที่มีผลต่อความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านและผลที่ชุมชนได้รับจากกองทุนหมู่บ้าน โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีและนำเสนอรูปแบบกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนผ่านกองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้สำเร็จลงด้วยดีด้วยความกรุณาของรองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ผู้เป็นที่ปรึกษาและนักวิจัยหลักของโครงการ ซึ่งได้กรุณาให้คำปรึกษาและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการวิจัยกรณีศึกษาในครั้งนี้ ด้วยบรรยากาศของความเป็นกัลยาณมิตรทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง รวมทั้งได้เปิดโอกาศให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การวิจัยกรณีศึกษาจากนักวิจัยของโครงการที่มีความรู้และประสบการณ์ในการวิจัยภาคสนามอย่างหลากหลาย เป็นการเพิ่มพูนประสิทธิภาพการวิจัยและเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยกรณีศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

พร้อมทั้งขอขอบพระคุณต่อผู้ให้ข้อมูลหลักทุกท่านในการให้ข้อมูลอย่างเต็มใจและให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างดีในการทำงานภาคสนาม และขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย ผู้ประสานงานการวิจัย ตลอดจนผู้อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง จนทำให้งานวิจัยกรณีศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น : ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย สำเร็จลงด้วยดี

ผู้วิจัยหวังว่า งานวิจัยกรณีศึกษานี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้กลายเป็นกองทุนของชุมชนที่มีความหมายและมีพลังต่อวิถีการพัฒนา ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและทั้งระดับชุมชนในเวลาไม่นานนัก

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

สารบัญ

บทที่		หน้า
	คำนำ	
	สารบัญ	
บทที่ 1	**ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา**	1
	ความนำ	1
	คำถามการวิจัย	3
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
	การเลือกชุมชนและลักษณะของชุมชน	3
	การเข้าสู่ชุมชน	4
	การศึกษาข้อมูล	5
	แนวทางการศึกษา	7
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	7
	การแบ่งช่วงเวลาเพื่อศึกษาข้อมูล	9
	การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล	9
	การนำเสนอผลการวิจัยกรณีศึกษา	10
บทที่ 2	**ชุมชนบ้านเขาขมิ้นกับทุนชุมชนก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	11
	บริบทของชุมชนบ้านเขาขมิ้น	11
	ทุนชุมชนบ้านเขาขมิ้นก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	12
	ทุนธรรมชาติกับการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน	13

ทุนทางสังคมกับเยื่อใยในชุมชน 14
ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน 16
บ้านเขาขมิ้นกับจุดอ่อนของชุมชน 20
สรุปความ 21

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเขาขมิ้นภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 22

ความนำ 22
บ้านเขาขมิ้นกับการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 23
ถนนจากชุมชนสู่เมือง : จุดเปลี่ยนของทุนชุมชนบ้านเขาขมิ้น 23
ระบบอุปถัมภ์ “เกี๋ยวจี๊” และทุนทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง 25
การจัดการของภาครัฐกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน 27
การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ 28
แหล่งการเรียนรู้ของชุมชน 30
สรุปความ 32

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชนบ้านเขาขมิ้นต่อผลกระทบของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 33

ความนำ 33
กองทุนของชุมชน 34
การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มพลังปัจเจกชน 37
การปรับตัวเข้าหาภูมิปัญญาชุมชน 39
สรุปความ 39

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 41

ความนำ 41

การก่อรูปของกองทุนหมู่บ้าน 41
ความหมายของกองทุนหมู่บ้านในมุมมองของคนในชุมชน 42
การบริหารและการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน 44
กองทุนหมู่บ้านกับการแปรรูปผลผลิต 49
กองทุนหมู่บ้านกับผลที่เกิดขึ้นในชุมชน 53
บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน 56
กองทุนหมู่บ้านในมุมมองของคนในชุมชน 57
กองทุนหมู่บ้าน : บทบาทที่เป็นอยู่และทิศทางในอนาคต 61
สรุปความ 65

บทที่ 6 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ 66

สรุปขั้นตอนการวิจัยกรณีศึกษา 66
สรุปผลการศึกษา 68
ข้อเสนอแนะ 69

บรรณานุกรม 71
ภาคผนวก 74
แนวคำถาม 75

บทที่ 1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

ความนำ

ชุมชนบ้านเขาขมิ้น เป็นชุมชนหมู่บ้านหนึ่งบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งเป็นดินแดนที่มีความสำคัญทั้งในอดีตและปัจจุบัน ในอดีตบริเวณที่ตั้งบริเวณชุมชนบ้านเขาขมิ้นในปัจจุบันนี้ เป็นแหล่งสะสมกองกำลังไพร่พล อาวุธและเสบียงอาหารของพระยาตากหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หลังจากที่พระองค์พร้อมด้วยทหารม้าประมาณ 500 คน ได้ยกกำลังฝ่ากองกำลังของทัพพม่าที่ล้อมกรุงศรีอยุธยาออกมา ในเดือนห้า ปีกุน พ.ศ. 2310 ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียเมืองแก่พม่าออกจากกรุงศรีอยุธยา เพียงเล็กน้อย แล้วมุ่งสู่ทิศตะวันออกเพื่อมุ่งมั่นกอบกู้อิสรภาพ ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

> *"...ตัวเราคิดจักส้องสุมประชาราษฎร์ในแขวงหัวเมืองตะวันออกให้ได้มาก แล้วจะยกกลับไปกู้กรุงศรีอยุธยา ให้คงเป็นราชธานีดังเก่า ..."*

จากกรุงศรีอยุธยา พระยาตากได้ยกพลมาพักและใช้บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกแห่งนี้ เป็นชุมทางสะสมไพร่พลกำลัง รวมทั้งปราบปรามผู้ก่อการร้ายในบริเวณนี้จนราบคาบ หลังจากนั้นจึงเคลื่อนทัพไปตีเมืองจันทบุรีเพื่อสะสมกำลังพลและยกทัพเรือย้อนกลับมาตีกรุงศรีอยุธยาคืนจากทัพพม่า เมื่อเดือนสิบสอง ปีกุน พ.ศ. 2310

ชุมชนบ้านเขาขมิ้นจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์แห่งการกอบกู้เอกราชของชาติไทยในอดีต ปัจจุบันชุมชนบ้านเขาขมิ้นเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีความสำคัญในฐานะชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่รัฐบาลกำหนดให้เป็นพื้นที่ในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตามแผนยุทธศาสตร์เชิงรุกทางเศรษฐกิจของไทย ที่ปรากฏเป็นนโยบายหลักของประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) ซึ่งระยะแรกครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง โดยมีพื้นที่รวมกันประมาณ 8.3 ล้านไร่ (13,241 ตารางกิโลเมตร) หรือคิดเป็นร้อยละ 36.6 ของพื้นที่ภาคตะวันออกทั้งหมด ที่มีประชากรรวมกันประมาณ 1.6 ล้านคน ให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งใหม่ เพื่อกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมให้ไปตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาคอย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันก็เน้นความพยายามในการพัฒนาประเทศให้ก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในอนาคต เพื่อลดความเป็นเอกนครและบรรเทาความแออัด

ของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งต้องการพัฒนาให้ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเป็นประตูทางออกให้กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในการส่งสินค้าออกไปจำหน่ายต่างประเทศโดยไม่ต้องผ่านกรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ การค้นพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและมีการนำมาขึ้นฝั่งที่อ่าวไทย ทำให้มีโอกาสพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบสำคัญ เช่น ปิโตรเคมี ปุ๋ย และอื่นๆ ซึ่งจะเป็นตัวเร่งทำให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่อง เกิดการจ้างแรงงาน เกิดแหล่งการค้าและบริการ ทำให้เกิดชุมชนใหม่และใหญ่มากขึ้น นอกจากนี้เนื่องจากบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกมีลักษณะที่เอื้อต่อการสร้างท่าเรือน้ำลึกขนาดใหญ่ มีที่ดินและแหล่งน้ำจืดเพียงพอที่จะขยายเป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหญ่ได้ โดยมีโครงสร้างพื้นฐานสำคัญครบถ้วน เช่น ถนน ไฟฟ้า ท่าเรือพาณิชย์และสนามบิน บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกจึงเหมาะสมที่จะพัฒนา เป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) ดังกล่าว

ความสำคัญของการที่พื้นที่ใกล้เคียงของชุมชนเขาขมิ้น ที่เป็นทั้งชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ชาติในฐานะแหล่งเริ่มต้นแห่งการกู้เอกราช ครั้งที่ 2 ของกรุงศรีอยุธยา ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และการเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่อยู่ในบริเวณของโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งมีความชัดเจนของกระบวนการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม และผลที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ผู้วิจัย สนใจที่วิจัยกรณีศึกษา (case study) เพื่อศึกษา เรียนรู้และประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง คือ เป็นชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองสูง มีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถ มีประสบการณ์ของการร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาสาธารณะของชุมชน คนในชุมชนมีความใกล้ชิดกัน มีระบบความช่วยเหลือที่เป็นหลักประกันทางด้านการเงินและสุขภาพ คนในชุมชนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประสบความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนของชุมชน คนในชุมชนกล้าแสดงความคิดเห็นเพื่อคัดค้านต่อกิจกรรมที่อาจจะเป็นผลเสียต่อชุมชนในเวทีสาธารณะ ชุมชนมีการสืบสานตำนานหรือเรื่องเล่าความเป็นมาของชุมชนและคนในชุมชนพอใจและภูมิใจในวิธีการดำรงชีวิตของตนเอง รวมทั้งมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งในการแปรรูปผลผลิต สมาชิกกองทุนหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มกันเพื่อกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในการแปรรูปผลผลิตและตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก โดยมีคำถามในการวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัยและกระบวนการวิจัย ดังนี้

คำถามในการวิจัย

1. กระบวนการสะสมทุนชุมชนในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีลักษณะเป็นอย่างไร ในกรณีของการรวมกลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต

2. ทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการ มีผลต่อการเรียนรู้ การคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการ เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

3. สภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเป็นอย่างไร ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดและสามารถปรับฟื้นทุนชุมชนในหมู่บ้านได้อย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน ด้านการแปรรูปผลผลิต รวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน ว่าเป็นไปในลักษณะใด

2. เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา ว่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนเป็นอย่างไร คนในชุมชนมีการจัดการกับภาระหนี้สินของตนเองได้อย่างไรบ้าง

3. กองทุนหมู่บ้าน มีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตราอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไรบ้าง

การเลือกชุมชนและลักษณะของชุมชน

เนื่องจากผู้วิจัยต้องการศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ในชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตด้วยการแปรรูปผลผลิต รวมทั้งศึกษาถึงประวัติความเป็นมาและกระบวนการสะสมทุนชุมชนในหมู่บ้าน สภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อการแปรรูปผลผลิต มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายด้าน คนในชุมชนมีความคิดในการพัฒนางานอาชีพและความเป็นอยู่ของตนเอง ชุมชนมีประวัติความเป็นมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้สามารถมองเห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมภายในชุมชนได้ชัดเจน และเห็นความต่อเนื่องถึงภาวะที่จะเกิดขึ้นในชุมชนของการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการเลือกชุมชนโดยอาศัยการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ตามหลักเกณฑ์ที่ผู้

วิจัยกำหนดไว้ข้างต้น โดยเลือกศึกษา จาก**ชุมชนบ้านเขาขมิ้น** ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทุนชุมชนในหลายด้าน เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา และได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศที่เน้นความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมจากการพัฒนาประเทศแบบไม่สมดุลในช่วงเวลาที่ผ่านมา

อนึ่ง เนื่องจากการศึกษาข้อมูลการวิจัยกรณีศึกษา (case study) ในครั้งนี้ จำเป็นที่ผู้วิจัยต้องสืบเสาะข้อมูลในเชิงลึก ทั้งในส่วนของความรู้ ความจริงที่มีอยู่ในชุมชน และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ในเรื่องของทุนชุมชน และการปรับฟื้นทุนชุมชนโดยผ่านกองทุนหมู่บ้าน และเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก เกิดความเชื่อมั่นในผู้วิจัย มีความเต็มใจที่จะให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยในทุกประเด็นที่ศึกษา รวมทั้งต้องการให้ข้อมูลที่ได้จากชุมชนเป็นข้อมูลที่ไม่เจาะจงเฉพาะพื้นที่จนเกินไปเพราะ ชุมชนที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา จึงขอตั้งชื่อใหม่ว่า **ชุมชนบ้านเขาขมิ้น** ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านทั่วไปเป็นส่วนมาก และเพื่อให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัยได้อย่างลึกซึ้งโดยมีเสรีภาพทางวิชาการพอสมควร ผู้วิจัยจึงขอปกป้องผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้เกี่ยวข้องกับการเก็บข้อมูลทุกคน รวมทั้งที่ตั้งของชุมชน โดยการใช้ชื่อชุมชน บุคคล และสถานที่เป็นชื่อสมมติ

การเข้าสู่ชุมชน

หลังจากที่กำหนดคุณลักษณะของชุมชนที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาและเลือกชุมชนแล้ว ผู้วิจัยเริ่มเข้าสู่ชุมชนด้วยการสำรวจข้อมูลพื้นฐานด้านภูมิศาสตร์ของชุมชน ศึกษาโครงสร้างทางสังคมของคนในชุมชน เลือกผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นบุคลากรในพื้นที่ เพื่อเป็นผู้นำทางให้ผู้วิจัยเข้าไปสู่การเป็นสมาชิกของชุมชน ในฐานะผู้สนใจการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านจากมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งจากการที่ทางราชการมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในหลายพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทำให้การเข้าสู่หมู่บ้านของผู้วิจัยเป็นเหตุการณ์ปกติที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้ เนื่องจากคนในชุมชน นอกจากจะเคยให้ข้อมูลหลายอย่างแก่ทางราชการ เช่น สถาบันราชภัฏและมหาวิทยาลัยแล้ว ยังมีบางส่วนที่เคยให้ข้อมูลแก่ผู้ติดตามประเมินผลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง เช่น พัฒนาการทั้งในระดับจังหวัดและอำเภอ รวมไปถึงการที่มีการพูดคุยกันในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน ที่มีประเด็นให้คนในชุมชนได้วิพากษ์วิจารณ์กันมาอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่เริ่มมีข่าวคราวเกี่ยวกับนโยบายเรื่องนี้จากรัฐบาล จนถึงเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน เมื่อผู้วิจัยเข้าไปร่วมพูดคุยถึงเรื่องนี้กับคนในชุมชน จึงได้รับความร่วมมือในการให้เวลาพบปะและให้ข้อมูลด้วยความเต็มใจ

การศึกษาข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลจากคนในชุมชนอย่างละเอียดและครบถ้วนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในชุมชน ทุนชุมชนและการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในชุมชน ให้ได้ข้อมูลที่สามารถจะตอบคำถามการวิจัยที่ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นไว้ หลังจากศึกษาข้อมูลพื้นฐานทางด้านกายภาพและทางด้านโครงสร้างทางสังคมของคนในชุมชนแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ใช้วิธีการศึกษารวบรวมข้อมูล 3 วิธีการหลัก คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก (indept interview) การจัดกลุ่มสนทนา (focus group discussion) และวิธีการสังเกตและจดบันทึก (observation and field – note) นอกเหนือจากนี้ ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนเพิ่มเติมจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งการศึกษาข้อมูลจากเอกสารของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น สำหรับวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูล 3 วิธีการหลัก มีรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ดังนี้

1. **การสัมภาษณ์เชิงลึก** ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการจัดทำแนวคำถาม (guideline) โดยการนำแนวคำถามการเก็บข้อมูลของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ที่คณะนักวิจัยหลัก จัดทำขึ้นมาพิจารณาเพิ่มเติมในส่วนที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนบ้านเขาขมิ้น เช่น ผลของการดำเนินงานโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard Development Project) ที่มีต่อชุมชนบ้านเขาขมิ้น วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงก่อนเริ่มโครงการ และหลังการดำเนินงานโครงการ รวมถึงทุนชุมชนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลง เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยผู้วิจัยจะไม่ชี้นำทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้ผู้ให้ข้อมูลหลักตอบไปในแนวทางที่ผู้วิจัยต้องการ แต่อาจมีการขอให้ผู้ให้ข้อมูลหลักให้ข้อมูลเพิ่มเติมในบางประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการรายละเอียดของข้อมูลเพิ่มขึ้น เพื่อเชื่อมโยงการสัมภาษณ์ให้เข้าสู่ประเด็นที่ต้องการศึกษาอย่างลึกซึ้ง และตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นการตรวจสอบและสรุปประเด็นตามแนวคำถามเป็นระยะ เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย

ส่วนการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) โดยไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า ดังนั้นเมื่อสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้ว ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์ข้อมูลทันที เพื่อสร้างมโนทัศน์ (concept) และจัดหมวดหมู่ (categorize) มโนทัศน์ต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อสัมภาษณ์เป็นรายต่อไป ที่เชื่อว่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากมิติ (dimentions) และคุณสมบัติ

(properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ระดับลึกที่ผ่านมา ส่วนการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ระดับลึกรายต่อ ๆ มา ผู้วิจัยได้เลือกโดยคำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการต่อไป จนเมื่อวิเคราะห์ข้อมูลแล้วเสร็จ จนผู้วิจัยมั่นใจว่า แบบแผนต่าง ๆ ของกลุ่มมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นนั้นซ้ำ ๆ กันจนเป็นแบบแผนที่แน่นอน แม้เมื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ ต่อไปก็ไม่ได้ข้อมูลเพิ่มเติมอีก (theoretical saturation) ผู้วิจัยจึงหยุดศึกษาข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก โดยได้ผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นผู้ใหญ่บ้านหรือประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน พัฒนาการอำเภอ เหรัญญิก เลขานุการ และสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทั้งผู้ที่กู้และไม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน จำนวน 20 คน

2. **การจัดกลุ่มสนทนา** (focus group discussion) เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการทราบถึงความคิด ความเชื่อ และทัศนะของผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งฝ่ายที่เป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านที่กู้เงินกองทุนเพื่อแปรรูปผลผลิต และคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นความคิดเห็น ฐานคิด และทัศนคติร่วมกันหรือแตกต่างกันในกลุ่ม ผู้วิจัยจึงศึกษาข้อมูลด้วยวิธีการจัดกลุ่มสนทนา เพื่ออาศัยพลวัตรของกลุ่ม (group dynamic) เป็นสิ่งกระตุ้นให้แต่ละกลุ่มแสดงความคิดเห็น และทัศนะของตนเองออกมาอย่างเปิดเผยและจริงใจ โดยเลือกผู้ร่วมกลุ่มที่มีคุณลักษณะพื้นฐานคล้ายคลึงกัน (homogeneous) โดยจัดกลุ่มสนทนาเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสมาชิกกองทุนซึ่งมีผู้ร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 7 คน และกลุ่มคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มีผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 6 คน รวมสมาชิกผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 13 คน

3. **การสังเกตและจดบันทึก** (observation and field – note) ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตเป็น 2 แบบ คือ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในช่วงแรกของการศึกษา เพื่อสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนโดยการสร้างความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ (rapport) กับคนในชุมชน หลังจากนั้นจึงใช้วิธี การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อสังเกตสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศในชุมชน เช่น การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อพิจารณาเงินกู้ การสนทนาระหว่างเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้านกับสมาชิก การประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการกองทุน เป็นต้น สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสังเกตนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่ได้ มาใช้ประกอบการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนา รวมทั้งศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้จาก ชุมชนบ้านเขาขมิ้นจากหลายแหล่ง หลายวิธีการ และหลากหลายกลุ่มบุคคล (triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงกับความเป็นไปของปรากฏการณ์ในชุมชนให้มากที่สุด

แนวทางการศึกษา

เนื่องจากการศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้าน : ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูผลผลิตรายย่อย เป็นการศึกษากรณีศึกษา (case study) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในการศึกษาครั้งนี้ จึงศึกษาโดยใช้แนวคำถาม (guideline) ที่โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจัดทำขึ้นเป็นแนวคำถามหลักและปรับแนวคำถามดังกล่าว เพื่อศึกษาเจาะลึกเกี่ยวกับแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของคนในชุมชนด้านการแปรรูปผลผลิต (ดังแนวคำถามในภาคผนวก)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่

1. ผู้ให้ข้อมูลจากโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก

ลำดับและอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินกองทุน
1. ผู้ใหญ่บ้าน/ทำไร่ ทำสวน	ชาย	55	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	กู้
2. ทำไร่ สวนยางพารา	ชาย	45	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
3. ภารโรง	ชาย	40	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	กู้
4. รับจ้าง	ชาย	70	-	-
5. ทำไร่มันสำปะหลัง เลี้ยงเป็ด	ชาย	41	-	-
6. บัณฑิตอาสา	หญิง	24	-	-
7. ขายก๋วยเตี๋ยวและของชำ	หญิง	54	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	กู้
8. ทำมะม่วงหิมพานต์	หญิง	28	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
9. พัฒนาการอำเภอ	ชาย	46	-	-
10.สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	52	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
11.ประธานกลุ่มสมุนไพร/ ทำไร่นา สวนผสม	ชาย	67	-	-
12. ทำสวนยางพารา	หญิง	29	เหรัญญิกสัจจะออมทรัพย์	กู้
13.ประธานกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	54	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	-
14.ค้าขาย	หญิง	42	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้

ลำดับที่	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินกองทุน
15.ทำงานโรงงาน	ชาย	26	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
16.ทำไร่/มะม่วงแช่อิ่ม	หญิง	38	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
17.ทำไร่	ชาย	34	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
18.รับจ้าง	ชาย	60	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ไม่กู้
19.ปลูกผักปลอดสารพิษ/มะม่วงแช่อิ่ม	หญิง	51	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
20.เลี้ยงไก่	ชาย	39	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้

2.ผู้ให้ข้อมูลโดยการจัดกลุ่มสนทนา

2.1 กลุ่มแม่บ้านและสมาชิกกลุ่มแปรรูปผลผลิต

ลำดับและอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินจากกองทุน
1. รับจ้าง/แปรรูปผลผลิต	หญิง	34	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
2. ทำไร่/แปรรูปผลผลิต	หญิง	42	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
3. แม่บ้าน/แปรรูปผลผลิต	หญิง	37	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
4. ทำไร่/แปรรูปผลผลิต	หญิง	51	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
5. ทำไร่,รับจ้าง/แปรรูปผลผลิต	หญิง	48	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
6. ทำไร่/แปรรูปผลผลิต	หญิง	55	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้
7. รับจ้าง/แปรรูปผลผลิต	หญิง	35	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	กู้

2.2 กลุ่มคณะกรรมการกองทุน

ลำดับและอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินจากกองทุน
1.ทำไร่	ชาย	45	กรรมการ	-
2.รับจ้าง	หญิง	38	กรรมการ	กู้
3.ทำไร่	ชาย	50	กรรมการ	กู้

ลำดับและอาชีพ	เพศ	อายุ	ตำแหน่งในกองทุนหมู่บ้าน	การกู้เงินจากกองทุน
4.ค้าขาย	หญิง	47	กรรมการ	กู้
5.เลี้ยงสัตว์	ชาย	51	กรรมการ	กู้
6.ทำไร่	หญิง	35	กรรมการ	กู้

สรุปจำนวนผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก	20	คน
ผู้ให้ข้อมูลโดยการจัดกลุ่มสนทนา	13	คน
รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น	33	คน

การแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาข้อมูล

ข้อมูลในการวิจัย กรณีศึกษา (case study) ครั้งนี้ ศึกษาจากข้อมูลในช่วงเวลาเดียวกันกับการศึกษา กรณีศึกษาของชุมชนหมู่บ้านอื่น คือ การแบ่งช่วงเวลาเป็น 3 ช่วงเวลากว้าง ๆ คือ

ช่วงที่ 1 ช่วงเวลาก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ เช่น มีการผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ และการแลกเปลี่ยนตามกลไกตลาด

ช่วงที่ 2 ช่วงเวลาที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ / จนถึงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน

ช่วงที่ 3 ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชนจนถึงปัจจุบัน

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ในขณะศึกษาข้อมูลในพื้นที่ชุมชนบ้านเขาขมิ้น ผู้วิจัยได้ประมวลผลข้อมูลควบคู่ไปกับการศึกษาข้อมูล โดยการฟังข้อมูลจากเทปบันทึกเสียงซ้ำ หลังจากการสัมภาษณ์ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนาแต่ละครั้ง และเขียนรายละเอียดของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกเพื่อเป็นแนวทางที่จะใช้ในการปรับปรุงการสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไป จนสามารถเก็บข้อมูลได้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์การวิจัยและปัญหาในการวิจัยที่ต้องการศึกษาจึงหยุดการศึกษาข้อมูล

หลังจากเก็บข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก และการจัดกลุ่มสนทนามาจัดระบบ ถอดเทปบันทึกเสียงคำต่อคำ จัดพิมพ์ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม ด้วยโปรแกรม Microsoft word 97 จนครบทุกราย

2. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม Atlas / ti Visual Qualitative Data ในการทำ open coding เพื่อจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (category data) ตามคุณสมบัติ (properties) ของมโนทัศน์ (concept) แต่ละกลุ่ม และแยกข้อมูลที่มีความหมายสามารถอธิบายเรื่องทุนชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นและกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องออกจากข้อมูลที่ไม่มีความหมายและไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้

3. นำข้อมูลทั้งหมดที่จัดหมวดหมู่แล้ว มาแปลความหมายข้อมูล (interpreting data) แล้วเขียนคำอธิบายเกี่ยวกับทุนชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นและกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยความไวทางทฤษฎี (theoretical sensitivity) จากประสบการณ์ในการศึกษา แนวคิด และเอกสารงานวิจัย รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องเป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้คำอธิบายกับข้อมูล

4. สร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (theoretical coding) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีโดยอาศัยการตีความ (interpretation) แล้วกำหนด (construct) ข้อเสนอ (proposition) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ต่อไป

การนำเสนอผลการศึกษาวิจัยกรณีศึกษา

หลังจากวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยรายงานผลการวิจัย ด้วยการนำเสนอรายละเอียด (thick description) เพื่อสื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของเรื่องที่ศึกษา โดยนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

บทที่ 2 บ้านเขาขมิ้นกับชุมชนก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเขาขมิ้นภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 4 การปรับตัวและตอบโต้ของชุมชน

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 6 สรุปผลและข้อเสนอแนะ

บทที่ 2
ชุมชนบ้านเขาขมิ้นกับทุนชุมชน ก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

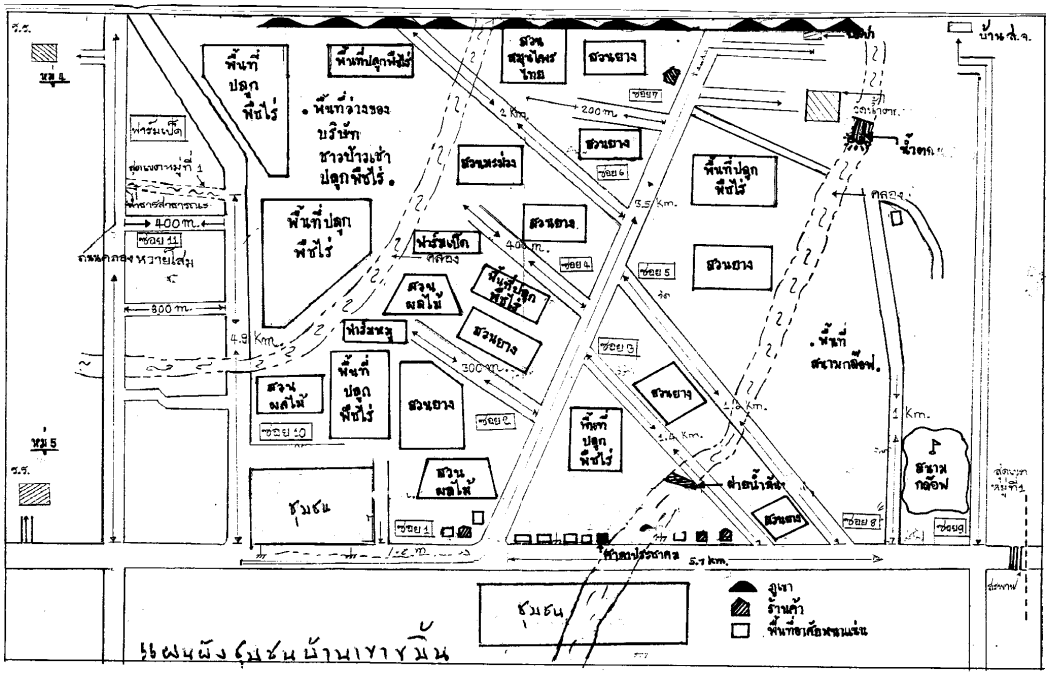
บริบทของชุมชนบ้านเขาขมิ้น

บ้านเขาขมิ้นเป็นชุมชนชนบทขนาดกลางแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับถนนสายหลักชลบุรี-แกลง ใช้เวลาเดินทางจากกรุงเทพมหานครถึงหมู่บ้านประมาณ 2 ชั่วโมง การคมนาคมสะดวกทั้งจากกรุงเทพมหานครมายังบ้านเขาขมิ้น และจากบ้านเขาขมิ้นสู่ตัวอำเภอและจังหวัด ซึ่งมีรถโดยสารประจำทางที่วิ่งผ่านระหว่างจังหวัด วิ่งผ่านถนนสายหลักสายนี้ตลอดเวลา แต่คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็นิยมเดินทางโดยรถจักรยานยนต์และรถยนต์ส่วนตัวหรือรถโดยสารประจำหมู่บ้านที่เข้าเมืองในช่วงเช้าและกลับเข้าหมู่บ้านในช่วงสายเพื่อการจับจ่ายซื้อของและติดต่อกับส่วนราชการในตัวอำเภอและจังหวัดมากกว่า เพราะการโดยสารรถโดยสารประจำทางระหว่างจังหวัดไม่ผ่านเข้ามาในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ผู้โดยสารรถยนต์โดยสารประจำทางต้องเดินเข้าไปในชุมชนหรือให้ญาตินำจักรยานยนต์ออกมาคอยรับเข้าหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ห่างจากถนนใหญ่ประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งบางครั้งไม่ค่อยสะดวกนัก

ที่ตั้งของชุมชนบ้านเขาขมิ้น แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก แต่บริเวณของหมู่บ้านไม่ได้อยู่ติดกับชายทะเล หากแต่เป็นที่ราบชายเขา ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำสวนยางพารา สวนผลไม้ พืชไร่ ฟาร์มเห็ด สวนสมุนไพร การแปรรูป ผลผลิตที่ปรากฏชัด คือ การแปรรูปมะม่วง การอบมะม่วงหิมพานต์ และการผลิตยาจากสมุนไพร ส่วนการรับจ้าง คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งจะรับจ้างทำงานในหมู่บ้านทั้งในส่วนของงานเกษตรกรรม และการแปรรูปผลผลิตในหมู่บ้าน อีกส่วนหนึ่งจะออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างตามแหล่งอุตสาหกรรมที่อยู่นอกชุมชน แต่ยังคงพักอยู่ในชุมชนและเดินทางไปกลับ

ปัจจุบัน ประชากรในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีจำนวนครัวเรือน 137 หลัง มีประชากร 595 คน แยกเป็นชาย 300 คน หญิง 295 คน มีพื้นที่ของชุมชนประมาณ 13,350 ไร่ ซึ่งคนในชุมชนใช้เป็นแหล่งทำมาหากินและอยู่อาศัยไปพร้อมกัน แหล่งน้ำสำคัญ คือ คลองชลประทาน แหล่งน้ำจาก น้ำตกใกล้หมู่บ้าน และใช้น้ำดื่มน้ำใช้จากประปาของหมู่บ้าน การตั้งบ้านเรือนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งทำกินไม่ได้มีการวางแผนและแยกกันอย่างเด่นชัด ส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยกับที่ทำกินจะเป็นแหล่งเดียวกัน มีศาลาประชาคม 1 แห่ง เป็นศูนย์รวมของแหล่ง

ข่าวสารข้อมูล ที่พบปะและประชุมของหมู่บ้าน รวมทั้งจัดกิจกรรมรวมกลุ่มของคนในชุมชน ดังแผนผังการใช้ที่ดินและสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ดังนี้

แผนผังชุมชนบ้านเขาขมิ้น

ทุนชุมชนบ้านเขาขมิ้นก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ทุนชุมชน (community capital) นับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชน นับตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งชุมชนไปจนถึงการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชน โดยทั่วไป**ทุนชุมชน** หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิต เพื่อการดำรงอยู่ของทั้งตนเองครอบครัวและของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่คนสร้างสรรค์ หรือเก็บเกี่ยวมาจากธรรมชาติ ซึ่งอาจจะแบ่งประเภทของทุนชุมชนได้เป็นหลายมิติขึ้นอยู่กับ perspective หรือ วิธีการมองหรือความสนใจของผู้แบ่ง เช่น อาจจะแบ่งเป็นทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนความรู้ และทุนเงินตรา (นภาภรณ์ หะวานนท์ , 2546) หรือแบ่งเป็น ทุนระบบนิเวศน์ ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ทุนสติปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนเงินตรา และทุนคน โดย **ทุนชุมชน** มีความหมายนัยเดียวกันกับคำว่า **ทรัพย์สินของชุมชน** (อุทัย ดุลยเกษม . 2545 : 186 – 193 , 283) ซึ่งจากการศึกษาจากบริบททั่วไป สภาพชุมชนและทุนชุมชนในหมู่บ้านเขาขมิ้น พบว่า ชุมชนเขาขมิ้นมีทุนชุมชนที่สามารถสรุปเป็นมิติที่สำคัญ ได้ 4 ด้าน โดยรวมทุนธรรมชาติ ทุนระบบนิเวศน์เข้าด้วยกันเป็นทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และรวมทุนวัฒนธรรม ทุนความรู้ ทุนสติปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทุนภูมิ

ปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา ส่วนทุนคนนั้น ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนี้ ภาพของทุนคน ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก

ทุนธรรมชาติกับการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน

ทุนธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะกล่าวรวมถึงระบบนิเวศวิทยาในชุมชน นับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชน เพราะเป็นปัจจัยสำคัญ อันดับแรกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ทั้งยังเป็นสิ่งที่จะกำหนดให้ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ มั่งคั่งหรือขาดแคลนได้ในอนาคต

ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีความเป็นมาที่ยาวนาน และมีความเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์การกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ไม่ปรากฏประวัติการตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัยของคนในชุมชนชัดเจนนัก นอกจากจะสามารถคาดคะเนอายุของชุมชนได้ว่ามีอายุกว่าร้อยปีตามอายุของวัดแห่งแรกของชุมชนที่มีอายุยืนยาวอยู่ในชุมชนมาแล้วไม่น้อยกว่าร้อยปีหรือสองชั่วอายุคน ส่วนข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนที่ชัดเจนประการหนึ่งคือ พื้นที่ตั้งชุมชนบ้านเขาขมิ้นในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีปัจจัยดึงดูดให้คนจากต่างถิ่นอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้อย่างต่อเนื่อง อย่างหลากหลายกลุ่มคนและจากหลากหลายพื้นที่ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นี้ในอดีต เป็นบริเวณผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และแหล่งน้ำ มีสัตว์ป่าชุกชุมมีป่าไม้ที่มีค่าและมีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์ ทำให้คนในชุมชนได้ใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน และเป็นวิถีชีวิตที่คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยการพึ่งพิงทุนธรรมชาติในชุมชนไม่ต้องซื้อหาจากนอกชุมชน เพราะทุกครอบครัวสามารถหาอาหารได้จากป่าไม้และแหล่งน้ำในชุมชน เช่น สามารถทำกะปิกินเองได้ หาปลาจากในคลองมากินเองได้ ข้าวก็ปลูกกันเอง ดังที่ประธานกลุ่มแม่บ้านเขาขมิ้นเล่าว่า

> *“...สมัยก่อนนี่ คือ เราไม่ต้องดิ้นรนออกไปหาอะไร คือไม่ต้องออกไปหาซื้อของมากินในครอบครัว สมัยก่อนก็ทำกะปิกินเอง ปลาก็ไปหาได้เองใช่มั๊ย คือ วันๆ ก็ไม่ต้องใช้เงิน ปลาก็เยอะมากเลย ปลาในคลอง ก็มีแค่ว่าเครื่องครัวก็อยู่ได้ มีข้าวสารๆ ทำกินเอง ปลูกข้าวกินเอง สมัยก่อนน่ะ...”*

ซึ่งสอดคล้องกับผู้นำชุมชนอีกท่านหนึ่งที่เล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบ้านเขาขมิ้นว่า เป็นแหล่งที่มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ซึ่งเป็นสัตว์ป่าหายากในสมัยนี้อยู่ เช่น กวาง เก้ง หมูป่า เลียงผา กระจง ไก่ฟ้า อาศัยอยู่ ดังที่เล่าว่า

“...สมัยก่อนแถวนี้ มีเยอะเลยครับ ช้าง เสือ เก้ง กวาง หมูป่า แม้กระทั่งเลียงผานะครับ แล้วก็หมี พวกนี้มีหมดแหละครับ พวกกระจง พวกกระรอกอะไรนี่เยอะมาก ไก่ฟ้าพญาลอสมัยนู้นเยอะนะครับ...”

จากตัวอย่างข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกนี้ เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงสภาพความสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าบริเวณนี้ ว่ามีสิ่งจูงใจให้ผู้คนจากถิ่นต่างๆ อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ เพราะพื้นที่ป่าไม้บริเวณนี้เป็นป่าไม้อุดมสมบูรณ์ และมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ซึ่งคนในชุมชนสามารถตัดไม้ซุงในป่ามาขายแปลงเป็นทุนเงินตราเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตได้ นอกจากนี้ ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นน้ำตกอยู่ใกล้เคียงหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในการบริโภคของคนในชุมชน ชุมชนบ้านเขาขมิ้นจึงเป็นชุมชนที่อุดมไปด้วยทุนทางธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ฯลฯ ซึ่งในช่วงแรก คนในชุมชนต่างก็ใช้ทุนธรรมชาตินี้เพื่อการกินอยู่ของคนในครอบครัว ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับธรรมชาติ และอยู่ในภาวะที่ธรรมชาติสามารถผลิตทุนธรรมชาติเหล่านี้ขึ้นมาทดแทนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้ ระบบนิเวศวิทยาในชุมชนจึงหมุนเวียนและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งป่าไม้ แหล่งน้ำ สัตว์ป่า และคนในลักษณะของการพึ่งพาและเกื้อกูลกัน ชีวิตของคนและระบบนิเวศวิทยาในชุมชนจึงมีความสมดุล และดำเนินไปอย่างปกติสุข

แต่เนื่องจาก การที่คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ต่างอพยพเคลื่อนย้ายจากถิ่นเดิมเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นด้วยเหตุผลของการแสวงหาแหล่งทุนธรรมชาติใหม่เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต ทำให้ในเวลาต่อมา การแสวงหาผลประโยชน์จากทุนธรรมชาติของชุมชน ทั้งโดยการตัดไม้ ทำลายป่า และขยายพื้นที่ทำกิน เพื่อเพิ่มผลผลิตแก่ครอบครัวของตนเอง และการขายให้ผู้อพยพเข้ามาอยู่รายใหม่ ก็ทำให้ทุนธรรมชาติในชุมชนเริ่มลดลง ทั้งป่าไม้ แหล่งน้ำ สัตว์ป่า และที่ดิน ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนในช่วงเวลาต่อมา

ทุนทางสังคม (social capital) **กับเยื่อใยในชุมชน**

ทุนทางสังคม เป็นทุนสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับชีวิตคนในสังคม เพราะคนเราไม่ได้ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยทุนธรรมชาติเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังต้องพึ่งพา พึ่งพิง และอาศัย ซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนเดียวกันตามระบบเครือญาติ คนบ้านเดียวกัน คนนับถือผีเดียวกัน คนพูดภาษาเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับคนนอกชุมชนที่มีความเกี่ยวพัน เกื้อกูลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้คนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุข

อย่างไรก็ตาม มิติของทุนทางสังคมมีความกว้างขวางหลากหลายมิติ ประกอบด้วยระบบคุณค่า ความสัมพันธ์ และความรู้ของชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนล้วนแตกต่างกันออกไปอย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับวิถีการผลิตและวิธีดำรงชีวิตของคนในแต่ละชุมชน ที่มีความสัมพันธ์ความเปลี่ยนแปลง และความเสื่อมถอยไปตามยุคสมัย ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีอยู่หลายอย่าง โดยเฉพาะในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทุนทางสังคมที่ปรากฏชัดเจน และน่ากล่าวถึง ได้แก่

ความเป็นเครือญาติ แม้ว่าคนในหมู่บ้านเขาขมิ้นจะเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาจากหลายแหล่ง แต่จากการที่อพยพเข้ามาอยู่ในบ้านเขาขมิ้นเป็นกลุ่ม และมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ปิด คือ การคมนาคมไม่สะดวก คนในชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันโดยการแต่งงาน หรือความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นญาติกัน เช่น ที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งเล่าถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่ทำให้พัฒนามาเป็นเครือญาติกันเกือบทั้งชุมชน ดังนี้

> *"... เป็นเพราะว่าคนนั้นเป็นลูกสาวของคนนี้นะ เขามาอยู่นาน 20 ปี 30 ปี อะไรอย่างนี้ นี่มาอยู่ตั้ง 40 ปีแล้วคือ ลูกของคนนี้เขาไปได้กับลูกคนนี้ๆ ก็ไปได้กับหลานคนนี้ก็คือว่า เขาเป็นเครือญาติโยงกันหมดเลย ตรงนี้จะเป็นเครือญาติกันหมดเลยนะน่ะ..."*

การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชุมชนบ้านเขาขมิ้นในอดีต คนในชุมชนจะพึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกัน มีการลงแขกขุดมันสำปะหลัง โดยคนในหมู่บ้านจะรวมตัวกันเพื่อหมุนเวียนไปขุดมันสำปะหลังตามบ้าน โดยไม่ต้องมีการจ้างแรงงาน มีการช่วยเหลือกันตลอดเวลา เช่นที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งพูดว่า *"... ช่วยเหลือกันตลอด มีข้าวมีอะไรยืมกันกินได้ เจ็บป่วยอะไรก็ช่วยเหลือกันพาส่งโรงพยาบาลรักษา แล้วก็ช่วยกันดูแลกัน..."*

ความเป็นเครือญาติและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นที่เกิดจากการเป็นเครือญาติกันโดยสายเลือด โดยการแต่งงาน หรือการนับถือกัน ทำให้ในอดีตคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และเป็นทุนชุมชนอย่างหนึ่งที่ส่งผลมาถึงคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นในปัจจุบัน ที่ยังมีระบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และมีการรวมกลุ่มกันของคนใน ชุมชนหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มสมุนไพร และกลุ่มสุดท้ายที่เข้าไปในหมู่บ้าน คือ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน แต่เนื่องจากชุมชนบ้านเขาขมิ้นเป็นชุมชนขนาดกลาง ในกลุ่มของผู้นำชุมชนจะมีบทบาทของการเป็นผู้นำกลุ่มหลายกลุ่ม เช่น ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ก็จะมีบทบาทของการเป็นประธานกองทุน และเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มแม่บ้าน ในขณะที่คนในชุมชนก็จะมีบทบาทของการเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่ตั้งขึ้นในชุมชนแทบจะทุกกลุ่ม แต่ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่

ความทันสมัย ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านเขาขมิ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มบ้านใกล้เรือนเคียง กลุ่มเพื่อน กลุ่มคนรู้จักมากกว่าความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการด้วยระบบกลุ่มจัดตั้ง

ทุนภูมิปัญญาและทุนความรู้ในชุมชน

การที่คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นส่วนใหญ่จะอพยพจากต่างถิ่นเข้ามาบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกินในบริเวณนี้ ทำให้ชุมชนบ้านเขาขมิ้นยอมรับวัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นดั้งเดิม และวัฒนธรรมประเพณีของคนในภูมิภาคชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกมาใช้ ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญาและความรู้ที่เกี่ยวเนื่องจากการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เช่น การที่คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นในอดีตต้องทำนาเพื่อ เก็บเกี่ยวข้าวไว้กินตลอดปี เมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว คนในชุมชนจึงร่วมกันทำบุญ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการแสดงความยินดีที่ฤดูการทำนาสิ้นสุดลง แต่อีกด้านหนึ่งคือการสร้างขวัญกำลังใจให้คนในชุมชน มีกำลังใจที่จะเริ่มต้นการผลิตรอบใหม่ในปีต่อไป รวมทั้งเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางศาสนากับคนในชุมชน ให้สืบเนื่องเป็นที่พึ่งซึ่งกันและกันต่อไป นอกจากนี้ในงานประเพณีเหล่านี้ บางบ้านที่ทำนาได้ข้าวมากหรือมีฐานะดีก็จะจัดให้มีมหรสพต่างๆ มาแสดงให้คนในชุมชนมาร่วมชม เพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจร่วมกัน การทำบุญหลังสิ้นสุดการทำนาของคนในชุมชน ได้แก่

การทำบุญลาน คือ การทำบุญที่ลานนวดข้าว หลังจากนวดข้าวประจำปีเสร็จแล้วในหมู่บ้านก็จะนัดทำบุญลานกันถือว่าเป็นการทำบุญข้าวใหม่ประจำปีไปด้วย สมัยก่อนนั้นนิยมทำกันทุกบ้านที่มีลานนวดข้าว เพราะการนวดข้าวในสมัยนั้น ชาวนาแต่ละเจ้าจะเก็บเกี่ยวข้าวในนาแล้วมัดเป็นฟ่อนและกองไว้เป็นแห่งๆ (โดยมากกองละ 10 ฟ่อน) แล้วก็ลากเข็นมาเข้าลานประดับลอมใหญ่เป็นลอมเรือนหรือลอมเพิงก็แล้วแต่เจ้าของลานเพื่อรวมนวดคราวเดียว แล้วคุ้ยข้าวหรือฝัดข้าว เสร็จแล้วนำเข้าเก็บในยุ้งฉางก็เป็นอันว่าเสร็จสิ้นการทำนาในปีนั้นๆ หลังจากนั้นจึงกำหนดวันทำบุญและบอกไปตามเพื่อนบ้านใกล้เคียงให้มาร่วมฟังพระเจริญพระพุทธมนต์และทำบุญตักบาตรในตอนเช้า บ้านใดมีฐานะดีก็จะมีมหรสพสมโภชในตอนกลางคืน เช่น หนังตะลุง เป็นต้น แต่การทำบุญลานนั้นไม่ได้ทำกันทุกบ้าน จะทำเฉพาะบ้านที่ได้ข้าวมากหรือมีกำลังพอจะทำได้เท่านั้น

การทำบุญกลางทุ่ง เป็นประเพณีท้องถิ่นดั้งเดิมซึ่งยังคงถือปฏิบัติจนถึงปัจจุบันนี้ การทำบุญกลางทุ่ง การทำบุญข้าวใหม่ หรือการทำบุญข้าวหลาม จะทำในอำเภอที่อยู่นอกเมืองหรือในชนบทซึ่งมีการทำนาเป็นอาชีพหลักจะทำประมาณเดือนสาม ดังนั้นจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “**ทำบุญเดือนสาม**” การทำบุญจะเริ่มจากพวกผู้ชายในหมู่บ้านช่วยกันไปตัดไม้ไผ่และ

ทางมะพร้าวมา ปลูกปะรำแล้วเอาฟางข้าวหรือเสื่อตามแต่ละหาได้มาปูรองให้พระนั่ง แต่ปัจจุบันได้มีการปลูกศาลาถาวรในหมู่บ้าน เพื่อที่จะไม่ต้องทำปะรำทุกปี

ส่วนพิธีทางสงฆ์ที่ถือปฏิบัติกันมา คือ นิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์ 2 คืน ซึ่งเรียกว่าการสวดมนต์เย็น พอรุ่งเช้าชาวบ้านจะนำภัตตาหารมาถวายพระภิกษุสงฆ์ซึ่งนิยมนิมนต์พระ 9 รูป แบบเดียวกับพิธีมงคลทั่วๆ ไป เพราะถือว่าการทำบุญนี้ทำเพื่อรับข้าวใหม่ที่เพิ่งจะเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ เป็นการสร้างกำลังใจให้กับชาวนา และถือเป็นการทำบุญประจำหมู่บ้าน เมื่อถวายภัตตาหารเช้าในวันแรกเรียบร้อยแล้วชาวบ้านจะกลับบ้านเพื่อเผาข้าวหลามเตรียมที่จะนำมาทำบุญในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเรียกว่าการทำบุญเผาข้าวหลามนั้นคงจะสืบมาจากสาเหตุนี้

ในเช้าวันที่สองที่ชาวบ้านจะนำอาหารและข้าวหลามมาทำบุญเพื่อส่งความทุกข์ ความเจ็บไข้ หรือสิ่งไม่ดีต่างๆ โดยจะทำเป็นภาชนะคล้ายเรือ (ใช้กาบหมาก) มาวางไว้ พอใส่บาตรเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำข้าว อาหาร น้ำ และขนม ไปใส่ภาชนะนั้น พอพระฉันภัตตาหารเสร็จแล้วก็สวดมนต์ ชาวบ้านก็ช่วยกันลากเรือกาบหมากออกไป มีคนเก่าๆ เล่าว่าข้าวปลาอาหารที่ใส่ไปเป็นการอุทิศให้กับดวงวิญญาณที่เร่ร่อน หรือสิ่งที่ไม่ดีในชีวิตของเราก็ให้ทิ้งไปในเรือกาบหมากให้หมด แล้วช่วยกันลากออกไปไกลพอประมาณก็ให้ทิ้งไว้ข้างทาง

ส่วนในเวลากลางคืนหลังจากพระเจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้วก็จะมีมหรสพให้ชม เช่น ลิเก หนังตะลุง ภาพยนตร์ วงดนตรี แล้วแต่ว่าในปีไหนจะจ้างมหรสพชนิดใดมาเล่นได้ นอกจากนี้ อาจจะมีกิจกรรมอื่นร่วมกัน เช่น การวิ่งควาย ซึ่งเป็นกิจกรรมการเล่นอย่างหนึ่งที่เป็นที่นิยมของคนในชุมชนแถบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

ส่วน**ทุนความรู้**หรือกระบวนการนำเอาทุนธรรมชาติมาใช้ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการที่ก่อเป็นระบบความรู้ในชุมชนนั้น ทุนความรู้ของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นเป็นทุนความรู้ที่แต่ละคนมีอยู่และติดตัวมาจากถิ่นฐานเดิมก่อนการอพยพเข้ามาในพื้นที่ชุมชนเขาขมิ้น แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ของชุมชน เช่น แม่ค้าขายก๋วยเตี๋ยว สมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งซึ่งอพยพจากชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเล และมีอาชีพประมงเรือเล็กมาตั้งร้านขายก๋วยเตี๋ยวก็ต้องมาเรียนรู้วิธีการทำก๋วยเตี๋ยวและเปลี่ยนอาชีพจากการทำประมงเรือเล็กมาค้าขายใหม่ ทุนความรู้ของคนในชุมชนในช่วงนี้จึงเป็นเรื่องของการทำมาหากินซึ่งใช้ทักษะในการผลิตและการดำเนินการไม่สูงนัก

ส่วนการศึกษาในระบบนั้น ในช่วงก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนี้ ภาคราชการยังไม่ได้เข้ามาตั้งโรงเรียนอยู่ในชุมชน คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นจึงต้องส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนในโรงเรียนประจำตำบล ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 5 กิโลเมตร ซึ่งเด็กในชุมชนที่ต้องการเรียนหนังสือต้องจับกลุ่มกันเดินไปโรงเรียน เพราะยังไม่มีถนนและยวดยานต์แล่นผ่าน การเข้ารับ

การศึกษาของเยาวชนในชุมชนจึงไม่ค่อยต่อเนื่อง ส่วนมากจะเรียนพอให้พ้นจากการศึกษาภาคบังคับ คือ การจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2480 และหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2491 ที่ใช้อยู่ในขณะนั้น การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนจึงเป็นเพียงการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่สอนอยู่ในโรงเรียนและนำมาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเท่านั้น

ทุนความรู้อีกอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในชุมชนในช่วงนั้น อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามพึ่งพิงตนเองด้านการรักษาพยาบาล ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งอาศัย ทำให้ชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีแหล่งความรู้เรื่องสมุนไพรอย่างกว้างขวาง ในส่วนของสมุนไพรจัดได้ว่าไม่อาจจะจำแนกได้ชัดเจนนักว่าเป็นทุนทางสังคมประเภทใด เพราะถ้าพิจารณาแหล่งที่เกิดของสมุนไพรว่ามาจาก ไพร หรือ ป่า และส่วนที่เหลือคือ สมุน ที่ต้องพึ่งพาป่า รวมถึงแมลงและสัตว์ป่า หรือสิ่งที่ได้จากป่า (อุทัย ดุลยเกษม , 2545 : 186) แล้ว สมุนไพรอาจจัดอยู่ในประเภทของทุนธรรมชาติหรือทุนด้านระบบนิเวศวิทยา แต่เมื่อคำนึงถึงความรู้ด้านการคัดเลือกสมุนไพร คุณสมบัติของสมุนไพร วิธีการใช้สมุนไพร การสืบทอดความรู้เรื่องใช้สมุนไพร การเสาะหาสมุนไพรและการใช้สมุนไพรเป็นยาแล้ว ความรู้ในส่วนนี้น่าจะเป็นทุนความรู้ในชุมชนได้ ในที่นี้จึงขอจัดสมุนไพรไว้ในส่วนของทุนความรู้ตามประโยชน์ใช้สอยและตามหน้าที่ของสมุนไพรที่แสดงบทบาทของการรับใช้ชุมชนในแง่ของการป้องกันและรักษาคนในชุมชนให้พ้นหรือทุเลาหรือหายจากการเจ็บป่วย ดังที่ คนทั่วไปเรียกว่ายาสมุนไพร

แนวคิดเรื่องการผลิตและการใช้ยาสมุนไพรในชุมชนนี้ หมอสน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านสมุนไพรในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ให้ข้อมูลว่า แนวคิดเรื่องสมุนไพร เกิดจากการที่คนในชุมชนต้องพึ่งตนเอง และคุ้นเคยกับสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคมานาน ตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย และเป็นความรู้เรื่องการรักษาพยาบาลที่สะสมอยู่ในชุมชน เช่น ความรู้ที่ว่าฟ้าทลายโจรเป็นพืชที่ใช้แก้เจ็บคอ แก้คออักเสบ ตาแดง ตาเจ็บ ท้องเสียและช้ำใน แต่เวลาที่เกิดเหตุการณ์ฉุกเฉิน เช่น งูกัดคนหรือสัตว์ในชุมชน แต่ไม่สามารถนำส่งโรงพยาบาลได้ หมอสนเคยแก้ปัญหาด้วยการนำฟ้าทลายโจรมาตำแล้วพ่นบริเวณแผลที่ถูกงูขว้างค้อนกัด ก็ช่วยให้ ผู้ป่วยหายจากการบาดเจ็บได้โดยไม่ต้องนำส่งโรงพยาบาล โดยทั่วไปยาสมุนไพรที่ใช้อยู่ในชุมชนจะเป็นยาที่มีลักษณะต่างกัน เช่น เป็นยาต้มหรือยาหม้อ ยาลูกกลอนผสมน้ำผึ้ง ยาชง และยาดองเหล้า ซึ่งแต่ละอย่างก็มีวิธีการผลิต การใช้ และตัวยาแตกต่างกันออกไปตามความต้องการของผู้ใช้ และตามคุณสมบัติของสมุนไพร โดยทั่วไปพืชที่เป็นสมุนไพร มักเป็นพืชที่คนในชุมชนใช้เป็นอาหารและรับประทานกันเป็นประจำและมีคุณสมบัติแตกต่างกัน เช่น

- ขมิ้นชัน แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
- ชุมเห็ดเทศ เป็นยาระบายช่วยในการขับถ่าย
- กระชาย แก้ท้องเดิน บำรุงหัวใจ
- ตำลึง บำรุงสายตา เพิ่มแคลเซียม
- หญ้าหนวดแมว ช่วยขับปัสสาวะ แก้กระษัย บำรุงไต

เป็นต้น

ศูนย์สมุนไพรในชุมชนบ้านเขาขมิ้น

ชุมชนบ้านเขาขมิ้น นอกจากจะเป็นชุมชนที่มีทุนชุมชนในหลายด้าน เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและทุนความรู้แล้ว ชุมชนบ้านเขาขมิ้น ในอดีต ยังมีภาพของ **ทุนเงินตรา**ที่ซ้อนอยู่ใน**ทุนทางสังคม**หรือระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน เพราะเมื่อศึกษาถึงเรื่องทุนเงินตราในอดีต คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นจะสะท้อนภาพให้เห็นว่าเงินเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายและไม่มีการใช้เงินในชีวิตประจำวันมากนัก เพราะแม้จะมีอาหารขายและราคาถูก แต่คนในชุมชนก็ไม่ค่อยซื้อกิน เพราะคนในชุมชนจะรู้จักกันทั่วทุกคน เวลาผ่านไปบ้านไหน ใกล้เวลารับประทานอาหาร เจ้าของบ้านก็จะเรียกให้ร่วมรับประทานอาหาร เช่น ตัวอย่างที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

> *“...ในอดีตนี่ส่วนมากไม่ค่อยพูดเรื่องเงินกันนะ เมื่อผมเด็กๆ นี่เงินสมัยนั้นยังใช้เหรียญ 5 ตังค์ 20 ตังค์ ก๋วยเตี๋ยวชามละ 2 สลึง ลอดช่องถ้วยละสลึง แต่ว่าไปไหนไม่ค่อยเน้นเรื่องเงิน เพราะว่าเดินไปถึงบ้านใคร เขาก็เรียก กินข้าว...”*

และสอดคล้องกับความเห็นของผู้นำชุมชนอีกท่านหนึ่งที่ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า

"...เงินไม่ใช่ตัวตั้ง แต่การเอื้ออาทรมากกว่าที่เป็นตัวตั้ง จะมีการหยิบยืมข้าวของเครื่องใช้กัน เช่น ยืมข้าว ยืมของ ยืมไม้คาน เขาจะขอยืมกัน ไม่มีการกู้ เงินไม่ค่อยมีประโยชน์ในสมัยนั้น เพราะเขาจะใช้หยิบใช้ยืมกัน เออ ! เอื้ออาทรต่อกัน..."

จากความเห็นและมุมมองของผู้นำชุมชนดังกล่าว และจากการสัมภาษณ์ระดับลึกสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและคนในชุมชน พบว่า ทุกคนมีความเห็นสอดคล้องกันในแง่ของการได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตในชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ว่าในช่วงเวลานั้น คนในชุมชนค่อนข้างจะอยู่ในสังคมปิด เพราะการคมนาคมไม่ค่อยสะดวก แต่เพราะความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ทำให้คนในชุมชนแต่ละครอบครัวสามารถดำรงชีพอยู่ได้ รวมทั้งพึ่งพาตนเองได้ ทั้งยังสามารถเผื่อแผ่ไปถึงเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงและคนในชุมชนด้วย การได้มาซึ่งสิ่งของที่ใช้ในการดำรงชีวิตจึงไม่ต้องใช้เงินตราเป็นตัวแทนในการได้มา แต่จะใช้วิธีการหยิบยืม เช่น การยืมข้าวของเครื่องใช้ เมื่อใช้เสร็จแล้วก็นำมาคืน ซึ่งเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ที่แฝงความเอื้อเฟื้อ เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งแลกเปลี่ยนหรือการซื้อขาย เป็นสิ่งซึ่งแม้ครอบครัวที่ไม่มีเงินก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้ ความเอื้ออาทรนี้ จึงเป็นเหมือนเงินตราที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ ความหมายของคำว่าทุนเงินตราในช่วงนั้นจึงขึ้นอยู่กับระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากกว่า ตัวเงินตราที่เป็นธนบัตร เช่น ความหมายของทุนเงินตราในชุมชนบ้านเขาขมิ้นในช่วงนั้น ซึ่งอาจแปลความหมายได้ว่าหมายถึง การให้ การรับ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความเอื้ออาทรมากกว่าการซื้อขาย

บ้านเขาขมิ้นกับจุดอ่อนของชุมชน

แม้ว่าเมื่อพิจารณาถึงความเป็นชุมชนบ้านเขาขมิ้น ในแง่ของทุนชุมชนแล้ว จะพบว่าชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีจุดแข็งในด้านของทุนทางธรรมชาติ และทุนภูมิปัญญาและความรู้ในเรื่องของสมุนไพร รวมทั้งความเอื้ออาทรของคนในชุมชนที่มีอยู่ต่อกัน แต่จุดอ่อนของชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็เกิดจากความมั่งคั่งของทุนธรรมชาติในชุมชนนั่นเอง เพราะทุนธรรมชาติเหล่านี้ได้กลายมาเป็นแรงจูงใจให้คนจากหลายท้องถิ่น เช่น ชลบุรี ระยอง อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมากขึ้นในลักษณะที่แต่ละกลุ่ม แต่ละฝ่ายต่างเข้ามาจับจองที่ดิน โดยการปลูกพืชไร่ในที่ที่ตนเองจับจองหรือซื้อต่อจากเจ้าของเดิมที่เป็นผู้เข้ามาจับจองเป็นเจ้าแรก เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ใดที่มีคนจับจองไว้แต่ทิ้งให้รกร้างไม่ทำกินก็จะถือว่าไม่มีเจ้าของ คนอื่นสามารถมาจับจองแทนได้ ดังมีคำกล่าวที่รู้กันว่า *"คนไหนไม่ทำก็ไม่ถือว่าเป็นที่ของตน คนไหนซื้อที่แล้วก็ต้องหาบต้องหาม"*

เมื่อมีคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้น ทุนธรรมชาติในชุมชนเริ่มถูกจับจองแก่งแย่ง ทำให้บริบทของชุมชนบ้านเขาขมิ้นเปลี่ยนแปลงไป ทุนธรรมชาติที่เคยมีอยู่เริ่มถูกทยอยนำออกไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านมากขึ้น จนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเริ่มลดลงและหมดไปในที่สุด แต่เนื่องจากในชุมชนบ้านเขาขมิ้นยังมีกลุ่มผู้นำที่ได้ร่วมกันต่อสู้เพื่อให้ชุมชนยืนหยัดอยู่ได้ และมีความเข้มแข็งพอสมควร ทำให้คนในชุมชนต่างอยู่ในชุมชนด้วยความสงบและร่วมกันดูแลรักษาชุมชน ทำให้ชุมชนบ้านเขาขมิ้นและคนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่อย่างเป็นสุขและต่อเนื่องมาจนถึง ช่วงเวลาปัจจุบัน

สรุปความ

ความเป็นชุมชนบ้านเขาขมิ้นในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย จากมุมมองของคนในชุมชน เกี่ยวกับทุนชุมชนที่ได้กล่าวมา อาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของชุมชนแห่งหนึ่ง ที่ก่อกำเนิดในบริบทของชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทุนธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนมีทุนทางสังคม ที่มีส่วนสำคัญในการลดความสำคัญของทุนเงินตรา และเพิ่มทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชนให้มากขึ้น ตามสภาพของชุมชนท้องถิ่นในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยทั่วไป และทุนชุมชนนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพราะมีคนอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแห่งนี้มากขึ้น และทุนธรรมชาติที่ลดลง เพราะธรรมชาติไม่สามารถสร้างทุนธรรมชาติมาทดแทนให้คนในชุมชนได้ใช้เป็นทุนชุมชนต่อไป

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเขาขมิ้น ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ความนำ

แนวคิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นแนวคิดกระแสหลักในการพัฒนาประเทศ ที่เริ่มต้นจากความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป ในช่วงกลางคริสศตวรรษที่ 18 ซึ่งทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถที่จะควบคุมธรรมชาติ และใช้ธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ส่วนตนมากกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา ทำให้ประเทศในโลกตะวันตกให้ความสำคัญกับแนวคิดการพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตั้งแต่ช่วงหลังของสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา และได้เผยแพร่แนวคิดนี้ไปสู่ประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศที่กำลังพัฒนา เช่น ประเทศไทยโดยผ่านกรอบแนวคิดของธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งเป็นองค์กรระหว่างประเทศที่มีอิทธิพลด้านการพัฒนาประเทศมากที่สุดองค์กรหนึ่ง ในช่วงทศวรรษ 1950-1980 ประเทศไทยตอบสนองต่อแนวคิดการพัฒนาของระบบทุนนิยมโลก โดยการประกาศนโยบายการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจและรับการลงทุนจากต่างประเทศอย่างขนานใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ได้ระบุจุดมุ่งหมายในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นที่การเพิ่มผลผลิตของเอกชนและมีรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริม แทนที่จะเป็นผู้ดำเนินการผลิตในช่วงนั้น เพื่อให้เกิดผลในการพัฒนา รัฐบาลจึงได้ทุ่มเททรัพยากรของรัฐเข้าไปในโครงการที่มีวัตถุประสงค์ในการเพิ่มผลผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ประเทศไทยเกิดการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม และทำให้การผลิตของชุมชนซึ่งเคยปลูกพืชอย่างหลากหลายเพื่อยังชีพ ต้องเปลี่ยนมาเป็นการผลิตพืชเชิงเดี่ยว เช่น อ้อย มันสำปะหลัง เพื่อเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่องต่อมา

เมื่อหลักการสำคัญของการผลิตด้านการเกษตรกรรมของประเทศเปลี่ยนแปลงไป การผลิตด้านเกษตรกรรมในชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ชุมชนบ้านเขาขมิ้นเองก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เพื่อรองรับนโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ โดยจุดเปลี่ยนที่สำคัญของแนวทางการพัฒนาประเทศอยู่ที่การที่รัฐบาลประกาศ

ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) ซึ่งเป็นการกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศที่ ชัดเจนว่ารัฐมีนโยบายและแนวปฏิบัติอย่างไร

บ้านเขาขมิ้นกับการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็เช่นเดียวกับชุมชนท้องถิ่นทั่วไปในประเทศไทยที่แม้ว่าจะไม่มีโอกาสได้รู้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) เป็นอย่างไร แต่กระแสปลุกเร้าเพื่อให้ประชาชนเห็นความสำคัญของทุนเงินตราด้วยคำขวัญที่เผยแพร่อย่างกว้างขวางทางด้านสื่อสารมวลชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐของผู้นำประเทศในช่วงนั้น คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัตน์ ที่ว่า “ **งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข** ” แพร่หลายไปทั่วประเทศไทยก็ทำให้คนในชุมชนที่มีชีวิตอยู่อย่างสงบหันมาให้ความสำคัญกับเงินตรา และแสวงหางานที่จะนำมาซึ่งเงินตรา ด้วยคาดว่าเมื่อมีงานทำก็จะมีเงินและมีความสุข และจากการที่มีนายทุนเริ่มเข้ามาจับจองที่ดินเพื่อปลูกพืช อุตสาหกรรมในชุมชน ก็ทำให้คนในชุมชนเกิดความตื่นตัวและสนใจการผลิตเพื่อขายมากขึ้น

ชุมชนบ้านเขาขมิ้น จากเดิมที่เริ่มมีคนต่างถิ่นอพยพเข้าไปจับจองบริวณป่าอุดมสมบูรณ์ในชุมชนเพื่อใช้เป็นที่ทำกิน ซึ่งเป็นการเข้ามาเพื่อร่วมใช้ทุนธรรมชาติของชุมชนบ้านเขาขมิ้นในลักษณะการผลิตเพื่อขายมีมากขึ้น ที่ดินถูกจับจองไปทั้งหมด จนเมื่อรัฐบาลเปิดป่าบริเวณนี้ให้เป็นป่าสัมปทาน ในปี พ.ศ. 2508 ผู้คนก็อพยพเข้ามาจับจองที่ดินบริเวณนี้ไปจนหมดสิ้นแล้ว การผลิตเพื่อการค้าจึงเริ่มขึ้น โดยมีการถางป่าเพื่อทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง เพื่อนำไปขายส่งต่อไปยังโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ทำให้ความต้องการโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ด้านถนน ไฟฟ้า น้ำประปาเพิ่มขึ้น แต่ความห่างไกลจากตัวจังหวัดของชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็ทำให้ไม่ได้รับการตอบสนองจากทางราชการเท่าที่ควร ประกอบกับความต้องการนำทรัพยากรในชุมชนออกไปจำหน่ายนอกชุมชนมีมากขึ้น ทำให้คนในชุมชนร่วมมือกันทำถนนเพื่อเชื่อมโยงการเดินทางและการขนส่ง ระหว่างชุมชนบ้านเขาขมิ้นกับโลกภายนอก คือ ถนนสุขุมวิท ซึ่งสร้างเสร็จเมื่อ ปี พ.ศ.2492 และเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักที่เชื่อมกรุงเทพมหานครกับจังหวัดในภาคตะวันออก ซึ่งได้แก่ จังหวัด สมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด ไปสิ้นสุดที่ชายแดนประเทศกัมพูชา

ถนนจากชุมชนสู่เมือง : จุดเปลี่ยนของทุนชุมชนบ้านเขาขมิ้น

เมื่อความต้องการถนนเป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมโยงชุมชนบ้านเขาขมิ้นสู่ถนนสุขุมวิทมีมากขึ้น และไม่ได้รับการตอบสนองจากภาครัฐ คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นจึงเกิดการรวมตัวกันขึ้น และเลือกผู้นำชุมชนท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้อาวุโสและได้รับการเคารพนับถือมาก

คนหนึ่งในชุมชนขึ้นมาเป็นผู้นำในการร่วมกันทำถนนจากชุมชนสู่ถนนสุขุมวิท ซึ่งมีระยะทางไกลประมาณ 6 กิโลเมตร การตัดถนนเส้นนี้ คนในชุมชนแต่ละครอบครัวจะส่งผู้แทนมาร่วมกันแผ้วถางที่ดินเพื่อทำถนนโดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก เริ่มขุดถนนในช่วงปลายปี พ.ศ. 2512 เสร็จก่อนสงกรานต์ในปี พ.ศ. 2513 เล็กน้อย

การมีถนนเชื่อมจากชุมชนสู่เมือง นอกจากจะทำให้การคมนาคมระหว่างชุมชนสู่เมืองมีความสะดวกมากขึ้นแล้ว ถนนจากชุมชนสู่เมืองสายนี้ยังเป็นเส้นทางสำคัญในการลำเลียงทุนธรรมชาติของชุมชนบ้านเขาขมิ้น เช่น ไม้ ผลผลิตจากป่าไม้ สัตว์ป่า และผลผลิตทางเกษตรกรรม เช่น อ้อยและมันสำปะหลังในชุมชน ไปป้อนตลาดและโรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมือง ภาพการไหลออกของทุนธรรมชาติ และผลผลิตทางเกษตรกรรมในชุมชนนี้ปรากฏดังที่ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นแกนนำในการทำถนนจากชุมชนสู่เมืองให้สัมภาษณ์ว่า *"...ผมเป็นคนดูแลและคนตัดทาง เป็นคนนำสินค้าพวกที่ผลิตได้ส่งออกไปขาย พวกอ้อย พวกมัน ก็ใช้จอบใช้เสียมขุดเอา เลื่อยไม้ออก เอาอ้อยออก เอามันออก..."* ผลผลิตเหล่านี้จึงนำรายได้มาสู่ชุมชนมากขึ้น และเป็นสิ่งที่ทำให้มีคนอพยพเข้ามาซื้อที่ดินและถากถางป่าเป็นที่ทำกินในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมากขึ้นเช่นกัน จนป่าไม้ในชุมชนเริ่มหมดไป ซึ่งส่งผลให้แหล่งน้ำในชุมชนเหือดแห้งไปด้วย จนต้องของบประมาณจากรัฐมาทำฝายกั้นน้ำ ดังที่ประธานกลุ่มแม่บ้านเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในชุมชนในอดีตและความขาดแคลนน้ำในปัจจุบันจนต้องของบประมาณจากทางราชการมาสร้างฝายและการลดลงของทุนธรรมชาติในชุมชนช่วงนี้ว่า *"...เดิมบนเขานี่แถวนี้มีแต่ป่า คือเป็นป่า น้ำมันก็เยอะ ในคลองนี่น้ำเต็มเลย มาเดี๋ยวนี้ในคลองไม่มีน้ำเลย ต้องของบประมาณมาทำฝาย..."*

จากสภาพของทุนธรรมชาติในชุมชนที่เริ่มหมดไป เพราะการตัดไม้ทำลายป่า เพื่อถากถางทำเป็นไร่มันสำปะหลังและไร่อ้อย ขายให้โรงงานอุตสาหกรรมแล้ว แหล่งน้ำในชุมชนก็เริ่มลดลงจนต้องทำฝายกั้นน้ำ ขณะเดียวกันการที่มีคนอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาในชุมชนมากขึ้นทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่เคยเกาะกลุ่มกันช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดำรงชีวิต การทำกิน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะแต่ละคนต่างต้องดิ้นรนทำมาหากินโดยการขยายที่เพาะปลูก และจ้างแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาเป็นคนงานในไร่มันสำปะหลัง และไร่อ้อยของตนเอง การเอาแรงหรือการช่วยเหลือกันในการทำงานก็ลดลงด้วย เพราะต่างคนต่างไม่มีเวลาไปแลกเปลี่ยนแรงงานกับผู้อื่น แม้แต่ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน ซึ่งเดิมเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชน เช่น ปัญหาด้านเส้นทางคมนาคม คนในชุมชนก็ร่วมมือกันตัดถนนจนสามารถแก้ปัญหานี้ได้ด้วยพลังของคนในชุมชน แต่ในช่วงของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนี้

เมื่อป่าถูกทำลาย และในชุมชนเกิดการขาดแคลนน้ำ การแก้ปัญหาของคนในชุมชนก็คือการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุและพึ่งพิงหน่วยงานของรัฐ

ระบบอุปถัมภ์ “เกี๊ยวจู๊กับลูกไร่” และทุนทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง

เดิมเมื่อเริ่มต้นตั้งชุมชนบ้านเขาขมิ้น คนในชุมชนต่างเลี้ยงชีพด้วยการเกษตรกรรมในลักษณะของการปลูกพืชเพื่อใช้ในการยังชีพ และแลกเปลี่ยนกันในชุมชนและระหว่างชุมชนใกล้เคียง ในแต่ละปีคนในชุมชนจะประกอบอาชีพหมุนเวียนกันหลายอย่าง เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ หาของป่า และตัดไม้ แต่เมื่อสภาพของหมู่บ้านที่เคยเป็นหมู่บ้านปิด เริ่มถูกเปิดเพราะมีการตัดถนนจากหมู่บ้านออกไปสู่ถนนสุขุมวิท สภาพของหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ทำให้คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นหันมาประกอบอาชีพทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง และทำสวนยางพารา ซึ่งเป็นการทำเกษตรกรรม ที่มีแหล่งรับซื้อแน่นอน แต่ต้องมีการลงทุนเรื่องปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ทำให้เกิดระบบเกี๊ยวจู๊หรือระบบเถ้าแก่ขึ้นมาในชุมชน คนในหมู่บ้านเริ่มมีหนี้สินเพราะต้องกู้เงินจากนายทุนมาลงทุน หากได้ผลผลิตดี สามารถนำเงินไปชำระคืนให้แก่นายทุนได้ ชาวไร่ ชาวสวนก็จะมีเงินเก็บและสามารถใช้สอยเงินในชีวิตประจำวันได้อย่างไม่ฝืดเคือง

การกู้เงินจากเกี๊ยวจู๊ หรือการกู้เงินจากเจ้าของโรงงานหรือ **เถ้าแก่** โดยผู้กู้ต้องเป็นคนงานในสังกัดของเกี๊ยวจู๊ หมายถึงว่ามีสัญญาต่อกันว่า เจ้าของไร่ จะกู้เงินจากเกี๊ยวจู๊ไปใช้ในการลงทุน เช่น ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง เจ้าของไร่จะทำสัญญาเงินกู้กับเกี๊ยวจู๊เป็นรายปี โดยเกี๊ยวจู๊จะจ่ายเงินให้เจ้าของไร่ก่อน เพื่อให้นำเงินนี้ไปลงทุนทำไร่ การคิดดอกเบี้ยจะเริ่มคิดเมื่อรับเงินไป จนถึงฤดูเก็บผลผลิต ก็จะหยุดคิดดอกเบี้ยเพราะถือว่าเริ่มมีรายได้หรือ**เริ่มหยิบ**แล้ว โดยทั่วไปจะคิด ดอกเบี้ย ร้อยละ 20 ต่อ 1 ฤดูกาลผลิต พอครบรอบปี หลังจากตัดอ้อยเสร็จแล้ว หากเจ้าของไร่ไป กู้เงินจากเกี๊ยวจู๊อีก เกี๊ยวจู๊ก็จะเริ่มคิดดอกเบี้ยเงินกู้ที่เจ้าของไร่หรือคนงานกู้ไปปลูกพืชไร่และใช้จ่าย จนกว่าจะเริ่มเก็บผลผลิตหรือเริ่มหยิบก็จะหยุดคิดดอกเบี้ย

แต่เนื่องจากระบบการกู้เงินจากเกี๊ยวจู๊ไม่ใช่เป็นเรื่องของการให้เงินกู้ยืมเท่านั้น แต่รวมถึงการซื้อเชื่อสิ่งที่ใช้ในการเพาะปลูก เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง รวมทั้งสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น ข้าว อาหาร ยารักษาโรค เสื้อผ้า จากเกี๊ยวจู๊ด้วย นอกเหนือจากเป็นเจ้าหนี้แล้ว เกี๊ยวจู๊ยังเป็นเหมือนผู้อำนวยความสะดวกให้ชาวไร่ชาวสวนที่เป็น **ลูกไร่** ของตนเองด้วย ทำให้คนในชุมชนเขาขมิ้นเกิดความเกรงใจ และถือเป็นบุญคุณ เมื่อขึ้นกับเกี๊ยวจู๊คนนี้แล้วก็จะมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไป แม้ในบางปีผลิตผลจากไร่ จากสวน ขายได้ราคาดีมีเงินเก็บ

แต่เมื่อเริ่มฤดูกาลเพาะปลูก ลูกไร่เหล่านี้ก็จะซื้อเชื่อหรือกู้เงินจากเกี๋ยวจี๊มาลงทุนทำไร่ทำสวนต่อไป หากปีใดผลผลิตราคาตกต่ำ ลูกไร่ขายผลผลิตไม่ได้ราคา ก็จะตกเป็นลูกหนี้ของเกี๋ยวจี๊ ซึ่งทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากวงจรการเป็นหนี้สินของเกี๋ยวจี๊ไปได้ จนบางครั้งลูกไร่ต้องสูญเสียที่ดิน เพื่อใช้หนี้เกี๋ยวจี๊และกลายมาเป็นคนงานในไร่ของเกี๋ยวจี๊ไป อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า ระบบเกี๋ยวจี๊ หรือระบบนายทุนในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นเริ่มเข้าสู่วงจรหนี้สินและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ที่ระบบธนาคารเข้ามาแทรกแซงวงจรหนี้สินนอกระบบของนายทุนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนกลายมาเป็นลูกหนี้ของธนาคาร และทำให้ระบบการกู้เงินจากเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊ของคนในชุมชนถูกทำลายไป

อย่างไรก็ตาม ระบบการกู้เงินจากเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊นี้ ในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในระยะต้นๆ นั้น ระบบนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นระบบที่มีความหมายและมีความสำคัญต่อคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น เพราะระบบนี้เป็นทุนชุมชนที่สำคัญ เพราะเป็นทุนทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนในขณะนั้น คือ ทำให้มีแหล่งเงินมาลงทุนทำไร่ ทำสวน เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และแหล่งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ ทำสวน เช่น เกี๋ยวจี๊จะหาเมล็ดพันธุ์พืชมาจำหน่าย หาสิ่งที่ต้องการใช้ในการดำรงชีวิตมาขายให้ โดยที่ชาวไร่ชาวสวนไม่ต้องเสียเวลาไปหาซื้อ ซึ่งแม้ว่าผู้บริโภคอาจจะต้องซื้อของด้วยราคาสูงกว่าท้องตลาด แต่เพราะซื้อด้วยระบบเงินเชื่อก็ทำให้ต้องจำยอม แต่ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะความพอใจระหว่างกันด้วย นอกจากนี้ระบบเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊ยังเป็นทุนทางสังคมของชุมชนอีกอย่างหนึ่ง เพราะแม้ว่าเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊จะคิดดอกเบี้ยจากเงินกู้ยืม จะขายของแพงเพื่อเอากำไร แต่ในทางสังคมเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊ก็จะเป็นเหมือนผู้อำนวยความสะดวกหรือบางครั้งก็เป็นที่พึ่งของลูกไร่ในยามเจ็บป่วยและขาดแคลนด้วย เพราะในยามที่ลูกไร่เกิดเจ็บป่วยหรือเกิดเหตุฉุกเฉินในชีวิตประจำวัน ลูกไร่สามารถขอความช่วยเหลือด้านยานพาหนะ คนงาน ยา หรืออาหารจากเกี๋ยวจี๊ได้ ในขณะที่ระบบความช่วยเหลือจากภาครัฐยังเข้าไปไม่ถึงชุมชน ในช่วงนั้นเถ้าแก่หรือเกี๋ยวจี๊จึงกลายมาเป็นแหล่งทุนชุมชนแทนที่ทุนชุมชนเดิมที่เป็นทุนธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างเกี๋ยวจี๊กับคนในชุมชนก็มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระบบความสัมพันธ์ของการพึ่งพิงกันนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างสงบสุขและผ่านช่วงเวลาของการเป็นลูกหนี้นายทุน มาสู่ยุคสมัยที่กลายมาเป็นลูกหนี้ของธนาคารเช่นในปัจจุบันนี้

การจัดการของภาครัฐกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ภาครัฐได้เข้ามาจัดการกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น เมื่อเห็นว่าบริเวณป่าแถบนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่และทำกินเป็นจำนวนมาก จึงเปิดให้สัมปทานป่าในปี พ.ศ. 2508 และเริ่มตั้งเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2512

ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 หลังจากที่ชาวบ้านอพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณนี้มากขึ้น ทางราชการจึงเข้ามาจัดการโดยเจ้าหน้าที่สหกรณ์เข้ามาจัดตั้งเป็น สหกรณ์นิคม มีการส่งเสริมเรื่องสหกรณ์กับชาวบ้าน ขณะเดียวกันธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ก็เข้ามาส่งเสริมให้มีการทำสวนยางในบริเวณนี้ คนในชุมชนจึงได้ร่วมกันต่อสู้เรื่องการขอที่ป่าสงวนให้เป็นที่ทำกิน มีการออกพระราชกฤษฎีกาให้เปิดป่าเป็นของสหกรณ์ มีการออกเอกสารสิทธิ์เป็น กศ.น. แล้วก็เป็น นส.3 ปัจจุบัน ที่ดินในหมู่บ้านเขาขมิ้นมีการออกเอกสารสิทธิ์เป็นโฉนดแล้วเป็นส่วนใหญ่

ในส่วนของผู้นำชุมชน บ้านเขาขมิ้นเคยมีผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มคนในหมู่บ้าน เช่น ผู้นำด้านการพัฒนาชุมชน ผู้นำด้านสมุนไพร นอกจากนี้ภาครัฐได้เข้ามา จัดการให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน โดยที่ผ่านมาชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 5 คน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเป็นคนที่ 6 เป็นผู้ที่เกิดและอาศัยอยู่ในชุมชนนี้ตลอดมา ส่วนผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่ได้ รับเลือกจากคนในชุมชนให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน คือ เกี๋ยวจู๊รายหนึ่งของชุมชน บทบาทของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนในยุคนี้ คือ การช่วยเหลือคนในชุมชนในเรื่องต่างๆ ที่สำคัญคือ การควบคุมคนในชุมชน ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทเรื่องที่ดิน และประสานงานระหว่างคนในชุมชนกับตำบลและอำเภอ รวมทั้งการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐที่อำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา และชลประทาน ซึ่งคนในชุมชนเห็นว่า รัฐได้ให้บริการสิ่งเหล่านี้กับคนในชนบทมากขึ้น ดังที่ผู้นำชุมชนพูดถึงสิทธิตรงนี้ของคนชุมชนว่า *“...เรามีสิทธิ์ที่จะร้องขอมากขึ้น ไม่เหมือนแต่ก่อน...”*

นอกจากนี้ภาครัฐ ยังได้จัดบุคลากรที่มีหน้าที่โดยตรงในการดูแลและให้คำแนะนำแก่ชุมชนในการพัฒนา เช่น พัฒนากร เจ้าหน้าที่การเกษตร ปลัดอำเภอ ให้เข้ามาดูแลคนในชุมชน มากขึ้น

ในปัจจุบัน ผู้นำชุมชนตามธรรมชาติได้ลดลง เนื่องจากมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการเข้ามาดูแลคนในชุมชนอย่างเป็นระบบ นอกจากจะมีการแต่งตั้งบุคคลสำคัญในชุมชนอย่างเป็นทางการแล้ว ยังจัดให้มีศาลาประชาคมในแต่ละชุมชนให้เป็นแหล่งพบปะหรือประชุมระหว่างเจ้าหน้าที่ภาครัฐและคนในชุมชน ตามกำหนดการที่ค่อนข้างชัดเจน และจัดเวลาพบปะกับคนในชุมชน ช่วงเวลาที่คนส่วนมากอยู่ในชุมชน คือ ประมาณ 18.00 น. หรือ 6 โมงเย็น

การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ

เมื่อชุมชนบ้านเขาขมิ้นต้องเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรกรรมจากการเพาะปลูกพืชตามฤดูกาลมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ซึ่งมีช่วงเวลาของการปลูก การบำรุงดูแลรักษา และการขายในช่วงเวลาใกล้เคียงกันทำให้การประกอบอาชีพของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับคนในชุมชนบางส่วนก็ไม่มีที่ดินทำกินเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนต้องปรับตัวเพื่อประกอบอาชีพเสริมหรืออาชีพหมุนเวียนตามฤดูกาลที่เหมาะสม ไม่ยึดอาชีพหนึ่งอาชีพใดเป็นหลัก เช่น เมื่อหมดหน้าผลไม้ ชาวบ้านก็จะเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ขายเป็ดขายไก่ แล้วก็ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกอ้อย ปลูกสับปะรด เพราะฤดูกาลเก็บเกี่ยวไม่ตรงกันทำให้คนที่ขยันหรือมีทุนมากสามารถที่จะทำอาชีพต่างๆ หมุนเวียนกันได้ตลอดปี อาชีพของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นในช่วงนี้ ได้แก่

การเลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงไก่ เป็ด หมู ซึ่งเป็นการเลี้ยงเพื่อขายให้บริษัทหรือพ่อค้าคนกลาง โดยไก่จะส่งบริษัทที่ชลบุรี เป็ดส่งพ่อค้าคนกลางที่พนัสนิคมและหมูส่งให้บริษัทที่ระยอง ส่วนความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ผู้เลี้ยงจะศึกษาด้วยตนเองหรือบางครั้งก็สอบถามจากเพื่อนบ้านหรือเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่มาดูแล

การรับจ้าง คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งที่ไม่มีที่ดินทำกิน จะทำงานรับจ้างเพราะเห็นว่าการทำงานรับจ้างไม่ต้องลงทุนอะไร การรับจ้างส่วนมากจะรับจ้างถางหญ้าตามไร่มันสำปะหลัง ซึ่งโดยเฉลี่ยจะมีผู้มาจ้างงานเฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ทำให้ผู้รับจ้างมีรายได้ไม่ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ เด็กในวัยหนุ่มสาวของชุมชน ก็จะรับจ้างทำงานใน สนามกอล์ฟที่ตั้งอยู่ใกล้ชุมชน หรือในโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ในเมือง

การจักสาน เดิมในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีการนำหวายมาสานเข่งเพื่อจำหน่าย โดยใช้เวลาว่างจาการทำอาชีพเกษตรกรรมมาจักหวายสานเข่ง แต่เมื่อหวายหมดไปจากป่า อาชีพเสริมส่วนนี้ก็หายไปจากชุมชน ไม่มีใครประกอบอาชีพสานเข่งขายอีก

การทำสวนยาง เป็นอาชีพที่เริ่มมีขึ้นในชุมชนหลังจากที่ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ได้จัดตั้งสหกรณ์ยางขึ้นในชุมชน ส่งเสริมให้คนในชุมชนที่เคยปลูกมันสำปะหลังและอ้อย หันมาทำสวนยาง เพราะมีความมั่นคงทางด้านรายได้มากกว่า เนื่องจากสหกรณ์สวนยางจะรับซื้อยางตลอดเวลา

นอกจากการประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นจะมีการเปลี่ยนแปลงโดยมีอาชีพเสริม อาชีพใหม่ เช่น การทำสวนยางพารา เข้ามาในหมู่บ้านแล้ว ในเรื่องของ**ปัจจัยการผลิต**ก็มีการเปลี่ยนแปลงไป ที่เห็นได้ชัดเจน คือ เรื่องปุ๋ย จากเดิมที่คนในชุมชนบ้าน

เขาขมิ้นไม่มีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยมาก เพราะความที่มีพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ก่อนแล้ว แต่เมื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยวซ้ำๆ ในที่เดิมตลอดเวลา ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินเสียไป นายทุนหรือเถ้าแก่ได้นำปุ๋ยมาแนะนำและขายให้แก่คนในชุมชน เพื่อนำไปใช้กับพืชที่ปลูก ความสะดวกในการใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้คนในชุมชนซื้อปุ๋ยเคมีมาใช้ในการเกษตรมากขึ้น แม้เมื่อมีคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่การเกษตรระดับอำเภอให้ใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า การทำปุ๋ยชีวภาพดีในแง่ของการรักษาสิ่งแวดล้อม แต่ไม่สะดวกในการใช้และไม่ทันกับเวลาที่ต้องการใช้ เพราะต้องเตรียมวัสดุที่จะใช้หมักเป็นจำนวนมาก แทนที่ต้นทุนการใช้ปุ๋ยชีวภาพจะลดลงกลับมีค่าใช้จ่ายเพิ่ม มากขึ้น ในส่วนของ ค่าขนย้าย ค่าจ้างแรงงาน และค่าปุ๋ย

ส่วนเทคโนโลยีด้านการผลิตนั้น ผู้ทำสวนผลไม้โดยเฉพาะมะม่วงซึ่งปลูกกันมากในชุมชน ได้หาวิธีการผลิตมะม่วงให้ได้ผลมากขึ้น รวมทั้งการให้ผลนอกฤดูกาลผลิต ทำให้ต้องมีวิธีการบำรุงรักษามะม่วงให้ออกดอกผลตามที่ต้องการโดย

- ให้น้ำและปุ๋ยผ่านท่อพลาสติกไปยังต้นมะม่วงแต่ละต้นโดยตรงและเมื่อถึงเวลาให้ปุ๋ย จะผสมปุ๋ยกับน้ำผ่านไปตามท่อส่งน้ำ
- ใส่ปุ๋ยประมาณ 2 กิโลกรัมต่อต้นต่อปี ก่อนออกใบอ่อน โดยใส่ปุ๋ยสูตร16–16–16 พอออกใบอ่อนแล้วใส่ปุ๋ยสูตร 15–12–17 ติดผลแล้วก่อนเก็บเกี่ยว ประมาณ 1 เดือน ใส่ปุ๋ยสูตร 13–12–21 เพื่อปรับปรุงรสของมะม่วงให้ดีขึ้น
- ระวังระยะห่างระหว่างต้นมะม่วง เพราะหากปลูกมะม่วงชิดกันมากเกินไป จะทำให้ผลผลิตต่ำและเป็นโรคเชื้อรา เพราะกระแสลมพัดผ่านต้นมะม่วงไม่ได้ จึงต้องปลูกมะม่วงให้มีระยะห่างกันประมาณ 8 เมตร จะทำให้ต้นมะม่วงแข็งแรง มีผลผลิตสูงขึ้น และสะดวกต่อการขนส่งและเก็บผล
- ปกติมะม่วงจะออกช่อและออกผลด้านข้างรอบๆ ทรงพุ่มของต้น และไม่ออกผลที่ส่วนยอดบนที่ตั้งขึ้นไป ชาวสวนมะม่วงจึงตัดยอดมะม่วงในส่วนกลางต้นที่พุ่งขึ้นไปออก ทำให้ภายในทรงพุ่มมะม่วงโปร่งและมีผลผลิตสูงขึ้น
- เวลาเก็บผลมะม่วงต้องใช้กรรไกรตัดขั้วมะม่วงให้มีก้านติดผลมะม่วงมาด้วยและพยายามไม่ให้ยางถูกผลมะม่วง เพราะจะทำให้ผิวมะม่วงไม่สวยและขายไม่ได้ราคา

แหล่งการเรียนรู้ของชุมชน

แหล่งการเรียนรู้ของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีหลายแหล่ง ทั้งแหล่งการเรียนรู้อย่างเป็นทางการ เช่น โรงเรียน และแหล่งการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เช่น วัด สวนสมุนไพร แหล่งประกอบอาชีพ และการเรียนรู้ด้วยตนเอง

โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2498 โดยเจ้าอาวาสในขณะนั้นร่วมกับ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน และผู้ปกครองนักเรียนร่วมกันตั้งขึ้น ในปีแรกมีนักเรียนในหมู่บ้าน เข้าเรียน 28 คน และต่อมาก็เพิ่มขึ้น ครูใหญ่คนแรกของโรงเรียนเป็นลูกของผู้นำชุมชน ซึ่งสามารถพัฒนาโรงเรียนให้เจริญก้าวหน้าเรื่อยมา จากที่เคยจัดการศึกษาภาคบังคับ 4 ปี ก็ขยายเป็น 6 ปี ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 และเนื่องจากนักเรียนที่จบชั้น ป. 6 แล้วไม่สามารถไปเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาในเมืองได้ โรงเรียนจึงขยายจัดการศึกษาจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตั้งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาในปีการศึกษา 2540 ปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) โรงเรียนเปิดสอนทั้งระดับอนุบาล ประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตอนต้น มีนักเรียนทั้งหมด 502 คน มีครู 28 คน ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไม่ค่อยใกล้ชิดกันนัก เพราะครูส่วนใหญ่เป็นคนจากต่างถิ่นเข้ามาสอนแบบเช้ามาเย็นกลับ การร่วมกิจกรรมกันระหว่างครูกับโรงเรียนไม่ค่อยมี เพราะคนใน ชุมชนมองว่าครูได้ช่วยเหลือชุมชนอยู่แล้ว โดยการให้ความรู้ ดูแลบุตรหลาน และการอบรมสั่งสอนเด็กในชุมชน ในขณะที่ชุมชนมีส่วนเข้าไปช่วยเหลือโรงเรียนในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของโรงเรียน เช่น การจัดหาเงินผ้าป่าไปช่วยโรงเรียนในการทำถนนคอนกรีต และฟุตบาทเป็นทางเข้าโรงเรียน

ส่วนวัดในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีอยู่ 2 วัด วัดแรกเป็นวัดเก่าแก่ ตั้งมานานกว่า 100 ปี ปัจจุบันมีพระทั้งหมด 19 รูป เป็นวัดที่คนในชุมชนให้ความศรัทธา และร่วมทำบุญทางศาสนาในวันเทศกาลและวันพระอย่างเนืองแน่นทุกครั้ง ส่วนอีกวัดหนึ่งเป็นวัดธรรมยุต ที่ตั้งขึ้นมาภายหลังใกล้กับบริเวณน้ำตกใกล้หมู่บ้าน มีพระอยู่ 18 รูป แต่วัดก็ไม่ได้มีบทบาทในการร่วมพัฒนาชุมชนเช่นเดียวกับโรงเรียน เพราะบทบาทของโรงเรียนและวัดในชุมชน จะเน้นที่การอบรมสั่งสอนเด็กและคนในชุมชนในด้านการเรียนรู้หนังสือและการปฏิบัติตนให้เป็นคนดีของสังคมมากกว่าที่จะเน้นเรื่องงานอาชีพและการดำรงชีวิต แหล่งการเรียนรู้ของชุมชนเขาขมิ้นทั้ง 3 แห่งนี้ จึงมีระบบความสัมพันธ์กับชุมชนตามพันธกิจของความเป็นวัดและความเป็นโรงเรียนมากกว่าที่จะเชื่อมโยงกับสังคมในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามผลของการปฏิบัติตามพันธกิจของโรงเรียนและชุมชน ก็สร้างผู้ใหญ่และสมาชิกที่ดีให้แก่ ชุมชนได้ตามพันธะหน้าที่

นอกจากนี้ ในช่วงของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนี้ ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่รัฐและพนักงานภาคธุรกิจได้เข้ามามีบทบาทในการให้ความรู้เรื่องการทำมาหากินแก่คนใน

ชุมชนบ้านเขาขมิ้นมากขึ้น ในส่วนของเจ้าหน้าที่ภาครัฐนั้นอาจจะเป็นเพราะว่ามีหน้าที่โดยตรงในการให้ข้อมูลข่าวสารใหม่ๆ ของทางราชการที่จำเป็นแก่ประชาชน จึงมีการนัดหมายเพื่อเข้ามาพบปะกับประชาชนที่ศาลาประชาคมของหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอ พร้อมกับนำสื่อ เช่น วีดิทัศน์ หรือหนังสือ หรือแผ่นพับ แนะนำการทำอาชีพใหม่ๆ มาแจกจ่ายคนในชุมชน รวมทั้งการจัดวิทยากรมาให้การ อบรมเรื่องงานอาชีพใหม่ๆ เช่น การแปรรูป ผลผลิตจากมะม่วง การแปรรูปทุเรียน การผลิตอาหารชนิดต่างๆ และการให้ความรู้และชักชวนให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและพัฒนาอาชีพใหม่ๆ ส่วนพนักงานภาคธุรกิจก็เข้ามาสู่ชุมชนในฐานะผู้แนะนำการพัฒนาอาชีพด้วยการเสนอขายปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอร์โมนเร่งดอกและผลของต้นไม้ เป็นต้น ด้วยเทคนิคและความสามารถในการเข้าถึงคนในชุมชนรวมทั้งวิธีการนำเสนอขายที่สร้างความหวังให้คนในชุมชนทำให้กลายเป็นผู้ซื้อด้วยความเต็มใจ ซึ่งบางครั้งการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเกินขนาดก็เป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ใช้และสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น การที่ผู้ใช้ปุ๋ยชีวภาพท่านหนึ่งมองว่า การใช้ปุ๋ยชีวภาพเป็นเรื่องที่ไม่มีความสะดวกและทำให้เสียค่าใช้จ่ายมากกว่าปุ๋ยเคมี และเลือกใช้ปุ๋ยเคมีในพื้นที่เพาะปลูกของเขา

สวนสมุนไพรในชุมชนบ้านเขาขมิ้น

ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การทำสวนสมุนไพร การนวดแผนโบราณ และการปลูกพืชปลอดสารพิษ ซึ่งหมอสน ผู้อาวุโสในชุมชนได้เป็นแกนนำในการตั้งชมรมขึ้นมาให้ความรู้ในเรื่องเหล่านี้แก่คนในชุมชน โดยตั้งเป็นสวนสมุนไพร แปลงผักปลอดสารพิษ และโรงนวดแผนโบราณขึ้นในชุมชน ด้วยการสนับสนุนจากโรงพยาบาลประจำอำเภอ ซึ่งก็เป็นการให้ความรู้เรื่องการรักษาพยาบาล และการเลือกรับประทานอาหารที่เหมาะสมกับสุขภาพให้คนในชุมชนซึ่งสมาชิกชมรมสามารถผลิตและนำมาจำหน่ายแก่ชมรมได้

นอกจากนี้ แหล่งเรียนรู้ของชุมชนในเรื่องของอาชีพน่าจะอยู่ที่ครัวเรือนและเป็นลักษณะของการฝึกและปฏิบัติจริง เนื่องจากครัวเรือนในชุมชนเขาขมิ้นจะให้บุตรหลานช่วยเหลือครอบครัวในการทำมาหากินตั้งแต่อายุยังน้อย เช่น การช่วยงานเลี้ยงสัตว์ การทำสวนอ้อย การทำไร่มันสำปะหลัง การกรีดยางและดูแลสวนยาง หรือช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำงานรับจ้าง ดังที่ลูกสาวของคหบดีท่านหนึ่งในชุมชนเล่าถึงการเรียนรู้การทำงานของครอบครัวโดยการติดตามพ่อไปช่วยตัดไม้ยางพาราขาย หรือไปธนาคารก็จะตามไป ดังที่เล่าว่า *"...ก็เวลาพ่อไปไหนก็ไปตาม เอาบัญชีอะไรเข้าธนาคารก็ตามไป เขาไปติดต่องานที่ไหนก็ตามไป เขาเขียนหนังสือไม่เก่ง หนูก็มาช่วย มาทำอะไร ก็เรียนรู้จากตรงนั้น..."* เป็นต้น

สรุปความ

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเขาขมิ้น ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่กล่าวมา คนในชุมชนได้มีประสบการณ์จากการพัฒนาครั้งนี้ ทั้งจากการเร่งใช้ทุนทางธรรมชาติของชุมชน โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า เพื่อนำพื้นที่ดินมาใช้ในการผลิตพืชอุตสาหกรรมเพื่อการขาย คือ อ้อยและมันสำปะหลัง การรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมกันทำถนนจากหมู่บ้านเพื่อเชื่อมต่อกับถนนสุขุมวิท เปิดทางให้การขนส่งสินค้าจากความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนออกสู่ตลาดใหญ่นอกชุมชน ที่มีระบบอุปถัมภ์แบบเกี๊ยวจี๊กับลูกไร่ การเข้ามาของภาครัฐในการขยายสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธาณูปโภคในแก่คนในชุมชน และการที่มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้เรื่องการพัฒนาการทำมาหากินของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่องในช่วงนี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ แม้ว่าคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งจะก้าวตามการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยการยอมรับ แต่คนในชุมชนส่วนใหญ่ก็ได้เรียนรู้ถึงผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงนี้ และต้องปรับตัวให้เข้ากับบริบทของชุมชนในสภาพที่ทุนธรรมชาติซึ่งเป็นทุนชุมชนหลักของชุมชนได้หมดไปอย่างรวดเร็วด้วย

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชนบ้านเขาขมิ้นต่อผลกระทบของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ความนำ

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ค่อยๆ เกิดขึ้นในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลรวมของการเปลี่ยนแปลงที่ได้แยกกล่าวถึงอย่างเป็นหมวดหมู่ทางด้านทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน ตลอดจนทุนเงินตรา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัต และขับเคลื่อนไปพร้อมกันในทุกๆ มิติของความเป็นชุมชนนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่รวมทั้งเป็นผลสืบเนื่องมาจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ตามกระแสของการพัฒนาทั้งโดยระดับประเทศและระดับโลก และโดยความเปลี่ยนแปลงที่เป็นภาวะปกติของความเป็นชุมชนที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงภายในองคาพยพของชุมชน และภายใต้การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปอย่างเฉพาะในมิติใดมิติหนึ่งเพียงอย่างเดียว ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงโดยเกี่ยวพันกัน แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงในบางมิติจะดูโดดเด่น แต่ในความเปลี่ยนแปลงนั้นก็จะเชื่อมโยงและสัมพันธ์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในมิติอื่นด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านทุนธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ลดลงจนเกือบจะหมดสิ้นไป ทำให้คนในชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงการทำมาหากินจากธรรมชาติ ซึ่งเคยปลูกพืชเลี้ยงตัวเอง มาเป็นการปลูกพืชเพื่อหาทุนเงินตรา มาแลกเปลี่ยนปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตที่เข้ามาแทนที่การหยิบใช้ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตจากทุนธรรมชาติในชุมชนเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต หรือแม้แต่การใช้ทุนทางสังคมในอดีต คือ ความเอื้อเฟื้อ การพึ่งพิงเพื่อนบ้านหรือเครือญาติ และการหยิบยืมข้าวของเครื่องใช้ซึ่งกันและกันในชุมชน ก็ต้องถูกแทนที่ด้วยการใช้เงินตราเป็นตัวแทนหรือสื่อในการได้มาของสิ่งที่เคยได้มาด้วยน้ำใจ

ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เมื่อนำมากล่าวถึงอย่างต่อเนื่อง และโดยฉพาะเมื่อแยกกล่าวถึงเฉพาะอย่างเฉพาะด้านดูเหมือนจะเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ราบรื่นเป็นสิ่งที่เป็นเหมือนกับคำกล่าวที่ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นภาวะปกติวิสัย แต่เมื่อมองถึงความสัมพันธ์ของมิติแห่งการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดในชุมชนบ้านเขาขมิ้นแล้ว พบว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่น เรียบง่าย และเป็นไปอย่างมีขั้นตอน กระบวนการ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่คนในชุมชนลองถูก ลองผิด บางครั้งต้องเจ็บปวด บางครั้งก็ดูเหมือนจะตก

เป็นเหยื่อของการพัฒนาประเทศ และในขณะเดียวกันก็ดูเหมือนจะถูกชูให้เป็นตัวยืนโรงเมื่อเป้าหมายของการพัฒนาประเทศเริ่มพุ่งเป้าไปสู่การพลิกฟื้นกระบวนการพัฒนาที่จะเริ่มต้นใหม่ โดยการใช้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนา ที่สวนทางกับกระแสการพัฒนาประเทศจากภาครัฐสู่ชุมชนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต และในกระแสของการพัฒนาที่จะเริ่มสร้างความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนให้ชุมชนนี้ คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นต้องปรับตัว ต้องหากลยุทธ์แห่งการอยู่รอดหรืออยู่ดีขึ้น ในหลายวิถีทาง ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะแนวทางการปรับตัวเหล่านี้เป็นสิ่งที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของชุมชนในเวลาต่อมา

กองทุนของชุมชน

ชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ที่คนในชุมชนมีความพยายามที่จะจัดตั้งองค์กรที่จะใช้เป็นแหล่งทุนให้คนในชุมชนได้ใช้เป็นประโยชน์ยามขัดสน หรือเป็นองค์กรที่จะเข้ามาแทนที่แหล่งทุนธรรมชาติในชุมชน แทนที่แหล่งความช่วยเหลือซึ่งเคยเป็นระบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ทั้งโดยแนวคิดที่เกิดจากการริเริ่มของคนในชุมชนเอง และแนวคิดที่ได้รับจากการเห็นตัวอย่างจากการตั้งองค์กรที่เป็นแหล่งทุนในชุมชนแล้วประสบความสำเร็จมาก่อน รวมทั้งอาจได้แนวคิดจากบุคลากรในภาครัฐที่เข้ามามีบทบาทในฐานะนักพัฒนาซึ่งเป็นผู้แทนของภาครัฐ เช่น พัฒนากร เจ้าหน้าที่ปกครอง หรือฝ่ายพัฒนาต่างๆ ที่ใช้บทเรียนจากภาคปฏิบัติการของหมู่บ้านอื่นมาเป็นแรงจูงใจให้หมู่บ้านอื่นดำเนินการตามตัวอย่าง แต่อย่างไรก็ตามในบางบทบาทเหล่านี้ ในบางกรณีก็ก่อให้เกิดผลสำเร็จ ที่เป็นที่ภาคภูมิใจของหมู่บ้าน เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น เพราะแม้ว่าในชุมชนบ้านเขาขมิ้นจะมีกองทุนต่างๆ ในหมู่บ้านแล้วหลายกองทุนหรือหลายกลุ่ม เช่น กองทุนเดิมของหมู่บ้านที่คนในชุมชนร่วมกันจัดตั้งขึ้น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มผู้นิยมสมุนไพร แต่กองทุนสัจจะออมทรัพย์กลับเป็นกองทุนที่คนในชุมชนภูมิใจและพอใจ

จุดเริ่มต้นของกองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนสัจจะออมทรัพย์ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น เริ่มต้นจากการที่พัฒนากรอำเภอเข้ามาแนะนำให้คนในชุมชนตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านแล้วร่วมกันออมเงินเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพ แต่ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าการตั้งกลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่เล็กเกินไป ควรตั้งเป็นกลุ่มของหมู่บ้านเพื่อให้สมาชิกในหมู่บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการตั้งกองทุนมากขึ้น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของชุมชนบ้านเขาขมิ้น จึงเริ่มตั้งขึ้นประมาณเดือนมีนาคม 2543 มีสมาชิกมาสมัครครั้งแรก 57 คน ต่อมามีผู้สมัครเพิ่มขึ้นอีก จนปัจจุบันนี้มีสมาชิกจำนวน 146 คน โดยสมาชิกต้องฝากเงินกับกองทุนสัจจะออมทรัพย์คนละ 100 บาทต่อเดือน สมาชิกแรกเข้าต้องเสียค่าสมัคร 100 บาท และค่าสมุดฝากอีก มีการตั้งคณะ

กรรมการกองทุนสัจจะออมทรัพย์ โดยสมาชิกมาร่วมกันเลือกคณะกรรมการดำเนินการจำนวน 5 คน มีที่ปรึกษา 4 คน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกรรมการ มีเหรัญญิกกองทุนเป็นคนเดียวกันกับเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน กองทุนสัจจะออมทรัพย์ไม่มีสถานที่ทำการของกองทุน แต่ใช้ศาลาประชาคมหมู่บ้านเป็นที่พบปะส่งคืนเงินและกู้ยืมเงิน เพราะศาลาประชาคมหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้กับบ้านของผู้ใหญ่บ้านและเหรัญญิก ทั้งยังอยู่ตรงกลางชุมชนจึงสะดวกสำหรับจะเป็นสถานที่พบปะชุมนุมของทุกฝ่าย โดยทั่วไปกองทุนสัจจะออมทรัพย์จะประชุมใหญ่ปีละ 2 ครั้ง

การกู้เงินจากกองทุนสัจจะออมทรัพย์ ในการกู้เงิน กองทุนสัจจะออมทรัพย์ ให้กู้เฉพาะผู้ที่เป็นสมาชิกโดยมีข้อตกลงร่วมกันในหมู่สมาชิกว่าวงเงินที่จะให้สมาชิกกู้สูงสุดไม่เกินรายละ 4,000 บาท ต่อครั้งและต้องส่งคืนเงินกู้ยืมเดือนละ 500 บาท พร้อมดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาทต่อเดือน และชำระเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยทุกวันที่ 6 ของเดือน โดยผู้ที่ชำระเงินช้า คือชำระหลังวันที่ 6 จะถูกปรับเงินค่าชำระเงินยืมและดอกเบี้ยอีก เดือนละ 10 บาท ผู้ที่ถูกปรับมักมีปัญหาในการติดต่อกับกองทุน คือ ย้ายออกไปอยู่ต่างหมู่บ้าน

การดำเนินงานของกองทุนสัจจะออมทรัพย์ แนวทางในการดำเนินงานกองทุนสัจจะออมทรัพย์ ไม่มีการเขียนเป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติ แต่จะมีข้อตกลงกันระหว่างสมาชิก คือ ในการกู้ยืมเงินต้องมีผู้ค้ำประกัน 2 คน และผู้ที่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนสัจจะออมทรัพย์ต้องสมัครด้วยความสมัครใจของตนเอง

สำหรับเงินดอกเบี้ยที่ได้รับจากสมาชิกผู้กู้เงิน กองทุนจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกจะจ่ายเป็นเงินปันผลโดยเฉลี่ยคืนให้สมาชิกทุกคนตามจำนวนหุ้น อีกครึ่งหนึ่งจะเก็บไว้จ่ายเป็นค่าสวัสดิการแก่สมาชิกในกรณีที่เจ็บป่วยเข้าโรงพยาบาล สมาชิกสามารถมาเบิกค่ารักษาพยาบาลได้จะได้รับเงินช่วยเหลือจากกองทุนสัจจะออมทรัพย์คืนละ 20 บาท

ส่วนสมาชิกที่ลาออกก็สามารถขายหุ้นให้สมาชิกอื่นได้ โดยผู้ที่ซื้อหุ้นต่อจากสมาชิกเดิมก็จะได้รับเงินปันผลค่าหุ้นของสมาชิกที่ขายหุ้นให้ด้วย

กองทุนสัจจะออมทรัพย์ : กองทุนของชุมชน การดำเนินการของกองทุนสัจจะออมทรัพย์ เป็นกองทุนที่คนในชุมชนพอใจ เพราะเป็นกองทุนที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน ความภูมิใจต่อกองทุนสัจจะออมทรัพย์สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนจากความรู้สึกของผู้นำชุมชนและสมาชิกกลุ่มที่พูดถึงความภูมิใจของตนเองที่มีต่อกองทุนสัจจะออมทรัพย์ว่ากองทุนสัจจะออมทรัพย์เป็นกองทุนที่คนในชุมชนร่วมกันก่อตั้งและรู้สึกเป็นเจ้าของ เช่นพูดว่า

“...เพราะมันเป็นเงินของเราเอง เราออกเงินกันเอง บริหารกันเอง...”

และผู้ใหญ่บ้านที่กล่าวไว้สอดคล้องกันว่า

> *"...มันมีการรวมตัวกันของชาวบ้าน มีการพร้อมเพรียงกันมากขึ้น... เป็นแหล่งเงินทุนให้ชาวบ้านกู้ เพราะเราจัดทำสวัสดิการด้วย จากผลกำไรส่วนหนึ่ง เราจะทำสวัสดิการให้สมาชิก..."*

ขณะนี้กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็ยังมีการดำเนินการอยู่เป็นปีที่ 3 แล้วกองทุนสัจจะออมทรัพย์ตั้งขึ้นก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาในชุมชน 1 ปี การดำเนินงานของกองทุนสัจจะออมทรัพย์ที่เกิดจากความร่วมมือกันในชุมชน ทำให้คนในชุมชนเขาขมิ้นมีความรู้สึกว่ากองทุนนี้เป็นของชาวบ้านเขาขมิ้น ทำให้การดำเนินการตั้งกองทุนหมู่บ้านในช่วงแรกมีปัญหาเกี่ยวกับความขัดแย้งด้านความคิดในการดำเนินการเพราะกองทุนหมู่บ้านจะเริ่มต้นด้วยเงื่อนไขที่กำหนดมาจากภายนอกชุมชน ในขณะที่กองทุนสัจจะออมทรัพย์เริ่มต้นกองทุนด้วยเงื่อนไขภายในของคนในชุมชน และการบริหารงานก็เป็นข้อตกลงกันแบบง่ายๆ เข้าใจกันได้ในหมู่สมาชิก และด้วยความหวังว่ากองทุนสัจจะออมทรัพย์ของพวกเขาจะเจริญเติบโตต่อไป ดังเช่น ความคาดหวังของกรรมการกองทุนสัจจะออมทรัพย์คนหนึ่งซึ่งคาดหวังว่ากองทุนสัจจะออมทรัพย์จะขยายตัวขึ้น และสามารถนำเงินปันผลมาใช้ในการช่วยเหลือคนในชุมชนให้มีความสะดวกสบายในยามที่ต้องนอนพักรักษาตัวในโรงพยาบาลมากขึ้น ดังนี้

> *"...จริงๆ แล้วพูดถึงหนูภูมิใจตรงนี้ ปีนี้สวัสดิการมันยังน้อย แต่ปีหน้ามันจะต้องเยอะขึ้นเพราะมันโตขึ้น เราก็จะปรับค่าช่วยเหลือตอนที่เขาไปนอนโรงพยาบาล มันน่าจะดีขึ้น..."*

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก พบว่า การที่คนในชุมชนบ้าน เขาขมิ้นมีความพึงพอใจต่อกองทุนสัจจะออมทรัพย์ค่อนข้างมากนั้น เป็นเพราะกองทุนสัจจะออมทรัพย์เป็นกองทุนที่ค่อยๆ เติบโตขึ้นในชุมชน เพราะเริ่มต้นตั้งแต่ยังมีเงินทุนเป็นศูนย์ จนปัจจุบันมียอดเงินสะสมกว่า 200,000 บาท และกองทุนสัจจะออมทรัพย์ก็มีผลตอบแทนแก่สมาชิกในสิ่งที่สมาชิกพอใจ คือ เงินปันผล และเงินช่วยเหลือเมื่อสมาชิกเจ็บป่วยและต้องนอนพักในโรงพยาบาล ซึ่งแม้ว่ากองทุนสัจจะออมทรัพย์จะสามารถช่วยเหลือได้เพียงโดยการจ่ายเงินช่วยเหลือ ผู้ป่วย 20 บาท ต่อ คืน แต่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นสวัสดิการที่เป็นรูปธรรมที่สมาชิกได้รับจากกองทุนสัจจะออมทรัพย์ และเป็นเสมือนความช่วยเหลือพิเศษที่ได้รับจากกองทุนสัจจะออมทรัพย์ที่เป็นตัวแทนของคนในชุมชน ซึ่งหมายถึง เยื่อใยความสัมพันธ์ หรือความช่วยเหลือที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจากเพื่อนบ้าน ญาติ คนรู้จัก และคนบ้านเดียวกัน คนในชุมชนบ้าน

เขาขมิ้นส่วนใหญ่จึงประทับใจในกองทุนสัจจะออมทรัพย์และมีความรู้สึกสอดคล้องกันว่ากองทุนสัจจะออมทรัพย์ คือ **กองทุนของชุมชน**

การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มพลังของปัจเจกชน

เนื่องจากว่าชุมชนบ้านเขาขมิ้น เป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน แม้ว่าในอดีต ภาพการรวมกลุ่มของคนในชุมชนไม่ชัดเจนนัก แต่ก็ปรากฏร่องรอยของการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน เริ่มแรกจากการที่มีการอพยพของคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ซึ่งคนที่อพยพมาจากชุมชนเดียวกันก็จะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน และในการตั้งบ้านเรือนก็จะอยู่กันเป็นกระจุกเป็นหย่อมๆ ซึ่งทำให้แต่ละกลุ่มสามารถช่วยเหลือกันในการทำงาน และหยิบยืมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ในกลุ่ม รวมทั้งมีการช่วยเหลือกันในการถางไร่ ขุดมันสำปะหลังในลักษณะที่เรียกว่า **การเอาแรง** หรือ **การลงแขก** เช่นที่ผู้นำชุมชนเล่าถึง การขุดมันสำปะหลังในอดีตว่าจะไม่มีการจ้างแรงงาน เพราะคนในหมู่บ้านจะรวมตัวกันไปช่วยขุดมันให้เพื่อนบ้านหมุนเวียนกันไป ตามคำสัมภาษณ์ที่ให้สัมภาษณ์ระดับลึกว่า *"...สมัยก่อน การขุดมันเราจะไม่มีการจ้างกันเลย ก็รวมตัวคนในหมู่บ้านช่วยกันขุด วันนี้ขุดบ้านนี้เสร็จ อีกวันก็ไปขุดบ้านอื่น หมุนเวียนกันเรื่อยไป..."* ซึ่งภายหลังเมื่อแต่ละครอบครัวมีการขยายผลผลิตเพื่อปลูกพืชไร่ประเภทมันสำปะหลังและอ้อยเป็นจำนวนมาก การเอาแรงจึงเปลี่ยนมาเป็นการจ้างงาน และจ้างแรงงานจากต่างถิ่นเข้ามาทำงานใน ไร่ นา สวน ทำให้ความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิของคนในชุมชนลดน้อยลง เช่นที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง ให้ข้อมูลว่า ปัจจุบัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีน้อยลง เนื่องจากแต่ละครอบครัวจะมีรถ จักรยานยนต์หรือรถยนต์ขับขี่ไปทำธุระของตนเองแตกต่างกันไปคนละทิศละทาง เช่น สมาชิกในชุมชนท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่า *"...เดี๋ยวนี้ความสามัคคีน้อยลงครับ ผิดกับสมัยก่อน อะไรก็ร่วมมือกัน รวมตัวกัน เดี๋ยวนี่ต่างคนต่างมีรถมีราวิ่งไปคนละทาง..."* เป็นต้น

ส่วนการรวมกลุ่มของคนในชุมชนอีกลักษณะหนึ่ง คือ เมื่อมี**งานประเพณี** หรือมี**การทำบุญร่วมกัน** เช่น การทำบุญกลางทุ่ง คนในชุมชนก็จะมาร่วมกันจัดงาน หามหรสพมาเล่น เรี่ยไรเงินทำบุญร่วมกัน โดยไม่ต้องทำเป็นโครงการหรือกำหนดงบประมาณไว้ล่วงหน้า ทุกคนมาช่วยกันในวันงาน นำข้าวของเครื่องใช้มาร่วมกันทำบุญ และใช้โอกาสที่มาทำบุญปรึกษาหารือในเรื่องส่วนรวมของชุมชนร่วมกัน ซึ่งเป็นภาพความสามัคคีของคนในชุมชน โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่ช่วงการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยชัดเจนมาก ดังที่ผู้นำชุมชนหลายท่านให้ข้อมูลสอดคล้องกัน ดังคำพูดของผู้นำชุมชนท่านหนึ่งว่า

"...การทำบุญกลางทุ่ง เดิมทีนั้นก็จะจัดกันมโหฬาร มีการมาร่วมทำบุญกัน ร้องรำทำเพลง เอาหนังตะลุงมาเล่น แล้วก็มีการช่วยกันเรี่ยไรทำบุญ ทำเสร็จก็ไม่มีการเอาอะไรกลับไปเลย ทำโดยไม่มีโครงการไม่มีงบประมาณ แต่ที่เห็นได้ชัดคือ ชาวบ้านได้มีการมาร่วมทำบุญ มาร่วมปรึกษาหารือกัน มาร่วมคุยกันในหมู่บ้าน ทำให้มีความรักความสามัคคีกันมากขึ้น..."

นอกจากจะมีการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นในภาวะปกติแล้ว ในช่วงที่คนในชุมชนเกิดปัญหา หรือต้องการแก้ปัญหาใดปัญหาหนึ่งของชุมชนร่วมกัน คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็จะมารวมกลุ่ม คิดแก้ปัญหา และลงมือแก้ปัญหานั้นด้วยกัน ดังเช่น การรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมกันตัดถนนจากชุมชนซึ่งตั้งอยู่ห่างจากถนนใหญ่เป็นระยะทาง 6 กิโลเมตร ด้วยแรงงานคนและเครื่องทุ่นแรงประเภทที่ต้องใช้แรงคน เช่น จอบ เสียม โดยที่แต่ละครอบครัวจะส่งผู้แทนมาร่วมกันตัดถนน โดยใช้เวลาหลายเดือน ภายใต้การนำของผู้อาวุโสในชุมชน ซึ่งทำให้สามารถแก้ปัญหาเรื่องความไม่สะดวกของชุมชนในการติดต่อกับตัวอำเภอและจังหวัดลงไปได้ แต่อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาถนนสายนี้ก็กลายเป็นเส้นทางลำเลียงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้ไหลออกไปสู่เมืองใหญ่และโรงงานอุตสาหกรรมในที่สุด

การกินอยู่แบบกงสี ในบรรดาครอบครัวของชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีครอบครัวของผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง ที่เป็นผู้นำด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนได้พยายามจัดระบบครอบครัว โดยให้ลูกและเครือญาติ มาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวเดียวกันและร่วมกันทำไร่นาสวนผสมของครอบครัว พร้อมทั้งให้บุตรหลานที่เคยทำงานรับจ้าง เป็นพนักงานสหกรณ์การตลาด พนักงานบริษัทประกันชีวิต ให้ออกมาร่วมกันทำไร่นาสวนผสมของครอบครัว ด้วยเหตุผลที่ต้องการให้สมาชิกในครอบครัวได้ทำงานอย่างอิสระ เป็นนายของตนเอง เป็นการพึ่งพาตนเองด้วยความเป็นอยู่วิถีไทย เน้นการพึ่งพาตนเอง กินอยู่จากพืชผักที่ผลิตจากไร่นาสวนผสม แบบที่ผู้นำชุมชนท่านนี้เรียกว่า *"...ปลูกทุกอย่างที่กิน และกินทุกอย่างที่ปลูก..."* โดยใช้ที่ดินที่มีอยู่ทั้งหมด 160 ไร่ ให้พี่น้อง 4 คน ร่วมกันทำไร่นาสวนผสม แล้วปลูกพืชสมุนไพรเป็นตัวเสริม แต่ปัจจุบันผลผลิตจากสมุนไพรกลับมีมากกว่า และจำหน่ายได้ราคา พืชสมุนไพรจึงกลายมาเป็นพืชหลักของไร่นาสวนผสมแห่งนี้

นอกจากการรวมกลุ่มเพื่อทำบุญ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของคนในชุมชน และการรวมกลุ่มในครอบครัวเพื่อการทำมาหากินแล้ว ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นยังมีการรวมกลุ่มในลักษณะที่ค่อนข้างเป็นทางการ เช่น การร่วมกันตั้งกองทุนสัจจะออมทรัพย์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันยังมีการรวมกลุ่มที่เป็นทางการโดยการแนะนำของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มผู้นิยมสมุนไพร รวมทั้งการรวมกลุ่มกันเพื่อทำอาชีพ

เสริม โดยการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดของการรวมกลุ่มนี้ในบทต่อไป

ความพยายามปรับตัวของคนในชุมชนเพื่อที่จะเพิ่มพลังทางสังคมหรือรวมตัวกันให้สามารถทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มากขึ้น จึงเป็นความพยายามของคนในชุมชน ที่จะปรับตัวร่วมกันให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีความสุขมากขึ้น เช่น กรณีของการกินอยู่แบบกงสี และการรวมกลุ่มกันเพื่อทำอาชีพเสริม เป็นต้น

การปรับตัวเข้าหาภูมิปัญญาชุมชน

เนื่องจากในชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร ประกอบกับเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอที่มีการดำเนินงานด้านส่งเสริมการปลูกสมุนไพร ตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุข ที่เน้นงานสาธารณสุขมูลฐานตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา และได้เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านเขาขมิ้นตั้งเป็นศูนย์สมุนไพร โดยมีทุนดำเนินการจากการที่กลุ่มผู้นิยมสมุนไพรร่วมกันจัดทอดผ้าป่าเพื่อหาทุนในการสร้างอาคาร และจัดหาอุปกรณ์ และเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำเนินงานเป็นเงินทุนทั้งสิ้นประมาณ 240,000 บาท ส่วนผู้ที่สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มสมุนไพรได้จะต้องเป็นผู้มีความรู้เรื่องสมุนไพร และเข้ารับการอบรมเรื่องสมุนไพรเป็นเวลา 5 วัน จนมีความรู้ความ เข้าใจเรื่องสมุนไพรแล้ว กลุ่มผู้นิยมสมุนไพรจึงจะยอมรับให้เข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม สามารถทำสวนสมุนไพรและนำพืชผลมาจำหน่ายให้ศูนย์สมุนไพรได้ โดยแนวคิดหลักของกลุ่มผู้นิยมสมุนไพร คือ การเน้นที่ต้องการให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในการดูแลรักษาสุขภาพ ดังนั้น ทางกลุ่มนำโดยหมอสนภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรในชุมชนบ้านเขาขมิ้น จึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มผู้รักสมุนไพร เพื่อผลิตสมุนไพรให้เป็นวัตถุดิบในชุมชน ที่จะนำมาดูแลรักษาสุขภาพของตนเองและชุมชน ซึ่งปัจจุบันนี้ สามารถนำสมุนไพรที่ผลิตได้ในชุมชน มาแปรรูปเป็นแคปซูลจำหน่ายแก่คนในชุมชน และคนทั่วไป

สรุปความ

การปรับตัวของชุมชนบ้านเขาขมิ้น ต่อผลกระทบของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย แม้ว่าจะสามารถมองได้จากหลายมิติในชุมชน เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ การรวมกลุ่มกันในหลายๆ เรื่อง การหันเข้าหาภูมิปัญญาชุมชน แต่ในด้านอื่นๆ ยังเป็นการปรับตัวให้เข้ากับผลที่เกิดจากการพัฒนาประเทศ เช่น ในแง่ของการที่ชุมชนบ้านเขาขมิ้นตั้งอยู่ในบริบทของจังหวัดที่เป็นส่วนหนึ่งของแผนการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และมีการตั้งโรงงานที่ผลิตมลภาวะต่อชุมชน และทำให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป แต่คนในชุมชนก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ อาจจะเป็นเพราะปัญหาที่เป็นผลกระทบมาจากโรงงานนอก

ชุมชนบ้านเขาขมิ้น เช่น การที่คนใน ชุมชนไม่สามารถจะใช้น้ำฝนเป็นน้ำดื่มได้ เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต การปรับตัวของคนในชุมชนก็คือ การซื้อน้ำบรรจุขวดมาดื่ม หรือแม้แต่การที่รู้ว่าโรงงานอุตสาหกรรมเป็นแหล่งที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมเสีย แต่คนในชุมชนก็เลือกมองส่วนดีของโรงงานอุตสาหกรรม ว่ามีส่วนดี คือ ช่วยให้คนในชุมชนมีงานทำ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในส่วนของนโยบายการพัฒนาของภาครัฐที่เข้าไปขอความร่วมมือกับชุมชนในการร่วมกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการรวมกลุ่มในลักษณะต่างๆ สัจจะออมทรัพย์ สหกรณ์ยางพารา กลุ่มผู้นิยมสมุนไพร ฯลฯ ก็เป็นสิ่งที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือ แม้ว่าจะมีผู้นำชุมชนบางท่านสะท้อนถึงภาพของการที่คนในชุมชนต้องทำหน้าที่บริหารกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่มและประชาชนต้องเป็นสมาชิกกลุ่มหลายกลุ่มว่า *"...ที่นี่ชาวบ้านค่อนข้างจะเจอปัญหาเดี๋ยวประชาคม เดี๋ยวเลือกกรรมการ เดี๋ยว ฌาปนกิจ เดี๋ยวสัจจะ นี่มันค่อนข้างจะวุ่นวาย..."* แต่ก็เป็นการสะท้อนภาพจากผู้นำชุมชนที่ไม่ได้เข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ของชุมชน เพราะคนในชุมชนส่วนที่ยอมรับและปฏิบัติตามนโยบายของภาครัฐส่วนใหญ่มองเห็นว่า การที่ได้มีโอกาสพบปะกันบ่อยๆ ในกิจกรรมของชุมชนเป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นโอกาสที่จะได้พบปะพูดจากัน และร่วมกับแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน รวมทั้งได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากทางราชการอย่างสม่ำเสมอ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า การแสดงความยินดีที่จะรับทราบข่าวสารข้อมูลจากภาครัฐของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งอาจจะเนื่องมาจากการยอมรับในตัวบุคคลที่เป็นผู้แทนของภาครัฐในชุมชน คือ พัฒนาการ ผู้ซึ่งเอาใจใส่และเข้ามาให้ความรู้เรื่องการประกอบอาชีพและมีกิจกรรมด้านการส่งเสริมอาชีพใหม่ๆ แก่คนในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และเป็นเสมือนผู้แทนของภาครัฐที่เป็นผู้สร้างความริเริ่ม และเสริมแต่งให้เกิดกิจกรรมที่จะทำรายได้ให้แก่คนในชุมชนอย่างสม่ำเสมอตลอดมา

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ความนำ

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น เข้ามาสู่ชุมชนบ้านเขาขมิ้นท่ามกลางความยินดีและความไม่แน่ใจของคนในชุมชนต่อข่าวสารของทางราชการที่จะทำให้เกิดกองทุนหมู่บ้านกองทุนละ 1 ล้านบาทในทุกชุมชน เพราะในชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีกองทุนสัจจะออมทรัพย์อยู่ก่อนแล้ว ซึ่งแม้ว่าจะเป็นกองทุนที่เริ่มก่อตั้งได้ประมาณ 1 ปี ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาในชุมชน แต่ความสำเร็จและเงื่อนไขการดำเนินงานของกองทุนสัจจะออมทรัพย์ที่สอดคล้องและเกิดจากความต้องการของสมาชิกในกลุ่ม ทำให้คนในชุมชนคาดคะเนถึงการมาของกองทุนหมู่บ้านอย่างไม่แน่ใจ แต่หลังจากที่พัฒนาการชุมชนได้เข้ามาให้ข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านแก่คนในชุมชน ด้วยการปรับความคิดให้คนในชุมชนมองกองทุนหมู่บ้านในแง่ดี และให้ข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาล ให้ความมั่นใจเกี่ยวกับการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นเจ้าของและร่วมกันบริหารกองทุนหมู่บ้านของตนเอง รวมทั้งเรียกประชุมประชาคมหมู่บ้านในครั้งแรก เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2544 แล้วการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านก็เริ่มก่อรูปขึ้นในชุมชน

การก่อรูปของกองทุนหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ ในประเทศไทย ที่คนในชุมชนต่างรู้สึกดีใจที่จะมีกองทุนนี้เกิดขึ้นมาในชุมชน เพราะแม้ในชุมชนจะมีกองทุนสัจจะออมทรัพย์ตั้งขึ้นมาก่อนหน้านี้และได้รับการตอบรับจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี แต่กองทุนหมู่บ้านก็เป็นเหมือนโอกาสที่ภาครัฐจัดให้คนในชุมชนได้มีเงินทุนที่จะใช้หมุนเวียน นำไปลงทุนเพิ่มผลผลิต หรือแม้แต่การสร้างสภาพคล่องทางการเงิน ทำให้คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นต่างพร้อมกันรอคอยการมาถึงเงิน 1 ล้านบาท ที่จะกลายมาเป็นกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ดังที่สมาชิกของกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อรู้ข่าวว่าจะมีกองทุนหมู่บ้านจำนวน 1 ล้านบาท ในการสนทนากลุ่มแม่บ้าน ที่สะท้อนภาพของความดีใจอย่างเปี่ยมล้น ว่า

> *"...โอ๊ย! ดีใจ ไม่ใช่อะไรหรอกมันจะได้มาหมุนเวียนกันในหมู่บ้านเพราะว่าก็หมุนแบบชาวบ้านนี่เนอะก็เป็นคนทำไร่ ทำสวน ส่วนใหญ่เขาก็เป็นคนจน*

บางคนเขาก็อาจจะกู้ไป กู้ไปพอครบกำหนดก็เอามาส่ง คนที่ยังไม่ได้กู้ก็กู้ไปอีก อะไรอย่างนี้ก็หมุนเวียนกันไป แต่เขาก็พร้อมใจกันดีนะ ล่ะนะ…"

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นได้มีการก่อรูปอย่างเป็นทางการขึ้นในชุมชนบ้านเขาขมิ้นเมื่อพัฒนากรอำเภอเข้ามาประชุมคนในชุมชน เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2544 เพื่อแจ้งรายละเอียดเรื่องการตั้งกองทุนชุมชนบ้านเขาขมิ้น ให้ประชาชนซึ่งมีผู้แทนครัวเรือนมาร่วมประชุมจำนวน 107 คนหลังจากนั้น ผู้ใหญ่บ้านได้เป็นหัวหน้าประชาคมและเชิญชวนให้คนในชุมชนสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ในช่วงแรกนี้มีผู้สมัครเป็นสมาชิกทั้งหมด 150 คน เป็นสมาชิกร่วมหุ้น 125 คน และเป็นสมาชิกไม่ร่วมหุ้น 25 คน สามารถให้กู้ได้ในปีแรกจำนวน 43 คน ส่วนปีที่ 2 มีผู้กู้ได้จำนวน 67 ราย มีการเลือกตั้งกรรมการชุดที่ 2 โดยจับฉลากออกก่อน 5 คน กลับมาเป็นใหม่ 3 คน ปัจจุบันมีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน 9 คน โดยเลือกจากผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม คือ มีความรู้ความสามารถในการทำงานเป็นที่ยอมรับของสมาชิกกองทุน

การที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเขาขมิ้นที่แม้ว่าจะมีกองทุนต่างๆ ในชุมชนแล้วหลายกองทุนนั้น ส่วนที่นับว่าเป็นผลดีสำหรับคนในชุมชนคือ การที่ทำให้คนในชุมชนมีทุนเงินตราเพิ่มขึ้นจนหมดปัญหาเรื่องเงินลงทุนในการประกอบอาชีพ แต่คนในชุมชนกลับขาดความรู้ที่จะนำเงินไปแปลงให้เป็นทุนเศรษฐกิจที่เพิ่มพูนค่าขึ้นได้ ดังที่พัฒนากรอำเภอพูดถึงคนในชุมชนทั่วไปว่า ในอดีตสิ่งที่ประชาชนมักจะถามเมื่อจัดประชุมชาวบ้าน คือ เรื่องเงินที่จะนำมาลงทุนว่ามีหน่วยไหนให้เงินทุนบ้างถ้าจะทำกิจกรรมนั้นกิจกรรมนี้ แต่หลังจากที่มีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้วคำถามเหล่านี้ได้หมดลงไป เหลือเพียงแต่ว่าเมื่อมีเงินแล้วจะนำไปสร้างผลงานได้มากน้อยเพียงใด เท่านั้น ดังที่เล่าว่า

"…ย้อนอดีตไปนี่ ผมจำได้ว่า ถ้าไปประชุมหมู่บ้านนี่ปัญหาแรกที่เขาจะถามคือ เอาเงินลงทุนมาจากไหน อย่างเช่น ถ้าเขาจะทำโน่นทำนี่ เค้าก็จะถามว่าจะมีหน่วยไหนให้เงินบ้าง จะเป็นคำถามยอดฮิต เขาจะถามเลยว่าจะเอาเงินมาจากไหน หลังจากกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ผมว่าคำถามนี้ไม่มีใครถามจะเอาเงินมาจากไหน มาทำอะไร คือ มีเงินเยอะ …สำคัญที่ว่าตอนนี้ชาวบ้านจะเอาไปทำกันจริงจังไหม อยู่ที่ตัวเขานะ คนทำจริงก็ดีครับ…"

ความหมายของ กองทุนหมู่บ้าน ในมุมมองของคนในชุมชน

ในส่วนของความเข้าใจของคนในชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นต่อกองทุนหมู่บ้านนั้น พบว่าคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีความเข้าใจตรงกันว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของรัฐบาล ซึ่งคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล จากความคิดนี้ ทำให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งคิดว่า

เมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นของรัฐบาล คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในชุมชนย่อมไม่มีสิทธิ์ที่จะบริหารเงินทุนนี้ โดยการกำหนดวงเงินกู้หรือการห้ามไม่ให้บางคนกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน หรือการอนุมัติให้กู้เงินไม่ครบตามวงเงินที่สมาชิกยื่นกู้ ในขณะที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเห็นว่าในการที่จะพิจารณาให้สมาชิกกู้เงินนั้นมีความจำเป็น เพราะคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นต้องปฏิบัติตามระเบียบที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติกำหนด คณะกรรมการจึงไม่สามารถอนุมัติเงินกู้ให้แก่สมาชิกที่คณะกรรมการเห็นว่าอาจจะไม่สามารถชำระเงินกู้คืนให้แก่กองทุนหมู่บ้านได้ตามกำหนดเวลา ซึ่งจะเป็นเหตุให้สมาชิกคนนั้นต้องเสียค่าปรับเป็นรายวัน

นอกจากนี้การที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นมีความเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนของรัฐบาลที่แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายให้ชุมชนร่วมกันบริหารกองทุนนี้ แต่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นก็มีความจำเป็นที่จะต้องดำรงรักษากองทุนนี้ไว้ โดยต้องมีการควมคุมการกู้ยืมเงินและการปรับเมื่อไม่ชำระเงินคืนเมื่อถึงกำหนดเวลา ในประเด็นของกรณีที่มีสมาชิกบางคนไม่สามารถชำระเงินคืนได้ตามกำหนด ซึ่งแม้ว่ายังจะไม่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านเขาขมิ้น แต่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นก็เห็นว่า หากเกิดกรณีนี้ขึ้นในชุมชนกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นต้องติดตามให้ได้เงินของกองทุนคืน โดยมีขั้นตอนของการติดตามเงินกองทุนคืนจากคนในครอบครัว คือ สามี ภรรยา ก่อน เมื่อยังไม่ได้เงินคืนจึงจะตามทวงถามจากผู้ค้ำประกันเป็นรายต่อไป

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าความเข้มงวดของการปล่อยเงินกู้ในหมู่บ้าน เป็นสิ่งที่คนในหมู่บ้านยอมรับได้ เพราะคนในชุมชนได้รับข่าวสารเกี่ยวกับความเข้มงวดของการให้กู้ยืมเงินของกองทุนหมู่บ้านอื่นในหลายลักษณะ เช่น การที่บางหมู่บ้าน นอกจากจะให้กู้เงินโดยมีการค้ำประกันแล้ว ยังต้องมีสินทรัพย์อื่นมาค้ำประกันด้วย เช่น ในหมู่บ้านที่มีการทำสวนยางพารา คณะกรรมการหมู่บ้านจะตรวจสอบจำนวนต้นยางว่ามีเพียงพอที่จะตัดมาจำหน่วยเพื่อชดใช้หนี้กรณีที่ผู้กู้ไม่สามารถชำระเงินคืนได้หรือไม่ เป็นต้น ซึ่งคนในชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นเห็นว่าการกระทำเช่นนี้ของหมู่บ้านอื่นเป็นความเข้มงวดของการรักษาเงินกองทุนหมู่บ้านเกินไป โดยให้เหตุผลว่าในหมู่บ้านเขาขมิ้นเป็นหมู่บ้านที่คนในชุมชนมีความไว้เนื้อเชื่อใจกันและมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาเป็นเวลานาน แม้ว่าจะอพยพจากต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ร่วมกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์กันเหมือนญาติ และเป็นพี่น้องกันเป็นส่วนใหญ่ ดังที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง กล่าวว่า *“...เราอยู่กันมานาน เพราะเป็นพี่น้องกัน มีกันเยอะมาก...”*

การบริหารและดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน

การบริหารกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเริ่มเข้ามาในประชาคมหมู่บ้านเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2544 เมื่อพัฒนากรอำเภอและผู้ใหญ่บ้านร่วมกันเรียกประชุมเพื่อแจ้งเรื่องกองทุน โดยมีสมาชิกมาร่วมประชุม จำนวน 107 คน หลังจากนั้นจึงระดมสมาชิกกองทุนได้ จำนวน 151 คน เป็นสมาชิกร่วมหุ้น 125 คน ไม่ร่วมหุ้น 25 คน และมีการประชุมเลือกคณะกรรมการหมู่บ้านเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2545 มีคณะกรรมการ จำนวน 9 คน เป็นชาย 5 คน หญิง 4 คน มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการกองทุน ให้กู้ในปีแรกจำนวน 4 งวด จำนวนผู้กู้ 57 ราย วงเงินกู้ 920,000 บาท เริ่มให้กู้เงินงวดแรกวันที่ 25 กันยายน 2545 ตั้งแต่ให้กู้เงินมาสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นยังไม่เคยผิดนัดชำระหนี้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะมีระบบการควบคุมทางสังคมของคนในชุมชนเขาขมิ้นค่อนข้างสูง เพราะนอกจากประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีอำนาจในการปกครองหมู่บ้านแล้ว จากเกณฑ์การพิจารณาเงินกู้ที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นได้คิดไว้อย่างละเอียดก็จัดได้ว่าเป็นกระบวนการกลั่นกรองผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านอีกขั้นหนึ่ง นอกจากนี้ คนในชุมชนเองก็มีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดกัน ทำให้รู้ว่าใครกู้และใครส่งใช้เงินคืนกองทุนหรือไม่อย่างไร ทำให้ผู้กู้ต้องพยายามหาเงินมาใช้คืนกองทุนให้ได้ตามกำหนด เพราะเงื่อนไขหนึ่งของการได้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นในครั้งต่อไป คือ ประวัติการชำระเงินคืนของผู้กู้แต่ละราย นอกจากนี้เมื่อสมาชิกส่งคืนเงินกู้แล้วยังสามารถกู้ได้ต่อเนื่องอีก จึงเป็นหลายเหตุผลที่ทำให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นพยายามคืนเงินกู้ให้ทันตามกำหนด

การร่างระเบียบกองทุน

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นมีการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน โดยประชาคมหมู่บ้านมาร่วมกันจัดทำระเบียบของกองทุนหมู่บ้านและร่วมกันพิจารณาว่าจะรับหรือไม่รับข้อบังคับใด โดยมีพัฒนาการเป็นคนอ่านระเบียบไปทีละข้อ แล้วประชาคมพิจารณาว่าจะรับหรือไม่รับข้อความในระเบียบข้อนั้นๆ ถ้าไม่รับคือมีผู้ยกมือคัดค้านก็จะมีการแก้ไขระเบียบข้อนั้นให้ตรงกับความต้องการของประชาคมต่อไป ข้อที่มีการยกมือคัดค้านคือเรื่องของดอกเบี้ยเงินกู้ที่เดิมคณะกรรมการร่างระเบียบกำหนดไว้ร้อยละ 10 แต่สมาชิกส่วนใหญ่คัดค้านเพราะเห็นว่าดอกเบี้ยสูงเกินไป จึงปรับลดลงมาเหลือร้อยละ 6 ต่อปี

ส่วนบรรยากาศในการประชุมซึ่งมักจะใช้ที่ศาลาประชาคม จะเป็นไปในลักษณะของการรวมกลุ่มพบปะพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันที่สมาชิกซึ่งมาร่วมประชุมกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอเล่าถึงบรรยากาศนี้ว่า *“...ก็สนุกดี รวมกลุ่มกันดี*

แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันไม่ทะเลาะไม่เกี่ยวกัน...คนในหมู่บ้านเรานี่ดี เวลาประชุมนี่รักกันดี..."

การเลือกคณะกรรมการกองทุน

หลังจากที่ได้รับอนุมัติจากจังหวัดให้ดำเนินการตั้งกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นได้ ผู้ใหญ่บ้านเขาขมิ้นก็ประสานงานให้มีการประชุมประชาคมหมู่บ้านเพื่อเลือกคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งคนในหมู่บ้านได้เลือกผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านต้องเป็นประธานกองทุนในหมู่บ้านถึง 2 กองทุน คือ กองทุนสัจจะออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้าน หลังจากนั้นจึงเลือกคณะกรรมการอื่น จนครบ 15 คน ซึ่งหลังจากที่ได้ดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านครบ 1 ปี คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเห็นว่า จำนวนคณะกรรมการกองทุนที่มีจำนวนถึง 15 คนนั้น ทำให้การบริหารกองทุนมีความไม่คล่องตัว เพราะในการประชุมของกรรมการกองทุนหมู่บ้านต้องมีคณะกรรมการมาร่วมประชุมอย่างน้อยกึ่งหนึ่งจึงจะถือว่าครบองค์ประชุม จำนวนคณะกรรมการกึ่งหนึ่ง ซึ่งประมาณ 7 คนนั้นบางครั้งคนในหมู่บ้านก็ไม่สามารถจัดสรรเวลาเพื่อมาประชุมพร้อมกันได้อย่างสม่ำเสมอ

ส่วนการจับฉลากให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านออกกึ่งหนึ่ง เมื่อคณะกรรมการมีอายุครบ 1 ปีนั้น คณะกรรมการเห็นว่า ควรพิจารณาจากความจำเป็นของคณะกรรมการแต่ละคนแล้วเลือกกันไว้ มากกว่าการจับฉลาก เพราะหากคณะกรรมการที่มีบทบาทสำคัญในกองทุนหมู่บ้านถูกจับฉลากออกอาจจะทำให้การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านเกิดความไม่คล่องตัวในการทำงาน ทำให้คนทำงานในคณะกรรมการเหลือน้อยลงหรือต้องหาคนใหม่มาเรียนรู้งาน ซึ่งคณะกรรมการบางส่วนก็เห็นว่า กรณีนี้อาจจะต้องให้กรรมการที่จับฉลากได้แต่ไม่มีเวลาในการทำงานให้กองทุนหรือไม่ใช่กรรมการที่มีบทบาทเด่นสละสิทธิ์ เพื่อให้สมาชิกที่มีบทบาทเด่น เช่น เหรัญญิกหรือเลขานุการ เข้ามาเป็นกรรมการแทน

แต่อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการหมู่บ้านที่มีบทบาทเด่นบางคนก็อยากให้มีคณะกรรมการใหม่เข้ามาทำงานหมุนเวียนกัน เพื่อให้บุคลากรในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้งานของกองทุนหมู่บ้านจะได้มีความเข้าใจวิธีการทำงานของคณะกรรมการชุดนี้และเห็นปัญหาอุปสรรคในการทำงานของคณะกรรมการ เพื่อที่จะได้ไม่มีเสียงสะท้อนในทางที่ไม่ดีต่อการทำงานของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นชุดนี้อีกต่อไป

การพิจารณาเงินกู้

ในการพิจารณาเงินกู้รอบแรกในปีที่เริ่มก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นกำหนดการยื่นกู้เงินไว้ตายตัว คือ ให้สมาชิกยื่นคำขอกู้เงินพร้อมโครงการที่จำนำเงินไปใช้ในวันที่ 20 ของเดือน หลังจากนั้นจึงพิจารณาอนุมัติเงินกู้ และแจ้งให้ผู้กู้ทราบ

ผลการขอกู้เงินทราบว่าคณะกรรมการสามารถอนุมัติให้กู้ได้เท่าไร และผู้กู้ยินยอมที่จะกู้ตามจำนวนที่คณะกรรมการอนุมัติให้กู้นี้หรือไม่ มีการต่อรองกัน โดยยอดเงินที่สมาชิกกู้ได้ในปีที่ 2 อาจจะไม่เท่ากับที่กู้ได้ในปีที่หนึ่ง โดยคณะกรรมการจะพิจารณาจากอดยเงินที่กองทุนมีอยู่และโครงการที่สมาชิกเสนอมา รวมทั้งดูความจำเป็นที่ต้องใช้เงินของสมาชิกประกอบกัน เช่น ในการทำไร่อ้อยและไร่มันสำปะหลัง นอกจากตัวโครงการแล้วคณะกรรมการหมู่บ้านจะพิจารณาที่เนื้อที่ในการทำไร่อ้อยและไร่มันสำปะหลังประกอบด้วย เช่น จากปีแรกที่สมาชิกกลุ่มนี้ได้กู้เงินกองทุนไปรายละ 2 หมื่นบาท เมื่อพิจารณาแล้วในรายที่มีเนื้อที่ทำไร่มาก คณะกรรมการจะให้เงินกองทุน 15,000 บาท ส่วนคนที่มีเนื้อที่เพาะปลูกน้อยก็จะให้กู้ได้ 10,000 บาท และคณะกรรมการจะแจ้งว่าจำเป็ฯต้องหมุนเวียนเงินกองทุนให้สมาชิกรายใหม่ได้มีโอกาสกู้เงินกองทุนบ้าง ซึ่งจากการสัมภาษณ์สมาชิกที่ถูกลด วงเงินกู้ต่างก็เห็นด้วยกับการกระจายเงินกู้แก่สมาชิกอื่นของกองทุนหมู่บ้าน

ส่วนการแจ้งผลการพิจารณาเงินกู้ ซึ่งคณะกรรมการจะประกาศผลการพิจารณาเงินกู้ในวันที่ 25 ของเดือนนั้น ส่วนหนึ่งสมาชิกที่ยื่นกู้จะมารอฟังผลการพิจารณาเงินกู้ที่ศาลาประชาคม พอทราบผลก็จะสัญญาเงินกู้ทันที ส่วนผู้ที่ไม่มารอฟังผล คณะกรรมการที่พิจารณาเงินกู้ก็จะให้คนไปบอกผู้กู้และนัดหมายให้มาทำสัญญากู้เงินเพื่อรับเงินต่อไป

สำหรับเกณฑ์การพิจารณาให้กู้เงิน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นใช้เกณฑ์ตามที่กำหนดไว้ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้ง และการบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 หมวด 7 การกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ข้อ 30 ที่ให้คณะกรรมการกองทุนพิจารณาเงินกู้ตามหลักเกณฑ์และวิธีที่กองทุนกำหนด ซึ่งกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นกำหนดเกณฑ์การให้เงินกู้แก่สมาชิกที่มีคุณสมบัติตามที่กองทุนกำหนดไว้คือ

- เป็นสมาชิกกองทุน
- เป็นผู้ตั้งใจประกอบอาชีพ
- ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งเสพติดและการพนัน
- ให้ความร่วมมือกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ
- มีวัตถุประสงค์ในการกู้เงินชัดเจน
- มีผู้ค้ำประกัน 2 คน
- กรรมการ 3 ใน 4 อนุมัติ
- ความทั่วถึงของการกระจายเงินกู้

ควบคุมการเงินของสมาชิก

กรรมการจะตรวจสอบรายละเอียดของสมาชิกว่ากู้ไปลงทุนในเรื่องใดบ้าง และดูแลว่านำเงินที่ให้กู้ไปใช้ในกิจกรรมที่ขอกู้จริงหรือไม่ ซึ่งพบว่าสมาชิกส่วนมากนำเงินกู้ไปใช้ตามกิจกรรมที่ขอกู้จริง มีส่วนที่นำไปใช้จ่ายในครอบครัวบ้าง เช่น ผู้กู้ที่แจ้งความจำนงว่าจะนำเงินไปทำไร่อ้อย มักจะไม่ได้นำเงินไปใช้ในการทำไร่อ้อยทั้งหมด เพราะชาวไร่อ้อยมักจะเตรียมเงินลงทุนทำไร่อ้อยไว้แล้วจากธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ จึงอาจใช้เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านมาเป็นต้นทุนเสริมสำหรับการทำไร่อ้อย หรือนำไปใช้จ่ายในครอบครัว

การหมุนเวียนเงินกู้

เมื่อมีคนคืนเงินกู้ในแต่ละเดือนหรือในแต่ละงวด คณะกรรมการจะนำเงินมาจัดสรรให้ผู้กู้รายใหม่ที่ยังไม่เคยกู้เงินมีสิทธิที่จะกู้เงินก่อน เงินที่เหลือจากผู้กู้รายใหม่จึงนำมาจัดสรรให้ผู้กู้รายเก่าที่ยื่นขอกู้เงินได้กู้ต่อไป นอกจากนี้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นให้ผู้กู้หมุนเวียนกันส่งเงินกู้เป็นรายเดือนหรือรายงวดที่สะดวกต่อการหมุนเวียนเงินกู้ คือ จัดระบบให้มีการทยอยกันใช้เงินคืน เพื่อนำเงินที่สมาชิกนำมาคืน หมุนเวียนให้ผู้กู้รายใหม่และผู้กู้รายเก่าได้ทยอยกันกู้เงิน ทำให้คนในหมู่บ้านมีเงินหมุนเวียนกัน ดังที่แม่บ้านท่านหนึ่งเล่าว่า *"...มันหมุนเวียน เดือนหนึ่งๆ ส่งคืนแบบ เดือนนี้กู้ กลุ่มนี้กู้ พอเดือนหน้ากลุ่มหนึ่งกู้ พอเดือนหน้ากลุ่มนู้นกู้ เวลาส่งก็จะทยอยส่งกัน แต่ละกลุ่มก็จะส่งไม่พร้อมกันไง ก็จะทยอยออกให้กู้อีกปีหนึ่งหลายงวด..."*

ส่วนกรณีวงเงินกู้ที่ให้กู้ในวงเงินไม่เกิน 2 หมื่นบาทนั้น สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นว่าเหมาะสมแล้ว เพราะเกรงว่าหากให้กู้ในวงเงินมากกว่านี้ เวลาที่ส่งคืนอาจจะมีปัญหาสำหรับการใช้คืน เพราะในวงเงิน 2 หมื่นบาท สมาชิกสามารถหมุนเวียนเงินมาใช้คืนได้โดยไม่รู้สึกว่าเป็นภาระที่หนักเกินไป

การคืนเงินกู้

สมาชิกที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเกือบทุกรายจะรักษาสัญญา โดยจะพยายามส่งใช้เงินกู้ตรงตามกำหนดเวลาทุกงวด ทั้งนี้อาจจะเพราะเงื่อนไขของกองทุนหลายประการ เช่น การที่มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการกองทุน ทำให้สมาชิกกองทุนที่เป็นลูกบ้านไม่กล้าบิดพลิ้วสัญญา อีกประการหนึ่งการที่คณะกรรมการพยายามย้ำว่าการพิจารณาเงินกู้จะพิจารณาประวัติการส่งคืนเงินกู้ของสมาชิกประกอบด้วย ก็ทำให้สมาชิกพยายามหาเงินมาใช้คืนให้ตรงเวลาตามสัญญาเงินกู้ ส่วนการเก็บออมเงินเพื่อใช้คืนเงินกู้นั้นพบว่ามีหลายวิธี

เช่น สมาชิกกลุ่มแม่บ้านที่ร่วมกันกู้เงินเป็นกลุ่ม จะเก็บรายรับทั้งหมดเข้าบัญชีฝากธนาคารไว้ก่อน และถอนมาใช้เฉพาะกรณีที่จำเป็น แต่จะพยายามไม่ใช้เงินกองกลาง จนกว่าจะชำระเงินกู้คืนให้กองทุนแล้วจึงจะนำเงินที่เหลือมาปันผลคืนให้สมาชิกในกลุ่ม แล้วกู้ใหม่เมื่อมีเงินเหลือจากที่ให้ผู้กู้รายใหม่กู้แล้ว ส่วนสมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนขายของซึ่งกู้เงิน 2 หมื่นบาท และชำระเงินคืนกองทุนหมู่บ้าน เป็น 2 งวด ใช้วิธีการเก็บเงิน โดยการนำเงินรายได้หรือกำไรในแต่ละวันเก็บไว้วันละ 100 บาทหรือมากกว่านี้ เมื่อครบงวด 6 เดือน ก็จะมีเงินไปใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน 1 หมื่นบาท ที่เหลือก็เป็นเงินกำไร ซึ่งสมาชิกผู้หนึ่งบอกว่า จากการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านทำให้ทางร้านมีรายได้เพิ่มขึ้น และให้เหตุผลของการสะสมเงินคืนกองทุนหมู่บ้านแบบนี้ว่ากลัวจะไม่มีเงินใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน เพราะปกติแล้วสมาชิกรายนี้ไม่เคยกล้ากู้ยืมเงินจากผู้อื่นเนื่องจากกลัวว่าจะไม่มีเงินใช้คืนเจ้าหนี้ ส่วนที่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากเห็นว่าตนเองขายของมีรายได้ทุกวันน่าจะใช้คืนได้ และดอกเบี้ยเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านก็มีอัตราร้อยละ 6 ต่อปี ซึ่งสมาชิกรายนี้สามารถจ่ายเงินกู้คืนให้กองทุนได้

ผลการดำเนินการ

จากการอนุมัติเงินกู้กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นในรอบปีแรกของการดำเนินการในช่วงเดือนกันยายน 2544 – กรกฎาคม 2545 จำนวน 67 ราย ซึ่งสมาชิกได้ทยอยคืนเงินกู้เมื่อครบตามสัญญา พบว่า ไม่มีปัญหาหารค้างชำระเงิน ส่วนการพิจารณาเงินกู้ในรอบปีที่ 2 สามารถอนุมัติให้สมาชิกกู้ได้ทุกคน ยกเว้น 1 ราย ที่มีเวลาพักอาศัยอยู่ในชุมชนยังไม่ครบ 3 เดือน จึงไม่มีสิทธิกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน แต่ผู้ใหญ่บ้านได้ให้ความช่วยเหลือในการกู้เงินกองทุนสัจจะออมทรัพย์แทน ส่วนการกู้รายใหม่ในรอบปีที่ 2ของการดำเนินการกองทุน คณะกรรมการได้อนุมัติเงินกู้ให้สมาชิกรายใหม่อีก 11 ราย ในวงเงิน 15,000 – 20,000 บาท โดยมีโครงการใหม่ที่สมาชิกเขียนโครงการเงินกู้แตกต่างไปจากโครงการเดิมที่สมาชิกเคยเขียนขอกู้เงินมา คือ โครงการปลูกพืชผักสวนครัว

สำหรับผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในรอบปีแรก ซึ่งสมาชิกที่กู้เงินงวดสุดท้ายของปีแรกในเดือนกรกฎาคม 2546 และส่งเงินคืนเมื่อ 25 กรกฎาคม 2546 ปรากฏว่าได้ดอกเบี้ยทั้งหมด 55,144 บาท ซึ่งคณะกรรมการได้จัดสรรดอกเบี้ยที่ได้รับนำไปใช้เป็นเงินปันผลค่าหุ้นเงินฝากร้อยละ 15 สำรองไว้ประกันความเสี่ยง ร้อยละ 20 เฉลี่ยคืนดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 5 ตอบแทนคณะกรรมการ ร้อยละ 10 สมทบกองทุนหมู่บ้าน ร้อยละ 20 สวัสดิการช่วยงานสาธารณสุขในชุมชนและใช้จ่ายอื่น ร้อยละ 30 โดยในส่วนเงินตอบแทนคณะกรรมการ ร้อยละ 30 ของดอกเบี้ยทั้งหมดเป็นเงิน 5,514 บาท คณะกรรมการได้มีมติให้เก็บ

สะสมไว้เพื่อจัดซื้อคอมพิวเตอร์ เพื่อช่วยการทำงานด้านเอกสารของกองทุนหมู่บ้านเมื่อมีเงินเพียงพอที่จะซื้อ

กองทุนหมู่บ้านกับการแปรรูปผลผลิต

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเป็นกองทุนหนึ่งที่สมาชิกในกลุ่มมีความคิดริเริ่มในการรวมกลุ่มกันกู้เงินกองทุนไปประกอบอาชีพเสริม โดยการแปรรูปผลผลิต โดยการรวมกลุ่มนี้เริ่มต้นจากการที่พัฒนากรอำเภอได้มาแนะนำให้ตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ในลักษณะของการรวมกลุ่มแม่บ้าน ในการรวมกลุ่มครั้งแรกคณะยังไม่ได้เริ่มดำเนินการ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนผู้ใหญ่บ้านประมาณต้นปี พ.ศ. 2544 และมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในช่วงเดือนกรกฎาคม 2544 จึงได้รวมกลุ่มกันใหม่ชื่อว่า กองทุนแม่บ้าน และร่วมกลุ่มกันกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาเริ่มทำ **มะม่วงแช่อิ่ม** จำหน่าย โดยสมาชิกที่ร่วมกันกู้เงินมีทั้งหมด 20 คน ร่วมกันกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในนาม **กลุ่มแม่บ้าน** และกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านร่วมกัน เป็นเงินลงทุน 20,000 บาท รวมกับเงินที่สมาชิกรวมหุ้นกันอีกคนละ 100 บาท 20 คน เป็นเงิน 2,000 บาท ทำให้กลุ่มแม่บ้านมีเงินเพื่อการลงทุนจำนวน 22,000 บาท โดยในส่วนของการรวมกลุ่มกันเพื่อกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาลงทุนนี้ สมาชิกกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่ง มีความเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านได้เข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องงานอาชีพ โดยเล่าว่า การกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านทำให้กลุ่มแม่บ้านมีเงินในการลงทุนมากขึ้น เช่น ที่กล่าวว่า *“...กู้มาแล้วซื้อมะม่วงได้เยอะขึ้น...”*

ความคิดในการร่วมกันทำมะม่วงแช่อิ่มนี้ เกิดจากการที่กลุ่มแม่บ้านมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะทำอาชีพเสริมในยามว่างจากผลผลิตทางการเกษตรที่มีอยู่มากในชุมชน และเห็นว่าในชุมชนมีการทำสวนมะม่วงกันมาก น่าจะเริ่มต้นที่การนำมะม่วงมาแปรรูปให้เพิ่มมูลค่าขึ้น จึงศึกษาวิธีการทำมะม่วงดองและมะม่วงแช่อิ่มจากเทปโทรทัศน์ที่พัฒนาการอำเภอนำมาให้ และทดลองทำตาม ปรากฏว่าในการดองมะม่วงครั้งแรกมะม่วงเสียหมด เพราะในเทปโทรทัศน์จะบอกวิธีทำเพียงคร่าวๆ ว่าสูตรในการดองมะม่วงต้องใส่อะไรบ้าง เช่น บอกว่าต้องใส่เกลือ ใส่น้ำปูนและสารส้ม แต่ไม่บอกสัดส่วนว่า มีส่วนผสมแต่ละส่วนในอัตราเท่าใด ช่วงของการทดลองและการเรียนรู้ครั้งแรกนี้ ทำให้กลุ่มแม่บ้านต้องเทมะม่วงดองที่เน่าเสียทิ้งไปถึง 6 โอ่งใหญ่ๆ หลังจากที่ดองไปแล้ว 1 เดือน หลังจากนั้น กลุ่มแม่บ้านจึงมาร่วมกันคิดวิธีการดองมะม่วงใหม่ โดยใช้ผงดองสำเร็จรูปที่จำหน่ายในท้องตลาดมาดองมะม่วง ปรากฏว่าสามารถดองมะม่วงได้สำเร็จ จึงใช้สูตรนี้ในการดองมะม่วงในครั้งต่อ ๆ มา ในการดองมะม่วงทั้งลูก จะเลือกมะม่วงแก่จัดแต่ยังไม่สุก ถ้าเป็นมะม่วงพันธุ์โชคอนันต์จะดีมาก เพราะดองแล้วมีรสชาติดี ก่อนการดองมะม่วงต้องล้างมะม่วงให้สะอาด ผึ่งให้แห้ง แล้วเตรียมน้ำดองมะม่วง โดยใช้สูตร เชื้อดองมะม่วงสำเร็จรูป 2 ถุง ผสมกับน้ำเย็นไม่ต้องต้ม หนัก 10 กิโลกรัม ใส่มะม่วงที่ผึ่ง

แห้งแล้วลงไปในโอ่ง จำนวน 15-16 กิโลกรัม ใช้ถุงร้อนขนาดใหญ่ปิดปากโอ่งให้แน่น ทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน มะม่วงจะได้ที่พอดี การดองด้วยผงดองสำเร็จรูปทำให้ต้นทุนในการดองมะม่วงสูงขึ้น เนื่องจากผงดองมะม่วงสำเร็จรูปมีราคาแพง

หลังจากนั้น จึงนำมะม่วงดองมาทำเป็นมะม่วงแช่อิ่ม โดยการนำมะม่วงดองมาปอกเปลือก แล้วหั่นเป็นชิ้น ล้างน้ำ 3 ครั้ง เพื่อให้หมดกลิ่นดอง แล้วแช่มะม่วงดองในน้ำเชื่อม 1 คืน จะได้มะม่วงรสชาติหวานพอดี มะม่วงแช่อิ่มที่ทำในครั้งแรก กลุ่มแม่บ้านได้นำไปให้คนในชุมชนและแม่ค้าชิมจนเห็นว่าน่าจะจำหน่ายได้แล้ว จึงนำมะม่วงแช่อิ่มมาบรรจุถุงขนาดเล็กขายในราคาถุงละ 5 บาท ส่วนถุงขนาดใหญ่บรรจุมะม่วงแช่อิ่มครึ่งกิโลกรัม จำหน่ายในราคาถุงละ 25 บาท ก่อนขายต้องนำมะม่วงแช่น้ำแข็งทิ้งไว้อีก 1 คืน เพื่อให้มะม่วงแช่อิ่มมีรสชาติดีและกรอบโดยไม่ต้องใส่สารเคมี

หลังจากนั้นจึงส่งขายตามร้านค้าในชุมชน ศูนย์สมุนไพร และขายตามงานเทศกาลของจังหวัดในฐานะเป็น **หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์** และเป็นสินค้าที่ผลิตในชุมชน

นอกจากนี้ในประเด็นของการรวมกลุ่มกัน สมาชิกเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ได้รวมกลุ่มกันเพื่อประกอบอาชีพเสริม เพราะแม้จะมีกำไรไม่มาก เนื่องจากในปีแรกที่ร่วมกันทำมะม่วงแช่อิ่มซึ่งต้องช่วยกันปอกมะม่วง บรรจุมะม่วงใส่ถุง จำเป็นต้องใช้คนมากขึ้น คณะกลุ่มแม่บ้านตกลงกันว่าจะจ่ายเงินให้สมาชิกที่มาช่วยงานวันละ 60 บาท โดยให้ผู้ที่ทำหน้าที่เก็บเงินของกลุ่มจดเวลาการทำงานของแต่ละคนไว้ แล้วค่อยคิดค่าแรงเมื่อขายมะม่วงแช่อิ่มหมดแล้ว แต่ภายหลังปรากฏว่าสมาชิกไม่ได้มาช่วยกันทำมะม่วงแช่อิ่มทั้งวัน เพราะแต่ละคนจะหมุนเวียนกันมาเนื่องจากสมาชิกที่ทำมะม่วงแช่อิ่มต้องไปทำงานในไร่ สวน ของตนเอง ไม่มีเวลาทำงานของกลุ่มแม่บ้านได้ทั้งวัน กลุ่มแม่บ้านจึงเปลี่ยนแปลงการจ่ายค่าแรงเป็นรายวันมาเป็นการจ่ายค่าแรงตามชั่วโมงการทำงาน โดยคิดค่าแรงงานชั่วโมงละ 7 บาท จ่ายค่าแรงงานปีละ 1 ครั้ง เมื่อขายมะม่วงดองและมะม่วงแช่อิ่มเรียบร้อยแล้ว ซึ่งในปีที่ผ่านมาหลังจากขายมะม่วงแช่อิ่มแล้ว กลุ่มแม่บ้านได้กำไรหลังจากหักค่าแรงงานและค่าใช้จ่ายต่างๆ แก่สมาชิกแล้ว เป็นเงิน 4,000 บาท และได้เฉลี่ยเงินกำไรคืนให้สมาชิกคนละ 200 บาท

ส่วนสาเหตุที่กลุ่มแม่บ้านต้องกู้เงินของกองทุนหมู่บ้านในนามของกลุ่มสืบเนื่องมาจากการกู้เงินเพื่อทำมะม่วงดองในครั้งแรก กลุ่มแม่บ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อกู้เงินตามระเบียบของ อบต. ที่สมาชิกต้องรวมกลุ่มกันกู้เงินในนามของกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มร่วมกันรับผิดชอบ เพราะหากคนใดคนหนึ่งรับผิดชอบคนเดียวจะเป็นภาระรับผิดชอบมากเกินไป ส่วนการที่ต่างคนต่างกู้จากกองทุนหมู่บ้านคนละ 2 หมื่นบาท แล้วนำเงินมารวมกับการทำมะม่วงดอง ทาง

กลุ่มเห็นว่าเป็นการลงทุนมากเกินไป หากทำมะม่วงดองแล้วไม่ได้ผล จะไม่มีเงินส่งใช้เนื่องจากการชำระเงินกองทุนตกลงชำระเงินเป็นรายปี

ในปีปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) กลุ่มแม่บ้านยังคงกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นมาทำมะม่วงแช่อิ่มขายในนามกลุ่มแม่บ้านอย่างต่อเนื่องต่อมา โดยมีสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเพิ่มขึ้นอีก 1 คน รวมเป็น 21 คน ซึ่งสมาชิกกลุ่มเห็นว่าการทำอาชีพเสริมร่วมกันเป็นสิ่งที่ดี เพราะได้มีกิจกรรมร่วมกัน ได้ทำงานและสนุกกับการพบปะพูดคุยกันขณะทำงาน ส่วนการทำมะม่วงแช่อิ่มร่วมกันเป็นกลุ่มสมาชิกเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีเพราะสามารถช่วยเหลือกันและทำงานแทนกันได้ แต่กลุ่มแม่บ้านยังต้องการเรียนรู้วิธีการแปรรูปผลผลิตอื่นๆ เพิ่มเติม เช่น การดองมะกอก ดองมะขาม หรือการทำมะม่วงอบแห้ง ซึ่งต้องการรู้วิธีทำและเทคนิคเฉพาะของการดองผลไม้แต่ละชนิด ส่วนการทำมะม่วงอบแห้งก็ต้องมีอุปกรณ์ที่ใช้อบเพิ่มเข้ามา

ในการรวมกลุ่มของกลุ่มแม่บ้านเพื่อทำมะม่วงแช่อิ่มขายนี้ กองทุนหมู่บ้านมีบทบาทในการสนับสนุนการรวมกลุ่มของแม่บ้านมาก เพราะในช่วงที่ไม่มีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา กลุ่มแม่บ้านต้องใช้เครื่องมือ เช่น มีด หม้อ กะละมัง ที่แต่ละคนนำมาใช้ด้วยกัน พอทำงานเสร็จต่างคนต่างก็นำของกลับบ้าน เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามา กลุ่มแม่บ้านจึงรวมกลุ่มกันกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ ดังที่ประธานกลุ่มแม่บ้านให้สัมภาษณ์ระดับลึก ที่แสดงให้เห็นภาพของการทำมะม่วงแช่อิ่มร่วมกันก่อนที่จะมีเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ ดังนี้

แม่บ้าน : *ครั้งแรกที่ทำเลย ไม่มีกองทุน ไม่มีกองทุนหมู่บ้านจะไม่มีอุปกรณ์อะไรเลยแม้แต่อย่างเดียวใช่มั้ย สมมติว่ามา 1 คนก็เอาของมา ใครมีมีด มีกะละมัง มีหม้อ ก็เอามา มีอะไรแล้วแต่ก็จะเอามาช่วยกัน*

ผู้สัมภาษณ์ : *เขาก็เต็มใจ เอามา*

แม่บ้าน : *จ้า พอถึงเวลาเสร็จ เขาก็เก็บกลับบ้าน ก็ครั้งแรกเลยก็ซื้อตู้แช่ลูกเดียว ก็เก็บเงิน ยืมพูดง่ายๆ ยังไม่ได้เก็บเงิน ไม่ได้เก็บเงินหุ้น ยืมเงินจาก แฟนพี่มา แฟน คือ เป็นผู้ชายประหยัด ไปซื้อนี่เป็นคนไปซื้อมาถังลูก ละ 1,700 ถังลูกแรกเลยนะ*

ผู้สัมภาษณ์ : *แล้วแฟนไม่ว่าอะไรหรือ*

แม่บ้าน : *เขาก็ไม่ว่า เขาก็ออกให้ก่อน เขาเป็นคนซื้อด้วยนะ ซื้อมาคือถ้าเราไม่มีตู้ เราก็ทำไม่ได้ หม้อก็ยืมเขา คือ หม้อเคี่ยวถ้าไม่มีเรา ก็ทำไม่ได้ใช่มั้ย ยืมเขามา ก็ทุกอย่างยืมหมด ยกเว้นตู้แช่ เพราะ เราไปยืมเงินเขาซื้อมา ถ้าเราไม่มีตู้แช่เราก็ทำกัน*

ไม่ได้ ตู้แช่ไม่มีทำไม่ได้ คือ ต้องแช่น้ำแข็งอย่างเดียว นี่ส่วนใหญ่ก็จะขอยืมแล้วก็มา ๆ เราก็กู้เงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้หนี้เค้า

ส่วนเหตุผลที่กลุ่มแม่บ้านต้องร่วมกันกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาลงทุนโดยไม่กู้เป็นรายคนนั้น สมาชิกกลุ่มแม่บ้านให้เหตุผลว่าเป็นเพราะ การกู้ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นการร่วมกันรับผิดชอบ และเงินที่กู้ร่วมกันเป็นเงินที่นำมาใช้ร่วมกันในกลุ่ม ส่วนที่ไม่กู้เป็นรายคนนั้น เพราะจำนวนเงินที่กู้จะมากเกินไปหากทำงานอาชีพแล้วไม่ได้ผล จะไม่สามารถหาเงินมาใช้กองทุนหมู่บ้านได้ เช่นที่ประธานกลุ่มแม่บ้านให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ผู้สัมภาษณ์ : *ทำไมไม่ต่างคนต่างกู้ล่ะตอนนั้น*

แม่บ้าน : *มันเป็นของกลุ่มแม่บ้านต้องรวมกลุ่มค่ะ คือของกลุ่มนี้ต้องร่วมกันรับ ผิดชอบ มีคนใดคนหนึ่งมารับผิดชอบคนเดียว คือมันไม่ไหว คือ เงิน ตรง นี้มันไม่ได้เอาไปใช้ส่วนตัวก็เอาไปใช้ในกลุ่มก็ต้องช่วยกันคนในกลุ่มก็ พร้อมกันรับผิดชอบด้วยกันว่างั้นเถอะ*

ผู้สัมภาษณ์ : *ทำไม ไม่กู้คนละ 2 หมื่น จะได้เงินเยอะๆ*

แม่บ้าน : *ไม่ค่ะ ไม่กู้อย่างนั้น เพราะว่ามันจะเกินไปมันจะมากเกินไป เพราะว่าเราเอาไปทำ เกิดถ้าเป็นสมมตินะว่าถ้าเราเอาไปทำ แล้วมันไม่ได้ผลขึ้นมาใช่มั้ย คนละ 2 หมื่นๆ เราก็จะใช้เขาไม่ไหว*

การจัดการเกี่ยวกับเงินกองทุนของกลุ่มแม่บ้าน ในการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มแม่บ้านเพื่อใช้ในการทำมะม่วงแช่อิ่มนี้ ผู้กู้เงินจะเป็นสมาชิกที่เต็มใจเซ็นชื่อกู้ ซึ่งมีอยู่ 9 คนสมุดเงินฝากจะใช้ชื่อกลุ่มแม่บ้านเป็นเจ้าของบัญชี และมีผู้แทนกลุ่มจำนวน 2 คนเป็นผู้ลงนามในการเบิกจ่ายเงินจากบัญชีคู่กันและเบิกเงินมาใช้เป็นครั้งคราวตามความจำเป็น ในจำนวนผู้ลงนามกู้เงินกลุ่มนี้ นอกจากจะกู้เงินในนามกลุ่มแล้วแต่ละคนยังมีสิทธิ์ที่จะกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านครอบครัวละ 1 คนอยู่ ดังนั้นผู้ที่กู้เงินให้กลุ่มจึงมีสิทธิ์กู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้ 2 ครั้ง คือ กู้ในนามของกลุ่มแม่บ้าน และกู้ในนามของตนเองในฐานะของผู้แทนครอบครัว ส่วนเงินที่กู้ยืมมาในนามของกลุ่มแม่บ้านจะนำมาซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ในการดองมะม่วงส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งอาจซื้อมะม่วงดองไว้ โดยการชำระหนี้เงินกู้จะชำระครั้งเดียวเมื่อครบ 1 ปี

กองทุนหมู่บ้านกับผลที่เกิดขึ้นในชุมชน

ความเป็นเจ้าของกองทุนหมู่บ้าน

ความรู้สึกเป็นเจ้าของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นสิ่งหนึ่งที่จะทำให้คนในชุมชนร่วมมือกันในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน ให้สามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนนี้ สมาชิกกองทุนหมู่บ้านส่วนมากมีความรู้สึกว่า เงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นเงินของรัฐบาลมากกว่าเป็นเงินของชุมชน แม้จะได้รับแจ้งจากพัฒนากรอำเภอว่า เงินนี้เป็นเงินของหมู่บ้านที่ รัฐบาลให้แล้วไม่รับคืน และขอให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านถือว่าเป็นเงินของหมู่บ้านให้ช่วยกันบริหารดูแล เพื่อให้สืบทอดไปเป็นมรดกของลูกหลาน แต่คนในชุมนก็ยังรู้สึกว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของรัฐบาลทั้งนี้อาจจะเป็นการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ พยายามที่จะกำกับให้กองทุนหมู่บ้านรักษาเงินเอาไว้ให้ได้นานที่สุด จึงมีการพูดถึงกองทุนหมู่บ้าน ดังที่พัฒนากรอำเภอพูดถึงเรื่องนี้กับคนในชุมชนว่า

> *"...ผมก็จะบอกเขาว่าเป็นเงินที่รัฐบาลให้มาบริหารกันเองก็เป็นเงินของหมู่บ้านโดยไม่ได้เอาคืน ถือเสมือนว่าเป็นเงินของเขาเอง เค้าก็ต้องช่วยกันรักษา อยู่ที่เค้าเองว่าเค้าจะมีส่วนช่วยนะครับ...รัฐบาลเปิดโอกาสให้เขา เอาเงินมาให้ช่วยกันบริหาร ให้เป็นมรดกของลูกหลาน มันก็ดีนะ แต่ก็ขึ้นอยู่กับเขา ถ้าเขาร่วมมือกันบริหารนี่มันก็จะเกิดผลดี..."*

การพยายามสร้างความหมายของกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินของรัฐบาล นัยหนึ่งอาจจะเกิดจากความต้องการที่จะให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของกองทุนหมู่บ้าน แล้วเข้ามาร่วมกัน ดูแลรักษาเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ให้ยั่งยืนต่อไป หรืออีกนัยหนึ่ง เพื่อเป็นการปรามให้คนในชุมชน โดยเฉพาะผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านให้ใช้เงินคืนตรงตามกำหนดและเงื่อนไขที่ทำสัญญาไว้กับกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งจังหวัดหรือหน่วยงานระดับสูง ก็มีกิจกรรมเสริมที่ทำให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านเกิดความรู้สึกว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของรัฐบาลที่เรียกว่า *"..ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้.."* โดยการประกวดผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกองทุนหมู่บ้านที่ได้รับรางวัลจะมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ การที่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านสามารถชำระเงินคืนกองทุนครบถ้วนทุกคน โดยไม่ได้สนใจว่าการได้รับเงินต้นและดอกเบี้ยคืนจากสมาชิกครบทุกคนนั้น สมาชิกหาเงินมาคืนกองทุนหมู่บ้านได้ด้วยวิธีการใดบ้าง

นอกจากนี้ การที่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นส่วนหนึ่งมีความรู้สึกว่า เงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของหลวงหรือเงินของรัฐบาล ทำให้สมาชิกที่ได้รับวงเงินกู้ไม่ครบตามที่ตนเองต้องการ รู้สึกไม่พอใจการทำงานของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เพราะรู้สึกว่า กรรมการไม่

มีสิทธิ์ที่จะตัดสินปรับลดยอดเงินกู้ของสมาชิก เพราะเงินนี้เป็นเงินของรัฐบาลทุกคนจึงมีสิทธิ์กู้เงินกองทุนหมู่บ้านในวงเงินคนละ 20,000 บาทเต็มตามจำนวนทุกคน

การเพิ่มพูนการเรียนรู้ด้านการบริหารและจัดการกองทุน

เนื่องจากในการบริหารจัดโครงการกองทุนหมู่บ้านมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของการดำเนินงานคือ การเสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น การให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและปัญญาของตนเอง การเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม รวมทั้งการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยในชุมชน กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญที่จะทำให้คนในชุมชนได้หมุนเวียนกันเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการโครงการ เพราะในเงื่อนไขหนึ่งในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 หมวดที่ 5 คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ข้อ 19 คือ กรรมการกองทุนมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละสองปี โดยกรรมการที่พ้นจากตำแหน่งตามวาระอาจได้รับการคัดเลือกอีกได้ แต่จะดำรงตำแหน่งเกินสองวาระติดต่อกันไม่ได้ นั่นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสเข้ามาเรียนรู้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน เช่น ที่เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นซึ่งเป็นผู้ที่ไม่มีความรู้เรื่องการทำบัญชีมาก่อน สามารถทำบัญชีกองทุนหมู่บ้านได้จากการช่วยเหลือแนะนำของพัฒนากรอำเภอ ดังที่บัณฑิตกองทุนหมู่บ้านพูดถึงเหรัญญิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นว่า

“...เขาทำบัญชีเป็นและคล่อง หนูยังสู้เขาไม่ได้เขาทำคล่อง...”

ซึ่งความรู้เรื่องการทำบัญชีเป็นการบริหารจัดการโครงการที่สำคัญนี้ เมื่อมีการหมุนเวียนผู้เป็นคณะกรรมการให้เป็นไปตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองก็จะทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการโครงการด้วยประสบการณ์จริงมากขึ้น

นอกจากนี้การที่มีการหมุนเวียนบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ก็เป็นการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำงานและการบริหารจัดการโครงการจากคนรุ่นปัจจุบัน หรือรุ่นผู้ใหญ่ รุ่นพ่อแม่ ไปสู่คนรุ่นต่อไปในชุมชน ให้สามารถก้าวเข้ามาทำงานเพื่อชุมชนแทนที่คนรุ่นเก่าที่จะกลายไปเป็นที่ปรึกษาและผู้ร่วมดูแลกองทุนชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้น ดังที่ประธานกรรมการหมู่บ้านพูดถึงเรื่องนี้ว่า

> *“...ผมว่าเป็นผลดีนะ เพราะว่าจะเป็นการหมุนเวียนกรรมการเข้ามาบริหาร เป็นการฝึกคนน่ะ อย่างน้อยๆ ก็เป็นการฝึกคนรุ่นใหม่เข้ามา คนรุ่นเก่าๆ นี่ก็ต้องถอยด้วยอายุ ด้วยประสบการณ์...”*

และสิ่งที่นอกเหนือจากความรู้และประสบการณ์ที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะได้รับจากการทำงานร่วมกันกับคนในชุมชนและความรู้เรื่องการบริหารจัดการโครงการซึ่งเป็นทุนความรู้ที่เพิ่มขึ้นสำหรับคนในชุมชนแล้วสิ่งที่ผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นคณะกรรมการได้รับนอกเหนือไปจากนี้คือการเพิ่มคุณค่าของตนเองหรือการเพิ่มทุนทางสังคมของตนเอง ให้เกิดความภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น เช่น ที่กรรมการท่านหนึ่งกล่าวว่า

"...ก็ภูมิใจ เพราะอย่างน้อยก็เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่ชาวบ้านคัดเลือกเราขึ้นมา..."

การส่งเสริมงานอาชีพ

บทบาทหนึ่งของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเขาขมิ้น คือ การส่งเสริมงานอาชีพ โดยในรอบปีที่ผ่านมา กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ซึ่งมีสมาชิกทั้งสิ้น 233 คน ได้อนุมัติเงินให้ผู้กู้จำนวน 68 คน วงเงิน 1,090,000 บาท เป็นวงเงินที่ให้กู้แก่ผู้ที่นำไปลงทุนประกอบอาชีพทำไร่มากที่สุด คือ 45 ราย ทำสวน 4 ราย เลี้ยงสัตว์ปีก 3 ราย อุตสาหกรรม 1 ราย ค้าขาย 7 ราย บริการ 1 ราย และอื่นๆ 7 ราย ในส่วนของการทำไร่ ได้แก่ ไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย และไร่สับปะรด ซึ่งทำให้ในชุมชนมีอาชีพใหม่ๆ เกิดขึ้นในชุมชน คือ งานอุตสาหกรรมในครัวเรือน ในลักษณะของการแปรรูปผลผลิต ซึ่งได้แก่ การทำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้ง ซึ่งกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นให้สมาชิกรายนี้กู้เงินไปเป็นการลงทุนเพิ่มเติมจำนวน 20,000 บาท

การทำ **เมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้ง** ของผู้ประกอบการรายนี้ ผู้ประกอบการได้ทำเป็นโรงงานขนาดเล็กที่เริ่มทำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้งขายเมื่อประมาณ 6 เดือนมานี้ โดยการ รับซื้อวัตถุดิบ คือ มะม่วงหิมพานต์จากไร่ในหมู่บ้านและจังหวัดใกล้เคียง เช่น ชลบุรี จันทบุรีรวมทั้งไร่มะม่วงหิมพานต์ในชุมชน การทำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้งเป็นการแปรรูปผลผลิตที่ทำให้ผลผลิต คือ เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่อบแล้วจะมีราคาสูงขึ้นมาก โดยปกติเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ดิบเมื่อมีราคาถูกที่สุดจะราคาประมาณกิโลกรัมละ 6 บาท แพงที่สุดกิโลกรัมละ 35 บาท แต่โดยทั่วไปจะราคากิโลกรัมละ 27 บาท ซึ่งเป็นราคาของเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ยังไม่ได้ผ่านำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ที่ใช้รับประทานได้ออกมา ในการทำเมล็ดมะม่วงพิมพานต์อบแห้ง เมื่อซื้อมะม่วงหิมพานต์มาแล้ว ต้องนำมะม่วงหิมพานต์ที่ซื้อมาต้มแล้วใช้เครื่องเหยียบผ่าเอาเมล็ดข้างในออกมา การทำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ในหมู่บ้านเป็นกิจการขนาดเล็กโดยเจ้าของกิจการได้ทำเครื่องเหยียบ หรือเครื่องกะเทาะเปลือกมะม่วงหิมพานต์จำนวน 8 เครื่อง จึงต้องจ้างคนงานประจำ จำนวน 8 คน ตามจำนวนเครื่อง โดยคิดค่าจ้างกะเทาะเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ราคากิโลกรัมละ 11 บาท ซึ่งคนงานจะทำได้ประมาณคนละ 30

กิโลกรัม ต่อ 1 คน หลังจากนั้นจึงจ้างคนงานมาแกะเอาเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ออกมาจากเปลือก ซึ่งเจ้าของกิจการต้องจ่ายเงินค่าเมล็ดและค่าขัดเมล็ดมะม่วงหิมพานต์ โดยคิดค่าจ้าง 5 กิโลกรัม เมื่อนำมาอบจะเหลือ 4 กิโลกรัมครึ่ง แล้วนำเมล็ดมะม่วงหิมพานต์มาคัดตามขนาดใหญ่เล็ก ขนาดใหญ่ขายส่งในราคากิโลกรัมละ 190 บาท ซึ่งเป็นราคาที่ทำให้มะม่วงหิมพานต์เพิ่มราคาสูงขึ้นจากการขายมะม่วงหิมพานต์แห้ง เพราะมะม่วงหิมพานต์แห้ง จำนวน 3 กิโลครึ่ง ซื้อมาราคากิโลกรัมละ 27 บาท 3 กิโลครึ่งเป็นเงิน 95 บาท เมื่อต้มแกะเมล็ดออกแล้วนำมาอบแห้ง จะได้เมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้งราคากิโลกรัมละประมาณ 190 บาท ตลาดที่จำหน่ายเมล็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้ง คือ ตลาดที่ชลบุรีและย่านเยาวราชในกรุงเทพมหานคร

บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน

บทบาทของสตรี ในหมู่บ้านเขาขมิ้น ทั้งกองทุนสัจจะออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้านจะมีสัดส่วนของคณะกรรมการชายหญิงเท่ากันคือ เป็นฝ่ายละครึ่งหนึ่งของจำนวนคณะกรรมการทั้งหมด ซึ่งสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะแต่ละฝ่ายที่เป็นเพศเดียวกันจะคุยกันรู้เรื่อง ซึ่งทำให้ผู้หญิงรู้สึกภูมิใจที่เกิดความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง เช่น คณะกรรมการสตรีท่านหนึ่งพูดว่า

“...ภูมิใจเพราะเราว่าแต่ละคนเสมอเท่าเทียมกัน...”

ในขณะที่สมาชิกกองทุนผู้ชายเห็นว่าการให้ผู้หญิงมีบทบาทในคณะกรรมการต่างๆ ของหมู่บ้านมากขึ้นเป็นสิ่งที่ดี เพราะกลุ่มของผู้หญิงจะเข้ากันได้ดี คุยกันรู้เรื่อง และมีความละเอียดในการทำงานมากกว่าผู้ชาย

บัณฑิตกองทุนหมู่บ้าน บัณฑิตกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น เป็นบุตรีของผู้นำชุมชนในหมู่บ้าน มีบทบาทในการทำงานร่วมกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด เช่น การให้ความรู้แก่คณะกรรมการหมู่บ้านและเหรัญญิกในการทำงานเอกสาร เนื่องจากเป็นคนในหมู่บ้านจึงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและคนในชุมชน และให้การสนับสนุนกิจกรรมการแปรรูปผลผลิตของกลุ่มแม่บ้าน โดยการนำเอาผลผลิต คือ มะม่วงแช่อิ่มไปจำหน่ายที่ศูนย์สมุนไพรของญาติ ซึ่งเป็นที่ที่มีผู้มา เยี่ยมเยือนเพื่อใช้บริการของสวนสมุนไพรในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก

พัฒนากรอำเภอ เมื่อรัฐบาลได้ประกาศให้มีการตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น ตามระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้ง และบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 พัฒนากรชุมชนอำเภอได้เข้ามา **เตรียมชุมชน**

ในหมู่บ้าน โดยการประชุมทุกหมู่บ้านในอำเภอที่รับผิดชอบ เพื่อชี้แจงให้ประชาชนทราบถึงวัตถุประสงค์และแนวทางการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน โดยในชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นมีประชาชนเข้าร่วมประชุมครบ 3 ใน 4 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด สิ่งที่พัฒนากรอำเภอชี้แจงให้ประชาชนทราบ คือ เงื่อนไขในการตั้งกองทุนหมู่บ้านตามระเบียบการตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ เช่น การที่สมาชิก กองทุนหมู่บ้านสามารถกำหนดระเบียบเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนได้ แต่ต้องไม่ขัดแย้งกับระเบียบการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ รวมทั้งแจ้งให้ทราบสถานภาพของเงินกองทุนหมู่บ้าน ว่าเป็นเงินที่รัฐบาลจัดสรรให้ชุมชนมาบริหารกันเองโดยไม่เอาคืน แต่ให้ถือว่าเป็นเงินของหมู่บ้าน ซึ่งสมาชิกและคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแลไม่ให้สูญหรือให้คงอยู่ตลอดไป เป็นต้น นอกจากนี้ในขั้นตอนของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน พัฒนากรอำเภอจัดเป็นบุคลากรสำคัญหน่วยงานหนึ่งที่สนับสนุนให้การก่อรูปของกองทุนหมู่บ้าน เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในช่วงเวลาที่ผ่านมาของการตั้งกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น

กองทุนหมู่บ้านกับมุมมองของคนในชุมชน

ในจำนวนสมาชิกชุมชนบ้านเขาขมิ้น 137 ครัวเรือนนั้น มีผู้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 151 คน จากจำนวนประชากรทั้งหมู่บ้าน 444 คน ซึ่งรวมทั้งประชากรที่เป็นเด็กและผู้ใหญ่ทั้งที่ผู้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและไม่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านต่างมีมุมมองต่อกองทุนหมู่บ้านแตกต่างกันออกไป ดังนี้

กองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินตราของชุมชน แม้ว่าเงินจากกองทุนหมู่บ้านจะมีผู้กู้เงินจำนวนไม่ถึงครึ่งของคนในหมู่บ้าน แต่ในความเห็นของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็เห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับคนในชุมชน เพราะเงินกองทุนหมู่บ้านจะทำให้มีเงินหมุนเวียนในหมู่บ้าน เพราะในชุมชนบ้านเขาขมิ้นได้มีการตกลงกันว่า ในการกู้เงินจะไม่กู้พร้อมกันทีเดียวทั้งหมู่บ้าน แต่ให้ทยอยกันกู้เป็นกลุ่มคนหมุนเวียนกันไป ซึ่งทำให้ในชุมชนมีเงินหมุนเวียนตลอดเวลา

นอกจากนี้ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ยังมีความเห็นสอดคล้องกันว่า กองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชุมชนมากโดยเฉพาะแก่สมาชิกที่มีฐานะยากจน เพราะเป็นกองทุนที่ช่วยให้สมาชิกกู้เงินได้โดยเสียดอกเบี้ยราคาต่ำ รวมทั้งเป็นเงินทุนให้ผู้ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนให้มีเงินทุนเพิ่มขึ้น และลดการกู้เงินจากแหล่งอื่นให้น้อยลง ผู้กู้ที่มีอาชีพทำไร่ทำสวนสามารถใช้เงินกู้ยืมนี้ไปใช้ในการจ้างแรงงาน จ้างรถไถและชำระค่าปุ๋ยที่ติดค้างกับร้านค้า ดังกรณีของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นคนหนึ่งที่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน 20,000 บาท หลัง

จากทำไร่มันสำปะหลังจนสามารถเก็บเกี่ยวขายผลผลิตให้พ่อค้าคนกลางและหักคืนกองทุนหมู่บ้านแล้ว ยังเหลือเงินจากการขายมันสำปะหลังอีกเกือบหนึ่งหมื่นบาท

กองทุนหมู่บ้านเพิ่มทุนในชุมชน นอกจากนี้ สมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่า การที่จะทำให้กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเป็นประโยชน์ต่อคนในหมู่บ้านมากที่สุด การให้กู้แก่สมาชิก ควรให้กู้เงินเรียงตามลำดับก่อนหลัง และหมุนเวียนการกู้เงินให้กระจายไปในจำนวนสมาชิกทั้งหมด โดยไม่ควรมีการให้คนที่เคยกู้กู้ต่อเนื่องเป็นเวลานานเกินไป

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาชุมชน กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นมีแนวนโยบายการดำเนินงานที่แตกต่างไปจากแนวคิดของตน เช่น ผู้นำชุมชนบางส่วนที่เห็นว่าตนเองมีแนวคิดการบริหารกองทุนหมู่บ้านแตกต่างไปจากการดำเนินการของกลุ่มคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดปัจจุบัน โดยคิดว่าบทบาทของกองทุนหมู่บ้านที่แท้จริงควรเป็นกองทุนที่เน้นบทบาทในการพัฒนาชุมชนมากกว่าการปลูกฝังระบบทุนนิยมให้แก่คนในชุมชน โดยทุนนิยมในความหมายของสมาชิกที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน คือ นโยบายของกองทุนหมู่บ้านที่เน้นการให้กู้ยืมเงินเป็นรายคน คือ เน้นการกระจายเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปยังประชาชนด้วยการกู้ยืมมากเกินไป โดยไม่มีนโยบายอื่นๆ มาสนับสนุนหรือควบคุมให้ผู้กู้ยืมเงินนำเงินไปใช้อย่างมีคุณค่า เช่น การใช้เงินในการพัฒนาคุณภาพการประกอบอาชีพของตนเอง โดยก่อนที่จะกู้ยืม ผู้กู้ต้องมีแผนการใช้เงินที่ชัดเจน เพื่อให้ผู้กู้เงินจากกองทุนกู้ไปอย่างมีทิศทางที่จะใช้คืน ไม่ใช่การกู้เพื่อให้เงินกองทุนหมู่บ้านกระจายลงไปสู่ชุมชนอย่างไม่มีทิศทาง เช่นที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งให้เหตุผลในการไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

> *"...ไม่เป็น เพราะว่าตอนนี้คนส่วนมากนี่ไม่เข้าใจถึงกองทุนหมู่บ้านที่แท้จริง เวลาเราเข้าไปนี่ เราก็จะทำอะไรไม่ได้ เพราะยังติดกับระบบทุนนิยม จะกู้กันอย่างเดียวแล้วก็ไม่ชัดเจนในเรื่องของกิจกรรมต่างๆ ที่กู้ไป วัตถุประสงค์ในการกู้ไม่ชัดเจน คนยังยึดติดตรงนี้มากอยู่เลย ไม่อยากจะเข้าไปคล้ายๆ ว่าไปขัดแย้งกันเองนะครับ..."*

นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนบางส่วนยังเห็นว่า กองทุนชุมชนหมู่บ้านไม่ควรเน้นเรื่องการปล่อยเงินกู้ให้ปัจเจกชน นอกจากจะเป็นผู้ที่มีความจำเป็นหรือมีโครงการที่จะนำเงินกู้ไปใช้ในการพัฒนาอาชีพที่ชัดเจนเท่านั้น และควรกันเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นอีกส่วนหนึ่งสำหรับการส่งเสริมให้กู้ยืมเพื่อการประกอบอาชีพในลักษณะของกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเลี้ยงไก่ ก็ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มเลี้ยงไก่ได้กู้เงินในนามของสมาชิก ให้รวมกลุ่มกันมายื่นกู้ โดยมีกิจกรรม มีการร่วมซื้อร่วมขายที่ชัดเจน และเห็นว่ากลุ่มที่คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นอาจตั้งขึ้น ได้แก่ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ไข่ กลุ่มร้านค้าชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้ปฏิบัติในเรื่องของการ

ร่วมหุ้น รวมกลุ่ม ให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพ เช่น ที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า

> *"...กองทุนที่จะเป็นประโยชน์ในความคิดของผม คนส่วนหนึ่งที่จำเป็นได้กู้จริงๆ ไม่เน้นปล่อยกู้นะครับ ที่จำเป็นต้องกู้ ก็ให้กู้ เฉพาะที่จำเป็น ส่วนเงินกองทุนที่เหลือให้มีการส่งเสริมเป็นกลุ่มๆ ไป อย่างเช่น สมมติว่า ในหมู่บ้านมีกลุ่มเลี้ยงไก่ ก็ส่งเสริมกลุ่มเลี้ยงไก่ ให้มากู้ยืมในนามของกลุ่มไม่ใช่ว่าของส่วนบุคคล ของกลุ่มรวมกลุ่มกันมาท่านอยากจะทำอะไร ท่านอยากจะไปลงหุ้นอะไรก็เอา กู้เงินตรงนี้เป็นนามของกลุ่ม กลุ่มกู้แล้วกิจกรรมให้ชัดเจน มีการร่วมซื้อร่วมขายกันอย่างชัดเจน ตรงนี้อยากให้ก่อเกิดเป็นอย่างมาก มากกว่าที่จะกู้ไปคนหมื่นสองหมื่น ซึ่งเป็นเบี้ยหัวแตกเสร็จแล้วเอาอะไรไม่ได้เลย ไม่เห็นรูปธรรมอะไรเลย พอถามว่า หมดหรือยัง หมดแล้วเตรียมอะไรใช้หนี้ ไม่มี นี่...แต่ถ้าในรูปของกลุ่ม เช่น รวมตัวกันเพื่อที่จะเลี้ยงสัตว์เลี้ยงไก่ไข่อะไรพวกนี้หรือทำร้านค้าชุมชนอะไรพวกนี้ เขาจะมีการรวมหุ้น รวมกลุ่มเขาจะช่วยกันใช้นะครับ"*

นอกจากนี้ สมาชิกชุมชนบ้านเขาขมิ้นอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านแสดงความเห็นว่า ที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพราะเห็นว่า **การบริหารงานของกองทุนหมู่บ้านมีเงื่อนไขซับซ้อนยุ่งยาก** โดยเฉพาะในส่วนของการค้ำประกันซึ่งกันและกัน ซึ่งทำให้อาจจะต้องมีภาระรับผิดชอบต่อภาวะหนี้ของผู้ที่ตนเองต้องค้ำประกันให้ถึง 2 ราย ตามที่สมาชิกจับกลุ่มการค้ำประกันซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังเกรงว่า กู้เงินมาแล้วจะทำให้มีภาระต้องส่งเงินต้นและดอกเบี้ยคืนในเวลาที่กองทุนหมู่บ้านกำหนด ซึ่งผู้ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเห็นว่าจะทำให้ตนเองลำบาก เพราะต้องหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน

ส่วนสมาชิกชุมชนหมู่บ้านอีกบางส่วน ที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพราะเห็นว่าในชุมชน **มีกลุ่มกองทุนหรือกลุ่มเงินต่างๆ ในชุมชนหลายกองทุน** เช่น ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นที่มีกองทุนด้านการเงิน และการส่งเสริมอาชีพอยู่แล้ว 5 กองทุน โดยกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนเป็นกองทุนที่ 6 ซึ่งคนส่วนใหญ่ในชุมชน ยังมีธุรกรรมทางการเงินต่อเนื่องมาจากธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ธนาคารออมสิน หรือบางส่วนก็มีกับธนาคารอาคารสงเคราะห์ รวมทั้ง กลุ่มฌาปนกิจศพ หรือประชาคมต่างๆ ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาจัดตั้งขึ้น ทำให้ในชุมชนมีการเคลื่อนไหวเพื่อการรวมกลุ่มเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านอีก เนื่องจากมีรูปแบบการก่อตั้งกองทุนที่เริ่มต้นจากการประชุมชี้แจง การประชุมเลือกคณะกรรมการ ซึ่งสมาชิกส่วนหนึ่งเห็นว่าเป็นการเสียเวลา และเห็นว่าเรื่องของกองทุนหมู่บ้านไม่ใช่เรื่องใหม่ที่เข้ามาในชุมชนจึงไม่ต้องการสมัครเป็นสมาชิก

กองทุนหมู่บ้านกับความโปร่งใสในการบริหารจัดการ มุมมองอีกด้านหนึ่งที่ผู้ที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ให้ความเห็นที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกเพราะมองในแง่ของ**ความโปร่งใสในการบริหารของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน** ว่ายังมีลักษณะของการเห็นแก่พรรคพวก หรือที่ผู้นำชุมชนผู้ที่ให้สัมภาษณ์ระดับลึกท่านหนึ่ง เรียกว่า **พรรคพวกนิยม** คือ ในการพิจารณาเงินกู้คณะกรรมการไม่สามารถให้เหตุผลได้ว่า การให้วงเงินกู้แก่สมาชิกแตกต่างกันนั้นมีเงื่อนไขอย่างไรบ้าง ซึ่งความจริงในการพิจารณาการกู้ของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนได้พิจารณาในแง่ของเกณฑ์การให้กู้เงินพอสมควร ในประเด็นปัญหาเรื่องความโปร่งใสของคณะกรรมการนี้ อาจจะเนื่องมาจากการที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านไม่มีโอกาสชี้แจงให้ผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเข้าใจก็ได้ เพราะคณะกรรมการจะมีโอกาสชี้แจงเพื่อให้เหตุผลแก่ผู้กู้แต่ละคนที่ได้วงเงินกู้ไม่เท่ากัน เท่านั้น

กองทุนหมู่บ้านกับการกู้ยืมเงิน นอกจากนี้อีกมุมมองหนึ่งของการที่สมาชิกชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นไม่ยอมสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้นเพราะเห็นว่า **การเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน คือ การกู้เงิน** คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกทั้งกลุ่มที่มีฐานะดีและกลุ่มคนยากจน มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านแล้วต้องกู้เงิน แต่เหตุผลของการกู้นั้นแตกต่างกัน โดยผู้ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่มีฐานะดีเห็นว่าการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นเพราะวงเงินกู้น้อย อาจจะมีความยุ่งยากในการค้ำประกัน และเห็นว่าตนเองพึ่งมีความสามารถในการตนเองได้ในทางเศรษฐกิจจึงไม่จำเป็นต้องกู้เงิน เช่น ผู้ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งกล่าวว่า *"...ถ้ากู้ก็ต้องมีคนค้ำ มันหลายอย่างผมก็เลยไม่เอา เราก็ประหยัดๆ มันก็พออยู่ได้..."* ส่วนผู้ที่ไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่มีฐานะยากจน เห็นว่าการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านแล้ว จะต้องกู้เงิน ซึ่งไม่แน่ใจว่าจะกู้ไปทำอะไร และจะมีความสมารถในการหาเงินมาใช้หนี้หรือไม่ เช่น ผู้ที่ยากจนและไม่สมัครเป็นสมาชิกกล่าวถึงประเด็นนี้ว่า *"...ก็ไม่อยากสมัคร เพราะกลัวว่าถ้าเราไปสมัครเป็นสมาชิก เราก็ต้องกู้ ทีนี้เราจะกู้ไป จะทำอะไรล่ะ..."* สำหรับผู้ให้ข้อมูลนี้ เป็นผู้ที่มีอาชีพรับจ้างเลี้ยงเป็ดและรับจ้างทั่วไป ฐานะยากจนมาก แม้จะเคยร่วมประชุมประชาคมเพื่อก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน และเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านอาจช่วยชาวบ้านได้ในแง่ของการประกอบอาชีพ แต่ก็ไม่ยอมสมัครเป็นสมาชิก

กองทุนหมู่บ้านกับการทำบัญชี เนื่องจากส่วนกลางได้ทำบัญชีมาตรฐานมาให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านตามแบบ แต่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านส่วนมากจะไม่เข้าใจแบบที่ส่วนกลางทำมาให้จึงมักจะทำบัญชีตามรูปแบบที่ตนเองเข้าใจ เพราะบัญชีที่เป็นรูปเล่มนี้ส่วนกลางกำหนดมาเป็นเรื่องที่ยากสำหรับชาวบ้าน โดยเอกสารหลักฐานต่างๆ เช่น บัญชี

ของชาวบ้าน หลักฐานการอนุมัติ การยืม การคืน จะเป็นหลักฐานที่คณะกรรมการเก็บรวบรวมไว้ทั้งหมด เช่นที่พัฒนากรอำเภอกล่าวว่า *"...คือว่าพวกหลักฐานต่างๆ เค้าก็ทำครบ พวกบัญชีการอนุมัติ การยืมเค้าจะมีหลักฐานอยู่ เพียงแต่บัญชีที่เป็นรูปเล่มอะไรอย่างนี้ มันยากสำหรับชาวบ้านพอสมควร..."*แต่ถ้าให้คณะกรรมการกองทุนทำบัญชีตามแบบที่คณะกรรมการอ่านแล้วเข้าใจ พัฒนากรอำเภอดังกล่าวไม่เห็นด้วย เพราะเกรงว่าอาจจะทำให้ระบบการตรวจสอบยุ่งยาก และคิดว่าคณะกรรมการควรจะพยายามศึกษารูปแบบบัญชีของส่วนกลาง และใช้แบบบัญชีตามที่ส่วนกลางกำหนดมาให้ มากกว่าทำบัญชีตามความเข้าใจของคณะกรรมการกองทุนในแต่ละหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน : บทบาทที่เป็นอยู่และทิศทางในอนาคต

จากมุมมองของประชาชนในชุมชนที่มีต่อกองทุนหมู่บ้านแตกต่างกันดังกล่าว อาจยังไม่มีข้อสรุปได้ว่า มุมมองของฝ่ายใดถูกหรือผิด แต่ก็ถือว่าเป็นมุมมองที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในกองทุนหมู่บ้านอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่า มีข้อสรุปที่สำคัญเกี่ยวกับบทบาทของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ดังนี้คือ

1.**กองทุนหมู่บ้านเป็นทุนเงินตราที่เข้ามาแทนที่ทุนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน**การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่เข้าสู่ชุมชนในช่วงนี้อาจจะเรียกว่าเป็นระยะเวลาที่พอเหมาะกับความต้องการของชุมชนบ้านเขาขมิ้น เพราะอย่างน้อยๆ ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นก็มีบทเรียนของผลเสียที่เกิกจากการร่วมกันใช้ทุนทรัพยากรธรรรมชาติอย่างรุนแรงจนต้องขาดแคลนทุนชุมชนไปพร้อมกันเกือบจะทุกด้าน แต่บทเรียนเหล่านี้เมื่อมองในด้านบวก รวมทั้งจากการที่คนในชุมชนส่วนหนึ่งที่เป็นสมาชิกกองทุนสัจจะออมทรัพย์ก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์ของการบริหารเงินกองทุนที่เกิดจากความร่วมมือกันของชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีบทเรียนจากประสบการณ์นั้นเป็นมาตรการให้คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น มีความระมัดระวังต่อการบริหารกองทุนหมู่บ้าน โดยการเลือกผู้ใหญ่บ้านที่เป็นผู้มีอำนาจปกครองชุมชนเป็นประธานกรรมการ ทำให้การก่อตั้งกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นใช้เวลาไม่มากนัก และมีการบริหารกองทุนหมู่บ้านให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกได้ทุกรายตามที่ยื่นความจำนงขอกู้แม้ว่าจะไม่ได้เงินครบตามจำนวนที่ยื่นกู้ก็ตาม และแหล่งเงินตรานี้เองที่เข้ามาแทนที่ทรัพพยากรธรรมขาติในชุมชนที่จะใช้เป็นทรัพยากรในการดำเนินกิจกรรมตามโครงการที่ขอยื่นกู้ แต่อย่างไรก็ตามการใช้ทรัพยากรนี้ของคนในชุมชนมีความระมัดระวังพอสมควร คือ ผู้ยื่นกู้ส่วนใหญ่มีเป้าหมายในการนำเงินนี้ไปลงทุน มีแผนการในการเก็บเงินเพื่อชำระคืนกองทุนหมู่บ้าน ในขณะเดียวกันผู้ที่ไม่ยื่นกู้แม้ว่าจะเข้าร่วมประชุมและรู้ระเบียบการกู้เงิน ก็จะไม่ยื่นกู้เมื่อรู้ว่า

ไม่มีความสามารถในการชำระเงินหรือไม่มีเป้าหมายที่แน่นอนในการนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้

สิ่งเหล่านี้ คือ การนำประสบการณ์เดิมของการใช้ทุนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมาใช้ตอบสนองต่อการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เพราะคนในชุมชนจะมีความรอบคอบต่อการใช้แหล่งเงินนี้ซึ่งเป็นทุนเงินตราในชุมชนในปัจจุบันนี้ด้วยมุมมองที่รอบด้านมากกว่าเดิม ดังจะเห็นได้จากการที่แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านของบ้านเขาขมิ้นจะมีการคิดดอกเบี้ยเพียงร้อยละ 6 ต่อปี แต่คนโดยทั่วไปก็ยังพูดถึงกองทุนสัจจะออมทรัพย์ที่คิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน เพราะในช่วงเริ่มต้นของกองทุนหมู่บ้านนี้ คนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นยังเชื่อมั่นและมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของกองทุนสัจจะออมทรัพย์มากกว่ากองทุนหมู่บ้าน ประเด็นนี้ในระยะยาว ถ้าการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเขาขมิ้นมีความชัดเจนขึ้น ความไว้วางใจของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นต่อกองทุนหมู่บ้านคงจะมีเพิ่มขึ้น เพราะอย่างน้อยจุดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นในฐานะแหล่งเงินตราในชุมชน คือ การที่มีดอกเบี้ยต่ำเพียงร้อยละ 6 ต่อปี ซึ่งเป็นดอกเบี้ยที่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านร่วมกันเสนอและยอมรับได้

2. **กองทุนหมู่บ้านทำให้เกิดการพัฒนางานอาชีพในชุมชน** เนื่องจากวงจรการหมุนเวียนของเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวต่อเนื่องและหมุนเวียนอย่างเป็นระบบอยู่ในชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันถึงกระบวนการเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจชุมชน เริ่มตั้งแต่การวางแผนงาน การเขียนโครงการ / วิธีการ / เป้าหมายของการนำเงินกู้ไปใช้ในการผลิตและการพัฒนาอาชีพ รวมทั้งการที่ผู้ยื่นกู้แต่ละคนต้องพยายามคิดริเริ่มในการที่จะนำเงินกู้ไปใช้ในการพัฒนาอาชีพ ซึ่งทำให้เกิดมีผู้ผลิตรายใหม่ขึ้นในชุมชน เช่น กรณีการรวมกลุ่มกันเพื่อกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาร่วมกันแปรรูปผลผลิตจากมะม่วงเพื่อเพิ่มมูลค่าให้ผลผลิตและสามารถยืดอายุผลผลิตจากมะม่วงดิบให้เป็นมะม่วงแช่อิ่มที่มีอายุการจำหน่ายนานขึ้นและมีราคาจำหน่ายสูงกว่ามะม่วงดิบ ก็เป็นความพยายามที่จะพัฒนางานอาชีพในชุมชนให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น นอกจากนี้การรวมกลุ่มเพื่อสร้างเครือข่ายการประกอบอาชีพร่วมกัน ซึ่งแม้จะเป็นเพียงงานเสริมของกลุ่ม แต่ก็เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้เรื่องการพัฒนาอาชีพซึ่งกันและกันซึ่งจะเป็นผลดีต่อการพัฒนางานอาชีพของคนในชุมชนต่อไปในอนาคต

3. **กองทุนหมู่บ้านกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านกระบวนการเศรษฐกิจในชุมชน** กองทุนหมู่บ้านนอกจากจะมีความเป็นเอกลักษณ์ของกองทุนที่แม้ว่าจะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขหลายประการให้ต้องดำเนินการภายใต้กฎระเบียบของสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 และระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชน

เมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 แต่กองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งก็มีเงื่อนไขการดำเนินงานที่มีบริบทแตกต่างกัน เช่น กองทุนหมู่บ้านชุมชนบ้านเขาขมิ้น เป็นกองทุนหมู่บ้านที่ประธานคณะกรรมการเป็นผู้ใหญ่บ้านที่มีความเป็นผู้นำสูง มีความคิดริเริ่มในการส่งเสริมงานอาชีพในชุมชน กล้าตัดสินใจในการที่จะตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้นมาในเวลารวดเร็วและได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนสูง ทำให้การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คือ สามารถจัดให้มีคณะกรรมการกองทุนที่มีความสามารถในการทำงาน เป็นที่ยอมรับของสมาชิก กระจายการกู้ยืมเงินในหมู่สมาชิกอย่างทั่วถึง และไม่มีปัญหาเรื่องการคืนเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการดำเนินการที่ทำให้เกิดการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้าขึ้นในชุมชน การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นจึงน่าจะเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อมของคนในชุมชน ที่จะได้เรียนรู้เรื่องกระบวนการเศรษฐกิจ และการแสวงหาจุดยืนของสมาชิกในชุมชนที่จะเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีคุณภาพ รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนในชุมชนในเรื่องของสถาบันกองทุนทางการเงินของคนในชุมชน สำหรับนักเรียนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นที่มีนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เรียนอยู่

นอกจากนี้ ในส่วนของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นบุคลากรสำคัญในการบริหารงานของกองทุนหมู่บ้านให้สามารถดำเนินงานไปได้อย่างราบรื่น ก็มีบทเรียนสำคัญของการทำงานร่วมกันของคณะกรรมการหมู่บ้านได้เรียนรู้ทั้งเรื่องการจัดระบบการจัดการกองทุน การบริหารโครงการ การทำบัญชี การเจรจาต่อรอง และการใช้เวทีกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ที่แม้ว่าปัจจุบันนี้ภาพการพัฒนาบุคลากรหลักของกองทุนหมู่บ้านไปสู่การเป็นผู้ชำนาญการด้านเศรษฐกิจชุมชนอาจจะยังไม่ชัดเจนต่อไปในอนาคต

4. **กองทุนหมู่บ้านทำให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจมหภาค** ในอดีตระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นพลวัตเล็กๆ เรียบง่าย แต่เมื่อภาครัฐได้สนับสนุนชุมชนด้วยเงินกองทุนหมู่บ้าน ทำให้ภาคประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารเงินของงบประมาณแผ่นดินในส่วนที่เป็นเงินของชุมชนอย่างชัดเจน ตั้งแต่การร่วมกันก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน การกำหนดนโยบายทิศทางการดำเนินงานกองทุน การเลือกบุคคลที่คนในชุมชนยอมรับเข้ามาบริหารกองทุน การร่วมกันดูแลรักษากองทุนในฐานะทุนเงินตราของชุมชนล้วนเป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมในการบริหารเงินงบประมาณที่จัดสรรมาจากส่วนกลางให้กลายมาเป็นเงินกองทุนของชุมชน เป็นการสร้างโอกาสให้คนส่วนใหญ่ของประเทศในภาคชนบทได้มีส่วนร่วมใช้ทรัพยากรที่เป็นเงินตราของประเทศ และการที่มีกองทุนหมู่บ้านทั่วประเทศกว่า 70,000 กองทุน ทำให้เกิดเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านที่แต่ละชุมชนทั่วประเทศ ซึ่ง

กองทุนหมู่บ้านจะเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนในชุมชนทั้งในแง่ของทุนเงินตรา ทุนความรู้ด้านการบริหารจัดการเศรษฐกิจในชุมชน และทุนทางสังคมของชุมชนให้มั่นคงขึ้น

5. **กองทุนหมู่บ้านกับการหวนกลับคืนชุมชนของคนท้องถิ่น** การที่ในชุมชนมีกองทุนหมู่บ้านเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจอย่างใหม่ในชุมชน นอกจากจะทำให้คนในชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน มีทุนเงินตราให้หมุนเวียนกู้ยืมแล้ว ในชุมชนบ้านเขาขมิ้นยังมีปรากฏการณ์ที่คนในชุมชนซึ่งไปเรียนต่อปริญญาตรีและทำงานในกรุงเทพมหานครส่วนหนึ่ง ลาออกจากงานและกลับมาทำงานกับครอบครัว เช่น กรณีของบัณฑิตกองทุนหมู่บ้านที่กลับมาทำงานในไร่นาสวนผสมของครอบครัว และเหรัญญิกของกองทุนหมู่บ้าน บุตรหลานของคนในชุมชนที่ได้เรียนต่อในระดับปริญญาตรี และทำงานอยู่ที่กรุงเทพมหานครเป็นเวลานาน กลับมาทำกิจการส่วนตัวในหมู่บ้าน เช่น การทำเม็ดมะม่วงหิมพานต์อบแห้ง และการค้าขายเพิ่มขึ้น รวมทั้งได้นำความรู้ดังกล่าวเข้าช่วยในการทำงานของคณะกรรมการหมู่บ้านในตำแหน่งเหรัญญิก และช่วยวางระบบบัญชีของกองทุนหมู่บ้านให้มีความชัดเจนขึ้น โดยคณะกรรมการหมู่บ้านคนนี้ให้เหตุผลที่คิดว่าทำให้ตนเองได้รับเลือกจากคนในชุมชนให้เข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเพราะคนอื่นๆ เห็นว่าตนเองเรียนมาสูงกว่าคนอื่นในหมู่บ้าน เช่นที่พูดว่า *"...เขาเลือกหนูก็เพราะเขาเห็นว่าหนูเรียนสูงก็ช่วยเขา เพราะกองทุนเป็นของหมู่บ้าน..."*

ซึ่งปรากฏการณ์นี้แม้ว่าจะไม่ชัดเจนนัก แต่น่าจะเป็นนิมิตหมายอันดีที่แสดงให้เห็นว่าเริ่มมีบุคลากรที่เรียนจบการศึกษาระดับสูงหันกลับมาทำงานในชุมชน แทนการไหลออกของคนที่มีการศึกษาสูงในชุมชนที่เคยเป็นมาหลายทศวรรษ

อาจจะกล่าวได้ว่า ในช่วงเริ่มต้นของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนบ้านเขาขมิ้นเพียง 2 ปีที่ผ่านมา กองทุนหมู่บ้านมีบทบาทสำคัญในชุมชนทั้งในส่วนของการเป็นทุนเงินตราที่เข้ามาแทนที่ทุนธรรมชาติของชุมชน ทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของทุนความรู้ด้านเศรษฐกิจจุลภาค และทุนทางสังคมของการเป็นเครือข่ายกันของสมาชิกชุมชน การรู้สึกมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของภาคเศรษฐกิจมหภาค การพัฒนาอาชีพ และการเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจในชุมชน รวมทั้งการเริ่มมีสัญญาณของการหวนกลับคืนสู่ชุมชนของคนท้องถิ่นที่จบการศึกษาระดับสูง ซึ่งนับได้ว่ากองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นได้กลายมาเป็นจุดเริ่มต้นที่จะพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจในชุมชน ซึ่งน่าจะเป็นทิศทางที่ยั่งยืนของการพัฒนาทุนชุมชนต่อไปในอนาคต

สรุปความ

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นได้เริ่มก่อตั้งขึ้นในหมู่บ้านเขาขมิ้น ในช่วงเวลาเดียวกันกับการก่อตั้งของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนอื่นๆ เป็นการก่อตั้งด้วยความราบรื่นจากการประชุมประชาคมหมู่บ้านในครั้งแรก เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2544 โดยที่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นบางส่วนยังมีความรู้สึกว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนของรัฐบาล ดังนั้นในขั้นตอนของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านจึงปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และเงื่อนไขการดำเนินงานตามที่กำหนดเป็นแนวทางไว้ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นนับว่ามีความสำคัญและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นพอสมควร เพราะอย่างน้อยกองทุนหมู่บ้านก็กลายมาเป็นเหมือนทุนชุมชนของชุมชนบ้านเขาขมิ้น คือ เป็นเหมือนสิ่งที่เข้ามาแทนที่ทุนธรรมชาติและทุนทางสังคมดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ในชุมชน และเป็นทุนชุมชนที่มีอยู่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่คนในชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินการได้ เพราะกองทุนหมู่บ้านมีเงื่อนไขที่เปิดกว้างสำหรับการขอกู้เงิน ซึ่งเป็นทุนเงินตราที่แปรเปลี่ยนไปเป็นต้นทุนการผลิต ส่วนสนับสนุนของกระบวนการผลิต และสิ่งอำนวยความสะดวกต่อกระบวนการจัดจำหน่ายที่อำนวยความสะดวกแก่สมาชิกกองทุนหมู่บ้านในการริเริ่มและพัฒนางานอาชีพของตนเอง

จุดเด่นอย่างหนึ่งของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น คือ การที่ทำให้เกิดการสานต่อการรวมกลุ่มของสมาชิกกองทุนหมู่บานในการแปรรูปผลผลิตในชุมชน แม้ว่าจะเป็นกลุ่มเล็กๆ ในชุมชน และมีการขยายตัวเพียงเล็กน้อยในปีต่อมา แต่ลักษณะของการรวมกลุ่มสมาชิกที่ต้องนำอุปกรณ์ในการแปรรูปผลผลิตมาจากบ้านแล้วมาร่วมกันทำงานนั้น นับว่าเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนที่สืบทอดมาจาการลงแขกหรือการเอาแรงเพียงแต่เป็นการลงแขกหรือเอาแรงประจำที่ไม่ต้องหมุนเวียนไปตามไร่นาสวนผสมของเพื่อนบ้าน รวมไปถึงการสืบทอดการประเพณีการทำบุญกลางทุ่ง ที่คนในชุมชนต้องนำข้าวของเครื่องใช้ของครอบครัวไปร่วมกันเตรียมการทำบุญ เช่น การร่วมกันทำอาหาร ร่วมกันทำบุญ และเลี้ยงอาหารกัน เสร็จแล้วนำข้าวของเครื่องใช้ที่มาร่วมกันทำอาหารถวายวัดไปโดยไม่นำกลับบ้าน นอกจากนี้การรวมกลุ่มกันกู้เงินกองทุนหมู่บ้านของกลุ่มแม่บ้าน ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม ตั้งแต่การร่วมกันเขียนโครงการ การวางแผนการแปรรูปผลผลิต การจัดจำหน่าย การทำบัญชีรับ-จ่ายของกลุ่ม ซึ่งจะเป็นบทเรียนสำคัญในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันในการริเริ่มและพัฒนางานอาชีพของกลุ่ม ของตนเองและเพื่อนในกลุ่ม

เป็นการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนทางหนึ่ง รวมทั้งการกู้เงินเป็นกลุ่มก็เป็นหลักประกันที่กลุ่มต้องร่วมกันรับผิดชอบในการร่วมกันทำงาน เพื่อนำกำไรที่ได้ใช้คืนเงินกองทุนหมู่บ้าน

แต่เนื่องจากการเริ่มต้นและการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านในชุมชน ยังเป็นช่วงของการเริ่มต้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านยังต้องการช่วงเวลาที่จะดำเนินการต่อไป เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านกลายมาเป็นกองทุนของคนในชุมชนมิใช่กองทุนของรัฐบาลอีกต่อไป

บทที่ 6
สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การวิจัยกรณีศึกษา เรื่อง กองทุนหมู่บ้าน : ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตรายย่อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้ เป็นการวิจัยกรณีศึกษาเพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านเขาขมิ้น ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร ในกรณีของการรวมกลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต รวมทั้งศึกษาถึงทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการว่ามีผลต่อการเรียนรู้ การคาดหวัง และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง และศึกษาถึงสภาพการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนบ้านเขาขมิ้นว่าเป็นอย่างไร ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด และมีส่วนช่วยในการปรับฟื้นทุนชุมชนในชุมชนบ้านเขาขมิ้นได้อย่างไรบ้างโดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน ด้านการแปรรูปผลผลิต รวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม และองค์กรสังคมภายนอกชุมชน ว่าเป็นไปในลักษณะใด

2. เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตรา ว่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนเป็นอย่างไร คนในชุมชนมีการจัดการกับภาระหนี้สินของตนเองได้อย่างไรบ้าง

3. กองทุนหมู่บ้าน มีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนภูมิปัญญาและความรู้ในชุมชน และทุนเงินตราอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไรบ้าง

สรุปขั้นตอนการวิจัยกรณีศึกษา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยกรณีศึกษาตามขั้นตอนโดยสรุปดังนี้ คือ

1. กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยการศึกษาและทำความเข้าใจกรอบแนวคิดหลักในการวิจัยของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน แล้วกำหนดกรอบแนวคิดการ

วิจัยกรณีศึกษา จากแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชน โดยเน้นที่การแปรรูผลผลิตจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

2. เลือกชุมชนที่ศึกษา จากชุมชนบ้านเขาขมิ้น ซึ่งเป็นชุมชนที่ที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองสูง มีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถ มีประสบการณ์ของการร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาสาธารณะของชุมชน คนในชุมชนมีความใกล้ชิดกัน มีระบบความช่วยเหลือที่เป็นหลักประกันทางด้านการเงินและสุขภาพ คนในชุมชนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประสบความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนของชุมชน คนในชุมชนกล้าแสดงความคิดเห็นเพื่อคัดค้านต่อกิจกรรมที่อาจจะเป็นผลเสียต่อชุมชนในเวทีสาธารณะ ชุมชนมีการสืบสานตำนานหรือเรื่องเล่าความเป็นมาของชุมชนและคนในชุมชนพอใจและภูมิใจในวิธีการดำรงชีวิตของตนเอง รวมทั้งมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งในการแปรรูปผลผลิต สมาชิกกองทุนหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มกันเพื่อกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาใช้ในการแปรรูปผลผลิต และตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

3. การศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาข้อมูล 3 วิธีการหลัก คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดกลุ่มสนทนา การสังเกตและจดบันทึก นอกจากนี้ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนจากเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งการศึกษาข้อมูลจากเอกสารของกองทุนหมู่บ้านบ้านเขาขมิ้น

4. แนวทางการศึกษา ซึ่งได้แก่ แนวคำถามในการสัมภาษณ์ระดับลึกและการจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยศึกษาโดยใช้แนวคำถามที่โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจัดทำขึ้นเป็นแนวคำถามหลัก และปรับแนวคำถามดังกล่าวเพื่อศึกษาเจาะลึกเกี่ยวกับแบบแผนการดำรงชีวิตของคนในชุมชนด้านการแปรรูปผลผลิต

5. ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

5.1 ผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์ระดับลึก ประกอบด้วย คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น ซึ่งได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน หรือประธานกองทุนหมู่บ้าน พัฒนาการอำเภอ เหรัญญิก เลขานุการ และสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทั้งผู้ที่กู้และไม่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน จำนวน 20 คน

5.2 ผู้ให้ข้อมูลในการจัดกลุ่มสนทนา แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสมาชิกกองทุน มีผู้ร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 7 คน และกลุ่มคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มี่ผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 6 คน รวมมีผู้สนทนากลุ่มทั้งสองกลุ่ม จำนวน 13 คน

6. การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้ คือ

6.1 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านเขาขมิ้น โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก และการจัดกลุ่มสนทนามาจัดระบบ ถอดเทปบันทึกเสียงคำต่อคำ จัดพิมพ์ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นรายบุคคลและรายกลุ่ม ด้วยโปรแกรม Microsoft word 97 จนครบทุกราย

6.2 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม Atlas / ti Visual Qualitative Data ในการทำ open Coding เพื่อจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (category data) ตามคุณสมบัติ (properties) ของมโนทัศน์ (concept) แต่ละกลุ่ม และแยกข้อมูลที่มีความหมายสามารถอธิบายเรื่อง ทุนชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นและกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้อง ออกจากข้อมูลที่ไม่มีความหมายและไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้

6.3 นำข้อมูลทั้งหมดที่จัดหมวดหมู่แล้ว มาแปลความหมายข้อมูล (interpreting data) แล้วเขียนคำอธิบายเกี่ยวกับทุนชุมชนหมู่บ้านเขาขมิ้นและกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยความไวทางทฤษฎี (theoretical sensitivity) จากประสบการณ์ในการศึกษา แนวคิด และเอกสารงานวิจัย รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องเป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้คำอธิบายกับข้อมูล

6.4 สร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (theoretical coding) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีโดยอาศัยการตีความ (interpretation) แล้วกำหนด (construct) ข้อเสนอ (proposition) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ต่อไป

สรุปผลการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นจัดเป็นกองทุนหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการใช้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปในการพัฒนาการแปรรูปผลผลิตของคนในชุมชนในลักษณะที่มีการรวมกลุ่มกันกู้เงินและสามารถทำได้สำเร็จพอสมควรเพราะมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง สามารถคืนกำไรให้สมาชิกในกลุ่มได้และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพราะมีสมาชิกในกลุ่มเพิ่มขึ้น

การแปรรูปผลผลิตของกลุ่มสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นเป็นการทำงานที่ต่อเนื่องมาจากการทำงานของกลุ่มแม่บ้าน โดยการสนับสนุนของพัฒนาการจังหวัดและเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ได้รวมกลุ่มกันกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการแปรรูปผลผลิต คือ มะม่วง ซึ่งเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่มีอยู่มากในชุมชนมาทำเป็นมะม่วงแช่อิ่ม โดยมีระบบการจัดการ เช่น มีฝ่ายผลิต ฝ่ายขาย ฝ่ายการเงิน ซึ่งมีลักษณะของ

การแบ่งงานกันตามธรรมชาติในกลุ่ม รวมทั้งมีการร่วมกันผลิตมะม่วงแช่อิ่มอย่างเป็นระบบ และเป็นการใช้เวลาว่างของกลุ่มแม่บ้านให้เกิดผลผลิต และเพิ่มทุนเงินตราแก่ครอบครัว นอกเหนือจากการมีการทำมะม่วงแช่อิ่มกลายเป็นกิจกรรมที่เป็นสื่อให้คนในกลุ่มเกิดการเป็นเครือข่ายการร่วมมือกันประกอบอาชีพ สร้างความมั่นคงทางด้านจิตใจ และความเข้มแข็งของกลุ่ม ทั้งยังทำให้มีการขยายตัวของการแปรรูปผลผลิตเพิ่มขึ้น เช่น การแปรรูปมะม่วงหิมพานต์

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้น แม้ว่าจะเป็นกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเล็กๆ ที่ตั้งอยู่ในชนบทห่างไกล แต่ด้วยการบริหารจัดการที่เข้มแข็งของผู้นำชุมชน ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันแข็งขัน และคนในชุมชนมีบทเรียนจาการรวมกลุ่มกันในการตั้งกองทุนของชุมชนมาก่อน ทำให้กองทุนหมู่บ้านเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างงานแก่ผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย ที่แม้จะยังเป็นเพียงบทเรียนบทเล็กๆ ในช่วงเวลาสั้นๆ ของการก่อตั้งกองทุนหมู่บ้าน แต่กองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นก็ได้กลายมาเป็นทุนชุมชนของคนในชุมชน ทั้งในบริบทของการรวมกลุ่มกันเพื่อเพิ่มทุนชุมชนและการเพิ่มทุนชุมชนแก่ปัจเจกชนในชุมชน และเป็นแหล่งทุนที่จะพัฒนาความรู้ความสามารถด้านการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาแทนที่ทุนธรรมชาติของชุมชนให้กลายมาเป็นทุนชุมชนของชุมชนบ้านเขาขมิ้นต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยกรณีศึกษากองทุนหมู่บ้านเขาขมิ้นที่ได้ดำเนินการมา ผู้วิจัยเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีบทบาทในฐานะที่ได้กลายมาเป็นทุนชุมชน ที่นับวันจะทวีความเข้มแข็งและก่อให้เกิดการพัฒนา รวมทั้งเป็นแหล่งการเรียนรู้ เรื่อง การบริหารจัดการโครงการของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิกและเป็นเสมือนภาคปฏิบัติการของคนในชุมชนที่จะได้เรียนรู้ เรื่อง การพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้เป็นแหล่งเงินที่เป็นของชุมชนต่อไป และจากผลของการศึกษา ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะ ซึ่งเป็นผลจากการวิจัยกรณีศึกษาครั้งนี้ ดังนี้

1. เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านได้มีบทบาทของการเป็นแหล่งการเรียนรู้ เรื่องการบริหารจัดการด้านการเงินแก่คนในชุมชนอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง รัฐบาลควรเปิดโอกาสให้กองทุนหมู่บ้านที่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีการดำเนินการของคณะกรรมการหมู่บ้านที่แข็งขัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านสูง คนในชุมชนสามารถนำเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการพัฒนาอาชีพอย่างได้ผล มีอิสระในการบริหารกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่หลากหลายตามเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันของแต่ละกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้คณะผู้บริหารกองทุนหมู่บ้านเหล่านี้ ได้มีโอกาสพัฒนาความเชี่ยวชาญในการบริหารการเงินของตนเองให้สูงขึ้นในโอกาสต่อไป เพื่อให้คนในชุมชนและ

คณะผู้บริหารกองทุนหมู่บ้านมีความรู้สึกว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นของคนในชุมชนโดยเท่าเทียมกันและเป็นกองทุนที่ทุกคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมกันในการบริหารจัดการและรักษากองทุนหมู่บ้านให้เป็นของชุมชนตลอดไป

2. เพื่อความยั่งยืนของกองทุนหมู่บ้าน รัฐบาลควรเน้นให้สถานศึกษาทุกแห่งใช้กองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียนในด้านการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน การใช้กองทุนหมู่บ้านเป็นสื่อในการพัฒนาอาชีพของคนในชุมชน และการเห็นคุณค่าของกองทุนหมู่บ้านในฐานะทุนชุมชนที่ทุกคนในชุมชนควรร่วมกันรักษาให้ดำรงอยู่คู่กับชุมชนต่อไป และเป็นการเตรียมคนรุ่นใหม่ในชุมชนให้มีความพร้อมที่จะสืบทอดการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไปในอนาคต

3. ในการประกวดความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน เงื่อนไขหนึ่งที่ควรนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ควรจะเป็นความสำเร็จในการดำเนินงานของการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิตของสมาชิก มากกว่าความสำเร็จในการควบคุมสมาชิกในการกู้ยืมเงิน การค้ำประกันและการคืนเงินกู้ตามกำหนดเวลา

4. ในด้านการวิจัยเพื่อพัฒนากองทุนหมู่บ้าน นักวิจัยควรเน้นการวิจัยในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและคนในชุมชน และการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้านเพื่อพัฒนาการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้รัฐบาลควรส่งเสริมให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกหรือคนในชุมชนได้ร่วมกันศึกษาถึงเงื่อนไขความสำเร็จ ความล้มเหลว หรือบทเรียนสำคัญของการดำเนินการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและการบริหารการเงินของสมาชิก เพื่อจัดทำเป็นข้อสรุปจากบทเรียนการดำเนินงานและการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านในการพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนจากบทเรียนของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิก เพื่อเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนถึงความสำเร็จและข้อควรปรับปรุงแก้ไขของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนในรุ่นต่อไป

บรรณานุกรม

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดระยอง* (พิมพ์ครั้งที่ 1). จัดพิมพ์เผยแพร่โดยกระทรวงมหาดไทยและกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา:อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัย.

นภาภรณ์ หะวานนท์. (2540). *เอกสารถอดเทปการประชุมรายงานผลโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน.* บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.วันที่ 1 มิถุนายน. ถ่ายสำเนา.

นภาภรณ์ หะวานนท์ สุรุวุฒิ ปัตไธสง และเพ็ญสิริ จีระเดชากุล. (2544). *โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน*. โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.ถ่ายเอกสาร.

_____. (2545). *รายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน*. โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์.(มปผ.). *เอกสารประกอบการอบรมการแปลผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์ เรื่อง การใช้โปรแกรม Atlas / ti ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ*.สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายสำเนา.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์และคณะ. (2537). *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย : วิถีไทยแห่งการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มูลนิธิฟริดริช เนามัน.

มูลนิธิโกมล คีมทอง. (2539). *สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์ ครูของแผ่นดิน สร้างสรรค์การเรียนรู้กอบกู้ชุมชน*.ปาฐกถา มูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี 2539.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544.(2544, 29 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 118 ตอนพิเศษ 48 ง.วันที่ 30 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544.(2544, 16 มิถุนายน). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 57 ง. วันที่ 18 มิถุนายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่3) พ.ศ. 2544.(2544,28 สิงหาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 88 ง. วันที่ 11 กันยายน 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2545.(2545,8 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับทั่วไป เล่ม 119 ตอนพิเศษ 43 ง. วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544.(2544, 22 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 18 ตอนพิเศษ 30 ง. วันที่ 30 มีนาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544.(2544, 27 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 118 ฉบับที่ 41 ง. วันที่ 3 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2544.(2544,13 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.ฉบับทั่วประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 65 ง. วันที่ 14 กรกฎาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2544.(2544,10 ตุลาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*.เล่ม 118 ตอนพิเศษ 101 ง. วันที่ 11 ตุลาคม 2544.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). *แผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2545 - 2559)*.กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540 – 2544*.กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. (2545). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 – 2549*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

อคิน รพีพัฒน์. (2536). *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*. บรรณาธิการโดย อุทัย ดุลยเกษม.ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา.

อุทัย ดุลยเกษม. (2545). *สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา : แนวคิดเกี่ยวหับการวิจัยและการพัฒนา.* บรรณาธิการโดย สุเทพ บุญซ้อน. พิมพ์ครั้งที่ 1 , พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา.

Muhr,Thomas. (1997). *ATLAS.ti Visual Qualitative Data Analysis,Management, and Model Building in Education, Research, and Business: User's Manual and References Release 4.1* . Berlin : Scientific Software Development.

Stauss, Anselm & Corbin, Juliet. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. 2 nd California : Sage Publication.

ภาคผนวก

แนวคำถาม
การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

1 พูดคุยถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านโดยให้ถามในประเด็นต่อไปนี้

การถามประวัติหมู่บ้าน ถามเฉพาะผู้สูงอายุที่พอจะตอบได้ หากเป็นผู้ที่ยังอายุไม่มากให้ถามว่า เคยได้ยินผู้ใหญ่เล่ามาอย่างไร และถามถึงข้อมูลในช่วงเวลาตั้งแต่ผู้ตอบจำได้ โดยให้ถามให้ชัดเจนว่า ช่วงนั้นเป็นประมาณ พ.ศ. อะไร

- ประวัติการตั้งถิ่นฐาน คนมารวมตัวกันอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ ประมาณช่วงไหน ปีอะไร ทำไมคนจึงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากไหน หากต้องย้อนหลังไปมาก ให้ถามเท่าที่จะหาข้อมูลได้ สภาพภูมิศาสตร์เป็นอย่างไร เช่น แหล่งน้ำ ป่า ดิน ที่ราบ/ที่ดอน ของป่า ปลา ไม้ ไม้ไผ่ น้ำ ลำห้วย เนินเขา พืชพรรณไม้ต่างๆ ฯลฯ คนมีการใช้ (พึ่งพิง) ธรรมชาติอย่างไรบ้าง
- ถามรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่ใช้เพื่อการบริโภค และการเพาะปลูก ถ้าเป็นชุมชนในเขตลุ่มน้ำให้ถามเกี่ยวกับทำนบว่า การสร้างทำนบมีประวัติความเป็นมาอย่างไร คนเรียนรู้เรื่องนี้ได้อย่างไร การสร้างทำนบในอดีตทำอย่างไร คนต้องมาช่วยกันทำอย่างไรบ้าง ช่วงที่ต้องมีการแบ่งปันน้ำเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่

2 สืบค้นในเรื่องการทำมาหากินในอดีตว่ามีลักษณะสำคัญเป็นอย่างไร

ประเด็นสำคัญในการผลิต การบริโภค และการพึ่งพิงธรรมชาติ คือ การพยายามสืบค้นว่าการผลิต การบริโภคและการแลกเปลี่ยน เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีระบบการควบคุมกันอย่างไร มีลักษณะของการผลิต และการบริโภคแบบเพียงพอคือผลิตโดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภค มิใช่เพื่อขาย การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล สืบค้นภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การรักษาเกื้อกูล การทำลาย

- สภาพพื้นที่ในตอนแรกแรก ๆ เป็นอย่างไร คนที่มาอยู่ต้องปรับเปลี่ยน ถางพื้นที่เพื่อทำกินอย่างไร ตอนแรกๆ เพาะปลูกอะไรบ้าง การปลูกข้าวทำอย่างไร ได้พันธุ์ข้าว และพืชอื่นๆ มาจากไหน นอกจากปลูกข้าวแล้วปลูกอะไรได้อีก
- มีการเก็บหาของป่า และเก็บของธรรมชาติกันอย่างไร เช่น ของป่า ปลา พืชผักต่างๆ แต่ละวันได้อาหารมาจากไหน
- อะไรบ้างที่ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นในสมัยก่อน แต่ปลูกหรือทำเองไม่ได้ ถามรายละเอียดให้มากที่สุด และถามว่า จัดการในเรื่องนี้อย่างไร เช่น แลกเปลี่ยน (ใช้

อะไรแลกเปลี่ยน) ซื้อ (นำอะไรไปขาย) ถามถึงกระบวนการแลกเปลี่ยน เช่น แลกเปลี่ยนที่ไหน อย่างไร ทำเป็นประจำหรือไม่อย่างไร

- มีตลาดที่ไหนบ้าง ที่คนต้องไปซื้อ หรือแลกเปลี่ยนสิ่งของ (ถามที่ตั้งให้แน่นอน) ลักษณะของตลาดเป็นอย่างไร เช่น เป็นตลาดประจำ หรือเฉพาะเวลา เดี๋ยวนี้ตลาดดังกล่าวยังมีอยู่หรือไม่ ทำไมจึงหายไป ถ้ายังดำรงอยู่ถึงปัจจุบันให้พูดคุยว่า ตลาดดังกล่าวมีสภาพ (เช่น สินค้า พ่อค้า แม่ค้า) ต่างไปจากเดิมอย่างไร
- มีช่วงเวลาที่ถือว่าอาหารสมบูรณ์หรือขาดแคลนอย่างไรบ้าง มีการเก็บสะสมอาหารอย่างไร ถ้าอาหารขาดแคลนทำอย่างไร
- การติดต่อระหว่างหมู่บ้านเป็นอย่างไร ใช้อะไรเป็นพาหนะ ส่วนใหญ่ติดต่อกันด้วยเรื่องอะไร
- การใช้ชีวิตของคนในช่วง 1 ปี เป็นอย่างไร เช่น มีการทำนา/ทำสวน ในช่วงไหนช่วงไหนที่ไม่มีงานทำ อาชีพอื่นๆ ที่ไม่ใช่อาชีพหลักมีอะไรบ้าง (เช่น ทอผ้า จักสาน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ)
- คนมีการถ่ายทอดความรู้กันอย่างไร เช่น การงานอาชีพหลัก (ปลูกข้าว) การทำสวน การเก็บหาของป่า

3 **ความสัมพันธ์ของคนในอดีต**

- คนพึ่งพากันอย่างไร เช่น ในการผลิต การใช้แรงงาน การบริโภค การรักษาดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลความสงบเรียบร้อย การจัดการกับความขัดแย้ง อาชญากรรม การถูกรังแก หรือการแย่งชิง ทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกชุมชน
- การมองว่าเป็นคนพวกเดียวกัน เช่น หมู่เดียวกัน ดูจากอะไรบ้าง เช่น การเป็นญาติกัน ไปวัดเดียวกัน ใช้แหล่งน้ำร่วมกัน ฯลฯ การเป็นคนพวกเดียวกัน หรือหมู่เดียวกัน นั้น ต่างคนต่างจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันอย่างไร คาดหวังจะได้รับการปฏิบัติอย่างไรจากผู้อื่น คนสามารถต่างคนต่างอยู่ได้หรือไม่อย่างไร คนต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างไร ระบบการควบคุมทางสังคมเป็นอย่างไร ใครคือผู้นำ ก่อนมีผู้ใหญ่บ้านปกครองกันอย่างไร
- ระบบเครือญาติเป็นอย่างไร การนับถือกันเป็นญาติ นับอย่างไร อะไรทำให้คนนับถือกันเป็นญาติ (เช่น การแต่งงาน การอยู่ใกล้ชิด การพึ่งพาอาศัยกัน) ญาติต่างจากคนอื่นอย่างไร ความสัมพันธ์กับคนที่ไม่ใช่ญาติเป็นอย่างไร

- ในช่วงนั้น คนมีฐานะแตกต่างกันหรือไม่ ดูจากอะไร ทำไมคนจึงมีฐานะแตกต่างกัน

4 **การดำรงอยู่ของวิถีชีวิตในอดีต**

- ความสุข ความสบายใจ ของคนในยุคนี้ดูจากอะไรบ้าง (เช่น มีอาหารเพียงพอ ไม่มีภัยธรรมชาติ ไม่มีโจรผู้ร้าย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีโรคระบาด ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน) ความสุขของครอบครัว กับความสุขของส่วนรวมต่างกันอย่างไร อะไรคือปัญหาที่ทำให้คนไม่มีความสุข คนมีการแก้ปัญหากันอย่างไร
- ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร ติดต่อกับใครบ้าง เช่น เจ้าหน้าที่ของทางราชการ พ่อค้า ชาวบ้านในเขตอื่นๆ ติดต่อกันด้วยเรื่องอะไร บ่อยแค่ไหน ลักษณะการติดต่อเป็นอย่างไร (เช่น มีความเสมอภาค หรือใครมีอำนาจเหนือเพราะอะไร)
- วัด ในหมู่บ้านมีมาตั้งแต่เมื่อไร ใครมาบวชเป็นพระ คนสัมพันธ์กับวัดอย่างไรบ้าง
- โรงเรียนในช่วงนี้เป็นอย่างไร มีสอนถึงชั้นไหน ครูเป็นคนจากที่ไหน โรงเรียนสัมพันธ์กับคนในชุมชนอย่างไร โรงเรียนสอนอะไร

5 **สืบค้นการเข้ามาของการพัฒนาว่าเริ่มต้นมาอย่างไร ส่งผลอย่างไรต่อชุมชน**

- การเปลี่ยนแปลงทางด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การชลประทาน เกิดขึ้นเมื่อไรและเกิดขึ้นได้อย่างไร เช่น ชาวบ้านร้องขอ หรือมีผู้นำชุมชน พ่อค้า พยายามวิ่งเต้นเข้ามา การกระจายการบริการเป็นไปอย่างไร
- การใช้เงินเพื่อการผลิตเริ่มต้นเมื่อไร อย่างไร การผลิตเพื่อขายเริ่มต้นมาอย่างไร (เช่น การมีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิต การลงทุนเพื่อการผลิต การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้เมล็ดพันธ์ใหม่ๆ การปลูกพืชไร่ พืชสวน การจ้างงาน เมื่อมีการใช้เงินเพื่อการผลิต (การลงทุนเพื่อการผลิต) ลักษณะการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร เช่น เวลาในการทำงาน การจ้างงาน การใช้ เทคโนโลยีในการผลิต
- ช่วงหลังจากมีการผลิตเพื่อขาย การทำมาหากินเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
    - มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร (เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่ดินทำกิน) การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ การดูแลธรรมชาติ แตกต่างไปจากเดิมอย่างไร

- มีการผลิตอะไรบ้าง ยังคงมีอะไรบ้างที่ปลูก/ผลิตเพื่อกินหรือใช้ มีอะไรบ้างที่ผลิตเพื่อกินหรือขาย
- การผลิตต่างไปจากเดิมอย่างไรบ้าง เช่น พันธุ์พืช การใช้ปุ๋ย การดูแล การใช้ยาฆ่าแมลง
- การลงทุนในการปลูกพืช / เลี้ยงสัตว์ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มีการกู้ยืมเงินทุนหรือไม่ กู้จากที่ไหนบ้าง ถามถึงการเข้ามาของ ธกส.
- สินค้าที่ผลิตเพื่อขาย ขายอย่างไร มีปัญหาอะไรบ้างหรือไม่ อย่างไร
- มีตลาดที่ไหนบ้าง มีตลาดเพิ่มมากขึ้น หรือน้อยลงอย่างไร คนไปซื้อ / ขาย ของอะไรบ้างที่ตลาด ลักษณะของตลาดเป็นอย่างไร เช่น เป็นตลาดประจำ หรือเฉพาะเวลา เดี๋ยวนี้ตลาดดังกล่าวยังมีอยู่หรือไม่ ทำไมจึงหายไป ถ้ายังดำรงอยู่ถึงปัจจุบันให้พูดคุยว่าตลาดดังกล่าวมีสภาพ (เช่น สินค้า พ่อค้า แม่ค้า) ต่างไปจากเดิมอย่างไร
- การติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร มีใครบ้างที่เริ่มเข้ามาติดต่อกับชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ (พัฒนากร เจ้าหน้าที่เกษตร เจ้าหน้าที่จากอำเภอ) พ่อค้า ธนาคาร ลักษณะความสัมพันธ์เป็นอย่างไร
- ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร คนยังพึ่งพิงกันในเรื่องอะไรบ้าง มีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นบ้างในชุมชน (เช่น หนี้สิน การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ การออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน)
- ความเป็นญาติพี่น้อง เปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร การพึ่งพาอาศัยกันยังเหมือนเดิมหรือไม่ อย่างไร อะไรที่ทำให้เปลี่ยนแปลงไป
- โรงเรียนเปลี่ยนไปอย่างไร เช่น สถานที่ ครู คนมองการเรียนหนังสือในโรงเรียนอย่างไร คาดหวังอะไรจากโรงเรียน โรงเรียนสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไร
- วัดเปลี่ยนไปอย่างไร หรือไม่ ทำไมจึงเปลี่ยนไป ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับวัดเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร
- การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นอย่างไร ไปรักษาที่ไหน สถานีอนามัย โรงพยาบาล ร้านขายยาเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อไร มีส่วนทำให้การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยต่างออกไปหรือไม่ อย่างไร

- ในช่วงนี้ สิ่งที่เรียกว่า ความสุข ความสบายใจของคนเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไร ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงไป
- ปัญหาของชุมชนในช่วงนี้มีอะไรบ้าง ทำไมปัญหาเหล่านี้จึงเกิดขึ้น จะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร

คำถามเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

1. ในหมู่บ้านนี้มีการรวมเงินหรือร่วมกันเก็บสะสมเงิน แหล่งเงินที่ชุมชนนำมาใช้ในลักษณะใด บ้าง เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ กลุ่มเครดิตยูเนี่ยน

   ในแต่ละกลุ่มที่มีการจัดตั้งอย่างไร ให้ถามรายละเอียดต่อไปนี้

   - รายละเอียดของการก่อตั้ง (เช่น ปี พ.ศ. ผู้คิดริเริ่ม การชักชวนให้คนมาร่วมมือ ปัญหา ความยากลำบาก)
   - รายละเอียดของการสมัครเป็นสมาชิก (เช่น เงินที่ต้องร่วมซื้อหุ้น ค่าสมาชิก จำนวนเงินสะสม)
   - การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน เงินปันผล วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)
   - กรรมการต้องการให้มีการนำกองทุนทั้งหมดมารวมกัน แต่กองทุนมีระเบียบการดำเนินงานของกองทุนค่อนข้างเข้มงวด คิดว่าชาวบ้านคงไม่อยากเข้ามารวม เพราะกฎระเบียบที่เข้มงวดเกินไป **ตรงนี้ชาวบ้านคิดอย่างไร** เพราะเหตุใด หรือขึ้นอยู่กับการจัดการ
   - จัดการอย่างไร หรือหลายกลุ่มคานอำนาจกัน
   - จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง
   - ความก้าวหน้า ความสำเร็จของกลุ่มเป็นอย่างไร

2. นอกจากการรวมกลุ่มในข้อ 1 แล้ว คนในหมู่บ้านสามารถกู้ยืมเงินจากที่ใดได้บ้าง เช่น ธกส. นายทุน หรือธนาคารพาณิชย์ ในแต่ละแหล่งเงินกู้ให้ถามรายละเอียดต่อไปนี้
   - เริ่มมีการกู้จากแหล่งนี้ตั้งแต่เมื่อไร ถามรายละเอียดเท่าที่ผู้ตอบจะตอบได้
   - การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)

- จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง

3. กองทุนหมู่บ้านต่างจากกลุ่มในข้อ 1 และแหล่งเงินกู้ในข้อ 2 อย่างไร และให้ถามในเรื่องต่อไปนี้
    - เริ่มมีการกู้จากแหล่งนี้ตั้งแต่เมื่อไร ถามรายละเอียดเท่าที่ผู้ตอบจะตอบได้ โดยเฉพาะการวางกฎเกณฑ์เรื่องการกู้ยืมเงิน เช่น จำนวนเงิน ดอกเบี้ย การส่งคืนเงิน จำนวนคนที่ได้กู้ยืมเงิน
    - การกู้ยืมเงิน (เช่น วิธีการกู้ยืม การค้ำประกัน จำนวนเงินที่กู้ยืมได้ ดอกเบี้ย การส่งคืน วัตถุประสงค์ของการกู้ยืม)
    - จำนวนคนที่เป็นสมาชิกและความสนใจของคนในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง
4. ท่านคิดอย่างไรกับกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดไว้เป็นอุปสรรคอย่างไรหรือไม่
5. ทำอย่างไรกองทุนหมู่บ้านจึงจะเป็นประโยชน์กับคนในชุมชนได้มากที่สุด
6. ท่านคิดว่ากองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านใด ที่ถือว่าเป็นตัวอย่างที่ดี และหมู่บ้านท่านอยากจะทำตาม
    - การตั้งกรรมการ การทำงานของคณะกรรมการ
    - การเพิ่มขึ้นของระเบียบต่างๆ

คำถามเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตในชุมชน

- การแปรรูปผลผลิตในชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่ มีเหตุจูงใจอะไรให้คนในชุมชน ที่ทำให้คนในชุมชนหันมาแปรรูปผลผลิต
- ความรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตเป็นความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนหรือเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่งเข้ามา มีแรงจูงใจอะไรในชุมชนที่ทำให้เกิดการแปรรูปผลผลิต เช่น วัตถุดิบ ความรู้ในชุมชนเรื่องการแปรรูปผลผลิต การเข้ามาของการแปรรูปผลผลิตในชุมชน
- บทบาทสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิต
- วิธีการผลิตและการจำหน่ายผลผลิต การจำหน่ายในชุมชนและนอกชุมชน
- ผลของการแปรรูปผลผลิตที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชน

- บทบาทของกองทุนหมู่บ้านในการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ในแง่ของการเป็นแหล่ง ทุน การรวมกลุ่มเพื่อการผลิต การจำหน่าย การสร้างความมั่นใจให้ผู้แปรรูปผลผลิตมีความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการแปรรูปผลผลิต การพัฒนาการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ฯลฯ

คำถามประเด็นที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

- บัณฑิตอาสาและเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีลักษณะทำงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การทำงานดังกล่าว สนับสนุนความมั่นคงในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

แนวคำถามสำหรับคนในชุมชนอื่น ๆ

1. คำถามเกี่ยวกับผู้ตอบและครอบครัว

ประวัติการอยู่ในชุมชน เช่น ย้ายมาจากที่อื่น หรือเกิดในชุมชนนี้ ถามรายละเอียดตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่ หรือตั้งแต่เริ่มจำความได้เกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้ โดยให้ถามให้ชัดเจนว่าเรื่องที่ผู้ตอบเล่าให้ฟังเกิดขึ้นเมื่อไร พ.ศ. อะไร ควรถามให้เห็นความต่อเนื่องมาตามช่วงระยะเวลามาจนถึงปัจจุบันว่าในเรื่องต่อไปนี้

- มีใครบ้างเป็นสมาชิกในครอบครัว มีการย้ายเข้าย้ายออกในกรณีใดบ้าง
- การสร้างบ้านทำอย่างไร ลักษณะบ้าน ขนาด การปลูกบ้าน วัสดุ
- สภาพทางธรรมชาติของหมู่บ้านในขณะนั้น เช่น ป่าไม้ ของป่า ที่ดิน สัตว์ตามธรรมชาติ แหล่งน้ำ แม่น้ำ ลำน้ำ พื้นที่ทำการเพาะปลูก ฯลฯ
- การจับจอง/การครอบครอง/การซื้อที่ดินในสมัยก่อน ทำกันอย่างไร พ่อแม่ท่านมีที่ดินมากน้อยแค่ไหน ทราบหรือไม่ว่า ที่ดินเหล่านั้นได้มาอย่างไร ที่ดินที่ท่านมีอยู่ได้มาอย่างไร ปัจจุบันท่านมีที่ดินเท่าไหร่ แบ่งเป็นที่นา ที่ไร่ ที่สวนอย่างไร ท่านต้องเช่าที่ดินบ้างหรือไม่ ถามถึงขนาดที่ดินที่เช่า เช่าทำอะไร วิธีการเช่าเป็นอย่างไร ท่านต้องเสียภาษีที่ดินหรือไม่ (ถามถึงเอกสารสิทธิ์ และการเสียภาษีในแต่ละปี)
- การทำมาหากินในขณะนั้น เช่น การเก็บหาของป่า การปลูกข้าว การปลูกพืชไร่ การเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค และขาย ให้ถามรายละเอียดของการทำมาหากินแต่ละเรื่องให้

มากที่สุด เช่น ถ้ามีการปลูกข้าวไร่ ให้ถามวิธีการเลือกพื้นที่ การเตรียมดิน การหาเมล็ดพันธุ์ การดูแล การเก็บเกี่ยว ผลผลิต การกิน การขาย/แลกเปลี่ยนผลผลิต

- แรงงานที่ใช้ในการผลิตมาจากที่ใดบ้าง เช่น สมาชิกในครอบครัว แลกเปลี่ยนแรงงาน จ้างแรงงาน ถามรายละเอียดของวิธีการได้มาของแรงงานแบบต่างๆ
- การแลกเปลี่ยนหรือการขายผลผลิต ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการขาย/แลกเปลี่ยนผลผลิต ขายให้ใคร ขายที่ไหน ถ้าแลกเปลี่ยน มีการแลกเปลี่ยนอย่างไร (ควรถามให้เห็นภาพของการแลกเปลี่ยนในอดีต ว่าสามารถทำให้คนสามารถได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในชีวิต ในเรื่องใดบ้าง เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค การทำเครื่องมือเครื่องใช้ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์) รวมทั้งการติดต่อกับคนนอกหมู่บ้านและในเมือง
- หัตถกรรมหรือการผลิตของใช้ในขณะนั้น เช่น การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ให้ถามรายละเอียดของการทำมาหากินแต่ละเรื่องให้มากที่สุด เช่น การจักสาน ใครเป็นคนทำ ทำอย่างไร หาวัสดุจากที่ไหน ช่วงเวลาที่ทำ
- การทำงานรับจ้าง สมัยก่อนมีการทำงานรับจ้างหรือไม่ การจ้างงานเริ่มมีเมื่อไร ถามรายละเอียดความเป็นมา ใครคือผู้จ้าง จ้างอย่างไร ท่านเคยทำงานรับจ้างหรือไม่ ถามรายละเอียด ว่ารับจ้างทำอะไร ได้ค่าตอบแทนอย่างไร นำเงินมาทำอะไร การทำงานรับจ้างเริ่มมีมากตั้งแต่เมื่อไร ส่วนใหญ่มีใครบ้านในหมู่บ้านที่ไปรับจ้าง เวลาไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน ไปกันเป็นกลุ่มๆ หรือต่างคนต่างไป ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน ได้ค่าตอบแทนอย่างไร ปกติท่านจะได้ข่าวคราวเกี่ยวกับการมีคนต้องการจ้างงานจากใคร หรือจากที่ไหน
- สมัยก่อน ใครเป็นผู้ดูแลความสงบ ความปลอดภัย ให้กับคนในหมู่บ้าน เวลาคนเดือดร้อน หรือมีเรื่องกันไปหาใคร หากมีหารลักขโมยสัตว์ หรือสิ่งของ หรือทะเลาะวิวาทกัน มีการจัดการกันอย่างไร สิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอย่างไร (ถามถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ในช่วงเวลาที่ผ่านมาว่าเป็นอย่างไรบ้าง)

2. **รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และภาษี (ถามย้อนหลังจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยพยายามแยกถามระหว่างช่วงที่ หาอยู่หากิน กับช่วงที่มีการซื้อขายและใช้เงินกันเป็นหลัก มาจนถึงปัจจุบัน โดยถามช่วงเวลาให้แน่นอนว่า การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อไรและอย่างไร)**

<u>ช่วงที่หาอยู่กิน</u>

- ในอดีตเงินมีความสำคัญมากน้อยแค่ไหน ต้องใช้เงินซื้ออะไรบ้าง รายจ่ายที่สำคัญมีอะไรบ้าง หากเงินขาดมือทำอย่างไร ถามถึงแหล่งเงินกู้ยืม และดอกเบี้ย

- ในอดีตหาเงินได้อย่างไรบ้าง เช่น รับจ้าง ขายผลผลิต ถามรายละเอียด
- ในอดีตต้องมีการจ่ายภาษีหรือส่วยหรือไม่อย่างไร ถามรายละเอียด ตามที่ผู้ตอบทราบหรือเคยมีประสบการณ์
- นอกจากเงินแล้ว หากต้องมีการกู้หรือยืมอย่างอื่นหรือไม่ เช่น ข้าว พันธุ์พืช วัว ควาย เกวียน เครื่องมือเครื่องใช้
- มีปัญหาในการใช้คืนหรือไม่ ทำอย่างไร ถามรายละเอียดนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

<u>ช่วงที่มีการซื้อขายมากขึ้น</u>

- การใช้เงินเริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่เมื่อไร ถามความเป็นมาว่า เริ่มมีการใช้เงินเพื่อซื้ออะไรบ้าง หาเงินมาจากไหน ถามถึงแหล่งเงินกู้/ยืม ว่ามีที่ใดบ้าง เช่น นายทุน ญาติพี่น้อง_เพื่อนบ้าน พ่อแม่ ธกส. สหกรณ์ ถามถึงจำนวนเงินที่กู้ได้ วิธีการกู้ยืม ดอกเบี้ย การค้ำประกัน การใช้คืน
- ในความคิดเห็นของท่าน แหล่งเงินกู้ใดที่มีความสะดวก ดี สำหรับผู้กู้ ให้ถามว่าดีหรือสะดวกอย่างไร แหล่งเงินกู้ใด ค่อนข้างมีปัญหากับผู้กู้ มีปัญหาอะไรบ้าง
- ท่านเคยมีปัญหาว่าต้องการเงิน แต่ไม่มีแหล่งกู้ยืมบ้างหรือไม่ พูดคุยรายละเอียดว่า ต้องการเงินไปทำอะไร และได้แก้ปัญหาอย่างไร
- ท่านเคยกู้เงินจากที่ใดบ้าง (เช่น ธกส. ธนาคาร สหกรณ์ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์) ถามรายละเอียดถึง กู้เงินไปทำอะไร วิธีการกู้ การค้ำประกันจำนวนเงินที่กู้ ดอกเบี้ย การคืนเงิน
- ท่านเคยนำที่ดิน บ้าน วัว ควาย ทรัพย์สินอื่นๆ ไปจำนองหรือจำนำหรือไม่ ถ้าเคยถามรายละเอียด ถึงวิธีการ ผู้รับจำนำ/จำนอง ดอกเบี้ย การไถ่ถอน ระยะเวลา

<u>ช่วงปัจจุบัน</u>

- ปัจจุบัน หากท่านต้องการกู้/ยืมเงิน สามารถกู้/ยืมจากที่ใดได้บ้าง การกู้ยืมเงินในปัจจุบันสะดวกกว่าแต่ก่อนหรือไม่ พูดคุยเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการกู้ยืมเงินจากแหล่งต่างๆ เกี่ยวกับความสะดวก ปัญหา และอุปสรรค

3. **การเป็นสมาชิกกลุ่มการเงิน**

- ท่านเป็นสมาชิกกลุ่มเงินออมหรือกลุ่มการเงินอะไรบ้าง เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่ม สหกรณ์ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มอาชีพ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการสมัครสมาชิก ค่าสมาชิก ผลตอบแทน สิทธิในการกู้ยืม ดอกเบี้ย

4. **กองทุนหมู่บ้าน**

- ท่านได้ร่วมประชุมในการเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ พูดคุยเกี่ยวกับการประชุม เช่น วัน เวลาที่ประชุม จำนวนผู้มาประชุม ผู้นำการประชุม วัตถุประสงค์ สาระของการประชุม บรรยากาศการประชุม ของการประชุม การเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้าน วิธีการเลือกกรรมการ
- ท่านได้สมัคร หรือได้รับเสนอชื่อเป็นกรรมการกองทุนหรือไม่ ท่านคิดอย่างไรกับการเป็นคณะกรรมการกองทุน ท่านได้รับเลือกหรือไม่ ท่านคิดอย่างไรเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุน พอใจหรือไม่อย่างไร
- ใครเป็นประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เลือกกันอย่างไร คนทั่วไปคิดอย่างไรกับกรรมการกองทุน ตัวท่านเองคิดอย่างไร
- ท่านเป็นสมชิกกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ การเป็นสมาชิกต้องทำอย่างไร ทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิกหรือไม่ ต้องมีการส่งเงินสัจจะ หรือเงินค่าสมาชิกอย่างไร ท่านคิดอย่างไรกับกองทุนหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้าน ต่างจากกลุ่มออมทรัพย์ หรือแหล่งกู้เงินอื่นๆ อย่างไร
- ท่านได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านหรือไม่
    - <u>ถ้ากู้</u> พูดคุยเกี่ยวกับวิธีการกู้ ความยุ่งยาก ความสะดวก จำนวนเงินที่กู้ กู้ไปทำอะไร ดอกเบี้ยถูกหรือแพงไปอย่างไร การใช้คืนยุ่งยากหรือไม่ วิธีการส่งคืนทำอย่างไร ท่านสามารถใช้คืนได้ตามกำหนดหรือไม่ เงินที่ใช้คืนได้มาจากไหน (เช่น รับจ้าง ขายของ) ปีหน้าคิดจะกู้อีกหรือไม่ อย่างไร ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่
    - <u>ถ้าไม่ต้องการกู้</u> ท่านเคยคิดจะกู้เงินกองทุนหรือไม่อย่างไร ที่ท่านไม่ต้องการกู้เงินเป็นเพราะอะไร (เช่น วงเงินน้อยไป ระยะเวลาสั้นไป ไม่มี

ความจำเป็น ขั้นตอนยุ่งยาก ฯลฯ) ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่

- ถ้าต้องการกู้ แต่ไม่ได้อนุมัติเงินให้กู้หรือไม่สามารถกู้ได้ ท่านต้องการกู้เงินไปทำอะไร ที่ท่านไม่ได้กู้เป็นเพราะอะไร ทำไมท่านต้องการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ท่านคิดอย่างไรกับการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน คิดว่าเป็นธรรมสำหรับทุกคนหรือไม่ เมื่อไม่ได้กู้เงินจากกองทุน ท่านได้ไปกู้เงินจากแหล่งอื่นแทนหรือไม่
- ดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้านแตกต่างจากหมู่บ้านอื่นอย่างไร การกำหนดอัตราดอกเบี้ยขึ้นอยู่กับเหตุผลใด
- มีการกู้มากกว่า 2 หมื่น หรือ 5 หมื่น ทำได้อย่างไรหรือ

- ท่านอยากเห็นการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างไร ท่านคิดว่าทำอย่างไรกองทุนหมู่บ้านจะเป็นประโยชน์แก่ท่าน และคนอื่นๆ ในหมู่บ้านให้ได้มากที่สุด
- ปีหน้าท่านจะสมัครเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ เพราะอะไร ท่านคิดว่าท่านมีโอกาสจะได้เป็นกรรมการหรือไม่ เพราะอะไร
- ท่านเคยพูดคุยกับคนในหมู่บ้าน หรือคนอื่นๆ ทั้งที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ พูดคุยในเรื่องใดบ้าง ถามรายละเอียด
- ท่านคิดว่า การมีกองทุนหมู่บ้านทำให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่อย่างไร

5. **การทำมาหากินในปัจจุบัน**

- **แหล่งน้ำ** น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกมาจากไหน เช่น น้ำฝน น้ำจากสระ จากลำคลอง ห้วยลำพระเพลิง หรือห้วยอื่นๆ น้ำเพียงพอกับการเพาะปลูกหรือไม่ ถ้าน้ำไม่พอ เช่น ฝนไม่ตกตมฤดูกาล แห้งแล้ง ทำอย่างไร มีการทดน้ำจากลำพระเพลิงหรือลำสำลายเข้านาหรือไม่ การทดน้ำทำอย่างไร
- ในปัจจุบัน ท่านปลูกพืชอะไรบ้าง ถามรายละเอียดของชนิดของพืชที่ปลูก และที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกพืชแต่ละชนิด ช่วงเวลาที่ปลูก โดยให้เริ่มจากช่วงก่อนฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงของการเตรียมดินเพื่อทำนา ประมาณเดือนมีนาคม ว่ามีการปลูกพืชอะไร ใช้พื้นที่เท่าไร มีการใช้แรงงานอย่างไร มีการจ้างงานหรือไม่ ใช้เครื่องมือเครื่องจักรอะไรบ้าง แล่งน้ำ ขายผลผลิตหรือไม่ หรือเก็บไว้บริโภค และค่อยๆ ถาม

ไล่ไปทีละเดือน (ผู้ที่ต้องถามรายละเอียดของการเพาะปลูกพืชเฉพาะเรื่อง ให้ถามรายละเอียดในตอนหลัง แต่ถามให้ได้ภาพรวมก่อน ว่าการปลูกพืชแต่ละอย่างมีความเกี่ยวพันกันอย่างไร)

- **การจับปลาน้ำจืด** เดี๋ยวนี้ยังมีการจับปลา หรือสัตว์น้ำอื่นๆ กับอย่างไรบ้าง จับกันอย่างไร ใช้เครื่องมืออะไรบ้าง ใครเป็นผู้ทำเครื่องมือ สิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร พันธุ์ปลา หรือปริมาณปลาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการสร้างอ่างเก็บน้ำหรือไม่ ตัวท่านเองจับปลาหรือไม่อย่างไร
- **การเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน** สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานมีอะไรบ้าง เลี้ยงกันอย่างไร มีจำนวนมากน้อยแค่ไหน ได้พันธุ์สัตว์มาจากไหน มีการขายสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานหรือไม่ ทำไมจึงขาย นำไปขายที่ไหน ราคาเป็นอย่างไร
- **สัตว์ที่เลี้ยงไว้เป็นอาหาร** มีสัตว์อะไรบ้างที่เลี้ยงไว้เป็นอาหาร เลี้ยงกันอย่างไร มีจำนวนมากน้อยแค่ไหน ได้พันธุ์สัตว์มาจากไหน มีการขายสัตว์ที่เลี้ยงไว้เป็นอาหารหรือไม่ ทำไมจึงขาย นำไปขายที่ไหน ราคาเป็นอย่างไร
- ท่านไปรับจ้างทำงานที่ไหนบ้างหรือไม่ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับ งาน สถานที่ ค่าจ้าง ช่วงเวลาที่ทำงาน รายได้

6. การบริโภค

- ตั้งแต่จำความได้ มีอะไรบ้างที่บ้านท่าน หรือที่ท่านต้องซื้อหามากิน/ใช้ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับอาหารหรือสิ่งของที่ต้องซื้อ โดยถามถึงตลาดที่ไปซื้อ ความบ่อย ราคา สภาพการณ์เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ให้ผู้ตอบเล่ารายละเอียดว่าประเภท หรือชนิดของที่ซื้อ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เช่น จักรยาน วิทยุทรานซิสเตอร์ มอเตอร์ไซด์ ทีวี รถไถ เริ่มเข้ามา
  ตั้งแต่เมื่อไหร่ <u>ใครเป็นผู้ซื้อ/นำเข้ามาใช้เป็นคนแรกๆ</u> ท่านได้ซื้อของเหล่านี้บ้างหรือไม่ ทำไมจึงซื้อ การหาเงินมาซื้อของเหล่านี้ ทำอย่างไร ซื้อจากที่ไหน
- เวลาที่ท่านจะซื้อของที่มีราคาแพง (เช่น รถมอเตอร์ไซด์ รถไถเดินตาม ทีวี วิทยุ) และของจำพวกปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ท่านทำอย่างไรบ้าง ก่อนตัดสินใจซื้อ (เช่น หารายละเอียดหรือข้อมูลเกี่ยวกับของที่จะซื้อจากที่ไหน ข้อมูลเกี่ยวกับอะไร ปรึกษาใครบ้าง)

- ท่านพอจะจำได้หรือไม่ว่า มีอะไรบ้างที่ท่านเคยผลิตหรือทำได้เอง แต่ต่อมาท่านเริ่มไม่ค่อยได้ทำ แต่ไปหาซื้อมาจากร้านค้า หรือตลาด เพราะอะไรจึงไม่ทำเองแต่ไปหาซื้อมาแทน (ค่อยๆ ถามถึงสิ่งต่างๆ รวมทั้งของที่เกี่ยวข้องกับการผลิตด้วย) นอกจากนี้มีอะไรบ้างที่เมื่อก่อนไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็น ไม่ต้องซื้อหา แต่เดี๋ยวนี้ต้องซื้อ (เช่น พันธุ์พืช ปุ๋ย อาหารบางอย่าง ฯลฯ)

7. **การเจ็บไข้ได้ป่วยในปัจจุบัน ต่างจากในสมัย**มีโรค หรือความเจ็บป่วย หรืออาการไม่สบาย อันเกิดจากสภาพแวดล้อม เช่น แหล่งน้ำ อากาศ ของเสีย หรือการเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ **ก่อนอย่างไร ท่านคิดว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากอะไร ในรอบปีที่ผ่านมาคนในครอบครัวท่าน หรือตัวท่านเอง มีการเจ็บป่วย หรือไม่สบาย อย่างไรบ้าง**

- มีโรคหรือความเจ็บป่วยใดที่ท่านคิดว่าเป็นผลมาจาการทำมาหากิน หรือการทำงาน เช่น การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้เครื่องมือเครื่องจักร การทำงานรับจ้าง การใช้แรงงาน การทำอาชีพบางอย่าง เช่น การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์ การทำนา หรือการเพาะปลูก
- มีโรคหรือความเจ็บป่วย หรืออาการไม่สบาย อันเกิดจากการกินอาหาร เครื่องดื่ม น้ำ ในชีวิตประจำวัน ของท่านหรือไม่อย่างไร
- บ้างหรือไม่อย่างไร

8. **คำถามเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตในชุมชน**

- การแปรรูปผลผลิตในชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไหร่ มีเหตุจูงใจอะไรให้คนในชุมชน ที่ทำให้คนในชุมชนหันมาแปรรูปผลผลิต
- ความรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตเป็นความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนหรือเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่งเข้ามา มีแรงจูงใจอะไรในชุมชนที่ทำให้เกิดการแปรรูปผลผลิต เช่น วัตถุดิบ ความรู้ในชุมชนเรื่องการแปรรูปผลผลิต การเข้ามาของการแปรรูปผลผลิตในชุมชน
- บทบาทสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิต
- วิธีการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตการจำหน่ายในชุมชนและนอกชุมชน
- ผลของการแปรรูปผลผลิตที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชน

- บทบาทของกองทุนหมู่บ้านในการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ในแง่ของการเป็นแหล่ง ทุน การรวมกลุ่มเพื่อการผลิต การจำหน่าย การสร้างความมั่นใจให้ผู้แปรรูปผลผลิตมีความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการแปรรูปผลผลิต การพัฒนาการแปรรูปผลผลิตในชุมชน ฯลฯ

9. **คำถามประเด็นที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ**

- บัณฑิตอาสาและเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีลักษณะทำงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การทำงานดังกล่าว สนับสนุนความมั่นคงในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 5 บทเรียนจากภาคตะวันตก

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

กองทุนหมู่บ้าน: หนี้หรือทุน ทุนหรือหนี้

ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

การปะทะประสานการเกษตรทุนนิยมบ้านทุ่ง

นรินทร์ สังข์รักษา

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

บทที่ 1

นัยสำคัญของชุมชน และวิธีการศึกษา

บทนำ

การเรียนรู้ของคนในชุมชนในยุคการหากิน หาอยู่ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนสร้างขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว หมายถึง ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ผืนดิน ระบบความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ทำให้คนในชุมชนมีความรัก เคารพต่อธรรมชาติ และมีกำลังใจในการดำรงชีวิต ด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ รวมถึงความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในการที่จะช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้เกิดชุดความรู้ที่มีความหลากหลายเพื่อผลในความมั่นคงในการดำรงชีวิต ชุดความรู้ที่มีความหลากหลาย ได้แก่ ระบบความรู้ในการปลูกข้าว ระบบความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพ ระบบความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ ระบบความรู้ในการเก็บหาของธรรมชาติ ระบบความรู้ในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนประกอบกันขึ้นมาเพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ตราบเมื่อรัฐได้กำหนดให้แนวทางการพัฒนาประเทศมุ่งไปสู่ความทันสมัยที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมเป็นแนวทางหลักสำหรับการพัฒนาชุมชน แนวทางดังกล่าวได้เข้ามากำกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการศึกษาแผนใหม่ซึ่งเป็นระบบการศึกษาที่มีส่วนในการดึงผู้เรียนจากภาคชนบทเข้าสู่ภาคเมือง การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่มีความหลากหลายเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชนไปสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ระบบปฏิบัติการของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมได้เข้ามาสู่ชุมชนในรูปของการมีสถาบันที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการเกษตร และการศึกษาภายในชุมชน การมีผู้เชี่ยวชาญทำหน้าที่เฉพาะในการถ่ายทอดความรู้ การให้ทุนสำหรับการผลิตเพื่อการค้า การรับเอาแนวคิด วิธีการของแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยดังกล่าวของชุมชน ได้นำพาชุมชนเข้าสู่วังวนแห่งปัญหามากมาย อาทิ การเป็นหนี้สิน ระบบการศึกษาที่ดึงผู้เรียนออกนอกชุมชน การสูญเสียที่ดินสำหรับการทำมาหากิน ฯลฯ ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องมาจากเป้าหมายของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจการค้าซึ่งแตกต่างจากวิถีชีวิตเดิมของชุมชน คนในชุมชนจึงสูญเสียอิสรภาพที่จะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเพื่อตนเอง หากแต่การดำรงชีวิตของคนในชุมชนถูกกำหนดจาก

เป้าหมายภายนอกชุมชน ในขณะเดียวกันการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นก็เป็นการเรียนรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม มิได้เป็นการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอีกต่อไป ดังนั้นคนในชุมชนจึงดำรงอยู่ในฐานะของการเป็นผู้รอรับความรู้ ต้องพึ่งพิงความรู้ที่นำเข้าจากภายนอก ขาดอิสระในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตให้กับตนเอง

ประสบการณ์ และบทเรียนที่ชุมชนได้รับจากแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยดังกล่าว มีผลให้คนในชุมชนต่างหันหน้าเข้าหากันเพื่อที่จะเรียนรู้ร่วมกันในอันที่จะนำศักยภาพของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งหมายถึงว่าชุมชนมีเป้าหมายเป็นของตนเองที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต มีการเรียนรู้ในอันที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นได้อย่างมีศักดิ์ศรี

เมื่อรัฐมีแนวดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยการสนับสนุนทุนเงินตราแก่ชุมชน มีผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในอันที่จะนำทุนของชุมชน ทั้งในด้านทุนความรู้ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมาผสานกับทุนที่รัฐจัดให้เพื่อให้ทุนดังกล่าวเกิดคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน การที่ชุมชนมองเห็นคุณค่าของทุนชุมชน และพยายามเรียนรู้ต่อแบบแผน แนวดำเนินการชุดใหม่ของรัฐ เพื่อปรับใช้ให้เหมาะสม สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตโดยใช้ทุนของชุมชนเป็นฐานนั้นนำไปสู่คำถามหลักของการศึกษานี้ในสามประเด็น ได้แก่ หนึ่ง ในขณะที่ชุมชนยังมีวิถีชีวิตแบบหากิน หาอยู่นั้น ชุมชนมีทุนชุมชนเป็นอย่างไรที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้และชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิตเป็นอย่างไร สอง การปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ส่งผลต่อชุมชน ทุนชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้เป็นอย่างไร และ สาม ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ที่จะใช้ศักยภาพ ประสบการณ์และทุนของชุมชน รวมถึงทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ภายใต้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยอย่างไร การศึกษาเพื่อตอบคำถามดังกล่าวจึงต้องสืบค้นถึงทุนชุมชนที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนยุคหนึ่งว่าเป็นอย่างไร มีกระบวนการเรียนรู้ภายใต้วิถีชีวิตอย่างไร จึงทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้และแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยเข้ามาสู่ชุมชนอย่างไร แนวทางดังกล่าวเข้ามากระทำการอย่างไรต่อชุมชน ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงแบบแผนของการพัฒนาและกระบวนการที่เข้ามาสู่ชุมชน อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับชุมชน ตลอดจนชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัวของชุมชน ซึ่งทำให้เกิดแบบแผนของความรู้ชุดใหม่ แบบแผนการดำรงชีวิตที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ และเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปสู่ชุมชน ได้ส่งผลต่อการปรับตัวของชุมชนอย่างไร

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษา งานวิจัยนี้จึงได้เลือกชุมชนในภาคตะวันตกที่มีเงื่อนไขของการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่แตกต่างกันสองชุมชน อันเป็นชุมชนซึ่งมีสภาพพื้นที่ของธรรมชาติเป็นที่ดอน คนส่วนใหญ่มีอาชีพในการทำไร่ และแต่ละชุมชนก็ได้ทุนชุมชนที่มีอยู่เพื่อเชื่อมโยงกับทุนภายนอก เพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ชุมชนทั้งสองนี้ ได้แก่ ชุมชนไร่อ้อย (นามสมมติ) ซึ่งเป็นชุมชนในจังหวัดนครปฐม และชุมชนไร่ข้าวโพด (นามสมมติ) ซึ่งเป็นชุมชนในจังหวัดราชบุรี นัยสำคัญของชุมชนมีดังต่อไปนี้

นัยสำคัญของชุมชน

การเสาะแสวงหาผืนดินสำหรับทำมาหากิน เป็นเงื่อนไขสำคัญลำดับแรกของการก่อเกิดความเป็นชุมชน สืบเนื่องมาจากการที่คนมีเป้าหมายที่จะดำรงชีวิต ดังนั้นจึงได้มีการเรียนรู้ที่จะสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนบริบทแวดล้อม ทั้งบริบทธรรมชาติ ความคิด ความเชื่อที่มีความเชื่อมโยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างคนในชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการทำมาหากินด้วยการมีเป้าหมายในการดำรงชีวิตอันมีนัยถึงการมีอาหารบริโภคอย่างพอเพียง การมีความปลอดภัยในการดำรงชีวิต และการดำรงชีวิตที่ยึดมั่นในระเบียบ กฎเกณฑ์ที่ดีงามของชุมชน ดังนั้นการเลือกพื้นที่ที่จะทำให้เกิดการประสานการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขสำคัญในการเลือกพื้นที่สำหรับการดำรงชีวิตนั้นเป็นการเลือกพื้นที่ภายใต้ประสบการณ์ และการมีความรู้เดิมของคน กล่าวคือ หากคนในชุมชนเคยมีประสบการณ์ในการปลูกพืชไร่ก็จะเลือกพื้นที่ทำมาหากินที่มีลักษณะเป็นที่ดอน หรือที่สูง ซึ่งมีความเหมาะสมต่อการปลุกพืชไร่ หากคนในชุมชนมีประสบการณ์ในการปลูกข้าว พืชผัก ก็จะเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ลุ่มซึ่งมีความเหมาะสมต่อการปลูกข้าวและพืชผักเป็นอย่างดี ดังนั้นเงื่อนไขที่เป็นทุนเดิมของชุมชนในด้านการมีประสบการณ์เดิม มีความรู้เดิมจึงมีความสัมพันธ์ต่อการเลือกสรรพื้นที่ในการทำมาหากินเพื่อผลแห่งการดำรงชีวิตที่สงบสุขและมีคุณค่า

ภาพการก่อเกิดของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขแห่งประสบการณ์และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน อันมีผลต่อการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อผลแห่งการดำรงชีวิต แสดงให้เห็นในชุมชนไร่อ้อย โดยเมื่อประมาณ 70-80 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเข้ามาตั้งรกรากของคนสองกลุ่ม ได้แก่ ชาวไทยและชาวจีน ด้วยพื้นฐานเดิมของชาวไทยที่มีการเพาะปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ จึงได้มีการแสวงหาพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มสำหรับการปลูกพืช และที่สูงหรือที่ดอนสำหรับการเลี้ยงสัตว์ ส่วน

ชาวจีนซึ่งมีความรู้ด้านการปลูกยาสูบ จึงได้มีความพยายามหาพื้นที่ที่เป็นที่สูงที่กว้างใหญ่ เนื่องจากการปลูกยาสูบต้องอาศัยพื้นที่จำนวนมาก การทำมาหากินของคนทั้งสองกลุ่มที่มีประสบการณ์ ความรู้เดิมที่มีความแตกต่างกันก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิตเพื่อขาย ดังนั้นการมีประสบการณ์ในการค้าขายจึงทำให้ชุมชนได้สัมผัสกับทุนเงินตรามาตั้งแต่ระยะเริ่มแรก กล่าวคือ ในระบบการปลูกยาสูบซึ่งต้องอาศัยการปลูกจำนวนมาก ดังนั้นเจ้าของไร่ที่เป็นชาวจีนจึงต้องอาศัยแรงงานจากชาวไทยในกระบวนการผลิตยาสูบ โดยชาวไทยจะได้รับค่าจ้างจากการทำงานในไร่ยาสูบ ส่วนชาวจีนจะอาศัยผลผลิตทางการเกษตรสำหรับบริโภคจากชาวไทยด้วยระบบการซื้อขาย

ภายหลังชาวจีนส่วนใหญ่ต้องอพยพออกจากชุมชนสืบเนื่องมาจากอำนาจรัฐเกี่ยวกับกฎหมายต่างด้าว มีผลให้ผืนดินที่เคยปลูกยาสูบซึ่งเป็นผืนดินขนาดใหญ่ต้องรกร้าง และดินที่ผ่านการปลูกยาสูบมาหลายครั้งก็เป็นดินจืด ดังนั้นการที่จะนำผืนดินดังกล่าวไปปลูกพืชชนิดอื่นจึงดำเนินไปด้วยความยากลำบาก จวบจนกระทั่งรัฐมีแนวนโยบายในการปลูกอ้อยเพื่อส่งผลผลิตแก่โรงงานน้ำตาล ชุมชนจึงเริ่มที่จะเรียนรู้ในการปลูกอ้อยบนพื้นที่ที่เคยปลูกยาสูบมาก่อน การปลูกอ้อยบนพื้นที่ดังกล่าวสามารถดำเนินไปได้ เนื่องจากอ้อยเป็นพืชไร่ที่มีความทนทานต่อสภาพผืนดินประเภทต่างๆ เป็นอย่างดี

ด้วยระบบการผลิตอ้อยที่ต้องอาศัยระบบความรู้จากภายนอก อาศัยเงินทุนจากนายทุน และต้องพึ่งพิงแหล่งขายผลผลิตจากภายนอก มีผลให้เกษตรกรส่วนใหญ่ต่างประสบปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนสูงแต่ขาดอำนาจในการต่อรองผลผลิต ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนถูกปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบของการจ้างงานที่มีความเข้มข้น ระบบการผลิตดังกล่าวจึงมีผลให้คนในชุมชนต้องสูญเสียที่ดินทำกิน มีหนี้สินจำนวนมาก ดังนั้นคนในชุมชนส่วนหนึ่งจึงลดจำนวนพื้นที่การปลูกอ้อย บางส่วนก็หันไปสร้างแบบแผนการผลิตอื่นๆนอกเหนือจากการปลูกอ้อย เช่น การเลี้ยงวัวเนื้อ เลี้ยงหมู ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ปลูกกุหลาบ ดาวเรือง มะระ พริก เป็นต้น เพื่อการก้าวพ้นต่อวังวนของปัญหาเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และเมื่อรัฐได้ดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน คนในชุมชนจึงมีการเรียนรู้ในอันที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่รัฐจัดให้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิต

นอกจากการมีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ได้สร้างระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อการค้าขายผลผลิตแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ในอีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยในลักษณะของการแลกเปลี่ยน ช่วยเหลือกันเพื่อผลแห่งการดำรงชีวิตเป็นหลัก ดังนั้นวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนดังกล่าวจึงมิได้สัมผัสกับทุนเงินตรามากนัก การดำรงชีวิตในลักษณะดังกล่าวปรากฏในชุมชนไร่ข้าวโพด ซึ่งเป็นชุมชนที่ก่อเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 180-200 ปีที่ผ่านมา ด้วยการจับจองผืนดินของ

คนสองกลุ่มเพื่อการทำมาหากิน คนสองกลุ่มดังกล่าว ได้แก่ ชาวลาวเวียง และชาวจีนกลุ่มเล็กๆ เนื่องจากผืนดินในชุมชนเป็นผืนดินที่มีดินตะกอนของแม่น้ำแม่กลอง จึงเป็นผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ คนสองกลุ่มจึงอาศัยผืนดินนี้สำหรับการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ผืนดินสำหรับการปลูกข้าว ปลูกพืชผัก อาศัยผืนน้ำสำหรับการเพาะปลูก การจับสัตว์น้ำ ด้วยประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของคนสองกลุ่มที่มีความแตกต่างกันกล่าวคือ ชาวลาวเวียงมีความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ส่วนชาวจีนมีความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชผัก และการค้าขาย ดังนั้นคนสองกลุ่มจึงมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน เพื่อนำประสบการณ์ที่ได้รับไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

ในยุคปัจจุบันส่วนใหญ่คนในชุมชนประกอบอาชีพด้านการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การเลี้ยงวัวนม วัวเนื้อ ซึ่งกิจกรรมในการทำมาหากินดังกล่าวได้สร้างความมั่นคงให้กับชุมชน เนื่องจากสถานที่ตั้งของชุมชนอยู่ใกล้กับตลาดรับซื้อผลผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โรงงานรับซื้อข้าวโพดฝักอ่อน สหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมภ์) จึงทำให้มีความสะดวกในการส่งผลผลิต ลดต้นทุนในการขนส่ง และมีรายได้ที่มั่นคง

การศึกษาปรากฏการณ์ของชุมชนเพื่อค้นหาความหมายแห่งการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ได้อาศัยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก (grounded theory) ซึ่งมีความคิดพื้นฐานว่า มนุษย์สร้างความหมายต่อสิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวจากความสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังนั้นปรากฏการณ์หรือความจริงทางสังคมจึงถูกให้ความหมายโดยคนในชุมชน ดังนั้นการศึกษาดังกล่าวจึงได้ศึกษาจากปรากฏการณ์ในชุมชนในสามช่วงเวลา ได้แก่ ชุมขนก่อนการดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ชุมชนในช่วงที่ได้รับแนวโนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และชุมชนในยุคปัจจุบัน เพื่อสะท้อนให้เห็นทุนชุมชนและกระบวนการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้เงื่อนไขแห่งบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนการเรียนรู้ต่อทุนเงินตราของกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ได้ข้อมูลในทุกมิติที่ศึกษา จึงต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก ซึ่งเป็นการสนทนาพูดคุยกับผู้ให้สัมภาษณ์อย่างเป็นกันเองในเรื่องที่เกี่ยวข้องตามประสบการณ์และความทรงจำของผู้ให้สัมภาษณ์ โดยมีการเตรียมคำถามไว้กว้างๆให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นจะกระทำในระหว่างการเก็บข้อมูล โดยที่ข้อสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมจะเป็นตัวกำหนดว่ายังต้องการข้อมูลจากแหล่งใดหรือใครเพื่อนำมาปรับเปลี่ยนหรือยืนยันข้อสรุปที่ได้ในครั้งแรก กระบวนการนี้จะดำเนินไปเรื่อยๆจนกว่าข้อเสนอทางทฤษฎีที่ได้จะถึงจุดอิ่มตัว การเก็บข้อมูลจึงจะยุติลง แล้วจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ ตีความโดยพยายามทำความเข้าใจกับความหมายในเรื่องต่างๆที่คนได้สร้างขึ้นมาในโลกของเขา และนำมา

สรุปเป็นมโนทัศน์ จากนั้นจึงเชื่อมโยงมโนทัศน์ที่ได้ออกมาเป็นข้อสรุปของผลการวิเคราะห์ ผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนไร่อ้อยและชุมชนไร่ข้าวโพด ที่งานวิจัยนี้ได้ทำการสัมภาษณ์ระดับลึก มีทั้งสิ้น 70 คน สามารถแยกให้เห็นรายละเอียดที่สำคัญได้ดังนี้

ชุมชนไร่อ้อย

อาชีพ /สถานภาพของผู้ให้ข้อมูล	อายุ	เพศ
ผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน	79 ,81, 83, 71	ชาย
ผู้สูงอายุชาวจีน	87	หญิง
อาชีพ /สถานภาพของผู้ให้ข้อมูล	อายุ	หญิง
ชาวจีนรุ่นกลางคน	85 , 89 ,76	หญิง
ผู้ปลูกอ้อยขนาดใหญ่ (เกิน 50 ไร่)	63	ชาย
ผู้ปลูกอ้อยขนาดกลาง(20 ไร่) กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	54	ชาย
ผู้ปลูกอ้อย ขนาดเล็ก(6 ไร่) กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	48	หญิง
ผู้ทำไร่อ้อย ปลูกกุหลาบ กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	50	ชาย
ผู้ปลูกอ้อย ทำนารายเล็ก กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	52	ชาย
.ผู้ปลูกอ้อย มะระ พริก กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	47	หญิง
ผู้เคยปลูกอ้อย ปัจจุบันปลูกแตงโม ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	45	หญิง
หัวหน้าโควตาอ้อย ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	63	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	52	ชาย
ประธานกองทุนหมู่บ้าน	53	ชาย
รองประธานกองทุนหมู่บ้าน	48	ชาย
กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	50	ชาย
เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน	52	ชาย

ชุมชนไร่ข้าวโพด

อาชีพ /สถานภาพของผู้ให้ข้อมูล	อายุ	เพศ
ผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน	69,68,71	ชาย
ผู้ปลูกอ้อยรายใหญ่ (เกิน50ไร่)	48	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	42	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน	40	หญิง
ผู้ทำไร่ข้าวโพดหวาน	52	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและรับซื้อ	47	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและเลี้ยงวัวนมขนาดกลาง	52	ชาย
ผู้ปลูกและรับซื้อข้าวโพดฝักอ่อนรายเล็ก	52	ชาย
ผู้ขายข้าวโพดฝักอ่อนรายเล็ก	42	ชาย
ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนรายเล็ก กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	40	หญิง
ผู้ทำนา ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	42	หญิง
ผู้เลี้ยงวัวนมรายใหญ่	53	ชาย
ผู้เลี้ยงวัวนมขนาดกลาง	49	ชาย
ผู้เลี้ยงวัวนมขนาดเล็ก	65	ชาย
ประธานกลุ่มผู้เลี้ยงวัวนม	33	ชาย
เลขากลุ่มโคนม	43	ชาย
ประธานกองทุนหมู่บ้าน	48	ชาย
รองประธานกองทุนหมู่บ้าน	52	ชาย
กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	45	ชาย
เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน	47	หญิง
เลขากองทุนหมู่บ้าน	41	หญิง
กรรมการกองทุนหมู่บ้านปีที่ 2	42	หญิง

ผู้รับจ้าง กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	36	ชาย
ผู้รับจ้าง ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	35	ชาย
ช่างซ่อมเครื่องจักร ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	38	หญิง
ผู้สูญเสียที่นา กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน	52	ชาย

บทที่ 2

การดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ก่อนการเข้าสู่วิถีการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้โดยอาศัยประสบการณ์ ความรู้ ที่ได้รับการสร้างสรรค์ให้มีความเหมาะสมกับบริบท อันหมายถึงความรู้ที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับพื้นที่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อการบรรลุผลต่อการทำมาหากิน นอกจากนี้ยังมีการสร้างระบบความสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง ทั้งความสัมพันธ์ในมิติที่เกี่ยวข้องกับสภาพธรรมชาติ โลกนามธรรม และความสัมพันธ์เกื้อกูลกันภายในชุมชน อันแสดงให้เห็นในลักษณะประเพณีของชุมชน การดำรงอยู่ของชุมชนด้วยการมีความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิต การใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมด้วยการสร้างระบบความสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง มีนัยถึงการสร้างทุนชุมชนเพื่อทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้

เมื่อทุนชุมชนมีนัยถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ดังนั้นตัวกระบวนการเรียนรู้เพื่อที่จะสร้างสรรค์สั่งสมทุนชุมชนให้มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตจึงมีความสำคัญยิ่ง นอกจากนี้การที่บริบทของแต่ละชุมชน อันหมายถึง สภาพธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความคิด ความเชื่อของแต่ละชุมชน มีความแตกต่างกัน ก็ย่อมมีผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นภายใต้ความแตกต่างของตัวกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อสรรพสิ่งในบริบทนั้นๆต่างก็มีเป้าหมายร่วมกัน คือ เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน ดังที่ปรากฏในภาพของชุมชนไร่อ้อย และชุมชนไร่ข้าวโพดซึ่งมีความแตกต่างกันในเชิงบริบทของชุมชน ซึ่งความแตกต่างนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของกระบวนการเรียนรผู้ในการสร้างทุนชุมชนในบางเรื่องซึ่งมีความแตกต่างกัน การคลี่คลายภาพบริบทของชุมชนอันมีความเกี่ยวเนื่องต่อการเรียนรู้ในการสร้างทุนชุมชน แสดงให้เห็นในภาพต่อไปนี้

บริบทของชุมชน

ในชุมชนไร่อ้อย มีปรากฏการณ์แห่งการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่แสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับการสร้างระบบความรู้ แรกเริ่มของการสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนปรากฏเมื่อประมาณ พ.ศ.2470 โดยคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในชุมชน ได้แก่ ชาวไทยในพื้นที่ต่างๆจากภาคกลางซึ่งค่อยๆทะยอยเดินทางเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่แห่งนี้ หลังจากนั้นไม่นานมีชาวจีนที่อาศัยเรือสำเภาเดินทางมาจากเมืองจีนเพื่อเข้ามาทำมาหากิน การทำมาหากินที่

เข้ามากับชาวจีนได้แก่ การปลูกยาสูบ กลุ่มของคนจีนต่างจับจอง เสาะหาพื้นที่ในการทำไร่ยาสูบ พื้นที่ที่เหมาะสม ได้แก่ พื้นที่สูงหรือที่ดอนซึ่งในอดีตเป็นป่าไผ่ ดังนั้นจึงต้องถากถางป่าเป็นพื้นที่กว้างประมาณ 50-100 ไร่ เนื่องจากการปลูกยาสูบต้องอาศัยพื้นที่ผืนใหญ่ ส่วนชาวไทยมีความรู้ที่ถูกถ่ายทอดมาจากรุ่น ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ซึ่งได้แก่ การทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก เพื่อให้มีข้าว พืช ผัก เนื้อสัตว์สำหรับบริโภคภายในครอบครัว

วิถีการดำรงชีวิตที่มีความแตกต่างกันระหว่างชาวไทยและชาวจีน มีผลให้ระบบความคิด กิจกรรมการดำเนินชีวิตมีลักษณะเฉพาะที่มีความแตกต่างกัน หากแต่ในความแตกต่างกันของการดำรงชีวิตของชนสองกลุ่มนี้นำไปสู่ระบบความสัมพันธ์ในลักษณะของนายจ้างและลูกจ้างในไร่ยาสูบ กล่าวคือ การปลูกยาสูบในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ ย่อมต้องอาศัยแรงงานในการปลูก เก็บ หั่น มวนยาสูบ ฯลฯ จำนวนมาก ดังนั้นชาวไทยซึ่งไม่มีความรู้ในการปลูกยาสูบจึงเข้ามารับจ้างเป็นลูกจ้างในไร่ยาสูบ และได้รับค่าจ้างเป็นรายวันและเป็นรายเดือน ขณะที่คนจีนเป็นผู้ปลูกยาสูบ และติดต่อตลาดเพื่อการค้า และคนไทยเป็นลูกจ้าง ทำหน้าที่รดน้ำ ดูแล บำรุงรักษายาสูบ เก็บเกี่ยว ส่วนผลผลิตจากการทำนากลุ่มคนไทยก็ได้ขายข้าว แก่กลุ่มคนจีน

ความรู้ของชุมชนไร่อ้อยในยุคแรกเริ่มของความเป็นชุมชน จึงได้แก่ ความรู้เฉพาะเกี่ยวกับการปลูกยาสูบที่มากับกลุ่มคนจีน และความรู้เกี่ยวกับการปลูกข้าว ปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของกลุ่มคนไทย การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการดำรงชีวิตของชนทั้งสองกลุ่มมีผลให้เกิดระบบความสัมพันธ์ในแบบของการพึ่งพิง ซื้อขายแรงงาน ซื้อขายผลผลิตที่สำคัญ ซึ่งได้แก่ ข้าว วิถีชีวิตของชนสองกลุ่มในยุคแรกเริ่มนี้ มีผลอย่างสำคัญต่อการสร้างความรู้ที่มีทั้งความรู้เฉพาะ ความรู้พื้นฐาน ซึ่งถูกปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ให้มีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้

สำหรับพื้นฐานการดำรงชีวิตของคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งแสดงถึงการมีชีวิตที่มีความผูกพันกับธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์สำหรับการบริโภค ประสบการณ์ชีวิตของคนในกลุ่มดังกล่าวแสดงให้เห็นในปรากฏการณ์ชุมชนไร่ราวโพด โดยเมื่อประมาณ180-200 ปีที่ผ่านมา คนจีนกลุ่มเล็กๆได้อพยพมาจากเมืองจีนทางตอนใต้เนื่องจากมีฐานะยากจน จึงหนีความแร้นแค้นจากประเทศจีนเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยการเดินทางทางเรือล่องมาตามแม่น้ำแม่กลองเพื่อแสวงหาผืนดินในการทำกินและคนลาวเวียงซึ่งมีเชื้อสายของลาวเวียงจันทน์ อพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งมีการสันนิษฐานว่าการอพยพนี้ก็เนื่องมาจากการขยายตัวของประชากรในประเทศ ทำให้ต้องหาที่ดินทำกินใหม่ ทั้งชาวจีนและลาวเวียงก็มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาพื้นที่ทำกินเช่นเดียวกัน จึงได้ยึดลำน้ำแม่กลองเป็นแกนหลัก เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นที่ราบที่เกิดจาก

การทับถมของตะกอนจากแม่น้ำ จึงทำให้ดินมีความสมบูรณ์ และในบริเวณดังกล่าวยังมีที่ดอนเป็นบางส่วน ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ทั้งคนจีน และคนลาวเวียงมีความสนใจในผืนดินแห่งนี้ ดังนั้นการจับจองผืนดินเพื่อทำกินจึงเริ่มขึ้นด้วยการค่อยๆถากถางต้นไม้เล็กๆ และหญ้าที่ปกคลุมผืนดิน เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่ม ต้นไม้ใหญ่จึงมีแต่เพียงบนที่ดอนบางส่วนเท่านั้น ผืนดินที่ถูกเลือกหรือจับจองเพื่อทำมาหากินเป็นการจับจองเพียงเพื่อสามารถใช้ประโยชน์จากผืนดินในการสร้างอาหารสำหรับบริโภคให้พอเพียงกับสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น แต่ความเป็นครอบครัวที่เกิดขึ้นมิได้มีความสัมพันธ์ที่แยกขาดออกจากครอบครัวอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่คนสองกลุ่มซึ่งมีประสบการณ์ชีวิตที่มีความแตกต่างกันได้มาอยู่ร่วมกันเพื่อเป้าหมายในการทำมาหากิน ทำให้เกิดการหลอมรวมความรู้ที่แตกต่างกันเพื่อสร้างรากฐานการดำรงชีวิตที่มั่นคง อันเป็นโอกาสหรือช่องทางในการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนความรู้ ปรับเปลี่ยนความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต และด้วยการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่มีการดำรงอยู่ร่วมกันของสมาชิกอย่างยาวนาน ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสในการเรียนรู้เพื่อเลือกสรรพื้นที่ในการทำมาหากินก่อนคนในชุมชนอื่น ดังนั้นพื้นที่ทำมาหากินที่ถูกเลือกเพื่อดำรงชีวิตจึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุผลแห่งความสมบูรณ์ของพื้นที่นี้เองที่มีผลต่อระบบคิดของคนกล่าวคือ การทำมาหากินในพื้นที่ที่สมบูรณ์ทำให้คนในชุมชนมิได้มีความรู้สึกถึงความขาดแคลน ประกอบกับการได้รับผลผลิตที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต อาทิ การมีข้าว พืชผัก ผลไม้ที่พอเพียงกับการบริโภคแก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งหมายถึงการที่คนได้บรรลุต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตอันทำให้มีกำลังใจในการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตที่มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา

การที่คนจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ภายใต้บริบทของแต่ละชุมชน มีผลให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ความรู้ หรือภูมิปัญญา ซึ่งถูกจัดรูปแบบของความรู้ให้มีทั้งชุดความรู้เฉพาะที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขแห่งประสบการณ์เดิมของชุมชน และการเป็นชุดความรู้เฉพาะซึ่งต้องอาศัยบุคคลผู้มีความสามารถเฉพาะด้านเพื่อใช้ความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ความรู้เฉพาะที่เกิดภายใต้เงื่อนไขแห่งประสบการณ์เดิม ได้แก่ ระบบความรู้ในการทำไร่ยาสูบ สำหรับความรู้เฉพาะด้านอื่นๆที่ต้องอาศัยผู้มีความสามารถเฉพาะด้านเพื่อผลแห่งการเสริมสร้างและการก่อรูปของความเป็นชุมชน ได้แก่ ระบบความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพ ระบบความรู้ในการสร้างที่พักอาศัย ส่วนความรู้อีกประเภทหนึ่งที่คนในชุมชนทุกคนต้องเรียนรู้เป็นพื้นฐาน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ระบบความรู้ในการเก็บหาของธรรมชาติและแปรรูป ระบบความรู้ในการซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ เพื่อให้คนในชุมชนได้มีอาหารสำหรับ

การบริโภคและมีเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการเก็บหาอาหารเพื่อการดำรงชีวิต ระบบความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นภายในชุมชน เป็นความรู้ที่ตอบสนองต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ความหลากหลายของระบบความรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้วิธีคิดของคนในชุมชน มีผลให้ชุดความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นชุดความรู้ที่ครอบคลุมในทุกมิติของการดำรงชีวิต ความหลากหลายของชุดความรู้ทั้งความรู้เฉพาะและความรู้พื้นฐานซึ่งถูกผลิตขึ้นภายใต้วิถีการดำรงชีวิต มีผลให้เกิดภาพของชุดความรู้ดังต่อไปนี้

ระบบความรู้ในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

การเรียนรู้ในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทั้งในด้านการอาศัยผืนดิน แหล่งน้ำสำหรับการผลิตอาหาร การอาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้านในการผลิต และการพึ่งพิงสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อเป็นกำลังใจในการทำมาหากิน ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค การเรียนรู้ในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพื่อให้มีอาหารสำหรับบริโภคนับว่าเป็นการเรียนรู้ในขั้นพื้นฐานของชุมชน โดยเฉพาะอย่างการเรียนรู้ในการปลูกข้าว และการเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย เพื่อใช้แรงงานสำหรับการผลิต การเรียนรู้พื้นฐานดังกล่าวของชุมชนยังรวมถึงการสร้างความรู้ในการเสริมสร้างความสมบูรณ์แก่ผืนดินเพื่อให้การใช้ประโยชน์จากผืนดินดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน ส่วนการเรียนรู้ในการเพาะปลูกอีกมิติหนึ่งยังถูกสร้างให้เป็นความรู้เฉพาะซึ่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขอันเป็นประสบการณ์เดิมของชุมชนหรือประวัติศาสตร์ของชุมชน ซึ่งหมายถึงว่า การที่ชุมชนมีพื้นฐานการก่อรูปของชุมชนที่มีการนำความรู้จากถิ่นฐานเดิมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ดังนั้นระบบความรู้ทั้งที่เป็นความรู้พื้นฐานของชุมชนและความรู้เฉพาะของชุมชนที่ถูกผลิตภายใต้ความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์ของชุมชน ระบบความสัมพันธ์ในชุชนเพื่อการดำรงชีวิต มีผลให้เกิดชุดความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ดังต่อไปนี้

ระบบความรู้ในการปลูกข้าว

อาหารหลักของคนในชุมชน ได้แก่ ข้าว ดังนั้นการปลูกข้าวจึงเป็นกิจกรรมที่สำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน การปลูกข้าวในแต่ละปีนั้นคนในชุมชนมีการเรียนรู้ว่า จะปลูกอย่างไรเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวมีข้าวสำหรับการบริโภคอย่างเพียงพอ หรือมีการเรียนรู้ว่าจะทำอย่างไรเพื่อที่จะให้มีข้าวเหลือไว้บริโภคสำหรับปีถัดไป ด้วยความจำเป็นของข้าวที่ผลิตไว้สำหรับบริโภคเป็นเป้าหมายหลัก หรือเพื่อการเก็บสะสมไว้บริโภคในหน้าแล้ง หรือในช่วงเวลาที่น้ำท่วม หรืออีกสิ่งหนึ่งคือการเก็บสะสมข้าวไว้พื่อแลกกับของสิ่งอื่นที่คนในครอบครัวไม่สามารถผลิตเองได้ เนื่องจากในหลายๆ

ชุมชน หรือในชุมชนอื่น ก็ต้องการข้าวสำหรับการบริโภค ดังนั้นการเรียนรู้ในการปลูกข้าวจึงถูกสร้างเป็นชุดความรู้พื้นฐานที่สมาชิกในคอบครัวหรือสมาชิกในชุมชนต้องเรียนรู้เป็นสำคัญ

การปลูกข้าวให้ได้ผลดี ซึ่งหมายถึงการที่ข้าวมีรวงข้าวที่สมบูรณ์ ปราศจากโรค ต้นข้าวแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรค ต้นข้าวแข็งแรงเมล็ดข้าวมีความสมบูรณ์ เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่ทุกคนต้องเรียนรู้และคำนึงถึงเป็นสำคัญ ได้แก่ การคำนึงถึงการปลูกข้าวที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ อันมีเงื่อนไขในการปลูก ซึ่งได้แก่ ความสมบูรณ์ของผืนดิน ผืนน้ำ อากาศ สัตว์ป่าที่อาศัยในแถบบริเวณนั้น ว่ามีความเกื้อกูลหรือมีลักษณะเหมาะสมต่อการปลูกข้าวหรือไม่ โดยการเรียนรู้เกี่ยวกับการเลือกพื้นที่หรือการเลือกผืนดินในการปลูกข้าว เป็นการดูว่าผืนดินในชุมชนที่จะใช้ในการปลูกข้าวมีลักษณะอย่างไร โดยคนในชุมชนมีการเรียนรู้ว่า หากบริเวณนั้นเป็นที่สูงหรือเรียกว่าที่ดอน น้ำไม่สามารถท่วมถึงได้ การปลูกพืชที่ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสิ่งสำคัญ หรือใช้น้ำฝนแต่เพียงแหล่งเดียว จะต้องปลูกข้าวด้วยวิธีใด คนในชุมชนจึงมีการเรียนรู้ว่าการที่จะไถเตรียมดินนั้นใสามารถทำได้โดยง่ายเช่นเดียวกันกับบริเวณที่ราบ (การมีผืนดินที่มีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ) เพราะฉะนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปลูกข้าวแบบหยอด โดยมีการปรับระดับด้วยการตัดหญ้า และต้นไม้เล็กๆออกก่อนแล้วใช้ไม้ปลายแหลมเจาะดินเป็นหลุมเล็กๆ แล้วมีการหยอดเมล็ดประมาณ 5-8 เมล็ด ใช้เท้ากลบดินปากหลุม เมื่อฝนตกหรือเมล็ดได้รับความชุ่มชื้นก็จะงอกเป็นต้นข้าว และเนื่องจากที่ดอนเป็นที่สูงที่ไม่มีน้ำขัง คนในชุมชนจึงมีการเรียนรู้ว่าจะต้องใช้พันธุ์ข้าวเบา โดยปลูกได้ในต้นฤดูฝนและสามารถเก็บเกี่ยวได้ในปลายฤดูฝน การใช้พันธุ์ข้าวเบาสืบเนื่องมาจากข้าวไร่ควรเป็นพันธุ์ข้าวที่มีอายุสั้น ด้วยความจำเป็นว่าเมื่อหมดฤดูฝน ย่างเข้าฤดูหนาว กลางวันจะเริ่มสั้น ต้นข้าวจะต้องออกดอกและสามารถเก็บเกี่ยวได้

ในพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มน้ำขัง เมื่อย่างเข้าฤดูฝน น้ำจะไหลเข้ามาสู่ที่นาทำให้คนในชุมชนไร่ข้าวโพดเรียนรู้ว่าควรจะปลูกข้าวในรูปแบบใด จึงจะได้ผลผลิตข้าวที่พอเพียงต่อการบริโภคของสมาชิกในครอบครัวตลอดทั้งปี การปลูกข้าวในที่ลุ่มน้ำท่วมถึงด้วยวิธีการทำนาดำจึงถูกคิดขึ้น โดยการทำนาดำนั้นชาวนาจะต้องเรียนรู้ในการเตรียมดิน เนื่องจากดินในที่ราบน้ำท่วมถึงได้มักจะเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ การเตรียมดินจึงไม่ใช่สิ่งที่ยากลำบาก การเตรียมดินจึงใช้วิธีการไถ ซึ่งเรียกว่า ไถดะ โดยอาศัยแรงงานจากจากวัวพื้นบ้าน การไถเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการกลับเอาดินชั้นล่างขึ้นมาอยู่ข้างบนพลิกเอาหน้าดินลงไปข้างล่าง การทำเช่นนี้เป็นการเรียนรู้ว่าจะทำให้วัชพืชต่างๆในนาข้าวถูกขุดขึ้นมาเพื่อให้รากได้โดนแดด แล้วทิ้งไว้ประมาณ 1 สัปดาห์ เพื่อเป็นการทำลายวัชพืช หรือจำกัดขอบเขตของวัชพืช สำหรับการไถในช่วงต่อมาเป็นการไถแปร เป็นการไถเพื่อช่วยย่อยดินทำให้วัชพืชหลุดออกจากการยึดเกาะระหว่างรากกับดิน จากนั้นจะเป็นการคราดเพื่อช่วยให้เกิดการย่อยดิน ซึ่งชี่ของคราด

จะช่วยให้รากของหญ้าหลุดออกจากดิน เมื่อวัชพืชหลุดออกมาแล้วก็จะติดซี่คราดมารวมกันอยู่เป็นที่ สามารถเก็บออกได้โดยง่าย หลังจากเตรียมพื้นที่สำหรับการทำนาแล้วชาวนาก็จะเรียนรู้ในการเตรียมต้นข้าวหรือที่เรียกว่าต้นกล้า โดยการเพาะกล้า ซึ่งเป็นการนำพันธุ์ข้าวมาใส่ไว้ในโอ่ง ใส่น้ำลงไปให้ท่วมเมล็ดข้าวประมาณ 1 วัน นำใบตองซึ่งเรียงซ้อนกันหลายๆใบสำหรับวางเมล็ดข้าว แล้วใช้ฟางที่ชุ่มน้ำวางทับไว้จนหนา รดน้ำให้ชุ่มทั้งเช้า เย็น วิธีการนี้เรียกว่า หุ้มข้าว การหุ้มข้าวนี้ทำไว้ประมาณ 2-3 วัน รากของต้นข้าวจะงอกออกมา ซึ่งหมายความว่า ต้นข้าวนั้นพร้อมที่จะหว่านในแปลงกล้าได้ หลังจากนั้นก็จะถอนกล้าไปปักดำ เมื่อได้ผลผลิตข้าวแล้วคนในชุมชนก็มีการเรียนรู้ที่จะแบ่งข้าวที่ได้ไว้เป็นส่วน ๆ ได้แก่ ส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ทำพันธุ์สำหรับปลูกในปีต่อไป ส่วนหนึ่งเก็บไว้กินโดยเก็บไว้ในยุ้งฉาง อีกส่วนหนึ่งแตรียมไว้เพื่อนำไปแลกกับอาหารอย่างอื่นที่ครอบครัวไม่สามารถผลิตได้

ระบบความรู้ในการปลูกถั่วเขียวเพื่อช่วยเพิ่มความสมบูรณ์ของดิน

สืบเนื่องมาจากฤดูการทำนาที่มีความยาวนาน ดังนั้นก่อนถึงฤดูทำนาคนในชุมชนจึงพยายามคิดที่จะปลูกพืชชนิดอื่นเพื่อใช้เป็นอาหาร การปลูกถั่วเขียวเป็นการเรียนรู้เพื่อให้มีอาหารประเภทอื่นสำหรับบริโภค เนื่องจากถั่วเขียวสามารถนำมาดัดแปลงเป็นอาหารหวานได้ นอกจากนี้ยังเป็นพืชอายุสั้น เก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว ดังนั้นจึงมีการทดลองปลูกถั่วเขียวก่อนการปลูกข้าว การปลูกถั่วเขียวในลักษณะเช่นนี้คนในชุมชนพบว่ามีผลให้ต้นข้าวเติบโตอย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันต้นถั่วเขียวก็สมบูรณ์ด้วยแม้ว่าในช่วงนี้จะมีน้ำธรรมชาติน้อยก็ตาม ดังนั้นการปลูกถั่วเขียวในนาข้าวจึงถูกถ่ายทอด แนะนำสืบต่อกันมา นอกจากนี้ยังมีการทดลองปรับเปลี่ยนปลูกถั่วเขียวในช่วงหลังจากการทำนา โดยชาวนาบางคนให้เหตุผลว่าการปลูกถั่วเขียวหลังจากการทำนาเป็นสิ่งที่เหมาะสม สืบเนื่องมาจากหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ช่วงเวลานั้นยังเป็นช่วงที่น้ำใต้ดินยังคงมีความชุ่มชื้น ดังนั้นการปลูกถั่วเขียวในช่วงเวลาดังกล่าวจะเป็นผลพลอยได้ให้ต้นถั่วเขียวเติบโตได้ดี การปลูกถั่วเขียวของชาวนาในช่วงเวลาที่มีความแตกต่างกันนั้น นำไปสู่การแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่ข้อค้นพบที่ว่า การปลูกถั่วเขียวทั้งสองระบบ ต่างก็มีคุณค่า เพราะนอกจากจะทำให้ผืนดินมีความสมบูรณ์ แล้วยังช่วยให้มีอาหารชนิดอื่นสำหรับการบริโภค และ ช่วยให้มีรายได้เสริม

ระบบความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ที่มีความสำคัญต่อคนในชุมชน ได้แก่ การเลี้ยงวัวพื้นบ้านหรือวัวไทย ระบบความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงวัวพื้นบ้านถูกผูกโยงเข้ากับการทำนา เนื่องจากวัวเป็นสัตว์ที่ใช้ทำนา ความผูกพันกับวัวพื้นบ้านมาตั้งแต่แรกเริ่มทำให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการที่จะอยู่ร่วมกับวัว เพื่อให้วัวช่วยเหลือในการทำมาหากิน ได้แก่ การทำนา ดังนั้นจึงมีการสร้างความคุ้นเคยกับวัวโดยการตั้งชื่อวัวตามลักษณะ เช่น ชื่อ ดำ แดง จากนั้นก็นำวัวไปฝึกหัดไถนา เช่น ถ้าต้องการให้วัวที่ไถนาเป็นแล้วอยู่ด้านซ้ายเพื่อเป็นตัวนำ วัวที่ฝึกใหม่อยู่ด้านขวาเป็นผู้ตาม ถ้าต้องการเลี้ยวขวา คนฝึกก็จะพูดว่า ถาด แล้วกระดิกเชือกตัวซ้าย ถ้าวัวตัวขวานำ หากต้องการเลี้ยวซ้าย ก็พูดว่า ทูน แล้วกระดิกเชือกตัวขวา ถ้าต้องการหยุด ก็พูดว่า ยอ แล้วกระตุกเชือก สำหรับช่วงเวลาที่หมดหน้าการทำนา ก็จะเป็นช่วงเวลาที่คนและวัวได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเต็มที่ โดยคนจะไปหาหญ้าให้วัวกินและให้วัวพักผ่อนให้เต็มที่ พร้อมทั้งจัดที่พักให้วัวนอนใต้ถุนบ้าน นอกจากนี้ยังมีการทำพิธีสู่ขวัญวัวเพื่อสร้างกำลังใจก่อนที่จะทำนาในช่วงต่อไป และหลังจากเสร็จการทำนาก็จะเป็นการบอกขอบคุณวัวเพื่อให้วัวได้พักผ่อน ระบบความรู้ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัวซึ่งเกิดขึ้นภายใต้บริบทของการทำมาหากิน เป็นการเรียนรู้ซึ่งนำไปสู่การตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

ระบบความรู้ในการทำไร่ยาสูบ

ยาสูบได้ถูกนำมาปลูกโดยกลุ่มคนจีนและผลิตโดยกลุ่มคนจีนแคะที่อพยพลงเรื่อยมาอยู่ในชุมชนไร่อ้อย เมื่อประมาณ 70 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ผู้ที่เข้ามาปลูกยาสูบมักจะเป็นเพศชาย สืบเนื่องมาจากการปลูกยาสูบต้องอาศัยกำลังจากผู้ที่แข็งแรง กิจกรรมในการปลูกยาสูบมีมากมายนับตั้งแต่การหักร้างถางป่า เพื่อให้มีพื้นที่ที่กว้างใหญ่เพียงพอต่อการทำไร่ยาสูบ สำหรับการปลูกยาสูบนั้นกลุ่มคนจีนมีการเรียนรู้ที่จะไปนำพันธุ์ยาสูบในส่วนที่เป็นดอกของยาสูบมาเพาะก่อน แล้วจึงปลูก โดยก่อนการปลูกนั้นจำเป็นต้องมีการเตรียมผืนดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไถ คราด หว่าน เพาะเป็นต้นปลูกใส่ปุ๋ย เมื่อยาสูบแก่แล้วก็มีการหักยาสูบ ซึ่งเป็นเวลา 2-3 เดือน จึงจะสามารถหักยาสูบได้ ในเรื่องของการบำรุงรักษายาสูบนั้น เมื่อมีแขนงของยาสูบเกิดขึ้น ก็จะมีการหักแขนง และมีการดูแลเสมือนกับการเลี้ยงลูกอ่อน สำหรับการเพาะพันธุ์ยาสูบนั้นเริ่มต้นจากการเก็บดอกแก่ของยาสูบตากแดดไว้ให้แห้งเป็นเวลา 1-2 วัน ต่อจากนั้นก็มีการแกะเมล็ดแช่น้ำ 2-3 วันพอให้แตกต้นอ่อน หลังจากนั้นก็นำเมล็ดที่เพาะได้ไปหว่านในผืนดินที่มีการเตรียมไว้ 2-3 วันก็แตกเป็นต้น มีการย้ายกล้าออกมาใส่ในร่อง และการเตรียมดินเป็นหลุม แล้วนำต้นที่งอกได้ดีลงปลูก โดยที่ไม่ต้องใส่ปุ๋ย หลังจากนั้นก็

ใช้เวลาประมาณ 2-3 เดือน เพื่อให้มีการหาบน้ำมารดในช่วงเวลา เช้า เย็น ทุกวันโดยอาศัยน้ำจากบ่อที่เราขุดได้ หลังจากนั้นเวลา 7-8 เดือนก็จะมีการเริ่มเก็บใบยาสูบมาบ่มให้สุก และนำใบยาสูบมาฉีกกระดูกออกแล้วก็นำใบมาหั่น หลังจากนั้นก็จะให้มีการตากใบเป็นแผงโดยการคลี่ออก เป็นการตากให้แห้ง แล้วนำมามวนด้วยกระดาษมวนยา ซึ่งเป็นกระดาษฟาง วางไว้เป็นแถว และเอาแผงทับเอาไว้ เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการในการมวนยาสูบแล้ว กลุ่มคนจีนก็จะนำยาสูบที่มวนแล้วไปขายที่ตลาดในเมือง

การจัดการในการปลูกยาสูบนั้น กลุ่มคนจีนซึ่งอยู่ในฐานะของเจ้าของพื้นที่ในการปลูกยาสูบได้มีการจ้างให้กลุ่มคนไทยในชุมชนเป็นลูกจ้างในการทำไร่ยาสูบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการของการที่ต้องใช้แรงงาน กลุ่มคนไทยที่เข้ามาเป็นลูกจ้างในไร่ยาสูบส่วนใหญ่แล้วก็มีหน้าที่ในการเตรียมพื้นที่ ซึ่งอาจจะใช้แรงงานจากวัว ควาย การใช้แรงงานในการปลูกยาสูบ การดูแล รดน้ำยาสูบ การหักแขนงยาสูบ การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากยาสูบเพื่อนำมาใช้หั่น ตาก มวน ดังนั้นกลุ่มคนไทยที่ว่างจากการทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ จะเข้ามาเป็นลูกจ้างของกลุ่มคนจีน ซึ่งทำให้กลุ่มคนไทยมีรายได้ ค่าจ้างที่ได้มีทั้งค่าจ้างรายเดือน คือเดือนละ 3 บาท

ระบบความรู้ในการหาของธรรมชาติและการแปรรูป

ชีวิตที่ต้องดำเนินต่อไปของคนในชุมชนที่ได้วางเป้าหมายในการดำรงชีวิตให้กับตนเอง ในลักษณะของการมีอาหาร เครื่องใช้ที่พอเพียงต่อการบริโภคในครอบครัว หรือในชุมชน อันเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีความสำคัญ การดำรงชีวิตที่อยู่ท่ามกลางสภาพธรรมชาติ ผืนดิน ผืนน้ำ ผืนป่า มีผลให้คนในชุมชนต่างเรียนรู้ที่จะมีชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางสภาพธรรมชาติเหล่านี้ โดยที่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้มีคุณค่าต่อการทำมาหากินอย่างไร ดังนั้นคนในชุมชนต่างตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติในฐานะ ของการเป็นแหล่งการเรียนรู้ ที่ทำให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นปกติสุข ดังนั้นธรรมชาติจึงเปรียบเสมือนผู้ทีพระคุณที่มิสามารถตีค่า หรือคิดเป็นมูลค่าได้ ด้วยฐานคติแห่งการมองว่าธรรมชาติเป็นผู้ให้ชีวิต ให้แหล่งการทำมาหากิน ดังนั้นคนในชุมชนจึงมองว่าตนเองนั้นอยู่ในฐานะของการเป็นผู้พึ่งพิงหรืออาศัยธรรมชาติ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ การเก็บหาของธรรมชาติจึงมิได้เป็นการแสวงหาผลประโยชน์แบบขูดรีดจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการขูดรีดป่าไม้ สัตว์ป่า เพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างขาดความตระหนักถึงการเป็นผู้พึ่งพิงธรรมชาติแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม การจับสัตว์ป่า การหาของธรรมชาติ เป็นการใช้ประโยชน์เฉพาะเพียงแค่ความจำเป็นเท่านั้น มิได้ใช้ประโยชน์ในลักษณะของการทำลาย หรือเก็บสะสมไว้ในปริมาณมากเกินความจำเป็น

นอกจากการหาของธรรมชาติเพื่อการบริโภคและแลกเปลี่ยนเป็นบางส่วนแล้ว หากธรรมชาติเหล่านั้นมีความสมบูรณ์และมีจำนวนมาก คนในชุมชนจึงมีการเรียนรู้ที่จะนำของธรรมชาติเหล่านั้นมาแปรรูป ซึ่งหมายถึงการวางแผนเตรียมรับสถานการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวและชุมชนมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต สภาพการณ์ต่างๆที่คนในชุมชนคาดว่าอาจจะเกิดขึ้นได้แก่ การเกเดภาวะน้ำท่วม ฝนแล้ง ซึ่งหากเกิดเหตุการณ์เหล่านี้ขึ้น การเตรียมความพร้อมในด้านอาหารก็นับว่าเป็นการสร้างหลักประกันแห่งความมั่นคงปลอดภัยได้เป็นอย่างดี

การหาของธรรมชาติเพื่อการมีอาหารสำหรับบริโภค แลกเปลี่ยนหรือเพื่อการสะสมด้วยกระบวนการแปรรูปอาหาร เพื่อการมีอาหารสำหรับบริโภคในยามขาดแคลน หรือในยามที่ไม่สามารถออกไปหาของธรรมชาติได้นั้นสะท้อนให้เห็นจากภาพของชุมชนซึ่งแวดล้อมไปด้วยป่าไผ่ โดยคนในชุมชนต่างเรียนรู้ในอันที่จะนำหน่อของต้นไม้มากิน การไปหาหน่อไผ่นั้น จะไปกันเป็นกลุ่ม เนื่องจากการเข้าไปในป่านั้นจำเป็นทีจะต้องช่วยเหลือกัน ทั้งในแง่ของ การช่วยเหลือกันในการป้องกันภัยจากโจร สัตว์ป่า การแบ่งหน้าที่กันในการเก็บหาของธรรมชาติ เช่น การปรุงอาหารสำหรับบริโภค เมื่อต้องพักค้างคืนในป่า การระแวดระวังภัยจากผู้บุกรุก การร่วมคิด ร่วมเดินทางไปเป็นเพื่อนกัน ดังคำสัมภาษณ์ของคุณตาท่านหนึ่ง ซึ่งมีอายุ 79 ปี และมีประสบการณ์ในการหาของธรรมชาติที่ว่า “... *ไปหาหน่อไม้ ไปกันหลายคน เกวียนหลายเล่ม หาได้ คนไหนปอกก็ปอก คนไหนใส่ก็ใส่ มีหลายคน พวกผู้หญิงก็หาบบ้าง ทำหน่อไม้บ้าง เวลาออกหาหน่อไม้ ก็ต้องมีคนเลี้ยงวัวสักสองคน ฝากกัน เฝ้าเกวียน เพื่อป้องกันขโมย* ...” การไปหาหน่อไม้ด้วยกันมีหลักคิด เพื่อที่จะช่วยกันให้กิจกรรมการหาหน่อไม้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยการจัดแบ่งภาระหน้าที่ตามความสามารถของแต่ละคน เพื่อให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในกิจกรรมย่อย อันนำไปสู่ภาพความสำเร็จของกิจกรรมหลัก สำหรับการเก็บหาหน่อไม้ ต้องอาศัยการสำรวจว่าป่าไผ่บริเวณนั้นมีรอยของคนอื่นที่หาไว้ก่อนแล้วหรือไม่ โดยการสังเกตว่าบริเวณนั้นไผ่มีครบทั้งต้น หรือว่ามีแต่ตอ หากเหลือแต่ตอ ก็แสดงว่าหน่อไผ่ถูกตัดไปใช้ประโยชน์ก่อนหน้านี้แล้ว จึงไม่ต้องเสียเวลาในการหยุดและหาในพื้นที่นั้น หากในบริเวณนั้นยังมีหน่อไม้เป็นจำนวนมาก คนจึงจะหยุดหาหน่อไผ่ และจะมีการจัดที่สำหรับการพักแรม การเรียนรู้ในอันที่จะหยุดพักแรมเพื่อหาของธรรมชาตินี้ สะท้อนให้เห็นระบบคิดของคนในอันที่จะร่วมมือกันในการทำมาหากิน ซึ่งปรากฏในคำสัมภาษณ์ของคุณตาท่านที่กล่าวถึง ว่า

> *“...ถ้าไปที่ดงนี้ ยังไม่มีคนหละก็ โอ้โห มองไปนี้หน่อไม้ทั้งนั้นเถอะ ก็เอาละเว้ย ตรงนี้ละเว้ย ให้เป็นที่ว่าง พอให้วางล้อ ก็เป็นหมู่ๆเอาล้อมกันหมด วัวด้วย วัวนี้ก็ต้องมีคนอยู่ เลี้ยงนะ เราก็ฝาก แล้วจัดไอ้คนนี้อยู่เฝ้าเกวียน ไอ้ที่ไปหา*

ในป่าก็ไปหา ไปด้วยกันก็ต้องดูกัน ช่วยกัน ในป่านะ เราว่าเฮะ กูไม่ดู ไม่เอาหรอก อย่างนี้ไปไม่ได้หรอก ไปด้วยกันนะ มันก็ต้องช่วยกัน คนหักก็หัก เราเป็นคนชัก เราก็เขี่ยออกมาให้พ้น เดี๋ยวเขาก็เก็บเอง เราตามหา ก็ตามเก็บกันไปเรื่อยล่ะ ค่อยๆหาบกันไป..."

นอกจากนี้ในการเลือกหน่อไม้ ยังมีเทคนิคในการเลือกเพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ มิได้เก็บหามาทุกส่วน ดังที่คุณตา เล่าประสบการณ์ว่า

"...หน่อไม้มันขึ้นยาว ก็ถ้าชักได้ก็ค่อยชัก (ตัด) ถ้าชักต้องให้ติดโคน ติดดินถ้ามันยาว ก็กะว่าอ่อนล่ะ ไม่ใช่ว่าถ้าหน่อยาว เอาทั้งหมด มันก็ใช้ไม่ได้ มันก็แข็ง เฉาะไม้เข้าอีก..."

การเก็บหาหน่อไม้ป่า มิได้กระทำแบบไร้ขีดจำกัด หรือขูดรีดสภาพธรรมชาติ แต่เป็นการใช้ประโยชน์โดยการผูกโยงการดำรงชีวิตเข้ากับสภาพธรรมชาติ ดังนั้นการเก็บหาหน่อไม้ จึงมีเป้าหมายเพียงเพื่อพอกินภายในครอบครัว หรือ ขายบ้างเพื่อนำเงินมาแลกซื้ออาหารชนิดอื่นที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ โดยคำสัมภาษณ์ที่สะท้อนระบบคิดนี้ ได้แก่ "*...เก็บหน่อไม้มันก็ใส่ในนั้น ก็กะดูกะดูว่ามันได้เท่าไร ก็เอาเท่านั้น ขึ้นอยู่กับตัวเราเอง ว่าตัวเราเองจะกะว่ามันจะได้สักเท่าไร ก็พอก็กลับกัน...*"

การเก็บหาของธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นจากความต้องการในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน มีผลให้คนในชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ แสดงความต้องการของตนเอง หมายถึงการมีเป้าหมายเป็นของตนเอง และการทำกิจกรรมต่างๆก็เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายของตนเอง ด้วยระบบคิดเช่นนี้มีผลให้คนในชุมชนมิได้ถูกจำกัด และถูกกำหนดขอบเขตทางความคิด และขอบเขตของการเรียนรู้ ดังนั้นการเรียนรู้ในการเก็บหาของธรรมชาติจึงเกิดขึ้นได้ในทุกช่วงเวลาตามที่คนในชุมชนมีความต้องการสิ่งเหล่านั้นสำหรับการดำรงชีวิต

นอกจากนี้ชุมชนยังมีการวางแผนสำหรับมีอาหารบริโภค โดยในช่วงชีวิตหนึ่งของคนในชุมชนต่างก็ต้องการการดำรงชีวิตที่มีความสุข ซึ่งหมายถึงการมีอาหารอย่างพอเพียงสำหรับการบริโภคในครอบครัว การมีความปลอดภัยจากความเปลี่ยนแปลงจากธรรมชาติ เช่น การเกิดน้ำท่วม ฝนแล้ง ดังนั้นการมีความสุขในแง่ของความปลดภัยนั้นเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต่างคำนึงถึงเป็นอย่างมาก เมื่อสภาพธรรมชาติมีความเปลี่ยนแปลง จึงเกิดการเรียนรู้ในการที่จะเตรียมความพร้อม หรือมีการวาง

แผนล่วงหน้าว่าจะทำอย่างไร สิ่งแรกที่มีความสำคัญเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ได้แก่ การเตรียมความพร้อมในเรื่องอาหาร โดยมีการเรียนรู้ที่จะให้คนในชุมชนได้มีอาหารบริโภคอย่างพอเพียงตลอด 2-3 ปี การเก็บอาหารเพื่อให้สามารถบริโภคได้อย่างยาวนาน นั้นคนในชุมชนมีการเรียนรู้ในการถนอมอาหารเพื่อให้อาหารไม่เน่าเสีย และสามารถเก็บไว้ได้ยาวนาน ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า "*...หน่อไม้ดองนี่ก็ไม่ยากหรอก ตัดหน่อ แล้วก็ใส่ กลบใส่ๆ เอาเกลือลงไป แล้วก็ราดๆ แล้วก็จับดึงกระทกๆใส่ลงไป หน่อไม้มันทำไม่ยาก กระทกๆใส่โอ่ง อยู่ได้นานโขปีหนึ่งกินไม่หมด...*"

ส่วนในทุ่งนา ลำน้ำ คนในชุมชนต่างได้อาศัยน้ำในทุ่งและน้ำจากแม่น้ำ ลำคลอง เป็นที่สำหรับจับสัตว์น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหากุ้ง หาปลา เพื่อบริโภค การเรียนรู้ในการหาปลา หากุ้ง เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนจะต้องมีความรู้ว่าเมื่อไรน้ำลง เพราะหากน้ำลงแสดงว่ามีปลา มีกุ้งมาก นอกจากนี้ยังต้องมีการเรียนรู้เกี่ยวกับลมหนาว หมายความว่าหากลมหนาวพัดมา แสดงว่าช่วงเวลานั้นปลา และกุ้งกำลังจะมา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า "*...น้ำมันจะลงแล้ว เดือน 12 นี่มันต้องลงแล้ว รู้สิ พอลมโยกนี่เอาแล้ว ก็ลมหนาวไง เค้าเรียกว่าลมโยก ตาก็จัดแจงออกล่ะ โอ้โห มันเต็ม คนหาบก็หาบไม่ทันหรอก...*"

การเรียนรู้ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อให้จับสัตว์น้ำไว้เพื่อการบริโภคอย่างพอเพียงนั้นเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตลอดเวลา โดยอาศัยการสังเกต การเฝ้าดูธรรมชาติของแหล่งน้ำ ธรรมชาติของสัตว์น้ำ เฝ้าดูทิศทางลม และเชื่อมโยงการเรียนรู้ดังกล่าวจนกระทั่งสามารถจับสัตว์น้ำได้ จึงจะถือว่าบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า "*...ต้องไปช้อนกุ้งตอนเช้ามืด มันติดเป็นตอนๆน่ะ ตอนเช้ามันก็ติดแต่เช้ามืด ตอนสายๆหน่อยมันไม่ค่อย ติดนะ นานๆไปพอเย็นเข้ามันก็ติดอีก มันไม่ได้ติดทั้งวันนะ ไปทุกวันๆ ก็ลองดูว่าเช้านี้ เช้ามืดไปลง ไปดูอีกที เช้ามืดนี่ก็ติดดี บางคน บางเช้าก็ไม่ค่อยติด มันเป็นบางวัน บางวันก็สายๆหน่อย มันก็ติดดี บางทีบ่ายๆก็ติดดี เราก็ต้องอยู่ทั้งวันไง...*"

เมื่อสามารถหาของธรรมชาติจำพวกกุ้ง ปลาได้แล้ว หากของธรรมชาติเหล่านั้นมีเป็นจำนวนมาก คนในชุมชนก็มีการเรียนรู้ที่จะเก็บรักษาอาหารธรรมชาตินี้ไว้สำหรับบริโภคอย่างพอเพียงตลอด 2-3 ปี ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

> *"...ก็ไปกันล่ะ พอเช้าๆ สายๆหน่อยก็ทอดแห หาปลา*
> *ไอ้พวกทอดแหเค้าก็ทอด ไอ้พวกช้อนกุ้งก็ช้อน ก่อนนี้ไม่เคยซื้อกะปิ*

น้ำปลาหรอก ทำเอาทั้งนั้นเลย มาตอนนี้ตอนน้ำไม่มีนี่ล่ะ
ก็กุ้งเคล้ากับเกลือ ใส่กะละมังไว้ พรุ่งนี้ก็เอาไปตากแดด
ใส่กะโล่สงขึ้นตากแดด พอเวลาแห้งเราก็ใส่ครกตำ เอาสากมือตำ
มีตะแกรงถี่ๆ เอามาร่อน เอาที่ป่นๆนะ ถ้าไม่ดีก็ทิ้งไป
ใส่กะละมังก็เอามาเคล้าน้ำให้มันพอเปียก จนติดก็ใส่โอ่ง ตั้งตากแดด
เดี๋ยวมันก็เป็นกะปิ น้ำปลาก็ เอาปลาเคล้ากับเกลือ บางคนก็เอาปลาแห้งสัก
สองชาม เกลือชาม ของตาเอาปลาสาม เกลือหนึ่งก็ใส่พอเคล้าๆ
มาก็เอามาต้ม ตั้งไว้เดี๋ยวมันก็เป็นเอง ก็หลายเดือนเหมือนกัน 2-3 เดือน
กะปิ น้ำปลาเก็บไว้ได้นาน น้ำปลานี่กินไปได้จนไอ้น้ำหัวน่ะดูดหมดแล้ว
เราก็เอาน้ำเกลือเติมเข้าไปอีก เติมน้ำหางอีก ใช้ได้ ...”

นอกจากการเรียนรู้ในการหาปลาและหากุ้งสำหรับบริโภคแล้ว ยังมีการเรียนรู้ในการหาไก่ป่า สืบเนื่องมาจากสภาพชุมชนส่วนใหญ่เต็มไปด้วยป่าไผ่ซึ่งเป็นแหล่งพักอาศัยของไก่ป่า คนในชุมชนที่เคยไปเสาะหาหน่อไม้ในป่าต่างก็เคยเห็นไก่ป่า หรือได้ยินเสียงของไก่ป่าขัน ดังนั้นจึงเกิดการเรียนรู้ที่จะทดลองนำไก่ป่ามาใช้บริโภคเป็นอาหาร การเรียนรู้ในการที่จะหาไก่ป่าสำหรับการบริโภค สะท้อนให้เห็นในคำสัมภาษณ์ที่ว่า “*...รู้สิไก่ป่ามา ก็ดงไผ่มันเยอะนี่ ก่อนนี้มันขัน พอเย็นๆตะวันตกดินมันก็ขัน เราก็ฟังเสียง ว่ามันขันตรงไหน พอรู้ว่าตรงนี้นะ พอมืดขึ้น เราก็ไปเอาไฟส่อง คะเนเอง คะเน ถูกสิ ก็เราฟังไป ก็ไม่ห่างกันนะ ก็ฟังใกล้ๆ นะแอบ ไม่งั้นมันเห็นเรา ก็แอบเข้าไป มันอยู่ในดงเนี่ยะ เราก็อยู่อย่างนี้ บังต้นไม้ ไม่ต้องเข้าไปใกล้ที่เดียว ถ้าอย่างมันขันตรงไหน มันก็ต้องนอน อยู่ตรงนั้น ไม่ไปไหนนะ...*”

การเรียนรู้ในการหาไก่ป่าเพื่อนำมาปรุงอาหาร เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้สภาพธรรมชาติของชุมชน กล่าวคือ คนในชุมชนต้องมีกระบวนการสังเกตก่อนว่า ช่วงเวลาใดที่ไก่ป่าจะออกมาเดินหาอาหาร ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีความเหมาะสมต่อการออกไปหาไก่ป่า เมื่อมีการสังเกตแล้วพบว่า เวลาที่มีความเหมาะสม ได้แก่ ช่วงเช้ามืด โดยจะมีการนำไก่ที่เลี้ยงไว้ซึ่งเป็นไก่แจ้ไปล่อ (คนในชุมชนเรียกว่าต่อ) หรือเรียกว่าออกไปท้าทายให้ไก่ป่าออกมาต่อสู้ ด้วยวิธีการดังกล่าวของคนในชุมชนในการที่จะทำให้ไก่ป่าออกมาปรากฏตัว ก็สืบเนื่องมาจากการหาอยู่หากินและสัมผัสกับป่าธรรมชาติมาอย่างช้านาน จึงทำให้รู้จักนิสัยของไก่ป่าเป็นอย่างดีว่าเป็นสัตว์ที่รักและหวงแหนถิ่นฐานของตนเองมาก ซึ่งก็หมายความว่าหากมีสัตว์ หรือผู้บุกรุกเข้ามายังที่ที่มันอาศัยอยู่ ไก้เจ้าของพื้นที่ก็จะออกมา

ขับไล่ ดังนั้นการจับไก่ป่าจึงได้ผ่านการวางแผนดำเนินการจับไก่ป่าโดยการหาไก่มาล่อ แล้วเตรียมกับดักสำหรับจับไก่ป่า ด้วยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการที่คนในชุมชนสร้างระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ สัตว์ป่า ผืนป่า และเพื่อนบ้านในชุมชน สร้างเป็นชุดความรู้ และมีการส่งต่อความรู้ผ่านคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า โดยการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่ต้องอาศัยการสังเกต และความอดทนในการที่จะใช้ผืนป่า และสัตว์ป่าให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต

ระบบความรู้ในการผลิต ซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้และอื่น ๆ

การผลิต ซ่อมแซมเครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำมาหากินก็เพื่อทำให้การทำมาหากินเป็นไปอย่างสะดวก และช่วยให้ได้รับอาหารอย่างพอเพียง การเรียนรู้ในการที่จะผลิต ซ่อมแซมเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำมาหากินก็ต้องอาศัยการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ เนื่องมากจากวัสดุในการทำเครื่องมือดังกล่าวล้วนได้มาจากธรรมชาติแทบทั้งสิ้น ชาวบ้านจึงต้องเรียนรู้ว่าวัสดุในธรรมชาติชนิดใดสามารถนำมาผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ชนิดต่างๆได้ เช่น การนำไม้ไผ่มาสานเป็นกระบุงสำหรับใส่ข้าว การนำปอมาฟั่นเป็นเชือกสำหรับล่ามวัว เป็นต้น นอกจากนี้การเรียนรู้ที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนยังเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากการสานเครื่องมือบางอย่างต้องอาศัยความชำนาญของผู้ทำ ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้จึงต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้รับการถ่ายทอดความรู้เป็นสำคัญ ซึ่งอาจขยายไปนอกแวดวงของครอบครัวได้ด้วย อุปกรณ์ต่างๆเหล่านี้ชาวบ้านนำมาใช้ใส่อาหาร ใส่เครื่องสักการะสำหรับการทำบุญ ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธ์ ด้วยระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวของความรู้ที่สร้างขึ้น มีผลให้ความรู้ที่สร้างขึ้นเป็นสิ่งที่มีคุณค่า เพราะความรู้มิได้แยกขาดออกจากชีวิตของคน

นอกจากการเรียนรู้ในการที่จะผลิต ซ่อมแซมเครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำมาหากินแล้ว ภายในชุมชนยังมีการเรียนรู้ในการทอผ้า และเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเครื่องนุ่งห่มเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญเนื่องจากเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มช่วยให้มีสุขภาพดี หมายถึงการมีร่างกายที่อบอุ่น การมีเสื้อผ้าที่เหมาะสมสำหรับการออกไปทำงานในท้องไร่ ท้องนา การเรียนรู้ในอันที่จะผลิตเครื่องนุ่งห่ม เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นท่ามกลางสภาพธรรมชาติ กล่าวคือ วัสดุที่ใช้ทำเครื่องนุ่งห่มก็อาศัยวัสดุที่ได้จากต้นไม้ในป่า คนเป็นเพียงผู้อาศัยพึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นจึงมิได้มีการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจนเกินความจำเป็น ดังจะเห็นได้จากการที่คนในชุมชนส่วนใหญ่จะมีเสื้อผ้ากันไม่มาก และมีการใช้เสื้อผ้าอย่างคุ้มค่า

ระบบความรู้ในการสร้างที่พักอาศัย

การมีแหล่งพักพิงที่มีความมั่นคง ปลอดภัย เป็นสิ่งที่มีสำคัญสำหรับคนในชุมชน เนื่องจากที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่ที่ซึ่งร้อยรัดให้เกิดสำนึกของความเป็นครอบครัว มีการส่งผ่านความรัก ความผูกพัน การช่วยเหลือกันในการทำมาหากินเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวมีชีวิตที่มีความสุข ดังนั้นที่พักอาศัยจึงมีความสำคัญ การเรียนรู้ในการสร้างที่พักอาศัยจึงต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ทั้งในด้านความเหมาะสมกับสภาพธรรมชาติ ทิศทางลม ความปลอดภัย ความร่มรื่น ความเย็นใจ เพื่อให้สมาชิกทุกคนรู้สึกถึงความปลอดภัยและความอบอุ่น

การที่ที่พักอาศัยเป็นศูนย์รวมของความเป็นครอบครัว มีผลให้การสร้างที่พักอาศัยมีความสำคัญ และความผูกสัมพันธ์กันของคนในแต่ละครอบครัวเพื่อการทำมาหากิน นำไปสู่ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำกิจกรรมทุกอย่างที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน การสร้างบ้าน ที่อยู่อาศัยจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่คนในชุมชนต่างร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่ที่มีความอบอุ่น เพราะหากครอบครัวเป็นองค์ประกอบทีมีความอบอุ่นมั่นคงแล้ว ทุกคนเชื่อว่าชุมชนก็ย่อมมีความเป็นปึกแผ่น สมัครสมานสามัคคีกันในการทำมาหากินเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน การเรียนรู้ในการสร้างที่อยู่อาศัยให้มีความมั่นคงปลอดภัยและอาศัยความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมขน สะท้อนให้เห็นจากบทสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้

> *"...เมื่อก่อนนี้เร้อ เฮ้ยมาช่วยปลูกบ้านทีเว้ยพรุ่งนี้ ก็มาช่วยกันเฮเลย ก็มา*
> *เราก็ทำที่ ทำทางไว้ เราก็หาซะแลง บางทีคนมา มาถึงเราก็ขุด*
> *คนละหลุมๆ ก็ช่วยกันอย่างนี้ล่ะ พอขุดหลุมเสร็จก็เอาเสาลง*
> *ก็ช่วยกันที่มันขึ้นข้างบนก็ขึ้น อยู่ข้างล่าง คอยส่งไม้ก็มี ถึงเวลามุง*
> *ก็ขอแรงคนมุง ถ้าเราหาเขาทำนะต้องมีถึง 10 คน ก็เตรียมไม้เสา*
> *เสาดีๆต้องตรง ไม่มีกิ่งมีก้าน ตรงเหมือนกับไอ้ต้นมะพร้าว*
> *มันจะแข็งแรง เอาเปลือกออก ขุดหลุม ทำเลย ถ้าเราจะทำบ้านไม้ไผ่*
> *ก็เตรียมไม้ไผ่ เอาฟากปูพื้น แล้วเลือกว่าจะมุงหลังคายังไง จะหญ้าคา*
> *มุงแฝกก็แล้วแต่ แล้วก็ทำใต้ถุนด้วย เผื่อมีอะไรก็เก็บใต้ถุน*
> *วัวที่ใช้ได้มาไว้ใต้ถุน..."*

การสร้างที่พักอาศัยดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านในชุมชนเพื่อมาช่วยกันสร้างบ้าน มีการสร้างความสัมพันธ์กับสัตว์ เพราะสัตว์ เช่น วัวได้ทำคุณประโยชน์ให้

กับคน ดังนั้นการให้วัวมานอนพักผ่อนใต้ถุน แสดงให้เห็นถึงความเป็นห่วง ความผูกพันกับวัว และเพื่อให้เกิดความปลอดภัย และความสัมพันธ์กับธรรมชาติ เพราะอุปกรณ์ต่างๆในการสร้างที่พักอาศัยล้วนเก็บหามาจากป่า การเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ในลักษณะของการเคารพเจ้าป่า ดังนั้นในการตัดไม้จึงตัดแต่เพียงพอดีสำหรับการสร้างที่อยู่อาศัย และมีความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านในอันที่จะช่วยเหลือกัน การเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นการเรียนรู้ที่มิได้แยกขาดสรรพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตที่บรรลุต่อเป้าหมายที่วางไว้

ระบบความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพ

การดูแลรักษาสุขภาพให้มีความแข็งแรงสมบูรณ์เป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เพราะการมีสุขภาพดีย่อมหมายถึงความสามารถในการทำมาหากินอย่างเต็มที่เพื่อนำพาสมาชิกในชุมชนให้มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต การสร้างระบบความรู้เพื่อการมีชีวิตที่สมบูรณ์แข็งแรงจึงมีคามจำเป็น ในมิติการดูแลรักษาสุขภาพจึงเป็นเรื่องที่คนในชุมชนต้องเรียนรู้ทั้งด้านการดูแลตนเอง เช่น การกินอาหาร การเรียนรู้ว่าสมุนไพรบางอย่างสามารถบรรเทาโรคบางอย่างได้ แต่ในอีกมิติหนึ่งของการดูแลรักษาสุขภาพมิได้เป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนสามารถกระทำได้ สืบเนื่องมาจากการเรียนรู้ที่จะใช้สมุนไพรมารักษาโรคบางชนิดเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการสังเกตที่มีความละเอียดอ่อน หรือการเป็นหมอน้ำมนต์ หมอกระดูก ที่ต้องอาศัยความชำนาญผสมผสานกับความเชื่อที่มักสืบต่อกันโดยความเป็นเครือญาติ เพราะความรู้ชุดดังกล่าวถูกผูกติดกับระบบความเชื่อ ซึ่งระบบความเชื่อดังกล่าวได้สืบสายกันมา ซึ่งคนในชุมชนบางส่วนอาจไม่มีความเชื่อถือนี้มาก่อน เมื่อชุดความรู้ ความเชื่อนี้ได้ถูกส่งผ่านเพียงเฉพาะกลุ่มเครือญาติจึงมีผลให้เป็นความรู้ที่อยู่ในแวดวงเฉพาะของแต่ละตระกูล การเข้าถึงชุดความรู้นี้ของคนโดยทั่วไปของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่มิอาจทำได้โดยง่าย

การดูแลรักษาสุขภาพไม่ว่าจะเป็นการรักษาความเจ็บป่วยด้วยโรคทั่วไป เช่น การปวดหัว ปวดท้อง เป็นต้น หรือ โรคที่มีความซับซ้อน เช่น การปวดกระดูก ปวดกล้ามเนื้อ เป็นต้น ย่อมต้องอาศัยการเรียนรู้ถึงความหลากหลายของพืชพันธุ์ไม้ในป่า สัตว์ป่าบางชนิด เพื่อนำวัสดุธรรมชาติเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์สำหรับการดูแลรักษาความเจ็บป่วย เพื่อให้คนในชุมชนมีความสุขกาย สุขใจ อันหมายรวมถึงคุณค่าที่เกิดขึ้นในมิติของการดำรงชีวิต

ระบบความรู้เกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การสร้างระบบความรู้เกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเกิดขึ้นภายใต้ระบบคิดที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคน ซึ่งมีเงื่อนไขจากรากฐานของการพึ่งพาอาศัยกันมาตั้งแต่ครั้งการก่อรูปของคนในชุมชนสองกลุ่มที่ต้องอาศัยผืนดินผืนเดียวกันในการทำมาหากิน และการมาจากต่างถิ่นที่ห่างไกลและมีประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่มีความแตกต่างกันทำให้เกิดระบบคิดในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ชีวิตซึ่งกันและกัน อันมีผลต่อการแลกเปลี่ยนความรู้ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ประกอบกับการมีผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้คนมีกำลังใจในการทำมาหากิน มีการทดลองสร้างระบบความรู้ในการผลิตที่มีความหลากหลาย เพื่อให้มีอาหารหลากหลายสำหรับการบริโภค มีการเดินทางไปมาหาสู่เพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนล้วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการดำรงชีวิต อาทิ การเอาแรงกันในการทำนา การช่วยเหลือกันในการเก็บหาของธรรมชาติ การช่วยกันสร้างบ้าน รักษาความเจ็บป่วย การเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือกันของคนในชุมชน ก็เพื่อให้ความเป็นชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขตามเป้าหมายในการดำรงชีวิตที่วางไว้

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งหมายถึงการที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้ อันเป็นความรู้ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนมีต่อสรรพสิ่ง นับตั้งแต่ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ซึ่งทำให้คนในชุมชนมีการเรียนรู้ที่มิได้แยกขาดจากวิถีชีวิต เมื่อความรู้ผสานสอดคล้องเป็นเนื้อเดียวกับวิถีชีวิตเช่นนี้ จึงทำให้การเรียนรู้ของคนในชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิตที่คนในชุมชนเป็นผู้กำหนด มีอิสระทางความคิด และสามารถพึ่งตนเองทางความรู้ได้

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและทุนชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การผนวกรวมชุมชนเข้าสู่เศรษฐกิจการค้า ได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นจริงเป็นจังในสังคมไทยนับจากการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐเมื่อ พุทธศักราช 2504 เป็นต้นมา ระบบดังกล่าวถูกผลิตภายใต้ชุดคำอธิบายในรูปของการพัฒนา ความเจริญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาและความเจริญในด้านเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ด้วยการผนวกรวมชุมชนเข้ากับเศรษฐกิจการค้าดังกล่าว มีผลให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งในด้านความสัมพันธ์ในการผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคม ต่างถูกให้ความหมายและความสำคัญในรูปของเงินตรามากขึ้น มีการพึ่งพิงระบบตลาดและความรู้ภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น เพื่อผลแห่งการได้รับเงินตราสำหรับการแลกเปลี่ยนกับอุปกรณ์สิ่งของที่ชุมชนต้องการ การดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานี้จึงเป็นการดำรงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับทุนเงินตรา ซึ่งมีนัยถึงการเข้าสู่ยุคของการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนซึ่งมิได้เกิดขึ้นอย่างอิสระ หากแต่ชุมชนถูกกำหนดหรือถูกจัดกระทำด้วยเงื่อนไขภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดการยอมรับและเข้าสู่มิติการดำรงชีวิตตามแบบแผนของระบบเศรษฐกิจการค้า เงื่อนไขภายนอกซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐเพื่อเข้ามากำกับชุมชนประกอบไปด้วยเงื่อนไขสามประการ ได้แก่ หนึ่ง การสร้างระบบกิจกรรมการผลิตเพื่อการค้า สอง การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและระบบสถาบันของรัฐ สาม การใช้โรงเรียนเป็นฐานปฏิบัติการของรัฐในการผูกขาดอำนาจในการผลิตและส่งต่อความรู้ ปฏิบัติการของรัฐที่จัดกระทำต่อชุมชนเพื่อให้ชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้า แสดงให้เห็นในระบบปฏิบัติการที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันดังต่อไปนี้

หนึ่ง การสร้างระบบกิจกรรมการผลิตเพื่อการค้า

กิจกรรมการผลิตเพื่อการค้าที่เข้ามาสู่ชุมชน ได้เข้ามาในรูปของการผลิตพืชเศรษฐกิจ สัตว์เศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่ การปลูกอ้อย การเลี้ยงวัวนม และการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งกิจกรรมการผลิตเพื่อการค้าทั้งสามประเภทนี้ได้เข้ามาสู่ชุมชนไร่อ้อย และชุมชนไร่ข้าวโพดในช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันภายใต้เงื่อนไขภายในชุมชนและเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่มีทั้งความเหมือนและความต่างกันในลักษณะต่างๆกล่าวคือ เงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่ ความเหมาะสมของผืนดินของชุมชนไร่อ้อย ที่มีลักษณะเป็นที่ดอนซึ่งเหมาะสมต่อการปลูกอ้อย ขณะที่ชุมชนไร่ข้าวโพด มีผืนดินเป็นที่ลุ่มเหมาะแก่

การทำนาและสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ ขณะที่เงื่อนไขภายนอกชุมชน ได้แก่ การก่อเกิดของแหล่งรับซื้อผลผลิตที่มีระยะทางไม่ห่างจากชุมชน การให้สวัสดิการแก่สมาชิกที่ผลิตผลผลิตเพื่อการค้า ภาพปฏิบัติการของการสร้างระบบกิจกรรมการผลิตเพื่อการค้าต่อชุมชน แสดงให้เห็นในมิติต่อไปนี้

การปลูกพืชเพื่อการค้า การสร้างโรงงานน้ำตาลในพื้นที่เขตภาคตะวันตกเป็นปัจจัยสำคัญประการแรกที่ทำให้คนในชุมชนต่างมุ่งความสนใจมายังการปลูกอ้อย สืบเนื่องจาก โรงงานน้ำตาลที่สร้างขึ้นนั้นได้ตั้งอยู่บริเวณ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จนกระทั่งถึง อำเภอท่ามะกา อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง มีโรงงานน้ำตาลเพียงสองแห่งที่กระจายออกไปคือที่อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี และ อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม จำนวนโรงงานน้ำตาลดังกล่าวมีอยู่ประมาณ 15 โรงงาน ซึ่งนับว่ามีจำนวนมาก และตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวชุมชน

การที่พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นที่ดอน น้ำไม่ท่วมขัง ซึ่งเหมาะแก่การปลูกอ้อย จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งให้คนเริ่มหันมาสนใจต่อการปลูกอ้อยเพื่อการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนไร่อ้อยซึ่งมีพื้นที่เป็นที่ดอนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพื้นที่ของชุมชนไร่ข้าวโพดแม้ส่วนใหญ่พื้นที่จะเป็นที่ดอนแต่ก็มีที่ลุ่มที่อุดมความสมบูรณ์พอควร ดังนั้นคนจึงเรียนรู้ที่จะปลูกพืชไร่ และทำนาด้วยในเวลาเดียวกัน สืบเนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของคน การให้ความสำคัญกับข้าวเป็นหลักจึงทำให้การปลูกอ้อยในชุมชนไร่ข้าวโพดจึงมิได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงแรกจึงมีคนเพียง 4-5 รายที่มีผืนดินเป็นที่ดอนได้เข้ามาเรียนรู้ระบบการผลิตอ้อยเท่านั้น

การรุกคืบของระบบการผลิตพืชเพื่อการค้าเข้ามาสู่ชุมชนด้วยเทคนิควิทยาของโรงงานน้ำตาลในอันที่จะค้นหาผลผลิตอ้อยเพื่อป้อนแก่โรงงานถูกดำเนินในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงงานน้ำตาล หัวหน้าโควตา และ ชาวไร่ กล่าวคือ การลงทุนในกิจการของโรงงานน้ำตาลเป็นการลงทุนที่สูง ดังนั้น ผู้ลงทุนซึ่งได้แก่โรงงานน้ำตาลจึงต้องมีความมั่นใจว่า โรงงานจะต้องได้รับวัตถุดิบ คือ อ้อย เข้าสู่โรงงานน้ำตาลอย่างเต็มอัตรากำลัง ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไปเพราะหากมีวัตถุดิบเข้าสู่โรงงานมากเกินไป ก็อาจจะขายไม่ออก หรือทำให้ราคาตก ถ้าหากไม่รับซื้ออ้อยจากชาวไร่ในปีต่อไปชาวไร่อาจจะลดอัตราการผลิต หากเป็นเช่นนี้ก็อาจจะทำให้ มีจำนวนอ้อยไม่พอต่อการส่งโรงงานน้ำตาล โรงงานน้ำตาลอาจจะพบกับสภาพปัญหาของการขาดแคลนอ้อย ดังนั้น โรงงานน้ำตาลจึงได้สร้างระบบการลดภาวะความเสี่ยงของโรงงานน้ำตาลเพื่อเสนอแก่ชาวไร่ หัวหน้าโควตา ในลักษณะของการผูกมัดชาวไร่ให้เซ็นสัญญากับโรงงานน้ำตาล นัยดังกล่าวหมายถึงว่า หากชาวไร่ทำ

สัญญากับโรงงานน้ำตาลโรงใดโรงหนึ่งแล้วก็ไม่สามารถนำผลผลิตอ้อยไปขายแก่โรงงานอื่นได้ เพราะโรงงานอื่นก็จะไม่ยอมรับซื้ออ้อย เนื่องจากได้เซ็นสัญญากับชาวไร่รายอื่นไว้เต็มอัตราแล้ว

การผูกมัดชาวไร่อ้อยด้วยการเซ็นสัญญารับซื้อผลผลิตอ้อย หากมองจากแง่ของเจ้าของธุรกิจโรงงานน้ำตาล นับว่าได้ประโยชน์ เนื่องจากโรงงานน้ำตาลจะไได้รับวัตถุดิบเพื่อป้อนระบบการผลิตอย่างแน่นอน หากมองจากแง่ของชาวไร่นั้นก็มีทั้งภาพบวกและภาพลบ กล่าวคือ ในภาพบวกชาวไร่อ้อยเกิดความมั่นใจและรู้สึกถึงความมั่นคงว่าผลผลิตของตนสามารถเข้าสู่ตลาดการรับซื้อที่แน่นอน เนื่องจากการปลูกอ้อยครั้งแรก จนกระทั่งเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ต้องใช้เวลาถึง 1 ปี ถึง1 ปีครึ่ง ในระบบการเซ็นสัญญาระหว่างชาวไร่อ้อยกับโรงงานน้ำตาลนั้นเป็นการเซ็นสัญญากับชาวไร่อ้อยทีเรียกว่า หัวหน้าโควตา หัวหน้าโควตาหมายถึง ขาวไร่อ้อยขนาดใหญ่ที่ทำหน้าที่ติดต่อหรือเป็นคนกลางระหว่างโรงงานน้ำตาลและชาวไร่อ้อยขนาดเล็ก โดยหัวหน้าโควตาจะรับหน้าที่ในการทำสัญญากับชาวไร่อ้อยขนาดเล็กอีกทีหนึ่งให้เข้ามอบอ้อยตามที่หัวหน้าโควตาต้องการขณะเดียวกันหัวหน้าโควตาจะด้รับเงินบำรุงอ้อยจากโรงงานน้ำตาลเรียกว่าเงินเกี๊ยว อันเป็นหลักประกันว่ามีตลาดสำหรับส่งและรับผลผลิตที่แน่นอน เมื่อครบกำหนดระยะเวลาการเปิดหีบอ้อย โรงงานก็จะให้คิวการส่งอ้อยแก่หัวหน้าโควตา ชาวไร่อ้อยที่เป็นลูกไร่ก็จะต้องให้หัวหน้าโควตาเป็นผู้จัดการขนอ้อยเข้าโรงงาน โดยหัวหน้าโควตาต้องเป็นผู้ที่โรงงานให้ความเชื่อถือว่าจะต้องมีปริมาณอ้อยไม่น้อยกว่าจำนวนโควตาขั้นต่ำตามที่โรงงานกำหนด ดังนั้นชาวไร่อ้อยรายเล็กจึงต้องอาศัยการขนส่ง (ขายอ้อย) ผ่านระบบโควตา สำหรับความสัมพันธ์ของโรงงานน้ำตาลและหัวหน้าโควตาในอีกประเด็นหนึ่งได้แก่โรงงานจะทำสัญญาซื้ออ้อยล่วงหน้ากับหัวหน้าโควตา หัวหน้าโควตาจะได้รับค่าตอบแทนจากสัญญาขายอ้อยเป็นราคาต่อตัน เรียกว่าค่าหัวตัน หากแต่รายได้หลักของหัวหน้าโควตามิได้เป็นค่าหัวตัน แต่เป็นรายได้จากการให้เครดิตที่ให้บริการแก่ลูกไร่ เพราะหัวหน้าโควตาเท่านั้นที่มีสิทธิ์ขนส่งอ้อยสู่โรงงาน

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้าโควตาและลูกไร่(ลูกไร่หมายถึง ชาวไร่อ้อยขนาดเล็ก ซึ่งหากจะส่งผลผลิตอ้อยต้องส่งผ่านหัวหน้าโควตา) ดำรงอยู่ในลักษณะของการที่หัวหน้าโควตาเป็นผู้ที่ให้ทุนกับผู้ปลูกอ้อย ทุนที่ให้อยู่ในรูปของตัวเงิน พันธุ์อ้อย ยา ปุ๋ย เพื่อให้ลูกไร่ดำเนินการปลูกอ้อยในพื้นที่ของลูกไร่เอง หรืออาจจะเป็นการเช่าที่ก็ได้ เมื่อถึงระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวผลผลิต หัวหน้าโควตาจะเข้ามาดำเนินการตัดอ้อยและบรรทุกไปขายยังโรงงานน้ำตาล เมื่อได้รับเงินจากการขายอ้อยแล้ว หัวหน้าโควตาก็จะหักเงินของลูกไร่ออกเพื่อเป็นค่าทุนที่ให้ยืมไปเมื่อครั้งแรก นอกจากนั้นยังหักเงินค่าตัดอ้อยและค่าบรรทุกอ้อยไปขาย ด้วยระบบการปลูกอ้อยที่มีการลงทุนสูง เนื่องจากพันธุ์อ้อย ปุ๋ย ยา และ เครื่องมือในการผลิตล้วนเป็นสิ่งที่คนในชุมชนไม่สามารถผลิตและหาได้จากธรรมชาติ อุปกรณ์และเครื่องมือในการผลิตทุกชนิดจึงต้องอาศัยการนำเข้าจากภายนอกชุมชนโดยการอาศัยเงิน

ตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน เงินตราที่นำมาใช้ในการจัดหาอุปกรณ์และเครื่องมือในการผลิตส่วนใหญ่แล้วก็เป็นเงินตราที่ได้มาจากการกู้ยืมแหล่งเงินทุน การกู้ยืมจากหัวหน้าโควตา ซึ่งต้องเสียเงินค่าอัตราดอกเบี้ยตามที่กำหนด จึงเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต หากแต่เมื่อถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตนั้น ลูกไร่ไม่สามารถมีอำนาจต่อรองกับหัวหน้าโควตาเนื่องจากลูกไร่อยู่ในฐานะผู้พึ่งพิงหัวหน้าโควตาในทุกกรณี ทั้งระบบการผลิตอ้อย และ การที่ลูกไร่ไม่สามารถติดต่อขายอ้อยให้แก่โรงงานได้โดยตรง ก็ยิ่งทำให้ลูกไร่ขาดอำนาจในการตัดสินใจ สำหรับการผลิตอ้อยในแต่ละปี ด้วยภาวะความเสียเปรียบดังกล่าว ประกอบกับต้นทุนการผลิตอ้อยที่มีราคาสูงมีผลให้ลูกไร่ประสบกับปัญหาการขาดทุนในบางปี และบางรายสูญเสียที่ดินสำหรับการทำมาหากินในที่สุด

นอกจากนี้การปลูกอ้อยยังเป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำให้เกิดการเน่าเสียของแม่น้ำแม่กลองในปี พ.ศ. 2512 – 2513 อันเนื่องมาจากโรงงานน้ำตาลที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ได้ปล่อยน้ำเหลืองอ้อยลงไปในแม่น้ำ ทำให้น้ำเสียตลอดสาย ปลาตาย และส่งกลิ่นเหม็น ส่วนน้ำประปาที่ใช้น้ำจากแม่น้ำแม่กลองในการผลิตมีกลิ่นเหม็นและไม่อาจนำมาใช้และดื่มได้ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเชื่อมโยงทางความคิดระหว่าง การผลิตซึ่งทำให้คนในชุมชนไม่สามารถต่อรองกับหัวหน้าโควตาและผลประโยชน์ปลายทางที่เกิดกับโรงงานน้ำตาล แต่โรงงานน้ำตาลกลับสร้างปัญหาให้กับชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนต่างมองว่าเป็นการแสวงหาผลประโยชน์อย่างขาดคุณธรรม

นอกจากการปลูกอ้อยแล้วยังมีกิจกรรมการปลูกพืชเพื่อการค้าอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในชุมชนเริ่มต้นขึ้นเมื่อมีการเผยแพร่และให้ทุนสำหรับปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในเวลาใกล้เคียงกับการเลี้ยงวัวนม คือ ประมาณ พ.ศ. 2521-2522 โดยผู้ที่เข้ามาเผยแพร่และให้คำแนะนำ ได้แก่ พ่อค้า แม่ค้า หรือนายทุน ซึ่งเรียกว่า เถ้าแก่ เข้ามาเสนอให้เมล็ด ปุ๋ย เพื่อให้ผู้ปลูกอยู่ในฐานะของลูกไร่ เมื่อได้ผลผลิต เถ้าแก่ก็จะมารับไปขาย และหักเงินค่าลงทุน เงินส่วนที่เหลือจากการหักข้าวโพดก็จะเป็นของผู้ปลูกหรือลูกไร่ การเข้ามาเสนอให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนของพ่อค้า เถ้าแก่ ในลักษณะดังกล่าวนำไปสู่ระบบคิดของคนในชุมชน เพื่อพิจารณาเลือกการทำมาหากินที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตที่ดีที่สุด เงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้คนในชุมชนเลือกที่จะรับการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน มี 3 ประการ ดังนี้

1. การมีระบบลูกไร่ - เถ้าแก่ ซึ่งหมายความว่าผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่ไม่มีทุนก็สามารถปลูกได้ โดยการรับทุนการปลูกจากเถ้าแก่ในรูปของ ปุ๋ย พันธุ์ เงิน เมื่อได้ผลผลิตก็ส่งเถ้าแก่ เถ้าแก่ก็จะนำไปขาย และหักจากทุนที่ยืมเถ้าแก่

2. ได้รับทุนส่งเสริมจากหน่วย ก.น. ช. (ของทหารฝ่ายส่งเสริม จังหวัดราชบุรี) ในพ.ศ. 2527-2528 ซึ่งเป็นทุนที่ให้มาในรูปปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ รวมเป็นเงิน 38,000 บาท เพื่อให้ชุมชนจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์สำหรับปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

3. วงจรชีวิตของข้าวโพดฝักอ่อน มีวงจรชีวิตเพียง 3 เดือน จึงเป็นพืชที่ทำเงินได้เร็ว ผู้ปลูกสามารถปลูกได้หลายครั้ง และมีเงินใช้ตลอดทั้งปี

การเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า ระบบความรู้เรื่องการเลี้ยงวัวนมเข้ามาสู่ชุมชนประมาณ พ.ศ. 2500 โดยแนวความคิดเรื่องการผสมพันธุ์โคนมเริ่มขึ้นโดย สถานีผสมเทียมจังหวัดราชบุรี ได้เริ่มเข้ามาเผยแพร่น้ำเชื้อวัวนมพันธุ์โฮลสไตน์ ฟรีเซียล โดยการทดลองฉีดน้ำเชื้อวัวตัวผู้ให้กับวัวไทยพื้นบ้านเพื่อให้ได้ลูกผสมที่มีเชื้อ 50 % และลูกวัวที่ได้สามารถนำไปขายได้ราคาตัวละ 2,000 บาท ซึ่งขณะนั้นตลาดการซื้อวัวนมอยู่ที่ตำบลใกล้เคียง คือ ตำบลดอนกระเบื้อง ตำบลหนองรี ซึ่งมีระยะทางไม่ห่างไกลนักกับบ้านลูกวัว ส่วนแหล่งรับซื้อน้ำนมในขณะนั้นยังเป็นตลาดของเอกชน ในช่วงแรกมีผู้ที่รับการผสมเทียมจากเจ้าหน้าที่ของสถานีผสมเทียมราชบุรีเพียง 3-4 รายเท่านั้น

เงื่อนไขสำคัญของการที่คนในชุมชนเริ่มมองเห็นความสำคัญของการผลิตแบบใหม่ ซึ่งได้แก่ การเลี้ยงวัวนมนั้นมีเงื่อนไขหลักอยู่ ประการได้แก่

1. การเกิดขึ้นของสถาบันอันเป็นแหล่งความรู้ แหล่งรับซื้อผลผลิตและแหล่งให้ทุน

การเกิดขึ้นของสหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมป์) เมื่อ พ.ศ.2515 อันเป็นความมั่นใจของคนในชุมชนในอันที่จะมีแหล่งรับนมที่มีความแน่นอน และมีระยะทางอยู่ห่างจากชุมชนเพียง 5 กิโลเมตรเท่านั้น นอกจากนี้การเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมป์) ยังทำให้สมาชิกได้รับสิทธิพิเศษต่างๆ ได้แก่ การส่งนมในเวลา 1 เดือน สามารถส่งนมได้ถึง 3 ครั้ง หรือ 3 วีค และได้รับเงินในทุกวีคของการส่งนม สมาชิกสามารถซื้อสินค้า เครื่องอุปโภค บริโภคของร้านซุปเปอร์มาเก็ตของสหกรณ์ฯทั้งในระบบเงินสด และเงินเชื่อ สามารถเติมน้ำมันของปั๊มน้ำมันของสหกรณ์ฯทั้งในระบบเงินสดและเงินเชื่อ สิ้นปีจะได้รับเงินปันผล ได้รับดอกเบี้ยจากเงินฝากออมทรัพย์ สามารถกู้เงินโดยอาศัยหุ้นที่สมัครไว้ค้ำประกันได้ และในทุกปีลูกหลานของสมาชิกจะได้รับทุนการศึกษาประเภทเรียนดีด้วย

นอกจากการได้รับความรู้ เงินทุน และการเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตจากสหกรณ์โคนมหนองโพ

ฯ แล้ว ยังมีแหล่งสนับสนุนทุนสำหรับการเลี้ยงวัวนมจากหน่วยงานอื่น ได้แก่ โครงการก.น.ช. (ของทหารฝ่ายส่งเสริม จังหวัดราชบุรี) และ อ.ส.ค. (องค์การส่งเสริมกิจการโคนมแห่งประเทศไทย) ซึ่งไข้มาส่งเสริมการเลี้ยงวัวนม โดยการให้เลี้ยงแม่วัว ในพ.ศ. 2527-2528 โดยผู้สนับสนุนเงิน ถ้าแม่วัวคลอดลูกตัวที่ 1 ลูกจะเป็นของผู้เลี้ยง ลูกตัวที่ 2 จะเป็นของ ก.น.ช. เพื่อเผยแพร่ให้แก่คนอื่นๆ ลูกตัวต่อมาก็จะเป็นของผู้เลี้ยงสลับกันไปมา ทำให้ผู้ที่ไม่มีทุนก็สามารถเลี้ยงวัวได้

2. การได้เห็นประสบการณ์ ความสำเร็จของชุมชนอื่น

สิ่งสำคัญประเด็นหนึ่งของการเลี้ยงวัวนม ได้แก่กำลังใจที่เกิดจากการที่คนในชุมชนซึ่งไปมีครอบครัวอยู่ในตำบลดอน ได้ส่งลูกวัวนมเข้าประกวด เมื่อปีพ.ศ. 2520 โดยลูกวัวนมดังกล่าวเป็นลูกวัวนมซึ่งมีเชื้อวัวนม 50 % เพื่อประกวดชิงโล่ห์พระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของสหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมภ์) และได้รับรางวัลที่ 1 พลังยินดีเช่นนี้ได้ถูกผนวกเข้ากับระบบความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องระหว่างชุมชนไร่ข้าวโพดและชุมชนดอน มีผลให้คนในชุมชนให้ความสนใจต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนดอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลานั้นในชุมชนดอนมีการเลี้ยงวัวนม ดังนั้นจึงมีการพูดคุย ปรึกษาหารือ อันนำไปสู่ระบบคิดของการเลี้ยงวัวนม

3. ประสบการณ์ความรู้เดิมที่สั่งสม ถ่ายทอดกันมาจากอดีต

ในยุคอดีตคนในชุมชนต่างประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก การทำนาในสมัยนั้นอาศัยวัวสำหรับไถนา เทียมเกวียน ความผูกพันระหว่างคนกับวัวจึงมีความแน่นแฟ้น เพราะวัวอยู่ในฐานะผู้ให้คุณที่มีคุณค่าในมิติของชีวิต อันเป็นเรื่องของการทำมาหากิน ดังนั้นเมื่อความรู้ชุดใหม่เป็นความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงวัวนม คนในชุมชนจึงมีความมั่นใจว่าจะสามารถนำความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงวัวพื้นบ้านมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการเลี้ยงวัวนมได้

ปัจจุบันคนในชุมชนส่วนใหญ่ต่างมีอาชีพการเลี้ยงวัวนมเป็นหลัก เนื่องจากผลตอบแทนของการเลี้ยงวัวนมให้ผลตอบแทนสูง เป็นการทำงานที่อาศัยความตั้งใจ มานะ พากเพียร ซึ่งมิต้องไปดิ้นรนแข่งขันกับผู้อื่น แต่เป็นงานที่ท้าทาย ต้องแข่งขันกับตัวเองอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ในสังคมยุคปัจจุบันต่างมีการรณรงค์ให้ดื่มนม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนมวัว ซึ่งสามารถดื่มได้ทุกเพศทุกวัย ดังนั้นคนในชุมชนจึงมองว่าอาชีพการเลี้ยงวัวนมน่าจะทำให้วิถีชีวิตการทำมาหากินมั่นคงได้

สอง การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและระบบสถาบันของรัฐ

การผลิตโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้า คลองชลประทาน ล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญของการนำพาชุมชนเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต การเกิดคลองชลประทานมีผลให้การปลูกอ้อยสามารถปลูกได้แม้ในช่วงไม่มีน้ำ ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวของการมีระบบคลองชลประทานจึงช่วยให้คนในชุมชนตัดสินใจที่จะปลูกอ้อยได้เร็วและมีความมั่นใจยิ่งขึ้น

นอกจากนี้การเกิดขึ้นของถนน และไฟฟ้าในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันกับระบบชลประทานประมาณ 2-3 ปี ก็มีผลให้การขนส่งอ้อยไปสู่โรงงานน้ำตาลทำได้เร็วขึ้น เป็นการประหยัดเวลาในการขนส่ง ส่วนระบบไฟฟ้าก็ทำให้การผลิตอ้อยสะดวกยิ่งขึ้น เนื่องจากระบบไฟฟ้าทำให้ ผู้ปลูกอ้อยสามารถใช้ระบบเครื่องสูบน้ำในการดูแลเรื่องการเพิ่มปริมาณน้ำ หรือการลดปริมาณน้ำ เพื่อช่วยให้ผลผลิตอ้อยมีคุณภาพดี ระบบโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวได้เข้ามาอำนวยความสะดวกต่อมิติในการทำมาหากินของคนในชุมชน ในขณะเดียวกันก็ช่วยให้การติดต่อกันระหว่างชุมชนเป็นไปอย่างสะดวก การรับรู้ข่าวสารต่างเป็นไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นช่วงที่ชุมชนเกิดการเรียนรู้ รับรู้เกี่ยวกับสังคมภายนอกมากขึ้น การรับเอาวิธีคิดของสังคมภายนอกในด้านความฟุ่มเฟือย การมีชีวิตต่างคนต่างอยู่ การลักเล็กขโมยน้อย หรือสิ่งอื่นๆ ต่างก็ถาโถมเข้ามาสู่ชุมชน

ปฏิบัติการของภาครัฐที่เข้ามาจัดกระทำต่อชุมชนที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การสร้างระบบสถาบันและผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบความรู้ในเรื่องการปลูกอ้อย ซึ่งถูกผูกติดกับหน่วยงานหรือสถาบันที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการเกษตรได้ถูกผลิตขึ้นในนามของสถาบันวิจัยพืชไร่ กรมวิชาการเกษตร ศูนย์วิจัยและพัฒนาอ้อยและน้ำตาล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาล โดยสถาบันเหล่านี้ได้ทำการผลิตความรู้ที่ว่าด้วยเทคนิควิทยาการเกษตรแผนใหม่ และผลิตบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการเกษตรในนามของนักวิชาการเกษตรเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในการสอดส่อง ตรวจตรา ดูแลการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้ดำเนินไปตามระเบียบวิธีของการเกษตรแผนใหม่ ผู้เชี่ยวชาญดังกล่าวได้ถูกส่งให้มาปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานของภาครัฐที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน ได้แก่ สำนักงานเกษตรตำบล สำนักงานเกษตรอำเภอ ซึ่งทำให้ระบบความรู้เกี่ยวกับการเกษตรแผนใหม่ได้ถูกถ่ายทอดไปสู่ชุมชนได้ง่ายและมีความสะดวกมากยิ่งขึ้น

การสร้างสถาบันการเกษตรแผนใหม่ก็เพื่อให้การผลิตพืชเพื่อการค้ามีลักษณะของการเป็นความรู้เฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชเศรษฐกิจตัวแรกที่เข้ามาเผยแพร่ในชุมชน ได้แก่ อ้อย ดังนั้นระบบความรู้เกี่ยวกับอ้อยจึงถูกสร้างให้เป็นความรู้เฉพาะ สืบเนื่องมาจากเป้าหมายของการปลูกอ้อยมิ

ได้เป็นเป้าหมายที่จะผลิตเพื่อบริโภคของชุมชนเหมือนพืชชนิดอื่นๆที่ชุมชนเป็นผู้เลือกผลิตเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต หากแต่เป็นเป้าหมายเฉพาะที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อให้ชุมชนเป็นฐานของการผลิตทางการเกษตร เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของภาคอุตสาหกรรมและการส่งออกซึ่งจะนำไปสู่การมีส่วนเกินจากการผลิตเพื่อรองรับต่อการขยายตัวและเติบโตของอตสาหกรรมต่อไป เมื่อเป้าหมายของการปลูกอ้อยเป็นเป้าหมายเฉพาะเพื่อการพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจที่คนในชุมชนไม่ได้เป็นผู้กำหนด ดังนั้น ระบบความรู้ในการปลูกอ้อยเพื่อให้บรรลุผลต่อเป้าหมายเฉพาะดังกล่าว จึงต้องเป็นระบบความรู้ที่ถูกกำหนดขึ้นทั้งในเรื่อง พันธุ์อ้อย การดูแล และ บำรุงรักษา การให้ปุ๋ย การเก็บเกี่ยวผลผลิต ตลอดจนการขายผลผลิตที่ต้องดำเนินการในระบบเฉพาะ โดยที่คนในชุมชนมิได้อยู่ในฐานะของผู้กำหนดเป้าหมาย ระบบความรู้ด้วยตนเองชุมชนจึงอยู่ในฐานะของผู้รอรับความรู้ที่ถูกนำเข้าจากภายนอกชุมชนเท่านั้น

สาม การใช้โรงเรียนเป็นฐานปฏิบัติการของรัฐเพื่อผูกขาดอำนาจในการผลิตและส่งต่อความรู้

แม้ว่าการเกิดขึ้นของโรงเรียนทั้งสองชุมชนจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกันกล่าวคือ โรงเรียนในชุมชนไร่อ้อยก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2490 ขณะที่โรงเรียนในชุมชนไร่ข้าวโพดก่อตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2470 การก่อตั้งโรงเรียนในชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวนับว่ายังอยู่ในช่วงเวลาก่อนการประกาศใช้นโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเข้ามาของโรงเรียนในยุคแรกจึงมีความแตกต่างจากโรงเรียนในยุคหลังซึ่งมุ่งเข้ามาเพื่อเป็นแหล่งการศึกษาที่ผูกขาดในการถ่ายทอดความรู้ โดยโรงเรียนในชุมชนระยะแรกเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนในระดับชั้น ป.1-ป.4 และอาศัยศาลาวัดเป็นที่เรียน การเกิดขึ้นของโรงเรียนในชุมชน มีผลให้คนต้องส่งลูกหลานที่เคยช่วยพ่อ แม่ทำนา ให้เข้าเรียนในโรงเรียน การเรียนซึ่งในสมัยนั้นมุ่งเน้นให้ผู้เรียนอ่านออก เขียนได้ โดยมีวิชาหลัก ได้แก่ วิชาเลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ผู้สอน ได้แก่ ครูประจำการ และพระสงฆ์ การสอนของครูประจำการสอนตามหลักสูตร ในวิชาเลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์และ ประวัติศาสตร์ ส่วนพระสอนวิชาหน้าที่พลเมือง ศีลธรรม การเรียนในสมัยนั้น เป็นการเรียนที่คนในชุมชนมองว่า ความรู้ที่สอนในโรงเรียน เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ในการติดต่อสัมพันธ์กับทางราชการภายนอก หรือการติดต่อกับชุมชนภายนอกเพื่อการรับสิ่งใหม่ที่มีประโยชน์เข้ามาสู่ชุมชน ส่วนความรู้ที่พ่อแม่ ถ่ายทอด เช่นการทำนา ก็ยังมีความจำเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นวิถีชีวิตที่ทุกคนต้องเรียนรู้เพื่อ

ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งปรากฏในคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านท่านหนึ่งซึ่งอดีตเคยเป็นครู มีใจความสำคัญว่า

> *"...ความรู้ที่สอนในโรงเรียนและความรู้ที่พ่อ แม่ สอนเพื่อทำกินในชีวิตเป็นความรู้คนละชุด ต้องเรียนทั้งสองอย่าง ทิ้งอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะประโยชน์ที่เกิดขึ้นนำมาส่งเสริมกันได้ การติดต่อกับภายนอกถ้าไม่มีความรู้ในโรงเรียนก็เป็นเรื่องยาก การทำมาหากินถ้าไม่ได้เรียนจากพ่อ แม่ ก็ไม่มีกิน ..."*

ดังนั้นการศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น จึงเป็นระบบการศึกษาที่มิได้เข้ามากำกับ หรือจำกัดการเรียนรู้ของคนในชุมชนในลักษณะที่คนในชุมชนไม่มีทางเลือก หากแต่เป็นการศึกษาที่นำไปใช้ประโยชน์เพื่อการส่งเสริมซึ่งกันและกัน และยังมิได้เป็นการทำลายวิถีชีวิต การทำมาหากินของคนในชุมชน

การศึกษาในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชนทั้งสองแห่งเริ่มขึ้นเมื่อรัฐพยายามขยายการศึกษามากขึ้นด้วยการเปิดโรงเรียนมัธยมศึกษาในตัวอำเภอ ในแง่หนึ่งของระบบการศึกษาดังกล่าวทำให้ลูกหลานของคนในชุมชนมีโอกาสเข้ารับการศึกษาในระดับสูงขึ้น ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะมีคุณค่ายิ่งหากเป้าหมายของการศึกษาเป็นเช่นเดียวกับเป้าหมายในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน หรือการศึกษาเป็นกลไกที่เข้ามาช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้การเรียนรู้ของชุมชนสามารถดำรงต่อไปได้ แต่หากการศึกษาดำเนินไปเพื่อเป้าหมายของสิ่งอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การขยายฐานความรู้จากระดับประถมศึกษามาสู่การเรียนในระดับมัธยมศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้เพื่อเป็นการฝึกทักษะ เตรียมการเพื่อเข้าสู่งานอาชีพ รวมถึงการหล่อหลอมเพื่อเข้าสู่ระบบการศึกษาชั้นสูง การศึกษาซึ่งจัดระเบียบให้นักเรียนเรียนอยู่ในโรงเรียนเป็นเวลานาน มีผลให้เด็กๆเริ่มเหินห่างจากชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้การเห็นตัวอย่างของคนที่มีการศึกษาสูงซึ่งสามารถไต่เต้าไปทำงานนอกภาคเกษตรมีรายได้ รวมถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบาย สิ่งเหล่านี้จึงมีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับการศึกษาของคนในชุมชนที่เริ่มรับรู้มากขึ้นว่า การศึกษาในระบบโรงเรียนต่างหากที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตมากกว่าความรู้ที่พ่อแม่สั่งสอน แม้ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทที่เคยสืบทอดกันมาแต่เดิมไปสู่วิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ โรงเรียนในยุคนี้จึงเป็นโรงเรียนที่มุ่งถ่ายทอดสาระความรู้ที่มีการจำแนกแยกย่อยเป็นรายวิชาที่ชัดเจน และ ความรู้ที่ได้รับก็สามารถนำไปใช้ต่อยอดในการศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษา และ ระดับอุดมศึกษา

อีกประเด็นหนึ่งของการให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งมีความเชื่อมโยงกับยุคของการผลิตพืชเพื่อการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบของการปลูกอ้อย ซึ่งมองว่าทุนเงินตราเป็นสิ่งสำคัญในทุกขั้นตอนของการผลิตอ้อย นับตั้งแต่การปลูกอ้อย การดูแลบำรุงรักษา การตัดอ้อย การขนส่งอ้อยไปขายแก่โรงงานน้ำตาล ในทุกขั้นตอนต้องอาศัยระบบการจ้างงานอย่างเข้มข้น ดังนั้นผู้ผลิตหรือชาวไร่อ้อยต่างก็มีความคาดหวังต่อกำไรจากผลผลิตสูง ด้วยระบบคิดดังกล่าวทำให้คนในชุมชนใช้ระบบคิดเรื่องอ้อยให้มีความเชื่อมโยงกับการศึกษาในระบบโรงเรียนในหนทางหลายประการ หนทางแรกคนในชุมชนมองว่า ปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้เกิดความสำเร็จในการผลิตอ้อย ได้แก่ การมีช่องทางสำหรับการต่อรองผลผลิต ซึ่งช่องทางหนึ่ง ได้แก่ การสร้างลูกหลานเป็นผู้มีความรู้ในระดับสูงเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการติดต่อ ต่อรองราคาในเกี่ยวกับการผลิตอ้อยกับหน่วยงานภายนอกชุมชน หนทางที่สอง ได้แก่ ในระบบการผลิตอ้อยซึ่งต้องอาศัยการลงทุนสูง หากแต่ในระบบของการขายผลผลิตนั้นนับว่ายังอยู่ในภาวะความเสี่ยง เนื่องจากผู้ผลิตมิได้มีอำนาจในการต่อรองราคา ดังนั้น พ่อแม่ จึงมองหาหนทางที่มีความก้าวหน้า และมั่นคงให้กับลูก จึงหันมาลงทุนด้านการศึกษา และมองว่าการศึกษาก็คือการลงทุนอย่างหนึ่ง ดังนั้นผู้ผลิตอ้อยที่มีไร่อ้อยจำนวน 50 ไร่ ขึ้นไป ต่างส่งลูกหลาน ไปศึกษา หาความรู้ภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน สาขาที่นิยมส่งลูก หลานไปเล่าเรียน ได้แก่ สาขาบริหารธุรกิจ ภาษาอังกฤษ ด้วยการมีวิธีคิดถึงความก้าวหน้าและความมั่นคงของลูกหลานในตลาดแรงงาน หนทางที่สาม เมื่อภาวะของการผลิตอ้อยต้องอยู่ในภาวะของความเสี่ยง ดังนั้นผู้ผลิตอ้อยซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตรายเล็กต้องพบกับชีวิตที่ไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จะขาดทุน ดังนั้นพ่อ แม่ ที่ทำไร่อ้อยขนาดเล็กต่างก็ฝากความหวังไว้กับระบบการศึกษา ในการที่จะสร้างหลักประกันในชีวิตแก่ลูกหลาน โดยการส่งลูกหลานให้เข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งเมื่อผู้เรียนเรียนจบการศึกษาในระดับดังกล่าวแล้ว ก็สามารถไปสมัครเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นมากมายในตัวอำเภอ และตัวเมือง โดยคนในชุมชนต่างมองว่างานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นระบบงานที่มีความมั่นคงกว่าการปลูกอ้อย หรือการทำมาหากินในชุมชน เนื่องจากมีค่าจ้างแรงงาน มีเงินเดือน มีระบบสวัสดิการ ฯลฯ ด้วยระบบคิดที่เชื่อมโยงกับทุนที่เป็นเงินตรา และการประสบภาวะของการขาดอำนาจในการต่อรอง และการพึ่งพิงระบบความรู้ ระบบการจัดการ และทุนจากภายนอก จึงเป็นพลังผลักดันที่สำคัญต่อการดูดซับแรงงานของชุมชนเข้าสู่ระบบการผลิตในภาคอุตสาหกรรม

บทที่ 4

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ด้วยปฏิบัติการของแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่พัดกระหน่ำเข้าสู่ชุมชนระลอกแล้วระลอกเล่าในรูปแบบที่มีความหลากหลาย ทั้งทางด้านการให้ทุนเงินตราสำหรับการผลิตกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ การกระจาย เผยแพร่ความรู้ผ่านสถาบันการศึกษา การสร้างผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ ความสามารถเฉพาะในอันที่จะเข้ามาให้ความรู้แก่คนในชุมชน รูปแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจเช่นนี้ได้ถูกคาดหวังว่าจะสามารถนำพาให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีความมั่นคงในด้านการเงิน การมีความรู้ในแบบความรู้วิชาการสมัยใหม่ การทำงานในภาคเศรษฐกิจอุตสาหกรรม หากแต่ความคาดหวังของคนในชุมชนต่อแนวทางการพัฒนาประเทศมิได้เป็นไปอย่างที่คนในชุมชนตั้งความหวังไว้ อันมีผลสืบเนื่องมาจากแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพื่อชุมชน ตลอดจนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นก็เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนมิได้มีโอกาสในการสร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตรงกันข้ามชุมชนเป็นเพียงผู้รอรับความรู้ที่กำหนดมาจากภายนอกเท่านั้น ความรู้ที่ถูกส่งผ่านมาสู่ชุมชนจึงเปรียบเสมือนความรู้ที่ยัดเยียดให้คนในชุมชนจำต้องยอมรับด้วยความละมุนละม่อม โดยที่ชุมชนมิสามารถมองเห็นภาพของการเป็นผู้ถูกกระทำจากแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้

บทเรียนที่ชุมชนได้รับจากแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าว ได้แก่ ความสูญเสีย ทั้งในเชิงทรัพยากร สูญเสียความมั่นใจในวิถีการดำรงชีวิตที่ดำเนินมาอย่างช้านาน การคิดทบทวนต่อวังวนของปัญหาดังกล่าว นำไปสู่การเรียนรู้เพื่อที่จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองในระบบเศรษฐกิจ การสร้างหลักประกัน ความมั่นคงให้กับชีวิตด้วยการสร้างแบบแผนการผลิตที่มีความหลากหลาย การใช้ประโยชน์จากผลผลิตในชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด แบบแผนการเรียนรู้ดังกล่าวนั้นคนในชุมชนต่างเชื่อว่าจะสามารถนำพาชุมชนให้สมารถดำรงอยู่ได้ เนื่องจากชุดแบบแผนการเรียนรู้นี้ถูกสร้างขึ้นจากประสบการณ์ในการทำมาหากิน ความคุ้นเคยกับผืนดินและแหล่งธรรมชาติในชุมชน การเรียนรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ความอดทน พากเพียร อุตสาหะต่อสภาพธรรมชาติที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา พื้นฐานดังกล่าวของชุมชนถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในฐานะทุนชุมชนที่ได้ร่วมเรียนรู้ สร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิต การพิจารณาทุนชุมชนจึงเป็นแนวทางสำคัญที่คนในชุมชนเชื่อมั่นว่าจะนำ

ไปสู่ทางออกแห่งปัญหาเพื่อสร้างชุมชนที่มีความมั่นคง ปลอดภัยและเป็นชุมชนที่ดีงามตามเป้าหมายของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในยุคของการพลิกฟื้น

ประสบการณ์จากการเป็นผู้ถูกกระทำด้วยแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่มำให้ชุมชนต้องสูญเสียทรัพยากรเกี่ยวกับการทำมาหากิน สูญเสียความมั่นใจ สูญเสียความสัมพันธ์ทั้งในครอบครัวและความสัมพันธ์ในชุมชน อันมีนัยยะถึงการที่สายสัมพันธ์ของพ่อ แม่ ลูก และเพื่อนบ้านในชุมชนต้องจางหายทั้งโดยระบบการศึกษาแผนใหม่ที่พรากผู้เรียนออกจากชุมชน และทำให้ผู้เรียนต้องพึ่งพิงความรู้จากภายนอกอย่างไร้ขอบเขต การทำกิจกรรมทางการเกษตรแผนใหม่ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการขูดรีด ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ความสูญเสียดังกล่าวทำให้ชุมชนได้กลับมามองถึงวิถีชีวิตการทำมาหากินของคนในรุ่นพ่อ แม่ ที่ถึงแม้ว่าในช่วงเวลานั้นจะไม่มีเครื่องทุ่นแรงที่สะดวกสบาย แต่คนในรุ่นนั้นก็สามารถฟันฝ่าชีวิตมาได้ด้วยวิธีคิด การเรียนรู้ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

การเรียนรู้ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ในการปลูกข้าว การสร้างที่พักอาศัย การดูแลรักษาสุขภาพ การเลี้ยงสัตว์ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ฯลฯ ล้วนเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิต การได้ทำกิจกรรมการทำมาหากินที่มีจุดมุ่งหมายที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและรู้สึกถึงคุณค่าของตนเองและชุมชน อันหมายถึงการที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางความรู้ได้

การพึ่งตนเองในฐานะอุดมการณ์ของชุมชน ได้ถูกนำมาสร้างสรรค์ให้ให้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ โดยที่อุดมการณ์ดังกล่าวเป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชน จึงสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้นไม่ว่าบริบท สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คนในชุมชนก็จะต้องมีกระบวนการเรียนรู้ในอันที่จะดำรงอยู่ในสภาพการณ์ต่างๆได้ กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนในสภาพการณ์ที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายตามบริบทภายในชุมชนและบริบทภายนอกชุมชน กระบวนการเรียนรู้และสร้างสรรค์ความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนที่ปรากฏจึงมีหลายลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. การนำความรู้ใหม่จากภายนอกมาประสานกับประสบการณ์เดิมของชุมชน

ด้วยการมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิต ดังนั้นไม่ว่าสภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจจะมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็มิได้ทำให้ชุมชนรอคอยเพื่อรับผลของการกระทำนั้น แต่ในทางกลับกันชุมชนมีความพยายามที่จะเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้นศักยภาพในการเรียนรู้ของชุมชนจึงนำไปสู่การสร้างความรู้ชุดใหม่ๆเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ศักยภาพของชุมชนจึงเป็นทุนชุมชนที่มีความสำคัญยิ่ง การเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจสังคม ที่คนในชุมชนต้องเผชิญในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการหลั่งไหลของความรู้ในเชิงการผลิตเพื่อการค้า การเกิดขึ้นของสถาบันที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะในเชิงความรู้และเทคโนโลยี การมีแหล่งเงินทุนสำหรับประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นต้น สรรพสิ่งเหล่านี้ได้ถูกคนในชุมชนพิจารณา กลั่นกรอง เลือกสรร เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของชุมชน การใช้ศักยภาพของชุมชนในการเรียนรู้เพื่อสร้างชุดความรู้ใหม่เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนปรากฏในแบบแผนความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ และความรู้ในการทำกิจกรรมที่มีความหลากหลาย ดังมีสาระต่อไปนี้

1.1 **ความรู้ในการเลี้ยงสัตว์** แต่เดิมการทำมาหากินหลักของชุมชน ได้แก่ การทำนาเพื่อให้มีข้าวสำหรับบริโภคอย่างเพียงพอภายในครอบครัวและชุมชน การทำนาในอดีตเมื่อครั้งที่ยังไม่มีเครื่องทุ่นแรงจึงต้องอาศัยแรงงานจากวัวพื้นบ้านและแรงงานจากสมาชิกในครอบครัวเป็นสำคัญ ดังนั้นการทำนาจึงมิได้หมายถึงแต่เพียงการเรียนรู้ในการปลูกข้าว ดูแลรักษาข้าวเพียงอย่างเดียว แต่การทำนายังรวมถึงการเรียนรู้ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์กับสัตว์ และคน ทั้งนี้เพื่อผลแห่งการช่วยเหลือ พึ่งพากัน เพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ในชุมชนไร่ข้าวโพดมีการรับความรู้ใหม่จากภายนอกมาประสานกับประสบการณ์เดิมแล้วปรับใช้ให้เหมาะกับบริบทของชุมชน โดยความรู้ภายนอกที่คนในชุมชนให้ความสนใจ ได้แก่ ความรู้เรื่องการเลี้ยงวัวนม ซึ่งความรู้นี้เผยแพร่โดยสหกรณ์โคนมหนองโพ (ในพระบรมราชูปถัมป์) ความสนใจในการเลี้ยงวัวนมก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากในอดีตคนในชุมชนมีความผูกพันกับวัว เพราะวัวเป็นสัตว์ที่ให้คุณ ซึ่งหมายถึงการให้แรงในการไถนา ดังนั้นคนจึงมีความพยายามที่จะเรียนรู้เรื่องการเลี้ยงวัวนม ลำดับแรกของความพยายาม ได้แก่ การทดลองเข้าไปแสวงหาความรู้จากสหกรณ์โคนมฯในรูปของการเข้ารับการฝึกอบรม นอกจากนี้ยังแสวงหาความรู้จากเกษตรตำบล เกษตรอำเภอ พร้อมกับการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์โคนมฯ สำหรับแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งซึ่งเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ในแบบเครือญาติกับเพื่อนบ้านในตำบลใกล้เคียง เนื่องจากเพื่อนบ้านในตำบลใกล้

เคียงมีการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนมมาก่อนคนในชุมชนไร่ข้าวโพด ทำให้คนในชุมชนได้ไปอาศัยของฝึกฝนเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนมในลักษณะของการไปช่วยเหลือ การช่วยงานในโรงเรือน จึงทำให้มีโอกาสในการเฝ้าดู สังเกตวิถีชีวิตของผู้เลี้ยงวัวนมที่ต้องเริ่มต้นชีวิตในแต่ละวันตั้งแต่ตีสี่ ผู้เรียนรู้ได้ช่วยเหลืองานในด้านการทำความสะอาดคอก ทำความสะอาดรางน้ำ รางอาหาร เลี้ยงอาหาร (เป็นอาหารหยาบ หมายถึง ต้นข้าวโพด หญ้า ฟาง) เก็บมูลวัวไปไว้ในลานตากเพื่อทำเป็นปุ๋ย การรีดนมวัว นำน้ำนมบรรจุในถังเพื่อรอรถนมมารับนม จากนั้นก็เรียนรู้ในอันที่จะให้วัวพักผ่อน ในขณะที่วัวพักผ่อนผู้เลี้ยงก็จะต้องเตรียมตัวไปหาต้นข้าวโพดให้พอดีสำหรับเลี้ยงวัวทั้งในตอนเช้าและบ่าย ช่วงบ่ายก็เริ่มล้างคอก ทำความสะอาดรางน้ำ รางอาหาร ให้อาหารข้น (อาหารเม็ด) เก็บมูลวัวไปตาก รีดนมวัว นำน้ำนมบรรจุถัง เพื่อรอรถนมมารับ จากนั้นก็ให้วัวพักผ่อน

การเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนมโดยอาศัยการช่วยเหลือเพื่อนบ้าน ทำให้ผู้เรียนได้ซึมซับถึงการดำรงชีวิตในการเลี้ยงวัว เนื่องจากเป็นชีวิตที่ต้องคลุกคลีอยู่กับวัวตั้งแต่เช้าจนกระทั่งเย็น ดังนั้นคนเลี้ยงวัวและวัวจะมีความคุ้นเคยกัน เมื่อถึงเวลาในการรีดนมวัว วัวก็จะยอมให้รีดน้ำนมโดยดี ไม่มีการกักนม หรือเตะ ดีด ผู้เลี้ยง ทำให้การรีดนมเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว สำหรับการส่งนมก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้เลี้ยงวัวต้องสร้างความสัมพันธ์กับผู้มารับน้ำนม เพื่อเป็นการประหยัดเวลาในการเดินทางมาส่งนมด้วยตนเอง โดยการส่งนมนั้นจะมีการตกลงเรื่องราคาค่าขนส่งนมเป็นรายสัปดาห์ตามที่ได้รับเงินค่าน้ำนม ซึ่งเป็นระบบการช่วยเหลือ พึ่งพากัน ถึงแม้ว่าผู้เลี้ยงวัวจะต้องจ่ายเงินค่าขนส่งน้ำนมก็ตาม แต่ก็เป็นการช่วยเหลือในเรื่อง เวลาสำหรับการพักผ่อน หรือการดูแลวัวได้อย่างดี

1.2 **ความรู้ในการทำกิจกรรมการผลิตที่มีความหลากหลาย** การทำมาหากินของคนในชุมชนแต่เดิมมีแบบแผนการเรียนรู้ในการทำกิจกรรมการทำมาหากินที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้ในการผลิตอาหารหลายชนิด อาทิ การปลูกข้าว การหาของธรรมชาติ การแปรรูป กะปิ น้ำปลา ฯลฯ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากคนในชุมชนมีการเรียนรู้ว่าหากผลิตอาหารแต่เพียงอย่างเดียวก็จะเป็นการเสี่ยงต่อการที่จะไม่มีอาหารอย่างอื่นสำหรับการบริโภค หรือการผลิตอาหารเพียงเล็กน้อยก็จะเป็นการเสี่ยงต่อภาวะความเปลี่ยนแปลงของสภาพธรรมชาติ เนื่องจากบางปีอาจเกิดน้ำท่วม บางปีอาจเกิดฝนแล้ง จึงทำให้คนในชุมชนมีการวางแผนล่วงหน้าที่จะจัดเตรียม ผลิตอาหารสำหรับบริโภคให้พอเพียงไปจนถึง1-2 ปี ด้วยระบบคิดในการที่จะพึ่งตนเองอย่างมีความผสานสอดคล้องกับบริบทในวิถีชีวิตเป็นหลักได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับแบบแผนการดำรงชีวิตในสถานการณ์ปัจจุบันที่คนในชุมชนต่างมองว่า วิถีชีวิตในช่วงของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจมีแนวโน้มที่จะทำให้คนในชุมชนถูกผูกติด หรือพึ่งพิงต่อความรู้ ระบบการจัดการจากภายนอก ซึ่งการพึ่งพิงต่อสรรพสิ่งภายนอกล้วนมีผลให้

คนในชุมชนปราศจากอิสระในอันที่จะดำเนินชีวิตตามความมุ่งหวังของตนเอง นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความไม่มั่นคงในชีวิตและจิตใจ ซึ่งหมายถึงชีวิตที่ตนเองมิได้เป็นผู้ควบคุม ตัดสิน จึงมิอาจคาดหวังหรือวางแผนชีวิตของตนเองได้เลย ดังนั้นชุมชนจึงมีการตั้งคำถามที่สำคัญว่า "...*แท้จริงแล้วชุมชนต้องการอะไร มีเป้าหมายอย่างไร และทำอย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้* ..." ความท้าทายของคำถามดังกล่าว ทำให้ชุมชนมุ่งแสวงหาคำตอบเพื่อให้บรรลุต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิต ซึ่งหมายถึงการเรียนรู้ในอันที่จะปรับใช้ความรู้ในการผลิตเพื่อการค้า เพื่อให้มีความสอดคล้องกับแบบแผนการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

การกระจายความรู้ชุดใหม่เข้าสู่ชุมชนได้ดำเนินการผ่านสถาบันที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการเกษตร เช่น กรมวิชาการเกษตร ซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้ผ่านบรรดาผู้เชี่ยวชาญในการผลิตแต่ละด้าน ความรู้ชุดใหม่ ได้แก่ การทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวชนิดใหม่ การปลูกอ้อย การเลี้ยงวัวนม วัวเนื้อ หมู การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ได้ทำหน้าที่อบรม แนะนำ มอบพันธุ์พืช ปุ๋ย ยาต่างๆ ด้วยการกระจายตัวของความรู้ชุดใหม่อย่างมากมายดังกล่าว มีผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะนำชุดความรู้เดิมเกี่ยวกับการผลิตอย่างหลากหลายและใช้ฐานความรู้เดิมนี้เพื่อตั้งรับต่อชุดความรู้ใหม่ โดยอาศัยประสบการณ์ที่เป็นบทเรียนจากความล้มเหลวในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า นำมาซึ่งกระบวนการในการไตร่ตรอง พิจารณา เพื่อที่จะปรับเปลี่ยนชุดความรู้ใหม่ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปบนฐานคิดของการดำรงชีวิต โดยชุมชนในฐานะผู้ปรับเปลี่ยนความรู้ใหม่ให้สอดคล้องกับการการดำรงชีวิตในยุคปัจจุบันซึ่งมีนัยถึงการที่ชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้ปรับเปลี่ยนความรู้เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ หรือพึ่งตนเองทางความรู้ได้

ด้วยฐานคิดของความเป็นชุมชนที่มองสรรพสิ่งต่างๆอย่างมีความเชื่อมโยง สัมพันธ์กันเพื่อการมีชีวิตที่ดีงามและมีความสุข ดังนั้นชุมชนจึงมีการเรียนรู้ในอันที่จะนำความรู้ด้านการเกษตรในแต่ละชุดมาเชื่อมโยงกันเป็นแบบแผนการทำมาหากินที่มีความหลากหลายในการผลิต อันหมายถึงความมั่นคงในการทำมาหากิน เนื่องจากการปลูกพืชดังกล่าวเป็นการปลูกพืชที่คำนึงถึง การบริโภคภายในครอบครัว ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ แรงงานในการผลิต และความต้องการของตลาด แบบแผนการผลิตดังกล่าวเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวเนื่องจากผลผลิตที่ได้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในครอบครัวและสามารถนำไปขายเพื่อเพิ่มมูลค่า โดยผลผลิตบางชนิดให้ผลผลิตในทุกฤดูกาล และหากผลผลิตชนิดใดมีราคาต่ำ ก็ยังสามารถขายผลผลิตอื่นๆเพื่อให้เกิดมูลค่าแทนได้ ภาพของแบบแผนการผลิตที่มีความหลากหลายเพื่อให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้นั้น ปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ดังต่อไปนี้

"... ปลูกกุหลาบ 6 งาน สารพัดเลย ข้าวโพดแอ้ (ข้าวโพดฝักอ่อน) 2 ไร่ ปลูกหมดแหละ ปลูกไม่เยอะเอาไว้ให้วัวมั่ง วัวเนื้อ อ้อย 20 ไร่ ดาวเรือง 2 งาน ต้นทุนเราไม่ค่อยมีก็ต้องหมุนกันไปอย่างนี้ กะว่าหมุนเอาเงินกุหลาบไปใส่ดาวเรือง ตอนนี้ดาวเรืองมันต้นละ 6 สลึง กุหลาบคล้ายๆกับว่าเราปลูกเอาเงินไว้ใช้บ้าง เพราะมันเก็บทุกวัน..."

ด้วยระบบการผลิตที่มีความหลากหลาย ยังก่อให้เกิดการจ้างงานในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนมีแหล่งรายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานที่เป็นผู้สูงอายุ โดยไม่ต้องพึ่งพิงกิจการนอกชุมชน ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า *"...ตอนนี้จ้างคนเดียว ถ้าเยอะๆเราก็ไปช่วยเขา เราได้แบ่งเบาภาระของคนในหมู่บ้าน ไม่เด็กหรอก มีอายุแล้ว เขาอายุแก่กว่าผมอีก เขาก็ไม่ค่อยมีงาน เราก็จ้างให้เขาเก็บซื้อกับข้าวบ้าง ก็ให้เขาไป..."*

การที่ชุมชนมีความสามารถในการสร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนความรู้ โดยการแสวงหาความรู้จากภายนอกเพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ย่อมหมายถึงว่าความรู้ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเป็นความรู้ของชุมชน มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต เนื่องจากเป้าหมายของการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นเป้าหมายในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งมความแตกต่างอย่างยิ่งกับความรู้วิชาการสมัยใหม่ที่เป้าหมายของการศึกษามิได้เป็นเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้นความรู้วิชาการสมัยใหม่ที่ถูกนำเข้ามาสู่ชุมชน ทั้งความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน ความรู้ด้านการเกษตรที่ถูกนำเข้ามาโดยผู้เชี่ยวชาญ สถาบันด้านการเกษตรต่างๆ ล้วนเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นบนฐานของการคำนึงถึงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ความรู้ดังกล่าวจึงมีแบบแผนเฉพาะ และถูกทำให้มีความชอบธรรมในการที่จะนำมาถ่ายทอดแก่ชุมชนด้วยเหตุผลของความถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อเป้าหมายของความรู้แบบวิชาการสมัยใหม่มิได้เป็นเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้นหากชุมชนรับความรู้เช่นนี้ไปใช้โดยมิได้คำนึงถึงสภาพบริบทของชุมชน ก็เป็นเรื่องยากที่จะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางความรู้ได้

2. การสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ที่ปฏิบัติได้

การสร้างความสัมพันธ์ของคนกับสรรพสิ่งที่อยู่แวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิตเป็นความสามารถของคนซึ่งพยายามฝึกหัด เรียนรู้ต่อบรรดาสรรพสิ่งภายใต้เงื่อนไขและบริบทของชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความรู้สำหรับนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ความรู้ที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จึงมิได้เป็นความรู้ที่ถูก

กำหนดไว้ล่วงหน้า แต่ความรู้เช่นนี้เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับการเรียนรู้ของคน ดังนั้นตัวความรู้จึงถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน แต่ความรู้อีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นความรู้ที่สอนกันในโรงเรียนมิได้เป็นเช่นนี้ คือตัวความรู้มิได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไข บริบทของชุมชน แต่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขในการประกอบอาชีพภายนอกชุมชน ดังนั้นบริบท เงื่อนไขของชุมชนจึงไม่ถูกนำมาพิจารณาประกอบในการสร้างความรู้ รวมถึงวิธีการแสวงหาความรู้หรือการเข้าถึงความรู้เช่นนี้ก็มิต้องอาศัยการเรียนรู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิต เนื่องจากเป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งภายนอกชุมชน เมื่อความรู้วิชาการสมัยใหม่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไข บริบทภายนอกชุมชน ความรู้ดังกล่าวจึงมิได้มีเป้าหมายเพื่อชุมชน

ความสามารถของชุมชนในการเรียนรู้ต่อสรรพสิ่งเพื่อสร้างความรู้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ปรากฏในภาพของชุมชน โดยในชุมชนไร่ข้าวโพดมีการเลี้ยงวัวนม ซึ่งคนในชุมชนมีการเรียนรู้เรื่องอาหารสำหรับวัวนมเพื่อให้ได้น้ำนมมาก และเป็นน้ำนมที่มีคุณภาพ ผู้เลี้ยงได้เรียนรู้จากคนในชุมชนดอนที่ได้ทดลองนำต้นข้าวโพดให้วัวกินแทนหญ้า เนื่องจากทราบว่าคนในอำเภอดำเนิน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นจำนวนมาก เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวโพดฝักอ่อนแล้วต้องการที่จะทำลายต้นข้าวโพดจำนวนมากเพื่อปลูกข้าวโพดในรอบต่อไปอย่างรวดเร็ว จึงประกาศให้ผู้สนใจที่ต้องการต้นข้าวโพดสำหรับทำประโยชน์ได้มาตัดแล้วให้ขนไปเอง โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ดังนั้นเมื่อทราบข่าว คนในชุมชนดอนซึ่งกำลังประสบปัญหาขาดแคลนหญ้าในช่วงหน้าหนาวจึงเกิดความคิดที่จะทดลองนำต้นข้าวโพดมาเลี้ยงวัวแทนหญ้าในช่วงเวลาหนึ่ง ในกระบวนการดังกล่าวคนในชุมชนไร่ข้าวโพดก็ได้ไปช่วยคนในชุมชนดอนตัดต้นข้าวโพดเพื่อนำมาเลี้ยงวัว ระบบดังกล่าวเป็นระบบของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในสามชุมชนที่ต่างก็ได้รับประโยชน์ร่วมกัน หมายถึงชาวไร่ในอำเภอดำเนิน ก็สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการจ้างคนตัดต้นข้าวโพด สามารถปลูกข้าวโพดในรุ่นต่อไปได้ทันที ขณะเดียวกันคนในชุมชนดอนก็ได้รับต้นข้าวโพดเพื่อนำไปเป็นอาหารของวัวนมยามขาดแคลนโดยที่ไม่ต้องซื้อ และสำหรับคนในชุมชนไร่ข้าวโพดก็เกิดการเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเกิดการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนม การเรียนรู้ร่วมกันของคนในสามชุมชนในอันที่จะสร้างความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตนี้ สะท้อนให้เห็นในคำสัมภาษณ์ที่ว่า

> *“...ที่จริงข้าวโพดฝักอ่อนกับวัวเนี่ยะ ตอนแรกๆทีเดียวมันไม่ได้สัมพันธ์กันหรอก เพราะเดิมคนเลี้ยงโคนมเขาใช้หญ้าเลี้ยงเป็นหลัก คือ หญ้าขน เขาจะปลูก ต่อมาทางเกษตรเข้ามาแนะนำให้ชาวไร่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพื่อจะเอาไว้ขายฝัก อย่างเดียว พอเอาฝักไปขายแล้วก็ตัดต้นทิ้ง เมื่อก่อนจะมีปลูกที่อำเภอดำเนิน*

แรกๆนะเขาจะปลูก พอหักฝักเรียบร้อยก็จะเอาต้นทิ้ง พอตอนหลังมีคนเลี้ยงวัวแถวนี้ หญ้ามันหาลำบาก เวลาหน้าหนาวหญ้าไม่งาม ใส่ปุ๋ยยังไงก็ยังไม่โต ก็เลยหันไปทดลองเอาต้นข้าวโพดให้วัวกิน ใหม่ๆเขาให้ฟรี ไม่ต้องซื้อ เราก็ไปเอา ตามกันไป…"

เมื่อให้อาหารประเภทข้าวโพดฝักอ่อนแล้วมีผลให้น้ำนมวัวมีคุณภาพดีและให้น้ำนมในปริมาณมาก ทำให้ในช่วงเวลาของวีคนั้น (ช่วงเวลาคิดค่าน้ำนมในช่วง 10 วัน)ก็ได้ราคาน้ำนมมากขึ้น จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ในการที่จะนำต้นข้าวโพดมาเลี้ยงวัวเพิ่มขึ้น โดยการเรียนรู้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจึงถูกนำมาปรับปรุง สร้างสรรค์เพื่อให้วัวได้มีอาหารที่มีคุณภาพกินอย่างพอเพียง จึงนำไปสู่การเรียนรู้ในการที่จะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นรุ่น หมายถึงการทะยอยปลูก โดยการคำนวณจำนวนวัวที่ต้องกินต้นข้าวโพด แล้วนำมาเปรียบเทียบกับอายุของข้าวโพด ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงเวลา 40-60 วัน ดังนั้นการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในแต่ละแปลงจึงเป็นความรู้ที่ถูกสร้างเพื่อให้วัวนมมีอาหารกินอย่างสมบูรณ์ตลอดปี และคนก็สามารถเก็บฝักข้าวโพดไปบริโภคและขายได้ นอกจากนี้ผลผลิตที่เหลือจากการเลี้ยงวัว ได้แก่ มูลวัว ได้ถูกนำมาตากให้แห้งเพื่อใช้เป็นปุ๋ยสำหรับการใส่บำรุงข้าวโพดให้งอกงาม ส่วนมูลวัวที่เหลือก็จะบรรจุกระสอบเพื่อนำไปขายให้ชาวไร่ในจังหวัดอื่นๆ เช่น ปทุมธานี สุราษฎร์ธานี พัทลุง ในราคากระสอบละ 10 บาท

นอกจากนี้ในชุมชนไร่อ้อยซึ่งมีการเลี้ยงวัวเนื้อ ก็ได้ใช้ความรู้ของการเลี้ยงวัวนมมาปรับใช้โดยนำต้นข้าวโพดไปเลี้ยงวัวเนื้อ การเลี้ยงวัวเนื้อของคนในชุมชนเป็นการเลี้ยงวัวเพื่อให้มีการเพิ่มน้ำหนักที่ดี ดังนั้นจึงต้องมีการให้อาหารสำเร็จรูปในปริมาณค่อนข้างมาก หากแต่ในบางช่วงเวลาก็สามารถให้กินต้นข้าวโพดบ้างเพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต สำหรับแม่วัวนั้นก็จะให้กินต้นข้าวโพดในปริมาณค่อนข้างมากเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง ในการเลี้ยงวัวเนื้อนอกจากจะเลี้ยงด้วยอาหารสำเร็จรูปและต้นข้าวโพดแล้วยังมีการปล่อยให้วัวเดินหาหญ้ากินเองตามธรรมชาติ เนื่องจากเวลาของวัวเนื้อมิได้เร่งรัดแบบการเลี้ยงวัวนม เพราะวัวนมนั้นต้องรีดนมถึงวันละ 2 ครั้ง จึงไม่สามารถเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติได้ การเลี้ยงวัวเนื้อแบบปล่อยให้หาหญ้ากินตามธรรมชาตินอกจากจะเป็นการลดต้นทุนในการผลิตแล้วยังทำให้ระบบการเผาผลาญอาหารของวัวดีขึ้นเพราะได้เดินออกกำลังกาย อันมีผลต่อการเสริมสร้างร่างกายให้สมบูรณ์ หากแต่การเลี้ยงวัวเนื้อที่ปล่อยตามธรรมชาตินั้น คนในชุมชนมีการเรียนรู้ว่า มูลวัวจะต้องกระจัดกระจายตามท้องทุ่งซึ่งไม่สามารถเก็บมาขายได้ และขณะเดียวกันแม้ว่าจะมีมูลวัวในโรงเรือน ผู้เลี้ยงก็จะไม่นำมูลวัวมาทำเป็นปุ๋ยสำหรับใส่ต้นข้าวโพด เนื่องจากการเลี้ยงวัวแบบปล่อยตามธรรมชาติทำให้วัวกินหญ้าทุกชนิด ซึ่งหญ้าธรรมชาติหลายชนิดเป็นหญ้าที่

ทีเมล็ด ดังนั้นเมื่อวัวกินหญ้าเข้าไปแล้วก็ไม่สามารถสลายเมล็ดหญ้าได้ เมล็ดหญ้าก็จะแฝงอยู่ในมูลวัว ซึ่งหากนำมูลวัวไปใช้ใส่ต้นข้าวโพดก็จะทำให้มีหญ้าขึ้นในแปลงข้าวโพด

3. การสร้างความต่อเนื่องของผลผลิต

ท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจ สังคมในยุคปัจจุบันที่ชุมชนต่างถูกห้อมล้อมไปด้วยชุดความรู้แผนใหม่ สถาบัน เทคโนโลยีในการผลิต ฯลฯ มีผลให้ชุมชนต่างเรียนรู้ในอันที่จะสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ที่เป็นของชุมชนเองเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อพื้นฐานของชุมชนดำรงอยู่ในลักษณะการเป็นผู้ผลิตในเชิงเกษตรกรรม ดังนั้นคนในชุมชนจึงเรียนรู้ที่จะทำให้ผลผลิตเหล่านี้เกิดมูลค่าในลักษณะที่มีความต่อเนื่อง เพื่อให้คนในชุมชนมีรายได้อย่างต่อเนื่องและเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่ต้องอาศัยประสบการณ์และการจัดการผลผลิตที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับสถาบัน หน่วยงานภายนอก ความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อให้มีกำลังใจในการทำมาหากิน การเรียนรู้ในด้านการจัดการมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การจัดรุ่นในการผลิต การจัดการผลผลิต และการรวมกลุ่มเพื่อลดต้นทุนในการผลิต ซึ่งแบบแผนการเรียนรู้ด้านการจัดการเพื่อสร้างมูลค่าแก่ผลผลิตดังกล่าว สามารถอธิบายให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ ในลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

3.1 การจัดรุ่นในการปลูกพืช การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนถูกแปลงให้เกิดมูลค่าสำหรับชาวไร่ที่มีพื้นที่ขนาดเล็ก ดังกรณีที่ชาวไร่มีพื้นที่ประมาณ 6 ไร่ก็สามารถจัดการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ สิ่งแรกที่ต้องคำนึงถึงได้แก่ จำนวนแรงงานในครอบครัว หากมีจำนวนแรงงานเพียง 2 คน ก็จะปลูกข้าวโพดเป็นรุ่น รุ่นละ 2 ไร่ ด้วยวิธีคิดดังกล่าวสืบเนื่องจากว่าหากปลูกข้าวโพดครั้งเดียว 6 ไร่ ก็จะไม่สามารถเก็บผลผลิตได้ทันเวลา นำไปสู่การจ้างแรงงาน ซึ่งก็หมายถึงการลงทุนที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นด้วยหลักคิดดังกล่าวจึงเป็นการลดต้นทุนในการผลิตอย่างหนึ่ง

กระบวนการในการปลูกนั้น ผู้ปลูกต้องเตรียมดินโดยการจ้างรถไถ ทำร่อง ใช้เมล็ดพันธุ์ปลูกโดยอาศัยเครื่องมือที่เรียกว่า ไม้กระแทก (ไม้ปลูก) มีลักษณะเป็นกระบอก เมื่อดึงออกเมล็ดจะร่วงมา 3-4 เมล็ดต่อ 1 หลุม การปลูกอาศัยระยะห่าง 50 เซ็นติเมตรต่อ 1 หลุม จากนั้นก็อาศัยน้ำจากบ่อน้ำบาดาล หรืออาจจะปล่อยย้ำจากคลองชลประทานเพื่อรดร่อง ทิ้งไว้ ประมาณ 3 วัน จะสังเกตเห็นหน่อโผล่มาพ้นผิวดิน ในช่วงเวลานี้มีการฉีดยาคุมหญ้าไม่ให้ขึ้น โดยการฉีดยานี้คุมได้ 1 เดือน ถึง 1 เดือนครึ่ง ต่อจากนั้น 1 สัปดาห์ก็จะต้องหมั่นสังเกตว่าในหลุมใดมีต้นมาก หมายถึง มี4-5 ต้น แสดงว่าเมล็ดพันธุ์ไม่มีความสม่ำเสมอ เพราะหากเมล็ดพันธุ์สม่ำเสมอ ก็จะหล่นจากไม้กระแทกเพียง

3-4 เมล็ดเท่านั้น ดังนั้นผู้ปลูกจึงต้องถอนต้นที่ไม่สม่ำเสมอทิ้ง เหลือไว้เพียง 3 ต้น เพื่อที่จะให้ฝักข้าวโพดงามและสวย ต่อจากนั้นก็มีการให้น้ำสัปดาห์ละ 1 ครั้ง หลังจาก 1 เดือนครึ่งไปแล้วก็ไม่ต้องฉีดยาคุม เพราะต้นข้าวโพดสูงใหญ่พอที่จะคลุมหญ้าไม่ให้เติบโต และแกร็นในที่สุด สำหรับการใส่ปุ๋ยนั้น ใส่แบบเดินตามร่อง ***แบบสาดเดินหน้า*** ประมาณ 1 วา โดยการกำอีกกำหนึ่งต่อจากที่ที่ปุ๋ยตก จะทำให้ปุ๋ยสม่ำเสมอตลอดร่อง

ในการใส่ปุ๋ย นั้นมีการเรียนรู้ว่าต้องใส่ปุ๋ย 2 ชนิด ได้แก่ ปุ๋ยยูเรีย สำหรับเร่งขณะที่ต้นยังเล็ก คือ มีอายุ 15 วันเพื่อให้โตเร็ว จากนั้นเมื่อข้าวโพดมีอายุประมาณ 40 วันก็จะมีการชักยอดเกสรตัวผู้ที่โผล่ออกมาทิ้งเพื่อให้ฝักอ่อนที่อยู่ส่วนล่างเจริญเติบโตดีด้วย ซึ่งหมายถึง ฝักที่ 2 และฝักที่ 3 ได้ผลดีในช่วงนั้นก็ใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ด้วย หลังจากนั้น 8-10วันก็สามารถเก็บเกี่ยวได้

การลงทุน ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนต่อ 1 ไร่ นั้นมีการลงทุน ดังนี้

ค่าไถ 500 บาท
เมล็ด 1 ถุง 350 บาท
ยาคุมวัชพืช 170 บาท
ปุ๋ย 150 บาท
รวม 1570 บาท

การขาย การขายผลผลิตข้าวโพดฝักอ่อน ขายได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ขายทั้งฝัก และมีเปลือก กิโลกรัมละ 2 บาท
2. ขายเฉพาะเนื้อใน กิโลกรัมละ 13 บาท (การขายชนิดนี้ต้องอาศัยแรงงานในการกรีดเปลือกออก)

ในการขายชาวไร่อาจจะขายแก่โรงงานรับซื้อข้าวโพดฝักอ่อนที่อยู่ใกล้กับชุมชน หรือขายให้กับพ่อค้าคนกลาง ในกรณีที่มีผลผลิตมาก และพ่อค้าจะมารับที่ไร่ หรือเป็นการขายในระบบโควตา

รายได้จากการขาย หากขายในลักษณะที่ขายทั้งฝักและมีเปลือก

1 ไร่ ปลูกได้ 1800 กิโลกรัม ราคากิโลกรัมละ 2 บาท
ขายได้ 3600 บาท
หากหักเงินที่ลงทุนไป 1570 บาท ก็จะได้เงิน 2030 บาท ต่อไร่

ด้วยการลงทุนที่มีผลกำไรดังกล่าว ทำให้มีการเรียนรู้ที่จะปลูกข้าวโพดแบบหมุนเวียน เพื่อให้มีผลผลิตส่งโรงงาน หรือผู้รับซื้อตลอดปี การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่มีต่อวงจรชีวิตข้าวโพด ซึ่งมีอายุประมาณ 2 เดือนครึ่ง ถึง 3 เดือน ดังนั้น 1 ปี อาจจะปลูกได้ 3-4 ครั้ง ซึ่งหมายถึงการมีผลผลิตสำหรับส่งโรงงาน ส่งตลาดได้อย่างแน่นอน อันหมายถึงการมีรายได้ตลอดทั้งปี

3.2 การจัดการผลผลิตของพืช การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในชุมชนเป็นการปลูกใน 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) ผู้ปลูกลงทุนเอง เมื่อได้ผลผลิตจึงขายอย่างอิสระ 2) ผู้ปลูกรับทุนจากนายทุน เมื่อได้ผลผลิตต้องขายแก่นายทุน และ 3) ผู้ปลูกลงทุนเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งรับทุนจากนายทุน ผลผลิตที่ได้ขายอิสระ และขายแก่นายทุน

การผลิตข้าวโพดฝักอ่อนทั้งสามระบบนี้ ส่วนหนึ่งของต้นข้าวโพดสามารถนำมาใช้เป็นอาหารสำหรับวัวนมและวัวเนื้อ ดังนั้นผู้ผลิตข้าวโพดจึงมีรายได้จากสองทาง ได้แก่ การมีรายได้จากการขายฝักข้าวโพด และการมีรายได้จากการขายต้นข้าวโพด ยอดและเปลือกข้าวโพด หรือผู้ปลูกข้าวโพดบางรายอาจจะนำต้นข้าวโพดของตนเองไปเลี้ยงวัวนม อันเป็นการลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มคุณภาพของน้ำนม การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนทั้งสามระบบ สามารถแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการผลผลิต ดังต่อไปนี้

3.2.1 ผู้ผลิตเป็นผู้ลงทุนและขายผลผลิตอย่างอิสระ ด้วยวงจรชีวิตของข้าวโพดฝักอ่อนที่มีช่วงอายุ 2 เดือนครึ่ง ถึง 3 เดือน ซึ่งนับว่าเป็นวงจรชีวิตที่สั้น การปลูกเพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงสามารถทำได้หลายครั้งใน 1 รอบปี จากจุดนี้จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ว่าการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนสามารถทำให้เกิดรายได้หมุนเวียนอย่างต่อเนื่อง

การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในแบบที่ผู้ปลูกลงทุนเองและขายผลผลิตอย่างอิสระนั้นนั้นเป็นการเรียนรู้ที่ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการนำผลผลิตจากข้าวโพดไปเลี้ยงวัวเป็นหลัก ส่วนฝักข้าวโพดนั้นก็สามารถนำไปขายแก่พ่อค้าอิสระในตลาด บางวันอาจจะได้ผลผลิตมากบ้างน้อยบ้างก็มิได้เกิดผลเสียแก่ชาวไร่และพ่อค้า เนื่องจากมิได้มีการทำสัญญาผูกขาดการซื้อขายไว้ล่วงหน้า การปลูกข้าวโพดลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นการทำกิจกรรมภายในครอบครัว หมายถึงว่า ปริมาณของผลผลิตมิได้ขึ้นอยู่กับตลาด หากแต่ขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานในครอบครัว และการให้อาหารแก่วัวนม ดังนั้นชาวไร่ในระบบการปลูกเช่นนี้จึงมีความเป็นอิสระ เพราะผลผลิตที่ได้ และการใช้ประโยชน์จากผลผลิตนั้นขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ปลูกเอง

3.2.2 ผู้ผลิตรับทุนจากนายทุน และขายผลผลิตแก่นายทุน ชาวไร่ที่ไม่มีทุนอย่างเพียงพอก็สามารถที่จะปลูกข้าวโพดโดยอาศัยระบบโควตา ซึ่งหมายถึง การขอรับทุนทั้งที่เป็นตัวเงิน ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาปราบวัชพืช ฯลฯ จากนายทุนหรือที่เรียกว่า เถ้าแก่ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต ชาวไร่ต้องนำผลผลิตไปส่ง (ขาย)แก่นายทุน ในระบบนี้นายทุนจะเป็นผู้กำหนดราคา และทุนที่ชาวไร่เบิกล่วงหน้าเพื่อทำการผลิตก็จะถูกหักออกจากผลผลิตที่ขายได้

ในระบบการผลิตเช่นนี้ จะต้องมีการตกลงร่วมกันระหว่างนายทุนและลูกไร่เกี่ยวกับช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยวผลผลิต จำนวนผลผลิต เพื่อการนัดแนะวัน เวลา สำหรับรับผลผลิตและเพื่อเป็น

การสะดวกต่อการประมาณราคาผลผลิต นอกจากนี้ระบบการวางแผนล่วงหน้าของชาวไร่และนายทุนยังเป็นการสร้างความสะดวกแก่นายทุนในแง่การส่งผลผลิตแก่ผู้รวบรวมผลผลิตรายใหญ่ อันเป็นการหาตลาดในการส่งผลผลิตที่มีความแน่นอน ในระบบดังกล่าวแม้ว่าชาวไร่จะมิได้เป็นผู้กำหนดราคา หากแต่ก็มีความสะดวกในเรื่องทุน และการมีตลาดรับซื้อผลผลิตที่แน่นอน

3.3.3 **ผู้ผลิตแบ่งพื้นที่เป็นสองส่วน ส่วนแรกลงทุนเอง ส่วนที่สองรับทุนจากนายทุน** ชาวไร่ส่วนหนึ่งหนึ่งมีการเรียนรู้ในการที่จะสร้างมูลค่าผลผลิตของตนเองและของคนในชุมชน โดยการจัดตั้งศูนย์รับซื้อข้าวโพด และทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือเป็นตัวแทนเพื่อประสานงานระหว่างโรงงาน บริษัทขนาดใหญ่ กับชาวไร่

ระบบคิดในการที่ชาวไร่เป็นผู้ลงทุนปลูกข้าวโพดอย่างอิสระบางส่วนและรับทุนจากนายทุนบางส่วนเกิดขึ้นในชุมชนไร่ข้าวโพดเมื่อมีหน่วยงานทางราชการ ได้แก่ สำนักงานเกษตรอำเภอเข้ามาเผยแพร่ความรู้และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการขายข้าวโพดแก่บริษัท และโรงงานในกรุงเทพฯ เพื่อให้เกษตรกรมีความมั่นคงในด้านการขายผลผลิต ด้วยการเข้ามาของเทคนิควิธีเช่นนี้มีผลให้คนในชุมชนต่างร่วมกันคิดเพื่อหาข้อสรุปที่มีคุณค่าที่สุดต่อชุมชน โดยการจัดเลือกคนที่ชุมชนเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมสำหรับการเป็นผู้รับซื้อข้าวโพดในชุมชน การร่วมคิดของชุมชนก็เพื่อสรรหาบุคคลที่มีลักษณะของความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความเห็นอกเห็นใจกันในการทำมาหากิน เมื่อได้ตัวบุคคลที่มีคุณลักษณะดังกล่าวแล้ว การทำหน้าที่ของผู้รับซื้อก็จะมีหน้าที่รับซื้อข้าวโพดจากชาวไร่ โดยราคาที่รับซื้อนั้นเป็นราคาที่ได้มีการตกลงร่วมกันว่าทั้งผู้รับซื้อและชาวไร่ต่างไม่เดือดร้อนทั้งสองฝ่าย

ในการขายข้าวโพดให้แก่บริษัท ผู้รับซื้อข้าวโพดได้สร้างระบบความไว้เนื้อเชื่อใจ และความมั่นใจให้กับบริษัทในลักษณะของการมีผลผลิตข้าวโพดส่งให้บริษัทได้ในจำนวนและเวลาที่ได้ตกลงไว้กับบริษัท การสร้างความมั่นใจให้กับบริษัทก็เพื่อให้ผู้รับซื้อและคนในชุมชนมีตลาดในการส่งผลผลิตอย่างแน่นอนและมั่นคง การสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจของผู้รับซื้อข้าวโพด ทำให้ผู้รับซื้อมีการเรียนรู้ในการที่จะทำไร่ข้าวโพดของตนเองด้วย ประมาณ 20 ไร่ และรับซื้อข้าวโพดอีกส่วนหนึ่งจากชาวไร่ หมายความว่าในบางช่วงที่ผลผลิตข้าวโพดจากชาวไร่มีน้อย ผู้รับซื้อก็สามารถนำข้าวโพดที่ตนเองผลิตส่งให้บริษัทได้ ทำให้บริษัทได้รับผลผลิตอย่างต่อเนื่อง ความยั่งยืนของความไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างผู้รับซื้อข้าวโพดและบริษัทได้ขยายขอบเขตออกไปเมื่อทางราชการมิได้เป็นสื่อกลางระหว่างบริษัทกับชาวไร่ หากแต่ผลจากความไว้เนื่อเชื่อใจจึงทำให้บริษัทได้รับซื้อผลผลิตจากชาวไร่ผ่านทางผู้รับซื้อในชุมชนโดยที่มิต้องผ่านทางราชการ และมีการทำสัญญาให้ผู้รับซื้อข้าวโพดเป็นตัวแทนของบริษัทในการจัดส่งผลผลิต ความไว้เนื่อเชื่อใจและความรับผิดชอบของผู้รับซื้อข้าวโพดในชุมชนที่เป็นเงื่อนไข

สำคัญของการมีตลาดรับซื้อที่มั่นคง และแน่นอน ปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า *"...ข้าวโพดจะได้มากได้น้อยไม่มีขาด เพราะเราก็ปลูกเอง 7 วันเราปลูกรุ่นหนึ่ง อย่างนี้บริษัทก็จะไม่ขาดของ ใครไม่มีผมมี ตรงจุดนี้บริษัทเค้าถึงชอบใจ..."*

ด้วยความรับผิดชอบของผู้รับซื้อข้าวโพดที่มีต่อบริษัท มีผลให้บริษัทอื่นเข้ามาติดต่อขอรับซื้อผลผลิตจากชุมชนเพิ่มขึ้นอีก 1 บริษัท การเพิ่มจำนวนของบริษัทที่เข้ามารับซื้อข้าวโพด มีผลให้ผู้รับซื้อต้องขยายฐานการรับซื้อข้าวโพดเพิ่มมากขึ้น โดยเป็นการรับซื้อข้าวโพดจากหัวหน้าโควตาเป็นหลัก รับซื้อจากผู้รับซื้อรายเล็กในชุมชน รับซื้อจากชาวไร่ในชุมชน และรับซื้อจากผู้รับซื้อในชุมชนใกล้เคียง การขยายฐานการรับซื้อข้าวโพดทำให้ผู้รับซื้อต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ขาย และชาวไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องราคารับซื้อ ซึ่งเป็นราคาที่มีความใกล้เคียงกับราคาท้องตลาด ขณะเดียวกันชาวไร่ก็ต้องสร้างผลผลิตให้มีลักษณะตามที่บริษัทกำหนด ชาวไร่ หรือพ่อค้าก็จะได้ประหยัดเวลาไม่ต้องไปหาตลาดที่อื่น และมีความมั่นคงในการมีที่รับซื้อผลผลิตที่มีความแน่นอน

นอกจากนี้ทางบริษัทยังให้ทุนบางส่วนแก่ผู้รับซื้อเพื่อการสร้างห้องเย็น ตู้เย็น สำหรับเก็บผลผลิตสำรองไว้ในช่วงที่มีข้าวโพดไม่เพียงพอในบางฤดูกาล และสร้างมุ้งลวดเพื่อกันแมลง หนอน เชื้อโรคในขณะกรีดข้าวโพดเพื่อบริษัทนำไปส่งตลาดต่างประเทศ อุปกรณ์ทั้งสองอย่างนี้ทางบริษัทให้ทุนครึ่งหนึ่งและผู้รับซื้อออกทุนอีกครึ่งหนึ่ง การลงทุนของบริษัทดังกล่าวเป็นการลงทุนเพื่อสร้างระบบการผลิตตามที่ตลาดภายนอกต้องการ ขณะเดียวกันผู้รับซื้อข้าวโพดก็ต้องดำเนินการผลิตให้มีความสะอาด มีรูปแบบตามความต้องการของบริษัท ก็จะได้รับราคาส่งที่สูงขึ้น โดยงานในส่วนของการกรีดข้าวโพดนี้ เป็นงานสำหรับลูกจ้างในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีงานประจำในไร่นา เด็กนักเรียนที่ปิดภาคเรียน หรือผู้ที่จบการศึกษาแต่ไม่มีงานทำประจำ การจัดการรับซื้อข้าวโพดนับว่าก่อให้เกิดการจ้างงานในชุมชนที่ไม่ต้องออกไปหางานทำภายนอก

ห่วงโซ่แห่งความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันบนฐานของความรับผิดชอบ ความไว้เนื้อเชื่อใจ ความซื่อสัตย์ ความอุตสาหะของคนในชุมชนและบริษัทภายนอกชุมชน มีผลให้ทั้งชาวไร่ ผู้รับซื้อรายเล็ก บริษัทรับซื้อ ผู้รับซื้อรายใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ เด็กๆ ต่างมีรายได้ที่ยั่งยืน มั่นคง จากผลผลิตในชุมชน โดยที่ไม่ต้องออกไปผจญความยากลำบากในการหางานภายนอกชุมชน

3.3 **การจัดรุ่นอายุของสัตว์** ระบบการหมุนเวียนในการผลิตที่คนในชุมชนได้เรียนรู้อย่างมีความเชื่อมสัมพันธ์กันระหว่าง เงื่อนไขภายนอกชุมชน อันได้แก่ ตลาดรับซื้อผลผลิต ความรู้วิชาการ กับเงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่ ความผูกพันกับสัตว์เลี้ยง ซึ่งหมายถึงวัวพื้นบ้านมาตั้งแต่สมัยที่มีการทำนาในอดีต อันก่อให้เกิดการเรียนรู้ในอันที่จะสร้างความมั่นคงให้กับระบบการผลิต ด้วยการ

หมุนเวียนการผลิต เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ และเพียงพอต่อการขายตลอดปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงวัวนมของคนในชุมชนไร่ข้าวโพดนั้นเป็นกิจกรรมการทำมาหากินที่คนในชุมชนต่างมองว่าจะนำไปสู่ความมั่นคงในการดำรงชีวิต สืบเนื่องมาจากเงื่อนไขภายนอกชุมชนและเงื่อนไขภายในชุมชนที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ ดังแสดงให้เห็นเงื่อนไขทั้งสองประเภท ดังต่อไปนี้

เงื่อนไขภายนอกชุมชน การเกิดขึ้นของสถาบันที่ผลิตและเผยแพร่ความรู้ ระบบความรู้ด้านการเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมภ์) สถานีผสมเทียมจังหวัดราชบุรี ศูนย์วิจัยโคนม ราชบุรี การมีผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรแผนใหม่ การเริ่มเลี้ยงวัวนมในชุมชนใกล้เคียง สรรพสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นภาบนอกชุมชนเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนเริ่มที่จะเรียนรู้กับสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นทีละน้อย สิ่งใหม่ที่เข้ามาสู่ชุมชนต่างมีปฏิบัติการเฉพาะที่มีผลต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน ปฏิบัติการต่างๆที่เป็นเงื่อนไขภายนอกชุมชน มีดังนี้

(1) **การเกิดขึ้นของสถานีผสมเทียม จังหวัดราชบุรี** (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์วิจัยโคนม ราชบุรี) ประมาณพ .ศ. 2500 ความรู้เรื่องการผสมเทียมวัวนมได้เกิดขึ้นโดยสถานีผสมเทียมจังหวัดราชบุรี เจ้าหน้าที่ผสมเทียมได้เข้ามากระจายความรู้ในชุมชน ในด้าน พันธุ์วัวนม ผลผลิตนม การดูแล รักษาวัว เทคนิควิธีที่เจ้าหน้าที่ทางราชการเผยแพร่ความรู้เป็นการทดลองนำเชื้อพันธุ์ของวัวนมมาผสมกับแม่วัวพื้นบ้านเพื่อให้ได้ลูกวัวนมซึ่งมีเชื้อ 50 % สามารถให้น้ำนมได้แต่ให้น้ำนมน้อย และมีการให้คำแนะนำต่อไปอีกว่าหากเลี้ยงลูกวัวนม 50 % ระยะหนึ่งแล้วนำน้ำเชื้อพันธุ์ต่างประเทศ 100 % มาผสมกับลูก 50 % ก็จะได้ลูกพันธุ์ 75 % ต่อจากนั้นก็เลี้ยงลูก 75 %สักพักหนึ่งก็เอาน้ำเชื้อมาผสมอีกครั้งหนึ่งก็จะได้ลูก 90-100 % ชุดความรู้นี้มีผลให้คนในชุมชนซึ่งแต่เดิมเคยเลี้ยงวัวพื้นบ้านสำหรับใช้ไถนา ได้นำวัวพื้นบ้านมาทดลองผสมน้ำเชื้อวัวนม เพื่อให้ได้ลูก 50 % แต่ในขณะนั้นยังมิได้มีการรีดนมวัว เป็นเพียงการขายลูกวัว 50 % ให้กับผู้ที่ต้องการเลี้ยงวัวนม

(2) **การเกิดขึ้นของสหกรณ์โคนมหนองโพ จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมภ์)** โรงนมสำหรับส่งนมที่ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ที่มีความมั่นคง ได้แก่ สหกรณ์โคนมฯ ซึ่งเริ่มมีการรวมตัวของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเมื่อ พ.ศ. 2512 และใน พ.ศ. 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์รวมกับเงินทุนของผู้เลี้ยงโคนม และ ส.ส. จังหวัดราชบุรี ทำการก่อสร้างและจัดตั้งโรงงานผลิตนมผงขึ้น ณ. ตำบลหนองโพ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ดำเนินการในรูปบริษัทผลิตภัณฑ์นมหนองโพ จำกัด และทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ต่อมาในพ.ศ. 2518 บริษัทผลิตภัณฑ์นมหนองโพ จำกัดได้รวมเข้ากับสหกรณ์โคนมหนองโพ ตามพระราชประสงค์

ของพระองค์ท่าน ดำเนินกิจการทั้งหมดในรูปสหกรณ์ และในปีเดียวกันนี้เองสหกรณ์โคนมฯ ได้จัดตั้งโรงงานผลิตภัณฑ์นมโดยใช้เครื่องจักรที่ทันสมัยทำการผลิตนมพาสเจอร์ไรซ์ชนิดต่างๆออกจำหน่าย กิจการนมผงจึงล้มเลิกไป การเข้ามาของสหกรณ์โคนมฯ มีนัยยะสำคัญต่อชุมชน กล่าวคือ สหกรณ์โคนมฯเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับน้ำนมดิบจากสมาชิกผู้เลี้ยงวัวนม ให้ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดู บำรุงรักษาวัวนมผ่านการแนะนะ ให้ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญในนาม ฝ่ายส่งเสริมการเลี้ยงวัวนม การให้ทุนแก่สมาชิกสหกรณ์โคนมฯ การให้สิทธิพิเศษแก่สมาชิกสหกรณ์โคนมฯในด้านการให้เครดิตสำหรับซื้อสินค้าในซุปเปอร์มาเก็ตของสหกรณ์โคนมฯ ให้เครดิตเติมน้ำมันรถยนต์ที่ปั๊มน้ำมันของสหกรณ์โคนมฯ นอกจากนี้ที่ตั้งของสหกรณ์โคนมฯยังอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนไร่ข้าวโพดเพียง 5 กิโลเมตร ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวของสหกรณ์โคนมฯ เป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่ทำให้คนในชุมชนหันมาให้ความสนใจกับการเลี้ยงวัวนม โดยมองที่หลักการของความมั่นคงในการขายผลผลิต ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความตั้งใจจริง ความอุตสาหะของคนในชุมชนในอันที่จะสร้างรากฐานการดำรงชีวิตที่มั่นคงด้วยการเลี้ยงวัวนม

(3) **การเลี้ยงวัวนมของชุมชนใกล้เคียง** ด้วยระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีผลให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในชุมชนดอนซึ่งได้เริ่มเลี้ยงวัวนมก่อน ดังนั้นเมื่อมีความรู้ชุดใหม่เข้ามาสู่ชุมชนใกล้เคียงก็มีผลให้คนในชุมชนมีความสนใจและพยายามที่จะเข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงวัวนม การเรียนรู้เป็นไปในลักษณะการเป็นผู้ช่วยเลี้ยงวัว การหาอาหารจำพวกหญ้า ให้วัว การช่วยล้าง เก็บกวาดคอกวัว การเก็บมูลวัวไปตาก นอกจากนี้ยังเป็นผู้ช่วยรีดนมและบรรจุนมเพื่อส่งสหกรณ์โคนมฯ

การเรียนรู้ที่คนในชุมชนไร่ข้าวโพดได้ใช้ประสบการณ์ในการเรียนรู้ด้วยการฝึกกระทำจริงในฐานะของการช่วยเหลือเพื่อนบ้านใกล้เคียง มีผลให้เกิดการค่อยๆสั่งสมประสบการณ์ทีละน้อยประกอบกับผลผลิตนมสามารถนำส่งสหกรณ์โคนมฯได้ทั้งหมด จึงทำให้คนในชุมชนเกิดความมั่นใจในการที่จะเลี้ยงวัวนมในครอบครัว ด้วยความมุ่งมั่นว่า กิจกรรมการทำมาหากินนี้จะนำพาครอบครัวและชุมชนไปสู่เป้าหมายในการดำรงชีวิตได้

เงื่อนไขภายในชุมชน ด้วยการเรียนรู้ของคนภายใต้ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ความสัมพันธ์กับสัตว์ นำไปสู่ระบบคิดในการสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ขึ้นภายในชุมชน ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัวในวิถีชีวิตของ

การทำนา และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนในอันที่จะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนม เงื่อนไขดังกล่าวสามารถแสดงให้เห็นดังต่อไปนี้

(1) **ความผูกพันระหว่างคนกับวัว** การทำมาหากินแต่เดิมของคนในชุมชน มีการทำนาเป็นหลัก ซึ่งต้องอาศัยแรงงานจากวัวสำหรับการไถนา นวดข้าว เทียมเกวียน จึงทำให้วัวเป็นสัตว์ที่สำคัญสำหรับการดำรงชีวิต ดังนั้นรากฐานของความผูกพันระหว่างคนกับวัวมาตั้งแต่อดีตจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการตัดสินใจในการเลี้ยงวัวนม โดยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัว สะท้อนให้เห็นในคำสัมภาษณ์ ต่อไปนี้

> *"...ลุงก็เคยเลี้ยงวัวไทยมาก่อน ตอนเลี้ยงวัวไทยมันก็ไม่แตกต่างกัน แต่วัวนมมันเป็นวัวยืนไม่ใช่วัวปล่อย แล้ววัวก็จะมีชื่อตามลักษณะวัว เราเลี้ยงมัน มันเป็นความคุ้นเคย เคยเลี้ยงมัน มันเป็นความผูกพัน เลี้ยงวัวอยู่ตอนนี้ก็รู้หมด ถ้าอย่างเลี้ยงอยู่ทุกวันนี้ ตัวไหนจะดุ ตัวไหนไม่ดุ แต่ส่วนมาก พวกวัวนมจะไม่ค่อยดุ แล้วก็จะเตะ จะถีบน้อยตัว ไม่เหมือนวัวไทยนี่จะไว..."*

ความคุ้นเคยและความผูกพันระหว่างคนและวัว จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในอันที่จะริเริ่มเลี้ยงวัวนม เพราะฐานความรู้บางอย่างของการเลี้ยงวัวพื้นบ้านสามารถนำมาปรับใช้กับการเลี้ยงวัวนมได้

(2) **การได้รับรางวัลการประกวดวัวนมของคนในชุมชน** เงื่อนไขที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเลี้ยงวัวนมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การที่คนในชุมชนได้รำลูกวัวที่ได้รับการผสมจากเชื้อพันธุ์ต่างประเทศกับแม่วัวพื้นบ้าน ได้ลูกพันธุ์ 50 % แล้วนำลูกวัวไปส่งประกวดชิงโล่ห์พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในงานที่สหกรณ์โคนมฯเป็นผู้จัดขึ้นและได้รับรางวัลพระราชทานดังกล่าว การที่คนในชุมชนได้รับรางวัลการประกวดลูกวัวนม ทำให้คนในชุมชนได้มองถึงศักยภาพของชุมชนในแง่ของการมีความสามารถที่จะเลี้ยงวัวนมได้ ทั้งในด้านความเหมาะสมของพื้นที่ การมีแหล่งเรียนรู้จากชุมชนใกล้เคียงและแหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชน มีแหล่งส่งผลผลิตที่มีความมั่นคง ด้วยเงื่อนไขต่างๆเหล่านี้ จึงนำไปสู่ความมุ่งมั่นในการที่จะเลี้ยงวัวนมเพื่อสร้างรากฐานที่มั่นคงในการดำรงชีวิต

ด้วยเงื่อนไขภายนอกชุมชนและเงื่อนไขภายในชุมชนดังที่กล่าวมา ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำ

ให้เกิดการเรียนรู้ในอันที่จะเลี้ยงวัวนมในชุมชน การเรียนรู้ในการที่จะสร้างให้เกิดผลผลิตน้ำนมวัวที่มีคุณภาพ และมีจำนวนมากเพื่อให้มีรายได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดรุ่นอายุของวัวที่เลี้ยง หมายถึงว่าในหนึ่งชุดของการเลี้ยงวัวนม ไม่ว่าจะเลี้ยงวัวนมจำนวนเท่าไรก็ตาม ภายในหนึ่งชุดของวัวนมจะต้องประกอบไปด้วย วัวรุ่น วัวสาว วัวพักท้อง วัวรีด และวัวอนุบาล การจัดรุ่นอายุของวัวนอกจากจะทำให้มีน้ำนมดิบส่งอย่างต่อเนื่องแล้ว ยังทำให้เกิดความสะดวกต่อการดูแลวัวแต่ละประเภท ซึ่งการดูแลวัวแต่ละช่วงอายุต้องอาศัยการดูแลที่ทีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านการให้อาหาร การมีโรงเรือนเฉพาะสำหรับวัวอนุบาล หากเลี้ยงปะปนกันบางครั้งวัวตัวเล็กอาจจะไม่สามารถเบียดกินอาหารกับวัวตัวใหญ่ได้ เนื่องจากมีแรงน้อยกว่าวัวตัวใหญ่

การเลี้ยงวัวนมต้องอาศัยการเรียนรู้ และประสบการณ์เป็นอย่างมาก ดังนั้นผู้เลี้ยงจึงต้องมีความสนใจ อุตสาหะต่อการที่จะฝึกฝน แลกเปลี่ยนความรู้ หรือศึกษาหาความรู้จากที่ต่างๆ แหล่งการเรียนรู้ที่คนในชุมชนได้รับความรู้ในการเลี้ยงวัวนมที่สำคัญแหล่งหนึ่ง คือ สหกรณ์โคนมฯ ซึ่งมีหน่วยงานย่อยที่เรียกว่าฝ่ายส่งเสริมการเลี้ยงโคนมทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ นอกจากนี้ก็ยังอาศัยความรู้เดิมในการเลี้ยงวัวพื้นบ้านเข้ามาผสมผสานกับความรู้ใหม่นี้ การผสมผสานความรู้นี้ทำให้ผู้เลี้ยงพยายามเปรียบเทียบวิธีการเลี้ยงวัวทั้งสองชนิด เพื่อที่จะหาจุดร่วม จุดต่าง การเรียนรู้ดังกล่าวเริ่มจากการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตของวัวทั้งสองชนิด พบว่าวัวพื้นบ้านมีการเลี้ยงแบบปล่อยหาอาหารกินเองตามธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ อาหารจำพวกหญ้า ฟางข้าว ส่วนวัวนมซึ่งเป็นพันธุ์ขาว ดำ หนองโพ(โฮลสไตน์ ฟรีเซียล) เป็นวัวลูกผสมที่เลี้ยงแบบอยู่ในโรงเรือนเพราะเป็นวัวรีดนม ดังนั้นผู้เลี้ยงจึงเป็นผู้หาอาหารมาให้วัว ซึ่งมีทั้งอาหารสำเร็จรูปและอาหารธรรมชาติ อาหารธรรมชาติ ได้แก่ หญ้าขน ต้นข้าวโพด นอกจากนี้ยังต้องเรียนรู้การให้อาหารสำเร็จรูปที่มีความเหมาะสมกับวัวในช่วงอายุที่แตกต่างกัน การผสมพันธุ์ การดูแลวัวตั้งท้อง การดูแลวัวรีด วัวสาว วัวอนุบาล การทำคลอดวัว การรีดนม การส่งน้ำนม การทำความสะอาดโรงเรือน รางน้ำ รางอาหาร การเก็บมูลวัว การเรียนรู้ดังกล่าวนับว่าเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อน ซึ่งต้องอาศัยผู้ที่มีความพากเพียร ตั้งใจจริง อดทน และต้องรัก เอาใจใส่วัวอย่างแท้จริง เนื่องจากการเลี้ยงวัวนมเป็นงานที่ต้องทำตลอดทั้งวัน เนื่องจากการรีดนมวัวต้องรีดวันละ 2 ครั้ง ได้แก่ ช่วงเช้าและเย็น ดังนั้นกิจกรรมการทำความสะอาดโรงเรือน ให้อาหาร จึงต้องสองครั้งเช่นเดียวกับการรีดนม ผู้เลี้ยงจึงต้องมีวินัยสูงและมีร่างกายที่แข็งแรง ประกอบกับมีจิตใจแห่งความเอื้ออาทร เพราะเวลาส่วนใหญ่ต้องอยู่ใกล้ชิดกับวัว

การเรียนรู้ในการจัดรุ่นอายุของวัวในแต่ละชุด เป็นการเรียนรู้เพื่อให้มีกิจกรรมการรีดนมวัวอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นในรุ่นหนึ่งของการเลี้ยงวัว จึงต้องประกอบด้วย วัวรุ่น วัวสาว วัวพักท้อง วัวรีด วัวอนุบาล ในการเลี้ยงวัวมีกลุ่มผู้เลี้ยงวัวสามขนาด ได้แก่ ผู้เลี้ยงวัวขนาดเล็ก ผู้เลี้ยงวัวขนาดกลาง ผู้เลี้ยงวัวขนาดใหญ่ โดยในการเลี้ยงวัวแต่ละชุดดังกล่าวมีการเรียนรู้ที่จะจัดสรรวัวแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้

การเลี้ยงวัวขนาดเล็ก ประกอบด้วยวัว 8-10 ตัว ประกอบด้วยวัวรีด 2 ตัว วัวสาว 2 ตัว วัวรุ่น 1 ตัว วัวพักท้อง 2 ตัว วัวอนุบาล 1 ตัว

การเลี้ยงวัวขนาดกลาง (20-30 ตัว) ประกอบด้วยวัวรีด 5 -8 ตัว วัวสาว 4 -6ตัว วัวรุ่น 4-6 ตัว วัวพักท้อง 4-6 ตัว วัวอนุบาล 3-4ตัว

การเลี้ยงวัวขนาดใหญ่ (40 ตัวขึ้นไป) ประกอบด้วยวัวรีด 12-15 ตัว วัวสาว 7ตัว วัวรุ่น 8 ตัว วัวพักท้อง 10 ตัว วัวอนุบาล 4 ตัว

การจัดรุ่นอายุของวัวในแต่ละชุด ไม่ว่าจะเลี้ยงวัวจำนวนเท่าไรก็ตาม ผู้เลี้ยงสามารถเรียนรู้ที่จะให้มีน้ำนมส่งอย่างต่อเนื่องได้ และสามารถวางแผนปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็นผู้เลี้ยงวัวในจำนวนที่มากขึ้นได้ โดยการผสมพันธุ์วัวเพื่อให้ได้ลูกวัวตัวเมีย และเมื่อเลี้ยงให้เจริญเติบโตก็สามารถรีดนมเพื่อเพิ่มผลผลิตน้ำนมจากเดิมได้ การเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนม สิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นพิเศษ ได้แก่ การเรียนรู้ในเรื่องของการผสมพันธุ์วัว การดูแลและรีดนมวัวในช่วงอายุต่างๆ ช่วงเวลาของการพักท้องเตรียมคลอด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดง ช่วงอายุการรีดนมวัวหลังจากผสมพันธุ์จนกระทั่งคลอด

อายุครรภ์ เดือนที่ 1	อายุครรภ์ เดือนที่ 2	อายุครรภ์ เดือนที่ 3	อายุครรภ์ เดือนที่ 4	อายุครรภ์ เดือนที่ 5	อายุครรภ์ เดือนที่ 6	อายุครรภ์ เดือนที่ 7	อายุครรภ์ เดือนที่ 8	อายุครรภ์ เดือนที่ 9
ช่วง	**เวลา**	**แห่ง**	**การ**	**รีด**	**นม**	**พักท้อง (ไม่**	**รีดนม)**	**ให้ยาบำรุง**
								ยาพยาธิ

ตารางที่2 แสดงการดูแลวัวที่มีอายุแตกต่างกัน

อายุของวัว / **การบำรุง ดูแล**	**การให้อาหาร**	**การดูแลในลักษณะพิเศษ**
1. วัวอนุบาล (แรกเกิด-3เดือน)	-ให้กินหญ้าอ่อน ยอดข้าวโพด ฟางข้าว -อายุ 10-15วันเริ่มกินอาหารสำเร็จรูป	-แยกเลี้ยงในโรงเรือนพิเศษ เพื่อให้ฝึกทักษะการกินอาหาร
2. วัวรุ่น (3 เดือน-12 เดือน)	--ให้กินอาหารสำเร็จรูป -ให้กินหญ้า ต้นข้าวโพด	-อยู่ในโรงเรือนทั่วไปร่วมกับวัวรุ่นอื่นๆ
3. วัวสาว (15 เดือน-20 เดือน)	--ให้กินอาหารสำเร็จรูป -ให้กินหญ้า ต้นข้าวโพด	-อยู่ในโรงเรือนทั่วไปร่วมกับวัวรุ่นอื่นๆ
4. วัวพักท้องช่วงแรก (ท้อง 7 เดือน)	-ให้กินต้นข้าวโพดมาก	-อยู่ในโรงเรือนทั่วไป ไม่ปะปนกับวัวรุ่นอื่น
5. วัวพักท้องใกล้คลอด (8 เดือนขึ้นไป)	-ให้อาหารสำเร็จรูป -ให้ต้นข้าวโพด หญ้า	-อยู่ในโรงเรือนทั่วไป ไม่ปะปนกับวัวรุ่นอื่น
6 วัวรีด	-ให้ต้นข้าวโพดมาก หญ้า -ให้อาหารสำเร็จรูป	-อยู่ในโรงเรือนทั่วไปร่วมกับวัวรุ่นอื่นๆ

การจัดโรงเรือน โรงเรือนเปรียบเหมือนเป็นที่พักพิงหรือบ้านของวัว ความรักและความผูกพันต่อวัวมีผลให้ผู้เลี้ยงวัวคำนึงถึงความสำคัญของการสร้างโรงเรือน โดยสถานที่ในการสร้างโรงเรือนนั้นต้องเป็นที่ที่โปร่ง ร่มเย็น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นโรงเรือนที่มีลักษณะแบบผูกให้วัวยืน การสร้างโรงเรือนควรสร้างให้วัวไม่รู้สึกอึดอัด และสะอาด เนื่องจากโรงเรือนเป็นทั้งที่กิน ที่นอน ในการจัดโรงเรือนหากมีวัวเป็นจำนวนมากอาจจะมีการจัดให้วัวยืนหันหน้าเข้าหากัน ด้านหน้าของวัวมีรางน้ำ รางอาหาร มีทางเดินสำหรับผู้ให้อาหาร ด้านหลังมีห้องสำหรับเก็บอาหารหรือ เครื่องมือ อุปกรณ์รีดนม เครื่องสับอาหาร พื้นของโรงเรือนควรเป็นคอนกรีต ส่วนพื้นที่วัวยืนควรเป็นคอนกรีตแบบหยาบเพื่อป้องกันวัวลื่นล้ม และระดับของพื้นควรให้มีความลาดเทพอควรเพื่อให้สะดวกแก่การระบายน้ำ นอกจากนี้ยังมีการสร้างโรงเรือนพิเศษที่แยกออกมา เป็นโรงเรือนสำหรับวัวเล็ก หรือวัวอนุบาล เพื่อสะดวกต่อการดูแลและให้อาหาร เพราะลูกวัวที่เพิ่งเกิดยังขาดทักษะในการกินอาหาร จึงไม่สามารถกินอาหารได้ทันวัวที่โตแล้ว หากอยู่ร่วมกับวัวใหญ่วัวเล็กอาจจะเป็นโรคขาดสารอาหาร และลักษณะผอม ดังนั้นการเลี้ยงวัวอนุบาลในโรงเรือนพิเศษ จึงมีการเตรียมอาหารประเภทกองฟางสำหรับให้ลูกวัวแทะเล็ม เตรียมหญ้า ต้นข้าวโพด น้ำ เพื่อให้ลูกวัวคุ้นเคยและมีทักษะในการกินอาหาร

นอกจากนี้ในโรงเรือนขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่รวมของวัวหลายรุ่นอายุ ผู้เลี้ยงยังมีการเรียนรู้ในการจัดประเภทที่อยู่ของวัวแต่ละรุ่นให้อยู่กันเป็นฝั่ง โดยจัดเป็นฝั่งละชุด นับตั้งแต่ วัวรุ่น วัวสาว วัวรีด วัวพักท้อง วัวใกล้คลอด เพื่อความสะดวกต่อการดูแล ให้อาหาร และเป็นการเตือนความจำว่าขณะนี้มีวัวประเภทใดบ้าง จำนวนเท่าไร และมีวัวตัวใดที่ต้องการการดูแลในลักษณะพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัวใกล้คลอด ดังนั้นการเรียนรู้ในการที่จะจัดโรงเรือนและจัดตำแหน่งของวัวในโรงเรือนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้เลี้ยงได้จัดเตรียมการดูแลวัวประเภทต่างๆ ทำให้เกิดความปลอดภัยต่อวัวและผู้เลี้ยง นอกจากนี้ยังมีความสะดวกต่อการรีดนม การให้อาหารที่มีความแตกต่างกัน ด้วยวิธีการดังกล่าวจึงเป็นการสร้างความสะดวกรวดเร็ว และการได้ดูแลวัวอย่างทั่วถึง

การรีดนมและขายน้ำนมดิบ เมื่อมีแม่วัวที่ผสมติด และมีอายุการตั้งท้อง 9 เดือน หมายถึงว่าในช่วงเวลานี้ผู้เลี้ยงต้องดูแลวัวเป็นพิเศษ เนื่องจากแม่วัวอยู่ในระยะใกล้คลอด ผู้เลี้ยงอาจจะต้องลงมานอนเฝ้าใกล้ๆโรงเรือนเพื่อเฝ้าดูอาการแม่วัวอย่างใกล้ชิด เพราะบางครั้งอาจคลอดกระทันหัน ซึ่งหากวัวคลอดยากก็ต้องมีการช่วยทำคลอด หากไม่ช่วยทำคลอดในบางกรณีแม่วัว หรือ ลูกวัวอาจเสียชีวิตได้ การใช้ชีวิตที่มีความผูกพันกับวัวเกือบตลอดเวลา ทำให้ผู้เลี้ยงรู้ได้ว่าช่วงเวลาใดวัวใกล้จะคลอด โดยอาศัยการสังเกตอากัปกริยาของวัว เช่น การมีน้ำไหลจากช่องคลอด การดิ้นทุรนทุ

ราย การร้องโหยหวน เป็นต้น การดูแลใกล้ชิดกับวัวในทุกช่วงของชีวิต จึงทำให้เกิดความรัก และความผูกพันซึ่งกันและกัน ดังสะท้อนในคำสัมภาษณ์ผู้เลี้ยงวัวรายใหญ่ท่านหนึ่งว่า

"...คือเรารู้ เรารีดนมอยู่ตอนเย็น ก่อนเราจะขึ้นนอน เข้านอน
เราต้องมาดูวัวแล้วว่าวัวเราปกติไหม วัวเป็นอะไรไหม นอนดีไหม
เราก็ต้องดูวัวทุกตัว ตื่นมา เที่ยงคืน ตี 1 ตี 2 เราก็ต้องลุกมาดูวัว
ว่าวัวเราขวิดกันไหม ชนกันไหม ถ้าเกิดวัวเราจะคลอด ที่นี้นอนไม่ได้แล้ว
เราก็ต้องเฝ้าจนกว่าเขาจะคลอด..."

เมื่อแม่วัวคลอดลูกแล้ว ช่วงระยะเวลา 3-5 วันแรก น้ำนมของแม่วัวจะเป็นน้ำนมเหลืองซึ่งมีแร่ธาตุอาหารสมบูรณ์มาก เป็นช่วงที่ให้ลูกวัวเกิดใหม่ได้ดื่มนมแม่วัว เพื่อให้มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ หลังจาก 5 วันไปแล้วผู้เลี้ยงจึงจะสามารถรีดนมส่งสหกรณ์โคนมฯได้ และหลังจากนี้ 1เดือนครึ่ง ถึง 2 เดือนวัวจะเริ่มเป็นสัด ซึ่งสามารถผสมพันธุ์ได้อีก หากผสมพันธุ์ติดแล้วก็สามารถรีดนมไปได้อีก 6 เดือน ในช่วงเวลา 1 วัน สามารถรีดนมได้ 2 ครั้ง คือช่วงเช้า และช่วงเย็น นั่นก็หมายความว่าวิถีชีวิตของผู้เลี้ยงวัวที่เริ่มขึ้นในแต่ละวันนั้นเริ่มจากการตื่นนอนตอนเช้าประมาณ ตี 4 เพื่อล้างคอก ทำความสะอาดรางน้ำ รางอาหาร ให้อาหารที่มีความเหมาะสมกับวัวแต่ละรุ่นอายุ เก็บมูลวัวไปตากเพื่อนำไปทำเป็นปุ๋ย หลังจากนั้นก็ทำการรีดนม บรรจุใส่ถังวางไว้หน้าบ้าน ในช่วงเวลา 8.00-8.30 น. มีรถนมมารับน้ำนมไปส่งสหกรณ์โคนมฯ เวลา 11.00 น. รถนมนำถังนมมาคืน ผู้เลี้ยงนำถังนมไปทำความสะอาดเพื่อเตรียมบรรจุนมในช่วงเย็น สำหรับการเตรียมรีดนมในช่วงเย็นมีกระบวนการเช่นเดียวกับช่วงเช้า โดยในช่วง 18.00 น. รถนมจะมารับนม แล้วส่งถังนมคืนในเวลาไม่เกิน 20.00 น. การส่งนมผู้เลี้ยงวัวต้องว่าจ้างผู้ส่งนมไปส่งโดยคิดค่าจ้างส่งนมในอัตรา 15 บาท ต่อถังนม 2 ใบ ต่อ 1 วัน การจ่ายเงินนั้นจ่ายตามช่วงเวลาที่ผู้เลี้ยงได้รับเงินจากน้ำนม คือ 10 วัน ต่อ 1 ครั้ง (1 วีค)

ระบบการว่าจ้างผู้ส่งนมนับว่าเป็นระบบที่เอื้อต่อการทำมาหากินในลักษณะที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ในกิจกรรมนี้ผู้ส่งนมสามารถมีรายได้ ขณะเดียวกันผู้เลี้ยงวัวจะได้มีเวลาสำหรับการเตรียมการดูแลวัว เช่น การหาหญ้า หาต้นข้าวโพด ทำความสะอาดคอก หรือแม้กระทั่งการพักผ่อน โดยที่ไม่ต้องเสียเวลาสำหรับการรอคิวเพื่อส่งนม

ในกระบวนการขายน้ำนมดิบแก่สหกรณ์โคนมฯ ผู้เลี้ยงวัวนมจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ระเบียบที่กำหนดอย่างเคร่งครัด ระเบียบ กฎเกณฑ์ดังกล่าวล้วนเป็นกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ซึ่งคนในชุมชนมองว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่เต็มไปด้วยคุณธรรม จริยธรรม

ระเบียบ กฎเกณฑ์บนฐานแห่งความมีคุณธรรม ระเบียบ กฎเกณฑ์ในการส่งน้ำนมดิบที่สหกรณ์โคนมฯเป็นผู้กำหนด มิได้เป็นหลักเกณฑ์ที่ทำให้ผู้เลี้ยงวัวนมต้องรู้สึกลำบากใจแต่อย่างใด หากแต่เป็นกฎเกณฑ์ที่ผู้เลี้ยงวัวนมต่างมองว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เหมาะสม เพราะการผลิตมิได้หมายถึงการแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเองโดยมิได้คำนึงถึงความปลอดภัยของลูกหลาน หรือผู้บริโภค ระบบคิดแห่งความมีคุณธรรมของชุมชนที่ผสานเข้ากับกฎเกณฑ์ของสหกรณ์โคนมฯมีผลให้ ผู้เลี้ยงวัวนมใช้หลักจริยธรรมในการผลิตน้ำนมวัว ซึ่งได้แก่ การผลิตน้ำนมที่มีความสะอาด ปราศจากสิ่งเจือปน เพื่อให้ผู้บริโภคได้ดื่มนมที่สะอาด ถูกหลักอนามัย

ระเบียบ กฎเกณฑ์ที่สหกรณ์โคนมฯกำหนด ได้แก่ การห้ามส่งน้ำนมในช่วงที่เป็นน้ำนมเหลือง ห้ามผสมน้ำ ห้ามส่งน้ำนมที่ได้จากวัวที่เป็นโรค ห้ามส่งนมในช่วงเวลาที่มีการให้ยาแก่วัว เพราะจะทำให้มีสารตกค้างในน้ำนม หากผู้ส่งนมไม่ปฏิบัติตามกฎก็จะถูกลงโทษนับตั้งแต่การงดรับนมเป็นเวลา 1 เดือน พร้อมกับติดประกาศให้ผู้อื่นทราบ หากทำผิดอีกก็อาจจะงดรับน้ำนมตลอดไป

ระเบียบ กฎเกณฑ์ของสหกรณ์โคนมฯดังกล่าว คนในชุมชนมองว่าวางอยู่บนฐานของความมีคุณธรรมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน จึงมีผลต่อการยอมรับต่อระเบียบ กฎเกณฑ์ดังกล่าว และคนในชุมชนต่างมีความหวังว่าการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวนมที่คนในชุมชนมีความรัก ความผูกพัน ความอุตสาหะจะนำพาให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนดำรงอยู่ได้

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้าน : ปฏิบัติการทางสังคมบนฐานของทุนชุมชน

การส่งผ่านทุนในรูปของตัวเงินที่ปรากฏในนาม กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ถูกนำเข้ามาสู่ชุมชนด้วยชุดคำอธิบายเกี่ยวกับการสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น การจัดการชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของคนในชุมชนเอง การเกื้อกูลต่อผู้ด้อยโอกาสในชุมชน การเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม และการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

ชุดของคำอธิบายของทุนรูปแบบใหม่ในนามกองทุนหมู่บ้านได้ก้าวเข้ามาสู่วิถีชีวิตของคนในชุมชนเมื่อช่วงพ.ศ. 2544 การมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นภายในชุมชนมีผลให้คนในชุมชนมีระบบการมองกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่มีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านการบริหารจัดการ การใช้ประโยชน์จากกองทุน เงื่อนไขที่ทำให้คนในชุมชนต่างมีระบบคิดในการมองกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างกัน เป็นเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการมีประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน การมีทุนชุมชนและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่แตกต่างกัน ด้วยเงื่อนไขภายในชุมชนดังกล่าวซึ่งมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อระบบคิดในการมองกองทุนหมู่บ้าน และกระบวนการจัดการกองทุนหมู่บ้านที่มีความแตกต่างกัน ระบบคิดของการมองกองทุนหมู่บ้านที่เป็นเงื่อนไขให้มีการจัดกระทำเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านของชุมชนที่มีความแตกต่างกันสามารถแสดงให้เห็นสาระดังต่อไปนี้

ระบบคิดของการมองกองทุนหมู่บ้าน

การรับรู้ของชุมชนต่อแนวปฏิบัติของรัฐเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านเป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการสร้างแนวปฏิบัติ การวางแผนและบริหารการใช้เงินของคนในชุมชน ด้วยการเข้ามาของแนวนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านภายใต้นิยามชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ที่มีผลในทางปฏิบัติ หากชุมชนรับรู้ต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินของรัฐที่กระจายให้แก่ชุมชนได้กู้ยืม โดยยึดตามกฎเกณฑ์ระเบียบที่รัฐกำหนด เมื่อครบวันเวลาที่กำหนดก็ต้องใช้คืนพร้อมทั้งดอกเบี้ย การรับรู้ต่อกองทุนหมู่บ้านในลักษณะของชุดระเบียบ กฎเกณฑ์ดังกล่าวมีผลให้ระบบการจัดการและการเรียนรู้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านดำเนินไปตามเป้าหมายที่รัฐกำหนดอย่างเคร่งครัด ดังนั้นคนในชุมชนจึงต้องปฏิบัติตาม

แนวทางที่รัฐกำหนดโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนเป็นเพียงผลประโยชน์รอง หากแต่ชุมชนใดที่รับรู้ต่อเงินกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินของชุมชน ก็จะมีผลต่อวิถีการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้ดำรงอยู่ในลักษณะของการใช้ระบบความรู้ของชุมชนเป็นฐานเพื่อนำทุนเงินตรานี้มาใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชนซึ่งมีนัยถึงการที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการใช้ทุนเงินตราเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

การรับรู้ต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เข้ามากำกับชุมชน สะท้อนให้เห็นจากปรากฏการณ์ในชุมชนไร่อ้อย อันปรากฏในภาพของ การจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การกำกับ ตรวจสอบแบบแผนการดำเนินงานตามระเบียบ กฎเกณฑ์ดังกล่าว ทั้งในเรื่องของการพิจารณาคุณลักษณะของบุคคลที่สามารถกู้เงิน ระบบการรับมอบเงิน การใช้คืนเงินพร้อมดอกเบี้ย ซึ่งกฎเกณฑ์ทุกประเภทถูกปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

ขณะที่การมองกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินของชุมชนซึ่งปรากฏในชุมชนไร่ข้าวโพด ระบบคิดดังกล่าวนำไปสู่กระบวนการในการการวางแผน การสร้างสรรค์กองทุนหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตที่มิได้ถูกจำกัดด้วยชุดของกฎเกณฑ์ ในเงื่อนไขของชุมชนดังกล่าวชุมชนจึงสร้างระบบคิดที่ว่าทำอย่างไรจะให้เงินกองทุนหมู่บ้านนำไปสู่การขยายผล หมุนเวียนให้เงินแตกดอกออกผล และใช้ประโยชน์ภายในชุมชน จุดเน้นที่สำคัญได้แก่ ความพยายามให้คนในชุมชนมีทุนเงินตราสำหรับการทำมาหากิน หากแต่คนในชุมชนมองว่าการใช้ทุนดังกล่าวจะต้องอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความเมตตา เอื้ออาทร ซึ่งมีนัยถึงการให้ทุนนี้สำหรับผู้ที่มีความจำเป็นก่อน เพื่อที่จะได้นำเงินไปใช้หมุนเวียน สร้างรายได้เพื่อให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้

การมองว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินหมุนเวียนของชุมชน มีผลให้คนในชุมชนนำจำนวนครัวเรือนและจำนวนเงินทุนที่ได้มาเฉลี่ยเพื่อกระจายเงินทุนให้ถึงมือทุกครัวเรือนในชุมชน เมื่อเฉลี่ยแล้วแต่ละครัวเรือนก็จะสามารถกู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้ครัวเรือนละ 10,000 บาท ในกรณีดังกล่าวบางครัวเรือนที่ไม่มีความประสงค์จะกู้เงินก็จะมาแจ้งกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เงินในส่วนที่บางคนมิได้กู้ก็อาจจะนำมาเพิ่มจำนวนกู้ให้กับบางคนที่มีความจำเป็นในการใช้เงินมาก สำหรับการกู้เงินผู้มีสิทธิกู้เงินมีระบบคิดว่าเงินดังกล่าวมีคุณค่ายิ่งต่อผู้มีความจำเป็นในการใช้เงิน ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า *“...แบบว่าเราไม่เดือดร้อน ไม่เอา คนอื่นเดือดร้อนกว่า ให้เขา แบ่งๆกันไป ถ้าเอากับเขาหมด มันก็ไม่พอ เราก็สละ คนไหนไม่จำเป็น ก็ให้คนที่เขาจำเป็นไป...”*

ด้วยระบบคิดแห่งการมองกองทุนหมู่บ้านที่มีความแตกต่างกันของชุมชนนำไปสู่ วิธีคิดในการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน วิธีคิดในการบริหารจัดการเงินทุน กระบวนการในการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้าน และการกำหนดหลักเกณฑ์การกู้เงิน ดังสาระที่ปรากฏต่อไปนี้

วิธีคิดในการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ด้วยเงื่อนไขแห่งการมีระบบคิดในการมองกองทุนหมู่บ้านในฐานะข้อกำหนดภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อกำหนดที่อ้างอิงระบบความรู้ในเชิงวิชาการ ดังนั้นคนในชุมชนจึงมองว่าผู้ที่มีคุณลักษณะที่เหมาะสมต่อการเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน จะต้องเป็นผู้มีความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้วิชาการสมัยใหม่ ชุดความรู้ที่ถูกมองว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ ความรู้ในด้านการจัดทำเอกสาร รายงาน ความรู้ในการจัดทำบัญชี การติดต่อกับสถาบันต่างๆ ภายนอก เช่น การติดต่อกับธนาคารออมสิน การติดต่อรับความรู้หรือข้อชี้แจงจากองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) ส่วนผู้ที่ไม่มีความรู้ในแบบวิชาการสมัยใหม่ก็อาจจะได้รับการคัดเลือกให้เข้ามาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านโดยพิจารณาจากคุณลักษณะของการเป็นผู้ที่มีฐานะทางการเงินมั่นคง เป็นคนที่คนในชุมชนไว้เนื้อเชื่อใจ หรือเป็นผู้นำของชุมชน ขยันทำมาหากิน ระบบการคัดเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ให้ความสำคัญกับผู้มีความรู้และผู้ที่เป็นผู้นำ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ปรากฏในบทสัมภาษณ์ที่ว่า "...*ผู้ใหญ่เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน การเป็นกรรมการต้องดูฐานะคือ ถ้าเราหาไม่ทัน สมมติไปเอาที่คนนี้คืนไม่ได้ คนโน้นก็ไม่ได้* ต้องให้กรรมการออกเงินก่อน..."

นอกจากนี้การให้ความสำคัญต่อระเบียบ กฎเกณฑ์กองทุนหมู่บ้านอย่างเคร่งครัด มีผลให้คนที่เข้ามารับตำแหน่งกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีความคิดว่า หากไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของการเข้าดำรงตำแหน่งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน จะมีผลต่อการที่คนในชุมชนไม่สามารถนำเงินจากกองทุนที่รัฐจัดให้มาใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นการยอมรับเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในบางกรณีจึงเป็นการยอมรับตำแหน่งด้วยเงื่อนไขของระเบียบ กฎเกณฑ์เป็นหลัก ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่ง ว่า "...*ก็เค้าถามว่ามีฝ่ายหญิงไหม เค้าก็ไม่บังคับ เพื่อให้คนเค้าจะได้เงินเร็ว พอเค้าเสนอ มันก็แบบเป็นๆไปเหอะ...*"

ในด้านการยึดมั่นในแบบแผน กฎระเบียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎเกณฑ์ของการคืนเงิน นำมาซึ่งความลำบากใจของคณะการการกองทุนหมู่บ้านหญิงท่านหนึ่ง ที่มีความคิดว่าด้วยระเบียบ กฎ

เกณฑ์ที่เคร่งครัดอาจจะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำลายความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังที่มีการให้สัมภาษณ์ว่า "*...ถ้าให้สมัครเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านอีกปีหน้า จะไม่สมัคร ไม่ชอบล่ะ คือเป็นคนที่เดี๋ยวจะไปด่าเค้า อยู่ตรงนี้ล่ะดีแล้ว เดี๋ยวไป ตามทวงเขาไม่ได้ ทีนี้ เชิดใส่เลยไม่ต้องมาอีก...*"

ระเบียบแบบแผนที่เข้ามายึดโยงระบบคิดของคนในชุมชน มีผลต่อ การสร้างระบบการดูแลเงินกองทุนหมู่บ้านให้เป็นไปตามระเบียบ กฎเกณฑ์ที่รัฐกำหนด โดยอาศัยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่มีความรู้ และมีหน้าที่การงานที่มีความเกี่ยวข้องกับการติดต่อทางราชการและสถาบันต่างๆภายนอกชุมชน และอีกส่วนหนึ่งก็เป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน ในด้าน ความมั่นคงในฐานะ ชีวิตความเป็นอยู่ ความรับผิดชอบ ด้วยความคาดหวังที่ว่า หากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเป็นผู้มีความรู้ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนในด้านความมั่นคงในชีวิต ความเป็นอยู่ ก็จะสามารถบริหารงานกองทุนหมู่บ้านได้อย่างประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์ที่รัฐกำหนดไว้

ในชุมชนซึ่งมีการมองว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินของชุมชน ดังนั้น การจัดตั้ง คัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็น และเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อน เพื่อให้เงินเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ผู้ที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจึงต้องเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสียสละ เอื้ออารี เมตตา และเป็นผู้มีความรู้ สามารถให้คำปรึกษาแก่คนในชุมชนได้ สำหรับคุณลักษณะของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านในด้านการเป็นที่ยอมรับของชุมชน เสียสละ เอื้ออารี ปรากฏในคำสัมภาษณ์ของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่งที่ว่า "*...คณะกรรมการต้องมีความน่าเชื่อถือ ใครเค้าไม่มีเวลา ไม่เข้ามาซักถามก็ต้องอธิบายแก่เขาได้ ก็ต้องคนมีเวลา และมีใจทางด้านนี้นะ...*" นอกจากนี้ความรู้ก็เป็นสิ่งสำคัญของการเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่งว่า "*...ก็ขอให้เป็นคนที่มีความรู้หน่อย ก็พวกนี้ต้องเขียนหนังสือ ไปทำอะไร เช่น คนที่เขาเก่งบัญชีเพราะเขาอยู่โรงรับจำนำ บางคนจบปริญญาตรี มีความรู้ด้านการผสมพันธุ์วัวนม เผื่อใครจะกู้เงินไปทำวัวนมก็ปรึกษาได้ ...*" นอกจากนี้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านบางคนก็มิได้เป็นผู้มีความรู้ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ หากแต่เป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงวัวนมที่อาสามาเป็นคณะกรรมการแม้ว่าเวลาในการทำงานจะบีบรัดตัวก็ตาม ทั้งนี้ก็เพื่อให้ข้อคิด ข้อปรึกษาแก่สมาชิกที่ต้องการกู้เงินสำหรับเลี้ยงวัวนม

ด้วยระบบการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ยึดหลักแห่งความเสียสละ หลักแห่งการเรียนรู้ร่วมกันมีผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพื่อเป้าหมายของการนำพาครอบครัว ชุมชนให้มีชีวิตที่ดีงามในสถานการณ์ปัจจุบัน

วิธีคิดในการบริหารจัดการเงินทุน

การบริหารจัดการเงินทุนนับว่าเป็นภารกิจหนึ่งที่กำหนดขึ้นในระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง การเรียนรู้ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านนี้กระทำโดยผู้นำชุมชนได้ปรึกษา หารือกับเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล พนักงานธนาคารออมสิน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์ กฎระเบียบต่างๆ และจากการหาความรู้ คำแนะนำเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านจากหน่วยงาน สถาบันต่างๆนี้แล้ว ก็ได้นำชุดความรู้ที่ประกอบไปด้วยชุดของระเบียบกฎเกณฑ์มาถ่ายทอดและชี้แจงให้กับสมาชิกกองทุนหมู่บ้านผ่านระบบการประชุม

การรับรู้ต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เข้ามากำกับแนวดำเนินการของชุมชน จะถูกพิจารณาและให้ความสำคัญในประเด็นของการใช้ประโยชน์จากเงินดอกผลของการกู้ยืม โดยการใช้ประโยชน์จากดอกผลของการกู้ยืมดังกล่าวได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับระเบียบ กฎเกณฑ์ของการกู้ยืม ซึ่งหมายถึงว่าหากสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่านใดได้รับอนุมัติให้กู้เงิน ก่อนที่จะรับเงินกู้นั้น จะต้องจ่ายดอกเบี้ยก่อน ซึ่งหมายความว่าผู้กู้เงินก็จะได้รับจำนวนเงินกู้ไม่เต็มตามจำนวนในวันแรกของการรับเงินกู้ เนื่องจากต้องจ่ายเงินค่าดอกเบี้ย ด้วยวิธีการดังกล่าวคนในชุมชนมองว่าสามารถช่วยให้ชุมชนนำเงินดอกผลไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างรวดเร็ว โดยที่ไม่ต้องคอยจนกว่าจะครบวาระ แต่หากมองอีกแง่หนึ่ง อาจจะส่งผลต่อการทำมาหากินของคนในชุมชน สืบเนื่องมาจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้านแต่ละคนได้รับสิทธิการกู้เงินในจำนวนที่ไม่เท่ากันตามระดับของการทำกิจกรรมในการผลิต ดังนั้นหากมีการหักเงินดอกเบี้ยล่วงหน้า โดยที่ผู้กู้มิได้รับเงินกู้จำนวนเต็ม อาจจะทำให้เกิดปัญหาต่อระบบการผลิตได้

หากชุมชนรับรู้ว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินหมุนเวียนสำหรับคนในชุมชน ดังนั้นการบริหารจัดการเงินทุนจึงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงทุนเงินตรานี้ และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการทำมาหากิน การเรียนรู้ในการจัดการบริหารเงินทุนของชุมชนส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้กันเองของคนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมีความเชื่อมั่นในกลุ่มคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ได้มีการจัดแบ่งหน้าที่กันอย่างเหมาะสม ทั้งด้านการทำบัญชี การมีกรรมการที่เป็นผู้รู้ในแต่ละแขนงอาชีพ อาทิ ผู้เลี้ยงวัวนม ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ผู้ที่เป็นผู้นำในกองทุนปุ๋ย ผู้นำชุมชน ผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และอดีตครูในชุมชน

แนวคิดในการบริหารเงินทุนที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนดที่สำคัญ ได้แก่ ระบบการจัดประเภทเงินทุนส่วนหนึ่งสำหรับให้กู้เงินยามฉุกเฉิน ซึ่งให้กู้ได้ไม่เกิน 5000 บาท โดยไม่คิดดอกเบี้ย

สำหรับสมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน เช่น การเจ็บป่วย เสียชีวิต การลงทุนแล้วขาดทุน แนวคิดดังกล่าว ปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า *"...เรามีกฎที่เปิดช่องไว้แล้วว่าอะลุ้มอล่วยได้ หากทำแล้วมันขาดทุนจริงๆเราก็ให้ เพราะมีความจำเป็น..."* ด้วยระบบการบริหารจัดการที่มีความยืดหยุ่นในด้านระเบียบ กฎเกณฑ์ มีผลให้ทั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิดกกองทุนหมู่บ้านมีความเป็นอิสระในการทีจะกำหนดแบบแผนการกระทำให้กับชุมชนของตนเอง จึงทำให้เงินทุนส่วนนี้ถูกใช้อย่างเหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

กระบวนการในการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้าน

การจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไร่อ้อย ได้เริ่มขึ้นเมื่อประมาณ เดือนกันยายน พ.ศ. 2544 โดยการริเริ่มรับนโยบายจากรัฐของผู้นำหมู่บ้าน การเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านกระทำผ่านหอกระจายข่าว และอีกส่วนหนึ่งอาศัยการบอกปากต่อปาก การนัดหมายสำหรับการประชุมตกลงเกี่ยวกับการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านได้ถูกออกแบบโดยสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน สร้างเป็นระเบียบแบบแผนเฉพาะของชุมชน หากแต่แบบแผนเฉพาะดังกล่าวก็ยังคงเป็นแบบแผนที่ขึ้นตรงกับระเบียบแบบแผนที่รัฐเป็นผู้กำหนด

ระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้น เพื่อให้เป็นไปตามแนวดำเนินการของรัฐ ได้แก่ ระเบียบเกี่ยวกับการคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การกำหนดอัตราดอกเบี้ย การกำหนดระยะเวลาสำหรับการชำระเงิน นอกจากนี้ยังมีระเบียบกฎเกณฑ์ย่อยที่คนในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นจากดอกผลของเงินกองทุนหมู่บ้าน ยัง สร้างเป็นเงินกองทุนของชุมชนสำหรับให้สมาชิกในชุมชนกู้สำหรับการดำรงชีวิตในอัตราดอกเบี้ยที่เท่ากับเงินกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบ กฎเกณฑ์ย่อยดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากกองทุนหมู่บ้านที่คนในชุมชนคิดว่าน่าจะเป็นหนทางหนึ่งในการช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนดีขึ้น

การกำหนดหลักเกณฑ์การกู้เงิน หลักเกณฑ์ที่สำคัญที่สุดซึ่งอยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านนอกเหนือจากหลักเกณฑ์ด้านการเป็นสมาชิกเงินฝากสัจจะออมทรัพย์ การมีเอกสารหลักฐานต่างๆที่กำหนดแล้ว ยังมีหลักเกณฑ์ของการจัดประเภทคนที่มีคุณลักษณะที่เหมาะสมต่อการที่จะได้รับเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน หรือคนที่มีคุณลักษณะเหมะสมต่อการได้รับเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเต็มจำนวน ระบบการจัดประเภทคนดังกล่าวถูกสร้างเป็นชุดกฎเกณฑ์ ในเรื่อง ความ

มั่นคงของระบบการทำมาหากิน ความรับผิดชอบด้านการเงิน ความสมบูรณ์ของสุขภาพกายและจิต เหล่านี้ล้วนเป็นหลักเกณฑ์สำคัญยิ่งสำหรับการอนุมัติให้เงินกู้

ความมั่นคงของระบบการทำมาหากิน หลักเกณฑ์ในด้านความมั่นคงของระบบการทำมาหากินมีนัยยะถึงการมีอาชีพและรายได้ที่มีความมั่นคง เนื่องจากกฎเกณฑ์ของการคืนเงินกองทุนหมู่บ้านกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าต้องคืนเงินในระยะเวลา 1 ปี ดังนั้นความมั่นคงในระบบการทำมาหากินจึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญในลำดับต้น สำหรับแบบแผนการทำมาหากินที่คนในชุมชนเห็นพ้องต้องกันว่ามีความมั่นคง ส่วนใหญ่จะเป็นการทำเกษตรในลักษณะที่เกษตรกรมีทุนเดิมของตนเองอยู่พอสมควร ทุนเดิมในส่วนนี้หมายถึง การเป็นผู้มีความรู้ในการทำมาหากินด้านนั้นๆ มีประสบการณ์ในการทำการเกษตรด้านนั้นๆมาพอสมควร และสามารถที่จะสร้างรากฐานความมั่นคงในการดำรงชีวิตได้ สำหรับชุมชนไร่อ้อยแล้ว การทำมาหากินที่คนในชุมชนยอมรับว่าจะนำพาไปสู่รากฐานชีวิตที่มั่นคง ได้แก่ การผลิตที่มีความหลากหลายตามบริบทของชุมชน ดังเช่น การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เลี้ยงวัวนม วัวเนื้อ ปลูกกุหลาบ ดาวเรือง การเลี้ยงหมู เนื่องจากการผลิตที่มีความหลากหลายจะสามารถช่วยลดภาวะความเสี่ยงจากการขายผลผลิตแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ยังมีแบบแผนการผลิตที่ทำให้ผู้ผลิตได้รับผลผลิตหมุนเวียนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงวัวเนื้อ วัวนม ข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งสามารถเรียนรู้ในอันที่จะได้รับผลผลิตตลอดปีได้ คุณสมบัติของผู้กู้เงินที่มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในการทำมาหากิน สะท้อนให้เห็นในคำสัมภาษณ์ที่ว่า "*...ถ้าเอาไปแล้วมีปัญญาใช้ก็เอา พวกลูกบ้านก็ตั้งกรรมการกันเองแล้วพิจารณาว่าคนนี้สมควรได้เท่าไหร่ มีใช้คืนไหม มีงานทำหรือหลักลอย พวกจรจัดเขาก็ไม่ให้ เพราะเอาไปแล้วไม่ได้ใช้...*" นอกจากนี้การกู้เงินโดยอาศัยการเรียนรู้ในการจัดการผลผลิตเพื่อให้ได้รับผลผลิตอย่างต่อเนื่องพอเพียง และสามารถนำเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้านได้ ยังปรากฏให้เห็นในคำสัมภาษณ์ที่ว่า "*...การที่เค้าให้กู้เค้าดูคนทำกิน อย่างเราปลูกข้าวโพดหวานปีหนึ่งปลูกได้ 4 ครั้ง เราก็มีทุนมาแทนตรงนี้เค้าก็ให้กู้...*"

ความเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงในการทำมาหากินของคนในชุมชนเข้ากับการพิจารณาให้เงินทุนจึงนำไปสู่การเรียนรู้ของคนในชุมชนในภาพรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ไม่สนใจการทำงานเล่นการพนัน ให้หันกลับมาพิจารณาวิถีชีวิตของเพื่อนบ้านในชุมชนที่พยายามจะใช้ประโยชน์จากทุนที่รัฐให้กู้สำหรับการสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต

ความรับผิดชอบด้านการเงิน ด้วยระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มี

ความคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี ทำให้คนในชุมชนรู้จักถึงลักษณะของเพื่อนบ้านในชุมชน แนวคิดการจัดแยกประเภทคนโดยการสร้างชุดของกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความรับผิดชอบมิได้เป็นสิ่งใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อมีระบบกองทุนหมู่บ้าน หากแต่ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ความรับผิดชอบที่เป็นความมุ่งหวังของคนในชุมชนเป็นความรับผิดชอบในมิติของการดำรงชีวิตที่แสดงให้เห็นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ ความรับผิดชอบต่อครอบครัว ความรับผิดชอบต่อชุมชน เช่น ในกรณีของการเอาแรงกันในการทำนา เกี่ยวข้าว และจากความรับผิดชอบในการทำมาหากิน และระบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งหมายถึงในยุคปัจจุบันที่ชุมชนได้ก้าวเข้ามาสู่ยุคแห่งการพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจ จึงก่อให้เกิดการเรียนรู้ในอันที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตดั้งเดิมให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นจึงได้นำคุณลักษณะของความรับผิดชอบของคนเชื่อมโยงเข้ากับการจัดการด้านการเงิน อันมีนัยยะถึงความอุตสาหะต่อการทำมาหากินเพื่อสร้างรายได้สำหรับนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต การที่คนมีศักยภาพในการแสวงหารายได้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าเป็นสิ่งสำคัญที่ถูกอธิบายภายใต้ชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์กองทุนหมู่บ้านของชุมชน เพราะคนในชุมชนที่เป็นผู้ร่างระเบียบ กฎเกณฑ์นี้มีความเชื่อเบื้องหลังว่าหากคนมีความรับผิดชอบด้านการเงินในครอบครัวหรือในการดำรงชีวิตแล้ว บุคคลนี้ก็น่าที่จะมีความรับผิดชอบต่อชุมชนในอันที่จะใช้เงินที่กู้มาให้เป็นประโยชน์ และส่งคืนเงินตรงตามเวลาและตามจำนวนที่กำหนดโดยมิสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ความสมบูรณ์ของสุขภาพกายและจิต วิถีชีวิตของการเป็นชาวไร่ที่ต้องอาศัยความอดทนของแรงกาย และแรงใจในการทำงาน นำมาซึ่งการให้ความสำคัญของการมีร่างกายที่แข็งแรง และการมีจิตใจที่สมบูรณ์ คุณลักษณะของความสมบูรณ์ของสุขภาพกายและจิตจึงถูกเชื่อมโยงเข้ากับความสามารถในการทำงานหรือความสามารถในการทำมาหากิน ซึ่งหมายถึงว่าคนที่ร่างกายและจิตใจที่ไม่สมบูรณ์ก็จะมีประสิทธิภาพของการทำงานน้อยกว่าคนโดยทั่วไป ด้วยระบบความคิดดังกล่าวนำไปสู่วิถีของการพิจารณาให้เงินกู้แก่คนที่มีคุณลักษณะดังกล่าวในอีกลักษณะหนึ่งกล่าวคือ ในการให้เงินกู้แก่ผู้ที่ถูกมองว่ามีสภาพร่างกายและจิตใจที่ไม่สมบูรณ์ จะต้องมีการพูดคุยปรึกษาหารือ กันระหว่างคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และมีการพูดคุยกับผู้ที่ประสงค์จะกู้เงินเพื่อหาวิธีที่จะให้ผู้มีความประสงค์จะกู้เงินได้กู้เงินเพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอย่างแท้จริงและไม่มีปัญหาเมื่อครบกำหนดเวลาของการคืนเงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้กู้เงินในจำนวนที่คิดว่าผู้กู้มีความสามารถในการใช้คืนเงินได้ นอกจากนี้ในการพิจารณาคุณลักษณะของผู้กู้เงินในลักษณะของความสมบูรณ์ของสุขภาพกายและจิตแล้วยังสามารถเชื่อมโยงไปสู่.ความมานะและตั้งใจจริงใน

การทำงาน ด้วยการพิจารณาดังกล่าวของชุมชน จึงมีผลให้ผู้ที่ถูกมองว่าเป็นผู้มีร่างกาย จิตใจที่ไม่สมบูรณ์ก็สามารถเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านได้ ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ของประธานกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งว่า "*...ขาเดินกะเผลกนี่ก็ได้กู้หมด เพราะเขาทำกิน ก็รับจ้างนะ รับจ้างไปเรื่อย ถึงเวลาเขาก็เงินใช้นะ...*"

ด้วยระบบคิดแห่งการมองว่าเงินกองทุนหมู่บ้านในฐานะชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ที่รัฐเข้ามาจัดกระทำกับชุมชน มีผลให้ขอบเขตการรับรู้ และการบริหารจัดการเงินทุนดำเนินไปอย่างเคร่งครัดและอยู่ภายใต้วิถีการกำหนดความคิดของคนกลุ่มน้อยในชุมชน ทั้งนี้เพื่อรักษาระเบียบ กฎเกณฑ์ที่รัฐกำหนดอย่างเคร่งครัด ด้วยการรับรู้ต่อกองทุนหมู่บ้านดังกล่าวทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่มีหน้าที่เป็นเพียงผู้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าท้องตลาดและเป็นผู้ที่ต้องรักษากฎเกณฑ์ด้วยการใช้คืนเงินตามจำนวนและเวลาอย่างเคร่งครัด

สำหรับการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านในชุมชนไร่ข้าวโพดเริ่มขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2544 โดยเริ่มจากการเผยแพร่ข่าวสารผ่านหอกระจายข่าวของผู้นำชุมชน และบางส่วนก็เป็นการพูดคุยกันของคนในชุมชนที่ได้รับข่าวสารนี้มาก่อน การจัดประชุมเพื่อรับสมัครสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชี้แจงแนวคิดดังกล่าวแก่คนในชุมชนเริ่มขึ้นในปีและเดือนเดียวกันในช่วงเวลากลางคืน ทั้งนี้เพื่อเอื้อให้กับผู้เลี้ยงวัวนมที่ต้องดำเนินภารกิจทั้งวัน กระทั่งเสร็จสิ้นภารกิจประมาณเวลา 19.30 น. การประชุมและรับสมัครสมาชิกกองทุนหมู่บ้านจึงเริ่มขึ้นท่ามลกางความสนใจของคนในชุมชนในอันที่จะร่วมเรียนรู้ถึงการนำทุนเงินตรามารใช้ประโยชน์

การประชุมดังกล่าวเพื่อรับสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและกำหนดอัตรการกู้เงิน พร้อมทั้งอัตราดอกเบี้ย เวลาแห่งการชำระเงินคืน นอกจากนี้ในการประชุมดังกล่าวสิ่งสำคัญนอกเหนือจากการรับสมัครสมาชิก การกำหนดอัตราเงินกู้ ดอกเบี้ย และเวลาของการชำระคืนแล้ว ยังมีการเชิญผู้มีความรู้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และผู้เลี้ยงวัวนมมาร่วมพูดคุย ปรึกษาร่วมกับสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งนับว่าเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของการร่วมคิดว่าหากได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านในจำนวน 10000 บาทแล้วจะนำมาใช้ประโยชน์อย่างไรจึงจะสามารถได้รับดอกผลเพิ่มขึ้นและสามารถมีเงินใช้คืนตามระยะเวลาที่กำหนด นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้ที่จะวางแผนการกู้เงินเพื่อเพิ่มผลผลิตในรอบปีถัดไป ด้วยระบบการเรียนรู้ในการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านร่วมกันทั้งในระดับการจัดสรรเงิน การนำเงินที่ได้รับมาสร้างสรรค์ให้เกิดคุณค่า จึงมีผลให้คนในชุมชนเกิดความมั่นใจต่อการใช้เงินกองทุนหมู่บ้าน

ด้วยระบบคิดแห่งการมองว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นเงินที่รัฐจัดสรรให้หมุนเวียนภายในชุมชนช่วยเหลือด้านการทำมาหากินของคนในชุมชน จึงมีผลให้คนในชุมชนมีความกล้าที่จะแสดงวิธีคิด

เสนอประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเองเพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดการนำทุนเงินตรามาใช้ดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า ซึ่งหมายถึงว่าการที่คนในชุมชนมิได้รู้สึกว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเป็นชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ของรัฐ หากแต่เป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ที่คนในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นอย่างสอดคล้อง เหมาะสมกับทุนชุมชน ดังนั้นทุนเงินตราดังกล่าวน่าจะเป็นที่สำคัญตตัวหนึ่งที่จะเข้ามาสนับสนุน ส่งเสริมมิติการดำรงชีวิตของคนในชุมชนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

แม้ว่าทั้งสองชุมชนจะมีระบบคิดในการมองกองทุนหมู่บ้านที่มีความแตกต่างกัน และมีผลให้กระบวนการบริหาร จัดการกองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างกัน แต่ถึงกระนั้นก็ตามการใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านก็ยังเป็นสิ่งที่ถูกปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ให้ทุนเงินตราดังกล่าวมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้าน

การใช้ประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้าน

การกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบปีที่ 1 และรอบปีที่ 2 ของชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อที่จะสร้างสรรค์ทุนเงินตราให้มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต ดังนั้นในกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงทำให้เกิดการเรียนรู้ในสามมิติที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

มิติแรก การเรียนรู้เพื่อขยายฐานอาชีพเดิม การเรียนรู้ในมิตินี้เป็นการเรียนรู้โดยอาศัยพื้นฐานการผลิตเดิม ซึ่งหมายถึงว่าเงินกองทุนหมู่บ้านได้เข้ามาช่วยให้เกิดการขบายฐานการผลิตหรือลดต้นทุนจาการที่ต้องหาแหล่งเงินกู้อื่นที่คิดอัตราดอกเบี้ยที่สูงกว่า ในด้านการขยายฐานการผลิตเป็นสิ่งที่สามารถทำได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากการมีทุนความรู้เดิมเป็นหลักและอาศัยทุนเงินตรามาส่งเสริมในเรื่องของการเพิ่มจำนวนผลผลิต การซื้อปุ๋ย อาหารสัตว์ เมล็ดพันธุ์ การขยายโรงเรือน ซ่อมแซมพื้นที่ทำการเกษตร เป็นต้น ประโยชน์ของเงินกองทุนหมู่บ้านที่ส่งเสริมการขยายฐานการผลิต แสดงให้เห็นในคำสัมภาษณ์ของชาวไร่อ้อยท่านหนึ่งว่า *“...มันช่วยให้เราใส่ปุ๋ยได้เยอะ น้ำใส่ได้บ่อย เรามีเงินจ้างลูกน้องนี่ ปีนี้เราได้ 100 ตัน ปีหน้ากะว่า 80 ตันไม่หย่อนกว่า 80 ปีนี้แล้งมาก ถ้าได้น้ำฝนมาจะต่อยอดไปอีก...”* สำหรับคุณค่าในแง่ของการลดต้นทุนในการผลิตนั้น ชาวไร่ท่านหนึ่งกล่าวว่า

“...คนเราอยากทำไม่มีทุน ไม่มีโอกาส มองได้ แต่ทำไม่ได้

ที่นี้เงินมาช่วยเขาทำได้ เดี๋ยวนี้ต้องมีทุนทุกอย่าง
ถ้าไม่มีทุนก็ไม่มีโอกาส เดี๋ยวนี้ไปกู้เขาดอกร้อยละเท่าไหร่
ไม่คุ้มกับดอกเค้า เมื่อก่อนกู้เขาที่หมดไปแปลงหนึ่ง
ไม่คุ้มกับดอกเค้า เมื่อก่อนกู้เขาที่หมดไปแปลงหนึ่ง
ดอกตัดที่ไปเป็นแปลงลย บางคนเขายากจนกว่าเรา
ถ้าเราไม่มีทุนเขาก็ไม่ตัดมาให้เรา รถเขาเติมน้ำมัน
ไม่ได้เติมน้ำ ใครเขาจะมาทำให้ก่อนล่ะ...”

การเรียนรู้เพื่อขยายฐานอาชีพเดิมมีผลให้เกิดความมั่นคงด้านอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้ที่เกิดในชุมชน ได้แก่ การนำเงินกองทุนหมู่บ้านที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำไปใช้เป็นทุนสำหรับสร้างผลผลิต โดยเฉพาะการซื้อลูกหมูเนื้อเพิ่ม ซื้อลูกวัวเนื้อ ซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และใช้เป็นค่าแรงงานในการปลูกอ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน มะระ พริก กุหลาบ ดาวเรือง ระบบการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้คนในชุมชนมีความมั่นใจและมีกำลังใจในการทำมาหากิน

มิติที่สอง การเรียนรู้เพื่อสร้างอาชีพใหม่ การสร้างอาชีพใหม่ภายในชุมชนเกิดขึ้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์กับบริบทภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนและความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านใกล้เคียง ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ได้แก่ ผืนดิน ป่าไม้ และการมีความรู้เดิมในอันที่จะเรียนรู้เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการทำมาหากินในแบบแผนใหม่ ซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันในเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีวิต

การเรียนรู้เพื่อสร้างอาชีพใหม่ มีเงื่อนไขที่เป็นแรงผลักดัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดขึ้นของตลาดรับซื้อผลผลิต และความสะดวกในเรื่องการขนส่งผลผลิตไปขายยังตลาดรับซื้อ สำหรับการเกิดขึ้นของชุดความรู้และโรงงานรับซื้อผลผลิตที่มีความหลากหลายทำให้คนในชุมชนมีความสนใจและมีความพยายามที่จะเรียนรู้เพื่อเป็นหนทางหนึ่งในการเพิ่มรายได้แก่ครอบครัว หากแต่อาชีพใหม่เหล่านี้เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยทุนเงินตราจำนวนหนึ่ง ดังนั้นการเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นการเรียนรู้ในการที่จะหาแหล่งเงินตราที่มีอัตรดอกเบี้ยต่ำเพื่อลดต้นทุนการผลิต สืบเนื่องมาจากการที่คนในชุมชนต่างก็ต้องลงทุนในระบบการผลิตเดิมที่ตนเองมีประสบการณ์และกระทำมาก่อนหน้านี้แล้ว หากต้องลงทุนในกิจกรรมใหม่ก็ควรจะเป็นการลงทุนที่ทำให้คนในชุมชนไม่รู้สึกถึงการมีภาระผูกพันที่ต้องมีภาระมากจน

เกินไป ดังนั้นทุนในรูปเงินกู้ของกองทุนหมู่บ้านจึงได้รับการพิจารณา ไตร่ตรองจากผู้ที่ต้องการสร้างอาชีพใหม่ว่าน่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่มีความสำคัญสำหรับการเป็นพื้นฐานในการสร้างอาชีพใหม่

การเรียนรู้เพื่อสร้างอาชีพใหม่ เป็นสิ่งที่ผู้เรียนรู้มีความเชื่อมั่นว่าสามารถนำไปสู่ความมั่นคงในการดำรงชีวิต เนื่องจากก่อนที่จะคิดทำอาชีพใหม่ คนในชุมชนได้มีการหาประสบการณ์ของอาชีพแต่ละประเภททั้งจากผู้ที่มีประสบการณ์ จากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และการสืบค้นถึงความต้องการของตลาด อาชีพใหม่ที่หลายครอบครัวมองเห็นว่าน่าจะเป็นแนวทางสำหรับการมีรายได้เพิ่มขึ้น และมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณในอนาคต วิธีคิดเช่นนี้ปรากฏในคำสัมภาษณ์ของชาวไร่ท่านหนึ่งที่ได้กู้เงิน และนำมาเลี้ยงวัวเนื้อเพิ่มเติมจากการทำไร่ที่ว่า

> *"...จะบุกวัวแล้ว เพราะเห็นที่เค้าเลี้ยงๆวัว เค้าบุกวัว มันดีตอนนี้ คนจนนะ สามารถกู้เงินได้ ก็กู้ 20000 ถ้ากู้ได้ระยะยาวอีกหน่อย ได้ซักระยะ 2 ปี คนจนก็กู้ได้สบายเลย ซื้อวัวตัวผู้ตัว ตัวเมียตัว พอถึง 2 ปี เขาขายตัวผู้ ตัวเมียยังแพร่พันธุ์ต่อไปได้ พอเขาส่งไป ถ้าเขากู้ขึ้นมาใหม่ เขาก็ต้องซื้อตัวผู้ตัว ตัวเมียตัว ตัวผู้ก็หมุนไปได้ทุกรอบอยู่แล้ว ผมก็เหมือนเอาเงินไปฝากไว้กับวัวหมด..."*

การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจประเภทวัวเนื้อเพิ่มเติมจากการทำไร่นับว่าเป็นอาชีพใหม่ของคนในชุมชน เพื่อให้มีรายได้อย่างต่อเนื่อง เนื่องมาจากระบบการผสมพันธุ์วัวจะทำให้จำนวนวัวเพิ่มมากขึ้น ซึ่งหมายถึงรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นด้วยจากการขายผลผลิตทั้งวัวขุนและลูกวัว

มิติที่สาม การเรียนรู้เพื่อจัดการกับความจำเป็นเฉพาะเรื่อง ความแตกต่างของวิถีการดำรงชีวิตในแต่ละครอบครัวมีผลให้ความจำเป็นของครอบครัวในเรื่องของการใช้เงินย่อมที่จะมีความแตกต่างกัน ดังนั้นเงื่อนไขในการใช้เงินตราสำหรับเรื่องเฉพาะจึงเป็นเรื่องที่น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้เงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขด้านการศึกษาของบุตร ด้วยการมีระบบคิดที่ว่าการศึกษาความรู้วิชาการสมัยใหม่จะทำให้ผู้ศึกษาดำรงอยู่ในฐานะของผู้มีความรู้ (ผู้มีการศึกษา) ซึ่งมีสถาบันการศึกษาต่างๆให้การรับรอง และการศึกษาดังกล่าวคนในชุมชนยังให้ความเชื่อมั่นว่าจะทำให้ผู้ศึกษามีงานทำที่มั่นคง มีรายได้ในรูปของเงินเดือนที่มีความแน่นอน

ดังนั้นการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการเป็นทุนการศึกษาแก่สมาชิกในครอบครัวจึงมีความจำเป็น ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ที่ว่า *"...กู้ให้ลูกไปเรียน ป.ว.ช. ป.ว.ส. จะได้มีอาชีพ มีรายได้ ก็อยากให้เรียนสูงๆ เราทำได้ ทำไหวก็ทำ..."* เงื่อนไขเฉพาะด้านการศึกษานับ

ว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนในชุมชน จึงนำไปสู่การลงทุนด้านการศึกษา ด้วยหวังว่าเมื่อลูกจบการศึกษาและจะสามารถมีอาชีพ หน้าที่การงานที่ดี และสามารถแบ่งเบาภาระของครอบครัวได้

ระบบคิดเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่างก็เป็นความพยายามในอันที่จะเรียนรู้ในการที่จะนำทุนเงินตราที่รัฐหยิบยื่นให้ในรูปของกองทุนหมู่บ้านมาผสานกับทุนชุมชน ทั้งทุนที่เป็นระบบความรู้ ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และระบบความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมภายในชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอ

ด้วยแนวดำเนินการของรัฐเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยการจัดสรรเงินทุนแก่หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1,000,000 บาท เพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน ส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง และมุ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ในอันที่จะคิดแก้ไขปรับปรุง เสริมสร้างศักยภาพในอันที่จะดำรงชีวิตภายใต้วิถีแห่งเศรษฐกิจพอเพียง แนวดำเนินการดังกล่าวมีผลให้ชุมชนสามารถบริหาร จัดการเงินทุนภายใต้เงื่อนไขวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเพื่อให้ทุนเงินตราดังกล่าวได้ก่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

การดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านได้เข้ามาสู่ชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2544 ตามระเบียบหรือนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ซึ่งมีผลให้ชุมชนต่างต้องศึกษา เรียนรู้ทั้งในส่วนที่เป็นหลัก

การ ตลอดจนแนวดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ที่กำหนด หากแต่ภายใต้ข้อกำหนดของรัฐได้มีผลต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชนในอันที่จะร่วมคิด ร่วมพิจารณา วางแผน เพื่อสอดประสานระเบียบ แบบแผนที่รัฐกำหนดให้มีความผสมกลมกลืนกับรากฐานของการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ความรู้ กฎเกณฑ์ชุดใหม่นี้มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตอย่างแท้จริง

งานวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้เป็นการศึกษาถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านว่ามีผลอย่างไรต่อระบบความรู้ ความคิด อุดมการณ์ของชุมชนหรือที่เรียกว่าทุนของชุมชน ซึ่งทุนชุมชนนี้เป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นตามสภาพ บริบทของแต่ละชุมชน ดังนั้นทุนของชุมชนจึงมีลักษณะของความหลากหลาย ดังนั้นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของการสะสมของทุนชุมชนซึ่งเป็นผลมาจากกองทุนหมู่บ้าน จึงต้องศึกษาเกี่ยวกับทุนของชุมชนซึ่งมีมาแต่เดิมในยุคที่คนในชุมชนยังมีการเรียนรู้แบบหากิน หาอยู่ ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร และเมื่อรัฐมีแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่มุ่งเน้นการพัฒนาในภาคเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมเป็นหลัก แนวทางการพัฒนาดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อทุนของชุมชน ตลอดจนกระบวนการปรับตัวของชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ และเมื่อรัฐมีแนวดำเนินการเรื่องกองทุนหมู่บ้าน แนวทางดังกล่าวได้ส่งผลต่อการปรับตัวของชุมชนอย่างไร

กาศึกษาในประเด็นดังกล่าว จึงเป็นการศึกษาที่มีการสืบค้นตั้งแต่ การเรียนรู้ของชุมชนในอดีต ในยุคที่ชุมชนยังมีการเรียนรู้แบบหากิน หาอยู่ ว่ามีฐานคิดเป็นอย่างไร มีกระบวนการสร้างความรู้เป็นอย่างไร จึงทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ และเมื่อรัฐดำเนินแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ส่งผลต่อทุนของชุมชนอย่างไร เมื่อเกิดแนวนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน แนวดำเนินการดังกล่าวมีผลต่อการสะสมทุนของชุมชนอย่างไร ด้วยประเด็นของการศึกษาดังกล่าว จึงนำไปสู่กระบวนการในอันที่จะสลายความซับซ้อน เพื่อให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ ประสบการณ์ ฐานคิดของชุมชน ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้ของคนในชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษาในส่วนนี้ เป็นการสืบค้นถึงการดำรงชีวิตของคนในชุมชนในยุคการหากิน หาอยู่ ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยอาศัยการศึกษาแบบย้อนประสบการณ์เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ระบบความรู้ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ และผลของการเรียนรู้ที่มีต่อชุมชน ซึ่งมีข้อเสนอดังนี้

1. ในช่วงที่คนในชุมชนยังดำรงชีวิตแบบหากิน หาอยู่ โดยการใช้ชีวิตร่วมกับสภาพธรรมชาติ ก่อนที่จะได้รับกระแสการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ชุมชนมีการสร้างระบบความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งภายใต้บริบทของการดำรงชีวิต ระบบความรู้ดังกล่าวจึงเป็นระบบความรู้ที่มีคุณค่าและมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ชุดความรู้ที่สร้างขึ้นจึงมีความหลากหลาย ครอบคลุมในทุกมิติของการดำรงชีวิต อาทิ ระบบความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน ระบบความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพและความปลอดภัย ระบบความรู้เกี่ยวกับสุนทรียะ ระบบความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นต้น ระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างขึ้นอย่างสอดประสานกับบริบทภายใต้เงื่อนไขของการดำรงชีวิต มีผลให้คนในชุมชนดำรงอยู่ในฐานะของผู้สร้างความรู้ ที่มีอิสระในอันที่จะสร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนความรู้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน โดยที่มีต้องอาศัยหรือพึ่งพิงความรู้จากภายนอก

2. ระบบความรู้ของชุมชนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง หรือบริบทในวิถีชีวิต ทั้งในส่วนที่เป็นสภาพธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง ตลอดเวลา ในลักษณะของการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยที่คนในชุมชนต่างเรียนรู้ในอันที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน การทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน การแก้ไขปัญหาร่วมกัน จึงมีผลให้การส่งต่อความรู้ สร้างสรรค์ความรู้ดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยที่ไม่มีการกำหนดเกี่ยวกับคุณสมบัติเฉพาะของผู้ถ่ายทอดความรู้ ในการเรียนรู้ร่วมกันเป็นการเรียนรู้ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร และมีความถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างกัน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงมิได้มีแบบแผนเฉพาะ หากแต่เป็นการเรียนรู้ที่ขึ้นอยู่กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน

3. ระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต มีผลให้การดำรงชีวิตของคนในชุมชนบรรลุต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น ดังนั้นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิต เพื่อให้มีชีวิตที่สมบูรณ์ มีคุณค่า ทั้งในมิติ

ของความมั่นคงในการดำรงชีวิต ความปลอดภัย และการมีชีวิตที่ดีงาม ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นอย่างมีศักดิ์ศรี ระบบความรู้ซึ่งรวมถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นทุนสร้างสรรค์ของชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนไม่น้อยกว่าทุนทางธรรมชาติซึ่งเป็นทุนพื้นฐานที่คนต้องพึ่งพาอาศัย

4. นอกจากชุมชนจะทำหน้าที่ในการสร้างสรรค์ ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความรู้ในการดำรงชีวิตของชุมชน ภายในชุมชนยังประกอบด้วยสถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่เฉพาะในการบ่มเพาะ ถ่ายทอดความรู้อื่นๆด้วย ซึ่งได้แก่ วัด และโรงเรียน โดยวัดทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศีลธรรม จรรยา มารยาท เพื่อบ่มเพาะให้คนในชุมชนเป็นคนดีตามแบบแผนวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน สำหรับโรงเรียนมีหน้าที่อบรม ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภาษาหนังสือเพื่อให้คนในชุมชนมีความสามารถในการอ่าน เขียนเบื้องต้น และสามารถติดต่อกับสังคมภายนอกได้

ผลแห่งแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่มีต่อการดำรงชีวิตและทุนของชุมชน

การสืบค้นเพื่อคลี่คลายถึงฐานคิดในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและทุนของชุมชนในช่วงที่รัฐดำเนินแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยอาศัยการศึกษาย้อนประสบการณ์ของคนในชุมชนนับแต่ยุคแรกของการเริ่มดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศ สืบเนื่องมาสู่ยุคปัจจุบันที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากแนวทางการดำเนินนโยบายดังกล่าวของภาครัฐ โดยมีข้อเสนอดังนี้

1. การเริ่มต้นดำเนินแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยการมุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรมเป็นหลัก มีนัยสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนในอันที่จะเปิดรับความรู้จากภายนอก อันเป็นความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามาในรูปของสถาบันการผลิตและเผยแพร่ความรู้ ผู้เชี่ยวชาญที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ นอกจากนี้ยังมีระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการโดยการให้ทุนแก่ชุมชน ทั้งในรูปของทุนเงินตรา ปุ๋ย พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เทคโนโลยีในการผลิต ฯลฯ ซึ่งรัฐและระบบโรงงานอุตสาหกรรมเป็นผู้บริหารจัดการทุนดังกล่าวโดยมีเงื่อนไขที่เป็นข้อผูกมัดต่อชุมชน และการเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐานของรัฐภายในชุมชน ได้แก่ โรงเรียน ถนน ไฟฟ้า แนวดำเนินการของการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ก้าวเข้ามาสู่ชุมชน และมีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบคิดของชุมชน โดยเริ่มมุ่งให้ความสำคัญต่อเงินตรา ความสะดวก รวดเร็วของเทคโนโลยีในการผลิต รวมถึง

ระบบการศึกษาแผนใหม่ในอันที่จะเป็นสื่อกลางนำพาให้ชุมชนเข้าสู่ระบบของการพัฒนาเศรษฐกิจและความเป็นเมืองได้อย่างรวดเร็ว

2. ความเข้มข้นของแนวทางการพัฒนาประทศไปสู่ความทันสมัยได้ทวีขึ้นด้วยชุดของระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ที่เข้ามากำกับระบบคิด วิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดให้ลูกหลานของคนในชุมชนต้องเข้ารับการศึกษาในระดับประถมศึกษาที่รัฐจัดขึ้นอันเป็นการศึกษาที่มีแบบแผนเฉพาะ และการศึกษาในระบบโรงเรียนดังกล่าวได้ขยายขอบเขตของการเข้ารับการศึกษาในช่วงปัจจุบันเป็นเวลา 9 ปี ชุดความรู้ที่สอนกันในโรงเรียนล้วนเป็นความรู้ที่ถูกกำหนดเป็นระเบียบ แบบแผนในรูปของหลักสูตร ที่ถูกออกแบบโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา ชุดความรู้ดังกล่าวเป็นชุดความรู้ที่ตอบสนองต่ออุดมการณ์ของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ดังนั้นความรู้ที่ผู้เรียนได้รับจึงเป็นความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับแบบแผนการดำรงชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ขณะเดียวกันในภาคการผลิตสมัยใหม่ก็มีการขยายตัวสูงขึ้นด้วยการเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม ที่พร้อมจะดูดซับแรงงานจากภาคชนบทเข้าสู่การเป็นแรงงานในในภาคอุตสาหกรรม สำหรับในชุมชนเองก็ยังมีหน่วยงานของรัฐซึ่งจัดตั้งในรูปสถาบันที่ทำหน้าที่เฉพาะในการผลิตเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรแผนใหม่แก่คนในชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรถูกกำหนดให้เป็นผู้มีหน้าที่ดูแลระบบการผลิตในภาคการเกษตรของชุมชน ทั้งในด้านการให้ความรู้ เทคโนโลยีในการผลิต การดูแลรักษาผลผลิต ด้วยชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เข้ามาสู่ชุมชนในรูปสถาบัน ผู้เชี่ยวชาญ ชุดความรู้ ได้มีผลต่อระบบความรู้ ความสัมพันธ์ แบบแผนการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งแต่เดิมเป็นระบบความรู้ที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้ ปรับเปลี่ยนความรู้ภายใต้เงื่อนไขของการดำรงชีวิต ให้มุ่งไปสู่ระบบการพึ่งพิงความรู้และเชี่ยวชาญจากภายนอก เนื่องจากความรู้ที่ได้รับจากระบบการศึกษา สถาบันต่างๆเป็นความรู้ที่มุ่งตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ซึ่งหมายถึงการดำรงชีวิตภายนอกชุมชน ดังนั้นชุดความรู้ดังกล่าวจึงเป็นชุดความรู้ที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

3. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยดำรงอยู่ในลักษณะของความเสมอภาคโดยมีมิติพื้นฐานของความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร และการมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ปรับเปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์ในลักษณะของการให้ความสำคัญแก่การเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ และการเป็นผู้รอรับความรู้ที่ต้องพึ่งพิงความรู้จากภายนอกที่ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเป็นผู้ส่งต่อความรู้ การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่ถูกกำหนดจากภายนอกทั้งใน

ด้านเป้าหมาย ตัวความรู้ และผลที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้เรียนมิได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้ ปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ความรู้ให้สอดคล้องกับมิติในการดำรงชีวิต

4. ด้วยชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ ความรู้ที่ถูกกำหนดจากภายนอกเพื่อสนองตอบต่ออุดมการณ์ของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม มีผลให้เกิดการแยกขาดของระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การละเลยต่อระบบความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิต เพื่อเข้าสู่ระบบการผลิตที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และการเข้ามาสู่ระบบการศึกษาแผนใหม่ ซึ่งในกระบวนการที่ชุมชนมุ่งเข้าสู่การพัฒนาระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ชุมชนต่างได้รับผลจากกระบวนการพัฒนาดังกล่าวในหลายรูปแบบ อาทิ การเสียเปรียบในกระบวนการผลิตต่อนายทุน การดูดซับแรงงานจากชุมชนสู่ระบบเศรษฐกิจ ความสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ความสูญเสียดังกล่าวเป็นความสูญเสียที่ชุมชนมิสามารถต้านทานได้ ซึ่งความสูญเสียดังกล่าวหมายถึงความสูญเสียต่อมิติการดำรงชีวิตของชุมชน ดังนั้นชุดของระเบียบ กฎเกณฑ์ ความรู้ซึ่งมากับการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงบั่นทอนศักยภาพซึ่งเป็นทุนชุมชนเดิมทั้งทุนทางธรรมชาติ และทุนสร้างสรรค์ของชุมชน อันได้แก่ ระบบความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

เงื่อนไขแห่งประสบการณ์ของชุมชนที่ได้เผชิญต่อแนวนโยบายของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม ซึ่งเป็นมิติที่แยกขาดออกจากการดำรงชีวิตของคนในชุมชน มีผลให้คนในชุมชนต่างมองเห็นภาพประสบการณ์แห่งความสูญเสีย อันนำไปสู่ระบบความคิดว่าจะทำอย่างไรจึงจะทำให้เกิดการดำรงอยู่ของชุมชน ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงมิติในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ระบบความรู้ของชุมชน อันเป็นศักยภาพของชุมชน จึงนำไปสู่คำถามสำคัญที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะใช้ศักยภาพดังกล่าวให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ดังนั้นการหล่อหลอมอุดมการณ์ของชุมชนจึงถูกสรรค์สร้างขึ้นเพื่อผลแห่งการพึ่งตนเองของชุมชน ด้วยอุดมการณ์ดังกล่าวมีผลให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายในการดำรงชีวิต มีกระบวนการเรียนรู้ ปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ความรู้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทเพื่อนำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชน ข้อเสนอแห่งกระบวนการเรียนรู้ ปรับเปลี่ยน สร้างสรรค์ความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน มีดังนี้

1. การแสวงหาความรู้จากภายนอกเพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน การที่ชุมชนมีอิสระในการกำหนดเป้าหมายในการดำรงชีวิต ชุมชนจึงเรียนรู้ที่จะพิจารณา เลือกสรร กลั่นกรองความรู้ที่ได้รับจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า การปลูกพืชไร่เพื่อการค้า เพื่อนำความรู้เหล่านี้มาปรับใช้ให้มีความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพบริบทของชุมชน เพื่อสรรค์สร้างเป็นชุดความรู้ที่มีความสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต

2. การลองผิดลองถูกเพื่อหาความรู้ที่ปฏิบัติได้ เมื่อชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายในการดำรงชีวิต ดังนั้นชุมชนจึงมีอิสระที่จะเรียนรู้ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทดลองฝึกปฏิบัติจริงจากการสร้างความสัมพันธ์กับคนนอกชุมชนเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์กับธรรมชาติด้วยการทดลองนำพืชที่เหลือจากการผลิตมาใช้เป็นอาหารสัตว์ เพื่อลดต้นทุนการผลิต เมื่อผลปรากฏว่าคุณภาพผลผลิตจากสัตว์มีคุณภาพสูงขึ้น ความรู้ชุดนี้จึงถูกแพร่กระจาย เรียนรู้เพื่อใช้ประโยชน์ภายในชุมชน ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากการปฏิบัติจริงภายใต้บริบทของชุมชนจึงเป็นความรู้ที่นำพาชุมชนไปสู่ความมั่นคงในการดำรงชีวิตได้

3. การสร้างความต่อเนื่องของผลผลิต ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มีผลให้เกิดการนำชุดความรู้ใหม่มาประยุกต์ใช้บนพื้นฐานของความมั่นคงในการดำรงชีวิตที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตด้านการเกษตรเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างต่อเนื่องโดยที่มิได้มีผลต่อการทำลายธรรมชาติ หากแต่อาศัยระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในการที่จะจัดการผลผลิตเพื่อการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชน

การเข้ามาของแนวดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งมีแนวทางเพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน การสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนในอันที่จะเรียนรู้ บริหารจัดการเงินทุนเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน แนวดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านดังกล่าวมีผลต่อระบบคิดของคนในชุมชนในอันที่จะเรียนรู้ โดยอาศัยรากฐานของชุมชนเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ ดังนั้นเมื่อรากฐานของแต่ละชุมชน ซึ่งหมายถึงระบบความรู้ อุดมการณ์ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความแตกต่างกัน ดังนั้นการเรียนรู้ในการจัดการกองทุนหมู่บ้านในแต่ละชุมชนก็จะมีความแตกต่างกันตามสภาพ บริบทในการดำรงชีวิต การเรียนรู้ในการจัดการกองทุนหมู่บ้านอย่างสอดประสานกับมิติการดำรงชีวิตของชุมชน มีข้อเสนอดังนี้

1. การเข้ามาของแนวดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งมีแนวทางเพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน การสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนในอันที่จะเรียนรู้บริหาร จัดการเงินทุนเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน แนวดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านดังกล่าวมีผลต่อระบบคิดของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีการมองว่าเงินกองทุนหมู่บ้านทำให้ชุมชนต้องติดบ่วง หรือตกอยู่ในวังวนแห่งหนี้สิน ซึ่งถ้ามีระบบคิดเช่นนี้ ภาพของกองทุนหมู่บ้านก็อาจจะเป็นอีกภาพหนึ่งของการเป็นแหล่งเงินกู้ที่มิได้มีหลักการที่มีความแตกต่างจากแหล่งเงินกู้โดยทั่วไป แต่หากชุมชนมองว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นทุนตัวหนึ่งซึ่งแม้ว่าจะเข้ามาในรูปของเงินตรา แต่หากใช้ทุนเงินตราสำหรับเป็นพื้นที่แห่งการเชื่อมประสาน หรือเชื่อมให้บุคคลในชุมชนได้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งกิจกรรมนี้มิได้เป็นกิจกรรมที่หยุดนิ่งและเลือนหายไป หากแต่เป็นกิจกรรมแห่งชีวิต ซึ่งหมายถึงว่ากองทุนหมู่บ้านมีส่วนอย่างยิ่งในการที่จะทำให้คนในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันในการที่จะทำให้ทุนเงินตราได้เข้ามาเกื้อกูลต่อวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือ ร่วมใจในการที่จะเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิต

2. ด้วยระเบียบ แบบแผนของกองทุนหมู่บ้านที่ได้กำหนดให้ชุมชนตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเพื่อร่วมกันคิด บริหารจัดการเงินทุนร่วมกัน ระเบียบ แบบแผนดังกล่าวสามารถเชื่อมประสานไปสู่ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นทุนเดิมของชุมชนซึ่งเป็นมิติหนึ่งที่มีความสำคัญและเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้เข้ามาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันในการทำมาหากิน นอกจากนี้ยังมีมิติแห่งความเอื้ออาทรในการที่จะให้ความสนใจ และความช่วยเหลือต่อผู้ที่มีความยากลำบาก อันนำไปสู่การพิจารณาร่วมกันว่าจะทำอย่างไรให้ผู้ที่มีความยากลำบากในการดำรงชีวิตได้มีวิถีการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นและมีความสุขขึ้น หากชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และใช้แนวดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านให้เป็นเงื่อนไขของการเชื่อมสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อร่วมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต ก็นับว่าคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ในอันที่จะใช้แนวดำเนินการของรัฐให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยอาศัยฐานรากของชุมชนเป็นพื้นฐาน

3. ความแตกต่างของระบบคิดของคนในชุมชน เป็นมิติหนึ่งที่อาจจะเป็นการจำกัดช่องทางการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้อยู่ภายใต้ระบบคิดของกองทุนหมู่บ้าน กล่าวคือ ด้วยระเบียบ กฎเกณฑ์ของกองทุนหมู่บ้านบางประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องเฉพาะสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลให้ผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านไม่มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นจากงานศึกษานี้จึงมีคำถามสำคัญว่าหากผู้ที่มิได้เป็นสมาชิก

ของกองทุนหมู่บ้านมีความประสงค์จะร่วมกันเรียนร้ในการจัดการกองทุนหมู่บ้าน จะมีการดำเนินการอย่างไร หรือ กฎเกณฑ์ของกองทุนหมู่บ้านสามารถนำไปสู่การเชื่อมประสานแก่สมาชิกในชุมชนอย่างไร

ด้วยระบบคิดของคนในชุมชนที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีความแตกต่างกัน เช่น คนในชุมชนบางท่านยังมีวิธีคิดในการดำรงชีวิตแบบพออยู่ พอกิน มีการปลูกข้าว พืชผัก เลี้ยงปลาในพื้นที่เล็กๆสำหรับการมีอาหารไว้บริโภค และการแบ่งพื้นที่เป็นส่วนเล็กๆให้เช่า เพื่อมีเงินบ้างเล็กๆน้อยๆ สำหรับให้ลูกหลานเพื่อการทำมาหากิน ซึ่งหากบุคคลเช่นนี้ได้เข้ามาร่วมถ่ายทอดประสบการณ์ ระบบความคิด หรือบทเรียนในชีวิตต่างๆ ก็น่าจะทำให้พื้นที่การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ที่สำคัญ

4. กฎเกณฑ์ของกองทุนหมู่บ้านในบางประเด็นเป็นกฎเกณฑ์ที่คนในชุมชนมองว่าไม่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎเกณฑ์ที่กำหนดระยะเวลาของการคืนเงินภายในเวลา 1 ปี ความไม่สอดคล้องของกเกณฑ์กับวิถีการดำรงชีวิตปรากฏในกิจกรรมการทำมาหากิน เช่น การเลี้ยงวัวเนื้อหรือวัวนม ซึ่งธรรมชาติของวัวมีการตั้งท้อง 9 เดือน ก่อนหน้าของการตั้งท้องอาจจะต้องจัดเวลาสำรองสำหรับการดูแลวัวประมาณ 1-2 เดือน ซึ่งหมายความว่าระยะเวลาของการดูแลวัวมีระยะเวลาประมาณ 10-11 เดือน หากต้องการเลี้ยงลูกวัวเพื่อขายสำหรับมีเงินคืนกองทุนหมู่บ้านตามระยะเวลาที่กำหนด ก็ไม่สามารถทำได้ เพราะเหลือเวลาเลี้ยงดูลูกวัวเพียง 1 เดือน ซึ่งหากขายลูกวัวในเวลานั้นก็จะได้ราคาไม่ดี ดังนั้นหากผู้เลี้ยงวัวกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ก็จะยังไม่สามารถนำเงินทุนนั้นมาสร้างดอกออกผลได้ทันเวลาของการใช้คืนเงิน ดังนั้นจึงต้องอาศัยเงินส่วนอื่นหรือเงินทุนส่วนตัวมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ข้อเสนอของคนในชุมชนส่วนใหญ่ คือ การขยายเวลาของการชำระเงินโดยอาศัยพื้นฐานของการทำมาหากินของคนในชุมชนเป็นหลักคิดสำคัญ

การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่อาศัยระบบความรู้ อุดมการณ์ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นพื้นฐาน และนำแนวดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านเชื่อมประสานกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นับว่าเป็นมิติที่สำคัญของชุมชนในอันที่จะใช้พลัง ศักยภาพของชุมชนเพื่อจัดการต่อแนวดำเนินการภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นการเรียนรู้ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนความรู้ เพื่อผลแห่งความสงบสุขและการพึ่งตนเองของชุมชนได้

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา
ดร. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
2	การดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	7
3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย	28
4	การปรับตัวของชุมชนด้วยกระบวนการสร้างคุณค่าและความหมาย	41
5	กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	52

บทที่ 1
บทนำ

อาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ประเทศไทยได้ประกาศเส้นทางการพัฒนาอย่างชัดเจนเมื่อราว 40 ปีที่ผ่านมา ว่าต้องการพัฒนาไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมทันสมัย ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ และชุมชนหมู่บ้านก็มีส่วนร่วมในการรับผลและผลกระทบดังกล่าว ทั้งจากนโยบายและโครงการพัฒนาต่าง ๆ มากมายที่ต้องการผนวกเอาชุมชนเข้าสู่กระแสหลักของการพัฒนาประเทศ และต้องให้การให้ชุมชนดำรงอยู่ในกระแสการพัฒนาดังกล่าว

กองทุนหมู่บ้าน เป็นความหวังครั้งใหม่ทั้งของรัฐและชุมชนที่เชื่อว่าจะช่วยเข้าไปฟื้นฟู (revival) ชุมชน กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนเงินตรากองทุนแรกที่มีความแตกต่างไปจากกองทุนอื่น ๆ ที่เข้าไปปฏิบัติการอยู่ในชุมชนขณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดสรรกองทุนลงไปยังหมู่บ้านโดยตรง และบริหารจัดการโดยองค์กรของชุมชนภายใต้กรอบและแนวทางการปฏิบัติที่รัฐกำหนดเพื่อเป็นแนวทางของชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ นอกจากนี้ ความคาดหวังอีกประการหนึ่ง คือ ต้องการให้กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีความยั่งยืนเป็นทุนหมุนเวียนอยู่ในชุมชนโดยการบริหารจัดการของชุมชน

“ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา” เป็นโครงการวิจัยภายใต้ชุดโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษาว่ากองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปปฏิบัติการอยู่ในชุมชนนั้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทุนและกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรม อย่างไร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพ บริบท เงื่อนไข และปัจจัยของชุมชนหรือทุนชุมชนที่ดำรงอยู่ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป จึงได้นำมาสู่การกำหนดพื้นที่ในการศึกษาวิจัยที่มีสภาพ บริบท เงื่อนไข และปัจจัยในชุมชนที่แตกต่างกันกว่า 50 ชุมชน

พื้นที่ที่ศึกษา

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยภายใต้ชุดโครงการวิจัยดังกล่าว ได้เลือกชุมชนที่เป็นชุมชนท่องเที่ยวและตั้งอยู่บนที่ดอนในบริเวณจังหวัดภาคกลาง และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ผู้วิจัยได้เริ่มต้นการค้นหาชุมชนที่มีลักษณะดังกล่าว โดยการสอบถาม

ข้อมูลพื้นฐานไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานภาคกลางเขต 1 จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งได้ให้ข้อมูลว่ามีชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรี ที่มีลักษณะตรงตามข้อกำหนดในงานวิจัย นอกจากนี้ ททท. ภาคกลางเขต 1 ยังได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านท่องเที่ยวอื่น ๆ อีกหลายแห่ง

ในขั้นต่อมา ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาข้อมูลพื้นฐานในชุมชนแห่งหนึ่งในเขตพื้นที่ของอำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งในเบื้องต้นคาดว่าน่าจะเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย คือ ชุมชนคลองขาว (ชื่อสมมติ) โดยได้ประสานงานเพื่อขอพบและสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้เพียงพอที่จะนำไปสู่การตัดสินใจเลือกพื้นที่วิจัย ซึ่งได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้นำที่มีบทบาทในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน รองประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ประธานกลุ่มทอผ้าและมัดย้อม และชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ชุมชนแห่งนี้เริ่มพัฒนามาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวตั้งแต่เมื่อ ปี พ.ศ. 2538 ลักษณะที่สำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจเลือกชุมชนคลองขาวเป็นพื้นที่วิจัย คือ การเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม ซึ่งหมู่บ้านที่จะพัฒนาไปเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวได้นั้น จะต้องมีวิถีชีวิตที่หลากหลายและมีคุณค่าที่สะท้อนความเป็นชุมชนหมู่บ้าน ที่สามารถรักษาวิถีชีวิตของชุมชนมาได้อย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนเพราะแรงกระแทกจากภายนอก ความหลากหลายดังกล่าวจะให้คำอธิบายที่หลากหลายเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นจากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโจทย์หลักของการวิจัยในครั้งนี้

หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้านในฐานะของนักท่องเที่ยว เพื่อค้นหาคำตอบเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของความหลากหลายของวิถีชีวิตชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชนและผู้นำ

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้ดำเนินตามวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากปรากฏการณ์ทางสังคม

1)การเข้าสู่ชุมชน

ในการเข้าสู่ชุมชน ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือจากผู้นำชุมชนในพื้นที่ ซึ่งได้แก่

ประธานสภาวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวบ้านคลองขาว (ชื่อสมมติ) อาจารย์ประจำโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน และผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประสานงานในพื้นที่ แนะนำวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและการเข้ามาในชุมชนของผู้วิจัยและแก่ชุมชนคลองขาว เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและที่ดีต่อโครงการวิจัย นอกจากนี้ ผู้ประสานงานในพื้นที่วิจัยยังมีบทบาทสำคัญยิ่งในการให้ข้อมูลที่เป็นภาพรวมของชุมชน ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชนได้เป็นอย่างดีก่อนที่จะลงสู่ประเด็นหรือโจทย์การวิจัย รวมทั้งการค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละรายได้สอดคล้องและตรงตามคุณสมบัติที่ผู้วิจัยต้องการ และในหลายกรณีได้ช่วยผู้วิจัยในการตรวจสอบ (testify) ข้อมูลและขยายคำอธิบายที่ได้จากข้อมูลการสัมภาษณ์อีกด้วย

2)การเก็บข้อมูล

2.1) วิธีการเก็บข้อมูล

ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้ได้มาจากการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) การสนทนากลุ่ม (focus group) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นวิธีเก็บข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้ในระยะแรกของการเก็บข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยยังไม่มีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนเพียงพอที่จะมองเห็นโครงสร้างของชุมชนในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการค้นหาความหลากหลายของทุนชุมชนที่ดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงมาในแต่ละช่วงเวลา และได้ใช้การการสัมภาษณ์ระดับลึกเมื่อเป็นประเด็นข้อคำถามที่ผู้ให้ข้อมูลหลักจะต้องมีความเป็นส่วนตัว เช่น สถานภาพทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ตามแนวทางการสัมภาษณ์ (guideline) ซึ่งเป็นข้อคำถามปลายเปิดที่ครอบคลุมประเด็นหลักของการวิจัย

หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดย **การสนทนากลุ่ม** ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มทำนา กลุ่มทอผ้า กลุ่มศิลปินพื้นบ้าน คณะกรรมการท่องเที่ยว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มค้าขายแบบหาบแลก เป็นต้น เพื่อขยายคำอธิบายเดิมที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังใช้**การสังเกตแบบมีส่วนร่วม**ในกิจกรรมของชุมชนอีกหลายครั้ง เช่น งานบวช งานประเพณีทำขวัญข้าว ประเพณีแห่เกวียนวันสงกรานต์ กิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน เป็นต้น

2.2) ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อให้ได้คำอธิบายที่ครอบคลุมปรากฏที่ศึกษา ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้จึง ได้มาจากผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 57 ราย ที่มีคุณลักษณะและสถานะที่หลากหลาย และชื่อผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งชื่อชุมชนในการวิจัยครั้งนี้จะใช้ชื่อสมมติทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ชุมชนและผู้ให้ข้อมูลหลักได้รับผลกระทบจากการวิจัย

	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	เพศ	อายุ (ปี)	กองทุนหมู่บ้าน
ผู้นำชุมชน				
1)	เจ้าอาวาสวัดอินทร์	-	48	-
2)	กำนันชัย (อดีตกำนัน คนที่ 7)	ชาย	87	-
คณะกรรมการท่องเที่ยวบ้านคลองขาว				
3)	ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดอินทร์	ชาย	42	-
4)	อาจารย์มานะ	ชาย	62	-
5)	ผู้ใหญ่ชาตรี	ชาย	41	กู้
6)	อาจารย์ปทุม	หญิง	52	-
7)	อาจารย์มาลี	หญิง	39	-
8)	พี่พรรษา	ชาย	52	-
9)	พี่สมนึก	ชาย	52	-
10)	พี่บังอร (ประธานกลุ่มแม่บ้าน)	หญิง	61	กู้
คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน				
11)	ผู้ใหญ่ชาตรี (ประธานกองทุนหมู่บ้าน ปีที่ 2)	ชาย	41	กู้
12)	ลุงหนูเล็ก (อดีตรองประธาน)	ชาย	62	-
13)	ชลัช (เหรัญญิก)	ชาย	27	กู้
14)	วรรณภา	หญิง	36	กู้
15)	พี่สำเนียง	หญิง	33	กู้
16)	พี่ทิด	ชาย	44	กู้
17)	พี่อุดม	ชาย	47	กู้

18)	พี่ชุมพล	ชาย	52	กู้
19)	พี่สมใจ	หญิง	43	กู้
20)	พี่จิราภรณ์	หญิง	44	กู้
21)	สุนทร	ชาย	29	กู้

ชาวนา

22)	ป้าสมบูรณ์	หญิง	60	กู้
23)	ลุงหิน	ชาย	78	กู้
24)	พี่พัด	ชาย	51	กู้
25)	คุณยายดอกไม้	หญิง	81	กู้
26)	คุณยายยอม	หญิง	76	กู้
27)	คุณยายดี	หญิง	79	-
28)	ลุงน้อม	ชาย	58	กู้
29)	ลุงชิน	ชาย	67	กู้
30)	พี่บุญลือ	ชาย	55	กู้

ทอผ้า

31)	ป้าไม้ (ประธานกลุ่มทอผ้าและมัดย้อม)	หญิง	58	-
32)	คุณยายลัย	หญิง	72	กู้
33)	คุณยายกร	หญิง	77	กู้
34)	ป้าเขียว	หญิง	63	กู้
35)	วรรณภา	หญิง	36	กู้
36)	พี่สุขศรี	หญิง	47	กู้

ทำตาล

37)	ลุงเยี่ยม	ชาย	76	ให้ลูกกู้เผื่อ
38)	พี่จำ	ชาย	33	กู้
39)	ลุงสำราญ	ชาย	63	กู้

ทำขนมโบราณ

40)	ป้าจอม	หญิง	58	-

ผู้ให้ข้อมูลหลัก		เพศ	อายุ (ปี)	กองทุน
ศิลปินพื้นบ้าน				
41)	ลุงลุย	ชาย	76	กู้
42)	ลุงทาย	ชาย	74	กู้
43)	ป้าขนมต้ม	หญิง	62	กู้
44)	ลุงปาย	ชาย	72	กู้
หาบแลก				
45)	ป้าซ่อ	หญิง	64	กู้
46)	ป้าสำรอง	หญิง	67	กู้
47)	ป้าเล็ก	หญิง	55	กู้
48)	พี่เยาะ	หญิง	40	กู้
49)	พี่ (ภรรยา ผญ.สัมฤทธิ์)	หญิง	53	กู้
แหล่งเงินทุนของชุมชน				
50)	เถ้าแก่บุ้ง	ชาย	85	-
51)	คุณอภิสิทธิ์ (ผู้จัดการสหกรณ์การเกษตร)	ชาย	39	-
52)	พี่ศิริรัตน์ (ประธานกลุ่มทอผ้าและเจ้าของร้านผ้าในชุมชน)	หญิง	52	-
53)	ป้าล้วน (เจ้าของร้านผ้าในชุมชน)	หญิง	67	-

บทที่ 2
การดำรงอยู่ของชุมชน
ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

แม้ว่าชุมชนคลองขาวจะเป็นชุมชนภาคกลาง แต่ด้วยข้อกำหนดทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนที่ดอน และไม่มีแห่งน้ำผิวดิน รวมทั้งสภาพฝนฟ้าที่มักประสบภาวะแห้งแล้งอยู่เสมอ ทำให้การประกอบอาชีพหลักของชุมชนคือการทำนามักได้ผลผลิตที่ไม่เพียงพอ “แต่ก่อนอดอยากกว่าจะได้ข้าว ปีนี้ได้ ปีสองแล้ง ได้สองปี ปีสามแล้ง ก็เป็นอยู่ยังงี้ หน้าแล้งน้ำคนก็หมด น้ำให้วัวให้ควายก็ไม่มี ต้องไปหาบน้ำโน้นไกลถึงทุ่งสมอโน้น”

จากข้อกำหนดทางภูมิศาสตร์และสภาพภูมิอากาศ ยังส่งผลให้ชุมชนคลองขาวในอดีตไม่มีความพอเพียงในตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความพอเพียงที่มาจากการเพาะปลูก เนื่องจากไม่สามารถเพาะปลูกพืชอาหารอื่น ๆ ได้ แม้ว่าชุมชนจะได้พึ่งพิงอาหารจากป่าบ้าง แต่ก็เป็นเพียงช่วงที่เสร็จสิ้นจากการทำนา เนื่องจากป่าอยู่ห่างจากชุมชนและมีลักษณะเป็นป่าดงที่มีสัตว์ป่าที่ดุร้ายไม่ใช่ป่าชุมชน ดังนั้น การหาอาหารจากป่าจึงต้องไปหลายคน เมื่อได้อาหารมาไม่ว่าจะเป็นเนื้อสัตว์หรือพืชผัก เช่น เห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ก็จะถนอมไว้บริโภคในช่วงฤดูกาลทำนาซึ่งเป็นวิถีชีวิตหลักของชุมชน

การทำนาในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตหลักของชุมชนคลองขาว ปริมาณผลผลิตข้าวจะเป็นสิ่งที่กำหนดระดับความพอเพียงของครัวเรือนและชุมชน เพราะผลผลิตข้าวมีฐานะเป็นทั้งอาหารและผลผลิตที่นำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่น ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ ดังนั้น ชุมชนจึงให้เวลาและความเอาใจใส่ต่อการเพาะปลูกข้าวเป็นอย่างยิ่ง แต่ด้วยข้อกำหนดของสภาพภูมิศาสตร์และสภาพภูมิอากาศดังที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้ปริมาณผลผลิตข้าวมักไม่ค่อยเพียงพอแม้แต่การบริโภค

ดังนั้น นอกเหนือจากข้าวแล้ว ชุมชนยังต้องผลิตอย่างหลากหลาย เช่น ทอผ้า ทำน้ำตาล ทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อการแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ รวมทั้งการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า เช่น การตัดไม้ และการเผาถ่าน เป็นต้น ดังนั้น ความรู้ในการผลิตจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียง

ความรู้ในระบบคุณค่าของชุมชนกับความพอเพียงของชุมชนในอดีต

ความรู้เป็นฐานและที่มาของความพอเพียงของชุมชนในอดีต มีความรู้ 2 ชุดที่คนในชุมชนต้องเรียนรู้ คือ ความรู้ในระบบโรงเรียน และความรู้ที่จำเป็นต้องการดำเนินชีวิตในชุมชน

ความรู้ในระบบโรงเรียนหรือการเรียนวิชาหนังสือนั้น เป็นความรู้ที่จำเป็นในการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือระบบเศรษฐกิจภายนอก คนคลองขาวนิยมส่งลูกหลานทั้งหญิงและชายเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาที่ก่อตั้งขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นโรงเรียนประถมศึกษารุ่นแรก ๆ ของจังหวัดกาญจนบุรี แต่ไม่นิยมส่งให้ลูกหลานเรียนต่อในระดับที่สูงกว่านั้นหรือไม่ยินยอมให้ลูกหลานเข้าสู่อาชีพรับราชการที่จะได้ใช้ความรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งจะแตกต่างจากผู้นำหรือผู้ปกครองที่นิยมส่งลูกหลานให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นและเข้าสู่อาชีพรับราชการ ดังที่ คุณยายยอม ปัจจุบันอายุ 76 ปี เล่าว่า “แต่ก่อนผู้หญิงที่นี่ก็เรียนได้เรียนนะ ยายเนี่ยสอบได้ที่สามนะ ครูเขาก็มาอ้อนพ่อแม่ให้ยายไปเป็นครู คือคนแต่ก่อนใครเรียนจบ ป.4 ก็เป็นครูได้แล้ว แล้วถ้าใครลายมือสวย ๆ ล่ะก็ แต่พ่อแม่เขาไม่ให้เขาหวงไว้จะเอาไว้ช่วยทำนาไงคนสมัยก่อน” และในระยะต่อมาค่านิยมดังกล่าวยังคงไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งสะท้อนได้จากคำบอกเล่าของลุงก่ง อายุ 57 ปีซึ่งเป็นคนรุ่นต่อมาที่เล่าว่า “ตอนนั้น เราก็เรียนอยู่ พ่อแม่ก็รอจะใช้ลูกว่างั้นเถอะ เรียนพอจบ ก็อยากให้ลูกได้ทำมาหากิน จะได้ออกมาช่วยพ่อแม่ ออกมาเลี้ยงวัวมั่ง ไถนามั่ง”

ดังนั้น เหตุผลประการหนึ่งคือความจำเป็นของครัวเรือนภาคเกษตรกรรม ที่แรงงานของสมาชิกในครัวเรือนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ นอกจากนี้ ค่าตอบแทนจากการอาชีพรับราชการไม่เพียงพอแก่การดำรงชีพ ดังที่อาจารย์มานะ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากผู้ปกครองเมืองกาญจนบุรี ได้เล่าถึงชีวิตของคุณพ่อซึ่งรับราชการว่า “ ก็เมื่อก่อนราชการเข้าง่าย ก็คิดดู เงินเดือน 4 บาท 6 บาท 7 บาทไม่พอ ที่พ่อเล่าให้ฟังเขากินขนมปังกับนม เพราะว่าเงินเดือนมันน้อย แล้วก็ต้องกินอย่างงี้ ก็กลับมาสอนเป็นครูใหญ่ที่หนองขาวก็ตั้งรกรากที่นี่ เกิดที่นี่ก็มีที่ดินก็ทำนาด้วย ก็เป็นครูด้วย ทำนาทำไร่เพราะลูกก็ต้องส่งเรียน “

นอกจากนี้ การเชื่อมโยงและติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกที่ค่อนข้างจำกัด รวมทั้งเส้นทางการคมนาคมที่ยากลำบาก รวมทั้งสภาพทางสังคมที่มีปัญหานักเลงและโจรผู้ร้าย ได้นำไปสู่ความไม่ไว้วางใจและความรู้สึกว่าสังคมภายนอกไม่ปลอดภัย (insecure) ทำให้พ่อแม่และครอบครัวไม่ต้องการให้ลูกจากชุมชนถิ่นที่อยู่ ดังที่ลุงหิน อายุ 78 ปี กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ในคำ

สัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า “ทำนามาตั้งแต่หางเปีย 14-15 จนแยกพ่อแยกแม่ก็มาทำนาทั้งหมด ไม่ได้ไปทำอะไรเลย ก็ฝึกฝนกันมาตั้งแต่พ่อแต่แม่เรา ก็ทำนากันเรื่อยมา เราก็รับทำนา ตั้งแต่เล็ก ๆ พอไปนาได้ก็ไป เขาไม่เรียนกัน 14-15 ก็ไปนา ก็ไปทำนากัน ... คนแต่ก่อนเขาไม่ให้ลูกไปไหน ให้อยู่บ้าน แรกออกมาเนี่ย รกก็ให้ฝังข้างบ้าน ไม่ให้ไปไกล เดี๋ยวมันไปไกลเป็นห่วงลูก ...” จากภาวะดังกล่าว ทำให้ชุมชนให้คุณค่ากับความรู้ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนมากกว่าความรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งการที่จะดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างพอเพียงจากฐานของความรู้นั้น ประกอบไปด้วยความรู้ที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ในการผลิต คือ การทำนา การทอผ้า การทำตาล

ความรู้ในการผลิต : ที่มาของความพอเพียงของชุมชน

1) การทำนา : ระบบความรู้และวิถีชีวิตหลักของชุมชน

วัฏจักรวิถีชีวิตของชาวนา เริ่มต้นขึ้นเมื่อต้นฤดูฝนในราวเดือน 6 (ไทย) หรือราวเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านจะเริ่มไถที่นาเพื่อกำจัดวัชพืชและเตรียมดินเพื่อปลูกข้าว ซึ่งในขั้นตอนของการเพาะปลูกนี้จะต้องให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ทั้งนี้เพื่อให้ต้นข้าวได้รับฝนพอเพียงที่จะหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต ในขณะที่เครื่องมือในการไถนามีเพียงคันไถที่ลากจูงด้วยแรงงานของวัวควาย ซึ่งสัตว์เลี้ยงเหล่านี้มีข้อจำกัดในเรื่องเงื่อนไขและชั่วโมงการทำงาน เช่น การไถนาจะทำได้เพียงช่วงเช้าจนถึงเพลเท่านั้น เพราะหากแดดร้อนมากวัวจะมีอาการหอบแดดและไม่สามารถไถนาระหว่างฝนตกได้เพราะวัวจะไม่ทนฝนและดินจะเหนียวจนวัวลากคันไถไม่ไหว ดังนั้น ในช่วงของการเพาะปลูกจึงยาวนาน “...ถ้าหากว่าเป็นวัวต้องไถ 10 ไร่เนี่ย ถึงครึ่งเดือนนะ ถ้าเป็นเครื่องจักรอย่างมาก 3 – 4 วัน”

การปลูกข้าวในอดีต จะมีทั้งการทำนาหว่านและนาดำ นาหว่านจะทำในกรณีที่เป็นพื้นที่ดอน ส่วนพื้นที่ลุ่มซึ่งมีน้ำมากกว่าก็จะปักดำ หลังจากการไถหว่านหรือปักดำเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการดูแลแปลงนาจนกว่าข้าวจะออกรวงและเก็บเกี่ยวได้ในราวเดือน 12 ซึ่งการดูแลเอาใจใส่แปลงนานี้จะมีผลต่อปริมาณผลผลิตข้าว เช่น การถอนวัชพืชที่ขึ้นปะปนกับต้นข้าว เพราะหากแปลงนาใดมีหญ้าขึ้นปะปนกับต้นข้าวเป็นจำนวนมาก ผลผลิตข้าวที่ได้ก็จะน้อย เพราะวัชพืชจะแย่งธาตุอาหารในดิน และต้นวัชพืชที่สูงกว่าต้นข้าวทำให้ต้นข้าวไม่สามารถเจริญเติบโตและให้ผลผลิตดีเท่าที่ควร นอกจากนี้ ในฤดูน้ำเข้านาหรือฤดูน้ำหลาก ชาวนาจะต้องคอยดูแลระดับน้ำไม่ให้มีน้ำท่วมขังเพราะพื้นที่นาไม่ได้เป็นระดับเดียวกัน การมีน้ำท่วมขังจะทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่หว่านลงไปเกิดการเน่าเสีย หรือต้นข้าวที่เพิ่ง

ปักดำจมน้ำเสียหาย ทั้งจากน้ำฝนและน้ำที่ไหลบ่าจากภูเขาและพื้นที่ที่สูงกว่า ชาวนาจะต้องคอยปิดเปิดทางระบายน้ำเข้าออกจากแปลงนาเพื่อปรับระดับน้ำและรักษาระดับน้ำให้เหมาะสม ในช่วงที่ข้าวออกรวงก็จะต้องดูแลข้าวจากสัตว์ที่จะทำลายกัดกินต้นข้าวหรือเมล็ดข้าว ด้วยการใช้เครื่องมือที่ทำขึ้นจากวัสดุธรรมชาติหรือใช้หลักการทางธรรมชาติ เช่น ดักหนูด้วยแร้ว ทำหุ่นไล่กาหรือเครื่องมือที่ทำให้เกิดเสียงดังเพื่อไล่นก เป็นต้น ซึ่งการดูแลแปลงนานี้จะเป็นไปอย่างเข้มข้นจนกว่าจะถึงฤดูเก็บเกี่ยว คือราวเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าวที่ปลูก ดังนั้น จะเห็นได้ว่า วิธีการเพาะปลูกและการดูแลแปลงนาในช่วงเวลานี้ จะใช้วิธีการและหลักการทางธรรมชาติ ที่ยังไม่มีสารเคมีเข้ามาเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการผลิต รวมทั้งขั้นตอนการเก็บเกี่ยวด้วย

การเก็บเกี่ยว จะเริ่มต้นขึ้นเมื่อต้นข้าวและรวงข้าวสุกเป็นสีเหลืองกล้วยหรือเหลืองพลับพลึง ในกรณีที่เป็นการทำนาหว่าน ก่อนการเก็บเกี่ยวชาวนาจะต้องใช้ไม้นาบต้นข้าวคือการทำให้ต้นข้าวเอนไปในทิศทางเดียวกันทั้งนี้เพื่อสะดวกต่อการเก็บเกี่ยว “ไม้นาบข้าว” นี้ทำจากต้นไผ่ขนาดความยาวเกือบเท่าไม้ไผ่ทั้งลำ ในช่วงฤดูแล้งชาวนาจะตัดไม้ไผ่ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในชุมชนและทิ้งเอาไว้จนไม้แห้งสนิทเพื่อนำมาใช้นาบต้นข้าว โดยชาวนาจะถือตรงกึ่งกลางของไม้นาบข้าวนี้ เดินหน้าไปพร้อม ๆ กับใช้ลำไม้ไผ่นี้กดลงไปบนต้นข้าวที่ยืนต้นอยู่เพื่อให้เอนไปในทิศทางเดียวกัน หลังจากนั้น จึงจะเกี่ยวข้าวโดยมีเครื่องมือที่สำคัญคือเคียวซึ่งเป็นเครื่องมือในการผลิตที่ต้องซื้อหามา การเก็บเกี่ยวทำด้วยมือโดยการใช้เคียวเกี่ยวต้นข้าวแล้ววางกองไว้บนเชือกที่ทำขึ้นจากกอข้าว ทิ้งตากแดดไว้ประมาณ 2 วันก่อนที่จะมัดเป็นฟ่อน การมัดฟ่อนข้าวนี้ชาวนาจะต้องตื่นแต่เช้าตรู่ก่อนพระอาทิตย์ขึ้น เพราะน้ำค้างในตอนเช้าจะทำให้มัดฟ่อนข้าวได้ง่ายโดยที่ต้นข้าวที่เกี่ยวไว้ไม่กรอบและหักหรือหลุดร่วง หลังจากนั้นจะพลิกฟ่อนข้าวด้านล่างกลับขึ้นด้านบน ทิ้งตากแดดไว้อีก 1 วัน ก่อนที่จะรวบรวมมัดข้าวกองไว้ด้วยกัน โดยใช้ “ไม้คานหาบข้าว” ที่ทำจากไม้ไผ่หรือไม้ตาล ไม้คานนี้มีความยาวไม่ต่ำกว่า 2 วาและปลายแหลมทั้งสองด้านเพื่อใช้เสียบลงไปตรงกลางของมัดข้าวที่วางกระจัดกระจายอยู่ทั่วทุ่งนา ด้านละ 4 - 6 มัดหรือมากกว่า ขึ้นอยู่กับกำลังหรือความแข็งแรงของชาวนาแต่ละคน นำมัดข้าวมารวมกันแล้วกองเรียงซ้อนขึ้นไปด้านบน โดยจะต้องไม่ให้น้ำฝนรั่วลงไปยังมัดข้าวที่กองอยู่ด้านล่าง ๆ เรียกว่า “การพะข้าว” ทั้งนี้ นอกจากนี้ เพื่อความสะดวกในการบรรทุกข้าวกลับบ้านแล้ว ยังเป็นการป้องกันข้าวจากแดดและฝน รวมทั้งจากสัตว์ที่จะมากัดแทะข้าวจนเสียหายอีกด้วย เพราะในขั้นตอนที่ชาวบ้านจะต้องบรรทุกข้าวกลับบ้านเพื่อไปนวดนั้น แม้ว่าจะเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็ยังไม่สามารถขนกลับบ้านได้ในทันที แต่จะต้องรอจนกว่าแปลงนาของเพื่อนบ้านเก็บเกี่ยวเสร็จ ทั้งนี้เพราะการจัดรูปแปลงนาในอดีตหรือ

แม้กระทั่งในปัจจุบันก็ตามจะไม่มีเส้นทางสัญจร แต่จะเดินทางเข้าออกผ่านแปลงนาของเพื่อนบ้าน ดังนั้น หากนาแปลงอื่น ๆ ยังเก็บเกี่ยวไม่เสร็จ ก็จะไม่มีเส้นทางขนข้าวออกมาจากทุ่งนาของตนเอง รวมทั้งการที่ผืนนาหลังการเก็บเกี่ยวนั้นดินยังไม่แห้งจึงยากลำบากต่อการใช้แรงงานสัตว์ นอกจากนี้ กว่าจะขนข้าวกลับบ้านจนหมดก็ต้องใช้เวลานาน เพราะทุ่งนาอยู่ห่างจากที่ตั้งบ้านเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครัวเรือนที่มีที่นาอยู่ลึก ๆ และไกล ๆ ในขณะที่พาหนะในการบรรทุกมีเพียงเกวียนเทียมวัวหรือควายเท่านั้น

เมื่อชาวนาบรรทุกข้าวจากทุ่งนามายังบ้านจนหมด แต่ละครัวเรือนจึงจะเริ่มกระบวนการต่อไป คือ **การนวดข้าว** โดยในขั้นแรกจะต้องเตรียมลานข้าวซึ่งจะอยู่ในบริเวณบ้านด้วยการผูกวัวควายเดินเวียนเป็นวงกลม ซึ่งในระหว่างนั้นจะต้องคอยพรมน้ำเพื่อให้หน้าดินแน่น หลังจากนั้นจะนำมูลวัวผสมน้ำแล้วย่ำด้วยเท้าให้เข้ากันเพื่อใช้ทาลานดินที่เตรียมไว้ เป็นการป้องกันไม่ให้ดินหน้าลานแตกระแหง เพราะมิฉะนั้น จะเกิดการสูญเสียเมล็ดข้าวไปในขั้นตอนการนวด รวมทั้งเพื่อไม่ให้ผงดินปะปนกับเมล็ดข้าวอีกด้วย

เมื่อการเตรียมลานข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะเริ่มการนวดโดยการนำมัดข้าววางบนลานให้เป็นวงกลมจากวงในสุดติดกับเสาเกียตซึ่งเป็นเสาที่ปักอยู่ตรงกลางลานเพื่อใช้ผูกวัว โดยวางด้านปลายรวงเข้าหาเสาเกียต และวางฟ่อนข้าวทับซ้อนกันขยายออกมาอีกหลายรอบตามจำนวนวัวที่มีอยู่ ไล่วัวให้เดินแถวเป็นวงกลมไปรอบ ๆ เหยียบย่ำไปบนฟ่อนข้าวเพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง หลังจากนั้น ชาวนาจะใช้ “ขอฉาย” โกยฟางให้ฟูขึ้นเพื่อให้วัวควายได้เหยียบย่ำอีกครั้งจนกว่าข้าวจะหลุดจากรวงทั้งหมด แล้วใช้ขอฉายแยกฟางออกจากข้าว ขอฉายนี้เป็นเครื่องมือในการผลิตที่ชาวบ้านทำขึ้นเองจากไม้ไผ่ โดยชาวบ้านจะเลือกต้นไผ่ที่มีลักษณะลำต้นตันและอายุพอเหมาะ เพื่อให้ได้คันขอฉายแข็งแรง และจะเลือกต้นไผ่ที่มีกิ่งที่เหนียวและแข็งแรง ลักษณะกิ่งคล้าย “สระอา” โดยจะตัดกิ่งดังกล่าวให้เหลือความยาวประมาณ 3 - 5 นิ้ว แล้วนำไปรมไฟเพื่อดัดให้เป็นรูปโค้งตามความชอบและความถนัดในการใช้งาน

หลังจากแยกฟางออกจากข้าวแล้ว ก็จะใช้ “ไม้กวาดหนาม” ซึ่งทำจากแขนงหนามไผ่ที่นำมามัดรวมกันเป็นแพ กวาดฟางเส้นเล็ก ๆ ออกจากเมล็ดข้าวอีกหลายครั้ง สลับกับการใช้ขอฉายขีดเส้นลงไปบนเมล็ดข้าวที่กระจายอยู่บนลานเพื่อคุ้ยเศษฟางออกจากเมล็ดข้าว ก่อนที่จะรวมเม็ดข้าวเป็นกองด้วย “ไม้ลากข้าว” ซึ่งทำด้วยไม้กระดานที่ตัดมาจากต้นไม้ในธรรมชาติ ร้อยเชือกที่ไม้กระดานโยงออกไปอีกราว 6-7 เมตร ปลายเชือก 2 ด้านผูกเข้ากับปลาย

ด้ายซ้ายและด้านขวาของคานไม้ไผ่ เพื่อให้คน 2 คนลากคานไม้ดังกล่าว ในขณะที่ต้องมีอีก 1 คนคอยถือไม้กระดาน

เมื่อรวมข้าวเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะใช้ไม้กวาดซึ่งทำจากต้น “หญ้าหนาม” ที่ชาวบ้านปลูกไว้หรือขึ้นเองตามธรรมชาติ กวาดเมล็ดข้าวไปรวมกันไว้เป็นกองใหญ่กองเดียว หลังจากนั้นจะเข้าสู่ขั้นตอนการพัดข้าวด้วยกระด้งซึ่งชาวบ้านสานขึ้นจากไม้ไผ่ เพื่อพัดเอาฝุ่นและเศษผงออกจากข้าว ในการพัดข้าวจะมีคนเอาข้าวใส่กระด้งแล้วโยนขึ้นไปบนอากาศ คนอื่นๆ ที่เหลือก็จะใช้กระด้งพัดฝุ่นและเศษผงออกจากข้าวในขณะที่ข้าวลอยอยู่ในอากาศและหลังจากที่ข้าวตกลงในส่วนบนสุดของกองข้าวที่พัดแล้ว ทำเช่นนี้จนกว่าข้าวจะหมดกอง หลังจากนั้นจึงจะแบกข้าวขึ้นยุ้งฉางด้วย “กระบุง” ที่สานจากไม้ไผ่เช่นเดียวกัน แล้วก็จะช่วยกันกองฟางไว้ให้วัวควายในช่วงฤดูแล้งก่อนหรือระหว่างที่นวดข้าวในรอบต่อไป ซึ่งการนวดข้าวนี้จะต้องเร่งรีบให้เสร็จโดยเร็วเพื่อไม่ให้เปียกฝนซึ่งมักจะตกในช่วงเทศกาลตรุษ คือวันแรม 15 ค่ำเดือน 4 ก่อนที่เข้าสู่เทศกาลสงกรานต์

การช่วยเหลือแรงงานเป็นกลไกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ข้อจำกัดในระบบการผลิตของชุมชนลดลง ในอดีตเครื่องมือในการเพาะปลูกที่เกือบทั้งหมดชุมชนผลิตขึ้นเองนั้น เป็นเครื่องมือพื้นฐานที่ไม่ช่วยผ่อนแรงและช่วยลดเวลาในการผลิต ในขณะที่การเพาะปลูกถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขของธรรมชาติที่อยู่เหนืออำนาจการควบคุมของชุมชนในอดีต การช่วยเหลือแรงงานจะเกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของการผลิตจนกว่าการทำนาจะเสร็จสิ้นลง ในขั้นตอนของการเพาะปลูก คือ หากครัวเรือนใดไถนาและเพาะปลูกเสร็จแล้ว ก็จะจูงวัวจูงควายหาบคอนคันไถไปช่วยเหลือครัวเรือนเครือญาติและเพื่อนบ้านที่ยังเพาะปลูกไม่เสร็จ โดยจะไม่ทิ้งให้ครัวเรือนเครือญาติและเพื่อนบ้านทำงานในทุ่งนาตามลำพัง “แต่จะต้องขึ้นมาจากทุ่งพร้อมกัน” และเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว ก็จะมีการเอาแรงกัน ทั้งนี้เพราะการการเก็บเกี่ยวจะใช้แรงงานคนเท่านั้น จึงเป็นงานที่ต้องการแรงงานจำนวนมากและต้องเร่งรีบเก็บเกี่ยวให้เสร็จโดยเร็ว เพราะมิฉะนั้น ข้าวที่สุกแล้วหากถูกฝนหรือทิ้งตากแดดไว้นานก็จะเสียหาย การที่ชุมชนสามารถช่วยเหลือแรงงานในการเก็บเกี่ยวได้ เนื่องจากการปลูกข้าวในอดีตนั้นชาวบ้านจะปลูกข้าวหลากหลายพันธุ์ ซึ่งพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดจะเก็บเกี่ยวในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เมื่อข้าวของครัวเรือนใดสามารถเก็บเกี่ยวได้ก่อน ก็จะไปขอแรงจากครัวเรือนเครือญาติและเพื่อนบ้านให้มาช่วยเกี่ยวข้าว โดยเจ้าของที่นาหรือผู้ขอแรงจะไปบอกกล่าวหรือนัดหมายเพื่อนบ้านให้มาช่วยเกี่ยวข้าว และมีหน้าที่จะต้องเตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงดูผู้ที่มาเอาแรง ในขณะที่ผู้ที่ไปเอาแรงก็จะเตรียมและนำเครื่องมือในการทำนาของตนเองไปด้วย และผู้

ที่ขอแรงในครั้งนี้จะต้องไปใช้คืนแรงงานแก่ครัวเรือนที่มาช่วยเหลือแรงงานในโอกาสอันควรวนเวียนกันไป ส่วนการนวดข้าวจะไม่มีการไปขอแรงงาน ขึ้นอยู่การอาสาสมัครของเพื่อนบ้านที่มีนวดข้าวอยู่ลานใกล้ ๆ กัน ที่จะวนเวียนกันช่วยกันนวดข้าว เช่น ในขณะที่ลานของตนเองกำลังให้วัวเดินเหยียบฟ่อนข้าวอยู่ ก็จะไปช่วยลานใกล้ ๆ กัน ซึ่งอาจจะกำลังขนฟางออกหรือกำลังขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง เป็นต้น ซึ่งการเอาแรงนี้ นอกจากจะเป็นความสัมพันธ์ในการผลิตรูปแบบหนึ่งที่ก่อให้เกิดความพอเพียงทางด้านแรงงานแล้ว สำหรับชุมชนเองยังเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีความรื่นเริงแฝงอยู่ด้วย ดังที่ลุงน้อมได้เล่าถึงชีวิตของชาวนาในอดีตไว้ในตอนหนึ่งว่า

> *“เมื่อก่อนเนี่ยดี สนุกดี สมัยเมื่อยังใช้วัวนะ บางทีเนี่ยคืนเดียวเนี่ย 3 ลานเลย ทำลานเนี่ยเสร็จไปลานนั้น แต่ว่าหมุนเวียนกันไป พอดึกเขาก็เลี้ยงข้าวต้มข้าวหนมเมื่อก่อนเป็นถั่วเขียวต้มน้ำตาล เยอะ อร่อย ทำกินกัน เรียกว่าชีวิตชาวนาก็ช่วยกันไป”*

นอกจากความสัมพันธ์ในการผลิตในลักษณะของการช่วยเหลือแรงงาน หรือการ “เอาแรง” แล้ว ยังมีการช่วยเหลือแรงงานในรูปแบบของ “**แรงอาสา**” ซึ่งเป็นการช่วยเหลือแรงงานที่ฝ่ายชายจะไปขอแรงจากเครือญาติและพรรคพวกเพื่อนฝูงให้มาช่วยงานในนาของฝ่ายหญิงที่ตนเองได้สู่ขอหมั้นหมายเอาไว้ ส่วนฝ่ายหญิงมีหน้าที่เตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยง โดยที่ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่ต้องไปใช้คืนแรงงาน

ดังนั้น ความรู้ในการทำนา จึงไม่ได้เป็นความรู้ในเชิงเทคนิคหรือขั้นตอนการปลูกข้าวเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงความรู้อีกชุดหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อการผลิตของชุมชน คือ ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขหรือข้อกำหนดในการเพาะปลูกของชาวนา เช่น การคาดทำนายภาวะฝนที่นำมาสู่การเลือกพันธุ์ข้าวได้อย่างเหมาะสม เป็นต้น นอกจากนี้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ยังเป็นความรู้/ความเชื่อที่สำคัญในระบบการผลิตของชุมชน รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ในการผลิตเพื่อความพอเพียงร่วมกันของทุกครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ในระบบการช่วยเหลือแรงงาน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ว่าจะเข้าไปสัมพันธ์กับผู้อื่นในระบบของความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างไร จึงจะสร้างความพอเพียงขึ้นมาจากระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ เพราะในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมจะมีบรรทัดฐานที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ของแต่ละฝ่ายที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน รวมทั้งมีการควบคุมและการลงโทษทางสังคมเพื่อให้คนปฏิบัติตามบรรทัดฐานดังกล่าว ซึ่งความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะ

ถ่ายทอดจากพ่อแม่และครอบครัวไปสู่ลูก ๆ และสมาชิกของครัวเรือนด้วยการให้ลงมือปฏิบัติจริงหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตของครัวเรือนตามเพศและวัย

2) การทอผ้า : ความรู้ของผู้หญิงที่ถ่ายทอดจากผู้หญิงสู่ผู้หญิง

การทอผ้า เป็นฐานความรู้ในการผลิตที่สำคัญของชุมชนคลองขาวมาตั้งแต่อดีต โดยนำข้าวที่ผลิตได้แลกเปลี่ยนกับปุยฝ้ายจากชุมชนใกล้เคียงเนื่องจากที่ดินไม่เหมาะสมและไม่มีน้ำเพียงพอ ครัวเรือนส่วนใหญ่จึงไม่สามารถปลูกฝ้ายเองได้ ปุยฝ้ายที่แลกเปลี่ยนมาจะถูกนำมาปั่นและกรอเป็นเส้นด้ายก่อนที่จะนำไปทอผ้า

ในอดีต ชาวบ้านจะทอผ้าขาวม้าซึ่งจะมีลายที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน คือ ผ้าขาวม้าลายตาจัก และผ้าอีกชนิดหนึ่งคือผ้าสีพื้นที่นำมาทำเป็นผ้านุ่งและตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าแบบง่ายเพื่อใส่ในชีวิตประจำวันและใส่ไปทำงานในไร่นา ผ้าที่ทอได้นี้จะเป็นผ้าดิบ ซึ่งก่อนจะนำไปใช้งานจะต้องย้อมสีด้วยสีธรรมชาติ เช่น คราม มะเกลือ หรือแก่นคูน เป็นต้น ผ้าที่ชุมชนผลิตได้เองในช่วงนี้จะไม่ค่อยเหมาะกับการใช้งานนัก เพราะหากใส่ทำนาและต้องตากฝน ผ้าจะอุ้มน้ำและมีน้ำหนักมาก “แต่เสื้อที่ใส่ไปทำบุญนี่จะซื้อเอานะเป็นเสื้อแบบนี้นะ ท่าม่วงเขาบอกว่าตัวละ 3 สตางค์นะรุ่นแม่เรา”

ความรู้ในการทอผ้าเป็นความรู้อีกชุดหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อชุมชน เพราะผ้าเป็นทั้งปัจจัยในการดำรงชีพที่ชุมชนต้องผลิตขึ้นเองและเป็นผลผลิตที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนความพอเพียงอื่น ๆ ได้เช่นเดียวกับข้าว ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่มีการถ่ายทอดระหว่างผู้หญิง เพราะระบบความเชื่อของชุมชนที่เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ที่กี่ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า และห้ามไม่ให้ผู้ชายขึ้นนั่งกี่ซึ่งจะเป็นการละเมิดหรือไม่เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ความเชื่อและข้อห้ามดังกล่าว ทำให้งานทอผ้าเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดไว้เฉพาะผู้หญิง ความรู้ในการทอผ้าจึงเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดจากผู้หญิงสู่ผู้หญิง โดยที่ผู้หญิงจะได้รับการถ่ายทอดความรู้ไม่เฉพาะจากแม่เท่านั้น หญิงสาวอาจเรียนรู้การทอผ้าจากย่า-ยาย เครือญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้หญิงก็ได้

3) การทำตาล : ความรู้และความชำนาญการที่ถ่ายทอดภายในครัวเรือน

การทำตาล ยังเป็นทุนความรู้อีกชุดหนึ่งที่เพิ่มความพอเพียงให้กับชุมชนคลองขาวในอดีต ต้นตาลโตนดที่ขึ้นกระจายตัวอยู่ตามคันนาในทุ่งนาของชุมชนคลองขาว สันนิษฐานว่าชาวบ้านอาจปลูกไว้เมื่อเกือบ 100 ปีที่ผ่านมา เพื่อแสดงเขตที่ดินของตนเอง สาเหตุที่เลือก

ปลูกต้นตาลเพราะตาลเป็นพืชที่ทนแล้ง ใบไม่ดกและไม่ผลัดใบจึงไม่เป็นผลเสียต่อการปลูกข้าว เพราะหากปลูกไม้ที่มีกิ่งก้านสาขามากก็จะเกิดร่มเงาและข้าวที่อยู่ในร่วมเงาก็จะไม่ให้ผล เช่น เมล็ดข้าวจะลีบ เป็นต้น การสันนิษฐานอีกด้านหนึ่งเชื่อว่าต้นตาลที่ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไปนั้น อาจเกิดจากภาวะน้ำท่วมในอดีตที่พัดพาเอาเมล็ดต้นตาลมาจากที่อื่น

ตาล เป็นพืชที่ให้ประโยชน์หลายส่วน ลูกตาลอ่อนสามารถนำไปแกงได้ น้ำตาลสด เป็นเครื่องดื่มหรือนำไปเคี่ยวเป็นนำตาลปึก จ้าวตาลสดเป็นผลไม้หรือนำไปเชื่อมเป็นขนม ลูกตาลสดนำไปทำขนมลูกตาล เนื้อในเมล็ดลูกตาลสุกนำไปเชื่อมเป็นขนมได้ ใบตาลใช้มุงหลังคา ก้านใบนำไปทำฟืน เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง น้ำตาล ซึ่งเป็นผลผลิตที่มีความสำคัญในวิถีชีวิตของชุมชน ในเทศกาลงานบุญหรืองานประเพณี ชาวบ้านจะทำขนมหวานไปทำบุญและส่งไปให้พี่น้องเครือญาติ เช่น ในเทศกาลสงกรานต์จะมีการทำขนมข้าวเหนียวแดง ซึ่งต้องใช้นำตาลจำนวนมาก หรือการทำข้าวหลามในประเพณีทำบุญข้าวใหม่ในเดือน 5 หรือการทำกระยาสารทในงานประเพณีบุญในเดือน 10 เป็นต้น วิถีชีวิตของชุมชนเช่นนี้ล้วนแล้วแต่ต้องใช้น้ำตาลจำนวนมากทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากบ้านใดที่ต้องมีพิธีการงานบุญ เช่น งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น ก็จะต้องใช้น้ำตาลเพื่อทำขนมทำบุญและเลี้ยงเครือญาติที่มาร่วมงานเป็นจำนวนมาก

ชุมชนคลองขาว จะมีความรู้และทักษะในการทำน้ำตาลปึกจากตาลโตนดมาตั้งแต่อดีต เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนาราวเดือน 3 (ไทย) ก็จะเป็นช่วงที่ต้นตาลออกดอกและให้น้ำตาล ทุกเช้าและเย็นชาวบ้านจะขึ้นไปปาดงวงตาลหรือดอกของตาล แล้วเอากระบอกไม้ไผ่ขึ้นไปแขวนเพื่อรองรับน้ำตาล โดยจะใส่เปลือกพะยอมลงไปในกระบอกน้ำตาลเพื่อป้องกันการบูดเพราะต้องทิ้งน้ำตาลสดไว้นานหลายชั่วโมง เพราะหากขึ้นปาดตาลตอนเช้าน้ำตาลจะค่อย ๆ ไหลซึมออกมาจากงวงตาล ซึ่งกว่าจะได้น้ำตาลก็ต้องรอจนถึงเย็น และหากขึ้นปาดตาลตอนเย็นก็จะไปเก็บกระบอกน้ำตาลตอนเช้า ผู้ที่ทำหน้าที่ในการขึ้นไปปาดตาล คือ ผู้ชาย เพราะต้องขึ้นไปบนยอดต้นตาลซึ่งอยู่สูงมากและมักเป็นที่อยู่ของตุ๊กแกและงูเขียว ในขณะที่เครื่องมือที่ช่วยในการปีนต้นตาลมีเพียง “พะอง” ซึ่งทำจากต้นไผ่ที่ตัดเอากิ่งออกและเหลือไว้ในลักษณะคล้ายขั้นบันไดผูกติดไว้กับต้นตาล ดังนั้น ผู้ชายส่วนใหญ่จึงรับหน้าที่ในการขึ้นตาล ส่วนผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในการทำตาล คือ การต้มน้ำตาลสด การเคี่ยวน้ำตาลสดเพื่อทำเป็นน้ำตาลปึก หรือการหาบน้ำตาลสดและน้ำตาลปึกไปขาย

> *“สมัยนั้น ฉันเป็นสาวแล้วนะ พ่อทำตาล ก็ไปรับน้ำตาล หาบน้ำตาลพ่อมา หาบใส่หาบปี๊บนะ ตีทำหูทำอะไรก็มีไม้คาน มีห่วงพร้อม เราก็ไป เช้าวัน*

หนึ่งก็ 2 หาบ หาบหนึ่งก็กระทะหนึ่ง กระทะแบบนั้นนะที่ทำเป็นกระทะเหล็กนะไว้เคี่ยวตาล กระทะหนึ่งนะได้น้ำตาล 12 ชาม ชามก๋วยเตี๋ยวแค่เนี่ย ... ไม่ได้ไปขายที่ไหน ก็ขายอยู่ตรงนี้ หมู่บ้านเรานี่แหละ เวลาจะกรุด (ตรุษ) เขาเรียกกรุดนะ เขาจะกวนขนมข้าวเหนียวแดงกันนะ คนเขาก็มาซื้อกัน คนมาเขาสั่ง วันนี้เอาไว้ให้ 10 คู่นะ บางคนก็ 15 คู่ 20 คู่..."

อย่างไรก็ตาม การทำตาล เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดกันภายในครอบครัว "คือเขาจะทำเฉพาะคนที่มีความสามารถ ไม่ได้ทำเป็นทุกคน เขาจะทำเป็นตระกูล ตระกูลนี้เขาจะสอนลูกสอนหลานมาเรื่อย ๆ ก็เหมือนกับว่า ใครมีน้ำตาลมาแลกข้าว ใครมีน้ำตาลมาแลกแตงโม ใครปลูกแตงโมก็มาแลกกัน" ครัวเรือนใดไม่มีต้นตาลและที่ไม่มีความรู้หรือทักษะในการทำน้ำตาลก็จะนำข้าวและผลผลิตอื่นมาแลกเปลี่ยน และหากครัวเรือนใดมีต้นตาลแต่ไม่มีความรู้ในการทำน้ำตาล ก็จะให้เช่าต้นตาลโดยจะได้รับส่วนแบ่งเป็นน้ำตาลปึก นอกจากนี้ น้ำตาลยังเป็นผลผลิตที่ชุมชนนำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนเครือข่ายและตลาดอีกด้วย ดังนั้น หากครัวเรือนใดมีความรู้ในการทำน้ำตาลก็จะสามารถเพิ่มความพอเพียงของตนเองได้

การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า : แนวทางในการเพิ่มความพอเพียงของชุมชน

แม้ว่าชุมชนจะมีความรู้ในการผลิตที่หลากหลาย ที่แม้ว่าการทำนาจะเป็นวิถีชีวิตหลักทางเศรษฐกิจแต่ชุมชนก็ไม่สามารถพึ่งพิงความพอเพียงจากการทำนาเท่านั้น เพราะปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้มักไม่แน่นอนและไม่เพียงพอแก่ความต้องการ ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านภูมิศาสตร์ ทำให้การปลูกข้าวที่มักไม่ได้ผลและชุมชนต้องประสบกับภาวะขาดแคลนอยู่เสมอ ชุมชนได้หาทางออกเพื่อสร้างความพอเพียงทั้งในภาวะปกติ ภาวะขาดแคลนและในภาวะวิกฤตด้วยการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งนอกจากชุมชนจะได้พึ่งพิงทางด้านอาหารแล้ว ชุมชนยังได้ตัดไม้จากป่าเพื่อนำไปขาย เช่น ไม้รวก ซึ่งมีอย่างอุดมสมบูรณ์ในป่าแถบนี้ รวมทั้งไม้อื่น ๆ ที่ชาวบ้านได้นำมาเผาถ่านขาย การตัดฟืนหลาคือไม้เชื้อเพลิงขนาดความยาว 1 หลา ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟเครื่องจักรไอน้ำในสมัยนั้น การตัดไม้เสาเข็มซึ่งจะมีผู้รับซื้อเพื่อส่งมาขายยังกรุงเทพมหานคร ซึ่งคุณยายดอกไม้ได้เล่าถึงสภาพของชุมชนคลองขาวเมื่อ 70 ปีที่แล้ว ซึ่งขณะนั้นคุณยายอายุเพียง 10 ปีเศษ ว่า "พอมั่งไม่พอมั่ง ถ้าปีไหนแล้งก็เหี่ยวแห้ง ข้าวไม่พอก็ไปป่าบน ตัดไม้รงไม้รวกไปขาย ฝนมันแล้งตัดไม้จากป่าไปเผาถ่าน ไม้มันเยอะแยะ ไปนาเจอไม้เราก็ฟัน เผาขาย 5 ลูก 6 ลูก 10 ลูก เอาไปขายที่ในเมือง บางทีเขาก็มาซื้อตามนา" และสภาพดังกล่าวยังคงดำเนินต่อมาจนถึงคนรุ่นต่อมาอย่าง

เช่น ป้ากบ ดารา ซึ่งปัจจุบัน อายุ 59 ปี ได้เล่าถึงสภาพของชุมชนและการต่อสู้ที่ไม่แตกต่างไปจากคำบอกเล่าของรุ่นก่อนอย่างเช่นคุณยายดอกไม้ ว่า " ตั้งแต่เป็นสาว อายุ 16 – 17 ก็ใช้ขวาน ใช้มีด ออกตัดไม้ฟืนหลา ไม้เสาเข็ม ก็เอาไม้ขึ้นมา โดยมากไปกรุงเทพ เขาจะเอาไปสร้างตึกกันนะ บางทีเขาไปทำอะไร สร้างตึกสร้างอะไร ไว้ตอกเสาเข็มนะ ก็ออกไปตัดกันนั้นแหละ ไปกันเป็นแถว อะไรเขาเรียกไปทางนี้พ่อเขาก็เคยไป เขาเรียกหนองมะแต้ หนองอะไรเนี่ย เขาชักไปกันเป็นแถวนะ มันชัฏมันรกนะ ตามก้นกันไป ลำบากมาก " อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของชุมชนในอดีตในหลายประการได้ผ่อนคลายลงด้วยกลไกทางสังคมที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อความพอเพียงร่วมกันทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมกับความพอเพียงของชุมชน

ชุมชนในอดีตได้สร้างกลไกทางสังคมที่สำคัญหลายประการซึ่งเป็นที่มาของความพอเพียง รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นไปในหลายลักษณะ คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนที่ช่วยผ่อนปรนความรุนแรงจากวิกฤตที่เกิดขึ้นกับชุมชน ด้วยการช่วยเหลือแบ่งปันกันในปัจจัยในการดำรงชีพบางอย่าง การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน หรือแม้แต่การกู้ยืมเงินและปัจจัยในการดำรงชีพจากนายทุนท้องถิ่น

1)การช่วยเหลือแบ่งปัน:ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อความพอเพียง

การช่วยเหลือแบ่งปันกันระหว่างคนในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤต เป็นระบบความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตของชุมชนในอดีต การช่วยเหลือแบ่งปันจะเกิดขึ้นทั้งระหว่างครัวเรือนเครือญาติและเพื่อนบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน หากครัวเรือนใดมีพืชผักอาหารก็จะแบ่งปันเกื้อกูลกัน หรือหากครัวเรือนใดที่ไม่มีกับข้าว ก็สามารถตักข้าวไปร่วมวงอาหารกับครัวเรือนใกล้เคียงได้ หรือหากบ้านใดมีงานบุญ เช่น งานบวช งานแต่งงาน และมีญาติพี่น้องที่มาจากต่างถิ่นต่างที่มาร่วมงาน สามารถไปพักค้างคืนบนเรือนของเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ โดยที่เจ้าของบ้านจะเตรียมที่หลับที่นอนและคอยดูแลแขกหรือญาติพี่น้องให้กับบ้านที่จัดงานบุญด้วย

การช่วยเหลือแบ่งปัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในภาวะวิกฤตเมื่อผลผลิตข้าวของครัวเรือนไม่ได้ผลและไม่พอที่จะบริโภค ก็สามารถขอยืมข้าวจากครัวเรือนเครือญาติที่ได้ผลผลิตข้าวดี โดยจะนำข้าวมาคืนเมื่อได้ผลผลิตข้าวของฤดูกาลต่อไปและไม่ต้องเสียดอกข้าว แต่หากเป็นการขอยืมจากเพื่อนบ้าน ก็จะต้องมีดอกข้าวหรืออาจใช้ดอกข้าวเป็นแรงงาน ซึ่งเรียก

ว่าการตกแรง คือการไปทำงานในไร่นาของครัวเรือนที่ให้ยืมข้าว ซึ่งข้าว 1 ถังมีค่าเท่ากับแรงงาน 1 วัน

2) การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน

แม้ว่าความพอเพียงของชุมชนในอดีตจะมาจากความสามารถในการผลิตและฐานความรู้ในการผลิตที่มีความหลากหลาย แต่เมื่อพิจารณาในระดับครัวเรือนแล้วจะพบว่าแต่ละครัวเรือนไม่ได้มีความรู้ความสามารถในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพของตนเองอย่างพอเพียงได้ทั้งหมด ความรู้หลักที่ทุกครัวเรือนมีคือการทำนา แต่มีบางครัวเรือนที่ไม่สามารถทอผ้าได้หรือไม่ทอผ้าเองก็จะขอให้ครัวเรือนอื่นทอผ้าให้ตน โดยจะนำข้าวหรือผลผลิตอื่น ๆ ที่ตนเองมีหรือผลิตได้ไปแลกเปลี่ยน หรือการทำน้ำตาลซึ่งเป็นความรู้และทักษะที่ถ่ายทอดกันภายในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีความรู้หรือทักษะในเรื่องการทำน้ำตาลก็จะแบ่งปันน้ำตาลให้กับครัวเรือนเครือญาติที่ใกล้ชิด ส่วนครัวเรือนอื่น ๆ ที่อยู่ในวงความสัมพันธ์ที่ห่างออกไปจะได้น้ำตาลมาบริโภคด้วยการแลกเปลี่ยนมาด้วยผลผลิตชนิดอื่น ดังนั้นการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน จึงเป็นระบบของการพึ่งพากันของครัวเรือนที่มีฐานความรู้ความสามารถในการผลิตที่แตกต่างกัน

นอกจากการแลกเปลี่ยนระหว่างผลผลิตกับผลิตแล้ว ลักษณะการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนยังพบว่ามีการใช้แรงงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลผลิตหรือปัจจัยในการดำรงชีพ เรียกว่า “การตกแรง” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในการผลิตระหว่างฝ่ายเจ้าหนี้ซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะดีและได้ผลผลิตข้าวมาก และฝ่ายลูกหนี้ที่ไปหยิบยืมข้าวมาจากเจ้าหนี้เพราะได้ผลผลิตข้าวไม่พอเพียง ในกรณีที่ยืมข้าวจากครัวเรือนที่ไม่ใช่เครือญาติจะมีการคิดดอกเป็นข้าวเรียกว่า ดอกข้าว หากยืมต้นข้าว 1 ถังจะต้องเสียดอกข้าว 1 ถัง รวมเป็นข้าวที่จะต้องใช้คืนทั้งสิ้น 2 ถัง ผู้ยืมสามารถใช้คืนต้นข้าวและดอกข้าวได้ด้วยแรงงาน โดยที่ข้าว 1 ถังมีมูลค่าเท่ากับแรงงาน 1 คน/วัน ผู้ยืมอาจมาช่วยไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว หรืออื่น ๆ ตามที่เจ้าหนี้จะร้องขอ “บางคนเขาเอาเท่าต้น เท่าตัว เอามาเป็นเกวียนก็ใช้เขาอีกเป็นเกวียน ก็สองเกวียน ... แต่ที่บ้านไม่เคยเอา นี่เอาแต่ต้น ถ้าใครมาเอาก็ให้เขาช่วยดำนา เกี่ยวข้าวเหมือนเขาเรียกตกแรง เขาเอาข้าวไปกินก่อนก็ใช้ทำงาน ช่วยดำนา ช่วยถอนกล้า ช่วยทุกอย่างแหละที่เราทำ ลำบาก ปีหนึ่งก็ทำแล้วก็ไม่พอใช้ เมื่อก่อนใช้น้ำฝน มันไม่เหมือนน้ำแม่น้ำอย่างนี้ น้ำฝนบางทีก็ได้กิน บางทีก็ไม่ได้เลย หนี้พอถึงปีก็พอกไป พอกไป”

นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการรับจ้างแรงงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าว ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่แตกต่างจากการตกแรงที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายเจ้าหนี้และฝ่ายลูกหนี้ แต่การรับจ้างแรงงานเป็นความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนชาวนาที่แรงงานในครัวเรือนมีไม่เพียงพอกับพื้นที่ในการผลิต ได้พึ่งพาแรงงานจากครัวเรือนที่ได้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอและแสวงหาความพอเพียงด้วยการรับจ้างแรงงานที่ได้รับข้าวเปลือกเป็นสิ่งตอบแทน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นทางออกของทั้งครัวเรือนที่ขาดแคลนแรงงานกับครัวเรือนที่ขาดแคลนปัจจัยในการดำรงชีพเนื่องจากการปลูกข้าวไม่ได้ผลและไม่สามารถหยิบยืมข้าวจากครัวเรือนเครือญาติได้เพราะผลผลิตไม่ได้ผลเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ การจ้างงานในไร่นายังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของสถานภาพทางเศรษฐกิจ ภาวะและความสามารถในการผลิตของแต่ละครัวเรือนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าระบบการจ้างงานที่เกิดขึ้นในระบบการผลิตของชุมชนในช่วงเวลานี้ ไม่ได้ก่อให้เกิดการแตกตัวของชนชั้นในการผลิต เพราะทั้งฝ่ายที่จ้างแรงงานและฝ่ายที่รับจ้างแรงงาน สัมพันธ์กันด้วยฐานะที่เป็นชาวบ้านและชาวนา ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายนายทุนและแรงงาน

3) การกู้ยืม

แม้ว่าชุมชนจะมีความรู้ในการผลิตและมีการผลิตที่หลากหลาย รวมทั้งมีกลไกทางสังคมหลายประการที่น่าจะให้ความพอเพียงกับชุมชน แต่ไม่เพียงพอที่จะสร้างความพอเพียงได้ เนื่องจากความสามารถในการผลิตของครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่แตกต่างกัน คือหากการผลิตได้ผลดีทุกครัวเรือนก็มักจะได้ผลผลิตดี แต่หากการผลิตไม่ได้ผลทุกครัวเรือนก็มักได้ผลผลิตข้าวซึ่งเป็นผลผลิตที่สำคัญไม่พอเพียงที่จะช่วยเหลือกันได้ เนื่องจากเป็นการผลิตภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติแบบเดียวกัน ซึ่งจะมีครัวเรือนเพียงส่วนน้อยที่ได้ผลผลิตข้าวดีแม้ในภาวะที่แห้งแล้ง เนื่องจากมีที่นาเป็น “นาหนอง” หรือเป็นที่ลุ่มซึ่งสามารถรับน้ำได้ดี “เพราะเมื่อก่อนนี้เขาทำนาเขาใช้เม็ดฝน ไม่ใช่น้ำอย่างนี้ พอถึงปี ที่ที่บ้านก็มีน้ำนองมากและมีหนองน้ำ ใครไม่ได้ ที่บ้านยายเนี่ยต้องได้ 3 เกวียน 4 เกวียนเนี่ยต้องได้ทุกปี” ในขณะที่ผืนนาของครัวเรือนส่วนใหญ่เป็น “นาเขิน” หรือเป็นนาดอนซึ่งให้ผลผลิตน้อย หรือในบางฤดูกาลอาจไม่ให้ผลผลิตเลย จึงต้องหาความพอเพียงด้วยการกู้ยืม ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ในลักษณะของการช่วยเหลือแบ่งปันนั้นเป็นการแบ่งปันเฉพาะข้าวและอาหารเพียงบางส่วนที่หาได้จากธรรมชาติและผลผลิตบางอย่างที่ผลิตได้เองเท่านั้น ในขณะที่ครัวเรือนยังต้องการปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ ซึ่งมาจากการแลกเปลี่ยนกับภายนอก เช่น อาหารที่ไม่สามารถหาได้จากธรรมชาติ พริก หอม กระเทียม มะพร้าว เป็นต้น

นอกจากนี้ สาเหตุที่นำไปสู่การกู้ยืมยังเกิดจากความต้องการนำเงินไปใช้ในการจัดงานและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบวช การแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งการกู้ยืมด้วยเหตุผลดังกล่าวมักเป็นการกู้ยืมจำนวนมาก **ในกรณีงานบวช** "บวชก็ต้องใช้เงิน นอกจากใช้เงินจัดงานบวชแล้ว ประเพณีของที่นี่ เมื่อก่อนพระลูก ใครเป็นเจ้าภาพเป็นผู้ปกครองพระยังต้องส่งปิ่นโต ต้องทำมื้อเช้าไปส่งที่วัด แล้วมื้อกลางวันเด็กวัดก็จะมารับปิ่นโตอีก ปิ่นโตเถาหนึ่งมี 4 ใบ กับข้าวอาจจะ 3 อย่าง 4 อย่าง มีน้ำพริกน้ำปลาอะไรก็แล้วแต่ ได้ 4 อย่างใส่ให้เต็ม พอฉันเสร็จก็มีเผื่อลูกศิษย์ เด็กวัดด้วย ตรงนี้นอกจากในบ้านกินแล้ว ก็ต้องทำถวายพระอีก ... 1 พรรษาเนี่ยผู้ปกครองพระต้องใช้เงินมาก ระยะหลังมาจึงปรับปรุงกันเมื่อ 6 – 7 ปีมานี้เองให้ฉันรวมกันหมดทั้งวัด แล้วก็สร้างจิตสำนึกให้คนว่าอย่าใส่แต่ข้าวอย่างเดียว ..." **ในกรณีแต่งงาน** นอกจากจะต้องนำเงินไปใช้ในการจัดพิธีกรรมและการเลี้ยงดูญาติพี่น้องที่มาร่วมงานเช่นเดียวกับงานบวชแล้ว ตามประเพณีฝ่ายชายจะต้องปลูกเรือนหอให้เป็นสินสอดแก่ฝ่ายหญิง นอกเหนือจากเงินสินสอดซึ่งชุมชนให้ความสำคัญน้อยกว่าเรือนหอ โดยที่ฝ่ายหญิงจะให้ที่ดินที่จะปลูกเรือนหอ ซึ่งมักอยู่ใกล้เคียงกับบ้านเรือนของพ่อแม่ฝ่ายหญิง การเรียกสินสอดเป็นเรือนหอนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงแก่ลูกสาวของตนเองในอนาคตในกรณีที่มีปัญหาครอบครัว หากฝ่ายชายมีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะต้องปลูกเรือนหอให้สมฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของฝ่ายหญิง ดังนั้น หากครัวเรือนใดมีลูกชายหลายคนก็จะต้องเตรียมหาไม้เพื่อปลูกสร้างเรือนหอให้ลูก ไม้ที่หาได้ก็มาจากหัวไร่ปลายนา หากครัวเรือนใดไม่มีไม้ก็จะต้องหาซื้อเตรียมไว้ ซึ่งต้องใช้เงินตั้งแต่ 20,000 บาทขึ้นไปต่อเรือนหอ 1 หลัง ซึ่งในอดีตเป็นเงินจำนวนมากเมื่อเทียบกับความสามารถในการผลิตของชุมชน และหากครัวเรือนใดมีลูกชายหลายคนก็จะต้องมีค่าใช้จ่ายในการปลูกสร้างเรือนหอจำนวนมากเพราะต้องปลูกเรือนหอให้กับลูกชายทุกคน ทำให้พ่อแม่ต้องกู้ยืมด้วยเหตุผลดังกล่าว เพราะ "หลังจากบวชแล้วก็ต้องแต่งงาน สึกออกมาแล้วก็ว่าเป็นคนสมบูรณ์แล้ว สามารถมีครอบครัวเองได้แล้ว ชอบใครอะไรก็บอกพ่อแม่ให้ไปขอ ถ้าไม่มีเงิน ถ้าไม่ขอก็พาหนีไง เราจะได้ไม่ต้องไปตบไปแต่งใช้เงินเยอะ แล้วก็ถึงจะพาหนียังไง ส่งตัวแล้วยังไงก็ตาม ก็ยังต้องปลูกเรือนหอ..."

ภาระหนี้สินจากการกู้ยืมเงินเพื่อมาปลูกสร้างเรือนหอให้ลูกนี้ จะตกอยู่กับครัวเรือนของพ่อแม่และลูก ๆ ที่ยังไม่ได้ออกเรือนที่จะต้องรับผิดชอบในการใช้คืน และในที่สุดหนี้สินดังกล่าวก็ตกอยู่กับลูกชายคนเล็กซึ่งถูกเลือกให้เป็นผู้ดูแลพ่อแม่โดยไม่ต้องออกเรือนหลังแต่งงาน โดยลูกชายคนเล็กจะได้รับมรดกที่ดินมากกว่าพี่น้องคนอื่น ๆ อีก 1 เท่า จากที่ดินที่เรียกว่า "นาพ่อ" ตามหลักเกณฑ์ของชุมชนในการแบ่งมรดกที่ดิน บางครัวเรือนที่พ่อแม่ไม่สามารถรับภาระหนี้สินไว้โดยลำพังได้ก็จะแบ่งภาระหนี้ให้กับครัวเรือนของลูก ๆ ดังนั้น บางครัวเรือน

อาจเริ่มต้นครอบครัวพร้อมกับภาระหนี้สิน “คนแก่เขาจะใช้ยังไง แกก็อ้าง แบ่งคนละหมื่นสองหมื่น ‘เอ้า ! เอานาไป แบ่งนาไปแล้วเดี๋ยวทำใช้หนี้แทนทีนะ ’ เขาใช้อย่างนั้น แบบมรดกตกทอดตามมาอย่างเนี่ย นี่แยกออกมาก็ได้ตามมา ได้มาเกือบ 20,000 เขาก็ให้นามา ไม่ใช้เขาไม่ได้ให้”

ความสามารถในการใช้คืนหนี้ จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตและปริมาณผลผลิตของครัวเรือน หากครัวเรือนใดมีความสามารถในการผลิตที่หลากลายและได้ผลผลิตดีก็สามารถที่จะทยอยชดใช้คืนได้จนหมด แต่หากครัวเรือนใดไม่สามารถชดใช้คืนได้ก็จะยกที่นาให้เพื่อล้างหนี้ เพราะที่ดินไม่มีมูลค่าและความสำคัญเช่นในปัจจุบัน เพราะที่ดินยังมีจำนวนมากและยังพอบุกเบิกได้ รวมทั้งการผลิตก็ไม่ค่อยได้ผล การยกที่นาให้เป็นของเจ้าหนี้ซึ่งเป็นนายทุนท้องถิ่น จึงเป็นทางออกที่ครัวเรือนจะหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินซึ่งชุมชนถือว่าเป็นภาวะที่ทุกข์ยาก แม้ว่าชุมชนจะเห็นว่าการกู้ยืม “ เป็นลักษณะของการช่วยเหลือกันเป็นส่วนใหญ่ พอยืมกันไปสะสมกันมากๆ คล้ายๆ ว่าจะไม่มีปัญญา ก็เหมือนกับยกนาให้กัน เหมือนซื้อนาถูกๆ กันไป มีนาก็เอา โรงเจ๊กนี้เขาเกิดมีที่เยอะขึ้น ตรงนี้ก็มีส่วน...”

โรงเจ็ก หรือนายทุนท้องถิ่นนี้ได้แก่ชาวจีนที่อพยพมาอยู่ในชุมชนเมื่อราว 80 ปีที่แล้ว เริ่มสะสมทุนด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างทำไร่ เมื่อมีทุนมากขึ้นก็เข้าสู่การค้าขายที่ชุมชนเรียกว่า “หาบแลก” โดยชาวจีนจะนำสินค้า เช่น กะปิ น้ำปลา เต้าเจี้ยว ปลาทู ปูเค็ม ผัก เป็นต้น ใส่หาบเดินขายไปทั่วทั้งชุมชนคลองขาวและชุมชนใกล้เคียง สาเหตุที่การหาบแลกเกิดขึ้นและทำให้นายทุนชาวจีนสะสมทุนได้เพราะชุมชนคลองขาวเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีผู้คนจำนวนมากมาตั้งแต่อดีต รวมทั้งภาวะที่ไม่สามารถหาอยู่หากินจากธรรมชาติได้พอเพียงเนื่องจากภาวะความแห้งแล้ง ทำให้ต้องพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพจากการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกจากยุ้งฉางมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ต้องการจากหาบแลกของชาวจีน แม้ว่าจะมีการเพาะปลูกพืชที่เป็นอาหารบ้าง “แต่มันก็เป็นบางคนนะบางบ้านนะ เหมือนกับว่าเขาไปอยู่ไร่อยู่นา แล้วเขาก็ปลูกที่นั่น เขาปลูกกินเขาก็มี ที่ไหนไม่ปลูกก็ต้องมาหากินกันอย่างงี้แหละ ก็มีเขามาขายกันอย่างงี้แล้วนี่ก็ซื้อของเขา ... แบบว่าเต้าเจี้ยวก็ตีซิ ข้าวทะนานหนึ่งนะกี่บาท เขาก็ซื้อ ถ้าเต้าเจี้ยว 50 สตางค์ ฉันยังทันนะ 50 สตางค์ 20 สตางค์ ปลาทูนึ่งเข่งหนึ่งตัวเท่าเนี่ย เข่งละ 50 สตางค์ ... “

ชาวจีนจะนำข้าวเปลือกที่ชาวบ้านนำมาแลกนี้ ไปซ้อมหรือสีมือแล้วนำไปขายยังชุมชนตลาดซึ่งอยู่ห่างออกไปราว 9 กิโลเมตร แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวสารซื้อสินค้ากลับ

มาขายยังชุมชน ในระยะต่อมาได้นำทุนที่สะสมได้ไปตั้งร้านค้าของชำขึ้นในชุมชน ขายสินค้าหลากหลายชนิดมากขึ้น ในระยะนี้ชาวบ้านยังสามารถนำข้าวเปลือกมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าได้ และหากไม่มีข้าวเปลือกก็สามารถนำสินค้าไปบริโภคก่อน และใช้คืนต้นข้าวบวกดอกข้าวเมื่อถึงฤดูกาลเก็บต่อไป ในระยะนี้นายทุนท้องถิ่นสามารถสะสมทุนได้มากขึ้นจากกำไรที่ได้จากการนำข้าวเปลือกที่ชาวบ้านนำมาแลกสินค้าไปขายยังโรงสีในเมือง พร้อม ๆ กับการให้ชาวบ้านกู้ยืมเงิน ดังนั้น ในระยะนี้ นอกจากนายทุนจะได้รับส่วนเกินในรูปของกำไรที่ได้จากการขายสินค้าแล้ว ยังได้รับส่วนเกินในรูปดอกเบี้ย และกลายเป็นเจ้าของที่ดินจากกรณีที่ครัวเรือนที่กู้ยืมเงินแต่ไม่สามารถใช้คืนเงินกู้ได้ก็จะยกที่นาให้เพื่อล้างหนี้ ดังที่ผู้นำของชุมชนคนหนึ่งได้เล่าถึงกระบวนการสะสมทุนของนายทุนท้องถิ่นเอาไว้ในคำสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า “กำไรดีครับ ขายของไปหลาย ๆ บ้าน แล้วบางทีชาวนาเนี่ยก็อย่างว่าแหละ ก็ได้เฉพาะข้าวเวลาว่างก็ทำถ่านบ้างอะไรบ้าง บางทีช่วงนั้นใครไม่มีก็ต้องไปโรงเจ็กเนี่ยแหละ ไปขอยืมเงินกู้เงินอะไรเนี่ย ... สามารถเอาเงินเนี่ยออกกู้ได้ ก็เรียกว่าเขารวยเร็ว แล้วก็ยกตัวอย่างได้เลยว่าการหาบแลกของเขาเนี่ยส่งลูกไปเรียนกรุงเทพได้ ลูกเขาเดี๋ยวนี้ก็ปลดเกษียณแล้ว เป็นถึงรองปลัดกรุงเทพมหานคร ถือว่าการหาบแลกเนี่ยส่งผลไปถึงการศึกษาของลูกได้” จนถึงปัจจุบันนายทุนชาวจีนหลายรายยังคงฐานะของการเป็นนายทุนท้องถิ่น ที่มีบทบาททั้งในฐานะที่เป็นแหล่งเงินกู้ของชุมชน รวมทั้งการเป็นนายทุนในธุรกิจทอผ้า เป็นพ่อค้ารับซื้อข้าวจากชุมชน โดยมีฉางรับซื้อข้าวขนาดใหญ่และเป็นเจ้าของที่นาให้เช่าอีกด้วย

นอกจากนี้ยังมี **“นายทุนชาวบ้าน”** ซึ่งเป็นชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ใช้กระบวนการสะสมทุนคล้ายกับนายทุนชาวจีน คือ สะสมทุนจากการนำสินค้าจากชุมชนเครือข่าย เช่น มะพร้าวมาแลกกับข้าวเปลือกของชาวบ้าน และสะสมทุนจากกำไรที่ได้จากการนำข้าวเปลือกไปขายในเมือง รวมทั้งการให้กู้เงินและรับใช้คืนด้วยข้าวเปลือกบวกดอกข้าวเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว

4)การแสวงหาความพอเพียงด้วยการเข้าไปสัมพันธ์กับภายนอกในมิติการแลกเปลี่ยน

ความพอเพียงของชุมชนคลองขาวในอดีต ยังเกิดจากการเข้าไปสัมพันธ์กับภายนอกในมิติของการแลกเปลี่ยน ซึ่งจะมีทั้งการแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง การแลกเปลี่ยนกับชุมชนเครือข่าย และแลกเปลี่ยนกับชุมชนตลาด

การแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง ซึ่งได้แก่ชุมชนรายรอบที่สามารถเดินเท้าถึงกันภายใน 1 วัน เนื่องจากชุมชนใกล้เคียงเองก็ไม่มีความพอเพียงในตนเอง เนื่องจากข้อกำหนดของสภาพทางภูมิศาสตร์เช่นเดียวกัน ทำให้บางชุมชนเป็นชุมชนที่เพาะปลูกได้ดีเฉพาะพืชไร่ เช่น พริก หอม กระเทียม ยาสูบ เป็นต้น แต่ปลูกข้าวไม่ได้ผล ชุมชนเหล่านั้นต้องหาบหรือใช้เกวียนบรรทุกผลผลิตของตนเองเพื่อไปแลกเปลี่ยนผลผลิตต่างๆ ที่ตนเองไม่สามารถผลิตได้กับชุมชนอื่น ซึ่งผลผลิตจากชุมชนคลองขาวที่ชุมชนใกล้เคียงต้องการคือข้าว ผ้าและน้ำตาลจากตาลโตนด ในขณะที่ชุมชนคลองขาวเองก็ต้องการ พริก หอม กระเทียม ฝ้าย เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนคลองขาวไม่สามารถผลิตได้ “ทำนาก็พอกินแล้วก็ใช้ข้าวแลกทางไร่เขาเอาถั่วมาขาย เอาหัวหอมหัวกระเทียม เราก็ซื้อเก็บไว้ให้พอปี เดือน 6 เตรียมข้าวของที่จะซื้อไว้ทำนา เราก็ซื้อสำรองไว้เลย พริกมั้งอะไรมั้ง เขาไม่มีตลาดนัด เราไปตลาดเราก็ซื้อเครื่องมาให้พร้อม ที่นี้ทำนาก็ไม่ต้องไปซื้อ ...” ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนคลองขาวและชุมชนใกล้เคียงจึงเป็นไปลักษณะของการพึ่งพิงความพอเพียงซึ่งกันและกัน หากภาวะการผลิตได้ผลผลิตเพียงพอที่จะแลกเปลี่ยน แต่ละครัวเรือนจะประมาณการความต้องการปัจจัยในการดำรงชีพที่ต้องแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง และแลกเปลี่ยนผลผลิตเอาไว้ในปริมาณที่เพียงพอแก่การบริโภคตลอดทั้งปี เพราะลักษณะของการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนใกล้เคียงนั้นจะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวไม่ใช่การ “ติดตลาด” ที่มีสถานที่และเปิดโอกาสให้ชุมชนแลกเปลี่ยนกันได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยนระหว่างฤดูกาลผลิตซึ่งจะมีน้อยมาก เนื่องจากต่างฝ่ายต่างต้องเพาะปลูกและดูแลไร่นาของตนเอง รวมทั้งเส้นทางการคมนาคมก็ไม่สะดวก เพราะในอดีตเส้นทางติดต่อไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนใกล้เคียง คือ การเทียมเกวียนหรือเดินเท้า “ลัดทุ่ง” มาหากัน ซึ่งจะทำไม่ได้ในช่วงฤดูกาลเพาะปลูก

นอกจากนี้ยังมี**การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนเครือข่าย** ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป แต่มีความสัมพันธ์กับชุมชนคลองขาวในฐานะเครือญาติชุมชนดังกล่าว ได้แก่ ชุมชนชาวสวน และชุมชนชาวประมงในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพไปหาแหล่งทำกินใหม่ของคนจากชุมชนคลองขาว ภาวะความแห้งแล้งและความขาดแคลนของชุมชนคลองขาวในอดีตได้ผลักดันให้คนกลุ่มหนึ่งที่มี “ใจนักเลง” อพยพออกจากชุมชน ล่องเรือไปตามแม่น้ำแม่กลอง เมื่อพบที่ใดที่จะปักหลักตั้งชุมชนและมีแหล่งทำมาหากินก็จะอพยพขึ้นฝั่ง คนกลุ่มหนึ่งอพยพขึ้นไปในพื้นที่ที่เหมาะแก่การทำสวนและได้ปลูกมะพร้าวเป็นหลัก ในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งขึ้นฝั่งในพื้นที่ที่เหมาะแก่การทำประมง ความต้องการของชุมชนเครือข่ายในเรื่องข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักแต่ไม่สามารถเพาะปลูกเองได้เพราะข้อกำหนดทาง

ภูมิศาสตร์ ในขณะที่ชุมชนคลองขาวเองก็ต้องการมะพร้าวและอาหารทะเล เช่น ปลาทู ปลาเค็มจากชุมชนเครือข่ายเช่นเดียว ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนคลองขาวกับชุมชนเครือข่าย จึงเป็นไปในลักษณะที่พึ่งพาความพอเพียงซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนซึ่งมีเครือข่ายความสัมพันธ์ด้วยระบบเครือญาติที่มีมาแต่เดิม

"เอาแม่น้ำแม่กลองเป็นเกณฑ์ ก็ตั้งแต่ท่ามะกา มาท่าม่วง ท่าเรือ ท่าทั้งนั้นแหละไปออกโน้น ปากน้ำสมุทรสงครามโน่น ฉะนั้นญาติผมจะเยอะเลยตรงปากน้ำ บางกระเจ้าดอนหอยหลอด คือ ไปหาที่ทำกินกัน พายเรือไปหากินตามยถากรรม ขึ้นเรือที่ไหนก็ไปทำกินที่นั่น เขาทำสวน แล้วก็บางกลุ่มก็อยู่ชายทะเลก็ทำประมง พอถึงปีก็เอามะพร้าวใส่เรือมาหมากบ้าง เมื่อก่อนคนกินหมากทุกบ้าน น้ำตาลมะพร้าวบ้าง แล้วก็ปลาเค็ม ปลาทะเล ก็เอามาขึ้นที่วัดชัยชุมพล ... ตรงนั้นก็เป็นที่พักจอดเรือ พี่น้องก็ส่งข่าวมาบอกทางบ้านผมให้เอาเกวียนไปรับของที่เรือ ก็เอาของใส่เกวียนมา ก็เอาของนั้นแลกข้าว เอาไปกินที่สมุทรสงคราม ..."

ลักษณะการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนคลองขาวกับชุมชนเครือข่าย ยังคงเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างผลผลิตกับผลผลิต แต่ผู้แลกเปลี่ยนกันไม่ได้เป็นครัวเรือนต่อครัวเรือนเช่นการแลกเปลี่ยนกับชุมชนเครือข่าย แต่เป็นการแลกเปลี่ยนผ่านชาวบ้านซึ่งเป็นคนกลางที่เป็นญาติพี่น้องกับผู้ที่ล่องเรือนำผลผลิตจากชุมชนเครือข่ายมาแลกเปลี่ยน ชาวบ้านซึ่งเป็นคนกลางนี้จะนำเกวียนไปบรรทุกผลผลิตตามวันเวลาและสถานที่ที่นัดหมาย คือบริเวณที่เป็นชุมชนท่าเรือที่ชาวบ้านจากชุมชนเครือข่ายนำผลผลิตมาขึ้นฝั่ง หลังจากนั้น ชาวบ้านจากชุมชนคลองขาวซึ่งเป็นคนกลางเหล่านี้ จะนำผลผลิตกลับมาแลกเปลี่ยนกับข้าวเปลือกของชาวบ้านในชุมชนคลองขาว โดยมีหลักเกณฑ์ในการแลกเปลี่ยน คือ การคำนวณมูลค่าของผลผลิตเป็นเงินก่อนที่จะนำมาแลกเปลี่ยนกัน ก่อนที่หลักเกณฑ์ในการแลกเปลี่ยนจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านเงินตราเป็นสื่อกลาง

นอกจากนี้ ยังมีการแลกเปลี่ยนอีกลักษณะหนึ่งเป็น **การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนตลาด** ซึ่งตัวอยู่ในตัวอำเภอซึ่งอยู่ห่างออกไปราว 11 กิโลเมตร และชุมชนตลาดในตัวจังหวัดซึ่งอยู่ห่างออกไปราว 9 กิโลเมตร ในภาวะปกติชาวบ้านจะนำข้าวจากยุ้งฉางมาตำด้วยครกไม้ขนาดใหญ่หรือสีด้วยสีมือ แล้วจะคัดข้าวสารที่เม็ดหักไว้กินเอง ส่วนข้าวสารดีเม็ดเต็มนั้นก็จะหาบไปขายยังชุมชนตลาด ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตก่อนที่จะนำไปแลกเปลี่ยนกับร้านค้าซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนตลาด ในภาวะวิกฤตที่ผลผลิตข้าวของครัวเรือน

ไม่ได้ผลหรือไม่เพียงพอ ชาวบ้านจะไปแลกข้าวเปลือกจากวัดที่มีชาวบ้านนำมาทำบุญในพิธี “หร้อยพรรษา” ซึ่งวัดจะขายให้กับครัวเรือนที่ขาดแคลนในราคาถูกเพื่อนำไปบริโภคเองและสีเป็นข้าวสารแล้วหาบไปขายยังร้านค้าในชุมชนตลาด

ร้านค้าดังกล่าวจะรับซื้อข้าวสารจากชุมชนและจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ ด้วย สิ่งของที่ชุมชนต้องการจากร้านค้าในชุมชนตลาด เป็นสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมและเป็นสินค้าที่ไม่สามารถแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนเครือข่ายได้ เช่น น้ำมันหมู ไต้ เสื้อผ้าสำหรับใส่ไปทำบุญหรืองานประเพณี เส้นด้ายสำเร็จรูปเพื่อนำมาทอผ้า เป็นต้น โดยชุมชนจะแลกข้าวสารกับสิ่งของดังกล่าวและ/หรือแลกเป็นเงินก็ได้ และทักษะในการค้าขายแลกเปลี่ยนนี้เป็นทักษะที่สำคัญของชุมชนคลองขาวจนถึงปัจจุบัน

การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต นอกจากวิถีชีวิตหลักทางเศรษฐกิจคือการทำนาแล้ว ชุมชนยังต้องสร้างความพอเพียงจากการผลิตที่หลากหลาย รวมทั้งการได้รับความพอเพียงจากการพึ่งพิงธรรมชาติซึ่งเป็นต้นทุนที่ชุมชนไม่ต้องลงทุน นอกจากนี้ความพอเพียงอีกด้านหนึ่งยังมาจากระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ทั้งในลักษณะของการช่วยเหลือแบ่งปันและแลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือนในชุมชนรวมทั้งการรับจ้างแรงงาน หรือแม้แต่การกู้ยืมจากนายทุนท้องถิ่นในภาวะวิกฤต หรือแม้แต่การรรเข้าไปสัมพันธ์กับภายนอกในมิติของการแลกเปลี่ยน แต่ระดับการบริโภคก็ยังจำกัดอยู่แค่การมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ ดังนั้น ความพอเพียงของชุมชนในอดีต ยังเกิดจากที่แต่ละครัวเรือนต้องจำกัดระดับการบริโภคของตนเองให้เท่ากับระดับความสามารถในการผลิต “เมื่อก่อนสุขกว่า ปลาแป้นตัวกินหัวแกง เลี้ยงลูกมาอดอยาก ขนมก็ไม่ได้กิน กินแต่ข้าวอย่างเดียว สมัยนี้อะไรมา แตงโม ละมุด น้อยหน่า เมื่อก่อนอดอยาก ใช้เงินอย่างกะ 5 บาท ใช้ได้ 2 วัน”

ทุนชุมชนกับการดำรงอยู่ของชุมชนก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

อย่างไรก็ตาม ผลผลิตข้าวก็ยังเป็นตัวกำหนดระดับความพอเพียงของชุมชน ในภาวะที่การปลูกข้าวได้ผลดี ชาวนาจะแบ่งสรรผลผลิตข้าวออกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนแรก คือส่วนที่จะต้องเก็บไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดปี รวมทั้งการสำรองไว้เพื่อสร้างหลักประกันของความมั่นคงด้านอาหารจนกว่าจะได้ข้าวจากฤดูกาลใหม่ ทั้งนี้เพราะ ผลผลิตข้าวในอดีตมักไม่แน่นอน ซึ่งแต่ละครัวเรือนนอกจากจะต้องสำรองข้าวเอาไว้สำหรับครัวเรือนของตนเองแล้วยังต้องสำรองไว้เผื่อครัวเรือนของเครือญาติอีกด้วย

ส่วนที่สอง คือส่วนที่จะเก็บไว้เป็นพันธุ์ข้าวสำหรับการเพาะปลูกในฤดูกาลต่อไป

ส่วนที่สาม คือ ส่วนที่นำไปทำบุญในประเพณี “หร้อยพรรษา” หลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกไปทำบุญที่วัดด้วยความศรัทธา เพื่อให้วัดมีทุนที่จะนำไปสร้างและบูรณะศาสนสถาน ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วก็จะเป็นประโยชน์ต่อวัดและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครัวเรือนที่ประสบกับภาวะวิกฤตจากการปลูกข้าวที่ไม่ได้ผล ก็จะมาขอยืมหรือซื้อข้าวเปลือกจากวัด ซึ่งวัดจะขายให้ในราคาถูก ครัวเรือนดังกล่าวจะนำข้าวไปซ้อมหรือสีด้วยมือเป็นข้าวสาร ข้าวสารเม็ดหักจะเก็บไว้บริโภคเอง ส่วนข้าวสารเม็ดสวยจะนำไปขายที่ชุมชนใกล้เคียงหรือชุมชนตลาด เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินหรือแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ

ส่วนที่สี่คือ ส่วนที่นำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการยังชีพอื่น ๆ โดยชาวบ้านจะต้องนำข้าวเปลือกไปแลกกับสิ่งของเพื่อมาทำเป็นอาหารหรือขนมสำหรับใส่บาตรพระในตอนเช้าของวันศุกร์ ซึ่งชุมชนเรียกว่า “การตักบาตรข้าวใหม่” เสียก่อน จึงจะสามารถนำไปแลกเปลี่ยนได้ ตามความเชื่อของชุมชน

อย่างไรก็ตาม การปลูกข้าวของชุมชนคลองขาวในอดีตมักไม่ได้ผลและประสบกับภาวะขาดแคลนอยู่เสมอ ทำให้ชุมชนต้องแสวงหาความพอเพียงด้วยแนวทางที่หลากหลาย ทางออกของชุมชนต่อปัญหาความไม่พอเพียงหรือภาวะวิกฤติ อันเนื่องมาจากข้อกำหนดทางธรรมชาติและข้อจำกัดในการผลิต เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีถึงทุนที่มีอยู่ในชุมชนหมู่บ้านในอดีต ซึ่งแต่ละชุมชนอาจมีแนวทางในการแสวงหาความพอเพียงที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับทุนที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ

ที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชุมชนเกษตรกรรม ในระยะเวลาเมื่อราว 60 ปีที่แล้ว ชุมชนยังสามารถบุกเบิกที่ดินทำกินได้ ทำให้ไม่มีปัญหาหรือแรงกดดันอันเนื่องมาจากความหนาแน่นของประชากร หรือความไม่เหมาะสมระหว่างสัดส่วนของประชากรต่อพื้นที่ทำกิน แม้ว่าชุมชนคลองขาวจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่มาตั้งแต่ในอดีต ในขณะเดียวกันการบุกเบิกที่ดินก็เป็นแนวทางในการผ่อนคลายข้อจำกัดในระบบการผลิตของชุมชนที่ต้องขึ้นอยู่กับภาวะทางธรรมชาติลงได้บ้าง เพราะหากครัวเรือนใดมีพื้นที่เพาะปลูกที่ไม่สามารถสร้างความพอเพียงได้ ไม่ว่าจะเป็นขนาดของพื้นที่หรือลักษณะของพื้นที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของธรรมชาติก็จะบุกเบิกที่ดินออกไป ซึ่งการบุกเบิกที่ดินในช่วงเวลานี้ เป็นไปเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวที่พอเพียงและเพื่อเป็นการหาแหล่งทำกินไว้ให้กับลูกหลานเท่านั้น นอกจากนี้ **ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน** ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นทุนทางธรรมชาติที่เอื้อต่อการ

ผลิตของชุมชน และเป็นต้นทุนในการผลิตที่ได้มาโดยไม่ต้องลงทุนซื้อหามาด้วยเงินตรา การทำนาในอดีตไม่ต้องใส่ปุ๋ยไม่ต้องใช้สารเคมีใด ๆ แต่ใช้กระบวนการ วิธีการ และหลักการทางธรรมชาติ นอกจากนี้ **ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ** ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ป่าไม้ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหาร เป็นแหล่งวัตถุดิบที่นำมาทำเป็นเครื่องมือในการผลิตนานาชนิดดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น รวมทั้งเป็นแหล่งผลผลิตที่สามารถนำมาขายเพื่อชดเชยความไม่พอเพียงเนื่องจากการทำนาซึ่งมักไม่ประสบกับภาวะแห้งแล้งอยู่เสมอ

นอกจากนี้ ความพอเพียงอีกด้านหนึ่งยังมาจาก **ฐานความรู้ในการผลิตที่หลากหลาย** ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา ฐานความรู้ในการผลิตของชุมชนได้ให้ทั้งผลผลิตที่จำเป็นแก่การดำรงชีพและที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความพอเพียงอื่น ๆ จากกรณีดังกล่าว ยังสะท้อนให้เห็นว่าความพอเพียงชุมชนคลองขาวในอดีต ยังเกิดจาก**การเข้าไปสัมพันธ์ในมิติการแลกเปลี่ยนกับภายนอก**มาตั้งแต่ยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในขณะที่ **ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน** ก็เป็นอีกกลไกหนึ่งที่ทำให้มีการเกื้อกูล ช่วยเหลือและแบ่งปันกัน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ทั้งในภาวะปกติหรือแม้ในภาวะขาดแคลนและภาวะวิกฤต

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชน
ภายใต้กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

แม้ว่ารัฐจะลงทุนอย่างมหาศาลในด้านโครงสร้างพื้นฐาน แต่การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย หากโครงสร้างทางค่านิยม ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรมของชุมชนและพลเมืองยังไม่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่สอดคล้องกับเป้าหมายของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างส่วนเกิน(surplus) ความต้องการงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรมภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้นำมาสู่การลงทุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิตภาคเกษตรกรรม และกลไกต่าง ๆ ที่รัฐจูงใจให้ชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การเพิ่มขนาดส่วนเกินของภาคเกษตรกรรม

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายในการผลิตของชุมชน

แนวคิดการพัฒนาดังกล่าว ได้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนคลองขาวเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมาหรือราวพ.ศ.2512 การเปลี่ยนแปลงในระยะแรกเกิดขึ้นเมื่อรัฐได้จัดสรรงบประมาณเพื่อขุดคลองส่งน้ำและสูบน้ำจากคลองในพื้นที่ตำบลใกล้เคียงมาให้ชุมชนคลองขาวได้เพาะปลูก ซึ่งในระยะนี้ชุมชนยังคงทำนาได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น ในขณะที่ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งมีระบบคลองส่งน้ำชลประทานสามารถปลูกข้าวได้ถึง 2 ครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียงในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้การปลูกข้าวของชุมชนได้ผลผลิตดีขึ้น และชุมชนมีความพอเพียงมากขึ้น แต่ด้วยข้อจำกัดในเรื่องน้ำเพื่อการเพาะปลูก ทำให้เป้าหมายในการผลิตของชุมชนคลองขาวในช่วงเวลานี้ ถูกจำกัดไว้เพียงการผลิตเพื่อเพิ่มความพอเพียงเท่านั้น ในขณะที่แบบแผนการผลิตและวิธีการผลิตซึ่งยังคงเป็นการทำนาธรรมชาติ และความสัมพันธ์ในการผลิตที่ยังคงมีการช่วยเหลือแรงงานและการจ้างแรงงานที่มีอัตราที่เพิ่มขึ้นแต่เบาบางกว่าปัจจุบัน รวมทั้งยังคงมีการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง เช่น การทอผ้า และการทำน้ำตาล เป็นต้น แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือระบบการแลกเปลี่ยนซึ่งนอกจากจะมีนายทุนท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นคนกลางในการซื้อข้าวจากชุมชนอย่างแข็งขันแล้ว

ยังมีพ่อค้าและเจ้าของโรงสีจากภายนอกเข้ามารับซื้อข้าวในชุมชน เนื่องจากมีการพัฒนาเส้นทางการคมนาคมจากเดิมซึ่งเป็นทางเกวียนมาเป็นทางลูกรัง ชุมชนไม่จำเป็นต้องหาบข้าวไปขายให้กับชุมชนเครือข่ายและชุมชนตลาดเช่นในอดีต

การเข้ามาซื้อข้าวของพ่อค้าจากภายนอก มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านการแลกเปลี่ยนที่เงินตรามีความสำคัญในฐานะสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะพ่อค้าจากภายนอกนั้นเป็นพ่อค้าอาชีพและไม่ได้มีผลผลิตที่เป็นที่ต้องการของชุมชน ส่วนการแลกเปลี่ยนระหว่างพ่อค้า/นายทุนท้องถิ่นยังคงเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างกับผลผลิตและสิ่งของที่ชุมชนต้องการจากร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภคซึ่งเป็นร้านค้าของพ่อค้า/นายทุนท้องถิ่น แต่เนื่องจากข้าวมีราคาสูงขึ้น ทำให้ชุมชนต้องการแลกเปลี่ยนข้าวกับเงินตรามากขึ้น ในขณะเดียวกันการได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีพก็ต้องใช้เงินมากขึ้น เพราะการลดลงของการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนเครือข่ายเพราะต่างฝ่ายต่างมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพจากตลาดมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวด้วยการปรับเปลี่ยนแบบแผนในการผลิต ในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของภาคเกษตรกรรมในระยะต่อมา ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายทางเศรษฐกิจของชุมชน

ปี พ.ศ. 2517 เมื่อมีการสร้างคลองชลประทานผ่านพื้นที่นาทางด้านทิศตะวันออกของชุมชน หรือที่ชุมชนเรียกว่า “นาทุ่ง” ซึ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ส่วนพื้นที่เพาะปลูกทางด้านทิศตะวันตก ซึ่งชุมชนเรียกว่า “นาป่า” นั้นจะเป็นพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทาน จึงทำนาได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงระยะเวลา 29 ปีที่ผ่านมา วิถีชีวิตและระบบการผลิตหลักของชุมชนได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป และในที่สุดก็เปลี่ยนจากการทำนาธรรมชาติไปสู่การทำนาแบบสำเร็จรูปที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

เงื่อนไข ปัจจัย ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของแบบแผนจากการทำนาธรรมชาติไปสู่การทำนาแบบสำเร็จรูป และนัยที่มีต่อชุมชน

หลังการเข้ามาของคลองชลประทาน เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตหลักของชุมชน คือ การทำนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงของเป้าหมายในการผลิต แม้ว่าก่อนหน้านั้น ชุมชนจะมีความต้องการที่จะปลูกข้าวให้ได้มากขึ้นเช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง แต่ถูกจำกัดด้วยข้อจำกัดในเรื่องน้ำเพื่อการเพาะปลูก การ

เข้ามาของคลองชลประทานทำให้ชุมชนสามารถผลิตเพื่อเพิ่มขนาดส่วนเกิน (surplus) ของตนเองได้ด้วยการเพิ่มจำนวนฤดูกาลผลิต (crop) จากการทำนาปีละ 1 ครั้งเป็น 2 ครั้ง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิตเช่นเดียวกับแนวทางของชุมชนหมู่บ้านทั่วไปในช่วงเวลานั้นในการสร้างส่วนเกินทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนเข้าร่วมกับกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ด้วยการเพิ่มฤดูกาลการผลิตและการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิต นอกจากจะเกิดจากความต้องการในการเพิ่มระดับความพอเพียงของครัวเรือน เพราะผลผลิตข้าวยังคงเป็นตัวกำหนดระดับความพอเพียงของครัวเรือนแล้ว ยังเกิดจากการที่ขนาดการถือครองที่ดินต่อครัวเรือนลดลงด้วย วัฒนธรรมการแบ่งมรดกและการสูญเสียที่ดิน รวมทั้งการถูกจำกัดความพอเพียงอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ จากการบุกเบิกที่ดินและเช่าที่ดินจากชาวนาของนายทุนเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่นี้ คือ อ้อย การที่คนในชุมชนให้นายทุนเช่าพื้นที่ส่วนหนึ่งที่สภาพพื้นที่เดิมไม่เหมาะแก่การทำนาเพราะมีเนินดินและป่าละเมาะอยู่ตามหัวไร่ปลายนา เพราะชุมชนมีข้อจำกัดในเรื่องทุนและเครื่องมือไม่สามารถปรับพื้นที่ได้ ดังนั้น การให้นายทุนเช่าที่ดินโดยนายทุนจะเป็นผู้ลงทุนในการปรับพื้นที่เพื่อปลูกอ้อยเป็นเวลา 3 ปีเท่านั้น เนื่องจากอ้อยเป็นพืชที่ต้องการธาตุอาหารจากดินสูง การปลูกต่อเนื่องในพื้นที่เดิมเป็นเวลานานจะทำให้ต้นทุนด้านปัจจัยการผลิตสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปุ๋ย ดังนั้น นายทุนจึงเลือกที่จะเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกไปเรื่อย ๆ เพราะต้นทุนในการบุกเบิกที่ดินหรือการเช่าที่ดินจะต่ำกว่าการลงทุนในด้านปัจจัยการผลิตและคุณภาพของผลผลิตก็ดีกว่า ทั้งนี้เงื่อนไขที่ทำให้ในระยะเวลานั้นนายทุนสามารถเลือกแนวทางดังกล่าวได้เนื่องจากยังมีพื้นที่ว่างเปล่าที่สามารถจับจองได้หรือมีพื้นที่ที่ต้องการให้เช่าเช่นกรณีชุมชนคลองขาวในอดีตที่ต้องพึ่งพิงการบุกเบิกหรือปรับพื้นที่จากนายทุน เพราะหลังจากนั้นนายทุนก็จะคืนที่ดินให้กับชาวบ้านได้ทำนาต่อไป อย่างไรก็ตาม การบุกเบิกที่ดินเพื่อปลูกอ้อยทำให้ป่าและป่าละเมาะตามหัวไร่ปลายนาหมดไป ชุมชนจึงไม่สามารถพึ่งพิงอาหารจากธรรมชาติได้เช่นในอดีต ในขณะที่ผืนป่าที่อยู่ไกลออกไปซึ่งในอดีตชุมชนได้พึ่งพิงด้วยการตัดไม้และเผาถ่านเพื่อนำไปขาย รวมทั้งการเข้าไปหาของป่า เช่น เห็ดโคนซึ่งมีราคาแพง พื้นที่ป่าดังกล่าวก็ถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ของทหาร เป็นต้น ทำให้ชุมชนถูกจำกัดแนวทางในการสร้างความพอเพียงลงจากในอดีต ในขณะที่นัยของความพอเพียงในช่วงเวลานี้ก็เปลี่ยนไปจากอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แบบแผนในการดำเนินชีวิตที่ระดับการบริโภคสูงกว่าการยังชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาของลูก โดยหวังว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนจะทำให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคมของคนรุ่นลูก ซึ่งเป็นแนวทางในการลงทุนทางสังคมของครัวเรือนโดยทั่วไปในชุมชนคลองขาว ในขณะที่

ขนาดของที่ดินที่จะแบ่งสรรเป็นมรดกให้แก่คนรุ่นลูกก็ลดลงจนไม่สามารถสร้างความพอเพียงได้เช่นคนรุ่นพ่อแม่

> *“ผิดกับสมัยก่อนเยอะ ... แต่ก่อนลูกก็ไม่ต้องเรียนหนังสือ เดี๋ยวนี้ต้องเรียน พออนุบาลก็ต้องเรียนแล้ว ก็เหมือนกับตัวเรา ความลำบากถึงได้เจ็บใจ มีลูกต้องให้เรียน ต้องให้เรียนตลอด ถึงได้ยอมให้ลูกไง... แต่ก่อนตัวเองก็อยากเรียน แต่พ่อแม่ไม่ส่งเสริม พ่อแม่ก็จ้องเมื่อไหร่จะจบ จะได้เลี้ยงควาย จบแค่ ป.4 ก็เลี้ยงวัวเลี้ยงควายกับไถนาช่วยเขา”*
>
> (ประเสริฐ บุญลือ)

ดังนั้น ด้วยเงื่อนไขทั้งทางด้านขนาดการถือครองที่ดินต่อครัวเรือนลดลง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ทำให้ชุมชนถูกจำกัดการความพอเพียงลงจากในอดีตที่ได้มาด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติทั้งในด้านการบริโภคและการแลกเปลี่ยน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงไปของนัยของความพอเพียงในช่วงเวลานี้ที่สูงกว่าการยังชีพที่ต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตรา เช่น น้ำจากระบบประปาหมู่บ้าน ที่เข้ามาราว พ.ศ. ..... เนื่องจากภาวะความแห้งแล้งและไม่มีแหล่งน้ำผิวดินดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้น้ำประปาเป็นสาธารณูปโภคที่สำคัญ เพราะแม้ว่าจะมีน้ำชลประทาน แต่ก็มีเพียงในฤดูกาลผลิตเท่านั้น นอกจากนี้ เส้นทางของคลองชลประทานที่อยู่นอกชุมชน ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพิงน้ำจากคลองชลประทานได้แม้แต่เพื่อใช้เลี้ยงสัตว์ ดังนั้น น้ำจากคลองชลประทานจึงใช้ประโยชน์ที่จำกัดเฉพาะเพื่อการเพาะปลูกเท่านั้น นอกจากนี้ไฟฟ้ายังเป็นปัจจัยในการดำรงชีพที่เพิ่มขึ้นมาในระยะเวลานี้ ระบบไฟฟ้าของชุมชนในระยะแรกเป็นไฟฟ้าที่เกิดจากเครื่องกำเนิดไฟฟ้า ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะได้รับอนุญาตให้ใช้ดวงไฟส่องสว่างเพียง 2 ดวงเท่านั้น ระยะเวลาให้บริการ ตั้งแต่เวลา 17 นาฬิกา ถึงเวลา 23 นาฬิกา นาฬิกา โดยจะต้องจ่ายค่าไฟฟ้าในอัตราที่กำหนด ครัวเรือนที่จะมีไฟฟ้าใช้ต้องเป็นครัวเรือนที่มีฐานะดี และครัวเรือนเหล่านี้ได้กลายเป็นสถานบันเทิงขนาดย่อมสำหรับเพื่อนบ้านในละแวกใกล้เคียงที่จะมาร่วมชมรายการโทรทัศน์ในตอนเย็นก่อนที่ทุกครัวเรือนจะมีไฟฟ้าใช้ในปี พ.ศ. ..... จากการขยายเขตพื้นที่ไฟฟ้าของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค การเข้ามาของไฟฟ้าได้นำภาพของความทันสมัยมาสู่ชุมชนและเปิดมิติการรับรู้ของชุมชนที่มีต่อโลกภายนอกมากขึ้น ความต้องการปัจจัยในการดำรงชีพที่ต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตราเหล่านี้ เป็นเงื่อนไขและปัจจัยผลักดันให้ชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการปลูกข้าวเพื่อขาย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตหลักของชุมชน นอกเหนือจากความต้องการที่จะหลุดพ้นจากภาวะที่ขาดแคลนและแร้นแค้น

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต ความสัมพันธ์ในการผลิต และทุนเพื่อการผลิต

การทำนา 2 ครั้งในระยะแรก ชาวบ้านยังคงเพาะปลูกด้วยการปักดำเช่นในอดีต ซึ่งต้องใช้เวลาในการเพาะปลูกมาก เริ่มตั้งแต่การเพาะต้นกล้า การเตรียมพื้นที่นา การปักดำ ซึ่งในระยะนี้ผลิตด้วยแรงงานคนเป็นสำคัญ การเพาะปลูกที่ล่าช้าจะทำให้การเก็บเกี่ยวล่าช้าออกไปด้วย ในขณะที่ในฤดูกาลผลิตระหว่างนาปีและนาปรังจะมีช่วงว่างเพียง 1 เดือนเท่านั้น ดังนั้น หากเพาะปลูกล่าช้าก็จะผลิตในฤดูกาลที่สองหรือนาปรังไม่ทันกับน้ำซึ่งจะปล่อยมาตามกำหนด ไม่ได้มีน้ำเพื่อเพาะปลูกได้ตลอดปี เพราะแม้ว่าจะมีน้ำจากคลองชลประทาน แต่ชุมชนก็ไม่ได้มีอำนาจในการควบคุมน้ำ/อำนาจในการตัดสินในการใช้น้ำ เพราะน้ำเป็นทรัพย์สินสาธารณะ (public property) ที่รัฐเป็นผู้มีอำนาจในการพิจารณาจัดสรรการใช้น้ำแก่พื้นที่เพาะปลูกของชุมชนทั่วภาคกลาง รวมทั้งพื้นที่อุตสาหกรรมและเขตเมือง

> *"จังหวัดกาญจนบุรีเป็นแหล่งน้ำก็จริง แต่เป็นจังหวัดที่ไม่ให้ใช้น้ำ หน้าแล้งปิดเลยนะครับ ตั้งแต่มีนาไปเนี่ยต้องปิด กุมภาต้องปิด ปิดตั้งแต่ปลายธันวา ปลาย ๆ ธันวาปิด 2-3 เดือน เอาน้ำไปให้ทางอื่น จริง ๆ ถ้าเขาไม่ปิดนะชาวบ้านจะวางแผนได้เลย มีน้ำ เขาอาจจะเปลี่ยนจากอาชีพทำนาเป็นอาชีพอื่นได้ ..."*
>
> (พิสิษฐ์ คำอินทร์)

การทำนาโดยใช้น้ำจากคลองชลประทาน ทำให้ชุมชนเริ่มมีต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มขึ้นจากในอดีตที่ชุมชนสามารถผันน้ำเข้านาได้เองในฤดูน้ำหลาก ซึ่งน้ำจากชุมชนหรือพื้นที่ที่สูงกว่าจะไหลบ่าลงมาและเข้าไปทั่วทุ่งนา แต่ในการสร้างคลองชลประทานซึ่งมีการสร้างคันดินขนาดใหญ่ขึ้นสองฝั่งของคลองชลประทาน เพื่อเป็นคันกั้นน้ำและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมไปในเวลาเดียวกันนั้น ได้กั้นน้ำจากคลองชลประทานที่จะไหลบ่าเข้าที่นา ดังนั้นชาวนาจึงต้องลงทุนและมีต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มขึ้นในการซื้อเครื่องสูบน้ำและน้ำมันเชื้อเพลิง ในขณะที่ครัวเรือนที่ไม่มีเงินทุนพอที่จะซื้อเครื่องสูบน้ำก็จะใช้การจ้างเพื่อนบ้านที่มีเครื่องสูบน้ำให้สูบน้ำเข้านาของตนเอง

นอกจากนี้ การลงทุนในระยะต่อมาคือการลงทุนในการปรับที่นา ในอดีตหากครัวเรือนใดมีที่นาเป็นนาลุ่มหรือนาหนองก็จะได้ผลผลิตดี แต่เมื่อมีคลองชลประทานกลับกลายเป็นสิ่งตรงกันข้าม ครัวเรือนที่มีนาหนองจะมีปัญหาในการผลิตทั้งในเรื่องปริมาณน้ำที่ไม่

เหมาะสมและปัญหาศัตรูของข้าว ซึ่งชาวนาจะแก้ไขปัญหาด้วยการซื้อดินมาถมให้สูงขึ้น เพราะมิฉะนั้น การปลูกข้าวจะไม่ได้ผล

> ป้ากรอง : *เหมือนกับนาที่ลุ่ม เขาก็ได้ข้าวมาก แต่ถ้าน้ำไม่ดีขาดทุนนะ ที่ดอนน้ำมันก็ไหลแห้งไป เดี๋ยวนี้ต้องซื้อดินถม ใครมีผัวมีเมียให้นาหนองไม่อยากได้นะ ต้องซื้อดินถม "มึงมีเมียเอานาหนองนะ" ลูกคนสุดท้องได้นาหนอง นี้เขาก็ได้นาหนอง น้ำท่วมหมด หอยเชอรี่มันกินหมด ตาย หอยมากอันตราย นาเขินเขาก็หว่าน นาลุ่มไม่รู้จะดูดน้ำไปไหน..."*
>
> พิสิษฏ์ : *ขณะนี้ต้องซื้อดินมาถม ถมมาหลาย ๆ ปี สมาชิกที่มากู้เงินนะ เพราะไม่งั้นทำไม่ได้ หอยเชอรี่ น้ำมานี่พอมิดยอดข้าวก็กินหมด ดำนาปุ๊บหันหลังให้หอยขึ้นเลย ... ช่วงนาปียิ่งมีปัญหาเยอะ เพราะไหนจะน้ำในคลองเยอะแล้วฝนก็ยังตกมา จมเป็นร้อย ๆ ไร่เลย จมไปเลย"*

การที่ชุมชนไม่มีอำนาจในการควบคุมระบบการจัดสรรน้ำจากคลองชลประทาน ทำให้แต่ละครัวเรือนต้องแก้ไขปัญหาด้วยการปรับที่นาของตนเองให้สอดคลองกับเงื่อนไขการผลิต รวม ทั้งการวางแผนในการเพาะปลูกให้สอดคล้องกับระบบการจัดสรรน้ำของรัฐ เพราะมิฉะนั้น การเพาะปลูกของชุมชนอาจเสียหายจากการที่ไม่มีน้ำเพียงพอแก่การเพาะปลูกหรือความเสียหายจากการที่ต้นข้าวจมน้ำเพราะปริมาณน้ำที่มากเกินไป เนื่องจากการเพาะปลูกที่ไม่สอดคล้องกับกำหนดการของการผลิต ดังนั้น ทางออกของครัวเรือนส่วนหนึ่งที่มีเงินทุนและสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุน คือ การซื้อรถไถนาแบบเดินตาม ซึ่งนอกจากจะทำให้ปลูกข้าวได้มากขึ้นแล้วยังช่วยผ่อนแรงในการผลิตและลดระยะเวลาในการเพาะปลูกให้สั้นลง รวมทั้งสามารถวางแผนในการผลิตได้สอดคล้องกับเงื่อนไขในการผลิตคือระบบการจัดสรรน้ำของรัฐอีกด้วย

นอกจากนี้ แต่ละครัวเรือนยังต้องวางแผนการเพาะปลูกให้สอดคล้องหรือเป็นไปตามกำหนดการเพาะปลูกของชุมชนอีกด้วย เช่น การเพาะปลูกที่จะต้องทำในช่วงเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากการจัดรูปของแปลงนาที่ไม่มีเส้นทางการคมนาคมเชื่อมต่อจากถนนสายกลางไปยังแปลงนาของแต่ละครัวเรือน การผ่านเข้าออกแปลงนาจึงต้องผ่านแปลงนาของเพื่อนบ้าน ซึ่งในอดีตไม่มีปัญหาเพราะใช้วัวควายไถนาซึ่งสามารถลัดเลาะไปตามคันนาได้ แต่เมื่อครัวเรือนส่วนหนึ่งเปลี่ยนมาใช้รถไถนาแบบเดินตาม ทำให้ระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้นลง และเก็บ

เกี่ยวได้เร็วขึ้น ในขณะที่ครัวเรือนอีกส่วนหนึ่งยังใช้แรงงานสัตว์ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการเพาะปลูกนานกว่าและเก็บเกี่ยวได้ช้ากว่า เพราะฉะนั้น ก็จะนำมาสู่ความขัดแย้งในเรื่องของเงื่อนไขของเวลาในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การผ่านเข้าออกแปลงนาซึ่งจะต้องเดินผ่านแปลงนาของเพื่อนบ้านนั้นจะทำได้ในช่วงที่เพิ่งหว่านและต้นข้าวยังไม่งอกเท่านั้น หรือหากการเพาะปลูกล่าช้าก็จะเก็บเกี่ยวได้ช้ากว่าเพื่อนบ้าน ในขณะที่ครัวเรือนดังกล่าวยังอยู่ในระหว่างการเก็บเกี่ยว แต่ครัวเรือนอื่น ๆ ที่มีแปลงนาอยู่ติดกันจะรีบเผาตอซังข้าวเพื่อเตรียมปลูกข้าวนาปรังซึ่งมีช่วงว่างเพียง 1 เดือนเท่านั้น ดังนั้น หากการเพาะปลูกของครัวเรือนไม่เป็นไปตามกำหนดการเพาะปลูกของชุมชน ก็จะเกิดความขัดแย้งกันในเรื่องเงื่อนไขของระยะเวลาในการผลิต นอกจากนี้ หากครัวเรือนใดเพาะปลูกล่าช้าก็จะประสบปัญหาและความสูญเสียอันเนื่องมาจากสัตว์ที่จะมาทำลายหรือกัดกินต้นข้าวและรวงข้าวอีกด้วย

ป้ามาลัย : *เปลี่ยนเยอะ มาสมัยนี้เปลี่ยนเยอะ เกี่ยวรถ พอจะไปเกี่ยวมือ มึงเสร็จแล้วกูยังไม่เสร็จ อ้าว ! เอารถไปอีกแล้ว*

ป้ากรอง : *เกี่ยวเองก็ไม่ได้ พอเรามัวแต่เกี่ยวใช่ไหม เขาเก็บซังแล้ว*

วรรณา : *ถ้าเราทำไม่ทันเขา เหลือเราจ้าวเดียว เดี๋ยวนกมั้ง หนูมั้ง กินหมด เราก็เกี่ยวรถเหมือนเขา หนูน่ะสำคัญ*

ป้าถั่วเขียว : *น้ำเขาปล่อยตามกำหนด ถ้าน้ำปล่อยมา เราไม่ทัน ก็ลำบากทุกอย่างแหละ หว่านก็หว่านพร้อมกัน*

จากเงื่อนไขของระบบการจัดสรรน้ำของรัฐ และกำหนดการในการผลิตที่แต่ละครัวเรือนจะต้องผลิตในช่วงเวลาเดียวกัน จึงทำให้ครัวเรือนในรุ่นหลังต้องลงทุนในการซื้อรถไถนาแบบเดินตาม เงินทุนที่นำมาลงทุนในการซื้อรถไถนามาจากหลายแหล่งขึ้นอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เช่น มาจากเงินทุนที่สะสมเอาไว้ มาจากการขายวัวควาย และการเข้าสู่แหล่งเงินทุนของรัฐ คือสหกรณ์การเกษตรซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนและแหล่งทุนซึ่งเป็นนายทุนท้องถิ่นซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนที่ชุมชนมีความคุ้นเคยที่จะไปใช้บริการหรือเข้าถึงง่ายกว่าแหล่งเงินทุนของรัฐ

ถาม : *ตอนนั้นเป็นลูกค้า ธกส. เพราะอะไรค่ะ*

ตอบ : *ซื้อเครื่องจักร ซื้อรถไถเดินตาม เงินมันไม่พอ ก็เลยต้องกู้ผ่อนได้ ปีนี้เราไม่พอ ปีหน้าเราก็ใช้ได้ ปีหน้าเราทำได้ เราก็มาผ่อนเขาก็ระยะยาว ก็สุดแท้แต่กำลังของเรา*

ถาม : *ตอนนั้นตัดสินใจแล้วว่า จะเลิกใช้วัวว่างั้นเถอะ*

ตอบ : *ก็คงจะไม่หันกลับไป ถ้าหันกลับไปก็คงจะไม่ทัน มันก็เสียดายเหมือนกันแหละ แต่ถ้าใช้วัวมันจะไม่ทัน ถ้าทำไม่ทัน เขาก็จะปิดทาง ถ้านาเราไม่ทัน .*

ในกรณีของครัวเรือนที่ไม่สามารถสะสมทุนหรือเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่จะนำไปซื้อรถไถได้ ก็จะใช้การจ้างครัวเรือนที่มีรถไถหรือรถไถที่เข้ามารับจ้างเป็นอาชีพให้ไปไถนาของตนเองและการช่วยเหลือแรงงานค่อย ๆ ลดลงและหมดไปในที่สุดเมื่อรถเกี่ยวข้าวเข้ามาเมื่อประมาณ 6 – 7 ปีที่ผ่านมา

นอกจากนี้ การที่ชุมชนคลองขาวได้รับการประกาศยกฐานะเป็นเทศบาลตำบล เมื่อปี พ.ศ 2538 ทำให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้ามาจัดระเบียบและดูแลชุมชนตามพระราชบัญญัติของเทศบาลตำบล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านสิ่งแวดล้อมและอาชีวอนามัย ด้วยการออกระเบียบบางประการที่มีผลต่อแบบแผนการผลิตของชุมชน เช่น การห้ามเลี้ยงวัวไว้ใต้ถุนบ้าน เพื่อไม่ให้ส่งกลิ่นรบกวนชุมชน รวมทั้งป้องกันไม่ให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์แมลงและเชื้อโรค ห้ามไม่ให้นวดข้าวในเขตชุมชนเพื่อป้องกันฝุ่นละอองข้าวไม่ให้รบกวนบ้านเรือนที่ปลูกอยู่อย่างใกล้ชิดกัน เป็นต้น เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนหันมาใช้รถเกี่ยวสำเร็จรูปมากขึ้นและทุกครัวเรือนในปัจจุบัน

ถาม : *ตอนที่คุณพิสิษฏ์เด็ก ๆ เนี่ย ยังได้เห็นการเอาแรงกันไหมค่ะ*

ตอบ : *เห็น เพราะว่าดั้งเดิมก็ทำนามา เขาเอาแรงกันก็ตั้งแต่ถอนกล้า ไถนา ... แต่เมื่อเครื่องจักรเข้า คูโบต้า ขั้นแรกการหายคือการไถนา การเอาแรงเนี่ยเริ่มหาย แต่ยังมีการเอาแรงเรื่องดำนา เกี่ยวข้าว ... ที่นี้มีเครื่องเกี่ยว การทำนาเร็วมาก พอเครื่องเกี่ยวเข้ามาปุ๊บนี่ การเอาแรงเนี่ยหายไปเลย หายแบบเร็วมาก พอเกี่ยวเสร็จไปเลย ไปขายเลย ...”*

นอกจากนี้ ค่าใช้จ่ายทางสังคม เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนต้องเร่งสร้างส่วนเกิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค่านิยมของชุมชนในเรื่องการจัดงานประเพณี เช่น งานบวช ที่มีค่าใช้จ่ายมากกว่าในอดีตจะมีการเชิญแขกเหรื่อมาร่วมงานและจัดเลี้ยงโต๊ะจีน ผู้ที่ไปร่วมงานจะมีการลงเงินเพื่อช่วยเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดงาน และครัวเรือนที่จัดงานจะจดบัญชีรายชื่อและจำนวนเงินผู้ที่ลงเงินช่วยงาน เมื่อครัวเรือนดังกล่าวจัดงานก็จะต้องไปช่วยลงเงินในจำนวนที่มากกว่าได้รับ ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่วัดจะมีบทบาทในการกำหนดค่านิยมและรูปแบบพิธีกรรมที่เรียบง่าย ประหยัดเวลาและเงินทอง

ป้ากรอง : *แต่ก่อนก็ซื้อแต่ซื้อกับข้าว ผ้าก็ทอเอง ไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร*

ป้ามาลัย : *เดี๋ยวนี้ก็ต้องจ่ายทุกวัน เมื่อก่อนไม่มีน้ำก็ไปหาบเอา น้ำก็ไปเอาที่สระ*

ป้ากรอง : *ไฟก็ใช้ตะเกียง ไปไหนก็ใช้ได้ ไปกัน กับข้าวก็น้อยที่สุดแหละ*

ป้ามาลัย : *เดี๋ยวนี้เดือนนึง 4-5 พัน การ์ดหลายใบ ไหนจะตาย ไหนจะบวช บวชพระใส่ 20 บาทได้เหรอ การ์ดเชิญกินเลี้ยง*

ป้าถั่วเขียว : *อย่างน้อยก็ร้อย เดี๋ยวนี้ 200 ลงการ์ดโต๊ะจีน ไปร้อยก็ไม่ได้*

ลุงทาย : *คนแต่ก่อนจะบวชลูก ก็จะต้องไปหาพระอุปัชชาก่อนว่าท่านจะว่างวันไหน แต่คนเดี๋ยวนี้จะบวชลูกชาย ไปหาดนตรีก่อนเลย ไปถามแดนเซ่อร์ว่าจะว่างวันไหน จะบวชลูกชาย เพราะจะต้องมีกินเลี้ยง มีนักร้อง มีแดนเซ่อร์ ไม่งั้นบวชไม่ได้*

การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ในการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากการช่วยเหลือแรงงานเป็นการจ้างแรงงาน และการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่ใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานสัตว์ในระยะนี้ นอกจากจะเกิดจากความจำเป็นของครัวเรือน ที่ต้องเร่งรีบเพาะปลูกให้สอดคล้องกับระบบการ จัดสรรน้ำของรัฐดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ยังเกิดจากความจำเป็นของครัวเรือนในการเพิ่มขนาดส่วนเกิน ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่

ต้องใช้เงินตรามากขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชุมชนจึงต้องลงทุนในการซื้อเครื่องมือและปัจจัยการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งจะแตกต่างจากอดีตที่ผลิตเพื่อความพอเพียงนั้น ปริมาณผลผลิตขึ้นอยู่กับภาวะทางธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน การดูแลเอาใจใส่ ความสามารถในการผลิต ความสัมพันธ์ในการผลิตที่เป็นไปในลักษณะของการช่วยเหลือแรงงาน และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกตามความเชื่อของชุมชน เช่น การทำขวัญข้าว การทำขวัญแม่โพสพ การทำขวัญลาน การทำขวัญยุ้ง เป็นต้น แต่ปริมาณผลผลิตในช่วงเวลาของการผลิตเพื่อสร้างส่วนเกิน คือ การลงทุนในเรื่องปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมี ยาปราบศัตรูพืช และฮอร์โมนสำหรับต้นข้าว เป็นต้น ดังนั้น การผลิตในระยะนี้จึงพึ่งพิงทุนเงินตราเป็นหลัก ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนได้ผลผลิตมากขึ้น แต่ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มขึ้นไม่ได้หมายถึงขนาดของส่วนเกินที่เพิ่มขึ้น เพราะชุมชนขาดอำนาจต่อรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระบบการแลกเปลี่ยนทั้งในตลาดปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิต

ถาม : *แต่ก่อนตอนทำข้าวนาปี เป็นยังไงค่ะ*

ป้ากรอง : *ทำนาปีได้ดี เราทำหนเดียว*

ป้าถั่วเขียว : *ไม่มียา ไม่ต้องใส่ปุ๋ย*

วรรณา : *สมัยก่อนข้าวเต็มยุ้ง เกี่ยวเองอะไรเอง ไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร น้ำมันก็ไม่ต้องซื้อ*

ป้ามาลัย : *ไถเอง นวดเอง เอาแรงกัน*

ป้ากรอง : *เอาแรงกันทำ เอาแรงกันเกี่ยว ลงแขก กลางคืนก็ไปบ้านโน้น บ้านนี้ หุงข้าวเลี้ยงกัน หาบข้าวไปเลี้ยง โน้นทุ่งนาโน้น แล้วก็ไม่เสียอะไร ปุ๋ยเราก็ไม่ต้องเสีย วัวเราก็เข็นเอง แล้วก็เอามานวดเอง ป่านนี้ยังไม่ได้เอาฟางออก นวดกันเดือนสี่สิ้นกรุด (ตรุษ) ยังไม่เสร็จเลย*

วรรณา : *เดี๋ยวนี้เราไม่ต้องทำอะไรเลย มีคนมาจ้างทำ ไร่หนึ่ง 550*

ป้ากรอง : *เขาก็เอาสตางค์ไป แล้วเกี่ยวก็เข็นข้าวมาให้เรา แล้วก็พาไป ขายยันโรงสีโน้น*

ป้ามาลัย : *ถ้านาปรัง ไร่ละไม่ถึงเกวียน ชักไว้ 550 แล้วค่าปุ๋ยอีก ฉันคนเดียว ก็ต้องมีค่าไถอีก เหลือใช้*

350 ค่าเกี่ยวสำเร็จรูปอีก ค่าปุ๋ยลูกละ 335 กู้สหกรณ์

ป้ากรอง : *ก็เหลือมั้ง เหลือน้อย*

วรรณา : *เหลือเพราะที่ไม่ต้องเช่า ถ้าเช่าก็ไม่เหลือ*

ดังนั้น การผลิตอย่างหลากหลาย (diversification in production) เพื่อเพิ่มขนาดของส่วนเกิน รวมทั้งการสร้างส่วนเกินจากการเสี่ยงโชคทางด้านราคาของผลผลิต จึงเป็นทางออกที่สำคัญของชุมชนคลองขาวในปัจจุบัน มากกว่าจะหาแนวทางในการสร้างอำนาจต่อรองในระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตหลักของชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่ยากยิ่งสำหรับชุมชนหมู่บ้านทั่วไปที่จะสร้างอำนาจต่อรองในการซื้อขายผลผลิตของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนชาวนา เพราะราคาข้าวซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีพที่สำคัญนั้น จะเป็นตัวกำหนดระดับค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างความสามารถในการแข่งขันของภาคอุตสาหกรรมของประเทศ ดังนั้น ราคาข้าวเปลือกจึงถูกกำหนดโดยราคาข้าวสาร รัฐได้พยายามแก้ไขปัญหาด้านราคาดังกล่าวด้วยการกำหนดนโยบายและสร้างกลไกต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนสามารถเก็บข้าวไว้เพื่อรอ เช่น ระบบการประกันราคาข้าว แต่ชุมชนขายได้ราคาต่ำกว่าราคาประกันเสมอเพราะปัญหาความชื้น เพราะเมื่อเก็บเกี่ยวจากทุ่งนาก็จะส่งข้าวขายไปขายยังตลาดรับซื้อ เพราะไม่มีลานกว้างสำหรับตากข้าวเช่นในอดีตเพราะ บ้านเรือนปลูกเต็มพื้นที่ และบ้านชาวนาสมัยใหม่จะไม่มียุ้งข้าว และแม้ว่าจะนวดข้าวแล้วเก็บใส่ยุ้งฉางไว้ ซึ่งจะมีต้นทุนค่าแรงงานที่เพิ่มขึ้นอีกนอกจากค่าจ้างนวดแล้วก็จะมีค่าแรงงานขนข้าวเปลือกขึ้นยุ้งฉางและค่าแรงงานตวงข้าวตอนจะขายอีก นอกจากนี้ ชาวบ้านต้องรีบขายข้าว เพราะต้องรีบนำเงินไปใช้หนี้ ตัดดอก หรือลงทุนการผลิตในรอบต่อไป

"มันยังไงล่ะ สมัยก่อนเลิกนาก็อยู่บ้าน เดี๋ยวนี้เลิกนาก็อยู่บ้านไม่ได้ ไม่พอใช้ ไม่พอใช้จริง ๆ ต้องทำตลอดเลย เลิกนาก็ทำผักชีกันนะเดี๋ยวนี้ ... "

กรณีการทำไร่ผักชี ซึ่งเป็นการผลิตจากฐานความรู้ที่เป็นความรู้ใหม่นี้เป็นทั้งทางออกและความเสี่ยงของชุมชนในเวลาเดียวกัน ชุมชนคลองขาวมีข้อได้เปรียบในการทำไร่ผักชีคือการที่ชุมชนมีพื้นที่ว่างใกล้ชายเขาที่มีสภาพเป็นที่ดอนหรือที่ไร่ชายเขา ทำให้เพาะปลูกได้ผลดีในช่วงที่มีผักชีออกสู่ตลาดน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงฤดูฝนซึ่งผักชีมักมีราคาแพง เนื่องจากพื้นที่อื่น ๆ ที่เป็นพื้นที่สวนมักเพาะปลูกไม่ได้ผล เพราะปริมาณน้ำที่มากเกินไปทำให้ผักชีรากเน่าและตายไปในที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม ราคาผักชีที่สูงขึ้นนี้มักเป็นไปในช่วงเวลาสั้น ๆ

เนื่องจากผักชีไม่ใช่พืชหลักและจำเป็นต่อการบริโภค แต่เป็นเพียงส่วนประกอบของกลิ่นและรสชาติของอาหารเท่านั้น ดังนั้น เมื่อผักชีมีราคาสูง ผู้บริโภคก็จะบริโภคในปริมาณที่ลดลงหรือเลี่ยงที่จะบริโภคในช่วงที่ผักชีมีราคาแพง อย่างไรก็ตาม การขายผักชีของชาวบ้านก็เป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกับการขายข้าวคือ ตลาดหรือพ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคา

นอกจากนี้ รายได้อีกส่วนหนึ่งยังได้มาการผลิตจากฐานความรู้เดิมของชุมชน คือการทอผ้าและการทำตาล แต่ผู้ที่ผลิตจากฐานความรู้เดิมของชุมชนนี้เป็นคนรุ่นย่า-ยาย คือผู้ที่มีอายุราว 70 ปีขึ้นไป และคนรุ่นพ่อแม่ซึ่งหมายถึงคนที่มีอายุราว 50 ปีขึ้นไป ส่วนคนรุ่นลูกที่มีอายุราว 30 ปีลงมา ไม่ได้สืบทอดความรู้เดิมของชุมชนเช่นในอดีตไม่ว่าจะเป็นการทอผ้าและการทำตาล รวมทั้งการหาบของขายในเมือง ซึ่งเป็นทักษะอาชีพของชุมชนคลองขาวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะคนรุ่นลูกจะเข้าไปทำงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งจะต้องมีความรู้จากระบบโรงเรียนตามข้อกำหนดขั้นต่ำของการเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ส่วนครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอที่จะส่งบุตรหลานให้ศึกษาต่อในระดับที่สูงได้ก็จะส่งเสียให้เรียนต่อ โดยหวังจะให้ทำงานในภาครัฐหรือเอกชนซึ่งเป็นอีกทางออกหนึ่ง และแม้แต่ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจก็พยายามที่จะขวยขวายเพื่อส่งให้ลูกได้ศึกษาต่อแม้แต่จะต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนที่มีอัตราดอกเบี้ยสูง ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่านอกจากการผลิตภาคเกษตรกรรมไม่สามารถนำความพอเพียงมาสู่ครัวเรือนและชุมชนแล้ว ชุมชนและผู้ที่อยู่ในระบบการผลิตเกษตรกรรมยังถูกจัดเป็นพลเมืองชั้นสองอีกด้วย การศึกษาจึงเป็นการลงทุนของครัวเรือนเพื่อให้คนรุ่นลูกหลุดพ้นจากการเป็นพลเมืองชั้นสอง

ดังนั้น ภายใต้กระแสการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนจึงต้องผลิตอย่างหลากหลายเพื่อให้ครอบคลุมและเกิดความพอเพียงแก่ครัวเรือน ในรอบ 1 ปีของชุมชนจะมีวัฏจักร ดังนี้ คือ เดือนกุมภาพันธ์ชาวนาจะเริ่มการทำนาปรัง และในช่วงเวลานี้ คือเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายนจะเป็นช่วงที่ตาลให้ผลผลิต ครัวเรือนใดที่มีความรู้ความสามารถในการทำตาลก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วยการขายผลผลิตจากตาลให้กับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อถึงในชุมชน หรือขายให้กับเพื่อนบ้านที่มีอาชีพหาบแลกในเมือง หลังจากหมดตาลก็จะถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวนาปรังคือราวเดือนพฤษภาคม หลังจากนั้น คือระหว่างเดือนพฤษภาคมหรือมิถุนายน ก็จะเริ่มทำนาปีและไปเสร็จสิ้นราวเดือนสิงหาคมทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกำหนดการที่รัฐจะเปิดน้ำมาให้ ในระหว่างการทำนาปี ชาวบ้านจะปลูกผักชีตามพื้นที่บริเวณชายเขาโดยอาศัยน้ำฝน ใช้เวลาในการเพาะปลูกเพียง 40 วันก็สามารถเก็บขายได้ หลังจากเสร็จสิ้นจากไร่ผักชีราวเดือนธันวาคมก็จะเข้าสู่การเก็บเกี่ยวข้าวนาปีและเสร็จสิ้นใน

ราวเดือนมกราคม ส่วนการทอผ้าในระยะนี้ถือได้ว่าเป็นงานของคนรุ่นแม่และรุ่นคุณย่าคุณยายเท่านั้น “สมัยนั้นสาว ๆ ทอไม่ค่อยเป็น จะเป็นแต่คนแก่ ๆ”

คนรุ่นแม่จะทอผ้าในช่วงที่ว่างจากงานในไร่นาและระหว่างฤดูกาลทำนา เพราะการปลูกข้าวในระยะนี้ไม่จำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่แปลงนาอย่างเข้มข้นเช่นในอดีต ส่วนคนรุ่นคุณย่าคุณยายซึ่งเกษียณตัวเองออกจากงานในไร่นาแล้ว ก็จะทอผ้าตลอดทั้งปีขึ้นอยู่ภาวะของสุขภาพและเงื่อนไขของเวลาที่ตนเองเป็นผู้กำหนด

อย่างไรก็ตาม บทสรุปของชุมชนคลองขาวในกระแสการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น แม้ว่าจะเกิดจากความต้องการของชุมชนเองที่ต้องการหลุดพ้นจากความแร้นแค้น ความแห้งแล้ง และความไม่พอเพียงในอดีต และเกิดจากปัจจัยจากภายนอกที่ต้องการผนวกชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า กอปรกับแบบแผนการดำรงชีพที่เปลี่ยนไป ในขณะที่การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติถูกจำกัดลงเช่นเดียวกัน ทำให้ชุมชนถูกตรึงอยู่กับวิถีการผลิตที่ต้องแสวงหาส่วนเกินเป็นหลัก โดยการลงทุนเพื่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตที่เชื่อว่าจะเพิ่มขนาดของส่วนเกินในระบบการผลิตหลักของชุมชน คือ การทำนา ได้ ในขณะที่ความสัมพันธ์ในการผลิตที่เคยเป็นหลักประกันความพอเพียงในอดีต เช่น การช่วยเหลือแรงงานกลับค่อย ๆ ลดลงและหมดไปในที่สุดการเปลี่ยนจากการทำนาธรรมชาติมาเป็นการทำนาแบบสำเร็จรูปด้วยระบบการจ้างงานโดยสมบูรณ์ในทุกขั้นตอนของการผลิต ตั้งแต่การเพาะปลูก จนถึงการเก็บเกี่ยวและการขาย สะท้อนให้เห็นว่าการผลิตและการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานี้อยู่บนฐานของทุนเงินตราเป็นหลัก

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชน
ด้วยกระบวนการสร้างคุณค่าและความหมาย

วิถีชีวิตของชุมชนคลองขาวในปัจจุบัน ประกอบขึ้นด้วยภาพ 2 ภาพที่มีลักษณะแตกต่างกัน ภาพแรกเป็นภาพของชุมชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐและระบบเศรษฐกิจของประเทศ และอีกภาพหนึ่งที่เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 2538 ที่สะท้อนถึงความพยายามในการปรับตัวของชุมชนต่อผลที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมในการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภาพแต่ละภาพที่เกิดขึ้นจากคำบอกเล่าและการเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนคลองขาว ได้สะท้อนให้เห็นตัวตนหรือสถานะของชุมชนที่แตกต่างกัน

ชุมชนหมู่บ้าน : คุณค่าและความหมาย ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

> *"ถ้าเปรียบกัน มันใช้ทุนเยอะกว่าสมัยก่อน สมัยนี้ทุนมาก สมัยก่อนไม่ต้องใช้อะไร ยาก็ไม่ต้องฉีด เดี๋ยวนี้มันต้องฉีดยาบำรุง ฉีดยาเพลี้ย ยาหอย เมื่อเช้ายังไปฉีด ต้องลงทุนเยอะ ... คือว่ามันยังไงล่ะ เจ้านั้นเสร็จแล้วไอ้เรามัวไถอยู่ มันรำคาญเขาไปแหล่งโน้นกันแล้ว ไอ้เรายังอยู่แหล่งเดียว อย่างนั้นแหละถึงได้ตัดสินใจกัน คนสมัยเนี่ย ขายวัวกันดีกว่า ซื้อรถ มันถึงได้เหมือนกันไปหมด เมื่อก่อนไถวัวดี สนุก เช้ามืดเนี่ยก็ออกกันแต่ตี 4 ตี 5 เนี่ยก็ออกกันหมดแล้ว ตอนที่ไถวัวนะ ... ชีวิตวัวก็มีบุญคุณช่วยมนุษย์มา บอกขายวัว น้ำตามันไหลเลยนะ เรานึกตื้นตันเลย "ข้าต้องเปลี่ยน ข้าต้องเอาวัวเหล็กมาใช้แล้ว ก็ไปอยู่กับเขาที่ดี ๆ วัวเหมือนเราแค่พูดไม่ได้เท่านั้นแหละ เขารู้ทุกอย่าง เราให้เลี้ยวมันก็เลี้ยวนะไถนา เห็นไอ้ชีวิตวัวตัวนั้นที่บอกขายเขาไป น้ำตามันตื้นตันใจ ทุกวันนี้ยังไม่เคยลืมเลยวัวตัวนั้น ที่นี้เราจะทำยังไงล่ะ เขาเสร็จแล้ว 2 ที่ 3 ที่ เรายังไม่เสร็จซักที่เลย ถึงได้จัดสินใจขายวัวไปซื้อแทรคเตอร์กันเข้ามา ... มันไม่ทันเหตุการณ์มัวไถวัวคราดวัวอยู่ ยิ่งไม่ทันเขาเดี๋ยวนี้มันสมบูรณ์สะดวกทุกอย่าง เรามัวไถวัว น้ำท่วมอยู่ ทุกวันนี้ไถแทรคเตอร์ยังไม่ทันเลย ที่ลึก ๆ น่ะ อยู่ลึก ๆ กว่าเขาน่ะมัน*

ลำบาก น้ำก็ไหลไม่คล่อง ถ่ายเทก็ไม่สะดวก น้ำก็ท่วมเสียหายนะปีที่แล้ว ยิ่งทุ่งคลองขาวเสียหายเยอะ ... ตอนหลัง ๆ เนี่ยแหละมีน้ำเขื่อนชลประทานที่เขาส่งมาเนี่ย ใช้ปุ๋ยกันแล้ว ที่เดี๋ยวนี้มันจืดหมดแล้ว พอเราใส่ปุ๋ยทุก ๆ ปี ต้องเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ที่แรกใส่หนเดียวไม่ต้องใส่มาก เดี๋ยวนี้ต้องถึง 3 หน ต้องเพิ่มปุ๋ยขึ้น ที่เรามันจืด เปรี้ยว ต่อไปจะทำกันไม่ได้ ที่นามันจะจืด ปุ๋ยมันจะทำที่ให้จืด นี่ถ้าเราไม่ลงทุนปุ๋ยล่ะก็ ก็ทำกินไม่ได้อีก ข้าวก็เหลืองอยู่ยังงั้น ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มขึ้นอีก 3 ลูก 4 ลูก ต่อ 5 ไร่เนี่ย เมื่อเช้าไปดูต้องใส่ใหม่อีกแล้ว ที่นาเราเนี่ยกินปุ๋ยเร็ว สังเกตดูเถอะข้าวมันเขียวไม่ทนมันซึมลงในดินหมด ข้าวพันธุ์เนี่ยมันกินปุ๋ยด้วย ข้าวพันธุ์ชัยนาทเนี่ย พันธุ์นี้ราคาดี พ่อค้าชอบ ถ้าเป็นพันธุ์อย่างอื่นเขาก็ไม่ซื้อ เป็นหอมสุพรรณหรือหอมประทุมพ่อค้าไม่ชอบ ... ได้มาก็รีบขาย มันยังว่า มันต้องใช้ รอไม่ได้ เป็นหนี้เขาก็ต้องขาย ขายเนี่ยไปใช้หนี้เขาก็เหลือจากหนี้จะได้เอาใช้จ่ายบ้างเล็กน้อย เนี่ยชีวิตชาวนา ... ปีหนึ่งที่กู้ที่แรกหลายปีนั่นแหละ 20 ปี ดอกตอนนั้นมาเหมือนโคลนพอกหางหมู ส่งดอกต้นไม่ส่ง หนี้มันก็มาก นี่ตัดตรงนั้นได้เมื่อไหร่มันก็โล่งมันก็โปร่ง ก็หลายปีเหมือนกันกว่าจะรวมเงินทั้งต้นทั้งดอกทำกันวันต่อวัน พออยู่ได้ ลำบากชีวิตชาวนา ... ก็ต้องทำหมุนอยู่ในครอบครัวเรานี่แหละ ทำผักชีมั่ง ทำนาเงินมันไม่เหลือ ได้เงินผักชีเมื่อวาน ช่วงนี้มัน 10 บาท 15 บาท แพงที่สุด 20 บาทได้วันเดียว พอรุ่งขึ้นผักชีราคาตก นี่แหละชีวิตชาวนาชาวเกษตร ทำกินว่าลุ่ม ๆ ดอน ๆ ราคามันไม่คงที่ ทำหมุนพออยู่รอด เอาร่ำเอารวยไม่ได้ ... ”

(ลุงน้อม ชาวนา อายุ 58 ปี)

“ไม่เคยถามลูกนะว่าอยากเป็นอะไร แต่อยากให้ลูกเรียน ไม่อยากให้เป็นชาวนา เหนื่อย มันลำบาก ตัวเราชี้วัดแล้ว บอกแต่ว่าให้เรียนสูง ๆ เทียบกับตัวเอง เราลำบาก หนังสือก็ไม่ค่อยเป็นกับเขาเด็กเดี๋ยวนี้ชวนไปนาก็ไม่ไปด้วย แดดร้อน ...”

(พี่จำ อายุ 33 ปี)

“นักเรียนเดี๋ยวนี้มันเรียนกันดัง ๆ จบมามันจะมีงานทำกันหรือเปล่า เคว้งคว้างกันหมด เดี๋ยวนี้บริษัทมันจ้างเงินเดือนมากเดี๋ยวมันให้ออก เลิกจ้าง จ้างคนใหม่ ถูกหน่อย คิดแล้วเรียนเนี่ยยาก จะเป็นนั่น เป็นนี่ มันเป็นไปไม่ได้หรอก อยากเป็นใหญ่เป็นโตทุกคน ... ทำไงล่ะ ก็ต้องกลับมาทำนาอีกแหละ .....”

(ลุงก่ง)

“ปัจจุบันนามันน้อยลงกว่าเก่าด้วยซิ สมมติปีนี้ผมทำ 5 ไร่ ลูกที่มันโตขึ้นข้างหลัง ขอแบ่ง มันมีลูกมีเมียก็ต้องแบ่ง “แม่ ผมอยากทำนาซักแหล่ง” แม่ก็ปันไปตัดไป ให้มึง 2 ไร่กูเหลือ 3 ไร่ แล้วปัจจุบันเป็นหนี้เข้าไป 4 หนี้แล้ว ไม่แย่หรือตายอย่างเดียว นาที่ทำ ๆ ก็ไม่ใช่นาตัวเองด้วยนะ โรงเจ๊กเนี่ยแหละ แต่ก่อนเป็นนาตัวเอง เดี๋ยวนี้แย่ลง ๆ ก็ต้องใบที่นานั่นแหละไปให้โรงเจ๊ก ปีแล้วปีเล่า ไม่มีเงินให้ ฉันขายแกแล้วกัน ตัดหนี้ไปตอนหนึ่ง จาก 10 เหลือ 9 พอมา 2 ปีลูกขอแบ่ง ก็หายไปทุกที ๆ และหนี้ก็เพิ่มขึ้น ๆ ไหนลูกจะต้องเล่าเรียน สมัยนี้ลูกเรียนเสร็จมีงานทำคืนเงินให้พ่อแม่ไหม 100 คนจะมีสัก 10 คนหรือเปล่า ... “

(ผู้ใหญ่ชาตรี)

นับเนื่องตั้งแต่ชุมชนเข้าร่วมในเส้นทางของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยด้วยความพยายามที่จะผลิตส่วนเกิน ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของแบบแผนในการผลิต วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต จนในที่สุดระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนต้องพึ่งพิงทุนเงินตราโดยสมบูรณ์ โดยที่ผลตอบแทนที่ชุมชนได้รับจากการเข้าร่วมในเส้นทางดังกล่าว คือ

1) ผลตอบแทนในเชิงเศรษฐกิจ

แม้ว่าการครองชีพของชุมชนจะสูงกว่าการยังชีพเช่นอดีต แต่ก็เป็นเงื่อนไขที่ตรึงให้ชุมชนติดกับของทุนนิยม เช่น ใช้ปัจจัยการผลิต - ปุ๋ย สารเคมีต่าง ๆ แบบเข้มข้นมากขึ้น เพื่อให้ได้ผลผลิตมากพอที่จะรักษาระดับการบริโภคหรือยกระดับการครองชีพให้สูงขึ้น ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่มีภาระหนี้สิน ทั้งที่เป็นหนี้สินที่เกิดก่อนและหลังจากที่เข้าร่วมในวิถีการ

ผลิตเพื่อการค้า เป็นหนี้สินที่เกิดจากการผลิตและการแลกเปลี่ยนที่ขาดอำนาจต่อรอง รวมทั้งแบบแผนและค่านิยมในการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป

ในขณะที่ภาคเกษตรกรรม ซึ่งดำรงอยู่คู่กับชุมชนหมู่บ้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กำลังพบกับทางตันและเริ่มไม่ให้ความพอเพียงและหล่อเลี้ยงชีวิตชุมชนหมู่บ้านได้เช่นในอดีต เพราะขนาดการถือครองที่ดินที่ลดลงเนื่องวัฒนธรรมการแบ่งมรดกที่ดินและการสูญเสียที่ดินจากภาวะหนี้สิน เป็นต้น จนไม่สามารถผลิตได้ครอบคลุมความต้องการในการบริโภค ทุนทางธรรมชาติที่ระบบนิเวศของชุมชนและภาคเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงไป จนไม่สามารถพึ่งพิงความพอเพียงได้เช่นในอดีต อันเนื่องมาจากผลกระทบของแบบแผนการผลิตที่มีการใช้สารเคมีเพิ่มมากขึ้นและสะสมมานานนั้น ทำให้สัตว์น้ำตายลง หรือด้วยเหตุที่พื้นที่สาธารณะบางส่วนที่ชุมชนเคยเข้าไปพึ่งพิงหรือใช้ประโยชน์ รัฐได้ประกาศกรรมสิทธิ์ครอบครองซึ่งเท่ากับเป็นการจำกัดโอกาสของชุมชนที่จะเข้าไปพึ่งพิง เป็นต้น นอกจากนี้ ทุนทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็จำกัดตัวลงจากเดิมเหลือเพียงความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกิจกรรมทางสังคม ในขณะที่ความช่วยเหลือกันในกิจกรรมทางเศรษฐกิจค่อย ๆ ลดลงและหมดไปเนื่องด้วยข้อกำหนดของการผลิต ที่มีผลให้เทคโนโลยีและเครื่องมือในการผลิตเข้ามาแทนการช่วยเหลือแรงงาน รวมถึงการที่แต่ละครัวเรือนต่างต้องเร่งแสวงหาความพอเพียงด้วยการผลิตที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งเป็นทางออกของชุมชนโดยการสร้างโอกาสที่จะได้เสี่ยงโชคจากราคา เป็นต้น ซึ่งหมายถึงการที่ระบบการผลิตของชุมชนต้องพึ่งพิงทุนเงินตราโดยสมบูรณ์ในที่สุด ในขณะที่ขนาดการลงทุนในการผลิตกับขนาดส่วนเกินที่เกิดจากการผลิตเริ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤต แต่ภาวะดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการขาดความสามารถในการผลิต หากแต่เกิดจากการที่ชุมชนถูกกำหนดโดยอำนาจภายนอก ไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือระบบตลาด

2) **ผลตอบแทนในเชิงสังคม**

ภาคเกษตรกรรม ชาวนา และชุมชนหมู่บ้าน มีฐานะเป็นพลเมืองและพื้นที่ชั้นสอง แม้ว่าวาทกรรมการพัฒนาของรัฐจะตอกย้ำเสมอว่าชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรชาวไร่ชาวนามีความสำคัญที่จะกำหนดชะตาของชาติ แต่ข้อเท็จจริงคือชุมชนและชาวนามีพื้นที่น้อยมากในโครงสร้างของสังคมทุนนิยมที่จะเข้าไปสร้าง profit ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น แต่ละครัวเรือนต่างแสวงหาทางออกของตนเองด้วยการลงทุนทางสังคมให้แก่คนรุ่นลูก ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายที่สำคัญ2 ประการ คือ เป้าหมายในเชิงเศรษฐกิจ คือ การเปลี่ยนอาชีพของคนรุ่นลูก และเป้าหมายในเชิงสังคมคือ ให้ลูกหลุดพ้นออกไปจากการชนชั้นชาวนา ซึ่งเป้าหมายทั้งสองประการดังกล่าวก็มักไม่ประสบความสำเร็จนัก

การฟื้นฟูและอนุรักษ์ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม : กระบวนการสร้างคุณค่าและความหมายของชุมชน

> *อาตมามาอยู่ที่นี่นะ ก็มองดูวัดเราเนี่ยมันเริ่มหมดของเก่า พอจะซุบของเก่า ชีวิตเก่า แม้แต่โบสถ์ก็ไม่ใช่ของเก่า ก็บอกว่าเรามาทำอะไรกันดีกว่านะบ้านเรา เราไม่มีอะไรจะไปสู้เขาหรอก ถ้าอยากเชิญชวนเขามาบ้านนะ น่าจะฟื้นฟูของเก่าให้ดูนะ เพราะของเรายังมีอยู่ คนเก่าคนแก่ยังมีอยู่ การใส่ผ้าแดงนั่งกินหมาก บ้านเรายังมีอยู่เยอะ มีสีสันมาก ก็เลยเอาเนี่ย ปลูกของเก่าขึ้นมา ประเพณีขวัญข้าว เพลงเหย่ย มันเกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ งานก็เกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ ... จริง ๆ เนี่ย จับงานนี้ก็คิดว่าเราดำเนินด้านงานแบบฟื้นฟูประเพณีเก่า ๆ ขึ้นมาให้ลูกหลานดูนะ เราจะใช้ประโยคเนี่ย เอาลูกหลานมาดูมาเท่านั้นแหละ พอเขามาดูคนอื่นเขามาเห็นแล้วก็เหมือนกับช่วยมาตกแต่งให้*
>
> (พระครูถาวรกาญจนนิมิต)

.

จากแนวคิดในการที่อนุรักษ์ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชน โดยพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดและความศรัทธาของชุมชน เมื่อ 8 ปีที่แล้วหรือเมื่อราว พ.ศ. 2538 แม้ว่าจะเป็นเพียงแนวคิดที่ต้องการฟื้นฟูและอนุรักษ์วิถีชีวิตและสิ่งที่มีคุณค่าของชุมชนในอดีต หรืออาจเป็นเพียงความพยายามของชุมชนที่จะอนุรักษ์หรือสืบทอดสิ่งที่เคยมีคุณค่าของชุมชนสู่คนรุ่นหลัง แต่ภายใต้ความพยายามดังกล่าว โดยข้อเท็จจริงแล้วคือแนวทางการต่อสู้ของชุมชนที่พยายามสร้างตัวตน คุณค่าและความหมายของชุมชนขึ้นมาใหม่จากฐานของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งยังสามารถสืบทอดหรือสืบย้อนไปได้ เป็นการสร้างความหมายในมิติที่ทำให้ชุมชนรู้สึกว่าตนเองมีพื้นที่และมีศักดิ์ศรี

การพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมและวิถีชีวิต : กระบวนการของชุมชนในการสร้างและฟื้นฟูคุณค่าและความหมายของชุมชน

จากกิจกรรมในการฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนคลองขาวในครั้งนั้นและปีต่อมา ทำให้ชุมชนเกิดการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่าของตนเอง ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และ

วัฒนธรรมเป็นกระแสใหม่ของการท่องเที่ยวที่รัฐให้การส่งเสริม โดยองค์กรในพื้นที่ที่มีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานภาคกลางเขต 1 จังหวัดกาญจนบุรี ก็กำลังค้นหาชุมชนที่มีศักยภาพเพื่อส่งเสริมและพัฒนาไปเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวตามแนวทางดังกล่าว จากกิจกรรมที่ริเริ่มจากชุมชนในครั้งนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และศักยภาพที่ซ่อนอยู่ในชุมชนคลองขาว และในที่สุด ททท. สำนักงานภาคกลางเขต 1 จังหวัดกาญจนบุรี ก็ได้เข้ามาสนับสนุนและพัฒนาคลองขาวให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม ร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวคลองขาว โดย ททท. มีบทบาทที่สำคัญในฐานะองค์กรพัฒนาชุมชนคลองขาวไปสู่การเป็น “หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม บ้านคลองขาว” (ชื่อสมมติ)

อาจารย์ปทุม : *“เริ่มตั้งแต่ 2540 เราจัดงานย้อยอดีต 100 ปีบ้านคลองขาว โดยทางเราคิดว่าเราน่าจะมีของดีของบ้านคลองขาวให้คนข้างนอกได้เห็น ตรงนั้นโดยการนำของท่านผู้อำนวยการนรินทร์ สุดประเสริฐ และคณะกรรมการหมู่บ้านของเรา หลวงพ่อเข้ามาช่วยในส่วนของการสนับสนุน แต่ททท.ยังไม่เห็นความสามารถของหมู่บ้านเรา เขาก็ส่งสมบัติกับเรวัติมาเป็นที่ปรึกษาคอยแนะนำทุกอย่าง เดี๋ยวนี้ก็ประสบความสำเร็จในแง่ที่ว่าเราได้แสดงภูมิปัญญาเก่า ๆ ของบ้านหนองขาว อาจเป็นการฟื้นฟูเพลงเย่ย ฟื้นฟูอาหาร ฟื้นฟูอาชีพ การละเล่นต่าง ๆ ของหมู่บ้าน หลังจากนั้น ปี 41 ผอ.พงอนันต์ เข้ามาจัดละครเรื่อง “ไอ้บุญทองบ้านคลองขาว”*

ผู้ใหญ่ซาตรี : *เป็นภาพเก่าแสดงวิถีชีวิตเก่า อีกอย่าง ผอ.มาปุ๊บ เขาเห็นความสามัคคีของคนคลองขาว ก็เลยไปแต่งเป็นชีวิตของคนคลองขาว*

อาจารย์ปทุม : *ผอ. ก็เข้ามาศึกษาในคลองขาวอยู่นานก่อนที่เราจะจัดการแสดง แต่เราไม่รู้ว่าแกเข้ามาในคลองขาวทำไม*

ด้วยแนวทางการพัฒนาและการสนับสนุนของ ททท. มีส่วนทำให้กระบวนการสร้างคุณค่าและความหมายของชุมชนเป็นจริงและสัมฤทธิ์ผลด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ทำให้ชุมชนรู้สึกว่ามีคุณค่าในตนเอง

“เมื่อก่อนไม่มีใครเห็นความสำคัญของหม้อยาย แต่ พอ ททท.เกิดขึ้นมา มาช่วยส่งเสริม ต่างประเทศมาดู คนในพื้นที่เริ่มมีการตื่นตัวแล้วคนคลองขาว”

(ผู้ใหญ่ชาตรี)

นอกจากนี้ การออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวตามเส้นทางที่ผู้มาเยือนจะได้ศึกษาวิถีชีวิตที่เป็นปกติวิสัยของชุมชน (ไม่ใช่การสาธิต) มีส่วนอย่างสำคัญในการเชิดชูคุณค่าและความหมายที่ชุมชนพยายามสร้างขึ้น

- เริ่มต้นด้วยการแวะสักการะ “ศาลพ่อแม่” ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจที่เชื่อมโยงคนคลองขาวไว้ด้วยกัน รวมทั้งยังสะท้อนความเชื่อของชุมชนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการเคารพนับถือผีบรรพบุรุษ
- แวะเยี่ยมเยือนพูดคุยกับผู้อาวุโสซึ่งเปรียบเสมือนข้อมูลและภาพถ่ายที่มีชีวิตสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตที่ยังคงสืบสานไว้ในตัวผู้สูงอายุ ไม่ว่าจะเป็นการกินหมาก การจักสาน อัธยาศัยไมตรี แบบอย่างของพฤติกรรม น้ำเสียงและสำเนียงที่ถ่ายทอดประสบการณ์ไปสู่ผู้มาเยือน คือการประมวลเหตุการณ์และสิ่งที่ชุมชนผ่านมาในแต่ละช่วงเวลาได้เป็นอย่างดี
- หลังจากนั้น จะเดินลัดเลาะไปตามทุ่งนาที่มีต้นตาลโตนดกระจายอยู่ทั่วไป เพื่อศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา คือ การทำขวัญข้าว และภูมิปัญญาของชุมชนในการขึ้นตาล ปาดตาล และทำน้ำตาลจากตาลโตนดที่ยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นอาชีพนำมาซึ่งรายได้ที่สำคัญของชุมชนอีกทางหนึ่ง
- ศึกษากระบวนการและขั้นตอนการสีข้าวด้วยเครื่องมือโบราณที่สะท้อนถึงความรู้และวิถีชีวิตของชุมชน หลังจากนั้นชมโรงสีในยุคแรก ๆ ที่เขามาในชุมชนเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่าน ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชน
- ชมและทดลองทำขนมโบราณ เช่น ข้าวเกรียบว่าว ขนมตาล เป็นต้น ซึ่งยังคงเป็นอาชีพที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน
- ชมบ้านเรือนไทยโบราณอายุเป็นร้อยปีที่ยังสามารถอยู่อาศัยได้ รวมทั้งความเชื่อเรื่องหม้อยาย
- ชมการทอผ้าของกลุ่มแม่บ้าน ในบริเวณที่บ้านเรือนตั้งใกล้เคียงกันมากจนสามารถใช้รางน้ำร่วมกันได้ ซึ่งจะมีกี่กระตุกตั้งอยู่ใต้ถุนบ้าน และหากมีการทอผ้าพร้อม ๆ กันก็จะได้ยินเสียงของกี่กระตุกที่ดังกระทบกันเป็นจังหวะดังที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เคยเล่าถึงวิถีชีวิตในช่วงทอผ้าหลังเสร็จสิ้นจากการทำนา

- ชมการแสดงละครพื้นบ้าน เรื่อง “ไอ้บุญทองบ้านหนองขาว” ซึ่งเป็นการรวมเรื่องราวที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมของชุมในอดีตให้ผู้มาเยือนได้ศึกษา ซึ่งผู้แสดงทั้งหมด คือ เยาวชน ชาวบ้าน และศิลปินพื้นบ้านคลองขาว

จะเห็นได้ว่าในทุกกิจกรรมข้างต้น ผู้ที่มีบทบาทหลักที่สำคัญคือชุมชนคือชาวบ้าน การได้เล่าถึงวิถีชีวิตของชุมชนด้วยความภาคภูมิใจ ซึ่งครั้งหนึ่งในอดีตวิถีชีวิตเหล่านี้ถูกอธิบายว่าเป็นความล้าหลังและเป็นพื้นที่จะต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างเข้มข้น กลับกลายเป็นสิ่งที่มีคนภายนอกให้คุณค่า นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือช่วยเหลือกันในกิจกรรมทางสังคม ความเป็นชุมชนที่สอดแทรกไว้ในสาระต่าง ๆ ในกิจกรรมการท่องเที่ยว ทำนองและเสียงขับขานที่ปรากฏอยู่ในเพลงประกอบละครพื้นบ้าน ได้สร้างและฟื้นฟูสำนึกร่วมของชุมชนซึ่งมีอยู่แล้วให้มีความเข้มแข็งขึ้น

“หอมกลิ่นดอกหญ้าขาว หอมเคล้ากลิ่นแก้มสาวชาวทุ่ง
เพลงพวงมาลัย เพลงใบไม้เขียวริมคุ้ง
สื่อรักรุ้งหนุ่มสาวร้องรำเกี้ยวกัน
ไอ้บุญทองบ้านหนองขาว มีเรื่องราวรักสามเส้าผูกพัน
สองหนุ่มอยู่บ้านเดียวกัน หลงรักสาวคนหนึ่งชื่อน้ำตาล
ยื้อแย่งแข่งกัน หนึ่งหญิงสองชายราวี
เสียงขลุ่ยขับขาน หวานซึ้งให้คิดถึงน้องพี่
ขลุ่ยครวญเพลงรักสามัคคี กล่อมผู้คนที่ดื่มน้ำย่ำดินเดียวกัน
ไอ้บุญ-ทองบ้านหนองขาว ลืมเรื่องราวรักสามเส้าผูกพัน
สองหนุ่มต่างอภัยให้กัน ดอกหญ้าขาวยังหอมอยู่ทุกวัน
หากไม่รักกันแล้วใครจะมารักเรา
ห า ก ไ ม่ ร ั ก กั น แ ล้ ว ใ ค ร จ ะ ม า ร ั ก เ ร า”

เพลงประกอบละครพื้นบ้าน เรื่อง “ไอ้บุญ-ทองบ้านหนองขาว”

นับเวลาจนถึงปัจจุบันที่ชุมชนคลองขาวกลายเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเกือบ 6 ปี มีเงื่อนไขและปัจจัยภายในชุมชนที่ทำให้คลองขาวสามารถพัฒนาไปเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชุมชนยังสามารถสืบทอดวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์และหลากหลายเอาไว้ได้ รวมทั้งบุคลิกของคนหนองขาวที่เป็นมิตรและมีอัธยาศัยในการต้อนรับผู้มาเยือน ซึ่ง

คุณลักษณะข้อนี้ผู้วิจัยได้พบเห็นตลอดระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน ในขณะที่ชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ มักปฏิเสธและปลีกตัวจากคนภายนอกที่เข้าไปในชุมชน

พี่พรรษา : *ตั้งแต่บรรพบุรุษมาแล้วนะ "ตูดถึงฟาก ปากถึงข้าว" สมมติอย่างกับว่าแขกมาบ้านเนี่ย ตูดนั่งปั๊บ แม่จะบอกเลยว่า "หนูหุงข้าว เอาน้ำมาให้แขกกิน" เขาจะสั่งลูกเลย*

พี่สมนึก : *เหมือนกัน ถ้าแขกมาบ้านต้องหุงข้าวให้กิน*

พี่สงกรานต์ : *มันมีอีกอย่างที่คนที่นี่เสียใจมาก สมมติว่าเขากำลังกินข้าวอยู่ "เอ้า กินข้าวเร้ว" แล้วเขาปฏิเสธเนี่ยเสียใจมากเลยนะ คนบ้านนี้ชอบเรียกกินข้าว ถ้าคนไหนไม่กินถือว่ารังเกียจ*

ผอ. : *ถ้านักเลงนะ ถ้ากินข้าวบ้านใครเขาถือปฏิญาณเลยนะ ไม่แตะต้องทรัพย์สิน เป็นอย่างงั้นจริง ๆ แล้วบ้านนั้นไม่ต้องกลัวขโมย*

นอกจากนี้ บุคลิกของคนหนองขาวอีกประการหนึ่งคือ การรักชุมชนและพวกพ้องมาตั้งแต่อดีต ด้วยคุณลักษณะดังกล่าว จึงเอื้อต่อกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมระดับชุมชน

พี่พรรษา : *ไปตกอยู่ที่ไหนก็แล้วแต่เขารักกันตลอด บางทีก็ไม่ต้องใช่พี่ใช่น้องกันหรอก ให้รู้ว่าเป็นคนคลองขาวอยู่ที่ไหนคนคลองขาวเขาช่วยกัน*

ผอ. : *คือคนคลองขาวจะรักษาเอกลักษณ์ คือจะพูดสำเนียงคนคลองขาว แล้วเขาจะรู้เลยคนกลุ่มนี้คนคลองขาว พี่ก็จะดูแลน้อง ถ้าน้องถูกทำร้าย เขาจะช่วยกัน เอกลักษณ์ที่* (โรงเรียน) *วิสุทธ์ฯ สมัยที่ผมเรียนก็จะรู้เลยว่าคนคลองขาวจะไม่ถูกใครรังแก เขาจะมีรุ่นพี่รุ่นน้องคอยดูแลตลอด ความผูกพัน ผมว่าเขารักกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว*

ผู้ใหญ่ชาตรี : *ก็กินน้ำ ย่ำดินเดียวกันมา*

อาจารย์มาลี : *ไปได้ดิบได้ดี เขาเป็นใหญ่ เราไปขอความช่วยเหลือ เขาดีใจ จะช่วยเต็มที่เลยเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง บางทีตัวเขานี้ไม่ได้มานะ*

ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน องค์กรทางสังคมและเครือข่าย ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งทีทำให้คลองขาวสามารถพัฒนาไปเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวได้

ผู้ใหญ่ชาตรี : *ตอนนั้นกลุ่มแม่บ้านก็ธรรมดา พอมีการท่องเที่ยวเข้ามาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวขึ้นมา แม่บ้านก็มีการตื่นตัว รวมกลุ่มเข้ามาช่วยเหลือกัน เมื่อก่อนเฉย ๆ ธรรมดา ๆ*

พี่บังอร : *อยากให้มารับแขกบอกแม่บ้านนะ ช่วยต้อนรับ ช่วยทำอาหาร ช่วยแสดงละครด้วย*

อาจารย์มาลี : *มีศิษย์เก่าด้วย รุ่น ป. 4 มาช่วยด้วย รุ่น ป. 4 รุ่นแรก การรวมรุ่นเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน*

ผอ. *คือสังคมคลองขาวเป็นสังคมใหญ่ เขาทำค่อนข้างจะเหมือนกันหมด ไอ้คนที่แตกแยกไปคนหนึ่งก็ไม่สามารถเข้ากับสังคมได้ แต่จำเป็นต้องมารวมกัน อีกอย่างผู้บริหารหมู่บ้านระดับหลวงพ่อ หลวงพ่อก็อนุรักษ์ หลวงพ่อพยายามทุกอย่างจะทำอะไรก็ได้ที่อนุรักษ์ของเดิมไว้ทั้งหมด ครูในโรงเรียนวัดอินทร์เกือบทั้งหมดหรือจะทั้งหมด จะเห็นด้วยกับสิ่งเหล่านี้ หมออนามัย หมอจาซึ่งเคยอยู่ที่นี้ แล้วย้ายไปเป็นหัวหน้าที่อื่น แล้วก็ย้ายกลับมาเป็นหัวหน้าที่นี่ก็เป็นคนที่อยู่สังคมเดียวกับเรา นายกเทศมนตรี คณะเทศบาลก็เป็นคนคลองขาวทั้งหมด ประธานล้อมก็เป็นคนหนองขาว ประธาน อบต. ท่านนายกก็คนคลองขาว ท่านอาจารย์มานะก็คนคลองขาวตั้งแต่เกิด เพราะทุกคนอยู่ที่นี่มาตั้งแต่เกิด ก็จะรู้จักวิถีชีวิตของคนบ้านเราเองทั้งหมด คนคลองขาวเป็นคนบริหารบ้านเมืองของเขาเอง*

หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรม บ้านคลองขาว : กระบวนการสร้างส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากฐานของทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

อาจารย์มาลี : *เราทำในส่วนที่ทำให้คนรู้จักคลองขาว อยากมาคลองขาว แล้วคนคลองขาวก็มีรายได้ จากคนเข้ามาเที่ยว จากทอผ้า จากน้ำตาลสด เต้าตาล*

อาจารย์ปทุม : *เราไม่สนใจเรื่องทำการตลาด เพราะว่าใครจะมาเราก็ต้อนรับได้ ไม่มาเราก็อยู่ของเราได้โดยไม่ต้องรอว่าจะมีทัวร์เข้ามาไหม มันจะเป็นลักษณะนั้น เขามีอาชีพอยู่แล้ว มาเขาก็รับได้ ไม่มาเขาก็ทำอาชีพของเขาตามปกติ*

หลวงพ่อ : *กี่ทอผ้าเพิ่มขึ้นนะ การตอบรับเรื่องผ้าเพิ่มขึ้น แล้วก็ตาลโตนดซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติที่มีอยู่ที่นี่ คนก็ทำมากขึ้น ร้านขายข้างถนน ร้านตาล เมื่อจากหลายปีก่อนแค่ 15 ร้าน เดี๋ยวนี้ถ้าตกหน้าช่วงเทศกาลนะ มันอยู่ช่วงตาลออก สักกุมภาถึงพฤษภาได้มั้ง ตก 50 ร้าน ร้านนั้นตาลสดร้านนี้น้ำตาล “* (พระครูถาวรกาญจนนิมิต)

พี่พรรษา : *เปลี่ยนแปลงไปนะ เมื่อก่อนการทอผ้า ทอกันเป็นระยะชั่วระยะเดียว ชั่วหน้าเดียว แต่พอมาทำระบบแบบนี้ขึ้น การทอผ้าผิดแปลกมากขึ้น เดี๋ยวนี้จะทอทั้งปีแล้วแหละ ตอนรุ่นพี่ แม่เขาจะทอเป็นหน้า ช่วงว่างจากนาเสร็จแล้ว หาบของขายบ้าง ผ้าก็ออกไม่ทันมาเดี๋ยวนี้*

อาจารย์มาลี : *ทำเป็นอาชีพหลักได้เลย เมื่อก่อนเป็นอาชีพเสริม มีคนเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น*

พี่บังอร : *เดี๋ยวนี้มากันเป็นคณะ ๆ*

การพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวทำให้ชุมชนได้รับทั้งคุณค่าและมูลค่า ในเชิงของคุณค่าคือการที่ชุมชนมองตนเองอย่างมีศักดิ์ศรีด้วยความหมายใหม่ที่ชุมชนสร้างขึ้น และได้รับมูลค่าจากกระบวนการในการสร้างมูลค่าส่วนเกินจากคุณค่าของทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ที่ทำให้ผู้ที่อยู่ในอาชีพต่าง ๆ มีรายได้และโอกาสทางเศรษฐกิจมากขึ้น ประสบการณ์ของชุมชนคลองขาวสะท้อนให้เห็นว่า การดำรงอยู่ของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับการสร้างมูลค่าเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับคุณค่าในตนเองอีกด้วย

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้าน อาจเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สะท้อนได้ดีว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนไม่สามารถสะสมทุนจากส่วนเกินทางเศรษฐกิจได้ ชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศจึงประสบปัญหาและขาดแคลนทุนเพื่อการผลิต ดังนั้นในเชิงตรรก การใส่เงินลงไปในระบบเศรษฐกิจชุมชน จึงน่าจะช่วยฟื้นฟูชีวิตของชุมชนหมู่บ้านขึ้นมาได้อีกครั้ง อย่างไรก็ตาม กองทุนหมู่บ้านเปรียบเหมือนเหรียญ 2 ด้าน ในด้านที่เป็นทุน คือเมื่อสามารถนำทุนเงินตราไปผลิตและมีกำไร ในด้านที่เป็นหนี้ คือ ไม่ได้นำไปผลิตหรือนำไปผลิตในกิจกรรมที่ขาดทุนอยู่แล้ว การศึกษาบทบาทของกองทุนหมู่บ้านที่ลงไปปฏิบัติอยู่ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในชุมชนคลองขาว ได้ให้คำอธิบายที่น่าสนใจและน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบาย มาตรการและแนวทางในการพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้มีการเข้มแข็งต่อไปในอนาคต

การเข้าสู่ชุมชนของกองทุนหมู่บ้าน

ชุมชนจะได้รับการเตรียมความพร้อมล่วงหน้าเพื่อรองรับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน โดยมีการเตรียมองค์กรของชุมชนที่เรียกว่า ประชาคมหมู่บ้าน ซึ่งมีหน่วยงานของรัฐในระดับอำเภอทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง องค์กรประชาคมหมู่บ้าน มีหน้าที่ในการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านแก่คนในชุมชน กำหนดหลักเกณฑ์การเป็นสมาชิก การกู้เงิน อัตราดอกเบี้ยและการชำระคืน เป็นต้น

1) **ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน**

ในขั้นตอนต่อมา คือ**การเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุนที่มาจากตัวแทนประชาชน ซึ่งชาวบ้านทั่วไปในชุมชนคลองขาว ต้องการมีส่วนร่วมในกองทุนหมู่บ้านเพียงแค่การเป็นสมาชิกและการมีสิทธิในการกู้เงินเท่านั้น** เนื่องจากเกรงในเรื่องภาระที่จะต้องรับผิดชอบเงินกองทุนร่วมกันในกรณีที่อาจมีปัญหา นอกจากนี้ แนวทางปฏิบัติในเชิงเทคนิคต่างๆ ของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านไม่มีทักษะและทำให้ขาดความมั่นใจที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการบริหารกองทุน

ผู้ใหญ่ : *ตามกฎมัน 2 ปี กรรมการก็ปลดหมดไม่มีการต่อเนื่อง คนเข้ามาใหม่กรรมการงงเต๊กทำอะไรไม่ได้ ไม่มีประสบการณ์ ชุดนี้เป็นแค่ 2 ปีก็เป็นต่อไม่ได้ พอหมดวาระไปแล้วมาเป็นอีก พอหยุดไป 2 ปีก็ขี้เกียจแล้ว มันไม่ต่อเนื่อง*

ชลัช : *ที่ประชุมมาคือเขาว่าสามารถให้ทุกคนได้สิทธิ์บริหารกองทุน*

ผู้ใหญ่ : *ทุกคนในหมู่บ้านไม่มีใครอยากมาวุ่นวายกับเงินตัวหรอก เป็นกรรมการเสียเวลา โดนเขาด่าอีก ไม่มีใครสมัครใจขอเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ไม่มีใครยกมือ ไม่มีทาง ถ้าผมไม่ชี้ไม่มีทาง หลบหมด ผมพูดตรง ๆ*

ชลัช : *กรรมการทุกคนไม่อยากเป็น ถ้าเลือกคนใหม่ได้คนเก่าไม่อยากเป็นหรอก ตามระเบียบเขาไม่ให้ หมดวาระ 2 ปี ถ้าบางหมู่บุคลากรเขาไม่มีความพร้อม ไม่มีความรู้กันเลย คือคุณให้เขาไปอย่าง อำเภอ ธนาคาร เขาพร้อมรับสภาพของชาวบ้านหรือเปล่า ไปไม่รู้ คนทำงานเขาหงุดหงิด คนโน่นต้องมาถามทุกอย่าง ต้องมานั่งเขียนอะไรให้ คือบุคลากรเราไม่พร้อม ตัวกลางจะลำบาก ไม่น่ากำหนดมา*

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดก็ได้ตัวแทนของชุมชนจำนวน 15 คนเป็นกรรมการบริหารเงินกองทุน และมีบทบาทหน้าที่ตามโครงสร้างที่กำหนด ซึ่ง**คณะกรรมการแต่ละคนจะถูกเลือกเข้าสู่ตำแหน่งต่าง ๆ ตามหลักของความรู้ความชำนาญการของบุคคลนั้น ซึ่งทำให้การทำงานของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของชุมชนแห่งนี้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ** โดยผู้นำที่เป็นคนรุ่นเก่าที่มีความอาวุโสจะมีความสนิทสนม เป็นที่ไว้วางใจและเกรงใจของชาวบ้าน คณะกรรมการที่มีคุณสมบัติดังกล่าวจะทำงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนกับชาวบ้าน ในขณะที่ผู้นำรุ่นใหม่ที่มีความรู้และทักษะการบริหารตามที่กองทุนต้องการ เช่น การทำระบบบัญชี ธุรกรรมการเงิน ก็จะทำหน้าที่ประสานกับหน่วยงานภายนอก เช่น อำเภอ หรือ ธนาคาร ซึ่งทำให้ข้อจำกัดของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านผ่อนคลายลงได้ จากการที่ชุมชนสามารถระดมทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในชุมชนมาร่วมคิดร่วมทำงานในเวทีเดียวกัน

“ต่อปี ค่าตอบแทนนะ คนละ 500 ประธานก็ 500 คนละ 500 แต่เราเห็นใจเลขาไง เลขาวิ่งธนาคารบ่อย ให้เยอะหน่อย เขาซื่อซลิตทำงานบัญชีการเงินที่สถิติจังหวัด เขาก็ทำบัญชีกองทุน อย่างผมทำไม่ได้หรอก โง่ไง ... เลขา ประธาน กรรมการ ได้ค่าตอบแทนเท่ากันหมด แต่เราบอกว่าเราทำงานกันน้อยไง เลขาทำงานมากกว่านะ เราขอหักคนละร้อยได้ไหม เราเอาเงินไปให้เขาได้ไหม กรรมการบอก “ได้ซิ” คิดแล้วค่าตอบแทนปีหนึ่งได้ 400 ที่แรกจะไม่เอาเลย “มึงไม่เอาได้ไง มึงทำตัวอย่างให้กรรมการรุ่นหลังจะมาเป็นเหรอะ พวกมึงทำงานไม่ได้ตังค์ รุ่นหลังจะมีคนมาทำงานเหรอะ ประธานก็จำใจเอา ...”

(ผู้ใหญ่ชาตรี)

ค่าตอบแทนของคณะกรรมการ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลทั้งต่อชุมชนและกองทุนหมู่บ้าน ค่าตอบแทนอาจเป็นกลไกจูงใจหรือเป็นการตอบแทนความเสียสละของผู้แทนชาวบ้าน การกำหนดอัตราค่าตอบแทนที่ต่ำมาก ก็จะเป็นกลไกที่ไม่มีประสิทธิภาพในการจูงใจให้คนเข้ามาทำงานกองทุน ด้วยเหตุที่ความยุ่งยากหรือภาระความรับผิดชอบต่อกองทุนหมู่บ้านมากกว่าค่าตอบแทนที่จะได้รับ ดังนั้น กรรมการส่วนหนึ่งจึงเข้ามาทำงานกองทุนด้วยเหตุปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่ค่าตอบแทน แต่ชุมชนจะได้รับประโยชน์จากการกำหนดอัตราค่าตอบแทนคณะกรรมการต่ำ คือ ชุมชนไม่ต้องรับภาระดอกเบี้ยที่หนักเกินไป เพราะค่าตอบแทนของคณะกรรมการก็มาจากรายได้จากดอกเบี้ยนั่นเอง นอกจากนี้ ยังทำให้เงินกองทุนลงไปยังชาวบ้านที่ขาดแคลนเงินทุนอย่างแท้จริงอีกด้วย หากกำหนดอัตราดอกเบี้ยสูงเพื่อให้มีรายได้ที่จะนำมาจัดสรรเป็นค่าตอบแทนคณะกรรมการได้มาก ๆ นั้น เป็นการจำกัดโอกาสของครัวเรือนที่ด้อยโอกาสและไม่ค่อยมีความสามารถในการผลิตในการเข้าถึงเงินกองทุน เพราะไม่สามารถรับภาระดอกเบี้ยได้ และเกรงจะมีปัญหาในการใช้คืนซึ่งในการรับรู้ของชุมชนเห็นกองทุนเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านมีบทลงโทษที่เข้มงวดมากหากไม่สามารถนำเงินมาใช้คืนตามกำหนด ทั้งจากมาตรการทางกฎหมาย เช่นที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านใกล้เคียงคือการให้ทนายฟ้องร้องดำเนินคดีกับชาวบ้านที่ไม่ส่งคืนเงินกู้ตามกำหนดเวลา กรณีดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้เป็นกรณีอ้างอิงของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านคลองขาวด้วย รวมทั้งมาตรการทางสังคม ที่ใช้กลุ่มเป็นตัวกำหนดและควบคุมสมาชิกภายในกลุ่มให้นำเงินส่งคืนตามกำหนดเวลา เพราะมิฉะนั้น สมาชิกภายในกลุ่มก็จะได้รับความเดือดร้อนทั้งจากการที่ไม่สามารถกู้เงินในงวดต่อไปหรือต้องรับภาระดอกเบี้ยจากเงินที่ไปกู้เพื่อนำมาคืนกองทุน ดังนั้น การกู้เงินจึงเป็นพันธะ

ของกลุ่มครัวเรือนไม่ใช่พันธะของครัวเรือนเช่นแหล่งเงินทุนนอกระบบ ในการกู้เงินจากแหล่งเงินทุนนอกระบบ หากไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด แต่ละครัวเรือนก็จะรับผิดชอบดอกเบี้ยและภาระของตนเอง

ผู้ใหญ่ซาตรี : *พิจารณาก็คือว่า จับกลุ่มกันเลย 3 คนเนี่ย ใครมาก่อนทำเรื่องให้ก่อน อนุมัติทีเดียวเลย โอนเงินเข้าบัญชีธนาคารไปเบิกได้เลย แต่พอถึงวันเก็บ สมมติว่าวันที่ 15 ผมเก็บไปส่งเลยนะครับ รายใดไม่มาส่งกลุ่มรับผิดชอบ 3 คน กู้ต่อไปไม่ได้นะครับ แต่กลุ่มที่ส่งครบเราพิจารณาให้เขากู้ก่อน ที่นี้ก็ไปบีบ 3 คนกันเอาเอง ก็ไปหากู้มาเหมือนกัน กู้เอามาใช้กองทุน ที่นี้ไปหากู้รับปาก 1 วัน 15 วัน เดี๋ยวกองทุนเขาปล่อยให้กู้ให้กู้ต่อนะ สมมติไปกู้มาเนี่ย กู้มา 15 วัน ผิดสักคน ไอ้ 2 คนก็ไปบีบคนเดียว “ทำไมมึงไม่ส่งสักทีวะ มึงไม่ส่งกูก็แย่ กูก็ไปกู้เขามาเหมือนกัน*

ถาม : *แล้วเขาไปกู้ที่ไหนมาส่งกันล่ะค่ะ*

ผู้ใหญ่ซาตรี : *ส่วนมากจะเป็นโรงเจ็ก รวยที่สุดในคลองขาว เป็นเถ้าแก่เก็บข้าว เถ้าแก่ปล่อยเงินกู้ ถึงเวลาเก็บเกี่ยวข้าวก็ไปเก็บดอกเบี้ยเอาเป็นข้าวมา โรงเจ๊กมีมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายเลย ผมเองยังเคยไปกู้เลย เขารับซื้อข้าวแล้วก็ปล่อยเงินกู้ พอถึงปีก็ไปเก็บ รับจำนำจำนองที่ไร่ที่นาด้วย พร้อมเลยเบ็ดเสร็จ โรงเจ๊กเขาไม่ชอบหรอกไปกู้กองทุน “ที่ยังงี้มึงมากู้กู กู้กูไปใช้เขา กูไม่ให้หรอก” เขาก็จะว่ายังงั้นแหละ*

ซึ่งในที่สุด หากกำหนดอัตราดอกเบี้ยในอัตราที่สูง ก็จะส่งผลต่อการเข้าถึงเงินกองทุนของชาวบ้านที่ด้อยโอกาส และผู้ที่จะได้ประโยชน์คือนายทุนเงินกู้นอกระบบซึ่งมีฐานะเป็นสมาชิกในชุมชนที่กู้เงินกองทุนเพื่อมาปล่อยกู้นอกระบบ ทั้งนี้ข้อกำหนดของกองทุนหมู่บ้านที่ระบุว่าต้องปล่อยเงินกองทุนออกไปให้ถึงชุมชน ทำให้คณะกรรมการดังกล่าวทำหน้าที่คล้ายกับแผนกสินเชื่อของสถาบันการเงินต่างๆ ที่จะต้องหาลูกค้ามากู้เงินกองทุนหมู่บ้านออกไป ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับนายทุนท้องถิ่นที่สามารถที่มีอำนาจในการเข้าถึงกองทุนหมู่บ้านมากกว่าในการสร้างกำไรจากส่วนต่างของดอกเบี้ย ทั้งนี้เพราะแม้ว่าอัตราดอกเบี้ยของแหล่งเงินทุนนอกระบบจะสูงกว่า แต่ชุมชนก็จะหันไปพึ่งแหล่งเงินกู้นอกระบบเพราะ

ความสะดวกในการเข้าถึงมากกว่า รวมทั้งเป็นแนวทางของครัวเรือนในการขยายขนาดเงินกู้ของครัวเรือนอีกด้วย เพราะแม้แต่ครัวเรือนที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านแล้ว หากมีความจำเป็นในเรื่องเงินก็จะเข้าสู่แหล่งเงินทุนนอกระบบอีก ทั้งนี้เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านได้จัดสรรเงินทั้งหมดออกไปเพียงครั้งเดียว และเป็นการจัดสรรให้เต็มจำนวนตามความจำเป็นและตามคุณสมบัติของผู้กู้ และไม่สามารถให้กู้ในกรณีฉุกเฉินได้ ในกรณีดังกล่าว ทุนจากการกู้เงินกองทุนจะกลายเป็นภาระหนี้สินของครัวเรือนทันที เพราะขนาดของเงินกู้มากกว่าขนาดของทุนที่นำไปผลิตจริงและขนาดของส่วนเกินจากการผลิต

1) การจัดสรรเงินกองทุน

การให้ชุมชนบริหารกองทุนหมู่บ้าน เชื่อว่าจะสามารถจัดสรรเงินกองทุนออกไปยังชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับภาวะจำเป็นและความต้องการที่แท้จริงนั้น พบว่ามีข้อที่น่าพิจารณาเพิ่มเติมในการพัฒนากองทุนหมู่บ้านในอนาคต จากประสบการณ์ของชุมชนคลองขาวพบว่า การจัดสรรงบประมาณนำมาซึ่งความขัดแย้งในชุมชน ระหว่างคณะกรรมการกองทุนกับชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปีแรกซึ่งต่างฝ่ายยังขาดความเข้าใจที่ชัดเจนต่อกองทุนหมู่บ้าน ความขัดแย้งดังกล่าวมาจากความต้องการเงินทุนที่มากกว่าจำนวนเงินกองทุนที่สามารถจัดสรรได้ ทำให้เกิดความไม่พอใจของครัวเรือนที่ไม่ได้กู้และครัวเรือนที่ได้กู้ต่ำกว่าจำนวนที่ต้องการกู้ ในกรณีดังกล่าวภาระจึงตกอยู่กับคณะกรรมการที่จะต้องใช้ดุลยพินิจ

> *“เงินมันน้อย ไอ้นั่นก็จะเอาเท่านั้น ไอ้นี่ก็จะเอาเท่านี้ ทีไอ้คนที่ทำไม่ให้มาก ก็บอกว่าเขามีเหตุผลครับ เขานิสัยดี คุณนิสัยดีหรือเปล่าครับ ทำไมที่นาฉันขายไม่ได้เหรอะ ไปโน่นอีก เราพูดกันไม่รู้เรื่องเลยหาว่าดูถูกเขาอีก เงินมันน้อยคุณเอาแค่นี้ได้ไหม คุณทำนาน้อย เขาทำนามาก พอถึงเวลาส่งคืนเขาแน่นอนกว่า ถึงว่าเวลาคุณต้องกู้มาให้ได้อยู่แล้ว คุณต้องกู้เขามาจริงไหม เราต้องพูดกันตรง ๆ เลย ดีกว่า เขาก็ยอมรับ คุณต้องเข้าใจซิว่าเวลาเขาอนุมัติให้กู้น้อยคุณก็เป็นหนี้น้อยหน่อย”*
>
> (ผู้ใหญ่ชาตรี)

นอกจากนี้ ปัญหาของความขัดแย้งยังเกิดจากหลักเกณฑ์ในการพิจารณาการกู้ยืมเงินที่มีลักษณะเป็น subjective มาก เช่น เป็นคนขยัน ทำมาหากิน ซื่อสัตย์ เป็นคนดี เป็นต้น หลักเกณฑ์เหล่านี้ ได้นำมาสู่การให้อำนาจกับคณะกรรมการหมู่บ้านในการใช้ดุลยพินิจในการพิจารณาจัดสรรเงินกองทุน ซึ่งยังสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าแนวทางการบริหารกองทุนหมู่บ้านที่ให้ตัวแทนของชุมชนมีบทบาทโดยสมบูรณ์นั้น ก็ยังมีความแตกต่างกันในเรื่องฐานะและอำนาจระหว่างชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกองทุนที่ต้องการกู้เงิน กับชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการกองทุนที่รัฐให้อำนาจในการพิจารณาจัดสรรเงินกองทุน ซึ่งในขณะนี้กรอบหรือแนวทางในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่มีอยู่ยังไม่ได้ให้ทางออกกับชุมชนในเรื่องนี้

นอกจากนี้ ความขัดแย้งดังกล่าวยังเกิดจากการรับรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่าเป็นเงินที่รัฐจัดสรรให้กับแต่ละหมู่บ้านเป็นเงินของหมู่บ้าน ดังนั้น สมาชิกในหมู่บ้านควรมีสิทธิ์เท่าเทียมกันที่จะได้กู้ในวงเงินที่เท่ากัน ในขณะที่คณะกรรมการหมู่บ้านจะต้องรับผิดชอบและให้ความตระหนักถึงความสามารถที่แต่ละครัวเรือนจะใช้เงินกองทุนได้ เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านมีชีวิตรอดและเป็นทุนหมุนเวียนในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ในปีแรกคณะกรรมการหมู่บ้านได้พิจารณาจัดสรรเงินทุนออกไปให้กับครัวเรือนทั้งสิ้น 94 ครัวเรือน และปีที่สองเพิ่มขึ้นเป็น 111 ครัวเรือนจากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 155 ครัวเรือน แต่ตัวเลขจำนวนครัวเรือนที่ได้รับประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้านมีมากกว่าข้อมูลตามที่ปรากฏในรายงาน เนื่องจากแบบแผนการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านรวมทั้งกองทุนอื่น ๆ ของรัฐ พบว่ามีการกู้เงินของครัวเรือนที่นำเงินกู้ไปแบ่งให้ครัวเรือนเครือญาติใกล้ชิดด้วย เช่น ครัวเรือนลูกแบ่งเงินกู้ให้ครัวเรือนพ่อแม่ เป็นลักษณะของการ “กู้เผื่อกัน” ทั้งนี้เนื่องจากบางครัวเรือนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้นั้นได้ด้วยตนเอง เช่น ไม่มีหลักทรัพย์หรือความน่าเชื่อถือเพียงพอ หรือกฎระเบียบบางอย่างที่ปิดกั้นในการเข้าถึงเงินกองทุน ดังนั้น เมื่อเงินกู้จำนวนไม่มากนักและยังถูกแบ่งออกไปให้ครัวเรือนอื่นอีก จึงไม่เพียงพอที่จะนำไปลงทุนเพื่อให้เกิดส่วนเกินทางเศรษฐกิจ จนสามารถนำไปสู่การสะสมทุนของครัวเรือนได้อย่างมีนัย

“... ‘เฮ้ย มึงกู้เผื่อกูด้วย กูขี้เกียจไปเขียน’ ก็บอกกับลูกเขายังงั้น”

(ลุงเยี่ยม อายุ 76 ปี)

ขั้นตอนและแนวทางในการพิจารณากู้เงิน คณะกรรมการจะกำหนดกรอบของโครงการตามลักษณะอาชีพที่ดำรงอยู่ในชุมชน โดยแบ่งโครงการกู้เงินออกเป็น 4 ด้าน คือ

การเกษตร เลี้ยงวัว ทอผ้า และหาบแลก โดยกำหนดเพดานเงินกู้ตามความต้องการในการเงินทุนเพื่อการผลิตของแต่ละอาชีพ รวมทั้งขนาดการผลิตของครัวเรือนอีกด้วย คือ การกู้ไปทำนาหรือการเกษตร วงเงินกู้สูงสุดไม่เกิน 20,000 บาท และเลี้ยงวัว ทอผ้า และหาบแลก ไม่เกินครัวเรือนละ 10,000 บาท

ดังนั้น เมื่อหน่วยของการจัดสรรเงินกองทุนคือครัวเรือน เงินจากการกองทุนหมู่บ้านจึงเข้าไปมีบทบาท ดังนี้ ตัวอย่างเช่น

- เข้าสู่ครัวเรือนในมิติของการบริโภค คือ เพิ่มอำนาจในการบริโภคให้แก่ครัวเรือนมากขึ้น และ/หรือ
- ลดภาระหนี้สินจากดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบ ซึ่งสูงกว่าดอกเบี้ยกองทุนหมู่บ้านถึง 10 เท่า จากกดอกเบี้ยกองทุนหมู่บ้านร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่ดอกเบี้ยจากแหล่งเงินกู้นอกระบบสูงถึงร้อยละ 5 ต่อเดือนหรือร้อยละ 60 ต่อปี และ/หรือ
- เป็นการเพิ่มขนาดทุนเพื่อการผลิตของครัวเรือนและลดการพึ่งพิงเงินกู้นอกระบบ แต่ชุมชนมักเป็นการนำเงินทุนไปผลิตในสาขาที่มีส่วนเกินน้อยมาก เช่น การเลี้ยงวัว ทำนา และหาบแลก รวมทั้งอาชีพที่มีความเสี่ยงสูงจากกลไกราคา คือ ปลูกผักชีรวมทั้งการทำนาด้วย และอาชีพอีกลักษณะหนึ่งที่ชุมชนไม่สามารถสร้างส่วนเกินได้เพิ่มขึ้นจากการมีทุนเงินตราในการผลิตที่เพิ่มขึ้น เพราะเป็นอาชีพที่ผูกขาดโดยนายทุนท้องถิ่น คือ อาชีพทอผ้า ซึ่งนายทุนซึ่งมีร้านค้าจำหน่ายผ้าและรับซื้อผ้าจากชุมชน เป็นผู้ที่มีอำนาจในการควบคุมโดยสมบูรณ์ทั้งในเรื่องปัจจัยการผลิต การรับซื้อและการจำหน่าย และไม่คุ้มทุนหากชุมชนจะไปหาซื้อเส้นด้ายจากภายนอกด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันก็เป็นผู้กำหนดราคารับซื้อในอัตราที่ชุมชนจะได้รับจริงคือเป็นเพียงค่าแรงงานในการทอผ้า หากเป็นผ้าขาวม้าค่าแรงต่อผืนจะอยู่ที่ประมาณ 20 บาท และชาวบ้านที่ทอผ้าไม่จำเป็นต้องลงทุนด้วยตนเอง เพราะมีระบบลูกกี่ที่นายทุนจะเป็นผู้ออกทุนให้กับลูกกี่ก่อน ซึ่งลูกกี่สามารถมารับเส้นด้ายไปทอก่อน และชำระหลังจากนำผ้ามาจำหน่ายให้กับนายทุนร้านค้า ดังนั้น ส่วนเกินจากการทอผ้าจึงมาจากการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นขึ้น เช่น ทอให้เร็วขึ้น ใช้เวลาในการทอผ้ามากขึ้นเพื่อให้ได้ผ้ามากขึ้น ไม่ใช้เกิดจากทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น แม้ว่าครัวเรือนดังกล่าวจะเขียนโครงการกู้เงินไปใช้ในการทอผ้า แต่โดยข้อเท็จจริงคือเข้าสู่การบริโภคของครัวเรือน

ด้วยแบบแผนของการจัดสรรเงินกองทุนและการนำเงินกองทุนไปใช้ในลักษณะดังกล่าว ทำให้บทบาทของกองทุนค่อนข้างมีจำกัดที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ถาม : *กองทุนหมู่บ้านทำให้หมู่บ้านเราเข็มแข็งขึ้นไหม*

ผู้ใหญ่ : *มันก็เข้มแข็งตอนที่ได้เงินนั่นแหละ พอเวลาส่งก็อ่อนแอ*

2) ข้อเสนอว่าด้วยแนวทางในการนำเงินกองทุนไปใช้เพื่อนำไปสู่การสะสมทุนของชุมชน รากฐานของปัญหาการขาดแคลนเงินทุนเพื่อการผลิตของชุมชน เป็นผลมาจากการที่ส่วนเกินที่ชุมชนหมู่บ้านถูกดูดซับออกไปอย่างรุนแรงและต่อเนื่องตลอดระยะเวลาเกือบ 50 ปีที่ผ่านมา เพราะฉะนั้น หากกระบวนการและกลไกในการดูดซับส่วนเกินออกไปจากชุมชนยังมีความเข้มข้นแข็งแรงอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งในรูปกำไรจากระบบการแลกเปลี่ยน ทั้งในการซื้อขายปัจจัยการผลิตและผลผลิต รวมทั้งดอกเบี้ยจากภาวะหนี้สินรอบด้าน ซึ่งชุมชนเป็นผู้แบกรับภาระดังกล่าวไว้ทั้งหมด เพราะชุมชนเป็นผู้ที่มีอำนาจต่อรองน้อยที่สุด ดังนั้น แม้ว่าเราจะใส่เงินทุนเข้าไปในระบบเศรษฐกิจของชุมชนอีกเท่าไหร่ก็ตาม ชุมชนก็ยังต้องเผชิญภาวะวิกฤตเช่นเดียวกับที่ผ่านมา หากเงินทุนนั้นไม่สามารถสร้างกลไกที่จะรักษาส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตไว้ให้กับชุมชนได้

จากกรณีคลองขาว ซึ่งเป็นชุมชนชาวนาขนาดใหญ่ทั้งในเชิงประชากรและขนาดของพื้นที่ในการผลิต มีจำนวนหมู่บ้านทั้งสิ้น 12 หมู่บ้าน ซึ่งหมายความว่าเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงไปที่ชุมชนคลองขาวมากถึง 12 ล้านบาท วิธีคิดในเชิงทฤษฎีคือ เงินทุนจำนวนดังกล่าวหรือที่ระดมมาจากเงินทุนบางส่วนของแต่ละชุมชน น่าจะก่อให้เกิดการลงทุนที่มีนัยต่อระบบการผลิตหลักของชุมชนได้ เช่น การทำนา เพื่อลดหรือรักษาส่วนเกินของชุมชน ซึ่งชุมชนตระหนักดีกว่าเสียเปรียบและไม่มีอำนาจต่อรองเลย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนคลองขาว ให้คำอธิบายที่น่าพิจารณาในเชิงนโยบายและในระดับปฏิบัติการ ว่าเพราะเหตุใดการลงทุนในระดับชุมชนหรือเครือข่ายจึงไม่เกิดขึ้น แม้ในชุมชนคลองขาวซึ่งมีความเป็นชุมชนสูงมาก

คำอธิบายที่สำคัญ นอกเหนือที่เป็นผลมาจากการรับรู้ของชุมชนว่าเป็นกองทุนที่รัฐจัดสรรให้กับแต่ละหมู่บ้าน รวมทั้งการขาดความรู้และทักษะในการสร้างและบริหารกิจการขนาดใหญ่ที่จะครอบคลุมระบบเศรษฐกิจหลักของชุมชนได้ ยังเป็นผลมาจากประสบการณ์ในอดีตของชุมชนที่เคยมีกองทุนเข้ามาในลักษณะที่เป็นกองทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมในระดับชุมชน แต่เนื่องจากชุมชนไม่มีทักษะและไม่มีเวลา ทำให้กองทุนดังกล่าวกลายเป็นของนายทุนที่เข้ามาบริหารกิจการดังกล่าว นอกจากนี้ ยังเป็นมาจากความไม่แน่นอนและความไม่ชัดเจนของนโยบายของกองทุนหมู่บ้าน เช่น คำถามที่ว่ารัฐจะเอาเงินกองทุนคืนไหม จะคืน

เมื่อไหร่ ระยะเวลาที่ให้กู้จริง ๆ เพียงพอที่จะคืนทุนไหมหากเป็นการลงทุนในกิจการที่ใหญ่ และหากประสบกับความขาดทุนใครจะเป็นผู้รับผิดชอบ เป็นต้น

ดังนั้น จากปรากฏการณ์ที่ชุมชนคลองขาว ได้นำมาสู่คำถามที่สำคัญว่าการใส่เงินทุนลงไปในระบบเศรษฐกิจของชุมชนเพียงประการเดียว เพียงพอหรือไม่ที่จะฟื้นฟูชีวิตของชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง เพราะหากปราศจากกลไกที่จะทำให้ชุมชนนำทุนไปผลิตให้เกิดส่วนเกิน หรือเพิ่มศักยภาพและอำนาจให้ชุมชนสามารถรักษาส่วนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิตและนำไปสู่การสะสมทุนได้ เมื่อนั้น กองทุนหมู่บ้านก็จะกลายเป็นหนี้สินอีกแหล่งหนึ่งของชุมชน และเป็นไปได้หรือไม่เพียงไรที่จะบูรณาการนโยบาย กลไกและการปฏิบัติการที่มีอยู่ให้ทำงานร่วมกัน มากกว่าการปฏิบัติการแบบดิ่งเดี่ยวเช่นเดียวกับการปล่อยให้กลไกของกองทุนหมู่บ้านเข้าไปทำงานในชุมชนตามลำพังตลอดระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา และชุมชนยังคงต้องเสี่ยงโชคจากกลไกราคาที่อยู่เหนืออำนาจการควบคุมของชุมชน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

ปฏิบัติการทุนนิยม: การปะทะ ประสานของสังคมเกษตรกรรม

นรินทร์ สังข์รักษา

สารบัญ

		หน้า
เกริ่นนำก่อนเข้าสนาม		ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร		ข
บทที่ 1	ความเป็นมาของการศึกษา	1
	วิธีการศึกษา	5
	การเลือกชุมชน	5
	การเข้าสนามการวิจัย	6
	บริบทชุมชนที่ศึกษา	7
บทที่ 2	อัตลักษณ์ความเป็นชุมชนในอดีต	9
	การลงรากปักฐานสร้างทุนธรรมชาติของชุมชน	9
	การเปลี่ยนแปลงของชุมชน	9
	วิถีการสร้างรากฐานทุนชุมชน	12
	การเกาะเกี่ยวร้อยรัดของชุมชน	14
	การดำรงอยู่ของชุมชนช่วงก่อรูปการพัฒนา	19
บทที่ 3	การไหลบ่าของทุนนิยมในการพัฒนาสู่ความทันสมัย	21
	จุดเปลี่ยนของกระแสทุนนิยมรากเหง้าของทุนเงินตรา	21
	อำนาจรัฐ : การก่อเกิดของทุนเงินตรา	22
	การสร้างอุดมการณ์ของทุนความรู้สมัยใหม่	26
	ทุนเงินตราสู่ภาคปฏิบัติการการทำมาหากิน	28
	การสร้างทุนความรู้ของชุมชน	38
	บริโภคนิยม : สัญญะการปิดล้อมของทุนเงินตรา	41
บทที่ 4	การโต้คลื่นหรือทวนกระแสของชุมชน	43
	คลื่นมหาสมุทรของทุนนิยม	43
	การสั่นคลอนของทุนชุมชน	46
	การเบียดขับชุมชนอำนาจแท้จริงอยู่ที่ไหน	48
บทที่ 5	พลังเงินตราการอวตาลของกองทุนหมู่บ้าน	50
	การสถาปนาของกองทุนหมู่บ้าน	50
	จุดหักเหส่งผลต่อชุมชน	54

บทที่ 6 บทสรุป 58
บรรณานุกรม 61

เกริ่นนำก่อนเข้าสู่สนาม

ผู้วิจัยในฐานะนิสิตปริญญาเอกการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่นที่ 13 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ทำการวิจัยตามโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ผู้วิจัยได้เรียนรู้และประสบการณ์จากรองศาสตราจารย์ ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ในฐานะหัวหน้าโครงการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีรเดชากุล รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัยและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครรินทรวิโรฒ ที่ได้ชี้แนะ ให้คำแนะนำแนวทางและวิธีการศึกษาและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ทั้งยังเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ทำวิจัยกับชุมชนที่ศึกษาในภาคตะวันตก ในลักษณะของชุมชนเลี้ยงสัตว์(ลำดับที่ 17)

การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วง โดยได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากชุมชนบ้านทุ่ง ในจังหวัดที่ผู้วิจัยปฏิบัติงานอยู่ ที่สะท้อนปรากฏการณ์ให้เป็นตัวแบบในการศึกษาอย่างกระจ่างชัด ตรงไปตรงมา ทำให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ รวมทั้งผู้ประสานงานพื้นที่ทั้งสามคน ได้แก่คุณปริวรรธน์ แสงพิทักษ์ นักวิชาการสาธารณสุข 8 สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดฯ ผู้ใหญ่ปรีชา งามดีและอ.ส.ม. เจียระไน แจ่มจำรัส ตลอดจนเพื่อนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษารุ่น 13 ได้แก่ คุณศรีชัย พรประชาธรรม ,คุณนงลักษณ์ จันทาภากุล ,คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ และคุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ และนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษารุ่น 14 คือคุณบุญทิพย์ สุริยวงค์ ที่ได้ช่วยในการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แนวลึก

การวิจัยในเรื่องนี้นับเป็นการพัฒนาวิชาการของผู้วิจัยอย่างหนึ่ง ในการเรียนรู้และบ่มฟักประสบการณ์ที่ผู้วิจัยสนุกกับการทำงานชุมชน ทั้งยังเป็นเรื่องใหม่ตามนโยบายของรัฐบาลชุดนี้ที่เป็นอภิมหาโครงการ จึงเป็นเสมือนกระจกได้สะท้อนสิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ในชุมชนที่ศึกษา อันเป็นการปะทะ ประสาน ก่อรูป ปลดแอกและเผยให้เห็นการอวตาลของวาทกรรมทุนนิยมที่เกิดจากอำนาจของความรู้ ซึ่งมีปฏิบัติการในชุมชนชนบททั้งยังฝังรากลึกกับสังคมไทย นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างสนามวาทกรรมในบริบททางวิชาการได้ในแนวทางหนึ่ง

ผู้วิจัย

29 กันยายน 2546

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษาโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีเป้าหมายสามประการคือ ประการแรก การเรียนรู้และพัฒนาเพื่อให้การวิจัยเป็นกระบวนการทางสังคม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบุคคลและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ชุมชน ผู้ปฏิบัติงานในการสร้างพลัง ประการที่สองการสร้างความรู้เพื่อให้การวิจัยในการนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนสร้างสมมา รวมทั้งการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลางมุ่งเน้นในเรื่องทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ ประการสุดท้ายการวางนโยบายได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัย ในการศึกษานี้มีเข็มมุ่งในประเด็นที่สอง ดังนั้นเพื่อตอบคำถามการวิจัยสี่ประการคือ ประการแรกทุนชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร ประการที่สองชุมชนมีการสะสมทุนอย่างไรจึงทำให้เกิดการเติบโตของทุนชุมชน ประการที่สามการสะสมทุนชุมชนประสบกับภาวะชะงักงันได้อย่างไร และประการสุดท้ายกองทุนหมู่บ้านมีส่วนช่วยให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนอย่างไร แต่ฐานคติของผู้วิจัยมิได้มุ่งต่อต้านทุนนิยมหรือมองแบบแนวโครงสร้างนิยม หรืออนุรักษ์นิยมของเก่า หากแต่ผู้วิจัยมีเป้าหมายที่จะถอดรหัสให้เห็นเบื้องลึก ของปฏิบัติการทุนนิยมที่มีการโต้คลื่น/ทวนกระแสให้มีการยอมรับ/ตอบสนองอย่างไร การศึกษาดังกล่าวใช้วิธีการศึกษาของการสร้างทฤษฎีฐานราก(grounded theory)และแนวคิดหลังยุคสมัยใหม่(postmodernism) เกณฑ์ในการเลือกชุมชนเป็นที่ดอนภาคกลางและภาคตะวันตกมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ ใช้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก 23 คน

ผลการศึกษา พบว่าชุมชนที่ศึกษาในอดีตนั้นก่อนปี 2494 ชุมชนมีอัตลักษณ์ของการพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ บริบทของชุมชนยาวนานไม่ต่ำกว่า 60-80 ปีเป็นชุมชนขนาดกลาง ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวจีน พื้นที่อยู่ในเขตปริมณฑล มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ มีบริการสาธารณะในชุมชนวัดและโรงเรียน แต่เดิมมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ชมชนสามารถที่จะดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ พึ่งพิงตนเอง สังคมมีความร้อยรัดและเกื้อกูลกันทางสังคม มีทุนชุมชนที่แน่นแฟ้น นับแต่การไหลบ่าของของทุนนิยมที่มีการก่อรูปการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้กัดกร่อนและกัดเซาะชุมชนที่ถูกกระแทกเบียดขับ สร้างการยอมรับด้วยวิถีทางการผลิตสมัยใหม่ในรูปแบบต่างๆของเทคโนโลยีแห่งอำนาจ เกิดจุดเปลี่ยน(turning point)ครั้งสำคัญนับแต่การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีการสร้างสาธารณูปโภค ไฟฟ้า และถนนต่างๆทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไป จากการผลิตเพื่อยังชีพแบบพออยู่พอกินไปสู่การผลิตเพื่อการค้า แบบการเกษตรทุนนิยมมีการใช้เทคโนโลยี/เทคนิค ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีในการ

เพิ่มผลผลิต จึงเป็นการเปิดพื้นที่รับพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมเต็มรูปแบบ อำนาจรัฐเข้าจัดระเบียบเพื่อทำการเกษตรแผนใหม่ จากการทำนาไปสู่การทำพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ ความสัมพันธ์ทาง

สังคมของชุมชนเข้าสู่สังคมแห่งการบริโภคเต็มที่ จึงต้องเร่งรัดการผลิตให้ตอบสนองต่อทุนเงินตรา ตั้งแต่การปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ เกิดการปะทะกับภาคปฏิบัติการของทุนนิยมที่สถาปนาในรูปของผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ การสร้างสถาบันวิชาการในการสนับสนุนการผลิตแผนใหม่ ได้ส่งผลและก่อให้เกิดความล้มเหลวในการทำอาชีพเกษตรกรรมทั้งการปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ การล่มสลายดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องการความมั่นคงในอาชีพ การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก ส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงมาสู่การรับจ้างเลี้ยงหมูของนายทุน และปลูกผัก 30 วันเช่นผักบุ้งที่ประสบความสำเร็จเรียกตัวเองว่า “ผักบุ้งเงินล้าน”

ชุมชนมีร่องรอยการก่อรูปของพลังชุมชนที่เกิดจากผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสร้างความรู้และการเรียนรู้ในเรื่องอาชีพ การทำกิน ชีวิตความเป็นอยู่ ด้วยการนำความรู้จากแหล่งภายนอกมาสู่ชุมชนให้เกิดการพัฒนาในการสร้างรายได้ มีอุดมการณ์ของชุมชนในการปรับเปลี่ยนในการทำมาหากิน สร้างรายได้ที่ทุนนิยมได้ทะลุทะลวงเข้ามาในชุมชนทำให้มีการดำเนินชีวิตไปตามแบบทุนนิยมของกระแสวัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมเงินตราที่กระตุ้นการสร้างอัตลักษณ์ของการบริโภคของคนในชุมชน เกิดรูปลักษณ์ของทุนนิยมเต็มรูปแบบ นอกจากนี้ชุมชนนี้มีการปรับตัว/โต้ตอบของชุมชน คือพยายามถอยออกห่างไม่ยอมอยู่ภายใต้อาณัติของบริษัทนายทุน ที่ส่วนใหญ่ต้องสยบยอมต่อระบบทุนนิยม อย่างการมีอาชีพรับจ้างเลี้ยงหมู แต่มีบางรายพยายามเลี้ยงด้วยลำแข้งตัวเอง แต่ก็ยังไม่สามารถฝ่าวงล้อมออกจากวาทกรรมทุนนิยมไปได้ ตามที่รัฐสร้างวาทกรรมการผลิตแบบใหม่ที่พยายามเก็บกดปิดกั้นการเกษตรแบบยังชีพ ไม่ให้มีพื้นที่พร้อมทั้งถูกครอบงำด้วยเทคโนโลยีของอำนาจ สิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ ชุมชนพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจชุมชน ในการรวมกลุ่มสร้างตาข่ายชีวิต ในรูปแบบของกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสัจจะ กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์นับเป็นทุนทางสังคม แต่ความจริงในการสร้างพลังอำนาจของชุมชน ยังไม่สามารถปะทะกับอุดมการณ์ทุนนิยมที่รัฐสร้างขึ้นมา ชุมชนจึงถูกผนวกรวมให้เป็นฐานการผลิตของทุนนิยม

นอกจากนี้รัฐยังสถาปนากองทุนหมู่บ้านขึ้นมาในชุมชนปลายปี 2544 เพื่อวางรากฐานอำนาจชุมชนในการบริหาร จัดการกองทุนหมู่บ้านที่สามารถกำหนดระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ในด้านการกู้เงิน การเลือกกรรมการ การปล่อยกู้ ดอกเบี้ยและการส่งคืน ทำให้มีการประสานของชุมชนกับกองทุนหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนสามารถสร้างทุนที่หลากหลายและเป็นการนำเงินกองทุนมาขยายปัจจัยการผลิตเพื่อสร้างรายได้ที่มั่นคงจากการมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไป

จากภาพรวมการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านทั้งสองปีพบว่า เอื้อต่อผู้กู้รายใหญ่ในการเลี้ยงหมูมากกว่าอาชีพรับจ้าง ส่วนการส่งคืนเงินกองทุนหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จากคำบอกเล่าของคณะกรรมการบอกว่าไม่มีปัญหาสามารถคืนเงินที่กู้ไปได้ครบ แต่มีบางรายไม่สามารถส่งคืนเงินกู้ได้เนื่องจากหมูที่

เลี้ยงยังไม่ถึงกำหนดขาย ต้องไปขอยืมญาติในหมู่บ้านข้างเคียง ชุมชนนี้ได้รับดอกเบี้ยทั้งปีเป็นเงิน 50,100 บาทและมีการประชุมจัดสรรในกิจกรรมสาธารณะประโยชน์

การเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ ใช้วิธีการให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ลาออกครึ่งหนึ่ง (8 คน) แล้วเลือกคนเดิมเข้ามาใหม่แต่เปลี่ยนตำแหน่งกัน ส่วนแผนการกู้เงินชุมชนเป็นผู้กำหนดดอกเบี้ยกันเอง มีการกู้เกินกว่าที่กำหนดให้กู้ได้ไม่เกิน รายละ 20,000 บาทผู้ขอกู้เกินวงเงินนี้ส่วนใหญ่เป็นกรรมการหรือญาติกรรมการที่เลี้ยงหมูทั้งสิ้น มีผู้ขอกู้เพียงครึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกในชุมชน แสดงให้เห็นถึงโอกาสที่สามารถเกื้อกูลหรือผลประโยชน์กัน

วัตถุประสงค์การกู้ ไม่มีการผลิตที่แตกต่างไปจากเดิม เพียงเพิ่มปัจจัยการผลิตในการเลี้ยงหมูและปลูกพืชไร่ การดำรงอยู่ของชุมชนมีผู้ไม่ประสงค์ขอกู้เนื่องจากไม่เดือนร้อน มีฐานะและไม่อยากรับผิดชอบการค้ำประกันสมาชิก

จุดแข็งของชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดการก่อรูปการพัฒนา ความร่วมมือ มีอาชีพที่หลากหลายการแสวงหาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ พบมากในการรับจ้างเลี้ยงหมู ส่วนจุดอ่อนต้องพึ่งพิงจากภายนอก มีการบริโภคเพิ่มขึ้น กลไกราคาตลาดสินค้าเกษตรไม่มีความแน่นอน นับแต่กองทุนหมู่บ้านเข้ามายังไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนมากนัก นอกจากการมีระบบการเรียนรู้ การพัฒนาอาชีพ และพยายามที่จะสร้างทุนทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นมา

ข้อเสนอ เห็นว่ากองทุนมีประโยชน์กับชุมชน โดยเฉพาะรายย่อยผู้มีฐานะยากจนหรือปานกลางที่ต้องกู้เงินนอกระบบ ส่วนระยะเวลาการส่งคืนควรยืดหยุ่น ควรส่งเสริมกองทุนหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง รัฐควรให้อิสระไม่แทรกแซงการดำเนินงานของกองทุนควรเป็นเพียงที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้านให้สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง

จากการศึกษาเห็นได้ว่าพลังเงินตรา เป็นการอวตาลของกองทุนหมู่บ้านที่เป็นเสมือนบ่อน้ำของหมู่บ้านเข้าหล่อเลี้ยง เกื้อกูลทุนชุมชนในการก่อรูปความเข้มแข็งของชุมชน หากปราศจากการสร้างพลังของชุมชน ในการเรียนรู้จากฐานของความรู้ที่มีตัวกรองความรู้ ชุมชนเหล่านี้ก็สามารถที่จะมีพลังไม่ถูกเบียดขับออกไปเป็นชายขอบของอำนาจทุนนิยม แต่ความเป็นจริงแล้วสังคมชุมชนก็ไม่สามารถที่จะฝ่าวงล้อมกองทัพของวาทกรรมทุนนิยมที่สร้างขึ้นมา

.....

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของการศึกษา

นับแต่ประเทศไทยได้เริ่มนโยบายการพัฒนา ด้วยการปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ความทันสมัย (modernization)ตามแบบสังคมตะวันตก ซึ่งได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นครั้งแรกในปี 2504 อันเป็นแผนที่มุ่งเน้นให้ประเทศเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตทางด้านการเกษตรเพื่อการค้าอย่างยิ่งยวด ภายใต้อุดมการณ์ของการพัฒนาปะเทศไปสู่ความทันสมัย มีการกระตุ้นให้เกษตรกรใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรที่สามารถเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น รวมทั้งความพยายามของรัฐที่จะพัฒนาทุกด้าน มีการพัฒนาจากความเป็นเมืองมาก่อนที่จะไปขยายเข้าสู่ปริมณฑลและชนบทตามแผนการพัฒนาประเทศ หากแต่ยังมีความแตกต่างในการพัฒนาที่มุ่งเน้นหรือให้ความสำคัญกับเมืองมากกว่าชนบท ส่วนชนบทนั้นรัฐกลับมองข้ามไปทั้งที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ

การพัฒนาดังกล่าวที่ผ่านมานั้น จะเห็นได้ว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างมาก อันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐในการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัย ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา และระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ก่อให้เกิดชีวิตที่ทันสมัย มีระบบการสื่อสารที่ทันสมัยและสะดวกสบายขึ้น แต่ผลดังกล่าวมักตกแก่คนในเมืองและผู้มีโอกาสเข้าถึงเท่านั้น ชุมชนเกษตรกรรมในชนบทกับประสบปัญหาที่แตกต่างในการพัฒนาทุกด้านโดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐานและบริการของรัฐทั้งการศึกษา สุขภาพอนามัยที่สร้างวงจรแห่งความชั่วร้ายในเรื่องของโง่เจ็บจน ซึ่งรัฐไม่ได้ให้ความสำคัญ แต่รัฐกลับแทรกแซงมุ่งเน้นเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่เพื่อการค้าและการส่งออกของรัฐ การเบียดแทรกเข้าไปในชุมชนจึงทำให้ชุมชนชนบทเกิดการอ่อนแอในหลายด้าน ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพิงรัฐทั้งการพึ่งพิงตลาด แหล่งสินเชื่อ และพ่อค้าคนกลาง

การเกษตรกรรมในชุมชนชนบทนั้น ได้ก่อรูปของการพัฒนาไปสู่การผลิตเพื่อการค้านับตั้งแต่ประเทศไทยเปิดการค้ากับต่างประเทศ ตั้งแต่สนธิสัญญาเบาริ่งประเทศไทยจึงถูกแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการเกษตรก็ได้ปรับเปลี่ยน จากการผลิตเพื่อการยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ตามช่วงยุคของการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบนับแต่นั้นมา

สำหรับการเกษตรโดยพื้นฐานหลักก็ประกอบไปด้วยการเกษตรแบบพืชไร่เป็นหลักและการเลี้ยงสัตว์ที่ชนบทมักจะทำควบคู่กันไป ซึ่งส่วนใหญ่การเลี้ยงสัตว์เช่น เป็ด ไก่ หมู ไว้เป็นอาหาร ส่วนควายก็ไว้ใช้เป็นแรงงานในการทำนา เหตุนี้การเลี้ยงสัตว์จึงเป็นรูปแบบ

หนึ่งที่การเกษตรในชุมชนชนบทได้เกิดขึ้นซึ่งในอดีตกาลนั้นคนพื้นเมืองมักออกไปล่าสัตว์ แต่ก็ได้มีการพัฒนาโดยการนำมาเลี้ยงไว้เป็นอาหารและก็มีการพัฒนาเป็นการปศุสัตว์ที่มุ่งหวังเป็นการผลิตเพื่อขาย สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญและมีความต่อเนื่องยาวนานก็คือ หมูหรือสุกร หมูนั้นเกษตรกรไทยเลี้ยงหมูกันโดยทั่วไปเป็นอาชีพรองจากการทำนา และเลี้ยงกันแทบทุกจังหวัดของประเทศ โดยเฉพาะในแถบภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งใกล้กับแหล่งผลิตอาหารอันได้แก่รำและปลายข้าวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังพบว่าการเลี้ยงหมูในประเทศเป็นระบบเปิดอย่างกว้างขวาง กล่าวคือผู้ใดเลี้ยงก็ได้ ไม่มีกฎเกณฑ์ในการควบคุมการเลี้ยงแต่อย่างใด เรียกว่าใครใคร่เลี้ยงก็สามารถเลี้ยงได้ ดังนั้นเมื่อมีการผลิต/เลี้ยงมากขึ้นซึ่งปีใดราคาหมูมีชีวิตสูงขึ้นมาก ประชาชนจากทุกอาชีพจะหันมาเลี้ยงหมู เป็นการเพิ่มอุปทานหรือจำนวนหมูมากขึ้นเกินความต้องการของตลาดผู้บริโภค เมื่อจำนวนหมูมีมากประกอบกับราคาอาหารสัตว์สูงขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น แต่ราคาหมูมีชีวิตจะมีราคาถูกลงทำให้ผู้เลี้ยงประสบภาวะขาดทุน เนื่องจากมีต้นทุนสูงกว่าราคาที่ขายได้ ในทางกลับกันจึงทำให้ผู้เลี้ยงจะลดจำนวนการเลี้ยงลง ทำให้เกิดการขาดแคลนหมูและราคาจะสูงขึ้น เป็นวัฏจักรหมุนเวียนต่อเนื่องกันไป(เนาวรัตน์ หงษ์ไพโรจน์ 2522 : 6) ปัจจุบันการเลี้ยงสัตว์ในประเทศไทย รวมทั้งการเลี้ยงหมูได้มีการทำกันเป็นธุรกิจอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เกษตรกรจำนวนมากยึดอาชีพการเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพหลัก อาทิ การเลี้ยงไก่เนื้อ การเลี้ยงไก่ไข่ การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัวเป็นต้น เกษตรกรได้มีการพัฒนาการเลี้ยงสัตว์ชนิดต่าง ๆ ให้ก้าวหน้า ด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิต การลงทุนจนมีความมั่นคงของธุรกิจ นับแต่การใช้พันธุ์สัตว์ที่มีประสิทธิภาพสูง การให้อาหารอย่างถูกต้อง การจัดการและควบคุมป้องกันโรคอย่างมีประสิทธิภาพ ถึงแม้จะมีเทคนิควิธีการที่ดีแต่ในทางปฏิบัติที่เกิดขึ้น กล่าวคือหากเกษตรกรที่มีสายป่านหรือเงินทุนไม่มากพอ ไม่ยาวนัก จะต้องประสบกับการขาดทุนในการเลี้ยงสัตว์เป็นวงจรซ้ำซาก โดยเฉพาะการเลี้ยงหมูที่มีวัฏจักรกลไกและราคาเปลี่ยนแปลงขึ้นลงเร็ว

ดังจะเห็นว่าการเลี้ยงหมูเป็นอาชีพของชุมชนชนบท รวมถึงชุมชนบ้านทุ่งที่เกิดขึ้นมานานเป็นอาชีพเสริม ต่อมาเปลี่ยนเป็นอาชีพหลัก จึงต้องมีทุนในการเลี้ยง การประสบกับปัญหาต่าง ๆ ชุมชนไม่สามารถที่จะสร้างทุนชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ หากแต่วัฏจักรที่มีพลวัตของทุนนิยมทำให้ชุมชนต้องแสวงหาความรู้จากภายนอกมาใช้ในการเกษตรกรรมเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้การเลี้ยงหมูในชุมชนที่ศึกษามีรูปแบบการเลี้ยงที่ต่างจากเดิมเพื่อหลีกหนีวัฏจักรดังกล่าว ก็คือการรับจ้างบริษัทใหญ่ที่มีสายป่านหรือเงินทุนมากพอ บริษัทจะเป็นผู้ออกทุนและค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงโดยรับจ้างเลี้ยงในยุคอุตสาหกรรมทุนนิยมของสัตว์เศรษฐกิจ การรับจ้างเลี้ยงดังกล่าวก็มิใช่เรื่องง่ายนักที่จะเป็นผู้รับจ้างเลี้ยง ให้กับบริษัทนายทุนเพราะต้องมีข้อบังคับ กฎระเบียบปีกย่อยมากมายบีบบังคับการรับจ้างเลี้ยงหมูของบริษัทนายทุน ซึ่งเป็นยุค

ของการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคุมการเลี้ยง มีการกำหนดตารางเวลาและวงจรการปฏิบัติการเลี้ยงที่ตอกย้ำระบบการควบคุมเสมือนเป็นเครื่องยนต์ กลไกและระเบียบที่เคร่งคัดของการรับจ้างเลี้ยงหมู

จากปัญหาดังกล่าว ประกอบกับสังคมในชุมชนชนบทได้เปลี่ยนแปลงจากยุคก่อนสมัยใหม่เข้าสู่ยุคสมัยใหม่เต็มรูปแบบ เหตุนี้รัฐบาลชุดนี้ได้มองถึงรากฐานหรือเล็งเห็นความสำคัญของชุมชนชนบท จึงได้กำหนดนโยบาย เพื่อสนองต่อชุมชนชนบทด้วยการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่สำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ได้แก่ นโยบายการพักชำระหนี้เกษตรกร ,กองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท ,โครงการประกันสุขภาพถ้วนหน้า(30 บาทรักษาทุกโรค), หนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล นโยบายดังกล่าวต้องการดูแลและสร้างความเข้มแข็งของชุมชนฐานราก ทั้งในระบบเศรษฐกิจและด้านสังคมที่เป็นรูปธรรมมากกว่า นโยบายของรัฐที่ผ่านมา โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาทที่กำลังดำเนินการอยู่นี้ รัฐได้จัดสรรงบประมาณทั้งหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวน 73,400 แห่งใช้ทรัพยากรเงินทุนรวมประมาณ 73,400 ล้านบาทเข้าไปอยู่ในการดูแลของหมู่บ้านและชุมชนเมือง ถือว่าเป็นการกระจายทรัพยากรพร้อมทั้งอำนาจการบริหารจัดการให้แก่ชุมชน ที่เป็นฐานรากครั้งสำคัญในประเทศไทย ก่อให้เกิดผลดีที่จะตามมานั้น สามารถจะเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ยิ่งใหญ่ จึงเป็นการสร้างด้วยการตอกย้ำความเข้มแข็งหรือศักยภาพของชุมชน ในแง่ของการจัดการและการดำเนินงาน ซึ่งวัตถุประสงค์ของกองทุนหมู่บ้านในภาพรวม คือ ประการแรกในด้านเศรษฐกิจต้องการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนให้คนจนสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุน เพื่อพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในชุมชน ประการที่สองทางด้านสังคม เป็นการลงทุนทางสังคมเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีการบริหารจัดการดูแลประชาชนกันเอง

ดังนั้นรายงานการวิจัยนี้ตามโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน(นภาภรณ์ หะวานนท์และคณะ 2544 : 3) มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษา 3 ประการได้แก่ ประการแรก การเรียนรู้และการพัฒนาเพื่อให้การวิจัยเป็นกระบวนการทางสังคม ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบุคคลและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ชุมชน ผู้ปฏิบัติงานในการสร้างพลัง (evaluation for empowerment) ประการที่สอง การสร้างความรู้(knowledge creation) เพื่อให้การวิจัยนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนสร้างสมมา รวมทั้งเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชนโดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลางมุ่งเน้นในเรื่องของทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ ประการสุดท้ายการวางนโยบาย(policy formation) เพื่อให้ผู้วางนโยบายได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและความรู้ เพื่อวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ แต่ในการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาในประเด็นที่สอง

คือ การสร้างความรู้(knowledge creative)เป็นหลัก ดังนั้นปรากฏการณ์ของการประเมินกองทุนหมู่บ้านที่เลือกพื้นที่การเลี้ยงสัตว์ในที่ดอนภาคกลาง ที่มีความหลากหลายของชุมชนหมู่บ้านจึงนำไปสู่ประเด็นคำถามการศึกษาวิจัย 4 ประการได้แก่ 1)ทุนชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร 2)ชุมชนมีการสะสมทุนอย่างไรจึงทำให้เกิดการเติบโตของทุนชุมชน 3) การสะสมทุนชุมชนประสบกับภาวะชะงักงันได้อย่างไร 4) กองทุนหมู่บ้านมีส่วนช่วยให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนอย่างไร แต่ฐานคติของผู้วิจัยมิได้มุ่งต่อต้านทุนนิยมหรือมองแบบแนวโครงสร้างนิยม หรืออนุรักษ์นิยมของเก่า หากแต่ผู้วิจัย มีเป้าหมายหรือเข็มมุ่งที่จะถอดรหัสให้เห็นเบื้องลึกของปฏิบัติการทุนนิยมที่มีการโต้คลื่น /ทวนกระแสให้มีการยอมรับ/ตอบสนองออย่างไร จึงเสนอกรอบหรือมุมมองที่น่าสนใจคือประการแรก อะไรคือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเหล่านี้ เลือกที่จะปรับตัวในการดำรงอยู่ของการเกษตรทำไร่และเลี้ยงสัตว์ที่มีรูปลักษณ์เป็นการผลิตเพื่อการค้า ประการที่สองกลุ่มอาชีพต่าง ๆ มีกระบวนการทำอาชีพเกษตรกรรมของตนเองอย่างไร และเพราะเหตุใดกลุ่มอาชีพแต่ละกลุ่มจึงประสบความสำเร็จแตกต่างกัน ประการที่สามชุมชนมีทรัพยากรและพลังสร้างสรรค์(creative power)ในด้านใดบ้างที่เอื้ออำนวยให้สมาชิกประสบความสำเร็จ ในการพลิกฟื้นการเกษตรกรรมทุนนิยม และประการที่สี่ ความสามารถในการปรับตัวภายหลังที่กองทุนหมู่บ้านที่รัฐจัดสรรงบประมาณเข้าสู่ชุมชนส่งผลอย่างไร กับชุมชนหมู่บ้าน และชุมชนมีการตอบสนองการจัดการกองทุนหมู่บ้านอย่างไรบ้าง

ในการตอบคำถามการวิจัยข้างต้น ได้จากการศึกษาที่เป็นภาพสะท้อนจากปรากฏการณ์ของชุมชนโดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก(grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่เน้นการศึกษาปรากฏการณ์สังคม โดยยึดหลักการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความคิด ความเชื่อ ทัศนะจากมุมมองของคนในสังคมนั่นเอง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาสร้างมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต้องการหาคำอธิบาย ทฤษฎีจึงเป็นผลผลิตของการปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ทางสังคม หรือความจริงที่มีอยู่ในสังคมให้อยู่ในระดับที่สามารถใช้เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ประเด็นสำคัญของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก คือ ทฤษฎีที่สร้างขึ้นมาจะต้องสะท้อนความจริง มีความชัดเจนเหมาะสม และต้องตรงกับเรื่องที่ศึกษา รวมทั้งมีการนำเสนอเงื่อนไขที่มีความสำคัญต่อข้อสรุปเชิงทฤษฎีอย่างชัดเจนและเนื่องจากทฤษฎีถูกสร้างมาจากข้อมูลที่มีความหลากหลาย(diverse) ทฤษฎีจะต้องมีลักษณะเป็นนามธรรมมากพอที่จะหลอมรวมความหลากหลายต่างๆ เข้าไว้เป็นหมวดหมู่ และสามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงในบริบทอื่น ๆ ได้(นภาภรณ์ หะวานนท์,เพ็ญสิริ จีระเดชากุล,สุรวุฒิ ปัดไธสง 2541 : 3-4) โดยมีฐาน

คิดว่าจะทำความเข้าใจประเด็นวิถีชีวิตชุมชน(mode of living)จะต้องทำความเข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นวิถีการดำรงชีวิตในชุมชนและเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้โดยมีการติดต่อกับสังคมภายนอกอย่างจำกัด รวมถึงศึกษาพลังชุมชนในอดีตที่สะสมมากระบวนการปรับตัวเพื่อเอาชนะธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในอดีต จะช่วยให้สามารถเข้าใจสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้แจ่มชัดขึ้น หากแต่วาทกรรมทุนนิยมที่ประกอบด้วยหลักเกณฑ์และการครอบงำ จัดระเบียบของสรรพสิ่งปฏิบัติการของวาทกรรมแสดงให้เห็นถึงโยงใยของอำนาจที่มีนัยของการควบคุม อันเป็นการใช้อำนาจความรู้ในสนามของวาทกรรม(discursive field)ในชุมชนชนบทที่ศึกษาว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร และแสดงให้เห็นถึงการปะทะ ประสาน การต่อสู้ช่วงชิงการกำหนดความหมายแก่สรรพสิ่งได้อย่างแยบยล

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีการเข้าถึงปรากฏการณ์ทางสังคมในมิติต่าง ๆ ผ่านการสะท้อนประสบการณ์ของคนในชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกซึ่งมีลักษณะของการพูดคุยกับผู้ให้สัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆ ตามแนวคำถามที่ได้เตรียมไว้ล่วงหน้า แต่การสัมภาษณ์จะดำเนินไปในลักษณะของการสนทนา ที่ผู้วิจัยเป็นผู้เปิดประเด็นพูดคุยซักถาม ความยาวของการสนทนาขึ้นกับประสบการณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์ นอกจากนี้ในระหว่างการสนทนาหรือหลังการสนทนา ผู้วิจัยจะขอให้ผู้สัมภาษณ์พาไปดูสถานที่ เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์จริงในเรื่องนั้นประกอบด้วย เช่น การเลี้ยงหมู การผสมเทียม การปลูกหน่อไม้ฝรั่ง การปลูกผักบุ้ง การทำไร่อ้อย การปลูกผัก การเย็บ ผ้าโหล การทำปลาแดดเดียว การทำดอกไม้จันท์ การทำไวน์และได้บันทึกภาพประกอบด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ไปศึกษาปรากฏการณ์ในด้านอื่น ๆ จากเรื่องการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม และใช้วิธีการวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้จากชุมชนเป็นตัวบทในการศึกษา

ลักษณะของชุมชนตามเกณฑ์การเลือกชุมชนเพื่อการวิจัย

ชุมชนที่ศึกษาพิจารณาจาก 1)ระบบนิเวศน์ของชุมชนเป็นที่ดอนภาคกลางและภาคตะวันตก ลักษณะสภาพแวดล้อมของการทำมาหากิน เขตราบลุ่มมีระบบชลประทาน คลองส่งน้ำผ่านหมู่บ้าน 2)วิถีการดำรงชีวิต/อาชีพการปลูกพืชผลทางการเกษตร ไม่มีการแปรรูป ได้แก่การเกษตรทำไร่ ผักระยะสั้น เลี้ยงไก่ หมู จักสาน 3)ระดับความเข้มแข็งชุมชน ชุมชนไม่มีความเข้มแข็ง ที่ภาครัฐได้ตีค่าหรือกำหนดเกณฑ์ไว้ โดยพิจารณาจากการพึ่งพิงจากภายนอกทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ชุมชนไม่มีอิสระและอำนาจต่อรองราคา

การเลือกชุมชน

จากการสำรวจข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกชุมชนที่สะท้อนปรากฏการณ์ในการเลือกชุมชนตามเกณฑ์ที่มีความหลากหลายและเป็นชุมชนที่ยังไม่มีความเข็มแข็ง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบสลับที่ดอนมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ในภาคกลางและภาคตะวันตก ดังนั้นผู้วิจัยจึงพิจารณาข้อมูลที่มีอยู่ว่า พื้นที่ที่มีการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่แบบนี้ จึงเลือกพื้นที่การเลี้ยงหมูเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย สิ่งสำคัญการเลี้ยงหมูเป็นอาชีพหลักของจังหวัดที่ศึกษา อาชีพการเลี้ยงหมูนี้สามารถส่งจำหน่ายกับประชากรกรุงเทพและปริมณฑล การเลี้ยงหมูมีพลวัต กลไกทางเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การต่อสู้/การยินยอม ที่มีการปะทะ ประสานหรือยอมรับให้ดำรงตนในอาชีพการเกษตรกรรม และสามารถพลิกฟื้นชะตาชีวิตหรือก่อให้เกิดความล่มสลายของชาวบ้านในวงกว้าง ส่งผลกระทบหลายด้านเช่น สุขภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ อาชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งพื้นที่นี้มีการเลี้ยงหมูจำนวนมาก จึงเลือกบ้านทุ่ง(ชื่อสมมุติ)เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์รวมทั้งหมด 23 คน (จำนวนเทป 35 ม้วน)

การเข้าสนามการวิจัย

เมื่อผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ที่ต้องการศึกษา จึงได้ทำหนังสือถึงนายอำเภอเพื่อขออนุญาตและประสานผู้เกี่ยวข้อง ติดต่อผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่สี่กระทรวงหลักอาสาสมัครสาธารณสุข เพื่ออธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้เข้าใจวัตถุประสงค์ของการศึกษาและทำความคุ้นเคยกับชุมชนที่ศึกษา อนึ่งผู้ศึกษาได้ปฏิบัติงานในจังหวัดนี้มานาน ทั้งยังมีความสนิทสนมและคุ้นเคยกับพื้นที่ในจังหวัดนี้เป็นอย่างดี จึงไม่มีปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาวิจัย ทั้งยังได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากผู้นำชุมชน ชาวบ้านและ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในการติดต่อขอข้อมูลและเอกสารในการวิจัย ตลอดจนผู้วิจัยได้จัดผู้ประสานงานในพื้นที่ที่เป็นผู้นำชุมชนคือผู้ใหญ่บ้านและอาสาสมัครสาธารณสุข จึงทำให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงและได้ข้อมูลที่ตรงไปตรงมา สิ่งสำคัญในการศึกษานี้ไม่ได้มีผลกระทบหรือแง่ลบกับชุมชนในพื้นที่แต่อย่างใด ในทางกลับกันชุมชนได้ตอบสนองและร่วมมืออย่างดี ซึ่งผู้วิจัยได้สนับสนุนและร่วมในการจัดประชาคมหมู่บ้านอีกทางหนึ่งด้วย สำหรับรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก

ที่	สถานภาพทางสังคม/อาชีพ /การกู้เงิน	เพศ	อายุ
1	ชาวบ้าน เย็บเสื้อผ้า /ทำไร่ กู้เงินกองทุน	หญิง	42
2	อบต. เลี้ยงหมู ผสมเทียมหมู กู้เงินกองทุน	ชาย	54
3	ชาวบ้านทำไร่ เลี้ยงปลาดุก จากรก/ซากหมู ไม่กู้เงินกองทุน	ชาย	54
4	ประธานกองทุนฌาปนกิจศพ /ประธานกองทุนหมู่บ้านหมู่อื่น	ชาย	72
5	บัณฑิตอาสา	หญิง	23
6	ผู้ใหญ่บ้านประธานกองทุนหมู่บ้าน กู้เงินกองทุน	ชาย	39
7	ครูใหญ่ ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน กู้เงินกองทุน	ชาย	52
8	อสม. เลขากลุ่มออมทรัพย์ กู้เงินกองทุน	หญิง	41
9	แพทย์ประจำตำบล/อสม. ปลูกผักบุ้งเงินล้าน กู้เงินกองทุน	ชาย	55
10	ชาวบ้านเลี้ยงหมูรายใหญ่ กู้เงินกองทุน	หญิง	56
11	ผู้ใหญ่บ้าน กู้เงินกองทุน รับจ้างเลี้ยงหมู	ชาย	58
12	ชาวบ้าน รับจ้างเลี้ยงหมู กู้เงินกองทุน	หญิง	42
13	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน เลี้ยงหมู กู้เงินกองทุน	ชาย	54
14	ชาวบ้าน เลี้ยงหมูรายย่อย อิสระ ทำไร่ กู้เงินกองทุน	หญิง	48
15	อดีตผู้ใหญ่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้านหมู่เดิม	ชาย	68
16	ผู้ใหญ่บ้านหมู่เดิม กู้เงินกองทุน	ชาย	65
17	อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่เดิม กู้เงินกองทุน	ชาย	72
18	ชาวบ้าน เลี้ยงหมู รายกลาง กู้ ธกส. กู้เงินกองทุน	ชาย	56
19	สัตวบาล เลี้ยงหมู รักษาหมู ไม่กู้เงินกองทุน	ชาย	28
20	อบต. เลี้ยงหมู ทำไร่ ปลูกอ้อย กู้เงินกองทุน	ชาย	44
21	ร้านค้า ขายของ ไม่กู้เงินกองทุน	หญิง	56
22	ชาวบ้านเลี้ยงหมู รายใหญ่ กู้เงินกองทุน	หญิง/ชาย	48/50
23	ประธานกลุ่มปลูกหน่อไม้ฝรั่ง ปลูกอ้อยไม่กู้เงินกองทุน	ชาย	65

บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ตำบลที่ศึกษามีเนื้อที่ 34.85 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 21,781 ไร่ ลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มสลับที่ดอน ลักษณะพื้นดินเป็นดินปนทราย เป็นทรายหยาบซึ่งสามารถขุดได้ทั่วทุกบริเวณพื้นที่หมู่บ้าน ทรายดังกล่าวนี้ชาวบ้านสันนิษฐานว่าเกิดจากการทับตัวกันของตะกอนจากการพัดพาของน้ำทะเลในสมัยก่อนหลายร้อยปีที่ผ่านมา ปัจจุบันมีประชากรในตำบลมีทั้งสิ้น 10,759 คน ชาย 5,160 คน หญิง 5,599 คน ความหนาแน่นเฉลี่ย 308 คนต่อตารางกิโลเมตร โดยแบ่งเขตการปกครองเป็น 21 หมู่บ้าน ส่วนการบริการสาธารณะนับว่ามีความพร้อมค่อนข้างมากกล่าวคือด้านการศึกษามีโรงเรียน 6 แห่งซึ่งจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 8 แห่งกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนด้านสาธารณสุขมีสถานีอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง และศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนครอบคลุมทุกหมู่บ้าน ด้านการศาสนามีวัดที่ใช้ประกอบศาสนากิจถึง 4 แห่งด้วยกัน ส่วนด้านการพัฒนาและดูแลความปลอดภัยในพื้นที่มีศูนย์พัฒนาตำบล สถานีตำรวจ 1 แห่ง มีหอกระจายข่าวในตำบลและในปี 2516 ได้มีไฟฟ้าเข้ามาถึงหมู่บ้านในตำบลนี้ นอกจากนี้ที่ชุมชนแห่งนี้ยังเป็นที่ตั้งของสหกรณ์โคนมของจังหวัดอีกด้วย

ส่วนชุมชนที่ศึกษาจะประกอบด้วยจำนวนหลังคาเรือน 63 หลังคาเรือน ประชากร 304 คน เดิมประชากรส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองธรรมชาติ สภาพพื้นดินดังกล่าวจึงทำให้มีผลต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ในการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชไร่ ได้แก่การเลี้ยงหมู การทำไร่อ้อย พืชผักต่าง ๆ และรับจ้าง อาชีพส่วนใหญ่ของประชากรได้แก่ การเกษตรกรรมที่มีความหลากหลาย มีการพึ่งพา รวมกลุ่มและร่วมมือระหว่างการดำเนินการผลิตต่าง ๆ การคมนาคมสะดวกสบายทุกฤดูกาล มีถนนเชื่อมติดต่อทั้งหมู่บ้าน 3 สายเป็นถนนลาดยางและถนนลูกรัง สามารถติดต่อกับอำเภอได้โดยสะดวก แหล่งน้ำที่สำคัญในชุมชนแห่งนี้ มีทุ่งที่เรียกว่า “ทุ่งประดู่” ชาวบ้านจะมาตักน้ำที่นี่ นอกจากนี้ยังมีคลองธรรมชาติ ได้เริ่มมีการขุดบ่อสูบมือโยกในปี 2510ใช้แบบกาลักน้ำและมีคลองชลประทานเข้ามาในชุมชนในปี 2514โดยคลองชลประทานนี้มาจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเขื่อนวชิราลงกรณ์ ทำให้ชาวบ้านจึงได้ย้ายออกมาตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ยังมีบ่อบาดาล 49 บ่อ ประปาหมู่บ้าน 1 แห่ง ฝาย 1 แห่ง ทั้งยังมีการแบ่งระแวกหรือคุ้ม 6 คุ้มเพื่อสามารถดูแลกันได้อย่างทั่วถึง

ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายจีน(ประมาณร้อยละ 70) ทั้งที่เป็นชาวจีนอพยพมาจากโพ้นทะเลและลูกคนจีนที่เกิดในเมืองไทย ส่วนที่เหลือเป็นคนไทย การแยกพิจารณาความเป็นคนจีนและความเป็นคนไทย อาศัยจากการเรียกตนเองของกลุ่มคนดังกล่าว รวมทั้งภาษาท่าทางที่ใช้ในชีวิตประจำวันอีกทางหนึ่งด้วย ความที่เป็นคนจีนส่วนมากจะมีฐานะในระดับ

ปานกลางค่อนข้างดี เนื่องจากคนจีนมีความขยันขันแข็งในการทำมาหากิน ต่างจากคนไทยส่วนใหญ่ฐานะไม่ค่อยดี ซึ่งดูได้จากสภาพความเป็นอยู่ การมีเครื่องใช้อำนวยความสะดวกและการมียานพาหนะเป็นของตนเองในแต่ละครอบครัว

บทที่ 2
อัตลักษณ์ความเป็นชุมชนในอดีต

การลงรากปักฐานสร้างทุนธรรมชาติของชุมชน

เมื่อ 60-80ปีที่ผ่านมาชาวบ้านบ้านทุ่งรุ่นแรกซึ่งเป็นชาวจีน ได้อพยพมาจากตัวเมืองเพื่อจับจองที่ดินทำกิน โดยที่สภาพพื้นที่ขณะนั้นยังคงมีสภาพเป็นป่าไม้ทึบประเภทไม้เบญจพรรณ ตลอดจนสัตว์ป่านานาชนิด การจับจองที่ดินทำกินเริ่มจากการปลูกพืชผักเพื่อยังชีพ อาทิการปลูกข้าว แตงกวา มะเขือ สำหรับอาหารประเภทเนื้อสัตว์นั้นชาวบ้านหาจับจากป่า นอกจากนั้นชาวบ้านยังทำการโค่นป่า เพื่อนำไม้มาเผาถ่านเก็บไว้ใช้และส่วนที่เหลือนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าอื่นๆที่ตลาดในตัวเมือง

ในช่วงก่อนๆชาวบ้านมักมีการแลกเปลี่ยนเพียงอย่างเดียวไม่มีการซื้อขายสินค้า นำผักและถ่านบรรทุกเกวียนตลอดจนหาบคานไปแลกเกลือและข้าวสาร อย่างเช่นนำถ่าน 1 เล่มเกวียนแลกกับข้าวสาร 1 กระสอบเพื่อนำมาเก็บตุนไว้บริโภค ซึ่งขณะนั้นผลิตข้าวได้ไม่พอเพียง การแลกเปลี่ยนสินค้าสมัยนั้นนิยมแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้า ไม่แลกเปลี่ยนเป็นตัวเงิน สำหรับพืชผักนั้นแลกเปลี่ยนตามความพอใจของทั้งสองฝ่าย

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

เนื่องจากสภาพพื้นดินไม่เหมาะสมต่อการทำนา จึงทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชไร่ทดแทนจากการโค่นล้มหักล้างถางป่าไม้เพื่อเอาพื้นที่ปลูกยาสูบและมันสำปะหลังในปี 2494 เป็นต้นมาที่เป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลง(turning point)จากการทำนาสู่การทำพืชไร่ แต่การทำไร่ยาสูบและมันสำปะหลังทำได้ไม่นานสามารถให้ผลผลิตได้เพียงประมาณ 6 ปี ชาวบ้านก็ต้องเลิกปลูกเพราะประสบกับปัญหาดินจืด ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุนและแรงงานที่เสียไป

ในปี 2501 เจ้าหน้าที่เกษตรเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชชนิดต่างๆเช่น ฝ้ายปีแรกๆผลผลิตฝ้ายให้ผลดี นับเป็นการก่อรูปการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่เกิดจากหน่วยงานรัฐที่มีมหาวิทยาลัยที่เน้นหนักในเรื่องของการเกษตรในพื้นที่มาส่งเสริม เป็นเหตุทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูกออกมากยิ่งขึ้น ประกอบกับการเพิ่มประชากรในชุมชนพื้นที่ป่าไม้ที่มีมาแต่เดิมก็ลดลงไปทุกขณะ ทั้งยังมีปัญหาของแหล่งน้ำที่ต้องใช้น้ำจากธรรมชาติเป็นหลักซึ่งเหมาะสมกับพืชไร่ที่ปลูก แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ต้องเลิกปลูกฝ้ายในปี 2504 ด้วยสาเหตุเกิดการระบาดของหนอนกินฝ้ายทำให้ผลผลิตฝ้ายเสียหายอย่างมาก ชาวบ้านประสบกับ

ปัญหาขาดทุนอย่างมากกันทุกครัวเรือนที่ปลูกฝ้าย จึงทำให้ชาวบ้านหยุดหรือเลิกการปลูกพืชชนิดนี้

จุดเปลี่ยนที่สำคัญในครั้งที่สองหลังจากนั้นปลายปี 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน รัฐส่งเสริมการปลูกอ้อย ทำให้อ้อยจึงกลายมาเป็นพืชไร่ที่สำคัญมากซึ่งชาวบ้านในชุมชนนี้ได้ยึดถือเป็นอาชีพหลัก การปลูกอ้อยในระยะแรกผู้ปลูกอ้อยจะเก็บเกี่ยวผลผลิตด้วยแรงงานในครัวเรือนคั้นน้ำอ้อยแล้วนำไปขายกรุงเทพฯ ต่อมาโรงงานหีบอ้อยที่จังหวัดข้างเคียงตั้งขึ้น เมื่อปี 2514 ถนนลูกรังจากแยกมาลัยแมนราดยาง และระบบการส่งน้ำจากคลองชลประทานผ่านเข้าสู่ชุมชน นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาเกษตรกรรม เพราะชุมชนได้เปลี่ยนวิถีการผลิตแบบยังชีพพออยู่พอกินไปสู่การผลิตเพื่อการค้าเต็มรูปแบบ เพราะมีนายทุนหรือเกี้ยวซึ่งเป็นเถ้าแก่ของโรงงานหีบอ้อยเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวไร่เร่งการปลูกอ้อยพร้อมทั้งเร่งการผลิตในรูปแบบต่างๆ อันเป็นผลพวงหรือผลกระทบจากการพัฒนาในช่วงต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ตั้งแต่ปี 2504เป็นต้นมา นับเป็นจุดพลิกผันในการทำเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีในการผลิต ชุมชนต่างตื่นตัวเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างยิ่งยวด ประกอบกับความสะดวกในการขนถ่านสินค้าจากชุมชนไปยังโรงงานและปริมาณน้ำที่พอเพียง ต่อการทำไร่อ้อย พื้นที่ไร่อ้อยจึงขยายออกไปอย่างกว้างขวางรวมถึงพืชไร่อื่นๆที่ชุมชนสามารถปลูกได้ ทำให้สภาพป่าไม้จึงหมดไปจากชุมชนบ้านทุ่งนับตั้งแต่นั้นมา

ด้านกายภาพ : การสูญเสียป่าไม้ สัตว์ป่า

หากแต่รากฐานเดิมนั้นชุมชนนี้ก็ได้ก่อตั้งมานาน 60-80 ปีมาแล้ว การถือครองที่ดินโดยพื้นที่ดั้งเดิมแต่ก่อนจะเป็นป่าไผ่ มีหน่อไม้ สัตว์ป่าพวกกระต่าย เก้ง นกชุกชุมมาก ในช่วงรุ่นพ่อรุ่นแม่ยังสามารถจับจองที่ดินคือถางที่เสร็จที่ดินส่วนนั้นก็จะเป็นของผู้ถางไม่ต้องปักหลักเขต แต่ต้องปลูกพืชไร่ในบริเวณที่ถาง การจับจองนั้นจะจับจองเพียงแค่ที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ป่าไม้และสัตว์ป่าโดยเฉพาะบริเวณบ้านทุ่งที่สูญเสียไปเป็นเพราะสาเหตุที่สำคัญ ได้แก่ การขยายพื้นที่ทางการเกษตรกรรมเพื่อการค้าภายในช่วงระยะเวลาการพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาฉบับแรกๆ ที่เร่งปรับปรุงพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ เป็นเป้าหมายหลักด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนทำการผลิตพืชผลทางการเกษตรกรรม เพื่อส่งออก นโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ต่อลักษณะการผลิตทางการเกษตรกรรมในเขตภาคกลางของประเทศมากกว่าเขตอื่นๆ บ้านทุ่งก็มีสภาพเช่นเดียวกันดังจะเห็นได้ว่าบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตก เป็นเขตที่มีพื้นที่ปลูกอ้อยรวมกันแล้วเกือบถึงครึ่งหนึ่งของพื้นที่ปลูกอ้อยทั้งประเทศ นอกจากสาเหตุการขยายพื้นที่ปลูกอ้อยจะทำให้ป่าไม้และสัตว์ป่าหมดไปแล้ว การเผาถ่านขายและการขายที่ดินในการเปลี่ยนมือให้กับนายทุน ปัจจุบันป่าไม้และสัตว์ป่าไม่มี

หลงเหลือให้เห็นอีกแล้วคงมีแต่พืชไร่เท่านั้น ด่านแรกที่หดหายไปซึ่งไม่มีวันที่จะหวนคืนกลับมาได้เพราะน้ำมือของผู้คนที่เป็นผู้สร้างและผู้ทำลายลงไป

การสร้างถนนเชื่อมต่อกับบ้านเมือง

สมัยก่อนการพัฒนาสู่ความทันสมัยในชุมชนยังไม่มีถนนหนทางในการคมนาคม ต้องใช้เกวียนเทียมควายในการบรรทุกของต่างๆ ถนนจากหมู่บ้านทุ่งเชื่อมต่อไปยังตัวเมือง เริ่มจากเส้นทางเกวียน ซึ่งชาวบ้านใช้บรรทุกพืชผักสินค้า ไปแลกเปลี่ยนค้าขายที่ตลาดในตัวเมือง ในราวปี 2498 เจ้าอาวาสวัดซึ่งเป็นคนในตระกูลใหญ่ที่อพยพเข้ามาในชุมชนระยะแรกเริ่ม ได้ระดมแรงงาน งบประมาณภายในชุมชนและทำเรื่องของบประมาณจากทางจังหวัดเพิ่มเติม สร้างถนนลูกรังขึ้นเป็นผลสำเร็จ ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น เริ่มมีการติดต่อระหว่างหมู่บ้านชุมชนและเริ่มการพัฒนาในด้านต่างๆ สิ่งสำคัญได้เริ่มปรับเปลี่ยนการทำมาหากิน มีการใช้เงินตราเพิ่มมากขึ้น สาธารณูปโภคเริ่มเข้ามาในชุมชน มีการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมากขึ้น ชาวบ้านในแถบนี้จะมีการปลูกอ้อยเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจะตัดอ้อยโดยบรรทุกใส่รถสิบล้อซึ่งขณะนั้นเป็นถนนลูกรัง นำไปขายให้กับโรงงานหีบอ้อยที่อยู่ใกล้ๆในจังหวัดข้างเคียง

การสร้างคลองชลประทานเพื่อการเกษตรกรรม

คลองชลประทานซึ่งขุดผ่านพื้นที่ชุมชนบ้านทุ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2514 ภายหลังการสร้างเขื่อนเจ้าเณร เขื่อนนี้มีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อช่วยเหลือการเกษตรในพื้นที่ภาคตะวันตกและภาคกลางบางส่วน ผลที่เกิดตามมาจากการสร้างเขื่อนก็คือการจัดสร้างคลองชลประทานและคลองซอยเพื่อจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่เป้าหมายทางเกษตรกรรม

การสร้างคลองชลประทานและคลองซอย จึงเป็นปรากฏทางกายภาพและเป็นปัจจัยเอื้อในการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า เพราะมีระบบน้ำจากคลองชลประทานและคลองซอย ช่วยให้มีน้ำไว้ใช้ในการเกษตรตลอดทั้งปี แต่ก่อนชาวบ้านแถบนี้มักมีปัญหาเรื่องน้ำที่ไม่เพียงพอ จึงต้องปลูกพืชไร่ที่ใช้น้ำน้อยและต้องใช้น้ำจากธรรมชาติ เป็นผลทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ปลูกอ้อยเพิ่มขึ้นมากในช่วงนี้ จนกระทั่งการทำไร่อ้อยกลายเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน จะเห็นว่าคลองชลประทานเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการทำเกษตรกรรม เพราะสามารถมีน้ำไว้ใช้อย่างเพียงพอตลอดปีไม่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติดังเดิม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมุ่งไปสู่การผลิตแผนใหม่

ดังจะเห็นได้ว่าชุมชนก่อนมีการพัฒนาในการผลิตเพื่อการค้า จุดเปลี่ยนที่สำคัญ (turning point)จึงเกิดขึ้นในช่วงของการปลูกพืชไร่เข้ามาทดแทนการทำนา ที่เริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ก่อนการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และก่อรูปการเปลี่ยนแปลงเมื่อเจ้าหน้าที่เกษตรเริ่มนำพันธ์พืชไร่ชนิดต่างๆเข้ามาในชุมชนในช่วงปี 2501 แต่จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดคือการสร้าง

สาธารณูปโภคไม่ว่าจะเป็นคลองชลประทาน ถนนและไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชนในราวปี 2514 ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาสู่ความทันสมัยอย่างรวดเร็ว เกิดผลกระทบในการปรับตัว เกิดปะทะประสานการผลิตในการเกษตรทุนนิยม ตามนโยบายและเป้าหมายของรัฐที่ต้องการนำความเจริญทุกด้านเข้าสู่ชุมชนชนบท รัฐได้สร้างวาทกรรมการผลิตเพื่อการค้าให้เป็นกระแสหลักในชุมชน ซ้ำยังมุ่งหวังการจัดระเบียบของสรรพสิ่งให้เป็นการเกษตรแผนใหม่ ไม่ต่างไปจากพัฒนาอื่นๆ เฉกเช่นดังการศึกษาและสุขภาพอนามัย

วิถีการสร้างรากฐานทุนชุมชน

รากฐานที่สำคัญของสังคมในการสร้างองค์ความรู้จะต้องประกอบด้วย ทุนหรือวัตถุดิบของชุมชนที่เป็นเสมือนเสาเข็มค้ำจุนตึก บ้านเรือนให้คงอยู่ ดังนั้นทุนชุมชนที่เกิดขึ้นได้นั้นมีความหลายหลายทั้งทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม หรืออาจมีทุนการศึกษา และทุนทางสุขภาพ คำว่าทุนชุมชนจึงมีความหมายกว้าง หมายรวมถึง สิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภค มีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทุนชุมชนจึงอาจหมายรวมถึง อาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลที่ได้จากการผลิต การดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพากันระหว่างหมู่บ้าน ฯลฯ อย่างไรก็ตามเราคงจะกล่าวถึงที่มาของทุนชุมชนที่สำคัญได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม รวมถึงทุนเงินตรา

ทุนธรรมชาติรากฐานการก่อเกิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

เดิมวิถีชีวิตของชุมชนบ้านทุ่งมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย มีความขยันขันแข็งในการทำมาหากิน เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นชาวจีน วิถีชีวิตพอกินพอใช้ไม่ได้หวังผลิตเพื่อขาย หากข้าวหรือผลผลิตอื่นๆเหลือก็จะแบ่งปันกันกินไม่ได้หวังการผลิตเพื่อการค้า การเดินทางไปขายนั้นยากลำบากไม่มีถนนหนทางและก็ไม่มีคนซื้อหากัน ในช่วงนี้ยังเป็นการปลูกข้าวไร่และการทำนาหว่านโดยอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก ข้าวที่ได้จะใช้เพื่อการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ ส่วนหนึ่งจะเก็บข้าวไว้กินให้ตลอดปี หากพอมีเหลือก็จะนำไปแลกของที่จำเป็นบางอย่าง เช่น พริก เกลือ เสื้อผ้า คนสามารถไหว้วานกันได้ การผลิตจึงเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักการผลิตข้าวของชาวบ้านให้พอเพียงกับการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนตลอดปี ถือเป็นเป้าหมายของครอบครัว ในช่วงแรกๆยังมีการแลกเปลี่ยนอยู่ มีการแลกพริกกับเกลือ หรือข้าวกับเกลือ ต่อมาเมื่อมีข้าวเหลือก็นำไปขายเพื่อนำเงินไปซื้อสิ่งที่จำเป็น ครอบครัวจึงเป็นหน่วยในการผลิตและการบริโภค ครอบครัวมีอิสระในการทำมาหากิน แต่ก็จะประกอบอาชีพพื้นฐานที่คล้ายกัน ก็คือการทำนาและพืชไร่ มิได้หวังการสะสมทุนในรูปของเงินตราเพื่อการทำมาหากิน

ครอบครัวในชุมชนต้องอาศัยพึ่งพาแรงงานซึ่งกันและกัน เช่นเอาแรงกันเก็บเกี่ยวข้าว ตั้งแต่ตากลาน นวดข้าว ฝัดข้าว เก็บข้าวเข้ายุ้งต้องทำให้ทันเวลา ในการเก็บหาของป่าเช่นหน่อไม้ สัตว์ป่าก็มีการแบ่งปันของที่หาหรือเก็บมาได้เพื่อให้มีอาหารหมุนเวียนกันในระหว่างครอบครัว นอกจากการผลิตและการบริโภคแล้วยังพึ่งพาในการรักษาโรค เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอย่างการเจ็บป่วยก็จะมีการดูแลเฝ้าไข้ ดูแลทุกข์สุขกัน การเยียวยารักษามีการใช้สมุนไพรและยากลางบ้านในการรักษา ส่วนการคลอดมีหมอตำแยทำคลอดให้ที่บ้าน การดูแลรักษาเยียวยามิได้หวังเงินตอบแทนเพียงแต่เสียค่ายกครูหากหายป่วยแล้ว การประกอบพิธีกรรมการทำกิจกรรมที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นการเกาะเกี่ยวหรือร้อยรัดของครอบครัวที่มาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ให้เกิดสินทรัพย์หรือทุนของชาวบ้าน ทั้งยังมุ่งหวังจะเก็บเงินได้รักษาโรค และบางส่วนก็บริจาคสร้างวัดตามความเชื่อ หากวันพระก็จะไปทำบุญ ถือศีลฟังธรรมสม่ำเสมอ ชาวบ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะผู้สูงอายุจะเคร่งครัดในการทำบุญทำทานใกล้ชิดกับวัดมาก บ้านทุ่งมีความเกาะเกี่ยวกันทางสังคมแน่นแฟ้นกันมากที่เป็นระบบความสัมพันธ์ในชุมชนชนบท ทำให้มีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือกันจากการสัมภาษณ์

ถาม แต่ก่อนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
ตอบ แบบเอาแรงกัน ส่วนใหญ่เหมือนกันการลงแขกกัน
ถาม เขามองเป็นคนพวกเดียวกันหรือเป็นญาติ
ตอบ จากความคุ้นเคยกัน มีอะไรจะบอกกัน โรงเรียนร่วมกัน ระบบเครือ ญาติดี จะบอกจากเครือญาติก่อนเพราะเป็นรากเหง้ากันเกื้อกูลกันมา.....

ชุมชนตั้งแต่อดีตมานั้น พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาศัยเกื้อกูลกันไม่เบียดเบียนกันทั้งอาหาร แหล่งน้ำ ทรัพยากรต่างๆ รวมถึงการดูแลการเจ็บป่วยด้วยการใช้พืชสมุนไพร สัตว์และแร่ธาตุต่างๆ การดำรงอยู่ของทุนธรรมชาติจึงแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกันระหว่างคนกับธรรมชาติไม่เบียดเบียนกัน ชีวิตความเป็นอยู่จึงอุดมสมบูรณ์ ทั้งอาหารและทรัพยากรต่างๆ ไม่ต้องบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ไม่ได้มุ่งหวังในการดำรงชีพเพื่อเงินตรามากนัก นอกจากนี้ผู้คนในชุมชนยังมีส่วนร่วมในการสนับสนุนการพัฒนาด้านต่างๆ ของสังคม

การเกษตรกรรมพอยังชีพ

ในชุมชนที่ศึกษาส่วนใหญ่ในช่วงแรกเมื่อ 60-80 ปีจะมีอาชีพทำนาเป็นหลัก เริ่มแรกจะเป็นการใช้ที่ดินที่เป็นที่ลุ่มก็จะทำนาเพื่อปลูกข้าว ซึ่งต้องอาศัยการพึ่งพิงอาศัยธรรมชาติและการทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านเป็นหลักเช่น ข้าวตะโกสุม การทำนาสมัยก่อนไม่ต้องใช้เครื่องจักรหรือเครื่องทุนแรงนอกจากควาย มีการลงแรงลงแขกในการทำนา การเกี่ยวข้าวโดยใช้ควายนวดข้าว ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ในอดีตนั้น เป็นคนจีนโพ้นทะเลและคนไทยที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากเพื่อทำนาและปลูกพืชไร่ ระบบความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติใกล้ชิดกันแซ่เดียวกันจะนับถือกันมาก ตั้งแต่ครั้งอดีตมาทำการเกษตรกรรมด้วยการทำนาเป็นแบบฉบับทั่วไป และมีการปลูกพืชระยะสั้นหรือพืชล้มลุกเกือบทุกชนิด เมื่อการพัฒนาไปสู่ทุนนิยม ความทันสมัยเข้ามาจึงมุ่งหวังเป็นการผลิตเพื่อการค้า ต้องบุกเบิกที่ดินการเกษตรกรรม ซึ่งเดิมทำนาได้ผลผลิตเพียงพอกินพอใช้

การสืบทอดความรู้การทำมาหากินของชุมชนนี้ นับว่ามีความขยันขันแข็งต่อสู้กับธรรมชาติ ไม่หยุดนิ่งโดยเฉพาะชาวจีนโพ้นทะเลที่อพยพเข้ามาอยู่ จึงได้รับการกล่าวว่า “มาด้วยสื่อผืนหมอนใบ” สามารถพลิกฟื้นแผ่นดินให้กลายเป็นทอง ทำท้องทุ่งให้เป็นเงินตรานับตั้งแต่ครั้งอดีตกาล คำกล่าวที่เป็นเสมือนคำขวัญที่ว่า “ความสบายตายแล้วเอาไปได้หรือ” ที่ชี้ให้เห็นถึงความขยันขันแข็งของผู้คนในชุมชนนี้ จะเห็นได้ว่านับจากอดีตจึงได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็น แผ่นดินทองของชาวบ้านแถบนี้หรือท้องทุ่งแห่งเงินตรา โดยเฉพาะการเกษตรกรรมแต่เดิมที่มีการทำนาเป็นหลัก มีการเรียนรู้การปลูกผัก พืชล้มลุกที่เป็นพืชระยะสั้น ตามวิถีชีวิตชาวจีนโพ้นทะเลส่วนหนึ่งที่ทำการเกษตรมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษนอกจากการค้าขาย มีภูมิรู้ในการกำหนดช่วงระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวให้เหมาะสมกับตลาด อีกทั้งยังมีความถนัดในการเกษตรกรรม ตั้งแต่การทำนาที่มีการปลูกข้าว ทำโรงสีเพื่อสีข้าวสารและส่วนที่เหลือเป็นรำนำมาเลี้ยงหมู ดังจะเห็นได้ว่านับจากอดีตถึงปัจจุบันชุมชนบ้านทุ่งมีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมตั้งแต่อุดมการณ์ ระบบความคิด ความรู้ ระบบความเชื่อและทุนทางเศรษฐกิจในการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ ที่เป็นรากฐานของชุมชนที่สืบทอดกันมาแต่เก่าก่อน

ผลของการพัฒนาและการรุกรานของการเกษตรทุนนิยม ได้เข้ามาเบียดบังใช้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลง ผู้คนเข้ามาบุกรุกถางป่าทำไร่ยาสูบ ไร่อ้อย ดังเช่นป่าไผ่ได้หมดไป รวมถึงสัตว์ป่าและพืชสมุนไพรไปหมดไปจากบ้านทุ่ง ทำให้เกิดการสูญสลายของทุนธรรมชาติ แต่ทางวัดและชุมชนก็ได้พลิกฟื้นการปลูกป่าสมุนไพรและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จนเกิดการดำรงอยู่ในการนำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรคของชุมชนนี้ อันเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ต่อกันในสังคมไม่ชะงักงัน

การเกาะเกี่ยวร้อยรัดรากฐานของชุมชน

จากการขยายตัวของสินค้าผลผลิตชุมชนในภาคกลาง จึงเพิ่มการผลิตพืชเศรษฐกิจอย่างมากมาย รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่เป็นต้น ทำให้สัดส่วนระหว่างการผลิตเพื่อการยังชีพกับการผลิตเพื่อขาย เปลี่ยนแปลงไปมากในชุมชน ในปัจจุบันการผลิตเพื่อยังชีพไม่ปรากฏให้เห็นแต่เป็นการขยายการผลิตเพื่อการค้า การผลิตมีหลายครั้งในหนึ่งปีทำให้มีความต้องการแรงงานมากขึ้น แต่ไม่อาจพึ่งพาระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานได้เช่นแต่ก่อน เพราะความซับซ้อนของตารางเวลาในการผลิต สภาวะการดังกล่าวทำให้มีความต้องการขยายตลาดแรงงาน โดยเฉพาะการดึงดูดให้ผู้หญิงและเด็กจากครอบครัวที่ไม่เคยรับจ้างมาก่อน นอกจากใช้แรงงานบนที่ดินของตนเอง ออกมารับจ้างมากขึ้น ทำให้สมาชิกที่เป็นผู้หญิงและเด็กบางส่วนก็ต้องไปรับจ้างในเมืองหรือนอกภาคเกษตรกรรม

การเพิ่มการผลิตพืชเศรษฐกิจในชุมชนนี้ ทำให้การผลิตเข้มข้นขึ้นมีการปลูกพืชไร่ที่หลากหลาย และการเลี้ยงหมูควบคู่ไปกับการเกษตรทำให้ผลตอบแทนจากที่ดินสูงขึ้นมาก ด้านหนึ่งทำให้ที่ดินราคาสูงขึ้น การผลิตมีมากขึ้นก่อให้เกิดปัญหาสินค้าเกษตรล้นตลาด ราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเพิ่มพูนมากขึ้น สภาวะหนี้สินดังกล่าวก่อนหน้านี้ไม่เกิดขึ้นมาก เพราะมีการยืมข้าวบริโภคได้ เพราะระยะนั้นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และเครือญาติเข้มแข็งอยู่ แต่เมื่อการผลิตเพื่อยังชีพลดสัดส่วนลงไป ก็ทำให้ความสัมพันธ์ทั้งสองแบบเสื่อมคลายไปด้วย มีผลทำให้เงินตรามีความสำคัญมากขึ้นในความสัมพันธ์ของผู้คนต่างๆ ดังเห็นได้จากการจ้างแรงงานและการซื้อข้าวบริโภค ซึ่งนับจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น หากแต่การเอาแรงกันก็ยังมีปรากฏให้เห็น จากการสัมภาษณ์

ถาม อ้อได้เงินช้า
ตอบ ทำเป็นอายุ 40-50 วัน
ถาม เวลาปลูก ปลูกพืชอย่างไร
ตอบ หลายๆอย่างง่วนกันไป วนกันมา รวมปลูกงวดนี้ ปลูกหอม ปลูกกล้วย ปลูกกวางตุ้ง ผักดอก โหระพา ปลูกของคนนี้เสร็จ แล้วก็ปลูกของอีกคนต่อไป ตัดก็จะตัดวนเอาแรงกัน 30-40 คนอย่างงี้

การสร้างทุนทางสังคมของชุมชน

คำกล่าวที่ว่า“มนุษย์ไม่สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ด้วยการกินข้าวเพียงอย่างเดียว”นั้น หมายความว่า ความสามารถทางเศรษฐกิจที่จะผลิตสิ่งของให้คนใช้บริโภคไม่เป็นการเพียงพอที่จะสนองความต้องการของคนได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะคนยังต้องการความรัก การยอม

รับรวมทั้งการอยู่ร่วมกับคนอื่นอย่างเป็นสุขอีกด้วย ดังนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมจึงมีความสำคัญ

การเกิดทุนทางสังคม ก็คือระบบความสัมพันธ์ เป็นการซ้อนทับของสิ่งต่างๆของทุนชุมชน ที่เป็นอุดมการณ์ของการดำรงอยู่ของคนที่ต้องการดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือคนข้างเคียง หรือระหว่างชุมชน แต่มิใช่ดำรงอยู่โดยอาศัยรัฐ หรือคนข้างนอกที่มีอำนาจ สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามที่ชุมชนสร้างขึ้นมา เป็นเรื่องที่มีฐานคิดเพื่ออยู่รอดได้ ถ้ามีปัญหาหรือวิกฤตคนในชุมชนสามารถแก้ไข หากยังมีปัญหาชุมชนสามารถสร้างความรู้ คนในชุมชนสามารถช่วยเหลือกัน อันเป็นอุดมการณ์ของชีวิตไม่มุ่งพึ่งพิง นำมาซึ่งความมั่นคงแห่งทุนคือ ทุนความรู้ ทุนทางสังคม ที่ก่อเกิดของทุนธรรมชาติ ภายใต้อุดมการณ์เพื่อความอยู่รอด มีเสถียรภาพสิ่งที่ดำรงอยู่คือ ไม่ให้ทุนธรรมชาติหมดไป การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแบบแบ่งปัน เกื้อกูลกัน พยายามดำรงรักษาธรรมชาติเอาไว้ ที่ต้องอาศัยการพึ่งพากัน ภายใต้กฎเกณฑ์ บรรทัดฐานของความสัมพันธ์เกิดจากทุกฝ่ายร่วมมือสัมพันธ์กันกำหนด คือทุนทางสังคมกำหนดกฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ในการขอแลก ขอยืมหรือขอเฉยๆ มีบรรทัดฐานที่ทั้งสองฝ่ายกำหนดขึ้นมา มีกฎเกณฑ์ที่มีการจ้างการขาย ภายใต้ทุนทางสังคม คนที่สัมพันธ์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์ ตัวกฎเกณฑ์ที่อยู่บนพื้นฐานที่ต่างฝ่ายต่างไม่มีอำนาจเหนือคนอื่นมากนัก

ดังนั้นหากพิจารณาจัดลำดับทางสังคมของชุมชนบ้านทุ่ง โดยใช้ฐานะทางเศรษฐกิจและเชื้อชาติเป็นเกณฑ์ ทำให้แบ่งกลุ่มชาวบ้านได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงจนถึงมาก ซึ่งเป็นกลุ่มคนเชื้อชาติจีนที่อพยพมาจากโพ้นทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านเป็นรุ่นแรกๆ กับกลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลางค่อนข้างต่ำซึ่งเป็นกลุ่มคนเชื้อชาติไทยหรือสัญชาติไทย ที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านหลังจากกลุ่มคนแรก ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มนี้มีลักษณะบางประการภายในกลุ่มที่แตกต่างกัน แต่ในขณะเดียวกันทั้งสองกลุ่มก็มีปฏิสัมพันธ์กัน

ชาวบ้านกลุ่มแรกประกอบอาชีพเป็นเถ้าแก่ นายทุนและทำไร่หน่อไม้ฝรั่งหรือพืชไร่ขนาดใหญ่ ฟาร์มหมู ลักษณะครอบครัวมีขนาดใหญ่ ประกอบด้วยสมาชิกในครัวเรือน 5-10 คน ดังนั้นจึงมีแรงงานช่วยประกอบอาชีพมากแต่ละครัวเรือนมีรถบรรทุกสิบล้อ รถปิดอัพ รถมอเตอร์ไซด์และปลูกสร้างบ้านเรือนภายในรั้วรอบครอบคลุมบริเวณพื้นที่ขนาดใหญ่ ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงรักษาแบบแผนการดำเนินชีวิตตามลักษณะคนจีนอย่างสืบเนื่องเด่นชัดได้แก่การกราบไหว้บรรพบุรุษ การใช้ภาษาสนทนาในกลุ่มตน ตลอดจนการเลือกคู่ครองจัดพิธีแต่งงานซึ่งจะกระทำกันภายในกลุ่มเท่านั้น ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวไม่ค่อยให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมภายในชุมชน เช่นกิจกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับวัดหรือกิจกรรมของทางโรงเรียนเท่าใดนัก

แต่ทว่ามุ่งให้ความสนใจในกิจการประกอบอาชีพของครอบครัวและติดต่อสื่อสารกับบุคคลภายนอกหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่พ่อค้าในตัวเมืองภายในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ นั่นคือชาวบ้านกลุ่มนี้มีลักษณะต่างมุ่งทำมาหากินนั่นเอง แต่อย่างไรก็ดีกลุ่มคนดังกล่าวก็มิได้ทำตนแยกออกจากชุมชนโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ หากภายในหมู่บ้านมีกิจกรรมใดๆที่สำคัญ เช่น ทางวัดต้องการบูรณะจัดสร้างศาสนสถานหรือทางโรงเรียนมีความจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อดำเนินงานบางอย่าง กลุ่มคนนี้จะให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีในรูปของการบริจาคทรัพย์จำนวนมากสนับสนุนกิจกรรมนั้นๆ

ชาวบ้านกลุ่มที่สองประกอบอาชีพ ปลูกอ้อย ทำไร่หน่อไม้ฝรั่ง ทำสวนผักหรือพืชไร่และเลี้ยงหมูในพื้นที่ขนาดเล็ก แต่ละครอบครัวมีสมาชิกในครัวเรือน 2 - 5คน ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่อยู่ในระยะเริ่มสร้างและนิยมวางแผนครอบครัวด้วยการคุมกำเนิดด้วยวิธีต่างๆ นอกจากนั้นสมาชิกของครอบครัววัยหนุ่มสาวจะออกไปรับจ้างตามโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ หรือในเมืองเป็นส่วนมาก ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้แต่ละครอบครัวขาดแรงงานเป็นของตนเองอย่างพอเพียงที่จะทำการปลูกพืชในพื้นที่ขนาดใหญ่ ประกอบกับแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่เพาะปลูกถือครองเป็นของตนเองจำนวนน้อย ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงต้องหวังพึ่งแรงงานและเงินทุนจากชาวบ้านกลุ่มแรก เพื่อนำมาช่วยและใช้สำหรับการดำเนินการเพาะปลูก ด้วยการสมัครเข้าเป็นลูกไร่ของชาวบ้านกลุ่มแรก หรือไม่ก็หยิบยืมเงินทุนจากแหล่งเงินทุน เมื่อพิจารณาจากเครื่องบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ลักษณะการสร้างบ้านเรือนก็พบว่า ชาวบ้านปลูกบ้านเป็นโรงเรือนหลังคาจากฝาไม้ไผ่ภายในบ้านเป็นที่โล่งสมาชิกของครอบครัว จะอาศัยหลับนอนตามมุมใดมุมหนึ่งของบ้านและก็มีบางครอบครัวสร้างบ้านเรือนด้วยอิฐบล็อคก่อปูนซึ่งมีขนาดกะทัดรัด แต่ทว่าแทบทุกครัวเรือนต่างก็มีมอเตอร์ไซด์เป็นพาหนะประจำครัวเรือน ชาวบ้านกลุ่มนี้จะเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอทั้งที่เป็นการใช้แรงงานเข้าช่วย และเสนอแนะความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ความเป็นอยู่ของหมู่บ้านโดยมีร้านกาแฟของหมู่บ้านเป็นจุดรวม

ชาวบ้านกลุ่มที่สองต่างยอมรับตนเองว่าจน และต้องอาศัยความช่วยเหลือจากชาวบ้านกลุ่มแรกความจนที่ชาวบ้านกลุ่มที่สองคิด หมายถึง การที่ครอบครัวของตนไม่สามารถมีบางสิ่งบางประการได้ทัดเทียมกับชาวบ้านกลุ่มแรก เช่น การมีรถบรรทุกขนาดใหญ่หรือรถปิดอัพไว้ใช้ ดังนั้นเป้าหมายการประกอบอาชีพของชาวบ้าน จึงมุ่งไปสู่ผลสำเร็จของการเป็นเจ้าของรถปิดอัพซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญหากครอบครัวใดมีรถปิดอัพไว้ใช้ จะเป็นเครื่องหมายบอกให้สมาชิกในหมู่บ้านรู้ว่าครอบครัวนั้นรวยและมีหน้ามีตาทัดเทียมกับคนอื่นๆ การแสดงออกของความคิดเห็นจึงปรากฏว่า บางครอบครัวแม้จะมีบ้านปลูกเป็นโรงเรือนอาศัยอยู่ แต่ก็มีรถกะบะไว้ใช้และเงินที่นำมาซื้อนั้นส่วนหนึ่งเป็นการกู้เงินจากธกส.หรือไม่ก็เป็นการผ่อนส่ง

บริษัทรถยนต์ ทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยสูงหรือไม่ก็ต้องเป็นการกู้เงินนอกระบบในการหมุนเวียนการใช้จ่ายหรือการลงทุน

การสร้างทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

ประเพณีวัฒนธรรมของบ้านทุ่งในความหมายว่า แบบแผนการปฏิบัติของคนหมู่มากที่กระทำสืบกันมา ก็พบว่าในชุมชนนี้มีลักษณะสองวัฒนธรรมอยู่ร่วมกันคือ วัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมไทย ทั้งสองวัฒนธรรมมิได้ขัดแย้งกันแต่มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมนี้

ลักษณะวัฒนธรรมจีนที่ปรากฏเด่นชัดในชุมชน ได้แก่ การสร้างศาลเจ้าประจำหมู่บ้านและการยึดถือกราบไหว้บรรพบุรุษ ซึ่งสังเกตได้จากตามบ้านชาวจีนภายในบ้านจะจัดเครื่องหมายสัญลักษณ์แท่นบูชาวิญญาณญาติไว้มุมใดมุมหนึ่ง นอกจากนั้นยังจัดประกอบพิธีวันสำคัญตามธรรมเนียมได้แก่ วันตรุษจีน วันเช็งเม้งและวันสารทจีน เป็นต้น ในวันตรุษจีนชาวบ้านจะประกอบพิธีโดยมีกิจกรรมต่างๆตามลำดับ นับแต่การเริ่มเซ่นไหว้ จุดประทัดเวลาเช้า การแจกอังเปาให้ขบวนแห่สิงโต การกินอาหารรวมญาติมิตร เวลากลางวันจนถึงค่ำ การกินอาหารนี้ชาวบ้านทั้งที่เป็นคนจีนและคนไทยซึ่งมีความสนิทกันจะตระเวนไปกินอาหารตามบ้านต่างๆ สุดแต่ความชอบพอ วันรุ่งขึ้นอีกสองวันเป็นวันเที่ยว ชาวบ้านจะออกเที่ยวตามต่างจังหวัด โดยใช้รถปิดอัพเป็นพาหนะ ในช่วงตรุษจีนสามวันนี้ชาวบ้านจะหยุดกิจกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินทั้งหมด ส่งผลให้โรงเรียนต้องหยุดการเรียนการสอนตามไปด้วย เพราะเหตุว่านักเรียนมาเรียนไม่ถึงครึ่งของนักเรียนทั้งหมด ซึ่งโรงเรียนก็ต้องหยุดเรียนเช่นนี้ตลอดทุกปี ถ้าวันตรุษจีนปีใดไม่ตรงกับวันหยุดทางราชการ แต่ในช่วงปัจจุบันนี้มีความแตกต่างไป โดยเฉพาะผู้ที่มีอาชีพรับจ้างเลี้ยงหมูของบริษัทนายทุนและปลูกหน่อไม้ฝรั่ง จะไม่มีวันหยุดได้เลย หากไม่มีคนทำหน้าที่เลี้ยงหมูหรือตัดหน่อไม้ฝรั่งส่งบริษัท เพราะหมูต้องกินตลอดเวลาทุกวันหรือหน่อไม้ฝรั่งต้องตัดทุกวันในช่วงที่มีผลผลิตมิฉะนั้นดอกจะบานเสียหายได้ แสดงให้เห็นถึงการบังคับการกำหนดหรือการควบคุมเวลาตลอด มิได้มีเวลาเป็นของตนเอง คงมีเวลาหลังจากเสร็จกิจกรรมดังกล่าวแล้วเท่านั้นในแต่ละวัน

สำหรับลักษณะวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่ในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับทางวัดหรือพิธีทางศาสนา เช่นการทำบุญในวันพระและวันอื่นๆที่เป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนา ชาวบ้านคนไทยหรือลูกจีนที่เกิดและเติบโตภายในหมู่บ้านจะพากันมาร่วมทำบุญที่วัด แต่กระนั้นชาวบ้านที่มาวัดส่วนใหญ่ก็จะเป็นผู้เฒ่าหรือผู้สูงอายุคนไทยมากกว่าคนไทยที่มีเชื้อสายจีน ผู้เหล่านี้จะมาอยู่ที่วัดเพื่อรักษาศีลเป็นประจำทุกๆวันพระ 15 ค่ำของทุกเดือน และกรณีวันสำคัญอื่นๆ เช่น วันมาฆบูชา ชาวบ้านก็มาร่วมทำบุญตักบาตร และเวียนเทียนที่วัดเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นคนหนุ่มสาวและผู้สูงอายุคนไทย

ในด้านการผสมผสานสองวัฒนธรรมจะปรากฏให้เห็นเกี่ยวกับ การจัดงานศพและงานมงคลต่างๆ ได้แก่ การจัดงานแต่งงาน การจัดงานขึ้นบ้านใหม่ การจัดงานศพของชาวจีนเจ้าภาพจะนิมนต์พระมาสวดสลับกับการทำพิธีกงเต็ก ศพผู้ตายนั้นเจ้าภาพจะนิยมนำศพบรรจุใส่โกดังเก็บไว้ที่วัดแต่ก็มีบางส่วนนำศพเก็บใส่ฮวงซุ้ยที่สร้างขึ้นในที่ดินของตน ภายหลังจากนั้นประมาณ 5-10 ปี เมื่อเจ้าภาพมีทุนทรัพย์เพียงพอก็จะนำกระดูกผู้ตายมาประกอบพิธีกรรมและเก็บขี้เถ้าเศษกระดูกใส่บรรจุเจดีย์ไว้ที่วัดต่อไป การจัดงานศพชาวจีนที่กล่าวนี้ หมายถึงชาวจีนที่มีฐานะปานกลางค่อนข้างดีในชุมชน แต่สำหรับชาวจีนที่มีฐานะร่ำรวยเป็นเถ้าแก่จะมีลักษณะการจัดงานศพแบบจีนอย่างแท้จริง แต่ก็ยังนิมนต์พระไปสวดศพด้วยเช่นกัน หากแต่การบรรจุศพนั้นจะนำไปยังฮวงซุ้ยประจำตระกูลซึ่งจัดซื้อที่ดินและสร้างฮวงซุ้ยตามสถานที่ต่างกัน

กรณีการจัดงานมงคลอื่นๆ ไม่ว่าเจ้าภาพจะเป็นคนไทยหรือคนจีนก็ตามสำหรับชุมชนบ้านทุ่ง การจัดกินเลี้ยงโต๊ะจีนประกอบงานถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ เจ้าภาพจะออกบัตรเชิญไปยังญาติมิตรให้มาร่วมงานซึ่งในบัตรเชิญดังกล่าว แฝงนัยให้รู้ว่าเจ้าภาพต้องการให้แขกผู้รับเชิญมอบเงินเพื่อช่วยเหลือ ผู้ได้รับเชิญจะมอบเงินช่วยเจ้าภาพไม่ต่ำกว่า 100 บาทและถ้าเป็นการมอบเงินเพื่อใช้คืนแล้วผู้ได้รับการ์ดเชิญต้องให้มากกว่า จำนวนเงินที่เจ้าภาพผู้นั้นเคยช่วยเหลือตนเกินกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนเงินดังกล่าว เมื่อครั้งที่ผู้รับเชิญเคยจัดงานมาก่อน ลักษณะการให้เงินช่วยเหลือเช่นนี้ถือเป็นธรรมเนียมที่สำคัญของชุมชน ถ้าชาวบ้านคนใดได้รับการ์ดเชิญแล้วให้เงินช่วยเหลือต่ำกว่า 100 บาทและเท่ากับหรือต่ำกว่าจำนวนเงินที่ผู้ออกบัตรเคยช่วยเหลือตนไว้ ชาวบ้านผู้นั้นจะได้รับการติเตียนพร้อมทั้งถูกรังเกียจจากเจ้าภาพรายต่อๆไป ภายหลังไม่ส่งบัตรเชิญให้อีก ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการถูกปฏิเสธไม่ยอมรับเป็นสมาชิกของชุมชน นอกจากนี้การจัดโต๊ะจีนยังแสดงถึงความมีหน้า ฐานะและศักดิ์ศรีของเจ้าภาพด้วยว่าเป็นอย่างไร เพราะเหตุว่าการจ้างจัดโต๊ะจีนจะถูกแบ่งเป็นเกรดตามลักษณะอาหารที่นำขึ้นโต๊ะให้แขกรับประทาน โต๊ะจีนเกรดปานกลางค่อนข้างต่ำราคาจ้างประมาณ 400-600 บาท โต๊ะจีนเกรดปานกลางค่อนข้างดีราคาโต๊ะละ 600-800 บาทถ้าโต๊ะจีนราคาเกินกว่า 800 บาทขึ้นไปต่อโต๊ะหนึ่งถือว่าเป็นโต๊ะจีนที่เกรดดีถึงดีมาก โต๊ะจีนที่ราคาต่างกันการจัดคุณภาพอาหารย่อมต่างกัน โต๊ะจีนเหล่านี้ถูกจ้างมาจากตัวเมือง ด้วยเหตุนี้เมื่อเจ้าภาพจัดจ้างโต๊ะจีนในเกรดใดก็จะบอกให้ชาวบ้านที่มาร่วมงานรู้ว่าเจ้าภาพเป็นอย่างไร ซึ่งโดยส่วนใหญ่ชาวบ้านทั่วไปจะนิยมโต๊ะจีนในราคาปานกลางตามราคาดังกล่าว

การดำรงอยู่ของชุมชนช่วงก่อรูปการพัฒนา

การดำรงอยู่ของชุมชนชนบทที่เกิดขึ้นมานั้น ในภาพรวมพบว่าจุดเปลี่ยนสิ่งหนึ่งก็คือมีภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ ถ่ายทอดสืบต่อกันมาไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียมต่างๆ ที่ถูกหล่อหลอม ขัดเกลา การควบคุมทางสังคม การยึดเหนี่ยวผูกพันอย่างแน่นแฟ้นจนสืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ แต่ชุมชนก็ถูกกัดเซาะจนกร่อนด้วยกระแสของการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ในการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก การพัฒนาจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความทันสมัยในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสาธารณูปโภค การมีองค์กรระหว่างประเทศได้สนับสนุนวิชาการ และสร้างอุดมการณ์ทุนนิยมเต็มรูปแบบของพวกเทคโนแคตที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ การพัฒนาจากเมืองจึงเข้าสู่ชนบท วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ทุกด้าน โดยเฉพาะระบบการผลิตของชุมชนถูกสร้างให้เป็นการผลิตเพื่อการค้า จึงต้องมีการสะสมทุนด้วยรูปแบบของการค้า การตลาดเพื่อการส่งออก การแปรสภาพเพื่อใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนจึงถูกผนวกรวมในการสร้างรัฐชาติของรัฐที่ต้องการรวมศูนย์การปกครอง และการเข้ามาของพ่อค้าคนกลางเพื่อมุ่งดูดซับเก็บเกี่ยวทรัพยากรในชนบทเข้าสู่เมืองในรูปของเงินตรา การค้าขาย ระบบทุนนิยมจึงไหลบ่าเป็นคลื่นแล้วคลื่นเล่า ชุมชนที่เปราะบางที่ไม่พร้อมรับในการปรับตัวจึงมีผลกระทบจากรัฐ ซึ่งเป็นรัฐบาลกลางและพ่อค้าที่เข้าสู่ชุมชน ชุมชนจึงถูกกัดเซาะและทลายลงซึ่งแต่เดิมชุมชนมีรูปแบบเศรษฐกิจแบบพอกินพอใช้เป็นลักษณะของการยังชีพ ด้วยกระบวนการพัฒนาความทันสมัยของโครงสร้างพื้นฐาน ชลประทาน ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตัวกระตุ้นความอยากในการบริโภคของยุคทุนนิยม ชุมชนชนบทจึงตอบรับผลพวงของการพัฒนาดังกล่าวอย่างง่ายดายและรวดเร็วโดยเฉพาะชุมชนในเขตปริมณฑล สิ่งที่ทำให้ชุมชนมีช่องว่างที่ทำให้ทุนนิยมเพื่อการค้าเบียดแทรกเข้ามานั้นคือ ระบบความรู้ของชุมชนที่ถูกมองว่ายังล้าหลังและขาดอำนาจของการต่อรอง ชุมชนจึงต้องพึ่งพิงเมืองในทุกด้านโดยเฉพาะปัจจัยการผลิต เทคนิควิทยาการและต้องการเป็นคนสมัยใหม่(modern man)เพื่อจะทำชนบทให้เป็นเมืองตามแบบตะวันตกในทุกๆด้าน ในกระสวนแบบทุนนิยมที่มุ่งประสิทธิภาพ การผลิตเพื่อการใช้เงินตรา มุ่งแต่การผลิต การบริโภคเป็นหลัก ต้องการให้คนซื้อ จับจ่ายใช้สอย และต้องการเปลี่ยนวิถีชุมชน ทำให้เสมือนดูเป็นเมืองที่อยู่ในชุมชนชนบท ด้วยรัฐต้องการเพื่อควบคุมพลเมืองของรัฐ ทั้งยังปกครองได้ง่ายเพราะผู้คนเหล่านั้นต้องเชื่อฟัง หรือว่านอนสอนง่าย(docile body) ปฏิบัติตามแนวทางแห่งรัฐ เสมือนเป็นเรื่องปกติธรรมดาในสังคมทุนนิยมที่มือใครยาวสาวได้สาวเอา หากแต่ชุมชนยังไม่สามารถสร้างเกาะกำบังการพัฒนาแบบทุนนิยมได้เต็มที่ จึงไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เหมือนเช่นเดิม ต้องรอการสนับสนุนและช่วยเหลือจากรัฐเป็นปราการสำคัญ ชุมชนจึง

ถูกกัดเซาะ ผุกร่อนลงไปทุกขณะ ขาดปัจจัยที่เป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นของชุมชนมาตั้งแต่ดั้งเดิม

สภาพของชุมชนบ้านทุ่งก็ไม่แตกต่างจากชุมชนทั่วๆไปในสังคมไทย หากแต่ว่าชุมชนบ้านทุ่งถูกกัดเซาะ กัดกร่อนของทุนนิยมอย่างรวดเร็วกว่าชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไป ดังนั้นสภาพความเป็นชุมชนแบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือพออยู่พอกิน จึงถูกเบียดขับออกไปแล้วนำความทันสมัยในรูปของเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบต่างๆเข้ามา ทั้งชุมชนยังตอบรับกับการพัฒนาขององค์กรรัฐอย่างรอบด้านการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านทุ่งจึงไม่สามารถยืนหยัดต้านกระแสของทุนไปได้ ดังเช่นโต๊ะจีนที่เป็นสัญลักษณ์ของการบริโภคนิยมและชนชั้นทางสังคม แต่สิ่งที่ดำรงอยู่ได้คือการเกาะเกี่ยวกันของคนในชุมชน ตามระบบเครือญาติในหมู่ชนที่เป็นสมาชิกคนจีนที่มีวัฒนธรรมร่วมกันที่ฝังรากลึกมานาน

การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตนั้นจึงมีทุนทางธรรมชาติ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม เป็นรากฐานที่สำคัญที่ค้ำจุนให้ชีวิตชุมชนไม่เพียงแต่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ๆทำให้ชุมชนมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนตัวเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จุดเปลี่ยนที่สำคัญก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย นั่นคือการตอบสนองต่อการยอมรับการพัฒนาที่ก่อรูปการถ่ายทอดเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามานั่น หมายถึงการเปลี่ยนยุคสมัยของความรู้ จากความรู้ชุดเก่าถูกเข้ามาแทนที่ด้วยความรู้ชุดใหม่

บทที่ 3
การไหลบ่าของทุนนิยมในการพัฒนาสู่ความทันสมัย

จุดเปลี่ยนของกระแสทุนนิยม : รากเหง้าของทุนเงินตรา

สังคมได้พัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมจากในเมืองและเปิดพื้นที่เข้าสู่ชนบท ด้วยการรับความรู้ชุดใหม่เข้ามาไม่ว่าจะเป็นการผลิตในรูปแบบสมัยใหม่ การใช้เทคนิควิธีการ การมีองค์กร สถาบัน ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับการสนับสนุนจากต่างประเทศ ตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 นับจากการพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆ พร้อมทั้งมีการพัฒนาเป็นระบบทุนนิยมแห่งเงินตราเต็มรูปแบบของสังคมบริโภคนิยม ทำให้เกิดมีระบบเศรษฐกิจอยู่เพียงระบบเดียวเท่านั้น เรียกว่าระบบทุนนิยมโลกเข้าสู่ในยุคโลกาภิวัตน์หรือยุคแห่งปลาใหญ่กินปลาเล็ก ผู้ที่มีเงินทุนหนากว่าหรือมีสายป่านยาวกว่าจะมีอำนาจในการกำหนดควบคุมได้เบ็ดเสร็จ ทุนนิยมนี้มุ่งกำไรเป็นเป้าหมายสูงสุด จึงมีความพยายามทำให้คนเกิดการบริโภคอันเป็นอุดมการณ์ใหม่ พร้อมรุกคืบของความรู้ ทั้งนี้โดยการสร้างฐานความรู้จากเทคโนโลยีของความรู้ ให้เกิดรูปลักษณ์ของอำนาจด้วยเทคโนโลยีของอำนาจ ตลอดจนมุ่งการเข้าถึงบริการ ข้อมูลข่าวสารผ่านระบบการสื่อสาร การแพทย์และสาธารณสุข การศึกษา ผู้แสดงถึงฐานของอำนาจ ที่ต้องการเงินตราเพื่อแลกเปลี่ยนในการบริโภค ความหมายของทุนถูกนิยามให้เป็นวาทกรรมชนิดใหม่ให้เพิ่มประสิทธิภาพของการผลิต เพื่อสร้างกำไรสูงสุด

วาทกรรมนี้ชุมชนบ้านทุ่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตามการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการค้า การสร้างสาธารณูปโภคเช่นคลองชลประทาน ไฟฟ้า ถนนหนทาง น้ำประปาเข้ามามีการจับจ่ายใช้สอยเงินตรามีความสำคัญและจำเป็นมากขึ้น การพัฒนาเริ่มก่อรูปและเห็นชัดเจนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ทางราชการได้มีการเรียกผู้ใหญ่บ้านมาประชุมและบอกกล่าวให้ลูกบ้านหรือชาวบ้านใช้เทคนิคการผลิต ตลอดจนเร่งการผลิตในการทำมาหากิน ที่ดินถูกบุกรุกถากถางอย่างเช่น ป่าไผ่ได้หมดไปไม่มีเหลือให้เห็น ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ทุนนิยมที่มีการจ้างแรงงานกัน แต่ในปัจจุบันยังพบการแลกเปลี่ยนอยู่บ้างหากเป็นเครือญาติพี่น้องกัน ระบบความสัมพันธ์มักมีความเกาะเกี่ยวแน่นแฟ้น เนื่องจากพื้นฐานส่วนใหญ่เป็นคนจีนและค่อนข้างเป็นกึ่งเมืองกึ่งชนบท วัดและโรงเรียนยังเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านที่ชุมชนเชื่อถือและศรัทธา การถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันหากขัดสนหรือมีงานบุญ วันพระชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัดใกล้บ้าน วัดจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านเป็นศูนย์การเรียนรู้และการศึกษาของชุมชน โรงเรียนผูกพันเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเพราะครูส่วนใหญ่ก็จะเป็นคนในพื้นที่ ทั้งครูใหญ่คนแรกยังบริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนให้กับทางการ แต่เดิมชาวบ้านก็มีความสุขตามอัตภาพไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้

มากนักมีชีวิตที่เรียบง่าย สงบ หากยามมีเหตุการณ์เช่นโจรผู้ร้ายก็จะช่วยเหลือกัน การเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านก็จะเลือกคนที่มีบารมีสามารถปกป้องดูแลช่วยเหลือชาวบ้านได้ นับแต่การพัฒนาสู่ความทันสมัยทำให้เกิดการพลิกผันชีวิตไปเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในโรงงานอุตสาหกรรม

อำนาจรัฐ : การก่อเกิดของทุนเงินตรา

รัฐเป็นหน่วยที่มีความสำคัญยิ่งเพราะรัฐสามารถกำหนดนโยบายและดำเนินการพัฒนา เพื่อประโยชน์ของสมาชิกในสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ รัฐได้แสดงอำนาจในการเข้าแทรกแซงกิจการของรัฐทุกประเภททั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้รัฐมีอำนาจในการออกกฎหมาย เพื่อกำหนดควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้าน ในสังคมให้เป็นไปตามกรอบที่รัฐกำหนดไว้ และรัฐได้ใช้เครื่องมือของรัฐในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐที่ต้องการรวมชาติให้เป็นหนึ่งเดียว รัฐพยายามที่จะผนวกรวมทุกเรื่องเข้าเป็นเรื่องของปกครอง ด้วยการหลอมรวมความเป็นหนึ่งเดียวในการสร้างความเป็นปึกแผ่นในชาติ มีเป้าหมาย เพื่อรวมศูนย์อำนาจการปกครองหรือการรวมคนให้อยู่ภายใต้การควบคุมที่เป็นหนึ่งเดียว นับแต่การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ผ่านมา ทำให้กระบวนการนี้รวมคนไทยในภูมิภาคต่างๆให้เข้ามาอยู่ภายใต้การจัดการทางเศรษฐกิจ ภายใต้ข้ออ้างของรัฐที่ต้องการผนวกรวมและสร้างความสมานฉันท์ในชาติของพลเมืองให้เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้นการรวมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาสู่ความทันสมัย เหตุนี้รัฐจึงมีหน้าที่เข้าไปดูแลจัดการและจัดระเบียบโดยตรง รัฐสมัยใหม่จึงเข้ามามีบทบาทและมีอำนาจควบคุม ด้วยการรวมเอาปัจเจกชนเข้าไปไว้ภายใต้เงื่อนไขแห่งเจตจำนงของรัฐ ก็คือการปกครองในเรื่องของทรัพยากร การเงิน การคลัง เข้าไปทุกส่วนทั้งในด้านการศึกษา ชีวิตความเป็นอยู่ ความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งสุขภาพอนามัย

รัฐสมัยใหม่มีเจตจำนงที่จะใช้อำนาจ ในการรวมเอาปัจเจกชนเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ อำนาจของรัฐมิใช่เพียงแต่สิทธิอำนาจบังคับและปกครองในชีวิตความเป็นอยู่เท่านั้น หากแต่ยังได้สร้างเครื่องมือหรือกลไกที่แยบยลยิ่งขึ้นในการจัดการปกครอง สามารถจัดการเข้าไปถึงชีวิตประจำวันของพลเมืองได้ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายในทุกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับความอยู่ดีกินดี และชีวิตที่ยืนยาวของพลเมืองอีกด้วย การที่รัฐเข้ามาจัดการปกครองก็เพื่อต้องการความมั่นคง และต้องการรวมศูนย์อำนาจในการปกครองพลเมือง ด้วยการทำหน้าที่สืบทอดความสัมพันธ์ทางอำนาจและครอบงำแบบเบ็ดเสร็จ เข้าไปทุกอนูของพลเมืองที่ต้องการการดำรงอยู่จึงมีความพยายามครอบครองทุกอาณาบริเวณไว้ทั้งหมด เพื่อให้เป้าหมายของรัฐบรรลุผล รัฐจึงเข้าแทรกแทรกในทุกส่วน

จะเห็นได้ว่าเบื้องลึกในการพัฒนาของรัฐเข้าสู่ชุมชนชนบท ในการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การสร้างรัฐชาติ ความทันสมัย และการพัฒนาชนบทถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการควบคุมทรัพยากรจากภายนอกหรือสังคมระดับกว้าง แต่การเข้ามาของรัฐและทุนนิยมโดยการแทรกแซงของรัฐในรูปแบบการพัฒนา กลับทำให้อำนาจในการควบคุมทรัพยากรของท้องถิ่นลดลง รัฐเข้ามาพัฒนาในรูปแบบต่างๆ นัยยะเพื่อต้องการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชน ที่ว่าเพื่ออ้างให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี หากแต่เพียงต้องการเข้ามาควบคุมพลเมืองของรับต่างหาก จะเห็นว่าการเข้ามาของรับในรูปแบบต่างๆ ได้แก่

ไฟฟ้าและโทรทัศน์ : เครื่องหมายทุนนิยมที่แอบแฝง

ชุมชนบ้านทุ่ง เมื่อครั้งยังไม่มีความเจริญย่างกรายเข้ามา ชีวิตทุกชีวิตอยู่กันอย่างเรียบง่าย มีกลางคืน กลางวันที่ชัดเจน ค่ำลงจึงเป็นเวลาเข้าใต้เข้าไฟ นั่นคือการจุดไต้ จุดตะเกียงเพื่อเอาแสงสว่าง คืนไหนเป็นคืนเดือนหงายการทำกิจกรรมต่างๆก็ลดภาระในการจุดไต้ จุดตะเกียงลงไป แสงสว่างจำเป็นต้องใช้เมื่อมีการมีงาน คือตะเกียงเจ้าพายุ นับเป็นเทคโนโลยีภายนอกอย่างแรกที่เข้ามาในชุมชน เมื่อมีเหตุจำเป็นต้องเดินทางกลางคืน ถ้าคนจำนวนมากก็ต้องใช้คบ ซึ่งทำจากทางมะพร้าวเป็นแสงสว่างนำทาง แสงสว่างที่เป็นเทคโนโลยีจากข้างนอกอย่างที่สองคือ เครื่องทำไฟ หรือเครื่องไฟที่เป็นไดนาโม จะใช้เมื่อมีงานใหญ่จริงๆเท่านั้น การเข้ามาของเครื่องไฟจะเป็นเรื่องน่าตื่นเต้น ใครมีโอกาสได้หามเครื่องไฟแม้จะหนักจะเหนื่อยก็มีความสุข ลำโพงฮอร์นจะเป็นสิ่งที่เด็กๆชอบใจ แสงจากเครื่องปั่นไฟ เทปเพลงหรือแผ่นเสียงจากเครื่องใช้ไฟเข้ามาแทนที่หลายอย่าง ถ้าเป็นงานศพก็แทนที่พลุ

ปี พ.ศ. 2516 เสาไฟฟ้าเสาแรกก็ถูกปักเข้ามาสู่ชุมชนบ้านทุ่ง ความยินดีที่จะได้ความเจริญเข้ามา ทำให้ทุกคนตื่นเต้นยินดี ต้นไม้จำนวนมากที่ปลูกไว้ รวมทั้งกอไผ่ที่ปลูกไว้ ถูกโค่นลงจนหมด เพื่อต้อนรับสิ่งใหม่ แล้วทุกคนก็สมใจ วันแรกที่แสงไฟสว่างขึ้นในชุมชนนี้ ต่างโห่ร้องหลายคนซื้อโทรทัศน์มารอเสียบปลั๊กอยู่แล้ว เทปคาสเซทหลายเครื่องที่เคยใช้ถ่านไฟฉายได้มีโอกาสสัมผัสกับไฟฟ้า วิทยุทรานซิสเตอร์ซึ่งเคยเป็นความบันเทิงทั้งในบ้านและในท้องนาหายไป ความบันเทิงแบบใหม่ผ่านคลื่นวิทยุ โทรทัศน์เข้ามาแทน ศิลปะพื้นบ้านถูกเลือนไปทุกคนเพลิดเพลินกับโทรทัศน์ สินค้าต่างๆจึงสามารถโฆษณาสื่อสารกับผู้บริโภคโดยตรง เมื่อผู้ผลิตนำสินค้ามายั่วเร้าต่อผู้บริโภคถึงบ้านการขายก็ได้ผล หลังจากมีโทรทัศน์แล้ว ประชาชนจำนวนมากจึงต้องมีเครื่องซักผ้า มีพัดลม น้ำดื่มก็ต้องซื้อ จนทำบ้านก็ต้องเลือกวัสดุก่อสร้างตามโฆษณา ตั้งแต่ยาฆ่าปลวกไปจนถึงหลังคา เหนือหลังคายังมีแผงรับโทรทัศน์ติดดาวเทียม ทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตถูกโทรทัศน์กำหนดมาหมด

กล่าวได้ว่า กิเลสตัณหาของคนถูกเป่าให้คุโชนขึ้นมาด้วยกล่องสี่เหลี่ยมและรูปร่างประหลาดที่เรียกว่าโทรทัศน์นี่เอง โดยเฉพาะความอยาก อยากมี อยากได้แล้วก็ต้องแสวงหา การแสวงหาที่ง่ายคือหาเงินให้ได้มากๆแล้วมาแลกซื้อเอา อาชีพรับจ้างจึงเฟื่องฟูที่สุด เช้าขึ้นรถสองแถวก็จะพาผู้คนจากชนบทเข้าเมืองไปทำงานรับจ้าง ค่ำมืดจึงได้กลับบ้าน วันนี้โทรทัศน์จึงเป็นผู้ต้องหาของชุมชน ผู้ต้องหาที่เข้ามากับความปรารถนาดีของรัฐที่จัดการไฟฟ้ามาให้ โดยไม่มีการศึกษาในการบริโภค เพราะรัฐก็ต้องการให้ประชาชนบริโภคมากๆในระบบทุนนิยม เพื่อจะได้สนองต่อการผลิตและการผลิตก็คือการทำลาย ยิ่งบริโภคมากก็ยิ่งทำลายมาก นี่คือการแทรกแซงของรัฐที่มาในนามของความปรารถนาดี

การเกษตรแผนใหม่เครื่องหมายของทุนนิยม

ชุมชนบ้านทุ่งในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม อยู่กันแบบเรียบง่ายกลมกลืนกับธรรมชาติ ปรับใช้ธรรมชาติแต่พอควรไม่แปลกแยกจากธรรมชาติ เช่นการทำนาจะทำนาปีละ 1 ครั้ง หรือการปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ หมู ไก่เพียง 2-3ตัวเท่านั้นที่ใช้เศษอาหาร ข้าวเปลือกที่เหลือในการเลี้ยงใช้ปุ๋ยตามธรรมชาติ บางครั้งก็ไม่ต้องใส่ก็งอกงามออกรวงดีและไม่พึ่งพาสารเคมี การใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชและปราบวัชพืชไม่มีเลย เนื่องจากข้าวและพืชไร่นั้นมีความต้านทานโรคและศัตรู การมีพันธุ์ข้าวหลายชนิดก็เป็นการป้องกันศัตรูพืชไปในตัวอีกด้วย นอกจากนั้นยังเลี้ยงเป็ดไว้กินไข่และช่วยกำจัดปูไปในตัวอีกด้วย ศัตรูพืชอีกชนิดหนึ่งคือหนูก็จะถูกควบคุมโดยงูน้ำ งูลายสอ เป็นตัวควบคุม คนยังนำหนูนามาทำเป็นอาหารอีกด้วย ไม่มีหอยที่ทำลายต้นข้าวอย่างปัจจุบัน จึงไม่มีใครใช้สารเคมีพ่นฆ่าศัตรูพืช ไม่มีใครใช้ยาฆ่าหญ้า ถ้ามีหญ้ามากในนาหว่านก็จะใช้การระดมหรือเอาแรงถอนเท่าที่สามารถทำได้ ถึงจะมีหญ้าบ้างข้าวก็ยังงอกงามดี

เมื่อเกษตรกรแผนใหม่เข้ามาพร้อมๆกับเจ้าหน้าที่เกษตร อำเภอ เกษตรตำบล มีวิทยุโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ที่เป็นสื่อ สิ่งเหล่านี้ได้เข้ามาทำให้วิถีการผลิตแบบธรรมชาติเปลี่ยนไป เกษตรอำเภอ เกษตรตำบล แนะนำข้าวพันธุ์ดี พืชไร่ชนิดต่างๆ รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองและพืชไร่พันธุ์เดิมๆ เริ่มหายไปพันธุ์ใหม่มีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี ราชการมีปุ๋ยเคมีมาให้ชาวนา ชาวไร่ซื้อพันธุ์ชนิดใหม่ พันธุ์เหล่านี้มีความต้านทานโรคต่ำจึงมีศัตรูมาก ราชการก็มีสารเคมีแจกบ้าง ขายบ้างก็โหมโฆษณาให้ใช้ทั้งปุ๋ยทั้งยาปราบศัตรูพืช เพียงไม่กี่ปีชาวนา ชาวไร่ก็ถูกเปลี่ยนวิถีชีวิตไปอย่างสิ้นเชิง ทำให้เกิดวิกฤตกาล โรคเกิดขึ้นมา ชาวนาชาวไร่ต้องมีค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนสูงขึ้นตลอดเวลา ประจวบกับบางปีผลผลิตมีราคาตกต่ำกลับยิ่งทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง นี่คือการแทรกแซงของรัฐที่มีผลอย่างมาก

การสูญเสียอำนาจในการตัดสินใจ

การที่ชุมชนบ้านทุ่งมีส่วนร่วมในการผลิตสินค้า ตลาดแรงงาน ตลาดทุนและสินเชื่อ ตลาดที่ดิน และตลาดการเช่าบางส่วนนี้เอง ทำให้เงินตราเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง และระหว่างเกษตรกรกับภายนอก ในแง่ความสัมพันธ์กับภายนอก โครงสร้างตลาดได้มีอิทธิพล มากขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตในชุมชน การขยายบทบาทของชุมชนนี้ดำเนินไปพร้อมๆกับการขยายอำนาจของรัฐ เพื่อสนับสนุนและรักษาระเบียบที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบตลาดขึ้นในชนบท จะพบว่าในชุมชนปัจจุบันมีการจัดตั้งหน่วยบริการที่เรียกว่ากรรมการหมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมโดยเฉพาะด้านเกษตรและการพัฒนามากขึ้น ตลอดจนการกระจายสินเชื่อผ่านกลไกของรัฐ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ธ.ก.ส.) เป็นต้น

การขยายอำนาจของรัฐบาลด้านหนึ่ง ได้ไปเสริมอำนาจในท้องถิ่นให้กับนายทุนและผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจ เจ้าของที่ดิน ทำให้ผู้นำเหล่านี้สนใจแต่จะรักษาผลประโยชน์ของตนและภายนอกมากกว่า จะเป็นตัวแทนรักษาผลประโยชน์ของชุมชนเช่นแต่ก่อน จนไม่อาจถือเป็นตัวแทนอำนาจชุมชนได้ แม้จะมีความพยายามจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลขึ้นมา องค์กรเหล่านี้มักจะทำหน้าที่ส่งเสริมนายทุน เจ้าของที่ดิน สภาวการณ์เช่นนี้ทำให้ชุมชนสูญเสียอำนาจในการตัดสินใจ ต้องยอมรับอำนาจของผู้นำ ทำตามคำสั่งของรัฐมากกว่ารักษาผลประโยชน์ของชุมชน

การขยายอำนาจรัฐเข้าไปในชุมชนเพื่อส่งเสริมระบบตลาด เช่นการส่งเสริมการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ เช่น หน่อไม้ฝรั่ง การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงที่เป็นสารเคมี และการรับจ้างเลี้ยงหมูได้มีส่วนเข้าไปทำลายระบบการตัดสินใจของชุมชนซึ่งเคยอยู่กับองค์กรชาวบ้าน เช่น การจัดระบบน้ำโดยชุมชน หรือองค์กรเหมืองฝาย ปัจจุบันรัฐบาลมักจะเข้าไปจัดการระบบชลประทานโดยปรึกษาหารือองค์กรชาวบ้านน้อยมาก รัฐบาลมักมีหน่วยงานที่เข้าไปตัดสินใจในการดำรงชีวิตต่างๆ ของชาวบ้าน แทนวิธีการเดิมแทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิต การสาธารณสุข การศึกษาและการปกครอง กระบวนการเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านขาดความมั่นใจและมีลักษณะพึ่งพามากขึ้น

การทำลายความเป็นประชาธิปไตยระดับรากหญ้า

การพัฒนาของรัฐ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1- 7 ล้วนแต่เป็นแผนที่เน้นในเรื่องของเศรษฐกิจ การพัฒนาจึงมุ่งที่การพัฒนารายได้ การพัฒนาถาวรวัตถุที่เป็นถนน สะพานและอาคารต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เดิมเป็นหน้าที่ของประชาชนในชุมชนที่ต้องร่วมมือกันสร้าง แม้กระทั่งร่วมกันหาเงิน หาทุนมาจัดสร้าง และสร้างในสิ่งที่เป็น

ประโยชน์และจำเป็น เมื่อการพัฒนาเข้ามาซึ่งไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริงอีกต่อไป ผู้เป็นเจ้าของความคิดในการพัฒนานอกจากเป็นหน่วยงานจากสี่กระทรวงหลัก และองค์การบริหารส่วนตำบลบางครั้งยังมีความคิดของผู้รับเหมาที่แฝงในการปกครองส่วนท้องถิ่น การสร้างถนนหนทางจึงเป็นการเปิดชีวิตสู่คนแปลกหน้า นอกจากถนนจะเป็นของสาธารณะแล้วชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นก็เป็นของสาธารณะไปด้วย ในยุคที่เราเปิดประเทศอย่างเสรี ประชาชนจึงถูกกระทำอย่างไม่มีที่สิ้นสุด บรรยากาศประชาธิปไตยที่มีการปรึกษาหารือกันอย่างเท่าเทียม การดูแลถนนหนทาง คู คลองสิ่งต่างๆในหมู่บ้านเหล่านี้ลบเลือนหายไป การหายไปของวัฒนธรรมประชาธิปไตยระดับรากหญ้า ล้วนมาจากการกระทำของรัฐ วัฒนธรรมสั่งการที่เข้ามาทำลายความเชื่อมั่นของประชาชน ในระยะหลังประชาชนจึงอ่อนแอทางความคิดไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ยังดีที่ยังมีความโปร่งใสในการจัดงานบุญ กฐิน ผ้าป่าที่จัดโดยชาวบ้านทุกครั้งและทุกวัดจะมีการประกาศให้ทราบยอดเงิน นี่คือคุณลักษณะประชาธิปไตยที่ยังไม่ถูกทำลาย

นอกจากนั้น การขยายตัวของระบบตลาดและรัฐ ยังมีส่วนอย่างมากในการทำลายพันธะทางสังคม ในระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และเครือญาติลงไป นายทุน/เถ้าแก่ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจ ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวเป็นปัจเจกชนมากขึ้น จนทำให้ระบบการตัดสินใจร่วมกันทำได้ยากขึ้น

การสร้างอุดมการณ์ของทุนความรู้สมัยใหม่

ทุนเงินตราในอดีตมีความสำคัญค่อนข้างน้อย แต่สมัยใหม่ให้ความสำคัญกับทุนชนิดนี้ ในความหมายของทุน การเอาเงินมาทำให้เกิดกำไร ทุนทำให้เกิดกำไร ทุนเงินตราในอดีตเชื่อว่าสามารถทำให้คนไปแลก/ใช้ในสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของคนโดยมิใช่การแลกเปลี่ยน หากแต่ความหมายของทุนเงินตราในอดีต ประวัติศาสตร์ชุมชน อัตลักษณ์ของชุมชน แท้จริงทุนชุมชนเป็นตัวบอก ตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่แท้ของชุมชนในการสร้างวาทกรรมทุนชุมชนอย่างเข้มข้นมาก หมายความว่า ทุนชุมชนที่สะท้อนอัตลักษณ์ ภาพลักษณ์ของชุมชนเป็นอย่างไรภายใต้กระบวนการพัฒนา การสะดุดการปรับเปลี่ยนของกระบวนการสะสมทุน หมายถึง ทุนชุมชนสะสมกันมากน้อย แต่สุดท้ายสู่ยุคสะดุดหรือปรับเปลี่ยน ความหมายของทุนเปลี่ยนไปที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐาน ลักษณะทางกายภาพภายนอกชุมชน ทุนทางธรรมชาติเริ่มเปลี่ยนไป ส่งผลต่อทุนอื่นๆด้วย

ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าไม่มีชุมชนชนบทใดในภาคกลางของประเทศไทย ที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นอิสระจากกลไกของตลาดและอำนาจรัฐ แม้จะอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองมากเท่าใดก็พบว่ามีการซื้อขายและการบริโภคสินค้าจากตลาดภายนอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงอย่าง

รวดเร็วเช่นนี้ได้ก่อรูปและรุ่งเรืองมากเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 40 ปีมาแล้ว พลังที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลที่นำประเทศไทยไปผูกติดกับตลาดโลกมากขึ้น ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมาและมีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนและสาธารณูปโภคอื่นๆเพิ่มขึ้นทำให้สังคมไทย เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรกรรมส่งออกและบริโภคสินค้าจากต่างประเทศ ในระยะแรกการขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าว จะมีผลเฉพาะพื้นที่เกษตรกรรมที่มีการชลประทานดีเท่านั้น เพราะมีความพร้อมที่จะผลิตสินค้าเข้าสู่ตลาด โดยสามารถขยายการปลูกพืชเศรษฐกิจบนที่นาได้ เช่น การปลูกพืชพวกพืชไร่ต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ ที่ทำให้ระบบทุนนิยมขยายตัวไปอย่างรวดเร็วในชนบทภาคกลางที่ผ่านมานี้ คือการที่รัฐบาลและกลไกการตลาดจากส่วนกลางร่วมมือกันผลักดันให้เกิดการก่อตัวของตลาดปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นทั้งเงื่อนไขและลักษณะสำคัญของระบบทุนนิยมขึ้นด้วยนโยบายเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การขยายทุนและสินเชื่อเข้าไปในภาคชนบทในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่เงินผันและสินเชื่อผ่านกลไกธนาคารของรัฐและเอกชน กองทุนหมู่บ้าน รวมถึงการส่งเสริมพืชพันธุ์ใหม่ที่จำเป็นต้องใช้สารเคมีประเภทปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพื่อเร่งการผลิต การสร้างตลาดทุนและสินเชื่อ สิ่งเหล่านี้ได้เร่งให้เกิดการขยายตัวของตลาดปัจจัยอื่นๆเช่นตลาดที่ดินและแรงงานต่าง ๆ

การปรับเปลี่ยนการทำมาหากินจากการปลูกพืชหรือผลิตเพื่อยังชีพ ไปสู่รูปแบบการใช้เทคโนโลยีการผลิตเพื่อการค้า การลงทุนจากเดิมส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา การทำนาสมัยใหม่ที่ไม่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ชาวบ้านเริ่มใช้เทคโนโลยีในการปลูก การคัดเลือกพันธุ์ นอกจากนี้ยังมีการใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพิ่มผลผลิต การใช้เทคโนโลยีทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น จึงเริ่มที่จะมีพ่อค้าจากในเมืองหรือตลาดเข้ามารับซื้อข้าว จนเกิดโรงสีหลายแห่งรับซื้อข้าวในชุมชนและพื้นที่ข้างเคียงและเกิดการแข็งขันการใช้เงินตราเริ่มเข้ามาชาวบ้านต้องปรับตัวเข้าสู่ทุนนิยม ซึ่งทุนนิยมสร้างอุดมการณ์ ระบบความเชื่อกระตุ้นมุ่งให้เพิ่มผลผลิต

สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นจึงกลไกของรัฐที่ทำหน้าที่ด้านอุดมการณ์ ได้แก่องค์กรหลายรูปแบบทำหน้าที่โดยอาศัยอุดมการณ์เป็นพื้นฐานที่มีการพิจารณาจากการทำหน้าที่ด้านต่างๆ ในฐานะตัวแทนของชนชั้นปกครอง ด้วยการแยกความแตกต่าง เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ตามแนวทางของอำนาจและกลไกของรัฐ สำหรับกลไกของรัฐได้แก่สถาบันและองค์กรที่ใช้อำนาจในการดำเนินการที่มีผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม จะเห็นได้ว่ากลไกของรัฐได้มีการพัฒนาควบคู่ไปกับการขยายบทบาทของรัฐ ด้วยการครอบงำอุดมการณ์ของชาวบ้านให้ปฏิบัติตามการผลิตแบบสมัยใหม่ เมื่อเป็นเช่นนี้การครอบงำซึ่งหมายถึงอำนาจครอบงำความคิดหรือการครอบงำอุดมการณ์ของชนชั้นนำ/ชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งการครอบงำไม่จำเป็นต้องใช้

กำลังบังคับ หากเพราะการต่อสู้ทางอุดมการณ์เป็นเรื่องของการแสวงหาฐานที่มั่น ซึ่งเรียกว่าสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ(war of position)ที่ต่างไปจากการแย่งชิงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์(war of movement) ด้วยเรียกร้องความยินยอมเป็นหลัก จึงเป็นการปฏิวัติที่นิ่งต่อการใช้กำลัง แท้ที่จริงการสร้างอุดมการณ์ในการผลิตแผนใหม่นี้ จึงเป็นการครอบงำความคิดโดยมิได้ใช้กำลัง

ความสำคัญของการใช้ศิลปะแห่งการเป็นรัฐบาล ได้ถูกถ่ายทอดผ่านอุดมการณ์หลัก ดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นการครอบงำทางอุดมการณ์ตามแนวคิดของอันโตนิโอ กรัมชี่ซึ่งว่าด้วยทฤษฎีการครอบงำอุดมการณ์ อุดมการณ์หรือโลกทัศน์ จึงเป็นคุณลักษณะภายในของคนหรือลักษณะอัตวิสัยที่เกิดจากคนได้มีประสบการณ์ในโลกของความเป็นจริง สนองต่อการให้คุณค่าและความสำนึก โดยอุดมการณ์จะเป็นผลผลิตของโลกความเป็นจริงตามที่สังคมให้ความหมาย ในขณะเดียวกันได้ผลิต/ผลิตซ้ำหรือสืบทอดความเป็นจริงด้วย กล่าวคือเป็นระบบความคิดความเชื่อหรือระบบการให้ความหมายอย่างหนึ่ง เป็นผลผลิตจากระบบจิตสำนึก และชี้นำชีวิตจิตใจของผู้คนหรือกลุ่มคนในสังคม อุดมการณ์ของรัฐที่สร้างขึ้น จึงเป็นโลกทัศน์หรือค่านิยมที่คนในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเลือกยึดถือเป็นอุดมการณ์หลักในแง่อุดมการณ์ของรัฐ ก็คือโลกทัศน์หรือค่านิยมที่องค์กรรัฐเลือกสรรให้ประชาชนยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ

รัฐได้สร้างอุดมการณ์ของการผลิตแผนใหม่ขึ้นมา ทำให้การประกอบอาชีพที่หลากหลายทั้งที่มีความรู้ในการประกอบอาชีพและไม่รู้ จึงมีการทำตามแบบอย่างกัน ผลผลิตกับราคาไม่สัมพันธ์กับเงินตรากล่าวคือ ผลผลิตที่ได้ขายได้ราคาน้อยไม่เพียงพอต่อการยังชีพที่มีรายจ่ายสูงขึ้น ทำให้การทำนาจึงเสื่อมถอยหรือเปลี่ยนแปลงอาชีพในแถบนี้ปรับเปลี่ยนไปสู่การเลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชไร่ที่ให้ผลผลิตต่อหน่วยดีกว่า ทำให้ชุมชนชนบทปฏิบัติตามแนวทางของรัฐที่สร้างความรู้และความจริง ไม่เพียงแต่สร้างอุดมการณ์เท่านั้นรัฐยังนำความรู้ในรูปแบบของอำนาจความรู้สมัยใหม่ จึงทำให้คนในชุมชนชนบทเกิดความเชื่อ ศรัทธาด้วยเทคโนโลยีของอำนาจที่สร้างความจริง สามารถครอบงำความคิดและจิตใจให้คนในชุมชนชนบทต้องสยบยอมต่อ ความรู้ของการผลิตแผนใหม่ที่สร้างขึ้นมาให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ระบบทุนนิยมได้ขยายตัวเข้าไปในชุมชนบ้านทุ่งอย่างเต็มรูปแบบ เพราะปรากฏว่ามีเงื่อนไขและลักษณะบางประการของระบบทุนนิยมอยู่ในชุมชนทุกแห่ง ทุกชุมชนอย่างน้อยจะมีตลาดสินค้าที่สัมพันธ์กับตลาดภายนอก ขณะที่ปัจจัยการผลิตกำลังก่อตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว นั่นคือได้เกิดความสัมพันธ์ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ตลาดในชุมชนชนบท การซื้อ

ขายสินค้าและการได้ปัจจัยการผลิตไม่ได้ผ่านตลาดเสมอไป หากผ่านระบบความสัมพันธ์อื่น เช่นระบบขาประจำ เครือญาติ ระบบการทำงานแบบแบ่งผลผลิต การกู้นอกระบบและระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือการลงแขกเป็นต้น ระบบเหล่านี้เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความสัมพันธ์นอกตลาดที่มีอยู่แล้ว ในชุมชนชนบทก่อนการก่อตัวของระบบทุนนิยม ความสัมพันธ์นอกตลาดที่สำคัญ 2 แบบคือ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์คือ การช่วยเหลือบนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งยังผลให้เกิดพันธะทางสังคมที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายได้เปรียบ เช่น ได้ค่าแรงงานโดยไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทน ส่วนความสัมพันธ์แบบเครือญาติ คือการช่วยเหลือกันหรือการมีพันธะทางสังคมต่อกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียม การปะทะ ประสานการผลิตทุนนิยมที่สำเร็จหรือล่มสลายในชุมชนที่ศึกษาเพื่อได้เห็นภาพการก่อรูป การพัฒนาสู่เงินตรา ดังกรณีต่างๆที่น่าสนใจ ดังนี้

ทุนเงินตราสู่ภาคปฏิบัติการของการทำมาหากิน

- **อ้อย : พันธนาการแห่งความล่มสลาย**

อ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจตัวแรกๆต่อจากฝ้าย ที่ทำกันมานานในระยะ 40-50 ปีที่ผ่านมา เริ่มมีการปลูกอ้อยจากที่ทำนาอยู่เดิมซึ่งเป็นที่ดอน แต่ก็ยังทำนาควบคู่ไปด้วย การปลูกอ้อยเริ่มมากขึ้นจึงมีการขยายพื้นที่โดยแผ้วถางทำไร่และใช้การผลิตสมัยใหม่เข้ามาในชุมชนตั้งแต่การเตรียมดิน การคัดเลือกพันธุ์ การดูแลบำรุงรักษา โดยมีเถ้าแก่หรือนายทุนชาวจีนเป็นผู้บุกเบิกทำเป็นเจ้าแรกๆในพื้นที่ และต่อมาคนไทยเห็นได้ผลจึงเริ่มปลูกอ้อยตามแบบอย่าง การปลูกอ้อยของชาวบ้านทุ่งเริ่มในต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม พันธุ์อ้อยที่ใช้ปลูกในปัจจุบันคือพันธุ์อู่ทอง 1 สาเหตุที่ชาวบ้านเลือกใช้พันธุ์ดังกล่าวเนื่องจากให้จำนวนลำต่อกอสูงและน้ำหนักดีกว่าพันธุ์อื่น หลักจากปลูกแล้วก็เป็นการดูแลอ้อย ได้แก่การใส่ปุ๋ยเคมี การดูแลวัชพืชและการสูบน้ำใส่ในแปลง ชาวบ้านใส่ปุ๋ย 1-2 กระสอบต่อการปลูกอ้อย 1 ไร่จะเห็นว่าการใส่ปุ๋ยนี้ต้องใส่เพิ่มปริมาณมากขึ้นทุกปี หากไม่ใช้เพิ่มมากขึ้นผลผลิตที่ได้ก็ไม่ได้ดีเท่าที่ควร เนื่องจากดินเริ่มเปลี่ยนสภาพเป็นดินเค็มใช้ปลูกพืชไม่ค่อยได้ผล

การปลูกอ้อยหลังจากนั้นประมาณ 8-9 เดือน ราวเดือนมกราคมก็เริ่มตัดอ้อยจนถึงกลางเดือนเมษายนจะตัดอ้อยจนเสร็จสิ้น การตัดอ้อยผู้ตัดต้องตัดอ้อยให้เหลือตอเพื่อให้อ้อยแตกหน่อขึ้นเป็นต้นลำใหม่สำหรับปีการเพาะปลูกต่อไป อ้อยที่ปลูกครั้งหนึ่งๆสามารถตัดให้เหลือตอได้ประมาณ 3 ครั้งแล้วผู้ปลูกจะรื้ออ้อยต้นตอเก่าออก แล้วนำตอใหม่ปลูกสาเหตุที่ต้องรื้ออ้อยเก่าออกเพราะว่า อ้อยที่แตกหน่อขึ้นภายหลังจากระยะเวลา 3 รุ่นแล้วจะให้ลำต้นไม่สมบูรณ์และจำนวนลำต่อกอมีน้อยให้ผลผลิตไม่ดีจึงต้องเปลี่ยนต้นพันธุ์อ้อยใหม่

การปลูกอ้อยนี้ผู้ปลูกรายย่อยจะต้องแจ้งยอดรวม โดยประมาณของผลผลิตที่ได้ให้กับเถ้าแก่อ้อยหรือเกี้ยวทราบ เพื่อให้เถ้าแก่อ้อยรับผลผลิตได้ตามจำนวนโควต้าที่ตนได้มาจากโรงงานหีบอ้อยอีกทอดหนึ่ง แต่คนไทยไม่มีเงินทุนจึงต้องมีการหาแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดระบบโควต้าอ้อยที่มีนายทุนก็คือโรงงานหรือหัวหน้าโควตาเป็นผู้ออกทุนในการผลิต ปุ๋ย ยาและรับซื้อผลผลิตอ้อยที่ได้ส่งโรงงาน ทำหน้าที่เป็นนายทุนให้กับคนปลูกอ้อย ส่วนใหญ่เป็นคนจีนหรือคนในตลาดในเมืองที่มีฐานะ ซึ่งต้องมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับโรงงานน้ำตาลในเขตพื้นที่ เถ้าแก่อ้อยกับลูกไร่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในลักษณะต่างพึ่งพากัน เถ้าแก่อ้อยพึ่งพาลูกไร่ในแง่ของการหาปริมาณอ้อยเพื่อให้ได้ครบตามจำนวนโควต้าอ้อยที่จะส่งโรงงานหีบอ้อย หากเถ้าแก่สามารถรวบรวมลูกไร่อ้อยไว้ภายใต้สังกัดตนมากเท่าใด ก็จะทำให้เกิดเครดิตแก่ตนในสายตาของผู้เป็นเจ้าของโรงงานหีบอ้อย เครดิตที่ดีนั้นส่งผลให้เถ้าแก่อ้อยได้รับโควต้าอ้อย เพื่อนำส่งโรงงานมากขึ้นและสามารถจะเบิกเงินจากโรงงาน เพื่อนำมาใช้ดำเนินการเกี่ยวกับการค้าอ้อยได้สะดวกในการไปออกทุนให้กับลูกไร่อีกต่อหนึ่ง หรือบางส่วนเถ้าแก่อ้อยที่มีฐานะก็สามารถนำเงินของตนเองไปออกทุนให้กับลูกไร่ได้เลย ตามปกติเถ้าแก่อ้อยจะมีผลผลิตที่เป็นของตนเองอย่างแน่นอนจำนวนหนึ่ง หมายถึง เถ้าแก่อ้อยก็จะปลูกอ้อยด้วยเช่นกัน การกำหนดโควต้านี้เป็นความสัมพันธ์หรือเป็นการรวมกลุ่มการพึ่งพาอาศัยทำให้ลูกไร่เกิดความพอใจที่จะทำอ้อยในสังกัดของเกี้ยวหรือนายทุนคนนี้เป็นเจ้าประจำ ซึ่งส่วนใหญ่เถ้าแก่อ้อยกับลูกไร่ในหมู่บ้านต่างก็เป็นเจ้าประจำผูกขาดกันแทบทั้งนั้น เพราะเป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยดังกล่าว อีกประการหนึ่งลูกไร่ก็มีความเกรงอกเกรงใจเถ้าแก่ผู้ออกทุนหรือมีบารมีในทางสร้างสรร วิธีการที่เถ้าแก่อ้อยใช้ดำเนินการก่อให้เกิดความพึงพอใจต่อลูกไร่คือที่ลูกไร่ต้องพึงพาทุนในการปลูก การตัด และจำหน่ายอ้อย

การปลูกอ้อยในระยะแรกนั้นส่วนใหญ่การปลูกจะเป็นการเอาแรงกันในหมู่บ้าน ซึ่งในฤดูการตัดอ้อยนั้นจะใช้แรงงานชาวบ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมารับจ้างตัด กำหนดเป็นรายวันมีหัวหน้าคนงานควบคุมพอกันเสร็จ คนงานที่รับจ้างเหล่านี้ก็กลับไปภูมิลำเนาตนเองไปปลูกข้าวต่อในฤดูฝน ในช่วงหลังแรงงานตัดอ้อยเริ่มหายากและมีการพัฒนาในช่วงหลังที่มีการใช้เครื่องจักรตั้งแต่การไถ การเก็บเกี่ยวที่ใช้เครื่องจักร การใช้ปุ๋ย ล้วนแล้วแต่เป็นการใช้เทคโนโลยีในการผลิตทำให้มีต้นทุนสูงขึ้นมาก

แต่การปลูกอ้อยในระยะแรก สร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำ เพราะได้ราคาดีและไม่ต้องดูแลมาก ทั้งยังสามารถตกลงราคา คือหมายถึงมีการประกันราคาไว้ว่าปีนี้จะได้ราคาเท่าใดต่อมาจึงมี การรวมกลุ่มเป็นสมาคมชาวไร่อ้อย เขต 7 ในการรวมกลุ่มในหลายจังหวัดในเขตนี้เกี่ยวกับการปลูกอ้อย การกำหนดราคา ที่มีความเข้มแข็งมากในการต่อรองกับโรงงานหีบอ้อย

ช่วงหลังๆการปลูกอ้อยประสบกับราคาอ้อยตกต่ำอย่างมาก จึงทำให้เกิดการขาดทุนและต้องขายที่ดินทำกิน จำเป็นต้องลดพื้นที่การปลูก จึงหันมาทำการเลี้ยงสัตว์

- **ไก่จิกโฉนด : อุทธาหรณ์ผู้เลี้ยงไก่**

การเลี้ยงไก่ได้ปรากฏชัดเจนในปี 2509 จึงเริ่มเลี้ยงไก่ในลักษณะของปศุสัตว์หรือฟาร์มที่เป็นการเลี้ยงไก่เนื้อและไก่ไข่อย่างแพร่หลาย หากแต่ในปี 2517-2518 เกษตรกรประสบกับการขาดทุนอย่างมากเนื่องจากราคาตกต่ำและเกิดโรคระบาด ประจวบกับเศรษฐกิจตกต่ำอยู่ในช่วงภาวะเงินฝืด ส่งผลต่อการเลี้ยงไก่ การเลี้ยงไก่แม้จะมีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นและการใช้เทคนิคการเลี้ยงสมัยใหม่ เป็นระบบทุนนิยมมีการเลี้ยงไก่เป็นฟาร์มหรือเล้าทำตามแบบอย่างกัน ชาวบ้านได้เลี้ยงไก่และขยายการเลี้ยงไปจนทั่วชุมชนบริเวณนี้ พอเกิดโรคระบาดในไก่อีกครั้งทำให้ไก่ตายหมด ขณะนั้นยังไม่มีวัคซีนหรือยาที่จะรักษาที่มีประสิทธิภาพ แต่ชาวบ้านจำเป็นต้องดิ้นรนเลี้ยงต่อไป จึงต้องกู้ยืมเงินทุนจาก “เกี้ยว”หรือผู้เป็นนายทุนเป็นผู้ออกทุนเป็นค่าอาหารและยาให้กับผู้เลี้ยง ทั้งนี้การขยายตามแบบอย่างกันไปทั่วทำให้ไก่มีราคาตกต่ำเป็นวัฏจักรของไก่หรือเหมือนพืชผลการเกษตรทั่วไป ซึ่งบริษัทยักษ์ใหญ่ทางการเกษตรเป็นบริษัทที่มีสายป่านยาวและไม่เดือดร้อน คือบริษัทนายทุนใหญ่สุดได้ทำฟาร์มเลี้ยงเป็นธุรกิจครบวงจร แต่ชาวบ้านไม่มีทุนจึงต้องประสบชะตากรรมขาดทุนปีนปี้บ้างพอมีทุนเลี้ยงก็มีกำไรบ้าง แต่ส่วนใหญ่ประสบปัญหาขาดทุน แต่จากการสัมภาษณ์ผู้เลี้ยงไก่รายหนึ่งในอดีตมีที่ดินหลายสิบไร่ แต่ต้องมาขาดทุนจากการเลี้ยงไก่ที่ต้องกู้ยืมนายทุนและจำนองที่ดินเพื่อค้ำประกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า “ไก่จิกโฉนด” จากการสัมภาษณ์

ถาม *ทำไมถึงหยุดคะ*

ตอบ *ก็ราคาอ้อยไม่ดีไง ราคาไม่ดีก็ไม่คุ้มทุน*

ถาม *ได้ไอเดียเรื่องการเลี้ยงสัตว์อย่างไงคะ*

ตอบ *เขาก็เลี้ยงสัตว์กัน ตอนนั้น.....เราก็ซื้อลูกไก่มาจากยี่ปั๊วมาเลี้ยง ขั้นแรกลองไปก็เลี้ยงเอง*

ถาม *โดยไม่ใช่ของซีพี*

ตอบ *โดยเอาลูกไก่ของซีพี อาหารของพีซี เขามียี่ปั๊ว เราก็เอาของยี่ปั๊วเขามาเป็นตัวแทน จำหน่ายของซีพี เลี้ยงไปเลี้ยงมาไก่มันจิกเอาโฉนดไปด้วย*

ถาม *ยังไงคะ*

ตอบ *ไก่มันจิกเอาโฉนดที่ดินไปด้วย เพราะไปจำนองมาเลี้ยงไก่ เลี้ยงไปเลี้ยงมาขาดทุนก็เลยหยุด.....*

และ.....ถาม ตอนที่ปลูกกะหล่ำคุณลุงทำอย่างเดียวหรืออย่างอื่นด้วย

ตอบ *ก็เลี้ยงไก่เนื้อกับปลูกกะหล่ำดอกไง*

ถาม *คุณลุงปลูกกะหล่ำดอกกับเลี้ยงไก่เนื้อ*

ตอบ *ก็เลี้ยงมาหลายปี ไก่เนื้อนี่จับเลี้ยง ซื้อเองลงทุนเอง เลี้ยงจนมันติดกับโฉนดแล้ว ไก่มันกินโฉนดแล้ว.....*

โดยนัยยะก็คือที่ดินถูกยึดไปทำให้เกือบสิ้นเนื้อประดาตัว สุดท้ายต้องขายที่ดินและเลิกการเลี้ยงไก่ จึงมีชีวิตแบบล้มลุกคลุกคลาน ต้องหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่นที่ได้ผลรวดเร็วลงทุนไม่มากนัก นั่นคือการปลูกพืชไร่ เรียกว่าพืชล้มลุกหรือผัก30 วัน(40-50วัน)

- **การปลูกต้นหอม : ประสบการณ์มิลืมเลือน**

การปลูกต้นหอมมีการปลูกอยู่บ้าง ซึ่งเป็นพืชผัก 30 วันก็เก็บได้จึงเป็นพืชที่ปลูกได้ผลผลิตรวดเร็ว ทำให้บางคนทำปลูกต้นหอมที่ปลูกได้ผลมีกำไรเป็นกอบเป็นกำก็อยากทำตามแบบอย่างกับเพื่อนบ้าน โดยไม่มีประสบการณ์และความรู้ ทั้งที่เดิมมีอาชีพขับรถบรรทุกสิบล้อโดยไม่เคยประกอบอาชีพการเกษตรแต่อย่างใด ผลปรากฏว่าปลูกต้นหอมประมาณสามงานซึ่งช่วงฝนตกหนักทำให้เกิดโรคแมลงกินต้นหอมและเป็นโรคที่ไม่สามารถจะควบคุมได้ ด้วยการกำจัดศัตรูพืชได้การปลูกต้นหอมเสียหาย จากการสัมภาษณ์

ถาม *แล้วที่เริ่มปลูกทีแรกไม่มีความรู้หรือ*

ตอบ *ไม่มี ทำตามเขา เรารักษาไม่เป็น หอมจะมีความละเอียดมาก*

ถาม *ทำอย่างไรบ้าง ตั้งแต่เริ่ม*

ตอบ *ตัวยา 7วันต้องได้ตัวยาอะไรบ้างนี่ผมไม่มีความรู้ ผมเห็นเขาทำได้เราก็ทำตาม ขาดทุน 30,000 บาท*

ถาม *เพราะว่าผลผลิตมันไม่ดีอย่างไง*

ตอบ *มันเสียเลย ราคาดีด้วย แต่ผลผลิตมันไม่ได้*

ถาม *คิดว่าทำได้ พอทำไปแล้วเกิดปัญหา เกิดอะไรนะ*

ตอบ *ไม่มีความรู้ ตัวยาต้องไปซื้อ เขาซื้อกัน 1000-2000 เราไม่รู้ร้านค้า เขาแนะนำ เขาจะขายของๆเขา เพราะว่าการทำไร่จริงๆ คนที่รู้ว่าต้องซื้อตัวยาอะไร.....45 วัน เราลงทุนไป 30,000-40,000 บาท ปลูกหอมมันไว 45 วันรู้เรื่อง*

ผลสุดท้ายต้องขาดทุนในการปลูกต้นหอม ซึ่งผู้ปลูกต้นหอมต้องลงทุนทั้งเครื่องมือต่างๆ เงินค่าใช้จ่ายในการปลูกและดูแลรักษา ผู้ปลูกต้นหอมรายนี้ได้กู้เงิน ธกส.มาจึงต้องตัดที่

ดินขายไปจำนวนสองงานเศษเหลือไม่ถึงหนึ่งงาน แต่ชาวบ้านก็ยังคงทดลองปลูกพืชผักอย่างอื่นต่อไปในการประกอบอาชีพเกษตรกร ที่ไร้ทิศทางแห่งความแน่นอนในอาชีพ

- **ผักบุ้งเงินล้าน : ทุนนิยมการผูกขาด**

เมื่อมีปัญหาการประกอบอาชีพอย่างอื่นเหมือนที่ผ่านมา ชาวบ้านจึงมองหาลู่ทางในการปลูกพืชอย่างอื่น หากแต่เกษตรกรผู้หนึ่งเป็นผู้พลิกพื้นแผ่นดินเหมือนเกษตรกรรายอื่นๆ แต่โชคดีที่ประสบความสำเร็จในอาชีพ เรียกตัวเองว่า “ผักบุ้งเงินล้าน” สามารถที่จะมีรายได้ในการปลูกผักบุ้งที่ใช้ที่ดินในการปลูกเพียง สองไร่เท่านั้น และมีการใช้เทคนิควิทยาการสมัยใหม่ในการปลูก ด้วยการประดิษฐ์และพัฒนาเครื่องจักรในการปลูกผักบุ้ง การพ่นน้ำผักบุ้งด้วยสปริงเกอร์ การคัดเลือกพันธุ์ผักบุ้ง นอกจากปลูกผักบุ้งแล้วยังรับซื้อผักบุ้งจากลูกไร่ประจำจำนวนเกือบสิบราย โดยไปขายในตลาดในเมืองที่ทางเทศบาลจัดที่ให้วางขาย ลักษณะของการขายผักบุ้งจะเป็นทั้งการขายแบบขายปลีกและขายส่ง ผู้ขายสามารถควบคุมกลไกตลาดใช้มือที่มองไม่เห็น เป็นผู้กำหนดราคาตลาดและมาตีราคากับลูกไร่ในลักษณะของการผูกขาดตลาด (monopoly) จากการสัมภาษณ์

ถาม *วิ่งผักอะไรคะ*

ตอบ *ผักทุกชนิดในไร่*

ถาม *แล้วเราไปติดต่อกัน*

ตอบ *คือว่า เรารู้จักคนทำสวนด้วยกัน รู้จากคนทำสวนแนะนำไป เอาผักตามหมู่บ้าน เก็บบ้านโน้น บ้านนี้ เก็บไปเรื่อย*

ถาม *เขาเก็บให้เรา เราก็ไปซื้อ*

ตอบ *เราก็ไปรับเขาเราไปส่งกลับมาแล้วถึงตีราคาเราเป็นคนกำหนดถึงอยู่ได้...*

ถาม *มีกี่ไร่คะ*

ตอบ *ทำเอง ของตัวเองมีไม่มาก อาศัยลูกไร่ ลูกไร่ในกลุ่มนะมีหลายเจ้า 7-8 เจ้าต้องทำก็หาประสบการณ์คัดเมล็ดมาเรื่อยๆ จนได้เมล็ดของไต้หวันจับพลัดจับผลูมาได้ของไต้หวันของแท้ คือว่าเมล็ดผักบุ้งนี้มันมีของปลอมเยอะ ถ้าคนไม่มีประสบการณ์ ซื้อหว่านมันไม่ค่อยได้ขายกันหรอก ซื้อผักบุ้ง คือผักบุ้งมันอยู่ในนั้นจริงๆ แล้วมันไม่ใช่อย่างที่คิด มันหลายสิบอย่างหลายพันธุ์*

ถาม *ปลูกเยอะไหม*

ตอบ *มันไม่เต็มหรอก หว่านทีหนึ่งไม่เกิน 300-400 กิโลกรัม ประมาณ 2-3 ไร่อย่างนั้น เราจะตัดไม่ทันเพราะมันเกินความต้องการของตลาดที่เราส่ง เราส่งได้วันละ 200-300 โลนี่เราตัดไป 400-500 โลนี่มันจะเหลือแล้ว.....*

ถาม *7 ปีคุณอาใช้หนี้หมดเลย*

ตอบ *โป๊ะหนี้ได้หมด รถ 3 คัน 4 คัน รถเก๋งคัน แล้วบ้านอีกหลัง.....*

การที่เป็นทั้งเกษตรกรและพ่อค้าในตัว ทำให้มีรายได้ที่แน่นอนเป็นกอบเป็นกำในเวลาที่ไม่นานนัก แต่กว่าจะมาถึงจุดนี้ก็ต้องประสบชะตากรรมหรือล้มลุกคลุกคลานเหมือนเกษตรกรรายอื่นๆมาก่อน การที่สามารถทำให้มีรายได้เป็นกอบเป็นกำนี้ สิ่งหนึ่งก็คือการมีความรู้ในการจัดการ จัดระบบด้วยการผูกขาดการค้าผักบุ้งพร้อมทั้งใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ควบคู่ไป เพราะหากผู้ใดคุมอำนาจด้วยความรู้ในเรื่องนั้นๆ ยิ่งไปในลักษณะของการผูกขาดไว้ได้ก็เท่ากับใช้เทคโนโลยีของอำนาจในการกำหนดสร้างอัตลักษณ์ตัวตนที่มีอำนาจที่มาจากความรู้ในการจัดการได้อย่างแยบยล และประสบความสำเร็จจากภาพปรากฏการณ์ที่สะท้อนออกมาของชุมชน นอกจากนี้ความรู้ที่ทำให้ประสบความสำเร็จได้มาจากการลองผิดลองถูก การหาความรู้จากประสบการณ์ตรงและการได้รับการเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งความรู้ ข่าวสารหรือสื่อต่างๆ

- **หน่อไม้ฝรั่ง : พันธนาการที่ผูกขาด**

หน่อไม้ฝรั่งเริ่มเข้ามาสู่ชุมชนบ้านทุ่งในปี 2530 ด้วยการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกโดยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสน เจ้าหน้าที่เกษตรร่วมมือกับบริษัทตัวแทนญี่ปุ่น หน่วยงานทั้งสองแห่งเข้ามาจัดกลุ่มสมาชิกผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งภายใต้สังกัดบริษัทดังกล่าว ซึ่งปัจจุบันมีบริษัทรับซื้อหลายบริษัทถึงสามบริษัท

การปลูกหน่อไม้ฝรั่งจะเริ่มจากที่ชาวบ้านที่สนใจปลูกเข้าชื่อสมัครเป็นสมาชิกกับบริษัท ซึ่งบริษัทจะกำหนดจำนวนคนและพื้นที่การปลูกไว้อย่างแน่นอนจำนวนหนึ่ง ปัจจุบันแต่ละบริษัทจำกัดพื้นที่การปลูกไม่เกิน 300-400 ไร่ รับสมาชิกประมาณ 100-150 คน สมาชิกกลุ่มผู้ปลูกหน่อไม้จะคัดเลือกตัวแทนของพวกตน ทำหน้าที่เป็นประธาน รองประธานและเหรัญญิก คณะกรรมการ 11 คนทำหน้าที่ต่อรองราคาและกำหนดพื้นที่การปลูก กลุ่มสมาชิกผู้ปลูกหน่อไม้จะต้องเสียเงินค่าสมัครเข้าเป็นสมาชิกคนละ 100 บาทและเมื่อขยายหน่อไม้ฝรั่งแล้ว เหรัญญิกจะหักเงินจากสมาชิกเข้าเป็นสวัสดิการของกลุ่ม 1 บาทต่อจำนวนเงิน 100 บาท เพื่อเป็นค่าบริหารจัดการ ขณะนี้กลุ่มมีเงิน 6-7แสนบาท การปลูกนี้มีการรวมกลุ่มการปลูกหน่อไม้ฝรั่ง การรวมกลุ่มจนสามารถส่งออกไปยังประเทศญี่ปุ่น เริ่มแรกรวมกลุ่มได้ 10 คน

ขณะนี้มีสมาชิกถึง 720 คนกำหนดให้ปลูกคนละ 2 ไร่ ขณะนี้มีพื้นที่ปลูก 1,570 ไร่ ผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งต้องสมัครเป็นสมาชิกบริษัทจึงรับซื้อไปส่งออกนอก การคัดเลือกประธานกลุ่มให้ทำหน้าที่เป็นคนกลางและเป็นตัวแทนระหว่างผู้ปลูก นอกจากนั้นประธานกลุ่มยังทำหน้าที่ดำเนินการประชุมกลุ่ม ตลอดจนแจ้งข่าวสารต่างๆที่เกี่ยวกับการปลูกหน่อไม้ฝรั่งที่ได้รับจากทางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และจากเกษตรอำเภอให้กับสมาชิกได้รับรู้ในที่ประชุม ซึ่งสมาชิกผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งจะดำเนินการประชุมกันทุกวันที่ 5 ของเดือนที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล

การรับซื้อหน่อไม้ฝรั่งนั้นบริษัทตัวแทนญี่ปุ่นทั้ง สามแห่งจะเข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้านทุกวันในช่วงระยะเวลาการเก็บหน่อไม้ โดยมีรถปิดอัพรับซื้อที่ศูนย์กลางของชุมชน เช่นที่องค์การบริหารส่วนตำบล สี่แยกหมู่บ้านและร้านค้าในชุมชนเป็นต้น ผู้ปลูกหน่อไม้จะนำหน่อไม้ฝรั่งซึ่งคัดขนาดจำแนกตามเกรด 5 เกรดได้แก่ เกรดเอ ดอกตูม เกรดเอ ดอกบาน เกรดบี ดอกตูม เกรดบี ดอกบาน และเกรดซี ใส่ลังพลาสติก (ซึ่งบริษัทนำมาจำหน่ายให้เมื่อปลูกหน่อไม้เริ่มเก็บหน่อไม้และบริษัทจะคิดหักเงินจากค่าหน่อไม้ภายหลัง) บรรทุกรถเครื่องหรือรถปิดอัพนำส่งให้กับบริษัท เจ้าหน้าที่บริษัทรับซื้อจะทำการคัดขนาดจำแนกเกรดหน่อไม้ฝรั่งอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการคัดขนาดโดยเจ้าหน้าที่บริษัทนี้ ส่วนใหญ่จะไม่ตรงกับผู้ปลูกหน่อไม้คัดมานั่นคือ เจ้าหน้าที่จะคัดหน่อไม้ตกเกรดอยู่เสมอเช่นบางครั้งชาวบ้านคัดหน่อไม้ของตนให้อยู่ในเกรดเอ ดอกตูม แต่เจ้าหน้าที่คัดหน่อไม้นั้นให้อยู่ในเกรดบี ดอกตูมดังนี้เป็นต้น การคัดหน่อไม้ตามเกรดจะพิจารณาด้วยสายตาตามลักษณะดอก ลักษณะก้านและขนาดความโตของก้านหน่อไม้ฝรั่งเป็นหลัก

การคัดหน่อไม้ฝรั่งให้ตามเกรดเช่นนี้ส่งผลดีกับบริษัทรับซื้อ ทำให้บริษัทซื้อหน่อไม้ในราคาต่ำกว่าเป็นจริงเพราะว่าการรับซื้อหน่อไม้ฝรั่งนี้ บริษัทรับซื้อจะทำสัญญารับซื้อในราคาประกันขั้นต่ำตามเกรดของหน่อไม้กับกลุ่มผู้ปลูกเป็นเวลาล่วงหน้า 1 ปี อย่างเกรดเอ ดอกตูม ราคา 40 บาท เกรดเอ ดอกบาน ราคา 35 บาท เกรดบี ดอกตูม ราคา 31 บาท เกรดบี ดอกบาน ราคา 16 บาท เกรดซี ราคา 6 บาท ปัจจุบันจะกำหนดเกรดเพียง 4 ชนิดคือตัดเกรดซีจะขายตลาดนัดหรือพ่อค้าพืชผักแทน เช่นเกรดดีความยาว 25 ซ.ม.เกรดต่ำความยาวจะลดลงไป ส่วนราคาตั้งแต่เริ่มแรกราคาถึงกิโลกรัมละ 60 บาทขณะนี้เหลือราคากิโลกรัมละ 37 บาทในขนาดเกรดเอ ดอกตูม หน่อไม้ฝรั่งสามารถปลูกให้ผลผลิตถึง 10 ปี นอกจากนี้หน่อไม้ฝรั่งที่คัดออกจาก 5 เกรดนี้ ผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งจะขายให้กับพ่อค้ารายย่อยที่เข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้านด้วยราคาขายเหมือนกับบริษัท เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วชาวบ้านผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งจะได้รับเงินประมาณ 20,000-30,000 บาท/ไร่ จึงทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มเริ่มสนใจหันมาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มที่ปลูกหน่อไม้ฝรั่งมากขึ้น แต่ชาวบ้านก็ไม่สามารถสมัครได้ทุกคนเพราะบริษัทเริ่มประสบ

กับปัญหา บริษัทแม่จากญี่ปุ่นหันไปรับซื้อหน่อไม้ฝรั่งจากประเทศอื่นเพราะราคารับซื้อถูกกว่าประเทศไทย ทางออกของบริษัทรับซื้อหน่อไม้คือจะขอทำสัญญาลดราคารับซื้อลงแล้วจึงค่อยเปิดรับสมาชิกผู้ปลูกเพิ่ม

แม้จะดูเหมือนกับว่าผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่ง สามารถทำเงินจากหน่อไม้ได้มากกว่าแต่ก็จะเป็นจริงเฉพาะกับผู้ปลูกที่ทุ่มเวลาและทุนไปสำหรับการปลูกหน่อไม้ฝรั่งเท่านั้น เพราะว่าการปลูกหน่อไม้ฝรั่งต้องอาศัยการลงทุนสูงและใช้เวลาบำรุงต้น ตลอดจนแรงงานมากกว่าการปลูกพืชประเภทอื่น ขั้นตอนการปลูกหน่อไม้ฝรั่งและทุนที่จะใช้ส่วนใหญ่เกษตรกรจะกู้เงินจาก ธกส.มาเป็นทุน การปลูกจะต้องเริ่มจากการเตรียมดินให้เหมาะสมด้วยปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักและขี้เถ้าแกลบไถพรวนกลบไปในดิน ต่อจากนั้นจะเป็นการเพาะเมล็ดกล้า พันธุ์หรือผู้ปลูกอาจจะซื้อต้นกล้าพันธุ์มาจากประธานกลุ่ม นำต้นอ่อนไปปลูกในแปลงตามจำนวนที่กำหนด ขั้นตอนต่อไปผู้ปลูกจะรดน้ำและกำจัดวัชพืช การรดน้ำสำคัญมากเพราะหน่อไม้ฝรั่งชอบความชุมชื้นสูง ดังนั้นผู้ปลูกจะต้องติดตั้งสปริงเกอร์(ที่รดน้ำอัตโนมัติ) ไว้ทั่วพื้นที่ปลูก นอกจากการกำจัดวัชพืชและรดน้ำบำรุงแล้วยังต้องพ่นสารเคมีฆ่าแมลงและใส่ปุ๋ยบำรุงต้นเป็นระยะๆ จนกระทั่ง 10 เดือนหน่อไม้รุ่นแรกก็จะเริ่มแทงหน่อให้เก็บได้ ผู้ปลูกต้องเก็บหน่อไม้ทุกวันปล่อยไว้ข้ามวันไม่ได้ เพราะจะทำให้หน่อไม้ตกเกรดซึ่งจะมีระยะเวลาการเก็บได้ประมาณ 2-3 เดือน ก็ต้องเลิกเก็บหลังจากนั้นผู้ปลูกจะให้ต้นแม่ฟื้นตัว อีกประมาณ 5 เดือน ในช่วงพักฟื้นนี้ต้องใส่ปุ๋ยเคมีบำรุงต้นอย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งครบกำหนดต้นแม่ก็จะแตกหน่อให้เก็บได้อีกประมาณ 2-3 เดือน แล้วปล่อยให้พักฟื้นใหม่เป็นเช่นนี้ประมาณสามรุ่นการเก็บหน่อไม้ฝรั่ง ผู้ปลูกจะโค่นต้นแม้ทิ้งทั้งหมดเพราะแก่เกินไปหมดสภาพการให้หน่อแล้วจึงเริ่มปลูกต้นใหม่ จากขั้นตอนที่กล่าวนี้ทุนสำหรับการปลูกหน่อไม้ฝรั่งไร่หนึ่งๆ เฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 20,000 บาท ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการลงทุนและลงแรงที่ค่อนข้างสูงมาก ดังนั้นผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งได้ จึงเป็นชาวบ้านที่มีฐานะพอสมควรและผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งในชุมชนนี้ ก็เป็นผู้มีอันจะกินเป็นส่วนใหญ่

จะเห็นว่าการปลูกหน่อไม้ฝรั่งนี้ก็ไม่มีความอิสระในตัวเองถึงแม้จะมีการรวมกลุ่มก็จริงแต่เป็นลักษณะของการผูกขาดตลาดการค้าที่เกษตรกรไม่สามารถกำหนดการปลูก หรือราคาได้จึงเป็นสินค้าเกษตรที่ผูกขาดตั้งแต่เมล็ด การตลาด การกำหนดราคาถูกควบคุมเหมือนการทำเกษตรและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้การประกอบอาชีพ โดยที่ต้องพึ่งพิงกลไกตลาดและต้องพึ่งพิงต่างประเทศในการการส่งผลผลิต อาจทำให้ส่งผลต่อความมั่นคงในการประกอบอาชีพนี้เพราะต้องใช้ทุนสูง

- **การเลี้ยงหมู : โซ่ตรวนพอกหางหมู**

จากการประสบปัญหาการปลูกพืชไร่หลายชนิด และบางครั้งเกษตรกรก็เลี้ยงหมูเป็นรายได้เสริมที่เป็นการเลี้ยงหมูแบบพื้นบ้าน แต่ในสมัยทุนนิยมมีการพัฒนาเพื่อเพิ่มผลผลิตตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ โรงเรือน อาหาร การดูแลรักษาโรค การตลาด ล้วนใช้เทคโนโลยีในการผลิตและการตลาดทั้งสิ้น การใช้เทคโนโลยีเหล่านี้เป็นการส่งเสริมอาชีพการเกษตรทุกแขนง ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสน เพื่อสร้างการเรียนรู้และพัฒนาด้านวิชาการให้กับเกษตรกร จนชาวบ้านสามารถที่จะพัฒนาการเลี้ยงหมู จึงเกิด “หมอหมู” หรือผู้ที่ดูแลในการเลี้ยงหมูตั้งแต่การผสมแม่พันธุ์ ด้วยการผสมเทียมตามเทคนิคผสมผสานแบบชาวบ้านโดยการรีดน้ำเชื้อจากหมูตัวผู้ซึ่งเป็นพ่อพันธุ์เก็บในตู้แช่เย็น และนึ่งหลอดพลาสติกใส่น้ำเชื้อในหม้อนึ่งหรือซึ้งนึ่งอาหารเพื่อฆ่าเชื้อโรค และนำไปผสมให้กับแม่พันธุ์ที่ต้องการลูก โดยไม่ต้องใช้การผสมจากพ่อพันธุ์แบบเดิม คิดค่าผสมเทียมครั้งละ 100 บาทหากไม่ติดลูกก็จะทำให้อีกครั้ง การคัดเลือกพันธุ์ การดูแลการเลี้ยงหมูแบบวิทยาการสมัยใหม่ การจัดการแบบใหม่เหมือนเป็น Mcdonaldization ต้องควบคุมการผลิตทุกขั้นตอน การเลี้ยงหมูที่ทำกันในเชิงธุรกิจอย่างบ้านทุ่ง แต่กลไกตลาดได้เปลี่ยนเป็นระบบฟาร์มหรือในเชิงการค้ามากขึ้น มีบริษัทนายทุนใหญ่ที่มีสายป่านยาวและมีเกี้ยวคือผู้ที่ออกทุนให้เลี้ยงตั้งแต่อาหาร ยารักษาซึ่งคิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี ไม่เพียงแต่เท่านั้นยังไปบวกเพิ่มราคาเข้าไปในอาหารและยาอีกด้วย การเลี้ยงหมูเป็นจำนวนมากล้นตลาดเกินความต้องการ ได้เกิดวัฏจักรซ้ำเหมือนการเลี้ยงไก่หรือสินค้าเกษตรอื่นๆ กล่าวคือเมื่อชาวบ้านลงทุนในช่วงหนึ่งๆที่มีผลผลิตออกมามาก ทำให้ราคาตกต่ำ เกิดการขาดทุนขยายวงกว้างเป็นวงจร อย่างในปี 2536 ผู้เลี้ยงรายหนึ่งจากการสัมภาษณ์ในปีนั้นขาดทุนถึง 6 ล้านบาท ชาวบ้านก็ต้องกู้ยืมเป็นหนี้เป็นสินเพื่อพยุงสายป่านที่ไม่ยาวนัก จากการสัมภาษณ์

> ถาม *การเลี้ยงหมูเป็นอย่างไรบ้าง*
> ตอบ *เลี้ยงหมูไม่ต้องให้ใครมายุ่งสักเท่าใด ช่วงหมูราคาดี คนก็จะเลี้ยงกันมากหน่อย ราคาตกคนก็จะเลิกเลี้ยงไปเอง ราคาถึงขีดต่ำสุด คนจะเลิกเลี้ยงไปเอง ราคาก็จะขึ้นมาอีก คนที่สายป่านยาวๆจะได้เปรียบ คือจะอยู่ได้ เพราะยอมขาดทุนในช่วงแรกๆที่หมูลง หลังจากนั้นแล้วจะฟื้นตัวเร็ว ดีกว่าคนสายป่านสั้นๆ คือ เพราะหมดแล้วไม่รู้จะเอาทุนที่ไหนมาต่อ เป็นอย่างนี้มานานแล้ว*

ผลสุดท้ายบางรายก็เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “หมูกินโฉนดไป” คือต้องขายที่ดินหรือไม่ก็ถูกยึดไป ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้เลี้ยงหมูหลายรายที่ให้ข้อมูลตรงกัน อันแสดงถึงว่า

"ตลอดระยะเวลา 20 กว่าปีที่ผ่านมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2518-2540 การเลี้ยงหมูของประเทศไทยหรือของบ้านทุ่งประสบปัญหาวิกฤติต่างๆมากมาย มีตั้งแต่ หมูขาดตลาด หมูล้นตลาด ราคาอาหารสัตว์มีตั้งแต่ราคาถูกมาก จนกระทั่งราคาแพงมาก บางครั้งมีการระบาดของโรคหมูต่างๆ อย่างกว้างขวางทำให้มีการสูญเสียหมูเป็นจำนวนมาก จนเกษตรกรเอาตัวแทบไม่รอด....."

"ถ้าไม่มีทุนก็อย่าเลี้ยง ถ้าไม่เลี้ยงใหญ่ก็อย่าเลี้ยงเลย ราคาหมูขึ้นๆลงๆ"

สิ่งที่ปรากฏของผู้เลี้ยงหมู คงสะท้อนถึงการขึ้นลงของสินค้าการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ที่ไม่มีความแน่นอนขึ้นๆลงๆเป็นวัฏจักรหากสายป่านไม่ยาวจริงก็มีโอกาสที่จะขาดทุนทำให้สิ้นเนื้อประดาตัว ด้วยนายทุนใหญ่ทำการผูกขาด และกำหนดราคาของบริษัทยักษ์ใหญ่ที่มีการประกาศราคาหมูเป็นทุกวันจันทร์ แสดงถึงอำนาจในการกำหนดราคาแต่สิ่งที่ทำให้ผู้เลี้ยงบางรายประสบความสำเร็จก็คือการมีความรู้และประสบการณ์การควบคุมต้นทุน ผลิตอาหารเองและขายให้เกษตรกรของบริษัทยักษ์ใหญ่ เรียกว่าเป็นการทำแบบครบวงจร ซึ่งต้องเป็นผู้เลี้ยงที่มีทุนพอสมควรและต้องมีความรู้ในเรื่องนั้นเป็นอย่างดี จะเห็นว่าการประกอบอาชีพใดๆ หากไม่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ และไม่สามารถกำหนดราคากลไกตลาดก็จะประสบปัญหาการขาดทุนเป็นนิจ

การประกอบอาชีพดังกล่าวที่พบในบ้านทุ่ง แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของระบบทุนนิยมที่รุกล้ำ แผ่ซ่านเข้ามา กอบกับการเกษตรที่ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ ทั้งประสบการณ์และกลไกตลาดหรือมือที่มองไม่เห็นได้แล้วก็ย่อมเสี่ยงต่อการสิ้นเนื้อประดาตัวในตัวอย่างที่กล่าวมา ทั้งนี้ยังมีการปรับตัวในการปลูกพืชระยะสั้นพวกพืชล้มลุกหรือผัก 30 วันมีแทบทุกชนิดเช่น กระชาย ต้นหอม กวางตุ้ง สะระแหน่ กระเพา ผักกาด คะน้าฯลฯตามที่ตลาดต้องการ ส่วนใหญ่เป็นผักที่ปลูกในรอบหนึ่งเดือน การปลูกพืชเหล่านี้ต้องการปลูกเป็นอาชีพเสริมรายได้และบางครั้งก็ยึดเป็นอาชีพหลักได้ นอกจากนี้ยังทำปลานิลแดดเดียวเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ด้วยการพยายามรวมตัวกันเนื่องจากปลานิลที่เลี้ยงไว้ขายได้เฉพาะปลาตัวใหญ่ ปลาตัวเล็กราคาถูกขายได้กิโลละ 5 บาท จึงมีแนวคิดมาทำปลาแดดเดียวซึ่งเริ่มได้มาประมาณ 1 ปีค่อนข้างประสบผลสำเร็จ นอกจากการต่อสู้กับชะตาชีวิต การปรับตัว การเรียนรู้ สร้างสมประสบการณ์ในการต่อสู้ดิ้นรนไม่ย่อท้อต่อกลไกตลาดหรือมือที่มองไม่เห็นก็ตาม สิ่งเหล่านี้ได้สั่งสมจนเกิดการพัฒนาจากรากฐานทางเศรษฐกิจ มามีรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมในการก่อรูป การรวมตัว การรวมกลุ่มต่างๆของชุมชนบ้านทุ่ง ทั้งกลุ่มพลังต่างๆ ผู้นำชุมชนและอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้านล้วนมีส่วนผลักดันในการก่อรูป มีอุปลักษณ์ในการ

พัฒนาต่อเนื่องในปี 2543 ชุมชนบ้านทุ่งได้รับรางวัลเป็นหมู่บ้านดีเด่นในการพัฒนา หมู่บ้านสาธารณสุขมูลฐานดีเด่นและอาสาสมัครสาธารณสุขดีเด่นระดับจังหวัด แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาร้อยรัดของสังคมชุมชนในการร่วมมือ ร่วมใจในการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมา ถึงแม้ว่าจะมองเสมือนการสร้างภาพลักษณ์แต่ชุมชนนี้ก็มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันนับเป็นการแสวงหาสร้างความรู้ขึ้นมา

การสร้างทุนความรู้ของชุมชน

ทุนความรู้ของชุมชนที่เกิดจากการสร้างขึ้น จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของทุนชุมชน ซึ่งเป็นเจตจำนงของอำนาจความรู้ชุดต่างๆในสังคมเพื่อการดำรงอยู่ของทุนชุมชน ด้วยการอาศัยเทคโนโลยีของความรู้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในการผลิตพืชไร่ การปลูกอ้อย การทำหน่อไม้ฝรั่ง การปลูกพืชผัก รวมถึงความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ แต่เดิมชุมชนมีชุดความรู้พื้นบ้านดั้งเดิมอยู่ ต่อมาได้เปลี่ยนยุคสมัยของความรู้ ความรู้ใหม่ที่เป็นการเกษตรแผนใหม่หรือการเกษตรเพื่อการค้า นอกจากนี้ยังมีชุดความรู้ในเรื่องการตลาดในการทำการค้าสร้างกำไร การบริหารจัดการสินค้าการเกษตรและการขายผลผลิต ล้วนแต่เป็นความรู้ชุดใหม่ทั้งสิ้น ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิชาการในพื้นที่ ระดับมหาวิทยาลัยและผู้รู้/ผู้เชี่ยวชาญต่างๆ เกิดจากการสร้างอุดมการณ์ของรัฐและภาคปฏิบัติการทุนนิยม ด้วยเทคโนโลยีของความรู้ จนทำให้เกิดการสร้างความจริงในความรู้เหล่านั้น ชุมชนเกิดการยอมรับจึงได้เข้ามาแทนที่ชุดความรู้เดิม ทั้งยังได้รุกคืบของความรู้จากภายนอก

ตัวความรู้ที่ถูกสร้างภายนอกชุมชน มีวิถีที่เปลี่ยนไปนับแต่ข้าวพันธุ์ใหม่ ข้าวนาปรังอ้อยพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง แม้แต่การเกิดขึ้นของระบบตลาดที่เป็นความรู้ใหม่ จึงมีลักษณะที่สร้างสรรค์ความรู้ ในการลองผิดลองถูก ฝึกฝนในการสังเกต การอาศัยประสบการณ์ ซึ่งผู้สร้างความรู้คือคนในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนที่สร้างความรู้กับตัวความรู้เป็นหนึ่งเดียว ตัวความรู้ที่ถูกสร้างโดยผู้ที่ต้องการใช้ความรู้นั้น โดยเอาความรู้มาใช้เพื่อการดำรงชีวิตของตนเอง โดยนัยนี้เป็นการสะสมทุนความรู้ คือความสามารถของคนที่จะสร้างสรรค์ความรู้ ปรับเปลี่ยนความรู้ มีอำนาจเหนือความรู้นั้นสามารถใช้ความรู้นั้นได้ มาปรับเปลี่ยนไม่ตกเป็นเครื่องมือของความรู้ ทุนความรู้ชุดเดิมมีข้อจำกัดไม่สามารถต่อสู้กับความรู้ชุดใหม่ที่หลั่งไหลเข้ามาจากภายนอกได้ ความรู้ชุดใหม่จึงเข้ามาแทนที่ความรู้ชุดเก่า สลายสั่นคลอนทุนชุมชนจากการใช้เทคโนโลยีของอำนาจในการจัดการความรู้ชุดใหม่ให้เป็นระบบมีการจัดการภายใต้เทคโนโลยีของความรู้ ดังเช่นการผูกขาดการเลี้ยงหมูของนายทุนที่สามารถควบคุมผู้เลี้ยงหมูรายย่อยให้เกิดการเชื่อและยอมรับการเป็นเพียงลูกจ้างเลี้ยงหมู ซึ่งเป็นการทำให้ในลักษณะของการว่านอนสอนง่ายพร้อมปฏิบัติตาม

ทุนต่างๆที่เป็นวัตถุเงินตรา วัตถุเหล่านี้ความจริงไม่มีความหมายอะไรเลย ถ้าไม่มีตัวความรู้เป็นตัวสนับสนุนสร้างวัตถุ ขณะเดียวกันความรู้ไม่สามารถที่จะทำงานได้ ถ้าไม่มีวัตถุเหล่านี้มาเป็นฐานรองรับทำให้ความรู้เกี่ยวข้องกับวัตถุที่ฟูโกให้ความสำคัญกับความรู้ อำนาจและการใช้เทคโนโลยีของความรู้เป็นฐานอำนาจเพื่อให้ผู้คนสยบยอมอย่างใสสะอาด

ความรู้ชุดใหม่นี้อาจไม่ใช่ทุนความรู้ที่เป็นความต้องการที่แท้จริงของชุมชน บางครั้งไปทำลายทุนความรู้เดิมอีกด้วย หมายความว่าความรู้ที่มอบเมาคน ทำให้คิดผิดหรือทำให้ความรู้อันอื่นเป็นผลทางลบกับชุมชนได้ด้วย ไม่ใช่ความรู้ที่บริสุทธิ์หรือไร้เดียงสา เป็นความรู้ที่ดีในที่หนึ่ง เข้าไปในชุมชนหนึ่งแล้วจะดี คนในชุมชนถูกกระทำให้เป็นภาคปฏิบัติการของคนที่มีอำนาจที่ถูกกดทับความรู้เดิม (subjugate knowledge)เพื่อเบียดขับออกไปของความรู้ชุดเดิม การกดทับความรู้เดิมนี้ทำให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนที่ไม่มีศักดิ์ศรี ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ต้องพึ่งพิงรัฐหรือระบบทุนนิยม ด้วยการรับเอาความรู้ชุดใหม่ให้เป็นทุนในการประกอบอาชีพและดำรงชีพ ความรู้การผลิตแผนใหม่จึงมีอำนาจเหนือผู้คนในชุมชน

ชุมชนมีการพัฒนาการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพที่ทุกคนในชุมชนมีการเรียนรู้ การแสวงหาความรู้จากแหล่งภายนอกชุมชนและหน่วยราชการในพื้นที่ที่เป็นผู้เสริมสร้างในการเรียนรู้ มีทั้งที่ยัดเยียดความรู้ แทรกแซงความรู้ของชุมชนที่มีอยู่เดิม และเป็นความต้องการเรียนรู้ของชุมชนที่แท้จริง ชุมชนจึงเลือกปรับตัวในการเรียนรู้ที่จะรับชุดความรู้ต่างๆ ที่รัฐโดยภาคราชการบรรจุใส่เข้าไปในชุมชน อาจไม่สำเร็จหากไม่ใช่ความต้องการที่แท้จริง แต่หากชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ สามารถทำได้จริงชุมชนก็จะนำชุดความรู้นั้นมาประยุกต์ให้ชุมชนสามารถนำความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์ ทุนความรู้ที่มีอยู่เดิมมีข้อจำกัดไม่สามารถสู้ความรู้ชุดใหม่

ชุมชนนี้ชาวบ้านสามารถนำความรู้ที่ตนเองสนใจมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพมิใช่การถูกยัดเยียด อย่างกรณีของอาสาสมัครสาธารณสุขดีเด่น พยายามที่ไปเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอกเป็นผู้นำไม่เป็นทางการ นำมาถ่ายทอดให้กับกลุ่มแม่บ้านและชาวบ้านต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน การทำพวงหรีด ดอกไม้จันทน์ จักสานหมวกจากต้นปือ การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น การปฏิบัติธรรมเพื่อสุขภาพจิตฯลฯ นอกจากนี้การเรียนรู้ของชุมชน กรณีหมอหมู ผักบุ้งเงินล้าน ปลาสลิดแดดเดียว กลุ่มหน่อไม้ฝรั่งล้วนแต่เป็นการสั่งสมการเรียนรู้ที่หลากหลายรอบด้านการประดิษฐ์คิดค้นเทคนิคการพ่นน้ำด้วยสปริงเกอร์ สิ่งสำคัญก็คือเทคโนโลยีของความรู้ในการทำอาชีพทั้งการปลูกพืชไร่ การเลี้ยงหมู ต้องมีการเรียนรู้อย่างถึงแก่นมิฉะนั้นอาจประสบกับการขาดทุนดังกรณีของการปลูกต้นหอม การเลี้ยงหมู เลี้ยงไกหรืออื่นๆ

สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้เกิดจากผู้นำชุมชน สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนที่พัฒนาตนเองจบประถมปีที่. 4 และศึกษาจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน(กศน.) จนจบปริญญาตรีสถาบันแห่งหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนมีพลังชุมชนที่จะร่วมกันพัฒนา เป็นตัวแบบในสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อจะบูรณาการสังคมให้เกิดสุขภาวะ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ด้วยการเสนอให้ครูในโรงเรียนต้องศึกษาต่อ เพื่อให้จบในระดับปริญญาตรีด้วยการจัดหาทุนให้กู้ยืม และผ่อนส่งและยังส่งเสริมให้เยาวชนศึกษาต่อศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ชุมชนมีการสร้างความกลมเกลียวไม่มีความขัดแย้งของการพัฒนา ชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีส่งเสริมความสามารถในการผลิต การเพิ่มมูลค่าในการผลิตด้วยการจัดหาเครื่องอบปลาแดดเดียว ส่วนหนึ่งของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นโดยเฉพาะเมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา วิถีชีวิตผู้คนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ การแสงหาความรู้ในการประกอบอาชีพและการพัฒนาสาธารณประโยชน์มากขึ้น ต่างก็มีความสมัครสมานช่วยเหลือกันดีเหตุหนึ่งก็คือแกนหลักของชุมชน ที่มุ่งถึงกิจกรรมเพื่อสังคมส่วนรวม หากยังมีฐานะเป็นตัวกำหนดความแตกต่างระหว่างคนมีเงินกับคนไม่มีเงิน หรือนัยยะก็คือคนเชื้อสายจีนกับคนเชื้อสายไทยที่ยังมีเป้าประสงค์ในการดำรงชีพแตกต่างกัน โดยเฉพาะคนจีนจะมุ่งการสร้างฐานะรายได้เป็นหลัก แต่คนไทยมีชีวิตที่เรียบง่ายไม่มุ่งที่ทรัพย์สินมากนัก เหตุนี้การพัฒนาชุมชนส่วนรวมจึงมิใช่เพียงอำนาจที่ไปปิดกั้น กดทับแต่จะเป็นในลักษณะของการประสานร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่สร้างองค์ความรู้ของชุมชนเป็นฐานหลัก และขจัดอำนาจแอบแฝงให้เป็นอำนาจของความรู้เข้ามาแทนที่ในสังคมแห่งความรู้ ชุมชนยังมีข้อจำกัดในการสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป กระบวนการลองผิดลองถูกในการผลิตและการขายผลผลิตทำให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะเสียเปรียบ จากความรู้ที่นำเข้ามาจำนวนมากไม่อาจนับเป็นทุนความรู้ที่แท้จริงของชุมชน เพราะนอกจากไม่สามารถใช้ความรู้เหล่านั้นในการดำรงชีพแล้ว ในหลายๆกรณีชุมชนยังถูกทำให้หลงผิดจากความรู้ที่หลั่งไหลได้ปลื้มเข้าไปอย่างไร้ทิศทางด้วย ดังนั้นจึงต้องมีตัวกลั่นกรองความรู้ในสังคมยุคใหม่ ที่ต้องสร้างสรรค์ความรู้ให้เกิดคุณค่าแก่ชุมชนอย่างแท้จริง

ดังจะเห็นว่าสังคมได้เคลื่อนตัวจากระบบทุนนิยมไปสู่ยุคหลังทุนนิยม เป็นสังคมแห่งความรู้ สังคมแห่งองค์กร ทุกวันนี้เราอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงยุคก่อนทุนนิยม การย่างก้าวเข้าสู่สังคมแห่งความรู้ เคลื่อนเข้าสู่ยุคหลังทุนนิยมเมื่อไม่นานมานี้ สังคมใหม่จะใช้กระบวนการตลาดเสรีที่เป็นกลไกในการผสมผสานกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่สังคมต่อต้านลัทธิทุนนิยม แต่จะรักษาสภาพทุนนิยมไว้ ดังนั้นเศรษฐกิจในสังคมยุคหลังทุนนิยม จึงเป็นผลผลิตของแรงงานที่ใช้ความรู้และแรงงานที่มีความรู้ จึงมิใช่แรงงานรับจ้างอย่างที่เป็นอยู่นี้ หากแต่ชุมชนชนบทยังตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงที่เปลี่ยนผ่านช่วงยุคของความรู้

ขณะที่ความรู้ได้ไหลบ่าในยุคของข้อมูลข่าวสาร ฉะนั้นชุมชนจึงต้องมีการปรับตัวและเรียนรู้ร่วมในสังคมที่มีพลวัตตลอดเวลา ชุมชนบ้านทุ่งนี้ได้ก่อรูปสังคมแห่งการเรียนรู้ในช่วงยุคปัจจุบันจากผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ที่หน่วยงานรัฐมักตีค่าชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง แท้จริงแล้วชุมชนนี้ได้ก่อรูปการพัฒนาที่มีศักยภาพเต็มเปี่ยมด้วยพลังการพัฒนาที่เห็นเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ชุมชนยังได้เข้าสู่ยุคทุนนิยมการบริโภค

บริโภคนิยม : สัญญะการปิดล้อมของทุนเงินตรา

การบริโภคนิยม มิใช่เพียงชุมชนที่นิยมการบริโภคในรูปของสินค้าเงินตราแล้ว ยังบริโภคในรูปของความรู้ชุดใหม่ ที่ทุนนิยมสร้างขึ้นจากการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และโครงสร้างทางสังคมของชุมชนทำให้สภาพเปลี่ยนไป แท้ที่จริงแล้วนโยบายการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านทุ่งไปสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ตั้งแต่ในระยะแรกๆของการสร้างหมู่บ้านชุมชน เมื่อชาวบ้านได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐให้ปลูกฝ้าย เพื่อส่งตลาดภายนอกหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นไปตามกระแสระบบเศรษฐกิจเสรีทุนนิยมอย่างเข้มข้น เมื่อชาวบ้านได้มีคลองชลประทานไหลผ่านชุมชนและนำไปสู่การขยายพื้นที่เพาะปลูกอ้อยขนาดใหญ่

ภายใต้การดำเนินชีวิตเช่นนี้จึงไม่แปลกแต่อย่างไรที่จะพบว่า ชุมชนบ้านทุ่งต่างก็มีเป้าหมายของชีวิตเพื่อความมั่นคงทางโภคทรัพย์ กอบกับโดยเชื้อสายที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนจีนซึ่งนิยมสร้างความร่ำรวยให้กับครอบครัวและวงศ์ตระกูลด้วยแล้ว ค่านิยมดังกล่าวจึงกลายเป็นมาตรฐานของชุมชนบ้านทุ่งไปโดยปริยาย นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาจากด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างสังคมภายในหมู่บ้านกับสังคมภายนอกโดยเฉพาะจากส่วนกลาง ก็จะพบว่าชุมชนบ้านทุ่งมิใช่ชุมชนปิด หากแต่ชาวบ้านทั้งรุ่นอดีตและปัจจุบันก็ได้มีการติดต่อสื่อสาร ผ่านทางการค้าขายพืชไร่กับพ่อค้าภายนอกอยู่เสมอมา ด้วยสาเหตุเหล่านี้ชุมชนบ้านทุ่งจึงมีสภาพคล้ายคลึงกับชุมชนอื่นๆ ในเขตภาคกลางที่ต่างก็รับผลการพัฒนาประเทศเพื่อมุ่งสู่ความทันสมัย เช่นเดียวกัน

ทุกวันนี้การดำเนินชีวิตของชาวบ้านจะเป็นไปตามลักษณะการผลิตสินค้าพืชไร่ พืชผักและการเลี้ยงหมูเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนเงินตราทั้งสิ้น รถรับซื้อสินค้าพืชผลจากภายนอกหมู่บ้านเข้ามาติดต่อรับซื้อทุกฤดูกาล หรือชาวบ้านจะนำผลผลิตที่ได้ไปขายเองที่ตลาดในเมืองหรือที่ตลาดในกรุงเทพ มิเพียงเท่านั้นชาวบ้านบางคนจึงเปลี่ยนอาชีพไปเป็นคนกลาง คือพ่อค้าขายผลผลิตโดยรับซื้อจากชาวบ้านด้วยกันเองอย่างกรณีของการปลูกผักบุ้งเป็นต้น และใน

ขณะเดียวกันรถส่งสินค้าจากภายนอกก็นำสินค้าประเภท เครื่องดื่ม น้ำอัดลมเครื่องดื่มชูกำลัง และประเภทอาหารแห้งสำเร็จรูปต่างๆ อาทิ ขนมขบเคี้ยว อาหารกระป๋อง บะหมี่ตลอดจนสินค้าที่เกี่ยวกับการเกษตรกรรม ได้แก่ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ย เครื่องมือการเกษตร นำส่งให้กับร้านค้าในชุมชนอย่างต่อเนื่อง สำหรับอาหารสดจำพวกเนื้อสัตว์ เช่น ไก่ หมู ปลา กุ้ง ฯลฯนั้น ทางร้านค้าจะออกไปซื้อจากตลาดสดในตัวเมือง นำมาขายให้กับชาวบ้านทุกวัน แต่อาหารประเภทผักและไข่ เจ้าของร้านค้าจะรับซื้อจากแหล่งผลิตในชุมชนแล้วนำมาขายอีกต่อหนึ่ง สภาพการขายของร้านค้าจะคึกคักด้วยบรรยากาศการซื้อขายของชาวบ้าน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงหรือปรากฏให้เห็นในช่วงหลังๆ การซื้อขายสินค้าอุปโภคและบริโภคเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยซื้อสินค้าตามร้านค้าในชุมชน ก็เป็นการซื้อขายกันในตลาดนัดของชุมชนสัปดาห์ละสองครั้งทั่วทุกหมู่บ้านเป็นสินค้าทุกชนิดที่จำเป็น ต่อการบริโภคทั้งอาหารสด ของกินของใช้ เสื้อผ้า นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมไปจับจ่ายใช้สอยเลือกซื้อสินค้าในตัวเมือง แต่เปลี่ยนแปลงไปซื้อหาที่ห้างหรือศูนย์การค้านายทุนใหญ่ที่เริ่มเปิดมาได้ไม่กี่ปีนี้ ทำให้ชาวบ้านต้องมีภาระที่ต้องใช้จ่ายสินค้าทั้งที่จำเป็นและสินค้าฟุ่มเฟือยอยู่เนื่องๆ เสมือนการกระตุ้นการบริโภคทางอ้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตดั้งเดิม สร้างวัฒนธรรมการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ในรูปลักษณ์ของเงินตราเป็นสรณะ

ดังจะเห็นว่าวัฒนธรรมการบริโภคสินค้าอุปโภคและบริโภคของชุมชนได้ก่อตัว และปรับตัวไปตามกระแสของทุนนิยมเงินตรา เข้ามีบทบาทและปัจจัยสำคัญในการเร่งหรือกระตุ้นการผลิต สร้างอัตลักษณ์ของการบริโภคของคนในชุมชน ด้วยการตีค่าว่าเป็นผู้มีรสนิยม มีระดับ สิ่งที่ปรากฏคือ เกือบทุกบ้านจะต้องมีรถยนต์หรือรถปิดอัพ หรือไม่ก็มอเตอร์ไซด์มีทุกหลังคาเรือน อันแสดงถึงสิ่งที่เป็นรูปลักษณ์ของทุนนิยม ว่าสิ่งนี้คือเครื่องหมายหรือสัญญะความเป็นนักบริโภคนิยม

บทที่ 4
การโต้คลื่นหรือทวนกระแสของชุมชน

คลื่นมหาสมุทรของทุนนิยม

เมื่ออำนาจรัฐจากภายนอกเข้ามาสัมพันธ์ โดยเฉพาะเมื่อรัฐรับเอาแนวคิดกระแสหลักทุนนิยมมาเป็นกรอบและเข็มมุ่งในการพัฒนาประเทศ และสำแดงอำนาจผ่านชุมชนในรูปแบบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนมากมาย พลังทางสังคมถูกบ่อนเซาะลงอย่างรวดเร็ว จนมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5-7 โครงสร้างความเข้มแข็งของชุมชนถูกทะลวงทะลายลงอย่างแทบจะสิ้นเชิง การทรงตัวอยู่ได้ของชุมชนใดชุมชนหนึ่งจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ มีการปะทะหรือการปรับตัวอย่างไร

การพัฒนาสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ชุมชนได้มีการปรับตัวยอมรับเอาการผลิตรูปแบบใหม่ในการดำรงชีวิต การปลูกพืชไร่และการเลี้ยงสัตว์ที่มีลักษณะของพลวัตไปตามกระสทุนนิยมที่มีการใช้เทคโนโลยีการผลิต การทำอาชีพเกษตรกรรมจึงผสมผสานและหลากหลาย ในลักษณะของการประสานให้สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ยังมีคนในชุมชนพยายามที่จะตอบโต้ด้วยการปะทะไม่ยินยอมหรือยอมรับการผลิตของนายทุนหรือทุนนิยมเต็มรูปแบบ เพราะมองว่าเป็นการขูดรีด เอาเปรียบ มีลักษณะของการเป็นทาสแรงงานราคาถูกให้กับนายทุนซึ่งพยายามรักษาเอาไว้เพื่อตัวเองสามารถที่จะขูดรีดต่อไปได้เรื่อยๆ ซ้ำยังไปทำลายการผลิตแบบเดิมโดยสิ้นเชิง

สิ่งหนึ่งของการโต้คลื่น ก็คือการเลี้ยงสัตว์คือการรับจ้างเลี้ยงหมูไปตามกระแสทุนนิยม หากแต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ปรับตัวต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ ด้วยการพลิกผันตัวเองจากเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูมาเป็นเกษตรกรผู้รับจ้างเลี้ยงหมูของบริษัทใหญ่ 3-4 บริษัทที่ผูกขาดควบคุมการจัดการไว้หมด ตั้งแต่การกำหนดโควตาการเลี้ยง การสร้างโรงเรือน การใช้พันธุ์หมูจากบริษัท การให้อาหาร การดูแลการเจ็บป่วย การจับหมูเมื่อได้กำหนด สิ่งเหล่านี้บริษัทใหญ่จะเป็นผู้กำหนดและผูกขาด เกษตรกรมีรายได้จากการรับจ้างเลี้ยง เพียงตัวละ 140 บาทเท่านั้นโดยที่ชาวบ้านไม่รู้ด้วยซ้ำว่าหมูพันธุ์อะไร เพราะไม่ได้เป็นผู้ผลิตเอง รู้เพียงว่าเป็นหมูสองสายพันธุ์ หรือสามสายพันธุ์ อาหารที่ให้ก็ไม่มีฉลาก ยาและเวชภัณฑ์ที่ใช้ก็ไม่ติดฉลากรู้เพียงยาน้ำใสและยาน้ำข้นเท่านั้น ที่ใช้สำหรับฉีดให้กับหมูที่เจ็บป่วยหรือเป็นการให้วัคซีนป้องกันโรคในหมู บางครั้งยังไม่รู้ด้วยว่ามียาที่ไม่พึงประสงค์ในการเลี้ยงหมูของบริษัทนายทุนอีกด้วย ทำให้เกษตรกรต้องผูกชีวิตเป็นระบบยิ่งกว่าเดิม เพราะจะมีเจ้าหน้าที่บริษัทมาตรวจสอบควบคุมการเลี้ยงตลอดเวลาในรอบ 110-120 วันจนกว่าบริษัทจะมาจับ

หมู ลักษณะนี้จึงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งตนเองได้ แต่ต้องพึ่งพาอาศัยบริษัทใหญ่เพียงไม่กี่รายเท่านั้นที่มีอำนาจในการกำหนดการเลี้ยงหมู เสมือนเป็นการชี้เป็นชี้ตายให้กับผู้เลี้ยงหมู เพราะหากทางบริษัทไม่ต่อสัญญาการเลี้ยงหมูผู้เลี้ยงเหล่านี้ก็ต้องเดือนร้อน จึงต้องสยบยอมอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ข้อกำหนดของบริษัท จากการสัมภาษณ์

ถาม *600 ตัวนี่เป็นของเราเองหรือของบริษัท*

ตอบ *ก็ของบริษัทเขารับจ้างเลี้ยง ฉันก็ตั้งเล้าไว้ เลี้ยงเป็นกิโลกรัม*

ถาม *วิธีการตั้งแต่เริ่ม บริษัทเขามาติดต่ออย่างไร*

ตอบ *คนที่จะเริ่มเลี้ยงหมู เขามองคนที่เริ่มๆมาก่อน คนเลี้ยงเดิมอย่างคนที่ทำไร่อยู่พอเห็นเลี้ยงหมูดี ที่จากทำไร่ก็จะมาเลี้ยงหมู ก็จะเดินไปหาซีพีว่าจะทำอย่างไร ต้องเตรียมตัวและลงทุนอย่างไร เขาก็จะเริ่มมีสัตวบาลมาคอยดูแลว่าเขาจะเลี้ยงหมูเท่านี้ตัว จะใช้ทุนเท่าไร จะคำนวณให้ถูก มีสัตวบาลมาดูแล แก้ปัญหาในบางส่วน ในเรื่องการจัดการในส่วนที่เรายังไม่รู้.....*

ตอบ *คนที่เลี้ยงอยู่เก่า เขาก็ชักชวนให้ฉันเลี้ยง ฉันก็ไม่อยากเลี้ยง แต่ว่าเขาจ้าง ถ้าราคาไม่ดี เขามาว่า มาเอ็ดเราได้ ชวนมา 2 ปี ลองก็ลองดูก็เลยปลูกเล้าขึ้นมาอีก สองหลัง.....อาหารขาด 1 ลูกก็ 500 บาท ต้องดูแลทุกอย่าง อย่างดี.....ก็งั้นแหละ ไม่ขึ้นไม่ลง แต่ถ้าเราเรียบร้อยดี สะอาดดี เขาก็ให้เรา เอฟพีอาร์*

ถาม *เอฟพีอาร์คืออะไร*

ตอบ *ก็ให้ค่าโน่น ค่านี่เรา เป็นพิเศษ มีรางวัลให้เรา หมูจะถูกจะแพงเป็นเรื่องของเขา ไม่เกี่ยวกับเรา.....เราเลี้ยงเองสบายใจ สกปรกนิดหน่อยเดี๋ยวก็ทำได้ แต่อันนี้มันไม่ได้เดี๋ยวเขามาตรวจเจอ เราจะไม่ดี เราเหนื่อยเราก็ต้องไป ไม่เคยได้นอนกลางวันเลย*

ถาม *คิดไหมว่าเลี้ยงอย่างเก่ากับอย่างใหม่*

ตอบ *มันดีคนละอย่าง หมูขึ้น หมูลง เราไม่ต้องทุกข์เวลามาจับก็ไม่ต้องกลัวโกง เราได้อย่างเดียว ตายเราก็ไม่ต้องทุกข์.....*

จะเห็นว่าไม่แตกต่างไปจาก ระบบการกักขังหรือคุก โรงพยาบาล โรงเรียนที่ถูกจ้องมองกำจัดขอบเขตให้ปฏิบัติตามได้เท่านั้น เหตุนี้ทำให้ชุมชนผู้เลี้ยงหมูจึงสยบยอมและถูกเบียดขับไปให้มีฐานะเป็นอื่นให้เป็นเพียงผู้รับจ้างให้กับบริษัท ด้วยการเป็นลูกจ้างก็คือรับจ้างเลี้ยงหมูที่อาจจะดูว่าไม่มีความเสี่ยงจากการเลี้ยงแบบเดิม หากแต่ต้องอยู่ภายใต้พันธนาการ

ของการจับจ้องด้วยการกำหนดตารางเวลา และครอบงำได้อย่างเบ็ดเสร็จ แถมยังถูกขูดรีดอย่างต่อเนื่อง ไม่สามารถที่จะปะทะกับนายทุนเงินตรานี้ได้

แต่จากกรณีศึกษาในการทวนกระแสทุนนิยมกระแสหลักสิ่งที่พบเห็นยังมีผู้เลี้ยงหมูบางรายที่ไม่ยอมตกอยู่ใต้อาณัติของนายทุนบริษัทใหญ่ มีความพยายามที่จะเลี้ยงเองโดยไม่พึ่งพิงบริษัท โดยการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านมาช่วยผ่อนคลายภาระจำนวนหนึ่ง โดยการนำเงินกองทุนหมู่บ้านมาซื้อลูกหมูด้วยการคัดเลือกพันธุ์ก็แบ่งปันจากฟาร์มที่นับถือกัน การปลูกโรงเรือน อาหาร ยาและเวชภัณฑ์ที่รักษาหมูก็ซื้อหาจากตลาดในชมชนข้างเคียงและตลาดในตัวจังหวัด การดูแลด้วยเทคนิคของชาวบ้านถึงแม้จะไม่เพียบพร้อมตามเทคนิคฟาร์มใหญ่หรือบริษัทที่รับจ้างเลี้ยง ทำให้การเลี้ยงต้องใช้เวลามากกว่าเดิมและราคาที่ขายให้พ่อค้าก็ยังต่ำไม่แน่นอน บางครั้งก็ไม่มีพ่อค้ามารับซื้อต้องไปขายเองที่ตลาดในเมือง จะเห็นว่าผู้เลี้ยงหมูในลักษณะนี้อาจมีความเสี่ยงสูงในเรื่องราคาและความไม่แน่นอน ในการผลิตหรือการเลี้ยงหมูจากการบอกเล่าของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ผู้เลี้ยงก็พยายามปรับตัว ด้วยการอาศัยภูมิปัญญาการเลี้ยงแบบพื้นบ้านผสมผสานกับเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ การทดลองด้วยตัวเองแต่ขณะนี้ยังติดขัดเรื่องทุนในการประกอบการอยู่มาก ซึ่งจากการศึกษาจะพบว่าวงจรในการประกอบอาชีพการเกษตรจะเป็นพลวัต จากวงจรของการเลี้ยงสัตว์เริ่มจากการเลี้ยงไก่ ต่อมาเป็นหมูและกำลังเริ่มพัฒนามาเป็นวัวนม ทั้งหมดนี้ขึ้นกับราคาและกลไกตลาดที่เอื้อต่อการผลิตในสินค้าเกษตรที่ไม่มีความแน่นอนตามที่รัฐสร้างขึ้นมา จึงเห็นว่าชุมชนคงไม่สามารถทวนกระแสได้นาน หากแต่ได้เพียงแค่คอยโต้คลื่นที่ถาถมเข้ามาของคลื่นลูกแล้วลูกเล่าในวิถีชีวิตเกษตรกรมากกว่า คงไม่อาจแหวกวงล้อมออกไปได้ สักวันหนึ่งก็ต้องผันตัวเองไปอยู่ใต้พันธนาการของผู้รับจ้าง

รัฐได้สร้างวาทกรรมการผลิตแบบใหม่ขึ้นมานั่นคือการผลิตเพื่อการค้า โดยใช้เทคโนโลยีอำนาจในแบบของวินัยและระเบียบ ได้แก่กระบวนการวิธีการและเทคนิค มีความหมายของการอธิบายความหมายอำนาจของความรู้ในการสร้าง/เปิดพื้นที่วาทกรรมการผลิตเพื่อการค้า ด้วยเทคโนโลยีในฐานะที่เป็นวิธีการ หรือกระบวนการเปลี่ยนรูปอำนาจผ่านความรู้และการสร้างวาทกรรมไปสู่การเปิดพื้นที่ในชุมชนชนบท หากปราศจากเทคนิควิทยานี้แล้วการสร้างวาทกรรมของอำนาจที่ผ่านความรู้นั้นก็คือเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย เพราะเทคโนโลยีรวมทั้งกลยุทธ์ต่างๆช่วยในการสร้างวาทกรรมของอำนาจที่ผ่านความรู้นั้นมีอยู่ในโลกของความจริง ช่วยให้นามธรรมนั้นกลายเป็นคุณภาพหรือความสามารถที่มีอิทธิพลให้ผู้คนจับต้องได้ รู้สึกได้จริง ทั้งนี้เพราะอำนาจที่ผ่านความรู้จะปรากฏได้จริงก็ต่อเมื่อถูกเปลี่ยนไปเป็นการกระทำ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทุกสิ่งนั้นมักจะมียุทธวิธีในการต่อสู้แฝงมาด้วยเสมอ หรืออย่างน้อยก็ต้องมีศักยภาพที่ซ้อนอยู่

การผลิตเพื่อการค้าของชุมชนชนบทเป็นปฏิบัติการในสังคมไทย ที่ถูกเก็บกด/ปิดกั้นของทุนนิยมการเกษตรสมัยใหม่ ไว้ไม่ให้การผลิตแบบพอยังชีพได้ออกมาผงาด เปิดเผยให้เห็นความเป็นไป/ความสำคัญของการพออยู่พอกินที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม ทำให้ชุมชนชนบทถูกครอบงำไว้และการยอมให้ความรู้ที่ถูกเก็บกดนี้ได้เผยตัวออกมา จะทำให้เห็นประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ ซึ่งถูกปิดบังอำพรางกระทั่งลบออกไปด้วยการลดทอน กลบฝังข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ไม่เข้าชุดหรือขัดแย้งกับความรู้ที่ถูกต้องเหล่านี้

การผลิตเพื่อการค้าในทิศทางการพัฒนารูปแบบวิธีการใดก็ไม่ต่าง จากความรู้/ความจริงเพื่อให้เกิดการยอมรับในวงกว้าง มิได้ต่างอะไรกับการพัฒนาสู่ความทันสมัยแบบอื่น ๆ ส่งผลให้มีการ “ตีค่า”ของสังคมทันสมัยกับสังคมประเพณี สังคมทันสมัยได้รับการเรียกขานว่าเป็นสังคมที่พัฒนาแล้วและเจริญก้าวหน้า ส่วนสังคมประเพณีเป็นสังคมที่ล้าหลังไม่เจริญและจำเป็นต้องพัฒนานั่นคือสังคมชนบท ด้วยกระแสสังคมต้องการการพัฒนาที่หลากหลายขึ้น แต่จุดที่ต้องกลับมามองอย่างจริงจังของการเกษตรทุนนิยม คือ ประชาชนมีความด้อยโอกาสตามธรรมชาติของระบบและไม่มีอำนาจกำหนดบริการตลอดจนมีทางเลือกน้อย จะเห็นว่าอำนาจรัฐตลาดและทุนหรือกลุ่มผลประโยชน์กับอำนาจของสังคมและประชาชน จึงแตกต่างกันอย่างลิบลับนั่นคือความแตกต่างในอำนาจของความรู้

ดังจะเห็นว่า การช่วงชิงความเป็นใหญ่ในการสร้างนิยาม/ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การผลิตสมัยใหม่” คนที่มีอำนาจในการกำหนดเท่าที่ผ่านมาไม่ใช่ชาวบ้านแต่เป็นรัฐ จากรัฐบาลกลางที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วความรู้ชาวบ้านมีลักษณะเป็นปฏิบัติการ(situated knowledge)ที่ผสมผสานความรู้ต่างๆตามเงื่อนไขแต่ละสถานการณ์ตลอดเวลา สังคมในปัจจุบันได้เริ่มมีการตั้งข้อสงสัยกับสิ่งที่ทุนนิยมเข้าครอบงำชุมชนชนบทในรูปการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก จึงได้มีการเสนอวิธีวิทยาภายใต้กระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งเปิดพื้นที่ให้เจตจำนงและประสบการณ์ส่วนตัวของบุคคล ได้เข้ามามีส่วนสำคัญในการสร้างความรู้และกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในรูปของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่วิธีการมองโลกที่แตกต่างไปจากเดิม แต่หัวใจของการสร้างความรู้อยู่ที่การพยายามเปิดพื้นที่ ให้ความรู้และความจริงแบบอื่นๆก็คือ การผลิตที่เป็นอิสระจากทุนนิยม ที่ถูกกดทับไว้ได้รับการเผยให้เห็นตัวตนที่แท้จริง

การสั่นคลอนของทุนชุมชน : การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจชุมชน

ชุมชนชนบทของประเทศไทยทุกท้องที่ในขณะนี้ กำลังถูกบ่อนทำลายจากสังคมภายนอกและอำนาจของรัฐ โดยรัฐได้นำเอากระแสหลักแบบทุนนิยม มาเป็นกรอบและเป็นเข็มทิศเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาประเทศ ซึ่งจะสำแดงอำนาจดังกล่าวผ่านชุมชนในรูปแบบ

ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาฯฉบับแรกจนก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก พลังทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนถูกกัดเซาะและบ่อนทำลายลงอย่างรวดเร็ว จนมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5-7 ทำให้โครงสร้างความเข้มแข็งของชุมชนถูกทำลายลงเกือบสิ้นเชิงโดยบางชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ จะต้องพึ่งพาสังคมภายนอกและหน่วยงานของรัฐเกือบทุกกรณี ชุมชนบ้านทุ่งเป็นชุมชนที่ดูเสมือนมีความมั่นคงแข็งแกร่ง สามารถช่วยเหลือตัวเองและพึ่งพาสังคมภายนอกและหน่วยงานของรัฐน้อยมาก เพราะชุมชนมีภูมิคุ้มกันหรือสิ่งที่เกื้อหนุนเป็นเงื่อนไขปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็ง คือการก่อเกิดของอุดมการณ์ชุมชนในการปะทะประสานทุนนิยม ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น และการใช้กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบการสร้างตาข่ายชีวิต

การรวมกลุ่มเพื่อสร้างตาข่ายชีวิต ชาวบ้านในชุมชนบ้านทุ่งมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มมานานพอสมควรในระยะแรกการเข้ามาจัดตั้งกลุ่ม เช่น กลุ่มที่รัฐจัดตั้งไม่ว่าจะเป็นกองทุนยากลุ่มต่างๆที่จัดตั้งโดยรัฐมักมิใช่ความต้องการที่แท้จริง ความไม่จริงใจ ไม่โปร่งใส ในที่กลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐก็ล้มโดยไร้ร่องรอยของเงินที่สะสมต่างคนต่างเข็ดขยาด กลุ่มกันนานพอสมควรเมื่อมีโอกาสรวมกลุ่มกันเองในชุมชนดังเช่น กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ที่ได้ก่อรูปและจัดตั้งกันเอง จากบทเรียนที่ผ่านมา และการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการที่มีความรู้ความเข้าใจ มีหน้าที่เฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสัจจะ กลุ่มจักสาน กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มสหกรณ์การเกษตร รวมถึงกองทุนหมู่บ้านสมาคมชาวไร่อ้อยเขต 7 กลุ่มปลูกหน่อไม้ฝรั่ง กลุ่มผู้เลี้ยงหมู กลุ่มออมทรัพย์ฯลฯ จึงเกิดขึ้นทั่วไป กล่าวได้ว่าทุกหมู่บ้านจะต้องมีกลุ่มลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ทำให้ชุมชนมีที่พึ่ง ทั้งเรื่องการอุปโภค บริโภค การเงินที่สำคัญคือกิจการดังกล่าวเป็นของทุกคน ทุกคนมีโอกาสได้รับการปันผล ได้รับการเฉลี่ยคืน จึงมีการดูแลตรวจสอบและช่วยเหลือร่วมมือกันอย่างเต็มแรง

การร้อยรัดทางสังคมในการสร้างตาข่ายชีวิต ดังเช่นกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ที่จัดตั้งกันเอง เพื่อความมั่นคงปลอดภัยทางสังคม ด้วยการสร้างหลักประกันให้กับสมาชิกที่เสียชีวิตเสมือนการประกันชีวิตซึ่งได้ดำเนินการมาเกือบ 10 ปีในเบื้องต้นผู้ที่เสียชีวิต ไม่มีค่าทำศพเป็นการให้ความช่วยเหลือญาติที่เสียชีวิต อันเป็นแนวคิดที่ผู้นำไม่เป็นทางการได้รับการไว้วางใจให้ทำหน้าที่มาตลอด และยังได้รับการเสนอให้เป็นประธานกองทุนหมู่บ้านข้างเคียงอีกด้วย ซึ่งจะเห็นว่าประชาชนศรัทธาและไว้วางใจในตัวประธานคนนี้ในเรื่องของความซื่อสัตย์ กลุ่มฌาปนกิจนี้ยังมีการพัฒนาโดยจัดซื้อข้าวของต่างๆให้กับสมาชิกเช่น โต๊ะ เต้น เก้าอี้ให้สมาชิกไว้ในจัดงานต่างๆอีกด้วย กิจกรรมของกลุ่มฌาปนกิจเริ่มแรกการสมัครเข้าเป็นสมาชิกแรกเข้ารายละ 100 บาท จ่ายค่าทำศพรายละ 20 บาทโดยจะมีผู้มาเก็บพร้อมใบเสร็จให้หากสมาชิก

ตายจะได้เงิน 46,000 บาทเศษ ชาวบ้านในตำบลเกือบทั้งหมดจะสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจ และได้ขยายสมาชิกออกไปครอบคลุมทั้งตำบล

การรวมกลุ่มอีกอย่างหนึ่งคือกลุ่มออมทรัพย์ได้ตั้งกันมาก่อนกองทุนหมู่บ้าน การออมทรัพย์จึงเป็นกิจกรรมที่ชุมชนได้ร่วมกันทำเพื่อรวมคน รวมเงิน รวมความคิดช่วยเหลือกันเอง และสามารถแบ่งปันหยิบยืมไปใช้ในสิ่งจำเป็น เพราะชุมชนส่วนใหญ่เข้าไม่ถึงแหล่งเงินในระบบ เนื่องจากไม่มีหลักทรัพย์ใดๆไปประกันการกู้ยืม ส่วนเงินที่มาจากหน่วยงานทั่วไปมักมีกฎเกณฑ์มากเกินไป ดังนั้นกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน จึงเปรียบเสมือนธนาคารของคนจน กลุ่มออมทรัพย์จะเรียกเก็บเงินขากสมาชิกให้ฝากเงินตั้งแต่ 50 ขึ้นไป สามารถเก็บได้ถึง 100,000 บาทก็ปล่อยกู้ให้กับสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์สามารถกู้ได้ไม่เกินห้าเท่าของเงินที่ฝากโดยไม่ต้องค้ำประกัน ซึ่งคิดดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปีสมาชิกต้องส่งคืนเงินต้นภายในหนึ่งปี หักดอกเบี้ยก่อน ขณะนี้มียอดวงเงินถึง 200,000 บาท สมาชิกที่กู้ส่วนใหญ่กู้ไปใช้เหตุจำเป็นหรือเงินขาดมือ เช่น ทำไร่ ทำผัก กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่นี้จะเป็นแม่แบบให้กับชุมชนอื่น ๆ เพราะจัดตั้งมาก่อนและสามารถจัดการได้ผลดี จึงเป็นการรวมกลุ่มของชุมชนนี้มีเป้าประสงค์สร้างตาข่ายชีวิตที่เป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน อันเป็นแรงเกาะเกี่ยวพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งยังเอื้อต่อความสำเร็จในการรวมกลุ่มต่างๆซึ่งชุมชนมีความคิดที่จะสร้างขึ้นมา หากแต่โอกาสจะอำนวยให้เกิดขึ้นผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหลัก

ดังนั้นจะเห็นว่าการรวมกลุ่มสร้างตาข่ายชีวิตเหล่านี้ จะต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และความไว้วางใจเชื่อถือกันเป็นอย่างดี เพื่อให้มีความเกาะเกี่ยวกันทางสังคม จึงเป็นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่ก่อรูปและปรากฏให้เห็นพลังหรืออำนาจของชุมชน

การเบียดขับชุมชนอำนาจแท้จริงอยู่ที่ไหน

ระบบอำนาจของชุมชนในนัยยะมิได้หมายความถึงการมีอำนาจของชาวบ้านคนใดคนหนึ่งแต่เป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันกับคนในชุมชนเดียวกัน มิใช่อำนาจรัฐเป็นประการสำคัญ โดยที่รัฐเป็นผู้กำหนดหรือตีตราว่าชุมชนนั้นเข้มแข็ง ชุมชนนั้นอ่อนแอ หากแต่ชุมชนนี้ก็คงหลีกหนีไม่พ้นการตีค่าดังกล่าว หากแต่รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับคนทั้งหลายภายในแต่ละชุมชนและระหว่างชุมชน จากอดีตการใช้ที่ดินเพาะปลูกหรือปลูกบ้าน สามารถจะกักตุนไว้เป็นของตนเองได้มาก แต่ที่ปรากฏคือไม่มีใครจับจองที่ดินไว้เกินกำลังการผลิตของครอบครัว ใครเลิกใช้ที่เพาะปลูก คนอื่นก็สามารถมาใช้ที่ตรงนั้นได้และผู้ครอบครองสิทธิ์คนใหม่ยังมีสิทธิ์อยู่ตราบที่ยังใช้ที่ตรงนั้นอยู่

แต่ว่าชุมชนมีการติดต่อร่วมมือกับชุมชนอื่นด้วย มีการใช้ทรัพยากรร่วมกันภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันเป็นชุมชนหนึ่งเช่นกัน นอกจากนี้ชุมชนยังสร้างเครือข่ายความเป็นชุมชนท้องถิ่น ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาอาศัยกันช่วยเหลือกันในการเอาแรงทำนา ปลูกผักการช่วยเหลือกันหรือในงานบุญต่างๆสิ่งที่ปรากฏชัดก็คือการร่วมมือในการรณรงค์ทางสุขภาพอนามัยที่มีร่องรอยปรากฏอยู่อย่างชัดเจน

ฐานที่มาของอำนาจชุมชนที่สามารถกำกับดูแลความสัมพันธ์ดังกล่าวมี สอง ฐาน สำคัญคือ ฐานจากอำนาจธรรมชาติและฐานของชีวิตจริง ฐานของอำนาจธรรมชาติเป็นฐานสำคัญของชุมชนตลอดมา เพราะเป็นฐานที่ก่อให้เกิดทั้งวิธีคิด โลกทัศน์ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์รอบตัวทั้งปรากฏการณ์ทางสังคมและธรรมชาติชุมชน มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดเห็นความสำคัญและพลังของธรรมชาติ ดังเช่นกลุ่มผู้ผลิตและแปรรูปสมุนไพรในชุมชนที่ศึกษา การใช้ชีวิตใกล้ชิดและเป็นส่วนเดียวกับธรรมชาติ ถึงแม้จะมีพิธีกรรมและระบบความเชื่ออำนาจทางศีลธรรมและไสยศาสตร์ โดยเฉพาะพิธีกรรมการดูแลรักษาทางการแพทย์พื้นบ้านที่สืบทอดกันมา และจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ชุมชนหมู่บ้านจึงสร้างวิธีคิดและโลกทัศน์ขึ้นมาในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติคอยกำกับดูแล ความเป็นไปของธรรมชาติ มนุษย์จะอยู่ร่มเย็นเป็นสุขก็เคารพกับอำนาจในลักษณะนี้

อำนาจอีกลักษณะหนึ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อดูแลความสัมพันธ์ต่างๆของคนในสังคมคืออำนาจของความเป็นจริงในชีวิตประจำวันแตะต้องสัมผัสได้ อำนาจที่เกิดจากผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ในชุมชน และมีการกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชน หากมีการฝ่าฝืนก็จะมีการลงโทษโดยวิธีการของสังคมในชุมชนนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการลงโทษไม่รุนแรงเช่นการว่ากล่าวตักเตือนโดยผู้อาวุโส สิ่งที่ปรากฏในข้อกำหนดของชุมชนในเรื่องยาเสพติดก็คือการตัดความสัมพันธ์กับบุคคลที่ข้องแวะกับยาเสพติด โดยการไม่ให้มาสมาคมด้วย การไม่ให้กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน และการประจานขับออกจากชุมชนเป็นต้น ระบบอำนาจของชุมชนในการจัดระเบียบสังคมไม่ได้ใช้ระบบกฎหมายอย่างที่คนยุคปัจจุบันคุ้นเคย แต่เป็นการจัดผ่านระบบคุณค่าและระบบความเชื่อที่ผ่านออกมาเป็นข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี โดยมีสถาบันสังคมทำหน้าที่สำคัญในการผลิตซ้ำอำนาจดังกล่าวให้มีพลังอย่างต่อเนื่อง

พลังอำนาจของชุมชนต้องเกิดการปะทะกับอำนาจรัฐ ที่ผ่านอุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยมที่สร้างภาคปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชน ให้ชุมชนชนบทเร่งหรือมุ่งการผลิตเพื่อการค้าแผนใหม่เป็นหลัก เพียงหวังเพิ่มมูลค่าการผลิต ที่ต้องใช้วิทยาการแผนใหม่ในการผลิต เช่นการเลี้ยงหมูที่ต้องใช้การจัดการแผนใหม่ อาหารสำเร็จรูป เทคนิคและวัคซีนต่าง ๆ การ

ผสมเทียมหรือการบันทึกการเติบโต ตลอดจนการปลูกพืชไร่ที่ใช้เทคนิควิธี การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงซึ่งล้วนแต่ต้องลงทุนในการสร้างหรือเพิ่มผลผลิต ทำให้ชาวบ้านมุ่งหวังที่จะสะสมทุนที่เป็นทุนทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก ละเลยทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ด้วยสังคมสมัยใหม่ได้จุดประกายการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย รัฐต้องการสร้างรายได้ประชาชาติ ชุมชนจึงถูกช่วงชิงให้ออกห่างจากการผลิตเพื่อการบริโภค ด้วยอำนาจของความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นเป้าหมายอุดมโภคาคับตัวเลขทางเศรษฐกิจ เงื่อนไขที่สำคัญ อุดมการณ์นี้ทำให้ชุมชนตอบรับอย่างไร้ข้อกังขา ซึ่งวาทกรรมนี้ได้สร้างความจริงของการผลิตเพื่อการค้า ที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการบริโภค

การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบยังชีพไปสู่การผลิตแผนใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก ผ่านระบบราชการที่มีรัฐเป็นผู้กำหนด หรือเป็นการบีบบังคับจากรัฐศักดินาที่ต้องการส่วยเป็นเงินเป็นทอง จากระบบทุนนิยมที่เป็นการค้าและทุนให้กู้ยืมเอาดอกเบี้ย ใช้การเอาผลประโยชน์ เอาเปรียบ ผูกขาด ฉ้อฉล บังคับเป็นกระบวนการแบบการสะสมทุนทั้งรัฐและนายทุนมีเป้าหมายเข้ามายังชุมชนเพียงเพื่อขนย้ายทรัพยากรออกจากชุมชน ไม่ใช่เข้ามาเพื่อจัดการผลผลิตในชุมชน ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านได้ประโยชน์อะไรจากการเปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อการค้า ที่ชุมชนด้อยพลังอำนาจในการโต้ตอบกับกระแสหรือพายุแห่งทุนนิยมนี้ได้ หากแต่ทุนนิยมถือว่าสินค้านั่นคือเมล็ดพืชของทุนนิยม

บทที่ 5
พลังเงินตราการอวตาลของกองทุนหมู่บ้าน

การสถาปนาของกองทุนหมู่บ้าน

เดิมมองว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นแค่เงินตราแต่จริงๆแล้วกองทุนหมู่บ้านมิใช่เงินตราอย่างเดียว เข้ามาพร้อมกับอุดมการณ์ แนวคิดของการบริหาร จัดการ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กับรัฐ กับเจ้าหน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้อง แสดงว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นการกระจายแหล่งทุนที่ดี ตัวกองทุนหมู่บ้านทำให้เกิดความหลากหลาย มีกระบวนการจัดตั้งคณะกรรมการ แท้จริงกองทุนหมู่บ้านก่อให้เกิดทุนทางสังคม สิ่งที่สะท้อนความรู้สึกของชาวบ้านเมื่อมีกองทุน

ถาม *กองทุนเป็นอย่างไรบ้าง*

ตอบ *นี่ละครับทำไปให้ลูกเรียน จะได้ไม่ลำบากอย่างเรา ลูกก็จะไม่ทำการเกษตรเลย นอกจากบางคนที่ไม่ได้เรียน เขาก็ต้องทำ มันก็วนอยู่กับลูก และเมื่อกองทุนหมู่บ้านมาทางรัฐบาลให้มานี่ มันมีส่วนดีอย่างหนึ่งคือ เขามีเงินสดแหละ เมื่อมีเงินสดนี่ เขาจะทำส่วนตัว โดยไม่ไปกู้เถ้าแก่และมีเงินสดแล้วและดอกเบี้ยก็เก็บทีแรก ทีหนึ่งแล้วก็ยาว 1 ปีจึงมาให้ เพราะมีส่วนดีตรงนี้อย่างน้อย อำนาจที่จะซื้อเขาง่าย อย่างน้อยก็บริหารเงินตรงนี้ ซึ่งเขาอาจจะใช้หนี้ได้ เงิน 20,000 บาทเขาได้*

กองทุนหมู่บ้านได้เริ่มเข้ามาปลายปี 2544 มี การประชุมชาวบ้าน 2-3 ครั้งเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจโดยประกาศผ่านหอกระจายข่าวและบอกต่อๆกัน ชาวบ้านมาร่วมมากกว่าร้อยละ 80 มีการคัดเลือกประธานกรรมการ ซึ่งผู้ใหญ่ได้รับการไว้วางใจมีมติเอกฉันท์จากการประชุมเลือกให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ส่วนคณะกรรมการก็มีการคัดเลือกแบบฟรีโหวตได้ 15 คนดังนี้ 1)นายปรีชา ประธานกรรมการกองทุน 2)นายชุ้น รองประธานกรรมการกองทุน 3) นายสุนทร เลขานุการกองทุน 4) น.ส.ขวัญเรือน ผู้ช่วยเลขากองทุน 5) นางหมวก เหรัญญิก 6) นางเจียระไน ผู้ช่วยเหรัญญิก 7) นายสมชาย ประชาสัมพันธ์ 8) นายพรชัย ผู้ช่วยประชาสัมพันธ์ 9) นายสมพร ผู้ตรวจสอบภายใน 10) นางสุคนธรัตน์ ผู้ตรวจสอบภายใน 11) นางเรณู ผู้ตรวจสอบภายใน 12) นางพยอม หัวหน้ากรรมการ 13) นางมุกดา กรรมการ 14) นายนิเวศ กรรมการ 15) นายมนัส กรรมการ โดยที่กรรมการทั้ง 15 คนนี้ส่วนใหญ่เป็นชายใกล้เคียงกับผู้หญิง ชาย 8 คนหญิง 7 คน ชายและหญิงมีบทบาทคล้ายกัน หญิงจะมีบทบาทในการจัดทำบัญชี ชายจะมีบทบาทในการประสานงาน

กำหนดหลักเกณฑ์ตามที่ระเบียบกองทุนกำหนดมา หมู่บ้านนี้จะคิดดอกเบี้ยเหมือนกับหมู่บ้านข้างเคียง กรรมการกองทุนมีความเป็นห่วงใยในระเบียบเพราะคิดว่าเป็นเงินของ

ทางการจึงระมัดระวังเป็นพิเศษ การกู้ต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ชัดเจนตามแบบฟอร์มที่กำหนด โดยต้องสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ การกู้สามารถกู้ได้ตั้งแต่ 5,000-20,000 บาท หากสมาชิกกู้เงินเกินกำหนดจะมีคณะกรรมการพิจารณา พบว่ามีผู้ขอกู้ถึง 50,000 บาทจำนวน 7 ราย คณะกรรมการจะพิจารณาตามรายได้และการส่งคืนโดยเฉพาะการเลี้ยงหมูจะได้มากคือ 50,000 บาทคนรับจ้างจะกู้ได้น้อยคือ 5,000บาทเนื่องจากหมู่บ้านนี้มีจำนวนหลังคาเรือนน้อย 63 หลังคาเรือนมีผู้ขอกู้ 33 คน ส่วนหนึ่งไม่ประสงค์ของกู้ เนื่องจากไม่อยากเป็นภาระในการค้ำประกันและสูงอายุแล้วหรือไม่มีความเดือดร้อนแต่อย่างไร ผู้ที่กู้เกินวงเงินที่กำหนด 20,000 บาทจะเป็นคณะกรรมการหรือญาติคณะกรรมการ ซึ่งหลักเกณฑ์การตัดสินของคณะกรรมการพิจารณาจากผู้ที่สามารถผ่อนชำระได้ ผู้กู้ส่วนใหญ่กู้เงินมากกว่าหลักเกณฑ์ที่กำหนด การคิดดอกเบี้ย ร้อยละ 6 ต่อปีด้วยการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า ส่วนหนึ่งกันไว้เป็นทุนฉุกเฉิน 50,000 บาท วัตถุประสงค์จะเป็นการกู้ไปเพื่อซื้อปุ๋ย ซื้อลูกหมู ลูกไก่ ยาฆ่าแมลง สปริงเกอร์เพื่อจัดระบบพ่นน้ำ เป็นต้น

การกู้เงินเป็นไปตามวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิตมากกว่าสร้างผลิตภัณฑ์การค้าหรือแปรรูป จากการสอบถามหลายคนการกู้เงินนั้นบางรายไม่สามารถกู้ได้ 2 ราย เพราะหาผู้ค้ำไม่ได้เนื่องจากประพฤติตัวไม่ดีและไม่มีอาชีพแน่นอน(รับจ้าง)เป็นข้อกำหนดของหมู่บ้านว่า หากคนที่กู้เกี่ยวพันกับยาเสพติด ทั้งผู้เสพ ผู้ขายก็จะไม่ได้รับการกู้เป็นระเบียบหรือข้อกำหนดที่เพิ่มขึ้นมา ในช่วง 6 เดือนมีการประชุมของคณะกรรมการคล้ายกับให้คณะกรรมการติดตามว่า ผู้กู้ไปใช้ในการทำมาหากินอย่างไรบ้าง มีคณะกรรมการติดตามและประชุมอย่างต่อเนื่อง จากการสอบถามบัณฑิตอาสายอมรับว่าไม่ได้มีส่วนช่วยในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านเท่าที่ควรเนื่องจากหน้าที่ไม่ชัดเจน การขาดการยอมรับและต้องทำสารนิพนธ์ที่ไม่เอื้อต่อการดำเนินงานเท่าที่ควร ทั้งขาดประสบการณ์การทำงานกับชุมชน ชุมชนที่ศึกษานี้นับว่าประสบความสำเร็จในการจัดการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นตัวอย่างหมู่บ้านอื่น จากการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลการกู้เงินกองทุน ดังนี้

ข้อมูลการกู้เงิน เปรียบเทียบปี 2544-2545

ยอดเงิน	ปี 2544	ปี 2545
เงิน 50,000 บาท	7	8
45,000	-	1
40,000	3	1
30,000	1	-
25,000	-	1
20,000	10	12
15,000	2	3
12,000	-	1
10,000	7	9
8,000	-	1
5,000	3	3
4,000	-	1
รวมจำนวนผู้กู้ คน/ร้อยละ	33(50.76 %)	43(67.18%)

จากข้อมูลพบว่า การกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในปี 2544 มีผู้กู้เงินจำนวน 33 รายคิดเป็นร้อยละ 50.76 เป็นการกู้สูงสุดจำนวน 50,000บาท 7 ราย การกู้เงินต่ำสุด 5,000 บาท จำนวน 3 ราย มีผู้ไม่ได้รับการอนุมัติการกู้ 2 ราย ผู้กู้รายใหญ่จะมีอาชีพเลี้ยงหมู และผู้กู้รายเล็ก จะเป็นผู้รับจ้าง ส่วนในปี 2545 มีผู้กู้เงินจำนวน 43 ราย คิดเป็นร้อยละ 67.18 เป็นการกู้สูงสุดจำนวน 50,000บาทจำนวน 8 ราย การกู้เงินต่ำสุด 4,000 บาท จำนวน 1 ราย มีผู้ไม่ได้รับการอนุมัติการกู้ 2 ราย ผู้กู้รายใหญ่จะมีอาชีพเลี้ยงหมู และผู้กู้รายเล็ก จะเป็นผู้รับจ้างเหมือนปี 2544 ส่วนใหญ่ผู้กู้ปีที่สองจะเป็นรายเดียวกับผู้กู้ปีแรก แต่มีการเฉลี่ยยอดเงินลงมาจึงกู้เงินได้เพิ่มขึ้นอีก 10 รายจากการสัมภาษณ์

ถาม *การเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร*

ตอบ *แค่นี้ชาวบ้านก็ยิ้มแล้ว พอได้ข่าวว่าทางรัฐบาลมีเงินมาให้ขนาดนี้ อย่างน้อยก็มีเงินหมุนในราคาถูก รอให้ผู้ใหญ่บ้านมาประชุม ผู้ใหญ่บ้านก็จะเสนอไป เขาก็ยังรออีกนะ ว่าอย่างไงแผนมันได้ไหม มันสำเร็จไหม เขาจะมา*

คุยกัน คือเขาดีใจคล้ายว่าจะเป็นผู้สร้างให้หมู่บ้านนี้ได้ และยังเอาดอกเบี้ยบำรุงหมู่บ้านเปลี่ยนหลอดไฟ สว่างไสว เอากำไรมาลงตรงนี้ แล้วยังมีเงินช่วยงานต่างๆอีก เขาก็ดี ถามชาวบ้านจริงๆชาวบ้านบอกว่ามากกว่านี้ก็จะดี ผมว่าน่าจะ 30,000-50,000 บาท ก็จะดี ถ้าเกิด 10,000-20,000 บาทยังน้อย 30,000-40,000 ก็น้อยก็พออยู่ได้ ถ้าเกิน 50,000 บาทก็ไม่ไหว.....

สิ่งที่ได้พบเห็นจากการสอบถาม เมื่อตอนเก็บข้อมูลเดือนกรกฎาคม 2545 และติดตามหลังจากการสัมภาษณ์ เห็นว่าชุมชนบ้านทุ่งพัฒนาผู้ที่ได้รับเงินกู้ที่ต่างกันเช่น 5,000 และ 50,000 บาทมีความแตกต่างกันในอาชีพการเกษตรระหว่างการปลูกผักระยะสั้นกับการเลี้ยงหมู การประกอบอาชีพทั้งสองมีต้นทุนต่างกัน ผู้กู้รายเล็กก็ตั้งข้อสังเกตแต่ก็กลัวว่าไม่สามารถส่งได้ครบหากกู้มามากเกินจำเป็น ผู้ศึกษาเห็นการปรับตัวในการประกอบอาชีพการทำมาหากินมีความระมัดระวังมากขึ้น เช่น การปลูกพืชแต่ละชนิดที่ไม่เสี่ยง มีระยะเวลาสั้นและการเลี้ยงลูกหมูก็มีการทุ่มเทเวลาการดูแลมากขึ้นเพื่อจับขายได้ทันเวลา

การส่งคืนกองทุนหมู่บ้านในเดือนวันที่ 10 พ.ย.2545 มีการเตรียมการโดยคณะกรรมการเรียกประชุม กำหนดให้มาชำระคืนที่เหรัญญิกหรือที่ประธานกองทุนซึ่งทุกคนที่กู้เงินสามารถส่งคืนได้หมด จะมีปัญหา 2-3 รายที่ไม่สามารถส่งคืนได้เพราะหมูที่เลี้ยงไว้ยังไม่ถึงกำหนดขาย ต้องไปยืมญาติในหมู่ข้างเคียงที่ยังไม่ถึงกำหนดส่ง การไม่สามารถส่งได้ครบกำหนดนี้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีความเห็นว่าหากสามารถชำระครบได้ถือว่าไม่มีปัญหา จะหามาโดยวิธีการใดก็แล้วแต่ ซึ่งคนในชุมชนที่ไม่ได้กู้เงินกองทุนกลับคิดว่า การมีปัญหาในทำนองนี้หากกู้หรือยืมเงินจากที่อื่นมาก็เสมือนเป็นดินพอกหางหมูอาจก่อปัญหาในปีต่อๆไปได้ จึงสมควรต้องพิจารณาไว้ด้วย

การประชุมมีการจัดสรรดอกเบี้ยที่ได้รับมา 50,100 บาทในกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ ดังนี้

- เงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 เป็นเงิน 7,515 บาท
- เงินประกันความเสี่ยง ร้อยละ 20 เป็นเงิน 10,020 บาท
- เงินเฉลี่ยเงินคืนให้กู้ ร้อยละ 5 เป็นเงิน 2,505 บาท
- เงินทุนการศึกษาและอาชีพของประชาชน ร้อยละ 10 เป็นเงิน 5,010 บาท
- เงินเพื่อสมทบกองทุน ร้อยละ 10 เป็นเงิน 5,010 บาท
- ทุนสวัสดิการให้แก่สมาชิกผู้กู้ ร้อยละ20 เป็นเงิน 10,020 บาท
- ทุนสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ร้อยละ 15 เป็นเงิน 7,515 บาท
- อื่นตามที่คณะกรรมการกองทุนเห็นสมควร ร้อยละ 5 เป็นเงิน 2,505 บาท

รวมเป็นเงิน 50,100 บาท จำนวนหุ้น 106 หุ้น

เงินปันผล 7,515 บาท เฉลี่ยปันผลหุ้นละ 70.89 บาท

ดอกผลที่ได้จากกองทุนหมู่บ้าน เป็นผลกำไรที่นำกลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนท้องถิ่น ชุมชนมีความพึงพอใจในการจัดสรรให้เกิดประโยชน์ มากกว่าจะนำกลับไปทบเป็นทุนการกู้เพื่อเพิ่มยอดวงเงิน

การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่นั้นใช้วิธีการให้กรรมการชุดเก่าลาออกครึ่งหนึ่งคือ 8 คน ซึ่งทุกคนลาออกหมด แต่จากการประชุมชาวบ้านก็ยังเลือกคณะกรรมการชุดเดิมทำหน้าที่ด้วยอ้างว่าเข้าใจงานไม่ต้องศึกษาใหม่ แต่เปลี่ยนตัวจากผู้ช่วยเลขากองทุนหมู่บ้านมาเป็นเลขากองทุนหมู่บ้านแทนส่วนตำแหน่งอื่นเหมือนเดิม มีการกู้รอบใหม่ในวันที่ 20 พ.ย.2545 จำนวนผู้ขอกู้เพิ่มขึ้นอีก 10 รายรวมเป็นผู้กู้ 43 ราย ซึ่งผู้กู้รอบใหม่จะลดวงเงินการกู้ลงมาเพื่อกระจายยอดวงเงินกู้ และมีผู้กู้ปีที่แล้วประสงค์ไม่กู้หนึ่งราย

จุดหักเหส่งผลต่อชุมชน

จากข้อมูลการกู้เงินกองทุน พบว่าแบบแผนการกู้เงินจากกองทุน ชุมชนมองว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญสำหรับการกู้ยืมของหมู่บ้าน ในอดีตให้ความสำคัญกับการกู้นอกระบบหรือ ธกส. ลักษณะเด่นของกองทุนหมู่บ้านคือ มีการให้กู้ยืมกันโดยชุมชนร่วมกันกำหนดอัตราดอกเบี้ยกันเอง โดยทั่วไปจะคิดดอกเบี้ยต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆ ทำให้คนสนใจมีความต้องการกู้ยืมเงิน ในการกู้เงินนั้น จำนวนเงินที่กู้ได้ถูกกำหนดไว้โดยระเบียบกองทุนหมู่บ้านว่า ให้ครัวเรือนกู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาทแต่จากข้อมูลพบว่ามีผู้ขอกู้มากกว่าที่กำหนด หากแต่การพิจารณาปล่อยกู้มิได้ใช้ระบบหารเฉลี่ยแต่พิจารณาตามความเหมาะสมที่จะได้รับเงินกู้คือ พิจารณาตามสถานภาพรายได้และอาชีพเป็นหลักในความสามารถส่งเงินคืน

วัตถุประสงค์ในการกู้ ระเบียบกองทุนหมู่บ้านกำหนดเพดานเงินกู้ไว้ค่อนข้างต่ำและกำหนดช่วงระยะเวลาในการใช้คืนสั้นคือ 1 ปี ดังนั้นจึงมักนำเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการลงทุนต่ำและเป็นกิจกรรมที่คุ้นเคยเช่น การเลี้ยงหมูและการทำพืชไร่ระยะสั้น มากกว่าที่จะนำไปริเริ่มทำกิจกรรมการผลิตอื่นๆที่เป็นนวตกรรมที่ต้องมีการลงทุนสูงหรือเสี่ยงต่อการขาดทุนหรือใช้คืน เช่นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ไวน์พื้นบ้าน หรือการเลี้ยงหมูของเกษตรกรบางคน นอกจากนี้การกู้เงินที่ปรากฏอีกประการหนึ่งจะเป็นเพื่อลดรายจ่าย ซึ่งเป็นการลงทุนที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ ตามปกติเกษตรกรก็หาแหล่งเงินกู้จากเงินนอกระบบ เงินสหกรณ์หรือ ธกส.อยู่แล้วซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้นำไปเพื่อการผลิตโดยตรงอย่างเช่นเอามาซื้อสปิงเกอร์น้ำแต่การกู้เงินนี้ก็สามารถคลายภาระดอกเบี้ยได้ อีกประเด็นหนึ่งการกู้เงินจากกองทุนมีแนวโน้มที่ใช้ในวิถีการผลิตแบบเดิม ไม่มีการผลิตที่แตกต่างจากเดิมอย่างการทำดอกไม้จันท์ก็ประสบปัญหาไม่สามารถแข่งขันหรือหาตลาดได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะยังไม่มีการพัฒนาความรู้โดยเฉพาะการ

จัดการตลาดในสินค้าที่ผลิตทุกประเภท และการสร้างระบบที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำเงินจากกองทุนไปใช้ในมิติอื่นๆในการดำรงชีวิต

การดำรงอยู่ของกองทุนหมู่บ้าน ในหมู่นี้มีผู้ไม่ประสงค์ขอกู้ จุดหลักอาจเป็นไปได้ว่าไม่อยากรับผิดชอบการค้ำประกัน หรือไม่เดือดร้อนในกลุ่มคนที่มีฐานะ จากการสำรวจผู้ปล่อยเงินกู้นอกระบบจะไม่มีให้เห็น ชุมชนมีการนำเงินที่กู้มาพัฒนาด้วยการเลี้ยงหมูและทำพืชไร่ได้มากขึ้นเป็นการกระตุ้นชุมชนในการพัฒนาเป็นรูปธรรมขึ้น แต่ความวิตกกังวลของคณะกรรมการและชาวบ้านว่าเงินนี้เป็นเงินของทางราชการและปีต่อๆ ไป จะมีการปล่อยให้กู้เงินแบบนี้อีกหรือไม่ดังนั้นในการบริหารจัดการที่มอบให้แต่ละหมู่บริหารจัดการ ซึ่งในความจริงชุมชนบางส่วนก็ยังไม่มีความพร้อม ในส่วนของความเข้มแข็งของชุมชน ความร่วมมือของชุมชนโดยเฉพาะหมู่บ้านแยกใหม่ที่มีพื้นฐานของความขัดแย้งในการเลือกผู้ใหญ่บ้าน อบต. สิ่งเหล่านี้อาจบั่นทอนความร่วมมือและความไว้เนื้อเชื่อใจในการดำเนินงานกองทุน ดังตัวอย่างหมู่บ้านข้างเคียงหรือการรวบอำนาจของผู้นำชุมชน อีกประการหนึ่งรูปลักษณ์ของการจับแพะชนแกะที่พบในการส่งเงินคืน ที่ชาวบ้านไม่สามารถส่งคืนได้ต้องกู้หนี้จากที่อื่นหรือหมู่อื่นเอามาคืนกองทุนแล้วจึงค่อยกู้ใหม่ ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ภายในวัฏจักรของการเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้านเหมือนกับแหล่งเงินกู้อื่นๆที่มีอยู่แล้วในชุมชน

รัฐควรสนับสนุนให้องค์กรชุมชน ได้คิดค้นและดำเนินการประเมินและตรวจสอบการดำเนินงานกันเอง เพราะการตรวจสอบในความหมายของชาวบ้าน ไม่ใช่เพียงแค่การตรวจสอบการดำเนินงานและฐานะการเงินของกองทุนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการศึกษาเรียนรู้ข้อดีข้อด้อย ซึ่งกันและกัน โดยในกระบวนการนี้หน่วยงานของรัฐและเอกชน น่าจะมีบทบาทในการสนับสนุนความรู้ด้านวิชาการและทักษะเทคนิคที่เหมาะสมให้กับชาวชุมชน สิ่งเหล่านี้คือการสร้างความรู้ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในวิถีชีวิตของชุมชน ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชนที่ศึกษาว่า

> *“ในการตรวจสอบ ควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้จัดการกันเอง ชาวบ้านมีระบบเครือข่ายที่จะหนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะการตรวจสอบของชาวบ้านไม่ใช่เป็นการจับผิด แต่เป็นการให้การศึกษา แนะนำเรียนรู้ และหนุนช่วยซึ่งกันและกัน”*

ข้อสรุปจุดแข็ง จุดอ่อนของกองทุนหมู่บ้าน

จากมุมมองของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้สัมภาษณ์หลายรายและ พูดคุยหลังจากการสัมภาษณ์เพิ่มเติม เห็นจุดแข็ง จุดอ่อนที่เกิดขึ้นกล่าวคือ

จุดแข็ง

ชุมชนบ้านทุ่ง สามารถสร้างแผนที่ชีวิต หมายถึงสามารถกำหนดชะตาชีวิตในการพัฒนา เริ่มมีการก่อรูปการพัฒนาในหลายด้านโดยเฉพาะด้านสุขภาพ ชุมชนมีบทบาทสูงในกิจกรรมต่างๆ เช่น การร่วมรณรงค์กำจัดลูกน้ำยุงลาย การรณรงค์การใช้สมุนไพร ผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ การสร้างการเรียนรู้ร่วมกันในหลายด้าน การมีระบบความสัมพันธ์ที่ดีถือเป็นทุนทางสังคม มีผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ขนาดของหมู่บ้านไม่ใหญ่มากทำให้การบริหารจัดการง่ายขึ้น ความร่วมมือของชาวบ้านจัดว่าอยู่ในระดับดี มีอาชีพที่หลายหลาย สิ่งสำคัญชุมชนนี้เริ่มก่อรูปสู่ความเข้มแข็งที่ไม่ต้องพึ่งพิงทางเศรษฐกิจมากนัก ยกเว้นผู้มีอาชีพรับจ้างเลี้ยงหมูให้กับบริษัทนายทุนที่ใช้เวลาในการเลี้ยงหมูช่วงเช้าและช่วงเย็น แต่ทางออกขณะนี้คือชาวบ้านก็พยายามแสวงหาอาชีพเสริมเช่นการปลูกพืชผักระยะสั้น การรวมกลุ่มอาชีพ สร้างกลไกการต่อรอง สิ่งที่เห็นคือนายทุนเงินกู้นอกระบบในชุมชนไม่มีให้เห็น

ลักษณะของกองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างจากแหล่งทุนอื่นๆ ที่รัฐได้จัดสรรลงไปให้กับชุมชน จากหลักการกระจายอำนาจที่สำคัญมีผลกระทบกับชุมชน กล่าวคือ 1) ชุมชนมีอิสระในการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านด้วยตนเอง การกำหนดกติกาว่าสมาชิกในชุมชนต้องมาประชุมร่วมกันไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่ง ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมคิดร่วมทำมีการรวมกลุ่มกัน แม้บางครั้งการเลือกกรรมการอาจได้ผู้นำชุมชนหรือผู้ที่เป็นที่นับหน้าถือตา เพื่อให้เกิดความไว้วางใจแต่ระเบียบก็กำหนดให้หญิงชายเท่าเทียมกันโดยต้องมีคณะกรรมการกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการชายและหญิง 2) ชุมชนสามารถกำหนดดอกเบี้ยเงินกู้ได้เอง คณะกรรมการกองทุนมีสิทธิที่จะกำหนดได้เองแต่ในทางปฏิบัติก็จะสอบถามสมาชิกส่วนใหญ่ว่าอย่างไร จึงเป็นการสร้างประชาธิปไตยหรืออีกประการหนึ่งจะดูจากหมู่บ้านข้างเคียงให้เหมือนๆกันไม่สูงต่ำกว่ากันมากนักตั้งแต่ร้อยละ 6 ถึงร้อยละ 12 ขึ้นกับเสียงส่วนใหญ่จึงเป็นการช่วยผ่อนคลายภาระค่าใช้จ่าย 3) ชุมชนสามารถกำหนดวงเงินให้กู้ได้เอง การกำหนดวงเงินกู้แต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับสมาชิกที่ต้องการกู้เงินมากน้อยแค่ไหน อย่างชุมชนที่ศึกษามีผู้ขอกู้เพียงครั้งเดียวของหมู่บ้านทำให้ไม่มีปัญหาการกู้ แต่ระเบียบกำหนดไว้ให้สมาชิกกู้ได้ไม่เกิน 20,000 บาท ส่วนที่เกินนั้นให้คณะกรรมการพิจารณา จุดนี้บางหมู่บ้านอาจมีปัญหาระบบอุปถัมภ์พวกพ้องตนเองได้ หรือคำนึงฐานะอาชีพและการส่งคืนเป็นหลัก หรือเกิดจากสัมพันธภาพระหว่างคณะกรรมการกับผู้ขอกู้ ทำให้คนจนที่ต้องการเงินจริงๆเกิดความลักลั่นในการสร้างปัจจัยการผลิตอื่นๆ 4) ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการติดตามและตรวจสอบความสามารถในการใช้คืนเงินตามสัญญา การปฏิบัติของคณะกรรมการอาจไม่เป็นทางการเพราะว่าในหมู่บ้านก็รู้ข้อมูลกัน ทั้งความใกล้ชิดผูกพันกัน ต่างรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือเกรงใจกัน ทำให้การตรวจสอบต่างจากเจ้าหน้าที่ 5) ชุมชนสามารถวางแผนการใช้ดอกเบี้ยหรือผลได้จากกองทุน ดอกเบี้ยที่ได้ชุมชน

สามารถจัดสรรให้กับสาธารณะประโยชน์หรืออาจเอามารวมเป็นเงินต้นปล่อยกู้ต่อไปเพื่อเพิ่มมูลค่าของกองทุน ซึ่งคณะกรรมการและสมาชิกจะพิจารณาตามที่เห็นสมควรเหมาะสมกับชุมชนแต่และแห่ง อย่างหมู่ที่ศึกษาก็จัดแบ่งให้กับสาธารณะประโยชน์ก็เป็นกรณีหนึ่ง

จุดอ่อน

การที่ต้องพึ่งพากับภายนอกมากเกินไปในระบบทุนนิยม ทำให้ต้องมีการบริโภคที่เพิ่มขึ้น ชุมชนยังไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งหมด ความเสี่ยงจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและกลไกราคาตลาดในสินค้าเกษตรที่ไม่มีความแน่นอน การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านต้องสนองต่อการสร้างผลผลิต ตามวัตถุประสงค์มีการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

1) การสร้างทุนความรู้ของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญที่สุด โดยเฉพาะความรู้ชุดเดิมได้มีพื้นที่หรือที่ทางที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและไม่ต้องพึ่งพิงรัฐ แม้กระทั่งการเลือกสรรความรู้ชุดใหม่ที่ต้องมีการคัดกรองความรู้ของแหล่งวิชาการและแหล่งความรู้เพื่อเป็นเกาะกำบังสร้างพลังของชุมชน ทั้งยังสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน มากกว่าที่จะสร้างวัตถุในรูปแบบอื่นที่อาจหลอมละลายไปกับกาลเวลา

2) รัฐควรสนับสนุนการส่งเสริมอาชีพให้มากขึ้น การสนับสนุนการประกันราคาผลผลิตการเกษตรการส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อมีโอกาสในการเป็นกลไกต่อรองและการหาตลาดรองรับสินค้าหรือผลผลิตที่ได้

3) กองทุนหมู่บ้านควรดำเนินการต่อเนื่อง เป็นกองทุนของคนจนส่วนใหญ่มีความเห็นว่ากองทุนนี้มีประโยชน์กับชุมชน โดยเฉพาะผู้เดือนร้อนรายย่อยที่ต้องกู้เงินนอกระบบสามารถกู้เงินมาทำทุน สร้างผลผลิตเพิ่มขึ้นทั้งยังเป็นทุนหมุนเวียนยามฉุกเฉิน ทั้งควรมีการจัดตั้งแหล่งฉุกเฉินให้คนจน

4) การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน รัฐควรให้อิสระไม่แทรกแซงการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบบางอย่างไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ ควรปล่อยให้ประชาชนบริหารจัดการกันเอง รัฐทำหน้าที่สนับสนุนการดำเนินงาน

จากที่กล่าวมาเมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนชนบท กลับไม่ได้รับการต่อต้านจากชุมชน ในทางกลับกันกลับได้รับกระแสการตอบรับว่า เป็นนโยบายหรือแนวคิดที่ดีที่จะปลดเปลื้องหรือกระตุ้นเศรษฐกิจฐานรากในชุมชน ช่วยผ่อนคลายหนี้สินหรือค่าใช้จ่าย ชุมชนจึงรับรู้ข้อมูลของกองทุนมาก่อน สิ่งสำคัญกองทุนหมู่บ้านได้แฝงการพัฒนาในการกระตุ้นทางเศรษฐกิจ ทั้งยังเป็นแหล่งทุนการกู้ยืมช่วยในการเพิ่มผลผลิตในอาชีพที่ทำมากกว่าจะสร้างมูลค่าของสินค้าที่หลากหลายมากขึ้น การร้อยรัดและร่วมมือของชุมชนที่สร้างทุนทางสังคม

ให้เกิดวัฒนธรรมองค์กรร่วมในการพัฒนาชุมชน /ครัวเรือน มากกว่าที่จะเกิดการขัดแย้งกันในการแย่งชิงแหล่งเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน

บทที่ 6
บทสรุป

นับแต่ชุมชนชนบทก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีความอุดมสมบูรณ์ มีวิถีการผลิตแบบพออยู่พอกิน ไม่ใช้เทคโนโลยีในการผลิต มีการแลกเปลี่ยนไม่เน้นเงินตรา ชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนไปตามกระแสของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยโดยรัฐและนายทุนศักดินาที่พยายามรุกคืบเข้าสู่ชุมชนชนบท ในการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีการสร้างสาธารณูปโภค ไฟฟ้า และถนนต่างๆทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไปจากการผลิตเพื่อยังชีพแบบพออยู่พอกินไปสู่การผลิตเพื่อการค้า แบบการเกษตรทุนนิยมมีการใช้เทคโนโลยี/เทคนิค ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีในการเพิ่มผลผลิต จึงเป็นการพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมเต็มรูปแบบ เกิดการแทรกแซงจากรัฐเพื่อทำการเกษตรแผนใหม่ จากการทำนาไปสู่การทำพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเข้าสู่สังคมแห่งการบริโภคมากขึ้น จึงต้องเร่งรัดการผลิตให้มากขึ้น ตั้งแต่การปลูกอ้อยเกิดการตกต่ำของราคา จึงเปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงไก่ แต่เกิดโรคระบาดและราคาตกต่ำทำให้ต้องขายที่ดินทำกิน ที่รียกว่า “ไก่จิกโฉนด” มาสู่การปลูกผัก 30 วัน ได้แก่ ต้นหอม ,ผักบุ้ง , สาระแหน่ฯลฯ โดยเฉพาะการปลูกผักบุ้ง ที่เป็นผู้กำหนดราคาและผูกขาดได้เอง สามารถสร้างเป็น “ผักบุ้งเงินล้าน” และบางส่วนเริ่มมีการปลูกหน่อไม้ฝรั่ง เป็นอาชีพที่ทำรายได้ดี แต่ต้องถูกพันธนาการของเวลา ในช่วงการเก็บเกี่ยวผลผลิต 2-3 เดือน และไม่สามารถกำหนดราคาได้เอง การเลี้ยงหมูซึ่งเดิมก็เลี้ยงอยู่ แต่การเลี้ยงหมูเป็นวัฏจักรขึ้นๆลงๆ กำไร/ขาดทุน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาเป็นการรับจ้างเลี้ยงหมูให้กับบริษัทนายทุน แต่ก็ถูกระเบียบในการกำหนดมากมายให้ปฏิบัติตาม การเปลี่ยนแปลงเป็นทุนนิยมมีเป้าหมายเพื่อดูดซับทรัพยากรจากชนบทเข้าสู่เมือง ด้วยการสร้างอุดมการณ์และภาคปฏิบัติการให้คนในชุมชนเชื่อถือและยอมรับการผลิตแผนใหม่

การสร้างอำนาจจากความรู้ โดยการใช้เทคโนโลยีของอำนาจให้ทุนนิยมทะลุทะลวงเปิดพื้นที่เข้าสู่ชุมชนชนบท มีการดำเนินชีวิตไปตามกระแสบริโภคแบบทุนนิยมตามกระแสวัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมเงินตราที่กระตุ้นการสร้างอัตลักษณ์ของการบริโภคของคนในชุมชน เกิดรูปลักษณ์ของทุนนิยมเต็มรูปแบบ

ชุมชนนี้ส่วนใหญ่มีการโต้คลื่นเพื่อปรับตัวให้ดำรงอยู่ อย่างเช่นการมีอาชีพรับจ้างเลี้ยงหมู แต่บางรายมีการทวนกระแสพยายามแหวกวงล้อมไม่ยอมอยู่ภายใต้อาณัติของบริษัทนายทุน มีบางรายพยายามเลี้ยงด้วยลำแข้งตัวเอง แต่ก็ยากที่จะฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีอาชีพที่ต้องสยบยอมต่อระบบทุนนิยม ตามที่รัฐสร้างวาทกรรมการผลิตแบบใหม่ที่พยายามเก็บกดปิดกั้น การเกษตรแบบยังชีพ ไม่ให้มีพื้นที่ พร้อมทั้งถูกครอบงำด้วยเทคโนโลยี

ของอำนาจ สิ่งที่เห็นและเป็นอยู่ ชุมชนพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจชุมชน ในการรวมกลุ่มสร้างตาข่ายชีวิต ในรูปแบบของกลุ่มออมทรพย์ กลุ่มสัจจะ ร้านค้าชุมชน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ เกิดการรวมกลุ่มร่วมกันนับเป็นทุนทางสังคม แต่ความจริงในการสร้างพลังอำนาจของชุมชนที่ยังไม่สามารถปะทะกับอุดมการณ์ทุนนิยมที่รัฐสร้างขึ้นมาได้

การปะทะ ที่เกิดระหว่างรัฐกับชาวบ้านในหลายกรณีไม่ว่าจะเป็นที่ดินทำกิน เขื่อน ป่าไม้ หรือทรัพยากรธรรมชาติฯลฯ มากกว่าจะเป็นการประสาน เพราะรัฐเป็นรัฐที่มีอำนาจที่จะสร้างภาคปฏิบัติการกระทำกับชาวบ้านในรูปแบบต่างๆในรูปแบบของอำนาจ ความรุนแรงหรืออำนาจอันแยบยลที่ผ่านระบบความรู้ ผู้เชี่ยวชาญ สถาบันทางสังคมแม้กระทั่งการใช้ระเบียบวินัยให้ชาวบ้านสยบยอมในทุกด้าน หากแต่การเกษตรทุนนิยมของรัฐรัก็ไม่ต่างจากภาคปฏิบัติการที่ชุมชนชนบทถูกสร้างให้เป็นสนามวาทกรรมที่รัฐใช้อำนาจในการสร้างความจริง การผลิตแผนใหม่เป็นการผลิตเพื่อการค้าสร้างทุนทางเศรษฐกิจมากกว่าทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม ไปเบียดขับการยังชีพแบบพออยู่พอกิน ทำให้ชาวบ้านถูกสร้างความเป็นอื่น ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ถูกผลักไปอยู่ชายขอบของสังคมในโลกทุนนิยมนั่นคือ การเป็นแรงงานราคาถูกหรือลดคุณค่าคนลงรับใช้ทุนนิยมของโรงงานอุตสาหกรรมเป็นโซ่ตรวนที่ถูกวาทกรรมสร้างขึ้นไม่สามารถหลุดออกจากวาทกรรมการเกษตรทุนนิยมนี้ได้

กล่าวได้ว่า อำนาจของชุมชนแท้จริงอยู่ที่ไหน ชุมชนได้ถูกกัดเซาะทลาย สั่นคลอนด้วยอุดมการณ์และภาคปฏิบัติการของทุนนิยม ทำให้อำนาจของชุมชนที่จะเกาะเกี่ยวให้เกิดการปะทะ ต่อต้านอำนาจทุนนิยมอ่อนแรงลงไปทุกขณะ มีเพียงส่วนน้อยที่ยังยืนหยัดต่อสู้ต่อต้านหรือการประสาน ด้วยการไม่เชื่อฟังหรือปฏิบัติตาม ขึ้นกับตามแต่โอกาสที่ชุมชนมีอำนาจ ตาข่ายชีวิตยิ่งต้องเร่งรัด การถักทอก่อรูป มิฉะนั้นชาวบ้านต้องสยบยอมต่ออำนาจของระบบทุนนิยมตลอดไป อย่างการรับจ้างเลี้ยงหมูเป็นลูกจ้างที่ถูกพันธนาการด้วยทุนนิยมเบ็ดเสร็จ วาทกรรมนี้ได้สร้างการยอมรับให้ปฏิบัติการจนฝังรากลึกในชุมชนชนบท จนเป็นกระแสหลักของสังคมไปแล้ว

สิ่งที่สะท้อน เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาเปรียบเสมือนเป็นบ่อน้ำใหญ่ของหมู่บ้านที่สมาชิกสามารถตักเอาไปใช้ประโยชน์ นั่นคือ ได้มีการจัดสรรกำไรนี้เป็นสวัสดิการต่างๆแก่ชาวบ้าน คือเป็นการใช้กลไกการจัดการและการกู้เพื่อประโยชน์ในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งกระจายอำนาจในการตัดสินใจดำเนินการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ ก่อให้เกิดการพัฒนาร่วมกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การสร้างความเป็นประชาธิปไตยในหมู่บ้านชุมชน ในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น ปราศจากการครอบงำจากรัฐและองค์กรต่างๆ และการใช้พลังร่วมในการสร้างพลังชุมชนที่สังคมมีรากฐานมายาวนานตลอดจนวิถีชีวิตที่อยู่บนพื้นฐานของความเกาะเกี่ยวกันทางสังคม จึงต้องเป็นการเผยให้เห็น

ความแยบยลของอำนาจ/ความรู้ ที่สร้างความจริงขึ้นในสังคม ของวาทกรรมการผลิตแบบทุนนิยม

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านที่ถูกสร้าง จากระบบราชการไทยที่เป็นทายาทของระบบราชการที่เคยกุมอำนาจรัฐ สืบเนื่องกันมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ วิธีการสำคัญที่ทำให้ระบบราชการคุมอำนาจได้อย่างสืบเนื่องยาวนาน ก็คือสถาปนาความจริงขึ้นครอบงำความรับรู้ของสังคม ความจริงนี้อาจสถาปนาขึ้นเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของระบบราชการเอง วิธีการอย่างที่สองที่ระบบราชการจะกุมอำนาจรัฐเอาไว้ได้ คือการสร้างวัฒนธรรมให้ผู้คนยอมรับข้อมูลของราชการคือความจริง โดยผ่านระบบการศึกษาและสื่อสาธารณะที่ราชการกุมไว้ได้ เหมือนกับการพัฒนาที่ผ่านมา เมื่อเป็นดังนี้หลักใหญ่กองทุนหมู่บ้านต้องสร้างจากรากฐานองค์กรชุมชน นั่นคือการสร้างพลังทุนชุมชน

รัฐควรส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้าน มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการหรือเป็นเจ้าของที่แท้จริงในหลากหลายรูปแบบ เช่นให้มีการออมสมทบเข้ากองทุนเป็นต้น เพื่อให้กองทุนมีความยั่งยืน และให้สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนร่วมกัน ในการบริหารจัดการกองทุนควรมีกลไกที่มีอิสระในการคิดเองทำเองอย่างครบวงจร รัฐและหน่วยงานต่างๆ ควรทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาเท่านั้น กองทุนไม่เพียงทำหน้าที่ให้กู้ยืม เพื่อนำไปประกอบอาชีพเท่านั้น แต่ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีอิสระในการกำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆในการบริหารกองทุนโดยชุมชนเอง เช่น ระบบการฝาก การกู้ การชำระคืนรวมทั้งขยายผลของกองทุน ควรส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายระดับตำบล เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างชุมชนที่เข้มแข็ง มีประสบการณ์กับชุมชนที่เพิ่งเริ่มต้น นอกจากนี้ยังเป็นการถ่วงดุลซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้าน/ชุมชนในพื้นที่เดียวกัน

ในการตอบคำถามการวิจัย ชุมชนชนบทที่ศึกษายังไม่สามารถเลือกที่จะปรับตัวในการดำรงอยู่ของการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าในรูปของการรับจ้างเลี้ยง ด้วยการเป็นเพียงแรงงานราคาถูกและยังมีรายย่อยที่เลี้ยงเอง ส่วนการทำพืชไร่ก็มักตามแบบกันจึงไม่สามารถสร้างกลไกตลาดในการกำหนดราคาได้ ดังนั้นกลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีเทคโนโลยีของตนเอง รูปแบบการผลิตเป็นของตนเองและสามารถผูกขาดการตลาด รวมถึงกำหนดราคาได้ ถึงจะประสบความสำเร็จอย่างกรณีของผักบุ้งเป็นต้น พลักสร้างสรรค์ที่เอื้ออำนวยให้สมาชิกประสบความสำเร็จนั่นคือต้องมีทุนทางสังคมในการร่วมมือ ในการรวมกลุ่มสร้างแผนที่ชีวิตที่เป็นข่ายใยของอำนาจชุมชนสร้างทุนชุมชน สิ่งสำคัญคือเมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาชุมชน ต้องสามารถปรับตัวในการสร้างประโยชน์เป็นเสมือนแหล่งน้ำจากกองทุนหมู่บ้าน และมีการบริหารจัดการด้วยพลังของชุมชนที่จะสามารถพลิกฟื้นให้เกิดทุนชุมชนขึ้นมา

ความเป็นไปได้ของกองทุนหมู่บ้านควรที่จะเพิ่มการสะสมทุนชุมชน ควรจะมีการสร้างความหลากหลายในการผลิต/บริการที่ก่อให้เกิดรายได้มากกว่าที่จะมาผ่อนปรนหนี้สิน สร้างโอกาสในการทำงานร่วมกันของชุมชน สร้างความรู้เกี่ยวกับการจัดสรร การติดตาม การกู้ สร้างความสัมพันธ์กับรัฐในรูปแบบใหม่ และสร้างความรู้สึกของการเป็นเจ้าของกองทุนซึ่งเป็นสมบัติร่วมกันของชุมชน

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ.(มปป.) *การพัฒนาบ้านกับเมือง* กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540) *บ้านกับเมือง* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

……(2543) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ. (2541) *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา* กรุงเทพฯ : วิถีทรรศน์.

ชัยอนันต์ สมุทวนิช. (2541) *รัฐ* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดำรง ฐานดี.(2538) *รัฐกับการพัฒนา* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีรนาถ กาญจนอักษร.(2542) *"ระบบเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขาในประเทศไทย"* ใน *หญิง ชายกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม* วรวิทย เจริญเลิศ(บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ : เอนดิสัน เพรส โปรดักส์.

ธีระ นุชเปี่ยม.(2541) *การเมืองหลังโลกสมัยใหม่* กรุงเทพฯ : ศิลปสยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์.

นภาภรณ์ หะวานนท์,เพ็ญสิริ จีระเดชากุลและ สุรวุฒิ ปัดไธสง.(2541) *โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งชุมชน* โครงการวิจัยเพื่อขอรับทุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

……(2543) เอกสารการวิจัยหมายเลข 1 วิธีวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน *เอกสารประกอบการสัมมนา* องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จ.นครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

……(2544) *โครงการวิจัยและประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน* กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เนาวรัตน์ หงษ์ไพโรจน์.(2522) *อุปทานการตอบสนองของสุกรต่อจำนวนสุกรที่ฆ่าแล้ว* กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เมธี เอี่ยมวรา (2542) *เศรษฐศาสตร์การเมือง* กรุงเทพฯ : ธีรทรรศน์.

พัชรินทร์ สิรสุนทร. (2545) *"ภูมิปัญญาไทย: รากเหง้าของการเรียนรู้ที่ถูกละเลย"* ใน*รวมบทความจากการสัมมนา สังคมแห่งการเรียนรู้ การประยุกต์สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต* พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.

เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ,สุรวุฒิ ปัดโธสง, พนารัช ปรีดาภรณ์ ,พรใจ ลี่ทองอิน.(2543) เอกสารการวิจัยหมายเลข 5 ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานของเศรษฐกิจพอเพียง *เอกสารประกอบการสัมมนา* องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จ.นครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต).(2531) *อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา* ปาฐกถาปาจารยสาร ประจำปี 2531 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ.

ภัคพัฒน์ ทิพยประไพ.(2540) *แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย* กรุงเทพฯ : กองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ยศ สันตสมบัติ. (2539) *ท่าเกวียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม* กรุงเทพฯ : คบไฟ.

เรย์ มาร์แชลและมาร์ค ทัคเกอร์เขียน.(2540) *รู้คิด รู้หากิน การศึกษากับความมั่นคงของประเทศ* วิภาวรรณ ตุวยานนท์ แปล กรุงเทพฯ : คบไฟ.

เลิศชาย ศิริชัย. (2544)*"สิทธิชุมชนท้องถิ่น : ศึกษาชุมชนท้องถิ่นภาคใต้"* ใน*วารสารไทยคดีศึกษา* มหาวิทยาลัยรังสิต สิทชลธิชา สัตยวัฒนา (บรรณาธิการ) ปีที่ 1 : 1 ม.ค.-มิ.ย. 2544.

วิมลรัตน์ เศรษฐภักดี ,วินัย ประลมพ์กาญจน์,สุรพล ชลดำรงค์กุล.(2525) *ปฏิบัติการการผลิตสุกร* สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานาครินทร์.

ศุภชัย เจริญวงศ์. (2544) *ถอดรหัสการพัฒนา* อรัญญา ศิริผลและสุรสม กฤษณะจูฑะ (บรรณาธิการ)กรุงเทพฯ ; สถาบันพัฒนาการเมือง.

สุรฒิ ปัดโธสง , นภาภรณ์ หะวานนท์ ,ศศิธร ศิริประเสริฐกุล.(2543) เอกสารการวิจัยหมายเลข 3 สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตข้าวเพื่อการค้า : ศึกษากรณีความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรเอกชน *เอกสารประกอบการสัมมนา* องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จ.นครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

สุรฒิ ปัดโธสง ,เพ็ญสิริ จีระเดชากุล.(2543) เอกสารการวิจัยหมายเลข 7 การสร้างความเข้มแข็งชุมชนจากกลุ่มออมทรัพย์ *เอกสารประกอบการสัมมนา* องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก ณ ห้องสัมมนานายทหารโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จ.นครนายก 28-29 กุมภาพันธ์ 2543.

สุรเชษฐ เวชพิทักษ์.(2533) *รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา* กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2544) *ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วย คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544และแก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ 2) พ.ศ.2544.*

ส. อาจสาลี. (2518) *คู่มือการเลี้ยงสุกรและวิธีบำรุงรักษา* กรุงเทพฯ : พิทยาคาร.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข.(2536) *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แนวทางศึกษา : วิเคราะห์และวางแผน* ขอนแก่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เสน่ห์ จามริก.(2541) *ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย* กรุงเทพฯ : วิถีทรรศน์.

อาริยา เศวตามร์.(2542) *ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิธีคิดของชุมชน* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี.(2542) *รัฐ สังคมและการเปลี่ยนแปลง : การพิจารณาในเชิงอำนาจนโยบายและเครือข่ายความสัมพันธ์* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลาคม.

Foucault, Micheal. (1970) " The order of Discourse" in Robert Yong (Ed) *Untying the Text : A Post-Structuralist* Reader Boston : Routledge and Kegan Pual 1981 pp.48-78.

……..(1976) *The History of Sexuality volume 1 : An Introduction* Translated by Robert Hurley USA: Penguin First published 1978,1979 Reprinted 1981, 1984, 1990.

……..(1980) *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writing 1972-1977* edited by Colin Gardon New York : HARVERTER WHEATSHAF.

……. (1991) *Discipline and Punish : The Birth of the Prison* Translated by Sheridan ,Alan London : Penguin Books.

……...(1991) *The Foucault Effect Studies in Govermentality* edited by Graham Burchell ,Colin Gardon and Peter Miller London : HARVESTER WHEATSHEAF.

Gutting, Gary. (1989) *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason* USA : Cambridge University Press.

Glaser, G. Berney. (1978) *Theoretical Sensitivity* San Francisco : University of California.

Hawkes, David. (1996) *Ideology* London : Routledge.

Howarth David. (2000) *Discourse* Buckingham : Open University Press.

Hoy, Couzens David. (1986) *Foucault : A Critical Reader* USA. : Blackwell.

Inkeles, Alex. (1966) “The modernization of man” in *Modernization : The Dynamic of Growth* edited by Myron Weiner , New York : Basic pp.151-163.

Kendall, Gavin and Gary Wickham. (1999) *Using Foucault's Methods* London : SAGE Publications.

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6 บทเรียนจากภาคใต้

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส
การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

บ้านโคกสัก : วิถีชีวิตจากชาวนาสู่สวนยาง

ผศ.ดร.วันชัย ธรรมสัจการ

บ้านหาดไข่เต่า:วิถีชาวเลกับกระแสการเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร.วันชัย ธรรมสัจการ

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวขจี

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน
พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร. พิทักษ์ ศิริวงศ์

ตวงรัตน์ ดีแม

บทที่ ๑

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษา และวิธีการศึกษา

บ้านท่าราบ ชุมชนมุสลิม ชุมชนหนึ่งทางภาคใต้ ของประเทศไทย ชาวบ้านในกลุ่มแรกอพยพมาจากหมู่บ้านใกล้เคียง เนื่องจากในสมัยก่อน หมู่บ้านดังกล่าวไม่มีถนน มีเพียงทางเดินแคบ ๆ เมื่อบ้านท่าราบมีถนน ชาวบ้านบางส่วนจึงได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านท่าราบ เพื่อความสะดวกในการเดินทางสัญจร

บ้านท่าราบก่อตั้งในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ ที่มาของชื่อหมู่บ้านนี้ เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้าน เป็นที่ราบลุ่ม ไม่มีที่ดอนหรือที่ภูเขา ท่าราบเป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ประกอบด้วยครัวเรือน ๑๑๕ ครัวเรือน มีประชากรประมาณ ๗๐๐ คน เป็นผู้ชายประมาณ ๓๐๐ คน และเป็น ผู้หญิงประมาณ ๔๐๐ คน ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม มีระบบความสัมพันธ์ของชุมชนใกล้ชิดกันแบบเครือญาติ

สภาพโดยทั่วไปของหมู่บ้านท่าราบ เป็นหมู่บ้านมีความเป็นธรรมชาติ สงบ ร่มรื่น มีอากาศบริสุทธิ์ ปราศจากมลภาวะใด ๆ พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง แต่มีคลองระบายน้ำเมื่อมีฝนตกน้ำท่วมไม่นาน เนื่องจากสามารถระบายลงคลองที่ไหลลงสู่ทะเลได้อย่างรวดเร็ว เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านจะพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวน โดยมีสวนมะพร้าว และมีต้นตาลโตนดขึ้นอยู่ทั้งหมู่บ้าน สภาพโดยทั่วไปของหมู่บ้าน ยังมีลักษณะเป็นชนบท แม้ว่าหมู่บ้านมีพื้นที่อยู่ในเขตอำเภอเมือง เดิมหมู่บ้านนี้มีชื่อเป็นภาษาท้องถิ่นว่าบ้านตาระ และต่อมาภายหลังเมื่อไม่นานมานี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านท่าราบ ปัจจุบันนี้การเดินทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอ เป็นไปด้วยความสะดวกสบาย ใช้เวลาเดินทางจากอำเภอเมือง ถึงหมู่บ้านไม่เกิน ๑๕ นาที โดยทางรถยนต์

หรือรถจักรยานยนต์ เนื่องจากเมื่อ ๕ ปีที่ผ่านมา มีถนนที่ได้รับการจัดสรรงบประมาณ มาจากองค์การบริหารส่วนตำบล มาสร้างแทนถนนลูกรังซึ่งเป็นถนนเก่า ที่ชาวบ้านได้อาศัยใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านมาตั้งแต่ในอดีต

บ้านท่าราบ เป็นชุมชนเก่า ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัย ตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านเรือน มานานนับร้อยปี ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ ยกใต้ถุนสูง หลังคามุงกระเบื้อง บันไดบ้านสร้างด้วยคอนกรีต คุณตาท่านหนึ่งเล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนที่นี่ยังมีสภาพเป็นป่า มีป่าไผ่ ต้นสาคู ต้นหว้า ต้นมะพร้าว ตนตาล เป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่เป็นดินเหนียว และดินร่วนปนทราย จึงเหมาะอย่างยิ่งสำหรับใช้ในการการทำนา ทำสวนผลไม้ ปลูกผัก ในสมัยก่อนหมู่บ้านนี้จัดว่าเป็นพื้นที่เปลี่ยว บ้านเรือนอยู่ห่างกันมาก มีการถางป่าเพื่อนำที่ดินมาทำสวนมะพร้าว ปลูกพืชผักสวนครัว ในสมัยก่อนชาวบ้านใช้น้ำบ่อในการบริโภค โดยบ่อน้ำบ่อหนึ่งมีชาวบ้านจากหลายครอบครัวใช้ร่วมกัน ส่วนระบบน้ำประปาพึ่งเข้าถึงหมู่บ้านเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากชาวบ้านได้ร้องขอความช่วยเหลือ ไปยังหน่วยงานของรัฐ เพราะมีความลำบากไม่มีน้ำไว้ดื่มกิน

การคมนาคมในสมัยก่อนใช้การเดินเท้าเป็นส่วนใหญ่ ในอดีตนั้นท่าราบมีปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายที่เข้ามาขโมยวัวที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ เมื่อวัวถูกโขมย ชาวบ้านมักใช้วิธีการ ป่าวร้อง และตีเกราะเป็นสัญญาณ เพื่อขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้าน ทันทีที่ได้ยินสัญญาณ ชาวบ้านในหมู่บ้านต่างมารวมตัวกันเพื่อติดตามโจร โดยที่พวกเขาจะไม่ไปแจ้งความ หรือร้องขอความช่วยเหลือจากทางตำรวจ หรือจากทางราชการ แต่จะช่วยเหลือกันติดตาม และเมื่อสามารถจับผู้ร้ายได้ ชาวบ้านจะนำตัวผู้ร้ายดังกล่าวกลับมา แล้วให้ผู้มีอิทธิพลที่ชาวบ้านนับถือในหมู่บ้านเป็นผู้วินิจฉัยความผิด มีการลงโทษโดยใช้การการปรับ ผู้มีอิทธิพลดังกล่าว อาจไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้าน แต่เป็นผู้อาวุโส ที่ชาวบ้านมีความเคารพ ให้ความยอมรับนับถือ ซึ่งการช่วยกันดูแลผู้ร้ายในหมู่บ้าน นับว่าเป็นทุนชุมชนรูปแบบหนึ่งของชาวบ้าน ในการมีส่วนร่วมกันรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน ผู้สูงอายุท่านหนึ่งเล่าว่า

ในสมัยก่อนการที่มีอาชญากรรมในหมู่บ้านมาก เนื่องมาจากในสมัยก่อนชาวบ้านมีความสนใจศึกษา เล่าเรียน ศาสนาอิสลามน้อย ทำให้ผู้คนไม่เข้าใจในหลักคำสอน และขาดคำสอนของพระเจ้าที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ชาวบ้านกระทำแต่ความดี ละเว้นจากการกระทำความชั่ว จึงทำให้มีการจับกลุ่มเล่นการพนันในหมู่บ้าน มีการการประพฤติผิดลูกเมีย ผู้อาวุโสท่านนั้นใช้คำว่า “การเล่นชู้” การลักขโมย และปัญหาอาชญากรรมต่าง ๆ ในหมู่บานจึงเกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันปัญหาดังกล่าวได้หมดไปแล้ว เพราะมีการเรียนศาสนามากขึ้น อีกทั้งมีการประกอบอาชีพสุจริตที่สร้างรายได้ให้ชาวบ้านได้เป็นอย่าวดี

การเลือกชุมชน ลักษณะที่สำคัญของชุมชน

เหตุจูงใจที่ผู้วิจัย เลือกบ้านท่าราบ เป็นพื้นที่ศึกษาในเรื่องโครงการวิจัย และประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจาก ในหมู่บ้านดังกล่าว ประชาชนเกือบทั้งหมู่บ้าน นับถือศาสนาอิสลาม ในศาสนาอิสลาม ได้บัญญัติคำสอน ที่เรียกว่า อายะฮ ไว้ในกุรอาน ซึ่งอนุญาตให้กระทำและ ไม่พึงกระทำในการเผชิญหน้ากับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตอบสนองความต้องการของตนที่เรียกว่า หะลาน อละ หะรอม ในกรุอ่าน ๔:๒๙ กล่าวไว้ว่า

“โอ้บรรดาผู้มีศรัทธา พวกเจ้าอย่าบริโภค (รับ) ทรัพย์สินระหว่างกันและกันโดยมิชอบธรรม) เช่น การโกง <u>การกินดอกเบี้ย</u> เป็นต้น) นอกจากมันเป็นการค้าขายจากความพอใจของพวกเจ้า (ซึ่งกันและกัน) และพวกเจ้าอย่าได้ฆ่าตัวของเจ้าเอง แท้จริงอัลลอฮทรงเมตตาต่อพวกเจ้าอย่างยิ่ง ” (อะหมัด : ๒๕๔๕)

ดังนั้น เมื่อรัฐบาลได้ดำเนินนโยบาย ที่มีจุดประสงค์เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ ให้ประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีแหล่งทุน เพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้าง หรือต่อยอดกิจกรรมของชุมชนให้ขยายกว้างขึ้น เกิดกำลังซื้อ กำลังผลิต และรายได้หมุนเวียนในระดับท้องถิ่น เป็นการสืบทอดต้นทุนทางวัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจ และทางสังคมของชุมชน และสร้างกระบวนทัศน์ในการพัฒนาแบบ

พหุพาคี โดยการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท สำหรับเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน และชุมชนเมือง เพื่อนำเงินดังกล่าวมาสร้างอาชีพ สร้างรายได้ ให้แก่ประชาชาชนในชุมชน และในวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน อันนำไปสู่การพัฒนาการทางเศรษฐกิจ และสังคมในระดับรวมของประเทศ โดยให้ท้องถิ่นรวมตัวกัน สรรหาวิธีการ และบุคคลที่มีความสามารถเข้ามาจัดการและบริหารเงินกองทุนด้วยตนเอง มุ่งให้เกิดกระบวนการสร้างเครือข่าย และนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในที่สุด อันเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของประเทศ

ท่าราบ เป็นหมู่บ้านหนึ่ง ที่มีการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญ ที่ค้ำจุน ให้ชุมชนดำรงอยู่เหนือเส้นแบ่งระดับความยากจน โดยชุมชนพยายามปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงชีวิตอย่างหาอยู่หากิน มาสู่การดำรงชีวิตแบบสมัยใหม่ ที่ต้องพึ่งพิงปัจจัยจากภายนอก เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งรัฐได้จัดสรรเงินลงมาให้หมู่บ้าน เป็นสิ่งที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการดำรงชีวิตที่เพียงพอ และพึ่งตนเองได้ โดยมีทุนเงินตรา ซึ่งสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน

ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๔แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๔ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๔๔ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๕๔๕ ข้อที่ ๓๔ กำหนดว่า ให้คณะกรรมการกองทุนกำหนดอัตราดอกเบี้ย หรือค่าตอบแทนเงินฝาก และเงินกู้เป็นอัตราที่แน่นอนตามความเห็นชอบจากที่ประชุมสมาชิก โดยคำนึงถึงจารีตประเพณี และสภาพเศรษฐกิจ และสังคมในหมู่บ้าน และชุมชนเมืองเป็นหลัก และปิดประกาศอัตราดอกเบี้ยหรือค่าตอบแทนดังกล่าวอย่างเปิดเผย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การบริหารกองทุนซึ่งต้องมีการกำหนดอัตราดอกเบี้ย เป็นการผิดต่อบทบัญญัติคำสอนที่เรียกว่า อายะฮ ซึ่งกำหนดไว้ในกุรอาน ข้อห้ามเรื่องดอกเบี้ย และการกินดอกเบี้ยเป็นการห้ามที่มีความเข้มงวดเป็นอย่างยิ่ง เป็นที่รู้ดีว่าหากละเมิดในข้อห้ามนี้ เท่ากับว่าเขาได้ประกาศเป็นปฏิปักษ์

กับอัลลอฮ (ศุบห์) และนบีของพระองค์อย่างชัดแจ้ง บางหมู่บ้านที่ประชาชนนับถือศาสนาอิสลามจึงไม่ประสงค์ที่จะรับเงินกองทุนหมู่บ้านเข้ามาบริหาร ทั้งที่มีความต้องการใช้เงินจากกองทุนดังกล่าว เนื่องจากผู้ที่เข้ามาเป็นคณะกรรมการจัดการกองทุน และผู้ที่มีความต้องการกู้เงินกองทุนหมู่บ้านต่างกลัวบาป กลัวผิดหลักคำสอนในเรื่องของดอกเบี้ย แต่ชาวบ้านหมู่บ้านท่าราบมิได้เป็นเช่นนั้น พวกเขาไม่ได้ปฏิเสธโอกาสในการเข้ามาจัดการกองทุนดังกล่าว โดยชาวบ้านได้ร่วมกันปรึกษาหารือ ถึงทางออกในการจัดการกับกองทุน โดยหาวิธีการที่ไม่ผิดต่อหลักคำสอน และส่งผลให้ชาวบ้านสามารถนำเงินจากกองทุนมาใช้ในการประกอบอาชีพอย่างไม่เป็นบาป คำถามที่ผู้วิจัยต้องการแสงหาคำตอบคือภายใต้บทบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม ชาวมุสลิมมีวิธีการจัดการกองทุนหมู่บ้านของตนได้อย่างไร โดยศึกษาชุมชน (๑) ในมิติก่อนที่จะได้รับผลกระทบการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (๒) ช่วงที่สังคมเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน (๓) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชน โดยวิเคราะห์ถึงเงื่อนไข และระบบความสัมพันธ์ ในบริบททางวัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจ และสังคม และสภาพแวดล้อม ที่ทำให้ชุมชนเกิดการสะสมทุนอย่างต่อเนื่อง ยั่งยืน ชุมชนมีความเข้มแข็ง ตลอดจน ยุทธศาสตร์ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน

การเข้าสู่ชุมชน

การสืบค้นดังกล่าว ผู้วิจัยใช้แนวคิดของการสร้างความรู้โดยใช้มุมมองของชุมชนโดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้รับความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยผู้วิจัยได้จัดเตรียม แนวทางในการสัมภาษณ์ เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพ

สนาม

สนามที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ **บ้านท่าราบ** ชุมชนทางภาคใต้ของประเทศไทย โดยชุมชนแห่งนี้ เป็นชุมชนที่มีการทำการเกษตร การทำน้ำตาลจากตาลโตนด การค้าขาย การเย็บหมวกกะปิเยาะห์

วิธีการสัมภาษณ์

ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ตามแนวทางการสัมภาษณ์ที่ได้จัดเตรียมมา เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตของชาวบ้านก่อนการพัฒนาแบบทันสมัย การดำเนินชีวิตของชาวบ้านก่อนมีกองทุน และภายหลังจากการยืมเงินจากกองทุน ฯลฯ โดยสัมภาษณ์ ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ประธานกองทุนหมู่บ้าน รองประธานกองทุนหมู่บ้าน และชาวบ้านที่เป็นสมาชิกที่กู้เงิน และผู้ที่ไม่กู้เงิน รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลักมีดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษา

ลำดับที่	สถานภาพ	อาชีพ	อายุ (ปี)
๑.	ผู้นำชุมชน	ช่างไม้	๕๐
๒.	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๓๓
๓.	รองประธานกองทุนหมู่บ้าน	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๓๑
๔.	สมาชิกกู้	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๓๗
๕.	สมาชิกกู้	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๓๗
๖.	สมาชิกกู้	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๒๕
๗.	สมาชิกกู้	เย็บหมวกกะปิเยาะ	๕๒
๘.	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	รับเหมาก่อสร้าง	๔๐
๙.	สมาชิกไม่ได้กู้	รับเหมาก่อสร้าง	๔๔
๑๐.	สมาชิกกู้	ทำน้ำตาลแว่น	๖๐
๑๑.	สมาชิกกู้	ทำน้ำตาลแว่น	๕๐
๑๒.	สมาชิกกู้	ปลูกผัก	๕๐
๑๓.	สมาชิกกู้	ขายของเงินผ่อน	๒๕
๑๔.	สมาชิกกู้	ซื้อขายไม้ฟืน	๔๖

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการใช้วิธีการการจดบันทึก และการบันทึกด้วยแถบเสียง ในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้ล่ามที่สามารถพูดภาษาอาหรับ และ ภาษายาวี แล้ว

นำแถบเสียงมาถอดข้อความ โดยผู้ที่มีความรู้ภาษาอาหรับ และ ภาษายาวี คำต่อคำ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ โดยนำเสนอรายงานโดยการบรรยายอย่างละเอียดในหัวข้อดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

บทที่ ๓ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ ๔ การปรับตัวของชุมชน

บทที่ ๕ กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนา และผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ ๖ สรุป

บทที่ ๒

ท่าราบ ชุมชนแห่งศรัทธา : ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ท่าราบ เป็นชุมชนโบราณ มีผู้คนจากหมู่บ้านใกล้เคียงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อยู่อาศัยมานานนับร้อยปี ด้วยพื้นฐานที่เป็นชุมชนมุสลิม ผู้นับถือในศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาหลัก อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนที่นี่ การยึดมั่น การศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ การเคารพภักดี การมีศีลธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ด้วยความเคารพ ให้เกียรติซึ่งกันและกันในสังคม เป็นคำสอนของศาสดามุฮัมมัดซึ่งเป็นหลักประกันแห่งความผาสุกของชาวมุสลิม เป็นสิ่งมีคุณค่า ส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนนี้ มีความผูกพันยึดมั่น และดำเนินแนวทางตามหลักคำสอนของศาสนาด้วยความศรัทธา

ผู้สูงอายุในชุมชน ท่านหนึ่ง ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ในสมัยก่อนสภาพของชุมชนท่าราบ ยังมีสภาพเป็นป่าแบบร้อนชื้น มีต้นไม้ขึ้นอยู่มาก เช่น ไผ่ หว้า ไทร สาคู ตาล ฯลฯ มีฝนตกชุกตลอดปี ในสมัยก่อน มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยไม่มาก สภาพของหมู่บ้านยังเปลี่ยว บ้านเรือนแต่ละหลัง ตั้งอยู่ห่างกัน เนื่องจากเป็นที่ต่ำ ทำให้เกิดเป็นร่องน้ำเล็ก ๆ ไหลผ่านหมู่บ้าน และต่อมาภายหลังทางการได้เข้ามาปรับปรุง ขุดขยายร่องน้ำให้กว้างขึ้น จนมีสภาพเป็นคลอง ดังที่เห็นในปัจจุบัน

ในสมัยก่อนการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวบ้านทำโดยการโค่นต้นไม้ใหญ่ เพื่อนำมาสร้างเป็นที่พักอาศัย โดยจะออกแรงช่วยกันสร้างบ้าน เรือน ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของความช่วยเหลือดูแลกันภายในชุมชน ลักษณะของบ้านส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นบ้านหลังคามุงกระเบื้อง ยกพื้นสูง พื้นที่บริเวณใต้ถุนบ้านสามารถใช้ประโยชน์โดยใช้ เลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ แพะ วัว ชาวบ้านมีการถางป่าเพื่อจับจองที่ดิน นำพื้นที่มาใช้ทำสวนมะพร้าว บ้างก็ปลูกผักสวนครัว เช่น กะหล่ำปลี มันเทศ แตงกวา ถั่ว บ้างก็ทำนา ปลูกข้าว จากการศึกษาข้อมูลในอดีตพบว่า ลักษณะของการปลูกข้าว และผักสวนครัว เป็นการปลูกเพื่อไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน ลักษณะการทำนาของชาวบ้านเป็นระบบการทำ

นาปี โดยเป็นระบบนาหว่าน ใช้แรงงานจากคน และสัตว์ โดยใช้แรงงานวัว ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านมักเลี้ยงไว้ ไม่มาก สักตัวสองตัว เพื่อไว้ใช้เป็นแรงงานในการไถนา และไว้ขาย วิธีการปลูกข้าวนั้นเป็นการถ่ายทอดวิธีการปลูกโดยการฝึกหัดกันตั้งแต่เด็ก โดย พ่อ แม่ จะพาสมาชิกในครอบครัวไปทำนา และถ่ายทอดวิธีการปลูกข้าวสู่ลูกหลาน ลักษณะการทำนาของบ้านท่าราบ เป็นนาหว่าน รอน้ำฝนตามฤดูจากธรรมชาติ เมื่อข้าวออกรวงแล้ว จึงมีการลงแขก ช่วยแรงกันเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นลักษณะของความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน โดยที่พวกเขาไม่จำเป็นต้องจ้างแรงงานในการเก็บเกี่ยวผลิตผล การเพาะปลูกในสมัยก่อนชาวบ้านไม่ใช้ปุ๋ยเคมี หรือใช้ยาฆ่าแมลง เนื่องจากพื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ และไม่มีโรคพืช ปีหนึ่งทำนากันเพียงครั้งเดียว ผลผลิตที่ได้สามารถเก็บไว้ใช้กินได้ตลอดปี โดยนำข้าวที่เก็บเกี่ยวเก็บไว้ในยุ้งข้าว

ถาม : มีช่วงการขาดแคลนบ้างไหม

ตอบ : ไม่ค่อยมี มีข้าวกินตลอด สมบูรณ์ เก็บไว้ในยุ้ง นอกจากนี้ก็จับปลา

พันธุ์ข้าวที่ใช้ในการทำนา เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองดั้งเดิมที่ชาวบ้านเก็บไว้หลังจากการเก็บเกี่ยว โดยชาวบ้านจะจัดสรรข้าวเปลือกส่วนหนึ่ง เพื่อนำไปใช้เป็นพันธ์ข้าวในฤดูการทำนาฤดูกาลต่อไป ส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อใช้บริโภค ข้าวส่วนที่เหลือสามารถนำไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของที่ตนต้องการ หรือสิ่งของที่พวกเขาไม่สามารถผลิตได้ในครัวเรือน ตัวอย่าง เช่น การนำข้าวสารไปแลกพริก แลกผัก แลกมัน แลกถั่ว นำลูกหว้าไปแลกมัน แลกข้าวสารกับน้ำตาลตโนด ซึ่งเป็นวิถีการแลกเปลี่ยนของชุมชนแห่งนี้ เพื่อให้ได้ผลผลิตอื่นที่ไม่มีในครัวเรือน และข้าวส่วนที่เหลือจึงจะขาย โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน น้ำที่ใช้ในการปลูกข้าวเป็นน้ำฝน ไม่มีระบบชลประทาน หรือคลองส่งน้ำ เนื่องจากสภาพผืนดินของบ้านท่าราบมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง และไม่ประสบกับสภาวะฝนแล้ง จึงทำให้ไม่มีปัญหาในการการปลูกข้าว สามารถปลูกข้าวไว้กินอย่างเพียงพอ เมื่อ

ไม่มีปัญหาเรื่องฝนแล้ง น้ำสำหรับใช้อุปโภคบริโภค จึงมีใช้กันอย่างเพียงพอตลอดทั้งปี โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านได้อาศัยใช้น้ำจากการเก็บกักรองน้ำฝน และใช้น้ำจากบ่อน้ำ ที่พวกเขาได้ร่วมแรงร่วมใจ ช่วยกันขุดไว้ในหมู่บ้าน การขุดบ่อน้ำในสมัยก่อนนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ลำบาก เนื่องจากต้องใช้แรงงานคนในการขุด น้ำในบ่อจะที่ขุดขึ้นมา มีทั้งบ่อที่เป็นน้ำจืด และบ่อที่น้ำมีความเค็มเป็นบ่อน้ำกร่อย เนื่องจากบ้านท่าราบอยู่ห่างจากทะเลไม่มากนัก ชาวบ้านจะใช้บ่อน้ำจืดเพื่อการบริโภคดื่มกิน และใช้บ่อน้ำเค็มไว้ใช้อาบ และใช้ซักผ้า ล้างจาน ฯลฯ

ชาวบ้านที่เป็นมุสลิมเล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนของป่า เช่น น้ำผึ้ง หวาย สัตว์ป่า มีมาก แต่ชาวบ้านไม่นิยมหาของป่ามาใช้กิน หรือขาย เนื่องจากถือว่าไม่ใช่ของ ๆ ตน เป็นการขโมย ซึ่งผิดต่อหลักศาสนา ถือว่าเป็นบาป

“ชาวมุสลิม เคร่งศาสนาไม่ชอบหาของป่าเพราะถือว่าการหาของป่าไม่ดี คือเป็นของ ของเขาไม่ได้ขออนุญาต คล้าย ๆ กับไปขโมยของในที่คนอื่น พวกที่เคร่งศาสนาไม่นิยมไปหาของป่าถือว่าเป็นการขโมย”

ในอดีต ชาวบ้านสามารถผลิตสิ่งของ เพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน ของชีวิต เช่น การปลูกข้าว การปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ จับปลาซึ่งมีมากในฤดูฝน ปลามีมากสามารถเหลือเก็บไว้ตากแห้งทำปลาเค็มไว้รับประทานได้เป็นเวลานาน มีการทำน้ำตาลแว่น ซึ่งได้รับการสั่งสอนวิธีทำสืบต่อกันภายในครอบครัวไว้กินไว้ใช้ภายในครัวเรือน ที่เหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยน และขายเพื่อนำเงินมาซื้อสิ่งที่ต้องการใช้ในครัวเรือน ชาวบ้านท่าราบเป็นชาวบ้านที่มีความขยันมาก หลังจากปลูกข้าวแล้ว พวกเขามักใช้เวลาที่เหลือทำการปลูกผักสวนครัว ต่าง ๆ ในบริเวณบ้านหรือในนาข้าว เช่น การปลูกถั่วงาช้าง แตงกวา ผักกวางตุ้ง คะน้า กะหล่ำปลี พริก เป็นต้น

ถาม : ถ้าไม่ได้ทำนาแล้ว ชาวบ้านมักทำอะไรกัน

ตอบ : ปลูกผัก แล้วก็แบ่งเป็นช่วง ๆ เช่น หัวมัน กะหล่ำ พริก ชาวบ้านไม่ค่อยจะ

มีเวลาว่าง มีงาน เพาะปลูกไปเรื่อย ๆ

ระบบเงินตรายังไม่มีความสำคัญนัก เนื่องจากมีทรัพยากรภายในท้องถิ่นอย่างเพียงพอ ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปัน ซึ่งกันและกัน เป็นวิถีชีวิตของชุมชน เช่น ในการแบ่งปันพืชผัก พบว่าชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของ เช่น กะหล่ำปลี พริก มะเขือ มะพร้าว ลูกหว้า น้ำตาลแว่น กับคนทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชน

สำหรับการเลี้ยงสัตว์นั้นชาวบ้านจะเลี้ยงกัน ๒ ลักษณะ คือ เลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหาร และเลี้ยงไว้เพื่อทำพิธีทางศาสนา

ถาม : การเลี้ยงสัตว์เพื่อศาสนานั้นเขาทำกันอย่างไร

ตอบ : การเลี้ยงสัตว์เพื่อศาสนานั้น ต้องเลี้ยงดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ ต้องให้สัตว์มีความสมบูรณ์ เช่น ถ้าเป็น แกะ หรือแพะ จะต้องไม่พิการ ขาหัก หรือเขาหลุด

การเลี้ยงสัตว์เพื่อศาสนานั้น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวมุสลิม เนื่องจากตามหลักศาสนา เมื่อมีสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นไม่ว่า ชาย หรือหญิง ต้องมีการบริจาคสัตว์ ๑ ตัวโดยการฆ่าเพื่อฉลอง หรือชำแหละเพื่อบริจาคให้คนยากจน

การเดินทางสัญจร ระหว่างหมู่บ้าน ในอดีต ใช้วิธีการเดินเท้า เพื่อไปยัง ตลาด ซึ่งห่างออกไปจากหมู่บ้านประมาณ ๗ กิโลเมตร ตลาดแห่งนี้ เป็นสถานที่แห่งเดียวในสมัยนั้น ที่ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่สำหรับการแลกเปลี่ยน ซื้อ หรือ ขายผลิตผลส่วนเกิน เพื่อนำเงินที่ได้ไปซื้อ เสื้อผ้า ยารักษาโรค และสิ่งของที่จำเป็น

จาการศึกษาพบว่าระบบเงินตราในสมัยนั้นยังเป็นระบบเงินตราที่ชาวบ้านต้องการเพื่อนำมาใช้แลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตเท่านั้น ไม่ได้ต้องการเงินเพื่อมาแสดถึงความมีฐานะในสังคม หรือสิ่งของส่วนเกินความจำเป็นในการดำรงชีวิตของตน

ชาวบ้านไม่นิยมติดต่อกับบุคคลจากภายนอกชุมชน การติดต่อกับชุมชนภายนอกของชาวบ้าน มีในสองระดับความสัมพันธ์ ในระดับแรกคือในฐานะที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีต่อกัน เช่น การไปร่วมงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งาน ของคนต่างตำบล ที่มีความสนิทสนมคุ้นเคย หรือเป็นญาติพี่น้องกัน การติดต่อเพื่อการแลกเปลี่ยน เป็นเรื่องของการค้าขาย เช่น การส่งข้าว มะพร้าว น้ำตาลแว่น ให้พ่อค้าจากภายนอกบ้าง แต่ไม่บ่อยนัก ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงของชาวบ้านท่าราบคือการทำน้ำตาลแว่น ซึ่งได้ถ่ายทอดวิธีการ และสูตร ตั้งแต่การผูกพะอง เพื่อใช้ในการปีนต้นตาล การขึ้นต้นตาล การทำกระบอกเก็บน้ำตาล การเก็บน้ำตาล การเคี่ยวน้ำตาล การทำแว่นเพื่อเป็นแบบในการหยอดตาลที่เคี่ยวเสร็จแล้ว การหยอดตาลลงในแว่น ซึ่งเป็นวิธีการทำให้ได้ตาลโตนดที่มีรสดี กลิ่นหอม ถ่ายทอดกันภายในครอบครัวมาช้านาน น้ำตาลโตนด ของหมู่บ้านนี้ขึ้นชื่อ เรื่องความหวาน ความหอม ความอร่อย มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมนำมาใช้ในการทำขนม และปรุงอาหาร ของผู้คนทั้งภายในหมู่บ้าน ต่างตำบล และจังหวัดใกล้เคียง

ในระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมของชุมชนของชาวบ้านท่าราบ จากการศึกษาพบว่า ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านท่าราบ เป็นระบบความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ กิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม เช่น การประกอบพิธีทางศาสนา การร่วมงานเมาลิด ฯลฯ การใช้มัสยิดร่วมกัน ซึ่งเมื่อก่อนยังเป็นมัสยิดเล็ก ๆ ภายหลังชาวบ้านร่วมกันบริจาคเงิน เพื่อสร้างเป็นมัสยิดที่ใหญ่เพียงพอสำหรับบุคคลมาก ๆ ที่จะทำพิธีทางศาสนา

การมีความเชื่อและมีความศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวกัน การมีกิจกรรม ต่าง ๆ ร่วมกันของสมาชิกภายในชุมชน เป็นสิ่งที่ถักสานให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนแห่งนี้มีความแนบแน่น มีระบบความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้อง ที่ต่างก็มีการช่วยเหลือพึ่งพา อาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความไว้วางใจ เคารพนับถือ ให้เกียรติ มีความเสมอภาค และมีศักดิ์ศรี มีสิทธิเท่าเทียมกัน ในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ชาวบ้านเล่าว่า

"สมัยก่อนดีกว่า ใกล้ชิดกัน มีความสัมพันธ์กันดี มีงานก็ช่วยกัน เช่น งานแต่งงานก็ช่วยกันทำโต๊ะ เพื่อใช้ในงานเลี้ยง งานแต่งงานหาใบมะพร้าวมาทำซุ้มหลังคา ช่วยกันทำคนละไม้ คนละมือ"

"ช่วยกันลงแขกก่อสร้างบ้านโดยไม่คิดสตางค์ ลงแขกเก็บข้าวกัน"

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านท่าราบเป็นไปอย่างดี ชาวบ้านส่วนใหญ่คาดหวังให้โรงเรียนซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐานของชุมชน ทำหน้าที่ในการ อบรม ดูแล ปลูกฝัง ถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานของตน ให้พวกเขาเป็นคนเก่ง มีผลการเรียนในระดับที่ดี เป็นคนดีของสังคม มีอนาคตที่ดี มีการศึกษาสูงกว่าพวกเขา มีอาชีพการงานในอนาคตที่ดี หากพบว่ามีนักเรียนคนใดขาดเรียน ไม่มาโรงเรียน ในวันนั้นครูประจำชั้นจะไปพบผู้ปกครองถึงบ้าน หากพบว่านักเรียนคนใดมีปัญหา ครูก็จะมาปรึกษาผู้ปกครอง เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ร่วมกัน

เมื่อศึกษาถึงฐานะทางสังคมของชาวบ้านในสมัยก่อน ชาวบ้านเล่าว่าฐานะของชาวบ้านส่วนใหญ่ฐานะไม่ค่อยดี คำว่าฐานะไม่ค่อยดี ในความหมายของชาวบ้าน คือ มีเงินเพียงแค่พอใช้ไปวันหนึ่ง ๆ ไม่มีเงินเหลือไว้เก็บออม แต่พบว่าพวกเขามีชีวิตในชุมชนอย่างมีความสุข

ถาม : สมัยก่อนชาวบ้านที่นี่มีฐานะอย่าไรบ้าง"

ตอบ : ไม่ค่อยดี คนไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ ทำนา ทำสวน ก็แค่มีพอกินไม่เหลือเก็บ แต่มีความสุขดี

ในยามเจ็บป่วยชาวบ้านพึ่งการรักษาจากสมุนไพร และหมอพื้นบ้าน ในการวินิจฉัยอาการและให้ยาสมุนไพรไปรักษาตัว ส่วนใหญ่แล้ว เป็นการรักษาโรคทั่ว ๆ ที่ไม่รุนแรง ชาวบ้านเล่าว่าท่าราบ เป็นหมู่บ้านที่มีอากาศดี โรคภัยไข้เจ็บในหมู่บ้านมีน้อย โรคที่พบ เช่น ปวดหัว ตัวร้อน ไข้หวัด ไข้เลือดออก เป็นต้น หากเป็นโรคที่รุนแรง หมอพื้นบ้านไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ ต้อง

ทำการผ่าตัด ซึ่งต้องอาศัยเครื่องมือรักษาพยาบาล ชาวบ้านจึงไปรักษาตัวที่สถานีอนามัย หรือโรงพยาบาล

ในสมัยก่อนนั้น การดูแลอบรมชาวบ้าน เป็นหน้าที่ของโต๊ะครู และโต๊ะอิหม่าม ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนศาสนา อบรม เป็นผู้ให้ความรู้ สอนทางด้านคุณธรรม จริยธรรม สอนถึงประวัติศาสดา ด้วยที่ชาวบ้านมีความเคร่งครัดในศาสนาอิสลามนี้เอง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนมีปัญหาสังคมน้อย เช่น การทะเลาะวิวาทที่เกิดจากการดื่มสุราหรือของมึนเมา เนื่องจากเป็นข้อห้ามของศาสนาอิสลาม ที่ห้ามมิให้ผู้ใดดื่มสุรา หรือเสพของมึนเมา เพื่อป้องกันการขาดสติ

กล่าวโดยสรุป ท่าราบเป็นชุมชนโบราณ เป็นชุมชนแห่งศาสนาอิสลาม ที่มีมัสยิดเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีทุนของชุมชนในด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และทุนทางวัฒนธรรมได้เอื้ออำนวยให้ชุมชนแห่งนี้เติบโตมาด้วยความมั่นคงได้ ความโชคดีที่มีผืนดินอุดมสมบูรณ์เป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการเพาะปลูก มีต้นตาล ต้นมะพร้าว ที่บรรพบุรุษรุ่นก่อนปลูกไว้เป็นมรดกให้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จนถึงปัจจุบัน

ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนมีความเป็นเครือญาติ การที่ชาวบ้านต่างมีน้ำใจ ช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมมือกัน มีวิธีการการปกครองดูแลกันเองโดยไม่ต้องอาศัยการพึ่งพาจากอำนาจรัฐ การรับคำสอนจากโต๊ะอิหม่าม โต๊ะครู ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์สังคมของชาวบ้านท่าราบในยุคก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เป็นสิ่งที่สร้างสังคมของชาวบ้านให้มีความสงบ มั่นคง ปัญหาต่าง ๆ ชาวบ้านช่วยกันแก้ไขด้วยตนเอง ส่งผลให้ปัญหาต่าง ๆ จบลงที่หมู่บ้าน โดยที่ไม่ต้อง พึ่งพาอำนาจรัฐ หรือความช่วยเหลือจากทางการ

การมีทุนทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่การปลูกข้าว ปลูกผัก การเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานแทนแรงงานและใช้กิน ตลอดจนการเลี้ยงเพื่อศาสนา วิถีของชุมชนซึ่งเงินตรายังไม่มีความหมาย สังคมยังมีลักษณะเป็นสังคมที่มีการแลกเปลี่ยน ผลิตภัณฑ์ที่เหลือยังสามารถนำไปแลกเปลี่ยน หรือ ขาย

เพื่อสะสมเป็นทุนไว้ซื้อสิ่งของที่จำเป็น ยามเจ็บป่วยมีหมอพื้นบ้าน ให้คำแนะนำ ตลอดจนใช้พืชสมุนไพรในการบำบัดรักษา

ความเคร่งในศาสนาและคำสอนในศาสนาอิสลาม ทำให้ปัญหาสังคมต่าง ๆ มีน้อย และทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญในสมัยก่อนคือ การทำน้ำตาลโตนด ที่มีรสดี ชาวบ้านถ่ายทอดวิธีการทำน้ำตาลแว่น เพื่อเก็บไว้ใช้กิน ใช้แลกเปลี่ยนผลผลิต และไว้ขายมาสู่รุ่นลูกหลาน ปัจจุบันนี้ น้ำตาลโตนด ยังเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนแห่งนี้อยู่

บทที่ ๓

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

เมื่อมีการการกระตุ้นการบริโภคในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า และความจำเป็นในการใช้เงินตรา ในกระแสแห่งการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของสังคมไทย รัฐบาลได้ริเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔ – ๒๕๐๙) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่เน้นการเร่งรัดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นสำคัญ ความต้องการสร้างความมั่งคั่งแก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศ ให้มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูง เพื่อว่าจะเป็นการกระจายความมั่งคั่งเหล่านี้ไปอย่างทั่วถึง ประชาชนจะได้มีระดับรายได้ที่สูงขึ้น แนวคิดนี้ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาในหมู่บ้านท่าราบ และนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวิถีชีวิตของชุมชนในทุกรูปแบบ

การเดินทางสัญจรในอดีตที่เคยใช้วิธีการเดินเท้า การใช้รถเทียมเกวียน การใช้รถสามล้อถีบ รถจักรยาน การไถนาด้วยวัว ซึ่งเป็นการใช้แรงงานจากสัตว์ และการใช้แรงงานของมนุษย์ มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับการปรับเปลี่ยนทางโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนเดิม และการใช้เทคโนโลยีแผนใหม่ รถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถไถนา ตู้เย็น เครื่องเสียง เครื่องนุ่งห่มที่ทันสมัย โทรศัพท์ ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ระบบสาธารณสุขแผนใหม่ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง การส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนในระดับสูง ล้วนแล้วเป็นสิ่งใหม่ ที่มีอิทธิพล กระตุ้นให้ชุมชนเกิดการใช้จ่าย โดยระบบเงินตราแบบใหม่ เข้ามาทดแทนระบบการแลกเปลี่ยน ระบบกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นบรรทัดฐานในการแลกเปลี่ยนของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ระบบเงินตราเริ่มเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการใช้เพื่อดำรงชีวิต เพื่อแสดงฐานะ และเพื่อสนองความต้องการ ชีวิตที่เคยเพียงพอแบบหาอยู่หากินเริ่มกลายเป็นชีวิตที่ไม่เพียงพอ สินค้าและบริการทุกอย่างต้องใช้เงิน รายได้ไม่สมดุลกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น จากกระแสของระบบบริโภคนิยม วัตถุนิยม ทำให้ชุมชนท่าราบหลีกเลี่ยงจาก

การเป็นสังคมแห่งการค้าไม่ได้ เนื่องจากชาวบ้านต้องการใช้เงิน เพื่อนำมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และใช้จ่ายเพื่อซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก ต่าง ๆ ภายในครอบครัว

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดการพัฒนาสังคมในระดับประเทศ นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และเสถียรภาพของประชาชนในระดับชุมชนอย่างรุนแรง การศึกษาทำความเข้าใจถึงนโยบายในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัย ที่มีต่อชุมชนท่าราบ จะทำให้เข้าใจถึงอิทธิพลที่ครอบงำ ช่วงชิงการนำ ครองอำนาจ ในกระบวนการพัฒนาของรัฐ ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตของชุมชนส่งผลให้ชุมชนขาดศักดิ์ศรี ตลอดจนการปรับเปลี่ยนตัวของชุมชนในฐานะที่เป็นผู้ผลิต และเป็นผู้บริโภค อย่างที่หลีกเลียงไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในชุมชนท่าราบมีดังนี้

แรงงาน

การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่ง ในจังหวัด เช่น โรงงานปลาป่น โรงงานปลากระป๋อง โรงงานผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหารจากทะเลเพื่อส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ ทำให้เกิดการดึงดูดแรงงานจากหมู่บ้านท่าราบ และหมู่บ้านอื่น ๆ เข้าสู่เมือง เพื่อเข้าไปรับจ้างเป็นแรงงานราคาถูกรับใช้นายทุน ทั้งในระบบสายพานการผลิต และการเข้ามารับจ้างขายแรงงาน การรับจ้างทำประมง การรับจ้างทั่วไป ด้วยค่าตอบแทนในอัตราค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำ มีรายได้เพียงแค่พอกินพอใช้ไปวันๆ โดยการละทิ้งอาชีพดั้งเดิมที่ทำอยู่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมไปขายแรงงานในประเทศมาเลเซีย โดยการไปรับจ้างกรีดยาง ดำนา เก็บโกโก้ ในรัฐ เคดาห์ รัฐปาหัง ซึ่งได้รับค่าแรงจากการทำงานมากกว่ารับจากการทำงานในประเทศไทยถึงสองเท่า

การเดินทางไปทำงานในเมืองของชาวบ้าน มีลักษณะเป็นแบบเช้าไปเย็นกลับ เนื่องจากหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลจากโรงงาน โดยถ้าทำงานในโรงงานเดียวกันหลายคน ชาวบ้านจะใช้บริการ รถยนต์รับจ้าง ของคนในหมู่บ้าน ที่เปิดบริการในการรับส่งถึงโรงงาน แต่ถ้าเป็นการรับจ้าง ขายของ

แบกหาม ในตัวจังหวัด ก็จะเดินทางโดยรถประจำทาง รถจักรยานยนต์ การอพยพแรงงานในบ้านท่าราบจึงมีไม่มากนัก นอกจากการอพยบเคลื่อนย้ายของแรงงานที่ไปรับจ้างในประเทศมาเลเซีย แต่ชาวบ้านที่เคร่งศาสนาไม่นิยมไปใช้แรงงานในประเทศมาเลเซีย เนื่องจากที่นั้นพวกเขาไม่สามารถเรียนหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามได้

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ แรงงานแบบช่วยเหลือเกื้อกูลแรงงานกันในระบบดั้งเดิมของชุมชนหมดลง ไม่มีการช่วยแรงกันปลูกบ้าน หรือลงแรงกันทำนา เกี่ยวข้าว เหมือนในอดีต การใช้แรงงานต้องมีสิ่งตอบแทน ในรูปแบบค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน เพื่อที่ชาวบ้านจะได้นำเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ดังนั้น ความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลในเรื่องแรงงานของชาวบ้านจึงมีน้อย หรือแทบไม่มี

หนี้สิน

ระบบหนี้สิน เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบใหม่ ที่เริ่มเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ในสมัยก่อนที่หมู่บ้านของพวกเขายังมีลักษณะเป็นสังคมแห่งการแลกเปลี่ยนนั้น ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าพวกเขาไม่ประสบปัญหาเรื่องเงิน สิ่งต่าง ๆ มีเพียงพอในการดำรงชีวิต อาหารการกินสมบูรณ์ ไม่ขาดแคลน สามารถเก็บผัก หาปลา ในชุมชน ไม่ต้องซื้อหาแต่เมื่อมีเทคโนโลยีที่ทันสมัย และมีสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งต้องหาซื้อด้วยเงินเข้ามา ตลอดจนความต้องการเงินสำหรับใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน สำหรับใช้ซื้อสิ่งของอุปโภค บริโภค สิ่งของเพื่ออำนวยความสะดวกสบาย ค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาที่แพงขึ้น ค่าใช้จ่ายสำหรับการบริการของสถานพยาบาลในระบบสาธารณสุข และระบบการแพทย์แผนใหม่ ความจำเป็นต้องมีเงินเพื่อใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพ ต่างๆ เพื่อหารายได้ส่วนเกิน มาใช้ให้เพียงพอในการดำรงชีวิตในครัวเรือน

เนื่องจากชาวบ้านนับถือศาสนาอิสลาม ระบบดอกเบี้ย และการจ่ายดอกเบี้ยถือว่าเป็นบาป ชาวบ้านจึงไม่นิยมพึ่งพาการกู้เงินจากระบบธนาคาร เนื่องจากต้องจ่ายดอกเบี้ย แต่มักใช้วิธีการขอยืมจาก ญาติพี่น้อง เพื่อน คนใกล้ชิด โดยที่ไม่ต้องจ่ายดอกเบี้ย

ถาม : เคยกู้เงินจากไหนบ้าง

ตอบ : ญาติพี่น้อง

ถาม : เอาไปใช้ทำอะไรบ้าง

ตอบ : ค้าขาย ขายปลา ซื้อรถเพื่อรับส่งนักเรียนไปเรียนในเมือง

ถาม : กู้แบบไหน

ตอบ : กู้ญาติพี่น้อง ไม่ต้องจ่ายดอก มีเมื่อไหร่ก็คืนเมื่อนั้น คืนครึ่งหนึ่งก่อนก็ได้ แล้วค่อยจ่ายจนหมด ไม่มีระยะเวลายืดไปได้

หรือใช้ระบบการยืมเงินโดยการจ่ายสิ่งทดแทนให้แก่ผู้ที่ให้ยืมเงิน เช่น การนำสวนผลไม้ไปเป็นหลักทรัพย์จำนองไว้กับคนที่รู้จัก แล้วอนุญาตให้ผู้ที่รับจำนอง โดยส่วนใหญ่มักเป็นเครือญาตหรือคนสนิท เข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ผลิตผลต่าง ๆ ในที่ดิน เช่น จากการเก็บมะพร้าวไปจำหน่ายได้

ถาม : แหล่งเงินกูที่ดีที่สุดน่าจะมาจากแหล่งไหน

ตอบ : ส่วนใหญ่จะยืมจากพวกกันเองมากกว่าไม่ใช้ระบบธนาคาร

ถาม : เพราะเหตุใด

ตอบ : ยืมกันเอง ดอกก็ไม่ต้องจ่าย ใช้หลักความเชื่อถือกันเป็นส่วนใหญ่ บางทีก็จำนองสวนมะพร้าว ให้คนรับจำนองเก็บมะพร้าวขาย เป็นสิ่งที่ทดแทนดอกเบี้ย เพราะหลัก

ศาสนาอิสลาม การจ่ายดอกเบี้ย ระบบดอกเบี้ยเป็นบาป

นอกจากหนี้สินที่เกิดจากการยืมเงินแล้ว ชาวบ้านยังมีหนี้สิ้นที่เกิดจากการซื้อสินค้าเงินผ่อน เช่น (๑) การซื้อเงินผ่อนเครื่องใช้ไฟฟ้า ต่าง ๆ เช่น พัดลม เครื่องเสียง (๒) เครื่องนุ่งห่ม เช่น ผ้าถุง ผ้าคลุมหน้า ผ้าตัดเสื้อ (๓) เฟอร์นิเจอร์ ต่าง ๆ เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้โชว์ ฯลฯ ซึ่งต้องมีการผ่อนเป็นรายวัน รายเดือน หรือรายอาทิตย์ หนี้สินเหล่านี้ เป็นสิ่งทำให้ชาวบ้านมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย เพราะค่าผ่อนสินค้ามีราคาแพง ลักษณะการเป็นหนี้สินแบบนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความอ่อนแอทางเศรษฐกิจ เนื่องจากทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย

การใช้เทคโนโลยีในการเกษตร

เป็นสิ่งที่หลีกเลียงไม่ได้ สำหรับการการผลิตที่ต้องการผลตอบแทนสูงสุด ต่อพื้นที่ในการเพาะปลูก และการใช้เครื่องจักกลเพื่อลดเวลา และทดแทนแรงงานในการผลิต ชาวบ้านจึงหันมาใช้ปุ๋ยเคมี ในการเพาะปลูก เช่น การปลูกข้าว ปลูกผัก และใช้รถไถนา ในการเตรียมที่ดินเพื่อทำนา ซึ่งเป็นสิ่งที่นำเข้าจากภายนอก สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นต้นทุนที่มีราคาแพงในการผลิต และจำเป็นต้องใช้เงิน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการลงทุน

ถาม : ใช้ปุ๋ยอะไร

ตอบ : ปุ๋ยม้าบิน

ถาม : ยาฆ่าแมลงใช้ไหม

ตอบ : ไม่ใช้ เพราะไม่มีแมลงที่มาทำความเสียหาย

ถาม : การเปลี่ยนแปลงในการทำการเกษตร มีไหม

ตอบ : เปลี่ยนจากใช้ แรงงานสัตว์เป็นรถไถ ค่าไถประมาณ ๗-๘ ร้อยบาทต่อไร่

การที่ชาวบ้านต้องลงทุนในการประกอบกิจการด้วยเงิน ทำให้ระบบความสัมพันธ์ชุมชนที่เป็นการช่วยเหลือแรงงานซึ่งกันและกันในทุกกระบวนการของการผลิต ของพวกขานต้องสิ้นสุดลงไปด้วย แรงงานจะต้องถูกแลกเปลี่ยน และมีสิ่งตอบแทนด้วยเงิน นับว่าโชคดีที่บริเวณหมู่บ้านท่าราบ ยังเป็นพื้นที่ที่ไม่จำเป็นต้องใช้ยาฆ่าแมลง เนื่องจากศัตรูพืชมีน้อย และมีน้ำฝนเพียงพอต่อการเพาะปลูก ทำให้ลดต้นทุนในเรื่องของยาปราบศัตรูพืช และแหล่งน้ำ

การลดต้นทุนในการผลิต

เมื่อกำไร ซึ่งเป็นมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ วิถีการผลิตของชุมชนจึงมีการเปลี่ยนแปลง จากการศึกษา พบว่า ในขั้นตอนของการผลิตน้ำตาลแว่นจากตาลโตนด ในยุคที่สังคมยังเป็นสังคมแห่งการแลกเปลี่ยน การทำน้ำตาลแว่นของชาวบ้านนั้น จะเป็นน้ำตาลบริสุทธิ์ คือหลังจากเก็บน้ำตาลจากต้นตาล แล้วนำมาเคี่ยวในกระทะใบใหญ่ จนได้ที่แล้วจึงนำน้ำตาลที่ได้หยอดลงในพิมพ์ใบตาล ที่ขดเป็นวง รอจนเย็น จะได้น้ำตาลแว่น นำมาเรียง ชั่งกิโลใส่ถุงหรือใส่กระสอบ เพื่อรอจำหน่าย ทั้งปลีก และส่ง โดยนำไปจำหน่ายตามตลาดนัด ทั้งในอำเภอและต่างอำเภอ หรือมีแม่ค้ามารับไปขายถึงหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านได้ใช้วิธีการผสมน้ำตาลทรายขาวลงไปในน้ำตาลโตนด วิธีการดังกล่าวทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น และพวกเขามีกำไรจากการขายผลผลิตเพิ่มมากขึ้น แม้ว่ารสชาดของน้ำตาลที่ได้จะมีความ หอม หวาน อร่อย สู้น้ำตาลบริสุทธิ์ที่ไม่มีน้ำตาลทรายขาวเจือปนไม่ได้ก็ตาม สิ่งนี้ได้แสดงถึงระบบความรู้ของชุมชนที่ได้ถูกปรับเปลี่ยน เพื่อเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ และทำกำไรให้กับชาวบ้านได้สูงสุด

รูปแบบการประกอบอาชีพ

ชาวบ้านส่วนหนึ่งออกไปรับจ้างทำงานกับโรงงานอุตสาหกรรม ออกไปรับจ้างในเมือง เช่น ไปขายของ รับจ้างกรีดยางพารา ไปรับจ้างเป็นแรงงานที่สะพานปลา วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลง เนื่องจากผู้คนในวัยทำงานออกไปรับจ้างทำงานในเมือง

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเรื่องของการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นอาชีพใหม่ ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในชุมชน ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบความรู้ในการประกอบอาชีพของชุมชน เพื่อสร้างกำไรส่วนเกินที่เป็นระบบเงินตรา เพื่อนำมาใช้ภายในครัวเรือนที่มีความแตกต่างจากระบบเงินตราในอดีต เช่น

อาชีพการขายของเงินผ่อน โดยชาวบ้านที่มีฐานะดีในหมู่บ้าน จะลงทุนไปซื้อสินค้าที่เป็นที่ต้องการของชาวบ้าน เช่น ตู้เสื้อผ้า ตู้โชว์ จักรเย็บผ้า ตู้เย็น โทรศัพท์ เสื้อผ้า เครื่องใช้ภายในบ้าน เป็นต้น มาให้ชาวบ้านด้วยกันซื้อ แล้วค่อยผ่อนส่งโดยไม่มีการคิดดอกเบี้ย เนื่องจากได้คิดกำไรรวมกับราคาสินค้าที่ต้องผ่อนไปแล้ว เป็นรายวันบ้าง รายสัปดาห์บ้าง หรือรายเดือน บ้างแล้วแต่จะมีการตกลงกัน ว่าพวกเขาสามารถผ่อนได้อย่างไร การซื้อสินค้าเงินผ่อนมีราคาแพงกว่าซื้อสินค้าโดยใช้เงินสดมาก แต่ชาวบ้านที่นี่ไม่มีเงินสดเพียงพอเพื่อนำมาซื้อสินค้าที่พวกเขามีความต้องการ จึงนิยมซื้อสินค้าเงินผ่อนกัน การขายสินค้าเงินผ่อนเป็นการลงทุนที่ทำกำไรให้กับผู้ลงทุนสูง โดยที่ผู้ขายมีหลักการในการเลือกผู้ซื้อที่มีความรับผิดชอบ และเชื่อใจได้ เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงหนี้สูญหรือเลี่ยงต่อการเสี่ยงในการขาดทุนในกรณีที่ไม่สามารถเก็บเงินจากการผ่อนสินค้าได้

อาชีพขับรถรับส่งแรงงาน และรับส่งนักเรียนไปเรียนในเมือง เมื่อชาวบ้านต้องไปทำงานในโรงงาน และนักเรียนต้องไปเรียนโรงเรียนในตัวจังหวัด จึงมีผู้ซื้อรถยนต์มาดัดแปลงเป็นรถรับจ้างรับส่งแรงงาน และนักเรียน โดยรับส่งถึงโรงงาน และโรงเรียน ซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้ดี เช่นกัน

อาชีพเป็นผู้รับจ้างนำสินค้าทางการเกษตรจากเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูกพืชผัก แต่ไม่มีความสามารถนำสินค้าของตนไปจำหน่ายยังตลาดในเมือง โดยเกษตรกรไม่สะดวกในการขนสินค้า

หรือนำสินค้าของตนไปค้าขายด้วยตนเอง จึงไดใช้วิธีการเสนอให้เพื่อนบ้านที่มีรถยนต์ หรือมีความพร้อม มีความถนัดในการทำมาค้าขาย นำสินค้าของตนไปขายยังตลาด แล้วแบ่งปันรายได้กัน โดยผู้นำไปขายมีส่วนแบ่งจากการจำหน่ายประมาณร้อยละ ๒๐ ถึง ๓๐ บาท แล้วแต่ทั้งสองฝ่ายจะมีการตกลงกัน

อาชีพขายเศษไม้เพื่อนำมาทำเป็นเชื้อเพลิง สำหรับแม่ค้าที่ขายข้าวแกง ขายขนม ทำน้ำตาลแว่น ฯลฯ โดยชาวบ้านดังกล่าวจะไปหาซื้อเศษไม้ที่เหลือจากโรงงานอุตสาหกรรมการทำผลิตภัณฑ์จากไม้ยางพารา แล้วนำไปขายต่อให้ลูกค้า ในหลายๆ อำเภอ ภายในจังหวัด ในการดำเนินกิจการดังกล่าวชาวบ้านต้องซื้อไม้ด้วยเงินสด แล้วนำมาขายต่อเป็นเงินผ่อน ซึ่งทำให้ได้กำไรจากการขายมากขึ้น

อาชีพค้าขายสินค้ามือสอง เช่น เสื้อผ้า รองเท้า กระเป๋า โดยรับสินค้ามาจากประเทศมาเลเซีย ที่มีนายทุนนำมาส่งให้ โดยบรรจุเป็นกระสอบใหญ่ ๆ แล้วนำมาแกะกระสอบออก จากนั้นนำไปจำหน่าย ในตัวเมืองบ้าง ตามตลาดนัดซึ่งปัจจุบันมีอยู่หลายแห่ง ตามจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดสงขลา ยะลา เมื่อขายได้กำไรจึงนำมาส่งต้นทุนคืนให้กับนายทุน ส่วนกำไรผู้ขายเก็บไว้ แต่ถ้าต้องการกำไรมากขึ้น ต้องใช้วิธีซื้อสินค้ามือสองด้วยเงินสดจากนายทุน นายทุนมักคิดราคาสินค้าเงินสดถูกกว่าสินค้าเงินผ่อน การซื้อสินค้าดังกล่าวไม่มีการบังคับ หากชาวบ้านไม่มีเงินทุน แต่สามารถสร้างความเชื่อถือ ความไว้วางใจให้นายทุนได้ ก็ไม่ต้องลงทุนเอง นายทุนเป็นผู้ลงทุนให้ และทั้งสองฝ่ายจะตกลงในเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ซึ่กันและกัน

บทที่ ๔

การปรับตัวของชุมชน

บ้านท่าราบ เป็นชุมชนตัวอย่างที่ดีชุมชนหนึ่ง ที่น่าศึกษาถึงการแสดงให้เห็นว่าการที่ชุมชนต้องมีการปรับตัว เพื่อให้พวกเขาสามารถต่อกับสู้กับกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาแบบการค้า ที่ได้เข้ามาช่วงชิงพื้นที่ทางด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ระบบการผลิต และระบบการบริโภคของชาวบ้านท่าราบ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม และทุนสังคม ของชุมชน ต้องถูกปรับเปลี่ยนไปตามระบบของสังคม การปรับตัวของชาวบ้านเริ่มโดย การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง ร่วมกับต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน มาสร้างอาชีพที่มีความมั่นคง ส่งผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ของชุมชน เป็นผู้ที่สามารถพึ่งตนเองได้ มีรากฐานอาชีพที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็ก ผู้ใหญ่ จนถึงวัยชรา นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชน อาชีพดังกล่าวคือ การทำหมวกกะปิเยาะ ซึ่งเป็นหมวกที่ชาวมุสลิมสวมใส่ในขณะทำพิธี หรือในโอกาสสำคัญ ๆ ทางศาสนาอิสลาม เช่น ขณะที่ทำพิธีละหมาด งานขึ้นบ้านใหม่ เทศการ รายอ งานเมาริด

การทำหมวกกะปิเยาะ และการทำน้ำตาลโตนด ของชุมชนท่าราบ เป็นตัวอย่างของระบบความสัมพันธ์ที่ดีของชุมชน ในเรื่องของการแลกเปลี่ยนความรู้ที่เป็นฐานที่สำคัญส่งผลให้ชุมชนดำรงอยู่ ได้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ตอบสนองต่อเป้าหมาย และความต้องการใช้ความรู้ของคนในชุมชน ซึ่งในที่สุดแล้วได้ถูกพัฒนาจนกระทั่งชุมชนสามารถพลิกฟื้น เป็นระบบความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งของชุมชน ได้เป็นอย่างดี

การทำหมวกกะปิเยาะ ได้ถูกริเริ่มโดยชาวบ้านผู้หนึ่ง ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านท่าราบ หลังจากเสร็จจากการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักในตอนเย็น เขาได้เริ่มการฝึกหัด ศึกษาวิธีการทำหมวกจากภรรยาของเขา โดยได้ลงทุนซื้อจักรอุตสาหกรรม ด้วยเงินออมของตนเอง

ที่มีอยู่ แล้วเริ่มต้นศึกษาเรียนรู้วิธีการเย็บหมวกเพิ่มเติม จากผู้ที่เย็บใช้กันเองในหมู่บ้าน และภรรยาของเขาได้ไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม ในเรื่องของเทคนิค และฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ เพิ่มเติมจากญาติที่มีประสบการณ์ มีความรู้ในเรื่องนี้ โดยเขาได้รับประสบการจากการไปรับจ้างเย็บหมวกดังกล่าว จากประเทศในตะวันออกกลางมาก่อน

หลังจากนั้นเขาจึงเริ่มเย็บหมวกจำนวนมากตามคำสั่งซื้อ เพื่อส่งขายให้แก่นายทุนจากกรุงเทพฯ โดยนายทุนเป็นผู้ลงทุนจัดหาวัตถุดิบ มาให้ตัดเย็บ แต่ปัญหาที่สำคัญคือในช่วงเวลาดังกล่าว การว่าจ้างในการเย็บหมวกในช่วงนั้น ยังไม่มีความสม่ำเสมอ เมื่อมีงานน้อย นายรอซะจึงได้เริ่มซื้อผ้า และด้าย ผลิตหมวกออกจำหน่ายตามตลาดนัด เป็นการลงทุนซื้อวัตถุดิบ เพื่อนำมาผลิต และนำออกจำหน่ายด้วยตนเอง การออกจำหน่ายหมวกตามตลาดนัดที่ต่าง ๆ การที่เป็นผู้ที่ช่างพูดคุย คอยติดตามสอบถามถึงความต้องการของลูกค้า รับฟังข้อเสนอแนะต่าง ๆ จากลูกค้า ทำให้เขาได้มีโอกาสทราบความต้องการของตลาดว่ามีความต้องการหมวกรูปแบบไหน รายละเอียดของวัสดุที่ใช้ในการตัดเย็บหมวกเป็นอย่างไร ลักษณะของลวดลายในการเย็บควรเป็นแบบไหน โดยเขาได้พูดคุย และได้ขอคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ จากลูกค้าที่มาซื้อหมวกของเขา หลังจากนั้นเขาจึงนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ในการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ จนกระทั่งเขาสามารถผลิตสินค้าที่มีรูปแบบตามมาตรฐาน มีคุณภาพดี มีชื่อเสียง เป็นที่นิยมและสนองความต้องการของตลาดเป็นอย่างมากมียอดการสั่งซื้อจากทั้งในประเทศและต่างประเทศเข้ามามากมาย

เมื่อเขาเริ่มได้รับยอดสั่งซื้อจากต่างประเทศ เช่น ประเทศสิงคโปร์ เยเมน มาเลเซีย ซาอุดิอารเบีย และมียอดการสั่งซื้อที่เพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งมีการผลิตไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด เขาจึงต้องประสบกับปัญหาความต้องการแรงงาน เขาจึงหาแรงงานในการผลิตสินค้า โดยเริ่มสร้างงานให้กับคนในหมู่บ้าน ด้วยการลงทุนซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่

ใช้ในการตัดเย็บหมวก เช่น ด้าย ผ้า และเริ่มลงมือฝึกหัด ถ่ายทอดเทคนิควิธีการเย็บหมวกให้กับคนในหมู่บ้าน เพื่อให้คนในหมู่บ้านได้มีทักษะ และความชำนาญ เป็นฝีมือแรงงานที่มีคุณภาพในการผลิตหมวก และหันมารับจ้างเป็นแรงงานแทนการออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน โดยผู้ที่รับจ้างต้องจัดหาเครื่องมือในการผลิต คือมีจักรเย็บผ้าแบบอุตสาหกรรมเป็นของตนเอง

ในขั้นตอนของการจ่ายค่าจ้างในการเย็บหมวก จะไม่จ่ายให้ผู้รับจ้างเย็บหมวกในครั้งเดียว ค่าจ้างแรงงานส่วนใหญ่ จะจ่ายให้ลูกจ้างของเขาในช่วงเดือนรอมดอน ซึ่งเป็นเดือนบวชของผู้นับถือศาสนาอิสลาม เป็นเดือนที่หมวกกะปิเยาะของเขามียอดสั่งซื้อและยอดการจำหน่ายสูงสุด เมื่อชาวบ้านพบว่าพวกเขาเริ่มมีรายได้จากการเย็บหมวกที่แน่นอนและเป็นรายได้ที่ดี ชาวบ้านท่าราบโดยส่วนใหญ่ ต่างพากันหันมายึดอาชีพรับจ้างตัดเย็บหมวกกะปิเยาะ การเย็บหมวกของชาวบ้านท่าราบ มีลักษณะของการใช้แรงงานเป็นการรับจ้างนายทุนแบบแบ่งงานกันทำ โดยจะรับจ้างตัดเย็บหมวกเป็นส่วน ๆ ชาวบ้านบางกลุ่มจะรับจ้างตัดเฉพาะชิ้นผ้าซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการทำหมวก ในขั้นตอนนี้ต้องใช้กรรไกรไฟฟ้าเป็นอุปกรณ์ และต้องอาศัยความชำนาญ โดยนายจ้างจะส่งผ้ามาให้ ถ้าตัดเสียผู้จ้างตัดชิ้นผ้าจะต้องรับผิดชอบ ชาวบ้านบางกลุ่มจะรับจ้างปักลายบนหมวก ด้วยจักรอุตสาหกรรม แล้วส่งไปให้นายทุน เฉพาะส่วนของตน นายทุนจะเป็นผู้รวบรวมส่วนต่าง ๆ แล้วนำไปประกอบเป็นหมวก แล้วจึงบรรจุหีบห่อเพื่อส่งขายต่อ สำหรับขั้นตอนการทำหมวกกะปิเยาะ มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนการเตรียมวัสดุ และอุปกรณ์

๑.ผ้า มีด้วยกัน ๓ ชนิด คือผ้าที่มีความมัน ผ้าแข็ง ผ้านิ่ม

๒. เข็มเย็บผ้า เบอร์ ๑๓ ๑๔ และ ๑๖

๓. กรรไกร

๔. ด้าย

๕. จักรเย็บผ้า

๖. บรรจุภัณฑ์

ขั้นตอนการเย็บหมวกกะปิเยาะ

๑. ตัดแบบตามขนาดที่เลือกไว้ โดยปกติแล้วเป็นขนาด ๒๐.๕ – ๒๓ นิ้ว

๒. น้ำผ้าทั้ง ๓ ชนิดที่เตรียมไว้มาตัดตามแบบ ในขนาดที่ต้องการ

๓. เย็บผ้าทั้ง ๓ ชนิด ประกบเข้าด้วยกัน ให้เป็นชิ้นเดียวกัน จากนั้นจึงปักลายด้วยจักร ตามที่ต้องการ ซึ่งการปักลายจะปักในส่วนที่เป็นตัวหมวก และส่วนที่เป็นด้านศีรษะ

๔. นำส่วนที่เป็นหัวหมวก ด้านศีรษะที่ปักลายเรียบร้อยแล้ว มาตัดเป็นวงกลม เพื่อที่จะนำมาประกอบเข้ากับส่วนตัวหมวก

๕. หลังจากเย็บประกอบหมวกแล้ว นำหมวกมาตกแต่ง เก็บรายละเอียดโดยตัดเศษด้าย หรือเศษผ้าที่ไม่ต้องการออก

๖. ทำการสำรวจตรวจความเรียบร้อยของหมวกที่เย็บและตกแต่งเสร็จเรียบร้อย พับหมวกบรรจุ ลงในถุง ถุงละ ๑ ใบ พร้อมติดขนาดที่ถุงทุกใบ

๗. บรรจุหมวกลงลัง หรือใส่ถุงขนาดใหญ่ พร้อมในการจัดจำหน่าย ทั้งปลีก และส่ง

ขนาดของหมวกมีหลายขนาด โดยปกติแล้วเป็นขนาด ๒๐.๕ – ๒๓ นิ้ว ขนาดของ

การผลิต ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดในแต่ละประเทศเป็นผู้กำหนด หมวกกะปิเยาะ ที่เขาผลิตขึ้นจำหน่ายมีทั้งแบบที่ใช้ครั้งเดียว ใช้แล้วไม่นำกลับมาใช้อีก และแบบใช้ได้หลายครั้ง โดยในกลุ่มประเทศทางแถบตะวันออกกลาง เช่น เยเมน ซาอุดิอารเบีย มักสั่งซื้อแบบที่ใช้ครั้งเดียว ซึ่งมีคุณภาพ และวัสดุ ที่ใช้ในการเย็บด้อยกว่า และมีราคาถูกกว่าหมวกที่ใช้หลายครั้ง ซึ่งประเทศ สิงคโปร์ มาเลเซีย และอินโดนีเซีย นิยมสั่งผลิต เป็นส่วนใหญ่

ชาวบ้านเริ่มตระหนักว่า การทำงานในระบบโรงงาน มีค่าตอบแทนไม่มาก เพียงรายได้ของครอบครัวแค่พออยู่พอกิน หรือบางคนเป็นรายได้ที่ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เป็นงานหนัก ไม่มีความก้าวหน้า เงินค่าจ้างตายตัว ไม่เพิ่มขึ้น ประกอบกับมีทุนทางวัฒนธรรมในเรื่องของการทำหมวกกะปิเยาะ เริ่มต้นขึ้นในหมู่บ้าน และมีผลตอบแทนที่ดี พวกเขาจึงเลิกการออกไปรับจ้างและหันมายึดอาชีพเย็บหมวกแทน

ถาม : เมื่อก่อนทำงานอะไรมาก่อน

ตอบ : รับจ้างที่โรงงานผลิตอาหารกระป๋อง

ถาม : ทำไมถึงออกจากงาน

ตอบ : ไม่ก้าวหน้า เงินเดือนได้ห้าพันบาท ก็ได้ห้าพัน อยู่เท่านั้นแหละ ออกมาทำงานเองดีกว่า ตอนอยู่คนเดียวคิดว่าไม่ลำบาก ให้แม่สองสามร้อย ก็ได้มาก็ใช้ไป แต่ตอนนี้มีครอบครัว ต้องใช้เงินเพื่อลูกเมีย พอลูกโตก็ต้องเข้าโรงเรียนใช้เงินในการเรียนของลูก

จากการมีผลตอบแทนในการค้าขายที่ดี ใช้ต้นทุนในการทำงานไม่มาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ของชุมชนท่าราบจึงหันมายึดอาชีพตัดเย็บหมวกกะปิเยาะ ทำให้ชาวบ้านเริ่มต้นในการเรียนรู้วิธีการเย็บหมวก การตัดชิ้นส่วน การปักลายบนหมวกจากนายทุน หรือจากผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ มีความรู้ความชำนาญในการเย็บหมวกกะปิเยาะเป็นอย่าวดี ชาวบ้านต้องลงทุนซื้อกรรไกรไฟฟ้าและจักรอุตสาหกรรม ซึ่งถ้าหากไม่มีทุนในการซื้อจักรเย็บผ้า เป็นของตนเอง นายจ้างจะมีบริการ

ให้เช่าจักรเย็บผ้า โดยเก็บค่าเช่าเป็นรายวัน การตัดเย็บหมวกกะปิเยาะเป็นงานที่ต้องอาศัยความละเอียด ประณีต ต้องอาศัยการฝึกฝน เรียนรู้ ในการตัดเย็บ และต้องอาศัยประสบการณ์ และความชำนาญของแรงงานในการผลิตเป็นอย่างมาก

> การตัดชิ้นส่วนของหมวกเป็นงานที่ละเอียด เป็นงานที่ทำได้ยากมาก ถ้าเสียแล้วทำหมวกไม่ได้ เป็นฐานครั้งแรก ก่อนเป็นหมวก แฟนผมเรียนเฉพาะตัดก็ ๒ เดือนแล้ว จึงจะทำได้ ผมใช้เครื่องตัด (กรรไกรไฟฟ้า) ตัดได้เร็ว

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะรับจ้างในการผลิตชิ้นส่วนของหมวกเพียงชิ้นส่วนเดียว ตามความชำนาญของตน เช่น ผู้ที่รับจ้างตัดชิ้นส่วนของหมวก จะรับตัดชิ้นส่วน เพียงอย่างเดียว ผู้ที่รับจ้างปักลายบนหมวก จะปักลายหมวกเพียงอย่างเดียว พบว่ามีบางครัวเรือนสามารถผลิตหมวกได้ เช่นกัน แต่ปัญหาคือไม่มีตลาดในการจำหน่ายสินค้า เนื่องจากตลาดส่วนใหญ่ที่รับซื้อหมวกเป็นตลาดต่างประเทศ หากผลิตหมวกมามาก ปัญหาที่สำคัญคือไม่รู้ว่าจะส่งหมวกไปขายที่ไหน และส่งไปขายได้อย่างไร ชาวบ้านจึงเป็นเพียงผู้รับจ้างใช้แรงงานตัดเย็บชิ้นส่วน เพื่อส่งขายให้นายทุนใหญ่ของหมู่บ้าน เนื่องจากนายทุนใหญ่มีตลาดที่รับซื้อหมวกจากต่างประเทศ มากกว่าการผลิตเพื่อจำหน่ายภายในประเทศ

การเกิดขึ้นของอาชีพการทำหมวกกะปิเยาะ พบว่าเป็นจุดเริ่มในการสร้างอาชีพที่มีความมั่นคงให้กับชุมชน ชาวบ้านมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก เพราะพวกเขาสามารถรับงานจากนายทุน มาทำที่บ้านของตนเอง ทำให้มีรายได้มากกว่าการต้องออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้าน เพราะนอกจากการที่พวกเขาไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้านแล้ว รายได้ของเขาขึ้นอยู่กับความขยันในการทำงาน ในวันหนึ่ง ๆ หากสามารถเย็บหมวกได้มาก พวกเขาจะได้

รับค่าจ้างในการเย็บหมวกมากไปด้วยเช่นกัน ดีกว่าการรับจ้างใช้แรงงานซึ่งได้รับค่าจ้างตามอัตราค่าจ้างแรงงานแรงขั้นต่ำ และมีต้นทุนค่าใช้จ่ายสูงกว่าการทำงานที่บ้านของตนเอง

รายได้จากการเย็บหมวกเป็นอาชีพที่สร้างรายได้เป็นอย่างดี เป็นหลักประกันที่ดีในมิติเรื่องความมั่นคงของครัวเรือน ชาวบ้านสามารถนำรายได้มาเพื่อใช้จ่ายจุนเจือครอบครัว เงินที่เหลือสามารถสะสมเป็นเงินออม เมื่อนายทุนมียอดการสั่งซื้อมาก การจ้างแรงงานเพื่อผลิตสินค้าให้มีความเพียงพอจำหน่ายจึงมีมากตามไปด้วย เป็นการกระจายแรงงานภายในครัวเรือน ซึ่งสมาชิกภายในครัวเรือนทุกคนสามารถใช้แรงงานของตนรับจ้างเย็บหมวก ที่ได้รับการถ่ายทอดวิธีการเย็บจากคนในครัวเรือนที่ได้ไปฝึกฝนวิธีการตัดเย็บมาก่อน ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อเลิกเรียนแล้วลูกหลานของตนมักรีบกลับบ้าน ไม่ไปเที่ยวเตร่ ตามที่ต่าง ๆ เหมือนวัยรุ่นโดยทั่วไป เพื่อกลับมาบ้านเย็บหมวกหารายได้พิเศษ เก็บเงินไว้ซื้อสิ่งของที่ตนต้องการ เป็นการช่วยลดภาระของผู้ปกครอง และยังเป็นการลดปัญหาสังคม เนื่องจากวัยรุ่นเหล่านั้น รู้จักในการใช้เวลาว่างของตนให้เป็นประโยชน์ ปัญหาการเที่ยวเตร่ ปัญหายาเสพติด ปัญหาการทะเลาะวิวาท ปัญหาการเล่นการพนัน และการลักขโมยในหมู่บ้าน จึงปรากฏให้เห็นน้อย หรือแทบไม่เป็นปัญหาของหมู่บ้าน

ถาม : ได้ข่าวว่าเยาวชนที่นี่ ขยันทำงาน

ตอบ: ปัจจุบันเยาวชนอยู่ในหมู่บ้านเพราะมีงานทำ ไม่ค่อยว่าง นอกจากนี้แล้วพวกวัยรุ่นไม่ค่อยไปในเมืองเท่าไรแล้ว เพราะเย็บหมวกอยู่กับบ้านกันมาก ในหมู่บ้านมีงานให้ทำ

ถาม : ดีนะ สิ่งเหล่านี้ช่วยแก้ปัญหาอะไรได้บ้าง

ตอบ : ปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากร ลดน้อยลง

จากการศึกษายังพบว่าในเรื่องระบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนของชุมชน มีความแนบแน่นมากขึ้น เนื่องจากไม่มีปัญหาว่าผู้หญิง เด็ก และคนชรา ถูกทอดทิ้งให้อยู่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีเวลาอยู่ร่วมกัน ทำกิจกรรม ต่าง ๆ ในครัวเรือนร่วมกันมากขึ้น รูปแบบการแบ่งงานในครัวเรือนของพวกเขาเป็นแบบเท่าเทียมกัน เนื่องจากทุกคนมีงานทำ ทำให้ฐานะเศรษฐกิจโดยรวมของครอบครัว และของชุมชนส่วนใหญ่ดีขึ้น ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นมากกว่าเดิม มีสิ่งของอุปโภคบริโภคที่เพียงพอ และสนองความต้องการ ของพวกเขา ทำให้ความเครียด ความวิตกกังวล ความยากจนของพวกเขาหมดลง ชาวบ้านสามารถเก็บออม โดยการซื้อทองคำ มาเก็บไว้

ถาม : มีเงินเก็บบ้างไหม

ตอบ : ก็พอมีบ้าง

ถาม : เก็บอย่างไร

ตอบ : ตอนนี้เก็บโดยมีเงินเหลือก็ซื้อทองเอาไว้สะสม เช่นซื้อทองหนักสลึงบ้าง ห้าสิบสตางค์ บ้าง บาทหนึ่ง บ้าง สะสม เอาไว้เรื่อย ๆ

ถาม : ทำไมไม่ฝากธนาคาร

ตอบ : ไม่ค่อยสะดวกจะไป ไม่ค่อยว่า และไม่ชอบระบบธนาคาร ไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับดอกเบี้ย

ชาวบ้านท่าราบโดยส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้บริการกับระบบของธนาคาร เนื่องจากกลัวบาปในเรื่องของดอกเบี้ย การสะสมทองคำ แทนการนำเงินไปฝากธนาคาร เนื่องจากความกลัวบาป ในการละเมิดคำสอนในเรื่องของดอกเบี้ย และอีกประการหนึ่ง เป็นความสะดวกในการการนำทองคำที่เก็บไว้ไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินหมุนเวียน เมื่อมีความต้องการใช้เงิน ชาวบ้านใช้เงินที่ได้มาเพื่อการ

ลงทุน ใช้เพื่อเป็นค่าเล่าเรียนของบุตรในช่วงเปิดเทอม หรือเพื่อการเรียนต่อในระดับสูง หรือซื้อเสื้อผ้าใหม่ ในวันรายอ หลังจากฤดูการถือศีลอดของพวกเขา ที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวอิสลามในการสวมใส่เครื่องนุ่งห่มใหม่ เพื่อการเฉลิมฉลองที่สำคัญของผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ในบางครั้งชาวบ้านนำเงินที่เก็บสะสมจากการขายทองคำ มาซื้อรถจักรยานยนต์ให้ลูก เพื่อใช้ขับไปเรียนหนังสือในตัวอำเภอ หรือในตัวจังหวัด

นอกจากอาชีพเย็บหมวกกะปิเยาะแล้ว ทุนทางวัฒนธรรมที่มีการถ่ายทอดสืบต่อมาจากบรรพบุรุษอีกอย่างหนึ่งของชุมชนแห่งนี้คือ อาชีพการทำน้ำตาลแว่น จากตาลโตนด การทำน้ำตาลเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านท่าราบ น้ำตาลที่นี่มีรสดี เมื่อนำมาใช้ปรุงอาหารหรือทำขนมแล้วอาหารและขนมมีความอร่อย ชาวบ้านมีการสืบต่อระบบความรู้ของวิธีการทำน้ำตาล และการรักษาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ สืบต่อกันมาในครัวเรือน โดยมีอุปกรณ์ และขั้นตอนการทำน้ำตาลแว่น มีรายละเอียดดังนี้

อุปกรณ์ในการทำน้ำตาล

๑. กระบอกไม้ไผ่ หรือแกลลอนพลาสติก (นิยมใช้ขนาด ๕ ลิตร)

๒. กระทะเคี่ยวตาล ใบใหญ่

๓. ไม้เคี่ยวตาล แบบด้ามยาว และด้ามสั้น

๔. ไม้ปาด

๕. รากไม้ เพื่อป้องกันการบูด

๖. ใบตาล (สำหรับทำขอบน้ำตาลแว่น)

๗. เหล็กแบน (มาตอปาหะ)

ขั้นตอนการทำน้ำตาลตโนด

๑. ทำกระบอกสำหรับใช้รองน้ำตาล ใช้เชือกเจาะให้เป็นรู ทำเป็นหูเพื่อใช้รองน้ำตาล จากต้นตาล

๒. นำรากไม้มาสับใส่กระบอก ปีนขึ้นไปปาดดอกตาล (มาแย) เพื่อให้น้ำตาลไหลลงในกระบอกที่เตรียมไว้รองรับน้ำตาล ถ้ารองน้ำตาลในตอนเช้าจะเก็บได้ในตอนเย็น ถ้ารองตอนเย็นจะเก็บได้ในวันรุ่งขึ้น

๓. หลังจากนำน้ำตาลลงจากต้นแล้ว นำมารวมกันจนได้ปริมาณมากตามที่ต้องการ ต้องนำมากรองเศษไม้ ก่อนที่จะได้นำไปต้มให้เดือด แล้วปล่อยให้เดือดไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งน้ำตาลที่ได้กลายเป็นสีน้ำตาล

๔. ถ้าต้องการทำเป็นน้ำตาลปี๊บ หลังจากที่เคี่ยวตาลเดือดสักพัก ให้ตักใส่ปี๊บได้เลย

๕. ถ้าต้องการทำเป็นน้ำตาลแว่น ต้องรอให้เดือดจนน้ำตาลมีความเหนียว หลังจากนั้นใช้ไม้กวนด้ามยาว กวนไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งน้ำตาลกลายเป็นสีน้ำตาลแก่

๖. หลังจากนั้นใช้ไม้กวนด้ามสั้น ทาน้ำตาลวนรอบ ๆ ขอบกระทะ สำหรับทำหัวน้ำตาล เพื่อให้น้ำตาลเข้มข้นเต็มที่ แล้วจึงใช้เหล็กแบน ขูดหัวน้ำตาลลงในกระทะ แล้วกวนซ้ำอีกครั้งหนึ่ง

๗. ยกกระทะลงจากเตา เพื่อเตรียมทำน้ำตาลแว่น โดยใช้ใบตาลขดเป็นวงกลม เป็นแบบ ขนาดตามต้องการ เพื่อนำมาเรียงไว้บนแผ่นกระดานไม้ ใช้ไม้กวนด้ามสั้น และไม้ปาด ตักน้ำตาลในกระทะ หยอดลงในแบบใบตาลที่เตรียมไว้ รอจนกระทั่งน้ำตาลแข็งตัว จึงนำมาบรรจุใส่ภาชนะ เพื่อเตรียมจำหน่าย หรือเก็บไว้รับประทาน

การปรับตัวของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพในการทำน้ำตาลคือการนำน้ำตาลทรายผสมลงไปในน้ำตาลแดง เพื่อทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น ทำให้มีกำไรจากการจำหน่ายมากขึ้น ชาวบ้านยอมรับว่าการทำน้ำตาล เป็นอาชีพที่เหนื่อย มีความยากลำบาก

ถาม : งานนี้เป็นอย่างไรบ้าง

ตอบ : ก็เหนื่อย ใช้แรงกายจริง ๆ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร เพราะทำอาชีพนี้มา นานแล้ว ทำเพื่อเลี้ยงลูก ยังมีลูกที่ต้องเรียนหนังสืออีก

แต่อย่างไรก็ตามจนถึงทุกวันนี้อาชีพการทำน้ำตาล นับว่ายังเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านท่าราบหลายครัวเรือน นับว่าสามารถเป็นรายได้ที่ดี และเป็นหลักประกันความมั่นคงที่ดีอย่างหนึ่งของครอบครัว สามารถมีผลกำไรที่นำมาใช้ในการดำรงชีวิต เลี้ยงดูครอบครัวได้จนถึงปัจจุบันนี้ และเมื่อกองทุนหมู่บ้านได้ถูกจัดสรรเพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านท่าราบ ในฐานะที่ชาวบ้านนับถือศาสนาอิสลาม เรื่องของดอกเบี้ยเป็นเรื่องต้องห้าม เป็นเรื่องที่ผิดหลักคำสอน คำถามที่ตามมาคือชาวบ้านมีทางออกอย่างไร ในการจัดการเงินทุนเหล่านี้ และเงินทุนนี้สร้างให้เกิดกระบวนการในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน และสร้างศักยภาพ และความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านได้อย่างไร

บทที่ ๕

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนา และผลที่มีต่อชุมชน

จากการที่รัฐบาลได้มีนโยบายเป็นการเร่งด่วน ในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองแห่งชาติ สำหรับเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อีกทั้งเพื่อให้ท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการจัดการระบบและการบริหารจัดการเงินกองทุนของตนเอง เพื่อสร้างศักยภาพในการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจของประชาชนในหมู่บ้านสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน อันเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศในอนาคต รัฐบาลได้ออกระเบียบ ที่เรียกว่า“ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๔” โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ คือ

๑. เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น

๒. ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วย คุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง

๓. เกื้อกูลผลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน

๔. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม

๕. กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

ทั้งนี้กองทุนหมู่บ้านมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการดังนี้

๑. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินหรือจำ

เป็น เร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้าน

๒. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง

๓. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้าน ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้าน

๔. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศในอนาคต

๕. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้าน

คณะกรรมการจัดสรรเงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติไปยังบัญชีกองทุนหมู่บ้าน และบัญชีกองทุนชุมชนเมือง บัญชีละหนึ่งล้านบาท จากคำแถลงนโยบายของ พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีแถลงต่อรัฐสภาวันจันทร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔ ความตอนหนึ่งว่า

> “รัฐบาลจึงตั้งเป้าหมายที่จะดำเนินนโยบายเพื่อลดความยากจนและนำไปสู่การสร้างงาน สร้างรายได้ลดค่าใช้จ่ายให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายนำไปสู่การพอมีพอกินและเหลือจากนั้นจึงนำไปสู่การสร้างชีวิตใหม่ โดยใช้กลไกทุกส่วนของภาครัฐในการสร้างโอกาสให้ประชาชนใช้ทุนทางปัญญา ศักยภาพส่วนตัว และสินทรัพย์ที่มีอยู่ทำงานอย่างเต็มที่ เมื่อประชาชนมีรายได้ก็จะทำให้ครอบครัวมีรายได้ และประเทศชาติมีรายได้ ซึ่งจะกลายเป็นฐานภาษีใหม่ให้รัฐมีรายได้มากขึ้น เพื่อนำไปสู่การลดภาระหนี้สินของประเทศในโอกาสต่อไป ในสถานการณ์นี้ รัฐบาลจะ

เป็นผู้ลงทุนทางสังคม ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ใช้เงินโดยไร้เป้าหมาย เพราะ การใช้จ่ายเงินเพียงอย่างเดียวมักจะก่อให้ เกิดการสูญเปล่าไม่ได้ผล นโยบายของรัฐบาล อาทิ กองทุนหมู่บ้าน การจัดตั้งธนาคารประชาชน จึงเป็น ส่วนหนึ่งของการลงทุนเพื่อสร้างรายได้ใหม่ให้กับประชาชนและให้กับรัฐในที่สุด"

นโยบายอันชัดเจนของรัฐบาล ในการมอบอำนาจการจัดการกองทุนหมู่บ้าน อย่างอิสระสู่ประชาชนในระดับรากหญ้า โดยชุมชนเป็นผู้วางกรอบ ระเบียบ กฎเกณฑ์กติกา และบริหารกองทุนด้วยตนเอง ประเด็นคำถามในการศึกษาครั้งนี้คือ กระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร และเกิดผลอย่างไรต่อชุมชน ซึ่งมีวิถีการดำรงชีวิต และทุนชุมชนที่ได้สะสมมา อันเป็นการสร้างความเข้าใจ และการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้ของคนในสังคมโดยรวม

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านท่าราบ

กองทุนหมู่บ้าน ท่าราบ ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๔ เริ่มต้นจาก ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมชาวบ้าน เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจเรื่องกองทุน รายละเอียดของกองทุน สิทธิ ต่าง ๆ ในการกู้ยืมเงิน บทบาทของชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านต้องมีคณะกรรมการเข้ามาบริหารจัดการกองทุน มีระยะเวลาการรับสมัครกรรมการกองทุน หลังจากนั้นจึงมีการจัดเวทีชาวบ้านขึ้นเพื่อเลือกกรรมการเข้ามาบริหารกองทุน โดยมีคณะกรรมการดำเนินการบริหารกองทุนชุดแรกจากการเลือกตั้ง จำนวน ๑๕ คน คณะกรรมการเป็นเพศชาย ๘ คน เพศหญิง ๗ คน การเลือกตั้งใช้วิธียกมือเพื่อนับคะแนนโดยมีปลัดอำเภอ พัฒนากร เป็นตัวแทนจากฝ่ายรัฐบาล เป็นพยานในการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๔ และรับโอนเงินงวดแรกจากรัฐบาลเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๔๔

การเลือกกรรมการกองทุนใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่สำนักนายกรัฐมนตรีกำหนดคือมี

คณะกรรมการกองทุนจำนวนสิบห้าคน ประกอบด้วยคณะกรรมการซึ่งมาจากการคัดเลือกกันเองโดยสมาชิก ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และมีความรับผิดชอบ ที่จะบริหารจัดการกองทุน เป็นที่ยอมรับของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง และต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑.เป็นผู้มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกัน เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่าสองปี ก่อนวันที่ได้รับคัดเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุน

๒. เป็นผู้บรรลุนิติภาวะโดยมีอายุยี่สิบปีบริบูรณ์

๓. ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศาสนา มีความรับผิดชอบ เสียสละ มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ไม่ติดการพนัน ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด และไม่มีประวัติเสียทางด้านการเงิน ตลอดจนยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๔. ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย คนไร้ความสามารถ หรือคนเสมือนไร้ความสามารถ

๕. ไม่เคยได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท

๖. ไม่เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่ามีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือรอการลงโทษในความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ ยกเว้นความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์และความผิดฐานบุกรุก

๗. ไม่เคยถูกให้ออก ปลดออก หรือไล่ออกจากราชการ องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ เพราะทุจริตต่อหน้าที่หรือสร้างความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงแก่ทางราชการ องค์กร หรือหน่วยงานที่สังกัด

๘. ไม่เป็นผู้ไม่ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งที่เสียสิทธิ์ตามมาตรา ๖๘ วรรคสอง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐

๙.ไม่เป็นผู้ที่เคยพ้นจากตำแหน่งคณะกรรมการกองทุน

คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจ และหน้าที่ดังนี้

๑. บริหารจัดการกองทุน รวมทั้งตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของเงินกองทุน เพื่อสอดคล้องและเกื้อกูลกับกองทุนอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน

๒. ออกระเบียบ ข้อบังคับ หลักเกณฑ์หรือวิธีการเกี่ยวกับการบริหารกองทุนที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด และต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมสมาชิก

๓. รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก ทั้งที่เป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน หรือปัจเจกบุคคลในหมู่บ้าน

๔. สำรวจและจัดทำข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ อุตสาหกรรมครัวเรือน และวิสาหกิจชุมชนในเขตท้องที่หมู่บ้าน ตลอดจนสำรวจและจัดทำข้อมูลดังกล่าว ของกองทุนอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน

๕. พิจารณาการให้กู้เงินตามระเบียบ หลักเกณฑ์ และวิธีการที่กองทุนกำหนด

๖. ทำนิติกรรมสัญญา หรือดำเนินการกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับภาระผูกพันของกองทุน

๗. จัดทำหรือเรียกประชุมสมาชิกตามที่กำหนดหรือได้ตกลงกัน หรือตามที่สมาชิกจำนวนไม่น้อยกว่าหนึ่งในห้าของสมาชิกทั้งหมดลงลายมือชื่อทำหนังสือร้องขอ และจะต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายในสิบห้าวัน นับแต่วันที่รับคำร้อง

๘. จัดทำบัญชีและส่งมอบเงินที่ได้รับจัดสรร ผลตอบแทน หรือรายได้ที่เกิดขึ้นจากเงินที่ได้รับการจัดสรรจากคณะกรรมการคืนให้แก่กองทุนให้ครบเต็มตามจำนวนที่ได้รับอนุมัติให้เบิกจ่าย ในกรณีที่คณะกรรมการมีหนังสือหรือออกคำสั่งเป็นที่สุด เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนไม่ปฏิบัติตามหรือบริหารจัดการกองทุนให้เป็นไปตามระเบียบหรือข้อบังคับที่กองทุนกำหนด

๙. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการกำหนดหรือมอบหมาย

เนื่องจากท่าราบเป็นหมู่บ้านที่ประชาชนนับถือศาสนาอิสลาม การคิดดอกเบี้ยจากกองทุนถือว่าเป็นบาป และผิดต่อหลักคำสอน ปัญหาเรื่องดอกเบี้ยจึงเป็นปัญหาที่สำคัญของหมู่บ้านที่ประชาชนนับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งสร้างความลำบากใจทั้งผู้ที่ต้องกู้เงิน และคณะกรรมการที่เข้ามาดำเนินงาน มีบางหมู่บ้านที่ไม่มีผู้ต้องการเข้ามาทำงาน หรือเข้ามากู้ยืมเงิน เพราะกลัวบาป แต่คณะกรรมการกองทุน และชาวบ้านท่าราบได้ร่วมประชุมกันหาทางออกในการบริหารจัดการกองทุน โดยที่จะต้องไม่มีเรื่องของดอกเบี้ยเข้ามาเกี่ยวข้องกับกองทุน ในที่สุดชาวบ้านจึงได้ข้อตกลงในการบริหาร และการกู้ยืมเงินดังนี้

๑. รับสมัครสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยผู้ที่มีความประสงค์สมัครเป็นสมาชิกต้องเขียนใบสมัคร พร้อมชำระเงินค่าสมัครสมาชิก ๕๐ บาท โดยสมาชิกมีสามประเภท คือ

ประเภทบุคคล ครัวเรือนละ ๑ คน

ประเภทสมทบ คือครอบครัวที่แยกจากครัวเรือนเดิมครอบครัวละ ๑ คน

ประเภทกลุ่ม หรือองค์กรชุมชน

คุณสมบัติของผู้กู้ ต้องเป็นผู้พักอาศัยอยู่ในบ้านท่าราบเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๖ เดือน ก่อนการตั้งกองทุน เป็นผู้มีนิสัยดีงาม มีความรู้ ความเข้าใจ เห็นชอบกับหลักการ ของกองทุน สนใจมีส่วนร่วมในกิจการของกองทุน และพร้อมปฏิบัติตามระเบียบของกองทุน และต้องถือหุ้น หุ้นละ ๑๐๐ บาท อย่างน้อย ๕ หุ้น

๒. แบ่งเงินกู้ให้ผู้กู้ทุกครัวเรือน ครัวเรือน ละ ๑ คน มีผู้ยืนคำร้อง และโครงการขอกู้เงินโดยระบุวัตถุประสงค์ของการกู้เงินอย่างชัดเจน เป็นโครงการที่ดำเนินการได้จริง มีความเป็นไปได้ทางการตลาด และคุ้มค่าต่อการลงทุน ซึ่งเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน ในครั้งนี้ จำนวน ๗๘

ครัวเรือน ได้รับเงินกู้รายละ ๑๒,๐๐๐ บาท เงินที่เหลือเก็บไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยกู้ได้รายละไม่เกิน สามพันบาท กำหนดจ่ายคืน ๓ เดือน

๑. กำหนดระยะเวลาในการกู้เงิน ๑ ปี ต้องใช้คืน โดยการกู้ยืมเงินกองทุนไม่มีดอกเบี้ย

๒. ผู้กู้ทุกคนต้องวางหลักทรัพย์ หรือใช้บุคคลค้ำประกันในการกู้เงิน ๓ คน หลักทรัพย์ต้องมีราคามากกว่า ๑๒,๐๐๐ บาท และผู้ค้ำประกันต้องเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือ

๓. ไม่มีการคิดดอกเบี้ยแก่ผู้กู้ แต่มีการเสนอให้ผู้กู้ ร่วมกันตั้งกองทุนอีกกองทุนหนึ่งเรียกว่า **เงินสะสมกองทุนหมู่บ้าน** โดยที่ชาวบ้านทั้ง ๗๘ รายที่ได้รับเงินกู้ จะสมทบทุน รายละ ๖๐๐ บาท เป็นเงินค่าหุ้น กองทุนดังกล่าวบริหารโดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดเดียวกัน ระยะเวลาดำเนินการ ๔ ปี โดยนำเงินกองทุนนี้ไปลงทุนในกิจกรรมที่ไม่มีความเสี่ยง และมีผลตอบแทนที่แน่นอน เช่น การลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีเพื่อจำหน่ายแก่ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกร การซื้อจักรอุตสาหกรรมมาให้เช่าเย็บหมวกกะปิเยาะ ลงทุนซื้อเครื่องนุ่งห่ม เช่น เสื้อผ้า ผ้าโสร่ง ผ้าคลุมหน้า รองเท้า มาขาย สำหรับให้ชาวบ้านซื้อใส่ช่วงเทศการรายอ หรือพิธีการที่มีความสำคัญ ๆ ทางศาสนา เมื่อดำเนินการครบ ๔ ปี แล้ว จะคืนเงิน ๖๐๐ บาทให้สมาชิกพร้อมกับเงินผลประโยชน์ ที่เป็นเงินกำไรจากการดำเนินการ ดังนี้

๓๐ % เป็นเงินปันผลมอบคืนให้กับสมาชิกกองทุน

๒๐ % มอบเป็นเงินตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

๒๐ % เป็นเงินสะสมเข้ากองทุน **เงินสะสมกองทุนหมู่บ้าน**

๑๐ % เป็นเงินบริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เช่น บริจาคให้โรงเรียนสอนศาสนา มัสยิด เป็นต้น

๑๐ % เป็นค่าดำเนินงาน

๕ % บริจาคให้เด็กกำพร้า

๕% บริจาคให้คนชรา

๑. ทางคณะกรรมการจะแจ้งให้ผู้กู้ทราบเมื่อใกล้ถึงเวลากำหนดชำระคืนเงินต้น

๒. ผู้ที่ไม่สามารถคืนเงินตรงเวลา จะถูกยึดทรัพย์สินที่นำมาค้ำประกัน และติดตามทวงหนี้จากผู้ค้ำประกัน

๓. ผู้ที่คืนเงินกู้ตรงเวลา จะได้รับการพิจารณากู้ในครั้งต่อไป เป็นอันดับแรก ส่วนผู้ที่คืนเงินไม่ตรงเวลา จะไม่ได้รับการพิจารณากู้ในครั้งต่อไป ผลการดำเนินงานเมื่อครบกำหนด ๑ ปี มีผู้คืนเงินกองทุนครบทั้ง ๗๘ ราย มีเพียง ๗ รายที่คืนเงินกองทุนช้ากว่ากำหนด

ในการกู้เงินนั้นพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่กู้ไปลงทุนในด้านต่าง ๆ คือ การทำหมวกกะปิเยาห์ ซื้อเศษไม้จากโรงงานเพื่อขายเป็นไม้ฟืน ซื้อเครื่องมือช่างไม้ ซื้อสินค้ามาขายเงินผ่อน การทำน้ำตาลโตนด การนำไปชำระเงินกู้เพื่อลด ดอกเบี้ย เป็นต้น

การผลิตหมวกกะปิเยาะ

โดยชาวบ้านนำเงินกู้ไปลงทุนซื้อ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการตัดเย็บ เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตของตน เช่น ผ้า ด้าย เป็นการสร้างรายได้เพิ่มขึ้น และบางรายได้นำเงินที่ได้รับไปซื้อเครื่องจักร เช่น กรรไกรตัดผ้าไฟฟ้า จักรเย็บผ้าอุตสาหกรรม สำหรับเย็บหมวกกะปิเยาะ เพื่อส่งขายนายทุน

ซื้อเศษไม้จากโรงงานเพื่อขายเป็นไม้ฟืน

โดยชาวบ้านนำเงินที่กู้จากเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการลงทุนรับซื้อเศษไม้จากโรงงาน ไม้ยางพาราแล้วนำมาขายต่อ ตามร้านค้า ต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมน ที่ต้องการใช้ไม้

ฟืนในการประกอบอาหาร เช่น ร้านขายข้าวแกง ร้านขายขนมหวาน หรือขายให้กับผู้ที่เคี่ยวน้ำตาลโตนด โดยขายไม้ฟืนทั้งระบบเงินสด และเงินผ่อน

ซื้อเครื่องมือช่างไม้

เนื่องจากผู้กู้เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการสร้างบ้าน มา ๖ ปี สามารถทำวงกบ ประตู หน้าต่าง ก่อนการกู้เงิน เขารับจ้างเป็นลูกจ้าง เมื่อได้เงินจากกองทุนจึงนำไปซื้อเครื่องมือช่างไม้ เช่น สว่านไฟฟ้า กบไฟฟ้า เครื่องมือเบ็ดเตล็ด เช่น ตะปู สิ่ว มารับจ้างทำงานเอง โดยรับจ้างทำวงกบ ประตู หน้าต่าง ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น กว่าการเป็นลูกจ้าง

ซื้อสินค้ามาขายเงินผ่อน

โดยชาวบ้านนำเงินกู้ที่ได้ไปลงทุนซื้อ เสื้อผ้า ตู้ วิทยุ ฯลฯ มาให้ชาวบ้านด้วยกันผ่อนเป็นรายวัน หรือรายสัปดาห์ โดยจะเลือกลูกค้าที่มีความน่าเชื่อถือ อาชีพดังกล่าวมีผลตอบแทนที่ดี เพราะสินค้าที่นำมาขายเงินผ่อน ส่วนใหญ่ขายในราคาสูงกว่าการซื้อด้วยเงินสดถึง ๕๐ % เช่นในกรณีที่สินค้าราคา ๕๐๐ บาท จะขายราว ๆ ๑๐๐๐ บาท แต่ระยะในการำระยาวนาน เช่น การเก็บเงินจากผู้ซื้อวันละ ๑๐ บาท หรือบางกรณีที่เก็บเป็นรายเดือน เดือนละ ๒๐๐ บาท เป็นต้น

การทำน้ำตาลโตนด

โดยการที่ชาวบ้านนำเงินกองทุนที่ได้ไปใช้ในการซื้อน้ำตาลทราย ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้ผสมกับน้ำตาลโตนด จุดประสงค์เพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิต และเพิ่มกำไร จากที่เคยซื้อเงินเชื่อ ซึ่ง

ต้องซื้อน้ำตาลทรายในราคาแพง ชาวบ้านนำเงินมาซื้อน้ำตาลทรายด้วยเงินสด จึงทำให้มีผลกำไรมากขึ้น

ผลที่มีต่อชุมชน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยอมรับว่า กองทุนหมู่บ้าน เป็นกองทุนที่รัฐบาลจัดสรรให้ชุมชน ไม่ใช่เงินที่รัฐบาลให้เปล่า ชุมชนต้องใช้คืน เป็นการช่วยเหลือเพื่อให้ชาวบ้านสามารถช่วยตนเองได้ เป็นเงินที่ชุมชน จะต้องช่วยกันสร้างประสบการณ์ และมีอุดมการณ์ของชุมชน มุ่งมั่นบริหารกองทุนให้คงอยู่ เพื่อเป็นทุนแก่ชุมชนของตน กองทุนนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่ดีแก่ชุมชน ทั้งด้านการรักษาวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชุมชน การประกอบอาชีพพัฒนาฝีมือแรงงาน สวัสดิการชุมชน องค์ความรู้ของชุมชน การสะสมทุน

๑. ชาวบ้านรู้จักระบบธนาคารมากขึ้น เนื่องจากต้องไปรับเงินที่ธนาคารออมสิน ชาวบ้านเล่าว่าบางคนไม่เคยไปธนาคารมาก่อนในชีวิต

๒. การมีงานทำ ชาวบ้านมีงานทำ และมีรายได้มากขึ้น ในทุกระดับ ตั้งแต่เด็กถึงผู้ใหญ่ ทำให้มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคง ธำรงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่

๓. ความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน เกิดความร่วมมือร่วมใจ ความสามัคคี ชุมชนย่อมเข้มแข็ง

๔.ชุมชนได้เรียนรู้การบริหารจัดการกองทุน ซึ่งเป็นทุนของชุมชนให้คงอยู่ เป็นการฝึกการทำงาน ด้วยประสบการณ์ตรงของชุมชน

๕. ความมีคุณธรรม และมีความคิดที่ก้าวหน้าของผู้นำชุมชน และชาวบ้าน นำมาซึ่งการทำกิจกรรมร่วมกัน ด้วยความตั้งมั่นทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

๖. เกิดมีอาชีพใหม่ ๆ และการเป็นเจ้าของกิจการของสมาชิกในชุมชนเพิ่มขึ้น นำมาซึ่งความเข้มแข็งมั่นคงของชุมชน

๗. ชาวบ้านหมดความกังวลในเรื่องการทวงหนี้ทุกเดือน เนื่องจากการจ่ายคืนเป็นรายปี

ปัญหาที่พบหลังจากการกู้เงินกองทุน

๑. ปัญหาเรื่องระยะเวลาในการกู้เงิน

เนื่องจากชาวบ้านที่กู้ไปเพื่อซื้อจักร หรือซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ในการผลิตหมวกกะปิเยาะ รายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ได้รับจากนายทุน เป็นรายปี เนื่องจากนายทุนที่รับซื้อจะจ่ายเงิน ให้ครั้งละเล็กน้อย แล้วจึงจ่ายเงินส่วนใหญ่ทั้งหมด ซึ่งเป็นยอดเงินสะสมของชาวบ้านที่นายทุนเก็บไว้ปีละครั้ง หลังจากการถือศีลอด เนื่องจากนายทุนจะส่งสินค้าไปจำหน่ายต่างประเทศ ปีละครั้ง ทำให้รอบการได้รับเงินจากการลงทุน กับการส่งเงินกู้คืนกองทุนไม่สอดคล้องกัน ชาวบ้านต้องไปหายืมเงิน จากแหล่งเงินอื่นมาใช้คืนกองทุน เมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งคืนเงินกู้

๒. ปัญหาเรื่องยอดเงินกู้ที่ได้รับน้อยเกินไป ไม่เพียงพอสำหรับการลงทุน

เนื่องจากการเย็บหมวก นั้น มียอดการสั่งผลิตมาก หากชาวบ้านมีเงินทุนในการซื้อผ้า มาเย็บชิ้นส่วนหมวกเพื่อขายต่อให้นายทุนได้มาก จะทำให้ได้กำไรมากขึ้น เงินที่ได้รับจากกองทุน ๑๒,๐๐๐ บาท หักค่า เงิน **เงินสะสมกองทุนหมู่บ้าน** ๖๐๐ บาท เหลือเงิน กองทุน ๑,๑๔๐๐ บาท ซื้อผ้ามาเย็บหมวกได้ไม่มากนัก หรือซื้อได้เพียงแต่จักรเย็บผ้า มาเป็นของตนเองได้เท่านั้น หากรัฐบาลให้เงินกู้ได้มากกว่านี้ ชาวบ้านจะมีทุนมากขึ้น มีเงินหมุนเวียนมากขึ้น และส่งผลมีกำไรมากขึ้นไปด้วย

๓.การดำเนินงานมีคณะกรรมการบางคนไม่ขยันทำงาน

คณะกรรมการจึงหาทางออก โดยเมื่อครบกำหนด ๑ ปี คณะกรรมการทั้งหมดจะลาออก ให้สมาชิกเลือกกรรมการเข้ามาใหม่ โดยที่ไม่มีการจับสลากออกครึ่งหนึ่งตามระเบียบที่ราชการวางไว้ เนื่องจากไม่ต้องการให้คนที่ทำงานถูกจับสลากออก

ถาม : คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะมีการเลือกตั้งใหม่ไหม

ตอบ : มี หากครบปีแล้ว คณะกรรมการทุกคนจะลาออกหมด

ถาม : ทำไม่ไม่ออกเพียงบางส่วน

ตอบ : เพราะเรากลัวว่าถ้าจับสลากออก คนทำงานอาจถูกจับออกได้

ถาม : แล้วถ้าคัดออกละจะได้ไหม

ตอบ : ถ้าคัดออกคนที่คัดออกจะเสียความรู้สึกเราจึงไม่คัดออก

ถาม : แล้วจะทำอย่างไร

ตอบ : จะลาออก ประธานก็จะลาออก ทุกคนก็จะลาออก แล้วให้เลือกกันใหม่หมด

คิดว่าผลงานที่เกือบครบ ๑ ปี พวกสมาชิกจะคงดูออกว่าสมควรจะเลือกใครบ้าง เข้ามาบริหาร เข้ามาเป็นคณะกรรมการชุดใหม่ ประมาณวันที่ ๑ กันยายน คาดว่าจะมีการเตรียมการเลือกตั้งกรรมการกองทุนใหม่

บทที่ ๖

สรุป

การศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนชุมชนของบ้านท่าราบจากชีวิตที่หาอยู่หากิน พออยู่พอกิน มาสู่การดำรงชีวิตที่ทันสมัย ที่ต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น จนกระทั่งการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ทำให้เห็นว่าชุมชนไม่สามารถที่จะต่อสู้กับกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงด้วยการปรับตัวในด้านใดด้านหนึ่ง หากต้องอาศัยการปรับตัวแบบองค์รวมในหลายมิติ ดังนี้

๑. ทุนทางสังคม

กองทุนหมู่บ้านไม่ใช่ทุนเงินตรา เนื่องจากเป็นกองทุนที่ไม่ได้สร้างอาชีพแก่ผู้ที่ได้รับเงินกู้แต่เพียงผู้เดียว แต่ยังเป็นการสร้างระบบความรู้ ระบบความสัมพันธ์ชุมชน โดยสร้างโอกาสให้สมาชิกในครัวเรือนได้นำระบบความรู้ของชุมชน หรือของครอบครัว มาใช้ในการประกอบอาชีพ สร้างรายได้ สร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจภายในครัวเรือน และภายในชุมชน เป็นการนำมาสู่ความสัมพันธ์อันดีของครอบครัว และของชุมชน

การที่สมาชิกส่วนใหญ่ในครัวเรือนมีรายได้จากการประกอบอาชีพ เป็นสิ่งที่ส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวไม่จำเป็นต้องออกไปหางานทำ เพื่อเลี้ยงชีพภายนอกชุมชน เนื่องจากภายในชุมชนมีงานที่มีรายได้ที่แน่นอน ทำให้สมาชิกในครัวเรือนกลับมาจากการไปรับจ้างทำงานในเมืองใหญ่ได้มาอาศัยอยู่ร่วมกัน พบว่าไดสร้างให้สังคมภายในชุมชนจึงมีความแนบแน่น อบอุ่น ผู้หญิง เด็ก และคนชรา ไม่ถูกทอดทิ้งให้อยู่ภายในชุมชนตามลำพัง

เมื่อชุมชนมีอาชีพที่สร้างรายได้แน่นอน เวลาส่วนใหญ่ของชุมชนจึงถูกใช้เพื่อการประกอบอาชีพ พบว่าวัยรุ่นส่วนใหญ่ในชุมชนลดการเที่ยวเตร่ และการใช้เวลาว่างของพวกเขาหลังเลิกเรียน โดยเปล่าประโยชน์ ปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่พึงปรารถนาของสังคม เช่น ปัญหาการใช้ยาเสพติด ปัญหาการลักขโมย และอาชญากรรมต่าง ๆ ในชุมชนจึงลดลง นับว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่สามารรถก่อให้เกิดการจัดการระบบความรู้ กระบวนการการเรียนรู้ และระบบกิจกรรมให้คนในชุมชนได้ทำงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ แนวคิด ปัญหาต่าง ๆ อย่างเป็น

องค์รวม โดยมีเงินจากกองทุนหมู่บ้านเป็นเครื่องมือ เป็นตัวกลาง เพื่อหาทางออกในการบริหารจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยใช้ศักยภาพของชุมชน จัดการผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนให้บรรลุจุดมุ่งหมาย ได้ประโยชน์สูงสุด และก่อให้เกิดการเรียนรู้ และสร้างเสริมประสบการในการเผชิญปัญหาด้วยความกล้าหาญ เพื่อนำความสำเร็จมาสู่ชุมชนร่วมกัน การเรียนรู้นำมาซึ่งการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไข ความตระหนักถึง ซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ที่ชาวบ้านไม่มีประสบการณ์มาก่อน

๒. ทุนทางวัฒนธรรม

เงินกองทุนหมู่บ้านทำให้เกิดระบบการเรียนรู้ เกิดเครือข่ายชุมชนในการสืบสานถ่ายทอดจัดการความรู้มากมายในชุมชน ที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ร่วมกันเป็นพลังในการทำให้ชุมชนในอดีต ได้พลิกฟื้น เชื่อมโยงปรับตัวเอง และดำรงอยู่ไม่ให้สูญหาย โดยการนำความรู้ดั้งเดิมที่มีอยู่ในบ้านท่าราบ และความรู้ใหม่ มาผสมผสานกันอย่างกลมกลืน เกิดการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ และวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพ และมีคุณภาพ ได้มาตรฐาน เป็นที่ยอมรับ สามารถส่งไปจำหน่ายภายนอกประเทศ นำรายได้สู่ประเทศ เช่น การทำหมวกกะปิเยาะ และการทำน้ำตาลจากตาลโตนด

๓. ทุนทางเศรษฐกิจ

เงินกองทุนหมู่บ้านสามารถลดต้นทุนการผลิตของชุมชน โดยในส่วนของวัตถุดิบที่เป็นเครดิต เมื่อมีการใช้เงินสดแทน ทำให้ต้นทุนในการผลิตลดลง สร้างกำไรให้ชาวบ้านมากขึ้น การลดต้นทุนทางการผลิต ทำให้ชาวบ้านมีเงินหมุนเวียนในการผลิตมากขึ้น ทำให้มีกำไรเพิ่มมากขึ้น

เงินกองทุนหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านมีเครื่องจักรกลที่เป็นปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง ไม่ต้องเสียเงินค่าเช่า ทำให้มีรายได้ส่วนเกินมากขึ้น

เงินกองทุนหมู่บ้านสร้างรูปแบบของอาชีพใหม่ ๆ ทำให้ผู้กู้มีอาชีพที่สามารถใช้เลี้ยงดูตนเอง และเลี้ยงดูครอบครัวได้

เมื่อเงินกองทุนหมู่บ้านสร้างกำไร ทำให้ชุมชนมีการลงทุน มีเงินหมุนเวียนในชุมชน มีการเพิ่มทุนสำหรับปัจจัยในการผลิตมากขึ้น เช่น การซื้อจักรอุตสาหกรรม การซื้อรถยนต์เพื่อนำมาใช้เป็นรถรับจ้าง

เงินกองทุนทำให้เกิดเงินออม ชาวบ้านท่าราบนิยมออมเงินโดยการซื้อทองคำมาเก็บไว้ ไม่นิยมใช้ระบบธนาคาร

เมื่อชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น มีระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนที่ดีขึ้น การจับจ่ายใช้สอยที่มากขึ้น ทำให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับชุมชน และขยายออกไปสู่ระดับประเทศ

มีการสร้างตลาดชุมชน เพื่อเป็นแหล่งซื้อขายสินค้าของตน เนื่องจากมีการผลิตสินค้าที่มีความต้องการของตลาดภายนอก

ผลความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านท่าราบขึ้นอยู่กับความสามารถในการจัดการ การแก้ปัญหา และหาทางออก การทำงานร่วมกันของชาวชุมชน บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาต่อพระ ผู้เป็นเจ้าของพวกเขา โดยที่ไม่มีการครอบงำจากหน่วยงานของทางการ แสดงให้เห็นพลัง และศักยภาพของชุมชนซึ่งใช้ทั้งศาสตร์ และศิลป์ ในการจัดการกองทุน ด้วยความกล้าหาญ และด้วยศรัทธาที่มุ่งมั่นอย่างแท้จริง

ข้อสรุปทางทฤษฎี

๑. เมื่อใดก็ตามที่ชาวบ้านท่าราบมีเงินทุนที่เพียงพอ ชาวบ้านท่าราบจะสามารถนำเงินทุนมาเป็นปัจจัยสร้างพลังในการผลิตที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ

๒. เศรษฐกิจของท่าราบ ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในการเย็บหมวกกะปิเยาะขึ้นอยู่กับความต้องการสินค้าของตลาดต่างประเทศ เมื่อไรที่บ้านท่าราบ สูญเสียตลาดการค้ากับต่างประเทศ จะทำให้ความเข้มแข็งของชุมชนลดลงไปด้วย

๓. ทุนทางวัฒนธรรมเป็นทุนที่มีคุณค่า เป็นทุนของชุมชนที่ทำให้ชาวบ้านใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ สร้างความเข้มแข็งให้พวกเขาสามารถดำรงอยู่ได้ภายในระบบทุนนิยมแบบการค้า

๔. การบูรณาการความรู้ดั้งเดิมของชุมชน กับความรู้ใหม่ของชุมชน สามารถใช้ความรู้ชุดใหม่มาเป็นทุนของชุมชน

บรรณานุกรม

อัลดุลเลาะ อับรู, ผู้แปล ระบบเศรษฐกิจอิสลามเบื้องต้น สำนักพิมพ์อัล-ลีหม่าน : กรุงเทพฯ,

๒๕๔๕

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา

ดร. พิทักษ์ ศิริวงศ์

บทที่ ๑
บทนำ

ชุมชนที่ศึกษา และวิธีการศึกษา

ท่ากำชำ หมู่บ้านชายทะเล แห่งหนึ่งทางภาคใต้ ของประเทศไทย ลักษณะทางภูมิประเทศของหมู่บ้านนี้มีสภาพเป็นเกาะ มีคลองซึ่งเป็นคลองน้ำกร่อยไหลผ่าน ที่ตั้งของหมู่บ้านมีพื้นที่อยู่ในเขตอำเภอแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวจังหวัดมากนัก การเดินทางสัญจรในอดีตของชุมชนนับว่าเป็นไปด้วยความยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง ชาวบ้านที่นี่ต้องอาศัยการเดินทางโดยเท้า หรืออาศัยการเดินทางโดยเรือ ซึ่งหมู่บ้านมีเรือโดยสารไปกลับระหว่างหมู่บ้านกับตลาดในตัวอำเภอ เพียงวันละ ๑ เที่ยว เพื่อให้บริการชาวบ้านที่ต้องการไปซื้อสิ่งของเพื่อการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน หรือเพื่อนำสิ่งของที่พวกเขาหามาได้จากท้องทะเลไปจำหน่ายยังตลาดในอำเภอ เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีถนนหนทางที่ใช้สำหรับการเดินทางโดยรถยนต์ระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอ การเดินทางโดยเรือโดยสารจึงนับว่าเป็นวิธีการที่สะดวก ชาวบ้านนิยมใช้กันมากที่สุด ต่อมาภายหลังจึงมีถนนลูกรังตัดเข้าหมู่บ้าน ทำให้การเดินทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอเป็นไปด้วยความสะดวกมากยิ่งขึ้น พวกเขาสามารถใช้รถจักรยานยนต์ หรือชาวบ้านที่มีฐานะดีเนื่องจากมีรายได้ดีจากการจับปลาจึงสามารถซื้อหารถยนต์เพื่อใช้ในการเดินทางได้ พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบชายฝั่งทะเล สภาพพื้นดินส่วนมากมีลักษณะเป็นดินทราย และลักษณะของดินเป็นดินที่มีความเค็มจึงทำให้ไม่สามารถใช้ในการทำนา ปลูกข้าว หรือปลูกผัก ปลูกพืชผลทางการเกษตรได้ มีเพียงต้นมะพร้าว และมีต้นโกงกางที่สามารถเจริญเติบโตได้ดี ชาวบ้านเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ หมู่บ้านแห่งนี้มานานนับร้อยปี

ชาวบ้านเกือบทั้งหมู่บ้านนับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งวกเขามีความเคร่งครัดในการปฏิบัติตนตามหลักการของศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนเป็นอิสลามมิกชนที่ดี ท่ากำชำนับว่าเป็นชุมชน

เก่าแก่ชุมชนหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านนับย้อนหลังเป็นร้อยปี ในอดีตชาวบ้านได้พากันอพยพมาจากหมู่บ้านอื่น และจังหวัดใกล้เคียง เพื่อเข้ามาจับจองเป็นเจ้าของที่ดินที่ว่างเปล่า แต่ละรายสามารถจับจองที่ดินได้ไม่มาก แต่ละรายได้ที่ดินเพียงพอสำหรับการปลูกเรือนพักอาศัย และต่อมาได้ยกเป็นมรดกสืบต่อกันให้ทายาทในครอบครัว บ้างก็ซื้อที่ดินต่อมาจากบุคคลอื่น สาเหตุที่ชาวบ้านจากที่อื่นย้ายมาอยู่ที่นี่ เพราะเหตุผลที่ว่าท่ากำชำเป็นหมู่บ้านริมฝั่งทะเลสามารถประกอบอาชีพหากินจากทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ อาชีพของชาวท่ากำชำนับตั้งแต่ในอดีตคืออาชีพทำประมงชายฝั่ง อาชีพต่อเรือ ถักอวน เป็นต้น

ในระยะแรก ๆ ลักษณะที่พักอาศัยชาวบ้านที่อพยบมามักสร้างบ้านเป็นบ้านไม้ หลังคามุงจาก ใช้ฝาสังกะสี ต่อมาเมื่อพวกเขามีรายได้จากการประกอบอาชีพเพิ่มมากขึ้น มีเงินที่เก็บออมมากเพียงพอ หรือเมื่อลูกหลานรุ่นหลังเข้ามาอยู่อาศัย และมีรายได้ที่ดีจากการประกอบอาชีพจึงสร้างบ้านใหม่ที่เป็นบ้านถืออิฐก่อปูน หลังคามุงกระเบื้อง เนื่องจากเป็นบ้านบริเวณชายฝั่งทะเล จึงจำเป็นต้องสร้างบ้านเรือนให้มีความมั่นคงแข็งแรง สามารถป้องกันลมฝน หรือลมพายุในหน้ามรสุมซึ่งมักเกิดขึ้นตามปกติของพื้นที่บริเวณชายฝั่งทางภาคใต้ได้เป็นอย่างดี ในอดีตการก่อสร้างบ้านพักอาศัยชาวบ้านจะช่วยแรงกัน ไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงาน เป็นการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานแบบต่างตอบแทนกันในชุมชนโดยเมื่อมีสมาชิกในชุมชนต้องการสร้างบ้าน สมาชิกคนอื่น ๆ จะไปช่วยกัน ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกัน ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว เป็นลักษณะเฉกเช่นเดียวกันกับ การลงแขกเกี่ยวข้าว ของชาวนา ในชุมชนอื่น ๆ

ในอดีตชาวบ้านนิยมรองน้ำฝนจากหลังคาบ้านในหน้าฝนไว้เพื่อใช้บริโภค และใช้น้ำจากบ่อน้ำที่พวกเขาได้ช่วยกันขุดสำหรับใช้ชำระล้างทำความสะอาดสิ่งต่าง ๆ ปัจจุบันระบบไฟฟ้าและระบบน้ำประปาหมู่บ้านได้เข้ามาสู่หมู่บ้าน ปัญหาน้ำกินน้ำใช้ของพวกเขาจึงหมดลง เนื่องจากชาวบ้านมีทางเลือกในการใช้น้ำจากบ่อ และจากน้ำประปา

การปกครองดูแลภายในชุมชนเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้คอยดูแลความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน ซึ่งจากการบอกเล่าของผู้อาวุโสท่านหนึ่งในหมู่บ้าน ได้ความว่าหมู่บ้านนี้ไม่มีปัญหาเรื่องโจรผู้ร้าย หรือการลักขโมย เนื่องจากชาวบ้านที่นี่มีความขยันในการทำมาหากิน มีงานทำ มีรายได้ที่ดีจากท้องทะเล

การเลือกชุมชน ลักษณะที่สำคัญของชุมชน

เหตุจูงใจที่ผู้วิจัย เลือกบ้านท่ากำชำ เป็นพื้นที่ศึกษาในเรื่องโครงการวิจัย และประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากการที่เมื่อรัฐบาลได้มีนโยบายหลัก โดยที่มีจุดประสงค์เพื่อสร้างและกระตุ้นเศรษฐกิจ ให้ประชาชนในระดับรากหญ้าให้มีแหล่งทุน เพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้าง หรือต่อยอดกิจกรรมของชุมชนให้ขยายกว้างขึ้น เกิดกำลังซื้อ กำลังผลิต และรายได้หมุนเวียนในระดับท้องถิ่น เป็นการสืบทอดต้นทุนทางวัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจ และทางสังคมของชุมชน และการสร้างกระบวนทัศน์ในการพัฒนาแบบพหุพาคี โดยการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท สำหรับเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน และชุมชนเมือง เพื่อนำเงินดังกล่าวมาสร้างอาชีพ สร้างรายได้ ให้แก่ประชาชาชนในชุมชน และในวิสาหกิจขนาดเล็กในครัวเรือน อันนำไปสู่การพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับรวมของประเทศ โดยให้ท้องถิ่นรวมตัวกัน สรรหาวิธีการ และบุคคลที่มีความสามารถเข้ามาจัดการและบริหารเงินกองทุนด้วยตนเอง มุ่งให้เกิดกระบวนการสร้างเครือข่าย และนำไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด อันเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของประเทศ

ท่ากำชำ นับว่าเป็นตัวอย่างหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ที่มีการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยค้ำจุน พลิกฟื้น ให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถดำรงอยู่เหนือสิ่งที่เรียกว่าเส้นแบ่งระดับความยากจน ซึ่งปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงชีวิตอย่างหาอยู่หากิน มาสู่การดำรงชีวิตแบบสมัยใหม่ ที่ต้องพึ่งพิงปัจจัยจากภาย

นอก เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านที่รัฐบาลได้จัดสรรเงินลงมาให้หมู่บ้าน นัวว่าเป็นสิ่งที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการดำรงชีวิตที่เพียงพอ และพึ่งตนเองได้ โดยมีทุนเงินตรา ซึ่งสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน เป็นเครื่องมอที่ดีอย่างหนึ่งของพวกเขา

ท่ากำชำเป็นตัวอย่างที่ดีในกระแสการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านสามารถหารายได้จากการประกอบอาชีพทำประมง ในอดีตกว่าร้อยปีที่ผ่านมา หมู่บ้านแห่งนี้เป็นท่าเทียบเรือสินค้า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรือใบที่สัญจรค้าคายไปมาระหว่างชายฝั่งทางภาใต้ฝั่งตะวันออกกับกรุงเทพมหานคร โดยเรือจะแวะเติมน้ำจืดก่อนการดินทาง และมีเรือสินค้าระหว่างเมืองปัตตานีกับเมืองโกตาบารู รัฐกลันตัน ของประเทศมาเลเซีย ซึ่งมักเข้ามาซื้อกระเบื้อง และปุ๋ยคอก จากประเทศไทยไปขายยังประเทศมาเลเซีย และเรือสินค้าจากไทยนิยมซื้อแตงโมจากประเทศมาเลเซียมาขายยังประเทศไทย ชาวบ้านที่นี่ไม่นิยมใช้ระบบการแลกเปลี่ยนสิงของซึ่งกันและกัน แต่ใช้ระบบค้าขาย โดยชาวบ้านต้องการเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น ซื้อข้าวสาร เครื่องนุ่งห่ม น้ำมันเรือ ยารักษาโรค ค่าอาหาร และค่าเล่าเรียนบุตร ฯลฯ เมื่อกระแสการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยแบบตะวันตกเข้ามาสู่ชุมชน รูปแบบการใช้เงินที่ได้จากการค้าขายของชุมชนได้แปรเปลี่ยนไปอย่างชัดเจน จากการที่ต้องใช้เงินในการจับจ่ายใช้สอยสิ่งของที่มีความจำเป็นในชีวิตประจำวัน เช่น ข้าวสร น้ำปลา น้าตาล ชาวบ้านต้องการใช้เงินเพื่อเป็นเครื่องบ่งชี้ฐานะและยกระดับทางสังคม พวกเขาได้ใช้เงินที่หามาได้ หรือเงินออมเพื่อซื้อสิ่งของส่วนเกินจากความต้องการเพื่ออำนวยความสะดวก เช่น รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ เครื่องอำนวยความสะดวกสมัยใหม่ต่าง ๆ เช่น เครื่องซักผ้า อุปกรณ์ไฟฟ้า ต่าง ๆ ซึ่งสร้างสิ่งที่เรียกว่านี้สิน หรือความไม่เพียงพอแก่ชุมชน คำถามที่ผู้วิจัยต้องการแสวงหาคำตอบคือ การเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตราของบ้านท่ากำชำเกิดขึ้นได้อย่างไร ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร โดยทำการศึกษาชุมชนท่ากำชำในมิติต่าง ๆ ดังนี้ (๑) ในมิติก่อนที่จะได้รับผลกระทบการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (๒) ช่วงที่สังคมเข้าสู่

สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน (๓) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชน โดยวิเคราะห์ถึงเงื่อนไข และระบบความรู้ ระบบความสัมพันธ์ ในบริบททางวัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจและสังคม และสภาพแวดล้อมที่ทำให้ชุมชนเกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา ตลอดจนศึกษาถึงยุทธศาสตร์ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน

การเข้าสู่ชุมชน

การสืบค้นดังกล่าว ผู้วิจัยใช้แนวคิดของการสร้างความรู้โดยใช้มุมมองของชุมชนโดยใช้วิวิทยาการวิจัยของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้รับความรู้ หรือทฤษฎีที่เหมาะสมนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยผู้วิจัยได้จัดเตรียมแนวทางในการสัมภาษณ์ เทปบันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพ

สนาม

สนามที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่หมู่บ้านชายฝั่งทะเลจังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทยโดยชุมชนแห่งนี้ เป็นชุมชนที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำการประมง ค้าขาย ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และรับจ้างแรงงานในอำเภอเมือง เช่น การรับจ้างแกะเนื้อปู

วิธีการสัมภาษณ์

ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ตามแนวทางการสัมภาษณ์ที่ได้จัดเตรียมมา เกี่ยวกับประวัติของหมู่บ้าน ความเป็นอยู่ในอดีตก่อนการพัฒนาแบบทันสมัย ชีวิตก่อนมีกองทุน และภายหลังจากการมีกองทุน ฯลฯ โดยสัมภาษณ์ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ประธานกองทุนหมู่บ้าน รองประธานกองทุนหมู่บ้าน และชาวบ้านที่เป็นสมาชิกที่กู้เงิน และผู้ที่ไม่กู้เงิน รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลักมีดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษา

ลำดับที่	สถานภาพ	อาชีพ	อายุ (ปี)
๑	ผู้ใหญ่บ้าน	ทำประมง	๔๒
๒	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	เลี้ยงปลาในกระชัง	๒๔
๓	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ร้านสะดวกซื้อ	๓๓
๔	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ร้านสะดวกซื้อ	๓๓
๕	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	แกะเนื้อปู	๓๑
๖	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ประมง	๔๑
๗	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	แกะเนื้อปู	๔๕
๘	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ต่อเรือ	๔๑
๙	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	แกะเนื้อปู	๓๓
๑๐	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ร้านสะดวกซื้อ	๓๘
๑๑	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ร้านสะดวกซื้อ	๕๕
๑๒	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ร้านสะดวกซื้อ	๓๒
๑๓	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ประมง	๓๐
๑๔	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ประมง	๓๑
๑๕	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	แกะเนื้อปู	๒๗

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการใช้การจดบันทึก และการบันทึกด้วยแถบเสียง การสัมภาษณ์ ใช้ล่ามที่พูดภาษายาวี แล้วนำแถบเสียงมาถอดข้อความคำต่อคำ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำเสนอรายงานโดยการบรรยายอย่างระเอียดในหัวข้อดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

บทที่ ๓ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ ๔ การปรับตัวของชุมชน

บทที่ ๕ กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนา และผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ ๖ สรุป

บทที่ ๒

ท่ากำชำ : ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ท่ากำชำ เป็นหมู่บ้านชุมชนชาวมุสลิมชายฝั่งทะเลชุมชนหนึ่งทางภาคใต้ของประเทศไทย มีประวัติหมู่บ้านยาวนานนับชั่วอายุคน ในสมัยก่อนผู้คนอพยพจากหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาจับจองที่ดินว่างเปล่าในชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีสภาพเป็นเกาะ จึงมีผืนดินอย่างจำกัด ที่ดินจับจองจงเป็นที่ดินขนาดเล็กพียงพอสำหรับการสร้างบ้านเรือนเพื่ออาศัยเท่านั้น ในระยะแรกนั้น ชาวบ้านได้รับเอกสารรับรองสิทธิ์จากทางการ ต่อมาจึงได้รับโฉนดที่ดินจากทางการ

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศอยู่ใกล้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพการทำประมง และอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง เช่น การต่อเรือหาปลา การถักอวน การขายสิ่งของเบ็ดเตล็ด ต่าง ๆ เพื่อใช้ในการทำประมงและใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้มีทรัพยาการทางธรรมชาติคือ กุ้ง หอย ปู ปลา ที่หาได้จากการทำประมง เพียงแหล่งเดียว เนื่องจากสภาพของผืนดินเป็นดินทรายที่ไม่สามารถปลูกข้าว พืช ผัก ต่าง ๆ ได้ สิ่งของใช้จำเป็นต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวันจึงต้องซื้อด้วยเงินตราแทบทั้งสิ้น

ในอดีตการเดินทางสัญจรระหว่างชุมชนชาวบ้านยังต้องใช้การเดินเท้าเนื่องจากยังไม่มีถนนหนทางที่สะดวก เป็นถนนทางเดินเล็ก ๆ ไปยังตัวเมือง นอกจากทางเดินท้าแล้ว ทางสัญจรที่มีความสะดวกอีกทางหนึ่งที่เป็นนิยมกันคือการสัญจรทางน้ำ โดยมีเรือโดยสารรับจ้างจากหมู่บ้านเข้าไปตลาดในตัวอำเภอ เพียงวันละ ๑ เที่ยว โดยมีเรือกออกจากหมู่บ้านตอนหกโมงเช้า และเที่ยวกลับตอนห้าถึงหกโมงเย็น

การที่มีทรัพยากรทางทะเลมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านไม่มีความขาดแคลน หรือภาวะที่อดอยาก เนื่องจากเมื่อหา กุ้ง หอย ปู ปลาได้มาก ส่วนหนึ่งที่เหลือจากการขาย พวกเขาจะนำมาตากแห้ง หรือดองเค็ม เก็บไว้รับประทานได้เป็นเวลานาน

ถาม: มีช่วงที่ขาดแคลนอาหารบ้างไหม

ตอบ : ไม่ค่อยมีเพราะที่นี่มีอาชีพประมง จับปลามาได้ เอาไว้กิน ที่เหลือก็ขาย ซื้อข้าวสารมาหุงกิน หากจำเป็นก็เก็บดองเค็ม ดองเกลือ หรือตากแดดทำปลาแห้งเอากิน

จากการศึกษาพบว่าในสมัยก่อนปัญหาเรื่องความสงบเรียบร้อยของชุมชน ในแง่ของโจรผู้รายในชุมชน พบว่ามีไม่มาก และไม่มีการทำร้ายร่างกาย หรือการฆาตกรรมกัน มีเพียงแค่มารีดไถขอเงิน ของอันธพาลหัวไม้ นาน ๆ ครั้ง หรือมีปัญหาการทะเลาะ วิวาท มีปากเสียงกันในเรื่อง เล็ก ๆ น้อย ๆ กำนัน หรือ ผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแล โดยมีชาวบ้านร่วมมือกันแก้ไขปัญหาเหล่านั้นกันเอง โดยที่ไม่ได้พึ่งพาหน่วยงานของรัฐ เช่น ตำรวจ เนื่องจากเป็นปัญหาที่ไม่ร้ายแรง สามารถดูแล แก้ไข หาข้อยุติ ภายในชุมชน

ถาม: เมื่อก่อนใครดูแลความสงบของหมู่บ้าน

ตอบ : ที่นี่ไม่ค่อยมีเหตุการณ์วุ่นวาย สมัยนาน ๆ ๒๐ ปีก่อนมีบ้าง มีโจรมาเคาะประตูบ้านแล้วขอเงิน รากให้ไป แต่เขาก็ไม่ได้มาบ่อย และไม่ได้ทำร้ายเรา แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว หากมีความไม่สงบเกิดขึ้นในสมัยก่อน กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน จะดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน ในตอนนี้ก็ยังคงดูแลอยู่ แต่มีตำรวจเข้ามาช่วยด้วย หากมีคนแปลกหน้าเข้ามา ชาวบ้านจะรู้ทันที

เนื่องจากท่ากำชำเป็นหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพทำการประมงเป็นหลัก การที่พื้นดินเป็นดินเค็ม ส่งผลให้ไม่สามารถใช้ในการเพาะปลูกพืชผลทางเศรษฐกิจได้ อาชีพหลักของที่นี่จึงไม่ใช่อาชีพในการทำเกษตรกรรม ทำให้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำ หรือการใช้น้ำเพื่อการชลประทานจึงไม่มี ชาวบ้านใช้น้ำฝนเพื่อดื่มกิน และใช้น้ำจากบ่อเพื่อเป็นน้ำใช้เพื่ออาบ และชำระล้างสิ่ง ต่าง ๆ

ในสมัยก่อนชาวบ้านแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยการช่วยแรงกันสร้างบ้าน หรือช่วยกันขุดสระน้ำ แรกเริ่มบ้านของพวกเขามีลักษณะเป็นบ้านหลังคามุงจาก ใช้ฝาบ้านเป็นฝาสังกระสี ต่อมาในภายหลังเมื่อหาปลาได้มาก ขายปลาได้มาก มีรายได้ที่ดีขึ้น มีเศรษฐกิจดีขึ้น จึงปรับปรุง ซ่อมแซม เป็นบ้านปูน บ้านคอนกรีต หลังคามุงกระเบื้อง เพื่อความคงทนถาวร เนื่องจากมีพื้นที่อยู่ติดกับทะเล มีฝน และลมแรงตลอดทั้งปี เมื่อมีการสร้างบ้านใหม่ หรือการขุดบ่อน้ำ ชาวบ้านจะช่วยแรงงานหมุนเวียนกัน โดยที่ไม่มีค่าจ้างตอบแทน เป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชน เป็นรูปแบบของความสามัคคีอันดีของชุมชนที่มีร่วมกัน

ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนคือ เป็นระบบของการขายสิ่งของเป็นเงินตรามาแต่ดั้งเดิม ชาวบ้านให้ความสำคัญกับระบบเงินตรา มาตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากไม่สามารถผลิตอะไรได้เลยนอกจากผลิตภัณฑ์จากการทำประมง และจากการที่ไม่มีทุนอื่น ๆ จากธรรมชาติ หรือทุนทางวัฒนธรรมอื่นใดในชุมชน นอกจากสิ่งที่หาได้จากทะเล ทำให้ชาวบ้านมีความต้องการทรัพยากรอย่างอื่นจากภายนอกชุมชน เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา อุปกรณ์ในการทำประมง ฯลฯ ทำให้มีความต้องการเงินเพื่อนำไปใช้จ่ายในสิ่งที่มีความจำเป็น ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันระหว่างกันจึงมีน้อยมาก เช่น บางครั้งชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนทรัพยาการทางทะเลที่จับมาได้ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา กับข้าวสาร หรือข้าวเปลือก แต่เนื่องจากชุมชนที่ใกล้เคียงกันมีอาชีพอย่างเดียวกัน และมีทรัพยากรที่หามาได้คล้ายคลึงกัน จึงไม่สามารถแลกเปลี่ยนสิ่งของกันได้ การแลกเปลี่ยนกับชุมชนไกล ๆ จึงไม่มีความสะดวก ชาวบ้านจึงนิยมซื้อขาย

สิ่งของที่พวกเขาจับมาได้เป็นเงิน แล้วจึงนำเงินดังกล่าวไปซื้อสิ่งที่พวกเขามีความจำเป็น หรือมีความต้องการในการบริโภค

ถาม: สิ่งจำเป็นในสมัยก่อนที่ปลูก และทำเองไม่ได้มีอะไร

ตอบ : ข้าวสารเพราะไม่มีพื้นที่จะปลูก ต้องไปซื้อข้าวสารจากที่อื่นมากิน บางทีเดินเท้าไปหมู่บ้านที่เขาปลูก เพื่อไปขอซื้อข้าวเปลือกเขา นำมาสีเป็นข้าวสาร แล้วนำไปกิน ต้องใช้เงินซื้อทั้งสิ้น ไม่ได้แลกกับอะไร ต้องไปซื้อข้าวกันเป็นประจำ เพราะผลิตเองไม่ได้

ถาม : เมื่อก่อนมีการขาย หรือแลกเปลี่ยนผลผลิตกันบ้างไหม

ตอบ : ชาวบ้านเวลามีผลผลิต เช่น ปลา กุ้ง หอย ฯลฯ ขาจะขายเอาเงินเพียงอย่างเดียว แต่มีบ้างที่นำไปแลกกับข้าสาร แต่มีไม่มากส่วนใหญ่จะซื้อมากกว่า

การติดต่อกันระหว่างชุมชนจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำการค้าขายกันเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ชาวบ้านนำปลาที่จับได้ไปจำหน่ายทั้งปลีก และส่งยังตลาดในตัวเมือง หรือบางครั้งมีพ่อค้าจากในเมืองเข้ามารับซื้อปลาถึงหมู่บ้าน เพื่อนำไปจำหน่าย การรับซื้อปลาในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ราคาถูกกว่าการนำไปจำหน่ายด้วยตนเอง แต่ชาวบ้านชอบที่มีผู้มารับซื้อถึงหมู่บ้าน เนื่องจากพวกเขาไม่ต้องเสียเวลาเดินทางนำปลาไปจำหน่ายในเมืองเป็นวัน ๆ และได้รับเงินทันที ไม่ต้องเสียเวลา รือสิ้นเปลืองค่าจ้างรถ หรือค่าน้ำมันรถ เพื่อบรรทุกปลาไปขาย นอกจากการติดต่อระหว่างกันในวัตถุประสงค์เรื่องการค้าแล้ว การไปร่วมงานต่าง ๆ เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ เยี่ยมคนเจ็บป่วย หรือไปร่วมงานแต่งงานที่คนในหมู่บ้านอื่นมาแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน จึงเกิดรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีการไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้าน

ระบบความรู้ในเรื่องการทำประมง เป็นระบบความรู้ที่มีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัว เนื่องจากแรงงานที่ใช้ในการประกอบอาชีพของชุมชนแห่งนี้เป็นแรงงานภายในครอบครัว โดยพ่อผู้เป็นหัวหน้าในครอบครัว และเป็นผู้มีความรู้และประสบการในการทำประมง จะมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ให้สมาชิกในครัวเรือน ด้วยการให้พวกเขาลงมือปฏิบัติจริง เมื่อบุตรของตนเริ่มเติบโตมีสภาพทางร่างกาย และสภาพจิตใจพร้อมที่จะออกทะเลได้แล้ว พ่อจะนำบุตรออกทะเลไปด้วย แล้วจึงเริ่มสอนหลักการ และเทคนิควิธีการทำประมง โดยเริ่มสอนตั้งแต่เทคนิควิธีการจับปลา วิธีการบังคับเรือ การใช้อวน การซ่อมแซมอวน การดูเรื่องน้ำขึ้นน้ำลง เวลาที่เหมาะในการจับปลา สถานที่จับปลา ฯลฯ จนกระทั่งถ่ายทอดความรู้ให้บุตรจนพวกเขาได้รับทักษะ ความรู้ ความชำนาญ มีประสบการณ์ จนกระทั่งสามารถออกหาปลาได้ด้วยตนเอง และมีเรือหาปลาเป็นของตนเอง เมื่อมีครอบครัว

ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ความเป็นพวกเดียวกันของชุมชนแห่งนี้ มีลักษณะที่ไม่ต่างจากชุมชนอิสลามโดยทั่วไป โดยชาวบ้านมักมองเรื่องนี้จากระบบความเป็นเครือญาติ การมีกิจกรรม ต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกัน การใช้มัสยิดเดียวกัน ในชุมชนแห่งนี้มีมัสยิดสำหรับประกอบพิธีทางศาสนามาตั้งแต่โบราณสองแห่ง ในสมัยก่อนชาวบ้านมีความสามัคคีอันดีต่อกัน ในรูปแบบของน้ำใจ มีการช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน ในทุกเรื่อง เป็นปกติธรรมดาที่ชาวบ้านจะให้ความสัมพันธ์กับญาติของตนมากว่าผู้อื่นที่ไม่ใช่ญาติ

ฐานะความเป็นอยู่ของชาวชุมชนท่ากำชำในอดีต มีฐานะที่ไม่แตกต่างกันมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะพอมีพอกิน ไม่ร่ำรวย แต่ไม่อยาก

ถาม: คนในหมู่บ้านนี้มีฐานะอย่างไร

ตอบ : ไม่แตกต่างกัน ดูจากฐานะความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตก็คล้ายคลึงกัน ไม่รวย ไม่จนไปกว่ากันมากนัก พอกินพอใช้ มีรวยจริง ๆ ไม่กี่บ้าน แค่บ้าน สองบ้าน

ปัญหาเรื่องสาธารณสุขของชุมชนไม่พบมากนัก เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ ที่ไม่มีโรคระบาดหรือโรคติดต่อร้ายแรง อาการเจ็บป่วยของชาวบ้านมีแค่อาการปวดศีรษะ หรือเป็นไข้หวัด ทั่ว ๆ ไป ส่วนใหญ่เมื่อเจ็บป่วยก็หายารับประทานเอง หรือไปหาหมอแผนโบราณ ซึ่งจะได้รับยาสมุนไพรมารับประทาน ปัญหาทางสุขภาพจิตของชุมชนแห่งนี้ไม่ปรากฏเนื่องจากหมู่บ้านนี้มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี ไม่มีปัญหาทางด้านระบบนิเวศน์ ประกอบกับชาวบ้านใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประกอบอาชีพ ซึ่งสร้างรายได้กับครอบครัว ไม่มีปัญญาความอดอยาก หรือความขาดแคลน ชาวบ้านจึงมีชีวิตอยู่ในชุมชนด้วยความสุข ไม่มีความทุกข์หรือความเครียด เพราะการมีชีวิตที่เรียบง่าย ขยันในการประกอบสัมมาอาชีพ ส่งผลให้ไม่เกิดปัญหาความขาดแคลน ครอบครัวมีความอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง

บทที่ ๓

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

เมื่อมีการกระตุ้นการบริโภค ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า และความจำเป็นในการใช้เงินตรา ในกระแสแห่งการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของสังคมไทย โดยเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปีที่รัฐบาลได้ริเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔ – ๒๕๐๙) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่เน้นการเร่งรัดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นสำคัญ บนพื้นฐานที่มีความต้องการสร้างความมั่งคั่ง ร่ำรวยแก่ระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ ส่งผลให้มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในระดับสูง เพื่อว่าจะเป็นการกระจายความมั่งคั่งเหล่านี้ไปยังประชาชนอย่างทั่วถึง ประชาชนชาวไทยจะได้มีระดับรายได้ที่เพิ่มขึ้น แนวคิดนี้ได้แผ่ขยายเข้ามาถึงหมู่บ้านท่ากำชำอย่างหลีกเลี่ยงมิได้เช่นกัน และนำมาสู่การปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของ ชุมชนเพื่อที่จะให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง

ท่ากำชำ เป็นหมู่บ้านริมทะเล จากประวัติศาสตร์ของชุมชน นับตั้งแต่มีการตั้งหมู่บ้านมา ทรัพยากรทางธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์จากทะเล เป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตชุมชน และสร้างระบบการเรียนรู้ให้ชุมชน เพื่อที่พวกเขาจักได้นำสิ่งมีค่าจากทะเล มาใช้เพื่อการดำรงชีวิตของพวกเขา อาชีพการทำประมง รวมทั้งอาชีพต่าง ๆ อีกหลายอาชีพของชาวชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง เช่น การรับจ้างต่อเรือ ซ่อมเรือ การถักอวน ซ่อมอวน จึงนับได้ว่าเป็นอาชีพที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างรายได้ที่ดีแก่ชุมชน ส่งผลให้ให้ชุมชนมีศักยภาพ มีความมั่นคง เข้มแข็ง ส่งผลให้ชาวบ้านมีกระบวนการของตนเองในการการสืบต่อถ่ายทอดความรู้ เอก

ลักษณ์ และอุดมการณ์ และวิทยาการ เทคนิคแห่งการเป็นชาวประมง รวมทั้งวิธีการต่อเรือประมง การทำอวน จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง เป็นการสืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน

ข้อจำกัดอย่างหนึ่งของท่ากำชำ เนื่องด้วยผืนดินในชุมชนไม่มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่เหมาะสมสำหรับปลูกพืช ต่าง ๆ เพื่อใช้บริโภคได้ นอกจากอาศัยทรัพยากรทางธรรมชาติที่หามาได้จากทะเล เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา เพื่อใช้จำหน่าย และบริโภค ดังนั้น จึงพบว่าภายในชุมชน มีร้านขายของสะดวกซื้อ เพื่อขายของใช้จำเป็นต่าง ๆ เปิดกิจการอยู่หลายร้าน โดยในระยะเริ่มแรกร้านค้าเหล่านี้ ใช้วิธีการซื้อสินค้าจากร้านขายส่งในเมือง แต่เมื่อมีร้านค้าขายส่งขนาดใหญ่จากบริษัทข้ามชาติเข้ามาเปิดกิจการ พวกเขาจึงนิยมซื้อสินค้าจากร้านขายส่งเหล่านี้ เพื่อนำมาจำหน่ายเป็นสินค้าราคาปลีกในชุมชน เนื่องจากมีราคาถูกกว่าร้านขายส่งในเมือง ประกอบกับที่ร้านค้าส่งมีสินค้าให้เลือกมากมายหลายชนิด การจำหน่ายสินค้าของร้านค้าปลีกในชุมชนมีการจำหน่ายสินค้าทั้งระบบเงินสด และระบบเงินเชื่อ โดยในการซื้อสินค้าระบบเงินเชื่อเจ้าของร้านจะเป็นผู้พิจารณาว่าผู้ใดมีความน่าเชื่อถือหรือมีประวัติในการชำระเงินดี จึงยอมให้ซื้อสินค้าเงินเชื่อได้ จากการศึกษาพบว่าอาชีพขายของสะดวกซื้อเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างดี

อาชีพหลักที่นิยมทำกันมาอีกอย่างหนึ่งของชุมชนคือ การแกะเนื้อปู เพื่อส่งเนื้อปูสำเร็จรูปไปจำหน่ายยังตลาดรับซื้อที่หาดใหญ่ และตลาดรับซื้อที่กรุงเทพมหานคร ชาวบ้านหลายคนเป็นเจ้าของกิจการโรงงานแกะเนื้อปู และรับจ้างแกะเนื้อปูภายในชุมชน โดยการรับซื้อปูจากผู้ที่ทำประมงรายย่อยทั้งภายใน และภายนอกชุมชนมาแกะจำหน่ายเป็นปูเนื้อ การแกะปูเป็นอาชีพที่ต้องการความชำนาญ เพื่อให้ได้เนื้อปูในปริมาณมาก และเพื่อความรวดเร็วในการได้ปริมาณของเนื้อปูเพื่อขายส่งต่อตามความต้อการของผู้ซื้อ โดยผู้ที่มีความชำนาญมากเป็นพิเศษ ผู้ที่มีทักษะที่ดีจะแกะเนื้อปูได้เร็ว โดยได้รับค่าตอบแทนจากการแกะเนื้อปูเป็นกิโลกรัม โดยผู้แกะปูได้รับค่าตอบ

แทนในการแกะปูในราคากิโลกรัมละ ๓๐ บาท ดังนั้น รายได้ของชาวบ้านจากการแกะปูจึงขึ้นอยู่กับความขยัน และความชำนาญ และความรวดเร็วในการแกะเนื้อปู นอกจากการรับจ้างแกะเนื้อปูแล้ว ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ประกอบอาชีพจากการไปรับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ที่ดำเนินกิจการอยู่ในจังหวัด หรือจังหวัดใกล้เคียง เนื่องจากมีการสร้างถนนหนทางที่มีความสะดวกมากขึ้นกว่าในอดีต จึงมีรถบริการรับจ้างรับส่งชาวบ้านไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวจังหวัด

ถาม : เคยทำงานรับจ้างไหม

ตอบ : ฉันไม่เคยทำ แต่เดี๋ยวนี้มีการรับจ้างแกะปูกันเป็นส่วนใหญ่ บางคนปรับจ้างในเมือง แต่เดี๋ยวนี้มีงานทำที่บ้านเอง เพราะประหยัดดี รับปูมาแกะที่บ้าน ใช้จ่ายไม่มาก ถ้าทำงานในเมือง ต้องใช้เงินค่ากิน ค่ารถ เปลือง ฉันก็เลยรับจ้างแกะปูเอาแถว ๆ บ้านนี้แหละ ค่ากินก็ไม่สิ้นเปลือง เพราะกินที่บ้านเรา ประหยัดดี

จากการศึกษาข้อมูลในอดีตพบว่า ท่ากำชำเคยเป็นหมู่บ้านที่มีทุนทางสังคมในเรื่องของการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน เช่น การช่วยกันต่อเรือ การถักอวน การสร้างบ้านใหม่ หรือการสร้างบ่อน้ำใช้ การไปช่วยและร่วมงานพิธีต่าง ๆ การช่วยกันดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน ซึ่งชาวบ้านมักผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนแรงงานช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนแบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยไม่ต้องว่าจ้างแรงงาน แต่นั่นเป็นปรากฏการณ์ของชุมชนแห่งนี้ตั้งแต่ในอดีต

ประเด็นที่น่าสนใจจากการศึกษาในครั้งนี้ พบว่านับตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของ ของชาวบ้านที่นี่มีน้อยมาก เนื่องเหตุผลจากระบบการผลิตในชุมชนแห่งนี้และในชุมชนใกล้เคียง มีผลิตภัณฑ์ที่หาได้จากจากทะเลเหมือนกัน และไม่สามารถผลิตอาหาร

อย่างอื่นได้ในชุมชน พวกเขาจึงไม่มีสิ่งของสำหรับการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน มีบางครั้งที่ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยน เช่น การแลกเปลี่ยนปลากับข้าวเปลือก หรือข้าวสาร แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมการแลกเปลี่ยน พวกเขาชอบระบบ การซื้อขายของกันมากกว่า เนื่องจากเป็นสิ่งที่มีความสะดวก และสามารถนำเงินที่ได้ไปเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในครัวเรือน หรือใช้สำหรับซื้อสิ่งของตามที่ต้องการได้ด้วยความสะดวก รวดเร็ว ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าในอดีตที่ผ่านมาพวกเขาต้องใช้เงิน เพื่อซื้อสิ่งของต่าง ๆ ตามความจำเป็น เพื่อใช้ภายในครอบครัว และใช้เพื่อการประกอบอาชีพ เช่น ซื้อน้ำมัน ซ่อมแซมเรือ ซ่อมแซมอวน รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร

ถาม : ในสมัยก่อนใช้เงินซื้ออะไรบ้าง

ตอบ : ซื้อทั้งนั้น ข้าวสาร ไก่ เนื้อวัว ยาสีฟัน แปรงสีฟัน หนักหน่อยก็ค่าสมุด

ค่าหนังสือเรียนลูก ๆ คือทุกอย่างต้องซื้อนอกจาก ปลา ปู หอย ที่จับได้เท่านั้น

ในการซื้อขายสิ่งของในสมัยก่อนนั้น พวกเขาต้องอาศัยการเดินทางโดยทางเท้า ไปตามทางเดินเล็ก ๆ ระหว่างหมู่บ้าน หรือใช้การโดยสารทางเรือ เพื่อไปซื้อขายสิ่งของยังตลาดที่อยู่ต่างอำเภอ หรือตลาดในจังหวัด แต่ในปัจจุบันนี้ นับตั้งแต่รัฐบาลได้เริ่มมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจ มีการขยายความเจริญมาสู่ภูมิภาค ท่ากำชำเริ่มมีระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ มีถนนลาดยาง ระบบไฟฟ้า และน้ำประปา เข้าสู่ชุมชน การเดินทางสัญจร และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นไปด้วยความสะดวกสบาย การติดต่อกันระหว่างชุมชนมีความรวดเร็ว มีการติดต่อระหว่างกันเพื่อซื้อขายสินค้าเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ปัจจุบันนี้ชุมชนแห่งนี้กลายเป็นชุมชนแห่งการค้า

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีของเครื่องมือในการผลิตของชุมชน การที่มีเครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการทำประมงในสมัยปัจจุบัน มีความ

ทันสมัยมากกว่าในสมัยก่อน มีการพัฒนาเครื่องจักรกลสำหรับใช้ในการเดินเรือให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ประหยัดน้ำมันมากขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านสามารถออกไปหาปลาได้ไกลยิ่งขึ้น เป็นการเพิ่มผลผลิต และเพิ่มรายได้มากขึ้นกว่าในอดีต ทำให้ชาวบ้านท่ากำชำมีรายได้ที่ดีขึ้น สามารถมีเงินส่วนเกินสะสมไว้สำหรับใช้จ่ายมากขึ้น โดยเห็นจากเมื่อมีตลาดนัดเคลื่อนที่ เข้ามาขายของกินของใช้ในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะซื้อสินค้าทั้งของกินของใช้กันอย่างอุ่นนาฝาคั่ง จนพ่อค้าแม่ค้าต่างจำหน่ายสินค้าของตนได้ครั้งละมาก ๆ และมีเงินสำหรับการสร้างบ้าน หรือการต่อเติมบ้านเรือน

เมื่อมีฐานะดีขึ้น พวกเขามักสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ โดยเปลี่ยนจากบ้านหลังคามุงจาก และใช้สังกะสีเป็นฝาบ้าน มาเป็นบ้านก่ออิฐถือปูน หลังคามุงด้วยกระเบื้อง เป็นวัสดุที่สวยงาม มีความคงทนถาวรเหมาะสมต่อสภาพอากาศชายทะเล ที่มีฝนตกชุก ลมพัดแรง และมีลมมรสุม พัดผ่านอยู่เป็นประจำตลอดทั้งปี ในปัจจุบันการสร้างบ้านของชาวบ้าน ไม่มีระบบการช่วยแรง แต่เป็นการจ้างแรงงาน หรือหาช่างรับเหมาก่อสร้าง เนื่องจากระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานของชุมชนได้หมดลง เนื่องจากชาวบ้านต้องการเงินเพื่อใช้จ่ายสำหรับการดำรงชีวิต สิ่งต่าง ๆ ต้องซื้อหาด้วยเงินตรา การแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งเป็นเรื่องของการตอบแทนในรูปของระบบเงิน ได้เข้ามาทดแทนการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบต่างตอบแทนของชุมชนโดยสิ้นเชิง

ไม่เพียงแต่มีการสร้างบ้านใหม่ ๆ ของชาวบ้าน ทุกวันนี้เมื่อรัฐได้มีการสร้างถนนหนทางเชื่อมต่อกันระหว่างชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับเมืองต่าง ๆ มากขึ้น การเดินทางติดต่อไปมาหาสู่ระหว่างกันมีความสะดวกมากขึ้น การเดินทางเป็นไปด้วยความรวดเร็ว ความต้องการใช้พาหนะเพื่อการเดินทางระหว่างชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มหาซื้อรถจักรยานยนต์ รถยนต์ รถบรรทุก เพื่อใช้ในการเดินทาง ใช้ในการขนส่งสินค้า ส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือยังโรงเรียนในเมือง โดยการซื้อรถพวกเขาใช้ทั้งระบบเงินสด และเงินผ่อน ตามฐานะและรายได้ของครอบ

ครัว เพื่อใช้สำหรับใช้ในการหาซื้อสิ่งของ การบรรทุกสิ่งของไปขายต่างชุมชน หรือขายยังตลาดในชุมชนใกล้เคียง

นอกจากนี้แล้ว พบว่าในปัจจุบันชุมชนได้มีระบบตลาดที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต ที่มีเพียงตลาดที่เป็นสถานที่ที่พ่อค้าในชุมชนใช้ขายของเป็นประจำ ได้เริ่มมีระบบตลาดเพื่อขายของในชุมชนแบบตลาดนัด ตลาดเคลื่อนที่ (เปิดท้าย) และระบบการนำสินค้าต่าง ๆ มา ขายตรงถึงหมู่บ้าน ทำให้การจับจ่ายใช้สอยของชาวบ้านมีความสะดวกมากขึ้น และสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการเข้ามาของร้านสะดวกซื้อ ห้างสรรพสินค้า ร้านค้าขายส่งขนาดใหญ่ที่มีทุนข้ามชาติเป็นเจ้าของ เป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรที่เกินความจำเป็นในการดำรงได้อย่างรวดเร็ว ไม่เหมือนชีวิตเมื่อครั้งในอดีต ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเป็นความต้องการมีสิ่งของเหล่านั้นไว้เพื่อเป็นสิ่งแสดงฐานะทางสังคม และรสนิยมที่ดีกว่า ทันสมัยกว่าเพื่อนบ้าน เช่น การมีรถยนต์ โทรศัพท์มือถือ เครื่องเสียง เครื่องเล่นวิดิโอ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ที่ทันสมัย ราคาแพง เป็นต้น ภาระดังกล่าว ทำให้จากชีวิตที่เคยพออยู่พอกิน พวกเขาเริ่มมีภาระที่เพิ่มขึ้น กล่าวคือคือการสร้างหนี้ และภาระในการชำระหนี้

แต่อย่างไรก็ดี การเป็นหนี้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ แล้วจะเป็นหนี้นอกระบบ โดยเมื่อเงินขาดมือ ชาวบ้านอาศัยการกู้ยืมจากญาติ พี่น้อง เพื่อนสนิท มากกว่าการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันทางการเงินของรัฐ โดยมีเหตุผลที่ว่าการกู้เงินจากหน่วยงานของรัฐมีความยุ่งยาก ต้องเตรียมเอกสารต่าง ๆ มากมาย ที่สำคัญต้องมีบุคคลค้ำประกัน และไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับดอกเบี้ยเนื่องจากเป็นข้อห้ามตามหลักปฏิบัติของศาสนาอิสลาม

คำถามที่ต้องการแสวงหาคำตอบอีกประการหนึ่งคือเมื่อชุมชนมีการเปลี่ยนแปลง ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ความสัมพันธ์กับทรัพยากรทางธรรมชาติทางทะเลที่พวกเขานำมาปรับเปลี่ยนเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต จนกระทั่งเกิดเป็นเอกลักษณ์ของระบบความรู้ ความสัมพันธ์ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งเป็นทุนที่มีค่าของชุมชน ชุมชนมีการปรับตัวอย่างไรเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ ซึ่งจะนำเสนอในบทที่ ๔

บทที่ ๔

การปรับตัวของชุมชน

เนื่องจากท่ากำชำ เป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนการค้ามาตั้งแต่โบราณ เพราะการขายสินค้าจากการทำประมง เป็นรายได้ที่ทำให้พวกเขามีความสะดวกในการซื้อสินค้าอย่างอื่นที่พวกเขามีความต้องการได้อย่างสะดวก ชาวบ้านไม่นิยมการแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของ ในขณะที่การเข้ามาของกระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในระบบความรู้ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมที่เป็นรากฐานของชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงแห่งเงินตรา จากการมีเงินไว้เพื่อใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิต กลับกลายเป็นการมีเงินเพื่อใช้บ่งบอกฐานะทางสังคมที่เหนือกว่าบุคคลอื่น ทำให้ชุมชนแข่งขันกันสร้างสมสิ่งที่เกินความจำเป็นแก่การดำรงชีพ ซึ่งแตกต่างจากในอดีต

เนื่องจากชุมชนต้องปรับตัวเพื่อให้ทันกับสภาพการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคม ที่มีการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ลดน้อยลง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ตลอดจนความต้องการของระบบตลาดจากภายนอก ทำให้ระบบความรู้ และระบบการผลิตของชุมชนปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้สอดคล้องกับทรัพยากร และการดำรงอยู่ของคนในชุมชน จึงมีอาชีพใหม่ ๆ ซึ่งอาชีพเหล่านี้ไม่เคยมีมาก่อน หรือคนในชุมชนไม่เคยทำมาก่อนเกิดขึ้นในชุมชน เช่น การเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง การแกะเนื้อปูส่งตลาดในเมือง การออกไปรับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

การเลี้ยงปลาในกระชังของชุมชนเริ่มมีขึ้นเนื่องจากการมีเครื่องมือทำการประมงที่ทันสมัย สามารถจับปลาได้ไกล ๆ ทำให้ปริมาณปลาตามธรรมชาติมีไม่ทัน หรือหมดลง ทำให้ชาวบ้านจับปลาได้น้อยลง ไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด ไม่เพียงพอขายให้แก่พ่อค้าที่มีความต้องการ เช่น ปลากะพง ชาวบ้านจึงเริ่มต้นการทำอาชีพเลี้ยงปลากะพงในกระชังบริเวณหมู่บ้าน ซึ่งให้ผลตอบแทนที่ดี แต่ส่งผลในเรื่องของปัญหามลพิษจากน้ำเสียเนื่องจากสิ่งตกค้างจากการให้อาหารปลา

อาชีพการแกะเนื้อปูม้าส่งขาย โดยชาวบ้านส่วนหนึ่งเป็นนายทุนรับซื้อปูมาจ้างแรงงานจากชาวบ้านในชุมชนแกะเป็นปูเนื้อ โดยพวกเขามีเรือหาปลาเอง หากไม่มีเรือพวกเขาจะใช้วิธีการรับซื้อปูมาจากผู้ประกอบการเรือประมงรายย่อย ๆ ภายในหมู่บ้าน หรือรับซื้อปูจากหมู่บ้านประมงใกล้เคียง ที่นำมาขายหรือออกไปรับซื้อด้วยตนเองมาแกะเนื้อส่งขายต่อ นับว่าอาชีพการแกะปูเป็นอาชีพที่ทำให้เกิดการว่าจ้างแรงงานที่ดีในชุมชนแห่งนี้ นายทุนมีรายได้จากการขายปูเนื้อที่ดี ส่วนชาวบ้านที่เป็นแรงงานรับจ้างแม้ว่าพวกเขามีรายได้ที่ได้รับจากการรับจ้างแกะปูวันละร้อยกว่าบาท แต่เนื่องจากชาวบ้านสามารถทำงานในชุมชน ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับค่าอาหาร และค่าเดินทางในการไปทำงานนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านพอใจ และมีรายได้มากกว่าชาวบ้านที่ไปประกอบอาชีพรับจ้างแรงงานนอกหมู่บ้าน ส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้จะเป็นวัยรุ่น ทั้งผู้หญิง และผู้ชาย แต่มักมีแรงงานที่เป็นผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่เปลี่ยนไป เช่น การเย็บอวน ในสมัยก่อนชาวบ้านจะซื้อด้ายสำหรับถักอวน และอุปกรณ์ต่าง ๆ มาถักอวนด้วยตนเอง เพื่อใช้ในการทำประมง หรือเพื่อซ่อมแซมอวน เมื่อมีการชำรุดหรือหมดสภาพการใช้งาน แต่ในปัจจุบันความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ทำให้ชาวบ้านสามารถซื้ออวนสำเร็จรูป นำมาเย็บเพื่อใช้ในการทำประมง หรือเพื่อจำหน่ายตามขนาดที่ต้องการ ชาวบ้านสามารถทุ่นเวลาในการถักอวน และราคาอวนมีราคาไม่สูงมากนัก แต่ความ

เปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้การถ่ายทอดวิธีการ การทำลวดลาย ตลอดจนความรู้ในการถักอวน การเลือกใช้วัสดุที่มีความคงทน การทำให้วัสดุในการถักอวนมีความคงทน ซึ่งเป็นวัฒนธรรม อย่างหนึ่งของชุมชนต้องสูญเสียไปอย่างลึกเลี่ยงไม่ได้ เช่นกัน เนื่องจากการซื้ออวนสำเร็จรูป ไม่ต้องเสียเวลาถัก และเมื่อต้องการใช้พวกเขาหาซื้อได้ทันที ซึ่งมีความสะดวก และรวดเร็วกว่าการถักใช้เอง แต่ก็มีการซ่อมแซมอวนอยู่บ้าง

ปัจจุบันชาวพบว่าบ้านมีค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่เป็นภาระของพวกเขาเพิ่มมากขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการผ่อนชำระสินค้าเงินเงินผ่อน เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ เครื่องเสียง ฯลฯ ค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียนของบุตรหลานเนื่องจากนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนโรงเรียนที่มีชื่อเสียง ตลอดจนความนิยมในการส่งบุตรหลานเข้าเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา ค่าใช้จ่ายเรื่องน้ำดื่ม เนื่องจากน้ำฝนตามธรรมชาติ ไม่มีความสะอาดเพียงพอ มีการปนเปื้อนของฝุ่นละอองมาก เมื่อรองน้ำฝนเพื่อใช้ในการบริโภคจึงต้องนำน้ำมาต้มให้สุกก่อน เป็นความไม่สะดวก ชาวบ้านจึงนิยมซื้อน้ำดื่มบรรจุขวดจากร้านค้าในชุมชนใช้ดื่มแทน

เมื่อชาวบ้านเป็นหนี้ พวกเขามักใช้วิธีการหยิบยืมเงินจากญาติสนิท หรือคนที่รู้จักไว้ใจกัน ไม่นิยมกู้จากธนาคาร เนื่องจากเป็นเรื่องของดอกเบี้ยที่ผิดหลักปฏิบัติ และเป็นข้อห้ามของศาสนาอิสลาม แม้ว่าปัจจุบันจะมีระบบธนาคารอิสลาม แต่ยังไม่เป็นที่นิยม ชาวบ้านให้เหตุผลว่าการติดต่อกับธนาคารมีความยุ่งยาก ต้องเดินทางไปติดต่อกับธนาคารในอำเภอเมือง หรือในตัวจังหวัด อีกทั้งต้องใช้หลักฐาน เอกสารต่าง ๆ มากมายหลายอย่าง และต้องมีบุคคลคนค้ำประกัน ขั้นตอนการกู้ยืมต้องใช้เวลาการพิจารณา และการอนุมัติจากธนาคารเป็นเวลานาน ไม่ทันต่อความต้องการในการใช้เงินรวมทั้งคนรุ่นเก่าที่มีอายุมากมีปัญหาเรื่องการสื่อสารด้วยภาษาไทย เนื่องจากไม่สามารถเขียน อ่านภาษาไทยได้ ทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นสิ่งยุ่งยาก ไม่มีความสะวกเป็นอย่างยิ่งทำให้ไม่ต้องการกู้เงิน

ถาม : ทำไม่ไม่กู้เงินจากธนาคาร

ตอบ : ถ้ากู้ที่อื่น เช่น ธนาคาร สหกรณ์ ลำบาก ต้องออกไปนอกหมู่บ้าน ต้องวางโฉนดเป็นประกันต้องหาสมาชิกค้ำยุ่งยาก ต้องกรอกเอกสารเยอะเป็นอุปสรรคมากกว่าจะได้เงินมา บางทีล่าช้าไม่ทันกับเวลาที่ต้องการ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ความคิดการพึ่งพาสถาบันการเงินจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงของชุมชนแห่งนี้ และชุมชนชาวมุสลิมโดยทั่วไป การยืมเงินจากญาติพี่น้องคนสนิทไม่มีการคิดดอกเบี้ย มีบ้างที่ผู้ยืมมอบเป็นเงินตอบแทน และหากมีปัญหาในการคืนเงินผู้ยืมยังสามารถผัดผ่อนไม่ถูกทวงถาม และได้รับเงินรวดเร็วทันต่อความต้องการในการใช้เงิน การให้กู้เงินกันระหว่างญาติสนิทจึงเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนมุสลิม

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าในการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชนท่ากำชำ เป็นการเปลี่ยนแปลงดังนี้

๑. เทคโนโลยี ในการประกอบอาชีพ เช่น อุปกรณ์ในการทำประมง การใช้รถยนต์ในการขนส่งสินค้าแทนเรือ การติดต่อสื่อสารด้วยโทรศัพท์เคลื่อนที่ เพื่อความสะดวกรวดเร็วการทำงาน

๒. ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน จากระบบการพึ่งพิง การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบต่างตอบแทนหมดลง เนื่องจากสังคมเปลี่ยนเป็นระบบเงินตราแนวใหม่คือเงินไม่ได้มีไว้เพื่อใช้จ่ายในสิ่งจำเป็น แต่มีไว้เพื่อยกระดับฐานะทางสังคม ทีเรียกว่า **มีเงินนับว่าน้อง มีทองนับว่าพี่ มีเงินและทองนับว่าน้องและพี่**

๓. ระบบความรู้ของชุมชนในบางเรื่อง เช่น การจับปลา ยังเป็นระบบความรู้ที่มีการถ่ายทอดเทคนิค วิธีการ ต่าง ๆ ที่เป็นเทคนิคเฉพาะกันภายในครอบครัว มีการปรับเปลี่ยนตาม

เทคโนโลยีที่ทันสมัย มีระบบความรู้ใหม่จากการประกอบอาชีพใหม่ตามความต้องการของตลาด เช่น การแกะเนื้อปูม้า เพื่อส่งจำหน่ายเป็นเนื้อปูแกะสำเร็จ เพื่อความสะดวกในการใช้ประกอบอาหารของร้านอาหาร และมีการประกอบอาชีพที่เป็นที่นิยมอีกอย่างหนึ่งของชุมชนคือการเลี้ยงปลากระพงในกระชัง

๔. ระบบเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไม่มากนักเนื่องจากชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนแห่งการค้ามาเป็นเวลานาน สิ่งที่เปลี่ยนคือการเปลี่ยนแปลงค่าแห่งเงินตรา จากความต้องการใช้เงินเพื่อซื้อของใช้ที่จำเป็นในการยังชีพในอดีต เปลี่ยนเป็นการมีเงินเพื่อยกระดับฐานะทางสังคม การซื้อของเพื่อบอกระดับฐานะทางสังคม หรือซื้อสิ่งของในการอำนวยความสะดวกเกินความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากการพออยู่พอกิน มาเป็นค่านิยมในวัตถุ ทำให้เกิดภาวการณ์เป็นหนี้ เพื่อสนองความต้องการทางด้านวัตถุ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชุมชน ที่มีรากฐานเดิมจากสังคมที่ใช้เงินตราเพื่อซื้อสิ่งของจำเป็นในการอยู่กิน พัฒนาจนกลายเป็นสังคมที่มีค่านิยมเพื่อยกระดับฐานะทางสังคม โดยการซื้อสินค้า อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เป็นสิ่งฟุ่มเฟือยกินความจำเป็นในการดำรงชีวิต หรือเป็นส่วนเกินของชีวิต

บทที่ ๕

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนา และผลที่มีต่อชุมชน

จากการที่ที่รัฐบาลมีนโยบายเร่งด่วน ในการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองแห่งชาติ สำหรับเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อีกทั้งเพื่อให้ท้องถิ่นมีขีดความสามารถของท้องถิ่นในการจัดการระบบและการบริหารจัดการเงินกองทุนของตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งระบบการจัดการของรัฐ เพื่อเป็นการสร้างศักยภาพในการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านสังคม วัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจของประชาชนในหมู่บ้านสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน อันเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศในอนาคต รัฐบาลได้ออกระเบียบ ที่เรียกว่า“ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๔” โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ คือ

๑. เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น

๒. ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วย คุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง

๓. เกื้อกูลผลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน

๔. เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชนและประชาสังคม

๕. กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

ทั้งนี้กองทุนหมู่บ้านท่ากำชำมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการ รายละเอียดดังนี้

๑. เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน สำหรับการลงทุนเพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินหรือจำเป็น เร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิภาพที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้าน

๒. ส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบและบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง

๓. เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้าน ในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้าน

๔. กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศในอนาคต

๕. เสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในหมู่บ้าน

คณะกรรมการจัดสรรเงินจากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติไปยังบัญชีกองทุนหมู่บ้าน และบัญชีกองทุนชุมชนเมือง บัญชีละหนึ่งล้านบาท จากคำแถลงนโยบายของ พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีแถลงต่อรัฐสภาวันจันทร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔ ความตอนหนึ่งว่า

“รัฐบาลจึงตั้งเป้าหมายที่จะดำเนินนโยบายเพื่อลดความยากจนและนำไปสู่การสร้างงาน สร้างรายได้ลดค่าใช้จ่ายให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายนำไปสู่การพอมีพอกินและเหลือจากนั้นจึงนำไปสู่การสร้างชีวิตใหม่ โดยใช้กลไก

ทุกส่วนของภาครัฐในการสร้างโอกาสให้ประชาชนใช้ทุนทางปัญญา ศักยภาพส่วนตัว และสินทรัพย์ที่มีอยู่ทำงานอย่างเต็มที่ เมื่อประชาชนมีรายได้ก็จะทำให้ครอบครัวมีรายได้ และประเทศชาติมีรายได้ ซึ่งจะกลายเป็นฐานภาษีใหม่ให้รัฐมีรายได้มากขึ้น เพื่อนำไปสู่การลดภาระหนี้สินของประเทศในโอกาสต่อไป ในสถานการณ์นี้ รัฐบาลจะเป็นผู้ลงทุนทางสังคม ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ใช้เงินโดยไร้เป้าหมาย เพราะ การใช้จ่ายเงินเพียงอย่างเดียวมักจะก่อให้ เกิดการสูญเปล่าไม่ได้ผล นโยบายของรัฐบาล อาทิ กองทุนหมู่บ้าน การจัดตั้งธนาคารประชาชน จึงเป็น ส่วนหนึ่งของการลงทุนเพื่อสร้างรายได้ใหม่ให้กับประชาชนและให้กับรัฐในที่สุด”

นโยบายอันชัดเจนของรัฐบาล ในการมอบอำนาจการจัดการกองทุนหมู่บ้าน อย่างอิสระสู่ประชาชนในระดับรากหญ้า โดยชุมชนเป็นผู้วางกรอบ ระเบียบ กฎเกณฑ์กติกา และบริหารกองทุนด้วยตนเอง ประเด็นคำถามในการศึกษาครั้งนี้คือ กระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร และเกิดผลอย่างไรต่อชุมชน ซึ่งมีวิถีการดำรงชีวิต และทุนชุมชนที่ได้สะสมมา อันเป็นการสร้างความเข้าใจ และการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้ของคนในสังคมโดยรวม

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านท่ากำชำ

กองทุนหมู่บ้านท่ากำชำก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๔๔ โดยเริ่มต้นจาก ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมชาวบ้าน เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจเรื่องวัตถุประสงค์ของกองทุน รายละเอียดของกองทุน ระเบียบ สิทธิ ต่าง ๆ ในการกู้ยืมเงิน บทบาทของชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านต้องมีคณะกรรมการเข้ามาบริหารจัดการกองทุน มีระยะเวลาการรับสมัครกรรมการกองทุน โดยมีผู้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนทั้งสิ้น ๘๕ คน หลังจากนั้นจึงมีการจัดเวทีชาวบ้านขึ้นเพื่อเลือกกรรมการเข้ามาบริหารกองทุน โดยมีคณะกรรมการดำเนินการบริหารกองทุนชุดแรกจากการเลือกตั้ง จำนวน ๑๕ คน คณะกรรมการเป็นเพศชาย ๘ คน เพศหญิง ๗ คน การเลือกตั้งใช้วิธียกมือเพื่อนับคะแนน โดยมีปลัดอำเภอ พัฒนากร เกษตรอำเภอ และตัวแทนจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ เป็นตัวแทนจากฝ่ายรัฐบาล เป็นพยานในการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๔๔ และรับโอนเงินงวดแรกจากรัฐบาลเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๔ และเปิดให้กู้งวดแรกวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๔๕

การคัดเลือกกรรมการกองทุนใช้ ระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่สำนักนายกรัฐมนตรีกำหนด คือมีคณะกรรมการกองทุนจำนวนสิบห้าคน ประกอบด้วยคณะกรรมการซึ่งมาจากการคัดเลือกกันเองโดยสมาชิก ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าวเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และมีความรับผิดชอบ ที่จะบริหารจัดการกองทุน เป็นที่ยอมรับของประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง และต้องมีคุณสมบัติ ไม่มีลักษณะต้องห้าม ดังนี้

๑.เป็นผู้มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกัน เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่าสองปี ก่อนวันที่ได้รับคัดเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุน

๒. เป็นผู้บรรลุนิติภาวะโดยมีอายุยี่สิบปีบริบูรณ์

๓. ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศาสนา มีความรับผิดชอบ เสียสละ มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน

ไม่ติดการพนัน ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด และไม่มีประวัติเสียทางด้านการเงิน ตลอดจนยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๔. ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย คนไร้ความสามารถ หรือคนเสมือนไร้ความสามารถ

๕. ไม่เคยได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท

๖. ไม่เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่ามีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือรอการลงโทษในความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ ยกเว้นความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์และความผิดฐานบุกรุก

๗. ไม่เคยถูกให้ออก ปลดออก หรือไล่ออกจากราชการ องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ เพราะทุจริตต่อหน้าที่หรือสร้างความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงแก่ทางราชการ องค์กร หรือหน่วยงานที่สังกัด

๘. ไม่เป็นผู้ไม่ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งที่เสียสิทธิ์ตามมาตรา ๖๘ วรรคสอง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐

๙.ไม่เป็นผู้ที่เคยพ้นจากตำแหน่งคณะกรรมการกองทุน

หลังจากเสร็จสิ้นการคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนแล้ว คณะกรรมการกองทุนที่ได้คัดเลือกจึงเป็นผู้ร่วมกันคัดเลือกผู้ที่พวกเขาเห็นว่ามีความสามารถมากที่สุดมาเป็นประธานกองทุน คณะกรรมการกองทุนท่ากำชำมีอำนาจ และหน้าที่ของดังนี้

๑. บริหารจัดการกองทุน รวมทั้งตรวจสอบ กำกับ ดูแล จัดสรรผลประโยชน์ของเงินกองทุนเพื่อสอดคล้องและเกื้อกูลกับกองทุนอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน

๒. ออกระเบียบ ข้อบังคับ หลักเกณฑ์หรือวิธีการเกี่ยวกับการบริหารกองทุนที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด และต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมสมาชิก

๓. รับสมาชิกและจัดทำทะเบียนสมาชิก ทั้งที่เป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน หรือปัจเจกบุคคลในหมู่บ้าน

๔. สำรวจและจัดทำข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ อุตสาหกรรมครัวเรือน และวิสาหกิจชุมชนในเขตท้องที่หมู่บ้าน ตลอดจนสำรวจและจัดทำข้อมูลดังกล่าว ของกองทุนอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน

๕. พิจารณาการให้กู้เงินตามระเบียบ หลักเกณฑ์ และวิธีการที่กองทุนกำหนด

๖. ทำนิติกรรมสัญญา หรือดำเนินการกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับภาระผูกพันของกองทุน

๗. จัดทำหรือเรียกประชุมสมาชิกตามที่กำหนดหรือได้ตกลงกัน หรือตามที่สมาชิกจำนวนไม่น้อยกว่าหนึ่งในห้าของสมาชิกทั้งหมดลงลายมือชื่อทำหนังสือร้องขอ และจะต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายในสิบห้าวัน นับแต่วันที่รับคำร้อง

๘. จัดทำบัญชีและส่งมอบเงินที่ได้รับจัดสรร ผลตอบแทน หรือรายได้ที่เกิดขึ้นจากเงินที่ได้รับการจัดสรรจากคณะกรรมการคืนให้แก่กองทุนให้ครบเต็มตามจำนวนที่ได้รับอนุมัติให้เบิกจ่าย ในกรณีที่คณะกรรมการมีหนังสือหรือออกคำสั่งเป็นที่สุด เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนไม่ปฏิบัติตามหรือบริหารจัดการกองทุนให้เป็นไปตามระเบียบหรือข้อบังคับที่กองทุนกำหนด

๙. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่คณะกรรมการกำหนดหรือมอบหมาย

ขั้นตอนการกู้เงินของหมู่บ้านมีดังนี้

. ชาวบ้านที่ประสงค์กู้เงินกองทุนต้องสมัครเป็นสมาชิกกองทุน โดยชำระค่าธรรมเนียม ๕๐ บาท ค่าหุ้น หุ้นละ ๑๐ บาท รวม ๕ หุ้น ค่าตอบแทนโดยผู้กู้ ๑ หมื่นบาทเสียค่าตอบแทน ๕ ร้อยบาท เนื่องจากไม่มีระบบดอกเบี้ยเนื่องจากเป็นชุมชนมุสลิม โดยต้องนำหลักฐานทะเบียนบ้าน และบัตรประชาชนมาแสดง

. ขั้นตอนต่อมาคือการเขียนสัญญาการกู้ยืม ในกรณีที่สมาชิกไม่สามารถเขียนด้วยตนเองได้ ทางคณะกรรมการกองทุนจะเป็นผู้ช่วยเหลือ แนะนำ ตลอดจนบางครั้งมีบริการช่วยกรอกสัญญาให้ ในรายที่ไม่สามารถเขียนภาษาไทยได้

. หาบุคคลค้ำประกันเงินกู ๒ คนโดยสมาชิกที่กู้เงินหมุนเวียนกันค้ำประกันซึ่งกันและกัน

. วางหลักทรัพย์ค้ำประกัน ในราคาที่ใกล้เคียงหรือสูงกว่าเงินกู้ เช่น รถจักรยานยนต์ จักรเย็บผ้า เป็นต้น

. การผ่อนชำระแบ่งชำระเป็น ปีละ ๔ งวด โดยชำระคืนทุก ๓ เดือน กรรมการจะแบ่งหน้าที่กันดูแลติดตามสมาชิกที่กู้เงินจากกองทุน เป็นกลุ่ม โดยกรรมการ ๑ คนดูแลสมาชิกประมาณ ๕ คน กรรมการ ๑ คนสามารถกู้เงินได้ ๒ หมื่นบาท ส่วนสมาชิกกู้ได้รายละ ๑ หมื่นบาท กรรมการต้องคอยให้คำปรึกษา ดูแลสมาชิก คอยเตือนเมื่อถึงเวลาต้องชำระเงินตามงวด หากมีการผิดนัดผู้กู้ต้องเสียค่าปรับเข้ากองทุน ร้อยละ ๑ บาท ยกเว้นหากมีความจำเป็น เช่น มีลมมรสุมไม่สามารถทำงานได้ผู้กู้สามารถขอผ่อนผันได้

. ประธาน และกรรมการกองทุนหมู่บ้านร่วมกันอนุมัติเงินกู้

. เบิกเงินกู้ที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์

. การปันผลคืนให้แก่สมาชิกเมื่อดำเนินงานครบรอบ ๑ ปี

คืนสมาชิก ๕๐ %

เป็นรายได้เข้าสวัสดิการกองทุน ๒๐ %

จัดสรรเป็นเงินกองกลาง ๒๐ %

เป็นเงินตอบแทนคณะกรรมการ ๑๐ %

ตามข้อตกลงของคณะกรรมกา และสมาชิกกองทุนหมู่บ้านมีความเห็นว่าเมื่อบริหารกองทุนจนมีผลประโยชน์มากขึ้น ควรจะจัดรายได้ส่วนหนึ่งไว้สำหรับบริจาคแก่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน เช่น มัสยิด คนชรา เด็กกำพร้า

จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านรู้สึกเป็นเจ้าของเงินกองทุนดังกล่าว และมีความคิดร่วมกันว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่มีความยุติธรรมกับทุก ๆ คน มีความโปร่งใสในการดำเนินการและมีความรู้สึกร่วมกันในการทำให้เงินกองทุนมีประโยชน์ เป็นแหล่งเงินทุนที่พึ่งสำหรับชาวบ้านมากที่สุด

ถาม : กองทุนหมู่บ้านต่างจากแหล่งเงินกู้อื่น ๆ อย่างไร

ตอบ : ต่างกันตรงที่ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นเจ้าของเงินนี้ ต้องช่วยกันทำให้เงินนี้เกิดประโยชน์กับหมู่บ้านมากที่สุด และเงินที่กู้มานี้มีหน้าที่ต้องใช้คืน

ชาวบ้านยอมรับว่า กองทุนหมู่บ้านเป็นการส่งเสริมให้เกิดอาชีพ ส่งเสริมให้เกิดการทำงานช่วยในการขยายการลงทุน เช่น ในรายที่กู้ไปขายของสะดวกซื้อ ซื้อปูม้ามาแกะเป็นปูเนื้อ จะนำเงินไปลงทุนซื้อของเพิ่มมากขึ้น หรือในบางกรณีที่ชาวบ้านทำการประมง จะนำเงินที่ได้ไปเปลี่ยนเครื่องยนต์ของเรือประมงเพื่อใช้ในการออกหาปลา การมีเครื่องยนต์ที่ดีสามารถทำให้ออกจับปลาได้ไกลมากยิ่งขึ้น เป็นการเพิ่มโอกาสที่จะจับปลาได้มากกว่า ทำให้พวกเขามีรายได้เพิ่มมากขึ้น

การเปิดโอกาสให้ผ่อนชำระได้ ๔ งวดทำให้ชาวบ้านไม่มีความวิตกกังวลในการชำระหนี้ ชาวบ้านบางคนที่ไม่เคยมีมาชีพ หรือไม่เคยได้รับเงินกู้มาก่อน พยายามคิดหาอาชีพ เพื่อนำเงินกู้ที่ได้รับมาสร้างรายได้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด มีความตั้งใจในในการสร้างฐานะ พัฒนาอาชีพเพื่อทำให้มีฐานะ และยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ถาม : กองทุนทำให้หมู่บ้านเปลี่ยนไปหรือไม่

ตอบ : ก็เปลี่ยนไปนะ ชาวบ้านตื่นตัวดีขึ้น ขยันทำงานขึ้น คนที่ไม่มีงานทำ ไม่มีทุน ก็คิดสร้างงาน เพราะเห็นคนอื่นมีงานทำ มีเงินทุน ฐานะดีขึ้น ก็เป็นสิ่งที่ทำให้ตนเองอยากได้ อยากมีเหมือนคนอื่นเขาบ้าง

ปัญหาในการกู้ยืมเงินกองทุน

. ชาวบ้านต้องการเงินกู้มากกว่านี้ เนื่องจากหากมีเงินเพื่อการลงทุนมากขึ้น พวกเขาสามารถทำกำไรจากการขายสินค้ามากขึ้น เช่น มีเงินเปลี่ยนเครื่องยนต์เรือทำให้ออกไปจับปลาได้ไกลขึ้น ได้ปลามากขึ้น มีเงินลงทุนเลี้ยงปลาในกระชังมากขึ้น หรือมีเงินเพื่อลงทุนในโรงงานกิจการแกะเนื้อปูได้เพิ่มมากขึ้น การเพิ่มทุนทำให้เกิดการเพิ่มงาน เพิ่มรายได้ หากชาวบ้านมีวินัยในการใช้เงิน และใช้เงินตามวัตถุประสงค์ของเงินกู้อย่างแท้จริง

. ในฤดูมรสุม ผู้ประกอบอาชีพทำประมง ไม่สามารถออกไปจับปลาได้ ทำให้การชำระเงินคืนกองทุนล่าช้า

. มีสมาชิกบางส่วน ซึ่งเป็นส่วนน้อย ไม่ทำตามวัตถุประสงค์ ในการกู้เงิน และไม่สามารถส่งคืนเงิน หรือส่งคืนได้ล่าช้ากว่ากำหนด

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส

การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ 1
ความเป็นมาและฐานคิดการวิจัย 1
วัตถุประสงค์ของการวิจัยการศึกษา 5
วิธีวิทยาและการเลือกปรากฏการณ์ 6
การเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษา 7
การเข้าสู่พื้นที่และการเก็บข้อมูล 8
การเก็บข้อมูลในพื้นที่ 8
ผู้ให้ข้อมูลหลัก 9
การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน 14
บริบททางกายภาพของชุมชนรังมดแดง 15
บทที่ 2 ชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 23
"ทุนชุมชน" ในบริบทของชุมชนหมู่บ้าน "รังมดแดง" 23
การก่อรูป ความหมาย และกระบวนการสะสมทุนชุมชน 24
ทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ และกระบวนการสะสมทุนชุมชน 25
ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และกระบวนการสะสมทุนชุมชน 31
การก่อรูป กระบวนการสร้างความรู้และการได้รับการศึกษา 35
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 38
การพัฒนา : จุดเปลี่ยนและเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชน 38
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน 39
การทำทำนบกั้นน้ำเค็มและการเข้ามาของเกษตรผสมผสาน 40
การเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชน 44
การเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่ และโครงการรัฐและกองทุนต่าง ๆ . 46
บทที่ 4 การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชน 49
การเกิดการจัดระเบียบชุมชน 49
การสร้างความหลากหลายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ 52
การเชื่อมโยงและการผนวกชุดความรู้เดิมกับชุดความรู้สมัยใหม่ 54

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาที่มีผลต่อชุมชน **57**

กองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทุนเงินตรา 57

กองทุนหมู่บ้านกับการปฏิสัมพันธ์บริบทชุมชน 60

บทสรุป 61

ปัญหาอุปสรรคการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน 62

ภาคผนวก 64

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและฐานคิดการวิจัย

นโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติของรัฐบาล เป็นนโยบายของรัฐที่ให้ความสำคัญต่อการสร้างจิตสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้ชุมชนหมู่บ้าน เป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนภายใต้ โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่รัฐได้จัดสรรเงินไปให้ชุมชนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท พร้อมทั้งกำหนดนโยบายให้ หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน โดยเฉพาะการให้ชุมชนร่วมกันวางกติกาและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับกองทุน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในการจัดสรรเงิน และดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามความต้องการ ซึ่งหลักการของการดำเนินการนี้ เป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนและบุคคลอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ถือได้ว่าเป็นโครงการนำร่องที่นำไปสู่การวางนโยบายและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน

การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากโครงการอื่น ๆ ของรัฐที่เคยมีมา คือเป็นโครงการที่มีนโยบายที่ชัดเจนว่า *"...**ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเฉพาะตามความต้องการของชุมชนเอง รวมทั้งให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมกำหนดกรอบกติกา ในการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนและให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน**..."* โดยกองทุนมีเป้าหมายอย่างชัดเจนในการให้กองทุนหมู่บ้าน ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่ภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต โดยมีเป้าหมายในระยะยาว คือ **การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน** ซึ่งผลการดำเนินกองทุนหมู่บ้านดังกล่าวนี้ สามารถสะท้อนภาพได้จากการทำการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

ฐานความคิดของการศึกษาวิจัยภายใต้โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้ (นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ 2544) สรุปโดยย่อได้ว่า เป็นโครงการที่มีเป้าหมายที่สำคัญประการหนึ่ง คือ **การสร้างความรู้** (knowledge creation*)* เป็นการทำวิจัยเพื่อมุ่งหวังให้การทำงานวิจัย เป็นการนำไปสู่การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนได้สั่งสมมา รวมทั้งเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน โดยมีนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองของชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง **โดยการวิจัยเพื่อการเรียนรู้และการสร้างความรู้นี้** เป็นการสร้างความเข้าใจกับวิถีชีวิตชุมชนตามสภาพการณ์ที่เป็นจริง รวมทั้งทราบถึง ศักยภาพและปัญหาอุปสรรคที่ชุมชนเผชิญอยู่ เพื่อให้รัฐบาลและผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถวางนโยบายและกำหนดยุทธศาสตร์ของการดำเนินงานได้อย่างคมชัด และสนองตอบต่อสภาวการณ์และความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้การวิจัยนี้ยังมุ่งสร้างความรู้และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน **เพื่อให้ชุมชนสามารถนำความรู้จากการวิจัยและกระบวนการวิจัย** ไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน โดยกระบวนการวิจัยดังกล่าว เป็นการศึกษาถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case study) เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงกระบวนการสะสมทุนชุมชนทั้งทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ โดยเป็นการศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไข ความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งการมีจุดอ่อน จุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ที่มีผลต่อระดับความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านและผลที่ได้รับจากการมีกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกัน

จากการที่ชุมชนหมู่บ้านมีทุนเดิมที่เรียกว่า “**ทุนชุมชน**” ที่นำไปสู่การมีเงื่อนไขของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่แตกต่างกัน และเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ระดับความสำเร็จของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกัน ดั้งนั้นสิ่งสำคัญที่ละเลยมิได้เลย ก็คือการให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงทุนชุมชนเดิมของแต่ละชุมชนหมู่บ้าน โดย**ความหมายของทุนชุมชนในที่นี้ มีความหมายกว้าง คือเป็นสิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นอกจากนี้ทุนชุมชนยังหมายรวมถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลที่ได้จากการผลิต การดูแลผู้ป่วย การดูแลเด็ก การ ดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างหมู่บ้านเมื่อเกิดฝนแล้ง** นอกจากนี้ การสะท้อนภาพการดำเนินการของ กองทุนหมู่บ้าน ยังต้องให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนชุมชนว่ามีผลอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนชุมชน โดยทุนชุมชนตามความหมายดังกล่าวข้างต้นนี้ จำแนกออกไปเป็น 3 มิติ คือ **มิติแรก ทุนสังคม** หมายถึงระบบ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งเป็นการศึกษาถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในลักษณะที่ชุมชนมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละและมีคุณภาพ สมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความรักและผูกพันกับชุมชน มีเครือข่ายขององค์กรทางสังคมนอกชุมชน และชุมชนมีกิจกรรม มีช่องทางที่ทำให้คนในชุมชนได้รับประสบการณ์และความรู้สมัยใหม่ **มิติที่สอง ทุนวัฒนธรรม** หมายถึง อุดมการณ์ ระบบความคิด ความเชื่อ และระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์ และสืบสานในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจถึงระบบความคิด ความเชื่อ ระบบความรู้และประสบการณ์ที่หลากหลายที่สะสมอยู่ในชุมชน และเป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาแหล่งองค์ความรู้ในชุมชนกับความรู้สมัยใหม่ รวมถึงการสร้างเสริม สะสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่ง สู่คนอีกรุ่นหนึ่ง **และมิติที่สาม ทุนเศรษฐกิจ** หมายถึง การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการจัดสรร โดยเป็นการทำความเข้าใจถึงระบบการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนและการจัดสรรในลักษณะของการทำความเข้าใจถึงการมีศักยภาพของชุมชนตามสภาพธรรมชาติ ลักษณะที่ตั้งและการติดต่อกับภายนอกชุมชน ความหลากหลายของกิจกรรม การผลิต คุณภาพของการผลิตและการบริโภค เครือข่ายการแลกเปลี่ยนของชุมชน ความสมดุลย์ระหว่างการผลิตและการบริโภค โดยเป็นการทำความเข้าใจถึงการที่ ชุมชนหมู่บ้านมีความพอเพียงในตัวเอง โดยมีการผลิตเพื่อกิน เพื่อใช้ที่กระบวนการผลิตมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและแหล่งอาหาร และชุมชนผลิตสิ่งที่ไม่อาจเก็บหาจากธรรมชาติได้ รวมทั้งนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาปรับเปลี่ยนให้สามารถบริโภคได้

ดังนั้น จากที่กล่าวมาข้างต้น การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต จึงมีทุนชุมชนอันได้แก่ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เป็นรากฐานที่สำคัญที่ค้ำจุนให้ชีวิตชุมชนไม่เพียงแต่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ ๆ ทำให้ชุมชนมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนตัวเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

“**กองทุนเงินล้าน**” หรือที่เรียกชื่อย่างเป็นทางการว่า “**กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง**” ได้เข้าไปในชุมชนหมู่บ้านในฐานะเป็น “**ทุนเงินตรา**” ภายใต้นโยบายรัฐในการจัดสรรทุนไปให้ชุมชนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเอื้ออำนวยให้ชุมชนหมู่บ้านได้แสวงหาทางเลือกในการดำรงชีวิตที่พอเพียงและพึ่งตนเองได้ โดยมี “**ทุนเงินตรา**” ซึ่งสมาชิกในชุมชนหมู่บ้าน สามารถนำไปใช้ได้ โดยไม่มีขั้นตอนที่ยุ่งยากภายใต้การบริหารของคนในชุมชนเองและจากที่ได้กล่าวข้างต้นแต่ละชุมชนหมู่บ้านต่างก็มีเงื่อนไขเดิม คือ **ทุนชุมชน** ไม่ว่าจะเป็นทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวแล้ว **ประเด็นคำถามที่สำคัญก็คือ ทุนเงินตราที่ลงไปสู่ชุมชนนี้ จะสามารถกระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนในมิติ**

อื่น ๆ ที่จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงและพึ่งตนเองได้ในลักษณะใดบ้าง ซึ่งการทำความเข้าใจถึงกระบวนการสะสมทุนชุมชนนี้ พิจารณาใน 3 ด้าน คือ **ด้านแรก กระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน** ซึ่งพิจารณาถึงกระบวนการที่ชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อลดต้นทุนการผลิต การสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต การสร้างอำนาจอิสระในการแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนความรู้ภายในชุมชนกับองค์กรของรัฐและเอกชน และสังคมภายนอก และการปรับเปลี่ยนความรู้และเทคโนโลยีให้เหมาะสมกับความต้องการของชุมชน **ด้านที่สอง กระบวนการบูรณาการทุนชุมชน** เป็นการพิจารณาถึงการสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของกองทุนหมู่บ้าน การสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การสร้างและบูรณาการความรู้ที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ การสร้างกระบวนการสืบทอดอุดมการณ์และความรู้ของชุมชนให้กับคนรุ่นใหม่ และการสร้างระบบที่ทำให้คนยากจนสามารถพึ่งตนเองได้ และ**ด้านที่สาม กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน** เป็นการพิจารณาถึงความโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ ความชัดเจนของนโยบายและยุทธศาสตร์และการสร้างระบบการประเมินแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งจากฐานหรือเงื่อนไขเดิมที่เป็นทุนชุมชนทั้ง 3 ด้านรวมถึงกระบวนการสะสมทุนเดิมของแต่ละชุมชนที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน การวิจัยจึงมุ่งสนใจศึกษากระบวนการที่กองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับทุนที่ชุมชนมีอยู่แต่เดิม และผลที่ติดตามมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวว่า สามารถทำให้ชุมชนมีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทั้งด้านความรู้และเทคโนโลยี ซึ่งงานวิจัยศึกษา ผลที่เกิดขึ้นจากโครงการกองทุนหมู่บ้านใน 2 ลักษณะ คือ **ลักษณะแรก การศึกษาถึงสิ่งที่เกิดขึ้น** (output) เป็นผลในลักษณะที่ชุมชนมีกิจกรรมเพื่อสมาชิกโดยรวมมากขึ้น มีกิจกรรมที่เชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอกชุมชนมากขึ้น ชุมชนมีกิจกรรมทางด้านการทำมาหากินเพิ่มขึ้น คนในชุมชนมีรายได้และพึ่งตนเองได้ และชุมชนมีระบบสวัสดิการเพื่อผู้ยังพึ่งตนเองไม่ได้ และ**ลักษณะที่สอง การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคม** (impact) เป็นการพิจารณาผลที่การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านเกิดการเชื่อมโยงและ/หรือบูรณาการทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ การเพิ่มและการสะสมทุนชุมชน ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน และท้ายที่สุดกองทุนหมู่บ้านทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นความสำคัญและฐานความคิดของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในการสะท้อนภาพของผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน โดยมีประเด็นคำถามการวิจัยว่า **ทุนชุมชน และกระบวนการสะสมทุนชุมชนในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตเป็นอย่างไร เงื่อนไขต่าง ๆ เช่น สภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน ลักษณะ**

ที่ตั้ง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จะทำให้ชุมชนมีกระบวนการสะสมทุนชุมชนเป็นอย่างไร เงื่อนไขและกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ต่อเนื่อง ยั่งยืน ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนเป็นอย่างไร การชะลอตัวหรือความเสื่อมถอยของกระบวนการสะสมทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร มียุทธศาสตร์ใดบ้างที่สามารถนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหา นอกจากนี้ โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านยังตั้งคำถามว่า ทุนชุมชนที่สะสมมาก่อนกองทุนหมู่บ้านจะเริ่มดำเนินการมีผลต่อการเรียนรู้ การคาดหวัง และการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอย่างไร ชุมชนนิยามความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านอย่างไร และการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านชุมชนนิยามว่าประสบความสำเร็จหรือว่าไม่ประสบความสำเร็จมีลักษณะเป็นอย่างไร โครงการวิจัยกรณีศึกษาเพื่อสะท้อนภาพการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านภายใต้ฐานคิดดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน โดยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานรากเป็นการสร้างความรู้จากจุดยืน และมุมมองของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัยกรณีศึกษา

1. เพื่อศึกษาแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทรัพยากร โดยวิถีการดำรงชีวิตมีความหมายรวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ (เช่น ระบบการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่มระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่)

2. เพื่อศึกษากระบวนการที่วิถีการดำรงชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชนสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเติบโต หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาถึงระดับของความพอเพียงของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละรูปแบบว่ามีความพอเพียงในลักษณะใด หรือยังคงต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชนในลักษณะใด

3. เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ อันมีพลวัตของการปรับเปลี่ยนมาจากอดีต ทุนชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ และสามารถสะสมทุนชุมชนต่อได้อย่างต่อเนื่อง

จนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนว่าเป็นอย่างไร

4. ในส่วนของทุนทางเศรษฐกิจ จะศึกษาถึงภาวะหนี้สินของคนในชุมชน กระบวนการที่หนี้สินสะสมพอกพูนขึ้น หรือลดน้อยถอยลง รวมทั้งกระบวนการจัดการเกี่ยวกับหนี้สิน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการกับหนี้สิน

5. เพื่อศึกษาว่ากองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร เช่น ในเรื่องของการทำมาหากิน การจัดการกับหนี้สิน การทำงานร่วมกันของชุมชน

วิธีวิทยาและการเลือกปรากฏการณ์

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีเป้าหมายหลักที่สำคัญในการศึกษา คือ การสะท้อนภาพการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะการวิจัยกรณีศึกษาที่มีเป้าหมาย เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการของกองทุนหมู่บ้าน อันมีผลต่อระดับความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่ได้รับจากการมีกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกัน ซึ่งการวิจัยนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการวิจัยและเก็บข้อมูลจากปรากฏการณ์จริงที่ดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน เพื่อนำมาวิเคราะห์และสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก (grounded theory) เพื่อนำมาอธิบายกระบวนการต่าง ๆ ทั้งการสะสมทุน การบูรณาการ และการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้าน ในฐานะที่เป็นทุนเงินตราเข้าไปในหมู่บ้าน และเนื่องจากแต่ละชุมชนมีความหลากหลายทั้งในส่วนของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทรัพยากร สังคมและวัฒนธรรม การเลือกปรากฏการณ์หลากหลายในการศึกษา จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้ได้ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่าง ๆ สำหรับเกณฑ์ในการเลือกมี 3 **มิติ คือ** 1. **ระบบนิเวศน์ของชุมชน ที่พิจารณาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีผลถึงการทำมาหากิน เช่น เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ เขตชายฝั่งทะเล เขตที่ราบสูง เขตที่สูง เป็นต้น** 2. **วิถีการดำรงชีวิต ที่พิจารณาจากการทำมาหากินในแต่ละสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ชุมชนจะมีการทำมาหากินในแบบต่าง ๆ และ** 3. **ระดับความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จ ในการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สามารถสร้างกระบวนการที่ทำให้ทุนสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนเติบโต และมีความมั่นคง**

การเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษา

การวิจัยกรณีศึกษาในการวิจัยนี้ เลือกศึกษาปรากฏการณ์ในพื้นที่ที่เป็นชายฝั่งทะเลภาคใต้ มีวิถีการดำรงชีวิตและอาชีพหลักในด้านการแปรรูปผลผลิตและเป็นชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง ซึ่งได้แก่ "บ้านรังมดแดง" หมู่ 3 ต.รำแดง อ.สิงหนคร จ.สงขลา เนื่องจากเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มคลองสทิงหม้อ ที่เป็นคลองที่เชื่อมต่อกับทะเลสาบสงขลา โดยลักษณะ พื้นที่ดังกล่าวนี้ ก็คือ เป็นชุมชนหมู่บ้านที่นับได้ว่า **มีระบบนิเวศน์ของชุมชนหมู่บ้านที่เป็นชายฝั่งทะเลภาคใต้** และนอกจากนี้ "บ้านรังมดแดง" เป็นชุมชนหมู่บ้านที่อยู่บนพื้นที่ที่มีต้นตาลโตนดเป็นจำนวนมากที่ขึ้นอยู่โดยรอบคันนา และขึ้นเป็นกลุ่มในพื้นที่นาหนาแน่นเป็นบริเวณกว้าง ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ราบกว้างใหญ่ ทำให้ชาวชุมชนหมู่บ้าน "บ้านรังมดแดง" มีวิถีการดำรงชีวิตและอาชีพในการปลูกข้าวและขึ้นตาล (ชาวบ้านเรียกทำต้นโหนด) และ**มีการแปรรูปผลผลิตที่ได้จากการขึ้นตาล อันได้แก่ การเคี่ยวเป็นน้ำผึ้งเหลว การทำน้ำตาลแว่น และการหมักน้ำส้มสายชู** นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปผลผลิตอย่างอื่นอีก เช่น การทำกล้วยฉาบ ที่มีการแปรรูปผลผลิตกันเกือบทุกครัวเรือน แม้กระทั่งในปัจจุบันก็มีการดำเนินวิถีชีวิตเช่นนี้อยู่ แต่ในปัจจุบันชุมชนหมู่บ้า "บ้านรังมดแดง" ในปัจจุบันได้มีการเชื่อมโยงองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาของตนเองกับความรู้สมัยใหม่จากองค์กรภายนอกชุมชน คือ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในการผลิตน้ำส้มสายชูจากตาลโตนด ที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการรวมกลุ่มของแม่บ้านเกษตรกร ทำให้น้ำส้มสายชูกลั่นจากตาลโตนดได้รับรางวัลจากสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย และได้รับการคัดเลือกจากตำบลให้เป็น หนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล นอกจากนี้ ในเรื่องของเงื่อนไขเดิม ชุมชนหมู่บ้าน "บ้านรังมดแดง" ในด้าน**ความเข้มแข็งของชุมชน "บ้านรังมดแดง" มีฐานเดิมในด้าน "กระบวนการรวมกลุ่ม" และ "การจัดระเบียบชุมชน"** มาตั้งแต่ก่อนได้รับเงินกองทุนหมู่บ้าน และเมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน ในฐานะที่เป็นทุนเงินตราลงไปที่ "บ้านรังมดแดง" มีผลทำให้การรวมกลุ่มและการจัดระเบียบชุมชนที่เป็นฐานเดิม สามารถสร้างสมกระบวนการสะสมทุนและสามารถบูรณาการทุนชุมชนกับกองทุนหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ประกอบกับสามารถสร้างการมีส่วนร่วมของชาวชุมชนหมู่บ้านเอง ได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา ระเบียบ ในการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน พร้อมทั้งได้นำผลที่ได้จากกองทุนหมู่บ้าน ในรูปของดอกเบี้ยกลับมาสู่ชาวบ้านในหมู่บ้านรังมดแดง ในการสร้างสวัสดิการและสร้างความมั่นคงให้ชาว "บ้านรังมดแดง" ภายใต้หรือบูรณาการเข้าไปในองค์กรหรือกลุ่มที่มีอยู่แต่เดิม โดยการบูรณาการระหว่าง "กองทุนหมู่บ้าน" ที่เป็นทุนเงินตรากับเงื่อนไขเดิมที่ฐานของชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง สามารถสะท้อนได้อย่างชัดเจนจากการสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้าน และประธานกองทุนหมู่บ้านได้ว่า ***"...การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านนั้น มา***

ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ ทั้งที่เป็นสมาชิกและไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน มีความรู้สึกว่า เป็นการมาเติมเต็มให้กับการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ในการมีความคล่องตัวในการนำเงิน หรือกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการลงทุน ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาชีพ และในขณะเดียวกันก็ได้รับการดูแลในด้านสวัสดิการต่าง ๆ อีกด้วย…"

การเข้าสู่พื้นที่และการเก็บข้อมูล

การวิจัยกรณีศึกษานี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ คือ "**บ้านรังมดแดง**" และใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการเข้าสู่พื้นที่ในการศึกษาเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนหมู่บ้าน "บ้านรังมดแดง" เป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน และลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อีกทั้งผู้สูงอายุในชุมชนหมู่บ้านยังใช้ภาษาท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน ดังนั้น ผู้วิจัย ซึ่งเป็นคนต่างถิ่นจึงต้องเข้าสู่พื้นที่ด้วยการได้รับความร่วมมือจากคนในท้องถิ่นคือ นักวิจัยจากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ทั้งในด้านการสำรวจพื้นที่ การสำรวจโครงสร้างทางกายภาพของพื้นที่ รวมถึงการสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนหมู่บ้าน จนชาวบ้านรู้สึกเป็นกันเอง และพร้อมที่จะให้พูดคุยและสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นต่าง ๆ ตามแนวข้อคำถามที่เกี่ยวกับทุนชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขเดิมและผลของการมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในหมู่บ้าน โดยการแสดงถึงความไว้วางใจในการยินยอม และเต็มใจในการให้ข้อมูลนั้น ชาวบ้านแสดงออกโดยการพาผู้วิจัยไปยังบ้านของผู้ที่ผู้วิจัยต้องการพูดคุยใน แต่ละวัน ซึ่งเห็นได้จาก เมื่อผู้วิจัยไปถึงพื้นที่แล้ว ชาวบ้านที่พบกับผู้วิจัย จะอำนวยความสะดวกโดยถามว่า "…วันนี้อาจารย์จะคุยกับใคร…" "…อาจารย์จะไปบ้านไหน…" "…อาจารย์ไปบ้านนั้นมาหรือยัง…"

การเก็บข้อมูลในพื้นที่ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่ด้วยการสำรวจลักษณะทางกายภาพบริเวณโดยรอบหมู่บ้าน พร้อมทั้งได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้นำ ชาวบ้าน และได้สอบถามถึงการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน เพื่อสืบหาผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสียกับกองทุนหมู่บ้าน และหลังจากนั้นผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับความเป็นมาของหมู่บ้าน กลุ่มต่าง ๆ และกระบวนการรวมกลุ่มของชาวบ้าน และถามถึงการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน และเมื่อได้ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้านแล้ว ผู้วิจัยดำเนินการจัดทำสนทนากลุ่ม (focus groups) เพื่อสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน 3 ครั้ง โดย**ครั้งแรก**เป็นการสอบถามถึงความเป็นมาของการเข้ามากองทุนหมู่บ้าน **ครั้งที่สอง**เป็นการสอบถามถึงระเบียบและความต้องการเปลี่ยนแปลงระเบียบกองทุนหมู่บ้าน และ**ครั้งที่สาม**เป็นการสอบถามถึงการเปลี่ยนแปลงระเบียบกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสังเกตเพื่อแสวงหา ผู้ที่ให้ข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิจัยกรณีศึกษานี้มีเป้าหมายหลักในการสะท้อนการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยนี้ จึงประกอบไปด้วย คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ผู้สูงอายุ กลุ่มชาวบ้าน และผู้ที่กู้และไม่กู้กองทุนหมู่บ้าน จำนวน 15 ราย ดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
1. ครูจ่าง ไกรดิษฐ์	92	อดีตครูใหญ่ โรงเรียนวัดป่าขวาง เป็นครูใหญ่คนแรก และเป็นผู้ก่อตั้ง โรงเรียนวัดป่าขวางซึ่งเป็นโรงเรียนแรกในตำบลสิงหนคร เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ตั้งแต่หมู่บ้านยังไม่มีชื่อ จนทางการมาสำรวจพบว่าหมู่บ้านมีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นซ้อนกัน มีลักษณะเหมือนรังมดแดง จึงเรียกชื่อว่า “บ้านรังมดแดง”
2. นางหวง ชัยกิจ	77	เป็นผู้สูงอายุที่เกิดที่บ้านรังมดแดง และเป็นมารดาของอดีตผู้ใหญ่บ้าน (นายอุดม ทักขระ ต่อมาได้รับเลือกเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน และปัจจุบันได้รับเลือกตั้งเป็นประธาน อบต.) เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา อดีต และการเป็นแหล่งชุมนุมของตลาดนัดบ้านรังมดแดง เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพหลาก-หลาย ดังเช่น ผู้ประกอบอาชีพค้าขายแลกเปลี่ยนในตลาดนัด นำสินค้า อันได้แก่ น้ำผึ้งโหนด ข้าวสาร จากบ้านรังมดแดงไปขายยังตลาดในเมืองจังหวัดสงขลา และเป็นผู้ที่นำของจากเมืองสงขลา ดังเช่น เสื้อผ้า และของใช้จากเมืองสงขลามาขายที่ตลาดนัดวันเสาร์ เป็นช่างตัดเสื้อคนเดียวในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพด้วยการเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นเจ้าของร่วมเรือยนต์ รับส่งผู้โดยสารจากบ้านรังมดแดงซึ่งเป็นแหล่งชุมนุมที่อยู่ปากคลอง สทิงหม้อ ที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักที่เข้าไปสู่ตำบลอื่น ๆ เรื่อยไปยังเมืองสงขลา ซึ่งการเป็นเจ้าของเรือยนต์นี้เอง ทำให้นางหวงลดต้นทุนของสินค้าที่นำมาจำหน่าย เป็นการสร้างช่องทางทางการค้าและความหลากหลายในอาชีพของตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่เลี้ยงหมูในการเลี้ยงหมูในที่นี้เป็น

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อ า ยุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
		การสะสมทุน เนื่องจากเป็นการเลี้ยงหมูเพื่อขาย เอาเงินส่งลูกเรียนหนังสือ โดยนางหวงเป็นผู้ให้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบคมนาคม การย้ายตลาดนัด การมีถนน การมีไฟฟ้า และข้อมูลพื้นฐาน อื่น ๆ และในปัจจุบันนางหวงก็ยังคงเป็นแม่ค้าที่ขายของในตลาดนัด ซึ่งของที่ขายก็คือเสื้อผ้า
3. นายขิ้ม ศึกหาญ	70	เป็นผู้ที่มาจากบ้านอื่น คือตำบล สทิงหม้อ แล้วมาแต่งงานที่นี่ โดยเจ้าของเรือยนต์ร่วม เป็นคนขับเรือยนต์เอง ในขณะเดียวกันก็มีอาชีพทำนาและขึ้นตาล เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางน้ำ การกั้นทำนบ การจัดระเบียบ การเดินเรือโดยสาร และการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน การแบ่งเส้นทางและเวลาในการเดินเรือ และเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับช่วงจังหวะของการเปลี่ยนแปลงได้อย่างดี รวมถึงเป็นผู้มีความจำการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงได้เป็นอย่างดี
4. นายชอบ โชติช่วง	55	เป็นตัวแทนเก็บเงินค่ากระแสไฟฟ้า ต.รำแดง และปัจจุบัน เป็นรองประธานกองทุนหมู่บ้าน มีอาชีพทำนา และขึ้นตาล ในสมัยก่อนจนมาถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันไม่ได้ขึ้นตาลแล้ว แต่มีอาชีพ เป็นผู้รับสีข้าว โดยเป็นเจ้าของโรงสีขนาดเล็ก และมีกิจการค้าขายของชำเป็นของตัวเอง เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัย การจัดระเบียบชุมชน ในการสร้างความมั่นคงในด้านการรวมกลุ่ม รวมถึงเป็นผู้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่ประมาณ 15 กลุ่ม ก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสะสมทุนเศรษฐกิจ และทุนสังคม และกลไกการแลกเปลี่ยน และระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน
5. นายอุดม ทักขระ	46	เป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน (ปัจจุบันได้รับเลือกเป็นประธาน อบต.ตำบลรำแดง) ในอดีตดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ และมีความเสียสละ โดยเฉพาะการสร้างกระบวนการรวมกลุ่มและมีความคิดในการสืบทอดกระบวนการรวมกลุ่ม และมีแนวคิดในการสืบทอดอุดมการณ์

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
		อุดมการณ์ของการรวมกลุ่มไปสู่กลุ่มเยาวชนในหมู่บ้าน เป็นผู้นำในการร่างกฎเกณฑ์ กติกา กฎระเบียบต่างๆของรัฐมาเผยแพร่และมาบริหารจัดการภายในหมู่บ้านโดยเฉพาะเป็นผู้ที่มีถิ่นกำเนิดอยู่บ้านรำแดง เนื่องจากเป็นผู้มีการศึกษาและมีประสบการณ์หลายด้าน เป็นผู้ศึกษามากในสมัยนั้น ได้เรียนต่อในโรงเรียน ตั้งแต่โรงเรียนวัดป่าขวาง จนถึงเรียนจบมัธยมปลายที่โรงเรียนมหาวชิราวุธ แล้วได้ไปเรียนต่อที่วิทยาลัยเทคนิคปัตตานี เมื่อจบการศึกษาและไปทำงานที่ต่างประเทศ แล้วกลับมาเมืองไทย ทำให้มีประสบการณ์ในด้านความคิดการบริหารจัดการในด้านต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้าน ในช่วงปี 2533 แล้วได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นเวลานาน ชาวบ้านให้การยอมรับ ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนคนอื่นมาเป็นผู้ใหญ่บ้าน และต่อมาได้รับการคัดเลือกเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน และได้รับเลือกเป็นประธาน อบต. และเนื่องจากเป็นผู้มีที่สมรสแล้วแต่ไม่มีบุตร ประกอบกับได้ภรรยาเป็นคนที่ชอบทำงานเพื่อชุมชนทั้งคู่ ทำให้มีเวลาทำงานอย่างเต็มที่ ปัจจุบันมีอาชีพเสริม คือ เลี้ยงวัว เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับจุดกำเนิดของกลุ่มแต่ละกลุ่ม การดำเนินการ การเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบชุมชน และการสร้างความหลากหลายในอาชีพ การเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอก ดังเช่น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยีแห่งประเทศไทย โดยเฉพาะเป็นผู้นำแนวนโยบายจากรัฐบาล มาสู่การปฏิบัติ โดยเป็นการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม เป็นผู้ให้ข้อมูลโดยละเอียดเสริมเพิ่มเติมในแต่ละด้าน และเป็นผู้ประสานงานในชุมชน
6. นางเสาวลักษณ์ ทักขระ	46	เป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้านและกองทุนอื่น ๆ เป็นภรรยาประธานกองทุนหมู่บ้าน (นายอุดม ทักขระ) เป็นแกนนำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร และเป็นผู้ที่เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกชุมชน ในการผลิตน้ำส้มสายชูจากตาลโตนด ในอดีตเป็นครูโรงเรียนเอกชนในกรุงเทพมหานครและบ้านเกิดอยู่จังหวัดสงขลา ปัจจุบันทำหน้าที่ในการเป็นผู้รับ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
		ฝากเงิน เป็นเหรัญญิกกองทุนต่างๆ รวมถึงกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้จัดทำระบบบัญชีของแต่ละกองทุน เป็นผู้ให้ข้อมูลโดยละเอียดการเกิดกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและกระบวนการรวมกลุ่ม และชุมชน รวมถึงเป็นผู้ประสานงานให้กับผู้วิจัย
7. นายเลื่อน พระธาตุ	73	เป็นผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน ตอนอายุ 39 ปี เป็นนาน 21 ปี เกษียณครบอายุ 60 ปี เป็นผู้ที่เกิดในบ้านรังมดแดง อาชีพทำนาและขึ้นตาล จนถึงปัจจุบันก็ยังทำนาอยู่ แต่ใช้ระบบจ้างทำ และไม่ได้ขึ้นตาลแล้ว ตอนนี้มีอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือ เลี้ยงวัว เป็นผู้ไม่กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน แต่ภรรยาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน และระบบการรักษาความปลอดภัย ที่อดีตตำบลนี้ ยกเว้น หมู่ 3 บ้านรังมดแดงจะมีโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก
8. นางฉลวย โสมทาน	47	เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นผู้ไม่กู้กองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากกลัวไม่มีเงินคืน ภายใต้วงจรของการกู้เงินเพียง 1 ปี เป็นผู้ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้านของหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะดอกเบี้ยที่ถูกกว่า และให้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้าน อดีตมีอาชีพทำนาและขึ้นตาล ปัจจุบันมีอาชีพทำนา เลี้ยงหมู และเลี้ยงวัว แต่ปัจจุบันได้กลายมาเป็นผู้กู้เงิน เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอัตราดอกเบี้ย
9. นางลาภ บุญรัตน์		เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน และข้อมูลพื้นฐานโดยทั่วไป อดีตมีอาชีพทำนา และในปัจจุบันนอกจากทำนาแล้ว ยังมีอาชีพเกษตรทำไร่ผสมผสาน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
10. นางโลม ไกรดิษฐ์	54	เป็นผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นจำนวนเงินมากกว่า 20,000 บาท คือ กู้ 50,000 บาท โดยนำไปเลี้ยงเป็ด ที่เป็นการเลี้ยงเป็ดในแบบสมัยปัจจุบัน คือ มีการสร้างเป็นกรงลอยสูงจากพื้น เลี้ยงด้วยอาหารสัตว์ ให้อาหารและน้ำอย่างเป็นระบบ ใช้เวลาในการเลี้ยง 55 วัน ได้กำไรแต่ละครั้งเป็นจำนวนประมาณไม่ต่ำกว่า 10,000 บาท ถือว่าเป็นอาชีพที่มั่นคง และมีผู้ที่ซื้อเป็ด ที่เรียกว่า เถ้าแก่ประจำเป็นเจ้าจำนำในการเลี้ยงเป็ดส่งผู้ค้าส่งในเมือง เลี้ยงเป็ดไปแต่ละคราวมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 300 ตัว ในบางคราวเมื่อได้ยอดจำนวนเลี้ยงเป็ดมาเป็นจำนวนมาก เช่น จำนวนเป็นพัน จะแบ่งให้ชาวบ้านรายอื่นเลี้ยงบ้าง
11. นายเวียน พ้นภัย	65	ผู้ที่ย้ายมาจากหมู่อื่น โดยมาซื้อที่ดินแล้วปลูกบ้านโดยเหตุผลที่ย้ายก็คือ เห็นว่า "บ้านรังมดแดงนี้" มีความปลอดภัย มีคนอยู่หนาแน่น และปัจจุบันครอบครัวลุงเวียนยังคงดำรงชีวิตด้วยการทำนาและขึ้นตาล เป็นผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำตาลโตนดโดยละเอียดและเป็นผู้ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบของกองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ยังไม่เคยกู้ด้วย เหตุผลว่าอัตราดอกเบี้ยแพง แต่ตอนหลังได้มีการเสนอให้ปรับอัตราดอกเบี้ยเป็นร้อยละ 6 ต่อปี
12. นายประพนธ์ กล่ำมาตย์	52	เป็นครอบครัวที่ยังมีวิถีชีวิตในด้านการทำนาและการขึ้นตาล โดยผู้ที่ให้ข้อมูลมีอาชีพทำน้ำตาลมีรายได้ส่งลูกเรียนหนังสือที่กรุงเทพ
13.เจ้าอาวาสวัดโลการาม	72	เป็นผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคลองสทิ้งหม้อโดยเฉพาะให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิถีชีวิตดั้งเดิม ความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลง และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ (ปี)	คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล
14.เจ้าอาวาสวัดห้วยพุด	38	เป็นผู้ที่มีความใส่ใจต่อความเป็นมาเป็นไปของหมู่บ้าน โดยเฉพาะเป็นพระนักพัฒนาที่มีความคิดสมัยใหม่ มีการตื่นตัวต้องการได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยมีการจัดการของหมู่บ้าน และเป็นที่ปรึกษาของประธาน อบต. และประธานกองทุนหมู่บ้าน
15.น.ส.อนงค์ ธรรมภิรัตน์	39	เป็นเหรัญญิกกลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตรปัจจุบันมีหน้าที่หลายด้านโดยเป็นผู้ที่อยู่กลุ่มดำเนินงานกองทุนต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนหมู่บ้าน

*** หมายเหตุ** 1. ชาวบ้านรังมดแดงเกือบทุกคน เป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ดังเช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มปุ๋ย กลุ่มข้าว ดังนั้นในการนำเสนอคุณลักษณะผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยหมายรวมว่า แต่ละผู้ให้ข้อมูลจะเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนหมู่บ้านแล้ว (มีเพียงแค่ 3 บ้านเท่านั้นที่ไม่เป็น คือบ้านที่เป็นครู บ้านที่ย้ายไปอยู่ข้างนอก เหลือแต่พ่อแม่ยังอยู่ เป็นต้น)

2. ชาวบ้านรังมดแดงส่วนใหญ่เป็นผู้ที่พูดคุยกับผู้วิจัยในหลายๆ เรื่อง นับได้ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูล แต่ไม่มีการจดบันทึก ดังนั้นจึงไม่ได้มีการเอ่ยนามไว้ ณ. ที่นี้

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

การวิจัยกรณีศึกษา (case studies) เพื่อวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากรากฐาน (grounded theory) ที่นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2543 : 7, 2545 :) ได้นำเสนอไว้ว่า

> "... วิธีวิทยาในการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) เป็นวิธีวิทยาที่เน้นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม โดย**ยึดหลักการทำความเข้าใจวิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความคิด ความเชื่อ ทักษะ จากมุมมองของคนในสังคมนั้นเอง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาสร้างมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต้องการหา คำอธิบาย** ทฤษฎีจึงเป็นพลวัตของการปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ทางสังคมหรือความจริงที่มีอยู่ในสังคมให้อยู่ในระดับที่สามารถใช้เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

> จริงในสถานการณ์ต่าง ๆ **ได้ ประเด็นสำคัญของการสร้างทฤษฎีจากรากฐาน คือ ทฤษฎีที่สร้างขึ้นมาจะต้องสะท้อนความจริง มีความชัดเจน เหมาะสมและต้องตรงกับเรื่องที่ศึกษา** รวมทั้งต้องมีการนำเสนอเงื่อนไขที่มีความสำคัญต่อข้อสรุปเชิงทฤษฎีอย่างชัดเจน และเนื่องจากทฤษฎีถูกสร้างขึ้นมาจากข้อมูลที่มีความหลากหลาย (diverse) **ทฤษฎีจะต้องมีลักษณะที่เป็นนามธรรมมากพอที่จะหลอมรวมความหลากหลายต่าง ๆ** เข้าไว้ในหมวดหมู่และสามารถที่นำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงในท้องถิ่นได้..."

ดังนั้น การวิจัยกรณีศึกษา โดยใช้วิธีของการสร้างทฤษฎีจากรากฐานดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงเป็นการทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้การเข้าไปของกองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทุน "**เงินตรา**" และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในทิศทางที่ดีและไม่ดีของชุมชนหมู่บ้าน **โดยการอธิบายหรือการทำความเข้าใจนี้ มีฐานความคิดและจุดยืนที่สำคัญคือ ผู้วิจัยเป็น ผู้เข้าไปศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากจุดยืนและมุมมองของชุมชนเอง ทั้งทางด้านการกำหนดความหมาย** (meaning) วิธีต่าง ๆ ดังเช่น การให้ความหมายของทุนชุมชน ทั้งทุนธรรมชาติ ทุนสังคม ทุนการเมือง และทุนวัฒนธรรม และการให้ความหมายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังเช่นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดขึ้น ภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงของ ชุมชนที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนเงินล้าน ในฐานะที่เป็นทุนเงินตราเข้าไปในชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงการทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขกระบวนการที่นำไปสู่การปรับตัว หรือการตอบโต้ของชุมชนที่มีต่อระบบการพัฒนาประเทศและการแสวงหาทางออกและทางเลือกของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นการนำมาสู่ข้อสรุปเชิงทฤษฎีและนำความรู้หรือการศึกษาที่ได้นำมาเสนอต่อสาธารณะชน อันประกอบไปด้วย รัฐบาล ผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชน นักวิชาการ และบุคคลทั่วไป และที่สำคัญที่สุดคือชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น

บริบททางกายภาพของชุมชนรังมดแดง

รังมดแดง เป็นชุมชนหมู่บ้านที่ได้ตั้งถิ่นฐานมานานหลายร้อยปีมาแล้ว และตั้งบ้านเรือนอยู่กันหนาแน่น เป็นชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการคมนาคม ศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้า ทั้งนี้เพราะที่ตั้งของชุมชนรังมดแดงเป็นท่าเรือทางเหนือสุดของคลองสทิงหม้อ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุด จากคลองสทิงหม้อออกสู่ทะเลสาบสงขลาไปเมืองหาดใหญ่ และสถานที่อื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้ท่าเรือชุมชนรังมดแดงยังเป็นตลาดนัด (ทุกวัน

เสาร์) ชุมชนต่าง ๆ โดยรอบ เช่น ม่วงงาม ปะโอ หนองหอย วัดขนุน ด้านตะวันออก ชะแล้ ปากรอ ด้านตะวันตก และทำนบ สทิงหม้อ ทางทิศใต้ ล้วนมาค้าขายที่ตลาดนัดรังมดแดงทั้งสิ้น

ชุมชนรังมดแดง จึงเป็นชุมชนที่มีความเจริญและเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า ศูนย์กลางทางวัฒนธรรมตลอดมาจนมีถนนเข้าถึง ความนิยมในการเดินทางเปลี่ยนไปใช้ รถยนต์แทนเรือ ชุมชนรังมดแดงกลายเป็นชุมชนปิดทันที

ที่ตั้งและขนาด

ชุมชนรังมดแดงที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ คือ หมู่ที่ 3 ตำบลรำแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่โดยรอบดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ หมู่ที่ 5 บ้านนอก
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ หมู่ที่ 6 บ้านรำแดง
ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่ที่ 2 บ้านขมวน และ
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ หมู่ที่ 4 บ้านหนองโอย

หมู่ที่ 3 บ้านรังมดแดง มีขนาดพื้นที่ 256 ไร่ 3 งาน 79 ตารางวา เป็นหมู่บ้านที่มีขนาดพื้นที่เล็กที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลรำแดง และมีประชากร 230 คน เป็นชาย 98 คน หญิง 132 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 52 ครัวเรือน เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นพบว่า มีจำนวนประชากรน้อยเป็นที่ 2 รองจากหมู่ที่ 4 บ้านหนองโอย (ดูรายละเอียดจากตารางข้างล่างนี้)

ตารางที่ 1 แสดงขนาดของพื้นที่ ประชากร และจำนวนครัวเรือนของหมู่บ้านในตำบลรำแดง

ลำดับที่	หมู่บ้าน	พื้นที่ (ไร่/ตร.วา)	จำนวนประชากร	จำนวนครัวเรือน
1.	หนองโด	840/29	675	127
2.	ขมวน	1,396/34	709	139
3.	รังมดแดง	256/379	230	52
4.	หนองโอย	450/342	57	27
5.	นอก	872/276	353	80
6.	รำแดง	573/334	262	64
7.	ป่าขวาง	704/386	433	95
รวม		**5,096/380**	**2,721**	**584**

ที่มา : ฐานข้อมูล สำนักทะเบียนราษฎร์ อำเภอสิงหนคร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย กันยายน 2545

ลักษณะภูมิประเทศ

ชุมชนรังมดแดงมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มน้ำคลองสทิงหม้อ โดยอยู่ห่างจากคลองสทิงหม้อไปทางตะวันตกประมาณ 160 เมตร ซึ่งเดิมคลองสทิงหม้อ เชื่อมกับทะเลสาบสงขลา จึงมีน้ำเค็มจากทะเลสาบเข้ามาถึงชุมชนรังมดแดง โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่ปริมาณน้ำจืดมีน้อย แต่ปัจจุบันได้สร้างประตูน้ำปิดกั้นไม่ให้น้ำเค็มเข้ามา และได้สร้างฝายกั้นน้ำเป็นช่วง ๆ เพื่อเก็บกักน้ำจืดเพื่อการเกษตรและอุปโภค บริโภคของประชมชนที่อาศัยอยู่ 2 ฝั่งคลอง โดยเฉพาะใช้เพื่อการเพาะปลูก และเป็นแหล่งน้ำประปาหมู่บ้าน

พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านรังมดแดงใช้ทำนาข้าว และตามแนวคันนาจะมีต้นตาลโตนด และมีพื้นที่บางส่วนเริ่มเปลี่ยนมาทำไร่ผสมผสาน หรือเกษตรทฤษฎีใหม่แทรกอยู่เป็นระยะๆ

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนรังมดแดงมีลักษณะภูมิอากาศเหมือนกับพื้นที่อื่นในอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา คืออยู่ในเขตอากาศร้อนชื้น และอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุม กล่าวคือ มีภูมิอากาศทั่วไปร้อนชื้น มีอุณหภูมิค่อนข้างสูง มีฝนตกชุก

1. **อุณหภูมิ** ลักษณะทั่วไปของอุณหภูมิบริเวณชุมชนบ้านรังมดแดง มีอุณหภูมิสูงเกือบสม่ำเสมอตลอดทั้งปี คือ มีอุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 28.1 องศาเซลเซียส เดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคม เป็นเดือนที่ร้อนที่สุด คือมีอุณหภูมิสูงเฉลี่ย 29.1 องศาเซลเซียส เดือนพฤศจิกายน และเดือนธันวาคม เป็นเดือนที่อุณหภูมิต่ำที่สุด คือ มีอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 26.7 องศาเซลเซียส ส่วนอุณหภูมิสูงสุดและต่ำสุดประจำวัน มีลักษณะที่สัมพันธ์กับแสงอาทิตย์ คือ อุณหภูมิสูงสุดจะอยู่ในช่วงเวลา 13 นาฬิกา ถึง 16 นาฬิกา ส่วนช่วงเวลาที่มีอุณหภูมิต่ำสุดจะอยู่ในช่วงเวลา 3 นาฬิกา ถึง 6 นาฬิกา

2. **ความชื้นและปริมาณน้ำฝน** ชุมชนบ้านรังมดแดงมีอากาศชื้นเกือบตลอดทั้งปี ทั้งนี้เนื่องจากตั้งอยู่ในคาบสมุทรสทิงพระ มีทะเล 2 ด้าน คือ ด้านตะวันออกเป็นอ่าวไทย และด้านตะวันตกเป็นทะเลสาบสงขลา จึงได้รับความชื้นจากทะเลตลอดเวลา ไม่มีเดือนไหนที่มีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำกว่า 70.0% ความชื้นเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 77.0% และจะชื้นสูงสุดในเดือนพฤศจิกายน จะมีความชื้นสัมพัทธ์ถึง 83.0%

สำหรับปริมาณน้ำฝนพบว่า จะกระจายเกือบตลอดปี ฝนจะตกมากในฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือผ่านอ่าวไทย และขึ้นฝั่งบริเวณฝั่งตะวันออกของภาคใต้ จะนำฝนมาตกด้วย เดือนพฤศจิกายนเป็นเดือนที่มีฝนตกมากที่สุด คือมี

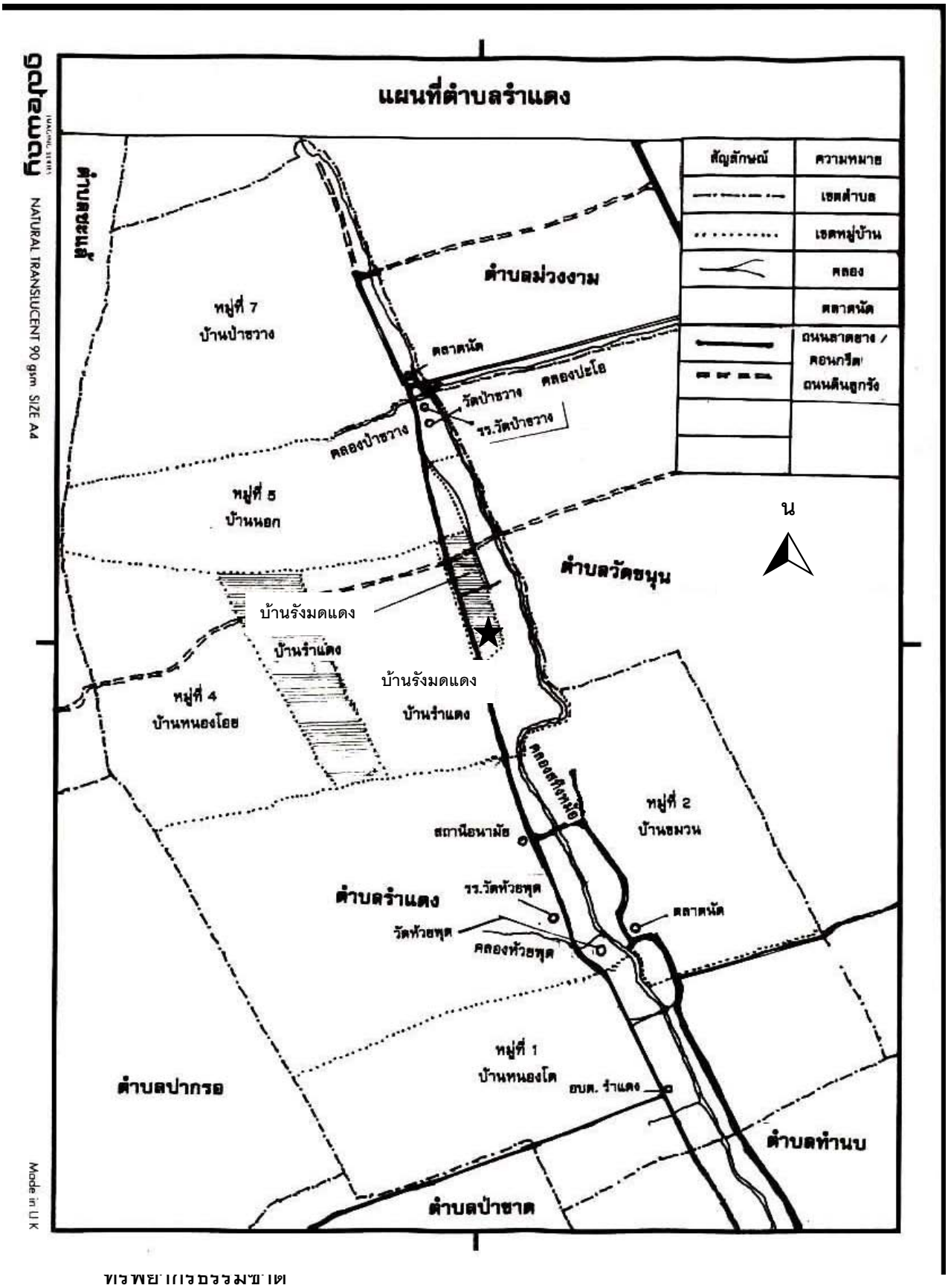
ปริมาณถึง 582.5 มม. รองลงไปคือเดือนธันวาคมตกรวม 404.9 มม. และฝนตกน้อยในฤดูร้อน คือเดือนกุมภาพันธ์และมีนาคมมีฝนตกรวม 31.7 มม. และ 36.3 มม. ตามลำดับ ปริมาณน้ำฝนรวมทั้งปี 2,093.8 มม. นับเป็นปริมาณค่อนข้างสูง

ตารางที่ 2 **แสดงอุณหภูมิ ปริมาณน้ำฝนและความชื้นสัมพัทธ์ของจังหวัดสงขลา ในคาบ 30 ปี** (2514 – 2543)

สงขลา	**ม.ค.**	**ก พ.**	**มี.ค.**	**เ ม . ย.**	**พ ค.**	**มิ.ย.**	**ก.ค.**	**ส.ค.**	**ก.ย.**	**ต.ค.**	**พ.ย.**	**ธ.ค.**	**เฉลี่ย รวม**
อุณหภูมิเฉลี่ย	27.2	27.7	28.4	29.1	29.1	28.8	28.6	28.5	28.1	27.6	26.9	26.7	28.1
ปริมาณน้ำฝน	54.6	37.0	43.9	77.6	119.5	93.1	88.0	111.4	130.0	252.2	567.3	420.3	1994.9
ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ย	75	75	75	75	76	75	75	74	76	81	83	80	77

ที่มา : กรมอุตุนิยมวิทยา 2544

3. **ลมและทิศทางลม** ชุมชนรังมดแดงเป็นชุมชนหนึ่งในคามสมุทรสทิงพระ ซึ่งอยู่ภายใต้เขตอิทธิพลของลมมรสุม ที่เป็นลมประจำฤดูกาลที่สำคัญของทวีปเอเชีย ทั้งมรสุมหน้าหนาวหรือมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และมรสุมหน้าร้อน หรือมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ อย่างละประมาณ 5 – 6 เดือน กล่าวคือในฤดูร้อนหรือมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ พัดผ่านชุมชนรังมดแดงและคาบสมุทรสทิงพระ ปกติจะพัดระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และลมมรสุมหน้าหนาว หรือมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ จะพัดผ่านระหว่างปลายเดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคม ช่วงนี้จะมีคลื่นลมแรงและมีฝนตกชุก บางครั้งที่มีพายุหมุนพัดเข้ามาด้วย และอาจรุนแรงถึงขั้นพายุโซนร้อน (Tropical Storm)

ที่มา: กรมการปกครอง

ชุมชนบ้านรังมดแดงมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ ดินที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ เหมาะที่จะทำการเพาะปลูก และพื้นที่ส่วนใหญ่ปลูกข้าว ตามแนวคันนาปลูกต้นตาลโตนด และตามแนวรั้วบ้านจะปลูกไม้ไผ่

ส่วนทรัพยากรน้ำและแหล่งน้ำ รังมดแดงอาจกล่าวได้ว่า ขาดแคลนทรัพยากรน้ำ แม้จะมีคลองสทิงหม้อ และสระน้ำอีก 2 – 3 แห่ง ก็ไม่เพียงพอ และใช้ได้เฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น พอถึงฤดูแล้งก็จะขาดน้ำ ไม่สามารถจะทำการเพาะปลูกได้

สภาพเศรษฐกิจ

ชุมชนรังมดแดง นับเป็นชุมชนเกษตรกรรม เพราะประชากรทุกครัวเรือนประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก และอาชีพดั้งเดิมของชุมชนนี้คือ การทำนากับขึ้นตาลโตนด โดยมีความเชื่อว่าดินที่นี่จะปลูกพืชอย่างอื่นไม่ขึ้นหรือไม่เจริญงอกงาม เมื่อประมาณไม่กี่ปีมานี้เอง เริ่มมีการเปลี่ยนสภาพที่นาบางส่วนมาทำเป็นไร่นาสวนผสมตามทฤษฎีใหม่ เริ่มมีการปลูกพืชชนิดอื่นนอกจากข้าว ได้แก่ ไม้ผล และพืชผัก นานาชนิด

อาชีพของประชากร ที่สำคัญได้แก่ เกษตรกรรม รองลงไปก็มีการค้าขายและรับจ้าง

1. **การเกษตรกรรม ที่สำคัญ คือการเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์**

■ **การเพาะปลูก** ที่สำคัญคือการทำนา ทำกันทุกครัวเรือน ตามแนวคันนาจะมีต้นตาลโตนดงอกขึ้น กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากมีการทำไร่นาสวนผสมบ้าง พืชเศรษฐกิจสำคัญของชุมชนรังมดแดง ได้แก่ ข้าว ตาลโตนด มะพร้าว กล้วย มะม่วงเบา และพืชผัก

■ **การเลี้ยงสัตว์** ชุมชนรังมดแดงมีการเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปกับการทำนา และมีการเลี้ยงกันเกือบทุกครัวเรือน โดยเฉพาะ วัว สุกร และสัตว์ปีก พวกเป็ด และไก่ ในอดีตการเลี้ยงวัดมี วัตถุประสงค์เพื่อใช้แรงงาน คือ ไถนา แต่ปัจจุบันเลี้ยงเพื่อขาย แนวโน้มการเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพคู่กับการทำนา ได้แก่ การเลี้ยงวัว การเลี้ยงหมู เลี้ยงเป็ด เป็นการเลี้ยงแบบเข้มข้น (Intensive) มีโรง หรือคอก และมีการให้อาหารตามหลักการ

2. **การอุตสาหกรรม** ชุมชนรังมดแดงมีการแปรรูปผลผลิตจากน้ำตาลโตนดเป็นน้ำส้มสายชูหมัก โดยกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรังมดแดง หมู่ที่ 3 ตำบลรำแดง และได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล ของตำบลรำแดง นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปน้ำตาลสดจากตาลโตนด เป็นน้ำผึ้งโหนด (น้ำตาลเหลว) และน้ำตาลแว่น

3. **การค้าขาย** ลักษณะของอาชีพของการค้าขายในชุมชนรังมดแดง ดังนี้ ชาวชุมชนจะนำผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูก ได้แก่ ข้าว ผลผลิต จากตาลโตนด พืชผัก ผลไม้ จากสวน ไปขายที่ตลาดนัดใกล้บ้าน คือตลาดนัดป่าขวางในทุกวันเสาร์ เมื่อได้เงินก็ซื้อสิ่งของที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตกลับมา และมีบางคนนำผลผลิตของตนเองและรับซื้อของเพื่อนบ้านไปขายที่ตลาดในนัดไกลบ้าน หรือตลาดนัดในเมืองสงขลาในวันอาทิตย์ เป็นต้น สำหรับร้านค้าในหมู่ที่ 3 บ้านรังมดแดงมีเพียงรายเดียว

4. **รับจ้าง** มีชาวบ้านในชุมชนรังมดแดงหมู่ที่ 3 จำนวนหนึ่งออกไปรับจ้างทำงานในโรงงานแปรรูปสัตว์น้ำที่อยู่ในตำบลใกล้เคียง คือโงงานในตำบลทำนบและ ตำบลวัดขนุน เป็นต้น

สภาพสังคม

1. **ประชากร** ชุมชนหมู่ที่ 3 ตำบลรำแดงอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีประชากร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2545 จำนวน 230 คน เป็นชาย 98 คน และเป็นหญิงจำนวน 132 คน เมื่อ เปรียบเทียบกับหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลเดียวกันพบว่ามีจำนวนน้อยเป็นที่ 2 รองจากหมู่ที่ 4 บ้านหนองโอย คือบ้านหนองโอยมีประชากรเพียง 59 คน เท่านั้น

ลักษณะทั่วไปของประชากรของชุมชนหมู่ 3 บ้านรังมดแดง ทั้งหมดเป็นคนไทยเชื้อชาติไทย พูดภาษาไทยถิ่นใต้ และภาษากลาง และนับถือศาสนาพุทธ

2. **การสาธารณูปโภค** ชุมชนหมู่ 3 บ้านรังมดแดง มีไฟฟ้าทุกครัวเรือน และมีน้ำประปาชุมชนของตำบลรำแดงบริการน้ำประปาทุกครัวเรือน มีตู้โทรศัพท์สาธารณะจำนวน 1 ตู้

3. **การคมนาคมขนส่ง** เดิมชุมชนบ้านรังมดแดงมีการคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่นได้เฉพาะทางเรือ ตามคลอง สทิงหม้อออกสู่ทะเลสาบสงขลา และติดต่อไปยังสถานที่ต่าง ๆ ต่อไปได้มีเรือรับจ้างจากบ้านรังมดแดงไปยังเมืองสงขลาวันละหลายเรื่อง ในปัจจุบันเมื่อมีถนนลายางผ่านชุมชนรังมดแดง และสามารถเชื่อมโยงไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้ ทางเรือก็ถูกยกเลิกไป ภายในชุมชนเองก็มีถนนคอนกรีตของ อ.บ.ต. เชื่อมโยงกันตลอด

4. **วัฒนธรรมและประเพณี** ชุมชนรังมดแดงมีลักษณะวัฒนธรรมและประเพณีแบบชาวพุทธทั้งหลาย มีประเพณีที่สำคัญในรอบปี ดังนี้

4.1 **ประเพณีงานบุญเดือนสิบ** ซึ่งจะทำกันปีละ 2 ครั้ง คือในวันแรม 1 ค่ำ เดือนสิบครั้งหนึ่ง และวันแรม 15 ค่ำ เดือนสิบอีกครั้งหนึ่ง

4.2 **ประเพณีชักพระ หรือลากพระ** ซึ่งจัดขึ้นทุกปีในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 คือหลังเทศกาลออกพรรษา

4.3 **ประเพณีสงกรานต์** คือจัดในวันที่ 13 เมษายนของทุกปี

บทที่ 2

ชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การวิจัยกรณีศึกษานี้เป็นความพยายามในการทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็น “**ทุนเงินตรา**” เข้าไปในหมู่บ้าน โดยการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวมีวิธีวิทยาและมีฐานคิดที่สำคัญ คือ เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นจากจุดยืนและมุมมองของชุมชนเอง ทั้งทางด้านการสร้างความหมาย การให้ความหมายของปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ รวมถึงการทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขที่สำคัญต่าง ๆ ทั้งบริบททางวัฒนธรรม หรือทางเศรษฐกิจและตลอดจนสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่สามารถทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ ซึ่งแต่ละชุมชนต่างก็มีบริบทที่แตกต่างกัน ดังนั้น การทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนที่เกิดจากการมี “**กองทุนหมู่บ้าน**” ฐานะที่เป็น “**ทุนเงินตรา**” ไปในชุมชนหมู่บ้าน สิ่งสำคัญที่เป็นรากฐานที่จำเป็นต่อการทำความเข้าใจ ก็คือ ผู้วิจัยต้องเข้าใจถึงความหมายของ“**ทุนชุมชน**” ตามความหมายที่ถูกกำหนดขึ้นโดยชุมชนหมู่บ้านเอง รวมถึงการจัดประเภท (Category) ของทุนในมิติต่าง ๆ ซึ่งการทำความเข้าใจนี้ จำเป็นต้องมีการสืบค้นถึงรากฐานประวัติ-ศาสตร์ของชุมชน ตั้งแต่อดีตในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจถึงการดำรงอยู่และเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชน และการทำความเข้าใจเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการเชื่อมโยงไปถึง**การบูรณาการระหว่างทุนชุมชนกับกองทุนหมู่บ้าน** ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้น

“ทุนชุมชน” ในบริบทของชุมชนหมู่บ้าน “รังมดแดง”

การศึกษาวิจัยนี้ให้ความสำคัญต่อความเป็นตัวตน ลักษณะของชุมชนในการสร้างความรู้ความเข้าใจถึงวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนว่า เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต้องมีความ เข้าใจอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะบริบทในแต่ละชุมชนหมู่บ้านต่างก็มีความแตกต่างกันทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความสูงต่ำของพื้นที่ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ หรือสถานที่ตั้ง การคมนาคม สภาพทางกายภาพ สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ที่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้างสมความรู้และประสบการณ์ที่นำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชน ทั้งทางด้านการทำมาหากิน การสร้างที่อยู่อาศัย การสร้างความปลอดภัยในการดำรงชีวิต การสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุข รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นใน

ชุมชน โดยสภาพดังกล่าวนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนตามบริบทสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลง และมีเป้าหมายหลักเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายและความต้องการของคนในชุมชน กระบวนการสร้างความรู้และประสบการณ์ของชุมชนนี้นำไปสู่การก่อให้เกิดเป็น **ทุน** (Capital) **ในมิติต่าง ๆ ของชุมชน** ดังเช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ การก่อรูปของทุนต่าง ๆ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะก่อให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไป ดังนั้นทุนชุมชนในการวิจัยนี้จึงใช้ในความหมายกว้าง ๆ ว่า

> ***"...ทุนของชุมชนมีความหมายกว้าง หมายรวมถึงสิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค การมีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทุนชุมชนจึงอาจหมายถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลได้จากการผลิต การดูแลผู้ป่วย การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างหมู่บ้านเมื่อเกิดฝนแล้ง ฯลฯ ทุนชุมชนอาจมีการสะสมพอกพูนขึ้น หรือสูญหายไปตามช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ชุมชน การสืบค้นเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับทุนชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงการสะสมทุนของชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน..."*** (นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ 2544 : 21)

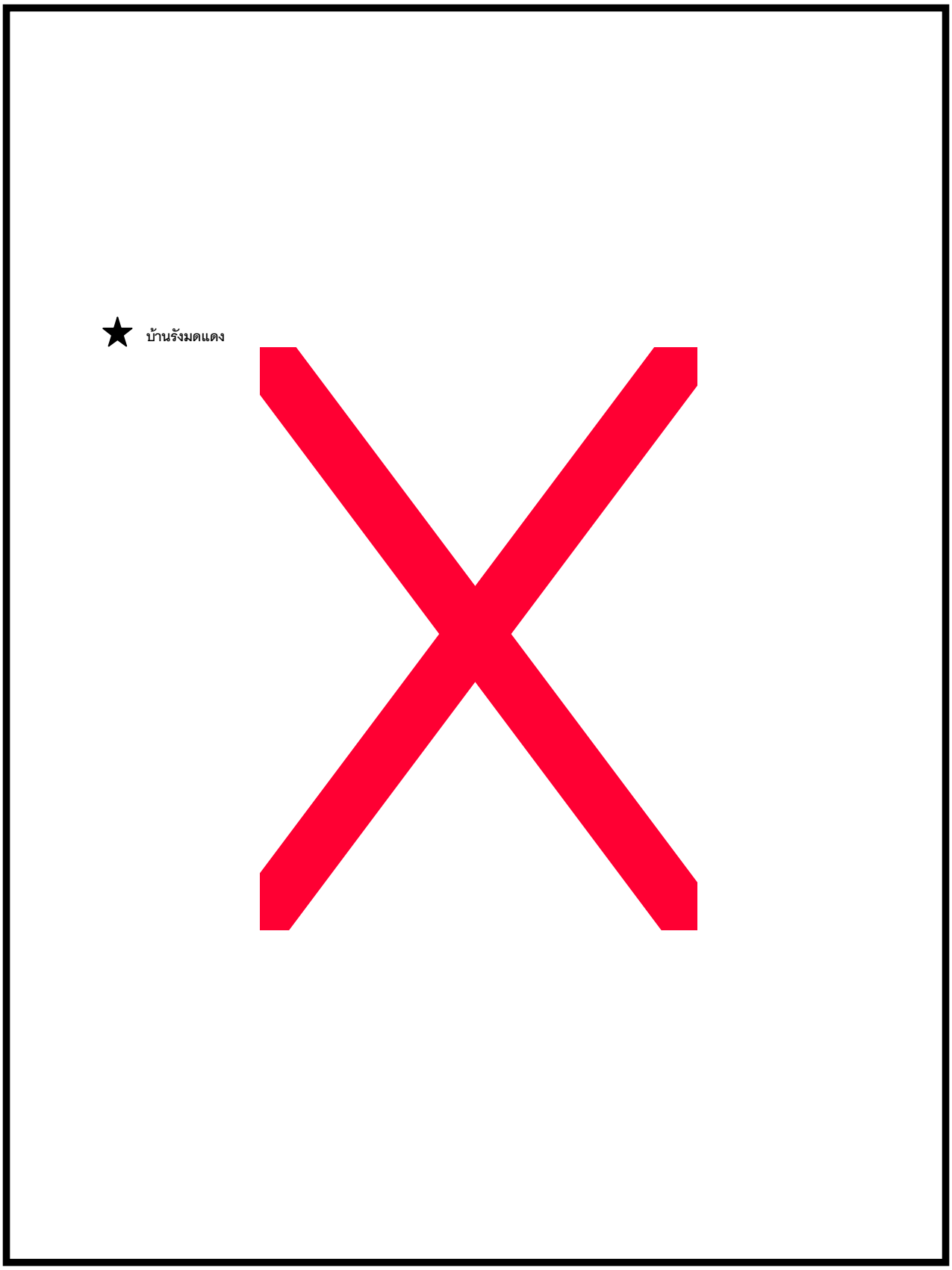
การก่อรูป ความหมาย และกระบวนการสะสมทุนชุมชน

การก่อรูปของ "**ทุนชุมชน**" เกิดขึ้นจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ของชุมชนหมู่บ้านที่มีต่อสิ่งต่างๆ โดยรอบ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็น "**บริบททางกายภาพ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง**" เพื่อเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การดำรงชีวิตของคนในชุมชนเอง โดยการก่อรูปทุนชุมชนนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังก่อให้เกิดการสะสมทุนอื่นๆ เกิดขึ้นตาม โดยทุนชุมชนอาจแบ่งออกเป็น 4 มิติ อันได้แก่ 1) **ทุนธรรมชาติ** หมายถึงลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่แต่ละชุมชนจะมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน ดังเช่น สภาพดิน สภาพน้ำ สภาพอากาศ ลักษณะที่ตั้ง ปริมาณน้ำฝน เส้นทางคมนาคม เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลและเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งวิถีการผลิต การบริโภค และการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่นๆ 2) **ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม** หมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน รวมถึงการดูแลจัดสวัสดิการในเรื่องต่างๆ ให้กับคนในชุมชน รวมถึงอุดมการณ์ ระบบความคิดความเชื่อ และระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์สืบสานในชุมชนจากคนกลุ่มหนึ่งสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง 3) **ทุนทางเศรษฐกิจ** หมายถึง

ความสามารถในการผลิต การเพิ่มมูลค่าให้กับสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ ทรัพยากร รายได้ เครดิต เงิน ทุนหมุนเวียน นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิตและการจัดสรรผลได้จากการผลิต และ 4) **ทุนทางการเมือง** หมายถึงความสามารถในการจัดการกับความขัดแย้ง การประสานผลประโยชน์และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ **โดยทุนทั้ง 4 มิตินี้ไม่ได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน แต่มีการก่อรูปมีการให้ความหมายและมีกระบวนการสะสมทุนแต่ละมิติที่มีความเชื่อมโยงกัน การแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆ ก็เพียงเพื่อช่วยให้มองเห็นมิติอันซับซ้อนของทุนชุมชนที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน**

ทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจและกระบวนการสะสมทุนชุมชน หมู่บ้าน ***"รังมดแดง"*** เป็นชุมชนที่มีการก่อตั้งและมีการรวมกลุ่มกันเป็นเวลานานกว่า 200 ปี ประวัติศาสตร์อันยาวนานของ **หมู่บ้านรังมดแดง**ผูกพันอยู่กับสายน้ำสทิ้งหม้อ "**คลองสทิ้งหม้อ**" (คลองในที่นี้ หมายถึง ลำน้ำขนาดใหญ่หรือในภาษาภาคกลาง เรียกว่า "**แม่น้ำ**") เป็นคลองที่มีความยาวที่เริ่มต้นจากบ้านสทิ้งหม้อ จนถึงวัดป่าขวาง มีความยาวประมาณ 11 กิโลเมตร ด้วยความยาวของคลองสทิ้งหม้อนี้ ทำให้เกิดมีชุมชนอยู่ริมสองฝั่งเป็นจำนวนมาก ดังเช่น บ้านสทิ้งหม้อ บ้านเหรียง บ้านสีกัก บ้านมะพร้าว บ้านแม่ลาด บ้านตางหน บ้านทำนบ บ้านหนองโค บ้านขมวน บ้านรังมดแดง และบ้านป่าขวาง **(ดูแผนที่หน้า 24 ประกอบ)** โดยคลองสทิ้งหม้อนี้นับได้ว่าเป็นคลองที่มีความสำคัญมากที่สุดของอำเภอสิงหนครและเป็นคลองที่เชื่อมต่อทะเลสาบสงขลา ดังนั้นคลองนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนหมู่บ้าน นับตั้งแต่การเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก การเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ ตลอดจนเป็นแหล่งชุมทางของการเกิดการแลกเปลี่ยนขึ้นในชุมชนนับได้ว่า**คลองสทิ้งหม้อเป็นทุนทางธรรมชาติ**ที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้านริมสองฝั่งคลองรวมทั้งหมู่บ้านรังมดแดงด้วย **การเป็นทุนธรรมชาตินี้ชาวคลองสทิ้งหม้อนี้ ชาวบ้านมองว่า เป็นเส้นทางการคมนาคมหลักที่สำคัญที่ไม่ว่าจะเดินทางไปยังสงขลาหรือไปติดต่อค้าขายที่ใดก็ตาม ก็ต้องมาที่คลองนี้และชุมทางนี้เป็นหลัก**

> ***"...พูดถึงคลองสะทิ้งหม้อนี้ ก็เป็นเส้นเลือดสำคัญของคนแถวนี้ ที่สิงหนครนี้ เรียกว่าต้องใช้คลองนี้กันหมดเลย สมัยก่อนไม่มีรถ มีแต่ท่าเรือ สมัยก่อนเขาว่า...ให้เข้าท่าเข้าทาง...เข้าท่าเข้าทางก็คือท่าเรือ แต่สมัยนี้ท่าเรือไม่มีแล้วหมดไม่เสียแล้ว...เมื่อตอนอาตมายังเป็นเด็กอยู่อาตมาเป็น...โยมพ่อก็พาอาตมาไปรักษาที่สงขลากับหมอคลีนิค ต้องนั่งเรือแจว ก็มาที่คลองสทิ้งหม้อ..."***

จากการที่ทุนชุมชนเมื่อก่อรูปแล้ว ยังส่งผลต่อการก่อให้เกิดทุนชุมชนอื่น ๆ ตามมาด้วย การเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคลองสทิ้งหม้อนั้น นำไปสู่การก่อรูปทุนทางเศรษฐกิจทางด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิต กล่าวคือ การเป็นเส้นทางคมนาคมหลักนี้ยังผลให้เกิดเป็นแหล่งชุมทางที่ ชาวบ้าน เรียกว่า “**ตลาดนัด**” ที่กลายเป็นแหล่งหรือพื้นที่ที่ชาวบ้าน

นำสินค้าหรือผลผลิตทางการเกษตรมาซื้อขายแลกเปลี่ยน โดยตลอดลำคลองจะมีตลาดนัดทุกวันครบอาทิตย์สลับกันไป ดังเช่น วันอาทิตย์ ตลาดนัดบ้านพร้าว วันจันทร์ ตลาดนัดท่าเสา วันอังคาร ตลาดนัดวัดธรรมโฆษ วันพุธ ตลาดนัดบ้านตางหน วันเสาร์ ตลาดนัดบ้านรังมดแดง เป็นต้น ซึ่งแต่ละชุมชนจะนำสิ่งของหรือผลผลิตทางการเกษตรมาแลกเปลี่ยนแตกต่างกันไปตามวิถีการผลิตของตนเอง ดังเช่น บ้านรังมดแดง มีการปลูกข้าวและทำน้ำตาลโตนดมาก ก็จะนำข้าวและนำน้ำตาลโตนดมาขาย บ้านม่วงงาม มีการทำกะปิ น้ำปลา ปลูกหอม พริก และบ้านสทิ้งหม้อก็จะมีการทำหม้อ และไปขายยังตลาดนัด และเรื่อยไปขายยังสงขลา หรือบางครั้งมีการไปขายไกลถึงพัทลุง เป็นต้น สำหรับ “**บ้านรังมดแดง**” นอกจากจะเป็นชุมชนที่มีความได้เปรียบในเชิงการค้าจากการมีที่ตั้งเป็นท่าเรือที่มีคนมาใช้บริการมากที่สุด นับตั้งแต่บ้านประตูเขียน บ้านหนองหอย บ้านวัดขนุน บ้านปะโอ บ้านชะแล้ บ้านม่วงงาม และบ้านปากรอ โดยเป็นท่าเรือปลายสุดของลำคลองสทิงหม้อ ที่ทำให้บ้านรังมดแดงกลายเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและกลายเป็นแหล่งชุมนุมของการแลกเปลี่ยนด้วย โดยตลาดนัดของบ้านรังมดแดงเป็นตลาดนัดวันเสาร์จะเป็นตลาดนัดใหญ่ และผลผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย และจากสภาพการคมนาคมที่ต้องอาศัยเรือแจวเป็นหลัก ชาวบ้านรังมดแดงยังได้มีการนำผลผลิตของชุมชนเอาไปขายตามตลาด นัดเรื่อยไปตามคลอง สทิงหม้อจนถึงปากคลองออกทะเลสาบสงขลา โดยไม่ว่าจะค้าขายที่ใดก็ตามชาวบ้านรังมดแดงจะเอาของที่ผลิตได้ ดังเช่น ข้าว น้ำตาลโตนด ใส่เรือแจวไปแวะตามรายทาง เรื่อยไปจนถึงเมืองสงขลา (แต่เดิมเรียกเมืองสงขลาว่า บ่อยาง) แต่ต่อมามีคนมากขึ้น ระบบการคมนาคมขนส่งทางน้ำมีความทันสมัยมากขึ้น ได้มีการนำเรือยนต์มาใช้ในการเดินทาง ค่าโดยสารในสมัยนั้น 5 บาท นับระยะทาง ตั้งแต่บ้านรังมดแดงถึงปลายทาง จากลักษณะและปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชุมชนหมู่บ้าน “**บ้านรังมดแดง**” เป็นแหล่งแห่งความเจริญ มีผู้คนอยู่อย่างหนาแน่น ในลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า “**แมวเดินบนหลังคาได้ทั้งหมู่บ้าน โดยไม่ต้องลงพื้นดิน**” และเนื่องจากสมัยก่อนที่บ้านเรือนหนาแน่นมาก ชาวบ้านจะมาตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกัน ซ้อนกัน ชิดติดกันมาก ๆ เหลื่อมซ้อนกัน และเมื่อมีทางการมาสำรวจหมู่บ้าน ได้เห็นลักษณะการตั้งบ้านเรือนคล้ายกับ “**รังมดแดง**” จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “**บ้านรังมดแดง**” แต่ต่อมาการเรียกชื่อ ดังกล่าวได้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม

จากบริบททางกายภาพ สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง ที่มีลักษณะเป็นที่ราบกว้าง มีต้นตาลและต้นไผ่ขึ้นเป็นจำนวนมากนับเป็นแสนต้น ทุนธรรมชาตินี้นำไปสู่การก่อรูปทุนทางเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงมีอาชีพหลักดั้งเดิมตามวิถีการผลิต คือ การทำนาปลูกข้าว ขึ้นตาล และการแปรรูปผลผลิตที่ได้จากตาล ดังเช่น น้ำผึ้งโหนด ลูกโหนด และมีการนำต้นไผ่มาใช้ประโยชน์ในการทำกระบอกตาล และนำต้นตาลและต้นไผ่

มาทำเป็นฝาบ้าน เสาบ้านและปลูกบ้านได้ทั้งหลัง *"...**แต่ก่อนดั้งเดิมมานี้เขาทำมาหากินกันคือ ทำนา ขึ้นตาล ... มีต้นไผ่ เอาน้ำตาลมาเคี่ยวเป็นน้ำผึ้งเหลวใส่ไว้เป็น ปอด (ปอด หมายถึง ปี๊บ)...**"* ซึ่งเห็นได้ว่า บ้านรังมดแดงมีแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ นับได้ว่าบ้านรังมดแดงมีทุนธรรมชาติเพียงพอต่อการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้าน นอกจากนี้บ้านรังมดแดงยังมีการก่อรูปทุนเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกันอีกทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร โดย**การผลิต**นั้น ชาวบ้านรังมดแดงปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก และเนื่องจากฐานที่ตั้งของบ้านรังมดแดงอยู่ในบริเวณเป็นที่ราบกว้าง มีฝนตกชุกในช่วงหน้าทำนา ดังนั้น การผลิตข้าวของชาวบ้านจึงมีเพียงพอต่อการบริโภค อีกทั้งยังมีการสะสมข้าวที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรในรูปของต้นข้าวแห้งไว้ในยุ้งฉาง ซึ่งทุกบ้านจะมีการยุ้งฉางข้าวไว้เก็บข้าว และเมื่อต้องการบริโภคหรือนำออกมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ต้องบริโภคอื่น ๆ ชาวบ้านจึงจะนำออกมาสีเท่าที่ต้องการบริโภคหรือแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ชาวบ้านรังมดแดงยังมีฐานของ **การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านจะไม่ขายข้าวที่มีอยู่จนกว่าจะมีความแน่ใจว่าจะมีข้าวบริโภคในปีถัดไป**

> *"...**เมื่อก่อนชาวบ้านทำนาได้ก็จะเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉาง เมื่อถึงเวลาขายจะขาย ไม่หมด เพราะว่าถ้าทำได้ปีนี้ก็จะเก็บห้องนี้ ห้องหนึ่งไว้ขายปีหน้า และเมื่อแน่ใจว่าจะได้กินข้าวใหม่ก่อนถึงจะขายข้าวเก่า**..."*

และจากสภาพดิน น้ำ และอากาศ และวิถีการผลิตข้าวปีละครั้งที่เรียกว่า "**ข้าวปี**" ทำให้ข้าวของบ้านรังมดแดงเป็นที่นิยมรับประทาน คนในบริเวณโดยรอบนิยมซื้อข้าวที่บ้านรังมดแดง เนื่องจากมีรสชาติดี หอม เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็น "**ข้าวพระยาเสวย**" หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "**ข้าวยาเหวย**" ซึ่งในปัจจุบันก็ยังมีการปลูกเพื่อบริโภคกันอยู่ แต่ไม่นิยมมากเช่นกับสมัยก่อน เนื่องจากในปัจจุบันมีการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ เรียกว่า "**ข้าวหลวง**" หรือ "**ข้าวชัยนาท**" ที่ชาวบ้านบอกว่าเป็นพันธุ์ข้าวที่ได้ผลผลิตมาก

สำหรับผลผลิตจากตาลโตนด ชาวบ้านรังมดแดงแทบทุกครัวเรือน จะมีการขึ้นตาลทุกวัน เนื่องจากการปาดตาลจำเป็นต้องปาดทุกวัน จึงจะได้น้ำตาล ถ้าเว้นจากการปาดตาลเพียงวันเดียว น้ำตาลที่ได้จะไม่มี การสะสมน้ำตาลที่ได้จากต้นตาลโตนด ชาวบ้านจะนำมาเคี่ยวเป็น น้ำตาลผึ้งเหลวใส ที่ชาวบ้านเรียกว่า "**น้ำผึ้งโหนด**" แล้วชาวบ้านจะเก็บสะสมน้ำผึ้งนี้ไว้ในปี๊บ หรือในโอ่ง และจะนำออกมาขายที่ตลาดนัดหรือมีคนมารับซื้อ ซึ่งการนำออกมาขายหรือ แลกเปลี่ยน ชาวบ้านจะนำออกมาที่ละปี๊บ ที่เพียงพอต่อการแลกเปลี่ยนเพื่อการบริโภค ยกเว้นแต่ว่ามีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก จึงจะนำน้ำผึ้งโหนดออกมาขายเป็นโอ่ง ดังนั้น เห็นได้ว่า การสะสมทุนของชาวบ้านรังมดแดง **จะเป็นการสะสมทุนรูปของ**

ผลผลิตต้นน้ำ กล่าวคือ การเก็บข้าวในยุ้งฉางโดยไม่สี การเก็บน้ำผึ้งโหนด แต่ชาวบ้านรังมดแดงไม่นิยมแปรรูปผลผลิตสำเร็จรูปดังเช่นน้ำตาลแว่น ทั้งนี้อาจมีฐานมาจากการมีแหล่งธรรมชาติมากเกินพอต่อการสะสมในแต่ละปี

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการจัดระบบการผลิตระหว่างทุนธรรมชาติและทุนเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ทั้งสภาพดิน น้ำ อากาศ และปริมาณน้ำฝน กล่าวคือ การจัดระบบการทำนากับการขึ้นตาล ในหน้าทำนาคือหน้าฝน ในช่วงนี้ชาวบ้านจะขึ้นตาลน้อย หรือไม่ขึ้นเลยเป็นระยะเวลา 4 เดือนของฤดูของการทำนา เนื่องจากลักษณะธรรมชาติของตาล คือ น้ำน้อยในช่วงฝนตกมาก ดังนั้น ในช่วงหน้านาชาวบ้านจะทำนาข้าวอย่างเต็มที่ และเมื่อถึงหมดหน้านา ปริมาณน้ำฝนน้อย ต้นตาลจะมีน้ำตาลมาก ชาวบ้านก็จะขึ้นตาลเป็นจำนวนมาก โดยชาวบ้านจัดระบบการทำนากับการขึ้นตาลสลับกันไปอย่างนี้ทุกปี และ**นอกจากชาวบ้านจะมีการสะสมทุนในรูปผลผลิตแล้ว ชาวบ้านยังนิยมนำเงินที่ได้จากการขายข้าว ขายน้ำตาลไปซื้อที่นา นับได้ว่าเป็นการสะสมทุนของชาวบ้านที่ไม่ได้อยู่ในรูปของเงินตรา**

> ***"...ก็พอเก็บไว้ในเดือนยี่ขึ้น เดือนกุมภาพันธ์ พอมีนาคม ถึงเมษายน พฤษภาคมมิถุนายน ก็เริ่มขาย กลัวว่าน้ำจะท่วมของที่เก็บไว้ เมื่อก่อนน้ำท่วมใหญ่ที่นี่ แต่ก่อนมีพ่อค้า แม่ค้า มาซื้อไปผัด (คือเคี่ยวต่อ) ทำน้ำตาลแว่น... เมื่อก่อนที่นานี้ได้มาเพราะขายข้าวซื้อนา ขายน้ำตาลซื้อนา..."***

สำหรับการสะสมทุนเศรษฐกิจในรูปอื่น ๆ นั้น ชาวบ้านสะสมทุนโดยการเลี้ยงหมู ซึ่งชาวบ้านรังมดแดงยังนิยมการเลี้ยงหมู โดยการเลี้ยงหมูในสมัยดั้งเดิมนั้น แตกต่างจากการเลี้ยงหมูปัจจุบัน กล่าวคือ เลี้ยงตามแบบธรรมชาติ เป็นการเลี้ยงแบบตามมีตามเกิด พันธุ์หมูดั้งเดิม เรียกว่า "หมูขี้พร้า" ซึ่งระยะเวลาเลี้ยงหมูให้โตมากพอที่จะขายได้นั้น ต้องใช้เวลาเลี้ยงนาน 9 – 10 เดือน ชาวบ้านจะขายหมูก็ต่อเมื่อ มีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก ดังเช่น การใช้จ่ายในการศึกษาของลูก

> ***"..พอดมจบวัดป่าขวาง แล้วเห็นว่าไปสอบได้มหาฯ (คือโรงเรียนวชิราวุธ โรงเรียนมัธยมขนาดใหญ่ในจังหวัดสงขลา) ก็ให้ลูกไปอยู่สงขลา พอจบมหาฯ ก็สอบปัตตานี ก็ส่งเบี้ย (คือเงิน) ให้ลูกเดือนละ 300 บาท สมัยก่อน ขายหมูสักตัวได้ 300 บาท ไม่จ่ายแล้ว ไม่แตกแล้ว เป็นแบงก์ร้อยแล้วส่งให้ลูกเลย..."***

นอกจากนี้**การสะสมทุนของชาวบ้านรังมดแดง ยังเห็นได้จากการสร้างบ้าน** โดยในสมัยก่อนชาวบ้านรังมดแดงนิยมที่จะสร้างบ้านที่ละเล็กละน้อยจากการสะสมทุน เป็นการสร้างบ้านจากเล็กไปใหญ่ มีการสะสมฝาบ้าน เสาบ้าน หน้าต่าง เมื่อครบแล้วจึงจะสร้างบ้านเป็นหลัง และวัสดุการสร้างบ้านนั้น ก็เป็นวัสดุที่หาได้ภายในหมู่บ้านเอง ซึ่งการสร้างบ้านผ่านการสะสมทุนนี้ ชาวบ้านมองว่า **เป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่สร้างบ้านได้โดยไม่ต้องเป็นหนี้** กล่าวคือมีวิธีคิดที่แตกต่างจากคนในสมัยปัจจุบัน

> ***"...คนสมัยนี้พอเขาปลูกบ้านก็จะปลูกบ้านใหญ่ ๆ เลย แต่ก่อนปลูกหนำอยู่ (หนำ คือ บ้านหลังเล็ก ๆ) พอแต่งงานแล้ว ปลูกหนำอยู่ก่อน กว่าจะได้ปลูกเรือนใหม่ ฉันยังพูดว่า คนสมัยนี้พอสร้างแล้วสร้างใหญ่เลย แต่ก่อนสะสม ปีนี้ซื้อเสา 6 เสา ปีหน้าซื้อโคนตะโหนด (ต้นตาลที่มีอายุมากสามารถนำมาสร้างบ้านได้) ปีละต้น 2 ต้น ได้ครบแล้วจึงสร้างบ้านทั้งหลัง..."***

ดังนั้นจากที่กล่าวมา **การผลิตซึ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจของชาวบ้านรังมดแดงนั้น อยู่บนฐานของปัจจัยการผลิตที่อยู่ในชุมชนหมู่บ้าน อันได้แก่การปลูกข้าว การทำน้ำผึ้งโหนด การเลี้ยงหมู และผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ และมีการสะสมทุน ซึ่งไม่ได้เป็นการสะสมทุนในรูปของเงินตรา กล่าวคือ การสะสมทุนในรูปของต้นข้าว น้ำผึ้งโหนด การเลี้ยงหมู การสร้างบ้าน ที่นำไปสู่การสร้างความมั่งคั่ง แต่เป็นการสะสมทุนเพื่อนำไปสู่การสร้างความ มั่นคง คือ การตอบสนองความเพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี**

นอกจากนี้**ทุนเศรษฐกิจในด้านการแลกเปลี่ยน** บ้านรังมดแดงมีข้อได้เปรียบในเชิงการแลกเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนศูนย์กลางเส้นทางคมนาคมหลัก คือ คลองสทิงหม้อ (แม่น้ำสทิงหม้อ) ที่ไม่ว่าจะเดินทางไปยังเมืองสงขลา ไม่ว่าจะไปติดต่อค้าขายที่ใดก็ตาม ก็ต้องมาที่ชุมทางปลายทางของคลองเป็นทางหลัก ดังนั้นบริเวณบ้านรังมดแดงจึงเป็นแหล่งตลาดนัดที่พ่อค้าแม่ค้าต่างนำสินค้ามาขาย หรือแลกเปลี่ยน ซึ่งเรียกว่า "ตลาดนัดวันเสาร์" ที่เป็นสถานที่ที่เป็นแหล่งชุมนุม การแลกเปลี่ยน และการค้าจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในลำคลองเดียวกัน ดังเช่น ม่วงงาม วัดขนุน ทำนบ ป่าขาด ปากรอ **โดยสินค้าที่ชาวบ้านนำมาขาย** (ใช้คำว่า "ขาย" มากกว่าการแลกเปลี่ยน เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีการแลกเปลี่ยนระบบเงินตรามาตั้งแต่ในอดีต) ก็คือ ข้าว โดยเฉพาะข้าวที่มีชื่อเสียงของบ้านรังมดแดง คือ "**ข้าวยาเหวย**" และสินค้าอีกอย่างหนึ่งที่เป็นผลผลิตที่สำคัญคือ **น้ำผึ้งโหนด** ซึ่งจะมีคนมารับซื้อเป็นจำนวนมาก สำหรับของที่ชาวบ้านรังมดแดงต้องการซื้อจากคนหมู่อื่นก็คือสิ่งของหรืออาหารที่ชาวบ้านรังมดแดงไม่ได้ผลิตเอง ดังเช่น กะปิ พริก หอม กระเทียม ที่เป็น

ผลผลิตจากตำบลม่วงงาม เป็นต้น ดังนั้น เห็นได้ว่า**บ้านรังมดแดงมีความได้เปรียบในเชิงภูมิศาสตร์ ที่ทำให้ ชาวบ้านมีลู่ทางทางการค้ามาตั้งแต่ในอดีต**

> ***"...เมื่อก่อนตลาดใหญ่กว่านี้อีก เมื่อก่อนคนตำบลชะแล้มาขายของที่นี่ เพราะ ที่นี่มีแม่ค้ามาจากสทิงหม้อ พายเรือมาซื้อข้าว มาซื้อน้ำผึ้งที่นี่ คนตำบลชะแล้ตำบลบางเขียด ตำบล วัดขนุน มาซื้อน้ำผึ้ง ตำบลม่วงงาม ก็มาที่นี่หมด เมื่อก่อนตำบลวัดขนุนนี้ พอตอนเย็น คนจะหาบแตงมากองไว้ริมคลอง หาบมาตั้งไว้เป็นกองเลย..."***

สำหรับทุนเศรษฐกิจด้านการบริโภคนั้น ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง **ต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ได้ผลิตเองผ่านกลไกการแลกเปลี่ยน** กล่าวคือ "บ้านรังมดแดง" มีฐานการผลิตหลักอยู่ที่การปลูกข้าวและการทำน้ำผึ้งโหนด และจากการบ้านรังมดแดงเป็นแหล่งชุมนุมการแลกเปลี่ยน ได้แก่การมีตลาดนัดทุกวันเสาร์ จึงทำให้ชาวบ้านรังมดแดงไม่มีความจำเป็นต้องผลิตสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาบริโภค ประกอบกับความเชื่อของชาวบ้านรังมดแดงว่า ในพื้นที่นี้ไม่สามารถปลูกอะไรได้ เพราะปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น เพราะสภาพน้ำ มีลักษณะเป็นน้ำกร่อย และมีความเชื่อว่าห้ามมีการขุดและไม่ต้องการให้พื้นที่นาของตนเองมีการขุดเป็นรู เนื่องจากมีความเชื่อว่า ถ้าที่นาเป็นรูแล้วจะทำให้ข้าวได้ผลผลิตที่ไม่ดี แต่อย่างไรก็ตาม จากการที่บ้านรังมดแดง เป็นแหล่งชุมนุมจากการแลกเปลี่ยนนี้เอง ชาวบ้านรังมดแดงจึงนำของที่ตนเองผลิตได้ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอุปโภคและบริโภคที่จำเป็น โดยจะนำทุนเศรษฐกิจที่สะสม ดังเช่น ข้าว ออกมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ หรือผลผลิตทางการเกษตรเฉพาะในปริมาณที่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละอาทิตย์เท่านั้น

จากที่กล่าวมา **ทุนชุมชนในด้านทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ รวมทั้งกระบวนการสะสมทุนชาวบ้านรังมดแดง**นั้น ในด้านการผลิตข้าว น้ำตาลโตนดและมีการสะสมทุนเศรษฐกิจ โดยเฉพาะมีการสะสมทุนในรูปที่ไม่ใช่เงินตรามาตั้งแต่ในอดีต ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านรังมดแดงก็ยังคงมีการสะสมทุนในลักษณะเช่นนี้อยู่ และเป็น**การสะสมทุนที่นำไปสู่ความมั่นคงเพื่อการบริโภค การดำรงชีวิต การมีชีวิตความเป็นอยู่ และไม่ได้เป็นการสะสมทุนเศรษฐกิจในลักษณะที่เป็นไปเพื่อการสร้างความมั่งคั่ง** ดังเช่นที่เห็นได้จากกลไกการแลกเปลี่ยนในปริมาณที่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละสัปดาห์ และการไม่ขายข้าวจนกว่าจะแน่ใจว่าจะมีข้าวเพียงพอเพื่อการบริโภคในปีหน้าและในแต่ละปี

ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และกระบวนการสะสมทุนจากบริบททางกายภาพ ทุนเศรษฐกิจ และกระบวนการสะสะทุนเศรษฐกิจ ดังที่กล่าวมาข้างต้น ชุมชนบ้านรังมดแดงที่เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ก็มีการสะสมทุนทางสังคมผ่านการแลก

เปลี่ยนแรงงาน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ มีการพัฒนาปรับปรุงความรู้และเทคโนโลยี มีการวาง กฎเกณฑ์ กติกา และบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน มาตั้งแต่ในอดีต รวมถึงการดูแลจัดสวัสดิการให้กับคนในชุมชน โดยชุมชนบ้านรังมดแดงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในด้านการผลิตข้าว มาตั้งแต่อดีตผ่านประเพณีที่เรียกว่า "**การวานนา**"

> ***"...สมัยก่อนนั้นมีการรวมกลุ่ม ถึงแม้มันจะไม่เป็นกลุ่มแต่ก็เหมือนกับเป็นกลุ่มเพราะอย่างหมายความว่า วันนี้ผมไปขอแรงจากชาวบ้านมา 20 – 30 คน ช่วยกันทำนา ตอนเก็บเกี่ยว ตอนดำ ตอนถอนกล้า ชาวบ้านเอาวัวมาด้วย ช่วยกันไถและในบางครั้ง บ้านไหนมีลูกอ่อน ไม่มีเวลาเลี้ยงลูก ชาวบ้านบางบ้านก็จะระดมกันมาช่วยกันวันสองวัน และตอนที่ไปช่วยกัน เจ้าของนาต้องเลี้ยงข้าว ตอนเช้าก็มีข้าวเหนียว ทำถั่วต้ม ถั่วเขียวต้มราดข้าวเหนียว แกงคั่วไก่คั่วหยวก แล้วจะมีของหวานเป็นข้าวเหนียวคลุกมะพร้าว ในตอนเย็นอาจมีการเลี้ยงเหล้ากันแล้วแต่ความต้องการของคนมาช่วยว่าจะเรียกร้องอะไร..."***

ซึ่งการพึ่งพาอาศัยกันนี้เป็นทุนทางสังคม ที่ชาวบ้านรังมดแดงถือเป็นประเพณีที่มีการเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยกันมาโดยตลอด แต่มาสมัยในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีการจ้างทำนากัน แต่การสืบทอดก็ยังคงดำรงอยู่ในลักษณะของการรวมกลุ่มกันในด้านการผลิต เช่น การตั้งกลุ่มปุ๋ย กลุ่มเกษตรกร (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก) นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันในการดูแลสวัสดิการของชาวบ้านกันเองนั้น ชาวชุมชนบ้านรังมดแดง ได้มีการจัดสวัสดิการ และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมา ดังเช่น ในการขึ้นตาลโดยการดำรงชีวิตประจำวันนั้น ชาวบ้าน รังมดแดงต้องขึ้นตาลอย่างน้อยวันละ 2 ครั้ง และจากลักษณะทางธรรมชาติของต้นตาล ที่ต้องมีการปาดตาลทุกวัน มิฉะนั้นน้ำตาลจะไม่ไหล ซึ่งจากลักษณะตามธรรมชาติของต้นตาลนี้เอง **ชาวบ้านก็มีการเรียนรู้ในด้านการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกัน** กล่าวคือ ถ้ามีคนในชุมชนหมู่บ้านป่วย ไม่สามารถขึ้นตาล ชาวบ้านก็จะมาช่วยขึ้นตาลโดยแบ่งกันหลายคน ดังเช่น ถ้าคนป่วยขึ้นตาล วันละ 20 – 30 ต้น ชาวบ้านที่มาช่วยขึ้นตาลก็ต้องแบ่งไปคนละ 5 – 10 ต้น เพื่อปาดตาลแทน คนป่วยจนครบจำนวนต้นตาลของผู้ป่วย ซึ่งกระบวนการการสะสมทุนสังคมนี้ได้ดำรงอยู่และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในรูปของการรวมกลุ่มกันเป็นกองทุนสวัสดิการที่ไม่เพียงแต่จะพึ่งพาอาศัยดูแลกัน แต่เป็นการกระทำต่อกันโดยนัยของการกระทำระหว่างกันทางสังคม

> ***"...การขึ้นตาลปกติต่างคนต่างขึ้น แต่ถ้าเจ็บป่วย คือไม่ได้ขึ้น ขึ้นไม่ได้ ต้องขอไปช่วยแรงจากเพื่อน ช่วยกันคนละ 5 ต้น 10 ต้น ได้ เพราะคนที่ไข้ป่วยขึ้น ไม่รอด (หมายถึง ไม่สามารถขึ้นตาลได้) เพราะถ้าเว้นสักวันสองวันตาลจะเสีย***

หมดตาลนี้มันไม่เหมือนอย่างอื่น เพราะต้องขึ้นวันละ 2 ครั้ง ถ้าไม่ขึ้นวันละ 2 ครั้งก็จบเท่านั้นแหละ มันแห้งเลย... เพราะงั้นต้องไปขอแรงจากพวกที่ขึ้นตาลด้วยกันช่วย 2 ต้น 3 ต้น ตอนผมไม่สบาย คุณช่วย ตอนคุณไม่สบาย ก็ผมก็ไปช่วย...”

นอกจากนี้ ใน**เรื่องของการจัดระบบรักษาความปลอดภัยของชาวบ้านรังมดแดง** ก็มีการจัดระเบียบมาตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือบริเวณโดยรอบของบ้านรังมดแดงในสมัยก่อนมีโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก ชาวบ้านเรียกว่า “**มีการอุกัน**” ชาวบ้านรังมดแดง โดยเฉพาะผู้นำชุมชน อันได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และลูกบ้านที่เป็นชาย จะช่วยกันเดินผลัดเวรยาม เพื่อรักษาความปลอดภัย ประกอบกับบ้านรังมดแดงเป็นแหล่งชุมชนที่มีคนอยู่อย่างหนาแน่น และเป็นชุมนุมคน จึงทำให้บ้าน รังมดแดงไม่ค่อยถูกปล้น ไม่ค่อยได้รับอันตรายจากโจรผู้ร้าย และชาวบ้านเองก็มีความรู้สึกว่า ปลอดภัยที่ได้อาศัยอยู่ชุมชนหมู่บ้านนี้ และแม้กระทั่งชาวบ้านหมู่อื่นเองก็ยอมย้ายจากบ้านเกิดของตนเอง มาซื้อที่ในบ้านรังมดแดงซึ่งในสมัยนั้นที่ดินในบริเวณบ้านรังมดแดงมีราคาแพงมาก มาสร้างในบ้านรังมดแดง ถึงแม้ว่าที่อยู่อาศัยจะอยู่ห่างไกลจากที่นาก็ตาม จากการจัดระเบียบในด้านการจัดสวัสดิการความปลอดภัยดังกล่าว จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้บ้านรังมดแดงกลายเป็นแหล่งชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น

สำหรับ**การดูแลในเรื่องของความขัดแย้งผลประโยชน์นั้น** ชาวบ้านรังมดแดงมีการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา กันเอง เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งทั้งในด้านการจัดสรรผลประโยชน์และการรักษาผลประโยชน์ กล่าวคือ การจัดสรรผลประโยชน์ด้านปัจจัยการผลิต ที่ดินที่บ้านรังมดแดง เป็นแหล่งที่มีต้นตาลโตนดมาก และในอดีตชาวบ้านรังมดแดงไม่มีการจับจองเป็นเจ้าของต้นตาล แต่ต่อมาลูกตาลมีราคาดี และน้ำตาลโตนดมีราคาเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านก็แบ่งต้นตาล โดยถ้าต้นตาลอยู่ในที่นาใคร คนนั้นก็เป็นเจ้าของตาล แต่ถ้าต้นตาลไปขึ้นอยู่ระหว่างที่นาของ 2 เจ้าของแล้วถ้าต้นตาลโน้มเอียงไปทางด้านของเจ้าของที่นาใด ต้นตาลต้นนั้นก็เป็นของเจ้าของที่นานั้น แต่ถ้ามันอยู่กึ่งกลางพอดี และไม่สามารถบ่งชี้ หรือกำหนดตายตัวลงไปได้ว่าเป็นของใคร เจ้าของที่นาทั้งสองก็จะสลับกันคนละหนึ่งวันในการขึ้นปาดตาล และถ้ายังตกลงกันไม่ได้และต้นตาลโตมากพอที่จะตัดต้นตาลไปแปรรูปสร้างบ้านได้ เจ้าของที่นาทั้งสอง อาจทำการตกลงโค่นต้นตาลต้นนั้น แล้วแบ่งการใช้ประโยชน์จากต้นตาลคนละครึ่ง ซึ่งการจับจองเป็นเจ้าของต้นตาลมีผลต่อเนื่องในระยะต่อมา โดยเจ้าของเองไม่ขึ้นตาล แล้วอาจปล่อยให้คนอื่นขึ้นได้ โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แต่ต่อมาในสมัยหลังมามีการเช่าต้นตาลกัน ปีละ 5 บาทต่อหนึ่งต้น

ถาม : ต้นตาลของลุงเหรอค่ะ

ตอบ : ก็ไม่ สมัยก่อนนี้ต้นตาลขึ้นทั่วไป ไม่มีการจับจองเป็นเจ้าของ ตาลนี้ขึ้นได้ทั้งหมด หมายความว่า ถึงต้นตาลจะเป็นของผม แต่ผมไม่ขึ้น อาจารย์มาถึงขอขึ้นตาล ผมก็ให้ไปเลย แต่มาตอนหลังมีการเช่ากันเลย แต่ก่อนนี้ให้ เปล่า ๆ กัน แต่คนขึ้นตาลกันมากก็เช่า... แล้วต่อมาตอนหลังน้ำตาลมีราคาดี ปี๊บละ 100 บาท ราคาดีแล้ว ต่างคนต่างแย่งกันขึ้น ทีนี้มีการเช่ากัน และถ้าตาลไปอยู่ในนาใครก็เป็นของคนนั้น อย่างสมมติว่า ถ้าเกิดเราเดินผ่านทางนี้ แล้วตาลอยู่ฝั่งโน้น แล้วเราเดินผ่านได้เป็นอันว่าเป็นของเจ้าโน้น และถ้าต้นตาลอยู่ตรงกลางพอดีเลย ก็โค่นแล้วแบ่งซีกกันเลย ถ้าจะสร้างบ้าน โค่นตาลเพื่อสร้างบ้านก็จะแบ่งคนละซีกเลย ต้องทำการตกลงกัน

นอกจากนี้ ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง ยังมี**ทุนทางการเมืองที่เป็นเรื่องของความสามารถในการจัดการประสานผลประโยชน์เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ** ดังเห็นได้จากการประสานผลประโยชน์จากการเก็บค่าโดยสารเรือ ซึ่งในสมัยแรกที่มีการนำเรือยนต์มาวิ่งรับ คนโดยสารนั้นการคิดราคาค่าบริการจาก “บ้านรังมดแดง” ปากคลองสทิงหม้อถึง “เมืองสงขลา”ตลอดเส้นทาง 5 บาท โดยในระยะแรกมีเรือรับจ้าง 2 ลำเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อมีคนใช้บริการมากขึ้น รายได้จากค่าโดยสารเรือมีมากขึ้น ทำให้มีผู้ประกอบกิจการเรือมากขึ้น ทั้งเรือขนาดเล็กรับผู้โดยสารได้เที่ยวละ 10 และเรือขนาดใหญ่ที่รับผู้โดยสารได้เที่ยวละหลายสิบคน ทำให้มีการแย่งแข่งกันรับผู้โดยสาร ด้วยการลดราคาค่าโดยสาร เพื่อชักจูงให้ผู้โดยสารมาใช้บริการเรือของตนเอง แต่ถึงแม้ว่าการกระทำดังกล่าวจะเป็นเรื่องของการตัดราคากันก็ตาม แต่ชาวบ้านรังมดแดง ก็มีวิธีการจัดการประสานผลประโยชน์ได้อย่างลงตัว ก็คือการสลับเวลารับผู้โดยสาร โดยเรือลำใหญ่ซึ่งเป็นเรือยนต์คอยรับผู้โดยสารที่หลงเหลือจากเรือโดยสารลำเล็ก

> ***“...คือตอนแรกมีเรืออยู่ 2 ลำ คิดราคา 5 บาท แต่ต่อมามีเรือวิ่งมาก เป็นเรือลำเล็กคิดราคาถูกลง เหลือแค่ 2 บาท แล้วมีการแข่งราคากัน อย่างเช่น คุณไปหาผู้โดยสารบอกว่าไปเรือผมเถอะ เรือผม 2 บาท แต่ไม่มีการทะเลาะกัน ใครใกล้เรือลำไหนก็ไปแต่ตอนหลังเราก็ลดราคาให้เท่ากับเขา แล้วตอนหลังผมเป็นเรือยนต์ใหญ่กว่ารับผู้โดยสารได้มากกว่า เรือผมต้องออกช้ากว่าคนอื่น ตอนหลังผู้โดยสารที่มาไม่ทันเรือเล็ก คือ ให้คนอื่นเขาไปกันหมดก่อน ซึ่งก็มีคนตกค้างมาขึ้นเรือผม แล้วเวลากลับเราก็จะกลับช้ากว่าคนอื่นเขา อยู่อย่างนี้แหละ เราไม่ไปแข่งเรือเขา...”***

สำหรับทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านรังมดแดงนั้นเป็นสิ่งที่ฝังรากหยั่งลึก ในการปฏิบัติของชาวบ้านที่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ยังมีอยู่นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญที่สร้างให้คนรังมดแดงมีทางวัฒนธรรมที่ยึดเหนี่ยวเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ที่มีต่อกันไว้ คือ **"ประเพณีชักพระ"** และ **"ประเพณีวันว่าง"** โดยประเพณีชักพระเป็นการแต่งเรือเพื่อนำพระล่องไปตามคลองสทิงหม้อเรื่อยไปจนถึงแหลมสมิหลา เพื่อให้ชาวบ้านที่อยู่ริมคลองและตามลำคลองสทิงหม้อได้กราบไหว้บูชา ส่วน "ประเพณีวันว่าง" นั้น เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเฉพาะในลุ่มน้ำคลองสทิงหม้อ ที่คนในครอบครัวต้องมากราบไหว้พ่อแม่และผู้ใหญ่ในบ้าน และคนในชุมชนหมู่บ้านต้องมารวมกันเพื่อทำบุญ โดยลักษณะแล้ววันนี้เปรียบเสมือน "วันสงกรานต์" โดยแต่ละหมู่บ้านในตำบลเดียวกันจะกำหนดวันแตกต่างกัน ดังเช่น หมู่ 3 เป็นวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 5 นอกจากที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว ชาวบ้านรังมดแดงยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับการทำบุญ เช่น การไปวัดวันพระ การทำบุญทอดกฐิน การทำบุญวันเข้าพรรษา และการทำบุญเดือนห้า เป็นต้น ซึ่งการทำบุญนี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านรังมดแดงรู้สึกว่ามีความสุขใจ ***"...แม่ชอบทำบุญ เป็นเจ้ากฐิน ถึงแม้นว่าจะใช้เงินมาก แต่ก็สุขใจ แต่ก็ทอดเสร็จแล้วก็กลับมาบ้าน ยังแจกเงินให้ลูกอีก ลูกชาย ลูกสะใภ้ แจกคนละ 500 พอใจ มีความสุข ..."***

> ***"...คลองนี้เขาชักพระมาแต่ก่อนโน้นแหละ ถึงเดี๋ยวนี้ก็มี แต่ไม่เท่าเดิมแต่ก่อน เขาแต่งเรือพระเข้ารถ พาไปแหลม ...ในเรือ ชักท่าน้ำแต่ก่อนค่ำเราก็ลาก ก็ 10 ค่ำ แล้วก็ร้องเพลง คนในคลองก็ร้องเพลงกันดังลั่นใน ฉันว่าสนุกกว่าในสมัยนี้แหละ..."***

การก่อรูป กระบวนการสร้างความรู้ และการได้รับการศึกษา

สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวไปข้างต้นไม่ว่าจะเป็นการก่ออรูป ความหมายและกระบวนการสะสมทุนทั้งทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนการเมือง รวมถึงทุนทางวัฒนธรรม ต่างเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากฐานคิดของการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้าน "รังมดแดง" ที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของธรรมชาติ ที่ไม่สามารถเพาะปลูกพืชที่หลากหลายเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคได้ ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดในลักษณะทางกายภาพที่แหล่งน้ำตามธรรมชาติมีสภาพเป็นน้ำกร่อย ไม่สามารถปลูกพืชชนิดใดได้ ยกเว้น ข้าวและตาลโตนด และด้วยข้อจำกัดทางธรรมชาตินี้เอง ชาวบ้านรังมดแดงในอดีต จึงมีการสร้างระบบความรู้ที่จะแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาตอบสนองการ

บริโภคที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ผ่านกลไกหรือกระบวนการแลกเปลี่ยนที่ชาวบ้าน " รังมดแดง" เป็นแหล่งชุมทางเส้นทางคมนาคมหลัก และในขณะเดียวกันข้อจำกัดทางธรรมชาตินี้ ก็เป็นสิ่งที่สร้างแรงผลักดันให้ชาวบ้านรังมดแดงสร้าง สั่งสม ความรู้และระบบความรู้ รวมถึงกระบวนการสะสมความรู้จากสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังเช่น การแปรรูปผลผลิตน้ำผึ้งโหนดที่นำไปสู่การสะสมทุน ประสบการณ์ในการสร้างระบบความปลอดภัย การสร้างบ้านโดยการสะสมฝาบ้าน หลังคา ที่นำไปสร้างความมั่นคงความปลอดภัยในเรื่องที่อยู่อาศัยการเลี้ยงหมูที่นำไปสู่การสะสมเงินเพื่อส่งลูกเรียน การนำข้าวหรือน้ำผึ้งไปทำขายเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการบริโภค เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการสั่งสมความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตขึ้นมาเอง และนำเอาความรู้เพื่อดำรงชีวิตของตนเอง

แต่ในขณะเดียวกัน ระบบความรู้ที่อยู่นอกชุมชน ดังเช่น การได้รับศึกษาก็เป็นเรื่องที่ชาวบ้านรังมดแดงได้ให้ความสำคัญ และมีช่องทางมาตั้งแต่ในอดีตชาวบ้านรังมดแดงเป็นคนที่มีความภาคภูมิใจในตนเอง และให้ความหมายต่อความเป็น "บ้านรังมดแดง" หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า **"คนเอิด"** โดยนัยยะก็คือ คนที่มีความภาคภูมิใจในการมีดีของตัวเอง (คนละความหมายกับการเป็นคน "หยิ่ง") กล่าวคือ ชาวบ้านรังมดแดงให้นิยามต่อตัวเองว่า เป็นที่อยู่ในความเจริญ มีการศึกษา อยู่ในแหล่งรับความรู้และวัฒนธรรมจากเมืองหรือจากต่างถิ่นก่อนเพื่อน ดังนั้น คนในหมู่บ้านรังมดแดงจึงนิยมให้ลูก ๆ ได้รับการศึกษาตั้งแต่ในอดีตก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก กล่าวคือ ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2500 คนในบ้านรังมดแดงได้ส่งลูกไปเรียนที่โงเรียนมหาวชิราวุธ จังหวัดสงขลา และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การให้ความสำคัญต่อการศึกษานี้ ได้เชื่อมโยงถ่ายทอดมาถึงชาวบ้านรังมดแดงในปัจจุบัน มักส่งลูกเรียนจนสำเร็จการศึกษามาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการให้ความสำคัญต่อการศึกษานี้ ชาวบ้านรังมดแดงมองว่าเป็นฐานของชุมชนที่ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงภูมิใจในการมีดีของตนเอง และเป็นสิ่งที่ชาวบ้านรังมดแดงเห็นว่า "...**เป็นฐานที่สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านรังมดแดง สามารถบริหารจัดการหรือปรับเอาประโยชน์จากโครงการต่าง ๆ กองทุนต่าง ๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี และเป็นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งที่กระบวนการจัดการที่ชาวบ้านรังมดแดง สามารถสร้างจิตสำนึกสาธารณะที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน**..." ดังเห็นได้จาก ในการประชุมชาวบ้านเมื่อมีความเห็นที่แตกต่างกันในที่ประชุม ทั้งในเรื่องการบริหารจัดการ ปัญหาความขัดแย้ง ชาวบ้านก็จะมีวิธีการจัดการคือ "...**เอาเหตุผลมาคุยกัน**..."

"... คนรังมดแดงมีการศึกษาทั้งนั้น ฉันเองเมื่อก่อนก็เรียนหนังสือแต่ไม่ทันจบ พอจบ ป.4 ก็ออกเสีย ต้องออกมาค้าขาย ไปมาลำบาก ต้องไปเรียนในเมืองโน้น...รุ่นฉันนั้นเรียนกันแทบทุกคน แต่ว่าจบหรือเปล่าเท่านั้นแหละ..."

(ชาวบ้านอายุ 77ปี)

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า ชาวบ้านรังมดแดงมีทุนชุมชน มีทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนการเมือง และกระบวนการสะสมทุนในลักษณะที่มีการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยกัน มีการดูแลจัดสวัสดิการในด้านต่าง ๆ ให้กับคนในชุมชน และสามารถจัดการประสานความขัดแย้งให้ชาวบ้านรังมดแดงได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสันติ และมีผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่นำไปสู่การสร้างความมั่นคงโดยเฉพาะความมั่นคงทางด้านสังคม และการรักษาความปลอดภัย และจัดสวัสดิการให้แก่ชาวบ้านรังมดแดง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสร้าง สั่งสมขึ้นมาจากระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างขึ้นมาเองผ่านการแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ข้อจำกัดการดำรงชีวิต การสั่งสมประสบการณ์ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นฐานที่สำคัญของชาวบ้านรังมดแดง ที่ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงมีวิถีชีวิตการดำรงอยู่ของตนเองได้ และสามารถเตรียมตั้งต่อกระแสการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่หมู่บ้านได้ โดยใช้ฐานชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชน รวมถึงการมีฐานที่สำคัญทั้งทางด้านการจัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการเป็นคนที่ได้รับการศึกษาดีมาแต่ในอดีต

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนหมู่บ้าน “**รังมดแดง**” ถึงแม้นว่าจะมีฐานการสะสมทุนตั้งแต่ทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรม ซึ่งมีกระบวนการก่อรูปการสร้างความหมาย และมีกระบวนการสะสมทุนชุมชน ที่นำไปสู่การสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชนหมู่บ้าน ผ่านกระบวนการจัดระเบียบชุมชนในลักษณะที่เป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม มีการพึ่งพาอาศัยกัน ดูแลจัดสวัสดิการในด้านต่าง ๆ ให้กับชุมชน รวมถึงความสามารถในการจัดการความขัดแย้งและประสานผลประโยชน์ ให้ชาวบ้านรังมดแดงได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสันติ และผ่านการมีผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่สร้างการมีส่วนร่วมให้ชาวบ้านรังมดแดงได้เข้ามาร่วมกิจกรรมในกลุ่มต่าง ๆ การทำกิจกรรมผ่านการมีส่วนร่วมนี้เป็นสิ่งที่มีการสะสมจนกลายเป็นระบบความรู้หรือชุดความรู้ ที่สร้างให้เกิดขึ้นในชุมชนและนำไปสู่การดำรงอยู่ของชาวบ้านรังมดแดงก็ตาม แต่ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง ก็เป็นอีกชุมชนหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากภาคปฏิบัติการต่าง ๆ ของภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนแปลงและเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนและการจัดสรร การเปลี่ยนแปลงผู้นำ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของคนในชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงเอง รวมถึงการเข้าไปของชุดความรู้ ระบบความรู้ต่าง ๆ ที่ไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุดความรู้ ระบบความรู้ของชาวบ้านรังมดแดงที่มีแต่เดิม ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนหรืออาจกลายเป็นการบูรณาการชุดความรู้ ระบบความรู้เข้าด้วยกันที่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของชาวบ้าน **"รังมดแดง"**

การพัฒนา : จุดเปลี่ยนและเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชน

ผลการพัฒนาประเทศทำให้เกิดเป็นจุดเปลี่ยนและเงื่อนไขที่สำคัญของการปรับวิถีชีวิตชุมชนหมู่บ้าน **"รังมดแดง"** ในหลายด้าน กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชน และการเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่ รวมถึงการเข้ามาของโครงการของรัฐและกองทุน

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ถนน การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม และกักเก็บน้ำจืด** โดยถนนนั้นเริ่มมีการสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 โดยระยะแรกเป็นถนนเส้นเล็กๆ ที่เชื่อมต่อจากถนนสายหลัก ยังใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ แต่อย่างไรก็ตามการเริ่มสร้างถนนดังกล่าว ก็เป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งที่เป็นจุดเริ่มต้นของ**การเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพ**ที่ยิ่งใหญ่ของชุมชนหมู่บ้าน **"รังมดแดง"** ที่มีรากฐานที่ผูกพันอยู่กับคลองและใช้ชีวิตอยู่ริมสองฝั่งคลอง

> ***"...ถนนสายแรกเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2518 ในสมัยคึกฤทธิ์ เป็นถนนเส้นเล็กๆ ที่เชื่อมต่อมาจากถนนสายหลัก โดยเชื่อมเข้ามาที่หมู่ที่ 7 แต่ยังเป็นถนนที่ใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากเป็นถนนเส้นเล็กๆ ที่เชื่อมต่อมาจากถนนเชื่อมต่ออีกที ความเจริญที่แต่เดิมอยู่ริมคลองที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักก็เริ่มย้ายมาอยู่ที่ริมถนน เพื่อความสะดวกในการเดินทาง แต่อาชีพหลักก็ยังเป็นการขายข้าวและทำน้ำตาลโตนดอยู่..."***

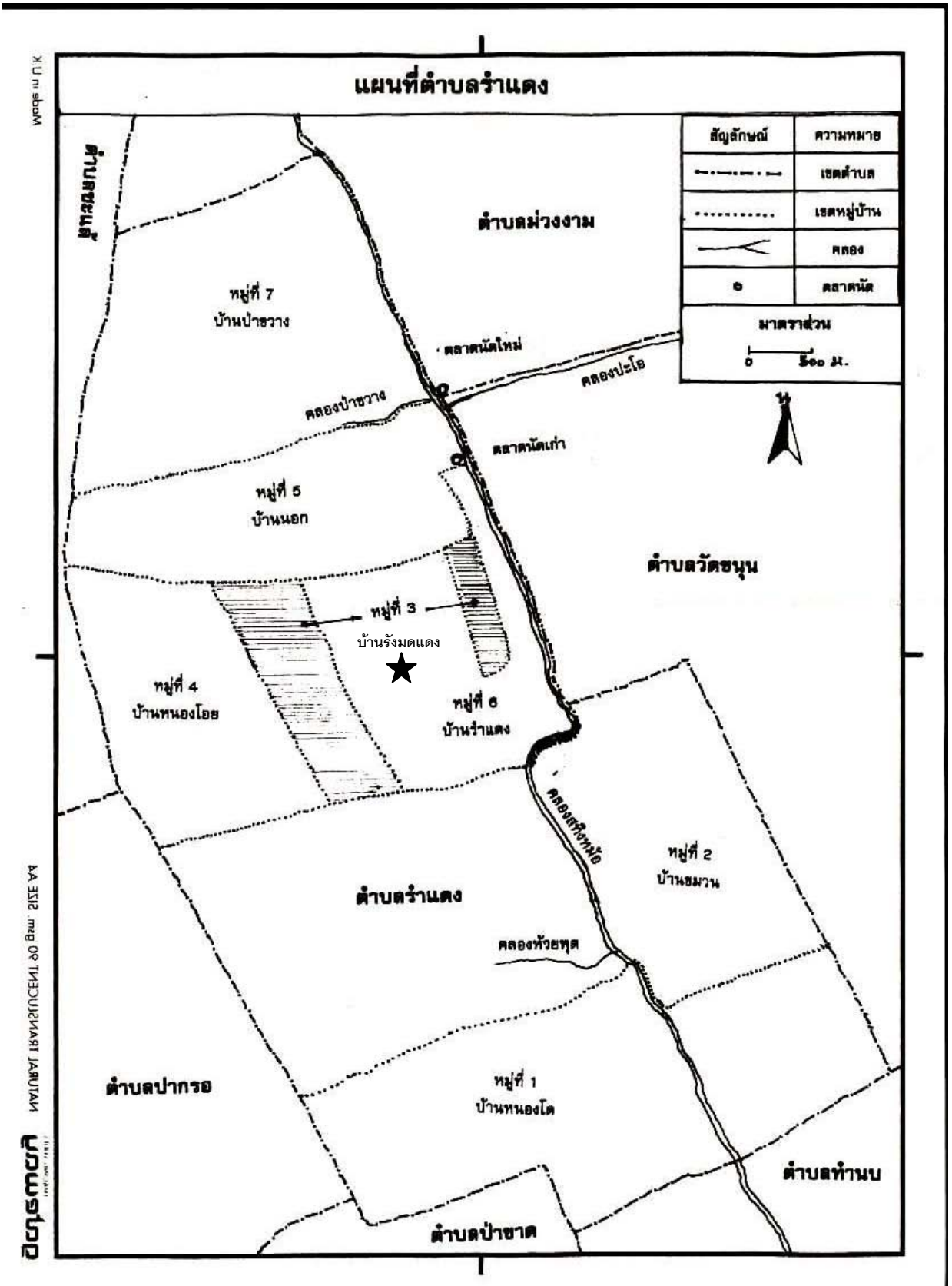
ถนนที่เกิดขึ้นที่ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคมหลักจากทางน้ำคือเส้นทางคลองสทิ้งหม้อมาเป็นการใช้เส้นทางคมนาคมหลักทางบกคือถนน ถึงแม้นว่าในช่วงที่มีถนนเข้ามาครั้งแรกยังไม่ก่อให้เกิดผลกระทบมากมายนัก แต่ชาวบ้านบอกว่า ***"เป็นที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านรังมดแดงและชุมชนไปในทิศทางที่แย่ลง"*** ทั้งนี้เนื่องจากเป็นการเปลี่ยนแปลงหรือมีการเคลื่อนจุดแนวความเจริญออกไปจากฐานที่ตั้งเดิมคือ "ชุมทางคลองสทิ้งหม้อ" ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงต้องมีการปรับตัวทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการเดินทางและการสูญสลายแหล่งความเจริญของชุมชนหมู่บ้านตัวเองไป

> ***"...ก่อนมีถนน การสร้างความเจริญก็มาจากทางเรือ บ้านสทิ้งหม้อและคนแถบนี้เจริญเพราะทางเรือ การสร้างความเจริญก็มาจากทางเรือ แต่พอเดี๋ยวนี้ทางรถมันมี ทางเรือมันก็ตายหมด...ความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็แย่ลง เศรษฐกิจตก คนไม่มีงานทำ คนแถบนี้ย้ายไปหาดใหญ่ สงขลา ปัตตานี กันหมด ไปทำการค้า แต่เขาก็ไม่ทิ้งบ้าน เขาก็ส่งเงินกลับมา พอมีงานมีการจะทำอะไรก็กลับมา...สมัยก่อนถึงสมัยนี้ หน้ามือเป็นหลังมือ เมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ แม้กระทั่งไข่ปลาตะลุมพุกเอาไปไหนไม่มีหมด...แล้วก็หารายได้ยาก คนที่อยู่ในบ้าน คนที่อยู่อย่างนี้ก็ บางทีลูกออกไปทำมาหากินข้างนอกช่วยส่งเสีย พูดถึงการทำมาหากินข้างนอกช่วยส่งเสีย พูดถึงการทำมาหากิน ค้าขายไม่มีต้องโยกย้ายไปข้างนอกมันไม่มีรายได้....."***

ผลจากการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของบ้านรังมดแดงดังกล่าวที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านรังมดแดงเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านการทำมาหากิน การไปมาหาสู่ การเป็นฐานที่ตั้งของแหล่งความเจริญ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น สามารถมองเห็นได้เป็นรูปธรรม เมื่อปี พ.ศ. 2533 ที่ชาวบ้านรังมดแดงต้องมีการปรับตัวมากขึ้น เมื่อลักษณะทางกายภาพที่เป็นทุนธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน การเข้ามาของถนนที่เริ่มมีขึ้นในปี พ.ศ. 2518 สภาพถนนตอนแรกนั้นมีสภาพเป็นทางเดิน ทางเกวียน และมีลักษณะเป็นดินเหนียว และต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ได้มีการพัฒนาถนนลาดยางเป็นเส้นทางหลัก จากบ้านปะโอ ซึ่งเป็นเส้นทางที่แยกจากทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 408 ผ่านสามแยกป่าขวาง ผ่านตำบลรำแดง ไปจนถึงตำบลทำนบและตำบลสทิงหม้อ ซึ่งการเข้ามาของถนน มีผลทำให้เส้นทางคมนาคมหลักที่แต่เดิมใช้เส้นทางทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก ลดความสำคัญลงเปลี่ยนมาเป็นเส้นทางการเดินทางจากถนน ประกอบกับ **"ตลาดนัดวันเสาร์"** ที่เป็นแหล่งชุมนุมการค้าขายและการแลกเปลี่ยน ขาดคนดูแลเอาใจใส่จากเจ้าของตลาด เนื่องจากการขาดการสืบทอด การบริหารจัดการตลาดมาสู่รุ่นลูก โดยลูก ๆ ของเจ้าของตลาดได้ไปทำงานในเมืองสงขลา ทำให้เกิดการย้ายแหล่งชุมนุมทางการค้าขายจาก **"บ้านรังมดแดง"** ไปยังแหล่งชุมนุมทางการค้าคือ **"ตลาดนัดใหม่"** ที่ปากคลองปะโอ (ดูแผนที่หน้า 38 ประกอบ) ทั้งนี้เนื่องจากที่ปากคลองปะโอนั้นเป็นสถานที่แหล่งชุมทางจุดเริ่มต้นของถนนที่ตัดเข้ามาไปเขตพื้นที่บ้านรังมดแดง การย้ายแหล่งชุมนุมนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคมหลัก และการขาดการบริหารจัดการ ดังจะเห็นได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงนี้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่สำคัญที่ทำให้ **"บ้านรังมดแดง"** ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นแหล่งและเป็นสถานที่ชุมนุมที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตในชุมชนหมู่บ้านและชุมชนต้องมีอันต้องปิดตัวและทำให้กลไกการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านรังมดแดงต่างต้องได้รับผลกระทบด้วยเช่นเดียวกัน

การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม และการเข้ามาของการเกษตรผสมผสาน

เมื่อสมัย พ.ศ. 2535 โครงการรัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรผสมผสานได้เข้ามาในหมู่บ้าน โดยทางการได้เข้ามาทำการสำรวจและขุดคลองเพื่อให้ชาวบ้านได้เก็บกักน้ำจืดเพื่อสนับสนุนการทำไร่นาสวนผสม และในขณะเดียวกันก็ทำทำนบกั้นน้ำเดิมเพื่อการเก็บกักน้ำจืดเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูกมากขึ้น

แผนที่ตำบลรำแดง
สัญลักษณ์
ความหมาย
เขตตำบล
เขตหมู่บ้าน
คลอง
ตลาดนัด
มาตราส่วน
0
500 ม.
ตำบลม่วงงาม
หมู่ที่ 7
บ้านป่าขวาง
ตลาดนัดใหม่
คลองประโอ
คลองป่าขวาง
ตลาดนัดเก่า
หมู่ที่ 5
บ้านนอก
ตำบลวัดขนุน
หมู่ที่ 3
บ้านรังมดแดง
หมู่ที่ 4
บ้านหนองโอย
หมู่ที่ 6
บ้านรำแดง
คลองสกีงาม้อ
หมู่ที่ 2
บ้านชมวน
ตำบลรำแดง
คลองห้วยพุด
ตำบลปากรอ
หมู่ที่ 1
บ้านหนองโด
ตำบลทำนบ
ตำบลป่าขาด

ถาม : เมื่อก่อนทำไมไม่ทำอย่างอื่นค่ะ

ตอบ : นั้นแหละอาชีพของคนในคลองสมิ้งหม้อ คือทำนากับน้ำตาล พอเลิกนาก็ทำตาล พอเลิกทำตาลก็มาทำนา สมัยก่อนสวนทำกันไม่ได้ เขากลัวนาของเขาจะขุดรู เขาเอาไว้ทำนา นี่แหละพอมาตอนหลัง ในหลวงเขาออกโครงการไร่นาสวนผสมมานี่แหละถึงได้ขุดกันเยอะ เพราะอะไรล่ะ เขาขุดให้ฟรีด้วยนะ ขุดฟรีไม่ทันก็จ้างเขามาขุด เพื่อที่จะทำไร่นาสวนผสม...

ถาม : เริ่มตั้งแต่ปีไหน

ตอบ : น่าจะเป็นปี พ.ศ. 2535 นะ ตอนนั้นเขาก็ทำทำนบด้วย อาจก่อนหลังกันไม่เท่าไร

คลองสทิงหม้อที่แต่เดิมมีสถานที่เป็นน้ำกร่อย ไม่สามารถใช้ในการเพาะปลูกได้ ถูกทางการทำทำนบกั้น เพื่อประโยชน์ในการเก็บกักน้ำจืดไว้ใช้เพื่อการเกษตร ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ชาวบ้านรังมดแดงได้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในด้านการสร้างปริมาณการผลิตและการสร้างความหลากหลายการผลิตให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต ดังเช่น การปลูกข้าว การทำน้ำผึ้งเหลว และการแปรรูปผลผลิตจากตาลโตนดให้สอดคล้องกับสภาพทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ แต่เดิมชาวบ้านรังมดแดงมีการผลิตข้าวที่เรียกว่า **"ข้าวพระยาเสวย"** หรือ **"ข้าวยาเหวย"** เป็นข้าวพันธุ์พิเศษเฉพาะของชาวบ้านรังมดแดง เนื่องจากสภาพดิน น้ำ และอากาศ แตกต่างจากที่อื่น โดยข้าวยาเหวยนี้เป็นข้าวที่ผลิตได้ปีละครั้งที่เรียกว่า **"ข้าวปี"** ซึ่งในปัจจุบันก็จะมีการปลูกเพื่อบริโภคกันอยู่แต่ไม่นิยมมากเช่นเดียวกับสมัยก่อน ทั้งนี้ เนื่องจากในปัจจุบันชาวบ้านนิยมที่จะบริโภคข้าวพันธุ์ใหม่ เช่น ข้าวหอมมะลิ ที่ชาวบ้านบอกว่า เมื่อหุงข้าวจะหอม และนิ่มกว่าข้าวพันธุ์เดิม และในขณะเดียวกัน **"บ้านรังมดแดง"** ยังเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการปลูกข้าวจากแบบแผนการผลิตดั้งเดิมที่ปลูกข้าวปีละครั้ง เพราะต้องรอน้ำฝนในแต่ละปีและใช้พันธุ์ข้าวเดิมที่เรียกว่า **"ข้าวหนัก"** มาเป็นการปลูกข้าวนาหว่านที่เรียกว่า **"ข้าวเบา"** ซึ่งเป็นข้าวที่เรียกว่า **"ข้าวหลวง"** หรือ **"ข้าวชัยนาท"** โดยข้าวพันธุ์นี้สามารถปลูกได้มากกว่า 1 ครั้งต่อปี สำหรับปริมาณน้ำที่ใช้ในการปลูกข้าวนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานนั่นก็คือการทำทำนบกักเก็บน้ำจืด ทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอที่จะปลูกได้มากกว่า 1 ครั้งต่อปี และถึงแม้นว่าข้าวพันธุ์นี้ชาวบ้านต้องหาซื้อมาในราคาแพง แต่ชาวบ้านบอกว่าเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตได้ดี ***"...แต่ตอนนี้ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวแพงมาก กิโลกรัมละ 14 บาท ข้าวพันธุ์ชัยนาท แต่คนเขาบอกว่า แพงสักนิดแต่ข้าวมันงอกดี..."***

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้เป้าหมายของการผลิตเพื่อการบริโภคมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ การเปลี่ยนเป้าหมาย “การผลิตเพื่อการบริโภค” ไปเป็นเป้าหมาย “การผลิตเพื่อการขาย” ***"...สมัยก่อนเป็นการปลูกเพื่อกินเพื่อใช้ แต่ตอนหลังปลูกเพื่อกินอย่างเดียว ไม่พอ ปลูกเพื่อขายอย่างสมัยก่อนก็ไม่เพียงพอ จำเป็นต้องเพิ่มการปลูกเป็นปีละ 2 ครั้ง...”*** ซึ่งผลการพัฒนาประเทศที่เป็นเหตุปัจจัยที่เกิดเป็นจุดเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต ในด้านการปลูกข้าวและการแปรรูปจากผลผลิตจากตาลโตนดที่มีการเปลี่ยนแปลงไป ดังที่กล่าวข้างต้น การเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งที่เกิดสืบเนื่องกันก็คือ ชาวบ้านรังมดแดงยังมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิตในลักษณะที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ จากเดิมที่มีการผลิตข้าว น้ำตาลโตนด และการแปรรูปผลผลิตจากตาลโตนดเท่านั้น ต่อมาได้ปรับเป็นการทำการเกษตรผสมผสาน โดยเฉพาะการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อการบริโภคมากขึ้น นั่นคือ เริ่มมีการปลูกพริก ตะไคร้ กล้วย และเริ่มมีการทำสวนกันมากขึ้น ทั้งนี้ปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็คือ การมีปริมาณน้ำจืดสำหรับการเพาะปลูกมากขึ้น โดยในระยะเริ่มต้นนั้นมีชาวบ้านเพียงบางคนที่ทำกัน โดยเฉพาะบ้านผู้นำชุมชน จะเริ่มปลูกก่อน แล้วหลังจากนั้นก็มีการปลูกตามกันขึ้นมา จนในปัจจุบันบ้านรังมดแดงได้กลายเป็นแหล่งที่มีการเพาะปลูกพืชที่มีความหลากหลายมากขึ้น จนชาวบ้านในบริเวณข้างเคียงต้องมาซื้อผลผลิตทางการเกษตรดังกล่าวจากบ้านรังมดแดง

> ***"...เมื่อก่อนนี้ ทำกันแต่ตาล ข้าว ตะไคร้ ของกินอื่น ถ้าต้องการก็ต้องไปซื้อมาจากตลาดนัด เพิ่งมาไม่นานนี้ ไม่กี่ปีนี้เอง มกราคม ปี พ.ศ. 2535 เริ่มมีการปลูกพืชอื่น การทำไร่นาสวนผสม ปลูกตะไคร้กิน แล้วเอาใส่ไหได้ใช้กันตลอดสัปดาห์...มาทุกวันนี้ พวกเราไม่ต้องซื้ออะไร ผักเขาก็ปลูกกันแล้ว ไม่ต้องซื้อของเขา อย่างบ้านฉันเนี่ยปลูกบวบเมล็ดเดียว ตรงระหว่างบ้าน ตอนนี้เก็บกินทุกวัน เขาให้ฉันมา 5 เมล็ด ฉันปลูกทางโน้น 4 อีก 1 เมล็ด ฉันยังเล่นโยนเล่นไปอย่างนั้นแหละลูกบวบ เหลือเชื่อไหมละ แต่ก่อนต้องซื้อตะไคร้ มาสมัยนี้สวนตะไคร้เป็นป่าเลย บ้านไหนมีงานก็เอาไปได้เลย เอาจนพอเอาไปใช้ได้เลย..."***

เห็นได้ว่าผลการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ การสร้างถนน การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพที่เป็นทุนธรรมชาติของชาวบ้านรังมดแดง และกักเก็บน้ำจืดไว้เพื่อการเกษตรนี้ ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนและเป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านรังมดแดง โดยเฉพาะการปลูกข้าว การปลูกพืชผักสวนครัว ดังที่ได้กล่าวแล้ว นอกจากนี้ จากจุดเปลี่ยนแปลง

ดังกล่าว ยังเป็นผลให้เกิดการปรับเปลี่ยน กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการสร้างความหลากหลายทางอาชีพ ดังเช่น การเลี้ยงหมู การเลี้ยงเป็ดเพื่อขาย โดยจะมีเถ้าแก่ซึ่งเป็นเจ้าจำนำผูกขาดในตลาดรายใหญ่ในเมืองสงขลาเป็นประจำ และสำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการแลกเปลี่ยนนั้น ชาวบ้านรังมดแดงได้มีการนำผลผลิตทางการเกษตรดังเช่น กล้วย กระท้อน มะกรูด มะนาว เป็นต้น ไปนอกหมู่บ้าน ดังเช่น ตลาดนัดสีเขียวในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่ ทุกวันอาทิตย์ โดยเฉพาะ **"กล้วย"** ที่เป็นผลผลิตจากชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงนั้น กำลังเป็นที่นิยมกันมาก เนื่องจากเป็นกล้วยรสชาดดี

> ***"...ตอนนี้คนในหมู่บ้านนี้เป็นแม่ค้ากันเป็นแถวเลยค่ะ เขาเป็นแม่ค้าขายของตลาดนัดวันอาทิตย์ เขาจะไปกันทุกอาทิตย์ เขาจะเอาของในหมู่บ้านไป เขาทำสวนผสมด้วยค่ะ เอาใบตะไคร้ ใบมะกรูด กล้วยไปขายเอง แล้วเขาก็รับซื้อของบางคนไปด้วย เพราะของเขามีน้อย ก็ซื้อของพวกเราไปด้วย เขาจะไปทุกวันอาทิตย์ มีตลาดนัดวันอาทิตย์ที่สงขลา...พอตลาดเลิกแล้ว แล้ว และเพราะมีถนนด้วย มันประกอบกัน 2 อย่าง คือ คนไม่นิยมเรือ หันมานิยมรถ แล้วตอนนี้มีเกษตรพันธุ์ใหม่ เพราะฉะนั้น 2 ประการนี้ ชาวบ้านเริ่มมีปรับเปลี่ยน ปลูกหลายอย่างมากขึ้น ขายหลายอย่างมากขึ้น..."***

การเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชน

นอกจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน "**รังมดแดง**" ดังที่กล่าวแล้ว จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ **การมีผู้นำชุมชนที่เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ เสียสละ ยอมรับความคิดเห็นและสิ่งที่สำคัญก็คือการสร้างกลุ่ม การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การสร้างแนวทางปฏิบัติร่วมกัน คือ การสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ที่โยงไปถึงการสร้างจิตสำนึกสาธารณะขึ้นมาในหมู่บ้าน** จุดเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2533 กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มต้นจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการดำเนินการภายใต้ระเบียบของกระทรวงมหาดไทย โดยในยุคก่อนหน้านี้ คนในหมู่บ้านไม่ค่อยมีคนอยากเป็นกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากไม่มีบทบาทที่ชัดเจน ทำให้ขาดการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะในด้านการบริหารจัดการด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ดังเช่น การมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามาในหมู่บ้าน

> ***"...เมื่อก่อนต่างคนต่างอยู่ ไม่ค่อยมีการประชุม แต่ตั้งแต่คุณอุดมเข้ามาเป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็มีการจัดเป็นกลุ่มกันขึ้น ในหมู่บ้านซึ่งไม่มี เวลาหมู่ 3***

เรียกประชุมส่วนมากมากันเกือบทุกครัวเรือน...หลักจากที่คุณอุดมมาก็ได้มีการจัดการ เริ่มจากหลาย ๆ กองทุน มีกองทุนมีกลุ่มเข้ามาหลายอย่าง เกือบทุกอย่างเป็นการเริ่มต้นขึ้นมาจากคุณอุดมเป็นผู้บุกเบิก...”

แต่ถึงแม้นว่าจุดเปลี่ยนในด้านตัวบุคคลจะเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ระบบการบริหารจัดการต่าง ๆ ขึ้น ในชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงก็ตาม แต่เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงนั้นที่สำคัญ ที่เห็นจากการกระทำหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้บทบาทของการเป็นผู้นำเพียงคนเดียว แต่เกิดจาก**การสร้างกลุ่มและกระบวนการสร้างกลุ่ม**ขึ้นมา โดยเห็นได้จากจุดเริ่มต้นการเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นกิจกรรมเพื่อการเกษตร ดังเช่น กองทุนปุ๋ย กลุ่มกองทุนเพื่อการเกษตร เป็นต้น โดยกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีบทบาทและหน้าที่แตกต่าง ดังเช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีหน้าที่คือการจัดหาปุ๋ยในราคาถูก ชาวบ้านเรียกกองทุนนี้ว่า “**กองทุนปุ๋ย**” หน้าที่ของกองทุนนี้ก็คือเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านรังมดแดงที่รวมกันซื้อปุ๋ยในคราวเดียวกันเป็นจำนวนมาก ทำให้การซื้อปุ๋ยแต่ละครั้งสามารถต่อรองราคาในการซื้อได้ และกลุ่มหรือ “**องค์กรในหมู่บ้าน**” ต่าง ๆ ในปัจจุบันได้กลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ชาวบ้านรังมดแดงสามารถบริหารจัดการภายในหมู่บ้าน และในขณะเดียวกันยังสามารถดึงงบประมาณของรัฐมาพัฒนาในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก และกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้ ได้มีการสืบทอดและสืบต่อการทำงานตามบทบาทและหน้าที่ของกลุ่มมาจนถึงปัจจุบัน ในกลุ่มนี้ชุมชนหมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างมา ปัจจุบันมีถึง 15 กลุ่ม โดยในกลุ่มนี้มีกลุ่มที่เป็นเยาวชนบ้านรังมดแดง เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมกลุ่มของลูกหลานของชาวบ้านรังมดแดง โดยหน้าที่และเป้าหมายของกลุ่มนี้ก็คือการสืบทอดเจตนารมย์ รวมถึงการถ่ายโอนประสบการณ์ต่าง ๆ ของชาวบ้านรังมดแดงรุ่นปัจจุบันสู่รุ่นเยาวชน

"...องค์กรต่าง ๆ ที่ยังทำอยู่ในหมู่บ้านเป็นแนวคิด โดยเป้าหมายแต่ละกลุ่มอาจจะต่างกัน และในการทำงานผมจะให้ชุมชนในหมู่บ้านได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กันเอง บริหารกันเอง โดยมีตัวผมเป็นผู้ประสานงาน เชื่อมโยงและดูแลเท่านั้น... ทุกอย่างขึ้นอยู่กับมติของที่ประชุม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างกฎเกณฑ์ แนวปฏิบัติ หรือวางระเบียบหรือแม้นกระทั่งบทลงโทษ หรือการเปลี่ยนกฎระเบียบ...”

การเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่ และโครงการรัฐและกองทุนต่าง ๆ

การสร้างระบบการผลิตแบบสมัยใหม่ที่เป็นระบบความรู้ที่เกิดขึ้นมาและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ได้เข้ามาในหมู่บ้าน **"รังมดแดง"** แล้วเกิดการเชื่อมโยงและบูรณาการกับชุดความรู้เดิมนี้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม เริ่มต้นจากการแปรรูปผลผลิตตามธรรมชาติ อันได้แก่ การคิดค้นการทำน้ำส้มสายชูจากตาลโตนด โดยเริ่มต้นจากกลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตรเมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านเกษตรกรรังมดแดง โดยกลุ่มนี้ได้รับการจัดสรรงบประมาณมาจากโครงการมาตรการเพิ่มการใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ (โครงการมิยาซาว่า) ผ่านองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นจำนวนเงิน 17,142 บาท ซึ่งมีเป้าหมายของการดำเนินการคือการสนับสนุนให้ประชาชนประกอบอาชีพรวมทั้งมีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างผลผลิต ต่อมากรมการปกครองจะได้จัดสรรงบประมาณให้กับสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล โดยให้หน่วยงานทั้งสองจัดสรรงบประมาณให้กับหมู่บ้าน หมู่บ้านละไม่เกิน 100,000 บาน โดยให้แต่ละหมู่บ้านจัดทำโครงการเสนอมา จากการเข้ามาโครงการของรัฐดังกล่าว ชาวชุมชนหมู่บ้าน **"รังมดแดง"** ได้ร่วมกันจัดทำโครงการเสนอในนาม **"กลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตร"** เพื่อรองรับนโยบาย ซึ่งตอนนี้กระบวนการผลิตน้ำส้มสายชู มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตแล้ว แต่ยังไม่ได้มาตรฐานและในช่วงปี พ.ศ. 2543 สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยได้ให้การสนับสนุนการทำวิจัยการผลิตน้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนด โดยมีงบประมาณเป็นจำนวน 400,000 บาท ต่อมาโครงการนี้ได้ขยายตัวในด้านมาตรฐานการผลิตซึ่งโดยสร้างของสถานที่ วิธีการผลิต การบรรจุภัณฑ์ การจัดหีบห่อ รวมถึงการขอการรับรองมาตรฐานการผลิตจากองค์การอาหารและยา (อย.) และในปัจจุบันก็มีการปรับเปลี่ยนการผลิตก็ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งมีกระบวนการบริหารจัดการในเชิงอุตสาหกรรมชุมชน

> ***"...ตอนเริ่มแรกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรก่อนที่แต่ละตำบลได้เงินมาแสนสอง มี 7 หมู่ ก็เอา 7 หาร ได้คนละ 17,142 บาท ตอนนั้นเอามาซื้ออุปกรณ์การผลิตในกลุ่มแม่บ้าน แล้วต่อมาก็มาเปลี่ยนชื่ออีก ตอนได้รับเงิน 100,000 บาท เป็นเงินช่วยเหลือจากทางจังหวัด หลังจากนั้นก็เป็นสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ ในช่วงปี 2543 วท. เขามาทำเรื่องน้ำส้มโตนดโดยเฉพาะเลย ..."***

จากที่กล่าวข้างต้นการเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่คือการคิดค้นการผลิตน้ำส้มสายชูจากตาลโตนดนี้ ชาวบ้าน **"รังมดแดง"** ให้การยอมรับในส่วนหนึ่ง

พร้อมทั้งได้มีการบูรณาการเทคโนโลยีการผลิตแบบสมัยใหม่ อีกทั้งได้มีการผลักดันเข้าสู่ระบบตลาด โดยการพยายามสร้างมาตรฐานการผลิตเพื่อให้ได้การรับรองมาตรฐาน อย. โดยมีเป้าหมายในการวางจำหน่ายในตลาดทั่วไป ซึ่งดำเนินการโดยกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรหรือกองทุนแปรรูปการผลิตนี้ ด้วยการเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ มาปรับปรุงกรรมวิธีผลิตให้ได้มาตรฐาน ดังเช่นการทอดผ้าป่าที่ดิน เพื่อนำเงินมาซื้อที่ดินเพิ่ม ก็ได้รับการสนับสนุนจากคนในชุมชนหมู่บ้าน และคนนอกชุมชนหมู่บ้านเป็นจำนวนเงินนับแสนบาท เพื่อมาปรับปรุงสถานที่การผลิต ชาวบ้านเมื่อได้เห็นผลการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้น ชาวบ้านก็เริ่มให้การยอมรับวิถีการผลิตแบบใหม่มากขึ้น

ผู้สัมภาษณ์ : ***น้ำตาลที่ได้นี้ คุณลุงได้ส่งน้ำตาลให้เขาทำน้ำส้มไหมคะ***

ลุงเวียน : ***ของจรเขาส่งอยู่เหมือนกัน เขาทำน้ำส้มในศูนย์ (ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี) ของชาวบ้านก็กินก็ใช้น้ำส้มสายชูธรรมชาติที่เป็นการเปรี้ยวตามธรรมชาติ เขาเรียกว่า "การเทน้ำส้ม" เทน้ำล้างกะทะเคี่ยวตาลที่เหลือมาเทใส่ไว้ในไห แล้วมันจะเปรี้ยวเอง ไม่ต้องผ่านกรรมวิธีการผลิต... แต่น้ำส้มที่คุณอุดมเขาทำนั้นต่างกัน...ไม่เหมือนกัน***

ผู้สัมภาษณ์ : ***ไม่เหมือนกันอย่างไรคะ***

ลุงเวียน : ***ถ้าพูดกันตามหลัก แบบโน้นอร่อยกว่า แต่ถ้าใช้กันแบบบ้าน สู้น้ำส้มแบบธรรมชาติไม่ได้ ไม่มีอะไรเจือปน แต่แบบธรรมชาติทำกันเองแบบนี้เก็บได้ไม่นาน แต่แบบโน้นจะเก็บไว้ได้นาน...***

จากที่กล่าวมาผลกระทบการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงได้รับผลกระทบนั้น ได้แก่ การสร้างถนน การทำทำนบ และการเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่และโครงการและกองทุนต่างๆของรัฐที่ได้สร้างจุดเปลี่ยนและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง โดยสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังเช่น การเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้สมัยใหม่ และโครงการรัฐและกองทุนต่าง ๆ การผลิต บริโภค และการแลกเปลี่ยน ที่มีการเปลี่ยนแบบแผนการผลิตข้าวจากพันธุ์ดั้งเดิมมาสู่การผลิตข้าวใหม่ที่ให้ผลผลิตมากขึ้น การสร้างความหลากหลายในการผลิตเพื่อการบริโภคมากขึ้น การแลกเปลี่ยนที่มีการไปค้าขายนอกหมู่บ้านมากขึ้น และกระบวนการแปรรูปผลผลิตที่ได้จากต้นตาลโตนด “การทำน้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนด” ที่ใช้เทคโนโลยีการผลิตที่มีความทันสมัยมากขึ้น และสุดท้ายจากการมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์เสียสละ และการมีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

และสร้างการแลกเปลี่ยนที่ยังผลให้เกิดการจัดระเบียบชุมชน โดยที่การสร้างกลุ่มต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ต่างกัน ให้มาเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์และแนวทางการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้าน

บทที่ 4

การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชน

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่ไปมีผลกระทบต่อชุมชน นับได้ว่าเป็นจุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านทั้งระบบทั่วประเทศ สำหรับ "**บ้านรังมดแดง**" จุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดก็คือการสร้างถนน การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม และการเข้ามาของชุดความรู้ ระบบความรู้ และโครงการของรัฐและกองทุนต่าง ๆ อันได้แก่ การทำเกษตรกรผสมผสาน การผลิตน้ำส้มสายชูจากตาลโตนด เป็นต้น แต่จากการที่ "**บ้านรังมดแดง**" มีฐานที่เป็นทุนชุมชนเดิมทั้งในด้านการก่อรูปของทุน การให้ความหมาย และกระบวนการสะสมทุนต่าง ๆ ของชาวบ้านรังมดแดง รวมถึงการเกิดการเปลี่ยนแปลงชุมชนภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงนั้นชาวบ้านรังมดแดงได้มีการปรับตัว และในขณะเดียวกันก็ได้มีการตอบโต้ต่อ สิ่งต่าง ๆ ที่ได้เข้ามาในชุมชนหมู่บ้าน ดังเห็นได้จาก**ประการแรก การเกิดการจัดระเบียบชุมชนที่เป็นมาจากฐานเดิมของการสะสมทุนทางสังคม** ในด้านการจัดระบบความสัมพันธ์ กระบวนการรวมกลุ่มของชาวบ้าน การจัดการสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ในลักษณะที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมสร้างหรือร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน และแนวทางการปฏิบัติร่วมกัน รวมถึงคนในชุมชนต่างก็มีความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน **ประการที่สอง การสร้างความหลากหลายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ** ทั้งในด้านการปรับตัว ในด้านวิธีการผลิต การตอบโต้ต่อระบบการค้าด้วยการรวมกลุ่มกันซื้อปุ๋ยเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง การนำผลผลิตพวกการเกษตรในหมู่บ้านไปขายตลาดในเมือง รวมถึงการสร้างคุณภาพการเลี้ยงเป็ดที่มีคนมารับซื้อเป็นประจำ และ**ประการที่สาม การเชื่อมโยงและการผนวกชุดความรู้เดิมกับชุดความรู้ใหม่** โดยด้านการค้นคิดวิธีการผลิตน้ำส้มสายชูเพื่อให้ได้มาตรฐานเพื่อนำไปจำหน่ายในตลาดภายนอกได้ โดยการนำเสนอประเด็นต่าง ๆ ในบทนี้อาศัยการวิเคราะห์ฐานชุมชนและการสะสมทุนชุมชนเดิมและการเปลี่ยนแปลงชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การเกิดการจัดระเบียบชุมชน

ชาวบ้าน **"รังมดแดง"** มีรากฐานเดิมที่สำคัญ อันได้แก่การสะสมทุนทางสังคมที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนแรงงาน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ มีการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา และมาตรฐานของการจะรู้ร่วมกันมาตั้งแต่ในอดีต รวมถึงการดูแลจัดสวัสดิการให้แก่คนในชุมชนสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดขึ้นจากการกระทำต่อกันภายใต้ขนบธรรม

เนียมประเพณีที่มีการเอื้ออาทรและ การอาศัยกันมาโดยตลอด รวมถึงการจัดระบบการพึ่งพาอาศัย การจัดระบบรักษาความปลอดภัย และการดูแลความจัดแบ่งผลประโยชน์ของคนในหมู่บ้าน เมื่อให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และเมื่อกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ไปมีผลทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งลักษณะทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งในเรื่องของการสร้างถนน การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม และการเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชน จากฐานเดิมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ชาวบ้านรังมดแดงได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการจัดการของชาวบ้านเอง ที่มีลักษณะของการต่างคนต่างอยู่ ***"...สมัยก่อนต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างก้มหน้าเลี้ยงชีวิตและครอบครัว จากทรัพยากรที่อยู่อย่างจำกัด..."*** แล้วต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชนทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันขึ้น ในระยะเริ่มแรกเป็นการรวมกลุ่มกันในกลุ่มที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเดียวกัน ดังเช่น **"กลุ่มเกษตรกร (กลุ่มทำนา)"** เป็นการรวมกลุ่มของคนที่ทำนาเหมือนกัน และมีการให้ความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันทั้งการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว รวมถึง การแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องของการทำนา

> ***"...ตอนแรก มีการตั้งกองทุนข้าว คือ ตอนแรก พวกราชการให้ข้าวมาให้ชาวบ้านทำกัน ชาวบ้านก็มีการรวมกลุ่มกัน และมีการรวมตังคนละ 100 บาท เพื่อตั้งเป็นกลุ่มเกษตร แล้วเอาเงิน 100 บาท นี่แหละมาตั้งเป็นกลุ่มไว้ซื้อปุ๋ย โดยต้องการเป็นจำนวนเท่าไหร่ก็ เราต้องติดประกาศไว้ โดยต้องการเท่าไหร่ ก็มาแจ้งความจำนงไว้ ในตอนแรกทางกลุ่มก็จะออกเงินให้ก่อน แล้วต้องมาเก็บเงินชาวบ้านตอนหลัง..."***

นอกจากนี้ ยังมี**กลุ่มเลี้ยงสัตว์** เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่เลี้ยงวัวด้วยกัน และการเลี้ยงวัวของชาวบ้าน **"รังมดแดง"** เป็นการเลี้ยงเพื่อขาย ไม่ใช่เป็นการเลี้ยงเพื่อใช้งาน โดยชาวบ้านจะปล่อยให้วัวกินหญ้าตามธรรมชาติ มีการผสมพันธุ์กันก็เป็นการเพิ่มมูลค่าให้แก่การสะสมทุน การรวมกลุ่มของชาวบ้านนั้นเกิดเนื่องจากการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันหาพื้นที่ที่มีหญ้าอุดมสมบูรณ์ ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่ที่ไม่ใช่ของตนเอง แต่เป็นของคนอื่นก็ต้องมีการพูดจากัน นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนกันในด้านการร่วมกันสร้างมูลค่าเพิ่มได้จากการเลี้ยงวัว กล่าวคือในปัจจุบันกลุ่มเลี้ยงวัวมีการขยายวงกว้างจากบ้านรังมดแดงไปยังหมู่อื่น ๆ ในตำบลเดียวกัน ในการคิดค้นกันทำ **"ขี้วัวอัดเม็ด"** หรือ **"ขี้วัวแห้ง"** เพื่อไปจำหน่าย เพื่อไปใช้ในการทำปุ๋ย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับหน้าที่ของแต่ละกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำร่วมกัน ซึ่งจากที่ได้ทำเสนอไว้ในบทที่ 2 แล้ว มีจำนวนถึง 15 กลุ่ม จากฐานของชุนชนนี้ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงมีฐานของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แล้วมีการเชื่อมโยงไปถึง **การเกิดกระบวนการจัดระเบียบชุมชน** ที่เกิดขึ้นจากการกระทำต่อกันของคนในชุมชนเอง

กล่าวคือ เมื่อมีโครงการของรัฐเข้ามาในชุมชน และโครงการนั้นมีผลกระทบทั้งในเชิงการได้รับประโยชน์และการอาจต้องเสียประโยชน์ ถ้าไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมของ **"ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง"** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง **"ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย"** คือเป็นคนในชุมชนหมู่บ้านนั้นเอง ชาวบ้านรังมดแดงก็จะรวมตัวกันทั้งหมู่บ้าน มาประชุมร่วมกันที่อาจเรียกว่า **"ประชาคมหมู่บ้าน"** เพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา และการจัดการเกี่ยวกับโครงการนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดเท่าเทียมและเสมอภาคต่อคนในชุมชนหมู่บ้าน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก : ***...ตอนนั้นมีโครงการ กข คจ ของหลวงเข้ามาในหมู่บ้าน แล้วก็มีกลุ่ม ออมทรัพย์เข้ามา ชาวบ้านก็มีส่วนร่วมประชุมกัน หารือกัน แล้วมีการรวมหุ้นกัน ตอนนั้นหุ้นละ 10 บาท ถ้าใคร่จะฝากก็ให้ฝากเป็นหุ้น แล้วที่ประชุมก็มีการตกลงกันว่า แต่ละคนต้องลงหุ้นไม่เกิน 1 ใน 5 ของจำนวนหุ้น กองทุนทั้งหมด***

ผู้วิจัย : ***ทำไมละค่ะ ถ้าเกิดสมมติพูดในแง่ของการระดมทุน ทุนยิ่งเยอะ ยิ่งดีใช่ไหมค่ะ***

ผู้ให้ข้อมูลหลัก : ***ตอนแรกคิดว่าเป็นการเปิดโอกาสให้คนมาเอง กองทุนนี้ไปประกอบกิจกรรม ประกอบธุรกิจ ประกอบอะไรก็ตาม แต่ตอนนี้จะจำกัดไว้บ้างเพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม ถ้าคนมีเงินมีหุ้นมาก เขาก็จะดึงเงินคนอื่น เวลากู้เขาก็กู้มาก แต่ถ้าเราได้ทุกคน ได้มีความเสมอภาคเท่าเทียม ไม่มีการได้เปรียบเสียเปรียบกันมาก ที่ประชุมก็เลยกำหนดตรงนี้ไว้ ไม่อยากให้มีคนใดคนหนึ่งได้เปรียบ***

ผู้วิจัย : ***แล้วโครงการอื่นๆ ล่ะค่ะ***

ผู้ข้อมูลหลัก : ***โครงการอื่นๆ ก็เช่นกัน เราเอามติที่ประชุมเป็นหลัก ผมทำเป็นองค์กรในหมู่บ้าน มีการวางแผนองค์กร เรากำหนดแนวทางโดยที่ประชุม คือ ในชุมชนมีอีกอย่างว่าคือความเกรงใจ เราต้องสร้างให้ชุมชนเกิดความรับผิดชอบร่วมกัน สร้างให้เขาเกิดมีส่วนร่วมในชุมชน ตอนนี้กองทุนโครงการต่างๆ มีหลายกองทุนมาก บางกองทุน อาจจะไม่เจริญเติบโต แต่ก็ยังมีอยู่ เพราะแต่ละกองทุน ชาวบ้านยังใช้บริการอยู่ ไม่สามารถยกเลิกได้ แต่ในทางกลับกันเวลาเราไปประชุมในระดับอำเภอบอกว่าน่าจะรวมกันแต่พวกชาวบ้านบอกว่ารวมกันทัน***

ทีไม่ได้ เพราะแต่ละกองทุนยังมีลูกค้า มีข้อผูกพันเก่าๆ อยู่ ตอนแรกเราก็เอาเข้าที่ประชุมคุยกัน ชาวบ้านก็ยังบอกว่ารวมไม่ได้เพราะแต่ละกองทุนมันไม่เหมือนกัน

จากที่กล่าวข้างต้น การกระทำต่อกันทางสังคมของชาวบ้านรังมดแดงที่เกิดขึ้น ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมผ่าน "การทำประชาคมหมู่บ้าน" นี้นับได้ว่าเกิดเป็น**การจัดระเบียบ ชุมชน** ขึ้น ซึ่งการจัดระเบียบชุมชนนี้เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมเสมอภาค คำนึงถึงการได้ประโยชน์ที่เท่าเทียมกันของคนในชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงการไม่คล้อยตามต่อคำแนะนำของเจ้าหน้าที่รัฐ แต่จะให้ความสำคัญต่อการร่วมกันพิจารณาในที่ประชุมและยึดมติที่ประชุมมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นการสร้างบรรทัดฐานที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชนหมู่บ้านเอง สิ่งเหล่านี้ในแง่มุมหนึ่งก็คือการเกิดการงอกเงยทุนทางสังคมภายใต้ระบบความรู้ที่ถูกสร้างไว้มาจากคนในชุมชนเอง ที่เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อการดำรงอยู่ของคนในชุมชนหมู่บ้าน นั้นคือการเกิดความรู้ขึ้นมาพร้อมกับการเกิดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหมู่บ้าน และความรู้นั้นก็กลายเป็นมาตรฐานที่ตนในชุมชนหมู่บ้านต้องปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นวิธีที่ชุมชนทั้งมีการปรับตัว และในขณะเดียวกันก็มีการตอบโต้ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนหมู่บ้าน

การสร้างความหลากหลายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

จากการที่ชาวบ้านรังมดแดงมีข้อจำกัดในด้านทุนธรรมชาติ ที่มีสภาพเป็นที่ราบกว้าง ทำนาได้เพียงอย่างเดียว และมีต้นตาลโตนดอยู่เป็นจำนวนมาก และสภาพดั้งเดิมคลอง สทิ้งหม้อเป็นน้ำกร่อย ทำให้ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงมีผลผลิตทางการเกษตรอย่างจำกัด กล่าวคือ มีเพียงข้าวและการแปรรูปจากตาลโตนดดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ดังนั้น การบริโภคในสังคมประจำวันของชาวบ้าน จำเป็นต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนค้าขายจากตลาดนัดวันเสาร์ แต่เมื่อกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้เข้าไปในชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานในด้านการทำทำนบกั้นน้ำเค็ม เพื่อให้มีปริมาณน้ำจืดทำการเกษตรมากขึ้น การเข้าไปของโครงการเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดที่จำเป็นและเพียงพอต่อการบริโภคภายในหมู่บ้าน โดยไม่ต้องอาศัยหมู่บ้านอื่นซึ่งปัจจุบันการปลูกพืชนี้ไม่เพียงแต่จะเพียงพอต่อการบริโภคเท่านั้น แต่ยังเหลือไปขายในตลาดนัดในเมืองอีกด้วย และจากการที่มีปริมาณน้ำจืดเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้น ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวเพื่อบริโภคมาเป็นการปลูกขายเพื่อขาย ด้วยการปรับแบบแผนการผลิตที่ใช้เครื่องจักรมากขึ้น แล้วใช้พันธุ์

ข้าวที่ให้ผลผลิตมาก ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 แต่การปลูกข้าวของชาวบ้านรังมดแดง เป็นการปลูกความกำลังความสามารถโดยเฉพาะทางด้านการเงิน โดยชาวบ้านไม่ได้ปลูกเพื่อเป็น การขายในปริมาณที่มาก และต้องมีการลงทุนด้านการกู้ยืมเงินจากกองทุนต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ดังเห็นได้จากชาวบ้านจะไม่กู้เงินมาลงทุนทำนาแล้วขายข้าวเพื่อใช้หนี้ที่ลงทุนเป็นจำนวนมาก ๆ

> ***"...เรื่องการกู้ยืม เมื่อก่อนผมก็กู้เหมือนกัน กู้ ธกส. กู้มาทำนาข้าว ซื้อปุ๋ย กู้ไม่มาก 10,000 บาท กู้มา 2-3 ครั้ง ครั้งละ 3,000 บาท 5,000 บาท ถึงกำหนดซื้อปุ๋ยบ้าง พอถึงกำหนดก็ส่งให้เขา ตอนส่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ปล่อยเรื่องสหกรณ์มา พอคนรู้ว่าได้กู้ คนก็เริ่มรวมตัวกันตอนนั้น แต่ก็กู้กันมาทำนาเหมือนเดิม ตอนนั้นใช้คนค้ำ ตอนหลังใช้ นส 3 ค้ำ ตอนนั้นกู้ก็เพียงหนเดียว ตอนหลังไม่เอาแล้ว กลับเป็นภาระ ตอนนี้กองทุนหมู่บ้านก็ยังไม่กู้ ไม่รู้จะเอาไปทำอะไร..."***

ผลที่เกิดขึ้นเห็นได้ชัดเจนว่าถึงแม้นว่าชาวบ้านรังมดแดง ต้องมีการปรับเปลี่ยนแบบการผลิต แต่ชาวบ้านก็นับว่า **"รู้เท่ากันต่อสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต"** กล่าวคือ การเป็นหนี้จากการเร่งการผลิตข้าวเพื่อขาย สิ่งนี้นับได้ว่าเป็นการปรับตัวของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากผลของการพัฒนา

และจากการที่ชุมชนหมู่บ้าน "รังมดแดง" มีที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมหลักเดิมและได้กลายเป็นสถานที่ที่เป็นแหล่งชุมนุมการแลกเปลี่ยนทางการค้า ทำให้ชาวบ้านมีความได้เปรียบและมีลู่ทางการค้ามาตั้งแต่ในอดีตดังที่ได้กล่าวแล้ว ผลกระทบที่เกิดจากการทำถนน และการทำทำนบกั้นน้ำเค็ม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคมหลัก ทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านรังมดแดง คือ **การสูญสลายของการเป็นแหล่งความเจริญทางการค้า** สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ชาวบ้านรังมดแดงได้ทำผลผลิตทางการเกษตรไปขายนอกหมู่บ้านและนอกจากผลผลิตทางเกษตรแล้ว ชาวบ้านยังมีการทำขนมขึ้น ดังเช่น ขนมสอดไส้ ขนมตาล ข้าวหมากไปขาย ตลาดนัดวันอาทิตย์ในหาดใหญ่ และดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 ว่า "ชาวบ้านรังมดแดง" สร้างความหลากหลายทางอาชีพ ดังเช่น การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัวเพื่อขาย และมีเถ้าแก่ซึ่งเป็นเจ้าจำนำผูกขาดตลาดรายใหญ่ในเมืองสงขลาเป็นประจำ **สิ่งนี้นับได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวของชาวบ้านรังมดแดง ในเชิงการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นโดยตัวของชาวบ้านเอง และในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างอำนาจต่อรองในเชิงการค้า โดยนัยยะของการเลี้ยงเป็ดให้มีความสมบูรณ์เป็นเป็ดที่มีคุณภาพ**

สิ่งที่นำเสนอในการวิจัยนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่นำเสนอเพื่อให้เห็นแบบอย่างของการปรับตัว การตอบโต้และการสร้างอำนาจต่อรองของชาวบ้านรังมดแดงในแง่การสร้างความหลากหลายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น โดยแท้ที่จริงแล้วยังมีแบบอย่างอื่น ๆ อีกมากมายที่ไม่อาจนำเสนอในงานวิจัยนี้ได้อย่างครบถ้วน

การเชื่อมโยงและการผนวกชุดความรู้เดิมกับชุดความรู้สมัยใหม่

จากฐานรากเดิมของชาวบ้านรังมดแดง ที่มีการแปรรูปผลผลิตจากตาลโตนด ที่นอกจากจะมีทำน้ำผึ้งเหลว และ น้ำตาลแว่นจากต้นตาลแล้ว ยังมีทำน้ำส้มสายชูที่เป็นผลผลิตจากล้างกระทะเคี่ยวน้ำตาลโตนด โดยชาวบ้านจะหมักน้ำส้มสายชูไว้ในไหแล้วสามารถนำมาบริโภค ซึ่งการทำน้ำส้มสายชูหมักแบบนี้ เป็นการทำน้ำส้มสายชูที่เป็นการเรียนรู้ของชาวบ้านที่มีมาแต่เดิม แต่ต่อมาชาวบ้านชุมชนหมู่บ้านรำแดงได้มี**การบูรณาการเชื่อมโยงระหว่างความรู้เดิมที่มีอยู่ในชุมชนหมู่บ้านกับองค์ความรู้สมัยใหม่** ผ่านกระบวนการรวมกลุ่มของชาวบ้านเอง ดังเช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยการบูรณาการที่เกิดขึ้นนี้ เกิดขึ้นจากในลักษณะการเชื่อมโยงภูมิปัญญากับความรู้สมัยใหม่ที่เป็นการบูรณาการทั้งความรู้ที่มาจากภายนอกและองค์กรที่อยู่ภายนอกชุมชน โดยจุดเริ่มต้นนั้นเกิดขึ้นมาจากนโยบายของรัฐที่ต้องการสร้างอาชีพ เพื่อเสริมรายได้ให้กับชาวบ้าน โดยมีเงื่อนไขในการพิจารณาให้การส่งเสริมผ่านกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้าน ดังนั้น บ้านรังมดแดงที่มีรากฐานของชุมชนที่เป็นแหล่งต้นตาลโตนด และในขณะนั้นบ้านรังมดแดงมีฐานทุนชุมชนที่เป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรองรับ จึงทำให้เกิดการบูรณาการนี้ให้ผลในเชิงรูปธรรม กล่าวคือ การเกิดการร่วมมือกันระหว่างสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย กับ กองทุนแปรรูปผลผลิตเกษตร กลุ่มแม่บ้านเกษตรรังมดแดง ภายใต้โครงการ “**โครงการขยายผลการผลิตน้ำส้มสายชูหมักจากน้ำตาลโตนดที่ถูกสุขอนามัย**” ในปี 2544 ที่ได้มีการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ โครงการวิจัยทดลองผลิตน้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนดที่เป็นการผลิตในเชิงวิทยาศาสตร์ และมีการขยายผลการผลิตจนในปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรต้องรับซื้อน้ำตาลโตนดจากชาวบ้านมาเพื่อผลิตน้ำส้มเพื่อจำหน่ายอย่างเป็นขั้นตอน และต่อมาได้รับการพัฒนาและได้รับการคัดเลือกเป็น “**โครงการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์**” จนถึงในปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรนี้ได้มีการพัฒนาปรับปรุงระบบการหีบห่อ และปริมาณของการผลิต เพื่อให้ได้รับการรับรองมาตรฐานขึ้นเป็นทะเบียนตำหรับอาหาร (อ.ย.) ได้ (ดังที่ได้กล่าวไว้โดยละเอียดในบทที่ผ่านมา)

จากที่กล่าวมา การบูรณาการทุนชุมชนนี้ เกิดขึ้นในเชิงบูรณาการระหว่างทุนชุมชนเดิมกับการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้เดิมให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้นของ ชาวบ้านรังมดแดง ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ในเชิงการปลูกพืชผสมผสาน โดยการสร้างความหลากหลายของผลผลิต เพื่อให้เกิดความพอเพียงในการบริโภค การสร้างความหลากหลายทางอาชีพ เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านรังมดแดง การบูรณาการในการเชื่อมโยง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ ตลอดจนการพยายามเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจระดับชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งการเกิดการรวมกลุ่มขึ้นมาเป็นจำนวนไม่น้อยกว่า 11 กลุ่ม เพื่อเป็นการขยายฐานของทุนชุมชน และกระบวนการสะสมทุนชุมชน และนอกจากนี้ยังมีการสืบสาน และสืบทอดเจตนารมณ์นี้ ผ่านกลุ่มเยาวชนสัมพันธ์ที่มีการก่อตั้งขึ้นในกลุ่มเยาวชนในบ้านรังมดแดง กระบวนการสะสมทุน กระบวนการบูรณาการและการบริหารจัดการต่าง ๆ ของบ้านรังมดแดง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนี้ เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่สำคัญยิ่ง**ประการหนึ่ง คือ การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละ และมีคุณภาพ สมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ผูกพันกัน การมีเครือข่ายกับองค์กรภายนอกชุมชน และการมีกิจกรรม หรือช่องทางที่ทำให้คนในชุมชนได้รับประสบการณ์และความรู้สมัยใหม่**

> ***"...การรวมกลุ่มสมัยก่อน ไม่ค่อยมีอะไร ล้มลุกคลุกคลานเรื่อย มาเริ่มต้น ตอนที่อุดมเขากลับมานี่แหละ เขาเริ่มมาทำกลุ่มรวมตัวกันเรื่อย ๆ มาจนถึงกองทุนเงินล้านที่ใคร ๆ เขาก็พูดว่า หมู่ 3 โครงการเขาดี ประธานเขามีความรู้ เวลาทำโครงการเขาเข้าใจกว่าคนอื่น แล้วดมเขายังดึงเด็ก ๆ มาเล่นกีฬา เอาดอกเบี้ยจากกองทุนมาจัดสวัสดิการหาอุปกรณ์กีฬามาให้เด็ก ๆ เล่นอีก....."***

จากที่กล่าวมา การบูรณาการทุนชุมชนทั้งในเรื่องของการรวมกลุ่มและการเชื่อมโยงภูมิปัญญาหรือชุดความรู้เดิมกับความรู้สมัยใหม่ ภายใต้เงื่อนไขที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งก็คือ การมีผู้นำที่มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ที่เอื้อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะกิจกรรมสาธารณะ รวมถึงการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านการจัดระเบียบชุมชนภายใต้กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการสืบเนื่อง ยาวนานมาเป็นระยะเวลานานกว่า 10 ปี การเรียนรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้น นับว่าเป็นบทเรียนที่ทำให้ชุมชนหมู่บ้าน "**รังมดแดง**" สามารถที่จะปรับตัวหรือตอบโต้ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ดังที่เห็นได้จากการเกิดผลกระทบจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ที่มีผลกระทบต่อคนในชุมชนหมู่บ้านที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ต้องกลับมาหมู่บ้านเนื่องจากต้องประสบความเดือดร้อนลำบาก แต่การกลับมาเช่นนี้กลับไม่ได้สร้างปัญหาให้กับชุมชนหมู่บ้านเลย โดยชาว

บ้านบอกว่า **เป็นการนำเอาประสบการณ์จากการไปทำงานที่อื่น มาผนวกกับภูมิปัญญาเดิมที่เป็นการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนหมู่บ้าน**

> ***"...ที่นี่นะ จากสภาพการพัฒนา เป็นเหตุให้คนในพื้นที่นี้ดิ้นรน พยายามอยู่รอดและพยายามหนีออกจากพื้นที่ไปอยู่ที่อื่น ที่นี่ก็เหลือแต่คนแก่ เด็กวัยรุ่น เด็กสาวจะไปทำงานในเมืองประกอบอาชีพอื่น ตอนหลังเป็นสาวโรงงานอะไรต่าง ๆ แล้วทิ้งนาให้รกร้างว่างเปล่า ซึ่งพ่อแม่ทำไม่ไหวแล้ว และลูกก็ไม่ยอมทำ และระยะหลังเริ่มกลับมาอีก เริ่มกลับมาเมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนี่แหละ ไม่รู้จะไปไหนแล้ว เมื่อเดือดร้อนก็กลับมาและกลับมาด้วยความรู้ ภูมิปัญญาใหม่ ยอมที่จะอยู่กับบ้าน เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าที่บัณฑิตกองทุนจะมีผู้เรียน บัณฑิตก็จะกระจายไปถึง ในขณะนี้ที่เป็นภาพโดยทั่วไปจะเป็นอย่างนี้ของพื้นที่ในภาคชนบท และถ้าหากว่า เรามองในอนาคต การส่งเสริมให้อยู่กับบ้าน อยู่กับท้องถิ่นตัวเอง ช่วยกันระดมทุน ทั้งวัฒนธรรม ทั้งสังคม ทั้งสมอง ทั้งตัวเองด้วย ช่วยกันพัฒนาให้ประเทศยั่งยืน อาจจะดี นี่คือลักษณะสภาพทั่ว ๆ ไปเป็นอย่างนี้..."***

สำหรับผลจากการเกิดจุดเปลี่ยนและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดเปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชนที่เกิดขึ้น ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 โดยสรุปก็คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ ถนน การทำทำนบกั้นน้ำเค็ม และการเก็บกักน้ำจืด ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งลักษณะทางกายภาพและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังเช่น การเปลี่ยนเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นถนน การปิดตัวของตลาดนัดวันเสาร์ และการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านด้านต่าง ๆ และในขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงในด้านของการบริหารจัดการ ดังเช่น การเปลี่ยนวิถีการผลิตด้านการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวที่ได้ผลผลิตมากขึ้นกว่าเดิม และสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากการใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์ และการช่วยเหลือพึ่งพาระหว่างคนในชุมชนหมู่บ้านด้วยกัน มาเป็นการใช้เครื่องจักรและการรับจ้างแทน ดังนั้น เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการปรับตัวของชาวบ้านรังมดแดง ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านที่ต่างก็ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเช่นเดียวกันกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการบริโภคนั้น ชาวบ้านรังมดแดงแต่เดิมนั้น ต้องบริโภคโดยผ่านการแลกเปลี่ยน เนื่องจากผลิตได้แต่เพียงข้าว น้ำผึ้งเหลวจากตาลโตนด แต่ในปัจจุบันวิถีการบริโภคของชาวบ้านรังมดแดงได้มีการปรับเปลี่ยน โดยการการบริโภคในสิ่งที่ระบบปลูกขึ้นเองได้เนื่องจากมีการผลิตหรือการปลูกพืชผักสวนครัวที่จำเป็นต่อการบริโภคได้

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาที่มีผลต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทุนเงินตราที่รัฐจัดสรรลงไปพร้อมกับการให้ความเป็นอิสระในการบริหารจัดการกองทุน โดยมุ่งหวังให้กองทุนหมู่บ้านที่เข้าไปในชุมชนนี้เกิดผลในทางบวก กล่าวคือ การเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างรายได้ให้กับชุมชนหมู่บ้าน และถึงแม้นว่ากองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชนในจำนวนเงินที่เท่ากันทุกหมู่บ้านคือ **"หนึ่งล้านบาท"** และอยู่ภายใต้กฎระเบียบที่เปิดกว้างเช่นเดียวกันก็ตาม แต่เงื่อนไขของความสำเร็จและความไม่สำเร็จของกองทุนหมู่บ้านนั้น ขึ้นอยู่กับทุนชุมชนเดิมที่มีอยู่ว่า **"...จะสามารถผนวกเอากองทุนหมู่บ้านนี้เข้ามาบริหารจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เท่าเทียม และเสมอภาคแก่คนในชุมชนหมู่บ้านได้อย่างไร..."** สำหรับชุมชนหมู่บ้าน **"รังมดแดง"** แล้ว กองทุนหมู่บ้านนับได้ว่าเป็นทุนเงินตราหนึ่งที่ได้เข้าไปชุมชนหมู่บ้าน แล้วไปผนวกรวมหรือบูรณาการเข้ากับทุนทางสังคมเดิมที่เป็นเรื่องของการบริหารจัดการ กระบวนการรวมกลุ่มและการจัดระเบียบชุมชน ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงสามารถบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์เท่าเทียมและเสมอภาคของชาวบ้าน **"รังมดแดง"** เอง

กองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทุนเงินตรา

ชาวบ้านรังมดแดงมีการใช้ **"เงินตรา"** เป็นกลไกการแลกเปลี่ยนในอดีตมาตั้งแต่อดีต โดยเริ่มจากการนำข้าวและน้ำผึ้งโหนดไปขายในตลาดนัด แล้วไปซื้อสิ่งของที่จำเป็นต่อการบริโภค ระบบเงินตราได้หมุนเวียนอยู่ในชุมชนหมู่บ้านในปริมาณที่เพียงพอต่อการดำรงชีพในแต่ละสัปดาห์ ทั้งนี้เนื่องจากการสะสมทุนของชาวบ้านไม่นิยมสะสมในรูปเงินตรา แต่สะสมในรูปของผลผลิตทางการเกษตร (ข้าว) การแปรรูปผลผลิตทางเกษตร (น้ำผึ้งโหนด) การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัว ด้วยเหตุผลคือ เพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยชาวบ้านบอกว่า **"...เก็บน้ำผึ้งโหนดไว้ปลอดภัยดีกว่า เพราะถ้าโจรมาปล้นก็ไม่สามารถยกโอ่งไปได้...ถ้าเก็บเงิน คนมาปล้นทีก็อาจหมดตัวได้เลยในคราวเดียว..."** นอกจากนี้ จากการเดินหรือโดยสารและการไปขายของโดยอาศัยเรือที่มีทางไปค้าขายถึงในเมืองสงขลานั้น ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชาวบ้านได้เงินมาจากการสร้างรายได้ในอาชีพดั้งเดิมเอง แต่ถึงแม้นกระนั้นก็ตาม ชาวบ้านรังมดแดงได้ใช้เงินที่ได้มานั้นเป็นทุนในการค้าขาย โดยซื้อข้าวของเครื่องใช้กลับมาขายยังหมู่บ้าน ดังนั้น ระบบการหมุนเวียนเงินของชาวบ้านรังมดแดงนั้น เป็น

ไปเพื่อการบริโภค การลงทุนทางการค้าและการแลกเปลี่ยน และไม่ได้เป็นไปเพื่อการลงทุนสร้างผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าขาย

สำหรับทุนเงินตราที่อยู่ในรูปของโครงการที่เข้าไปในหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้มีการกู้ยืมนั้น เริ่มต้นจากโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (โครงการ กข.คจ.) ในปี พ.ศ. 2538 ที่รัฐมีนโยบายให้ชาวบ้านสามารถกู้ยืมเงินของโครงการไปเพื่อสนับสนุนการประกอบอาชีพโดยไม่มีดอกเบี้ย จากเงื่อนไขของโครงการชาวบ้านได้เริ่มด้วยการบริหารจัดการจากการมีทุนสังคมเดิมด้วยการใช้ **"ประชาคมหมู่บ้าน"** กำหนดเกณฑ์ก่อนการร่วมกันคือการนำเงินโครงการนี้ไปไว้ในการประกอบอาชีพ พร้อมทั้งกำหนดวันเวลาในการคืนเงิน ซึ่งจากที่ดำเนินโครงการนี้มาจนถึงปัจจุบัน คนที่กู้ยืมเงินสามารถนำเงินมาคืนได้ตามระยะเวลาที่กำหนด ทั้งนี้การไม่คืนเงินกู้ในระยะเวลาที่กำหนดนั้นเป็นสิ่งที่น่า **"อับอาย"** สำหรับคนในหมู่บ้าน ตอนเมื่อโครงการเข้ามาในระยะแรกชาวบ้านนิยมกู้เงินจากโครงการนี้มากกว่ากองทุนหมู่บ้านเนื่องจากเป็น **"โครงการปลอดดอกเบี้ย"** (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก)

ผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ ชาวบ้านได้สร้างระบบความปลอดภัยทางด้านการเงิน โดยชาวบ้านได้มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ต่าง ๆ ขึ้น รวมถึง **"สัจจะออมทรัพย์"** ที่เป็นการรวมทุนของชาวบ้านเพื่อให้ในชุมชนหมู่บ้านมีระบบเงินออม เพื่อประกันการสูญหายจากไม่คืนเงินของสมาชิกในหมู่บ้าน และถึงแม้นว่าดำเนินการโครงการนี้และโครงการอื่น ที่ผ่านมาไม่พบว่ามีปัญหาการไม่คืนเงินกู้เมื่อครบกำหนดเวลาก็ตาม แต่ชาวบ้านจำเป็นต้องมีกองทุนเพื่อค้ำประกันไว้เพื่อความไม่ประมาท มิฉะนั้นพอถึงเวลาแล้วไม่รู้จะเอางบมาจากไหนเพื่อจ่ายคืนโครงการ การบริหารจัดการระบบเงินตราในรูปของโครงการรัฐนี้ นับได้ว่าเป็นการเข้าไปของทุนเงินตราที่เป็น **"การสร้างความมั่นคง"** ให้กับคนชุมชนหมู่บ้านเอง ซึ่งไม่ว่าจะมีกองทุนหรือโครงการใด ๆ ที่อยู่ในรูปเงินตราของรัฐเข้ามา ชาวบ้านรังมดแดงก็จะมีการบริหารจัดการในทำนองเดียวกัน การบริหารจัดการเกิดขึ้นนี้กลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะการบริหารจัดการนี้ไปเกี่ยวโยงถึง **"การจัดระเบียบชุมชน"** ในลักษณะของการกำหนดกฎเกณฑ์ กติการ่วมกันของคนทั้งชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งพบว่าการบริหารจัดการนี้มีฐานมาจากการกำหนดของมาตรฐาน แนวทางปฏิบัติต่อการบริหารจัดการเงินที่เข้ามาในหมู่บ้านพร้อมกัน โดยเฉพาะการสร้างจิตสำนึกของ **"การเป็นเจ้าของ"** ร่วมกัน

"...พวกเราได้มีประสบการณ์มาจากโครงการ กข. คจ. ที่มีมาก่อน เวลากองทุนหมู่บ้านเข้ามา พวกเราก็มาร่างกฎระเบียบกัน จะต้องมีคนค้ำกี่คน กู้เงินเป็นจำนวนเท่าไหร่ จะส่งคืนอย่างไร ถ้าไม่มีประสบการณ์มาก่อนเหมือนหมู่บ้าน พวกเราก็คงไม่สามารถทำบัญชี ทำอะไรต่าง ๆ ได้อย่างนี้...เวลาที่มีโครงการเข้ามา เราต้องสร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้าน มีการสร้างแนวทางโครงการทำงานว่า โครงการกองทุนนี้เป็นของพวกเราทุกคน..."

"กองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท" เป็น **"ทุนเงินตรา"** ที่เข้าไปในหมู่บ้านเมื่อกรกฎาคม 2544 พร้อมด้วยการกำหนดให้ชาวบ้านร่างระเบียบแนวทางปฏิบัติด้วยตัวชาวบ้านเอง ชาวบ้านในฐานะที่เป็น **"คนที่เกี่ยวข้อง"** หรือ **"ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย"** และเป็น **"เจ้าของเงิน"** ดังนั้น การร่างกฎ ระเบียบ กติกา ดอกเบี้ย แนวทางปฏิบัติต่าง ๆ ชาวบ้านได้ดำเนินการเช่นเดียวกับโครงการอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทุนทางสังคมในด้าน **"การจัดระเบียบชุมชน"** กล่าวคือเริ่มต้นจาก**ขั้นตอนแรก** การนัดประชุม **"ประชาคมหมู่บ้าน"** เพื่อสร้างและทำความเข้าใจในกฎ ระเบียบ ขั้นตอนการใช้เงินต่าง ๆ **ขั้นตอนที่สอง** การกำหนดจำนวนคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านได้กำหนดให้มี 9 คน พร้อมทั้งให้กรรมการได้เลือกประธาน รองประธาน เลขานุการ และเหรัญญิก ซึ่งการดำเนินการนี้ได้รับความเห็นชอบจากมติในที่ประชุม **ขั้นตอนที่สาม** การร่างกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับ จำนวนคนค้ำประกัน กำหนดสัจจะเงินล้านเพื่อค้ำประกัน การจัดทำบัญชี **ขั้นตอนที่สี่** การกำหนดแนวทางการบริหารจัดการ การอนุมัติเงินกู้ การกำหนดวันส่งเงินกู้ วันประชุม (รายละเอียดปรากฏในระเบียบกองทุนหมู่บ้านรังมดแดง) ซึ่งขั้นตอนต่าง ๆ นี้เป็นวิธีที่ชาวบ้านรังมดแดงได้มีการเรียนรู้และมีประสบการณ์มาจากโครงการและกองทุนของรัฐมาแล้ว เพียงแต่การดำเนินการในช่วงแรกนั้นถึงแม้นชาวบ้านต่างก็ให้ความร่วมมือโดยเข้าร่วมประชุมกันทั้งหมู่บ้านก็ตาม แต่ประธานในที่ประชุมยังคงต้องสร้างความเข้าใจและในขณะเดียวกันจากการประชุม **"ประชาคมหมู่บ้าน"** หลังจากมีการสร้างความเข้าใจแล้วชาวบ้านต่างมีความเห็นว่า ***"เป็นการทำให้ชาวบ้านได้เข้าถึงเงินทุนและมีสิทธิมีโอกาส"***

"...ผมเห็นว่ากองทุนเงินล้านนี้ ประชาชนชาวบ้านมีสิทธิโอกาสจริง ๆ มีสิทธิมีโอกาส ไม่ว่าเป็นเรื่องอะไร จะต้องเอามาจากมติที่ประชุมทั้งนั้น เพราะจะเป็นกฎระเบียบต่าง ๆ ของหมู่บ้านของเราที่มี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของดอกเบี้ยถูกหรือแพง หรือการจัดสรรเงินกำไรเงินดอกเบี้ยไปทำอะไร มันเป็นสิทธิของเราทั้งสิ้น การทำงานในแนวนี้ เราปรับความคิดกันว่า กองทุนนี้เป็นของเราจริง ๆ..."

จากที่กล่าวมา การเข้ามา **"กองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท"** นับเป็นอีกหนึ่งโครงการรัฐ (intervention) ที่เข้าไปในชุมชนหมู่บ้านในรูปของเงินตราที่ทำให้ชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าถึงเงินทุน และจากฐานเดิมทุนทางสังคมของชุมชนอันเป็นระบบความรู้หนึ่งของชุมชน ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงสามารถจัดการบริหารจัดการกองทุน การได้มีส่วนร่วมชาวบ้าน

ทั้งหมู่บ้าน ทั้งยังผลให้เกิดความเท่าเทียม เสมอภาค ภายใต้การบริหารจัดการของชาวนาทุกครัวเรือนโดยไม่ต้องผ่านระบบผู้แทน

กองทุนหมู่บ้านกับการปฏิสัมพันธ์บริบทชุมชน

กองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นทุนเงินตราเข้าไปในชุมชนหมู่บ้านด้วยความเป็นอิสระในการบริหารจัดการ ประกอบกับการปรับตัวและการตอบโต้ของชุนชนในกระแสการพัฒนาดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 4 ว่าชาวบ้านสร้างความหลากหลาย กิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น ดังเช่น การปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตมากขึ้น การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัวเพื่อขายและการไปขายของในตลาดเมืองสงขลา การประกอบกิจการค้าขายในชุมชนหมู่บ้าน ที่เกิดขึ้นมาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในหมู่บ้าน ดังนั้น การเข้าไปของกองทุนหมู่บ้านนั้นเกิดการปฏิสัมพันธ์กับฐานเดิมในเชิงการสร้างโอกาสในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นการใช้ทุนเงินตราที่ทำให้ชาวบ้านรังมดแดงมีช่องทาง มีความอิสระและมีความคล่องตัวในการใช้ทุนเงินตราจากการกู้ยืมกองทุนหมู่บ้านมากขึ้น โดยดังเห็นได้จากชาวบ้านมีการกู้ยืมเงินจากกองทุนไปเพื่อการลงทุนเลี้ยงเป็ด การซื้อขายวัว หมู มาเลี้ยง รวมถึงการซื้ออุปกรณ์การขึ้นตาลโตนด เช่น เชือก ผะอง เป็นต้น และในแง่ของการบริหารจัดการที่ชาวบ้านมีทุนเดิมอยู่นั้น ดังเช่น การกำหนดการคืนวงรอบเงินชาวบ้านจะคำณวนระยะเวลาของการคืนเงินกองทุนตามวงรอบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่ละประเภท ดังเช่น การเลี้ยงเป็ด วงรอบของการคืนเงินจะประมาณ 55 - 60 วัน ถ้าเป็นเลี้ยงวัวอาจมีวงรอบในการคืนเงิน 1 ปี หรือถ้ากู้ไปค้าขายอาจมีวงรอบของการคืนเงินเป็นระยะเวลา 4 เดือน ทั้งนี้การกำหนดวงรอบของการคืนเงินนี้ กำหนดขึ้นโดยผ่านมติที่ประชุมกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งการกำหนดแต่ละครั้งที่ประชุมจะสามารถทำการตกลงกันได้ เนื่องจากชาวบ้านต่างก็มีความเข้าใจในวงรอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่ละประเภทได้ดี ดังนั้น การบริหารจัดการกองทุนดังเห็นได้อย่างชัดเจนข้างต้นจึงนับได้ว่า "...**เป็นการสร้างความโปร่งใส ตรวจสอบกันเองได้ และสามารถที่จะมีการปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม**..." หรือแม้นกระทั่งการเกิดการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบต่าง ๆ ชาวบ้านรังมดแดงต่างก็มีความเคารพในมติที่ประชุมเป็นหลักว่า **ที่ประชุมมีความเห็นชอบร่วมกันเป็นอย่างใดก็ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน** ดังเช่น การกำหนดอัตราดอกเบี้ย โดยระยะเบื้องต้นของการบริหารจัดการนั้น มติที่มาสรุปได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ร้อยละ 10 ต่อปี โดยการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้แพงนั้น เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่า มีการจัดสรรเงินได้จากอัตราดอกเบี้ยกลับไปเป็นสวัสดิการหมู่บ้านร้อยละ 47 (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก) แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปหนึ่งปี ชาวบ้านมีความต้องการลดอัตราดอกเบี้ย เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าอัตราของหมู่ตนเองนั้นสูงกว่าคนอื่น ชาวบ้านจึงนำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อพิจารณา ผลการพิจารณาพบว่าที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นด้วยให้มีการแก้อัตรา

ดอกเบี้ย ดังนั้น จึงเกิดปรับอัตราดอกเบี้ยขึ้น การปรับที่เกิดขึ้นเป็นการดำเนินการโดยยึดผลจากมติที่ประชุมเป็นหลัก ตามผลจากการประชุมกองทุนหมู่บ้านเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2545 มติที่ประชุมตรงนั้นเห็นชอบกับเรื่องการลดอัตราดอกเบี้ยเหลือร้อยละ 6 ปีต่อปี

ประธาน : ***วันนี้เรามาประชุมกันเนื่องจากกองทุนหมู่บ้านจะครบกำหนดหนึ่งปีแล้ว เราต้องมาร่วมกันพิจารณาปรับเปลี่ยน แก้ไข เพิ่มเติม ตรงไหน ก็ลองเสนอมาดู...***

ผู้เข้าประชุม : ***มีอยู่ 3 เรื่อง คือ ระยะเวลาการคืนบางอย่างมันคืนไม่ได้ในหนึ่งปี อย่างเช่น การลงหุ้นโรงงานน้ำส้ม อย่างเรื่องดอกเบี้ยคิดว่าหมู่เราแพงกว่าหมู่อื่น และเรื่องคนค้ำประกัน คนละ 500 บาทมันน้อยไป ถ้ากู้ 20,000 บาท ค้ำต้อง 4 คนขึ้น หมู่เราน้อย คนมีอยู่ไม่พอค้ำกันเอง มันน่าจะต้องเปลี่ยน***

ประธาน : ***อย่างนั้นเรามาพิจารณาทีละเรื่องละครั้ง แล้วผมจะขอมติที่ประชุมทีละเรื่องด้วยการยกมือเห็นด้วย ไม่เห็นด้วยนะครับ***

ผลจากการประชุมมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องอัตราดอกเบี้ยดังที่ได้กล่าวแล้ว พร้อมกันนั้นในการประชุมคราวนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนจำนวนคนค้ำต่อวงเงิน และการปรับวงรอบของการคืนเงิน บางกิจกรรม ดังเช่น การลงหุ้นโรงงานน้ำส้มอาจใช้เวลามากกว่า 1 ปี เห็นได้ว่ากองทุนหมู่บ้านเมื่อเข้าในหมู่บ้านไปแล้ว มีปฏิสัมพันธ์กันร่วมชุมชนหมู่บ้าน ทั้งในเชิงการสร้างความคล่องตัวในการประกอบอาชีพทางเศรษฐกิจที่มีความหลากหลาย การบูรณาการเข้ากับระบบการบริหารจัดการ การจัดระเบียบชุมชนและการประชุมประชาคมหมู่บ้านที่มีอยู่เดิม แล้วทำให้กองทุนหมู่บ้านนับได้ว่าเป็น **"การไปสร้างโอกาสการเติมเต็มความมั่นคงทางสังคม"** ให้กับชุมชนหมู่บ้าน

บทสรุป

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านของ “บ้านรังมดแดง” นี้ เป็นการดำเนินการภายใต้การรวมกลุ่ม และการจัดระเบียบชุมชน ที่เป็นเงื่อนไขเดิมที่เกิดจากกระบวนการสะสมทุนชุมชน ที่มีมาแต่เดิมของชุมชนหมู่บ้านรังมดแดง ดังเห็นได้จากการดำเนินการภายใต้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ที่ใช้มติที่ประชุมในการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา ระเบียบ ข้อบังคับ ที่ชาวบ้านต่างร่วมกันพิจารณาให้ความเห็นชอบที่จากรากฐานเดิมที่มีกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้น ก่อนที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน ทำให้ผลการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านดำเนินการในลักษณะของการตอบสนองต่อชาวบ้านในการสร้างความคล่องตัว ในการนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ลงทุนในการในกิจกรรมที่มีความหลากหลาย ดังเช่น การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงวัว ซื้อรถไถ การเปิดร้านค้าย่อยในหมู่บ้าน นอกจากนี้ จากการร่วมกันพิจารณาการจัดสรรดอกเบี้ย หรือผลประโยชน์ที่

ได้รับจากการกู้ยืมกองทุนหมู่บ้าน การจัดสรรดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี ที่เป็นอัตราดอกเบี้ยที่ค่อนข้างสูง แต่ชาวบ้านรังมดแดงต่างก็ยอมรับ เนื่องจากดอกผลดังกล่าวได้ย้อนกลับไปสู่การสร้างสวัสดิการแก่ชุมชนหมู่บ้านรังมดแดงเอง ดังเช่น การจัดสรรผลประโยชน์ กำไรสุทธิจำนวนร้อยละ 47 เป็นการมอบสวัสดิการให้หมู่บ้าน ได้แก่ กองทุนสวัสดิการ ศูนย์สงเคราะห์และศูนย์เยาวชน การจัดสรรผลกำไรสุทธิดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้ทุนชุมชนที่มีอยู่เดิม ที่ชาวบ้านรังมดแดงมีทุนชุมชนที่เน้นในด้านการสร้างสวัสดิการและการสร้างความมั่นคงให้กับคนชุมชนหมู่บ้านเอง (พิจารณาการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านในภาคผนวกประกอบ)

ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน

ความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนและปัญหาอุปสรรค

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกเบื้องต้น สรุปความคิดเห็นเบื้องต้นได้ดังนี้

1. การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ชาวบ้านมีความเห็นว่าเป็นกองทุนที่เข้ามา **"เติมเต็ม"** การประกอบอาชีพของชาวบ้าน โดยชาวบ้านสามารถนำเงินดังกล่าวไปหมุนเวียน และสำหรับเงื่อนไขที่ชาวบ้านเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาในชุมชนนี้ค่อนข้างประสบความสำเร็จและนับว่าเป็นการทำให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็ง ก็คือ ชาวบ้านได้มีการจัดระเบียบชุมชน และมีประสบการณ์ในการบริหารจัดการเงินกองทุนอื่น ๆ และการรวมตัวกันเป็นองค์กรต่าง ๆ มาแล้ว และเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ชาวบ้านจึงสามารถบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์จากโครงการ กข. คจ. กองทุนปุ๋ย กองทุนเพื่อการเกษตร โครงการเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นกองทุนเพื่อกระตุ้นผลผลิตการเกษตร และจากการที่คณะกรรมการบริหาร กองทุน กำหนดดอกเบี้ยที่ร้อยละ 10 นั้นมีผลดีและผลเสียคือ ผลดีดอกเบี้ยที่ได้มีการกำหนดไว้สูงนั้น มีชาวบ้านส่วนหนึ่งยอมรับ เนื่องจากมีการปันผลคืนให้แก่ สวัสดิการหมู่บ้าน ร้อยละ 47 ใน 3 ส่วนคือ 1) กองทุนสวัสดิการ 2) ศูนย์สงเคราะห์ราษฎร และ 3) ศูนย์เยาวชน แต่ชาวบ้านบางส่วนมีความคิดเห็นแตกต่างคือเป็นดอกเบี้ยที่กำหนดไว้สูงเกินไป โดยชาวบ้านหลายคนทราบว่าบางหมู่บ้านกำหนดไว้ร้อยละ 5 เป็นอัตรา ดอกเบี้ยที่ชาวบ้านเห็นว่ามีความเหมาะสม ดังนั้นชาวบ้านในหมู่นั้นจึงมากู้เงินกองทุนหมู่บ้านจนหมดวงเงิน แต่หมู่ 3 บ้านรังมดแดง ยังมีเงินเหลืออยู่ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าถ้าดอกเบี้ยน้อยกว่าน่าจะมีคนกู้มากขึ้น

2. ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านมองว่าจำนวนเงินที่ให้กู้กับระยะเวลาคืนเงิน 1 ปีนั้น เป็นข้อจำกัดของการนำเอาเงินมาใช้ เนื่องจากบางกิจกรรมไม่สามารถคืนเงินได้ใน 1 ปี ดังเช่น การเลี้ยงวัว ต้องใช้เวลานานมากกว่า 1

ปี จึงจะขายวัวหรือลูกวัวมาคืนกองทุนได้ และในบ้านรังมดแดงเป็นหมู่บ้านที่มีการแปรรูปผลผลิต ดังเช่น การนำน้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนด และแปรรูปปลาฉิงฉัง ซึ่งกลุ่มชาวบ้านแปรรูปผลผลิตได้กำลังพยายามพิจารณาการกู้เงินเพื่อมาสร้างกิจกรรมการแปรรูปให้ได้ผลผลิตทางเกษตรในเชิงการสร้างรายได้ และนอกจากนี้ ปัญหาอุปสรรคชาวบ้านให้ความคิดจากการสัมภาษณ์ ก็คือ การยังไม่สามารถสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพเพื่อนำเงินกองทุนไปสร้างผลผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตทางการเกษตรให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งจากสภาพปัญหาดังกล่าว กรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้านได้พยายามแสวงหาช่องทางของการดำเนินการดังกล่าว ด้วยการพูดคุยหรือแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากบุคคลกลุ่มอื่น ๆ ต่อไป

ภาคผนวก

กลุ่มและโครงการต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่ปี 2534 จนถึงปัจจุบัน

1) **ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน (ศ.ส.บ.ช.) (พ.ศ. 2534)** รัฐโดยกระทรวงสาธารณสุข ได้มีนโยบายตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐานขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารและเป็นแหล่งที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวกับระบบสาธารณสุข ดังเช่น จปฐ. (ความจำเป็นพื้นฐาน)เป็นโครงการของรัฐที่มีเป้าหมายให้ชาวบ้านมีการเก็บข้อมูลกันเอง

2) **โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (โครงการ กข.คจ.) (พ.ศ. 2538)** เป็นโครงการในความรับผิดชอบของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โครงการนี้มีเป้าหมายให้ชาวบ้านสามารถยืมเงินของโครงการ ฯ นี้ไปสนับสนุนการประกอบอาชีพโดยไม่มีดอกเบี้ย เป็นจำนวนเงิน 280,000 บาท ในจุดเริ่มต้นมีการประชุมเสวนาปรึกษาหารือกันภายใต้คณะกรรมการหมู่บ้านแต่ภายหลังได้มีการประชุมแล้ว ชาวบ้านรังมดแดงมีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาทำหน้าที่ 1 ชุด มีคณะกรรมการทั้งหมด 8 คน มีนายเจริญ โชติช่วงเป็นประธาน โดยการดำเนินการโครงการ กข. คจ. มีขั้นตอนในการดำเนินงานและการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมายดังนี้

1. การคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมาย
2. การคัดเลือกครัวเรือนยากจนเป้าหมายและการจัดทำบัญชีครัวเรือนยากจนเป้าหมาย
3. การฝึกอบรมเตรียมความพร้อมองค์กร / ประชาชน
4. การรับเงินทุนของหมู่บ้าน
5. การพิจารณาอนุมัติโครงการที่ครัวเรือนและการอนุมัติเงินยืม
6. การทำสัญญายืมเงินของครัวเรือน
7. การจ่ายเงินให้ครัวเรือนที่ได้รับอนุมัติให้ยืมเงิน
8. การรายงานผลการดำเนินงานตามโครงการ กข. คจ. ของคณะกรรมการหมู่บ้านและการจัดทำเอกสารบัญชี 4 เล่ม คณะกรรมการหมู่บ้านต้องรายงานผลการดำเนินงานตามโครงการ กข. คจ.
9. การรับคืนเงินยืมจากครัวเรือน
10. การหมุนเวียนการยืมให้กับครัวเรือนในครั้งต่อ ๆ ไป
11. การติดตาม กำกับ ดูแล และสนับสนุนครัวเรือนที่ยืมเงินไปประกอบอาชีพ
12. การประชาสัมพันธ์โครงการ กข. คจ.
13. การประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
14. การผลักดันให้ครัวเรือน กข. คจ. ตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุนชมพึ่งตนเอง
15. การสนับสนุนให้ครัวเรือนได้รับการพัฒนาให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน

จากขั้นตอนในการดำเนินงานที่เป็นผลมาจากการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านผู้เข้าร่วมประชุมได้ข้อสรุปที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน โดยการพิจารณาอนุมัติโครงการและเงินยืมของคณะกรรมการหมู่บ้านดังนี้

1. พิจารณาครัวเรือนยากจนจากเกณฑ์ จปฐ.
2. อาชีพที่ผู้กู้ยืมมีความเหมาะสมและถนัด
3. ระยะเวลาที่ใช้คืน โดยพิจารณาจากสั้นไปหายาว
4. สามารถสร้างงานได้และใช้คืนได้
5. ตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง
6. ไม่ทำโครงการในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล
7. การทำโครงการเสนอ ต้องนำเสนอข้อมูล ดังเช่น ต้นทุน ผลกำไร ต่อวัน/เดือน/ปี

โดยคณะกรรมการหมู่บ้านได้จัดทำแบบฟอร์มเพื่อให้ชาวบ้านได้ยื่นกู้เงินจากโครงการ ซึ่งในการดำเนินการ โครงการ กข. คจ. นี้ในตอนแรก บ้านรังมดแดงได้ประสบกับปัญหาจากการไม่มีคนกู้ยืม เนื่องจากการกู้ยืมจากโครงการนี้ชาวบ้านจะถูกเรียกว่า “**เป็นผู้ที่ยากจน**” แต่อย่างไรก็ตามจากการสร้างความเข้าใจโดยใช้การประชุมเสวนาในที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน ผลจากการดำเนินการในระยะต่อมาพบว่า มีชาวบ้านขอยื่นแบบฟอร์มเพื่อยืมเงินเป็นจำนวน 30 รายเพื่อนำไปเสริมการประกอบอาชีพ 6 ประเภทคือ

1.	เลี้ยงวัวขุน	4	ราย
2.	เลี้ยงหมู่	3	ราย
3.	ทำนา	17	ราย
4.	เลี้ยงเป็ด	1	ราย
5.	ค้าขาย	4	ราย
6.	ซื้อรถไถนา	1	ราย

โดยคณะกรรมการหมู่บ้านได้พิจารณาร่วมกับชาวบ้านได้กำหนดเกณฑ์และพิจารณาความเป็นไปได้ร่วมกัน และทำความตกลงและอนุมัติเงินกู้เพื่อการประกอบอาชีพตามโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนดังนี้

เลี้ยงวัวขุน ให้เลี้ยงได้ครัวเรือนละ 1 ตัว งบประมาณที่ได้ประมาณ 7,000 บาท

เลี้ยงหมู ให้พิจารณาข้อเท็จจริง

2.1 ค่าโรงเรือนและอุปกรณ์

2.2 ค่าลูกหมู

2.3 ค่าอาหารและวัคซีน

ทำนา ให้พิจารณาข้อเท็จจริง

3.1 ค่าไถ ไร่ละ 300 บาท

3.2 ค่าน้ำมัน ไร่ละ 40 บาท

3.3 ค่าเก็บเกี่ยว ไร่ละ 500 บาท

3.4 ค่าปุ๋ย ไร่ละ 330 บาท

3.5 ค่าเมล็ดพันธุ์ ไร่ละ 70 บาท

เลี้ยงเป็ดเนื้อ ให้พิจารณารายละเอียดคือ

4.1 ค่าลูกพันธุ์ ตัวละ 28 บาท

4.2 ค่าอาหารและยา ตัวละ 52 บาท

ค้าขาย ให้กู้ได้ไม่เกิน 10,000 บาท

ซื้อรถไถนา ให้กู้ได้ไม่เกิน 10,000 บาท

สำหรับการกำหนดคืนเงิน ที่ประชุมได้ร่วมกันพิจารณากำหนดระยะเวลาครบสัญญาและระยะเวลาผ่อนชำระดังนี้

1. เลี้ยงวัวขุน กำหนดผ่อนชำระ 2 งวด เมื่อครบ 1 ปี ผ่อนชำระร้อยละ 50และครบ 2 ปี ผ่อนชำระร้อยละ 50

2. เลี้ยงหมู กำหนดผ่อนชำระ 6 งวด หรือเมื่อขายหมูทุก ๆ รุ่น งวดละ 16.7 %

3. ทำนา กำหนดผ่อนชำระ 2 งวด เมื่อครบ 1 ปี ผ่อนชำระร้อยละ 50 และครบ 2 ปีผ่อนชำระร้อยละ 50

4. เลี้ยงเป็ด กำหนดผ่อนชำระ 6 งวด หรือเมื่อขายเป็ดทุก ๆ รุ่น งวดละ 16.7 %

5. ค้าขาย กำหนดผ่อนชำระ 4 งวด งวดละ 25 % เมื่อครบ 6 เดือน 12 เดือน 18 เดือน และ 24 เดือน

6. ซื้อรถไถนา กำหนดผ่อนชำระ 2 งวด เมื่อครบ 1 ปี 50 % 2 ปี 50 %

การดำเนินงานให้ชาวบ้านกู้ยืมเงินจากโครงการ กข. คจ. ได้ดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบันผลการดำเนินงานก็คือ มีการผ่อนชำระตรงตามกำหนดของมติที่ประชุมของคณะกรรมการและมีผลสืบเนื่องก็คือมีการดำเนินการให้กู้ยืมอย่างต่อเนื่อง

3) **ศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน (พ.ศ. 2539)** เป็นศูนย์ที่เกิดขึ้นมาจากการที่บ้านรังมดแดงได้รับการจัดสรรเงินงบประมาณจากกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย เป็นจำนวนเงิน 12,500 บาท จากจุดเริ่มต้นเงินงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรนี้ชาวบ้านรังมดแดงได้ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน และได้คณะกรรมการชุดหนึ่งจำนวน 15 คนขึ้นมาทำหน้าที่โดย มีหน้าที่ให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุ 75 ปีขึ้นไปรายละ 300 บาทต่อปี

ผู้เสียชีวิตรายละ 2,000 บาท และให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนโรงเรียนวัดป่าขวางชั้นประถมปีที่ 1 – 6 จำนวน 6 ทุน ทุนละ 300 บาททุกปี การดำเนินกิจกรรมของศูนย์ ฯ นี้ ดำเนินงานภายใต้การสนับสนุนงบประมาณดังกล่าวและต่อมา การได้มาซึ่งงบประมาณนั้นได้มาจากการบริจาคจากคนในชุมชนหมู่บ้าน ได้รับการจัดสรรจากดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน และการจัดสรรจากกองทุนเพื่อการเกษตร

4) **กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร (ก่อนปี พ.ศ. 2540)** เป็นกลุ่มที่มีจุดเริ่มต้นมาจากแม่บ้านของเกษตรกรที่มีความคิดรวมกลุ่มกันเพื่อแปรรูปผลผลิตที่มีอยู่ในท้องถิ่น อันได้แก่ กล้วยอบเนย ข้าวซ้อมมือ ขนมดอกจอก ต่อมาเมื่อมีโครงการของรัฐที่ใช้ชื่อว่า “โครงการภายใต้มาตรการเพิ่มค่าใช้จ่ายภาครัฐเพื่อยกระดับเศรษฐกิจ” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โครงการมิยาซาว่า” เป็นโครงการที่รัฐ โดยกรมการปกครองได้จัดสรรให้กับสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พร้อมทั้งให้หน่วยงานทั้งสองโดยจัดสรรต่อให้แก่ทุกหมู่บ้าน หมู่บ้านละไม่เกิน 100,000 บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน) โดยให้คณะกรรมการหมู่บ้านเสนอโครงการ เป้าหมายของโครงการนั้นเน้นที่การจ้างแรงงาน การสนับสนุนให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น สร้างเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ดังเช่น การก่อสร้างซ่อมแซมโครงสร้างพื้นฐาน พัฒนาแหล่งน้ำกินน้ำใช้และเพื่อการเกษตร ป้องกันหรือบรรเทาสาธารณภัย ดูและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สร้างเสริมเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ พัฒนาคุณภาพชีวิต และจากโครงการของรัฐที่มีการจัดสรรให้ดังกล่าว ชาวบ้านรังมดแดงภายใต้การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและการมีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรอยู่แล้ว จึงทำให้ชาวบ้านรังมดแดงร่วมกันช่วยคิดและมีการนำเสนอในที่ประชุมจัดตั้งกลุ่ม “แปรรูปผลผลิตการเกษตร” ขึ้น เพื่อเป็นการรองรับนโยบายดังกล่าว

5) **กลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตร (พ.ศ. 2540)** เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นภายใต้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยเป้าหมายเบื้องต้นนั้นเป็นการรวมกลุ่มเพื่อเป็นการสร้างงานและแก้ปัญหาผลผลิตการเกษตรตกต่ำ ด้วยการนำผลผลิตทางการเกษตรในท้องถิ่นมาแปรรูป รวมทั้งเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐ การดำเนินการของกลุ่มองค์กรนี้จะทำภายใต้คณะกรรมการกลุ่มที่มีจำนวน 8 คน ที่เป็นแม่บ้านของเกษตรกรรังมดแดง โดยทุนงบประมาณเบื้องต้นนั้น ได้รับการจัดสรรจากรัฐภายใต้โครงการมาตรการเพิ่มการใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ (โครงการมิยาซาว่า) ผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลของรังมดแดง จำนวนเงิน 17,142 บาท โดยเป้าหมายของการดำเนินการก็คือ สนุบสนุนให้ประชาชนประกอบอาชีพรวมทั้งมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างผลผลิต และจากการรวมกลุ่มนี้ ต่อมาภายหลังมีนโยบายของรัฐโดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ให้การสนับสนุนโดยมีการวิจัยการทำน้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนด โดยงบวิจัยที่กระทรวง ฯ ให้เป็นจำนวนเงิน 400,000 บาท (สี่แสนบาทถ้วน) เพื่อการดำเนินการรวมถึงการก่อสร้างสถานที่ดำเนินการผลิต เพื่อให้เป็นไปตามข้อกำหนดโครงการ

มิยาซาว่า การรับรองมาตรฐานการผลิตขององค์การอาหารและยา (อย.) ซึ่งต่อมากลุ่มที่ได้มีการปรับบทบาทและหน้าที่เป็นกองทุนแปรรูปผลผลิตเกษตรกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรังมดแดงขึ้น ในปี พ.ศ. 2545 ขณะอยู่ในการดำเนินการในเชิงอุตสาหกรรมชุมชน

6) **กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต (พ.ศ. 2541) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต** จัดตั้งขึ้นในปี 2541 สืบเนื่องมาจากการรวมตัวของแม่บ้านในการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปอาหาร เป็นการนำผลกำไรจากการขายผลิตภัณฑ์มาปันผลคืนสมาชิกในกลุ่มทุกเดือน จึงได้มีการร่วมกันคิดว่าเราน่าจะมีการออมทรัพย์ทุกเดือน โดยให้ฝากได้ตั้งแต่ 10 บาทขึ้นไป (หุ้นละ 10 บาท) โดยครั้งแรกมีสมาชิกก่อตั้งในหมู่บ้าน 78 คน มูลค่าหุ้น 721 หุ้น และมีสมาชิกสบทบต่อมาเป็น 149 คน จากเกือบทุกหมู่บ้าน ปัจจุบัน ได้เกิดกองทุนหมู่บ้านขึ้นทุกหมู่บ้าน จำนวนสมาชิกคงเหลือเพียง 59 คน มีเงินทั้งหมด 116,625 บาท

7) **ธนาคารหมู่บ้าน (พ.ศ. 2541)** เป็นการจัดตั้งขึ้นภายใต้นโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยแนวทางการดำเนินงานนั้นรับสมาชิกครัวเรือนละ 1 ราย และให้สมาชิกซื้อหุ้น ๆ ละ 50 บาท และซื้อได้ไม่เกิน 1 ใน 5 ของหุ้นทั้งหมด ในการดำเนินงานนั้น ให้สมาชิกได้มีโอกาสกู้ยืมเงินเพื่อการเกษตร

8) **กองทุนสวัสดิการหมู่บ้าน (พ.ศ. 2542)** จุดเริ่มต้นของกองทุนสวัสดิการหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นเนื่องจากชาวบ้านรังมดแดงมีความเห็นว่า ในหมู่ 3 บ้านรังมดแดง มีกลุ่มเกิดขึ้นหลายกลุ่ม (ข้อมูลจากบันทึกการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2542) ดังเช่น กลุ่มเกษตรกรประจำตำบล กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านรังมดแดง กลุ่มกองทุนปุ๋ย กลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตร ศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน ประกอบกับที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านในปัจจุบันได้กลายเป็นศูนย์ประสานงาน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการแปรรูปผลผลิตการเกษตร ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสะดวกในการจัดประชุมและเพื่อให้การดำเนินงานของศูนย์หรือการดำเนินการของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในบ้านรังมดแดงเป็นไปอย่างมีระบบแบบแผนและเป็นการยกฐานะของการทำงานของกลุ่มต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ที่ประชุมจึงได้มีการพิจารณาว่าการมีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการหมู่บ้านขึ้น เพื่อรับบริจาคเงินและสิ่งของเพื่อดำเนินการต่างๆ โดยกิจกรรมหลักของกองทุนสวัสดิการก็คือการให้บริการอุปกรณ์การจัดเลี้ยง เครื่องมือ เครื่องใช้ ให้แก่สมาชิก และเป็นการบำรุงสาธารณะประโยชน์ นอกจากนี้ต่อมาภายหลังกองทุนสวัสดิการหมู่บ้านยังให้บริการเมล็ดพันธุ์ผักสวนครัวแก่ประชาชนในหมู่บ้านด้วย พร้อมกันนี้ที่ประชุมยังมีการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุน โดยมีนายอุดม ทักขระ เป็นประธาน เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเมื่อมีคณะกรรมการประจำกองทุนสวัสดิการแล้ว หน้าที่ ภารกิจหลักของกองทุนนี้ มีดังนี้

1. บำรุงรักษาที่ทำการของหมู่บ้าน และซ่อมแซมเครื่องใช้สอยประจำศูนย์ข้อมูล

2. บำรุงรักษา ปรับปรุงซ่อมแซมสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน

3. จัดหาของใช้ที่จำเป็นไว้ใช้ภายในหมู่บ้าน และประชาชนทั่วไปตามมติของคณะกรรมการ ฯ

4. จ่ายค่าน้ำ – ไฟ และรับรองแขกที่มาเยือนตามมติของคณะกรรมการ

5. จัดงานประเพณีต่าง ๆ

โดยในการบริหารจัดการและการจัดหาเงินทุนนั้น มีการดำเนินการโดยการประชา-สัมพันธ์ ขอรับบริจาค โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการบริจาคแต่ละคราว ขอรับเงินปันผลจากกลุ่มต่าง ๆ ที่มีการจัดตั้งขึ้น ดังเช่นในเวลาต่อมาได้รับเงินจัดสรรจากกองทุนหมู่บ้านและเงินจัดสรรจากเงินกองทุนเพื่อการเกษตร

9) **ศูนย์เยาวชนหมู่ที่ 3 รังมดแดง** เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมกลุ่มของลูกหลานของชาวบ้านรังมดแดง เพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ลูกหลานของชาวบ้านรังมดแดงมีการรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ ประสบการณ์ มีความสามารถในการผลิต บริหาร จัดการ สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกิจกรรมและร่วมตระหนักถึงการอนุรักษ์ รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ในกลุ่มของเยาวชนนี้มีจำนวนสมาชิก 22 คน และมีที่ปรึกษาเป็นชาวบ้านรังมดแดง โดยงบประมาณการดำเนินงานนี้ได้รับการจัดสรรจากกองทุนเพื่อการเกษตรและกองทุนหมู่บ้านละล้านบาท

10) **กองทุนปุ๋ย (พ.ศ. 2542)** จุดเริ่มต้นของกองทุนเกิดขึ้นภายใต้การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2542 โดยที่ประชุมได้มีการเสนอแนวคิดในการรวมกลุ่มว่า เนื่องจากชาวบ้านรังมดแดงส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และปุ๋ยเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นมาก โดยเฉพาะในช่วงปีที่เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือผลผลิตราคาตกต่ำ ชาวบ้านรังมดแดงมีความเดือดร้อนในการหาเงินมาซื้อปุ๋ย ดังนั้นชาวบ้านจึงมีการรวมกลุ่มกันภายใต้ชื่อ “กองทุนปุ๋ย” เพื่อเป็นการสร้างพลังต่อรองทั้งในด้านการจำหน่ายผลผลิต และซื้อวัสดุอุปกรณ์เพื่อเพิ่มผลผลิต และเพื่อเป็นการสนองตอบต่อนโยบายในการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ที่รัฐมุ่งสนับสนุนให้ประชาชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือและแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน จากมติที่ประชุมดังกล่าวชาวบ้านรังมดแดงจึงเห็นชอบร่วมกันในการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนปุ๋ยขึ้น โดยมีนายอุดม ทักขระ ผู้ใหญ่บ้านและประธานคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นเป็นประธานกลุ่ม ฯ ซึ่งในการดำเนินการนั้น ชาวบ้านต้องการรวมกลุ่มกันจัดซื้อเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการสร้างอำนาจการต่อรองในการซื้อปุ๋ยเป็นคราวละมาก ๆ และผลกำไรที่เกิดขึ้นจากการซื้อขายปุ๋ย กองทุนจะจัดไว้เป็นทุนในการจัดซื้อครั้งต่อไป สำหรับการดำเนินการเพื่อการสร้างการมีส่วนร่วมกันนั้น ชาวบ้านได้มีการลงหุ้นกัน หุ้นละ 100 บาท เพื่อเป็นกองทุนสำรองในการจัดซื้อ สำหรับการดำเนินการชาวบ้านที่ต้องการซื้อปุ๋ยนั้นต้องมาแจ้งความจำนงที่กองทุนปุ๋ย เพื่อรวบรวมจำนวนไว้ เพื่อซื้อปุ๋ยคราวละเป็นจำนวนมาก

จากการดำเนินการเรื่อยมา ในช่วงปี พ.ศ. 2544 (ข้อมูลจากบันทึกการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน ครั้งที่ 1/2544 วันที่ 8 พฤษภาคม 2544) ได้มีโครงการของรัฐ คือ โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านละ 100,000 บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน) การพิจารณาการดำเนินการเพื่อตอบรับนโยบายดังกล่าว หมู่ 3, 5, 6, 7 ได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าและบริการตำบลรำแดง โดยมีการดำเนินการ กำหนด กฎ ระเบียบ ข้อบังคับการสมัครดังนี้

1. กำหนดราคาหุ้น หุ้นละ 50 บาท สมาชิก 1 รายถือหุ้นได้ไม่เกิน 1 ใน 5 ของราคาหุ้นทั้งหมด

2. สมาชิกต้องมาจาก 4 หมู่บ้าน

3. คณะกรรมการมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก 10 คน แล้วมาจากการเลือกตั้งของคณะกรรมการหมู่บ้าน หมู่ละ 2 คน

4. วาระของคณะกรรมการมีกำหนด 2 ปี

และต่อมาภายหลังกองทุนปุ๋ยและการจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าและบริการได้มีการดำเนินการรวมกันภายใต้การจัดตั้งกองทุนใหม่ขึ้นมา ชื่อว่า “**กองทุนเพื่อการเกษตร**” (พ.ศ. 2544) (ข้อมูลจากบันทึกการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2544) เพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้ประชาชนมีการรวมตัวรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อเป็นการสร้างอำนาจการต่อรองต่าง ๆ ทั้งในด้านการจัดซื้อและการจำหน่ายผลผลิต โดยรัฐจัดสรรเงินตามโครงการเศรษฐกิจชุมชนเป็นจำนวนเงิน 100,000 บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน) โดยเป้าหมายของการดำเนินการ ก็คือ การมีเงินทุนหมุนเวียนให้เกษตรกรกู้ยืมประกอบอาชีพการเกษตร โดยเฉพาะให้เกษตรกรกู้ยืมปุ๋ยแล้วจ่ายคืนภายใน 8 เดือน โดยไม่มีดอกเบี้ย โดยการดำเนินการดังกล่าวที่ประชุมมีมติให้มีคณะกรรมการฯ 1 ชุด ขึ้นมาบริหารจัดการ และกองทุนนี้มี น.ส.อนงค์ ธรรมติรัตน์ เป็นประธาน มีคณะกรรมการทั้งหมด 9 คนรวมประธาน กองทุนนี้มีกำหนดการจ่ายเงินคืนองค์การบริหารส่วนตำบล 3 งวด คือ งวดแรกในปี พ.ศ. 2547 จำนวนเงิน 10,000 บาท งวดที่ 2 ในปี พ.ศ. 2548 จำนวนเงิน 20,000 บาท และงวดที่ 3 ในปี พ.ศ. 2549 จำนวนเงิน 70,000 บาท และการดำเนินการของกองทุนเพื่อการเกษตรดังกล่าว ชาวบ้านได้ทำการยืมปุ๋ยจากกองทุนไปใช้กันแล้วมีกำหนดของการใช้คืนหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

11) กองทุนหมู่บ้าน (พ.ศ. 2544) เป็นการดำเนินการภายใต้นโยบายของรัฐโดยสำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จากชาวบ้านรังมดแดงสนองตอบต่อนโยบายของรัฐ โดยได้มีการประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการพร้อมทั้งกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท (ข้อมูลจากบันทึกการจัดเวทีเพื่อเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2544 ณ ศูนย์เทคโนโลยีการเกษตร) ผลจากการประชุม (รายละเอียดปรากฏในเอกสารแนบ) มีดังนี้

1. คณะกรรมการการบริหารกองทุนมีจำนวน 9 คน เป็นชาย 4 คน เป็นหญิง 5 คน
2. ที่ปรึกษามีจำนวน 8 คน
3. ผู้มีอำนาจ เบิก – ถอนเงิน มี 3 คน
4. สถานภาพคณะกรรมการมีวาระ 1 ปี เมื่อครบ 1 ปี จับฉลากออกครึ่งหนึ่ง และสามารถรับเลือกเข้าดำรงตำแหน่งได้อีกไม่เกิน 2 วาระติดต่อกัน และวาระการดำรงตำแหน่งวาระละ 2 ปี

สำหรับแนวคิดในการบริหารจัดการกองทุน ฯ นั้นมีดังนี้

1. **แหล่งที่มาของกองทุน** มี 3 แหล่ง คือ เงินที่ได้รับจากกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท ดอกผลที่เกิดจากกองทุน และเงินฝากสัจจะ นอกจากนี้ภายใต้การดำเนินการของกองทุนมีกองทุนเงินฝากสัจจะ โดยสมาชิกทุกคนต้องส่งเงินฝากสัจจะทุก ๆ เดือน เดือนละเท่า ๆ กัน ไม่ต่ำกว่า 50 บาท แต่ไม่เกิน 1 ใน 5 ของทุน หรือ 2,500 บาททุกเดือน และแหล่งของกองทุนยังได้จากการสมัครเป็นสมาชิกแรกเข้า ค่าสมัคร 30 บาท โดยการดำเนินการทุกอย่างทั้งในการยื่นการสมัคร การฝาก การขอกู้ ให้ดำเนินการในวันที่ 5 ของทุกเดือน เวลา 13.00 – 15.00 น. ณ ศูนย์ข้อมูล หมู่ที่ 3 รังมดแดง

2. **กิจกรรมในการกู้ยืม อัตราดอกเบี้ย ระยะเวลาชำระคืน ข้อกำหนดเงื่อนไข**

– กู้เงินเพื่อลงทุนในกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน วงเงิน 20,000 บาท ระยะเวลาชำระคืน 1 ปี ดอกเบี้ยร้อยละ 10 สมาชิกค้ำ 4 คน

– เลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมือง เพาะเห็ด ทำน้ำตาลโตนด หัตถกรรมในครัวเรือน วงเงิน 10,000 บาท ระยะเวลาชำระคืน 1 ปี ดอกเบี้ยร้อยละ 10 สมาชิกค้ำ 2 คน

– เลี้ยงสัตว์ปีก ค้าขาย เลี้ยงสัตว์น้ำ เพาะกล้วยไม้ ซื้อเครื่องมือเกษตร เครื่องมือช่าง เลี้ยงหมู 20,000 บาท ระยะเวลาชำระคืน 1 ปี ดอกเบี้ยร้อยละ 10 สมาชิกค้ำ 4 คน

โดยในแต่ละกิจกรรมผ่อนชำระเงินกู้พร้อมดอกเบี้ย 6 เดือนต่อครั้ง ในกรณีที่มีการกู้เงินเกิน 20,000 บาท จะพิจารณาโดยการนำเข้าที่ประชุมคณะกรรมการกองทุนแล้วให้สมาชิกลงคะแนนเสียงอนุมัติ

3. **ขั้นตอนการกู้และอนุมัติเงินกู้**

– ยื่นคำขอกู้ทุกวันที่ 5 ของทุกเดือน เวลา 13.00 – 15.00 น.

– คณะกรรมการประชุมพิจารณาอนุมัติทุกวันที่ 10 ของทุกเดือน เวลา 13.00 – 15.00 น.

– กู้ไม่เกิน 20,000 บาท คณะกรรมการมีอำนาจอนุมัติ

– กู้เกิน 20,000 บาท แต่ไม่เกิน 50,000 บาท ที่ประชุมสมาชิกทั้งหมดต้องมีมติเกินครึ่งของจำนวนสมาชิก

– กู้ฉุกเฉิน 3,000 บาท ไม่ต้องมีผู้ค้ำ

<u>หลักค้ำประกันเงินกู้</u>

– ใช้สมาชิกเป็นผู้ค้ำประกันเท่านั้น

– สมาชิก 1 คน สามารถค้ำประกันผู้กู้ได้ 4 คน รวมทั้งตนเอง (กู้ 20,000 บาท ใช้ผู้ค้ำ 3 คน กู้ 50,000 บาทใช้ผู้ค้ำ 9 คน)

<u>อัตราดอกเบี้ย – ค่าปรับ - ระยะเวลาการกู้</u>

– ดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี หรือร้อยละ 83 สตางค์ต่อเดือน

– หากพ้นกำหนดสัญญาและก่อนมีกำหนดวันยื่นฟ้อง กองทุน ฯ จะปรับวันละ 50 สตางค์ใน 100 บาท หรือร้อยละ 0.50 ต่อวัน

– ระยะเวลาการกู้ไม่เกิน 1 ปี

4. **จะนำดอกผลไปใช้**

คณะกรรมการการบริหารกองทุนให้แบ่งดอกผลที่เกิดจากกองทุนเป็น 5 ส่วน

ส่วนแรก - 47 % มอบให้เป็นสวัสดิการในหมู่บ้าน

– กองทุนสวัสดิการ : บริการให้ยืมวัสดุอุปกรณ์ ค่าน้ำ – ไฟฟ้าสาธารณูประโภค

– ศูนย์สงเคราะห์ : คนชรา ทุนการศึกษา ผู้พิการ งานศพ ช่วยเหลือผู้เดือดร้อนกรณีฉุกเฉิน

– ศูนย์เยาวชน : กิจกรรมเยาวชน อบรมอุปกรณ์กีฬา จัดการแข่งขันกีฬา

ส่วนที่ 2 - 10 % ค่าดำเนินงานของคณะกรรมการกองทุน ฯ

ส่วนที่ 3 - 10 % ปันผลให้สมาชิก

ส่วนที่ 4 - 13 % คืนปันผลให้แก่สมาชิกผู้กู้

ส่วนที่ 5 - 20 % สมทบกองทุน ฯ

<u>ผลการดำเนินงานของกองทุน (ณวันที่ 10 กรกฎาคม 2545)</u>

1.จำนวนผู้กู้ ไม่เกิน 20,000 บาท จำนวน 15 ราย

2.จำนวนผู้กู้ 50,000 บาท จำนวน 5 ราย คือ

1) นางโลม ขยายฟาร์มเลี้ยงเป็ดเทศ

2) นางเลี่ยนห้อง ซื้อรถตุ๊กตุ๊กให้เช่า

3) นายอ้น ซื้ออุปกรณ์การรับเหมาก่อสร้าง
4) นายสุทธิ เลี้ยงวัวขุน
5) นางเสาวลักษณ์ เลี้ยงวัวขุน

3. ยอดเงินฝากสัจจะ 48,073.21 บาท
4. ยอดเงินกองทุนคงเหลือ 440,335.21 บาท

ข้อมูลตาลโตนด

ตาลโตนด ปลูกกระจายในทุกอำเภอ แหล่งปลูกที่สำคัญ 6 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอสทิงพระ ระโนด สิงหนคร กระแสสินธุ์ รัตภูมิ และควนเนียง ประมาณ 3,964,460 ต้น เกษตรกรประกอบอาชีพตาลโตนด ประมาณ 2,950 ราย และผลิตภัณฑ์ตาลโตนด อาทิ

การทำน้ำผึ้งตาลโตนด จำนวน 747 ราย
น้ำส้มสายชูหมักจากตาลโตนด จำนวน 662 ราย
น้ำตาลสด จำนวน 194 ราย
เก็บลอนตาลสดเพื่อจำหน่าย จำนวน 1,308 ราย

นอกจากนี้ยังสามารถสร้างงานให้กับผู้เกี่ยวข้องอีกเป็นจำนวนมาก เช่น

- กลุ่มแม่บ้านแปรรูปน้ำผึ้งแว่น
- กลุ่มแปรรูปลอนตาลโตนด
- กลุ่มแปรรูปจาวตาล
- กลุ่มผลิตขนมพื้นเมือง
- กลุ่มแปรรูปไม้ตาลโตนดเพื่อทำเฟอร์นิเจอร์

ตาลโตนด

เริ่มให้ผลผลิตเมื่ออายุประมาณ 12 – 15 ปี สามารถคาบน้ำตาลโตนดได้ทั้งต้นตัวผู้ และตัวเมีย ต้นตัวผู้จะให้น้ำตาลและความเข้มข้นน้อยกว่าต้นตัวเมีย โดยเฉลี่ยตาลโตนดจะได้น้ำตาลสด ประมาณ 10 – 20 ลิตร/วัน ฤดูกาลทำน้ำตาลโตนด ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม ของทุกปี น้ำตาลสด จำนวน 8 – 9 ส่วน เคี่ยวเป็นน้ำผึ้งตาลโตนดได้ 1 ส่วน ราคาจำหน่ายในปี 2544 ราคาสูงสุด 850 บาท/ปี๊บ ราคาโดยเฉลี่ย 600 – 800 บาท/ปี๊บ

ผลตาลโตนด

จะเกาะติดอยู่บนทะลายตาล ในหนึ่งทะลายจะมีผล ประมาณ 7 – 15 ผล ใน 1 ผล จำนวน 1 – 3 เมล็ด

ตาลโตนด

ในจังหวัดสงขลา เท่าที่ทราบมี 2 สายพันธ์

– ตาลโตนดข้าว ผลสีเหลืองดำ ผลขนาดเล็ก เนื้อมีรสหวานเข้ม จำนวนผล/ทะลาย ประมาณ 10 – 15 ผล

– ตาลโตนดกา ผลมีสีม่วงดำ – ดำ ผลมีขนาดใหญ่กว่า ตาลโตนดข้าว จำนวนผล/ทะลาย ประมาณ 8 – 13 ผล ลอนตาลมีขนาดใหญ่ ความหวานจะน้อยกว่าลูกตาลโตนดข้าว

การทำน้ำตาลโตนด

เกษตรกร 1 คน จะขึ้นตาลโตนดได้ประมาณ 30 – 40 ต้น/วัน ขึ้นปาดตาลโตนดวันละ 2 ครั้ง

จาวตาล

ได้จากเพาะผลตาลสุก เพาะให้งอกแล้วผ่า จะได้จาวตาล 1 จาว/เมล็ด นำมาเชื่อมจำหน่ายกิโลกรัมละ 50 – 60 บาท

ลอนตาล

เกษตรกรจะเก็บผลตาลที่มีอายุเพาะเหมาะเพื่อเฉาะลอนตาลภายใน เพื่อจำหน่ายลอนตาลสด โดยบรรจุถัง จำนวน 8 – 12 ลอน/ถุง หรือ หนักประมาณ 750 – 850 กรัม ราคาจำหน่าย 6.50 – 17 บาท/ถุง ราคาปัจจุบัน 12 บาท/ถุง

เมล็ดตาลสุก

เกษตรกรในแหล่งตาลโตนด จะนำผลตาลสุกนำมาตากแดด แล้วแกะเปลือกแปรรูปเป็นจาวตาลเชื่อม เพื่อจำหน่ายในตลาดท้องถิ่น ส่วนหนึ่งจะส่งไปจำหน่ายจังหวัดเพชรบุรี จำนวนนับล้าน ๆ เมล็ด ลูกตาลสุก สามารถนำมาทำเป็นสีผสมอาหาร ซึ่งมีสีเหลือสดใส และกลิ่นหอม

น้ำตาลสด

เป็นผลิตภัณฑ์สำคัญของตาลโตนด สามารถใช้ประโยชน์หลายลักษณะ อาทิ

- น้ำตาลสดพร้อมดื่ม
- น้ำส้มตาลโตนดหมัก
- สุราพื้นบ้าน
- กระแช่ (หวาก)
- น้ำผึ้งตาลโตนด สามารถแปรรูปได้หลายรูปแบบ อาทิ
    - น้ำผึ้งแว่นใหญ่
    - น้ำผึ้งแว่นเล็ก
    - น้ำผึ้งผง (สำหรับชงกาแฟ)
    - น้ำผึ้งปึก (ส่งน้ำจำหน่ายมาเลเซียเป็นส่วนใหญ่)
    - น้ำผึ้งนม
    - ส่วนประกอบของอาหารพื้นบ้าน

ใบตาลโตนด สามารถใช้มุงหลังคาโรงเรือน และคอกสัตว์ได้อย่างดี และใช้เป็นวัสดุจักรสาน

ทางตาลโตนด ใช้เป็นเชื้อเพลิง และทำรั้วบ้าน

ไม้ตาลโตนด ใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ และเครื่องเรือน

* สำนักงานเกษตรจังหวัดสงขลา 24 ธันวาคม 2544

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

บ้านโคกสัก : จากวิถีชีวิตชาวนาสู่ชาวสวนยาง

โดย ผศ.ดร.วันชัย ธรรมสัจการ

ผศ.ดร.บัญชา สมบูรณ์สุข

นางสาวสุภาวิณี มุสิกะพันธ์

นางอะย๊ะ หวันละเต๊ะ

นางสาวรจเรข หนูสังข์

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

บ้านโคกสัก : จากวิถีชีวิตชาวนาสู่ชาวสวนยาง

โดย

ผศ.ดร.วันชัย	**ธรรมสัจการ**
ผศ.ดร.บัญชา	สมบูรณ์สุข
นางสาวสุภาวิณี	มุสิกะพันธ์
นางอะย๊ะ	หวันละเต๊ะ
นางสาวรจเรข	หนูสังข์

โครงการปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

บ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชาวนาสู่สวนยาง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสัจการ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1. บทนำ	**1**
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
• การเลือกชุมชน	1
• ลักษณะพื้นที่ศึกษา	3
• การเข้าสู่ชุมชน	6
• สนาม	7
• การเข้าสู่สนาม	7
• การเก็บรวมข้อมูล	8
• การวิเคราะห์ข้อมูลและการรายงานผล	9
2. ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	**10**
• มิติที่ 1 ทุนสังคม	10
• มิติที่ 2 ทุนเศรษฐกิจ	13
• มิติที่ 3 ทุนวัฒนธรรม	16
• มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา	17
• มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร	19
3. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	**22**
• การเข้ามาของระบบชลประทานและเครื่องมือทุ่นแรง	22
• การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการแปรรูปผลผลิต	23
• การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต	24
• การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายและวัตถุประสงค์การผลิตและการบริโภค : จากความเป็นไทไปเป็นลูกหนี้	24
• สรุป	25
4. การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชน	**27**
• การปรับตัวทางด้านสังคม	27
• การปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ	28

- การปรับตัวทางด้านกายภาพ 29
- การปรับตัวทางด้านชีวภาพ 29
- สรุป 29

5. กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 30

- การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน 31
- กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน 33
- ผลการดำเนินงานกองทุน 35
  - ผลกองทุนต่อการสะสมทุน 36
  - ผลกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน 37
  - ผลกองทุนต่อการเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ 37
  - ผลกองทุนต่อการพัฒนาทักษะในการบริหารและจัดการตนเอง 37
  - ผลกองทุนต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้การสร้างความเข้มแข็งและการสร้างเครือข่าย 38
  - ข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา 45

บรรณานุกรม 46

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

1 แสดงรายชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์หมู่ 2 บ้านโคกสัก อ.บางแก้ว 8

2 กิจกรรมการผลิตและรายได้ชุมชน 28

3 แสดงการประกอบอาชีพของสมาชิกและจำนวนเงินที่กู้ 32

4 ตัวอย่าง ความคิดเห็นและทัศนคติที่เกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจ กองทุนหมู่บ้านจากเวทีการเรียนรู้ 34

5 แสดงชื่อผู้กู้ อาชีพ/วัตถุประสงค์การกู้ กิจกรรมบริหารจัดการ 38

6 ความเข้มแข็งของชุมชนตามทัศนะของประชาชนในบ้านโคกสัก 39

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แสดงเขตติดต่อของชุมชนบ้านโคกสัก	4
2	แสดงลักษณะภูมิประเทศ และการใช้ที่ดิน	5
3	ขั้นตอนการเข้าสู่สนามของผู้วิจัย	7
4	แสดงความเชื่อมโยงระหว่างทุนชุมชนแต่ละประเภท	21
5	การปรับตัวของชุมชนบ้านโคกสัก เมื่อเริ่มพัฒนาสู่ความทันสมัย	26

บทที่ 1
บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การเลือกชุมชน

ชุมชนบ้านโคกสัก ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง อยู่บริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของตำบลโคกสัก หมู่บ้านตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวอำเภอบางแก้วมากนัก และอยู่ห่างจากตัวจังหวัดพัทลุงประมาณ 42 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางจากชุมชนถึงตัวอำเภอเมืองจังหวัดพัทลุงประมาณ 30 นาที ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดเอียงจากทางทิศตะวันตก ลาดไปทางทิศตะวันออก ช่วงตอนกลางเป็นที่ราบมีถนนตัดผ่านกลางหมู่บ้าน มีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมถนน ตำบลโคกสัก มีประชากร 532 คน หรือ 158 ครัวเรือน เป็นเพศชาย 260 คน และเพศหญิง 272 คน

สาเหตุที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจเลือกชุมชนบ้านโคกสักเป็นพื้นที่ศึกษา แม้ว่าบ้านโคกสักมีลักษณะพื้นที่และสภาพเศรษฐกิจสังคมคล้ายกับหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลโคกสัก แต่มีประเด็นที่น่าสนใจซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญ คือ (1) ชุมชนนี้มีประชากรที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน แต่สามารถอยู่ร่วมกันและช่วยกันพัฒนาหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี และมีประวัติมายาวนานใน ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนสองศาสนา ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีซึ่งไม่สามารถพบเห็นได้ง่ายในภาคใต้ (2) ชุมชนบ้านโคกสักเมื่อเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ในตำบลโคกสัก จัดได้ว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร แต่ว่าจะมีความเข้มแข็งในบางเรื่องได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างคนสองศาสนา แต่ระบบการผลิต ชีวิตความเป็นอยู่ยังอยู่ในระดับต่ำ (3) การประกอบอาชีพหลักของคนในชุมชนคือการทำนาและทำสวนยางเป็นส่วนใหญ่ ในอดีตประชาชนประกอบอาชีพทำนา ต่อมาการรุกเข้ามาของการทำสวนยาง ทำให้ปัจจุบันคนในชุมชนประกอบอาชีพทำนาและทำสวนยางควบคู่กันไปด้วย และการเข้ามาของชลประทานท่าเชียดที่ทำให้มีน้ำตลอดปี ที่ทำให้การทำนายังคงมีอยู่ในชุมชนบ้านโคกสัก ทำให้ผู้วิจัยสามารถเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของ ประชาชนในสองอาชีพได้อย่างชัดเจน และ (4) เนื่องจากพื้นที่ชุมชนบ้านโคกสักเป็นพื้นที่ใกล้ชายฝั่งทะเลสาบสงขลา แม้ว่าจะมีพื้นที่ไม่ติดชายฝั่งก็ตาม ทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวแทนของชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี และสามารถนำไปใช้เปรียบเทียบการประกอบอาชีพและการเปลี่ยนแปลงชุมชนกับชุมชนที่อยู่ใกล้หรือติดต่อชายฝั่งทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ยังมีมูลเหตุที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาหมู่บ้านโคกสักคือ จากการเข้าไปสำรวจพื้นที่ครั้งแรกและได้สอบถามจากผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้าน โดยบ้านโคกสักสมัยก่อนเป็นหมู่บ้านใหญ่มีประชากรและเนื้อที่มาก เป็นชุมชนที่มีคนนับถือศาสนาต่างกัน มีทั้งคนนับถือศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลามและศาสนาอื่นๆ ทำให้ยากต่อการปกครองคนขาดความสามัคคี ต่อมาเมื่อมีการแบ่งแยกออกเป็น 4 หมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่แยกออกไป

ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอื่นๆ ทำให้หมู่บ้านโคกสักในปัจจุบันร้อยละ 90 เป็นประชากรที่นับถือศาสนาอิสลาม ในขณะที่มีประชากรที่นับถือศาสนาพุทธเพียงร้อยละ 10 อย่างไรก็ตามยังนับได้ว่าหมู่บ้านนี้ยังมีประชากรนับถือสองศาสนา แม้ว่าชุมชนจะยังไม่เข้มแข็งในระบบการผลิตของชุมชน แต่การมีวิสัยทัศน์และแนวคิดในการพัฒนาหมู่บ้านของผู้นำที่ผ่านมาจนถึงผู้นำในปัจจุบัน ทำให้ชุมชนบ้านโคกสักรักใคร่ ปรองดอง มีความสามัคคี กลมเกลียวกันมากความขัดแย้งมีน้อย มีการร่วมมือร่วมใจกันซึ่งเห็นได้จากมีการรวมกลุ่มกัน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเพาะเห็ดเพื่อการผลิต กลุ่มเลี้ยงโคพื้นบ้าน กลุ่มเลี้ยงแพะ กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ อย่างไรก็ตามยังเป็นกลุ่มที่ไม่เติบโตมาก กล่าวโดยสรุปจากมูลเหตุในการเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านโคกสักโดยอาศัยเกณฑ์ 3 เกณฑ์หลักด้วยกันคือ

(1) ระบบนิเวศน์ชุมชน โดยพิจารณาจากพื้นที่และที่ตั้งชุมชน อยู่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคใต้

(2) ความหลากหลายในการประกอบอาชีพของชุมชน พบว่าชุมชนบ้านโคกสักมีการประกอบอาชีพหลักคือ สวนยางพารา และการทำนาควบคู่กัน แต่ยังมีอาชีพอื่น ๆ เสริมอีกด้วย เช่น การเลี้ยงสัตว์ การปลูกผัก ค้าขาย

(3) ระดับความเข้มแข็งของชุมชน พบว่าชุมชนบ้านโคกสักยังไม่มีความเข้มแข็ง ทำให้ทุนของชุมชนไม่ว่าจะเป็นทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ยังไม่เข้มแข็งเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลโคกสัก

ซึ่งการศึกษามีเป้าหมายที่จะศึกษาถึงลักษณะชุมชนบ้านโคกสักใน 3 มิติด้วยกันคือ

1 มิติในอดีตที่จะสะท้อนให้เห็นถึงทุนชุมชน ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นเงื่อนไขเดิม (หรือทุนชุมชนเดิม) ประกอบด้วย **(1) ทุนทางสังคม** ซึ่งประกอบด้วยมิติของการพึ่งพา ได้แก่ การพึ่งพาในการผลิต การพึ่งพาแรงงานระหว่างกันในชุมชน การพึ่งพาการบริโภค การพึ่งพาในการดูแลรักษา การพึ่งพาในการดูแลความสงบเรียบร้อย การพึ่งพากันในการจัดการปัญหาความขัดแย้ง **(2) ทุนทางเศรษฐกิจ** ซึ่งประกอบด้วยมิติระบบการผลิต การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน สภาพธรรมชาติและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ที่ตั้งและการติดต่อกับภายนอกชุมชน ความหลากหลายในกิจกรรมการผลิต คุณภาพการผลิต การบริโภคและกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ของคนในชุมชน **(3) ทุนทางวัฒนธรรม** ได้แก่ ระบบความคิดความเชื่อ ระบบความรู้ที่สะสมอยู่ในชุมชน **(4) ทุนภูมิปัญญา** ได้แก่ ความเชื่อมโยงภูมิปัญญากับความรู้สมัยใหม่ ภูมิปัญญากับการทำมาหากินของชุมชน ภูมิปัญญากับการสาธารณสุข และ **(5) ทุนทรัพยากร** เป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน อันเป็นรากฐานสำคัญในการผลิตและการบริโภค ได้แก่ ป่าไม้ น้ำ ดิน และทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนด้วย

2. มิติแห่งการเคลื่อนไหวของชุมชน เพื่อการปรับเปลี่ยนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อให้มองเห็นภาพการตอบสนองของชุมชนที่มีต่อนโยบาย และกระบวนการพัฒนาจากภาครัฐและภาคอื่น ๆ ที่เข้ามาในชุมชน

3. มิติการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่มีผลต่อชุมชนทั้งระบบกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนประโยชน์ของการมีกองทุนหมู่บ้านที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนโดยรวมที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ ซึ่งส่งผลออกมาในรูปการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างรายได้ การสร้างกิจกรรมและเครือข่ายระหว่างคนในชุมชน ระบบสวัสดิการ ตลอดจนการเชื่อมโยง / บูรณาการ ทุนชุมชนต่าง ๆ การสะสมทุนชุมชน ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อันนำมาสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

ลักษณะพื้นที่ศึกษา

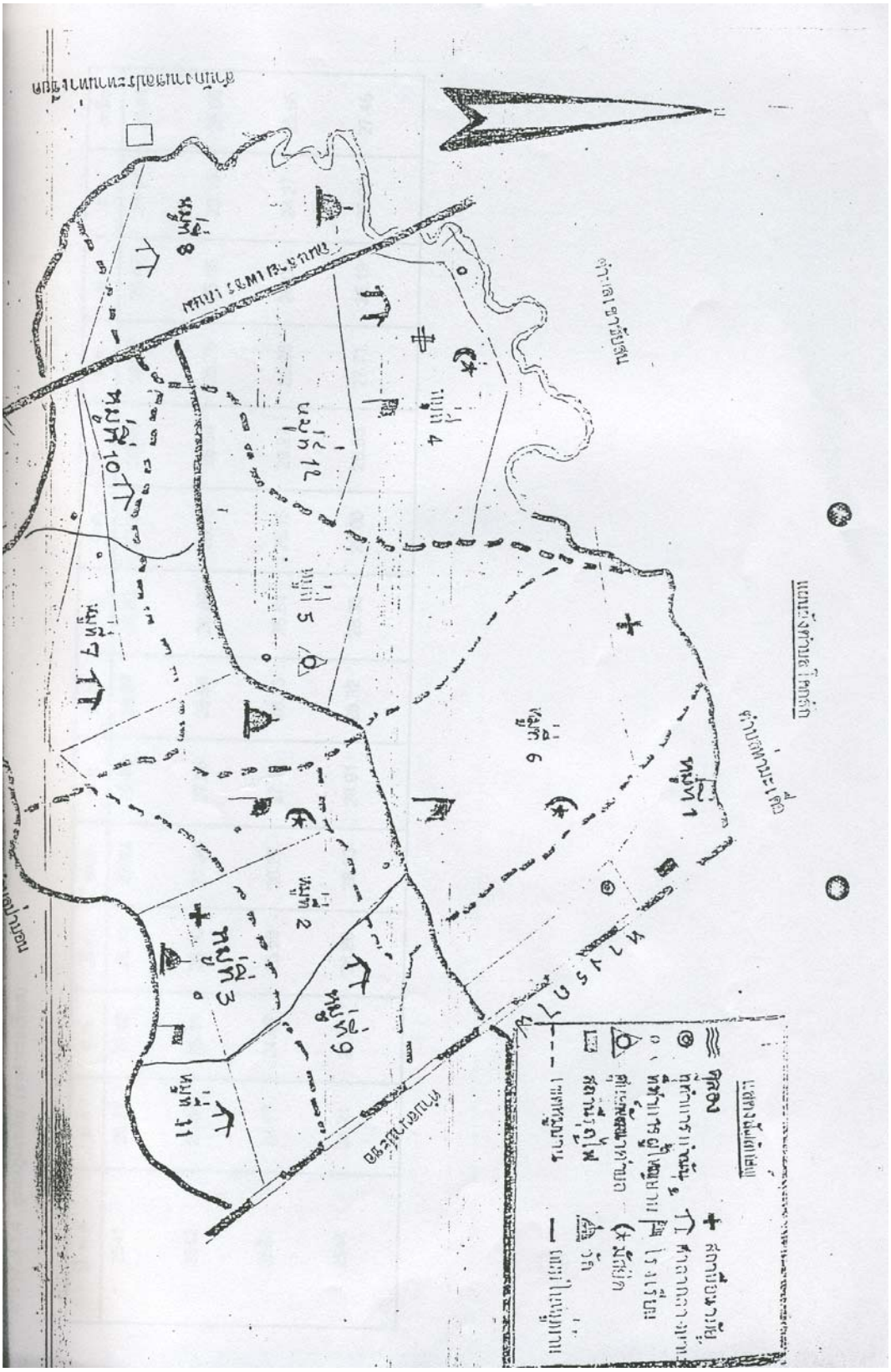
จากการสืบค้นเชิงเอกสารเกี่ยวกับชุมชนบ้านโคกสัก ได้วิเคราะห์จำแนกลักษณะชุมชนโดยอาศัยองค์ประกอบที่เกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กันได้แก่องค์ประกอบทางกายภาพ องค์ประกอบทางชีวภาพ องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ และองค์ประกอบทางสังคมโดย (ภาพที่ 1)

(1) องค์ประกอบทางกายภาพ

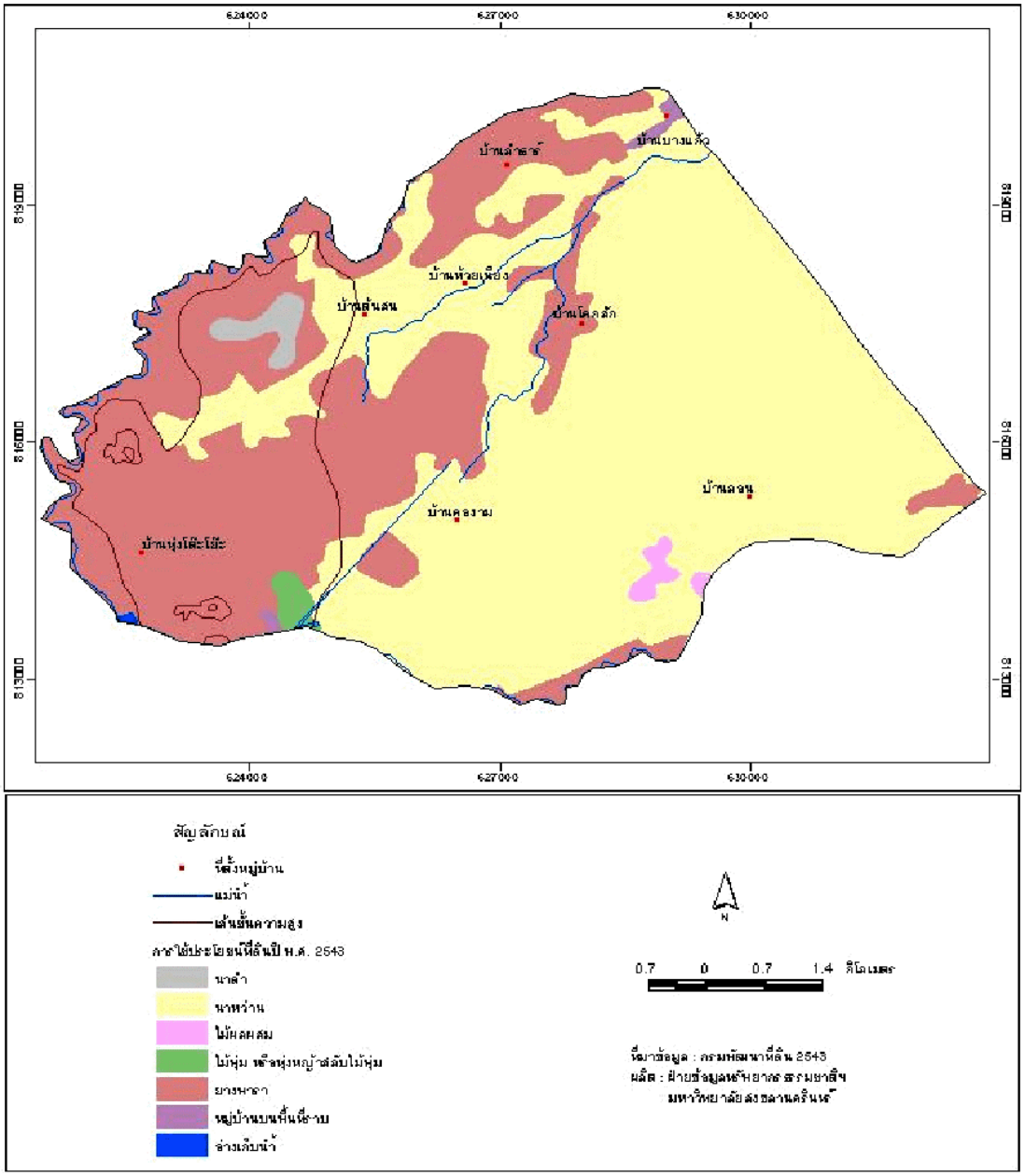
ชุมชนโคกสัก ตั้งอยู่หมู่ 2 ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่โดยรอบโดย

ทิศเหนือ ติดต่อกับ หมู่ที่ 6 บ้านหนองบ่อ
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ หมู่ที่ 9 บ้านทุ่งนาเจริญ
ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่ที่ 7 บ้านคอแห้งงาม และหมู่ที่ 3 บ้านลอน
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ หมู่ที่ 5 บ้านห้วยเนียง

ชุมชนมีพื้นที่ 3,000 ไร่ มีประชากร 532 คน หรือ 158 ครัวเรือน เป็นชาย 260 คน หญิง 272 คน ลักษณะภูมิประเทศ ชุมชนบ้านโคกสักเป็นพื้นที่ราบสูง โดยพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันตกลาดไปทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 2) ช่วงตอนกลางเป็นที่ราบมีถนนตัดผ่านซึ่งบริเวณสองข้างถนนเป็นที่ตั้งบ้านเรือนเรียงรายตลอดแนวเขตของชุมชน อุณหภูมิเฉลี่ย 27.45 องศาเซลเซียส ในปี พ.ศ. 2544 มีปริมาณน้ำฝนรวมเฉลี่ย 3,717.80 มม. ชุมชนบ้านโคกสักมีแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 สาย ไหลผ่านได้แก่ ห้วยพูด และห้วยเนียง สำหรับสาธารณูปโภค ชุมชนบ้านโคกสักมีครัวเรือนที่มีสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้าและระบบประปาหมู่บ้านครบทุกครัวเรือน (158 ครัวเรือน) และมีโทรศัพท์เคลื่อนที่ 21 ครัวเรือน

ภาพที่ 1 แสดงเขตติดต่อของชุมชนบ้านโคกสัก

ภาพที่ 2 แสดงลักษณะภูมิประเทศ และการใช้ที่ดิน

(2) องค์ประกอบทางชีวภาพ

ชุมชนบ้านโคกสักกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนยางพาราและนา เนื่องจากรายได้ส่วนใหญ่ของชุมชนมาจากการประกอบอาชีพทำสวนยางพาราและการทำนา นอกจากนี้ยังมีอาชีพอื่น ๆ อีก เช่น การปลูกผักและไม้ผลบ้างแต่มีจำนวนน้อย ผลผลิตเฉลี่ย ยางพารา 280 ก.ก. ต่อไร่ ข้าว 350 ก.ก. ต่อไร่ ผลผลิตรวมของยางพารา 2,807.84 ตัน และผลผลิตข้าว 2,975 ตัน ตามลำดับ (สำนักงานเกษตรอำเภอบางแก้ว, 2545) นอกจากนี้มีการเลี้ยงสัตว์อยู่บ้างแต่ไม่มากนัก

(3) องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ

ชุมชนโคกสัก ประชาชนมีรายได้หลักจากการทำการเกษตร โดยจากการสืบค้นเอกสารหน่วยงานราชการพบว่า ในปี พ.ศ. 2545 รายได้ของครัวเรือนจากการทำนาเฉลี่ย 19,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน ยางพารา 47,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน ไม้ผล ไม้ยืนต้น 76,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน เลี้ยงสัตว์ 150,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน รับจ้าง 14,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน นอกจากนี้ขนาดถือครองที่ดิน โดยเฉลี่ยของครัวเรือนชุมชนไม่เกิน 5 ไร่ มี 61 ครัวเรือน 6-10 ไร่ มี 47 ครัวเรือน 11-20 ไร่ มี 41 ครัวเรือน 21-50 ไร่ มี 9 ครัวเรือน

(4) องค์ประกอบทางสังคม

ชุมชนโคกสักมีการรวมกลุ่มกัน เช่น กลุ่มออมทรัพย์พัฒนาบ้านโคกสัก กลุ่มเพาะเห็ดเพื่อการผลิต กลุ่มเลี้ยงโคพื้นเมือง กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ สภาพขององค์กรแต่ละองค์กรยังมีหนี้สินและมีการระดมเงินออมน้อย การจัดการด้านสวัสดิการให้แก่สมาชิกยังไม่ทั่วถึง

การเข้าสู่ชุมชน

การวิจัยโดยสืบค้นเพื่อให้เห็นภาพดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้เข้าสู่พื้นที่หมู่บ้านโคกสักโดยในเบื้องต้นเข้าสำรวจพื้นที่ พบปะผู้อาวุโส ได้แนะนำตัวชี้แจงวัตถุประสงค์ในการเข้ามาในชุมชน ทำความรู้จักและสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชน ได้ซักถามรายละเอียดเบื้องต้นและสืบค้นจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาได้แก่ สภาพลักษณะของชุมชน โครงสร้างทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม ประวัติความเป็นมา สภาพชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยอาศัยมิติทุนชุมชน ต่อด้วยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และการปรับตัวของชุมชนที่ตอบโต้กระบวนการพัฒนา เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงระบบความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาเบียดระบบความรู้ชุดเดิมออกไป ซึ่งต้องสืบค้นทั้งข้อมูลที่เป็นเอกสาร หนังสือ รายงาน และจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indept interview) พร้อมการสังเกตร่วม การบอกเล่าของผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์และผู้อาวุโสของชุมชนทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้สืบค้นเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการการพัฒนาชุมชนและผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านในด้านระบบวิธีคิด กติกา การบริหารจัดการ การดำเนินการกองทุน รวมถึงการใช้ประโยชน์จากกองทุน ซึ่งในประเด็นนี้จำเป็นต้องสืบค้นข้อ

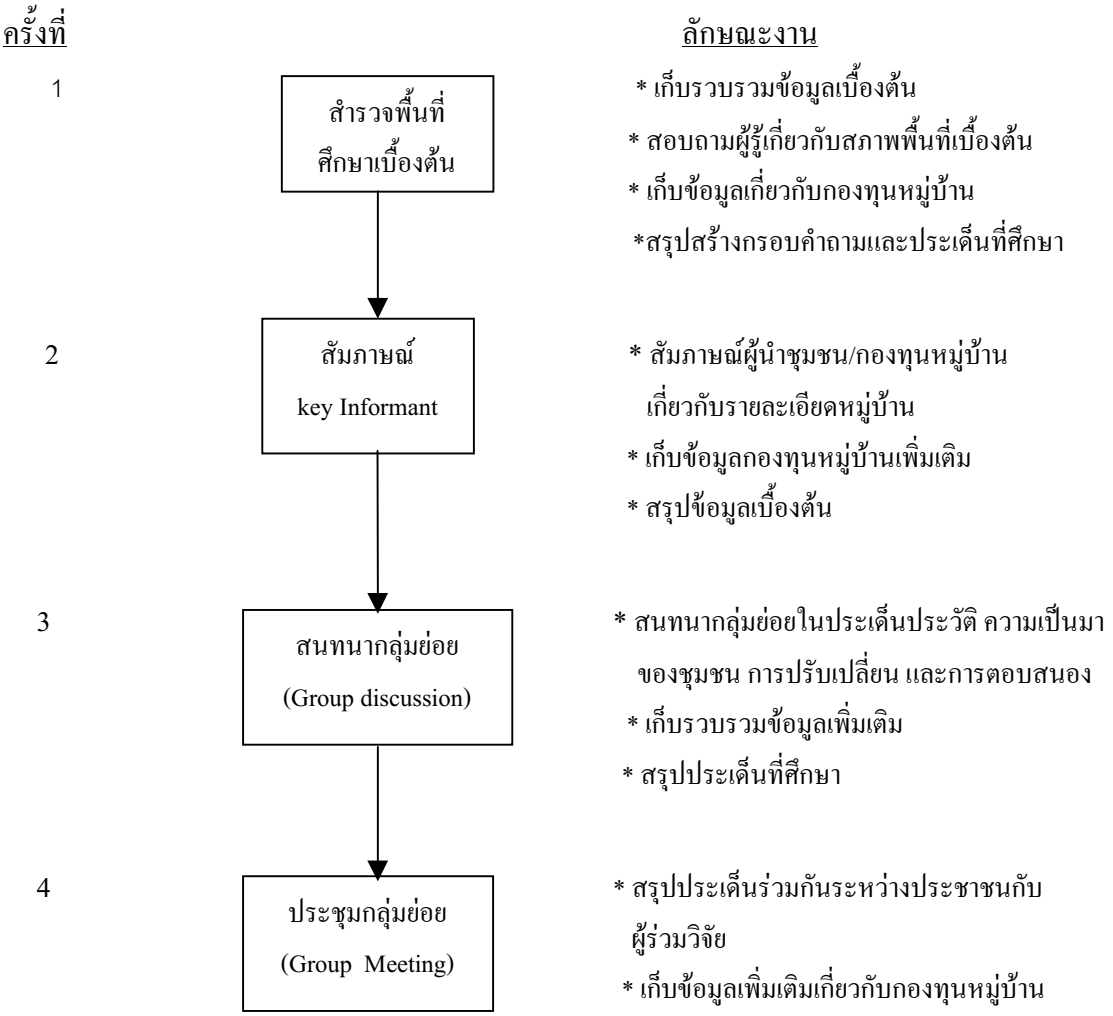
มูลจากกรรมการกองทุน รายงานและการสัมภาษณ์ ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ที่สะท้อนออกมาในรูปของการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างรายได้ การลดรายจ่าย การสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน

สนาม (Field)

สนามที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ ชุมชนบ้านโคกสัก หมู่ที่ 2 ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง โดยพื้นที่เป็นพื้นที่ชุมชนเกษตรที่มีการปลูกยางพาราและการทำนาเป็นส่วนใหญ่

การเข้าสู่สนาม

หลังจากผู้วิจัยได้เข้าสู่ชุมชนทำความรู้จักชุมชนแล้ว ผู้วิจัยได้วางแผนการเข้าสู่พื้นที่ศึกษา 4 ครั้ง โดยเป็นการศึกษาทั้งการสืบค้นจากเอกสาร รายงานสถิติที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นคำถามตามกรอบศึกษาดังนี้

ภาพที่ 3 ขั้นตอนการเข้าสู่สนามของผู้วิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

จากแผนการเข้าสู่สนาม ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล หรือสืบค้นจากเอกสารและสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) การสนทนากลุ่มย่อย (Group discussion) พร้อมทั้งการจดบันทึกด้วยแถบเสียงโดยอาศัยหลักเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) จากกลุ่มเป้าหมายดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงรายชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์ ม. 2 บ้านโคกสัก อ. บางแก้ว

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	อายุ	สถานภาพ
1.	นายสัน มั่นอารี	73	ผู้อาวุโส
2.	นายอุเส็น มุเก็ม	38	ผู้ใหญ่บ้าน, ประธานกองทุน
3.	นายดลเหล๊าะ เบ็ญลาโต้	33	สมาชิกกองทุน ฯ
4.	นางสาวฝีหย๊ะ หมัดอาดัม	45	สมาชิกกองทุน ฯ
5.	นายเจ๊ะเหล๊าะ เบ็ญหีม	52	สมาชิกกองทุน ฯ
6.	นายเจ๊ะหีม ลายัง	52	สมาชิกกองทุนฯ
7.	นายดั้ม เพอเหม	59	ประชาชน
8.	นายกวีศักดิ์ วงศ์งาม	25	เลขานุการกองทุน
9.	นายหนวด หมัดอาดัม	-	โต๊ะอีหม่าม
10.	นายสม สงดวง	-	ผู้อาวุโส
11.	นางสาวปราณี หมัดอาดัม	-	สมาชิกกองทุน
12	นายฟื้น เพ็งโต	55	ประชาชน
13.	นางสมีย๊ะ หมัดอาดัม	42	ประชาชน
14.	นายหมัด เบ็ญอาหลี	68	ประชาชน
15.	นางสาวยุไรวรรณ ยีสมัญ	-	ประชาชน
16.	นางมารีนา หมัดอาดัม	-	สมาชิกกองทุน
17.	นางยามีหน๊ะ หอเหล๊าะ	-	สมาชิกกองทุน
18.	นายมานิตย์ สะอาด	-	สมาชิกกองทุน
19.	นายเอ็น หมัดหมัน	-	สมาชิกกองทุน
20.	นายยืน เพ็งงง	-	สมาชิกกองทุน

การวิเคราะห์ข้อมูลและการรายงานผล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยในแต่ละครั้งที่เข้าสู่สนาม เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้วจะวิเคราะห์และสรุปไปพร้อม ๆ กัน สำหรับข้อมูลที่ถูกบันทึกด้วยแถบเสียงจะนำมาถอดความ คำต่อคำเพื่อใช้ข้อมูลในการวิเคราะห์

การรายงานผลการวิจัยอยู่ในรูปการบรรยายที่เน้นให้ได้คำตอบและครอบคลุมรายละเอียดมิติต่าง ๆ ซึ่งมีหัวข้อเรื่องนำเสนอดังนี้ (1) บทนำ (2) ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (3) การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (4) การปรับตัวของชุมชน (5) กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 2

ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษาส่วนนี้เน้นการสืบค้นย้อนอดีตเกี่ยวกับทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาเงื่อนไขเดิมของชุมชนซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงทุนชุมชนใน 5 มิติ คือ

มิติที่1 ทุนสังคมเป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพทุนสังคมของชุมชนในประเด็นระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพิงของคนในชุมชน ผู้นำชุมชน องค์กรและกลุ่มต่างๆ ในชุมชน การได้รับความรู้ของชุมชน ศักยภาพของคนในชุมชน

มิติที่2 ทุนเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนในประเด็นระบบการผลิตในอดีต การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน สภาพธรรมชาติและการเข้าถึงระบบการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชน เกี่ยวกับอาชีพ คุณภาพของการผลิตและการบริโภค กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนและการประเมินความสมดุลระหว่างการผลิตและการบริโภค

มิติที่ 3 ทุนวัฒนธรรม เป็นการศึกษาในประเด็นความเชื่อ ความคิด บรรทัดฐาน ค่านิยม และสภาพของชุมชนในอดีตและความเชื่อมโยงกันระหว่างประเพณี พิธีการ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมากน้อยแค่ไหน แนวทางการสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรม

มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาที่เคยมีอยู่ในชุมชนในประเด็นการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน และการเชื่อมโยงภูมิปัญญากับความรู้สมัยใหม่

มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร เป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม สภาพทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการผลิตและการบริโภค ทุนทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ป่าไม้ ดิน และน้ำ

มิติที่ 1 ทุนสังคม

ความสัมพันธ์และการพึ่งพิง

นับตั้งแต่มีการอพยพมาตั้งครัวเรือนในบ้านโคกสัก มีการจับจองที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน บริเวณที่มาจับจองคือบริเวณโรงเรียนบ้านโคกสักในปัจจุบัน เป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำนา เพาะปลูก การอพยพมามีทั้งคนที่นับถือศาสนาอิสลามและนับถือศาสนาพุทธ แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในกฎเกณฑ์ของหลักศาสนาทั้งสอง คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้ หลังจากนั้นก็มีการชักชวน ญาติ เพื่อนฝูง จากที่อื่นๆ เช่นจากบ้านปาบ บ้านโคกทราย บ้านห้วยลึก ของอำเภอหาดใหญ่ จากบ้านตะเครียะ อำเภอระโนด จนเกิดเป็นชุมชนและเป็นจุดเริ่มต้นของระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งในเรื่องการผลิต แรงงาน การบริโภค การดูแลรักษา และการรักษาความสงบเรียบร้อย

(1) ด้านการผลิต

เนื่องจากการผลิตเป็นปัจจัยสำคัญต่อการบริโภคในครัวเรือน การผลิตที่สำคัญของชาวบ้านโคกสักคือ การทำนา ซึ่งกระบวนการในการทำนาเริ่มจาก การไถดะ ไถแปร หว่าน ดำ เก็บเกี่ยว การทำนาของคนในชุมชนก็ต้องพึ่งพาอาศัยกันทั้งญาติและเพื่อนบ้าน ด้วยการร่วมแรงร่วมใจมาช่วยกันในลักษณะที่เรียกว่า “การออกปาก” (การออกปาก เป็นการลงแรงช่วยกันทำงานให้เสร็จเร็วขึ้น)

นอกจากนี้ยังมีพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องอื่น ๆ อีกเช่น การพึ่งพิงด้านปัจจัยการผลิต ได้แก่ พันธุ์พืชและปุ๋ย โดยพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูก หากคนใดทราบว่าข้าวพันธุ์ไหนให้ผลผลิตดีและต้องการจะปลูกบ้างก็จะไปขอแบ่ง หรือนำข้าวของตนเองไปแลกเปลี่ยน สำหรับปุ๋ยก็เช่นกันก็จะไปช่วยกันขนมูลค้างคาว (เรียกภาษาชาวบ้านว่า “มายา”) มาจากถ้ำเขาชัยสน แล้วนำมาแบ่งกัน ถ้าใครไม่เพียงพอ ก็จะไปขอหรือยืมคนที่มีเหลือ (มายา คือ หิน , ดิน ผุพังที่อยู่ในถ้ำผสมกับขี้ค้างคาวนำมาทำเป็นปุ๋ยใส่นาข้าว) ในอดีตชุมชนยังมีการพึ่งพิงกันในเรื่องการแบ่งปันพื้นที่ โดยถ้าใครไม่มีพื้นที่ทำกินก็ขอแบ่งจากญาติ จากเพื่อนบ้านที่มีที่ดินเหลือมาก ๆ

(2) ด้านแรงงาน

การพึ่งพากันด้วยแรงงานทำให้กิจกรรมต่าง ๆ เสร็จได้เร็วขึ้น นอกจากจะช่วยกันในการผลิตแล้ว การร่วมแรงกันในลักษณะ “การออกปาก” ก็ไม่เว้นในกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การขอแรงยกเรือน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หามเริน” เป็นการช่วยกันสร้างบ้าน หรือช่วยกันย้ายบ้านโดยการหามไปทั้งหลัง นอกจากนั้นยังพึ่งพิงกันในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานบุญต่าง ๆ เวลาบ้านใดมีงานก็จะเตรียมของไว้เลี้ยงเพื่อนบ้านที่ถูกเชิญมา เช่น ตำข้าว ขูดมะพร้าว โดยทั้งพุทธและอิสลาม ต่างก็ช่วยกันออกแรงช่วยเหลือกัน

(3) ด้านการบริโภค

การบริโภคของคนในชุมชนโคกสักเป็นไปในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ใครมีอะไรก็แบ่งปันกันกิน ใครขาดเหลืออะไรก็ขอ / แลกเปลี่ยนกันได้ ไม่มีการคิดเป็นมูลค่าเงิน ดังจะเห็นได้จากการอนุญาตให้เก็บผลผลิตของตนได้ ความผูกพันธ์ถึงขนาดกินข้าวบ้านคนอื่นได้ทุกบ้าน เช่น ลุงสมเล่าว่า พ่อของแกเวลาจะไปธุระ ถ้าออกจากบ้านแต่เช้าจะถึงจุดหมายก็ประมาณเที่ยง เพราะแกหยุดคุยทุกบ้าน สามารถหยุดกินข้าวได้ทุกบ้าน การพึ่งพากันในการบริโภคไม่ใช่มีภายในหมู่บ้าน

เท่านั้น ยังมีการพึ่งพากันภายนอกชุมชนด้วย บ้านไหนทำนา ปลูกข้าว ก็จะไปแลกเปลี่ยน(ขาย) กับบ้านที่มีปลา

นอกจากนี้ชุมชนมีกระบวนการแลกเปลี่ยนระบบอาหารระหว่างระบบนิเวศน์ในหมู่บ้าน เช่น มีการพึ่งพาระหว่างคนทำสวนยางที่อยู่ที่ดอนต้องพึ่งพาคนพื้นราบหรือคนทำนาที่มีผลผลิตข้าว เป็นต้น

(4) การดูแลรักษา

เมื่อคนในหมู่บ้านคนไหนเกิดเจ็บป่วยลง คนในหมู่บ้านก็จะไปเยี่ยมเยียนถามถึงอาการ มีการนำของฝากติดไม้ติดมือไปด้วย ถ้าเจ็บป่วยไม่มาก ก็จะต้มยาจากหมอบ้าน ซึ่งใช้วิธีรักษาโดยใช้ยาสมุนไพร แต่ถ้าคนไหนเจ็บป่วยมากก็จะช่วยกันหามเดินไปตามคันนา พาไปหาหมอจีนที่ตลาดบางแก้ว หมอจีนนี้มีชื่อว่า “หมอก๊องมิน” ทั้งคนพุทธและคนอิสลามไปหาหมอก๊องมินกันทั้งนั้น ในหมู่บ้านมีการพึ่งพาอาศัยกันตลอดไม่เว้นแม้กระทั่งการคลอดลูกของผู้หญิง ก็จะไปช่วยไปให้กำลังใจ ไปเยี่ยมเยียนกันทั้งหมู่บ้าน

(5) ด้านความสงบเรียบร้อย

ในอดีตส่วนใหญ่ชาวบ้านจะอยู่กันด้วยความสงบ ความขัดแย้งไม่ค่อยเกิดขึ้น การลักขโมยมีบ้าง แต่พอหลังสงครามโลก (พ.ศ. 2484) การลักขโมยมีมากขึ้น ส่วนใหญ่ก็จะลักขโมยวัวกัน เพราะสิ่งของอย่างอื่นไม่มีให้ลักขโมย บ้านโคกสักเป็นหมู่บ้านที่มีอาชีพทำนา ดังนั้นทุกครัวเรือนจะเลี้ยงวัวไว้ใช้งาน คนที่มาลักขโมยก็จะมาจากคนต่างหมู่บ้านดังคำพังเพยที่พูดกันในชุมชนว่า “โหมรอนต้อนวัวโคกสัก” ซึ่งมีความหมายถึง คนบ้านลอนมาขโมยวัวคนบ้านโคกสัก หรือมีอีกคำที่ชุมชนกล่าวถึงในสมัยก่อน คือ “โหมเล ถ้าจะเอาไปแกงต้องไปประตก” มีความหมายถึง พวกที่อยู่ติดชายทะเล ทางทิศตะวันออก ถ้าต้องการลักขโมยวัวต้องมาบ้านโคกสักซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก เป็นต้น เมื่อของใครถูกขโมยไป ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันออกตามหา ใครมีอาวุธอะไรก็นำติดตัวไปจนกว่าจะเจอ บางครั้งไปข้ามวันข้ามคืน มาระยะหลังชาวบ้านช่วยกันออกตรวจตระเวน ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ช่วยกันเหวน” โจรก็ไม่กล้ามาลักขโมย

(6) ด้านการจัดการปัญหาความขัดแย้ง

ในอดีตชุมชนโคกสักประชาชนอยู่กันอย่างเรียบร้อย ไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้ง อย่างไรก็ตามมีความขัดแย้งบ้างระหว่างบุคคลสองคน ซึ่งมักจะเป็นเรื่องส่วนตัว ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็จะให้ผู้ที่ชาวบ้านนับถือในหมู่บ้านเป็นผู้ไกล่เกลี่ยปัญหาและช่วยตัดสินให้ คนในหมู่บ้านนอกจากให้ความเคารพกับผู้ใหญ่บ้านแล้ว ยังให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโสจะเชื่อฟังผู้อาวุโส เด็ก ๆ จะเชื่อฟัง

มิติที่ 2 ทุนเศรษฐกิจ

ระบบการผลิตในอดีต

ชุมชนหมู่บ้านโคกสัก นับเป็นชุมชนเกษตรกรรม เพราะประชากรเกือบทุกครัวเรือนประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก และเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนหมู่บ้านนี้ นั่นคือ การทำนา ทำสวนยางและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งอาชีพเลี้ยงสัตว์ต้องควบคู่ไปกับอาชีพทำนา โดยเฉพาะการเลี้ยงวัว เพราะในอดีตการเลี้ยงวัวมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้แรงงานในการไถนา ซึ่งจะต่างกับปัจจุบันคือเลี้ยงวัวไว้เพื่อขาย และอาชีพการเลี้ยงสัตว์เป็นเพียงอาชีพเสริมรายได้ของอาชีพการทำนาและการทำสวนยาง ดังเช่น คนในสมัยก่อน จะไถนาโดยใช้วัว 2 ตัว สวมแอกไว้ตรงหัววัว ส่วนคนถือคันไถจะอยู่ระหว่างกลางวัว 2 ตัว ไถนาสมัยก่อนลำบาก เหนื่อย สันเท้าก็แตก ร้อนก็ร้อน (ตากแดด) กว่าจะได้ข้าวสักรวง

การทำนามิได้ใช้แรงงานจากวัวเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังนำมูลวัวในการทำปุ๋ยอีกด้วย หากมูลวัวไม่เพียงพอก็จะใช้มูลค้างคาว ซึ่งต้องหาซื้อจากเขาชัยสน ในราคาปี๊บละ 50 สตางค์ ในสมัยก่อนปุ๋ยราคาถูก หาเอาได้ เช่น มูลวัว มูลค้างคาว ซึ่งได้มาจากถ้ำในอำเภอเขาชัยสน หาบเดินกันมาปี๊บหนึ่งราคา 50 สตางค์ สมัยนี้คนเลิกใช้แล้ว ของโบราณ จะหันมาใช้ปุ๋ยหัววัวคันไถราคากระสอบละ 300-400 บาท เพราะว่าสะดวกมากกว่า และเมื่อได้ผลผลิต (ข้าว) ก็จะเก็บเข้ายุ้งฉางไว้สำหรับกินตลอดทั้งปี หากเหลือเก็บก็นำไปขาย ซึ่งผลผลิตที่ได้ในอดีตจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนและขนาดของพื้นที่ทำนา

การจัดสรรทรัพยากรในชุมชน

ภายใต้สภาพพื้นฐานทางธรรมชาติที่แวดล้อม และมีอิทธิพลต่อการผลิตและการบริโภคของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยการทำนา เลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชสวนครัวจำพวก พริก ตะไคร้ มะนาว มะเขือ เพื่อการบริโภคในครัวเรือน โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ ความมั่นคงในการบริโภค ที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ในรูปของการทำมาหากิน โดยการทำมาหากินของคนในพื้นที่เป็นไปในลักษณะของการผลิตในท้องนา คือการปลูกข้าว ซึ่งพันธุ์ที่ปลูกคือ ข้าวขาวมาเลย์ โดยเฉพาะข้าวขาวมาเลย์เป็นพันธุ์ที่นำมาจากประเทศมาเลเซีย ในสมัยนายหะยีสัน ก้อเด็ม ข้าวขาวพันธุ์มาเลย์นี้เป็นพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูงและคุณภาพดี เป็นที่นิยมปลูกกันมาก ที่เหลือจากการบริโภคก็จะนำไปขาย ได้เงินมาก็จะนำไปซื้อเครื่องครัวจำพวก กะปิ เกลือ ปลาเค็ม ฯลฯ

อาชีพที่คู่ไปกับการทำนาคือเลี้ยงวัว สมัยก่อนเลี้ยงวัวเพื่อใช้แรงงานในการไถนาเป็นหลัก จะมีล้มวัวกินบ้างเวลามีงานแต่งงาน ทำบุญเนื่องจากไปประกอบพิธีฮัจย์ที่นครเมกกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า การล้มวัว อีกส่วนจะแยกไว้ขาย เช่นลูกวัวรุ่นหนุ่ม

สาวราคาก็จะอยู่ระหว่าง 400-500 บาท และหากจะขายพ่อวัว แม่วัว ก็เฉพาะเมื่อเดือดร้อนจริง ๆ เท่านั้น เงินที่ขายได้ก็จะเก็บไว้เป็นทุนในยามจำเป็น

สภาพธรรมชาติและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ

สมัยก่อนชุมชนบ้านโคกสักเป็นชุมชนในเขตพื้นที่ราบสูง มีต้นไม้สักขนาดใหญ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก มีอาณาเขตกว้างขวาง มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นป่าสลับกับที่นา มีลำห้วยและคลองตามธรรมชาติ มีน้ำและสัตว์น้ำตลอดทั้งปี

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน โดยการจับจองที่ดินจากการหักล้างถางพงจนสภาพป่ากลายเป็นที่อยู่อาศัย มีการนำไม้จากการโค่นป่ามาปลูกสร้างบ้านเรือนซึ่งมีสภาพเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูง ส่วนป่าสลับกับที่นา ชาวบ้านก็จะช่วยกันถางเพื่อให้สามารถทำนาได้ ที่อยู่อาศัยจะปลูกสร้างใกล้บริเวณแหล่งน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกแหล่งน้ำ 2 แหล่งว่า “ห้วยพูด” และ “คลองลำธาร์” เป็นแหล่งน้ำสำหรับการทำมาหากินของชาวบ้านซึ่งยึดอาชีพทำนาเป็นหลัก ส่วนการทำสวนยางเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อยๆในช่วงประมาณ 10-15 ปีที่ผ่านมา

พื้นที่ ที่ตั้ง กับการติดต่อภายนอกชุมชน

ชุมชนบ้านโคกสักในสมัยแรก ๆ มีอาณาเขตกว้างขวางมาก เมื่อเริ่มมีประชาอยู่อาศัยมากขึ้น จึงแยกออกเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ ประกอบด้วย หมู่ที่ 7 บ้านคอแห้งงาม หมู่ที่ 9 บ้านทุ่งนาเจริญ หมู่ที่ 10 บ้านงามทอง และหมู่ที่ 2 บ้านโคกสักในปัจจุบัน

การติดต่อกับภายนอกชุมชน สมัยก่อนยังไม่มีถนน การเดินทางต่างๆ ใช้การเดินทางด้วยเท้าและเกวียน เกวียนจะอยู่ต่างหมู่บ้าน คนที่มีเกวียนถือว่ามีฐานะดีจะมารับจ้างขนของไปขายที่ตลาด ถ้าใครไม่จ้างก็ต้องแบกของไปขายเอง ซึ่งในหมู่บ้านจะไม่มีตลาด หากชาวบ้านจะนำผลผลิตไปขาย ซื้อของใช้ หรือจะสีข้าวก็ต้องไปที่ตลาดแม่ขรีหรือตลาดบางแก้ว ตลาดแม่ขรีจะมีเฉพาะวันอังคาร ส่วนตลาดบางแก้วจะมีเฉพาะวันพุธและวันเสาร์ ซึ่งคนนิยมไปตลาดบางแก้วมากกว่าเพราะมีของขายมากกว่าและมีสถานีรถไฟด้วย

นอกจากนั้น ก็จะมีการติดต่อกันระหว่างหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ส่วนใหญ่ก็จะใช้วิธีเดินเท้าเช่นเดียวกัน ซึ่งการเดินทางด้วยเท้า ต้องใช้เวลานานพอสมควร มีการนอนค้างคืนบ้านญาติ เพื่อนฝูง ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เหนียวแน่นมากขึ้น

ความหลากหลายของระบบการผลิต

ในอดีตระบบการผลิตของชุมชนบ้านโคกสัก พบว่ามีความหลากหลาย เช่น การทำนา ทำสวนยางและการเลี้ยงสัตว์ การทำนาที่ต้องอาศัยแรงงานจากคนและวัวเป็นหลัก โดยเริ่มจาก

ขั้นตอนที่ 1 ไถดะ เป็นการพลิกดินให้หญ้าตาย

ขั้นตอนที่ 2 ไถแปร เป็นการทอนดินก้อนใหญ่ให้เล็กลง ซึ่งไถตามแนวขวาง

ขั้นตอนที่ 3 หว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว

ขั้นตอนที่ 4 ไถกลบ

เสร็จจากขั้นตอนที่ 4 คือไถกลบแล้ว ก็รอให้ฝนตก เพื่อหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของต้นข้าว

ขั้นตอนที่ 5 หว่านปุ๋ย โดยใช้ปุ๋ยคอก คือมูลวัว หรือมูลค้างคาว

ขั้นตอนที่ 6 ซ่อมแซมต้นข้าวในแต่ละช่วงของพื้นที่นา ซึ่งข้าวไม่งอก โดยการนำต้นกล้ามาปัก เพื่อให้ข้าวงอกเสมอกัน

ขั้นตอนสุดท้าย คือเก็บเกี่ยว

หลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวบ้านก็จะเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางของตนเอง เก็บไว้เพื่อบริโภคตลอดทั้งปี ที่เหลือเก็บบางส่วน ก็นำไปขายที่ตลาดบางแก้ว

และหากต้องการให้ข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ก็ต้องนำข้าวเปลือกไปนวด จากนั้นก็นำไปสีที่โรงสี จึงจะได้ข้าวสารตามที่ต้องการ การทำนามี 2 แบบ คือ นาดำกับนาหว่าน นาดำเป็นการเอาต้นกล้าข้าวมาปักดำลงในแปลงนาที่ผ่านการไถพรวนและปักดำเป็นแถวเป็นแนว ส่วนนาหว่านเป็นการนำเมล็ดข้าวหว่านลงไปในแปลงนาเลย สำหรับการเลี้ยงสัตว์ ก็จะเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ เช่น วัว เป็ด ไก่ โดยวัวก็ต้อนไปที่ทุ่งนาให้กินซังข้าวในนาหลังเก็บเกี่ยวเสร็จ ส่วนเป็ด ไก่ ก็ปล่อยข้างบ้านให้คุ้ยเขี่ยหาอาหารกินเอง นอกจากการทำนาปลูกข้าวและการเลี้ยงสัตว์แล้ว ชาวบ้านในชุมชนได้มีการปลูกผักสวนครัวใกล้กับบริเวณบ้าน จำพวกพริก มะนาว ตะไคร้ มะเขือ ฯลฯ เพื่อเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนอีกด้วย

สำหรับการทำสวนยาง เป็นอาชีพดั้งเดิมควบคู่กับการทำนาภายหลังจากมีโครงการการปลูกแทนยางพาราของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พื้นที่ปลูกยางพาราได้ขยายการปลูกในชุมชนมากขึ้น พร้อมกับการเปลี่ยนสภาพจากที่นาไปเป็นสวนยาง จากการศึกษาพบว่าประชาชนในโคกสักประกอบอาชีพทำสวนยางนอกพื้นที่ หมายความว่า มีพื้นที่ปลูกนอกเขตหมู่บ้านโคกสักเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งรายได้จากยางพาราจะดีกว่ารายได้จากการทำนาเมื่อเปรียบเทียบกัน

กระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ในชุมชน

กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนหมู่บ้าน ที่สะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของการกระทำ การดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การออกปากขอแรงในเรื่องการหว่าน ไถ เก็บเกี่ยว การหามเรือนและการสร้างบ้านอาศัย การทำนาปลูกข้าวด้วยการเรียนรู้ปฏิบัติจริงควบคู่กับการถ่ายทอดประสบการณ์จากท้องนา เช่น พ่อแม่ นอกจากนี้การฝึกฝน สังเกต การอบรมสั่งสอน

และถ่ายถอดความรู้ ความเชื่อในเรื่องศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ที่ถูกใช้มาตลอดตั้งแต่อดีตมาถึงปัจจุบัน เช่น การทำไต้หรือคบไฟ โดยเอาเปลือกเสม็ดมาคลุกกับน้ำยางจากต้นยาง โดยเจาะในลำต้นยางให้เป็นหลุมแล้วเอาไฟลนให้น้ำยางออก น้ำยางมีสีดำจากนั้นเอาใบไม้มาหอแล้วนำไปทำไต้ ประเพณีการทำขวัญข้าว ซึ่งจะมีทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมถือเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้าง คำกล่าวก็จะเป็นการขอบคุณพระเจ้า ไม่กล่าวเหมือนไทยพุทธชาวพุทธจะเชิญแม่โพสพมาที่เก็บข้าว ขณะที่พามาที่แม่โพสพจะไม่คุยกับใคร แต่จะนำไปไว้บนขื่อเสียก่อนในห้องข้าว นอกจากนี้ในศาสนาอิสลาม ก็มีการอบรมทุกวันศุกร์ ในด้านต่าง ๆ ทั้งศาสนาและสังคม ในศาสนาพุทธ ก็มีพิธีบวช เป็นต้น

คุณภาพของการผลิตและการบริโภค

การจัดการผลผลิตที่ได้รับจากการผลิตนั้นได้ถูกกำหนดขึ้นจากความต้องการที่จะบริโภคในครัวเรือน อันส่งผลให้เกิดความมั่นคงในการบริโภค นั่นคือ ความเพียงพอต่อความต้องการหรือความจำเป็นในการบริโภค ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าผลผลิตที่ได้ถูกปันส่วนไว้ 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเก็บไว้เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ส่วนที่สองที่เหลือจากการเก็บไว้บริโภคจึงนำไปขาย เมื่อได้เงินจากการขายผลผลิตดังกล่าวจึงนำไปซื้อผลผลิตอย่างอื่นที่ไม่มีในครัวเรือนไว้เพื่อการบริโภค เช่น กะปิ เกลือ ปลาเค็ม

มิติที่3 ทุนวัฒนธรรม

ทุนวัฒนธรรมคือ รากฐานของการสืบทอดด้านกฎเกณฑ์ กติกา บรรทัดฐาน ที่ประมวลเอาความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งต่อ ๆ กันไป แต่ทั้งนี้ก็ต้องอยู่บนพื้นฐานด้านศาสนาและประเพณีของแต่ละชุมชนหมู่บ้าน การเริ่มเข้ามาของศาสนาในชุมชนบ้านโคกสักเริ่มจากการอพยพของ 4 ครอบครัวที่นับถือศาสนาอิสลาม และครอบครัวที่อพยพตามมาอีก 3 ครอบครัวที่นับถือศาสนาพุทธ จึงเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ชาวบ้านอยู่ร่วมกันโดยมีการนับถือศาสนา 2 ศาสนา ซึ่งการดำรงชีวิตของชาวบ้านจะอยู่ภายใต้หลักของศาสนาและความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การบริโภค การประกอบพิธีกรรม และกิจกรรมอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้มีข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่าง 2 ศาสนา คือ

การแต่งกาย

ชาวมุสลิม จะต้องสวมเสื้อผ้าที่ปกปิดมิดชิด ใส่ผ้าโสร่ง (ที่มีลายดอก) เสื้อแขนยาว มีผ้าคลุมศีรษะ ห้ามนุ่งกางเกงขาสั้น ผู้ชายนุ่งขาสั้นได้แต่ต้องเลยหัวเข่าลงไป

ชาวพุทธ สวมผ้าโสร่ง (มักจะเป็นลายไทย) เสื้อแขนสั้น / ยาว ก็ได้ กางเกงขาสั้นไม่ห้าม

การบริโภค

ชาวมุสลิม ห้ามบริโภคเนื้อหมู ห้ามบริโภคเนื้อสัตว์ที่ไม่ผ่านการฆ่าตามหลักศาสนาอิสลาม

ชาวพุทธ ไม่มีข้อห้าม

<u>การประกอบพิธีกรรม</u>

ชาวมุสลิม มีการประกอบศาสนกิจ (ละหมาด) ทุกวัน ๆ ละ 5 เวลา มีการละหมาดรวมทุกวันศุกร์ ซึ่งเรียกว่า “ละหมาดยุมอัต” มีการถือศีลอดในเดือนรอมฎอนทุกปี ไม่ว่าผู้นั้นจะมีฐานันดรสูงส่งหรือไม่ ก็ต้องถือศีลอดเหมือนกัน เพื่อให้มุสลิมรู้จักการอดทน อดกลั้นถึงความหิวโหยและให้เกิดความเสมอภาคกันระหว่างคนรวยคนจน การไปประกอบพิธีฮัจย์ที่นครเมกกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย หากมีความสามารถ และมีทุนทรัพย์เพียงพอ

ชาวพุทธ มีการเข้าวัด สวดมนต์ ฟังธรรม บวช เป็นต้น

การทำบุญ

ชาวมุสลิม เรียกการทำบุญว่า นูหลี จะเชิญโต๊ะครู โต๊ะอีหม่าม ญาติ เพื่อนฝูงมารับประทานอาหารที่บ้าน

ชาวพุทธ จะไปที่วัด นำอาหารใส่ปิ่นโต เพื่อถวายพระที่วัด

งานแต่งงาน

ชาวมุสลิม เรียกนิกะฮ์ และทำตามหลักศาสนา โดยมีโต๊ะอีหม่ามเป็นคนทำพิธีนิกะฮ์ ซึ่งจะมีพยานที่เชื่อถือได้และมีความยุติธรรม 2 คน เป็นสักขีพยานด้วย

ชาวพุทธ มีพิธีรดน้ำสังข์ การส่งตัวคู่บ่าวสาวเข้าเรือนหอ

การตาย

ชาวมุสลิม ใช้วิธีฝังศพที่กุโบร์ (ป่าช้า)

ชาวพุทธ ใช้วิธีเผาศพ

ซึ่งข้อแตกต่างเหล่านี้ ไม่เป็นปัญหาความขัดแย้งใดๆ ในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านโคกสัก โดยชาวบ้านยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ทั้งด้านแรงงาน การผลิต และกิจกรรมอื่น ๆ ด้วยเป็นอย่างดี

มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญาในที่นี้หมายถึง ระบบความคิดความเชื่อในการให้ความหมาย ความสำคัญ หรือคุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ ความมุ่งหมายในการดำเนินชีวิต โดยระบบความรู้นี้จะเป็นตัวอธิบายสรรพสิ่งต่าง ๆ พร้อมกับการให้ความสำคัญในการจัดกระทำกับการดำเนินชีวิตในชุมชน

สาระสำคัญในมิตินี้อยู่ที่การสืบค้นให้เข้าถึงระบบความรู้ของชุมชน กำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชน ระบบความรู้เหล่านี้สืบค้นได้จากกิจกรรมสำคัญในการดำรงชีพ เช่น การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ และการสร้างระบบการเรียนรู้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

ภูมิปัญญากับการทำมาหากิน

สภาพธรรมชาติ สภาพแวดล้อม เป็นทุนพื้นฐานและมีอิทธิพลอย่างมากกับระบบการผลิต การบริโภคของคนในชุมชน คนในชุมชนต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ในอดีตคนในชุมชนบ้านโคกสักมีอาชีพหลักคือการทำนา การทำนาของคนในชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงการเข้าใจธรรมชาติ ตลอดจนการประสานส่วนต่าง ๆ จากธรรมชาติเพื่อประโยชน์ในการผลิตและการบริโภค การทำนาในสมัยก่อนต้องพึ่งพิงธรรมชาติ นั่นคือ ต้องรอน้ำฝนซึ่งเป็นน้ำธรรมชาติ คนในชุมชนจะต้องมีความรู้และความเข้าใจในการทำนาแบบอาศัยธรรมชาติ

โดยคนในชุมชนเริ่มไถนา โดยการไถดะ ประมาณเดือนแปดเดือนเก้า (สิงหาคม-กันยายน) ช่วงนี้จะเริ่มหว่านข้าวเพื่อเตรียมต้นกล้า ที่นาส่วนอื่นหลังจากไถดะแล้ว ก็เริ่มไถแปรเพื่อเตรียมต้นกล้ามาปักดำ ชาวบ้านก็จะรู้ว่าช่วงที่เริ่มไถดะและไถแปรนั้นฝนตกลงมาแล้ว พร้อมเตรียมที่นาพอไถแปรเสร็จก็จะเริ่มดำนา การดำนาก็จะเริ่มเดือนสิบ (ตุลาคม) ช่วงนี้ฝนจะตกลงมาเรื่อยจนกว่าข้าวจะตั้งท้อง (ข้าวตั้งทอง คือ ต้นข้าวที่เริ่มผลิตเม็ดข้าว) และจะเริ่มออกรวงในช่วงเดือนอ้ายเดือนยี่ (มกราคม-กุมภาพันธ์) แล้วจะเก็บเกี่ยวได้ก็เดือนสามเดือนสี่ (มีนาคม-เมษายน) จะเห็นได้ว่าการทำนาเป็นกิจกรรมที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ และในช่วงที่รอการเก็บเกี่ยว ชาวบ้านก็ได้หากุ้ง หอย ปู ปลา ตามธรรมชาติไปด้วย ชาวบ้านจะต้องเรียนรู้ถึงเครื่องมือที่ใช้ทำมาหากิน เช่น คันไถ แอก (ที่ครอบระหว่างวัว 2 ตัว) กระด้ง ครกตำข้าว รวมทั้งอุปกรณ์ในการหาปลา เช่น คันเบ็ด (ใช้ตกปลา) แนด (ใช้ดักกุ้ง) พร่ำ (ใช้ดักปลาระหว่างช่องน้ำตามคันนา) อุปกรณ์ทุกชนิดจะทำด้วยไม้เพราะไม้หาได้ง่าย รวมถึงมีการปลูกผักสวนครัวไว้กินบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ถั่ว บวบ ฟัก เมื่อกินลูกแล้วก็จะเก็บเมล็ดไว้ทำพันธุ์ ชาวบ้านจะเอาผ้ามาห่อเมล็ดพันธุ์ แล้วนำไปแขวนไว้ใกล้เตาไฟ ผูกโยงไว้บนผลา (ผลา คือ ชั้นที่ทำไว้เพื่อเก็บเครื่องครัว) การทำเช่นนี้เป็นการเก็บเมล็ดพันธุ์ที่ดี เพราะเมล็ดพันธุ์ถูกรมควันจากเตาไฟ ทำให้ทนต่อมอด แมลงทำลาย และทำให้เพาะปลูกได้ดีด้วย

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเรียนรู้ถึงเรื่องปุ๋ย ยาฆ่าแมลง โดยจังหวัดพัทลุงจะมีภูเขามาก ในภูเขาก็จะมีถ้ำ และค้างคาวอาศัยอยู่จำนวนมาก ชาวบ้านก็จะไปเอาดิน หินในถ้ำที่ผุพังผสมกับขี้ค้างคาวมาทำปุ๋ย ซึ่งชาวบ้านที่นี่เรียกปุ๋ยว่า “มายา” ส่วนยาฆ่าแมลง ชาวบ้านก็จะนำตะไคร้หอมมาดองกับยาเส้นและใบสะเดา เป็นยาฆ่าแมลงที่ได้ผลมาก นอกจากนี้ชาวบ้านยังเรียนรู้ถึงสิ่งที่ทำให้เกิดแสงสว่างในยามค่ำคืนด้วย เนื่องจากชุมชนบ้านโคกสักจะมีต้นยางเป็นจำนวนมาก จนชาวบ้านเรียกบริเวณที่มีต้นยางมาก ๆ ว่า “ยางทอง” โดยชาวบ้านจะบากต้นยางให้เป็นร่องเพื่อให้น้ำยางออกมา ที่ชาวบ้านเรียกว่า “มันยาง” จะมีสีขาวบ้าง ใสบ้าง แล้วจะนำมาคลุกกับเปลือกไม้ เช่น เปลือกเสม็ด โดยนำเปลือกเสม็ดมาทุบให้ยุ่ยแล้วคลุกกับน้ำมันยาง แล้วนำไปห่อกับกาบหมาก จุดไฟให้แสงสว่างกันทุกบ้าน ชาวบ้านเรียกว่า “ไต้”

ต่อมาต้นยางเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากตัดไม้ไปสร้างบ้านบ้าง ตัดไม้เพื่อเป็นที่ทำกินบ้าง ชาวบ้านเปลี่ยนจากไต้ มาใช้ไม้ต้นตำเสา และบางครอบครัวใช้น้ำมันวัว (ไขมันวัว) โดยนำไม้ตำเสา

มาทำเป็นชิ้นเล็ก ๆ จุดไฟ คุณสมบัติของไม้ตำเสา คือ ติดไฟง่าย เมื่อไฟมอดจะไม่เป็นถ่านแต่จะเป็นขี้เถ้าเลย ส่วนน้ำมันวัวก็จะมีผ้าขี้ริ้วมาชุบกับไขมันวัว

ภูมิปัญญากับการดูแลสุขภาพ

การดูแลสุขภาพในสมัยก่อนก็ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ เพราะโรงพยาบาลมีน้อย มีบ้างก็ห่างไกลจากหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านก็จะมี “หมอบ้าน” ที่คอยรักษาชาวบ้านยามเจ็บไข้ได้ป่วย ยาในสมัยนั้นก็จะได้จากพืชสมุนไพร ซึ่งขึ้นเองตามธรรมชาติ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยาหม้อ” ในสมัยนั้นมีพ่อของลุงสมชื่อลุงมน เป็นหมอคอยต้มยาให้ชาวบ้าน หมอบ้านก็จะรู้ว่าคนไข้มีอาการอย่างนี้ เป็นไข้อะไร รู้ว่าใช้สมุนไพรอะไรบ้าง โรคที่เกิดกับคนสมัยก่อนก็ไม่เหมือนกับปัจจุบัน นอกจากนี้ชาวบ้านยังรู้ว่า พืชชนิดไหนเป็นยาก็จะนำมาปรุงอาหารกินกัน เช่น ลูกมะเกลือใช้เป็นยาถ่าย เอายอดมะขามมาต้มน้ำอาบแก้ไข้หวัด ถ้าท้องเสียก็เอาใบชมพู่ (ฝรั่ง) มาเคี้ยวกิน บอระเพ็ดใช้หย่านมในเด็ก การกินอาหารตามธรรมชาติทำให้คนในสมัยก่อนแข็งแรง ไม่ค่อยจะเป็นอะไรง่าย ๆ

สำหรับการคลอด ก็เป็นเรื่องที่ต้องช่วยเหลือกันภายในครอบครัว โดยการคลอดจะอาศัยหมอตำแย ซึ่งมีประจำหมู่บ้านเป็นคนคอยทำคลอด ผู้หญิงที่คลอดแล้วก็จะทำการอยู่ไฟ นอกจากจะนอนผิงไฟแล้ว น้ำที่นำมาอาบก็มีสมุนไพรอยู่ด้วย เพื่อให้มดลูกเข้าอู่เร็ว เช่น ใบกล้วยน้ำ และการกินอาหารของคนคลอดก็จะกินของที่ทำให้มดลูกเข้าอู่เร็ว เช่น พริกไทย ตะไคร้ เป็นต้น

ระบบการถ่ายถอดการเรียนรู้ภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

ภูมิปัญญาสะท้อนให้เห็นถึงระบบการเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆระบบการเรียนรู้นี้ได้สืบทอดจากการอบรมสั่งสอน การสังเกต การฝึกปฏิบัติ เพราะในสมัยก่อนไม่มีตำราที่เรียนรู้ในการดำเนินชีวิต ดังนั้นผู้ใหญ่ก็จะคอยสั่งสอนให้กับรุ่นลูก รุ่นหลาน และทำให้ดูเป็นตัวอย่าง บางครั้งคนที่ต้องการเรียนรู้จริง ๆ ก็ต้องไปช่วยผู้ที่ทำอยู่ก่อนแล้ว เช่น การเป็นหมอตำแย ก็ต้องเรียนรู้วิธีการทำคลอด ระบบการถ่ายทอดจึงผ่านการสังเกต จดจำ และฝึกฝนปฏิบัติเป็นสำคัญ

มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร

ป่าไม้

บ้านโคกสักมีสภาพเป็นที่ราบและเป็นที่เนิน ลักษณะพื้นที่แบ่งเป็น 2 ฝั่ง ฝั่งหนึ่งจะเป็นป่าไม้ที่ไม่ใหญ่มากนัก เช่น ป่าเสม็ด อีกส่วนหนึ่งเป็นป่าไม้ที่มีไม้ขนาดใหญ่ ส่วนที่เป็นป่าเสม็ดชาวบ้านถางป่าเพื่อทำเป็นที่นา ปลูกข้าว คนที่มาจองที่ทำนาส่วนใหญ่เป็นคนที่ย้ายมาจากอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ส่วนที่เป็นป่าไม้ใหญ่ ชาวบ้านจะเอาไม้มาสร้างบ้าน บางคนตัดไม้เพื่อขยายที่ทำกินบ้าง พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ปลูกยางพารา คนที่มาจองพื้นที่ป่าส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน ชาวบ้านพึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยป่าไม้เป็นที่ทำมาหากิน ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ทำให้ชาว

บ้านไม่ต้องซื้อผักมาเป็นอาหาร แต่สามารถหาของป่ามากินได้ พื้นที่สมัยก่อนใครมาก่อนสามารถจับจองได้ก่อน แล้วจะแบ่งให้ลูก ๆ หลาน ๆ ใครมาหลัง ๆ อาจจะได้น้อย นอกจากนี้ก็ยังมีสัตว์ป่า เช่น กวาง เสือ หมูป่า ชาวบ้านจับกวางเป็นอาหารกันบ่อย แสดงว่าสมัยนั้นสัตว์ป่ามีเยอะ และคนก็นิยมกินสัตว์ป่าด้วย

น้ำ

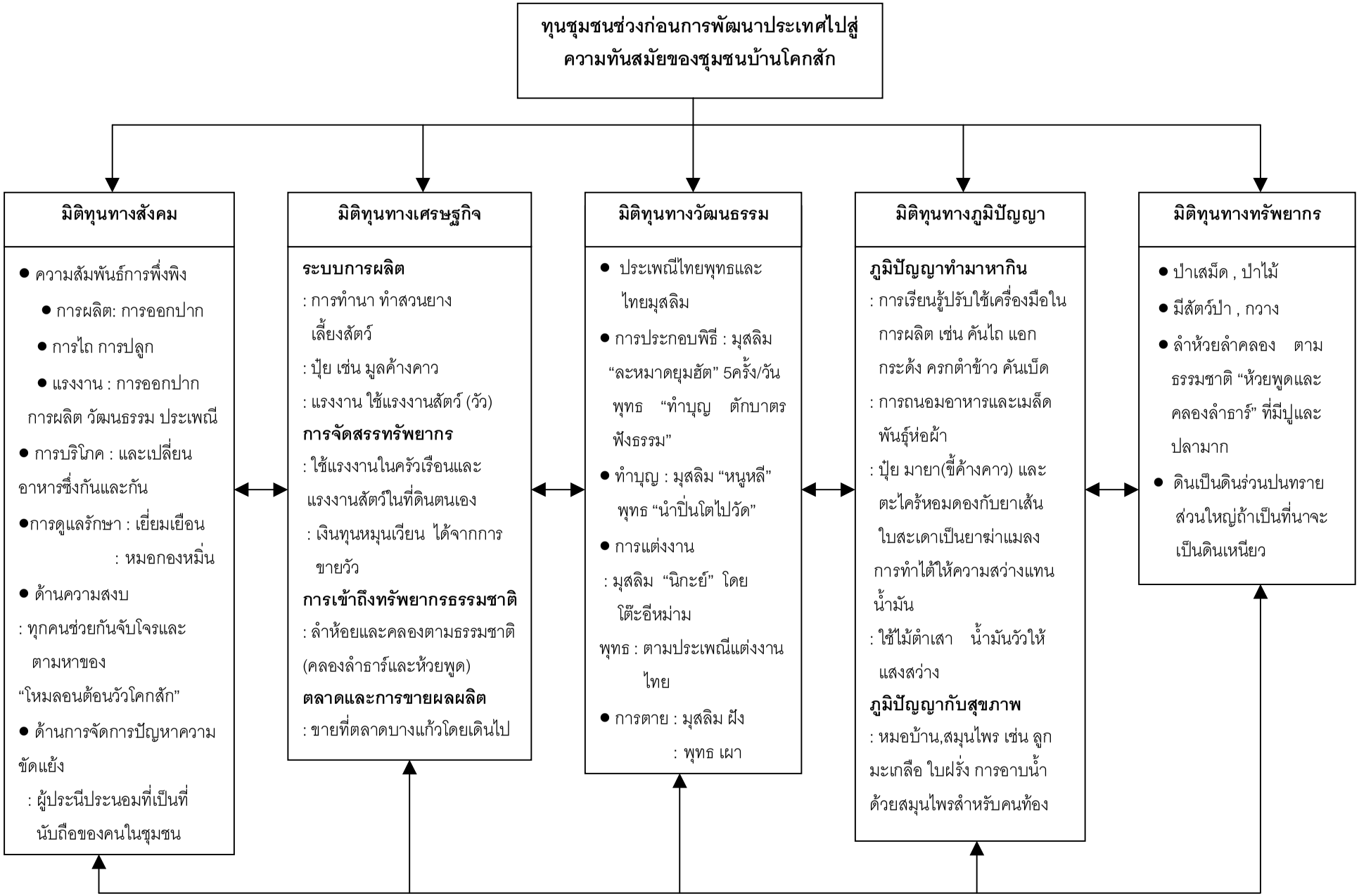
การดำรงชีวิตของชาวบ้านในสมัยก่อน อาศัยน้ำตามธรรมชาติ เช่น น้ำฝน น้ำคลอง ห้วย บึง ซึ่งบ้านโคกสักก็มีลำห้วยที่ชาวบ้านเรียกว่า “ห้วยพูด” ไหลผ่านหมู่บ้าน ให้ชาวบ้านได้ทำกินและบริโภค ในอดีตคลองลำธาร์ไม่เคยแห้งเพราะแหล่งต้นน้ำมาจากคลองท่าเชียด คลองลำธาร์ ไหลมาจากอำเภอเขาชัยสนและมาสู่ห้วยพูด ในคลองก็มีสัตว์น้ำชุกชุม เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน น้ำที่ใช้ในการทำนาก็อาศัยน้ำฝน ฝนก็ตกตามฤดูกาล ชาวบ้านสามารถทำนา ปลูกข้าวได้ทุกปี ในนาก็มีสัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา ชุกชุม ชาวบ้านสามารถหากินหาอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยให้ได้

ส่วนน้ำที่นำมาบริโภค ดื่มกิน ก็จะกินน้ำบ่อซึ่งชาวบ้านขุดบ่อใช้เอง โดยอาศัยน้ำใต้ดิน น้ำบ่อ ก็จะแบ่งกันกิน ไม่ได้ขุดกันทุกบ้าน บ้านที่อยู่ใกล้ ๆ กันก็จะขุดไว้หนึ่งบ่อ แล้วใช้ร่วมกัน ทำให้เกิดความผูกพันกัน

ดิน

สภาพดินในบ้านโคกสัก เป็นดินร่วนปนทราย ส่วนที่เป็นที่นาก็จะเป็นดินเหนียว เหมาะแก่การทำนา ดินมีความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชอะไรก็ได้ ไม่ต้องใส่ปุ๋ยก็ให้ผลผลิตดี ชาวบ้านในสมัยก่อนรู้จักดูแลรักษาและบำรุงดิน หลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านก็จะนำวัวไปปล่อยให้กินฟางข้าว วัวก็จะปล่อยมูลวัวในนา เมื่อหมดฟางข้าว ชาวบ้านจะปล่อยให้ตอข้าวเปื่อยสลายไปในดิน เป็นการบำรุงดิน อีกทางหนึ่งชาวบ้านจะนำขี้ค้างคาวมาใส่เป็นปุ๋ยให้กับต้นกล้า ขี้ค้างคาวและหินในถ้ำก็จะช่วยบำรุงดิน จะเห็นได้ว่าในอดีตทุนธรรมชาติจะเป็นทุนพื้นฐานของมนุษย์ในการดำรงชีวิต ให้มนุษย์ได้ใช้ในการผลิตและการบริโภค

โดยสรุปสามารถเขียนภาพความเชื่อมโยงของทุนชุมชนแต่ละประเภทของหมู่บ้านโคกสักได้ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 4 แสดงความเชื่อมโยงระหว่างทุนชุมชนแต่ละประเภท

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ระบบชลประทานและเครื่องมือทุ่นแรง

ชุมชนหมู่บ้าน “โคกสัก” มีอาชีพหลักคือ การทำนาและบริโภคข้าวเป็นอาหาร เป็นวิถีชีวิตที่ถูกถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาจากบรรพบุรุษดั้งเดิมที่ดำเนินชีวิตอย่างสมถะ เคารพยำเกรงต่อธรรมชาติ นับถือแม่โพสพที่ให้ข้าวให้น้ำ ก่อเกิดศรัทธา ความเชื่อ เป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ถูกหล่อหลอมให้วิถีชีวิตชุมชนผูกรัดไว้ด้วยวัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา การใช้น้ำจากลำห้วยหรือการรองน้ำฝนตามฤดูกาล ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นที่มีคุณค่าในอดีต ที่ได้ถูกแปรเปลี่ยนด้วยวัฒนธรรมใหม่ที่ถูกกำหนดด้วยเครื่องจักรและเทคโนโลยี การเข้ามาของรถไถเหล็กเดินตาม รถแทรกเตอร์ และการเข้ามาของเหมืองน้ำชลประทาน จึงเป็นภาพสะท้อนการล่มสลายของวิถีการทำนาแบบสมัยเก่าที่ใช้วัวไถนา ซึ่งเป็นวิธีการดั้งเดิมที่ชาวนาทำนาแล้วยิ่งยากจน จากเจ้าของผืนนาที่สามารถขายข้าวส่งลูกให้ได้รับการศึกษาสูง ๆ ได้ *“การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยด้านเทคโนโลยี ทำให้เกษตรกรหรือชุมชนกลายเป็นลูกหนี้ธนาคาร สังคมเกษตรกรรมที่อบอุ่นอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน มีการแบ่งปันแรงงานช่วยเหลืออาทรซึ่งกันและกัน กลับกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานนอกชุมชน”* ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ไม่จำกัดเฉพาะที่กล่าวเท่านั้น แม้แต่ความเจริญของถนนหนทาง การเกิดการรวมกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเป็นฐานการสะสมทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ และทุนทางภูมิปัญญา

สมัยก่อนที่ชลประทานจะเข้ามา การทำนาของชาวบ้านจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนที่ตกตามฤดูกาล ทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำ ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มค่า หลังจากชลประทานเข้ามาในชุมชนหมู่บ้านประมาณ 30 ปี แล้ว ปัญหาการขาดแคลนน้ำลดลง ชาวบ้านสามารถทำการเกษตรได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น และจากอาชีพทำนาเพียงอย่างเดียว ก็สามารถแปรเปลี่ยนเป็นหลายอาชีพขึ้นไม่ว่าจะเป็นการปลูกผัก ทำสวนผลไม้ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จำต้องอาศัยน้ำเป็นหลักสำคัญ

การทำนาในชุมชนบ้านโคกสัก ตั้งแต่อดีตอาศัยแรงงานคน และสัตว์เลี้ยง คือวัว ใช้เป็นแรงงานหลัก และต้องแข่งขันกับสภาวะของธรรมชาติ และฤดูกาล ซึ่งการไถนาด้วยวัว เป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันระหว่างคนกับวัว ที่ได้สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาเนิ่นนาน เพราะวัวที่ใช้ไถจะต้องนำมาฝึกไถ และรู้ภาษาคนไถ เช่น ถ้าต้องการให้ลากแนวไถเข้าชิดเนื้อดินที่ยังไม่ได้ไถ จะต้องออกคำสั่งตะโกนว่า “เข้า” หรือถ้าต้องการให้ลากแนวไถออกข้าง ๆ จะออกคำสั่งว่า “แงง” ถ้าต้องการให้ตีวงเลี้ยวเข้าจะต้องออกคำสั่งว่า “หยู” และเมื่อต้องการจะหยุดก็จะออกคำสั่งว่า “โย” ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาของชาวนาสมัยก่อนที่มีชีวิตผูกพันกับวัว โดยอนุชนรุ่นหลังมิได้สนใจรับการถ่ายทอด และสลายไปกับกาลเวลา

พร้อมกับความทันสมัยเข้ามาแทนที่ จากการไถนาด้วยวัวเป็นการไถนาด้วยเครื่องจักร รถไถเดินตาม หรือที่เรียกกันอีกอย่างว่า ควายเหล็ก และรถแทรกเตอร์ ได้เข้ามาทดแทนแรงงานวัว

การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการแปรรูปผลผลิต : จากการ “ออกปาก” สู่ระบบโรงสี

การขาดแคลนน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพ จากอาชีพทำนาเป็นอาชีพทำสวนยาง โดยเฉพาะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในที่สูง ๆ ซึ่งน้ำจากชลประทานไปไม่ถึง เกิดการปลูกยางพาราทดแทนการทำนา เพราะยางพารา ทนต่อการขาดน้ำ พร้อมกับรายได้ที่ดีกว่า

สำหรับการปลูกยางพารา เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่จากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ได้แก่ สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ได้รับทั้งปัจจัยการผลิตในรูปตัวเงินและพัสดุ จำนวนประชาชนที่มีอาชีพทำสวนยางมีจำนวนมากขึ้นกว่าในอดีต โดยมีสาเหตุคือ นโยบายเชิงรุกของการปลูกแทนด้วยยางพันธุ์ดี ด้วยการให้เปล่าปัจจัยการผลิตที่เป็นสิ่งล่อใจประชาชนผู้ปลูกยางพารา หรือ ต้องการปลูกยางพารา และปัจจัยการทดแทนแหล่งน้ำในบางพื้นที่ของชุมชนซึ่งการขาดแคลนแหล่งน้ำกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพ จากอาชีพการทำนาเป็นอาชีพทำสวนยาง เพราะรายได้ดีกว่า และเช่นเดียวกันการแปรรูปจากข้าวเปลือก มาเป็นข้าวสารสำหรับบริโภคนั้นได้แปรเปลี่ยนไปด้วย ซึ่งการนวดข้าว ฝัดข้าว และการสีข้าวของชาวนาในอดีตที่มีวิธีการที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง นั่นคือ การสีข้าวเปลือกมาเป็นข้าวสารได้เอง โดยการใช้ครกสี ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่สานเป็นรูปทรงกระบอกอัดแน่นด้วยดินเหนียว และจัดวางฟันครกสี ซึ่งทำด้วยไม้แข็งเป็นตัวขัดสีข้าวเปลือก การสีด้วยครกสีจะใช้แรงงานคน คนเดียวจับงวงครกสีดันให้ครกสีหมุนรอบตัวเอง เพื่อขัดให้เปลือกข้าวหลุดจากเมล็ดข้าวเปลือก ก่อนจะนำข้าวเปลือกมาสีจะต้องนำข้าวเลียงมานวดโดยใช้แรงงานสองเท้าของคนนวดเหยียบย่ำจนเมล็ดข้าวหลุดร่วงจากเลียงจนเหลือเป็นฟางข้าว เมล็ดข้าวเปลือกจะปนอยู่กับเศษฟางข้าวจนต้องฝัดแยกฟางออกจากข้าวนั้นด้วยกระด้ง แล้วนำข้าวเปลือกไปตากแดดอย่างน้อยหนึ่งแดดก่อนจะนำมาสีได้ง่ายขึ้น ข้าวที่ได้จากการสีด้วยครกสีนั้น จะเป็นข้าวกล้อง คือยังไม่เกลี้ยงมีเปลือกติดอยู่บางส่วน ชาวนาจะต้องนำข้าวนั้นมาตำอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้ครกที่มีข้าวอยู่เรียกว่า ”การซ้อมสาร” ตำจนได้ที่แล้วจะนำข้าวขึ้นจากครกมาฝัดด้วยกระด้ง เพื่อแยกข้าวสารกับรำข้าวออกจากกัน ก็จะได้ข้าวสารที่สามารถนำไปบริโภคต่อไปได้ จะเห็นได้ว่าขั้นตอนการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารของชาวนาสมัยก่อนมีขั้นตอนที่ซับซ้อนยุ่งยากและลำบาก กว่าจะได้ข้าวสารซักเมล็ดเพื่อนำมาหุงกิน ต้องอาศัยแรงงานคนเป็นปัจจัยพื้นฐาน เมื่อมีโรงสีข้าวเข้ามา เครื่องมือทุ่นแรงประเภทต่างๆเข้ามา การพึ่งพาอาศัยแรงงานด้วยการ “ออกปาก” จึงหมดความสำคัญลงและสังคมที่อาศัยการลงแขกก็แตกสลายลงเป็นสังคมสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต

การเข้ามาแนะนำเกี่ยวกับพันธุ์ข้าว การใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการป้องกันโรคของเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ ซึ่งพันธุ์ข้าวในสมัยก่อนชาวบ้านปลูกเป็นพันธุ์ข้าวของท้องถิ่น ที่นำไปหุงเมื่อข้าวเย็นลง เมล็ดจะแข็งนั่นคือ ข้าวเชือกไทร ข้าวหัวนา ข้าวช่องเล ข้าวหอมจันทร์ แต่พันธุ์เหล่านั้นได้สูญสลายไปจากบ้านโคกสักแล้ว คงไว้ด้วยพันธุ์ข้าวสมัยใหม่ที่เข้ามาแทนที่นั่นคือ ข้าวพันธุ์ กข. ข้าวพันธุ์สุพรรณ ข้าวชัยนาท และข้าวหอมมะลิ เฉกเช่นเดียวกับปุ๋ยและสารเคมี ซึ่งสมัยก่อนชาวนาจะใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์ เช่นมูลวัว มูลค้างคาว และใช้ยากำจัดแมลงจากภูมิปัญญาของตนเอง คือ ใช้ตะไคร้หอม ใบสะเดา ข่า และยาเส้น (ยาเซียน) มาดองลงในไห ประมาณ 4–5 วัน แล้วนำมาฉีดลงในต้นข้าวหรือพืชผัก แต่ปัจจุบันสิ่งที่มีคุณค่าเหล่านี้ได้ถูกวิวัฒนาการสมัยใหม่กลืนไปกับกาลเวลาแล้วคายเอาสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่ นั่นคือ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และฮอร์โมนต่าง ๆ ที่ช่วยเร่งการเจริญเติบโต ด้วยปัจจัยดังกล่าวเหล่านั้น จำเป็นต้องใช้เงินทุนในการจัดซื้อ จัดหาเพื่อให้ได้ซึ่งปัจจัยในการผลิต

การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายและวัตถุประสงค์การผลิตและการบริโภค : จากความเป็นไทไปเป็นทาสการเงิน

เป้าหมายของการผลิตก็ได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งผลิตเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนหากเหลือแล้วจึงขาย แต่ปัจจุบันผลิตเพื่อการค้าขายให้ได้มาซึ่งตัวเงิน ความอยู่รอด ความมั่นคงและความสะดวกสบายในวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่ห่อหุ้มไว้ด้วยเทคโนโลยี เมื่อเป้าหมายของการผลิตเปลี่ยนไป ความต้องการที่จะใช้เงินทุนเพื่อการผลิตเพิ่มขึ้น รวมถึงสิ่งล่อตาล่อใจในความสะดวกสบายของเทคโนโลยี เช่น ทีวี รถจักรยานยนต์ ฯลฯ จึงหันเหวิถีชีวิตแบบสมถะด้วยการเป็นลูกหนี้ธนาคาร

การเข้ามาของแนวคิด “ทางเลือก”

การเข้ามาของแนวคิดระบบทางเลือก ได้แก่ ระบบทางเลือกการผลิต ทางเลือกในการประกอบอาชีพ โดยมีจุดมุ่งหมายต้องการยกระดับรายได้ครัวเรือนอันนำไปสู่ความพยายามหลุดพ้นความยากจนและความต้องการในคุณภาพชีวิตของตนเองดีขึ้น โดยมีนโยบายการพัฒนาของรัฐช่วยหนุนเสริม ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคการเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ความหลากหลายในกิจกรรมการผลิตของครัวเรือนมีมากขึ้น เกิดกระบวนการกลุ่มและการเรียนรู้เกิดขึ้นในชุมชน การรับและเข้าใจข่าวสารของคนในชุมชนโคกสักมีมากขึ้น แนวคิดการผลิตเพื่อการบริโภคกลับกลายเป็นการผลิตทั้งการบริโภคและเหลือเพื่อขาย

ด้านสาธารณูปโภค

การที่รัฐมีโครงการพัฒนาเข้ามาในชุมชน ทำให้ชุมชนมีสาธารณูปโภค โดยเริ่มจากมีถนน มีไฟฟ้า มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเริ่มมีการใช้พาหนะทดแทนการเดินเท้า ชุมชนสามารถติดต่อกับภายนอก การไหลของแรงงานชุมชนออกสู่ภายนอกมากขึ้น เมื่อการคมนาคมสะดวก เด็ก เยาวชนได้

รับการศึกษาสูงขึ้น โดยพบว่าส่วนใหญ่ส่งลูกหลานเรียนที่อำเภอหาดใหญ่ ทำให้โครงสร้างของสมาชิกครัวเรือนปัจจุบันมักพบเพียงแต่คนเฒ่าคนแก่และเด็กโดยส่วนใหญ่

ด้านองค์กรชุมชน : ความเข้มแข็งและอำนาจในการต่อรองของชุมชน

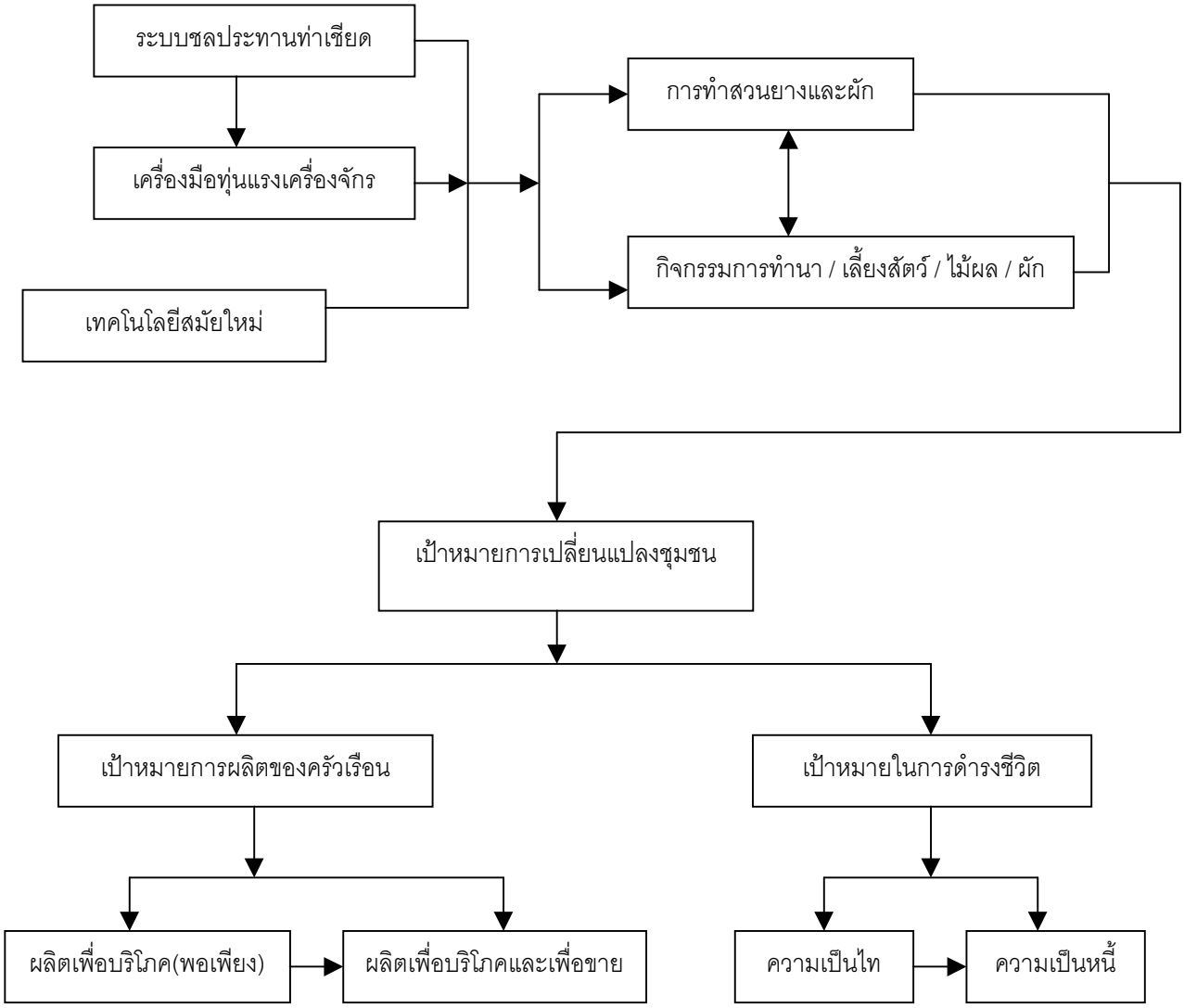
เมื่อความทันสมัยเข้ามาในชุมชน นำวิถีทางและแนวทางพัฒนาองค์กรมาควบคู่กับการพัฒนาโดยมีเป้าหมายเพื่อลดความขัดแย้ง ความแตกแยกในชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ดังนั้นชุมชนโคกสักได้มีการรวมกลุ่มโดยการนำของผู้นำหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ซึ่งเกิดการลองผิดลองถูกในอดีต และได้รับการสนับสนุนของภาครัฐและเอกชน ซึ่งปัจจุบันเกิดกลุ่มองค์กรต่างๆ มากในชุมชน แม้ว่าเหตุผลในการเกิดองค์กรหรือกลุ่มแตกต่างกัน แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนโคกสักเห็นความสำคัญกับการรวมกันพอสมควร ซึ่งจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2543 เกิดกลุ่ม/องค์กร ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์พัฒนาโคกสัก (2543) กลุ่มทฤษฎีใหม่ (วันจัดตั้ง 10 พฤษภาคม 2544) กลุ่มเลี้ยงโคพื้นเมือง (วันจัดตั้ง 25 เมษายน 2543) กลุ่มเลี้ยงแพะ (วันจัดตั้ง 25 เมษายน 2543) และกลุ่มเพาะเห็ดเพื่อการผลิต (วันจัดตั้ง 15 มีนาคม 2544) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มองค์กรอื่นๆ อีกมากมาย ประชาชนสามารถเลือกเข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม/องค์กรเหล่านี้ได้ตามใจปรารถนา และวัตถุประสงค์ในการเข้าเป็นสมาชิกก็มีความแตกต่างกัน

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกลุ่มองค์กรในชุมชนดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างคนในชุมชนมีมากยิ่งขึ้น ภายใต้กระบวนการพัฒนา ประกอบกับเจ้าหน้าที่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดองค์กรหรือกลุ่มในชุมชนทำให้การพัฒนากลุ่มองค์กรสอดคล้องกับเป้าประสงค์ในนโยบายและแผนของภาครัฐและเอกชน

สรุป

ภายใต้ยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย ที่ความเจริญเข้ามาครอบงำ การกระทำ ดำเนินการต่าง ๆ ที่แพร่เข้ามาในชุมชน ตั้งแต่การจัดระบบน้ำโดยผ่านการสร้างเขื่อนชลประทานหรือเหมืองลอยเสาปูนซีเมนต์ หรือเหมืองไส้ไก่ ส่งน้ำเข้ามาในพื้นที่ทำให้น้ำใช้ในการเกษตรไม่ขาดแคลน และสามารถทำได้ตลอดปี ด้วยการพึ่งพาอาศัยเทคนิควิทยาการ เทคโนโลยี เครื่องจักรกลสมัยใหม่ ที่ให้ความสะดวกรวดเร็ว และในขณะเดียวกัน การพึ่งพาเงินทุนก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในยุคของการพัฒนาสู่ความทันสมัย ดังเช่น คำบอกเล่าของผู้อาวุโสเกี่ยวกับความรวดเร็วของเครื่องจักร

ต่อไปนี้จะเป็นภาพแสดงการปรับตัวของชุมชนบ้านโคกสักเมื่อเริ่มพัฒนาสู่ความทันสมัยดังภาพที่ 4

ภาพที่ 5 การปรับตัวของชุมชนโคกสัก เมื่อเริ่มพัฒนาสู่ความทันสมัย

บทที่ 4
การปรับตัวของชุมชน

ด้วยการเข้ามาของระบบชลประทาน เครื่องจักรกล ตลอดจนเทคโนโลยีสมัยใหม่และนโยบายการพัฒนาท้องถิ่น และบทบาทของภาครัฐและเอกชน นับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ซึ่งให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน คุณภาพชีวิต รวมถึงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตสูง ตอบสนองความต้องการชุมชนซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการสะสมทุนชุมชน รวมถึงความพยายามในการบูรณาการชุมชนให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของระบบชุมชน ทางด้านเศรษฐกิจสังคม และทางกายภาพชีวภาพ

การปรับตัวทางด้านสังคม

ผลกระทบจากการที่ชลประทานเข้ามาในชุมชนหมู่บ้าน ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นเพราะปัญหาการขาดแคลนน้ำลดลง

มีชาวบ้านบางส่วนที่อาศัยอยู่ในที่สูงหรือที่ดอนเท่านั้นที่น้ำชลประทานยังไม่ถึง คงมีปัญหาแต่เขาเหล่านั้นสามารถแก้ปัญหาจากการขาดแคลนน้ำในการทำนา โดยการปรับเปลี่ยนเป็นสวนยางพาราแทน เพราะยางพารามีความทนต่อการขาดแคลนน้ำ

ดังนั้นเมื่อเกิดเหมืองไส้ไก่ (ชลประทาน) ขึ้น ในชุมชนได้มีการบริหารจัดการน้ำที่เป็นระบบ มีชาวบ้านเป็นคณะกรรมการดูแลรับผิดชอบในจุดต่างๆ ที่ปล่อยน้ำไป เพื่อขจัดปัญหาการแย่งชิงน้ำ ทำให้ปัญหาเรื่องน้ำลดลงและสิ่งที่ตามมาคือ การผลิตของชาวบ้านเพิ่มขึ้น ผลผลิตที่ได้ดีขึ้น ก่อเกิดการรวมกลุ่มอาชีพทางการผลิตที่หลากหลายรูปแบบ เช่น กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มปลูกผัก กลุ่มทำนา กลุ่มทำสวน

ภายใต้การรุกเร้าของกระบวนการพัฒนาสู่ความพยายามในการปรับตัวของชุมชน ทำให้ระบบความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป เนื่องจากชาวบ้านมีเวลาว่างน้อยลง ซึ่งเวลาส่วนใหญ่จะอยู่กับการทำงานเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะรุ่นพ่อ แม่ หรือหัวหน้าครอบครัว ทั้งนี้เพื่อจะได้นำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ค่าเล่าเรียนบุตรหลาน รวมถึงค่าใช้จ่ายในสิ่งอำนวยความสะดวกของเทคโนโลยีเครื่องจักรกล ส่วนรุ่นหนุ่มสาวโดยเฉพาะวัยรุ่น ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจากที่เคยเชื่อฟังพ่อแม่ ช่วยงานบ้านอยู่รวมกันด้วยความอบอุ่นในครอบครัวกลับกลายเป็นชอบจับกลุ่มอยู่กับเพื่อนฝูง ไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่ ไม่ใส่ใจช่วยเหลืองานบ้าน

การปรับตัวด้านเศรษฐกิจ

การปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจที่แสดงถึงการตอบสนองการเข้ามาของเทคโนโลยีที่ทันสมัยในรูปของความหลากหลายการผลิตที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้ชุมชนมีผลผลิตมากขึ้น ส่งผลให้รายได้ของครัวเรือนโดยรวมสูงขึ้น ซึ่งเมื่อคิดเป็นมูลค่ารวมของครัวเรือนมากขึ้น

ตารางที่ 2 กิจกรรมการผลิตและรายได้ของชุมชน

กิจกรรมการผลิตชุมชน	รายได้ (บาท/ปี)
การทำนา	19,000
ยางพารา	47,000
ไม้ผล,ไม้ยืนต้น	76,000
เลี้ยงสัตว์	150,000
รับจ้าง	14,000
รวม	306,000

ที่มา: สำนักงานเกษตรอำเภอบางแก้ว, 2545

ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นนำมาสู่รายได้ครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น เฉกเช่นเดียวกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ไม่ว่าจะเป็นรายจ่ายในครัวเรือน ค่าเล่าเรียน อุปกรณ์การเรียน เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามาในรูปของเงินผ่อน รวมถึงค่าใช้จ่ายในการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น

ซึ่งชาวบ้านจำต้องแบกภาระโดยตลอด ซึ่งภาวะที่รายจ่ายสูงกว่ารายได้ ทำให้ประชาชนชุมชนโคกสักต้องตกอยู่ในภาวะ “เป็นทาสทางการเงิน” กล่าวคือ เกิดการกู้ยืมเงินและเพิ่มหนี้สิน ซึ่งการเป็นหนี้พบเห็นทั่วไปตั้งแต่การกู้ยืมนอกระบบในหมู่เครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน การกู้ยืมในระบบ เช่น จากระบบการเงินที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อรองรับ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ รวมถึงกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้านและกองทุนกู้ยืมอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งแหล่งเงินกู้ที่มากมายในชุมชน ปลูกฝังแนวคิดให้กับประชาชนให้เกิดการเรียนรู้ถึงการจัดการทางการเงินของตัวเองในเรื่องการผ่อนชำระหนี้

นอกจากนี้จากผลกระทบจากการรุกเข้ามาของระบบอุตสาหกรรม และความเจริญของอุตสาหกรรมในตัวเมืองใหญ่ ทำให้แรงงานหนุ่มสาวหันเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมืองหาดใหญ่ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน และการเคลื่อนย้ายของเยาวชนในเรื่องของการศึกษา เป็นต้น

ด้านกายภาพ

เมื่อชลประทานเข้ามาในชุมชนหมู่บ้าน ชาวบ้านที่ทำนาโดยอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาลและที่ใช้น้ำจากลำห้วยในหมู่บ้านเป็นหลักจึงหมดความสำคัญลง ก่อเกิดผลกระทบที่ตามมาจากการจัดระบบน้ำชลประทาน ซึ่งส่งผลให้ลำห้วยเหือดแห้งรวมทั้งทรัพยากรจากแหล่งน้ำหายไปด้วย นั้นคือ พันธุ์ปลาและความชุกชุมของปลา อีกทั้งสภาพดินเสื่อมเนื่องจากการใช้สารเคมีและการดึงทรัพยากรในดินขึ้นมาใช้จนเกินความพอดี ทั้งนี้เพื่อผลผลิตอันสูงสุดและรายได้ที่ได้รับโดยไม่คำนึงถึงความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์

ด้านชีวภาพ

การทำมาหากินที่ผลิตได้ในปัจจุบัน โดยอาศัยความทันสมัยของเทคโนโลยี และเครื่องจักรกล ทำให้สามารถเพิ่มผลผลิตได้มากขึ้นใช้เวลาในการผลิตน้อยลงอันส่งผลจากวิทยาการก้าวล้ำของเครื่องจักร และผลกระทบที่ตามมาจากการเพิ่มผลผลิตนั่นคือ ผลผลิตเกินความต้องการของตลาด ทำให้ผลผลิตราคาตกต่ำ เกิดการขาดทุน รายได้ที่ได้รับจากการขายผลผลิตไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายที่รุมเร้าเข้ามา ก่อให้เกิดการกู้หนี้ยืมสินเป็นภาระที่ต้องแบกรับของอาชีพเกษตรกร

บทสรุป

การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชนโคกสัก ต่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย มีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการประกอบอาชีพเสริม อาชีพการทำนาและการทำสวนยาง การปลูกผัก การทำไร่นาสวนผสม การเลี้ยงวัว การเลี้ยงปลา และอาชีพค้าขาย ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน อันนำไปสู่ความเข้มแข็งชุมชนภายใต้กระบวนการเรียนรู้ โดยผ่านระบบกลุ่มองค์กรและการบริหารจัดการของผู้นำชุมชนที่มีความขัดแย้งระดับหนึ่ง

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้าน : กระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชน เป็นแหล่งเงินทุนในการสร้างอาชีพเสริมและสร้างรายได้แก่ประชาชนในชุมชน เป็นนโยบายที่รัฐบาลให้ความสำคัญเพื่อสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตัวเอง โดยกองทุนหมู่บ้านจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน สามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน โดยให้ชุมชนร่วมกันวางกติกาและระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกและดูแลการใช้เงินให้ไปตามเป้าหมาย ซึ่งหลักการดำเนินการเช่นนี้เป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลอื่นๆ ภายนอกชุมชน ถือได้ว่าเป็นโครงการนำร่องที่จะเข้าสู่การวางนโยบายและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย เฉพาะความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน กองทุนหมู่บ้านมีเป้าหมายระยะเวลายาว โดยเฉพาะการวางเป้าหมายให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนและเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การศึกษาในส่วนนี้จึงเป็นการแบ่งออกเป็น

1. การดำเนินการกองทุน เป็นการนำเสนอถึงความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้านโคกสัก ระเบียบกฎเกณฑ์กติกาของกองทุนที่กำหนดขึ้นมา โดยกรรมการและสมาชิกกองทุนได้ดำเนินการกำหนดขึ้น
2. กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน จึงนำเสนอถึงกระบวนการผลิตและการเผยแพร่ความหมายความสำคัญของกองทุนหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านให้กับสมาชิกกองทุน
3. ผลการดำเนินงานของกองทุน เป็นการวิเคราะห์ถึงผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านโคกสัก เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงมิติผลการดำเนินงาน ได้แก่ ผลต่อการสะสมทุน ผลต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน ผลต่อการพัฒนา

ความเข้มแข็งของชุมชน กลุ่ม ผลต่อการเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ ผลต่อการพัฒนาทักษะในการบริหารและการจัดการตนเอง และผลต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเครือข่าย

การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน และความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้านโคกสัก

บ้านโคกสัก หมู่ที่ 2 ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีจำนวนประชากร 687 คน เป็นชาย 334 คน หญิง 353 คน มีครัวเรือน 134 ครัวเรือน เมื่อมีนโบยายโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาล ช่วงเดือนกันยายน 2544 ผู้ใหญ่บ้านได้นัดชาวบ้านเพื่อประชุมทำความเข้าใจและเพื่อกำหนดวิธีการคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มีครัวเรือนเข้าประชุมทั้งหมด 128 ครัวเรือน มีการเลือกคณะกรรมการแบบเปิดเผย ออกเสียงโดยการยกมือสนับสนุนตามความต้องการ บรรยากาศในการประชุมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ทุกคนให้ความร่วมมือในการประชุมครั้งนี้ เริ่มจากการเสนอรายชื่อผู้ที่จะเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และตัดสินด้วยการยกมือนับเสียงข้างมาก ผู้ที่ถูกคัดเลือกยินดีทำงานด้วยความเต็มใจปรากฏว่ามีผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

1. นายอุเส็น มูเก็ม	ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
2. นายชาตรี ก้อเด็ม	รองประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
3. นายทวีศักดิ์ วงศ์งาม	เลขานุการ
4. นางมิด๊ะ เหล็มปาน	เหรัญญิก
5. นางสาวแพรวพรรณ เพชรแก้ว	ผู้ช่วยเหริญญิก
6. นายอนุมัติ ก้อเด็ม	ประชาสัมพันธ์
7. นางสุใบด๊ะ โต๊ะหลงหมาด	ประชาสัมพันธ์
8. นายเสรี หมัดอาดัม	กรรมการ/ปฏิคม
9. นายอภิชาติ หมัดอาดัม	กรรมการ/ปฏิคม
10. นางประคอง พลพงศ์	กรรมการ
11. นายหมาน แหน๊ะหมัด	กรรมการ
12. นายอุเส็น หมานระเด็น	กรรมการ
13. นายดั๊ม หมัดอาดัม	กรรมการ
14. นายอดุลเดช หมัดอาดัม	กรรมการ
15 นายหนอด หมัดอาดัม	กรรมการ

ระบบกฎเกณฑ์กองทุนหมู่บ้าน

เมื่อระเบียบกองทุนหมู่บ้านโคกสักผ่านการอนุมัติจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับจังหวัด ประมาณเดือนพฤศจิกายน 2544 เงินหนึ่งล้านบาทก็ถูกโอนเข้ามายังหมู่บ้านโคกสัก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเปิดรับสมัครสมาชิก โดยต้องจ่ายค่าสัจจะ 20 บาท มีผู้สมัคร จำนวน 76 ราย และมีประสงค์ขอกู้ 46 ราย เริ่มปล่อยกู้ครั้งแรกในวันที่ 15 มกราคม 2545 เป็นเงิน 920,000 บาท โดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านพิจารณาจากวัตถุประสงค์ที่ขอกู้ตามโครงการ รายได้ ความจำเป็นในการกู้ และคุณสมบัติของผู้กู้ว่าเป็นไปตามระเบียบกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ โดยปล่อยกู้ครั้งเดียว จำนวน 46 ราย

- สมาชิกที่กู้ในวงเงิน 10,000 บาท จำนวน 17 ราย
- สมาชิกที่กู้ในวงเงิน 15,000 บาท จำนวน 2 ราย
- สมาชิกที่กู้ในวงเงิน 20,000 บาท จำนวน 22 ราย
- สมาชิกที่กู้ในวงเงิน 30,000 บาท จำนวน 4 ราย
- สมาชิกที่กู้ในวงเงิน 50,000 บาท จำนวน 1 ราย

หลักเกณฑ์ในการกู้ ถ้ากู้ไม่เกิน 20,000 บาท ไม่ต้องผ่านมติที่ประชุม คือ ผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเท่านั้น ถ้าวงเงินที่กู้เกินกว่า 20,000 บาท ต้องผ่านมติที่ประชุมของสมาชิก โดยออกเสียง 3 ใน 4 ของสมาชิกทั้งหมด มีผู้ขอกู้เกินกว่า 20,000 บาท จำนวน 5 ราย โดยกู้ 30,000 บาท จำนวน 4 ราย และ 50,000 บาท จำนวน 1 ราย ในการกู้ต้องใช้สมาชิกด้วยกันเองเป็นผู้ค้ำประกัน 2 คน ผู้กู้ได้กู้ไปเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงการประกอบอาชีพของสมาชิกและจำนวนเงินที่กู้

ประกอบอาชีพ	จำนวน	จำนวนเงิน	ร้อยละ
ทำนา	1	10,000	1.08
ทำไร่	3	85,000	9.23
ทำสวน	2	30,000	3.26
เลี้ยงสัตว์ปีก	1	30,000	3.26
เลี้ยงวัว	22	415,000	45.10
เลี้ยงกุ้ง	1	20,000	2.17
งานด้านอุตสาหกรรม	4	110,000	11.95
ค้าขาย	6	110,000	11.95
งานด้านบริการ	2	40,000	4.34
อื่น ๆ	4	70,000	7.60
รวม	**46**	**920,000**	**100**

การกำหนดส่งคืนเงินกู้ ได้กำหนดการส่งคืนเป็น 3 ระยะ คือ 4 เดือน/ครั้ง 6 เดือน/ครั้ง และ 12 เดือน/ครั้ง ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้กู้ว่าจะชำระเงินคืนกี่งวด แต่ที่ประชุมมีมติตกลงจะจ่ายคืนเมื่อครบ 1 ปี และการชำระคืนจะไม่คิดเป็นดอกเบี้ย เพราะผิดหลักตามศาสนาอิสลาม ทางคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิกตกลงกัน โดยจ่ายเป็นค่าบำรุง ถ้ากู้เงิน 10,000 บาท จะต้องจ่ายค่าบำรุง 100 บาท ถ้ากู้ 20,000 บาท จะต้องจ่ายค่าบำรุง 200 บาท ซึ่งทางคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะหักจากเงินกู้ไว้ตั้งแต่ตอนแรก นอกจากนี้สมาชิกจะต้องจ่ายค่าสัจจะ เดือนละ 20 บาท

ในเดือนกรกฎาคม 2545 เป็นการครอบรอบการทำงาน 1 ปีของคณะกรรมการชุดแรก ในจำนวน 15 คนนี้จะต้องจับสลากออกครึ่งหนึ่ง โดยเลือกคณะกรรมการชุดอื่นเข้ามาแทน และที่ประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีมติให้คัดเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ เมื่อวันที่15 กันยายน 2545 ปรากฏคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

1. นายอุเส็น มูเก็ม	ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
2. นายอุเส็น หมานระเด็น	รองประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
3. นายกวีศักดิ์ วงศ์งาม	เลขานุการ
4. นางนิตยา ส่งดวง	เหรัญญิก
5. นายดั้ม หมัดอาดัม	กรรมการ
6. นายฝืน เพ็งโอ	กรรมการ
7. นายก่อเส็ม หมัดอาดัม	กรรมการ
8. นายหีม แอเหลาะ	กรรมการ
9. นายเสรี หมัดอาดัม	กรรมการ
10. นางบุไรวรรณ ยีสมัน	ผู้ตรวจสอบบัญชี

มติที่ประชุมตกลงกันว่าจะประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน 6 เดือน/ครั้ง

สำหรับสถานภาพทางการเงินของกองทุนหมู่บ้านชุมชนเมืองโคกสักในปัจจุบัน ณ สิ้นสุดวันที่31 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2545 โดยมีผู้กู้ทั้งสิ้น 46 คน จำนวนเงินกู้ 970,000 บาท เงินทุนสะสม ฝากธนาคาร 35,007 บาท รวมสินทรัพย์ 1,000,507 บาท

กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านของประชาชนในตำบลโคกสัก มีความหลากหลายพอสมควร อย่างไรก็ตามในภาพรวมแล้วชาวบ้านโคกสักค่อนข้างมีความเข้าใจพอสมควร เช่น ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่งให้ความเห็นว่า

“เป็นเงินที่รัฐจัดสรรให้แก่หมู่บ้านต่างๆ เพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนให้แก่ประชาชนที่ต้องการพัฒนาอาชีพตนเองและเพื่อให้หมู่บ้านเพิ่มศักยภาพการผลิต”

แต่ก็มีประชาชนบางส่วนเข้าใจว่า เป็นโครงการของรัฐบาล ที่ต้องดำเนินการขึ้นตามนโยบายของพรรคไทยรักไทยที่ได้แถลงไว้กับประชาชนในการเลือกตั้งที่ผ่านมา โดยรัฐให้เงินมา 1,000,000 บาท โดยให้ชุมชนบริหารและจัดการกันเอง เพื่อให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ เพื่อเพิ่มรายได้ และเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ

อย่างไรก็ตาม ประชาชนบางคนคิดว่า

“การที่รัฐดำเนินงานตามโครงการนี้จะเอื้อประโยชน์ต่อพรรคไทยรักไทย เพื่อว่า เลือกตั้งสมัยหน้าจะได้รับการเลือกตั้งเพิ่มเข้ามาอีก หากโครงการนี้สำเร็จเป็นรูปธรรม”

ซึ่งกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในโครงการชุมชนโคกสัก โดยคณะกรรมการกองทุนมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นขั้นเป็นตอนผ่านการจัดเวทีชาวบ้าน และการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ โดยมีขั้นตอนตั้งแต่ขั้นการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้ประชาชนในโคกสักเข้าใจ ตลอดจนศึกษาถึงความคิดเห็นและทัศนคติเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ เป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งผลการศึกษาดังแสดงในตาราง

ตารางที่ 4 ตัวอย่าง ความคิดเห็นและทัศนคติเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจกองทุนหมู่บ้านจากเวทีการเรียนรู้

ชื่อ-สกุล	สถานภาพ	ความเข้าใจในหลัก เป้าหมายกองทุน
1. นายทวีศักดิ์ วงศ์งาม	สมาชิก	- เป็นเงินสนับสนุนการบริหารและการกระจายรายได้ และเพิ่มศักยภาพการผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆ
2. น.ส.ยุไรวรรณ ยีสมัญ	สมาชิก	- รัฐจัดสรรให้แก่หมู่บ้าน เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน
3. นางมารีนา หมัดอาดัม	สมาชิก	- เป็นเงิน 1 ล้าน ที่รัฐจัดให้ชุมชนทำธุรกิจให้เกิดผลกำไร และเป็นเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน
4. นายด๋ำ หมัดอาดัม	สมาชิก	- เป็นเงิน 1 ล้านบาท ที่ต้องการให้หมู่บ้านบริหารจัดการเองเพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ
5. น.ส.ปราณี หมัดอาดัม	สมาชิก	- เป็นเงินหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท จากรัฐบาล โดยให้หมู่บ้านบริหารจัดการและจัดตั้งกลุ่ม
6. นางยามีหน๊ะ หอเหลาะ	สมาชิก	- เป็นกองทุนช่วยเหลือชาวบ้านและต้องจ่ายคืนภายใน 1 ปี
7. นายมานิตย์ สะอาด	สมาชิก	- เป็นเงินที่รัฐให้ประชาชน มีดอกเบี้ยด้วย
8. นายเอ็นท์ หมัดมัน	สมาชิก	- เป็นเงินที่รัฐจัดสรรมาให้เพื่อให้ใช้ประโยชน์ภายในหมู่บ้าน
9. นางยืน เพ็งงง	สมาชิก	- เป็นเงินเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจในหมู่บ้านและนำไปเพื่อประกอบอาชีพทางการค้าและเกษตรกรรม

สำหรับกระบวนการเรียนรู้ ในเรื่องการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของชุมชนโคกสักเสมือนถูกกำกับจากกรอบใหญ่ของรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ แนวทางการจัดตั้งคณะกรรมการบริหาร รวมถึงโครงสร้างจะแตกต่างกันในรายละเอียดซึ่งในชุมชนโคกสักมีการคัดเลือกคณะกรรมการโดยเลือกจากคนที่มีความรู้ ความสามารถมาดำเนินการ โดยมีการประชุมเพื่อเพื่อเลือกคณะกรรมการตามระเบียบของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองด้วย สำหรับการบริหารจัดการของคณะกรรมการกองทุน ได้มีการจัดประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจและชี้แจงความคืบหน้าการดำเนินงานของกองทุนให้สมาชิกทราบเดือนละ 1 ครั้ง (ทุกวันที่ 10 ของเดือน) อย่างไรก็ตาม ในการร่างกฎเกณฑ์ และระเบียบ จะมีกรอบระเบียบกองทุนจากส่วนกลางกำหนดเป็นแนวหรือขอบเขตที่วางให้หมู่บ้านโคกสักต้องดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบหลัก และในความเป็นจริง การตีความและการร่างเป็นบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากประสบการณ์ความรู้ในการร่างระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ของชาวบ้านยังมีน้อยทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ ระเบียบให้เหมาะสมในอนาคต ดังคำกล่าวของชาวบ้านที่ว่า

“ไม่หนักในการเขียน เขียนไม่หนัก ก็ถามนายให้ช่วยเขียน”

ผลการดำเนินงานกองทุน

จากการที่โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเข้ามาในหมู่บ้านโคกสัก และดำเนินการมาเกือบ 2 ปี ประชาชนเล็งเห็นว่า โครงการนี้สามารถแก้ปัญหาและเพิ่มโอกาสให้กับประชาชนได้ ดังคำสัมภาษณ์

“ดี หมู่บ้านจะได้มีเงินให้ประชาชนลงทุน”

“ดี จะได้เพิ่มเติมขยายกิจกรรมการผลิตมากขึ้น
โดยไม่ต้องกู้เงิน ธกส. และแหล่งกู้เดิม”

“ก็ดี ดอกเบี้ยรัฐไม่ได้เป็นคนเก็บ แต่ละหมู่บ้านจะเป็น
ผู้บริหารเพื่อใช้หมุนเวียนต่อไป”

“จะได้ระมัดระวังการใช้จ่ายเงินมากขึ้น”

ซึ่งในการศึกษาผลการดำเนินงานของโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านโคกสักนี้จะทำการศึกษา (1) ผลการดำเนินงานกองทุนต่อการาสะสมทุน (2) ผลของการดำเนินงานกอง

ทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้และการสร้างงาน (3) ผลของกองทุนต่อการเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ (4) ผลของกองทุนต่อการพัฒนาทักษะในการบริหารและการจัดการตนเอง และ (5) ผลของกองทุนต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเครือข่าย

1. ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน

ผลที่เกิดจากการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านโคกสัก ทำให้เป็นแหล่งเงินทุนและสวัสดิการของชุมชน แม้ว่าจะเป็นเงินกู้ที่ไม่มากนักก็ตาม เพื่อการประกอบอาชีพที่มีอยู่เดิมส่วนใหญ่ มีส่วนน้อยที่ใช้การลงทุนในอาชีพใหม่ มีข้อสังเกตได้ว่า การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองสามารถเป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวโคกสักในการดำเนินกิจกรรม (ธุรกิจ) ขนาดเล็ก ซึ่งยังไม่สามารถเป็นแหล่งเงินทุนส่วนใหญ่ สำหรับการดำเนินกิจกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ได้ ดังตัวอย่าง

นางซาฟีหย๊ะ หมัดอาดัม อาชีพขายอาหารในโรงเรียนใช้แหล่งเงินทุนจากครัวเรือนที่สะสม 5,000 บาท ร่วมกับการกู้จากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 20,000 บาท เพื่อขยายอาชีพ เช่น ซื้อวัตถุดิบมาผสมอาหาร

นายดลหยีด หมัดสมัน อาชีพเดิมรับจ้างก่อสร้าง มีความประสงค์จะพัฒนาอาชีพใหม่คือการเลี้ยงวัว ซึ่งขอกู้จากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 20,000 บาท

นางสมจิตร เบ็ญก่อหลี อาชีพค้าขายในชุมชน ใช้แหล่งเงินทุนจากครัวเรือนที่สะสมไว้ 20,000 บาท ร่วมกับการกู้จากกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 20,000 เพื่อขยายกิจการค้าขายของตนเอง

มีข้อสังเกต จากผู้กู้ว่า เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องระยะเวลาการใช้หนี้ (ภายในปี) ไม่สามารถหรือไม่เอื้ออำนวยต่อกิจกรรมบางชนิดที่ต้องใช้เวลาดำเนินการนานกว่า 1 ปี ถึงจะให้ผลผลิต เช่น การเลี้ยงสัตว์ จึงเป็นข้อจำกัดในการตัดสินใจของชาวโคกสักในการขอกู้เงินจากกองทุนหรือแหล่งอื่นๆ อีกประการหนึ่ง พบว่า มีบางรายที่กู้เงินไปแล้วไม่ปฏิบัติหรือดำเนินกิจกรรมไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ เช่น วัตถุประสงค์กู้ไปทำนาแต่ในสภาพความเป็นจริงใช้เงินจำนวนนี้บางส่วนใช้หนี้เพื่อจะขอกู้เงินใหม่ ทำให้อาจกล่าวได้ว่า แหล่งเงินทุนนี้เป็นแหล่งเงินทุนสำหรับ “บรรเทา” หรือ “สร้างเครดิต” ให้กับประชาชน

2. ผลการดำเนินงานกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ (การสร้างรายได้และการสร้างงาน)

พบว่ากองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองสามารถพัฒนาชุมชนได้ระดับหนึ่ง ทั้งนี้พบว่าในการพัฒนาอาชีพของชุมชนโคกสักส่วนหนึ่งมาจากฐานเดิมของชุมชนที่ได้ปรับตัวจากชุมชนที่มีฐานการผลิตจากการทำนา ปลูกข้าว ไปสู่การทำสวนยางรวมถึงการแปรรูป การรวมกลุ่ม ซึ่งจากการศึกษาพบว่าผู้กู้สามารถพัฒนาอาชีพของตนโดยสามารถใช้เทคนิคต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพรวมถึงการสร้างกระบวนการเพื่อการพัฒนาอาชีพของตนเอง เช่น เทคนิคการดำเนินกิจกรรม ตลาด การเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานและการวิเคราะห์ตนเองดังเช่น ตัวอย่าง

นางซาฟีหย๊ะ หมัดอาดัม อาชีพค้าขาย หลังจากกู้เงินกองทุนมา 20,000 บาท สามารถพัฒนาอาชีพของตนเองโดย นำมาขยายร้านค้าให้ใหญ่ขึ้น ซื้ออุปกรณ์ โดยใช้เทคนิคการดำเนินงาน คือ (1) มีการศึกษาราคาวัตถุดิบที่มีอยู่และประหยัดที่สุด (2) จัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย ตลอด และ (3) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ล่วงหน้าเพื่อวางแผนการดำเนินงานต่อไป ผลการดำเนินงานสามารถสร้างรายได้ รายจ่ายโดยได้รับเงินเพิ่มจากเดิม 4,000 บาท ต่อเดือน เป็น 5,000 บาทต่อเดือน ทำให้นางซาฟีหย๊ะ หมัดอาดัม สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นต้น

3. ผลของกองทุนต่อการเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ

กล่าวได้ว่าการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง สามารถเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพให้กับชุมชนดังตัวอย่าง นางสมจิตร เบ็ญอาหลี กู้เงินเพื่อค้าขาย ในช่วงแรกที่ไม่ได้กู้เงินจากกองทุน นางสมจิตร เบ็ญอาหลี จะประกอบอาชีพไปทำอย่างอื่นควบคู่ไปกับค้าขาย เนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอภายหลังจากกู้เงินจากกองทุนทำให้นางสมจิตร มีการบริหารจัดการที่ดี มีเงินทุนที่สามารถนำมาขยายกิจการได้มากขึ้น โดยซื้อสินค้าเพิ่มขึ้น ปรึกษาเพื่อนบ้านที่ทำธุรกิจประสบความสำเร็จ ทำให้ปัจจุบันนางสมจิตรไม่ต้องประกอบอาชีพเสริมและได้กำไรรายได้มากขึ้น

4. ผลของกองทุนต่อการพัฒนาทักษะในการบริหารจัดการตนเอง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ทำให้ชุมชนเรียนรู้และมีโอกาสในการค้นหาหรือได้รับความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการ โดยเฉพาะเรียนรู้ว่าจะบริหารจัดการกองทุนของตนเองอย่างไรให้มีความยั่งยืนและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจภายในชุมชน ซึ่งจากการศึกษาชุมชนโคกสักพบว่า ภายหลังมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านโดยจัดตั้งคณะกรรมการมาดำเนินการบริหาร คณะกรรมการบริหารกองทุนได้กำหนดหลักเกณฑ์ คือ มีการจัดประชุมสมาชิกเดือนละ 1 ครั้ง ในวันที่ 10 ของทุกเดือน เพื่อให้สมาชิกทราบถึงความคืบหน้าในการดำเนินการของสมาชิกแต่ละคนที่ได้กู้ไปและเพื่อเปิดการกู้ใหม่และให้ผู้กู้ที่ต้องชำระเงินคืนเป็นรายเดือนมาชำระด้วย

การเข้ามาของกองทุนมีส่วนสำคัญในการฝึกให้ผู้กู้จัดการบริหารและจัดกิจกรรมของตนเอง ดังตัวอย่าง เช่น

ตารางที่ 5 แสดงชื่อผู้กู้ อาชีพ/วัตถุประสงค์การกู้ กิจกรรมการบริหารจัดการ

ชื้อผู้กู้	อาชีพ/วัตถุประสงค์การกู้	กิจกรรมการบริหารจัดการ
1. นางซาฟีหย๊ะ หมัดอาดัม	ขายอาหาร (กู้ไปเพื่อขยายกิจการร้านขายอาหาร)	1. รู้จักวางแผนที่ดีในการตัดสินใจเลือกซื้อวัตถุดิบ
2. นางสมจิตร เบ็ญอาหลี	ค้าขาย(กู้ไปเพื่อขยายกิจการ)	2. วิเคราะห์ลูกค้าเป้าหมาย ราคา จัดทำระบบบัญชีเพื่อการบริหารจัดการ
3. นายดลหยีด หมัดหมัน	รับจ้าง (ก่อสร้าง) (กู้ไปพัฒนาอาชีพใหม่ ได้แก่ เลี้ยงวัว)	3. – วางแผนไว้ล่วงหน้า - พยายามผลิตและขายในราคาที่สูง - พยายามตัดหญ้าบริเวณที่มีหญ้ามาก

6. ผลของกองทุนต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างความเข้มแข็งและการสร้างเครือข่าย

ผลของการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองทำให้ชุมชนโคกสักเกิดการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการประชุม เช่น การประชุมของกองทุนเองและการประชุมร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น พัฒนากรประจำอำเภอ เกษตรอำเภอและองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งกระบวนการเหล่านี้หล่อหลอมและฝึกหัดให้คนในชุมชนโคกสักมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและกล้าแสดงออกในการให้ความคิดเห็น อันเป็นรากฐานของการเรียนรู้เพื่อพึ่งตนเอง

นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้อันเกิดจากการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนกับกองทุนหมู่บ้านอื่นๆ บริเวณใกล้เคียง พบว่ามีมากพอสมควรดังจะเห็นได้จากคณะกรรมการกองทุนและแม้กระทั่งสมาชิก ได้พบปะและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนบ้านลอน ชุมชนหลังสถานี ชุมชนบ้านลำธาร์ ชุมชนบ้านต้นสน ชุมชนบ้านห้วยเนียง ชุมชนบ้านคอแห้งงาม ชุมชนบ้านทุ่งโต๊ะย๊ะ ชุมชนบ้านทุ่งนาเจริญ ชุมชนบ้านงามทอง ชุมชนบ้านบ่อนางธี ชุมชนบ้านทวดทอง ที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอโคกสัก นอกจากนี้การผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น กับเทคนิคการบริหารจัดการของชุมชนโคกสักทำให้กระบวนการตัดสินใจในการทำกิจกรรมของผู้กู้ดีขึ้น

สำหรับผลของกองทุนต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากชุมชนบ้านโคกสักมีความเข้มแข็งในมิติทุนทางสังคมระดับหนึ่ง แต่ในทางเศรษฐกิจของชุมชนพบว่า ชุมชนมีความเข้มแข็งน้อย เช่น ในการสร้างอำนาจการต่อรองทางการตลาด ดังตัวอย่าง เช่น “ชุมชนมีจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อกองทุนหมู่บ้าน ในฐานความเป็นเจ้าของและช่วยเหลือเกื้อกูลกำกับดูแลติดตาม

และตรวจสอบ เพื่อให้การบริหารของกองทุนมีความโปร่งใส" นอกจากนี้ได้ศึกษาเพื่อหาตัวชี้วัด 12 ตัวชี้วัดที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนโคกสักดังแสดงในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 ความเข้มแข็งของชุมชนตามทัศนะของประชาชนในบ้านโคกสัก

ความเข้มแข็งของชุมชน	มาก	ปานกลาง	น้อย
1. มีความสามัคคี		●	
2. มีความซื่อสัตย์	●		
3. ยกย่องคนทำความดี			●
4. มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน		●	
5. มีโอกาสหาความรู้เพิ่มเติม	●		
6. มีอาชีพสามารถเลี้ยงครอบครัวได้	●		
7. ครอบครัวในชุมชนมีความอบอุ่น	●		
8. มีการรวมตัวตั้งกลุ่มองค์กร	●		
9. มีการประชุมรับความคิดเห็นของสมาชิก		●	
10. มีการช่วยเหลือสตรี เด็ก และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส		●	
11. มีผู้นำที่มีคุณธรรม ยุติธรรม		●	
12. มีแผนงานชุมชนโดยสมาชิก	●		

ที่มา: จากการสำรวจและสืบค้นเอกสารรายงานกองทุนหมู่บ้าน

ส่วนใหญ่ชุมชนให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มมาก การให้โอกาสในการหาความรู้เพิ่มเติม ความซื่อสัตย์ ครอบครัว ในชุมชนให้ความอบอุ่น มีแผนการดำเนินงานชุมชนโดยการมีส่วนร่วมในการวางแผนชุมชน มีผู้นำที่มีคุณธรรมนอกจากนี้ชุมชนยังมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนในระดับหนึ่ง

สำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังที่กล่าวมาแล้ว การเข้ามาของกองทุนทำให้ประชาชนมีโอกาสสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับหน่วยงานต่างๆ และระหว่างสมาชิกด้วยกันเอง โดยผ่านกระบวนการที่เป็นทางการ เช่น การจัดประชุมสัมมนาต่างๆ และที่ไม่เป็นทางการ โดยการพบปะพูดคุยกันในชุมชนและเมื่อโอกาสเอื้ออำนวยพบว่าส่วนใหญ่ สมาชิกจะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในเรื่องการบริหารจัดการกองทุนฯ

นอกจากนี้ชุมชนสร้างเครือข่ายการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการกลุ่ม องค์กร จะเห็นได้ว่าปัจจุบัน กระบวนการกลุ่มมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น มีการจัดตั้งกลุ่มการผลิตทางการเกษตรมากขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์พัฒนาโคกสัก กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ กลุ่มเลี้ยงโคพื้นเมือง กลุ่มเลี้ยงแพะ

กลุ่มเพาะเห็ด ซึ่งกลุ่มเหล่านี้เป็นรากฐานที่สำคัญในการสะสมทุนทางสังคมของชุมชน เป็นการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในระดับหนึ่ง

ตัวอย่าง การสัมภาษณ์สมาชิกกองทุนเกี่ยวกับการดำเนินงาน และการใช้ประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้าน

ตัวอย่างที่ 1 โครงการเพื่อค้าขาย

ถาม: ชื่อสกุลผู้กู้และที่อยู่

ตอบ: นางสาวฝีหย๊ะ หมัดอาดัม อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 27 หมู่ที่ 2 บ้านโคกสัก ตำบลโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ถาม: ยื่นขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านวงเงินเท่าไร อนุมัติเงินเท่าไร และนำเงินไปใช้ในโครงการใด

ตอบ: ยื่นขอกู้ 10,000 บาท ได้รับอนุมัติตามที่ขอ 10,000 บาท นำเงินกู้มาค้าขายอาหาร (ข้าวแกง ข้าวหมก ข้าวเหนียวไก่ทอดและน้ำชา) ตอนเช้าขายที่หน้าบ้านและตอนเที่ยงขายที่โรงเรียน

ถาม: เงินที่กู้ยืมจากกองทุนฯ นำมาเป็นทุนในการค้าขายทั้งหมดและเพียงพอในการลงทุนหรือไม่ มีเงินส่วนตัวของผู้กู้มาสมทบในการค้าขายด้วยหรือไม่ อย่างไร

ตอบ: เงินที่กู้ยืม 10,000 บาท นำไปลงทุนทั้งหมด แต่ยังไม่พอเพราะพี่ขายที่โรงเรียนด้วย ต้องซื้อพวกหม้อใหญ่ๆ และราคาหม้อจะแพง จึงต้องใช้ทุนมาก ไม่มีเงินส่วนตัวเป็นเงินที่กู้ทั้งหมดที่ใช้ในการลงทุน

ถาม: และที่ผู้กู้ไปขายข้าวที่โรงเรียนด้วยนั้น ทางโรงเรียนติดต่อผู้กู้ให้ไปขาย หรือผู้กู้มีวิธีการอย่างไร

ตอบ: ทางโรงเรียนจะเปิดประมูล โดยปีหนึ่งทางโรงเรียนจะเปิดประมูล 1 ครั้ง

ถาม: ทางโรงเรียนมีวิธีการอย่างไรในการตัดสินใจเลือกคนให้ไปขายในโรงเรียน

ตอบ: จากการที่ใครยื่นราคาสูงกว่าคนนั้นก็ได้เข้าไปขาย

ถาม: แล้วผู้กู้ยื่นเสนอราคาเป็นอย่างไรบ้าง

ตอบ: เสนอราคา 3,000 บาทต่อเดือน แต่เดิมนั้นทางโรงเรียนจะให้ครูทำอาหารขาย ซึ่งครูจะไม่มีเวลาสอนเด็ก ทางโรงเรียนจึงได้เปิดให้ชาวบ้านประมูล

ถาม: อาหารที่ขายในโรงเรียนขายอย่างไร

ตอบ: จานละ 5 บาท 6 บาท 7 บาท 8 บาท แล้วแต่เด็กจะสั่งซื้อ ถ้าเป็นครูก็จะขายจานละ 10 บาท

ถาม: ค่าเช่าเดือนละ 3,000 บาท เฉลี่ยวันละ 100 บาท ผู้กู้ขายจานละ 5-10 บาท มีกำไรมากน้อยแค่ไหน

ตอบ: กำไรที่ขายข้าวน้อย แต่จะได้กำไรจากน้ำอัดลม และขนมขบเคี้ยวเด็ก

ถาม: โรงเรียนที่ผู้ขายเป็นโรงเรียนในหมู่บ้านชื่อโรงเรียนอะไร

ตอบ: เป็นโรงเรียนในหมู่บ้าน ชื่อโรงเรียนบ้านโคกสัก อยู่ใกล้ๆ นี่เอง

ถาม: ที่ผู้กู้บอกว่าขายข้าวและน้ำชาหน้าบ้านด้วยนั้น ขายเป็นอย่างไรบ้าง

ตอบ: ขายน้ำชา ข้าวหมกไก่ ข้าวเหนียวไก่ทอด ในตอนเช้าจนประมาณ 8 โมงเช้า ก็จะเก็บที่บ้านไปทำของขายที่โรงเรียนต่อ

ถาม: ผู้กู้ขายอาหารทั้งที่บ้าน และโรงเรียนจากเงินที่กู้กองทุนฯ 10,000 บาทเพียงอย่างเดียว หรือมีเงินส่วนอื่นมาสมทบด้วย

ตอบ: เป็นเงินกู้ 10,000 บาท จากกองทุนทั้งหมด แต่ยังไม่พอในการลงทุนอย่างที่บอกแล้ว

ถาม: จากการค้าขายผู้กู้พอมีเงินเก็บบ้างหรือไม่

ตอบ: ก็พอมี แต่ก็ต้องนำมาใช้จ่ายในการลงทุนต่อ ต้องหมุนเวียนในการซื้อของลงทุนทุกวัน

ถาม: เมื่อเงินเก็บไม่มีผู้กู้จะนำเงินส่วนไหนไปชำระคืนกองทุนฯ ที่ใกล้จะถึงกำหนดชำระคืน

ตอบ: สำหรับเงิน 10,000 บาท ที่ต้องคืนกองทุนฯ มีอยู่แล้ว เก็บไว้แล้ว มีเงินครบ 10,000 บาท

ถาม: เงิน 10,000 บาทที่เก็บไว้ชำระหนี้กองทุนฯ นั้นผู้กู้ได้มาจากส่วนไหน

ตอบ: จากการค้าขายอาหารทั้งที่บ้านและโรงเรียน

ถาม: แสดงว่าเงินกู้ 10,000 บาท ที่นำไปลงทุนสามารถเก็บคืนได้แล้ว และพร้อมสำหรับการชำระหนี้คืนแล้ว

ตอบ: พร้อมแล้ว สำหรับการชำระหนี้คืน

ถาม: รายได้จากการขายอาหารนั้น พอใช้จ่ายในครอบครัวหรือไม่

ตอบ: พอใช้จ่าย เพราะข้าวและกับข้าวก็กินอยู่ในของที่ทำขาย

ถาม: อาชีพหลักของผู้กู้และสามีคืออะไร

ตอบ: พี่ค้าขายอย่างที่บอก ส่วนสามีตัดยาง เมื่อว่างจากตัดยางก็ไปช่วยพี่ขายข้าวด้วย

ถาม: สามีตัดยางของตนเองหรือไม่

ตอบ: รับจ้างตัดยางของผู้อื่น โดยแบ่งกับเจ้าของ 60ต่อ 40 คือ ได้เจ้าของ 60% อีก 40% ได้สามี

ถาม: วันหนึ่งขายอาหารจากที่บ้าน และที่โรงเรียนรวมแล้วขายได้เป็นเงินเท่าไร และหักค่าใช้จ่ายแล้วได้กำไรเป็นอย่างไร

ตอบ: ขายได้ทั้งที่บ้าน และโรงเรียนวันละประมาณ 3,000 บาท หักค่าใช้จ่ายและค่าเช่าแล้วได้กำไรวันละประมาณ 400-500 บาท เริ่มทำตั้งแต่ตี 4 เสร็จสิ้นเก็บล้างหมดก็ประมาณบ่าย 2 โมง บ่าย 3 โมง ก็ต้องออกไปซื้อของที่ตลาดบางแก้ว ไปรถมอเตอร์ไซค์ นี่ก็คิดจะขอกู้ 20,000 บาท เพราะจะทำมอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง เพื่อสะดวกในการขนของ ลำบากต้องใส่รถรุนที่ทำกับไม้เตี้ยๆ รุน โดยโยงกับมอเตอร์ไซค์ในการขนของไปขายที่โรงเรียน

ถาม: คิดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร ระหว่างก่อนการกู้เงินกับหลังการกู้เงิน

ตอบ: แตกต่างกัน หลังจากกู้เงินแล้วดีกว่าเพราะมีเงินในการเพิ่มทุนมากขึ้น ได้ขายมากขึ้น อย่างที่โรงเรียนได้ซื้อของเล่น ของขบเคี้ยวมาขายมากขึ้นกว่าเก่า และช่วงที่ผู้กู้ยังไม่ได้กู้เงิน

ตอนนั้นก็ยังไม่ได้ขายของในโรงเรียน รายได้ก็น้อย พอช่วงโรงเรียนเปิดประมูลให้ขายของในโรงเรียน และจังหวะเดียวกับที่กู้เงินกองทุนฯ จึงได้เงินกู้กองทุนฯ มาช่วยในการลงทุนซื้อของขายในโรงเรียน ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

ถาม: ผู้กู้มีสมาชิกในครอบครัวกี่คน

ตอบ: มีบุตรทั้งหมด 6 คน มีครอบครัวแยกออกไป 1 คน เหลือ 5 คน รวมพี่และสามีเป็น 7 คน ลูก 4 คน ช่วยพี่ขายของ และรับจ้างตัดยางด้วยมีรายได้ของตนเอง ไม่เป็นภาระให้พี่อีก จะมีก็แต่ลูกคนเล็กที่ต้องเรียนหนังสือคนเดียว

ถาม: ผู้กู้เป็นหนี้แหล่งอื่นอีกหรือไม่นอกจากกองทุนหมู่บ้าน

ตอบ: เป็นหนี้ ธ.ก.ส. โดยกู้มา 50,000 บาท เพื่อซ่อมแซมบ้าน ชำระคืนใน 8 ปี ตอนนี้ที่กู้ ธ.ก.ส. ก็เป็นเวลา 3 ปี เหลืออีก 5 ปี ใช้หลักทรัพย์บ้านที่ค้ำประกัน

ถาม: คิดอย่างไรเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านในความรู้สึกของผู้กู้

ตอบ: ดี ได้มีทุนมาจุนเจือครอบครัว ไม่ต้องยืมทุนภายนอกที่มีดอกเบี้ยสูง ผิดกับเงินกองทุนที่จ่ายเฉพาะค่าบำรุงเท่านั้น

ถาม: สามีของผู้กู้รับจ้างตัดยาง มีรายรับเฉลี่ยหลังจากหักกับเจ้าของสวนยางแล้วเป็นอย่างไร

ตอบ: ไม่แน่นอน ถ้าตัดได้มากก็มีรายได้มาก แต่ถ้าตัดได้น้อยก็มีรายได้น้อย คือ ถ้าตัดยางขายได้วันละ 700 บาท เจ้าของจะได้ประมาณ 400 บาท อีก 300 บาท จะได้คนตัด

ถาม: แสดงว่ารายรับของครอบครัวผู้กู้ก็อยู่ในระดับดีมีเงินเหลือเก็บ

ตอบ: รายได้พอเลี้ยงครอบครัว ไม่ขัดสน แต่ไม่เหลือเก็บเพราะต้องสะสมเป็นค่าหนี้ ธ.ก.ส. ส่วนของกองทุนฯ 10,000 บาท มีเงินเหลือเก็บไว้เรียบร้อยแล้ว และลูกก็มีอาชีพรับจ้าง รายได้ก็เป็นส่วนตัวของลูกๆ เอง พี่ไม่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายของลูกๆ อีก มีเฉพาะคนเล็กคนเดียว

ถาม: สรุปว่าคนในหมู่บ้านโคกสักเป็นครอบครัวที่ไม่ขัดสนมีรายได้พอมีพอกิน และมีรายได้เสริมหลายทาง

ตอบ: ก็พอมีพอกินไม่เดือดร้อน

ถาม: ผู้กู้คิดว่ากองทุนหมู่บ้านควรจะคงอยู่ตลอดไป หรือควรจะยกเลิก

ตอบ: ควรอยู่ต่อไป ไม่ควรยกเลิกเพราะดีมีประโยชน์เป็นทุนกับคนที่ยังขาดแคลน

ตัวอย่างที่ 2 โครงการเลี้ยงวัว

ถาม: ชื่อ-สกุล อายุ และที่อยู่ของผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านโคกสัก

ตอบ : นายดลเล๊าะ เบ็ญลาโต๊ะ อายุ 33 ปี อยู่บ้านเลขที่ 99 หมู่ที่ 2 บ้านโคกสัก อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ถาม: ยื่นขอกู้เงินของกองทุนหมู่บ้านในวงเงินเท่าไร ได้รับอนุมัติเท่าไร มีหลักทรัพย์หรือคนค้ำประกันหรือไม่

ตอบ : ขอกู้เงิน 20,000 บาท ได้รับอนุมัติ 20,000 บาท ไม่มีหลักทรัพย์แต่มีสมาชิกด้วยกันเองค้ำประกัน 2 คน

ถาม: โครงการที่ขอกู้เงินจะนำมาเพื่อทำกิจการใด

ตอบ : เลี้ยงวัวเพื่อพรางขุนพรางขาย

ถาม: จำนวนเงิน 20,000 บาท ซื้อวัวได้กี่ตัว ราคาเท่าไร เป็นวัวตัวเมียหรือตัวผู้ ซื้อจากที่ไหน

ตอบ : ซื้อวัวได้ 2 ตัว ราคาประมาณ 20,000 บาทเศษ เป็นวัวตัวผู้ทั้ง 2 ตัว วัวซื้อจากที่ใกล้ๆ นี้

ถาม: ทำไมจึงซื้อวัวตัวผู้ไม่ซื้อวัวตัวเมียละจะได้ออกลูกไว้เลี้ยงอีก

ตอบ : คือว่า ถ้าซื้อเป็นแม่พันธุ์ ผู้กู้จะเก็บเงินให้กองทุนไม่ทัน จึงซื้อพ่อวัวพันธุ์กะว่ามีเงินไม่พอก็จะขายได้เงินเพื่อคืนให้กองทุนฯ ได้ทันเวลา

ถาม: แล้วขณะนี้วัว 2 ตัว เป็นอย่างไร อ้วนสมบูรณ์พอที่จะขายได้ดีหรือไม่ และเมื่อขายแล้วพอที่จะชำระคืนให้กับกองทุนหรือไม่

ตอบ : ได้ขายไปแล้ว 1 ตัว ราคา 8,200 บาท ซื้อมาราคา 8,000 บาท กำไร 200 บาท ถือว่าเสมอตัว ส่วนวัวอีกตัวยังไม่ขาย ถ้าขายคงได้กำไรประมาณ 2,000 บาท ผมซื้อมา 13,000 บาท

ถาม: เงินที่ได้ขายวัวตัวแรกไป 8,200 บาท ยังคงเก็บไว้หรือนำไปใช้อย่างอื่นบ้างหรือไม่

ตอบ : เก็บไว้เพื่อชำระหนี้กองทุนฯ

ถาม: ผู้กู้มีเงินเก็บครบที่จะชำระหนี้แล้วหรือไม่

ตอบ : มีครบแล้ว เก็บไว้แล้ว

ถาม: เงินที่เก็บไว้เพื่อชำระหนี้เป็นเงินส่วนไหนบ้าง

ตอบ : เงินที่ได้จากการขายวัวส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งได้จากการรับจ้างตัดยางเก็บสะสมไว้วันละเล็กวันละน้อย

ถาม: ทางกองทุนมีมาตรการอย่างไรบ้าง สำหรับผู้ที่คืนเงินไม่ตรงตามกำหนดเวลาในวันที่ 5 มกราคม 2546 นี้ (ถามผู้ใหญ่บ้าน)

ถาม: ผู้กู้จะกู้อีกหรือไม่

ตอบ : กู้ ถ้าเป็นไปได้ ถ้าสมมุติว่าผู้กู้ขอกู้วงเงิน 20,000 บาท หากผู้กู้ไม่ชำระเงินคืนหรือชำระบางส่วนไม่ครบหรือชำระไม่ตรงตามกำหนดเวลา อาจจะลดจำนวนที่ขอกู้ลงจาก

20,000 บาท เป็น 10,000 บาท หรือ 5,000 บาท หรืออาจจะไม่ให้ผู้นั้นก็เลยก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของคณะกรรมการ ซึ่งขณะนี้เลขาแจ้งว่าผู้ขอกู้เงินยื่นความจำนงที่จะขอกู้ประมาณ 44 รายแล้ว คิดเป็นเงินโดยประมาณ 1,040,000 บาท ซึ่งเกินจำนวนเงินล้านแล้ว ทางคณะกรรมการก็ต้องพิจารณาลดจำนวนเงินของผู้กู้ลดหลั่นกันไป เพื่อผู้กู้จะได้กู้เงินได้ครบกันทุกคน

ถาม: ผู้กู้เลี้ยงวัวอย่างเดียวหรือมีอาชีพอื่นหรือไม่

ตอบ : เลี้ยงวัวเป็นอาชีพเสริม อาชีพหลักคือรับจ้างตัดยาง ทำนา

ถาม: มีสมาชิกในครอบครัวของผู้กู้กี่คน และประกอบอาชีพอะไร

ตอบ : สมาชิกในครอบครัวมี 6 คน ผม ภรรยา บุตร 4 คน เรียนหนังสือ 3 คน คนเล็กสุดเพิ่งคลอดได้ 2-3 เดือน

ถาม: วัวที่ขายไปราคา 8,200 บาท ได้กำไร 200 บาท ซึ่งถือว่าขาดทุนเพราะต้องเสียเวลาในการเลี้ยงอีกนั้น ทำไมผู้กู้จึงไม่เลี้ยงวัวให้อ้วนก่อนจึงขาย จะได้กำไรมากกว่า

ตอบ : พอดีช่วงที่ขายมีธุระ คือ ภรรยาคลอดลูกจำเป็นต้องใช้จ่ายแต่เงินที่ได้จากการขายวัวไม่ได้นำมาใช้จ่ายยังคงเก็บไว้เพื่อชำระหนี้

ถาม: รายรับกับรายจ่ายในครอบครัวเป็นอย่างไร

ตอบ : รายรับต่อวัน 300 บาท รายจ่ายประมาณ 100 บาทเศษ

ถาม: เมื่อรายรับมากกว่ารายจ่าย แสดงว่าผู้กู้มีเงินเหลือพอที่จะชำระหนี้ แล้วทำไมผู้กู้จึงไม่ซื้อวัวมาเลี้ยงเพื่อเสริมรายได้ให้เพิ่มขึ้นอีก

ตอบ : พอดีช่วงนี้ทำงานคนเดียว ไม่ทัน เพราะภรรยาลูกอ่อน ไม่สะดวก

ถาม: มีความคิดเห็นอย่างไรบ้างกับกองทุนหมู่บ้าน

ตอบ : ดี รัฐให้เงินมาเป็นทุนเพื่อนำมาจัดซื้อในสิ่งที่จะทำ และคิดว่าทางกองทุนฯ ให้กู้ยืมอีกก็จะได้ซื้อวัวมาเลี้ยงอีก จะได้มาช่วยเสริมมาหมุนเวียนในอาชีพต่อไปอีก

ถาม: แล้วหลังการกู้ยืมเงินกับก่อนการกู้ยืมเงินต่างกันอย่างไร

ตอบ : ต่างกัน มีรายได้เพิ่มขึ้น และพอสำหรับการใช้จ่ายในครัวเรือน

ถาม: ผู้กู้คิดว่ากองทุนหมู่บ้านควรจะดำเนินต่อไป หรือควรหยุดเพียงแค่นี้

ตอบ : ควรจะดำเนินการต่อไป เนื่องจากมีประโยชน์ต่อชาวบ้านและผู้กู้ แต่จะขยายระยะเวลาให้มากขึ้นจาก 1 ปี เป็น 2-3 ปี จะดี เพราะอาชีพบางอาชีพต้องใช้เวลาจึงจะเห็นผลงอกเงยจากเงินที่นำมาลงทุน หรือนำมาเสริมในอาชีพนั้นๆ

ข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา

ในด้านข้อเสนอแนะจากการศึกษา ผู้วิจัยสามารถแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น 3 ด้านด้วยกัน คือ ข้อเสนอแนะด้านการปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับของกองทุน ด้านการบริหารจัดการกองทุนและด้านการนำเงินกู้ไปพัฒนากิจกรรมอาชีพของสมาชิกกองทุน

ด้านการปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับของกองทุน

1. ระยะเวลาการชำระเงินคืน ควรมีการยืดระยะเวลาการชำระเงินคืนให้มีระยะเวลายาวนานกว่าที่เป็นอยู่ เพราะว่าการดำเนินการบางอย่าง ไม่สามารถให้ผลผลิตได้ภายใน 1 ปี แต่ถ้ามากกว่า 1 ปี ก็สามารถให้ผลผลิตได้ เช่น การปลูกไม้ผล ซึ่งจะทำให้การชำระเงินคืนแก่กองทุนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
2. ควรฝึกอบรมคณะกรรมการในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการกองทุนก่อน เช่น เรื่องการทำบัญชี การบริหารงานแต่ละบุคคลมีหน้าที่รับผิดชอบตรงส่วนไหนก่อน ทำให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากกว่านี้

ด้านการบริหารจัดการกองทุน

1. รูปแบบการดำเนินงาน ควรมีการกำหนดรูปแบบการดำเนินงานที่มีความชัดเจนกว่าที่มีอยู่ เช่น ควรมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ซึ่งเป็นการประชุมที่เกี่ยวข้องกับกองทุนโดยเฉพาะ เพื่อจะได้มีการติดตามประเมินผลการดำเนินการของสมาชิกผู้กู้อย่างใกล้ชิด และแนะนำสมาชิกในเรื่องต่างๆ เช่น การทำบัญชีรายรับรายจ่ายเงิน การแนะนำการประกอบอาชีพเสริมต่างๆ รวมทั้งในเรื่องของการทำบัญชีเงินกองทุนก็ควรจะมีการทำอย่างถูกต้องและเหมาะสมโดยก่อนให้กู้ควรสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่สมาชิกด้วย รวมทั้งควรอบรมกรรมการในเรื่องดังกล่าว
2. ลงโทษผู้ที่ใช้เงินไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการขอกู้ ควรมีรูปแบบการลงโทษสมาชิกผู้กู้ที่ปฏิบัติไม่ตรงกับคำขอกู้โดยอาจมีการกำหนดข้อตกลงในระหว่างกันขึ้น เช่น ครั้งแรกอาจมีการตักเตือนก่อน ต่อมาถ้ายังไม่ได้ผลก็อาจจะมีการลงโทษโดยการยกเลิกทั้งหมดของผู้กู้และให้หาเงินที่ได้กู้ไปมาคืน และขั้นรุนแรงคือ ไม่ปล่อยก็ให้กับสมาชิกผู้นั้นอีกเป็นเวลาอย่างน้อย 1 ปี จนกว่าจะมีพฤติกรรมที่ดีขึ้นและคณะกรรมการเห็นสมควรว่าอนุมัติให้กู้

ด้านการนำเงินกู้ไปพัฒนากิจกรรมอาชีพของสมาชิกกองทุนฯ

1. การกำหนดวงเงินกู้สำหรับสมาชิกแต่ละอาชีพ ควรจะมีการกำหนดวงเงินกู้สำหรับสมาชิกแต่ละอาชีพให้มีจำนวนต่างกัน เพราะว่าบางอาชีพมีความจำเป็นในการใช้เงินน้อย บางอาชีพมีความจำเป็นใช้เงินมาก และอีกอย่างหนึ่งเพื่อเป็นการป้องกันความเสี่ยงในการชำระเงินคืนเพราะผู้กู้ไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนได้ทัน หรืออีกแง่หนึ่งถ้าผู้ประกอบอาชีพที่ให้ผล

ตอบแทนสูง แต่ได้รับเงินกู้น้อยไปก็จะเป็นการจำกัดโอกาสในการสร้างอาชีพและสร้างรายได้ของผู้กู้รายนั้น

2. การควบคุมติดตามผู้กู้ ควรจะมีคณะกรรมการอีกชุดหนึ่งที่จะคอยติดตามการดำเนินการของผู้กู้ว่าตรงตามวัตถุประสงค์ที่ได้แจ้งไว้แก่ คณะกรรมการกองทุนหรือไม่ เพื่อจะได้แจ้งให้คณะกรรมการผู้อนุมัติเงินกู้ทราบ และหาแนวทางแก้ไขต่อไป ในกรณีที่ผู้กู้ดำเนินการไม่ตรงตามคำขอกู้ เพราะว่าง่ายต่อการดำเนินการของคณะกรรมการปล่อยกู้ในระยะยาว

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

บ้านหาดไข่เต่า : วีถีชาวเล กับกระแสการเปลี่ยนแปลง

โดย

ผศ.ดร.วันชัย ธรรมสัจการ
ผศ.ดร.บัญชา สมบูรณ์สุข
นางสาวสุภาวิณี มุสิกะพันธ์
นางอะยั๊ะ หวันละเต๊ะ
นางสาวรจเรข หนูสังข์

โครงการปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

สารบัญ

บทที่	หน้า
1. **บทนำ**	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
• การเลือกชุมชน	1
• ลักษณะพื้นที่ศึกษา	4
• การเข้าสู่ชุมชน	7
• สนามและการเข้าสู่สนาม	8
• การเก็บรวมข้อมูล	9
• การวิเคราะห์ข้อมูลและการรายงานผล	10
2. **ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	11
• มิติที่ 1 ทุนสังคม	11
• มิติที่ 2 ทุนเศรษฐกิจ	15
• มิติที่ 3 ทุนวัฒนธรรม	18
• มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา	19
• มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร	22
3. **การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	24
• นโยบายของรัฐกับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง	24
• ผลกระทบการปิดปากอ่าวระวะกับการเปลี่ยนแปลงชุมชน	25
• การเปลี่ยนแปลงระบบและวิธีการผลิต	25
• การเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพ	26
• การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน	26
• ความขัดแย้งในชุมชน	27
4. **การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชน**	30
• การปรับตัวทางด้านสังคม	30
• การปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ	31
• การปรับตัวทางด้านกายภาพ	31

- การปรับตัวทางด้านชีวภาพ 32

5. กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 34

- การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน 35
- กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน 37
- ผลการดำเนินงานกองทุน 38
  - ผลกองทุนต่อการสะสมทุน 39
  - ผลกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน 40
  - ผลกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน 40
  - ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม 41
  - ผลกองทุนต่อปัจเจกชนและการใช้ประโยชน์ 42
  - ปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานหมู่บ้านหาดไข่เต่า 48
- ข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา 48

บรรณานุกรม 50

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

1 แสดงรายชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์หมู่ 1 บ้านหาดไข่เต่า อ.บางแก้ว 9
2 แสดงการประกอบอาชีพของสมาชิกและจำนวนเงินที่กู้ 36

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แสดงที่ตั้งและตำแหน่งของเขื่อนปากอ่าวระวะ	3
2	แสดงเขตติดต่อและลักษณะการใช้ที่ดินของบ้านหาดไข่เต่า ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง	4
3	ขั้นตอนการเข้าสู่สนามของผู้วิจัย	8
4	เขื่อนปากระวะ	25
5	วัฏจักรชุมชน โรงงานและทะเลสาบ	29

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

บ้านหาดไข่เต่า: วิถีชาวเลกับกระแสการเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสัจการ

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

บ้านหาดไข่เต่า : วีถีชาวเล กับกระแสการเปลี่ยนแปลง

โดย ผศ.ดร.วันชัย ธรรมสัจจการ
ผศ.ดร.บัญชา สมบูรณ์สุข
นางสุภาวิณี มุสิกะพันธ์
นางอะย๊ะ หวันละเต๊ะ
นางสาวรจเรข หนูสังข์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1. **บทนำ**	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
• การเลือกชุมชน	1
• ลักษณะพื้นที่ศึกษา	2
• การเข้าสู่ชุมชน	8
• สนาม	9
• การเข้าสู่สนาม	9
• การเก็บรวมข้อมูล	10
• การวิเคราะห์ข้อมูลและการรายงานผล	11
2. **ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	12
• มิติที่ 1 ทุนสังคม	12
• มิติที่ 2 ทุนเศรษฐกิจ	18
• มิติที่ 3 ทุนวัฒนธรรม	21
• มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา	22
• มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร	25
3. **การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	27
• การเข้ามาของระบบชลประทานและเครื่องมือทุ่นแรง	28
• ผลกระทบการปิดปากอ่าวระวะกับการเปลี่ยนแปลงชุมชน	28
• การเปลี่ยนแปลงระบบและวิธีการผลิต	28
• การเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพ	28
• การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน	29
• ความขัดแย้งในชุมชน	30
4. **การปรับตัวและการตอบโต้ของชุมชน**	33
• การปรับตัวทางด้านสังคม	33
• การปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ	34

- การปรับตัวทางด้านกายภาพ 34
- การปรับตัวทางด้านชีวภาพ 35

5. กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 36

- การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน 37
- กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน 39
- ผลการดำเนินงานกองทุน 40
  - ผลกองทุนต่อการสะสมทุน 41
  - ผลกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน 42
  - ผลกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน 42
  - ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม 42
  - ผลกองทุนต่อปัจเจกชนและการใช้ประโยชน์ 44
  - ปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานหมู่บ้านหาดไข่เต่า 49
- ข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา 50

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

1.1 แสดงรายชื่อผู้ถูกสัมภาษณ์หมู่ 1 บ้านหาดไข่เต่า อ.บางแก้ว 10
5.1 แสดงการประกอบอาชีพของสมาชิกและจำนวนเงินที่กู้ 38

สารบัญภาพ

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การเลือกชุมชน

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนติดกับทะเลสาบสงขลาตรงบริเวณปากคลองกระอาน ห่างจากตัวอำเภอบางแก้ว 5 กิโลเมตร ในอดีตเป็นชุมชนที่มีเต่ากระอานขึ้นมาวางไข่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นแหล่งเดียวในประเทศไทย ปัจจุบันเต่ากระอานสูญพันธุ์ไปจากทะเลสาบแล้ว ลักษณะพื้นที่เป็นบริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลาที่มีหาดทรายยาวตลอดแนวและเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่อุดมสมบูรณ์ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา พื้นที่ตอนกลางเป็นพื้นที่ป่าไม้สลับกับพื้นที่นา บ้านหาดไข่เต่าเริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2474 ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือน 333 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 1,754 คน โดยเป็นเพศชาย 844 คน หญิง 910 คน

สาเหตุที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจ เลือกชุมชนบ้านหาดไข่เต่าเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจาก (1) เป็นชุมชนในบริเวณพื้นที่ทะเลสาบที่มีอาชีพการทำประมงเป็นหลัก ควบคู่กับการทำสวนยางและทำนา ซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐบาลในเรื่องการปิดอ่าวปากระวะ[1] ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชน ซึ่งผู้ศึกษามองเห็นภาวะการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชนได้อย่างชัดเจน (2) ชุมชนบ้านหาดไข่เต่าในสภาพความเป็นจริงเป็นชุมชนอิสลามเกือบทั้งหมด มีความขัดแย้งทางความคิดที่เห็นได้อย่างชัดเจนและแต่ละกลุ่มแต่ละฝ่ายมีการปรับตัวที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน (3) เป็นชุมชนที่ประชาชนมีอาชีพทำประมงเป็นหลัก ซึ่งสามารถเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงการปรับตัวและตอบโต้กับชุมชนอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงที่เป็นชุมชนที่ประชาชนประกอบอาชีพการทำนาและทำสวนยาง นอกจากนี้ยังมีมูลเหตุจากผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านว่าในอดีตพื้นที่แห่งนี้มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ในทะเลสาบมีปลา กุ้ง ชุกชุม ประชาชนมีอาชีพทำประมง มีนาข้าวที่ให้ผลผลิตสูง ข้าวนุ่มหอมอร่อยมีชื่อเสียงมาก ต่อมาภายหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐ มีผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมอย่างรวดเร็วและเห็นได้ชัด จึงน่าจะศึกษาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวโดยสรุปจากมูลเหตุในการเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านหาดไข่เต่าโดยอาศัยเกณฑ์ 3 เกณฑ์หลักด้วยกัน คือ

(1) ระบบนิเวศน์ชุมชน โดยพิจารณาจากพื้นที่และที่ตั้งชุมชน ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลา

1 ปากระวะเป็นปากอ่าวที่เป็นทางออกของคลองสาธารณะขนาดใหญ่ เชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลา กับทะเลหลวงฝั่งอ่าวไทย ตั้งอยู่บริเวณรอยต่อ ระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา กับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาทางราชการโดยกรมชลประทานทำเป็นประตูปิด-เปิดน้ำ ดังแสดงในภาพที่ 1

(2) ความหลากหลายในการประกอบอาชีพของชุมชน พบว่าชุมชนบ้านหาดไข่เต่ามีการประกอบอาชีพหลักคือ ทำประมง การทำนา และทำสวนยาง ควบคู่กัน แต่ยังมีอาชีพอื่นๆ เสริมอีกด้วย เช่น การเลี้ยงสัตว์ การปลูกผัก และค้าขาย เป็นต้น

(3) ระดับความเข้มแข็งของชุมชน พบว่าชุมชนบ้านหาดไข่เต่ายังไม่มีความเข้มแข็ง ทำให้ทุนของชุมชนไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ยังไม่เข้มแข็งเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลนาปะขอ

การศึกษาครั้งนี้มีเป้าหมายที่จะศึกษาถึงลักษณะชุมชนบ้านหาดไข่เต่าใน 3 มิติด้วยกัน คือ

1. มิติในอดีตที่จะสะท้อนให้เห็นถึงทุนชุมชน ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นเงื่อนไขเดิม (หรือทุนชุมชนเดิม) จำแนกได้ดังนี้

(1) ทุนทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยมิติของการพึ่งพา ได้แก่ การพึ่งพาในการผลิต การพึ่งพาแรงงานระหว่างกันในชุมชน การพึ่งพาการบริโภค การพึ่งพาในการดูแลรักษาเมื่อเจ็บป่วย การพึ่งพาในการดูแลความสงบเรียบร้อย และการพึ่งพากันในการจัดการปัญหาความขัดแย้ง

(2) ทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยมิติระบบการผลิต การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน สภาพธรรมชาติและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ที่ตั้งและการติดต่อกับภายนอกชุมชน ความหลากหลายในกิจกรรมการผลิต คุณภาพการผลิต การบริโภคและกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ของคนในชุมชน

(3) ทุนทางวัฒนธรรม ได้แก่ ระบบความคิด ความเชื่อ แบบแผนประเพณีและระบบความรู้ที่สะสมอยู่ในชุมชน

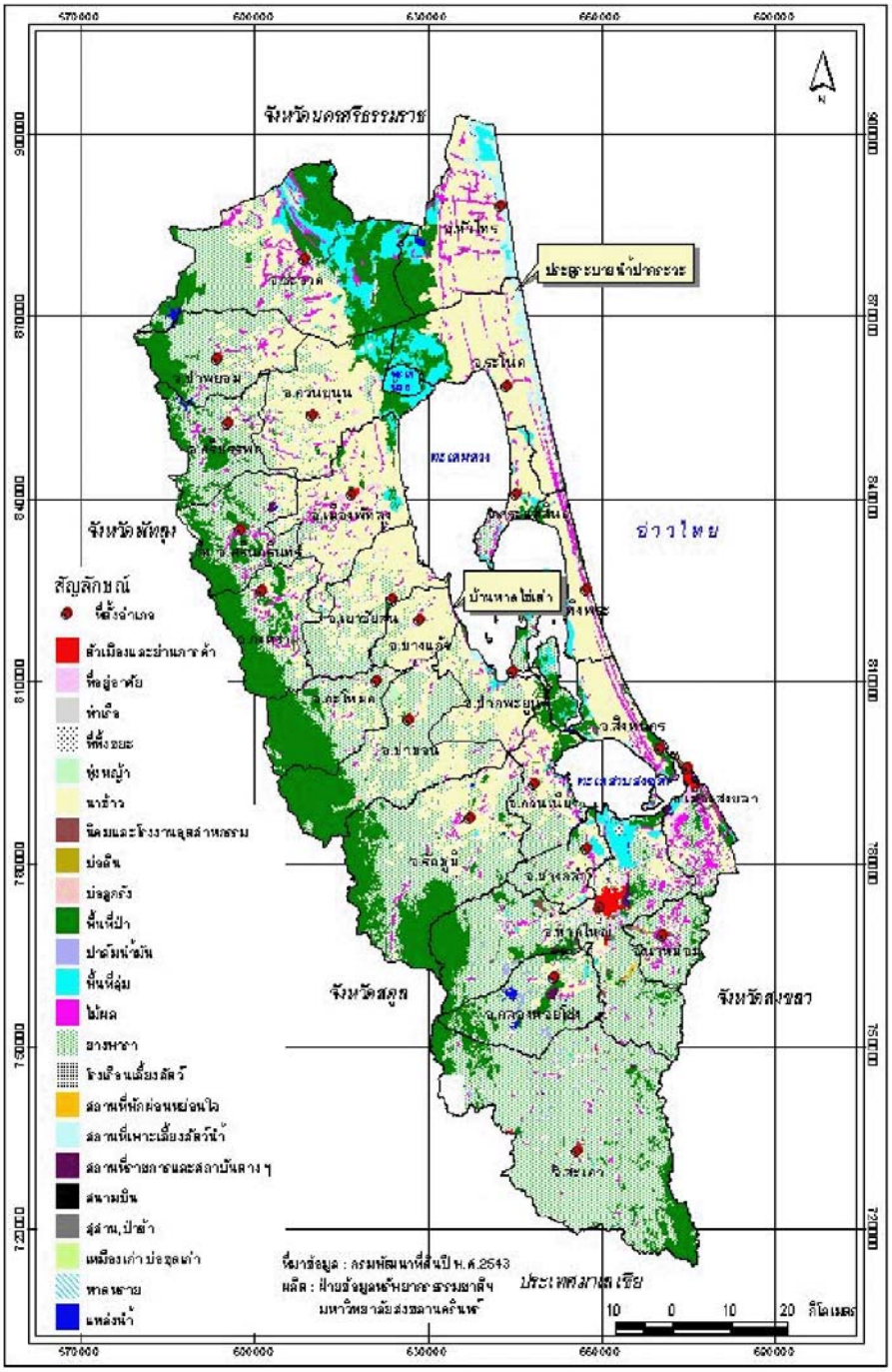
(4) ทุนภูมิปัญญา ได้แก่ ความเชื่อมโยงภูมิปัญญากับความรู้สมัยใหม่ ภูมิปัญญากับการทำมาหากินของชุมชน ภูมิปัญญากับการสาธารณสุข เป็นต้น

(5) ทุนทรัพยากร เป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน อันเป็นรากฐานสำคัญในการผลิตและการบริโภค ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลาในทะเลสาบ ป่าไม้ น้ำ ดิน และทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนด้วย

2. มิติแห่งการเคลื่อนไหวของชุมชน เพื่อการปรับเปลี่ยนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อให้มองเห็นภาพการตอบสนองของชุมชนที่มีต่อนโยบายและกระบวนการพัฒนาจากภาครัฐและภาคอื่น ๆ ที่เข้ามาในชุมชน

3. มิติการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่มีผลต่อชุมชน ทั้งระบบกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนประโยชน์ของการมีกองทุนหมู่บ้านที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนโดยรวมที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ ซึ่งส่งผลออกมาในรูปการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างรายได้

การสร้างกิจกรรมและเครือข่ายระหว่างคนในชุมชน ระบบสวัสดิการ ตลอดจนการเชื่อมโยงบูรณาการ ทุนชุมชนต่าง ๆ การสะสมทุนชุมชน ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อันนำมาสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

ภาพที่ 1 แสดงที่ตั้งและตำแหน่งของเขื่อนปากอ่าวระวะ

ลักษณะพื้นที่ศึกษา

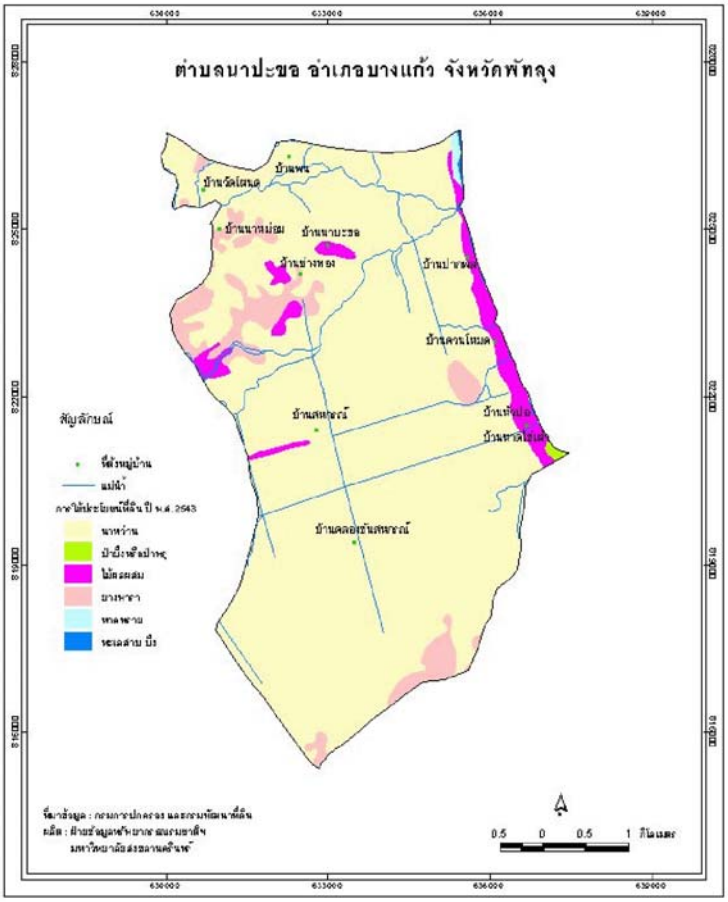
จากการสืบค้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านหาดไข่เต่า จึงได้วิเคราะห์จำแนกลักษณะชุมชนโดยอาศัยองค์ประกอบที่เกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพ องค์ประกอบทางชีวภาพ องค์ประกอบทางเศรษฐกิจและองค์ประกอบทางสังคม ดังนี้

(1) องค์ประกอบทางกายภาพ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่โดยรอบ ดังนี้ (ดังภาพที่ 2)

ทิศเหนือ	จด	หมู่ที่ 11 บ้านหัวปอ
ทิศตะวันออก	จด	ชายฝั่งทะเลสาปสงขลา
ทิศใต้	จด	หมู่ที่ 6 ตำบลฝาละมี
ทิศตะวันตก	จด	หมู่ที่ 10 บ้างคลองชีพ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า มีขนาดพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ มีประชากร จำนวน 1,754 คน เป็นชาย 844 คน หญิง 910 คน มีครัวเรือนจำนวน 333 ครัวเรือน เป็นชุมชนที่มีจำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นในตำบลนาปะขอ

ภาพที่ 2 แสดงเขตติดต่อและลักษณะการใช้ที่ดินของบ้านหาดไข่เต่า ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว

ลักษณะภูมิประเทศ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลา พื้นที่เหมาะแก่การทำอาชีพประมง จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนหาดไข่เต่าเกือบจะทุกครอบครัวประกอบอาชีพประมง

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่ามีสภาพภูมิอากาศเหมือนกับพื้นที่อื่นในอำเภอบางแก้ว โดยทั่วไปสภาพภูมิอากาศเป็นแบบร้อนชื้น มีฝนตกชุกเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ สามารถแบ่งออกได้ 2 ฤดู คือ ฤดูร้อน อยู่ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนกันยายน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 32-38 องศาเซลเซียส และฤดูฝนอยู่ในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ มีฝนตกชุกระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคม อุณหภูมิประมาณ 28-35 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 2,093 มิลลิเมตรต่อปี

(2) องค์ประกอบทางชีวภาพ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่ามีพื้นที่ด้านทิศตะวันออกติดกับชายฝั่งทะเลสาบพัทลุง-สงขลา จึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำมากมายหลายชนิด ดังนั้นคนในหมู่บ้านหาดไข่เต่าจึงมีอาชีพประมงเป็นหลัก ควบคู่กับอาชีพการทำไร่นาสวนผสม การทำนาและการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งอาชีพที่พบในชุมชนบ้านหาดไข่เต่าสะท้อนให้เห็นถึงชุมชนบ้านหาดไข่เต่ามีความหลากหลายทางชีวภาพมาก โดยมีผู้ประกอบอาชีพทำประมง 115 ครัวเรือน ทำนา 60 ครัวเรือน และมีอาชีพอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง

(3) องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ประชาชนมีรายได้หลักจากการทำประมง จากการสืบค้นจากเอกสารพบว่าในปัจจุบันรายได้เฉลี่ยของชุมชนบ้านหาดไข่เต่า 41,000 บาท ต่อปีต่อครัวเรือน โดยมีรายได้จากการทำประมง 43,600 บาทต่อปีต่อครัวเรือน จากการทำนา 12,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน รายได้จากการทำสวนยาง 35,000 บาทต่อปีต่อครัวเรือน

(4) องค์ประกอบทางสังคม

สำหรับองค์ประกอบทางสังคม ผู้วิจัยทำการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชนบ้านหาดไข่เต่าและสภาพทางสังคมอื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย เพื่อให้ทราบถึงความเป็นไปของชุมชนบ้านหาดไข่เต่าว่ามีประวัติและวิวัฒนาการของการพัฒนาหมู่บ้านเป็นมาอย่างไร

ปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนบ้านหาดไข่เต่า

เริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหาดไข่เต่าเมื่อประมาณ พ.ศ. 2474 โดยมีชาวบ้านจำนวน 4 ครัวเรือนเดินทางมาจากอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีนายเจ๊ะหละ บิลต้วน

เป็นผู้นำนอกจากนั้นก็มีครอบครัวของนายเย็บ นิยมเดชา, นายเหล็ม แขกพงศ์, นายสมัน อาหรับ สาเหตุที่ทั้ง 4 ครอบครัวเลือกมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ เพราะทราบข่าวจากขุนพะยูน ซึ่งขณะนั้นเป็นกำนันตำบลปากพะยูนว่าต้องการคนมาดูแลพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งพื้นที่แห่งนี้อยู่ในความดูแลของอำเภอปากพะยูน เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่ารก มีไม้ใหญ่มากมาย รวมทั้งป่าเสม็ด มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาก และไม่มีชาวบ้านอาศัยอยู่เลย ทั้ง 4 ครอบครัวจึงได้ชักชวนญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงมาซื้อที่ดิน ซื้อในราคาไร่ละ 2-3 บาท โดยซื้อจากขุนพะยูน ครอบครัวที่อพยพมาเป็นคนไทยมุสลิมจนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 2484 มีการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับชาวบ้านและสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย (บริเวณมัสยิดตะวันออกในปัจจุบัน) ที่บริเวณนี้ติดกับชายฝั่งทะเล ซึ่งบริเวณชายหาดมีเต่ากระอานอาศัยอยู่จำนวนมาก เมื่อถึงฤดูวางไข่จะมีเต่ากระอานจำนวนนับร้อยตัวขึ้นมาวางไข่บริเวณชายหาด ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านตนว่า “**บ้านหาดไข่เต่า**”

คนที่อพยพมาในยุคแรก ๆ เริ่มถางป่าเพื่อทำเป็นที่นา อาชีพเริ่มต้นของแต่ละครอบครัวคืออาชีพทำนา ซึ่งนอกจากจะทำนาแล้วก็ยังปลูกผักสวนครัวเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อบริโภคในครอบครัวประกอบกับบริเวณชายหาดมีสัตว์น้ำชุกชุมมาก สัตว์น้ำมีเกือบทุกชนิดทั้ง กุ้ง หอย ปู ปลา แหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านในบริเวณนี้มีอาหารธรรมชาติกินตลอดทั้งปี ไม่ต้องซื้อจากภายนอก ต่อมาก็มีชาวบ้านจากแหล่งอื่น ๆ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในบ้านหาดไข่เต่ามากขึ้นเรื่อย ๆ นับเป็น 1,000 ครัวเรือน เพราะเห็นว่าที่นี่มีอาหารอุดมสมบูรณ์ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงหันมายึดการทำประมงเป็นอาชีพหลัก และเมื่อจับสัตว์น้ำได้มากเหลือกินก็นำไปขายที่ตลาดบางแก้ว จนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปว่าถ้าอยากจะกินอาหารทะเล ก็ต้องที่บ้านหาดไข่เต่า

เมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาในบ้านหาดไข่เต่ามากขึ้น ทรัพยากรในธรรมชาติก็เริ่มร่อยหรอ เต่ากระอานซึ่งมีอยู่นับพัน ๆ ตัว ก็เป็นอาหารของคนในหมู่บ้าน บ้างก็เก็บไข่เต่าไปกิน บ้างก็เก็บไปขาย บางคนก็กินเต่า ถึงแม้จะมีการตั้งกฎระเบียบเอาไว้เพื่ออนุรักษ์พันธุ์เต่าทะเล แต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่ทำตามกฎกติกาที่วางไว้ มุ่งแต่ผลประโยชน์ของตัว จนทำให้เต่ากระอานเกือบสูญพันธุ์ หลังจากนั้นเต่ากระอานก็เริ่มอพยพไปอยู่ที่อื่น จนปัจจุบันไม่มีเต่ากระอานหลงเหลืออยู่เลย เมื่อทรัพยากรธรรมชาติเริ่มร่อยหรอและขาดแคลน คนจำนวนมากเริ่มประสบปัญหาในการทำมาหากิน ส่วนหนึ่งเริ่มอพยพเคลื่อนย้ายไปหาที่ทำกินแหล่งใหม่ จากคำบอกเล่าของนายหมู้สอ นิยมเดชา อายุ 73 ปี ผู้เฒ่าของชุมชนเล่าว่า ได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านหาดไข่เต่ากับบิดา คือ นายเย็บ นิยมเดชา เมื่ออายุได้ประมาณ 4 ขวบ และได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมาตลอด โดยในปี พ.ศ. 2519 ผู้คนเริ่มอพยพจากหมู่บ้านหาดไข่เต่าไปทำมาหากินที่อื่นเป็นร้อยเป็นพันคน โดยส่วนใหญ่เดินทางไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ เช่น หาดใหญ่ สงขลา พัทลุงและจังหวัดใกล้เคียง จากหลักฐานที่ปรากฏชัดแสดงให้เห็นว่า ในช่วงหนึ่งชาวบ้านหาดไข่เต่าได้อพยพ

จากบ้านหาดไข่เต่าเข้าไปขายแรงงานจำนวนมาก คือ การเกิดชุมชนของผู้ที่อพยพมาจากบ้านหาดไข่เต่ามาอยู่บริเวณสะพานดำ ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ในปัจจุบัน

สภาพแวดล้อมในปัจจุบันของชุมชนบ้านหาดไข่เต่า

จากปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งสะท้อนถึงประวัติและวิวัฒนาการการพัฒนาในมิติทางสังคมของชุมชน ทำให้มองเห็นภาพว่าชุมชนบ้านหาดไข่เต่ายังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร มีการทำลายทรัพยากรของชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรทางทะเล ตลอดจนการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่มีค่อนข้างสูง และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในชุมชนก็มีสูงด้วย

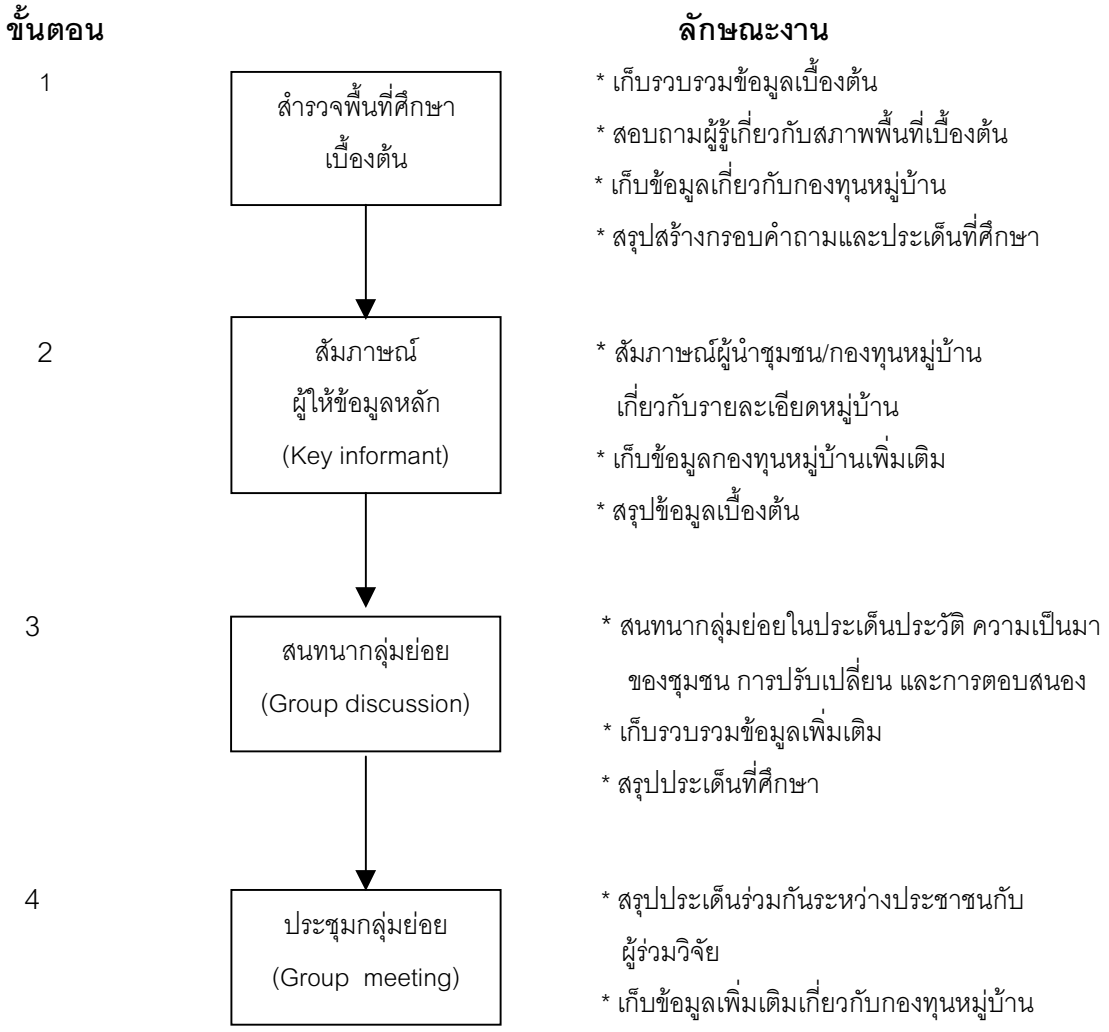
ในปัจจุบัน ชุมชนบ้านหาดไข่เต่ามีโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม เป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา ซึ่งมีนักเรียนประมาณ 170 คน ในชุมชนไม่มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา ทำให้เยาวชนในชุมชนต้องออกไปเรียนนอกชุมชน นอกจากนี้ในชุมชนมีมัสยิดถึง 3 แห่ง อย่างไรก็ตามจากการไปสำรวจพื้นที่พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านหาดไข่เต่ายังมีความขัดแย้งดังจะเห็นได้จากมีมัสยิดเก่าและมัสยิดใหม่อยู่ใกล้กัน ซึ่งโดยทั่วไปในแต่ละชุมชนจะมีมัสยิดเพียงแห่งเดียว

การเข้าสู่ชุมชน

การวิจัยโดยการสืบค้นเพื่อให้เห็นภาพดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้เข้าสู่พื้นที่หมู่บ้านหาดไข่เต่าโดยในเบื้องต้นเข้าสำรวจพื้นที่ พบปะผู้อาวุโส ได้แนะนำตัวชี้แจงวัตถุประสงค์ในการเข้ามาในชุมชน ทำความรู้จักและสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชน ได้ซักถามรายละเอียดเบื้องต้นและสืบค้นจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาได้แก่ สภาพลักษณะของชุมชน โครงสร้างทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม ประวัติความเป็นมา สภาพชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยอาศัยมิติทุนชุมชน ต่อด้วยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และการปรับตัวของชุมชนที่ตอบโต้กระบวนการพัฒนา เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงระบบความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาเบียดระบบความรู้ชุดเดิมออกไป ซึ่งต้องสืบค้นทั้งข้อมูลที่เป็นเอกสาร หนังสือ รายงาน และจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indept interview) พร้อมกับการสังเกตและการบอกเล่าของผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์และผู้อาวุโสของชุมชนทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้สืบค้นเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการการพัฒนาชุมชนและผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านในด้านระบบวิธีคิด กติกา การบริหารจัดการ การดำเนินการกองทุน รวมถึงการใช้ประโยชน์จากกองทุน ซึ่งในประเด็นนี้จำเป็นต้องสืบค้นข้อมูลจากกรรมการกองทุน รายงานและการสัมภาษณ์ ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ที่สะท้อนออกมาในรูปของการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างรายได้ การลดรายจ่าย การสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน

สนามและการเข้าสู่สนาม (Field)

สนามที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า หมู่ที่ 1 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง โดยพื้นที่เป็นพื้นที่ชุมชนเกษตรที่มีการประกอบอาชีพทำประมง ทำนา และทำสวนยาง หลังจากผู้วิจัยได้เข้าสู่ชุมชนทำความรู้จักชุมชนแล้ว ผู้วิจัยได้วางแผนการเข้าสู่พื้นที่ศึกษา 4 ขั้นตอน โดยเป็นการศึกษาทั้งการสืบค้นจากเอกสาร รายงานสถิติที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นคำถามตามกรอบศึกษาที่แสดงดังภาพที่ 3 ดังนี้

ภาพที่ 3 ขั้นตอนการเข้าสู่สนามของผู้วิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

จากแผนการเข้าสู่สนาม ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล หรือสืบค้นจากเอกสาร และสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) การสนทนากลุ่มย่อย (Group discussion) พร้อมทั้งการจดบันทึกประกอบการบันทึกด้วยแถบเสียงจากกลุ่มเป้าหมายดังแสดงในตาราง

ตารางที่ 1 แสดงรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ หมู่ที่ 1 บ้านหาดไข่เต่า ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล		สถานภาพ
1.	นายฮ้าหนัด	สายโอนายเจ๊ะ	ประธานกรรมการกองทุนฯ
2.	นายหลี	โต๊ะหวัง	กรรมการกองทุนฯ
3.	นายมุอีน	สนธิวงศ์	กรรมการกองทุนฯ
4.	นายยูสูบ	เหมมันต์	กรรมการกองทุนฯ
5.	นายหะยีหมัด	หมานหมีด	สมาชิกกองทุนฯ
6.	นายกะฮาน	แหนะหมัด	สมาชิกกองทุนฯ
7.	นายยะโกบ	ตะเอ	สมาชิกกองทุนฯ
8.	นางสุดีน	นิยมเดชา	สมาชิกกองทุนฯ
9.	นางรอกีหย๊ะ	เหมมันต์	สมาชิกกองทุนฯ
10.	นางสะเต๊ะ	ชอบหวาน	สมาชิกกองทุนฯ
11.	นางนภา	จันทร์เพ็ญ	สมาชิกกองทุนฯ
12.	นายไหรหนับ	ช่วยโอ	สมาชิกกองทุนฯ
13.	นางเจ๊ะหม๊ะ	เหมมันต์	สมาชิกกองทุนฯ
14.	นางนิภา	หวันยีเต๊ะ	สมาชิกกองทุนฯ
15.	นางสาวจิตรา	ปานเกลี้ยง	สมาชิกกองทุน
16.	นายเกษม	แซ่โล่	ประชาชน
17.	นายสุบ	ตะเอ	ประชาชน
18.	นายหมัด	ชอบหวาน	ประชาชน
19.	นายสะมะแอ	เหมมันต์	เลขากลุ่มออมทรัพย์ฯ
20.	นายหมู้สอ	นิยมเดชา	ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน
21.	นายกาศ	อาหรับ	ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน

การวิเคราะห์ข้อมูลและการรายงานผล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยในแต่ละครั้งที่เข้าสู่สนาม เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้วจะวิเคราะห์และสรุปไปพร้อม ๆ กัน สำหรับข้อมูลที่ถูกบันทึกด้วยแถบเสียงจะนำมาถอดความ คำต่อคำเพื่อใช้ข้อมูลในการวิเคราะห์

การรายงานผลการวิจัยอยู่ในรูปการบรรยายที่เน้นให้ได้คำตอบและครอบคลุมรายละเอียดมิติต่าง ๆ ซึ่งมีหัวข้อเรื่องนำเสนอดังนี้ (1) บทนำ (2) ทุนชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (3) การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (4) การปรับตัวของชุมชน (5) กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 2

ชุมชนช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

มิติที่ 1 ทุนทางสังคม

คนในชุมชนสามารถเรียนรู้ร่วมกัน และสามารถดำรงชีวิตอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติ ทั้งนี้เนื่องจากคนในชุมชนมีระบบการจัดการ การกำหนดกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ การดำรงชีพภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาตินี้ สะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ระบบผู้นำและการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ความสัมพันธ์และการพึ่งพา

ชุมชนหาดไข่เต่า กำเนิดขึ้นประมาณ พ.ศ. 2474 เมื่อมีการอพยพของครอบครัวมาจากบ้านแพรกเมือง อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มจากอพยพมา 4 ครอบครัว แล้วขยายครอบครัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ผู้คนที่อพยพมาส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน ระบบความสัมพันธ์ซึ่งถูกกำหนดขึ้นเป็นรากฐานของระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพากันในชุมชน การอพยพมาของครอบครัวจากอำเภอหัวไทรแล้วมาสมทบกับครอบครัวที่มีอยู่ดั้งเดิมที่นี่ สะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ การเกื้อกูล การดำเนินกิจกรรมร่วมกันในลักษณะพึ่งพา แลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในอดีตทั้งในด้านการผลิต แรงงาน การบริโภค การดูแลรักษา ความสงบเรียบร้อยในชุมชน การขจัดปัญหาความขัดแย้ง ผู้นำ กลุ่ม/องค์กร และการถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

(1) การพึ่งพาด้านการผลิต

คนในชุมชนหาดไข่เต่าเดิมมีอาชีพทำนา ตอนอพยพมาแรก ๆ ทุกครอบครัวต้องทำนา เพื่อจะมีข้าวกิน ด้วยเหตุนี้การทำนาทำให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกันในการผลิต เช่น พันธุ์ข้าว ปุ๋ย หรือแม้แต่พันธุ์พืชอื่น ๆ ใครมีอะไรก็แบ่งปันกัน แม้แต่ที่ดินทำกินก็ต้องแบ่งปันกัน คนที่มาจองก่อนได้ที่ดินเยอะก็จะแบ่งให้คนที่มาทีหลัง โดยคนในชุมชนจะแบ่งที่ดินให้กับครอบครัว ๆ ละเท่า ๆ กัน โดย 1 ไร่ จะแบ่งได้ 4 ครอบครัวหรือครอบครัวละ 1 งานเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย ต่อมาประมาณ พ.ศ 2484 มีการจัดสรรที่ดินให้เพื่อเป็นที่ทำกิน และต้องจ่ายค่าจัดสรรที่ดินไร่ละ 7 บาท เพื่อเป็นสินน้ำใจให้กับเจ้าของที่ดินที่เขามาอยู่ก่อน

การทำนาก็เช่นกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งชุมชน ตั้งแต่การไถนา คนที่มีวัวไว้ไถนาก็จะไปช่วยคนที่ไม่มีวัว ช่วยกันหว่าน ช่วยกันดำ ช่วยกันเก็บเกี่ยว

ปุ๋ยที่ใช้ใส่ในนาข้าว ชาวบ้านเรียกว่า “มายา” ซึ่งเป็นหินผุพังที่อยู่ในถ้ำผสมกับขี้ค้างคาว อุดมไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ ชาวบ้านก็ช่วยกันไปหาบมาจากถ้ำที่อำเภอเขาชัยสน ต่างช่วยกันไปหาบด้วยความสนุกสนาน ถ้าของใครไม่พอก็นำมาแบ่งกัน

“ คนสมัยก่อนช่วยเหลือกันทุกอย่าง ช่วยกันทำมาหากิน
อย่างเช่น ทำนาก็ต้องช่วยกันไถ ช่วยดำ ช่วยเก็บเกี่ยว
มีความสามัคคี พร้อมใจกันทำ พูดถึงการทำนาในสมัยก่อน
เราไม่ใช้ปุ๋ยเหมือนสมัยนี้ เราใช้มายาจากเขาชัยสน
ไปหาบกันมาไม่ต้องซื้อใครเอามาได้เท่าไหร่เอามาเลย
บางคนหาบมาข้างละปี๊บครึ่งแต่พอถึงครึ่งทางก็เริ่มหนักหาบไม่ไหว
ก็เอาออกให้เหลือข้างละปี๊บ สมัยก่อนลำบากแต่ก็สนุก ”

ดังที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่าคนชุมชนหาดไข่เต่าในอดีตมีความรักความผูกพัน การเป็นพวกเดียวกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในทุกเรื่อง ทั้งที่เป็นญาติกันและไม่ใช่ญาติ ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก

(2) การพึ่งพาด้านแรงงาน

คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยแรงงานในกิจกรรมต่างๆ เช่น การทำนาก็มีการออกปาก ช่วยกันทำนาตั้งแต่เริ่มไถนาจนเก็บเกี่ยวเสร็จ

“ คนสมัยก่อนมีความสามัคคี มีการรวมใจ พร้อมใจกันทำ
ทำอะไรก็ทำกันเลย เช่น การทำนา วันนี้จะไปเก็บข้าวบ้านนั้น
ก็ไปกันเลยไม่มีการเกี่ยงกัน ถ้าวันนี้เก็บให้ผมก็มากันเลย
ผมทำกับข้าวให้กิน สมัยนี้ไปขอช่วยเขาไม่มาแล้ว ถ้าไม่จ้างก็ไม่มา ”

นอกจากนี้ยังออกแรงในงานต่าง ๆ บ้านไหนมีงานไม่ว่าจะเป็นงานบุญหรืองานแต่งงาน ทุกคนในหมู่บ้านก็ช่วยกันทำจนเสร็จงาน

“ เวลามีงานก็ช่วยกัน ต้องช่วยกันซ้อมข้าวเพราะจะไม่มีโรงสี
ต้องตำกับครก ซึ่งเขาเรียกว่า ซ้อมข้าว ใครมีงานต้องช่วยกันตำข้าว
2-3 วัน เพื่อเตรียมข้าวไว้ให้แขกกิน ต้องช่วยกันขูดมะพร้าว
ต้องเตรียมของทุกอย่างให้ครบก่อนจะมีงาน ข้าวในสมัยก่อนเขาเก็บไว้
เป็นเลียง ก่อนจะได้เป็นข้าวสารต้องนำมานวดมาตำ ต้องตำกับมือ
ครก 1 ใบ ใช้คนตำ 2-3 คน เมื่อตำแล้วก็ต้องนำมาร่อนเอาแกลบออกอีก”

(3) การพึ่งพาด้านการบริโภค

การผลิตของคนในชุมชนหาดไข่เต่า เป็นการผลิตเพื่อการบริโภค เหลือบ้างเล็กน้อยก็นำไปขาย ดังนั้นไม่ว่าคนในชุมชนจะผลิตอะไรขึ้นมา ผลผลิตที่ได้สามารถนำมาแบ่งปันกัน ไม่มีการขาย ใครขาดเหลืออะไรก็แบ่งปันกันกิน ไม่มีการพูดเรื่องขาย

คนที่อพยพมาทีหลัง เมื่อมาถึงจะไม่มีข้าวกิน เพราะไม่ได้ทำนา คนที่มาอยู่ก่อนก็แบ่งข้าวให้กิน จนกว่าจะได้ทำนาในฤดูต่อไป บางคนเมื่อเขาทำนาได้แล้ว เขาก็นำข้าวมาใช้คืน แต่เป็นในลักษณะการแบ่งปันกัน

" สมัยก่อนจะไม่มีการพูดเรื่องซื้อขายกันอย่างเช่นว่า ผมปลูกมันไว้ 2-3 ร่อง ถ้าใครไม่มีกินก็ไปขุดเอาได้เลย ไม่มีการขาย ใครมีอะไรก็แบ่งปันกันกิน คนที่มาทีหลัง ก็อาศัยข้าวของคนที่มาอยู่ก่อน ให้กันบ้าง ยืมกันบ้าง"

(4) การพึ่งพาด้านการดูแลรักษา

คนสมัยก่อนมีสุขภาพแข็งแรง ไม่ค่อยเป็นโรคเหมือนคนปัจจุบัน แต่หากเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยจะมีวิธีการรักษาโดยการหา "หมอบ้าน" หมอบ้านมีหน้าที่ต้มยาหม้อหรือยาสมุนไพรให้กับคนป่วย ซึ่งคนในชุมชนหาดไข่เต่าหากไม่สบายก็จะไปหา "ลุงแมว" ลุงแมวเป็นหมอบ้าน ซึ่งอยู่ต่างหมู่บ้านกัน สมุนไพรที่ใช้ทำยาก็ช่วยกันหาในป่า ซึ่งสมัยก่อนมีเยอะมาก หมอบอกชื่อของสมุนไพรที่ใช้ทำยามาชาวบ้านก็ช่วยกันหา ในสมัยก่อนสมุนไพรที่ใช้ทำยาที่พบได้ในบ้านหาดไข่เต่า คือ ต้นหงส์ ย่านนาง ไหลเผือก ดูกไก่ ถ้าสมุนไพรของหมอมีก็ใช้ของหมอด้วย ค่ารักษาก็ไม่คิดแล้วแต่ใครมีสินน้ำใจจะให้ สำหรับผู้หญิงที่จะคลอดลูก ก็จะคลอดกับหมอตำแย ซึ่งในหมู่บ้านมีหมอตำแย การคลอดลูกของผู้หญิงก็ต้องช่วยเหลือกัน ช่วยให้กำลังใจ เยี่ยมเยียนกันตลอดเวลา

" เวลาคนในหมู่บ้านเจ็บไข้ไม่สบาย ส่วนใหญ่จะรักษาด้วยหมอบ้าน ด้วยการต้มยา หมอบ้านในหมู่บ้านไม่มี ต้องไปหาหมออีกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคนพุทธ แต่ถ้าใครไม่สบายหนักต้องการไปรักษาที่โรงพยาบาล ก็ต้องใส่เรือพาไปโรงพยาบาลสงขลา หมอบ้านใช้วิธีต้มยาจากสมุนไพร ผู้หญิงคลอดลูกก็ใช้หมอตำแย ซึ่งมีในหมู่บ้าน แต่ถ้าคลอดยาก ก็ต้องนั่งเรือหางยาวไปสงขลา "

(5) การพึ่งพาด้านการดูแลความสงบเรียบร้อย

คนในชุมชนจะดูแลความสงบเรียบร้อยกันเอง ส่วนใหญ่ชุมชนมีแต่ความสงบ แต่พอหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484) เกิดมีโจรผู้ร้ายมาลักขโมยสิ่งของชาวบ้าน มาปล้นบ้าง ชาวบ้านก็ช่วยกันดูแลความสงบเรียบร้อย ถ้าวัวของใครถูกลักขโมยไป ทั้งผู้หญิงผู้ชายจะช่วยกันตามหาจนเจอ การออกตามหาบางครั้งก็ข้ามวัน โจรที่ขโมยส่วนใหญ่จะเป็นคนนอกหมู่บ้าน

เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะตีเกราะเคาะไม้เป็นการให้สัญญาณ ชาวบ้านก็จะรู้ ใครทำอะไรอยู่ก็จะวางมือจากสิ่งนั้นแล้วมาช่วยกันก่อน ชี้ให้เห็นว่าคนสมัยก่อนมีความพร้อมเพรียงกัน มีความสามัคคีกัน

" ถ้าวัวใครถูกลักไปไม่ว่าหญิงหรือชายจะออกตามหา
ใครมีอาวุธอะไรก็จะนำติดตัวไป ผมเคยไป ตอนไป
พาปืนลูกซองไปมีความรู้สึกว่าเบาแต่พอตอนกลับ
พากลับไม่ไหวต้องใช้ผ้าขาวม้าทำเป็นสายสะพาย เมื่อเกิดภัย
ขึ้นในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะตีเกราะ ถ้าตีเกราะเพื่อเรียกประชุม
ก็อีกเสียงหนึ่ง แต่ถ้าตีเกราะเหตุร้ายก็มีเสียงหนึ่ง "

(6) การจัดการปัญหาความขัดแย้ง

ในอดีต คนในชุมชนอยู่กันด้วยความสงบไม่มีปัญหาความขัดแย้ง ถ้ามีปัญหาที่ไม่สามารถตัดสินใจกันได้ ก็ให้ผู้นำหรือบุคคลที่เป็นที่เคารพช่วยตัดสินใจให้ แต่หลังจากเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง ชาวบ้านเริ่มมีความขัดแย้งกันมากขึ้น ต่างคนต่างไม่ยอมกัน เข้าลักษณะตัวใครตัวมันไม่ว่าเรื่องอะไร ดังนั้นผู้นำจึงมีความสำคัญมากในการแก้ปัญหา

ผู้นำ

ผู้นำในสมัยก่อนมีความสำคัญมากต่อคนในชุมชน เป็นบุคคลที่คนในชุมชนให้ความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง ผู้นำในหมู่บ้านนอกจากจะมีผู้ใหญ่บ้านแล้ว ยังมีผู้นำทางศาสนา ซึ่งเด็ก ๆ ในชุมชนจะเชื่อฟังผู้ใหญ่ ถ้าพ่อแม่ของตนให้ความเคารพนับถือใคร เด็ก ๆ ก็จะทำตามไปด้วย ผู้ใหญ่บ้านในสมัยก่อนเป็นบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งจากชาวบ้าน เป็นคนที่ชาวบ้านเลือกแล้วว่าสามารถเป็นผู้นำของตนได้

" ผู้ใหญ่บ้านเขาดูจากหลายอย่าง ดูว่าเป็นผู้นำของเราได้หรือเปล่า
แต่ก่อนยังไม่มีผู้ใหญ่บ้านมีแต่ผู้นำ เป็นคนที่คนเชื่อฟังนับถือ

ผู้นำมีความสำคัญมาก ต้องเป็นคนที่สามารถทำให้คนอื่นนับถือ เป็นคนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นคนที่ซื่อสัตย์ รักลูกน้อง ไม่โกง ไม่เอาเปรียบ ตรงไปตรงมา "

กลุ่ม/องค์กร

การรวมกลุ่มในสมัยก่อนเป็นไปในลักษณะไม่เป็นทางการ เป็นการรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อเสร็จกิจกรรมแล้วกลุ่มนั้นก็สลายไป การรวมกลุ่มเป็นไปในลักษณะการออกแรงช่วยกันทำงาน เช่น การลงแขกช่วยกันทำนา

การถ่ายทอดความรู้

คนในชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์โดยพ่อแม่จะเป็นตัวอย่างให้กับลูก ๆ พ่อแม่จะสอนลูกพร้อมกับให้ลูกปฏิบัติเอง เช่น ฝึกการทำนา ฝึกออกทะเล

นอกจากนี้มีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของคนในชุมชนซึ่งกันและกัน ในลักษณะการบอกกล่าว การทำให้ดูเป็นแบบอย่าง เช่น การต่อเรือ เทคนิคการหาปลา เป็นต้น

" การถ่ายทอดการทำนา การออกทะเล พ่อแม่สอนลูกโดยทำให้เห็น แล้วฝึกให้ทำเลย เช่น พ่อแม่จะพาลูกไปเก็บเกี่ยวข้าวใครมีลูกกี่คน พอข้าวสุกพ่อแม่จะพาลูกไปทั้งหมด ทำที่เก็บข้าวให้ทุกคน สอนควบคู่กับการปฏิบัติเลย "

มิติที่ 2 ทุนทางเศรษฐกิจ

สภาพธรรมชาติมีอิทธิพลต่อคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ต้องมีการเรียนรู้เพื่อเข้ากับสภาพธรรมชาติ ระบบการผลิตที่ต้องอาศัยธรรมชาติ ความหลากหลายของระบบการผลิต ขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติซึ่งเป็นทุนพื้นฐานของคนในชุมชน

ระบบการผลิตในอดีต

การอพยพของครัวเรือนมาจากบ้านแพรกเมือง อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มาอยู่ที่หาดไข่เต่าแห่งนี้ ทุกคนมีจุดประสงค์เดียวกัน คือ มาเพื่อหาที่ทำนาให้ได้ข้าวกิน ดังนั้นคนในชุมชนทุกครอบครัวมีอาชีพทำนา นอกจากมีอาชีพทำนาแล้วก็มีอาชีพประมง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ทำเล" เพราะพื้นที่ของหมู่บ้านติดกับชายฝั่งทะเล อุดมไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด ระบบการผลิตของคนในชุมชนจึงเป็นการผลิตเพื่อบริโภคส่วนใหญ่ ถ้าเหลือจากกินแล้วนำไปขาย นอกจากนี้สิ่งที่มีควบคู่กับการทำนา คือวัว ทุกบ้านจะมีวัวเป็นของตนเองไว้ใช้งาน ใช้ไถนา

" คนที่มีอาชีพทำนากับทำเล นาก็ทำ เลก็ทำ แต่จุดประสงค์หลัก ที่อพยพมาตอนแรก คือ ทำนาเพราะต้องการจัดสรรที่ดินให้เพื่อทำนา แต่เลเป็นผลพลอยได้ทีหลัง การทำนา และการออกเลก็ทำเพื่อไว้กิน กินให้พอก่อนแล้วก็จะขาย "

การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน

สภาพธรรมชาติของพื้นที่หาดไข่เต่ามีสภาพเป็นป่าใหญ่ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ พื้นที่ส่วนหนึ่งจะเป็นป่าเสม็ดเหมาะแก่การทำนา ชาวบ้านที่อพยพมาตอนแรกก็มาจับจองที่ดินเพื่อจะทำนา แต่ตอนหลังมีการจัดสรรให้โดยเป็นที่อยู่อาศัย 1 ไร่ ต่อ 4 ครอบครัว และให้ที่ทำกินครอบครัวละ 30 ไร่ พื้นที่ที่จะทำนาชาวบ้านก็ช่วยกันถางป่า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าเสม็ดเพื่อเตรียมที่ไว้ทำนา

การจับจองในตอนแรกไม่ต้องจ่ายเงิน แต่พอมีการจัดสรรที่ดินต้องจ่ายเงินไร่ละ 7 บาท ให้กับขุนพะยูน ซึ่งเป็นคนที่ดูแลพื้นที่แห่งนี้ นอกจากทำนาแล้วคนในชุมชนหาดไข่เต่ายังมีอาชีพประมง พื้นที่หาดไข่เต่าติดกับชายฝั่งทะเลสาปสงขลาซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดพัทลุง มีสัตว์น้ำชุกชุม ทุกครอบครัวก็อาศัยทะเลสาปเป็นแหล่งทำมาหากิน สำหรับแหล่งน้ำในชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ชุมชนมีโอกาสใช้ได้น้อยมากเพราะอยู่ห่างไกล คนในชุมชนจะใช้น้ำทะเลเป็นแหล่งน้ำอุปโภค บริโภค เพราะบางช่วงทะเลเป็นน้ำจืด บางช่วงเป็นน้ำกร่อย นอกจากนี้ยังใช้น้ำบ่อซึ่งขุดขึ้นเองในแต่ละบ้านโดยใส่ท่อซิเมนต์ต่อลงไปใต้ดินลึกมากน้อยตามความต้องการ ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในภาคใต้

" ทำเลได้กินทุกวัน แต่ก่อนกุ้ง ปลา มีเยอะ สมัยก่อน ใช้เรือแจวออกไป เดี๋ยวใจก็ได้ปลาได้กุ้งเป็นลำเรือ แม่กุ้งนี่ตัวเท่าแขน ขึ้นมาอยู่ริมเล ในเลวางกัด 2 หัว ติดปลาเต็มไปหมด ถ้าพูดถึงตอนนี้ ออกเลยังไม่คุ้มกับค่าน้ำมัน "

สภาพธรรมชาติและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ

การผลิตและการบริโภคของคนในชุมชนต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก คนในชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติในการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน ในป่าอุดมไปด้วยอาหาร จำพวกของป่าในทะเลก็อุดมไปด้วยสัตว์น้ำ ชาวบ้านอาศัยทรัพยากรธรรมชาติได้แบ่งปันกันกิน ในชุมชนก็มีลำคลองซึ่งเป็นที่เลี้ยงปากท้องของชาวบ้านมาตลอด ชาวบ้านเรียกว่า "คลองกระอาน" เพราะเมื่อถึงฤดูวางไข่เต่ากระอานนับร้อยพากันมาวางไข่ บริเวณชายหาดปากคลองกระอาน ในคลอง

กระอานก็มีสัตว์น้ำชุกชุม สภาพธรรมชาติที่เอื้ออำนวยทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตและทำมาหากินมาจนถึงทุกวันนี้

> *" ที่นี่อุดมสมบูรณ์อาหารการกินไม่อด พอถึงช่วงเดือนกุมภาพันธ์ เต่ากระอานเป็นร้อยตัว ขึ้นมาวางไข่ที่ปากคลองกระอาน บางคน ก็กินไข่เต่า แต่พอคนมาอยู่มากขึ้น เต่าก็อพยพไปอยู่ที่อื่น ปัจจุบัน ไม่มีแม้แต่ตัวเดียว "*

ที่ตั้งกับการติดต่อกับภายนอกชุมชน

การติดต่อของคนในชุมชนกับภายนอกชุมชน อาศัยทางเรือและการเดิน ในสมัยก่อนยังไม่มีถนน ใครจะไปขายของหรือไปธุระอะไรก็เดินด้วยเท้าไปตามทางเกวียน บ้านหาดไข่เต่าในสมัยก่อนขึ้นอยู่กับอำเภอปากพะยูน การไปติดต่อกับอำเภอต้องใช้เรือแจวหรือเรือใบ ช่วงไหนที่ลมแรงหรือมีมรสุม ไม่สามารถไปติดต่อได้ หลังจากเลยย้ายมาขึ้นกับอำเภอเขาชัยสน ซึ่งการไปติดต่อกับทางราชการที่อำเภอเขาชัยสนต้องอาศัยการเดินเท้า นอกจากไปติดต่อราชการแล้วคนในชุมชนยังนำของไปขายที่ตลาดบางแก้วซึ่งห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร ก็ต้องเดินไป ทั้งผู้หญิงผู้ชาย นำของไปขาย ทั้งหาบ แบก ทูน (นำของวางไว้บนศรีษะ) หรือคนที่มีเงินหน่อยก็จะจ้างเกวียนมาขนของไปขาย บางคนนั่งเรือไปไปขายถึงสงขลา

นอกจากนี้การติดต่อกับนอกชุมชนเป็นการติดต่อสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ เพื่อนฝูง ก็ใช้วิธีเดินและอาศัยเรือเช่นเดียวกัน

> *" คนแต่ก่อนอยู่กันแบบเหมือนกันหมด ต่างคนต่างจน ถ้าไปไหนก็เดินกันไปทั้งนั้น เดินไปพร้อมๆ กัน เช่น ไปอำเภอ 4-5 คน ก็เดินไปด้วยกัน ไปตลาด 10 คน ก็เดินไปด้วยกัน สนุกดี รถไม่มี ใครเอาของไปขายก็ช่วยกันหาบ ช่วยกันทูนไป เดินไปตลาดตั้ง 10 กิโล ไปเอามายา (ปุ๋ย) ก็เดินไปถึงเขาชัยสนโน่นแน่ะ "*

ความหลากหลายของการผลิต

การผลิตของคนในชุมชนหาดไข่เต่า เป็นการทำนาเพื่อจะได้มีข้าวกินและการทำประมง นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงวัวและปลูกผักไว้กินบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ การผลิตส่วนใหญ่เพื่อการบริโภค การทำนาใช้พันธุ์ข้าว เช่น ข้าวหัวนา ข้าวบางแก้ว ข้าวมาเลย์ ส่วนสัตว์น้ำที่ชาวบ้านหามาได้ เช่น กุ้งหัวมัน ปลาหัวโม่ง ปลาบุตรี ปลาพรม ปลาคันหลาว ผักที่ปลูกไว้กินส่วนใหญ่จะเป็นผักสวนครัว

คุณภาพของการผลิตและการบริโภค

การผลิตของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการทำนาหรือการทำประมง ในอดีตให้ผลผลิตดีมาก เพียงพอต่อการบริโภค การทำนาเมื่อได้ข้าวมาชาวบ้านจะเก็บไว้ในยุ้งในฉางข้าว ไว้กินได้ตลอดทั้งปี ถ้าปีไหนได้ข้าวเยอะก็จะเหลือเก็บไว้กินประมาณให้พอใน 1 ปี ที่เหลือก็นำไปขาย การขายข้าวก็จะขายเป็นเกวียน ๆ ละ 400 บาท ส่วนการออกทะเลหาปลาบางคนได้ปลา กุ้งมาเยอะก็นำไปขายที่ตลาดบางแก้ว เป็นที่ทราบกันในหมู่บ้านและละแวกใกล้เคียงว่าถ้าอยากกินปลาต้องไปหาดไข่เต่า

" แต่ก่อนทำนาได้ข้าวพอกินยังเหลือขายอีก แต่ปัจจุบัน ทำนาไม่พอกิน ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่าย ทำนาต้องจ้างเขาทั้งนั้น จ้างไถ จ้างเก็บ ปุ๋ยก็ต้องซื้อ หนูก็กินอีกต่างหาก ชาวบ้านเลยเลิกทำนาเสียส่วนใหญ่ ออกเลก็เหมือนกัน แต่ก่อนได้ปลาเต็มเรือ แต่เดี๋ยวนี้ออกเลไม่คุ้มกับค่าน้ำมัน "

การแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ของคนในชุมชน

การแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ของคนในชุมชนสะท้อนออกมาในรูปแบบของการกระทำ การดำเนินการในกิจกรรมต่างๆ เด็กๆ จะดูการกระทำ สังเกตการกระทำของพ่อแม่ พ่อแม่ก็คอย อบรมสั่งสอน หัดฝึกฝนให้ลูกๆ ทำ ส่วนคนในหมู่บ้านก็มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ใครมีความรู้ความชำนาญเรื่องใด ก็จะบอกกล่าวผู้อื่นหรือแนะนำทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

มิติที่ 3 ทุนทางวัฒนธรรม

ทุนวัฒนธรรม สะท้อนออกมาในรูปของระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ทั้งนี้อยู่บนรากฐานของศาสนา และประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

ชุมชนหาดไข่เต่าเป็นชุมชนมุสลิม ร้อยละ 99 ของคนในชุมชนนับถือศาสนาอิสลาม หลักพื้นฐานสำคัญของศาสนาอิสลาม คือ การเชื่อในพระเจ้า เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างพระเจ้าเป็นผู้สร้างมาและจะยอมรับกับสิ่งที่พระเจ้าเป็นผู้กำหนดมาให้ การกระทำทุกอย่างก็ต้องระลึกถึงแต่พระเจ้าองค์เดียวคือ อัลเลาะห์ ทุกคนจะพร้อมใจปฏิบัติศาสนกิจ คือ การละหมาด 5 เวลา และมีการละหมาดรวมทุกวันศุกร์ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "ละหมาดยุบอัต" นอกจากนี้ยังมีการถือศีลอดในเดือนรอมฎอนของทุกปี ทุกคนต้องถือศีลอดเหมือนกัน ไม่มีการยกเว้นไม่ว่าจะมีฐานันดรอะไร การถือศีลอดเพื่อให้มุสลิมรู้จักการอดทน อดกลั้นจากความหิวโหย และให้เกิดความเสมอ

ภาคกันไม่ว่าจะเป็นคนจนหรือคนรวย และหากคนใดมีความสามารถมีเงินทองพอก็จะไปประกอบพิธีฮัจย์ที่เมืองเมกกะซ์ ประเทศซาอุดิอาระเบีย

นอกจากพิธีกรรมทางศาสนาที่ต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำแล้ว คนในชุมชนหาดไข่เต่ายังมีประเพณีต่างๆ ที่นิยมทำกัน เช่น งานบุญ งานแต่งงาน งานศพ งานบุญของคนอิสลามเป็นการเชิญโต๊ะครู โต๊ะอิหม่าม ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา เชิญญาติ เพื่อนฝูง มารับประทานอาหารที่บ้าน การทำบุญเช่นนี้เรียกว่า “การทำนูหลี” ส่วนงานแต่งงานตามหลักศาสนาเรียกว่า “นิกะฮ์” โดยมีโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้ทำพิธีนิกะฮ์ ให้และมีพยานที่เชื่อถือได้และมีความยุติธรรม 2 คน การแต่งงานส่วนใหญ่จะแต่งกับคนศาสนาเดียวกัน มีบ้างที่แต่งงานกับคนต่างศาสนา แต่ต้องมาเข้าศาสนาอิสลามถึงจะอยู่กันได้ การแต่งงานจะไม่มีการรดน้ำสังข์เหมือนกับไทยพุทธ

การตาย หากคนในหมู่บ้านตายก็จะทำพิธีฝังศพ และต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายใน 24 ชั่วโมง การฝังก็นำไปฝังที่ฝังศพ ซึ่งเรียกว่า “กูโบร์” นอกจากนี้คนอิสลามจะไม่บริโภคเนื้อหมู ส่วนกิจกรรมต่าง ๆ ก็มีการดำเนินกิจกรรมตามปกติ

จะเห็นว่าสิ่งที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนหาดไข่เต่าให้ปฏิบัติเหมือนกันคือหลักศาสนา การร่วมกิจกรรมกับคนศาสนาพุทธก็สามารถร่วมได้ตามปกติ ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานแต่งงาน หรืองานบุญอื่น ๆ แต่อิสลามจะไม่มีการกราบพระสงฆ์หรือพระพุทธรูป

“ สมัยนี้มีความขัดแย้งเกิดขึ้น คนไม่ค่อยมีความสามัคคี
มีการแตกแยกทางความคิด แต่การทำพิธีทางศาสนา
ไม่ได้ทำให้คนแตกแยกกัน ทุกคนมีพระเจ้าเพียงองค์เดียวเท่านั้น ”

มิติที่ 4 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญา สะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิด ความเชื่อ การให้ความหมาย ความสำคัญหรือให้คุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชน ระบบความรู้เหล่านี้สืบค้นได้จากกิจกรรมสำคัญในการดำรงชีวิต เช่น การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การสร้างระบบการเรียนรู้และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง

ภูมิปัญญากับการทำมาหากิน

สภาพธรรมชาติเป็นทุนพื้นฐานและมีอิทธิพลต่อการทำมาหากิน การบริโภคของคนในชุมชน คนในชุมชนต้องเรียนรู้และเข้าถึงธรรมชาติ การทำนาและการทำประมงก็สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าใจธรรมชาติคนในชุมชนพึ่งพิงธรรมชาติ

การทำนาก็ต้องรู้ว่าช่วงไหนถึงจะทำได้ ช่วงไหนฝนตก ช่วงไหนควรจะเก็บเกี่ยว เพราะการทำนาในสมัยก่อนต้องอาศัยน้ำฝนและน้ำตามธรรมชาติ ส่วนการออกทะเลก็เช่นกัน ชาวบ้านจะรู้ว่าช่วงไหนออกทะเลไม่ได้เพราะมีลมแรงมีพายุและชาวบ้านก็ยังรู้อีกว่าบริเวณไหนมีปลาเยอะ

> *" คนสมัยก่อนอาศัยธรรมชาติ อาศัยป่า อาศัยทะเลเป็นที่เลี้ยงชีวิต ในป่ามีของกินมากมาย มีของป่าเยอะแยะ ถ้าอยากกินปลาก็ไปเล เดี๋ยวใจก็ได้กิน ข้าวก็ปลูกไว้แล้วไม่อดหรอก การหาปลาต้องมีความรู้ด้วย ไม่ใช่ไปถึงจะวางตรงไหนก็ได้ เหมือนกับที่พระเจ้าบอกว่าพวกเจ้าอย่าทำในสิ่งที่พวกเจ้าไม่มีความรู้ หลักการนี้สามารถนำมาใช้ในการประกอบอาชีพได้ "*

นอกจากนี้ชาวบ้านต้องเรียนรู้ถึงการสร้างเครื่องมือในการทำมาหากิน เช่น รู้จักการทำคันไถ รู้จักการทำเรือ การต่อเรือ รวมถึงอุปกรณ์ต่างๆ ในการหาปลา เรียนรู้ถึงเรื่องปุ๋ย รู้จักนำดิน หิน ที่ผุพังในถ้ำซึ่งมีแร่ธาตุอุดมสมบูรณ์มาทำเป็นปุ๋ยใส่นาข้าวและใส่พืชผัก

สอนให้รู้จักเทคนิควิธี ที่จะหาปลาได้ เช่น

1) บริเวณที่มีปลามากน้ำจะขุ่น (ปลากินตมอยู่ข้างล่าง ทำให้มีตะกอนโคลนและดินลอยขึ้นมาให้สังเกตเห็น)
2) ช่วงที่มีน้ำใส ถ้ามองเห็นเป็นพืดดำจะมีปลา
3) สังเกตจากนก ถ้าบริเวณนั้นมีนกโฉบลงมาแสดงว่ามีปลา (นกโฉบกินกุ้ง ซึ่งหนีปลาขึ้นมาอยู่เหนือน้ำ)
4) สังเกตจากปลาทำแผน (ปลาหยอกล้อกันกระโดดเหนือน้ำ)

นอกจากนี้ยังมีเทคนิควิธีหากุ้งเช่น ต้องออกทะเลประมาณช่วง 5 ค่ำ 12 ค่ำ ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม เพราะช่วงนี้น้ำเดินกล้า (น้ำขึ้น หรือลงแรง คลื่นแรง) กุ้งไหลตามน้ำเร็ว ก็เข้าไซหรือติดกัด(เครื่องมือหาประมง เป็นตาข่ายคล้ายอวน) ได้ง่าย

ชาวบ้านมีวิธีการถนอมอาหาร เช่น การทำน้ำส้มจากตาลโตนด รู้จักการเก็บเมล็ดพันธุ์โดยนำเมล็ดพันธุ์มาห่อผ้าแล้วนำไปเก็บไว้บนที่มีการหุงต้ม เมล็ดพันธุ์จะถูกรมควัน ทำให้ทนต่อมอดต่อแมลงทำลาย และทำให้เมล็ดนั้นเพาะปลูกดีขึ้น รู้จักทำยาฆ่าแมลง โดยนำสะเดาและตะไคร้หอมมาหมักแล้วนำน้ำมารดผัก แมลงจะไม่มากินผักอีกเลย ชาวบ้านยังเรียนรู้ถึงเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รู้จักประดิษฐ์สิ่งที่ทำให้เกิดแสงสว่าง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ไต้” โดยชาวบ้านจะบากต้นยางให้เป็นร่องเพื่อให้น้ำมันยางออกมา ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำมันยาง” แล้วนำน้ำมันยางไป

คลุกกับเปลือกไม้ เช่น เปลือกเสม็ด โดยนำเปลือกเสม็ดมาทุบให้ยุ่ยแล้วคลุกกับน้ำมันยาง นำไปห่อกับกาบหมากจุดไฟให้สว่าง

ชาวบ้านรู้จักการทอผ้าไว้ใช้เอง มีอุปกรณ์ปั่นฝ้าย อุปกรณ์ทอผ้า รู้จักการทำไฟแชค ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไฟทุบ” โดยชาวบ้านนำเขาควายมาเจาะรูแล้วนำปุยฝ้ายจากต้นเต่าร้างมาผสมกับเปลือกทุเรียนที่เผาไฟแล้ว นำมาอัดลงไปในเขาควาย แล้วใช้ไม้อัดให้แรง ซึ่งเรียกว่า “เดือย” การอัดแรงทำให้เกิดประกายไฟขึ้นที่ปุยฝ้าย ไฟทุบไว้สำหรับจุดบุหรี่

นอกจากนี้ยังคิดประดิษฐ์เครื่องตวงข้าวที่ชาวบ้านเรียกว่า “แร่ง” ไว้สำหรับตวงข้าวเปลือกไว้ขาย โดยชาวบ้านจะนำไม้ไผ่มาสานให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม โดย 1 แร่งเท่ากับ 4 ลิตร ข้าวเปลือก 1 ถังก็เท่ากับ 4 แร่ง สมัยก่อนใช้เครื่องมือตวงไม่ได้ใช้เครื่องชั่ง และเครื่องตวงจะทำด้วยไม้ไม่ได้ทำกับเหล็กเหมือนสมัยนี้

ภูมิปัญญากับการดูแลสุขภาพ

คนสมัยก่อนต้องพึ่งพาธรรมชาติ ไม่เว้นแต่การดูแลสุขภาพ การเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งคนในหมู่บ้านต้องอาศัยสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าเป็นยามารักษายามเจ็บไข้ไม่สบาย ชาวบ้านเรียกยาสมุนไพรว่า “ยาต้ม” ผู้ที่ทำการรักษาเรียกว่า “หมอบ้าน” ชาวบ้านจะมีตำราและเรียนรู้วิธีการปรุงยา รู้ว่าเป็นโรคอะไรใช้สมุนไพรอะไรรักษา คนในชุมชนถ้าเกิดเจ็บป่วยขึ้นมาก็ไปให้ หมอบ้านต้มยาให้และช่วยกันหาสมุนไพรที่มีอยู่ในป่า เช่น ย่านนาง ไหลเผือก ดูกไก่ ต้นหงส์ เป็นต้น

คนสมัยก่อนไม่ค่อยเป็นโรคแปลกๆ เพราะบริโภคของที่มีอยู่ตามธรรมชาติไม่มีสารเคมี ไม่มียาฆ่าแมลง บริโภคของป่าซึ่งก็เป็นยาสมุนไพร การคลอดลูกก็ต้องอาศัยสมุนไพร หมอตำแยก็จะมีเครื่องยาสมุนไพรไว้ให้รับประทาน หลังจากที่คลอดลูกแล้วมีการอยู่ไฟเพื่อให้มดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น

การถ่ายทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยการอบรม สั่งสอน การสังเกตและการฝึกปฏิบัติ ภูมิปัญญาที่มีตำราเขียนไว้ เช่น ตำรายา ลูกหลานคนไหนสนใจก็นำไปอ่านได้ฝึกปฏิบัติกัน ผู้ใหญ่ก็จะคอยสอน ทำให้ดูเป็นตัวอย่างให้ลูกหลานได้ฝึกปฏิบัติจนเป็น

“ ตอนนี้ลูกของลุงแมวก็รับสืบทอดตำราหมอบ้านยาต้ม
ต่อจากลุงแมว เขามีตำราเขียนไว้ว่าเป็นโรคชนิดนั้น
ต้องดูแลรักษาด้วยยานั้น ทุกวันนี้ยังมีอยู่ ”

มิติที่ 5 ทุนทรัพยากร

ทุนธรรมชาติเป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม สภาพธรรมชาติทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน อันเป็นรากฐานในการผลิตและการบริโภค ทุนธรรมชาติในที่นี้หมายถึง ป่าไม้ ดิน น้ำ เป็นต้น

ป่าไม้

บ้านหาดไข่เต่า พื้นที่เดิมมีสภาพเป็นป่า มีทั้งป่ารก เป็นไม้ใหญ่และเป็นป่าเสม็ด อีกฝั่งหนึ่งของชุมชนติดกับชายฝั่งทะเลสาบ ป่าในสมัยก่อนเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชาวบ้าน ในป่ามีทั้งของป่า สัตว์ป่า ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะอยู่กับป่า ได้มีการถางป่าเสม็ดเพื่อเป็นพื้นที่ทำนา มีการโค่นไม้ใหญ่เพื่อนำมาสร้างบ้านเรือน หาพืชมาทำยาสมุนไพร พูดได้ว่าพึ่งพิงธรรมชาติและอาศัยป่าไม้เป็นแหล่งทำมาหากิน

“ คนสมัยก่อนอยู่กับป่า มีของกินไม่อด มีต้นมะม่วงคัน
ขนาด 2-3 คนโอบ มีสัตว์ป่ามากมาย ไก่ป่า กวาง เยอะแยะ
ของป่าก็มีเยอะ หน่อไม้บ้าง ผักกินใบมีเกือบทุกชนิดไม่ต้องซื้อ ”

น้ำ

การอพยพของผู้คนในตอนแรก อาศัยน้ำทะเลเป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ น้ำทะเลในสมัยนั้นใส สะอาด มีช่วงที่น้ำทะเลเป็นน้ำจืด ชาวบ้านสามารถใช้กิน ใช้อาบ ใช้หุงต้มได้ ถ้าเป็นช่วงที่น้ำเค็มขึ้น ชาวบ้านก็จะอาศัยน้ำฝน ก็เก็บเอาไว้ได้ใช้ นอกจากนี้ยังมี “คลองกระอาน” เป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน ทั้งในทะเลและคลองกระอานอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิดให้ชาวบ้านได้จับกินตลอดทั้งปี ปลาชนิดต่างๆ เช่น ปลากระพงขาว ปลากระบอก ปลาขุด ปลาตะลุมพุก ปลาหัวโม่ง ปลาบุตรี ปลาภุม ปลามิหลัง(ดุกทะเล) ปลาคางโค๊ะ(ปลากดทะเล) ปลาโคกมัน ปลาเฉลียบ ปลาพรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปลาขนาดใหญ่ เช่น ปลากระเบน ปลาฉลาม ปลาโลมา เป็นต้น

สำหรับกุ้งก็มีมากมายหลายชนิด เช่น กุ้งหัวมัน กุ้งแตะ กุ้งหัวแข็ง กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ กุ้งหางแดง และกุ้งก้ามกราม เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันมีสัตว์น้ำหลายชนิดสูญพันธุ์ไปแล้ว

แต่มาระยะหลังมีปัญหาเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้เพราะทะเลเริ่มสกปรก ชาวบ้านหันมาขุดบ่อไว้ใช้ ครอบครัวไหนที่ไม่มีบ่อเป็นของตัวเองก็ต้องอาศัยของคนอื่นแบ่งปันกันกิน

ดิน

สภาพดินที่บ้านหาดไข่เต่า เป็นดินร่วนผสมดินเหนียว ดินเป็นดินดีปลูกพืชได้ทุกชนิด แต่ปัจจุบันไม่ได้ปลูกพืช เพราะบ้านเรือนเยอะขึ้น ส่วนที่นาจะเป็นดินเหนียว ปลูกข้าวได้ดี แต่ดิน

ค่อนข้างจืดต้องใส่ปุ๋ยเยอะ ๆ เมื่อชาวบ้านไม่ปลูกข้าวที่นาไม่สามารถปลูกพืชอื่นได้ เพราะเป็นดินเหนียวพืชอื่นขึ้นได้ยาก ชาวบ้านจึงยกร่องปลูกบนคันนา การบำรุงดินของคนสมัยก่อนใช้ปุ๋ยซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “มายา” ซึ่งเป็นหิน ดิน ผุพังในถ้ำ ผสมกับขี้ค้างคาว นำมาจากเขาชัยสนเป็นปุ๋ยบำรุงดินให้ข้าวและพืชอื่น ๆ เจริญงอกงาม เมื่อคนมากขึ้นที่ดินที่ทำกินไม่พอ คนมาทีหลังก็ต้องทำอาชีพประมงอย่างเดียว

สมัยก่อนบ้านหาดไข่เต่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณหาดมีสัตว์น้ำชุกชุมมาก สัตว์น้ำมีเกือบทุกชนิด กุ้ง หอย ปู ปลา ชาวบ้านมีกินตลอดปี ไม่ต้องซื้อ ชาวบ้านก็อพยพกันมาเรื่อยๆ นับเป็น 1,000 ครัวเรือน เพราะเห็นว่าที่นี่มีอาหารอุดมสมบูรณ์ เมื่อจำนวนประชากรเยอะ การทำนายังคงเป็นอาชีพหลักควบคู่กับการทำอาชีพประมงขนาดเล็ก ชาวบ้านจับสัตว์น้ำได้มาก เหลือกินก็นำไปขายตลาดบางแก้ว จนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปว่า กุ้ง หอย ปู ปลา มาจากบ้านหาดไข่เต่า

จะเห็นได้ว่าทุนธรรมชาติ เป็นทุนพื้นฐานในการดำรงชีพของคนในสมัยก่อน ให้คนได้ผลิตและได้บริโภค

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน
ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

นโยบายของรัฐกับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหาดไข่เต่าภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มเข้ามามีอิทธิพลขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่รัฐได้ดำเนินการโครงการปิดปากอ่าวระวะที่ตั้งอยู่รอยต่อระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา กับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อปี 2498 (ดังภาพที่ 4) ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหาดไข่เต่าที่ประกอบอาชีพประมงชายฝั่งทะเลสาบ อันเนื่องมาจากกุ้ง ปลา ในทะเลมีจำนวนลดน้อยลง เพราะน้ำในทะเลไหลทางเดียว ทำให้การผสมพันธุ์ของกุ้งลดลง โดยเฉพาะกุ้งหัวมัน หรือเรียกอีกอย่างว่า กุ้งหางแดง หรือกุ้งแช่บ๊วย

"เพราะกุ้งเหม็ด (หมด) เกิดจากปิดปากอ่าวนั้นแหละคือสาเหตุ
คือช่วงที่ปิด เขาปิดที่นคร ด้านนี้ไม่ใช่รู้ว่าเขาปิด ในยุคที่ปิดปากระวะ
ถึงก็คนในชุมชนไม่ค่อยรู้เรื่อง ใครทำไหรก็ทำได้แหละ
ก็ปิดถาวรเลย ปัจจุบันก็ยังปิดอยู่ แล้วสาเหตุที่กุ้ง ปลาน้อยลง
เขาบอกว่าแต่ก่อนมันมีการผสมพันธุ์ของกุ้งจากฟองที่ไหลมาจากทางโน้น
น้ำมันจะพามาไหลมาชนกัน นั่นแหละ กุ้งมันจะเกิดจากฟอง
ที่ได้ผสมพันธ์จากตรงนั้น พอหลังจากปิดปากอ่าว น้ำมันจึงไหลทางเดียว
กุ้งมันเลยน้อย แต่ก่อนคนสมัยก่อน พอเดือนห้า เดือนหก
กุ้งหัวมันต้องมา ปัจจุบันไหม้ (ไม่มี) แล้ว"

จากสาเหตุดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของรายได้ต่ออาชีพประมง ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านหาดไข่เต่า ทำให้ความเป็นอยู่ยิ่งลำบากลงไปอีก บางวันออกทะเลได้ปลาเล็กน้อย เมื่อหักค่าน้ำมันแล้วทุนก็ยังไม่ได้คืน ดังคำกล่าวของชาวบ้านท่านหนึ่ง

"มัน (น้ำมัน) ลงทุน 2 ลอน(แกลอน) กลับมาแล้ว มัน (น้ำมัน)
สักลอนกะไม่หลุดโดยมากนะครับแหลง (พูด) ง่าย ๆ"

ภาพที่ 4 เขื่อนปากระวะ

หลังจากที่ปิดปากอ่าวระวะ ซึ่งทำให้กุ้ง ปลา ลดจำนวนลง พร้อมกับการลดรายได้ของชาวบ้าน รัฐได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือโดยการปล่อยปลา ปล่อยกุ้งลงในทะเลสาบ เพื่อให้เกิดการผสมพันธุ์และเพิ่มจำนวนของสัตว์น้ำ ตามคำบอกกล่าวของชาวบ้านที่ว่า

“ทางหน่วยงานของรัฐเอากุ้งมาปล่อย
เอาปลามาปล่อยให้ ก็พอได้หากิน”

ผลกระทบการปิดปากระวะกับการเปลี่ยนแปลงชุมชน

- การเปลี่ยนแปลงระบบและวิธีการผลิต

เมื่อชาวบ้านหาดไข่เต่าประสบปัญหา กุ้ง ปลาน้อย รายได้ลด เกิดความไม่พอเพียงกับค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่มีสมาชิกหลายคน จึงเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการดักกุ้ง ดักปลา โดยนำเครื่องมือที่ทันสมัยมาใช้แทนของเก่าเพื่อให้ได้จำนวนผลผลิตให้มากขึ้น ตามคำบอกกล่าวของชาวบ้านท่านหนึ่ง

“ก็มันเปลี่ยนแปลง สมัยก่อนใช้โป๊ะดักกุ้งหัวมัน
ดักกุ้ง ตอนหลังมาใช้กัดลอยแทน”

● การเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพ

เมื่ออาชีพประมงไม่มีความมั่นคงต่อรายได้ในครัวเรือน จึงเกิดการหันเหเปลี่ยนแปลงของอาชีพที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว อีกทั้งรายได้เป็นกอบเป็นกำที่เห็นได้อย่างชัดเจน แน่นอนกว่าอาชีพประมง นั่นคืออาชีพรับจ้างโดยใช้แรงงานในโรงงานแทน หรือที่เรียกกันติดปากว่า “สาวโรงงาน” ซึ่งเป็นแรงงานรุ่นหนุ่มสาวเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นผู้หญิง ดังคำบอกเล่าของผู้อาวุโสท่านหนึ่ง

“ตรงนี้มันเปลี่ยนอาชีพทำเลไปทำโรงงานเหม็ด (หมด)
คือในบ้านหาดไข่เต่า ผมคิดว่าเด็กวัยรุ่นหญิงน่าจะ 70-80 เปอร์เซ็นต์
เกือบเหม็ด (หมด) อยู่บ้าน ก็หมันไม่มีงานทำ”

และคำบอกเล่าของผู้อาวุโสอีกท่านหนึ่ง

“ถึงเราคิดแล (คิดดู) แล้ว ประมงที่เราทำอยู่นี้ไม่ดีเท่าที่ควร
อิ (จะ) ให้สมบูรณ์เหมือนว่าเขาไปทำงานโดยที่ว่ามีรายได้
เหลือสักหีด (น้อย) ก็ยังดีหว่า (ดีกว่า) ทำประมง คือว่า ไอ้โน่นมันชัดเจน
เดือน 2 พัน 3 พัน 5 พันมันได้ชัดเจน แต่นี่ 12 เดือนอาจจะได้สัก 6 เดือน
ที่ทำงาน แต่ 6 เดือนไม่ได้ทำไหร (อะไร) เลย มันเลยอยู่เทียมนี้ (แค่นี้)”

● การเปลี่ยนแปลงและวิถีชีวิตชุมชน

ปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงผลักดัน ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านหาดไข่เต่า คือ รายได้ ซึ่งมีผลเชื่อมโยงมาจากอาชีพและยึดติดกับโรงงาน ประจวบเหมาะกับเวลาในสถานการณ์เช่นนั้น ทำให้ขาดแรงงานในครัวเรือนและชุมชน รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวลดน้อยลง ดังเช่นคำกล่าวของชาวบ้านท่านนี้

“ถ้ามองวิถีชีวิตมันเชื่อมโยงกับโรงงาน พอโรงงานเกิดปั๊บ
วิถีชีวิตในหมู่บ้านเปลี่ยน แต่ก่อนโรงงานไม่มี

พี่ น้อง ทำหนุม (ขนม) ขายทำไหร (อะไร) ในหมู่บ้านก็อยู่ได้

คำพูดของชาวบ้านอีกท่านหนึ่ง

“ครับ ที่ว่ามือสั้น ๆ ไม่มีตัวช่วย แรงงานก็หาย ถ้าไปทำโรงงานแล้ว”

และอีกท่านหนึ่ง

“ที่บ้านก็มีวัยผม (อายุ 54 ปี) แล้วก็เด็ก เด็กนักเรียนเท่านั้น
ที่ช่วยพ่อแม่มั่งเล็กน้อย ที่ใหญ่ก็ไปโรงงาน อิเห็น (จะเห็น) หน้ากันก็น้อยลง”

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ส่งผลกระทบจากการปิดปากอ่าวระวะคือ การตื้นเขินของทะเลสาบ ซึ่งชาวบ้านสามารถเดินจากชายฝั่งถึงเกาะกลางทะเลได้ในช่วงก่อนเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ดังคำบอกเล่าของผู้อาวุโสว่า

“การปิดปากระวะ หมันทำให้เลตื้นเขิน พอเดือน 7 เดือน 8
เดินจากนี้ถึงเกาะได้เลย น้ำไม่ถึง 2 เมตร ไม่ว่าตรงไหน”

ความขัดแย้งในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหาดไข่เต่าอันเนื่องมาจากสาเหตุการปิดปากอ่าวระวะ มีผลกระทบและเพิ่มความขัดแย้งของชาวบ้านรอบทะเลสาบแต่ชาวบ้านก็แก้ปัญหาด้วยวิธีที่สงบ มิได้ส่อไปในทางรุนแรง ซึ่งวิธีการที่ชาวบ้านใช้คือ การไปประชุมกับส่วนราชการต่าง ๆ แล้วหยิบยกเรื่องผลเสียที่ได้รับจากการปิดปากอ่าวระวะเป็นประเด็นหนึ่งในที่ประชุมด้วย แต่ผลสรุปที่ได้รับไม่เป็นที่น่าพอใจ ตามคำบอกเล่าของผู้ที่เข้าร่วมประชุมท่านหนึ่ง

“ปิดปากระวะปิดตาย ปิดเอาน้ำทำนา ทำเกษตร
เขาช่วยเหลือคนอีกคน เขาต้องการไม่ให้น้ำเค็มเข้า
เขาจะเอาน้ำจืดทำการเกษตร ครั้งหนึ่งที่เขาไปประชุม
ไปในนามของสมาพันธ์ทะเลสาบสงขลา คือว่า สูอิตายสูอิเป็น
ก็เรื่องของสู นั่นคือข้อสรุปที่ออกมา แต่ผมเชื่อว่าสมัยก่อน
รัฐบาลไม่ค่อยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม”

ผลของการเปลี่ยนแปลงไม่มีความแตกต่างในแต่ละหมู่/กลุ่ม เนื่องจากทุกหมู่/กลุ่มประสบปัญหาเช่นเดียวกันทั้งอาชีพประมง รายได้ สัตว์น้ำ การตื้นเขินของทะเลสาบ โดยเฉพาะทะเลน้อย ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดพัทลุง ซึ่งชาวบ้านหลายท่านให้ความเห็นว่า

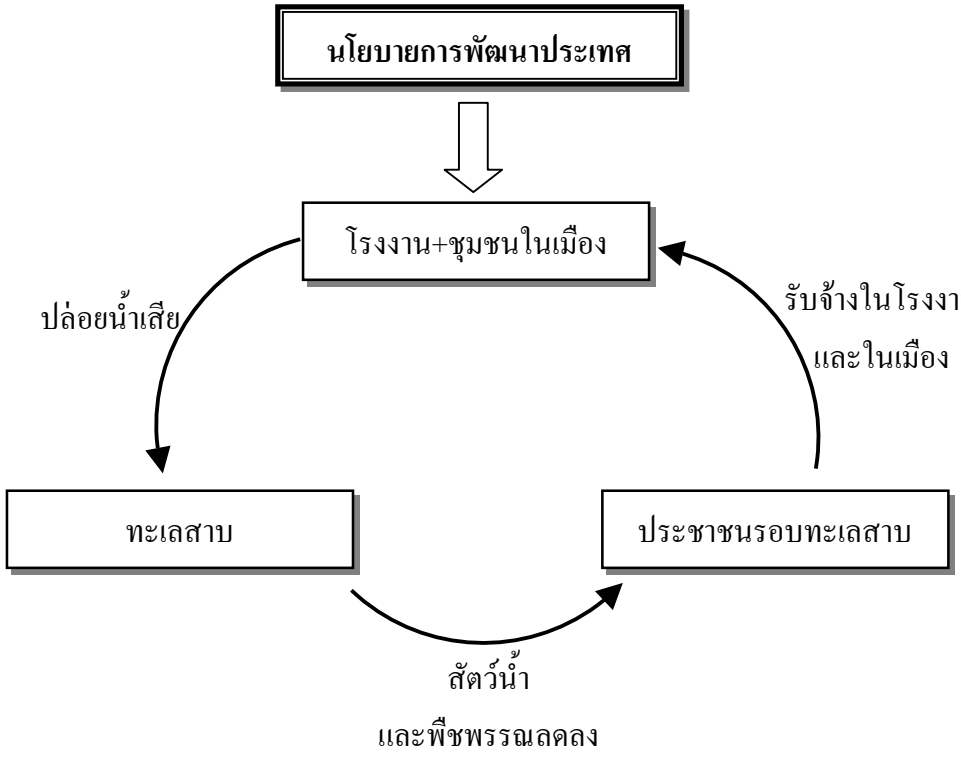
"ตั้งแต่ปิดปากระวะ มีแต่ผลลบ ที่เห็นชัด ๆ คือ เลน้อย (ทะเลน้อย)
กลายเป็นแผ่นดินแล้ว ตื้นหมดแล้ว น้ำไม่ได้หมุนเวียน
ถาม : นอกจากหมู่นี้ (หาดไข่เต่า) คนอื่นมีปัญหาไหม ?
ตอบ : พรรค์นี้เพ ในรอบทะเลสาบ
ถาม : ถึงน้ำที่เกาะสี่เกาะห้า มันใสไหม ?
ตอบ : ใส แต่ว่ามันใช้การไม่ได้ คือน้ำเสีย"

สรุป

จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ การปิดปากอ่าวระวะ เพื่อทำกิจกรรมการเกษตร เพื่อทำนา ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐโดยตรง เพียงเพื่อให้กิจกรรมหนึ่ง (ทำการเกษตร) อยู่ได้ แต่ส่งผลกระทบต่ออีกกิจกรรมหนึ่ง (อาชีพประมง) ซึ่งผลกระทบที่ตามมามีผลเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจและสังคม จึงส่งผลให้สภาพเศรษฐกิจของชุมชนหาดไข่เต่าไม่ค่อยดี การพัฒนาไม่เกิด จึงทำให้ชุมชนไม่เจริญขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของโรงงานและการจ้างแรงงาน ไม่ส่งผลกระทบเฉพาะทางลบเท่านั้น ผลในทางบวกที่สังเกตเห็นได้ชัด ได้แก่ การมีงานทำและการมีรายได้ของประชาชน แม้ว่าจะยังไม่มีผลการประเมินถึงความคุ้มค่าของการที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน กับการประกอบอาชีพประมงในทะเลสาบ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ที่ประชาชนต้องออกไปรับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งที่บ้านหาดไข่เต่าหรือชุมชนระแวกใกล้เคียงรอบๆ ทะเลสาบ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ในทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและพืชพรรณ ซึ่งเป็นผลโดยตรงมาจากคุณภาพน้ำ โดยที่คุณภาพน้ำในทะเลสาบก็ย่อมสัมพันธ์กับการปล่อยน้ำเสียและมลภาวะของโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนลงทะเลสาบ อาจเขียนภาพความสัมพันธ์ได้ดังนี้

ภาพที่ 5 วัฏจักรชุมชน โรงงาน และทะเลสาบ

ถ้าพิจารณาวัฏจักรตามภาพ จะหาจุดเริ่มต้นในการอธิบายได้ยาก ดังนั้นเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ อาจจะอธิบายจุดเริ่มต้นของวัฏจักรไปที่นโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตและการส่งออกเป็นหลัก ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร เมื่ออุตสาหกรรมพัฒนามากขึ้น ชุมชนเมืองขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีการปล่อยน้ำเสียและมลภาวะลงไปในทะเลสาบมากขึ้น ส่งผลให้ความอุดมสมบูรณ์หรือระบบนิเวศน์เสื่อมโทรมลง สัตว์น้ำและพืชพรรณที่เคยอุดมสมบูรณ์ลดลง ไม่คุ้มค่าที่จะประกอบอาชีพประมง จึงต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมหรือแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่

ดังนั้น ถ้าจะมองประโยชน์ของการพัฒนาอุตสาหกรรม และความเจริญในเมืองใหญ่ ก็คือการเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญ คำถามที่ท้าทายและเป็นคำถามที่เป็นไปไม่ได้แล้ววันนี้ เพราะเวลาผ่านมาแล้ว คือ ถ้าทะเลสาบสงขลายังอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์น้ำและพืชพรรณชุกชุม ประชาชนในพื้นที่หาดไข่เต่าหรือชุมชนอื่นรอบทะเลสาบ จะต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมและในเมืองใหญ่หรือไม่ และถ้าทุกคนล้วนแต่อยู่ในชุมชนไม่ยอมอพยพออกไปนอกชุมชน อาจจะเกิดปัญหาอื่นตามมาที่แตกต่างไปจากปัจจุบันก็ได้ คำถามและคำตอบเหล่านี้ไม่มีใครทราบ

บทที่ 4
การปรับตัว / ตอบโต้ของชุมชน

ผลของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นผลกระทบต่อชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ซึ่งเป็นประเด็นหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ กายภาพและชีวภาพ ประเด็นหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด คือ การปิดปากอ่าวระวะ ซึ่งผลกระทบที่ได้รับหลังจากการปิดปากอ่าวระวะ มีด้วยกัน 4 ด้าน คือ

ด้านสังคม

ชาวบ้านเกิดความไม่พอใจ มีความขัดแย้งในการที่รัฐปิดปากอ่าวระวะ ด้วยการใช้คำพูดที่รุนแรง ประนามการกระทำ ประชุมในนามสมาพันธ์เพื่อคลี่คลายปัญหา และส่งหนังสือร้องเรียนต่อรัฐบาลถึงผลเสียที่ปิดปากอ่าวระวะของรัฐ ที่ไม่คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อชุมชนรอบทะเลสาบ โดยเฉพาะอาชีพประมง และผลที่ได้รับจากการต่อต้านของชาวบ้าน คือ ความเพิกเฉยและความว่างเปล่าจนชาวบ้านล่าถอย เลิกต่อต้านขัดแย้งและปรับตัวต่อสภาพที่เป็นอยู่ โดยมุ่งเฉพาะการทำมาหากินเพื่อความอยู่รอดเพียงอย่างเดียวโดยไม่สนใจสิ่งรอบข้าง ขาดการรวมกลุ่ม ขาดความสัมพันธ์ สามัคคี ร่วมมือร่วมใจกัน มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีความคิดเห็นไม่ลงรอยกัน และไม่สนใจการพัฒนาชุมชนหมู่บ้าน ดังเช่นคำบอกเล่าของผู้อาวุโสท่านหนึ่ง

> *“คือความคิดหมันไม่ตรงกัน ในหมู่1 หาดไข่เต่า ทุกเรื่องพิการทุกเรื่อง*
> *เพราะมาจากไหน มาจากโน่น (การปิดปากระวะ) ผลกระทบเหม็ด (หมด)*
> *พิการมาถึงชุมชน ที่ผลกระทบถึงผู้น้อย ผู้น้อยก็ไม่ใคร่สนใจ*
> *ผู้ใหญ่ก็ไม่สนใจ คือทุกเรื่องถ้าให้ดีขึ้น ผู้น้อยต้องสนใจ ผู้ใหญ่ก็สนใจ*
> *ถึงได้ นี่มันมีอยู่ 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งกินแล้วนอน กลุ่มหนึ่ง*
> *กินแล้วออกไปหาประสบการณ์ว่าดูหนังดูทีวีที่ร้านน้ำชา*
> *อีกกลุ่มหนึ่ง ยัง 4-5 คน คิดเรื่องการเมืองว่าบ้านเราต่อไปหน้า*
> *หมู่บ้านเราอิเอาพรรค์พรือ เอาคนไหนมาพัฒนา”*

เมื่อชาวบ้านชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ได้รับผลกระทบจากการปิดปากอ่าวระวะ จำต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด โดยการหาทางออก คือ สร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว เช่น เลี้ยงปลาดุก ทำสวน เลี้ยงวัวและเปลี่ยนวิถีอาชีพเป็นรับจ้าง ค้าขาย บางครอบครัวก็ย้ายถิ่นฐานออกจากหมู่บ้านหาดไข่เต่าไปอาศัยในเมืองหาดใหญ่ จังหวัดสงขลาบ้าง ดังคำบอกกล่าวของผู้อาวุโสท่านหนึ่ง

“หมันเปลี่ยนอาชีพหลังปิดปากหวะ (ปากระวะ) ก็นั้นแหละที่ได้เข้าไป
โรงงานเพราะไหร ปลูกผัก ปลูกไหรก็พรรค์นั้น เลี้ยงวัวมั้ง
เลี้ยงปลาดุกตาม ๆ กัน ไปอยู่หาดใหญ่ก็หลายครัว ที่รวยก็มี”

ด้านเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า มีสภาพแย่ลงหลังจากปิดปากอ่าวระวะ กุ้ง ปลา ลดจำนวนลง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีอาชีพหลักคือ ประมง มีรายได้น้อย เนื่องจากออกทะเลได้กุ้ง ปลา น้อย รายได้จึงน้อยตามลงด้วย แต่รายจ่ายไม่ได้ลดตามรายรับ กลับเพิ่มมากขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจที่บีบรัดในปัจจุบัน เพราะนอกจากการบริโภคในครัวเรือนและค่าเล่าเรียนบุตรแล้ว ต้องจับจ่ายในสิ่งเร้าใจภายนอก ในด้านวิวัฒนาการของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ต้องซื้อหาเข้ามาด้วยระบบเงินผ่อน เช่น รถจักรยานยนต์ ทีวี ฯลฯ ดังนั้น เมื่อออกทะเลหากุ้ง ปลา ด้วยวิธีการและเครื่องมือเก่า ๆ ไม่พอกับรายได้ จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการและเครื่องมือสมัยใหม่แทน จากครอบครัวหนึ่ง มีเรือ 1 ลำ กับเครื่องมือดักโบล่ะ เปลี่ยนเป็นเรือ 2-3 ลำ กับเครื่องมือกัดหรืออวนลอยที่มีตาเล็กๆ แทน และจากอาชีพประมงเพียงอย่างเดียวจะเปลี่ยนไป ในครอบครัวหนึ่งมีหลายอาชีพขึ้น คือมีทั้งประมง รับจ้าง ค้าขาย เลี้ยงปลาดุก เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอยของครอบครัว ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าท่านหนึ่ง

“ก็หาทางทำกินกันไป ไอ้ไหรทำได้ก็ทำกัน ถ้าพึ่งเลอย่างเดียวก็ไม่ได้
แต่แรกเรือไม่มาก แต่เดี๋ยวนี้หันไปทางไหนก็เรือนั้น
แถมมีการใช้อวนตาเล็กลง เล็กลง ปลาก็ใหญ่ไม่ทัน”

เมื่อผลกระทบเกิดจากรัฐปิดปากระวะ กุ้ง ปลาในทะเลสาบน้อยลง รัฐจึงได้มีนโยบายช่วยเหลือชุมชนรอบทะเลสาบ โดยการนำกุ้ง ปลา มาปล่อย ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“ในภาพรวมทางฝ่ายรัฐ เขาช่วยปล่อยกุ้ง ปล่อยปลาในเล (ทะเล)
แต่ว่าที่มาช่วยเป็นชิ้นเป็นอันให้เห็นชัด ไม่มี”

ด้านกายภาพ

ผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังจากปิดปากอ่าวระวะ อันส่งผลให้ทะเลสาบตื้นเขิน ซึ่งทำให้แหล่งทรัพยากรจากแหล่งน้ำนั้นหายไปด้วย นั่นคือ การเพาะพันธุ์ของกุ้ง และความชุกชุมของปลาลดลง ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“เลมันตื้นเขิน หลังจากปิดอ่าวหวะ (อ่าวระวะ) เดินจากนี้
ถึงเกาะได้เลย แล้วเลน้อย (ทะเลน้อย) ก็กลายเป็นแผ่นดินแล้ว
ตื้นหมดแล้วน้ำไม่ได้หมุนเวียน มีแต่ผลลบที่เห็นชัด ๆ”

เมื่อเกิดการตื้นเขินของทะเลสาบ รัฐได้เข้ามาโดยการขุดลอกตามริมทะเลสาบ แต่ไม่ได้เป็นการช่วยให้สัตว์น้ำเหล่านั้นเพิ่มจำนวนขึ้นแต่อย่างใด ชาวบ้านชุมชนหาดไข่เต่าก็ยังคงดำเนินวิถีชีวิตแบบกล้ำกลืนต่อไป

การตื้นเขินของทะเลสาบ เกิดได้จากหลายสาเหตุ **ประการแรก**เกิดจากการทับถมของวัชพืชที่เกิดขึ้นหลังจากที่น้ำทะเลซึ่งเคยเป็นน้ำเค็มหรือน้ำกร่อยในบางฤดู แต่เมื่อปิดปากอ่าวระวะน้ำเค็มเข้าไม่ได้ น้ำในทะเลสาบจึงค่อยๆถูกเจือจางเป็นน้ำจืดมากขึ้น ทำให้วัชพืชน้ำจืดเติบโตอย่างรวดเร็ว และตายทับถมพอกพูนทุกปี และซากวัชพืชเหล่านั้นไม่มีโอกาสถูกกระแสน้ำขึ้น น้ำลงไหลหมุนเวียนออกไปยังทะเลหลวง ปรากฏการณ์เช่นนี้ รวมถึงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาที่มีท่าเทียบเรือและเขื่อนกำบังคลื่นและลม ปิดกั้นการไหลเวียนของกระแสน้ำขึ้นน้ำลง ซึ่งจะถ่ายเทตะกอนและวัชพืชออกไปยังทะเลหลวงด้วย **ประการที่สอง** เกิดจากการตัดไม้ทำลายป่าตามแนวต้นน้ำลำคลองที่ไหลลงทะเลสาบ ทั้งเพื่อการเพาะปลูกยางพาราและพืชไร่อื่นๆ อีกทั้งเพื่อที่อยู่อาศัยและการขยายตัวของอุตสาหกรรม เมืองและชุมชน ทำให้ง่ายต่อการกัดเซาะและเกิดการพังทะลายของดินไหลลงมาทับถมทำให้ทะเลสาบตื้นเขิน **ประการสุดท้าย** เกิดจากประชาชนที่อาศัยอยู่ตามแนวทะเลสาบถมดินเพื่อขยายพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ใช้สอยอื่นๆของตนรุกล้ำเข้าไปในทะเลสาบ ทั้งสามประการที่กล่าวมาถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทะเลสาบตื้นเขิน นอกจากนี้การทิ้งเศษขยะสิ่งของลงไปในทะเลสาบก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่ง จะเห็นได้ว่าสาเหตุทั้งหมดล้วนเป็นน้ำมือของมนุษย์ทั้งสิ้น

ด้านชีวภาพ

ผลผลิตที่ได้รับจากการออกทะเล (อาชีพประมง) ในปัจจุบันไม่เพียงพอ บางวันได้ปลาเล็กน้อย เมื่อหักแล้วไม่คุ้มกับค่าน้ำมันที่ซื้อใส่เครื่องเรือ บางวันไม่ได้ปลาเลยก็มี บางวันวางอวนไว้ได้ปลา โดนโจรขโมยไปก็มี ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการปิดปากอ่าวระวะ กุ้ง ปลา น้อยลง พันธุ์กุ้ง พันธุ์ปลาบางชนิดสูญพันธุ์และโตไม่ทันกับความต้องการปัญหาที่ตามมาก็คือ รายได้น้อยไม่พอกับรายจ่าย ก่อให้เกิดโจรผู้ร้าย การลักขโมย ซึ่งผู้ที่ประกอบอาชีพประมงหาทางออกด้วยการนอนเฝ้าอวน กัด(เครื่องมือจับสัตว์น้ำชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นตาข่าย) ในเรือ ไม่ให้โดนขโมย ตามคำบอกเล่าของผู้อาวุโสผู้หนึ่ง

“สิ่งที่ทำลายชาวเลอีกอย่างเกี่ยวกับการหากิน การเป็นอยู่ของชาวประมง คือโจรผู้ร้าย ทำให้เสียกำลังใจตลอด กัด อวน ไปปักเอาไปเหม็ด (หมด) ไปหาปลาต้องนอนเฝ้าในเรือ ค้างคืนในเรือ”

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้าน : กระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านและชุมชน เป็นแหล่งเงินทุนในการสร้างอาชีพเสริมและสร้างรายได้แก่ประชาชนในชุมชน เป็นนโยบายที่รัฐบาลให้ความสำคัญเพื่อสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตและจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยตัวเอง โดยกองทุนหมู่บ้านจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน สามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน โดยให้ชุมชนร่วมกันวางกติกาและระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับกองทุน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกและดูแลการใช้เงินให้เป็นไปตามเป้าหมาย ซึ่งหลักการดำเนินการเช่นนี้เป็นการเปิดมิติใหม่ของการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนตลอดจน เจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลอื่นๆ ภายนอกชุมชน ถือได้ว่าเป็นโครงการนำร่องที่จะเข้าสู่การวางนโยบายและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการงานที่มีฐานอยู่ที่ชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่ให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย ตามความต้องการของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนร่วมกันกำหนดกรอบกติกาในการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน และให้ชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบต่อผลการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุน กองทุนหมู่บ้านมีเป้าหมายระยะยาว โดยเฉพาะการวางเป้าหมายให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนและเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การศึกษาในส่วนนี้จึงเป็นการแบ่งออกเป็น

1. การดำเนินการกองทุน เป็นการนำเสนอถึงความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า ระเบียบกฎเกณฑ์กติกาของกองทุนที่กำหนดขึ้นมา โดยกรรมการและสมาชิกกองทุนได้ดำเนินการกำหนดขึ้น
2. กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน จึงนำเสนอถึงกระบวนการผลิตและการเผยแพร่ความหมายความสำคัญของกองทุนหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านให้กับสมาชิกกองทุน
3. ผลการดำเนินงานของกองทุน เป็นการวิเคราะห์ถึงผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงมิติผลการดำเนินงาน ได้แก่ ผลต่อการสะสมทุน ผลต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน ผลต่อการ

พัฒนาความเข้มแข็งชุมชน กลุ่ม ผลต่อการเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ ผลต่อการพัฒนาทักษะในการบริหารและการจัดการตนเอง และผลต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเครือข่าย

- **การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านหาดไข่เต่า**

1.1 ความเป็นมาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านหาดไข่เต่า

สำหรับชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีกระบวนการสะสมทุนชุมชน ทั้งทุนสังคม ทุนเศรษฐกิจ และทุนวัฒนธรรม ที่ยังไม่สามารถทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ก็มีส่วนให้การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านไม่สามารถเข้าไปปฏิสัมพันธ์และบูรณาการเข้ากับกระบวนการสะสมทุนชุมชนได้ แต่การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน เป็นส่วนเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่า หมู่ที่ 1 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง มีจำนวนประชากร 2,159 คน เป็นชาย 908 คน หญิง 1,251 คน มีครัวเรือน 333 ครัวเรือน เมื่อมีนโยบายโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาล ช่วงเดือนพฤศจิกายน 2544 ผู้ใหญ่บ้านได้นัดชาวบ้านเพื่อประชุมทำความเข้าใจ และเพื่อกำหนดวิธีการคัดเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มีการเลือกคณะกรรมการแบบเปิดเผย ออกเสียงโดยการยกมือสนับสนุนตามความต้องการ บรรยากาศในการประชุมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ทุกคนให้ความร่วมมือในการประชุมครั้งนี้ เริ่มจากการเสนอรายชื่อผู้ที่จะเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และตัดสินด้วยการยกมือนับเสียงข้างมาก มีคณะกรรมการได้รับการคัดเลือก 15 คน เมื่อร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านทำให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านส่วนหนึ่งมีความขัดแย้งในเรื่องของดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการส่วนหนึ่งเห็นว่า ดอกเบี้ยเป็นเรื่องที่ขัดต่อหลักศาสนาอิสลาม ทำให้คณะกรรมการส่วนหนึ่งลาออกไป คงเหลือคณะกรรมการ 7 คน ดังนี้

1. นายฮ้าหนัด	สายโอ	ประธานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
2. นายยูสูบ	เหมมันต์	รองประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
3. นายสะมะแอ	เหมมันต์	เลขานุการ
4. นายสมศักดิ์	นิยมเดชา	เหรัญญิก
5. นายอี	เหมมันต์	เร่งรัดหนี้สิน
6. นายหร่อเฉด	เหมมันต์	เร่งรัดหนี้สิน
7. นางกะมิยะ	โต๊ะหวัง	ตรวจสอบบัญชี

1.2 กฎและระเบียบกองทุนหมู่บ้านบ้านหาดไข่เต่า

เมื่อระเบียบกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า ผ่านการอนุมัติจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับอำเภอและคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านระดับจังหวัด ประมาณเดือน ธันวาคม 2544 เงินหนึ่งล้านบาทก็ถูกโอนเข้ามายังหมู่บ้านหาดไข่เต่า คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเปิดรับสมัคร

สมาชิก โดยต้องจ่ายค่าสัจจะเดือนละ 20 บาท/คน มีผู้สมัคร จำนวน 144 ราย สมาชิกส่วนใหญ่มีความประสงค์จะขอกู้ แต่จำนวนเงินไม่พอ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านใช้วิธีจับฉลากว่าใครได้กู้ในปีแรก หรือใครได้กู้ในปีที่ 2 ปรากฏว่ามีผู้กู้ในปีแรก จำนวน 65 ราย เริ่มปล่อยกู้ครั้งแรกเมื่อเดือน มกราคม 2545 เป็นการปล่อยกู้ครั้งเดียวเป็นเงิน 829,000 บาท

หลักเกณฑ์ในการกู้ การกู้มีตั้งแต่ 3,000-20,000 บาท ถ้าสมาชิกกู้ไม่เกิน 15,000 บาท ผู้กู้ต้องใช้สมาชิกค้ำประกัน จำนวน 3 คน ถ้าวงเงินที่กู้เกิน 15,000 บาท จะต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันและมติที่ประชุมให้สิทธิพิเศษกู้ได้มากกว่าสมาชิกแก่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ทำงานด้วยความเสียสละโดยไม่มีค่าตอบแทนในการดำเนินงาน

การพิจารณาการกู้ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะดูจากความเหมาะสม เช่น ดูจากโครงการว่ากู้ไปเพื่อวัตถุประสงค์อะไร ทำจริงหรือเปล่า โครงการนี้ใช้งบประมาณเท่าใดเพราะผู้กู้มีจำนวนมากคณะกรรมการต้องพิจารณาเงินกู้ไปตามความาเหมาะสมของแต่ละโครงการ

กองทุนจะไม่คิดดอกเบี้ย เพราะยึดตามหลักศาสนาอิสลาม โดยคิดเป็นค่าบำรุง เช่น ถ้าสมาชิกกู้เงินไป 10,000 บาท จะหักเป็นค่าบำรุง 200 บาท ถ้ากู้ 15,000 บาท จะคิดค่าบำรุง 300 บาท ซึ่งค่าบำรุงนี้ทางกองทุนจะนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ ของกองทุน

การชำระเงินคืน คณะกรรมการเปิดโอกาสให้สมาชิกชำระคืนได้ตามสะดวก เช่น 6 เดือน/ครั้ง หรือ 1 ปี/ครั้ง แต่ทางสมาชิกตกลงกันจะชำระคืนเมื่อครบ 1 ปี ซึ่งจะครบกำหนดชำระคืนในเดือนมกราคม 2546

สำหรับอาชีพและจำนวนเงินที่กู้ของสมาชิกในรอบแรกแสดงได้ในตารางที่ 5.1

ตาราง 5.1 แสดงการประกอบอาชีพของสมาชิกและจำนวนเงินที่กู้

ประกอบอาชีพ	จำนวน	จำนวนเงิน	ร้อยละ
ทำไร่	3	42,000	5.06
เลี้ยงแพะ	1	20,000	2.41
เลี้ยงวัว	9	106,000	12.78
เลี้ยงกุ้งและปลาดุก	34	446,000	53.79
ค้าขาย	12	155,000	18.69
อื่น ๆ	6	60,000	7.23
รวม	**65**	**829,000**	**100**

เมื่อครบกำหนดชำระคืนในวันที่ 8 มกราคม 2546 ปรากฏว่ามีสมาชิกที่กู้เงินไปเพียง18 ราย ที่นำเงินมาชำระคืนกับกองทุนตามกำหนด เป็นเงิน 267,000 คิดเป็นร้อยละ 27.69 ของสมาชิกที่กู้ไปทั้งหมด

- **กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุน**

ชุมชนบ้านหาดไข่เต่าได้รับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จากคณะกรรมการบริหารกองทุนไม่มากนัก อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านหาดไข่เต่า มีปัญหาและมีข้อจำกัดในการบริหารจัดการ ซึ่งสะท้อนถึงความอ่อนแอ อันนำไปสู่ข้อจำกัดในกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ดังจะเห็นได้จากการทำกิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการกองทุนให้เกิดขึ้นกับสมาชิกและประชาชนในชุมชนมีน้อยมาก กองทุนมีการประชุมน้อยมาก

“ในหมู่บ้านมีการกู้ครั้งเดียว มีการประชุมชี้แจงเพียงครั้งเดียว ตอนให้กู้และไม่มีการประชุมชี้แจงอีกเลย”

“ในมติที่ประชุมตกลงกันว่า จะมีการประชุมสมาชิกเดือนละครั้ง แต่ตอนนี้หลังจากสมาชิกกู้เงินไปไม่เคยมีการประชุมกันเลย ประชุมแค่ครั้งเดียว ครั้งแรกเท่านั้น”

อย่างไรก็ตาม เกิดความไม่พอใจของสมาชิกและประชาชนต่อการบริหารจัดการกองทุนที่ขาดประสิทธิภาพ ไม่มีความเป็นธรรมในการจัดการ กระบวนการบริหารและให้ความรู้ความเข้าใจไม่มี ทำให้สมาชิกขาดความเข้าใจและไม่สนใจ เกิดทัศนคติในทางลบ ดังคำกล่าวของสมาชิกที่ว่า

“ประชาชนไม่ค่อยให้ความร่วมมือ และไม่ได้รับข่าวสารที่ถูกต้อง และมีความรู้สึกไม่เป็นธรรมในกระบวนการจัดการกองทุน”

“ผมไม่ได้รับเงินกู้เพราะไม่เป็นกรรมการ ในขณะที่คณะกรรมการได้รับสิทธิการกู้ก่อน และได้วงเงินกู้สูงถึงรายละ 120,000 บาท คนไม่ได้เป็นกรรมการได้สูงสุดคนละ 15,000 บาท ผมคิดว่าไม่เป็นธรรม คนเลยไม่ค่อยยอมรับและคณะกรรมการไม่ค่อยให้ความรู้มาก”

อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามจากกรรมการในเรื่องความคิดเห็นเกี่ยวกับกฎและระเบียบ การมีสิทธิได้วงเงินกู้มากกว่าสมาชิก กรรมการกองทุนให้เหตุผลว่า “เป็นมติที่ประชุม”

“ไม่ขอแสดงความคิดเห็น ก็เป็นมติที่ประชุมแล้วก็ต้องยอมรับ ความเห็นว่าส่วนใหญ่”

“ถ้าพูดก็เหมือนเป็นการให้สิทธิกับคณะกรรมการมากกว่าคนอื่น แต่ก็เป็นมติที่ประชุมแล้ว ไม่ได้เป็นความคิดเห็นของคนใดคนหนึ่ง เราต้องยอมรับความคิดเห็นส่วนรวม ที่ประชุมให้สิทธิแก่คณะกรรมการ เพราะเห็นว่ากรรมการทำงานมากกว่า ไม่มีค่าตอบแทน คณะกรรมการ ต้องทำงานด้วยความเสียสละ จึงได้สิทธิมากกว่า”

ภาพสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชนอันเกิดจากกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในบทบาท ประโยชน์ของกองทุนหมู่บ้าน

“คนในชุมชนบ้านหาดไข่เต่าไม่ค่อยเสียสละเพื่อส่วนรวม ยังขาดความสามัคคีเข้าทำนองว่า ประชุมไม่มา พัฒนาไม่ไป ถ้าเขาแจกลูกเป็ด ลูกไก่ไปก่อนเพื่อน”

“ในความเป็นจริงกรรมการทำงานกันเพียง 2-3 คน เท่านั้น ทำไม่ทัน จึงไม่มีเวลาไปชี้แจง เมื่อเกิดปัญหาและความไม่เข้าใจของประชาชน”

จุดเริ่มต้นที่ทำให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่าไม่พอใจในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้แก่ ความรู้สึกในความไม่เป็นธรรม เมื่อความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นโอกาสการจะได้รับความร่วมมือ ร่วมใจในการดำเนินงานย่อมเกิดขึ้นได้ยาก ดังจะเห็นได้จากเมื่อครบกำหนดส่งเงินคืน มีผู้นำมาคืนตรงเวลาเพียงร้อยละ 27.69 ของผู้กู้ เท่านั้น

- **ผลการดำเนินงานกองทุน**

จากการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ในชุมชนบ้านหาดไข่เต่าในทัศนะชาวบ้านมีความคิดเห็นว่า โครงการนี้มีประโยชน์เป็นแหล่งเงินกู้สำหรับทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพ ดังคำโต้ตอบในการสัมภาษณ์ต่อไปนี้

ถาม : กองทุนมีประโยชน์อย่างไรต่อครอบครัวท่าน

ตอบ : มีประโยชน์ ดี เป็นแหล่งกู้เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน ให้เกิดผลกำไรได้นำมาใช้จ่ายในครอบครัว

ถาม : ดีหรือไม่เมื่อมีกองทุนเข้ามา

ตอบ : ดี ผมสามารถซื้อลูกวัวได้มากขึ้นกว่าเดิม

"ดี ได้กู้เงินมาทำทุนและซื้อเครื่องมือ คือ ช่วยได้ส่วนหนึ่งและก็พอใจ ที่กู้ได้เหมือนๆ เพื่อน คนละ 15,000 บาท ถ้าเกิดไม่ได้ก็เสียใจเหมือนกัน"

ต่อไปจะวิเคราะห์ผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในหมู่บ้านในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน
2. ผลของกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ
3. ผลของกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกกองทุน
4. ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม
5. ผลของกองทุนต่อปัจเจกชนและการใช้ประโยชน์
6. ปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า

1) ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน สามารถเป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวบ้านได้พอสมควร อีกทั้งเป็นแหล่งเงินกู้ที่เป็นระบบ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งทุนสมทบกับแหล่งทุนที่เป็นเงินออมของครัวเรือนในการลงทุนประกอบอาชีพ ดังตัวอย่างเช่น

"คนที่เลี้ยงปลาถ้าทุนไม่พอ ก็สามารถกู้เงินจากกองทุนมาสมทบได้ จะให้กู้ได้ไม่เกิน 15,000 บาท คนที่กู้ไม่เกิน 15,000 บาท ให้ใช้บุคคลค้ำประกัน"

"เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อประกอบอาชีพทำประมง"
"เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อประกอบอาชีพในหมู่บ้าน ผมคิดว่ากองทุนดีมากได้ช่วยเหลือชาวบ้านที่ต้องการประกอบอาชีพจริงๆ ตอนนี้ผมมีเงินที่จะคืนให้กับกองทุนหมู่บ้านแล้ว จากระยะเวลาเกือบ 1ปี แต่ก่อนผมไม่มีเครื่องมือของตนเอง

แต่ตอนนี้ผมสามารถสร้างเครื่องมือในการต่อเรือได้ครบทุกชนิด
ทำให้ผมมีรายได้ต่อเรือ 3 ลำ เพิ่มขึ้น 15,000 บาท ต่อเดือน
นับว่ากองทุนหมู่บ้านก็สามารถสร้างโอกาสและทางเลือกให้ผมอีกทางหนึ่ง"

นอกจากนี้ ผลของกองทุนยังเสริมสร้างอุปนิสัยการออมเงินของประชาชนในหมู่บ้านหาดไข่เต่า

"ผมเลี้ยงกุ้งและจับกุ้งได้แต่ละครั้งกำไรไม่แน่นอนมากบ้างน้อยบ้าง
ขาดทุนบ้าง แต่เมื่อครบกำหนด ผมเตรียมเงินไว้ชำระคืนเรียบร้อย"

2) ผลของกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ และการสร้างงาน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับผลของกองทุนหมู่บ้านต่อการพัฒนาอาชีพและการสร้างงานให้กับชุมชน ดังตัวอย่างความคิดเห็นของชาวบ้านหาดไข่เต่า ในประเด็นนี้ คือ

"กองทุนฯ ทำให้สามารถพัฒนาอาชีพของตนได้ คือ
ผมมีอาชีพประมงเป็นหลัก ส่วนใหญ่จะออกทะเลหาปลาทุกวัน
แต่ผมเลี้ยงวัวเป็นอาชีพเสริม 2 ตัว ตอนนี้ผมได้เงินกองทุนมา
โดยซื้อวัวเพิ่มขึ้นเป็น 4 ตัว ผมตั้งใจว่าถ้าการเลี้ยงวัวไปรอด
ผมจะเลิกทำประมงเพราะปัจจุบันปลาไม่ค่อยมี"

"ผมนำเงินกู้ซื้อพันธุ์ปลานิลจำนวน 4,000 ตัว และปรับปรุงบ่อนิดหน่อย"
"ผมได้เงินแล้วนำไปซื้อวัวเพิ่มทันที วัวผมมีชื่อว่า "ทักษิณ"
เพราะรัฐบาลทักษิณให้เงินกองทุนหมู่บ้านมา ผมไปซื้อวัวสีขาว
ผมเรียกว่า "ขาวทักษิณ" ส่วนเงินที่เหลือผมก็เอาไปซื้ออุปกรณ์ประมงหาปลา"

3) ผลของกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน

พบว่า การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านหาดไข่เต่า ยังไม่มีผลในทางปฏิบัติที่ชัดเจนในส่วนของการช่วยเสริมสร้างสวัสดิการมีบ้างในระดับครัวเรือน ในรูป เงินออมครัวเรือน ทั้งนี้อาจจะเป็นในระยะเริ่มต้นของการดำเนินงานของกองทุน เงินสวัสดิการที่เก็บจากผู้กู้ยังไม่มากพอที่จะนำไปดำเนินการได้ จึงยังไม่เห็นชัดเจน

4) ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม

จากการสืบค้นและสัมภาษณ์ชาวบ้านหาดไข่เต่า ถึงผลของการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านต่อการรวมกลุ่ม พบว่า มีผลน้อย ในหมู่บ้านมีกระบวนการกลุ่มอยู่บ้าง คือ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กล่าวคือ มีฐานคิดเกี่ยวกับกลุ่มเกิดจาก “กลุ่มสัจจะออมทรัพย์” ซึ่งการดำเนินงานของกองทุนก็ได้อาศัยหรือใช้ฐานคิดจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ดังตัวอย่าง กฎระเบียบการดำเนินงานกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านหาดไข่เต่า

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านหาดไข่เต่า

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ก่อตั้งประมาณเดือนกุมภาพันธ์ 2544 ผู้คิดริเริ่ม คือ นายหละ (เป็นชาวบ้านเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน) ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์บ้านเกาะหมากเป็นกลุ่มที่ใหญ่และเข้มแข็ง ปัจจุบันก็เป็นที่ปรึกษาให้กับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านหาดไข่เต่า

ตอนเริ่มก่อตั้งได้ชักชวนชาวบ้านมาเป็นสมาชิกได้แค่ 20 คน โดยครั้งแรกเปิดให้สมาชิกฝากไม่ต่ำกว่า 20 บาท/คน/หุ้น สูงไม่เกิน 500 บาท ปัจจุบันสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 200 คน (ธันวาคม 2544) สมาชิกมีทั้งเข้าใจและไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ บางคนเป็นสมาชิกเพื่อหวังจะกู้อย่างเดียว สมาชิกจะกู้ได้ ต้องเข้าเป็นสมาชิก 1 เดือนก่อน แต่กู้ได้ไม่เกิน 500 บาท เท่านั้น หลังจากนั้น 3 เดือน สมาชิกสามารถกู้ได้ 500 – 1,000 บาท โดยผู้ประสงค์กู้จะต้องแจ้งความจำนงล่วงหน้า 1 เดือน ถ้ามีผู้กู้เกินกว่าจำนวนเงินก็ต้องจับฉลาก บางรายจับฉลากไม่ได้ เมื่อไม่ได้กู้ก็ขอลาออกถอนหุ้นไป ช่วงนี้ลาออกบ่อยมาก ปัจจุบันเหลือสมาชิกประมาณ 180 คน ปัญหาของกลุ่มก็ คือ สมาชิกไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

หลักการกู้จะต้องมีผู้ค้ำประกันที่เป็นสมาชิกด้วยกัน 3 คน การส่งคืนเป็นรายเดือนขึ้นอยู่ว่าผู้กู้จะส่งคืนเดือนละเท่าไร ในกรณีผู้กู้ไม่ชำระคืน ผู้ค้ำประกันจะต้องรับผิดชอบ ทางกลุ่มไม่ได้กำหนดค่าปรับหรือการกระทำที่รุนแรงไว้ในกฎระเบียบ คณะกรรมการของกลุ่มทำงานโดยไม่มีค่าตอบแทน ทำงานด้วยความเสียสละ

สวัสดิการสำหรับสมาชิก ปัจจุบันทางกลุ่มได้จัดสวัสดิการให้กับสมาชิก โดยช่วยเหลือเงินค่าทำศพๆ ละ 100 บาท เพราะเงินของกลุ่มมีไม่มาก ปัจจุบันทางกลุ่มมีทุนประมาณ 27,000 บาท

วันที่ 16 ของทุก ๆ เดือนจะเป็นวันประชุมของกลุ่มสัจจะ ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงไม่จัดว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มโดยตรง ทั้งนี้เนื่องจากการรวมกลุ่มเกิดก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป แต่อย่างไรก็ตามประกอบกับประชาชนบ้านหาดไข่เต่า ยังไม่เห็นประโยชน์จากการรวมกลุ่มกระบวนการกลุ่มจึงพัฒนายากในหมู่บ้านนี้

“ชุมชนผม มีความสามัคคีกันน้อย ผมว่าถ้าเกิดความสามัคคี
แล้วจัดตั้งกลุ่มขึ้นแล้ว ผมว่าคนในชุมชนจะอยู่กันไม่พะว้าพะวง”

ถาม : ถึงคนที่ไม่เข้ากลุ่มทำไมไม่เข้ากลุ่ม
ตอบ : เนื่องจากว่าผลประโยชน์ไม่เอื้อพอ

“ผมอยากให้เกิดการสะสมทุน เรื่องนี้คุยกันมาตลอดแต่ไม่
ประสบผลสำเร็จเพราะเราจับกลุ่มไม่ได้ มันติดอยู่แค่นี้ จับกลุ่มไม่ได้”

5) ผลของกองทุนต่อปัจเจกชนและการใช้ประโยชน์

การเข้ามาของกองทุนทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมหรือเข้ามามีสิทธิในเงินกองทุนนี้ ส่งผลให้การใช้ประโยชน์จากกองทุนมีลักษณะหลากหลาย ตามความจำเป็นของสมาชิกแต่ละคนซึ่งสามารถมองเห็นประโยชน์จากวัตถุประสงค์ และการตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนและการใช้ประโยชน์จากกองทุน

ซึ่งวัตถุประสงค์และการตัดสินใจเข้าร่วมของสมาชิกในชุมชนบ้านหาดไข่เต่า ดังตัวอย่าง

“ผมมีทุนอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก จึงไม่ขยายอาชีพประมงผม
พอมีกองทุนผมมีความคิดว่าน่าจะดี เลยขอกู้และนำมาซื้อเรือเพิ่มขึ้น”
“จริงๆ ผมไม่เดือดร้อนเรื่องเงินเท่าไหร่ แต่ตัดสินใจกู้เงินเพราะ
ต้องการเอาเงินมาลงทุนทำอาชีพของตัวเอง แต่ก่อนได้แต่คิด
แต่ไม่มีเงินลงทุนพอ”

สำหรับวัตถุประสงค์ของการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า พบว่าส่วนใหญ่ทำตามวัตถุประสงค์ มีส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ทำตามวัตถุประสงค์

“ส่วนใหญ่ ก็ทำตามวัตถุประสงค์มีบ้างบางส่วนที่นำเงินไปทำอะไรไม่รู้
คนที่ทำจริงนำไปประกอบอาชีพจริงที่เห็นผลและประสบความสำเร็จแล้วก็มี”

สำหรับ การใช้ประโยชน์จากกองทุน ขอยกตัวอย่างผู้กู้ 2-3 ราย เพื่อสะท้อนให้เห็นสภาพการใช้ประโยชน์จากกองทุนและผลประโยชน์ที่สมาชิกได้รับดังนี้

ตัวอย่าง 1 : นายมุอีน สนธิวงศ์ อาชีพเลี้ยงปลา กู้ไปเลี้ยงปลาเพิ่ม

ถาม : ไม่ทราบว่าโครงการที่พี่ขอกู้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเงินไปทำอะไร

ตอบ : กู้มาเพื่อเป็นเงินทุนในการเลี้ยงปลาทับทิม

ถาม : กู้เงินมาจำนวนเท่าไร

ตอบ : 20,000 บาท

ถาม : หลักการกู้เงินมีอย่างไรบ้าง

ตอบ : หลักการก็เหมือนกับสมาชิกคนอื่นๆ ผมได้สิทธิกู้ได้ 20,000 บาท ก็ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันด้วย

ถาม : เงินที่กู้ไปนำไปประกอบอาชีพตามโครงการที่ขอกู้หรือไม่

ครับ : ได้ทำตามโครงการที่ขอกู้ ผมได้ขุดบ่อไว้สำหรับเลี้ยงปลา ซึ่งใช้ทุนตัวเองขุดก่อนแล้ว ค่าขุดบ่อประมาณ 6,500 บาท ผมนำเงินไปซื้อพันธุ์ปลานิล 4,500 บาท และส่วนหนึ่งซื้ออาหารปลา

ถาม : ก่อนกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน พี่ประกอบอาชีพอะไร

ตอบ : เดิมมีอาชีพทำนา แต่ต่อมาเลิกการทำนา เพราะผลผลิตข้าวไม่คุ้มกับค่าใช้จ่าย หยุดการทำนามาประมาณ 6 ปี เลยนำที่นาทั้งหมด 8 ไร่ มาทำเป็นสวนผสม มีผลไม้บ้าง มีนาบางส่วนมีบ่อเลี้ยงปลา ก่อนหน้านี้ผมเคยเลี้ยงปลาดุก เห็นเป็นโอกาสดีเลยกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาเลี้ยงปลานิล

ถาม : เมื่อกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านแล้ว พี่นำเงินส่วนนี้ไปทำอะไร

ตอบ : ผมนำเงินส่วนหนึ่งไปซื้อพันธุ์ปลานิล จำนวน 4,500 ตัว เงินอีกส่วนหนึ่งไว้ซื้ออาหารผมเลี้ยงมาประมาณ 4 เดือน โดยปรับปรุงบ่อนิดหน่อย ตอนนี้ก็ใกล้จะจับปลาขายได้แล้ว แต่ผมรอราคาปลานิลดีกว่านี้หน่อย อย่างน้อยต้องได้กิโลกรัมละ 37 บาท ตอนนี้ตัวหนึ่งหนักประมาณครึ่งกิโลกรัมแล้ว

ถาม : คิดว่าตอนจับจะได้กำไรเท่าไร

ตอบ : ถ้าปลาไม่ตาย ผมคิดว่าได้กำไร 5,000 บาท

ถาม : ไม่ทราบว่าเงินที่กู้ไปส่งผลต่ออาชีพ รายได้ครอบครัวของพี่อย่างไรบ้าง

ตอบ : ก็ได้เป็นแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ ตอนนี้ผมยังไม่ถึงเวลาการชำระคืน เพราะเพิ่งกู้มาได้แค่ 4 เดือน เมื่อผมจับปลาดุกนี้ขายได้แล้ว ผมมีโอกาสนำเงินนี้ไปลงทุนอย่างอื่นได้อีก อาจจะเลี้ยงปลาต่อหรืออาจนำมาลงทุนในไร่นาสวนผสม เงินกองทุนหมู่บ้านช่วยสร้างอาชีพให้กับชาวบ้านได้ แต่ตัวผู้กู้ต้องรู้จักวางแผนว่าตัวเองจะทำอาชีพอะไรดีเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด สามารถมีเงินมาชำระคืนกับกองทุนได้เมื่อตนครบกำหนด บางครั้งแม้เงินที่กู้มาอาจจะไม่พอต่ออาชีพ แต่เราต้องบริหารจัดการให้ถูกด้วย

ถาม : เลี้ยงนานแค่ไหนถึงจะจับขายได้

ตอบ : ก็ประมาณ 4-5 เดือน จะมีน้ำหนักตัวละประมาณครึ่งกิโลกรัม

ถาม : เงินที่กู้ไป 20,000 บาท เพียงพอไหม

ตอบ : ถ้าต้องมาเริ่มขุดบ่อใหม่ คิดว่าเงิน 20,000 บาทไม่พอ แต่ผมมีบ่อเก่าอยู่แล้ว มาปรับปรุงนิดหน่อย อีกอย่างปลาก็กินอาหารเยอะ สัปดาห์หนึ่งเกือบพันบาท

ถาม : ตอนนี้ครอบครัวพี่ประสบปัญหาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพไหม

ตอบ : ไม่มี เพราะผมทำไร่นาสวนผสมอยู่ก่อนแล้วและออกทะเลหาปลาด้วย ตอนนี้ก็กำลังให้เขาต่อเรือลำใหม่อยู่ ก็ถือว่ามีกินไม่ถึงกับอด

ถาม : เท่าที่พี่สังเกตดูคนในหมู่บ้านหาดไข่เต่าที่กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปประกอบอาชีพสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับเขาหรือเปล่า

ตอบ : คนที่ตั้งใจทำมาหากิน เมื่อกู้เงินไปแล้วก็ทำตามที่ตั้งใจไว้ รู้จักหาทางทำมาหากินประสบผลสำเร็จก็มี อย่างเช่น คุณเจ๊ะหลี โต๊ะหวัง ตอนนี้ก็ถือว่าประสบผลสำเร็จในอาชีพแล้ว มีรายได้ทุกเดือนสามารถเลี้ยงครอบครัวได้อย่างสบาย บางคนก็กำลังรอความสำเร็จ เช่น คนที่เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่หรือเลี้ยงวัว แต่บางคนน่าเป็นห่วงเอาเงินไปจ่ายไม่ก่อให้เกิดอาชีพ ไม่รู้ว่าเมื่อครบกำหนดจะเอาเงินจากไหนมาคืนเขา

ถาม : ถ้าเปรียบเทียบเป็นเปอร์เซนต์ระหว่างคนนำเงินไปแล้วนำไปประกอบอาชีพจริง กับนำเงินไปทำผิดวัตถุประสงค์มีกี่เปอร์เซ็นต์

ตอบ : ในความรู้สึก ความคิดของผม ผมว่าถ้ากู้เงินไปแล้วนำไปประกอบอาชีพจริงมีประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่เหลือนำเงินไปทำอะไรผมไม่ทราบ

ตัวอย่าง 2 : นายเกษตร แซ่โล่ อาชีพเลี้ยงกุ้งกุลาดำ กู้ไปเพื่อต้องการขยายกิจการการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

ถาม : เงินที่กู้ไปนำไปประกอบอาชีพตามโครงการที่ขอกู้หรือไม่

ตอบ : ครับ ได้ทำตามโครงการที่ขอกู้ ผมมีอาชีพเลี้ยงกุ้งกุลาดำอยู่แล้ว การกู้เงินครั้งนี้เป็นการนำเงินมาเสริมกับทุนที่มีอยู่

ถาม : เมื่อกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านแล้ว พี่นำเงินส่วนนี้ไปทำอะไร

ตอบ : ผมเลี้ยงกุ้งกุลาดำอยู่แล้ว เลี้ยงจำนวน 2 ไร่ ต้องใช้ทุนเยอะมาก โดยเฉพาะค่าอาหารกุ้ง ตอนนี้กุ้งกินอาหารวันละเกือบ 1,000 บาท พอมีเงินกองทุนหมู่บ้านผมเลยเห็นโอกาสเลยกู้เงินกับกองทุนหมู่บ้าน ผมไม่เคยกู้เงินจากแหล่งเงินใดๆ เลย ในหมู่บ้านก็มีเงินกู้นอกระบบ คิดดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20-30 บาท ผมคิดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านดีมากได้ช่วยเหลือชาวบ้านที่ต้องการประกอบอาชีพจริงๆ ชาวบ้านที่เขาไม่มีเงินลงทุนในการประกอบอาชีพ อย่างผมกู้มา 15,000 บาท ผมเสียค่าธรรมเนียม 300 บาท ในหนึ่งปีซึ่งหาที่ไหนไม่ได้แล้ว นับว่าเงินกองทุนหมู่บ้านได้ช่วยชาวบ้านจริงๆ

ถาม : ตอนนี้ก็ใกล้เวลากำหนดชำระคืน ไม่ทราบว่าเงินที่กู้ไปส่งผลต่อครอบครัวของพี่อย่างไรบ้าง

ตอบ : ตอบได้ยาก เพราะเงินที่ก็มา ถ้าเทียบกับเงินทุนที่ลงไป ก็นับว่าเป็นเงินเพียงเล็กน้อยการจับกุ้งในแต่ละครั้งกำไรที่ได้ก็ไม่แน่นอน มากบ้างน้อยบ้าง ขาดทุนบ้าง แต่เมื่อครบชำระคืนผมก็มีเงินเตรียมไว้สำหรับชำระคืนแล้ว

ถาม : เงินที่กู้ไป 15,000 บาท เพียงพอไหม

ตอบ : ถ้าเทียบกับค่าใช้จ่าย เงินทุนในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ พูดได้เต็มปากเต็มคำว่าน้อยมาก แต่ผมคิดว่าดีกว่าที่เราไปกู้เงินจากแหล่งอื่น ซึ่งมีดอกเบี้ยสูงกว่า นับว่าเงินกองทุนหมู่บ้านก็สร้างทางเลือก สร้างโอกาสให้ผมอีกทางหนึ่ง

ตัวอย่าง 3 : นายสุบ ตะเอ อาชีพเลี้ยงวัว กู้เงินไปเพื่อเลี้ยงวัว

ถาม : ไม่ทราบว่าโครงการที่พี่ขอกู้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเงินไปทำอะไร

ตอบ : กู้มาเพื่อซื้อวัว

ถาม : กู้เงินมาจำนวนเท่าไร

ตอบ : 15,000 บาท

ถาม : หลักการกู้เงินมีอย่างไรบ้าง

ตอบ : ผมเขียนโครงการขอกู้เป็นจำนวนเงิน 15,000 บาท ก็ได้รับการอนุมัติตามจำนวนที่ขอกู้โดยมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน และมีค่าธรรมเนียมจากเงินที่กู้ไป ถ้ากู้เงินจำนวน 10,000 บาท ก็จะเสียค่าธรรมเนียม 200 บาท อย่างผมกู้มา 15,000 บาท ผมต้องจ่ายค่าธรรมเนียม 300 บาท

ถาม : เงินที่กู้ไปนำไปประกอบอาชีพตามโครงการที่ขอกู้หรือไม่

ตอบ : ครับ เมื่อได้เงินมาผมก็นำไปซื้อวัวทันที

ถาม : ก่อนกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านพี่ประกอบอาชีพอะไร

ตอบ : ผมมีอาชีพทำประมงเป็นหลัก ส่วนใหญ่จะออกทะเลหาปลาทุกวัน แต่ผมก็เลี้ยงวัวไว้เป็นอาชีพเสริม ตอนนี้ผมเลี้ยงวัวไป 4 ตัว ทำสวนบ้างเล็กๆ น้อยๆ

ถาม : เมื่อกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านแล้วพี่นำเงินส่วนนี้ไปทำอะไร

ตอบ : เมื่อได้รับเงินก็นำไปซื้อวัวทันที ผมกู้เงิน 15,000 บาท ผมนำไปซื้อวัว 8,000 บาท วัวของผมชื่อว่า “ขาวทักษิณ”เหตุที่ชื่ออย่างนี้เพราะว่ารัฐบาลทักษิณให้เงินกองทุนหมู่บ้านมาวัวที่ผมซื้อเป็นวัวสีขาว ผมจึงเรียกว่า ขาวทักษิณ ส่วนเงินที่เหลือผมนำไปซื้ออุปกรณ์ประมงเพื่อออกทะเลหาปลา เพราะอวนของผมมีคนขโมยไป ผมต้องซื้อใหม่ ตอนนี้วัวของผมก็โตแล้วแต่ผมยังไม่ขาย อยากเลี้ยงไว้ให้ได้ราคามากกว่านี้

ถาม : วัวที่ซื้อมาใหม่ (ขาวทักษิณ) ไม่ทราบว่าเป็นตัวผู้หรือตัวเมีย

ตอบ : ตัวผู้

ถาม : ทำไมไม่ซื้อตัวเมียไว้เป็นแม่พันธุ์ไว้ให้ออกลูก แล้วจะได้ขายลูก

ตอบ : แม่พันธุ์ของผมมีอยู่แล้ว และก็ออกลูกแล้วด้วย จุดประสงค์ของผมคือ ซื้อมาขุนให้อ้วนเมื่อได้ราคาก็จะขายเอากำไร

ถาม : ถ้าใช้เวลาเลี้ยง 1 ปี สามารถขายได้กำไรเท่าไร

ตอบ : ตอนนี้ยังไม่อยากขาย จะเลี้ยงให้ตัวโตกว่านี้ จะขายได้ราคาดีกว่านี้

ถาม : ถ้าไม่ขายแล้วพี่จะเอาเงินที่ไหนมามาคืนกับกองทุนในเดือนมกราคม 2546

ตอบ : ก็จะเอาเงินจากส่วนอื่นก่อน หรืออาจจะขายวัวตัวอื่นไปก่อน

ถาม : ถ้าขายตอนที่วัวกำลังได้ราคา คิดว่าจะได้กำไรเท่าไร

ตอบ : คิดว่าได้กำไรประมาณ 6,000-7,000 บาท

ถาม : ตอนนี้ก็ใกล้เวลากำหนดชำระคืน ไม่ทราบว่าเงินที่กู้ไปส่งผลต่อครอบครัวพี่อย่างไรบ้าง

ตอบ : ผมมีวัวขึ้นมา 1 ตัว โดยการดูแลไม่ต้องลงทุนมีค่าใช้จ่ายอีกแล้ว เลี้ยงไว้เพื่อขุนให้ได้ราคา มีบ้างก็แค่ตัดหญ้าไว้ให้วัวกิน ผมคิดว่าเป็นอาชีพที่ดีเหมือนกัน อัตราการเสี่ยงหรือตายก็น้อย การดูแลก็ไม่ต้องพิถีพิถันเท่าไร แต่ต้องใช้เวลาดูแลนานหน่อยถึงจะขายได้

ถาม : เงินที่กู้ไป 15,000 บาท เพียงพอไหม

ตอบ : เพียงพอแล้วสำหรับการนำมาเลี้ยงวัว แต่อาชีพอื่นผมไม่ทราบ เราต้องรู้จักเลือกประกอบอาชีพด้วย

ตัวอย่าง 4 : นายเจ๊ะหลี โต๊ะหวัง อาชีพต่อเรือทำประมง กู้ไปเพื่อประกอบอาชีพต่อเรือประมง

ถาม : ไม่ทราบว่าโครงการที่พี่ขอกู้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเงินไปทำอะไร

ตอบ : กู้มาเพื่อลงทุนในการประกอบอาชีพต่อเรือประมง

ถาม : กู้เงินมาจำนวนเท่าไร

ตอบ : 15,000 บาท

ถาม : หลักการกู้เงินมีอย่างไนบ้าง

ตอบ : เนื่องจากในหมู่บ้านมีจำนวนครัวเรือนมาก ประมาณ 300 กว่าครัวเรือน จำนวนผู้ขอกู้มีมากถึง 145 คน ทำให้จำนวนเงินไม่เพียงพอกับจำนวนผู้ขอกู้ ทางคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและสมาชิกกองทุนจึงมีมติให้จับฉลากว่าสมาชิกคนใดจะได้ปีแรก หรือปีที่2 ผมจับฉลากได้ปีแรก ได้เสนอโครงการกู้เงินมาเพื่อทำอาชีพต่อเรือประมง จำนวนเงินที่ผมขอกู้ 15,000 บาท คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจะพิจารณาอนุมัติ โดยดูวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นหลัก ผมได้รับเงินกู้ 15,000 บาท ตามที่ขอกู้ไป โดยมีหลักทรัพย์ที่ดินค้ำประกัน

ถาม : เงินที่กู้ไปนำไปประกอบอาชีพตามโครงการที่ขอกู้หรือไม่

ตอบ : ครับ ได้ทำตามโครงการที่ขอกู้ ผมนำเงินมาเป็นทุนในการรับจ้างต่อเรือประมง ผมเป็น

ลูกจ้าง ไปรับจ้างต่อเรือกับคนในหมู่บ้าน ซึ่งเปรียบเสมือนญาติ ผมก็ได้เรียนรู้การต่อเรือทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่จากเขา ผมทำงานอยู่กับเขาก็หลายปีจนสามารถประกอบทั้งเรือขนาดเล็กและขนาดใหญ่ อยากจะออกมาประกอบอาชีพเป็นธุรกิจของตัวเอง แต่ไม่มีเงินทุน ไม่มีเครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำ

ถาม : เมื่อกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านแล้ว พี่นำเงินส่วนนี้ไปทำอะไร

ตอบ : เอามาประกอบอาชีพต่อเรือเป็นของตัวเอง โดยนำเงินไปซื้อวัสดุ เช่น ไม้ อุปกรณ์ต่างๆ เครื่องมือยังไม่ได้ซื้อเพราะราคาแพง ผมยืมเครื่องมือของคนอื่นมาก่อน โดยรับจ้างประกอบให้กับคนที่มาจ้าง ถ้าเจ้าของเรือซื้ออุปกรณ์ทุกอย่างมาให้ก็จะคิดเฉพาะค่าแรง โดยเรือลำเล็กคิดค่าแรง 4,000 บาท ถึง 5,000 บาท เรือลำเล็กเมื่อประกอบเสร็จจะขายลำละ 14,000-16,000 บาท ถ้าเรือขนาดใหญ่ราคาอยู่ที่ 22,000-25,000 บาท มีทั้งจ้างทำโดยเจ้าของซื้ออุปกรณ์มาให้และรับจ้างทำทั้งลำผมจะซื้ออุปกรณ์ทุกอย่าง แล้วขายเต็มราคา

ถาม : เรือลำหนึ่งใช้เวลาทำเท่าไร

ตอบ : ถ้าเป็นเรือลำเล็กก็ใช้เวลา 7-8 วัน ถ้าเป็นเรือขนาดใหญ่ก็ประมาณ 8-10 วัน

ถาม : ตอนนี้ก็ใกล้เวลากำหนดชำระคืน ไม่ทราบว่าเงินที่กู้ไปส่งผลต่อครอบครัวของพี่อย่างไรบ้าง

ตอบ : ก็ได้เป็นเงินทุนในการประกอบอาชีพ ในหมู่บ้านก็มีแหล่งเงินกู้เป็นเงินกู้นอกระบบคิดดอกเบี้ยร้อยละ 20-30 บาท ผมคิดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านดีมาก ได้ช่วยเหลือชาวบ้านที่ต้องการประกอบอาชีพจริงๆ ตอนนี้ผมมีเงินพร้อมที่จะคืนให้กับกองทุนหมู่บ้านแล้วจากระยะเวลาเกือบ 1 ปี แต่ก่อนผมไม่มีเครื่องมือเป็นของตัวเอง แต่ตอนนี้ผมสามารถสร้างเครื่องมือในการต่อเรือได้ครบทุกชนิด

ถาม : เครื่องมือที่ซื้อมาทั้งหมดราคาเท่าไร

ตอบ : เกือบ 30,000 บาท

ถาม : ใน 1 เดือนต่อเรือได้กี่ลำ มีรายได้เท่าไร

ตอบ : ตอนนี้มีคนมาจ้างให้ต่อเรือไม่ขาดระยะ ถ้าทำทุกวันในหนึ่งเดือนก็จะได้ประมาณ 3 ลำ ทำให้ผมมีรายได้ต่อเดือนประมาณ 15,000 บาท ตอนนี้ทำให้ครอบครัวของผมมีรายได้ทุกเดือน

จากตัวอย่างที่นำมาเสนอทั้งหมด จะเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านค่อนข้างจะประสบความสำเร็จโดยเฉพาะในบุคคลที่กู้ไปประกอบกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ และมีข้อน่าสังเกตุว่า กองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่า แม้ในภาพรวมของการบริหารจะไม่ประสบความสำเร็จมากนัก กล่าวคือ มีความขัดแย้งและเห็นว่าคณะกรรมการไม่มีความยุติธรรม แต่ในแง่ของผู้กู้ค่อนข้างประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งว่าเป็นเพราะเหตุใด

6) ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน หาดไข่เต่า

สำหรับปัญหาการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านหาดไข่เต่าที่ได้จากการสัมภาษณ์มีดังนี้

1) จำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านไม่เท่ากัน สำหรับหมู่บ้านที่มีครัวเรือนเยอะ เงิน 1 ล้านบาทจะไม่พอกับจำนวนผู้ประสงค์ขอกู้ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านต้องแก้ปัญหาเอง ทำให้เกิดความไม่พอใจแก่ผู้ที่ไม่ได้กู้เงิน
2) ชาวบ้านมองว่าการกำหนดระยะชำระคืนภายใน 1 ปีสั้นไป เพราะกิจกรรมบางอย่าง เช่น การเลี้ยงวัว ต้องใช้เวลามากกว่า 1 ปี จึงจะขายวัวหรือลูกวัวมาคืนกองทุนได้
3) ทำอย่างไรจึงจะทำให้คนยากจนสามารถกู้เงินจากกองทุนได้มากขึ้น เพราะคนจนไม่กล้ากู้ เมื่อถึงกำหนดไม่รู้จะเอาเงินที่ไหนมาส่งคืนให้กับกองทุน อีกอย่างไม่มีผู้ค้ำประกันให้กับคนยากจน ประเด็นที่น่าพิจารณา คือ การรวมกลุ่มทำกิจกรรมที่สามารถสร้างรายได้และช่วยกันในกลุ่ม และจัดทำค้ำประกันแบบกลุ่มสำหรับคนมีรายได้น้อย
4) การเก็บค่าสัจจะเดือนละ 20 บาท/คน เก็บได้บ้างไม่ได้บ้าง ช่วงแรกๆ จะเก็บได้ แต่ระยะหลังสมาชิกเริ่มไม่จ่ายค่าสัจจะ คณะกรรมการกองทุนพยายามเร่งรัดหนี้ส่วนนี้อยู่
5) คณะกรรมการขาดการประสานงานกัน บางคนขาดความรับผิดชอบ เพราะการทำงานไม่มีค่าตอบแทน การแบ่งภาระหน้าที่ไม่ครบถ้วน มีการประชุมกันน้อย

ข้อเสนอแนะจากผู้ศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น 3 ด้านด้วยกัน คือ ข้อเสนอแนะด้านการปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับของกองทุน ด้านการบริหารจัดการกองทุนและด้านการนำเงินกู้ไปพัฒนากิจกรรมอาชีพของสมาชิกกองทุน

ด้านการปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับของกองทุน

1. ระยะเวลาการชำระเงินคืน ควรมีการยืดระยะเวลาการชำระเงินคืนให้มีระยะเวลายาวนานกว่าที่เป็นอยู่ เพราะว่าการดำเนินการบางอย่าง ไม่สามารถให้ผลผลิตได้ภายใน 1 ปี แต่ถ้ามากกว่า 1 ปี ก็สามารถให้ผลผลิตได้ เช่น การปลูกไม้ผล ซึ่งจะทำให้การชำระเงินคืนแก่กองทุนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
2. ควรฝึกอบรมคณะกรรมการในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการกองทุนก่อน เช่น เรื่องการทำบัญชี การบริหารงานแต่ละบุคคลมีหน้าที่รับผิดชอบตรงส่วนไหนก่อน ทำให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากกว่านี้

ด้านการบริหารจัดการกองทุน

1. รูปแบบการดำเนินงาน ควรมีการกำหนดรูปแบบการดำเนินงานที่มีความชัดเจนกว่าที่มีอยู่ เช่น ควรมีการประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ซึ่งเป็นการประชุมที่เกี่ยวข้องกับกองทุนโดยเฉพาะ เพื่อจะได้มีการติดตามประเมินผลการดำเนินการของสมาชิกผู้กู้อย่างใกล้ชิด และแนะนำสมาชิกในเรื่องต่างๆ เช่น การทำบัญชีรายรับรายจ่ายเงิน การแนะนำการประกอบอาชีพเสริมต่างๆ รวมทั้งในเรื่องของการทำบัญชีเงินกองทุนก็ควรจะมีการทำอย่างถูกต้องและเหมาะสมโดยก่อนให้กู้ควรสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่สมาชิกด้วย รวมทั้งควรอบรมกรรมการในเรื่องดังกล่าว
2. ลงโทษผู้ที่ใช้เงินไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการขอกู้ ควรมีรูปแบบการลงโทษสมาชิกผู้กู้ที่ปฏิบัติไม่ตรงกับคำขอกู้โดยอาจมีการกำหนดข้อตกลงในระหว่างกันขึ้น เช่น ครั้งแรกอาจมีการตักเตือนก่อน ต่อมาถ้ายังไม่ได้ผลก็อาจจะมีการลงโทษโดยการยกเลิกทั้งหมดของผู้กู้และให้หาเงินที่ได้กู้ไปมาคืน และขั้นรุนแรงคือ ไม่ปล่อยกู้ให้กับสมาชิกผู้นั้นอีกเป็นเวลาอย่างน้อย 1 ปี จนกว่าจะมีพฤติกรรมที่ดีขึ้นและคณะกรรมการเห็นสมควรว่าอนุมัติให้กู้

ด้านการนำเงินกู้ไปพัฒนากิจกรรมอาชีพของสมาชิกกองทุนฯ

1. การกำหนดวงเงินกู้สำหรับสมาชิกแต่ละอาชีพ ควรจะมีการกำหนดวงเงินกู้สำหรับสมาชิกแต่ละอาชีพให้มีจำนวนต่างกัน เพราะว่าบางอาชีพมีความจำเป็นในการใช้เงินน้อย บางอาชีพมีความจำเป็นใช้เงินมาก และอีกอย่างหนึ่งเพื่อเป็นการป้องกันความเสี่ยงในการชำระเงินคืนเพราะผู้กู้ไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนได้ทัน หรืออีกแง่หนึ่งถ้าผู้ประกอบอาชีพที่ให้ผลตอบแทนสูง แต่ได้รับเงินกู้น้อยไปก็จะเป็นการจำกัดโอกาสในการสร้างอาชีพและสร้างรายได้ของผู้กู้รายนั้น

2. การควบคุมติดตามผู้กู้ ควรจะมีคณะกรรมการอีกชุดหนึ่งที่จะคอยติดตามการดำเนินการของผู้กู้ว่าตรงตามวัตถุประสงค์ที่ได้แจ้งไว้แก่ คณะกรรมการกองทุนหรือไม่ เพื่อจะได้แจ้งให้คณะกรรมการผู้อนุมัติเงินกู้ทราบ และหาแนวทางแก้ไขต่อไป ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินการของคณะกรรมการปล่อยกู้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะยาว

บรรณานุกรม

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, สำนักงาน. 2544. **ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544**. สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

คณิตา ศรีประสม. 2545. **อาชีพเสริมในชุมชนประมงพื้นบ้าน**. โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้.

นฤทธิ์ ตวงสุวรรณ์. 2545. **คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้.

วัฒนา สุกัณศีล. 2544. **วัฒธรรมบริโภคของแรงงานรับจ้างในชนบท**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

องค์การบริหารส่วนตำบลนาปะขอ. 2546. **แผนพัฒนาตำบลนาปะขอ** อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร. จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

สรุปสำหรับผู้บริหาร

การวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

: ศึกษากรณีหมู่บ้านในจังหวัดท่องเที่ยว

การวิจัยเชิงคุณภาพในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะต้องการทราบถึงความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ว่ามีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบาย รวมทั้งกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ได้มาจากผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ซึ่งเป็นสนามของการเก็บข้อมูล คืออยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวที่ถูกคัดเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจงว่ามีชื่อเสียงติดอันดับโลกด้านแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล สำหรับวิธีการสุ่มตัวอย่างในเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) และสุ่มโดยวิธีการสโนว์บอล (snow-ball technique) เก็บข้อมูลด้วยการสังเกต และสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการ รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 31 คน

ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า

1. ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ยุคสังคมประเพณี ช่วงปี 2505-2514 ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านยังเป็นแบบหาอยู่หากิน มีการนำผลผลิตจากป่าไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านบ้าง และมีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง

2. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกคือ ช่วงปี 2515-2533 เริ่มมีการผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อส่งออกจำหน่ายยังท้องตลาด วิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีจากภายนอกชุมชนมีมากขึ้นในปี 2524-2525 มีการนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน การซื้อขายที่ดินจากคนนอก ซึ่งถือว่าเป็น**จุดเปลี่ยน** (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน ทั้งในด้านของเวลา สถานที่ และคน สำหรับพลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของหมู่บ้าน ได้แก่ **พลังจากภายนอก** คือ สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา และคนต่างถิ่น และ **พลังจากภายใน**หมู่บ้าน คือความต้องการด้านการศึกษาและด้านวัตถุเพิ่มขึ้น

3. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย วิถีชีวิตแบบสังคมเมืองและระบบคุณค่าแบบบริโภคนิยม มีผลต่อความเสื่อมถอยของค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามและวิถีชีวิตแบบสังคมประเพณีของคนในชุมชน จากสังคมแห่งความเอื้ออาทรที่ทุกคนในชุมชนมีความเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ เป็นผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกัน จากชุมชนเรียบๆ

อันงดงามเริ่มมีถนนมาตรฐานสายหลักเข้าสู่หมู่บ้านซึ่งได้รับการพัฒนาด้านวัตถุเพิ่มขึ้นในทุกด้าน มีผลให้ผู้คนได้รับความสะดวกสบายทางกาย มีผลต่อการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรพึ่งตนเอง มาเป็นเศรษฐีผู้ขายที่ดิน และกลับกลายมาเป็นเจ้าของกิจการที่เกี่ยวโยงกับการท่องเที่ยว หรือเป็นลูกจ้างของภาคอุตสาหกรรมการบริการด้านการโรงแรมและการท่องเที่ยว

การอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่หมู่บ้าน จำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้น มีผลต่อปัญหาต่างๆ คือ การพนัน หวยหุ้น อบายมุข ยาเสพติด ลักขโมย โจรผู้ร้าย มีอาคารและสิ่งก่อสร้างมากมายเกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบ ขาดการวางผังเมืองและขาดการวางแผนที่ดี มีอุบัติเหตุจราจร ควันพิษ เสียงรบกวน ขยะ น้ำเสีย คนหนุ่มสาวออกจากบ้านไปทำมาหากิน คนแก่และเด็กถูกทอดทิ้ง เด็กๆ ขาดผู้ดูแล อบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิด ความรัก ความผูกพันในครอบครัว ความสงบและความมีสัจวาจาของคนในหมู่บ้านค่อยๆ ลดลง

3. การปรับตัวของชุมชน ชุมชนมีผู้นำและสมาชิกที่ดี มีการรวมตัวจัดตั้ง **"ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว และกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว"** มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาและวางแผนอนาคต มี**ทุนชุมชน** ซึ่งประกอบด้วย **ทุนมนุษย์** คือคนจากเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นักวิชาการ และประชาชน รวมตัวเป็นไตรภาคี วางแผนร่วมแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาชุมชน มีการระดม**ทุนทางเศรษฐกิจ** เพื่อใช้เป็นกองกลางดำเนินงานของกลุ่ม มี**ทุนสังคมวัฒนธรรม** คือวิถีชีวิตไทย ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ที่มีผลต่อการกล่อมเกลาให้คนในชุมชนเกิดความรักใคร่ปรองดองกัน มี**ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** เป็นทุนที่มีคุณค่ามหาศาลของชุมชน เกิดอาชีพหลากหลายทางการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน อาทิ บริการร่มชายหาด บ้านเช่า ร้านอาหาร เครื่องดื่ม ภัตตาคารขนาดใหญ่ หมอนวดชายหาด รถตุ๊กๆ เรือเจตสกี เรือแคนู เสริมสวยริมหาด และอาชีพเสริมอื่นๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาในทุกมิติ

4. กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชนท่องเที่ยว เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ในระยะแรกของการดำเนินงานกองทุน จะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ มีผลต่อการปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนที่ค่อนข้างจะตึงตัว ต่อมาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้จัดเสวนากลุ่มประชาคมกองทุน เพื่อทำความเข้าใจและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา มีผลให้ทุกฝ่ายเกิดความเข้าใจและพัฒนาการดำเนินงานตามปรัชญาของกองทุนมากขึ้น

5. ข้อดีของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว คือ ชาวบ้านมีความพึงพอใจที่มีกองทุน เงื่อนไขและวิธีการกู้ยืมค่อนข้างทำได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก การกู้และการนำเงินกองทุนมาใช้ประโยชน์ในการบรรเทาความขัดข้องเดือดร้อนของชาวบ้านทำได้รวดเร็ว และความเสียสละของผู้นำชุมชนมีผลต่อความพึงพอใจของผู้กู้และผู้ที่เกี่ยวข้อง

6. ปัญหาในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวคือ บางคนชำระเงินกู้ไม่ตรงตามเวลาที่กำหนด การกู้ยืมเงินของสมาชิกส่วนใหญ่เป็นการเสริมอาชีพเดิมเพราะวงเงินที่ให้กู้ค่อนข้างน้อย การสรรหากรรมการกองทุนค่อนข้างยาก ผู้กู้ไม่ได้รับใบเสร็จรับเงินทันทีที่ชำระเงินกู้ สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความไม่มั่นใจในข้อยุติเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลาในการส่งใช้เงินกู้

7. วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนคือ จัดระบบการคืนเงินกู้โดยใช้มาตรการทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งทางด้านวิถีประชา จารีต และกฎระเบียบ มาใช้ในการควบคุมทางสังคมให้คนชำระเงินกู้ตามบรรทัดฐานที่กำหนด คือ กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากผู้กู้โดยตรง ใช้ความเป็น มิตรและปิยวาจา ทวงเงินกู้โดยผ่านทางญาติผู้ใหญ่ ทวงเงินกู้จากสมาชิกในครอบครัวให้คำแนะนำ/ยื่นเงื่อนไขกับผู้กู้และญาติว่า ถ้าผู้กู้ยังไม่ชำระหนี้ตามข้อตกลงให้ถูกต้อง ต่อไปผู้กู้เองและญาติจะกู้เงินไม่ได้อีก สร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้กู้โดยจะเพิ่มยอดเงินกู้ให้สูงกว่าเดิม นิมนต์พระ สงฆ์มาเป็นกรรมการสำนักงานกองทุน จัดบอร์ดเผยแพร่ข้อมูลเพื่อให้สมาชิกได้ทราบข่าวสารอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งประกาศรายชื่อสมาชิกที่ไม่เคารพบรรทัดฐานไว้บนบอร์ด เป็นต้น

8. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

8.1 รัฐบาลควรปรับเพิ่มวงเงินกู้สำหรับหมู่บ้านบางแห่งให้สูงขึ้นตามบริบทที่แท้จริง

8.2 รัฐบาลควรกำหนดนโยบายเชิงรุก ที่มุ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ จากปรากฏการณ์จริง เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดประชาสังคมและเกิดการบริหารจัดการที่ดี มีการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั่วประเทศมากขึ้น สนับสนุนทรัพยากรทั้งทุนเงินตรา ทุนมนุษย์ ทุนสังคม วัฒนธรรม เพื่อต่อยอดให้เกิดการบริหารจัดการ เพื่อเพิ่มทุนชุมชนที่มีอยู่ในหมู่บ้านให้มากขึ้น

8.3 รัฐบาลควรปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมด้านที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานของโครงการกองทุนหมู่บ้านให้เป็นที่พึงพอใจมากยิ่งขึ้น คือ เร่งให้มีการปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ แนวปฏิบัติและเร่งพัฒนาเครื่องมือดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

9. ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ

9.1 ควรปรับปรุงระบบงบประมาณโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพิ่มวงเงินให้กู้ให้สูงขึ้น ปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสมกับฤดูกาลการผลิต/บริบทของแต่ละหมู่บ้าน

9.2 ควรพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ มีทักษะและเจตคติที่ดีต่อนโยบายและการปฏิบัติงานกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยนำเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการกองทุนไปฝึกอบรม ศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่ได้ผลดี จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการพัฒนากองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

9.3 ควรเผยแพร่ยุทธศาสตร์การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี ขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น ทั้งทางเอกสารวิชาการ และจัดระบบข้อมูลข่าวสาร สื่อความผ่านทางสื่อ

10. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

ควรประสานกับสถานศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการทำวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง โดยการวิจัยแนวลึก วิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อพัฒนาพัฒนานโยบายและกระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน รวมทั้งการส่งเสริมทุนชุมชนให้คมชัด และครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั่วประเทศอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

สถาบันราชภัฏภูเก็ต มิถุนายน 2546

คำนำ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้ดำเนินงานโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โดยรับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) และทีมวิจัยของสถาบันราชภัฏภูเก็ตได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายดำเนินการวิจัย ซึ่งนับได้ว่าเป็นการดำเนินงานที่สนองนโยบายของสถาบันในฐานะสถาบันทางวิชาการระดับสูงเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีพันธกิจในการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่สำหรับนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาท้องถิ่น รวมทั้งให้การศึกษาเพื่อพัฒนาคนโดยทำการอบรมกล่อมเกลาให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามบรรทัดฐานของสังคม

ดังนั้น รายงานการวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีหมู่บ้านในจังหวัดท่องเที่ยว ฉบับนี้ จึงจัดทำขึ้นตามวัตถุประสงค์ของโครงการคือ (1) เพื่อการเรียนรู้และการพัฒนา (Learning and Development) (2) เพื่อสร้างองค์ความรู้ (Knowledge Creation) และ (3) เพื่อการวางนโยบาย (Policy Formation) คือ เพื่อให้ผู้กำหนดนโยบายคือรัฐบาล ได้รับประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและได้องค์ความรู้เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายระยะยาวที่วางไว้

ในส่วนสาระของรายงานนี้จึงประกอบด้วยเรื่องของชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การปรับตัวของชุมชน กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน รวมทั้งบทสรุป โดยเหตุนี้ ข้อมูล 2 ประเภท ที่ได้มาจากการวิจัย คือ ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ระดับลึก ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านและผู้ที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับบริบทในทุกด้านของชุมชน

ผลของการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักและการศึกษาเอกสาร ช่วยให้ได้มาซึ่งรายงานการวิจัยและประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้าน สำหรับนำเสนอต่อฝ่ายบริหารเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผน การตัดสินใจ ตลอดจนเพื่อพัฒนาระบบคุณภาพการศึกษาของสถาบัน รวมทั้งใช้อ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าของผู้ที่สนใจ สถาบันจึงขอขอบคุณ อาจารย์ ดร. จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส นักศึกษา เจ้าหน้าที่และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ผู้ซึ่งได้ทุ่มเทเวลาและสติปัญญาอย่างเต็ม ที่เพื่อการวิจัยสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีคุณค่าให้แก่สถาบันและท้องถิ่น มา ณ โอกาสนี้

(รศ. ดร. ชิรวัฒน์ นิจเนตร)

อธิการบดี สถาบันราชภัฏภูเก็ต

ประกาศคุณูปการ

ตลอดระยะเวลาของการศึกษาวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีจังหวัดท่องเที่ยว ฉบับนี้ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาที่ได้รับตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้ให้โอกาสให้อิสระในความคิด ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเองในทางวิชาการอย่างลึกซึ้ง ให้ความกรุณาดูแลกระบวนการดำเนินงานวิจัยอย่างใกล้ชิดในทุกขั้นตอน รวมทั้งติดตามความก้าวหน้าทางวิชาการของศิษย์มาโดยตลอด ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงในความกรุณา

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง แห่งบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้กรุณาติดตามผลงาน รวมทั้งได้ให้มุมมองในฐานะของนักวิจัยและนักวิชาการ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนาความคิดในการวิจัย รวมทั้งประเด็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาองค์ความรู้ในการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน หัวหน้าส่วนราชการ ข้าราชการ ประชาชน และผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในหมู่บ้าน ที่ได้ให้สัมภาษณ์ระดับลึก และพิจารณาข้อคำถามต่างๆ อย่างละเอียด รวมทั้งได้ให้ทัศนะ ประสบการณ์ และข้อเสนอแนะที่มีคุณค่า ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนารายงานผลการวิจัยฉบับนี้ให้คมชัดยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณเป็นพิเศษ คือ ผู้ประสานงานจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เลขานุการโครงการกองทุนหมู่บ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานสุขาภิบาลตำบล และคณะที่ปรึกษาชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ที่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชมรมและกองทุน ตลอดจนให้คำแนะนำหลายประการที่ช่วยให้การเก็บข้อมูลและเขียนรายงานเสร็จสมบูรณ์ และครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ศึกษา รวมทั้งได้กรุณาให้ความดูแล ประสานงาน และเอื้อเฟื้อด้วยน้ำใจแก่ผู้วิจัยอย่างต่อเนื่องมาตลอดเวลา

ในท้ายที่สุดนี้ ขอขอบพระคุณอธิการบดี รศ. ดร. ชิรวัฒน์ นิจเนตร คณะผู้บริหารและเพื่อนคณาจารย์ในสถาบันราชภัฏภูเก็ต ที่ได้ให้ความปรารถนาดี เป็นกำลังใจ สนับสนุน และเอื้อโอกาสทางวิชาการแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย นักศึกษาปริญญาโทและปริญญาตรี ที่สนับสนุนการเก็บข้อมูล ขอขอบคุณคุณปนัดดา เพ็ชรล่อเหลียน เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ผู้สนับสนุนงานพิมพ์ต้นฉบับ รวมทั้งผู้ที่ให้ความช่วยเหลือและให้ความกรุณาอย่างมากมาย ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ดร. จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏภูเก็ต

มิถุนายน 2546

สารบัญ

บทที่		หน้า
	สรุปสำหรับผู้บริหาร	(3)
	คำนำ	(7)
	ประกาศคุณูปการ	(8)
	สารบัญ	(9)
	สารบัญตาราง	(13)
	สารบัญภาพ	(14)
1	**บทนำ**	1
	ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
	การเลือกชุมชน	1
	เงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชน	1
	ลักษณะสำคัญของชุมชน	2
	การศึกษาการดำเนินงานของจังหวัดท่องเที่ยว	10
	วิธีดำเนินการวิจัย	13
	สนาม	20
	การเข้าสู่สนาม	21
	การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์และการสัมภาษณ์ระดับลึก	23
	การสังเกตและการจดบันทึก	24
	การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล	26

บทที่ | สารบัญ (ต่อ) | หน้า

2 **ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย** 27

บริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 27

บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม และทุนสังคม วัฒนธรรม 35

บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ 39

บริบทด้านสิ่งแวดล้อมและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 42

สรุปปิดท้าย 43

3 **การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย** 45

กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี 45

กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกๆ 46

กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชนและระบบการศึกษาในโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ในช่วงปี 2530-ปัจจุบัน 48

จุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน 49

พลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 50

ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอก 50

เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดัน 51

สรุปท้ายบท 51

บทที่ **สารบัญ (ต่อ)** **หน้า**

4 การปรับตัวของชุมชน 54

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี 54

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย 56

การวิเคราะห์เงื่อนไข และพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชน
เริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น 59

การให้นิยามหรือความหมายต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากแนวทางและยุทธศาสตร์
ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชน
ภาพในอุดมคติก่อนที่จะมีกระบวนการช่วงชิงวาทกรรม
กระบวนการสร้างขึ้นมาซึ่งภาพในอุดมคติ 61

การแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน 61

เงื่อนไขสำคัญและสิ่งที่เป็นข้อจำกัด และมีผลต่ออุดมการณ์ของชุมชน 62

วิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะความหมาย
ของคำว่าทุน และการเปลี่ยนแปลงไปของทุนชุมชน 63

สรุปความท้ายบท 64

5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 66

ที่มาและสภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 66

สภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 69

ข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 78

วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 79

ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย 81

ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชน 83

บทที่ **สารบัญ (ต่อ)** **หน้า**

6 **สรุป** 85

วัตถุประสงค์ 85

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี 87

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา 88

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 88

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ
ไปสู่ความทันสมัย 89

การปรับตัวของชุมชน 90

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 91

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย 92

ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ 93

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย 94

บรรณานุกรม 95

ภาคผนวก 96

แนวคำถาม (guideline) สำหรับการสัมภาษณ์ระดับลึก 97

สารบัญตาราง

		หน้า
ตาราง 1	กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยโครงการประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว	15
ตาราง 2	ข้อมูลเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว	71
ตาราง 3	ข้อมูลทั่วไปของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว	72
ตาราง 4	รายชื่อสมาชิกผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว	73

สารบัญภาพ

หน้า

แผนภาพ 1 กองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล และกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว (ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว) กับการเติบโตและการสะสมทุนชุมชน 87

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีจังหวัดท่องเที่ยวในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเพื่อที่จะนำผลการประเมินมาใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาสำคัญของบ้านเมือง นั่นก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจ ความยากจน โดยในการรายงานการวิจัยในครั้งนี้จะมีเนื้อหาสาระที่สำคัญเกี่ยวกับชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษาคือ ประการแรก การเลือกชุมชน ประการที่สอง เงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชน ประการที่สาม ลักษณะสำคัญของชุมชน ประการที่สี่ การศึกษาการดำเนินงานของจังหวัดท่องเที่ยว ประการที่ห้า การดำเนินงานของจังหวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง (ซึ่งในรายงานการวิจัยครั้งนี้ขอใช้ชื่อสมมุติว่าจังหวัดท่องเที่ยว) ประการที่หก วิธีดำเนินงานวิจัย ประการที่เจ็ด การเข้าสู่ชุมชน ประการที่แปด การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน และ ประการสุดท้าย สนามและการเข้าสู่สนาม ดังนี้

1. การเลือกชุมชน

เงื่อนไขของการเลือกชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ คือ เลือกศึกษาในพื้นที่ซึ่งมีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลา 2-3 ทศวรรษ ตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งมาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนที่เลือกเป็นกลุ่มตัวอย่างนี้ เป็นชุมชนที่ไม่เพียงแต่จะมีการพัฒนาในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกด้านถนน ไฟฟ้า น้ำประปา อาคารสถานที่ขนาดใหญ่ และสิ่งก่อสร้างต่างๆ อย่างเห็นได้ชัดค่อนข้างมากเท่านั้น ในขณะเดียวกัน ยังเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในจังหวัดที่มีการเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมเหมืองแร่ และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีการย้ายถิ่นเข้ามาของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว รวมทั้งมีการอพยพแรงงานระดับล่างจากแทบทุกจังหวัดทั่วประเทศเข้ามาเพื่อเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ในพื้นที่ทั้งจังหวัดรวมทั้งอยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยว (สถาบันราชภัฏภูเก็ต. 2546)

2. เงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชน

การเลือกชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อใช้เป็นพื้นที่ตัวอย่างในการวิจัย จะดำเนินการภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด จึงอาจสรุปถึงเงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชนได้ดังต่อไปนี้

2.1 การเลือกชุมชนโดยพิจารณาจากระยะเวลาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานภายในชุมชนค่อนข้างมาก ประมาณ 2-3 ทศวรรษ คือในช่วงปี 2515-ปัจจุบัน

2.2 การเลือกชุมชนโดยพิจารณาจากคนที่อยู่ในชุมชน ซึ่งยังมีทั้งคนที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยในชุมชนนี้มานานตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งคนใหม่ในชุมชน ซึ่งเป็นผู้อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

2.3 การเลือกชุมชนโดยพิจารณาจากหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของประเทศ เป็นพื้นที่ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปทั้งในประเทศและนอกประเทศ เป็นพื้นที่ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพทางด้านอุตสาหกรรมการเกษตร มาเป็นพื้นที่ด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และพื้นที่นี้เป็นหมู่บ้านที่มีคุณลักษณะแตกต่างจากพื้นที่หมู่บ้านทั่วไปในจังหวัดนี้ คือ หมู่บ้านท่องเที่ยวที่เลือกเป็นกลุ่มอย่าง มีพัฒนาการในพื้นที่ซึ่งมีแนวโน้มไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.4 เงื่อนไขในข้อ 2.1-2.3 ข้างต้น มีผลต่อความเชื่อซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจเลือกหมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นสนาม (field) ในการวิจัยครั้งนี้ โดยผู้วิจัยเชื่อว่าในชุมชนที่บริบทมีแนวโน้มของการพัฒนาที่ยั่งยืน มีประชาสังคมเกิดขึ้นและมีแนวโน้มของการพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและต่อเนื่องในพื้นที่ บริบทเช่นนี้เชื่อว่า น่าจะมีผลต่อความความสำเร็จหรือไม่สำเร็จของโครงการกองทุนหมู่บ้านด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกหมู่บ้านนี้เป็นกลุ่มตัวอย่าง

อย่างไรก็ดี ในการเลือกชุมชนที่เป็นหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวในครั้งนี้ จำเป็นต้องศึกษาบริบทของจังหวัด และบริบทของพื้นที่หมู่บ้านว่า จังหวัดและหมู่บ้านที่ตั้งของชุมชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ เป็นจังหวัดท่องเที่ยวที่มีลักษณะสำคัญเป็นอย่างไร และลักษณะของชุมชนพื้นที่ศึกษาเป็นอย่างไร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3. ลักษณะสำคัญของชุมชน

เมื่อกล่าวถึงสภาพทั่วไปของจังหวัดท่องเที่ยวซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ ลักษณะสำคัญของชุมชนที่เป็นจังหวัดพื้นที่วิจัย และหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จะประกอบด้วยข้อมูลที่สำคัญคือ ประการแรก สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ประการที่สอง ประชากรและครัวเรือน ประการที่สาม สภาพเศรษฐกิจ ประการที่สี่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประการที่ห้า ระบบบริการและโครงสร้างพื้นฐานของจังหวัด ประการที่หกยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ประการที่เจ็ด การดำเนินงานของจังหวัด ประการสุดท้าย ปัญหาเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข ดังนี้ (สถาบัน ราชภัฏภูเก็ต. 2546)

3.1 สภาพภูมิศาสตร์

จังหวัดท่องเที่ยวแต่เดิมเป็นแหลมเชื่อมต่อกับแผ่นดินใหญ่ของประเทศ เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ประกอบกับมีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นหาดทรายอันงดงามทอดยาวเหยียดลงสู่ทะเลอันดามันในมหาสมุทรอินเดียก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นเกาะในปัจจุบัน จังหวัดท่องเที่ยวเป็นจังหวัดในภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของภาคใต้ หรือชายฝั่งทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ระยะทาง 867 กิโลเมตร หรือ 688 กิโลเมตรทางอากาศ มีพื้นที่โดยรวมเท่ากับ 570.03 ตารางกิโลเมตร หรือ 356,271.25 ไร่ ประกอบด้วย เกาะท่องเที่ยว และเกาะบริวาร จำนวน 32 เกาะ เป็นเกาะที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีพื้นที่ 543.03 ตารางกิโลเมตร

โดยมีส่วนกว้างที่สุด 21.30 กิโลเมตร และส่วนที่ยาวที่สุด 48.70 กิโลเมตร สำหรับเกาะบริวารจำนวน 32 เกาะ มีพื้นที่รวมกันเท่ากับ 27 ตารางกิโลเมตร

จังหวัดท่องเที่ยว มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ คือ ***ทิศเหนือ*** ติดต่อกับช่องแคบ กว้างประมาณ 490 เมตร โดยมีสะพานเชื่อมต่อกันตรงช่องแคบ ***ทิศใต้ ทิศตะวันออก*** และ ***ทิศตะวันตก*** ติดต่อกับทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย จังหวัดนี้มีลักษณะเป็นหมู่เกาะ พื้นที่โดยรอบประกอบด้วย ภูเขาและหาดทราย พื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 70 เป็นภูเขา มีลักษณะซับซ้อนตลอดแนวจากทิศเหนือจรดทิศใต้ เทือกเขานี้เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาตะนาวศรี พื้นที่ที่เหลือร้อยละ 30 เป็นที่ราบอยู่ทางตอนกลาง และด้านตะวันออกของเกาะ พื้นที่ทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ราบสูง พื้นที่ฝั่งตะวันออกเป็นป่าชายเลน พื้นที่ฝั่งตะวันตกเป็นภูเขาและหาดทรายสวยงามเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดและเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านท่องเที่ยว

ลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดท่องเที่ยว มีภูมิอากาศเป็นแบบศูนย์สูตร อยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีอากาศร้อนชื้นตลอดปี มี 2 ฤดู คือ ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ เดือนเมษายนถึง เดือนพฤศจิกายน ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ เดือนธันวาคม ถึง เดือนมีนาคม

3.2 ประชากรและครัวเรือน

ในเดือนกันยายน 2545 จังหวัดท่องเที่ยวมีประชากรรวมทั้งสิ้น 266,604 คน จำนวนครัวเรือน 98,358 ครัวเรือน มีบ้านเรือนประมาณ 90,000 หลัง และมีคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้ทำงานในจังหวัดท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2544 จำนวน 10,892 คน (สำนักงานจังหวัดท่องเที่ยว. 2545) ส่วนรายได้ของประชากรจังหวัดนี้มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 188,257 บาท

3.3 สภาพเศรษฐกิจ

ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดท่องเที่ยวมีมูลค่า 37,463 ล้านบาท สำหรับสาขาการผลิตที่มีมูลค่ามากที่สุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ สาขาการบริการ ซึ่งเพิ่มขึ้นร้อยละ 7.93 คิดเป็นมูลค่า 15,351 ล้านบาท หรือร้อยละ 40.98 สาขาการค้าส่งและค้าปลีก ขยายตัวเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.12 คิดเป็นมูลค่า 4,784 ล้านบาท หรือร้อยละ 12.77 และสาขาเกษตรกรรมคิดเป็นมูลค่า 4,206 ล้านบาท ลดลงร้อยละ 18.55

3.3.1 ภาคอุตสาหกรรม

จังหวัดท่องเที่ยว มีจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมทั้งสิ้น 487 โรงงาน มีเงินลงทุน 4,096 ล้านบาท มีการจ้างแรงงาน 8,297 คน โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อม ประกอบกิจการในลักษณะของอุตสาห กรรมในครอบครัว มีเจ้าของคนเดียว หรือเป็นห้างหุ้นส่วนจำกัด เงินลงทุนต่ำและมีการใช้แรงงานน้อย โรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญ คืออุตสาหกรรมถลุงแร่ดีบุก

3.3.2 ภาคเกษตรกรรม

1) การเกษตร

ผลิตภัณฑ์ภาคเกษตรกรรมของจังหวัดท่องเที่ยว มีความสำคัญต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัด รองลงมาจากสาขาการบริการ สาขาการเกษตรที่สำคัญลำดับแรก คือยางพาราพันธุ์ส่งเสริม ลำดับที่ 2 คือ พืชไร่ และลำดับสุดท้าย คือ พืชผัก

จังหวัดท่องเที่ยวมีผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมจำนวน 7,813 ครัวเรือน พื้นที่เพาะปลูกจำนวน 156,473 ไร่ พืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัด คือ ยางพารา มีการปลูกรวม 116,148 ไร่ มีผลผลิตรวม 25,258.27 ตัน รองลงมา คือ พืชไร่ มีการปลูกรวม 952 ไร่ มีผลผลิตรวม 23,172 ตัน และพืชผักมีการปลูกรวม 5,273 ไร่ มีผลผลิตรวม 7,913 ตัน

2) การประมง

การประมงที่สำคัญได้แก่ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกและทางตอนใต้ของเกาะ ดังนั้นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจึงมีความสำคัญสำหรับเศรษฐกิจของจังหวัด เช่น การเลี้ยงกุ้ง การเลี้ยงปู การเลี้ยงปลา และหอย เป็นต้น

3.3.3 ภาคพาณิชยกรรมและการบริการ

1) การบริการ

สาขาการบริการของจังหวัดท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัดมากที่สุด โดยจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของโรงแรม (ทั้งที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลและในเมือง) สถานบันเทิง และร้านอาหาร

2) การค้า

จากการเพิ่มขึ้นของรายได้ประชากรโดยส่วนรวม ทำให้มีการใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลให้การค้าส่งและค้าปลีกขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าประเภทสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า รถยนต์และรถจักรยานยนต์ ในด้านการค้ากับต่างประเทศ

ก็ขยายตัวเพิ่มขึ้น สินค้าส่งออกสำคัญ ได้แก่ ยางพารา (ยางแผ่นรมควัน ยางแท่งทีทีอาร์) ถุงมือยาง

ปัจจุบันมีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ที่มาเปิดให้บริการในจังหวัดท่องเที่ยว ได้แก่ เทสโก้โลตัส โรบินสันโอเชียน ซุปเปอร์ซีป โอเชียนไทม์สแควร์ และบิ๊กซี

3.4 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จังหวัดท่องเที่ยว มีพื้นที่ 339,375 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าสงวน 105,206.25 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 31 ของพื้นที่จังหวัด พื้นที่เกษตรกรรม จำนวน 156,468 ไร่ และแหล่งน้ำที่เป็นชลประทานขนาดเล็กประมาณ 40,000 ไร่ ส่วนชลประทานขนาดกลางและขนาดใหญ่ไม่มี

3.4.1 ที่ดิน

ทรัพยากรดินของจังหวัดท่องเที่ยว ประมาณ 162,900 ไร่ หรือร้อยละ 45.73 ของพื้นที่จังหวัด นำไปใช้เพื่อเกษตรกรรม ประมาณ 156,468 ไร่ หรือร้อยละ 46.10 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นพื้นที่ป่าไม้ ประมาณ 15,000 ไร่ หรือร้อยละ 4.42 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นพื้นที่อนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยาชายฝั่งทะเล ประมาณ 1,375 ไร่ หรือร้อยละ 0.41 เป็นพื้นที่แหล่งน้ำ ส่วนที่เหลือร้อยละ 1.07 เป็นแหล่งชุมชน

ลักษณะดินของจังหวัดท่องเที่ยว เกิดจากการสะสมตัวของก้อนกรวดและศิลาแลง ซึ่งปกคลุมไปตามชายฝั่งทะเล และพื้นที่เชิงเขามีสภาพเป็นดินลูกรังปนทรายและร้อนมาก

3.4.2 ทรัพยากรแร่

โครงสร้างทางธรณีวิทยาของจังหวัดท่องเที่ยว มีศักยภาพแร่สูง เช่น แร่ดีบุก โมนาไซต์ (monasite) เซอรีกอน ซิโมไทม์ แทนทาไลท์ โคลัมไมท์ และวุลแฟรม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ดีบุกที่มีปริมาณค่อนข้างสูงและได้มีการขุดหาแร่ดีบุกมานานถึง 400 ปี ตั้งแต่สมัยที่ชาวอินเดียได้เดินเรือเข้ามาค้าขายในแถบนี้ โดยในยุคนั้นรู้จักดีบุกในนามของ “ตะกั่วดำ” ที่นำไปผสมกับทองเหลืองเป็นสัมฤทธิ์ ใช้ทำเครื่องใช้ เครื่องประดับ และประติมากรรมต่างๆ จนทำให้เกาะท่องเที่ยวมีชื่อว่า “เมืองตะกั่ว” การดำเนินธุรกิจและเหมืองแร่ดีบุกเจริญรุ่งเรืองมากเป็นลำดับ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2523 ปริมาณความต้องการแร่ดีบุกโลกลดลง ราคาดีบุกตกต่ำลงถึงร้อยละ 50 จึงเป็นเหตุให้เหมืองแร่ดีบุกต้องปิดตัวเองลง

3.4.3 ทรัพยากรป่าไม้

จังหวัดท่องเที่ยวมีทรัพยากรป่าไม้ทั้งสิ้นประมาณ 108,281.25 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.90 ของพื้นที่เกาะ โดยจำแนกเป็น

ป่าสงวนแห่งชาติ	16 แห่ง
อุทยานแห่งชาติ	1 แห่ง
เขตห้ามล่าสัตว์ป่า	1 แห่ง

3.4.4 ทรัพยากรน้ำ

จังหวัดท่องเที่ยวไม่มีแหล่งน้ำผิวดินตามธรรมชาติขนาดใหญ่ คงมีเพียงธารน้ำและคลองขนาดเล็ก หนองน้ำ พรุ และน้ำตก กระจายอยู่ในลุ่มน้ำ 24 แห่ง ในส่วนของแม่น้ำลำคลอง มีธารน้ำและคลองสั้น ๆ จำนวน 188 สาย ไหลลงสู่ที่ราบและทะเลด้านตะวันตก 55 สาย และไหลลงสู่ที่ราบและทะเลด้านตะวันออกและทิศใต้ 63 สาย ธารน้ำลำคลองที่สำคัญมี 11 สายมีหนองน้ำประมาณ 81 หนอง อยู่ทางซีกตะวันออกของเกาะ จำนวน 50 หนอง และอยู่ทางซีกตะวันตกของเกาะอีก 31 หนอง นอกจากนั้นยังมีพรุ 12 แห่ง รวมทั้งน้ำตกที่สำคัญ 6 แห่ง นอกเหนือจากแหล่งน้ำธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันมีอ่างเก็บน้ำ 1 แห่ง ซึ่งมีความจุประมาณ 8.5 ล้านลูกบาศก์เมตร และยังมีขุมเหมืองดีบุกเก่าไม่ต่ำกว่า 93 แห่ง กลายเป็นที่เก็บกักน้ำผิวดินที่สำคัญ และเป็นแหล่งน้ำดิบที่ผลิตน้ำประปาของเทศบาลเมือง

3.5 แหล่งท่องเที่ยว

จากอดีต แร่ดีบุกได้นำความเจริญรุ่งเรืองและความมั่งคั่งมาสู่เกาะท่องเที่ยวเป็นเวลายาวนาน ต่อมาราคาดีบุกโลกได้ลดต่ำลง สาเหตุจากปริมาณการใช้ดีบุกอย่างต่อเนื่อง การท่องเที่ยวจึงเข้ามามีบทบาททดแทนด้วยศักยภาพทางธรรมชาติของท้องทะเลเวิ้งอ่าว ชายหาด ภูเขา และเกาะแก่งบริวาร จนทำให้จังหวัดมีชื่อเสียงระดับโลกด้านการท่องเที่ยว และได้รับการสถาปนาให้เป็นเมืองแฝดกับเมือง เวนีซ ซึ่งเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของประเทศอิตาลี

ด้วยเสน่ห์ของท้องทะเลอันดามัน ทะเลกึ่งปิดของมหาสมุทรอินเดียที่มีหมู่เกาะที่สวยงาม เช่น อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะต่างๆ และ เกาะท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเกาะริมทวีป มีสันเขา และเขาโดดทอดตัวเป็นแนวยาวจากทิศเหนือจรดใต้ ก่อให้เกิดเป็นแหลม และเวิ้งอ่าวที่มีหาดทรายขาวสะอาดทอดตัวไปตามแนวชายฝั่งทะเล โดยมีปีกอ่าวที่มีลักษณะเป็นโขดหินและเชิงผาคั่นเป็นระยะตามแนวชายฝั่งทะเลตะวันตกของเกาะ ส่วนชายฝั่งทะเลตะวันออกของเกาะ มีเวิ้งอ่าวกว้าง และมีเกาะแก่งประดับ คั่นด้วยแหลมหินและแหลมดิน หาดทรายและทรายสลับกันไป

จังหวัดท่องเที่ยวยังมีประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี และวัฒนธรรมที่สืบต่อมายาวนาน และหล่อหลอมเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม สามารถจำแนกแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดได้เป็น 3 ประเภท คือ 1) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ 2) แหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี โบราณสถาน และโบราณวัตถุ 3) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

3.6 ระบบบริการและโครงสร้างพื้นฐานของจังหวัดท่องเที่ยว

3.6.1 ถนน

จังหวัดท่องเที่ยวมีทางหลวงแผ่นดินเป็นเส้นทางเชื่อมกับผืนแผ่นดินใหญ่ในส่วนของการคมนาคมทางบกในจังหวัด มีถนนสายหลักผ่านสะพาน อำเภอ เข้าสู่ตัวเมืองท่องเที่ยว รวมระยะทางประมาณ 42 กิโลเมตร โดยมีถนนสายรองเข้าสู่ชุมชน สภาพถนนเป็นคอนกรีตร้อยละ 5 เป็นถนนลาดยาง ร้อยละ 95

3.6.2 การประปา

การให้บริการด้านการประปาในจังหวัดท่องเที่ยว มีหน่วยงานรับผิดชอบ 2 หน่วยงานคือ เทศบาลเมือง ดำเนินการผลิตน้ำประปาจากแหล่งน้ำดิบในขุมเหมืองร้าง 9 แห่ง ให้บริการแก่ชุมชนเมืองในเขตเทศบาลเมืองและพื้นที่ใกล้เคียง แต่ไม่เพียงพอ จึงมีความจำเป็นต้องจัดซื้อน้ำประปาบางส่วนจากการประปาส่วนภูมิภาค เพื่อให้บริการในเขตอำเภอและพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีประปาชุมชนอีก 3 แห่ง ให้บริการชุมชนในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง โดยปัจจุบันยังมีหมู่บ้านที่ยังไม่มีน้ำประปาใช้ ร้อยละ 19

3.6.3 การไฟฟ้า

การบริการด้านไฟฟ้าในจังหวัดท่องเที่ยวดำเนินการโดยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดท่องเที่ยว จากแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำจากเขื่อน และโรงไฟฟ้าดีเซล ให้บริการครอบคลุมทั้งจังหวัดท่องเที่ยว จำนวน 104 หมู่บ้าน ในส่วนของชุมชนที่ตั้งอยู่บนเกาะเล็กๆ ได้รับบริการไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ จำนวนผู้มีไฟฟ้าใช้ 0.7 แสนราย

3.6.4 โทรศัพท์

จังหวัดท่องเที่ยวเป็นที่ตั้งของสำนักงานเขตโทรศัพท์ภาคใต้ที่ 4 ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเขตพื้นที่จังหวัด โดยจังหวัดท่องเที่ยวมีสำนักงานบริการโทรศัพท์จังหวัดท่องเที่ยวรับผิดชอบโดยมีชุมสายโทรศัพท์ 10 ชุมสาย มีจำนวนเลขหมาย 41,757 เลขหมาย และในส่วนของการให้บริการโทรศัพท์โครงการ 1 ล้านเลขหมาย ซึ่งบริษัทเท เลคอมแอนด์คอมมูนิเคชั่น จำกัด (TT&T) ได้รับสัมปทานจากองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยนั้น ทางบริษัทฯ

ก็ได้ดำเนินการติดตั้งโทรศัพท์ให้ในพื้นที่ที่สำนักงานบริการโทรศัพท์จังหวัดท่องเที่ยวยังไม่ได้ดำเนินการ ซึ่งทำให้จังหวัดท่องเที่ยวมีโทรศัพท์ใช้อย่างเพียงพอ

3.6.5 **สถานีโทรทัศน์**

จังหวัดท่องเที่ยวมีสถานีวิทยุโทรทัศน์จำนวน 1 แห่ง คือ สถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยช่อง 11 จังหวัดท่องเที่ยว และมีสถานีถ่ายทอดโดยรับสัญญาณภาพและเสียงจากสถานีวิทยุโทรทัศน์จากส่วนกลางได้ทุกช่อง คือ ช่อง 3 5 7 9 11 และ ไอทีวี ในปัจจุบันจังหวัดท่องเที่ยวมีเอกชนดำเนินการธุรกิจด้านเคเบิ้ลทีวี จำนวน 2 ราย คือ ไอบีซี เคเบิ้ลทีวี และไทยสกาย ทีวี

3.6.6 **สถานีวิทยุกระจายเสียง**

จังหวัดท่องเที่ยว มีสถานีวิทยุกระจายเสียง จำนวน 10 สถานี โดยแยกเป็น 2 ระบบ คือ ระบบ AM 2 สถานี ระบบ FM 8 สถานี

3.6.7 **การคมนาคม/ขนส่ง**

การคมนาคมขนส่งของจังหวัดท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) **การคมนาคมทางบก**

การคมนาคมทางบก เป็นระบบการคมนาคมขนส่งที่มีบทบาทสำคัญต่อจังหวัดท่องเที่ยว มีทางหลวงแผ่นดินเป็นเส้นทางเชื่อมกับผืนแผ่นดินใหญ่ ส่วนการคมนาคมทางบกในจังหวัด มีถนนสายหลักผ่านสะพาน อำเภอ เข้าสู่ตัวเมืองท่องเที่ยว รวมระยะทางประมาณ 42 กิโลเมตร โดยมีถนนสายรองเข้าสู่ชุมชน ประกอบด้วยทางหลวงจังหวัดสายสั้น ๆ

ส่วนการคมนาคมในเขตเทศบาลเมืองท่องเที่ยว ซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหาร การปกครอง ธุรกิจการค้า และการท่องเที่ยวของจังหวัด ระบบการขนส่งในเขตเมืองและพื้นที่ภายในจังหวัด ใช้รถยนต์ส่วนตัว รถโดยสารขนาดเล็ก และรถจักรยานยนต์เป็นหลัก

2) **การคมนาคมทางน้ำ**

การคมนาคมทางน้ำของจังหวัดท่องเที่ยว มีท่าเรือน้ำลึกซึ่งเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าระหว่างประเทศ สามารถติดต่อค้าขายกับประเทศแถบตะวันตกได้โดยตรง นอกจากนี้ ยังมีโครงข่ายการคมนาคมทางน้ำติดต่อเชื่อมโยงระหว่างท่าเรือน้ำลึกจังหวัด ท่องเที่ยว และท่าเรือในจังหวัดใกล้เคียงเพื่อเพิ่มความเชื่อมโยงกับภาคใต้ตอนล่าง

จังหวัดท่องเที่ยวยังมีท่าเรือรับส่งผู้โดยสารและนักท่องเที่ยว 8 ท่า ท่าเทียบเรือยอร์ช (marina) 3 ท่า ท่าเทียบเรือน้ำมัน 2 ท่า ท่าเทียบเรือของโรงแรม 4 ท่า และท่าเทียบเรือประมงจำนวน 12 ท่า

3) การคมนาคมทางอากาศ

การคมนาคมทางอากาศ สนามบินนานาชาติจังหวัดท่องเที่ยว มีบทบาทสำคัญต่อการขนส่งผู้โดยสารสินค้าทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีเที่ยวบินเข้า-ออกตลอดเวลา

ท่าอากาศยานมี จำนวน 1 แห่ง คือ ท่าอากาศยานนานาชาติจังหวัดท่องเที่ยว ห่างจากตัวเมือง 32 กิโลเมตร ขนาดของพื้นที่ 94,800 ตารางเมตร ประกอบด้วย ทางวิ่ง (run way) ยาว 3,000 เมตร กว้าง 45 เมตร ทางขับเคลื่อนเครื่องบิน (taxi way) จำนวน 8 ทาง หลุมจอดเครื่องบิน จำนวน 25 หลุม แบ่งเป็น หลุมจอดเครื่องบินพร้อมสะพานเทียบ จำนวน 5 หลุม หลุมจอดเครื่องบินที่ไกลจากอาคารผู้โดยสาร จำนวน 20 หลุม นอกจากท่าอากาศยานแล้ว มีสายการบินต่างๆ แวะจอดเครื่องบิน จำนวน 26 สายการบิน (การท่าอากาศยานจังหวัดท่องเที่ยว. 2545.)

3.6.8 การโทรคมนาคมและการสื่อสาร

การให้บริการโทรศัพท์เคลื่อนที่ในจังหวัดท่องเที่ยว ได้มีบริษัทเอกชนดำเนินการติดตั้งสถานีเครือข่ายทุกระบบ (ระบบ 800 CELULA 900 DIGITAL 1800 และระบบ DIGITAL GSM) ครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งจังหวัด ทำให้การติดต่อสื่อสารสะดวกยิ่งขึ้น

3.6.9 ไปรษณีย์โทรเลข

การให้บริการด้านไปรษณีย์และโทรเลข อยู่ในความรับผิดชอบของการสื่อสารแห่งประเทศไทย ดำเนินการโดยสำนักงานการสื่อสารไปรษณีย์เขต 8 มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข จำนวน 11 แห่ง กระจายอยู่ทุกอำเภอ

การบริการแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ การบริการไปรษณีย์ การบริการทางการเงิน และการบริการโทรคมนาคม

3.6.10 การสาธารณสุข

ในปี 2544 จังหวัดท่องเที่ยวมีสถานพยาบาลแผนปัจจุบันที่สังกัดกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งมีเตียงรับผู้ป่วยไว้ค้างคืน จำนวน 3 แห่ง 600 เตียง เป็นสัดส่วนจำนวนเตียงต่อประชากรจังหวัดท่องเที่ยวเท่ากับ 1:439 และมีสถานีอนามัย จำนวน 21 แห่ง มีความครอบคลุมพื้นที่ทุกตำบล เป็นสัดส่วนของสถานีอนามัยต่อประชากรเท่ากับ 1:12,552 และสถานบริการสาธารณสุขเอกชน 5 แห่ง ร้านขายยา 81 แห่ง และร้านขายยาแผนโบราณ 7 แห่ง

ด้านบุคลากรสาธารณสุข มีแพทย์จำนวน 123 คน อัตราส่วนแพทย์ต่อประชากรเท่ากับ 1 : 1,982 ทันตแพทย์ 10 คน เภสัชกร 33 คน พยาบาลวิชาชีพ 517 คน พยาบาลเทคนิค 168 คน เจ้าพนักงานสาธารณสุขชุมชน 90 คน นักวิชาการทุกสาขา 58 คน และข้าราชการอื่น ๆ 51 คน (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดท่องเที่ยว. 2544)

การศึกษาการดำเนินงานของจังหวัดท่องเที่ยว

จังหวัดท่องเที่ยวและหมู่บ้านได้มีการดำเนินงานของจังหวัดด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด การดำเนินงานแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อสนองนโยบายของรัฐบาล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1 ปัญหาเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข

จังหวัดได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เร่งด่วน ได้แก่ 1) กลุ่มปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่แหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม การบุกรุกชายหาด การบุกรุกป่าชายเลน ปัญหาน้ำเสีย ปัญหาขยะ มูลฝอย การพังทลายของหน้าดิน การขุดหน้าดินบนภูเขา การก่อสร้างอาคารบนที่สูง 2) ปัญหาด้านการท่องเที่ยว ความไม่ปลอดภัยของนักท่องเที่ยว การเอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว รถแท็กซี่ป้ายดำ ทัวร์เถื่อน ไกด์เถื่อน เจตสกี ซีวอ คเกอร์ คนขายของรบกวนนักท่องเที่ยว หลอกขายของนักท่องเที่ยว รถตุ๊กตุ๊ก รถจักรยานยนต์รับจ้างเอาเปรียบนักท่องเที่ยว อาหารและสินค้ามีราคาแพง แคมป์ช้างบริการนักท่องเที่ยว 3) ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม การอพยพย้ายถิ่นของชายไทย ปัญหาแรงงานเถื่อน ชาวต่างชาติทำงานโดยผิดกฎหมาย การค้าประเวณีหญิงและชาย สถานบริการก่อความเดือดร้อนรำคาญ ปัญหายาเสพติดในสถานบริการและสถานประกอบการ ปัญหาขอทาน ปัญหามาเฟียต่างชาติ ปัญหาอุบัติเหตุจราจร 4) ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานการขาดแคลนแหล่งน้ำอุปโภคบริโภค ปัญหาคุณภาพน้ำประปา ปัญหากำลังไฟฟ้าตก ปัญหาการจัดผังเมืองรวม ไม่มีระบบขนส่งมวลชน ท่าเรือไม่เพียงพอ สถานีขนส่งไม่ได้มาตรฐาน 5) กลุ่มปัญหาด้านบริหารจัดการขาดการจัดระเบียบสังคม ความยุ่งยากซับซ้อนของกฎหมาย หน่วยงานราชการขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านบุคลากร ทางการแพทย์และสาธารณสุขไม่เพียงพอ พนักงานสอบสวนไม่เพียงพอ

1.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดท่องเที่ยว

ภารกิจของจังหวัดท่องเที่ยว ประการแรก คือภารกิจการบริหารและการจัดการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ และโครงสร้างพื้นฐาน ประการที่สอง คือภารกิจการพัฒนาคนและสังคมให้เข้มแข็ง (สำนักงานจังหวัดท่องเที่ยว. 2544 : 57)

เพื่อให้บรรลุภารกิจดังกล่าวจังหวัดท่องเที่ยวจึงใช้ยุทธศาสตร์ร่วม 5 ยุทธศาสตร์ กล่าวคือยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ควบคู่กับการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้มีคุณภาพและบริการที่ได้มาตรฐาน ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนและสังคม ยุทธศาสตร์การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ และยุทธศาสตร์การบริหารจัดการ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาพื้นที่ควบคู่กับการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการจัดให้มีผังโครงสร้างการพัฒนาพื้นที่ในระดับจังหวัด สนับสนุนให้ท้องถิ่นและชุมชนมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้มีคุณภาพและบริการที่ได้มาตรฐาน เน้นการพัฒนา และใช้ระบบการจัดบริการโครงข่าย ใช้ระบบการจัดการโครงสร้างพื้นฐานในการบริหารจัดการให้เพียงพอและมีประสิทธิภาพ โดยชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วม

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาคนและสังคม เน้นส่งเสริมให้มีการขยายการศึกษาทั้งในและนอกระบบ เพื่อสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนอย่างเสมอภาคและมีคุณภาพทุกระดับชั้น

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบเครือข่ายสารสนเทศ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนและนักธุรกิจใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ในการติดต่อกับหน่วยงานของรัฐและกลุ่มธุรกิจประเภทต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การบริหารจัดการ เน้นการพัฒนาโครงสร้าง ระบบ กลไกการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้เครือข่ายประชาคมทุกภาคส่วน เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างมีเอกภาพเกื้อกูลและสอดคล้องในการบริหารราชการของหน่วยงานต่าง ๆ

1.3. การดำเนินงานแก้ปัญหาของจังหวัดท่องเที่ยว

หลังจากที่จังหวัดได้ใช้ยุทธศาสตร์ 5 ประการในการพัฒนาจังหวัดแล้ว จังหวัดยังได้มีการดำเนินงานแก้ปัญหาที่จังหวัดมีอยู่ ดังนี้

1.3.1 การแก้ไขปัญหาความยากจน

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการ“หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” โดยได้ดำเนินการคัดเลือกผลิตภัณฑ์แต่ละตำบล แล้วส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์ และทำการตลาดผ่านอินเทอร์เนตตำบล รายการวิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งวางจำหน่ายในห้างสรรพสินค้าชั้นนำทุกแห่งในจังหวัด ตลอดจนสถานบริการน้ำมัน 2) โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ จังหวัดจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้ร้อยละ 100 จำนวน 114 กองทุน 3) โครงการพักชำระ หนี้เกษตรกร 4) โครงการธนาคารประชาชน 5) การออกบัตรประกันสุขภาพให้กับประชาชนผู้มีรายได้น้อย

1.3.2 การป้องกันและปราบปรามยาเสพติด

จังหวัดได้ดำเนินการด้านป้องกันโดย 1) การป้องกันโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายเยาวชนทั้งในและนอกสถานศึกษา 2) การปราบปราม ได้เน้นหนักเกี่ยวกับการหาข่าว และกดดันอย่างต่อเนื่อง มีการจัดชุดปฏิบัติการปราบปรามรวม 13 ชุด ทำเครือข่ายการข่าว จัดตั้งสายข่าวและดำเนินการจับกุมอย่างต่อเนื่อง 3) การบำบัดฟื้นฟูสมรรถภาพ จังหวัดยังไม่มีสถานบำบัดฟื้นฟูสมรรถภาพ ตามพระราชบัญญัติยาเสพติด แต่ได้ดำเนินการด้านการบำบัดฟื้นฟู ดังนี้ คือ จัดทำค่ายก้าวใหม่ในจังหวัดท่องเที่ยวให้แก่ผู้ถูกควบคุมความประพฤติ จัดทำโครงการชุมชนบำบัด จัดโครงการค่ายประสานใจในสถานศึกษา อบรมร่วมกับผู้ปกครอง นักเรียน ครู อาจารย์และชุมชน พัฒนาสถานพยาบาลให้เป็นสถานบำบัด 5 แห่ง ดำเนินนโยบายด้านจัดระเบียบสังคม โดยอนุญาตให้จัดตั้งสถานบริการได้ 2 แห่ง

1.3.3 การแก้ไขปัญหาทุจริตคอรัปชั่น

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการประเทศไทยใสสะอาด จัดให้มีการเผยแพร่ข่าวสารการประกวดราคาของทุกส่วนราชการไว้บนโฮมเพจของจังหวัด จัดสถานที่กลางในการประกวดราคา ณ ห้องประชุมศาลากลาง และห้องประชุมที่ว่าการอำเภอ 2) โครงการตลาดนัดประกวดราคา จัดทุกวันพุธที่ศาลากลาง โดยนำโครงการที่มีวงเงินงบประมาณตั้งแต่ 2 ล้านบาทมารวมกันจัดที่ตลาดนัดประกวดราคา 3) ให้มีการเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับแผนการจัดซื้อจัดจ้าง วงเงินงบประมาณโครงการทุกโครงการของทุกหน่วยงานทางสื่อมวลชนและเวบไซต์ของจังหวัด 4) รณรงค์ให้หน่วยงานราชการและข้าราชการทุกหน่วยงานปลอดการทุจริตคอรัปชั่น 5) ตั้งคณะกรรมการเร่งรัด ติดตามการใช้จ่ายงบประมาณของทุกหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง

1.3.4 โครงการด้านบริการประชาชน

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการของตำรวจจังหวัดท่องเที่ยว ได้พัฒนาสถานีตำรวจ เพื่อบริการประชาชนให้เกิดความพึงพอใจ ทำให้ภาพลักษณ์ของเจ้าหน้าที่ตำรวจในฐานะผู้ให้บริการประชาชนดีขึ้น 2) ปรับปรุงการปฏิบัติงานของสำนักงานขนส่งจังหวัดให้มีความรวดเร็วและให้ประชาชนมีความประทับใจในการให้บริการ 3) สำนักงานพาณิชย์จังหวัด ได้จัดทำโครงการสายตรวจพาณิชย์ โดยได้บูรณาการให้หน่วยงานในสังกัดกระทรวงพาณิชย์ทุกหน่วยงานร่วมกับตำรวจภูธรจังหวัดออกให้บริการประชาชน 4) โครงการของที่ทำการปกครองจังหวัดคือการจัดบริการประชาชนเกี่ยวกับงานด้านทะเบียนของหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะเทศบาลเมือง เทศบาลตำบลทุกแห่ง 5) โครงการของสำนักงานที่ดินจังหวัดและอำเภอ ในการให้บริการประชาชนด้วยความประทับใจ โดยเน้นการบริการ 3 เรื่อง คือการออกโฉนดที่ดิน เร่งรัดการให้บริการประชาชน การออกตรวจสอบพื้นที่ตรวจแนวเขตเร็วขึ้นกว่าปกติ การให้บริการประชาชนในวันราชการ โดยไม่หยุดพักเที่ยง 6) โครงการของโรงพยาบาลและสถานีอนามัย จัดให้มีหน่วยเคลื่อนที่ไปตามจุดต่าง ๆ ในจังหวัด จำนวน 20 จุด 7) ที่ว่าการอำเภอ จัดเวรบริการประชาชนโดยทุกอำเภอจัดเจ้าหน้าที่คอยให้คำแนะนำแก่ประชาชนที่มาติดต่อราชการกับอำเภอ 8) สำนักงานจังหวัดได้จัดทำโครงการให้บริการต่อใบอนุญาตโรงแรมด้วยความรวดเร็ว

1.3.5 โครงการริเริ่มของจังหวัด

จังหวัดได้ดำเนินการจำนวน 151 โครงการ จำแนกเป็น โครงการยาเสพติด 35 โครงการ (โครงการป้องกันยาเสพติด 21 โครงการ โครงการบำบัดรักษายาเสพติด 7 โครงการ โครงการปราบปรามยาเสพติด 7 โครงการ) โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน 26 โครงการ โครงการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอรัปชั่น 11 โครงการ โครงการการบริการและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อน 19 โครงการ โครงการการท่องเที่ยว 33 โครงการ และโครงการสิ่งแวดล้อม เมืองน่าอยู่ 27 โครงการ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยจะใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีการศึกษา เนื่องจากการประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้าน เป็นโครงการซึ่งเป็นนโยบายของภาครัฐ มีการใช้งบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อดำเนินการในทุกหมู่บ้านทั่วประเทศ โครงการนี้เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้าน ซึ่งมีการจัดระเบียบ มีวิถีประชา จารีต กฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ชัดเจน การศึกษานี้จึงให้ความสำคัญกับการให้ความหมายของปรากฏการณ์ทางสังคมจากผู้ที่

อยู่ในเหตุการณ์ในหมู่บ้านและชุมชนรอบๆ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบแล้วนำข้อเท็จจริงที่ศึกษาได้มาศึกษาวิเคราะห์และตีความเพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ให้มีความน่าเชื่อถือ

อนึ่ง กระบวนการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชนท่องเที่ยว ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำวิธีการศึกษาในเชิงคุณภาพมาใช้ในการหาข้อมูลเพื่อสร้างแนวคิดขึ้นจากปรากฏการณ์จริงที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่ศึกษาว่า ในขณะที่หมู่บ้านที่เจาะจงเลือกมาเป็นหมู่บ้านตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จะมีการพัฒนาและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างค่อนข้างดีเท่านั้น ในขณะเดียวกันเมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน กระบวนการบริหารจัดการของหมู่บ้านยังสามารถดำเนินงานได้อย่างน่าพึงพอใจนั้น หมู่บ้านมีกระบวนการในการดำเนินงานอย่างไร มีทางเลือกเพื่อพัฒนาอย่างไร ดังนั้น วิธีการในการศึกษาปรากฏการณ์จึงได้ดำเนินการในระดับลึกโดยการเข้าถึงพื้นที่การสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก การสนทนาเป็นกลุ่ม และการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. การเข้าสู่ชุมชน

ผู้วิจัยได้เลือกสนามของการศึกษาครั้งนี้ ณ หมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองของจังหวัดท่องเที่ยว เป็นชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพค่อนข้างมาก คือ ปรับเปลี่ยนจากชุมชนเกษตรกรรม จากชุมชนดั้งเดิมที่ประชาชนส่วนประกอบอาชีพในการทำนา ทำสวนยางพารา ทำสวนผลไม้ มาเป็นชุมชนใหม่ที่มีอาชีพหลักด้านอุตสาหกรรมการบริการ ด้านการโรงแรมและการท่องเที่ยว ซึ่งชุมชนแห่งนี้ไม่เพียงแต่จะมีการเปลี่ยนผ่านอย่างมากมายในด้านการเพิ่มขึ้นของสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน คือ อาคารและสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ ๆ ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา รวมทั้งผู้คนจากทุกมุมโลกที่มุ่งหน้าเข้ามาท่องเที่ยวในชุมชนแห่งนี้อย่างมากมายและต่อเนื่องเท่านั้นในขณะเดียวกัน ชุมชนนี้ยังมีหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งตั้งอยู่ในชุมชน เป็นหมู่บ้านที่มีคุณลักษณะพิเศษ คือ มีความสามารถในการรักษาการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของหมู่บ้านที่สามารถบูรณาการอาชีพการบริการด้านการโรงแรมและการท่องเที่ยวในหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ โดยหลายฝ่ายทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน คือ ภาครัฐ ภาคธุรกิจ ภาคเอกชน ชุมชนและประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียอยู่ในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและบำรุงรักษาหมู่บ้านของพวกเขาอย่างจริงจัง

อย่างไรก็ดี เนื่องจากผู้วิจัยเป็นคนในพื้นที่ สามารถพูดภาษาถิ่นได้ มีผลต่อการเข้าออกหมู่บ้านได้โดยสะดวกและไม่แปลกแยก มีผลต่อการเข้าทำความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านนี้ได้ไม่ยากนักและมีผลต่อการทำความเข้าใจถึงความเป็นมาและบริบทของหมู่บ้าน

กระนั้น เนื่องจากการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ประชากรของการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในจังหวัดแห่งหนึ่งทางภาคใต้ เป็นผู้อาศัยอยู่บริเวณที่เป็นเขตพื้นที่ปกครองของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ตั้งของสนาม (field) ของโครงการวิจัยในปี 2545-2546

สำหรับกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้มาจากผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ซึ่งเป็นสนามของการเก็บข้อมูล คือ อยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งหนึ่งที่ถูกคัดเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ ณ แหล่งท่องเที่ยวทางทะเลที่นักท่องเที่ยวนิยมกันมากที่สุด 1 ใน 3 ของโลก เป็นหมู่บ้านที่มีสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่น่าทึ่งทั้งท้องทะเล หาดทราย ทุ่งนา ภูเขา และป่าไม้ รวมทั้งเป็นหมู่บ้านที่มีข้อเด่นด้านบริบททางสังคม คือ มีทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สวยสดงดงามเป็นเลิศ มีทุนสังคม วัฒนธรรม อันได้แก่ ประชาสังคมในหมู่บ้านซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของคนในกลุ่มอาชีพต่างๆ คือ ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว เพื่อร่วมกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและร่วมกันพัฒนาระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และมีกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวที่ทำหน้าที่ในการช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจให้กับคนในหมู่บ้าน

สำหรับวิธีการสุ่มตัวอย่าง ซึ่งสุ่มมาได้ในเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) และสุ่มโดยวิธีการ สโนว์บอล (snow-ball technique) จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ คือ ผู้กู้รายเก่าผู้กู้รายใหม่ ประธาน เลขานุการ กรรมการ และสามีและภรรยาของกรรมการกองทุนหมู่บ้าน พระสงฆ์ เพื่อนสนิทและญาติสนิทของผู้กู้ ได้แก่ บิดามารดา บุตร เพื่อนบ้าน ครูใหญ่และครูในโรงเรียนซึ่งเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานกองทุน กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ปลัดเทศบาล เจ้าหน้าที่เทศบาล ผู้ดูแลศูนย์เด็กเล็กในหมู่บ้าน รวมทั้งคณะกรรมการชมรมและคณะกรรมการกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวซึ่งเป็นชมรมและกองทุนที่เกิดจากประชาสังคมในหมู่บ้าน และเกิดขึ้นก่อนโครงการกองทุนหมู่บ้านของภาครัฐ รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 31 คน ดังรายละเอียดในตาราง 1 ดังต่อไปนี้

ตาราง 1 กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยโครงการประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ชื่อสมมุติ	**เพศ**	**สถานภาพ/อาชีพ**	**อายุ (ปี)**
1. ยายจิต	หญิง	ผู้อาวุโสหญิงในหมู่บ้าน	84
2. ลุงสิน	ชาย	ผู้อาวุโสชายในหมู่บ้าน	80
3. ป้ามวล	หญิง	ผู้อาวุโสหญิงในหมู่บ้าน	76
4. คุณทา	หญิง	เจ้าของบ้านเช่า	74
5. คุณเพ็ญ	หญิง	ค้าขาย	49
6. คุณธรรม	ชาย	ขับรถรับจ้าง	50
7. ลูกสาวคุณทา	หญิง	พนักงานโรงแรม บุตรสาวผู้กู้	29
8. คุณหนุ่ม	ชาย	พนักงานโรงแรม บุตรชายผู้กู้	28
9. คุณหนึ่ง	ชาย	พนักงานโรงแรม บุตรชายผู้กู้	24
10. พี่หมาหีด	หญิง	รับจ้าง	57
11. พี่หมานุ้ย	หญิง	รับจ้าง	58
12. พี่จวบ	ชาย	ค้าขายผลไม้ในตลาดนัด	54
13. คุณนัน	หญิง	กรีดยางพารา	53
14. คุณเลียด	หญิง	รับราชการครู	48
15. น้าอุ่น	หญิง	แม่บ้าน	70
16. คุณชล	ชาย	เลขานุการกองทุนหมู่บ้าน (กรรมการชุดที่ 1)	50
17. คุณเขียว	ชาย	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	59
18. คุณเข้	ชาย	ที่ปรึกษาชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว	59
19. คุณกาน	หญิง	ผู้ดูแลศูนย์เด็กเล็กในหมู่บ้าน	26
20. คุณพระ	ชาย	ประธานกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว	53
21. คุณลอง	ชาย	เลขานุการกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว	48
22. คุณเทศ	ชาย	ปลัดเทศบาล	42
23. คุณชาย	ชาย	เจ้าหน้าที่เทศบาล	45
24. คุณเทพ	ชาย	ครูใหญ่	55
25. คุณน้ำ	ชาย	ครู	32
26. คุณนวด	หญิง	หมอนวดชายหาด	30
27. คุณตุ๊ก	หญิง	ครู	37

ชื่อสมมุติ	เพศ	สถานภาพ/อาชีพ	อายุ (ปี)
28. คุณเก่ง	ชาย	คนขับรถตุ๊กตุ๊ก	28
29. คุณเจียม	หญิง	ช่างเสริมสวยชายหาด	32
30. คุณหมู	ชาย	สมาชิก อบต.	56
31. คุณณรงค์	ชาย	เจ้าหน้าที่กองทุนหมู่บ้านของภาครัฐ	33

2. การเข้าถึงพื้นที่

หลังจากเลือกพื้นที่วิจัยได้แล้ว ผู้วิจัยได้เข้าถึงพื้นที่หมู่บ้านท่องเที่ยว ที่เลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยเข้าไปในฐานะคนรู้จักของบุคลากรหลักบางคนซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านนี้มานาน ผู้วิจัยได้เข้าไปทำการศึกษาบริบทของพื้นที่ รวมทั้งเก็บข้อมูลวิจัย โดยมีการนัดหมายล่วงหน้า และไม่มีการนัดหมายเป็นบางครั้ง รวมจำนวนครั้งในการเข้าถึงพื้นที่ไม่น้อยกว่า 10 ครั้ง วิธีการศึกษาได้เริ่มจากการพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลหลักของหมู่บ้าน แล้วสัมภาษณ์ระดับลึกจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัวจึงหยุดสัมภาษณ์

3. การสังเกต

3.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

เมื่อผู้วิจัยเข้าถึงพื้นที่แล้ว ได้ทำการสังเกตสถานที่ที่ใช้เป็นที่ตั้งสำนักงานหรือที่ทำการกองทุนหมู่บ้าน คือ ศาลาวัดซึ่งตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน เป็นสถานที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานกองทุน โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสวัดท่องเที่ยวซึ่งเห็นประโยชน์และให้การสนับสนุนกองทุน ให้ใช้เป็นสำนักงานกองทุนหมู่บ้าน และได้ใช้ห้องเล็กบนศาลาวัดเป็นสถานที่เก็บเอกสาร ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นของกองทุน

จากการสังเกตในช่วงเดือน ธันวาคม 2545-เมษายน 2546 พบว่า ทุกวันที่ 3 ของทุกเดือน ระหว่างช่วงเวลา 08.00-12.00 น. ณ สถานที่บนศาลาวัดที่โล่งโปร่ง มีลมทะเลพัดโชยเย็นสบาย สมาชิกที่เป็นลูกหนี้กองทุน จะทยอยกันมาชำระหนี้กองทุนฯ ณ สถานที่แห่งนี้ สมาชิก คณะกรรมการกองทุน ครอบครัว และผู้ที่เกี่ยวข้อง มีการนั่งพบปะสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับกองทุนฯ โดยคณะกรรมการกองทุนได้จัดบอร์ดกลางเพื่อการประชาสัมพันธ์และติดต่อสื่อสารในเรื่องต่างๆ ไว้บนศาลา ข้อความต่างๆ ที่มีอยู่บนบอร์ดดังกล่าว ส่วนใหญ่คือ ข้อมูลประกอบการติดต่อสื่อสารในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกองทุนและข้อมูลเรื่องอื่นๆ ที่ต้องการให้สมาชิกได้ทราบ เช่น ข้อมูลนัดหมายวันทำบุญทอดผ้าป่าร่วมกัน ข้อมูลนัดหมายวัน เดือน ปี ที่ต้องมาพบปะกับบุคคลภายนอกที่ขอมาเยี่ยม/ศึกษาดูงานในหมู่บ้าน ข้อมูลแจ้งเรื่องวันฌาปนกิจศพ วันแต่งงานลูก

หลานของคนในหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้คณะผู้บริหารองค์กรปกครองท้องถิ่นในพื้นที่ก็มีการมาใช้สถานที่ดังกล่าวเป็นที่พบปะสื่อสารกันในเรื่องอื่นๆ อีกด้วย

3.2 การสังเกตจากเอกสารต่างๆ ที่มีอยู่ในกองทุนฯ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะมีผู้นำมาติดประกาศไว้บนบอร์ดกองทุนฯ รวมทั้งเอกสารที่คณะกรรมกองทุนฯผลิตขึ้นแจกให้สมาชิก เพื่อสื่อสารข้อมูลในเรื่องต่างๆ ให้สมาชิกกองทุนฯ และผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทราบ ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารอัดสำเนาหน้าเดียว มีข้อความขนาดใหญ่ สั้นๆ ชัดเจน สำหรับแจ้งความก้าวหน้าต่างๆ เกี่ยวกับกองทุนฯ จากศูนย์กลางของกองทุนไปยังสมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้อง

3.3 การสังเกตจากบริเวณอาคารสถานที่ ถนนหนทาง ตรอก ซอย บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย บริเวณที่สาธารณะ หาดทราย ป้ายสาธารณะ ป้ายโฆษณา ฯลฯ ในบริเวณหมู่บ้านซึ่งอยู่ติดชายทะเลท่องเที่ยว พบว่า บริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ที่น่าสังเกตคือ บริเวณชายทะเล หาดทราย ซึ่งสะอาดเรียบร้อย ปราศจากสิ่งรกรุงรัง และปลอดจากการบุกรุกที่สาธารณะริมหาด ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างจากบริเวณชายหาดริมทะเลแหล่งอื่นในจังหวัดท่องเที่ยวแห่งนี้

4. การสัมภาษณ์ระดับลึก

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยสุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจง ผนวกกับการสุ่มตัวอย่างโดยนำวิธีการ snow-ball sampling มาใช้ รวมทั้งดำเนินการสุ่มตัวอย่างในเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) แล้วทำการสัมภาษณ์ระดับลึกกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักทุกคนของชุมชนจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัว (theoretical saturate) โดยเริ่มจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญๆ ดังนี้ เลขานุการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ประธานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ประธานชมรมร่มชายหาด ประธานชมรมรถตุ๊กๆ ประธานชมรมหมอนวด ประธานชมรมเจตสกี กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ญาติสนิทของกรรมการกองทุนหมู่บ้านและญาติสนิทของผู้กู้ ตลอดจนที่ปรึกษากองทุน และที่ปรึกษาประชาคมบางกลุ่มในหมู่บ้านจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัวจึงหยุดสัมภาษณ์ รวมจำนวนกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักที่ทำการสัมภาษณ์ได้ทั้งสิ้น 31 คน จำแนกเป็นชาย 17 คน หญิง 14 คน

5. การสนทนาเป็นกลุ่ม (focus group)

เนื่องจากเทคนิคการจัดกลุ่มสนทนา เป็นเทคนิคหนึ่งในการเก็บข้อมูลวิจัย ซึ่งช่วยให้นักวิจัยได้ข้อมูลเจาะลึกจากกลุ่มคนที่ศึกษา รวมทั้งยังเป็นเทคนิคในการค้นหาข้อมูล ช่วยให้การเก็บข้อมูลวิจัยทางสังคมศาสตร์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำเทคนิคการจัดกลุ่มสนทนามาใช้ประโยชน์ในการเก็บข้อมูลวิจัยครั้งนี้ โดยผู้วิจัยเชื่อว่า การประเมินกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกอง

ทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนว่า มีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อเสนอข้อมูลได้รัฐบาลได้ทราบและปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนั้น การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้ได้องค์ความรู้และให้ข้อมูลที่เป็นคำตอบเฉพาะเรื่องแก่รัฐบาลได้อย่างดี จึงจำเป็นต้องนำวิธีการเก็บข้อมูลที่ดีเช่นนี้มาใช้โดยการเขียนแนวทางการสนทนากลุ่มที่เป็นคำถามกว้าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสนทนาได้แสดงความคิดเห็น ทัศนะ และค่านิยมของตนเองได้อย่างอิสระเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ส่วนการคัดเลือกผู้ร่วมสนทนากลุ่มนั้น ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ลงพื้นที่ในหมู่บ้านท่องเที่ยว ทำความคุ้นเคยและนัดหมายกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยรู้จักและช่วยกันคัดเลือก โดยเป็นผู้ที่ผู้วิจัยตั้งใจเชิญมาเป็นผู้ร่วมสนทนากลุ่ม โดยใช้เวลานัดหมายวันสนทนาล่วงหน้า 1 สัปดาห์ โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับเชิญ คือ เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว เป็นผู้ที่มีภูมิหลังและคุณลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ประกอบด้วยประธานและเลขานุการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ผู้กู้เงินกองทุน สมาชิกกองทุนที่กำลังผ่อนชำระหนี้ สมาชิกกองทุนที่ค้างการชำระหนี้ สมาชิกกองทุนที่ชำระหนี้หมดสิ้นแล้ว ญาติสนิทของผู้กู้ที่ค้างการชำระหนี้ และญาติสนิทรวมทั้งเพื่อนของผู้กู้ที่ชำระหนี้เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ตลอดจนภาครัฐที่เป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยใช้ช่วงเวลาที่ผู้ร่วมสนทนาว่างเว้นจากงานประจำ จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเสียงมาถอดเทปและจัดหมวดหมู่ และทำการวิเคราะห์ทั้งความคิดเห็นที่เหมือนกันและขัดแย้งกัน เพื่อตอบคำถามให้ตรงกับโจทย์ของ

6. การศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาตำราและเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งพบว่าแต่เดิม ในช่วงก่อนปี 2545 จะไม่มีตำรา หนังสือ และข้อมูลทางวิชาการที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องบริบทของหมู่บ้านนี้มากนัก อย่างไรก็ดี เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่เริ่มได้รับการศึกษาเรียนรู้และได้รับการยกย่องจากองค์กรต่างๆ ทั้งในและนอกท้องถิ่น รวมทั้งสถาบันอุดมศึกษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านความเข้มแข็งของชุมชนของนักศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโทของสาขาต่างๆ ในท้องถิ่นตั้งแต่ปี 2544-ปัจจุบัน อยู่แล้ว ดังนั้น จึงเริ่มมีรายงานการศึกษาบริบทและรายงานการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของหมู่บ้านให้ศึกษาหาข้อมูลได้บ้าง

สนาม (Field)

สนามของการศึกษานี้คือหมู่บ้านและชุมชนรอบหมู่บ้านท่องเที่ยวที่อำเภอเมือง จังหวัดท่องเที่ยว หมู่บ้านและชุมชนที่เลือกศึกษานี้มีขนาดไม่ใหญ่จนเกินไป อยู่ไม่ไกลจากถิ่นที่อยู่และสำนักงานที่ผู้วิจัยประจำอยู่ ผู้วิจัยสามารถเดินทางไปมาเพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามได้โดยสะดวกและไม่เป็นอันตราย เพราะจังหวัดนี้เป็นจังหวัดที่หลายฝ่ายทั้งคนไทยและชาวต่างชาตินิยมมาท่องเที่ยวกันมาก (สำนักงานจังหวัดท่องเที่ยว. 2539) เป็นจังหวัดที่กลุ่มภาคธุรกิจทั้งในจังหวัด ต่างจังหวัดและต่างประเทศ ต่างมุ่งเข้ามาหารายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง เช่นเดียวกับในเขต 3 อำเภอ ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญที่กลุ่มธุรกิจให้ความสำคัญ จึงเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและมีการพัฒนาโครงการกองทุนหมู่บ้านมากเพียงพอที่จะศึกษาวิจัยในครั้งนี้

เนื่องจากหมู่บ้านที่เลือกศึกษาวิจัยเป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ที่ตั้งขึ้นมานาน ปัจจุบันมีประชากรตามสำมะโนทะเบียนบ้าน เป็นชาย 117 คน หญิง 111 คน รวมประชากรทั้งสิ้น 228 คน ในขณะที่จากปรากฏการณ์จริง พบว่า ประชากรแฝงในหมู่บ้านมีจำนวนมาก ซึ่งได้แก่ นักท่องเที่ยวทั่วไป นักท่องเที่ยวประเภท home stay แรงงานระดับล่างที่อพยพย้ายถิ่นมาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ รวมทั้งแรงงานข้ามชาติทั้งที่เป็นชาวต่างชาติจากกลุ่มอาเซียน เช่น จากพม่า เขมร ลาว และชาวตะวันตก ดังนั้น จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่จริงในหมู่บ้านจึงมีมากกว่าตัวเลขที่ปรากฏไม่น้อยกว่า 3 เท่า โดยหมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่ในชุมชนใกล้โรงแรมที่ให้บริการด้านอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว อยู่ไม่ไกลจากชายทะเลที่เป็นอ่าวใหญ่ มีความสวยงามมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ ตั้งอยู่ใกล้ตลาดขนาดกลางที่มีการเปิดจำหน่ายผลิตผลทางการท่องเที่ยวตลอดวันและอีกไม่น้อยกว่าครึ่งคืนของทุกวันปกติ หมู่บ้านนี้อยู่ติดถนนสายหลัก อันเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สำคัญจากตัวจังหวัดสู่หมู่บ้านท่องเที่ยว มีสถานีบริการน้ำมันขนาดใหญ่ตั้งอยู่ริมถนนซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนใกล้หมู่บ้าน

การคัดเลือกหมู่บ้านและชุมชนรอบหมู่บ้านเป็นสนามในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการเลือกด้วยวิธีเจาะจง โดยมีหลักการที่สำคัญในการเลือกว่าเป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ทางสังคมคือการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้น กล่าวคือในหมู่บ้านนี้มีผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน เป็นสมาชิกและมีการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเรื่องกองทุนหมู่บ้านได้ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลที่เหมาะสมกับประเด็นที่ศึกษา แต่ **เพื่อปกป้องผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน จึงใช้ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ ชื่อหมู่บ้าน และชื่อบุคคลเป็นชื่อสมมุติทั้งสิ้น**

การเข้าสู่สนาม

หลังจากเลือกสนามการวิจัยคือหมู่บ้านและชุมชนอย่างเหมาะสมแล้ว ผู้วิจัยได้เขียน**แนวคำถาม** (guideline) ก่อนที่จะเข้าเข้าสู่สนามของการศึกษา แนวคำถามนี้เพื่อใช้เป็น แนวทางการสัมภาษณ์ ทั้งนี้หลังจากเข้าสู่สนามแล้ว ผู้วิจัยจึงเริ่มทำงานขั้นตอนต่อไปคือ การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกต การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

อย่างไรก็ดี เพื่อให้ได้แนวคำถามสำหรับใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เขียนคำถามปลายเปิดโดยยึดปัญหาการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัยเป็นแนวทางในการกำหนดคำถาม เพื่อให้ได้คำถามที่ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับโครงการกองทุนหมู่บ้าน สำหรับใช้เป็นแนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะผู้วิจัยมีฐานะเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเอง จึงสามารถเลือกใช้คำถามให้เหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง และเพื่อให้ได้แนวคำถามที่มีความสมบูรณ์เพียงพอ ผู้วิจัยได้นำร่างแนวคำถามนี้ไปทดลองใช้กับประธานและเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน และประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่นอกพื้นที่สนามการวิจัย แล้วจึงปรับปรุงแก้ไขแนวคำถามให้มีความเหมาะสมที่สุดก่อนที่จะนำไปใช้จริง

เพื่อให้**การเข้าสู่สนาม**เก็บรวบรวมข้อมูลได้ผลสมบูรณ์ที่สุด ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากประธานและเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน และผู้ที่เกี่ยวข้องในหมู่บ้านที่เป็นสถานที่เก็บข้อมูล โดยนำ**หนังสือขอความร่วมมือ**จากชมรมอบต. ไปพบประธานและเลขานุการกองทุนด้วยตนเอง เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลโดยแสดงตัวเป็นบุตรหลานของคนในหมู่บ้าน เข้าไปทำหน้าที่ในการศึกษาบริบทของหมู่บ้าน สร้างความคุ้นเคยกับคนในกองทุนและหาข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้เพื่อสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจกันก่อนการสัมภาษณ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่อยู่ในชุม ชน

สำหรับขั้นตอนต่อไปในการเข้าสนามคือ **การแนะนำตัว** ผู้วิจัยแนะนำตนเองให้คนในหมู่บ้านรู้จักว่าผู้วิจัยเป็นใคร มาทำวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการศึกษา และปรับปรุงการดำเนินงาน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาโครงการกองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล และเชื่อว่าส่งผลต่อการแก้ปัญหาความยากจนและมีผลต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงความจริงใจและสร้างความไว้วางใจกันระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่สำคัญที่สุดของการเข้าสนามและการแนะนำตัวคือ การกำหนดสถานภาพและบทบาทที่เหมาะสมของผู้วิจัย โดยการเข้าเป็นสมาชิกและมีส่วนร่วมในการประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้าน ในฐานะครูคนหนึ่งของสถานศึกษาในจังหวัดและเป็นครูของนักศึกษาที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งผู้ช่วยนักวิจัยบางคนก็เป็นบุตรหลานของคนในชุมชนเช่นกัน เพราะบทบาทของบุตรหลานและ

บทบาทครูเปิดโอกาสให้สามารถสังเกตในสิ่งที่ต้องการสังเกตได้ และเปิดโอกาสให้ติดต่อสัมพันธ์เพื่อสัมภาษณ์ ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่ต้องการศึกษา ซึ่งเป็นบทบาทที่ดีสำหรับผู้วิจัย

ขั้นตอนการทำงานในสนามหลังจากแนะนำตัวแล้วคือ **การสร้างความสัมพันธ์** (Rapport) หมายถึงการทำความรู้จักและผูกมิตรกัน มีไมตรีต่อกัน มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันจนผู้ดำเนินงานกองทุนและสมาชิกกองทุนมีความไว้เนื้อเชื่อใจต่อผู้วิจัยและนับผู้วิจัยเป็นพวกตนคนหนึ่ง นั่นคือ ผู้วิจัยเป็น “ **คนใน** ” จึงเป็นวิธีการสร้างความสัมพันธ์ขั้นต้นที่ดี เป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาคกัน ไม่ใช่คนที่เหนือกว่า ส่วนการรับฟังความทุกข์ร้อนของคนในกองทุน ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับบุคลากรในหมู่บ้านและเกิดความยอมรับกันอย่างจริงใจได้ง่ายขึ้น ช่วยให้การวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี ทั้งยังช่วยให้ผู้วิจัยมีโอกาสเรียนรู้กระบวนการดำเนินงานของกองทุนได้จากทัศนะของ **คนในที่อยู่ในเหตุการณ์** ในหมู่บ้านจริงๆ

สำหรับ **วิธีการทำงานภาคสนามวันแรกๆ** ที่ผู้วิจัยเลือกมาใช้เพื่อช่วยในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีคือ การวางทีท่าอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ทำตัวแปลกแยกจากคนในหมู่บ้านและคนในชุมชนชุมชน ไม่ทำตัวเท่าเทียมประธานและเลขานุการกองทุน ไม่ถามคำถามที่ทำให้ผู้ตอบรู้สึกอึดอัด พยายามเข้าไปเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอย่างสงบและพร้อมที่จะช่วยเหลือ มีการหาผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านโดยเลขานุการกองทุนเป็นผู้แนะนำให้รู้จัก และถือว่าสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในภาคสนามเป็นเรื่องของงาน เป็นมิตรกับทุกคนโดยไม่คาดหวังว่าจะทำอะไรได้มากในวันแรกๆของการเข้าสู่สนาม เพราะช่วงเวลาของการสร้างความสัมพันธ์ใช้เวลานาน

การเริ่มทำงานสนาม งานที่สำคัญคือการทำแผนที่ (mapping) โดยการหาคนที่รู้จักคนมากๆและรู้เรื่องต่างๆในชุมชน และในกองทุนหมู่บ้านของตนดี เพื่อสำรวจหมู่บ้านและชุมชน โดยแผนที่ที่ทำคือ (1) แผนที่ทางกายภาพ บอกข้อมูลทางกายภาพของสนามคือที่ตั้งของหมู่บ้าน ทางเข้า ทางออก ถนน อาคาร สถานบริการต่างๆ บริเวณต่างๆในหมู่บ้าน ตลาด ศูนย์การค้า บ้าน สถานีบริการน้ำมัน สถานีอนามัย ศูนย์เด็กเล็ก วัด ฯลฯ การทำแผนที่หมู่บ้านและแผนที่ชุมชนอย่างคร่าวๆ ช่วยให้ผู้วิจัยเห็นความสัมพันธ์ทางกายภาพภายในหมู่บ้านและความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่บ้านกับกับชุมชนชัดขึ้น (2) แผนที่ทางสังคม เป็นการเก็บข้อมูลสถานภาพ บทบาทและการจัดช่วงชั้นทางสังคม ด้วยการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ของกองทุนหมู่บ้าน พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับสมาชิกในกองทุนในหมู่บ้านซึ่งช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์กระบวนการของกองทุนในหมู่บ้านซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนค่อนข้างมากได้

การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ (key informant) **และการสัมภาษณ์ระดับลึก** (indept interview)

สำหรับ**การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก**ทั้งในหมู่บ้านและในชุมชน ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) วิธีการนี้จะไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า ดังนั้นเมื่อสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์รายแรกแล้ว ผู้วิจัยจะต้องวิเคราะห์ข้อมูลทันทีเพื่อสร้าง**มโนทัศน์** (concept) และ**จัดหมวดหมู่** (categorize) ให้แก่มโนทัศน์ต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงจะเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไป ให้เป็นผู้ที่เชื่อว่าให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจาก**มิติ** (dimensions) และ**คุณสมบัติ** (properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ที่ผ่านไปแล้ว ส่วนการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อๆไปได้คำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่างๆด้วย การเลือกผู้ให้สัมภาษณ์เช่นนี้ดำเนินไปจนกระทั่งการวิเคราะห์ข้อมูลแล้วผู้วิจัยมั่นใจว่าแบบแผนต่างๆของกลุ่มมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นนั้นซ้ำๆกันจนเป็นแบบแผนที่แน่นอน แม้จะสัมภาษณ์คนอื่น ๆ ต่อไปก็จะไม่ได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้นอีก (theoretical saturation) ผู้วิจัยจึงหยุดเก็บข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยเตรียมตัวพร้อมและวางตัวอย่างเหมาะสม โดยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่หมู่บ้านและชุมชนอย่างผสมกลมกลืนที่สุดเท่าที่ทำได้ ด้วยเหตุดังนั้น ในการสัมภาษณ์ด้วยวิธีเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักจึงไม่สามารถระบุจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์อย่างแน่นอนล่วงหน้าได้ แต่ในการดำเนินงานจริงนั้นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักคือ ประธาน เลขานุการ สมาชิกกองทุน บุคลากรหลักในหมู่บ้าน และผู้เกี่ยวข้อง

การสัมภาษณ์ (Interviewing) **จุดประสงค์**เพื่อค้นหาสิ่งที่มีอยู่ในใจคน สิ่งที่คนคิดหรือรู้สึกต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด รวมทั้งความตั้งใจหรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านไปแล้ว และ นักวิจัยไม่อาจใช้วิธีสังเกตได้ หรือเป็นพฤติกรรมที่นักวิจัยไม่อาจเข้าไปสังเกตโดยตรงได้ เราไม่สามารถสังเกตโลกที่คนสร้างขึ้น และไม่สามารถสังเกตความหมายที่คนให้กับสิ่งต่างๆได้ เราจะต้องถาม พูดคุยกับคนเพื่อให้ทราบสิ่งต่างๆ การวิจัยนี้ ยึดวัตถุประสงค์ดังกล่าวและแนวคำถามในการสัมภาษณ์ ส่วน**รูปแบบของคำถามในการสัมภาษณ์** (types of interview questions) มีหลายชนิด ได้แก่คำถามในเรื่องต่างๆคือ (1) ถามภูมิหลัง (background questions) (2) ถามความรู้ (knowledge questions) เพื่อทราบข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งจะแตกต่างจากความคิดเห็น เจตคติ และความเชื่อ (3) ถามประสบการณ์หรือพฤติกรรม (experience or behavior questions) (4) ถามความคิดเห็นหรือค่านิยม (opinion or value questions) คนคิดเกี่ยวประเด็น หัวข้อต่างๆ (5) ถาม ความรู้สึก (feeling questions)ที่เกี่ยวกับสิ่งของอารมณ์สะเทือนใจจากประสบการณ์ของคน และ (6) ถามความรู้สึกจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 (sensory questions)

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น คำถามในการสัมภาษณ์ผู้อยู่ในเหตุการณ์คือ **ถามในสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์จริง** ได้แก่ ถามเกี่ยวกับ ภูมิหลัง ความรู้ความเข้าใจ ประสบการณ์หรือพฤติกรรม เพื่อค้นหาข้อเท็จจริง ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ **ไม่ใช่ถามความคิดเห็น** ดังนั้น ขณะสัมภาษณ์ ผู้วิจัยยึดหลักในการสัมภาษณ์ระดับลึกอย่างเคร่งครัดคือ ไม่ชี้นำทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะมีผลต่อผู้ให้สัมภาษณ์ เนื่องจากการสัมภาษณ์ระดับลึกมีความยืดหยุ่นมาก ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบายขยายความให้ผู้ตอบเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถาม และสามารถซัก ถามเพิ่มเติมเพื่อหาข้อมูลรายละเอียดในประเด็นต่างๆที่ต้องการ สามารถหาข้อมูลในเรื่องที่เป็นนามธรรมได้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับความเป็นไปได้ ปัญหาและอุปสรรคในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ สามารถเชื่อมโยงการสัมภาษณ์เพื่อเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการอย่างลึกซึ้งได้ สามารถตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ให้สัมภาษณ์ได้ และผู้ถูกสัมภาษณ์ยังสามารถลำดับเหตุการณ์ที่ประสพและถ่ายทอดจากทัศนะของตนเองได้ นอกจากนี้ผู้สัมภาษณ์ยังสามารถสังเกตพฤติกรรมต่างๆ เช่น สีหน้า ท่าทาง แววตา เสียง ความรู้สึก ฯลฯ ของผู้ให้สัมภาษณ์ในขณะที่สัมภาษณ์ได้ด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย

อย่างไรก็ตาม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งในหมู่บ้านและในชุมชนนั้น **ผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์ด้วยตนเองร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัย** โดยผู้วิจัยขอใช้เครื่องบันทึกเสียงในขณะสัมภาษณ์ แต่ในกรณีที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนไม่ยินยอม ผู้วิจัยใช้วิธีการจดบันทึกแทน แล้วจึงรีบนำบันทึกมาจดรายละเอียดอย่างสมบูรณ์ ตลอดจนถอดเทปคำให้สัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่และทำการวิเคราะห์อย่างเป็น ระบบ

การสังเกตและการจดบันทึก

การสังเกต เป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่ตามวิธีการที่กำหนดไว้เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น การวิจัยเชิงคุณภาพนั้นนักวิจัยสนใจสังเกตพฤติกรรมทางสังคมหรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนมาก แต่เนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของคนที่แสดงออกในพฤติกรรมสังคมเป็นพลวัต คือเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แท้ที่จริงแล้วการสังเกตจึงต้องกระทำอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบตามที่พฤติกรรมนั้นเกิดขึ้น ไม่ใช่สังเกตตามที่ผู้สังเกตกำหนด ในเบื้องต้นมีการแบ่งประเภทของการสังเกตเป็น 2 ชนิด คือ **การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม กับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม** สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในระยะแรกของการเข้าสนามคือ การสำรวจชุม

ชน ซึ่งเป็นการสังเกตโดยตรงที่ใช้เวลาสั้นกว่า เนื่องจากผู้วิจัยยังกำหนดไม่ได้ว่าจะเริ่มมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมหรือเหตุการณ์ใดดี

อย่างไรก็ดี ในการวิจัยนี้ผู้วิจัย **ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม** มากกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วมหรือการสังเกตโดยตรง โดยในการสังเกตไม่เพียงแต่จะยึดประเด็นปัญหาและ วัตถุประสงค์การวิจัยเป็นหลักในการสังเกตเท่านั้น ในขณะเดียวกันยังได้นำ **แนวคิดในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชน** มาใช้เป็นกรอบในการสังเกตอีกด้วย โดยทำการสังเกตเพื่อรวบรวมข้อมูลไปใช้ประกอบกับการสัมภาษณ์ระดับลึกดังนี้

1. สังเกตบริบทของหมู่บ้านและชุมชน เช่น ที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทั้งภายในและนอกหมู่บ้าน ชุมชนรอบหมู่บ้าน ทรัพยากรของหมู่บ้าน การบริหารจัดการ การดำเนินงานโครงการ
กองทุนหมู่บ้าน และการจัดกิจกรรมต่างๆของหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกองทุน

2. สังเกตบรรทัดฐานทางสังคมของหมู่บ้านและบรรทัดฐานของกองทุนฯ เช่น วิถีประชา จารีต กฎเกณฑ์ ระเบียบ แนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับกองทุนฯ ที่เป็นจริงอยู่ในหมู่บ้าน

3. สังเกตกลไกการอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านและในกองทุน โดยสังเกตการควบคุมทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคม เพื่อให้สมาชิกทำตามบรรทัดฐานทางสังคมของหมู่บ้าน

4. สังเกตจากวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน โดยสังเกตจากการจัดระเบียบความแตกต่างทางสังคมด้วยการจัดแยกบุคคลและกลุ่มบุคคลในกองทุนเป็นกลุ่มเป็นพวกของหมู่บ้าน สังเกตจากกิจวัตรประจำวันของคนในหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวพันกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน และการมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนด้านยาเสพติด

5. สังเกตการต่อรองและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของหมู่บ้านที่เกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน โดยสังเกตจากการต่อรองและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของนักเรียน สังเกตจากการ ควบคุมทางสังคม การสนับสนุนทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม ที่เกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน

6. สังเกตแบบแผนการดำเนินชีวิตในหมู่บ้าน และสังเกตแบบแผนของเครือข่ายการดำเนินงานกองทุน โดยสังเกตสายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกลุ่มต่างๆ สังเกตสายสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับกองทุนจากกิจกรรมต่างๆและจากกิจวัตรประจำวันของคนในหมู่บ้าน

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาโดยใช้กลวิธีสังเกต ผู้วิจัย **จดบันทึก บันทึกภาพ** ไว้ เพื่อนำไปใช้ประกอบกับข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกและจากการศึกษาเอกสารเพื่อ**เตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง** (theoretical triangulation) ด้วย

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลได้ทำเป็นระยะๆทุกครั้งที่สิ้นสุดการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลักแต่ละคนในแต่ละวัน ผู้วิจัยรีบถอดเทปและเขียนรายละเอียดของการสัมภาษณ์ออกมาทันที เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์คนถัดไป โดยผู้วิจัยอ่านทำความเข้าใจและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดแล้วทำ open coding ต่อไปคือพิจารณาว่าข้อมูลแต่ละเรื่องสื่อถึงเรื่องใด ควรนำประเด็นใดมาพิจารณาบ้างแล้วจึงสร้างมโนทัศน์ขึ้นและเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างตลอดจนจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์ที่สร้างขึ้นตามหัวข้อที่ต้องการจะศึกษา โดยใช้ **โปรแกรมสำเร็จรูป** (Atla ti) ช่วยในการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล ศึกษาเงื่อนไข บริบท และความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ โดยอาศัย **ความไวทางทฤษฎี** (theoretical sensitivity) จากประสบการณ์ในการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัยและยึดหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้คำอธิบายกับข้อมูล แล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ได้ สำหรับนำไป**สร้างข้อเสนอ** (proposition) เพื่อนำไปสู่การ**สร้างทฤษฎีฐานราก** (grounded theory)

ทั้งหมดนี้นำไปสู่การวิเคราะห์ผลการวิจัยซึ่งใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อหา**ข้อสรุปเชิงทฤษฎี** (theoretical generalization) ในการนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ศึกษาตามวัตถุประสงค์และปัญหาการวิจัยที่กำหนดไว้เกี่ยวกับความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนว่ามีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้

กล่าวสำหรับการนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการวิเคราะห์มาใช้ตอบปัญหาการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่กำหนด แล้วเสนอผลการวิจัยเป็น 7 บท คือ

บทที่ 1 บทนำ ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

บทที่ 2 ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชน

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 6 สรุปผล

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

จากการศึกษาความเป็นมาของหมู่บ้านท่องเที่ยวในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้พบบริบทของชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวหลายประการด้วยกัน ดังจะได้นำเสนอคือ ประการแรก บริบทด้านกายภาพและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประการที่สอง บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม และทุนทางสังคม วัฒนธรรม ประการที่สาม บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ ประการที่สี่ บริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เมื่อกล่าวถึงบริบทด้านกายภาพของหมู่บ้านท่องเที่ยว จากการสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน จากการสังเกตในระหว่างการวิจัยและจากการพบเห็นโดยประสบการณ์ตรงของผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้าน และเดินทางเข้าออกหมู่บ้านนี้อย่างต่อเนื่องทุกปีในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้พบข้อมูลที่สอดคล้องกันมีผลต่อความอิ่มตัวของข้อมูลวิจัยในเรื่องนี้ คือ

1. สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

1.1 ขนาดและที่ตั้ง

หมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นหมู่บ้านที่มีที่ตั้งอยู่ติดชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของจังหวัดท่องเที่ยว หรือตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย ที่ตั้งหมู่บ้านทอดยาวเหยียดไปตามหาดทรายอันงดงามไปด้วยน้ำทะเลสีเขียวคราม ทรายขาวละเอียด และโขดหินหลากรูปร่าง ถัดจากชายหาดคือทุ่งนาและภูเขาสูงที่อุดมไปด้วยป่าไม้เขียวชอุ่มตลอดปี เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด โดยอยู่ห่างจากที่ตั้งตัวจังหวัดท่องเที่ยวตามทางหลวงจังหวัดเป็นระยะทางประมาณ ๑๓ กิโลเมตร ปัจจุบันที่ตั้งของหมู่บ้านแห่งนี้ บางส่วนจะอยู่ในเขตเทศบาลตำบลและบางส่วนอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล

1.2 อาณาเขต

หมู่บ้านท่องเที่ยวมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านและตำบลอื่นในจังหวัดท่องเที่ยวดังนี้ ทิศเหนือ จดตำบลป่าเขียว อำเภอเล็ก ทิศใต้ จดตำบลรางวัล อำเภอเมือง ทิศตะวันออก จดตำบลเฉลิม อำเภอเมือง และทิศตะวันตก จดทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่หมู่บ้านท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นภูเขา และพื้นที่ราบจรดชายทะเลอันดามัน พื้นที่โดยรอบประกอบด้วยภูเขาและหาดทราย พื้นที่ส่วนน้อยประมาณร้อยละ 30 เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล พื้นที่ส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 70 เป็นภูเขาที่มีลักษณะซับซ้อนจากทิศตะวันตกจรดทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เป็นภูเขาสูงที่กั้นระหว่างตำบลเฉลิมกับหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยมีทางหลวงจังหวัดที่เชื่อมระหว่างตัวจังหวัดกับหมู่บ้านทอดยาวคดเคี้ยวไปตามไหล่เขา ความยาวของถนนช่วงที่ตัดไปตามภูเขา ยาวประมาณ 5 กิโลเมตร สองข้างทางของถนนดินในช่วงที่ตัดผ่านภูเขา เมื่อ 20-30 ปีก่อน จะเขียวชอุ่มไปด้วยหมู่ไม้ของป่าร้อนชื้น มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นรายรอบถนนตลอดเส้นทาง รอบข้างถนนดินลูกรังที่ตัดเข้าสู่หมู่บ้านบางช่วงจะเป็นสวนยางพาราของชาวบ้านซึ่งปลูกเป็นแถวเป็นแนวเรียงรายอยู่อย่างเป็นระเบียบ บางช่วงเป็นทุ่งนามีต้นโตนดสวยสล้างขึ้นอยู่กลางทุ่งนา สลับกับทิวมะพร้าวในสวนที่มีพื้นสวนเป็นหญ้าสีเขียวชอุ่มเป็นระยะ ๆ ดังคำให้สัมภาษณ์ของป้าเพ็ญที่ว่า

"ทีก่อนเวลานั่งหรดไปหล้าด หนนหมันกุกกัก หน้าฝนลำบากสักหีดแต่ข้างทางหมันหรม ต้นไม้ใหญ่ๆ ต้นหยาง สวนหยางกาลุย" (สมัยก่อนนั่งรถไปตลาด ถนนขรุขระ หน้าฝนยากลำบาก แต่สองข้างทางร่มรื่น มีต้นไม้ สวนยางพารามากมาย)

ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของคุณลุงจิตที่ว่า

"แถวนี้ทีก่อนมีทั้งนาทั้งสวน นาติดเล สวนอยู่บนเขา ร่มดี ไม่ค่อยร้อนเท่าไรขรับ" (ในสมัยโบราณ ชุมชนนี้มีทั้งนาและสวน นาอยู่ติดทะเล สวนอยู่บนภูเขาร่มเย็นดี)

1.4 ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของหมู่บ้านท่องเที่ยว มีภูมิอากาศเป็นแบบศูนย์สูตร และอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีอากาศอบอุ่นถึงร้อนชื้นตลอดปี มีฤดูกาลเพียงปีละ 2 ฤดู คือ ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนเมษายน ถึงเดือนพฤศจิกายน และฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม ถึงเดือนมีนาคม ช่วงเวลาอันยาวนานของการมีฝนตกชุกอย่างต่อเนื่องถึงปีละ 7-8 เดือน และมีช่วงเวลาค่อนข้างสั้นเพียง 4-5 เดือนที่ฝนหยุดตก จะสอดคล้องกับคำกล่าวของคุณลุงไข่ ที่เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

"โฮ้ย/ ทีก่อนฝนตกปีหนึ่งเจ็ดแปดเดือน เย็นทั้งปี หน้าร้อนก่าไม่ค่อยร้อน ลมเลพัดตึงเลยแหละ" (ในสมัยก่อนฝนตกมาก ปีละ 7-8 เดือน ลมทะเลพัดเย็นสบาย)

ซึ่งลักษณะภูมิอากาศอบอุ่นแบบร้อนชื้นเช่นนี้ เชื่อว่าเป็นผลจากที่ตั้งของจังหวัดและที่ตั้งของหมู่บ้านท่องเที่ยวซึ่งตั้งอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร และมีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ ส่วนใหญ่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงามของจังหวัดนี้

2. ประชากรและครัวเรือน

จำนวนประชากรของหมู่บ้านท่องเที่ยวทั้งหมู่บ้าน (เทศบาลตำบลท่องเที่ยว. 2542) มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 81 ครัวเรือน จำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 228 คน เป็นชาย 117 คน หญิง 111 คน โดยชาวบ้านจะปลูกบ้านเรือนอยู่รวมกันตลอดแนวสองฟากถนนเพียงสายเดียวที่ตัดผ่านใจกลางหมู่บ้าน ทะลุกลางทุ่งนา มุ่งตรงไปสุดทางยังชายทะเล และมีทางเดินเล็กๆ เลียบชายฝั่งทะเลซึ่งมีทิวมะพร้าวขึ้นอยู่เรียงราย สลับกับต้นเตย และต้นโตนด มีต้นผักบุ้งทะเลและผักลิ้นหานขึ้นเขียวชอุ่มอยู่บนพื้นทรายสุดบริเวณที่น้ำทะเลท่วมถึง มีป่าช้าเผาศพตั้งอยู่ริมทะเล โดยไม่มีบ้านเรือนชาวบ้านปลูกอยู่ริมทะเลเลย บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในยุคสังคมประเพณี มักปลูกสร้างเป็นเรือนไทยภาคใต้ มีใต้ถุนสูง พื้นบ้านเป็นไม้ หลังคามุงจาก กั้นห้องกับฟากไม้ไผ่ ปลูกเรียงรายไปตามริมทางเดินสายหลักในหมู่บ้าน มีบ้านบางหลังของชาวบ้านที่ขึ้นไปจับจองที่ดินทำการเกษตรและปลูกบ้านอยู่ห่าง ๆ บนไหล่เขา

สำหรับรายได้ของประชากรในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัย ส่วนใหญ่เป็นรายได้ซึ่งมาจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรและพืชผักที่มีอยู่ตามธรรมชาติในป่า ออกไปจำหน่ายในตัวเมืองท่องเที่ยว ผลผลิตเหล่านี้ ได้แก่ ยางพารา (ยางแผ่น) มะพร้าว สะตอ ลูกเนียง ลูกเหรียง ลูกตาล กล้วยน้ำว้า ใบตอง และพืชผักส่วนครัวชนิดอื่น ๆ ซึ่งชาวบ้านขึ้นไปปลูกไว้ตามไหล่เขา ได้แก่ ตะไคร้ มะเขือพวง มะเขือยาว มะเขือเปราะ พริกชี้ฟ้า พริกสด ข่า ขิง ใบมะกรูด ข้าวดอกข่า เป็นต้น

3. สภาพเศรษฐกิจ

ภาคเกษตรกรรม

การเกษตรกรรมของชาวบ้านในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย คือ การทำสวนยางพารา สวนมะพร้าว สวนพืชผักสวนครัว เช่น ตะไคร้ มะเขือ พริก ข่า ขิง ใบมะกรูด รวมทั้งการเก็บเกี่ยวผลผลิต และพืชผักดังกล่าว รวมทั้งพืชผลจากไม้ยืนต้นจำพวกสะตอ ลูกเนียง และผลไม้ยืนต้น เช่น ทุเรียน ไปจำหน่ายยังตลาดกลางในตัวจังหวัดท่องเที่ยว ซึ่งเมื่อก่อนจะมีอยู่เพียงแห่งเดียว เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของ

การจำหน่ายผลผลิตจากหมู่บ้าน โดยการจำหน่ายสินค้าดังกล่าว เป็นการจำหน่ายเพื่อหารายได้ให้พออยู่พอกินเท่านั้น ส่วนการปลูกข้าวในหมู่บ้าน ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำการปลูกอยู่ในที่นาของแต่ละครัวเรือนซึ่งส่วนใหญ่มีที่นาจำนวนหนึ่งอยู่ในที่ราบติดชายฝั่งทะเลเท่านั้น ในขณะเดียวกันก็มีบางครอบครัวซึ่งบุกป่า ถางป่าขึ้นไปปลูกข้าวบนไหล่เขา เรียกว่า ข้าวไร่ หรือบางคนก็เรียกว่า "ข้าวดอกข่า" อีกด้วย โดยพันธุ์ข้าวที่ปลูกอยู่ตามไหล่เขาในหมู่บ้านท่องเที่ยวนี้ เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้รับการยอมรับจากคนเก่าคนแก่ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านและในตัวจังหวัดท่องเที่ยวว่า เป็นข้าวไร่พันธุ์ดี มีความนิ่มและหอมกว่าข้าวจากหมู่บ้านอื่น นานๆ จึงจะมีชาวบ้านนำมาจำหน่ายในตลาดกลางเมืองในช่วงเช้า ในฤดูข้าวใหม่เพียงจำนวนไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะการปลูกข้าวไร่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณีนั้น เป็นการปลูกเพื่อเก็บไว้รับประทานในครัวเรือนอย่างเพียงพอได้ตลอดทั้งปี หากมีเหลือจึงจะนำออกจำหน่าย ซึ่งทำได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณลุงซุบ ดังนี้

" สมัยก่อน บ้านผมปลูกข้าวไร่ด้วย ก่า (ก็) ปลูกไว้กินเองในครอบครัว ผมลูกหลายคน โด้! (โน่น) ขึ้นไปถางป่าปลูกบนเขาโด้! (ชี้นิ้วตรงขึ้นไปยังภูเขาหลังบ้านผู้ให้สัมภาษณ์) สมัยนั้นข้าวงาม ดินยังดีอยู่ ฝนตกมะ (บ่อย) นานๆ ก่าขึ้นไปแลที (นานๆ จึงจะขึ้นไปดูแลไร่ข้าวสักครั้ง) ไปกันแต่เช้า กลับก่ามุ้งมิ้งโด้! (ไปทำไร่บนภูเขาแต่เช้า กลับตอนเย็นจวนพลบค่ำ) มดแมงก่าไม่กิน (มด แมลง ไม่มารบกวน) สมัยนี้ไม่ได้แหล่ว พอหยอดข้าว ต่อเช้าไปแลต๊า มดกินเหม็ด (พรุ่งนี้ขึ้นไปดูเถอะ มดกินหมด) เวลาเก็บข้าวเสร็จ ทุ่มไว้ก็ไม่เคยสูญ (วางทิ้งไว้ก็ไม่หาย) สมัยนี้ไม่ได้แหล่ว ลางที่ก่าลักกันเหม็ด (สมัยนี้ไม่ได้แล้ว ถูกขโมยเกลี้ยงเลย)"

การประมง

ชาวบ้านในหมู่บ้านท่องเที่ยวจะมีเรือหาปลาลำเล็กๆ ไว้เพื่อจับปลาชายฝั่งทะเล โดยใช้อุปกรณ์การจับปลาซึ่งเป็นอวนขนาดเล็ก เป็นการจับปลามาเพื่อประกอบอาหารสำหรับกินกันเองในครอบครัว ไม่ได้ทำการประมงเพื่อจำหน่าย ถ้าปลามีเหลือจึงจะแจกจ่ายกันออกไปในหมู่ญาติและเพื่อนบ้านในหมู่บ้าน หรือในเครือญาติที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียง หรือถ้ามีเหลือมากๆ ชาวบ้านก็จะนำปลาตัวโตๆ มาผ่าออกเป็นสองซีก ดึงตับไตไส้พุงไปล้างสะอาดและหมักเกลือเพื่อทำพุงปลาหมักไว้ทำแกงไตปลา ส่วนตัวปลานั้นเขาจะทาเกลือ แล้วนำไปตากแห้ง เก็บเอาไว้รับประทาน โดยนำมาทอดเป็นปลาเค็มทอด ส่วนประเภทของปลาที่ชาวบ้านจับได้โดยง่ายและมีจำนวนค่อนข้างมาก ได้แก่ ปลามง ปลาขี้ตัง (ปลาเก๋า) ปลาเสียด เป็นต้น

ภาคอุตสาหกรรม

ในยุคนั้นชาวบ้านสตรีบางคนจะใช้เวลาที่เหลือจากการทำสวนหรือถ้ามีเวลาว่างเหลือจากการเลี้ยงดูบุตรหลาน หรือเมื่อทำงานบ้านเสร็จเรียบร้อยแล้วและมีเวลาเหลือในช่วงบ่ายๆ พวกเขาก็จะตัดทางมะพร้าวมาเหลาจนเกลี้ยง และนำมามัดเป็นกำๆ เป็นไม้กวาดทางมะพร้าว เพื่อนำไปฝากแม่ค้าในหมู่บ้านสำหรับนำไปจำหน่ายในตลาดตอนเช้า หรือนำมาสานเป็นตะกร้าหลายขนาด มีทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก เพื่อนำมาใช้เป็นของใช้ภายในครัวเรือน คือ ไว้สำหรับวางรองก้นหม้อในครัว ซึ่งนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของคนในหมู่บ้านแห่งนี้ หรือชาวบ้านรุ่นสูงวัยบางคนจะออกไปตัดใบเตยนามากรีดเป็นเส้นยาวๆ นำไปตากจนแห้ง แล้วนำมาจักสานเป็นเสื่อสำหรับปูนอนในบ้าน หรือนำใบเตยมาจักสานเป็นกระสอบสำหรับบรรจุข้าวเปลือก ข้าวสาร ที่ใช้กันอยู่ประจำทุกครอบครัว โดยแต่ละครอบครัวต่างก็ทำของตนเอง ไม่มีการจำหน่าย บ้านไหนขาด มีตะกร้า มีกระสอบไม่พอใช้ ก็จะขอกันจากบ้านอื่นได้ ไม่มีการซื้อขายกัน ดังคำให้สัมภาษณ์ของป้าแดงเกี่ยวกับงานจักสาน และประโยชน์ใช้สอยที่ได้รับ ดังต่อไปนี้

"แต่ก่อนป้าสานสาด (เสื่อ) ใช้กันหนะ (นะ) สาดอ่อน ปูนอนก่าได้ สาดแข็งเอาไว้ปูตากข้าว ตากส้มควาย (ส้มแขกตากแห้ง) พวกเราสาวๆ ก่านัดกันไปแล้ ! (สาวๆ ก็นัดกันซิ) ไปตัดเตยในนาโอ้! (โน่น) ตัดเสร็จก่าหอบกลับมาในบ้าน (กลางหมู่บ้าน) เอามาสานสาดก่าได้ สานหมวกทำนาก่าได้ สานสอบไว้ใส่ข้าวก่าได้" (กระสอบใส่ข้าวเปลือกของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวจะสานกับใบเตย เป็นงานจักสานที่มีความละเอียด ประณีต รูปร่างลักษณะคล้ายเข่งรูปทรงกระบอก เส้นผ่าศูนย์กลางและความสูงประมาณศอกหนึ่งลักษณะของปากกระสอบจะสอบเข้าเล็กน้อย ใช้บรรจุข้าวเปลือกจากลานตากข้าว โดยยกขึ้นทูนบนศีรษะ ข้าวเปลือกจะไม่หลุดร่วงออกจากกระสอบเลย เป็นภูมิปัญญาที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยว)

จากคำให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านการจักสานของป้าแดง พี่หมานุ้ยและพี่หมาหีด (ชื่อพื้นเมืองทั้งสองชื่อนี้ เป็นชื่อที่คนในหมู่บ้านท่องเที่ยวนิยมตั้งให้เป็นชื่อเล่นของบุตรหลาน เป็นชื่อที่ตั้งให้กับเด็กผู้หญิงหรือเด็กผู้ชายก็ได้ มีความหมายที่แปลได้ตรงตัวว่า ลูกสุนัขตัวเล็กๆ น่ารักๆ การตั้งชื่อเล่นเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความเอื้อเอ็นดูที่คนในหมู่บ้านมีต่อบุตรหลาน และยังแสดงให้เห็นถึงสัมพันธภาพที่ดีต่อกันระหว่างคนกับสัตว์เลี้ยงเฝ้าบ้านอีกด้วย) ก็ให้สัมภาษณ์ไว้ตรงกันโดยไม่ได้นัดหมายว่า

"ผอผี (คุณพ่อของพี่) พอว่างๆ เขาชอบเข้าไปในสวน เขาชอบจี้ (จะ) ตัดทางพร้าว (ทางมะพร้าว) มาเหลาๆ จนเครื่อม (สะอาด) แหล่ว (แล้ว) เขาจี้เอาทางพร้าวแข (ที่) เหลานั้นแหละมามัดเป็นมัด ๆ ไปฝากป้าม้วนเอาไปขายในหลาด มัดหนึ่งห้าสิบตางค์ (ห้าสิบ

สตางค์) ใบเหลือเขียวๆ เขาจ่า (จะ) สอนให้เราสานเป็นลูกกร้อเหล็กๆ (ตะกร้อใบเล็กๆ) สานนก สานพ้อมไว้ใส่ลูกหนุน (พ้อม คือสิ่งจักสานจากใบมะพร้าวสด ใช้สวมลูกขนุนอ่อนบนต้นไว้จนแก่จัด เพื่อปกป้องผลขนุนจากการทำลายของแมลง) บางที่สานได้หลายหน่วย (หลายใบ) ก่าแจกบ้านโด้บ้านนี้แบ่งกัน" (ที่เหลือก็แจกแบ่งให้บ้านอื่นด้วย)

ภาคพาณิชยกรรมและการบริการ

ในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย หมู่บ้านท่องเที่ยวจะมีร้านค้าเล็กๆ เพียงร้านเดียว สำหรับขายของชำอยู่ในหมู่บ้าน เป็นร้านของกำนันสิน สินค้าที่มีจำหน่ายในร้านเล็กๆ ของกำนันก็คือ ในร้านนี้จะมีการซื้อสินค้าจำเป็นจากตลาดในจังหวัดมาจำหน่าย เป็นสินค้าที่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้เองในหมู่บ้าน ได้แก่ ซีอิ๊วขาว ซีอิ๊วดำ หอม กระเทียม เต้าเจี้ยว กะปิ น้ำปลา วุ้นเส้น เป็นต้น ที่ร้านค้าเล็กๆ หรือร้านโชห่วยแห่งนี้จะเป็นสถานที่ซึ่งเปรียบเสมือนตลาดกลางแห่งเล็กๆ อยู่กลางหมู่บ้าน เนื่องจากภรรยาของกำนันจะเป็นคนกลาง เป็นผู้รับสินค้าพื้นบ้านจากคนในหมู่บ้านไปจำหน่ายต่อในท้องตลาดกลางในตัวจังหวัดทุกเช้า ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณเพ็ญ ลูกสะใภ้กำนัน ที่ว่า

"แต่ก่อนเย็นๆ ชาวบ้านเขาจะขนไคร (ตะไคร้) ผักหวาน พริก (พริกสด) ไม้กวาดทางพร้าว มาฝากแม่ไปขายในหลาด แม่เขาจะนั่งรถสองแถวขนของไปขายแข่หล้าดตั้งแต่ตีสองตีสาม (เวลา 02.00-03.00 น.) ไปดับของ (จัดของ) พอตีห้า (เวลา 05.00 น.) ก็เริ่มขายกันแล้ว พอจ้าๆ ตีแปด (เวลาเช้าๆ ช่วงแปดนาฬิกา) ก็ขายหมด แกก็จะไปซื้อของจับโห่ย (ของชำ) กลับมาขายในบ้าน (ในร้านของชำของตนเองในหมู่บ้าน) พออั่วๆ (สายๆ) ก็กลับบ้านได้แล้ว ร้านเราขายของล่กชกเซ็ก (ของจิปาถะ) เต็มไปหมด ขายดี แต่ก่อนเรามีแค่ร้านเดียวเอง แต่ก่อนหนะ"

4. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.1 ที่ดิน

ที่ดินในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี มีลักษณะไม่แตกต่างจากหมู่บ้านส่วนใหญ่ในแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในจังหวัดท่องเที่ยว คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดินในแถบเชิงเขาของหมู่บ้าน ยังคงมีอยู่ค่อนข้างมาก มีผลต่อความเจริญงอกงามของผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านปลูกไว้ เช่น สวนยางพารา สวนผลไม้ พืชผักสวนครัว และข้าวไร่ ในขณะที่ทุ่งนาตามที่ราบเชิงเขาในหมู่บ้านก็ยังคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างมากเช่นเดียวกัน ดังคำบอกเล่าของคุณป้าแดง ดังนี้

"สมัยป้าเป็นเด็กๆ ผอกับแหม (พ่อกับแม่) พาขึ้นไปปลูกพริก (พริกสด) บนเขา พริกงาม เม็ดๆ (พริกสดเม็ดโตๆ) พอเก็บกันทีๆ ต้องเอาสอบ (กระสอบใบเตยนาที่ผลิต

กันเองในหมู่บ้าน สำหรับใส่ข้าวเปลือก ข้าวสาร) ไปใส่พริก เก็บๆ เดียวใจ ได้โขลุย (เก็บพริกสดโดยใช้เวลาไม่นานนัก ได้ผลผลิตมากมาย)"

4.2 แร่

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และจากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแร่ธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่จังหวัดท่องเที่ยว พบว่า พื้นที่ทั่วไปหลายแห่งในจังหวัดแห่งนี้ เป็นพื้นที่ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกว่า มีชื่อเสียงมากในการขุดแร่ดีบุกมานาน เนื่องจากสินแร่ดีบุกคือสินแร่สำคัญที่เป็นสินค้าออกของจังหวัดท่องเที่ยวมาแต่โบราณ ในช่วงแรกของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย จังหวัดนี้มีแร่ดีบุกอยู่ตามที่ราบหลายแห่ง ทำให้มีการทำเหมืองแร่กันโดยทั่วไป นับว่าอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นอุตสาหกรรมหลักของจังหวัดท่องเที่ยว ซึ่งจากการสัมภาษณ์อดีตประธานหอการค้าหลายสมัย ในจังหวัดแห่งนี้ ก็พบคำยืนยันที่สำคัญ คือ

"ผมทำแร่ (ทำเหมืองแร่/ขุดแร่ดีบุก) อยู่ตั้งหลายสิบปี ผมก่าไม่พบว่าหมู่บ้านนี้มีแร่อะไรอื่นอยู่ในหมู่บ้านตั้งแต่สมัยก่อนจนป่านนี้ (ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้) เห็นมีแต่ดีบุก ทีก่อนบริษัทไทยซาร์โก้ อ่าวขามติน (บริษัทต่างชาติ) เข้ามาขุดดีบุกไปมาก"

4.3 ป่าไม้

หมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นพื้นที่ซึ่งมีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูณ์ค่อนข้างมาก ถึงแม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านจะเป็นภูเขา แต่ป่าไม้บนภูเขารอบหมู่บ้านก็ยังคงมีต้นไม้ใหญ่และพืชยืนต้นที่เป็นต้นไม้พื้นเมืองจำนวนไม่น้อยที่บรรพบุรุษของคนในหมู่บ้านได้ช่วยกันปลูกไว้ เช่น ลูกเนียง ลูกเหรียง สะตอ ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองรวมทั้งพืชผักที่เกิดขึ้นอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น ผักกูด ขี้เหล็ก มีผลต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิตเหล่านี้เพื่อบริโภคกันในครอบครัวและผลผลิตในส่วนที่เหลือก็นำไปจำหน่ายในตลาดเช้าในตัวเมืองท่องเที่ยวได้ แต่อย่างไรก็ดี จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน จนได้ข้อมูลอิ่มตัวในเรื่องป่าไม้รอบหมู่บ้านท่องเที่ยว พบว่า ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ป่าไม้ในหมู่บ้านนี้เริ่มถูกทำลายเล็กน้อยจากน้ำมือของชาวบ้าน ซึ่งเริ่มปีนภูเขาสูงขึ้นไปและหักร้างถางพงเพื่อปลูกพืชสำหรับนำไปจำหน่ายในท้องตลาด เช่น พริกสด ตะไคร้ มะเขือ มะพร้าว รวมทั้งการทำสวนยางพารา

4.4 น้ำ

ทรัพยากรน้ำอุปโภคบริโภคที่ประชาชนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านใช้กันมาแต่โบราณ ก็คือ น้ำบ่อ ครัวเรือนส่วนใหญ่จะขุดบ่อน้ำไว้ข้างบ้านหรือนอกบ้านมีผลให้เกิดความสะดวกในการตักน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน อย่างไรก็ดี เนื่องจากบ่อน้ำส่วนใหญ่จะมีความลึกไม่ค่อยมากนัก ปริมาณน้ำที่มีอยู่ในบ่อของแต่ละบ้านจึงเพียงพอสำหรับการใช้อุปโภคบริโภคในครัวเรือนตามปกติเท่านั้น ส่วนน้ำที่ใช้เพื่อการทำนา รดน้ำต้นไม้ และให้น้ำพืชผลที่ชาวบ้านปลูกไว้ตามเชิงเขา คือ น้ำฝน ซึ่งค่อนข้างตกหนัก เฉลี่ย ๔-๕ เดือนต่อปี

อย่างไรก็ดี เนื่องจากพื้นที่นี้ตั้งอยู่ในเขตป่าร้อนชื้นแถบเส้นศูนย์สูตร ในขณะที่ป่ายังคงมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอ รากไม้และพืชคลุมดิน ยังคงสามารถดูดซับน้ำฝนและความชุ่มชื้นของผืนป่าเอาไว้ได้อย่างดี ทำให้การปลูกพืชตามที่ราบแถบเชิงเขาและบนภูเขายังคงทำได้ในสมัยนั้น ส่วนการทำนาในแถบที่ราบเชิงเขาและที่ราบใกล้ชายฝั่งทะเลก็ยังคงได้รับประโยชน์เต็มที่ คือ ได้รับน้ำจากน้ำฝนและน้ำจากลำธารเล็ก ๆ ที่ค่อยๆ ไหลรินลงมาจากความชุ่มชื้นของผืนป่าที่เก็บรักษาน้ำไว้ได้ รวมทั้งปริมาณน้ำฝนตามธรรมชาติที่ตกต้องตามฤดูกาล ก็มีผลต่อความเพียงพอของปริมาณน้ำทำไร่ตามภูเขาและทำนาตามที่ราบชายขอบหมู่บ้านในแต่ละปี

4.5 แหล่งท่องเที่ยว

เนื่องจากในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย แหล่งท่องเที่ยว/ความบันเทิงของคนในหมู่บ้านแห่งนี้ก็คือ การเดินไปชมภาพยนตร์กลางแปลงของบริษัทขายยาซึ่งจะเข้ามาฉายที่วัดเป็นครั้งคราว นานๆ ครั้ง หรือการนั่งรถสองแถวเข้าเมืองไปชมภาพยนตร์ยังโรงภาพยนตร์ที่มีอยู่เพียงสามโรงในตัวเมือง แต่ข้อจำกัดด้านถนนดินที่ขรุขระเป็นอย่างมากในช่วงหน้าฝน จึงมีผลต่อการเดินทางค่อนข้างยากเพื่อไปยังแหล่งท่องเที่ยวคือชายทะเลอันสวยงามของหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ ตลอดจนคนในหมู่บ้านซึ่งมีค่านิยมเกี่ยวกับการตั้งบ้านที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านว่าดีกว่าที่อยู่อาศัยแถบชายทะเล คนในหมู่บ้านจึงไม่มีใครตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเล แต่นิยมปลูกเรือนอยู่กันเป็นกระจุกเป็นแนวยาวไปตามถนนในหมู่บ้านมากกว่า ส่วนชายทะเลนั้น ชาวบ้านในหมู่บ้านหรือชาวบ้านจากที่อื่นไม่นิยมไปท่องเที่ยวเนื่องจากทางคมนาคมไม่สะดวก แต่ชาวบ้านจะไปชายทะเลกันเพื่อเก็บพืชผักทะเล เช่น ผักลิ้นหาน สาหร่ายเม็ดพริก และจับสัตว์ทะเล เช่น ปลา หอย เช่น หอยน้ำพริกที่มักเกาะอยู่ตามโขดหินในช่วงน้ำลง มากินเป็นอาหาร ดังคำให้สัมภาษณ์ของลุงชุบที่ว่า

"ชายเล (ริมทะเล) แต่ก่อนมีเหรว (ป่าช้า) ที่เผาศพอยู่ติดเล ถ้ามีเผาศพคนจึงจะไปกัน ชาวบ้านไม่ค่อยไปชายเลกัน บางทีพวกหนุ่มๆ สาวๆ เขาจะชวนกันไปตอนค่ำหนึ่ง (ขึ้น ๑ ค่ำ) พอมุ้งมิ้งๆ (ช่วงเวลาเย็นๆ ติดหัวค่ำ) น้ำตาย เขาชอบไปหลุหอย (เก็บหอยน้ำพริก) กัน มันชอบเกาะอยู่ตามก้อนหินใหญ่ๆ ชายเล ตอนน้ำลง ถ้าเขาไปตอนกลางวัน เขาก็ไปเก็บผักลิ้นหานมาต้มทิ (ต้มกะทิ) กับใส่เคย (กะปิ) กุ้งแห้ง หรอยดี (อร่อยดี) (ผู้ให้สัมภาษณ์มีรอยยิ้มเขินๆ นิดๆ)"

บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม และทุนสังคม วัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์ระดับลึกจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัวเกี่ยวกับบริบทของหมู่บ้านท่องเที่ยวในมิติด้านสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งทุนสังคม วัฒนธรรม ในพื้นที่ตัวอย่างแห่งนี้ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย พบว่า

1. ผู้นำทางสังคม

ลักษณะของผู้นำในสังคมหมู่บ้านท่องเที่ยวยุคสังคมประเพณีคือ ผู้นำตามธรรมชาติ เป็นผู้นำที่มุ่งสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับภาครัฐและภาคการเมือง เป็นผู้นำที่ซื่อสัตย์ สุจริต มีความเสียสละ เอื้ออาทรต่อลูกบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและภาคการเมืองอย่างกว้างขวาง จริงใจ และทั่วถึง มีผลต่อการต่อรองที่ดี จนหมู่บ้านนี้ได้มาซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่สำคัญก่อนหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง คือ ถนนราดยางมะตอย ดังคำให้สัมภาษณ์ของเจ้าของบ้านให้เช่าในหมู่บ้านที่ว่า

"กำนันสินแกเป็นคนดี ยุติธรรม ใครเดือดร้อนอะไรไปหาแก แกฉวย (ให้ความช่วยเหลือ) ได้หมด หนน (ถนน) นี่ (ผู้ให้สัมภาษณ์ยกนิ้วชี้เฉียงๆ ไปที่ถนนหน้าบ้าน) สายนี้ กำนันแกขอมาให้ แกหนิด (สนิทสนม) กับผู้แทน แกขอถนนเข้าบ้านเราได้ก่อนบ้านอื่นแถวนี้ แกเก่ง เมียแกค้าขายเก่ง ฉวยกันทั้งผัวทั้งเมีย ใครๆ เขาก็เคารพแก ก่าว่าไหว้ได้ไม่เสียมือ"

2. กระบวนการควบคุมทางสังคม

เนื่องจากบริบททางกายภาพ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ทะเล น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ซึ่งมีอยู่มากมายมหาศาล ในขณะที่คนในหมู่บ้านมีอยู่ไม่มากนัก จำนวนคนจากนอกหมู่บ้านที่จะเข้ามาหยิบทรัพยากรของส่วนรวมเป็นของส่วนตนก็ยังไม่ปรากฏ เนื่องจากความยากลำบากของเส้นทางคมนาคม และค่านิยมของคนยุคนั้นที่ชอบไปท่องเที่ยวในเมืองมากกว่าท่องเที่ยวตามชายทะเลที่สวยงาม บริบททางกายภาพเช่นนี้ มีผลต่อบริบททางสังคม วัฒนธรรมของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย นั่นก็คือ หมู่บ้านมีปัญหาการควบคุมทางสังคมน้อยมาก เพราะไม่มีการลักขโมย ไม่มีการก่ออาชญากรรม ไม่มีความขัดแย้งกันของคนในหมู่บ้าน กระบวนการควบคุมทางสังคมเพื่อทำให้คนในสังคมหมู่บ้านท่องเที่ยวทำตามบรรทัดฐานหมู่บ้านจึงไม่ค่อยมีมากนัก มักจะเป็นการควบคุมโดยใช้วิถีประชา โดยการมีบทบาทในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของคู่กรณีได้อย่างรวดเร็วของผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในหมู่บ้าน มากกว่าการใช้กฎหมาย ข้อบังคับ ดังเช่นคำบอกเล่าของน้าจิตที่ว่า

"เรานอนหลับบาย (หลับสบาย) ตูบ้านไม่ต้องปิด (ไม่ต้องปิดประตูบ้าน) ของในบ้านไม่เคยสูญ (ของไม่หาย) คนเลาะกันแรงๆ (ทะเลาะกันอย่างรุนแรง) ไม่มี หนุ่มๆ ก่ามีเถียงกันบ้าง เล็กๆ น้อยๆ เขาก็พากันหากำนัน แกก็จัดการให้ดีกันได้ ไม่มีปัญหา"

3. การรวมตัวกันเป็นกลุ่มใหญ่

เนื่องจากคนในหมู่บ้านจะมีหลายครอบครัวที่เป็นญาติสนิท สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษในตระกูลเดียวกัน เช่น ตระกูลสมัครสมาน ตระกูลกล้าหาญ ตระกูลหอมหวน ซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ในหมู่บ้าน เป็นหมู่ญาติใกล้ชิด มีผลต่อความรักความสามัคคีกันเป็นเครือข่าย ส่วนกระบวนการสร้างความร่วมมือในกลุ่มจะมีทั้งความร่วมมือที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและการสร้างความร่วมมือกันโดยมีการจัดกระทำอย่างเป็นระบบของผู้นำชุมชนและเครือข่ายหมู่ญาติตลอดจนลูกบ้าน รวมทั้งบริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติที่ยังคงมีอยู่อย่างสมบูรณ์ มีผลต่อทุนทางสังคมวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนคือชาวบ้านในหมู่บ้านท่องเที่ยวยังคงมีความรักความสามัคคีและความเอื้ออาทร การแบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณเพ็ญที่ว่า

"เขาไปซอกัน (ไปเอาแรงกัน) ไปช่วยกันเก็บข้าวให้บ้านนู้นบ้านนี้ ซอกันไปซอกันมา ได้แรงดีนิ"

4. การเกษตรแบบผสมผสาน

จากการสัมภาษณ์เจ้าของสวนยางพารา สวนผัก ผลไม้ และเจ้าของที่นาหลายแปลงในหมู่บ้าน ทั้งแปลงที่อยู่ในที่นาใกล้ชายฝั่งทะเล แถบเชิงเขา และบนภูเขา พบว่า ผลผลิตทางการเกษตรที่อิงเอื้อกันอยู่ในแปลงนา ที่มีการพึ่งพิงกันเองอย่างเป็นธรรมชาติ มีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกน้อย เป็นการผลิตเพื่ออยู่เพื่อกินอย่างธรรมชาติและมีความพอดีอยู่ในตัวเอง ได้แก่คำให้สัมภาษณ์ของพี่หมานุ้ย ดังต่อไปนี้

"นาเราปลูกข้าวหน้านา หมดนาเราก็ปลูกแตง (แตงร้าน) ในนา บางปีก่าปลูกถั่วเหลืองสลับกันไป"

"เวลาเก็บข้าว เก็บถั่ว เขาก็ไปซอ ช่วยเหลือกัน พึ่งกันทุกด้าน ทั้งแรง ข้าว ปลาอาหาร น้ำ)"

นอกจากนี้ลุงชุบ ยังให้สัมภาษณ์เสริมถึงกระบวนการเกษตรแบบผสมผสานอย่างเป็นธรรมชาติของคนในหมู่บ้านไว้อีกว่า

"สวนหยาง (สวนยางพาราของผม) พอมันใหญ่พ้นหกปีไปแล้ว (ต้นยางพาราที่ปลูกไว้จนอายุเกินหกปี เริ่มกรีดเอาน้ำยางได้แล้ว) ผมก่าเอาถั่ว (ถั่วลิสง) เอายานัด (สับปะรด) ไปลงสลับไว้ด้วย หมันก่างามดีแล้ (พูดพลางยิ้มนิดๆ)"

5. วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจคนในชุมชน

จากการสัมภาษณ์ระดับลึกของผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยในทีม พบว่าแหล่งของศูนย์รวมจิตใจคนในหมู่บ้านนี้ คือ วัดกลางหมู่บ้าน ซึ่งทุกวันพระ คนหนุ่มสาว คนสูงอายุ และเด็กๆ ในหมู่บ้าน จะหิ้วปิ่นโตไปวัด ไปทำบุญทำทาน และรับประทานอาหารร่วมกันจากปิ่นโตของตนที่ในวัด มีการนัดหมายญาติมิตรเป็นกลุ่ม มาร่วมทำบุญเลี้ยงพระร่วมกันเป็นระยะๆ เช่น ทำบุญครบรอบวันเสียชีวิตของญาติผู้ใหญ่ในตระกูล ทำบุญเดือนสิบ ทำบุญเลี้ยงพระ ทำบุญทอดผ้าป่า เป็นต้น ส่วนลานวัดก็เป็นลานเอนกประสงค์ สำหรับคนในหมู่บ้านคือ เป็นสนามเด็กเล่นของลูกหลานคนในหมู่บ้าน เป็นสนามเตะฟุตบอลของเด็กนักเรียนซึ่งอยู่ในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด เป็นลายฉายภาพยนตร์กลางแปลงในยามค่ำคืน เป็นโรงหนังตะลุง เป็นโรงลิเก และโรงมโนราห์ที่นาน ๆ จึงจะเข้ามาเล่นให้คนในหมู่บ้านได้ชมกันสักครั้ง เป็นต้น มีผลให้คนในหมู่บ้านได้แวะเวียนมาใช้ประโยชน์ มาทำกิจกรรม ทำบุญทำกุศลร่วมกันในวัดอย่างต่อเนื่อง มีผลต่อการพัฒนาจิตใจที่ดีงามของเด็ก เยาวชน และคนในชุมชนค่อนข้างมาก

6. ความเชื่อเรื่องเปรต ผี

กล่าวถึงเรื่องการเข้าวัดเพื่อร่วมทำบุญเพื่อสืบทอดพระศาสนาของคนในหมู่บ้าน ไม่เพียงแต่จะเกิดขึ้นในช่วงวันพระ วันทอดผ้าป่า วันนักขัตฤกษ์ และวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น ประเพณีสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวใต้ คือ การทำบุญร่วมกันกับครอบครัว คือ พ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน ในวันเดือนสิบ โดยคนในหมู่บ้านยังคงมีความเชื่อเรื่องผี เปรตอยู่แล้ว การทำบุญเดือนสิบ โดยวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน จึงแทบจะไม่แตกต่างจากคนในหมู่บ้านอื่นในจังหวัดท่องเที่ยวคือ การทำบุญเดือนสิบของคนในหมู่บ้าน

อาจกล่าวได้ว่า การทำบุญเดือนสิบของคนในหมู่บ้านและคนทั่วไปในจังหวัดท่องเที่ยวจะมีความคล้ายคลึงกันค่อนข้างมาก คือ การทำบุญเดือนสิบ ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับญาติสนิทมิตรสหายผู้ล่วงลับไปแล้วเท่านั้น แต่การทำบุญเดือนสิบ ยังมีนัยไปถึงการทำบุญเลี้ยงผี เลี้ยงเปรต โดยมีภูมิปัญญาชาวบ้านในการทำขนมลาและใช้ขนมลา ซึ่งมีลักษณะเป็นขนมแป้งทอดเส้นเล็กๆ โรยออกมาจากพิมพ์ที่เป็นกะลามะพร้าวเจาะรูเล็กๆ สำหรับใช้ในการโรยเส้นแป้งลงไปในกะทะที่มีน้ำมันมากๆ และไฟอ่อนแล้วทอดจนกรอบเหลือง ก่อนนำมารับประทาน ทั้งนี้ ชาวบ้านต่างก็เชื่อว่าการทำบุญเดือนสิบ คือ ประเพณีที่คนในครอบครัวจะมาร่วมพบปะและทำบุญร่วมกันอย่างต่อเนื่องทุกปี เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับ และเพื่อให้ปล่อยผีปล่อยเปรต คือช่วยให้เปรตซึ่งมีปากเล็ก

และมาขอส่วนบุญในวันทำบุญเดือนสิบ ได้รับส่วนบุญโดยได้กินขนมลาเส้นเล็กๆ นี้เข้าไปในปากที่มีขนาดเล็กเท่ารูเข็มได้ด้วย

7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในหมู่บ้านแห่งนี้ จนทำให้เกิดการถือปฏิบัติกันมาในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย มีหลายประการ ได้แก่ การจักสานตะกร้ากับทางมะพร้าว การนำใบเตยนามาสานเป็นเครื่องใช้หลายชนิด เช่น เสื่อสำหรับปูนั่งและปูนอน ตากข้าวเปลือก ตากส้มแขกตากแห้ง (ซึ่งเป็นกลวิธีในการถนอมอาหารเพื่อให้เก็บไว้ใช้เป็นวัสดุสำหรับใช้ในการแกงเหลืองได้ตลอดทั้งปี) สานหมวกกันแดดปีกกว้าง สำหรับสวมไปทำนา สานกระสอบบรรจุข้าวเปลือก ฯลฯ นอกจากนี้ก็คือ การปลูกพืชแบบผสมผสานในแปลง ในสวนยางพารา อย่างกลมกลืนและได้ผล การชักชวนกันรวมกลุ่มไปเก็บหอยในค่ำคืนของคืนแรมหนึ่งค่ำซึ่งพระจันทร์กระจ่าง และน้ำลง ซึ่งจะมีหอยบางชนิดคือ หอยน้ำพริกเป็นจำนวนมาก หนีน้ำขึ้นมาเกาะอยู่ตามโขดหินริมทะเลให้คนเก็บไปต้มกินได้อย่างง่ายดาย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนในหมู่บ้านในการหาอาหารกินได้ง่ายๆ จากธรรมชาติ

นอกจากนี้ ยังมีการนำกะลามะพร้าวมาขัดจนสะอาด เจาะรูเป็นรูเล็กๆ ขนาดเท่ารูเข็มเพื่อใช้ในการโรยแป้งขนมลาลงสู่กะทะน้ำมัน การทำขนมพื้นเมืองรสอร่อยหลายชนิดให้อร่อยโดยใช้วิธีการซึ่งบรรพบุรุษได้สอนสั่งกันมาจนถึงรุ่นลูกหลาน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านได้มีการอบรมสั่งสอนและสาธิตให้สมาชิกในครอบครัวได้พบเห็น ได้ฝึกปฏิบัติ และได้นำไปเป็นตัวแบบในการดำรงชีวิตตามปกติอีกด้วย

8. สถาบันชุมชน กฎ จารีต ประเพณี จิตสำนึกร่วม

จากการศึกษาถึงสถาบันชุมชนที่มีผลต่อการอบรมกล่อมเกลาให้คนในชุมชนมีคุณลักษณะบางประการที่พึงประสงค์ของสังคมในหมู่บ้านในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้พบว่า สถาบันครอบครัว วัด และโรงเรียน คือสถาบันแรกๆ ที่มีความสำคัญที่สุดในการอบรมสั่งสอนเด็กและเยาวชน ภายใต้การดูแลของพ่อแม่ ปู่ยาตายาย และพี่ป้าน้าอา ซึ่งส่วนใหญ่ต่างก็มุ่งมั่นในการรักษากฎระเบียบ และบรรทัดฐานของสังคมอย่างจริงจัง มีการให้ความร่วมมือต่อกลุ่มในการสืบทอดประเพณีที่ดีงามของท้องถิ่น เช่น ประเพณีทำบุญเดือนสิบ ทอดผ้าป่า การซอหรือลงแขกร่วมกันทำงาน การช่วยเหลือกันอย่างจริงจังในงานบุญ งานศพ โดยมิได้หวังสินจ้างรางวัล จิตสำนึกที่ดีที่เกิดขึ้นร่วมกันได้ในชุมชนนี้ เป็นสิ่งที่มิได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่เกิดจากการอบรมสั่งสอน การชี้ชวนให้เด็กทำตาม รวมทั้งการทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ใหญ่ ซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมของเยาวชนและคนในยุคนั้น ซึ่ง

ส่วนใหญ่ต่างก็มีความเคารพต่อบรรทัดฐาน ได้แก่ วิถีประชา จารีต และกฎระเบียบของชุมชน มีจิตสำนึกเพื่อสาธารณะ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อความสุขสงบของชุมชน

บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ

1. กิจกรรมด้านอาชีพ

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับอาชีพของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวเกี่ยวกับอาชีพ ปรากฏว่าได้ข้อมูลที่อิ่มตัวอย่างรวดเร็วว่า ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัย อาชีพของคนในหมู่บ้านจะสรุปได้ดังต่อไปนี้

1.1 อาชีพเกษตรกรรม ทำสวนยางพารา ทำนา ทั้งทำนาดำในนาที่ลุ่มเชิงเขาและทำนาหว่านในที่ดอนตามภูเขา ปลูกผักผักสวนครัว และพืชผักอื่นๆ โดยมีกิจกรรมด้านการเกษตรที่แต่ละครอบครัวต่างใช้แรงงานของสมาชิกในครอบครัวของตนเองเป็นส่วนใหญ่ สำหรับวัตถุประสงค์หลักของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมนี้ คือ เพื่อการบริโภคในครอบครัว ส่วนที่เหลือจากการบริโภคก็จะนำมาแจกจ่ายกันในหมู่ญาติและเพื่อน ๆ รวมทั้งคนรู้จัก และฝากแม่ค้าในหมู่บ้านนำไปจำหน่าย ณ ตลาดเช้าซึ่งเป็นตลาดใหญ่เพียงแห่งเดียวในตัวจังหวัด

1.2 อาชีพการประมง คือการจับปลา ปู และหอย ตามชายฝั่ง โดยใช้เรือประมงพื้นบ้านขนาดเล็ก ออกไปตกปลา หรือลงแรงช่วยกันลากอวนเล็กเข้าฝั่ง เป็นการจับสัตว์ทะเลเพื่อนำมาบริโภคเป็นอาหารในครอบครัว ที่เหลือก็ใส่เกลือตากแห้งเก็บไว้กินต่อไป หรือแจกจ่ายให้กับญาติสนิทและเพื่อนบ้าน ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อการขายแต่อย่างใด ส่วนแรงงานที่ทำการประมงก็คือแรงงานคนในครอบครัว จะมีการใช้แรงงานร่วมกันในการทำประมง คือ ลงแขกช่วยจับปลาน้ำจืดในนากันบ้างในกรณีที่มีการ "วิดปลัก" ซึ่งหมายถึงการลงแรงวิดน้ำออกจากหนองน้ำที่มีแนวโน้มว่าจะแห้งลงในไม่ช้า เมื่อวิดน้ำออกจากปลักได้ทั้งหมดแล้วก็จะได้ปลาที่ตกคลักอยู่ในหนองน้ำ โดยชาวบ้านที่มาช่วยกันวิดปลักจะช่วยกันจับปลา แต่จะไม่จับกินจนหมดทั้งปลัก เขาจะเว้นปลาตัวเล็กๆ ไว้ ซึ่งเมื่อจับปลาตัวเล็กได้ เขาก็จะนำไปใส่ไว้ในปลักอื่นที่ยังคงมีน้ำอยู่ เพื่อให้ปลาเจริญเติบโตต่อไปอีก ส่วนปลาที่จับได้ก็จะแบ่งกันไปทุกคนที่มีส่วนร่วมลงแขกในวันนั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ของลุงชมที่ว่า

"เรื่องประมงมีไม่มาก เอาเรือออกเลก็ทำกันเองในครอบครัว แต่ถ้ามีลากอวนก่าชวนๆ มาช่วยกันลาก อ้อ! มีบ้างช่วยกัน เขามีวิดปลัก ก็จะไปช่วยกันวิดน้ำ จับปลา ได้เท่าใดก็แบ่งๆ กันไป ตัวนุ้ยๆ ไม่เอานะ ก่าเอาใส่ในปลักอื่นให้มันใหญ่ต่อ มาช่วยกันวิดปลัก ไม่มีการคิดค่าแรง แต่ได้ปลาไปกินกันทุกคน"

2. การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างคุ้มค่าและได้ประโยชน์สูงสุด

ทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น มีอยู่อย่างอุดม ได้แก่ ป่าไม้ น้ำ ดิน ทะเล ซึ่งรวมถึงอาหารการกิน ที่มีทั้งสัตว์ทะเล พืชผักพื้นบ้าน ข้าว กล้วย ผลไม้ในท้องถิ่น ที่มีอยู่อย่างเหลือเฟือ ชาวบ้านจะเก็บมาบริโภคได้อย่างเต็มที่ ที่เหลือกินจึงจะฝากไปขายที่ตลาดกลาง ทุกครอบครัวจะเก็บมาเพียงแค่เพื่อพอกินพอใช้เป็นส่วนใหญ่ ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณป้าช่วงที่ว่า

"ในสวนหยาง (สวนยางพารา) ฉันไปเก็บผักหวาน เอามาแกงเลียงใส่หยวกใส่ไข่ บางทีไปนาก็เก็บผักแว่นบนบิ้งนา (เก็บใบบัวบกบนคันนา) เอามายำก่ามะพร้าวคั่ว ที่นาแถวตีนเขานู่น มีน้ำซับ (น้ำไหลจากบนภูเขาลงมาขังอยู่ที่เชิงเขา) ผักกูดชอบขึ้น เก็บมายำ มาลวกกินน้ำชุบหยำ (น้ำพริกขยำ อาหารพื้นเมืองชนิดหนึ่ง) แต่จะไม่เอามามากหนะ เอาพอกิน คนอื่นได้เอาบ้าง"

เช่นเดียวกับคำให้สัมภาษณ์ของน้าจวบที่ตรงกับป้าช่วงที่ว่า

"หน้าฝนเช้าๆ หอยขมมาก ทุกบิ้ง (ในนา) มีหอยขม ตามๆ ขอบบิ้ง ก้มๆ เก็บเดียวใจ (ก้มๆ เงยๆ เก็บหอยขมโดยใช้เวลาไม่นานนัก) ได้แล้วแกงหนึ่ง (ได้หอยขมมาแกงแล้วหนึ่งหม้อ)"

ดังนั้น จึงพบว่าวิธีคิดของชาวบ้านในยุคนั้นในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างได้ประโยชน์สูงสุดคือ ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพึ่งพากันเพื่อความพออยู่พอกิน

อีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งชี้ถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวก็คือ การใช้ประโยชน์จากต้นมะพร้าวได้อย่างคุ้มค่าในหลายมิติ ได้แก่

2.1 ใช้ลูกมะพร้าวมารับประทานเป็นมะพร้าวอ่อน และรับประทานมะพร้าวแก่ โดยนำมาใช้เป็นกะทิประกอบอาหาร ทำขนมมะพร้าวแก้วและขนมอื่นๆ ที่เป็นขนมพื้นบ้าน ได้แก่ โกซุ้ย ขนมเปียก ขนมอาโป๊ง ขนมกรวย กันแม (กาละแม) ขนมห่อ (ขนมใส่ไส้) ดังคำให้สัมภาษณ์ของพี่หงัดที่ว่า

"วันแต่งงาน เวลาแต่งงาน บ้านเจ้าสาวเขาจะทำหนมห่อล่วงหน้า มีกวนกันแมทำกิน เลี้ยงแขกมางานแต่งงาน แจกชาวบ้าน แจกญาติ หนมห่อหมู่บ้านนี้หรอย (อร่อย) เขาถึงทิถึงมัน (ใส่กะทิเต็มที่ ทำให้ขนมอร่อยมาก)"

2.2 ใช้ทางมะพร้าวเหลาหยาบๆ มามัดทำไม้กวาดทางมะพร้าว หรือเหลาทางมะพร้าวจนสะอาด นำมาจักสานเป็นภาชนะสำหรับใช้ในครัวเรือน เช่น สานตะกร้าเก็บหอมกระเทียม สานตะกร้าวางก้นหม้อ ตะกร้าเก็บผัก ผลไม้ หรือนำทางมะพร้าวมาหั่นเป็น

ชิ้นเพื่อทำเป็นไม้กลัดสำหรับกลัดห่อขนม หรือตัดเป็นชิ้นยาวประมาณครึ่งฟุต สำหรับเสียบเม็ดมะยมซึ่งนำมาแช่อิ่มขายเป็นไม้ๆ

2.3 ใช้ใบมะพร้าวสด นำมาสานเป็นพ้อมสำหรับสวมผลไม้ที่ติดอยู่บนต้นตั้งแต่ผลยังอ่อนอยู่ หรือผลที่ยังไม่แก่จัด เพื่อป้องกันแมลงศัตรูพืชผลไม้ เช่น ขนุน จำปาดะ

2.4 ใช้ต้นมะพร้าวที่ล้ม (ตาย) แล้ว นำมาเลื่อยเพื่อใช้เป็นโต๊ะ เก้าอี้ สำหรับนั่งเล่นหน้าบ้าน

3. การคมนาคม

เมื่อสอบถามถึงวิธีการติดต่อของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวกับหมู่บ้านอื่น หรือเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับในตัวจังหวัด ก็พบว่า เส้นทางคมนาคมไม่สะดวก เนื่องจากมีภูเขาสูงกั้นระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมือง ถนนก็เป็นถนนดินลูกรัง ตัดอ้อมวนไปตามภูเขา บางช่วงถนนจะค่อนข้างชัน มีรถสองแถวประจำทางวิ่งเข้าออกระหว่างหมู่บ้านกับเมืองเพียงวันละสองเที่ยว คือ เที่ยวไป รถสองแถวจะออกจากหมู่บ้านในตอนเช้า และเที่ยวกลับ ซึ่งจะรับคนจากในเมืองกลับข้าหมู่บ้านในช่วงบ่ายของแต่ละวัน ส่วนรถยนต์อื่น ๆ ที่จะเข้าสู่หมู่บ้าน จะค่อนข้างน้อยมาก บางวันจึงจะมีรถชะรอบ (รถสองแถวที่มีตะกร้าสินค้าอุปโภคบริโภคห้อยอยู่รอบๆ ตัวรถ) นำสินค้าอุปโภค เช่น ผัก เนื้อ ของชำ ขนมแห้งๆ เข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้านบ้าง ในขณะที่คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะเดินทางโดยทางเท้าเพื่อการติดต่อกันในหมู่บ้าน และชาวบ้านจะพอใจประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านมากกว่าดิ้นรนออกไปหางานทำในเมือง

4. ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ทรัพยากร

เมื่อศึกษาถึงบริบทของทรัพยากรในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยอย่างจริงจังแล้วก็พบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ป่าไม้ ต้นไม้ สัตว์ทะเลสัตว์ป่า ยังคงมีอยู่ค่อนข้างมาก ในขณะที่ประชากรในหมู่บ้านมีไม่มากนัก ชาวบ้านจึงมีอิสระอย่างทั่วถึงในการเลือกสรรทรัพยากรอันอุดมในพื้นที่เพื่อการอุปโภคบริโภค โดยไม่มีปัญหาการแก่งแย่งทรัพยากร ทุกคน ทุกครอบครัว ต่างก็มีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนต่างๆ ในหมู่บ้านและรอบๆ หมู่บ้านได้ไม่ยาก คนที่มีความขยันขันแข็งมาก ก็สามารถสรรหาสิ่งต่างๆ ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน เช่น พืชผัก สัตว์น้ำ ฯลฯ เพื่อกิน และเพื่อขายในส่วนที่เหลือ ส่วนคนที่มีความขยันขันแข็งน้อยกว่าก็พอหาของกินได้ไม่ยาก จึงกล่าวได้ว่าทุกครอบครัวต่างมีอิสระและได้รับโอกาสอย่างทั่วถึงในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวม ทุกครอบครัวมีอิสระในการจัดการทรัพย์สินของตนเองซึ่งมีไม่มากนัก โดยไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาสถาบันการเงินทั้งของรัฐและเอกชน

บริบทด้านสิ่งแวดล้อมและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าบริบทของชุมชนแห่งนี้ ในด้านกายภาพคือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมากในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ หาดทราย ชายทะเล น้ำทะเล หนองน้ำ ลำธาร ต้นไม้ พืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์ทะเล ดิน น้ำ ลำธาร พืชผักผลไม้ต่างๆ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนสิ่งแวดล้อมทั่วไปรอบๆ ชุมชนก็ยังมีอยู่อย่างเหลือเฟือ ซึ่งทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่แล้วนี้ มีผลต่อความสุขสงบของชุมชน ดังคำให้สัมภาษณ์ของน้าหนึ่งที่ว่า

"โฮ้ย ! แต่ก่อนเดินๆ ออกไปหิดเดียว (เดินไปจากบ้านได้ไม่ไกล) แค่ชายนาก่าได้แหล่ว (แค่ชายนาข้างหมู่บ้านก็หาอาหารได้แล้ว) ตนจี้เอาไอไหร (คุณจะเอาอะไร) เอาเห็ดเหม็ด (เห็ดชนิดหนึ่งมีรสขมเล็กน้อย รูปร่างคล้ายเห็ดฟางขณะที่ยังไม่บาน มีสีน้ำตาลเข้ม ชาวบ้านนิยมนำมาแกงกะทิ) เห็ดขอนในสวนหยาง กาลุยไปหมด (เยอะแยะไปหมด)"

นอกจากนี้ ป้าหมานุ้ยก็ให้สัมภาษณ์ไว้ตรงกันว่า

"เวลาเราไปตัดหยาง (กรีดยาง) ในสวนหยาง หยวกอ่อนกาลุย (ต้นกล้วยป่าต้นอ่อน เยอะแยะไปหมด) ตัดๆ สับๆ เอามาแกงส้มกะปลามง (แกงเหลืองปลามง ซึ่งเป็นปลาทะเลชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายปลานิลขนาดใหญ่ เกล็ดเล็ก เนื้อปลาสีขาว นุ่ม ชาวบ้านนิยมนำปลาสดชนิดนี้มาประกอบอาหารพื้นบ้าน เช่น นำมาทำแกงเหลือง ชุบขมิ้นทอด ทำห่อหมกปลา) หรอยนักแหละ"

เช่นเดียวกับป้าจิตก็ได้ให้สัมภาษณ์ไว้เช่นเดียวกันว่า

"ทีก่อน (ในอดีตที่ผ่านมา) ในเลปลากาลุย (ในทะเลมีปลามากมาย) ลางทีลุงจวบแกชวนเพื่อนไปลากอวนเดียวเดียว (ออกทะเลไปลากอวนหาปลา โดยใช้เวลาไม่นานนัก) อวนเล็กหนะ โฮ้ย ! ได้ลุย (ได้มามาก) ทั้งปลา ปลามง ทั้งมงขาว มงดำ ปลาแป้นข้างเหลือง (ปลามงขาวคือปลามงชนิดที่หนังปลามีสีขาว ปลามงดำคือปลามงชนิดที่หนังปลาสีดำ ปลาแป้น ปลาข้างเหลือง) ทั้งปู ปูหม่า (ปูม้า) ลากอวนทีหนึ่ง กินไปหลายวันบ้านเราไม่เคยขาดแหละ (ผู้ให้สัมภาษณ์คุยโม้นิดๆ พร้อมทั้งมีสีหน้าที่แสดงถึงความพึงพอใจในเรื่องที่เล่าให้ผู้สัมภาษณ์ฟังว่า ในอดีตหมู่บ้านนี้มีอาหารทะเล เช่น ปลาชนิดต่างๆ และปูม้า กินอย่างอุดมสมบูรณ์)"

สรุปปิดท้าย

วิถีชีวิตของชาวบ้านหมู่บ้านท่องเที่ยวในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยคือ การดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่อิงเอื้ออยู่กับ ประการแรก คือความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในท้องทะเลและบนบก อันได้แก่ น้ำทะเล หาดทราย สัตว์ทะเล ภูมิทัศน์อันสวยงามของท้องทะเล ความสมบูรณ์ของผืนป่า ต้นไม้ พืชพันธุ์จากป่า ดิน น้ำ หนองน้ำ ลำธาร รวมทั้งทรัพยากรนานาชนิดที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ไม่ยากนัก มีผลต่อความสุขสงบของชุมชน โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ คือ ประการที่สอง บริบททางสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตชุมชนซึ่งเป็นแบบพออยู่พอกิน หาอยู่หากิน ผู้คนมีความพึงพอใจในสิ่งที่พึงมีพึงได้ มีความเอื้อเฟื้อแบ่งปัน มีความรัก ความสามัคคี และความเห็นอกเห็นใจกัน เช่นเดียวกับวิถีชีวิตของคนไทยในชนบทไทยส่วนใหญ่ ประการที่สาม **ทุนเงินตรา** คือสภาพแวดล้อมทางกายภาพซึ่งอยู่ชิดทะเลและภูเขา มีถนนคดเคี้ยวเลียบไปตามไหล่เขา ขนาบข้างด้วยสวนยางพาราและป่าทึบในเขตร้อนชื้น มีฝนตกชุก มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของสวน ต้นไม้ พืชผักที่เป็นอาหารของคนในหมู่บ้าน รวมทั้งการเก็บของป่าที่เหลือกินแล้วออกมาขายเป็นเงิน ซึ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากินของคนในหมู่บ้านที่ส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการตกปลา ทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ปลูกผัก ทำนา เก็บของป่า และงานหัตกรรม เช่น จักสานหมวกและเสื่อใบเตย ตะกร้าทางมะพร้าว เป็นต้น ซึ่งเป็นวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากินเป็นหลัก

ในส่วนของ **ทุนมนุษย์** นั่นก็คือกระบวนการเรียนรู้ของคนในหมู่บ้าน เป็นการอบรมกล่อมเกลาโดยปู่ย่าตายาย พ่อแม่ พี่ป้าน้าอา ที่เป็นผู้ใหญ่ในครอบครัว ที่มีการอบรมสั่งสอนและเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กและคนในชุมชน ทั้งยังมีกำนันซึ่งเป็นผู้นำที่ดีที่เป็นที่ยอมรับอย่างสูงของคนในชุมชนนี้และชุมชนใกล้เคียงหมู่บ้าน ในส่วนของ**ทุนทางสังคม** อันได้แก่ กระบวนการควบคุมทางสังคมยังเป็นการควบคุมโดยวิถีประชาค่อนข้างมาก นอกจากนี้ภาวะผู้นำที่ดีของกำนันยังคงมีผลต่อการขจัดความขัดแย้งที่มีอยู่ค่อนข้างน้อยของคนในหมู่บ้าน สำหรับวิถีชีวิตชุมชนในด้านกระบวนการสร้างความร่วมมือ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกสาธารณะของคนในหมู่บ้าน ก็ไม่แตกต่างจากชนบทไทยส่วนใหญ่ในทุกภูมิภาค คือ เป็นสังคมแห่งความเอื้ออาทร และการแบ่งปัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความเสียสละอย่างสูงของกำนันที่มีต่อลูกบ้าน

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาแนวลึก พบว่า ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ยังไม่มีจุดอ่อนที่เป็น "ช่องว่าง" ที่ช่วยเปิดทางให้รัฐ พ่อค้า ทุนนิยม แย่งชิงพื้น

ที่ เข้ามากัดเซาะความเข้มแข็งของชุมชนให้อ่อนแอลงจนหมู่บ้านท่องเที่ยวไม่สามารถต้านทานแรงปะทะจากภายนอกได้นั้น ยังไม่ปรากฏในยุคสังคมประเพณี

กระนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ย้อนหลังไปหลายๆ ปี ทำให้ทราบว่าการที่ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ได้โดยมีวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากินเป็นหลัก เป็นเพราะชุมชนนี้มี " ทุนชุมชน" ที่สำคัญอยู่หลายอย่าง ได้แก่ ประการแรก ทุนทางธรรมชาติ คือ ทะเล และที่ดิน ผืนป่า ภูเขาที่อุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่า สัตว์น้ำ และพืชพันธุ์ธัญญาหารมากมายให้ชาวบ้านหาอยู่หากินได้ ประการที่สอง ทุนทางสังคม เช่น ความเอื้อเฟื้อ แบ่งปัน ความรักสามัคคี เห็นอกเห็นใจกัน ความจริงใจต่อกัน การร่วมแรงร่วมใจกัน ความเป็นผู้นำของกำนัน รวมทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันถือปฏิบัติในวิถีชีวิต ประการที่สาม ทุนทางปัญญา เช่น ภูมิปัญญาในการทำมาหากินของชาวบ้าน ได้แก่ การจับปลา เก็บหอยจากทะเล ทำสวนยางพารา สวนมะพร้าว สวนผลไม้ ทำไร่ข้าว และปลูกพืชผักสวนครัวบนภูเขา ทำนา ตามที่ราบเชิงเขา จักสานทางมะพร้าว ใบมะพร้าว และใบเตยเป็นภาชนะใช้งานต่างๆ ตลอดจนเรื่องความคิด ความเชื่อในขนบธรรมเนียมประเพณีเดือนสิบ ซึ่งจัดขึ้นในเดือนตุลาคมของทุกปี เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลใหญ่ในรอบปีให้กับญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้ว โดยญาติพี่น้องในแต่ละตระกูลจะมารวมตัวพบปะกัน ร่วมไปวัด ทำบุญ และรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน ซึ่งความเชื่อและการปฏิบัติในวิถีชีวิตของชาวบ้านดังได้กล่าวมาแล้วนี้ มีผลต่อการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่อย่างสุขสงบของคนในชุมชนท่องเที่ยวในยุคก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านท่องเที่ยว ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีมาจนถึงยุคแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของรัฐ หมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ได้มีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง กระบวนการปรับตัวของหมู่บ้านเป็นอย่างไรนั้น ในบทนี้จะได้เรียงลำดับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านท่องเที่ยวดังต่อไปนี้ ประการแรก สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี ประการที่สอง สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ประการที่สาม การวิเคราะห์เงื่อนไข และพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชนเริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ประการที่สี่ การให้นิยามต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากแนวทางและยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชน ภาพในอุดมคติก่อนที่จะมีกระบวนการช่วงชิงวาทะกรรม กระบวนการสร้างขึ้นมาซึ่งภาพในอุดมคติ ประการที่ห้า การแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน ประการที่หก เงื่อนไขสำคัญสิ่งที่เป็นข้อจำกัด และอุดมการณ์ของชุมชน ประการที่เจ็ด วิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะความหมายของคำว่าทุน ว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ดังต่อไปนี้

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี

หมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นชุมชนเก่าแก่ มีนิยายปรัมปราเล่าต่อๆ กันมาว่า ในสมัยโบราณบริเวณหมู่บ้านท่องเที่ยวนี้มีสิ่งศักดิ์สิทธ์ทีชื่อว่า "พ่อตายมดึงส์" สถิตอยู่ที่หมู่บ้าน ท่านมีช้างอยู่สองเชือก ท่านสร้างบ้านเรือน (ซึ่งคำว่าเรือนนี้ ต่อมาเรียกกันสั้นๆ ว่า "รน") และที่ตั้งบ้านเรือนของพ่อตายมดึงส์นี้ ต่อมาเรียกกันว่า หมู่บ้าน "กะรน" เป็นหมู่บ้านอยู่ในหุบเขาติดชายทะเล ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฟากตะวันตกของเทือกเขาสูง ต่อจากนั้น พ่อตายมดึงส์ได้ทำนาทำไร่และนำข้าวมาตาก (คำว่า "ตาก" นี้ ต่อมาชาวบ้านก็เรียกกันสั้นๆ ว่า "ตะ") ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านใกล้กันคือ หมู่บ้าน "กะตะ" โดยชื่อนี้มีที่มาจากคำบอกเล่าที่ว่า พ่อตายมดึงส์ซึ่งทำนาทำไร่ และนำข้าวมาตาก ณ ที่ราบเชิงเขาอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้กันกับหมู่บ้านแรก หมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ จะอยู่ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของเทือกเขาสูงซึ่งอยู่ทางฟากตะวันตกของจังหวัดท่องเที่ยว โดยทิศเหนือของภูเขาสูงเทือกนี้คือ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญและมีชื่อเสียงระดับโลกอีกแห่งหนึ่งคือ หาดป่าตอง (ตอง คือคำที่ชาวบ้านเรียกสั้นๆ มาจาก

คำว่า ใบตอง) โดยที่มาของชื่อหมู่บ้านป่าตอง จะมาจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในในพื้นที่ คือ ป้าจิต ที่ว่า

> "เขาเล่าว่า ป่าตองนั้นคือบริเวณที่พ่อตายมดีงส์ได้เดินทางไปหาใบกล้วยป่ามาให้ช้างกิน อยู่มาวันหนึ่ง เชือกล่ามช้างขาด ช้างหลุดจากเชือกวิ่งหนีข้ามภูเขาไปทางป่าตอง พ่อตายมดีงส์ท่านก็ลากหอกตามช้างไปทางป่าตอง ด้วยอิทธิฤทธิ์ของการลากหอกตามช้างของพ่อตายมดีงส์นี้ คือที่มาของช่องเขาขาด ซึ่งอยู่ระหว่างหมู่บ้านกะรนกับหมู่บ้านป่าตองนี่เอง"

กล่าวได้ว่าตำนานการเกิดขึ้นของชื่อหมู่บ้านจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของคนไทยชนบทตั้งแต่โบราณ ซึ่งผูกพันอยู่กับข้าว พืชพันธุ์ธัญญาหารจากป่า ซึ่งต่อมาจากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสที่ตั้งรกรากอยู่ในหมู่บ้านมานานถึงสี่ช่วงอายุคน และยังอยู่ในหมู่บ้าน ณ วันที่ให้สัมภาษณ์ ก็ได้ข้อมูลเพิ่มเติมตรงกันกับหนังสือที่มีผู้เขียนไว้อีกว่า

> "กลับหลังไปเป็นร้อยปี ผู้คนที่มาอยู่ในถิ่นนี้ อพยพมาจากนอกพื้นที่ คือ มาจากจังหวัดกระบี่บ้าง มาจากอำเภอถลางบ้าง มาหักร้างถางพง สร้างเรือน ทำนาทำสวนอยู่กันอย่างสงบสุข สังคมสมัยก่อนเดินเข้าสวนใคร ขอหยิบมะพร้าวสักลูกไปแกงกะทิ สอยมะละกอสักลูกไปแกงพุงปลา ไม่มีใครเขาว่า ไม่มีใครเขาหวง ถึงยามทำนาก็ช่วยกันทำนา มีการใช้ "แกละ" เกี่ยวข้าว เมื่อหมดหน้านาก็ช่วยกันลากอวน ได้ปลามากบ้างน้อยบ้างก็แบ่งกันกิน เมื่อมีงานแต่งงาน มีการบอกไหว้ ผู้ใหญ่ที่รับไหว้ก็จะให้ต้นไม้ในสวนเป็นการรับไหว้ บ้างก็ให้แม่ควาย เมื่อได้รับแล้วก็ฝากเจ้าของเดิมเอาไว้ในฝูง จนควายออกลูกออกหลานสี่ห้าตัวแล้วจึงมาเอาไป บ้างก็ให้ต้นมะม่วง ต้นมะม่วงต้นหนึ่ง บางครั้งก็แบ่งให้ถึงสี่คนเอาไปคนละกิ่ง เมื่อมะม่วงติดดอกออกผล ก็ให้คนมาขึ้น แล้วก็เอาเข่งมาสี่เข่ง แบ่งลูกมะม่วงไป เท่า ๆ กัน คนสมัยนั้นรักษาสัญญาและถือคำพูดเป็นวาจาสัตย์ ผู้ที่ได้รับต้นมะม่วงเป็นของของขวัญวันแต่งงานก็จะได้กินผลมะม่วงนั้นตลอดไปจนกว่าต้นมะม่วงจะล้มตาย แม้ว่าจะอยู่ในที่ดินของลูกหลานผู้ให้แล้วก็ตาม ไม่มีใครยื้อแย่งใด ๆ ทั้งสิ้น ลูกหลานเจ้าของที่ดินที่มีต้นมะม่วงนั้นยืนอยู่บางทีต้องนั่งรอให้เจ้าของต้นมะม่วงมาเก็บกิน จึงจะพลอยได้กินไปกับเขาด้วย นับว่าเป็นสังคมที่เจริญไปด้วยความมีศีลธรรมสูงโดยแท้ ยากที่จะหาสังคมใดมาเทียบได้"

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณีนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป จากชุมชนที่เดิมมีสภาพเป็นป่าดงดิบ มีภูเขา มีทะเลที่สวยงาม มีสัตว์ป่า สัตว์ทะเล นานาชนิดอาศัยอยู่ในพื้นที่ มีพืชพันธุ์ มีข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก ชาวบ้านมีการปลูกข้าว ปลูกผัก ผลไม้ เลี้ยงสัตว์ เพื่อกินเพื่ออยู่ในครอบครัว เนื่องจากการคมนาคมระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองค่อนข้างยากลำบาก จึงมีผลต่อการติดต่อค้าขายกับหมู่บ้านอื่นยาก เมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น มีรถประจำทางวิ่งเชื่อมระหว่างตัวเมืองกับหมู่บ้านนี้ หมู่บ้านจึงเริ่มเปิดตัวออกสู่สังคมภายนอกมากขึ้น มีการนำผลผลิตออกจำหน่ายสู่ตลาดกลางในตัวเมือง ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในหมู่บ้าน เป็นลำดับ

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของภาครัฐ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนของชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นสำคัญ วิถีชีวิตแบบสังคมเมือง และระบบคุณค่าแบบบริโภคนิยมที่เข้าสู่หมู่บ้าน มีผลต่อความเสื่อมลงของค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามและวิถีชีวิตแบบสังคมประเพณีของชุมชน จากสังคมดั้งเดิมที่ทุกคนในชุมชนมีความเดี่ยวดองเป็นเครือญาติ หรือเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขร่วมชะตากรรมเดียวกัน ด้วยการผันผ่านของกาลเวลา มีผลต่อสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้าน จากชุมชนเล็กๆ ชายเขา จากชุมชนเรียบๆ อันงดงามริมหาดทรายและชายเขา เริ่มมีถนนหนทางที่ได้รับการพัฒนาเป็นถนนสายหลักเข้ามาตรฐาน มีสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน ได้แก่ ไฟฟ้า โทรศัพท์ น้ำประปา เข้ามาในหมู่บ้านซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพิ่มมากขึ้น ผู้คนได้รับความสะดวกสบายทางกายเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับ

ในขณะเดียวกัน ไม่เพียงแต่การเพิ่มขึ้นของสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่พุ่งตรงเข้าสู่หมู่บ้านอย่างรวดเร็วเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงด้านสถานที่ การคมนาคมขนส่ง ในยุคของความทันสมัย ยังมีผลต่อการนำ "คน" คือ กลุ่มนักธุรกิจจากในจังหวัด จากต่างถิ่น และจากต่างชาติเข้าสู่พื้นที่ที่มีภูมิประเทศอันแสนงดงามของภูเขา หุบเขา ทุ่งนา หาดทราย และน้ำทะเลสีมรกตแห่งนี้อีกด้วย จากชุมชนเดิมที่ผู้คนมุ่งรักษาผืนดินในหมู่บ้านและที่ดินทำกินตามภูเขาเพื่อเป็นที่ปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์เพื่อทำกิน และละเลยที่ดินแสนงามตามริมหาด เปลี่ยนผ่านมาเป็นการเพิ่มขึ้นของราคาที่ดินติดชายทะเลที่มีการให้ราคาสูงขึ้นอย่างงดงามล่อใจผู้ขายและเจ้าของที่ดินอย่างต่อเนื่อง ที่ดินติดทะเลกลับกลายเป็นผืนดินที่มีค่าประดุจทองคำ มีการซื้อขาย ปั่นราคาให้สูงขึ้นเป็นลำดับเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมด้านการโรงแรมการท่องเที่ยว จากที่ดินราคาไร่ละไม่กี่หมื่นบาท เพิ่มสูงขึ้นเป็นแสนบาท ล้าน

บาท และหลายๆ ล้านบาทอย่างรวดเร็ว **จุดเปลี่ยน** (turning point) ที่สำคัญนี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

แน่นอนว่าการเปลี่ยนผ่านของเจ้าของที่ดินจากชาวบ้านซึ่งเดิมมีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก มาเป็นนักธุรกิจด้านอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว มีผลต่อการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินเดิมในยุคสังคมประเพณี มาเป็นเศรษฐีผู้ขายที่ดินในระยะกลาง และกลายมาเป็นลูกจ้างของภาคอุตสาหกรรมในปัจจุบัน อันมีผลมาจากการที่ผู้ขายที่ดินในหมู่บ้าน จำนวนไม่น้อยที่มีบุตรหลานหลายคน มีการแบ่งเงินจากการขายที่ดินกระจายให้กับบุตรหลาน ซึ่งส่วนใหญ่จะนำเงินที่ได้มาโดยง่าย โดยไม่ต้องเหนื่อยยากลำบากกายนี้ ไปใช้จับจ่ายใช้สอย เพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่มิใช่เพื่อการลงทุนที่ยั่งยืน อาทิ ซื้อรถจักรยานยนต์ รถกระบะ โทรทัศน์ ตู้เย็น วิทยุ เครื่องเสียงอันทันสมัย ฯลฯ เม็ดเงินที่ได้จากการขายที่ดินจึงถูกใช้จ่ายไปจนหมดอย่างรวดเร็วในเวลาไม่นานนัก

สถานการณ์สำคัญอีกหลายประการที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยวก็คือ การหลุดพ้นจากอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งคนที่เป็นบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้านในยุคแรกๆ ต้องมีการใช้แรงงานทำการเกษตรด้วยความเหนื่อยยากแสนสาหัส กว่าจะได้มาซึ่งผลผลิตและทรัพย์สินเพียงเล็กน้อย เมื่อมีการซื้อขายที่ดิน มีการเปลี่ยนมือจากเจ้าของที่ดิน มาเป็นเศรษฐีชั่วคราวที่มีโอกาสหยิบจับเม็ดเงินจำนวนมากที่ได้จากการซื้อขายที่ดินของบรรพบุรุษโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงให้เหน็ดเหนื่อยของคนในรุ่นลูกหลาน ปรากฏการณ์เช่นนี้ มีผลต่อการที่คนจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นลูกหลานของผู้ขายที่ดินในหมู่บ้าน มีการใช้เงินเพื่อจับจ่ายใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือย ในขณะเดียวกันก็มีคนนอกหลั่งไหลเข้ามาในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง มีทั้งนักลงทุน นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ คนยากจนจากทั่วประเทศที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ชาวประมงและเกษตรกรหลายคน ปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นเจ้าของกิจการ/ลูกจ้างในกิจการที่เกี่ยวเนื่องกับธุรกิจอุตหาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว อาทิ เป็นเจ้าของบ้านเช่า รถเช่า เรือเช่า เจตสกี ให้เช่าร่มชายหาด เป็นหมอนวดตามชายหาด เป็นช่างเสริมสวย เป็นเจ้าของร้านอาหารและเครื่องดื่ม เจ้าของร้านจำหน่ายของที่ระลึก ให้บริการร้านซักรีด ร้านจำหน่ายสิ่งของเครื่องใช้ขนาดเล็ก ร้านจำหน่ายของชำ รับซ่อมรถจักรยานยนต์ ขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง และอาชีพอื่นๆ

ส่วนบ้านที่เป็นบ้านของคนไทยในพื้นที่ ก็มีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่จากบ้านไทยภาคใต้แบบเดิมซึ่งเป็นเรือนโล่ง ใต้ถุนสูง มุงหลังคาจาก กั้นผนังกับฟาก มีบันไดพาดขึ้นบ้านอยู่ทางด้านหน้า และด้านหลัง มาเป็นบ้านใหม่แบบใหม่ที่คนทั่วไปในตัวเมืองในจังหวัดท่องเที่ยวซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนี้ชอบปลูกอยู่อาศัยกันทั่วไป โดยคนในจังหวัดแห่งนี้ ส่วนใหญ่มักปลูก

บ้านอยู่ติดถนน มีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยว ชั้นเดียว ปลูกชิดพื้น หรือบางหลังมีบันไดเตี้ย ๆ ขึ้นบ้านประมาณ 1-3 ขั้น รูปร่างของบ้านเหมือนห้องแถว สี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นห้องแถวยาวด้านหน้าบ้านจะกว้างประมาณ 6 เมตร ความยาวประมาณ 15-20 เมตร หรือความยาวตลอดพื้นที่ มีประตูทางเข้าบ้านอยู่ตรงกลางด้านหน้าบ้าน เมื่อเข้าไปในบ้าน ห้องแรกจะเป็นห้องโถงสำหรับรับแขก มีทางเดินอยู่ตรงกลาง สำหรับเดินตรงไปยังหลังบ้าน ด้านซ้ายและด้านขวาของทางเดินนี้คือ ห้องนอน ส่วนห้องโถงด้านหลังบ้านคือห้องครัว มีห้องน้ำอยู่ในครัว มีประตูเปิดออกสู่ด้านหลังบ้าน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ก็พบเงื่อนไขที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบ้านพักจากบ้านเรือนไทยในถุนโล่งๆ มาเป็นบ้านชิดพื้นเหมือนห้องแถวยาวก็คือ ระบบการให้คุณค่าของบ้านตามอย่างคนในเมืองนั่นเอง

> "บ้านเราตะก่อนอยู่ข้างในนู้น ! (ผู้ให้สัมภาษณ์บุ้ยปากไปทางด้านหลังบ้านหลังปัจจุบันที่ตั้งอยู่ชิดถนนสายหลักในหมู่บ้าน ได้ยินเสียงยานพาหนะต่างๆ วิ่งผ่านไปมาอยู่ตลอดเวลา) รน (เรือน) พ่อก่าเหมือนรนอื่นทีก่อนแหละ ทีหลังขายที่ได้ตางค์มาแบ่งกันเก้าคนพี่น้อง ได้มาคนหนึ่งหิดหุ้ยไม่กี่หมื่น (ได้เงินส่วนแบ่งจากการขายที่ดินของพ่อแม่มาคนละเล็กคนละน้อย) ก่ามายกหลังนี้ ยกเหมือนบ้านคนในหล้าด (สร้างตามแบบบ้านคนในเมือง) ก่าบ้านอื่นเขาก่าสร้างพันเดียวกันอ่า ! (สร้างบ้านแบบเดียวกับบ้านหลังอื่นๆ ที่สร้างขึ้นใหม่ในหมู่บ้าน) เหลือที่ติดหนนอยู่หิดหุ้ย นี่ก่าหวาจียกห้องแถวสัก 3 ห้อง ให้ฉาว แถวนี้บ้านฉาวขายดีหนะ พวกโรงแรมมาถามฉาวเกือบทุกวัน (ละแวกนี้ทำธุรกิจบ้านเช่าได้ดี)" (คุณธรรม อายุ 55 ปี)

ในขณะเดียวกัน สังคมวัฒนธรรมในหมู่บ้านทันสมัยก็มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมากในทุกมิติ จากสังคมเล็กๆ มีจำนวนประชากรอย่างเป็นทางการค่อนข้างน้อยเพียงหนึ่งพันคนเศษ กลับเพิ่มสูงขึ้นเป็นพันเป็นหมื่นคน (ไม่นับรวมนักท่องเที่ยวและแรงงานแฝง และไม่รวมแรงงานข้ามชาติที่แอบแฝงเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นจำนวนค่อนข้างมาก) ปรากฏการณ์ในสังคมเปิดที่มีบริบทคือ มีความเคลื่อนไหวเข้าออกอย่างคึกคักของคนนอกพื้นที่ ทุกวันทุกคืนในหมู่บ้านมีแต่ความไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีการเปิดขึ้นใหม่ของสถานบริการประเภทบาร์เบียร์ ผับ ศูนย์การค้าขนาดเล็ก โรงนวด ศูนย์อาหาร และสถานบันเทิงมากมาย ซึ่งมีทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย มีการซื้อขายสินค้าและบริการ แลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา มีการเลื่อนไหลแลกเปลี่ยนของเม็ดเงินจากนักท่องเที่ยวเข้าสู่คนในท้องถิ่นได้ไม่ยาก มีผลต่อการจับจ่ายใช้สอยเงินที่ได้มาอย่างฟุ่มเฟือย มีการนำเงินที่ได้จากการซื้อขายที่ดิน และการประกอบอาชีพ มาใช้อย่างรวดเร็ว เกิดกิจกรรมและปัญหาอื่นตามมา อาทิ มีการเล่นการ

พนัน หวยหุ้น พนันฟุตบอล มีอบายมุข และยาเสพติดแพร่ระบาดในหมู่บ้าน เกิดการลักเล็กขโมยน้อย ปัญหาโจรผู้ร้าย และปัญหาอื่น ๆ

ปรากฏการณ์ที่ตามมาอีกคือ วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายในทุกด้าน หลายคนมีรายได้ มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ในขณะเดียวกัน หลายคนกลับสูญเสียที่ดินและมีฐานะยากจนลง ส่วนการที่มีถนนหนทางที่สะดวกสบายมากขึ้น เป็นที่มาของอาคาร รวมทั้งสิ่งก่อสร้างมากมายที่เกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบ ขาดการวางผังเมืองและการวางแผนที่ดี ในขณะที่บนถนนมีรถราวิ่งไม่ขาดระยะตลอดวันตลอดคืน มีอุบัติเหตุจราจรเกิดขึ้นแทบทุกวัน มีควันพิษเพิ่มขึ้น มีเสียงรบกวนจากภาวะการจราจรและเสียงอึกทึกครึกโครมจากแหล่งบันเทิงต่างๆ ในยามค่ำคืน มีขยะเกลื่อนกลาดอยู่ทั่วไป น้ำในคลอง หนองบึง เริ่มเน่าเสีย วิถีชีวิตที่คนเก่าคนแก่ถูกทอดทิ้งอยู่กับบ้านอยู่กับเด็กๆ คนหนุ่มคนสาวมัวมุ่งออกจากบ้านไปทำมาหากิน ความผูกพันในครอบครัวลดถอยลง เด็กๆ ขาดผู้ดูแลเอาใจใส่และอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิด ผู้คนในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่คนกลับรู้จักคุ้นเคยกันน้อยลง หลายคนมุ่งแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยทางวัตถุและ เงิน ความสงบสุขทางจิตใจและความมีสัจวาจาดังเช่นบรรพบุรุษค่อยๆ ลดลง

การวิเคราะห์เงื่อนไขและพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชนเริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

เมื่อวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ที่บังเกิดขึ้นในสังคมหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของภาครัฐ ตั้งแต่ปี 2525-ปัจจุบัน ก็พบว่าปรากฏการณ์หลายประการที่ไม่เพียงแต่จะมีผลต่อความเจริญทางวัตถุ รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เท่านั้น ในขณะเดียวกัน เช่นเดียวกับเหรียญสองด้าน ความเจริญเช่นนี้ ก็มีผลต่อความเสื่อมโทรมลงของหมู่บ้านในทุกมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ **มิติด้านสังคมวัฒนธรรม**เกิดปัญหาโจรขโมย ฉกชิงวิ่งราว อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี **มิติด้านเศรษฐกิจ** ความยากจน การว่างงาน การทำงานที่ไม่เหมาะสมของคนที่เป็นแรงงานระดับล่าง**มิติด้านสิ่งแวดล้อม**มีปัญหาขยะ น้ำเสีย อากาศเสียและเป็นพิษ ปัญหาการวางผังเมืองมีสิ่งก่อสร้างมากมายที่ไร้ซึ่งการบริหารจัดการที่ดี **มิติด้านการศึกษา** มีคนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง มีผลต่อปัญหาการจับกลุ่มมั่วสุมของเยาวชน และปัญหาการขาดความต่อเนื่องในการให้การศึกษากับบุตรหลาน รวมทั้งปัญหาการศึกษาต่อระดับสูงกว่ามัธยมศึกษาค่อนข้างน้อย เป็นต้น

จากปัญหาในทุกมิติข้างต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็น**เงื่อนไขและพลังผลักดัน**อันสำคัญหลายประการที่ล้วนแล้วแต่มีผลให้ชุมชนเกิดการแสวงหาทางออกต่อปรากฏการณ์ที่

เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแห่งนี้ กระนั้น จากการศึกษาหาข้อมูลระดับลึก ตลอดจนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมจากปรากฏการณ์จริงในพื้นที่ ก็พบว่า ยังมีเงื่อนไขและพลังผลักดันอีกหลายประการ ที่มีผลต่อการร่วมกันหาทางเลือกเพื่อปกป้องหมู่บ้านท่องเที่ยว ให้มีทางออกเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน นั่นก็คือ เงื่อนไขและพลังผลักดัน ดังต่อไปนี้

1. เวลา

เวลาของการเปลี่ยนแปลงติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องในทุกมิติ ตั้งแต่ช่วงของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกับเหรียญสองด้านคือ พบว่าหมู่บ้านไม่เพียงแต่จะมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงประสงค์เท่านั้น ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นภาคอุตสาหกรรมตามอย่างตะวันตก ก็มีผลต่อปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านด้วยเช่นกัน และเป็นเรื่องของช่วงเวลาที่มีแต่การเดินก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง มีผลต่อปัญหาที่ติดตามมาในทุกมิติของการพัฒนา ทั้งปัญหาในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สิ่งแวดล้อม การศึกษา ฯลฯ ซึ่งถ้าหากไม่มีการร่วมกันคิด ร่วมกันหาทางออกเพื่อหยุดเวลาของการสร้างปัญหา เพื่อบังคับให้เกิดการแก้ไขปัญหาและร่วมกันเดินไปสู่ทิศทางที่ชัดและเหมาะสมยิ่งขึ้นแล้ว การแก้ปัญหาต่างๆ ก็จะยิ่งสะสมเพิ่มมากขึ้นและยิ่งทวีความยากเย็นยิ่งขึ้นในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเป็นลำดับ

2. สถานที่

สถานที่ในที่นี้ก็คือ สถานที่ของหมู่บ้านที่กลายสภาพจากชุมชนในสังคมประเพณีที่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ ไปสู่สภาพของหมู่บ้านทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตก ที่ประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมด้านการโรงแรมและการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง เมื่อสังคมทันสมัยมีผลต่อการทำมาหากิน และมีผลต่อเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งนี้ เราก็จะพบว่า การร่วมมือกันแสวงหาทางออกเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีในหมู่บ้านท่องเที่ยว ก็เป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อการแสวงหาทางออกของคนในหมู่บ้านด้วยเช่นกัน

3. คน

จากการศึกษาระดับลึก อาจกล่าวได้ว่า คน คือเหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของการเกิดปัญหาในทุกมิติในหมู่บ้าน จากคนที่มีการให้คุณค่าสูงกับความพออยู่พอกินโดยไม่มีหนี้สินในยุคสังคมประเพณี มาเป็นคนซึ่งมีความเป็นวัตถุนิยมและเป็นคนที่มีหนี้สิน

จำนวนไม่น้อย รวมทั้งปัญหาความยากจนของคนที่ติดตามมาเป็นลูกโซ่ ดังนั้น ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา จึงจำเป็นต้องหาสาเหตุที่ถูกต้องของปัญหาให้แน่ชัดก่อน ส่วนเงื่อนไขของการแก้ปัญหาเพื่อแสวงหาทางออกของคนในหมู่บ้านนั้น ก็มี "คน" เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการแสวงหาทางออกของคนในหมู่บ้านในทุกมิติด้วยเช่นกัน

การให้นิยาม หรือความหมายต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากแนวทางและยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชน ภาพในอุดมคติก่อนที่จะมีกระบวนการช่วงชิงวาทกรรม กระบวนการสร้างขึ้นมาซึ่งภาพในอุดมคติ

เมื่อกล่าวถึงภาพในอุดมคติของชาวบ้านและผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน ก็พบว่า ภาพในอุดมคติของชาวบ้านเกี่ยวกับความต้องการที่ชาวบ้านมีต่อชุมชนท่องเที่ยวแห่งนี้ ก็คือภาพของหมู่บ้านในฝันซึ่งชาวบ้านพบว่าตั้งแต่ปี 2525-ปัจจุบัน ภาพในฝันนั้นได้ถูกลดทอนความเป็นจริงลง อันเนื่องมาจากปัญหาต่างๆ ค่อนข้างมากที่เกิดขึ้นในทุกมิติของหมู่บ้าน ดังนั้น ภาพในอุดมคติที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และความสวยสดงดงามน่าอยู่ของชุมชนแห่งนี้ หลายคนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จะให้ข้อมูลตรงกันกับคำกลอนของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ซึ่งได้เขียนให้ไว้กับหมู่บ้านแห่งนี้ ตั้งแต่ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2536 (ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว. 2542) ซึ่ง คำกลอนนี้เป็นการฉายภาพในอุดมคติ หรืออุดมการณ์ที่แทนคำพูดในใจคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี นั่นก็คือ คำกลอนดังต่อไปนี้

น้ำสวย แดดใส ทรายทอง
ประคอง โอบไว้ ในอ้อมเขา
กะรน ให้ร่ม ให้เงา
ให้เรา รวมใจ ให้กะรน

การแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน

ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาของหมู่บ้านท่องเที่ยว อันเป็นปัญหาที่สืบโยงมาจากนโยบายการพัฒนาไปสู่สังคมทันสมัยของภาครัฐ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้ถูกกระทำให้ชะงักงัน และเคลื่อนไหวช้าลง ทั้งนี้ โดยตัวของชุมชนเอง นั่นก็คือ กลุ่มของปัจเจกบุคคลในชุมชนที่มารวมตัวกันอยู่นั้น เขาได้ช่วยกันสร้างเครือข่าย สร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และได้ร่วมสร้างบรรทัดฐาน ของการอยู่ร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์ มีเงื่อนไข และมีกติกาที่ยอมรับกันได้ขึ้น รวมทั้งได้ร่วมกันสร้างระบบการจัดสรรอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวม ให้กระจายไปสู่คนทั่วไปในชุมชนให้มากขึ้น ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ หาดทราย ทะเล ลำธาร พืช สัตว์ รวมทั้งสภาพแวดล้อมต่างๆ ในชุมชน ทั้งนี้ เพื่อช่วยให้สมาชิกสามารถ

จัดการกับปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ สามารถตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้ รวมทั้งทำให้สมาชิกสามารถบรรลุเป้าหมายหลายๆประการ ตลอดจนสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชนตอบสนองความต้องการของสมาชิกชุมชนได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

กล่าวสำหรับกระบวนการแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชนในการขจัดปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนนั้น คือการรวมตัวกันเป็นชมรม "รักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว" ที่มี**อุดมการณ์ร่วมกันเพื่อสร้างชุมชนที่ดีไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลานในวันข้างหน้า** โดย ***กระบวนการดำเนินงานของชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว*** มีดังต่อไปนี้

1. การมีกลุ่มผู้ริเริ่ม ช่วยกันปรึกษาหารือถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน นั่นก็คือกลุ่มผู้บริหารท้องถิ่นที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ ประชาชน รวมทั้งกลุ่มที่ปรึกษาชมรม

2. การมีกลุ่มที่ปรึกษาให้คำปรึกษาแนะนำทางเลือกในการแก้ปัญหา กลุ่มที่ปรึกษานี้ประกอบผู้คนจากหลากหลายอาชีพ ประกอบด้วยนักวิชาการ นักธุรกิจ นักกฎหมาย สถาปนิก นักคิด นักเขียน มาร่วมคิด ร่วมปรึกษาหารือ ให้ความคิดและคำแนะนำในด้านต่างๆ แก่ชมรมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

3. การมีกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้ประกอบการอยู่ในชุมชน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือผู้คนที่อ่อนแอกว่าในชุมชนแห่งนี้ เข้ามามีส่วนร่วมเป็นพลังสนับสนุนให้การบริหารจัดการชุมชนของคณะผู้บริหารท้องถิ่น ดำเนินการไปสู่ทิศทางที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมมากขึ้น

เงื่อนไขสำคัญ และสิ่งที่เป็นข้อจำกัด และมีผลต่ออุดมการณ์ของชุมชน

กล่าวได้ว่าเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดและส่งผลให้อุดมการณ์ของชุมชนท่องเที่ยวเกิดการปฏิบัติเพื่อให้มีการพัฒนาอุดมการณ์ร่วมกัน เพื่อสร้างชุมชนที่ดีไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลานในวันข้างหน้า ได้อย่างรวดเร็วไม่มากเท่าที่ควรนั้น มีดังต่อไปนี้

1. คน

ชุมชนแห่งนี้ยังขาดนักวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ที่มีความเหมาะสมและหลากหลายตามสภาพปัญหาและบริบทในพื้นที่ มีค่อนข้างน้อย มีผลต่อการร่วมคิดร่วมกำหนดทิศทางในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้การพัฒนาชุมชนมีความเป็นไปได้ค่อนข้างช้า

2. เวลา

ช่วงเวลาของการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมติดตาม และร่วมประเมิน ของชมรมรักษ์ชุมชนท่องเที่ยว ยังขาดความต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับชมรมต่างก็มีภารกิจของตนเองค่อนข้างมาก

3. สถานที่

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสถานที่ ถนนหนทาง สิ่งก่อสร้าง อาคารบ้านเรือนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยขาดการวางผังเมืองและการบริหารจัดการที่ดี มีผลต่อการแก้ปัญหาค่อนข้างยากและไม่บรรลุผลเท่าที่ควร

4. โครงสร้างทางสังคม

การจัดระเบียบบรรทัดฐาน กฎ ระเบียบต่างๆ ที่มีผลต่อการดำเนินงานของภาครัฐ ซึ่งมีผลต่อการใช้เป็นเครื่องมือหรือกลไกการบริหารงานท้องถิ่น ค่อนข้างล้าสมัย และไม่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างรวดเร็วของชุมชน

วิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะความหมายของคำว่าทุนและการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน

เมื่อได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง คือ ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการสะสมทุนของชุมชน การเข้าร่วมประชุม และจากการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม แล้วนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวิเคราะห์ถึงกระบวนการสะสมทุนของชุมชน พบความหมายของคำว่า **"ทุน"** ในหมู่บ้านท่องเที่ยวว่ามีความหมายและเกี่ยวข้องกับเรื่อง**กระบวนการสะสมทุนชุมชน** ดังต่อไปนี้

1. การร่วมคิด หาปัญหา

การร่วมคิด ร่วมค้นหาปัญหา ร่วมหาสาเหตุของปัญหาและร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหาของหมู่บ้านท่องเที่ยว ตามแนวคิดร่วมกันของชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว นั่นคือ ที่มาของแนวคิดและการดำเนินงานเรื่องทุนชุมชน

2. การร่วมหาทางเลือก วิเคราะห์ทางเลือก และเลือกทางเลือก

การร่วมกันหาทางเลือกในการป้องกันและแก้ไขปัญหาให้กับหมู่บ้านท่องเที่ยวโดยการดำเนินงานของชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งมีสมาชิกอยู่หลายกลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มร่ม กลุ่มเรือเร็ว กลุ่มแผงลอย กลุ่มแท็กซี่ ตุ๊กตุ๊ก กลุ่มเรือหางยาว กลุ่มหมอนวด กลุ่มโรงแรม กลุ่มร้านอาหาร กลุ่มร้านขายของที่ระลึก กลุ่มเจตสกี กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผ้าบาติค เป็นต้น ดังตัวอย่างคำให้สัมภาษณ์ของคุณทา แม่บ้านสตรีในหมู่บ้าน ซึ่งมีอาชีพรองคือเป็นหมอนวดชายหาดในฤดูกาลท่องเที่ยว ดังนี้

"น้องเป็นคนที่นี่ เกิดที่นี่ แต่ก่อนตัดยาง (กรีดยางพารา) พอพ่อขายที่ไปก็ต้องหันมาทำอย่างอื่น ก็มาสมัครเข้าชมรมหมอนวด ถ้าเราจะสมัครเขาเปิดให้คนในหมู่บ้านเป็นสมาชิกก่อน ถ้าคนนอกจะเข้ามาสมัครต้องมีคนรับรอง ของเราใช้ทะเบียนบ้านเฉยๆ ก็รู้จักกันอยู่แล้วนี่ ชมรมเขาก็จะอบรมให้ เขาให้ฝึกนวดกันเองก่อน ใหม่ๆ ก็จั๊กกะเดียม (หัวเราะๆ) เราไม่ค่อยคุ้นนะ ทำไปทำไปก็ค่อยๆ ดีขึ้น"

3. การที่กลุ่มอาชีพ ที่ปรึกษา ภาครัฐ ที่ร่วมอยู่ในโครงการ เข้ามาร่วมวางแผน/โครงการอย่างเป็นระบบ ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณชาย (อายุ 52 ปี) เจ้าของกิจการโรงแรมชายทะเลที่ว่า

"ประชุมทุกเดือนครับ ! ทานข้าวด้วยกันบ่อยในชมรม กินไปปรึกษากันไป"

4. การที่ทุกกลุ่มร่วมปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยมีการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันคิด หาทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ร่วมกันเป็นระยะๆ

5. การที่ทุกกลุ่มร่วมกำกับ ติดตาม ประเมิน รวมทั้งนำผลการประเมินไปใช้เพื่อการพัฒนาชมรมและหมู่บ้านรักษ์การท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ

สรุปความท้ายบท

นโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งเป็นต้นมาจนถึงฉบับปัจจุบัน มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในทุกมิติ ทั้งในด้านความเจริญของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า อาคารสิ่งก่อสร้าง ข่าวสารข้อมูล เทคโนโลยีต่างๆ รวมทั้งปัญหาต่างๆ ที่ตามมาทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง สิ่งแวดล้อม การศึกษา ทั้งที่เป็นปัญหาระดับโลกและในระดับพื้นที่ ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านท่องเที่ยว ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีมาจนถึงยุคแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของรัฐ หมู่บ้านแห่งนี้ได้มีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหานานาประการที่ถาโถมเข้าสู่พื้นที่อันสวยสดงดงามแห่งนี้ กระบวนการปรับตัวของหมู่บ้านท่องเที่ยวได้เกิดขึ้นภายใต้การร่วมคิด ร่วมทำของกลุ่มไตรภาคี ที่มีชื่อว่า **"ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว"** โดยเงื่อนไขต่างๆ ทั้งเงื่อนไขที่เกี่ยวกับคน เวลา และสถานที่ เงื่อนไขเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นและมีผลต่อการดำรงอยู่ของหมู่บ้านท่องเที่ยวทั้งสิ้น ดังนั้น การนำยุทธศาสตร์ต่างๆ มาใช้

เป็นมาตรการ เป็นทางเลือกหรือเครื่องมือเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ จึงเป็นหนทางสำคัญในการดำเนินงานตามกระบวนการแก้ปัญหาของหมู่บ้านแห่งนี้

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของประเทศ อันเป็นผลเนื่องมาจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์การพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นตะวันตกในช่วงหลายทศวรรษ จากยุคสังคมประเพณีสู่ช่วงของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ภาวะทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันเช่นนี้ นับว่าเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่ของประเทศ มีผลสืบเนื่องและเชื่อมโยงมาถึงจังหวัดและหมู่บ้านท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกันกับหมู่บ้านทั่วไป และหมู่บ้านในพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งอื่นๆ ทั่วประเทศ ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง

แน่นอนว่า แต่ละชุมชน แต่ละหมู่บ้าน ไม่ว่าจะอยู่ในเมืองใหญ่หรือเมืองเล็ก ต่างได้รับผลกระทบจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนี้อย่างถ้วนหน้า จะแตกต่างกันก็ที่ช่วงระยะเวลา สถานที่ และคนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การนำเสนอกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจึงประกอบด้วยเรื่องต่างๆ คือ **ประการแรก** กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี **ประการที่สอง** กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกๆ **ประการที่สาม** กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชน และ ระบบการศึกษาในโรงเรียน **ประการที่สี่** จุดเปลี่ยน (turning point)ที่สำคัญของหมู่บ้าน คือ (1) จุดเปลี่ยนด้านเวลา (2) จุดเปลี่ยนด้านสถานที่ (3) จุดเปลี่ยนด้านคน **ประการที่ห้า** พลังผลักดันที่ทำ**ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่** (1) **พลังจากภายนอก** (2) **พลังจากภายใน** **ประการที่หก** ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอกอย่างไร และ **ประการสุดท้าย** เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดันดังกล่าว ดังต่อไปนี้

กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี

จากการศึกษาปรากฏการณ์ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหมู่บ้านท่องเที่ยว ในยุคสังคมประเพณีซึ่งพบว่า หมู่บ้านมีระบบการผลิตเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะการผลิตที่ให้ผลด้านการบริโภค ที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคของคนในครอบครัวและคนในชุมชน มีระบบความ

สัมพันธ์ต่อกันอย่างเท่าเทียมของคนในหมู่บ้าน มีการนำผลผลิตของตนมาแจกจ่ายและแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้านเพื่อการดำรงชีพ โดยทุนที่เป็นปัจจัยการผลิตของหมู่บ้าน คือ ***ทุนที่ดิน*** ทำกิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ พืช สัตว์ และทะเล ที่ล้วนแต่เป็น***ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*** ซึ่งทุกคนในชุมชนมีสิทธิเข้าถึงและร่วมใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนนี้ได้อย่างเท่าเทียม ***ทุนสังคม วัฒนธรรม*** ซึ่งจากปรากฏการณ์ที่พบก็คือ ระบบความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตโดยใช้ภูมิปัญญาของคนในหมู่บ้าน เช่น ระบบความรู้เกี่ยวกับการปลูกข้าวดอกข่าตามภูเขาการปลูกข้าวในนาข้าวตามที่ราบแถบเชิงเขา การทำสวนยางพารา การทำสวนมะพร้าว การจับปลาในทะเล การจักสาน การทำมะพร้าวแห้ง น้ำมันมะพร้าว เป็นต้น

นอกจากนี้ในยุคสังคมประเพณี ยังมี***ทุนสังคม วัฒนธรรม*** ซึ่งก็คือ บรรทัดฐานการให้คุณค่า ค่านิยมของคนในชุมชน ซึ่งยังให้คุณค่ากับความดี นิยมยกย่องคนดี ให้ความเคารพนับถือ ให้เกียรติแก่คนดีที่เป็นผู้นำชุมชน ให้ความเคารพนบนอบผู้อาวุโสทั้งหญิงและชายในชุมชนอย่างจริงจัง รวมทั้งพยายามอบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เป็นเยาวชนคนดีของสังคม รวมถึง ***ทุนแรงงาน*** ซึ่งปรากฏว่าในหมู่บ้านยังมีการซอกันหรือเอาแรงกัน ในการดำนา รวมทั้งการเก็บเกี่ยวผลผลิต การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การทำการประมง เป็นต้น โดยช่วงเวลาของการเกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ จะอยู่ในช่วงก่อนปี พ. ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งเป็นช่วงสังคมประเพณีเต็มรูปในช่วงแรก ส่วนในช่วงปลายของระยะนี้ประมาณปี 2516 จะพบการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อการค้า มีการนำสินค้า/ฝากสินค้าให้แม่ค้านำสินค้าไปจำหน่ายยังตลาดกลางในตัวจังหวัด มีถนนหนทางที่สะดวกสบายเพิ่มขึ้น มีผลต่อระบบคมนาคมขนส่งในพื้นที่ซึ่งช่วยให้คนในหมู่บ้าน ได้รับความสะดวกในการไปมาหาสู่ติดต่อกันกับคนอื่น ๆ ทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน

กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกๆ

ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2530 นั้น ช่วง 5-10 ปีแรก คือประมาณ พ. ศ. 1504-2513 ซึ่งประเทศไทยเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งถึงฉบับที่สอง ทุนชุมชนที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านท่องเที่ยวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง คือ จากเดิมซึ่งคนในชุมชนมีอาชีพจากการเก็บพืชผักในป่าไปกิน ส่วนที่เหลือก็ส่งไปจำหน่ายในตลาด เริ่มมีการผลิตเพื่อจำหน่ายมากขึ้น ก็ โดยสินค้าที่มีการผลิตเพื่อจำหน่ายคือ มะพร้าว ซึ่งส่วนใหญ่แม่ค้าในหมู่บ้านจะนำมาจำหน่ายเป็นผล โดยทำการปอกเปลือกแข็งๆ ด้านนอกออกก่อนเหลือเฉพาะส่วนที่เป็นกาบมะพร้าวห่อหุ้มผลมะพร้าว ในกรณีที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตมะพร้าวที่แก่จัดได้เป็น

จำนวนมาก จะมีการนำมะพร้าวขูดมาคั้นเป็นกะทิแล้วนำมาเคี่ยวเป็นน้ำมันมะพร้าว บรรจุใส่ขวด (โดยใช้ขวดเหล้าแม่โขง ปิดจุกกับกาบมะพร้าว) แล้วนำมาจำหน่ายในตลาดกลางเมือง รวมทั้งทำสวนทุเรียน มังคุด สะตอ ลูกเนียง ทำไร่ข้าว นาข้าว และสวนยางพารา ดังคำให้สัมภาษณ์ของพี่จวบ (อายุ 55 ปี) ซึ่งเป็นเจ้าของสวนมะพร้าวขนาดใหญ่อยู่ข้างหมู่บ้านท่องเที่ยว ได้ให้คำอธิบายไว้ ดังต่อไปนี้

"แต่ก่อนพ่อผมเขาทำพร้าวแห้ง (มะพร้าวแห้ง) ขาย เขาเคี่ยวมันพร้าวขายด้วย ผมแต่งงานปีสองสอง จำได้ว่าตอนนั้นพ่อทำนาด้วย แม่เขาขึ้นไปทำไร่ข้าวบนเขา (ภูเขา) ที่บ้านเรามีสวนผลไม้ด้วย สวนมีสะตอ ทุเรียน มังคุด ลูกเนียง เหมือนของชาวบ้านต่างคนต่างก่าเก็บขาย เมื่อก่อนต้องเอาไปขายหลาดใหญ่ (ตลาดในเมือง) หนนก่าหลุกกุกกิก (ถนนขรุขระ) ผมตัดหยางด้วย ให้เมียขายของจับโห่ย ขายเบนซิน เราก้าขายเป็นแก้วๆ (ก้าหมายถึง สูบน้ำมันขึ้นจากถังน้ำมันซึ่งต่อท่อเชื่อมใส่ในแก้วขนาดใหญ่สำหรับตวงน้ำมันจำหน่ายตามหมู่บ้านในชนบท) แก้วละ 5 ลิตร เวลาเราเอามัน (ซื้อน้ำมัน) มาขาย ต้องซื้อเป็นถุ้ง ๆ ละ 200 ลิตร สมัยนั้น พอหมดต้องไปเอาแข่ป่า (ต้องไปรับน้ำมันเป็นถังๆ จากหมู่บ้านสะป่า ซึ่งอยู่ใกล้ตัวเมือง) เบนซินลิตรหนึ่งไม่กี่บาท ถุ้งหนึ่งไม่ถึงพัน (ถุ้ง หมายถึงถังน้ำมันเบนซินหนึ่งถัง) "

สำหรับอาชีพของชาวบ้านในยุคเริ่มเข้าสู่ความทันสมัย คนในหมู่บ้านท่องเที่ยวไม่เพียงแต่จะเข้าสู่อาชีพค้าขายเท่านั้น ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็เริ่มเข้าสู่อาชีพเลี้ยงสัตว์เพื่อขายด้วย เช่น เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เป็นต้น ส่วนพัฒนาการที่ตามมาจากกระแสการพัฒนาดังกล่าวนี้ก็คือ เริ่มมีการเล่นการพนันเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณเพ็ญ และคุณทา ซึ่งมีความสอดคล้องกันดังนี้

"เราเลี้ยงไก่ไข่ ไก่เนื้อ ผูกไพ่ เราให้เจ้าหน้าที่ห้าบาททุกเดือน เขาก็ให้เล่นกันได้ตลอดวัน เริ่มบ่ายวันเสาร์ ตีหนึ่ง (13.00 น.) พอตีหก (หกโมงเย็น) เลิก ถ้าเล่นเหรอย (เล่นต่ออีก) เริ่มตีแปดถึงตีสิบสอง (20.00-24.00 น.)"

"บ้านเราทำนา เก็บของในป่าขาย ทำสวนพร้าว ทำนา เก็บยอดหมุย ยอดเดา (ยอดสะเดาป่า) ผักแว่น (ใบบัวบก) ผักหวาน เอาไปขายแข่หล้าด (ขายที่ตลาด) ขายเช้าๆ ก่าหมด เที่ยงๆ ก่ากลับจากหล้าดมาบ้าน อาบน้ำอาบท่าเสร็จ ไม่มีไหรทำ (มีเวลาว่าง) ก่าไปโด้แหละ ! (หัวเราะเบาๆ) ไปเล่น ก่าไม่ใช่เล่นไหร เล่นกันหนุกๆ ไพ่นกจอก นันกันไม่กี่ตางค์ (เล่นไพ่นกกระจอก เล่นพนันกันถูกๆ ใช้เงินไม่มาก) เล่นหนุกๆ ดีหวาอยู่เปล่าๆ ก่าเล่นจนหวันฉ่าย (เล่นไพ่กันสนุกๆ จนถึงเวลาเย็นๆ) ต่อกลับบ้าน แต่ถ้ามีงานศพต่อเล่นกันนาน บางทีเล่นทั้งคืนก่ามี"

กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชน และระบบการศึกษาในโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ ในช่วงปี 2530-ปัจจุบัน

กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการอบรม สั่งสอน กล่อมเกลากันในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเรียนรู้กระบวนการทำนาที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตตามปกติของคนในหมู่บ้าน โดยมีพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ทำให้ดูและเป็นตัวอย่างที่ดี มีผลต่อการทำนาเป็นของลูกหลาน ในขณะที่วิถีชีวิตของคนในชุมชน ยังเป็นสังคมประเพณี ไม่มีการลักขโมย มีความเมตตา มีการแบ่งปันจากคนมีมากไปสู่คนมีน้อยในสังคม ดังคำให้สัมภาษณ์ของพี่หงัด (อายุ 65 ปี) และพี่หมานุ้ย (อายุ 66 ปี) ซึ่งเคยมีอาชีพทำนาและรับจ้างกรีดยางพาราเป็นอาชีพหลัก ดังต่อไปนี้

"คนทำซับ (คนทำนาเก่ง มีประสบการณ์สูง) เขาสอนให้ทำ พ่อก่าสอน เผือนก่าสอน เผือนรุ่นพี่ (เพื่อนก็สอน เพื่อนรุ่นพี่) เขาหัดมาจากคนเฒ่า เริ่มทำนาฝนเดือน 7 ถากที่ หว่านข้าว หนึ่งเดือน ถอนกล้า เขาไถนาทำเทือกไว้ เราถอนกล้าไปดำ ก่าซอกัน ซอให้เพื่อน เพื่อนซอให้เรา บางบ้านเขาเลี้ยงโกปี๊ กับหนมสดตอนเช้า บางบ้านเลี้ยงหนมแห้ง ลางทีก่าหนมจีน บ้านเราเก็บข้าวเดือนหยี (เดือนยี่) เอาข้าวเปลือกใส่สอบทุ่มไว้ในนา (นำข้าวเปลือกบรรจุใส่กระสอบทิ้งไว้ในนา) ไม่สูญ (ไม่หาย) ถ้าคนเขามาเก็บไป เอาไปกิน เขาจะเลือกเก็บแต่ข้าวร่วงๆ เขาเรียกข้าวฝัด หลายเจ้ามี เราไม่ว่ากัน"

"เขาเยียกนัด (เรียกเพื่อนมานัดหมายกันไปลงแขกดำนา) นัดเพื่อนไปกันทุกวัน ไปซอ ไปแก้ซอ ช่วยกัน เหลือจากลงเพื่อนแล้วเจ้าของจึงดำเอง ปีหนึ่งทำเจ็ดแปดถุ้ง ก่าสักสองร้อย สามร้อยสอบข้าวเปลือก ถ้าเป็นข้าวสีก่าเหลือร้อยห้าซิบสอบ บางที่ทำสวนก็ลงเพื่อน (ช่วยกันทำกับเพื่อน) แต่ป่านี้ไม่มีแหล่ว มีแต่ทำจ้าง (รับจ้าง) ถ้าเป็นทำนา เสร็จนาเขามีประเพณีเขาทองพระนารายณ์แข่วัด (ที่วัด) ไปก่อเจดีย์ทราย เสร็จงานวัดหลองเดือนสาม พอเดือนสี่ก่าก่อเจดีย์ทราย"

"พ่อสอน อายุ 20 ไปทำกับพ่อ ทำงานในสวน ถางป่า ถางสวนเรียน (สวนทุเรียน) คนรู้จักกันหมด ไม่มีโจร ค่ำๆ ตามเกียงมันก้าด จุดทางพร้าว ไปแลโนราแข่บ้านกำนัน มีงานวัดหลอง ก่าไปกันทั้งบ้าน (ทั้งหมู่บ้าน) ไปทั้งคืนไม่น่ากลัว ป่านี้ (เดี๋ยวนี้) เด็กๆ สาวๆ ไปก่าไม่ได้ กลัวหม่ำ (กลัวพม่า) หม่ำก่ามาก ลาวก่ามาก ก่าหญิง (ผู้หญิงสาว) คอยรถคนเดียวถูกลากเข้าป่า มีข่มขืน ฆ่า หม่ำปล้น ลักของ ดีปลีก่าลัก ลักหมดทั้งต้น (แรงงานพม่า ลักเก็บพริกสดหมดทั้งต้น"

จุดเปลี่ยน (turning point) **ที่สำคัญของหมู่บ้าน**

กล่าวได้ว่าจากข้อมูลแนวลึกที่พบ จุดเปลี่ยนที่สำคัญของหมู่บ้านท่องเที่ยวคือ

1. จุดเปลี่ยนด้านเวลา ซึ่งเริ่มเห็นชัดในช่วงปี 2524-2525 เป็นปีที่รัฐให้สิ่งอำนวยความสะดวกเข้าสู่หมู่บ้าน คือ ไฟฟ้า มีผลต่อการซื้อเครื่องไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ตู้เย็น พัดลม โทรทัศน์ เข้าสู่ครัวเรือนในหมู่บ้าน ดังคำให้สัมภาษณ์ของพี่ธรรม (อายุ 54 ปี) ที่ว่า

"ผมว่าไฟ (ไฟฟ้า) ไฟเข้าปี อื่อ ! อื่อ ! (นิ่งคิดอยู่อึดใจหนึ่ง) ปีสองสี่สองห้า (2524-2525) ไฟเข้าดีแล้ ดีหวาเกียงป้องมันก้าด (ไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน ดีจริงๆ ดีกว่าใช้ตะเกียงกระป๋องน้ำมันก้าด)"

"เราตามเกียงไปแลทอทัดบ้านกำนันสิน ค่ำๆ มากันทั้งบ้าน (พอเสร็จงานประจำ ช่วงพลบค่ำคนในหมู่บ้านจะเดินถือตะเกียงน้ำมันก้าดนำทางกันไปเป็นกลุ่มๆ เพื่อไปจับกลุ่มดูโทรทัศน์กันที่บ้านกำนันสิน ซึ่งเป็นบ้านที่มีโทรทัศน์เป็นแห่งแรกในหมู่บ้าน)"

"ปีแรกๆ ที่พ่อซื้อโทรทัศน์ ค่ำ ๆ เขามากันแหละ ตามเกียงกันมาเป็นแถว บางบ้านก่าตามทางพร้าว พ่อให้เปิดให้เขาดู พ่อใจดีมาก เปิดใช้เครื่องปั่นไฟ ปั่นนานจนเครื่องเซ้ว (พัง) เหม็นไหม้เลย"

2. จุดเปลี่ยนด้านสถานที่ ซึ่งเกิดขึ้นเร็วมากตั้งแต่ปลายช่วงสังคมประเพณี จากการที่ชาวบ้านเข้าไปหักร้างถางพงเพื่อปลูกข้าวไร่ และปลูกผักสวนครัวบนภูเขา มีการจับจองพื้นที่ในป่าสงวนเป็นของตนและคนในครอบครัว กระทั่งในช่วงต้นๆ ของนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในระยะแรกๆ ช่วงปี 2505-2510 เป็นต้นมา ซึ่งพบว่า ชาวบ้านมีการถางป่าทำการเกษตรกรรมเพื่อจำหน่ายเพิ่มขึ้นทั้งในบริเวณหมู่บ้านและบนภูเขารอบหมู่บ้าน พืชผลที่ผลิตเพื่อขายเช่นนี้ ได้แก่ พริกสด ตะไคร้ ข้าวดอกข่า ดังนี้

"ทีก่อนฉานปลูกไครขาย (เมื่อก่อนฉันปลูกตะไคร้ขาย) โด้ ! บนเขา (โน่น! ปลูกบนภูเขา) ปลูกพอได้แล้ (ปลูกมาก) มัดเป็นมัดๆ เอาไปขายหลาดใหญ่"

"บ้านฉัน แหม (แม่) เอาข้าวดอกข่าไปขายที่หล้าด เขาตวงข้าวกับโพล้อู่เล้ง (ใช้กระป๋องนมข้นตวงข้าวสารขายเป็นกระป๋องๆ)"

ต่อมาหลังจากปี 2524 เป็นต้นมา ปรากฏการณ์ของการซื้อขายที่ดินในหมู่บ้านและรอบๆ หมู่บ้านจึงค่อยๆ เริ่มขึ้น และมีมากขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้

พลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

พลังผลักดันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวค่อนข้างมากคือ (1) พลังจากภายนอก และ (2) พลังจากภายใน ดังนี้

1. พลังจากภายนอก คือการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน อันเกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ด้วยการตัดถนนราดยางมะตอยเข้าสู่หมู่บ้าน การนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน ตั้งแต่ปี 2524 ซึ่งนับว่าเป็นพลังผลักดันสำคัญที่มี ผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติของหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้

"หมันแหล่ว! (ใช่เลย) ไฟมาก่าซื้อกันละโหะ (ในช่วงแรกๆ ที่รัฐส่งกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน ทุกบ้านแห่ซื้อตู้เย็นเข้าบ้านกันใหญ่) ทุกบ้านซื้อตู้เย็นตั้งโชว์ในห้องรับแขกเล้ย บ้านเราด้วยแล้ หึ ! หึ ! (บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์ก็เหมือนกับครัวเรือนอื่นๆ เช่นกัน) ตู้เย็นซิงเกอร์ขายดี ร้านแสงรัตน์เขาส่งถึงที่ รถเครื่องก่าซื้อกันมะ พวกหนุ่มๆ แหม่เว้ย! -ขี่กันดังเหวี้ยวเล้ย (หลายบ้านซื้อรถมอเตอร์ไซค์ หนุ่มๆ ขับขี่กันอย่างรวดเร็ว)"

2. พลังจากภายใน คือความต้องการของมนุษย์โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานของชาวบ้าน ความต้องการในสิ่งที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างพากันตีความว่าการมีเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นความเจริญ เป็นคนทันสมัยเป็นความมีหน้ามีตา เทียมหน้าเทียมตาเพื่อนบ้านและญาติมิตร การตีความเช่นนี้ มีผลต่อการขายที่ดินและตัดสินใจซื้อสินค้าเครื่องไฟฟ้าต่างๆ ของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัด

"ขายหน้าเขา (อายเขา) บ้านอื่นเขาซื้อกันหมดทั้งแถว จันเลย (ใช่เลย/เหมือนๆ กันเลย) บ้านเราทำพรือล่ะ ! เขาชวน ก่าซื้อด้วยแล้ ซื้อพร้อมกันได้ลดหิดหุ้ยด้วย (บ้านเราไม่รู้จะทำอย่างไรดี ก็ต้องเลยตามเลยโดยซื้อเครื่องไฟฟ้าตามเพื่อน แถมได้ราคาลดพิเศษด้วย)"

ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอก

การตอบรับต่อพลังผลักดันจากภายนอกของชาวบ้าน เกิดขึ้นได้ค่อนข้างรวดเร็ว เนื่องจากความทันสมัยของวัตถุที่เข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านต่างตอบสนองพลังผลักดันนี้ค่อนข้างมากและอย่างรวดเร็วในทุกครอบครัว มีผลต่อการเริ่มขายที่ดินที่จับจองไว้ทำกินของครอบครัวโดยเริ่มขายเป็นบางส่วนก่อนในราคาที่ตกลงกันได้ ทั้งนี้เพื่อนำเงินสดมาจับจ่ายใช้สอยในการซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้ไฟฟ้าภายในบ้าน ของใช้และสิ่งประดับอื่น ๆ เช่น ชุดรับแขกที่เป็นชุดพลาสติกขนาดใหญ่ รวมทั้งซื้อพาหนะสำหรับการเดินทางสัญจรไปมา คือ รถจักรยานยนต์ รถกระบะ เป็นต้น

เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดัน

เงื่อนไขที่มีผลต่อชุมชน และเป็นพลังผลักดันให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีทางการผลิตจากการผลิตเพื่อพอกินพอใช้มาเป็นการผลิตเพื่อขายก็คือ

1. เงื่อนไขด้านสถานที่ โดยเริ่มจากนายทุนที่เริ่มเข้าไปบุกรุกที่สาธารณะบนภูเขา มีการวัดที่ดินเพื่อออกโฉนดที่ดิน มีการตัดถนน ก่อสร้างอาคาร และสิ่งก่อสร้างประเภทต่างๆ เกิดขึ้น มีการบุกรุกที่ดิน เข้าครอบครองที่ดินที่เคยเป็นลำคลอง ลำน้ำ และพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้าน ในขณะที่ชาวบ้านที่มีที่ดินติดทะเลก็เริ่มมีการขายที่ดิน มีการลดการเอาแรงกัน และมีการจ้างงานในการทำสวนทำนาเกิดขึ้นทั่วไปในหมู่บ้าน

2. เงื่อนไขด้านเวลา ช่วงเวลาตั้งแต่ปี 2524 เป็นต้นไป คือช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัยตามนโยบายภาครัฐที่ค่อนข้างชัดขึ้นเป็นลำดับ

3. เงื่อนไขที่ตัวคน โดยเริ่มจากชาวบ้านซึ่งมีการศึกษาค่อนข้างน้อย จึงเป็นจุดอ่อนหรือเป็นจุดแห่งความอ่อนแอของชุมชนในช่วงนี้ จากการสัมภาษณ์พบว่า ช่องว่างที่เข้ามาถ่างให้เกิดความแตกต่างของชาวบ้านให้มากขึ้นคือ คนจากภาครัฐที่ตีความความเจริญคือความทันสมัย และพ่อค้า ที่มีผลประโยชน์และผลกำไรจากการจำหน่ายสินค้า ต่างเข้าแย่งชิงพื้นที่ในหมู่บ้าน เข้าเปลี่ยนแปลงความเข้มแข็งที่เคยมีมาก่อนของชุมชนให้อ่อนแอลง จนชาวบ้านไม่สามารถที่จะต้านแรงจากภายนอกได้ ดังนี้

"คนเขาขายที่ดิน ที่สวนพร้าวสวยๆ ไร่ไม่กี่หมื่นเอง"

"พวกที่ดินติดถนน ติดทะเล ขายก่อน ได้กันไม่กี่ตังค์หรอก"

"บ้านนั้นที่สวนพร้าวเขาสวยมาก อยู่ติดหนนไปเล หลังสวนติดเขา (ภูเขา) ตอนนั้นพวกเราเด็กๆ เวลาเดินไปเที่ยวชายเล (ชายทะเล) เคยแวะขอพร้าวอ่อนกินกัน ลุงเขาทุ้งให้เป็นลาย ๆ เลย (ลุงเขากระทุ้งมะพร้าวอ่อนเป็นทลายๆ ลงมาจากต้นให้พวกเด็กที่เดินผ่านสวนได้กิน) ลุงเขาใจดี แต่เขามีลูกหลายคน ลูกเขาไม่เรียนหนังสือหรอก ลางคนมันเกลางคน (บางคนที่เป็นลูกลุงเจ้าของสวนมะพร้าว) มันมีหัว หัวดี (สติปัญญาดี) เรียนหนังสือได้ที่เลขตัวเดียว ลุงเขาเคยส่งไปอยู่กับพี่น้องในหลาด (ไปอยู่กับญาติที่ในเมือง) ไม่รู้ทำพรือ ! มันแล่นกลับบ้านเฉยเลย (ไม่ทราบว่าเป็นเพราะเหตุใด เขากลับหนีกลับบ้านอย่างรวดเร็ว) กลับมาก่าไม่ทำไหร เห็นอยู่บ้านเฉย ๆ ตั้งนาน (กลับมาก็ไม่เห็นทำอะไร กลับมาอยู่กับบ้านเฉยๆ เป็นเวลานาน)

สรุปท้ายบท

ชุมชน และหมู่บ้านท่องเที่ยวในเขตชนบท ต่างได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2514 กระบวนการเปลี่ยน

แปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวยังเป็นการเปลี่ยนแปลงอยู่ในยุคสังคมประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยไม่มากนัก ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านยังเป็นแบบหาอยู่หากิน มีการนำผลผลิตจากป่าออกไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านบ้าง แต่ไม่มากนัก มีการอบรมกล่อมเกลาบุตรหลานโดยการสาธิต ทำให้ดู และการสั่งสอนของผู้ใหญ่ในครอบครัวที่สอนจากชีวิตจริง สาธิตให้ดูในการทำหน้าที่ในชีวิตประจำวันไปด้วยและทำหน้าที่ครูในบ้านไปด้วย ส่วนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรก ๆ ก็คือ ในช่วงปี 2515-2533 ซึ่งเริ่มมีการผลิตพืชผลทางการเกษตร มีวัตถุประสงค์โดยตรงเพื่อส่งออกจำหน่ายยังท้องตลาด

กระนั้น กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชน มีมากขึ้นอย่างผิดหูผิดตา ในปี 2524-2525 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน รวมทั้งระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งถือว่าเป็นจุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งใหญ่ทั้งในด้านจุดเปลี่ยนของเวลา จุดเปลี่ยนด้านสถานที่ และจุดเปลี่ยนด้านคน สำหรับพลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่ พลังจากภายนอกและพลังจากภายในหมู่บ้านเอง โดยชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอกค่อนข้างรวดเร็ว นอกจากนี้ก็มีเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดันดังกล่าว นั่นก็คือ เงื่อนไขด้านสถานที่ คน และเวลา เช่นเดียวกับชุมชนในพื้นที่ชนบทของแหล่งท่องเที่ยวโดยทั่วไป ซึ่งบริบทด้านสถานที่ ค่อนข้างจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติ

อย่างไรก็ดี จากการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ พบว่า มีความเกี่ยวโยงกับนโยบายการการท่องเที่ยวของรัฐและนโยบายการท่องเที่ยวของจังหวัดท่องเที่ยว และเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมากในทุกมิติของชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยว ได้แก่

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวที่ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของคนในจังหวัด คนในประเทศ และคนจากทั่วทุกมุมโลก

ประการที่สอง การขายที่ดิน โดยผู้ขายคือคนในชุทชนซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินดั้งเดิม ได้ขายที่ดินส่วนใหญ่ให้กับนายทุนและคนต่างถิ่นที่เข้ามากว้านซื้อที่ดิน ในขณะที่หลายครอบครัวไม่ได้ขายที่ดินเดิมไปทั้งหมด แต่มีการกันที่ดินบางส่วนไว้เพื่อเป็นที่ดินทำกิน/เพื่อสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยของคนในครอบครัว/ปลูกบ้านชั้นเดียวเป็นห้องแถวให้เช่า

ประการที่สาม การบริโภคสินค้าจากภายนอกชุมชน ซึ่งได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ ตู้เย็น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เครื่องเสียง เครื่องใช้ไฟฟ้าทุกชนิด รถจักรยานยนต์ รถกระบะ การสูบบุหรี่แทนใบจาก

ประการที่สี่ การเกิดอาชีพใหม่ๆ ในชุมชน คือ อาชีพพ่อค้า แม่ค้าคนกลาง รับซื้อสินค้าที่เป็นพืชผักจากสวน จากไร่ และผลิตผลจากป่า นำไปขายในเมือง การขายน้ำมันเบนซินสำหรับเติมรถจักรยานยนต์ในหมู่บ้าน การฉายภาพยนตร์ และมีการเก็บค่าเข้าชม

ประการที่ห้า การขายที่ดิน มีการเปลี่ยนมือของเจ้าของที่ดินจากชาวบ้านเป็นนายทุนจากนอกชุมชน ได้แก่ นายทุนจากในเมือง จากจังหวัดอื่นๆ และนายทุนต่างชาติ มีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อกก่อสร้างโรงแรมขนาดใหญ่ที่มีนายทุนต่างชาติเป็นผู้ถือหุ้นร่วมกับนายทุนคนไทย การก่อสร้างบ้านพักตากอากาศขนาดต่างๆ ตามภูเขา เป็นบ้านพักของชาวต่างชาติที่เข้ามาพักอาศัยระยะยาว บางรายก็เข้ามาสมรสกับสตรีไทยเพื่ออาศัยสิทธิในการซื้อบ้านและที่ดินพักอาศัยในบริเวณรอบๆ ชุมชนท่องเที่ยวแห่งนี้

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงหลายประการข้างต้น เป็นเงื่อนไขที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน อันได้แก่

(1) ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย/ทุนธรรมชาติลดลง อาทิ ที่ดิน ป่า น้ำ ลำธาร ผลิตผลจากป่า

(2) ทุนสังคมลดลง อันเนื่องมาจากจิตสำนึกสาธารณะในการดูแล ปกป้องชุมชนลดลง ซึ่งเป็นผลจาการเปลี่ยนแปลงเจ้าของที่ดิน การย้ายเข้ามาทำงานรับจ้างในชุมชนของคนจนจากต่างจังหวัด

(3) ทุนวัฒนธรรม ไดแก่ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร การประมง และด้านหัตถกรรม มีการเปลี่ยนแปลงลดลงค่อนข้างมาก อันเป็นผลเนื่องจากการขายที่ดิน มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพของคนในชุมชน

(4) ทุนเงินตรา เป็นทุนใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นทุนของนายทุน ทั้งที่เป็นนายทุนคนไทยและนายทุนข้ามชาติ อันเป็นผลเนื่องจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน

(5) ทุนชุมชน เป็นทุนที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติ จากอาชีพทำประมง เพาะปลูก ไปสู่อาชีพอุตสาหกรรมบริการเพื่อการท่องเที่ยวและการโรงแรมนานาประการ ได้แก่ อาชีพขับรถรับจ้าง (ตุ๊กตุ๊ก) มอเตอร์ไซค์รับจ้าง เจตสกี ร่มชายหาด นวดชายหาด เสริมสวยชายหาด บ้านเช่า รถเช่า เรือเช่า บริการซักรีด รวมทั้งอาชีพค้าขาย เช่น ขายอาหาร เครื่องดื่ม เสื้อผ้า ของที่ระลึก เปิดร้านค้าขนาดเล็ก จำหน่ายสิ่งของและเครื่องใช้ เป็นต้น

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ภายใต้นโยบายการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ที่ต่อเนื่องมาเป็นเวลานานหลายทศวรรษ จนถึงสมัยบองนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ผู้นำรัฐบาลยุคปัจจุบัน นโยบายสำคัญของภาครัฐในยุคนี้ ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาวิกฤติในระดับชาติหลายประการ โดยประเด็นปัญหาสำคัญมากประการหนึ่งตามโครงการซึ่งภาครัฐมุ่งเน้นที่จะปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นจากประเด็นปัญหาหลายประการดังกล่าวแล้ว คือ ปัญหาความยากจน ซึ่งรัฐบาลได้นำทางเลือกหลายประการมาใช้เพื่อแก้ปัญหาความยากจนในปัจจุบัน อาทิ โครงการกองทุนหมู่บ้าน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โครงการธนาคารประชาชน เป็นต้น ส่วนปัญหาอื่นๆ ที่รัฐบาลมุ่งพัฒนาคือ ปัญหายาเสพติด ปัญหาความยากจน ปัญหาการทุจริตคอรัปชั่น และปัญหาการให้บริการของภาครัฐ ซึ่งประเด็นที่เป็นทางเลือกสำคัญในการแก้ปัญหาของรัฐบาลตามประเด็นปัญหาที่กล่าวถึงทั้งสี่ประเด็นแล้วนั้น มีความสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยประเมินโครงการวิจัยประเมินผลการบริหารแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนาซึ่งกระทรวงมหาดไทยดำเนินการวิจัยร่วมกับสถาบันอุดมศึกษาใน 10 จังหวัดทั่วประเทศ (สถาบันดำรงราชานุภาพ. 2545) ในปี 2544-2546 รวม 10 จังหวัด คือ จังหวัดลำปาง พิษณุโลก ชัยนาท อ่างทอง สุรินทร์ ศรีสะเกษ นราธิวาส ปัตตานี ภูเก็ต และพังงา

ดังนั้น การนำเสนอในที่นี้ จึงจะขออธิบายถึง ประการแรก ที่มาและสภาพของกองทุนหมู่บ้าน ประการที่สอง สภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในกระแสการพัฒนา ประการที่สาม ปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ประการที่สี่ วิธีการแก้ไขปัญหา ประการที่ห้า ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย และ ประการที่หก ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชน ดังต่อไปนี้

ที่มาและสภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

1. ที่มาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

หมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นชุมชนเล็กๆ ตั้งอยู่บนเกาะที่ในยุคสังคมประเพณีเคยอุดมไปด้วยทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์และภูมิทัศน์อันสวยงามของหาดทราย ทะเล ภูเขา และทุ่งนา มาตั้งแต่บรรพกาล ต่อมาชุมชนนี้ได้พัฒนาไปสู่ความเป็นภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น จากชุมชนเกษตรกรรมกลายเป็นชุมชนอุตสาหกรรมการโรงแรมและการ ท่อง

เที่ยว ที่มีสภาพเป็นชุมชนสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น จากสภาพหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะท่องเที่ยว โดยด้านตะวันตกของหมู่บ้านซึ่งอยู่ติดฝั่งทะเล ด้านตะวันออกติดภูเขา ระหว่างหาดทรายถึงเนินเขาจะมีที่ราบอยู่จำนวนหนึ่ง เดิมเป็นที่ราบที่มีการทำนา ปลูกข้าว มีเนินเขาอันเขียวชอุ่ม ซึ่งปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกเจ้าของที่ดินขายที่ดินให้กับนายทุน มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่ดินเป็นที่อยู่อาศัย โรงแรม ร้านค้า และสิ่งก่อสร้างต่างๆ จนเต็มพื้นที่ ส่วนพื้นที่ภูเขาก็กำลังถูกแปรสภาพไปเป็นโรงแรมและบ้านพัก ที่สามารถมองเห็นทิวทัศน์ท้องทะเลอันสวยสดงดงามได้ชัด มีการปลูกสร้างบ้านพักอาศัยหลังใหญ่ ๆ หรูหรา เพียบพร้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก เหล่านี้ คือบ้านพักตากอากาศซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักหลายคนได้ให้ข้อมูลตรงกันว่า เจ้าของที่ดินที่แท้จริง ณ วันนี้ นั่นคือชาวต่างชาติ อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของชุมชนท่องเที่ยว

สำหรับประชากรของหมู่บ้านท่องเที่ยวในปัจจุบัน จะถูกแบ่งกลุ่มโดยภาครัฐ ซึ่งได้มีการแบ่งเขตการปกครองหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยมีการจัดพื้นที่ประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่หมู่บ้านท่องเที่ยวทั้งหมด ไปอยู่ในเขตเทศบาลหมู้บ้านท่องเที่ยว คงเหลือพื้นที่ไม่มากนักประมาณร้อยละ 20 เท่านั้น ที่ยังคงอยู่ในความปกครองของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ดูแลเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แต่ในส่วนของกองทุนหมู่บ้านซึ่งอยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่บ้านนั้นได้เอื้อเฟื้อให้คนในเขตเทศบาลที่เป็นสมาชิกเดิมในหมู่บ้านท่องเที่ยว เป็นสมาชิกกองทุนได้ด้วย

สำหรับประชากรในหมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งรวมทั้งชุมชนในเขต อบต. และชุมชนในเขตเทศบาล มีครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 81 ครัวเรือน จำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 228 คน เป็นชาย 117 คน หญิง 111 คน

ส่วนรายได้ต่อครอบครัว พบว่ามีเพียงไม่กี่ครอบครัวเท่านั้น ที่มีรายได้ปีละ 20,000-30,000 บาท ในขณะที่หลายครอบครัวที่มีรายได้ปีละมากกว่า 50,000.- บาท ซึ่งจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ระดับลึก รวมทั้งการสังเกตในปรากฏการณ์จริงก็พบว่า เงื่อนไขที่มีผลต่อรายได้ของชาวบ้านดังที่ได้กล่าวมาแล้วก็คือ ชาวบ้านในท้องถิ่นที่เป็นคนดั้งเดิมจริง ๆ นั้น ถึงแม้ว่าจะมีการขายที่ดินส่วนใหญ่ของบรรพบุรุษไปแล้ว แต่ชาวบ้านหลายครอบครัว มักจะกันที่ดินส่วนหนึ่งไว้เพื่ออยู่อาศัยของครอบครัว พวกเขาจะไม่ขายที่ดินไปจนหมดทั้งแปลง โดยที่ดินที่ชาวบ้านขายไปนั้นมักจะอยู่ตามเชิงเขา ทุ่งนา สวนมะพร้าว สวนยางพารา และที่ราบติดชายทะเล ส่วนที่ดินซึ่งอยู่ชิดถนนในหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านจะเก็บเอาไว้สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยกับบุตรหลานเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น เมื่อมีการขยายตัวของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ มีคนเคลื่อนย้ายเข้ามาพักอาศัยและทำมาหา

กินในหมู่บ้านและบริเวณใกล้เคียงมากขึ้น มีผลต่อการปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและให้เช่ามากขึ้น

กระนั้น เงื่อนไขเดิมก่อนมีกองทุนหมู่บ้านก็คือ ชุมชนบ้านท่องเที่ยวเป็นชุมชนเครือญาติมาก่อน มีการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันมาตั้งแต่ต้น จากบริบทเดิมซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีแต่ความสงบสุข ต่อมาจากกระแสการเปลี่ยนผ่านของกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และการพัฒนาในมิติด้านการท่องเที่ยวเป็นอย่างมากในพื้นที่ ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยสิ้นเชิง แต่คนในชุมชนซึ่งมีผู้นำที่ดีอยู่ในชุมชนกลับมิได้ย่อท้อต่อปรากฏการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น ชุมชนได้จัดตั้งกลุ่ม “รักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว” ขึ้น เป็นชมรมที่มีเป้าหมายเพื่อวางแผนแก้ปัญหาและวางแผนอนาคต โดยกลุ่มดังกล่าวร่วมกับภาครัฐ คือเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) รวมทั้งนักวิชาการ ได้รวมตัวกันเป็นไตรภาคี มีการจัดประชุมปรึกษาหารือปัญหาต่างๆ ในชุมชนร่วมกันเป็นระยะๆ และดำเนินการวางแผนแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาชุมชนในสามมิติ คือ (1) การป้องกันและแก้ไขปัญหา (2) การรักษาสิ่งดีงามให้ดำรงอยู่ และ (3) การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ให้กับหมู่บ้านท่องเที่ยว

ที่สำคัญก็คือ กลุ่มรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ไม่เพียงแต่จะได้มีการระดม **ทุนทางเศรษฐกิจ** หรือ **ทุนเงินตรา** เพื่อใช้เป็นกองกลางในการดำเนินงานของกลุ่มเป็นเงินหลายล้านบาท แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ในขณะเดียวกัน กลุ่มรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวและชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ก็ยังคงมี **ทุนชุมชน** ซึ่งในที่นี้หมายถึง **ทุนทางสังคม วัฒนธรรม** คือ ประเพณีทำบุญเดือนสิบ (สารทไทย) เป็นงานบุญร่วมกัน มีศาสนาพุทธ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว มีธรรมเนียม “บอกไหว้” ในงานแต่งงาน มีการ ”บอกบุญ” ในงานบวชและงานมงคลต่าง ๆ และมี “งานศพ” เมื่อมีคนตาย วิถีชีวิตที่ดีงามเหล่านี้ล้วนเป็น **ทุนทางสังคม** ที่มีผลต่อการขัดเกลาคนในชุมชนให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกันมาโดยตลอด ในขณะเดียวกัน หมู่บ้านนี้ก็มี **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** คือ ทะเล หาดทราย ทุ่งนา ป่าไม้ และภูเขาที่สวยงามเป็นเลิศเป็นทุนที่มีคุณค่ามหาศาลจนประมาณค่ามิได้ของชุมชนแห่งนี้

ที่สำคัญก็คือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากภาคเกษตรกรรมมาเป็นธุรกิจการโรงแรมและการท่องเที่ยว กลุ่มรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวก็มีกระบวนการช่วยเหลือให้คนในชุมชนประกอบอาชีพทางด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับความทันสมัยที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น เกิดอาชีพบริการร่มชายหาด บริการบ้านเช่า บริการร้านอาหาร เครื่องดื่ม และอาหารว่างตามริมหาด รวมทั้งมีร้านอาหารภัตตาคารขนาดใหญ่เกิดขึ้น มีบริการหมอนวดชายหาด บริการรถตุ๊กๆ บริการเรือเจตสกี บริการเรือแคนู บริการเสริมสวยริมหาด และอาชีพเสริมต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปมากได้อย่างน่าชมเชย และที่สำคัญก็คือ ชาวหมู่บ้านท่องเที่ยวหลายฝ่ายต่างมีจิตสำนึกที่ดีต่อ ชุมชน

ของตัวเองและมีความพยายามอย่างต่อเนื่องในการร่วมวางแผนและดำเนินงานพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างอนาคตของชุมชนที่ยั่งยืนและมีความสุขไว้สำหรับลูกหลานและคนรุ่นต่อไป

อย่างไรก็ดี ความเจริญทางด้านวัตถุซึ่งมีทั้งถนน สิ่งปลูกสร้าง โรงแรม อาคาร ร้านค้า บ้านพัก ห้องแถวให้เช่า มีผลต่อความแออัดของชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งความเจริญเติบโตไปสู่ภาคอุตสาหกรรมตามแบบตะวันตกดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาและความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวโดยตรง เช่น ปัญหาขยะ สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย และปัญหาวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป จากปัญหาสารพันที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่องมีผลต่อการรวมตัวกันของชาวบ้าน เป็น “**ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว**” เป็นองค์กรทวิภาคีซึ่งมีสมาชิกชมรมประกอบด้วยกลุ่มที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่อยู่ในพื้นที่ รวมทั้งกลุ่มประชาชน ได้มาร่วมกันวางแผนเพื่ออนาคตของตัวเอง ด้วยจิตสำนึกของคนในชุมชนเอง แต่มิใช่เป็นการรวมตัวกันเพื่อตัวเองในวันนี้ หากแต่เป็นการรวมตัวกันเพื่อพึ่งพากันเองเพื่ออนาคตของลูกหลานในหมู่บ้าน

จากเงื่อนไขคือบริบทของหมู่บ้าน ทั้งบริบททางกายภาพของหมู่บ้านที่เป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงติดอันดับหนึ่งในสามของแหล่งท่องเที่ยวทางทะเลที่นักท่องเที่ยวทั่วโลกต้องการที่จะมาท่องเที่ยว เป็นชุมชนที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าสามารถพึ่งพาตนเองได้ภายใต้บริบทของจังหวัดที่กำลังเร่งพัฒนาไปสู่ภาคอุตสาหกรรมการบริการอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ซึ่งบริบทดังกล่าว มีผลต่อการตัดสินใจเลือกหมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นพื้นที่วิจัยของทีมนักวิจัยในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน เพราะปรากฏการณ์ของหมู่บ้านที่มีความเข้มแข็งเป็นหมู่บ้านที่ไม่เพียงแต่จะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงทางเศรษฐกิจเท่านั้น ในขณะเดียวกันก็ยังเป็นหมู่บ้านที่สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ จึงเป็นเงื่อนไขที่น่าสนใจว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน หมู่บ้านท่องเที่ยวได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านมาพร้อมๆ กับหมู่บ้านอื่นเป็นส่วนใหญ่ในปี 2544 ที่ได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 1,000,000 บาท ว่าจะส่งผลต่อหมู่บ้านเข้มแข็งแห่งนี้อย่างไร จึงทำให้ทีมผู้วิจัยเลือกที่จะทำการศึกษาวิจัยชุมชนแห่งนี้

สภาพของหมู่บ้านท่องเที่ยวในกระแสการพัฒนา

กล่าวสำหรับสภาพการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านนั่นคือการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวได้เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ในระยะแรกของการดำเนินกองทุนนี้ ผู้ใหญ่บ้านให้ความสนใจที่จะจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านท่องเที่ยวมีกองทุนหมู่บ้านอยู่แล้ว คือ “กองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว” คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจึงคิดว่าผู้จัดตั้งและรับผิดชอบ

กองทุนหมู่บ้านน่าจะต้องเป็นเทศบาลตำบลท่องเที่ยว แต่ด้วยเงื่อนไขของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ เทศบาลตำบลท่องเที่ยวซึ่งเป็นเทศบาลใหม่ ยังไม่มีการจัดตั้งชุมชนของเทศบาล จึงไม่สามารถจัดตั้งกองทุนได้ ผู้ใหญ่บ้านซึ่งดูแลประชาชนส่วนน้อยในเขตปกครองตามกฎหมายประมาณ 100 คน จึงเป็นผู้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น โดยการรวมเอาประชาชนในเขตเทศบาลท่องเที่ยวซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายในการเป็นสมาชิกกองทุนไว้ด้วย ทั้งนี้เพราะประชาชนในเขตเทศบาลท่องเที่ยวเคยเป็นสมาชิกของหมู่บ้านท่องเที่ยวมาก่อน ประชาชนกลุ่มนี้เพิ่งมาถูกแยกตัวออกไปจากหมู่บ้านท่องเที่ยวเนื่องจากหมู่บ้านนี้ถูกยกฐานะจากสุขาภิบาลตำบลท่องเที่ยวไปเป็นเทศบาลตำบลท่องเที่ยว แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเป็นเวลานานหลายทศวรรษ รวมทั้งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างใกล้ชิดกันของคนในชุมชน ตลอดจนความผูกพันกันในฐานะสมาชิกของชุมชนที่ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน มีผลต่อการเชื่อมโยงให้คนในชุมชนไม่สามารถแยกจากกันได้

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ณ ตำบลท่องเที่ยว จะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐซึ่งนำระเบียบเกี่ยวกับกองทุนไปแจ้งให้คนในหมู่บ้านได้ทราบ มีผลต่อการปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนที่ค่อนข้างจะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระเบียบเกี่ยวกับการกู้และการผ่อนชำระเงินกู้ ซึ่งค่อนข้างจะเน้นความสามารถในการผ่อนชำระมากกว่าเน้นที่วัตถุประสงค์ของการขอกู้ ต่อมาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวจึงได้จัดเสวนากลุ่มประชาคมกองทุนขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแนวทางดำเนินงานและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวม 3 ครั้ง มีผลให้ทุกฝ่ายทั้งผู้กู้ สมาชิกกองทุน และผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความเข้าใจการดำเนินงานตามปรัชญาของกองทุนมากขึ้น

2. **สภาพปัจจุบันของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว**

กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว เริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ. ศ. 2544 โดยเริ่มจากการรวบรวมสมาชิก และเก็บเงินค่าสมัครของสมาชิก แต่ในระยะเริ่มแรกนั้น ยังไม่มีการให้กู้เงิน เนื่องจากรัฐบาลยังไม่ได้ให้งบประมาณ จึงเป็นเพียงการรวบรวมสมาชิก เพื่อรอเงินกองทุน 1,000,000 บาท จากรัฐบาล

วิธีการเลือกคณะกรรมการของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว จะคล้ายกับการเลือกคณะกรรมการของกองทุนหมู่บ้านอื่นทั่วไป คือ จะมีการเรียกประชุมสมาชิกทั้งหมดของกองทุน แล้วจึงให้สมาชิกเสนอชื่อบุคคลที่ต้องการให้เป็นคณะกรรมการกองทุน แล้วใช้วิธียกมือโหวต ว่าใครมีคะแนนมากที่สุด คนนั้นก็จะได้เข้าเป็นคณะกรรมการ โดยเงื่อนไขประการ

สำคัญในการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวก็คือสมาชิกส่วนใหญ่ต้องการให้กรรมการเป็นผู้ที่มีอาชีพที่แน่นอนและมั่นคงอยู่แล้วเข้ามาทำงานเพื่อกรรมการกองทุนจะได้ไม่เป็นกังวลในเรื่องการหารายได้หรือการมีงานทำ โดยสมาชิกมีแนวคิดว่าถ้าผู้ที่ยังมีงานทำไม่แน่นอนและไม่มั่นคงเท่าที่ควรเข้ามาทำงานเป็นคณะกรรมการในกองทุนหมู่บ้าน เขาอาจจะทำงานได้ไม่เต็มที่ เพราะต้องออกไปหางานทำเพื่อหารายได้ด้วย

อีกประเด็นที่สำคัญคือสมาชิกบางส่วนคิดว่า การเข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ไม่มีค่าตอบแทน ผู้ที่เข้ามาทำงานเป็นกรรมการกองทุนถ้าเป็นผู้ที่ไม่มีอาชีพหรือรายได้ประจำที่แน่นอน อาจได้รับความเดือดร้อนในการประกอบอาชีพหรือหารายได้ ดังนั้น แนวคิดข้างต้นจึงมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวมาแล้ว 2 ชุด ชุดที่ทำอยู่ในปัจจุบันเป็นกรรมการชุดที่ 2 ซึ่งในการเลือกกรรมการชุดที่ 2 จะแตกต่างจากการเลือกครั้งแรกไม่มากนัก คือ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านชุดที่ 2 ส่วนใหญ่จะเป็นคณะกรรมการคนเดียวกับคณะกรรมการชุดที่ 1 นั่นก็คือ มีคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวชุดปัจจุบัน จำนวนรวม 11 คน จำแนกเป็นกรรมการเพศชาย 4 คน หญิง 7 คน กรรมการชุดนี้จะมีอาชีพที่แน่นอนของตนเองคือ ประกอบอาชีพส่วนตัว รับจ้าง ค้าขาย แม่บ้าน และขับรถรับจ้าง ดังรายละเอียดในตาราง 1

ตาราง 2 ข้อมูลเกี่ยวกับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ลำดับที่	ชื่อ-ชื่อสกุล	อาชีพ	ตำแหน่ง
1.	นายนิล	ธุรกิจส่วนตัว	ประธาน
2.	นางสาวดา	ทำร่ม	ผู้ช่วยเหรัญญิก
3.	นางสาวแดง	แม่บ้าน	เลขานุการ
4.	นางสาวส้ม	รับจ้าง	ผู้ช่วยเลขานุการ
5.	นางสาวเขียว	ค้าขาย	รองประธาน
ลำดับที่	ชื่อ-ชื่อสกุล	อาชีพ	ตำแหน่ง

6.	นางสาวชมพู	รับจ้าง	บัณฑิตกองทุนหมู่บ้าน
7.	นายดำ	ขับรถรับจ้าง	ประชาสัมพันธ์
8.	นายน้ำเงิน	รับจ้าง	เหรัญญิก
9.	นายขาว	ค้าขาย	ติดตามตรวจสอบ
10.	นางเหลือง	รับจ้าง	ผู้ช่วยประชาสัมพันธ์
11.	นางตอง	แม่บ้าน	คณะกรรมการ

ที่มา สำนักงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว. 2546.

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว พบข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องเพศ อาชีพ และวงเงินกู้ของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

ตาราง 3 ข้อมูลทั่วไปของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ข้อมูล	เพศ (ชาย)	เพศ (หญิง)	อาชีพ รับจ้าง	อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว	วงเงินกู้ (บาท/คน)
จำนวน (คน)	79	113	125	67	20,000

ตาราง 4 รายชื่อสมาชิกผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ชื่อ-ชื่อสกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ	จำนวนเงินกู้(บาท)	วัตถุประสงค์การกู้	การคืนเงินกู้	
					ตรงตามกำหนด	ไม่ตรงตามกำหนด/เหตุผล
1.นางก	47	หมอนวด	20,000	เช่ารถรับจ้าง	3	-
2.นางข	38	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-
3.นางค	33	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถตุ๊กๆ	3	-
4.นางง	31	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถรับจ้าง	3	-
5.นางจ	34	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
6.นางฉ	34	รับจ้าง	20,000	ซ่อมเรือหางยาว	3	-
7.นางช	49	รับจ้าง	20,000	ทำการค้า	3	-
8.นายซ	46	รับจ้าง	20,000	ต่อเติมที่พักอาศัย	3	-
9.นางฌ	-	ค้าขาย	20,000	ลงทุนค้าขาย	3	-
10.นางสาวญ	36	รับจ้าง	20,000	ซ่อมแซมบ้านเช่า	3	-
11.นางฏ	37	ค้าขาย	20,000	เป็นทุนสำรองการค้า	3	-
12.นายฏ	41	รับจ้าง	20,000	ต่อเติมบ้าน	3	-
13.นายฐ	31	รับจ้าง	20,000	ทำสวน	3	-
14.นางฑ	38	ค้าขาย	20,000	ซ่อมรถรับจ้าง	3	-
15.นางฒ	36	รับจ้าง	20,000	กิจการนวดแผนโบราณ	3	-
16.นางณ	30	ทำร่ม	20,000	ซื้อเก้าอี้และเตียงผ้าใบ	3	-
17.นายด	32	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถรับจ้าง	3	-
18.นางต	27	รับจ้าง	20,000	ซื้ออุปกรณ์นวดแผนโบราณ	3	-
19.นางถ	22	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
20.นางท	40	รับจ้าง	20,000	ซื้ออุปกรณ์นวดแผนโบราณ	3	-
21.นางธ	46	รับจ้าง	20,000	ซื้ออุปกรณ์ซักรีด	3	-
22.นายน	60	รับจ้าง	20,000	ทุนการศึกษาบุตร	3	-
23.นายบ	38	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-

ชื่อ-ชื่อสกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ	จำนวนเงินกู้ (บาท)	วัตถุประสงค์การกู้	การคืนเงินกู้	
					ตรงตามกำหนด	ไม่ตรงตามกำหนด/เหตุผล
24.นายป	32	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถตุ๊กๆ	3	-
25.นางผ	38	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
26.นางฝ	29	รับจ้าง	20,000	ทุนเลี้ยงสัตว์	3	-
27.นายพ	39	รับจ้าง	20,000	ทุนการศึกษาของบุตร	3	-
28.นายภ	45	รับจ้าง	20,000	ทุนการศึกษาของบุตร	3	-
29.นายม	52	รับจ้าง	20,000	ซ่อมเรือและเครื่อง	3	-
30.นายย	30	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
31.นายร	31	รับซ่อมรถจักรยานยนต์	20,000	ซื้ออุปกรณ์ซ่อมรถจักรยานยนต์	3	-
32.นายล	50	ธุรกิจส่วนตัว	20,000	ค้าขาย	3	-
33.นางว	52	ทำสวน	20,000	ค้าขาย	3	-
34.นางศ	32	รับจ้าง	20,000	ปลูกบ้าน	3	-
35.นางษ	53	ตัดผม	20,000	ทุนการศึกษาบุตร	3	-
36.นายส	36	รับจ้าง	20,000	ซ่อมเรือ	3	-
37.นางสาวห	-	รับจ้าง	20,000	ผ่อนรถ	3	-
38.นางฬ์	52	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
39.นางอ	50	รับจ้าง	20,000	สร้างบ้าน	3	-
40.นางสาวฮ	35	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถรับจ้าง	3	-
41.นายเอ	23	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถแท็กซี่	3	-
42.นางสาวบี	39	เสริมสวย	20,000	ซื้ออุปกรณ์เสริมสวย	3	-
43.นางซี	-	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-
44.นางสาวดี	34	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-

ชื่อ-ชื่อสกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ	จำนวนเงินกู้ (บาท)	วัตถุประสงค์การกู้	การคืนเงินกู้	
					ตรงตามกำหนด	ไม่ตรงตามกำหนด,เหตุผล
45.นางสาวอี	21	รับจ้าง	20,000	ซ่อมแซมที่อยู่อาศัย	3	-
46.นายเอฟ	38	รับจ้าง	20,000	ทำร้านอาหาร	3	-
47.นางสาวจี	33	ค้าขาย	20,000	ลงทุนค้าขาย	3	-
48.นางเอช	34	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-
49.นางสาวไอ	36	ค้าขาย	20,000	ขายข้าวแกง	3	-
50.นางเจ	26	รับจ้าง	20,000	ค้าขายเสื้อผ้า	3	-
51.นายเค	42	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
52.นางแอล	38	ทำร่ม	20,000	ค้าขาย	3	-
53.นางเอ็ม	35	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	3	-
54.นายเอ็น	34	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
55.นายโอ	40	ขับรถแท็กซี่	20,000	ซ่อมเครื่องยนต์รถรับจ้าง	3	-
56.นางพี	30	ค้าขาย	20,000	ซ่อมเรือ	3	-
57.นางคิว	31	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
58.นางอาร์	36	ค้าขาย	20,000	เงินทุนหมุนเวียน	3	-
59.นายเอส	32	ซักรีด	20,000	เปิดร้านเสริมสวย	3	-
60.นางที	40	รับจ้าง	20,000	ทำธุรกิจส่วนตัว	3	-
61.นายยู	27	ทำเรือ	20,000	ซ่อมเรือ	3	-
62.นายวี	52	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
63.นางดับเบิล	26	รับจ้าง	20,000	ค้าขาย	3	-
64.นายเอ็ก	58	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถ	3	-
65.นายวาย	19	ทำร่ม	20,000	ซื้ออุปกรณ์ค้าขาย	3	-
66.นางซี	32	ค้าขาย	20,000	ต่อเติมบ้าน	3	-
67.นายยู	43	รถรับจ้าง	20,000	ซ่อมรถตุ๊กๆ	3	-

ชื่อ-ชื่อสกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ	จำนวนเงินกู้ (บาท)	วัตถุประสงค์การกู้	การคืนเงินกู้	
					ตรงตามกำหนด	ไม่ตรงตามกำหนด/เหตุผล
68.นางหมู	32	ทำร่มผ้าใบ	20,000	ค้าขาย	3	-
69.นางแมว	36	รับจ้าง	20,000	ซื้ออุปกรณ์นวดชายหาด	3	-
70.นางจิต	35	แม่บ้าน	20,000	ซ่อมแซมบ้าน	3	-
71.นางสาวมี	38	ค้าขาย	20,000	ทำร้านค้า	3	-
72.นางเพ็ญ	38	รับจ้าง	20,000	ซื้ออุปกรณ์ก่อสร้าง	3	-
73.นางใส	43	ค้าขาย	20,000	ซ่อมรถ	3	-
74.นายจวบ	32	ขับรถรับจ้าง	20,000	ซ่อมรถตุ๊กๆ	3	-
75.นายดัง	34	รับจ้าง	20,000	ต่อเติมบ้าน	3	-
76.นางสี	51	รับจ้าง	20,000	ขุดบ่อน้ำตื้น	3	-
77.นายสิน	31	รับจ้าง	20,000	เปิดร้านซ่อมอุปกรณ์ไฟฟ้า	3	-
78.นายดิน	40	ค้าขาย	20,000	ค้าขาย	-	เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจไม่ดี
79.นางสวย	41	รับจ้าง	20,000	ซ่อมรถ		เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจไม่ดี

จากตาราง 4 พบว่า ในจำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวที่เป็นผู้กู้เงินกองทุนเป็นสมาชิกเพศชาย จำนวน 27 คน เพศหญิง จำนวน 52 คน มีอาชีพรับจ้าง จำนวน 125 คน อาชีพธุรกิจส่วนตัว จำนวน 67 คน โดยเป็นการกู้ไปเพื่อทำกิจการในอาชีพที่เกี่ยวโยงกับธุรกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ ส่วนวงเงินกู้ของผู้กู้เงินกองทุนทุกคน จะเท่ากันทั้งหมดคือ กู้เต็มวงเงินรายละ 20,000 บาท และเป็นที่น่าชื่นชม

ว่าในจำนวนผู้กู้ทั้งสิ้น 79 ราย มีผู้ที่สามารถผ่อนชำระเงินกู้ได้ตามกำหนดเป็นส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 97.5 ของจำนวนผู้กู้ทั้งหมด ส่วนจำนวนผู้กู้ที่ไม่สามารถชำระเงินกู้ได้ตามกำหนดมีเป็นส่วนน้อยเพียง 2 รายเท่านั้น คิดเป็นร้อยละ 2.5 ของจำนวนผู้กู้ทั้งหมดโดยมีเหตุผลของการไม่ผ่อนชำระเงินกู้คือภาวะเศรษฐกิจไม่ดี

จากข้อมูลที่เป็นรูปธรรมด้านการชำระเงินกู้ของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งพบว่า สมาชิกส่วนใหญ่ที่เป็นผู้กู้เงินกองทุน จำนวนร้อยละ 97.5 ของสมาชิกผู้กู้เงินกองทุนทั้งหมด คือ ผู้ที่สามารถชำระเงินกู้ได้ตามกำหนดซึ่งข้อมูลส่วนนี้จะตรงกับข้อมูลที่พบจากจากการสัมภาษณ์ระดับลึกเกี่ยวกับการใช้มาตรการทางวิถีประชาในการทวงหนี้เงินกู้ซึ่งได้ผลดีมากในหมู่บ้านแห่งนี้

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวจะมีปัญหาอยู่บ้างในช่วงแรกๆ ของการก่อตั้งกองทุนในปี พ.ศ. 2544 ซึ่งการดำเนินงานกองทุนของเจ้าหน้าที่จะถือปฏิบติตามระเบียบว่าด้วยกองทุนหมู่บ้าน ปี 2544 โดยเคร่งครัด ในขณะที่การสื่อสารเพื่อทำความเข้าใจกับสมาชิกกองทุนและผู้กู้ยังไม่เพียงพอ มีผลต่อความเข้าใจที่ไม่ตรงกันระหว่างกรรมการกองทุนกับผู้กู้ ต่อมาในช่วงปี 2545-2546 เนื่องจากกรรมการกองทุนและผู้กู้ได้มีการพบปะกันทุกเดือน ณ สถานที่ตั้งของกองทุนซึ่งตั้งอยู่ในวัด ได้มีการพูดคุย เสวนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนโดยใช้เอกสารแจกทุกเดือน มีผลต่อการสร้างสัมพันธภาพที่ดีและมีความเข้าใจที่ค่อนข้างตรงกันมากขึ้นในกลุ่มดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ เมื่อกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้พยายามแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2544 ถึงปัจจุบัน มีผลต่อการดำเนินงานที่ค่อนข้างราบรื่นขึ้นเป็นลำดับในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านมีผู้นำที่มีภาวะผู้นำค่อนข้างสูง มีเลขานุการกองทุนที่มุ่งมั่น ทำงานจริงจังเพื่อกองทุน มีการติดต่อสื่อสารข้อมูลและติดตามงานกองทุนอย่างใกล้ชิด ทำให้จำนวนสมาชิกค้างชำระเงินกู้ลดลง กองทุนหมู่บ้านจึงส่งผลดีต่อชุมชนคือ เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาขาดรายได้จากการประกอบอาชีพทางด้านการท่องเที่ยวของคนในชุมชน ซึ่งมีรายได้ลดลงอย่างมากในช่วงหน้าฝน คนเหล่านี้จึงได้พึ่งพิงกองทุนหมู่บ้าน โดยในหน้าฝน สมาชิกจะกู้เงินกองทุนหมู่บ้านออกมาใช้ประโยชน์เพื่อการปรับปรุง ซ่อมแซมอุปกรณ์ และเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการการหารายได้ในช่วงเทศกาลท่องเที่ยวในหน้าหนาวและหน้าร้อน มีผลต่อความมั่นคงในอาชีพของคนในชุมชน คนที่เป็นผู้ประกอบการในกิจการขนาดเล็ก ทำให้ได้มีเงินทุนหมุนเวียนในอาชีพมากขึ้นจากการกู้เงินกองทุน และในปัจจุบันพบว่า หลายรายสามารถส่งคืนเงินกู้ได้ตรงตามสัญญามากกว่าในช่วงปี พ.ศ. 2544 ซึ่งเป็นช่วงปีแรกของการมีกองทุนหมู่บ้านแห่งนี้

ข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

ผลจากการศึกษาแนวลึกด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวและผู้ที่เกี่ยวข้อง ก็พบทั้งข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

1. ข้อดีของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ได้แก่

1.1 ชาวบ้านก็มีความพึงพอใจที่มีกองทุน เพราะเงื่อนไขและวิธีการกู้ยืมค่อนข้างทำได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก

1.2 การกู้และการนำเงินกองทุนไปใช้ประโยชน์ในการบรรเทาความขัดข้องเดือดร้อนของชาวบ้าน สามารถทำได้อย่างรวดเร็ว เป็นที่พึงพอใจของผู้กู้และผู้ที่เกี่ยวข้อง

1.3 ถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวจะมีกรรมการกองทุนจำนวนน้อย แต่ก็พบว่าการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในขณะนี้ ยังมีความเป็นไปได้และค่อนข้างน่าพึงพอใจในระดับหนึ่ง เพราะความเสียสละของผู้นำชุมชนที่เป็นกรรมการบริหารกองทุน คือ ผู้ใหญ่บ้านและเลขานุการกองทุนที่พยายามบริหารจัดการกองทุนอย่างเต็มศักยภาพ

2. ปัญหาบางประการเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

ปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวมีค่อนข้างน้อย เรื่องที่เป็นปัญหาอยู่บ้างก็คือ

2.1 สมาชิกยังขาดความรู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านและไม่ให้ความร่วมมือในการเข้าประชุมมีผลต่อความกังวลใจของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว และทำให้สมาชิกไม่สามารถติดตามข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง ทำให้ขาดข้อมูลในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกองทุน

2.2 การกู้ยืมเงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เป็นการเสริมอาชีพเดิมเป็นส่วนใหญ่ เกือบจะไม่มีการสร้างอาชีพใหม่ เพราะวงเงินที่ให้กู้ค่อนข้างน้อย ประกอบกับอาชีพของสมาชิกส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นอาชีพที่เกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยวนั้น ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นกองทุนหลักของชุมชนอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น กองทุนหมู่บ้าน 1,000,000 บาท ของภาครัฐ จึงค่อนข้างที่จะมีลักษณะเป็นกองทุนเสริม ไม่ใช่กองทุนหลักของหมู่บ้าน

2.3 ปัญหาประการหนึ่งของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวก็คือ การหากรรมการกองทุน ทำได้ค่อนข้างยาก ในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่จะปฏิเสธการเป็นกรรมการกองทุน ทั้งนี้ เพราะเกรงว่าจะต้องรับผิดชอบเงินกู้ถ้าสมาชิกไม่ส่งใช้เงินกู้

2.4 ปัญหาผู้กู้บางคนไม่คืนเงินกู้ตามเวลาที่กำหนด เมื่อเวลาผ่านไปหลายเดือน ในขณะที่ผู้กู้ส่วนใหญ่ชำระเงินกู้ตรงตามเวลาที่กำหนด เรื่องนี้จึงเป็นปัญหาที่น้อยที่สุดของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในช่วงนี้ จากปัญหาเดิมที่ทวีขึ้นเป็นปัญหาดินพอกหางหมู ในขณะที่คนกู้เก่าไม่คืนเงิน มีผลต่อสภาพปัญหาขาดเงินให้กู้ ซึ่งปัญหานี้ พบว่าเป็นปัญหาที่มีความต่อเนื่องไปถึงผู้กู้รายใหม่ซึ่งจะไม่ได้กู้ ตัวอย่างเช่น กลุ่มหมอนวดชายหาด กู้เงินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว เพื่อนำไปซื้ออุปกรณ์การนวดตามชายหาด เช่น เตียงไม้ ที่นอน ซึ่งกลุ่มอาชีพนี้ได้เรียนรู้จากบริษัทฝึกนวด โดยรายได้ของกลุ่มหมอนวดชายหาดในฤดูกาลท่องเที่ยว ประมาณ 250-300 บาท ต่อเวลานวดหนึ่งชั่วโมง แต่เมื่อถึงหน้ามรสุม หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า หน้าโลว์ (low season) กลุ่มหมอนวดชายหาดจะขาดรายได้ มีผลต่อการไม่คืนเงินกู้ ผู้กู้รายใหม่จึงไม่สามารถกู้เงินของกองทุนได้ แต่เมื่อกรรมการกองทุนนำมาตรการทางวิถีประชาและมาตรการควบคุมทางสังคมมาใช้ในการทวงเงินกองทุน มีผลให้ปัญหาไม่ชำระหนี้หมดไป

2.5 ในการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวชุดใหม่ ซึ่งขณะนี้ คณะกรรมการชุดปัจจุบันของกองทุนกำลังดำเนินการจัดทำงบดุล และรายงานสรุปผลการดำเนินงาน โดยการเลือกตั้งกรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้านชุดใหม่ พบว่า คณะกรรมการกองทุนบางคนในคณะกรรมการชุดเดิมไม่ได้รับเลือกและบางคนได้รับเลือกเข้ามาอีก และมีแนวโน้มว่าการดำเนินการเกี่ยวกับการส่งใช้เงินกู้อาจจะมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะมีการพบปะสนทนา ปรึกษาหารือกันถึงระยะปลอดหนี้การส่งใช้เงินกู้ และการส่งใช้เป็นงวด 3 เดือน 6 เดือน หรืองวด 1 ปี ทั้งนี้ กรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวชุดเดิมได้ให้ข้อยุติว่า ขอให้เป็นการตัดสินใจของที่ประชุมใหญ่ของสมาชิกกองทุน ซึ่งทำให้สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความไม่มั่นใจในข้อยุติเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลาในการส่งใช้เงินกู้ ว่าจะได้รับการดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามความต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงของสมาชิกและกรรมการกองทุน

2.6 ปัญหาขาดที่ตั้งสำนักงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีผลทำให้กองทุนไม่มีที่ทำการที่แน่นอน

วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

จากการศึกษาถึงข้อดีและปัญหาที่เป็นจุดอ่อนของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวโดยการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม และโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้องที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งมีทั้งผู้กู้เก่า ผู้กู้ใหม่ กรรมการกองทุน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น พระสงฆ์ ครู ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนที่เห็นเหตุการณ์การดำเนินงานส่งชำระเงินกู้ในทุก ๆ เดือน ทำให้ได้พบกลวิธีที่มีผลต่อการแก้ปัญหาได้อย่างน่าพึงพอใจค่อนข้างมากของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. แนวทางแก้ไขปัญหาสมาชิกเข้าประชุมค่อนข้างน้อย ซึ่งส่งผลให้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกองทุนหมู่บ้านไม่มากนัก ได้แก้ไขโดยให้สมาชิกและคณะกรรมการกองทุนเป็นผู้ตักเตือนกันในเรื่องการเข้าประชุมเพื่อรับความรู้เรื่องกองทุนหมู่บ้านและเรื่องอื่นๆ รวมทั้งทำการ ปิดประกาศข้อความในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกไว้บนบอร์ด เพื่อให้สมาชิกได้อ่านและรับทราบกันอย่างทั่วถึงในวันที่มาติดต่อกับสำนักงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว

1. วิธีการแก้ไขปัญหาผู้กู้บางคนไม่ส่งเงินใช้คืนเงินกู้ คณะกรรมการกองทุนได้ดำเนินงานโดยการหาวิธีการ/คิดระบบให้คนคืนเงิน เพื่อให้ผู้กู้ทั้งรายเก่าและรายใหม่สามารถกู้เงินต่อได้ ซึ่งกลวิธีเหล่านี้มีผลต่อการแก้ปัญหาสมาชิกไม่ส่งเงินใช้คืนเงินกู้ได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวมีปัญหานี้น้อยมากในปัจจุบัน คือ

1.1 จัดระบบการคืนเงินกู้ โดยใช้มาตรการทางสังคมวัฒนธรรม/วิถีประชาในการควบคุมให้คนชำระเงินกู้ตามเวลาที่กำหนด โดยมีมาตรการดังต่อไปนี้

1.1.1 กรรมการกองทุนเป็นผู้ติดตามทวงเงินกู้จากผู้กู้โดยตรง โดยใช้ความเป็นมิตรและปิยวาจา

1.1.2 กรรมการกองทุนเป็นผู้ติดตามทวงเงินกู้โดยผ่านทางญาติผู้ใหญ่ที่ผู้กู้เคารพนับถือ/เกรงใจ

1.1.3 กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากสมาชิกในครอบครัวของผู้กู้ เช่น สามี ภรรยา บุตรหลาน

1.1.4 กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากสมาชิก โดยให้คำแนะนำ/ยื่นเงื่อนไขกับผู้กู้และญาติว่า ถ้าผู้กู้ยังไม่ชำระหนี้ตามข้อตกลงให้ถูกต้อง ต่อไปผู้กู้เองจะกู้เงินไม่ได้อีก รวมทั้ง ถ้าญาติของผู้กู้จะขอกู้ ก็จะกู้ไม่ได้ด้วย

1.1.5 ให้คำแนะนำว่า กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีแนวโน้มจะเพิ่มยอดเงินกู้เป็น 20,000 - 40,000 บาท เนื่องจากมีผู้กู้ส่วนใหญ่ชำระหนี้ตามกำหนด มีผลให้กองทุนมีเงินกู้ในโครงการคงเหลือมาก

1.1.6 ในวันที่ 3 ของทุกๆ เดือน เวลาประมาณ 08.00-10.00 น. คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวและผู้กู้จะมาชุมนุมกันเพื่อดำเนินงานเกี่ยวกับการชำระหนี้เงินกู้ให้กับเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน ณ ศาลาวัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของคนในหมู่บ้าน คณะกรรมการกองทุนจะนิมนต์พระสงฆ์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือมามานั่งดูการดำเนินงาน มาให้กำลังใจผู้ชำระเงินกู้ รวมทั้งมาอบรมสั่งสอนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้เคารพบรรทัดฐานของกองทุนอย่างเคร่งครัดและต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์ร่วมกันของคนทุกคนในหมู่บ้าน

1.2 ในวันที่ 3 ของทุกๆ เดือน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวจะจัดบอร์ดข้อมูลเพื่อสื่อสารให้สมาชิกได้ทราบข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกองทุน เช่น ประกาศรายชื่อ

สมาชิกที่มีการชำระเงินกู้อย่างสม่ำเสมอ และไม่สม่ำเสมอ ข้อมูลความก้าวหน้าเกี่ยวกับกองทุนและข้อมูลอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยจัดบอร์ดนี้วางไว้กลางศาลาวัดที่เป็นสถานที่นัดพบชำระหนี้กองทุน รวมทั้งเป็นสถานที่กลางในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน และจะไม่มีการลบชื่อสมาชิกที่ไม่เคารพบรรทัดฐานของกองทุนออกจากบอร์ดจนกว่าผู้กู้จะมาชำระหนี้ให้เรียบร้อย กลวิธีควบคุมทางสังคมเช่นนี้มีผลต่องการแก้ปัญหาไม่ชำระเงินกู้ได้

1.3 นิมนต์พระมาเยี่ยม อบรมสั่งสอนสมาชิกกองทุน เพื่อกล่อมเกลาให้สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความเข้าใจและตระหนักในการปฏิบัติตามบรรทัดฐานของกองทุนมากขึ้น

1.4 ขอความอนุเคราะห์จากวัดกลางหมู่บ้าน ขอใช้ศาลาวัดเป็นที่ตั้งสำนักงานโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพื่อแก้ปัญหาไม่มีที่ตั้งสำนักงานกองทุน และทางวัดกลางหมู่บ้านได้อนุญาตให้ใช้สถานที่ ในการประชุมหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ของกองทุนหมู่บ้านได้อย่างต่อเนื่องตลอดมา

ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในแนวลึก และจากการสังเกตการดำเนินงานกองทุนของหมู่บ้านแห่งนี้ติดต่อกันอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วม 8 เดือน ได้พบข้อมูลสำคัญที่มีผลต่อการให้ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีจุดแข็งที่ความรับผิดชอบของกรรมการและสมาชิกซึ่งมีความเข้าใจและยอมรับข้อเท็จจริงของปัญหา กรณีที่มีสมาชิกบางคนไม่สามารถส่งใช้เงินกู้ตามกำหนดเพราะไม่ใช่ฤดูกาลท่องเที่ยว ทำให้สมาชิกไม่มีรายได้มาชำระหนี้ แต่ขอให้สมาชิกให้คำมั่นสัญญากับกรรมการและประชาคมกองทุนว่า เมื่อถึงฤดูกาลท่องเที่ยว และมีรายได้เป็นปกติ สมาชิกจะส่งใช้เงินกู้พร้อมดอกเบี้ยและค่าปรับ คำมั่นสัญญาที่สมาชิกให้ไว้ต่อประชาคมกองทุนเช่นนี้ คือวาจาสัตย์ที่เมื่อถึงเวลาสมาชิกก็ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาทันที ทำให้ไม่เกิดความเสียหายกับเงินกองทุน ซึ่งเชื่อว่า ในอนาคตถ้าประชาสังคมในหมู่บ้านท่องเที่ยวพยายามทำให้สมาชิกในหมู่บ้านนี้ได้มีการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพมากขึ้น มีการต่อยอดของทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างดีในหมู่บ้านอยู่แล้ว คือ มีการแบ่งปัน ให้ความช่วยเหลือกันใน

กลุ่มอาชีพและต่างกลุ่มอาชีพมากขึ้น จะมีผลต่อการแก้ปัญหาการชำระเงินกู้ ซึ่งจะทำให้กองทุนบรรลุวัตถุประสงค์หลักได้มากยิ่งขึ้น

1.2 สำหรับจุดอ่อนของกองทุน คือระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติค่อนข้างตึงตัว เช่น วงเงินกู้ค่อนข้างต่ำ และระยะเวลาการส่งใช้เงินกู้ซึ่งค่อนข้างสั้น ยังไม่ครบวงจรของการผลิตและจำหน่ายผลผลิต มีผลทำให้สมาชิกนำเงินกู้ไปสร้างอาชีพใหม่อย่างครบวงจรได้น้อย และนำเงินมาชำระหนี้เงินกู้ได้ค่อนข้างยาก ดังนั้น จึงควรปรับปรุงเรื่องช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสมครอบคลุมช่วงเวลาของการผลิตและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งต้องขึ้นกับฤดูกาลและเงื่อนไขอื่นที่จำเป็นของเกษตรกร

1.3 ในส่วนเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ซึ่งมีการมอบหมายให้พัฒนากรเป็นเจ้าหน้าที่หลักของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เจ้าหน้าที่ระดับล่าง ซึ่งมีความเคยชินกับกองทุนอื่นๆ มาก่อน จึงมักจะเน้นการดำรงอยู่ของกองทุนมากกว่าการออมและการสร้างงาน และค่อนข้างจะให้เวลากับกองทุนค่อนข้างน้อย ดังนั้น จึงควรมีการพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะ และมีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินงานกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น เช่น

1.3.1 การเสริมความรู้ความเข้าใจในนโยบายและการปฏิบัติ

1.3.2 การนำเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการกองทุนไปฝึกอบรม ศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่ดำเนินงานได้ผลดี

1.3.3 การวิจัยและพัฒนากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี

1.4 ควรศึกษาพฤติกรรม และหามาตรการในการจัดการกับปัญหาหญิงบริการที่ยังเป็นเยาวชนที่ค่อนข้างอายุน้อย มาทำมาหากินตามแหล่งท่องเที่ยว เช่น ทำงานอยู่ในบาร์เบียร์ มีพฤติกรรมทางเพศและพฤติกรรมอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสม เช่น แสดงพฤติกรรมทางเพศโดยเปิดเผยในที่สาธารณะ พูดจาลามก สกปรก ทิ้งขยะไม่เป็นที่ ชอบอยู่ตามถนน ฯลฯ

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

2.1 ควรมีการวิจัยในแนวลึกเพื่อประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะแก่ผู้เกี่ยวข้องถึงกระบวนการและเงื่อนไขที่แท้จริง ที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่ต่างๆ

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยระดับลึก เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริงในหมู่บ้านต่างๆ ที่มีบริบทหลากหลายในทั่วประเทศ เกี่ยวกับกระบวนการและเงื่อนไขที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน

2.3 ควรขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ทั่วประเทศให้มากขึ้น

2.4 ควรนำผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน เผยแพร่เป็นเอกสาร ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่างๆ ไปยังผู้ที่เกี่ยวข้องทั่งประเทศให้มากขึ้น

ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนชุมชน

ในที่สุด จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ พบว่า ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนชุมชนก็คือ หมู่บ้านท่องเที่ยวไม่เพียงแต่จะเป็นหมู่บ้านที่ได้รับทุนเงินตรา คือ เงินกองทุนหมู่บ้าน 1,000,000 บาท เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นทั่วประเทศเท่านั้น ในขณะเดียวกัน หมู่บ้านท่องเที่ยวได้มีพัฒนาการของการสะสมทุน ที่สำคัญคือ ทุนชุมชน อย่างต่อเนื่อง จากยุคสังคมประเพณีมาสู่ยุคของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการเกิดปัญหาหลายด้านขึ้นในหมู่บ้าน และมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนด้านอาชีพ จากอาชีพทำประมงและเพาะปลูก ไปสู่อาชีพอุตสาหกรรมการบริการด้านการโรงแรงและการท่องเที่ยว ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรมนี้ ถึงแม้จะมีปัญหานานาประการเกิดขึ้นในชุมชน แต่คนในชุมชนกลับไม่ยอมจำนนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น กลับรวมตัวกันคิด แก้ปัญหา และร่วมสร้างทุนชุมชนขึ้นใหม่ คือ ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งเป็นประชาสังคมที่เป็นทุนชุมชนที่คนในชุมชนสร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งกลางในการสะสมทุน ทั้งที่เป็นทุนส่งเสริมอาชีพบริการต่างๆ ด้านการท่องเที่ยว และทุนเงินตราที่ชมรมช่วยกันบริจาค ช่วยกันจัดหา ช่วยกันสะสมไว้เป็นกองกลางของชมรม เพื่อแก้ปัญหาด้านอาชีพให้กับคนในชุมชน

จากปรากฏการณ์ที่ศึกษาพบ จึงสรุปได้ว่า กองทุนสองกองทุนในหมู่บ้านท่องเที่ยว คือ กองทุนหมู่บ้าน 1,000,000 บาทของรัฐบาล และกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวช่วยกันก่อรูปขึ้น ต่างก็เป็นกองทุนที่ไม่เพียงแต่จะมีผลต่อการเข้าไปช่วยเหลือและช่วยแก้ปัญหาด้านอาชีพต่างๆ ให้กับคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวเท่านั้น ในขณะเดียวกัน กองทุนหมู่บ้านข้างต้น ยังช่วยหนุนเสริมการดำรงอยู่ของทุนชุมชนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งต่อไป

กล่าวได้ว่า จากข้อมูลการวิจัยประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในเชิงลึกทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญคือ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มีการดำเนินการอยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ มิใช่จะมีผลต่อชุมชนในมิติของการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจ คือ เงินกู้จากเงินกองทุนจำนวนหมู่บ้านละ 1,000,000 บาท เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในชุมชน เท่านั้น ในขณะเดียวกัน กองทุนหมู่บ้าน ยังมีผลต่อการแก้ปัญหา และเสริมสร้างมิติใหม่ในด้าน

ทุนทางเศรษฐกิจ ที่เข้ามาช่วยแก้ปัญหาด้านการประกอบอาชีพ ทุนสังคมวัฒนธรรม คือ วิถีประชา การควบคุมให้คนทำตามบรรทัดฐาน โดยใช้มาตรการอย่างหลากหลายทั้งวิถีประชา จารีต และกฎระเบียบต่างๆ รวมทั้งความเอื้ออาทรต่อกัน ในการควบคุมและอบรมกล่อมเกลาคนในสังคมให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ รวมทั้งทุนทางปัญญา นั่นก็คือ ภูมิปัญญาในการคิด หาทางเลือกที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนินงานกองทุนให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างละมุนละม่อม และเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของชุมชนและความสุขของมวลสมาชิกรวมทั้งการดำรงอยู่ของทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจให้มีการหมุนเวียนอยู่ในชุมชนอย่างยั่งยืนและต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

บทที่ 6

สรุป

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล การวิจัยนี้มี**วัตถุประสงค์**ที่จะต้องการทราบถึงความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ว่ามีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้ ทั้งนี้ เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบาย รวมทั้งกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนั้น การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นการสร้างองค์ความรู้จากปรากฏการณ์จริงเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว เพื่อนำองค์ความรู้ที่สร้างขึ้นมาส่งต่อ เพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้บริหารภาครัฐตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้อง การศึกษาครั้งนี้จึงมีเป้าหมายที่สำคัญคือ

ประการแรก เพื่อการสร้างความรู้ (Knowledge Creation)

เป็นการวิจัยเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างสมมา รวมทั้งเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ประการที่สอง เพื่อการวางนโยบาย (Policy Formation)

เป็นการวิจัยเพื่อให้ผู้กำหนดนโยบายคือรัฐบาล ได้รับประโยชน์จากระบวนการวิจัยและได้องค์ความรู้เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายระยะยาวที่วางไว้ อันเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบายและเพื่อให้นโยบายต่างๆเกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ทำการเก็บข้อมูลโดยทำการสัมภาษณ์ระดับลึกกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว การสังเกตโดยไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ เริ่มจากการนำแถบบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกเรียบร้อยแล้ว มาถอดความ กำหนดมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยง

ของมโนทัศน์ กำหนดข้อสรุป (category) สร้างองค์ความรู้พื้นฐานขึ้นจากปรากฏการณ์จริง ตามโจทย์วิจัยที่ต้องการหาคำตอบ สรุปประเด็นสำคัญที่ทำการศึกษาคือข้อสรุปเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว นั่นก็คือ ประการแรก ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา ชุมชนในช่วง ก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการ พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การปรับตัวของชุมชน กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนา และผลที่มีต่อชุมชน และสรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

แผนภาพ 1 กองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล และกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว (ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว) กับการเติบโตและการสะสมทุนชุมชน

1. ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

ชุมชนที่ศึกษาคือ ชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยว ตั้งอยู่ในจังหวัดท่องเที่ยวทางภาคใต้ของประเทศไทย เป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงระดับโลกในด้านความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล หาดทราย ทุ่งนา ป่า ภูเขา และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เป็นชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นทุนที่มีผลทางเศรษฐกิจและเป็นทุนที่มีผลต่อการมีรายได้ของคนในชุมชนมาช้านาน มีทุนทางปัญญา มีทุนสังคม วัฒนธรรมที่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน มีผลต่อรายได้ และความร่มเย็นเป็นสุขของคนในชุมชนโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

2. ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ปรากฏการณ์ของชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี ชุมชนและหมู่บ้านท่องเที่ยวในเขตชนบท ต่างได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ในช่วงปี 2505-2515 ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านยังเป็นแบบหาอยู่หากิน มีการนำผลผลิตจากป่าออกไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านบ้าง มีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานของผู้ใหญ่ในครอบครัวที่ทำหน้าที่ในชีวิตประจำวันไปด้วย และทำหน้าที่ครูในบ้านไปด้วย โดยสอนให้บุตรหลานได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ในสถานการณ์จริง ส่วนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกๆ ก็คือ ในช่วงปี 2516-2533 ซึ่งเริ่มมีการผลิตพืชผลทางการเกษตรโดยมีวัตถุประสงค์โดยตรงเพื่อส่งออกจำหน่ายยังท้องตลาดกระนั้น กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีจากภายนอกชุมชน มีมากขึ้นอย่างรวดเร็วในปี 2524-2525 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน รวมทั้งเริ่มมีการซื้อขายที่ดินจากคนนอกหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็น**จุดเปลี่ยน** (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งใหญ่ทั้งในด้านของเวลา สถานที่ และคน สำหรับพลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่ **พลังจากภายนอก** อันได้แก่ การนำพาไฟฟ้า ถนน สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน และคนจากถิ่นอื่นเข้าสู่หมู่บ้านและ **พลังจากภายใน**หมู่บ้านเอง นั่นคือ ความต้องการของคนในหมู่บ้านที่ต้องการการสนองตอบด้านวัตถุเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ดี ชุมชนได้มีการตอบรับพลังผลักดันเพื่อต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอย่างค่อนข้างรวดเร็วในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการศึกษา ด้านการเมืองการปกครอง และด้านอื่นๆ

3. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของรัฐมีผลต่อการปรับเปลี่ยนของชุมชนหมู่บ้านท่องเที่ยวอย่างสำคัญ วิถีชีวิตแบบสังคมเมือง และระบบคุณค่าแบบบริโภคนิยมที่เข้าสู่หมู่บ้าน มีผลต่อความเสื่อมถอยของค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามและวิถีชีวิตแบบสังคมประเพณีของคนในชุมชน จากสังคมแห่งความเอื้ออาทรที่ทุกคนในชุมชนมีความเดี่ยวดองเป็นเครือญาติ หรือเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขร่วมชะตากรรมเดียวกัน จากชุมชนเรียบๆอันงดงาม เริ่มมีถนนหนทางที่ได้รับการพัฒนาเป็นถนนมาตรฐานสายหลักเข้าสู่หมู่บ้าน มีสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน ได้แก่ ระบบไฟฟ้า โทรศัพท์ น้ำประปา เข้ามาในหมู่บ้านซึ่งได้รับการพัฒนาด้านวัตถุอย่างต่อเนื่องมีผลให้ผู้คนได้รับความสะดวกสบายทางกายสูงขึ้นเป็นลำดับ

กระนั้น การเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคมขนส่ง มีผลต่อการนำ "คน" คือกลุ่มนักธุรกิจจากในจังหวัด จากต่างถิ่น และจากต่างชาติเข้าสู่พื้นที่ จากชุมชนเดิมที่ผู้คนมุ่งรักษาผืนดินในหมู่บ้าน ละเลยที่ดินริมหาด พลิกผันมาเป็นการเพิ่มขึ้นของราคาที่ดินติดชายทะเลที่มีราคาสูงขึ้นอย่างงดงาม ในเวลาช่วง ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีผลต่อการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกร มาเป็นเศรษฐีผู้ขายที่ดิน และกลับกลายมาเป็นลูกจ้างของภาคอุตสาหกรรมในปัจจุบัน อันมีผลมาจากการนำเงินที่ได้มาจาการขายที่ดินไปใช้จ่ายเพื่อซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน อาทิ รถจักรยานยนต์ รถกระบะ โทรทัศน์ ตู้เย็น วิทยุ เครื่องเสียง ฯลฯ ที่มิใช่การลงทุนเพื่อต่อยอดการผลิตให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

ในขณะเดียวกันก็มีคนนอกหลั่งไหลเข้ามาในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง มีนักลงทุน รวมทั้งนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ คนยากจนจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ชาวประมงและเกษตรกรหลายคนปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นเจ้าของกิจการ/ลูกจ้างในกิจการที่เกี่ยวเนื่องกับธุรกิจอุตหาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว อาทิ เป็นเจ้าของบ้านเช่า รถเช่า เรือเช่า เจตสกี ให้เช่าร่มชายหาด เป็นหมอนวดตามชายหาด เป็นช่างเสริมสวย เป็นเจ้าของร้านอาหารและเครื่องดื่ม เจ้าของร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก ให้บริการร้านซักรีด ร้านจำหน่ายสิ่งของเครื่องใช้ขนาดเล็ก ร้านจำหน่ายของชำ รับซ่อมรถจักรยานยนต์ ขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง และอาชีพอื่นๆ

ที่สำคัญก็คือ จำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นเป็นพันเป็นหมื่นคน (ไม่นับรวมนักท่องเที่ยวและแรงงานแฝง และไม่รวมแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นจำนวนมาก) มีการเปิดสถานบริการประเภทบาร์เบียร์ ผับ ศูนย์การค้าขนาดเล็ก โรงนวด ศูนย์อาหาร และสถานบันเทิงมากมายทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย มีการซื้อขายสินค้าและบริการ

มีการแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา มีผลต่อการจับจ่ายใช้สอยเงินที่ได้มาใช้อย่างรวดเร็ว มีผลต่อปัญหาต่างๆ คือ การพนัน หวยหุ้น อบายมุข ยาเสพติด ลักขโมย โจรผู้ร้าย มีอาคารสิ่งก่อสร้างมากมายที่เกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบ ขาดการวางผังเมืองและการวางแผนที่ดี มีอุบัติเหตุจราจร ควันพิษ เสียงรบกวน ขยะ น้ำเสีย คนแก่และเด็กถูกทอดทิ้ง คนหนุ่มสาวออกจากบ้านไปทำมาหากิน เด็กๆ ขาดผู้ดูแลเอาใจใส่และอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิด ความรัก ความผูกพันในครอบครัวและในหมู่บ้านน้อยลง หลายคนมุ่งแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยทางวัตถุและเงิน ความสงบทางใจและความมีสัจวาจาดังเช่นบรรพบุรุษลดน้อยลง

4. การปรับตัวของชุมชน

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและการพัฒนาในทุกมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือมิติด้านการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่ชุมชนมีผู้นำและสมาชิกชุมชนที่ดี มิได้ย่อท้อต่อปัญหาที่เกิดขึ้น มีการรวมตัวตั้ง “**กลุ่มรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว**” ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาและวางแผนอนาคต โดยกลุ่มดังกล่าวมีบุคลากรจากหน่วยงานเทศบาล อบต. นักวิชาการ และประชาชน รวมตัวกันเป็นไตรภาคี วางแผนแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาชุมชนในสามมิติ คือ การป้องกันและแก้ไขปัญหา การรักษาสิ่งดีงาม และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้กับหมู่บ้าน มีการระดม **ทุนทางเศรษฐกิจ** คือ เงินตรา และทรัพยากรต่างๆ เพื่อใช้เป็นกองกลางในการดำเนินงานของกลุ่ม มี**ทุนสังคม วัฒนธรรม** คือวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งล้วนเป็น **ทุนชุมชน** ที่มีผลต่อการขัดเกลาคนในชุมชนให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน รวมทั้งมี **ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** เป็นทุนที่มีคุณค่ามหาศาลของชุมชน

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเป็นธุรกิจการโรงแรมท่องเที่ยว กลุ่มรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวมีการช่วยเหลือให้คนในชุมชนประกอบอาชีพทางด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เช่น บริการร่มชายหาด บ้านเช่า ร้านอาหาร เครื่องดื่ม อาหารว่าง ร้านอาหารภัตตาคารขนาดใหญ่ หมอนวดชายหาด รถตุ๊กตุ๊ก เรือเจตสกี เรือแคนู เสริมสวยริมหาด และอาชีพเสริมต่าง ๆ ซึ่งเป็นการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือ คนในหมู่บ้านท่องเที่ยว หลายฝ่ายต่างมีจิตสำนึกที่ดีต่อชุมชนของตัวเอง มีความพยายามร่วมกันวางแผนและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างอนาคตของลูกหลานรุ่นต่อไป ในขณะเดียวกัน การเพิ่มขึ้นของถนน ไฟฟ้า สิ่งปลูกสร้าง โรงแรม อาคาร ร้านค้า บ้านพัก ห้องแถวให้เช่า มีผลต่อชุมชน แออัด ขยะ สิ่งแวดล้อมถูกทำลายและวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ปรับแปรไปจากเดิมเช่นนี้ มีผลให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของคนในหมู่บ้าน เกิด “**ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งมีการตั้งกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวขึ้นก่อน ทั้งนี้ โดยมีวัตถุ**

ประสงค์เพื่อระดมทรัพยากรมาใช้เป็นทุนในการร่วมกันป้องกันและแก้ไขปัญหาในทุกมิติที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น" ให้เกิดความเหนียวแน่นและต่อเนื่อง มิใช่การรวมตัวกันชั่วคราวเพื่อตัวเอง หากแต่เป็นการรวมตัวเพื่อพึ่งพากัน และเพื่ออนาคตอันยาวไกลของลูกหลาน

5. **กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน**

กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ในระยะแรกของการดำเนินการผู้ใหญ่บ้านให้ความสนใจที่จะจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านไม่มากนัก เพราะหมู่บ้านท่องเที่ยวมีกองทุนหมู่บ้านอยู่แล้วคือ "**กองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว**" คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจึงคิดว่าผู้จัดตั้งและรับผิดชอบกองทุนหมู่บ้านต้องเป็นเทศบาลตำบลท่องเที่ยว แต่ด้วยเงื่อนไขของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ เทศบาลตำบลท่องเที่ยวยังไม่มีการจัดตั้งชุมชน เทศบาล จึงไม่สามารถจัดตั้งกองทุนได้ ผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นผู้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ณ ตำบลท่องเที่ยว จะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐซึ่งนำระเบียบเกี่ยวกับกองทุนไปแจ้งให้คนในหมู่บ้านได้ทราบ มีผลต่อการปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนที่ค่อนข้างจะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระเบียบเกี่ยวกับการกู้และการผ่อนชำระเงินกู้ ซึ่งต่อมาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว จึงได้จัดเสวนากลุ่มประชาคมกองทุนขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแนวทางดำเนินงานและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน มีผลให้ทุกฝ่ายทั้งผู้กู้ สมาชิกกองทุนและผู้ที่เกี่ยวข้อง เกิดความเข้าใจการดำเนินงานตามปรัชญาของกองทุนมากขึ้น

ข้อดี ของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวคือ ชาวบ้านก็มีความพึงพอใจที่มีกองทุน เงื่อนไขและวิธีการกู้ยืมค่อนข้างทำได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก การกู้และการนำเงินกองทุนไปใช้ประโยชน์ในการบรรเทาความขัดข้องเดือดร้อนของชาวบ้านทำได้รวดเร็ว เป็นที่พึงพอใจของผู้กู้และผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านความเสียสละของผู้นำชุมชนที่เป็นกรรมการบริหารกองทุนคือผู้ใหญ่บ้านและเลขานุการกองทุน ซึ่งมีความพยายามบริหารจัดการกองทุนอย่างเต็มศักยภาพ

ปัญหา บางประการเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวคือ การกู้ยืมเงินของสมาชิกส่วนใหญ่เป็นการเสริมอาชีพเดิมเพราะวงเงินที่ให้กู้ค่อนข้างน้อย ประกอบกับสมาชิกส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นกองทุนเสริม การสรรหากรรมการกองทุนจะค่อนข้างยาก เพราะเกรงว่าจะต้องรับผิดชอบเงินกู้ถ้าสมาชิกไม่ส่งใช้เงินกู้ ผู้กู้สองคนไม่คืนเงินกู้ตามเวลาที่กำหนดมีผลต่อสภาพปัญหาขาดเงินให้กู้ ผู้กู้ไม่ได้รับใบเสร็จรับเงินทันทีที่ชำระเงินกู้ สมาชิกเกิดความไม่มั่นใจในข้อยุติที่เกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลาในการส่งใช้เงินกู้ว่าจะได้รับการดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามความต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น

วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวคือ การจัดระบบการคืนเงินกู้โดยใช้มาตรการทางสังคมวัฒนธรรม คือ กำหนดบรรทัดฐานในการควบคุมให้คนชำระเงินกู้ตามเวลาที่กำหนด โดยมีมาตรการทั้งทางด้านวิถีประชา จารีต และกฎ ระเบียบต่างๆ มาใช้ในการควบคุมทางสังคม นั่นก็คือ กรรมการกองทุนเป็นผู้ติดตามทวงเงินกู้จากผู้กู้โดยตรง โดยใช้ความเป็นมิตรและใช้ปิยวาจา ทวงโดยผ่านญาติผู้ใหญ่ที่ผู้กู้เคารพนับถือ/เกรงใจ ทวงจากสมาชิกในครอบครัวของผู้กู้ โดยให้คำแนะนำ/ยื่นเงื่อนไขกับผู้กู้และญาติว่า ถ้าผู้กู้ยังไม่ชำระหนี้ตามข้อตกลง ต่อไป ผู้กู้เองและญาติจะกู้เงินไม่ได้อีก สร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้กู้โดยให้คำแนะนำว่ากองทุนหมู่บ้านอาจมีแนวโน้มที่จะเพิ่มยอดเงินกู้ให้สูงกว่าเดิมเป็น 20,000-40,000 บาท นิมนต์พระสงฆ์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาเยี่ยมสำนักงานกองทุนและอบรมสั่งสอนสมาชิก จัดบอร์ดข้อมูลเพื่อสื่อสารให้สมาชิกได้ทราบข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งประกาศรายชื่อสมาชิกที่ไม่เคารพบรรทัดฐานของกองทุนไว้บนบอร์ด เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในแนวลึก และจากการสังเกตการดำเนินงานกองทุนของหมู่บ้านแห่งนี้ติดต่อกันอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วม 8 เดือน ได้พบข้อมูลสำคัญที่มีผลต่อการให้ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1.1 รัฐบาลควรปรับเพิ่มวงเงินกู้สำหรับหมู่บ้านบางแห่งให้สูงขึ้นตามบริบทที่แท้จริงของหมู่บ้านนั้นๆ เพราะกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีจุดแข็งที่ความรับผิดชอบของกรรมการและสมาชิกซึ่งมีความเข้าใจและยอมรับข้อเท็จจริงของปัญหา กรณีที่มีสมาชิกบางคนไม่สามารถส่งใช้เงินกู้ตามกำหนดเพราะไม่ใช่ฤดูกาลท่องเที่ยว ทำให้สมาชิกไม่มีรายได้มาชำระหนี้ แต่ขอให้สมาชิกให้คำมั่นสัญญากับกรรมการและประชาคมกองทุนว่า เมื่อถึงฤดูกาลท่องเที่ยว และมีรายได้เป็นปกติ สมาชิกจะส่งใช้เงินกู้พร้อมดอกเบี้ยและค่าปรับ คำมั่นสัญญาที่สมาชิกให้ไว้ต่อประชาคมกองทุนเช่นนี้ คือวาจาสัตย์ที่เมื่อถึงเวลาสมาชิกก็ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาทันที ทำให้ไม่เกิดความเสียหายกับเงินกองทุน

1.2 ภาครัฐควรกำหนดนโยบายเชิงรุกที่มุ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดประชาสังคมและให้เกิดการบริหารจัดการที่

ดีของกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านทั่วประเทศมากขึ้น ควรให้ความพยายามในการทำให้สมาชิกในหมู่บ้านได้มีการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพมากขึ้น ให้มีการสนับสนุนทรัพยากรทั้งที่เป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากรมนุษย์ เพื่อต่อยอดให้เกิดการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างดีในหมู่บ้านอยู่แล้ว คือ มีประชาสังคม มีการแบ่งปัน ให้ความช่วยเหลือกันในกลุ่มอาชีพและต่างกลุ่มอาชีพมากขึ้น ซึ่งเชื่อว่าจะมีผลต่อการแก้ปัญหาการชำระเงินกู้ ซึ่งจะทำให้กองทุนบรรลุวัตถุประสงค์หลักได้มากยิ่งขึ้น

1.3 รัฐบาลควรปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นบรรทัดฐานที่มีผลต่อการกำหนดนโยบายและพัฒนาระบบการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้เป็นที่พึงพอใจมากยิ่งขึ้น นั่นก็คือ ภาครัฐควรเร่งให้มีการดำเนินงานด้านการปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ แนวปฏิบัติ ตลอดจนเร่งพัฒนาเครื่องมือที่จะใช้ในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ

2.1 จุดอ่อนของกองทุนคือ ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติค่อนข้างตึงตัว วงเงินกู้ค่อนข้างต่ำ ระยะเวลาการส่งใช้เงินกู้ซึ่งค่อนข้างสั้น ยังไม่ครบวงจรของการผลิตและจำหน่ายผลผลิต มีผลให้สมาชิกนำเงินกู้ไปสร้างอาชีพใหม่ครบวงจรได้น้อย และนำเงินมาชำระหนี้เงินกู้ได้ค่อนข้างยาก ดังนั้น จึงควรปรับปรุงระบบงบประมาณโครงการกองทุนหมู่บ้าน โดยเพิ่มเม็ดเงินให้กู้ให้มีวงเงินสูงขึ้น และกำหนดให้มีการปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสมกับฤดูกาลในการผลิต/บริบทของแต่ละหมู่บ้าน

2.2 ในส่วนเจ้าหน้าที่ภาครัฐในระดับปฏิบัติ ซึ่งมีการมอบหมายให้พัฒนากรเป็นเจ้าหน้าที่หลักของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เจ้าหน้าที่ระดับล่าง ซึ่งมีความเคยชินกับกองทุนอื่นๆ มาก่อน จึงมักจะเน้นการดำรงอยู่ของทุนเงินตรามากกว่าการออม ไม่เน้นการสร้างงานและการสะสมทุน ทั้งที่เป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนชุมชน ทุนสังคม วัฒนธรรม และทุนมนุษย์ และค่อนข้างจะให้เวลากับกองทุนค่อนข้างน้อย ดังนั้น การปฏิบัติการในเชิงรุกจึงควรพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะ และมีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินงานกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น เช่น

2.2.1 การเสริมความรู้ความเข้าใจในนโยบาย และการปฏิบัติการกองทุนหมู่บ้าน

2.2.2 การนำเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการกองทุนไปฝึกอบรม และศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่ดำเนินงานได้ผลดี

2.2.3 การจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการพัฒนากองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างอำเภอ ระหว่างจังหวัด และเวทีเสวนาระดับชาติ

2.3 ควรเผยแพร่ยุทธศาสตร์การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี และขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่นๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น

2.4 ควรนำผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน เผยแพร่เป็นเอกสารวิชาการและจัดระบบข้อมูลข่าวสารเพื่อสื่อความผ่านทางสื่อต่างๆ เช่น ทางอินเตอร์เนต วิทยุ โทรทัศน์ ไปยังผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น

2.5 ควรหามาตรการในการจัดการกับปัญหาหญิงบริการที่ยังเป็นเยาวชนที่ค่อนข้างอายุน้อย และมาทำมาหากินตามแหล่งท่องเที่ยว เช่น ทำงานอยู่ในบาร์เบียร์ มีการกระทำทางเพศและพฤติกรรมอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสม เช่น มีพฤติกรรมที่น่าละอาย สกปรก ทิ้งขยะไม่เป็นที่ พูดจาลามก ชอบอยู่ตามถนน ฯลฯ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ ต้องการเข้ามากู้เงินกองทุนหมู่บ้านด้วยเช่นกัน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

3.1 ควรประสานกับสถานศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการทำการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้คมชัด ทั่วถึง และครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั่วประเทศอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

3.2 ควรมีการวิจัยในแนวลึกเพื่อประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะแก่ผู้เกี่ยวข้องถึงกระบวนการและเงื่อนไขที่แท้จริง ที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่ต่างๆ

3.3 ควรมีการศึกษาวิจัยระดับลึก เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริงในหมู่บ้านต่างๆ ที่มีบริบทหลากหลายในทั่วประเทศ เกี่ยวกับกระบวนการและเงื่อนไขที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งที่มีบริบทแตกต่างกัน

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวขจี

ดร. จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

ประกาศคุณูปการ

ตลอดระยะเวลาของการศึกษาวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีจังหวัดท่องเที่ยว ฉบับนี้ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาที่ได้รับตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร. นภาภรณ์ หะวานนท์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้ให้โอกาส ให้อิสระในความคิด ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเองในทางวิชาการอย่างลึกซึ้ง ให้ความกรุณาดูแลกระบวนการดำเนินงานวิจัยอย่างใกล้ชิดในทุกขั้นตอน รวมทั้งติดตามความก้าวหน้าทางวิชาการของศิษย์มาโดยตลอด ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงในความกรุณา

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง แห่งบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้กรุณาติดตามผลงาน รวมทั้งได้ให้มุมมองในฐานะของนักวิจัยและนักวิชาการ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนาความคิดในการวิจัย รวมทั้งประเด็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาองค์ความรู้ในการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน หัวหน้าส่วนราชการ ข้าราชการประชาชน และผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในหมู่บ้าน ที่ได้ให้สัมภาษณ์ระดับลึกและพิจารณาข้อคำถามต่างๆ อย่างละเอียด รวมทั้งได้ให้ทัศนะ ประสบการณ์ และข้อเสนอแนะที่มีคุณค่า ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนารายงานผลการวิจัยฉบับนี้ให้คมชัดยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณเป็นพิเศษ คือ ผู้ประสานงานจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เลขานุการโครงการกองทุนหมู่บ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานสุขาภิบาลตำบล และคณะที่ปรึกษาชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ที่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชมรมและ กองทุน ตลอดจนให้คำแนะนำหลายประการที่ช่วยให้การเก็บข้อมูลและเขียนรายงานเสร็จสมบูรณ์ และครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ศึกษา รวมทั้งได้กรุณาให้ความดูแล ประสานงาน และเอื้อเฟื้อด้วยน้ำใจแก่ผู้วิจัยอย่างต่อเนื่องมาตลอดเวลา

ในท้ายที่สุดนี้ ขอขอบพระคุณอธิการบดี รศ. ดร. ชิรวัฒน์ นิจเนตร คณะผู้บริหารและเพื่อนคณาจารย์ในสถาบันราชภัฏภูเก็ต ที่ได้ให้ความปรารถนาดี เป็นกำลังใจ สนับสนุน และเอื้อโอกาสทางวิชาการแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย นักศึกษาปริญญาโทและปริญญาตรี ที่สนับสนุนการเก็บข้อมูล ขอขอบคุณคุณปนัดดา เพ็ชรล่อเหลียน เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ผู้สนับสนุนงานพิมพ์ต้นฉบับ รวมทั้งผู้ที่ให้ความช่วยเหลือและให้ความกรุณาอย่างมากมาย ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏภูเก็ต

มิถุนายน 2546

สารบัญ

บทที่		หน้า
	สรุปสำหรับผู้บริหาร	(3)
	คำนำ	(6)
	ประกาศคุณูปการ	(7)
	สารบัญ	(8)
	สารบัญตาราง	(12)
	สารบัญภาพ	(13)
1	**บทนำ**	1
	ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
	การเลือกชุมชน	1
	เงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชน	2
	ลักษณะสำคัญของชุมชน	2
	การศึกษาการดำเนินงานของจังหวัดเขียวขจี	10
	วิธีดำเนินการวิจัย	14
	สนาม	18
	การเข้าสู่สนาม	19
	การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์และการสัมภาษณ์ระดับลึก	21
	การสังเกตและการจดบันทึก	23
	การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล	25

บทที่	สารบัญ (ต่อ)	หน้า

2	**ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	26
	บริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	26
	บริบทด้านสังคม วัฒนธรรม และทุนสังคม วัฒนธรรม	28
	บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ	29
	บริบทด้านสิ่งแวดล้อมและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	31
	สรุปปิดท้าย	32
3	**การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย**	34
	กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี	34
	กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคแรกๆ	35
	กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอก ชุมชนและระบบการศึกษาในโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ในช่วงปี 2530-ปัจจุบัน	35
	จุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน	36
	พลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	36
	ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอก	37
	เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดัน	37
	สรุปท้ายบท	37

บทที่ **สารบัญ (ต่อ)** **หน้า**

4 **การปรับตัวของชุมชน** 39

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคสังคมประเพณี 39

สถานการณ์ในหมู่บ้านท่องเที่ยวในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย 40

การวิเคราะห์เงื่อนไข และพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชน
เริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น 42

การให้นิยามหรือความหมายต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากแนวทางและ
ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชน
ภาพในอุดมคติก่อนที่จะมีกระบวนการช่วงชิงวาทกรรม
กระบวนการสร้างขึ้นมาซึ่งภาพในอุดมคติ 43

การแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน 44

เงื่อนไขสำคัญและสิ่งที่เป็นข้อจำกัด และมีผลต่ออุดมการณ์ของชุมชน 44

วิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะความหมาย
ของคำว่าทุน และการเปลี่ยนแปลงไปของทุนชุมชน 44

สรุปความท้ายบท 45

5 **กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน** 46

ที่มาและสภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 46

สภาพของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 49

ข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 50

วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว 51

ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย 52

ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชน 54

บทที่ **สารบัญ (ต่อ)** **หน้า**

6 **สรุป** 56

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี 58

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา 59

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย 59

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ
ไปสู่ความทันสมัย 60

การปรับตัวของชุมชน 65

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย 68

ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ 68

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย 69

บรรณานุกรม 70

ภาคผนวก 71

แนวคำถาม (guideline) สำหรับการสัมภาษณ์ระดับลึก 72

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 แสดงพืชพื้นที่ปลูกและผลผลิต รวมทั้งจำนวนครัวเรือนที่ปลูก 4

สารบัญภาพ

หน้า

แผนภาพ 1 กองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล และกองทุน
หมู่บ้านแสงเดือน กับการเติบโตและการสะสม
ทุนชุมชน 57

สรุปสำหรับผู้บริหาร

การวิจัยโครงการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้าน :ศึกษากรณีหมู่บ้านในจังหวัดเชียงขจี

การศึกษาค้นคว้าวิจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะต้องการทราบถึงความเคลื่อนไหวและกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ว่ามีความเป็นไปได้หรือมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบาย รวมทั้งกรอบการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ได้มาจากผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ซึ่งเป็นสนามของการเก็บข้อมูลคืออยู่ในหมู่บ้านแสงเดือนที่ถูกคัดเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจงว่ามีชื่อเสียงด้านแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล สำหรับวิธีการสุ่มตัวอย่างในเชิงทฤษฎี(theoretical sampling)และสุ่มโดยวิธีการสโนว์บอล(snow – ball technique) จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการรวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 31 คน

ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า

1. ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ยุคสังคมประเพณี ช่วงปี2505 - 2514 ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านยังเป็นแบบหาอยู่หากิน มีการนำผลผลิตจากป่าไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านบ้าง และมีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง

2. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคแรกคือ ช่วงปี 2515 - 2533 เริ่มมีการผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อส่งออกจำหน่ายยังท้องตลาด วิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีจากภายนอกชุมชน มีมากขึ้นในปี 2525 - 2527 การนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านการซื้อขายที่ดินจากคนนอก ซึ่งถือว่าเป็น**จุดเปลี่ยน** (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน ทั้งในด้านของเวลา สถานที่ และคน สำหรับพลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่ **พลังจากภายนอก** อันได้แก่ ไฟฟ้า ถนน สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน และคนต่างถิ่น และ **พลังจากภายใน**หมู่บ้าน คือความต้องการด้านวัตถุเพิ่มขึ้น

3. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย วิถีชีวิตแบบสังคมเมืองและระบบคุณค่าแบบบริโภคนิยม มีผลต่อความเสื่อมถอยของค่านิยม

ดั้งเดิมที่ดีงามและวิถีชีวิตแบบสังคมประเพณีของคนในชุมชน จากสังคมแห่งความเอื้ออาทร ที่ทุกคนในชุมชนมีความเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ เป็นผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกัน จากชุมชนเรียบๆ อันงดงามเริ่มมีถนนเป็นถนนมาตรฐานสายหลักเข้าหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการพัฒนาด้านวัตถุเพิ่มขึ้นในทุกด้าน มีผลให้ผู้คนได้รับความสะดวกสบายทางกาย มีผลต่อการกรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกร มาเป็นเศรษฐีผู้ขายที่ดิน และกลับกลายมาเป็นเจ้าของในกิจการด้านการท่องเที่ยวหรือเป็นลูกจ้างภาคอุตสาหกรรมการบริการ

จำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้น มีผลต่อปัญหาต่าง ๆ คือ การพนัน หวยหุ้น อบายมุข และยาเสพติด ลักขโมย โจรผู้ร้าย มีอาคาร สิ่งก่อสร้างมากมายเกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบ ขาดการวางผังเมืองและการวางแผนที่ดี มีอุบัติเหตุจราจร ควันพิษ เสียงรบกวน ขยะ น้ำเสีย คนหนุ่มสาวออกจากบ้านไปทำมาหากิน คนแก่และเด็กถูกทอดทิ้ง เด็ก ๆ ขาดผู้ดูแลสั่งสอนอย่างใกล้ชิดความรัก ความผูกพันในครอบครัว ความสงบและความมีสัจวาจาของคนในหมู่บ้านน้อยลง

4. การปรับตัวของชุมชน ชุมชนมีผู้นำและสมาชิกที่ดี มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาและวางแผนอนาคตมีคนจากเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นักวิชาการ และประชาชน รวมตัวกันเป็นไตรภาคี วางแผนแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาชุมชน มีการระดม**ทุนทางเศรษฐกิจ** เพื่อใช้เป็นกองกลางดำเนินงานของกลุ่มมี**ทุนทางสังคมวัฒนธรรม**คือวิถีชีวิตที่มีผลต่อการกล่อมเกลาให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน มี**ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** เป็นทุนที่มีคุณค่ามหาศาลของชุมชน เกิดอาชีพหลากหลายทางการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน อาทิ ร้านอาหารเครื่องดื่ม อาหารว่าง และอาชีพเสริมเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาในทุกมิติ

5. กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ในระยะแรกของการดำเนินการกองทุนจะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ มีผลต่อการปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนที่ค่อนข้างจะตึงตัว ต่อมาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนจึงได้จัดเสวนากลุ่มประชาคมกองทุน เพื่อทำความเข้าใจและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา มีผลให้ทุกฝ่ายเกิดความเข้าใจและพัฒนาการดำเนินงานตามปรัชญาของกองทุนมากขึ้น

6. ข้อดีของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนคือ ชาวบ้านก็มีความพึงพอใจที่มีกองทุน เงื่อนไขและวิธีการกู้ยืมค่อนข้างทำได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก การกู้และการนำเงินกองทุนไปใช้ประโยชน์ในการบรรเทาความขัดข้องเดือดร้อนของชาวบ้านทำได้รวดเร็ว และความเสียสละของผู้นำชุมชน มีผลต่อความพึงพอใจของผู้กู้และผู้ที่เกี่ยวข้อง

7. ปัญหาในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน การชำระเงินกู้ไม่ตรงตามเวลาที่กำหนด การกู้ยืมเงินของสมาชิกส่วนใหญ่เป็นการดสริมอาชีพเดิมเพราะวงเงินที่ให้กู้ค่อนข้างน้อยการสรรหากรรมการกองทุนค่อนข้างยาก ผู้กู้ไม่ได้รับใบเสร็จรับเงินทันทีที่ชำ (5) สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความไม่มั่นใจในข้อยุติเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลาในการส่งใช้เงินกู้

8. วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนคือ จัดระบบการคืนเงินกู้โดยใช้มาตรการทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งทางด้านวิถีประชา จารีต และกฎระเบียบ มาใช้ในการควบคุมทางสังคมให้คนชำระเงินกู้ตามบรรทัดฐานที่กำหนด คือ กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากผู้กู้โดยตรง ใช้ความเป็นมิตรและใช้ปิยวาจา ทวงเงินกู้โดยผ่านทางญาติผู้ใหญ่ ทวงเงินกู้จากสมาชิกในครอบครัว ให้คำแนะนำ/ยื่นเงื่อนไขกับผู้กู้และญาติว่า ถ้าผู้กู้ยังไม่ชำระหนี้ตามข้อตกลงให้ถูกต้อง ต่อไปผู้กู้เองและญาติจะกู้เงินไม่ได้อีกสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้กู้โดยจะเพิ่มยอดเงินกู้ให้สูงกว่าเดิม นิมนต์พระสงฆ์มาเป็นกรรมการสำนักงานกองทุน จัดบอร์ดข้อมูลเพื่อให้สมาชิกได้ทราบข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งประกาศรายชื่อสมาชิกที่ไม่เคารพบรรทัดฐานไว้บนบอร์ด เป็นต้น

9. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

9.1 รัฐบาลควรปรับวงเงินกู้สำหรับหมู่บ้านบางแห่งให้สูงขึ้นตามบริบทที่แท้จริง

9.2 ภาครัฐควรกำหนดนโยบายเชิงรุก ที่มุ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดประชาสังคมและเกิดการบริหารจัดการที่ดีมีการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั่วประเทศมากขึ้น สนับสนุนทรัพยากรทั้งทางทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากรมนุษย์ เพื่อต่อยอดให้เกิดการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มทุนทางสังคมที่มีอยู่ในหมู่บ้านให้มากขึ้น

9.3 รัฐบาลควรปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม ที่เกี่ยวกับด้านบรรทัดฐานของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ให้เป็นที่พึงพอใจมากยิ่งขึ้น คือ เร่งให้มีการดำเนินงานปรับปรุงกฎหมายระเบียบ แนวปฏิบัติ และเร่งพัฒนาเครื่องมือดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

10. ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ

10.1 ควรปรับปรุงระบบงบประมาณโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพิ่มเงินให้กู้ให้สูงขึ้นปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสมกับฤดูกาลการผลิต/บริบทของแต่ละหมู่บ้าน

10.2 ควรพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุน ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ มีทักษะ และเจตคติที่ดีต่อนโยบายและการปฏิบัติการกองทุนอย่างมีประสิทธิ

ภาพสูงขึ้น โดยนำเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการกองทุนไปฝึกอบรม ศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่ได้ผลดี จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการพัฒนากองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

10.3 ควรเผยแพร่ยุทธศาสตร์การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี ขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น ทั้งทางเอกสารวิชาการ และจัดระบบข้อมูลข่าวสารสื่อความผ่านทางสื่อ

11. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

ควรประสานกับสถานศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการทำวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง โดยการวิจัยแนวลึก วิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนานโยบายและกระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ให้คมชัดและครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั่วประเทศอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

สถาบันราชภัฏภูเก็ต มิถุนายน 2546

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

การวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีจังหวัดเขียวขจีในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเพื่อที่จะนำผลการประเมินมาใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาสำคัญของบ้านเมือง นั่นก็คือปัญหาเศรษฐกิจ ความยากจน โดยในการรายงานการวิจัยในครั้งนี้ได้ก่อกำเนิดขึ้นภายในบริบทของชุมชนซึ่งเป็นกองทุนหมู่ที่อยู่ภายใต้บริบทเฉพาะของชุมชนและหมู่บ้านนี้เท่านั้น การศึกษาโครงการวิจัยและประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน : ศึกษากรณีหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 ในครั้งนี้ ผลจากการวิจัยประเมินจะได้นำมาเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาเรื่องความยากจนของชุมชน และหมู่บ้านที่มีบริบทใกล้เคียงกันทั่วประเทศ ในระยะต่อไป โดยประเด็นหรือเนื้อหาที่สำคัญ เกี่ยวกับชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษาที่จะประกฏในบทนี้จะประกอบไปด้วย หัวข้อ 4 หัวข้อ คือ ประการแรก การเลือกชุมชน ประการที่สอง ลักษณะที่สำคัญของชุมชน ประการที่สาม การเข้าสู่ชุมชน และประการที่สี่ การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน ประการที่ห้า การดำเนินงานของจังหวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ประการที่หก วิธีเดำเนินการวิจัย ประการที่เจ็ด การเข้าสู่ชุมชน ประการที่แปด การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน และประการสุดท้าย คือ สนามและการเข้าสู่สนาม ดังนี้

1. การเลือกชุมชน

การเลือกชุมชนในการวิจัยประเมินในครั้งนี้ เป็นการเลือกศึกษาในพื้นที่อำเภอที่มีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างค่อยเป็นค่อยไปในจังหวัดที่ไม่ได้เป็นจังหวัดท่องเที่ยวหลัก ชุมชนและจังหวัดที่เลือกนี้เป็นเสมือนพื้นที่ทางผ่านของความทันสมัย จากจังหวัดหนึ่งไปสู่อีกจังหวัดหนึ่ง โดยที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่ศึกษาไม่มาก หมู่บ้านแสงเดือนที่ผู้วิจัยได้เลือกทำการศึกษา เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ที่มีทางหลวงแผ่นดิน (ถนนเพชรเกษม) ผ่านเขตชุมชนในพื้นที่ของหมู่บ้าน

การเลือกชุมชนในการวิจัยประเมินในครั้งนี้เป็นการเลือกศึกษาในพื้นที่ซึ่งมีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างค่อยเป็นค่อยไปแม้ว่าประเทศจะผ่านแผนพัฒนาเศรษกิจและสังคมแห่งชาติมาเป็นช่วงระยะเวลามากว่า 40 ปีแต่หมู่บ้านในเขตอำเภอแววววาวก็ยังคงสภาพของสังคมเกษตรกรรมเป็นหลัก แม้ว่าจะมีอาชีพประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือนเกิดขึ้นบ้างก็ยัง

คงถือเป็นอาชีพรอง ในพื้นที่ของอำเภอแวววาวนี้เคยเป็นแหล่งในการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทางทะเลมาระยะหนึ่งและเปลี่ยนมาทำอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในระยะเวลา 29 ปีที่ผ่านมาแต่ก็เป็นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเฉพาะของคนในหมู่บ้านและชุมชนในเขตอำเภอแวววาวที่เข้ามามีบทบาทในการประกอบอาชีพแรงงานที่จะอพยพมาจากที่อื่นมีอยู่จำนวนน้อยมาก(แผนพัฒนาเทศบาลตำบล. ชมเล. 2546)

2. เงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชน

การเลือกหมู่บ้านแสงเดือนเป็นพื้นที่ตัวอย่างในการวิจัยจะดำเนินการภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด ซึ่งสามารถที่จะสรุปเงื่อนไขที่มีผลต่อการเลือกชุมชนได้ดังต่อไปนี้

2.1 เลือกพื้นที่โดยพิจารณาถึงชุมชนที่มีสถานที่ที่เป็นแหล่งบริการด้านธุรกิจอุตสา หกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายในบริบทของอำเภอคนใต้เงื่อนไขของจังหวัดที่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

2.2 เลือกชุมชนหรือหมู่บ้านโดยพิจารณาจากผู้อยู่อาศัยเดิมตั้งแต่ครอบครัวสมัยก่อนจากรุ่นเก่าจนถึงรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือชุมชนและยังคงอาศัยอยู่ปัจจุบัน

2.3 เลือกชุมชนหรือหมู่บ้านที่มีการผสมผสานในเรื่องของอาชีพตั้งแต่เกษตรกรรม อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว รวมจนถึงมีการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนหลาย ๆ ครอบครัว

2.4 เลือกชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมไม่มากนักแม้ว่าจะมีอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเข้ามาถึงพื้นที่ของชุมชน

ในการเลือกหมู่บ้านที่จะทำการวิจัยโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาบริบทของจังหวัด และบริบทพื้นที่หมู่บ้านมีลักษณะสำคัญเป็นเช่นไร ดังที่จะกว่าถึงต่อไปนี้

3. ลักษณะสำคัญของชุมชน

สภาพทั่วไปของอำเภอแวววาว ซึ่งมีหมู่บ้านแสงเดือนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีสาระสำคัญเกี่ยวกับอำเภอและหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างตั้งอยู่ มีลักษณะข้อมูลที่สำคัญดังนี้ ประการที่หนึ่ง สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่การปกครอง ประการที่สอง ประชากรและครัวเรือน ประการที่สาม สภาพเศรษฐกิจ ประการที่สี่มีสภาพทางสังคม ประการที่ห้า ศักยภาพของอำเภอและประการสุดท้าย ปัญหาและความต้องการที่สำคัญของอำเภอดังนี้ (แผนพัฒนาอำเภอ 5 ปี. พ.ศ.2545-2549:2549)

3.1 สภาพภูมิศาสตร์

อำเภอแวววาว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดเขียวขจี อยู่ห่างจากนครหลวง 839 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดเขียวขจี 12 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาในการเดินทางประมาณ 10 นาที จากอำเภอแวววาวถึงจังหวัดเขียวขจี

อำเภอแวววาวมีพื้นที่โดยประมาณ 610.779 ตารางกิโลเมตรหรือ 381,736.9 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 14.64 ของขนาดพื้นที่จังหวัดเขียวขจี

อำเภอแวววาว มีอาณาเขตติดต่อดังนี้คือ ทิศเหนือ ตืดต่อกับอำเภอเมืองเขียวขจี ทิศใต้ ติดต่อกับทะเลอันดามันและอำเภอเก่า จังหวัดท่องเที่ยว ทิศตะวันออก ติดต่อกับทะเลอันดามัน และอำเภอเมืองเขียวขจี ทิศตะวันตก ติดต่อกับทะเลอันดามันและอำเภอก้นเหมือง

อำเภอแวววาวมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินสูง มีที่ราบริมฝั่งทะเล ด้านทิศตะวันออกและทิศใต้มีลักษณะเว้า ๆ แหว่ง ๆ เป็นป่าชายเลนเหมาะแก่การที่สัตว์น้ำจำพวกสัตว์น้ำเค็มและน้ำกร่อยขยายพันธุ์ มีสภาพดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การประกอบอาชีพเกษตกรรมและเลี้ยงสัตว์ และจากการที่มีพื้นที่ติดทะเลเป็นแนวยาวและมีเกาะประมาณ 33 เกาะ ซึ่งเหมาะแก่การทำประมงและใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ

อำเภอแวววาว มีลักษณะของสภาพภูมิอากาศ โดยทั่วไปร้อนชื้นและเนื่องจากพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลอันดามันทำให้ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือในเวลาใกล้เคียงกันทำให้สภาพอากาศแบบมรสุมเมืองร้อน มีฤดู 2 ฤดู คือ

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ เดือนเมษายน ถึงเดือนพฤศจิกายน

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม ถึงเดือนมีนาคม (แผนปฏิบัติการอำเภอ.2545)

3.2 การปกครอง อำเภอแวววาว จังหวัดเขียวขจี เป็นอำเภอที่แบ่งเขตการปกครองตามพรบ.ลักษณะปกครองท้องถิ่น พ.ศ.2475 เป็น 7 ตำบล 68 หมู่บ้าน ดังนี้

1. ตำบลชมเล	ประกอบไปด้วย 8 หมู่บ้าน
2. ตำบลกระเทียม	ประกอบไปด้วย 12 หมู่บ้าน
3. ตำบลถ้ำ	ประกอบไปด้วย 9 หมู่บ้าน
4. ตำบลตลองเขียม	ประกอบไปด้วย 8 หมู่บ้าน
5. ตำบลถ้าอยู่	ประกอบไปด้วย 7 หมู่บ้าน
6. ตำบลหล่อปูน	ประกอบไปด้วย 10 หมู่บ้าน

7. ตำบลตนักลอย ประกอบไปด้วย 14 หมู่บ้าน

และมีการปกครองแบบเทศบาล 2 แห่ง ในเขตอำเภอแวววาว คือ เทศบาลตำบลชมเล และ เทศบาลตำบลตนักลอย รวมทั้งมีองค์การบริหารส่วนตำบล 7 แห่ง คือ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลกะเทียม
2. องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำ
3. องค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขียม
4. องค์การบริหารส่วนตำบลถ้าอยู่
5. องค์การบริหารส่วนตำบลตนักลอย
6. องค์การบริหารส่วนตำบลหล่อปูน

3.3 ประชากรและครัวเรือน ในเดือนธันวาคม 2545 อำเภอแวววาว จังหวัดเขียวขจี มีประชากรรวมทั้งสิ้น 35,691 คน โดยจำแนกได้เป็นเพศชาย 10,859 คนและเพศหญิง 17,532 คน และมีจำนวนครัวเรือน 9,391 หลังคาเรือน (สำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง.2545)

3.4 สภาพทางเศรษฐกิจ อำเภอแวววาว จังหวัดเขียวขจี มีสภาพทางเศรษฐกิจที่แยกได้ออกเป็นด้านต่าง ๆ คือด้านการเกษตร ด้านการอุตสาหกรรม ด้านการพาณิชย์ ด้านการบริการ ด้านการท่องเที่ยว โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 ด้านการเกษตร

อำเภอแวววาว มีพื้นที่การเกษตรทั้งสิ้น 197,640 ไร่ ครอบครัวเกษตรกรจำนวน 7,031 ครอบครัว สภาพการผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ แยกได้ดังนี้

ตาราง 1 แสดงพืชพื้นที่ปลูกและผลผลิต รวมทั้งจำนวนครัวเรือนที่ปลูก

ที่	พืชเศรษฐกิจ	พืชที่ปลูก(ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (ก.ก/ไร่/ปี)	จำนวนครัวเรือนที่ปลูก
1.	ยางพารา	185,345	260	7,713
2.	ปาล์มน้ำมัน	121	3,400	7
3.	ลองกอง	1,102	1,064	142
4.	มังคุด	768	890	134
5.	สะตอ	2,382	450	452
6.	มะพร้าว	2,860	1,768	569
7.	เงาะ	695	2,548	115
8.	ทุเรียน	2,380	14,074	290
9.	สับปะรด	1,761	2,772	64

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอตะกั่วทุ่ง ปี 2545

3.4.2 ด้านการปศุสัตว์

อำเภอแวววาวมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่ายและบริโภค โดยมีสัตว์เลี้ยงที่เลี้ยงมากที่สุดคือ ไก่เนื้อมีปริมาณของไก่เนื้อที่เลี้ยงจำนวน 186,800 ตัว รองลงมาคือการเลี้ยงไก่พื้นเมือง ซึ่งมีจำนวนถึง 24,550 ตัว และสัตว์ที่เลี้ยงเป็นอันดับที่สามคือ สุกร มีเกษตรกรในเขตอำเภอแวววาว เลี้ยงรวมกันทั้งสิ้น 5,099 ตัว (สำนักงานปศุสัตว์อำเภอแวววาว.2545)

3.4.3 ด้านอุตสาหกรรม

จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการและประกอบการได้ในเขตของอำเภอแวววาวมีจำนวนทั้งสิ้น 36 แห่ง โดยสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้ คือในเขตตำบลก้นกลอย มีจำนวนโรงงานอุตสาหกรรม 27 แห่ง ในเขตตำบลชมเลมีจำนวน 6 แห่ง ในเขตตำบลกะเทียมมี 5 แห่ง และในเขตตำบลหล่อปูนมีจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมจำนวน 3 แห่ง ที่ภาครัฐอนุญาตให้ประกอบได้ (สำนักงานอุตสาหกรรม . 2545)

3.4.4 ด้านการพาณิชย์

ในเขตของอำเภอแวววาว มีสถานบริการด้านการพาณิชย์อยู่หลายชนิด ซึ่งประกอบไปด้วย สถานีบริการน้ำมันเชื้อเพลิงขนาดใหญ่จำนวน 8 แห่ง มีธนาคารอยู่ในเขตของอำเภอจำนวน 5 แห่ง คือ ธนาคารกรุงไทย (มหาชน) , ธนาคารออมสิน , ธนาคารกรุงเทพ(มหาชน), ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์, ธนาคารไทยพาณิชย์ และมีสหกรณ์การเกษตรอำเภอแวววาว 1 แห่ง (แผนพัฒนาอำเภอประจำปี 2548 . 2545)

3.5 สภาพทางสังคม

ข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงสภาพทางสังคมของอำเภอแวววาวประกอบไปด้วย ข้อมูลทางด้านการศึกษา,การศาสนาและศิลปวัฒนธรรมและการสาธารณสุข ซึ่งประกอบไปด้วยรายละเอียดดังนี้

3.5.1 การศึกษา

โรงเรียนในเขตของอำเภอแวววาว ประกอบไปด้วย โรงเรียนที่อยู่ในสังกัด **สปช**.จำนวน 36 แห่ง มีจำนวนห้องเรียน 320 ห้อง มีจำนวนครู 349 คน อยู่ในสังกัดของ **สศ**. จำนวน 3 โรงเรียน โดยมีจำนวนห้องเรียน 38 ห้อง มีครูทั้งหมด 74 คน อยู่ในสังกัดของ **สช**. จำนวน 1 โรงเรียน มีจำนวนห้องเรียน 4 ห้อง มีจำนวนครู 42 คน และอยู่ในสังกัดของ **อศ**. จำนวน 1 แห่ง มีจำนวนห้องเรียนทั้งหมด 17 ห้อง โดยมีจำนวนครู 59 คน สอนในระบบของการศึกษานอกโรงเรียน สามาระที่จะจำแนกรายละเอียด มีกลุ่มสนใจ 5 กลุ่ม นอกจากนี้ในเขตอำเภอแวววาวมีร้านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 17 แห่ง และมีห้อง

สมุดเพื่อบริการประชาชน จำนวน 2 แห่ง ส่วนในสถานการศึกษาอื่น ๆ ก็จะประกอบไปด้วย โรงเรียนพระรวม 9 แห่ง ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด 2 แห่ง และหน่วยอบรมประชาชน ประจำตำบล 2 แห่ง

3.5.2 การศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

ประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอแวววาวนับถือศาสนาพุทธ ประมาณร้อยละ 87 โดยมีประชาชนนับถือศาสนาอื่นประมาณร้อยละ 13 มีสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา โดยแบ่งเป็นวัด จำนวน 14 แห่ง เป็นสำนักสงฆ์จำนวน 1 แห่ง เป็นมัสยิด จำนวน 25 แห่ง และนับถือศาลเจ้าที่ประกอบพิธีกรรมอีกจำนวน 2 แห่ง

ในส่วนทางด้านศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของคนอำเภอแวววาว จะประกอบพิธีกินเจ ซึ่งทำติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ส่วนประเพณีที่มีเทศกาลหรือประเพณีการศาสนา ได้แก่ วันวิสาขบูชา , วันเข้าพรรษา , การทอดผ้าป่า , ทอดกฐิน ก็เป็นประเพณีที่ปฏิบัติติดต่อกันมา ส่วนประเพณี การชักพระนั้น ได้สูญหายไปช่วงระยะเวลาเกือบ 20 ปี ทางเทศบาลตำบลชมเล เริ่มกลับมารื้อฟื้นประเพณีนี้ใหม่ เมื่อปี 2545 ที่ผ่านมา (แผนพัฒนาอำเภอ. ปี 2545)

3.5.3 การสาธารณสุข

จากการที่จำนวนประชากรของอำเภอแวววาว มีจำนวน 35,691 คน จึงทำให้มีสถานบริการด้านสาธารณสุขหลายแห่งโดยจำแนกได้เป็น โรงพยาบาลขนาด 30 เตียง จำนวน 1 แห่ง มีสำนักงานสาธารณสุขอำเภอจำนวน 1 แห่ง มีสถานีอนามัยประจำตำบลหมู่บ้าน จำนวน 12 แห่ง สถานีพยาบาลเอกชน (คลีนิคแพทย์) จำนวน 3 แห่ง และร้านขายยาแผยปัจจุบันจำนวน 5 แห่ง ขณะเดียวกันข้อมูลของบุคลากรทางด้านการแพทย์ ได้ระบุจำนวนของบุคคลากรดังนี้ มีบุคคลากรที่เป็นนายแพทย์จำนวน 2 คน มีทันตแพทย์จำนวน 1 คน เภสัชกร 1 คน พยาบาลจำนวน 25 คน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข จำนวน 52 คน เจ้าหน้าที่อื่น ๆ จำนวน 47 คน และมีอาสาสมัครสาธารณสุข(อสม.) เป็นจำนวนถึง 587 คน ซึ่งในเขตของอำเภอแวววาวนี้มีอัตราใช้ส้วมราดน้ำร้อยละ 98

3.5.4 ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

อำเภอแวววาวมีสถานีตำรวจที่คอยให้บริการในด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นทั้งสถานีตำรวจภูธรอำเภอและตำบล จำนวน 2 แห่ง คือ สถานีตำรวจภูธรอำเภอชมเลและสถานีตำรวจภูธรตำบลตนักลอย

3.6โครงสร้างพื้นฐานและระบบการบริการของรัฐ

3.6.1 ถนน

เนื่องจากอำเภอชมเลเป็นอำเภอที่เป็นทางผ่านโดยตรงที่จะต่อเชื่อมจากจังหวัดเขียวขจีไปสู่จังหวัดอื่น ๆ รวมถึงการติดต่อระหว่างอำเภอและจังหวัดทำให้มีโครงข่ายการคมนาคมดังนี้ ภายในเขตอำเภอแววววาวมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) เป็นถนนสายหลักที่เชื่อมกับจังหวัดเขียวขจีกับจังหวัดท่องเที่ยวและรวมถึงเชื่อมต่อวานรด้วย ส่วนทางหลวงชนบทที่เชื่อมต่อตำบลและหมู่บ้านอื่นก็มี หล่อปูน - คลองเขียม สายชมเล - โตนฟ้า สายถ้าอยู่ – ย่านเชือก สายเขามีหลาย – ท่าเหล็ก และสุดท้ายคือทางหลวงชนบทสายบ้านในเคร็ง – ท่าเหล็ก โดยมีสภาพของเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างตำบลและหมู่บ้าน เป็นสภาพถนนคอนกรีตและถนนลูกรัง จำนวน 65 สาย

3.6.2 การโทรคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร

การให้บริการด้านการโทรคมนาคม จะมีหน่วยบริการที่ดำเนินการโดยกรมไปรษณีย์โทรเลขในระดับอำเภอ 2 แห่ง และระดับตำบล 2 แห่ง และมีการให้บริการโทรศัพท์พื้นฐาน ขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย

3.6.3 สาธารณูปโภค

การให้บริการประชาชนในเรื่องของสาธารณูปโภคในเขตอำเภอแววววาวนั้น ประกอบไปด้วยการประปาของหมู่บ้าน จำนวน 28 แห่ง และมีแหล่งน้ำกินน้ำใช้ประเภทอื่น ๆ ซึ่งจำแนกได้เป็นบ่อน้ำบาดาล จำนวน 82 บ่อ บ่อน้ำตื้น จำนวน 3,670 บ่อ ถังเก็บน้ำ จำนวน 145 แห่ง และมีโอ่งน้ำขนาดใหญ่ จำนวน 1,210 ใบ ขณะเดียวกันมีหน่วยงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอชมเล 1 แห่ง ที่ให้บริการในเรื่องของกระแสไฟฟ้าให้กับประชาชนในเขตอำเภอแววววาว

3.7 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏให้เห็น ในเขตอำเภอนี้จะประกอบไปด้วยทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าไม้ ดังนี้

3.7.1 ทรัพยากรดิน

ในส่วนของทรัพยากรดินที่มีอยู่ในเขตอำเภอนี้สามารถที่จะแจกแจงรายละเอียดได้ดังนี้คือ กลุ่มดินเดิมชายฝั่ง จะครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่อำเภอและกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามแนวชายฝั่ง กลุ่มดินต่อไปคือ กลุ่มดินที่เหมาะแก่การทำการเกษตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 30 ของพื้นที่ เหมาะแก่การปลูกยางพันธ์ดี ผลไม้ มีกระจายอยู่ทั่วไป และจะมีกลุ่มดินอื่น ๆ เช่น กลุ่มดินนา กลุ่มดินน้ำตื้น และกลุ่มดินไร่ รวมแล้วครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 10 ของอำเภอ (แผนพัฒนาอำเภอประจำปี 2545. 2545)

3.7.2 ทรัพยากรน้ำ

น้ำปัจจัยสำคัญของการดำรงค์ชีวิตในเขตอำเภอชมเล ลำน้ำที่สำคัญ 2 สายคือ คลองถ้ำ กว้างประมาณ 10 เมตร ยาวประมาณ 10 กิโลเมตร อยู่ในท้องที่ตำบลถ้ำ จะมีน้ำตลอดปี คลองที่สองคือ คลองชมเล อยู่ในพื้นที่ของตำบลชมเลและตำบลถ้ำ กว้าง 15 เมตร ยาว 7 กิโลเมตร มีน้ำตลอดปี บางส่วนของลำคลองมีน้ำทะเลเข้าถึง นอกจากนี้ยังมีห้วย หนอง คลอง บึง ตามธรรมชาติ กระจัดกระจายในพื้นที่อำเภอประมาณ 10 แห่ง

3.7.3 ทรัพยากรป่าไม้

อำเภอแวววาวมีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดรวม 68,595 ตารางกิโลเมตรและป่าชายเลน คลอบคลุมพื้นที่ 42,576 ตารางกิโลเมตร โดยในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ทั้งสองชนิดกันไว้เป็นป่าสงวนแห่งชาติแล้ว และป่าไม้ที่สำคัญอีกชนิดเป็นต้นไม้เศรษฐกิจ เป็นทุนของชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่ทั่วบริเวณลำคลอง และบริเวณปากอ่าว ทางออกทะเลก็มีขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก และขึ้นอยู่ทั่วไปในเขตของพื้นที่ตำบลนาขามที่เป็นตำบลของหมู่บ้านตัวอย่างนั้นเอง

3.8 ศักยภาพและโอกาสของอำเภอแวววาว

อำเภอแวววาว หากมองในภาพรวมพอที่จะสรุปได้ถึงศักยภาพ และปัจจัยเกื้อหนุน ต่อการพัฒนาอำเภอในอนาคตดังนี้ เขตพื้นที่อำเภอแวววาวมีศักยภาพที่เอื้อต่อการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างสูง เพราะมีภูมิประเทศที่สวยงาม มีพื้นที่ติดชายทะเล มีทิวทัศน์ที่สวยงาม มีเกาะต่าง ๆ เช่น เขาตะปู เขาพิงกัน เกาะพนัก เกาะห้องที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวต่างชาติ สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไปได้ ขณะเดียวกัน มีรับแรงงานอายุระหว่าง 18-80 ปี ถึง 11,800 คน หรือร้อยละ 35 ของประชากรทั้งหมด อีกทั้งประชาชนส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพทางการเกษตร มีสวนยางพารา สวนผลไม้ เงาะ มังคุด ทุเรียน ผลผลิตเหล่านี้สามารถที่จะพัฒนาเป็นสินค้าพื้นเมือง จำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวได้ รวมทั้งด้านการประมงผลผลิตที่ได้ยังสามารถที่จะแปรรูป เป็นสินค้าพื้นเมืองได้หลายอย่างเช่น กุ้งเสียบ ไตปลาแห้ง และอีกหลายชนิด โดยเฉพาะในแง่ของลักษณะที่ตั้งของ อำเภอแวววาว มีทำเลที่ติดตั้งกับอำเภอเมืองเขียวขจี อุทยานอ่าวเขียวขจี อำเภอก้นเหมือง เป็นประตูสู่จังหวัดท่องเที่ยว สามารถที่จะส่งเสริมให้เป็นแหล่งผลิตการค้าและการลงทุน โดยเฉพาะตำบลตนักลอย มีการรวมตัวกันของธนาคารพาณิชย์ 5 แห่ง มีศักยภาพในด้านการเป็นศูนย์กลางสินค้าเกษตร และอุตสาหกรรมที่ส่งต่อไปยังจังหวัดท่องเที่ยวและจังหวัดใกล้เคียงได้ (แผนพัฒนาอำเภอประจำปี. 2545)

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน (การดำเนินงานของอำเภอ)

อำเภอแวววาวได้ดำเนินงานภายใต้ยุทธศาสตร์ของจังหวัดเขียวขจี และได้ระบุให้เห็นถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขไว้ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมของอำเภอแวววาว โดยได้กำหนดแยกคนให้เห็นถึงปรากฏการณ์ในด้านต่าง ๆ เป็นกลุ่ม ๆ ไว้คือ กลุ่มปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ปัญหาต่อไปคือกลุ่มปัญหาผลผลิต รายได้และการมีงานทำ กลุ่มปัญหาสาธารณสุขและการอนามัย กลุ่มปัญหาความรู้ การศึกษาและวัฒนธรรม กลุ่มปัญหาแหล่งน้ำ กลุ่มทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสุดท้ายคือกลุ่มปัญหาอื่น ๆ ดังนี้

1. กลุ่มปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน

ลักษณะของปัญหาคือ สภาพถนนหมู่บ้านยังไม่ได้มาตราฐาน ยังมีสภาพเป็นถนนดินและลูกรัง มีความแคบ โดยมีแนวทางแก้ไขคือ ประปรุงถนนที่มีอยู่ให้ได้มาตราฐานและเปลี่ยนสภาพเป็นถนนลาดยางหรือคอนกรีต

2. กลุ่มปัญหาผลผลิตรายได้และการมีงานทำ

ลักษณะปัญหาอำเภอแวววาวในกลุ่มนี้คือ ราคายางตกต่ำ โดยมีสาเหตุจากตลาดมีความต้องการรับซื้อน้ำยาง นำไปทำยางแผ่นส่งขายตลาดโลกมากกว่าการซื้อยางแผ่นรมควันแบบที่เกษตรกรผลิตในปัจจุบัน แนวทางแก้ไขทำได้โดย ปรับปรุงคุณภาพน้ำยางพารา เพื่อให้สามารถจำหน่ายในราคาที่สูงขึ้น และควรลดขั้นตอนในการผลิตหรือการนำเทคโนโลยีใหม่เข้ามาช่วย ในส่วนของปัญหาทางด้านการมีงานทำ ลักษณะของปัญหาคือ มีแรงงานว่างงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานว่างงานแอบแฝง และว่างงานจากงานประจำ เช่น กรีดยาง สาเหตุคือถูกเลิกจ้าง เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ แรงงานเลือกงาน แนวทางแก้ไข้ ต้องทำการฝึกอบรม เพิ่มฝีมือแรงงาน ปรับเปลี่ยนทัศนคติ การทำงานโดยเน้นการใช้แรงงานท้องถิ่น

3. กลุ่มปัญหาสาธารณสุขและอนามัย

ลักษระของปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ประเด็นการคุมครองด้านการรักษาพยาบาล กล่าวคือ ไม่ได้รับการคุมครองด้านการรักษาพยาบาล สาเหตุ เนื่องจากขาดแคลนบุคคลากร เช่น แพทย์ และขาดแคลนอุปกรณ์ทันสมัย และระบบการจัดการภาครัฐ ยังมีขั้นตอนค่อนข้างยุ่งยาก โดยมีแนวทางในการแก้ปัญหาคือ จัดสรรบุคคลากรที่มีคุณภาพและเพิ่มอุปกรณ์ที่ทันสมัย ปรับปรุงการบริหารจัดการให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาเพิ่มขึ้นของความสามารถของ บุคคลากร

4. กลุ่มปัญหาความรู้ การศึกษาและวัฒนธรรม

ประเด็นปัญหาของอำเภอแวววาวในกลุ่มนี้คือ เรื่องอัตราการเรียนต่อของประชาชน ซึ่งเด็กบางส่วนยังไม่ผ่านเกณฑ์กำหนดของความรู้หรือการศึกษาภาคบังคับ โดยมีสาเหตุจากฐานะของครอบครัวยากจน เด็กไม่ต้องการเรียนต่อเนื่องจากต้องการ

ประกอบอาชีพ และที่สำคัญคือผู้ปกครองไม่เข้าใจและไม่ส่งเสริมให้บุตรหลานได้เรียนต่อ ซึ่งแนวทางแก้ไขคือ การให้ความช่วยเหลือด้านทุนการศึกษา ส่งเสริมการศึกษาระบบนอกโรงเรียนให้มากขึ้น สร้างค่านิยมที่ดี และให้เห็นความสำคัญในเรื่องของการศึกษาและการรู้เท่าทัน

5. กลุ่มปัญหาแหล่งน้ำ

อำเภอแววววาวเป็นอำเภอที่มีอณาเขตติดต่อกับทำเล ทำให้เกิดปัญหาประชาชนได้รับความเดือดร้อน ในช่วงฤดูร้อนขาดน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค ซึ่งมีสาเหตุจากการที่แห่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ไม่เพียงพอ รวมถึงบ่อน้ำบาดาลและการขาดน้ำประปา ซึ่งมีแนวทางการแก้ไขคือ ปรับปรุงแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่เดิมให้มีความสามารถกักเก็บน้ำไว้ให้เพียงพอ

6. กลุ่มปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของอำเภอแววววาวนั้น มีปรากฏให้เห็นอยู่มาก แต่ก็ก่อให้เกิดสภาพปัญหาในเรื่องการทำลายแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีการบุกรุกของนายทุนเพื่อการครอบครอง สาเหตุของปัญหาเกิดจากการที่กฎหมายมีช่องว่างและมีการเหลี่ยงเลี่ยงกฎหมายเพื่อถือครอง และในระดับของประชาชนนั้น ก็มีการใช้ทรัพยากรโดยการขาดการบำรุงดูแล แนวทางแก้ไขสามารถกระทำได้โดย ขอความร่วมมือและใช้กฎหมายโดยเข้มงวด ให้ความรู้ ปลูกจิตสำนึกคนในท้องถิ่นหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ และประสานองค์กรท้องถิ่นให้มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้องทุกคน

7. กลุ่มปัญหาด้านอื่น ๆ

ที่เห็นเด่นชัดในเขตพื้นที่อำเภอแววววาวคือการที่ไม่ได้มีการจัดวางระบบผังเมืองเพื่อการพัฒนา สาเหตุเนื่องจาก สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนยางพารา มีเฉพาะชุมชนตนักลอยที่มีความจำเป็นจะต้องเร่งวางผังเมืองที่ดี แนวทางแก้ไข ควรให้เทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลได้เตรียมการวางระบบผังเมืองเพื่อรอรับการพัฒนาในอนาคต

การศึกษาการดำเนินงานของจังหวัดเขียวขจี

จังหวัดเขียวขจีและหมู่บ้านได้มีการดำเนินงานของจังหวัดด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด การดำเนินงานแก้ไขต่าง ๆ เพื่อสนองนโยบายของรัฐ ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้

1.1 ปัญหาเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข

จังหวัดได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เร่งด่วน ได้แก่ 1) กลุ่มปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่แหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม การบุกรุกชายหาด การบุกรุกป่าชายเลน ปัญหาน้ำเสีย ปัญหาขยะ มูลฝอย การพังทลายของหน้าดิน การขุดหน้าดินบนภูเขา การก่อสร้างอาคารบน

ที่สูง 2) ปัญหาด้านการท่องเที่ยว ความไม่ปลอดภัยของนักท่องเที่ยว การเอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว รถแท็กซี่ป้ายดำ ทัวร์เถื่อน ไกด์เถื่อน เจตสกี ซีวอคเกอร์ คนขายของรบกวนนักท่องเที่ยว หลอกขายของนักท่องเที่ยว รถตุ๊กตุ๊ก รถจักรยานยนต์รับจ้างเอาเปรียบนักท่องเที่ยว อาหารและสินค้ามีราคาแพง แคมป์ช้างบริการนักท่องเที่ยว 3) ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม การอพยพย้ายถิ่นของชายไทย ปัญหาแรงงานเถื่อน ชาวต่างชาติทำงานโดยผิดกฎหมาย การค้าประเวณีหญิงและชาย สถานบริการก่อความเดือดร้อนรำคาญ ปัญหายาเสพติดในสถานบริการและสถานประกอบการ ปัญหาขอทานปัญหามาเฟียต่างชาติ ปัญหาอุบัติเหตุจราจร 4) ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานการขาดแคลนแหล่งน้ำอุปโภคบริโภค ปัญหาคุณภาพน้ำประปา ปัญหากำลังไฟฟ้าตก ปัญหาการจัดผังเมืองรวม ไม่มีระบบขนส่งมวลชน ท่าเรือไม่เพียงพอ สถานีขนส่งไม่ได้มาตรฐาน 5) กลุ่มปัญหาด้านบริหารจัดการขาดการจัดระเบียบสังคม ความยุ่งยากซับซ้อนของกฎหมายหน่วยงานราชการขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขไม่เพียงพอ พนักงานสอบสวนไม่เพียงพอ

1.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดเขียวขจี

ภารกิจของจังหวัดเขียวขจี ประการแรก คือภารกิจการบริหารและการจัดการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ และโครงสร้างพื้นฐาน ประการที่สอง คือภารกิจการพัฒนาคนและสังคมให้เข้มแข็ง (สำนักงานจังหวัดท่องเที่ยว. 2544 : 57)

เพื่อให้บรรลุภารกิจดังกล่าวจังหวัดเขียวขจีจึงใช้ยุทธศาสตร์ร่วม 5 ยุทธศาสตร์ กล่าวคือยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ควบคู่กับการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้มีคุณภาพและบริการที่ได้มาตรฐาน ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนและสังคม ยุทธศาสตร์การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ และยุทธศาสตร์การบริหารจัดการ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาพื้นที่ควบคู่กับการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการจัดให้มีผังโครงสร้างการพัฒนาพื้นที่ในระดับจังหวัด สนับสนุนให้ท้องถิ่นและชุมชนมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้มีคุณภาพและบริการที่ได้มาตรฐาน เน้นการพัฒนาและใช้ระบบการจัดบริการโครงข่ายใช้ระบบการจัดการโครงสร้างพื้นฐานในการบริหารจัดการให้เพียงพอและมีประสิทธิภาพ โดยชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วม

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาคนและสังคม เน้นส่งเสริมให้มีการขยายการศึกษาทั้งในและนอกระบบเพื่อสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนอย่างเสมอภาคและมีคุณภาพทุกระดับชั้น

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบเครือข่ายสารสนเทศ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนและนักธุรกิจใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ในการติดต่อกับหน่วยงานของรัฐและกลุ่มธุรกิจประเภทต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การบริหารจัดการ เน้นการพัฒนาโครงสร้าง ระบบ กลไกการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้เครือข่ายประชาคมทุกภาคส่วน เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างมีเอกภาพเกื้อกูลและสอดคล้องในการบริหารราชการของหน่วยงานต่าง ๆ

1.3. การดำเนินงานแก้ปัญหาของเขียวขจี

หลังจากที่จังหวัดได้ใช้ยุทธศาสตร์ 5 ประการในการพัฒนาจังหวัดแล้ว จังหวัดยังได้มีการดำเนินงานแก้ปัญหาที่จังหวัดมีอยู่ ดังนี้

1.3.1 การแก้ไขปัญหาความยากจน

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการ“หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” โดยได้ดำเนินการคัดเลือกผลิตภัณฑ์แต่ละตำบล แล้วส่งเสริมให้มีการประชาสัมพันธ์ และทำการตลาดผ่านอินเทอร์เนตตำบล รายการวิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งวางจำหน่ายในห้างสรรพสินค้าชั้นนำทุกแห่งในจังหวัด ตลอดจนสถานบริการน้ำมัน 2) โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ จังหวัดจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านได้ร้อยละ 100 จำนวน 114 กองทุน 3) โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร 4) โครงการธนาคารประชาชน 5) การออกบัตรประกันสุขภาพให้กับประชาชนผู้มีรายได้น้อย

1.3.2 การป้องกันและปราบปรามยาเสพติด

จังหวัดได้ดำเนินการด้านป้องกันโดย 1) การป้องกันโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายเยาวชนทั้งในและนอกสถานศึกษา 2) การปราบปราม ได้เน้นหนักเกี่ยวกับการหาข่าว และกดดันอย่างต่อเนื่อง มีการจัดชุดปฏิบัติการปราบปรามรวม 13 ชุด ทำเครือข่ายการข่าว จัดตั้งสายข่าวและดำเนินการจับกุมอย่างต่อเนื่อง 3) การบำบัดฟื้นฟูสมรรถภาพ จังหวัด

ยังไม่มีสถานบำบัดฟื้นฟูสมรรถภาพ ตามพระราชบัญญัติยาเสพติด แต่ได้ดำเนินการด้านการบำบัดฟื้นฟู ดังนี้ คือ จัดทำค่ายก้าวใหม่ในจังหวัดท่องเที่ยวให้แก่ผู้ถูกควบคุมความประพฤติ จัดทำโครงการชุมชนบำบัด จัดโครงการค่ายประสานใจในสถานศึกษา อบรมร่วมกับผู้ปกครอง นักเรียน ครู อาจารย์และชุมชน พัฒนาสถานพยาบาลให้เป็นสถานบำบัด 5 แห่ง ดำเนินนโยบายด้านจัดระเบียบสังคม โดยอนุญาตให้จัดตั้งสถานบริการได้ 2 แห่ง

1.3.3 การแก้ไขปัญหาทุจริตคอรัปชั่น

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการประเทศไทยใสสะอาด จัดให้มีการเผยแพร่ข่าวสารการประกวดราคาของทุกส่วนราชการไว้บนโฮมเพจของจังหวัด จัดสถานที่กลางในการประกวดราคา ณ ห้องประชุมศาลากลาง และห้องประชุมที่ว่าการอำเภอ 2) โครงการตลาดนัดประกวดราคา จัดทุกวันพุธที่ศาลากลาง โดยนำโครงการที่มีวงเงินงบประมาณตั้งแต่ 2 ล้านบาทมารวมกันจัดที่ตลาดนัดประกวดราคา 3) ให้มีการเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับแผนการจัดซื้อจัดจ้าง วงเงินงบประมาณโครงการทุกโครงการของทุกหน่วยงานทางสื่อมวลชนและเวบไซต์ของจังหวัด 4) รณรงค์ให้หน่วยงานราชการและข้าราชการทุกหน่วยงานปลอดการทุจริตคอรัปชั่น 5) ตั้งคณะกรรมการเร่งรัด ติดตามการใช้จ่ายงบประมาณของทุกหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง

1.3.4 โครงการด้านบริการประชาชน

จังหวัดได้ดำเนินการจัดทำ 1) โครงการของตำรวจจังหวัดเขียวขจี ได้พัฒนาสถานีตำรวจ เพื่อบริการประชาชนให้เกิดความพึงพอใจ ทำให้ภาพลักษณ์ของเจ้าหน้าที่ตำรวจในฐานะผู้ให้บริการประชาชนดีขึ้น 2) ปรับปรุงการปฏิบัติงานของสำนักงานขนส่งจังหวัดให้มีความรวดเร็วและให้ประชาชนมีความประทับใจในการให้บริการ 3) สำนักงานพาณิชย์จังหวัด ได้จัดทำโครงการสายตรวจพาณิชย์ โดยได้บูรณาการให้หน่วยงานในสังกัดกระทรวงพาณิชย์ทุกหน่วยงานร่วมกับตำรวจภูธรจังหวัดออกให้บริการประชาชน 4) โครงการของที่ทำการปกครองจังหวัดคือการจัดบริการประชาชนเกี่ยวกับงานด้านทะเบียนของหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะเทศบาลเมือง เทศบาลตำบลทุกแห่ง 5) โครงการของสำนักงานที่ดินจังหวัดและอำเภอ ในการให้บริการประชาชนด้วยความประทับใจ โดยเน้นการบริการ 3 เรื่อง คือการออกโฉนดที่ดิน เร่งรัดการให้บริการประชาชน การออกตรวจสอบพื้นที่ตรวจแนวเขตเร็วขึ้นกว่าปกติ การให้บริการประชาชนในวันราชการ โดยไม่หยุดพักเที่ยง 6) โครงการของโรงพยาบาลและสถานีอนามัย จัดให้มีหน่วยเคลื่อนที่ไปตามจุดต่าง ๆ ในจังหวัด จำนวน 20 จุด 7) ที่ว่าการอำเภอ จัดเวรบริการประชาชนโดยทุกอำเภอจัดเจ้าหน้าที่คอยให้

คำแนะนำแก่ประชาชนที่มาติดต่อราชการกับอำเภอ 8) สำนักงานจังหวัดได้จัดทำโครงการให้บริการต่อใบอนุญาตโรงแรมด้วยความรวดเร็ว

1.3.5 โครงการริเริ่มของจังหวัด

จังหวัดได้ดำเนินการจำนวน 151 โครงการ จำแนกเป็น โครงการยาเสพติด 35 โครงการ (โครงการป้องกันยาเสพติด 21 โครงการ โครงการบำบัดรักษายาเสพติด 7 โครงการ โครงการปราบปรามยาเสพติด 7 โครงการ) โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน 26 โครงการ โครงการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอรัปชั่น 11 โครงการ โครงการการบริการและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อน 19 โครงการ โครงการการท่องเที่ยว 33 โครงการ และโครงการสิ่งแวดล้อม เมืองน่าอยู่ 27 โครงการ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีการศึกษา เนื่องจากชุมชนของหมู่บ้านแต่ละแห่งต่างก็มีจารีต กฎเกณฑ์ มีวิถีของประชาชนที่แตกต่างกัน ซึ่งความจำเป็นจะต้องศึกษาจากความหมายที่คนในชุมชนนั้นได้ให้ความหมาย ความเข้าใจของกลุ่มประชากรในหมู่บ้าน และใช้วิธีการวิจัยแบบอุปนัย (Induction) ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ แล้วนำข้อเท็จจริงที่ศึกษา ได้มาศึกษา วิเคราะห์และตีความเพื่อนำไปสู่การสรุปเข้าทฤษฎี ทั้งชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ให้มีความน่าเชื่อถือ

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

กระบวนการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชนหรือหมู่บ้านของเขตอำเภอแววาวในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำวิธีการศึกษาในเชิงคุณภาพมาใช้ในการหาข้อมูลเพื่อสร้างแนวคิดขึ้นจากปรากฏการณ์จริงที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่ศึกษา โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจง (Puposive) โดยเลือกหมู่บ้านในชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ให้บริการทางด้านการท่องเที่ยวหรือใกล้เคียงมากที่สุด ซึ่งหมู่บ้านแสงเดือน เป็นหมู่บ้านที่บริบทใกล้เคียงมากที่สุดคือ อยู่ห่างจากแหล่งนำเที่ยวทางทะเลไม่เกิน ½ กิโลเมตร และขณะเดียวกัน หมู่บ้านแสงเดือนยังมีความน่าสนใจในเรื่องของการเป็นแหล่งของการดำรงชีวิตที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความพอเพียงและความต้องการ ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่ลงตัว อันจะทำให้การดำรงอยู่ของชุมชนแสงเดือนน่าศึกษาค้นคว้ามากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน การบริหารจัดการของหมู่บ้านแสงเดือนก็เริ่มแสดงให้เห็นถึงปัญหาตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งและบริหารจัดการ หมู่บ้านแสงเดือนมีวิธีการอย่างไรในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า จะดำเนินการ

อย่างไรให้กองทุนหมู่บ้านสามารถดำเนินการต่อไปได้ภายใต้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องศึกษาปรากฏการณ์ โดยดำเนินการในระดับลึก ซึ่งต้องการเข้าถึงพื้นที่การสังเกตุอย่างไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้ให้ข้อมูลหลักการสนทนาเป็นกลุ่ม และค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. **การเข้าสู่ชุมชน**

ผู้วิจัยได้เลือกสนามของการศึกษาครั้งนี้ ณ ตำบลนาขาม ซึ่งตั้งอยู่ในเขตของอำเภอแววงาม จังหวัดเขียวขจี สภาพของชุมชนทางด้านกายภาพมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ยังคงความสงบ แม้ว่าจะมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) ตัดผ่านหมู่บ้านก็ตาม ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรและมีอุตสาหกรรมในครัวเรือนคือ การทำใบยาสูบจากยอดใบจากเป็นอาชีพเสริม แม้ว่าหมู่บ้านแสงเดือนจะมีพื้นที่ไม่มากเนื่องจากถูกจัดแบ่งให้อยู่ภายใต้เขตปกครองของเทศบาลตำบลนาขาม ซึ่งมีพื้นที่เพียง 1 ตารางกิโลเมตรเท่านั้น ถึงแม้ช่วงที่ผ่านมาจะมีอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทางทะเลเข้ามาในพื้นที่รวมถึง อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก็ตาม ชุมชนก็ยังดำรงอยู่อย่างเงียบสงบ หมู่บ้านแสงเดือนมีลักษณะที่น่าสนใจมากอยู่ประการหนึ่งคือ แม้ว่าจะทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพโดยมีพื้นที่ทำการเกษตรจะอยู่นอกหมู่บ้าน และมีการทำอาชีพเสริมคือ ทำใบยาสูบจากยอดใบจากก็ตาม รายได้ที่ได้มาสามารถส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือต่อที่อื่นและอยู่ในระดับสูงขึ้นไปหลายครอบครัว

2. **การเข้าถึงพื้นที่**

หลังจากเลือกพื้นที่วิจัยได้แล้ว ผู้วิจัยได้เข้าถึงพื้นที่ตำบลนาขามที่เลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยเข้าไปพบกับผู้นำฝ่ายประชาชนกองทุนหมู่บ้าน หมู่ที่ 1 บ้านแสงเดือนก่อน เนื่องเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน และชาวบ้านในหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 1 ค่อนค้างจะยอมรับนับถือ และผู้วิจัยมีความสนิทสนมคุ้นเคยอยู่บ้าง ทำให้สามารถทำตัวกลมกลืนไปได้เป็นอย่างดี และให้ประธานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 1 แนะนำให้ประธานหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 รู้จัก ซึ่งผู้วิจัยลงทำการสำรวจและเก็บข้อมูลเบื้องต้น โดยใช้การศึกษาชุมชนแบบทั่ว ๆ ไป (General Community Study) ซึ่งเป็นการศึกษาชุมชนอย่างกว้างขวาง หรือหลาย ๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน (สานิตย์ บุญชู. 2525 : 2) หลังจากนั้น ผู้ให้ข้อมูลหลักคนแรกคือ ประธานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 ได้แนะนำตัวเพื่อพบปะและพูดคุยกับคณะกรรมการคนอื่น ๆ ต่อไป และใช้หลักการสุ่มตัวอย่าง โดยวิธีการ Snow-ball Sam pling รวมทั้งมีการสุ่มตัวอย่างเชิงทฤษฎี (the o retical Sompling) ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสิ้น 28 คน เป็นชาย 16 คน หญิง 12 คน

3. การสังเกต

3.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

เมื่อผู้วิจัยเข้าถึงพื้นที่แล้ว ได้ทำการสังเกตถึงสภาพบ้านเรือนทางกายภาพของตำบลนาขาม พบเห็นบ้านที่อยู่อาศัยปลูกสร้างเรียงสายตลอดสองแนวข้างถนนเพชรเกษมและและส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้สองชั้นที่ปลูกสร้างโดยมีความยาวของตัวบ้านมากกว่าความกว้าง หน้ากว้างเฉลี่ยจะอยู่ประมาณ 5 เมตร ในส่วนที่ถือว่าเป็นตลาดของตำบลนาขาม จะตั้งอยู่ในบริเวณของหมู่ที่ 1 ส่วนของหมู่ 3 จะเป็นลักษณะของการปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัย ผู้วิจัยสังเกตเห็นผู้อยู่อาศัยในบ้านมักจะเห็นผู้สูงอายุหรืออยู่ในช่วงกลางคนเป็นส่วนมาก คือจะมีอายุระหว่าง 55 ปี - 80 ปี พบเห็นประชาชนที่อยู่ในช่วงแรงงานที่อยู่กับบ้านเป็นจำนวนน้อย

จากการสังเกตในช่วงระหว่างเวลา 12.30 – 15.30 น. พบว่าบรรยากาศโดยรอบตำบลนาขาม หมู่ที่ 1 จะมีความคึกคักของประชาชนมากกว่า ผู้คนพูดคุยกันถึงเรื่องของสมาชิกคนอื่น ๆ ที่ไม่อยู่ในกลุ่ม และพูดคุยถึงเรื่องของตัวเลข(หวยหุ้น) ที่ปรากฏบนจอโทรทัศน์ และพูดคุยกันถึงความผันของตัวเลขว่าตรงหรือไม่ตรงกับเลขที่ออก ช่วงเวลานี้

สำหรับสถานที่ ๆ เป็นที่ทำการกองทุนหมู่บ้านหมู่ที่ 3 เป็นร้านกาแฟอยู่ริมถนน แต่ไม่ปรากฏโต๊ะ เก้าอี้หรือกระดาษเอกสารที่จะบอกความเคลื่อนไหวของกองทุนให้ ปรากฏเลย และสถานที่ที่เป็นที่ตั้งกองทุนก็เหมาะเป็นร้านขายเครื่องดื่ม ชา – กาแฟมากกว่าที่จะเป็น ที่ทำการกองทุนหมู่บ้าน จากการสังเกตไม่พบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของกองทุนหมู่บ้านเลขที่ 18/1 ซึ่งเป็นที่ตั้งกองทุนหมู่บ้าน

สภาพโดยรวมของตำบลนาคามในส่วนของหมู่ที่ 3 จะต่างจากหมู่ที่ 1 เนื่องจากหมู่ที่ 1 จะมีตลาดตั้งอยู่ และมีการค้าขายในตลาดมากกว่าหมู่ที่ 3 ส่วนในบริเวณที่เป็นแหล่งนำเที่ยว เช่น ท่าเทียบเรือมะกรูด ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 บ้านแสงเดือน ตำบลนาขาม อำเภอแวววาว บริเวณโดยรอบจะมีร้านค้าสำหรับจำหน่ายตั๋วเรือหางยาวท่องเที่ยวหน้าอ่าวเขียวขจี และบริการขายสินค้าจำพวกน้ำอัดลม กระเป๋า ครีมกันแดด หมวก แว่นตา ฯลฯ แก่นักท่องเที่ยว รวมถึงร้านขายอาหารประเภทอาหารตามสั่ง และอาหารซีฟู้ด จำนวนประมาณ 10 - 15 ร้าน จะมีนักท่องเที่ยวเข้ามากับรถปรับอากาศเป็นช่วง ๆ ส่วนรถบัสก็จะจอดรถในสถานที่กำหนดให้จอดเรียงรายกันไปตามแนวที่กำหนด

4. การสัมภาษณ์ระดับลึก

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยสุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจง ผนวกกับการสุ่มตัวอย่างโดยนำวิธีการ Snow – ball Sanpling มาใช้ รวมทั้งดำเนินการสุ่มตัวอย่างในเชิงทฤษฎี (the oretical Sampling) และทำการสัมภาษณ์ระดับลึกกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักทุกคนของชุมชนจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัว (the oritical Saturate) โดยเริ่มจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญ ๆ ดังนี้ ประธานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน เลขานุการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน กำนันตำบลนาขาม เจ้าของผู้ประกอบการอุตสาหกรรมครัวเรือนใบจากยาสูบ กรรมการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ผู้กู้เงินกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ญาติของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และรวมถึงผู้นำอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มผู้มีอาชีพทำใบยาสูบ จนได้ข้อมูลที่อิ่มตัว จึงหยุดสัมภาษณ์ รวมจำนวนกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักที่ทำการสัมภาษณ์ทั้งสิ้น 18 คน เป็นชาย 6 คน หญิง 12 คน

5. การสนทนาเป็นกลุ่ม (Focus Group)

การจัดทำกลุ่มสนทนา (Focus Group) เป็นหนึ่งในเทคนิคที่นักวิจัยเชิงคุณภาพส่วนใหญ่เลือกนำมาใช้ ซึ่งจะได้ข้อมูลเจาะลึกจากกลุ่มผู้เข้าร่วมสนทนา อีกทั้งยังสามารถช่วยให้การเก็บข้อมูลวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่เนื่องจากตัวผู้วิจัยต้องการให้เกิดการสนทนาของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้านโดยตรง เช่น ประธานกองทุนและคณะกรรมการร่วมกับผู้กู้กองทุนหมู่บ้าน โดยผู้วิจัยเชื่อว่า การประเมินกองทุนหมู่บ้านจะต้องได้ข้อมูลครบถ้วนรอบด้าน ทั้งทางคณะกรรมการผู้ดำเนินการมีส่วนได้เสียและชุมชนเพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้นำเสนอในบทรายงานการวิจัยประเมินครั้งนี้เพื่อเป็นข้อมูลให้รัฐบาลได้ทราบและจะดำเนินแนวนโยบายเดิมหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ที่เกิดขึ้น

ซึ่งในการนี้ผู้วิจัยได้ทำการนัดหมายผู้ให้ข้อมูลหลักคือประธานกองทุนหมู่บ้านและเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน โดยได้ทำการปรึกษาเพิ่มเติมที่จะเชิญผู้อื่นเข้ามาเป็นผู้ร่วมสนทนากลุ่มและได้ทำการนัดหมายไว้ล่วงหน้า 1 สัปดาห์ ก่อนจะเริ่มดำเนินการผู้วิจัยจะได้ไปจัดเตรียมในเรื่องสถานที่ประชุมและจัดเตรียมเอกสาร เทปบันทึกเสียงและเครื่องดื่ม โดยได้กำหนดในวันที่ 4 มกราคม 2546 ซึ่งเป็นวันเสาร์ เวลา 16.00 น. เมื่อถึงเวลานัดปรากฏว่ามีผู้ให้ข้อมูลหลักเพียง 2 คนเท่านั้น มาร่วมตั้งแต่เตรียมการ จนกระทั่งเวลา 18.00 ผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลหลัก จึงล้มเลิกการนัดทำ Focus Group และกำหนดวันที่จะมาทำการพูดคุยกับกลุ่มผู้ทำอาชีพใบยาสูบจากยอดใบจาก แทนในลักษณะของการพูดคุยถึงการประกอบอาชีพและกองทุนหมู่บ้าน จากนั้นจึงจะนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเสียงมาถอด

เทปและจัดหมวดหมู่ พร้อมทั้งทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ถึงความเหมือนและความต่างของข้อมูล เพื่อตอบคำถามให้ตรงกับโจทย์วิจัยต่อไป

6. **การศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง**

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำบลนาขาม อำเภอแวววาว ซึ่งพบว่าเอกสารที่เกี่ยวข้องจะเป็นเอกสารที่หน่วยงานราชการได้จัดทำขึ้น เป็นข้อมูลพื้นฐานและแผนงานที่จะดำเนินงานเกี่ยวกับตำบลนาขามเป็นส่วนใหญ่ เช่น แผนพัฒนาอำเภอ 5 ปี (พ.ศ.2545 - 2549) โดยกระบวนการประชาคม อำเภอแวววาว จังหวัดเขียวขจี หรือ แผนปฏิบัติการอำเภอประจำปี 2545 หรือแผนพัฒนาตำบลนาขามปี 2545 เป็นต้น ซึ่งจะมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทของหมู่บ้านแสงเดือน ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไปในบทที่ 2

สนาม (Field)

สนามของการศึกษานี้คือหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ 3 ซึ่งกล่าวโดยสรุปคือ หมู่บ้านแสงเดือนหมู่ 3 ตั้งอยู่ในเขตของตำบลนาขาม ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอแวววาว จังหวัดเขียวขจี ซึ่งหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ 3 ตั้งอยู่ห่างจากที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอแวววาว ไม่เกิน 700 เมตร หมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 ที่เลือกศึกษานี้ ตั้งอยู่ภายใต้เขตปกครองของเทศบาลตำบลนาขาม ซึ่งมีพื้นที่รวมกัน 2 หมู่บ้าน ไม่เกิน 1 ตารางกิโลเมตร และมีจำนวนหลังคาเรือนรวมกันทั้ง 2 หมู่ ประมาณ 395 หลังคาเรือนเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในหมู่ที่ 1 ส่วนหมู่ที่ 3 ของหมู่บ้านแสงเดือนที่เป็นสนามในการศึกษามีจำนวนหลังคาเรือนเพียง 117 หลังคาเรือนเท่านั้น

หมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 เป็นหมู่บ้านขนาดกลางที่มีประวัติของการสืบต่ออายุยาวนานในการอยู่อาศัยในพื้นที่ประชากรที่พบเห็นส่วนใหญ่จะเป็นประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านและประชาชนที่อยู่อาศัยใกล้เคียงกันเท่านั้น ไม่มีการปรากฏประชากรแย่งในหมู่บ้าน แม้ว่าจะมีสวนยางพาราอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้านก็ไม่มีแรงงานต่างชาติ ไม่มีชาวต่างชาติมาพักอาศัยอยู่ภายในหมู่บ้านเลยแม้แต่คนเดียว หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ใกล้กับท่าเทียบเรือมะกรูดที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวประมาณแค่ 800 ร้อยเมตร อยู่ใกล้กับตลาดนัดประจำอำเภอ หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ติดกับถนนสายหลักคือถนนเพชรเกษม

การคัดเลือกหมู่บ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3 เป็นสนามในการศึกษาครั้งนี้เป็นการเสี่ยงด้วยวิธีเจาะจง โดยมีหลักการที่สำคัญในการเลือกว่าเป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ทางสังคมคือ มีการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นในหมู่บ้าน และประกอบไปด้วยผู้มีส่วนได้เสียกับกองทุนหมู่บ้านครบทั้งคณะกรรมการกองทุน ผู้กู้กองทุน ผู้ที่เกี่ยวข้องคือส่วนราชการ เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแวววาว ซึ่งตั้งอยู่ห่างเพียง 700 เมตร

เท่านั้น สมาชิกที่มีส่วนได้ส่วนเสียดังกล่าว สามารถให้ข้อมูลเรื่องกองทุนหมู่บ้านได้ แต่เพื่อเป็นการป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน จึงใช้ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ ชื่อหมู่บ้าน และชื่อบุคคลเป็นชื่อสมมุติทั้งสิ้น

การเข้าสู่สนาม

เมื่อผู้วิจัยได้เลือกสนามในการวิจัยคือ หมู่บ้าน ได้เหมาะสมตามควร และจึงได้ทำการเขียนแนวคำถาม (Guidi line) ก่อนจะเข้าสู่สนามการศึกษา แนวคำถามนี้ใช้เพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ เมื่อเข้าสู่สนาม ผู้วิจัยจะได้ดำเนินงานขั้นตอนต่อไปคือ การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกต การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับคำถามที่จะนำมาเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ระดับลึกนั้น ผู้วิจัยได้เขียนโดยเป็นแนวคำถามชนิดปลายเปิด โดยใช้ปัญหาการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัย จากโครงการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านมาเป็นแนวทางในการสร้างคำถาม และมีเป็นคำถามเพิ่มเติม สำหรับการถาม ถามความจำเป็นในสถานการณ์นั้น ๆ ผู้วิจัยไม่ทดลองนำแนวคำถามไปใช้กับประธานกองทุนหมู่บ้าน กำนันอำเภอนาขาม และผู้กู้เงินกองทุน เพื่อที่จะนำมาปรับปรุงให้ได้แนวคำถามที่สมบูรณ์เพียงพอต่อการได้ข้อมูลมาวิเคราะห์ในลำดับต่อไป

ขั้นตอนในการเข้าสนามคือ การแนะนำตนเอง ผู้วิจัยแนะนำตนเองให้คนในหมู่บ้านได้รู้จัก ว่าผู้วิจัยเป็นใคร มาทำวิจัยการศึกษาเรื่องอะไร โดยใช้รูปแบบการทำตัวง่าย ๆ เหมือนกับเป็นลูกหลานของผู้ที่เป็นประชาชนของหมู่บ้านแสงเดือน อันนำไปสู่การไว้วางใจ ไม่กลัวและไม่คิดว่าจะมาเป็นการจับผิด พูดคุยเหมือนกับการถามสารทุกข์สุกดิบของพ่อแก่แม่เฒ่าของเราเอง ชอบทำงานบ้างตามสมควร อันจะนำไปสู่โอกาสในการซักถามพูดคุยยิ่งขึ้น

เพื่อให้**การเข้าสู่สนาม**เก็บรวบรวมข้อมูลได้ผลสมบูรณ์ที่สุด ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากประธานและเลขานุการกองทุนหมู่บ้าน และผู้ที่เกี่ยวข้องในหมู่บ้านที่เป็นสถานที่เก็บข้อมูล โดยนำ**หนังสือขอความร่วมมือ**จากชมรมอบต. ไปพบประธานและเลขานุการกองทุนด้วยตนเอง เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลโดยแสดงตัวเป็นบุตรหลานของคนในหมู่บ้าน เข้าไปทำหน้าที่ในการศึกษาบริบทของหมู่บ้านสร้างความคุ้นเคยกับคนในกองทุนและหาข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้เพื่อสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจกันก่อนการสัมภาษณ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่อยู่ในชุมชน

สำหรับขั้นตอนต่อไปในการเข้าสนามคือ **การแนะนำตัว** ผู้วิจัยแนะนำตนเองให้คนในหมู่บ้านรู้จักว่าผู้วิจัยเป็นใคร มาทำวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการศึกษา และปรับปรุงการดำเนินงาน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาโครงการกองทุนหมู่บ้านของรัฐบาล และเชื่อว่าส่งผลต่อการแก้ปัญหาความยากจนและมีผลต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงความจริงใจและสร้างความไว้วางใจกันระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่สำคัญที่สุดของการเข้าสนามและการแนะนำตัวคือ การกำหนดสถานภาพและบทบาทที่เหมาะสมของผู้วิจัย โดยการเข้าเป็นสมาชิกและมีส่วนร่วมในการประเมินโครงการกองทุนหมู่บ้าน ในฐานะครูคนหนึ่งของสถานศึกษาในจังหวัดและเป็นครูของนักศึกษาที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งผู้ช่วยนักวิจัยบางคนก็เป็นบุตรหลานของคนในชุมชนเช่นกัน เพราะบทบาทของบุตรหลานและบทบาทครูเปิดโอกาสให้สามารถสังเกตในสิ่งที่ต้องการสังเกตได้ และเปิดโอกาสให้ติดต่อสัมพันธ์เพื่อสัมภาษณ์ ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่ต้องการศึกษา ซึ่งเป็นบทบาทที่ดีสำหรับผู้วิจัย

ขั้นตอนการทำงานในสนามหลังจากแนะนำตัวแล้วคือ **การสร้างความสัมพันธ์** (Rapport) หมายถึงการทำความรู้จักและผูกมิตรกัน มีไมตรีต่อกัน มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันจนผู้ดำเนินงานกองทุนและสมาชิกกองทุนมีความไว้เนื้อเชื่อใจต่อผู้วิจัยและนับผู้วิจัยเป็นพวกตนคนหนึ่ง นั่นคือ ผู้วิจัยเป็น “ **คนใน** ” จึงเป็นวิธีการสร้างความสัมพันธ์ขั้นต้นที่ดี เป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาคกัน ไม่ใช่คนที่เหนือกว่า ส่วนการรับฟังความทุกข์ร้อนของคนในกองทุน ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับบุคลากรในหมู่บ้านและเกิดความยอมรับกันอย่างจริงใจได้ง่ายขึ้น ช่วยให้การวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี ทั้งยังช่วยให้ผู้วิจัยมีโอกาสเรียนรู้กระบวนการดำเนินงานของกองทุนได้จากทัศนะของ **คนในที่อยู่ในเหตุการณ์** ในหมู่บ้านจริงๆ

สำหรับ **วิธีการทำงานภาคสนามวันแรกๆ** ที่ผู้วิจัยเลือกมาใช้เพื่อช่วยในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีคือ การวางทีท่าอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ทำตัวแปลกแยกจากคนในหมู่บ้านและคนในชุมชนชุมชน ไม่ทำตัวเท่าเทียมประธานและเลขานุการกองทุน ไม่ถามคำถามที่ทำให้ผู้ตอบรู้สึกอึดอัด พยายามเข้าไปเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอย่างสงบและพร้อมที่จะช่วยเหลือ มีการหาผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านโดยเลขานุการกองทุนเป็นผู้แนะนำให้รู้จัก และถือว่าสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในภาคสนามเป็นเรื่องของงาน เป็นมิตรกับทุกคนโดยไม่คาดหวังว่าจะทำอะไรได้มากในวันแรกๆของการเข้าสู่สนาม เพราะช่วงเวลาของการสร้างความสัมพันธ์ใช้เวลานาน

การเริ่มทำงานสนาม งานที่สำคัญคือการทำแผนที่ (mapping) โดยการหาคนที่รู้จักคนมากๆและรู้เรื่องต่างๆในชุมชน และในกองทุนหมู่บ้านของตนดี เพื่อสำรวจหมู่บ้าน

และชุมชน โดยแผนที่ที่ทำคือ (1) แผนที่ทางกายภาพ บอกข้อมูลทางกายภาพของสนามคือที่ตั้งของหมู่บ้าน ทางเข้า ทางออก ถนน อาคาร สถานบริการต่าง ๆ บริเวณต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ตลาด ศูนย์การค้า บ้าน สถานีบริการน้ำมัน สถานีอนามัย ศูนย์เด็กเล็ก วัด ฯลฯ การทำแผนที่หมู่บ้านและแผนที่ชุมชนอย่างคร่าว ๆ ช่วยให้ผู้วิจัยเห็นความสัมพันธ์ทางกายภาพภายในหมู่บ้านและความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่บ้านกับกับชุมชนชัดขึ้น (2) แผนที่ทางสังคม เป็นการเก็บข้อมูลสถานภาพ บทบาทและการจัดช่วงชั้นทางสังคมด้วยการศึกษาจากเอกสารต่างๆ ของกองทุนหมู่บ้านพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับสมาชิกในกองทุนในหมู่บ้านซึ่งช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์กระบวนการของกองทุนในหมู่บ้านซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนค่อนข้างมากได้

การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ (key informant) และการสัมภาษณ์ระดับลึก (indept interview)

สำหรับ**การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก**ทั้งในหมู่บ้านและในชุมชน ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) วิธีการนี้จะไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า ดังนั้นเมื่อสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์รายแรกแล้ว ผู้วิจัยจะต้องวิเคราะห์ข้อมูลทันทีเพื่อสร้าง**มโนทัศน์** (concept) และ**จัดหมวดหมู่** (categorize) ให้แก่มโนทัศน์ต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงจะเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไป ให้เป็นผู้ที่เชื่อว่าให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจาก**มิติ** (dimensions) และ**คุณสมบัติ** (properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ที่ผ่านไปแล้วส่วนการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อๆไปได้คำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ ด้วย การเลือกผู้ให้สัมภาษณ์เช่นนี้ดำเนินไปจนกระทั่งการวิเคราะห์ข้อมูลแล้วผู้วิจัยมั่นใจว่าแบบแผนต่างๆของกลุ่มมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นนั้นซ้ำๆกันจนเป็นแบบแผนที่แน่นอน แม้จะสัมภาษณ์คนอื่นๆต่อไปก็จะไม่ได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้นอีก (theoretical saturation) ผู้วิจัยจึงหยุดเก็บข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยเตรียมตัวพร้อมและวางตัวอย่างเหมาะสม โดยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่หมู่บ้านและชุมชนอย่างผสมกลมกลืนที่สุดเท่าที่ทำได้ ด้วยเหตุดังนั้น ในการสัมภาษณ์ด้วยวิธีเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักจึงไม่สามารถระบุจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์อย่างแน่นอนล่วงหน้าได้ แต่ในการดำเนินงานจริงนั้นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักคือ ประธาน เลขานุการ สมาชิกกองทุน บุคลากรหลักในหมู่บ้าน และผู้เกี่ยวข้อง

การสัมภาษณ์ (Interviewing) **จุดประสงค์**เพื่อค้นหาสิ่งที่มีอยู่ในใจคน สิ่งที่คนคิดหรือรู้สึกต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด รวมทั้งความตั้งใจหรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านไปแล้วและ นักวิจัยไม่อาจใช้วิธีสังเกตได้ หรือเป็นพฤติกรรมที่นักวิจัยไม่อาจเข้าไปสังเกตโดยตรง

ได้ เราไม่สามารถสังเกตโลกที่คนสร้างขึ้น และไม่สามารถสังเกตความหมายที่คนให้กับสิ่งต่างๆได้ เราจะต้องถาม พูดคุยกับคนเพื่อให้ทราบสิ่งต่างๆ การวิจัยนี้ยึดวัตถุประสงค์ดังกล่าวและแนวคำถามในการสัมภาษณ์ ส่วน**รูปแบบของคำถามในการสัมภาษณ์** (types of interview questions) มีหลายชนิด ได้แก่คำถามในเรื่องต่างๆคือ (1) ถามภูมิหลัง (background questions) (2) ถามความรู้ (knowledge questions) เพื่อทราบข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งจะแตกต่างจากความคิดเห็น เจตคติ และความเชื่อ (3) ถามประสบการณ์หรือพฤติกรรม (experience or behavior questions) (4) ถามความคิดเห็นหรือค่านิยม (opinion or value questions) ที่คนคิดเกี่ยวประเด็น หัวข้อต่างๆ (5) ถามความรู้สึก (feeling questions) เกี่ยวกับสิ่งของ อารมณ์สะเทือนใจจากประสบการณ์ของคน และ (6) ถามความรู้สึกจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 (sensory questions)

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น คำถามในการสัมภาษณ์ผู้อยู่ในเหตุการณ์คือ **ถามในสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์จริง** ได้แก่ ถามเกี่ยวกับ ภูมิหลัง ความรู้ความเข้าใจ ประสบการณ์หรือพฤติกรรม เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ **ไม่ใช่ถามความคิดเห็น** ดังนั้น ขณะสัมภาษณ์ ผู้วิจัยยึดหลักในการสัมภาษณ์ระดับลึกอย่างเคร่งครัดคือ ไม่ชี้นำทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะมีผลต่อผู้ให้สัมภาษณ์ เนื่องจากการสัมภาษณ์ระดับลึกมีความยืดหยุ่นมาก ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบายขยายความให้ผู้ตอบเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถาม และสามารถซักถามเพิ่มเติมเพื่อหาข้อมูลรายละเอียดในประเด็นต่างๆที่ต้องการ สามารถหาข้อมูลในเรื่องที่เป็นนามธรรมได้ เช่น เรื่องเกี่ยวกับความเป็นไปได้ ปัญหาและอุปสรรคในอันที่จะทำให้ชุมชนบรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ได้วางไว้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ สามารถเชื่อมโยงการสัมภาษณ์เพื่อเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการอย่างลึกซึ้งได้ สามารถตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ให้สัมภาษณ์ได้ และผู้ถูกสัมภาษณ์ยังสามารถลำดับเหตุการณ์ที่ประสพและถ่ายทอดจากทัศนะของตนเองได้ นอกจากนี้ผู้สัมภาษณ์ยังสามารถสังเกตพฤติกรรมต่างๆ เช่น สีหน้า ท่าทาง แววตา เสียง ความรู้สึก ฯลฯ ของผู้ให้สัมภาษณ์ในขณะที่สัมภาษณ์ได้ด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย

อย่างไรก็ตาม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งในหมู่บ้านและในชุมชนนั้น **ผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์ด้วยตนเองร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัย** โดยผู้วิจัยขอใช้เครื่องบันทึกเสียงในขณะสัมภาษณ์ แต่ในกรณีที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนไม่ยินยอม ผู้วิจัยใช้วิธีการจดบันทึกแทน แล้วจึงรีบนำบันทึกมาจดรายละเอียดอย่างสมบูรณ์ ตลอดจนถอดเทปคำให้สัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่และทำการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ

การสังเกตและการจดบันทึก

การสังเกต เป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่ตามวิธีการที่กำหนดไว้เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น การวิจัยเชิงคุณภาพนั้นนักวิจัยสนใจสังเกตพฤติกรรมทางสังคมหรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนมาก แต่เนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของคนที่แสดงออกในพฤติกรรมสังคมเป็นพลวัต คือเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แท้ที่จริงแล้ว การสังเกตจึงต้องกระทำอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบตามที่พฤติกรรมนั้นเกิดขึ้นไม่ใช่สังเกตตามที่ผู้สังเกตกำหนด ในเบื้องต้นมีการแบ่งประเภทของการสังเกตเป็น 2 ชนิดคือ **การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม กับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม** สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในระยะแรกของการเข้าสนามคือการสำรวจชุมชน ซึ่งเป็นการสังเกตโดยตรงที่ใช้เวลาสั้นกว่า เนื่องจากผู้วิจัยยังกำหนดไม่ได้ว่าจะเริ่มมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมหรือเหตุการณ์ใดดี

อย่างไรก็ดี ในการวิจัยนี้ผู้วิจัย **ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม** มากกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วมหรือการสังเกตโดยตรง โดยในการสังเกตไม่เพียงแต่จะยึดประเด็นปัญหาและ วัตถุประสงค์การวิจัยเป็นหลักในการสังเกตเท่านั้น ในขณะเดียวกันยังได้นำ **แนวคิดในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชน** มาใช้เป็นกรอบในการสังเกตอีกด้วย โดยทำการสังเกตเพื่อรวบรวมข้อมูลไปใช้ประกอบกับการสัมภาษณ์ระดับลึกดังนี้

1. สังเกตบริบทของหมู่บ้านและชุมชน เช่น ที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทั้งภายในและนอกหมู่บ้าน ชุมชนรอบหมู่บ้าน ทรัพยากรของหมู่บ้าน การบริหารจัดการ การดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้าน และการจัดกิจกรรมต่างๆของหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกองทุน

2. สังเกตบรรทัดฐานทางสังคมของหมู่บ้านและบรรทัดฐานของกองทุนฯ เช่น วิถีประชา จารีต กฎเกณฑ์ ระเบียบ แนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับกองทุนฯ ที่เป็นจริงอยู่ในหมู่บ้าน

3. สังเกตกลไกการอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านและในกองทุน โดยสังเกตการควบคุมทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคม เพื่อให้สมาชิกทำตามบรรทัดฐานทางสังคมของหมู่บ้าน

4. สังเกตจากวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน โดยสังเกตจากการจัดระเบียบความแตกต่างทางสังคมด้วยการจัดแยกบุคคลและกลุ่มบุคคลในกองทุนเป็นกลุ่มเป็นพวกของหมู่บ้าน สังเกตจากกิจวัตรประจำวันของคนในหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวพันกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน และการมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนด้านยาเสพติด

5. สังเกตการต่อรองและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของหมู่บ้านที่เกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน โดยสังเกตจากการต่อรองและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของนักเรียน สังเกตจากการควบคุมทางสังคม การสนับสนุนทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม ที่เกี่ยวกับเรื่องกองทุนหมู่บ้าน

6. สังเกตแบบแผนการดำเนินชีวิตในหมู่บ้าน และสังเกตแบบแผนของเครือข่ายการดำเนินงานกองทุน โดยสังเกตสายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกลุ่มต่างๆ สังเกตสายสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับกองทุนจากกิจกรรมต่างๆและจากกิจวัตรประจำวันของคนในหมู่บ้าน

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาโดยใช้กลวิธีสังเกต ผู้วิจัย**จดบันทึก บันทึกภาพ**ไว้ เพื่อนำไปใช้ประกอบกับข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกและจากการศึกษาเอกสารเพื่อเ**ตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง** (theoretical triangulation) ด้วย

การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลเพื่อวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านในครั้งนี้ได้ใช้แนวคำถามที่ถามถึงภูมิหลัง ความเป็นมาของหมู่บ้าน แนวความคิดของประชาชน ความเชื่อในเรื่องต่างๆ การทำงานและอาชีพที่ชาวบ้านหมู่ที่สาม บ้านแสงเดือนล่างได้เคยดำเนินกิจกรรมในการเลี้ยงชีพและยังชีพมาตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน และความรู้สึกในเรื่องของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ได้ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informent) โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี(Theoretical Sampling) (Strauss and Corbin. 1991 : 176-193) โดยการเลือกจากบุคคลกลุ่มต่างๆในชุมชน เช่น ชาวบ้านในชุมชน ผู้นำในชุมชนทั้งที่เป็นทางการ เช่นกำนัน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ปราชญ์ชุมชน ครู และประชาชน ซึ่งจะทำได้เห็นความหลากหลายของการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก วิธีการก็คือเมื่อเก็บข้อมูลในรายแรกๆได้แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เบื้องต้นเพื่อให้ได้มโนทัศน์ในเรื่อองต่างๆที่ต้องการศึกษา แล้วทำการเลือกผู้ที่มีคุณลักษณะต่างไปจากข้อมูลรายแรก(Nagative Case) โดยการเปรียบเทียบว่ายังต้องการข้อมูลใดอีกและเก็บได้จากใครเพื่อเป็นการเพิ่มเติมและจะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีที่สมบูรณ์ ดังนั้นกระบวนการเก็บข้อมูลจึงถูกกำหนดและควบคุมโดยทฤษฎีที่เกิดมาจากข้อมูล (Glaser and Strauss. 1967 : 45-77 ; Strauss and Cobin. 1990 : 176-193 ;นภาภรณ์ หะวานนท์. 2538) วิธีนี้จึงไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า กล่าวคือ ในช่วงแรกที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์แนวลึก ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกๆจะเป็นผู้ที่บอกให้ทราบว่าควรจะไปพูดคุยหรือสัมภาษณ์ใครเป็นรายต่อไปและผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกจะนำไปพบและเกริ่นนำด้วยตนเองทำให้ผู้วิจัยสามารถที่จะเจาะข้อมูลได้อย่างละเอียดเพียงแต่ผู้ให้

สัมภาษณ์บางรายที่ถูกแนะนำมาจะให้ข้อมูลที่ไม่สามารถที่จะเจาะลึกได้เนื่องจากผู้ให้สัมภาษณ์รู้สึกไม่ปลอดภัยและไม่อยากจะพูดถึงจริงๆ ดังนั้น การพูดคุยจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเต็มใจตอบ ในการจัดเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้ขออนุญาตบันทึกเสียงและจดบันทึกในประเด็นสำคัญๆ เพื่อป้องกันการตกหล่นของสาระสำคัญเพื่อที่จะส่งผลให้การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นไปอย่างถูกต้องมากที่สุด

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์ทันทีขณะเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ศึกษาโดยผู้วิจัยได้ทำการจดบันทึกประเด็นที่สำคัญๆขณะที่สัมภาษณ์ และได้ทำการบันทึกเสียงเพื่อจะนำมาประกอบเป็นข้อมูลหลังการสัมภาษณ์เสร็จทุกๆครั้ง ซึ่งเทปบันทึกเสียงนี้จะถูกนำไปถอดเทปเพื่อบันทึกคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำแต่ละรายภายหลังกลับจากพื้นที่อีกครั้งหนึ่ง ทีมวิจัยได้ทำการสร้างมโนทัศน์(Concept) ของข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันในรูปของข้อความ(Statement) และจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงเชิงเหตุผล โดยผู้วิจัยกำหนดรหัสหมาย (code) แยกเป็นหมวดหมู่ (code mapping) และเรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่ให้แก่มโนทัศน์ต่างๆหลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไปโดยผู้วิจัยเชื่อว่าสามารถให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจากมิติ (Dimensions) และคุณสมบัติ (Properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ที่ผ่านไปแล้ว นอกจากนี้การเลือกผู้ตอบเป็นรายต่อไป ยังคำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่างๆโดยการเปรียบเทียบ (Comparative case) เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง (Verify) โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มจนไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อเสนอเชิงทฤษฎี (Theoretical generalization)ที่ได้มาอีกต่อไป (Strauss and corbin. 1990 ; Strauss. 1990 ; นภาภรณ์ หะวานนท์. 2539 : 98-107) ซึ่งผู้วิจัยได้คำนึงถึงความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ของข้อมูลเป็นหลัก ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความถูกต้อง ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบในการทำวิจัยหลังจากนั้นได้สรุปผลการวิจัยและเขียนรายงานผลการศึกษาออกมาเป็นบทต่างๆดังนี้

บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

บทที่ 2 ชุมชนในช่วงก่อนการนำประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชน

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่พัฒนาชุมชน

บทที่ 6 สรุป

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษาถึงบริบทของหมู่บ้านแสงเดือน ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในช่วงตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก(2540) จนถึงช่วงประมาณปี พ.ศ.2520 พบบริบทจากชุมชนแสงเดือนหลายประการด้วยกัน ดังจะได้นำเสนอ ประการแรกคือ บริบททางด้านกายภาพ และทุนทางกายภาพ ประการที่สอง บริบททางด้านสังคม วัฒนธรรมและทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนทุนชุมชนในด้านอื่น ๆ ประการที่สาม บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ ประการสุดท้าย บริบททางด้านสิ่งแวดล้อม ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บริบทด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บริบททางกายภาพของหมู่บ้านแสงเดือน จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน จากการสังเกตในระหว่างการวิจัย และจากการพบเห็นโดยประสบการณ์ตรงของผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งเดินทางเข้าออกหมู่บ้านนี้อย่างต่อเนื่องทุกปีในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้พบข้อมูลที่สอดคล้องกัน มีผลต่อความอิ่มตัวของข้อมูลวิจัยในเรื่องนี้คือ

1. สภาพทางภูมิศาสตร์ ที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้

1.1 ขนาดและที่ตั้ง

หมู่บ้านแสงเดือนมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินสูง มีที่ราบเชิงเขาและที่ราบริมฝั่งทะเล หมู่บ้านแสงเดือนมีเนื้อที่บางส่วนเป็นป่าชายเลนเหมาะแก่การที่สัตว์น้ำจำพวกสัตว์น้ำเค็มและน้ำกร่อยขยายพันธุ์ มีสภาพดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ และหมู่บ้านแสงเดือนมีพื้นที่ติดทะเลเป็นแนวยาวจึงเหมาะแก่การประมงและใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวผักผ่อนหย่อนใจ

1.2 อาณาเขต

หมู่บ้านแสงเดือนมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านและตำบลอื่นในจังหวัดเขียวขจี ดังนี้ ทิศเหนือ จดตำบลตากแดด อำเภอเมืองเขียวขจี ทิศใต้ จดตำบลกะไหล อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดเขียวขจี ทิศตะวันออก จดทะเลอันดามัน จังหวัดเขียวขจี ทิศตะวันตก จดตำบลถ้ำ อำเภอแววววาว จังหวัดเขียวขจี

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

หมู่บ้านแสงเดือนมีลักษณะเป็นที่ราบติดชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของจังหวัด พื้นที่ส่วนน้อยประมาณร้อยละ 17.5 เป็นภูเขา พื้นที่ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 58.75 เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นที่ในเขตหมู่บ้านแสงเดือน ประกอบไปด้วยชุมชน 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านแสงเดือนหมู่ที่ 1 และชุมชนบ้านแสงเดือนหมู่ที่ 3

1.4 ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของหมู่บ้านแสงเดือน มีภูมิอากาศเป็นแบบร้อนชื้น และอยู่ในเขตของอิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีอากาศอบอุ่นถึงร้อนชื้นตลอดปี มีฤดูกาลเพียงปีละ 2 ฤดู คือฤดูฝน มีระยะเวลาประมาณ 8 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนธันวาคม และฤดูร้อน มีระยะเวลาประมาณ 4 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน

2. ประชากรและครัวเรือน

จำนวนประชากรของหมู่บ้านแสงเดือนทั้งหมู่บ้าน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,917 คน เป็นชาย 990 คน เป็นหญิง 927 คน

สำหรับรายได้ของประชากร ได้จากการประกอบอาชีพดังนี้ ทำสวนยางพารา ค้าขาย การประมง รับราชการ ทำใบยาสูบจากยอดใบจาก รับจ้างทั่วไป และอาชีพรับจ้างขับเรือนำเที่ยวอ่างเขียวขจี โดยฐานะทางการเงินแบ่งได้ 3 ระดับ คือ ฐานะทางการเงินดีประมาณร้อยละ 20 ฐานะทางการเงินปานกลาง ร้อยละ 40 และฐานะทางการเงินยากจนประมาณร้อยละ 40 ของจำนวนประชากร

3.สภาพเศรษฐกิจ

ภาคเกษตรกรรม การเกษตรกรรมของชาวบ้านในหมู่บ้านแสงเดือน มีการปลูกเพื่อบริโภคและจำหน่ายเพียงเล็กน้อย

ภาคอุตสาหกรรม ในหมู่บ้านแสงเดือน ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรม มีเพียงอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น การทำขนมเพื่อจำหน่าย การทำใบจากเป็นอาชีพเสริม

การบริการ ประชาชนในหมู่บ้านแสงเดือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพบริการเรือท่องเที่ยว เนื่องจากหมู่บ้านแสงเดือนมีท่าเทียบเรือมะกรูด เป็นท่าเทียบเรือที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของจังหวัดเขียวขจี และอยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวในเขตอุทยานอ่าวเขียวขจี

การท่องเที่ยว หมู่บ้านแสงเดือนไม่มีสถานที่ท่องเที่ยว แต่มีท่าเทียบเรือและเรือบริการนำเที่ยวอ่าวเขียวขจี

บริบทด้านสังคม และวัฒนธรรมและทุนทางสังคม วัฒนธรรม

แสงเดือนหมู่ที่ 3 หรือที่เรียกกันในชุมชนว่า " ตลาดล่าง " หรือ " แสงเดือนล่าง " มีพื้นที่ที่ถูกจัดสรรจากการแบ่งเขตการปกครองที่อยู่ภายใต้เขตเทศบาลตำบลนาขาม จำนวน เพียง 1 ตารางกิโลเมตร ชุมชนในเขตนี้ไม่มีที่ดินสำหรับเป็นแหล่งผลิตทางด้านการเกษตร ผู้นำของชุมชน กำนันโน เล่าว่า

" บ้านเราไม่มีที่ราบพอ บางแหล่งน้ำก็ท่วม จะผลิตอะไรทางด้านการเกษตรก็ยากให้ได้ปลูกผักสักนิดก็พอแล้ว "

ดังนั้นจากลักษณะของชุมชนที่ดูคล้ายชุมชนเมือง แต่ว่า วิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตไม่เหมือนชุมชนเมืองทั่ว ๆ ไป ความคึกคักในการค้าขายก็ไม่มีเลยในหมู่บ้าน ซึ่งแตกต่างกับหมู่ที่ 1 ซึ่งภายในหมู่บ้านมีความคึกคักในการค้าขายมากกว่า ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย จนน่าแปลกใจ ทั้ง ๆที่มีจำนวนครัวเรือนถึง 200 ครัวเรือน มีบ้านเรือน ถึง 117 หลังคาเรือน ชุมชนแสงเดือนหมู่ที่ 3 ดำรงชีวิตอยู่ได้และสะสมทุนชุมชนได้อย่างไร นับว่าเป็นเรื่องที่น่าศึกษา และน่าติดตามมากเรื่องหนึ่ง อาชีพหลักของแสงเดือนล่าง คือ การทำสวนยางพารา ซึ่งเป็นสวนยางพาราที่มีพื้นที่อยู่นอกเขตเทศบาล ยังมีอาชีพค้าขาย ทำการประมง รับราชการ และทำใบยาสูบจากยอดใบจาก ลุงหนุ่ย เล่าให้ฟังว่า

" คนตลาดล่าง (แสงเดือนล่าง) อยู่กันมา ก็ได้กินได้อาศัยโดยการทำใบจากบ้าง ทำประมงบ้าง เมื่อ 10 – 20 ปีที่แล้ว จะปลูกบ้านอยู่ห่าง ๆ กัน พึ่งพากันแบบคนรู้จักและญาติพี่น้อง มีงานก็ช่วยกันเป็นครั้ง ๆ แต่ในปัจจุบัน บ้านเรือนก็เริ่มปลูกติด ๆกัน แต่การช่วยเหลือเจือจุนกันก็ลดลงไปมาก เด็ก ๆ เรียนที่นี่ พอโตขึ้นก็ไปเรียนในเมือง นาน ๆ ถึงจะกลับมาสักครั้ง บางทีก็จำกันแทบไม่ค่อยได้ "

ซึ่งจากคำบอกเล่าดังกล่าว ได้สอดคล้องต้องกันกับผู้นำชุมชนที่เคยดำรงตำแหน่งกำนันในพื้นที่นี้มา ซึ่งก็เป็นลูกหลานของคนหมู่ที่ 3 ว่า

" หมู่ที่ 3 จะเป็นหมู่ที่ไม่ค่อยจะให้ความสนใจอะไรทั้งสิ้น ยกเว้นแต่สนใจกลุ่มของตัวเอง แต่ในทางตรงกันข้ามถ้ามีงานรื่นรมย์ คนในหมู่ที่ 3 จะเข้มแข็งมากไม่ว่าจะเป็นงานแต่ง งานจัดอะไรต่าง ๆ วัดมาตุคุณารามที่โตขึ้นมาได้ มั่นคงได้ ก็เพราะคนในหมู่ที่ 3 ช่วยกันถึง 60 % "

หรือเมื่อได้สอบถามกับกำนันคนปัจจุบัน กำนันโน ก็ได้เล่าให้ฟังดังนี้

" จริง ๆ สมัยก่อนก็ไม่มีอะไรมาก ที่มีอยู่ก็คือ แข่งเรือ ชักพระ งานสวดตลาด งานกินผัก เรื่องเหล่านี้คนหมู่ที่ 3 จะเป็นคนตัวตั้งตัวตีและก็ช่วยกันทำด้วย "

จึงเห็นได้ว่าในยุคของสมัยก่อนนั้นปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนแสงเดือนล่าง จะอยู่ในระดับที่ดีเฉพาะในหมู่ในพวกของตนเอง แต่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนหมู่ที่ 3 กับคนนอก

หรือหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ ชาวบ้านจะไม่ค่อยให้ความสำคัญ และจะไม่เข้าไปมีส่วนร่วมเท่าไหร่นัก ต่างคนก็ต่างอยู่ ต่างคนก็ต่างทำมาหากิน และในส่วนของประเพณีและวัฒนธรรมนั้น คนในหมู่ที่ 3 แสงเดือนล่างก็จะให้ความร่วมมือกันในเรื่องประเพณีวัฒนธรรมค่อนข้างมาก ในเรื่องของการชักพระ การกินเจ การสวดตลาด ดังจากบทสัมภาษณ์ ของน้าแช่มที่ว่า

"คนแถวนี้เขาก็เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันดี เวลามีงานอะไรก็เต็มที่ครับ เช่นงานกินเจ (กินผัก)"

บริบทด้านเศรษฐกิจและทุนทางเศรษฐกิจ

ในสมัยก่อนนั้นอาชีพที่ชาวแสงเดือนทำอยู่เพื่อเลี้ยงชีวิต เลี้ยงครอบครัวคือ การทำสวนยางพารา การรับราชการ การทำใบจาก การค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ทำการประมง คนในหมู่ที่ 3 เขาใช้ทุนจากไหน หรือสะสมทุนอย่างไรในการดำรงชีวิตอยู่ หากมาย้อนมองดูวิถีการชีวิต และนำมาเปรียบเทียบกับหลักการของเศรษฐกิจท่องเที่ยว จะพบเห็นข้อเหมือนกันอยู่หลายประการ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้เมื่อ วันที่ 4 ธันวาคม 2540 ความว่า " ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็น เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมดแม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็สามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลาไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อน เพราะเดือดร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขได้ " และในวารสารเศรษฐกิจและสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับพิเศษ " พระมหากษัตริย์ผู้นำการพัฒนาประเทศไทย " ได้นำพระราชดำรัสที่พระองค์พระราชทานไว้ลงมา

" การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น โดยลำพังต่อไป

ความพอมี พอกิน พอใช้ ตามแนวพระราชดำริ ดังกล่าวที่ปรากฏอยู่แล้วในพื้นที่ หมู่ที่ 3 ตำบลนาขาม ตั้งแต่สมัยก่อน ถึง สมัยปัจจุบัน กำนันโน กำนันคนปัจจุบันเล่าว่า

" คนแต่แรกทำมาหากิน กันในอย่างปัจจุบัน การทำใบยาสูบจากใบจาก เป็นอาชีพเสริมที่ทำกินกันเกือบทุกครัวเรือน ลองดูซิคนแต่แรก (คนสมัยก่อน) มีลูก 10 กว่าคน ส่งให้เรียนจนจบปริญญากันหมด ที่มีชื่อเสียงยังเห็นอยู่ อย่างคุณ สะอาด กำลัง ปัจจุบันเป็นผู้จัดการของธนาคารกรุงเทพ พ่อทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนแม่ทำใบจากอยู่กับ

บ้าน หรือจะเป็นครอบครัวขอองคุณ อุทัย สุขศิริสัมพันธ์ ที่ไปดัง (มีชื่อเสียง) อยู่ที่ภูเก็ตลูกหลานชาวบ้านของคนในหมู่ที่ 3 ครอบครัวทำใบจากก็สามารถส่งลูกไปเรียนได้ “

จากความคิดเห็นของกำนันเก่าในพื้นที่ พี่หริ หรือ กำนันหริ เล่าว่า

“ ในหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่างนั้น บางตระกูลมีลูกถึง 8 คน อย่างตระกูล ตันนุกิจ ลูก ๆ จบโทและเอกเกือบทั้งหมด แต่จะกลับมาอยู่บ้านคนเดียว อีกหลายครอบครัวที่ทำใบจากแต่ก็สามารถส่งลูกเรียนได้ในระดับที่ดีทั้งนั้น เช่น ตระกูลตันนุกิจ ตระกูลกำลัง ตระกูลสุขศิริสัมพันธ์ เป็นต้น “

จึงทำให้เห็นได้ว่า แม้ว่าสภาพบ้านเรือนในเขตของหมู่บ้านแสงเดือนล่างจะดูเหมือนว่า เก่า ๆเรียบ ๆง่าย ๆ เป็นบ้านตึกที่สวยงามค่อนข้างน้อย การดำรงชีวิตแบบเหมือนจะเป็นเมืองปิด ตรงกันข้ามกลับสภาพจริงที่ปรากฏ ทั้งในด้านการอยู่ การกิน การอาศัย การเล่าเรียนของบุตรธิดา สภาพลักษณ์ภายนอกเหมือนยากจน แต่ภายในสามารรถส่งลูกในครอบครัวจบปริญญาเอก ปริญญาโท อยู่หลายตระกูลและหลายครัวเรือน

จากบทสัมภาษณ์ที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าคนในหมู่ที่ 3 ไม่ใช่คนฟุ้งเฟ้อ ไม่ทะเยอทะยาน ไม่อยากมีปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอก แต่หากเป็นเรื่องที่จะช่วยกันก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีเฉพาะในหมู่ในบ้านของตน สิ่งต่าง ๆเหล่านี้นับได้ว่าเป็นความพออยู่ ที่พออยู่พอกิน ใช่หรือไม่ ? เพียงแต่คนส่วนใหญ่ ในหมู่ที่ 3 ตำบลแสงเดือนนั้น ไม่แสวงหาหรือดิ้นรนอยากมีอยากได้จนติดเป็นลักษณะไม่มีไม่ได้ แล้วจะหมายความว่า เขาไม่พัฒนา เขาไม่ก้าวหน้า นั้นไม่ได้ ดังนั้น มาตรฐานความพอดี ความพัฒนา ขึ้นอยู่กับว่า ใครเป็นคนกำหนดเท่านั้นเอง

กำนันหริ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของชุมชน หมู่ที่ 3 ว่า “ เป็นชุมชนที่ไม่น่าเป็นห่วงไม่มีอะไรที่ต้องหวัง ไม่มีปัญหาอะไร คนส่วนใหญ่เขาค่อนข้างจะสงบ ไม่ดิ้นรนไม่เดือดร้อน เป็นอย่างนี้มานานแล้ว “ ผู้วิจัยได้ซักถามกำนันหริต่อไปว่า แล้วเฉพาะการทำการผลิตใบจากอย่างเดียวจะพอเลี้ยงชีพ ในปัจจุบันหรือ

กำนันหริ ตอบว่า : คุณอย่าลืม ลูกหลานที่เขาส่งไปเรียนจนจบระดับปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก เมื่อเขาเรียนจบได้ทำงานเขาก็ส่งเงินกลับมาจุนเจือครอบครัวอยู่ตลอด เป็นอย่างนี่หลายครอบครัวเลยทีเดียว บางครอบครัวทำใบยาสูบจากยอดใบจากอยู่ที่บ้าน แต่มีคนงานตัดยางอยู่ในสวน ซึ่งอยู่นอกเขตเทศบาลตำบลนาขามก็มี ก็อยู่กันอย่างนี้แหละครับ

จึงทำให้พอจะมองเห็นภาพได้ชัดว่า จริง ๆแล้วภาพลักษณ์ภายนอกที่แสดงออกมาของชาวบ้านแสงเดือน หมู่ที่ 3 นั้นไม่ตรงกับความเป็นจริงที่เป็นตัวตนของคนแสงเดือน

จริง ๆ และวิถีการดำรงชีวิตและทุนทางด้านเศรษฐกิจของประชาชน หมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือน จัดอยู่ในระดับที่ พออยู่ พอกิน หรือก็คือ เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง

ถึงแม้ว่าหากได้พิจารณาถึงสภาพภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศในแถบบริเวณของแสงเดือนล่าง หมู่ที่ 3 จะเห็นได้ว่า เป็นพื้นที่ที่มีที่ราบน้อย โดยเฉพาะในหมู่ในหมู่ที่ 1 และในหมู่ที่ 3 ต่างก็อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลนาขาม ซึ่งมีอาณาเขตพื้นที่แค่ 1 ตารางกิโลเมตร และที่สำคัญที่สุด 60 % เป็นพื้นที่ของหมู่ ที่ 1 และอีก 40 % เท่านั้นที่เป็นพื้นที่ของหมู่ที 3 แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่ใช่อุปสรรคในการที่จะทำให้ชุมชนแสงเดือนล่างต้องดิ้นรนขวนขวาย เพื่อที่จะทำอาชีพอื่น ๆ เพื่อเลี้ยงชีวิตและครอบครัว อีกทั้งในเขตพื้นที่ 40 % ของแสงเดือน หมู่ที่ 3 นั้น ก็เป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะกับการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา หรือ ไม้ผลขนาดใหญ่ ๆได้ อีกเช่นกัน

ดังนั้น หากศึกษาถึงสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านแสงเดือนล่างพออยู่ พอกินได้ เช่น อาชีพการทำใบยาสูบจากยอดใบจาก เขาทำกันอย่างไร รายได้ดีกันแค่ไหนถึงทำให้พอเพียงและอยู่ได้ในชีวิตปัจจุบัน

บริบทด้านสิ่งแวดล้อมและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทสรุปของทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนแสงเดือน หมู่ที่ 3 หรือตลาดล่างนี้ได้มาจาก การพูดคุยของน้องหลอง นักศึกษาหนุ่มผู้สนใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม ต่อลุงแซ่ม หนุ่มใหญ่มาก ๆ อายุ 63 ปี ผู้ผ่านร้อนผ่านหนาวมามากแล้วของชุมชนแสงเดือนล่าง ดังนี้

“สมัยก่อนคนแถวนี้หาปู หาปลา ในทะเล ออกเรือไปประมาณ 5 – 10 นาทีก็ได้แล้ว ส่วนปูดำก็อยู่ปากอ่าวไม่ต้องออกเรือไปก็ได้แล้ว”

จากบทพูดคุยกันที่ผ่านมาแสดงว่าในปี พ.ศ. 2527 ประชากรในเขตพื้นที่ตำบลนาขาม ยังมีทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภทสัตว์น้ำประเภท ปลา ปลาหมึก หอย ปู อยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากยังสามารถจับและหาได้ง่ายในแถบพื้นที่หน้าอ่าวพังงาซึ่งสามารถเดินทางโดยทางเรือประมาณ 5-10 นาทีเท่านั้นขณะเดียวกันหากฟังจากน้าแก้ว น้าผู้หญิงหมู่ที่ 3 อายุ 51 ปี ในเรื่องแหล่งทรัพยากรธรรมชาติจะได้ความใกล้เคียงกัน

“สมัยก่อนถ้าจะหาหมูก็ต้องไปที่ตลาดแสงเดือน แต่ถ้าเป็นปลา ปู หอย ก็อาศัยหาเอาที่ทะเลเวลาไปตัดไม้มาทำถ่าน เขาใช้ไม้โกงกางมาทำถ่าน คนแถวนี้ทำกันหลายครัวเรือน”

จึงเห็นได้ว่าในสมัยก่อนนั้น ทรัพยากรทางธรรมชาติมีอยู่อย่างมากมายในผืนน้ำหน้าอ่าวเขียวขจี ดังนั้นการอยู่การกินจึงไม่ใช่เรื่องอดอยากแต่อย่างใด ขณะเดียวกันในวิถี

การดำรงชีวิตของชาวบ้าน หมู่ที่ 3 ตำบลนาขาม ก็สามารถสะท้อนให้เห็นดังสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่เช่นเดียวกัน “ใน 1 เดือน เขาจะออกไปตัดไม้โกงกาง 15 วัน เว้นไว้ 4 วัน จะดูว่าเดือนมืด หรือเดือนแจ้ง”

จากบทสัมภาษณ์พูดคุยดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง ปริมาณไม้โกงกางที่มีอยู่ในพื้นที่แถบริมทะเลมีอยู่เป็นจำนวนมากและจากการสอบถามก็มีข้อมูลว่า มีผู้ออกไปตัดไม้อยู่หลายรายในพื้นที่ ตำบลนาขาม เพียงแต่ว่าไม้ที่ตัดมานั้นเป็นการตัดที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่เป็นเรื่องที่ต้องหาคำตอบต่อไป

ขณะเดียวกันทุนทางด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่นำมาผลิตนอกจากไม้โกงกางแล้วที่พบเห็นได้อีกอย่างในบทสัมภาษณ์ ระหว่างน้องหลวงกับลุงแช่มคือ ต้นจาก ที่คนในหมู่บ้านได้ออกไปตัดมาจากในพื้นที่แถบๆริมทะเลของอ่าวเขียวขจี เพื่อนำยอดใบจากมาทำเป็นใบยาสูบกันทั้งหมู่บ้าน จากคำบอกเล่าของน้าแช่ม ดังนี้

“ปัจจุบันก็ยังมีคนทำใบจากอยู่เป็นจำนวนมาก แต่จำนวนของใบจากเริ่มลดน้อยลง ในแต่ละครั้งที่ออกไปตัดใบจาก จะไปด้วยเรือและนำมีดพร้าไป โดยในแต่ละครั้งจะไปคนเดียว จะได้ประมาณ 40 – 50 ยอด”

จึงเห็นได้ว่าทุนทางทรัพยากรธรรมชาติในสมัยก่อนนั้นมีอยู่อย่างมากมาย และมีหลายประเภท ทรัพยากรธรรมชาติประเภท กุ้ง หอย ปู ปลา ก็มีอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่เป็นต้นทุนในการผลิต เช่น ไม้โกงกาง และต้นจาก ก็มีความอุดมสมบูรณ์ จึงแสดงให้เห็นว่าสภาพสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่ตำบลนาขามนั้นจัดอยู่ในประเภทค่อนข้างดี

สรุปปิดท้าย

จุดแข็งของชุมชนหมู่บ้านแสงเดือนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องทะเล อันได้แก่ สัตว์ทะเลและความสมบูรณ์ของผืนป่า ต้นไม้ พืชพันธุ์จากป่า ดิน น้ำ รวมทั้งทรัพยากรนานาชนิดที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ไม่ยากนัก มีผลต่อความสุขสงบของชุมชน โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ คือ บริบททางสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตซึ่งเป็นแบบพออยู่พอกิน มีความพึงพอใจในสิ่งที่พึงมีพึงได้ มีความเอื้อเฟื้อแบ่งปัน มีความรัก ความสามัคคี และความเห็นอกเห็นใจต่อกันอย่างจริงจัง เช่นเดียวกับวิถีชีวิตของคนไทยในชนบทไทยส่วนใหญ่ ส่วนบริบททางเศรษฐกิจในยุคนั้น ยังขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ชิดทะเลและภูเขา มีถนนคดเคี้ยวเลียบไปตามไหล่เขา ขนาบด้วยสวนยางพารา และป่าทึบ

ในเขตร้อนชื้น มีฝนตกชุก มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผักที่เป็นอาหารของคนในหมู่บ้าน

ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ของคนในหมู่บ้าน เป็นการอบรมกล่อมเกลาโดยปู่ย่าตายาย พ่อแม่ พี่ป้าน้าอา ที่เป็นผู้ใหญ่ในครอบครัว ที่มีการอบรมสั่งสอนและเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กและคนในชุมชน ทั้งยังมีกำนันซึ่งเป็นผู้นำที่ดีเป็นที่ยอมรับอย่างสูงของคนในชุมชนนี้และชุมชนใกล้เคียงหมู่บ้าน ส่วนกระบวนการควบคุมทางสังคมยังเป็นการควบคุมโดยใช้วิถีประชา นอกจากนี้ภาวะผู้นำที่ดีของกำนันยังคงมีผลต่อการขจัดความขัดแย้งที่มีอยู่ค่อนข้างน้อย สำหรับวิถีชีวิตชุมชนในด้านกระบวนการสร้างความร่วมมือ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกสาธารณะของคนในหมู่บ้าน ก็ไม่แตกต่างจากชนบทไทยส่วนใหญ่ในภูมิภาค คือ เป็นสังคมแห่งความเอื้ออาทร และการแบ่งปัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความเสียสละอย่างสูงของกำนันที่มีต่อลูกบ้าน

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาแนวลึก พบว่า จุดอ่อนของชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่เป็น “ช่องว่า” ที่ช่วยเปิดทางให้รัฐ พ่อค้า ทุนนิยม แย่งชิงพื้นที่กัดเซาะความเข้มแข็งของชุมชนให้อ่อนแอลง จนไม่สามารถต้านทานแรงปะทะจากภายนอกได้นั้น ยังไม่ปรากฏชัดนักในยุคสังคมประเพณี

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของประเทศ อันเป็นผลเนื่องมาจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาระยะที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นตะวันตกในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันเช่นนี้ นับว่าเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่ของประเทศที่มีผลสืบเนื่องโยงมาถึงจังหวัดเขียวขจีและหมู่บ้านแสงเดือนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกับหมู่บ้านในพื้นที่ท่องเที่ยวแห่งอื่น ๆ ทั่วประเทศ ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง

แน่นอนว่า แต่ละชุมชน แต่ละหมู่บ้าน ไม่ว่าจะอยู่ในเมืองใหญ่หรือเมืองเล็ก ต่างได้รับผลกระทบจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนี้อย่างถ้วนหน้า จะแตกต่างกันก็ที่ช่วงระยะเวลาและสถานที่ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การนำเสนอกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจึงประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ คือ **ประการแรก** กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคสังคมประเพณี **ประการที่สอง** กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคแรก ๆ **ประการที่สาม** กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชน และ ระบบการศึกษาในโรงเรียน **ประการที่สี่** จุดเปลี่ยน(turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน (1) จุดเปลี่ยนด้านเวลา (2) จุดเปลี่ยนด้านสถานที่**ประการที่ห้า** พลังผลักดันที่ทำ**ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่ (1) พลังจากภายนอก(2) พลังจากภายใน ประการที่หก** ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอกอย่างไรและ **ประการสุดท้าย** เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดันดังกล่าว ดังต่อไปนี้

กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคสังคมประเพณี

จากการศึกษาปรากฏที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหมู่บ้านแสงเดือน ในยุคสังคมประเพณีซึ่งพบว่า หมู่บ้านมีระบบการผลิตเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะการผลิตที่ให้ผลด้านการบริโภคที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคของคนในครอบครัวและคนในชุมชน มีระบบความสัมพันธ์

ต่อกันอย่างเท่าเทียมของคนในหมู่บ้าน มีการนำผลผลิตของตนมาแจกจ่ายและแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้านเพื่อการดำรงชีพ โดยทุนที่เป็นปัจจัยการผลิตของหมู่บ้าน คือ **ทุนที่ดิน**ทำกิน แหล่งน้ำป่าไม้ พืช สัตว์ และทะเล ที่ล้วนแต่เป็นทรัพยากรธรรมชาติซึ่งสมาชิกทุกคนในชุมชนมีสิทธิ เข้าถึงและร่วมใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้อย่างเท่าเทียม **ทุนทางสังคม**ซึ่งจากปรากฏการณ์ที่พบก็คือ ระบบความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตโดยใช้ภูมิปัญญาของคนในหมู่บ้านเช่น ความรู้เกี่ยวกับการทำใบยาสูบจากยอดใบจาก ระบบความรู้ในการทำสวนยางพารา ระบบความรู้ในการทำการประมงในทะเล เป็นต้น

นอกจากนี้ในยุคสังคมประเพณี ยังมี**ทุนทางสังคมวัฒนธรรม** ซึ่งก็คือ บรรทัดฐานการให้คุณค่า ค่านิยมของคนในชุมชน ซึ่งยังให้คุณค่ากับความดี นิยมยกย่องคนดี ให้ความเคารพนับถือ ให้เกียรติแก่คนดีที่เป็นผู้นำชุมชน ให้ความเคารพนบนอบผู้อาวุโสทั้งหญิงและชายในชุมชนอย่างจริงจัง รวมทั้งพยายามอบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เป็นเยาวชนคนดีของสังคม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคแรก ๆ

ในช่วงปี พ.ศ. 2504 – 2530 นั้น ช่วง 5 - 10 ปีแรก คือประมาณ พ.ศ. 1504 - 2513 ซึ่งประเทศไทยเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งถึงฉบับที่สอง ทุนชุมชนที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแสงเดือนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง คือ จากเดิมซึ่งคนในชุมชนได้มีการทำอาชีพจากการใช้ใบจากและยอดใบจากมาผลิตเป็นยาสูบ พร้อมทั้งทำอาชีพทางการประมง และสวนยางบ้างเล็กน้อย ก็ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นการประกอบอาชีพรับราชการทำงานให้รัฐวิสาหกิจ

สำหรับอาชีพของชาวบ้านในยุคเริ่มเข้าสู่ความทันสมัย คนในหมู่บ้านแสงเดือนไม่เพียงแต่จะเข้าสู่อาชีพข้าราชการและรัฐวิสาหกิจ ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็เริ่มเข้าสู่อาชีพทำเรือท่องเที่ยว ส่วนพัฒนาการที่ตามมาจากกระแสการพัฒนาดังกล่าวนี้ก็คือ เริ่มมีการเล่นการพนันเกิดขึ้นในหมู่บ้าน

กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชนและระบบการศึกษาในโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ ในช่วงปี 2530–ปัจจุบัน

กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการอบรม สั่งสอนกล่อมเกลากันในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเรียนรู้กระบวนการทำนาที่เกิดขึ้นในวิถี

ชีวิตตามปกติของคนในหมู่บ้าน โดยมีพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ทำให้ดูและเป็นตัวอย่างที่ดี มีผลต่อการทำนาเป็นของลูกหลาน ในขณะที่วิถีชีวิตของคนในชุมชน ยังเป็นสังคมประเพณี ไม่มีการลักขโมย มีความเมตตา มีการแบ่งปันจากคนมีมากไปสู่คนมีน้อยในสังคม

จุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน

กล่าวได้ว่าจากข้อมูลแนวลึกที่พบ จุดเปลี่ยนที่สำคัญของหมู่บ้านแสงเดือนคือ

1. จุดเปลี่ยนด้านเวลา ซึ่งเริ่มเห็นได้ชัดในช่วงปี 2525 - 2527เป็นปีที่รัฐให้สิ่งอำนวยความสะดวกเข้าสู่หมู่บ้าน คือ ไฟฟ้า มีผลต่อการซื้อเครื่องไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวก เช่นตู้เย็น พัดลม โทรทัศน์ เข้าสู่ครัวเรือนในหมู่บ้าน

2. จุดเปลี่ยนด้านสถานที่ ซึ่งเกิดขึ้นเร็วมากตั้งแต่ปลายช่วงสังคมประเพณี จากการที่ชาวบ้านเข้าไปหักร้างถางพงเพื่อปลูกข้าวไร่ และปลูกผักสวนครัวบนภูเขา มีการจับจองพื้นที่ในป่าสงวนเป็นของตนและคนในครอบครัว กระทั่งในช่วงต้น ๆ ของนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในระยะแรก ๆ ช่วงปี 2505 – 2510 เป็นต้นมา ซึ่งพบว่าชาวบ้านมีการถางป่าทำการเกษตรกรรมเพื่อจำหน่ายเพิ่มขึ้นทั้งในบริเวณหมู่บ้านและบนภูเขารอบหมู่บ้าน

พลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

พลังผลักดันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านท่องเที่ยวค่อนข้างมากคือ (1) พลังจากภายนอก และ (2) พลังจากภายใน ดังนี้

1. พลังจากภายนอก คือการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน อันเกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ด้วยการตัดถนนราดยางมะตอยเข้าสู่หมู่บ้าน การนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน ตั้งแต่ปี 2525 ซึ่งนับว่าเป็นพลังผลักดันสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติของหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้

2. พลังจากภายใน คือความต้องการของมนุษย์โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการในสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานของชาวบ้านความต้องการในสิ่งที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างพากันตีความว่าการมีเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นความเจริญ เป็นคนทันสมัยเป็นความมีหน้ามีตา เทียมหน้าเทียมตาเพื่อนบ้านและญาติมิตร การตีความเช่นนี้ มีผลต่อการขายที่ดินและตัดสินใจซื้อสินค้าเครื่องไฟฟ้าต่าง ๆ ของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัด

ชุมชนมีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอก

การตอบรับต่อพลังผลักดันจากภายนอกของชาวบ้าน เกิดขึ้นได้ค่อนข้างเร็ว เนื่องจากความทันสมัยของวัตถุที่เข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านต่างตอบสนองพลังผลักดันนี้ค่อนข้างมาก และอย่างรวดเร็วในทุกครอบครัว มีผลต่อการเริ่มขายที่ดินที่จับจองไว้ทำกินของครอบครัว โดยเริ่มขายเป็นบางส่วนก่อนในราคาที่ตกลงกันได้ ทั้งนี้เพื่อนำเงินสดมาจับจ่ายใช้สอยในการซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้ไฟฟ้าภายในบ้าน ของใช้และสิ่งประดับอื่น ๆ เช่น ชุดรับแขกที่เป็นชุดพลาสติกขนาดใหญ่ รวมทั้งซื้อพาหนะสำหรับการเดินทางสัญจรไปมา คือ รถจักรยานยนต์รถกระบะ เป็นต้น

เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดัน

เงื่อนไขที่มีผลต่อชุมชน และเป็นพลังผลักดันให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีทางการผลิตจากการผลิตเพื่อพอกินพอใช้มาเป็นการผลิตเพื่อขายก็คือ

1. เงื่อนไขด้านสถานที่ โดยเริ่มจากนายทุนที่เริ่มเข้าไปบุกรุกที่สาธารณะบนภูเขา มีการวัดที่ดินเพื่อออกโฉนดที่ดิน มีการตัดถนน ก่อสร้างอาคาร และสิ่งก่อสร้างประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นมีการบุกรุกที่ดิน เข้าครอบครองที่ดินที่เคยเป็นลำคลอง ลำน้ำ และพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านในขณะที่ชาวบ้านที่มีที่ดินติดทะเลก็เริ่มมีการขายที่ดิน มีการลดการเอาแรงกัน และมีการจ้างงานในการทำสวนทำนาเกิดขึ้นทั่วไปในหมู่บ้าน

2. เงื่อนไขด้านเวลา ช่วงเวลาตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นไป คือช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัยตามนโยบายภาครัฐที่ค่อนข้างชัดขึ้นเป็นลำดับ

3. เงื่อนไขที่ตัวคน โดยเริ่มจากชาวบ้านซึ่งมีการศึกษาค่อนข้างน้อย จึงเป็นจุดอ่อนหรือเป็นจุดแห่งความอ่อนแอของชุมชนในช่วงนี้ จากการสัมภาษณ์พบว่า ช่องว่างที่เข้ามาถ่างให้เกิดความแตกต่างของชาวบ้านให้มากขึ้นคือ คนจากภาครัฐที่ตีความความเจริญคือความทันสมัยและพ่อค้า ที่มีผลประโยชน์และผลกำไรจากการจำหน่ายสินค้า ต่างเข้าแย่งชิงพื้นที่ในหมู่บ้านเข้าเปลี่ยนแปลงความเข้มแข็งที่เคยมีมาก่อนของชุมชนให้อ่อนแอลงจนชาวบ้านไม่สามารถที่จะต้านแรงจากภายนอกได้

สรุปท้ายบท

ชุมชน และหมู่บ้านแสงเดือนในเขตชนบท ต่างได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ในช่วงปี 2505 - 2514 กระบวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านแสงเดือนยังเป็นการเปลี่ยนแปลงอยู่ในยุคสังคมประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยไม่มากนัก ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านยังเป็นแบบ

หาอยู่หากิน มีการนำผลผลิตจากป่าออกไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านบ้าง แต่ไม่มากนัก มีการอบรมกล่อมเกลาบุตรหลานโดยการสาธิต ทำให้ดู และการสั่งสอนของผู้ใหญ่ในครอบครัวที่สอนจากชีวิตจริง จากสาธิตให้ดูในการทำหน้าที่ในชีวิตประจำวันไปด้วย และทำหน้าที่ครูในบ้านไปด้วย ส่วนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของหมู่บ้านแสงเดือนในยุคแรก ๆ ก็คือ ในช่วงปี 2515 - 2533 ซึ่งเริ่มมีการผลิตพืชผลทางการเกษตรโดยมีวัตถุประสงค์โดยตรงเพื่อส่งออกจำหน่ายยังท้องตลาด

กระนั้น กระบวนการเข้ามาของวิถีการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีที่มาจากภายนอกชุมชน มีมากขึ้นอย่างผิดหูผิดตา ในปี 2525 - 2527 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการนำกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน รวมทั้งระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งถือว่าเป็นจุดเปลี่ยน (turning point) ที่สำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งใหญ่ทั้งในด้านจุดเปลี่ยนของเวลา จุดเปลี่ยนด้านสถานที่ และจุดเปลี่ยนด้านคน สำหรับพลังผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญของหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่พลังจากภายนอกและพลังจากภายในหมู่บ้านเอง โดยชุมชนหมู่บ้านแสงเดือน มีการตอบรับพลังผลักดันจากภายนอกค่อนข้างเร็ว นอกจากนี้ก็มีเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีพลังผลักดันดังกล่าว นั่นก็คือ เงื่อนไขด้านสถานที่ คน และเวลา เช่นเดียวกับชุมชนในพื้นที่ชนบทของแหล่งท่องเที่ยวโดยทั่วไป ซึ่งบริบทด้านสถานที่ ค่อนข้างจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติ

บทที่ 4

การปรับตัวของหมู่บ้านแสงเดือน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านแสงเดือน ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีมาจนถึงยุคแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบานของรัฐ หมู่บ้านแสงเดือนได้มีการปรับตัวมาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการปรับตัวของนักท่องเที่ยวเป็นอย่างไรนั้น ในบทนี้จะได้เรียงลำดับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านแสงเดือนดังต่อไปนี้ ประการแรก สถานการณ์ในหมู่บ้านแสงเดือนในยุคสังคมประเพณี ประการที่สอง สถานการณ์ในหมู่บ้านแสงเดือนในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ประการที่สาม การวิเคราะห์เงื่อนไขและพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชนเริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ประการที่สี่ การให้นิยามต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากแนวทางและยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของชุมชน ภาพในอุดมคติก่อนที่จะมีกระบวนการช่วงชิงวาทะกรรม กระบวนการสร้างขึ้นมาซึ่งภาพในอุดมคติ ประการที่ห้าการแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน ประการที่หก เงื่อนไขสำคัญ สิ่งที่เป็นข้อจำกัดและอุดมการณ์ของชุมชน ประการที่เจ็ด ยุทธศาสตร์ กระบวนการ และเงื่อนไขสำคัญที่จะนำชุมชนไปสู่สิ่งที่ต้องการ ประการที่แปด วิเคราะห์กระบวนการสะสมของชุมชน โดยเฉพาะความหมายของคำว่าทุน ว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ดังต่อไปนี้

สถานการณ์ในหมู่บ้านแสงเดือนในยุคสังคมประเพณี

หมู่บ้านแสงเดือนเป็นชุมชนเก่าแก่ มีนิยายปรัมปราเล่าต่อ ๆ กันมาว่าหมู่บ้านแสงเดือนเกิดขึ้นสมัยสงครามเก้าทัพ พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองถลางชาวบ้านได้ล่าถอยกระจัดกระจายจากเมืองถลาง มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ตั้งตำบลกระโสมในปัจจุบัน จนได้ชื่อว่า “บ้านชาวหลาง” และได้ขยายอาณาเขตพื้นที่ออกไปเรื่อย ๆ และได้สร้างวัดในหมู่บ้านขึ้นมา ชื่อว่า “วัดมาตุคุนาราม” ในปัจจุบัน ส่วนชื่อตำบลนั้นเล่ากันว่า มีเจ้าเมืองครองเมืองตะกั่วทุ่งซึ่งมีเชื้อสายมุสลิม มีลูกสาวชื่อ “โสม” จึงได้ตั้งชื่อตำบลนี้ว่า “ก๊ะโสม” ซึ่งมีความหมายว่า “พี่ผู้มีอาวุโสเป็นหญิง และต่อมาจึงได้เรียกชื่อตำบลโดยเปลี่ยนเป็น “กระโสม” จนถึงปัจจุบันนี้

สถานการณ์ในหมู่บ้านแสงเดือนในยุคการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของภาครัฐ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนของชุมชนหมู่บ้านแสงเดือนเป็นสำคัญ วิถีชีวิตแบบสังคมเมือง และระบบคุณค่าแบบบริโภคนิยมที่เข้าสู่หมู่บ้าน มีผลต่อความเสื่อมถอยของค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามและวิถีชีวิตแบบสังคมประเพณีของชุมชน จากสังคมดั้งเดิมที่ทุกคนในชุมชนมีความเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ หรือเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขร่วมชะตากรรมเดียวกัน ด้วยการผันผ่านของกาลเวลา มีผลต่อสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านจากชุมชนเล็ก ๆ ชายเขา จากชุมชนเรียบ ๆ อันงดงามริมหาดทราย เริ่มมีถนนหนทางที่ได้รับการพัฒนาเป็นถนนสายหลักเข้ามาตรฐาน มีสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน ได้แก่ ไฟฟ้า โทรศัพท์น้ำประปา เข้ามาในหมู่บ้านซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพิ่มขึ้น ผู้คนได้รับความสะดวกสบายทางกายเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับ

ในขณะเดียวกัน ไม่เพียงแต่การเพิ่มขึ้นของสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่พุ่งตรงเข้าสู่หมู่บ้านอย่างรวดเร็วเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงด้านสถานที่ การคมนาคมขนส่ง ในยุคของความทันสมัย ยังมีผลต่อการนำ “คน” คือ กลุ่มนักธุรกิจจากในจังหวัด จากต่างถิ่นและจากต่างชาติเข้าสู่พื้นที่ที่มีภูมิประเทศอันแสนงดงามของภูเขา หุบเขา ทุ่งนา หาดทราย และน้ำทะเลแห่งนี้อีกด้วย จากชุมชนเดิมที่ผู้คนมุ่งรักษาผืนดินในหมู่บ้านและที่ดินทำกินตามภูเขาเพื่อเป็นที่ปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์เพื่อทำกิน ละเลยที่ดินแสนงามตามริมหาด พลิกผันมาเป็นการเพิ่มขึ้นของราคาที่ดินติดชายทะเลที่มีการให้ราคาสูงขึ้นอย่างงดงามล่อใจผู้ขายอย่างต่อเนื่อง ที่ดินติดทะเลกลับกลายเป็นผืนดินที่มีค่าประดุจทองคำ มีการซื้อขาย ปั่นราคาให้สูงขึ้นเป็นลำดับเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมด้านการโรงแรมการท่องเที่ยว จากที่ดินราตาไร่ละไม่กี่หมื่นบาท เพิ่มสูงขึ้นเป็นแสนบาท ล้านบาทและหลาย ๆ ล้านบาทอย่างรวดเร็ว ในเวลาช่วง ปีพ.ศ. 2525 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

แน่นอนว่าการเปลี่ยนมือของเจ้าของที่ดินจากชาวบ้านซึ่งเดิมมีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก มาเป็นนักธุรกิจด้านอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยว มีผลต่อการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินเดิมในยุคสังคมประเพณี มาเป็นเศรษฐีผู้ขายที่ดินในระยะกลาง และกลายมาเป็นลูกจ้างของภาคอุตสาหกรรมในปัจจุบัน อันมีผลมาจากการที่ผู้ขายที่ดินในหมู่บ้าน จำนวนไม่น้อยที่มีบุตรหลานหลายคน มีการแบ่งเงินจากการขายที่ดินกระจายให้กับบุตรหลาน ซึ่งส่วนใหญ่จะนำเงินที่ได้มาโดยง่าย โดยไม่ต้องเหนื่อยยากลำบากกายนี้ ไปใช้จับจ่ายใช้สอย เพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่มิใช่เพื่อการลงทุนที่ยั่งยืน อาทิ ซื้อรถจักรยานยนต์ รถกระบะ โทรทัศน์ ตู้เย็น วิทยุ

เครื่องเสียงอันทันสมัย ฯลฯ เม็ดเงินที่ได้จากการขายที่ดิน จึงถูกใช้จ่ายไปจนหมดอย่างรวดเร็วในเวลาไม่นานนัก

สถานการณ์สำคัญอีกหลายประการที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแสงเดือน ในยุคพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมและการท่องเที่ยวก็คือ การหลุดพ้นจากอาชีพเกษตรกรรมซึ่งคนที่เป็นบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้านในยุคแรก ๆ ต้องมีการใช้แรงงานทำการเกษตรด้วยความเหนื่อยยากแสนสาหัส กว่าจะได้มาซึ่งผลผลิตและทรัพย์สินเพียงเล็กน้อย เมื่อมีการซื้อขายที่ดิน มีการเปลี่ยนมือจากเจ้าของที่ดิน มาเป็นเศรษฐีชั่วคราวที่มีโอกาสหยิบจับเม็ดเงินจำนวนมากที่ได้จากการซื้อขายที่ดินของบรรพบุรุษโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงให้เหน็ดเหนื่อยของคนในรุ่นลูกหลานปรากฏการณ์เช่นนี้ มีผลต่อการที่คนจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นลูกหลานของผู้ขายที่ดินในหมู่บ้าน มีการใช้เงินเพื่อจับจ่ายใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือย ในขณะเดียวกันก็มีคนนอกหลั่งไหลเข้ามาในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง มีทั้งนักลงทุน นักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ คนยากจนจากทั่วประเทศที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ชาวประมงและเกษตรกรหลายคน ปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นเจ้าของกิจการ/ลูกจ้างในกิจการที่เกี่ยวเนื่องกับธุรกิจอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อาทิเป็นเจ้าของบ้านเช่า รถเช่า เรือเช่า เป็นช่างเสริมสวย เป็นเจ้าของร้านอาหารและเครื่องดื่ม เจ้าของร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก บริการร้านซักรีด ร้านจำหน่ายสิ่งของเครื่องใช้ขนาดเล็ก ร้านจำหน่ายของชำ รับซ่อมรถจักรยานยนต์ ขับมอเตอร์ไซค์รับจ้าง และอาชีพอื่น ๆ

ในขณะเดียวกัน สังคมวัฒนธรรมในหมู่บ้านทันสมัยก็มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมากในทุกมิติ จากสังคมเล็ก ๆ มีจำนวนประชากรอย่างเป็นทางการค่อนข้างน้อยเพียงหนึ่งพันคนเศษกับเพิ่มสูงขึ้นเป็นพันเป็นหมื่นคน (ไม่นับรวมนักท่องเที่ยวและแรงงานแฝง และไม่รวมแรงงานข้ามชาติที่แอบแฝงเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นจำนวนค่อนข้างมาก) ปรากฏการณ์ในสังคมเปิดที่มีบริบทคือ มีความเคลื่อนไหวเข้าออกอย่างคึกคักของคนนอกพื้นที่ ทุกวันทุกคืนในหมู่บ้านมีแต่ความไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีการเปิดขึ้นใหม่ของสถานบริการประเภทบาร์เบียร์ ผับ ศูนย์การค้าขนาดเล็ก โรงนวด ศูนย์อาหาร และสถานบันเทิงมากมายซึ่งมีทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย มีการซื้อขายสินค้าและบริการ แลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา มีการเลื่อนไหลแลกเปลี่ยนของเม็ดเงินจากนักท่องเที่ยวเข้าสู่คนในท้องถิ่นได้ไม่ยาก มีผลต่อการจับจ่ายใช้สอยเงินที่ได้มา อย่างฟุ่มเฟือย มีการนำเงินที่ได้จากการซื้อขายที่ดิน และการประกอบอาชีพ มาใช้อย่างรวดเร็วเกิดกิจกรรมและปัญหาอื่นตามมา อาทิ มีการเล่นการพนัน หวยหุ้น พนันฟุตบอล มีอบายมุขและยาเสพติดแพร่ระบาดในหมู่บ้าน เกิดการลักเล็กขโมยน้อย ปัญหาโจรผู้ร้าย และปัญหาอื่น ๆ

ปรากฏการณ์ที่ตามมาอีกคือ วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายในทุกด้าน หลายคนมีรายได้ มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ในขณะเดียวกัน หลายคนกับสูญเสียที่ดินและมีฐานะยากจนลง ส่วนการที่มีถนนหนทางที่สะดวกสบายมากขึ้น เป็นที่มาของอาคาร รวมทั้งสิ่งก่อสร้างมากมายที่เกิดขึ้นอย่างไร้ระเบียบ ขาดการวางผังเมืองและการวางแผนที่ดี ในขณะที่บนถนนมีรถราวิ่งไม่ขาดระยะตลอดวันตลอดคืน มีอุบัติเหตุจราจรเกิดขึ้นแทบทุกวัน มีควันพิษเพิ่มขึ้น มีเสียงรบกวนจากภาวะการจราจรและเสียงอึกทึกครึกโครมจากแหล่งบันเทิงต่าง ๆ ในยามค่ำคืน มีขยะเกลื่อนกลาดอยู่ทั่วไป น้ำในคลองหนองบึง เริ่มเน่าเสีย วิถีชีวิตที่คนแก่คนเฒ่าถูกทอดทิ้งอยู่กับบ้านอยู่กับเด็ก ๆ คนหนุ่มคนสาวมั่วมุ่งออกจากบ้านไปทำมาหากิน ความผูกพันในครอบครัวลดถอยลง เด็ก ๆ ขาดผู้ดูแลเอาใจใส่และอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิด ผู้คนในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่คนกลับรู้จักคุ้นเคยกันน้อยลง หลายคนมุ่งแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยทางวัตถุและเงิน ความสงบสุขทางจิตใจและความมีสัจวาจาดั่งเช่นบรรพบุรุษลดน้อยลง

การวิเคราะห์เงื่อนไขและพลังผลักดันที่ทำให้ชุมชนเริ่มแสวงหาทางออกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

เมื่อวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ที่บังเกิดขึ้นในสังคมหมู่บ้านแสงเดือนในยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของภาครัฐ ตั้งแต่ปี 2525–ปัจจุบัน ก็พบว่าปรากฏการณ์หลายประการที่ไม่เพียงแต่จะมีผลต่อความเจริญทางวัตถุ รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เท่านั้นในขณะเดียวกัน เช่นเดียวกับเหรียญสองด้าน ความเจริญเช่นนี้ ก็มีผลต่อความเสื่อมโทรมลงของหมู่บ้านในทุกมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ มิติด้านสังคมวัฒนธรรม เกิดปัญหาโจรขโมย ฉกชิงวิ่งราว อาชญากรรม ปัญหายาเสพติด โสเภณี มิติด้านเศรษฐกิจ ความยากจน การว่างงาน การทำงานที่ไม่เหมาะสมของคนที่เป็นแรงงานระดับล่าง มิติด้านสิ่งแวดล้อม มีปัญหาขยะ น้ำเสียอากาศเสียและเป็นพิษ ปัญหาการวางผังเมือง มีสิ่งก่อสร้างมากมายที่ไร้ซึ่งการบริหารจัดการที่ดีมิติด้านการศึกษา มีคนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง มีผลต่อปัญหาการจับกลุ่มมั่วสุมของเยาวชน และปัญหาการขาดความต่อเนื่องในการให้การศึกษากับบุตรหลาน รวมทั้งปัญหาการศึกษาต่อระดับสูงกว่ามัธยมศึกษาค่อนข้างน้อย เป็นต้น

จากปัญหาในทุกมิติข้างต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นเงื่อนไขและพลังผลักดันอันสำคัญบางประการที่ล้วนแล้วแต่มีผลให้ชุมชนเกิดการแสวงหาทางออกต่อ ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแห่งนี้ กระนั้น จากการปรึกษาหาข้อมูลระดับลึก ตลอดจนการสังเกตแบบไม่มีส่วนรวมจากปรากฏการณ์จริงในพื้นที่ ก็พบว่า ยังมีเงื่อนไขและพลังผลัก

ดันอีกหลายประการ ที่มีผลต่อการร่วมกันหาทางเลือกเพื่อปกป้องหมู่บ้านแสงเดือนให้มีทางออก เพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน นั้นก็คือ เงื่อนไขและพลังผลักดัน ดังต่อไปนี้

1. เวลา

เวลาของการเปลี่ยนแปลง ติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องในทุกมิติ ตั้งแต่ช่วงของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งพบว่าหมู่บ้านไม่เพียงแต่จะมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงประสงค์เท่านั้น ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นภาคอุตสาหกรรมตามอย่างตะวันตก ก็มีผลต่อปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านเช่นเดียวกัน และเป็นเรื่องของช่วงเวลาที่มีแต่การก้าวเดินไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง มีผลต่อปัญหาที่ติดตามมาในทุกมิติของการพัฒนา ทั้งปัญหาในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สิ่งแวดล้อม การศึกษา ฯลฯ ซึ่งถ้าหากไม่มีการร่วมกันคิด ร่วมกันหาทางออกเพื่อหยุดเวลาของการสร้างปัญหาดังกล่าว เพื่อบังคับให้เกิดการแก้ไขปัญหาและร่วมกันเดินไปสู่ทิศทางที่ชัดและเหมาะสมยิ่งขึ้นแล้ว การแก้ปัญหาต่าง ๆ ก็จะยิ่งสะสมเพิ่มมากขึ้นและยิ่งทวีความยากเย็นยิ่งขึ้นในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเป็นลำดับ

2. สถานที่

สถานที่ในที่นี้ก็คือ สถานที่ของหมู่บ้านที่กลายสภาพจากชุมชนในสังคมประเพณีที่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ ไปสู่สภาพของหมู่บ้านทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตก ที่ประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมด้านการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง เมื่อสังคมทันสมัยมีผลต่อการทำมาหากิน และมีผลต่อเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งนี้ เราก็จะพบว่าการร่วมมือกันการแสวงหาทางออกเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีในหมู่บ้านแสงเดือน ก็เป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อการแสวงหาทางออกของคนในหมู่บ้านด้วยเช่นกัน

3. คน

จากการศึกษาระดับลึก อาจกล่าวได้ว่า คน คือเหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของการเกิดปัญหาในทุกมิติในหมู่บ้าน จากคนที่มีการให้คุณค่าสูงกับความพออยู่พอกินโดยไม่มีหนี้สินอยู่ในสังคมประเพณี มาเป็นคนซึ่งมีความเป็นวัตถุนิยมและเป็นคนที่มีหนี้สินจำนวนไม่น้อยรวมทั้งปัญหาความยากจนของคนที่ติดตามมาเป็นลูกโซ่ ดังนั้น ในการป้องกันและการแก้ไขปัญหา จึงจำเป็นต้องหาสาเหตุที่ถูกต้องของปัญหาให้แน่ชัดก่อน ส่วนเงื่อนไขของการแก้ปัญหาเพื่อแสวงหาทางออกของหมู่บ้านนั้น ก็มี”คน” เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการแสวงหาทางออกของคนในหมู่บ้านในทุกมิติด้วยเช่นกัน

การแสวงหาทางออกหรือทางเลือกของชุมชน

ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาของหมู่บ้านแสงเดือน อันเป็นปัญหาที่สืบโยงมาจากนโยบายการพัฒนาไปสู่สังคมทันสมัยของภาครัฐ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้ถูกกระทำให้ชะงักงันและเคลื่อนไหวช้าลง ทั้งนี้ โดยตัวของชุมชนเอง นั่นก็คือกลุ่มของปัจเจกบุคคลในชุมชนที่มารวมตัวกันอยู่นั้น เขาได้ช่วยกันสร้างเครือข่าย สร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และได้ร่วมสร้างบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์ มีเงื่อนไข และมีกติกาที่ยอมรับกันได้ขึ้น รวมทั้งได้ร่วมกันสร้างระบบการจัดสรรอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวม ให้กระจายไปสู่คนทั่วไปในชุมชนให้มากขึ้น ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ หาดทราย ทะเล ลำธาร พืช สัตว์ รวมทั้งสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งนี้ เพื่อช่วยให้สมาชิกสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ สามารถตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้ รวมทั้งทำให้สมาชิกสามารถบรรลุเป้าหมายหลาย ๆ ประการตลอดจนสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชนตอบสนองความต้องการของสมาชิกชุมชนได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

ยุทธศาสตร์ กระบวนการ และเงื่อนไขสำคัญที่จะนำชุมชนไปสู่สิ่งที่ต้องการ

อาจกล่าวได้ว่า จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องนานติดต่อกันถึง 6 เดือน จากการสัมภาษณ์ระดับลึกจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัว และจากการจัดกลุ่มสนทนา ซึ่งได้จัดขึ้นรวมทั้งสิ้นสองครั้ง พบว่า หมู่บ้านแสงเดือนมีเงื่อนไขสำคัญ ที่นำพาชุมชนไปสู่สิ่งที่ทุกคนในชุมชนต้องการได้ในระดับหนึ่ง นั้นก็คือ ความยั่งยืนของชุมชนท่องเที่ยวอันสวยงาม ทั้งนี้จากการวิจัยได้พบยุทธศาสตร์และกระบวนการพัฒนาดังต่อไปนี้

1. ยุทธศาสตร์ภาวะผู้นำ
2. ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของไตรภาคี
3. ยุทธศาสตร์เชิงระบบ
4. ยุทธศาสตร์ชนะ
5. ยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่าย
6. ยุทธศาสตร์การสะสมทุน

วิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะความหมายของคำว่าทุน และการเปลี่ยนแปลงไปของทุนชุมชน

เมื่อได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง คือ ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการสะสมทุนของชุมชนการเข้าร่วมประชุม และจากการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม แล้วนำข้อมูลที่ได้มาใช้ใน

การวิเคราะห์ถึงกระบวนการสะสมทุนของชุมชน พบความหมายของคำว่า “ทุน” ในหมู่บ้านแสงเดือนว่ามีความหมายและเกี่ยวข้องกับเรื่อง **กระบวนการสะสมทุนชุมชน** ดังต่อไปนี้

1. การร่วมคิดหาปัญหา

การร่วมคิด ร่วมค้นหาปัญหา ร่วมหาสาเหตุของปัญหาและร่วมหาแนวทางแก้ปัญหาของหมู่บ้านแสงเดือน นั้นคือที่มาของแนวคิดและการดำเนินงานเรื่องทุนชุมชน

2. การร่วมหาทางเลือก วิเคราะห์ทางเลือก และเลือกทางเลือกการร่วมกันหาทางเลือกในการป้องกันและแก้ไขปัญหาให้กับหมู่บ้านแสงเดือน

3. การที่กลุ่มอาชีพที่ปรึกษา ภาครัฐ ที่ร่วมอยู่ในโครงการ เข้ามาร่วมวางแผน/โครงการอย่างเป็นระบบ

4. การที่ทุกกลุ่มร่วมปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยมีการประชุมศึกษาหารือร่วมกันคิด หาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันเป็นระยะ ๆ

5. การที่ทุกกลุ่มร่วมกำกับ ติดตาม ประเมิน รวมทั้งนำผลการประเมินไปใช้เพื่อการพัฒนาหมู่บ้านแสงเดือน

สรุปความท้ายบท

นโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงฉบับปัจจุบันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในทุกมิติ ทั้งในด้านความเจริญของสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า อาคารสิ่งก่อสร้าง ข่าวสารข้อมูล เทคโนโลยีต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาต่าง ๆ ที่ตามมาทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง สิ่งแวดล้อม การศึกษา ทางที่เป็นปัญหาระดับโลกและในระดับพื้นที่ ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านแสงเดือน ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีมาจนถึงยุคแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามนโยบายของรัฐ หมู่บ้านแห่งนี้ได้มีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหานานาประการที่ถาโถมเข้าสู่พื้นที่อันสวยสดงดงามแห่งนี้ กระบวนการปรับตัวของหมู่บ้านแสงเดือนได้เกิดขึ้นภายใต้การร่วมคิด ร่วมทำ โดยเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งเงื่อนไขที่เกี่ยวกับคน เวลา และสถานที่ เงื่อนไขเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นและมีผลต่อการดำรงอยู่ของหมู่บ้านแสงเดือนทั้งสิ้น ดังนั้น การนำยุทธศาสตร์ต่าง ๆ มาใช้เป็นมาตรการ เป็นทางเลือกหรือเครื่องมือเพื่อประยุคใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ จึงเป็นหนทางสำคัญในการดำเนินงานตามกระบวนการแก้ปัญหาของหมู่บ้านแห่งนี้

บทที่ 5
กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ภายใต้นโยบายการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐ ที่ต่อเนื่องมาเป็นเวลานานหลายทศวรรษ จนถึงสมัยของนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร เป็นผู้นำรัฐบาลยุคปัจจุบันนโยบายสำคัญของภาครัฐในยุคนี้ มุ่งเน้นในการให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาวิกฤติในระดับชาติหลายประการ โดยประเด็นปัญหาสำคัญมากประการหนึ่งตามโครงการซึ่งภาครัฐมุ่งเน้นที่จะปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นจากประเด็นปัญหาหลายประการดังกล่าวมาแล้ว คือ ปัญหาความยากจน ซึ่งรัฐบาลได้นำทางเลือกหลายประการมาใช้เพื่อแก้ปัญหาความยากจนในปัจจุบัน อาทิ โครงการกองทุนหมู่บ้าน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โครงการธนาคารประชาชน เป็นต้น ส่วนปัญหาอื่น ๆ ที่รัฐบาลมุ่งพัฒนาคือ ปัญหายาเสพติด ปัญหาความยากจน ปัญหาการทุจริตคอรัปชั่น และปัญหาการให้บริการของภาครัฐ ซึ่งประเด็นที่เป็นทางเลือกสำคัญในการแก้ปัญหาของรัฐบาลตามประเด็นปัญหาที่กล่าวถึงทั้งสี่ประเด็นแล้วนั้น มีความสอดคล้องกับคำถามวิจัยในการศึกษาวิจัยประเมินโครงการวิจัยประเมินผลการบริหารแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนาซึ่งกระทรวงมหาดไทยดำเนินการวิจัยร่วมกับสถานบันอุดมศึกษาใน 10 จังหวัดทั่วประเทศ (สถาบันดำรงราชานุภาพ.2545) ในปี2544-2546 รวม 10 จังหวัด คือจังหวัดลำปาง พิษณุโลก ชัยนาทอ่างทอง สุรินทร์ ศรีสะเกษ นราธิวาส ปัตตานี ภูเก็ต และพังงา

ดังนั้น การนำเสนอในที่นี้ จึงจะขออธิบายถึง ประการแรก ที่มาของกองทุนหมู่บ้าน ประการที่สอง สภาพปัจจุบันของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนในกระแสการพัฒนา ประการที่สาม ข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ประการที่สี่ วิธีการแก้ไขปัญหา ประการที่ห้า ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย และประการที่หก ผลของการพัฒนา ดังต่อไปนี้

ที่มาของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน

หมู่บ้านแสงเดือนเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ในยุคสังคมประเพณีเคยอุดมไปด้วยธรรมชาติและทัศนียภาพอันสวยงามจากหาดทราย ชายทะเล ภูเขา และทุ่งนา มาตั้งแต่บรรพกาล ต่อมาชุมชนนี้ได้พัฒนาไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น จากชุมชนเกษตรกรรมกลายเป็นชุมชนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ที่มีสภาพเป็นชุมชนสมัยใหม่ที่มีความสลับซับซ้อน แต่ปัจจุบันพื้นที่นี้ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัย ร้านค้า และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ จนเต็มพื้นที่ ส่วนพื้นที่ซึ่งยังคง

เป็นธรรมชาติอยู่ คือเนินเขาอันเขียวชอุ่ม ซึ่งปัจจุบันกำลังถูกแปรสภาพไปเป็นโรงแรมและบ้านพัก โดยบ้านอยู่อาศัยขนาดกลาง เพรียบพร้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก

ส่วนบ้านที่เป็นบ้านของคนไทยในพื้นที่เดิม ก็มีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่จากบ้านไทยภาคใต้แบบเดิมซึ่งเป็นเรือนโล่ง ใต้ถุนสูง มุงหลังคาจากกั้นพนังกับฟาง มีบันไดพาดขึ้นอยู่ทางด้านหน้าและด้านหลัง มาเป็นบ้านใหม่แบบใหม่ที่คนทั่วไปในตัวเมืองในจังหวัดเขียวขจีซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนี้ชอบปลูกอยู่อาศัยกันทั่วไป โดยคนในจังหวัดแห่งนี้ ส่วนใหญ่มักปลูกบ้านอยู่ติดถนน มีลักษณะเป็นบ้านเดียว ชั้นเดียว ปลูกชิดพื้น หรือบางหลังมีบันไดเตี้ย ๆ ขึ้นบ้างประมาณ1-3 ขั้น รูปร่างของบ้านเหมือนห้องแถว สี่เหลี่ยมพื้นผ้า เป็นห้องแถวยาว ด้านหน้าบ้านจะกว้างประมาณ 6 เมตร ความยาวประมาณ 15-20 เมตร หรือความยาวตลอดพื้นที่ มีประตูทางเข้าบ้านอยู่ตรงกลางด้านหน้าบ้าน เมื่อเข้าไปในบ้าน ห้องแรกจะเป็นห้องโถงสำหรับรับแขก มีทางเดินอยู่ตรงกลาง สำหรับเดินตรงไปยังหลังบ้าน ด้านซ้ายและด้านขวาของทางเดินนี้ คือห้องนอน ส่วนห้องโถงด้านหลังบ้านคือห้องครัว มีห้องน้ำอยู่ในครัว มีประตูเปิดออกสู่ด้านหลังบ้าน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ก็พบเงื่อนไขที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบ้านพักจากบ้านเรือนไทยใต้ถุนโล่งๆ มาเป็นบ้านชิดพื้นเหมือนห้องแถวยาวก็คือ ระบบการให้คุณค่าของบ้านตามอย่างคนในเมืองนั้นเอง

สำหรับประชากรของหมู่บ้านแสงเดือนในปัจจุบัน จะถูกแบ่งกลุ่มโดยภาครัฐ ซึ่งได้มีการแบ่งเขตการปกครองหมู่บ้านแสงเดือน โดยมีการจัดพื้นที่ประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่หมู่บ้านแสงเดือนทั้งหมด ไปอยู่ในเขตเทศบาลหมู่บ้านแสงเดือน คงเหลือพื้นที่ไม่มากนักประมาณร้อยละ 20 เท่านั้น ที่ยังคงอยู่ในความปกครองของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ดูแลกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) แต่ในส่วนของกองทุนหมู่บ้านซึ่งอยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่บ้าน ได้เอื้อเฟื้อให้คนในเขตเทศบาลที่เป็นสมาชิกเดิมในหมู่บ้านแสงเดือนเป็นสมาชิกกองทุนได้ด้วย

สำหรับบริบทของประชากรในหมู่บ้านแสงเดือน ซึ่งรวมทั้งชุมชนในเขตอบต. และชุมชนในเขตเทศบาล จะมีครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 395 ครัวเรือน ประชากร 1,917 คน

ส่วนรายได้ต่อครอบครัว พบว่ามีเพียง 150 ครอบครัว เท่านั้น ที่มีรายได้ปีละ 20,000-30,000 บาท ในขณะที่ครอบครัวที่มีรายได้ปีละมากกว่า 50,000 บาท มี 245 ครอบครัว ซึ่งจากการศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์ระดับลึก รวมทั้งการสังเกตในปรากฏการณ์จริงก็พบว่า เงื่อนไขที่มีผลต่อรายได้ของชาวบ้านดังที่ได้กล่าวมาแล้วก็คือ ชาวบ้านในท้องถิ่นที่เป็นคนดั้งเดิมจริง ๆ นั้น ถึงแม้ว่าจะมีการขายที่ดินส่วนใหญ่ของบรรพบุรุษไปแล้ว แต่ชาวบ้านหลายครอบครัวมักจะกันที่ดินส่วนหนึ่งไว้เพื่ออยู่อาศัยของครอบครัว พวกเขาจะไม่ขายที่ดินไปจนหมดทั้งแปลงโดยที่ดินที่ชาวบ้านขายไปนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ตามเชิงเขา

ทุ่งนา สวนมะพร้าว สวนยางพารา และที่ราบติดชายทะเล ส่วนที่ดินที่อยู่ชิดถนนในหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านจะเก็บเอาไว้สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยกับบุตรหลานเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีการขยายตัวของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมการโรงแรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ มีคนเคลื่อนย้ายเข้ามาพักอาศัยและทำมาหากินในหมู่บ้านและบริเวณใกล้เคียงมากขึ้นมีผลต่อการปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและให้เช่ามากขึ้น

กระนั้นเงื่อนไขเดิมก่อนมีกองทุนหมู่บ้านก็คือ ชุมชนบ้านแสงเดือนเป็นชุมชนเครือญาติมาก่อน มีการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันมาตั้งแต่ต้น จากบริบทเดิมซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีแต่ความสงบสุข ต่อมาจากกระแสการเปลี่ยนผ่านของกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและการพัฒนาในมิติด้านการท่องเที่ยวเป็นอย่างมากในพื้นที่ ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยสิ้นเชิง แต่คนในชุมชนซึ่งมีผู้นำที่ดีอยู่ในชุมชนกลับมิได้ย่อท้อต่อปรากฏการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น จึงมีการวางแผนแก้ปัญหาและวางแผนอนาคต โดยกลุ่มดังกล่าวร่วมกับภาครัฐ คือเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) รวมทั้งนักวิชาการ ได้รวมตัวกันเป็นไตรภาคี ดำเนินการวางแผนแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาชุมชนในสามมิติคือ (1) การป้องกันและแก้ไขปัญหา(2) การรักษาสิ่งดีงามและ (3) การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้กลับหมู่บ้านแสงเดือน

ที่สำคัญก็คือ **ทุนทางเศรษฐกิจ** คือ เงิน เพื่อใช้เป็นกองกลางในการดำเนินงานของกลุ่มเป็นเงินหลายล้านบาท แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ในขณะเดียวกัน หมู่บ้านแสงเดือน และชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นก็ยังคงมี **ทุนทางสังคมวัฒนธรรม** คือ ประเพณีบุญเดือนสิบ (สารทไทย) เป็นงานบุญร่วมกัน มีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว มีธรรมเนียม “ บอกไหว้ “ ในงานแต่งงาน มีการ “ บอกบุญ” ในงานบวชและงานมงคลต่างๆ และมีงานศพ “งานศพ” เมื่อมีคนตาย วิถีชีวิตที่ดีงามเหล่านี้ล้วนเป็น **ทุนทางสังคม** ที่มีผลต่อการขัดเกลาคนในชุมชนให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกันมาโดยตลอด ในขณะเดียวกัน หมู่บ้านนี้ก็มี **ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** คือ ทะเล หาดทราย ทุ่งนา ป่าไม้ และภูเขา เป็นคุณค่ามหาศาลจนประมาณค่ามิได้ของชุมชนแห่งนี้

ที่สำคัญก็คือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากภาคเกษตรกรรมมาเป็นธุรกิจการท่องเที่ยวหมู่บ้านแสงเดือนก็มีกระบวนการช่วยเหลือให้คนในชุมชนประกอบอาชีพทางด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับความทันสมัยที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น บริการด้านร้านอาหาร เครื่องดื่ม และอาหารว่าง รวมทั้งอาชีพเสริมต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปมากได้อย่างน่าชมเชย และที่สำคัญก็คือ ชาวหมู่บ้านแสงเดือนหลายฝ่ายต่างมีจิตสำนึกที่ดีต่อชุมชนของตัวเอง และมีความพยายามอย่างต่อ

เนื่องในการร่วมกันวางแผนและดำเนินงานพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างอนาคตของชุมชนที่ยั่งยืนและมีความสุขไว้สำหรับลูกหลานและคนรุ่นต่อไป

อย่างไรก็ดี ความเจริญทางด้านวัตถุซึ่งมีทั้งถนน สิ่งปลูกสร้าง อาคาร ร้านค้า บ้านพักห้องแถวให้เช่า ซึ่งมีผลต่อความแออัดของชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งความเจริญเติบโตไปสู่ภาคอุตสาหกรรมตามแบบตะวันตกดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาและความเป็นอยู่ของชาวบ้านหมู่บ้านแสงเดือน โดยตรง เช่นปัญหาขยะ ปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย และปัญหาวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปโดยหมู่บ้านแสงเดือนได้ร่วมกันวางแผนเพื่ออนาคตของตัวเอง ด้วยจิตสำนักของคนในชุมชน แต่มิใช่เป็นการรวมตัวกันเพื่อตัวเองในวันนี้ หากแต่เป็นการรวมตัวกันเพื่อพึ่งพากันเอง เพื่ออนาคตของลูกหลานในหมู่บ้าน

จากเงื่อนไขคือบริบทของหมู่บ้าน ทั้งบริบททางกายภาพของหมู่บ้านที่เป็นชุมชนท่องเที่ยว ที่มีชื่อเสียงติดอันดับหนึ่งในสามของแหล่งท่องเที่ยวทางทะเลที่นักท่องเที่ยวทั่วโลกต้องการที่จะมาท่องเที่ยว เป็นชุมชนที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ภายใต้บริบทของจังหวัดที่กำลังเร่งพัฒนาไปสู่ภาคอุตสาหกรรมการบริการอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง บริบทดังกล่าวจึงมีผลต่อการตัดสินใจเลือกหมู่บ้านแสงเดือนเป็นพื้นที่วิจัย ของทีมนักวิจัยในโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน เพราะปรากฏการณ์ของหมู่บ้านที่มีความเข้มแข็งในตัวเอง เป็นหมู่บ้านที่ไม่เพียงแต่จะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงทางเศรษฐกิจเท่านั้น ในขณะเดียวกันก็ยังเป็นหมู่บ้านที่สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ จึงเป็นเงื่อนไขที่น่าสนใจว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน หมู่บ้านแสงเดือนได้รับเงินกองทุนหมู่บ้านมาพร้อม ๆ กับหมู่บ้านอื่นเป็นส่วนใหญ่ในปี 2544 ที่ได้รับเงินจำนวนมากถึง 1,000,000 บาท ว่าจะส่งผลต่อหมู่บ้านเข้มแข็งแห่งนี้อย่างไร จึงทำให้ทีมผู้วิจัยเลือกที่จะทำการศึกษาวิจัยชุมชนแห่งนี้

สภาพปัจจุบันของหมู่บ้านแสงเดือนในกระแสการพัฒนา

กล่าวสำหรับสภาพการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านนั้นคือ การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า กองทุนหมู่บ้านแสงเดือนได้เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล ในระยะของการดำเนินกองทุนนี้ ผู้ใหญ่บ้านให้ความสนใจที่จะจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านไม่มากนัก คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจึงคิดว่าผู้จัดตั้งและรับผิดชอบกองทุนในหมู่บ้านน่าจะต้องเป็นเทศบาลตำบลนาขาม แต่ด้วยเงื่อนไขของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านเทศบาลตำบลนาขามซึ่งเป็นเทศบาลใหม่ ยังไม่มีการจัดตั้งชุมชนของเทศบาลจึงไม่สามารถจัดตั้งกองทุนได้ ผู้ใหญ่บ้านซึ่งดูแลประชาชนส่วนน้อยในเขตปกครองตามกฎหมายประมาณ 100 คนจึงเป็นผู้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น โดยการรวมเอาประชา

ชนในเขตเทศบาลนาขาม ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายในการเป็นสมาชิกกองทุนไว้ด้วย ทั้งนี้เพราะประชาชนในเขตเทศบาลนาขามเคยเป็นสมาชิกของหมู่บ้านแสงเดือนมาก่อน ประชาชนกลุ่มนี้พึ่งมาถูกแยกตัวออกมาจากหมู่บ้านแสงเดือน เนื่องจากหมู่บ้านนี้ถูกยกฐานะจากสุขาภิบาลตำบลนาขาม ไปเป็นเทศบาลตำบลนาขาม แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านแสงเดือนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเป็นเวลานานหลายทศวรรษ รวมทั้งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างใกล้ชิดกันของคนในชุมชนตลอดจนความผูกพันกันในฐานะสมาชิกของชุมชนที่ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน มีผลต่อการเชื่อมโยงให้คนในชุมชนไม่สามารถแยกจากกันได้

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ณ ตำบลนาขาม จะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ซึ่งนำระเบียบเกี่ยวกับกองทุนไปแจ้งให้คนในหมู่บ้านได้ทราบ มีผลต่อการปฏิบัติตามระเบียบของกองทุนที่ค่อนข้างที่จะเป็นไปตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระเบียบเกี่ยวการกู้และการผ่อนชำระเงินกู้ ซึ่งค่อนข้างจะเน้นความสามารถในการผ่อนชำระมากกว่าเน้นที่วัตถุประสงค์ของการขอกู้ ต่อมาคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนจึงได้จัดเสวนากลุ่มประชาคมกองทุนขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแนวทางดำเนินงานและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวมสามครั้ง มีผลให้ทุกฝ่ายทั้งผู้กู้ สมาชิกกองทุน และผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความเข้าใจการดำเนินงานตามปรัชญาของกองทุนมากขึ้น

ข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน

ผลจากการศึกษาแนวลึกด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของหมู่บ้านแสงเดือนและผู้ที่เกี่ยวข้อง ก็พบข้อดีและปัญหาของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ดังต่อไปนี้

1.ข้อดีของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนได้แก่

1.1 ชาวบ้านก็มีความพึงพอใจที่มีกองทุน เพราะเงื่อนไขและวิธีการกู้ยืมค่อนข้างทำได้ง่ายไม่ยุ่งยาก

1.2 การกู้และการนำเงินกองทุนไปใช้ประโยชน์ในการบรรเทาความขัดข้องเดือดร้อนของชาวบ้าน สามารถทำได้อย่างรวดเร็วเป็นที่พึงพอใจของผู้กู้และผู้ที่เกี่ยวข้อง

1.3 ถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านแสงเดือนจะมีกรรมการกองทุนจำนวนน้อย แต่ก็พบว่าการดำเนินของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนในขณะนี้ ยังมีความเป็นไปได้ค่อนข้างน่าพึงพอใจในระดับหนึ่ง เพราะความเสียสละของผู้นำชุมชนที่เป็นกรรมการบริหารกองทุน คือ ผู้ใหญ่บ้านและเลขานุการกองทุนที่พยายามบริหารจัดการกองทุนอย่างเต็มศักยภาพ

2.ปัญหาบางประการเกี่ยวกับการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนดังต่อไปนี้

2.1คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนยังเป็นกังวลเรื่องการชำระเงินกู้ไม่ตรงตามกำหนดเวลา ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนในช่วงนี้

2.2การกู้ยืมเงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเป็นการเสริมอาชีพเดิมเป็นส่วนใหญ่เกือบจะไม่มีการสร้างอาชีพใหม่เพราะวงเงินที่ให้กู้ค่อนข้างน้อย

2.3ปัญหาอีกประการหนึ่งของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนก็คือการหากรรมการกองทุน ทำได้ค่อนข้างยาก กรรมการกองทุนที่สมาชิกเลือกตั้งมาแล้ว ได้ทำหน้าที่อย่างจริงจังเพียง2-3 คนเท่านั้นในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่จะปฏิเสธการเป็นกรรมการกองทุน ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะต้องรับผิดชอบเงินกู้ถ้าสมาชิกไม่ส่งใช้เงินกู้

2.4ปัญหาผู้กู้บางคนไม่คืนเงินกู้ตามเวลาที่กำหนด เมื่อเวลาผ่านไปหลายเดือนปัญหานี้ก็ทวีขึ้นเป็นปัญหาดินพอกหางหมู ในขณะที่คนกู้เก่าไม่คืนเงิน มีผลต่อสภาพปัญหาขาดเงินให้กู้ ซึ่งปัญหานี้ พบว่าเป็นปัญหาที่มีความต่อเนื่องไปถึงผู้กู้รายใหม่ซึ่งจะไม่ได้กู้

วิธีการแก้ไขปัญหาของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน

จากการศึกษาถึงข้อดีและปัญหาที่เป็นจุดอ่อนของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนโดยการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม และสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้องที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งมีทั้งผู้กู้เก่า ผู้กู้ใหม่ กรรมการกองทุน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่นพระสงฆ์ ครู ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนที่เห็นเหตุการณ์ดำเนินงานส่งชำระเงินกู้ในทุก ๆ เดือนได้พบวิธีการแก้ปัญหาที่น่าพึงพอใจของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

วิธีการแก้ไขปัญหาผู้กู้ไม่ส่งเงินใช้คืนเงินกู้ คณะกรรมการกองทุนได้ดำเนินงานโดยการหาวิธีการ/คิดระบบให้คนคืนเงิน เพื่อให้ผู้กู้ทั้งรายเก่าและรายใหม่สามารถกู้เงินต่อได้คือ

-จัดระบบการคืนเงินกู้ โดยใช้มาตราการทางสังคมวัฒนธรรม/วิถีประชาในการควบคุมให้คนชำระเงินกู้ตามเวลาที่กำหนด โดยมีมาตราการดังต่อไปนี้

- กรรมการกองทุนเป็นผู้ติดตามทวงเงินกู้จากผู้กู้โดยตรง โดยใช้ความเป็นมิตรและปิยวาจา
- กรรมการกองทุนเป็นผู้ติดตามทวงเงินกู้โดยผ่านทางญาติผู้ใหญ่ที่ผู้กู้เคารพนับถือ/เกรงใจ

- กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากสมาชิกในครอบครัวของผู้กู้ เช่น สามีภรรยา บุตรหลาน
- กรรมการกองทุนติดตามทวงเงินกู้จากสมาชิก โดยให้คำแนะนำ/ยื่นเงื่อนไขกับผู้กู้และญาติว่าถ้าผู้กู้ยังไม่ชำระหนี้ตามข้อตกลงให้ถูกต้อง ต่อไปผู้กู้เองจะกู้เงินไม่ได้อีก รวมทั้ง ถ้าญาติของผู้กู้จะข้อกู้ก็จะกู้ไม่ได้อีกด้วย

ผลของการพัฒนา

กล่าวได้ว่า จากข้อมูลการวิจัยประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือนในเชิงลึก ทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญคือ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มีการดำเนินการอยู่ในหมู่บ้านแสงเดือนแห่งนี้ มิใช่จะมีผลต่อชุมชนในมิติของการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจ คือ เงินกู้จากเงินกองทุน จำนวนหมู่บ้านละ 1,000,000 บาท เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในชุมชน เท่านั้น ในขณะเดียวกัน กองทุนหมู่บ้าน ยังมีผลต่อการแก้ปัญหา และเสริมสร้างมิติใหม่ในด้านทุนทางเศรษฐกิจ ที่เข้ามาช่วยแก้ปัญหาด้านการประกอบอาชีพ ทุนสังคมวัฒนธรรม คือวิถีประชา การควบคุมให้คนทำตามบรรทัดฐาน โดยใช้มาตรการอย่างหลากหลายทั้งวิถีประชาจารีตและกฎระเบียบต่าง ๆ รวมทั้งความเอื้ออาทรต่อกัน ในการควบคุม และอบรมกล่อมเกลาคนในสังคมให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ รวมทั้งทุนทางปัญญา นั้นก็คือภูมิปัญญาในการคิดหาทางเลือกที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนินงานกองทุนให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างละมุนละม่อม และเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของชุมชนและความสุขของมวลสมาชิก รวมทั้งการดำรงอยู่ของทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจให้มีการหมุนเวียนอยู่ในชุมชนอย่างยั่งยืนและต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในแนวลึก และจากการสังเกตการดำเนินงานกองทุนของหมู่บ้านแห่งนี้ติดต่อกันอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วม 8 เดือน ได้พบข้อมูลสำคัญที่มีผลต่อการให้ข้อเสนอแนะทั่วไป และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 กองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว มีจุดแข็งที่ความรับผิดชอบของกรรมการและสมาชิก ซึ่งมีความเข้าใจและยอมรับข้อเท็จจริงของปัญหา กรณีที่มีสมาชิกบางคนไม่สามารถส่งใช้เงินกู้ตามกำหนดเพราะไม่ใช่ฤดูกาลท่องเที่ยว ทำให้สมาชิกไม่มีรายได้มาชำระหนี้ แต่ขอให้

สมาชิกให้คำมั่นสัญญากับกรรมการและประชาคมกองทุนว่า เมื่อถึงฤดูกาลท่องเที่ยว และมีรายได้เป็นปกติ สมาชิกจะส่งใช้เงินกู้พร้อมดอกเบี้ยและค่าปรับ คำมั่นสัญญาที่สมาชิกให้ไว้ต่อประชาคมกองทุนเช่นนี้ คือวาจาสัตย์ที่เมื่อถึงเวลาสมาชิกก็ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาทันที ทำให้ไม่เกิดความเสียหายกับเงินกองทุน ซึ่งเชื่อว่า ในอนาคตถ้าประชาสังคมในหมู่บ้านท่องเที่ยว พยายามทำให้สมาชิกในหมู่บ้านนี้ได้มีการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพมากขึ้น มีการต่อยอดของทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างดีในหมู่บ้านอยู่แล้ว คือ มีการแบ่งปัน ให้ความช่วยเหลือกันในกลุ่มอาชีพและต่างกลุ่มอาชีพมากขึ้น จะมีผลต่อการแก้ปัญหาการชำระเงินกู้ ซึ่งจะทำให้กองทุนบรรลุวัตถุประสงค์หลักได้มากยิ่งขึ้น

1.2 สำหรับจุดอ่อนของกองทุน คือระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติค่อนข้างตึงตัว เช่น วงเงินกู้ค่อนข้างต่ำ และระยะเวลาการส่งใช้เงินกู้ซึ่งค่อนข้างสั้น ยังไม่ครบวงจรของการผลิตและจำหน่ายผลผลิต มีผลทำให้สมาชิกนำเงินกู้ไปสร้างอาชีพใหม่อย่างครบวงจรได้น้อย และนำเงินมาชำระหนี้เงินกู้ได้ค่อนข้างยาก ดังนั้น จึงควรปรับปรุงเรื่องช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสม ครอบคลุมช่วงเวลาของการผลิตและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งต้องขึ้นกับฤดูกาลและเงื่อนไขอื่นที่จำเป็นของเกษตรกร

1.3 ในส่วนเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ซึ่งมีการมอบหมายให้พัฒนากรเป็นเจ้าหน้าที่หลักของกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เจ้าหน้าที่ระดับล่าง ซึ่งมีความเคยชินกับกองทุนอื่นๆ มาก่อน จึงมักจะเน้นการดำรงอยู่ของกองทุนมากกว่าการออมและการสร้างงาน และค่อนข้างจะให้เวลากับกองทุนค่อนข้างน้อย ดังนั้น จึงควรมีการพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะ และมีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินงานกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น เช่น

1.3.1 การเสริมความรู้ความเข้าใจในนโยบายและการปฏิบัติ

1.3.2 การนำเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการกองทุนไปฝึกอบรม ศึกษาดูงานในหมู่บ้านที่ดำเนินงานได้ผลดี

1.3.3 การวิจัยและพัฒนากระบวนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี

1.4 ควรศึกษาพฤติกรรม และหามาตรการในการจัดการกับปัญหาหญิงบริการที่ยังเป็นเยาวชนที่ค่อนข้างอายุน้อย มาทำมาหากินตามแหล่งท่องเที่ยว เช่น ทำงานอยู่ในบาร์เบียร์ มีพฤติกรรมทางเพศและพฤติกรรมอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสม เช่น แสดงพฤติกรรมทางเพศโดยเปิดเผยในที่สาธารณะ พูดจาลามก สกปรก ทิ้งขยะไม่เป็นที่ ชอบอยู่ตามถนน ฯลฯ

2. **ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย**

2.1 ควรมีการวิจัยในแนวลึกเพื่อประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะแก่ผู้เกี่ยวข้องถึงกระบวนการและเงื่อนไขที่แท้จริง ที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่ต่างๆ

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยระดับลึก เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริงในหมู่บ้านต่างๆ ที่มีบริบทหลากหลายในทั่วประเทศ เกี่ยวกับกระบวนการและเงื่อนไขที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน

2.3 ควรขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ทั่วประเทศให้มากขึ้น

2.4 ควรนำผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน เผยแพร่เป็นเอกสาร ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่างๆ ไปยังผู้ที่เกี่ยวข้องทั่งประเทศให้มากขึ้น

ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนชุมชน

ในที่สุด จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ พบว่า ผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อทุนชุมชนก็คือ หมู่บ้านท่องเที่ยวไม่เพียงแต่จะเป็นหมู่บ้านที่ได้รับทุนเงินตรา คือ เงินกองทุนหมู่บ้าน 1,000,000 บาท เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นทั่วประเทศเท่านั้น ในขณะเดียวกัน หมู่บ้านท่องเที่ยวได้มีพัฒนาการของการสะสมทุน ที่สำคัญคือ ทุนชุมชน อย่างต่อเนื่อง จากยุคสังคมประเพณีมาสู่ยุคของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการเกิดปัญหาหลายด้านขึ้นในหมู่บ้าน และมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนด้านอาชีพ จากอาชีพทำประมงและเพาะปลูก ไปสู่อาชีพอุตสาหกรรมการบริการด้านการโรงแรงและการท่องเที่ยว ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรมนี้ ถึงแม้จะมีปัญหานานาประการเกิดขึ้นในชุมชน แต่คนในชุมชนกลับไม่ยอมจำนนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น กลับรวมตัวกันคิด แก้ปัญหา และร่วมสร้างทุนชุมชนขึ้นใหม่ คือ ชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งเป็นประชาสังคมที่เป็นทุนชุมชนที่คนในชุมชนสร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งกลางในการสะสมทุน ทั้งที่เป็นทุนส่งเสริมอาชีพบริการต่างๆ ด้านการท่องเที่ยว และทุนเงินตราที่ชมรมช่วยกันบริจาค ช่วยกันจัดหา ช่วยกันสะสมไว้เป็นกองกลางของชมรม เพื่อแก้ปัญหาด้านอาชีพให้กับคนในชุมชน

จากปรากฏการณ์ที่ศึกษาพบ จึงสรุปได้ว่า กองทุนสองกองทุนในหมู่บ้านท่องเที่ยว คือ กองทุนหมู่บ้าน 1,000,000 บาทของรัฐบาล และกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว ซึ่งชมรมรักษ์หมู่บ้านท่องเที่ยวช่วยกันก่อรูปขึ้นต่างก็เป็นกองทุนที่ไม่เพียงแต่จะมีผลต่อการเข้าไปช่วยเหลือและช่วยแก้ปัญหาด้านอาชีพต่างๆ ให้กับคนในหมู่บ้านท่องเที่ยวเท่านั้น ในขณะเดียวกัน

กองทุนหมู่บ้านข้างต้น ยังช่วยหนุนเสริมการดำรงอยู่ของทุนชุมชนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งต่อไป

กล่าวได้ว่า จากข้อมูลการวิจัยประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยวในเชิงลึก ทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญคือ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มีการดำเนินการอยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งนี้ มิใช่จะมีผลต่อชุมชนในมิติของการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจ คือ เงินกู้จากเงินกองทุนจำนวนหมู่บ้านละ 1,000,000 บาท เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในชุมชน เท่านั้น ในขณะเดียวกัน กองทุนหมู่บ้าน ยังมีผลต่อการแก้ปัญหา และเสริมสร้างมิติใหม่ในด้านทุนทางเศรษฐกิจ ที่เข้ามาช่วยแก้ปัญหาด้านการประกอบอาชีพ ทุนสังคมวัฒนธรรม คือ วิถีประชา การควบคุมให้คนทำตามบรรทัดฐาน โดยใช้มาตรการอย่างหลากหลายทั้งวิถีประชา จารีต และกฎระเบียบต่างๆ รวมทั้งความเอื้ออาทรต่อกัน ในการควบคุมและอบรมกล่อมเกลาคนในสังคมให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ รวมทั้งทุนทางปัญญา นั่นก็คือ ภูมิปัญญาในการคิดหาทางเลือกที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนินงานกองทุนให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างละมุนละม่อม และเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของชุมชนและความสุขของมวลสมาชิก รวมทั้งการดำรงอยู่ของทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการต่อยอดของทุนทางเศรษฐกิจให้มีการหมุนเวียนอยู่ในชุมชนอย่างยั่งยืนและต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

เนื่องจากการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ของบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏภูเก็ตในครั้งนี้ เป็นการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านในเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ส่วนประชากรของการวิจัยครั้งนี้ คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน ในจังหวัดท่องเที่ยวแห่งหนึ่งทางภาคใต้ เป็นผู้พักอาศัยอยู่บริเวณที่เป็นเขตพื้นที่ปกครอง ของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ตั้งของสนาม (field) ของโครงการกองทุนหมู่บ้านแห่งนี้โดยตรง ในปี 2545 - 2546 ส่วนกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยนั้น ได้มาจากผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ที่เป็นสนามของการเก็บข้อมูล คือ อยู่ในหมู่บ้านท่องเที่ยวแห่งหนึ่ง ที่ถูกคัดเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจง เป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียง และเป็นหมู่บ้านที่มีสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่น่าพิศวงในความสวยงามอย่างน่าทึ่ง ทั้งท้องทะเล หาดทราย ทุ่งนา ภูเขา และป่าไม้ รวมทั้งเป็นหมู่บ้านที่มีข้อเด่นด้านบริบททางสังคม คือมีทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่สวยสดงดงามเป็นเลิศ การวิจัยครั้งนี้ ทำการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักของกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน การสังเกตโดยไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ เริ่มจากการนำเทปบันทึกเสียง ที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกเรียบร้อยแล้วมาถอดความ กำหนดมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยงของมโนทัศน์ กำหนดข้อสรุป(Category) สร้างองค์ความรู้พื้นฐานขึ้นจากปรากฏการณ์จริงตามโจทย์วิจัยที่ต้องการหาคำตอบ สรุปประเด็นสำคัญที่ทำการศึกษาคือเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และประเมินกองทุนหมู่บ้านแสงเดือน นั้นก็คือ ประการแรก ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา ประการที่สอง ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ประการที่สาม การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ประการที่สี่ การปรับตัวของชุมชน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ประการแรก เพื่อการสร้างความรู้ (Knowledge Creation)

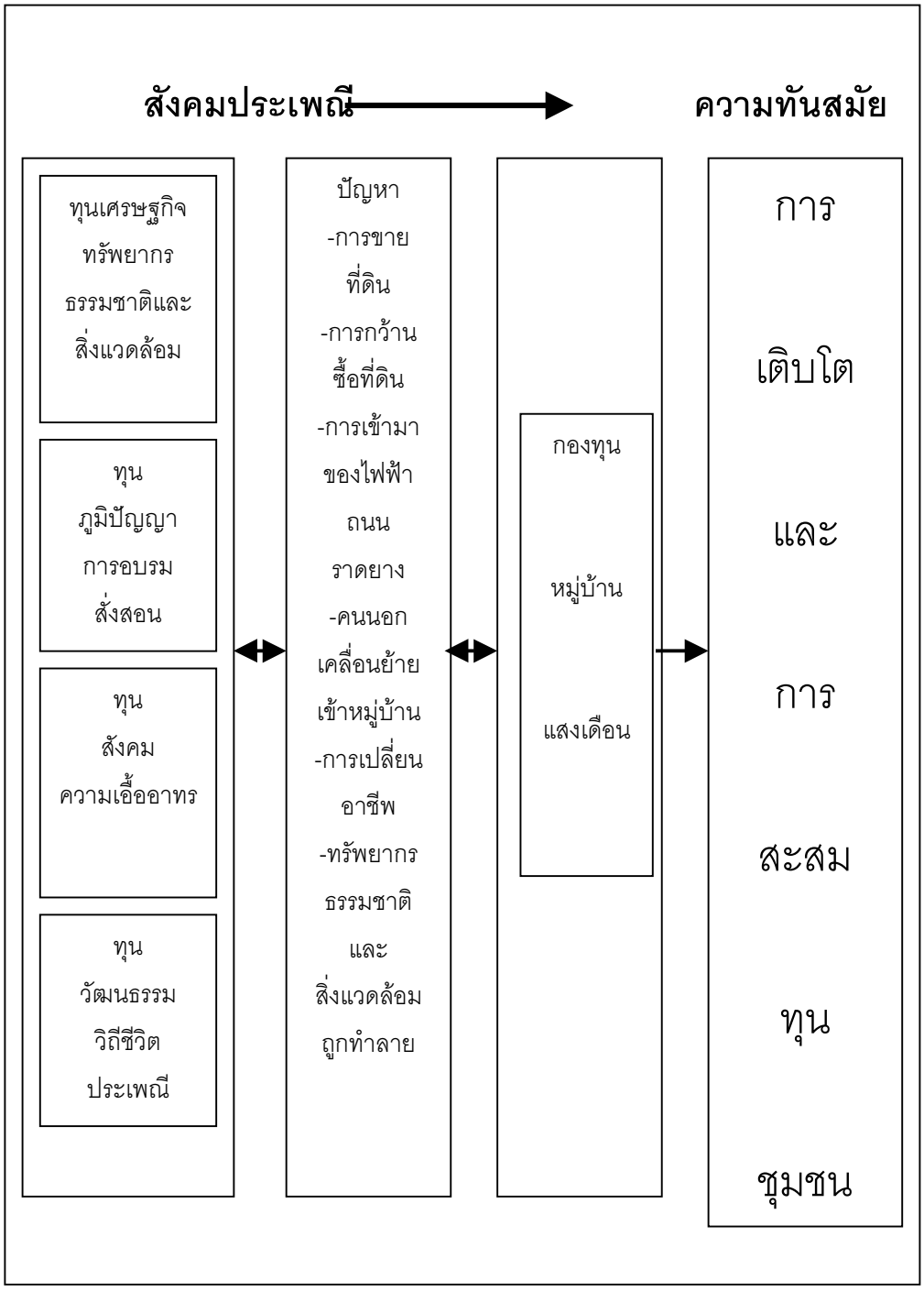
เป็นการวิจัยเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างสมมา รวมทั้งเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ จากมุมมองของชุมชน เพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ประการที่สอง เพื่อการวางนโยบาย (Policy Formation)

เป็นการวิจัยเพื่อให้ผู้กำหนดนโยบายคือรัฐบาล ได้รับประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและได้องค์ความรู้เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายระยะยาวที่วางไว้ อันเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบายและเพื่อให้นโยบายต่างๆเกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ทำการเก็บข้อมูลโดยทำการสัมภาษณ์ระดับลึกกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักของกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว การสังเกตโดยไม่มีส่วนร่วม และการศึกษาจากเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ เริ่มจากการนำแถบบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกเรียบร้อยแล้ว มาถอดความ กำหนดมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยงของมโนทัศน์ กำหนดข้อสรุป (category) สร้างองค์ความรู้พื้นฐานขึ้นจากปรากฏการณ์จริงตามโจทย์วิจัยที่ต้องการหาคำตอบ สรุปประเด็นสำคัญที่ทำการศึกษาคือข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอแนะในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านท่องเที่ยว นั่นก็คือ ประการแรก ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การปรับตัวของชุมชน กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน และสรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

แผนภาพ 1 กองทุนหมู่บ้านแสงเดือน กับการเติบโตและการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

ชุมชนที่ผู้วิจัยได้เลือกเพื่อที่จะทำการศึกษา คือ หมู่ที่ 3 บ้านแสงดือนล่าง ซึ่งมีพื้นที่อยู่ภายใต้เขตการปกครองของเทศบาลตำบลนาขาม อันเป็นพื้นที่ที่มีการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้องเช่นเดียวกับพื้นที่ท่องเที่ยวของตำบลเก่าในเขตจังหวัดท่องเที่ยว ที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวในช่วงระยะเวลายาวนานมากกว่าพื้นที่แสงเดือนล่าง หมู่ที่3 การเลือกพื้นที่ทีมวิจัยได้เลือกพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจง (Purposive) โดยเลือกพื้นที่ที่เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ให้บริการด้านการท่องเที่ยวหรือใกล้เคียงกันมากที่สุดซึ่งชุมชนแสงเดือนล่างหมู่ที่3 เป็นบริบทที่อยู่ใกล้เคียงที่สุดคืออยู่ห่างแหล่งนำเที่ยวทางทะเลไม่เกินครึ่งกิโลเมตรและขณะเดียวกันสภาพของพื้นที่แสงเดือนล่างหมู่ที่ 3 ยังมีความน่าสนใจในเรื่องของการดำรงชีวิตที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความพอเพียงและความต้องการเป็นความขัดแย้งที่ลงตัวอันทำให้การดำรงอยู่ของชุมชนแสงเดือนล่างเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะค้นคว้าและศึกษาอันจะนำไปสู่ คำตอบที่ว่า ชุมชนแสงเดือนล่างหมู่ที่ 3 ดำรงอยู่ได้อย่างไรภายใต้กระแสเศรษฐกิจที่เชี่ยวกรากและความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีในนามโลกาภิวัฒน์

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ประเทศไทย ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ฉบับที่ 1 – 7 ที่ผ่านมาได้มีการประเมินผลการพัฒนาในช่วง 4 ทศวรรษ ซึ่งผลจากการประเมินชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุล โดยจะประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ “ จุดอ่อน “ ของการพัฒนาที่สำคัญ คือ ระบบบริหารทางเศรษฐกิจ การเมืองและราชการยังรวมศูนย์อำนาจและขาดประสิทธิภาพ ระบบกฎหมายล้าสมัย อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่ผ่านมาไม่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมและเศรษฐกิจ หลายประการ ซึ่งเป็น “จุดแข็ง” ของประเทศที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนานั่นก็คือ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้วางพื้นฐานให้เกิดการปฏิรูปที่สำคัญ ทั้งทางสังคม การเมือง การบริหารภาครัฐ และการกระจายอำนาจ ขณะที่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและพลังท้องถิ่นชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้นสื่อต่าง ๆมีเสรีภาพมากขึ้น เอื้อต่อการเติบโตของของประชาธิปไตย การป้องกันการทุจริตและประพฤติมิชอบ และการเสริมสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย ทั้งจุดแข็งของฐานการผลิตการเกษตรที่หลากหลาย มีศักยภาพเป็นแหล่งผลิตอาหารของโลก พร้อมทั้งมีธุรกิจบริการที่มีความเชี่ยวชาญ มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพและมีเอกลักษณ์ความเป็นไทย มีวัฒนธรรที่เป็นจุดเด่นรวมทั้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมเป็นปึกแผ่น และมีสถาบันหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งจะช่วยเป็นภูมิคุ้มกันที่สำคัญในการลดความเสี่ยงจากกกระแสโลกาภิวัฒน์ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ. ศ. 2545 – 2549 : 2544) ดังนั้น ควรจะมองย้อนดูถึงชุมชน

ที่จะศึกษาว่า ในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไทย ไปสู่ความทันสมัย ชุมชนนี้ดำรงอยู่อย่างไร มีทุนของชุมชนอย่างไรในพื้นที่

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ชุมชนแสงเดือนล่าง พื้นที่น้อยนิดภายใต้การปกครองของเทศบาลตำบลนาขาม ในปัจจุบัน ในช่วงสมัย 2504 จนถึงปัจจุบัน ได้ผ่านยุคแผนของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมา 9 แผนแล้ว ผ่านยุคที่รัฐบาลได้กำหนดให้การพัฒนาประเทศก้าวไปสู่ยุคความทันสมัย แนวคิดการพัฒนาดังกล่าวอยู่ในแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลักโดยมีจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนา คือ **การหลุดพ้นจากความขาดแคลนทางวัตถุมีการเน้นเรื่องการลงทุน การออม การถ่ายทอดเทคโนโลยี** จนกลายเป็นประเทศที่มีการเจริญเติบโตและทันสมัย เปรียบเสมือนเกาะที่ลอยโดดเดี่ยวอยู่กลางทะเลลึกแห่งความยากจน (Island Of growth and modderity in a sea of deeper general impoveriphment) (พฤทธิสสาณ ชุมพล ; 24) ทั้ง ๆที่ วิธีการของทฤษฎีกระแสหลักยังเป็นตัวเร่งกระบวนการให้ประเทศที่กำลังพัฒนา **ต้องพึงหาทุนนิยมโลกมากยิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ** (Muller , 1973) ในขณะที่ปัญญาชนผู้มีอาชีพ **ในการผลิตความคิดและกระจายความรู้** ต่างก็ยอมจำนนอย่างเต็มใจ หากไม่รับใช้อำนาจที่ไม่ชอบธรรมก็หลีกหนีความรับผิดชอบและจำกัดขอบเขตความรู้สึกของตนเองเพราะเกรงกลัวอำนาจ ส่วนผู้ที่มีทรัพย์สินนั้นเล่าก็มุ่งแสวงหากำไรอย่างขาดสติ และนักการเมืองส่วนใหญ่ก็ใช้อำนาจทางการเมืองหาผลประโยชน์เพื่อสร้างอิทธิพลของตนภายในพรรค และอาศัยพรรคและกระบวนการเลือกตั้งที่เต็มไปด้วยการใช้อามิสสินจ้างรองรับความชอบธรรมที่จอมปลอม (ชัยอนันต์ สมุทวณิช : 2537 : 77 – 78) ดังนั้นในช่วงที่ผ่านมาหากเหลียวมองย้อนกลับเพื่อสำรวจชุมชนแห่งนี้จะเกิดอะไรขึ้นมา เกิดอย่างไร มีผลกระทบอะไรต่อชุมชน

ชุมชนแสงเดือนล่างแต่กาลก่อนจนถึงปัจจุบันหากดูเฉพาะโครงสร้างทางด้านกายภาพ เช่น บ้านเรือน ถนนหนทาง แม้น้ำลำคลอง และลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน สิ่งที่เปลี่ยนไปที่ปรากฏเห็นได้เด่นชัด ก็คือ มีจำนวนบ้านเรือนเพิ่มขึ้น และรูปแบบบ้านจากเดิม ที่สร้างด้วยไม้มุงหลังคาด้วยตับจากที่เป็นวัตถุดิบอันเคยมีมาในพื้นที่ กลายมาเป็นบ้านแบบก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ บ้างก็เป็นบ้านชั้นเดียว บ้างก็เป็นบ้านสองชั้นตามฐานะของเจ้าของบ้านนั้นๆ ซึ่งบ้านในยุคหลังจากที่เคยอยู่ใกล้ชิดกับริมน้ำริมคลอง อันเอื้อต่อการดำรงชีวิต ในการที่จะขับถ่าย , หาอาหาร ซักล้าง ก็เปลี่ยนมาอยู่ชิดติดริมทางสัญจร สองข้างทางถนนสายหลัก สายเดียว ที่ตำบลนาขาม

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 ได้มีการก่อสร้างเส้นทางเพิ่มเติม คือถนนเลี่ยงเมือง By pass ที่ตัดตรงมากกว่าไปออกทางแยกที่จะไปจังหวัดเขียวขจี จึงเป็นเส้นทางสายหลักที่เพิ่มเติมขึ้นมา

ในปัจจุบันโดยการเปลี่ยนแปลงและย้ายถิ่นฐาน ครั้งสำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2505 น้าเปี๊ยกเล่าว่า “ ในสมัยก่อนคนมีฐานะจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตหมู่ที่สามมาก ที่ข้างบนตรงนี้เป็นป่ายาง มีบ้านเรือนไม่กี่หลัง สมัยผมเด็กๆ ก็มีบ้านน้อยมากตั้งอยู่ห่างๆกัน ตรงที่เป็นโคก เป็นควน (หมู่ที่ 1) จึงมีแต่สวนยาง พอปี 2505 วาตภัยเกิดขึ้นพร้อมกันเลยกับตะลุมพุก ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช น้ำท่วมคนตายถึง 12 คน คนที่มีฐานะดีๆ หลายครอบครัวก็เริ่มย้ายขึ้นมาอยู่ในเขตหมู่ที่ 1 กันมากขึ้น จึงทำให้บ้านเรือนในเขตหมู่ที่ 1 มากขึ้นตามไปด้วย “

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจึงสามารถที่จะชี้ให้เห็นได้ว่าสิ่งที่เป็นตัวผลักดัน ให้เป็นโครงสร้างทางกายภาพของชุมชนหมู่ที่ 3 มีการเปลี่ยนแปลงคือ ความทันสมัยที่ปรากฏขึ้น ตามแผนพัฒนาประเทศตั้งแต่ยุคน้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก เป็นประการที่1 ประการที่ 2 คือ “ ความมั่นคงและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน “ อันอาจจะเกิดจากเหตุแห่งภัยธรรมชาติที่เคยปรากฏขึ้นในมหาวาตภัยปี พ.ศ. 2505 นั่นเอง “

นอกจากนั้นแล้วก็ไม่มีอะไรที่เห็นได้เด่นชัดในด้านกายภาพต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอีกเลย บ้านที่สร้างอย่างไรก็อยู่มาอย่างนั้นจนถึงปัจจุบัน บ้านบางหลังทำการก่อสร้าง ชาวบ้านเรียกว่า “ยกไว้ “สอง ชั้นก็จริงแต่อยู่ได้เฉพาะชั้นล่าง “ ด้านบนก็หาไม้มาพาดๆเตรียมไว้ว่าเป็นไม้พื้นยังตางค์ (มีสตางค์) แล้วค่อยต่อค่อยเติม “ น้าช่วงว่าไว้อย่างนี้และไม้ที่พาดๆไว้นั้นพาดมาตั้งแต่ปี 2510 อยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้นตลอด มีเพียงพื้นที่ด้านล่างที่ปูกระเบื้อง ปูพื้นเพิ่มเติมโดยมีเหตุผลว่าจะได้แลง่ายไหรสกปรกได้เห็น ได้เช็ด ได้ถู ให้บายขึ้น หมายความว่า จะได้ดูแลรักษาได้ง่าย ทำงานได้สบายขึ้น ดังนั้นหากมองเพียงรูปลักษณ์ภายนอกก็จะเห็นภาพเหมือนชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านตลาดล่างเป็นชุมชนที่ไม่ค่อยจะพัฒนา ไม่ทันสมัยเหมือนที่อื่นๆที่บ้านเรือนสวยงามและมีรูปแบบที่เป็นทรงหรือสมัยนิยม

ดังนั้นก็ต้องมองด้านอื่นว่า อะไรที่เปลี่ยนแปลงไปอีกบ้าง ในมิติด้านอาชีพ และเศรษฐกิจต่อก็ถามเรื่องอาชีพ น้าแช่มเล่าว่า “ เขาทำใบจาก “ ซึ่งการทำใบจากที่น้าแช่มพูดถึงก็คือ การนำใบของต้นจากมาทำการเย็บเป็นตับๆ เพื่อนำไปมุงหลังคา และอีกอย่างก็คือ การนำใบจากในส่วนที่เป็นยอดอ่อนมาผ่านขั้นตอนในการทำเพื่อผลิตเป็นใบยาสูบจากยอดใบจากนั่นเอง ดังคำให้สัมภาษณ์ของน้าแช่มว่า

“20 กว่าปีมาแล้วที่ทำใบจากมาตลอดเลย”

เมื่อไปสอบถามลุงราญ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อายุ 50 ปี เป็นชาวแสงเดือนโดยกำเนิด ได้ตอบคำถามเด็กรุ่นหลานน้องรัตน์ว่า

“คนที่นี้มีการทำประมงกับใบจากเป็นอาชีพ”

จึงเห็นได้ว่าในมิติด้านของอาชีพนั้น พบว่าในสมัยเดิมนั้น ชาวแสงเดือนที่อยู่หมู่ที่ 3 บ้านตลาดล่างนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีอาชีพทำการประมงและอาชีพทำใบจากเป็นอาชีพหลักเนื่องจาก มีแหล่งวัตถุดิบคือ ต้นจาก อยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณคลองแสงดือน และที่หน้าอ่าวเขียวขจีที่มีป่าจากขึ้นอยู่โดยทั่วไป จนกระทั่งได้มีการถ่ายทำภาพยนต์ เจมส์ บอนด์ 007 ที่บริเวณอ่าวเขียวขจี กำนันโนเล่าให้ฟังว่า

“ ช่วงนั้นท่าเรือมะกรูดยังไม่เกิด ต่อมานายอำเภอ วิจิตร สุรกุล นายอำเภอแวววาวเป็นคนเข้ามาทำถนนเข้าไป ซึ่งในช่วงนั้นเป็นสุขาภิบาล ประมาณ ปี 2515 สมัยนั้นมีเรืออยู่ 2 ลำ เป็นเรือเล็ก ๆใครอยากไปก็ไปกัน พอช่วงหลังเกิดขึ้น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จากจังหวัดภูเก็ต ทำให้คนมี ความต้องการเข้ามาในพื้นที่นี้ “

เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อาชีพของชาวแสงเดือนหมู่ที่ 3 บางคนเปลี่ยนไป ก็คือ การที่มีกลุ่มบุคคลนำนวกรรมใหม่ ก็คือ การถ่ายทำภาพยนตร์เรื่อง เจมส์ บอนด์ 007 ซึ่งนวกรรมนี้เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของอ่าวเขียวขจี และเกาะต่าง ๆในทะเลที่เป็นพื้นที่หน้าอ่าวเขียวขจี ให้ได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลก ทำให้ผู้คนต่างก็รู้จัก เขาตาปู ที่นักแสดงชาย คือ โรเจอร์ มัวร์ ขับขี่เรืออย่างฉวัดเฉวียนต่อสู้กับผู้ร้ายภายใต้ฉากที่สวยงามของธรรมชาติกลางท้องทะเล

(เขาตาปู : ชาวพื้นเมืองเรียกว่า เขาตาปู มาตั้งแต่เริ่มแรกเนื่องจาก เขาตาปูนั้นมีลักษณะเหมือน ตาของปูดำ คนเฒ่า คนแก่ก็เรียกกันมาตามนั้นจนกระทั่ง การท่องเที่ยวเข้ามาก็เปลี่ยนคำว่า (CRAB EYE MOUNTAIN) คือ เขาตาปู กลายมาเป็น NAIL MOUNTAIN หรือเขาตะปู ซึ่งคนในหมู่บ้านไม่ค่อยจะพอใจและอยากจะใช้คำว่า เขาตาปู CRAB EYE MOUNTAIN เช่นเดิม)

จนผู้คนจากทั่วโลกหลงไหลอยากจะมาท่องเที่ยว ที่สำคัญนวกรรมนี้นอกจากจะเปลี่ยนอาชีพของชาวแสงเดือนหมู่ 3 บางกลุ่มแล้วยังมีพลังผลักดันให้เกิดการพัฒนาโดยการตัดถนนเข้าสู่ท่าเรือ การก่อสร้างท่าเรือใหม่ที่จะรองรับนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาท่องเที่ยวหน้าอ่าวเขียวขจี ดังกล่าวแต่ขณะเดียวกันนวกรรมนี้ก็ทำให้คนในหมู่ที่ 3 ได้มีการย้ายถิ่นฐานครั้งใหม่หลังจากวาตภัย 2505 คนในหมู่ที่ 3 หลายหลังคาเรือน หลายครัวเรือนได้ย้ายไปตั้งหลักแหล่งใหม่เพื่อทำมาหากินในอาชีพใหม่ คือ การท่องเที่ยวทางน้ำ จึงเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้คนหมู่ที่ 3 จริง ๆ(มีบ้านเรือนที่ตั้งรกรากอยู่ถึงปัจจุบันในเขตหมู่ที่ 3) ไม่ได้ทำอาชีพอะไรที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเลยซักครอบครัวเดียว เนื่องจากเดิมผู้ที่เคยอยู่ในหมู่ที่ 3 และประกอบอาชีพนี้ก็ได้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่บริเวณท่าเรือมะกรูดซึ่งอยู่ในหมู่ที่ 1 หมดแล้ว ดังนั้นหากจะสรุปว่าอาชีพของชาวแสงเดือน หมู่ที่ 3 เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยทำประมงและใบจากมาเป็นการทำอาชีพให้

บริการนักท่องเที่ยวคงจะไม่ถูกนักเพราะ ณ ปัจจุบันชาวแสงเดือนตลาดล่าง หมู่ที่ 3 ก็ยังทำอาชีพใบจากเหมือนเดิมและไม่มีใครทำอาชีพเป็นเจ้าของเรือนำเที่ยวหรือขับเรือท่องเที่ยวเลยในหมู่ที่ 3

ข้อสังเกตุและจากการพบเห็นดังกล่าวทำให้ต้องมองย้อนว่าแล้วในชุมชนในหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง ดำรงอยู่ได้อย่างไรในท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจ กระแสหลักที่เชี่ยวกรากและถาโถมลงถึงทุก ๆ พื้นที่ทั่วประเทศในเมื่อการทำอาชีพก็ไม่เปลี่ยนไปจากเดิมการศึกษาก็ยังมีระบบการให้ศึกษาเหมือนเดิมระดับประถม 1 ประถม 6 เท่านั้น ธุรกิจทางด้านการท่องเที่ยวประชากรในหมู่ที่ 3 ก็ไม่ได้ทำ อะไรที่ทำให้ชาวแสงเดือนล่าง หมู่ที่ 3 อยู่มาได้โดยไม่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีและทุน จากภายนอกมาก ซึ่งจะพบเห็นคำตอบได้จากบทสัมภาษณ์ ที่กำนันหริเคยกล่าวถึงไว้ในบทที่ 2 หัวข้อทุนทางเศรษฐกิจนั่นก็คือ ลูกหลานที่ได้รับการศึกษาสูง ๆจากการไปเรียนและจบจากนอกพื้นที่เมื่อทำงาน ก็ส่งเงินมาจุนเจือครอบครัวที่อยู่ในเขตหมู่ที่ 3 นั่นเอง ซึ่งก็เป็นคำตอบที่ทำให้ข้อสงสัยยุติไป ได้ในระดับหนึ่ง

จากหนังสือเรื่อง หนทางฝ่าวิกฤติชาติ และทางรอดของสังคมไทยที่พระธรรมปิฎกได้เขียนคำปรารภไว้ ความตอนหนึ่งว่า

“ ในวัฒนธรรมที่ครอบคลุมวิถีชีวิตอเมริกันนั้นมีถ้อยคำสำคัญเด่นพิเศษ อยู่ 2 คำคือ FREEDOM (อิสรเสรีภาพ) OPPORTUNITY (โอกาส) “

ประวัติศาสตร์อเมริกาก็คือ เรื่องราวความเป็นมาของชนชาตินี้

1. หลบหนีภัยการห้ำหั่นบีฑา (Persecution) โดยเฉพาะทางศาสนามุ่งหน้าจากยุโรปมา เพื่อแสวงหาอิสระเสรีภาพ (Freedom)

2. มุ่งฝ่าขยายพรมแดน (Frontier) เคลื่อนย้ายขยับขยายจากฝั่งที่ขึ้นมา มุ่งตะวันตกไปข้างหน้าบนผืนแผ่นดินใหม่ เพื่อแสวงหาโอกาสที่จะสร้างความมั่งคั่งพรั่งพร้อมสมบูรณ์

หันมาดูสังคมไทยข้อความที่แสดงพื้นฐานวัฒนธรรมภาวะจิตใจและวิถีชีวิตของสังคมไทยคือ คำว่า “ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ‘ ซึ่งแสดงถึงความมั่งคั่งพรั่งพร้อมทางเศรษฐกิจไม่ขาดแคลนบีบรัดขัดแย้ง ไม่เดือดร้อน ไม่ต้องดิ้นรนไปหาที่ไหนอีกและคนไทยก็เคยภูมิใจนักที่จะยกข้อความนี้ขึ้นมาเอ่ยอ้าง

คติหนี Persecution มาหา Freedom และคติบุกฝ่าขยาย Frontier ไปหา Opportunity ของอเมริกัน โดยเฉพาะคติ Frontier ที่เป็นวิถีชีวิตของเขาในแผ่นดินปัจจุบันตลอดเวลายาวนานซึ่งคนอเมริกันถือว่ามีอิทธิพลหล่อหลอมของประชาชนพลเมืองอย่างแท้จริง เอามาเทียบกับคติ “ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ” ของสังคมไทยก็เป็นวิถีชีวิตสภาพความเป็นอยู่วัฒนธรรมที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ

คติ “ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว “ ของไทยบอกว่าที่นี้ดีที่นี้อุดมสมบูรณ์อยู่สุขสบายแล้วไม่ต้องดิ้นรนไปหาที่ไหนอีก

คติ Frontier ของอเมริกัน บอกว่าที่นี่อยู่ไม่ได้ที่นี่คับแคบ ขัดข้อง ที่นี่ยากแค้นบีบคั้นจะต้องบุกฝ่าออกไปข้างหน้าด้วยหวังว่าจะได้พบโอกาสที่จะสร้างความมั่งคั่งพรั่งพร้อมสุขสมบูรณ์ต่อไป

จากข้อความดังกล่าว หากมาเปรียบเทียบกับแสงเดือนล่างหมู่ที่ 3 จะพบเห็นได้ดีผ่านการสัมภาษณ์ ของน้องรัตน์กับลุงราญ ดังนี้

“คนแถวนี้ปลูกพืชเอาไว้กินเอง เพราะปลูกตรงไหนก็ขึ้น”

ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินที่สามารถปลูกพืชผลไว้เพื่ออยู่กินได้ และจากบทสัมภาษณ์ของลุงรัตน์อีกตอนหนึ่งว่า

“คนแถวนี้เขาออกไปหาปูกินเองกันเยอะ”

ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทรัพยากรทางทะเลที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ในพื้นที่จึงเป็นคำตอบอีกคำตอบที่ทำให้คนในพื้นที่แสงเดือนล่างหมู่ที่3 สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้มาแต่ครั้งอดีตกาล ถึงแม้ว่าในปัจจุบันการออกไปจับปูจับปลาจะไม่ค่อยมีใครทำแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากเหลือแต่เด็กและคนชราในพื้นที่

หากมองชุมชนในมิติของทุนเงินตราที่จะเป็นตัวตอบสนองเพื่อการผลิต เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนพบว่า ชุมชนแสงเดือนล่างหมู่ที่3นั้น ไม่ค่อยจะอัตคัตขัดสนมากนักเนื่องจากโดยพื้นฐานเดิมเป็นแหล่งของผู้มีอันจะกินที่ย้ายหนีภัยสงครามมาตั้งรกรากเป็นชุมชน ส่วนในสมัยใหม่ถ้ามีแหล่งเงินทุนที่ได้กู้ยืมนำมาใช้เป็นทุนผลิตและบริโภคคือ ระบบสินเชื่อของ ธกส.(ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์) และสินเชื่อนอกระบบ คือการกู้ยืมจากชาวบ้านคนอื่น

หรือจากการสอบถามของน้องพัชที่สอบถามพี่หวัดว่า “พี่กู้เงินธกส.มาทำอะไร” ซึ่งพี่หวัดได้ตอบว่า “กู้เงินมาซื้อเครื่องมือสร้างเรือ เดิมมันมีอยู่แล้ว แต่ว่าซื้อเพิ่ม เมื่อก่อนทำสวนยางด้วยเดี๋ยวนี้เลิกทำแล้ว”และน้องพัชยังถามอีกว่า “เวลาเงินขาดมือ แก้ปัญหาอย่างไร”พี่หวัดตอบว่า”ไปที่ ธกส.”น้องพัชถามต่อว่า”ไปเฉพาะที่ ธกส.เหรอคะ”พี่หวัดตอบว่า”ก็มีที่ ธกส. กับที่กองทุนหมู่บ้าน เคยเสนอให้ ธกส. ให้ออกแบบเงินกู้ที่มีการเก็บแบบรายอาทิตย์หรือรายเดือน เหมือนกับธนาคารออมสิน คืออาทิตย์หนึ่งจะมาเก็บสามครั้ง มีหรือไม่มีก็ไม่เป็นไร หรือจะให้อาทิตย์ละสองครั้งก็ได้ อาทิธนาคารออมสินออกเงินกู้ 10,000 บาท ก็มาเก็บอาทิตย์ละ 3 ครั้ง ครั้งละ 300-400 บาท คนกู้ก็ไม่เดือดร้อนมากนัก แต่ ธกส. มีข้อดีกว่าคือ บางครั้งหมุนเงินไม่ทัน ก็สามารถไปยืมเงินก้อนมาก่อน แล้วจึงเสียดอกเบี้ยให้ แต่ถ้าจะยืมเพิ่มก็ให้นำเงินเก่ามาคืนพร้อมดอกเบี้ยร้อยละ 20 ก็สามารถกู้เพิ่มได้อีก ทำให้ไม่หนักจนเกินไป

ซึ่งจากการสอบถามและสัมภาษณ์ประชาชนในหมู่ที่3 บ้านแสงเดือนล่างทำให้ได้ข้อสรุปว่า เดิมนั้นมีแหล่งลงทุน ที่เป็นพวกสินเชื่ออยู่ 2-3 อย่างที่ชาวบ้านได้ใช้เป็นแหล่งทุนในการผลิตและบริโภค เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และการกู้ยืมเงินจากผู้ปล่อยเงินกู้นอกระบบ และต่อมาจึงไดมีกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้น ดังนั้นระบบสินเชื่อที่ใช้อยู่ในหมู่บ้านจึงเป็นระบบสินเชื่อเดิมๆมาราว 30-40 ปีไม่เปลี่ยนแปลง และมาเริ่มแปลกใหม่ก็ช่วงที่มีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา ซึ่งเป็นระบบสินเชื่อแบบใหม่ที่อาศัยเงินกองทุนและเงินสัจจะในการออม มาเป็นแหล่งทุนในการผลิต, การอาชีพต่างๆและเหตุผลในการกู้ยืมก็เพื่อนำไปสร้างอาชีพหรือเพื่อนำไปใช้จ่ายตามที่จำเป็นเท่านั้น ไม่ได้กู้ยืมเป็นเงินก้อนใหญ่ๆหรือเป็นจำนวนมากๆเพื่อนำไปบำรุงบำเรอความฟุ้งเฟ้ออย่างใดๆ จึงน่าจะจัดว่า ภายใต้ระบบสินเชื่อที่ปรากฏอยู่ในหมู่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง ผู้กู้ก็กู้อยู่ในระดับเพื่อรักษาความสมดุลในครัวเรือน เพื่อให้พอกินพอใช้และแก้ไขปัญหาเบื้องต้นเท่านั้น ไม่มีและไม่พบผู้กู้ที่กู้เพื่อนำมาลงทุนในกิจการสมัยใหม่เป็นจำนวนเงินมากๆ เพื่อส่งเสริมนวกรรมใหม่ที่ทันสมัย เช่นกู้มาทำร้านโทรศัพท์มือถือ ซึ่งเป็นค่านิยมเพื่อการบริโภค แบบนี้ไม่มีปรากฏในเขตของหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่างแม้แต่รายเดียว

ชุมชนแสงเดือนล่าง ไม่มีกระบวนการในการต่อสู้ของชุมชนในการที่จะต่อต้านขัดขวางระบบสินเชื่อใดๆ แต่ใช้วิธีการที่เรียกว่า “อยู่อย่างเจียมตัว” รู้ว่าแค่ไหนพอ อยู่ในลักษณะใดที่จึงจะสามารถที่จะรับภาระไหว จากการพูดคุยกับน้าช่วงต่อข้อคำถามที่ถามว่า “สำหรับตัวคุณน้าอะไรคือความสุขครับ” น้าช่วงตอบว่า “อยู่พอกินพอใช้ เพื่อนบ้านไม่ได้สุงสิงกับเขา” นั่นก็คือ “อยู่ตามอัตภาพและไม่ไปยุ่งวุ่นวายในเรื่องของชาวบ้าน”

หรือที่น้ายมตอบน้องพัชตอบคำถามที่ว่า “น้าได้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านหรือไม่” น้ายมตอบว่า “ไม่ได้กู้ เพราะว่าสู้ไม่ไหว เขามาเก็บเป็นรายเดือน”น้องพัชถามต่อว่า “ คิดจะกู้บ้างไหม” น้ายมตอบว่า”คิดว่าจะกู้ แต่ไม่กล้าที่จะกู้ เพราะถ้าเอามา 20,000 บาท เดือนนึงเราต้องเสียตั้ง 1,600 บาทแล้วไหนจะต้องส่งลูกเรียนอีก”

จึงทำให้เห็นได้ว่าหลายๆคนที่อยู่ในหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง รู้จักคิดว่า สิ่งใด อะไร แค่ไหน เป็นที่สมควร และพอเพียงแล้วสำหรับตน ทำให้การดำรงอยู่ของคำว่า “พออยู่พอกิน” ยังคงปรากฏอยู่ในชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่างจนปัจจุบัน

การปรับตัว / ตอบโต้ของชุมชน

หากจะวิเคราะห์ต่อแนวคิดและ เงื่อนไขของชุมชนที่มีต่อ ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย คนในชุมชนคิดอย่างไรและ ได้ปรับตัวอย่างไรเพื่อขับเคลื่อนชุมชนให้ก้าวหน้า หากศึกษาจากที่อื่น ๆ ที่มีการพัฒนาและมีการขับเคลื่อนชุมชนได้เห็นและประสบผลที่

น่าพอใจ เช่น กรณีของตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ที่มีครูภูมิปัญญาไทยคือ ครูชบ ยอดแก้ว เป็นแกนนำ ; บ้านนาหว้า หมู่ที่ 1 ตำบลนาหว้า อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีนายเคล้า แก้วเพชร เป็นแกนนำ ; ตำบลคลองเปรียะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีกำนันอัมพร ด้วงปาน เป็นแกนนำ และ บ้านคลองหวะ หมู่ที่ 5 (หมู่ที่ 7 เดิม) ตำบลคอหงส์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา อันมีนายลัภย์ หนูประดิษฐ์ เป็นแกนนำ ในการต่อสู้ ปรับตัว และตอบโต้ของชุมชนต่อนวกรรม ความทันสมัยตามแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่ 2504 เป็นต้น ทุกชุมชนที่กล่าวอ้างถึงล้วนแล้วแต่มีปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นพื้น เป็นฐาน เป็นเหตุ และเป็นผล ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ยกตัวอย่างกรณีพื้นที่ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา จากบทความในบทที่ 2 “ครูชบเป็นใคร เรียนรู้ได้อย่างไร” จากหนังสือ ครูชบ ยอดแก้ว ครูภูมิปัญญาไทย : นักเศรษฐศาสตร์ชุมชน ซึ่งเขียนโดย กัลยานี ปฏิมาพรเทพ ได้แสดงให้เห็นถึงปัญหาดังนี้

ในอดีตราษฎรตำบลน้ำขาวส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำสวนยางพารา และทำสวนผลไม้ คือ ทำการเกษตรประมาณ 97% อีก 3% รับราชการ และค้าขาย ปัญหาขาดคนส่วนใหญ่ขณะนั้นคือ ความขาดแคลน จึงเกิดความอยากได้ เกิดความต้องการทรัพย์ (หมายถึงเงินทอง) เป็นอันดับแรกถึงกับมีคนพูดว่า ทำอะไรก็ได้ ขอให้ได้เงินได้ทอง จนลืมความถูกต้องในการแสวงหาสิ่งนี้ และยังเชื่อด้วยว่า เมื่อมีเงินทองแล้ว จะสามารถทำอะไรได้หมด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดปัญหาขึ้นอย่างมากมาย ที่เรียกว่า ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาก่อนปี พ.ศ. 2522 สรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาความขาดแคลนทุนทรัพย์
2. ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม มีการลักขโมย ปล้นจี้เป็นประจำ
3. ปัญหา ประชาชนมั่วสุมอบายมุข
4. ปัญหาหมู่บ้านไม่สะอาด สกปรกรุงรัง ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บชุมชุม ซึ่งตรงกับคำว่า “จนแล้วเจ็บ” เป็นของคู่กันระหว่างความยากจนกับโรคภัยไข้เจ็บเพราะคนไม่สนใจสุขภาพ
5. ปัญหาเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนมีทัศนคติบางเรื่องไม่ตรงกัน
6. ปัญหาความแตกแยก ไม่มีความสามัคคีภายในชุมชน ต่างคนต่างอยู่ และยังมีปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย.....

จึงเห็นได้ว่า ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวได้เกิดขึ้นภายในชุมชนและคนที่เป็นแกนนำเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ต่างก็มองเห็นปัญหาและพยายามคิดค้นหาหนทางในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ เพื่อที่จะทำให้ชุมชนดีขึ้น แต่หากได้มองย้อนกลับมาที่ชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง เพื่อมองให้เห็นปัญหาและดูมุมมองของแกนนำที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐจะพบเห็นข้อต่างของชุมชนนี้อย่างชัดเจนในบทสัมภาษณ์ดังนี้

"คนบ้านแสงเดือนไม่เปลี่ยนแปลงไปเลย"

จากบทสัมภาษณ์ จะเห็นว่า ความทันสมัยที่มาจากการถ่ายทำหน้าที่ส่งผลต่อการพัฒนาให้เกิดท่าเรือนำเที่ยวชมอ่าวเขียวขจี มีธุรกิจการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียงห่างจากหมู่ที่ 3 ไปไม่เกิน 1 กิโลเมตร ก็ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในหมู่ที่ 3 ได้เลย เพราะทุกอย่างเป็นไปตามที่กำนันโนว่าไว้คือ "มันก็เหมือนเดิม" ซึ่งแม้แต่ผู้นำที่ถูกแต่งตั้งและเลือกตั้งก็ตามก็ยังคงมองไม่เห็นว่าจะเป็นเรื่องสลักสำคัญอะไร

เห็นได้ว่า ได้เกิดข้อจำกัดอยู่หลายประการในพื้นที่หมู่ที่ 3 ที่ทำให้โอกาสในการพัฒนาชุมชนลดน้อยถอยลง

1. ข้อจำกัดในด้านผู้นำ : ชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง ขาดผู้นำทางความคิด ขาดผู้นำในการเปลี่ยนแปลง และที่สำคัญ ขาดผู้นำที่มีวิสัยทัศน์

2. ข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่ : เนื่องจากในชุมชนพื้นที่หมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่างมีพื้นที่อยู่เพียงน้อยนิด ทำให้ไม่สามารถที่จะสร้างกำลังการผลิตภาคเกษตรขนาดใหญ่ได้

3. ข้อจำกัดทางด้านกำลังคน และกำลังแรงงาน : เนื่องจากประชากรที่อาศัยอยู่ในหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง ส่วนใหญ่เป็นเด็กและคนแก่จึงทำให้ขาดแคลน แรงงานสังคมที่จะเข้าไปเคลื่อน ไปร่วมกระบวนการเพื่อทำการเคลื่อนไหวชุมชนให้ก้าวไปข้างหน้า

4. ข้อจำกัดทางด้านความรู้ ต่อโลกยุคใหม่ เทคโนโลยีใหม่ และนวกรรมใหม่ อาชีพใหม่ ๆ จึงทำให้ชุมชนเป็นแบบที่เรียกว่า "มันก็เหมือนเดิม"

5. ข้อจำกัดทางด้านวัตถุดิบ ที่จะมาสนับสนุนการทำอาชีพ การทำใบยาสูบจากยอดใบจาก ซึ่งมีไม่เพียงพอและที่นำมาก็ไม่ถูกต้องตามหลักกฎหมาย

6. ข้อจำกัด "ทางด้านการส่งเสริมของรัฐ" ในฐานะผู้ปกครองซึ่งเห็นปัญหาแต่ไม่ได้เข้ามาช่วยเสริม / เติม หรือหาแนวทางในการช่วยสร้างระบบการจัดการที่ดีให้เกิดแก่ชุมชน

จึงเห็นได้ว่าแม้กระทั่งของลูกหลานคนในพื้นที่ซึ่งตอนนี้ได้ออกจากถิ่นฐานเดิมมาประกอบอาชีพมาทำธุรกิจต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จก็ไม่ได้คิดที่จะหวนกลับคืนไปพัฒนาในพื้นที่ของหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่างอีกต่อไป โดยบทสรุปจากการนิ่งเฉย ของผู้ที่เคยเป็นอดีตกำนันในพื้นที่นั่นเอง เหมือนยอมจำนนต่อการที่จะต้องพัฒนา ต้องตอบโต้ แหล่งทุนใหญ่ ๆ ที่เข้ามาใช้ทรัพยากรในพื้นที่เพื่อจะเปลี่ยนเป็นเงินตรา แล้วนำออกต่างประเทศ เช่นธุรกิจทัวร์ท่องเที่ยวที่พาแขกนักท่องเที่ยวมาลงที่ท่าเรือมะกรูด ซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านแสงเดือนบน ซึ่งอยู่ห่างออกไปเพียงไม่เกิน 1 กิโลเมตรเท่านั้น จึงเกิดข้อคำถามว่า อะไรคือ สิ่งที่ชุมชนแสวงหาทางออก หรือทางเลือกในการที่จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว

จะเห็นได้ว่า โดยพื้นฐานคนแสงเดือน ไม่ค่อยอยากจะมีเรื่องยุ่งยาก ไม่อยากวุ่นวาย ไม่อยากที่จะทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น และขณะเดียวกันปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชน ไม่ค่อยจะดีเท่าที่ควร ทำให้ขาดการสื่อสารและการคิดเชิงบวก ในการที่จะร่วมมือกันเพื่อทำการอาชีพ หรือเพื่อที่จะดำเนินการอะไรที่เป็นส่วนร่วม ทางด้านการงานอาชีพ ดังนั้น สภาพโดยทั่วไปของชุมชนหมู่บ้านแสงเดือนล่างหมู่ที่ 3 จึงไม่มีเหตุใด ๆ ที่เป็นตัวส่งเสริมให้ชุมชนและคนในชุมชนเกิดการปรับตัว / ตอบโต้ อาศัยการเกษตรในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยชุมชนไม่เคยไม่คิด ได้สร้างความหวังในการที่จะให้ชุมชน มีความเจริญก้าวหน้าอย่างไรเป็นกรณีพิเศษ ชุมชนไม่มีสภาพในอุดมคติ ต่อการพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าและยั่งยืน

ในส่วนของเรื่องทุน ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม , ทุนทางวัฒธนธรรม , ทุนทางเศรษฐกิจ , ทุนทางด้านสิ่งแวดล้อม ทุกอย่างยังเหมือนเดิม ในระยะ 30 - 40 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน กระบอบการในการสะสมทุนโดยเฉพาะทุนเงินตราภายในหมู่บ้าน ก็จะมีแต่เฉพาะเรื่องกองทุนหมู่บ้านที่พึ่งจะเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ แต่ก็ยังไม่ค่อยจะแข็งแรงนัก เนื่องจากมีผู้สนใจสมัครเป็นสมาชิกเพียงแค่ประมาณ 90 คน จากจำนวน ประชากร 469 คน ทำให้กระบอบในการสะสมทุนในการเงินตราเกิดขึ้นน้อย ชุมชนให้ความหมายของคำว่า ทุน เฉพาะที่เป็นเรื่องของตัวเงินที่จะนำมาใช้จ่าย เพื่อการผลิตและบริโภค ชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับทุนชนิดอื่น ๆที่มีอยู่ภายใน พื้นที่มากนัก ยกเว้นแต่ใบจากหรือยอดใบจาก ที่ชุมชนให้ความ สนใจว่าเป็นทุนที่อยู่ภายในพื้นที่ซึ่งสามารถไปตัดมาใช้สอยได้ แต่ชุมชนก็เลือกที่จะละเลยตามกฎหมายและระเบียบบ้านเมืองในการที่จะต้องแอบไปขโมยตัด ทุนทางทรัพยากรธรรมคติ หรือ ยอดใบจาก ตัวนี้ จากแหล่งที่มีอยู่ในเขตสวนขาดผู้อื่นและอยู่ในเขตวนอุทยานอ่าวเขียวขจี โดยการว่าจ้างผู้ที่ไปรับจ้างตัดโดยเสียค่าใช้จ่ายแลกเปลี่ยนกันขึ้น จึงเห็นได้ว่า ชุมชนหมู่ที่ 3 บ้านแสงเดือนล่าง ยังขาดในเรื่อง การสะสมทุน และเคารพเข้าใจถึงทุนที่มีอยู่ภายในชุมชน

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1.1 รัฐบาลควรปรับเพิ่มวงเงินกู้สำหรับหมู่บ้านบางแห่งให้สูงขึ้นตามบริบทที่แท้จริงของหมู่บ้านนั้น ๆ

1.2 ภาครัฐควรกำหนดนโยบายเชิงรุกที่มุ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง เพื่อสนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดประชาสังคมและเกิดการบริหารจัดการที่ดีของกองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้านทั่วประเทศมากขึ้น

1.3 ภาครัฐควรเร่งให้มีการดำเนินงานด้านการปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ แนวปฏิบัติตลอดจนเร่งพัฒนาเครื่องมือที่จะใช้ในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการปฏิบัติ

2.1 ควรปรับปรุงระบบงบประมาณโครงการกองทุนหมู่บ้าน โดยเพิ่มเม็ดเงินให้กู้ให้มีวงเงินสูงขึ้น และกำหนดให้มีการปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการชำระหนี้ให้เหมาะสมกับฤดูกาลในการผลิต/บริบทของแต่ละหมู่บ้าน โดยให้ครอบคลุมไปถึงช่วงท้ายของการผลิตและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรออกสู่ท้องตลาดด้วย

2.2 ควรพัฒนาบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกองทุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะ และมีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านอย่างมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

2.3 ควรเผยแพร่ยุทธศาสตร์การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านที่ได้ผลดี และขยายผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น

2.4 ควรนำผลการวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน แพร่กระจายเป็นเอกสารวิชาการและจัดระบบข้อมูลข่าวสารเพื่อสื่อความผ่านทางสื่อต่าง ๆ เช่น ทางอินเตอร์เน็ต วิทยุ โทรทัศน์ ไปยังผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

3.1 ควรประสานกับสถานศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการทำการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริง โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนากองทุนหมู่บ้านให้คมชัด ทั่วถึง และครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั่วประเทศอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

3.2 ควรมีการวิจัยในแนวลึกเพื่อประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะแก่ผู้เกี่ยวข้องถึงกระบวนการและเงื่อนไขที่แท้จริง ที่มีผลสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านในพื้นที่ต่าง ๆ

3.3 ควรมีการศึกษาวิจัยระดับลึก เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่จากปรากฏการณ์จริงในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มีบริบทหลากหลายทั่วประเทศ เกี่ยวกับกระบวนการและเงื่อนไขที่มีผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้านแต่ละแห่งที่มีบริบทแตกต่างกัน

บรรณานุกรม

พัฒนาชุมชนอำเภอตะกั่วทุ่ง , สำนักงาน. “ **การดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน** ” ,2545 (อัดสำเนา).

พัฒนาชุมชนอำเภอตะกั่วทุ่ง ,สำนักงาน. “ **คู่มือการพิจารณาเงินกู้สำหรับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง** ” , สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (กทบ). กรุงเทพฯ : บริษัทอรุณการพิมพ์ , 2545.

สำนักเลขานายก ฯ .” **คู่มือการทำบัญชีและรายงานสำหรับกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง** ”, สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ(กทบ). กรุงเทพฯ : บริษัทสหมิตรพรินติ้ง, 2545.

พระธรรมปิฎกและคณะ . “ **หนทางฝ่าวิกฤติและทางรอดของสังคมไทย** “. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ :บริษัทภัคธรรศ , 2544.

กัลยานี ปฏิมาพรเทพ . “ **ครุชบ ยอดแก้ว ครูภูมิปัญญาไทยนักเศรษฐศาสตร์ชุมชน** ” . พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อ 1999, 2543.

เทศบาลตำบลกระโสม, สำนักงาน. “ **แผนพัฒนาเทศบาลตำบลกระโสมประจำปี 2546** ”. 2545 (อัดสำเนา).

เทศบาลตำบลกระโสม,สำนักงาน. “ **ระเบียบกองทุนหมู่บ้านกระโสมล่าง** ”. เอกสารอัดสำเนา.

องค์การบริหารส่วนตำบลกระโสม. “ **แผนพัฒนาตำบลประจำปี 2546** ”. พังงา, 2545 อัดสำเนา.